



ŚRIMAD-BHĀGAVATA

OR

THE MYSTERY OF THE CREATION EXPLAINED.

IN POETRY

BY

MAHĀKAVI PREMANAND AND KAVI VALLABH.

(WITH NOTES, EXPLANATIONS AND MEANINGS OF DIFFICULT WORDS.)

AND

ŚRIMAD BHAGVADGĪTĀ

OR

DIALOGUES OF KRISHNA AND ARJUNA ABOUT VEDANTA PHILOSOPHY.

(ORIGINAL TEXT IN SANSKRIT. TRANSLATIONS IN VERSE BOTH IN GUJARATI
AND HINDUSTANI AND ALSO IN GUJARATI PROSE, WITH NOTES.)

EDITED BY

ICHHARAM SURYARAM DESAI.

EDITOR "Gujarati."

Bombay:

"Gujarati" Printing Press.

Samvat 1945

A. D. 1889.

PRICE Rs. 10.

All Rights Reserved.

BOMBAY :
PRINTED AT THE " GUJARATI " PRINTING PRESS,
BY RATANJEE NAGERWANJEE ANJIA.

શ્રી મદ્ ભાગવત.

પદઅંધ-કવિશિરોમણિ પ્રેમાનંદ તથા કવિ વલ્લભકૃત.

[ટિપ્પણ, સમજુતી તથા કઠણ શબ્દના અર્થ સહિત.]

અને

શ્રી મદ્ ભાગવદ્ ગીતા.

[ભૂજ સંસ્કૃત, ગુજરાતી તથા હિંદુસ્થાની દોહરા, ગદ્ય અને
ટિપ્પણ સહિત.]

સંસ્કૃત શ્રીમદ્ભાગવત સાથે મેળવી ત્રણ પ્રતપરથી

સંશોધન કરનાર

ધરિદ્રારામ સૂર્યરામ દેસાઈ.

અનુબંધ :

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

સંવત્ ૧૯૪૫.

ઈ. સ. ૧૯૮૯.

કિંમત રૂ ૧૦.

આ ગ્રંથમાંનો કોઈ પણ ભાગ છાપા ડપાવવાનો હક છપાવનારને
સ્વાધીન રાખવામાં આવ્યો છે.

મુ'બઈ.

“ગુજરાતી” છાપાખાનામાં રતનજી નસરવાનજીએ છાપ્યું છે.



HIS HIGHNESS SIYAJIRAO, MAHARAJA,
GAEKWAR OF BARODA.

TO
HIS HIGHNESS MAHARAJADHIRAJA
SHIJAJIRAO GAIKWAR,

Senā Khas Khel, Shamsheer-Bahadur. G. C. S. I.,

BARODA.

MAY IT PLEASE YOUR HIGHNESS,

The glory of the noble policy adopted by Your Highness in conducting yourself in consonance with the grand Aryan faith after assuming the sovereignty of Baroda, is sung in every place; the high proficiency, philanthropy and statesmanlike humility displayed by Your Highness in the management of state affairs is worthy of great regal strength; you have shown immense zeal in the progress of knowledge and the cultivation of vernacular literature; even after returning from your travels in foreign European countries you have preserved the Indian faith following Vedic doctrines, and are ever anxious to see that the same is preserved by others; in addition to all this, you are devoted to the happiness and welfare of your subjects.

Struck with admiration for all this, I submit with great respect and with Your Highness' kind permission this poetic translation in Gujarati of that excellent work **ŚRIMAD BHĀGAVATA**, universally revered by the Aryan people, which is the singing of two Gurjar poets, the tenth book whereof, describing the life of **BRĪHARAJ** and full of the nine *rasas*, is composed by the great Gurjar poet **PREMANAND**, a native of Your Highness' capital. May Your Highness accept it. Ever anxious to see the rise and prosperity of Your Highness and of Your State,

I BEG TO REMAIN,

YOUR HIGHNESS' MOST OBEDIENT SERVANT

ICHHARAM SURYARAM DESAI.

માત્રિની.

વિષય વિષ જાળો જ્યાં, ધુધવારી કરે છે,
મદમય બહુ મચ્છો, જોશથી જ્યાં ફરે છે;
જગ જળધિ કિનારો, પામવા પ્રેમ લાવે,
સુમતિ ધરિ પિવેકુ, બેસજો ભક્તિ નાવે.
હરિ ભજન કર્યાથી, જ્ઞાન વૈરાગ્ય વાધે,
અમર પદ અમાપજે, સૈજમાં હાથ લાધે;
પરમ ધન ચિદાત્મા, ચિત્તમાં આપ થાપે.
અચળ પદ ખિરાળે, દુઃખ સર્વે ઉથાપે.

શ્રી મન્ત

મહારાજાધિરાજ શ્રી શિયાજીરાવ ગાયકવાડ

સેનાપાસપેક્ષ, સમરોર બહાદુર, જી. સી. એસ. આઇ.,

વડોદરા.



મહારાજ,

વીરક્ષેત્રના રાજસિંહાસનપર બિરાજ્યા પછી, સનાતન આર્યધર્મને અનુસરી વર્તવાની જે રીતી રીતિ આપે ધારણ કીધી છે તેના જશ દરેક જગ્યાએ બહુ બહુ રીતે ગવાય છે; આપે રાજકાજમાં બહુ નિપુણતા દર્શાવી છે, ને તે મોટા રાજનોતિવેત્તાને શોભા આપે તેવી છે; વિદ્યાનો વૃદ્ધિમાં ને સાહિત્યને ખીલવવામાં આપે યોગ્ય ઉત્સાહ દર્શાવ્યો છે; યુરોપ ખંડમાં પ્રવાસ કરી આવ્યા પછી વેદાક્ત રીતિને અનુસરીને ધર્મનું સંરક્ષણ કીધું છે ને કરાવવાનો આગ્રહ ધરે છે; એ સર્વ સાથે રાજધર્મને અનુસરી પ્રજના લાલનપાલન માટે ઉત્સાહ રાખે છે; વળી ઉદારવૃત્તિ, પરાર્થશુદ્ધિ ને રાજકૌશલ્યમાં નિરભિમાન દર્શાવ્યું છે.

આ સધળાથી મોહ પામી, આર્ય પ્રજાનો સર્વમાન્ય શ્રીમદ્ભાગવતનો સર્વોત્તમ ગ્રંથ, તેનું આ ગુજરાતી પદ્યબંધ કાવ્ય, જે ગુર્જર ભાષાના એ કવિનું રચેલું છે, ને જમાંના નવરસમય ત્રિજરાજચરિત્રાળો દશમસ્કંધ, આપની રાજધાની નિવાસી ગુર્જર કવિશિરોમણિ પ્રેમાનંદબટનો રચેલો છે, તે આપ મહારાજની આજ્ઞાથી પરમ પ્રેમપૂર્વક નજર કરું છું તે આપ સ્વીકારશે.

હું છું,

આપ મહારાજનો અને રાજ્યનો

ઉત્કર્ષ બેવાને સદા ઉત્સુક

ઈન્દ્રારામ સૂર્યરામ દેસાઈ.

ધર્મઃ મોઝિજ્ઞતકૈતવોઽવપરમો નિર્મત્સરાણાં સતાં
વેદ્યં વાસ્તવમત્ર વસ્તુ શિવદં તાપત્રયોન્મૂલનમ્ ।
શ્રીમદ્ભાગવતે મહામુનિકૃતે કિંવા પરૈરીશ્વરઃ
સચ્ચો હૃદયવરુદ્ધયતેઽત્ર કૃતિભિઃ શુશ્રૂષુભિસ્તત્ક્ષણાત્ ॥ ૧ ॥

અર્થ-શ્રી વેદવ્યાસહિતિએ પ્રકટ કરેલા આ શ્રીમદ્ ભાગવતમાં ભાસ્વાદિ દોષ રહિત સ-
ત્યુત્પત્તિનો કપટ વગરનો હિતમ ધર્મ કહેવામાં આવ્યો છે; વળી તેમાં આધિભૌતિક વગેરે ત્રણ
તાપનો નાશ કરનાર અને કલ્યાણ કરનાર જ્ઞાન વર્ણવેલું છે. (ત્યારે) બીજા અધ્યોયી શું? કૃત
આ ભાગવતને જે રીતે મનન કરી સાંભળવા હવે છે, તેઓ પોતાના હૃદયમાં ભગવાનને
તત્કાલ શોધી શકે છે-એટલે (તેમને) ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થાય છે.

પ્રસ્તાવના.

આર્યાવર્તની આર્ય પ્રજામાં ત્રણ ધર્મમાર્ગ બહુ માન્ય છે—શૈવ, વૈષ્ણવ અને જૈન. અને વૈષ્ણવમાર્ગમાં ત્રણ ગ્રંથો ધર્મ અર્થ ને કામ મોક્ષ પ્રાપ્તિ અર્થે ઘણા પ્રસિદ્ધ છે—રામાયણ, મહાભારત અને શ્રીમદ્ભાગવત. આ ત્રણે માર્ગ ને ત્રણે ધર્મગ્રંથો ગુજરાતમાં બહુ પ્રસિદ્ધ છે ને બહુ માન્ય છે. શૈવમાર્ગ ગુજરાતમાં જેટલો પસરેલો છે તેના કરતાં વૈષ્ણવમાર્ગ ઘણો પસરેલો છે. વૈષ્ણવધર્મમાં રાધાકૃષ્ણનું—લક્ષ્મીનારાયણનું, નવનીતમિયાણનું, નટવરલાલનું, બાળકૃષ્ણનું, એ સ્વરૂપો ઘણાં મૂળ્ય છે. રામચંદ્રજીને માનનારા પણ વૈષ્ણવ-સંપ્રદાયમાંજ સામેલ થઈ શકે છે. શૈવમાર્ગને માનનારા ગુજરાતીઓ ઘણા છે, ને જૈનો પણ ઘણા છે, તોપણ ગુજરાતી વસ્તીના મોટો ભાગ વૈષ્ણવસંપ્રદાયને માનનારો છે, ને તેમના મુખ્ય ઇષ્ટ તે બાળમુકુંદ, રાધાકૃષ્ણ, બાળકૃષ્ણ વગેરે છે; અને તે માર્ગવાળાઓ પોતાના શિષ્ટ ગ્રંથ તે શ્રીમદ્ભાગવતને ગણે છે.

વૈષ્ણવધર્મ ગુજરાતમાં ક્યારે દાખલ થયો તે નક્કીપણાથી કહી શકાય તેમ નથી. કેટલાક કહે છે કે સંવત્ શૈકા તેરમાં વૈષ્ણવધર્મ ગુજરાતમાં દાખલ થયો છે. પણ સરકારી પુસ્તકસંગ્રહમાં જે જે ગ્રંથોના સંગ્રહ જ્ઞવામાં આવે છે તેપરથી જણાય છે કે સંવત્ શૈકા ૧૧ માં વૈષ્ણવધર્મ ગુજરાતમાં હતો, ને અનહીલવાડ પાટનના સોલંકી વંશના સર્વોપરી રાજા સિદ્ધરાજની માતા મીનલદેવીએ વૈષ્ણવધર્મ સ્વીકાર્યો કેહેવાય છે; ને તેનું શ્રાદ્ધ સિદ્ધપુરમાં માતૃવત્સલ રાજાએ કીધું હતું તેમાં બ્રાહ્મણોને ૧૦૮ શ્રીમદ્ભાગવત દાનમાં આપ્યાં હતાં. જો વૈષ્ણવધર્મ ગુજરાતમાં તે કાળે હોત નહિ તો સિદ્ધરાજ, શિવને માનનારા બ્રાહ્મણોને વિષ્ણુની ઉપાસનાથી ભરપૂર એવું શ્રીમદ્ભાગવત દાનમાં આપવાની હીમત કરે નહિ, ને બ્રાહ્મણો તેણે દાન પણ લેવાને તત્પર થાય નહિ. ધારી શકીએ છીએ કે તે વેળાએ એ ધર્મ પ્રધાનપદનો નહિ હોય પણ ગૌણપદ હશે.

પંદરમા શૈકામાં જુનાગઢના નરસિંમેહેતે વૈષ્ણવધર્મ સ્વીકાર્યો હતો, ને સોળમા શૈકામાં તેણે જુનાગઢના હિંદુ માંડલિક રાજાની સલામાં પ્રકટપણે જણાવ્યું કે તે વિષ્ણુને માનનારો છે. નરસિંમેહેતાનું જે વૃત્તાંત લોકપ્રસિદ્ધ છે તે પરથી જણાય છે કે તે વેળાએ શિવધર્મનું બહુ જોર હતું. જો કે છુટક છુટક વૈષ્ણવધર્મમાર્ગ પ્રચલિત હતો, તોપણ શંકરની ઉપાસના બહુ હતી. પણ સંવત્ ૧૫૩૫ના વૈશાખ સુદ ૧૧ને દિવસે વલ્લભાચાર્ય જન્મ્યા તેમણે, ને તે પછી તેમના પુત્ર વિક્ર-લનાથજી ઉર્ફે ગુસાઈજીએ, ગુજરાતમાં ત્રણ વાર પ્રવાસ કરીને ઘણાક ગુજરાતીઓને વૈષ્ણવધર્મની કંઠી બધાવી—ઘણાક શિવધર્મીઓને, ને ઘણા જૈનોને પણ વૈષ્ણવ કીધા હતા. શ્રીમદ્ભાગવત ગુજરાતમાં ક્યારથી પ્રસિદ્ધિને—વિશેષ પ્રસિદ્ધિને પામ્યું તેનો કાળ આપરથી કહી શકાય છે.

વૈષ્ણવધર્મમાર્ગમાં કોઈ પણ સર્વોપરી—સર્વમાન્ય ગ્રંથ હોય તો તે શ્રીમદ્ભાગવત છે. શિવધર્મીઓ પણ શ્રીભાગવતને માનતા આવ્યા છે ને માને છે. શંકરાચાર્યે ને તેમના શિષ્યે એ ગ્રંથપર ટીકા કીધી છે. શિવમયુને માનનારા બ્રાહ્મણો એજ ગ્રંથપર પોતાનું ગુજરાન કરી શકે છે.

પ્રથમ બ્રાહ્મણોએ વિષ્ણુમયુનું માહાત્મ્ય જણાવવાને આ શ્રીભાગવતની ઘણી કથા કરવા માંડી હશે ને તેમના મંત્રગો લોકોને—ભાવિકોને ઘણા રૂચિર થઈ પડ્યા ત્યારે કેટલાક બ્રાહ્મણોએ પોતાના ઉદરનિર્વાહ અર્થે, કેટલાકોએ

વળખાનો—શ્રોતાઓની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાઅર્થે, ન ફટલાકોએ ઈશ્વરની ભક્તિ કરવા માટેનું સંસ્કૃત ગ્રંથોની પ્રાકૃત કવિતામાં રચના કરવા માંડી. લોકોની ખુબી રૂચિ શ્રીકૃષ્ણની લીલા સાંભળવા તરફ વળેલી જોઈ તેથી ફટલાકોએ શ્રીભાગવતનું કવિતામાં ભાષાંતર—ભાવાર્થ સહિત કીધું.* તેમાંના એક કવિનું શ્રીભાગવત આને હું ગુજરાતી પ્રજા સમીપ મૂકું છું.

શ્રીમદ્ભાગવત લોકોને એટલું બધું પ્રિય હોવાનું કારણ એજ કે એમાં વૈષ્ણવ ધર્મની ઘણી સરસ વાતો છે, ને વૈષ્ણવધર્મના ઇષ્ટ શ્રીકૃષ્ણપરમાત્માનું શૃંગારાદિમાં બહુ ઉત્તમ રીતે વર્ણન કરેલું છે; ને તેથી તે સંસ્કૃત કે પ્રાકૃત, કવિતા કે ગદ્ય ગમે તેમાં હોય તે છતાં પણ લોકોમાં એને માટે ઘણો ભાવ રહ્યો છે તેથી એ સર્વોપરી ગ્રંથ પ્રકટ કરવાની ઘણી તરફથી મને ભલામણ થઈ હતી.†

સંપૂર્ણ શ્રીમદ્ભાગવત પ્રકટ કરવાનો વિચાર કીધો ત્યારે કીધા કવિનું તે લેખું તે માટે મેં ત્રણ કવિની કવિતા તપાસી, ને તેમાં મને કવિ વલ્લભની કવિતા મુકાબલે વધારે સરસ લાગી. કવિ વલ્લભની એક પ્રત મને પ્રથમ ભાઈ હજનલાલ ડાકોરદાસ મોદીએ આપી હતી. આ પ્રતમાં માત્ર ભાગવતનો સાર હતો. આવો અપૂર્ણ ગ્રંથ પ્રકટ કરવો મને ઉચિત લાગ્યો નહિ; તે સાથે વળી વલ્લભવાળામાં દશમજ ન મળે. મેં વિશેષ શોધખોળ જારી રાખી. “ગુજરાતી” પત્રના એક ગ્રાહકે મને જણાવ્યું કે છલ્લે સુરત, મોને માંડવી, પરગણે બહુધાનમાં એક બ્રાહ્મણને ત્યાં વલ્લભનું મોટું ને સારું ભાગવત છે. તપાસ કરીને તે મેં મંગાવ્યું. આ પ્રત પેહેલી કરતાં ઘણી સારી હતી; પણ સંપૂર્ણ તો નહિજ. પાછી શોધ કરતાં એક ત્રીજી પ્રત હું મેળવી શક્યા. પણ તેમાં કંઈ અજબ વિચિત્રતા જોઈ. કડવાં સરખાં, રાગ સરખા, કવિનું નામ તેનું તેજ, સંવત્ પણ તેનો તેજ, કવિતાનું બંધારણ પણ તેવુંજ, તે છતાં પેહેલી જે પ્રતમાં જે વિષયનું વર્ણન નહિ તે આમાં હતું—પણ આમાં જે હતું તે પેહેલી જેમાં નહિ. છતાં આ બંને પ્રતમાં જે જે વર્ણન હતું તે સઘળાં સંસ્કૃત શ્રીમદ્ભાગવતમાં તો ખરાંજ, પણ ફટલાક કથાપ્રસંગો વધારે વિસ્તારથી વર્ણવેલા; છતાં એકમાં દશમ ન મળે.

આવી રીતેના ગ્રંથ કીધા ધોરણે સંશોધન કરવો તે મોટા ગુચ્છવાડાની વાત મને થઈ પડી. એજ કવિની સાથી પ્રત મેળવવાનો પ્રયત્ન કીધો. વલસાડ પાસે ભદ્રેલી ગામના એક દેસાઈની એક પ્રત મને મળી આવી. તે ત્રીજી પ્રતને મળતી હતી. એટલે એકજ કવિની જે પ્રતમાં એક પ્રસંગ ન બીજી જેમાં બીજોજ પ્રસંગ, પણ તે બંને પ્રસંગો શ્રીમદ્ભાગવતમાં તો ખરાંજ.

સંશોધનના જે નિયમો શિષ્ટજનોએ નક્કી કીધા છે તે ધોરણે આ ગ્રંથનું સંશોધન થવું મને ઘણું વિકટ જણાયું, ને તેથી મેં માત્ર આજ ગ્રંથ નવા ધોરણપર શોધવાનું કરાવ્યું. પ્રથમ હું ચારે પ્રતો એક વાર વાંચી ગયો. પછી સંસ્કૃત જાણનાર શાસ્ત્રી પાસથી સંસ્કૃતમાં શું છે તે જાણી લીધું. મને એમ જણાયું કે શ્રીમદ્-ભાગવત પાસે રાખીને આ જે પ્રતને સંયુક્ત કરીને—શ્રીમદ્ભાગવતને અનુસરતુંજ સંશોધન કીધું હોય તો ગ્રંથ ઉત્તમ પ્રતિનો થાય.

* આત્યાર સુધીમાં શ્રીમદ્ભાગવતની કાવ્યમંથમાં આ પ્રમાણે રચના થઈ છે. સિદ્ધપુરના ભાલજીસંવત્ ૧૯૪૦થી ૬૦ સુધીમાં, ને ઉબોહના રત્નેશ્વરે ૧૭૩૯માં એ ગ્રંથ પૂર્ણ કીધો હતો. ત્રિપ્ત વલ્લભે સં. ૧૭૬૫માં નવમસ્કંધ કીધો છે ને એકાદશ દ્વાદશ ૧૭૬૬ સુધીમાં પૂર્ણ કીધો હતો. અદિમદાસ વાણીએ ૧૮૭૦માં ચારે સ્કંધ પૂર્ણ કીધા છે. ત્રેમાનંદે દશમસ્કંધના ૫૩ અધ્યાય ક્યારે પૂર્ણ કીધા તે જણાયું નથી, પણ એનો પાછલો ભાગ સં. ૧૭૯૬માં સુદર મેવાડાએ પૂર્ણ કીધો છે. એક હરીરામના બનાવેલા ૧૧-૧૨મા સ્કંધ મારી પાસે છે. ભાગવતની ચૂલ્હિકા મરેઠીમાંથી ગુજરાતીમાં થઈ છે. સં. ૧૯૪૦માં મુંબઈવાસી વૈદ પ્રજ્ઞરામ છવનરામે સંપૂર્ણ શ્રીમદ્ભાગવતનું ગુજરાતી ભાષાંતર જામનગરના કાળિદાસ શાસ્ત્રી પાસે કરાવી પ્રકટ કીધું છે.

† ઇ. સ. ૧૮૭૦માં ત્રેમાનંદકૃત દશમસ્કંધ છપાવવાને મેં જાહેરખબર પ્રસિદ્ધ કીધી હતી. સંશોધનનું કામ થોડુંક મેં આરંભ્યું હતું, તેટલામાં સુરતના એક છાપખાનાવાળાએ એ ગ્રંથ તડામાર છપાવવો શરૂ કીધેલો મેં જોયો. પછી તે કામ કવિ નર્મદાશંકરે હાથમાં લીધું એમ મેં જાણ્યું એટલે તે વેળાએ મેં તે વાત પડતી મૂકી હતી.

આ સંશોધનનો પદ્ધતિ તદ્દન નવીનજ, વળી વિચિત્ર પણ છે, અને વિદ્વાનો મને તે માટે કદાપિ દાષ પણ કદી શકે, તોપણ એજ ધોરણ મને ચોખ્ખું દિશ્યું હતું, ને એક સંસ્કૃત જાણનારા વિદ્વાન શાસ્ત્રીએ મને જણાવ્યું કે એ ધોરણ વગર ખીજા ધોરણે કામ થાય તેમ નથી. તેથી આ નવા ધોરણે આ ગ્રંથ શોધ્યો છે.*

આ ભાગવત ગ્રંથનો કર્તા કવિ વલ્લભ-અથવા ભટ વલ્લભ એ ગુજરાતી વાંચક વર્ગમાં આજુબાજુ છે, ને એનાં ખીજાં કોઈ ખજૂ કાવ્યો ગુજરાતી પ્રજાની જાણમાં આવ્યાં નથી, તેથી આ કાવ્ય કેવું છે તે કંઈક અંશે મારે જણાવવાની જરૂર છે. કેટલેક પ્રસંગે કેટલાક ગ્રંથકારો પોતાના ગ્રંથને સર્વોપરી ઠેરવવાને અથવા પોતે કેવું કામ કરે છે તે બતાવવાને પોતાની પ્રસ્તાવનામાં ખીજાના કાર્યને નિરૂદ્ધ છે, તેમાંથી ચૂક કાઢે છે, તેવો અવિવક્ષિત પ્રસંગ આજુ-વાનો આ ગ્રંથના શોધનાધારનારનો હતો નથી, પણ એક નવા ગ્રંથકારને પ્રજાની જાણમાં લાવતાં તેના વિષે ને તેના કાવ્ય વિષે સંક્ષિપ્ત એ પદ બોલવા અવશ્યના જણાય છે†

ભાગવતનાં કવિતામાં પદો ભાષાંતર થયેલાં મારા જોવામાં આવ્યાં છે. કેટલાકા ડબોઈવાસી રત્નેશ્વરના ભાગવ-તનાં વખાણ કરે છે; પણ જ્યારે મેં રત્નેશ્વરનું ભાગવત જોયું ને તેમાં વળી મેં તેના ભારતમાંના સ્વર્ગારોહણ જોયો

* પ્રથમ મૂળ ગણદેવી, કે જ્યાં કવિએ આ શ્રીમદ્ભાગવતની કથા કીધી હતી તે પ્રત હું લખી ગયો. પછી મૂળ સંસ્કૃત ભાગવતને સાથે રાખીને બીજી બહેલીવાળી પ્રતનું, સંસ્કૃત પ્રમાણે ઉમેરણ કીધું છે. પછી બહુધાનવાળી પ્રતને સોડે રાખીને મધ્યનું તપાસી ગયો. છેલ્લે સંસ્કૃત જાણનારા શાસ્ત્રીએ એ સઘળું તપાસવા આપ્યું હતું, ને તેણે તપાસીને જણાવ્યું કે આમાં કેટલેક પ્રસંગ વધુ છે, કેટલેક ખીસકુલ છોડી દીધો છે. આવો છોડી દીધેલો પ્રસંગ વાંચનારને જણાવવાની વિશેષ અગત્યતા જોઈ, કાવ્યમાં નહિ આવેલી સઘળી ખાખત નોટમાં જણાવી છે. વળી તે સાથે કંઈ કંઈ સમજાવતી પણ આપી છે. નોટમાં કેટલીક રીતની મદદ વેદવાળા ભાગવત ભાષાંતરની લીધી છે. કેટલુંક તો નવુંજ છે.

આ નવા ધોરણે કાવ્યને શોધ્યું છે તેના સામા જણા વિદ્વાનો વાંધો કદાવી શકે તેમ છે. પ્રથમ પ્રશ્ન મનેજ એવો ઉઠ્યો કે સુરતવાસી વલ્લભભટનું કરેલું કાવ્ય? ને આ પ્રમાણે જુદી જુદી પ્રતમાં આવેલો ગદ્યો પાઠાંતર કેમ? મારી પાસેની ચાર પ્રતમાં એ પ્રત તો ખૂદ ગણદેવીમાંથીજ મેળવેલી છે, જ્યાં આ કવિએ કથા કરેલી હતી. એક ઐદિએ મને આ પ્રમાણે કવિ સંજ્ઞાથી લોકીત કહી છે:—“જનો કાવ્યની કૃતિ વલ્લભભટનીજ છે. પ્રથમ વલ્લભભટે માત્ર સારાંશમાં રચના કીધેલી હતી; ને તે કાવ્ય મારી પાસે છે (જે તે ચૂરસે મને હમાણું ઉતરાવીને મોકલ્યું છે.) પણ તે કાવ્ય ભોકાને પસંદ નહીં પડવાથી કવિએ બીજું કાવ્ય લખ્યું. તેમાં પણ કેટલુંક અપૂર્ણ જણાયું” ત્યારે એક ત્રીજી પ્રત લખી. આ ખંતો પ્રત એકઠી કરીને કવિ ચીખવીમાં ભાગવતની કથા વાંચનાર હતો, તેટલામાં તે મરણ પામ્યો એમ તેના વંશવાળાએ કહ્યું છે; ને આ કાવ્ય જેવાંને તેવાં અપૂર્ણ રહ્યાં. કેટલાકાએ પેહેલી પ્રતો ઉતરાવીને રાખી છે, ને કેટલાકાએ બીજી પ્રત ઉતરાવીને રાખી છે.” બીજી પ્રત, કે જે પાછળથી થયેલી હું જણાવું છું, તેમાં પેહેલી પ્રત પ્રમાણે કડવાં, રાગ છે, ને પેહેલી પ્રતની ત્રણ ચાર કડીઓ પણ છે. આવી ગોઠવણ રાખવાનું કારણ એમ જણાય છે કે પાછળથી ઉમેરણ કરવાનું કવિને પોતાનેજ ઠીક પડે; અથવા તો પ્રત લખનારાએ તેમ કાવ્યું હશે.

† કવિ વલ્લભ અથવા વલ્લભભટ એ દેવીભક્ત વલ્લભ નહિ, પણ સુરતનો વતની હતો. એ ક્યારે જન્મ્યો, ક્યારે મરણ પામ્યો, એણે શ્રીમદ્ભાગવત શિવાય ખીજા કવિતાના ગ્રંથો કીધા કીધા કીધા છે તેને મારેની શોધ મારી તરફથી આજુજ છે. જે હું મેળવી શક્યો છું તે આ પ્રમાણે છે:—વલ્લભભટ એ જાને ઐદિય ટોળકિયો બ્રાહ્મણ હતો, ને તે જ્યારે આશરે ૪૦ વર્ષની વયનો હતો ત્યારે તેણે આ ભાગવત રચ્યું છે. પ્રથમસ્કંધ એણે ક્યારે પૂર્ણ કીધો તેનો લેખ નથી; પણ દ્વિતીયસ્કંધ સંવત્ર ૧૭૬૩ના વૈશાખ વદ પડવો ને મંગળવારે; તૃતીયસ્કંધ સંવત્ર ૧૭૬૩ના જેઠ સુદ પુનેમ ને બુધવારે; ચતુર્થ-સ્કંધ સં. ૧૭૬૪ માધ સુદ ૧૦ ને રવિવારે; પંચમસ્કંધ સંવત્ર ૧૭૬૪ ને ચૈત્ર વદી પાંચમ ને મંગળવારે; ૬૬૬સ્કંધ સંવત્ર ૧૭૬૪ વૈશાખ સુદ દ્વિતીયા ને રવિવારે; સપ્તમસ્કંધ ૧૭૬૪ના જ્યેષ્ઠ વદી ૧૦ ને બુધવારે; અષ્ટમસ્કંધ સં. ૧૭૬૫ના અષાઠ સુદી ૬ ને ભોમવારે; નવમસ્કંધ સં. ૧૭૬૫ના બાદરવા (વદ કે સુદ તે નથી) ૧૦ ને ભૂચવારે પૂર્ણ કીધો છે. એકાદશ ને દ્વાદશ ક્યારે પૂર્ણ કીધા તે જણાવું નથી. પણ ધારી શકીએ છીએ કે તે એજ વરસમાં કે સં. ૧૭૬૬માં પૂર્ણ કીધા હશે. એટલે આ કવિને થયોતે આજ લગભગ ૧૭૬-૮૦ વર્ષ થવા આવ્યાં છે; ને આ ૧૧ સ્કંધ ત્રણથી ચાર વર્ષમાં તેણે

ત્યારે મારી ખાત્રી થઈ કે રસ એ શી વસ્તુ છે તે રત્નેશ્વરે તપાસ્યું નથી. રત્નેશ્વરનું શ્રીમદ્ભાગવત સંસ્કૃતને ઘણું અનુસરતું છે, પણ તેમાં ખાનકની ખસહાર ને તન્મય કરતો રસ પૂરી વાંચનારને રંજન કરવા તેણે ઘણું યોગ્ય જણાય છે.

આ વલ્લભકૃત ભાગવત સંસ્કૃત ભાગવતને અનુસરતું બહુ યોગ્ય છે, પણ તેમાં વર્ણન વિસ્તાર સારો ને 'શબ્દ રચના ઘણી સારી રીતે કરેલી છે. વળી ભક્તિરસ—એ ભાગવતનો પ્રાધાન્ય વિષય છે તે ભલકબેર ખતાવવામાં ઠીક પ્રયત્ન કીધો છે. ઘણાં વર્ણનો એટલાં બધાં તો સરસ રીતે કરેલાં જણાય છે કે તે સારા કવિને પણ શાભા આપે તેવાં છે. સમુદ્ર-મંથનનું વર્ણન, નારાયણકવચ, ગજેન્દ્રમોક્ષ ઇત્યાદિ પ્રસંગોની કવિતા આ ખાખતમાં બહુ લક્ષ્યપૂર્વક અવલોકન કરવા જોગ છે; અને એકાદશસ્કંધ—જેમાં વેદાંતનો અતિઘણો ગહન વિષય છે, તેમાં પણ કવિએ પોતાની ચતુરાઈ અચ્છી રીતે ચલાવી છે તેજ એ કવિની ઉત્તમ કાવ્ય કરવાની શક્તિનો મોટો દાખલો છે.

પહેલેથી તે છેલ્લે સુધી મેં વલ્લભનું કાવ્ય તપાસ્યું છે, ને તેમાં વર્ણનરસ બહુ સુંદર જણાયો છે. કવિએ શ્લોકેશ્લોકનું ભાષાંતર કીધું નથી, તે છતાં કટલુંક તો એક સાઈ છે કે તે વખાણ શકીયું. એ કવિનું ખતાવેલું દશમસ્કંધ મેળવવાને ઘણો પ્રયત્ન કીધો છતાં કોઈ પણ સ્થળેથી તેની એક પ્રત હાથ લાગી નથી, તેમ તપાસ કરતાં એમ પણ જણાયું કે વલ્લભભટ્ટે દશમસ્કંધ કીધો છે નહિ.*

વલ્લભભટ્ટનો દશમસ્કંધ મને નહિ મળ્યો ત્યારે, અને ભાગવત તો મારે સંપૂર્ણ છપાવવાની ઇચ્છા હતી તેથી કોઈ બીજા કવિનો દશમસ્કંધ દાખલ કરવાની મારી ઇચ્છા થઈ. ૧૮૭૦માં પ્રેમાનંદકૃત દશમસ્કંધ છપાવવાની મેં જાહેરખબર તો આપી હતીજ, ત્યારે તેજ વિચારને અમલમાં મૂકવો, ને તેવો સમય આવ્યો તે માટે મને અત્યાનંદ પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્રેમાનંદ કવિનું નામ ગુજરાતી ભાષા ખાલનાર એકેએક જાણે છે. આ કવિનાં ઘણાં કાવ્ય ગુજરાતી પ્રજાની જાણમાં છે, ને તેમાંનાં ઘણાંક કાવ્યો તો એટલાં બધાં લોકપ્રસિદ્ધ છે કે તે ઘેર ઘેરના એક ઓરાક જવાં છે. પ્રેમાનંદની વર્ણન કરવાની છટા, અલંકારો ગોઠવવાની સ્વાભાવિકશક્તિ, શ્રાતાને એકરસ કરવાનું કવિત્વ, કાવ્યચતુરાઈ ને વર્ણન વિસ્તારવાની ખુબી એ એટલી બધી તો, તેના પ્રત્યેક કાવ્યમાં જણાય છે કે ગુજરાતી કવિઓમાં તે સર્વોપરી પદને સર્વ રીતે પાત્ર ઠરીજ ચુક્યો છે. તેની વર્ણનરીતી ને વર્ણનરસ પ્રત્યેક કાવ્યમાં જ્યાં ને ત્યાં ભલકતાં માલમ પડે છે; અને વર્ણનના તાત્કાલિક ગુણતાન કરવાની જે શક્તિ એ કવિ ધરાવે છે તેવી બીજા કોઈ ગુજરાતી કવિ ધરાવતો નથી. આ દશમસ્કંધમાં લોકોને રંજન કરવાનોજ હેતુ પ્રાધાન્ય હોવાથી, મૂળ ભાગવતની કોઈ કોઈ ખાખત સેહેજે આછી જણાય છે, ને ભક્તિરસ ભરપૂર હોવો જોઈએ તે કોઈ કોઈ સ્થળે ઝાંખો જણાય છે; પણ કાવ્યના બીજા ગુણો તો એટલા બધા બહાર પડ્યા છે કે તે આગળ બીજા ખાખત આપણે ભૂલી જઈએ છીએ. પ્રેમાનંદ આ દશમસ્કંધ પૂર્ણ કીધો હોત તો એ માહાત્મ્યવાળા ગ્રંથથી લોકો ઘણા રંજન

રચ્યા જણાય છે. દશમ જેવો ઉત્તમ ભાગ કેમ નહિ રચ્યો તે સમજાતું નથી—કાં તો તે છેલ્લો રચના ધાર્યો હશે, કે કાં તો રચ્યો હોય ને મને પ્રાપ્ત નહિ થયો હોય. કવિએ આ કવિતા પોતાનું પેટ ભરવા માટે—ને શ્રાતાઓને રંજન કરવા માટે ખતાવી છે, તોપણ કોઈ કોઈ સ્થળે કાવ્યની ચમત્કૃતિ ઠીક જોવામાં આવે છે. એ જોગમપુરામાં ભુલ્કામોદીની પોળમાં રહેતો હતો, ને ત્યાં પણ તેણે કથા કીધેલી જણાય છે. એના પિતાનું નામ નાનાભટ્ટ ને પિતામહનું નામ શુકદેવભટ્ટ હતું. વલ્લભભટ્ટે શ્રીમદ્ભાગવતની કથા ચિખલી પરગણાના ગણદેવી, કાખેર, ખેરગામ, અને ખુદ ચીખલીમાં પણ કરી છે. એને પોતાને બે દિકરા ને એક દિકરી હતી. વલ્લભભટ્ટને સંસ્કૃતનું સાઈ જ્ઞાન હતું ને તેણે રામાયણ પણ પદ્યબંધ કીધું છે એમ મેં સાંભળ્યું છે, ને તે શ્રીમદ્ભાગવત કરતાં વધારે સાઈ છે. તેમજ બીષ્મપર્વ ને કર્ણપર્વ તેનાં રચેલાં તેના વંશવાળા કહે છે. શ્રીમદ્ભાગવતમાં કવિએ કેટલેક સ્થળે સારી કાવ્યશક્તિ ખતાવી છે.

* બે ત્રણ સ્થળેથી એમ કહેવામાં આવ્યું કે દશમસ્કંધ કવિતામાં કરવાનો ભટનો ઇરાદો હતો, પણ તેટલામાં તે મરણ પામ્યો હતો.

થાત; પણ ૧૬૫ કડવાંજ પૂરાં કરવાં તેમને સર્જિત તેથી તેટલાં પૂરાં થયાં, ૫૩ અધ્યાય પણ પૂરા ન થયા, એટલે તેમના કાળ આવી પહોંચ્યો ને દશમસ્કંધ અપૂર્ણ રહ્યો. છતાં પણ જેટલું પ્રેમાનંદ કીધું છે તે એવું છે કે કોઈ બીજે કવિ તેવું કાળાંતરે પણ કરી શકનાર નથી.

કવિએ નહાનાં નહાનાં કાવ્યો લખીને પોતાની ઉત્તર વયમાં આ કાવ્ય રચવાનું માથે લીધું, એટલે તે કામને એ યોગ્યજ થઈ ચૂક્યો હતો. દશમસ્કંધ એ શ્રીકૃષ્ણપરમાત્માના ચરિત્રવાળો છે. શ્રીકૃષ્ણનું ચરિત્ર નવે રસથી ભરપૂર છે. વ્રજવાસીઓ તો એને નવરસમયખિન્નરાજચરિત્રજ કહે છે. એનું બીજું નામ પ્રેમસાગર પણ ફેરેવાય છે. આવો સુંદર વિષય, સર્વ રસથી ભરપૂર હોય, તે વળી ઉત્તમ કવિને હાથે રચાય તેમાં પછી કચ્ચાસ શી રહે? સોનું ને વળી સુગંધવાળું-પૂછવુંજ શું? શ્રીકૃષ્ણનું ચરિત્ર ને પ્રેમાનંદ જેવો કવિ લખનાર-શું બાકી? કવિ નર્મદાશંકર લખે છે કે:-

“પ્રેમાનંદ, ભક્તિપ્રોધના ને કવિત્વ વ્યાનુરીના નહાના નહાના ગ્રંથો લખી એ અલ્યાસથી ઉત્તરવયમાં દશમસ્કંધ લખવાને બહુ પ્રકારે યોગ્ય થયો હતો ને તેણે આ ગ્રંથ ઉત્સાહથી જેવો જોઈએ તેવો સરળ ને રસ-ભર્યો કીધો છે. જો કે વર્ણનરસની તેજમાં ભક્તિપ્રોધ આંખો સરખો દર્પાણો તોપણ ઉદ્દેશ તથા ભાવાર્થ એપર લક્ષ રાખતાં ને પ્રભાદિક જે જે સ્તુતિયો કરેલી છે તેમના યથાસ્થિત અર્થ સમજતાં ભક્તિપ્રોધ ગાઢો દર્શાવેલો છે એમ સ્પષ્ટ જણાશે.”

કવિનું આ લખવું વાસ્તવિક છે. આટલું તો નક્કી છે કે શ્રીમદ્ભાગવત એ ગ્રંથજ અતિ ઘણો ઉત્તમ છે; તેમાં ભક્તિ જ્ઞાન વૈરાગ્ય ભરપૂર છે; તેમાં વળી દશમસ્કંધ એ તો સર્વોપરી છે; ને તેવાં કાવ્યનો રચનાર વળી પ્રેમાનંદ છે, તો પછી એ કાવ્યમાં કીયા પ્રકારની ન્યૂનતા રહે! સંસ્કૃતનું લોકોમાં જ્ઞાન નહિ હોવાથી પ્રાકૃત કાવ્ય ઘણાં રૂચિકર થઈ પડેલાં છે. પ્રેમાનંદકૃત દશમસ્કંધ ચોમાસામાં લોકો ઘેરઘેર વાંચે છે; કથાભટ્ટો દવમંદિર ને મોહલ્લામાં ગોઠવાઈ જાય છે; ને ફેટલાક પ્રસંગોપર સ્ત્રીઓ નિત્યનિયમ તરીકે પાઠ કરીજતી મેં જોઈ છે. પ્રેમાનંદ ૫૩ અધ્યાય પણ પૂર્ણ કરી શક્યો નહોતો, તેથી બાકી રહેલું તેના એક શિષ્ય સુંદર મેવાડાએ પૂર્ણ કીધું છે. તેમાં ભાવાર્થજ રાખેલો છે. સુંદરની કવિતા બહુ અંશે દાષવાળી છે. તેમાં રસાલંકાર કે બાનકની ભભક કંઈજ નથી.

આ રીતે આ શ્રીમદ્ભાગવત ગ્રંથ ત્રણ કવિની કૃતિથી ભરેલો છે. ૧ થી ૯ ને ૧૧-૧૨ સ્કંધો કવિ વલ્લભ-કૃત છે; દશમસ્કંધનાં ૧૬૫ કડવાં ગુર્જરકવિશિરોમણી પ્રેમાનંદકૃત છે, ને બાકીનાં કડવાં સુંદરમેવાડાકૃત છે.

પ્રેમાનંદવાળો દશમસ્કંધ મેં જ્યારથી છપાવવા ધાર્યો ત્યારથી મેં તેની કેટલીક પ્રતો એકઠી કરવા માંડી હતી. ત્રણ પ્રત મને સુરતમાંથી મળી; પણ તે ઘણી સારી નહોતી. વડોદરેથી બે પ્રત મેળવી શક્યો, તે તો સુરતવાળીના મોઢામાં થુંકે એવી અશુદ્ધ, ને તે છતાં તે પ્રતવાળાઓ ઘણું ગુમાન રાખે છે કે એના જેવી શુદ્ધ પ્રત બીજે સ્થળેથી મળવાની નથી. આમ પાંચ પ્રત મેળવ્યા છતાં પણ પ્રેમાનંદની શુદ્ધ પ્રત મળે ને જે સંતોષ થાય તેવો સંતોષ થયો નહિ. પછી હું નંદરબાર ગયો. ત્યાં કેટલીક પ્રતો મને મળી પણ તેમાં એક વળ સાહ નામના વાણીયાની પ્રત ઘણીજ શુદ્ધ જણાઈ. એ વળ સાહને ત્યાં પ્રેમાનંદનાં ઘણાં કાવ્યો છે, ને તે પ્રતો ઘણી શુદ્ધ છે.* દશમસ્કંધ મહા મેહેનતે હું તે સાહ પાસેથી લઈ આવ્યો. તે એકજ પ્રતપર મેં આધાર રાખ્યો, ને બીજી

* વળ સાહને લાંથી મને આ પ્રમાણે લખેલા ગ્રંથો પ્રાપ્ત થયા છે:-પ્રેમાનંદકૃત નળાખ્યાન, ઓખાહરણ, સુભદ્રાહરણ, દશમસ્કંધ ભાગવત, સમસ્કંધ (અપૂર્ણ), કપીલગીતા (પંચમસ્કંધ), કર્ણુચરિત્ર (અપૂર્ણ), ઋષ્યશૃંગાખ્યાન, હરીવંશ (અપૂર્ણ), રણુમત્ત, વિવેકચૂડામણી (માત્ર છેલ્લુંજ કડવું નથી, પણ પ્રેમાનંદકૃત જણાય છે.) અને સુધન્વાખ્યાન. બીજા કવિઓના ગ્રંથ, વિશ્વંશરાજનું આખ્યાન, કપીર રામદાસ સંવાદ, હરીરામકૃત સિતાસ્વયંર, ગોપાળગીતા, હસ્તામલક, હરિરસલીલા પોડશકળા-એક બીજા કવિનું નરસિંહ મેહેતાના પિતાનું આદ્ય, રસમંજરી (વાર્તા) અને કપીરનાં ને મીરાબાઈનાં છુટક પદો. સાહે મને અસહ્ય પ્રતો ન આપતાં માત્ર દશમસ્કંધ શિવાય સઘળી પ્રતો ઉતરાવીને આપી છે.

મતને માત્ર સહાયતામાં રાખી-પણ તે પ્રતોમાંથી ઘણું જ થોડું મને સહાયતા જેવું લેવું પડ્યું છે. કંઈ વધારે સહાયતા હોવા જોગ કડોદની એક મત હતી, જે બહુધા નંદરખારની પ્રતને મળતી હતી. આ નંદરખારની પ્રત લખાયાનું વરસ સં. ૧૮૬૪નું છે.

નંદરખારની પ્રત બાળબોધ અક્ષરે લખેલી છે. તેમાં જોડણીના નિયમો ઘણા થોડા સાચવેલા છે, પણ ભાષા ચોખ્ખી, માત્ર કેટલાક શબ્દો રૂઢીથી પાઠ ફેર થયેલા હતા, તે સર્વે મેં કાઢી નાંખ્યા છે. તેમાં જે ફટલીક કડીઓ વધારે હતી તે મેં રહેવાજ દીધી છે, જે કે બીજી પ્રતોમાં મને મળી નથી તોપણ. ઘણીક તરફથી મને જણાવવામાં આવ્યું કે આવો મોટો ગ્રંથ હું તૈયાર કરું છું, તો બીજે સ્થળે નહિ પણ પ્રેમાનંદમાં પાઠાંતરો આપું તો ઠીક; પણ આપણા લોકોની ગ્રંથો ખરીદીને વાંચવાની ઉત્કંઠા તરફ જતાં તેટલા વધારે ખર્ચમાં જવાની મેં હિમ્મત ભીડી નહિ.* વળી જે લોકોને માટે મેં આ ગ્રંથ તૈયાર કર્યો છે તેઓને પાઠાંતર સાથે કંઈ ઝાઝો સંબંધ નથી-માત્ર એ પાઠાંતરો તો થોડાક વિદ્વાનો માટે છે. જે વિદ્વાનો આજ કાલ અર્ધદુઃખ-ખળ્યા આગણા જેવા છે, ને તેમને જ લીધે ગુજરાતી સાહિત્યની પડતી દશા થઈ છે-ને થાય છે. જુના કાવ્ય ગ્રંથોને ક્રમ ઉત્તેજન આપવું તેને માટે તેઓ ઘણા બેદરકાર છે અને તેટલા માટે ગ્રંથ શોધવામાં શસ્ત્રીય રીત રાખ્યા છતાં, ગ્રંથ પ્રકટ કરવામાં પુસ્તકનું માત્ર પૂર વધારવા ને પંડિતાર્થ ખતાવવા માટેજ પાઠાંતરો આપવાની રીત રાખી નથી.

કવિ વલ્લભકૃત ને મહાકવિ પ્રેમાનંદકૃત બંને ગ્રંથો શોધવામાં એક વરસ સુધી કૃષો શ્રમ લીધો છે તે લખવું વિવેકની બહાર છે. છતાં આટલું કહેવું અવશ્યનું છે કે મૂળ કવિના કાવ્યને જરા પણ આંચ નહિ આવે તેની પૂરતી કાળજી રાખી છે; તે છતાં કોઈ કોઈ મોટી ભૂલ જોઈને ગ્લાનિ પામું છું. બાર માસનો શ્રમ લઈને પણ શ્રીમદ્ભાગવત જેવો ગ્રંથ સંપૂર્ણ રીતે શુદ્ધ, લોકોને આપી શકતો નથી એ જોઈની વાર્તા છે-એ ગ્રંથ પૂર્ણ રીતે શુદ્ધ કરવામાં, લોકોને પ્રિય થઈ પડે તેમ કરવામાં તન-મન-ધન-વ્યયની કંઈ પણ કચ્ચાસ રાખી નથી.

શ્રીમદ્ભાગવત ગ્રંથ જેટલો વૈષ્ણવધર્મમાર્ગવાળાને માન્ય છે, તેટલોજ, બલકે તેથી પણ વધારે માન્ય એવો શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાના ગ્રંથ છે. ઘણાકોની એવી ઈચ્છા જણાઈ કે એ ગ્રંથ પણ જોડે જોડે આપવો. પ્રથમ તો શાસ્ત્રીઓથી સમજીને એ ગ્રંથની નવીન ટીકા આપવાનો મારો વિચાર હતો; પણ તે કામ તુરતને માટે મને ઘણું અરુકેલ થઈ પડે તેમ હોવાથી તે વિચાર વેગજો રાખીને હાલ તો મૂળ સંસ્કૃત પાઠ, ડા. પ્રયાગજીકૃત દોહરા, મહાકવિ તુલસીદાસના હિંદુસ્થાની દોહરા, ને કવિ નર્મદાશંકરનું ગદ્ય તથા વિશેષ સમન્વિતી માટે કોઈ કોઈ સ્થળે ટીકા પણ આપી છે.

મારા સ્નેહી શાસ્ત્રી શ્યામજી વિંવાલજીએ આ શ્રીમદ્ભાગવત સંપૂર્ણ શુદ્ધ થાય તેને માટે પુરતી કાળજી ખતાવી પ્રસંગોપાત જે મદદ કરી છે તેને માટે તેમનો મોટો આભારી છું.

અને છેલ્લું આટલું જુ-આ શ્રીમદ્ભાગવતનો શ્રી વ્યાસકૃત સર્વોત્તમ રસમય-શ્રી પ્રિયરાજચરિત્રવાળો રસભર્યો પવિત્ર ગ્રંથ, જે આર્યાવર્તના એકે એક આર્યને માન્ય છે તે, પરબ્રહ્મ પરમાત્માનું ચિંતન કરતાં ગુજરાતી કવિતામાં માત્રાની કવિના રચેલો બહાર પાડું છું. જેનાથી આર્યજનતા સતેજતાને પામે ને ત્રણ તાપનિવારણ કરતાં ચાર પદાર્થમાં ચિત્ત વિરામે-જે ઈચ્છા પૂર્ણ કરનાર તે પરમાત્મા સંપૂર્ણ શક્તિમાન છે-જે નિત્ય લક્ષ્મણના લાડકોડ પૂરા પાડવે ઉદાર ને અશરણને શરણ આપનાર છે.

દેવશાયની એકાદશી. ૧
સં. ૧૯૪૫.

ઈચ્છારામ સૂર્યરામ દેસાઈ.

* માત્ર પ્રેમાનંદકૃત દશમસ્કંધ છપાવતાં જ સ્વર્ગવાસી કવિ નર્મદાશંકર લખે છે કે:-‘આ ગ્રંથને શુદ્ધ કરી છપાવવાનો કેટલાક જણે વિચાર કર્યો હતો, પણ મોટો ગ્રંથ મોટા આશ્રય વિના છપાવવો કઠિણ તેથી તે આટલો કાળ છપાવો નહોતો.’ બ્યારે માત્ર દશમસ્કંધ ‘મોટા આશ્રય વિના છપાવવો કઠિણ’ પડે તેમ હોય, તો પછી આવડો મોટો-સંપૂર્ણ શ્રીમદ્ભાગવત ગ્રંથ તેટલી જ કિંમતમાં, કોઈના પણ આશ્રય વિના પ્રકટ કરવામાં આવે તે કઠિણ પડે તેમાં નવાઈ શી? એટલું જ નહિ, પણ તેની સાથે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ સ્વમુખે કહેલી શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા, નવીન રૂપે દાખલ કરી છે-એ વિશેષ.

શ્રીમદ્ભાગવત—પુરાણ—ધર્મ—દર્શન.

મનુષ્ય મનને શાંતિ દેનાર ધર્મ છે; તેના તનને શાંતિ દેનાર ધર્મ છે; તેના દુઃખની નાશિત કરનાર ને સુખની વૃદ્ધિ કરનાર ધર્મ છે; તેની વાસના-મનોવૃત્તિની વૃદ્ધિને સંકોચનાર, જ્ઞાન દેનાર, પ્રજ્ઞાનમય બ્રહ્મનો બોધ કરનાર, સંસાર વ્યવહારમાં તેજસ્વત્ કરનાર, ક્ષણિક જગતમાંથી તારનાર, દુઃખિત હૃદયમાંથી સુખમય ધામમાં પહોંચાડનાર, પુનર્જન્મમાંથી બચાવનાર, ધર્મવાસનાને ટાળનાર, અજ્ઞાનાંધકારનો નાશ કરનાર, ત્યાગવૃત્તિમય નીતિએ દોરનાર, નિર્વાણપદ પર પહોંચાડનાર, માયા, મોહથી બચાવનાર, દયા-પ્રેમમાં મસ્ત કરનાર, અક્ષરબ્રહ્મને પમાડનાર, ધર્મભારીમાં પ્રવેશ કરાવનાર, અને ઈહલોકમાં સુખ દેનાર ને પરલોકમાં મોક્ષ દેનાર તે સર્વોપરી, ઇન્દ્રિયજન્યજ્ઞાનથી પર, સર્વેશ્વરી, જ્ઞાનવાન, બુદ્ધિએ નિર્ધારિતો નહિ, પણ ઈશ્વરે આપેલો તે-ધર્મ છે;—જે મનુષ્ય-અદ્યપ્રાણીને ઉત્તમ-સદ્-અસદ્-અર્થનાશી-અપૂર્વ ગતિ આપે છે. ધર્મથી સૃષ્ટિ રચના, સ્થિતિ ને સંહાર થાય છે; ધર્મથી મનુષ્યપ્રાણી સત્કર્મમાર્ગે પ્રવર્તે છે. ધર્મ શોધવા-ખોળવાને માટે મોટા મોટા ઋષિઓ, પંડિતો, વિદ્વાનો ને શ્રીકૃષ્ણે મથન કરે છે, છતાં કોઇને પણ તે અદ્ય ધર્મ સાંપડતો નથી, તે છતાં તે મેળવવાને કાંઈ મારે છે. ધર્મ છે—તે એક જ છે, ને ઈશ્વરપ્રેરિત છે—તેમાં અસત્ નથી, પાપંડ નથી, દંભ નથી, અદંકાર નથી—પણ તે સત્-ચિત્-આનંદમય છે—તે તેનો ધર્મ તે આપણો વૈદિક-આર્યોવર્તનો સત્તાતન સર્વોપરી ધર્મ છે;—તેવા ધર્મનું રહસ્ય સમજાવનારા કોઈ પણ શાસ્ત્રીય ગ્રંથો હોય તો તે આ આર્યોવર્તમાં જ છે; ને તેઓમાંનો એક એક ગ્રંથ ને આ શ્રીવેદવ્યાસ-પ્રણીત શ્રીમદ્ભાગવત ગ્રંથ છે.

મેં એમ કહ્યું કે ધર્મ એ શ્રેષ્ઠ ને સર્વોપરી, ને અખંડ બ્રહ્માંડમાં બુદ્ધિમાન પુત્રને ગૃહણુ કરવા યોગ્ય છે. ત્યારે ધર્મ એટલે શું? એવો પ્રશ્ન સહજ નિકળે છે. આ વિશ્વમાં અનેક પ્રકારે વિચારસંગતિઓ—કર્મસંગતિઓ થઈ છે ને થાય છે; અનેક ધર્મ, સંપ્રદાય, પંથ, કાંટા થયા છે, થાય છે ને થશે;—ચાલ્યા છે, ચાલે છે, અને ચાલશે; ને તે સઘળા ધર્મને નિમિત્તે, ધર્મની પરનાલિકાને ધોરણે જ ચાલે છે એમ કહેવાય છે; પણ મૂળ ધર્મનું પરમ રહસ્ય શું છે તે, જે સત્ય શોધ-ખોળ કરીશું તો એજ જણાશે કે તે પટંતરે છે, અંધકારમાં છે—કોઈ તે સંબંધી થયાર્થ જ્ઞાન ધરાવતું નથી, છતાં સઘળા ધર્મપ્રવર્તકો તે સમજવા સમજાવવાનો દાવો કરે છે; સઘળાએ તે સમજાવ્યો છે ને અવાપિપર્યંત સઘળા તે સમજાવે છે;—તથાપિ તે અનાદિ કાળનો ચાલતો પરમ રહસ્ય રૂપ ધર્મ—તત્ત્વ-વિચાર ધણી થોડાને સમજાયો છે, ને ધણી થોડાજ તેમાં પૂર્ણતાને પામ્યા છે. સત્ય ધર્મ ક્યાં છે—પૂર્ણ ધર્મ ક્યાં—ને શેમાં છે તે બહુ થોડા જાણે—સમજે છે; ને તે જાણનાર પ્રજામાં મોટો ભાગ આર્યોવર્તની આર્ય પ્રજાનો છે—જે કહો કે પ્રારબ્ધ-પ્રભુકૃપાએ, ઋષિ મુનિના પ્રસાદે સત્ય ધર્મ મેળવી શકી છે.

અને ત્યારે ધર્મ તે શું? ભિન્ન ભિન્ન દેશના ભિન્ન ભિન્ન પંડિતો તેના સંબંધમાં ભિન્ન ભિન્ન વિચાર દર્શાવી ગયા છે. તે બધાનું એક સ્વરૂપ બાંધીએ તોપણ સર્વગ્રાન્ય ધર્મવિચારના આરંભનું સ્વરૂપ પણ વાસ્તવિક રીતે આપણે થયાર્થપણે બાંધી શકીએ તેમ નથી. કારણ કે દરેક જને ધર્મ માટે જુદાજ તર્ક વિતર્કો કીધા છે, ને તેથી ધર્મોત્પત્તિ સંબંધે કોઈ પણ નિશ્ચયાત્મક વિચાર આપવો એ કેવળ ઉચ્છૃંખળપણાની અધમ નિશાની છે.—તેથી માત્ર આટલું જ પ્રારંભમાં માની લેવું કે ધર્મ એ અનાદિ કાળનો સ્થાપિત થયેલો છે, ને તે વિશ્વરચનાની સાથે ઈશ્વરથી આપાયેલો છે—પછી જેવી જેવી જેની બુદ્ધિની સ્પૃહતા તે તે પ્રમાણે તેણે ધર્મબંધન-ધર્મઘટના કીધી છે. પાશ્ચાત્ય લોકોએ પોતાના સાહસને યોગે વિશ્વરચના, મનુષ્યરચના, ધર્મ રચના વિષે અનેક પ્રકારના વિચારો દર્શાવ્યા છે, ને આવા અતિ ગહનગૂઢ વિષયમાં એટલા બધા તો તેઓ આગળ આગળ વહી ગયા છે કે જ્યાં તીવ્રબુદ્ધિના જનની જવાની જગ્યા નથી, ત્યાં અદ્યમ-તિઓએ ઝોકાબુકા છે—શી સમયની બલિહારી છે! જે અનાદિ કાળથી ચાલતું આવ્યું છે—ને જે ગહન છે, જે સમજાતું નથી, જે કેમ ઉદય થયું, સ્થિતિને પામ્યું ને લય થયું તે જાણવાને માટે મનુષ્યબુદ્ધિનો પ્રભાવ નરમ છે, છતાં તેમાં મિથ્યા માયાકૃત કરવાને ધણી છુલ્લક પ્રાણીઓ પ્રયાસ લે છે; ને જે નથી સમજાતું તે સમજાવવાને કડાકૃત કરી કહે છે કે ‘એ તો આમ છે.’—પરંતુ એવા

સાહસથી કોઇ પણ પ્રકારનો લાભ થતો નથી-કેમકે અનાદિ કાળથી આલતું આવેલું ને જેનું મૂળ જડતું નથી, તેનું મૂળ શોધવાનો મિ-
થ્યા પ્રયાસ કરવો એથી કંઈ લાભ નથી, પણ મનુષ્યમનોરથમિથ્યાભાવનાનું તે સ્વાભાવિક પરિણામ છે. ધર્મ સંબંધે ઇતિહાસદ્વારા
કંઈ પણ નિશ્ચયાત્મક કહી શકાશે નહિ-કે તે કોણે સ્થાપ્યો ? ક્યાંથી આવ્યો ? કેમ આવ્યો ? એ જાણવું મનુષ્યશક્તિ બહાર છે;
ને તેથીજ આપણે માત્ર એટલુંજ કહી શકીશું કે ધર્મ તે અનાદિ છે, -મનુષ્ય અનાદિ છે તેમજ ધર્મ અનાદિ છે, -મનુષ્ય જન્મ્યો
તેની સાથેજ ધર્મ પણ જન્મ્યો છે.

ધર્મની અનેક વ્યાખ્યા ઇતર દેશના ને પરાયા દેશના વિદ્વાનોએ કીધી છે. નારદમુનિ કહે છે કે, ધર્મ તેનેજ જાણવો
કે જેથી પરબ્રહ્મનું મથાર્થ જ્ઞાન થાય. પણ ખીજે સ્થળે વળી એવું કહે છે કે આત્મા પરમાત્માની એકતા કરવી તે ધર્મ.
વસિષ્ઠમુનિ કહે છે કે પિંડ બ્રહ્માંડકયતા થવી તે ધર્મનું મુખ્ય સ્વરૂપ. મહાત્મા જૈનાચાર્ય જૌતમ જણાવે છે કે જેથી સર્વ દુઃખનો
નાશ થાય અને આનંદમય નિર્વાણપણને પામવું તે ધર્મ. પણ એથી આગળ વધીને વેદવ્યાસ કહે છે કે આત્મા પરમા-
ત્માની એકતા તો ખરી, પણ તે સાથે નિરંતરની જ્ઞાનવૃત્તિ રહેવી તે ધર્મ-મોક્ષ સુખ. શાંડિલ્યસૂત્રકારનો એક લેખ છે કે
બક્તિભાવ સાથે અનંતને પીછાણવો તે ધર્મ. વલ્લભાચાર્ય કહે છે કે ભક્તિમાં પૂર આસક્તિ ધરી પરબ્રહ્મ પરમાત્મા શ્રી-
કૃષ્ણને ભજવા તે ધર્મ. અને શંકરાચાર્ય કહે છે કે આત્માને જડવૃત્તિમાંથી કાઢી ચૈતન્યમાં આણવો તે ધર્મ. આમ અનેક ઋષિઓએ
અને આચાર્યોએ અનેક પ્રકારે આપણા ધર્મનાં ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપ બાંધ્યાં છે. કોઇ પિંડ બ્રહ્માંડની એકતા, કોઇ આત્મા
પરમાત્માની એકતા, કોઈ જીવાત્મા પરમાત્માની એકતા, કોઈ બ્રહ્મમાં લીનતા ને કોઈ એકસ્વરૂપનું સ્વરૂપસંધાન એમ
ધર્મના બેઢ ધારે છે. પદ્મપુરાણમાં એક સ્થળે કહે છે કે ધર્મ તેજ કે જે મથાર્થ જ્ઞાન આપે; અર્થાત્ જે ખરું-સત્ય જ્ઞાન
આપે તે ધર્મ. ને ખરું ને સત્ય જ્ઞાન તે એજ કે આત્મા પરમાત્માની ખરી સ્થિતિ જાણી એકતા કરવી.

પણ આજે તો આપણે આપણો વિચાર કીધો. પાશ્વસ્ય લોકો કે જેઓ આજે પ્રવૃત્તિનાં જીવડાં છે, જેઓ વિધાકળાને
આધારે અનેક જાતનાં તર્ક વિતર્ક-ધર્મમાં પણ, બાળક પેરે કરે છે તેઓ શું કહે છે તે તપાસીએ. ધ્યોરો નામનો એક વિદ્વાન
કહે છે કે ધર્મ તે જ્ઞાનગી સદ્ગુણ અને પ્રસિદ્ધમાં શ્રદ્ધાવંત કહેવડાવે તે છે; તે જન જનના સુખનું કારણ ને પ્રજાની આબાદી
છે. આ વિચારમાં ધર્મ સંબંધે કશું પણ નથી. હોર્ન નામનો એક વિદ્વાન કહે છે કે ધર્મ તે હડાપણનો ભંડાર, -પૂર્ણ શુચિ
માર્ગ સૂચવનાર, -વિશ્રામનું મધુરું દૂધ છે. કાન્ત નામનો એક જર્મન વિદ્વાન કહે છે કે ધર્મ એટલે નીતિ-અર્થાત્ સુનીતિએ
રહેવું, સુનીતિએ વર્તવું ને સુનીતિએ ઇશ્વરાગ્રા માથે ચઢાવવી એટલે બસ થયું. જેમ્સન નામનો એક સાધુ કહે છે કે ધર્મ
એટલે ઇશ્વર થવું-ઇશ્વરપણું પામવું. જેમાં ઇશ્વર થવાના વિચાર નહિ હોય તે ધર્મ નહિ. ફિશ્તે નામનો વિદ્વાન કહે છે કે
ધર્મ એટલે જ્ઞાન. પ્લેટો કહે છે કે ધર્મ એટલે ઇશ્વરને સંપૂર્ણ જાણવો-પણ કેવા પ્રકારે, તેનું કંઈ પૃથક્કરણ તે કરતો નથી.
આનાકસાગોરાસ કહે છે કે, એક ઇશ્વર છે, ને તે સર્વજ છે, જેણે ચૈતન્ય વિનાના જડ પરમાણુને ગતિમાન કીધા છે; તે
સર્વમાં છે પણ તેનામાં કોઇ નથી-એને જે જાણવો તે ધર્મ. સોફ્રીસ કહેતો હતો કે મરણ પછી ઉત્તમ ગતિ જીવની થાય ને
કોઈક ઇશ્વરી સત્તા વિશ્વમાં વ્યાપક છે-જે વળી અવ્યાપકમાં પણ વ્યાપક છે તેને જાણવો તે ધર્મ; ને ધર્મ એ શાંતિકર ને સુખકર
છે. પ્લેટો ઇશ્વરની સચરાચર વ્યાપકતા સારી રીતે માનતો હતો; તે કહેતો કે ઇશ્વર આદ્યંતરહિત સ્વયંભૂ કારણ ને સકળ પદા-
ર્થનો પિતા હોવો જોઈએ ને તે સંપૂર્ણ, (જેવા આપણા ભગવાનને પરિપૂર્ણ પદ્મ ઐશ્વર્યવાળા કહીએ છીએ તેવો) અતિ ઘણી
ધર્મયુક્તિમાન ને સકળ શક્તિમાન હોય, ને વળી તે જ્ઞાનિઓને પણ જાણવો દુર્લભ છે, ને અદ્યપમતિના તો લક્ષમાં પણ
કાળાંતરે આવે તેવો નથી, તેને જે જાણવો-તેનામાં એક થવું તે ધર્મ. આરિસ્ટોટલ નામનો વિદ્વાન કહે છે કે આત્માને
પૂર્ણ રીતે જાણવો તે ધર્મ. ઝીનાના ધર્મ સંબંધી વિચાર આવા છે:-સૃષ્ટિ તેજ ઇશ્વર, ઇશ્વરને જાણવો હોય તો સૃષ્ટિને
જાણવી. એ ઇશ્વર અનાદિને જ્ઞાનમય છે. એને જાણ્યાથી ધર્મની હદ આવે છે. જીજસ ક્રૅસ્ટનો મુખ્ય ચેલો સેન્ટ મેથ્યુ ધર્મની
વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે કરે છે:-શત્રુને સાહો, ને શાપ દે તેને આશીષ દો; ધિકારે તેનું રડું કરો, ને તેના રડા માટે પ્રાર્થના
કરો. ધર્મ તેજ કે જે શત્રુને મિત્ર ગણે, ભુંડું કરનારનું બહું કરે; અર્થાત્ જીજસ ક્રૅસ્ટના ચેલાઓનો બહુમત એવો છે કે
નીતિથી રહેવું. શિલ્વરમેકર નામનો એક જર્મન વિદ્વાન કહે છે કે ધર્મ એટલે પૂર્ણ પરાધીનતા. હુગળ નામનો વિદ્વાન કહે છે કે
ધર્મ એટલે પૂર્ણ સ્વાધીનતા. ફાઈરબાક નામનો એક ખીજે જર્મન કહે છે કે ધર્મ એ કંઈ નથી, પણ એક રોગ છે-ને એ પવિત્ર રોગ છે.
મોઝીઝ નામનો એક ઇજિપ્તિયન વિદ્વાન ઇ. સ. પૂર્વે બે હજાર વર્ષપર લખી ગયો છે કે જેણે આ સૃષ્ટિ રચી
છે, જે સર્વનો પ્રેરક છે ને જેણે પ્રાણી માત્રને સારાસાર સમજવાની યુક્તિ આપી છે તેને પીછાણવો તે ધર્મ. મોક્ષમૂલક ભદ્ર
કહે છે કે અનંત શક્તિવાળા કે અનંત (ગુણવાળા, અનંત શક્તિવાળા એટલે શું ? ગમે તે) ને પીછાણવો તે ધર્મ. જીજસ
ક્રૅસ્ટ કહે છે કે ધર્મ એજ કે કષ્ટ સહન કરવાં, આત્માને ઝાળખવો, પરમાત્માને જાણવો, ને પાપને માટે ડરવું.

પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોને ધર્મપ્રવર્તકોના ધર્મ સંબંધમાંના આવા વિચારો છે. આર્ય લોકોના ધર્મ સંબંધી વિચારો કેવળ નિરાળા છે. સંન્યસ્ત આશ્રમમાં આર્ય દિગ્નેએ ધર્મ સંબંધી ઘણા ઘણા વિચારો કીધા છે, ને તેમાંથી ધર્મનું યથાર્થ તત્ત્વ સમજાય તેવું છે. પૂર્વ મીમાંસા ને ઉત્તર મીમાંસા એ એ ગ્રંથોમાં ધર્મનું યથાર્થ જ્ઞાન આપવામાં આવ્યું છે. પૂર્વ મીમાંસામાં વેદમાંના કર્મમાર્ગને કેવા પ્રકારે અનુસરીને વર્તવું તે વિષય સંબંધી વર્ણન કરેલું છે; ને તેમાં જૈમિનિ ઋષિ એમ સમજાવે છે કે વેદને જાણ્યો એટલે પૂર્ણરીતે પ્રભુને જાણવામાં આવે છે, ને પ્રભુને જાણવા એ ધર્મને જાણવા જોગ છે. ઉત્તર મીમાંસાના કર્તી વેદવ્યાસમુનિ છે. તેમણે ધર્મ સમજાવવા માટે વિશ્વરચનાના સંબંધમાં બહુજ કઠિણતાથી (ગૂઢતાથી) વર્ણન કરેલું છે. વ્યાસ મુનિ વિશ્વકોપતિ માટે લખે છે કે જે પરમાત્મા સર્વજ્ઞ, સર્વવ્યાપક, સર્વશક્તિમાન, નિત્ય, અજ, અમર, ઉપાદાન અને અનાદિના કારણરૂપ છે તેણે આ વિશ્વ રચ્યું છે. આત્મા મૂળે તો એકજ છે, અને તે ઈશ્વરનો અંશ છે; જેમ અગ્નિનો તણુજો મૂળના અગ્નિથી જુદો છતાં જુદો નથી, તેમ પ્રત્યેક આત્મા ઈશ્વરના ચૈતન્યનો અંશ છે, ને પોતાના પૂર્વના સંકલ્પ પ્રમાણે કર્મપ્રવૃત્તિ યથે સમર્થ છે, પણ સ્વભાવે તે નિષ્કૃત છે. પંચ માનેન્દ્રિય, પંચ કર્મેન્દ્રિય, મન, પ્રાણ ને બુદ્ધિ એ સઘળાથી આત્માનો સૂક્ષ્મ દેહ રચાયો છે. એ દેહ સહિત તે (આત્મા) લોકમાં જાય છે, ત્યાં તેને વરાણરૂપ દેહ ધરવો પડે છે; ત્યાંથી વર્ણદર્શને વનસ્પતિમાં પ્રવેશ કરી, અનેક જાતોના અનેક પ્રકારના કર્મમાં લેખાતાં-જંજાતાં ને મુક્ત થતાં મોક્ષને પામે છે; અને એ મોક્ષને પામવો તે એક ક્ષણ છે. ત્યારે હવે મોક્ષ તે શું? આ મોક્ષ ત્રણ પ્રકારનો છે. આ લોકમાં રહેલી ઈશ્વરી શક્તિયો પ્રાપ્ત થાય એ એક મોક્ષ-એમાં મનશક્તિ ઘણા ઘણા ઉપભોગ લેવાને પાત્ર થાય, પણ કર્મ કરવે અશક્ત રહે-જે મોટાઇ આ લોકમાં મેળવવી અને પછી ઇન્દ્ર લોકમાં જવું ને ત્યાં સુખ-ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરવાં એ બીજો મોક્ષ છે. પણ એ અલ્પ મોક્ષ છે. પુણ્ય પ્રાપ્ત કરવાથી, ભક્તિ કરવાથી, સાધનો-જેવાં કે વ્રતાદિક કરવાથી આ મોક્ષ મળે છે. ત્રીજો મોક્ષ તે બ્રહ્મલોકમાં જવાનો છે, તે યજ્ઞાદિક કર્મો-વેદાનુસાર કરવાથી મળે છે. આત્મા પરમાત્મામાં એકતા ધારણ કરે છે. સૂક્ષ્મપરમાત્માનું ચિંતન કરતાં કરતાં જીવ શિવની એકતા થાય તે પૂર્ણ મોક્ષ. મોક્ષને પામવું-મોક્ષ કેમ પામવો તે જાણવું એટલેજ ધર્મને યથાર્થ જાણ્યો એ નક્કી છે.

મીમાંસાનો એક મત છે તેમજ સાંખ્યવાદનો એક મૂળ મત છે-જે યોગો ઘણા મીમાંસકોના મતથી વિપરીત છે. સાંખ્યના એ મોટા આચાર્યો છે. કપિલ ને પતંજલી. કપિલે નિરીશ્વર વાદ પ્રગટ કીધો છે ને તે આત્માને માનતાં પરમાત્માને બૂલી જાય છે. પણ પતંજલી કહે છે કે સર્વે આત્માથી એક જુદોજ આત્મા છે, જેને દુઃખ, સુખ, જન્મ, મરણ, કંઈ લાગતું નથી, ને તેને પામવાનો જે માર્ગ-યોગ તેજ ધર્મ-એ યોગદ્વારાથી પ્રાણાયામથી* અને પ્રત્યાહારથી† આત્માપર-માત્માનું ઐક્ય થાય-ઐક્ય થતાં જન્મ મરણ ટળે છે ને બ્રહ્મૈક્યતા પામે છે. જ્ઞાતમે‡ ધર્મ એને ગણ્યો છે કે આત્મા જે અનાદ્યન્ત, પ્રકૃતિ રહિત ને સ્વતંત્ર છે, ને પરમાત્મા-ઈશ્વર અનાદ્યન્ત, જ્ઞાનકોષ, સર્વનો નિર્વાણ ને સર્વ વસ્તુનો પ્રેરક છે તેને યથાર્થ જાણવામાં ધર્મનું સઘળું સમાય છે.

ધર્મના સંબંધમાં અનેક પ્રકારની વાતો-સંવાદો, વિવાદો ને વિતંડાથી ચર્ચાઓ થઈ છે ને ન્યાયના જે સોળા પદાર્થ છે તે પ્રમાણે બહુબહુ જાતની તકરારો થઈ છે, પણ એજ ન્યાયના એક સત્ત્વ નિર્ણય પ્રમાણે કોઈ નિર્ણય કરીને કરીને ઠામ બેસું નથી; તો પછી આવી આવી વાતોમાંથી માત્ર જેવું થોડુંજ નિકળે છે. કોઈ કહે છે કે પ્રમાણથી ધર્મ ને ઈશ્વરતા સિદ્ધ થાય છે, તો કોઈ પ્રયોગ જનથી સિદ્ધ કરે છે. પ્રમાણમાં પણ ચાર બેદપર તકરાર ચાલે છે:-પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન ને શબ્દ. આટલું બધું છતાં પણ કોઈ ખરે માર્ગે ચઢતા જાણતા નથી-ને ગમે તેટલો કાળ વીતી જાયો તોપણ આ બાબતમાં નિઃસંશય થઈ સર્વે એક વિચારના થાય તેવો કાળ આવ્યો પણ નથી ને આવનારે નથી; ને તેથી એમાંથી કંઈ પણ લાભ નિકળનાર નથી. ધર્મનો વિષય ઘણો ગહન, ગૂઢ તેમજ સૂક્ષ્મ પણ છે. તે સમજવાની જે ઉત્તમ શક્તિ ધરાવના હતા તેવા તો પ્રાચીન કાળના ઋષિ મુનિયો હતા. જ્યારે પૃથ્વીની રચના થઈ ત્યારે પ્રથમ તો જે વસ્તી હતી, તે હાલની પાશ્ચાત્ય પ્રજાના વિચાર પ્રમાણે મધ્ય એશિયામાં હતી. ત્યાંથી નિકળીને આર્ય પ્રજા આ વિશાળ રસાળ સુંદર મોહક પ્રદેશમાં જઈ મેળવીને આવી વસી, ને શાંત સ્વભાવ રાખી, આગ્રહી વૃત્તિથી ને પ્રૌઢ બુદ્ધિથી એકતાએ રહી, વેદોક્ત ધર્મકર્મને અનુસરીને વર્તવા માંડી. પણ તે કાળમાં કેવા પ્રકારનો વેદોક્ત ધર્મ હતો, તેનો યથાર્થિત ઇતિહાસ આપણને મળે તેમ નથી. ઘણા ઘણા પંડિતો એમ જણાવે છે કે આમ હોવાજ જોઈએ,

* શ્વાસ ર્ધ્વનો † ઈન્દ્રિય છતવી.

‡ ન્યાયનો કર્તા.

§ ન્યાયના ૧૬ પદાર્થો આ છે:-પ્રમાણ, પ્રમેય, સંશય, પ્રયોજન, દષ્ટાંત, સિદ્ધાંત, અવયવ, તર્ક, નિર્ણય, વાદ, જલ્પ, વિતંડા, હેતુભાવ, છલ, ભત્તિ અને નિઘ્રહસ્થાન.

પણ તેમજ હોતો તેને માટે સિદ્ધ થાય તેવું પ્રમાણ કોઇપણ વિદ્વાન આપી શકતો નથી. પરંતુ આટલું તો સ્પષ્ટ થઈ શકે તેમ છે કે, સજ્ઞાનનિવૃત્તિઆનંદના ભોક્તા હોઇને બાહ્યોત્તર શૈશ્ય પાળી ધર્મકર્મ ને સંસારવ્યવહારકર્મ પાળવામાં વેદકાળની પ્રજા વધારે આગળ પડતી હતી. વેદકાળના જનો ધર્મરાજ્યની વ્યવસ્થા સાચવતા, ગાયત્રી જપતા, આશ્રમ ભોગવતા, કુળમર્્યાદા રાખતા, ને સંસારસુખ પણ ભોગવતા, ઇષ્ટદેવતા પાસે પ્રસાદ વાંછતા રહેતા હોવા જોઇએ-ને તેમ હશે એવું આપણે પ્રાચીન કાળના ગ્રંથોપરથી કંઈક સિદ્ધ કરી શકીએ છીએ, તે શિવાય તે કાળના ધર્મ સંબંધી વધારે જ્ઞાન મળશે નહિ.

મુખ્ય વાત આ બધાપરથી આપણે એવી કાઠી શકીશું કે ઘણા લાંબા કાળપર-જેનું પ્રમાણ ગમે તેવા પશ્ચિમના વિદ્વાનો તર્કવાદને અનુસરીને આપે તોપણ, કોઇપણ નિર્ણય સાચ રીતે કરી શકીશું નહિ-તે કાળમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ પ્રજામાં પ્રથમ આવ્યો હતા, ને તેઓના જે ધર્મ તે સનાતન ધર્મ ને તે ધર્મ તે વેદોક્ત ધર્મ છે. એ વેદોક્ત ધર્મ તે કેવો ને કોનો સ્થાપેલો? વળી વેદોક્ત ધર્મની વ્યવસ્થા શી? આવ્યોના સંબંધમાં તે ધર્મ સંબંધે જે સત્ય વાત તે આ છે:-વેદમાં કહેલા બોધનું બુદ્ધિપૂર્વક સમજીને શ્રદ્ધાપૂર્વક પાલન કરવું; ને હ્રુદ્દ હવાતાએ શુદ્ધ સત્યગુણી સ્થિરચિત્તનો થઈ પરમાત્મા સાથે એકતા-એકતાર થવું તે ગભ.આવો વિચાર પરાપૂર્વથી ચાલતો આવેલો છે. પણ ધર્મ તે એકલો-અટુલો કંઈ કામનો નહિ. તેમાં મજાજ નહિ. ધર્મ તે

હોય તોજ તે નિભી શકે. જ્ઞાન વગરનો ધર્મ મોળો-નિસ્તેજ છે, ને તે ઝાઝી વાર ટકે પણ નહિ. ધર્મ સ્થપાય છે પણ તે એકલવાયો છે, તેથી જ્ઞાન હોય તો સ્થપાયલો ધર્મ સુદૃઢ થાય; ને ધર્મ જ્ઞાનને અનુસરી વિશેષ સખળ થાય. છતાં આ વળી મળુના યોગ્ય છે કે જ્ઞાન વિકટ-દુર્લભ થોડાને માટે-ગહન ને સૂક્ષ્મ છે; ને ધર્મ સુલભ ને સૌ જનને માટેનો હોવો જોઈએ. ધર્મના પણ એ બેદ છે, નિવૃત્તિ ને પ્રવૃત્તિ. નિવૃત્તિધર્મ બહુ કાળ તપે છે ને પ્રવૃત્તિ સદજમાં પડી ભાંગે છે. વળી નિવૃત્તિધર્મમાં પણ એ બેદ છે:-નિલ ને અનિલ. આર્ય પ્રજાનો જે ધર્મ તે નિવૃત્તિમાત્ર, નિત્યનો ને સત્યગુણી છે, ને તેથી કાળનાકાળ વહી ગયા, તેનાપર ઘણા ઘણા પ્રકારે થયા, ઘણી આસ્માની સુસતાની થઈ, તોપણ તે જેવોને તેવોજ સ્થિર, દીપ્તો, ઝળકતો ને તપતો રહ્યો છે-એ એનો જય અવર્ણનીય છે.

સર્વ રીતનું તાત્પર્ય જોતાં એમ જણાય છે કે આર્યવર્તની પ્રજાનો જે શ્રેષ્ઠ ધર્મ તે વેદ છે. વેદ ક્યારે રચાયા, કોણે રચ્યા, તેમાં શું છે, એ સમજાવવાનો આ સમય નથી, તે વળી કોઈ બીજે પ્રસંગે જણાવીશ. વેદમાં જે ધર્મ છે તે સજ્ઞાનનિવૃત્તિનો છે, ને તેના સ્થાપનાર ઋષિઓ છે. એ ધર્મ સ્થાપવાનો મુખ્ય હેતુ પ્રજાનું પરમ કલ્યાણ. ઘણા કાળ સુધી એ ધર્મ પ્રવૃત્ત હતો, પણ વખત બદલાતો ગયો તેમ તેમ વેદધર્મકર્મ મોળાં પડતાં ગયાં. તેમાં માત્ર જ્ઞાન હોવાથી બહી બુદ્ધિના જનોને તે રુચ્યો નહિ, ને તેથી ધર્મ સમજાવવાને, તેને પાળવા પજાવવાને માટે સ્મૃતિઓ થઈ. આ સ્મૃતિધર્મ કેટલોક કાળ સુધી આવેલો, ને તેમાં પણ ધર્મ ને જ્ઞાન મુખ્ય હતું, જે પરમાત્માને જાણવાને ગહન સાધન લોકની સમજમાં હતું નહિ, ને તેથી ઘણા કાળે પુરાણોની રચના થઈ. મનુષ્ય માત્રને ધર્મ પાળવો તો અવશ્યનો છેજ, ને તે પાળ્યા વિના તેના આત્માને શાંતિ મળતી નથી. વળી જ્ઞાન એ થોડાને માટે ને દુર્લભ

* ધર્મ શા માટે પાળવો જોઈએ, એવો વિતંડાવાદ હાલમાં ચાલે છે. વાસ્તવિક રીતે જોતાં ધર્મ એ મનુષ્ય પ્રાણીના સતોપ-માંહેના આનંદ ને શાંતિ-માટે અવશ્યનો છે. જ્ઞાનધર્મ એ શ્રેષ્ઠ છે, પણ તે સાધારણ મનુષ્યની કલ્પનામાં આવે તેમ નથી, ને જ્ઞાન સત્યસિદ્ધ સુખરૂપ છે એવી અંતઃકરણની પ્રતીતિ થાય નહિ ત્યાં સુધી ગમે તેવું જ્ઞાન પણ ચાલે થતું નથી. વળી-પણ એ જ્ઞાન ચાલે કરવા માટે સૌથી મોટી વાત આજ્ઞતા જરૂરબુદ્ધિવાદના કાળમાં પ્રત્યક્ષ અનુભવ જોઈએ છે, જે મળવો તો લાગ્યની વાત કહેવાય-ને તેથી જ્ઞાનધર્મ મોળો પડે છે. વળી તેમાં વિશેષતા એવી નથી જેવાની કે તે ક્રુદ્ધલક બુદ્ધિના પ્રાણીના કળ્યામાં સહજમાં આવે-ને તેથી જ્ઞાનધર્મ લોકો ઝટપટ સમજી શકતા નથી. માત્ર ઈશ્વરને ભજવા એવોજ એક ધર્મ-શ્રદ્ધા રાખી બેસે છે. ધર્મ પાળવાનું મુખ્ય કારણ એજ સમજવામાં આવ્યું છે કે ધર્મ પાળવાથી હંચા વર્ણમાં જન્મ આવે, આવરદા વધે, સુખસંપત્તિ મળે, ને સુવા પછી સ્વર્ગ-કે જ્યાં અર્જુનકાળ-અહોકાળ દેવ દેવતાઓ તાનમાં રહે છે ને સુખ ભોગવે છે તે મળે. અધર્મ નથી વર્તતા તે એટલા વાસ્તે કે તેથી નીચ વર્ણમાં-નીચ જાતિમાં-કુચાં, ખીલાડાં, વગેરે જન્મવામાં જન્મ આવે; આવરદા ટુંકી થાય, જેથી જન્મ્યા કે ટપ મરણ આવે-એક ખાડામાંથી નિકળી બીજા ખાડામાં પડે-ને વળી દરિદ્રતાથી, રોગાદિકથી, ને સંતતિથી સદા પીડિત થાય.

ધર્મ પાળવાના સંબંધમાં આ સંભાવના-ભય ખોટું નથી; પણ જ્ઞાનધર્મનો એવો હેતુ નથી. જ્ઞાનધર્મનો મુખ્ય પાયો એટલોજ છે કે વિષ્ણુ શ્રદ્ધાંતની એકતા, હવ આત્માની એકતા, આત્મા પરમાત્માની એકતા થાય-ને સૃષ્ટિનું જે કારણ, જે અનંત, અનાદિ છે, જે અકલ્પ્ય અકલ્પ્ય છે તેને પૂરેપૂરે પીછાણે, માવિક વસ્તુનો ત્યાગ કરે, તેમાં મોહ મમતા રાગે નહિ; પણ જેમ કીટબ્રમરન્યાયે-કીટ છે તે બ્રમરના વ્યાનમાં એકતારો થઈને અતિ બ્રમરપદને પામે છે, તેમ પ્રાણી પણ એકતારો, થઈને ઈશ્વરપદને પામે-એક થઈ જાય, તેનું નામ સજ્ઞાનનિવૃત્તિ-મોક્ષપદને પમાડનારો ધર્મ છે-એમાં પણ પોતાથી પરમાત્માને શ્રેષ્ઠ તો જાણવોજ જોઈએ; ને પછી જન્મમરણ

છે, અને ઈશ્વરને ઓળખ્યા વિના વિનાશી પામર જીવનું કલ્યાણ નથી. તેથી ઈશ્વરને ઓળખાવવા-ઓળખવા-તેનું જ્ઞાન મેળવવા માટે પુરાણધર્મની સ્થાપના થઈ. આ પુરાણધર્મની સ્થાપના ક્યારે થઈ તેને માટે અનેક પ્રકારનો વાદવિવાદ ચાલે છે. કેટલાક ઈ. સ. પૂર્વે ૩૦૦૦ વર્ષપર ઘણેલી ગણાવે છે, કેટલાક ઈ. સ. પૂર્વે ૮૦૦થી ૫૦૦ વર્ષપર ને કેટલાક ઈ. સ. ૮૦૦થી ૧૫૦૦ સુધીમાં ગણાવે છે. યુરોપિયન વિદ્વાનોના તર્કવાદો, તેઓના આર્યના સંબંધના વિચારો ને સૃષ્ટિ રચના સંબંધમાં જે જે ગણુની છે તે, કેવળ મિથ્યાવાદ, અથવા વિતંડા જેવી છે. તેમનાં ધણાંક અનુમાનો ખોટાં પડ્યાં છે ને ખોટાં પડ્યાં જાય છે;* તો પછી વેદકાળ, સ્મૃતિકાળ ને પુરાણકાળના સંબંધમાં તેઓ જે ગણાવે તે આપણે માનવાને બંધાતા નથી. ને આપણે આટલું તો સિદ્ધતાથી ઠીક શકીશું કે ઈ. સ.ના પૂર્વે ૨૦૦૦થી ૧૦૦૦ વર્ષ સુધીમાં આર્યવર્તમાં પુરાણધર્મ બહુ સારી

ટળે-કોઈ પણ પ્રકારે માયિક આવરણ અંતે નહિ ને પાછો કોઈ પગ કાળે ત્યાંથી (ક્યાંથી? હું કેમ કહી શકું? પણ તે એક એવું સ્થળ છે કે જેના વિષે કલ્પના કરવી એ મનુષ્ય પ્રાણીની શક્તિની બહાર છે ત્યાંથી.) પડે નહિ તે પૂર્ણ મોક્ષ-ને ધર્મ પાળ્યાનું તે પરમ ફળ છે.

ધર્મના વિષય આ પ્રમાણે ત્રણ ગણાયા છે. પિણ્ડ સંબંધી, જગત વ્યવહાર સંબંધી ને જગત જગદીશ્વર સંબંધી. એમાં છેલ્લું સર્વોપરી છે. પિણ્ડ સંબંધીમાં એટલુંજ કે બાહ્યોત્તર સ્વચ્છ રાખવું ને આપણા પોતાના દૃષ્ટાંતપરથી બીજાને શિક્ષા-દીક્ષા મળે તેમ વર્તવું. બીજા લક્ષણમાં પ્રમાણિકપણે વર્તવું, જનકયા રાખવી ને પરોપકાર-પરાયણ વર્તવું, અને ત્રીજા લક્ષણમાં જગત જગદીશ્વરના સત્ય સ્વરૂપને જાણી, જગતને મિથ્યા ગણી, જગદીશ્વરને ઓળખી, નિરંજિમાન બુદ્ધિએ ને સત્વશુભે વર્તીને ત્રણ તાપથી મુક્ત થઈ સર્વજ્ઞતા, સર્વકર્તા, સર્વભોક્તા સર્વેશ્વર ભગવાનને નિષ્કામ બુદ્ધિએ ઉપાસે તે સત્ય ને પરમ સાધનવાળો ધર્મ છે.

* યુરોપિયન વિદ્વાનો જે જે અનુમાનો, સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિ સંબંધ કરે છે, જે જે પ્રમાણો વેદ-સ્મૃતિ-પુરાણ માટે કહે છે, જે જે બાબતો ધ્રુવ અને બીજા દેશોના સંબંધમાં બતાવે છે, તેમજ મનુષ્ય ઉત્પત્તિ કેમ થઈ તે માટે જે શોધો કલ્પનાપૂર્વક કરે છે તેમાં દહાડે દહાડે ઘણું ખોટાં માલમ પડે છે. એક વિદ્વાન એક અનુમાન કરે છે તેને બીજે છેડી નાંખે છે. પ્રથમ તો સૃષ્ટિઉત્પત્તિના સંબંધમાં અધીચીન કાળની બ્રહ્મવિદ્યા ગણાવે છે કે આ પૃથ્વીનો ગોળો અગ્નિમય પ્રવાહી હતો. તે ધીમે ધીમે થંડો પડ્યો. થંડો પડતાં તેમાં ચીરાડા પડ્યા ને જલ નીચી જમીન નિકળી. ચીરાડા તે સમુદ્ર, નદી, સરોવરો, ને જમીન-તે જમીન ને પર્વતો. ચીરાડામાં કોઈ કાળે છિદ્ર છિદ્રવાળી વનસ્પતિ ને બરડાનાં ઢાઢાં વગરનાં પ્રાણી થયાં, તેમને આંખ નેહું કંઈક હતું, પણ બીજી ઇંદ્રિ નહિ. પછી બરડાવાળું ઢાઢું જેમને હતું એવાં પ્રાણી થયાં, તે મચ્છ હશે (જેને માટે કલ્પના કરે છે કે એ આદિકોકનો મચ્છાવતાર). પછી કોઈ કાળે જમીન-પર નેતર બર ને કેટલીક વનસ્પતિ થઈ. તેવામાં રેલ આવેલી ને તે વનસ્પતિ તલુઈ સુકાઈ ને સૂર્યના તાપથી બળી કાચકા થયા. પછી જળચર પ્રાણી થયાં (જે કાચકા જેવાં હોવાથી કચ્છાવતાર માને છે). આ પ્રાણી મગરમચ્છ જેવાં ને સુસવાટ જેવાં પીસ્તાલીસ ફીટ લાંબાં હતાં. આમાં કેટલાંક ચોપળાં પણ હતાં. પછી પથરા જેવી પૃથ્વી થઈ. વખત વીતતે ચોપળાં પ્રાણી હાલના જેવાં થયાં, ને હાલના જેવી વનસ્પતિ થઈ-પણ તે પ્રાણી ૧૫ થી ૧૮ ફીટ લાંબાં હતાં. આ પ્રાણીઓમાં હાથી ને હરણ જેવી જાત ઘણી હતી. તેનો નાશ થઈ તેમાંથી હાલની મનુષ્યસૃષ્ટિ થઈ છે.

આ વાદને ડાર્વિન ખોટો પાડે છે. તે કહે છે કે વાનરમાંથી કાળાં મનુષ્યો થયાં;-હીમપ્રદેશમાં જઈને વસ્ત્યાં તે ગોરાં થયાં ને કાળાં મનુષ્ય તે હબસી. (પ્રથમ મનુષ્યઉત્પત્તિસ્થાન આફ્રીકા હશે કે શું?) એક બીજે વિદ્વાન કહે છે કે પ્રાણીઓ તો જૂનાં જૂનાં હતાં, પણ હવા પાળી ને કેળવણીથી મનુષ્યસૃષ્ટિ થઈ છે. વળી એક યુરોપિયન વિદ્વાન કહે છે કે મનુષ્ય તો પૂર્વમાં પશુ સમાન હતો, તે કેળવાઈને હાલની હાલતે પહોંચ્યો છે-પણ કેળવનાર કોણ? તે કહેવામાં આવતું નથી. એક બીજે વિદ્વાન કહે છે કે મનુષ્ય હાલની સ્થિતિમાંજ ઉત્પન્ન થયો છે. આ કેવી ને કેટલી અચંબા જેવી તકરાર ને જ્ઞાન! એકનું કહેવું બીજે ખોટું પાડે-જેમાં પણ ટંગપટો નહિ.

એક વિદ્વાન કહે છે કે એક કાળે ધ્રુવમંડળમાં ગરમી હતી ને ત્યાં તાર, નાળિયેરી ને ખરુરી હતી તથા વસ્તી પણ યુષ્કળ હતી. શી કલ્પનાની હદ!

એક અમેરીકન વિદ્વાન કહે છે કે ધ્રુવની તરફથી પાતાળમાં જવાનો માર્ગ છે, ત્યાં મોટી વસ્તી છે. આ વિદ્વાને અમેરીકાની રાજસભામાં તેની શોધ કરવા માટે એક કાફલો મોકલવાની ભજામણ કીધી હતી, પણ તે કામ પૂર્ણ થાય તેટલામાં તે મરણ પામ્યો. ૧૮૭૪ ના ઈસેબરમાં તેના દીકરાએ પાછી તેજ દરખાસ્ત તેજ રાજસભામાં આણી ને કહ્યું કે ધ્રુવ તરફથી પાતાળમાં જવાનો રસ્તો છે, ને ત્યાં ધ્રુવ નજીકના કેટલાક અતિ તૈનસ તારાઓનો પ્રકાર પડે છે. આ વાતની તેના મનમાં એટલી દૃઢતા થઈ ગઈ હતી કે તે બાપણ આપતાં મૂર્છાંગત થઈ પડ્યો, પણ સભાએ તેને હસી કાઢ્યો.

આર્ય લોકોના પુરાણમાં લખ્યું છે કે બ્રહ્માના પુત્ર હણે માનસી સૃષ્ટિ રચી, પણ સ્ત્રી પુરુષ વિસ્ત્ર થઈને તપશ્ચર્યા કરવા આદ્યાં જતાં હતાં. પ્રભવતિએ તેનાથી ખેદ પામી ઈશ્વરનું આરાધન કરી, તેની આજ્ઞાથી પંચજન્ય પ્રભવતિની કન્યા સાથે ભગ્ન કરી મૈથુનથી આ સુષ્ટિ ઉત્પન્ન કીધી. મૈથુનથી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાનું કારણએજ કે મનુષ્યો મોઢ પ્રીતિથી સંસારમાં વળગ્યા રહે. આ મૈથુની સૃષ્ટિ કહેવાય છે.

આ સર્વ અનુમાનમાં ખરું કીયું? પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો જેમ આવે તેમ ઠાકવા-આડું અવળું જોતાજ નથી. મોક્ષમૂલક જેવા

રીતે મનાતો હતો, ને શિવ શક્તિનું પૂજન પ્રેમે થતું હતું.* અર્થાત્ પુરાણધર્મ ઇ. સ. પૂ.માં પ્રવર્તેલો હતોજ-ને જ્યારે ઇ. સ. પૂ.માં તે સુદૃઢ હતો ત્યારે તેની સ્થાપના ઘણા વર્ષપર થયેલી હોવી જોઈએ.

હવે વેદોક્ત ધર્મમાંથી ક્યારે પુરાણોક્ત ધર્મ નિકળ્યો તે નક્કી થતું સુસ્કંધ નથી. વેદધર્મ તે કર્મ-જ્ઞાનપ્રધાનધર્મ છે અને પુરાણધર્મ તે ભક્તિપ્રધાનધર્મ છે. વેદમાર્ગ કે ઉપનિષદ્ માર્ગ એ એટલા બધા તો કઠિનતાવાળા છે કે સામાન્ય મનુષ્યથી તે વિધિએ વર્તાય તેવો ઘણો થોડો સંભવ રહે છે. જો કે વેદ વેદાંતના ધર્મનું પરમ દ્રશ્ય મોક્ષ છે, તોપણ તે જ્ઞાનમાર્ગનો ધર્મ અલ્પમતિ મનુષ્યને ભાગ્યેજ સાનુકૂળ થઈ પડે, ને તેથીજ પુરાણોત્તો જન્મ થયો છે. પ્રાચીન કાળનો સનાતન ધર્મ એવો તો ઉત્તમ હતો કે તેમાં આજે પણ કોઈદોષ કાઢી શકતા નથી. સત્યપરાયણ ઋષિઓએ જનસમુદાયનું હિત વિચારી ઈશ્વરથી મેળવેલો પ્રસાદ લોકકલ્યાણ માટે વાપરવાનો હેતુ રાખીને અનેક ગ્રંથો રચ્યા છે, ને તેમાં આ પુરાણો પણ છે. આ પુરાણો રચાયાં તેના સંબંધમાં આધુનિક સુધારાવાળા-અથવા કહો કે પશ્ચિમની વિદ્યાર્થી મોહ પામી ગયેલા જનો એમ કહેવા લાગ્યા છે કે પુરાણોએ દેશમાં ઘણી અધમતા આણી છે, ને દેશને દુર્ગમ કરનાર પણ પુરાણોજ છે. આ વિચાર કેવો અલ્પમતિનો છે તે કહેવાની કંઈ જરૂર નથી, કેમકે પુરાણોએ લોકોની નીતિ, રીતિ, કૃતિ ને ધર્મવૃત્તિ બળવી રાખી છે-જો તે નહિ હોત તો આર્ધાવર્તની પ્રભાવી ડોણ જાણે કૌણે અવદશા થઈ હોત. પ્રાચીન કાળના મહાત્મા ઋષિ મુનિઓ, કે જેઓને હાલની વિતંડાઈનો પાસ પણ નહોતો લાગ્યો, ને જેઓ મનુષ્ય પ્રાણીનું-સકળ પ્રાણીનું કલ્યાણ કરવું એજ હેતુ દૃઢ-પણે રાખી ગયા છે, તેઓ મનુષ્ય પ્રાણીના અદિત રૂપ પુરાણો રચે એવી કલ્પના કરવી એ દીર્ઘમુરતા શિવાય બીજું કંઈ પણ બતાવતું નથી. પ્રાકૃત પ્રભાવી ઇચ્છાને ધર્મ અનુકૂળ પડે, વળી પ્રાકૃત અલ્પમતિવાળાઓ વેદનો ગૂઢ વિષય સમજવાને અશક્ત હોવાથી તે નહિ સમજવાને લીધે નાસ્તિકતાને પામશે, ધર્મચ્છેદ થશે, આર્યત્વ ભૂલી જશે, હીનત્વને પામીને પરાધીન થતાં પોતાના આત્માનું અકલ્યાણ હાથે કરીને હારશે, એ સઘળાથી મુક્ત કરવાને પુરાણોની રચના વેદવ્યાસ મુનિએ ઈશ્વરઆદ્યાથી કીધી છે. મનુષ્યકલ્યાણરૂપ ભક્તિમાર્ગ છે, જે પ્રાચીન વેદાદિક ધર્મગ્રંથોમાં સચોટો આવ્યો છે. વેદ, વેદાંગ ને ઉપનિષદમાં ધર્મ, જ્ઞાન ને ઉપાસના એમ ત્રણ માર્ગ દાખવ્યા છે; ને તેથી પુરાણોએ ઉપાસનાભક્તિને પ્રભુત્વ આપીને તેજ પ્રાધાન્ય ગણી તે માર્ગ દેખાવ્યો; ને શુદ્ધ પ્રાણીને તારવાનો માર્ગ સુતરો કીધો. વિદ્વાનોમાં ઘણા ઘણા વિચાર છે કે જ્યારે પરમ કલ્યાણકારક જ્ઞાનધર્મ-માર્ગ છે ત્યારે પછી ભક્તિ-ઉપાસનાધર્મ-માર્ગ રાખવાથી લાભ શું? ને પ્રથમ ભક્તિ કે પ્રથમ જ્ઞાન? ને છેલ્લે શું કલ્યાણ દાતા છે? આ આમતમાં બિન્ન બિન્ન વિદ્વાનોના બિન્ન બિન્ન મત છે. કેટલાક મુનિ કહે છે કે પ્રથમ ભક્તિ હોય; એમ ભક્તિ કરને કરને જ્ઞાનને પામે. આ જ્ઞાનમાં ઘણો લીન થયા પછી પાછો ઈશ્વર-ભક્તિમાં એકતાર થાય, ને પછી જે છેલ્લું જ્ઞાન, તે ભક્તિ યોગે મળે તેજ મોક્ષદાયક છે. કેટલાક વિદ્વાનો કહે છે કે એમ નથી. પ્રથમ જ્ઞાન હોય તો પછી ભક્તિ થાય, પછી પાછું ઉત્તમ જ્ઞાન મેળવે ને તે ઉત્તમ જ્ઞાન પછી છેલ્લી ઉત્તમ ભક્તિ કરતો અલ્લેખ્યતાને પામે તેજ પરમ કલ્યાણકારક છે. આ પુરાણોની રચના કેવા હેતુથી થઈ છે તે આપરથી સમજાશે. છેલ્લે ભક્તિમાં લીન થઈને પ્રભુતાને પામે એજ પુરાણધર્મનો યોગ છે-ને તેજ હેતુથી તેણે ત્રિમૂર્તિની ઉપાસના કરાવી છે. પુરાણ રચનાર મુનિજીએ ગુપ્ત રીતે એમ કહેતા હોય કે પ્રથમ ભક્તિ (ભક્તાની જાગૃતાઈ-ને જાગૃતાઈને ઉપાસના, ને તેનું સાધન તે પુરાણ) કરીને ધર્મમાં પ્રવેશ કરવો; (સ્મૃતિઓ બાજુથી) જે પછી જ્ઞાન માર્ગ પ્રાપ્ત થાય (વેદને બાજુથી કલ્યાણ થાય) ને તે જ્ઞાન-માર્ગમાં સત્યગુણપ્રધાનવૃત્તિએ પ્રવેશ કીધાથી જે અતિ પ્રાપ્ત થશે તે ભક્તિજ છે, ને તેમ બાજુવા માટે મૂળથીજ ભક્તિ પ્રધાન હોય તો ઉત્તરોત્તર આત્મ સુખની પ્રાપ્તિ થાય. વળી પરમાત્માને મેળવવામાં-તેની સાથે એકતા કરી દેવામાં જ-ઉત્તમ પ્રાપ્ત થાય છે, ને તેથી કંઈ ગુપ્ત મળતું નથી; જેમકે કોઈ તૃપ્તાણુ મનુષ્ય નદીમાં જઈને પડે ને પોતાની તૃષ્ણા મટાડે, પણ અંતે ડૂબી મરે, તેના કરતાં તેજ તૃપ્તાણુ મનુષ્ય નદીના તટપર બેસી રહીને જોયે જોયે પાણી પીએ ને જેવી મઝા ભોગવે તેવી મઝા પેહેલાને કદી પણ આવે નહિ. જ્ઞાન સાથે પરબ્રહ્મમાં પ્રવેશ કરીને એકતાને પામે તેને જ આનંદ થાય

વિદ્વાને ઋગ્વેદના તદન જોટા અર્થો આપીને ઇંગ્લેન્ડના લોકોને એમજ સમજાવ્યું છે કે વેદ તો નિર્માલ્ય છે-ને તેને-ખાવાને ચાંદે ચાંદ તેમ આપણા લોકો પણ સ્વીકાર્યા જાય છે. હિઝર્ડ લેક્ચર નામનાં મોક્ષમૂલકનાં ભાષણોપર હવે લોકોને પ્રીતિ નથી ને વિશ્વાસ નથી.

* જુલો કાલિદાસ, વિક્રમનાં ચરિત્રો. તે કાળમાં શિવશક્તિનાં પૂજન કેવાં હતાં! તે પછી જલાય છે કે પુરાણ ધર્મ પ્રવર્તેલો હતો. વેદોક્ત ધર્મની પ્રવૃત્તિ ધણી ન હોવાથી, તેનો લોપ થવાનો સમય આવેલો હશે તે વેળાએ પુરાણગ્રંથો થયા છે. પુરાણમાં ત્રણ દેવનું ગમે તે પ્રકારે પણ પૂજન છે, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને રૂદ્ર. બ્રહ્માનું ઉપાસન નિસ્તેજ થઈ ગયું છે, પણ શિવ ને વિષ્ણુનાં ઉપાસન તો ચાલુજ છે. પુરાણધર્મ ઇ. સ. પછી પ્રવર્તમાન થયો તો પુરાણના ત્રણ દેવો ઇ. સ. પૂર્વે ૧૦૦-૫૦ માં ક્યાંથી પૂજાયા?

તેના કરતાં પરબ્રહ્મ સમીપ રહી તેની ભક્તિ કરતો છતો જે આનંદ પામે તે વિશેષ શ્રેષ્ઠ છે; ને તેવી ભક્તિ-પરબ્રહ્મની ભક્તિને એકતા કરાવવાના હેતુથી પુરાણની રચના થઈ છે.*

પુરાણોમાં વેદનો જ્ઞાનમાર્ગ ધણે કેથોડે અંશે પણ સચવાયેલો છે, ને તેમાં સત્વ રજનો ધર્મ ઓધેલો છે. પુરાણમાં મુખ્યત્વે કરીને ત્રણ દેવની ઉપાસના છે, શિવ, વિષ્ણુ અને બ્રહ્મા. ને તે સંબંધે તેમના અવતારની પણ ઉપાસના છે. વળી તે ત્રણના સંબંધીઓની પણ ઉપાસના છે. વેદ પછી પુરાણ રચાયાં ત્યાં સુધીના કાળમાં અનેક પ્રકારના પ્રસંગો બની ગયા, પણ તેનો કોઈપણ ભતનો ઇતિહાસ આર્ય લોકો પાસે નહોતો. આર્ય પુરાણકર્તાએ તેના ઇતિહાસ સાથે ત્રિમૂર્તિમાં એકની મુખ્ય ઉપાસના કહી, ને ભક્તિમાર્ગ ને તેની સાથે જ્ઞાન માર્ગ દર્શાવ્યો છે. પુરાણોમાં જે જે રચના થઈ છે તે એવી તો છે કે જેમાં હાલના વિદ્વાનોનું લક્ષ પહોંચતું નથી, ને તેથી તેઓ એમ કહે છે કે આ જ્યાં પુરાણનાં ગપાટાં છે. પુરાણના રચનારાઓએ કપોત્ત-કલ્પિત ગપાટાંજ આપી હોય તો ઋષિ મુનિઓની બુદ્ધિમાં દોષ કાઢી શકીયું, પણ તેમ નથી. પુરાણ રચનાર મુનિએ તેની રચના વેદનું જે શુભ રહસ્ય તેને અનુસરીને કાષેલી જણાય છે, કે જેને પામવાને આદ્યબુદ્ધિભાવને લીધે આપણે અસંકલ્પે પુરાણના ચમત્કાર, તેમાં વર્ણવેલી અદ્ભુત વાતો, સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, દેવોનું કર્તવ્યકર્મ, છત્વાદિ પ્રકાર એવો શુદ્ધ છે કે તે આપણે સંજ્ઞામાં સમજી શકીએ તેમ નથી, ને તેથીજ પુરાણોપર દોષ મૂકવામાં આવે છે—જે દોષ વાસ્તવિક બેતાં સત્ય નથી. રાજાઓની વંશાવળી, સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, દેવદેવીની ઉપાસના, અવતારોનું ચારત, ભક્તોનાં કાર્યો પ્રભુએ કેમ કીધાં એ સર્વે પુરાણોમાં બતાવ્યું છેજ ને જ્ઞાનભક્તિને પ્રાધાન્ય આપી, તે દ્વારે અપરોક્ષ જ્ઞાનભક્તિની એકતા-અથવા ભક્તિજ્ઞાનની એકતા દર્શાવી લોકોને શુદ્ધસત્યગુણી ભક્તિપ્રીતિમાં પ્રવેશ કરાવીને પરમ બ્રહ્મપદને પામવાનો માર્ગ સુતરો કરી આપ્યો છે—ને તેવા પુરાણોમાં જે ચમત્કારિક આખતો આવી છે તે જ્યાં સુધી નહીં સમજવામાં આવે—નહિ કલ્પમાં આવે ત્યાં સુધી પુરાણ ને તેના કર્તાપર દોષ મૂકાય છે ને નિર્માત્મ્ય છે. પુરાણોમાં દેવ છે તેમ કહેવામાં વિદ્વાનોની સૂક્ષ્મબુદ્ધિ જણાતી નથી. પુરાણમાં જે ધર્મ, જે જ્ઞાન ને જે કર્મ કહ્યાં છે તે પરમ સાધનરૂપ, પરમ સત્યરૂપ ને મોક્ષને આપનારાં છે; ને તેવી પુરાણો આર્યાવર્તની સકળ પ્રજાને આનંદ છે—ને તેને આખી ૧૫ કરોડ પ્રજા માન આપે છે, તથા તેના કર્તાને પ્રેમે પૂરે છે.†

કાળનો વેગ હમેશાં ધણા જોરથી જાય છે. કાળ ધણો ફેરફાર કરે છે, ને તેથી હમ્ય તે નીચ ને નીચ તે હમ્યપણાને પામે છે. તેમજ ધર્મમાં પણ ફેરફાર થાય છે. આર્યાવર્તમાં સજ્ઞાનનિવૃત્તિધર્મનો લોપ થયો ને ભક્તિપ્રધાનધર્મનો પ્રવેશ થયો, તોપણ ઋષિઓએ સજ્ઞાનનિવૃત્તિનો પોતાનો ટેક છોડ્યો નહિ ને વેદોક્તધર્મનું રહસ્ય સમજી લોકોને સમજાવવા માટે પુરાણો રચ્યાં—ને તેમાં વેદોક્ત ઉપદેશ ગાન્ય કરાવ્યો કે અન્તર નિત્ય છે ને બાહ્ય અનિત્ય છે—પ્રભુ નિત્ય છે ને જગત્ અનિત્ય છે—આત્મા નિત્ય છે ને શરીર અનિત્ય છે; માટે નિત્યને સદા સતેજ રાખવું; ને જ્યાં સુધી નિત્ય વસ્તુ સમજવામાં આવે નહિ ત્યાં સુધી જન્મ મરણનો ફેરો ટળે તેમ નથી. પુરાણોમાં જે ધર્મ સમજાવ્યો છે તે એજ કે કર્મ કરવાં, સુખદુઃખ ભોગવવાં, ને એમ કર્મ કરતાં સુખદુઃખ ભોગવતાં જ્ઞાન પામીને શુદ્ધ સત્યગુણી હમ્ય સ્થિતિની જ્ઞાનભક્તિ સંકલિત છેહી દેહને છાંડી, નિર્ગ-પરમાત્માના સ્વરૂપમાં ભળી જવું—ને તેટલા માટેજ નિત્યને નિરતેજ થવા દેવું નહિ. આ સધળું પુરાણો રચવામાં એવી તો ખુબીદાર રીતે બતાવ્યું છે કે જે તે સમજવામાં આવે તો પુરાણો રચવામાં દેટલી પ્રાદ્ય બુદ્ધિનો ઉપયોગ, સજ્ઞાનનિવૃત્તિવાળા ઋષિઓએ પ્રવૃત્તિ અલ્પજ્ઞ મનુષ્યના કલ્યાણાર્થ કીધો છે તે જણાઈ આવશે. અષ્ટાદશ પુરાણોમાં જુદી

* એવી પણ કલ્પના કરવામાં આવે છે કે ઈ. સ. પૂ. ૫૦૦માં યૌવધર્મે વેદધર્મને તોડ્યો, ત્યારે તેનું પ્રાગલ્ભ્ય ફીણ થવાથી નિરતેજ થયેલા બ્રાહ્મણવર્ગ આર્યાવર્તની પ્રજાને વેદોક્ત ધર્મની આજ્ઞામાં આજ્ઞાવાનો પ્રથમ પ્રયાસકીધો; પણ તેમાં ફાવ્યા નહિ. વેદોક્ત ધર્મનું રહસ્ય સમજાવવાને ને તે સમજવાને લોકો ચોગ્ય નહોતા. ત્યારે નવી કલ્પના કાઢીને પુરાણધર્મ પ્રવર્તમાન કીધો, કે જે જ્ઞાને સાતુફલ, થઈ પડે તેના હેખીતોજ છે—અને સંજ્ઞાનું ઝટ બ્રાહ્મ થાય છે. નિરાકાર દેવને પૂજવાપર ભાવ રહે તેનાથી સાકારપર અલ્પ જ્ઞાને ઝટ ભાવ વધે, ને તેવી રશિક કથાથી પુરાણો બંરેલાં હોવાથી લોકો એ માન્યો, તે દ્વારે વેદધર્મની આજ્ઞામાં લોકો પાછાં આવ્યાં ને યૌવધર્મ હિંદુસ્થાનમાંથી સદાને માટે ગયો.

† મૂળ એક વેદ ને તે ઋગ્વેદ એમ વિદ્વાનોનું કહેવું છે. તેમાંથી બીજા ત્રણ થયા છે. ઋગ્વેદનું મહાવાક્ય છે કે પ્રજ્ઞાનમાનન્દં વ્રજા, યન્દુર્વેદનું અહં વ્રજાસ્મિ, સામવેદનું તત્ત્વમાર્મિ, અને અથર્વણ્વેદનું અયમાત્મા વ્રજા એમ છે. આ ચારે વાક્યો સાત જ્ઞાનમાર્ગજ યોધે છે.

§ વેદમાં જે ધર્મ દર્શાવે છે તે પુરાણમાં રૂપાંતરથી કહોછ; અને વેદમાં ત્રણ દેવો મુખ્યત્વે કરીને મનાયા છે, તેમનું ઉપાસન પુરાણમાં છે. પણ નહિ સમજનારા, કેટલાકો તેના સંબંધમાં ધણા ભૂદા ભૂદા અર્થો કરીને ગુચવારો ઉત્પન્ન કરે છે; અને વેદ એવો ગહન વિષય છે કે સહજમાં સમજશે નહિ; ને તેથી આ સ્થળે તે સર્વનું સ્પષ્ટિકરણ કરવું મને ચોગ્ય લાગતું નથી. હિંદુસ્થાનની વસ્તી ૨૫ કોટિ મનુષ્યની છે. તેમાં ૪ કરોડ મુસલમાન છે, ૧ કરોડમાં ધણા પરદેશી આવે છે, બેથી ત્રણ કરોડ જૈન છે, (જે કે જૈનના ધણા ઇતિહાસો ને ધણા વિચારો પુરાણોમાંથી લીધેલા છે. તેમનામાં ભારત, રામાયણ વગેરે છે.) પર્વતપર વસતી ભતોમાં ધર્મજ નથી, ને છ તો વેદોક્ત કે પુરાણોક્ત નહિ. આ વસ્તી બે કરોડની ગણાય છે. બુની ભતો કોણી વગેરેનો ધર્મ પણ જુદોજ છે. તે સર્વ બાદ કરતાં ૧૫ કરોડ જન વેદોક્ત ધર્મ માનનારા થાય છે.

જુદી રીતે કૃષ્ણ ભોગી, રામ રાગી ને શુક યોગીના પ્રેમ-જ્ઞાન-સમજણ તથા યોગનું મર્માણું રસિકપણું દર્શાવ્યું છે. મનુષ્ય માત્રને શાંતિ દેનારો-સમજે તો-જે સુખ્ય ધર્મ હોવો જોઈએ તે પુરાણોક્ત ધર્મ છે-જેમાં ભક્તિપ્રધાન રસ સમાવેલો છે-જેથી મનુષ્યની વૃત્તિ ઈશ્વરપ્રત્યે શ્રદ્ધાપૂર્વક દોરાય છે. જગત્માત્રનું જીવન તે પ્રેમ છે. ઓંકારમાં પ્રેમ છે, નાદમાં પ્રેમ છે, છંદમાં પ્રેમ છે, પુરુષમાં પ્રેમ છે, પ્રકૃતિમાં પ્રેમ છે, જડમાં પ્રેમ છે, ને ચૈતન્યમાં પ્રેમ છે. કલરવ કરતાં પશુ પક્ષિમાં, કૂદ કૂદ કરતી કાચલમાં કુંજકુંજમાં, જાત જાતના વૃક્ષોના ઝુંડમાં, ખીલેલાં ફૂલોના મધ્ય ભાગમાંથી ન્જમ જાડતી રત્નકણોની સુગંધી વ્યાપી રહી છે. તેમ જગતના સર્વ કાર્ય-સ્થળમાં પ્રેમ વ્યાપ્ત છે; ને એ પ્રેમ તે ભક્તિ. પ્રેમભક્તિમાં એકતા કરવાથી નિજપુરુષને બરાબર જાણખી શકાય છે. તેના ધર્મ, કર્મ, જ્ઞાન ને શક્તિનું-ઐશ્વર્યનું જ્ઞાન થાય છે, ને તેની-પરમાત્માની સંપૂર્ણતા જાણવામાં આવે છે. તેથી પ્રેમ-ભક્તિ-પ્રેમવક્ષણભક્તિ એજ શ્રેષ્ઠ જગતમાં પણ જણાઈ છે, તો તેજ ન્યાયે ઈશ્વરમાં પણ યોગ્ય રીતે પ્રેમ-ભક્તિ આરોપ કરી શકાય, ને તેથી વેદવ્યાસજીએ ભક્તિ પ્રધાન રાખીને પુરાણો રચ્યાં છે. શ્રી વેદવ્યાસે પણ એક સમયે નારદજીને પૂછ્યું હતું કે મારા આત્માને સંતોષ થતો નથી. તેનું કારણ શું? નારદજીએ કહ્યું કે તમે ભગવદ્વચ્ચુ ગાયા નથી, ને મિથ્યા જ્ઞાનને કૂટ્યા કીધું છે, માટે ભગવદ્વચ્ચુ ગાઓ, જેથી આત્માને સંતોષ થશે. આ ઉપદેશને અનુસરીને ભગવચ્ચરિત્રથી ભરેલાં પુરાણો શ્રીવેદવ્યાસે રચ્યાં, જેમાં પરમ કલ્યાણદાયી ભોધ ને આત્માને સંતોષકારક ભગવાનનું ચરિત્ર વર્ણવેલું છે ને તેમ વર્ણવતાં; જ્ઞાનથી ભક્તિ-શ્રેષ્ઠ કરાવી છે. ભક્તિથી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે-ને તેમ ભક્તિ કરતાં કરતાં અતે પ્રલૈભ્યતાને પામે છે-અર્થાત્ સચ્ચિદાનંદશુદ્ધ સ્વરૂપની ભક્તિ કરતો થકો આત્મા પૂર્ણ મોક્ષને પામે છે, એકલું જ્ઞાન સંતોષ ને સુખ નથી આપતું એમ પણ શ્રી વેદવ્યાસે બતાવ્યું છે.

પુરાણ શા હેતુથી થયાં, તેમાં કેવું રહસ્ય છે ને જ્ઞાનની ઉપરવારી યદ્યપિ ભક્તિરસ વર્ણવ્યો છે તેનું કારણ શું છે તે ઉપર કહી ગયા-જે કે એ સર્વનું યથાર્થ રહસ્ય લખાણથી સમજાવવાની જરૂર છે, પણ તે કાર્યને માટે કોઈ મહાત્ત્વ ઋષિ અવતરવે જોઈએ. મેં તો માત્ર દિગ્દર્શનજ કરાવ્યું છે. આર્ય પ્રજાનો મોટો ભાગ એવો છે કે જે જીવિતને, ધન જોખનને, પુત્ર સંતતિ સર્વને અસ્થિર માની માત્ર ધર્મનેજ સ્થિર માને છે. એવો ધર્મ પાળવા પળાવવામાં આર્ય પ્રજાએ જેવો આગ્રહ ધર્યો છે તેવો કોઈ પ્રજાનો નથી. ધર્મ એજ પોતાનું પરમ જીવન ગણે છે, ને ધર્મને માટે તે જેટલો આગ્રહ રાખે છે તેટલો બીજી પ્રજારાખતી નથી-પછી તે ધર્મ શુદ્ધાંતઃકરણે પાળવામાં-રાખવામાં ગમે તેવી વિવેકયુક્તિ હોય તો તે જુદી જાત છે; પણ ધર્મ ને ઈશ્વર જાણવા-પામવાની અપેક્ષા આર્યને ધણી છે. તે જાણવા-જોવા માટે ત્રણ સાધન તેઓના ધર્મશ્રેયનાં છે:-શ્રુતિ*, સ્મૃતિ ને પુરાણ. સ્મૃતિ તે વેદને સહાય કરનારી ને ઋષિ મુનિઓએ વ્યવહારાચાર પળાવવાને રચેલી છે. સ્મૃતિ ૧૮ છે. પુરાણ તે શ્રુતિ સ્મૃતિને દૃષ્ટાંતથી સંમતિ આપનાર છે. શ્રુતિ સ્મૃતિ સમજનારા ધણા થોડા હોય છે ને પુરાણ સમજનારા ધણા હોય છે-પુરાણમાં રચનારાની બુદ્ધિઆતુર્યતાનો અદ્ભુત નમુનો છે, ને ધણીક રીતે તે અલંકારમાં વર્ણવેલાં છે. તેમાં કટલીક બાબતો તો એવી પણ છે કે જેને પ્રત્યક્ષ-પ્રમાણની પણ આવશ્યકતા નથી, આપોઆપ સમજાઈ જાય તેમ છે. વેદનો જો કોઈ દીપક હોય તો તે પુરાણ છે, ને પુરાણ સમજ્યા વગર વેદ સમજવા એ કેવળ આકાશકુસુમને ચૂંટવા જેવું છે-તેથી લુપ્તક પ્રાણીને માટે પુરાણો ધણા અગત્યનાં છે. પુરાણોમાં ધણા ધણા ઇતિહાસો છે, ને તેવા અદ્ભુત ઇતિહાસ જાણ્યા વગર વેદનો અર્થ કેમે સમજાય તેમ નથી. મન્થ-પુરાણમાંજ વેદવ્યાસે કહ્યું છે કે:-

इतिहासपुराणान्यां वेदं समुपबृंहयेत् ।

विभेद्यन्पશ્રુताद्वેદો मामयं प्रहरिष्यति ॥

એમાં સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે ઇતિહાસ જાણ્યા વગર વેદના અર્થનો અનર્થ કરશે ને તેથી વેદ જાણ્યા પૂર્વે ઇતિહાસ જાણવા જરૂરના છે. તેમ નહિ થાય તો અર્થના અનર્થ કરતાં આપણા વિદ્વાનોને વાર શી? ને તેમાં પણ બુદ્ધિવાદનું જ્યાં અલણ ત્યાં પછી ખીલું કાણ સાંભળે? પુરાણોમાં વેદજ રહેલો છે:-વેદાઃ પ્રતિષ્ઠતાઃ સર્વે પુરાણેષુ ન સંશયઃ પુરાણો સધળાં મળીને ૧૮ છે-જે આ પ્રમાણે છે:-

* શ્રુતિ એટલે વેદ-ઈશ્વર-પરમાત્માની સાક્ષાત્ વાણી અથવા રાષ્ડસ્વરૂપ. શ્રુતિ એટલે સાંભળેલું. એનો કસી નહિ જણાવાથી માત્ર સાંભળવાથી જ્ઞાન થયેલું માટે શ્રુતિ કહેવાઈ. વેદ ચાર છે તેમાં ઋક્ યજુર્, સામ ને અથર્વા એ ક્રમ છે. ફરક વેદના ત્રણ ભાગ છે. સંહિતા, બ્રાહ્મણ ને ઉપનિષદ. સંહિતામાં સ્તુતિ-પ્રાર્થના છે. બ્રાહ્મણમાં કર્મકાંડ ને ઉપનિષદમાં આત્મા પરમાત્મા સંબંધી જ્ઞાન. વેદની સંહિતા પ્રથમ રચાયેલી છે.

પુરાણ.	શ્લોકસંખ્યા.	પુરાણ.	શ્લોકસંખ્યા.	પુરાણ.	શ્લોકસંખ્યા.
બ્રહ્મ પુરાણ	૧૦૦૦૦	માર્કંડેય પુરાણ	૬૦૦૦	રુદ્ર પુરાણ	૮૧૧૦૦
વલ્ક્ય પુરાણ	૫૫૦૦૦	અગ્નિ પુરાણ	૧૫૪૦૦૦	વામન પુરાણ	૧૦૦૦૦
વિષ્ણુ પુરાણ	૨૩૦૦૦	ભવિષ્ય પુરાણ	૧૪૫૦૦	દર્શન પુરાણ	૧૭૦૦૦
શિવ પુરાણ	૨૪૦૦૦	બ્રહ્મ વેવર્તી પુરાણ	૧૮૦૦૦	મત્સ્ય પુરાણ	૧૪૦૦૦
શ્રી ભાગવત પુરાણ	૧૮૦૦૦	લિંગ પુરાણ	૧૦૦૦૦	ગરુડ પુરાણ	૧૭૦૦૦
નારદીય પુરાણ	૨૫૦૦૦	વરાહ પુરાણ	૨૪૦૦૦	બ્રહ્માંડ પુરાણ	૧૨૦૦૦

આ પ્રમાણે ૪૦૦૦૦૦ શ્લોકનાં આ ૧૮ પુરાણો શ્રી વેદવ્યાસે કરેલાં છે. તેમજ ખીન ઋષિ મુનિઓએ ૧૮ ઉપ-પુરાણો પણ બનાવેલાં છે. આ પુરાણનાં પાંચ લક્ષણો નક્કી કરવામાં આવ્યાં છે.

સર્ગશ્ચ પ્રતિસર્ગશ્ચ વંશો મન્વન્તરાણિ ચ । વંશાનુચરિતં ચેતિ પુરાણં પંચલક્ષણમ્ ॥

સર્ગ (સૃષ્ટિ ઉત્પત્તિ સંબંધી કથા), પ્રતિસર્ગ (પ્રલયની કથા), રાજાઓના વંશો, મન્વન્તરો (ચાર યુગની એક ચોક્કડી, તેથી ૧૦૦૦ ચોક્કડીપર્યંત જેમની સ્થિતિ રહે તેઓનું વર્ણન), તે રાજાએ બ્રહ્માપિનાં ચરિત્રો જેમાં આવ્યાં હોય તે પુરાણ.

શ્રી વેદવ્યાસપ્રણીત સર્વ પુરાણોમાં શ્રી વિષ્ણુસંબંધી ધર્મ-જ્ઞાન-કર્મ પ્રભુ વર્ણવેલાં છે. બ્રહ્માનું ઉપાસન તો કોઇ ધણુ અદ્ભુત કારણથી દરજ થયેલું છે, જે કે સર્વ પુરાણોમાં તેમનું સ્થિરચત્રા સંબંધે વર્ણન રૂઢી રીતે કરેલું છે. પુરાણોમાં ત્રણ બાબત મુખ્યત્વે કરીને કર્તાએ દર્શાવી છે:-સ્થિરચત્રા, તંત્રોક્ત કર્મ-ત્રિમૂર્તિનું પૂજન, તે જ્ઞાનમાર્ગ. બ્રહ્માના સંબંધમાં જે વર્ણન પુરાણમાં સમાવેલું છે તે બહુધા સ્થિરચત્રાના સંબંધમાં છે. બ્રહ્માને સૃષ્ટિની-પ્રજાની ઉત્પત્તિ દરનાર દર્શાવ્યા છે. પુરાણોમાં ધણુ ભાગ બ્રહ્મા શિવાય એ દેવ-વિષ્ણુ ને શિવનું ઉપાસન છે. એમાં પણ વિષ્ણુનું ઉપાસન ધણું વર્ણવેલું છે; અને આદ્યવર્તમાં સદ્યે સ્થાયે તપાસવાનાં આવે તો ધણુ ભાગે એમ જણાય છે કે વિષ્ણુની ઉપાસના બહુ કાળથી બહુ પસંદગી છે.* ૧૮ પુરાણમાં જે મોટા ભાગ છે તે વિષ્ણુની ઉપાસનાનો, તેમનાં અવતારી ચરિત્રોનો, તેમના સદાયમંત-દેવોનાં ચરિત્રોનું વર્ણન-મૂળ પુરાણ-પુરાણપુરોહિતને સંબોધીને કરવામાં આવ્યું છે. મૂળ વેદમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને રુદ્ર-શિવનાં નામો, પ્રાચીન કાળના ઋષિમુનિઓ દાખલ કાઢેલાં છે, ને તેઓનું કર્તવ્ય પુરાણમાં યથાર્થ રીતે બતાવ્યું છે-જે કે કૃત્વાક પરિતો એમ વાદવિવાદ ઉદ્ભવે છે કે ત્રિમૂર્તિનાં નામો વેદમાં છે તો ખરાં, પણ તેનો અર્થ પુરાણમાં લખવામાં આવ્યો છે તેવો નથી. પુરાણના વિષ્ણુનો ગોસોકમાં વાસ છે, ને શ્રી શેષશાયીનારાયણ પ્રભુ અશ્વત્થા પાંડવમાં શ્રી લક્ષ્મી સાથે પોઢ્યા છે; તેમજ બ્રહ્મા શ્રીનારાયણના નાભિકમળમાંથી પ્રકટ્યા છે ને ચાર મુખવાળા છે; તેમજ શિવજીનો કૈલાસમાં વાસ છે, ને સ્મશાનમાં વાસ કર્યા છતાં પાર્વતિ સંગેવિહાર કરે છે, તેનું ચરિત્ર વેદના ત્રિમૂર્તિમાંથી નિકળતું નથી. આ એવો તો સૂક્ષ્મ વાદ છે કે તેમાં મારા જેવાએ નહિ ઉતરવું એજ ઉત્તમ છે.

* દેશવ્યવસ્થા ને પુરાણવ્યવસ્થા બંને તપાસતાં એમ જણાય છે કે આખા આદ્યવર્તમાં ધણુ લાંબા વખતથી જે ધર્મ મનાતો આવ્યો છે, તે વિષ્ણુની છે, ને જે ઈષ્ટ દેવ મનાયો છે તે વિષ્ણુ છે. વૈષ્ણવધર્મ વિષ્ણુ ને વિષ્ણુના અવતારનું માહાત્મ્ય જ કહે છે. ધણું પુરાણમાં ધણુ વિસ્તારથી વિષ્ણુનું વર્ણન વર્ણવેલું છે-તેમજ દેશમાં સર્વમાન્ય જે કોઈ પણ દેવ હોય તો તે વિષ્ણુજ હતા. એક નિદાન કહે છે કે:-(૧) જેટલા સંપ્રદાય થયા છે તેમાં મોટા ભાગ વિષ્ણુને માનનારા છે. (૨) વિષ્ણુનાજ અવતાર થયા છે. (૩) વિષ્ણુજ બળવાન દેવ છે, ને તેમનેજ દેવોના સંહાર કરનાર ગણ્યા છે. (૪) મનુષ્યનામો પણ વિષ્ણુના અંગનાં છે: કૃષ્ણદાસ, રામદાસ, ગોપાળદાસ, હરિદાસ, હરિલાલ, ગોવિંદદાસ, રામસિંહ, રામનાથ, મજ્જાપુલદાસ, મજ્જાલ, નારાયણ, વગેરે. (૫) ત્રણે પણ કાવ્યાદિકતા વિષ્ણુસંબંધી છે: યદુવંશ, રઘુવંશ, માધકાવ્ય, રામાયણ, ભારત, કૃષ્ણકૌશીકમૃત, કૃષ્ણકૌશીકમૃત, ગોપાલકૌશીક, આનંદ વૃંદાવન, મજ્જાવિહાર, કંસધ્વંસ, લલિતમાધવ, નૃસિંહવંશ, હદારરાધવ, પ્રસન્નરાધવ, અનંધરાધવ, બાલરામાયણ, જનકપરિણય, કનક જનક, સીતા સ્વયંવર, વિદ્યમાધવ, હંસદૂત, પદાંકદૂત, ઉદ્ધવદૂત, મહાવીર, ગીતગોવિંદ, વગેરે સંસ્કૃત; સેતુ વગેરે માગધી; તુલસીકૃત રામાયણ, મજ્જાવિહાર વગેરે મજ્જાલાપામાં અને નરસી મેહેતાની, દયારામ વગેરેની ગુજરાતી કવિતા. (૭) રામાયણ, ભારત ને ભાગવત એ ત્રણે મુખ્ય ગ્રંથ પણ વિષ્ણુ સંબંધીજ છે. (૮) પ્રતો પણ વિષ્ણુનાં ધણું. મુખ્ય એકાદશી. (૯) તીર્થો પણ વિષ્ણુનાં ધણું છે. અયોધ્યા, હરિદ્વાર, વૃંદાવન, મથુરા, જગન્નાથ, રામનાથ, રંગનાથ, દ્વારકા, બદરીકેદાર. (૧૦) તેહેવારો પણ વિષ્ણુ સંબંધી ધણું. (૧૨) ગંગા જમના વગેરે નદિઓનું મહાત્મ્ય પણ વિષ્ણુથીજ છે. (૧૩) ગયા શ્રાદ્ધ તથા સિદ્ધપુરના શ્રાદ્ધમાં પિંડદાન પણ વિષ્ણુને નામે મૂકાય છે. (૧૪) મરતી વેળાએ પણ ધણુ કરીને સર્વ ધર્મમાં રામ રામ બોલાય છે તે પણ વિષ્ણુનું નામ છે. (૧૫) રામલીલા ને રાસલીલા થાય છે, કોઈ બીજા દેવની

શ્રી વેદવ્યાસપ્રણીત ૧૮ પુરાણો છે, પણ તે સર્વેમાં શ્રીમદ્ ભાગવત એ સર્વોપરી છે, ને તેનો પ્રચાર ખીજા બધા કરતાં આખા ભરતખંડમાં વિશેષ છે. તેનું કારણ શું એમ કહેલાકો પ્રશ્ન કરે છે. તેઓ એમ પણ પૂછે છે કે ખીજા પુરાણોમાં શ્રીમદ્ ભાગવત જેવી મહત્તા નથી? જે ત્રણેક પુરાણો મારા જોવામાં આવ્યાં છે તે પરથી આટલું તો કહી શકાય છે કે શ્રીમદ્ ભાગવતમાં જે રસિકતા આવી છે તેવી ખીજા પુરાણોમાં નથી. ને તેનું કારણ સ્પષ્ટજ છે. શ્રી વેદવ્યાસે પોતાના શિષ્યવર્ગને સર્વ પુરાણ, વેદ, વેદાંગ બધાવ્યાં પણ પોતાના આત્માને સતોષ થયો નહિ, ત્યારે શ્રીનારદ મુનિના ઉપદેશથી શ્રી ભગવાનના મુખ્ય સ્વરૂપનું જેમાં વર્ણન છે તેનું ભાગવત રચ્યું ને પ્રજાને આપ્યું, ને તે ભાગવત ગર્ભમાં રહેલા શુક્રયોગીએ સાંભળ્યું; ને તે સાત દિવસમાં સ્વર્ગે જતા પરીક્ષિતને મોક્ષ મળે તે હેતુથી સંભળાવ્યું ને તે વળી પરમપદને પામ્યો-તેથીજ આ પુરાણની સર્વોપરી મહત્તા ગણાય છે.

શ્રીમદ્ભાગવત એટલે શું? ભાગવત એટલે ભગવાન સંબંધી-વર્ણન-ચરિત્ર વગેરે-સર્વે-ને તેનું નામ ભાગવત. ભગવાન એટલે ભગ + વાન = ભગવાન. ભગ એટલે સંપૂર્ણ* પણ ઐશ્વર્ય; વાન એટલે તે જે રાખે છે તેવો કાઢ-અકલ્પ, અકલ્પ સૃષ્ટિનો ત્રાતા, સજનાર, પાળનાર ને સંહારનાર. સમગ્ર ઐશ્વર્યને, વીર્યને, યશને, સંપત્તિને, જ્ઞાનને અને વિરાગને ભગ કહે છે. અર્થાત્ જે સર્વ વસ્તુથી પરિપૂર્ણ-તેનાથી અથવા તેનામાંથી કંઈપણ ઓછું નહિ, ને તેનું કાઢમાં નહિ, તેવો જે કાઢ તે ભગવાન, ને તેનું જે ચરિત્ર-તેનાં જે પરાક્રમ, કીર્તિકથન, તેનો બોધેલો ઉપદેશ, તેના સૂચવેલા જે જ્ઞાન ધર્મ કર્મના નિયમ, તે જેમાં જણાવ્યા હોય તે ભાગવત.

શ્રીવેદવ્યાસજીએ ભાગવત રચવામાં માટી ખુખી વાપરી છે, ને તે ખુખી શ્રીમદ્ભાગવતના પ્રારંભના મંગળ શ્લોકમાં એવી તો સરસ રીતે દર્શાવી છે કે તે મયાર્થ રીતે વર્ણવી શકાય તેમ નથી. પ્રારંભમાંજ શ્રીવેદવ્યાસજી કહે છે કે:-

જન્માદયસ્ય યતોઽન્વયાદિતરતશ્ચાર્યેષ્વભિજ્ઞઃ સ્વરાટ્ તેને બ્રહ્મ હતા ય આદિકવચે મુદ્ધાન્તિ યત્સૂરયઃ।

તેજોવારિમૃદાં યથા વિનિમયો યત્ર ત્રિસર્ગો મૃણા ધામ્ના સ્વેન સદા નિરસ્તકુહકં સત્યં પરં ધીમાહિ ॥ ૧ ॥

અર્થ-જેથી આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને નાશ થાય છે.-કારણ કે જે આ જગતનું ઉપાદાનઙ્ અને નિમિત્ત કારણ

હીલા થતી નથી. (૧૬) વેદ વેદાંત વગેરે ગ્રંથમાં આદિ ને અંતમાં લખ્યું છે કે હરિઃ ઓં ॥ (૧૭) સંકલ્પ કરીએ તો પણ વિષ્ણુ વિષ્ણુ. (૧૮) આવમન કરીએ તો પણ વિષ્ણુ. (૧૯) શુદ્ધ થવું હોય તો પણ સ્મરેત્ પુંડરીકાર્થ. (૨૦) જે કાંઈ લાંબું હોય તો આ તો રામાયણ-આ તો ભારત એમ પણ વિષ્ણુ સંબંધે જોલાય છે. (૨૧) બાળકોને પણ બાળગોપાળ કહે છે. (૨૨) પુસ્તકો પણ ગણે છે તે વિષ્ણુ સંબંધી વધારે. (૨૩) શ્રેષ્ઠાચારમાં રૂમ રામ, જોગોપાળ, જય શ્રીકૃષ્ણ. (૨૪) વિષ્ણુને માન આપવા ઘેર ઘેર વિષ્ણુપ્રિય તુલસીનાં કુંડોં રાખે છે. (૨૫) કયા પણ ભારત ભાગવત રામાયણની ધણી થાય છે. (૨૬) નગરોનાં નામ પણ વિષ્ણુના નામથી છે. રામનગર, રામપુર, ગોવિંદપુર, ગોપાળપુર. (૨૭) આવના પદાર્થમાં પણ વિષ્ણુનાં નામ;-મોહનકાર, મોહનપુરી, મોહન, ગોવિંદબીડી. (૨૮) સૂર્ય ચંદ્રવંશી સ્ત્રી પણ અમે રામવંશના, અમે કૃષ્ણ વંશના એમ કહે છે. (૨૯) ઔષધમાં પણ વિષ્ણુનાં નામ. રામબાણ, નારાયણ ચૂર્ણ, નારાયણ તેલ. (૩૦) તારક મંત્ર પણ રામ ને કૃષ્ણનોજ જપાય છે તેટલો ખીજો નથી. (૩૧) ચિત્રો પણ ઘર ઘરમાં વિષ્ણુલીલાનાં ધણાં જણાશે. (૩૨) પ્રાચીન શુદ્ધાઓમાં પણ વિષ્ણુ અવતારની ધણી. પાંડવશુદ્ધા, રામશુદ્ધા. (૩૩) બાર માસના ઈષ્ટશ્વર પણ વિષ્ણુ છે. (૩૪) ચાંદા મામા એ પણ વિષ્ણુને લીધેજ. (ચંદ્ર ને લક્ષ્મી સમુદ્રમયન વેળા નિકળ્યાં-એકજ સ્થળથી, તે બાધ બેઠેન-અર્થાત્ ચંદ્ર વિષ્ણુનો સાજો. આપણે સર્વે વિષ્ણુનાં સંતાન, માટે ચાંદા મામા.) (૩૫) વિષ્ણુ સંબંધી ધણાં નામ પણ છે:-વિષ્ણુપદ (આકાશ), વિષ્ણુરાત (પરીક્ષિત), રામદાના, રામચેત, રામધનુ (આકાશ ધનુષ્ય), રામકળ, સીતાકળ, શ્રીકળ, હરિગીતિ, રામકલી, રામકપૂર, રામગિરિ, રામચંદન, કૃષ્ણચંદન, રામતુલસી, કૃષ્ણતુલસી, રામગંગા, હરિચંદન, હરિસૃંગાર, હરિકેળા, હરિમૈત્ર (કમળ) હરિપ્રિય (સફેત ચંદન), હરિવાસર (એકાદશી), હરિવંશ, હરિ-વૈષ્ણવ, કૃષ્ણકળી, કૃષ્ણકન્દ, કૃષ્ણકાન્તા, વિષ્ણુકાન્તા (પૃથ્વી), સીતાકુંડ, સીતામઠી, હરિપર્વત, રામબાગ, રામશિલા, હરિપદી (આકાશ ગંગા) એવાં અનેક નામે વિષ્ણુનાં નદી, પર્વત, નગર, વૃક્ષ, કળ ઈલાદિને આપ્યાં છે-એ વિષ્ણુમહિમાનું પ્રાચીનપણું બતાવે છે. વળી સામાન્ય વાક્ય એવું પણ છે કે જલે વિષ્ણુઃ સ્થલે વિષ્ણુઃ એમ પણ કહેવાય છે.

* સામાન્ય મનુષ્યમાં એકાદ વસ્તુની સંપૂર્ણતા હોય. પણ સર્વ વસ્તુ નહિ હોય. જ્ઞાન હોય તો ઐશ્વર્ય ન હોય, યશ હોય તો પરાક્રમ નહિ હોય, પરાક્રમ હોય તો સંપત્તિ ન હોય, સંપત્તિ હોય તો વૈરાગ્ય ન હોય-તેથી તે સર્વેથી શ્રેષ્ઠ-સર્વ ઐશ્વર્ય જેનામાં સંપૂર્ણ છે તે ભગવાન. † પરાક્રમ.

‡ આ જગતરૂપ કાર્યનું ઉપાદાન કારણ બ્રહ્મ છે. જેમ ઘટનું ઉપાદાન કારણ માટી છે. નિમિત્ત કારણ બે પ્રકારનાં થાય છે, એક સ્વતંત્ર અને ખીજું પરતંત્ર નિમિત્ત કહેવાય છે. ચક્ર (ચાકરો) વગેરે પરતંત્ર નિમિત્ત ષડાનાં છે; અને કુંભાર એ સ્વતંત્ર નિમિત્ત છે. તેમ આ જગતનું નિમિત્ત ભગવાનજ છે.

છે. વળી જે સર્વજ્ઞ અને સ્વપ્રકાશ છે; જેણે સૃષ્ટિના પ્રારંભમાં હૃદયદ્વારા બ્રહ્માને વેદનો ઉપદેશ કર્યો; જેમાં વિદ્વાનોને પણ મોહ થાય છે; જેમ* તેજ પાણી અને પૃથ્વીના પદાર્થોમાં બ્રાંતિ થાય છે તે ખોટી છે તેમ જે (ભગવાન) માં પ્રકૃતિ શુણ્ણી-તમ-રજ-સર્વથી ઉપજેલાં પંચભૂત ઈદ્રિય અને તેના દેવતા જેવામાં આવે છે તે મિથ્યા છે; જેણે પોતાના તેજથી કપટ દૂર કર્યું છે; વળી જે સત્યરૂપ છે તેજ પરબ્રહ્મા-પરમાત્મા-ભગવાનનું આમે ધ્યાન કરીએ છઈએ. ॥ ૧ ॥

જેશક શ્રી વેદવ્યાસજીએ આ મંગળ શ્લોકમાં, પોતાનો પૂર્ણ જ્ઞાનમય સજ્જાનનિવૃત્તિઆનંદ પ્રાપ્ત થાય તેવો ઉદ્દેશજતાનીને સત્યતેજ પરબ્રહ્મ, પરમ પુરુષ, પરમાત્મા, ભગવાન, પરમ માન્ય, પૂર્વે અદ્વૈત તેવા પ્રભુનું જ્ઞાન કરાવતાં મંગળ કર્યું આરંભ્યું છે-કે જે કાર્યથી અનેક પ્રાણીઓનું તારણ થયું છે, થાય છે ને થશે. આ મંગળશ્લોકમાં શ્રીગાયત્રી મંત્રનું રહસ્ય સમજાવ્યું છે-તે શ્રી વેદવ્યાસજીએ ગાયત્રી મંત્રને અનુસરીનેજ આ શ્લોકની રચના કરી છે. શ્રી ગાયત્રી મંત્રનું જે પરમ રહસ્ય છે તે એજ છે-તે તેજ ગાયત્રીને અનુસરીને આ પરમ વિષ્ણુ તેજ-પ્રભાવ-પરબ્રહ્મનું જ્ઞાન દેતો મંગળપાઠ કરીએ છે-જે સર્વમાન્ય, શ્રેષ્ઠ ધર્મસ્વરૂપ દર્શાવનારો છે; ને તે વેદ વેદાંગ વેદાંત સર્વને ભુજાવી દે તેવો છે. શ્રીમદ્ભાગવતમાં સંપૂર્ણતા જોઈને તેની કીર્તિ એટલી બધી તો પ્રચલિત થઈ છે કે આખા આર્યાવર્તના એકેએક ખુણામાં-વૈષ્ણવોના મોટા સંપ્રદાયમાં તે ગ્રંથ માન્ય ગણાયો છે, ને શંકરમતવાળા પણ તેનો અનાદર કરતા નથી-પણ શ્રી શંકરાચાર્ય તથા મધુસૂદને એ ગ્રંથપર ટીકા કરી છે. દરેક સંપ્રદાયવાળા તો પોતાને યોગ્ય એવી એ ગ્રંથપર ટીકા કરે છેજ, ને ત્યાર પછી-સંપ્રદાયની સ્થાપના કરે છે-એટલો બધો એ ગ્રંથ વૈષ્ણવોમાં પ્રમાણ ગણાય છે. એ ગ્રંથપર અત્યાર સુધીમાં ૬૦ ઉપરાંત ટીકાઓ થઈ છે, જેટલી ટીકા શ્રીમદ્-ભગવતગીતા શિવાય બીજા કોઈપણ ગ્રંથપર થઈ નથી, એજ આ અનિવાર્ય માન્ય ધર્મગ્રંથનું દૈવીપાત્ર સાબીત કરે છે.

આર્યાવર્તના સકળ સગાજનોમાં, સંપ્રદાયમાં જે ગ્રંથ આટલો બધો માન્ય છે તેનું કારણ અદ્ભુત હોયજ નોંધએ. વ્યાસકૃત ધણા ગ્રંથોમાં આવેો માન્ય આ એકજ છે, એટલે તેમાં વિશેષતા ધણી હોવાનો સંભવ રહે છે. વ્યાસે સકલ પુરાણોનું તાત્પર્ય કાઢીને આ ગ્રંથ રચ્યો છે. એમાં ભગવાનના પદેચર્યનું ચર્ચાર્ય રીતે વર્ણન આપ્યું છે; એમાં મનવંતરોની રચના સંબંધી વર્ણન છે; એમાં ભૂગોળ, ખગોળનું વર્ણન છે, એમાં પ્રભુના પ્રત્યેક અવતારનું સુંદર રીતે વર્ણન કરેલું છે; એમાં સંસાર વ્યવહારનું વર્ણન કર્યું છે, એમાં જ્ઞાન બરેલું છે, એમાં ભક્તિની તો સાક્ષાત્ મૂર્તિજ એસારી છે, એમાં વૈરાગ્ય વાર્તાનો પરમ બોધ છે, એમાં અજ્ઞાકારનો ખત્તનો છે, એમાં દૃષ્ટાંતોની મોટી ખુબી છે, એમાંનો વર્ણન ભાગ અજ્ઞાકારિક ને રસમય છે, એમાં યુદ્ધનીતિનો બોધ છે, એમાં પ્રેમવક્ષણભક્તિનું સ્વરૂપ ચિતર્યું છે, એમાં ધર્મની મહત્તા-પરમ તાત્પર્ય સમ-

* તેજમાં પાણીની બુદ્ધિ થાય છે તે બ્રાંતિ છે. જેમ હનાળાના દહાડામાં બપોર વખતે સૂર્યનાં કિરણોમાં ઝાંઝવાનાં પાણીની બુદ્ધિ થાય છે તે બ્રાંતિ છે. અંધારી રાતના પાણીને પૃથ્વી સમજાય છે તે પણ બ્રાંતિ છે. કેટલીક વાર કાચપર પાણી છે એમ બ્રાંતિ થાય છે. એ વગેરે દૃષ્ટાંત સમજવાં જોઈએ.

† વેદમાં પરબ્રહ્મ, ગીતા ઉપનિષદમાં પરમાત્મા અને પુરાણોમાં ભગવાન કહેવાય છે.

‡ શ્રીમદ્ ભાગવતપર ૬૦ ઉપરાંત ટીકાઓ થઈ કહેવાય છે, તેમાંથી આટલી ટીકાનાં નામ મને મળ્યાં છે:-

૧ હનુમતી.	હનુમાનજી.	૧૪ શુકહૃદયા.			
૨ ચિત્રસુખી.	ચિત્રસુખાચાર્ય.	૧૫ સુદેશની.		૨૮ વામની.	
	રાચાર્યના શિષ્ય.	૧૬ મુનિભાવપ્રકાશિકા.			
૩ શાંકરી.	શ્રીમદ્શંકરાચાર્ય.	૧૭ પ્રહરણી.		૨૯ એકનાથી.	
૪ ભાગવત તાત્પર્ય.	મધ્વાચાર્ય.	૧૮ શ્રીધરી.	શ્રીધર સ્વામિ.	૩૦ પુરુષોત્તમી.	
૫ સુબોધિની.	શ્રીવલ્લભાચાર્ય.	૧૯ વિજયચંદ્ર.	વિજયચંદ્રસ્વામિ.	૩૧ બાળબોધિની.	
૬ વીર રાધવી.	રામાનુજ.	૨૦ યદુપતિ.	યદુપતિ.	૩૨ રસ બોધિની.	
૭ નિર્બાકીયા.	નિર્બાકી.	૨૧ શ્રીનિવાસી.	શ્રી નિવાસ.	૩૩ અન્ય બોધિની.	
૮ હરિ લીલા.	બોપદેવ (શ્રીમદ્ભાગ-વતનો કંતા હોવા-નું દેવી ભાગવત વાળા કહે છે તે.)	૨૨ સત્યધર્મ નિર્ણય.		૩૪ રહસ્ય બોધિની.	
૯ મુક્તાકૃષ્ણ.		૨૩ બુદ્ધવૃત્તોપણી.	૩૫ ગોસ્વામિ. (રાધા-વલ્લભીય સંપ્રદાય વાળા.)	૩૫ સૂક્ષ્માર્થબોધિની.	
૧૦ પરમહંસ પ્રિયા.		૨૪ લઘુ તોપણી.		૩૬ મધુસૂદની.	
		૨૫ સંદર્ભ તોપણી.			
૧૧ વિદ્વત્કામધેનુ.		૨૬ ચક્રવર્તિ.	ચક્રવર્તિ.	૩૭ ચક્રપાણી.	
૧૨ સંબોધાકિત.		૨૭ સારમાધવી.			
૧૩ તરવરીપિકા.				૩૮ પદરત્નવલ્લી.	

§ ભાગવતની ભૂગોળના સંબંધમાં જે આશ્લેષ કરવામાં આવ્યો છે તે ખોટો છે. હાલમાં ચેતવરાહ કલ્પ ચાલે છે, ને શ્રી ભાગવતમાંની ભૂગોળ તો બીજા કલ્પની છે, ને કલ્પાંતરનો ફેર પડી ગયો છે-ને તેથીજ હાલમાં એકપાણું થતું નથી એમ વિદ્વાનો કહે છે.

જાવ્યું છે, એમાં ધર્મવિહીન દેહની અનેક પ્રકારે કનિષ્ઠતા બતાવી છે, એમાં જીવને બહુ રૂડો ઉપદેશ આપ્યો છે, એમાં સંસારને અસાર વર્ણવ્યો છે, એમાં માયાને મહાકષ્ટકારક દર્શાવી છે. એમાં અનેક આખ્યાનો એવાં છે કે જેવાં બીજામાં નથી. એમાં પ્રભુજી અવતારોનું વર્ણન છે તે સાથે તેમાંથી મોટો ઉપદેશ આપ્યો છે; એમાં મહાનુભાવ પુરુષોનાં આનંદિક છે, એમાં દેવ દાનવના પ્રસંગોથી રાજનીતિ શિખવી છે; એમાં સર્વેશ્વર પરમ પરમાત્મા પુરાણપુરુષ પુરુષોત્તમનું સંપૂર્ણ ચૈશ્વર્યવાન ચરિત્ર આપેલું છે-સારાંશ કે શ્રીમદ્ભાગવત એવો કલ્પતરુ છે કે તેમાં ધર્મ અર્થ કામ ને મોક્ષ એ ચારે પદાર્થની કેમ પ્રાપ્તિ થાય તે ત્રિવિધિ તાપ કેમ ટળે તેનું સંપૂર્ણ રીતે જ્ઞાન આપેલું છે. શ્રીમદ્ભાગવતની જે રચના વ્યાસ મુનિએ કીધી છે તેમાં એવી તો દિવ્ય ખુબી આણી છે કે તેનું વર્ણન કરવું અશક્ય-ધણું મુશ્કેલ છે. એમાંનું પુરંજનનું આખ્યાન ને તેનો સાર-જડબરતના આખ્યાનનો સાર, ગન્ધર્વનો મોક્ષ, સમુદ્રમંથન, ગોહિની સ્વરૂપ, કપિલગીતા, પ્રહ્લાદચરિત્ર, ધ્રુવચરિત્ર, અને તે સઘળા સાથે નવરસમયત્રજરાજચરિત્ર,* તેમાંની અતિ રહસ્યવાળી રાસલીલા, ઉદ્ધવશ્રીકૃષ્ણનો પરમ રહસ્ય રૂપ જ્ઞાન ભંડાર, યાદવોનો સંહાર ને બ્રાહ્મણનું તોષણ, પરીક્ષિતનું મૃત્યુ ને કલિના ગુણ દોષ એ સર્વે આખ્યાનો, તેમાંની ખુબી સાથે સમજાવવામાં આવે તો તેથી મોટા ગ્રંથોના ગ્રંથો ભરાઈ જાય. દેવ દાનવના યુદ્ધપ્રસંગમાં જે નીતિ દેવો વાપરતા હતા, તે આપણી રાજકીય નીતિને યથાર્થ લાગુ પડે છે;† અને એવા અગત્યના પ્રસંગોનું યથાર્થ અધ્યયન કરવામાં આવે તો તેથી કંઈ થોડો લાભ થાય નહિ. વામનચરિત્ર ને બળિરામનું દાન આપવું એ પ્રસંગ, જે યથાર્થ રીતે સમજાવવામાં આવે તો, તે સાનંદાશ્ચર્ય-ચકિત કરનારો છે.‡

*શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના સંબંધમાં જે દુર્બોધ કુબુદ્ધિજનોથી નિકળ્યાં છે તે તો કેવળ નારિતકતા ને દ્વેષ બુદ્ધિથી ભરેલાં છે. શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનું ચરિત્ર જે રીતે છે તે એટલું તો બોધક છે કે તેનું કોઈનું પણ નથી. ભોગી, રાગી ને યોગી એવી ત્રણ અવસ્થા ભોગવી ગયેલા એવો કોઈપણ ધર્મી નથી, ને થરો પણ નહિ. તેમના ચરિત્રમાં જે રસ મૂકવામાં આવ્યો છે તે તરફ જોતાં-આગ પણ કદીએ કે શ્રીકૃષ્ણનો જન્મ થયો હોય કે નહિ, તેમણે એ સ્થિતિ ભોગવી હોય કે નહિ, ભાગવત વ્યાસકૃત હો કે કોઈ બીજા કૃત પણ હો, તોપણ શ્રીભાગવત, ભારત, હરિવંશ, કૃષ્ણજન્મખંડ વગેરે જે ગ્રંથો આપણા મોટા આગળ છે તેપરથી આટલું કદી શક્યા હિંમત કરે છું કે-શ્રીકૃષ્ણ નહિ હોત તો મનુષ્ય પ્રાણીનું જીવતરંગ નહોતું. પ્રેમમય જગત્, પ્રેમમય પ્રભુ, ને પ્રેમથી સર્વસ્વ-એ પ્રેમનું, પ્રત્યેક બાબતમાં સાક્ષાત્ સ્વરૂપ કોઈપણ હોય તો તે શ્રીકૃષ્ણ પોતેજ હતા. એમના ચરિત્રમાંથી જે આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે તે આનંદ અકૌટિક, પરમાનંદથી પણ પર છે. શ્રી કૃષ્ણના ચરિત્રપર હું એટલો બધો તો આશંક છું કે મેં મારા મનમાં એક પણ લીધું છે-કે તેમનું એક રસીકું ચરિત્ર (કલ્પીનેજ) લખવું-નહિ તો મારો અવતાર એળે ગયો હું સમજું છું. આ મારી ઈચ્છા પૂર્ણ થવાને તો, ત્યાગી હતે રાગી, યોગી હતે ભોગી એવા શ્રીકૃષ્ણની દૃષ્ટા જોઈએ.

ચોરાક વરસપર આ દેશના કેળવાયલા વર્ગને એવો ફાંકો ભરાયો હતો-કહો કે ભૂત ભરાયું હતું કે તેઓ આર્યસનાતન ધર્મના પ્રત્યેક કાર્યને નિંદતા હતા. માત્ર પશ્ચિમના વિદ્વાનોના વિચાર જાણીને તેઓ લવતા હતા કે વેદ ઈશ્વરકૃત નથી, પુરાણો કપોલકલિપત છે, ભાગવતમાં માત્ર કૃષ્ણ જેવા અનાચારીનુંજ વર્ણન છે, ને તે માનવા યોગ્ય નથી; આર્યધર્મમાં કંઈજ નથી-દેશમાં પણ કંઈ નથી, ને દેશ તો એટલો બધો દુર્બળ છે કે તે સઘળીજ બાબતમાં નકામો છે; પુરાણોની ભૂગોળ તે ગપાટાં છે, ને તે નહિ માનવી શ્રાદ્ધ શાં ને દેવ પિતૃનાં પૂજન અર્ચન શાં? બાપડા પેઢેલી વીશીમાંત્ર અંગ્રેજોનું જોઈને, તેમના તેજથી ઝંખવાઈ ગયેલા, પોતાનું કંઈ પણ જોયલું જાણેલું નહિ, ને ખ્રિસ્તી પાદરીઓના વિચારે દોરવાયલા તેઓ બૂલે તેમાં આશ્ચર્ય શું? શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના અલૌકિક અદ્ભુત ચકિત કરનારા ચરિત્રને જાણ્યા પૂર્વે, કેહેવાતા સુધારાવાળાઓ અવિચારિ નિંદક વાક્યો બોલી પડેલા તેઓને હવે શું કહેવું? હવે ધીમે ધીમે તેઓ ડેકાણે આવતા જાય છે, ને જે દોરા દોડ હતી તે ટળી ગઈ છે. લોકોનું વલણ બદલાઈ ગયું છે. મોક્ષમુક્ત ને બીજા કેટલાક વિદ્વાનોના વિચારોનું છેદન ભેદન થવા માંડ્યું છે, ને ખુલ્લું કહેવાય છે કે તેઓ કંઈ સમજ્યા વગર બોલી ગયા છે. સુધારાવાળાઓ પણ હવે ડેકાણે પડીને-ન બોલ્યામાં નવ ગુણ તેમ મૌન ધારણ કરી રહે છે-ને તે ઠીકજ છે. જે પ્રત્યાઘાત (Reaction) થવા માંડ્યો છે તેનું પરિણામ એ આવશે કે ૧૦૦ વર્ષ પછી જેવા ૧૦૦ વર્ષપર આપણા લોકો હતા તેવા થશે-જે કે ૧૦૦ વર્ષપરની સમજાણીમાં ને ૧૦ વર્ષ પછીની સમજાણીમાં આસ્માન જમીનનો તફાવત પડી જશે.

† શ્રીભાગવતમાં રાજકાળના પ્રસંગો પણ નવનવા છે. કાર્પેસિદ્ધિ કરી જાણનારા દેવતા હતા, ને દાનવો શૂરા પણ મૂર્ખ હતા. તેમની સાથે કેમ વર્તવું તે સમુદ્રમંથન વખતે દેવોએ બતાવ્યું. વાસુકી નામનું નેત્રું કાઢ્યું ને પ્રથમજ દેવોએ મોઢાનો ભાગ પકડ્યો, જે કે તે પકડવાની મરજ નહોતી, તોપણ મૂર્ખ દૈત્યો છેતરાયા, ને કહ્યું કે અમે પુછારોનો ભાગ નહિ પકડીએ. તે અપવિત્ર છે. દેવોએ કહ્યું કે તમો કહો છો ત્યારે લો મોઢું. પછી મોઢાનો ભાગ દૈત્યોએ પકડ્યો. મંદરાચળથી વલોવતાં વાસુકીના મુખમાંથી હેર નિકળ્યું ને દૈત્યો બળી ગયા. હવે એ પ્રસંગે દેવોએ પેઢેલેથી તાડ ન કીધી હોત તો દૈત્યના હાડ તે દેવના થાત. એમ રાજકાળમાં પણ વર્તવાનું છે. આવા તો ઘણા પ્રસંગો ભાગવતમાં છે.

‡ વામન બળિરાય પાસે જતવા ગયા, ને શુકાચાર્યે કહ્યું કે, ‘ભલા માણસ એ વામન નથી, પણ પ્રભુ છે, તારું સર્વસ્વ છીનવી લેશે, માટે સંભાળજે,’ ત્યારે બળિએ કહ્યું, ‘વાહ, જે પ્રભુ આપણુ સર્વને આપનારો છે, તે પ્રભુ મારી પાસે બિદ્યા માગવા આવે ને

શ્રીમદ્ ભાગવત મુખ્યત્વે કરીને લોકોને અતિ ઘણું પ્રિય છે તેનું એકજ કારણ છે, ને તે તેમાં સમાવશી પ્રેમવશ્યાબક્તિ-ને પ્રેમમૂર્તિ-સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનું અતિ ઘણું રસિક ચરિત્ર છે. આ રસિક ચરિત્ર એટલું બધું તો તદ્દલીન કરનાર છે-જનમનરંજન કરનાર છે કે તેવું ચરિત્ર કોઈપણ દેશના ગ્રંથમાં કે ધર્મમાં નથી. રાજવંશી છતે ગોવાળ સ્થિતિમાં રહ્યા, ત્યાં બાળવયમાં નહિ થઈ શકે તેવાં, નહિ મનાય તેવાં કામો ક્રીડાં, પ્રેમીજનને મોહ પમાડી પ્રેમની દૃઢ ગાંઠ પાડી ઉત્તમ પ્રતિભા શૃંગાર બેઠ્યા, ઉત્તમ પ્રતિભા બાળમય (વરાસંધ, બાણાસુર, નરકાસુર, શાલ્વ ઇત્યાદિ પ્રસંગે), ને અતિ ઘણું ઉત્તમ ધર્મજ્ઞાન દર્શાવ્યું (ઉદ્ધવને તથા અર્જુનને)-એ મહાત્મા પરમાત્મા ચરિત્રની રસિકતા કોઈથી પણ વર્ણવી શકાય તેવી નથી.

શ્રીકૃષ્ણનું ચરિત્ર સ્વભાવોક્તિ-સંદર્ભ રચનાના કુદરતી સર્વભાવોથી ભરપૂર છે. શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણ પ્રેમી, પૂર્ણ સામન્વેદ રાજનીતિ જાણનાર, પૂર્ણ યોદ્ધા, પૂર્ણ જ્ઞાની, અને પૂર્ણ રીતે કુદરતનેજ અનુસરી વર્તનાર હતા. કારાગૃહમાં જન્મી સર્વ જીવને પોષણ દેનાર જો છે, તે જો ચારનાર ગોવાળના અધિપતિ નહે તે ત્યાં હજીયો, તેમની મધુરીસી મૂરત જોઈને-સુંદર મુખકું નિહાળીને ગોકુળની ગોપાંગનાઓ વારી જવા લાગી. પછી વયે આવતાં વૃંદાવનમાં જો ચારવા જતા. ત્યાંની સ્થિતિ જુઓ-મધુરી વાંસળી બનવી તેમજ મદોન્મત્ત ગોપીઓને પોતાને વશ કરી લીધી. વનવગડામાં ગાયો ચારવી, યમુના તટ નિકટે નવપક્ષ્વ જંતીવટની અતિ ગંભીર છાયા નીચે કાંબળી ઓઢી હાથમાં મોરલી લઈને મધુરે સરોદ કાઢવો, તે વેળાએ મદન ને કૃષ્ણ તરફ મટકું મારતી ગોપાંગનાઓને દહીં, દૂધ, માંખણ જેવી સર્વોપરી જીવન વસ્તુનાં રસમય પાત્ર મસ્તકપર ચૂકીને જતી જોવી, વટપર મોર બધેયાનો કલરવ વખતો-વખત મોરલીના તાનને માન આપતો સાંભળવો, આસપાસ બીજા ગોવાળિયાઓ કૃષ્ણની મોરલીની ધૂનમાં ડોકાં હલાવતા જ-ણાય, ગાયો ઉંચી ડોક કરીને મોરલી નાદ સુણે, ને તે વેળાએ વળી ઉપાધી ઝરમર ઝરમર મેડુલો વરસતો હોય, એ કુદ-રતી લીલાતું સાહિત્ય અનુભવી વિના કોણ જાણી શકે? અને નવ દશ વર્ષની બાળ વયમાં મૈયારીની મટકીઓ ફેડવી, દાન માટે રકઝક કરવી, કાલા કાલા શખ્તોથી મોહ ઉપજાવવો, ટૂટેલી મટકીમાંથી પડતાં દહીં, દૂધ, માંખણ લૂટીને ખાવાં, એ ચિત્ર હૃદયને કેટલું પ્રત્યક્ષિત કરી શકે વાર? ગોપીઓ સંજે તેમની ઇચ્છાથી રાસ બેઠ્યો, અને મનમથનો મદ તોડ્યો એ દિવ્ય શૃંગાર બળ; યજ્ઞોદ્ધાને ત્રણ બ્રહ્માંડ મુખમાં બતાવ્યાં ને પાછી પુત્રપ્રેમ બતાવતી તેવીને તેવીજ રાખી એ માયા બળ; બાર વર્ષ અંદરની વયે મદનપુદ્ગ ક્રીડા, માતંજને માર્યો, કંસને રોળ્યો, ને માતામકને રાજ્ય સિંહાસનારૂઢ ક્રીડા એ મદન-સ્વરૂપબળ; મોટી વયે મહા બાણાવળી એવા યોદ્ધાઓને નસાડ્યા, માર્યા એ વીરબળ; કૌરવ સભામાં વિષ્ટિ કરવા ગયા તે વે-ળાએ દુર્જનની મહિન દૃષ્ટિ જોઈને વૈરાટ સ્વરૂપ બતાવી બચ બતાવ્યો એ વૈરાટ બળ; કુરુક્ષેત્રમાં રથચક્રને ચાકપર ચઢાવી બીજાને રથંભાવ્યા અને અર્જુનનો રથ હાંકી સારથી-દાસપણું કરી પાંડવને પાળ્યા, એ ભક્તાધીનમગવાનબળ; અર્જુન ઉદ્ધવને દિવ્ય જ્ઞાનોપદેશ દીધો, એ જ્ઞાન બળ; ચારવોનો સંહાર સ્વેચ્છાથી કરાવ્યો, એ ભેદ બળ; અને પૂર્ણ તેજસ્વી પૂર્ણ બ્રહ્મછતાં કાળાનાતીરમાં તીક્ષ્ણતા ચૂકીને સ્વદેહજ સ્વધામ ગયા એ દેવતાઓને જીત્યાં પાડ્યાતું બળ; એવું શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની દિવ્ય લીલાતું દિવ્યપણું નિર્મળ ચક્ષુ વિના દૃષ્ટિગોચર થાય તેમ નથી. શ્રીકૃષ્ણ એ પૂર્ણ રાગી છતાં વિરાગી હતા; પૂર્ણ ભોગી છતાં જોગી હતા. તે એકે સ્વરૂપે અનેક સ્ત્રીસંગે વિદારવ્યવહાર કરવાને સમર્થ હતા, છતાં કોઈને પણ સંતાન ન આપવામાં સમર્થ હતા; તે છતાં વળી એકેકને દશ દશ પુત્ર ને એકેક પુત્રી આપવાને મહાસમર્થ હતા; રણમાં ઝડવાને તે શૂરવીર હતા, તે છતાં રણમાંથી નાસ-વામાં તે પાછળ નહોતા; અજ્ઞાનતા બતાવવામાં ને કંઈ કરવામાં તે પ્રવૃત્તિમાન હતા, છતાં જ્ઞાન આપવામાં ને અતિ ઘણું નિવૃ-ત્તિમાન હતા; તે શાપમાંથી મુક્ત કરવાને સમર્થ હતા, છતાં શાપમાંથી બચાવવાને અસમર્થ હતા; તે ઊર્ધ્વરેત રાખને મહાત્મા હતા, તેમ વિલાસ ભોગવવામાં મહા સંસારી હતા. શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર હજારોનો સંહાર કરવાને સમર્થ છતાં રણમાંથી નાદા છે, હજારો સ્ત્રીઓ સાથે વિલાસ બેઠ્યા છતાં એકેને સંતાન આપ્યું નથી, ને ૧૬૧૦૮ ને સર્વ વાને સંતુષ્ટ કીધી છે. એ સમર્થ છતાં અસમર્થ, જ્ઞાની છતાં અજ્ઞાની, વૈરાગી છતાં રાગી, પ્રેમી છતાં કડિયુ હૃદયના અને સુમટ છતાં દુર્બળ હતા.-એવું વિરુદ્ધભાવશ્રય શ્રીકૃષ્ણનું અવતારી ચરિત્ર પ્રવૃત્તિનાં જીવજંતા લક્ષમાં આવ્યું સુઝત નથી. પૂર્ણ અંશે પરબ્રહ્મથી ઉત્પન્ન થયેલો કોઈપણ અવતાર હોય તો ને આ શ્રી કૃષ્ણનો છે; ને તે અવતારચરિત્રની મજા એવી તો અલૌકિક છે કે તે જાણવાને, તેની ખુશી પિંજાવવાને આર્વાવર્તનો પ્રત્યેક જન

હું ના પાડું-ને તે પણ વળી મેં નિયમ લીધો છે કે જે માંગે તે આપણું તે પછી, છા: 'અહો! શી આ હાર વૃત્તિની પરિસ્થિતિ! ને ત્યારે વામને હાન લઈને વૈરાટરૂપ ધર્યું, ને ત્રીજું પગલું ક્યાં ચૂકું એમ પૂછ્યું તે વેળાએ બળિરાયે કહ્યું કે આ અંગપર-અંગ પૃથ્વીનો ભાગ છે; એ ઔદાર્યગુણની બહિહારીન.

તૃપાણુ રહે છે.* જેમ જેમ શ્રીમદ્ ભાગવતનો એ નવ રસથી ભરેલો રસિક ભાગ વાંચવામાં આવે છે તેમ તેમ તેમાં અત્યંત ખુબી જોવામાં આવે છે; અને શ્રીધર સ્વામિએ શ્રીમદ્ ભાગવતને કલ્પતરુનું રૂપ આપ્યું છે તે યથાર્થ રીતે સમજાવ્યું આવે છે.

શ્રીમદ્ભાગવતામિષ્વઃ સુરતસ્તારાઙ્કુરઃ સજ્જનિઃ

સ્કન્ધૈર્દ્વાદશમિસ્તતઃ પ્રવિલસદ્ભક્તપાલવાલોદયઃ ।

દ્વાત્રિંશત્ત્રિંશતં ચ યસ્ય વિલસન્નિષ્ઠાતાઃ સહસ્રાણ્યલં

પર્ણાન્યષ્ટદશોષ્ટદોઽતિસુલભો વર્વાતિ સર્વોપરિ ॥૧॥

અર્થ-શ્રીમદ્ભાગવત નામનો કલ્પવૃક્ષ સર્વોપરી છે. જેનો અંકુર એ ઝોંકાર છે, જે બાર સ્કન્ધોથી મળ્યૂત બંધાયે છે. જેનો ક્યારો એ ભક્તિ છે, જેની ૩૩૨ શાખા એ અધ્યાયો છે અને જેનાં પાંદડાં ૧૮૦૦૦ છે તે શ્લોકો છે. વળી (કલ્પતરુ) સુલભ છે અને ઇષ્ટ ફળને આપનાર છે.

કલ્પવૃક્ષ ઇચ્છિત વસ્તુ પૂરી પાડે છે-તેમજ શ્રીમદ્ભાગવત સર્વ વસ્તુ પૂરી પાડનાર છે. તેમાંથી કોઈ પણ વસ્તુ નહિ મળે તેમ છેવ નહિ. એમાં કોઈ વસ્તુની ખામી નથી. તેમાં પણ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્ય પોતાની સુખોદિની દીકામાં આ શ્રીમદ્ ભાગવતનું સહવારોપણ રૂપક કલ્પી દશમસ્કન્ધને સુખની ઉપમા આપી છે તે યથાર્થ છે. સુખ એ સર્વાંગની શોભાવાળો ભાગ છે. તેમાં જો કંઈ પણ ખામી હોય ને કંઈ કાંચાધીવાળો તે ભાગ હોય તો બીજાં બધાં અંગો ગમે તેવાં સુંદર હોય તોપણ કોઈ તે તરફ આડી નગરે પણ જોય નહિ, ને સુખ સુંદર હોય તો સર્વ ખામીઓ ઢંકાઈ જાય. આ ભાગવત તો સર્વોંગ સંપૂર્ણ છે, ને તેના મુખ્યારવિન્દમાં એવી તો શોભા ભરેલી છે કે જેથી આસ્તિક-ધાર્મિક-રસિક ભક્ત તો તેમાં થતી લીલાતું યથાર્થિત રીતે અવલોકન કરી શકે છે. મહાભાગ્ય ભક્તજન તો તેમાંના રસનું નિરાંતે પાન કરીને તૃપ્ત થાય છે-ને તેજ કારણથી શ્રીમદ્ ભાગવત આટલું બધું જનપ્રિય થઈ પડેલું છે.†

* શ્રીમદ્ભાગવતના દશમસ્કન્ધની રાસપંચાધ્યાયી માટે સુધારાવાળાઓ વગર સમજે, વગર જાણે પણ આશંકા મૂકે છે. તેમાંનો શુદ્ધ જ્ઞાનનો ભાગ વાંચે-જાહેરે તો પછી એક અક્ષર પણ બોલે તેમ નથી. શંકરાચાર્ય ને શાંકર મતવાળા મધુસૂદન જેવા મહા પુરુષો, જે આ ગ્રંથ વિષયરસથી ભરપૂર હોય તો દીકાને યોગ્ય ગણે નહિ ને તેપર દીકા કરે પણ નહિ. મધુસૂદન તો કહે છે કે એ ભાગવત વૈરાગ્યથીજ ભરપૂર છે. શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્ય તો રાસપંચાધ્યાયી કેવળ જ્ઞાન ને વૈરાગ્યથી ભરપૂર બતાવે છે. આમ તો કોઈ પણ કેહેવાને હિંમત કરી શકશે નહિ કે શ્રીમદ્ભાગવત રચનાર મહાત્મા વ્યાસ મુનિએ, લોકોની ટુચ્છિ બગાડવાને તેમાં વિષય રસ ઉછાળ્યો હોય-તો પછી એમાં નીતિ ભંગ-વિષય રસ ક્યાંથી આવી ગયો? એક દીકાકારે તો માત્ર રાસપંચાધ્યાયીપર ૧૦૦૦૦ શ્લોકની દીકા કરેલી છે; અને લખે છે કે માફ અહોભાગ્ય ક્યાંથી કે આવા સર્વ વાતે-વૈરાગ્યથી ભરપૂર ગ્રંથપર દીકા કરવાને પાત્ર થાઉં. તો હવે રાસ પંચાધ્યાયીમાં શું છે તેની કલ્પના વાચક વર્ગે કરી લેવી.

† શ્રીમદ્ભાગવતના અધ્યાય ૩૩૫ હાલમાં જેવામાં આવે છે, પરંતુ તેમાં અધ્યાય ૩ પ્રક્ષિપ્ત કહેવામાં આવે છે અને તેનું આ શ્રીધરસ્વામી પણ પ્રમાણ આપે છે. તેમ શ્રી વલ્લભાચાર્ય પણ અધ્યાય ૩૩૨ ગણાવે છે અને દશમસ્કન્ધના અધ્યાય ૩ પ્રક્ષિપ્ત ગણાવે છે. તેનું વ્યાખ્યાન સુખોદિની નામની દીકામાં પણ તે કરતા નથી.

‡ શ્રી વલ્લભાચાર્યના મતથી શ્રીમદ્ ભાગવતરૂપ જે પુરુષ (પુરુષોત્તમ) કહ્યા છે તેમનાં અંગ આ પ્રમાણે છે:-

સ્વમતે.		ઉપાસનામતે.	
સ્કન્ધ.	અંગભાગ.	સ્કન્ધ.	અંગભાગ.
૧૧	મસ્તક.	૧૨	મસ્તક.
૧૦	મધ્યભાગ-પેટનો ભાગ.	૧૧	કપાળ.
૯-૮	છાતીનો સ્તનવાળો ભાગ.	૧૦	મુખ.
૭-૧૨	બે બાહુ-ખભાથી કાણી સુધીનો ભાગ. (એમાં પ્રભુનો હાથ જમણા ને ડાબા હાથથી ૧૨ મો સ્કન્ધ ને ડાબા હાથ છાતિપર હોવાથી સપ્તમસ્કન્ધ.)	૯	બે હાથ.
૬-૫	બે સાથળ.	૮	હૃદય.
૪-૩	બે કર-પહેંચો ને હથેલી વાળો ભાગ.	૭	પેટ.
૨-૧	બે પગ.	૬	શુદ્ધસ્થાન-મળદ્વારનો ભાગ.
		૫	દંડિ-કેહોડ.
		૪-૩	બે સાથળ.
		૨-૧	બે પગ.

આ પ્રમાણે પુરુષકલ્પનામાં કેટલી દીર્ઘદૃષ્ટિ વાપરવામાં આવી છે તે વાંચનારે વિચારી લેવું. વૈષ્ણવી સંપ્રદાયમાં શ્રી નાથ-જીની મૂર્તિની રચના કરવામાં આવી છે તે શ્રી વલ્લભાચાર્યના સ્વમત પ્રમાણે કરેલી છે, વળી કેટલાક ભાવિકો એમ પણ જણાવે છે કે શ્રી ભાગવત એ પુરુષોત્તમ સ્વરૂપ નથી, પણ શ્રી સ્વામિની સ્વરૂપ છે.

શ્રીમદ્ભાગવત એ સર્વ ગુણાલંકારથી ભરેલો, ભક્તિરસપ્રધાન શુદ્ધસાત્વિકભક્તિરસથી અંધિત થયેલો મહા પુરાણનો અંથ છે. તેમાં એવી તો દિવ્ય લીલા, ચમત્કારો, વર્ણનો વર્ણવેલાં છે, કે જે તેનું યથાર્થ રહસ્ય જાણવામાં આવે તો કોઈ વાતની ન્યૂનતા રહે નહિ. જે સજ્ઞાનનિવૃત્તિનો બોધ આપ્યો છે, શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માનું ચમત્કારથી ભરેલું ચરિત્ર ચોક્કસ છે તેમાં જે જે બોધ આપેલો છે તે એવો તો ઉત્તમ, એવો તો બોધક ને એવો તો કલ્યાણકારક છે કે તેનું જ્ઞાન સર્વભક્તિસહિત થોડેજ સ્થળેથી મળી શકશે. જ્ઞાન એ કલ્યાણ-મોક્ષનું સાધન કહેવાય છે, પણ ભક્તિ વિના જ્ઞાની પુરુષ જડસો-જડો થઈ જાય છે. ભક્તિ હૃદયને કોમળ-પરાર્થ શુદ્ધિવાળું કરે છે; જ્ઞાન રહ-જડસો બનાવે છે. તેવા જ્ઞાનમાંથી કાઢીને કોમળજ્ઞાની બનાવવાને આ શ્રીમદ્ભાગવત શ્રીવ્યાસદેવે રચ્યું છે-જે મહાત્માના અપાર ઉપકારની તુલના કોઈ કરી શકશે નહિ.

એવા સર્વોપર શ્રી વેદવ્યાસ-સત્યવતીસુત-કે જેમણે શુકદેવ જેવા યોગીને જન્મ આપ્યો છે તેમને પ્રેમપૂર્વક પ્રમાણ કરીને અટલી પ્રાર્થના કરે છે કે આ અદ્યમતિ પ્રાણીને એવા પ્રકારની ભક્તિ આપી તૃપ્ત મટાડો-કે જેમ કોઈક તૃપ્ત મનુષ્ય પવિત્ર સંગમાં તટપર લીલો રહી, ગંગાનાં દર્શન કરતો જાય, તટની શોભા નિર્જીતો જાય, આસપાસનું સૃષ્ટિસૌંદર્ય નિહાળતો જાય, ગંગાના પ્રતાપનું ને માહાત્મ્યનું હૃદયમાં ચિંતવન કરતો જાય ને બોમે બોમે પાણી પીતો જાય અને તે સાથે જે આનંદરસ ભોગવે, તેવીજ આનંદમય જ્ઞાન-ભક્તિ આપી તેમણે નિર્ગુણ રાગા વિરાગા વગવડનાં ચરણકમળ સેવતાં પરમાનંદ પદ આપ્યો અને આધિભૌતિક વગેરે ત્રણ તાપ કાપી મોક્ષપદે થાપ્યો. પ્રભુના જય રૂપ છે.

સંવત ૧૯૪૫ }
દેવશયની. }

૬૨૬૭

શ્રીમદ્ભાગવતના કર્તા સંબંધી ખુલાસો.

શ્રીમદ્ ભાગવતના સંબંધમાં એક મોટી તકરાર એ ઉત્પન્ન થઇ છે કે એ ગ્રંથ શ્રીવેદવ્યાસકૃત નથી, ને એ અઢાર પુરાણમાં પણ નથી-પણ ૧૮ પુરાણમાં જે ભાગવત છે તે દેવીભાગવત છે. આ બાબતમાં ઘણા ઘણા વિદ્વાનોનો વાદ થયો છે, ને જો કે અધાપિપર્યંત કોઇપણ ભતનો નિર્ણય થયો નથી, તોપણ મેં જે દેવીભાગવત જોયું છે તેપરથી કહી શકીશું કે દેવીભાગવત કરતાં આ શ્રીમદ્ભાગવત અતિઘણું શ્રેષ્ઠ છે-આ શ્રીમદ્ભાગવતને મુકાબલે દેવીભાગવત કંઈજ નથી. દેવી ભાગવતવાળા કહે છે કે વ્યાસે ૧૮ પુરાણ પેહેલાં રચ્યાં, પણ સંતોષ ન થયો ત્યારે મહાભારત રચ્યું, તેથી પણ ન સંતોષ થયો ત્યારે શ્રીમદ્ભાગવત નાર-૧ કહેવાથી ઈશ્વરભક્તિનું પ્રતિપાદન કરવાને માર્ગ મળ્યો પ્રાપ્ત થયો.*

એ ૧૮ પુરાણની બહાર છે. વળી શ્રીધર પંડિત, જેણે શ્રીમદ્ભાગવત પર ટીકા કરી છે તે કે આ પુરાણ ખીલું છે એમ મા જાણુશો-અર્થાત્ લોકોના મનમાં શ્રીધર પંડિતના સમયમાં અને દેવીભાગવતપર વાદ હતો ને તેથી શ્રીમદ્ભાગવતનો બચાવ કરવાને શ્રીધરે એ પ્રમાણે લખ્યું હવામાં આવે છે કે મત્સ્ય પુરાણમાં એક એવો શ્લોક છે કે:-

યત્રાધિકૃત્ય ગાયત્રીં વર્ણયતે ધર્મવિસ્તરઃ ।
વૃત્રાસુરવધોપેતં તદ્ભાગવતમિવ્યતે ॥

ભાગવતનો આરંભ ગાયત્રીથી થાય છે તથા જેમાં વૃત્રાસુર વધની કથા છે તેને ભાગવત જાણવું ન શ્લોક આ છે:-

સર્વેતૈત્ત્યરૂપાન્તા માદ્યાં વિદ્યાં ચ ધીમહી બુદ્ધિં યા નઃ પ્રચોદયાત્ ॥

ગાયત્રીના ૨૪ અક્ષર છે, તેમજ આ દેવીભાગવતના મંજળ પાઠના પણ ૨૪ અક્ષર છે. વળી એવી પણ શંકા કરવામાં આવે છે કે શ્રીમદ્ભાગવત યોગદેવ નામના સંવત્ ૧૨૦૦ ની લગભગ થયેલા એક વિદ્વાનનું રચેલું છે-ને મૂળ પુરાણ તો દેવીપુરાણ છે. દેવીભાગવતવાળાની આશંકાનું શ્રીમદ્ભાગવત વ્યાસ પ્રણીત છે એમ કહેનારાઓ આવી રીતે નિવારણ કરેછે-તેઓ કહેછે કે પદ્મપુરાણનો જે શ્લોક દેવીભાગવતવાળા કહે છે તેમાં કૃત્વા તો અર્થગ્ર ખોટો કરે છે. વળી વ્યાસે અઢાર પુરાણ ક્રીડાં પણ તેમાંનાં ૧૭ પુરાણ લોકમાં આપ્યાં-(શિષ્યોને બાણવ્યાં) પણ શ્રીમદ્ભાગવત લોકોને આપ્યું ન હોતું તેથી ઉચાટ થયો હતો, ને તે લોકોને આપ્યું ત્યારે ઉચાટ મટ્યો હતો. જો ૧૮ પુરાણ પછી મહાભારત રચાયું હોય તો પદ્મપુરાણમાં ગીતામાહાત્મ્ય ક્યાંથી દાખલ થયું? શ્રીધર સ્વામિએ હ્રદમ્ શબ્દથી ખીલ્લ ભાગવતને બતાવ્યું તે દેવીભાગવત નહિ પણ દેવીપુરાણ છે. એ દેવીપુરાણ પ્રાચીન ગ્રંથ છે, પણ તે ૧૮૦૦૦ શ્લોકવાળો નથી, માત્ર ૫૦૦૦-૬૦૦૦ શ્લોકનો છે. દેવીપુરાણ તે ઉપપુરાણ છે ને તેથીજ તેને પુરાણ ગણાવવાનો આશ્રય શાકતમતવાળા ધરાવતા હતા. જો દેવીપુરાણ વ્યાસકૃત હરેતો શાકત મતવાળાને અધર્મે વર્તવાનો માર્ગ મોકળો મળે. દેવીપુરાણનો પ્રારંભ આ પ્રમાણે છે, ને તેથીજ તકરાર ઊડી હતી.

પ્રણિપસ્ય શિવાં દેવીં શિવં ભાગવતં તથા । પુરાણં સંપ્રવક્ષ્યામિ ॥

એમાં ભાગવત શબ્દ આવેલો છે તેથી વાદ થયો હતો.-સંસ્કૃતના જ્ઞાતાઓ કહે છે કે એ શબ્દનો અર્થ ભાગવત નહિ, પણ ભગવદ્સંબંધી એવો છે, ને તે શિવજીને લાગ્યું પડેલો છે. ત્રીજો વાદ એવો છે કે ભાગવતનો પ્રારંભ ગાયત્રી મંત્રથી

* જો આટલીજ વાતથી દેવીભાગવતવાળા પોતાના ગ્રંથની ગણના પુરાણમાં કરાવવા ઈચ્છતા હોય તો આ પરથી એમ સિદ્ધ થશે કે વ્યાસને પુરાણ ને ભારતથી સંતોષ નહિ થયો, પણ ભાગવતથી સંતોષ થયો-એટલે પુરાણોથી પણ શ્રીમદ્ભાગવત શ્રેષ્ઠ ઠરી ચૂક્યું.

શ્રીમદ્ભાગવત એ યોગદેવકૃત કેટલાક કહે છે તે તો કેવળ કલ્પનાજ છે. યોગદેવના જે અંથો બહાર પડેલા છે તેનાથી જુદીજ ભાષામાં શ્રીમદ્ભાગવત છે. † વળી યોગદેવને થયાને ૭૫૦ વર્ષ થઈ ગયાં છે, તો યોગદેવની અગાઉ ઘણા વર્ષ પૂર્વે થઈ ગયેલા શ્રીશંકર સ્વામીએ શ્રીમદ્ભાગવત પર કેમ કરીને ટીકા કીધી, તેમજ તેમનો સમગ્રાલીન મધુસૂદન સરસ્વતી છે, તેણે પણ શી રીતે ટીકા કીધી ? શ્રી શંકરાચાર્યે સ્વકૃત ગોવિંદાષ્ટકમાં લખ્યું છે કે મૃત્સામૃતાદૈત્યો યતોદા ॥ એ વાક્ય શ્રીમદ્ ભાગવતના દશમસ્કંધના આઠમા અધ્યાયનાં કસ્માન્મૃદમદાંતાત્મન્ ભવાન્ મશિતવાન્ રહઃ આ સ્લોકોનું કેવળ અનુકરણ છે. શ્રી શંકરાચાર્યને થયાને હાલના વિદ્વાનો ૧૦૦૦-૧૨૦૦ ને ૧૭૦૦ વર્ષ કહે છે તો યોગદેવકૃત શ્રીમદ્ભાગવતમાંથી તેઓ આ વાક્ય શી રીતે અનુકરણ કરી શકે ? વળી શ્રીમદ્ભાગવતનાં પ્રમાણો ઘણા અંથોમાં લેવાયાં છે, † પણ દેવીભાગવતનાં પ્રમાણો કેટલે લેવાયાં નથી. દેવીભાગવત તો હમણાંની કૃતિ છે; ને મૂળ તક્રાર દેવીપુરાણ માટે છે. દેવીપુરાણ પુરાણોના લક્ષણથી બહાર છે એટલે ઉપપુરાણજ ગણાય છે. † શ્રીધર પંડિત ૧૪૦૦ની સાલમાં થઈ ગયો તેણે પણ શ્રી ભાગવત પર ટીકા કીધી છે. † પણ દેવી ભાગવત પર ટીકા કીધી નથી. એટલે દેવી ભાગવત ને કાળે હેનું એમ ધારી શકાતું નથી-જો હોત તો અત્યાર સુધીમાં કોઈપણ પ્રાચીન વિદ્વાનને એક તના પર ટીકા કરવા તૈયાર થયો જણાત. વાત એટલીજ સાચી ઠરે છે કે દેવી ભાગવતનું અનુકરણ માત્ર ને પ્રાચીન પણ નહિ-વળી તે

† મેં એક વિદ્વાન પાસથી સાંભળ્યું હતું કે બાપહેને ભાગવત પર દીકા લખવા માંદગી હશે ને તેથી તેના સંપ્રદમાંથી ભાગવતનું રહસ્ય સમજાય તેવી પ્રકારે દીકા પ્રવેશી મળી આવી છે. દેવી ભાગવતવાળા એમ લઈ પરેસા છે કે તે દીકા નહિ, પણ અલંકારમાં આ ભાગવત લખતો હતો, તેનું પહેલાંથી ખાંચેલું તે ૩૫૬ હતું.

१ नागदीपपुराण.	१७ निरुपस्थिति.	३४ विपणुसदृशनाम भाष्य.	हीक्षित.)
२ गौरीतंत्र. (महादेवकृत.)	१८ आनन्दिक. (मट्टो ७ ही-	(शंकराचार्य.)	४६ भक्तिप्रकाश. (पाय-
३ पद्मपुराण.	क्षित.)	३५ यन्तुर्हसमतविवेक. "	स्पति.)
४ पद्मपुराणोत्तरभांड.	१९ आनन्दिकशेखर. (नागो ७	३६ गोविंदोष्टक. "	५० भक्ततरसायन. मधुसूदन
५ स्कंदपुराण.	हीक्षित.)	३७ रामार्थनयद्रिका.	५१ भगवद्गीता व्याख्या.
६ अक्षसूत्र भाष्य. (मध्वा-	२० शम्भेरत्न.	३८ रामतापिनी व्याख्या.	(मधुसूदन.)
चार्य.)	२१ रामायण व्याख्या. "	३९ निबंध. (वदलभाचार्य.)	५२ भगवन्नामकौमुदी.
७ तत्त्वप्रकाशिका.	२२ सप्तशती व्याख्या.	४० उत्सवप्रतान. (पुरषो	(लक्ष्मीधर.)
८ तात्पर्ययद्रिका.	२३ संस्कार-	तमञ्ज.) (सुरतवाणा.)	५३ सत्यचित्र भीमांसा. (वि-
९ दिनत्रयभीमांसा.	होस्तुभ. } अनंतदेव.	४१ शुद्धाहृतभाण्ड. (गीरध-	धित्वासा भट्टाचार्य.)
१० क्षीरनिधि.	२४ मधुरासेतु	२७ काशीवाणा.)	५४ भक्तिरत्नावली. (रायभु-
११ सहायार स्मृतिव्याख्या.	२५ शार्ङ्गभूषण. } नील-	४२ विद्वन्मंडन. (गोसांईञ्ज.)	पुरी.)
१२ स्मृति होस्तुभ.	२६ व्यवहारभूषण. } इंड.	४३ सुवर्णसूत्र. (पुण्ड्रोत्तमञ्ज.)	५५ क्षेमेन्द्र प्रकाश. (क्षेमेन्द्र.)
१३ स्मृत्यर्थ सागर.	२७ दिनकराद्योत.	४४ स्वमतनिरुपस्थिति.	५६ अक्षिता सदृशनाम टीका.
१४ निरुपस्थित.	२८ विधानपारिजात.	(निंभाई.)	(भास्करराज.)
१५ ज्ञानमुक्तिप्रकरण.	२९ प्रयोगपारिजात.	४५ हरिभक्तिविवासा.	५७ हेवीभाष्यत टीका. (नी-
(विद्यारण्य स्वामि कृत.	३० व्याख्यान.	४६ रामतापिनी व्याख्या	लक्ष्मण.)
पुण्यभां छे.)	३१ सवत्सरप्रदीप.	(रामानुज.)	५८ भक्तिसूत्रभाष्य. (स्व-
१६ अतभांड, दानभांड (छे-	३२ काणनिरुपस्थिति.	४७ सारसंग्रह. "	पनेश्वराचार्य.)
माद्री.)	३३ काणनिरुपस्थितिपिका.	४८ शिवतत्त्वविवेक. (अप्यय	

॥ ખખર કાઢતાં એમ નજીવામાં આવેલું છે કે સંવત્ ૧૧૫૦ માં લખાયેલું ને સિદ્ધપુરના કુદમહાલયના સ્થાપન વખતે પોતાની માતા મિનલદેવીના શ્રાદ્ધ નિમિત્તે પાટણના મહારાજ સિદ્ધરાજ જયસિંહે ૧૦૮ ભાગવત દાનમાં આવેલાં તેમાંનું એક ભાગવત, સરકારના પુણાના બંગારમાં આવેલું છે. હવે બોપરેવ ક્યારે થયો તેનું નક્કીપણું, ને આવા દિવ્ય ગ્રંથની પ્રસિદ્ધિ, એક રાત્ર દાનમાં આવે તેનો વિચાર ને શ્રામણો તે સ્વીકારે તેનું કારણ એ સર્વ તરફ જોતાં ખાતરી થશે કે હેવી ભાગવતને વ્યાસકૃત કહેનારાઓ નિશ્ચય દરામણી છે, ને અસત્યને સત્ય કરવાના વિના પ્રયોજને શ્રમ છે એ.

વ્યાસની વાણીથી દૂર છે. દેવી ભાગવત એ હમણાંની કૃતિ જણાય છે ને સંસ્કૃતના સાતા માને પણ છે, ને દેવી ભાગવતની લખેલી કોઈ પ્રાચીન પ્રત પણ મળતી પણ નથી. એ બધાં કારણો તરફ જોતાં દેવી ભાગવતને વ્યાસકૃત માન્ય કરાય તેમ નથી. દેવી ભાગવતમાં પુરાણનાં જે લક્ષણ કહેલાં છે, તે પણ નથી. દેવીભાગવત એ આધુનિક ગ્રંથ છે, ને તે બહુ માન્ય પણ નથી, તો પછી સર્વ માન્યની વાત તો ક્યાંથીજ કરવી? પંડિત ગદ્દલાલાજી પોતાના અનુભવથી કહે છે કે દેવીભાગવત એ હમણાંની કૃતિ છે. પંડિતજી પોતાના જાતિ અનુભવથી જે બીના જણાવે છે તે બહુ રીતે વજન આપવા જોગ છે, ને તેના વિરુદ્ધ મજબૂત પુરાવો મળે નહિ ત્યાં સુધી કદી પણ દેવી ભાગવત એ વ્યાસ પ્રણીત માનવાને કોઈ પણ રીતે અમે તૈયાર થઈશું નહિ.

શ્રી દેવીભાગવત સંબંધે પંડિત ગદ્દલાલાજીએ આમ કહ્યું છે—આ દેવીભાગવત ગ્રંથ આશરે ૧૨૫થી ૧૫૦ વર્ષ ઉપર બનેલો છે. તે પહેલાંનો નથી. દેવી ભાગવતનું ૧૫૦ વર્ષની પૂર્વે લખાયેલું એક જીવંત પુસ્તક મળશેજ નહિ. અને કદાપિ તેની પહેલાંનો શક લખેલો એવું પુસ્તક મળે, તોપણ તેના કાગળ, સાહી વગેરેની તપાસ કરતાં સ્પષ્ટ થશે કે એ શક પાછળથી લખેલા પુસ્તકમાં જોટા લખવામાં આવ્યો છે. દેવીભાગવતપર જે નીલકંઠની ટીકા મળે છે, એ ટીકા કરનાર નીલકંઠ પ્રાચીન નીલકંઠ નહિ, પણ આજથી ૫૦ વર્ષ ઉપર અલબર, કાશી વગેરે ઉકાળે હતો, તે નીલકંઠ નામનો બીજો સંન્યાસી બ્રાહ્મણ હતો. જેને જોનારા ૫૦૦ ઉપર માણસો તો હતું હજી એ ટીકા તેણે રતનજી નામના સમ્રાટના કહેવાથી બનાવી છે. છાપેલા દેવીભાગવતના પુસ્તકમાં એ રતનજીનું નામ પ્રકાશન પ્રકારની આ માણસને હું જાતે મળ્યો છું અને હતું તે જ છે. દેવી ભાગવત મૂળના બનાવનાર ભાસ્કરરાય નામનો વિ. મે. સં-કાળના પ્રમાણનું વર્ણન છે. એ ભાસ્કરરાયની સમ્રાટની (ચંદ્રપ્રભા) પર કરેલી પુતળની નામની ટીકા વગેરે પ્રમાણે પણ મળે છે. ભાસ્કરરાયના બનાવેલા સર્વ ગ્રંથોમાં દેવીભાગવત એ છેલ્લો ગ્રંથ છે. એ ગ્રંથની અગાઉજ ભાસ્કરરાયનો દેહાંત થવાથી તે ગ્રંથ અધૂરોજ રહ્યો હતો. તે પાછળથી કાશીનાયભટ્ટ નામના એક સાધારણ મહારાષ્ટ્રના જાણે પૂરો કર્યો છે. અગીઆરમા સ્કંધથી કાશીનાયભટ્ટની કૃતિ માલુમ પડે છે. કાશીનાયભટ્ટને પોતાના લખાણના સારાપણા માટે સંશય રહેવાથી તેણે એ લખેલા કાગળો ભટ્ટને જે કુટુંબને હાથે કાશીમાંના શ્રીકાશીવિશ્વેશ્વર મહાદેવની સ્થાપના થઈ છે, તેના કુટુંબના માણસો ભટ્ટના નામથી આજખાય છે.] ઘેર શોધવા માટે આપ્યા હતા. એ ભટ્ટવંશના સખારામ ભટ્ટને મંજૂરે જોયા છે. એ સખારામ ભટ્ટના દાદાને કાશીનાયભટ્ટે પોતાનો બનાવેલો દેવીભાગવતનો પાછલો ભાગ જોવા આપ્યો હતો. એ જોવા આપેલા લખાણના ખરડા સખારામ ભટ્ટને ત્યાં મંજૂરે જોયા છે અને હું ત્યાં ગયો ત્યારે મારા પિતા અને ગુરુ ધનરયામ ભટ્ટજી સાથે હોવાથી તેમણે તે ખરડા જોયા તથા વાંચ્યા પણ છે. અમેજ માત્ર નહિ પણ થોડા વખતપર અત્રે આવેલા દેવકીનંદનાચાર્યજીના પિતા જોતિંદલાલજીને પણ એ ખરડા દર્શાવ્યોય થયા છે. એ ખરડા મેળવવા અમે ઘણું ચત્ન કર્યો. પરંતુ તેઓએ અમને આપ્યા નથી. તથાપિ હતું પણ તે ભટ્ટના ઘરમાં હશે ખરા.

ધૃત્વિજારામ સૂ. દેસાઈ.

શ્રીમદ્ભાગવતની વિષયાનુક્રમણિકા.

પ્રથમસ્કંધ.

અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.	અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧ શ્લો.	કળિકાળના ધર્મનો ઉપક્રમ. ...	૧- ૨	૧૨ મો.	પરીક્ષિતનો જન્મ તથા ધર્મરાયન. ...	૧૨- ૧૨
૨ શ્લો.	ધર્મચર્યાનો ઉપક્રમ. ...	૨- ૩	૧૩ મો.	શમન. અત્રાવેલા માર્ગથી પ્રવેશનો ...	૧૩- ૧૩
૩ શ્લો.	ચોવિશ અવતારનો ઉપક્રમ. ...	૩- ૪	૧૪ મો.	વિદુરનો ...	૧૪- ૧૪
૪ થો.	શ્રીમદ્ભાગવતની ઉત્પત્તિનો ઉપક્રમ. ...	૪- ૫	૧૫ મો.	સ્વર્ગગમન... ...	૧૫- ૧૫
૫ મો.	હરિકૃષ્ણની મહત્તાનું વર્ણન... ...	૫- ૬	૧૬ મો.	શ્રીકૃષ્ણનું સ્વધામ જનું તથા પાંચ પ્રત્યે	૧૬- ૧૬
૬ શ્લો.	નારદના પૂર્વ જન્મનું વૃત્તાંત ...	૬- ૭	૧૭ મો.	યુધિષ્ઠિરે પૂછેલો પ્રશ્ન ...	૧૭- ૧૭
૭ મો.	અશ્વત્થામાથી દ્રૌપદીના પુત્રોનું મરણ... ...	૭- ૮	૧૮ મો.	અર્જુન યુધિષ્ઠિર સંવાદ-દ્વિમાર્ગે ગળતું...	૧૮- ૧૮
૮ મો.	અશ્વત્થામાના અહોરત્નથી પરીક્ષિતનું		૧૯ મો.	પરીક્ષિતનું ધર્મથી રાજ્ય ચલાવવું તથા	
	રક્ષણ... ...	૮- ૯		કલિને લીધે ધર્મનો ટળવળાટ...	૧૯- ૧૯
૯ મો.	કુંતાની પ્રાર્થના તથા હસ્તિનાપુરનું		૨૦ મો.	કલિથી ધર્મનું સંરક્ષણ ...	૨૦- ૨૦
	રાજ્ય યુધિષ્ઠિરે કયોનું વર્ણન ...	૯	૨૧ મો.	પરીક્ષિતને શ્રાપ પ્રાપ્તિ ...	૨૧- ૨૧
૧૦ મો.	યુધિષ્ઠિરને શ્રીકૃષ્ણ મળ્યા ...	૧૦- ૧૦	૨૨ મો.	પરીક્ષિતે રાજ સ્થાન કર્ણુ ...	૨૨- ૨૨
૧૧ મો.	શ્રીકૃષ્ણે દ્વારકામાં પ્રવેશ કર્યો તેનું વર્ણન.	૧૦- ૧૧			

દ્વિતીયસ્કંધ.

૧ શ્લો.	ભાગવત શ્રવણનો પ્રારંભ-પ્રભુના વૈરાગ્ય		૬ શ્લો.	વૈરાટ સ્વરૂપની વિભૂતિ... ...	૨૫
	સ્વરૂપનો ભેદ	૨૧- ૨૨	૭ મો.	પ્રભુના ચોવિશ આવતાર ધવાનાં કાર્ય	
૨ શ્લો.	મહા પ્રભુના સ્વરૂપનું વર્ણન ...	૨૨- ૨૩		કારણનું વર્ણન	૨૫- ૨૬
૩ શ્લો.	કયા દેવના ભજનથી કયું કાર્ય થાય તેનું વર્ણન	૨૩- ૨૪	૮ મો.	અહોરત્નપતિ	૨૬- ૨૭
૪ થો.	ઈન્દ્ર પ્રમાણે દર્શન તથા દ્રુપ પ્રાપ્તિ-		૯ મો.	અહોરત્નપતિ તથા અહોરત્ન ભાગવતનું શ્રવણ	૨૭- ૨૮
	અમ્બાનીનું શ્રવણ વૃથા છે... ..	૨૪	૧૦ મો.	ભાગવતનાં દશ ભક્ષણ	૨૮- ૨૯
૫ મો.	સંહાર રચના તથા વૈરાટ સ્વરૂપનું માહાત્મ્ય	૨૪- ૨૫			

તૃતીયસ્કંધ.

૧ શ્લો.	ઉદય પ્રત્યે વિદુરનાં પ્રશ્ન... ..	૩૧- ૩૨	૪ થો.	યાદવનો સંહાર, શ્રીકૃષ્ણનું સ્વધામ જનું;	
૨ શ્લો.	ઉદયે આપેલો ઉત્તર	૩૨- ૩૩		વિદુર મૈત્રેય સંવાદ	૩૪- ૩૫
૩ શ્લો.	શ્રીકૃષ્ણલીલા તથા દુર્વાસાનો શ્રાપ ...	૩૩- ૩૪	૫ મો.	વિદુર મૈત્રેય સંવાદ-સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ	

અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.	અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
	વિષે પ્રશ્નોત્તર	૩૫	૨૦ મો.	વિ. મે. સં-સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિની કથા ...	૪૫- ૪૬
૬ મો.	વિ. મે. સં-તત્ત્વની ઉત્પત્તિથી તે આતુર્વ- સ્થોત્પત્તિ સુધીનું વર્ણન...	૩૫- ૩૬	૨૧ મો.	વિ. મે. સં-વિષ્ણુએ સ્વાયંભુવની પુત્રી દેવહૃતિના વિવાહ સંબંધી કરેલા વિચારનું વર્ણન...	૪૬- ૪૭
૭ મો.	વિ. મે. સં-ભાગવતમાં આવેલી સર્વ કથાનાં પ્રશ્ન...	૩૬	૨૨ મો.	વિ. મે. સં-સ્વાયંભુ મનુષ્યે વિષ્ણુ વચનથી પોતાની પુત્રી કદંબને પરણ્યાની...	૪૭
૮ મો.	વિ. મે. સં-શ્રીમદ્ભાગવત લોકમાં કેમ પ્રકટ થયું-સંપ્રદાયનું વર્ણન તથા બ્રહ્માને ભગવાનનાં દર્શન...	૩૬- ૩૭	૨૩ મો.	વિ. મે. સં-કદંબ ઋષિએ કામના વાસને વિમાન રમ્યું	૪૭- ૪૮
૯ મો.	વિ. મે. સં-બ્રહ્માએ કરેલી સ્તુતિ, તથા પ્રભુનું પ્રસન્ન થવું...	૩૭- ૩૮	૨૪ મો.	કપિલગીતા-કપિલનો જન્મ, દર્શન આવેલા દેવો તથા બ્રહ્માએ આપેલા ઉપદેશનું વર્ણન	૪૮- ૪૯
૧૦ મો.	વિ. મે. સં-કાલાદિકની ઉત્પત્તિ તથા દશ સૃષ્ટિ	૩૮	૨૫ મો.	કપિલગીતા-અત્તસંબંધી યાત્રાપદેશ...	૪૯- ૫૦
૧૧ મો.	વિ. મે. સં-પુન ...	૩૮- ૩૯	૨૬ મો.	કપિલગીતા-પ્રકૃતિ પુરૂષની ભિન્નતાનું વર્ણન...	૫૦
૧૨ મો.	વિ. મે. સં-પ્રકાર ...	૩૯- ૪૦	૨૭ મો.	કપિલગીતા-પ્રકૃતિ પુરૂષના વિવેકથી મોક્ષ પ્રાપ્તિનું વર્ણન	૫૦- ૫૧
૧૩ મો.	વિ. મે. સં-શ્રીવરાહ સ્વરૂપનું વર્ણન તથા યુદ્ધ પ્રસંગ...	૪૦- ૪૧	૨૮ મો.	કપિલગીતા-સ્વરૂપના જ્ઞાનનું વર્ણન ..	૫૧- ૫૨
૧૪ મો.	વિ. મે. સં-હિરણ્યક્ષની ઉત્પત્તિ ...	૪૧	૨૯ મો.	કપિલગીતા-ભક્તિયોગ, કામ્યયજ્ઞ અને યજ્ઞગ્રન્થનું વર્ણન	૫૨
૧૫ મો.	વિ. મે. સં-હિરણ્યક્ષ ને હિરણ્યકશિપુનો જન્મ...	૪૧- ૪૨	૩૦ મો.	કપિલગીતા-કાયા, જ્ઞાતા આદિ ત્રય ગુણ જ્ઞાન...	૫૩
૧૬ મો.	વિ. મે. સં-શ્રીભગવાને શ્રાપ માન્ય રાખી કરેલી સ્તુતિ	૪૩	૩૧ મો.	કપિલગીતા-પુણ્ય પાપથી થનારા જન્મ મરણનું જ્ઞાન	૫૩- ૫૪
૧૭ મો.	વિ. મે. સં-રાક્ષસે તપથી મેળવેલું વરદાન તથા દિગ્વિજયનું વર્ણન...	૪૩- ૪૪	૩૨ મો.	કપિલગીતા-સત્વ ગુણનું વર્ણન ...	૫૪- ૫૬
૧૮ મો.	વિ. મે. સં-હિરણ્યક્ષ અને શ્રી વરાહનું યુદ્ધ તથા દેવોની સ્તુતિ...	૪૪	૩૩ મો.	કપિલગીતા-દેવહૃતિની સ્તુતિ તથા તેની સ્તુતિ...	૫૬- ૫૭
૧૯ મો.	વિ. મે. સં-બ્રહ્માદિ દેવતા કહેવાથી હિરણ્યક્ષનો વધ...	૪૫			

અનુર્યસકંધ.

૧ ભો.	વિ. મે. સં-ગુદી ગુદી મનુ કન્યાના વંશ તથા યજ્ઞ ભગવાનના અવતારોનું વર્ણન...	૫૯- ૬૦	૭ મો.	વિ. મે. સં-પ્રભુનું પ્રકટ થવું; દક્ષે ને શિવે કરેલી સ્તુતિ, પુત્ર: યજ્ઞારંભ ..	૬૬- ૬૮
૨ ભો.	વિ. મે. સં-દક્ષ યજ્ઞ-મહાદેવનો તે સાથે વિરોધ	૬૧- ૬૨	૮ મો.	ધ્રુવાખ્યાન-ધ્રુવને ક્રોધ પ્રાપ્તિ તથા પનાગમન-તપને લીધે પ્રભુ પ્રસન્નતા...	૬૮- ૭૦
૩ ભો.	વિ. મે. સં-યજ્ઞે જવા સતીનો ઉત્સાહ તથા મહાદેવની ના પાડવી	૬૨- ૬૩	૯ મો.	ધ્રુવાખ્યાન-ધ્રુવની પ્રભુ સ્તુતિ તથા વર પ્રાપ્તિ	૭૧- ૭૨
૪ થો.	વિ. મે. સં-સતિનું અપમાન તથા દેહત્યાગ	૬૩- ૬૪	૧૦ મો.	ધ્રુવાખ્યાન-પક્ષોનો નાશ	૭૨- ૭૩
૫ મો.	વિ. મે. સં-વીરભદ્રથી દક્ષનું મૃત્યુ ...	૬૪- ૬૫	૧૧ મો.	ધ્રુવાખ્યાન-તત્ત્વનો ઉપદેશ	૭૩
૬ મો.	વિ. મે. સં-બ્રહ્માદિ દેવોએ શંકરને શાંત કરી દક્ષનું જીવીત આશુનું	૬૫- ૬૬	૧૨ મો.	ધ્રુવાખ્યાન-યજ્ઞથી પ્રભુ પૂજન...	૭૩
			૧૩ મો.	ધ્રુવનો વંશ તથા અંગરાજનું વન પ્રત્યે	

અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.	અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
	જનું... ..	૭૪- ૭૫	૨૩ મો.	પૃથુચરિત્ર-પૃથુને કૈવલ્ય મોક્ષની પ્રાપ્તિ...	૮૩
૧૪ મો.	વેનચરિત્ર-વેનને રાજ્યાભિષેક તથા તેનું મૃત્યુ	૭૫	૨૪ મો.	રૂદ્રગીતા	૮૩- ૮૫
૧૫ મો.	પૃથુ ચરિત્ર-પૃથુની ઉત્પત્તિ તથા તેને રાજ્યાભિષેક	૭૬	૨૫ મો.	પુરંજનાખ્યાન-તેનો ઇતિહાસ...	૮૫- ૮૭
૧૬ મો.	પૃથુ ચરિત્ર-બંદીજનોએ કરેલી સ્તુતિ...	૭૭	૨૬ મો.	પુરંજનાખ્યાન-તેની સંસાર સ્થિતિનું ચિત્ર...	૮૭- ૮૮
૧૭ મો.	પૃથુ ચરિત્ર-પૃથ્વીએ પૃથુની સ્તુતિ કરી	૭૭- ૭૮	૨૭ મો.	પુરંજનાખ્યાન-તેનું માયામાં પડવાથી જરાધિથી પીડાવું...	૮૮- ૯૦
૧૮ મો.	પૃથુ ચરિત્ર-પૃથુ આદિએ બહુરૂપે પૃથ્વીને દોહી...	૭૮- ૭૯	૨૮ મો.	પુરંજનાખ્યાન-શ્રી ચિંતાથી શ્રીનો અવતાર તથા પ્રારબ્ધ યોગે મુક્તિ ...	૯૦- ૯૧
૧૯ મો.	પૃથુ ચરિત્ર-પૃથુના અશ્વનું હરણ; પૃથુનો કોપ તથા બ્રહ્માએ પ્રેક્ષી શાંતવના ...	૭૯- ૮૦	૨૯ મો.	શ્રીથી સંસાર પ્રવૃત્તિનું ને પ્રભુથી મુક્તિ પ્રાપ્તિનું વર્ણન	૯૧- ૯૩
૨૦ મો.	પૃથુ ચરિત્ર-ભગવાને પૃથુને કરેલો ઉપદેશ	૮૦- ૮૧	૩૦ મો.	પ્રયેતાને વરદાન...	૯૩
૨૧ મો.	પૃથુ ચરિત્ર-પૃથુએ સભા ભરી પ્રવ્રત્તને ઉપદેશ આપ્યો	૮૧- ૮૨	૩૧ મો.	નારદજીના બતાવેલા માર્ગથી પ્રયેતાને મુક્તિ મળી...	૯૪- ૯૫
૨૨ મો.	પૃથુ ચરિત્ર-પૃથુને બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ...	૮૨- ૮૩			

૫મ અમરકંધ.

૧ લો.	જ્ઞાની પ્રિયવ્રતનો રાજ્ય કાર્યઓ ક્રમ...	૯૭- ૯૮		વગડાના રૂપથી કરેલું વર્ણન	૧૦૮-૧૧૦
૨ નો.	આગ્નીધનું આખ્યાન	૯૯-૧૦૦	૧૪ મો.	ભરત આખ્યાન-સંસારને જે જે રૂપક ઠરાવેલું છે તેના સ્પષ્ટિ કરણનું વર્ણન	૧૧૦-૧૧૧
૩ નો.	ઋષભદેવ ચરિત્ર-યજ્ઞમાંથી યજ્ઞનારાયણની ઉત્પત્તિ	૧૦૦	૧૫ મો.	ભરત મુનિના વંશની કથા	૧૧૨
૪ થો.	ઋષભદેવ ચરિત્ર-રાજ્ય કરવું તથા સૌ પુત્રની ઉત્પત્તિ	૧૦૦-૧૦૧	૧૬ મો.	જંબુ દ્વીપના ખડો વિષે...	૧૧૩-૧૧૪
૫ મો.	ઋષદેવ ચરિત્ર-મોક્ષધર્મના ઉપદેશની પુત્રને શિષ્યામણ આપી પરમ દાસ ગતિ પામ્યાનું વર્ણન	૧૦૧-૧૦૨	૧૭ મો.	ચાર દિશાએ ગંગાજીનો પ્રવાહ તથા ઈલા-વૃતમાં સંકર્ષણનું સદાશિવથી સેવન...	૧૧૪-૧૧૫
૬ કો.	ઋષભદેવ ચરિત્ર-દેહનું બળી જવું ...	૧૦૨-૧૦૩	૧૮ મો.	ત્રણ ત્રણ ખડોના ઈષ્ટ દેવ તથા તેના દાસોનું વર્ણન	૧૧૫-૧૧૬
૭ મો.	ભરત આખ્યાન-ભગવન કરવું ...	૧૦૩	૧૯ મો.	સ્વામિ સેવકનું નિરૂપણ તથા ભરત ખંડના શ્રેષ્ઠપણાની કથા...	૧૧૬-૧૧૭
૮ મો.	ભરત આખ્યાન-ભગવન કરતાં માયાને લીધે મૃગયોગિમાં જન્મ...	૧૦૪	૨૦ મો.	છ દ્વીપ તથા લોકલોક પર્યટનું વર્ણન...	૧૧૭-૧૨૦
૯ મો.	ભરત આખ્યાન-ભરતના જડ બ્રાહ્મણના અવતારનું વર્ણન	૧૦૪-૧૦૬	૨૧ મો.	સૂર્યની ગતિ અને જગતની મર્યાદાનું વર્ણન	૧૨૦-૧૨૧
૧૦ મો.	ભરત આખ્યાન-રૂદ્રગણ રાગની પાલખી ઉપાડવી; તથા તે વખતે જડભરતે આપેલા જ્ઞાનનું વર્ણન	૧૦૬-૧૦૭	૨૨ મો.	ચંદ્ર, સૂર્યનાં ઉત્તરોત્તર સ્થાન; તથા તેમની ગતિથી મનુષ્યને યતાં શુભાશુભ ફળનું વર્ણન...	૧૨૧-૧૨૨
૧૧ મો.	ભરત આખ્યાન-બ્રહ્મ જ્ઞાનના ઉપદેશનું વર્ણન...	૧૦૭	૨૩ મો.	જ્યોતિશકના આશ્રયરૂપ મુવનું સ્થાન તથા બળદના સ્વરૂપથી પ્રભુની સ્થિતિનું વર્ણન...	૧૨૨
૧૨ મો.	ભરત આખ્યાન-જડભરતે રાજાના સર્વ સંશયનું હેઠન કર્યું	૧૦૮	૨૪ મો.	રાહુ વગેરેની સ્થિતિ તથા સાત પાતાળનું વર્ણન	૧૨૨-૧૨૪
૧૩ મો.	ભરત આખ્યાન-જડભરતે સંસારનું		૨૫ મો.	રૂદ્રની ઉત્પત્તિ	૧૨૪-૧૨૫
			૨૬ મો.	પાપીઓને દુઃખ પ્રાપ્તિનું વર્ણન ...	૧૨૫-૧૨૬

૫૭૭૨૬.

અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.	અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧ શ્લો.	વિષ્ણુદ્વંતોએ પાપીને મુક્ત કર્યા તથા ચમકૂતે પાપ કથન માટે ધર્મનું વર્ણન કર્યું... .. ૧૨૯-૧૩૧		૧૦ મો.	તિથી દધિચીના અસ્થિના વળની પ્રાપ્તિ. ૧૪૨-૧૪૪	
૨ શ્લો.	વિષ્ણુ પાર્ષદેએ પ્રભુના નામનો મહિમા સં- ભળાવ્યો; તથા અન્નમિલ આખ્યાન. ૧૩૧-૧૩૩		૧૧ મો.	વૃત્રાસુર આખ્યાન-યુદ્ધ પ્રસંગે વૃત્રાસુ- રની ભક્તિ-ગાનયુક્ત ગોષ્ઠિ... .. ૧૪૫-૧૪૬	
૩ શ્લો.	યમે પોતાના દૂતને શાંત કરી વૈષ્ણવના દાસ બનાવ્યાનું વર્ણન... .. ૧૩૩-૧૩૪		૧૨ મો.	વૃત્રાસુર આખ્યાન-વૃત્રાસુરનું મરણ ૧૪૬-૧૪૭	
૪ થો.	દક્ષે પ્રભુની સૃષ્ટિ વાસ્તે તપથી તથા હુંસ- ગુહ્ય સ્તોત્રથી પ્રભુનું આરાધન કર્યું ૧૩૪-૧૩૬		૧૩ મો.	અક્ષહત્યાથી ઇન્દ્રનું રક્ષણ. નહુષનું ઇન્દ્ર થવું ૧૪૮-૧૪૯	
૫ મો.	નારદે દક્ષ પુત્રને ગાનમાં પ્રેરવાથી દક્ષે દીધેશે શાપ ૧૩૬		૧૪ મો.	ચિત્રકેતુને પુત્ર પ્રાપ્તિ તથા શોક... ૧૪૯-૧૫૦	
૬ શ્લો.	દક્ષની ૬૦ પુત્રીનો વંશ... .. ૧૩૭-૧૩૮		૧૫ મો.	ચિત્રકેતુના શોકનું નિવારણ ૧૫૦-૧૫૧	
૭ મો.	ગુરુથી ત્યાગ થએલા દેવોએ વિશ્વરૂપની પ્રાર્થના, તેનું પુરોહિતપણું ૧૩૮-૧૪૦		૧૬ મો.	મૃત્યુ પામેલા પુત્રનો મેલાપ તથા તેથી શોકની શાંતિ ૧૫૧-૧૫૨	
૮ મો.	નારાયણ કવચ ૧૪૦-૧૪૨		૧૭ મો.	પાર્વતિના શાપથી ચિત્રકેતુ ને વૃત્રાસુર જન્મ્યો ૧૫૨-૧૫૩	
૯ મો.	વૃત્રાસુર આખ્યાન-વિશ્વરૂપનું મરણ, વૃત્રાસુરનું પેદા થવું તથા દેવતાઓની સ્તુ-		૧૮ મો.	અદિતિના રહેણા પુત્રોના વંશની કથા તથા દિતિના ગર્ભ તોડવાનું વર્ણન ... ૧૫૩-૧૫૫	
			૧૯ મો.	પુંસવન વ્રત ૧૫૬-૧૫૭	

૫૭૭૨૭.

૧ શ્લો.	મદ્ભાગવત-હિરણ્યકશિપુ અને હિર- ણ્યકાક્ષી ઉત્પત્તિ ૧૫૮-૧૬૧	૮ મો.	મદ્ભાગવત-વૃસિંહનું પ્રાગટ્ય તથા હિરણ્યકશિપુનો વધ. ૧૫૦-૧૭૨
૨ શ્લો.	મદ્ભાગવત-હિરણ્યકશિપુએ લોકોને પીડી, ભાઇના પુત્રની શાંતવના કરી... ૧૬૧-૧૬૨	૯ મો.	મદ્ભાગવત-પ્રલ્હાદે કરેલી સ્તુતિ... ૧૭૨-૧૭૪
૩ શ્લો.	મદ્ભાગવત-હિરણ્યકશિપુનું તપ તથા સ્તુતિથી અક્ષાએ વર આપ્યો ... ૧૬૨-૧૬૩	૧૦ મો.	મદ્ભાગવત-પ્રલ્હાદ પર વૃસિંહે તથા રૂદ્ર પર વિષ્ણુના અનુમંદનું વર્ણન ... ૧૭૪-૧૭૬
૪ થો.	મદ્ભાગવત-વિશ્વને છતી દેવતાઓને દુઃખ દીધું... .. ૧૬૪-૧૬૫	૧૧ મો.	મનુષ્યના સાધારણ, સામાન્ય અને સ્વધર્મનું વર્ણન ૧૭૬-૧૭૭
૫ મો.	મદ્ભાગવત-પ્રલ્હાદને હાથી, સર્પા- દિથી તાડન કર્યાનું વર્ણન ૧૬૫-૧૬૭	૧૨ મો.	અક્ષયારી તથા વાનપ્રસ્થના ધર્મનું વર્ણન... ૧૭૭-૧૭૮
૬ શ્લો.	મદ્ભાગવત-પ્રલ્હાદે નારદથી મળેલું ગાન બાળકોને બહુવિધ... .. ૧૬૭-૧૬૮	૧૩ મો.	સાધક સંન્યાસીનો ધર્મ તથા સિદ્ધ અવસ્થાનું વર્ણન... .. ૧૭૮-૧૭૯
૭ મો.	મદ્ભાગવત-પ્રલ્હાદે ગર્ભમાં સાંભ- ળેલું ગાન છોકરાઓને કહ્યું ૧૬૮-૧૭૦	૧૪ મો.	મોક્ષધર્મ તથા સુખ આપનારા ધર્મનું વર્ણન ૧૭૯-૧૮૦
		૧૫ મો.	વર્ણાશ્રમની રીતિ તથા મોક્ષધર્મનું વર્ણન... ૧૮૦-૧૮૨

૫૭૭૨૮.

૧ શ્લો.	સ્વાયંભુવાદિ ચાર મનુષ્યોના નિરૂપણનું વર્ણન... .. ૧૮૩-૧૮૪	૨ શ્લો.	મન્વન્તરનું ઈશ્વર સ્મરણ... .. ૧૮૪-૧૮૫
		૩ શ્લો.	મન્વન્તર સ્તોત્ર-મોક્ષ ૧૮૬-૧૮૭

અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.	અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૪ યો.	મોહ ગંધર્વ થયો, તથા ગજેન્દ્રને પાર્ષદ ક્યો ૧૮૭-૧૮૮				
૫ મો.	પાંચમા, છઠ્ઠા મન્વંતરનું તથા લક્ષ્મી રહિત દેવોની સ્તુતિનું વર્ણન... ૧૮૯-૧૯૦		૧૫ મો.	કાર્યનું વર્ણન ... ૨૦૨-૨૦૩	
૬ ઠો.	વિષ્ણુ પ્રકટ્ય. દેવતાની સ્તુતિ તથા વિષ્ણુએ આપેલી સલાહથી અમૃત મેળવવાનું પ્રયત્ન... ૧૯૦-૧૯૧		૧૫ મો.	વામનાખ્યાન-અગ્નિનો વિશ્વજીત યજ્ઞ; તેથી સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ તથા દેવતાઓનું નાશી જવું... ૨૦૩-૨૦૪	
૭ મો.	ઝેરથી ભયની પ્રાપ્તિ, સદાશિવની સ્તુતિ તથા હજાહજા શિવજી પી ગયા ... ૧૯૧-૧૯૩		૧૬ મો.	વામનાખ્યાન-અદિતિનો પુત્રશોક; તથા તેણીને પયોદ્રનો પદેશ ... ૨૦૪	
૮ મો.	લક્ષ્મીજીનું પ્રભુને વરવું; અમૃતનું હરણ; તથા મોહિની ચરિત્ર... ૧૯૩-૧૯૪		૧૭ મો.	વામનાખ્યાન-પયોદ્રતથી ભગવાન પુત્રની પ્રાપ્તિ ... ૨૦૭-૨૦૮	
૯ મો.	મોહિની ચરિત્ર-અમૃત પાતું ... ૧૯૫-૧૯૬		૧૮ મો.	વામનાખ્યાન-વામનરૂપે અગ્નિના યજ્ઞમાં ભગવાનનું જવું તથા ભીક્ષા માંગવી. ૨૦૮-૨૧૦	
૧૦ મો.	દેવ દૈત્યનું યુદ્ધ તથા ભગવાનનું પ્રકટ થવું. ૧૯૬-૧૯૭		૧૯ મો.	વામનાખ્યાન-ત્રણ પગલાં પૃથ્વીનું માંજવું, અળીનું હા પાડવું ને શુકનું વચમાં પડવાનું કારણ ... ૨૧૦-૨૧૧	
૧૧ મો.	દૈત્યોને દેવતાઓનું તાડન કરવું; નારદથી દૈત્યનું રક્ષણ તથા શુકથી દૈત્યનું પુનર્જીવન ... ૧૯૮-૧૯૯		૨૦ મો.	વામનાખ્યાન-અળીરાજનું દાન દેવે તથા વૈરાટ સ્વરૂપનું ધારણ કરવું ... ૨૧૧-૨૧૨	
૧૨ મો.	મોહિની ચરિત્ર-મોહિની સ્વરૂપથી મહાદેવને મોહ ઉપજાવી પછી તેની શાન્તવના કરી ... ૧૯૯-૨૦૧		૨૧ મો.	વામનાખ્યાન-અગ્નિરાયને બંધન થવું. ૨૧૨-૨૧૩	
૧૩ મો.	સાતમા પછીના સર્વ મન્વંતરોનું વર્ણન ૨૦૧-૨૦૨		૨૨ મો.	વામનાખ્યાન-અગ્નિને સુતલનું રાજ્ય; તથા પ્રભુનું દ્વરપાળપણું. ... ૨૧૪-૨૧૫	
૧૪ મો.	હસ્તરાધિન રહેનાર મનુ આદિનાં પૃથક્		૨૩ મો.	હન્દ્રને આનંદ પ્રાપ્તિ ... ૨૧૫-૨૧૬	
			૨૪ મો.	મત્સ્યાવતારની લીલા ... ૨૧૬-૨૧૮	

નવમસ્કંધ.

૧ લો.	અંદ્રવંશની ઉત્પત્તિ; સુધુમ્નને સ્ત્રી સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ... ૨૧૯-૨૨૦	૧૧ મો.	શ્રી રામાયણ-રામે યજ્ઞ ક્રીયા કરી... ૨૪૨-૨૪૪
૨ જો.	વૈવસ્વતના બે પુત્રની વૈરાગ્યવૃત્તિ; પાંચ પુત્રની વંશવૃદ્ધિનું વર્ણન... ૨૨૧-૨૨૨	૧૨ મો.	કુશ વંશ તથા રાસાદ વંશ ... ૨૪૪
૩ જો.	શુકન્યા તથા રેવત આખ્યાન ... ૨૨૨-૨૨૪	૧૩ મો.	નિમિવંશ ... ૨૪૫-૨૪૬
૪ યો.	નભગ, નાભાગ તથા અંબરીષના રાજ્યનું વર્ણન ... ૨૨૪-૨૨૭	૧૪ મો.	પુરુરવાને અપ્સરાથી છ પુત્રની પ્રાપ્તિ ૨૪૬-૨૪૮
૫ મો.	ચક્રને પ્રસન્ન કરી, દુર્વાસાની રક્ષા કરી તેનું વર્ણન... ૨૨૭-૨૨૯	૧૫ મો.	પરશુરામ ને સહસ્રાર્જુનનું યુદ્ધ... ૨૪૮-૨૫૧
૬ ઠો.	અંબરીષનો વંશ તથા શશાદથી તે માંધાતા સુધી હક્ષ્વાકુનો વંશ તથા સૌભરી આખ્યાન... ૨૨૯-૨૩૩	૧૬ મો.	જમદગ્નિનું મૃત્યુ તથા એકવીશવાર પરશુરામે ક્ષત્રી માર્યાનું વર્ણન... ૨૫૧-૨૫૩
૭ મો.	પુરુકુત્સ તથા હરિશ્ચન્દ્રનું વર્ણન... ૨૩૩-૨૩૪	૧૭ મો.	આયુના ચાર પુત્રનું વર્ણન ... ૨૫૩-૨૫૪
૮ મો.	રોહિત વંશનું વર્ણન ... ૨૩૪-૨૩૬	૧૮ મો.	યયાતિને નહાના પુત્રથી યૌવનની પ્રાપ્તિ ૨૫૪-૨૫૭
૯ મો.	અંશમાનના વંશનું વર્ણન; તથા ગંગાનું પૃથ્વીપર આવવું... ૨૩૭-૨૩૯	૧૯ મો.	જ્ઞાન પ્રાપ્તિથી યયાતિને મોક્ષગતિ ... ૨૫૭-૨૫૮
૧૦ મો.	ખટ્વાંગનો વંશ; શ્રી રામાયણ ... ૨૩૯-૨૪૨	૨૦ મો.	ભરતના વંશની કથા ... ૨૫૮-૨૬૧
		૨૧ મો.	રતિદેવ તથા અન્નમિત્રની કીર્તિ કથન. ૨૬૧-૨૬૨
		૨૨ મો.	દિવોદાસનો વંશ... ૨૬૨-૨૬૫
		૨૩ મો.	અનુ, કુશ્યુ અને દુર્યસનો વંશ તથા યદુવંશ ... ૨૬૫-૨૬૭
		૨૪ મો.	વિદર્ભના ત્રણ પુત્રની ઉત્પત્તિ તથા બળભદ્ર, શ્રીકૃષ્ણ સુધીના અનેક વંશો... ૨૬૭-૨૭૧

દશમસ્કંધ-પૂર્વાર્ધ.

અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧ ભો.	શ્રીકૃષ્ણાવતારનો ઉપક્રમ...	૨૭૩-૨૭૮
૨ ભો.	શ્રીકૃષ્ણનો ગર્ભવાસ અને દેવકીનો આનંદ ...	૨૭૮-૨૮૧
૩ ભો.	શ્રીકૃષ્ણ જન્મ ...	૨૮૧-૨૮૪
૪ થો.	નંદ કન્યાનું કંસાસુરને હાથે છટકી જવું...	૨૮૪-૨૮૬
૫ ભો.	શ્રીકૃષ્ણનો જન્મોત્સવ. નંદ વસુદેવનો મેલાપ. ૨૮૬-૨૮૮	
૬ ઢો.	પૂતના વધ અને મોક્ષ...	૨૮૮-૨૯૧
૭ ભો.	જૂલણાં. સકટાસુર ને તૂણાવતો વધ...	૨૯૧-૨૯૪
૮ ભો.	નામકરણ અને બાળચરિત્ર ...	૨૯૪-૨૯૮
૯ ભો.	બાળચરિત્ર-ઉબળખંધન લીલા...	૨૯૮-૩૦૧
૧૦ ભો.	યમલાઘ્નનું વૃક્ષ-કુબેરપુત્રનો ઓહાર...	૩૦૧-૩૦૩
૧૧ ભો.	નંદનો વૃંદાવનમાં વાસ. વત્સબંધ અસુરનો વધ ...	૩૦૩-૩૦૭
૧૨ ભો.	અધાસુરવધ...	૩૦૭-૩૦૯
૧૩ ભો.	વત્સગોપનું હરણ અને શ્રીકૃષ્ણની અગાધ માયા ...	૩૦૯-૩૧૨
૧૪ ભો.	અક્ષાયે કરેલી શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ...	૩૧૨-૩૧૪
૧૫ ભો.	ગર્ધવાસુરવધ ...	૩૧૪-૩૧૬
૧૬ ભો.	નાગદમન ...	૩૧૬-૩૨૧
૧૭ ભો.	પાવક પાન...	૩૨૧-૩૨૨
૧૮ ભો.	પ્રલંબવધ ...	૩૨૨-૩૨૩
૧૯ ભો.	દાવાનલપાન ...	૩૨૩-૩૨૪
૨૦ ભો.	વર્ષા શરદ્ ઋતુ વર્ણન ...	૩૨૪-૩૨૫
૨૧ ભો.	વેણુગીત અને ગોપીઓનો પ્રેમ ...	૩૨૫-૩૨૬
૨૨ ભો.	ચીરહરણલીલા ...	૩૨૬-૩૨૮
૨૩ ભો.	અજ્યાનના, ઋષી ને ઋષીપત્નીનો પ્રસંગ ૩૨૮-૩૩૧	
૨૪ ભો.	ગોવર્ધનપૂજનલીલા ...	૩૩૧-૩૩૨
૨૫ ભો.	હંદ્રકોપ ને ગોવર્ધનધરણલીલા...	૩૩૨-૩૩૪
૨૬ ભો.	વ્રજવાસીઓએ કરેલી શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ ૩૩૪-૩૩૫	
૨૭ ભો.	હંદ્રે કરેલી શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ ...	૩૩૫-૩૩૬
૨૮ ભો.	વરુણલોકમાં નંદને પકડીને લઈ જવું અને વ્રજમાં પૈકુંડદર્શન...	૩૩૬-૩૩૮
૨૯ ભો.	રાસલીલા-શરદ્દનિશા, વેણુનાદ, ગોપી.	

અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૩૦ ભો.	વૃંદની વિવહલતા અને વિલાસક્રીડા ...	૩૩૮-૩૪૦
૩૧ ભો.	રાસલીલા-અંતર્ધાન થયલા શ્રીકૃષ્ણનો ગોપીઓએ કરેલો શોધ...	૩૪૧-૩૪૨
૩૨ ભો.	રાસલીલા-ગોપીગીત ...	૩૪૨-૩૪૩
૩૩ ભો.	રાસલીલા-શ્રીકૃષ્ણનું પ્રગટદર્શન; ગોપીઓનો હર્ષ અને સંવાદ...	૩૪૩-૩૪૪
૩૪ ભો.	રાસલીલા-શ્રીકૃષ્ણ રાસ રમ્યા...	૩૪૪-૩૪૭
૩૫ ભો.	અખાની યાત્રા, અજગર મોક્ષ ને શંખચૂડવધ ...	૩૪૭-૩૪૮
૩૬ ભો.	વનવિહાર, શ્રીકૃષ્ણ અને ગોપીનું ગાન ૩૪૮-૩૫૦	
૩૭ ભો.	વૃષભાસુરવધ અને કંસમંદિરે તારદનું આવાગમન ...	૩૫૦-૩૫૨
૩૮ ભો.	કુશીવધ, શ્રીકૃષ્ણનારદ મેલાપ અને બ્યોભાસુરવધ ...	૩૫૨-૩૫૪
૩૯ ભો.	અકૂરનું વૃંદાવન જવું ...	૩૫૪-૩૫૫
૪૦ ભો.	અકૂર નંદનો સમાગમ, ગોપીઓનો ઉચ્ચાટ અને શ્રીરામકૃષ્ણનું પ્રયાણ ...	૩૫૫-૩૫૬
૪૧ ભો.	અકૂરે કરેલી શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ...	૩૫૬-૩૬૧
૪૨ ભો.	શ્રીકૃષ્ણનો મયુરામાં પ્રવેશ. રવઠડ (ધોળી)નો વધ અને સહ (દરજી) તથા માળીનો અનુઅહ...	૩૬૧-૩૬૩
૪૩ ભો.	કુબ્જનનો અનુઅહ. ધનુષયાગ ભંગન અને કંસને થયેલું દુષ્ટ સ્વપ્ન...	૩૬૩-૩૬૫
૪૪ ભો.	કુલયાપીઠ હાથીનો વધ...	૩૬૫-૩૬૭
૪૫ ભો.	ચાણરાદિ મહત્તોનો અને કંસાસુરનો વધ ૩૬૭-૩૬૯	
૪૬ ભો.	ઉચ્ચસેનને રાજ્યાભિષેક. નંદને વિદાય ને પાંચજન્યનો વધ ...	૩૬૯-૩૭૭
૪૭ ભો.	ઉદ્ધવગીતા-શ્રીકૃષ્ણે મોક્ષેલા ઉદ્ધવને નંદ જસોદાને બોધ ...	૩૭૭-૩૮૦
૪૮ ભો.	ઉદ્ધવગીતા-ઉદ્ધવગોપી સંવાદ ને ભ્રમરગીતા ...	૩૮૧-૩૮૫
૪૯ ભો.	શ્રીકૃષ્ણનું કુબ્જ તથા અકૂરને ઘેર પધારવું. ૩૮૫-૩૮૬	
૫૦ ભો.	અકૂરનો ધૃતરાષ્ટ્રને પાંડવ સંબંધી બોધ...	૩૮૭-૩૮૯

દશમસ્કંધ-ઉત્તરાર્ધ.

૫૦ ભો.	જરાસંધનું જીવ અને હારિકા નગરીની રથાપના ...	૩૯૦-૩૯૩
૫૧ ભો.	કાળયવન અને મુચુકન્દનો પ્રસંગ ...	૩૯૩-૩૯૫
૫૨ ભો.	શ્રીકૃષ્ણનું ન્હાસી આવવું, હળધરનાં	

અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.	અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
	લક્ષ્મ અને રૂક્મિણીનો સંદેશો... .. ૩૯૫-૪૦૩		૭૧ મો.	ધંધ્રપ્રસ્થમાં શ્રીકૃષ્ણ પાંડવનો સમાગમ ૪૩૭-૪૩૯	
૫૩ મો.	રૂક્મિણી હરણુ ૪૦૩-૪૧૦		૭૨ મો.	રાજસૂય યજ્ઞનો ઉપક્રમ અને જરાસં- ધનો વધ ૪૩૯-૪૪૩	
૫૪ મો.	રૂક્મિણી હરણુ-શિશુપાલ તથા યાદવ એઓનું યુદ્ધ અને રૂક્મિણીનાં લક્ષ્મ ... ૪૧૦-૪૧૩		૭૩ મો.	રાજઓએ શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ કીધી તે. ૪૪૩-૪૪૫	
૫૫ મો.	પ્રદ્યુમ્નનો જન્મ અને સંજરાસુર વધ ... ૪૧૩-૪૧૫		૭૪ મો.	શિશુપાળનો વધ અને શ્રીકૃષ્ણનું પૂજન. ૪૪૫-૪૪૭	
૫૬ મો.	સ્થમતકમણિ-જાંબુવતી તથા સલભા- માનાં લક્ષ્મ... .. ૪૧૫-૪૧૭		૭૫ મો.	યજ્ઞની સમાપ્તિ અને દુર્યોધનનું યથેચું માનભંગ. ૪૪૭-૪૪૮	
૫૭ મો.	સત્રાજિતનું મરણ, સતધન્વાનો વધ અને અદ્રૂર પાસે મણી રહ્યો તે પ્રસંગ ૪૧૭-૪૧૮		૭૬ મો.	શાલ્ય પ્રદ્યુમ્નનું યુદ્ધ ૪૪૮-૪૫૦	
૫૮ મો.	કાલિંદિ, સત્યા, લક્ષ્મણા, મિત્રવંદા, બદ્રા એઓ સાથે શ્રીકૃષ્ણનાં લક્ષ્મ ... ૪૧૮-૪૨૦		૭૭ મો.	શાલ્યનો વધ ૪૫૦-૪૫૧	
૫૯ મો.	નરકાસુરનો વધ, પારિગ્ગતનું ધંધ્રભુવનથી વૃક્ષ આણવું અને ૧૬૦૦૦ રાજકન્યાઓ સાથે લક્ષ્મ... .. ૪૨૦-૪૨૧		૭૮ મો.	દંતવક્ત્ર તથા વિદૂરથનો વધ. બળ- રામનું તીર્થાટન ૪૫૧-૪૫૩	
૬૦ મો.	રૂક્મિણી શ્રીકૃષ્ણનો વિનોદ ૪૨૧-૪૨૩		૭૯ મો.	ધૈવજ્ઞના પુત્ર બલ્લવ દૈત્યનો બળરામે વધ કર્યો તે પ્રસંગ અને તીર્થાટન ૪૫૩-૪૫૪	
૬૧ મો.	શ્રીકૃષ્ણનો પરિવાર, પ્રદ્યુમ્ન તથા અનિ- રૂદ્ધનાં લક્ષ્મ અને રૂક્મિણી વધ ... ૪૨૩-૪૨૪		૮૦ મો.	સુદામાચરિત્ર-સુદામાનું દારિદ્ર્ય આવવું. ૪૫૪-૪૫૭	
૬૨ મો.	ઓખાહરણુ-ઓખા ને અનિરૂદ્ધનો ગાંધર્વ વિવાદ ૪૨૪-૪૨૬		૮૧ મો.	સુદામાચરિત્ર-સુદામાનું દારિદ્ર્ય મળું ને તેનો વૈભવ વધ્યો તે પ્રસંગ ૪૫૭-૪૫૯	
૬૩ મો.	ઓખાહરણુ-આણાસુર ને યાદવનું યુદ્ધ અને ઓખા અનિરૂદ્ધનાં લક્ષ્મ ... ૪૨૬-૪૨૮		૮૨ મો.	કુરુક્ષેત્રની યાત્રામાં ગોપીઓ, કુરુઅંગન તથા ભક્તજનનો સમાગમ ૪૫૯-૪૬૧	
૬૪ મો.	બૃગરાજનો હૃદય અને યાદવને બોધ ૪૨૮		૮૩ મો.	દ્રૌપદી અને શ્રીકૃષ્ણની ઓખોનો મેલાપ... ૪૬૧-૪૬૨	
૬૫ મો.	બળરામને ગોપગોપીનો સમાગમ તથા યમુનાને ખેંચ્યાં... .. ૪૨૯		૮૪ મો.	વસુદેવે યજ્ઞ કર્યો તે પ્રસંગ ૪૬૨-૪૬૫	
૬૬ મો.	પૌંદ્રકનું મરણ ૪૩૦-૪૩૧		૮૫ મો.	વસુદેવે શ્રીકૃષ્ણની પ્રસાંસા કરી અને શ્રીકૃષ્ણે દેવકીના છ પુત્ર આણી આપ્યા તે પ્રસંગ ૪૬૫-૪૬૭	
૬૭ મો.	બળરામનો વનવિહાર અને દિવિદવા- નરનો વધ... .. ૪૩૧-૪૩૨		૮૬ મો.	સુભદ્રાહરણુ-શ્રીકૃષ્ણનું મિથિલાપુરીમાં મળવું... .. ૪૬૮-૪૭૧	
૬૮ મો.	સાંભનો લક્ષ્મપ્રસંગ ૪૩૨-૪૩૪		૮૭ મો.	નરનારાયણે નારદને જ્ઞાન આપ્યું તે પ્રસંગ. ૪૭૧-૪૭૩	
૬૯ મો.	નારદ શ્રીકૃષ્ણનો ગૃહસ્થાશ્રમ બેવા આ- વ્યા તે પ્રસંગ ૪૩૪-૪૩૫		૮૮ મો.	ભસ્માસુરનું મરણ ૪૭૩-૪૭૬	
૭૦ મો.	શ્રીકૃષ્ણનું નિત્ય કર્મ અને જરાસંધના બંદી રાજઓનું તથા રાજસુયજ્ઞને માટે યુધિષ્ઠિરનું નિમંત્રણ ૪૩૫-૪૩૭		૮૯ મો.	ભૃગુએ ત્રણ દેવની પરીક્ષા કરી અને અર્જુને વિપ્રના બાળક આણી આપ્યા તે પ્રસંગ ૪૭૬-૪૮૦	
			૯૦ મો.	પુનઃ સંક્ષેપમાં કૃષ્ણલીલા તથા યદુવંશના વિસ્તારનું વર્ણન (તથા કથા સમાપ્તિ માટે યાદવાસ્થળીનું વર્ણન) ૪૮૦-૪૮૫	

એકાદશસ્કંધ.

૧ જો.	શાપના મિપથી યદુકુળના ક્ષયનો આરંભ ને વૈરાગ્ય ૪૮૭-૪૮૯	૩ જો.	નવ યોગેશ્વરનું ચરિત્ર-માયા, બ્રહ્મા તથા કર્મ વિષે યોગેશ્વરે આપેલો ઉત્તર ... ૪૮૫-૪૮૬
૨ જો.	નવ યોગેશ્વરનું ચરિત્ર-નિમિરાજનું યોગેશ્વરનો સંવાદ... .. ૪૮૯-૪૯૨	૪ જો.	નવ યોગેશ્વરનું ચરિત્ર-ભગવાનની લીલા વિષે કરેલો પ્રશ્ન... .. ૪૯૬-૪૯૮

અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.	અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૫ મો.	નવ યોગેશ્વરનું ચરિત્ર-ભક્તિરહિતની શી ગતિ? ને પ્રતિયુગે પૂજા કેમ કરવી? તેનો ઉત્તર ... ૪૬૮-૫૦૨	૪૬૮-૫૦૨	૧૮ મો.	શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવ સંવાદ-વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસીના ધર્માધિકાર... ૫૩૫-૫૩૮	૫૩૫-૫૩૮
૬ ઠો.	શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માને સ્વધામમાં પધારવા માટે બ્રહ્મદિગ્ધે કરેલી પ્રાર્થના. ઉદ્ધવે કરેલી હૃદય પ્રાર્થના ... ૫૦૩-૫૦૫	૫૦૩-૫૦૫	૧૯ મો.	શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવ સંવાદ-જ્ઞાનને ત્યાગ કરવાની રીતિ ... ૫૩૮-૫૪૦	૫૩૮-૫૪૦
૭ મો.	શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવ સંવાદ-દત્તાત્રેય ચરિત્ર -આઠ ગુરુનું વર્ણન. ... ૫૦૫-૫૦૮	૫૦૫-૫૦૮	૨૦ મો.	શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવ સંવાદ-શુભ ને દોષની વ્યવસ્થા માટે અધિકારી પરત્વે ભક્તિ, જ્ઞાન ને કર્મ નિરૂપણ ... ૫૪૦-૫૪૨	૫૪૦-૫૪૨
૮ મો.	શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવ સંવાદ-દત્તાત્રેય ચરિત્ર -અજગરાદિ નવ ગુરુ પાસેથી લીધેલી શીખામણ ... ૫૦૮-૫૧૧	૫૦૮-૫૧૧	૨૧ મો.	શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવ સંવાદ-સકામ ને નિષ્કામ કર્મ કરનારા માટે દેશ ને દ્રવ્યના ગુણોનું વર્ણન ... ૫૪૨-૫૪૫	૫૪૨-૫૪૫
૯ મો.	શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવ સંવાદ-દત્તાત્રેય ચરિત્ર -ટીટાડા વગેરેથી જ્ઞાન મળતું સાંભળી યદુરાજનું કૃતાર્થ થવું. ... ૫૧૧-૫૧૪	૫૧૧-૫૧૪	૨૨ મો.	શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવ સંવાદ-તત્ત્વ સંખ્યાનો અવિરોધ, પ્રકૃતિ પુરૂષનો વિચાર ને જન્મ મરણનો વિધિ ... ૫૪૫-૫૫૦	૫૪૫-૫૫૦
૧૦ મો.	શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવ સંવાદ-આત્માને દેહના સંબંધથીજ સંસાર છે તે તથા હતર મતનું ખંડન ... ૫૧૪-૫૧૯	૫૧૪-૫૧૯	૨૩ મો.	શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવ સંવાદ-ભિક્ષુકગીતા. ૫૫૦-૫૫૨	૫૫૦-૫૫૨
૧૧ મો.	શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવ સંવાદ-અદ્ધ મુક્ત સાધુ તથા ભક્તિનાં લક્ષણો... ૫૧૯-૫૨૮	૫૧૯-૫૨૮	૨૪ મો.	શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવ સંવાદ-આત્મામાંથી સંવેદી ઉત્પત્તિ તથા નાશનું વર્ણન ... ૫૫૨-૫૫૩	૫૫૨-૫૫૩
૧૨ મો.	શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવ સંવાદ-સાધુ સંગનો મહિમા તથા કર્મનાં કર્તવ્ય-કર્તવ્યનો વિચાર. ૫૨૮-૫૨૯	૫૨૮-૫૨૯	૨૫ મો.	શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવ સંવાદ-મનમાં થતી સાત્ત્વિક વૃત્તિઓનો વિચાર... ૫૫૪-૫૫૫	૫૫૪-૫૫૫
૧૩ મો.	શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવ સંવાદ-સત્ત્વ ગુણની વૃદ્ધિથી વિદ્યા વૃદ્ધિનો ક્રમ તથા ગુણોને જીવતા પાડવાની યુક્તિ... ૫૨૯-૫૩૨	૫૨૯-૫૩૨	૨૬ મો.	શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવ સંવાદ-કર્ણવેદી અપ્સરાના દુષ્ટ સંગથી પુરુષના રાજ્યને યોગમાં દાની અને સાધુ સંગથી યોગ લાભ. ૫૫૫-૫૫૭	૫૫૫-૫૫૭
૧૪ મો.	શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવ સંવાદ-ભક્તિની ઉત્તમતા ને ધ્યાન યોગનું વર્ણન ... ૫૩૨-૫૩૮	૫૩૨-૫૩૮	૨૭ મો.	શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવ સંવાદ-મન સ્વચ્છ કરનારી પૂજનો પ્રકાર ને તેનાં અંગોનું સંક્ષેપમાં વર્ણન ... ૫૫૭-૫૫૮	૫૫૭-૫૫૮
૧૫ મો.	શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવ સંવાદ-વિષ્ણુ પદને પામવામાં વિઘ્નરૂપ સિદ્ધિઓ ... ૫૩૮-૫૩૯	૫૩૮-૫૩૯	૨૮ મો.	શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવ સંવાદ-જ્ઞાન નિરૂપણ (સંક્ષેપમાં) ... ૫૫૮-૫૬૦	૫૫૮-૫૬૦
૧૬ મો.	શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવ સંવાદ-વિભૂતિઓનું વર્ણન... ૫૩૯-૫૩૯	૫૩૯-૫૩૯	૨૯ મો.	શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવ સંવાદ-ભક્તિનું વર્ણન (સંક્ષેપમાં) ... ૫૬૦-૫૬૨	૫૬૦-૫૬૨
૧૭ મો.	શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવ સંવાદ-બ્રીહસાવતારે કહેલા બ્રહ્મચારી અને વાનપ્રસ્થના ધર્મો... ૫૩૯-૫૪૫	૫૩૯-૫૪૫	૩૦ મો.	યાદવાસ્થળી-શ્રીકૃષ્ણે કરાવેલો કુલનો સંહાર ... ૫૬૨-૫૬૪	૫૬૨-૫૬૪
			૩૧ મો.	યાદવાસ્થળી-શ્રીકૃષ્ણના સ્વધામમાં પધારવાથી વસુદેવાદિનું તેની પાછળ જવું. ૫૬૪-૫૬૫	૫૬૪-૫૬૫

દ્વાદશસ્કંધ.

૧ ભો.	વર્ણસંકરણથી મલીન જરાસંધનો વંશ. ૫૬૭-૫૬૮	૫૬૭-૫૬૮
૨ જો.	કલિક અવતાર અને પાશુ સત્ત્વયુગનું યત્ન. ૫૬૮-૫૭૧	૫૬૮-૫૭૧
૩ જો.	પૃથ્વીનું બોલવું; તથા કલિમાં હૃદયને પ્રણામ કરવાથી દોષ નિવારણ... ૫૭૧-૫૭૨	૫૭૧-૫૭૨
૪ થો.	નૈમિત્તિક, પ્રાકૃતિક, આત્મિક ને નિત્ય	

૫ મો.	એવા ચાર પ્રકારના લયનું વર્ણન ... ૫૭૨-૫૭૪	૫૭૨-૫૭૪
૬ ઠો.	મૃત્યુની બંધીકમાંથી પરીક્ષિતની યુક્તિ. ૫૭૪	૫૭૪
૭ મો.	પરીક્ષિતનો મોક્ષ. જનમેજયે કરેલો સર્પ-યજ્ઞ ત્રણ વેદનો વિસ્તાર. ... ૫૭૪-૫૭૭	૫૭૪-૫૭૭
૮ મો.	એવા અર્થક વેદનો વિસ્તાર, પુરાણ ને	

અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.	અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૮ મો.	તેનાં લક્ષણ... .. ૫૭૮-૫૭૯		૧૨ મો.	પ્રથમસ્કંધથી દ્વાદશસ્કંધ સુધી આવેલી કથાનું સંક્ષિપ્તમાં વર્ણન... .. ૫૮૫-૫૮૭	
૯ મો.	સુનિ માર્કંડેય ચરિત્ર-માર્કંડેયની તપશ્ચર્યા અને તેણે કરેલી કામાદિની છત ... ૫૭૯-૫૮૦		૧૩ મો.	પુરાણોની સંખ્યા; શ્રીમદ્ભાગવતનું પ્રયોજન અને અંથ સમાપ્તિ. ૫૮૭-૫૮૮	
૧૦ મો.	સુનિ માર્કંડેય ચરિત્ર-માર્કંડેયને પ્રવચના સમુદ્ધમાં વારંવાર પેસતાં બાળક ભગવાનનાં દર્શન. ૫૮૦-૫૮૧		૧-૧૮ મો.	શ્રીમદ્ભાગવદ્ગીતા-સંસ્કૃત, શ્લોક, ગુજરાતી દોહરા, હિંદુસ્થાની દોહરા, ને ગુજરાતી ગદ્ય સહિત ૫૮૮-૬૬૪	
૧૧ મો.	વર ને તેનું પરસ્પર ભાષણ... .. ૫૮૧-૫૮૩				
	મહાપુરુષનું વર્ણન; પ્રતિભાસ ગુદા ગુદા સ્પર્શનું વર્ણન ૫૮૩-૫૮૪				



શ્રીમદ્ભાગવત

માહાત્મ્ય.

અધ્યાય ૧ લો.

યં પ્રવ્રજન્તમનુપેતમપેતકલ્યં દ્વૈપાયનો વિરહકાતર આજુહાવ ।
પુત્રેતિ તન્મયતયા તરવોભિનેદુઃસ્તં સર્વભૂતહૃદયં મુનિમાનતોસ્મિ ॥

જેને ઉપવીતનો સંસ્કાર હજી થયો ન હતો તથા જેને કંઈ પણ કર્તવ્ય ન હતું એવા શ્રી શુકદેવજી, વૈરાગ્યને લીધે જ્યારે પોતાના પિતાની પાસેથી વનમાં આવી નિસર્ગા તે વખતે, વિરહને લીધે વ્યાકુળ થયેલા વેદવ્યાસ 'હે પુત્ર,' એવી રીતે તેને બોલાવવા લાગ્યા. તત્સમે વૃક્ષોએ તદ્રૂપણથી જવાબ આપ્યો 'કે તે તો સાક્ષાત્ જ્ઞાનમય છે' એવા સર્વ પ્રાણીના હૃદયરૂપ શ્રી શુકદેવ મુનિને હું નમસ્કાર કરું છું.

એક વખતે કથારૂપ અમૃત રસનું પાન કરવામાં ધણી કુશળ એવા શૈનક (ઋષિ) નૈમિષારણ્યમાં બેઠેલા મહા યુદ્ધિશાળી સતપુરાણિક પાસે જઈને પૂછવા લાગ્યા—

શૈનક પૂછે છે—મહારાજ સૂત, આપ અજ્ઞાનરૂપ અંધકાર ટાળવામાં કોટિ સૂર્ય જેવા છો, માટે મને જ્ઞાનને આનંદ આપનારી ઉત્તમ કથા કહી બતાવો. ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યની ઝોળખાણ કેમ થાય? વૈષ્ણવો માયાના મોહને કેવી રીતે ટાળે છે? આ અતિ ભયંકર કલિયુગ આવવાથી આસુર ભાવને પામેલા અતિ પીડાતા જીવને શુદ્ધ-પવિત્ર કરવામાં મુખ્ય શું સાધન છે? કલ્યાણમાં પણ જે મુખ્ય કલ્યાણરૂપ, પવિત્રમાં પવિત્ર, અને નિત્ય શ્રીકૃષ્ણની પ્રાપ્તિ કરાવનાર એવું સાધન હવણું અને કહી બતાવો. હે મહારાજ, ચિંતામણી રત્ન પ્રસન્ન થાય છે તો શોકને મુખ આપે છે, ઇન્દ્ર પ્રસન્ન થાય છે તો સ્વર્ગની સંપત્તિ આપે છે, પરંતુ ગુરુ જે પ્રસન્ન થાય છે તો તે યોગ્યોને પણ હૃદય એવી વૈકુંઠની ગતિ આપે છે.

સૂત કહે છે—હે શૈનક, તમને કથા શ્રવણ કરવામાં ધણી પ્રીતિ છે તો હું વિચારીને સર્વ સિદ્ધાંત વડે સિદ્ધ કરેલું, સંસારમાં નાના પ્રકારના ભયને હરનાર, ભક્તિને અત્યંત વધારનાર અને શ્રીકૃષ્ણને અતિ સતોષ આપનાર એવું શાસ્ત્ર તમને કહી બતાવું છું, તે તમે સાવધાન થઈને શ્રવણ કરો. કલિયુગમાં કાળરૂપી સર્પ સર્વને ગળી જાય છે, તે ત્રાસ ટાળવા માટે શ્રીશુકદેવજીએ શ્રીમદ્ભાગવત નામનું શાસ્ત્ર કહ્યું છે. મનને નિર્મળ-દોષરહિત કરવામાં શ્રીમદ્ભાગવત શાસ્ત્ર જેવું બીજું એક પણ નથી. જો પૂર્વ જન્મમાં પુણ્ય કર્યા હોય તો શ્રીમદ્ભાગવત શાસ્ત્ર સાંભળવામાં આવે છે. પૂર્વે જ્યારે ગંગા નદીના કિનારા ઉપર ઋષિઓના સમાજમાં શુકદેવજી પરીક્ષિત રાજાને શ્રીમદ્ભાગવત સંભળાવવા લાગ્યા, ત્યારે પોતાનું કાર્ય કરવામાં અતિ કુશળ એવા દેવતાઓ અમૃતના ધણા ભરી, તે સમામાં જઈ, શુકજીને નમસ્કાર કરી બોલ્યા કે, આ અમૃતને લઈ અમને કથારૂપ અમૃત આપો. આમ અદ્વલબદ્ધ કરી રાજા ભલે અમૃતનું પાન કરે અને અમે સર્વ શ્રીમદ્ભાગવત રૂપ અમૃતનું પાન કરીશું. તે સાંભળી શુકજી મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે, કાચ ક્યાં ને મોટો મણી ક્યાં? અર્થાત્ તે કંઈ સમાન ગણાતાં નથી. તેમ આ (શ્રીમદ્ભાગવત) અમૃતની, કથારૂપ અમૃત આગળ કશી પણ ગણતરી નથી. આમ વિચારી તેણે દેવતાની મરકરી કરી અને અભગવાન્તા ભક્ત નથી આમ ઝોળખી કાઢી, તેને કથારૂપ અમૃત આપ્યું નહીં. આવી રીતે શ્રીમદ્ભાગવતની કથા દેવતાઓને પણ હૃદય છે. વળી પૂર્વે જ્યારે જ્ઞાનને પરીક્ષિતો મોક્ષ થએલો બેયો ત્યારે તે ધણા વિસ્મય થયા. પછી તેણે પોતાના લોકમાં એક ત્રાજવું પાંધી એક પક્ષમાં સધળાં તીર્થ, શાસ્ત્ર, વ્રત વગેરે સાધનો મૂક્યાં અને બીજા પક્ષમાં શ્રીમદ્ભાગવત મૂક્યું, તો સાધનો માત્ર હલકાં થયાં અને શ્રીમદ્ભાગવત ભારે

થયું; તે જોઇ સર્વે ઋષિગણ અતિશય આશ્ચર્ય પામ્યા. તે દિવસથી પૃથ્વી ઉપર રહેલાં શ્રીમદ્ભાગવત શાસ્ત્રને સાક્ષાત્ ભગવાનું રૂપ માનવા લાગ્યા. આ પુરાણ શ્રવણ કરવાથી કે ભણવાથી સત્ત્વર વૈકુંઠ લોક મળે છે. પૂર્વે કરુણાશાળી સનક આદિ કુમારોએ નારદને કહ્યું હતું; અને નારદે બ્રહ્મની સાથે ઐક્યતા કરવા માટે આ પુરાણ સાંભળ્યું હતું; તે વખતે કુમારોએ નારદને સમ્માહ-સાત દિવસનું પારાયણ, સાંભળવાનો વિધિ કહી બતાવ્યો હતો.

શૌનક પૂછે છે-હે સૂત, નારદ તો હમેશાં લોકોમાં કલહ કરાવવામાં યુથાએલા છે. વળી તે એક સ્થાનકે સ્થિર થઈને બેસતા નથી, ત્યારે તેને સમ્માહ-પારાયણ શ્રવણની વિધિ સાંભળવામાં કેમ પ્રીતિ થઈ? અને નારદને કુમારો સાથે મેલાપ કેમ થયો? તે કહી બતાવો.

સૂત કહે છે-હે શૌનક, શુકદેવે મને પોતાનો શિષ્ય જાણી એકાંતમાં ભક્તિ રસથી ખૂબ ભરેલી જે કથા કહી બતાવી છે તે તને કહીશ. એક વખતે તે ચાર (સનકાદિક) પવિત્ર ઋષિઓ સત્સંગ કરવા માટે હરિદ્વારમાં આવ્યા; એવામાં તેને નારદ મુનિનાં દર્શન થયાં એટલે તે બોલ્યા:-

કુમારો કહે છે-હે બ્રહ્મનું, ઉદાસ કેમ છો? તમે ચિંતા પરાયણ છો તેનું શું કારણ? ક્યાંથી આવો છો? અને ઉતાવળ ક્યાં જાઓ છો? જેમ ધન નાશ થવાથી મનુષ્ય બેભાન હોય એમ તમે પણ હવણું બેભાન જેવા જણાવ છો. સંસારથી વિરક્ત એવા તમને આ ઉચિત ગણાય નહીં; માટે તેનું કારણ અમને કહી બતાવો:-

નારદ બોલ્યા-પૃથ્વી સર્વ કરતાં ઉત્તમ છે એમ ધારી હું ત્યાં ગયો અને પુષ્કર, પ્રમાગ, કાશી, ગોદાવરી, હરિદ્વાર, કુરુક્ષેત્ર, શ્રીરંગ, સેતુબંધ વગેરે તીર્થોમાં આમ તેમ ભટકવા લાગ્યો, તો ક્યાંઈ પણ મનને સંતોષ પમાડનારું સુખ મારા જોવામાં આવ્યું નહીં. હમણાં અધર્મના મિત્ર કલિએ આખી પૃથ્વીને ખીડેલી છે; સત્ય, તપ, પવિત્રતા, દયા અને દાન ક્યાંઈ પણ જોવામાં આવતાં નથી; જીવો ખીયારા પેટ ભરવામાં યુથાએલા, ખોટું બોલનારા, દુર્બળ, મંદ બુદ્ધિવાળા, અભાગિયા અને ઘણા દુઃખી જોવામાં આવ્યા; સત્પુરુષો પાખંડી જોવામાં આવ્યા; વિરક્ત-સંસાર તથા બાવા થયેલા બાવડી છોકરાંવાળા જોવામાં આવ્યા; દરેક ઘરમાં સ્ત્રીનું પ્રાધાન્યપણ છે, પુરુષો પોતાના સાળાની બુદ્ધિ પ્રમાણે ચાલે છે, લોકો લોભને લીધે કન્યાને વેંચે છે, સ્ત્રી પુરુષોમાં કળયે ચાલે છે; વળી આશ્રમોમાં યવનો આવીને રહ્યા છે; દુષ્ટ પુરુષોએ ઘણા તીર્થોનો, નદીઓનો, અને દેવમંદિરોનો નાશ કર્યો છે; કોઇ યોગી કે સિદ્ધ નથી, તેમ જ્ઞાની કે સત્કર્મ કરનારો પણ કોઇ નથી. કલિરૂપ દાવાનલ વડે સુખસાધન બળીને ભરમ થઈ ગયાં છે. દેશ માત્ર રાંધ્યું ધાન વેંચે તેવો થઈ ગયો છે. બ્રાહ્મણો

વેદ પણ વેંચવા લાગ્યા છે એટલે તે ઉપર પોતાનો વેપાર માંડી બેઠા છે અને સ્ત્રીઓ માત્ર પૈસા માટે બ્યભિચાર કરે છે. આવી રીતે કલિયુગમાં ચાલે છે. આવી રીતના કલિના દેવોને જોતો જોતો જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ પોતે લીલા કરી હતી તે યમુના નદીના કિનારા ઉપર ગયો. હે મુનીશ્વરો, ત્યાં મેં જે આશ્ચર્ય દીધું તે સાંભળો.

યમુના નદીના કિનારા ઉપર એક ઉદાસ મનવાળી તરુણ સ્ત્રીની પડખે, બેભાન પડેલા, નિશ્વાસ મૂકતા, બે કોઈ વૃદ્ધ પુરુષ પડેલા હતાં, તેને તે વારંવાર જગાડતી, તેની સેવા કરતી અને તેની પાસે રહન કરતી તે સ્ત્રી બેઠી હતી. તે દશ દિશા તરફ એક નજરથી જોતી હતી કે મારા શરીરની કોઈ રક્ષા કરે. તે સ્ત્રીની આસપાસ બેઠેલી બીજી સો સ્ત્રીઓ તે સ્ત્રીને વારંવાર પંખાવતી પવન ઢાળતી હતી અને સમજણ આપતી હતી. છટેથી આ સર્વ જોઇ મને ઘણું આશ્ચર્ય થયું, તેથી હું તેની પાસે ગયો એટલે મને જોઇ તે ઘણી વિચ્છલ અને લી બાલા સ્ત્રી ઉભી થઇ કહેવા લાગી-

બાલા કહે છે-હે સત્પુરુષ, ઘણું વાર ઉમા રહી મારી ચિંતાનો નાશ કરો. આપનાં દર્શન કરવાથી પણ મનુષ્યનાં સર્વ પાતક અવશ્ય દૂર થાય છે. વળી તમારી વાણીથી પણ મારાં દુઃખની શાંતિ થશે. જ્યારે મોટા ભાગ્યનો ઉદય થાય છે ત્યારે તમારાં દર્શન થાય છે.

નારદ પૂછે છે-હે દેવિ, તું કોણ છે? આ બે નિચે પડેલા છે તે કોણ છે? આ કમળ જેવાં નેત્રવાળી સ્ત્રીઓ કોણ છે? અને તને શું દુઃખ છે? તે સર્વ વિસ્તારથી કહે.

બાલા કહે છે-મારું ભક્તિ એવું નામ છે. આ બે જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય નામના મારા પુત્ર છે, પરંતુ તે કલિકાલના યોગને લીધે વૃદ્ધ થયા છે. આ ગંગા આદિ નદીઓ મારી સેવા કરવા માટે આવેલી છે, તોપણ દેવતાવડે સેવાતી એવી હું તેને શાંતિ થતી નથી. હે તપોધન, તમારા મનમાં ઘણી ચિંતા છે તો હવણું મારી વાર્તા સાંભળો. મારી કથા તો ઘણી મોટી છે, તે સઘળી સાંભળી શાંત થાઓ. હું (ભક્તિ) દ્રવિડ દેશમાં ઉત્પન્ન થઇ, કર્નાટકમાં ઉછરી અને કોઇ કોઈ જગ્યાએ મહારાષ્ટ્ર અને ગૂજરાતમાં વૃદ્ધ થઈ. ત્યાં ભયંકર કલિયુગના સંબંધથી પાખંડી લોકોએ મારા શરીરને ખંડિત કરી નાખ્યું, તેથી હું ઘણીજ દુર્બળ થઈ ગઇ અને મારા જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય નામના બે પુત્ર પણ ઘણાજ દુર્બળ થઇ ગયા. પછી ગૂજરાતમાંથી ફરીને હું વૃંદાવન નામના વનમાં આવી એટલે નવોઢા સ્ત્રી જેવી રૂપાળી, મનોરમ જીવાન સ્ત્રી હવણું થઇ છું; પરંતુ આ બે સુતેલા મારા પુત્ર પરિશ્રમને લીધે અતિ ક્ષેષને પામે છે; માટે આ સ્થાનનો ત્યાગ કરી હું પરદેશમાં જઈશ. આ મારા બે કુમાર વૃદ્ધ થઈ ગયા તે દુઃખથી હું અતિ પીડાઉં છું. હું નવધૈવના રહી

તેનું શું કારણ? અને આ બે સંતાન વૃદ્ધ થઈ ગયાં તેનું શું કારણ? અને ત્રણ જણ સાથે જ ફરીએ છીએ તો પણ આમ વિપરીતપણું થયું તેનું શું કારણ? માતા તો વૃદ્ધ હોવી જોઈએ અને પુત્રો યૌવનવાળા હોવા જોઈએ; પરંતુ આ તો તેથી ઉલટું છે, માટે મને ઘણુંજ અકસોસ થાય છે; અને મારા મનમાં અતિ આશ્ચર્ય લાગે છે. હે યોગનિધે, આપ બુદ્ધિશાળી છો માટે આમાં શું કારણ છે તે કહી બતાવો.

નારદ કહે છે—હે પાપ રહિતે, તારું સર્વ ચરિત્ર હું માનવડે મારા અંતઃકરણમાં જોઈ છું. તારે ખેદ કરવો નહીં; કારણ કે વિષય તારું કલ્યાણ કરશે.

સૂત કહે છે—હે શૈભ્ય, તે પછી મુનીશ્વર નારદ ક્ષણવાર અંતઃકરણમાં તેનાં ચરિત્ર વિશે વિચાર કરીને બોલ્યા—

નારદ કહે છે—હે બાલે, સાવધાન મનથી સાંભળ. આ કલિયુગ ઘણુંજ દારણ છે તેને લીધે સદાચાર, યોગ માર્ગ અને તપ એ સર્વનો નાશ થયો. ખગતા અને દુષ્ટ કર્મ કરનારાં માણસો અધામુરતું આચરણ કરે છે. આ યુગમાં સત્પુરુષો ખેદ પામે છે, અને અસત્પુરુષો આનંદ કરે છે માટે જે બુદ્ધિમાન ધીરજ રાખે છે તેને ધીર અથવા પંડિત જાણવો. તેથી તું ધીરજ રાખ. આ પૃથ્વી ક્રમ પ્રમાણે વૈવર્ષિક ન અડકવા લાયક, ન જોવા લાયક અને શેષ નાગને વધારે ભાર કરનારી થાય છે, પરંતુ ક્યારેંક પણ શુભ જોવામાં આવતું નથી. વળી કોઈપણ મનુષ્ય તારા પુત્ર સહિત તારાં દર્શન કરતું નથી કિંતુ પ્રેમમાં અંધ બનેલાં મનુષ્યોએ તારો ત્યાગ કર્યો, તેથી તું પણ જીવું અવસ્થા ભોગવવા લાગી. પછી તું વૃંદાવનમાં આવીને રહી તેથી ફરી નવી સ્ત્રી જેવી બની ગઈ છે. માટે આ વૃંદાવનને હું ધન્યવાદ આપું છું. કારણ કે જ્યાં ભક્તિ (તું) વૃત્ત્ય કરે છે. પરંતુ આ બે પુત્રનો અહીં કોઈ પણ આહક નથી, તેથી તે બે કુમારની વૃદ્ધાવસ્થા મટતી નથી; કિંતુ અહીં તેને જરા શરીર સુખ મળવાથી તે બન્ને નિદ્રા વશ થયા છે.

શ્રી ભક્તિ કહે છે—કલિયુગ અપવિત્ર છે ત્યારે પરીક્ષિત રાજાએ તેને શામાટે પૃથ્વીમાં પ્રવેશ કરવા દીધો? અને કલિયુગ આવ્યા પછી ધર્મનું મહત્ત્વ સર્વ ક્યાં જતું રહ્યું? ઈશ્વર પોતે દયાળુ થઈને અધર્મ કેમ રચાપે છે? આ મારા સંશયને મટાડો. કારણ કે હું તમારી વાણીથી અતિ પ્રસન્ન થઈ છું.

નારદ કહે છે—હા બાલે, હે ભદ્રે, તું મને પ્રેમથી પૂછે છે તો સાંભળ, તને તે સર્વ કહી બતાવું છું; જે શ્રવણ કરવાથી તારાં દુઃખનો નાશ થશે. જે દિવસથી શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન આ પૃથ્વીનો ત્યાગ કરી સ્વધામમાં પધાર્યા છે તે દિવસથી પૃથ્વી ઉપર સર્વ ધર્મમાં હાનિ કરનારો કલિયુગ આવ્યો છે. તે કલિયુગ દિગ્વિજય કરવા જતા પરીક્ષિત રાજાની નજરે પડ્યો. એટલે કલિ દીનની પેઠે રાજાને શરણે ગયો. તે ઉપરથી પરીક્ષિતના મનમાં થયું કે આ મારે મારવા યોગ્ય

નથી, કારણ કે મારે શરણે આવ્યો છે; માટે તે પશુની પેઠે બલે સાર વસ્તુનો ઉપભોગ કરે. તપથી, યોગથી અને સમાધિથી જે ફળ મળતું નથી તે ફળ કલિયુગમાં કેશવ ભગવાનના કીર્તન કરવાથી સારી રીતે મળે છે. આવી અસાર કલિયુગની સાર વાળી રીત જોઈ પરીક્ષિત રાજાએ જગત્માં પ્રાણિયોના મુખને માટે કલિયુગનું સ્થાપન કર્યું છે. પરંતુ હવે કુર્મ કરવાથી એમરે ધર્મમાત્ર નાશ પામ્યો. અને બી વગરનાં જેમ ફેાતારાં રહે તેમ સાર વગરના પદાર્થ ભૂમી ઉપર રહી ગયા છે. બ્રહ્મણો ઘેર ઘેર માણસ માણસ દીઠ દાણાના લોભથી શ્રીમદ્ ભાગવતની કથા વાંચવા મંભા તેને લીધે કથામાંથી સાર માત્ર નાશ પામ્યો. ઘણા નીચ, ભયંકર કર્મ કરનારા, નાસ્તિક, દૂર લોકો તીર્થમાં જઈને રહેવા લાગ્યા તેથી તીર્થમાંથી પણ સાર જતો રહ્યો. કામ, ક્રોધ, મદા લેભ અને તૃષ્ણાથી વ્યાકુળ મનવાળા લોકો તપ કરવા લાગ્યા તેને લીધે તપમાંથી પણ સાર જતો રહ્યો. મનને ન છૂતવાથી, લોભથી, દંભથી, પાખંડના આશ્રય કરવાથી અને શાસ્ત્ર ન માણવાથી ધ્યાનનું અને યોગનું ફળ નાશ પામ્યું. પંડિતો પાડાની માફક સ્ત્રીઓ સાથે વિહાર કરવા લાગ્યા અને પુત્ર ઉત્પન્ન કરવામાં ડાહ્યા થયા, પણ મુક્તિ મેળવવામાં મૂર્ખ થયા; તેમ વૈષ્ણવો ઘણા થયા પણ સંપ્રદાય પુરસ્સર વૈષ્ણવો ક્યાંઈ જોવામાં આવતા નથી. આવી રીતે પ્રત્યેક રચનામાંથી સાર વસ્તુનો નાશ થયો. આ કલિયુગનો ધર્મ છે એમાં કોઈનો પણ વાંક નથી એટલા માટે પાસે રહેલા પુંડરીકાક્ષ-કમળલોચન ભગવાન સહન કરે છે પણ કંઈ બોલતા નથી.

સૂત કહે છે—હે શૈભ્ય, ભક્તિ, નારદનું આપું વચન સાંભળી, પરમ આશ્ચર્ય પામી ફરીને કહેવા લાગી તે તમને કહું છું તે સાંભળો.

શ્રી ભક્તિ કહે છે—હે નારદ, મારાં સદ્ભાગ્યને લીધે તમે અહીં પધાર્યા છો. મહારાજ, તમને ધન્ય છે. સત્પુરુષોનાં દર્શન જગત્માં ઘણાં ઉત્તમ અને સર્વ સિદ્ધિ આપનારાં છે. વળી આપની કેવળ એક વચન રચનાનો બરાબર વિચાર કરવાથી આત્મા માયાને છોટે છે. ધ્રુવ પણ જેની કૃપાથી અચળ પદને પામ્યો એવા સકળ મુશળ પાત્ર બ્રહ્માના પુત્ર નારદને હું નમું છું.

જયતિ જયતિ માયાં પરમ કાયાધવસ્તે

વચનરચનમેકં કેવલં ચાકલપ્ય ।

ધ્રુવપદમપિ યાતોયત્કપાતો ધ્રુવોયં

સકલ કુશલપાત્રં બ્રહ્મપુત્રં નતાસ્મિ ॥

ઇતિશ્રી પદ્મપુરાણના ઉત્તરખંડ વિષે શ્રીમદ્ભાગવત

માહાત્મ્યમાં ભક્તિ નારદ સમાગમ નામનો

પ્રથમોધ્યાય:॥

અધ્યાય ૨ નો.

નારદ ઉવાચ.

વૃથાં લેદાયસે બાલે અહોચિંતાતુરાકથમ્ ।

શ્રીકૃષ્ણચરણાંભોજં સ્મર દુઃખં ગમિષ્યતિ ॥

નારદ કહે છે-હે બાલે, તું વૃથા બેદ કરે છે. અરે! તેમાં તું ચિંતાતુર કેમ થઈ ગયો છે? શ્રીકૃષ્ણના ચરણ કમળનું સ્મરણ કર એટલે તારાં દુઃખો દૂર થઈ જશે. જે શ્રીકૃષ્ણને કૌરવના કાળા કેરમાંથી દ્રૌપદીનું સંરક્ષણ કર્યું હતું, જેણે ગોપીઓની રક્ષા કરી હતી, તે શ્રીકૃષ્ણ ક્યાંઈ પણ ગયા નથી. હે ભક્તે, તું તો તેની પ્રાણ કરતાં પણ અધિક વહાલી સ્ત્રી છો. તારા બોલાવવાથી તો તે ભગવાન નીચને ઘેર પણ આવે છે. જ્યારે સત્યયુગ હતો ત્યારે જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય મોક્ષ આપનારા હતા, પણ કલિયુગમાં તો કેવળ ભક્તિજન્ય જ્ઞાનની સાયુજ્ય ગતિને આપે છે. આમ મનમાં વિચારી પરમાનંદ, ચિદાનંદ મૂર્તિ શ્રીભગવાને શ્રીકૃષ્ણને અતિ વહાલી, સુંદર, પોતાના સમાન તને ઉત્પન્ન કરી. પછી એક વખતે બે હાથ જોડી શ્રીકૃષ્ણ પાસે તેં પ્રાર્થના કરી કે, હે મહારાજ, હું શું કરું? ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે તને આજ્ઞા કરી કે મારા ભક્તનું તું પોષણ કર. તેવાની તેં અંગીકાર કરી એટલે ભગવાન પ્રસન્ન થયા અને તને મુક્તિ નામની એક દાસી અને જ્ઞાન તથા વૈરાગ્ય નામના બે પુત્ર આપ્યા. તું પોતાના સ્વરૂપથી વૈકુંઠમાં રહી, સર્વનું પોષણ કરવા લાગી અને પૃથ્વી ઉપર ભક્તિનું પોષણ કરવા માટે તું છાંયા રૂપે પ્રગટ થઈ મુક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય એ ત્રણને સાથે લઈ, પૃથ્વી ઉપર આવી. પૃથ્વીમાં સત્યયુગથી દ્વાપરયુગ પર્યંત તું ધણા આનંદમાં રહી. જ્યારે ઘેર કલિયુગ વ્યાપ્યો ત્યારે પાખંડીઓથી પીડાયલી મુક્તિ ક્ષય પામવા લાગી એટલે તારી આજ્ઞા લઈ તે પાછી ઋતુ વૈકુંઠમાં ગઈ છે, પરંતુ તું તેનું જ્યારે સ્મરણ કરે છે ત્યારે તે અહીં આવે છે અને પાછી જાય છે. આ બે કુમારને તેં પુત્ર કરીને પાસે રાખ્યા છે. કલિયુગમાં તારા પુત્રની કોઈ પણ ખબર લેતું નથી તેને લીધે તે બન્ને મંદપણને અને વૃદ્ધપણને પામ્યા છે, તથાપિ તારે કંઈ પણ ચિંતા કરવી નહીં; હું તેનો ઉપાય શોધું છું. હે વરાનને, કલિયુગ જેવો બીજો એક પણ યુગ નથી, માટે તે યુગમાં ઘેર ઘેર પ્રત્યેક મનુષ્યમાં અન્ય ધર્મનો નાશ કરી મહોત્સવ પુરસ્સર તારું સ્થાપન કરીશ. વધારે શું કહું? જે હું જગતમાં તારું સ્થાપન ન કરું તો હું ભગવાનનો દાસ નહીં. આ કલિમાં તારું સ્થાપન થવાથી મનુષ્યો ભક્તિવાળાં થશે અને તે ભક્તિના પ્રતાપથી પાપીઓ પણ નિર્ભય થઈને શ્રીકૃષ્ણના ધામમાં જશે. કારણ કે જેના મનમાં હમેશાં પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ રહેલી છે તે નિર્ભય મનુષ્યો સ્વપ્નમાં પણ મયરાજને દેખતા નથી.

ભક્તિશાળી મનુષ્યને પ્રેમ, પિશાચ, રાક્ષસ કે અસુર કોઈ પણ અડકી શકતું નથી. ભક્તિવડે ભગવાન આધીન થઈને રહે છે પણ તપ, યજ્ઞ, વેદ, કે જ્ઞાન કોઈ પણ વસ્તુથી વશ થતા નથી. ભક્તિને આધીન પરમાત્મા છે-એમાં ગોપિકાઓનું દહાંત જોઈ લેવું. મનુષ્યના હજારો જન્મ થઈ જાય છે ત્યારે છેવટે તેને ભક્તિ, એ કલિયુગમાં ઇશ્વર પ્રાપ્તિનું મુખ્ય સાધન છે. કારણ કે ભક્તિથી શ્રીકૃષ્ણ આગળ આવીને ઉભા રહે છે, માટે જે આવી વિતક્ષણ ભક્તિનો દ્રેષકરે છે, તે, જેવી રીતે પૂર્વે ભક્તિની નિંદા કરવાથી દુર્વાસા દુઃખને પામ્યા હતા તેમ તે પણ ત્રણ લોકમાં અત્યંત દુઃખને પામે છે. વ્રત કરવાથી, તીર્થ સેવવાથી, યોગ સાધવાથી, યજ્ઞ કરવાથી, જ્ઞાન સંપાદન કરવાથી, કથા સાંભળવાથી કે સંભળાવવાથી કંઈ મુક્તિ મળતી નથી, પણ કેવળ એક ભક્તિથી મુક્તિ મળે છે.

• સૂત કહે છે-હે શૌનક, તે પછી નારદે વર્ણવેલું પોતાનું માહાત્મ્ય સાંભળી ભક્તિ ધણી રાજ થઈને કહેવા લાગી-

ભક્તિ કહે છે-હે નારદ, તમને ધન્ય છે. તમારી મારા ઉપર ધણી પ્રીતિ છે, માટે હું પણ હમેશાં તમારા અંતઃકરણમાં જ રહીશ; તમારો ત્યાગ કરીશ નહીં. મહારાજ, આપ કૃપાળુએ મારી પીડાનો તો તત્ક્ષણમાં નાશ કર્યો, પણ આ મારા પુત્ર બેભાન થઈને પડ્યા છે તેને આપ જગાડો.

સૂત કહે છે-ભક્તિનાં વચન સાંભળી નારદને મનમાં ધણી જ દયા આવવાથી પોતે પોતાના હાથના અમ્ર ભાગ વડે તે બન્ને કુમારને દખાવી જગાડવાનો આરંભ કરવા લાગ્યા; અને તે કુમારના કાનમાં પોતાનું મુખ લગાડી હવે સ્વર્ગ નિચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. હે જ્ઞાન, હે વૈરાગ્ય, મટ જાઓ. તો પણ તેની નિદ્રા ઉડી નહીં. તેની આગળ વેદ, ઉપનિષદ તથા ગીતાનો પાઠ કરી તેને જગાડવા લાગ્યા ત્યારે ધણી કષ્ટથી ગાંડ ગાંડ તે જાગ્યા, તોપણ તેણે પોતાની આંખો ઉઘાડીને જરા પણ ન જોતાં, વારંવાર અગાસાં ખાવા માંડ્યાં અને આગસ મરડવા લાગ્યા. થોડી વાર પછી તરત સુકાયેલાં લાકડાં જેવા દુખળા તે બન્ને જણા બગવાની માફક નીચે પડી ગયા. જુખથી ધણી દુર્ગળ થઈ ગયેલા તેઓએ જરા નેત્ર ઉઘાડીને જોયું ન જોયું કરી તરત પાછા સુઈ ગયા. તેની આવી દુઃખદ અવસ્થા જોઈ ઋષિના મનમાં ચિંતા થઈ કે હવે મારે શું કરવું? આની ગાદ નિદ્રા અને અતિશય વૃદ્ધપણ કેમ દૂર કરી શકાશે; આવા વિચારમાં તે, ગોવિંદ ભગવાનનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા. તે વખતે આકાશવાણી થઈ કે, “હે ઋષિ, બેદ કરો મા. તમારો ઉદ્ધમ સફળ થશે. આ કુમાર માટે તમે સંકર્મ કરો. તેમાં જે કંઈ સંકર્મ કરવાં જોઈએ તે તમને મહાત્માઓ બતાવશે. સાધુબ્રૂપણ સત્પુરુષોએ બતાવેલાં સંકર્મ તમે કરશો કે તરત આ કુમારની નિદ્રા અને વૃદ્ધપણ દૂર થશે અને એક ક્ષણમાં ભક્તિ યોગેર ફેલાવ પામશે.” આવું આ-

કાશવાણીનું સ્પષ્ટ બોલતું સર્વે જણાએ સાંભળ્યું. પછી નારદ અતિ આનંદ પામી બોલ્યા કે મેં આલું જાણ્યું ન હતું કે આવી રીતે મારું કાર્ય સિદ્ધ થશે.

નારદ કહે છે—હે ભક્તિ, આકાશ વાણીએ સત્કર્મ કરવાનું કહ્યું, પણ ખુલ્લું પાડીને ન કહ્યું. માટે એવું શું સત્કાર્ય કરવું કે જે કરવાથી જ્ઞાન અને વૈરાગ્યને સુખ મળે. મને આકાશ વાણીએ કહેલા સાધુ પુરુષો કયાં મળે? તે સત્પુરુષો મને કેવી રીતે ઉત્તમ સાધન બતાવશે? તે માટે હવે મારે શું કરવું?

સૂત કહે છે—પછી નારદ મુનિ જ્ઞાન અને વૈરાગ્યને વૃંદાવનમાં મૂકી, માર્ગમાં મુનીશ્વરોને પ્રશ્ન કરતા કરતા પ્રત્યેક તીર્થમાં ફરવા લાગ્યા. એમ ઘણા મુનિયોને નારદે પૂછ્યું, પણ તેનો કોઇએ યથાર્થ ઉત્તર આપ્યો નહીં. કેટલાએક મુનીશ્વરોએ ઉત્તર આપ્યો કે તે વાત બનવી ઘણી મુશ્કેલ છે. બીજા મુનિવરોએ જવાબ આપ્યો કે તે બરાબર જાણી શકાતું નથી. કેટલાએક તો નારદનો પ્રશ્ન સાંભળતાં મૌન્ય બની ગયા. કેટલાએક પલાયન કરી ગયા અને નારદના પ્રશ્ન ઉપરથી ત્રણ લોકમાં આશ્ચર્યજનક મોટો હાહાકાર મચી રહ્યો. માણસો એક બીજાના કાનમાં કહેવાં લાગ્યાં કે વેદ, ઉપનિષદ અને ગીતાના પાઠ કયાં તોપણ ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યની નિદ્રા હટી નહીં, તેમ તેની વ્યાધીનો નાશ થયો નહીં, ત્યારે હવે બીજાને એક પણ ઉપાય નથી. તે વિષે યોગી નારદ પોતે પણ જાણતા નથી, તેમ તેણે બીજા ઋષિયોને પૂછ્યું ત્યારે તેણે પણ નિર્ણય કરીને કહ્યું કે આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ઘણોજ મુશ્કેલ છે, કારણ કે વેદાદિ ભણવાથી જ્યારે ભક્તિ વગેરેની નિદ્રા નાશ થઈ નહીં ત્યારે હવે બીજાને તેનો શો ઉપાય? એક પણ નહીં. આવો ઉત્તર જ્યારે નારદને મળ્યો ત્યારે અગાધ ચિંતાતુર નારદ મનમાં તપ કરવાનો નિશ્ચય કરી પદરીકાશ્રમમાં ગયા. એવામાં કોટી સૂર્ય જેવા કાંતિવાળા સનકાદિક મુનીશ્વરોને દીઠા એટલે નારદ કહેવા લાગ્યા.

નારદ કહે છે—હે કુમારો, હવણું તમારી સાથે મારે મેલાપ થયો, માટે મારાં અહો ભાગ્ય સમગ્રું છું. મારી ઉપર દયા આણી મને ઝૂઝ જવામ આપો. આપ યોગી, બુદ્ધિમાન, બહુશ્રુત, પાંચ વર્ણની અવસ્થાવાળા છતાં પૂર્વજનો પણ પૂર્વજો, હંમેશાં વૈકુંઠમાં નિવાસ કરનારા, દારકીર્તન કરવામાં પ્રેમી, શ્રીકૃષ્ણની લીલારૂપ અમૃતરસના પાન કરવામાં પ્રેમાળ, અને કેવળ હરિકૃષ્ણ શ્રવણ કરવા ઉપરજીવવાના છો. આપના સુખમાં હંમેશાં વિષ્ણુનું નામ છે; એ ઉપરથી આપને વૃદ્ધાવસ્થા પણ બાધ કરી શકતી નથી. પૂર્વે આપની બહુટીના પાત માત્રમાં ભગવાનના દ્વારપાળ મૃત્યુલોકમાં પડ્યા હતા અને આપની કૃપાથી પાછા વૈકુંઠની ગતિને પણ પામ્યા હતા. અરે મારાં મોટાં ભાગ્ય કે મને આપનાં અહીં દર્શન થયાં. આપ દયાળુએ મજ ગરિય ઉપર અત્યુદ્ધ કરવો

જોઈએ. નહારાજ, આકાશવાણીએ કહ્યું છે કે સત્કાર્ય કરશો, તો ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય જન્ય થશે. માટે તે સત્કાર્ય કેવી રીતે કરવું? ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યને સુખ કેમ થાય? અને પ્રેમપૂર્વક પ્રવત્તથી વર્ણમાત્રમાં તેનું સ્થાપન કેમ કરવું? તે વિસ્તારથી કહી બતાવો.

કુમારો કહે છે—હે દેવો, ચિંતા કરો મા; મનમાં આનંદ રાખો. આનો ઉપાય તો પ્રથમથી ઘણો સહેલો અને સદૃઢ છે. હે નારદ, તમને ધન્ય છે, કારણ કે તમે વિરક્ત માત્રમાં શિશમણી છો, શ્રી કૃષ્ણના દાસમાં સુખ્ય દાસ છો તથા મહા યોગી છો. માટે તમે ભક્તિનું સ્થાપન કરો તેમાં કંઈ પણ આશ્ચર્ય નથી. શ્રીકૃષ્ણના ભક્તોએ તો હંમેશાં ભક્તિનું સ્થાપનજ કરવું જોઈએ. સંસારમાં ઋષિયોએ ઘણા માર્ગો સ્થાપન કર્યા છે, તદ્વિપે તે ઘણા શ્રમ સાધ્ય અને ઘણું કરી સ્વર્ગ લોક આપનારા છે. પરંતુ વૈકુંઠ લોક આપનાર માર્ગ તો શુભ છે. તે સન્માર્ગ બતાવનારો પુરુષ ભાગ્યેજ—કવચિત્ મળે છે.

આકાશવાણીએ તમને પૂર્વે જે સત્કર્મ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો હતો તે અને બતાવીએ છીએ માટે સ્થિર અને સાવધાન મન કરીને તમે સાંભળો. આ સંસારમાં દ્રવ્ય, યજ્ઞ, (ધન વડે બની શકે એવા યજ્ઞો) તપોયજ્ઞ, યોગયજ્ઞ, સ્વાધ્યાયયજ્ઞ, (રોજ વેદાધ્યયન,) અને જ્ઞાનયજ્ઞ એ સર્વ કર્મ બતાવનારા છે. તે સઘળામાં સત્કર્મ બતાવનારો કેવળ જ્ઞાનયજ્ઞ છે એમ ધડિતો કહે છે. તે જ્ઞાનયજ્ઞ શ્રીમદ્ભાગવતની કથાને કહ્યો છે. તે શ્રીમદ્ભાગવત રૂપ જ્ઞાનયજ્ઞ શ્રીશુકદેવજીએ ગાયેલો છે. તેના ભણવાથી ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યનું બળ બહુ વધશે. તેનાથી જ્ઞાન અને વૈરાગ્યનાં કષ્ટો દૂર થશે અને ભક્તિને સુખ થશે. જેમ સિંહની ગર્જનાથી નાહાર નાશી જાય છે, તેમ શ્રીમદ્ભાગવતનો ધ્વનિ—શબ્દ સાંભળી કલિયુગના સઘળા દોષો નાશી જશે એટલે પ્રેમરસથી ભરપૂર ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય સાથે ઘેર ઘેર પ્રત્યેક મનુષ્યમાં વિદ્યાર કરશે.

નારદ કહે છે—વેદ, ઉપનિષદ, ગીતા આદિ શાસ્ત્રોના પાઠ કર્યો તોપણ ભક્તિ વગેરેની નિદ્રા હટી નહીં, ત્યારે તે શ્રીમદ્ભાગવતનો પાઠ કરવાથી કેમ જન્ય થશે? વળી મારા સાંભળવામાં એમ આવ્યું છે કે શ્રીમદ્ભાગવતમાં દરેક શ્લોકમાં પદે પદે વેદનો અર્થ છે. આ મારો સંશય આપ મટાડો; કારણ કે આપનું અગોષ જ્ઞાન છે. હે શરણાગતવત્સલ, ઝૂઝ કહો, વાર લગાડો મા.

કુમારો કહે છે—હે નારદ, વેદ અને ઉપનિષદમાંથી સાર લઈ શ્રીમદ્ભાગવત બનાવ્યું છે. એટલા માટે તે અતિ ઉત્તમ શોભા આપે છે, અને તેનાં રૂજ તો વળી વિચિત્રજ છે. જેમ મૂળથી શાખા પર્વત વૃક્ષમાં રસ ભર્યો હોય તોપણ તે બરાબર સ્વાદ આપતો નથી, પણ જ્યારે તેમાંથી પદાર નિકળી જુદાજ રૂજરૂપે રહે છે ત્યારે તે આખા વિશ્વને સ્વાદ ઉપજાવે છે.

જેમ દૂધમાં ધી રહ્યું છે, પરંતુ તે સ્વાદ આપતું નથી; પણ તેમાંથી જ્યારે તે બહાર નિકળે છે ત્યારે તે દેવતાઓને પણ અતિ દિવ્ય સ્વાદ ઉપભવનારું થઇ પડે છે. વળી શેરડીમાં મૂળથી માંડી ટોચ સુધી નરદમ સાકર (રસ) વ્યાપી રહેલી હોય છે, પણ તે શેરડીમાંથી જ્યારે જુદી પડે છે ત્યારે જ પોતાની ખરી મીઠાશ આપે છે. એવી રીતે વેદાદિમાંથી સારરૂપે બહાર નિકળેલી આ ભાગવતની કથા પણ અતિશય રસદાયક છે. શ્રીશુકજીએ ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યની સ્થાપના કરવા માટે વેદતુલ્ય શ્રીમદ્ભાગવતને પ્રગટ કર્યું છે. પૂર્વે વેદવ્યાસે વેદ, ઉપનિષદ્ને ભણીને ગીતા બનાવી, તોપણ તે અજ્ઞાન સાગરમાં કુખી જઈ અત્યંત પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યા. આ વખતે તમે તેને ચતુશ્લોકી ભાગવત સંભળાવ્યું, તે સાંભળ્યા પછી તેને શાંતિ થઇ હતી. માટે તે વિષયમાં તમને શો સંશય થયો કે તમારે પ્રશ્ન પૂછવું પડ્યું? શ્રીમદ્ભાગવત શ્રવણ કરવાથી તો શોક અને દુઃખ અવશ્યજ નાશ પામે છે.

નારદ કહે છે—હે શેખના મુખથી સમગ્ર કથાનું પાન કરનારા કુમારો, આપના દર્શન કરવાથી સંસારના દુઃખ રૂપ દાવાનળમાં બળતાં પ્રાણીનાં દુઃખનો નાશ થાય છે અને તે સુખને પામે છે. એવા આપ પાસે ભક્તિ માર્ગ પ્રગટ કરવા માટે શરણ આપ્યો છું. જ્યારે મનુષ્યને ઘણા જન્મનાં પુણ્યને લીધે મેળવેલા ભાગ્યના ઉદયથી સત્પુરુષનો સમાગમ થાય છે, ત્યારે અજ્ઞાનને લીધે વ્યાપેલા મોહ અને મદરૂપી અધાર્શ દૂર થઇ જાય છે અને સારાસાર જાણવનારા જ્ઞાનનો તરત ઉદય થાય છે.

માયોદયેન બ્રહ્મજન્મસમાર્જિતેન

સત્સંગમં ચ ભક્તિ પુરુષો યદા વૈ ।

અજ્ઞાનહેતુકૃતમોહમદાંધકાર-

નાશં વિધાય હિ તદોદયતે વિવેકઃ ॥

ઈતિશ્રી પદ્મપુરાણના ઉત્તરખંડ વિષેશ્રીમદ્ભાગવત

મહાત્મ્યમાં કુમાર નારદ સંવાદ નામનો

દ્વિતીયાધ્યાયઃ ॥

અધ્યાય ૩ નો.

નારદ ઉવાચ.

જ્ઞાનયજ્ઞં કરિષ્યામિ શુકશાસ્ત્રકથોજ્વલં ।

ભક્તિજ્ઞાનવિરાગાણાં સ્થાપનાર્થં પ્રયત્નતઃ ॥

નારદ કહે છે—હું ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યને સ્થાપવા માટે શુકજીએ કહી બતાવેલો, ઉત્તમ શાસ્ત્રની કથા વડે ઉજ્જવળ દેખાતો જ્ઞાનયજ્ઞ પ્રયત્નથી કરીશ. પણ મારે કયા સ્થાનમાં જ્ઞાનયજ્ઞનો આરંભ કરવો કે જ્યાં બેસી વેદ પારંગત બ્રાહ્મણો

શ્રીમદ્ ભાગવતનો મહિમા ગાય? શ્રીમદ્ ભાગવતની કથા કેટલા દિવસ પર્યંત શ્રવણ કરવી, તે કેવી રીતે સાંભળવી, તે સર્વ મને કહી બતાવો.

કુમારો કહે છે—હે નારદ, તમે નમ્ર અને વિવેકી છો માટે તમને અમે કહી બતાવીએ છીએ તે સાંભળો. હરિદ્વારની પાસે ‘આનંદ’ એવા નામનો એક કિનારો છે. આ કિનારા ઉપર નાના પ્રકારના ઋષિઓ, દેવતાઓ અને સિદ્ધ પુરુષો વસે છે. તે સ્થાન જુદી જુદી લતાઓથી ઢંકાયેલું, નવી સુવાળી વેળુવાળું, રમ્ય, એકાંત અને સુવર્ણનાં કમળથી શોભતું છે. આ સ્થાનમાં રહેવાથી સ્વભાવે કરીને વેરવાળાં મૃગ સિંહ પણ પોતાનું વેર છોડી આનંદથી એક ખીજ સાથે રમણ કરે છે. તે પ્રદેશમાં તમારે જ્ઞાનયજ્ઞનો આરંભ કરવો; કારણ કે ત્યાં વગર શ્રમે શ્રીમદ્ ભાગવતની કથામાં અપૂર્વ રસ આવશે અને ભક્તિ પણ નિર્બીજ અને વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે ખળભળી ગયેલા શરીરવાળા પોતાના બે કુમારને સાથે લઇ ત્યાં આવશે. કારણ કે જ્યાં શ્રીમદ્ ભાગવતની કથા વંચાતી હોય ત્યાં ભક્તિ વગેરે ત્રણે જણ જાય છે, કથાનો શબ્દ સાંભળી તે ત્રણે જણ યૌવનને પામે છે.

સૂત કહે છે—હે જ્ઞાનક, એવી રીતે કહી સનત્કુમાર વગેરે કથા સાંભળવા માટે નારદની સાથે ઝટ ગંગા નદીના કિનારા ઉપર આવ્યા. તે વખતે દેવલોકમાં, બ્રહ્મલોકમાં અને બૃહલોકમાં મોટો કોલાહલ થવા લાગ્યો. પ્રથમ વૈષ્ણવો અને પછી ખીજ ભૃગુ, વસિષ્ઠ, અયન, જૈતમ, મેધાતિથી, દેવલ, દેવરાત, રામ, શાકલ, મુકુંડેય, અત્રિપુત્ર, પિપ્પલાદ આદિ ગોગૃધરો, વ્યાસ, પરાશર, છાયા, શુક, જનર્ણવ અને જનુ વગેરે મુનિગણ પોતાના પુત્ર, શિષ્ય અને સ્ત્રી સહિત અતિ પ્રેમથી શ્રીમદ્ ભાગવતરૂપ અમૃતનું પાન કરવા માટે દોડતા આવ્યા. મૂર્તિમાન વેદ, ઉપનિષદ્, મંત્ર, તંત્ર, અહાર પુરાણ અને છ શાસ્ત્ર પણ આવ્યાં. ગંગા આદિ તીર્થ પણ આવ્યાં. પુષ્કર આદિ મોટાં પવિત્ર તળાવો પણ આવ્યાં. ક્ષેત્ર, દિશાઓ, દંડકારણ્ય આદિ વનો, પર્વત, દેવ, ગાંધર્વ અને કિન્નર વગેરે સર્વ ત્યાં કથા રૂપી અમૃતનું પાન કરવા આવ્યા. ખીજ કેટલાએક મોટાદને લીધે આવતા ન હતા તેને ભૃગુ સમજાવીને લઇ આવ્યા. પછી નારદે સનત્કુમાર વગેરે ચાર કુમારને દીક્ષા આપી ઉત્તમ આસન ઉપર બેસાડી એટલે સર્વ દેવતાએ કુમારને નમસ્કાર કરી મુખ્ય આસન ઉપર બેસવા માટે કહ્યું એટલે શ્રીકૃષ્ણનું મનન કરનારા કુમારો આસન ઉપર બેઠા. જ્યાં કથા-જ્ઞાનયજ્ઞ શરૂ થવાનો હતો તે સ્થાનમાં વૈષ્ણવો, વિરક્ત સંન્યાસી બ્રહ્મચારી વગેરે સર્વથી આગળ બેઠા અને તેઓની આગળ મુખ્ય (ઓતા) માં નારદ બેઠા. પછી એક તરફ ઋષિઓ બેઠા, એક તરફ દેવતાઓ બેઠા, એક તરફ વેદ અને ઉપનિષદ્ બેઠાં, એક તરફ તીર્થ બેઠાં, અને ખીજ તરફ સ્ત્રીઓ બેઠી, તે વખતે ત્યાં જયજયકાર થઇ રહ્યો, સર્વ નમસ્કાર

નમસ્કાર એવો શબ્દ પુકારવા લાગ્યા, શંખો વાગવા માંડ્યા અને અબીલ ચોખા તથા પુષ્પનો મોટો વર્ષાદ વર્ષવા માંડ્યો. કેટલાએક મોટા દેવતાઓ વિમાનમાં બેસી તે સ્થાન પ્રત્યે કલ્પવૃક્ષના પુષ્પની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા.

સૂત કહે છે-હે શૌનક, આવી રીતે ઉત્સવ થઈ રહ્યા પછી ત્યાં સર્વ એકચિત્ત થઈ ગયા એટલે સનતકુમારાદિ મહાત્મા નારદને શ્રીમદ્ ભાગવતનું માહાત્મ્ય કહેવા લાગ્યા.

કુમારો કહે છે-હે નારદ, હવે તમને શ્રીમદ્ભાગવતનું માહાત્મ્ય કહી બતાવીએ કે જે શ્રવણ કરવાથી મુક્તિ હાથમાં રહે છે. શ્રીમદ્ ભાગવતની કથાનું હમેશાં સેવન કરવું, કારણ કે જે શ્રવણ કરવાથી મનમાં વિષ્ણુ (લોકમાં) વાસ થાય છે. જેમાં બાર સ્કંધ-વિભાગ છે, અઠાર હજાર શ્લોક છે અને પરીક્ષિત તથા શુકજીનો સંવાદ છે એવું શ્રીમદ્ભાગવત તમને કહી બતાવી-એ છીએ તે સાંભળો, કારણ બ્યાંસુધી પ્રાણીઓએ શ્રીમદ્-ભાગવતની કથા સાંભળી નથી, ત્યાં સુધી ને, અજ્ઞાનથી આ સંસારમાં જન્મ મરણ પામ્યા કરે છે. ધણાં શાસ્ત્ર અને પુરાણ સાંભળવાથી મન ઉત્તરું બ્રમિષ્ઠ થઈ જાય છે, પણ તેથી મોક્ષ મળતો નથી, માટે તે સાંભળવાં નહીં; પણ મોક્ષ આપનાર શ્રીમદ્ભાગવત શાસ્ત્રજ સાંભળવું. જે ઘરમાં રાજ્ય શ્રીમદ્ભાગવતની કથા થતી હોય તે ઘર તીર્થ જેવું ગણાય છે અને તેમાં વસનારાનાં પાતિકો પણ દૂર થાય છે. હજારો અશ્વમેધ કરો, શો વાજપેય (યજ્ઞ) કરો, પણ તે સર્વ, ભાગવત શાસ્ત્રના સોલમા ભાગ પ્રમાણે પણ ગણાતાં નથી.

બ્યાંસુધી મનુષ્ય શ્રીમદ્ભાગવત સાંભળતાં નથી, ત્યાં સુધી તે (મનુષ્ય) ના દેહમાં પાપ રહે છે; પણ શ્રીમદ્ભાગવત સાંભળ્યા પછી તે મોક્ષને પામે છે. ગંગા, ગયા, કાશી, પુષ્કર અને પ્રયાગ એ તીર્થો શ્રીમદ્ભાગવતના જેવું ફળ આપી શકતાં નથી. માટે તમારે જે મોક્ષની ઇચ્છા હોય તે તમે શ્રીમદ્ભાગવતનો પાઠ કરો. ઝોં, ગાયત્રી, પુરુષસૂક્ત વેદ, શ્રીમદ્ભાગવત, દ્વાદશાક્ષર મંત્ર, સૂર્ય, પ્રયાગ, વર્ષ, બ્રાહ્મણો, અગ્નિહોત્ર, કામધેનુ, દ્વાદશી, ઇશ્વરકથા, તુલશી, વસંતઋતુ, પુરુષોત્તમ માસ, આ સઘળાં એકજ રૂપ છે, તેમાં તત્ત્વવેત્તાઓ જરા પણ ભેદ ગણતા નથી. એટલા માટે જે મનુષ્ય હમેશાં શ્રીમદ્ભાગવતનો અર્થ સહિત પાઠ કરે તો તેનાં પાપ તરત નાશ પામે છે. જે મનુષ્ય શ્રીમદ્ભાગવતના એક શ્લોકનો કે અર્ધા શ્લોકનો પાઠ કરે છે, તેને રાજસ્ય અને અશ્વમેધ યજ્ઞનું પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. જેણે શ્રીમદ્ભાગવતનો પાઠ કર્યો હોય, વિષ્ણુનું ધ્યાન ધર્યું હોય, તુલસીને જળ વગેરે રેડ્યું હોય, ગાયોની સેવા કરી હોય, મરણ વખતે શ્રીમદ્ભાગવતનો પાઠ કર્યો હોય, તેના ઉપર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન અત્યંત પ્રસન્ન થાય છે અને તેને પ્રેમથી વૈકુંઠમાં લઈ જઈ, તેને સુવર્ણના સિંહાસન ઉપર બેસાડે છે-અને વૈકુંઠમાં જનારા

પ્રાણી શ્રીકૃષ્ણની સાયુજ્યગતિ પામે છે. જે મનુષ્ય જન્મથી માંડી કોઈ દિવસ પણ શ્રીકૃષ્ણની કથારૂપ અમૃતનું પાન કર્યું ન હોય તેવા શઠ મનુષ્યે, ચંડાલ અને ગધેડાની માફક પોતાનો જન્મ વૃથા ગાળ્યો અને તેની માતાને કેવળ એવા પુત્રને જન્મ આપવાનું માત્ર દુઃખ સહન કરવું પડ્યું આમ સમજવું. વળી તેવો માણસ જીવતો હોય તોપણ તેને શય જેવો અપવિત્ર બન્યો; પૃથ્વી ઉપર ભાર રૂપ એવા નર પશુઓને ધિકાર છે, આમ બ્રહ્મા આદિ દેવતાઓ કહે છે. કારણ કે શ્રીમદ્ભાગવતની કથા તો કોટિ જન્મનાં પુણ્ય એકઠાં થાય તોજ સાંભળવામાં આવે છે નહિતર તે સાંભળવામાં આવતી નથી. માટે હે યોગનિધે, તે કથા અવસ્થા શ્રવણ કરવી, તે કંઈ અમુક દિવસેજ સાંભળવી આમ નિયમ નથી. શ્રદ્ધાથી સાંભળે, વા માહા મહિનામાં સાંભળે ને જે ફળ મળે છે તેજ ફળ સત્તાહ-પારાયણ સાંભળવાથી મળે છે, આમ શ્રી શુકદેવે કહ્યું છે. યજ્ઞ, વ્રત, તપ, તીર્થ, યોગ, ધ્યાન અને જ્ઞાન એ સર્વ કરતાં શ્રીમદ્ભાગવતની સત્તાહ-પારાયણ ઉત્તમ કહેવાય છે અને તે અધિક ફળ આપે છે, માટે સત્તાહ-પારાયણ સાંભળવી અને સંભળાવવી.

શૌનક કહે છે-હે સૂત, તમે જ્ઞાન આદિ ધર્મ કરતાં પણ શ્રીમદ્ભાગવતને ઉત્તમ કહ્યું, કારણ કે તે મોક્ષ આપે છે, ત્યારે આ આશ્ચર્યજનક પુરાણ ક્યાંથી ઉત્પન્ન થયું? તે કહી બતાવો.

સૂત કહે છે-જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ આ પૃથ્વીનો ત્યાગ કરી સ્વધામમાં પધારવાને તૈયાર થયા તે વખતે તેણે ઉદ્ભવને એકાદશસ્કંધ સંભળાવ્યો. ત્યારે શ્રીમદ્ભાગવતનો એકાદશ સંભળ્યા પછી ઉદ્ભવજી બોલ્યા કે-

ઉદ્ભવજી કહે છે-મહારાજ ગોવિંદ, આપ તો ભક્તનાં કાર્ય કરવા મર્ત્ય લોકમાં પધાર્યા હતા, તે કાર્ય કરીને હવે સ્વધામમાં પધારશો, પણ મારા મનમાં એક મોટી ચિંતા થઈ છે તે શ્રવણ કર્યા પછી પધારો. મહારાજ, આ ભયંકર કલિ આવ્યો, તેમાં ધણા ખળ પેદા થશે. તે ખળના સંગવડે સત્પુરુષો પણ હમેશાં ખળ થઈ જશે. ત્યારે અતિશય ભારથી પીડાતી ગૌરૂપ આ પૃથ્વી કેને! આશ્રય કરશે? હે કમળસોયન, તેનો તમારા વગર ખીજે કોઈ પણ રક્ષા કરનારો નથી. હે ભક્ત વત્સલ, એટલા માટે હમણાં આપ પધારો મા, પણ સત્પુરુષ ઉપર દયા આણી કંઈક વચાર કરો. આપ નિરાકાર હતા, તોપણ કેવળ ભક્તને માટે સાકાર થયા. હવે આપ તો પાછા સ્વધામમાં પધારો છો ત્યારે ભક્તો આપ વિના પૃથ્વી ઉપર કેમ રહી શકશે? તેમ આપની નિર્જીણ ઉપાસના-સેવા કરવામાં અમને ધણું કष्ट પડશે, માટે કંઈક ઉત્તમ સાધન હોય ને કહેતા જાઓ. આવાં ઉદ્ભવનાં વચન સાંભળી પ્રભાસ તીર્થમાં ખીરાજમાન શ્રીકૃષ્ણ મનમાં

—વિચાર કરવા લાગ્યા કે હવે મારે મારા ભક્તોના આશ્રય માટે શું કરવું? આમ વિચાર કરી પોતે તેજ સ્વરૂપે શ્રીમદ્ભાગવતમાં પ્રવેશ કર્યો. તે દિવસથી શ્રીમદ્ભાગવત પોતે વાણીરૂપ શ્રીકૃષ્ણની સાક્ષાત્ ભૂતિ છે. તે સેવા કરવાથી, સાંભળવાથી, પાઠ કરવાથી અને દર્શન કરવાથી સર્વનાં પાતિકનો નાશ કરે છે. તેમાં પણ સમાહ-પારાયણ સાંભળવી તે સર્વ કરતાં અધિક છે. કલિયુગમાં સર્વ સુખદાયક સાધન કરતાં મુખ્ય ધર્મસાધન ભાગવતનું શ્રવણ ગણાય છે. કારણ કે સમાહ-પારાયણ સાંભળ્યા વગર પુરુષો દેવથી પણ ન તદ્દ શકાય એવી માયાને જીતી શકતા નથી. એટલા માટે સમાહ-પારાયણને મુખ્ય ધર્મ ગણેલો છે.

સૂત કહે છે—હે શૌનક, આવી રીતે સમાહ-પારાયણ શ્રવણ કરવાથી ધણું ફળ છે, એમ સભામાં ઋષિયો નિરૂપણ કરતા હતા એવામાં ત્યાં એક મોટું આશ્રમ એ હતું કે પ્રેમથી પરિપૂર્ણ એવી ભક્તિ હે શ્રીકૃષ્ણ, હે ગોવિંદ, હે હરે, હે મુરારે, હે નાથ, એવાં નામ વારંવાર બોલતી થકી પોતાના જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય નામના બે તરુણ કુમારને સાથે લઈને ત્યાં પ્રગટ થઈ.

ભાગવતના અર્થરૂપ અલંકાર વડે અલંકૃત, સુંદર વેષ ધારણ કરનારી એવી ભક્તિને આવેલી જોઈ સધળા સભાસદો વિચાર કરવા લાગ્યા કે આ સ્ત્રી મુનિયોની વચમાં થઈને અહીં શા માટે આવી હશે?

સનતકુમારે ઉત્તર આપ્યો કે હમણાં શ્રીમદ્ભાગવત અહીં વંચાય છે માટે આ ભક્તિ આવેલી છે. તે સાંભળી તરત જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય સહિત આવેલી ભક્તિ પ્રણામ કરી સનતકુમારને કહેવા લાગી.

ભક્તિ કહે છે—હે સનતકુમાર, હું કળિયુગને લીધે ક્ષય પામી હતી, પરંતુ આપે ક્યારસ વડે પાછી મને પુષ્ટ કરી સજીવન કરી તો હવે મારે ક્યાં રહેવું તે કહો.

કુમારે કહે છે—હે ભક્તિ, તું ભક્તતા અંતઃકરણમાં ભગવાનનું સ્વરૂપ સ્થાપન કરનારી છે, વળી અનુપમ પ્રેમભાવને જન્યૂત કરનારી છે અને સંસારના રોગ માત્રને હરનારી છે, માટે તું ધીરજથી વૈષ્ણવના અંતઃકરણમાં હમેશાં વાસ કર, કારણ કે ત્યાં વાસ કરવાથી કળીના મહાનુ દોષોનું તને દર્શન પણ થશે નહીં.

એવી રીતની કુમારોની આજ્ઞા થઈ એટલે ભક્તિ-એ ભક્તતા મનમાં વાસ કર્યો. સકળ ભૂમંડલમાં જે મનુષ્યના મનમાં શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિજન કેવળ હોય છે એવા નિર્ધન મનુષ્યોને પણ ધન્ય છે; કારણ કે ભગવાન પણ ભક્તિરૂપ રજ્જુમાં બંધાઈને પોતાના વૈકુંઠ લોકનો લાગ કરી ભક્ત જનના મનમાં નિવાસ કરે છે. આ સંસારમાં પરબ્રહ્મરૂપ ભગવદ્ ભક્તનો મહિમા તને કેટલો કહીએ? પરંતુ જે ભગવદ્ ભક્તનો સંગ કરે તો જ્ઞાતા અને વસ્તા બંને જણા શ્રીકૃષ્ણની સાયુ-

જ્ય ગતિને પામે છે, માટે બીજા ધર્મોનો લાગ કરી કેવળ શ્રીકૃષ્ણ ઉપર ભક્તિ-પ્રેમ ધારવો.

બ્રમોઽથ તે કિમધિકં મહિમાનમેવં
બ્રહ્માત્મકસ્ય ભુવિ માગવતામિધસ્ય ।
યત્સંશ્રવાનિગદિતે લભતે સુવક્તા
શ્રોતાપિ કૃષ્ણસમતા મલમન્યધર્મેઃ ॥

ઇતિશ્રી પદ્મપુરાણના ઉત્તરખંડ વિષે શ્રીમદ્ભાગવત
માહાત્મ્યમાં ભક્તિ કષ્ટ નિવર્તન નામનો
તૃતીયાધ્યાયઃ ॥

અધ્યાય ૪ થો.

સૂત ઉવાચ.

અથ વૈષ્ણવચિત્તેષુ દૃષ્ટા મક્તિમલૌકિકીં ।

નિજલોકં પરિત્યજ્ય મગવાનુ મક્તવત્સલઃ ॥

સૂત કહે છે—હે શૌનક, તે પછી વનમાલાને ધારણ કરનારા, મેઘ જેવાં સ્થામ, પીળાં વસ્ત્ર પહેરનારા, કટિમેખલા ધારણ કરતા, ઝળઝળાટવાળા મુકુટ અને કુંડળવડે અલંકૃત, પરમાનંદ અને જ્ઞાન ભૂતિ, મધુરીસીમુરલી ધારણ કરનારા, ભક્તવત્સલ ભગવાન, વૈષ્ણવોના મનમાં અલૌકિક ભક્તિ જોઈ, પોતાના લોકનો લાગ કરી, ભક્તોનાં નિર્મળ અંતઃકરણમાં આવીને રહ્યા અને વૈકુંઠવાસી વૈષ્ણવો અને ઉદ્ધવ આદિ શ્રીમદ્ભાગવતની કથા સાંભળવા માટે યુગ રૂપ ધરીને આકાશમાં ઉભા રહ્યા. જ્યારે કથાનો આરંભ થવાનો વખત થયો ત્યારે જયજયકારના શબ્દો થવા લાગ્યા; રસમાં અલૌકિક વધારો થવા માંડ્યો; અમિલ (અને) પુષ્પની વૃષ્ટિ થવા માંડી તથા વારંવાર શંખ નાદ થવા લાગ્યો. આ વખતે તે સભામાં જે જે દેવ, મનુષ્ય વગેરે બેઠા હતા તેને દેહનું, ધરનું અને પોતાના આત્માનું જરા પણ ભાન રહ્યું નહીં. આવી અવસ્થા જોઈ નારદ બોલ્યા.

નારદ કહે છે—હે કુમારો, આજ શ્રીમદ્ભાગવતના પારાયણનો મહિમા ધણોજ અલૌકિક મારા જોવામાં આવ્યો. આ જ્ઞાનયજ્ઞમાં સૂર્ય, શક અને બીજાં પશુ તથા પક્ષિયો જે બેઠાં છે તેનાં પણ પાપ માત્ર નાશ થઈ ગયાં. માટે મનુષ્ય લોકમાં કલિયુગ વિષે મનને પવિત્ર કરનાર અને પાપોનો નાશ કરનાર શ્રીમદ્ભાગવત વગર બીજું એક પણ પવિત્ર શાસ્ત્ર નથી. આપ કૃપાળુઓએ લોકો ઉપર દયા કરી, તેનું હિત વિચારી, અવધ્ય આ નવીન માર્ગ પ્રગટ કર્યો છે, માટે શ્રીમદ્ભાગવતનું પારાયણ સાંભળવાથી કાણ કાણ પવિત્ર થાય છે તે કહો?

કુમારે કહે છે—જે મનુષ્યો પાપ કરનારા છે, હમેશાં દુરાચરણી છે, અવળે માર્ગે જનારા છે, ઘણા કોપી છે, કુટીલ છે

અને કામી છે, તે કલિયુગમાં શ્રીમદ્ભાગવતનું પારાયણ સાંભળે તો પાપ રહિત થાય છે. ખોડું બોલનારા, માતા અને પિતાની નિંદા કરનારા, ઘણા તૃષ્ણાળુ, આશ્રમ ધર્મથી બહાર, દંભી, મત્સરી, ઘાતકી વગેરે પણ સમાહ-પારાયણ સાંભળવાથી પવિત્ર થાય છે. પંચ મહા પાપ કરનારા, છળ કપટ કરનારા, કૂર, પિશાચ જેવા નિર્દય, બ્રાહ્મણના પૈસાના ખાનારા, બ્લિચારી વગેરે કલિયુગમાં શ્રીમદ્ભાગવતની સમાહ સાંભળવાથી પવિત્ર થાય છે. જે શઠ પુરુષો હઠ વડે કાયા, વાણી અને મનથી હમેશાં પાપ કરે છે, જે પર દ્રવ્યથી પોતાનું પોષણ ચલાવે છે, જે મલિન અને દુષ્ટ અંતઃકરણના છે, તે પણ કલિયુગમાં શ્રીમદ્ભાગવતનું પારાયણ શ્રવણ કરવાથી શુદ્ધ થાય છે. અહીં તમને એક પુરાતની ઇતિહાસ સંભળાવીશ કે જે શ્રવણ કરવાથી પાપ માત્રનો નાશ થાય.

પૂર્વે તુંગભદ્રા નદીના કિનારા ઉપર એક શોભિતું શહેર હતું. તેમાં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર પોત પોતાના ધર્મમાં અચળ રીતે વર્તતા હતા. ત્યાં એક આત્મદેવ નામનો બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તે વેદમાં નિપુણ હતો. શ્રાવ્ય કર્મ અને સ્માર્ત કર્મમાં ધણીજાં કુશળ હતો. કાંતિમાં ખીજા સૂર્યનારાયણ જેવો દિપ્તો હતો. આ બ્રાહ્મણ ભિક્ષાનો ધંધો કરતો હતો તો પણ પૈસાદાર હતો. તેની સ્ત્રીનું નામ **ધુંધુલી** હતું. તે જો કે સારા કુલમાં જન્મેલી હતી તોપણ પોતાનું વચન શરવા દેતી નહીં. અર્થાત્ દુરાગ્રહી, મમતી, કળ્યાણી, ને દ્વેષીત્રી સ્ત્રી હતી. જે બોલતી તેજ કરતી. હમેશાં ખીજા લોકોની વાર્તા કરી કરતી અને બહુ બોલનારી હતી. ધરતું કામ કરવામાં શૂરવીર, લોભી અને કળ્યાણી હતી, તેને લીધે તે સ્ત્રી પુરુષને અર્થ કામ અને ધર આદિમાંથી કંઈ પણ સુખ મળ્યું નહીં. જ્યારે દમ્પતિની વૃદ્ધાવસ્થા થઈ ત્યારે તે બન્ને જણાએ પુત્રને માટે ગાય, સુવર્ણ, પૃથ્વી અને વસ્ત્રોનાં દાન બ્રાહ્મણને આપવા માંડ્યાં.

આમ તેણે પોતાના અર્ધા ધનનો અર્થ કરી નાખ્યો તોપણ પુત્ર કે પુત્રી એક પણ સંતાન તેમને સાંપડ્યું નહીં; તેથી તે બ્રાહ્મણને બહુ બહુ ચિંતા થવા લાગી. એક વખતે તે બ્રાહ્મણ ચિંતામાં ડુબી જવાથી દુઃખનો મોઢો ધરતો ત્યાગ કરી વનમાં ગયો. મધ્યાહ્નનો વખત થયો એટલે તે બ્રાહ્મણને અત્યંત તૃષ્ણા લાગવાથી પાણી પીવા માટે એક તળાવ ઉપર ગયો. તળાવમાં ઉતરી, પાણી પીને વાંઝીયાપણાના દુઃખથી અતિ દુર્બળ થઈ ગયેલો તે બ્રાહ્મણ ત્યાં બેઠો; એવામાં બે ઘડી પછી એક કોઈ સંન્યાસી તે તળાવમાં પાણી પીવા માટે આવ્યો. તે પાણી પીને એક તરફ બેઠો કે તરત આ બ્રાહ્મણ તે સંન્યાસીને જોઈ તેની પાસે ગયો અને તેને પ્રણામ કરી, નિસાસો મૂકી, તેની આગળ બેઠો. તે જોઈ સંન્યાસી પૂછવા લાગ્યો.

સંન્યાસી પૂછે છે-હે બ્રાહ્મણ, તું શા માટે રડે છે? તારે એવડી મોટી શી ચિંતા આવી પડી છે? તારા દુઃખનું કારણ મને ઝટ કહી બતાવ.

બ્રાહ્મણ કહે છે-મહારાજ, પૂર્વે જન્મના પાપને લીધે દુઃખ ઉપજ્યું છે, હું શું કરું? મારા પિતરોને હું તપણુમાં જે જળ આપું છું તે, તેઓને ઉજળુ પીવું પડે છે; કારણ કે મારા મુઠા પછી હવે તેને કોઈ પણ જલપ્રદાન કરશે નહીં. હું જો કંઈ વસ્તુ પ્રેમપૂર્વક દેવ અને બ્રાહ્મણને અર્પણ કરું છું તો તે લેતા નથી, માટે આ વાંઝીયાપણાના દુઃખથી પીડાઈને પ્રાણ ત્યાગ કરવા માટે અહીં આવ્યો છું. જે વાંઝીયો છે તેના જીવંતરમાં અને તેના ઘરમાં ધૂળ પડી. તેના ધનને ધિકાર છે અને તેના કુળને પણ ધિકાર છે. અધુરામાં પુરું વળી એ છે કે હું જે ગાયને પાળું છું તે પણ વાંઝીયો થાય છે, હું જે ઝાડ વાવું છું તેમાં ફળ પણ થતું નથી. મારે ઘેર કોઈ ફળ આવ્યું હોય તો તે આવતાં વેંતજ શુકાષ્ટ જાય છે. માટે મારે અભાગિયા વાંઝીયાને હવે જીવીને શું લાભ છે?

આટલું કહી દુઃખ વડે અત્યંત પીડાવાથી તે રદન કરવા લાગ્યો. આ વખતે તે સંન્યાસીને મનમાં અતિશય ડરણું ઉત્પન્ન થઈ. પછી યોગદૃષ્ટિથી તે સંન્યાસીએ બ્રાહ્મણના લલાટમાંના અક્ષરો વાંચી, તેનું નસીબ તપાસી લઈ વિસ્તારથી કહેવા લાગ્યો.

સંન્યાસી કહે છે-હે બ્રાહ્મણ, પ્રજારૂપ અજ્ઞાનનો ત્યાગ કર, કારણ કે કર્મમાં જેવું લખેલું હોય તેવું થાય છે; અર્થાત્ કર્મની ગતિ ધણીજાં બળવાન છે. માટે મનમાંથી અજ્ઞાનને દૂર કરી સંસાર વાસનાનો ત્યાગ કર. હે બ્રાહ્મણ, હું કહું છું તે સાંભળ. મેં તારું નસીબ તો જોઈ લીધું, તેમાં તો તને સાત જન્મ પર્યંત પુત્ર પ્રાપ્તિ થાય તેમ નથી. વળી સંતાનમાં કશું પણ સુખ નથી. સગર* રાજા પુત્રથી ઘણું દુઃખ પામ્યો. અંગરાજ† પણ પુત્રના દુઃખથી ઘણો પીડાયો હતો, માટે કુટુંબ સંબંધી દુર્વાસના તથા દઈ ઇચ્છા પ્રમાણે સંન્યાસ ગ્રહણ કર; કારણ કે તેમાં સર્વથા સુખ રહેલું છે.

બ્રાહ્મણ કહે છે-મહારાજ, આપ વિવેક-જ્ઞાન રાખવાનું કહો છો, પણ તેમાં મને શો લાભ? માટે ગમે તેમ કરીને પણ મને પુત્ર આપો. જો પુત્ર આપશે નહીં તો શોકવટે મૂર્છિત એવો હું આપની આગળ પ્રાણત્યાગ કરી દઈશ. સંન્યાસ ગ્રહણ કરવામાં હું રાજી છું, પણ પુત્ર વગર સંન્યાસ લેવો તે શુષ્ક સંન્યાસ કહેવાય છે. પણ પુત્ર, તેને ઘેર પુત્ર હોય અને સંન્યાસ લેવો, તે સંન્યાસ સરસ-સારવાળો ગણાય છે. આવી રીતે બ્રાહ્મણનો પુત્ર વિષે આગ્રહ જોઈ સંન્યાસી બોલ્યો.

*સાક હજાર પુત્રો કપિલ મુનિના આશ્રમમાં મરણ પામ્યા તેથી.

† વેનરાજ ઘણો ઘાતકી થયો, જો બ્રાહ્મણનો વિરોધિ થયો તેથી.

સંન્યાસી કહે છે—અરે ત્રિપ્ર, પૂર્વે ચિત્રકેતુના નસીબમાં પુત્ર નહતો, તોપણ તેણે બ્રહ્માત્મારથી પુત્ર માગ્યો તો તેને દુઃખી થતું પડ્યું. માટે હવે દેવ મનુષ્યની માફક તું દીકરાથી સુખી થઈશ નહીં. તને આ વખતે ધણેજ આશ્ચર્ય છે માટે તું ગરજને શું કહું.

આમ તે બ્રાહ્મણનો જ્યારે બહુજ આશ્ચર્ય દોઢો લારે તે સંન્યાસીએ તે બ્રાહ્મણને એક દળ આપીને કહ્યું કે આ દળ તું અને તારી સ્ત્રી બંને જણાં પ્રાસન કરજો. તેના પ્રતાપથી તારે પુત્ર આવશે. તારી સ્ત્રીએ એક વર્ષ સુધી સત્ય, પવિત્રતા, દયા, દાન અને એક વખત બોજન કરવું—એટલો નિયમ પાળવો કે જેથી નિર્મળ પુત્ર આવે. આટલું કહી, તે બ્રાહ્મણને દળ આપી, સંન્યાસી ચાલતો થયો અને બ્રાહ્મણ તે દળ લઈ પોતાને ઘેર આવી, તે દળ પોતાની સ્ત્રીના હાથમાં આપી બહાર ગયો. તેની સ્ત્રી જે ધણીજ કુટિલ હતી, તે હાથમાં દળ લઈ, પોતાની સખી પાસે જઈ શેવા લાગી અને બોલી કે મને તો મોટી ચિંતા ઉપજી ચઈ, માટે હું દળ ખાઈશ નહીં. કારણ કે દળ ખાવાથી ગર્ભ રહે અને તેને લીધે પેટ વધીને મોટું થાય, પેટ મોટું થાય ત્યારે ઝાણું જમાય નહીં. થોડું જમાવાથી અશક્તિ થવાને લીધે દારુણ દુઃખ થવાથી હું ધરતું કામ કરી શકું નહીં. કદી ગામ ઉજડ થઈ જાય તો ગર્ભિણી સ્ત્રી કેમ દોડી શકે? કારણ કે પોપટની માફક પેટમાં ગર્ભ હોય તે પેટ કેમ ઉપાડી શકાય? કદી ગર્ભ આડો અવગો થઈ જાય તો માથું મરણ થાય. વળી હું કામલાંગી, તે હું જણવાતું દુઃખ કેમ સહન કરી શકું? જ્યારે હું સુવાવડમાં ખાટલે પડું ત્યારે મારી નણુંદ માથું સધળું ધન લઈ જાય. વળી આપણાથી સત્ય બોલવું, પવિત્રતા રાખવી વગેરે બની શકે નહીં. છોકરાંવાળી બાઈડીને છોકરાંને રમાડવાં, ઉછેરવાં વગેરેમાં, ધણું કષ્ટ પડે છે, માટે વાંઝણી અને રાંડીરાંડ સ્ત્રીને સુખી માનવી એમ મને તો લાગે છે. આવા આવા કુતર્ક કરી તે બ્રાહ્મણીએ દળ ખાધું નહીં. પછી તેના સ્વામિએ ઘેર આવીને પૂછ્યું કે, કેમ દળ ખાધું? તેના ઉત્તરમાં તે સ્ત્રીએ કહ્યું કે હા મેં દળ ખાધું.

એક દિવસે તેને ઘેર તેની બહેન મળવા આવી એટલે આ બ્રાહ્મણીએ કહ્યું કે બહેન, મને તો એક મોટી ચિંતા આવી પડી છે. તે ચિંતામાં ને ચિંતામાં હું દુર્બળ થઈ ગઈ છું. મારે હવે શું કરવું? તે સાંભળીને તેની બહેન સઘળી વાતો પૂછી લઈને બોલી, બહેન, હું હમણાં સગર્ભા છું. જ્યારે જણીશ ત્યારે માથું બાળક તને આપીશ, માટે હમણાં મેં જ્યાં સુધી જરૂર નથી ત્યાંસુધી તારે પણ ગર્ભિણીનો ખોટો ઢોંગ કરી ઘરમાં છાનાંમાનાં રહી મોજ મારવી. જ્યારે હું જણું ત્યારે તારે મારા પતિને નાણું આપી તેના બદલામાં તે બાળક લઈ લેવું, તે તને આપશે. પછી મોઢો કહેશે કે આ સ્ત્રીના તો

ગર્ભ છ મહિનાનો થઈને પડી ગયો, એમ મારી વાર્તા વિશ્વાસ પડશે એટલે હું તારે ઘેર હમેશાં આવી તારા છોકરાને ધવરાવી જઈશ; તારે જરા પણ ચિંતા કરવી નહીં. પરીક્ષા જોવા માટે આ દળ તું ગાયને આપ. તે સાંભળી પેલી બ્રાહ્મણીએ સહજ સ્ત્રીસ્વભાવની અપળપણાને લીધે તે દળ ગાયને ખવરાવી દીધું.

થોડા દિવસ વિત્યા પછી તેની બહેન સગર્ભાએ જરૂર અને તેને પુત્ર આવ્યો. એટલે તેના પતિયે તે છોકરાને લઈ એકાંતમાં કોઠા ન જાણે તેમ ધુધુડીને આપ્યો. ધુધુડી તે છોકરાને લઈને પોતાના પતિને કહેવા લાગી કે ‘મારે તો પુત્ર પ્રસવ થયો.’ એવામાં આત્મદેવને દીકરો આવ્યાની ખબર માણસોને થતાં તેઓ અતિ હરખાવા લાગ્યાં. આત્મદેવે બ્રાહ્મણને દાન આપી, પોતાના પુત્રના જન્મ વખતનો સર્વ સંસ્કાર કર્યો, ગીત ગવરાવ્યાં, વાદિત વગડાવ્યાં. આવી રીતે આત્મદેવના ઘર આગળ મંગળ વર્તીઈ રહ્યું. પછી ધુધુડીએ પોતાના પતિને કહ્યું કે ‘મારા સ્તનમાં દૂધ નથી, માટે બીજી સ્ત્રીને ધવરાવી મારા બાળકને મોટો શી રીતે કરી શકાશે? હમણાં મારી બહેનનો છોકરો છ માસનો થઈને મરણ પામ્યો છે, માટે તેને બોલાવી આપણા ઘરમાં રાખો એટલે તે છોકરાને ધવરાવીને મોટો કરશે.’ સ્ત્રીતું કહેવું સાંભળી પુત્રની રક્ષા માટે તેના પતિયે તે પ્રમાણે સર્વ કહ્યું. પછી તે છોકરાની માતાએ તેનું ધુધુકારી એવું નામ પાડ્યું.

ત્રણ માસ વિત્યા એટલે પેલી ગાયને પણ અતિ સુંદર અંગવાળો, દિવ્ય, નિર્મળ, સુવર્ણ જેવી કાંતિવાળો એક પુત્ર અવતર્યો. તે જોઈ બ્રાહ્મણના મનમાં અતિશય આનંદ થયો અને તે બ્રાહ્મણે પુત્રના જન્મતી વખતના સર્વ સંસ્કાર કર્યા. માણસો પણ ગાયને પુત્ર અવતર્યો, તે સાંભળીને આશ્ચર્ય થતાં ત્યાં જોવાને માટે આવ્યાં અને કહેવાં લાગ્યાં કે ‘જુઓ! આજ આત્મદેવના મહા ભાગ્યનો ઉદય થયો. કારણ કે તેની ગાયને પણ એક દેવતાઈ પુત્ર અવતર્યો.’ આમ યોગેર આશ્ચર્યજનક વાત ફેલાઈ ગઈ, પરંતુ જે છાની આખત બની હતી તે કોણના જાણવામાં આવી નહીં. પછી તે બ્રાહ્મણે તે છોકરાના કાન ગાયના કાન જેવા જોઈ તેનું ગોકર્ણુ એવું નામ પાડ્યું. થોડો કાળ વિત્યા પછી તે બહેન છોકરા યુવાવસ્થાને પામ્યા, તેમાં ગોકર્ણુ મહા પંડિત અને જ્ઞાની થયો અને ધુધુકારી મહા ખગ, સ્નાન અને પવિત્રતા આદિ આચારથી રહિત, અભક્ષ્ય બ્રહ્મણ કરનાર, ક્રોધી, વેશ્યા વગેરેના સંગ કરનાર, શખને હાથે બોજન કરનાર અને ચોર નિવડ્યો. તેને સર્વ મનુષ્યો સાથે દ્રેષ હતો, તે બીજાના ઘરમાં આંગ વગેરે મૂકતો અને છોકરાને રમાડવા મિસે લઈને ફૂવામાં પધરાવી દેતો. તે ધણેજ હિંસક હતો. હથીઆર રાખતો, ગરીબોને અને આંધળાને દુઃખ આપતો, હમેશા હાથમાં જળ વગેરે

લઈ ચંડાળની સાથે દૂધ કરતો, આવી રીતે ધણેજ દુરાચારી થયો. તે ધુંધુકારીએ વેશ્યાની સોખતમાં પોતાના પિતાનું સર્વ દ્રવ્ય નાશ કરી નાખ્યું. એક દિવસે ધુંધુકારી પોતાનાં માતા પિતાને માર મારી ધરનાં વાસણો લઈ ગયો. પછી તેનો પિતા આત્મદેવ જે અતિ લોભી હતો તે નિર્ધન થઈ જવાથી ધોટા પાડીને રફન કરવા લાગ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે ‘અરે વાંઝિયા-પણું ધણુંજ સારું, પણ દુઃખ આપનાર કુપુત્ર સારો નહીં. ક્યાં જઈ ? કોનો આશ્રય લઉં ? હવે કોણ મારું દુઃખ મટાડે ? મને મહા કષ્ટ આવી પડ્યું છે, માટે હું પ્રાણુ લાગ કરું તો સારું.’ આમ વિલાપ કરે છે એવામાં મહા જ્ઞાની ગોકર્ણુ લાં આળ્યો અને પોતાના પિતા રફન કરતા હતા તેને વૈરાગ્યનો ઉપદેશ કરવા લાગ્યો.

ગોકર્ણુ ઉપદેશ કરે છે-‘હે પિતાજી, આ સંસાર ખરેખર સાર વગરનો, દુઃખમય અને મોહ કરનારો છે. લીકરો કેનો ? અને ધન કેતું ? જે માણસ સંસારમાં રનેહ બાંધે છે, તેને હમેશાં દુઃખી થવું પડે છે. તમે વિચારશો તો ઇંદ્રને પણ સુખ નથી. તેમ ચક્રવર્તીને પણ સુખ નથી પણ એકાંતવસ કરનારા, સંસારથી દૂર વસેલા મુનિને સુખ છે. માટે મારો પુત્ર, મારું ધન, આવું જે અજ્ઞાન છે તે મૂકી દો; નહોતર મોહથી નરકમાં જવું પડશે. આ પંચભૂતથી ખતેલો દેહ પરિણામે નાશ પામશે. માટે સર્વ વસ્તુનો ત્યાગ કરી વનમાં વાસ કરો.’

પુત્રનું જ્ઞાનમય વચન સાંભળી આત્મદેવને વનમાં જવાની ઇચ્છા થઈ, તેથી તેણે પુત્રને પ્રશ્ન પૂછ્યું કે, ‘હે પુત્ર, મારે વનમાં જઈને શું કરવું ? તે તું વિસ્તારથી કહી બતાવ. હે પુત્ર, હે દયાનિધિ, મૂર્ખ એવો હું, મારાં કર્મને લીધે આ અજ્ઞાનરૂપ કુવામાં રનેહ પાસથી બાંધાઈને પડ્યો છું, માટે તું મારો ઉદ્ધાર કર. હું પોતાની મેળે તરવા શક્તિમાન નથી.’

ગોકર્ણુ કહે છે-‘હે પિતાજી, હાડકાં, માંસ અને લોહીથી ભરેલા દેહનું અભિમાન મૂકી, સ્ત્રી પુત્રાદિમાં મમતા મૂકી, આ સંસાર ક્ષણ ક્ષણમાં નાશ પામતો જન્ય છે એમ જાણી, વૈરાગ્યનાજ એક રાગી થઈ શ્રીકૃષ્ણમાં ભક્તિ રાખો, ધર્મની સેવા કરો અને સંસારના વ્યવહાર માત્રનો ત્યાગ કરો. સત્યરૂપોની સેવા કરો પણ કામની તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરો અને ખીજના દોષ તથા ગુણનો વિચાર ઝટ છોડી દઈ શ્રીકૃષ્ણની સેવા અને તેનાં ચરિત્રની કથાઓનું સેવન કરો.’

આવી રીતે પોતાના પુત્રનાં વચનો સાંભળી સાઠ વર્ષની વયે પહેાંચેલો આત્મદેવ પોતાનું મન દટ કરી વનમાં જઈ, લાં શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવા લાગ્યો અને શ્રીમદ્ ભાગવતના દશમસ્કંધનો પાઠ કરવા લાગ્યો. છવટે તે શ્રીકૃષ્ણના અક્ષર ધામમાં ગયો.

एवं सुतोक्तिवशतोऽपि गृहं विहाय
यातो वनं स्थिरमतिर्गतप्राष्ठवर्षः ।

युक्तोहररनुदिनं परिचर्ययासौ

श्री कृष्णमाप नीततं दशमस्य पाठात् ॥

ઈત શ્રી પદ્મપુરાણના ઉત્તરખંડ વિષે શ્રીમદ્ ભાગવત
માહાત્મ્યમાં વિષ્ણુ મોક્ષ નામનો ચતુર્થોધ્યાય:॥

અધ્યાય પ મો.

મૂત ઉવાચ.

पितर्युपरते तेन जननी ताडिता भृशं ।

क मित्तं तिष्ठते ब्रूहि हनिष्ये लक्ष्म्या न चेत् ॥

સત કહે છે-હે રૌનક, જ્યારે ધુંધુકારીના બાપ મરી ગયો ત્યારે તેણે પોતાની માતાને ખૂબ મારીને કહ્યું કે, સાચું બોલ, મારા પિતાએ ધન ક્યાં રાખ્યું છે? જે બતાવીશ નહીં તો એક લાત મારીશ.’ આવી રીતે પુત્રની ધમકાથી અને તેના અતિશય દુઃખથી તેની મા રાત્રિનો વખત થયો એટલે કુવામાં પડી મરણ પામી. પછી ગોકર્ણુ યોગ માર્ગનો આશ્રય કરી તીર્થ યાત્રા કરવા ચાલી નિસર્યો. તેને સુખ કે દુઃખ કંઈ પણ ન હતું. તેમ કોઈ શત્રુ કે મિત્ર પણ ન હતો. તે પોતે હમેશાં ઈશ્વર ભજનમાં પોતાનો કાળ કાઢવા કરતો. ગોકર્ણુ પણ તીર્થ યાત્રા કરવા ગયો એટલે પાછળ ધુંધુકારી એકલો ધરમાં રહેવા લાગ્યો. તેણે પોતાના ધરમાં પાંચ વેશ્યા રાખી હતી, તેના પોષણ માટે તે ધણુંજ હલકાં કામ કરવા લાગ્યો. એક દિવસે તે વેશ્યાએ ધુંધુકારીને કહ્યું કે અમારે તો ધરેણું જોઈએ છીએ માટે ધન આપો. તે સાંભળી કામમાં આંધળો થયેલો ધુંધુકારી મૃત્યુનો વિચાર કર્યા વગર ધરેણું લેવા માટે નિકળ્યો અને શહેરમાંથી આવું અવળું કોઈનું ધન, ધરેણું અને વસ્ત્ર ચોરી કરીને ઘેર આવ્યો અને વેશ્યાઓને સારાં વસ્ત્રો, કેટલાંક ધરેણું-ઓ અને ધન વગેરે આપ્યું. જ્યારે રાત્રિ પડી ત્યારે તે ધુંધુકારી સુઈ ગયો એટલે વેશ્યાઓ તેના ધરમાં ધણું નાણું જોઈ વિચાર કરવા લાગી કે, આ હમેશાં ચોરી કરે છે, માટે રાજા એને અવશ્ય કેદ કરી, તેનું સજાનું ધન છુટી લઈ, તેને મારશે. તેથી તે ધનને છાનું રાખવા માટે આપણેજ આને શા માટે મારીએ નહીં. માટે આને મારી તેનું ધન લઈ-ને, હરકોઈ જગ્યાએ આપણે નારી જઈશું. આવો ઠરાવ કરી તે વેશ્યાઓ રાત્રિમાં સુતેલા ધુંધુકારીને દોરીથી મજબૂત બાંધી, તેના કંઠમાં ફાંસો નાંખીને મારવા લાગી. તેપણ તે જલ-દીથી મરી ગયો નહીં એટલે તે સ્ત્રીએ ધમરાઈ. પછી તે વેશ્યાઓએ ધુંધુકારીના મુખમાં ધગધમતા અંગારાઓ ભરી એ-

ટલે તે અગ્નિની જાળની અતિશય બળતરા થવાથી આકુળઆકુળ થઈને મરણ પામ્યો. સાદસ કમ કરનારી વેશ્યાઓએ તે ધુંધુકારીના શરીરને એક હંડા ખાડામાં નાખી દીધું. આ જાની બાબત કોઈના પશ્ચ જાણવામાં આવી નહીં. પછી બે ત્રણ દિવસ થયા તો પશ્ચ ધુંધુકારી કોઈ પાડોસીના જોવામાં આવ્યો નહીં ત્યારે તેણે પૂછ્યું કે 'ધુંધુકારી ક્યાં ગયો છે?' એટલે તે વેશ્યાઓએ જવાબ આપ્યો કે 'તે તો ધન કમાવાના લોભથી ધણા દૂર દેશમાં ગયા છે, પણ પાછા આવે વર્ષમાં આવશે.' વિદ્વાન્ માણસે મરી ગયેલી સ્ત્રીના પશ્ચ વિશ્વાસ કર્યો નહીં. જેણે સ્ત્રીના ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યો તેને અવશ્ય દુઃખ ભોગવવું પડે છે. સ્ત્રીનું વચન હમેશાં અચૂતમય હોય છે કે જે કામીને અતિશય મીઠાશ ઉપજાવે છે, પણ તેનું હૃદય તો તરવારની ધાર માફક તીક્ષ્ણ હોય છે કે જે અતિ દુઃખ આપે છે. માટે સ્ત્રીને કોઈ પણ વહાલો છે એમ જાણવું નહીં.

આની રીતે ધણા પતિવાળી તે વેશ્યાઓ ધુંધુકારીનું ધન લઈને ચાલી ગઈ અને ધુંધુકારી પોતાના કુર્મચી મહા પ્રેત થયો. પછી તે વાસુનું રૂપ ધારણ કરી ટાઢ અને તડકામાં અતિ પીડાઈ જીવ્યો અને તરસ્યા દશ દિશામાં દોડવા લાગ્યો પણ ક્યાંય તેને આશ્રય મળ્યો નહીં ત્યારે તે 'હા દેવ,' એમ બોલી વારં-વાર આફંદ કરવા લાગ્યો. આમ ધણા કાળ તેણે દુઃખ ભોગવ્યું. પછી કેટલોએક કાળ ગયા કેડે ગોકર્ણુ લોકો પાસેથી ધુંધુકારી મરી ગયાની ખબર સાંભળી એટલે તેને અનાય જાણી, ગયામાં તેનું શ્રાદ્ધ કર્યું, અને તે પછી જે જે તીર્થમાં પોતે ગયો તે તે તીર્થમાં તેનું શ્રાદ્ધ કરવા લાગ્યો. એમ તીર્થ યાત્રા કરતો ગોકર્ણુ પોતાના શે-હેરમાં આવ્યો. રાત્રિને વખતે પોતાના ધરના આંગણમાં સુવા માટે આવ્યો એવામાં આડોસી પાડોસીએ તેને જોળખ્યો. તે પોતાના ધરના આંગણમાં સૂતો હતો એવામાં અર્ધ રાત્રિયે ધુંધુકારી આવ્યો ને તેણે પોતાના બાઈને સૂતેલો દીકો કે તેને પોતાનું ભયંકરરૂપ બતાવ્યું. ધડીમાં ઘેરાનું રૂપ બતાવ્યું, ધડીમાં હાથીનું રૂપ બતાવ્યું, ધડીમાં ઈંદ્રનું રૂપ બતાવ્યું, ધડીમાં અગ્નિ ને ધડીમાં પુરુષનું રૂપ બતાવ્યું. આવું વિપરીતરૂપ જોઈ ગોકર્ણુ જાણ્યું કે આ કોઈ દુર્ગતિને પામેલો જણાય છે. આમ નિશ્ચય કરી પોતાના મનમાં ધીરજ રાખી, પોતે કહેવા લાગ્યો.

ગોકર્ણુ કહે છે-તું ભયંકર પ્રેત છે, પિશાચ છે, રાક્ષસ છે કે કોણ છે? આવી દશાને કેમ પામ્યો, તે મને કહી બતાવ.

સૂત કહે છે-આવી રીતે ગોકર્ણુ જ્યારે પૂછ્યું ત્યારે ધુંધુકારી ખૂબ રૂદન કરવા લાગ્યો, પણ બોલી શક્યો નહીં, તેથી માત્ર સંઘા કરવા લાગ્યો એટલે ગોકર્ણુ પોતાના હાથમાં પાણી લઈ તેના શરીર ઉપર છાટ્યું એટલે તે પાપ રહિત થઈ તરત બોલવા લાગ્યો.

પ્રેત કહે છે-મહારાજ, હું તમારો બાઈ ધુંધુકારી છું.

મેં મારા પોતાના દોષે કરીને બ્રાહ્મણપણું ખેડ્યું છે. હું અજ્ઞાન હતો માટે મારા દુષ્ટ કર્મનો કંઈ છોડા નથી. હું પોતે લોકોની હિંસા કરતો, તે દુઃખ માટે મને મારી સ્ત્રીઓએ મારી નાખ્યો. તેથી પ્રેતના અવતારમાં જન્મી આવી દુર્દશા ભોગવું છું. અને દેવાધિન ધ્રુજને લીધે વાયુનો આહાર કરીને છડું છું. હે ભાઈ, તમે તો દયાસાગર છે, માટે મને આ દુઃખમાંથી મુક્ત કરો.

ગોકર્ણુ કહે છે-તારે માટે તો મેં ગયામાં વિધિ પ્રમાણે પિંડ મૂક્યા હતા, તોપણ તારી સદ્ગતિ થઈ નહીં એ મને મોડું આશ્ચર્ય લાગે છે. કારણ કે ગયાશ્રાદ્ધ કરવાથી જે મુક્તિ ન થાય તો પછી બીજો કયો ઉપાય? એક પણ નહીં. હે પ્રેત, હવે મારે શું કરવું? તે તું મને વિસ્તારથી કહી બતાવ.

પ્રેત કહે છે-હે બાઈ, શો ગયાશ્રાદ્ધ કરો તોપણ મારી મુક્તિ થશે નહીં. માટે તમે કોઈ બીજો ઉપાય વિચારીને શોધી કાઢો. તે સાંભળી ગોકર્ણુ અતિ આશ્ચર્ય પામી બોલ્યો કે, શો શ્રાદ્ધ કરીશ તોપણ તારો મોક્ષ થશે નહીં, માટે હમણાં તો તું નિર્ભય થઈ તારી જગોમાં રહે. હું તારા મોક્ષ માટે કંઈ વિચાર કરીશ. પછી તેની આજ્ઞાથી ધુંધુકારી પોતાને સ્થાનકે ગયો.

ગોકર્ણુ તે રાત્રિમાં વિચાર કર્યો તોપણ તેને કંઈ સૂઝ પડી નહીં. થોડીવારમાં પ્રભાત થયું એટલે આસપાસનાં લોકો ગોકર્ણુને જોઈ પ્રેમથી તેને મળવા માટે આવ્યાં. ગોકર્ણુ મળવા આવેલાં માણસોને રાત્રિનું સર્વ જ્ઞાતાં કહી સંભળાવ્યું. પછી મોટા મોટા પંડિતો, જ્ઞાનીઓ અને બ્રહ્મવાદિયો, શાસ્ત્રમાં જોવા લાગ્યા તોપણ તેની કેમ મુક્તિ થાય તે તેના જોવામાં આવ્યું નહીં. એટલે સધળાએ એવો ઠરાવ કર્યો. કે આના મોક્ષ માટે સૂર્ય કહે તે ખરું. એટલે ગોકર્ણુ તરત સૂર્યનો વેગ બંધ કરી તેને જતા અટકાવી સ્તુતિ કરવા માંડી. 'હે જગતના સાક્ષી, તમને નમસ્કાર હો, મને મોક્ષ થવાની વિધિ બતાવો.' તે સાંભળી છોટે ઉભેલા સૂર્યનારાયણ ઉંચે સ્વરે બોલ્યા કે 'શ્રીમદ્ભાગવત'ની સમ્પાદ સાંભળે તો મુક્તિ થાય.' આવું સૂર્યનારાયણનું ધર્મરૂપ વચન સાંભળી સધળા બોલી ઉઠ્યા કે આપણે તેના કહેવા પ્રમાણે કરવું. કારણ કે તે કરવામાં કંઈ મહેનત નથી. પછી ગોકર્ણુ પોતે જ શ્રીમદ્ભાગવતનું પારામણ્ય કરવા લાગ્યો, એટલે આસપાસના ગામનાં અને તે ગામનાં માણસો જેવાં કે આંધળાં, લૂલાં, પાંગળાં, ધરડાં વગેરે કથા સાંભળવા માટે ત્યાં આવ્યાં. ત્યાં એટલા બધાં માણસો ભેગાં થયાં હતાં કે તે સભાને જોઈ દેવતાએ પણ આશ્ચર્ય પામ્યા. પછી જ્યારે ગોકર્ણુ પોતાના વ્યાસાસન ઉપર બેસી કથા કરવાનો આરંભ કર્યો એટલે પેલો પ્રેત પણ પોતાનું શરીર વાયુનું ઢાંચું તેથી તે એક જગ્યાએ રહી શકે નહીં એટલા માટે

આમ તેમ સ્થાનને ખોળતો ખોળતો હાં આવ્યો. એવામાં હાં સાત માંડોવાળી એક વાંસની લાકડી ઉઘી ઉભી હતી, તેના મૂળમાં એક કાણું હતું, તે દ્વારા લાકડી અંદર પેસી ગયો અને પોતાની સન્મુખ એક વૈષ્ણવ બ્રાહ્મણ બેઠો હતો તેને શ્રોતા કદીને પોતે અંદર કયા સાંભળવા માટે બેઠો.

ગોકર્ણુ પ્રથમસ્કંધથી સ્પષ્ટ કયા વાંચવી શરૂ કરી. પછી જ્યારે સાંજ પડી ત્યારે કયા વાંચવી બંધ રાખી—તત્કાલે સર્વની નજર આગળ પેલી વાંસની લાકડી ઉઘી ઉભી હતી, તેની એક ગાંઠ ફાટી ગઇ, બીજે દિવસે સાયંકાળ થયો એટલે બીજી ગાંઠ ફાટી ગઇ, ત્રીજે દિવસે સાયંકાળે ત્રીજી, એમ સાત દિવસ પૂરા થયા એટલે લાકડીની સાતે ગાંઠો ફાટી ગઇ. આવી રીતે તે પ્રેત “શ્રીમદ્ભાગવત” ના બારસ્કંધ સાંભળી પ્રેત મટી ગયો અને તુળસીની માળા વડે અલંકૃત, મેઘ જેવો સ્થાન, સુકુટ અને કુંડળને ધારણ કરી, દિવ્ય સ્વરૂપ ધારણ કરી, પોતાના બાહ્ય ગોકર્ણુની પાસે આવી, પ્રણામ કરી કહેવા લાગ્યો.

ધુધુકારી કહે છે—હે બંધો, તમે મારા ઉપર દયા આણી અને પ્રેતના દુઃખમાંથી છોડાવ્યો. ધન્ય છે શ્રીમદ્ભાગવતની કથાને, કે જે પ્રેતના દુઃખનો નાશ કરે છે અને ધન્ય છે શ્રીમદ્ભાગવતની સમાહ-પારાયણને કે જે શ્રીકૃષ્ણના ધામમાં લઈ જાય છે. સમાહ-પારાયણ સાંભળવાથી પાપ માત્ર કંપે છે. આ કથાએ મારાં નાનાં મોટાં, છાનાં છપનાં, મન વચન કર્મ વડે કરેલાં પાતકોને હટ્યાં. વળી યજ્ઞમાં બેઠેલા મોટા મોટા પંડિતોએ પણ કહ્યું છે કે જે મનુષ્ય “શ્રીમદ્ભાગવત” ની કથા સાંભળતા નથી તેનો જન્મ વૃથા છે. જે માણસ આ નાશવાન શરીરને ખૂબ પુષ્ટ કરે છે, પણ શ્રીકૃષ્ણની કથા શ્રવણ કરતો નથી, તો તેનો જન્મ વૃથા માનવો. આ શરીરરૂપી એક મંદીર છે, તેમાં હાંડકાંરૂપ યાંત્રલાઓ છે, તેને તાંતથી ચોમેર બાંધવામાં આવ્યું છે, માંસ અને લોહીથી ચોમેર લીપેલું છે, ચાંમડાંથી મઢેલું છે, મૂત્ર અને નરકનું એક સ્થાન હોવાથી અતિ દુર્ગંધીવાળું છે, પરિણામે ધડપણ અને શોકને લીધે અતિશય દુઃખી છે. તેનું પોષણ પણ કોષ્ઠથી થઇ શકતું નથી, તેમ ટકાવી પણ શકાતું નથી. તે કાણું દોષવાળું, ક્ષણ માત્રમાં નાશ પામનારું અને છેવટે કીડા, વિષ્ટા, કે ભસ્મ થનારું છે. માટે એવા અસ્થિર શરીરવડે સ્થિર અને શુભ કર્મ શા માટે સધવાં નહીં. સવારમાં રાંધેલું અનાજ સાયંકાળે બગડી જાય છે, ત્યારે એવા ક્ષણવારમાં વિકાર પામનારા અનાજના રસથી પુષ્ટ થયેલું શરીર કેટલો વખત ટકે? જરા પણ ટકી શકે નહીં. માટે સર્વ દોષની નિવૃત્તિ કરવા સારૂ શ્રીમદ્ભાગવતની સમાહ-પારાયણ સાંભળવું. કથા શ્રવણ ન કરનારા લોકો પાણીમાં થયેલા પરપોટાની માફક અને પ્રાણીમાં થયેલાં મચ્છરની માફક કેવળ નાશને માટે જ જન્મેલા છે એમ સમજવું. કથા શ્રવણ કરવાથી સુકાયેલી વાંસની

લાકડીની ગાંઠ ફાટી ગઇ ત્યારે માણસનાં કોમળ મનની ગાંઠનાશ પામે તેમાં આશ્ચર્ય શું? અર્થાત્ સમાહ સાંભળનારાના હૃદયનું અગ્નિ નાશ પામે છે, સંશય માત્ર દૂર થાય છે અને કર્મ માત્રનો ક્ષય થાય છે. વળી મન જ્યારે સંસારરૂપ ગારાનો લેપ ધોઇ નાખવામાં અતિશય ચતુર એવા કયા તીર્થમાં વાસ કરે છે ત્યારે જ મુક્તિ મળે છે એમ વિદ્વાનોનું કહેવું છે.

આમ ધુધુકારી વાત કરે છે એવામાં જેની અંદર વૈકુંઠવાસિયો બેઠો હતા એવું ચોમેર પ્રકાશ કરતું એક વિમાન આવ્યું. એટલે સર્વ મનુષ્યની સમક્ષમાં ધુધુકારી વિમાનમાં બેઠો. એવામાં વિમાનમાં વિષ્ણુના દ્વેષો બેઠા હતા તેમને ગોકર્ણુ બેઠાથી તે કહેવા લાગ્યો.

ગોકર્ણુ કહે છે—હે વિષ્ણુના પાર્ષદો, આ સભામાં નિર્ભળ અંતઃકરણવાળા ઘણા શ્રોતાજનો કયા સાંભળવા બેઠા હતા, તે સઘળાએ એક સરખું સાંભળ્યું છે. ત્યારે તે સઘળાને માટે એક સાથે જ વિમાન કેમ આવ્યાં નહીં? આમ કૃષ્ણમાં બેઠે થવાનું કારણ શું તે મને કહી બતાવો, કારણ કે તમે ભગવાનના પ્રિય છો.

હરિદાસો બોલ્યા—હે માનદ, સાંભળવાના પ્રમાણમાં તેનું કૃષ્ણ મળે છે. માટે સઘળાએ સાંભળ્યું તો સરખી જ રીતે, પણ તેની રીતે પાછું તેનું મનન કશું નહીં. માટે જેનું જેણે મનન કશું હતું તેનું તેને કૃષ્ણ મળ્યું. આ પ્રેતે સાત રાત્રિ સુધી ઉપવાસ કરી કથા સાંભળી અને સાંભળ્યા પ્રમાણે પાછું સ્થિર મન કરીને તેનું મનન કશું તો તેને આવું ઉત્તમ કૃષ્ણ મળ્યું. જે માણસને ખરું જ્ઞાન નથી તેનું જ્ઞાન પણ વૃથા સમજવું. પ્રભાદ સહિત કથા શ્રવણ કરવી, તે કથા પણ ન સાંભળ્યા બરાબર છે. જે મંત્રમાં કંઈ પણ સદેહ રહેલો હોય તો તે મંત્ર પણ વૃથા છે. ચંચળ અને ભગવાનના નામનો જપ કરવો તે જપ પણ વૃથા જાણવો. વૈષ્ણવ વગરના દેશને દેશજન જાણવો નહીં. સુપાત્ર વગરનું શ્રાદ્ધ શ્રાદ્ધ સમજવું નહીં. જેને વેદ ન આવડતો હોય એવા બ્રાહ્મણને દાન આપવામાં પણ કૃષ્ણ નથી. અનાયા-રવાળા કુળને પણ કુળ જાણવું નહીં અર્થાત્ એટલી વસ્તુ કંઈ પણ કૃષ્ણ આપતી નથી. શ્રોતાજન જો શુરુના વાક્ય ઉપર વિશ્વાસ રાખે, પોતામાં દીન તત્વની બાવના રાખે, મનના દોષ માત્રને દૂર કરી કથામાં પ્રેમપૂર્વક મન રાખે; હંત્યાદિ જો કરે તો તેને શ્રીકૃષ્ણની કથા સાંભળવાનું કૃષ્ણ મળે છે. માટે ફરી આ સઘળા જ્યારે કથા સાંભળશે ત્યારે તેમને વૈકુંઠ અને તમને ગોલોક ગોવિંદ પોતે આપશે એમાં જરા પણ સંદેહ નથી. આમ કહી ભગવાનના પાર્ષદો સર્વ વૈકુંઠમાં ગયા.

પછી જ્યારે શ્રાવણ માસ આવ્યો ત્યારે ગોકર્ણુ દ્વીપે સાત દિવસ સુધી કથા કરી સર્વને સંભળાવી. સર્વ શ્રોતાજનોએ પણ ઘણા પ્રેમપૂર્વક તેનું શ્રવણ કશું. જ્યારે કથા પૂર્ણ થઇ ત્યારે પોતાના પાર્ષદો તથા અનેક વિમાનોને લઈ ભગવાન વિષ્ણુ ત્યાં પ્રગટ થયા. એ વખતે ત્યાં જય જયકારના શબ્દો અને નમઃશબ્દો

થવા લાગ્યા. ભગવાન પોતે ધણી આનંદથી પાંચજન્ય નામનો શંખ વગાડવા મંડ્યા. પછી ભગવાને ગોકર્ણને આલિંગન કરી પોતાની સાર્થસુકિત આપી અને બીજા જે શ્રોતાઓ હતા તેમને ધનશ્યામ, પીળાં રેશમી વસ્ત્ર ધારણ કરનારા, મુગટ અને કુંડળ ધારણ કરનારા, પોતાના પાર્ષદ બનાવ્યા. હવે તે ગામમાં ચંડાળ પર્વત જે જે જીવ રહેતા હતા તે સખજાને ગોકર્ણ ઉપર કૃપા કરીને વિમાનમાં બેસારી યોગિયોને જવા યોગ્ય એવા વૈકુંઠમાં મોકલી દીધા અને કથા શ્રવણ કરી પ્રસન્ન થયેલા ભગવાન ગોવિંદ ગોકર્ણને ગોક્ષેત્રમાં લઇ ગયા. પૂર્વે જેમ રામ અયોધ્યાવાસિને વૈકુંઠમાં લઇ ગયા હતા, એવી રીતે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પણ જ્યાં ચંદ્ર અને સૂર્યની ગતિ નથી એવા વૈકુંઠમાં સર્વને લઇ ગયા. તે કૃષ્ણ શ્રીમદ્ભાગવત શ્રવણ કરવાથી મળ્યું એમ જાણવું. સમ્રાટ સાંભળવાથી. ઉજ્જવળ જે કૃષ્ણ સર્વને મળ્યું તેનાં કટલાં વખાણ કરીએ? જેણે ગોકર્ણની કથાનો એક પણ અક્ષર સાંભળ્યો હોતો તેને ફરીને ગર્ભમાં જન્મવાનો વખત આવ્યો નહીં. જે ગતિ શ્રીમદ્ભાગવતની સમ્રાટ-પારાયણ સાંભળવાથી મળે છે તે ગતિ વાયુ, જળ, અને પાંદડાં વગેરે બક્ષ કરવાથી, ધણી કાળ સુધી બચકર તપ કરવાથી અને યોગ માર્ગથી (પણ) મળતી નથી. શાંડિલ્ય મુનિ પણ પ્રહ્લાદનાંદમાં મમ થઈ ચિત્રકૂટ પર્વત ઉપર આ દત્તિહાસનું મનન કર્યા કરે છે. આ અતિશય પવિત્ર આખ્યાન જે એકવાર સાંભળે તો પાપ માત્ર બળી જાય છે. શ્રાદ્ધમાં સાંભળવાથી પિતૃઓ તૃપ્તિ પામે છે અને હમેશાં જે તેનો પાઠ કરે તો ફરીને જન્મ આવતો નથી.

આખ્યાન મે તત્પરમં પવિત્રં શ્રુતં સકૃદ્દૈ વિદહેદઘૌં ।
શ્રાદ્ધે પ્રયુક્તં પિતૃતૃપ્તિ માવહોન્નિત્યં સુપાઠાદપુનર્મર્વં ચ ॥
ઈતિશ્રી પદ્મપુરાણના ઉત્તરખંડ વિષે શ્રીમદ્ભાગવત
માહાત્મ્યમાં ગોકર્ણ વર્ણન નામનો
પંચમોધ્યાયઃ ॥

અધ્યાય ૬ ઠો.

કુમારા ઉચ્ચ:

અથ તે સંપ્રવક્ત્ર્યામઃ સમાહશ્રવણે વિધિમ્ ।

સહાયૈર્વસુમિશ્રૈવ પ્રાયસ્સાધ્યો વિધિઃ સ્મૃતઃ ॥

કુમારો કહે છે-હે નારદ, હવે અમે તમને સમ્રાટ-પારાયણ સાંભળવાની વિધિ કહી બતાવીશું. આ કાર્યમાં નાણાનો સહાય અવશ્ય જોઈએ. નાણા વગર જરા પણ ચાલે નહીં. જ્યારે સમ્રાટ બેસાડવાની હોય ત્યારે આગમ્યથી જોશીને તેડાવી શુભ મુહૂર્ત જોવારાવતું અને જેટલું નાણું વિવાદમાં ખરચવું જોઈએ તેટલું જ નાણું આ કાર્યમાં પણ ખરચવું કથાનો

આરંભ શ્રવણ, ભાદરવો, આશ્વિન, કાર્તિક, માર્ગશીર્ષ અને જ્યેષ્ઠ આટલા માસમાં કરવો કે જેથી કથા શ્રવણ કરનારાઓ મોક્ષ ગતિને પામે. જે મહિનામાં કથા બેસાડવાનો નિષેધ થયો છે, તે મહિનામાં કથા બેસાડવી નહીં. આ કાર્યમાં ઉદયથી હોય તેવાને સહાય તરીકે રાખવા. દેશ પરદેશમાં કાગળ લખીને કુટુંબીઓને જણાવવું કે અહીં શ્રીમદ્ભાગવતની કથા થવાની છે માટે પધારજો. જેને કોઇ દિવસ કથા સાંભળવામાં ન આવતી હોય, જેનાથી ભગવાન ભજન પણ ન બનવું હોય તેવાને, શ્રી શુદ્રોને તથા ભગવાનના કીર્તનમાં પ્રેમ ધરાવનારા વૈષ્ણવો ઉપર પત્ર લખીને જણાવવું કે 'અહીં સાત રાત્રિ સુધી મોટી સભા થવાની છે અને તેમાં ભગવાનની અપૂર્વ રસવાળી કથા વંચાશે. આપ શ્રીમદ્ભાગવત ૩૫ અમૃતનું પાન કરવામાં ધણા પ્રેમાળુ છો, માટે આપે ઝટ પધારવું. કદી આપને અવકાશ ન હોય તો પણ એક દિવસ તો અવશ્ય આવી જવું, કારણ કે અહીં કથા સમાજમાં ઘણું એક પણ બેસવું તે મહા દુર્લભ છે.' આવી રીતે પત્ર લખી સર્વને વિનયથી બોલાવવા અને પરદેશથી આવેલા વૈષ્ણવો માટે ઉતારાની ગોઠવણ બરાબર કરવી.

તીર્થમાં, વનમાં કે ઘરમાં, જ્યાં પવિત્ર ને વિશાળ ભૂમિ હોય ત્યાં કથાનું સ્થલ રાખીને કથા શ્રવણ કરવી. કથા શ્રવણ કરવાના સ્થાનને શુદ્ધ કરી, વાળી, તે ઉપર જાણથી લીપી, તેમાં જુદા જુદા રંગવડે ચિત્રો પાડવાં ને તે જગ્યામાં ધરને જરા પણ સામાન રાખવો નહીં, પણ તે સખજો સામાન ધરના એક ખુણામાં મૂકી રાખવો. કથા બેસાડવાની પેઢલાં પાંચ દિવસ આગળથી પ્રયત્ન વડે બેસવાનાં પાથરણાંઓ મેળવી રાખવાં. પછી શુદ્ધ કરેલી જગ્યામાં એક ઉંચો કેળના થાંભલાનો મંડપ કરવો. તે મંડપની ચોમેર ફળ, પૂલ અને પાંદડાંઓ લટકાવી દેવાં. તેની ચારે દિશામાં સોનેરી ધ્વજ પતાકાઓ ચડાવી દેવી. આ મંડપના ઉપરના ભાગમાં સાત કોકની કદપના કરી, તેમાં ચડતાં ઉતરતાં આસનોની ગોઠવણ કરી, તે આસનોમાં વિરક્ત અને જ્ઞાની એવા બ્રાહ્મણોને બેસાડવા. પછી કથા વાંચનારા બ્રાહ્મણોને આસન ગોઠવવું. જે કથા કહેનાર ઉત્તરાધિ મુખે બેઠો હોય તો શ્રોતાઓએ પૂર્વાધિ મુખે બેસવું. અને જે કથા કહેનાર પૂર્વ તરફ મુખ કરીને બેસે તો શ્રોતાઓએ ઉત્તર તરફ મુખ કરીને બેસવું. અથવા પૂજ્ય પૂજકની વચમાં પૂર્વ દિશા હોવી જોઈએ. પૂજ્ય અને પૂજકે પોતાના અધિકાર પ્રમાણે બેસવું. આમ દેશ અને કાળને જાણનારા પંડિતોએ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

વિરક્ત, વૈષ્ણવ, વેદ અને શાસ્ત્ર જાણનારો, દષ્ટાંતમાં ધણીજ કુશળ, ધીર અને ઉદાર એવા બ્રાહ્મણને વક્તા (કથા વાંચનાર) કરાવવો. પરંતુ અનેક કર્મવડે ભ્રમ પામેલો, સ્ત્રીમાં લપટ અને

પાપ'ડ મતને અનુસરનારે માણસ કદી પંડિત હોય તોપણ તેને વ્યાસની ગાદીએ બેસાડવો નહીં. વડતાની પાસે તેને સહાય કરવા માટે સંશય ટાળનાર, બોધ કરવામાં ધણો કુશળ, એવા એક પંડિત બેસાડવો. જે દિવસે કથારંભ થવાનો હોય તે દિવસે વક્તાએ મળસ્ક્રમાં ઉઠી પ્રથમ પોતાના વાળ ઉતરાવવા અને સાર પછી દિશાએ જવું. એટલામાં અરુણોદય થાય એટલે નાહાઈ ઘોષ તૈયાર થઈ સંધ્યા વગેરે નિયત કર્મ ટૂંકામાં આટોપી, કથામાં વિદ્ય ન આવે એટલા માટે પ્રારંભમાં ગણપતિનું પૂજન કરવું. ત્યાર પછી તર્પણ કરી, તર્પણવતી પિતૃઓને તૃપ્ત કરી, પ્રાયશ્ચિત્ત કરી, પોતાના દેહની શુદ્ધિ કરવી. પછી એક મંડળ કરી તેમાં શ્રીકૃષ્ણનું સ્થાપન કરી, મંત્ર બળીને તેની પૂજા કરવી. પૂજા પછી પ્રદક્ષિણા ને સાર પછી નમસ્કાર કરવા. પૂજા થઈ રહ્યા પછી નિચે પ્રમાણે ભગવાનની સ્તુતિ કરવી:-

“હે કરુણાનિધે, આ સંસારરૂપ મહાસાગરમાં હું ડુબી ગયો છું, મારાં શરીરને કર્મરૂપી મૂઝવણી ગઈ ગઈ છે, માટે મારો તેમાંથી ઉદ્ધાર કરો.”

આવી રીતે પરમાત્માની સ્તુતિ કર્યા પછી વિધિ પ્રમાણે ઘણા પ્રેમથી શ્રીમદ્ભાગવતની ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય આદિથી પૂજા કરવી. પછી હાથમાં એક નાળીએર રાખી, શ્રીમદ્ભાગવતની સન્મુખ ઉભા રહી નમસ્કાર કરવા અને સાર પછી કેવળ પ્રસન્ન મનથી ભગવાનની સ્તુતિ કરવી:-

હે મહારાજ, હે નાથ, મેં આ સંસારરૂપ સાગરમાંથી છુટવા માટે શ્રીમદ્ભાગવત નામથી પ્રયત્ન એવા આપને ગ્રહણ કર્યા છે. હે કેશવ, આપે મારા મનોરથને નિર્વિઘ્ન સફળ કરવો જોઈએ, કારણ કે હું આપનો દાસ છું.

આવી રીતે દીન વચન બોલ્યા પછી વડતાની એટલે કથા વાંચનારા વ્યાસની પૂજા કરી તેને ઉત્તમ વસ્ત્ર, આભૂષણ વગેરે પેહેરાવી છેવટે તેની સ્તુતિ કરવી, “હે વ્યાસજી, આપ શુકદેવ રૂપ છો, જ્ઞાન ભૂતિ છો, સર્વ શાસ્ત્રમાં નિપુણ છો, આપ આ કથા સંભળાવી મારા અજ્ઞાનનો નાશ કરો.”

પછી તે વ્યાસજી પાસે શુભ ફળ માટે નિયમ ગ્રહણ કરવો અને તે નિયમ સાત દિવસ બરાબર પાળવો. કથામાં કંઈ પણ વિદ્ય આવે નહીં એવા હેતુથી પાંચ બ્રાહ્મણને વરણી-માં વસાવવા અને તેની પાસે ઝોં નમો ભગવતે વાસુદેવાય એ મંત્રનો જપ કરાવવો. પછી બ્રાહ્મણો, વૈષ્ણવો અને બીજા જે કીર્તન કરનારા હોય તેમને નમસ્કાર કરી, તેમની પૂજા કરી, સર્વની આરા માગી ઓતાએ કથા સાંભળવા માટે પોતાના આસન ઉપર બેસવું. એ વખતે લોકમાં, ઘનમાં, ઘરમાં અને પુત્રમાં મન રાખવું નહીં, પણ શુદ્ધ મન કરી કથામાંજ કેવળ મન આશેપવું, કે જેથી તેને ઉત્તમ ફળ મળે. બુદ્ધિમાન વક્તાએ

સૂર્યોદયથી માંડી સાયંકાળ પર્વત સાડા ત્રણ પોહર સુધી સારી રીતે ધીરે ધીરે કથા વાંચવી. વચમાં જ્યારે મધ્યાહ્ન થાય ત્યારે એ ધડી કથા બંધ કરવી. આ વખતે વૈષ્ણવોએ કથાને અનુસરતાં કીર્તનો કરવાં. વક્તાએ અને ઓતાએ હવિષ્યાન્ન ખાવું, તે પણ એક વારજ-ધણું થોડું ખાવું કે જેથી શરીર સાફ રહે ને જાં મળ અને મૂત્ર થાય નહીં. જે ઉપવાસ કરવાની શકિત હોય તો સાત દિવસ સુધી ઉપવાસ કરીને કથા સાંભળવી. અથવા ઘી કે દૂધ પીને સુખે કથા સાંભળવી; અથવા ફળાહાર કે એકઠાણું ભોજન કરીને શ્રવણ કરવામાં અડચણ ન આવે અને આનંદ ઉપજે એવી રીતે કરવું. જે ઉપવાસ કરવાથી કથામાં વિદ્ય આવે એમ હોય તો તે ઉપવાસ સારો નહીં, પણ ભોજન કરવું તે ધણું ઉત્તમ છે.

હે નારદ, હવે તમે સમાહ શ્રવણ કરનારા વ્રતધારી પુરોહિતા નિયમે સાંભળો. પ્રથમ તો વ્રતધારીએ વૈષ્ણવી દીક્ષા ગ્રહણ કરવી. કારણ દીક્ષાવગર કથા શ્રવણનો અધિકાર નથી. અશ્વત્થ્યે વ્રત પાળવું, નિચે સૂવું, પત્નાવળીમાં જમવું અને કથા વંચાઈ રહ્યા પછી ભોજન કરવું. વ્રતશાળી પુરુષે મસૂર(દાળની એક જાત), મધ, તેલ, સારે અનાજ, દેખાવમાં ખરાબ જણાતાં પંડોળાં વગેરે અને ટાટું અનાજ એટલી વસ્તુ ખાવી નહીં. કામ, ક્રોધ, મદ, માન, મત્સર, લોભ, દંભ, મોહ, અને દેવ એટલાનો છેટેથી ભાગ કરવો. વેદ, વૈષ્ણવ, બ્રાહ્મણ, શુરુ, ગાય, વ્રતધારી, સ્ત્રી, રાજા અને મહાત્મા એટલાની નિંદા કરવી નહીં. અડકાએલી સ્ત્રી, ચંડાળ, ગ્ધેચ્છ, પાપી, મહાપાપી, બ્રાહ્મણનો દેશ કરનારા અને વેદ બાહ્ય લોકો સાથે ભાષણ કરવું નહીં. સત્ય, શૈશ્ય, દયા, માન, આર્જવ, ધન્ય, અને મનની ઉદારતા એટલા નિયમ અવશ્ય પાળવા.

દરિદ્રિયે, ક્ષય રોગિયે, દુઃખી પુરુષે, પાપિયે, વાંઝીયાએ, મુમુક્ષુએ, જેને અટકાવ ન આવતો હોય એવી સ્ત્રિયે, કાકવંધ્યાએ, વંધ્યા સ્ત્રિયે, જેને પુત્ર આવીને મરી જતો હોય એવી સ્ત્રિયે, અને જેને ગર્ભ પડી જતો હોય એવી સ્ત્રિયે, અવશ્ય શ્રીમદ્ભાગવતની સમાહ સાંભળવી. એટલા ગણુવેલામાં જે જે વિધિ પ્રમાણે સાંભળે છે તે અતિ ઉત્તમ ફળને પામે છે. કારણ કે આ કથા અતિ ઉત્તમ, દિવ્ય અને કોટી યત્ના ફળને આપનારી છે. આવી રીતે આ વ્રતની વિધિ છે તે તમને કહી બતાવી. તે પછી ફળની ઇચ્છાવાળાએ ઉદ્યાપન કરવું. તે જન્માષ્ટમીના વ્રતની પેઠેજ કરવું. પરંતુ ગરીબ વિષ્ણુ ભક્તોને ઉદ્યાપન કરાવનાનો કંઈ આગ્રહ નથી; તે તો શ્રવણ કરવાથીજ પવિત્ર થાય છે, કારણ કે તેઓ નિષ્કામ કથા શ્રવણ કરે છે. જ્યારે કથા સંપૂર્ણ થાય ત્યારે સર્વ ઓતાજનોએ ભક્તિપૂર્વક સમાન રીતે પ્રથમ પુસ્તકની અને સારપછી વ્યાસજીની પૂજા કરવી. પૂજા થઈ રહ્યા પછી પ્રસાદ, અને તુળસીની માળા ઓતાઓને આપવી. અને ત્યાં મૃદંગ તથા તાળ વગાડી કીર્તન

કરવાં. જ્ય શબ્દ, નમઃ શબ્દ બોલવા, શંખ વગાડવા, આહ્વાણોને અને ચાચકને ધન અને ધાન્ય આપવાં.

કથા શ્રવણ કરનાર શ્રોતાજનને ત્યાગી હોય તો તેણે કથા ઉઠાડી પછી ખીજે દિવસે ગીતા વંચાવવી. પણ શ્રોતા જો ગૃહસ્થ હોય તો તેણે કમૈની શાંતિ માટે દશમસ્કંધના દર એક શ્લોક ભણતાં જવું ને દૂધપાક, મધ, ઘી, તલ અને અન્ન વગેરેના વિધિ પ્રમાણે હોમ કરવો અથવા સાવધાન થઇ ગાયત્રી મંત્ર ભણાવે હોમ કરવો, કારણ કે પુરાણને પરમાત્મા ગાયત્રી રૂપ છે. કદી હોમ કરવાની શક્તિ ન હોય તો હોમવાના પદાર્થોનું દાન દેવું. નાના પ્રકારનાં પાતિકની શાંતિ માટે અને જે કંઈ જોછા વધતું થયું હોય તેની શાંતિ માટે શ્રીકૃષ્ણનાં સહસ્ત્ર નામનો પાઠ કરવો, તેથી સર્વ સફળ થાય છે, કારણ કે સહસ્ત્ર નામના પાઠ કરતાં કંઈ પણ અધિક નથી. આવી રીતે તે કાર્ય પૂર્ણ થઇ રહ્યા પછી વ્રત પૂર્ણ કરવા માટે બાર આહ્વાણોને મધ નાખેલો દૂધપાક જમાડી, સુવર્ણની ગાય આપવી. સ્વાર પછી શક્તિ હોય તો ત્રણ પળનો અથવા શક્તિ પ્રમાણે સુવર્ણનો એક સિંહ કરી તે ઉપર સુંદર અક્ષરથી લખેલું શ્રીમદ્ ભાગવતનું પુસ્તક પધરાવી, તેનું આવાહન આદિ પૂજના ઉપચારોથી પૂજન કરવું. પછી વસ્ત્ર, ધરેણાં, ચંદન અને પુષ્પવડે વ્રત ધારી આચાર્યની પૂજા કરી તે પુસ્તક દક્ષિણા સહિત તેને આપવું. આવી રીતે વિધિ કરવાથી પાપ માત્ર નાશ પામે છે અને શ્રીમદ્ભાગવત ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષનું શુભ ફળ આપે છે, કે જેથી સંસારનું બંધન તૂટી જાય છે, એમાં જરા પણ સંશય નથી.

કુમારો કહે છે-હે નારદ, આવી રીતે શ્રીમદ્ભાગવત સાંભળવાથી ભોગ અને મોક્ષ હાથમાં વાસ કરે છે તે તમને સઘળું કહી બતાવ્યું. હવે શું સાંભળવાની ઈચ્છા છે?

સત કહે છે-હે શૌનક, આમ કહી મહાત્મા કુમારોએ સર્વ પાતિકને હરનારી, પ્રાણિયોને ભોગ અને મોક્ષ આપનારી, પવિત્ર શ્રીમદ્ભાગવતની કથા સાત દિવસ સુધી વાંચી, તે એક મન કરી સર્વ પ્રાણીઓએ મથાવિધિ સાંભળી, સ્વાર પછી તેઓએ શ્રી પુરુષોત્તમ ભગવાનની સ્તુતિ કરી. એ સ્તુતિ થઇ રહ્યા પછી જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિને અતિશય પુષ્ટપણું અને સર્વના મનને હરે એવી નવી યુવાની આવી. પછી પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ થવાથી કૃતાર્થ થયેલા, સર્વ અંગમાં શૈભ્યિત થયેલા, પરમાર્થ પામેલા, ભગવદ્ ભક્ત નારદ શ્રીમદ્ભાગવતની કથા સાંભળ્યા પછી બે હાથ બેઠી, ભક્તિવડે ગદગદિત વાણીથી કહેવા લાગ્યા-

નારદ કહે છે-હે તપોધનો, તમે દયાળુઓએ મારા ઉપર મહા અનુબંધ કર્યો. કારણ કે તમારા પ્રતાપથી મને સાક્ષાત્ સર્વ પાપને હરનારા શ્રી ભગવાન મળ્યા. કથા સાંભળવી એ સર્વ ધર્મમાં મુખ્ય ધર્મ કહ્યો છે, કારણ કે કથા સાંભળવાથી વૈકુંઠવાસી શ્રીકૃષ્ણ તરત દર્શન આપે છે.

સત કહે છે-હે શૌનક, આવી રીતે વૈષ્ણવમાં શ્રેષ્ઠ એવા નારદ મુનિ વાત કરે છે એવામાં સોળ વર્ષની અવસ્થાવાળા, જ્ઞાન રૂપ મહાસાગરમાં ચંદ્રમા જેવા, આત્મ સ્વરૂપના જ્ઞાનવડે પરિપૂર્ણ એવા શુકદેવજી હળવે હળવે શ્રીમદ્ભાગવતનો પાઠ કરતા સાં આઠ્યા. અતિ તેજસ્વી શુકદેવજીને કથા થઇ રહ્યા પછી આવેલા જોઇ સર્વે સભાસદોએ ઉભા થઇ તેમને ખેસવા માટે આસન આપ્યું એટલે શુકદેવ પ્રેમથી આસનને સ્વીકારી તે ઉપર બેઠા અને બોલ્યા કે મારી નિર્મળ વાણી શ્રવણ કરો.

શ્રીશુકદેવ કહે છે-રસિક ભાવવાળા લોકો શુકના મુખમાંથી ભૂમિ ઉપર પડેલું વેદરૂપી કલ્પવૃક્ષના ફળરૂપ શ્રીમદ્ભાગવત અમૃત રસથી ભરેલું આપું રસ રૂપજ છે, તે ફળનો મુક્તિ થવા સુધી વારંવાર સ્વાદ લો. આ મહા મુનિ શ્રીવેદવ્યાસે રચેલા શ્રીમદ્ભાગવતમાં મત્સર રહિત સત્પુરુષોનો ફળાનુસંધાન રહિત પરમ ધર્મ નિરૂપણ કરવામાં આવ્યો છે. અધ્વાત્મ, અધિભૂત અને અધિદેવ નામના ત્રણ તાપને ટાળનાર, મોક્ષ આપનાર પરબ્રહ્માનું સ્વરૂપ વર્ણવેલું છે, માટે આ શ્રીમદ્ ભાગવતનું શ્રવણ કરવાથી સરળ થયેલા મનુષ્યોના અંતઃકરણમાં ભગવાન તરત વાસ કરે છે પણ ખીજાં પુરાણોના શ્રવણ કરવાથી પરમાત્મા અંતઃકરણમાં વાસ કરતા નથી. આ શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણમાં મુખ્ય છે અને વૈષ્ણવોનું એક ધન ગણાય છે. આમાં પરમહંસ સંબંધી નિર્મળ જ્ઞાન કહ્યું છે અને ભક્તિ, જ્ઞાન તથા વૈરાગ્ય સહિત નિષ્કર્મપણું નિરૂપણ કયું છે. માટે જે માણસ ભક્તિથી આ પુરાણને ભણે, સાંભળે કે વિચારે તે મોક્ષને પામે છે. હે ભાગ્યશાળી વૈષ્ણવો, ભક્તજનો, સ્વર્ગમાં, સત્પક્ષોમાં, કૈલાસમાં અને વૈકુંઠમાં આ રસ મળશે નહીં, માટે કથા રસનું પાન કરો. તેનો કોઇ દિવસ પણ ત્યાગ કરો મા.

સત કહે છે-આવી રીતે શુકદેવજી ઉપદેશ કરતા હતા એવામાં પ્રલ્હાદ, બળી, ઉદ્ધવ, અર્જુન સહિત શ્રીપરમાત્મા સંભાની વચમાં પ્રગટ થયા. એટલે નારદજીએ ભગવાનની અને તેના પાર્ષદોની પૂજા કરી, ભગવાનને આસન આપ્યું એટલે પરમાત્મા આસન ઉપર બિરાજ્યા. પછી આસન ઉપર બિરાજેલા પરમાત્માને જોઇ ભગવદ્ભક્તો તેમની પાસે હરિષ્ઠીર્તન કરવા લાગ્યા. પાર્વતી સહિત શંકર અને જ્ઞાના ત્યાં હરિષ્ઠીર્તન જેવા માટે આવ્યા. કીર્તનમાં પ્રલ્હાદજીએ ચંચળગતિ પ્રમાણે તાળ દેવા માંડ્યા. ઉદ્ધવજી કાંસીઆ વગાડવા મંડ્યા. નારદે વીણા વગાડવા માંડી. અર્જુન સ્વરમાં કુશલ હતો માટે તે ગાવા લાગ્યો. ઇન્દ્ર મૃદંગ વગાડવા લાગ્યો. સનત્કુમાર વગેરે જ્ય થાઓ જ્ય થાઓ આવા શબ્દ પુકારવા લાગ્યા અને શુકદેવ તેમાં રસનું વિવેચન કરી ભાવ બતાવવા લાગ્યા. આ હરિષ્ઠીર્તનની વચમાં અતિ તેજસ્વીપણાને પ્રાપ્ત થયેલાં ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય નટની માફક નૃત્ય કરવા મંડ્યાં, આવું એ લૌકિક હ

રિક્ષીર્તન જોઇ પરમાત્મા અતિ પ્રસન્ન થઇ યોધ્યા-‘હે વૈષ્ણવો, તમારું હમણું હરિકીર્તન સાંભળી મારું અંતઃકરણ અતિ સંતોષ પામ્યું છે, માટે વર માગી દયો.’ તે સાંભળી તેમનું મન પ્રેમથી અતિ કામળ થઇ ગયું અને અતિ પ્રસન્ન થયેલા તે ભગવાનને કહેવા લાગ્યા.

વૈષ્ણવો કહેછે-મહારાજ, જ્યાં સમાહ-કથા હોય ત્યાં આ સર્વ બક્ષો સહિત આપે પધારવું. આ અમારો મનોરથ પૂરવો યોગ્ય છે. ભગવાન ‘ઠીક’ એમ કહી અંતર્ધાન થઇ ગયા.

પછી નારદે સનકાદિક તપસ્વિયોના અને શુકદેવજીના ચરણમાં પ્રણામ કર્યા. પછી પ્રસન્ન થયેલા કથામૃતનું પાન કરવાથી મોહરહિત સર્વ લોકો પોતાને સ્થાને ગયા. શુકદેવજીએ તેજ દિવસે જ્ઞાન વૈરાગ્યવાળી બકિતનું શ્રીમદ્ભાગવતમાં સ્થાપન કર્યું; માટે તે શાસ્ત્રના મનન કરવાથી વૈષ્ણવોના મનમાં શ્રીકૃષ્ણ પધારે છે; દરિદ્રતા અને દુઃખરૂપ જ્વરથી બળી ગયેલા, આચાર્ય પિશાચણીએ કચરી નાખેલા અને સંસારરૂપ સાગરમાં પડેલા અજ્ઞાની લોકોના કુશળને માટે શ્રીમદ્ભાગવત ગર્ભના કરે છે.

શૌનક પૂછે છે-હે સૂત, શુકદેવે રાત્ર પરીક્ષિતને ક્યારે કહ્યું. દ્વરિ ગોકર્ણે પ્રેતને ક્યારે કહ્યું અને સનતકુમારાદિએ નારદને ક્યારે સંભળાવ્યું તે સંશય મટાડો.

સૂત કહેછે-શ્રીકૃષ્ણ સ્વધામમાં પધાર્યા પછી કળિયુગનાં ત્રીશ વર્ષ કરતાં કંઈક વર્ષ પધારે ગયાં હતાં, તે વખતે ભાદરવા મહિનામાં નવમીથી શુકદેવે કથાનો આરંભ કર્યો હતો. પરીક્ષિતના શ્રવણ કરવા પછી કળિયુગનાં બસો વર્ષ વિત્યા પછી આષાઠ શુદ્ધિ નવમીએ ગોકર્ણે કથાનો આરંભ કર્યો હતો. તે પછી ત્રીશ વર્ષ ગયા. કેડે કાર્તિક શુદ્ધિ નવમીને દિવસે સનકાદિકે કથા કરી હતી. હે અનન્દ, તમારા પ્રશ્ન પ્રમાણે તમને સઘળી કથા કહી બતાવી. આ કળિયુગમાં શ્રીમદ્ભાગવતની કથા સંસારમાં યનારાં જન્મ અને મરણને ટાળનારી છે. હે સ-

ત્વરુષો, ભગવાનને પ્રિય, સકળ પાપનો નાશ કરનાર, મોક્ષ આપવામાં મુખ્ય કારણ, બકિતને આનંદ આપનાર આ કથાને આદરથી સાંભળો. જગત્માં પોતાના હિત માટે સાધારણ લોકોની સેવા કરવાથી કરો પણ ક્ષાયદો થવાનો નથી. યમ રાજ પણ હાથમાં પાશ લઇને આવેલા પોતાના દૂતને જોઇને તેના કાનમાં કહે છે કે ‘શ્રીમદ્ભાગવતની કથા શ્રવણ કરવામાં મત્ત એવા વૈષ્ણવોને પકડશો મા; કારણ કે હું તેમનો ધણી નથી, હું તો મનુષ્યોનો સ્વામી છું. હે વિષયરૂપ ઝેરના સંગ વડે વ્યાકુળ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યો, જોહામાં જોછા અર્ધલાણ પણ શ્રીમદ્ભાગવતની કથા રૂપ અતુલ અમૃતનું પાન કરો. વૃથા શા માટે ખરાબ રસ્તે અને ટોકની નિંદા કરવામાં વખત ગાજો છો. કથા શ્રવણ કરવાથી મોક્ષ મળે છે એ આબતમાં પરીક્ષિત રાત્ર સાક્ષી છે. રસના પ્રવાહમાં મગ્ન એવા શ્રી શુકદેવજીએ કહેલી કથા જે કહે કરે છે તે માણસ પરમાત્મારૂપ થાય છે. આવી રીતે શાસ્ત્ર માત્ર જોઇ જાનામાં જાતું સર્વ સિદ્ધાંતમાં સિદ્ધ કરેલું તરવ તમને કહ્યું. જગત્માં શુકદેવજીએ ગાયેલી કથા કરતાં બીજું કંઈ નિર્મળ નથી, માટે પરમ સુખની પ્રાપ્તિ સાર શ્રીમદ્ભાગવતના આરંભનું પ્રેમ પૂર્વક પાન કરો. જે પ્રાણી નિયમ પાળી પ્રેમથી આ કથા શ્રવણ કરે અને જે પ્રેમથી શુદ્ધ વૈષ્ણવને શ્રવણ કરાવે તે બન્ને જણા ઉત્તમ વિધિ કરવાથી યોગ્ય ફળને પામે છે. કારણ કે બરાબર વિધિ કરવાથી જગત્માં કંઈ પણ અસાધ્ય રહેતું નથી.

एतां योनियततया शृणोति भक्त्या यश्चैनं कथयति शुद्धवैष्णवाग्रे।
तौ सम्यग्विधिकरणात्कलंलभेते याथाध्यात्नहि मुक्ते, किमप्यसाध्यम्

ઇતિશ્રી પદ્મપુરાણના ઉત્તરખંડ વિષે શ્રીમદ્ભાગવત

માહાત્મ્યમાં શ્રવણવિધિ કથન નામનો

પઠોદ્યાયઃ ॥



શ્રીમદ્ભાગવત

(કવિ વલ્લભકૃત—પદ્યબંધ.)

પ્રથમ સ્કંધ.

શ્લોક.

નારાયણભક્તસ્ય નરૈશ્વરોત્તમં ॥
દેવીસરસ્વતિવ્યાસં તતોજયમુદીરયેત્ ॥ ૧ ॥

*અધ્યાય ૧ લો.

રાગ કેદારે.

શ્રી ગુરુ આંખા સરસ્વતી, બુદ્ધિ આપો ટાળો દુર્મતી;
દાસ હું સ્તવું તુજનેરે.
વિઘ્નહર લંબોદર મનમુદાયે સ્તવું, આંકારને સહાય કરજે સદા;
લક્ષ્મીવર કૃપા કરજે મુજનેરે.

આલ.

શ્રી ગુરુ કમળાપતિને ચરણે નમું, સ્તવું આથ નિરંજન નામ;
સ્મરણ કરતાં સારંગધરનું, સારે સઘળાં કામ.
સ્વામિજી મુજને કિજે કરૂણા, જાણી સેવક જન;
સંસાર સાગરદુસ્તર તરવા, કરું ગોવિંદ ગુણ વર્ણન.

* આ પ્રથમ અધ્યાયમાં કવિ સ્તુતિ કરેછે. પછી શ્રી ભાગ-
વતની ગુણ પ્રસંશા કરે છે. પછી નિમિષારણ્ય વિષે શ્રી શાંતક
અર્પિ સૂતપુરાણિકને શ્રી ભગવદ્ ચરિત્ર સંભળાવવાની પ્રાર્થના
કરે છે, અને પુછે છે કે કળિ કાળમાં ક્યા ધર્મ રહેશે તે કહો.

વિઘ્નહરણ ગુણરાય પૂરણ, મહા તેજનો આંખાર;
મન મુદાયે સ્તવું તુજને, પ્રથમ કરું નમસ્કાર.
સિંદુર લેપન અંગ શોભે, એક ઉન્મળ દંત;
શુધ્ધ પુષ્પ નારી અક્ષય ભંડારી, કૃપા કરજે શ્રી ભગવંત.
ખંભતનયા સરસ્વતિ તું, કરજે મારી સાય;
તુજ સેવકના કળિ દાષ તે, તતખેવ દૂર પળાય.
શણગાર સોલે અંગ ઉત્તમ, પૂર્ણ વદન પ્રસન્ન;
માત મુજને મયા કરજે, જાણી પોતાનો જન.
હંસવાહની હાસ્યવદની, સ્વેત અંખર સોહે;
તું કમળભૂની કમળનયની, કૃપા દષ્ટે જોએ.
ચાર ભુજ છે શોભતા, મુખચંદ્ર ખિંખ પ્રમાણ;
અંગે આભૂષણ શોભતાં, ત્રણાંક્ય મોહિની જાણ.
એક હસ્તે મુધા કલશને, ત્રણ છે નિરધાર;
એક હસ્તે અક્ષયમાળા, સ્ફટિક મણિની સાર.
એક હસ્તે વિણા મુંદર, સુશોભિત ગ્રહિ માત;
કર ચતુર્થે વર હેતથી દે, ભક્તને સાક્ષાત.
જગત મોહિની માતજીએ, ધર્મ રૂપ એ રીત;
મૂર્ખ મહા જડમતિ હતા તે, કિધા તે પંડિત.
તું સાહે મારી કરે માતા, રંક જાણી દાસ;
દુર્મતી ટાળો દેહની, ને હૃદય પુરો વાસ.
હું કાલો ઘેરો કાંઈ ન જાણું, બુદ્ધિ હીન છું બાળ;
અબુદ્ધિપાત્રું ને અંગ હોયતે, માન તાજ્ય તું તાટાળ.
શ્રી વ્યાસજી શ્રી શુકજીને, હું કરું નમસ્કાર;
જેની કૃપાથી ગ્રંથ શ્રીભાગવત, સાગર ઉતરી પામું આજ.

મહા ગણપતિ ધીર ઉભયા, કરજે મારી સાહે;
તમ કૃપાથી પ્રભૂજી આ, દિવ્ય ત્રય પૂરણ થાય.
મોઠ હામ મેં તમ કૃપાએ, કિધી હૃદયા મહિ;
સહસ્ર અઠ્યાસી ઋષિ આદે, કૃપા કરશેા ત્યાંહે.
લઘુ દીર્ઘ અક્ષર કંઈન જાણું, હું હું મહા મતિમંદ;
કહું કથા શ્રી ભાગવતની, વિસ્તાર દાદરા સ્કંધ.
શેષ કહેવા સમર્થ નથી, પ્રજ્ઞા લહે નહિ પાર;
તો અગ્નાની અદ્ય બુદ્ધિએ, કેમ થાય એ વિસ્તાર.
પણ બુદ્ધિ માને પ્રભૂજીનું, કરું છઉં વર્ણન;
જેમ સાગરમાંથી ચંચ જળની, ભરે પક્ષી જનન.
વળિ કૃપા શ્રી લક્ષ્મીપતીનિ, યદ્ય છે મારે દહ;
તેથી અંશ માને કહું કથા, શ્રી પ્રભૂજીની જેહ
પ્રથમસ્કંધ પ્રથમ અધ્યાયે, દાદરાનું પરિમાણ;
ઝોગણીરા અધ્યાય પ્રથમસ્કંધના, કીધા છે નિરવાણ.
દ્વિતીયસ્કંધ અધ્યાય દશ, મહા જ્ઞાનના છે સાર;
તૃતીયસ્કંધ તેનિરા અધ્યાય, ભાગવત તે શ્રીકાર.
ચતુર્થસ્કંધના શ્રી ભાગવતે, અધ્યાય છે એકવીસ;
પંચમના છે છવિસ અધ્યા, ષષ્ઠમના ઝોગણીરા.
સપ્તમના અધ્યાય પંદર, બાવિસ અષ્ટમસ્કંધ;
નવમસના બાવીસ છે, નેઉથી છે દશમની અવધ.
એકાદશમા સ્કંધના, અધ્યાય ત્રિસ પર એક;
દ્વાદશના છે તેર અધ્યા, વળ્યો ત્યાંથી છેક.
હવે પ્રથમસ્કંધ શ્રી ભાગવત વિષે, ત્યાંહાં કર્યું મંડાણ;
શ્રી વેદવ્યાસે ઇષ્ટને નમિ, ભાગવત કીધું જાણ.
એકવારને સમે શ્રી, વિષ્ણુએ વિભાસ્યું મન;
ભૂતજે મુજ ગુણ વિસ્તરે તો, થાય સહુ પાવન.
એમ વિચારી પ્રજ્ઞાના મનમાં, પ્રેર્યું શ્રી ભાગવત;
શ્રી પ્રજ્ઞાજીએ નારદજીને, કહ્યું આદિથી અંત.
શ્રી નારદજીએ વ્યાસને કહ્યું, ગોવિંદગુણ વર્ણન;
વેદવ્યાસે શુક પુત્રને એ, કહ્યું સરવ ઉત્પન્ન.
ત્યારે ગંગા કાંઠે વિમ્બ સાથે, ગયા પરીક્ષિત રાય;
ત્યાં શુકદેવે રાયજીને, કહ્યો સહુ મહિમાય.
નિમીષારણ્ય અવની વિષે, પરમ પૂજ્ય પાવન ધામ;
ત્યાં સહસ્ર અઠ્યાસી ઋષીજન, ભજે હરીનું નામ.
કળિયુગ આવશે તે માટે, ત્યાં મુનિ ધરે છે ધ્યાન;
તે સમે ત્યાં સુતપુરાણી, આવ્યા ઋષિ ભગવાન.
ત્યારે સાએ મુનિને સાષ્ટાંગ કરીને, આપીયું બહુ માન;
તે સર્વે ઋષિએ મન વિષે, આણ્યો અતિશે પ્રેમ.

જ્ઞાનક મુની પુષ્ટતા હવા, ત્યાં કુશળતા ને ક્ષેમ;
પછી સ્વાગતા કીધી ઘણી, આપ્યું તે દર્ભાસન.
અર્ધપાદ એમ વિવિધ ચેરે, કરે છે પૂજન;
પ્રણામ કરિ પુષ્ટતા હવા, જ્ઞાનક ઋષિ તે વાર.
તમે રાસ સરવે સાંભળ્યાં, તે કહો અમને સાર;
વિસ્તારિને કહો તે પ્રભૂ, હું પૂછું નામી રીસા.
વસુદેવ દેવકી ઉદરે, અવતર્યા જેથી જુગદીસા;
શ્રીકૃષ્ણચંદ્રે ચરિત્ર કીધાં, તેના કહો વિસ્તાર.
ભક્ત પાલન લિલાકારણ, અસુર કળ સંહાર;
પછી કળિયુગ આવશે ત્યારે, ધર્મ રહેશે ક્યાંહે.
તે કથા વિસ્તારી કહો, શ્રી સુતપુરાણિક આંહે;
તે કહો અમને ઋષિજી, શુભ કથા સુણવા મન.
એવી જ્ઞાનકની વાણી સુણીને, બોલ્યા સુત મુનિજન.

વળણ.

હવે પ્રથમસ્કંધનો, એક હવે અધ્યાયરે;
વદે વિમ્બ વલ્લભ વરણવી, શ્રી ભાગવતની કથાચરે.

**ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પ્રથમસ્કંધે નિ-
મિષારણ્યવને શ્રી સુતપુરાણીક
આગતો નામ પ્રથમો અધ્યાયઃ ૥૧૧૥**

અધ્યાય ૨ જો.*

કડવું ૨ જુ-રાગ રામઝી.

શ્રી સુત બોલ્યા સુણો ઋષિ રાયજી;
કહું હવે માંડીને કથા મહિમાયજી.
ભાવે સુણજો સહુ મુની જનજી;
એકે ચિત્તે ધરજો મનજી.

ચાલ.

હવે એકે ચિત્તે શ્રવણે ધરજો, કથા કહું વિસ્તાર;
જે સુણતાં સંસાર કુસ્તર, ઉતરિયે ભવ પાર.
ધન્ય સાધુ સુત કહે, તમે પ્રમ્થ પૂછજું જેહ;
વિધીપૂર્વક કહું તમને, નિવારું તમ મન સદેહ.
શ્રી વ્યાસજી સુકદેવને, હું કરું દંડ પ્રણામ;
જેની કૃપા માટે કહું તમને, શ્રી કૃષ્ણનાં ગુણગામ.
ન્યારે વિમ્બ સાથે ગંગા કાંઠે, ગયા શ્રી પરીક્ષિતરાય;
ત્યારે શુકદેવજી ત્યાં પધાર્યા, આનંદ અંગ ન માય.

* આ બીજા અધ્યાયમાં પરીક્ષિતરાય મંગાતે ગયા ને
ત્યાં જળને જે ધર્મચર્યા કરવા પ્રમ્થ કીધા તેનું વર્ણન છે.

રાય પરિક્ષિત નમ્યો ચરણે, આનંદશું નિરધાર;
પૂજા કીધી પ્રેમશું, આરતી મંગળોચાર.
પછિ વિનય કરી રાજ્યે કહ્યું, સાત દિનજીવીત છે આહિ;
કંઈ ધર્મ ચરચા સાંભળું, મુજ હૃદય ઇચ્છા થાય.
ત્યારે શુકદેવજીએ રાયને, કહ્યું ત્યાં શ્રી ભાગવત;
કથા શ્રી ભાગવતની તો, કહી આદને અન્ત.
જે પ્રભુ વ્યાપિ રહ્યા ઘટ ઘટ મધ્યે, વળી જગત મધ્યે જાણ;
ગુણ ગ્રામ તેના બોલવા, આનંદશું નિરવાણ.
પ્રેમે પૂજા ધ્યાન જપજો, ભક્ત કરે અનુદીન;
તેને કૃપાનિધિ કરુણા કરે, જે ધાય એકે મન.
એવા અંતર્યામી શ્રી કૃષ્ણજનો, કો ન પામે પાર;
જે કોપે તો ત્રણવત કરે સર્વ, તૂટે ભરે ભંડાર.
તે પ્રભુ સ્વેચ્છાથી, ભક્તનાં કરવા કાળ;
અવતરશે અવિનાશજી, સંસારમાં મહારાજ.
હવે અતુર્વિંશ અવતાર લઈ, ભક્તનાં પાળ્યાં લાડ;
દુષ્ટ પાપી અધર્મીનાં, ભાગ્યાં પ્રભુએ હાડ.
જેણે જેવું ચિંતવ્યું તેવું, તેણે દીકું રૂપ;
ભક્ત કારણ કરે પોતે, સદા વૈકુંઠ ભૂપ.

વળણ.

સદા એ વૈકુંઠ ભૂપરે, તેમાં કાંઈ સંદેહ નહિ;
હવે પ્રથમ સંકથનો અધ્યાય દ્વિતીય થયો સહી.

**ઇતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે પ્રથમસ્કંધે
દ્વિતીયાધ્યાયઃ ૧૧૨૧**

અધ્યાય ૩ જો.*

કડવું ૩ જી-રાગ ગાડી.

સુતપુરાણિક વાણી વદે, સર્વ ઋષિ તમે ધરજો હૃદે;
કથા પ્રથમસ્કંધની જેહ, કહું જથારથ તમને તેહ.
સુણતાં પ્રભુજીની કથા આહિ, અથ સંસારનાં લેપે નહીં;
તે માટે સુણો કહું વિસ્તાર. શ્રી ભાગવતતણો કથા સાર.
બુદ્ધિમાને કહું તમને જથા, પરિબ્રજતાણી જે કથા;
સંસારમાંહે શ્યામગિચો સાર, અતુર્વિંશ ધર્મ અવતાર.
તે કથા કહું તમને આજ, જે અવતરિયા શ્રી મહારાજ;
પાપી હણવા પ્રગટયા હરી, સાધુ સંતની રક્ષા કરી.

* શ્રીભાગવતમાં શ્રી પ્રભુના ચોવીશ અવતારનું વર્ણન કરેલું છે.

ચોવીશ અવતાર પ્રભુના જાણ, અનુક્રમથી કહું નિરવાણ;
અંતર્યામિની જે લીલાય, સુણતાં પાતક પ્રલય થાય.
પ્રથમે વૈરાટ રૂપ એકવાર, સહસ્રશીર્ષા વેદ સાર;
જે મુખે વેદ વર્ણવ્યા સહી, આદિ નારાયણનિ પ્રભરૂપ થઈ.
પ્રભુના પ્રથમાવતાર જે એક, જેણે વાળ્યા નિગમમાં શેષ;
વળી રાંભળજો મહિમા અવતાર, સનત સનાતન કુમાર જે ચાર.†
બીજો અવતાર પ્રભુનો જેહ, જે પ્રજ્ઞાથકી પ્રગટયા તેહ;
૩૧ વરાહ ધર્મ જગદીશ, હણ્યો હિરાણ્યાક્ષ દુષ્ટ અસુરેશ.
અમર માત્રનાં પાળ્યાં લાડ, પૃથ્વી રાખી અગ્રે દાહ;
દૈત્યનો વધ કીધો મોરાર, અવનિ તત્ક્ષણ કાઢી બહાર.
જળ મધ્યે ધરા હુતી જેહ, શુકર થઈને વાળી તેહ;
મુનિનર સહુ અન્તઃ સાથ, યજ્ઞ પ્રવર્ત કર્યા શ્રી નાથ.
ત્રીજો અવતાર નારદ સાર, દેવર્ષી તે પ્રભુકુમાર;
શ્રી પરમેશ્વરના ગુણ ગાય, વિણા ધરિને શ્રી ઋષિરાય.
ચોથો અવતાર પ્રભુનો જાણ, જે નારાયણનો પ્રમાણ;
તે બદ્રિકાશ્રમને વિષે, તપ આચરે અહરનીશો.
કપિલ મુનિ પાંચમા પરબ્રહ્મ, આચર્યો પોતે શુભધર્મ;
જ્ઞાન કહ્યું દેવહૂતિને જ્યાં, પ્રગટયું બિંદુ સરોવર ત્યાં.
છઠે દત્તાત્રેયાવતાર, અતુર્વિંશ ગુરુ બુદ્ધિ અપાર;
રાજા અલકને બેસી પાસ, યોગ જ્ઞાન કહ્યું એ અવિનાશ.
સાતમે યજ્ઞ નારાયણ અવતાર, અમરિષની રક્ષા કરી તેવાર;
પ્રગટયા આઠમે શ્રી ઋષભદેવ, અવનીચે અવતરીયા અહમેવ.
નવમો અવતાર પ્રભુનો સહી, ગૌરૂપે દોહન કીધું મહી;
સર્વ પ્રજાનાં સાર્યા કાળ, પ્રભુ સ્વરૂપે શ્રીમહારાજ.
દશમો મત્સ્યાવતારજાણ, રસાતળ જતા વેદ રાખ્યા નિરવાણ;
પૃથ્વી બાંધી નાવને સંગ, રાખી છે પોતે શ્રીરંગ.
વેદ વાળ્યા વિશ્વાધાર, શંખાસૂરનો કીધો સંહાર;
એકાદશ કશ્યપ અવતાર, જેણે સમુદ્ર મધ્યો નિરધાર.
મંદરાચળ પ્રભુએ પૃષ્ઠે ધર્યા, ત્રિભુવનમાં યજ્ઞ શ્રીના વિસ્તર્યા;
સમુદ્ર મથિને સારોહાર, રત્ન કાઢ્યાં અતુર્દશ બહાર.
બારમે ધન્વંતરી અવતર્યા, અમૃત લાવી સહુ સુખી કર્યા;
તેરમો અવતાર ધરિને ત્યાં, મોહિનિ પોતે થયા ક્ષણમાં.
અમૃત પાન કરાવી તેહ, અમર દેવતાણી કરી છે દેહ;
વઢ્યા વાચા પમાડીને દૈત્ય, અમર માત્રની કીધી જીત.
અતુર્દશમે નૃસિંહાવતાર, સ્વતઃ અવતર્યા વિશ્વાધાર;
કીધો પ્રહલાદનો ઉદ્ધાર, હિરાણ્યકશિપુ હણ્યો શ્રીમોરાર.

† બ્રહ્માની સૃષ્ટિમાં પ્રથમ જે ચાર પુરુષ ઉત્પન્ન કીધા તે સનત, સનાતન, સનંદન, અને સન્તકુમાર એ હતા.

પંદરમે વામન અવતરી, બળિરાયને કરુણા કરી;
 ત્યાં ઈંદ્રની કરી પ્રતિપાળ, મંડપ યજ્ઞ વિશે વિશાળ.
 ત્રયપાદે મહિ ચાંપી દયાળ, ત્યાંથી બળી ચાંપ્યો પાતાળ;
 થઈ પ્રતીહાર જ્યેષ્ઠિકા ગ્રહી, બળિને દ્વારે રહ્યા છે સહી.
 ત્રિપદ ત્રિભુવન લીધું સાર, એ કહેા વામન અવતાર;
 સૌભમે પ્રભુ પરશૂરામ, દિવ માત્રનાં સાર્યાં કામ.
 એકવીશવાર પૃથ્વી નક્ષત્રી કરી, પીતા વચન માટે શ્રી હરી;
 કામધેનુ માટે જગદીશ, સહસ્રાન્નનનું હણ્યું શીશ.
 માતુને દીધું છવતદાન, પ્રાણાણને દીધાં બહુ માન;
 સત્તરમે શ્રી વેદવ્યાસ, કીધો નિગમતણા અલ્યાસ.
 જણે કીધાં સરવ પૂરાણ, પર્વ અષ્ટાદશ તે જાણ;
 અષ્ટાદશમે અવતર્યા શ્રીરામ, કીધો શ્રીરાવણનું સંગ્રામ.
 દશે શીશ હણ્યાં તેતાણાં, બીજા રાક્ષસ હણિયા ઘણા;
 રામ અવતાર લઈ મહારાજ, ભક્ત માત્રનાં સાર્યાં કાજ.
 સુરિનર સુનિવર સુખિયા કર્યા, રામ ગુણ સઘળે વિસ્તર્યા;
 આગાણીશમે બળિભદ્રાવતાર, જણે ઉગાર્યો ભૂભાર.
 વીશમે શ્રીકૃષ્ણ પુરાણપ્રભુ દયાળ, સેવકની કીધી પ્રતિપાળ;
 યાદવકુળ વિષે અવતર્યા, મહાપાપીને પાવન કર્યા.
 ઉતાર્યો અવનીનો ભાર, રાખ્યો ધર્મ પ્રભુએ તે વાર;
 કુષ્ટ પાપીને માર્યા સહી, સાધુ સંત ઉગાર્યા તહીં.
 સ્વયં બ્રહ્મ પુરાણ અવિનાશ, ભક્તજનની પૂરી આશ;
 એકવિંશમે બુદ્ધાવતાર, યોગધ્યાન આચરે સાર.
 એવા બુદ્ધરૂપે શ્રીહરી, બાવીશમે દહ કક્કી કરી;
 કલ્કરૂપ ધરશે જ્યારે નાથ, હણશે મ્લેચ્છતણા સૌ સાથ.
 પછિ પ્રાણાણનાં થશે પુજન, થશે ધર્મ ભોમિ ઉત્તમ;
 ટળશે અધર્મ સહુ નિરધાર, થશે ત્રિભુવનમાં જય જયકાર.
 ત્રેવિંશમે ઋષિ અવતાર જાણ, એવિશે પ્રભુપતિ નિરવાણ;
 એ અવતાર પ્રભૂતા સાર, ચતુર્વિંશ કહ્યા નિરધાર.
 અવતારીકનું કહ્યું જ્ઞાન, એવિશ અવતારનું આખ્યાન;
 સ્વયંબ્રહ્મ એ વિશ્વાધાર, તે એથી અળગો નિરધાર.
 નિરાકાર નિરંજન જેહ, ચતુર્વિંશથી અળગો તેહ;
 ભાવે ભજશે સેવક જેહ, પ્રભુતા પદને પામશે તેહ.
 સુણો મુનિ શૌનક ધરિ કર્ણ, અધ્યાય ત્રીજો એ થયો પૂર્ણ.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે પ્રથમસ્કંધે

તૃતીયાધ્યાયઃ ૧૩૥

અધ્યાય ૪થો.*

કડબું ૪થું-રાગ પરજિયાની દેશી.

શ્રી સુત કહે વચનરે, શૌનકઋષિ ધરજો મનરે;
 કહું શ્રી કથા ભાગવત તાણીરે.

ચાલ.

શ્રી ભાગવતની કથા સુણતાં, દહ નિર્મળ થાય;
 પંચ પાતક દહનાં, અથ માત્ર દૂર પલાય.
 શ્રી વેદવ્યાસે શૂકજીને, ભણાવ્યું છે એહ;
 હવે એકે ચિતે સાંભળો, કહું કથા તમને તેહ.
 નાગભયથી રાય પરીક્ષિત, ગયો ગંગા જ્યાંહિ;
 સપ્તદિનમાં મર્યું આવ્યું, વિમાસે મનમાંહિ.
 નિશ્વાસ મૂકી રાય કહે, કંઈ થશે નહિ સાધન;
 મર્યું પહોચ્યું માહરું, ચિંતા કરે એમ મન.
 એવું જાણી શુકમુનિ, ત્યાં પધાર્યા તે વાર;
 વિધિપૂર્વક કરી પૂજા, રાયે ત્યાં નિરધાર.
 શુકમુનીએ કથા કહી, દિન સાત મધ્યે જાણ;
 તે વેળા હું હતો પાસે, મેં સુણી ત્યાં મુનિની વાણ.
 આદિથી મેં અંત લગી, જીગતે સુણી છે એહ;
 વૃત્તાંત સઘળું વિધિપૂર્વક, કહું તમને તેહ.
 એવી વાણી સાંભળી, શૌનક ઋષિ કહે ધન્ય;
 કરજોડીને સુતપુરાણિકશું, વદે પરમ વચન.
 એક પ્રશ્ન ઉદય હવું, મુજ હૃદય મધ્યે એહ;
 શ્રી ભાગવત કેમ નીપન્યું, તે નિવારો સંદેહ.
 કોણે પુછ્યું કોણે કહ્યું, ને ક્યાંથીકી ઉત્પન્ન;
 જન્મ થાતાં વાર તો, શુકજી ગયાતા વન.
 પુકેથી શ્રી વ્યાસજી, પાળા ગયા વનમાંહિ;
 ત્યાં દીડી સ્વર્ગની અપ્સરા, એક સરોવર છે જ્યાંહિ.
 તે સરોવરમાં નગ્ન થઈને, ઝીલતી રંભાય;
 મગ્ન થઈને સ્નાન કરતી, ઉલટ અંગ ન માય.
 તે સમે તે સરોવરની, શોભાનો નહીં પાર;
 ચકલી, સારસ, હંસકીડા, કરે વિવિધ પ્રકાર.
 કમળ, પોયણ, ઉપર થાયે, જામરનાં ગુંજર;
 ઈંદ્રની અપ્સરા, પેરી નાહે જળ મોઝાર.
 વસ્ત્ર કાંકે મૂકી નહાવા, પડી હતી તતખેવ;
 દાડતા તે સમે આવ્યા, વ્યાસ ને શુકદેવ.

* આ ચોથા અધ્યાયમાં શ્રીમદ્ ભાગવતની ઉત્પત્તિ કહેલી છે.

પ્રેમદાયે વ્યાસ પેખી, વસ્ત્ર પહેચી અંગ;
ત્યારે વ્યાસે મન વિચાર્યું, શું કર્યો મેં નીતિ ભંગ.
આગળ મારો પુત્ર જાય છે, કામનો અવતાર;
તે દેખી મન વિષે લજ્જા, ન પામી તે નાર.
ત્યારે વ્યાસે રહેવાયું નહીં, એવું વિચાર્યું મનમાંહે;
ત્યારે પેલી અપ્સરાને, જઈને પૂછ્યું ત્યાંહે.
હું વૃદ્ધ દેખી શ્રીવ્યાસ કહે, તમે વસ્ત્ર પહેચી નાર;
શુકદેવ દેખી તમે લાજ ન ધરી કેમ લગાર.
પૂર્ણધૌવન દહ કામી, પુત્ર મારો જેહ;
હવડાં તમારી દષ્ટિ આગળથી ગયો છે એહ.
તે દેખી તમે વસ્ત્ર ન પહેચી, મુને અચરજ થાય;
હું વૃદ્ધ દેખી અંગ ઢાંક્યું, કારણ શું કહેવાય.
એવું અવળું દેખતાં, ખડુ વિચારું છું મન;
શું આપ્યું તમ મન વિષે, એ કહો સત્ય વચન.
વ્યાસ પ્રત્યે વદે વાણી, અપસરા નિરધાર;
સાંભળો તમને કહું, પ્રશ્નનો ઉત્તર સાર.
શુકદેવની દષ્ટિમાં કાંઈ, ભેદ નહિ નિરવાણ;
એનું લઘુવયમાં થકી, મન તપ વિષે છે જાણ.
શુકદેવ એ મહા યોગેશ્વર છે, દીગંબર અવતાર;
પ્રભસાનિ ગર્ભચોગી, નહિ એ વિષયી લગાર.
સદેહ ભાગ્યો મનતણો, વ્યાસજી હરખ્યા મન;
અપ્સરા તો સ્વર્ગે ગઈ, શુકદેવ ચાલ્યા વન.
એમ શુકમુનિ વનમાં ગયા, કેમ ભણ્યા શ્રી ભાગવત;
વળી પરીક્ષિતને કેમ મળિયા, કહો સાચી મત.
એહેવે સુતપુરાણીક બોલીયા, સાંભળો શૈનક વાત;
યથારથ તમને કહું, શ્રી ભાગવત સાક્ષાત.
એકવાર વેદવ્યાસજી, આવ્યા બદ્રિકાશ્રમ:
સરસ્વતિ તીર રહીને, ઉપજાવિયા ખડુ ધર્મ.
અષ્ટાદશ પૂરાણ કીધાં, વેદ તરી એ ભાગ;
અપરમિત ઇતિહાસ કીધા, કરીને માયા ત્યાગ.
અષ્ટાદશ વળી પરવ કીધાં, વ્યાસજીએ સાર;
જ્ઞાન ચરિત્ર પ્રબંધના, કહેતાં ન આવે પાર.
તે શિષ્યને સહુ ભણાવ્યું, સરસ્વતિ તીરે ત્યાંહે;
તે લોભહર્ષણ બલીભદ્રે મારીયા ક્ષણમાંહે.
પછી સવાલક્ષ ભારત કહ્યું, પણ સમે નહિ પરિતાપ;
કેધ પ્રગટિત અંગ છે, પરિતાપ ખડુ અધાપ.
તેણે સમે અંત્રીક્ષથી, શ્રી પ્રહ્લાકેરા બાળ;
ઋષિ નારદ પધાર્યા, આનંદ્યું તતકાળ.

તપ પરસ્પર બેઠયા સહી, વ્યાસને નારદ મુન્ય;
ભાવસહિત પુજન કરીને, આપીયું આસન.

વળણ.

આસન આપ્યું ઋષીને, પ્રેમ અંગ ન માયરે;
હવે અધ્યાય ચાર પુરા થયા, સુણો શ્રી ઋષિરાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પ્રથમસ્કંધે
અનુર્થોધ્યાયઃ ૥૪૥

અધ્યાય ૫ મો.*

કકતુ પ મુ-રાગ દોહરી, ગોડી.

શ્રી સુતપુરાણીક બોલીયા, સાંભળો શૈનક વાત;
યથારથ તમને કહું માંડી, અંતરયામીની ખ્યાત.
નારદ આવ્યા સ્વર્ગથી તપ, વ્યાસ વિમાસે મન;
દર્ભ આસન આપીયું, પ્રેમે કહ્યું તેનું પૂજન.
ત્યારે વ્યાસનો પરિતાપ દેખી, પુછે નારદ મૂન્ય;
શી ધરી અંતર કલ્પના, તે કહેને કારણ.
વ્યાસ વળતા બોલીયા, મુનિ નારદને શિર નામી;
અદબ મારૂં પૂર્વનું, તે પ્રગટ થયું હવે સ્વામી.
આપના દર્શનથકી, દુઃખ માત્ર દૂર પલાય;
વિણાધારી પ્રહ્લાતન તમે. તમ કૃપાથી અધ જાય.
પરિતાપ અંગનો સમાવા. કાંઈ કહો એક કથાય;
એ તમ વાણી વિસ્તરે, પાપી તે પાવન થાય.
ત્યારે નારદ ઋષિએણી પેરે બોલ્યા. વ્યાસ પ્રત્યે વચન;
અતિ આનંદ મુને હવે, એ પ્રશ્ન કહ્યું તમે ધન્ય.
વળી તમે ભારત કહ્યું છે, સવાલક્ષ જે નીરધાર;
તેમાં ત્રણ પદાર્થ છે, જેનો કહેતાં ન આવે પાર.
ધર્મ, અર્થ ને મોક્ષ પદારથ. વળી દેહનું સાધન;
તે જ્ઞાન સહુ તમ હૃદે વસ્યું, તે જુઓ વિચારી મન.
પરિતાપ નારાક દુઃખ શોષક, પ્રભુ ગુણ વર્ણન;
શ્રીમદ્ભાગવત નામે શુભ ગ્રંથ કરો તમે મુનિજન.
એવું કહી શ્રી નારદ ઋષિએ, વેદ વ્યાસને ત્યાંહે;
કથા કહી શ્રીભાગવતની, ખડુ હરખ ધરી મનમાંહે.
સંક્ષેપે મુનિ વ્યાસને, નારદ કહે નિરધાર;
એમ ગ્રંથ શ્રી ભાગવતનો, કીધો અહિં સહુ પાર.

* પાંચમા અધ્યાયમાં શ્રી દેવર્ષિ નારદજીએ વ્યાસને હરિ-
કીર્તનની મોટાઈ કહી છે

શ્રી કૃષ્ણના ગુણગાન ગાતાં, પાતક પ્રલય થાય;
હર્ષ ધરિ સેવે હરીને, કુખ અથ સઘળાં જાય.
રાસલીલા અખંડ કીડા, શ્રી કૃષ્ણકેરાં ચરિત;
ગોવિંદનાં ગુણગાન ગાતાં, કુષ્ટ પણ થાય પવિત્ર.
શ્રી કૃષ્ણજીએ કૃપા કરીને, કહ્યું મુજને જોહ;
વિધિપૂર્વક વિસ્તારી હું, કહું છું તમને તેહ.
તે માટે ચિત્ત એમાં રાખી, કરો પ્રભુનું ધ્યાન;
પરિતાપ સમશે સર્વથા, સંતુષ્ટ થશે શ્રી ભગવાન.
વળી તમને હું કહું તે, સાંભળો નિરધાર;
માહરા પૂર્વ જન્મનું, વૃત્તાંત સારોદાર.
પ્રથમ દાસી પુત્રનો, અવતાર મારી કાય;
ભાવસહિત મેં પ્રહ્લદીની, કરી બહુ સેવાય.
આસન પૂજન વિવિધ પેરે, કરું કર્મના ઉપચાર;
પુષ્પચંદન વિવિધપેરે, આણું કળાદિક સાર.
એમ સેવા કીધી ઘણી, આનંદ આણી મન;
પછી નીજ સેવક જાણી, ઋષિએ કીધો મુને પાવન.
વર માગ તુજને કૃપા કરી, એમ વાક્ય કહ્યું દિવસાય;
ત્યારે તત્કાણે હું નચ્યો, સહુ પ્રભુઋષિને પાય.
સ્વામિ મુજપર કષ્ટણા કરી, તો આપીયે વરદાન;
કૃપાનિધિ તમ વચનથી, હું પામું શ્રી ભગવાન.
ત્યારે મહામુનીએ દયા કરી, એક મંત્ર આપ્યો સાર;
ચતુરવેદનો તે મંત્ર હોતો, જે થકી ઉતરીયે ભવપાર.
ઋષિતણે અનુગ્રહ થયો, મુજ દેહપર તે વાર;
પછી મહાવન વિષે જઈ, તપ ઉગ્ર માંડ્યું સાર.
ધ્યાન ધરતાં પ્રભુ પ્રગટયા, તપસ્થળની માંહે;
પ્રભુ ફેરી કૃપાથી જન્મચો. હું પ્રભુ કુળની માંહે.
જન્મ મૂળનો પ્રહ્લાથી, નારદ છું હું ઉત્પન્ન;
હરીફેરી દયાથી કહું છું, હું આ સત્ય વચન.
તે માટે તમે વ્યાસજી, મનમાં દિ ધરવું હરિનું ધ્યાન;
પ્રભુ કૃપા બળવાન છે, જેથી ઉપજશે મન જ્ઞાન.
પરિતાપ જશે અંગનો, સહુ થશે નિર્મળો દેહ;
કૃપા કરશે કૃષ્ણજી, તેમાં નહીં સંદેહ.

વળણ.

તેમાં નહીં સંદેહ રે, હું કહું છું તમને સર્વથા;
હવે પ્રથમસ્કંધના પાંચ અધ્યાય, થઈ ભાગવતની કથા.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે પ્રથમસ્કંધે
પંચમોઽધ્યાયઃ ૧૫૫

અધ્યાય ૬૬ો.*

કડવું ૬૬-રાગ આશાવરી.

સુત પુરાણીક બોલીયા, આનંદ અંતરમાં આણીરે;
વાણી શૈનક પ્રત્યે વેદ સહીરે.

ચાલ.

વાણી શૈનક ઋષિ પ્રત્યે, વદે વળતા ત્યાંહિ;
એકાગ્ર ચિત્તે સાંભળો, સાથ મુનીવર આંહિ.
કથા શ્રી કૃષ્ણતાણી સુણતાં, પાપ પ્રલય થાય;
તે વિધિપૂર્વક કહું તમને, ભક્તરસ મહિમાય.
નારદ ઋષિની સુણી વાણી, વદે વેદવ્યાસ;
પૂછતા પ્રેમે કરી, ઉરમાં અતિ ઉલ્લાસ.

વ્યાસ વચન-

પ્રથમ અવતાર નારદજી તમો, કર્યું શું આચાર્ય;
ને વળી તમ માતાતણું, થયું કુદ પેરે માર્ય.
પછી તમો ઉત્તર દિશાએ, કર્યું કેમ પ્રયાણ;
વિણાધારી યથારથ, અમને કહો નિરવાણ.

નારદ વચન-

વ્યાસ પ્રત્યે વદે વાણી, નારદ તોણીવાર;
વ્યાસજી તમને કહું તે, સાંભળો નિરધાર.
પૂર્વજન્મે મહા મુનિએ, મને મંત્ર આપ્યો જોહ;
તે મંત્ર સુણતાં પાપ નાશ, પવિત્ર થઈ મુજ દેહ.
પછી મહાવનમાં ગયો, ત્યાં નદી સુંદર તીર;
તે ત્રટે એક પીંપળો, મહા મનોહર ગંભીર.
તે થડે બેસી પછી, આરાધીયા જીગદીશ;
તે મંત્રમાં જે કહ્યું હતું તે, વિધિયે પુન્યા ઇશ.
મંત્ર તે દિવસે જાણ્યો મેં, મન વિષે નિરધાર;
ધ્યાન ધર્યું ધરણીધરનું, તજ્યો મેં સંસાર.
પ્રથમ મેં ત્યાં મંત્ર જપીયો, પછી કીધું ધ્યાન;
ત્યારે મુજને કૃપા કીધી, પ્રગટયા શ્રી ભગવાન.
ત્યારે મેં ત્યાં માગ્યું, મુજને મુક્તિની છે આશ;
તે સમે તત્કાળ ત્યાં, વાણી થઈ આકાશ.
ધ્યાનમાં ભગવાનને, મેં સ્તવ્યા રૂડી પેરે;
ત્યારે વિષ્ણુએ કહ્યું, વર માગ તું આ ઠેર.
મેં પછી વર માગિયો, આણી અતીશે પ્રેમ;
વાણી મેં આકાશની, પ્રકાશ સાંભળી તેમ.

* છઠ્ઠા અધ્યાયમાં નારદનું પૂર્વજન્મનું વૃત્તાંત કહ્યું છે.

હાલ તું ને આલે છે તે, બીજે દહ પામીશ;
પછી તે દહ પડ્યો મારો, સ્મરતાં શ્રી નગદીશ.
પછી કમળ વિષ્ણુ નાભથી, પ્રજ્ઞા હુવા ઉત્પન્ન;
તન અમો પ્રજ્ઞાતાણા, નારદ સત્ય વચન.
આ નારદ શ્રી કૃષ્ણજીના, વર્ણવ્યા ગુણગ્રામ;
ત્રેલોક્ય મધ્યે અટાણ કરતા, ફરે ડામે ડામ.
તે નારદ વ્યાસજીને, કહ્યું સહુ નિરધાર;
પછી અંતરધ્યાન થયા સહી, તે ગયા સ્વર્ગ મોઝાર.
તવ વ્યાસ મનમાં હરખીયા, કંઈ એક સમ્યે પરિતાપ;
સરસ્વતી ઉપકંઠે બેસી, આરાધ્યા વિશ્વવ્યાપ.

વળણુ.

આરાધ્યા વિશ્વવ્યાપકરે, તેમાં કંઈ સંદેહ નહીં;
સુત કહે છે શૌનક પ્રત્યે, છ અધ્યાય થયા સહી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પ્રથમસ્કંધે વર્ણ્યાધ્યાયઃ ૧૧૬ ॥

અધ્યાય ૭ મો.*

કડવું ૭ મું-રાગ મારૂ.

ત્યાં પુરાણીક બોલીયા, સાંભળો શૌનક વાત;
હવે જથારથ તમને કહું, શ્રી વિષ્ણુજીની ખ્યાત.
વ્યાસજીને સહુ જ્ઞાન કહ્યું, પછી નારદ ગયા સ્વસ્થાન;
શુક પિતાએ તેણે સમે, પછી સ્તવ્યા શ્રી ભગવાન.
શ્રી વેદવ્યાસે બદ્રિક આશ્રમને વિષે નિરધાર;
સરસ્વતીના ઉપતટે બેસી, ભાગવત કીધું તે સાર.
પછી ભણાવ્યું શુકદેવને, ગર્ભમાં હતા તે ડામ;
દ્વાદશ વર્ષ પર્યંત શીખ્યા, શ્રી કૃષ્ણના ગુણગ્રામ.
પછી પ્રસવ થઈને શુકદેવજી, આલ્યા તપો વનમાંહિ;
મળ્યા પરીક્ષિત તેમને, શુભ ગંગાતટે છે જ્યાંહિ.
તે રાય પરીક્ષિતની કથા હું, કહું તમને સાર;
ચંદ્રવંશી શિરોમણી, પાંડવ કુળ નિરધાર.
પાંડુરાયને પાંચ થયા, ધૃતરાષ્ટ્રને સો સૂત;
તે રાજ્ય અરથે સદા વહતા, કરે મહા ધાર યુદ્ધ.
કુર્યોધન કુરમત્ય પાપી, ન આપે તિલધણી;
તેણે અહંકાર કીધો ઘણો, તે નટ પામ્યો મર્ણ.
જ્યારે પાંડવ ફરી વિઠી, કરવા ગયાતા શ્રીકૃષ્ણ;
મતિબોધે હઈને મીછવ્યા, પણ કાંઈ ન સમજ્યો પ્રશ્ન.

* સાતમા અધ્યાયમાં અશ્વત્થામાએ દ્રૌપદીના પુત્ર હણ્યા તેની કથા કહી છે.

યુદ્ધ વિણ પૃથ્વી કેમ આપું, પાંડવને નિરધાર;
પછી શ્રી કૃષ્ણ રીસાવી આલ્યા, મનમાં ક્રોધ અપાર.
પાંડવ પ્રત્યે કૃષ્ણ કહે, હવે ઉઠો બળીયા જોય;
શત કૌરવને હણિયે રણમાં, ચડજો આણી ક્રોધ.
પછી કૌરવ પાંડવ ત્યાંથી આલ્યા, કીધો યુદ્ધારંભ;
કુરુક્ષેત્રમાં જઈ ઉતર્યા ત્યાં, રોધ્યો રણના સ્થાન.
પછી પાંડવ કૌરવ મધ્યે, દાડણુ લાગ્યું યુદ્ધ;
સામસામા અસ્ત્ર ફેંકે, નાનાવિધના આયુદ્ધ.
દશમે દીવસે બાણ શય્યા, પોઢ્યા લીધમ બળવંત;
દ્રોણ કર્ણ ને શલ્યતણો, રણ મધ્યે આણ્યો અંત.
પછી સેન્યા પરાંજય પામી, જોતામાં નીરધાર;
કુરુક્ષેત્રે બહુ બહુ બળીયા, રાય થયા સંહાર.
પછી ભીમ ગદા લઈ આવ્યો, જોતાં પોતે ધીરજ ધારી;
કુર્યોધન સહુ કૌરવ સાથે, ત્યાં પમાડ્યો મર્ણ.
ત્યારે હાહાકાર હવો તેણી વેળા, ભૂમધ્યે નીરવાણ;
ક્રોધે ચડીયા મહા બળીયો, અશ્વત્થામા બાણ.
દ્રોણ પુત્રને ક્રોધે ચડ્યો, રણે પાંડવને હું મારું;
ક્રોધે લોચન રક્ત થયાં છે, હવડાં જઈ સંહાર.
તેણે આવી રીસ કરી, મુક્યું નારાયણાસ્ત્રબાણ;
ત્યારે પાંડવ બળવા લાગ્યા, પણ રક્ષા કરી શ્રી ભગવાન.
પછી પાંચ કુંવર દ્રૌપદીના, સાથે ધૃષ્ટદ્યુમ્નને નિરધાર;
રણમાં માર્યા ક્રોધે કરીને, ત્યારે વર્ત્યો હાહાકાર.
પંચાળીને શોક ઉપચ્યો, હૃદયે દુઃખ અપાર;
અર્જુનને સહુ કારણ કહ્યું, વહે નેત્ર જળની ધાર.
અશ્વત્થામાએ અર્ભક માર્યા, સહનો આણ્યો કાળ;
હવે આજ દીવસે તે પાપીને, રણમાં હણો ભૂપાળ.
નહિ તો કાળ ભક્ષણ કરું, મશણ પામું તતખેવ;
એમ રડે પડે આકંઠ કરે, આંસુ પડે જેમ નેવ.
અર્જુન કહે સાંભળો અબળા, સત્ય કહું હું આજ;
તેના શીરપર સ્નાન કરાવું, જેમ સમે તુજ મન દાઝ.
સ્વર્ગ મૃત્યુ આણવ સંગાથે, શોધું છઉં પાતાળ;
વેરી આપણા આજ મારવો, જેણે હણ્યાં છે પંચ બાળ.
એવું સાંભળી અશ્વત્થામા, નાઠો લઈને દેહ;
મહા વનમાં દહ આસન વાળી, બેઠો જઈને તેહ.
કૃષ્ણ અર્જુન રથે બેસી, પુઠે તેની ધાય;
આજ શોધવો સંધ્યા પેહલાં, ચિંતા મનમાં ધાય.
જોતાં જોતાં આવી પહોંચ્યા, અશ્વત્થામા બ્યાહિ;
દ્રોણ પુત્ર અર્જુનને દેખી, સામો થયો વનમાંહિ.

પ્રજ્ઞાસ્ત્ર મુકયુઃ અર્જુન ઉપર, ક્રોધ કરી એક બાણ; પછી અશ્વત્થામાએ એમ વિચાર્યું, હવે લેઉં રિપૂના બાણ. ત્યારે કૃષ્ણે મનમાં વાત વિચારી, એ અર્જુનને નિશ્ચે મારે; અર્જુન પ્રેર્યો શ્રી કૃષ્ણે, પ્રજ્ઞાસ્ત્ર મુકાયું ત્યારે. કૃષ્ણ કહે સુણ દ્રોણ તન. એ અર્જુન મહાબળ ધારી; રે દુષ્ટ તે બાળક હણ્યાં, તુને હવડા નાખું મારી. પછી પાથે કરવા માંડ્યો, દ્રોણ સુતનો જવ નાશ; ત્યારે ત્યાં જઈને છોડાવ્યો, તેને શ્રી અપિનાશ. શ્રી કૃષ્ણ કહે ગુરૂ પૂતને, નવ મારીએ રે ભાય; વચન શુભ કહી શાંત પમાડ્યો, અર્જુનને યદુરાય. તમને ક્રોધ ઘટે નહીં, અંતર જીએને વિચારી; ગુરૂ પૂતને કેમ હણીયે. થાય પ્રજ્ઞાહત્યા ભારી. અર્જુન કહે શ્રી કૃષ્ણ પ્રત્યે, વચન મિથ્યા કેમ થાય; પંચાંગી મન દુઃખ ધરે તેને. સમજવો યદુરાય. વચન સત્ય કરવાને અર્થે, બોલ્યા શ્રી મોરાર; એના કુશ વિષે માણી છે, તે લેજે આ વાર. એવું સુણતાં અર્જુન ધ્રાવ્યો, રોપે શરીર શૂન્ય; પછી શીખાસહિત મણિ કાઢી લીધો. નગણ્ય પાપને પુન્ય. તે ઉપર દ્રૌપદીએ બેસી, સ્નાન કર્યું તે ઠામ; પાંડવને શ્રી પ્રભુએ રાખ્યા, સેવક માટે જાણ.

વળણ.

સેવકની કરી સહાય, તેમાં સંદેહ નવ ગણ્યો; અધ્યાય સાત પુરાથયા, શ્રોતા શ્રીહરિહરિ ભણ્યો.

ઈતિ શ્રીમદ્ભગવતે પ્રથમસ્કંધે
અનભોધ્યાયઃ ૧૧૭

અધ્યાય ૮ મો.*

કસ્યું ૮ મું-રાગ વેરાડી.

સુતપુરાણી વદે છે વચન, સાંભળો શૌનક મુનિ જન; ત્યારપછી કથા થઈ જેહ, કહું વિસ્તારીને તંહ. અશ્વત્થામાનો માણી જેહ, અર્જુન લાવ્યો સ્ત્રિભાણી તેહ; દ્રૌપદીએ સંભારી વચન, ઉપર બેસીને કીધું સ્નાન. પછી સૌ કુટુંબ પરિવાર, આવ્યાં ગંગા કાંઠે સાર; કૃષ્ણ સહિત સર્વ સાથે ત્યાંહિ, સ્નાન કીધું ગંગાજી માંહિ.

* આઠમા અધ્યાયમાં શ્રી કૃષ્ણે પરીક્ષિત રાજાનું અશ્વ-ત્યામાના પ્રજ્ઞાસ્ત્રથી કેમ સંરક્ષણ કીધું તેનું વર્ણન કીધું છે.

યુધિષ્ઠિર વિચારે ચંત, મેં સૌ કુળનો આણ્યો અંત; હવે ધિક્ ધિક્ આ સંસાર, મેં સ્વજનનો કર્યો સંહાર. સહોદર વધનો અધ્યાપ, તે સમે નહીં તનથી તાપ; એ જીવ્યાથી મરણ સારું, નથી સ્થિર મન રહેતું મારું. હું તો વિષ ખાઈને પોહોડું, શું દેખાડું પ્રજાને મોહું; અથવા ગીરિશિખર પડ ચઢું, અરવડતો હેઠો પડું. કંઠે શીલા ખાંધી જાણું, કૂપમાં પડી કાઢું માણું; અથવા ચિતા પાવકની કરું, મધ્યે પ્રવેશ કરીને મરું. મેં કુટુંબનો કીધો સંહાર, એ રાજને પડ્યો ધિક્કાર; મારે મન ઉપજ્યો વૈરાગ, કીધું સર્વ જગત મેં ત્યાગ. અથવા વન મધ્યે સાંચરું, તપ ઉઝ તહાં જઈ કરું; અથવા તીરથ સર્વે નહાઉં, જેણે પાપ સકળથી મુકાઉં. કુટુંબ નિકંદક મારું નામ, દોર રૌરવ નેં ન ઠામ; સુણો સર્વે મારી વીનતી, આ રાજ્યનો મારે ખપ નથી. પછી એમ બોલ્યા યદુરાય, કાં રાજ તું ઘેલો થાય; એ દૈવગત છે સહુ સંસાર, સ્થીરરૂપ કો નહીં લગાર. કેવા કેવા ધરાપર થયા, જેના મહિમા ન જાયે કલ્યા; વળી બહુ પૃથિવપર થશે, નેટકાળ તે સૌને ગળશે. સ્વજન સુત કુટુંબ પરિવાર, દૈવગત અનિત્ય સંસાર; અતે કોકોનું નહિં પર્મ, જીએ રાયજી વિચારી ધર્મ. એવું કહીને વૈકુંઠનાથ, બોલ્યો યુધિષ્ઠિરનો હાથ; યુધિષ્ઠિરને પ્રભુ તતખેવ, તેડી ગયા જહાં ગાંગોવ. બાણ રાખ્યાએ પોઠયા ભિભ રાય, ધર્મ પુત્રલાગ્યો જઈ પાય; દીધો આશીરવાદ મહારાજ, કરી શોક હૃદયનો તાજ. ગદગદ કંઠ યુધિષ્ઠિર રાય, અંગ શોષ સભો નવ જાય; દુઃખ બહુ હૃદયામાં ધરે, એવે ભીભ વાણી ઉચરે. ધર્મધુરંધર સાંભળ વીર, તુજ નેત્રે વહે ડ્યમ નીર; તુજને કૃપાકરી અવીનાશ, તોય મન હજી ડ્યમ ઉદાસ. ત્યારે યુધિષ્ઠિરે ભિભને કહ્યું, હું તો દુઃખ સાગરમાં રહું; મારું ધર્મ નામ તે ધિક્કાર, જે મેં કુટુંબ કર્યું સંહાર. ભિભપિતામહ વધા વચન, ન વદ ન વદ એવાં વચન; બેશ પુત્ર સાંભળ કહું વાત, તું કરે કેમ હવે અશ્રુપાત. રાય કહે હું શરીર શાને ધરું, ગોઝારી દહને પરહરું; એવાં ધર્મનાં સુણી વચન, વળતા ભીભ વદે છે ધન્ય. એ ગતી તો સૌને હોય, જેણે ધરિ અવનિપર કાય; રાજ રાય ને છત્રપતિ, કાળથી કોઈ ઉગર્યા નથી. દૈવ દૈત્ય યક્ષ ને નાગ, મહારાજ મોઠા મોલાય; મહાબળિયા પ્રોઠા ભુપાળ, સૌનો મૃતકે આણ્યો કાળ.

કારવે જેવાં કીધાં કામ, તેણું પામ્યા આણે કામ;
તે માટે કહું તમને સહી, તેણું દુઃખજ ધરવું નહિ.
કીધું તેણું ભાગવું આપ, તેમાં તુજને શો અધ્યાપ;
હું કહું તે હવે આચરો કાજ, હસ્તિનાપુરનું કરો સુખે રાજ.
જાએ દશ મુકીને ઉચાટ, પ્રજા સરવે જોતી હશે વાટ;
ધર્માધર્મતાણું કહી જ્ઞાન, ભીષ્મે સતોષ્યો રાજન.
ષટ માસ લગી મહારાજ, ધર્માધર્મનું ભિષ્મે કહ્યું સર્વ કાજ,
ભીષ્મે પ્રજાતાણા હીતકાજ, સમજાવી બેસાડ્યો રાજ.
ઉત્તરાયણ થયું ફરી, ભીષ્મ ગયા શ્રી વૈકુંઠ પૂરી;
પાંડવને શ્રી અશરણશરણ, રૂડા યજ કરાવ્યા ત્રણ.
દારિકાં શ્રી કૃષ્ણજી જાય, તવ દ્રોણ સુતનો કહ્યો મહિમાય;
સાંભળો સર્વ પાંડુ કુમાર, પ્રજાકષિણો મહિમા અપાર.
અશ્વત્થામાએ મૂકું જે ખાણ, પાંડવના લેવાને પ્રાણ;
મૂકયું પ્રજાસ્થાયક દેવે, રાજ્યો ગર્ભ ઉત્તરાનો એવે.
ખાણ આવ્યું જ્યારે તે ઠાર, પરીક્ષિતનો કરવા સંહાર;
સુદર્શન ચક્ર મેં મુકયું તે વીધે, ઉત્તરાનો ગર્ભ રહેા સુખે.
અંગુષ્ઠ માને શ્રી કૃષ્ણે તહીં, ઉત્તરાનો ગર્ભ રાજ્યો સહી;
કુંતાએ સ્તુતિ તવ કરી ઘણી, પરપ્રભ પરમેશ્વર તાણી.

વળણ.

પરમેશ્વરની સ્તુતિ કરીને, કુંતાજી લાગ્યાં પાયરે;
હવે અપ્રાધ્યાય પુરા થયા, શ્રી કૃષ્ણજીવનની કૃપાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે પ્રથમસ્કંધે અષ્ટમો-
ધ્યાયઃ ૥૮૥

અધ્યાય ૯ મો.*

કડવું ૯ મું-રાગ ધન્યાશ્રી.

સુતપુરાણીક વાણી એાચરે, શૌનક કાશી તે શ્રવણે ધરે;
કુંતાએ કૃષ્ણની સ્તુતી કરી, જેના નામે જન્મ મરણ ટળે.

ચાલ.

નીસ્તરે તુજ નામ લેતાં, જન્મ ને વળી માર્ણ;
તું સાધ્ય સેવકની કરે, ભક્તને રાખે શાણ.
તું સરજે પાળે ને સંહારે, કોન લહે તારો પાર;
આધાર સૌને છે તમારો, પ્રભુ ત્રીલુવન મોઝાર.
સેવકને સુખીયા કરે, તું ધર્મતાણા પ્રતીપાળ;
અનાચારી અધર્મી, તેનો તું આણે કાળ.

* નવમા અધ્યાયમાં કુંતાએ શ્રી કૃષ્ણની પ્રાર્થના કીધી તે તે અને ધર્મરાજે હસ્તિનાપૂરનું રાજ્ય કેમ કીધું તેનું વર્ણન છે.

ચતુર્દશ પ્રજાંડમાં, શ્રીનાથ તારો વાસ;
તું આદિઅંત્ય ને મધ્ય વ્યાપી, રહેા શ્રી અવિનાશ.
તુજ પાર કો પામે નહીં, પ્રભુ અકલ રૂપ અબેદ;
ઈદ્ર પ્રજા અમર સાથે, સતત સેવે વેદ.
પરદાન આપે ભક્તને, કરાણા કરી ભગવાન;
કોપે તો ત્રણવત કરે, તુહાથી મરે સમાન.
એવી વિવતી કરી અપરમાત, જેનો મૂર્ખ ન લહે પાર;
પ્રેમ સાથે પ્રભુજીને, વળી કર્યા નમસ્કાર.
તમ કૃપા માટે હે પ્રભુજી, પાંડવ થયા સનાથ;
શત્રુરૂપિ સમુદ્રમાંથી તમે ગૂહી કાઢ્યા હાથ.
એવી સ્તુતી બહુ બહુ કરી, પ્રાણમી શ્રીજગજીવન;
પાણુ યુધિષ્ઠિર રાયનો, નવ શોક સર્મીયો મન.
ધર્માધર્મનું જ્ઞાન કહ્યું, કુરૂક્ષેત્રમાં ગાંગેવ;
પ્રભુ સ્મરણ ચિત્તે ધરી, વૈકુંઠ ગયા તતખેવ.
ષટ માસ લગી પામે રહેા પાંડવ જીગજીવન;
હસ્તિનાપુરમાં રાજ્ય કરતા, યુધિષ્ઠિર રાજન.
પાંડવોના સાથ આવ્યા, હસ્તિનાપૂર માંડ;
રાયને સહુ પાય લાગે, દશ દેશના રાય.
ધર્મના પગ ચારે ચાલે, બહુ વિપ્રનાં પૂજન;
ભાટ ચારણ બંદિજન, કહે યુધિષ્ઠિરને ધન્ય.
યુધિષ્ઠિરના રાજમાં, દુષ્ટી દેશકો નવ હોય;
ધર્મ અર્થ ને કામ મોક્ષ એ ચાર પદારથ મોય.
સદાવ્રત સહુ આપતા, ને મુખી સરવે લોક;
સત્યવાણી લોકબોલતા સૌ, સ્વપ્નમાં નહીં શોક.
બલ્લ ક્ષત્રિ વણિક રૂદ્રો, પાળતા કુળ ધર્મ;
એમ હસ્તિનાપૂરમાં, કહે છે રાજ્ય રાજ ધર્મ.

વળણ.

રાજ્ય કરે જ્યાં ધર્મ રાજ. કંઈ અધર્મ ચાલે નહીં;
હવે કૃષ્ણ કથાતણા, એ અધ્યાય નવમો થયો સહી.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે પ્રથમસ્કંધે નવમો-
ધ્યાયઃ ૯૯૥

અધ્યાય ૧૦ મો.*

કડવું ૧૦ મું-રાગ સારંગ.

સુતપુરાણીક એણીપેરે બોલ્યા, સાંભળ શૌનક વાતજ;
ત્યાર પછી શ્રી કૃષ્ણ ચંદ્રની, હું તમને કહું ખ્યાતજ.

* એ દશમા અધ્યાયમાં શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્મા અને યુધિ-
ષ્ઠિરના વિયોગનો કથાપ્રસંગ કહ્યો છે.

હસ્તિનાપૂરમાં રાજ્ય કરે, જે ધર્મ પુત્ર કહેવાયજી;
 પ્રજા સર્વને જુગતે પાળે, ધર્મવંત તે રાયજી.
 દુર્યોધનના વાક્યથી જે, ભક્ત વિદુર નિરધારજી;
 આજ્ઞા માગી તીર્થ કરવા, ચાલ્યા નગરથી બહારજી.
 તેણે તીરથ પૃથ્વિનાં કર્યાં, ધરી મન ઉલ્લાસજી;
 જેને સાહે સદા સ્થામળીયા, સ્વામી શ્રી અવિનાશજી.
 હવે યુધિષ્ઠિરની પાસ રહ્યા છે, સ્વામી શ્રી મોરારજી;
 કુટુંબ વધના શોક મનમાં, ધરતો રાય અપારજી.
 ત્યારે આસનાવાસના દર્શન, સમજાવે શ્રી ભગવાનજી;
 વિક્રાપાતજ કરશે નહીં ને, મનમાં ધરે કાંઈ જ્ઞાનજી.
 પ્રભુજી પાસે બેસીને કહે છે, જ્ઞાન અશરણશરણજી;
 યુધિષ્ઠિરનો શોક સમાવા, યજ્ઞ કરાવ્યા ત્રણજી.
 પાંડવ સતોષી પછી પ્રભુએ, માગી ત્યાંથી વિદાયજી;
 આજ્ઞા લઈ ને જ્ઞાન આપીને, દારિકા ભણી જાયજી.
 વળાવા શ્રી વિહલને ચાલ્યો, પાંડુનો પરિવારજી;
 મુખપાલ હસ્તીપર બેઠા કો, કો હથપર અરવારજી.
 દારકાએ સમાચાર યાદવને પોહ્યાંચ્યા, સાથ સરવે આવ્યોજી;
 આજ મળીશું માધવને એમ, મનમાં હરખ ન સમાવ્યોજી.
 સમસ્ત યાદવ, નગ્રનાં વાસી, વૃદ્ધ યૌવન ને બાળજી;
 ઉગ્રસેન ને બળભદ્ર સંગાથે, સહુ આવ્યા તત્કાળજી.
 સન્મુખ આવી સર્વે ભેટયા, આનંદે નીરધારજી;
 કૃષ્ણે કૃપા કરી સર્વને, વરત્યો જ્ય જ્યકારજી.
 યાચક, ભાટ ચારણ બંદીજન, સૈની પુરી આશજી;
 એ શાભાથી દારિકામાં, આવ્યા શ્રી અવિનાશજી.
 વળાવી વાટેથી પાછા વળીયા, યુધિષ્ઠિર રાજનજી;
 દારિકામાં કૃષ્ણ પધાર્યા, સાથે છે અરજુનજી.
 હસ્તિનાપૂરમાં પાંડવ આવ્યા, વળાવીને શ્રી ભગવાનજી;
 કૃષ્ણચંદ્ર અર્જુન સંગાથે, મળ્યા ઉગ્રસેન રાજનજી.
 સમગ્ર લોક સંગાથે મળી, ભેટ્યા શ્રી ગોપાળજી;
 દુઃખ સરવનાં દૂર કર્યાં, કરૂણા કૃષ્ણ કૃપાળજી.
 પુર મધ્યે આવ્યા જગજીવન, પ્રજા સરવે સાથજી;
 પ્રજાજન સહુ પાચે લાગે, જ્યજ્ય શ્રી યદુનાથજી.
 યાદવ સહુ મન આનંદ પામ્યા, વરત્યો જ્યજ્યકારજી;
 સ્તુતી કરે સહુ સારિંગધરની, નગ્રલોક નર નારજી.

વળાય.

નરનાર સહુ સ્તુતી કરે, ગાયે પ્રભુના બહુ યશરે;

સુતપુરાણીક કહે શૌનકને, થયા અધ્યાય એમ દશરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મધ્યમસ્કંધે દશમોઽધ્યાયઃ ૧૦

અધ્યાય ૧૧ મો.^૦

કડવું ૧૧ મું-રાગ માઝની ચાલ, હુકડી.

બાલ્યા સુતપુરાણીક મુખે, સાંભળો શૌનકાદીક મુખે;
 પ્રભુ દારિકામાં આવિયા, પ્રજા સરવેને મન ભાવિયા.
 નગ્ર દારે આવ્યા પ્રભુ જેવે, શંખનાદ કર્યો તતખેવ;
 શંખનાદ સાંભળતાં વાર, હરખ્યા યાદવ મનમાં અપાર.
 સામા આવ્યા સરવે જન, વાગે કુંકુભી મેઘનીધુનન;
 હસ્તી હથરથપર છે સ્વાર, હેડા ઉતરી કરે સૌ નમસ્કાર.
 પ્રજા સરવેને દેતા માન, આવ્યા સભા વિપે શ્રી ભગવાન;
 સાથે અરજુન છે નીરધાર, જઈને બેઠા સભાની મોઝાર.
 સિંહાસને બેઠા શ્રી રણછોડ, સ્તુતી કરે જાદવ છપ્પન કોડ;
 ભાટ ચારણ બંદીજન જેહ. સભામાં યશ બાલે તેહ.
 ત્યાંહાં નૃત્ય કરે અપહરા, વાજે કંકણ ને ઘૂધરા;
 ઝાંઝ મૃદંગ ને ખીડ તાલ, ગુણીજન ગાય ગીત રસાલ.
 રૂડા મુનિજન ભણતા વેદ, વળી કરતા તેના પદચ્છેદ;
 આવ્યા નગ્રવાસી બહુ સંત, લાવ્યા ભેટ ત્યાં લોક અનંત.
 પૂરની ઘણી વધી શાભાય, રાજ્ય કરે જ્યાં યાદવરાય;
 સુખ પામી પ્રજા સહુ લોક, કોઈને સ્વપ્નમહીં નહીં શોક.
 સભા સર્વને આજ્ઞા કરી, આસન તજીને ઉભા હરી;
 સભા સર્વ વિસર્જન થાય, મંદીર મહિ આવ્યા શ્રી યદુરાય.
 અષ્ટ પટરાણી જે કૃષ્ણની નાર, તે પ્રત્યે મળીયા મોરાર;
 હાવભાવથી ચરણે નમતી, તે શ્રી કૃષ્ણતણે મન ગમતી.
 કરૂણા કીધી તવ જગજીવન, સંતોષી સહુ નારી જન;
 સહુ અખળાની પુરી આશ, કૃપા કીધી સૌને અવિનાશ.
 હાસ્ય વિનાદે વહી ગઈ રાત, ઉડ્યા પ્રભુ જવ થયા પ્રભાત;
 દંતધાવન કરીને સ્નાન, આવ્યા સભા વિપે ભગવાન.
 યાદવ સહુ આવ્યા તે વાર, રિધિસિદ્ધિવંત અપાર;
 પ્રભુજીને કરી નમસ્કાર, પછી બેસ્યા સભા મોઝાર.
 ચારે વારું પાળે નિજ ધર્મ, અશુભ આચરે નહીં કો કર્મ;
 એકાદશી કરે સહુ જન, ઘર ઘર થાય હરી કીર્તન.
 રૂડા યજ્ઞ નગરમાં થાય, દિવનાં બહુ પૂજન ત્યાં થાય;
 માગ્યા મેહ વરસે નીરધાર, ફુલે રોજ અઢારે ભાર.
 ભક્ત જન સેવે ગોપાળ, ગોપીચંદન તિલક છે ભાલ;
 માળા વૃંદાની કંઠે ધરે, ગીરિવરધરની સેવા કરે.

* આ અધ્યાયમાં શ્રી કૃષ્ણે દારિકામાં કેમ રાજ્ય કીધું નું વર્ણન કીધું છે.

† જનરપતિ (સમળી.)

વિધિયે રાજ્ય કરે મહારાજ, પ્રજા સકળનાં સાચી કાજ;
જે કો ધ્યાન પ્રભુનું ધરે, તેને ગીરિધર કીધા કરે.
જે પ્રાણી પ્રભુમાં છે લીન, શ્યામજો સદા તેને આધીન;
જે કો સમરે વૈકુંઠરાય, તે જન પ્રભુને વિષે લીન થાય.
વિધિયે રાજ્ય કરે શ્રી મોરાર, પ્રજા દુઃખ ન પામે લગાર;
એવા એ શ્રી અવિનાસી દેવ, પ્રજા માત્ર કરે છે સેવ.
વળી સભા વિસર્જન કરે, માધવ મંદિરમાં સાંચરે;
પઠરાણી સૌ લાગે પાય, જયજય શ્રી દારિકાંરાય.
નિત્ય નવિન થાયે પડવાત્ર, અર્જુનશું જમતા ભગવાન;
હરિના મહિમા ન જાયે કદા, અર્જુન પ્રભુની પાસે રહ્યા.

વળણુ.

અર્જુન પ્રભુની પાસે રહ્યા, હરિ ગુણ વર્ણવ્યા જાયે નહીં;
પ્રથમ સ્કન્ધના અધ્યાય, એકાદશ સમાપ્ત થયા સહી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પ્રથમસ્કન્ધે એકાદશો-
ધ્યાયઃ ૧૧૧૧

અધ્યાય ૧૨ મો.

કડવું ૧૨ મું-રાગ રામગ્રી.

શ્રી સુતજી બોલ્યા હરખે વાળીજી;
સુણો શૈનક આનંદ આણીજી;
કૃપણ પધાર્યા પોતાને દારજી;
હસ્તિનાપુરતણો કહું મહિમા અપારજી.

ચાલ.

હસ્તિનાપુરની કથા કહું. સાંભળો શૈનક વાત;
યુધિષ્ઠિર તો રાજે બેઠા, પાંડુના કૃમાર સભામાં સાક્ષાત.
પ્રજા સહુને પ્રેમે પાળે, ધર્મતાણા પગ ચાર;
આનંદ વર્ત્યો સર્વને, હસ્તિનાપુર મોઝાર.
એવું સાંભળી શૈનક કહે, સુત પુરાણીકને એમ;
સ્વામિજી કહે પાંડવ કુળમાં, પરીક્ષિત પ્રગટયા કેમ.
સુતપુરાણી એણીપેરે બોલ્યા, સાંભળો શૈનક સત્ય;
હવે તમને કહું વિસ્તારી, પરીક્ષિત રાયની ઉત્પત્ય.
ઉત્તરાના ઉદરમાં, પરીક્ષિત તણો અવતાર;
અંગુષ્ઠ માત્રજ ગર્ભ, પ્રભુએ જાળવીયો તેવાર.
તે પરીક્ષિતનો જન્મ હવો, પર્મ વિષ્ણુ કરો દાસ;
તે સમે સૌ પાંડવના કુળને, અતિશય હવો ઉલ્હાસ.

* આ અધ્યાયમાં પરીક્ષિત રાજાનો ધર્મ ને ધર્મ રાજાનો
શોક સમ્યો તેનો કથા પ્રસંગ કહ્યો છે.

કુટુંબ સરવને હર્ષ ઉપન્યો, વર્ત્યો જય જયકાર;
સુભદ્રા કુંતા પાંચાળી, હરખે મન અપાર.
ભાટ પ્રાભાણુ યાચક જન ને અદ્વિજન કહેવાય;
ઉચિત દાન સરવને આપ્યાં, વધામણી વેહેવાય.
પંચરાત્ર વાદીત્ર ગડગડે, નોખત ને નીશાન;
પંચ મૃદંગ ઉપંગ ઝાંઝર, વાજે બહુ વિધ જાણ.
અદ્વિજન પહુ યશ વખાણે, હૃદય ધરી આનંદ;
ભાટ દશાદી મહારાજના, ભણે વિવિધતા છંદ.
પ્રાભાણુ આશિર્વાદ ઉચરે, સભા વિષે નિરધાર;
દાન અપરમિત મહારાજયે, સહુને આપ્યાં તે ઝાર.
સમગ્ર નયે આનંદ વર્ત્યો, ચીત્ર સાધીયા શોભે;
યરધેર જોઈ ધૂળ પતાકા, દેવતાણાં મન મોહે લોભે.
કુંડમ દારે ચર્ચિત હાથા, મંગળ દતી નાર;
પ્રજા સરવને મન હરખ ઉપન્યો, હસ્તિનાપુર મોઝાર.
ધર્મ રાજ્યે લગ્ન વરતાવ્યું, જ્યોષિક ને તે ઝામ;
શુભ ઘડી પગ સર્વે સાધી, મુનિયે ધર્મ પરીક્ષિત નામ.
દાન અપરમિત સૌને આપ્યાં, પુજ્યા વાડવ પર્મ;
દક્ષિણા ભોજન સહુને આપી, સંતોષ્યા રાય ધર્મ.
યાચક જન સંતોષ્યા, સહુ મહારાજયે જાણ;
આશિર્વાદ કહી પ્રાભાણુ વળીયા, રાય હજે કલ્યાણ.
ધર્મ પુત્ર એમ રાજ્ય કરે, દીનકેડે દીન વહી જાય;
પ્રવર્ત્યો બહુ ધર્મ પૂરમાં, સુખી થઈ પ્રજાય.
એક સમે સભામાં બેઠા, યુધિષ્ઠિર રાજન;
કુટુંબ વધ સંભારી રાજ, દુઃખ ધરે બહુ મન.
યુધિષ્ઠિર મન શોક કરતા, ઉપજ્યો ઉગ્ર પરિતાપ;
આ રાજ્યમાથે ધિક્કાર છે, વ્યજન મારી કરીયું પાપ.
મન વિચારી વ્યાસ પ્રત્યે, પુછીયું પ્રાયશ્ચિત્ત;
વ્યાસ કહે કરો યજ્ઞ રાજ, એ પાપનેરે નિમિત્ત.
પુર્વે રાજ મરત રાયે, યજ્ઞ કીધા સાર;
વાડવને બહુ દાન સમર્પ્યા, એ પુન્ય તણો નહિ પાર.
દ્રવ્ય પ્રાભાણુ લઈ ગયા, ત્યાંથી હવું જેટલું કામ;
જોચકી શક્યા નહીં તેથી, બાકી પડ્યું રહ્યું તે ઝામ.
ત્યાંથી દ્રવ્ય અપરમિત આણી, યજ્ઞ કરો રાજન;
પાંડવને પરમેશ્વર સાહે, સ્વામી જુગાણવન.
પછી યુધિષ્ઠિરે યજ્ઞ કરી, સંતોષ્યા પાવક દેવ;
તવ અંતરનો શોક સમ્યો, નિશ્ચિત થયા તતખેવ.
યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે પ્રભુએ, માગી પછી વિદાય;
તે દારિકાં ભણી સાંચર્યા, અરજુન વળાવા જાય.

નિજ ગામ જઈ પોહિત્યા સહી, ત્યાં હવે જ્યજ્ઞકાર;
રાજ્યકર્તા યુધિષ્ઠિર, હસ્તિનાપૂર મોઝાર.
પુત્ર સમ પાળે પ્રજને કોડે, હરખ સહુને થાય;
ધર્મરાજ પાંડવ ચલાવે, કરે પ્રભુતાણી સેવાય.
ધર્મ પૂરમાં પ્રવર્ત્યો સહુ, મુખે રહે ત્યાં લોક;
અકાળ મૃત્યુ નહિ કોને, નહિં સ્વપ્ને પણ શોક.
સુતપુરાણીક બોલીયા વાણી, હવે સાંભળો શૈનક સાર;
વિદુર ભક્તની કથાનો, તમને કહું વિસ્તાર.

વળણુ.

તમને કહું વિસ્તાર શૈનક, સુણો જ્ઞાન હૃદય ધરી;
અધ્યાય દ્વાદશ થયા પુરા, સહુ બોલો શ્રી હરી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પ્રથમસ્કંધે

દ્વાદશોધ્યાયઃ ૧૧૨૧ા

અધ્યાય ૧૩ મો.

કડવુ ૧૩ મું-રાગ વસંત.

સુતપુરાણી વાણી બોલ્યા, સાંભળો શૈનક વાત;
હવે તમને કહું વિસ્તારી, વિદુર ભક્તની ખ્યાત.
વિદુરજી તિર્થ કરવા અર્થે, મહાવન મધ્યે જાય;
અવની ઊપર સર્વ તીરથ, કર્યા જઈ ભક્તરાય.
એમ કરતાં વિદુર આવ્યા, યમુના કુરે પાસ;
ત્યાંહાં વિદુરને ઉઢવ મળીયા, જે વિષયુ કરા દાસ.
પરસ્પરે આનંદ મળ્યા, ને ભેટયા ખંને તેહ;
આલિંગન દઈ વિદુર બોલ્યા, પવિત્ર થઈ મુજ દેહ.
કરજેડી પ્રણામ કર્યા, ભક્ત વિદુરને નિરધાર;
પરિવાર સહિત શ્રી કૃષ્ણ ચંદ્રના પુછે છે સમાચાર.
દારિકાના પુછી કુશળતા, મનમાં ધરી ઉલ્લાસ;
સમગ્ર યાદવ સહુ સુખી છે, કહો મુજને હરિદાસ.
ત્યારે ઉઢવ વાણી બોલ્યા, વિદુરને તે વાર;
છપન કોડ યાદવનું માધવ, ગયા સ્વર્ગ મોઝાર.
સર્વ પ્રજના લોક સાથે, પોતાનો પરિવાર;
ચારે વરણ સંગાયે ચતુર્ભુજ, વધકુંઠ ચાલિયા મોરાર.
ભક્તજન સેવક પોતાના, ચારે વર્ણમાં જોઈ;
શ્રી કૃષ્ણપરમાત્માની કૃપાએ, વૈકુંઠ પામ્યા તેહ.

વળી એક ઉઢવે કહી, હરીભક્ત વિદુરને વાત;
પ્રભુએ તમને સંભાર્યાતા, સાંભળો મારા શ્રાત.
મંત્રાને એમ કહી ગયા છે, સ્વામી શ્રી ભગવાન;
તું મુજ ભક્ત વિદુરને કહેજે, શ્રી ભાગવતનું જ્ઞાન.
એમ કહી ઉઢવ ગયા, શ્રી બદ્રિકાશ્રમ જાહે;
ધરણીધરનું ધ્યાન ધાર્યું, હરખ ધરી મન માંહે.
વિદુર ભક્ત ત્યાંહાંથી ઉડ્યા, ગયા તે હરદાર;
જ્યાં મુનિ મૈત્રેય રહ્યા છે, આવ્યા તેણે ઠાર.
મૈત્રેય સાથે મળ્યા પરસ્પર, મનમાં આણી પ્રેમ;
સમાચાર અન્યોઅન્ય પૂછ્યા, કુશળતા ને ક્ષેમ.
પ્રેમ સહિત મૈત્રેયે આપ્યું, વિદુરને આસન;
વિદુર ભક્તને આદર દેખી, હરખ ઉપજ્યો બહુ મન.
મૈત્રેયે પછી શ્રીમદ્ભાગવત, શ્રવાણ કરાવ્યું પવિત્ર;
જે સુણતાં નિશપાપ થઈએ, ઉત્તમ શ્રીકૃષ્ણ ચરિત્ર.
આદિથી અંત લગી કથા કહી, મૈત્રેયે તેણે ઠામ;
વિધિપૂર્વક વિદુરે સાંભળ્યા, વિષયુના ગુણ ગ્રામ.
મૈત્રેય પ્રત્યે વિદુર બોલ્યા, હરખ ધરીને મન;
સ્વામી તમારી દયાથી, હું આજ થયો પાવન.
મૈત્રેય કુરી આજ્ઞા માગી, વિદુર ત્યાંથી જાય;
હસ્તિનાપૂરમાં આવીયા, જ્યાં છે યુધિષ્ઠિર રાય.
યુધિષ્ઠિર કુંતાજી આદે, ભાવે મળીયાં સાથ;
વિદુરને સહુ પાચે લાગ્યાં, ત્યારે મસ્તક મૂક્યો હાથ.
યુધિષ્ઠિરની આજ્ઞા માગી, ભક્ત વિદુર નિરધાર;
રાય ધૃતરાષ્ટ્ર ને ગાંધારી જ્યાં છે, આવ્યા તેણે ઠાર.
ધૃતરાષ્ટ્ર ને ગાંધારીએ, ઊડીને આગત કીધી;
નિશા વિષે એકાંતે બેસી, ઘણિ ઘણિ વારતા કીધી.
દંપતીને વૈરાગ્ય ઊપજ્યો, વિદુરે તેણી વાર;
ધૃતરાષ્ટ્રે મન નિશ્ચય કીધો, હવે જનનું વન મોઝાર.
પાછો પ્રાતઃકાળ થયો જ્યારે, વિદુર પધાયા ત્યાંહે;
કુંતા દ્રૌપદી પાંડવ સાથે, યુધિષ્ઠિર છે જ્યારે.
વિદુરને દેખીને રાજ, ધરતા હવા શોક અપાર;
ધક્ક છે રાજ્ય આ માહરૂં કાકા, કીધો મેં કુદુંજ સંહાર.
તેણે સમે એમ વિદુર વદે છે, પાંડવ પ્રત્યે વચન;
તેમને તેમનું પાપ નડ્યું તેમાં, કાં આણો કુઃખ મન
કીધું તેનું ભોગવ્યું જ, મનમાં આણ્યો ગર્વ;
હવે શોક મુકીને પાંડવો, તમે પ્રજ પાળો સર્વ.
વિદુરે ત્યાં આવી સંતોષ્યો, પાંડવ કુરો સાથ;
આસનાવાસના સૌને કીધી, મસ્તક મૂક્યો હાથ.

* તેરમા અધ્યાયમાં વિદુરજીએ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાને જ્ઞાન કહ્યું
અને ૫૩ી ધૃતરાષ્ટ્ર સ્વર્ગે ગયા તેની કથા કહી છે.

તે સમે શૌનકઋષી કહે, સુતજી પ્રત્યે વચન;
 પૂર્વ જન્મે વિદુર કોણ હતો, તેનું કહેને વર્ણન.
 સુતપુરાણીક શૌનકને કહે, શ્રવણે ધરજે વાત;
 આદિ અંત એ ભક્ત વિદુરની, કંહુ છું તમને ખ્યાત.
 પૂર્વે વિદુરજી દેવ કહીએ, ધર્મતણા અવતાર;
 માંડવ્ય ઋષિના શાપથી, આવ્યા પૃથ્વિપર નિરધાર.
 માંડવ્ય ઋષિના શાપે, વિદુરજી દાસી ઉદર અવતાર;
 ત્રણ અવતાર પુરા થયા, હવે જશો સ્વર્ગ મોઝાર.
 તે દાસી તન થઈ અવતર્યા, શત વર્ષનું આયુષ હોય;
 એમ પૃથ્વિમાં અવતાર ધર્યો, કહી માંડીને તે કથાય.
 તે વિદુર નિશાચે આવ્યા, ધૃતરાષ્ટ્ર છે બ્યાંહે;
 ગાંધારી ધૃતરાષ્ટ્રને વૈરાગ્ય ઉપજાવ્યો ત્યાંહે.
 વિદુરે ધૃતરાષ્ટ્રને કહ્યું, કાંઈ મોક્ષ સાધન કરો જઈ આપ;
 પછી કળિયુગ આવશે, તો વિંટી વળશે પાપ.
 બહુ બહુ જ્ઞાન ધૃતરાષ્ટ્રને કહી, વૈરાગ્ય ધણે ઉપજાવ્યો;
 પછી ગાંધારી સહ ધૃતરાષ્ટ્રને, ઉત્તર દિશાભણી લાવ્યો.
 માતઃકાળે પાંડવે, ધૃતરાષ્ટ્ર ગયા દીઠા ત્યાંહે;
 અતિ દુઃખ મન ધરતા હવા, સહુ વિચાર કરે મનમાંહે.
 ચારે બ્રાત આકંઠ કરે ને, યુધિષ્ઠિર થયા શૂન્ય;
 આકાશ માત્ર ઉઘોત થયો, ત્યાં આવ્યા નારદ મૂન્ય.
 પાંડવ પાંચે પાંચે લાગ્યા, આપ્યું શુભ આસન;
 અર્ધ પાદ વિણાપાણીનું, ભાવે કર્યું પૂજન.
 યુધિષ્ઠિરે પ્રણામ કરી, જઈ ચાલે નાચું શીશ;
 નારદ બોલ્યા તે સમે, કેમ શોક કરો હે નરેશ.
 આ અનિત્ય સંસાર દૈવગતિ, તેમાં કોઈ ન પામે પાર;
 પુત્ર પિતા સ્વજન બંધુ ધન, મિત્રા સહુ સંસાર.
 તે માટે હું તમને કહું છું, કળિયુગ આવ્યો ત્યાંહે;
 શ્રી કૃષ્ણ પૃથ્વિપર રહે, ત્યાં લગી તમે રહેજો આંહે.
 તે સ્વર્ગે વિચર્યા પછી, તમે ન સુખ કદી પામશો;
 વૈરાગ્ય જ્ઞાન હૃદે ધરો, નવ સ્વર્ગનું સુખ જાણશો.
 જ્ઞાનકથી વિણાધારીયે શોક સમાવ્યો હરખ્યા મનરાજન;
 સહુને જ્ઞાન દઈ સમજાવી, ઋષિ થયા અંતરધ્યાન.
 હવે ધૃતરાષ્ટ્રની કથા કહું, સાંભળો શૌનક તેહ;
 નિશા મધ્યે નર નારીને, વિદુર લઈ ગયા જૈહ.
 ઉત્તર પંથે સસ ઋષિનું, સ્થાનક શુભ છે બ્યાંહે;
 ગાંધારી ધૃતરાષ્ટ્ર રાયને, વિદુર લાવ્યા ત્યાંહે.
 ત્યાં ગંગાના પ્રવાહ સાત વહે, સુંદર શોભાસાર;
 સસ ઋષિના વાસ સદા ત્યાં, તીર્થ એ રમ્ય અપાર.

ત્યાં જઈરાજા ધૃતરાષ્ટ્ર બેઠા, ધરી પ્રભૂનું અંતરધ્યાન;
 એક આસને બેસી તપ સાધે, આરાધ્યા શ્રી ભગવાન.
 ગાંધારી સાથે તપ કીધું, વિદુર ભક્ત છે પાસ;
 પાંચમે દિવસે વૈકુંઠ પાંચાં, કૃપાકરી અવિનાશ.
 ચોગાળાસે કરી રાજ્યે, કાયા કીધી ત્યાગ;
 ને વૈનાન બેસી વૈકુંઠે પોહોત્યાં, સાધ્યાં પોતાનાં કાળ.
 સુતપુરાણીક કહે શૌનકને, સાંભળજો ઋષિ રાય;
 હસ્તિનાપૂરમાં શી પેર થઈ, તે કહું છું હવે કથાય.

વળણ.

તેની કહુ કથાય ઋષિ, હવે શ્રવણે ધરો;
 અધ્યાય ત્રયોદશ પુરા હવાં, શ્રોતાજન શ્રીહરીભણો.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પ્રથમ સ્કંધે ત્રયોદશો-
 ધ્યાય : ૧૧૩૩

અધ્યાય ૧૪ મો.*

કડવું ૧૪ મું-રાગ વેશડી.

સુતપુરાણીક વાણી બોલ્યા, સાંભળો શૌનક વચન;
 હસ્તિનાપૂર ઉત્પાત મંડાવો, કળિયુગ થયો ઉત્પત્ત.
 માતઃકાળે સૂર્ય સાનિધ નહિ, દીશે રડે શીયાળ;
 ગર્ધવ પૂરમાં ભોકે સઘળે, કાગ કરે કુકવાળ.
 ધૂળ ભયાનક ઉડતી ને, અપશૂકન બહુ થાય;
 પાંડવ સાથ મળી સૌ બેઠા, પૂછે માંહેમાંય.
 તેણે સમે મુની શૌનક બોલ્યા, સુત પ્રત્યે સુવિચાર;
 શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર વૈકુંઠ ગયા કેમ, તેનો કહે વિસ્તાર.
 સુતપુરાણીક વાણી બોલ્યા, સુણજો શૌનક આપ;
 પૂર્વે ઋષિ કુવૈસા કરે, વાદવ પાંચા શાપ.
 પ્રેમ ધરી સહુ વાદવ ચાલ્યા, તીર્થ કરવા સત્ય;
 પ્રભાસ તીર્થે જઈ વડયા માંહે માંહે, સૌનો આવ્યો અંત્ય.
 કૃષ્ણ સંગાથે વાદવ સરવે, પોહોત્યાં સ્વર્ગ મોઝાર;
 તેણે કરી ઉત્પાત થાય છે, હસ્તિનાપૂરમાં ઠાર.
 શ્રી કૃષ્ણ વૈકુંઠે પધાર્યા, કળિયુગ આવ્યો માટે;
 અર્જુનને હસ્તિનાપૂર મોકલ્યા, જ્ઞાન કહીને વાટે.
 તે માટે હસ્તિનાપૂરમાં, અપશૂકન બહુ થાય;
 ત્યારે ભીમશું વાણી બોલ્યા, આમ યુધિષ્ઠિર રાય.

* આ અધ્યાયમાં શ્રી કૃષ્ણપરમાત્મા સ્વધામ ગયા તેને
 અને અર્જુનને યુધિષ્ઠિર રાયે પ્રેમ કર્યો તેનો કથા પ્રસંગ કહે છે.

યુધિષ્ઠિર વચન-

અહિં આવડા ઉતપાત થાય છે, સાંભળ મારા બ્રાત;
અર્જુન તો કૃષ્ણ સાથે ગયા, તેમને માસ થઈ ગયા સાત.
હવડાં તો દારિકા સંબંધી, કાંઈ નથી સમાચાર;
મુજને ચિંતા ઉપની, બાંધવને શું હશે તે ડાર.

સૂત વચન-

એવું વીમાસણ કરે, ત્યાં ભીમ ને રાજન;
મનમાં ચિંતા ધરે છે એવે, આવ્યા ત્યાં અરજુન.
શોકાતુર મુખ દીકું પાર્થનું, યુધિષ્ઠિરે તેણીવાર;
દારિકાં સંબંધીના ધર્મે, પૂછ્યો તવ સમાચાર.
અર્જુન ઝાંખા થઈને રહ્યા, ને મુખ નવ બોલ્યા વચન;
શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુને સંભારતામાં, શોક થયો ઉત્પન્ન.
અર્જુન ઝાંખા દેખી પૂછે, યુધિષ્ઠિર મહારાજ;

યુધિષ્ઠિર વચન-

તમે શું કાંઈ અપરાધ કીધો, જે નથી બોલતા આજ;
કે કંઈ વાટે દુઃખ થયુંજે, આવડું આણું દુઃખ;
અથવા શો પરિતાપ થયો જે, કરમાયું તુજ મૂખ.
અથવા તમે પરદ્રોહ કર્યો, કે પરનું હરીયું ધન;
જે તું આવડો શોક કરે છે, રે ભાઈ અરજુન.
કે પરનારી લોભ થકી, સત્ય વચન તું ચૂક્યો આપ;
અથવા પરનિંદા કરી, રખે કાંઈ આચર્યું પાપ.
કે બળભદ્રે ક્રોધ કર્યો, કે તેં દુભવ્યા યદુનાથ;
આ સૌમાં તો આચર્યું શું કહે, વહેલો મુજ બ્રાત.
સુતપુરાણીક બોલ્યા વાણી, સાંભળો શૈનક મૂન્ય;
એવાં જ્યેષ્ઠ બ્રાતનાં વાક્ય સુણી, પછી બોલ્યા શ્રીઅર્જુન.

વળણુ.

પછી બોલ્યા અર્જુનરે, યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે સહી;
પ્રથમસ્કંધના અધ્યાય અતુર્દશ, હવે સંપૂર્ણ થયા સહી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પ્રથમસ્કંધે અતુર્દશો-

ધ્યાયઃ ૧૧૪૧

અધ્યાય ૧૫ મો.*

કડયું ૧૫મું-રાગ વેરાડીની ચાલ દુકડી.

સુતપુરાણીક એણીપેરે બોલ્યા ત્યાં, શૈનક ઋષિ ધરજે ચિત્તમાં; ધર્મ એણીપેરે વદે વચન, સાંભળ બ્રાત મારા અર્જુન.

* પંદરમા અધ્યાયમાં કૃષ્ણપરમાત્માએ પાંડવને કરેલી સાહેતા અર્જુને કહી, તે પછી પાંડવો હિમાલયે ગળ્યા તેનો કથા પ્રસંગ કહ્યો છે.

આવડો શોક ધર્યો કાં તમે, શું શ્રી કષ્ણપી સૂર્ય આથમ્યો;
જે આવડું દુઃખ કરોછો બ્રાત, શે નથી કહેતા મુજને વાત.
અર્જુન મનમાં શોકાતુર થાય, યુધિષ્ઠિરને લાગ્યા પાય;
પગે નમી પાર્થ કહે વાત, સ્વામિ સ્વર્ગે ગયા જુગતાત.
બીજું દુઃખ નથી મારે મન, મુજને વહાલા જુગજીવન;
તે વિચોગરૂપિ હુતાશન, સમે એવો કો નહિં પરજન્ય.
શા શા ગુણ સંભારું તેના, અતુલ્ય યશ મહિમા ઘણા જેના;
એણે રાય દ્રુપદને દાર, આપણી બહુ કીધી પ્રસાર.
સ્વયંવરમાં જીત્યા રાય બહુ, કૃપા તે શ્રી કેશવની સહુ;
આપણને દ્રુપદ ધણીયા, એની કૃપાએ સ્ત્રી પરણીયા.
પાંડવ વન બળ્યું હુતું જ્યારે, ત્યારે સાહે કરી શ્રી મોરારે;
પૈશ્વનારનું અજરણ ટાળ્યું, એણે બરદ આપણું પાળ્યું.
મયદૈત્યની સાથે જીત લીધી, જે કૃપા શ્રી પ્રભુએ કીધી;
બહુ વાર કીધી પ્રભુએ સહાય, તે આગળ કો જીતી ન જાય.
જરાસંધ મહા પાપી જેહ, પ્રાણી માત્રને દમતો તેહ;
તે અંધમી હણ્યો ક્ષણમાંજ, જે પાસે હુતા મહારાજ.
કૌરવને આપણ રહ્યા સાંખી, પ્રભુ લાજ દ્રૌપદીની રાખી;
સતિનું દુઃખ સ્યામળીયે જાણ્યું, પુર્યા પટ નવસે નવાણું.
રાય દુર્યોધન હુતો પાસ, તે સભામાં પામ્યો હુલ્લાસ;
તે દુઃખ મનમાં પ્રભુએ જાણ્યું, તેની સ્ત્રીને આપ્યું રંડાપણું.
દુર્યોધા વન આવ્યા જ્યારે, ત્યારે ત્યાં સાહે કરી શ્રી મોરારે;
એક પત્ર મૂક્યું પ્રભુએ મૂખ, પામ્યા ત્રી ઋષિ મહામુખ.
નહિં તો શાપ દેતે ઋષિ ત્યાં, બાળી ભરમ કરત ક્ષણ મહિ;
એવાં કષ્ટ બહુથી ઊગાર્યા, સઘળે યશ આપણા વિસ્તાર્યા.
ભીલ સાથે યુદ્ધ થયું જ્યારે, શ્રી મહાદેવ આવ્યા રણમહિ;
તે સ્થળે આવત મુજ અંત, જે સાહે ન કરત ભગવંત.
હું ઇંદ્રાસન જીત્યો સાર, તેં કરુણા શ્રી વિશ્વાધાર;
જે પ્રભુ ગ્રહી બેઠા રાશ, તો રાત્ર સહુ કીધા નાશ.
જે પાસે હુતા શ્રી મોરાર, કૌરવ સમુદ્રમાંથી ઉતાર્યા પાર;
બહુ બહુ કષ્ટ પડ્યાં આપણને, સઘળે સહાય કરી જુગજીવને.
આપણી સાથે રહેતા નીત્ય, સઘળે આપણી કીધી જીત્ય;
તે મારા દેખતાં શ્રી મહારાજ, યાદવ સંગ ગયા વૈકુંઠાંજ.
ઋષિ દુર્યાસાનો થયો શાપ, માટે સ્વર્ગે ગયા વિશ્વ વ્યાપ;
હું મન શોક ધરું છઉં તેહ, વિચોગ થયો પ્રભુનો જેહ.
તેણે કરીને અહો મહારાજ, મુજને કંઈ સંજતું નથી આજ;
પાર્થનાં સુણી એવાં વચન, મનમાં દુઃખ પામ્યા રાજન.
અંતર શોક ધરીને અપાર, અર્જુનને પૂછે તેણીવાર;
ઋષિના શાપ થયો કેમ ત્યાં, તે વિસ્તારી કહો મુને આંહિ.

તમને પ્રભુએ કહ્યું હોય જેહ, પાર્થ કહો મુજ પ્રત્યે તેહ;
એવાં ધર્મનાં સુણી વચન, વળતા વાક્ય વદે અર્જુન.
એક સમે યાદવના સૂત, કીધું કપટ મહા અદ્ભુત;
પુત્ર યાદવના મસ્ત જેહ, દુર્વાસા સમિપ આવ્યા તેહ.
હાસ્ય વિનાદ કરીને ત્યાંહે, દુર્વાસા દુલબ્યા મન માંહે;
ઋષિને ક્રોધ ચડ્યો અદાપ, તત્કાણે સહુને દીધા શાપ.
જે આવ્યાતમે કરવા ઉપહાસ્ય, તે એથી થાજે સરવેના નાશ;
દુર્વાસા ઋષિના શાપ સુણી, યાદવને ચિંતા થઈ ઘણી.
મનમાં વિમાચું વિશ્વાધાર, યાદવ સૌનો થશે સંહાર;
મહામુનીના શાપ નહીં ટળે, વિચાર્યું મનમાં શ્યામળે.
પછી પ્રભુ ઊડ્યા તેણી વાર, યાદવ સહુ કર્યા હોશીઆર;
મનમાં વિચારી શ્રી અપિનાશ, યાદવને લાવ્યા ધામ પ્રભાસ.
ત્યાં જઈ યાદવાસ્થળી કરી, યાદવ સંગ સર્વે ગયા હરી;
આપણને કહ્યું છે ત્યાંહે, તમે નવ રહેશો અવની માંહે.
જે કદી રહેશો પૃથ્વી માંહે, તે સુખે ન રહેવાયે ત્યાંચે;
મુજને કીધું છેકમળાકંથ, માટે તમે આવજો હિમાચળપંથ.
એક કહી રોચો પાંડુ કુમાર, યુધિષ્ઠિર કરે મનમાં વિચાર;
ચારે બ્રાત્ર યુધિષ્ઠિર રાય, સતી દ્રૌપદી કુંતા માય.
વનકુળ સર્વે ધર્મી નીજ કાય, ધરી વૈરાગ્યને મનમાં જાય;
ઉર્ધ્વ સંકળ થયું કુંતા દહ, વેગે વૈકુંઠ પામી તેહ.
યુધિષ્ઠિરે વિચાર્યું મન માંહે. પરીક્ષિતને તેડ્યો ત્યાંહે;
નીતિ શાસ્ત્ર ભણાવી અનેક, વેદ મંત્રે કીધો અભીષેક.
પછી વનકુળ પેહેર્યા દહ, હિમાચળ ભણી ચાલ્યા તેહ;
પાંચે પાંડવ ને સ્ત્રી જન, મુનિવ્રત કીધું મૂખ પાવન.
અંતઃકરણે પ્રભુનું ધ્યાન, પછી મહાવન ગયા રાજન,
હસ્તિનાપૂરમાં પરીક્ષિત રાય, હવે કહું દારિકા મહિમાય.
રાજ્ય આપીને પાંડવ જેહ, હિમાચળ ભણી ચાલ્યા તેહ;
ચાર ભાઈ પાંચાળી નાર, તેને હીમે ગાળ્યાં નીરધાર.
યુધિષ્ઠિર સત્યવાદી હુતા જેહ, સ્વદેહે સ્વર્ગ પામ્યા તેહ;
હસ્તિનાપૂરમાં પરીક્ષિત રાય, ધર્મવંતતણા મહિમાય;
તેના પુત્ર જન્મેજય સહી, પ્રગટ્યો પરીક્ષિતને ધર તહી.
સુતપુરાણી કહે નીરવાણ, થયા અધ્યાય પંદર પૂર્ણ;
તેમાં કહી પાંડવની કથાય, તેનું મનન કરો ઋષિરાય.

વળણ.

અધ્યાય પંદર થયા પુરાણ, પ્રભુની પરમ કૃપાયરે;
ત્રોતાજન શ્રી હરિ ભણો, જેથી જન્મનું સાર્યક થાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પ્રથમસ્કંધે પંચદશો-
ધ્યાયઃ ॥૧૫॥

અધ્યાય ૧૬ મો.*

કડવું ૧૬ મું-રાગ આશાવરી.

સુતપુરાણીક આચરે, શાનક ઋષિ શ્રવણે ધરે
કહું રે કથા રાયપરીક્ષિત તણીરે.
ખહુ ધર્મશીળ રાજન, તે પ્રાણ્યવંત ને પાવન;
વિખ્યાત જેની ત્રિભુવનમાં ઘણીરે.

ચાલ.

ત્રિભુવન વિખ્યાત જશ, જેની જોડે કો નવ થાય;
હસ્તિનાપૂરની હરખ સાથે, પ્રજા પાળે રાય.
વ્રજ ક્ષત્રી વૈશ્ય શૂદ્ર, સહુ ધર્મ પાળે તેહ;
ચિંતા શોષ કોને નહીં, ને વ્યાધી વર્જિત દેહ.
ભુવન રમ્ય છે રાયનાં, જોતામાં મન ખહુ હરખે;
સ્ત્રીક્રિક માણાના સ્થંભ ચળકે, નાવે કંઈતે સરખે.
શોભે ઝરખા છળ ને મેદી, અટારી ને ખારી;
જડિત કરેરા ખારી ઝળકે, કામ ખહુ મીનાકારી.
સમ ભોમિ ત્યાં વ્યોમતણા, છે જોતાં જોત અવાસ;
હસ્તિનાપૂરની રચના જોવાને, અમર કરે સહુ આશ.
વિશ્વકર્મા ભૂલ્યા ભમે જોઈ. હસ્તિનાપૂરનાં ભુવન;
મણિ માણિકની જ્યોત ઝવેર, ત્યાં રાજ્ય કરે અભિમન્યુ તન.
પાંડવથી વિશેષે વધાર્યો, પરીક્ષિતે પૂરમાં ધર્મ;
વિભજ્યુને સહુ વિશ્વ ભજે, જેમ પોતાના કુળ ધર્મ.
રાય પરીક્ષિતના પૂર વિષે, દુઃખીયો દીશે નહિં કોય;
ઘર ઘર ધર્મતાણી ધ્વજ છે, અકાળ મૃત્યુ ન હોવ.
કંપાર્વતો ધ્વજને વર્તે, ગગને પવને પ્રહાર;
દંડોના નહિ પ્રહાર પૂરમાં, ને કુમકુમહાથા પૂરમાં નિર્ધાર.
ઉચાટ તો એક અધર્મીને, જેને હૃદયે અજ્ઞાન;
દરિદ્ર વિટે પૂરમાં તેને, જે ન ભજે શ્રી ભગવાન.
એ વિધ રાજ કરે મહારાજ, પરીક્ષિત પાવન;
એક દીવસ દિવિગ્નય અર્થે, કરી સભા રાજન.
સૂરજ ને ચંદ્રવંશી રાજ, દેશો દેશના જેહ;
પરીક્ષિતની સાથે ચડીયા, મહા ખળીયા છે તેહ.
ગજરથ અશ્વ સેન સંગાથે, ચડ્યા ત્યાંહાં નરેશ;
મહા મોટા મહિપતિ છત્યા, ભૂમંડળના ધરિ.

* એ અધ્યાયમાં પરીક્ષિતરાયે હસ્તિનાપૂરનું સદૃષ્યે રા-
જ્ય ચલાવ્યું તેનો ને કળિયુગને લીધે ધર્મ ટળવળાટ કરે છે
તેનો કથા પ્રસંગ કહ્યો છે.

સૂર્ય સોમવંશી જે રાજા, પરીક્ષિતે જાત્યા સર્વ;
નરપતિ સર્વે આવી મળ્યા, મુકી મનના ગર્વ.
સર્વે પોતાને વશ્ય કીધા પછી, અવનીમાં ફરી આણ;
ભૂપત સઘળા પરીક્ષિતની, હાક માને જાણ.
દશ ગ્રામ ને પૃથ્વિ ઉપર, પરીક્ષિત જ્યાં જ્યાં જાય;
ત્યાં પાંડવ ને કૃષ્ણચંદ્રનો, ઘણાં સુણે મહિમાય.
ભાટ ચારણ બંદી જન, તે ભણે તેઉના છન્દ;
તે સુણીને રાય પરિક્ષિત, આણે મન આનંદ.
કૃષ્ણ પાંડવનો યશ સુણતાં, પરિક્ષિત રાજા જોઈ;
પૂર્વજ કેરાં સુણી પરાક્રમ, હરખ પામે તેહ.
પછી દિગ્વિજય કરી ઘેર આવ્યો, જ્યાં પોતાનું રાજ;
પ્રજા સૌને પ્રેમે પાળે, સાર્યા સહુનાં કાજ.
એક દીવસ મનમાં વિમાસી, મૃગયા રમેવા જાય;
મહા વનમાં મહિપતી આવ્યો, હસ્તિનાપૂરનો રાય.
ગાયતણે વેશે છે પૃથ્વિ, કળિયુગ આવ્યો મારે;
તથા રાય પરિક્ષિતે તે, આશ્ચર્ય દીકું ત્યાં.
વૃષભ ને એક સુરભી સુંદર, દીઠી તેણે ઠાર;
ગૌને વેપે પૃથ્વિ થઈ છે, કળિયુગની મોઝાર.
વૃષભ દહે ધર્મ રહ્યો છે, અવની થઈ રહી ગાય;
તે પરસ્પર વાત કરતાં, હૃદયે દુઃખ ન સમાય.
હવે આવ્યો કળિયુગ તે, પાપ ને કરશે ખડુ કેર;
અધર્મે વર્તશે ઉત્પાતી, ત્યારે આપણી શી પેર.
ધર્મના પગ ભાગશે ત્રણ, વરતશે મહા ઉત્પાત;
એમ વૃષભ ને સુરભી કહે છે, શોક ધરીને વાત.
ચારે વાળુ ધર્મને તજશે, કળિયુગ મહિમા જાણ;
ધર્મપાદ તો એકજ રહેશે, વધ કરશે તે ત્રણ.
ત્યારે મારું શું થશે, એમ પવચારે મન માંય;
સદ્ધર્મનો સૌ ત્યાગ કરીને, આચરશે અન્યાય.
એમ પરસ્પર વારતા કરતા, ધરાણી ધણ્યો વળી ધર્મ;
દૂર રહીને સાંભળતો હવે, રાય પરિક્ષિત મર્મ.

વળણ.

રાય પરિક્ષિત મર્મ સાંભળે, શૌનક મન ધરજે યથા;
અધ્યાય ષોડશ થયા પુરા, પ્રથમ સ્કંધતણી કથા.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પ્રથમસ્કંધે ષોડશો-

ધ્યાયઃ ૧૧૬૧૧

અધ્યાય ૧૭ મો.*

કડવું ૧૭ મું-રાગ રામઝી.

સુત બાહ્યા સુણો ઋષિરાયજી, તમને કહું કથા મહિમાયજી;
હસ્તિનાપૂરનો પરિક્ષિત રાયજી, ગચ્છો છે વન મૃગયાયજી.

ચાલ.

રાય જવ મૃગયા ગયો, તપ પ્રજા કરતી વાત;
આજ રાય મૃગયા ગયા છે, તો થશે કંઈ ઉત્પાત.
પશુ પક્ષિ ન દૂલવે, એ ધર્મવત છે રાય;
આજ મૃગયા નીસર્યા, તે કારણ શું કહેવાય.
ઉત્પાત કંઈએક થશે, દાડણ રાયને નીરધાર;
એમ પરસ્પર વાતાં કરે છે, નગ્રમાં નર નાર.
પેલાં સુરભી વૃષભ પાસે રહ્યાં, તે વન વિષે નિરધાર;
તે મહિ મહિ વાત કરતાં, ધરી શોક અપાર.
કળિ કેરા આગમનથી, શોકાતૂર છે દેહ;
તે રાય પરિક્ષિતે સર્વે જોયું, દૂર રહીને તેહ.
તેવામાં આશ્ચર્ય દીકું, શૂદ્ર આવ્યો એક;
શરીરે ખડુ સ્થામ સખજો, વળ્યો ત્યાંથી છેક.
અતિ વિચિત્રજન કેશ એના, અતિ કાળુ કર્મ;
એક મોટું રૂધિર ગળતું, ઝોઢીયું છે ચર્મ.
રૂધિરના રેલા વહે છે અંગે, પાપીને નીરધાર;
શૌનકને સુત મુન્ય કહે, એ કળીના અવતાર.
શૂદ્ર રૂપે છે તે પાપી, આવ્યો સુરભી પાસ;
વૃષભે આવતો દીઠો ત્યારે, મુક્યો મુખ નિશ્વાસ.
કાળ સરખો આવ્યો, કુબુદ્ધિ દેખી ધૂળે ધાણ;
પાપીએ પ્રહાર કરીને, ધર્મપાદ છેઘા ત્રણ.
ત્રણ પગનાં નામ કહું, સાંભળો શૌનક તેહ;
એક તપ, બીજો સ્તુતી જપ, ત્રીજો દયા કહીચેજેહ.
તે પગ પાપીએ કાપીયા, તે વનમાં તોણીવાર;
તે સાંભળતાં ત્રિભુવનમાં, વત્યો હાહાકાર.
પાપીએ મન દયા ન આણી, દુષ્ટ આવ્યું કર્મ;
થરથર ધૂળે ગાત્ર વનમાં, ધરાણી ને વળી ધર્મ.
મદ ગર્વે જોભો છે પાપી, કળીયુગ મહા ચોધ;
એવું દેખી પરિક્ષિતને, અતી પ્રગટ્યો ક્રોધ.
ક્રોધ કાંતિ હવે રાજા, પરિક્ષિત ધર્મરાય;
ખડું ગ્રહીને પાસે આવ્યો, જ્યાં કળી વૃષભ ને ગાય.

* ઉપજ્ઞા અધ્યાયમાં પરીક્ષિતરાયે કળિયુગથી ધર્મનું સંરક્ષણ કીધું તેનો કથા પ્રસંગ કહેવા છે.

કળિયુગ દખી રાયને, અંતર પ્રગટી મહા રીશ;
કોણુ છેતું મહા પાપી, છેલું છું હવડાં તું શીશ.
અનાચારી એ અધર્મી, તું અંગે અવિદ્યા વ્યાપી;
અધાર કર્મ કર્યું આવીને, તું કોણુ છે મહા પાપી.
મુજ રાજ્યમાં તે પાપકીયું, તને હવડાં નાખીશ મારી;
કોણુ રૂપ તું પાપી આવ્યો, સત્ય કહેને વિચારી.
એમ કહી પાસ જઈને, કળી પછાર્યો ધાર્યું;
ખડ્ગ મુઠે માર મારી, છેલ્લા તેના ચાર્યું.
તે દખીને ધર્મ ને વળી, અવની કહીએ જોઈ;
ધૂજતાં તે પામ્યાં શાંતિ, હરખ વાધ્યો દેહ.
સંતોષ બહુ જણને હવે, એવું દખતાં નીરધાર;
વૃષભ ગૌ આનંદ પામ્યાં, રાયથી તેણી વાર.
પછી રાયને કળી ઉપર, ચડી સખળી રીશ;
ખડગ તાક્યું ક્રોધશું, છેલ્લા તેનું શીશ.
ત્યારે ધર્મ તણને કળિ પગે લાગ્યો, મૂકતા બહુ નિશ્વાસ;
તમારો હું દાસ છું, પ્રભુ રમે કરતા નાશ.
એવી રીતે બહુ સ્તુતિ કરી, કળિએ રાયને અપાર;
ભય પામી કળિ રાય ચરણે, નમ્યો તેણીવાર.
કાળાપાળા કર્યાં લાગ્યો, નેત્રે વહે જળ ધાર;
હું પાપીપર કરણા કરીને, ઊગારો એકવાર.
તવ રાયજી આણી પેરે બાધ્યા, સાંભળ પાપી વાત;
મુજ દેશથી તું જાને વેહેલો, નહિં તર કરશું પાત.
જ્યાંલગી મુજ આણુ ફેરે, અવની દેશ મોઝાર;
ત્યાંલગી તું આવીશ નહીં, હું તુજને કહું નિરધાર.
ત્યારે કળિયુગ બોલિયો, રાજાને કરીને પ્રણામ;
કહો મહારાજ હું ડ્યાં રહું, મુને આપો રહેવાનો હામ.
પછી પરિક્ષિતે પોતે મનમાં કીધો એક વિચાર;
ચતુર સ્થળ વસવાને આપ્યાં, કળિને તેણી વાર.
ધૃત દ્વિડાનું એક સ્થાનક, સુરાપાન છે બીજું;
સુવાર્ણમાં ને ખાડકીને ઘેર આપ્યું, વસવા સ્થાનક ત્રીજું.
રજસ્વળા હોય થયડી, અવનીમાં જે જે નાર;
તે સ્થાનક પણ તાહરું, એમ સ્થાનક આપ્યાં ચાર.
એ ચારજ સ્થાનકપર રહેજે, અવનીમાં નિરવાણુ;
એમ કહીને મૂક્યો જવતો, કળિયુગને ત્યાં જાણુ.
પછી ધર્મના પાય સાંધ્યા, રાજ્યે તેણી વાર;
ધર્મ ચાલતો કીધો અવનિમાં, વર્ત્યો જ્યજ્ઞકાર.
પરિક્ષિતે ચાર પાદ, ધર્મ ચલાવ્યો પૂર માંહે;
કળિયુગ ત્યાંથી વિદાય થયો, તેગયો સ્થાનક જ્યાંહે.

સ્થાનક પોતાને જઈ બેઠો, ત્યાં ધરને તેહ;
ચાર હામમાં વાસ કર્યો, પરિક્ષિતે આપ્યાં જેહ.
પરિક્ષિતના રાજમાં ચારે પાદ, ધર્મ ચાલતો નિરધાર;
પ્રજા સરવે ધર્મને પાળે, સુખી થયાં નરનાર.

વળણુ.

સુખી થયાં નરનાર પછી, કળીયુગ તો વ્યાધ્યો નહીં;
કળણુ કથા અધ્યાય સત્તર, હવે પૂણુ થયા સહી.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે પ્રથમસ્કંધે સસંકરો-

ધ્યાયઃ ૧૧૭મો

અધ્યાય ૧૮ મો.*

કડવું ૧૮ મું-રાગ મઝાર.

સુતજી કહે મુજો શૌનકવાતજી, હવે તમને કહું રાયની ખ્યાતજી;
કળિયુગકીધો ત્યાંથી વિદાયજી, આજા માગી સ્થાનક જાયજી.

ચાલ દેશની.

આજા માગી રાયના તે, ચાલ્યો તેણી વાર;
સંસારમાં તે પરવર્યો, જઈ રહ્યો સ્થાનક ચાર.
ત્યારે શૌનક ઋષિ બોલીયા, મુને સુત પ્રત્યે વચન;
પુરાણીક એક પ્રશ્ન તે, મુજ હૃદયે ધવું ઉત્પન્ન.
જે કળિયુગ બહુ અધર્મી ને, પાપનો અવતાર;
રાય દખતાં અન્યાય કીધો, તેણે તે વન મોઝાર.
ધર્મ પગ એણે હણ્યા, જતાં પરીક્ષિત રાય;
તેને વસવા હામ આપ્યો, એ કારણ શું કહેવાય.
મારી તેને કુમ ન કાઢ્યો, અવની ફેરે છેહ;
ઊલટો વસવા હામ આપ્યો. કહો ઋષિજી તેહ.
સુતપુરાણીક તવ બોલીયા, સાંભળો શૌનક સાર;
પ્રશ્ન જે પૂછ્યું તમા, તેના કહું હું વિસ્તાર.
રાય પરીક્ષિતે ક્રોધશું, ત્યારે ગ્રહો પાપી જ્યાંહ;
ત્યારે ચણું નમીને બોલીયો તે, રાયશું વનમાંહે.
સ્વામી પછી મુને મારજે, મારું સાંભળો આચાર્ય;
ગુણ અવગુણ વર્ણવ્યા, જે પ્રવર્ત્યા છે ધાર્યું.
દયા ઉપજી ગુણધકી, રાયજીના મનમાંહે;
હણ્યો નહિ તે પાપી, વસવા હામ દીધો મહીમાએ.
ત્યારે શૌનક બોલીયા જે, કોણુ ગુણ ઉત્પન્ન;
કૃતધ્નીને મારતાં કુમ, દયા ઊપની મન.

* એ અધ્યાયમાં પરીક્ષિત રાયને આંગરા ઋષિના પુત્રે
જે શ્રાપ દીધો તેનો કથા પ્રસંગ કહ્યો છે.

ત્યારે સૂત કહે કળિયુગમાં, ભાવે ધ્યાન ધરે હરિનું;
તો ષટમાસે ઇષ્ટ મળે ને, દર્શન પામે તેનું;
સત્ય ત્રેતા દ્વાપરમાં, શત વર્ષ તપસ તપે;
તોએ હરિહર પ્રભા નવ મળે, દર્શન દ્રાઢએને નવ આપે.
ધર્મ ચિંતવ્યા થાય, પ્રભૂને નામે યજ્ઞ ફળ હોય;
એવા ગુણ દેખી, મહારાજે સ્થાનક આપ્યાં સોય.
શૌનકજી વાણી એમ બોલ્યા, સ્વામીજી અવિધારે;
દ્રવ્ય વિષે ક્રમ કળિયુગ મૂક્યો, તેહ કથા વિસ્તારે.
ધન ન હોય તો ગૃહસ્થતાણાં, કહે કુદરિએ ચાલે ધર્મ;
દ્રવ્યહિન જે પુરૂષ છે, તેથી નવ થાય વ્યવહાર કર્મ.
દ્રવ્ય વિના ક્રમ ચલાવે, તેનું કામ ગૃહસ્થાશ્રમવંત;
તો દ્રવ્યમાં ક્રમ વાસ કળિનો, કહિએ તેહ મહંત.
સુતપુરાણીક એણીપરે બોલ્યા, સાંભળો શૌનક મૂન્ય;
પૂર્વે વસિષ્ઠ રામને કીધો, ધર્મ તેમાં નહી નૂન્ય.
એક ધર્મ તે ધર્મ રૂપી છે, વળી વિદ્યા ધન પર્મ;
વળી તપજપ પ્રભુની પૂજને, વળી બીજાં શુભ કર્મ.
એ વિણ બીજાં દ્રવ્ય છે, તે અનર્થ ફેરાં મૂળ;
તે સ્થિર નહીં ગયા પછે, જેમ લીપાણુ ઊપર ધૂળ.
ગયા પછી તો શોષ ઉપજે, શરીરે સહુ અપાર;
કળિયુગ મૂક્યો તે માટે જે, સ્થિર નહીં સંસાર.
પુરૂષ વિવેકી ધન નહિં પામે, કળિયુગમાં નિરધાર;
કૃપણ પુરૂષો ખર્ચે નહીં, માટે વાસ કળિનો સાર.
સુતપુરાણીક વાણી બોલ્યા, સાંભળજે ઋષિરાય;
પછી પરિક્ષિત ત્યાંથી વળીયા, તે મુનીના મહાભણી જાય.
વાટે તૃષા ઊપની તેથી, જળતાણી થઈ ઇચ્છાય;
અંગિરા ઋષિ પાસે જઈને, માંગ્યું જળ તવ રાય.
સમાધિષ્ટ તે મુનીજન હુતા, નવ કીધો ત્યાં જબાપ;
રાજને ખહુ ક્રોધ વ્યાપ્યો, જાણ્યું ન પાપ નિપાપ.
કળિમળ લાગ્યો રાયને, તેને ન જાણ્યો ધર્મ અધર્મ;
ઋષિપર ક્રોધ કીધો, ત્યજ્યો વિવેક જે પર્મ.
રાજએ ખહુ સાદ કર્યા, પણ ઋષિનું તપમાં મન;
તે નહીં બોલ્યા ત્યારે, રાયને ક્રોધ થયો ઉત્પન્ન.
રાજએ હય બેઠાં બેઠાં, એક હાસ્ય કર્યું તે વાર;
ધનુષમાં સર્પ ભરાવ્યો, માર્ગ પામેલો નિર્ધાર.
અંગિરા ઋષિ ફેરે કહે, આરોગ્યો તે વાર;
વિદ્યાજ્યો ઋષિને કહે જઈ, હોનારું કંઈ નિરધાર.
તત્કાણુ રાજ વળીયો ત્યાંથી, નીજ પૂરભણી તે જાય;
તેવામાં વનને વિશેષી, ઋષિ પુત્ર આવ્યો ત્યાં.

સર્પ પિતાને કહે પેખી, દાવાનળ પ્રકટયો આપ;
મુજ પિતાને પરલવ્યા જોણે, તેને હજે મુજ શાપ.
દીન સાતની અવધી કીધી, તક્ષક આવજો પાસ;
તેના ડંશે એ મહા પાપીનો, શીઘ્રે થાજે નાશ.
ઋષિજી જ્યારે તપથી જાગ્યા, ત્યારે અવળું દીકું સૂત;
રદન કરો છો શા માટે, તમે સાચું કહો મુજ પૂત.

પુત્ર વચન-

ભુજંગ દેખી હું ભય પામ્યો, ગ્રીવે તમારી આપ;
એ પાપ કર્મ કર્યું જે દુષ્ટે, તેને મં કીધો શ્રાપ.
ત્યારે પિતા કહે એ મૃત ભુજંગ, શું કરે રહી મુજ દેહ;

ઋષિ વચન-

પુત્ર કાં તું વરાંશીયો નહીં, વિચાર્યું તે મનમાં એહ.
એ કૃત્ય કળિના પ્રભાવે, ગીધું રાય પરીક્ષિત;
એ ધર્મી રાયજને, શા માટે દીધો શિક્ષ.
હવે કંવર જા ઉતાવળો, તું રાયને કરજે જાણ;
દીવસ સાતમે રાયજ, તમે નિશ્ચે છાંડશો પ્રાણ.
શૃંગી ઋષિ એમ સાંભળી, પરિક્ષિત પુકે ધાય;
પછી હસ્તિનાપૂરભણી, જઈને ચેતાવ્યો રાય.
વચન મારું સત્ય કરીને, માનજે તમે એહ;
સાતમે દીવસે તક્ષક આવી, ડંશશે તારે દેહ.
રાય કહે રૂકું થયું સ્વામી, મુજને દીધો શાપ;
મેં અપરાધીયે કાંઈ ન જાણ્યું, કર્યું મહા એ પાપ.
વચન કહીને પાછો વળ્યો તે, મહાભણી મુનિ જાય;
પિતા પ્રત્યે જઈ મળ્યો, પછી કહ્યો સર્વ ઊપાય.

વળણ.

કહ્યો સર્વ ઊપાય ને, પરીક્ષિત પુરમાં ગયા;
સુત કહે શૌનકની પ્રત્યે, અધ્યાય અષ્ટાદશ થયા.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે પ્રથમસ્કંધે અષ્ટા-
દશોધ્યાયઃ ॥૧૮॥

અધ્યાય ૧૮ મો.*

કડવું ૧૯ મું-રાગ ધન્યાશ્રી.

સુતપુરાણીક વાણી બોલ્યા, સાંભળો શૌનક વાતજ;
ત્યાર પછી પરિક્ષિત રાયજ, ફેરી કહું હું ખ્યાતજ.

* એ અધ્યાયમાં પરીક્ષિત રાયે રાજપાટનો લાગ કીધો તેનો કથા પ્રસંગ છે.

મહારાજાએ મહામુનીના, સ્થાપ સુણ્યો જોણી વારણ;
 અતી આનંદ ઊપન્યો મનમાં, રાયને તેણી વારણ.
 રણિયાત થઈ રાય વિચારે, હવે શરીર પડશે મારણ;
 મુજ પાપીને એવું જોઈએ, કીધું ઋષિએ સારણ.
 હવે જઈ વન તપ આરાધું, સાધું અશર્ણશર્ણણ;
 સાત દીવસમાં મુનિ શાપથી, થાશે માહરું મર્ણણ.
 પછી પરીક્ષિતે જન્મેજયને, તેડયા તેણી વારણ;
 રાજપાટ ધન સરવે સમર્પ્યું, કંચી સહીત ભંડારણ.
 નિગમતાણા નિર્ણય કરે, એવા તેજા વીમ્બ અનંકણ;
 વેદમંત્ર વિધિ યુક્તે કરીને, દવડાવ્યો અભિષેકણ.
 પછી મહા પૈરાગ્ય ધરીને, રાજ ગયા વન મોઝારણ;
 ગંગાને ઉપતટે પહોંચ્યા, કંઈ નવ લાગી વારણ.
 ત્યાંહાં સંતનીસંગત કીધી, જઈ મળ્યા મુની મુની રાયણ;
 મહા મુનીએ કરૂણા કીધી, હરખ્યા પરીક્ષિત રાયણ.
 ગંગાને ઊપકાંઠે બેસી, કુશાસન કંથુ ત્યાંહાં;
 ઉત્તર દીશા મુખ કરીને, બેઠા પરીક્ષિત બ્યાંહાં.
 માર્ણ આગમજ સાત દીવસમાં, જાણ્યું છે નીરધારણ;
 તેવામાં શુકદેવ પધાર્યા, વ્યાસ સહિત તે ડારણ.
 બ્રહ્મ પુત્ર નારદજી આવ્યા, વ્યાસ અને શુકદેવજી;
 રાય પરીક્ષિતે ઋષિની પૂજા, ત્યાંહાં કરી તતખેવજી.
 સાત દીવસ આમ જાણ્યું છે, રાજાએ ત્યાં માર્ણજી;
 શુક મુનીની પૂજા કીધી, શીઘ્રે લાગ્યા ચાર્ણજી.
 રાજાએ પ્રણામ કરીને, સ્તુતિ કરી તે વારજી;
 દંડવત પ્રણામ કરી કહે, સ્વામી કંઈએ કહેની સારજી.
 માર્ણ કાળે ઘટે શું કરવું, પૂછું નામા શીશજી;
 કોણુ ધર્મ આચરતાં મુજપર, કૃપા કરે જીગદીશજી.
 ઋષિ શાપે સાત દીવસે, અંત આવશે માહારોજી;
 તે માટે કંઈ જ્ઞાન કહીને, દુસ્તર પાર ઉતારોજી.

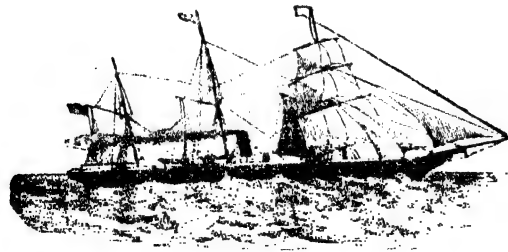
મુત પુરાણીક વાણી બોલ્યા, શ્રવણે ધરો ઋષિરાયજી;
 હવે પ્રથમ સ્કંધ ભાગવતતણી, પૂર્ણ થઈ કથાયજી.
 પરિક્ષિત રાજાને શુકદેવે, કહ્યું જ્ઞાન ત્યાં જોહજી;
 હવે દ્વિતીયસ્કંધમાં કથા, કહીશું તમને તેહજી.
 એહ કથા શ્રી પરમેશ્વરની, સાર માંહી છે સારજી;
 યથા બુદ્ધિયે તમને કીધી, કરી એના વિસ્તારજી.
 શ્રી સુર્યપુર તાપીને ત્રે, ત્યાં કવિકેરો વાસજી;
 શ્રી ગુરૂ ચાર્ણ કૃપાથી, પામ્યો જ્ઞાન રત્ન પ્રકાશજી.
 ચતુર જન કોઈ ખોડ મા દેશો, હું છું મુદમતી મંદજી;
 શ્રી ગીરિવરધર પ્રભુની કૃપાથી, ગાઉં ગુણ ગોવિંદજી.
 ભટ વદ્વલને કરૂણા કીધી, અવિચળ વાણી આપીજી;
 નિવાસ કીધો દ્વંદ્વે મધ્યે, દુરમતિ સવળી કાપીજી.
 ગાણુદેવીમાં કીધી કથા, ને સૂરતમાં સ્વસ્થાનજી;
 શુદ્ધ અશુદ્ધ જાણ્યું નહીં, જે મેં ગુણ કથ્યા ભગવાનજી.
 ભાવ ધરી નર નારી સુણશે, તેના વૈકુંઠ વાસજી;
 જન્મ કોટિનાં પાપ નાસે, કૃપા કરે શ્રી અવિનાશજી.
 ઉન્વીશ છે અધ્યાય સુંદર, પ્રથમ સ્કંધના સારજી;
 તે મધ્યે શ્લોક છસો ઉપર, ત્રણ વધુ નીરધારજી.
 ભાવ કલાવે જે કો મુણે, તેનાં જન્મ કોટી અઘ વામેજી;
 ધર્મ, અર્થ, ને મોક્ષ, કામ, એ ચાર પદારથ પામેજી.

વગણ.

ચાર પદારથ પામશે, શ્રોતા મુણે મન સ્થિર કરી;
 ભટ વદ્વલ કહે પૂર્ણ ભાવથી, ખોટો જ્ય શ્રીહરીહરી.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પ્રથમસ્કંધે

એકોનવિંશોધ્યાયઃ ૧૯



શ્રી મદ્ભાગવત.

(કવિ વલ્લભકૃત-પદબંધ.)

દ્વિતીયસ્કંધ.

*અધ્યાય ૧ લો.

રાગ કેદારી.

કુષ્ઠ મતિ સહ હરો મારી, આસ્થા પુરો માય;
શ્રીશંભુ સુતનેલાગુ પામે, માતસરસ્વતિકરો કૃપાય.
અઘ દુરમતિ દહથી હરો, એ માયું છુ માત;
હવે તમ કૃપાથી હું કહું, ભાગવતતાણીજ ખ્યાત.
મેં મુરખાએ ઈચ્છા કરી, આતુરી વિવિધપ્રકાર;
તુજ કૃપા લીધે ગ્રંથ દુસ્તર વિષે પામું પાર.
હંસવાહિની હસિતવદની, વેણા પુસ્તક સાર;
શાણુગાર સોલે અંગ ઉપર, શોભતા શિકાર.
સોમદૃષ્ટે જીવે માતજી, તો મહા મૂર્ખ પડિત થાય;
નિજ દાસ જાણી દયા આણી, કરો માતા કરૂણાય.
હવે દ્વિતીયસ્કંધની કહું કથા, સંસાર માંહિ જે સાર;
જે સુંણતાં પામિયે, પદારથ મોટા ચાર.
હવે સાર કથા નિમિષારણ્ય વિષે સુત કરે વર્ણન;
તેને સનકાદિક મુનિ સુંણતા, ભાગ્ય તેહનાં ધન્ય.
પછે સુતપુરાણિક બોલિયા, શૈનિક ઋષિ અવિધાર;
હવે દ્વિતીયસ્કંધ શ્રીહરિ કથાનો સાંભળો વિસ્તાર.
પરીક્ષિતને વન વિષે જ્યારે, થયો મુનિનો શ્રાપ;
મહીપતીએ મરણ આગમન, જાણ્યું છે ત્યાં આપ.
પછે જન્મેજન્યને તેડી કરી, પૂરવું સમર્થું રાજ;
ગજ રથ હય ભંડાર આપી, રાચે સર્વસ્વ કીધું ત્યાજ.

૦ આ અધ્યાયમાં શ્રી શુકદેવજીએ પરીક્ષિત રાખને આગ-
વત્ સંભળાવવાનો પ્રારંભ કીધો તે, અને પ્રભુનું વૈરાગ્યરૂપ
તેનો ભેદ કહ્યો છે.

પછી રાચ પરીક્ષિતે વિમાસિયું, હવે સાત દિનમાં અંત;
ગંગા કાંઠે ગયા પરીક્ષિત, મળ્યા મુનિમહા મહંત.
પછે કસ્યો કુશમા સાથેરો, આરાધયા શ્રી અવિનાશ;
ઉત્તર મુખ કરી બેઠા તે, પરધરી મન આહોહલાશ.
સાત દીનમાં જાણ્યું છે રાચે, રીષ્ટ ત્યાં અવશ્યમેવ;
ત્યાં પરીક્ષિતના હેત અર્થે, આવ્યા શ્રી શુકદેવ.
શ્રી વ્યાસ સુતને દેખી રાજ, ઘણું હરખ્યો મજ.
અર્થ પાઘ ત્યાં ભક્ત ભાવે, કસ્યું છે પૂર્વન.
આરતી મંગળ ચાર કરીને, રાચ લાગ્યો ચારું;
મુજ દીનને કરૂણા કરો, ધન ધન અશર્ણશર્ણ.
તમો અહિં પ્રભુ પધારિયા, તેથી ભાગ્ય મારું ધન;
હું રંક જાણી દયા આણી, પધાર્યા મુનિ જન.
મુજ સાત દીનમાં રીષ્ટ છે, સાંભળો શ્રી ઋષિરાચ;
મુને મહા મુનિનો શ્રાપ છે, તે મિથ્યા કેમે ન થાય.
તો માટે મુજને કહો કાંઈ, જ્ઞાન ગ્રંથ કથાય;
શુભ માર્ગ મુજને દેખાડો, જણે મળે વૈકુંઠરાચ.
અતુલિજનનાં ચારું પામ્યાંતાણી, મુજને છે ઘણી આશ;
માટે રીષ્ટ કાળે કોણુ ધ્યાને, મળે શ્રી અવિનાશ.
એમ કહીને પાચે લાગ્યો, પરીક્ષિત રાજન;
હવે રીષ્ટ કાળે શું કરવું, મુજને કહો સ્વામિન.
એવું પ્રશ્ન પરીક્ષિતે કહ્યું, મહા મુનિ પ્રત્યે તત્ખેવ;
સુંણી વાક્ય રાચનાં પછે, બોલ્યા શુકદેવ.
શ્રી વ્યાસ સુત વાણી વદે, શુકદેવ જે ગુણવાન;
ઉત્તમ પ્રશ્ન તમો પૂછિયું જે, ભલો પરીક્ષિત રાજન.
તેં વિશ્વના હિતની વાત પૂછી, મુજ પ્રત્યે આવાર;
મનુષ્યને એ સાંભળવું, એમ વેદે કહ્યું નિર્ધાર.
શુભ વિચારી ભલું તેં પૂછ્યું, મોક્ષનું જે સાધન;
હવે હર્ષ સાથે સાંભળો, તમને કહું રાજન.

ધન ધન્ય સાધુ શુક કહે, તમોએ વિચાર્યું ચંત; તુજ સમોવડ અવર રાજ, નથી થયા ગુણવંત. ખીજ કથા તેં સભા મેધે, સુંણી હશે અનંત; અહોરાત્રસાતદિવસ લગી, હું કહું ચરિત્ર શ્રીભગવંત. વિષજી ગુણને શ્રવણે ધરતાં, જન્મનં અથ જન્ય; પરિપ્રભ કેરી કથા સુણતાં, જન્મ સાર્થિક થાય. પૂર્વે એક રાજા હવો, ખંડ વાધ જે કહેવાય; તેણે ઘડી ખેમાં રીષ્ટ જાણ્યું, મુહૂર્ત માત્રમાં રાય. પછે વિમાસ્યું મુજ રીષ્ટ આવ્યું, તેમાં નહિ સંદેહ; આત્મ સાધન કર્યું જઈ, પૈકુંડ પામ્યો તેહ. તેણે ખે ઘટિકા માંહિ કરિયું, સાધન રાય અવિધાર; તારે તો દીન સાત છે, જે કરીશ મન. વિચાર. મમતા છેદા મનતણી, માયા તજે રાજન; પરમેશ્વરનું ભજન કરીને, સ્તવો શ્રી ભગવાન. એકાગ્ર ચિત્તે આસને બેસી, ભજે સારંગપાણ; વૈરાગ મન મધ્યે ધરીને, પ્રભુને ચિંતવો નિર્ધાર. એ પરમેશ્વરનું સ્વરૂપ જે, વૈરાટ જે કહેવાય; તેનું સ્તવન ચિંતવન કરો મનમાં, પ્રભુ જે પૈકુંડરાય. ત્યારે પરીક્ષિત શુકદેવને કહે, કરી ત્યાં નમસ્કાર; સ્વામી સ્વરૂપ વર્ણન પ્રભુનું, મુજને કહે વિસ્તાર. શુકદેવ ત્યારે બોલિયા, સાંભળો અભિમન્યુ તન; હવે બુદ્ધીમાને કહું વિસ્તારી, ગોવિંદ ગુણ વર્ણન. શેષ કહેવા સમર્થ નથી, પ્રભા લહે નવ પાર; તો ખીજનો શો આશરો, મન જીવો વિમાસી સાર. પણ વ્યાસજીએ પ્રભુનું, વર્ણન કર્યું છે જેહ; એકાગ્ર ચિત્તે ગર્ભમાંથી, મેં સાંભળ્યું છે તેહ. હવે કહું તેં સાંભળો તમો, પ્રભુનું શુદ્ધ સ્વરૂપ; આદ્ય અંત્ય ને મધ્ય વ્યાપી, રહ્યો શ્રી પૈકુંડ ભૂપ. વૈરાટ સ્વરૂપ કેમ વર્ણવું, કહેતાં ન આવે પાર; માટે સંક્ષેપ માત્ર કહું તુજને, યથા બુદ્ધિ અનુસાર. પાતાળે પગ છે જેહના, કોટી રસાતલ પ્રવેશ; ભૂલોક તે નાભ તેનું, એવો છે દેવેશ. એકવિંશ પ્રભાંડે શીશ જેનું, કોયે ન પામે પાર. ચંદ્ર સૂર્ય નેત્ર સ્થાનકે, એવો છે વિશ્વાધાર. હૃદ નાભી કમળ ઉત્તમ, પગ વિશે પાતાળ; એવો અવિનાશી પ્રભુ, ભગતની કરે પ્રતિપાળ. એવું વૈરાટ સ્વરૂપ જે પ્રભુનું, તે શોભતું શીકાર; તે હૃદ મધ્યે ચિંતવો, જેથી ઉતરીએ પાર.

તે ચિંતવો સ્વરૂપ મનમાંહી, પ્રભુજીનું ધરો ધ્યાન; પરીક્ષિત પ્રત્યે શુકદેવ કહે, શૈલીક પ્રત્યે સુતપુરાણ.

વળણ.

શૈલીક પ્રત્યે સુતપુરાણ કહે, શ્રાતા સુંણો મન સ્થિર કરી; પ્રથમ અધ્યાય દ્વિતીયસ્કંધનો, થયો પૂર્ણ હરીજનબોલો શ્રીહરી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દ્વિતીયસ્કંધે
પ્રથમોઽધ્યાયઃ ૧૧૧

અધ્યાય ૨ જો.*

કડવું ૨ જી-રાગ રામઘી.

શૈલીકને કહે સુતપુરાણીજી, હરીગુણ સાગર અમૃત વાણીજી; જે સૂક્ષ્મધ્યાનહૃદમાંહિ ધરશેજી, તે નરનારી સંસારનેતરશેજી.

ચાન.

સંસાર સાગરને તરી, પૈકુંડ પ્રાણી જન્ય; થાય પાપ પ્રત્ન અંગનાં, અથ માત્રથી મૃકાય. એ સ્વરૂપ એવિશ તન્માત્ર છે, વર્ણન કહ્યું ન જન્ય; યોગ ધારણ અભ્યાસ કરીને, રાખવું હૃદયાયે. પટ ચક્ર ભેદી વાચુ રૂઢી, કરે મૂળ બંધ આસન; પંચમા ભૂત પિંડમાં કીજયે, શ્રી વિષ્ણુનું દર્શન. ઈંગણા પિંગળા સુષુમાળા, આરાધીએ શુભ ધ્યાન; પછે જ્ઞાન દૃષ્ટે નિરખિયે, હૃદમાં શ્રી ભગવાન. સૂક્ષ્મ નાડી પ્રભરંધ્રને વિષે, આરાધો મન રંગ; એકાગ્ર ચિત્તે આરાધતાં, સદ્ય થાયે પ્રભુ પ્રસંગ. એવે પ્રકારે ધ્યાન ધરતાં, છૂટે સર્વ કર્મ; તે પંચમાભૂતને સ્તવે પ્રાણી, પામશે પરીપ્રભ. હરિ અકળ અદ્ભુત સકળ વ્યાપક, નિરાકાર સાકાર; તે યોગ ધ્યાને પામિયે, ભય વામિયે સંસાર. કલ્પનાયે મન્ન લાંગે, તો વળી મારગ અન્ય; ચતુર ભુજનું સ્વરૂપ ચિત્તમાં, ચિત્તવો રાજન. સ્યામ મુંદર મુગટ મસ્તક, માણી રમ્ય કુંડળ કાન; શ્રીવત્સલાંછન હાર મુકતા, શૌર વર્ણુ શ્રી ભગવાન. વિજયંતી માળા તુળશી દળ, કૌસ્તુભમાણી આત્કાર; પીત પ્રાગ્રણ પેહેરણે, શુભ રૂપ દેવ મોરાર. ચતુર્ભુજ શુભ નેત્ર અંબુજ, મનોહર હરી અંગ; ચતુર આયુધ ગ્રહે કરમાં, શંખ ચક્ર ગદા સારંગ.

*આ અધ્યાયમાં શ્રી મહાપ્રભુના સ્વરૂપનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

કોટી રવી શરી કળા મુખ છે, અપર્મિત શોભાયે;
એવું અખંડ આદિત રૂપ જોતાં, કળિતણી મળ જાયે.
નખ કોટિ મણિમય ચળકતા, શકે ચંદ્ર બીંબાકાર;
ગુણસાગર હરી મેઘસ્યામ છે, અખીલ પ્રાણધાર.
એવું સ્વરૂપ ચિતમાં ચિતવતાં, પામીયે શ્રી જીગદીશ;
કરૂણા કરે પ્રભુ સર્વથા, હરી આદ્ય ત્રિભોવન ઇશ.
જો એ માર્ગને પામિયે, પદ પરમેશ્વરનું જોઈ;
તો વળી રાજ સાંભળો, ઉપાય છે એક એક.
શ્રી પરમેશ્વરનું ભક્તિ જોગે, કીલ્ચે કીર્તન;
દૃઢ ભક્તિ ભાવે આરાધિયે, હરી સદ્ય થાય પ્રસન્ન.
જો કો હરીજન ઇચ્છા કરી, મન આરાધિ અવિનાશ;
અચળ બુદ્ધિ ધ્યાન રાખે તો, હરી સદા તેની પાસ.
પરમેશ્વરનું પદ પામવાને, ઉપાય તો છે અનેક;
સંસાર સાંવન વિષયુ કારણ, મોટો ભક્તિ વિવેક.
પ્રભુ આદિ વિષયુને સેવતાં, મુખ પ્રાપ્તિ પૂર્ણ થાય;
કરૂણા કરે ત્યાં શ્રીહરી, સાક્ષાત માધવરાય.
શ્રી શુકલ કહે પરીક્ષિત પ્રત્યે, એ માર્ગ ચિતવે પૂર્ણાનંદ;
અંતઃકર્ણ સ્વરૂપ જોતાં, કૃપા કરે શ્રી ગોવિંદ.

વળણું.

કૃપા કરે ગોવિંદ નાથજી, પૂર્ણ મુખ પ્રાપ્તિ થાયરે;
ભાગવતનો અધ્યાય બીજો, દ્વિતીયસ્કંધે પૂર્ણ થયો રાયરે.

**ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે દ્વિતીયસ્કંધે દ્વિતીયો-
ધ્યાયઃ ૥૨૥**

અધ્યાય ૩ જો.*

કડવું ૩ બું-રાગ રામઘી.

હવે રાજ પરીક્ષિત પૂછે વાતજી, ગુણસાગર છે સાક્ષાતજી;
સ્વામિ તમે કહ્યું મુજને જોહજી, મેં હૃદયામાં રાખ્યું તેહજી.

ચાલ.

હૃદ માંહી રાખ્યું મુનિજન, તમે કહ્યું જે ધ્યાન;
અંતઃકરણમાં ચિતવું છું, એ ઘનસ્યામ શ્રી ભગવાન.
તમે જે રથુળ ધ્યાન કહ્યું, તથા સૂક્ષ્મ ધ્યાન સાધન;
યોગ ધ્યાને અનુભવું છું, જે તમે કહ્યું મુનિ જન.

વિચારું છું હૃદ અનુભવું, વંદુ છઉ દીન દયાળ;
મુજ અંગમાં હરી રહ્યા વ્યાપી, પૂર્ણ શ્રી કરૂણાળ.
આદ્ય કથા કહે સંસારની, ઉત્પત્ત્ય જે કહેવાય;
એ વિશ્વ ઉપન્યું શી પેરે, ને પ્રત્ય શી વિધે થાય.
પછે શ્રી શુકલ કહે સાંભળો, રાજ કથા હરીરસ એક;
શ્રવણું મુણતાં પાન કરતાં ધ્યાન ધરતાં, થાય નિર્મળ દેહ.
મેં પિતાજીના મુખપકી, સાંભળ્યું છે વાર્ણન;
તે ઉદરમાં ગર્ભને વિધે, મેં અનુભવ્યું સાધન.
તેમાં તત્ત્વ જ્ઞાન મેં સાંભળ્યું છે, સાંભળજે તું જોઈ;
યથાર્થ કહું તુજને વળી, જાણ્યા પ્રકારે તેહ.
પ્રભુ તેજની ઇચ્છાવાળે, પ્રભુનું કરવું યજન;
ઈદ્રિ મુખની ઇચ્છાવાળે, ભજવા ઈદ્ર ભગવન.
મજ્જતાણી ઇચ્છાવાળે, દક્ષાદિકને ભજવા;
દુર્ગાદેવીનું ભજન કરેથી, લક્ષ્મી સદનમાં ભરવા.
અગ્નિતાણું પુજન કરેથી, તેજ આવે અપાર;
વસુ ભજન કરવાથી, ધન પ્રાપ્તિના નહિ પાર.
વિશ્વ દેવના ભજવાથી, મહા રાજ પ્રાપ્તિ થાય;
પૃથ્વીનું યજન કરેથી, પુષ્પ મહિપર તે કહેવાય.
સ્ત્રીની ઇચ્છા કરનારે, ઉર્ધ્વશીને ઉપાસવા;
યજ પ્રવર્તાવનારે, યજ પુરૂષને જાનવા.
શીવ ભજન કરેથી સેહજે, વિદ્યાવાન કહેવાય;
પાર્વતીનું ભજન કીધેથી, દમ્પતિ મુખીયાં થાય.
પિતૃ સેવન કરવાથી, વંશ વૃદ્ધિ મુખ પ્રાપ્તિ;
યજ યજન કરવાથી, દુક્તિ સઘળા વાપ્તિ.
મૃતિ રહિત પુરૂષ જે છે, (તેનું) ભજન કરે વૈરાગ્ય હોય;
મોક્ષની ઇચ્છા ઇચ્છનારે, ભક્તિ કરવી સ્હેય.
એમ ભગવાનની હોયે સેવા, થાયે મનુનિષ્પાપ;
સર્વ શાંતિનું મૂળ જે કહાવે, તે તો મૂળ વૈરાગ.
હરિ કથા ને ભક્તિ મારગ, સર્વ મુખનું ધામ;
નિવૃત્તિ એ મુખ્ય સાધન, જાણે શ્રી ભગવાન.
શ્રી કૃષ્ણના નામ વિના, મિથ્યા સર્વ સંસાર;
એના નામ વિના આવે, ગધેડા કુત્રાં અવતાર.
ગમે તેટલી શોભાવાળો, ન કરે કૃષ્ણ ભજન;
જનુની જરે મિથ્યા આવ્યો, જાણો તે પાપાણ.
નેત્ર કર્ણ ને શ્રવણ ઈદ્રી, પ્રભુ ભજનમાં રહે નિશ્ચિન;
ભગવદ્ ભક્તમાં શ્રેષ્ઠજી કહીએ, અવિચળ રહે તે જન.
સકળ તત્ત્વનું તત્ત્વ એક કહાવે, સાંભળો સૌનક મૂન્ય;
એ કથા રસનો મહિમા મોટો, જાણ્યે જીગદ્ગવન.

* એ અધ્યાયમાં કૃપા દેવના ભજનથી કૃપા કંઈ થાય છે તેનો કથાપ્રસંગ કહે છે.

વળણ.

કહું કથારસ તેહરે, સાંભળો પરીક્ષિત રાય;
શ્રી ભાગવત દ્વિતીયસ્કંધને, સંપૂર્ણતૃતીયાધ્યાય.

ઇતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે દ્વિતીયસ્કંધે તૃતીયા-
ધ્યાયઃ ૧૧૩૧

અધ્યાય ૪થો.*

કડવું ૪ થું-રાગ દેવગંધાર-આસ હુકડી.

શ્રી શુકચ વદ વચનરે, સાંભળો પરીક્ષિત રાજનરે;
જેવી કામનાએ ઘર શોધ્યાં નરેરે, તેને તત્ મળશે ભગવાનરે.
જે જન જેવી ઇચ્છા મન ધરેરે, તેને તો તેવી સેવા રૂંધેરે;
જે સેવે ભાવે કરી પ્રભુ સેવરે, તેને તેવી કૃપા કરે દેવરે.
જન ધરે ધ્યાન જેવે કામરે, તે તો તેવી કામના પામેરે;
એ અનિત્ય છે સંસારરે, તેમાં દુર્લભ મનુષ્ય અવતારરે.
આવાગમન રહે ઘટ ઘટ માનરે, વાર વાર મરણ ગતી જાણરે;
જેણે મનુષ્ય જન્મે સાધન કરીયુરે, તેણે જામન માતાનું હરીયુરે.
નહિતર મિથ્યા ભોમી ચડાવ્યા ભારરે, અવતાર એવા વારવારરે;
પરમેશ્વરનું જે ચિંતન કરશેરે, તે તો ભવસાગરને તરશેરે.
જે કો પરિબ્રહ્મથી પરાંગમુખ થાશેરે, તેનાં આયુષ ઉતાવળાં જશેરે;
જે કો પ્રભુનું ચિંતન કરશેરે, તેનાં આયુષ સર્વે રહેશેરે.
પ્રાણી લખાવી લાવ્યા લેખ આયુરે, દુષ્ટ કર્મ તેમાંથી આછાં થાયરે.
જે જન જીવતા થકા સ્વયંભુ ભજેરે, જેનાં નેત્ર ચતુર્ભુજ ન તજેરે.
ધનભાગ્ય તે તેનું જાણેરે, બીજા મિથ્યા વેલવ મન આણેરે.
જેવાં અંકજ વૃક્ષ કહેવાયરે, તેવી અજ્ઞાની નરની કાયરે;
તેના યમણા સરખા શ્વાસરે, જેણે ન જોળખ્યા અવિનાશરે.
તેનું મસ્તક કડવું તું બીજીરે, જે જન ન નમે નેત્ર કમળ દળરે;
જેણે ન સાંભળ્યું બ્રહ્મ વેદાંતનું જ્ઞાનરે, તેના શ્રવાણ વૃક્ષના કોચરે
પ્રમાણરે.

જીવ્યા દુર્દનાં સરખી જાણરે, જે મુખે ન આચરે શિવની વાણરે;
જેણે લોચને નહિ જોયા જાનવરાયરે, તેનાં લોચન મોરપીછા ગણાયરે.
કર અંકજ કાષ્ઠના ખાંડરે, જેણે ન પૂજ્યા શ્રી રાણુછાંડરે;
જેણે ચાલી ન કીધી યાત્રેરે, તે તો અવતર્યા કુપાત્રે.
નાશાયે નિર્મળ નહિ લીધાં સુગંધી વાસરે, તે તો પડ્યા સંસાર
બંધનપાશરે.

જેણે પ્રીતે ન લીધા હરીપ્રસાદરે, તે શું જાણે બ્રહ્મરસનો સ્વાદરે.

* આ અધ્યાયમાં ઇશ્વર સંબંધી જેવી જેવી ઈચ્છા હોયછે તેયું તેને દર્શન થાયછે, ને ઈચ્છા પ્રમાણે ફળ આપે છે; તેમ અજ્ઞાની લોકોનું જીવનું વૃથા છે, ઈત્યાદિ કથા પ્રસંગ છે.

એવો કુબુદ્ધિ નર જેહરે, કદીયે મોક્ષ ન પામ્યો તેહરે;
જે ન ચેત્યો મનુષ્ય અવતારરે, તે જન્મ જન્મની પામ્યો હારરે.
છે સંસારનું સાધન શ્રેષ્ઠ કર્મરે, જોળખી લેજે શ્રી પરિબ્રહ્મરે;
ભજિત ભાવે ભુદર મળશેરે, જન્મ મરણની ખટપટ ટળશેરે.
કરી આત્મજ્ઞાન અભ્યાસરે, હૃદે જોજે રૂપ અવિનાશરે;
અહંકાર મૂકી સહુ ગૂંઠરે, હરીને શોધી લેજે મૂંઠરે.
સતગુરની સંગત કીજેરે, મંત્ર ઉપદેશ તાંહાંથી લીજેરે;
સેવતાં સાધુનાં ચણેરે, ધ્યાન રાખવું અંતઃકર્ણરે.
એ પંચમભુત પીંડ શરીરરે, તેમાં જોળખવા રથુવીરે;
મનુષ્ય જન્મે પ્રભુને ભજ્યેરે, કડ કપટ માયા સહુ તજ્યેરે.
સર્વથા ચેનકેન ઉપાયરે, ભાવે ભજ્યે વૈકુંઠાયરે;
જે ચતુર્ભુજ ચરણે ચિત્ત નવ ચળેરે, જ્ઞાનમાર્ગે શ્રીહરી સધ મળેરે,

વળણ.

શ્રી હરિ સધ મળ રાજ, ચરણ શર્ણુ પ્રાપ્તિ થાયરે,
ખોસો શ્રોતા જન શ્રી હરી; થયો ચતુર્થમો અધ્યાયરે.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દ્વિતીયસ્કંધે ચતુર્થા-
ધ્યાયઃ ૧૧૪૧

અધ્યાય ૫મો.*

કડવું ૫ મું-રાગ આશાવરી.

સુતકુરાણિક વાણી બોલ્યા, સાંભળીએ ઋષિજન;
શ્રી શુકચને પરીક્ષિત રાજ, પૂછે કરી સ્તવન.
શ્રી ગુરુ સ્વામિ અંતર્યામિ, બહુનામી મહારાજ;
અમૃતરૂપી તમારા વાણિયે, હું પાવન થયો આજ.
પ્રથમ પ્રશ્ન પૂછ્યું સ્વામી મેં, ઉત્પન્ન એ સંસાર;
વાર્ણન કરીને કહીએ અઘનામી, આઘ અંત વિસ્તાર.
એ વિશ્વ ઉપન્યું કોણ પ્રકારે, ભૂમંડળ ભૂદેવ;
એવું પ્રશ્ન સાંભળી રાય પ્રત્યે, વદે મુનિ તત્ક્ષેવ;
શુકદેવ કહે સાંભળીયે રાયે, પ્રશ્ન ઉત્તર વિસ્તાર;
નારદ ઋષિએ બ્રહ્માને પૂછ્યું, પીતા પ્રત્યે એકવાર.
નારદ મુનિ એમ કહે બ્રહ્માને, સાંભળિયે મુજ તાત;
એક મુજને ઇચ્છા થઈ હૃદે, સાંભળવા શુભ વાત.
તમે વિશ્વ કેમ ઉપજાવ્યું, મુને તે સાંભળાવો સ્વામિ;
એકાંતે અતિ આનંદે પૂછે, નારદ પિતા પ્રત્યે શિરનામિ.

* આ પાંચમા અધ્યાયમાં પ્રભુએ સૃષ્ટિ કેમ રચી તેનું ને વૈરાટસ્વરૂપનું મહાત્મ્ય કહ્યું છે.

સુણી પ્રજા પ્રજા એમ બોલે, તમો વાર પુછ્યું મુજને;
હવે સંસાર કથા સાંભળજે, વિસ્તારીને કહું તુજને.
નારાયણની ભજિત રસની, કથા છે તુને બહાલી;
હવે પરમેશ્વરના ગુણ ગ્રામની, કથા અધુના ચાલી.
અવિગતથી વિશ્વ સઘળું, ઉપજી રહ્યું છે આદે;
એ એકાર અવિનાશી અક્ષર, અકળ સ્વરૂપ અનાદે.
એ સઘળે વ્યાપક છે વિશ્વંભર, સ્થાવર જંગમ વાસ;
નિરાકાર સાકારથી અળગો, વળી અળગો શ્રીઅવિનાશ.
તે પરમેશ્વર પરિપ્રજ્ઞે, માયાને આગળ કીધી;
સૃષ્ટિ કરી સર્વ વિશ્વને ઉપજાવ્યું, એવી બુદ્ધિ દીધી.
એ ત્રિગુણે કરી વિશ્વ ઉપજે, માયાને અનુસાર;
સાત્ત્વિક રાજસ ને તામસ, એ ત્રણે ગુણ વિસ્તાર.
એ સમય સૃષ્ટિ વિશ્વ વિષે, તે ઉપજાવે છે ગુણ ત્રણ;
માયા ભેદાભેદ કરે, તે કરી અશર્ણશર્ણ.
હવે પંચવિંશતત્ત્વથી સહસ્રશીર્ષા પુરૂષ નિપજે છે એક;
પંચમાભૂત અગમ્ય અગોચર, જે જાણે સર્વ વિવેક.
તથા ચૈદ લોકકેરી ઉપમા, જે છે ઇચ્છા ચાર;
એ પૂર્ણ પ્રજ્ઞની અકળ માયા, પરીક્ષિતનું મન વિચાર.

વળણુ.

મન વિચાર પરીક્ષિત, કહે શુકજી એ પાવન કૃષ્ણ કથાયરે;
કર જોડી કહે વિમ્બ વલ્લભ, પૂર્ણ થયો પંચમોધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દ્વિતીયસ્કંધે પંચમો-
ધ્યાયઃ ૧૫૧

અધ્યાય ૬ કો.*

કડવું ૬ કું-રાગ સામેરી.

સુત પુરાણિક આચરે, શૈનક સુણો ઋષિરાયે;
શ્રી શુકદેવ પરીક્ષિતને કહે છે, એ પાવન કૃષ્ણ કથાયે.
પ્રજ્ઞાજી વાણી વદે, નારદ મત્યે નિરધાર;
હવે એકાગ્ર ચિત્તે શ્રવણે ધરો, કહું તમને કુમાર.
એ પરમેશ્વરનું વૈરાટ સ્વરૂપ, જે પરમ શૌભાયમાન;
દશ ઇન્દ્રિયો તેને વિષે છે, તે થકી સઘળું જ્ઞાન.
ત્યાં જીવો આસન કમળ છે, ત્યાં વસે જીજ્ઞવા દેવ;
રવી શશી સર્વે નક્ષત્ર ગણાયું, ત્રિભોવન જન ક્ષેવ.

* છઠ્ઠા અધ્યાયમાં પ્રભુના વૈરાટસ્વરૂપની વિભૂતિ કહી છે.

અદાર ભાર વનસ્પતિ શુભ, સસ છે વળિ પાતાળ;
ચંદ્ર સૂર્ય નેત્ર સ્થાનકે, પુરાણ પ્રજ્ઞ દયાળ.
ચૈદ લોક આ દેહધકા, એકવીશ છે પ્રજ્ઞાંડ;
પૃથવી ક્રોંડ પંચાયા ચોજન, તળાતળ નવ ખંડ.
ઋષિસહસ્ર અઠ્યાસી દેવતાએ, નિવાસ કીધો ત્યહિ;
એ પૂર્ણ પ્રજ્ઞ શ્રી વિષ્ણુજી, વૈરાટ સ્વરૂપને આહે.
તેમાં જીવાત્મા રૂપે રહેલ છે, પરમેશ્વરનું સ્વરૂપ;
તે અકળ આદિત સકળ વ્યાપક, પૂરાણ પંકજ ભૂપ.
સૃષ્ટિ આદે પ્રથમ પ્રજ્ઞાએ, કીધા યજ્ઞ હવંન;
ત્યાર પછે યજ્ઞ સર્વ કોએ, કીધા સંસાર વિષે ઉત્પન્ન.
તે યજ્ઞ ફળ મહારાજને, સોંપ્યાં સર્વે કર્મ;
આદિ અવિનાશી અકળ અખંડિત, સંતોષ્યા પરિપ્રજ્ઞ.
પ્રજ્ઞા નારદ કહે સઘળે, વ્યાપક શ્રી અવિનાશ;
આદિ મધ્ય ને અંત્ય નિરંતર, પરમેશ્વરના વાસ.
સમાન સઘળે છે વિશ્વંભર, નથી અધીક કે ન્યૂન;
સકળ વિશ્વ વિષે રહ્યો વ્યાપી, સ્થૂળ નથી તેમ શૂન્ય.
વ્યાપક સઘળે છે અવિનાશી, ગુણાતીત મોરાર;
હું એક જીભ વડે કરી ગુણ, કેમ વર્ણી શકું વિસ્તાર.
સહસ્ર રસના શેષ નાગને, તોએ વર્ણવી ન શકે તેહ;
હરી સ્થાવર જંગમ રહ્યો વ્યાપી, અગમ અગોચર એહ.
એ પરમેશ્વર પરિપ્રજ્ઞનો, હું નથી જાણતો પાર;
નારદ તું પણ નહિ જાણે, કરી જો મન વિચાર.
તે આદિ અનાદિ નાથનું, એવું છે અખંડિત સ્વરૂપ;
શ્રી શુકદેવ વાણી વદે, તું સાંભળ પરીક્ષિત ભૂપ.

વળણુ.

સાંભળ પરીક્ષિત ભૂપતિ, શ્રી ભાગવત દ્વિતીયસ્કંધ કથાયરે;
કર જોડી કહે વિમ્બ વલ્લભ, થયો પૂર્ણ છઠ્ઠો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દ્વિતીયસ્કંધે ષષ્ઠોધ્યાયઃ ૧૫૨

અધ્યાય ૭ મો.*

કડવું ૭ મું-રાગ સારંગ-ચાલુ હુકડી.

એમ બોલે સુત વચન, સાંભળ શૈનિક મુનિજનન;
પરીક્ષિતને કહે સુત રક્ષ, નારદને કહે પ્રજ્ઞા મુક્ત.
પરમેશ્વરના જે અવતાર, કહું અનુક્રમે ચોવિશ વિસ્તાર;
જે અવતારે જે કથાં ચરિત્ર, તે સર્વે વર્ણવી કથાં પવિત્ર.

* આ અધ્યાયમાં પ્રભુના ચોવીશ અવતાર થવાનાં કાર્યા-
કારણોના કથાપ્રસંગ કહ્યો છે.

ચોવિશ અવતારનું પ્રજ્ઞાને જ્ઞાન, નારદને વર્ણવી કહ્યું માન;
 પૂર્ણ કૃપા નારદપર કરી, હરિ ગુણ જસ કહ્યા વિસ્તરી.
 સુણ હે પુત્ર પરમ પાવન, વરાહ સ્વરૂપનું સુણ તું ચરિત્ર;
 હિરણ્યાક્ષ રાક્ષસ મહા સમર્થ, ચીરી નાંખ્યો કાણમાં તર્ત.
 સુયજ પ્રભુ શ્રી ભગવાન, રૂચી આકૃતી માતપિતા નામ;
 ત્રિલોકનું કુખ ટાળિયું, નાના એ હરિ અભેદ આલિયું.
 દેવહૃતિ સૂત કપીલદેવ, જ્ઞાન કથ્યું છે પરમ શ્રેષ્ઠ;
 માતાને આપ્યું મોક્ષનું જ્ઞાન, સ્વસ્વરૂપે પહેાંતી પ્રજા ધામ.
 અત્રિ પુત્ર શ્રી દત્તાત્રેય, ચોવિશ ગુરુની કીધી છે સેવ;
 જ્ઞાન શક્તિ છે પરમ પ્રણિત, યદુ સહસ્રાન્નુન થયા પવિત્ર.
 સનત સનક સુનંદન રૂપી, સનાતન એ મુજ પુત્ર મુખી;
 આત્મજ્ઞાનનો કીધો ઉપદેશ, ઋષિપુત્રો પામ્યા નિજ દેશ.
 નરનારાયણ શુદ્ધ સ્વરૂપ, ન અત્યા અપસરાથી એ શ્રી ભૂપ;
 ધ્રુવને દીધું અવિચળ ધામ, એ શ્રી ભગવનને કર પ્રણામ.
 નર્કાધિકારી મહાપાપી ભૂપ, વેન રાજ એ કુષ્ટ સ્વરૂપ;
 પૃથુ ભગવાને આપ્યો મોક્ષ, ગૌ દાહી ભૂમિનો ટાળ્યો રોગ.
 ઋષભદેવજી સમર્થ ભગવાન, યોગ સમાધિ વિચર્યા મુનિજન;
 યરમહંસ એ પૂર્ણાનંદ, નામ દીધાથી થાય પાવન.
 એક સમે કીધો મેં મહા યજ્ઞ, હયગ્રીવ મુનિ થયા ત્યાંસુજા;
 વેદવાણી જન્મી એ થકી, કાંતિવાન યજ્ઞમૂર્તિ વળી.
 પ્રલય સમયે મનુને દીધું દરીન, મત્સ્યાવતાર શ્રી ભગવન;
 ક્ષીર સમુદ્રનું દોહન કરવા, પ્રભુ કાચખાસ્વરૂપે અવતર્યા.
 મંદ્રાચળનો વલ્લો ભાર, સમુદ્રેથી કાઢ્યાં રત્ન દશ ચાર;
 હિરણ્ય કથ્યપુ હણવા કાજ, મહા ભયંકર નૃસિંહ મહારાજ.
 ઉતાર્યો ભૂમિનો ભાર, પ્રહ્લાદનું રક્ષણ કીધું સાર;
 આદિપુરુષ શ્રી અવિનાશ, વામન સ્વરૂપનો પૂર્ણ પ્રકાશ.
 ખલિહલિ દીધું ઈંદ્રને રાજ, ચાંપ્યો પાતાળે એ ભક્તરાજ;
 વચન પાળ્યું ખલિ ભાવ ધરી, દારપાળે ઉભા શ્રી હરી.
 હંસ ભગવાન એ શ્રી નાથ, ધનવંત્રી ભગવાન એ મહારાજ;
 આયુર્વેદની ઉત્પત્તિ કરી, જીવ માત્રની પીડા હરી.
 ક્ષત્રી સંહાર્યા એકવિશ વાર, પ્રભુ રૂર્સુરામ શ્રીકાર;
 પિતા આજ્ઞા પાળવે સુપુત્ર, શ્રીરામચંદ્ર છે અદ્ભુત સ્વરૂપ.
 રાવાણ આદિ કુબેર હણ્યા, ભક્ત માત્ર તે વૈકુંઠ ગયા;
 પાપી અસુરને હણ્યા કુટલીકવાર, પરપ્રજા સાક્ષાત મુરાર.
 કૃષ્ણ કલ્યાણ કરનારા નાથ, કંસ શિશુપાળ હણી કીધાં કાજ;
 ગોપી ગોવાળ સાથે વિચર્યા, લીલા જશ ખડુ ખડુ વિસ્તર્યા.
 રમ્યા ગોપી અંગ મર્દન, કરી વશ મેળવ્યા શ્રી ભગવન;
 ઉર્ધ્વ રેત ગોવર્ધન ધર્યો, અનેક અસૂર તાડી જશ ખડુ કર્યો.

વેદ વ્યાસ ઋષી નરમુખ ધામ, બુદ્ધાવતારી અઘનાશક વિશ્રામ.
 હળાહળ કળી વ્યાપશે ન્યારે, કલિક પ્રભુ પ્રકટશે ત્યારે;
 એવા અનેક સ્વરૂપ હરી ધરે, મનવાંછીત એ કીડા કરે.
 એ સ્વરૂપને કાઢે જાણે નહિ, મોટા મુનીજન આજણે સહિ;
 એ પરમેશ્વરની માયાએ, તેહેનો પાર કાચે નવ થાએ;
 માયાથી સહુ ભમતા રૂરે, ત્રિભાવનમાંહિ જન સહુ અનુસરે.
 માયાનો પાર કો જાણે નહી, પ્રજ્ઞાએ એમ વાણી કહી;
 એ સૃષ્ટિ ત્રિલોકનો વિસ્તાર, તેમાં જીવજંતુના અનેક અવતાર.
 તેમાં પરમેશ્વરના જે મોટા દાસ, જેને હરીભજનમાં દૃઢ વિશ્વાસ;
 તેમાં મોટા દાસ હરિના જે, નિર્ગુણ સગુણ અંશ જાણે તેહ.
 માયા ગુણને જાણે મોટા સાધ, જે સેવે નિત્ય સ્વરૂપ અનાદ;
 તેવા જન કાંઈ જાણતા હશે, જેહેનું ચિત્ત હરી ચરણે વશે.
 બીજા અન્યને ગતિ નહિ, પ્રજ્ઞપતિએ એમ વાણી કહી;
 ઋષિનારદને એમ કહે પ્રજ્ઞા, એ પ્રત્ન ઉત્તર મેં કહ્યો મહિમાય.
 તે પુછ્યું મેં તુજને કહ્યું, યથા બુદ્ધિજ્ઞાન મેં લહ્યું;
 ભાગવત રસ હરી મહિમા ઘણો, હું પાર નહિ પામું તેતણો.
 પૂર્વે મુજને કહ્યું શ્રી પરિપ્રજ્ઞ, તે તુજને કહ્યું છે અનુક્રમ;
 સંસારી હરીજન હોય જેહ, જેને નિર્ગુણ સાથે રનેહ.
 એવા ભગ્ત હરીના કહેવાય, તેને સાંભળાવજે એહ કથાય;
 વળી કો જન પૂછે ભાવે કરી, તેને કથા ગુણ કુળે હરી.
 ભગ્તિ ભાવ રાખે જે મન, જેને વ્હાલા જીગજીવના;
 જેને હરિનામનો દૃઢ વિશ્વાસ, જેને જોળાવ્યા શ્રી અવિનાશ.
 તેને કથા સુણવા અધિકાર, અન્ય પુરુષ અવતર્યા ભૂમિભાર;
 જે મેં તુજને કહ્યું સાધન, તે અનુભવજે તું આણુ દીન.
 એનો અનુભવ જે જન કરે, તે લક્ષ ચોરાશીમાં નવ રૂરે;
 સંત સમાગમ કરવી પ્રીત, હરી ચરણ નીત રાખવું ચિત.

વળણ.

ચિત રાખવું હરી ચતુર્ભુજ ચરણે, સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે;
 શ્રી ભાગવત દ્વિતીય સ્કંધનો, થયો પૂર્ણ સમમોધાયરે.

**ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દ્વિતીયસ્કંધે સપ્તમો-
 ધ્યાય : ૧૧૭૧**

અધ્યાય ૮ મો.*

કંકુ ૮ મું-રાગ રામગ્રી.

હવે સુતપુરાણિક બોલે મુખજી, શ્રવણે સાંભળો શૈનિક ઋષભજી;
 પૂછે પ્રત્ન પરીક્ષિત રાયજી, હરી કથાનો જે મહિમાયજી.

* આ અધ્યાયમાં પ્રજ્ઞાંડની ઉત્પત્તિઆદિનાં પ્રશ્નો પરીક્ષિતે પૂછ્યાં છે.

આલ.

મહિમા કૃષ્ણ કથાતણાં જશ, આદિ અવિગત્ય વિષ્ણુ;
રાય પરીક્ષિતે શુકદેવ પ્રત્યે, પ્રેમે પૂછ્યાં પ્રશ્ન.
પરીક્ષિત કહે પરમેશ્વરે, અવતાર લીધા જેહ;
સંસારમાં જસ વિસ્તાર્યો, કોના કલ્યાણી તેહ.
ને વળી પ્રજ્ઞા સૃષ્ટિ કરે છે, સઘળી નિર્ધાર;
તે અવતાર લે છે અવની વિષે, તેના જો છે પ્રકાર.
કો સમે સૃષ્ટિ પ્રજ્ઞાનીને, કરે કાણુમાંહિ નાશ;
કો સમે વિશ્વ નિપજની રહેછે, સાક્ષાત્ જોતિક પ્રકાશ;
સકળ સ્થાનકે રહે વ્યાપી, ત્રીભોવનમાં વાસ;
તે કથા સહુ માંડી કહો, શુકદેવ પુરો આશ.
પ્રજ્ઞાંડની સંખ્યા જેટલી, વેદાંતમાં કહેવાય;
વળી કહો માન પૃથ્વીતાણું, પૂછે પરીક્ષિતરાય.
સાત લોકનું માન કહો, તલાતલ પાતાળ;
વિશ્વ ઉપજે ને ભાજે ક્રમ તે, કહો શુદ્ધ દયાળ.
વાર્ણના વળી બેદ કહો, અવતારનાં જે કર્મ;
કોણ કોણ પ્રકારે રહ્યા વ્યાપી, એ સચરાચર પરિપ્રભ.
શ્રી કૃષ્ણ કૃપાળુને ભજે, પ્રાણી માત્ર અવતારી;
પંચમાભૂત વગર આવે, થાય સકળ અવિદ્યા હારી.
સૃષ્ટિ શું ને સૃષ્ટા શું, પ્રસય મહાપ્રસય શુંય;
પૃથ્વી પાતાળ, દીશા ગ્રહ, નક્ષત્ર કુંગર એ શુંય ?
યુગ યુગના ધર્મ કહોની, યોગેશ્વરના શા ધર્મ;
ધર્મ શાસ્ત્ર ને પુરાણ એ શું છે? વળિ વૈદીક સ્માર્ત કર્મ.
પાપ્મંડની ઉત્પત્તિ કહો, આત્મબંધનો વિસ્તાર;
સ્વતંત્ર ભગવાનની માયા કહો, હું દાસ ન જાણું પાર.
જેમ શ્રી પ્રજ્ઞાએ નાદને કહ્યું, કહો મુને મુનિજન;
હું શરણાગત દાસ છું, ન જાણું અચ્યુતનો મર્મ.
ભગવાન કથા એ અમૃત સિદ્ધિ, મુને વહાલી પરમ દયાળ;
વિસ્તારી કહો મુનીજન, આપ છો પરમ કૃપાળ.
એ આદિ ઉત્પત્તિ વિસ્તારી, મુનિવર કહો કથાય;
એમ ઘણા પ્રશ્ન પર મુક્તિ વાણી, પૂછે પરીક્ષિતરાય.

વળણ.

પૂછે પરીક્ષિતરાય પાવન, કથા કૃષ્ણ પવિત્રે;
એ આઠ અધ્યાય થયા પુરા, દ્વિતીય સ્કંધ ચરીત્રે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દ્વિતીયસ્કંધે અષ્ટમો-

ધ્યાયઃ ૧૮૮૧

અધ્યાય ૯ મો.*

કંઠુ ૯ મું-રાગ રામગ્રી.

સૂતપુરાણિક વાણી બાલ્યા, સાંભળજે શૌનિક મુનિજનનથ;
પ્રજ્ઞપતિ કહે વૉણાપાણિને, પરીક્ષિત પ્રત્યે શુક મૂન્યથ.
એકવાર સૃષ્ટિ સઘળીના, નાશ થયો નિરધારથ;
આ વિશ્વ સઘળું લય પામ્યું, અરજ તેણીવારથ.
જરાયુજ અંજન રવેદન એ, પંચ તત્ત્વનું તેજથ;
સ્થાવર જંગમ લય પામ્યું, સર્વ વિષયમાં જેહથ.
ત્યારે તેજોમયે પ્રભુ ધામ હરી, નિરાકાર સાકારથ;
તેજ પાછળ પ્રમાણ કરે માયા, પણ ક્રમે ન પામે પારથ.
એક સમે આદિ અવિનાશી, અલક્ષ નિરંજન જેહથ;
સર્વ ઇચ્છાની સૃષ્ટિ કરવા, મન વિચારે તેહથ.
તેણે સમે ઉદક વ્યાપીને, જઈ પહોંચ્યું ગંગાનથ;
આદિ વિષયુ શેષ જહાં, પોઠયા કમળલોચનથ.
તે વિષયુની નાભીથકી, કમળ ઉપજ્યું એકથ,
સુવાર્ણથી રંગ અતિ સુંદર, દશ સહસ્ર પત્ર વિવેકથ.
તે કમળથી પ્રજ્ઞાની ઉત્પત, હવી અરે રાજનથ;
પંકજ વિષે બેઠા કમળ ભૂમધ્યે, કરીને દ્વદ આસનથ.
તે પ્રજ્ઞા કમળ આસન કરીને, ચારે દિશાએ જોયથ;
સચરાચર જળ સઘળે દેખી, આશ્ચર્ય મન હોયથ.
ઉદક દેખી દીગ્મૂંઠ થયા, વ્યાપી રહ્યું સઘળે જળથ;
પ્રજ્ઞપતિ વિચારે પોતે, બેઠા મધ્ય કમળથ.
સંદેહ મનમાં પામ્યો ત્યારે, વાણી હવી આકાશથ;
તપ કરો તપ કરો તે સાંભળી, મન હવો આહોલાસથ.
ત્યારે એક આસને બેસી પ્રજ્ઞાએ, મહા ઉચ્ચ તપ કીધુંથ;
નિરાહાર નિરાલંબ જેવો જ્યો, વેદ પ્રસિદ્ધ કરેલુંથ.
ત્યારે પ્રજ્ઞાજન ધ્યાનમાં હવું, વિષયુનું દર્શનથ;
વૈકુંઠ લીલા દેખાડી પ્રભુએ, કરૂણા કરી જીગલવનથ.
કનકાસન જાણીએ મોહાલભાણિયાં, સમ ભોમ્યના અવાસથ.
નહાના પ્રકારની રચના સુંદર, તે કરતા શ્રી અવિનાશથ.
જ્યાં જીવે ત્યાં દેખે ચતુર્ભુજ, વૈકુંઠમાં પ્રજ્ઞાયથ;
પરીપ્રજ્ઞે પૂર્ણ કૃપા કરી, અજને દેખાડી રચનાયથ.
પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ પામ્યા પ્રજ્ઞાજ, હર્ષ ઘણો મનમાંહેથ;
આદિ વિષયુએ મુખ વિસ્તારી કહ્યું, ભાગવત ચતુર્થ શ્લોકનું
તાંહેથ.

* આ અધ્યાયમાં શ્રી પ્રજ્ઞાની ઉત્પત્તિ ને પરિપ્રજ્ઞે પ્રજ્ઞાને
ભાગવત સંભળાવ્યું તેનો કથાપ્રસંગ કહ્યો છે.

તે ચતુર્થ સ્લોકમાં જ્ઞાન પદારથ, બોલ્યા શ્રી ભગવંતે; આદિ મધ્ય ને અંત્યે હું છું સચરાચર, વ્યાપક સઘળે સંતે. નિરંજન નિરંતર હું છું સઘળે, અજગો નથી લગારે; સર્વત્ર વ્યાપક મુજને જાણજે, એમ બોલ્યા ભુગદાધારે. તું તે એાં હું જળતે એાં હું, સ્થળમાં મારો વાસે; અન્યથા હુથી કો નથી બીજા, બોલ્યા શ્રી અવિનાશે. વળી વળી હું તુજને કહું છું, પ્રભા તું એાળખી લેજે મુજને; જો મુજથી બીજા અન્ય લેખવશે, તો બધન ઉપજશે તુજને. મુજથી બીજા તું તે જાણજે, અનીત્ય એ શરીરે; આત્મજ્ઞાન કહ્યું પ્રભાને, અકળ સ્વરૂપ અવતારે. પછે પ્રભાને આજ્ઞા આપી, જે વિશ્વ કરે ઉન્પત્યે; સંસાર સ્થિતિ નિપજવો, સઘળી સૃષ્ટિની જુગતે. પૂર્ણ પ્રભે એવી આજ્ઞા કરી, હરી હવા અંતરંધ્યાન; ઘટઘટ વ્યાપક શ્રી વિભજ્યુથી, પ્રભા થયા મગન. ચતુર્થોડી ભાગવત વિષયુએ, પ્રભાને સંભળાવ્યું જેહલ; તે પ્રભાએ પુત્ર નારદને, વૃત્તાંત કહ્યું સર્વે તેહલ. નારદેએ વેદવ્યાસ પ્રત્યે, વર્ણવી કહી કથાયે; ઉદરમાંડી શુકદેવજને વ્યાસે, સંભળાવ્યો હરી મહિમાયે. ચતુર્થોડી ભાગવતનો, કીધો વ્યાસેએ વિસ્તાર; દ્વાદશસ્કંધ કહ્યા વર્ણવી, શુક પુત્ર પ્રત્યે તેણી વાર. તે શુકે પરીક્ષિત રાજાને, કહે છે આત્મ જ્ઞાન સાધન; એકાગ્ર ચિત્તે શ્રવણ પાન કરે, ધરી ધ્યાન આસન. શુકે બેઠા સખા વિષે, સંભળાવે પ્રભ જ્ઞાન; તે રસ પ્રીતે અમે પાન કરીએ, ધ્યાન ધરીએ સુખ નિધાન.

વળણ.

મુનિજન મોટા નિધાન કરે, અમૃત પાન ઇચ્છાય રે; કર્મોડી કહે વિમ વલ્લભ, દ્વિતીયસ્કંધના અધ્યાય રે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભગવતે દ્વિતીયસ્કંધે નવમો-

અધ્યાયઃ ૧૧૯

અધ્યાય ૧૦ મો.

કડવું ૧૦ મું-રાગ ધન્યાશ્રી.

મુતપુરાણિક એચરે, શૈાનિક મુણા રે;
એ પવિત્ર કથા ભાગવત, હરી મહિમા ઘણા રે.
શુદ્ધ એક મન જે સાંભળે, નરનારી રે;
તેને કર્ણા કરે કૃષ્ણ, દેવ મોસારી રે.

ચાલ.

શ્રી મોસારી કર્ણા કરે, શુકદેવ વાણી વદે રે;
એક ચિત્તે સભામાંહ પરીક્ષિત, ચિત્તમાંહિ તે ધરે રે.
એ ચતુર્થોડી ભાગવત કહ્યું, પ્રભાએ નિરધારે;
તે નારદ વચને વ્યાસે, કરતા હવા વિસ્તારે.
સર્ગ એક વિસર્ગ બીજા, સ્થાનક ત્રણ કલ્યાં સહારે;
પોષણ ચાર ઊત્તિ પાંચમું, એવી ઋષિએ વાણી કહીરે.
મન્વંતર પદ આઠ નિરોધ, સાત ઇશાનુકથારે;
મુક્તિ આશ્રય સર્વ, વિચારો બુદ્ધિ યથારે.
હવા અધ્યાત્મિક આદિ ભૂત, આદિ દેવ અભિરામરે;
એ તાપ ત્રણ અષ્ટ એ કહિયે, સર્વે કરે રચના કામરે.
ત્યારપછી પ્રભાંડની રચના, અનોપમ જે થઈરે;
તે મહિ જવાત્મા પ્રભુજ, અકળ રમી રહ્યો સહારે.
તે જવાત્મા કર્મ વશે, વરતી રહ્યો સંસારમરે;
ચલણ વલણ તે કરે છે, જઈ નિરાકાર શાકારમરે.
તે આદ્યથી અંત્ય મહિમા સહુ, તુજને કહું માંડીકથારે;
સાંભળતાં અઘઘોષ નારો, વળી મરાણનો ભય વામે યથારે.
હવે વિદુર મૈત્રેયનો સંવાદ, માંહે કથા કહેવાઈ સહારે;
શુભ જ્ઞાનરસ તેહમાં, શુકેએ વાણી કહીરે.
તવ રાય પરીક્ષિત મન્ન પૂછે, શું કરું શું અવિધારિચરે;
વિદુર રાજ મૂકી તપે ગયા કેમ, એ કથા મુનિ વિસ્તારિચરે.

* આ અધ્યાયમાં સંક્ષેપથી શ્રીમદ્ભગવતના તૃતીય-સ્કંધથી તે દ્વાદશ સુધી આવેલી કથાનો અર્થ કહેવામાં આવે છે; તેમાં પણ 'સર્ગ એક, વિસર્ગ બીજા' એ ક્રમેથી દશ સ્કંધના અર્થ છે એટલે તૃતીયનો અર્થ સર્ગ, ચતુર્થનો અર્થ વિસર્ગ, પંચમનો અર્થ સ્થાન, છઠ્ઠાનો અર્થ પોષણ, સાતમાનો અર્થ ઊત્તિ (લીલા), અષ્ટમનો અર્થ મન્વંતરની કથા, નવમાનો અર્થ રાજાની વંશાવળી, દશમનો અર્થ નિરોધ, એકદશનો અર્થ મુક્તિ અને બારમાનો અર્થ આશ્રય. આ પ્રમાણે દશ લક્ષણ કરવામાં આવ્યાં છે તથા એકેક લક્ષણનો અર્થ વિસ્તારથી દેવામાં આવ્યો છે. † નવ. ‡ દશ.

તપ તીર્થ કરી પૃથિવી કર્યા, એ વિદુરે ધરી મન ધારણુરે;
 પૃથિવી પ્રદક્ષિણા કરી વિદુરજી, પાછા આવ્યા કોણ કારણુરે.
 તે કથા વિસ્તારી કહેા, શુકજી મુને કહણા કરીરે;
 હવે દિતીયસ્કંધ પૂર્ણ થયો, કૃપા કરી રે શ્રી હરીરે.
 શ્રીમદ્ ભાગવત દિતીયસ્કંધ, એ પ્રાકૃત ભાષા સહીરે;
 સુખ પ્રાપ્તિ પૂર્ણ શ્રવણુ ધરતાં, યમ કિંકર પીડે નહીરે.
 એ ભણુભાવે સાંભળેજન, એ અધ્યા દશતણી કથારે;
 તે ચાર પામે પદારથ, નરનારીની ભાંગે પ્રથારે.
 સંવત્ સત્તરસે ત્રેસઠમાં, ઉત્તમ માસ વૈશાખ સારરે;
 કૃષ્ણપક્ષ લક્ષ્મી દિવસે, શુભ હતો મંગળવારરે.
 તે દિવસે ગ્રંથ પૂર્ણ થયો, એ ગ્રંથ ઉત્તમ સારરે;
 સાહે શ્યા શ્રી કૃષ્ણજી, કરી કૃપા વિશ્વાધારરે.
 તાપી તટ શ્રી સૂર્યપુર, બેગમપરામાં વાસરે;
 ઐદિવ્ય જ્ઞાતિ રક વિપ્રને, કૃપા કીધી અવિનાશરે.
 ભટ શુકદેવ સુતનાહાના ભટ, સુત વલ્લભ નામ નિધાનરે;
 સાધુ સમાગમ ગુરુ કૃપાથી, ગુણ વર્ણવ્યા શ્રી ભગવાન.
 ગ્રંથ શુદ્ધ લણ્યો નથી, છે બુદ્ધિ મારી અભણુરે;
 સાધુ જને મુને કૃપા કીધી, જાણી પોતાનો જનરે.

વળણુ.

શ્રી હરી મુખ જાણો જોણે, જન્મ મરણુનું દુઃખ જાણરે,
 દિતીયસ્કંધ શ્રી ભાગવતજી, થયો પૂર્ણ દશમોધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે દિતીયસ્કંધે દશમો-
 ધ્યાયઃ ॥૧૦॥

***ઈતિદિતીયસ્કંધઃ સમાપ્તઃ**

આ સ્કંધમાં દશ અધ્યાય ગયા અને તેમાં સંક્ષેપથી ભાગવત સાંભળનારનું તથા ભગવદ્ભક્તનું સાધન કહેવામાં આવ્યું છે હવે સાધનના ત્રણ પ્રકાર છે. પહેલાં ધ્યાન, પછે શ્રદ્ધા અને પછી મનનું અથવા વિચાર; તેમાં ધ્યાન વારતે ભગવાનનું સ્વરૂપ એ અધ્યાયથી કહ્યું, તેમાં પણ પહેલા અધ્યાયમાં સ્થૂલ વિરાટ સ્વરૂપનું, ત્યુન કથ્યું અને બીજા અધ્યાયમાં સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ અધ્યાત્મનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું. હવે બીજા પ્રકરણમાં શ્રોતાની અને વક્તાની શ્રદ્ધા કહેવામાં આવી છે અને ત્રીજા પ્રકરણના છ અધ્યાયથી ૫ મામાં કૃત્તિ, ૬ મામાં શ્રદ્ધા નારદનો સમાગમ, ૭ મામાં અવતાર કથા, ૮ મામાં ભાગવતના પ્રશ્નો, ૯ મામાં સમાધાન, ૧૦ મામાં ભાગવતનાં દશ લક્ષણો અને તૃતીયસ્કંધનો અર્થ કહેવામાં આવ્યો છે.



શ્રી મદ્ભાગવત.

કવિ વલ્લભ કૃત—પદ્યબંધ.

તૃતીયસ્કંધ.

અધ્યાય ૧ લો.^૦

રાગ કેદારી.

શ્રી ગુરુ ગોવિંદ ગણરાય, સ્તવું સદાસરસ્વતી માય;
જેથી થાય મનકામના પૂર્ણ સંહાર.

આલ.

મનકામના સહુ પૂર્ણ કરતા, શિવસુતગણપતિ સ્વામી;
ગજનન પાવન લંબોદર, વિમ્બહરાણ બહુ નામી.
મૂષકારૂઢ ફરસી ઝ્રહે પાણે, સિંદૂરચરચિત અંગ;
સુધપુધ નારી સૌ સુખકારી, લક્ષ્મીલસુત સંગ.
નીલાંબર આભૂષણ ઉપમા, મૃગમદ તિલક વિશાળ;
શુભ સેવત્રાં કુસુમ વિરાજે, મણિ મુક્તાશ્વ માળ.
એકદંત ઉજ્જવળ મુખ શોભે, ઉજ્જવળ મોદક અહાર;
અવિચળ વરદાતા તું સ્વામી, પ્રથમ કરું નમસ્કાર.
વાગવાદિની પ્રભાકુમારી, મહાસરસ્વતિ માત;
કમળાસની ને કમળમુખી, તુજ ત્રીભૂવનમાં વાસ.
ચેત વસન ને સ્વેત ભૂષણ, સ્વેત સૌ શાણુગાર;
ચતુર્ભુજ અંબુજવત્રાં શોભે, વીણા પુસ્તક ધાર.
મુક્તા માળા મણિ સ્ફટિકની, માતા ત્રિવિધતાપ હરાણી;
સેવક જનપર ને દીન નરપર, માત એ ઉપકાર કરણી.

* પ્રથમાધ્યાયમાં વિદુરજીએ ઉદ્ધવને સઘળાં પ્રશ્ન પૂછ્યાં અને કૌરવનો પોતે ત્યાગ કર્યો તે વર્ણવી દેખાવ્યા. દારકામાં શ્રીકૃષ્ણ, બલભદ્ર, વસુદેવજી, પ્રદ્યુમ્ન, સાંબ, યુધિષ્ઠાન, અકૂર, અનિરુદ્ધ, ચારુદેવજી અને ગદ વગેરે સઘળા પ્રસન્ન અને કુસાળ હતા એ પ્રશ્ન પૂછ્યો. અને યુધિષ્ઠિર, ભીમ અર્જુનાદિ પાંડવોના પુત્રી ખમર પૂછ્યા. † કમલ સરખું.

અનેક ભક્ત આવ્યા તુજ શરણે, તેને મયા તમે કીધી;
સંસાર તાર્યા પાર ઉતાર્યા, અવિચળ ભુક્ષિ દીધી.
માત મુજને કરાણા કીજે, જાણી દીન કંગાળ;
સરસ્વતી મા શુભ મતિ દેજે, હું છું તમારો બાળ.
મૌઢ હામ મેં મનમાં કીધી, મને જાણી તારી કૃપાય;
આલ ઉંડળમાં ભરે જેમ કીડી, તે કચેમ ભરાય.
સાધુ સમાગમ સંત કૃપાથી, કરાણા હરીજન સર્વ;
દયા કરી દેવેશ દયાળે, તો ન તજ્યો મન ગર્વ.
સુતપુરાણીક શૌનકને કહે, શ્રી ભાગવત કથાય;
તૃતીય સ્કંધમાં કથા પાવન, ગંભીરતાં અઘ જાય.
શ્રી શુકજી કહે પરીક્ષિતને, સાંભળ હે ગુણવંત;
હવે કહું વિસ્તારી જે તમે, પૂછ્યાં પ્રશ્ન અનંત.
આ તૃતીયસ્કંધની કથા પાવન, અધ્યાય છે તેત્રીશ;
તે સંક્ષેપે હું કહું જો, કરાણા શ્રી જગદીશ.
તે આઘ અત્ય કથા સાંભળતાં, મહાપાપી અઘ વામે;
ધર્મ અર્થ ને કામ મોક્ષ, એ ચાર પદારથ પામે.
રાયે પ્રશ્ન પૂછ્યાં વિદુરનાં તે, શુક કહે મહિમાય;
એક સમે શ્રી કૃષ્ણ પધાર્યા, દંદ્રમસ્થ^૦ જાણી જાય.
કોઈએ કહ્યું જે પાંડવ પાંચે, લાખા ગૃહમાં પર્જળીયા;
તે લૌકિક ધર્મ રાખવા અર્થે, પ્રભુજી પંચે પળીયા.
દ્રૌપદી સતીને સભામાં આણી, પ્રભવી દુર્યોધન;
લાખા ગૃહમાં કુંતા કુંવરો, પાંચે કીધા દહન.
પાંચાળીનાં કેશ ગૃહી, દુઃખ દીધું કાઢ્યાં ચીર;
અંતરિક્ષથી અવિનાશ પધાર્યા, પોતે સ્થામ શરીર.
વળી કૌરવે જીકું બોલીને, રાજ્યરીધ સહુ લીધું;
અતિદેષ ધરીને દુર્યોધને, કુષ્ઠ કર્મે ત્યાંહાં કીધું.
કૌરવ વિદુર એકાંતે બેઠા, પાંડવની કરી વાત;
હરકોઈ ઉપાયે કરી સર્વથા, કરીએ એનો ઘાત.

^૦ હાલમાં દિલ્લી કહેવાય છે.

વિદુરમંત્રી કહે પાંડવ માટે, જોઈએ અર્ધું રાજ્ય;
કહ્યું ન માને મહા અહંકારી, એ મૂર્ખ કેરો તાજ.
પ્રતિબોધ વિદુરે બહુ કર્યો, પણ માને ન કૌરવ એહ;
પછી કૌરવે રીસ કરી કાઢ્યા, વિદુરને રાજ્યથી છેડ.
પક્ષ કરે અહીં પાંડવનું, એમ બોલ્યો રાય વચન;
રીસ કરીને રાય દુર્યોધને, કાઢ્યા વિદુરને વન.
રાજા કેરો કોપ દખીને, વિદુરે તજ્યાં હથિઆર;
શસ્ત્ર અસ્ત્ર મૂકી વન ચાલ્યા, તપ તીરથ ને સાર.
જ્ઞાન દાન દેવાચન પૂજન, દેહી કાપડીની કીધી;
અવનીપરનાં તીર્થ સહુની, પ્રદક્ષિણા પોતે કીધી.
સર્વ તીર્થ કરીને પ્રભાસે, આવ્યા વિદુર મહા જ્ઞાની;
ત્યાં કુરુક્ષેત્રનું યુદ્ધ સાંભળ્યું, જે કૌરવ પડ્યા અભિમાની.
સરસ્વતીમાં સ્નાન કરી, આગળ સાંચર્યા વિદુર પાવન;
ત્યારે યમુનાને ઉપકંઠે, મળિયા ઉદ્ધવ હરીજન.
અન્યોઅન્ય મળ્યા અતિ હર્ષે, ભેટ્યા કરીને પ્રણામ;
આસન કરી એકાંતે બેઠા, સુંદર સીતળ ઝામ.
તેણે સમે ઉદ્ધવને વિદુરે, પૂછ્યો દારિકા સમાચાર;
શ્રીકૃષ્ણ બલભદ્ર યાદવ સર્વે, કુશળ કુટુંબ પરિવાર.
એવાં વચન વિદુરનાં, ગદગદ ઉદ્ધવ બોલ્યા વાણી;
સમાચાર કહ્યો કૃષ્ણ સંખધી, એવી વાત પ્રમાણી.

વળણ.

વાત માંડી કહે ઉદ્ધવજી, સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે;
કરજોડી કહે વિપ્ર વલ્લભ, તૃતીયતણા પ્રથમોધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે તૃતીયસ્કંધે પ્રથમો-
ધ્યાયઃ ૧૧૧

અધ્યાય ૨ જો.

કડવું ૨ જી-રાગ ગાડી-ચાલ દુકડી.

શ્રી સુતપુરાણી કથા રસ કહે, જેને હરિગુણ હૃદયમાં રહે;
નિજ સ્ત્રીભુવને કહ્યું જે વ્યાસ, ગર્ભમાં શુકે કીધો અભ્યાસ.
તે શુકદેવ પીરક્ષિતને કહે, જે વિષ્ણુ ભક્ત મહિમા લહે;
ગદગદ કંઠે ઉદ્ધવ થયા, સમાચાર પ્રભુના પુછીયા.
શ્રી કૃષ્ણ ઉપર પૂરાણ પ્રીત, સ્મરણ માને થાય પવિત્ર;
બાલપણથી ભજતા ભગવાન, વૃદ્ધપણે પણ તેજ સમાન.

* બીજા અધ્યાયમાં વિદુરના પ્રશ્નો ઉત્તર ઉદ્ધવ આપેછે, તેમાં શ્રી કૃષ્ણની બાલલીલાથી તે પ્રજલીલા સુધી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

ચરણાર્વિદમાં સદા મગ્ન, સાધુ ગદગદ થયા સુણી પ્રશ્ન;
પ્રભુમાં થયલી ઇન્દ્રિયનિવૃત્ત્ય, પાછી સાધી ઉદ્ધવે સત્વ.
વેહેતે નેત્રે કહ્યા સમાચાર, વિદુરે પુછ્યો જે પ્રકાર;
નથી કુશળ મારા ભ્રાત, કૃષ્ણ સૂર્ય અસ્ત થયા સાક્ષાત.
યાદવ માત્રનું છે દુર્ભાગ્ય, નહિ જાણ્યા પરપ્રભ સાક્ષાત;
માન્યા કૃષ્ણને યાદવ એક, અંતર્યામી ન જાણ્યા કરિ વિવેક.
સંપૂર્ણ એ શોભાવાન, રાજસુયજમાં દેદિપ્યમાન;
મનુષ્ય લીલા કરતા એ તેજસ્વ, પ્રભુપૂર્ણ એ ત્રિભોવન ભૂપ;
વ્રજવિનતાના જીવણહાર, અદૃશ્ય થયા શ્રી મુરાર;
ઋષિ માત્રને શાંતિ દેનાર, દેવઆદિના પ્રાણાધાર;
અજન્મા વસુદેવના પુત્ર, વીર્યવાન શ્રી કૃષ્ણ સ્વરૂપ;
બીહન કંસથી તે વસ્યા વ્રજ, કાળયવનથી ભાગ્યા તર્ત;
પૂજ્યા માતપિતાને સ્તુતિ કરી, શાંતિ ન ધરી રોયા હરી;
શિશુપાળનો કીધો નાશ, યોગી છતાં એ પ્રેમ પ્રકાશ;
કીધો રણમાં ધોર સંહાર, શત્રુમાત્રને પાડ્યા પાર;
ભક્તને આનંદના દેનાર, ગયા વૈકુંઠ પ્રાણાધાર.
ઉગ્રસેનના સમાવ્યા તાપ, માર્યના કીધી શ્રી મહારાજ;
નમ્રપણે યાચના કીધી, કીંકર થઈને સેવા કીધી.
પૂતનાને આપી મુક્તિ, યશોદા જેવી કીધી શક્તિ;
એવા પરમ પુરૂષ દયાળ, વૈરભાવે મુક્તિ દિધી તાત્કાળ.
અગિયાર વર્ષ વસ્યા વ્રજમાંલે, લાડ લડાવ્યા ગોપીને તાલે;
વિધવિધ પ્રકારે ક્રીડા કરતા, પ્રેમે ગોપીના મનડાં હરતાં.
ધોણ ચરાવતાં ખંસી બળવી, રાસલીલાએ ક્રીડા કરાવી;
જન્મનાનું જળ નિર્વિષ કીધું, નળગ્રીવને* સુખકું દીધું.
ગોવધનનાં ધર્યો ટચલીએ, ઈંદ્ર ગર્વ હર્યો તે ઘડીએ;
શર્દમાં મધુરી વેણું ગાઈ, થેઈ થેઈકાર નાચ્યા બળભાઈ.
એવા શ્રી કૃષ્ણ પરમપવિત્ર, ગાઉં તેના શાં શાં ચરિત્ર;
ઉદ્ધવ વિદુર પ્રત્યે નિરધાર કહે, એમ કૃષ્ણ તણો સમાચાર.
છપ્પન કોડ યાદવ સંગાથ, શેષનાગ રૂપ એ બળ ભ્રાત;
પ્રધુન્નાદિ કુંવર સહુ નામ, હરીસૌ સાથે પહોંચ્યા સ્વધામ.
શ્રીકૃષ્ણની કરી એ વાત, ઉદ્ધવજીને હવે અશ્રુપાત;
કહેતા વાત નયણે જળ ભરે, મહા ચિંતા મનમાં ધરે.
હરિ ચરિત્ર સંભારે સહી, કહે વિદુર પ્રત્યે ત્યાં રહી;
શ્રી ગોવિંદ તણા ગુણ ગ્રામ, ઉદ્ધવ કહે વર્ણવી તે ઠામ.

* નલકુબર અને મણિગ્રીવ નામના કુબેરના પુત્ર જે કે યમલાગ્નું થયા હતા તેઓને વૃક્ષયોનિમાંથી મુક્ત કર્યા.

† આ ગોવર્દન ધરવાની કથા બીજા અધ્યાયમાં મૂલ ભાગ-વતમાં વર્ણવેલી છે.

સંભારી શ્રીકૃષ્ણચરિત્ર, સાંભળતાં અંગ થાય પવિત્ર;
જે લીલા દારિકામાં કરી, અકળ સ્વરૂપ અવિનાશી હરી.
ઉદ્ધવ વિદુર તણા સંવાદ, બેહુ વાત કરે રે વિવાદ;
હરીને જે ગમે તે ખરું, પ્રભુના મનમાં ભાવ્યું તે કયું.

વળણ.

મનમાં ભાવ્યું તે ખરું, હરિ ઇચ્છાયે સહુ થાયરે;
શ્રી ભાગવત સ્કંધ તૃતીયનો હવે, દ્વિતીયાધ્યાયરે.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે તૃતીયસ્કંધે દ્વિતીયા-
ધ્યાયઃ ૥૨૧૥

અધ્યાય ૩ નો.*

કડવું ૩ જી-રાગ સામેરી-ચાલ મોટી.

ઉદ્ધવ કહે સુણ વિદુર, કૃષ્ણ ચરિત્ર પાવનરે;
માત પિતાને મુખ કરવા, મથુરાં પધાર્યા જીગજીવનરે.
કંસ પછાડી પંચજન્ય મારી, રૂકમણિ પરણારે;
સાત વૃષભનાથી હરિ, નાગજીતી વધારે.
કાળયવન શાલ્વ રાજ, ભોમાસુરને માર્યોરે;
સૌલ સહસ્ર કન્યા વરી, કંદર્પદર્પ ત્યાં હાર્યોરે.
ભારતનું ધોર યુદ્ધ કીધું, યુધિષ્ઠિરે રાજ કીધુરે;
અશ્વમેધ કરાવ્યો પાંડવને, રાજ્ય મુખ બહુ દીધુરે.
એમ શુકદેવ વાણી ઊચરે, સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે;
મૃત કહે શૌનકની પ્રત્યે, પાવન કૃષ્ણ કથાયરે.
વિદુર ઉદ્ધવ બંને બેઠા, યમુના કિરે તીરરે;
તટ ખૂલ જળ તે સદા પાવન, કરે શુદ્ધ શરીરરે.
ઉદ્ધવજીને વિદુર કહે, સાંભળો સ્વામી વાતરે;
સૌ કહુંમ યાદવ સાથ લઈને, પધાર્યા જીગતાત રે.
મલાસમાં કેમ આવીયા, મુને તે કહોને વિસ્તારરે;
સમુદાય યાદવ તણા તેનો, કેમ થયો વળી સંહારરે.
તેહ કથા સાંભળવાની, મુને અતી ઇચ્છા થાયરે;
શ્રીકૃષ્ણકેરાં ચરિત્ર સુણતાં, પાતિક સઘળાં જાયરે.
ત્યારે શ્રીપ્રભુજીનાં ચરિત્ર તે, ઉદ્ધવ કહે મુખ આપરે;
પૂર્વે ઋષિ દુર્વાસા કેરો, હવે યાદવને શાપરે.
દારિકામાં યાદવોને, શાપ હવે ઉત્પન્નરે;
તે કારણથી યાદવ સઘળા, હવા વળી પતનરે.

* આ તૃતીયાધ્યાયમાં શ્રીકૃષ્ણની મથુરાંની લીલા તથા
દારિકામાં જે રાજલીલા કરી તે અને દુર્વાસા મુનિના આપની કથા
વર્ણન કરવામાં આવી છે.

૫

તવ રાય પરીક્ષિત ઉચરે, શ્રી શુકઋષિ અવિધારીરે;
શાપ કહ્યો કેમ દુર્વાસાએ, તેહ કહે વિસ્તારીરે.
વ્યાસનંદન વદે વાણી, સાંભળો પરીક્ષિત ભૂપરે;
એક મમે યાદવ કુંવરોએ, વિચારું મન અનૂપરે.
હુતાશનીનાં દિવસ આવ્યો, બાળક રમતા ઉમંગરે;
હોરો રમે હરખે ભર્યા, વાગે ત્યાં અંગ મૃદંગરે.
સત્યભામા કેરો જાણુક, જાણુ કુંવર જે કહેવાયરે;
તેને વેશ સ્ત્રીના લેવડાવ્યો, એ કૌતિક કેરી કથાયરે.
શાણુગાર સોલે અંગ શોભે, ચીર ચોળી ગાત્રરે;
જાતન કરીને ઉદરપર, એક બાંધ્યું લોહનું પાત્રરે.
આગળ કરી જાણુકને, પાછળ કુંવર ચાલે સર્પરે;
રંગે રમતા જાય પથે, હુતાશનીનું પર્યરે.
તેણે સમે ત્યાં આવ્યાહુતા, ઋષિ દુર્વાસા દારિકાપાસરે;
ઋષિ સમીપે કુંવર રમતા, આવ્યા ધરીને ઉલ્લાસરે.
જઈ મહામુનિને પાગે નમ્યા, કરી પ્રદક્ષિણા ને પ્રણામરે;
પાણુ ભવિષ્ય વાત હોનાર છે, તેથી બુદ્ધિ ન રહી ઠામરે.
પછી અત્રીનંદન પ્રત્યે, અર્ભક વદે સર્વ વચનરે;
ત્રિકાળ જ્ઞાની છે પ્રભુ, તમને સૂઝે ત્રણ્ય ભુવનરે.
આ અખળાને ગર્ભ ઉદરમાં, થયા માસ અગિયારરે;
એને પુત્ર કે પુત્રી પ્રસવશે, ઋષિજી કહે નીરધારરે.
ત્યારે દુર્વાસા કોપે ચડયા, શું કરવા આવ્યાહાસ્યરે?
તત્કાળ શાપ દીધો, કુંવર સહુને પમાડયા ત્રાસરે.
મહા ક્રોધથી મુનિ વચન બોલે, શાપ મુખ ઉચ્ચારરે;
સર્વથા મૂશળ એહ જાણશે, દારૂણ વળાકારરે.
તે છપ્પન કોટી યાદવ માત્રનો, કરશે ક્ષણમાં અંતરે;
શાપ સુણી સૌ થયા ઝાંખા, કુંવર એ ગુણવંતરે.
તે દુર્વાસાના શાપ સાચો, કરતા કૃષ્ણ મહારાજરે;
પુને સર્વ કહ્યું હવે અનરથ, થયું નખળું બહુ આજરે.
તે શાપ ઋષિના સત્ય કરવા, ઉતારવા ભૂમિ ભારરે;
શ્રી કૃષ્ણ ત્યાં પ્રેરક થયા, યાદવ સૌમાં તેણીવારરે.
હરી કહે હવડાં આપણને અહિં, થયો દુર્વાસાના શાપરે;
વળી દારિકામાં ઉત્પાત થાયછે, અપશુકન એ આપરે.
તે માટે શ્રી સરસ્વતીતટે, પરમક્ષેત્ર મલાસરે;
ત્યાં જઈ તીરથ યજ્ઞ કરીએ, એમ વદે શ્રી અવિનાશરે.
તો પુણ્યરૂળ કાંઈ ઉદય થાયે, જાએ સર્વ વિઘનરે;
ત્યારે સૌને મન વશ્યું, સત્ય કહે જીગજીવનરે.

* મૂળ ભાગવતમાં આ વાત પ્રસિદ્ધ નથી.

અંતર્યામી થયા પ્રેરક, સાવધાન સહુ ધાયરે;
સૌ કુટુંબ યાદવ સાથ લઇને, પ્રભાસ પાટણ જાયરે.
શાણુગાર્ધી હૃયહસ્તિ ઉત્તમ, જ્ઞેતૃવી રથ સારરે;
ચતુરંગ સેના માર્ગે આલે, અપરિમિત અસ્વારરે.
સુખપાલ આસન છત્ર ચામર, ક્ષ્વણ હુંદુભી નાદરે;
પંચ શબ્દ વાદિત વાગે, થાય ઘણા શુભ સારરે.
ધનુષ ભાથા શોભતા, કટિ કટારી તલવારરે;
સાંગભાલા ત્રિશુલ ફરસી, વળી પરીઘ વાંકા ધારરે.
જરકશીકેરા વાઘા સુંદર, જલહરે વિચિત્ર વિશાળરે;
યાદવ સરવે સજ્જ થઈ, સાંચર્યા બાલ ગોપાલરે.

વળણુ.

બાલગોપાલ સમસ્ત યાદવ, પ્રભાસ પહેંચતા ધાયરે;
શ્રેતા બોલો શ્રીહરી, થયો તૃતીયનો તૃતીયો ધાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે તૃતીય સ્કંધે તૃતીયા-
ધ્યાયઃ ૧૩૩

અધ્યાય ૪ થો.*

કડવું ૪ શુ-રાગ ગાડી.

શ્રી શુક ભાષે સાંભળ ગયછ, પ્રભાસ ક્ષેત્રમાં યાદવ જાયછ;
સ્ત્રી બાળક સહુ કુટુંબ પરિવારછ, યજ્ઞદાન કરે પૂન્ય અપારછ.

આલ.

સહુ પુન્ય મારગ આવરે જન, ધર્મ વ્રત ને દાન;
અન્નપાન શુભ પકવાન્ન કરીને, ભજે શ્રી ભગવાન.
ભોજન વિપ્રને કરાવી, તાંબુલ દક્ષિણા સાર;
અક્ષત ચંદન ને પૂજનના, ભાતિ કુસુમનાદાર.
પછી પૈંછિ મદીરા પાન કીધાં, યાદવે રહીને ત્યાંહિ;
મહિમાહિ ઉન્મત થયા, સરસ્વતીના ત્રદ મહિ.
ઋષિ દુર્વાસાના શાપનું, લોહ વજ્ર હુતું જોહ;
સમુદ્ર સંગમ ત્રટે બેસીને, સર્વે મળી ઘસ્યું તેહ.
જળ હોદરથી તેના અંશ આવ્યો, પ્રભાસ ક્ષેત્રમોજર;
તે પાન નામે છોડ થઈ ઉગ્યું સોટાને આકાર.
શેષ નાંખ્યું સમુદ્રમાં, ને મત્સ્યે ગળ્યો તેના અંશ;
તે એક વ્યાધિ ભાલોડ કરીને, કીધું તેને સરંશ.

* આ ચોથા અધ્યાયમાં યાદવનો સંહાર તથા શ્રીકૃષ્ણનું
સ્વધામ પધારવું અને ઉદ્ધવજીના ઉપદેશથી હરિદ્વારમાં વિદુર
મૈત્રેયનો સમાગમ થયો તે વર્ણવેલો છે.

મહિમાહિ વિવાદ કરીને, યાદવે કર્યો સંગ્રામ;
પાનને સોટે વહીયા, તેઓ ક્રોધ આણી તે ઠામ.
મહાયુદ્ધ દારણ હવું તે રથજ, પરસ્પર યદુસંગ;
પાનને સોટે લડયા તે, શસ્ત્ર થઈ વાઘ્યાં અંગ.
યાદવાસ્થળી થઈ જ્ઞેતામાં, સર્વ હવા સંહાર;
છપલકોટી નાશ પામ્યા, એક ઉગર્યો વજ્રનાભ કુમાર.
પછી શ્રી કૃષ્ણ અશ્વત્થને^૦ થડ, જઈ બેઠા ભગવાન;
એવે દારિકાથી ઉદ્ધવ આવ્યા, સારિંગધર નિધાન.
જ્યા સમે અર્જુનનું પ્રભુએ, હરી લીધું તેજ;
પછી કહ્યું હીમ પદે આવન્તે, વૈકુંઠ મળીશું જેજ.
ત્યાં ઉદ્ધવ સાથે આવ્યા છે, મૈત્રેય ઋષેશ્વર સંત;
તેઓ જ્ઞાન કહેજે વિદુરને, એમ કહેતા ગયા ભગવંત.
એવું કહીને આજ્ઞા આપી, મૈત્રેય ઋષિને મોરાર;
શ્રી કૃષ્ણે કહ્યું તે જ્ઞાન કહેશે. વિદુરને નિરધાર.
વિદુર વહાલા નાથને, ઘણું ભક્તવત્સલ પ્રાણ;
સંભારે ઘણું તે સજે, સાક્ષાત પુરુષપુરાણ.
લીયલ રથજ અશ્વત્થનુ, ત્યાં પોટયા શ્રી મોરાર;
તેવે એક પારધી આવ્યા, ત્યાં વન થકી નીરધાર.
શ્રી કૃષ્ણ કેરાં ચાર્ણમાંનું, પદ્મ કરે અજધાર;
તે વ્યાધિ તેને છવ જાણી, શર સાંચ્યો તેણીવાર.
કર્ણ પર્વત ધનુષ તાણ્યું, ને છુટ્યું શરથી બાણ;
ભાલોડ ઋષિના શાપનું તે, વાઘ્યું પ્રભુના પદે જાણ.
ત્યારે નેત્ર ઉઘાડી નિહાળ્યું, સાક્ષાત શ્રી અપિનાશ;
પરબ્રહ્મ દેખી પારધી, તત્કાળ આવ્યા પાસ.
અરે સ્વામી હું મહાપાપી છું, મેં કીધું અઘટીત કર્મ;
અન્નજી મેં બાણ મેલ્યું, નવ જાણિયા પરબ્રહ્મ.
આ અપરાધ મારો ક્ષમા કરો, હે દીનાનાથ દયાળ;
હું દુષ્ટ પાપી અનાચારીને, મયા કીજે કૃપાળ.
ત્યારે વિશ્વંભર વાણી વદે, તું સાંભળ સાચું વ્યાધ;
એ પૂર્વની ભાવીક વાત છે, નહિં નહિં તુજ અપરાધ.
એ દાષ તુજને છે નહીં, એમ વદે કર્ણાસિંધુ;
પ્રતિબોધ અન્યાય નથી તારો, પૂર્વ વૈર સંબંધ.
એવું કહીને સંતોષ્યો વ્યાધ, પછી સ્થાનક જાય;
વૈકુંઠ પદ તેને મળ્યું, હરી મળ્યાનો મહિમાય.
દારકને દારિકાં મોકલ્યો, રથ લઈ તેણીવાર;
બળભદ્ર પાતાળે ગયા, સાનીધ્ય વિશ્વાધાર.

* હાલમાં તે પીપળાને મોહપીપળો કહેછે.

† દારક નામનો શ્રીકૃષ્ણનો રથ હાંકનાર સારથિ છે.

ઉદ્ધવને આજ્ઞા કરી, શ્રીકૃષ્ણે તેણીવાર;
પછી અતર્ધ્યાન મૂળ હવા, ગયા સ્વધામ વિશ્વાધાર.
વૈકુંઠપૂરી હરી પધાર્યા, સૌ ભક્તનો કરી ઉદ્ધાર;
વિદુરને ઉદ્ધવ કહે, તમે શીઘ્ર જન્યો હરિદાર.
મૈત્રેય ઋષિ ત્યાં છે તે વળી, તમને કહેશે જ્ઞાન;
ઉદ્ધવજી આલ્યા બદ્રિકાશ્રમ, સમર્થો શ્રી ભગવાન.
ત્યારે શુકદેવજીને મંત્ર પૂછે, મેમે પરીક્ષિત રાય;
સર્પ યાદવ મધ્યે ઉદ્ધવ, રાખ્યા કવાણુ ઉપાય.
એ વિસ્તારી મુજને કહે, ત્યારે વદે વેદવ્યાસનો તાન;
ઉદ્ધવ સૌને જ્ઞાન કહે, માટે રાખ્યા જુગજીવન.
વિશ્વમાં જ્યાં સાધુ સમાગમ, ઋષિ વૃંદ અનંત;
કળિયુગ આવશે તે માટે, બદ્રિકાશ્રમ ગયા સહુ સંત.
તેથી બદ્રિકાશ્રમ વિષે, ઉદ્ધવ ગયા નિરધાર;
સૂત કહે શૌનકની પ્રત્યે, કૃષ્ણ કથાનો વિસ્તાર.

વળજી.

હરીકથાનો વિસ્તારે, શૌનક સાંભળો મન સ્થિર કરી;
હવા અધ્યાય ચાર પુરા, કરી કૃપા કર્ણા શ્રી હરી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે તૃતીયસ્કંધે અતુર્થોધ્યાયઃ ૪

અધ્યાય ૫ મો.*

કડ્ઠું ૫ મું-રાગસારંગ.

શ્રી શુકજી મુખ વદે કથાય, શ્રવણે ધરે પરીક્ષિત રાય;
પછી વિદુર હરિદાર ગયા, ઋષિ મૈત્રેયને ત્યાં આવીયા.
અન્યો અન્ય મળ્યા ધરી પ્રેમ, સમાચાર પુછ્યા સહુ કૌમ;
વિદુરે કીધા દંડ પ્રણામ, તમ શરણે હું આવ્યો સ્વામ.
શ્રી કૃષ્ણે કહ્યું તમને જ્ઞાન, કહે મુજને તે ઋષિ ભગવાન;
ત્યારે મૈત્રેય કહે ધન્ય ધન્ય, ઘણું નિર્મળ છે તું જ મન.
સાધુ ભક્ત તું સમ કો નહીં, હરી ગુણ સુણવા સમર્થ તું સહી;
તવ વિદુર મુખ વદે વચન, કીજે કર્ણા શ્રી મુનિજન.
સ્વામી ઉત્પત્ત વિશ્વની જેહ, મુને વિસ્તારી કહે તેહ;
સૃષ્ટિ સ્થિતી વ્યાપક સંસાર, મુનીવર તે કહે વિસ્તાર.

* આ પંચમાધ્યાયમાં વિદુર અને મૈત્રેય મુનિનો સંવાદ હરિદારમાં થયો તે વર્ણવીને, વિદુરે સહિની ઉત્પત્તિ પૂછી તેનો ઉત્તર સંવિસ્તર દીધો, તેની કથા કહેલી છે. મહત્ત્વાદિની ઉત્પત્તિ કરીને દેવતાએ ભગવાનની સ્તુતિ કરી છે, તે દેખાડ્યામાં આવી છે. 'મૂળ ભાગવતમાં' આ અધ્યાયમાં વધારે વિસ્તાર કર્યો છે.

મણુતાણા ને પરમ ચરિત્ર, તે મુને કહે ઋષિપુણ્ય પવિત્ર;
પુણ્ય કીર્તિવાળા ભગવંત, તેના ગુણ છે અનંત.
વિશ્વ સજ્જનાર નારાયણનામ, નામ લીધે પામે સુખ ધામ
આ તનનો કંઈ ભરોસો નથી, કથા વિસ્તારો હો ઋષી.
પછી મૈત્રેય વદે વચન, સાંભળ ભક્ત વિદુર પાવન;
વિષ્ણુ નાભથી કમલ દર્શન, તે પંકજથી પ્રભા ઉત્પન્ન.
શ્રી સ્વેત વરાહ ને સાર, તે કહીએ પહેલો અવતાર;
સહસ્રશીર્ષી પુરુષ સહી, પ્રથમે ઉત્પત્ત્ય તેની કહી.
ચોવીશ તત્ત્વ એકત્રજ કરી, પંચવીશમો જીવાત્મા ધરી;
એ પ્રકારે નીપજ્યો એક પિંડ, ને પિંડે તેજ પડ્યું પ્રભાંડ.
પિંડ પ્રભાંડ ઉત્પત્ત એ કહી, મૈત્રેયે વાણી વિદુરને તહી;
શુકજી કહે સુણ પરીક્ષિતરાય, એ પવિત્ર પાવન હરિ કથાય.

વળજી.

પવિત્ર પાવન કથા કૃષ્ણની, સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે;
ભાગવત તૃતીયસ્કંધે કરો, થયો પંચમાધ્યાય રે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે તૃતીયસ્કંધે પંચમો-
ધ્યાયઃ ૫મો

અધ્યાય ૬ ઠો.*

કડ્ઠું ૬ કું-રાગરામઘી.

શ્રી શુકજી વાણી વદે, સાંભળ પરીક્ષિત રાયજી;
સુતપુરાણીક કહે શૌનકને, હરિકથા મહિમાયજી.
મૈત્રેય ઋષિ વિદુરને કહે, બેશી બદ્રિકાશ્રમજી;
શ્રોતાજન શુદ્ધ મને સાંભળજો, વર્ણન ગુણ પરપ્રભજી.
એ રીતે પ્રભાંડની ઉત્પત્ત, વર્ણવી સક્ષેપ પ્રકારજી;
સહસ્રશીર્ષીકાર પુરુષ તે, આદીરૂપ અવતારજી.
તેમાં વ્યાપક દશોદ્રિય, વળી અગીઆરમું મનજી;
તે સહુ વશ વર્તે પ્રભૂને, સાંભળ હે રાજનજી.

* આ છઠ્ઠા અધ્યાયમાં તત્ત્વની ઉત્પત્તિ પછી, આધિદેવિકૃતી બેદ વર્ણન કર્યું છે અને વિરાટનું વર્ણન કર્યું છે તે પછી ચોવીશ તત્ત્વ કહ્યાં છે, તેઓનાં નામ (૧) મહત્, (૨) અહંકાર, (૩) આકાશ, (૪) વાયુ, (૫) અગ્નિ, (૬) પાણી, (૭) પૃથિવી, (૮) શબ્દ, (૯) સ્પર્શ, (૧૦) રૂપ, (૧૧) રસ, (૧૨) ગંધ, (૧૩) ચક્ષુ, (૧૪) નાક, (૧૫) કાન, (૧૬) જીભ, (૧૭) ચામડી, (૧૮) હાથ, (૧૯) પગ, (૨૦) પાયા, (૨૧) ઉપરથ, (૨૨) વાણી, (૨૩) મન, (૨૪) કાળ. આની ઉત્પત્તિ પછી તે સઘળાં ભગવાથી વિરાટ પુરુષ અંડકાશમાં ઘણા સમય સુધી રહ્યા; પછી તે અંડના ત્રણ પ્રકારે ભાગ થયા, તેમાં પશુ એક રૂપે, ત્રણ રૂપે અને દશ રૂપે મળીને ત્રણ પ્રકારે જાણવા. પછી આતુર્વણ્યની ઉત્પત્તિ કહેવ માં આવી છે.

મગટ ચારે વર્ણ કહી, તે પ્રભુથી ઉત્પન્ન; શ્રી મુખથી પ્રાણાણ ઉદય, પરથમ હવા પાવંન. બાહુથી જન ક્ષત્રિ ઉપન્યા, હરી કરા અંશ્ય; ઉરમંડળમાંથી ઉપન્યા, વર્ણ ત્રીજો વૈશ્ય. ચાર્ણમાંથી શુદ્ર નીપન્યા, વર્ણ મગટયા ચારણ; એ ચતુર્વર્ણ શ્રી પરપ્રભુથી, મગટી વિશ્વાધારણ. એ ચારે વર્ણ અનાદી છે, એથી ચતુર્દશવિસ્તારણ; અનુક્રમે એ થાય એકઠી, કહીએ વર્ણ અઘારણ. એ ચતુર્વર્ણ પ્રભુથી, ઉત્પન્ન થઈ છે નેહણ; તે સાથે સૌ ધર્મ મગટયા, તેમાં નહીં સદેહણ. ચારે વર્ણ ને ધર્મ જુજવા, કહ્યા છે તે પાળેણ; પોતાની સાનીધ્ય રાખ્યા, કરી કરૂણા દીન દયાળેણ. તે ચારે ને કર્મ કરે છે, ઇદ્રિયના વ્યાપારણ; તેહ સમર્પે પ્રભુને તો, કૃપા કરે શ્રીભોરારણ. માટે હરકોઈ ઉપાચેથી, ભજવા શ્રી ભગવાનણ; કર્મ પ્રભુને અર્પણ કરવાં, સાંભળો હે રાજનણ.

વળજી.

સાંભળો પરીક્ષિત વદ શુકલ, એ તૃતીયસ્કંધ કથાયરે; શ્રી હરી હરી મુખથી ભણો, આ થયો છઠ્ઠો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે તૃતીયસ્કંધે
પષ્ઠોઽધ્યાયઃ ૧૧૬૥

અધ્યાય ૭ મો.*

કંબુ* ૭ મું-રાગ દેશાખ-ચાલ દુકડી.

એમ બોલ્યા સુતપુરાણી, ઋષિ શૌનક સાંભળો વાણી; શુકલ કહે પરીક્ષિત રાજન, સાંભળ હરીગુણનું વર્ણન.

* આ સાતમાં અધ્યાયમાં વિદુરજીએ સત્ય વસ્તુ જાણવાની પ્રજ્ઞાથી સંક્ષેપમાં ભાગવતમાં આવેલી સઘળી કથા બાબતનાં પ્રશ્ન પૂછ્યાં છે. આત્માનો બંધ અને મોક્ષ શી રીતે જણાય છે તે; વિરાટના રહેનારા ભગવાનની વિભૂતિ સંબંધી તથા સ-હિના પ્રકાર સંબંધી; મનુના વંશ સંબંધી; બ્રૂગોળ વિગેરે લોક સંબંધી; ચાર પ્રકારના પ્રાણી સંબંધી; દેવતા સંબંધી; ભગવાનના અવતાર સંબંધી; વર્ણ વિભાગ, આશ્રમ વિભાગ, આચાર, સ્વભાવ, વેદ વિભાગ, યજ્ઞનો વિસ્તાર, યોગ માર્ગ, જ્ઞાન માર્ગ, સાંખ્ય માર્ગ સંબંધી; તથા તેથી પ્રતિકૂળ પાખંડ મતની પ્રવૃત્તિ સંબંધી; જીવના ગુણ કર્મ, ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ, એ પુરુષાર્થ સંબંધી ક્રિયા પ્રકારે વર્તવાથી ભગવાન પ્રસન્ન થાય, કેવા પુરુષોને પ્રસન્ન થયા તે સંબંધી પ્રશ્નો કર્યાં છે.

મૈત્રેય ઋષિ પ્રત્યે નિરધાર, વિદુર મત્ર પૂછે તેણીવાર; ચૈતન્ય રૂપ નિર્ગુણ ભગવાન, લીલા કારણ છે એક પણ. ઉત્પન્ન પાળક સંહારક એ, તેનું કારણ શું શું છે? અખંડ જ્ઞાન સ્વરૂપ છે જીવ, અવિદ્યા કારણ શું છે શીવ? આનંદ આદિ જે જે નારા, કર્મ, જન્મ, કલેશ કેમ પ્રકાશ? દહને અનુસરે મનુષ્ય, શા કારણથી પામે સુખ દુઃખ? કહે મૈત્રેય વિદુર અવિધાર, આ શરીરના ગુણ અપાર; તે પરમેશ્વરને લાગે નહીં, માયાને તે અનુસરે સહી. માયાને લાગે છે ગુણ સર્વ, દહાવસ્થાએ સુખદુઃખ પર્મ; વિદુર મત્ર પૂછે છે વળી, સ્વામી વાત કહી તમો ભલી. જે ઊંચ લોક રહે છે આકાશ, ગગને કરી રહ્યા છે નિવાસ; વળી લોક કહે છે પાતાળ, સ્વર્ગ મૃત્યુ ભુવન જે વિશાળ; કહો ઊત્પત્તિ તેની ઋષિરાય, જેથી કામના નિર્મળ થાય; સંસારની ઉત્પત્તિ તે નેહ, મુનિવર વિસ્તારી કહો તેહ.

વળજી.

વિસ્તારી કહો મુજ પ્રત્યે, પૂછે વિદુર વિખ્યાતરે; શ્રોતા બોલો શ્રી હરી, હવે હવા અધ્યાય સાતરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે તૃતીયસ્કંધે
સપ્તમોઽધ્યાયઃ ૧૧૭૥

અધ્યાય ૮ મો.*

કંબુ* ૮ મું-રાગ આરાવરી.

શુક ઋષિ એમ આચરે, સાંભળો પરીક્ષિતરાય; વિદુર પ્રત્યે મૈત્રેય કહે છે, કથા હરિ મહિમાય. એક સમે પાતાળ વિષે, શેષ નાગને સ્વસ્થાન; ત્યાં પ્રજ્ઞાના પુત્ર આવ્યા, યોગેશ્વર ગુણવાન. પુત્ર મજાપતિતણા, સનકાદિક મહા મુનિજન; પાતાળ માંહે આવીઆ, શેષનાગને ભૂવન. પરસ્પર એ મળ્યા પ્રેમે, હવે હર્ષ અનંત; પછી પરમેશ્વરની કથા પૂછે, સનકાદિક જ સંત. શેષનાગે સનકાદીકને, કહી ભાગવત કથાય; સાંખ્ય યોગ કહો સહી, સાધન તણો મહિમાય. પછી સનકાદિકે પરાશર, ઋષિને કહ્યું નીરધાર; પરાશરે અમર ગુરૂ બૃહસ્પતિને, કહ્યું ભાગવત સાર.

* આ આઠમાં અધ્યાયમાં શેષનાગના મુખથી શ્રી ભાગવત પુરાણ ભોક્ષમાં કેમ આવ્યું તેનો સંપ્રદાય કહેવામાં આવ્યો છે તથા પ્રજ્ઞાએ ભગવાનનું દર્શન કર્યું તે વર્ણવ્યું છે.

બ્રહ્મપતિએ મૈત્રેયને, કહ્યો આદિથી એ અંત્યઃ
તે મૈત્રેય ઋષિ વિદુરને, કહેતા હવા ભાગવત.
એક સમે કલ્પાંત હવું, સૌ સૃષ્ટિના થયો નાશ;
રહ્યા એક પરબ્રહ્મ તે, સાક્ષાત શ્રી અવિનાશ.
શેષશાઈ સ્વરૂપ સુંદર, પોઢ્યા શેષ ઉછંગ;
અનંત વર્ષ લગ પોઢતાં, નિદ્રા કરી શ્રી રંગ.
જળ ઉપર પોઢ્યા હરિ, પરબ્રહ્મ શ્રી મહારાજ;
નિદ્રાવશ થઈ રહ્યા પોતે, સંસાર સમેટી સાજ.
અનંત વર્ષે પ્રભુની નાભીથી થયું કમળ ઉત્પન્ન;
ઉદક ચૈદમે પ્રજાડે છે, ત્યાં પ્રગટ હવું દરીન.
તે કમલદલ વાધું વિકાશી, કનકદલ શોભાય;
પત્ર ઝળહળે સુવર્ણમય, તેની શોભા કહી નવ જાય.
તે કમળમાંથી હવા જોતાં, પ્રજ્ઞાજી ઉત્પન્ન;
પંક્જ મધ્યે સંધ્યાસનપર, યેડા કરી આસન.
ચતુર્ભુજ શોભતાં સુંદર, દષ્ટિ સઘળે સમાન;
ચતુર્દિશ અવલોકતા, પ્રજ્ઞા રહી તે સ્થાન.
ઉદક સઘળે જીએ છે, જળ સકળ સ્થળે વિસ્તાર;
નીરંતર દેખતાં વ્યાપક, નીરનો નહિ પાર.
પછી વિચારી ગમન કીધું, નળ કમળ તંતુધાર;
ઘણાં વર્ષ કાળ પ્રજ્ઞા રહ્યા, ગતિ કમળદાંડી મોઝાર.
તોએ પાર ન આવીયો, તે કમળ નળ જળ અંત;
થાક્યા થયા પછી પદ્મ પત્રે, આવ્યા તે ગુણવંત.
પછી કમલાસન કરી કમળભૂએ, ધર્મ શ્રી હરિનું ધ્યાન;
પછી શેષશાઈ સ્વરૂપ દીકું, ખૂર્ણ શ્રી ભગવાન.
ચુકટ મસ્તક પરમ સુંદર, ચતુરભુજ પરબ્રહ્મ;
ગદા પદ્મ ને શંખ સારંગ, શોભે પિતાંબર પરમ.
શ્રવણે કંડળ શોભતાં, મણિ રત્ન ચુકટાહાર;
શ્રી વત્સલાંહન વિનયમાલા, મણિ કરે ચળકાર.
આર્જુ સેવા કરે લક્ષ્મી, શેષશાઈ સ્વરૂપ;
એવું પ્રત્યક્ષ પ્રજ્ઞાએ દીકું, ધન્ય ધન્ય વૈકુંઠભૂપ.
સ્તુતિ કીધી અપરિમિત, શ્રી નાથની પ્રજ્ઞાએ;
પ્રભુ પાર કો પામે નહીં, એમ કહી નમીયા પાયે.
એ સ્તુતિ ભાવે સંતોષ પામ્યા, પ્રભુ વિશ્વાધાર;
પછી પ્રજ્ઞાજી શું પ્રત્યક્ષ યોધ્યા, હરી મુખ ઉચ્ચાર.

વળણ.

વચન યોધ્યા શ્રી મુખે, સાંભળ પરીક્ષિત રાપરે;
તૃતીયસ્કંધ ભાગવતનો, હવે થયો અષ્ટમોધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે તૃતીયસ્કંધે અષ્ટમો-
ધ્યાયઃ ૮૮

અધ્યાય ૮ મો.*

કડવું ૯ મું-રાગ માઝ-દીર્ઘ ચાલની ગત.

શ્રી શુકદેવ વાણી વદે, સાંભળો અભિમન્યુ તન;
ત્યાં શેષશાઈ સ્વરૂપકરે, પ્રજ્ઞા કરે સ્તવન.
તે શેષશાઈ સ્વરૂપ દરીને, પ્રજ્ઞાને થઈ કૃપાય;
પછી પ્રજ્ઞપતિએ સ્તુતી કીધી, ધ્યાનપંક્જ માંય.
પછી આકાશમાંથી વાણી હવી, તપ કરો તમે અભ્યાસ;
કમળભૂએ ધ્યાન ધરી, નિરખ્યા દૃદે શ્રી અવિનાશ.
એમ ઘણા કાળ પર્યંત કીધું, પ્રજ્ઞાએ ત્યાં તપ;
એક આસને યેસી કમળમાં, કીધા પ્રભુ નામનો જપ.
તે તપ સમે પરબ્રહ્મ આવ્યા, કરી મહા કરુણાય;
પ્રજ્ઞા પ્રત્યે હવી આજ્ઞા, કરો સૃષ્ટિની રચનાય.
માયાનું બળ પ્રવર્તે કીધું, વળી સૃષ્ટિનું મંડાણ;
તે સઘળું પરમેશ્વરની, આજ્ઞા થકી નિર્વાણ.
પછી પ્રજ્ઞ ઉપજીવી ઘણી, માયા થકી સંસાર;
અવિનાશની આજ્ઞા થકી, કરે સૃષ્ટિ પ્રજ્ઞા સાર.

* આ નવમા અધ્યાયમાં પ્રજ્ઞાએ ભગવાનની સ્તુતિ કરી તે કહેલી છે. અને તેથી પ્રસન્ન થઈ ભગવાને આજ્ઞા આપી કે તું સૃષ્ટિ કર અને એ સૃષ્ટિમાં જે જોઈએ તે મેં પેહેલેથી તૈયાર કર્યું છે. વળી તું તપ કર અને માઝ જ્ઞાન મેળવ, તેથી તું તારા હૃદયમાં સઘળા લોકને ખુલ્લા જોઈશ. અને લોકમાં અંતર્ધર્મીયે હું રહ્યો છું તે પણ તું જોઈશ. જ્યારે લોક, કાષ્ટમાં જેમ અમિ વસે છે એમ ભૂતપ્રાણીમાં મને જીવે ત્યારેજ તેનો અંતઃકરણનો મેલ દૂર જાય. જ્યારે પૃથિવ્યાદિ પંચતત્ત્વથી અને ચક્ષુ વગેરે ઇન્દ્રિયોથી અને રૂપાદિ ગુણોથી અને અંતઃકરણથી અજ્ઞાને મને જીવે ત્યારે જ્ઞાની કહેવાય. જે કે તું અનેક પ્રકારની પ્રજા કરશે ને તે કમ પ્રમાણે રહેશે તોપણ તારા અંતઃકરણમાં વિષય વ્યાપશે નહીં. કારણ કે તારાપર મારો અનુબંધ છે. જે કે રજેગુણ પાપી છે તો પણ તને બંધન નહીં કરે. કારણ કે પ્રજા કરતાં પણ તારું મન મારામાં બંધાયું છે. એમ અનેક વરદાનો દઈ પોતાનું સ્વરૂપ દેખાડી ભગવાન અંતર્ધાન થયા, આ વગેરે કથા વર્ણવી છે.

વળણુ.

કરે સૃષ્ટિ પ્રજ્ઞા પોતે, અવિનાશતાણી આજ્ઞાયરે;
શ્રોતા બોલો શ્રી હરી, હવે થયો નવમોધ્યાયરે.

**ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે તૃતીયસ્કંધે નવમો-
ધ્યાયઃ ૥૯૥**

અધ્યાય ૧૦ મો.*

કડવું ૧૦મું-રાગ રામઘી.

બોલે સુતપુરાણીક ઋષીરે, તમે સાંભળો શૌનક મૂખીરે;
વદે શુકલ હરી કથાયરે, તે સાંભળે પરીક્ષિત રાયરે.
મત્રેય વિદુરને કહે વચનરે, જે ગોવિંદ કથા વર્ણનરે;
કીધું પ્રજ્ઞાએ કમળાસનરે, તપ ધ્યાન ધર્યું દૃઢ મનરે.
સહસ્ર એક અમરનાં વર્ષરે, પ્રજ્ઞાએ ભજ્યા મહા પુર્ણરે;
એવું ઊગ્ર તપ ત્યાં કીધુરે, ત્યારે કાર્ય પ્રજ્ઞાનું સીધુરે.
અચળ ધ્યાન અજે ત્યાં ધરીયુરે, પછી વાયુનું આવાહન કરીયુરે;
પછી વાયુ વ્યાપ્યો પ્રચંડરે, ચોપિ પહોંચ્યો સકળ પ્રજ્ઞાંડરે.
મારૂં જળ સૌ સોષી લીધુરે, પ્રજ્ઞાંડ જોતાંમાં ખાલી કીધુરે;
બેઠા કમળાસન અજ સ્વામરે, લોક ચૌદ રચ્યા તેણે ધામરે.
નવ સ્વર્ગની કરી રચનાયરે, વિશ્વ નિપજ્ઞવે પ્રજ્ઞાયરે;
પછી પ્રજ્ઞાંડ હવું ઉત્પન્નરે, નાના વિધે રચના દર્શનરે.
ત્યાં વનસ્પતિ ભાર અઢારરે, પશુ પક્ષી જાત અપારરે;
ઘણાં સ્વેદન ઉદ્ભવી જાતરે, જરાયુ ને અંડન અનંતરે.
સર્વ સૃષ્ટિના પ્રાણી જેહરે, પ્રજ્ઞાજીવી પ્રગટ્યા તેહરે;
હવા સ્થાવર જંગમ પિંડરે, તેથી ભરાયું આખું પ્રજ્ઞાંડરે.
ઊપજી જીવતાણી સહુ જાતરે, પછી પાતાળ સમ વિખ્યાતરે;
દેવ દાનવ યક્ષકિનર નાગરે, પ્રજ્ઞાથી સૃષ્ટિ સોઢાગરે.

* આ દશમાં અધ્યાયમાં કાલાદિક ઉત્પન્ન થયા પછી દશ પ્રકારની સૃષ્ટિ વર્ણવી છે. (૧) મહત્તરની સૃષ્ટિ, (૨) અંકારની સૃષ્ટિ, (૩) પૃથ્વી, વાયુ, તેજ વગેરે પંચ-મહાભૂતની સૃષ્ટિ, (૪) આંખ, કાન વગેરે ઇન્દ્રિયોની સૃષ્ટિ, (૫) વૈકારિક દેવતાની સૃષ્ટિ, (૬) પંચ પદ્મ અવિદ્યારૂપ નામની સૃષ્ટિ, આ છ પ્રકારની સૃષ્ટિને પ્રાકૃત સૃષ્ટિ પણ કહે છે, અને ખીજી સૃષ્ટિ વૈકારિકી કરી. (૭) સ્થાવરની સૃષ્ટિ, વનસ્પતી વગેરે ૬ પ્રકારથી છે. તેમાં જીવ રહ્યો છે અને તે તમોગુણ પ્રધાન છે. (૮) પશુ, પક્ષી, સર્પ, વીંછુ વગેરે તિર્થંચો પ્રાણીની સૃષ્ટિ કહી છે, તેના પણ અંદરમાને બેદ તપાસીએ તો ૨૮ છે, (૯) મનુષ્યની સૃષ્ટિ, અને (૧૦) દેવતાની સૃષ્ટિ, તેમાં દેવતા, પિતૃ, અસુર, ગંધર્વ, અપ્સરા, સિદ્ધ, ચારણ, ભૂત, પ્રેત, વગેરે આ પ્રમાણે સચળી સૃષ્ટિ ૧૦ પ્રકારની છે.

માયા કર્તા કહેવાય પ્રજ્ઞાયરે, કીધું વિશ્વ પ્રભૂ આજ્ઞાયરે;
તે સ્વયં પરપ્રજ્ઞ કરતા હરતારે, આખા વિશ્વ પ્રજ્ઞાંડ ભરતારે.

વળણુ.

હરી વિશ્વ પ્રજ્ઞાંડમાં વ્યાપક, સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે;
એ તૃતીયસ્કંધ ભાગવતનો, થયો દશમોધ્યાયરે.

**ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે તૃતીયસ્કંધે દશમો-
ધ્યાયઃ ૥૧૦૥**

અધ્યાય ૧૧ મો.*

કડવું ૧૧ મું-રાગ વેરાડી.

શુકદેવજી વાણી વદે, સાંભળ પરીક્ષિત રાજન;
મત્રેય કહે વિદુરને, તે કાળનું જે માન.
નિત્ય મને કાર્યના, એ દિ પદાર્થ આ લોક;
આત્મા એ છે સત્ય મૂળે, જાણો તત્ત્વ ને શોક.
પછે પ્રમાણ સહુ માંડી કહે, નિમિષ પ્રહર ને ઘટિકાય;
દિન, રાત્ર, માસ ને વર્ષનું, અનુક્રમ કરી સંખ્યાય.
પ્રજ્ઞપતિનું આયુષ જે, શત વર્ષનું નીરધાર;
તે કુટુંબ ને ક્રમ તેના, કહું છું હું વિસ્તાર.
પલ ઘટીકા પ્રહર દિન મળી, શત વર્ષ પ્રજ્ઞાજનાં જેહ;
અનુમાન તેહનું વિસ્તારી, મુનિવર વદે છે તેહ.
વળી યુગોયુગ અનુમાન વરતી પ્રજ્ઞદિનનું માન;
અહો રાત્રનું પરિમાણ વર્ણન, વિદુર સાંભળ જ્ઞાન.
ચાર યુગે એક ચોકડી, એમ વેદમાં બોલાય;
તેવી સાતસો ચોવીસી, ચોકડી પૂરી થાય,
તવ દિવસ પ્રજ્ઞાતણો, થાય એક હે રાજન;
દિવસ તેટલી રાત્ર સંખ્યા, એમ વદે વેદ વચન.

* આ અગિયારમાં અધ્યાયમાં પ્રથમ વિદુરને મત્રેય કાળનું પ્રમાણ કહે છે, તેમાં મનુષ્યનું આયુષ્ય કુટુંબ છે તે કહ્યું છે. સૂર્યનારાયણને પૂજવા સંબંધી આજ્ઞા કરી છે. દેવતાના ચાર હજાર વર્ષનો સત્યયુગ, ત્રણ હજારનો ત્રેતા, બે હજારનો દ્વાપર, ને એક હજારનો કળિયુગ, એમ યુગ પ્રમાણ કહ્યાં છે. ત્રિલોકીની બહાર મહાલોકથી પ્રજ્ઞાના લોકપર્યંત ચાર હજાર યુગે પ્રજ્ઞાનો એક દિવસ થાય છે. પ્રજ્ઞા રાત્રિના નિદ્રા લે છે ત્યારે અધ્ય-પ્રત્યય, ને ૧૦૦ વર્ષ આયુષ્ય નાશ પામે ત્યારે મહાપ્રલય થાય છે. પણ માત્ર પરબ્રહ્મ એક રહે છે. પછી મનવંતર સંબંધી ખુલાસા કીધા છે. શ્રીમદ્ભાગવત શુકલએ કહ્યું ત્યારે પ્રજ્ઞાનાં ૫૦ વર્ષ પુરાં થયાં હતાં; આ ખીજાં ૫૦ વર્ષનો પારતર્થ આવે છે. આ પ્રજ્ઞાથી પણ શ્રેષ્ઠ એવા ભગવાન સર્વના કારણસ્વરૂપ છે, તેઓનું દિવ્ય તેજ એટલું છે કે તેમાં આવાં હજારો પ્રજ્ઞાંડ સમાઈ જાય તે કથા પ્રસંગ કહ્યો છે.

એવા રાત્ર દિન મળિ ત્રીશ થાયે, સાંભળ રાજા છેક;
ત્યારે નિશ્ચય જાણુવું, પરિમાણ માસજ એક.
તેવા દ્વાદશ માસના, દિન ત્રાણસે ને સાહ;
તવ વર્ષ એકજ પુરું થાયે, પ્રભાનું સાક્ષાત.
પલ ઘટિકા મહર રાત્રી, દિવસને અનુસાર;
જેમ દિવસને વર્ણવ્યો, તેમ રાત્રિ દેશે પ્રકાર.
એવાં એક સો વર્ષ પુરાં, સર્વથા જવ થાય;
આવરદા પ્રભાતાનું, પરિપૂર્ણ એ કહેવાય.
જાત વર્ષ પ્રભાનાં પ્રભૂતે, નિમિષમાં વલિ જાય;
તે આદિ પ્રભુ અપિનાંતે, નથી જન્મ, મરણ, જરાય.
વળી પ્રભાના દિન એક મહિં સૌદ મનવંતર પડે;
તે પ્રભા ને પરપ્રભાના, તે પાર કહ્યું જરે બટે.
જેનું અવિગત અકળ રૂપ, કાટિક પ્રભાંરતે નવામી સદી;
પાર તેના પામવાને, પ્રેમ સમર્થ હવા નહી.
સ્થિતિ સૃષ્ટિ અચળ રૂપ, પ્રભાંર અંતર રૂપ શાભા ધરે;
તે મધ્યે પંચાસ કોટિ, ધોજન પૃથિવિ વિસ્તરે.
શાભતા ધી સમ છે ને, દીપ છે સુંદર ચાદ,
અષ્ટ કુળ પર્વતની રચના, વિવિધ પેર વિખ્યાત.
નવસે નવાણું સરીતા, વન ખાર ભાર અદાર;*
સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળ સાતે, રચના વિવિધ પ્રકાર,
એવું આ પ્રભાંરનું, સક્ષેપ વર્ણન એહ;
વૈરાટ સ્વરૂપ અનાદિ, અગમ ને અગોચર હરિ જોહ.
તે અપિનાશિ રૂપનાં જોમ, શુભ એકેક છે જે રાય;
તે સર્વ એકેક પ્રત્યે, અનંત કોટિ પ્રભાંરની રચનાય.
તેવા શ્રીપરપ્રભાના, પાર કોઈને નવ થાય;
પ્રભા સરખા ભર્મે ભૂજા, જોહ માયા માંહ.
તો અન્યનું શું ગળુ એમાં, સાંભળ પરીક્ષિતરાય;
હરિના પાર કો પામે નહીં, મોટા છે હરિ મહિમાય.

વળણ.

હરી મહિમા છે અપાર મોટા, તેના કોઈ ન પામે પારજે;
એકાદશ અધ્યાય પુરા થયા, તૃતીયસ્કંધના સારજે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે તૃતીયસ્કંધે એકાદશો-
ધ્યાયઃ ૧૧૧૫

અધ્યાય ૧૨ મો.*

કંબુ ૧૨ મુ-રાગ મેવાડા.

શ્રી શુકલ કથા કહે છે, પરીક્ષિત પ્રત્યે પાવનલ;
વિદુરને મેત્રેય મુણાયે, હરિના શુણ વર્ણનલ.
પ્રથમ પ્રજાપતિએ વિવની, ઉત્પન્ન કરવા માંડીલ;
ત્યાર પહેલ પંચા અવિધા, ઊપની તેહ તત્ક્ષણે ઠાંડીલ.
પ્રભાથી સનકાદિકર્ત્તે ચારે, મુનિ ઉપન્યા તોણી વારલ;
પછી રૂદ્ર અંશની ભોમિ વિધેયી, દોષ ઉપન્યા અપારલ.
તેની પ્રજા વામસી ઉદય હવી, એતામસ શુણ મહિમાયલ;
ભૂત, પ્રેત, પિતાચ, ભેરવ, એ અપા વામસી કહેવાયલ.
પ્રભાને દશ પુત્ર હવા, એક નારદ ને નવ તંત્રલ;
નવ ધોજેચર ચૌગથ્યાન ધરી, તપ મોરે ગયા વનલ.
નારદ કપિ પ્રભાના ઉત્સંગ, થકી હવા ઉત્પન્નલ;
ધર્મનું દરિયું પાસામાંથી, સથ હવું દર્શનલ.
અનેક મૂર્તિ તે પુકેથી ઉપની સાંભળ રાય વિખ્યાતલ;
શ્રી પ્રભા મુખથી ઉપન્યાં, વાગ્વાહિની વિખ્યાતલ.
વળી ખીલ પ્રજા ઘણી ઉદય થઈ અનંત અપરમપારલ;
સરસ્વતીપર દષ્ટિ કીધી, પ્રભાએ એક વારલ.

* બારમા અધ્યાયમાં પ્રભાએ સૃષ્ટિ રચવા માંડી તેનો પ્રકાર કહ્યો છે. એમાં રૂદ્ર નામ ગિરવું સાધી પડ્યું તે કહ્યું છે. પ્રભાના દોષથી તામસ પ્રકૃત થયો તે ને શિરે પેનાલી પાસે રોતાં રોતાં ગાગ્યો તેથી રૂદ્ર એવું નામ પડ્યું છે. અને હૃદય, દરિયા, પ્રાણ, આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, પૃથ્વી, પૃથ્વી, સૂર્ય, ચંદ્ર ને તપ, એ રચનાક વસવા આપ્યાં, અને તેના મનુ, ગણ, મહિ- નસ, મહાન, શિવ, કૃત્યવજ, ઉચેરના, ભવ, કાળ, વામદેવ ને ધૃતવજ એવાં અગિયાર નામ પાડ્યાં; તેમજ ધી, રુદ્રિ, ઉશના, ક્રેમા, નિયુત, સાંપ, ઇલા, અગિરા, હરવતી, સુધા, ને દીક્ષા એ રૂપાળી થઈ; અને એ રૂદ્રે મન ભેરવ વિગેરે પ્રજા ઉત્પન્ન કીધી, એ તામસી પ્રજા છે. પછી લોકસૃષ્ટિ રચી. તેમાં મરીચિ, અગ્નિ, અગિરા, પુત્રય, પુત્રાય, પુત્રદ, કનુ, ભૃગુ, વસિષ્ઠ, દક્ષ અને નારદ ઉત્પન્ન કીધા. એ કાં કાંથી ઉત્પન્ન થયા તે કહ્યું છે, ને છેવટે કહેમ કપિ હાથમાંથી ઉત્પન્ન થયા તે કહ્યું છે. અભયર્થ, હંદ વિગેરે પ્રકાર કહ્યા છે. પ્રભાએ ઘણી સૃષ્ટિ રચી તોપણ કંઈ થાગ લાગ્યો નહિ ત્યારે પછી તેના શરીરમાંથી 'કામ' એટલે સ્ત્રીપુરુષનું જોડું ઉત્પન્ન થયું. તે સ્વાયંભૂવનુ ને તેની સ્ત્રી (આદિમ તથા ઈવ) એ કથાપ્રસંગ કહ્યો છે.

† પંચ અવિધા: તમ, મોહ, મહામેહ, તમિસ્ત્ર, અને અધતામિસ્ત્ર.

‡ ખીલ સૃષ્ટિ રચી તેમાં સનક, સનાતન, સનંદન અને સનતકુમાર એ ચાર અરખજિત વીધવાનુ પુત્રો ઉત્પન્ન કીધા, પણ તેણે પ્રજા નહિ ઉપજાવી ને તપ કરવા ચાલ્યા ગયા.

* ધી એટલે સમુદ્ર. * અદારભાર વનસ્પતી.

ત્યારે સનકાદિક પુત્રે વાર્યા, પ્રજાપતિ જે તાતણ;
તેથી વિરંચીને ક્ષોભના હવી, મનમાં તે અસંખ્યાતણ.
પછી યોગસાધનથી કરીને, તજ્યું પ્રજાએ શરીરણ;
અન્ય સ્વરૂપ ધર્યું વિરંચીએ, મનમાં હે ધરી ધીરણ.
તેહ શરીરે વેદ ભણ્યા, પવિત્રપણે મુખ ચારણ;
ઋગ, યજુ સામ ને અથર, વેદ એમ વર્ણ્યા સારણ.
ચતુર મુખે ચારે વરણનાં, ઉપજાવ્યાં સહુ કર્મણ;
વળી બીજી પ્રજા ધણી ઉપજાવી, ને ઉદય કર્યા બહુ ધર્મણ.
પ્રજાના શરીરથી પ્રગટ્યાં, પ્રત્યક્ષ યુગ્મસ્વરૂપણ;
એક પુરૂષ ને એકજ નારી, સુંદરરૂપ સ્વરૂપણ.
સ્વાયંભુ મનુ તે પુરૂષ કહીએ, શતરૂપા સ્ત્રી સારણ;
તેને પંચ સંતાન હવાં, સાંભળ અભિમન્યુ કુમારણ.
યુગ્મ પૂત્ર ને ત્રણ પુત્રી, મહાસ્વરૂપ નીધાનણ;
પ્રિયવૃત રાજા જ્યેષ્ઠ પુત્ર, બીજા ઉતાનપાદ રાજાનણ.
પછી દક્ષપ્રજાપતિને, પરણાવી એક કન્યાયણ;
દેવહૂતિને કર્દમ મુનિવરીયા, મંડપ પર્મ શોભાયણ.
પ્રસૂતિના દક્ષ પ્રજાપતિ સાથે, પ્રેમે વિહીવા કીધાણ;
વરકન્યા પરણ્યાં શુભ રીતે, અર્થ સરવનો સીધોણ.

વળણ.

એ અર્થ સીધો કન્યાનો, સાંભળ પરીક્ષિત રાયણ;
તૃતીય સ્કંધ ભાગવતના થયા, પૂર્ણ દાદશ અધ્યાયણ.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે તૃતીયસ્કંધે
દાદશોધ્યાયઃ ॥૧૨॥

અધ્યાય ૧૩ મો.*

કડવું ૧૩ મું-રાગ મા૩.

મૈત્રેય કહે છે વિદુર સાંભળ, હરી કથા મહિમાય;
સ્વાયંભુ મનુ ફેરી પ્રત્યે, વાણી વદે પ્રજાયા.
સ્વાયંભુ તમે ઉપજાવોને, પ્રજા ધણી રહી આહિ;
તવ પ્રજા વિમાસે પ્રધ્વી વિના, ભાઈ રહેશે સહુકો કયાહિ.
હિરણ્યાક્ષ ને હિરણ્યકશિપુ, એ રાક્ષસ મહા ઉન્મત્ત;

૦ તેરમા અધ્યાયમાં પ્રભુના વરાહ સ્વરૂપનું વર્ણન અને હિરણ્યાક્ષ રાક્ષસ સાથેનો યુદ્ધ પ્રસંગ કહેવા છે. એમાં જ્યારે હિરણ્યાક્ષને વરાહ પ્રભુએ માર્યો ત્યારે દેવતાએ અનેક પ્રકારે સ્તુતિ કીધી છે એ ભાગ મૂળ ભાગવતમાં વિસ્તારેલી છે.

ઋષિકેરા પુત્ર છે તે, વીર મહા બળવંત.
તેહ પૃથ્વી લઈ ગયા, પાતાળ મધ્યે જાણ;
હવે એ પૃથ્વી વિના, વસશે સૌ કયાં નિર્વાણ.
એમ વિચારે એટલામાં, અજનાસાથી તે વાર;
અંગુષ્ઠ માત્રના સ્વરૂપથી, ત્યાં હવે વરાહ અવતાર.
પછી સ્વરૂપ વાધ્યું દેખતાંમાં, મૌઠ હવું અતિ અંગ;
મુખ નેત્ર નાસા દંત દાણ, સ્વરૂપ સ્થામળ રંગ.
તે પ્રભુનો અવતાર છે, સાક્ષાત પૂર્ણાનંદ;
પ્રજાએ જાણ્યા સહી, જગદીશ આનંદ કંદ.
ત્યારે સ્તુતિ અપરિમિત ઉર્વ્યા, પ્રજા કરે સ્તવન;
શોધી અવની જળ વિષેથી, આપીએ સ્વામીન.
મુણી વાણી વરાહે કર્યો, ઉદક મધ્યે પ્રવેશ;
ઉદક હાલ્યું ડોળથી, જળ મહીં ગયા પરમેશ.
નિહાળ્યું તે નીરમાં, શોધ્યાં સહુ પાતાળ;
પૃથ્વી તો શોધી જડે નહીં, ત્યારે મન વિમાસે દયાળ.
પછી ખપ કરી જોળી ધરા, સમ પાતાળ જોહ અનંત;
શોધીને દાઢ અગ્ર ધરા લઈ, નીસર્યા ભગવંત.
એટલે આવી મળ્યો, હિરણ્યાક્ષ દાનવ જોહ;
ગદા ગૂહી છે હાથમાં, ક્રોધથી બોલ્યો તેહ.
માહ ધારણ શબ્દ કરતો, વદે દીર્ઘ વચન;
અવની લાવતાં અટકાવ્યા, અવિનાશને તત્ક્ષણ.
એમ કહેવા લાગ્યો દુષ્ટ દાનવ, ધરા મારી એહ;
તું કોણ છે કહે શામાટે, લઈ જાય પૃથ્વી તેહ.
અહિં મૂક પૃથ્વી માહરી, દાનવ વદે મુખ આમ;
તણ અવની સર્પથા, મુજસાથ કર સંગ્રામ.
મહિમાહે પછી બહુ યુધ્ધ કીધું, કરે ગદાના પ્રહાર;
શ્રી હરીને હિરણ્યાક્ષ દાનવ, સંગ્રામ કરતા અપાર.
હજાર વર્ષ સંગ્રામે બાઝ્યા, મારે મુક્તિ પાટુ શીશ;
તવ દેવતાએ બહુ સ્તુતી કરીને, સ્તવ્યા શ્રીજગદીશ.
ન્ય જય શબ્દ વાણી ગગન મધ્યે, હવી છે ઉચ્ચાર;
સ્વામી એને મારજો, રખે જીવે એ આ વાર.
એવી વાણી સાંભળી, કોપીઆ શૂકર નાથ;
હિરણ્યાક્ષના ચાર્ય અહીંને, પછાડ્યો ભૂ સાથ.
વરાહ તે કોપે ચડ્યા, સાક્ષાત શ્રી અવિનાશ;
એ દૈત્ય પાપી દુષ્ટનો, તત્કાળ કીધો નાશ.
તે અસુર પાપી અંગનું, ત્યાં મેદ હવું જોહ;
ધરા ઊપર પ્રભુએ, સ્થાપન કીધું છે તેહ.

તે માટે એ ત્રિદિની, પૃથ્વી તણું છે નામ;
અચળ અવની સ્થાપન કરી, અદબ હવા પુરાણ કામ.

વળણ.

શુકર સ્વરૂપ અદબ હવા, પ્રભુ સ્થાને પોતાને બચરે;
શ્રી ભાગવત તૃતીય સ્કંધના, થયા ત્રયોદશ અધ્યાયરે.

ઇતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે તૃતીય સ્કંધે
ત્રયોદશોધ્યાયઃ ॥૧૩॥

અધ્યાય ૧૪ મો.^૦

કડબું ૧૪ મું-રાગ ગાડી-ચાલ હુકડી.

શુકલ કહે પરીક્ષિત સુણો, શ્રી ભાગવતનો મહિમા ઘણો;
વિદુર ભક્ત મુખ વદે વચન, મૈત્રેય પ્રશ્ન એક કહે પાવન.
સ્વામી અમોઝે સાંભળ્યું એહ, વરાહ અવતાર ચરિત્ર જેહ;
પરબ્રહ્મ પેશીને પાતાળ, હિરણ્યાક્ષ દૈત્યનો આણ્યો કાળ.
મુને કહે તે વિસ્તારી કરી, જે બેઠ ભક્ત દેહી ઉગરી;
હવી ઉતપત તેની કયમ વળી, દૈત્ય કથા પ્રાકૃત સાંભળી.
શા કારણસર હિરણ્યાક્ષ હણ્યો, હણવામાં કેમ દોષ ન ગણ્યો.
વિદુરને મૈત્રેય કહે સાર, પ્રભુએ દેવ પ્રત્યે કહ્યું એકવાર;
આ પ્રશ્ન છે પરમ પાવન, સંક્ષેપે કરું તેનું વર્ણન.
જે દક્ષ પ્રજાપતીની દીકરી, શોભે શુભલક્ષણ મહાસુંદરી.
દિતિ આદે પોડશ કન્યા જેહ, કશ્યપ ઋષિને પરણાવી તેહ;
તેમાં દિતિ છે સહુથી વડી, ચતુર ચંચળ ને બહુ ધૂટડી.
તે સુંદરી એક સંધ્યાકાળને સમે, ઋષિ કશ્યપને પાસે રમે;
સુંદર અંગ ધરી શાણગાર, આવી જ્યાં બેઠા ભરથાર.
ત્યાંહાં જઈને કીધો પ્રણામ, નીજ સ્વામી પ્રત્યે યાચ્યો કામ;
કશ્યપ મુનીવર વાણી કહે, મુહૂર્ત એક આણબોલી તું રહે.
હવડાં હવો છે સંધ્યાકાળ, સમય નથી આ મનમાં સાંભાળ;
સ્ત્રીએ પુત્ર અર્થે જોડી હાથ, મર્મ લહી પ્રારથીયા નાથ.
સ્વામી મુજને આપોને સંતાન, નિજ કંથ પાસે માગ્યું વરદાન;
તવ કશ્યપ મુની વદે વચન, સાંભળ તું સાધું સ્ત્રી જન.
આણે સમે દેખે છે દેવ, સમય શંભુતણો અહમેવ;
છે મહા રૂદ્રનો મહિમા ઘણો, સ્ત્રી હવડાં સમય શંકરતણો.
એક મુહૂર્ત પછી તુજ કામ, કશ્યપ કહે પુરીશ આણે ઠામ;
કરી અર્ચને સંધ્યા વંદન, મનવાંચિત આપીશ વરદાન.

* શ્રાદ્ધમાં અધ્યાયમાં હિરણ્યાક્ષ રાક્ષસની ઉત્પત્તિનો કથા પ્રસંગ કહેા છે.

૬

પણ સ્ત્રિએ કહ્યું માન્યું ન તેહ, કામાશક્ત થઈ છે જેહ.
કર્યો આગ્રહ મુનીની સાથ, મુનિએ વિચાર્યું મન સાથ.
કેધ કરીને કહ્યાં કહણ વચન, પણ ન સમજી તે પાપીજન;
દિતિ આર્જવ કીધો જઈ, કશ્યપનો ગ્રહો પાલવ તહી.
કશ્યપ કહે તુજને પૂત્રજ હશે. પણ તે સૌથી મહા પાપી થશે;
ત્યારે મનમાં વિમાસે નાર, અન્યાય અધર્મ કર્યો મેં અપાર.
કશ્યપ સ્વામી કહે તારો સુત જેહ, ત્રિભુવન જનને દમશે તેહ;
પ્રભુને પડશે લેવો અવતાર, તારા પુત્રનો કરશે સંહાર.
સઘળે આણ તુજ સુતની રૂંદે, પણ પરબ્રહ્મતણે કર તે મરે;
તેનો કુંવર મહા સાધુ થશે, તે તેના પિતાને ઉદ્ધારશે.
પોતરો પરમ ભગવદ ભક્ત બાણી, દિતિ મનમાં આનંદ પામી;
તુજ પુત્ર લડશે શ્રી પ્રભુ સાથ, (પણ) કીર્તિ થશે જગ વિખ્યાત.
એવું સાંભળતાં સ્ત્રી જન, ઘણું સંતોષ પામી મન;
પામી મુખ કશ્યપની નાર, તે હરખે આવી ભુવન માત્રાર.

વળણ.

હરખે વર લઈ આવી ભુવનમાં, આનંદ અંગ ન માયરે;
શ્રી ભાગવત તૃતીયસ્કંધના, હવા ચતુર્દશ અધ્યાયરે.

ઇતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે તૃતીયસ્કંધે ચતુર્દશો-
ધ્યાયઃ ॥૧૪॥

અધ્યાય ૧૫ મો.^૦

કડબું ૧૫મું-રાગ દેવગાંધાર-ચાલ હુકડી.

ગર્ભ ચોગી શુક મુનિ વદે, સાંભળો પરીક્ષિત રાયરે;
દિતિએ ગર્ભ ધર્યો સહી. તેની વાધી અંગ શોભાયરે.
તે ગર્ભ રહ્યો દિતિ ઉદરમાં, વર્ષ સત પર્વતરે;
અવધ પુરાણ સમય અવતર્યા, પૂત્ર બે મહા બળવંતરે.
હિરણ્યાક્ષ ને હિરણ્યકશિપુ, ધર્યા ઋષિએ નામરે;
સાથે યુગ્મ કુંવર પરાક્રમી, ઉપન્યા મહા બળવાનરે.
મહા દુષ્ટ પાપી હવા બંન્ધો. એણે જઈ દર્યા સઘળા દેવરે;
વૈર કીધું અમર સુરીવર, પાસે કરાવી સેવરે
વેદ શાસ્ત્ર ને યજ્ઞ તીર્થત્રત, બંધ કીધા સહુ ધર્મરે;
દેવ ને ઋષિનાં આસન છેડ્યાં, એમ લોખ્યાં સહુ કર્મરે.
ત્રિભુવનમાં તેહ પરવડ્યા, મહા પાપી દુષ્ટ જનરે;
કુરાત્મા દાનવે કુખી કીધા, અવની માત્રના જનરે.

* પંદરમા અધ્યાયમાં હિરણ્યાક્ષ ને હિરણ્યકશિપુનો જન્મ, ને જયવિજયને થયેલા આપનો કથા પ્રસંગ કહેા છે.

તવ અમર માત્ર ટોળે વળ્યા, જઈ તપ કીધું મહા વનરે;
 એકાગ્ર ચિત્તે સહુએ આસને બેસી, કર્યું પ્રહ્લાનું સ્તવનરે.
 ત્યારે પ્રજાપતી એમ વાણી વદે, તમે સાંભળો મુર નર સાથરે;
 મુજ ચાર તન સનકાદિક તેની, હું તમને કહું વાતરે,
 સનકાદિકે ઇચ્છા ધરી હુતી, જાવા સ્વર્ગભુવનરે;
 જાતા હતા એ કુમાર ચારે, વૈકુંઠનાથને દર્શનરે.
 વૈકુંઠકેરી શાભા બહુ, વર્ણન વિવિધ પ્રકારરે;
 વર્ણન તેનું અહીં કરીએ તો, થાય બહુ વિસ્તારરે.
 છળ કટેરા રાવટી, ને દારિ જરૂઆ માળરે;
 કેનક કળશ માણી રત્ન હીરા, જડિત ઝાકઝમાળરે.
 ધ્વજ પતાકા રમ્ય શાભે, દુંડુભીના સ્વર થાયરે
 રમ્ય રંગ ભુવન મણિમય છે, શું કહીએ રચનાયરે.
 વૈકુંઠ રચના નિર્મતાં, મહા મુનિનાં મન ચળિ જાયરે;
 જ્યાં ચતુર્ભુજનાં ચર્ણુ સેવે, આદિ લક્ષ્મી માયરે.
 સ્ફટિક મણિના ભૂવન મધ્યે, લક્ષ્મી કરે વિલાસરે;
 તુલસી વડે ભગવાનની પૂજા, કરે સખીઓ સાથરે.
 તે વૈકુંઠ પુરી જાવા કાળે, સનકાદિક ગયા જ્યારેરે;
 ઋષીરાય રચના સહુ નીરખતાં, આવ્યા પ્રભુને દારેરે.
 રચના મનોહર પર્મ સુંદર, રમ્ય પોળ વિશાળરે;
 છેલ્લે દારે પોળીઆ બેઠા, જય વિજય છડિદારરે.
 છેલ્લી પોળે આવીયા ત્યાં, સનકાદિક ઋષિ દવરે;
 તે દેખી જય વિજય છડી ગૃહીને, બેઠા થયા તતખેવરે.
 છડી આડી કરી સૈવક વદે, મુખથી હાસ્ય વચનરે;
 ક્યાં જાએ ઋષિ રાયજી, મંદિર પોઢયા છે સ્વામીનરે.
 તેથી અંતઃપૂર મધ્યે, જાવાનો નથી આશ્ચર્યરે;
 જય વિજય કહે મહારાજ તમે, સ્થિર રહો આ ઠારરે.
 તવ સનકાદિક કોપિત થયા, થયાં રક્ત નેત્ર વિશાળરે;
 જય વિજયનું રોકવું જોઈને, ઉડી અગ્ની જ્વાળરે.
 મહા ક્રોધવંત મુનિ દેખિયે, જાણે પ્રહ્લાંડ કરશે દહનરે;
 એવું જોઈ જય વિજય બને પાર્ષદ, થયા કંપાયમાનરે.
 ક્રોધ વચને શાપ દીધો, મુનિએ તારણ તરણરે;
 આડી છડી કરી તમે પ્રાણાણને, તો પડો પાપી ધરણરે.
 કુષ્ઠ દહી દુરાત્મા તમે, થાઓ રાક્ષસનો અવતારરે;
 સ્વર્ગમાં તેણે સમે, થઈ રહ્યો હાહાકારરે.
 કાં વિષમ દષ્ટિ કરી તમે, વૈકુંઠ ખુલ્લું સદાયરે;
 સ્વામિ સેવા એમ ન થાએ, પ્રાણાણને કાં હસાયરે?

સૈવક અન્ય સહુ નાશી ગયા, જન સર્વ પામ્યા ત્રાસરે;
 ત્યારે જયવિજય કુખ પામીઆ, ને ભાગી મનની આશરે.
 વિનય પ્રણામ કરીને વદે વાણી, ક્ષમા કરો મુનિજનરે;
 હવે દયા કીજે દીનને, ઉઠારો અમને સ્વામીનરે.
 અમે મહા મૂર્ખે જાણ્યું નહીં, અજ્ઞાનથી મહારાજરે;
 અપરાધ કોટિ છે અમારા, મુનિ ક્ષમા કરોને આવરે.
 ત્યારે સનકાદિક વાણી વદે, જય વિજય મુણને વાતરે;
 જે ભક્તિભાવે આવશે તો, જન્મ થાશે સાતરે.
 વૈર ભાવ હરીશું આણુશો, તમે વશી હેઠા ધર્મજીરે;
 ઉઠાર થાશે તમતણા, મળશે અશર્ણુશર્ણુરે.
 પછી વૈરભાવ ધરી કરી, બેઠ પડયા પૃથ્વી તેહરે;
 શીઘ્રે પામવા પૂર્વ સ્થળ, તે હવા રાક્ષસ દેહરે.
 જગદીશ જાણ્યું પછી, જે નીપન્યું છે દારેરે;
 લક્ષ્મી સહિત પ્રભુ આવીયા, શીઘ્રે ભુવનથી બહારરે.
 પ્રણામ કરી હરી મળ્યા, હરખે દીધાં આલિંગનરે;
 પાદ અર્ધ સ્તવન પુજન કર્યું, ભલે પધાર્યા મુનીજનરે.
 પછી સનકાદિકને પધરાવિયા, પ્રભુએ રંગભુવન મોઝારરે;
 વૈકુંઠ રચના દેખાડી સહુ, જીવન જુગદાયારરે.
 પડવાજ નાના રમ્ય મેવા, પંચામૃત છે રસાળરે;
 ભાવતાં બોજન પ્રભુ ઋષિને, કરાવે તેણી વારરે.
 એટલો આદર દીધો પ્રેમશું, પરપ્રજા દીન દયાળરે;
 સનકાદિક આનંદ પામ્યા, એ પ્રજાપતિના ચારે બાળરે.
 કરજોડીને કમળાવરનું, કર્યું મુખથી સ્તવનરે;
 ભગવત અમને ભક્તિ તમારી, હજે પ્રભુ અનુદીનરે.
 હે ભગવાન જે દિનથી, પ્રહ્લાથી જાણ્યું મહાત્મ્યરે;
 તે દિનથી એક કાણું પણ, દૂર નથી રહ્યો પ્રત્યક્ષરે.
 એમ ગુણ ગ્રામ ગાયા તજ માયા, કાયા થઈ શુદ્ધ પર્મરે;
 સનકાદિકે સ્તુતિ ઘણી કીધી, સાનિધ્ય શ્રી પરપ્રજારે.
 હે અનંત મહિમાવાન પ્રભુ, સેવવા યોગ્ય મુનિજનરે;
 નવધા ભક્તિએ અમે જાણીએ, ગાઈએ યસગુણ કીર્તનરે.
 યશપૂર્ણ પ્રકાશે જગવિખે, સચરાચર વ્યાપક રામરે;
 તુજ કીર્તિ ગાવા ઇછા ઘણી, તુજ બહુ નામીને પ્રણામરે.
 વળજી.

પંચદશ અધ્યાય પૂરા થયા, કૃપાથી જગદાયારરે;
 કરજોડી કહે વિપ્ર વલ્લભ, બોલો હરી હરી એકવારરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે તૃતીયસ્કંધે પંચદશે-
 દ્યાયઃ ૧૧૫૥

અધ્યાય ૧૬ મો.*

કડ્ડુ ૧૬ મું-રાગ રામઝી-મનરંગ ચાળો.

શ્રી શુકલ વાણી વદે, સુણ પરીક્ષિતરાય;
 મૈત્રેય કહેછે વિદુરને, માંડી હરી મહિમાય.
 શાનક પ્રત્યે કથા કહે, ઋષિ સુતપુરાણી;
 વિશ્વંભર વૈકુંઠ માંહે, વદે સારિંગવાણી.
 પછી સાદ કરી સહુ સેવક તેડીયા, પરપ્રભે પાસ;
 સ્તુતિ કીધી વૈકુંઠનાથે, ત્યાં ઋષિની તેણે અવાસ.
 પાર્ષદને જે ડંડ દીધો, તે ચોગ્ય મેં છે ધારયો;
 દીધો દંડ નવ ફેરે પાછો, આપે જે ઉચાર્યો.
 હું સદા હું તમ દાસ મુનિ, મને છે તમારો આધાર;
 આ લક્ષ્મી વૈભવ સર્વ છે, એ તમ પુણ્યે નિર્ધાર.
 બ્રાહ્મણે અપેલ અન્ન પ્રાશન કરું, મુને છે તેના વિશ્વાસ;
 પછી સર્વ ભક્તજન પ્રત્યે, બોલ્યા શ્રીઅવિનાશ.
 તમે કો રખે ઋષિને દૂલતા, બ્રાહ્મણને પાચે નમીએ;
 જે કોટી અપરાધ કરે અહિં, તોએ પણ તે ખમીએ.
 જેકો બ્રાહ્મણને દૂલશે, તેનાં સુકૃત સહુ જશે;
 તેને સ્થાનક ત્રિભૂવનમાં, જયવિજયની પેરે થશે.
 પછી દારપાળપ્રત્યે પ્રભુકહે, આગળલક્ષ્મીએ વાર્યા તમને;
 દિગ્દશાપ દેતા હતા સહુ, એકઠા થઈ તહાં અમને.
 તમને સનકાદીકેના સ્થાપ છે, અવની માંહે અવતરજે;
 વૈરભાવ મુનશું કરી, જન્મ ત્રણ ધરજે.
 ત્રીજે જન્મે તમે અહીં આવજો, એમકહ્યું અવિનાશે;
 નિશ્ચય સ્થાનક પૂર્વ પામશો, રહેજો વિશ્વાસે.
 પાર્ષદે એવી વાણી સાંભળી, પછી પડ્યા પૃથ્વી નેટ;
 તે અવતરીયા અવની વિષે, દિતિ ફેરે પેટ.
 હવે કસ્યપ મુનિએ કૃપા કરી, વર દિતિને દીધો;
 જય વિજય ત્યાં આવીઆ, અવતાર બેઠાએ લીધો.
 પછી બ્રહ્મા કહે દેવને, એ તો તે અવતરીયા;
 એમણે ધર્મ મારગભાંગીયા, અન્યાય બહુ બહુ કરીઆ.
 યજ્ઞ યજ્ઞન ભાગે છે ઋષિ, સાધુ જનને એ પીડે;
 વૈર વિશ્વંભરશું કરી, પૃથ્વીપર ઉન્મત્ત હીડે.
 માટે માધવજી એમને મારશે, પોતે શ્રીહરી હાથે;
 વૈર ભાવે એ અવતરીયા, બેઠે બાંધવ સાથે.
 એવું કહી બ્રહ્મા ગયા, તે હવા અંતરધ્યાન;
 અમર માત્ર ટોળે મળીને, સ્તવ્યા શ્રી ભગવાન.

વળણ.

સ્તવ્યા શ્રી ભગવાન હવે, દેવનું દુઃખ ટાળો સહી;
 એ સોલમો અધ્યાય થયો પુરો, તૃતીયસ્કંધ કથા કહી.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે તૃતીયસ્કંધે પોડશો-

ધ્યાયઃ ૧૧૬૧૧

અધ્યાય ૧૭ મો.*

કડ્ડુ ૧૭ મું-રાગ ગોડી-ચાલ મોટી.

શુકદેવ વાણી ઉચ્ચે, સાંભળ પરીક્ષિતરાય;
 હિરણ્યકશ્યપ ને હિરણ્યાક્ષ જન્મ્યા, ઉત્પાત દારૂણ થાય.
 શ્રોણિતની વૃષ્ટિ હવી છે, ગગનથી તેણીવાર;
 બહુ તારા ગણ તૂટી પડે, ત્યાં હવે હાહાકાર.
 દિશાઓ કપાયમાન થઈ, પર્વત ઉડી જાય;
 સાધુ સંતો ઘણા પીડિત, થયા તે ન વર્ણાય.
 સૂર્ય ચંદ્ર ઝાંખા થયા, પશુ પંખી અતિ રૂએ;
 દેવ મૂર્તિ રોવા માંડી, ગ્રહ નક્ષત્ર નહિ જુએ.
 લઘુપણથી જાત બેઠે, જય રમવા વન;
 વ્યાધ સાહીને લાવતા, ઘેર કરીને બંધન.
 મુનિમાત્ર પીડ્યા અપરિમિત, દુઃખ પમાડ્યા સહુ દેવ;
 બહુ ધર્મ માર્ગને કર્યા છેદન, દુષ્ટ દૈત્યે એવ.
 મોટા થયા પછી જાત બેઠે, કરે મન વિચાર;
 તપ કરવાને ગયા ભુવનથી, વિષમ વન મોચાર.
 અંગુષ્ઠ ભેર ઉભા રહી, બ્રહ્માનું ઘેરે છે ધ્યાન;
 નિરાહાર રહેતા હવા, તપ ઉગ્ર કરતા તે સ્થાન.
 એવું ઉગ્ર તપ દેખીને, બ્રહ્મા હવા તુષ્ટમાન;
 સમીપ આવી અજ વદે, માગો માગો કંઈ વરદાન.
 તવ જાત બેઠે શીઘ્રે નમીયા, પ્રજ્ઞપતિને પાય;
 ધન્યધન્ય સ્વામી અનુગ્રહકરીને, અમર કીધી કૃપાય.
 હવે વરદાન અમને આપીએ, દુઃખ કાપીએ મહારાજ;
 તમે અમારો મૃત્યુ ભય નિવારો, કૃપાકરીને આજ.
 વજ્ર લોહ પાષાણ કાષ્ટ, તે શસ્ત્ર દારૂણ વાર્ય;
 લીલે સુકે દિનરાત્રે સ્ત્રી નરથી ન હોય અમ માર્ય.
 ખગ મૃગ જાતિ પશુ વનચર, યક્ષ કિન્નર જે હોય;
 ગણ ગાંધર્વ ને અમર અપ્સરા, અમને ન મારે કોય.

* સોલમા અધ્યાયમાં શ્રી ભગવાને ઋષિનો આપ માન્ય રાખીને ઋષિઓની સ્તુતિ કીધી ને જયવિજય પાર્ષદો પૃથ્વીપર પડ્યા તેનો કથા પ્રસંગ કહ્યો છે.

* સત્તરમા અધ્યાયમાં રાક્ષસના તપનો તથા બ્રહ્માના વરદાનનો પ્રસંગ નવોજ છે. એ અધ્યાયમાં હિરણ્યાક્ષ રાક્ષસના દિગ્વિજયની વાર્તા કહી છે.

માનવ દાનવ દેવતાથી, મર્જી અમારું ન હોય;
 વિષધર જળજંતુ જન અમને, મારી ન શકે કોય.
 આસન અથવા અવની ઉપર, નવ મરીયે સ્વામીન;
 વજ્રમય હૃદયીઆર જે સઘળાં, તેથી અમને ન થાય વિધન.
 અંતરિક્ષે ન મરિયે ન જીવનમાં, વાહને મૃત્યુ ન હોય;
 ત્રિભૂવનના જન મરે સહુ પણ, અમને ન મારે કોય.
 એ વર અમને આપીયે, કરૂણા કરીને તાત;
 તવ “અસ્તુ” કરીને ગયા પ્રજ્ઞા, દૈત્યોને સાક્ષાત.
 પછી હિરણ્યાક્ષને હિરણ્યકશિપુ, ગયા સ્વર્ગજીવન;
 જઈ યુદ્ધ કીધું સ્વર્ગમાં, જ્યાં ઈંદ્રનું આસન.
 તેત્રિશ કોટિ દેવતા, તે દૈત્યે પમાડયા હાર;
 સહસ્રાક્ષ નાકો રણ તણ, તવ હવો હાહાકાર.
 પછી પાછા આવ્યા રાક્ષસ, મૃત્યુ લોકની માંહે;
 કર ગદા ગૃહીને શોધવા મુરને, પેડા જળની માંહે.
 પાતાળ માંહે ઝાળતાં, જડયું વરૂણ કેરું ઠામ;
 તે વરૂણ આગળ જઈ અને, ત્યાં માગીયો સંગ્રામ.
 ત્યારે વરૂણ વાણી બોલીયા, તું મુણને રાક્ષસ વીર;
 તમ સરખા બળીયા પરાક્રમી, નથી મહા રણધીર.
 પણ તમારા મદતો ટાળનાર પ્રભુ, મળશે સહી નિરધાર;
 સઘળે જળમાં ઝાળતો મુણી, ચાલે દિતિના કૂમાર
 ગદા ગૃહી હિરણ્યાક્ષ દાનવ, જળ વિષે બળવંત;
 વરૂણ વચને વિશ્વંભરને, શોધી વળ્યો જળ અંત.

વળણ.

જળ અંત મધ્યે વળ્યો શોધી, હિરણ્યાક્ષ જે કહેવાયરે;
 તૃતીયસ્કંધ ભાગવતતણો, થયો સમદશોધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે તૃતીયસ્કંધે સમદશે-

ધ્યાયઃ ૧૧૭

અધ્યાય ૧૮ મો.*

કડવું ૧૮ મું-રાગ રામગ્રી.

શ્રી શુકલ વાણી આચરે, પરીક્ષિત રાજ શ્રવણે ધરે;
 હિરણ્યાક્ષ દાનવ છે જેહ, વરૂણ વચન સાંભળતાં તેહ.
 કહી કાઢ ગદા કર ગ્રહી, તે ઊદકમાં શોધે છે સહી;
 ધધોળે જળ ઘણું ઉછળે, તેનું બળ અમર નવ કળે.

* આ અધ્યાયમાં હિરણ્યાક્ષ અને વરાહ ભગવાનનું યુદ્ધ તથા
 પ્રજ્ઞા આદિ દેવોની સ્તુતિનો કથા પ્રસંગ છે.

ઝાળતાં દૈત્યને તતજેવ, સન્મુખ મળીયા નારદ દેવ;
 દખી દૈત્યે કર્યો ત્યાં મણામ, ઘણી સ્તુતિ કીધી તે ઠામ.
 ત્યારે દૈત્ય કહે રાક્ષસ મુણો, બળ પરાક્રમ પીડે મને ઘણો;
 સંગ્રામ મુજને આપે ભડ જેહ, કષિણ દખાડો મુને તેહ.
 વીણા પાણી તવ દે વચન, સાંભળરે દિતિકરા તન;
 તારા મદતણો ટાળનાર, તેનો હવો છે અવતાર.
 શુકર રૂપ તે મહા વિકરાળ, તે તુજને શોધે છે પાતાળ;
 શત્રુ તાહરો છે જળ વિષે, નિશ્ચંતપણે તું રહેતો રમે.
 એવું વચન કષિણું સાંભળી, ઉછળ્યો તેહ દાનવ મહાબળી;
 તેણે શોધ્યાં સમ પાતાળ, હું વરાહનો આણું કાળ.
 અમુરને પ્રભુ વરાહરૂપે મળ્યા, અકળરૂપ નવ જાયે કળ્યા;
 દાઢ અગ્રે અવનિને ધરી, આવે છે સ્વામિ શ્રી હરી.
 સન્મુખ દાનવ ઝોલો રહી, પ્રભુને એમ વાણી કહી;
 એ ધરા માહરી છે સહી, તું ક્યાં લઈ જાય દાદમાં ગ્રહી.
 પછી દુર્વાક્ય બોલ્યો અનંત, તે સાંભળવા લાગ્યા ભગવંત;
 તસ્કર કર્મ કરી નિરધાર, કેમ અવનિ કાઢે છે બહાર.
 પશુ જાતિ શુકર અજાન, હવડાં અંત આણીશ તું માન;
 જા ધરા મૂકી આ ઠામ, અથવા મુજશું કર સજાન.
 પછી ઉછળી તે અવનીને વળ્યો, તે દૈત્ય કેમ ન થાયે અગ્રગો;
 બહુ વિધ પ્રીછવ્યો શ્રીભગવાન, તોએ દુષ્ટ ન સમજે અજાન.
 કીધો પ્રહાર પ્રભુએ કરવડે, રાક્ષસ ઝીડીને જળમાં પડે;
 પૃથ્વી જળપર કરી સ્થાપન, તેપર ઝોલા શ્રી જગજીવન.
 તવ ધંશી દૈત્ય આવ્યો તે ઠામ, માંહે માંહે માંડયો સંગ્રામ;
 પછી પૃથ્વી ઉપર યુદ્ધ કરે, મારે ગદા ધરાણુ ધરધરે.
 શુકરને મસ્તકમાં તદા, દૈત્યે ઊછળી મારી એક ગદા;
 તે પ્રભુએ જળવળી ઘાત, તે ગદાવડે ઝીડી સાક્ષાત.
 વળી યુદ્ધ માંડયું અતી ઘણું, મહા બળ છે એ દાનવતાણું;
 યુદ્ધ માંડયું અતિઘણું તેહ, ત્યાં પ્રજ્ઞા મુરીનર જેહ.
 ગગન વિષેથી આવ્યા સૌ, મુરીનર મુનીવર આદિ સૌ;
 પ્રજ્ઞા મુરપતિ સાથે દેવ, તે સ્તુતિ કરી બોલ્યા એવ.
 હિરણ્યાક્ષ મારો આ ઠામ, અમર માત્ર બોલે ગુણ ગ્રામ.

વળણ.

અમર માત્ર ગુણ ગ્રામ બોલે, પછી સ્વરથાને પ્રજ્ઞા ગયા;
 તૃતીયસ્કંધ ભાગવતના, અધ્યાય અષ્ટાદશ થયા.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે તૃતીયસ્કંધે અષ્ટા-
 દશેધ્યાયઃ ૧૧૮

અધ્યાય ૧૯ મો.

કડવું ૧૯ સુ-રાગ માર.

બોલે શુકલ કથા રમ્ય વાણી, સુણે પરીક્ષિત તે પ્રીત આણી;
દાનવ હિરણ્યાક્ષ પાતાળે પેશી, બ્રિજે જગદીશને જળમાં બેશી.
શોધતાં નાથ વરાહ મળીયા, લથકર રૂપ નવ જાય કળીયા;
અહીં અવની ગદા હાથે જાલી, પંથે આવીયા સન્મુખ ચાલી.
દેખી રૂપ રાક્ષસ બહુ બીધો, અવની અર્થે ઘણો વાદ કીધો;
બોલ્યો દુષ્ટ વચન એ પાપી, પ્રભુએ પૃથ્વીને જળ મહી સ્થાપી;
પછી ઉતપન્ન્યો દાનવ કાઢી લીધો, આવ્યો અવિનાશ પાસે હીંડી;
કરે ગર્જના ગગને ઊડે, પેસે પાતાળમાં બહુ ખૂટે.
કાંપતો આવતો દોડ દેતો, શ્રીમુખની સાથ સંગ્રામ કરતો;
ગડગડ્યો શબ્દ ગગનમાં ઊભે, એના આગળ નર દો ન થોભે.
સાંભે સાંભા રહ્યા વીર ભારી, હિરણ્યાક્ષ ને દેવ મુરારી;
પછી પૃથ્વી ઉપર ચુક કીધું, પડછંદાએ પાતાળ ન બીધું.
દૈત્ય ઊછળ્યો ગદા અહીં હાથે, આવી માનતો શુકરને માથે;
ગદા જળવે પરબ્રહ્મ સ્વામી, એમ પ્રભુએ ઘાતો બહુ પામી.
શ્રી પ્રભુ ગદા અહીં જીક કરતા, દૈત્યને સારે છે ઘાવ ફરતા;
એમ સંગ્રામ અતીશે માંડ્યો, પાણુ મથળ પોતાના કોઇએ ન છાંડ્યો.
મહા ક્રોધે ગદા ગુંજ મારે, સંગ્રામે કોઇએ નવ હારે;
જેવા આકાશથી દેવ આવ્યા, બ્રહ્મા ઇંદ્ર સમેત સહાયા.
બહુ પ્રભુને સ્તવ્યા પાયે નામી, એના વધ કરો પરબ્રહ્મ સ્વામી;
બ્રહ્મા કહે પ્રભુ એહને મારો, એને આવાર રખે ઉગારો.
જીવશે તો વળી દુઃખ દશે, ત્રિભુવન જનનેા માણ લશે;
સુણી બ્રહ્મ વચન શ્રી મુરારી, દૈત્ય વ્યાકુળ કીધો ગદા મારી.
લથુ લાઘવી કરી દૈત્ય પાપી, પ્રભુ રૂપ સનમુખ રહ્યો વ્યાપી;
મંડળ કરી ચુક ગદાનું કીધું, પાણુ પગલું પાછું નવ દીધું.
કર્યું વજ્રમય અંગ પરિબ્રહ્મે ભેદી, ચઢથી રાક્ષસની ગદા છેદી;
ગદાવિન દૈત્ય ડાલો થયો, ઉછળી ગગન મારગ ગયો.
થઈ અદૃષ્ટ પછી દૈત્ય ચાલે, ગદા ઘા એને શરીરે સામે;
તવ મોહન માયા વીરૂપધરતા, હિરણ્યાક્ષ શોધી મહા ચુક કરતા.
લથમથ ઉન્મત મહાબળ વીર, મારે ચારું લાત મહા ધીર;
કરી રીસ સામા જઈ શીશ મારે, મલ ચુકે ભડક્યા શેષ ત્યારે.
ધુળે ધરા ને જળ સહુ હાલે, દેખી દેવ નાઠા જીક કાળે;
કરી માયા અમુરે અંધારું કીધું, ચત્રભુજે ચઢ કરમાં હે લીધું.

* આ અધ્યાયમાં બ્રહ્મા આદિ દેવોના કહેવાથી વરાહ જગવાને હિરણ્યાક્ષનો વધ કર્યો. તે કથા પ્રસંગ છે. પહેલા બાગમાં કંઈક પુનરક્તિ દોષ છે.

મુકી ચક્ર આકાશે ઉઘોત કીધો, દૈત્ય તુત દટિએ લીધો;
વરાહે ગદા ફેરવીને હાથે, પછી મૂકી એ દૈત્યને માથે.
વાગી જરથી તે પડ્યો ધરાણુ, હીરણ્યાક્ષ પાગ્યો તુર્ત માર્યું;
જય શબ્દ અમર આકાશે કરે, ત્યાંહાં દુંડુભિ તો ગડગડે.
કરે પુષ્પની વૃષ્ટિ ત્યાં દેવ, મહા મંગળ થાય છે એવ;
પ્રભુએ ધરા પર દૈત્યને માર્યો, અવની વીધે પાથરીને વીધાર્યો.
એમ પ્રભુએ હાણ્યો દૈત્ય પાપી, પછી પૃથ્વી સ્થીર કરી સ્થાપિ;
એવા પરમ કૃપાળુ પ્રભુ, ગા આજ્ઞાણુ દુઃખનાશક વિભુ.
ભૂપર દૈત્ય મેદ સ્થાપન કર્યું, તેથી મેદિની એવું નામ ધર્યું;
સ્વહસ્તે અચળ ધરા પીઠ કીધું. દુઃખ જન સહુનું દુર કીધું.

વળણુ.

ભૂસ્થાપી આજ્ઞા કરી પ્રભુએ, બ્રહ્માને તોણી વારે;
એમ તૃતીય સ્કંધ ભાગવતના, યથા યોગાણીશ અધ્યાય સારે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે તૃતીયસ્કંધે એકોત્તરવિંશો-
ધ્યાયઃ ૧૧૯૫

અધ્યાય ૨૦ મો.

કડવું ૨૦ સુ-રાગ બાનાવડી.

ઋષિ જ્ઞાનકરે, સુતપુરાણીકને પૂજતા;
અમ સ્વામીરે, તમો તે વેળા પાસે હતા.
તમો શ્રીશુકલનારે, મુખથી કથાને સાંભળી;
પરીક્ષિતનેરે, ઊપજીવી જણે મન રળી.
મૈત્રેયે વિદુરનેરે, કથા કહી હોય ને કહો;
પ્રભુ મુજ પૂજ્ય છેરે, સહુ ભેદ તમે સહો.
મત્ય સાંભળેરે, શ્રી બ્રહ્મ નિરૂપણુ એહ છે;
ચારે વેદનુરે, સારજ સહુ એહ છે.
દહ પાવનરે, સાંભળતાં સાધન સહી;
મુક્તિ પામીએરે, તેમાં કાંઈ સંદેહ નહી.
એવું સાંભળીરે, સુતપુરાણીક ઉચરે;
એ કથા પરબ્રહ્મનીરે, સહુને પાવન કરે.
ઋષિ તમને ધન્ય છેરે, એવી મનઃપ્ર આદરી;
પ્રેમે હરી રસરે, પાતળ કરો ઉદર ભરી.
તમે ગુણગ્રામરે, નારાયણનાં સાંભળો;
તમારાં પાતકરે, જન્મોન્નન્મનાં બળો,

* આ વીશમા અધ્યાયમાં મનુને વંશ કહેવા માટે સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિનો કથા પ્રસંગ કહે છે.

એક સમેરે, વિચારે મન પ્રજપતી;
 પ્રહ્લાદચરે, કીધી વિશ્વ* ઉત્પત્તી.
 ત્યાર પેહેલીરે, પાંચ અવિદ્યા† જે ઊપની;
 પ્રહ્લાદનેરે, પ્રહ્લ રાત્રિ નીપની.
 તેના ઊપન્યારે, યક્ષરાક્ષસ બળીયા બહુ;
 બહુ કીન્નરરે, ભૈરવ ભૂત આદે સહુ.
 વળી રાત્રીચેરે, ઉત્પત્ત થઈ છે તેહની;
 મહિમા ગુણ ભામિનેરે, તામસ દેહની.
 તે તો શરીર પ્રહ્લાદચેરે, મૂકયું તહાં;
 વળી અન્ય રૂપનેરે, તેજમય ધર્મ ક્ષણમાં.
 તે રૂપ દેવનેરે, પ્રજપતિયે આધુન હિત કરી;
 તેથી ઉપન્યારે, દીઠા દીવસે દહી ધરી.
 પ્રહ્લાદકેરી કરીથકરિ, પ્રજઉપની અતી ઘણી;
 તે ઉપરાંતનેરે, પ્રજ કીધી મૈથુનતાણી.
 પછી કમળભૂએરે, રૂપ મોહિનીનું ધર્મ;
 તેણે ક્ષણમારે, રાત્રિ અંધારું કર્યું.
 તવ જોતારે, સંધ્યા પળમાં થઈ;
 હરી કર્ણાથીરે, મુખ સાતા હવી સહી.
 આગળ તે મોહિનીથકરે, અસુર મોહ પામશે;
 સુરીનર મુનિવરરે, સૌકાને આનંદ થશે.
 પછી આગળથીરે, વિરંચી પ્રહ્લરૂપ ધરે તદા;
 તેથી ભૂતજાતેનેરે, વ્યાધિ ઊપન્યા છે જદા.

* માયાના ત્રણ ગુણથી મહત્તર, રજોગુણ છે મુખ્ય જેમાં
 એવાં મહત્તરથી સાત્વિક, રાજસ તથા તામસ, એવી રીતે ત્રણ
 પ્રકારનો અહંકાર ઉત્પન્ન થયો. અહંકારથી પાંચ તન્માત્રા, પાંચ ભૂતા,
 પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પાંચ કર્મેન્દ્રિય, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયના દેવતાઓ તથા પાંચ
 કર્મેન્દ્રિયના દેવતાઓ, એવી રીતે પાંચ પાંચ વસ્તુઓના સમુદાયો સંજ્યા;
 તેઓ એક બીજાથી જુદા રહીને બ્રહ્માંડ રચવાને અશક્ત હોવાથી
 તેમણે એકઠા થઈને દૈવચાથી સોનાનું આ બ્રહ્માંડ રૂપ ઇંદુ
 રચ્યું. તે આત્મા વગરનો બ્રહ્માંડ ગોળ સમુદ્રના પાણીપર રહ્યો,
 ને તેમાં ધ્રુવર એક હજાર વર્ષ ઉપરાંત રહ્યો. નાભિમાંથી કમળ
 થયું, તેમાંથી બ્રહ્મા થયા, ને જળશાયી ભગવાનની આરાધથી
 પૂર્વરૂપ પ્રભાણે વિશ્વ રચ્યું.

† તમ, મોહ, મહામોહ, તામિશ્ર તથા અંધતામિશ્ર એ
 પાંચ અવિદ્યા છાંયા (અજ્ઞાન) વડે રચી.

‡ કેડના નીચેના ભાગમાંથી સ્ત્રીલંકા દેવો પેદા કર્યા.

§ રાક્ષસો સ્ત્રીલંકા હોવાથી, વિષયી પુરુષ જેવી ઇન્દ્રિયાથી
 સ્ત્રીની વાંસે દોડે, તેવી કામાનાથી બ્રહ્મા પાછળ દોડ્યા બ્રહ્માએ
 વિષ્ણુનું સ્તવન કર્યું, ને વિષ્ણુએ મોહિનીનું રૂપ લીધું.

¶ બ્રહ્માના આજ્ઞાથી જન્મ્યા.

વળી અદ્રષ્ટરે, રૂપ ધર્મ મન પ્રીતશું;
 તેથી પૂર્વજ લોકરે, હવા પેદા રીતશું.
 વળી અપરિમિતરે, પ્રજને ઉદય કરી;
 સ્થિતી સઘળીરે, અવનિ ઊપર તે ધરી.
 વળી સ્વેદજ અંડનેરે, જરા ઊદભિજ સહી;
 સંસારનીરે, ઉત્પત્ત ચારે કહી.
 વળી વિષ ધરે, સર્પાદિ* ઊપજવીયા;
 જીવજંતુ બીજરે, નાનાવિધ શોભાવીયા.
 વળી ઘેરથીરે, બીજ પ્રજ ઘણી થશે;
 લક્ષ ચોરાશીરે, જીવ ચોનિ ઉત્પત્ત થશે.
 વળી પ્રહ્લાદચેરે, સ્વાયંભુ મનુ પ્રગટ કર્યા;
 ઉપજવીનેરે, તેમના પ્રત્યે ઓચર્યા.
 તમો પ્રજરે, ઉપજવો સ્વાયંભુ સહી;
 એવી આજ્ઞારે, કમળભૂએ તેમને કહી.
 તે સ્વાયંભૂથકરે, પ્રજ ઉપજી ઘણી;
 મુણ પરીક્ષિતરે, શુકજીએ વાણી ભાણી.

વળણ.

શુકજીકહે પરીક્ષિત પ્રત્યે, શોનક મુણો મન સ્થિર કરી;
 વીશ અધ્યાય પુરા થયા તે, કૃપા શ્રી ગીરીધર હરી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે તૃતીયસ્કંધે વિંશો

ધ્યાયઃ ૧૨૦૥

અધ્યાય ૨૧ મો.†

કડવું ૨૧ મું-રાગ રામચી.

પરીક્ષિત રાજા પૂછે વાતજી, કહો ગર્ભ યોગી પૂર્વની ખ્યાતજી;
 સ્વાયંભૂ મનુની પ્રજ છે જેહજી, ઉત્પત્ત વિસ્તારી કહો મુને તેહજી.

આસ.

વિસ્તારપૂર્વક કહો મુજને, વદે પરીક્ષિત રાય;
 શુકજી વદે સાંભળજે રાજા, કહું તે મહિમાય.
 એક સમે કદંબ ઋષિ બેઠા, શુક ક્ષેત્ર તપનું મન;
 પછી દૃઢધ્યાન ધારણ ધર્મ હૃદયા, એક ચિત્ત આસન.

* આમાં અહિ જાતના સર્પ બ્રહ્માના ત્યાગ કરેલ શરી-
 રમાંથી થયા છે, એમ સમજે છે.

† એકવિંશમાં અધ્યાયમાં તપોબળની વિદ્યાથી પ્રસન્ન થયેલા
 વિષ્ણુએ સ્વાયંભુમનુની પુત્રી દેવહૃતિનો કદંબ ઋષિ સાથે વિવાહ
 કરવા સંબંધી કથા પ્રસંગ છે.

તે સહસ્ર* વર્ષ પર્વત બ્રહ્મા, તપ વિષે ઋષિ જેહ; મહા ઉત્તમ તપ આચરે છે, વન વિષે રહીને તેહ. પરીપૂર્ણ તપ હવું સહી, વિશ્વંભર થયા પ્રસન્ન; વર આપવા સન્મૂખ આવિયા, પ્રભૂ જગદ્ગવન. વળી તે સ્વરૂપે અતિ સુંદર, વિશ્વંભર નીરધાર; આકાશમાં ઉભા દીઠા, મુનિ નમ્યાઈ તેણીવાર. તપ ઋષિ કર્દમની પ્રત્યે, વાણી વદે પરબ્રહ્મ; પ્રભૂ કહે મૂનીવર તમે, કરજો ગૃહસ્થાશ્રમ રાજ સ્વાયંભૂમનુ કન્યા, લઈ આવશે આણે ઠામ; ઋષિ તમે વરજો એને એમ, કહ્યું સુંદર સ્થામ. તે દેવહૂતિ|| કન્યા થકી, પ્રજા ઉપજવજો અનંત; ઋષિ કર્દમના સત્ય તપથી, હરખ્યા શ્રી ભગવંત. અનંત હર્ષ ઉદે હવે, આનંદ પામીયા જુગતાત; ત્યાં હર્ષ આંસુ થયું હરીને, હવું પૃથ્વ પાત. તે બિંદુ એક પડયું સહી, અવની વિષે તે વાર; તેનું બિંદુ સરોવર ઉપન્યું, મહાવનતણી મોઝાર. પંકજ પ્રવૃલિત શોભતાં, દલ સહસ્ર શોભાયમાન; કુમુદની આદે પુષ્પ શોભા, રમ્યવન ઉદ્યાન. અનેક જળચર મચ્છ કચ્છ, સારસ ખગખગ હંસ; શુદ્ધ શબ્દમયુર કોકિલા બોલે, નાનાવિધ સ્વર અંશ. અનેક મુનિવરે નિવાસ કીધા, કરવા તપ અલ્યાસ; પૂર્ણ પ્રજ્ઞને ભજે ભાવે, બિંદુ સરોવરની પાસ. એક સમે સ્વયંભૂ મનૂ, કન્યા લઈ આવ્યા તે ઠામ; કર્દમ ઋષિને સમિપ આવી, વિનવી કર્યો પ્રણામ. કર્દમ ઋષિ વાણી વદે, તમે પ્રજના પ્રતિપાળ; અહિં શું કારણ કેમ આવીઆ, મુકી પ્રજની સંભાળ.

વળણુ.

શા કારણ તમે અહિં આં આવ્યા, કહે કર્દમ મૂનિશરે; તૃતીયસ્કંધ ભાગવતના થયા, અધ્યાય પૂર્ણ એકવીશરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે તૃતીયસ્કંધે એકવિંશો-
ધ્યાયઃ ૥૨૧॥

* સરસ્વતીને કાંઠે દશ હજાર વર્ષ તપ કર્યું હતું.

† મુનીએ નમી સ્તુતી કરી, તેની સાથે સ્ત્રીની ઇચ્છા જણાવી.

‡ સ્વાયંભૂ મનુ તેની શતરૂપા નામની સ્ત્રીની સાથે પરમ દિવસે તમારા દર્શને આવશે એમ પ્રજાએ કહ્યું.

|| દેવહૂતિને તમારા વીર્યથી નવ કન્યા થશે, ને તે કન્યા-ઓમાંથી બીજા ઋષિએ પુત્ર ઉત્પન્ન કરશે, ને હું પણ તમારી સ્ત્રી દેવહૂતિ પ્રત્યે અંશાવતારથી તમારા વીર્યદારા અવતરી સાંખ્ય શાસ્ત્રની સંહિતા બનાવીશ એમ પણ પ્રજાએ કહ્યું.

અધ્યાય ૨૨ મો.

કડવું ૨૨ મું-રાગ મોહી-આલ દુકડી.

શુકેષ્ઠ કહે મુણ પરીક્ષિતરાય, કર્દમ ઋષિવરના મહિમાય શુભ ક્ષેત્ર બિંદુસરોવર પાસ, ત્યાં કરતા મુનિ તપ અલ્યાસ સ્વયંભૂ મનૂ ત્યાં આવીયા, કન્યા દેવહૂતિને લાવીયા; પછી મુનિવરને નમ્યા પાય, વદે વચન સ્વયંભૂરાય. આ કન્યા મારી ઋષિષ્ઠ જેહ, તમ યોગ્ય છે સ્વામીષ્ઠ એહ; આગળ નારદ કહ્યું છે મને, માટે કન્યા લાવ્યો તમ કેને. અમને પાવન કરવા કાજ, પાણીગૃહણ કરો મહારાજ; કરો પ્રતિગૃહ કન્યાનો તમે, આપવા તમને આવ્યા છું અમે. કર્દમ ઋષિ વિભાસે મન, શ્રી હરીયે કહ્યાંતાં વચન; મહા મુનિએ મન વિચાર કરી, કન્યા દેવહૂતિને પછી વરી. સ્વાયંભૂ મનૂની કન્યા જેહ, ઋષિ કર્દમ પરણ્યા તેહ; પેહેરામણી રાજ્યએ કરી, વિવિધ વસ્તુ આપી છે ભડી. માણી માણિક મુક્તાદ્ગહાર, વસ્તુ અમુલ્યમનો નહિ પાર; રાજ્ય આવ્યો પાછો નિજ દેશ, જેને સાહે સદા દેવેશ. વસ્તુ નગર† એક સુંદર સાર, પ્રજા વશી ત્યાં વર્ણ અઠાર; પછી રાજ રીતે બેસી રાજ્યાસન, પ્રજાને પાળે તે અનુદિન. પ્રજા સર્વની રક્ષા કરે, સઘળે મહિમા યશ વિસ્તરે; ધર્મરાજ પાળે તે દયાળ, સૌને સુખ આપેછે ભૂપાળ

વળણુ

પ્રજા સહુ સુખ પામતી, સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે; શ્રી ભાગવત તૃતીયસ્કંધના, પૂર્ણ બાવીશ અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે તૃતીયસ્કંધે દ્વાવિંશો-
ધ્યાયઃ ૥૨૨॥

અધ્યાય ૨૩ મો.

કડવું ૨૩ મું-રાગ મોહી.

શુકદેવેષ્ઠ વાણી વદે, સાંભળો પરીક્ષિત રાય; દેવહૂતિ નિજ સ્વામિ કેરી, કરે યથાવિધ સેવાય.

* આ બાવીશમા અધ્યાયમાં સ્વાયંભૂ મનુએ વિષ્ણુના કલા પ્ર-ભાણે પોતાની દીકરી દેવહૂતિ કર્દમ મુનીને આપી, એ કથાપ્રસંગ છે.

† એને પ્રિયવ્રત અને ઉત્તાનપાદ નામે બે ભાઈ હતા.

‡ બ્રહ્માવર્ત દેશમાં બહિષ્કૃતિ નામનું નગર છે.

§ આ ત્રેવીશમાં અધ્યાયમાં કર્દમ ઋષિએ તપના યોગથી બનેલાં સર્વ સંપત્તિવાળાં, અને ઇચ્છામાં આવે ત્યાં લઈ જનાર વિમાન દેવહૂતિની કામવાસના વાસ્તે બનાવ્યું હત્યારિ કથાપ્રસંગ છે.

તપ મસજ થયા ભરથાર તે, કર્દમ ઋષિ તેણીવાર;
પછી તપખળ થકી આવ્યું, વિમાન એક નિરધાર.
તે મહિ શોભા ઘણી છે, સુવર્ણમય રચનાય;
મણિ રત્ન હીરા ઝળહળે, ઉપમા કહી નવ જાય.
વિષ્ણુમાં ભલે ભૂલ્યા, વિમાનનો જોઈ દેખાવ;
આજેકે મૂકતા પ્રવાણ ને, ઝવેર જોત જડાવ.
સ્વી કીર્ણ સમાન કાંતિ, કરી રહે ચળકાર;
કુસુમી ઝાંઝરી વિવિધ આસન, તેજનો નહિ પાર.
દશ સહસ્ર દાસી સંગ છે, મહા મનોહર વૈમાન;
તપ દેવહૂતિએ કીધું સહી, ખિંદુ સરોવરમાં સ્નાન.
ઋષિ પત્નિએ અંગે ધર્યા, શોભતા સહુ શણગાર;
દશ સહસ્ર દાસી છે સંગે, શેવા કરવાને નીરધાર.
દેવહૂતિની આજ્ઞાપર, સર્વ કો તત્પર હોય;
આજ્ઞા દેવહૂતિ તાણા, લોપે ન દાસી કોય.
કર્દમ ઋષિ શોભે ઘણું, જેમ અનંગનો અવતાર;
યુગ્મ જોડું શોભે સુંદર, કર્દમ ઋષિ ને દેવહૂતિ નાર.
તે વૈમાનમાં બેસી ઘણું, રંગે રમે ઋષિરાય;
એકવાર હીમાચળ ગયા, સ્ત્રિસમેત તે ઋષિરાય.
પછી નંદન વન કબેરનું, રંગે રમ્યા ઋષિ ત્યાંહે;
વળી કૈલાસ રચના સર્વે નિરખી, બેસી વૈમાન માંહે.
વૈકુંઠ રચના રમ્ય દીઠી, જોયું ઈંદ્રસદન;
એમ સ્વર્ગ રચના જોઈ કરી, આવ્યા પાછા મુનિજન.
વળી ઇચ્છા સરવ સ્ત્રીતાણી, પૂરતા કર્દમ ઋષી;
દેવહૂતિ કોઈક સમયપર, એક વચન બોલ્યાં હસી.
સ્વામી તમારા તપો બળની, માયા કળી નવ જાય;
બહુ કાળ વીત્યા મુખ્ય વિષે તે, નિમિષ માત્ર કહેવાય.
પછી કર્દમમુનિ આવ્યા ફરી, ખિંદુ સરોવર તીર;
ઉત્તર તપ માંડયું વળી, મહા તપસ્વી મુનિ ધીર.
જે સમે ઋષિ જવા લાગ્યા હુતા કરવા પ્રભુનું ધ્યાન;
ત્યારે દેવહૂતિ આવીને ઉભાં, સ્વામી સમીપ ગુણવાન.
મહારાજ મુજ સ્વામી સુણો, હું રંક છું તમ નાર;
સ્વામી આપ તો જાંઓછો, મહા વનવિષમ મોઝાર.
સંતાન કંઈ મારે નથી, સાંભળો મારા નાથ;
એવું સાંભળી કૃપા કરીને, મુનિયે મુસ્તક મૂક્યો હાથ.
પુત્ર એક છે નહીં, પ્રત્યક્ષ નવ કન્યાયાં;
તમને ક્યાં પરણાવશો, મને ચિંતા બહુરી થાય.

કર્દમ મુનિએ જુદાં જુદાં તપ રૂપ કરી તે ગર્ભની ઉ-
પત્તિ કરી, અને તે દેવહૂતિને એકજ દિવસમાં નવ દીકરી આપી.

પછી કર્દમ ઋષિએ દેવહૂતિને, એક મંત્ર આપ્યો સાર;
કહ્યું પુત્ર એક દશે તારે, સત્ય માનજે નાર.

વળણ.

સત્ય માનજે તું નાર મનમાં, પુત્ર એક થારો સહી;
ત્રેવીશ અધ્યાય થયા પૂરા, તૃતીયસ્કંધ કથા કહી.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે તૃતીયસ્કંધે ત્રયવિંશો-
ધ્યાયઃ ૧૧૨૩૧

અધ્યાય ૨૪ મો.*

કડબું ૨૪ મું-રાગ ધન્યાશ્રી.

કર્દમ ઋષિએ સ્ત્રીનું કહેલું, સાચું માની નિરધારણ;
પછે દેવહૂતિ પ્રત્યે વાણી મુનીવર, બોલ્યા તેણી વારણ.
મેં મંત્ર જે આપ્યો છે તે, દૈ રાખી અંતઃકરણણ;
શુદ્ધ દૈ મન રાખીને વનિતા, કર શુકર અવતારનું સ્મરણણ.
તે તારે વિષે અવતાર ધરશે, સત્ય માનજે વાતણ;
તે તુજને સાધન સહુ કહેશે, જ્ઞાન ગુણ વિખ્યાતણ.
એવાં વચન ઋષિનાં સાંભળતાં, આનંદ અંગ ન માયણ;
પર્મ હર્ષ પામ્યાં ઋષિ પત્નિ, કીધી મુનિએ કૃપાયણ.
પછી એકાંતે જઈ અબળા બેઠી, કરી પવિત્ર આસનણ;
સ્મરણ કરવા વરાહ રૂપનું, અભિલાષ ધરીને મનણ.
સ્મરણ માત્રથી દેવહૂતિને, તેજ ઉદય થયું અંગણ;
વિદ્યુતવાર્ણ શરીર શોભતું, કનક કાયાનો રંગણ.
મુખ કળા ઘણી શોભા વાધી, પ્રવેશ પ્રભૂનો અંશણ;
કર્દમ ઋષિ મન આનંદ પામ્યા, વૃદ્ધિ પામ્યો પ્રજ્ઞાનો વંશણ.
પછી કર્દમ ઋષિએ સાચું જોયું, નિરખ્યું સ્ત્રી મુખ ચંદ્રણ;
અંગ તેજસ્વી દીકું, પદારશે પ્રભુ આનંદ કંદણ.
તેણે સમે હવે દેવહૂતિ કૃપે, કપીલનો અવતારણ;
પર્મ સુંદર શોભતું મુખ, તેજ તણો નહીં પારણ.
પ્રત્યક્ષ પ્રભુણ અવતર્યા, પોતે શ્રી પૂરણ પ્રજ્ઞણ;
કહેવા જ્ઞાન માતા દેવહૂતિને, ને સાચવવા સહુ ધર્મણ.
પયપર્જન્ય અમરે વરસાવ્યો, પુષ્પવૃષ્ટી થાયગગનણ;
કુંકુભિ નાદ હવા ત્યાંહાં, ને હરખ્યા મુરીનર મનણ.
ભાતી ભાતિનાં વાણંત વાજે, કૃપા કરૂણાધીરાણ;
ત્રીભૂવનમાં આનંદ ઉપન્યો, જનમ્યા શ્રી જગદીરાણ.

* આ અધ્યાયમાં કપીલનો જન્મ, તેના દર્શનને આવેલા
બ્રહ્માદિ દેવો, બ્રહ્માએ આપેલા દેવહૂતિને ઉપદેશ, તથા નારદનું
સનતકુમાર સાથે પાછું બ્રહ્માનું સ્વર્ગમાં જવું.

દેવહૂતિનાં ગર્ભ વિષેથી, અવતર્યા કપીલ દેવજી;
 વરાહ મંત્ર સંજ્ઞા હવો, હરી પ્રગટ હવા તતખેવજી.
 બ્રહ્મા આદે સહુ આવિયા, છે સર્વ સંનિધાનજી;
 દેવહૂતિ કર્દમ ઋષિદારે, ત્યાં પ્રગટ હવા શ્રીભગવાનજી.
 વિરચી સાથે મરીચિ આદે, ચારે પુત્ર છે જેહજી;
 પ્રજાપતીની સંગાથે, આવ્યા છે ઋષિજી તેહજી.
 પછી તેમને કર્દમની નવ પુત્રી, પરાણાવી* તે વારજી;
 પ્રસૂતિ તે દક્ષને પરાણાવી, છે શુભ ગુણી નારજી.
 દેવહૂતિને ઉદરથી, હવા કપિલમુની મહંતજી;
 તેમની સ્તુતિ કરી કમળજી, પછી સ્થાને ગયા સહુ ઋષિ સંતજી.
 પછે પિતા માતાને ચણે, નમ્યા કપીલ મહારાજજી.
 ભગવાન કહે જ્ઞાન કહેવાને, અવતાર ધર્યો અમે આજજી;
 સંસારની કુળ વાસના તજવવા, ભક્તનો કરવા ઉદ્ધારજી;
 બ્રહ્મવિદ્યા જ્ઞાન માતાને દેવા, આવ્યો આ સંસારજી
 કેટલેક કાળે કર્દમ મુનિ, સંન્યસ્ત લઇ મુનિરાયજી;
 તપાશ્રમ તપ કરવા ચાલ્યા, હર્ષ ધરીને કાયજી.
 નમસ્કાર કરી ઋષિ જય છે, કરવા દેહ સાધનજી;
 ધર્મ ધ્યાન આરાધન કરતાં, પરબ્રહ્મ પ્રભૂ સ્તવનજી.

વળજી.

સ્તવનાં કરે ઋષિ કર્દમ પોતે, જપે શ્રી ભુગદીશરે;
 તૃતીય સ્કંધ ભાગવતના હવા, અધ્યાય ચોવીશરે,

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે તૃતીયસ્કંધે ચતુર્વિંશો-
 ધ્યાયઃ ૥૨૪૥

અધ્યાય ૨૫ મો. §

કસુ* ૨૫ મું-રાગ વેરાડી-ચાલ હકડી.

વદે વ્યાસ સુત સાંભળ રાય, સુત શૌનકને કહે છે કથાય;
 મૈત્રેયે વિદુર પ્રત્યે કહી સહી, સંભળાવ્યા હરી ગુણ તહિં રહી.

(૧) મરીચિને કલા, (૨) અત્રિને અનસૂયા, (૩) અ-
 ગિરાને બ્રહ્મા, (૪) પુલસ્ત્યને હરિર્ભૂ, (૫) પુલહને ગતિ,
 (૬) કનુને ક્રિયા, (૭) ભૃગુને ખ્યાતિ, (૮) વસિષ્ઠને અરંધતા,
 (૯) અથર્વાને શાંતિ પરણાવી.

* એ પ્રમાણે ભક્તિ કરતાં કર્દમ મોક્ષને પામ્યા હતા.

§ આ પચીશમા અધ્યાયમાં કપીલજીએ માતાને કહ્યું કે,
 ચિત્તજી આ જીવને બંધન આપનાર તેમજ મુક્તિ આપનાર છે. મારે
 ચિત્ત જે વિષયોમાં લાગ્યું હોય તે પ્રમાણે ક્રિયા મળે છે, આત્મામાં
 લાગણીથી મુક્તિ ને વિષયમાં લાગવાથી બંધન પામે છે. જેમ
 ખાંચમાં અગ્નિને ક્ષય કરી નાખે છે તેમ ભક્તિ લિંગ-
 સરીરનો ક્ષય કરે છે જ્યાંદિ જ્ઞાનનો કથા પ્રસંગ છે.

૭

કપિલજીએ ખિંદુ સરોવર પાસ, ઘણા કાળ કર્યો ત્યાં નિવાસ;
 મુનિ પોતે સ્વયં ભગવાન, માત દેવહૂતિને કહે છે જ્ઞાન.
 બહુ દીન એમ વહીને જય, એક સમે કંવર ને માય;
 કથે જ્ઞાન અતિ હર્ષે સહી, તપ માતાએ વાણી કહી.
 દેવહૂતિ કહે સાંભળ તંન, પીતા તારે જે કહ્યાં વચન;
 તારો પુત્ર થશે એક જેહ, જ્ઞાન માર્ગે તુને કહેશે તેહ.
 સાધન જીવ-દેહતાણું જે સાર, તે તુજને કહેશે એ કુમાર;
 આજ્ઞા ઋષિએ વળી તમને કરી, કહેજે જ્ઞાન કથા વિસ્તરી.
 મેં બહુ મુખ નિરખ્યું સંસાર, રૂડાં બોજન વિવિધ શણગાર;
 સંસાર સ્વાદ મેં જોયો ઘણો, પાર આવે નહીં તે તણો.
 હવે તે મુખથી હું વીમુખ થઈ, માયા મમતામાં મુજ મન નહીં;
 તજું સંસાર શુદ્ધ થાય મન, પુત્ર કહે હવે શુભ સાધન.
 જોયો મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય, કાયાનાં સહુ કિલ્મજી જય;
 એવાં સુણી જનુનીનાં વચન, કહે કપીલજી માતા ધન્ય ધન્ય.
 જે રૂડી મતિ તમે આચરી, આ સંસાર માર્ગને પરહરી,
 અતી રૂડું તે પૂછ્યું માત, તુજને વિસ્તારી કહું વાત.
 તે કથા મૈત્રેય વિદુરને કહે, જે અમર ગુરૂ કર્ણાથી લહે;

કપિલ ભગવાન વચન.

પ્રથમ સંસાર તજવો અનિત્ય, સત્સાધુથી કરવો પ્રીત.
 જેમ વૃક્ષ પત્ર કરે પરિહાર, તે રીતે તજવો સંસાર;
 સાધુ સંગ તણો મહિમાય, જેથી મોક્ષ પદારથ થાય.
 કુળ સંગ કરે નર જેહ, અધાર નરકનો અધિકારી તેહ;
 સાધુ સેવન ને હરીની કથા, જેણે જય સંસારની ત્રથા.
 શ્રી કપીલ કહે માતા સૂણો, સાધુ સંગનો મહિમા ઘણો;
 સાધુ સંગ મળે દરશન, મહા પાપી થાય પાવન.
 લોક નિંદ પરદેષી પાંડ, તેને જન્મ મરણના દંડ;
 જે પૂર્વજન્મનું પુન્ય કાંઈ હશે, તે સાધુ વૈષ્ણવ વહાલા લાગશે.
 વૈષ્ણવ જનની જે નિંદા કરે, તે લક્ષ ચોર્યાશી ફેરા ફેરે;
 કપીલજી કહે સાંભળો માય, જ્ઞાન મારગ કરી કથાય.
 ચોવિશ તત્ત્વમાં જે કહ્યા ભેદ, સાક્ષી યોગ વર્ણવ્યો વેદ;
 પ્રથમ સંખ્યા આદિક જે કર્મ, તે થકી સાચવવો ધર્મ.
 દશે ઇન્દ્રિય ધર્મ જે કહ્યા, વૈરાગ્યાદિ વિભાગ તેમાં રહ્યા;
 વિષયથી અળગું રહેવું એમ, સર્વ કંચુકી તજે છે જેમ.
 સત્સંગ કરવો મહા પ્રરૂષે કહ્યો જેહ, દૈવ મન કરીને આચરવો તેહ;
 સાધુ સંગ કૃપાનું ધ્યાન, ચિત્ત પવિત્ર હૃદયમાં જ્ઞાન.
 વાચુ સૂર્ય વરુણ છે જેહ, પૃથ્વી મેઘ આદે સહુ તેહ;
 તે પરમેશ્વરનાં સહુ રૂપ, સહુમાં તેજ શ્રીવૈકુંઠ ભૂપ.

તે ભજતાં સાંખ્ય યોગ કહેવાય, હવે ભક્તિ યોગનો કહું મહિમાય;
એમ કપીલ મુનીજી કહે, માત દેવહૂતિ મનમાં લહે.

વળણ.

માત દેવહૂતિ સાંભળે, ભક્તિ યોગ તાણી મુકથાયરે;
તૃતીય સ્કંધ ભાગવતના, થયા પૂર્ણ પચીશ અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે તૃતીયસ્કંધે પંચવિંશો-
ધ્યાયઃ ૥૨૪૫૥

અધ્યાય ૨૬ મો.*

કડવું ૨૬ મું-રાગ આશાવરી.

શ્રી શુકજી વાણી વદે, સાંભળ પરીક્ષિત રાજન
કપીલમુનિ માતુ પ્રત્યે કહે છે, ભક્તિ યોગનું સાધન.
એક સમે શ્રીપરમેશ્વરે, માયાને રચી નિરધાર;
માયા થકી પછી માયાની રચના, કીધી શ્રી દેવભાર.

* આ અધ્યાયમાં શ્રી કપિલ ભગવાને પ્રકૃતિ અને પુરુષ ભિન્ન બિન્ન દેખાડ્યાં છે. આત્મા એમ પુરુષ છે, એ પુરુષ (આત્મા) પોતાની પાસે કારણ વગર આવેલી ભગવાનની માયા (અજ્ઞાન) ને સુ-ક્ષ્મ અને ત્રણગુણમય છે તેને પોતાની ઇચ્છાથી મળ્યો. માયાને જોવાથી એ પુરુષ પોતાના સ્વરૂપને ભૂલી ગયો અર્થાત્ હું દેહ છું, એમ માની ખેડે; પાંચ કર્મેદ્રિ, પાંચ જ્ઞાનેદ્રિ, પાંચ મહા-ભૂત, પાંચ તન્માત્રા, અંતઃકરણ ચતુષ્ટય અને કાળ એ પ્રમાણે મળી પચીસ તત્ત્વ થયાં છે; પણ ઇચ્છાક્રોધ મત એવો છે કે, કાળ ઇશ્વરનો પ્રભાવ છે, શબ્દથી સર્વ પદાર્થોને નામ મળે છે, જે જણ નગરે ન દેખતો હોય પણ તે કોઈ વસ્તુ જોઈને બોલતો હોય તો તે શબ્દપરથી જોળખાય છે. શબ્દ આકાશનું સૂક્ષ્મ રૂપ છે. પ્રાણ, ઇન્દ્રિય તથા મન આકાશના આશ્રમથી રહ્યાં છે. શબ્દ, જેવું સૂક્ષ્મ રૂપ છે એવું આકાશ, કાળગતિથી વિકાર પામતાં, તેમાંથી સ્પર્શ ઉત્પન્ન થયો. સ્પર્શથી વાયુ થયો. સ્પર્શને ઝડપી કરનારી ત્વચા ઇન્દ્રિય છે, જીવના અદૃશ્ય વિકાર પા-મવાને લીધે સૂક્ષ્મ રૂપવાળા વાયુમાંથી રૂપ ઉત્પન્ન થયું, તે રૂપ-માંથી તેજ થયું, એ રૂપને ઝડપી કરનારી ચક્ષુ ઇન્દ્રિય છે. રૂપ પદાર્થોને આધાર આપે છે એ તથા તેજનો અસાધારણ ધર્મ છે. જીવના અદૃશ્ય લીધે વિકાર પામતા તેજમાંથી રસ થયો, રસ-માંથી ગળ થયું. રસના ઘણા ગુણ છે. તૃપ્તિ આદિ મરાડવાનું જળનું લક્ષણ છે, જીવના અદૃશ્ય પ્રેરણાથી વિકાર પામતા જળમાંથી ગંધ ઉત્પન્ન થયો, તે ગંધમાંથી પૃથ્વી થઈ. પૃથ્વી ખીન્ન કોઈની ગરજ વિના સ્વતંત્ર રહી શકે છે તે જળ વિગેરેને ધરી રહી છે. આકાશને અસાધારણ ગુણ શબ્દ, જેનો વિષય તે શ્રોત્ર; વાયુનો અસાધારણ ગુણ સ્પર્શ, જેનો વિષય તે ત્વચા; તેજનો ને અસાધારણ ગુણ રૂપ વિષય, તે ચક્ષુ; જળનો અસા-ધારણ ગુણ રસ ઝડપી કરનાર-તે જીહ્વા; અને પૃથ્વીનો ને અસાધારણ ગુણ ગંધ ઝડપી કરનાર, તે આલ્લ ઇન્દ્રિય છે. ભગવાને પહેલાં મોના જેવાં ઈંડાપર પોતાની શક્તિ વાપરી. તેમાં મોહું, નાક, આંખો, કાન, ત્વચા, શિશ્ન, પાપ, હાથ, પગ, નાડી, પેટ, હૃદય, અહંકાર, ચિત્ત, ઇન્દ્રિય અને ક્ષેત્રવજ્ર (જીવ) ઇત્યાદિ પ્રત્યે દેવતાઓએ ઘણો ઉયોગ કર્યો છતાં વૈરાટને નિગૂંથ કરી શક્યાં નહિ, ઈત્યાદિ કથા પ્રસંગ છે.

કાર્ય સહુ માયા થકી, માયાએ માન વધાર્યું હે માતા
માયા સઘળે રહી વ્યાપી, ત્રિભૂવન વિખ્યાત.
ચોવીશ તત્ત્વો એકઠાં, શુભ મળે એકે કામ;
ત્યારે નીચે નીપને, સગુણ પ્રભુ અભિરામ.
મહા તત્ત્વ જે ઉપન્યું, તે સ્વયં ભગવાન કહેવાય;
તે મધ્યે પચીશમો જીવાત્મા, તેથી શરીર ઉભું થાય.
સ્વરૂપ તે પરપ્રભુ છે, જાણવા સઘળે માય;
અહંકારનો સ્વામી શેષનાગ* છે, સાંભળો માત કથાય.
મનને વિશેની ચતુર મુર્તી, વસે છે જ્યાં જેહ;
ચંચળતા મનને પમાડે, સદા નિરંતર તેહ.
પ્રભાંડની ઉત્પત્તિ સંખ્યા, શબ્દ પ્રથમે પીંડ;
પૃથિવી અપ આકાશ વાયુ, જળેથી ઉપન્યું પ્રભાંડ.
પ્રભાંડ એ વિધે ઉપન્યું, એક અંડજનો આકાર;
તેને દશ ઇન્દ્રિય ઉપની, પ્રભાંડ જોળા મોઝાર.
તેમાં જીવાત્મા અવતરે, કરે પ્રવેશ અંડજ મોહિ;
તેણે કરી આ પંચમહાભૂત, શરીર ઉભું થાયે.
તેહ શરીરે પરમેશ્વરનું, રમરણ કરવું માય;
સંસારમાંથી છુટયા ફરે, માતા એહ ઉપાય.
ભક્તિ ભાવે ભજન કરવું, દહી સાર સાધન;
પ્રભુ રસની કહોલ મોહિ, અચળ કરવું મન.
વળણ.

અચળ મન દદે ધ્યાન ભજને, શ્રી પરપ્રભુ મળે સહી;
છવીશ અધ્યાય થયા પુરા, એકથા શ્રી હરીની કહી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે તૃતીયસ્કંધે પંચવિંશો-
ધ્યાયઃ ૥૨૬૫૥

અધ્યાય ૨૭ મો.†

કડવું ૨૭ મું-રાગ ધરાડાની દેશી.

સુતપુરાણીક વચન કોચરે, મુણિ શૌનક મુનિજના
વળી કપીલજી માતા પ્રત્યે, કહે છે જ્ઞાન વચન.

૦ હજાર માથાંવાળો.

† સત્તાવીશમા અધ્યાયમાં શ્રી કપિલમુનિએ કહ્યું કે પ્રકૃતિ પુ-રુષનો વિવેક થાય છે અને તેથી મોક્ષ થાય છે. આત્મા દેહ સાથે હોવા છતાં નિશ્ચળ હોવાથી અકર્તા છે, ને અકર્તા હોવાથી નિર્વિકાર છે, તેથી તે લેખાતો નથી. આત્મા દેહાદિકમાં આસક્તિને લીધે અર્થાત્ ‘હું છું’ એવા અભિમાનથી મૂઠ બની, પાપ પુણ્યનો કર્તા છું એવું અભિમાન ધરે છે, ને તેથી તે દોષિત બને છે. વ્યવહારમાં મમત્વ નહિ રાખવાથી ભક્તિ અને વૈરાગ્ય તીવ્ર થતાં પ્રકૃતિ અને પુરુષના મધ્યસ્થ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે. અર્થાત્ આત્મજ્ઞાનથી આત્માને જાણી શકાય છે. પુરુષની પ્રકૃતિ નિર્મળ

આ સંસાર તણી જે માયા, દીસે વિવિધ પ્રકાર;
એવું જાણીને પરહરીયે, દહ થકી નીરધાર.
જેમ તેમ કરી માયા મત્સર, મૂકીયે સહુ દૂર;
ધીમે ધીમે નિદ્રાસથી, તજવું માયા પૂર.
સમચિત્ત કરીને પરમેશ્વર એક, સત્ય માનજે માત;
એ અગમ અગોચર ત્રીભુવન વ્યાપક, સઘળે યશ વિખ્યાત.
ત્યારે દેવહૂતિ માત કહે તમે, મુણા કપીલ મુગવાણી;
આ સંસારમાં અદ્ભુત રચના, કીધી શ્રી સારિંગપાણી.
જીવને માયા છે એકઠાં, એ વ્યાપક સઘળે આવે;
નાનાવિધ સંસારમાં તે, જોતાં મોહ ઉપજાવે.
કર્મ બંધન સઘળે લાગે, ક્યમ પુરુષ વિરક્ત થાય;
પ્રકૃતિ ટળવા વિના. કેમ બંધથી મુક્ત થવાય.
વળતું વચન કપીલજી કહેછે, સર્વ કર્મ દેહીનાં જેહ;
શ્રી પરમેશ્વર પરબ્રહ્મ પ્રભૂને, સ્મરણ કરવા તેહ.
નિષ્કામ ધર્મ ને નિર્મળ મન કરે, વળી તિવ્ર ભક્તિ પામે;
જ્ઞાન પેરાવ્ય તવ યોગ સાધન, મૂને સમર્પે તે વેદના વામે.
તે પ્રાણી સંસાર વિષે સહુ, ભવ દુઃખથી મૂકાય;
મૃત્યુ આદિક ભયથી છૂટે, શરીર નિર્મળ થાય.
પછી પ્રભુ પદાર્થ પ્રભુ કૃપાથી, અવિચળ પદવિ પામે;
સંસારદોષ દુષ્કૃત તરણુ તે, જોતાં ક્ષણમાં વામે.

વળણુ.

વામે દુઃખ સંસાર ક્ષેર, સાંભળો પરીક્ષિત રાયરે;
તૃતીયસ્કંધ ભાગવતનો, હવે સતાવીશમાં અધ્યાયરે.

છતિ શ્રીમદભાગવતે તૃતીયસ્કંધે સસવિંશો-
ધ્યાયઃ ૧૨જા

અધ્યાય ૨૮ મો.

કડવું ૨૮ મું-રાગ મારૂ.

વળી કપીલજી વાણી વદે, સાંભળો સાચું માય;
જે જન ઇચ્છે મન ત્રિપે, મૂકિત તણી ઇચ્છાય.

અંતઃકરણથી, દહ વૈરાગ્યથી, તપસદિત યોગ અને ચિત્તની
એકાગ્રતા ઇત્યાદિ સાધનોથી રોગ જાગતાં અગ્નિની અરણીની
પેઠે ધીરે ધીરે અદ્રશ્ય થઈ જાય છે. તત્વને જાણનારને તથા
મારે વિષે મન જોડનારને પ્રકૃતિ મોહ કરી શકતી નથી છ-
ત્યાદિ જ્ઞાનનો કયા પ્રસંગ છે

* આ અઠ્ઠાવીશમાં અધ્યાયમાં ધ્યાનથી શોભતા અષ્ટાંગ
યોગથી, સર્વ ઉપાધિ રહિત સ્વરૂપના જ્ઞાનનું વર્ણન કપિલદેવે કર્યું છે.
સખીજ યોગના લક્ષણથી ચિત્ત શુદ્ધ થઈ બ્રહ્મવિદ્યાના માર્ગમાં
આવે છે; નીતિથી વર્તવું; સારા પ્રકારના આસનથી ઘણી વાર
બેસવાનો ધીરે ધીરે અભ્યાસ કરી સ્થિરતા ધરવી; મનવડે હૃદયોને

તેણે કર્મ આવરવાં સહી, થાય સફળ ઇચ્છાય;
પ્રથમ પ્રાણી ધ્યાન સમ્યક, ધરે હૃદયા માંય.
અષ્ટાંગયોગ સાધવા સહી, વશ કરે મન પાવન;
પછી મૂળ બંધ કરીને બેસે, પ્રથમ પવિત્રાસન.*
૫૮ ચક્ર વાયુ રૂંધવો. નાસિકા અગ્રે ધ્યાન;
સમ દષ્ટિ સઘળે રાખવી, પછી નિર્મળા શ્રી ભગવાન.
નાસિકા અગ્રે દષ્ટિ કરીને, નીરખવું મન રૂપ;
તવ ધૂમ્ર જ્યોત પ્રત્યક્ષ દીસે. કૃપા વેકુંડ ભૂપ.
પછી વિદ્યુત વરણા દીસે, તેજનો ચળકાર;
નીચ હૃદયમાં પ્રભુ જોવો, ૫૮ ચક્ર કમળ મોઝાર.
ભોમિ જોચી જપાને, સીડીએ ચઢે જેમ જન;
તેમ દિનદિન અભ્યાસથી, થાય પ્રોઢ ને પવિત્ર મન.
વાયુ રૂંધન ધ્યાનધારણ કરેથી, નીરખશે કમળનાં અંગ;
ત્યાં ગાગૃપતિ, અન્ન, રૂદ્ર રસના, દેખવા શ્રી રંગ.
તેત્રીંગ કોઠિ દેવતા મુનિ, સ્વર્ગ સમ પાતાળ;
ત્રેલોક્ય ત્યાં દષ્ટે પડે. નિજ અંગમાં તત્કાળ.
સમદ્વીપશું મેરૂ પર્વત, કૈલાસ ને વળી સ્વર્ગ;
સ્થિતિ સકળજ દષ્ટે પડે, નીરખીએ સહુ સુખ વર્ગ.
પછી કમળમાં નીજ આત્મા, જ્ઞાને ચિતવણું પ્રભુ રૂપ;
મુકુટથી ચારું કમળ લગ. નીરખવું રૂપ અનૂપ.
નિજ હૃદયમાં રાખી સ્તવે, તેને કરી દહ મન;
પરબ્રહ્મ પૂરણ પ્રભૂજી, સાક્ષાત જુગજીવન.

વિષયમાંથી પાછી વાળી હૃદયમાં રાખવી; મૂલધારાદિ પ્રાણુનાં
સ્થાનકોમાંથી એકમાં મનની સાથે પ્રાણુ ધારવો; મનને બ્રહ્મા-
કાર રાખવું; આલસ્ય નદિ રાખતાં પ્રાણુયાગથી પ્રાણુને વશ
કરવા; પ્રાણુના માર્ગને પૂરક (અલારના વાયુને અંદર પેસાડવો
તે), કુંભક (પેસાડ્યા પછી પકડી રાખવો તે), અને રેચક
(પકડ્યા પછી બહાર કાઢવો તે), તેથી શુદ્ધ કરવાથી ચિત્ત સ્થિર
થાય છે. ભગવાનનું એકાગ્ર ચિત્તથી ધ્યાન ધરવાથી, તેમાં ચિત્ત
સ્થિર થાય ત્યારે તેને ભગવાનના એક અંગમાં જોડવું, અર્થાત્ પ્રથમ
ભગવાનના ચરણાન્વિંદ્યો માંડી તે જોડના અતિ સુંદર સ્ફુટ-
લાસ સુધીનું ધ્યાન કરવું; તેથી પ્રેમની પ્રાપ્તિ થવાથી હૃદય
પીગળી જાય છે. ત્યાર પછી જેમ દીવો દરી જઈ તેજસ્વિ થાય
છે તેમ લય પામી બ્રહ્માકાર થાય છે. એ બ્રહ્માકાર યોગી પ્રારબ્ધને
સ્વાધીન થયેલો તેનો દેહ જ્યાં સુધી તેને ઉત્પન્ન કરનાર પ્રાર-
બ્ધ હોય ત્યાં સુધી હૃદય સહિત જીવે છે; પણ તે દેહનો
અભિમાની થતો નથી. આત્મા એક છતાં દેહના ગુણના ફેરફારને
લીધે બિન્નબિન્ન દેખાય છે. માટે સત્ કે અતત્ત્વગુણથી ન
કહી શકાય એવી ભગવાનની માયાને ભગવાનની કૃપાથી જીવતી
શકાય છે છત્યાદિ કયા પ્રસંગ છે.

* જમીનપર ફર્લ પાથરી, પછી મૃગચર્મ પાથરી, પછી
સ્વચ્છ વસ્ત્ર પાથરી આસન કરવું.

પછી શરીરના ગુણ સર્વ, એટલા વીસરે નિરધાર;
ત્યારે અંગથી પ્રતિબિંબ, અળગો દીસે એ આકાર.
પછી પ્રભૂનું સ્વરૂપ પામે, પ્રત્યક્ષ પ્રાણી તેહ;
કરૂણા કરે અવિનાશજી, તેમાં નહીં સદેહ.
સચરાચર પછી પ્રજા ભાસે, પ્રજામાં લય થાય;
અવિનાશ એમ આરાધતાં, સંસારથી મૂકાય.

વળણુ.

સંસારથી મૂકાય પ્રાણી, પરપ્રજ્ઞને પામે સહી;
અઽયાવીશ અધ્યાય થયા પુરા, શ્રીશુકજીએ વાણી કહી.

ઇતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે તૃતીયસ્કંધે અષ્ટવિંશો-
ધ્યાયઃ ૥૨૮ ॥

અધ્યાય ૨૮ મો.*

કહુવું ૨૮ મું-રાગ સામેરી.

શુકજી કહે સુણુ પરીક્ષિત વાત, કપીલજીને પૂછે છે માત;
સાંખ્ય યોગ તમે જે કહ્યો, તે મુજને મનમહિ ગમ્યો.
ભક્તિ યોગનું કીધું સાધન, તેથી પ્રસન્ન થયું મુજ મન;
જ્ઞાન યોગ મહિમા જે કહ્યો, તે મારા હૃદયામાં રહ્યો.
કાંઈ વળી કહેવું રહ્યું હોય જેહ, મુજને વિસ્તારી કહો તેહ;
તવ કપીલજી વાણી વદે, દેવહૃતિ ધરતાં હૃદે.

* આ ઓગણત્રીશમા અધ્યાયમાં કપિલદેવે કહ્યું કે ઘણા પ્રકારના ભક્તિયોગ, કાળનું બળ અને વૈરાગ્ય માટે જન્મ મરણની ત્રાસદાયક વાતો છે. ભક્તિના ઘણા પ્રકારો છે, પણ કોઈ પણ પ્રકારના ફળની ઈચ્છા કે ભેદ દષ્ટિ ન હોય તે નિર્ગુણ ભક્તિ કહેવાય છે, તેથી તે પરમપદને પામે છે, ને અલંકારદિના ત્યાગ કરવાથી ને સત્પુરુષોના વદનથી ભક્તિ કરનારનું અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય છે, ને તેથી તે મારા સ્વરૂપમાં આવે છે. ગંધને લઈ જનાર વાયુ જેમ ઘાણેદ્રિ પાસે આવે છે તેમ ભક્તિ યોગમાં લાગેલું અને વિકાર વગરનું મન આત્માને પોતાની મેજેઝ પામે છે. પરાયા શરીરમાં જે હુંહું તેનો દેવ કરનાર, અભિમાની, ભેદદષ્ટિ રાખનારનું ચિત્ત શાંતિ પામતું નથી. નિંદા કરનારને હું પ્રસન્ન થતો નથી. જ્યાં સુધી મને પોતાના હૃદયમાં ન જાણે ત્યાં સુધી પોતાનું કર્મ કરતાં મૂર્તિ વગેરેમાં મારું પૂજન કરવું. જે પોતા પારકામાં ભેદ લેખે છે, તેવી દષ્ટિવાળાને હું મૃત્યુ રૂપે બંધ કરું છું; સર્વ કરતાં મનુષ્યોને શ્રેષ્ઠ સમગ્રમાં. મનુષ્યોમાં પણ ચાર વર્ણ છે, તેમાં બ્રાહ્મણને શ્રેષ્ઠ માનવા; ક્ષત્રિયમાં જેણે પોતાનો દેહ મને અર્પણ કર્યો છે તે ક્રેષ્ઠ છે; તેમ કર્મ તથા દેહને મારે વિષે અર્પણ કરનાર, કર્તાપણના અભિમાન રહિત, અને સમ દષ્ટિવાળા પુરૂષ કરતાં હું કોઈને અધિક માનતો નથી. પરમેશ્વર સર્વમાં વ્યાપક છે એમ ધારી સર્વ પ્રાણીને પ્રણામ કરવા. કાળથી કોઈપણ અધિક નથી. કાળના પ્રેરવા પ્રમાણે સર્વ પદાર્થ વર્તે છે. છલ્લાદિ જ્ઞાન કથાનો સારો વિસ્તાર છે.

યોગ બહુ વિધના છે સહી, અનુક્રમે દેખાડું કહી;
ભક્તિ યોગ ને રાજયોગ, અતિ મહીમા જે દેહ જોગ.
તે પ્રથક તમને કહું વિસ્તારી, ફળ રૂપ મળે જેથી હરી;
ત્રિવિધ ભક્તી યોગનો ભાવ, સંસાર સાગર તરવાનું નાવ.
રાજસ તામસ સાત્વિક ગુણ, એહ તું મનમાં ભાણ;
ઈગલા પીંગલા ને સૂક્ષ્માણા, એ નાહીઓના ભેદ છે ઘણા.
યોગ મુક્તિએ જોશે પરપ્રજ્ઞ, તેને અંગ ન લેખે કર્મ;
સાંભળજે અભિમન્યુ કુમાર, તે મુક્તિ છે ચતુર પ્રકાર.
સાલોડ્ય સાયુજ્ય જગમાં કહેવાય, સામિધ્ય ને સાનિધ્ય છે માય;
એ મુક્તિતાણું નામ છે ચાર, તેના ભિન્નભિન્ન છે પ્રકાર.
પણ અતે સહુ પ્રભુને મળે, જેની માયા કો નવ કળે;
એ ચારે મુક્તિ કહી છે જેહ, પરમેશ્વરની સેવામાં તેહ.
પરપ્રજ્ઞને ચરણે રહે, સુત શૈતનક ઋષિને કહે;
મુક્તિ પ્રભુની સેવા વિષે, સદાકાળ રહે છે સુખે.
જે કો પુરૂષ સંસારી સરે, ઈચ્છા મુક્તિ માર્ગે આચરે;
જેને હરિ દર્શનનું છે મન, ઉપાય એક કરે તે જન.
પ્રાણી સૌને સમાન લેખવે, રાજ રહે પર રૂડું દેખવે;
કોને દૂભે નહિ જગમાંય, તે મુખ્ય ભક્તિ માર્ગ કહેવાય.
નો દ્રોહ ન કરવો સહી, જીવજંતુ આદે સહુ મહી;
પ્રતિમાને જે ન માને જન, સદા ચલિત રહે તેનું મન.
ઉષ્ણ ઘૃત જેમ રાખમાં રેડાય, રાખમાં તે રાખ જેવું થાય;
જીવજંતુ દ્રોહ કરશે જે જન, ભસ્મ ઘૃતવત તે સાધન.
પ્રતિમા દેવ ભાવ છે જેહ, ભાવ રાખવો હૃદયે તેહ;
જે પણ ચૈતન્ય રૂપ છે જન, તેને પ્રભુ તેથી થાય પ્રસન્ન.
જીવ દ્રોહ એ મહા અન્યાય, તેથી મૂળમન અતિ દૂભાય;
જીવાત્માની કથા જે કહી, તે થકી પ્રભુ અળગો નહી.

વળણુ.

અળગો નહિં એ સકળ વ્યાપક, પૂર્ણ પ્રજ્ઞ જગદીશરે;
તૃતીયસ્કંધ ભાગવતના. થયા અધ્યાય ઓગણત્રીશરે.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે તૃતીયસ્કંધે એકોત્તરિંશો-
ધ્યાયઃ ૥૨૯ ॥

અધ્યાય ૩૦ મો.

કહ્યું ૩૦ મું-રાગ સોરઠી.

મુતપુરાણીક જીયરે, સાંભળો શૌનક મુનિ જનરે;
શ્રી શુકલ કહે પરીક્ષિતને, ભાગવત કથા પાવનરે.
મૈત્રેય વિદુર પ્રતિ વદે, ઋષિ બ્રહ્મા સન્નિધાનરે.
દેવહૂતિ માતા પ્રત્યે, મુનિ કપિલજી કહે જ્ઞાનરે.
કપિલ કહે મા સાંભળો, ધરે જીવસંસારમાં અવતારરે;
જીવ-ચોની ઉદય થઈ, અવતાર ધરે નીરધારરે.
મનુષ્ય પશુ પક્ષી વળી, જળચર દેહી વિખ્યાતરે;
સર્વને મુખ સમાન છે, સત્ય માનજે મારી માતરે.
જીવ મોહ માયામાં પડ્યા, આશા પાસથકી બંધાયરે;
મમતા તૃષ્ણા ઊપજે પછી, માયામાં લોપાયરે,
તેવા જીવ સંસારમાં સહુ, માયામાં થાય પતનરે.
આ માયારૂપી સંસારમાં, ખૂટે થઈ બંધનરે.
કુટુંબ ફેર પોષણ કરવા, કરે બહુ છજ પાપરે;
તેમાં વિભાગી થાય નહીં કો, ભોગવે એકલો આપરે.
ધન લાવે અધર્મે કરી, તે કુટુંબ પોતાનું ખાયરે;
અધર્મ કરતાં પાપ લાગે તેમાં, ભાગી કો નવ થાયરે.
વળી વૃદ્ધાવસ્થા પામે જ્યારે, કો ન કરે સંભાળરે;
સૌ સૌને રંગે ભમે, આ ડોસાનું મોં બાળરે.
પછી પાસે કો આવે નહીં, સ્ત્રી પુત્ર કુટુંબી જનરે;
શ્વાન કેરી બરોબર પાણુ, કોઈ ગણે નહીં મનરે.
તીરસ્કાર ખમાય નહીં, મોત માંગે આજ ને આજરે;
કહ્યું કો માને નહીં, કો ન કરે તેહનું કાજરે.
લોકમાંહિ લજ્જા પિના, તેને દે છે સહુ ગાળરે;
એમ વિપત્તિ પડે અતિઘણી, જ્યારે મરણ આવુર કાળરે.
તોપણ તૃષ્ણા જન્ય નહીં, માયાના બાંધ્યા પ્રાણરે;
આશા મનમાં અતિ ઘણી, તોએ રાખે એહ અજ્ઞાણરે.

* આ ત્રીશમાં અધ્યાયમાં શ્રી કપિલ ભગવાન પોતાની માતા દેવહૂતિને જ્ઞાન આપે છે કે કાયા અને કાંતા આદિને લાડ લડાવવામાં આકુળ ચિત્તવાળા કામિયોની, પાપથકી તામસી અધોગતિ થાય છે. કાળ સર્વને નષ્ટ કરે છે, છતાં કેટલાકો કાળના પરાક્રમને જાણતા નથી; નરકમાં પડેલો જીવ ભગવાનની માયાથી નરકના આહારના સુખથી મરી જવા ઈચ્છતો નથી; પછી યમહૂતો નાશજીવ હજાર યોગ્યને રસ્તે એ પ્રાણીને છ વા ચાર ધડીમાં ચલાવે છે; એ રીતે કુટુંબનાજ પોષણમાં કાળનો વ્યય કરનાર પાપી અંધતામિશ્ર તામના નરકમાં પડે છે. પછી પશુ પક્ષીથી માંડી મુતરા આદિ અધમ અવતારો ભોગવ્યા પછી પાછો પવિત્ર થાય છે, ત્યારે મનુષ્ય દેહ મળે છે છતાં જ્ઞાન કથાનો પ્રસંગ કહ્યો છે.

જ્યારે અંતકાળ આવ્યો નહીં, ત્યારે પડ્યો પામર ધાણરે;
યમહૂત લેવા આવીયા, ગ્રસ્તો જીવ તવ થયું મારીરે.
કાયાથી અજગો કરી, યમહૂતે બાંધ્યાં વિષમબંધનરે;
લઈ ચાલ્યા બાંધી કરી, યમરાયતણે ભોવનરે.
પાપ નાંખ્યો કંઠમાં તાણી, ઘસરડતો લઈ જાયરે;
ચલાવે કંઠ માર્ગમાં તેણે, કષ્ટ અપરિમિત થાયરે.
મહા તમ વેળમાં તાણતાં, ઉપર મારે અતીશે મારરે;
ફૂરતા ઘણી દાખવી, ચલાવે દુઃખ પંથ મોઝારે.
અંધતામિશ્ર રોગ્ય આદિ, સતાવીશ નર્ક સંખ્યાયરે;
જીવને શિક્ષા આપતા, યમપુરીમાં લઈ જાયરે.
કાળા ફૂર બીહામણા, લોહ મુદગર છે હથીયારરે;
મહા દુઃખ દેતાં જંતુને, તેથી જીવ કરે ખુબારરે.
પછી જેવાં કર્મ કર્યા હોય, સંસારમાં તેવા દંડજાયરે;
માર મારે બહુ ભાતના, ત્યાં તેની નહિ સંખ્યાયરે.
શુષ્ક કાળે વીંટીને, કરે યમ પ્રાણીને બંધનરે;
અજની કરે ચોપાસમાં, પ્રાણીને કરતા દંડનરે.
તેનાજ શરીરનું માંસ તોડીને, તેને કરાવે યમ આહારરે;
સર્પ વિંછુથી દંશ દેવાડે, વળી મારે વિવિધના મારરે.
અંગ કાપી કરે જીવજીવ, સૂક્ષ્મ કડકા થાયરે;
પારદ,* પેરે એકકું કરી, પૂછે તેને ન્યાયરે.
વળી વિષમ માર મારે સહી, તવ ધ્રુવે થરથર તંતરે;
યમ માર મારે ચોગમથી, વળી કાણમાં કરતા પતનરે.
વળી ત્વચા અજગી કરી તાણે, થાયે દુઃખ અપારરે;
તેલ કદામાં ઊકાળતા, દુઃખ દારણ દેતા મારરે.
નર્ક ચોરાશી ભાતનાં, મહા દુર્ધર કંડ કહેવાયરે;
પ્રથક પ્રથક પછી તેમાં લઈને, નાંખે એ પ્રાણીની કાયરે.
પાપ કરતાં ડરે નહીં તેને, એવા થાયે દંડરે;
શસ્ત્રવડે તે જીવની કાયાને, મારી કરે શત ખંડરે.
જેવાં કર્મ કીધાં હશે પ્રાણી, તેવાં ભોગવશે ફળરે;
પાપ પુણ્ય કર્યા હશે, તે આવે સાથ સકળરે.
યમપુરીથી નીચી કહીયે, અધર્મપુરી કહેવાયરે;
પ્રાણી ત્યાંના ભોગને ભોગવે, સાંભળ પરીક્ષિતરાયરે.

વળણુ.

ત્રીશ અધ્યાય થયા પુરા, તૃતીયસ્કંધ કથાયરે;
શ્રેતાજન એકવાર બોલો, જયજય વૈકુંઠરાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભગવતે તૃતીયસ્કંધે ત્રિંશો-
ધ્યાયઃ ૩૦૦૥

* પારો.

અધ્યાય ૩૧ મો.*

કડવું ૩૧ મું-રાગ વેરાડી.

શ્રી શુકલ કહે સાંભળ રાજા, એહ પવિત્ર કથાય;
 સુતપુરાણીક શીતકને કહે, પરમ કથા મહિમાય.
 કપીલજ માતુ પ્રત્યે પ્રોહ્યા, સાંભળો માત વચન;
 એ અધમપુરીના ભોગ ભોગવતા, કૃત્ય પ્રમાણે જન.
 પ્રવૃત્તિના ત્યાગ થયા પછી, નિવૃત્તિ આવે પાસ;
 નિજ જ્ઞાને મન વિચારે પ્રાણી, તે પામે શ્રી આપનારા.
 ફરી તે પ્રાણી મૃત્યુ લોકમાં, પામે છે અવતાર;
 વેકે ઉદર અવસ્થા સઘળી, સાંભળો મા નિરધાર.
 પ્રથમ અન્નથકી પ્રાણીના, વિર્ષની ઉત્પત્તિ થાય;
 તે બિંદુ રૂપે નિજ માત ઉદરે, રહે ગર્ભકમળની માંય.
 વસે તે ગર્ભ વિષે બિંદુ, નરનારી કરે સંગ;
 એક રાત્ર રહે તે સ્થાનક, એ ઉદક કસોલને રંગે.
 પંચ રાત્ર બિંદુ યુદ્ધવત, દશમે થાય બદરી રૂળ આકાર;
 પંદરમે દીવસે કોશીટો, થાય ઉદર મોઝાર.

* આ એકત્રીશમા અધ્યાયમાં શ્રી કપિલ ભગવાન પોતાની માતા દેવહૃતિને જ્ઞાન આપે છે કે પુણ્ય અને પાપ મિશ્રિત થવાથી ભુલોકમાં મનુષ્ય અવતાર રૂપ રત્નગુણીનિએ જન્મ થાય છે. વ્યવહારમાં પડવાથી “આ મોડ” તથા “આ પીંગળા” એ પ્રમાણે માયાના પાશથી મમતા બંધાય છે. પુરૂષને જોડલા સ્ત્રીના સંગથી મોહ થાય છે, તેવો મોહ કોઈના પ્રસંગથી થતો નથી. જેઓના સંગથી સત્ય, પવિત્રતા, દયા, મૈત્ર્ય, શુદ્ધિ, વફા, લાજ, યશ, ક્ષમા, શમ, દમ અને સામર્થ્યનો ક્ષય થાય છે, એવા એ અશાંત, મૂઠ, દેહને આત્મા માનનારા અને સ્ત્રીઓની પાસે જાણીશરતા વાળાને જેવા યજ્ઞ રહેવાતાના પાંચ પુરૂષોનો સંગ ન કરવો. સ્ત્રીઓના સંગથી જેવો મોહ અને બંધ થાય છે, તેવો મોહ અને બંધ પીંગળા પ્રસંગથી થતો નથી. જ્ઞાતા પણુ પોતાની દીકરીને જોઈ કામાતુર થયા હતા. તે મુગ્ધી રૂપ થએલી પોતાની પુત્રી વાસે મૃગ રૂપે દોડ્યા હતા; ત્યારે જ્ઞાતાના પોત્રોએ કાળને કરેલા માણસોનાં. એક શ્રી નારાયણ ઋષિ વિના સ્ત્રી રૂપ માયાથી જીવિત વગરનો કોણ હોય? સ્ત્રીરૂપ મારી માયા દિગ્વિજયી પીર લોકોને શક્ત બનર હલાવીનેજ પગ તળે દગાવી દેશે. યોગના પરમ પારને પહોંચવા ઇચ્છતા, તે મારી સેવાથી જને આત્મ જ્ઞાન મળ્યું હોય એવા પુરૂષ કદી પણ સ્ત્રીનો સંગ ન કરવો, કેમકે સ્ત્રીઓ યોગીને નરકનું દ્વાર છે. હજારે બનાવેલી સ્ત્રીરૂપ માયાને પડથી બંધાયેલા કુવાની પેઠે પોતાના મૃત્યુરૂપ જાણવી. સ્ત્રીઓ પાણુ પતિરૂપ મારી માયા કે જને મોહથી પોતે ધન, સંતાન અને ધર આપનાર માને છે તેને, પારધીનું ગાયન જેમ મૃગનો મૃત્યુરૂપ છે, તેમ ઈશ્વરે પ્રાપ્ત કરેલા પોતાના મૃત્યુરૂપ માનવી, કે જે મૃત્યુપતિ, સંતાન અને ધરરૂપે છે. જ્યારે રથૂલ શરીર કામ કરવાને અશક્ત થાય છે, ત્યારે ત્રિગશરીર પણુ અશક્ત થાય છે; એ અયોગ્યતા થઈ એજ છવનું મરણ છે; છવનું ખરું સ્વરૂપ જાણી, મોહ માયાનો ભાગ ફરી સંસારમાં ફરવું ઇલાદિ જ્ઞાન કથા કહેલી છે.

માસ એકે ઉપને શીર મુખ, શ્રવણ, નાસા, નેત્ર;
 દ્વિતીય માસે ઉપને, પગ હાથ જઠર તત્ર.
 તૃતીય માસે સર્વ પુરાયે, ચોથે શીશ રતિ ઉત્પન્ન;
 ત્વચા ધાતુ સમ પંચમ, માસે થાય દર્શન.
 પછી તે મધ્ય કૃતિ પ્રમાણે, નિવાસ કરે છે પ્રાણ;
 મૃત્યુ લોકે યમપૂરીથી આવે, માત ઉદર નિર્ધાણ.
 પછી છઠ્ઠા માસે કુધા, ઉપને પ્રાણીને નિરધાર;
 તૃષા ભાવ તે ઉપને, ગર્ભ કમળમાં તે વાર.
 પછી માતની જમાણી કુખે રહી, છપ પોતે હાલે;
 માત ખાટા ખારા સ્વાદ કરે, તે અર્ભકને બહુ સાલે.
 તે ડામે મળ મુત્ર વિષ્ટામાં, દુઃખ પામે ઘણું જંત;
 માતનાં ભોજન તિક્ત કારથી, પ્રાણી ટળવળે અનંત.
 મળ મુત્ર મહિ પચી રહે ને, વિષ્ટા લેખન અંગ;
 અતીશ ત્યાં દુઃખ સહે પ્રાણી, પૂર્વ પાપ પ્રસંગ.
 ઘણાં સંકટ ગર્ભ વિષે રહી, ભોગવતો અજ્ઞાન;
 એટલે તેને જ્ઞાન ઉપજે, ત્યાં મરે શ્રી ભગવાન.
 પછી પાછલા જન્મ સંભારે, ભવભવના અવતાર;
 પાપ સંભારે પૂર્વનાં પ્રાણી, બેકો જઠર મોઝાર.
 મળમુત્રમાં તે ટળવળે જંતુ, દુઃખ ખમે બહુ મન.
 ત્યારે તે સમે પરબ્રહ્મ પ્રકુનું, કરે રહીને સ્તવન.
 સ્વામી છોડવો આ મહા દુઃખથી, જંતુ કહે તે ડામ;
 એકવાર આહીથી મુકાવો તો, ન કરે એવાં કામ.
 એવાં રૂડાંકર્મ આચરે અવનીચ્છે, ફરી આ થાનક નવ આવું;
 સ્વામીજી મળમુત્ર કળમે, સહેવાયે નહીં અહાતું.
 ઘણી સ્તુતિ ત્યાં કરતો પ્રાણી, પામે દુઃખનો પાર;
 પૂર્ણ બ્રહ્મ કૃપાનિધિ માધવ, એકવાર કાઢો બહાર.
 દશમે માસે વાયુના, પ્રેર્યાથકી તે પ્રાણી;
 ચાની યંત્ર વિષેથી ચોષિતા, કાઢે કરગૃહી તાણી.
 અધોમુખે દુઃખ અતિશ પામે, પ્રણિય પડતાં જંત;
 શોણીત મળમુત્રમાં ખરડાયો, અચેત થાય અનંત.
 પછી ચતુર પ્રેમદા પાસે આવી, કરે સુશ્રિયા નારી;
 મળ રનાન કરાવે સુખ ઉપજાવે, દુર કરે દુખ ભારી.
 પછી નાનાવિધનાં આપધ લાવી, બોળ, ગોળ, જળ પાય;
 પછી સુવાડે વસ્ત્ર પાથરી, રમ્ય મંચીકા માંય.
 જ્યારે ખાહાર આવે પ્રાણી, વાયુ સંસારનો ખાય;
 ગર્ભ વિષે જે જ્ઞાન થયેલું, તે સર્વ વિસરી જાય.
 મંચકમાં પડયો મસકાદિક, દશે છપ અનંત;
 સંસાર કેરો માર્ગ પ્રાણી, કાંઈ ન જાણે ચંત.

અષ્ટ વર્ષ ઉપરાંતે પ્રાણી, કરે કામીયું વાત;
કામી પુરુષની સંગત કરતો, હાંડે તે સાક્ષાત.
એમ કરતાં પછી યૌવન આવે, વર્ષ સોલસો થામ;
કામી જનોની કસંગતથી, તે કામ મહીં બેઢાય.
વિષયા સ્વાદ સંસારી સઘળા, પ્રાણી રહ્યો વખાણે;
મોહ માયા તૃણા વશ થઈ તે, પ્રભુજીને નવ જાણે.
સંત સાધુ હરિ જનની સંગત, ન કરે એ લગાર;
દુર્મતિ વ્યાપે પ્રાણીને સહુ, જન્ય ધર્મ તે વાર.
વળી સ્ત્રી પુત્ર, કુટુંબની, કરવા લાગ્યો તે પ્રતિપાળ;
મોહ માયા તૃણા મહિં, પડીયો બહુ જાળ.
અન્યાયને અધર્મ કરે ને, અસત્ય વાણી મોલે;
અહંકાર મનમાં છે આધિક્ષ, જાણે નહીં કા મારે તોલે.
પછી માર્ગ કાળ સમય તેમજ રીતે, પ્રાણીને પૂર્વની સ્મૃતિ થાય;
નર્ક વિષે નાંખે યમ ગ્રાસી, પીડા અદકી થાય.
એવું જાણી સંસાર વિષે જન, સ્ત્રી સંગત નવ કરેણા;
તો પ્રાણી સંસાર રૂપી દુઃખ, સાગરમાંથી નરેણા.
ઈદ્રિયત થઈ પ્રાણી, પરબ્રહ્મ તણા ગુણ ગારે;
તેહ તણાં પાતીક હશે તે, સઘળાં દૂર થઈ જશે.
સ્ત્રી વિષયા સંસારથી અજગા, થઈ ધરવો વૈરાગ્ય;
જેમ બ્રહ્મ તનયા સરસ્વતીયે, સંસાર કર્યો પરિત્યાગ.
તે માટે સ્ત્રિકેરી સંગત, કરતા છે નર જેહ;
અવનિ મંડળ ભૂલા ભમે ને, મોક્ષ ન પામે તેહ.
એવું જાણીને સૌ પ્રાણી, સ્ત્રિથી અતિ પ્રીત તજજે;
અકળ રૂપ અવિનાશ હૃદય, બ્રહ્મ રૂપને ભજજે.
માયાના સહુ ત્રાસથી, સંસાર તજવો જેહ;
સાર એમાં કંઈ નથી, સદા દુઃખી અનિત્ય રૂપ જેહ.
જીવને જન્મ મરણ નથી હિયાં, મરવાથી નવ હરવું;
જીવનની આશા ત્યાગવી, હરિ ઇચ્છે તેમ વિચરવું.
યોગ અને વૈરાગ્ય ધરીને, સંસાર કરવો ત્યાગ;
બુદ્ધિથી વિચાર કરીને, તિવ્ર ધરવો વૈરાગ્ય.
પરબ્રહ્મ ચિંતવજો હૃદયામાં, કરીને સાધુ સંગ;
વિશ્વંભર પૈકું પમાડે, કૃપા કરે શ્રી રંગ.

વલણ.

શ્રી રંગ કણ્ણા કરે માજી, એમાં નહિ સંદેહ લગારે;
આતા બોલો શ્રી હરી, માત્ર એજ સંસારનું સારે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે તૃતીયસ્કંધે એકત્રિંશો-
ધ્યાયઃ ૧૧૩૧૧

અધ્યાય ૩૨ મો.*

કડવું ૩૨ મું-રાગ વેરાડી.

કહે કપીલજી સાંભળો માય, વળી કહું જ્ઞાનતણી એક કથાય;
જે ગૃહસ્થ ધર્મ સાચવે નહી, તે ચંદ્રમાની પેરે થાયે સહી.

* આ બીજીમાં અધ્યાયમાં શ્રી કપિલ ભગવાન દેવરૂતિ પ્રત્યે કહે છે કે, સવગુણી ધર્મો પાલવાથી ઉપરના લોકમાં ગતી અને બ્રહ્મ-જ્ઞાન વિનાનાઓનું તે લોકમાંથી પાછું આવવું થાય છે. જે પુરુષ ગૃહ-સ્થાશ્રમનાં કામ અને અર્થ રૂપ ફળ શ્રેયા કરે, તે પાછો ધર્મ પાછું કરે તે ભગવાનનું આરાધન કરવા રૂપ ધર્મથી વિમુખ અને વિષયોને વાસ્તે મૂઠ હોવાથી શ્રદ્ધા રાખી દેવતા ને પિતૃ, કે જે પાકૃત છે તેઓને પૂજે છે. પિતૃ ને દેવતા ઉપરની શ્રદ્ધાથી જડ થયેલો તેઓને વાસ્તે જ નિયમ પાળનાર ગુણ. ચંદ્રમાના લોકમાં જઈ અમૃત પાન કરી પાછો પૃથ્વી પર જન્મ ધરે છે. ગૃહસ્થાશ્રમીને પુણ્યથી મંગેલા લોક પાછું રિચર રહેતા તથી: કનણ્ણુ કે ભગવાન જ્યારે શેષનાગ પર સપન કરે છે ત્યારે એ લોકોને લય થાય છે. જે ધીર પુરુષો વિષય વાંચનાની ને ધનના ફળની આશા ન રાખતાં ધર્મ કરે છે, તેઓ અહંતા-મ-મતા રહિત હોવાથી સ્વધર્મરૂપ સવગુણથી ચિત્તની શુદ્ધિને લીધે સુરેષ્ઠ પદમાં થઈને પરમાત્માને પામે છે. પરમેશ્વર રૂપ બ્રહ્માને જાણી તેની ઉપાસના કરનાર લોકો બ્રહ્માના સો વર્ષ મહા પ્રલય થાય છે ત્યાંથી બ્રહ્મ લોકમાં રહે છે. ત્રિગુણી શરીરવાળા બ્રહ્મા પોતાનાં સો વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવી, જળ, તેજ અને પૃથ્વી આદિનો અને પાણિયોથી વિરાયણ બ્રહ્માના મહાપ્રલયની ઇચ્છાથી ઇશ્વરમાં પ્રવેશ કરે છે; ત્યારે અહિંથી દૂર જઈને બ્રહ્મામાં પેહેલા અર્ધાત બ્રહ્માની ભક્તિથી બ્રહ્મ લોકમાં ગયેલા યોગિયો બ્રહ્માની સાથે જ પરમાત્માને પામે છે; પણ પેહેલાં પાત્રી રાકતા નથી; કારણ કે લાંસુથી તેઓનું દેહાભિમાન જનું નથી બ્રહ્મ તથા સનતકુમાર વગેરે યોગેશ્વરો પાછું, બેદ બુદ્ધિથી ઇશ્વરની ઉપાસના કરે તો પ્રલય પછી સગુણ ઇશ્વરમાં બળી દેહાભિમાન ને ક્રોધ-પાણી દેહવાથી ઇશ્વર રૂપ કાળની ગતિથી પાછી સૃષ્ટિ થાય ત્યારે જન્મે છે; પણ નિષ્કામ કર્મો કરવાને લીધે પ્રથમ હોય તેવા જ થાય છે. આ પૃથ્વી પર સકામ, નિલ્પધર્મ કરનાર, પિતૃઓને પૂજનાર, જે પ્રભુનાં ઘણાં પરાક્રમ વર્ણન કરવા યોગ્ય છે તથા જનું જ્ઞાન સંસારને હરનાર છે. તેવી કથામાં વિમુખ હોઈને ધર્મ અર્થ ને કામને સાંપનારા છે, તેઓ, ભુંડ જેમ નડેને જ આવે છે તેમ ભગવાનની કથા રૂપ અમૃતને મૂઠા નીચ લોકોની વાતો જ સાંભ-ળ્યા કરે છે; તેઓને દૈવે જ બ્રષ્ટ કરેલા છે એમ સમજવું. ગર્ભધાનથી તે મરણ સુધીની સઘળી ક્રિયા કરનારા એ લોકો સુર્યથી ડાબે માર્ગે થઈને પિતૃ લોકમાં જાય છે, અને લાંબી પાછા પોતાનાં જ વંશમાં પ્રવરે પે આવતરે છે. જ્યારે પિતૃલોકમાં પુણ્ય પૂર્ણ થાય ત્યારે દેવતાઓ તેનાં સુખ સાધનોને સુધી નાખે છે, તેથી પરવશ થયેલા તેઓ પાછા આ લોકમાં આવતરે છે. પરમે-શ્વરની ભાક્ત, વૈરાગ્ય તથા બ્રહ્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન જણાવે છે. સઘળા વિષયો બ્રહ્મરૂપ હોવાથી સમાન છે, ઈદ્રિયોની વૃત્તિથી 'સાર' નરસુ' એવી વિષમતા ભક્તતા ચિત્તમાં ન આવે તો પરમાત્મ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થવાનો નિશ્ચય થાય છે, જે સ્વરૂપ ઉપાધિ રહિત છે. પરબ્રહ્મ કે જે પરમાત્મા છે તે દન્દિદ્રાદિ રૂપે ભિન્ન ભિન્ન દેખાય છે. પ્રપંચથી રહિત થવું એજ યોગિને યોગનું વાંછત

અનંતકાળે અધમ ગતી પામે, મુખ સકળ તે ક્ષણમાં વામે.
 શુદ્ધ ધર્મ આચરશે જેહ, કર્મવાસના છાડે દેહ.
 તે જન સર્વ લોકને બેદી કરી, પ્રભુ લોક પામે શ્રી હરી;
 જ્યારે સૃષ્ટિપાત પ્રજ્ઞાનો થાય, ત્યારે પ્રભુમાં લય તે થાય.
 નારાયણ કેરું પામે રૂપ, કૃપા કરે તેને વૈકુંઠ ભૂપ;
 જન્મ મર્ણુના લય વામશે, અંતે અવિનાશીમાં લય પામશે.
 જે જન કર્મ માર્ગને તજે, સદાકાળ હરીને ભજે;
 માયામાં ફેલાવે નહીં કામ, અંતે સચરાચર મળશે શ્રી રામ.
 તેને પેહેલી સમજના ન થાય, કપીલજી કહે સાંભળો માય;
 સર્વથા એક ચિત્તે અનુદિન, પરમેશ્વરનું કરવું ભજન.
 સંસાર છુટયાનો એહ ઉપાય, જેથી આત્મા વૈકુંઠ જાય;
 એહ જ્ઞાન અનુભવશે જેહ, પ્રભુનું સ્મરણ પામશે તેહ.
 આ આખ્યાન કપીલજીએ રહી, દેવહૂતિને મુણાવ્યું સહી;
 એ સાધન સારનો મહિમાય, સાંભળતાં કલિમલ સહુ જાય.
 શુદ્ધ કહે સાંભળ પરીક્ષિત રાય, એ સાધુ જનને કહેવી કથાય;
 કુષ્ઠ દુરાત્મા પ્રાણી જે સહી, તેને કહેવા લાયક એ નહીં.
 જે પરમેશ્વરના હોયે દાસ, જેને પ્રભુનો સાચો વિશ્વાસ;
 જે નિરંતર સેવે શ્રી હરી, તેને આ જ્ઞાન કહેવું વિસ્તરી.
 જે સાંભળતાં સૌ દુઃખ વામીચે, અર્જુ શર્ણુ પ્રભુનું પામીચે;
 ભટ વલ્લભ કહે કરજેડી કરી, વૈષ્ણવજન ભાવે ભણો શ્રી હરી.

વળણુ.

શ્રી હરી મુખથી ભણો વૈષ્ણવ, જેથી જન્મ મરણ ભય જતરે;
 તૃતીય સ્કંધ ભાગવત તાણા હવા, પૂર્ણ ખત્રીશ અધ્યાયરે.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે તૃતીયસ્કંધે દ્વાત્રિંશો-
 ધ્યાયઃ ૥૩૨૥

અ ધ્યાય ૩૩ મો.*

૩૩વું ૩૩ મું-રાગ ધન્યાશ્રી.

શ્રી શુકજી વાણી આચરે, પરીક્ષિત મુણેરે;
 એ તૃતીયસ્કંધ ભાગવતનો, મહિમા છે ઘણેરે.

કેળ છે. ઇશ્વર ભ્રાંતિથી પદાર્થરૂપે જણાય છે. મહત્ત્વ વિગેરેમાંથી
 જીવના શરીરરૂપ આ પ્રજ્ઞાંડ થયું છે, એકાગ્રચિત્તવાળો પુરુષ આ
 વાત બરાબર જાણી શકે છે; જેમ દૂધનો પદાર્થ જુદી જુદી
 ઇન્દ્રિયદ્વારા (આંખથી સફેત, આધાથી મીઠાસ) જુદા જુદા
 રૂપે દેખાય છે તેમ એકજ ભગવાન શાસ્ત્રોના માર્ગથી ભિન્ન
 ભિન્ન દેખાય છે હસાદિ ભક્તિચાનનો કથાપ્રસંગ છે.

આ ત્રેત્રિસમા અધ્યાયમાં દેવહૂતિએ કપિલ દેવની કરેલી
 સ્તુતિ તથા જ્ઞાન થવાથી તે જીવનશુદ્ધિને પામી. તે કથાપ્રસંગ છે.

કપિલજી સાધન કહે, માતા પ્રત્યેરે;
 કેવળ હરિ રસ પાન, મુણોની પ્રીત્યેરે.
 ચાલ.

પુત્ર પ્રત્યે હરી જ્ઞાન મારગ, દેવહૂતિ સાંભળે;
 અમૃતવાણી કપીલજીની સાંભળતા, પાપ સઘળાં પરજળે.
 ત્યાં દેવહૂતિએ કપીલજીને, નમસ્કાર કીધો સહી;
 સાક્ષાત શ્રી જગદીશ જાણ્યા, તેમાં કાંઈ સંદેહ નહી.
 દેવહૂતિ માત કપીલજીને, પ્રણામ કરી સ્તુતિ બિચરે;
 તુજ ઇચ્છાએ પ્રજ્ઞાંડ પ્રગટે, સઘળે પ્રભુ તું વિસ્તરે.
 સ્થાવર જંગમ રહ્યો વ્યાપી, સકળ સ્થાનક તું રહે;
 સર્વે ભૂતમાં નિવાસ તારો, એમ વેદ વાણી કહે.
 તું તારણ તું મારણ હરી, મુક્તિ તે તુજથી પામીચે;
 તારી કૃપાથી સંસારનાં દુઃખ, એક ક્ષણમાં વામીએ.
 તારા ગ્રહ નક્ષત્ર મંડળ, જે ત્રીભૂવન રચના કહી;
 હું સર્વત્ર તમને દેખું છું, હરી તુજ વિણ ખીન્નું કો નહી.
 તું મારે અવતર્યો, સાક્ષાત દેહી પ્રગટ કરી;
 પુત્ર ભાવ હું લેખું તુને, અજ્ઞાન મારું એ હરી,
 મહાપ્રલય કાળ સમયે પ્રભુ, વટ પત્રા ઉપર રાચન કર્યું;
 મુને આત્મજ્ઞાન સંભળાવવાને, કપીલજીનું રૂપ ધર્યું.
 તું ભક્તના ઉદ્ધાર અર્થે, અવતાર નાના વિધ ધરે;
 સૌ સાધુ જનને કૃપા કરવા, પ્રભુ અંશે અવતરે.
 શ્રદ્ધાએ નામ જે લેશે પ્રાણી, મુક્તિ રૂળ તેને હશે;
 જન્મ મરણ સંસારમાં, અવતરયાનું સાંકળ્ય થશે.
 મનુષ્ય જન્મ દોહલો પામી, ભક્તિ તારી નહીં કરે;
 એજે જન્મ જોયો સહી, પથરો ઉદર અવતરે.
 તુજ નામથી સંસાર બંધન, માયા છૂટે સર્વથા;
 પર્મ પદની થાય પ્રાપ્તી, જ્યાં તારી સમ દષ્ટિ યથા.
 ચંડાળ થઈ તુજને ભજે તે, ઉત્તમ નર સહી જાણવો;
 ઉત્તમ થઈ તુને જાણે નહીં, તે સૌથી અધમ પ્રમાણવો.
 સંસાર સમુદ્રમાં ફેરે ફેરા, માયાના વાણા સહુ;
 આશા, તૃષ્ણા, મોહ, મમતા, વિષે જન ખૂડે ખહું.
 નીચ થઈને પ્રીછે તુજને, તેનો સંગ કરવો સહી;
 ઉચ્ચ થઈ તુજને નવ સેવે, તેની નિકટમાં રહેવું નહી.
 અનેક પ્રાણી પામરના, ઉદ્ધાર તે કીધો સહી;
 મહા પાપી અધર્મીને, શરણ આપ્યા તેને કૃપા કીધી તહીં.
 જે તારે વિષે ચિત્ત આરોપીને, ભક્તિ ભાવે ભજન કરે;
 જે જન તુજને રહ્યા વળગી, તેને તું કૃમ વીસરે.

† ભગવાન પગનો અંગુષ્ઠ-ધાવતા વડના પાંદડામાં સૂતા હતા.

ગંભીર વાણીથી સ્તુતિ કરી, પુત્રરૂપ પરમેશ્વરી;
કપિલ વદિ માત પ્રત્યે, હવનમુક્તિ પામશે ઇશની.
મૈત્રેય કહે વિદુરને, એ પરમ કથા પાવન;
મોક્ષ પામવાનો માર્ગ મોટો, જો રાખે ચિત્ત અનુદાન.
કપીલ મુનીએ સ્વમાતુને, જ્ઞાન ગોપ્ત જે જે કહી;
ધ્યાન ધરતા સંસાર તન્નશે નિરંતર, માયાથી અળગો રહી.
મુક્તિ ફળ તે પામશે, તેનાં સંસાર દુઃખ સઘળાંજરે;
હરીજન સંગત સાધુ કૃપાથી, સ્વર્ગ સુખ પ્રાપ્તી થશે.
માતાને જ્ઞાન કહી આજ્ઞા માગી, કપીલહવન સાંચરે;
દેવહૂતિ નિજ હૃદયમાં, ધ્યાન શ્રી પરપ્રભતાણું ધરે.
પછી કર્દમ ઋષિએ પૈમાન તે, લેવા મોક્ષસાધુ સતી;
ધર્મ ક્ષેત્ર ગંગા ત્યાં, સન્નિધતપ કરે રહી ગુણવતી.
ત્યાં દેવહૂતિ નિજ હૃદયમાં, પરમેશ્વરને આંતરે;
શરીરની એળા વિસારી, સંસાર ત્રણવત લેખવે.
ધ્યાન ધારણ કયું સાધન, પ્રભુમાં લય પામી સહી;
ખિંદુ સરોવર વિષે તેમનું, પવિત્ર અંગ દૂટયું સહી.
તેનાં શરીર વિષે થકી, ત્યાં નદી એક ઉત્પન્ન હવી;
દેવહૂતિ નામ સરીતા, પ્રત્યક્ષ જેવી જનહવી.
જ્યાં કર્દમ ઋષિ તપ કરે બેઠા, તે સ્થાનક સરીતા ગઈ;
જઈ મળ્યા મવાહ ગંગા વિષે, અવિનાશીની કૃપા થઈ.
તેણે સમે ત્યાં પુષ્પ વ્રષ્ટિ, ગગનથી દેવે કરી;
પ્રભૂ કેરી કૃપા એવી એ, વિષ્ણુ ભક્ત કથા હરી.
મૈત્રેય આદિ અનેક ઋષિઓ, પ્રજા કલ્યાણને કારણે;
તપ કરે છે ત્યાં બેસી, દૃઢ ધ્યાન હૃદય ધારણે.
હવે અંતર્ધ્યાન થયા કપીલજી, પ્રભુજી સ્વસ્થાનક ગયા;
ક્ષણમાં અવની તણને, વૈકુંઠ પુરમાં આવીયા.

સુતપુરાણીક વદે વાણી, સાંભળો શાનક સહી;
તૃતીયસ્કંધ ભાગવત અધ્યાય. તેત્રીયા પૂર્ણ કથા કહી.
મૈત્રેય વિદુર પ્રત્યે વદે, શુકદેવ પરીક્ષિત શું કથા;
સાંભળતાં સૌ પાપ જાય, ભાગે જન્મ મરણ વ્યથા.
એ તૃતીયસ્કંધ ગ્રંથ પૂરાણ, શ્લોકની સંખ્યા ગણી;
સાતસે ને દશ ઉપર છે, પાંચ પૂરા અગ્રણી.
સંવત સનરસે ગ્યાસીમાં, જ્યેષ્ઠ માસ નિધાન;
પૂર્ણ માસી જુહવારે, પુર્ણ હવું આખ્યાન.
આદિત્ય જ્ઞાતિ ટોળકીયા, દિવ સૂર્યપુરમાં વાસ;
ગણદેવો પાસ કામેર ગામમાં, વર્ણવ્યા ગુણ પ્રકાશ.
ભટ શુકદેવ સૂતના સૂત, વીપ્ર વલ્લભ નામ;
સાધુ કૃપાથી વર્ણવ્યા મેં, હરીના ગુણ ગ્રામ.
એક મને જે સાંભળે જન, કથા નર ને નાર;
સર્વ પ્રકારે કૃપા તેને, કરે શ્રી વિશ્વાધાર.
મનકામના સહુ પૂર્ણ થાયે, સહુ જન્મતાં પાતકટણે;
પ્રભુ કેરું ચરિત્ર સુણતાં, શ્રીરંગ સ્વામી સેહેજે મળે.
આ સંસાર દુસ્તર સમુદ્રમાં, શ્રી રામનામછે નાવ;
તે જન પારે ઉતરે, રાખે પ્રભૂ પર દ્રઢ ભાવ.
શ્રી રામ નામ પરપ્રભ નામે, જન્મ સાર્થક થાય;
હવા તૃતીયસ્કંધના. તેત્રીયા પૂર્ણ અધ્યાય.

વળણુ.

જ્ય હરી જ્ય શ્રી હરી જ્ય, ગીરીવરધર પ્રભુ હરી;
શ્રાતાજન એકવાર બોલો. હરી હરી શ્રી હરી હરી.



इति तृतीयस्कंधः समाप्तः

શ્રી મ દ ભા ગ વ ત.

(કવિવલ્લભકૃત-પદઅંધ.)

ચતુર્થસ્કંધ.

અધ્યાય ૧ લો.*

રાગ કેદારો.

પ્રથમે પ્રણયુ ગણપતિ, હંસવાહની શ્રી સરસ્વતિ;
શુભ મતિ દેજે સદા કૃપા કરીરે.

આલ.

સદા કૃપા કરી શુભમતિ દેજે, વિઘ્નહરણુ સુખકારી;
ગજનન પાવન સુખ ઉપમા, કર આયુધ કરીધારી.
મુષકારૂઢ સ્થુલોષ્ટ સુંદર, ઉત્તમ મોદિક પ્રાસે;
સ્મરણ માત્રે વિઘ્ન સઘળાં, એકે ક્ષણમાં નાસે.
સુધ પુધ નારી લક્ષ્મીલાલ સુત, પરિવાર મંગલ સ્વામી;
નિજ સેવકને કરૂણા કરજે, ગુણ સાગર શુભ નામી.
શ્રી બ્રહ્મ તનયા કમળ વદની, શુભ વર્ણુ કમળાસન;
મુક્તાને સ્ફટિકમણીની માળા, (ઉત્તમ) ઉન્નવળ હંસવાહન;
વીણા પુસ્તક કરમાં શોભે, વરદાયિની વિખ્યાત;
જેના યશ ત્રિભૂવનમાં વ્યાપક, સૌકો જાણે વાત.
અનેક ભક્તને કૃપા કરીને, અવિચળ પ્રુદ્ધિ દીધી;
તુજ ચણું આવ્યા જે સેવક, સહાય તે સૌની કીધી.
તેમ મૂને કરૂણા કરજે, જાણી પામર પ્રાણી રંક;
આ પૂર્ણ ગ્રંથ કરજે માણ, હું જાણું ન એકે અંક.
આ શ્રી ભાગવત કથા, મનોહર ચતુર્થસ્કંધ વર્ણુંન;
અધ્યાય એકત્રીસ છે તે, સુણજે શ્રોતા જન.

* આ પ્રથમ અધ્યાયમાં જુદા જુદા મનુની કન્યાઓના વંશો તથા યજ્ઞદિ ભગવાનના અવતાર ઇત્યાદિનો કથાપ્રસંગ કહે છે.

એક પદ એ કથાનું સુણતાં, જન્મ કોટી અથ વામે;
ધર્મ અર્થ ને કામ મોક્ષ જન, શ્રવણ માત્રથી પામે.
સુતપુરાણિક શૌનક ઋષિને, કથા કહે વિસ્તારી;
વિદુર મૈત્રેય સંવાદ અનુપમ, ચરિત્ર દેવ મુરારી.
શ્રી શુક્રમુનિ પરીક્ષિતની પ્રત્યે, કહે છે હિત વચન;
તે ગુણ ગ્રામ પ્રભુજીના પ્રત્યે, સાંભળજે રાજન.
શ્રી શુક્રજી કહે સાંભળ રાજ, કપીલ ગયા નિજ ધામ;
મુનિ ઋષિ તો આકૃતિ* પરણ્યા, રહીને તેણે ઠામ.
તેને બે સંતાન હવાં એક પુત્ર પૂત્રી અવતાર;
યજ્ઞાવતાર તે પુત્રજ કહીએ, પુત્રિ દક્ષિણા સાર.
યજ્ઞાવતાર† હોતો તે લઈ ગયો, સ્વાયંભુવ મનુરાય;
ત્યાં રહીને પરણાવી પછી, તત્ક્ષણ તે કન્યાય.‡
તે વહુના બારડું પુત્ર હવા, છે તેના કુમાર;
તે બારે આદિત જાણજે, જે યજ્ઞવિષે અવતાર.
પ્રસૂતિ દક્ષ પ્રજા પતિને, પરણાવી છે કન્યાય;
વળી દેવહૂતિની કથાના, સહુ સાંભળાવ્યો મહિમાય.
દેવહૂતિની નવ પુત્રી, મરિચ્યાદિક પરણાવી છે જેહ;
ઘણી સૃષ્ટિ || તેની વાધી છે, સાંભળ રાજ તેહ.

* સ્વાયંભુવ મનુને શતરૂપા રાણી હતી, તેને પેટ આકૃતિ, દેવહૂતિ અને પ્રસૂતિ એવા નામની ત્રણ કન્યા અવતરી હતી.

† આકૃતિને જે પુત્ર આવશે તે અમે રાખશું એવી માંગણી શતરૂપા રાણીના કેહેવાથી સ્વાયંભુવ મનુએ પુત્ર છતાં પણ કરી હતી. તેથી તે પુત્ર પોતે લાવ્યા ને પુત્રી ઋષિએ રાખી.

‡ તે કન્યાને કામના ઉત્પન્ન થવાથી યજ્ઞ ભગવાન પરણ્યા હતા.

§ તોષ, પ્રતોષ, સંતોષ, ભદ્ર, શાંતિ, ઇડરપતિ, ઇન્દ્ર, કવિ, વિશ્વ, સ્વન્હ, સુદેવ અને રોચન, એ પ્રમાણે બાર પુત્રો અવતર્યા, સ્વાયંભુવના મનવંતરમાં એઓ તુષિત નામના દેવતા કેહેવાયા, મરીચિ વગેરે સપ્તર્ષિ થયા ને યજ્ઞ ભગવાને ઇન્દ્રની પદવી એમથી. એ મનુના પુત્રનાં નામ પ્રિયવ્રત અને ઉતાનપાદ હતાં.

|| મરીચિની સ્ત્રી (કર્દમની ૧ લી પુત્રી) કલાને કશ્યપ અને પૂર્ણિમા નામના બે પુત્ર થયા, પૂર્ણિમા ઋષિને વિરજ અને

વળી વિદુરે એક પ્રશ્ન પૂછ્યું, મૈત્રેયને તેવાર;
સ્વામિઅત્રિઋષિની શુભપત્નિ, જે અનસૂયા નીરધાર.
તેને ગર્ભે એકજરૂપે પ્રજ્ઞા વિભાજ્ય મહેશ;
એ ત્રણે અવતાર ઉદરે લઈ, ઉદય હવા દેવેશ.
તેણે શામાટે ગર્ભ વિષે જઈ, અવતાર ધર્યો મહારાજ;
તે કથા કહોને વિસ્તારી, મહામુનીવર તમે આજ.
વિદુરનાં એ વચન સુણીને, મૈત્રેય વદે છે વાણી;
એક સમે અત્રિઋષિએ, તપ* માંડ્યું દૃઢ મન આણી.
ઉત્ત તપ દેખી અકળાયા, સુરીનર મુનિજન દેવ;
તે તપથી ત્યાં શીમે આવ્યા, હરિહર પ્રજ્ઞા એવ.
પ્રજ્ઞા વિભાજ્ય રૂદ્ર પ્રસન્ન થયા, માગે મુની વરદાન;
અત્રિઋષીવાણીએમ બોલ્યા, પરમેશ્વર સંનિધાન.
મેં એક દેવ આરાધન કીધું, તો ત્રણે તમે કેમ આવ્યા;
અકલ જય ને અનંગ જય, એ સૌને કોણે બોલાવ્યા.
તેણે સમે મુખ હાસ્ય વચન, હરિહર પ્રજ્ઞાજી બોલે;
ત્રણે મૂર્તિ અમ એકરૂપ છાં, અન્યકો નહિ અમ તોલે.
એવાં વચન સાંભળતાં મુનિવર, બોલ્યા તોણીવાર;
જે આવ્યા ત્રણે કૃપાકરી તો, પુત્ર થઈ ધરો અવતાર.
અંશ પ્રજ્ઞાનો સોમ અવતર્યા, જેણે કરી વ્યોમ પ્રકાશ;
વિભાજ્ય અંશે હવા દત્તાત્રેય, પ્રગટ રૂપ અવિનાશ.
રૂદ્ર અંશ કુર્વાસા મુનિવર, મહા તાપસ મુનિજન;
અત્રિ અનસૂયાથી પ્રગટયા, ત્રણે રૂપ રતન.

વિશ્વગ નામના બે પુત્ર થયા અને દેવકુલ્યા નામની કન્યા થઈ,
જે કન્યા ભગવાનના ચરણારવિન્દને ધોવાથી જન્મોત્તરમાં ગંગા
થઈ હતી.

* ઋક્ષ નામના પર્વતપર નિર્વિંધ્યા નદીના તટે સો વર્ષ
સુધી એક પાદે ઉભા રહી તપ કર્યું, તે તપ ધર્યે જેવાજ પુત્રની
પ્રાપ્તિ માટે હતું.

† આ વરદાનથી આ પ્રમાણે વંશ વધ્યો:-અત્રિની સ્ત્રી
(કદંબની ૨ જી પુત્રી) અનસૂયાને ત્રણ દેવ અવતર્યા. અગિરા
ઋષિની સ્ત્રી (કદંબની ૩ જી પુત્રી) શ્રદ્ધાને સિનીવાલી (જે અમાવા
સ્વામાં ચંદ્રમાં થોડો દેખાય તે સિનીવાલી), કુદ્ધ (જે અમાવાસ્વામાં
બીલકુલ ન દેખાય તે કુદ્ધ), રાકા (જે પૂર્ણિમામાં ચંદ્રમા પૂર્ણ
હોય તે રાકા), અને અનુમતિ (જે પૂર્ણિમામાં ચંદ્રમા જરાક
ઓછો હોય તે અનુમતિ), એવાં નામની ચાર કન્યા હતી, અને
સ્વરોચિષ મનવંતરમાં પ્રખ્યાત, ઉત્તમ અને બૃહસ્પતિ નામના બીજા
બે પુત્ર પણ થયા. પુલસ્ત્યની સ્ત્રી (કદંબની ૪ થી પુત્રી) હવિર્બને
અગસ્ત્ય અને વિશ્વવા નામના બે પુત્ર થયા. પૂર્વે અગસ્ત્ય જઈ-
શનિ હતા. વિશ્વવાને ઇડવિડા નામની સ્ત્રીથી કુમેરજી અને બીજી
સ્ત્રીથી રાવણ, કુંભકર્ણુ અને વિભીષણ નામે પુત્ર થયા. પુલહની
સ્ત્રી (કદંબની ૫ થી પુત્રી) ગતિને કમ્બેષ્ઠ, વરીપસ અને સદિષ્ણ
નામે ત્રણ પુત્ર થયા. કટુની સ્ત્રી (કદંબની ૬ થી પુત્રી) કિનાને ૬૦
હજાર વાલમિલ્ય નામના પુત્ર થયા. વસિષ્ઠનાં સ્ત્રી (કદંબની ૭ થી
પુત્રી) ઉર્જને ચિત્રકેતુ, સુરોચિ, વિરજા, મિત્ર, ઉલ્લસ, વસુબંધાન

શ્રી વિષ્ણુ દત્તાત્રેય કહીચે, અવધૂત વેશ શ્રી પરબ્રહ્મા;
તેમણે ચોવીશ ગુરૂ કરી, લીધા સહુ ગુણ મર્મ.
તપ પુત્ર દક્ષ પ્રજાપતિ ઉપન્યો, જેથી સૃષ્ટિ ધણી ઉત્પન્ન;
એકાગ્ર ચિત્તે કથા તેની, હવે સુણો આતાજન.
દક્ષ અને પ્રસૂતિ નારીથી, ઉદય હવી સોલ* કન્યાય;
વળી નર નારાયણું કરો, જન્મ થયો વળી ત્યાંય;
તે તપ કરે છે એકાંતે બેસી, બદ્ધીકાશ્રમ મોઝાર.
સર્વ જગતનું તારણ કરવા, અવતર્યા શ્રી મુરાર;
દક્ષપ્રજાપતિ કરી પુત્રી, કનિષ્ઠ હતી જેહા
સ્વયંવર કરી શ્રી મહાદેવને, પરણાવી સતિ તેહ.
સતિ† નામ કન્યાતણું, મહા રૂદ્ર પરણ્યા જેહ;
પ્રથમ અધ્યાય થયો પુરો, અનુષ્ઠંભ રકધનો એહ.

અને હુમાન એવા નામના સાત પુત્રો થયા. અને બીજી સ્ત્રીમાં
શકિત વગેરે બીજા પુત્રો થયા. અથવાની સ્ત્રી (કદંબની ૮ થી
પુત્રી) ચિત્તિનેદ્યંચ નામે પુત્ર થયો, જેને પાછળથી ધોડાનું માથું
ચોટાડ્યું હતું. ભૃગુની સ્ત્રી (કદંબની ૯ થી પુત્રી) ખ્યાતિને ધાતા
અને વિધાતા નામના બે પુત્ર અને લક્ષ્મી નામની કન્યા, એ પ્ર-
માણે ત્રણ સંતાન થયાં. જે લક્ષ્મી ભગવાન પરાયણ છે. ધાતા
વિધાતા બન્ને ઋષિ પુત્રોને મેરઝે આપતિ અને નિયતિ નામની
બે પુત્રીઓ આપી; તેમાં ધાતા ઋષિને મૃકંડ અને વિધાતા
ઋષિને પ્રાણ નામે પુત્ર થયા. મૃકંડના માર્કંડેય થયા અને પ્રા-
ણના વેદશિરા થયા; એ ભૃગુ ઋષિના કવિ નામે ત્રીજા પુત્ર હતા,
તેમના શુક્રાચાર્ય થયા. એ પ્રમાણે કદંબની પુત્રીઓનો વિસ્તાર વધ્યો છે.

* સોલ પુત્રીમાંથી ધર્મને તેર, અગ્નિને એક, સમસ્ત
પિતૃની વચ્ચે એક, અને એક શિવને આપી. અદા, મૈત્રી,
દયા, શાંતિ, તૃષ્ટિ, પુષ્ટિ, ક્રિયા, ઉન્નતિ, બુદ્ધિ, મેધા, તિતિક્ષા,
-હી અને મૂર્તિ એ તેર ધર્મને આપી. શ્રદ્ધાને શુભ, મૈત્રીને
પ્રસાદ, દયાને અભય, શાંતિને સુખ, તૃષ્ટિને મુદ્દ, પુષ્ટિને સ્મય,
ક્રિયાને યોગ, ઉન્નતિને દર્પ, બુદ્ધિને અર્થ, મેધાને રસ્મિતિ, તિ-
તિક્ષાને ક્ષેમ, ને -હીને પ્રક્ષય પુત્ર થયો.

† સધળા ગુણવાળી પુત્રિને નરનારાયણ પુત્ર આવ્યા.
એ ધર્મના બંને પુત્રોની દેવતાએ સ્તુતિ કરેલા તે ગર્ભમાદન
પર્વતપર ગયા. એ નરનારાયણ પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવા યદુકુળમાં
કુષ્ણરૂપે અને કુરુ કુળમાં અર્જુન રૂપે અવતર્યા હતા. અગ્નિની
સ્ત્રી સ્વાહાને પાવક, પવમાન અને શુચિ એવા નામના ત્રણ
પુત્રો થયા. એ ત્રણના વળી ૪૫ પુત્રો થયા; એટલે તેઓ દાદા તથા
બાપ સાથે મળી ૪૮ કેહેવાય છે. જેઓનાં નામથી વચમાં 'આ-
ગ્નેયો' નામે ઇષ્ટિયો થાય છે, ને તે સધળા અગ્નિ કેહેવાય છે.
આગ્નિવાત, બહિષ્પદ, સૌમ્ય અને આન્યથ એ નામના ચાર
પિતૃ છે. જેઓને 'અગ્નોઋણ' કેહેવામાં આવે છે, તેઓ અગ્નિ
અને બીજા અનગ્નિ કેહેવાય છે; તે સધળા વચ્ચે દક્ષની પુત્રી
એકજ હતી; અર્થાત્ મારે પિતૃઓને એકજ સ્વહા નામની સ્ત્રી
હતી; તેને વાયુના અને પારિણી નામની બે દીકરી આવી, તે
બન્ને માની છે.

‡ સતિને કંઈ પણ સંતાન નહોતું, તે સતિના દક્ષપિતાએ મ-
હાદેવના કંઈ પણ અપરાધ વચર, તેનાથી ઉદ્ધારે આવી વિરોધ
કીધો તેથી એકાધમાન થઈ પોતાનો દેહ છોડી દીધો.

વળણું.

અતુર્ય સ્કંધનો હવે અધ્યાય, કથા ભાગવતની વિસ્તરી કરન્નેડી કહે વિમ વલ્લભ, શ્રોતાજન ખોલો શ્રી હરી.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે અતુર્યસ્કંધે
પ્રથમોઽધ્યાયઃ ॥૧૧॥

અધ્યાય ૨ નો.*

કડવું ૨૦૯-૨૧૦ ગોડી.

શ્રી શુકલ કહે સુણુ પરીક્ષિત રાય, શ્રી ભાગવતની એહ કથાય;
વિદુર મૈત્રેયને પૂછે વાત, સ્વામિ મુજને કહો વિખ્યાત.
દક્ષ પ્રજાપતિ ને શિવ સહી, વિરોધ થયો મહિ માંહ રહી;
થયો ક્રમ વિરોધ મહારાજ, તે વિસ્તારીને કહો આજ.
ત્યારે મૈત્રેય કહે વિદુર સુણો, શ્રી સદાશીવનો મહિમા ઘણો;
એક સમૈ પ્રજાપતિએ જોહ, યજ્ઞ આરંભ કરે છે તેહ.
હુતુ દ્રવ્ય વેદી રચના માંય, ત્યાં અપરિમિત મળ્યા રૂપિરાય;
સહસ્ર અડચાશી ઋષિગણુ સર્વ, મળ્યા અમર ગણુ ગાંધર્વ.
છત્રીશ કુળીના રે રાય, તે સૌ આવ્યા ઋષિને મહિમાય;
સઘળે મોકલી કંકાતરી, તેડયા સર્વ જનોને નાતરી.
ત્યાં સભા કરી ખેડા છે દવ, મુરિનર સૌ સાથે એવ;
વેદની ધ્વનીના સ્વર થાય, યાચક જન યશ ગણુગાય.
દશ દશના રાજ જોહ, સભા વિષે ખેડા છે તેહ;
શ્રી શંકરજી ખેડા છે સહી, મુખ્ય સભામાં પોતે ધઈ.
તેવે દક્ષ પ્રજાપતિ ત્યાં આવ્યા, સહુકાના મનમાં ભાવ્યા;
મહા પ્રરૂપ જાણીને સહુ એવ, ઉઠી ઉભા થયા તતખેવ.
અજ રૂદ્ર ખેસી ત્યાં રહ્યા, સમસ્ત જને પ્રણામજ કર્યા;
પ્રણિપ્રત સભાએ કીધી સહી, પણ મહાદેવજી ઉડયા નહી.
તે માટે શીવ સાથે વિરોધ, દક્ષ પ્રજાપતિને ચડયો ક્રોધ;
તેથી કુર્વચન ખોલે ત્યહિ, રાજસભા અમર સૌ માંહે.
એને અહિંઆં તેડયો છે શાને, શું થાય એને માન્યે;
મહા યોગી એ વરવી દહ, ભૂત પ્રેત સાથે એને સ્નેહ.
અજ અર્ધ લીધું છે ઝોઢવા, વાઘાંબર આસન છે ખેસવા;
મિતા ભસ્મગિ લેપન કરે, સર્પાભૂષણ કઠે ધરે.
કનક અર્ધ કુખો કહ્લાર, તે શોભે એને રાણુગાર;
એ વૃષભ ખેસીને રૂરે, જ્યાં મસાણુ આવે ત્યાં ઠરે.

* આ બીજા અધ્યાયમાં પ્રજાપતિના યજ્ઞની અંદર મહા-
દેવ તથા દક્ષ વચ્ચે થયેલા વિરોધનું વર્ણન છે.

વાદિત કરમાં છે ડાક ને ડમર, શસ્ત્ર પીનાક કામડું ભલું;
મસ્તકે જટા ઉડે ઘણી રાખ, મહા ઉન્નત દષ્ટિ રક્તાક્ષ.
અંગે સર્પ વિઠાળે ઘણા, શિરે નાગ માંડી રહે રૂણા;
ભૂત પ્રેત ભેરવ વૈતાળ, તે સાથે છે પ્રીત વિશાળ.
એ સરખા એને સેવક સહી, જે મારગ એના રહે ગૃહી;
સઘળે ભિક્ષા ભક્ષણુ કરે, સઘળે નાગડા જેવો રૂરે.
દક્ષ એમ ખોલે તે કામ, અહિંઆં એનું હતું શું કામ;
આવા યજ્ઞ વિષે નિરધાર, એને તેડવા નહિ એ સાર.
આવી સભામાં એ કણુ માત્ર, અહિં તેડવા નોઈએ મુપાત્ર;
આજથી હવે એને સહી, યજ્ઞમાં ભાગ આપવો નહી.
જે તેડી કો આપશે ભાગ, દક્ષ કહે તેના કરશું ત્યાગ;
ત્યારે સભામાં સૌ નોઈ રહ્યા, પાછા ઉત્તર કોઈએ ન કહ્યા.
દક્ષ* સાથે કોઈએ ન ખોલાય, સાંભળી રહી છે સર્પ સભાય;
ત્યારે રૂદ્રના સેવક જોહ, વચન કોઈથી ખોલ્યો તેહ.
નંદિકૃષ્ણે દીધો શાપ, દક્ષ પ્રજાપતિને આપો આપ;
એના સંગી જન જે હોય, પ્રભુથી વિમૂખ થાશે સોય.
નંદી વચન ખોલે છે મૂખ, ઘોડા દીનમાં તું પામશે કુખ;
દક્ષને શાપ દીધો જે વાર, ચડયો ભૂગુને ક્રોધ અપાર.
જેણે મુજ યજ્ઞમાં આવી કરી, દીધો શાપજ વિધ્વંસ કરી;
પછે મહા ક્રોધ આણી મન, ભૂગુ શાપનું વદે વચન.
એના સંગી હોય જન જોહ, હજ્જે પાખંડી સઘળા તેહ;
પાખંડ ચરિત્રભૂમિપર કરી, એમ સૌ કાળ રહેજે અનુસરી.
દક્ષ સભાથી ઉડી ગયા, સ્વસ્થાને આવીને રહ્યા;
શીવજીએ તજ્યું આસન, કૈલાસ પધાર્યા પંચવદન.
ભૂગુ ઋષિ મુખ ખોલ્યા નહી, સભા સર્વ તે નોઈ રહી;
ભૂગુ ઋષિના ભય થકી યજ્ઞ, પુરો કીધો દવ સર્પજ.
અમર માત્ર આજ્ઞા લઈ જાય, ભૂગુ યજ્ઞની કરતા વાર્તાય;
નિજસ્થાનક સહુ ગયા સહી, શુક મુનીએ એ વાણી કહી.
શુકજી કહે સાંભળો રાય, થયો દ્વિતીય પૂર્ણ અધ્યાય;
ભાવે શ્રવણુ ધરશે સહી, તેને પાપજ પીડે નહી.

* એ પ્રમાણે આપ આપી પાણી મૂક્યું કે આજથી કોઈએ
ભાગ આપવો નહી.

† નંદીએ બ્રાહ્મણને આવો આપ આપ્યો કે:-ખાવું ન ખાવું
તેના વિચાર વચરના, ને ઉદર નિમિત્તેજ વિદ્યા તથા વ્રતોને ધારણુ
કરનાર, ધન, દેહ તથા ધનિદ્ર્યોમાંજ મોજ માનનારા બ્રાહ્મણો
બીખારી થઈ જગતમાં ફરજો; એ પ્રમાણે બ્રાહ્મણના કુળને શાપ
થયેસો સાંભળી ભૂગુને ક્રોધ ચડયો.

‡ એ પ્રમાણે ભૂગુના શાપથી મહાદેવ કાંઈક કચવાયા
જેવા થઈને ઉઠી ગયા.

§ હજ્જર વર્ષે તે યજ્ઞ પુરો કરી, પ્રયાગમાં અવભૂથ સ્નાન
કરી પોતાને ડેકાણે ભૂથ મયા.

વળણ.

પાપ તેને પીડે નહી, સાંભળતાં અથ જાયરે;
આતા બોલો શ્રી હરી, જેના નામથી મોક્ષ થાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અનુર્થક-૩ દ્વિતીયા-

ધ્યાયઃ ૧૨૧

અધ્યાય ૩ એ.*

કુડું ૩ બુ-રાગ ગોડી-ચાલ મોટી.

શુકદેવ વાણી ઉચરે ન, સાંભળ પરીક્ષિત રાય;
સુવપ્રસાદીક શોનક પ્રત્યે, કહે શ્રી હરીની કથાય.
ઋષિ મૈત્રેય વાણી વદે છે, સાંભળો વિદુરજી એહ;
એક સમે દક્ષ પ્રજાપતિ, યજ્ઞ માંડ્યો જેહ.
જુગુ ઋષિનો યજ્ઞ નિષ્ઠો, ને આવીયા સ્વસ્થાન;
દક્ષ પ્રજાપતિએ યજ્ઞનો આરંભ, કીધો નીજભૂવન.
પછી કંકાતરી લખી લખીને, તેડાવ્યા સહુ રાય;
વળી સહસ્ર અઘ્યાસી સાથે, અમર જે કહેવાય.
સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળેથી, તેડ્યા સહુ રાજન;
હુતદ્રવ્ય હોમાએ વિવિધપેરે, તેનો ધુમ્ર ગયો ગગન.
વેદ ધ્વની ઋષિ ઉચરે, અભિષેક આશિર્વચન;
યજ્ઞ જેવા આવીયા, ત્રેલોક્ય કેરા જન.
પ્રજાપતિએ નિમંત્રણ મોકલી, સૌ તેડાવ્યા તતઝેવ;
કંકાતરી સહુને લખી પાણુ, તેડ્યા નહીં મહાદેવ.
યજ્ઞમાં આવે દેવતા સૌ, વિમાને થઈ આરૂઢ;
ગગનથી સૌ સાંચરે, કૈલાસ આગળ ગૂઢ.
કૈલાસમાં ઉપવન કરી, એક વાટીકા કહેવાય;
અઠારભાર વનસ્પતિ સહુ, અતિ પ્રકુલિત શોભાય.
જ્યાં સતી ઝેડાં હતાં ત્યાંથી, જતાં દીડાં વૈમાન;
ત્યારે તત્કાળ પૂજવાને, આવિયાં શંભુ નીધાન.

* ત્રીજા અધ્યાયમાં સતીએ યજ્ઞના ઉત્સવમાં જવાની ઇચ્છા કીધી, ત્યારે મહાદેવે કેટલાંક કારણથી તેમ કરવાને ના પાડી તેનો કથાપ્રસંગ છે.

† દક્ષને સઘળા પ્રજાપતિના અધિપતિનો પદાભિષેક બ્રહ્માએ કીધો ત્યારે તેને અર્વ અઘ્યો ને તેથી બ્રહ્મવાદિઓનો તિરસ્કાર કરી વાજપેય યજ્ઞ કરીને બૃહસ્પતિસંવ નામનો યજ્ઞ આરંભ્યો.

‡ દેવ લોકો વાત કરતા હતા તેથી પોતાના પિતા દક્ષને ઘેર યજ્ઞનો મહોત્સવ થાય છે તે જ્ઞાતાં સતીએ સાંભળ્યું.

સ્વામી° આ વૈમાનામાં બેસી, દેવ જાય છે કયારે;
અમરેશ આદે સુરમુનિ મેં, નીરખીયા સહુ અરિ.
ત્યારે શંકર બોલીયા ત્યાં, સતી પ્રત્યે વાત;
મેં સાંભળ્યું જે યજ્ઞ અધ્યમેધ, કરે છે તારો તાત.
તેણે સહુ તેડ્યા હશે, મન મગ્ન થઈ તે યજ્ઞ;
તે માટે એ જાય છે, સૌ દક્ષ કરે જજા.
સુરીનર મુનિજન વૈમાને બેસી, સૌ જતા હશે ત્યાંય;
દક્ષ પ્રજાપતિ કેરા યજ્ઞની, રચના રચી છે જ્યાંય.
ત્યારે સતી મુખ વાણી વદે, સાંભળો મારા નાથ;
આજ્ઞા હોય તો જઈએ જવાને, યજ્ઞ કરે મુજ તાત.
માટે મુજને મોકલો, કરૂણા કરી ભગવન;
શીવ કહે તેડ્યા વિના, નવ જઈએ કોને ભુવન.
માત પિતા ને કુડું બ્રાત, સ્વજન કુડું સમર્થ;
વિના તેડે જ્યાં જઈએ ત્યાં, ઉપજે ભારી અનર્થ.
સતી કહે નિજ તાતને ત્યાં, તેડ્યાની જોવી ન પાટ;
એમ કહે ને રૂદન કરે વળી, ડરતાં મન ઉચાટ.
સ્વામીજી મુજ બેનો સઘળી, મળી હશે તે ડામ;
તે સૌને મળવા તણો, અભિલાષ છે મન સ્વામ.
સ્વજન સૌ ભગિની મળે, ને મળે મારી માત;
મુજ પીતાનું હેતજ અતી, મુજપર છે પ્રાણનાથ.
તે યજ્ઞજેવાની મુજને ઇચ્છા, થઈ છે અતિ મન માંય;
માટે કૃપા કરીને મોકલો, એમ કહી લાજ્યાં પાય.
ઈશ્વર મુખ વાણી વદે, એ દુષ્ટ છે પાપી દક્ષ;
તું માન ત્યાં નહિ પામશે, નૂર ઉતરશે વસા લક્ષ.
અતિ અહંકારી દક્ષ એ છે, ગર્વિષ્ઠ મદ ભંડાર;
વિના તેડે કદી નવ જાણું, એવા અધર્મિને દાર.
શુક્રાંતકરણ વાસુદેવ કહિએ, કરિયે તેને પ્રણામ;
સાક્ષાત શ્રી ભગવાનને, હું નમું ડામોડામ.
પણ દક્ષ દુષ્ટ મુજ શત્રુ છે, અનન્નને અહંકારી;
પ્રતિષ્ઠા તુજ હરાણુ કરશે, માનો મહારાં પ્યારી.
એમ રૂદ્રે સતીને વારયાં ઘણું, સમજાવ્યાં વારંવાર;
તોપણ તે ત્યાં સાંચર્યા, વિન આજ્ઞાએ નિરધાર.
વણુ કહે વણુ આજ્ઞાથી, તે સતી માર્ગ પલાય;
આજ્ઞા વિણુ એ નિસર્વા, તેથી મન બહુ ચિંતા થાય.

* અહીંથી માંડી ચાર કડી સુધી પાર્વતીજી મહાદેવને પૂછે છે કે આ ક્યાં જાય છે, ને તેનો મહાદેવ ઉત્તર આપે છે એ પ્રસંગ મૂળ ભાગવતમાં નથી.

† સતી મહાદેવને કહે છે કે આપણે બન્ને જઈએ.

વળણ.

ચિંતા થઈ પછી અતી ઘણી, ભુવનથી તો હવે નીસરી;
તૃતીય અધ્યાય અતુર સ્કંધનો, શ્રેતા બોલો શ્રી હરી.
ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અતુરસ્કંધે તૃતીયા-
ધ્યાયઃ ૥૩૥

અધ્યાય ૪ થો.*

કડવું ૪ ચુ-રાગ મારૂ શોકી.

કહે શુકલ સુણ રાજ, કથાનો શુભ મહીમાય;
જે સાંભળતાં જન્મ કાટીનાં, દારણ અથ દૂર જાય.
વાણ કહે સતી† કૈલાસથી આવ્યાં, જોવા પીતાનો યજ્ઞ;
તેણી‡ સમે નિજ હૃદયમાં, પછી વિચારે પ્રભુ સર્વજ્ઞ.
મહાદેવે જાણ્યું જે સતીને, રિષ્ટ ઉપજશે સહી;
વિદ્ય ઉપજશે યજ્ઞ વિષે, માટે શીવે પેહેલી ના કહી.
બોલ્યા નહીં શંકર તે માટે, સતી રોશ ભરી ચાલી;
નીજ પિતાનો યજ્ઞ નિરખવા, હૃદયમાં ખડુ માહાત્મી.
શીવે પાછળથી મોકલ્યા નંદી, સતિની રક્ષાકાળ;
સુર મુલત સંગાથે ખળિયા, સાંચરિયા ગાણરાજ.
અનેક આયુધ યુદ્ધ સામગ્રી, ભૂત મેત પૈતાળ;
સતીનું રક્ષણ કરવા આવ્યા, શૂરવીર મહા કાળ.
સતી પછી યજ્ઞશાળામાં આવ્યાં, જ્યાં હુતદ્રવ્ય હોમાય;
મુનિ સહસ્ર અઙ્યાસી અમર સાથે, બેઠી સહુ સભાય.
અધ્યન મંડપ રચના સુંદર, આસન હારોહાર;
જોવા ત્રિભુવનના જન સા આવ્યા, દક્ષ પ્રજાપતિને દાર.
પંચ શબ્દ વાદીત્ર દુકુલિ, વિવિધ પ્રકારે વાજે;
પારાયણ ઋષિ વેદની કરે, વેદ ધનના શબ્દ ગાજે.
દક્ષ દેવ સરવ તેડયા છે, કરીને આવાહન;
નવ કર્યું તે યજ્ઞ વિષે, મહા રૂદ્ર કળશ સ્થાપન.

* આ ચોથા અધ્યાયમાં પતિની આજ્ઞા વિના પીતાને ઘેર જવાથી સતીને અપમાન થયું તેથી કોપથી યજ્ઞમાં દક્ષનો તિરસ્કાર કરી દેહ ત્યાગ કર્યો તે કથાપ્રસંગ છે.

† સતિ જે વખતે એકલાં આવ્યાં, તે વખતે મહિમાન અને મદ વિગેરે મહાદેવના હજારો અતુર નંદીને આગળ કરી પાર્વદે અને યજ્ઞો સહિત તેમની પહોંચે ગયા હતા. ને સતિને નંદી પર બેસાડી મેના, દડા, ચરીશા, કમળ, ધોળું છત્ર અને માળા વિગેરેથી શોભતા મહાદેવના અતુરો દુકુલી, શંખ અને વેણુ વગાડતા સતીને તેડી ગયા હતા.

‡ અહિંથી માંડી સાડાચાર કડી સુધીમાં મહાદેવે સતિની પ્રાર્થના નંદી વિગેરેને મોકલ્યા એમ વર્ણન છે, પણ મૂળમાં તેઓ તેની મેળે જ ગયા એમ છે.

નિમંત્રણ પણ નથી મોકલ્યું, જામાત્ર શીવને ઘેર;
લોપાવ્યો ભાગ યજ્ઞમાં શીવનો, સ્વસુરે કીધો છે કેર.
ત્યાં સતી જઈ જુએ સર્વને, (પણ) બોલ્યાં ન ભગિની માત; *
પીતાજીએ માન ન દીધું, છે રીશે ભયા તાત.
દક્ષ પ્રજાપતિની લજ્યાએ, સભામાં કો મુખથી ન બોલે;
અહંકાર નદ ભયો દક્ષ બેઠો, જાણે નહિં કો મારે તોલે.
પછી સતી પિતાને કહે, શિવ વિન યજ્ઞ કરો તમે આજ;
તો કલ્યાણ થાશે નહિં તમને, દુભાશે મહારાજ.
અંત વિષે થાશે નહીં આ, પીતા પૂર્ણજ યજ્ઞ;
માંડ્યો યજ્ઞ સદાશીવ પામે, હવડાં થાશે વિદ્ય.
શીવ એ કલ્યાણકર્તા, ન કરે કો અપરાધ;
તેનો તમે અપરાધ કરીને, ન પામશો કંઈ આશ.
પછી સતીએ યજ્ઞ સમિપ રહી, કીધો મનમાં વિચાર;
એ દુષ્ટ પિતાથી હવી હું શક્તી, કરું શરીર પરિહાર.
પાપી અધર્મો દુષ્ટ પિતા, મુખ જોવા નહિં આધિકાર;
અનિશ દુઃખ પામી સતિ મનમાં, નયણે જળની ધાર.
હવે પાછાં ફરી સ્વામી ભુવને, મુજથી કેમ જવાય;
સ્વામિની આજ્ઞા લીધી નહિ, તેથી ઉત્તરશો દેવાય.
વિના કહે હું આવી વદીને. માન્યું ન સ્વામિ વચન;
પિતાજીએ તો આ હેત કીધું, કેમ જાઉં ફરી હું ભુવન.
એવું ધારીને સતી† આવ્યાં, યજ્ઞ કુંડ સમીપ વિખ્યાત;
ઉત્તર મુખે પવિત્ર દર્ભ આસન, કરી બેઠાં સાક્ષાત.
એસી ધ્યાન ધૃત્યું શંકરનું, કીધું એકત્ર મન;
જંપાપાત કર્યો જઈ કુંડમાં, શરીર‡ તજ્યું તત્કાલ.
ત્યારે હાહાકાર હવો જનમાં, જન કંપ્યા ત્યાં સર્વ;
દશદીગ્પાળ મુનિ સહસ્ર અઙ્યાસી, બીના યજ્ઞ ગાંધર્વ.
મહીપતિ ને અમર સહુનાં, ધરધર ધ્રુજે ગાત;
પણ દક્ષ પ્રજાપતિના મનમાં, જે શું કરશે એ જમાત.
પછી ઈશ્વરના જોગણ છૂતા, તેમણે યજ્ઞ ભાંગવા માંડ્યો;
દક્ષ પ્રજાપતિથી યુદ્ધ કીધું, પૂર્વ ડામ નવ છાંડ્યો.

* આમાં મા તથા બેનો ન બોલ્યાં એમ લખે છે પણ મૂળમાં 'બોલાવી' છે એમ લખ્યું છે, ને મા તથા માસીઓએ સતીને પૂજા તથા આસન આપવા માંડ્યું પણ પિતાના ન બોલાવાથી તે તેણે મહણ કર્યું નહિ, ને તે વખતે સતિ કોપાય-માન થયાં ત્યારે ભૂત પ્રેતાદિએ દક્ષને મારવાનો વિચાર કીધો પણ તેઓને પોતાની આજ્ઞાથી શેક્યા એમ છે.

† જંપાપાત કરવા માટે સતીએ પીળાં વસ્ત્ર પેહેવાં.
‡ શરીર સમાધિના અગ્નિથી તુરત બળી ગયું એમ મૂળમાં છે.

નંદી ભ્રંગી મહા ક્રોધ કરી, યુદ્ધ બહુ કરે મરોમાર;
યજ્ઞ ભંગ થયો સુભટ સૌ નાડા, વસ્ત્રો હાહાકાર.
ઘોરુ દખીને ભૂગુઝપિચ્છે, કલુ^૧ ત્યાં ઉપજાવ્યા;
મહા ભયંકર રૂપ ધરીને, શીવગણુ રાનમુખ આવ્યા.
રક્ત નેત્ર ને વદન વિકાસી, તારણ કરડે દંત;
વિશાળ બાહુ અતિશે ઊંચા, જાણે જગતના આણે અંત.
તેમણે મહા રૂદ્રના ગણુ સાથે, જઈને કર્યો સંગ્રામ;
સર્વે ગણુ છુટ્યા રણુ યુદ્ધે, નાડા સૂકી માગ.
મારી કાઠ્યા રૂદ્ર ગણુને, દક્ષે યજ્ઞ આજનો કીધો;
સઘળે રક્ષણે સેવક મેલ્યા, ભૂગુઝપિચ્છે યજ્ઞ લીધો.
પછી નાડા ગણુ કેસાસે, આવ્યા શંકર પાસ;
હે શંકર ત્યાં દહુ સતીના, યજ્ઞ મહિં થયો નાના.
તે સમાચાર રૂદ્રને પહોંચ્યા, સાંભળ પરીક્ષિત રાય;
પછી શંભુએ શું કીધું, તેની કહું તુજને કથાય.
વળણુ.

કથા શીવની મુણે હરી જન. સાંભળતાં અથ જાયરે;
હવે અતુર્યસ્કંધના હવે, પૂર્ણ અતુર્યોધ્યાયરે.

**ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અતુર્યસ્કંધે અતુર્યો-
ધ્યાયઃ ૧૪૫**

અધ્યાય પ મો.

કહું પશું-રાગ મારૂ.

શ્રી શુક મુની બોલે વાણીરે, પ્રીત પરીક્ષિત પ્રત્યે આણીરે;
સુત શૌનકને કહે વાતરે, મૈત્રેય વિદુર પ્રત્યે વિખ્યાતરે.
દક્ષ પ્રજાપતિ કરે યજ્ઞરે, જવા સતીયે કીધું મનરે;
મહાદેવજીએ ઘણું વારીરે, પણ વણુ કહે આલી નારીરે.
સ્વામિ કેરું કહ્યું નવ કીધુરે, માન પિતાજીએ નવ દીધુરે;
કીધો તાતે ત્યાં તીરસ્કારરે, સતી પામી દુઃખ અપારરે.
તવ ક્રોધ હવે ઉત્પન્નરે, નેત્રથી પ્રગટયો હતાશનરે;
સતીએ કીધો યજ્ઞમાં અંપાપાતરે, ત્યાંહાં વર્ત્યો મહા ઉતપાતરે.

^૧ કલુ નામના હનરો દેવતાઓ જેઓએ તપ કરીને સોમપાન મેળવ્યું છે, તેઓને યજ્ઞવેદના મંત્રથી હોમ કરી પેદા કર્યા.

^૨ આ પાંચમા અધ્યાયમાં સતીના દેહાર્પણની વાત સાંભળી ક્રોધથી મહાદેવે વીરભદ્રને ઉત્પન્ન કરી દક્ષને મરાવ્યો તે કથાપ્રસંગ છે એ અધ્યાયમાં મહાદેવના ભયંકર રૂપનું વર્ણન તદ્દન નવું છે, ને પ્રથમ ભાગ પુનરાવર્તનનો છે.

ચોગ ધ્યાને તજ્યું શરીરરે, રામા જઈ પોહોંચ્યા હીમ ગિરરે;
ત્યારે વર્ત્યો હાહાકારરે, શીવ ગણુ દક્ષને દીધો મારરે.
ઝપિભૂગુએ કલુ ઉપજાવ્યારે, તે યુદ્ધ કરવા ત્યાં આવ્યારે;
શીવના ગણુને ઝાલી પછાડેરે, ગૂહી આણુને ગગને ઉડારેરે.
ઘણાકને એમણે કરડી બાધારે, તેથી નાડા શીવગણુ બાધારે;
વાહન નંદી નાડો અતિ ગરેરે, ગણુ કેસાસે આવ્યા સર્વરે.
ઝપિ નારદ જાણી તે વાતરે, જઈ શીવને સંભળાવી ખ્યાતરે;
વિશાધારી આવ્યા કેસાસે, જ્યાં ખેડા છે અવિનાશરે.
ઝપી નારદ બોલે વચનરે, તમે સાંભળો પંચવદનરે;
દક્ષ યજ્ઞમાં હુઓ ઉતપાતરે, સતીયે યજ્ઞમાં કીધો દહુ પાતરે.
એતાં ત્રિભુવનના જન ધીરરે, ત્યાં સતીએ મૂક્યું શરીરરે;
ત્યાં થઈ રહ્યા છે હાહાકારરે, સ્વામિહું આવ્યો કહેવા સમાચારરે.
એવાં વચન મુણી મહાદેવરે, ઘણું કોપે ચડ્યા તતખેવરે;
થયાં લોચન લાલ વિકાળરે, માંહે પાવક નાંખે જવાળરે.
ઉર્ધ્વ-શીરોમાં વળી દહરે, સ્વરૂપ વાઘ્યું ક્ષણમાં તેહરે;
શીવ કનકાચળવત શોભેરે, દ્રષ્ટિ આગળ કો નવ થોભેરે.
મહાદીર્ઘ બાહુ વિશાળરે, કંઠે શોભે છે રૂંઠ માળરે;
વિષધર સર્પ કરે કુત્કારરે, ગૂઢ્યાં શીવજીએ સહુ હથિઆરરે.
ડાક ડમરૂ પિનાક પંચ બાણુરે, પશુપતિએ ત્રિશુલ ગ્રહ્યું પાણુરે;
ઘણું ક્રોધ્યા તે દેવ ત્રિપુરાશીરે, જાણે પ્રહ્લાદ નાંખે પ્રજાળીરે.
પંચ વદને ગર્જના કીધીરે, ત્યારે અવની સઘળી ખીધીરે;
નાડા જન સૌ પામી ત્રાસરે, કો નઆવે સદાશીવ પાસરે.
ઘણું ક્રોધ્યા કેસાશનો નાથરે, ડંશે દંત ને ઘસતા હાથરે;
શીવે જટા ગૂહી કરે ત્રાડીરે, ગીરી કેસાસ સાથ પછાડીરે.
થયો શબ્દ ભયંકર ભારીરે, તેથી ઉદય હવે એક વીરરે;
મહા દીર્ઘ પ્રચંડ તેનું રૂપરે, જટા તામ્ર વરાણુ અવપરે.
તેના પ્રચંડ બાહુ^૨ વિશાળરે, નેત્ર જાણે અગ્નિની જવાળરે;
અતિ દીર્ઘ ને દારૂણ દંતરે, જાણે વિશ્વનો કરશે અંતરે.
વિશાળ ભાળ જટા છે માથેરે, તીવ્ર આયુધ ધરીયાં હાથેરે;
અતી ક્રોધ્યા તે આણી શીશરે, ગગને જઈ પહોંચ્યું શીશરે.
કરી ક્રોધ ગર્જના વેગરે, જાણે આપ અપાડો મેઘરે;
આવી શીવને કીધો પ્રણામરે, સ્વામી હું સરખું કાંઈ કામરે.
તેનું વીરભદ્ર અભિધાનરે, તવ બોલ્યા શ્રી ભગવાનરે;
પછી શીવજી બોલે વચનરે, વીરભદ્ર દક્ષેના યજ્ઞરે.
જઈને ભાંગોને બળવંતરે, દક્ષ પ્રજાપતિનો કરો અંતરે;
એવાં વચન કહ્યાં મહાદેવરે, આલ્યો ગણુ લઈ આજા એવરે.

^૨ તેને એક હનર હાથ હતા.

મૌઠ પર્વત સરખી કાયરે, વાયુ વેગે ચાલ્યા જાયરે;
ભૂકંપાવતો કોધે આવેરે, કોને મનમહિ નવ લાવેરે.
જાણે પર્વત શીખરનું શુંગરે, એવું દૂરથી દીસે અંગરે;
આવ્યા દક્ષ યજ્ઞની પાસરે, જોઈ જન* સૌ પાપ્યાત્રાશરે.
સૌ સેવક ને ક્ષત્રુને મારયારે, જન નાસે ને નેત્રે જળ ધારારે;
મંડપના સ્થંભ પાડી નાખ્યારે, ક્ષત્રુ ચારું ગૃહીને પછાડ્યારે.
મુનિ માત્રને દીધો મારરે, સહુ નાઠા તોણી વારરે;
છત્રીશ રાજ કુળના જન સર્વરે, નાઠા તણને મનના ગવરે.
દેવતા સહુ નાઠા જાયરે, પુકે શીવગણ સહાવા ધાયરે;
કુંકુભિ આદે વાજિત્ર સૌ શેડયારે, ઉપવીત કૃષી કરાં તોડયારે.
કટી ભાંગી ભેરી નફરીરે, ઉપસ્કર નાખ્યાં સર્વ વેરીરે;
કરી ધૃતની ધારા ખાંડીરે, યજ્ઞ પાવકે જ્વાળા છાંડીરે.
સ્વરૂપ† જુદું ધરીને હણીરે, નાઠો અગ્નિ ચલાવી ચારીરે;
ધર્મરાયે વાયસ ધરી દહરે, યમ વૃંદશું નાઠા નેહરે.
કાકીડો થઈ જઈને કુમરે, ભારદ્વાજ પક્ષિ થઈ ચાલ્યા ઘેરરે;
કોઈ મોર, કોઈ સનું રૂપરે, ખગખગ ચાતક થઈ રહ્યા ચુપરે.
હુત દ્રવ્યનાં ભાગ્યાં પાત્રરે, કો રહી ન શક્યો સાણ માત્રરે;
મંડપ નાખ્યો ઉડાડી આકાશરે, ત્યાં સૌ કરે નાશનાશરે.
શુચિ સવ કરથી ખેંચી લીધોરે, અતીશે માર સૌને દીધોરે;
કષિ ભૂગુની મૂછ ને ડાઠીરે,† વીરભદ્રે ઝાલી ઊપાડીરે.
ગુરૂ આચાર્ય, પુરોહિત કુખ પામેરે, કુખી કીધા નરને નામેરે;
પુષ્પાનું મુખ ગૃહી પાડ્યા દંતરે,‡ ઘણા સુભટને આણ્યો અંતરે.
ભગદેવનાં કાઠયાં લોચનરે,|| શુકેતના¶ શ્રવણ કીધા છેદનરે;
કોના પગ ને કોના હાથરે, ઝાલી પછાડ્યા પૃથિવ સાથરે.
જૂએ પાછા ફરી સૌ નાસેરે, આવ્યો વીરભદ્ર પ્રભવપતિ પાસેરે;
દક્ષનું મસ્તક** ચુંટી અગ્નિ ગું કીધુરે, કેશ પકડીને હાથમાં લીધુરે.

* પ્રાચીનખર્દિ રાજ જીવે છે તેથી ચોરની તો ધાસ્તી નથી, તે છતાં આ ધૂળ ક્યાંથી ઉડે છે, એ પ્રમાણે સૌ માણસો અનેક તકો કરે છે.

† અહિંથી માંડી બે કડી સુધીમાં લખે છે કે જુદું જુદું રૂપ લઈ દેવતા નાઠા, તે જુદાં જુદાં રૂપ ધરવાની મૂળમાં વાત નથી.

‡ ભૂગુએ દાઢી અને મૂછપર હાથ નાંખી હાંસી કરી હતી તેથી તેની દાઢી મૂછનો નાશ કીધો.

§ પુષ્પાદેવ મહાદેવને જોઈ દક્ષની સભા વચ્ચે દાંત દેખાડી હસ્યો હતો તેથી તેના દાંત પાડી નાખ્યા.

|| દક્ષે સભા વચ્ચે નિંદા કરી ત્યારે ગાંખના અણસારાથી બગે સૂચના કરી હતી.

¶ શુકેતના કાન કાપ્યાની વાત મૂળમાં નથી.

** દક્ષનું મસ્તક શસ્ત્ર અસ્ત્રથી કપાયું નહિ, તેમ તેની ચામડી પણ કપાઈ નહિ ત્યારે યજ્ઞમાં ગળું દાખી પશુને જેમ મારવામાં આવે છે, તેમ મારી નાખ્યો.

શીર નાંખ્યું અગ્નિકુંડ માંહેરે, તવ હાહાકાર સર્વત્ર થાયરે;
એવો વીરભદ્ર શીવનો અંશરે, સઘ કીધો યજ્ઞ વિધ્યંસરે.
વીરભદ્રે કીધો એમ ઘાણરે, સતી નાશ કોધથી જાણરે;
અતી કરતાં એ ત્યાંહિ અનર્થરે, વારવાને ન કોઈ સમર્થરે.

વળણ.

વારવાને સનર્થ કો નહીં, સાંભળો પરીક્ષિત રાયરે;
એકવાર જાણો શ્રી હરી, હવે પુર્ણ પંચમોધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અનુર્થસ્કંધે પંચમો-
ધ્યાયઃ ૧૧૫૥

અધ્યાય ૬ છે.*

કડવું ૬ કું-રાગ વેરાડી.

વેદવ્યાસ સુત વદતા વાણી, સાંભળો પરીક્ષિતરાય;
વીરભદ્રે યજ્ઞ ભાંગ્યો, હાહાકાર ત્યાં થાય.
અમર માત્ર ને મુની સર્વે, નાઠા ગણ ગાંધર્વ;
સોમ સૂર્યવંશી રાજ નાઠા, મુકી મનના ગર્વ.
સહસ્ર અડચાસી મુનીવર સાથે, અમર સહુ કો જન;
ટોળે મળીને સર્વકો આવ્યા, શીમ્ભિ પ્રભસદન.
પ્રભા ચરણે નમીને દેવો, સ્તુતિ કરે છે અપાર;
દક્ષ યજ્ઞ, સતીનું વૃતાંત, જેથી દુભાયા ત્રીપુરાર.
પિતામહ શરણે રાખો હવે, આવ્યો અમારો અંત;
ત્રેલોક્ય સઘળું પ્રલય કરશે, કોપ્યા શ્રી ભગવંત.
તવ પ્રભાઈના આસનથી ઊડ્યા, સાથે દેવ સભાય;
સુરીનર મુનિવર સાથે લઈને, ગીરી કૈલાસે જાય.
મનોહર રચના સુંદર શોભે, મણિમય ગીરિ કૈલાસ;
ચીત્રભુવન ગોખ સ્તંભ જળીયાં, રત્ન જડીત અવાસ.
જડીત કંઠેરા, રમ્ય ઝરૂખા, શોભે મેડી માળ;
સ્ફટિક માણી હીરા મુક્તારૂળ, દીસે ઝાકઝમાળ.
પંચરંગી ધ્વજ પતાકા, કેનક કળશ ચળકાર;
પંચ શબ્દ કુંદૂલી ગર્જના, શંકરજીને દાર.
વન ઉપવન વાટીકા સુંદર, વૃક્ષ અપરિમિત સાર;

* આ છઠ્ઠા અધ્યાયમાં દેવતા સંવિત ગણાઈએ શંકર પાસે જઈ દક્ષાદિકના જીવિતની આદરથી સાંવના કરવાનો કથા પ્રસંગ છે.

† પ્રભા અને જગતના આત્મા નારાયણ ગ્યાવા ભવિષ્યને જાણી પ્રથમથીજ નહોતા ગયા.

પ્રકુલિત કુમોદિની ને, મધુરજ માણે વાર.
વાપી કૂપ સરોવર મનોહર, ભરીયાં ખાચે લેહેર;
પ્રકુલિત પુષ્પ ને ફળ ફળેલાં, ભ્રમર કરે ગુંગર.
મધુર કોકીલા શબ્દ સોહાવે, ખગખગ સારસ હંસ;
શીતળ વન શોભા છે સઘળે, દીસે શંકર અંશ.
અમર માત્ર ધ્રુવે નિત વસવા, એવી સુંદર વાડી;
ધનદ કુબેર યક્ષગણુ શીવના, રમતા દહાડી દહાડી.
અનેક પાર્વદ સેવા કરતા, શ્રી શંકરની પાસ;
જેના નામથી જન્મ કોટીનાં, દારૂણ અધનો નાસ.
ત્રિશુળ ધારી શ્રી ત્રિપુરારી, વ્યાધાંબર આસન;
જટા જૂટ ગંગા અર્ધાંગે, બેઠા પંચવદન.
શંકર પોતે બેઠા સુંદર, શીતળ વટને ધાય;
ચંગ મૃદંગ ઊપંગ નાદ, પ્રભુ આગળ તાંડવથાય.
ઋષિ નારદજી ગાન કરે છે, વીણા લઈને હાથ;
બેઠા છે જ્યાં સ્વામિ સદાશીવ, ઉમયા કેરા નાથ.
તેણે સમે ત્યાં પ્રજ્ઞા આવ્યા, સાથ સુરીનર સર્વ;
શ્રી શંકર પોતે ચરણે નમીયા, મૂકી મનના ગર્વ.
ઋષિ દેવતાએ વંદિત, વદે વચન પ્રજ્ઞાય;
આ અમર માત્ર આદે ઋષિ, સૌની કરવી શીવ રક્ષાય.
સ્તુતિ અપરિમિત બોલે પ્રજ્ઞા, વદે મુખે ઉચ્ચાર;
કર્પૂર ગૌર કૃપાનિધી શંકર, કો નવ પામે પાર.
પંચ વદન પાવન ઉપમા, આઠવાને તે ગજ ચર્મ;
રૂંઠ માળ ને ચંદ્ર ભાલે, એવા શીવ પરપ્રજ્ઞ.
હાક હમર પિનાક પાણી, અનાથ રક્ષક શર્ણુ;
કૃપાનિધીની દયાધકી, સૌ વિઘ્ન જાણે આવાણુ.
દક્ષ પ્રજાપતિ યજ્ઞ, સતીની, પ્રભુ તમે જાણો વાત;
વીરભદ્ર ગણે આવીને ત્યાં, કીધી મહા ઉત્પાત.
ધ્વંસ યજ્ઞનો કરીને પછી, છેલ્લું દક્ષનું શીશ;
કૃપાનિધિ અમ વિનતી સુણીને, આજ ઉતારો રીશ.
તમે ત્યાં પધારો સ્વામી તો, યજ્ઞ સંપૂર્ણ થાય;
દક્ષ પ્રજાપતિ ઉઠે તમથી, સ્વામિ બીજો ન ઊપાય.
ભોળા છે પ્રભુ દયાળુ છે, અતીશે રીશ ન ધરવી;
યજ્ઞ દક્ષનો પૂર્ણ કીજે, પ્રભુ સાર અમારી કરવી.
માનુભાવની અવગણના કરી, તો તેવું પામ્યો ફળ;
ઊઠો હવે અવિનાશ, ત્યાં છે ભાગ તમારા સકળ.

† એ વડ સો યોજન ઉંચો, પોણીસો યોજનના ઘેરાવવાળો,
ફરતી અચળ હાયા કરનારો, પક્ષિયોના માળા વિનાનો અને
તાપ રહિત છે.

એવી અપરિમિત સ્તુતિ કરીને, સુર, અજ નમીયા પાય;
તવ શીવજીએ ક્રોધ તજ્યો ત્યાં, જ્યજ્ય શંભુરાય.

વળણુ.

જ્યજ્ય શ્રી શીવજીતાણી, સૌ અમર મુનિ ગુણુ ગાયરે;
શ્રોતા બોલો શ્રી હરી, થયા ચતુર્થના છ અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે ચતુર્થસ્કંધે પાઠો-

ધ્યાયઃ ૧૧૬૧

અધ્યાય ૭મો.*

કણ્વ ૭ મુ-રાગ સામેરી.

વ્યાસ નંદન ઊચરે તે, સાંભળો અભિમન્યુ તંત્રે;
પ્રજ્ઞા પ્રત્યે વાણી વદે, પરિપ્રજ્ઞ પંચ વદંત્રે.
મહાદેવ કહે તમે આવ્યા માટે, હું આણું ત્યાં હિરે;
નિશ્ચે જાણો તમ વચનથી, ક્રોધ તજ્યો મેં આદિરે.
ભોળાશંકર વદે વાણી, દયા આણી ધરિરે;
હવે શ્વશુર દક્ષના ઉપરથી, ઉતરી મારી રીશરે.
ચોગ્ય હું મેં દીધો સર્વને, હવે કરશું ક્રોધ ઉપાયરે;
દક્ષ સ્વમુરતું હવે, બેઠાડાનું શીર થાયરે.
અન્ય દેવોને દેવ વૈધજી, કરશે શારા અંગેરે;
ભૃગુને બેઠાડાની દાઢી મુજ, તેથી શોભશે સંગેરે.
પછી શિવજી ઊઠિયા, ત્યાંથી પ્રજ્ઞા સાથે દેવરે;
દક્ષ પ્રજાપતિના યજ્ઞ સમીપે, આવીયા મહાદેવરે.
તવ દક્ષ પ્રજાપતિની ચોખીતા, સામી આવી સ્ત્રીજનરે;
અર્ધ આરતી સ્તુતી પૂજન, કરે ભાવે સ્તવંત્રે.
સકળ સુંદરી સાથ મનમાં, ધરી અતિ ઊમંગરે;
પંચામૃતથી પ્રક્ષાલન કરીને, પૂજિયું શિવસિંગરે.
મહારાજ તમે વહાલા સગા છે, અમારા સૂપાત્રરે;
કૃપા કરો મુજ સ્વામી ઊઠે, મહિમા રહે જામાત્રરે.
તવ કૃપા કીધી શંભુએ, ત્રૂંધ્યા દયાનિધિ ધરિરે;
દક્ષ પ્રજાપતિને જીવાડ્યો, ચોડી અજનનું શીખરે.
અમૃતના અભિશેક દતાં, ઉઠ્યો તેણી વારરે;
તેણે સમે તે યજ્ઞ સાંનિધ્ય, હવે જ્ય જ્યકારરે.

* આ સાતમા અધ્યાયમાં ભગવાન પ્રકટ થતાં દક્ષ અને
સદાશિવ વગેરેએ તેમની સ્તુતિ કરી અને તેમણે દક્ષ પાસે
યજ્ઞ શરૂ કરાવ્યો તે કથા પ્રસંગ છે.

ભૃગુઋષિને અન્ન કેરી, આપી ડાહી મૂછરે;
શોભા રાખી સર્વની, શંકરે કીધા ઉચરે;
ભગદેવને અન્ન નેત્ર આપ્યાં, પૂજાને અન્ન દંતરે;
પ્રાણી માત્ર સર્વે કો ઉડાડીને, કરુણા કરી ભગવંતરે.
દક્ષ પ્રજાપતિ ઉડાડ્યા ત્યાં, જ્ય જ્ય શબ્દ બોલાયરે;
નિદ્રા તણને જાગીએ તેમ, સૌ જન બેઠા થાયરે.
મહાદેવને ચણું નમ્યા સૌ, તણ મનનો ગર્વરે;
સ્તુતિ ઘણી મુખ ઊચરે, સન્મુખ રહીને સર્વરે.
દક્ષ પ્રજાપતિએ સ્તુતિ કીધી, સંતોષ્યા રવ જાત્રરે;
અપરાધ ક્ષમા કરો સ્વામી અમારો, ત્યારે શિવ રીઝ્યા તત્રરે.
પછી શિવજીને ભૃગુ ઋષિ, સ્તુતિ કરી નમ્યા ચારુરે;
તમ પાર કો પામે નહીં, ધન્ય પ્રભુ અશર્ણુશર્ણુરે.
પુણ્ય વરસે તહિ અંતરિક્ષથી, વિચિત્ર વૃષા ધારરે;
પછી યજ્ઞ કીધો ચાલતો, પ્રભુ ગુડ્યા શ્રી ત્રિપુરારે.
ભૃગુએ હોમ કર્યો શ્રુતિ મત્રે, કુંડ વેદી માંદિરે;
ધ્યાન ધર્યું પરબ્રહ્મનું, એકાગ્ર ચિત્તે ત્યાંયરે.
શ્રી હરી પૂર્ણાહુતિ સમે, કુંડમાં પ્રગટ્યા એવરે;
પુણ્ય વૃષ્ટિ હવી ગગનથી, હરખ્યા સુરીનર દેવરે.
શંખ ચક્ર ગદા પદ્મ, દક્ષે દેહ પરમ નિધાનરે;
ચંદ્ર જેવી કાંતીવાળા, શોભે શ્રી ભગવાનરે.
વક્ષસ્થળમાં લક્ષ્મી શોભે, વનમાળા ઉર ધારીરે;
સૂર્ય જેવો કીરીટ શોભે, પધાર્યા દેવ મુરારીરે.
ત્યાં શિવ પ્રજ્ઞા દક્ષ અમરે, સ્તુતિ કીધી અનંતરે;
દક્ષ પ્રભુ સંતોષ્યા, સાક્ષાત શ્રીપરબ્રહ્મરે.

હૃદય વચન:-

ત્રણ અવસ્થા રહિત પ્રભુશ્રી, માયાથી સ્વતંત્રરે;
રાગ દ્વેષાદિકથી મોકળા, નમું એવા શ્રી ભગવંતરે.

ઋતિવર્જ વચન:-

ઉપાધિ માયા રહિત હે પ્રભો, ન જાણીએ તુજ તત્ત્વરે;
ધર્મ વેદના પાલન કર્તા, એવા નમું શ્રી ભગવંતરે.

° ભગ દેવતા પોતાના યજ્ઞ ભાગને મિત્ર દેવતાની આં-
બોધા દેખશે એમ મૂળમાં છે.

† લોટ ફાકનાર પૂષા દેવ યજ્ઞમાનના દાંતોથી ખાશે;
ને દેવતાઓ કે જેણે મને ઉચ્છિદ્ર ભાગ આપ્યો તેઓનાં અં-
ગ સંધાર્ષ જશે, પણ જેઓનાં અંગનો નાશ થઈ ગયો છે,
તેઓની બાહેતું કામ અશ્વિનીકુમારની બાંહેથી ચાલશે; અને
હાથનું કામ પૂષા દેવના હાથથી ચાલશે; એ પ્રમાણે તે સર્વને
સારા કરવાનાં વરદાન તો મૂળ ભાગવતમાં કૈલાશમાંજ દીધેલાં
છે એમ જાણવું છે.

‡ ત્રણ કપાલ પર રંધાએલો પુરોહિત વિષ્ણુના ઉપદેશ-
થી હોમ્યો.

મહાદેવ વચન:-

હે વરદ! પૈરાગ્યવાન છતાં, મુજને કહે આ લોક પ્રખરે;
અનુગ્રહ તું કરે સદા, હું નમું શ્રી ભગવંતરે.

ભૃગુ વચન:-

ગહન ગતિ છે તુજની, કોઈ પ્રાણી ન પ્રીછનારરે;
ભક્તના પ્રિય હે સખા, કર કૃપા તું આ વારરે.

પ્રજ્ઞા વચન:-

માયાથી વિરક્ત પ્રભુ તું, જડ જંગમથી દૂરરે;
સર્વ પદાર્થનો તું આધિષ્ઠાતા, તું મુરનો પણ મુરરે.

ઈંદ્ર વચન:-

જગત પાળક દૈત્ય નાશક, પ્રૌઢ આયુધ ધારીરે;
અણભુજવાળા હે અચ્યુત, નમું તુને દેવ મોરારીરે.

સ્રી વચન:-

તુજ પૂજનાથ પ્રજ્ઞાજીએ, યજ્ઞ કીધો ઉત્પન્નરે;
કમળ જેવી દ્રષ્ટિથી કર કૃપા, શિવે કીધો યજ્ઞ પતંતરે.

ઋષિ વચન:-

નિર્લેપ કર્મ રહિત પ્રભુ, તમે છો લક્ષ્મિના નાથરે;
આદર કરી કૃપા કરો, બ્રહ્મા અનાથનો હાથરે.

સિદ્ધ વચન:-

માયાના દાવાનળથી, બળતો આ જીવ ઉગારરે;
અસારસંસારસાગરમાંથી, પ્રભુ તું ભવ પારઉતારરે.

દક્ષ સ્રી વચન:-

કૃપા કરો લક્ષ્મિપતિ, તુજ શોભાનો નવ પારરે;
મુસ્તક વિના નવ અંગ શોભે, શોભે ન યજ્ઞ આ વારરે.
સર્વે સભાસદ બોલ્યા, તું ટાળ્ય ક્લેશ કંકાસરે;
આ માયિક શરીર પ્રગટ્યું, કર અજ્ઞાનનો નાશરે.
પછે વિદ્યાધર ગાંધર્વ સર્વે, બોલે સ્તુતિ વચનરે;
વેદ અગ્નિ દેવ યોગેશ્વર, કરે હરિતાણું કિર્તનરે.
એમ સર્વે સભાજને કીધી, સ્તુતિ તોણી વારરે;
નતિ નતિ વચન કહ્યાં, ગાયા ગુણ જુગદ્ધારરે.
યજ્ઞ રૂળ સૌએ પરમેશ્વરને, † અર્પ્યું તોણી વારરે;
હરિ હર પ્રજ્ઞા ત્રણે એક છે, અંતર નથી લગારરે.

* ઋતિવર્જ, સભાસદ, ભૃગુ, ઈંદ્ર, મહાદેવ, ઋષિવર્જ, પ્રજ્ઞાજીની સ્ત્રિયો, ઋષિયો, સિદ્ધ લોકો, દક્ષની સ્ત્રી, લોકપાત્ર, યોગેશ્વરો, વેદ, અગ્નિ, ગાંધર્વો, વિદ્યાધરો, પ્રાહ્મણો, અને મૈત્રેય, આદિ સર્વેએ ત્રિસાર પૂર્વક જુદી જુદી રીતે પ્રભુના ગુણની સ્તુતિ કરી છે.

† વિષ્ણુએ દક્ષને કહ્યું કે અમે ત્રણે દેવ એકજ છીએ, જેમ માથું શરીરથી જુદું નથી તેમ અમે ત્રણે જુદા નથી, અમ લોકો જુદા માને છે.

દિલીપ આણી લેખશે, મન વિષે અંતર જેહરે;
સ્વર્ગ સુખ વૈકુંઠ પદવી, મોક્ષ ન પામે તેહરે.
તીર્થ વ્રત ને યજ્ઞ જય તપ, આચરવું જે ધર્મ રે;
તે સમર્પણ સૌ કરો પ્રભુને, સાધન સેવા કર્મરે.
દક્ષ^૦ યજ્ઞ પરિપૂર્ણ હવે, સહુ પોહોતી મનની આશરે;
વરદાન આપી દક્ષને, હવા અંતર્ધ્યાન અવિનાશરે.
અમર મુનિ સૌ આજ્ઞા માગી, સ્વસ્થાનક પર જાયરે;
રાજા રાજકુલી છત્રિશ તે, નિજ નગરે પોહોત્યાયરે.
દક્ષયજ્ઞની વાર્તા કરતા, પ્હોંચ્યા સહુ નીજ દશરે;
વિષ્ણુ શંકર દેવતા સૌ, પ્રજાપતિ અમરેશરે.
તવરાય પરીક્ષિતમત્ર પુછેછે, કહો શુક મુનિજનરે;^૧
દક્ષપ્રજાપતિ ફેરા યજ્ઞમાં, સતિએ અપાવ્યું તંતરે.
શરીર તજી પછી શ્રી સતીએ, કયાં ધર્યો અવતારરે;
તવ શુકદેવજી વાણી વદે છે, રાય મુણો વિસ્તારરે.
સતીનું રીષ્ટ મુણી શંકર, કૈલાસ વનમાં એવરે;
ગંગા સાંનિધ્ય ઉત્તર તપસું, બેઠા શ્રી મહાદેવરે.
હિમાચળગિરિ ફેરે ભુવને, સતીએ કીધી અવતારરે;
તેઓ તપકરે છે હિમગિરિવિષે, ભજન શ્રી ત્રિપુરારે.
શિવજીએ નિજ મન વિષે, કંદર્પ કીધો દહનરે;
ત્યાં રતીને વરદાન આપ્યું, મલુ પંચવદનરે.
હિમાચળે સ્વયંવર કરીને, માંડયો સતીના વિહિવાયરે;
નારદ ઋષિએ જઈ શિવને, કીધો સૌ મહિમાયરે.
હિમગિરિધર જઈ નારદે, ગુણવર્ણ્યા શિવના અનેકરે;
મહાદેવજીએ જનમાં તેડયા, સુરમુનિ કરીને વિવેકરે.
સભા કરીને બેઠા શંકર, મલુ પોતે ભગવાનરે;
જેને જેવી યોગ્યતા છે, તેને તેવું દિધું માનરે.
મહાદેવ વરધાડે ચડયા, શોભા કહા નવ જાયરે;
ગિરિ હિમને મંડપે આવ્યા, શોભા સહિત શિવરાયરે.
મૈનિકા આવી પોંખવા, તે હિમગિરિની નારરે;
જામાત્ર દીઠો રૂપે યોગી, વૃષભપર અસવારરે.
ભજન પામી સુંદરી તવ, શિવે દિવ્ય ધરણું રૂપરે;
તવ આનંદ આણી પોંખીયા, કૃપાનિધિ શંકર ભૂપરે.
મંડપમાં ગિરિજા પધરાવી, મળિયા હાથો હાથરે;
અમર ઋષિ ગાણવંદ સર્વે, હસ્યા તે મન સાથરે.

^૦ એ પ્રમાણે દક્ષે વિષ્ણુ આદિ તમામનું પૂજન કરી સર્વને વિદાય કીધા.

^૧ મૂળ ભાગવતમાં આ પ્રસંગ સંક્ષેપમાં છે.

ત્યાં હિમાચળે હર્ષ ધરીને, આપ્યું કન્યાદાનરે;
પેહેરામણી અતિ કરીને, સંતોષ્યા ભગવાનરે.
અર્ધાંગે પાર્વતિ ધરીને, શિવે માગી આજ્ઞાયરે;
ગિરિ હિમ વળાવી વળ્યા, પછી શિવ કૈલાસે જાયરે.
વિવાહ હવે વિધિયે કરી, શિવજી આવ્યા નિજ ધામરે;
મુનિનર મુનિને આજ્ઞા હવી, સૌ ગયા પોતાને ધામરે.
યાચક ભક્ત - સંતોષિયા, સર્વેની પુરી આશરે;
જય જય શબ્દ કુસુમ વૃષ્ટિ થાય, શોભે ગિરિ કૈલાસરે.
શુકદેવ વાણી ઊચરે, સાંભળો પરીક્ષિત રાયરે;
નરનારી શ્રવણે ધરે, પવિત્ર દક્ષની કથાયરે.
પ્રજાપતિનો યજ્ઞ અને, રુદ્રનો વિહિવાયરે;
એકાગ્ર ચિત્તે સાંભળે જીવ, તેનાં પાતક જાયરે.
ધર્માર્થ કામ ને મોક્ષ પામે, વૈકુંઠ પ્રાપ્ત થાયરે;
નવસે નવાણું તીર્થ નિજ, ભુવનમાં બેઠાં નહાયરે.
તવ શ્રી સૂતપુરાણી પ્રત્યે, પૂછે શોનક મૂન્યરે;
મુણો મલુ હું પુછું તમને, વાત રહી મુજ મનરે.
શિવની પત્નિ સતી જેણે, પ્રજાળી યજ્ઞમાં કાયરે;
ગિરિજા, પાર્વતી, નામ એમનાં, કારણ શું કહેવાયરે.
સુત પુરાણીક બોલીયા, સાંભળો શોનક મુનિરાયરે;
પર્વત કેરી કન્યા માટે, પાર્વતિ નામ ધરાયરે.
વળી પર્વતનું નામ અવર છે, ગિરિ એવું અવિધારરે;
ગિરિની તનયા માટે ગિરિજા, શાસ્ત્ર તણે અનુસારરે.

વાળણ.

શાસ્ત્ર તણે અનુસાર નામ છે, ગિરિતનયા આદે સહી;
અનુર્થસ્કંધ શ્રી ભાગવતની, સમાધાય કથા કહી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અનુર્થસ્કંધે સપ્તમે-

ધ્યાયઃ ૧૭૭

અધ્યાય ૮ મો.*

કલ્પું ૮ મું-રાગ આશાવરી.

સુત પુરાણીક વદે વાણી, સાંભળો શોનક ઋષિ;
પરીક્ષિતને કથા કહેવા, શુક મુનિ મન દયા વરી.

^૦ આ આઠમા અધ્યાયમાં સાવકી માતા વચનથી ખુવને કોષ અદ્યો તેથી વનમાં જઈ તપ કરી ભગવાનને પ્રસન્ન કર્યા તે કથા છે.

પ્રજાપતિના સુત સનકાદિક,* રહ્યા જોગી જેહ;
વળી અધર્મથીં ઊપન્યાં, જે દંભ માયા દેહ.
તેના પરિવાર હવે ખડુ, તું સાંભળ પરીક્ષિત રાય;
સ્વાયંભુવ મનુના સુત જે બે, તેની કહુરે કથાય.
જ્યેષ્ઠ તન કેરું શુભ કહીએ, મિયત્રત રાજા નામ;
કનિષ્ઠ ઉત્તાનપાદ તપ, સહાય જેને પૂરણકામ.
ઉત્તાનપાદ રાયને સુંદર, શોભિત છે બેનાર;
એક સુરુચિ, બિહુ સુનીતિ, કરે સ્વામીની ભક્તિ અપાર.
સુરુચિ ઉપર પ્રેમ ઘણો વળિ, રાજાનું ખડુ માન;
સુનીતિ અળખામણી, તેનું કહ્યું ન સાંભળે કાન.
ઉભય સ્ત્રી સેવે સ્વામીને, આનંદ અનુદિન;
શ્રી જગદીશ કૃપાથી બેઠને, હવે એકેકો તન.
રૂપે સુંદર મહા મનોહર, જેવા શોભે કામ;
ખન્ને પુત્રનાં રાયે ધ્રુવજી ને, ઉત્તમ ધરિયાં નામ.
એક સમે રાયને બોલે બેકો, અપરમાતાનાં તન;
તેણે સમે ધ્રુવ પ્રત્યે વદે, સુનીતિ માત વચન.
વસ્ત્ર અનુપમ અંગ ધરાયી, પહેરાયો શાશુગાર;
કુંવર સજ કરિને માતાયે, મોકલ્યો રાજસભા મોઝાર.
તેણે સમે મહીપતિને બોલે, બેઠા રમે છે બાળ;
ધ્રુવજી આવી તેની પાસે, બેઠા જઈ તત્કાળ.
ભૂપતિને મન બેઠું સરખા, સીધા ઉછંગે તાત;
એવું જોતાં આવી સુરુચિ, જ્યેષ્ઠ પુત્રની માત.
કોધથી તિરસ્કાર કરીને, ઝાલ્યો ધ્રુવનો હાથ;
ઉછંગથી અળગો કર્યો, દબે સભા સહુ સાથ.

સુરુચિ વચન-

મહિપતિને ઉછંગે બેસવા, ચોગ્ય તું કયાંથી કુમાર;
અમ જે મંદભાગિણી માતાના, ઉદરે પામ્યો અવતાર.

* સનકાદિક, નારદ, ઋષુ, હંસ, અશ્વિન અને વતિ એટલા બ્રહ્માના પુત્રો નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી રહ્યા એટલે તેઓએ ગૃહસ્થાશ્રમ કર્યોજ નહિ.

† અધર્મથીં સ્ત્રી મૃપાથી દંભ અને માયા એ બે સંતાન થયાં; તેને સંતાન વગરનાં નિર્જનિએ રાખ્યાં. એ દંભ અને માયામાંથી લોભ અને શંકતા ઉત્પન્ન થયાં; અને તે બેમાંથી ક્રોધ અને હિંસા ઉત્પન્ન થયાં. ક્રોધ અને હિંસામાંથી કલિ અને દુરસ્તિ એવા નામનાં ભાષ બેઠેન ઉત્પન્ન થયાં; કલિએ દુરસ્તિમાં ભય અને મૃત્યુ એવા નામનાં બે સંતાન ઉત્પન્ન કર્યાં. તે બેમાંથી નરક અને તીવ્ર વેદના એ બે સંતાન ઉત્પન્ન થયાં.

‡ સાવકી મા.

§ મૂળમાં ધ્રુવને રાજાએજ બોલે બેસવા દીધો નથી એમ છે.

|| ધ્રુવનો હાથ ઝાલી બોલેથી સુરુચિએ અળગો કર્યો એ કથા મૂળમાં નથી.

તે માટે આધિકાર નહિ, કેમ બેઠો રાયને બોલે;
એમ અપરમાતા ધ્રુવજી પ્રત્યે, વાક્ય વાંકાં બોલે.
જેનું ધર્યું ઉછંગ બેસવું, તે તપકર જઈ મહાવન;
ઉગ્ર ધ્યાન ધરતાં ત્યાં તુજને, પ્રભુજી થાય પ્રસન્ન.
તુજને પ્રભુ વરદાન આપશે, કરુણાનિધિ શ્રી મોરાર;
તેણે સમે તું મારે ઉદરે, માગજે અવતાર.
મુજ ઉદર અવતાર ધરયાથી, ઠગશે સઘળા શોક;

શુકજી વચન-

ત્યારે તમે થાશે કુંવર, રાય બોલે બેસવા ચોગ્ય.
એવાં વચન સાંભળતાં ધ્રુવજી, પામ્યા દુઃખ અપાર;
હૃદય ભરાયું રાજકુંવરનું, નંચણે વહે જળ ધાર.
પછી ધ્રુવે આવી કહ્યું વૃત્તાંતક નિજ માતાને સંગ;
મુને અપરમાયે કીધો અળગો, ઝાલી મારું અંગ.
મુને ઉછંગથી ઉઠાડ્યો, જોતાં સભા સહુ વન;
દારણ વજના ઘા સરખાં, સાલે મુને તેનાં વચન.
મુજને કહ્યું વનમાં તપ કરિ, વશ્ય કર વિશ્વાધાર;
પ્રભુ રિઝવીને માગજે તું, મુજ ઉદર અવતાર.
ત્યારે બોલે બેઠા ચોગ્ય થાશે, એમ કહ્યું મુણ માય;
તે વચન બાણ મારા હૃદયામાં, સોસરાં નીસરી જાય.
પ્રથમ વાત કહી તે રૂડી, જે તપ કરો જઈ વન;
એ માર્ગે મળશે માધવજી, સ્વામી મધુસૂદન.
પણ એમ કહ્યું મારે ઉદરે, માગ્ય તું અવતાર;
તે મુજને સાલે છે માતા, દુઃખ હૃદયામાં અપાર.
તે માટે જાઉં તપે મા, ગંગા તટપર વન;
પૂર્ણ ખલ કરુણાનિધિ પ્રભુનું, ધ્યાન ધરું કરિ મન.
ત્યાં આવી મુને કરુણા કરશે, સ્વામિ શ્રીભગવાન;
પ્રભુ પાસે માગિશ હર્ષે હું, મનવાંછિત વરદાન.
કો પ્રાણીએ જન્મમાં દીકું, ન હોય તેવું આસન;
અવિચળ પદ માગીશ પ્રભુનું, એવું ધ્રુવ બોલે વચન.
એવી વાણી સુતની મુણતાં, માતાને પડી શાળાં;
તન લધુ વયમાં તપ ક્યમ જાયે, તું છે નાનું બાળ.
સાંભળ ધ્રુવ હું કહું તુજને, મુજને દુઃખ અપાર;
તુજ મુખ જોઈને છવુ છું, સુત તારો મુને આધાર.

* ધ્રુવને અપરમાતાએ અપમાન કર્યું તે બાબત મૂળમાં એમ લખે છે કે તે વાત તેણે ગામના માણસ પાસેથી સાંભળીને પછી તેજ પ્રમાણે તું કર એવી રીતે ધ્રુવને ઉપદેશ આપેલો છે, પણ શોક ક્યો નથી.

† માતાને ફાળ પડી તથા તેને વનમાં ન જવાને મા-તાએ જે જે શબ્દો કહ્યા છે તેમાંનો એક શબ્દ પણ મૂળમાં નથી.

મેં તુજને વન જાવા કુંવરજી, આજ્ઞા કેમ અપાય;
શત્રુ સર્વ આનંદ મહાલે, તે મુને મહા દુઃખ થાય.
લઘુવય હમણાં જોખન આવશે, પરાણી રાજ લાલા કરજે;
મતિ પાકી થાયે સુત વહાલા, ત્યારે તપ આચરજે.
કુંવર તેહ માને નહીં, કહે નિશ્ચે મારે વન જાવું;
ધ્યાન ધરું અવિનાશનું, મેં નવ રહેવાયે આવું.
એવું કહીને આજ્ઞા માગી, પાયે લાગ્યો ખાળ;
પંથ જાણ્યો વનતણે, તપ માંડવા તતકાળ.
વય પંચ વર્ષ મહાવન ચાલ્યો, ધ્રુવ વૈરાગ્ય મન આણી;
ત્યારે તેણે સમે મળ્યા ત્યાં, માર્ગમાં વીણાપાણી.
નારદ ઋષિએ ખડુ સમજાવી, પાછો વાળવા માંડ્યો;
ધ્રુવજીએ નવ માન્યું, પોતાનો પંથ જાણવા માંડ્યો.
એમ દહ મન દેખી નારદજીએ, દીધાં પ્રહ્લ ઉપદેશ;
દ્વાદશાક્ષર વિષ્ણુ મંત્ર ત્યાં આપ્યો ઋષિ નરેશ.
યોગધ્યાન સાધન સંભળાવ્યું, પરમેશ્વરનું રૂપ;
વૈરાટ સ્વરૂપ હરિનું વર્ણન કર્યું, કેવળ વૈકુંઠ ભૂપ.
નારદ કહે તું યમુના તટપર, વૃંદાવનમાં રહેજે;
યમુનાજીમાં સ્નાન કરી, પ્રભુકેરું સ્વરૂપ ચિત્ત લહેજે.
મંત્ર જાપ જપીને હૃદયમાં, ધ્યાન ધારણ ધરજે;
પરમેશ્વરપર કર આવારી, પ્રણામ હર્ષે કરજે.
ધ્યાન ધરતાં જમાણા પગને, અંગુઠે ઉભા રહીયે;
વિષય પંથે દ્રિયના સ્વાદને, તજિ હરિ શરણે જઈએ.
એ ધ્યાન માર્ગે થોડે કાળે, પ્રભુ નિશ્ચય તુને મળશે;
સંસાર દુઃખ દારણ કુલ્લત અઘ, તે સૌ જોતામાં ટળશે.
મેં ઉપદેશ કહ્યો સુત તુજને, તેમ તું કરજે તપ;
આર્જુથી મુકુટતક સ્વરૂપ જોઈ, જપજે પ્રભુનો જપ.
એવું જ્ઞાન, મંત્ર, ધ્રુવને આપી, નારદ હવા અંતર્ધ્યાન;
પછી ત્યાંથી આવીયા જાતે, ત્યાં ઉત્તાનપાદ રાજન.
અતિશૈ દુઃખ આણે મન મહીપતિ, કુંવર વિચોગે ત્યાંય;
નારદજીએ શોક સમાવ્યો, કહિને જ્ઞાન કથાય.
હ દેવઋષિ નારદજી, હું સ્ત્રીવશ વર્ત્યો આવાર;
મુકુમાર કુંવરને વન કાઢ્યો, થીક થીક મુજ અવતાર.
કુંવર નારદ કહે કુશળ આવશે, કરીને દેહ સાધન;
જેહ આસન કોણે ન ભોગવ્યું, તેહ પામશે તુજ તન.
એવું વચન સંભળતાં રાજ, પામ્યો હર્ષ અપાર;
મુનીતિ માતા આનંદ પામી, મુનિ વચન સુણી સાર.

* ઑં નમો મગવતે વાસુદેવાય. એ મંત્ર નારદે આપ્યો હતો.

રાય રાજ્યાસન પાળવા લાગ્યો, સહુ પ્રજા મુખકારી;
નારદ વચન વિચોગ શોક સમ્યો, હર્ષ પામ્યાં નરનારી.
પછી મુરચિના પુત્રને રાયે, આપ્યું રાજ્યાસન;*
દેહ સાધન કરવાને ભુપતિ, પોતે ચાલ્યો વન.
ધ્રુવે નારદના કહ્યા પ્રમાણે, ઊત્ર તપાં દહ કીધું;
તેણે ત્રૈલોક્ય ધ્રુવવા લાગ્યું, સુરપતિ મનમાં લીધું.
ઇંદ્રે આસન તજિને અપ્સરાં, મોકલી મધુ વનઆવી;
હાવભાવ અતિ કટાક્ષ કરે પાણુ, ધ્રુવ આગળ નવશવી.
પછી ઇંદ્રે ભૂત મોકલ્યા, ઘણા કરીને દેશ;
કારમી ધ્રુવની માતા કીધી, તેણે કર્યા ઉપાય અનેક.
અનેક પેર માયા દેખાડી માતા, રૂદન કરે કંઠસૂકે;
પાણુ દહ ધ્યાન ધરી ધ્રુવ બેઠા, તપ તાળી નવ ચૂકે.
એમ કરતાં ખટ માસ થયા, તપે ત્રિભુવન પામ્યાં ત્રાસ;
શુક કહે સુણ રાય પરીક્ષિત, ત્યાં પ્રગટયા શ્રી અવિનાશ.

વળણ.

ગરૂડ ચડી અવિનાશ આવ્યા, નિજ ભક્તની કરવા સ્થાયરે;
આતા બોલો શ્રીહરિ હવે, પૂર્ણ અબ્દમે અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અતુર્થસ્કંધે અષ્ટમો-
ધ્યાયઃ ૧૮૧

* આ રાજ્ય આપવાની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

† ધ્રુવના તપ માટે મૂળ ભાગવતમાં આ પ્રમાણે છે:-
તેણે પેહેલા મહિનામાં ત્રણ ત્રણ દિવસે બેર અને કોઠ
ખાધાં. બીજા મહિનામાં છઠ્ઠે છઠ્ઠે દિવસે પોતાની મેજે પરી
પોલાં ખડ અને પાંદડાં વગેરેનો આહાર કરી ભગવાનની પૂજા
કરી. ત્રીજા મહિનામાં નવમે નવમે દિવસે માત્ર પાણીનો
આહાર કરી એકાગ્ર ચિત્તથી ભક્તિ કરી. ચોથો મહિનો પણ
શ્વાસને છતનારા ધ્રુવે આરમે આરમે દિવસે વાયુનું બહાણું કરી
પ્રભુનું ધ્યાન કરતાં કાઢ્યો; પાંચમા મહિનામાં શ્વાસ છતીને
ભગવાનનું ધ્યાન કરતાં ધ્રુવ એકપગથી હાંની પેટે અડગ ઉભો
રહ્યો. સઘળી ઈન્દ્રિયો નિયંત્ર કરી ભગવાનના સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરતાં,
ભગવાન સિવાય બીજું કંઈ પણ તેના જોવામાં આવ્યું નહિ. એ
પ્રમાણે પરમાત્માનું ધ્યાન કરવાથી ત્રણ લોક કંપવા લાગ્યા.
ધ્રુવ જ્યારે એક પગે ઉભો રહ્યો ત્યારે જેમ વહાણમાં હાથી હોય
તે તરફ વહાણ નમી જાય છે તેમ પૃથ્વી ક્ષણે ક્ષણે ડાખી જમ-
ણી ડાલવા માંડી. એ પ્રમાણે પ્રાણનો રોષ ક્યો તેથી સર્વેના
પ્રાણ રંધાવાને લીધે લોકપાલ સાહત સર્વે લોકો ભગવાનની
પાસે ગયા.

‡ આ લીટીની નીચેથી ત્રણ કડીમાં જે ઇન્દ્રે અપ્સરા
આદિ ધ્રુવ પાસે મોકલ્યાં તે મૂળ ભાગવતમાં નથી.

અધ્યાય ૯ મો.

કંઠુ ૯ મું-રાગ રામગ્રી.

શ્રી શુકલ કહે સુણ રાજનંદ, મૈત્રેય વિદુરને કહે વચનંદ;
શુકલ શૌનકને કહે કથાયંદ, ઉગ્ર તપ કીધું ધ્રુવે વનમાહેંદ.

ચાલ

અત્યુગ્ર તપ કીધું વૃંદાવનમાં, પધાર્યા ભગવાન;
ગરૂડે ચડી ગોવિંદજી આવ્યા, ધ્રુવતણે સન્નિધાન.
છે મુકટ સુંદર મસ્તકે, શોભિત પિતાંબર અંગ;
અતુલ્યે આયુધ શોભે, શંખ ચક્ર ગદા સારંગ.
વિભ્યમાળા માણી મુકૂટ, જાણે વિદ્યુત ચળકાર;
શ્રીવત્સલાંચન હારમુક્તા, મનાહર શ્રીમુરાર.
ગરૂડ પક્ષી રમ્ય વાહન, ખેડા શ્રી વૈકુંઠનાથ;
અનેક સેવક સેવામાં, ઘણા ભક્ત છે હરિ સાથ.
તે ધ્રુવે પ્રગટ સ્વરૂપ જોયું, તવ કર્યા નમિને પ્રણામ;
પછી સ્તુતિ ધ્રુવે ઉચર્યા, મુખ ક્રેવળ હરિગુણગામ.
માત, તાતને, બંધુ સખા, પ્રભુ તમો સગાને વહાલા;
કૃપાળ દયાળ કૃશવ દયાનિધિ, સ્વામી દીનદયાળા.
હરિ સચરાચર તુજને દેખું, તુજ સ્થાવર જંગમ વાસ;
અચળ પદ તુજ ત્રિભુવનમાં, સઘળે વ્યાપક અવિનાશ.
લક્ષ ચૈત્યાસી જીવ તનું, વનસ્પતી ભાર અદાર;
ત્રીભૂવનમાં વ્યાપક તું ત્રીકમજી, સઘળે તારો વિસ્તાર.
સર્વ ભૂતમાં તું માધવજી, સર્વત્ર દેખું છું તૂજને;
અલ્પ માણી પામર જંતુ હું, કૃપા કીધી તે મૂજને.
ઘણી સ્તુતી ધ્રુવે કરી એમ, પછી હરિ ચર્ણુ ધૃત્યુ શીશ;
તવ પ્રભુએ કરૂણા કીધી, શિશ હાથ મુક્યો જીગદીશ.
મયા કરી માધવજી બોલ્યા, ધ્રુવ પ્રત્યે ભગવાન;
તુજને મનવાંછિત ઇચ્છા જે, ભાગ ભાગા પુત્ર વરદાન.
હૃદયે ચાંપી ઉછંગે ખેસાડી, વાત પુછે છે મોરારી;
ધ્રુવજીએ શ્રીપ્રભુની આગળ, વાત કહી વિસ્તારી.

* આ નવમા અધ્યાયમાં ધ્રુવે ભગવાનની સ્તુતિ કરી,
ભગવાન પાસેથી વર પામી ઘેર આવ્યા, ને પિતાએ આપેલું
રાજ ભોગવ્યું તે કથા છે.

† ધ્રુવે સ્તુતિ કરવાનો મનમાં વિચાર કીધો પણ કેમ કર-
વી તે જાણતો નથી, એમ ધારી શ્રીભગવાને ધ્રુવના કપાળમાં
દયાથી પોતાનો વેદરૂપ શંખ અડાડ્યો, તેથી તેની ખુદ્ધિ ઉઘડી.

‡ મૂળ ભાગવતમાં ભગવાન અંતર્યામિ હોવાથી જાણી
ગયા છે, અર્થાત્ ધ્રુવને કેહેવું પડ્યું નથી, ને પોતે પ્રગટ થઈ
તરત વરદાનજી આપ્યું છે એમ લખેછે.

દુર્વચન કહી અપરમાયે જાણેથી, ઉઠાડ્યો કર ગાલી;
તેણે કરી વૈરાગ્ય હવો મેં, સમર્થા શ્રી વનમાળી.
સ્વામિ જે આસન કોણે ન ભોગવ્યું, તેણે હરી મુને આપો;
સંસાર દાષ નડે નહીં, મારી દુર્મતિ સઘળી કાપો.
અંતર્યામિ શ્રીઅવિનાસી, હવે કરૂણા મુજપર કીજે;
તમારા ચરણે રાખો પ્રભુજી, અવિચળ પદવી દીજે.
તવ કૃપા કરી કરૂણા નિધિયે, ધ્રુવને અચળ પદ આપ્યું;
જન્મ મરણ સંસારતાણું દુઃખ, જોતાં માહે કાપ્યું.
રમ્ય મનાહર સ્થાનક અવિચળ, અગ્રે પર્વત મેર;
જે પાછળ ગૃહમંડળ તારા, નક્ષત્ર દે નિત્ય ફેર.
સમ ક્રપિ મુનિ સહસ્ર અઢ્યાસી, અમર દેવ ગણરાય;
તેહ અહર્નિષ તુજ પાસે ફરશે, એ તારો મહિમાય.
પછી* ગરૂડ ઉપર પોતાની વાંસે, ખેસાડ્યો ધ્રુવને અવિનાશી;
શ્રી વિશ્વનાથનાં દર્શન અર્થે, આવ્યા માધવ કાશી.
ગંગામાં શુદ્ધ સ્નાન કરાવ્યું, કરિ વિષ્ણુશ્વરનું પુજન;
હરિહરમાં અંતર નહિ સાધુ, જીએ વિચારી મન.
ચર્ણુ નચ્યો ધ્રુવ વિશ્વનાથને, તવ કરૂણા પ્રભુએ કીધી;
અવિચળ વર આપ્યો શીવજીએ, શુભ મતિ ધ્રુવને દીધી.
ત્યાં હરિહર ધ્રુવ આસન ખેડા, શોભિત રમ્યાસન;
તેણે સમે ધ્રુવભક્ત પ્રત્યે, બોલ્યા જીગદાવન.
હે પુત્ર તુથી અંતર નહિ મારે, એમ વદે જગતાત;
ભક્ત પ્રત્યે હું ભેદ ન આણું, તું સાચી માનજે વાત.
હવે ધ્રુવ તું જાને ફરીને, એકવાર નિજભુવન;
ત્યાં માત તાત તારે વિચારો, દુઃખ આણેછે મન.
સંતોષજે તું માતને જઈ, ભોગવજે પિતૃ રાજ;
છત્રીશ સહસ્ર વર્ષ તું રાજ કરશે, એમ બોલ્યા શ્રી મહારાજ.
માતુ સહિત તુને અવિચળ પદવી, હું આપીશ શુભ વચન;
ત્યાં નિત્ય મને સંભારે ધ્રુવજી, રખે વિસારે મુજને.
ત્યારે ધ્રુવજી કહે અમૃત આપ્યું, મુજ હાથ વિષે તમો જોડ;
હાથ આપેલી અમુલક વસ્તુ, ત્યાગ કરે કેમ તેડ.
તવ પુણ્યાનંદ કહે હે ધ્રુવજી, માન તું સત્ય વચન;
અવિચળ પદ આપિશ હું નિશ્ચે, તારું એહ આસન.
એણું કહી અભિશપ્ત કરીને, વળાવ્યો ધ્રુવનું રાજન;
તેવામાં પછી જોતામાં, હરિ હવા અંતર્યામિ.

* આ લીટીથી આરંભી ત્રણેની ૭ લીટીનું વચન મૂળ
ભાગવતમાં નથી.

† એ પ્રમાણે કહી ધ્રુવને વિદાય કીધા પણ ધ્રુવને રસ્તા-
માં ચાલતાં ખેદ થયો કે, હું ભગવાનને પામ્યા છતાં પણ મુ-

નિર્ભય થઈ પ્રુવ આવ્યા પૂરમાં, જોઈ હૃદયમાં રાણી રાયક
પ્રજા સંગાથે માત પિતા, સામા કુંવરને લેવા જાય.
પિતા ચાણે નર્યા પ્રુવજી, કર્યો માત ખેડને પ્રણામ;
જેટું ભુજ ભરિ ભાવે હૃદયે, વેહેચ વધામણી ઠામોઠામ.
ચાચક જન પ્રાણી સતોષ્યા, દુઢુભીતા સ્વર થાય;
પર્જન્ય થાયે પ્રુવતણા, રાજ સુતને ભુવન લઈ જાય.
પ્રુવે અપરમાતની સ્તુતિ કરી, ને ચાણે મૃકયુ શીશ;
તુજ કૃપાથી માણ મુજને, કૃપા હવી જીગદીશ.
પછી તપની વાત સહુ કહી વિસ્તારી, સુણી આનંદ પામે;
નામ લેતાં પ્રુવજી ભક્તનુ, દારણુ દુખડાં વામે.
ઘણા કાળ ઉત્તાનપાદ રાજ્યે, ચલાવ્યું રાજ્યાસન;
પછી રાજ્યાભિષેક કરી પ્રુવને, રાજ ગયા તપોવન.

વળણુ.

વન ચાલ્યા ઉત્તાનપાદ ભૂપતિ, તું સાંભળ પરીક્ષિતરાયરે;
કરજોડી કહે હરિદાસ વક્ત્રભ, ચતુર્થનો નવમો અધ્યાયરે.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે ચતુર્થસ્કંધે નવમો-
ધ્યાયઃ ૧૧૯

અધ્યાય ૧૦ મો.†

કડવું ૧૦ મું-રાગ સારિંગ-ચાલ દુકડી.

સુતપુરાણીક વદે વચન, સાંભળજો શીતક કષિનંન;
મૈત્રેય વિકુર પ્રત્યે ઉચરે, શુક કથા પરીક્ષિત ચિત્ત ધરે.
પ્રુવજીને ત્રુડા ભગવાન, અવિચળ પદ આપ્યું વરદાન;
પ્રુવને માકલિયા ભુવન, અંતર્યામી થયા મધુસૂદન.
પ્રુવજી આવિયા ભુવન સહી, મળિયો માતા તાતને જઈ;
પાણીગ્રહણ કર્યો વીહિવાય. પ્રીતે પ્રજાને પાળે રાય.
પ્રુવજીને હવા યુગ્મડું કમાર, ઘણી કૃપા કરી વિશ્વાધાર;
નિજ પિતાથી ચલાવ્યું ધર્મરાજ, પ્રજા સર્વનાં સીધ્યાં કાજ.

કિત પામી શક્યો નહિ; હું કે જે આજા પુણ્યવાળો છું તેથી
મૂર્ખપણના અભિમાનને લીધે રાજ્યપદરૂપે દુઃખ મારી લીધું.

જ્યારે રાજ આગળ ચાકરે વધામણી ખાધી ત્યારે
રાજાને વિશ્વાસ આવ્યો નહિ, છતાં નારદજીનાં વચન પર વિશ્વાસ
રાખી વધામણી ખાનારને દાર આપ્યો.

† આ દશમા અધ્યાયમાં પ્રુવે એકલાંચ યક્ષ નગરમાં જઈ
પોતાના ભાઈને મારનારા યક્ષોનો નાગકર્ણ ને રચા છે.

‡ પ્રુવજી શિશુમાર પ્રજાપતિની દીકરી બ્રમિને પરણ્યા હતા.

§ પ્રુવને કલ્પ અને વત્સર નામના બે પુત્ર થયા, ને વા-
યુની પુત્રી ઇલાને પરણ્યા, તેને પેટે ઉન્નક નામનો પુત્ર અને એક
રત્ન જેવી કન્યા અવતરી હતી.

એક સમે પ્રુવનો ખાંધવ* જોઈ, મૃગયા રમવા વન ચાલ્યો તોઈ.
સૈન્ય અપરિમિત સાથે પળ્યો, એવે યક્ષ સાથે તેને વનમાં મળ્યો;
ત્યાં અન્યોઅન્ય હવે સંગ્રામ, યક્ષ સંગાથે તેણે ઠામ;
ચુકે યક્ષ છત્યા બળવંત, પ્રુવનો ખાંધવનો કીધો અત.
તે થયો પ્રુવજીને સમાચાર, અપરમાતા ધરે દુખ અપાર;
સુણી સર્વ શોકાતુર થાય, હાહાકાર વર્ત્યો પૂરમાં.
અપરમાતા ને પ્રુવ ઘણું દુઃખ ધરે, રૂદન કરે જળ નૈણી ભરે;
સુત વિચોગે અપરમાતાય,† વૈરાગ્ય ધરી મહાવનમાં જાય.
તે દુઃખ પ્રુવજીને લાગ્યું ઘણું, નિજ ખાંધવ ને માતાતાણું;
મુજ બ્રાત હણ્યો યક્ષ વનમાં, માત વિચોગ સંસ્થા નવ જાય.
બ્રાત વિચોગથી મમ માત, શોક ધરે વનમાં દિનરાત;
પ્રુવજીએ કરી મન વિચાર, સૈન્ય સજ કીધું તેણીવાર.
પંચ શબ્દ દુઢુભી નિશાણ, સખળ સૈન્યબળ પ્રુવનુ જાણ;
યક્ષ લોકનું જ્યાં છે વન,‡ ત્યાં આવ્યા પ્રુવજી રાજન.
કોધે યક્ષ સાથે સૈન્ય સાંપ્રદ કર્યું, તેઓ સાથે મહા ચુક કર્યું;
નિજ ખાંધવનું પૈર લીધું રાય, યક્ષોને મન કોધ ન માય.
તેણે ચોપાસે ધરી ચુક કરે, સુરાતન મહા મનમાં ધરે;
યક્ષ સુભટ માયા કરે ઘણી, બેદ પ્રપંચ રચના આણી.
વ્યાધ સિંહ સાવજ દેહ થાય, મહિષ થઈ પ્રુવ સમિપે જાય;
કો પરજન્ય થઈ આવે મેહ, કોની પર્વત સરખી દેહ.
કો અગ્ની થઈ પ્રજળે ચોપાસ, પ્રુવ સૈન્ય પમાડે ત્રાસ;
ભૂત પ્રેત ભૈરવ ને વૈતાળ, સર્પ થઈ આવે તત્કાળ.
ખગ, મૃગ, જાણુક ને મંજાર, માયા યક્ષ કરે છે અપાર;
ક્ષણમાં ઉઘોત ક્ષણે અધિકાર, રૂપ ભયકરના બહુ માર.
રાય પ્રુવજીનું દળ હુતું બહુ, તે નાશ પામવા લાગ્યું સહુ;
ત્યારે પ્રુવજી કોધે ચડ્યા જાણ, અસંખ્યાત મુક્યાં ત્યાં બાણ.
માયા છેદી ક્ષણમાં સર્વ, નાડા યક્ષ તજીને ગર્વ;
વાયુ પિષ્ટ ઊરાડે જેમ, પ્રુવે યક્ષ નસાડ્યા તેમ.
શર પ્રહારે ઉડ્યા આકાશ, ઘણા યક્ષોનો કીધો નાશ;
નિજ બ્રાતનો શોકજન મા ધરે, પ્રુવ યક્ષોનો પરજન્ય કરે.

* પ્રુવનો બાઈ ઉત્તમ વગર પરણેલોજ મૃગયા કરવા ગ-
યો હતો.

† ઉત્તમની મા સુર્યવૈરાગ્ય ધરી વનમાં મઈ ને ત્યાં
મરણ પામી હતી.

‡ યક્ષોની જે અલકાપુરી હિમાચળ પાસે હતી તેના વનમાં
પ્રુવજી ચુક કરવા ગયા હતા.

§ તે એક લાખ અને ત્રીશ હજાર યક્ષોએ અતિ ક્રોધથી
પ્રુવને ધરી લીધો.

ધ્રુવ બાણથી કો નવ રહે, રૂધીરની સરિતા ત્યાં વહે;
ધ્રુવ કોપે ચડ્યા બળવંત, કાણમાં સહુનો કીધો અંત.*
એવો સંગ્રામ કર્યો પ્રભુ જન, યુદ્ધ જીએ છે દેવ ગગન;
ત્યાં અમર સ્તુતિ ધ્રુવની કરે, આકાશથી વાણી ઉચરે.
એ રંક પામર સહુ યક્ષ, ધ્રુવજી એને નથી કોની પક્ષ;
હવે એને ઉગારે રણ આજ, ક્ષમા અપરાધ કરો મહારાજ.

વળજી.

અન્યાય એમનો ક્ષમા કરો ધ્રુવજી, અમરે એમ વાણી કહી;
હવે અતુર્યસ્કંધ શ્રી ભાગવતનો, અધ્યાય દશમો થયો સહી.

અધ્યાય ૧૧ મો.

કડવું ૧૧ મું-રાગ વેરાડી.

શુકજી કહે પરીક્ષિત સુણો, હરીકથાનો મહિમા ઘણો;
સુત શૌનક પ્રત્યે ઉચરે, મૈત્રેય વચન વિદુર ચિત્ત ધરે.
પછી ધ્રુવજીએ યુદ્ધ કીધું ઘણું, ઘણું સૈન્ય હણ્યું યક્ષતણું;
સ્વાયંભુવ મનુષ્ય ત્યાં આપિયા, રાય ધ્રુવને મન ભાપિયા.
ધ્રુવજી પ્રત્યે એમ વાણી કહી, પ્રભુ ભક્ત સુત સાંભળ સહી;
એ યક્ષ રંક પ્રાણી અજ્ઞાન, તેને તું કાં હણે ગુણવાન.
એ પૂર્વ કર્મની ભાવિક વાત, મૃત્યુ પામ્યો જે તુજ પ્રાત;
એમાં યક્ષનો નથી કંઈ વાંક, એ પ્રાણી પામર મહા રંક.
મારું વચન તું ધ્રુવ ન ઊથાપ, યક્ષ મારીને નવ લે પાપ;
કુબેરના સેવક છે એક, યક્ષ કુબેર ગણ કહિયે તેહ.
તું હણે યક્ષને કોયે અહીં, તેથી કુબેર દુભારો સહી;
તેં ઘણા યક્ષનાં છેલ્યાં શીશ, સુણતાં કુબેર ધરશે અતિરીશ.
સ્વાયંભુવ મનુષ્યે કહ્યું જ્ઞાન, ત્યાં સતોષ્યો ધ્રુવ રાજન;
શિક્ષા વચન સુણી નિરંધાર, ધ્રુવે સઘ તજ્યાં હથિયાર.

* એ પ્રમાણે ધ્રુવે એકવાર તેઓનો અંત આણ્યો, ને સઘળા પક્ષાવન કરી ગયા, તે વખતે ધ્રુવને રાત્રીની પુરી જોવાનું મન થયું તેટલામાં સર્વે યક્ષોએ એકદમ ધ્રુવની પરચડી આવી ઘણી માયા કરી, તે માયાને જોઈ સાં આવેલા ઋષિઓ અતિશે મનમાં ખેદ પામ્યા તથા ધ્રુવનું કલ્યાણ હચમચા લાગા.

† આ કડી પછીની વાત અગિયારમા અધ્યાયની છે.

‡ આ અગિયારમા અધ્યાયમાં યક્ષોનો નાશ થતો જોઈ સ્વાયંભુવ મનુષ્યે ધ્રુવને તરવનો ઉપદેશ કર્યો તે કથા છે.

§ એ ધ્રુવના દાદા થાય.

|| સ્વાયંભુવ મનુષ્યે કહ્યું કે હું ધ્રુવ, નરકનાં દ્વારરૂપ કોષને બંધ કર. દેહને આત્મા માની પશુની પેટે પ્રાણિયોનો સંહાર કરવો એ ઈશ્વરને અનુસરનારા સાધુ પુરુષને યોગ્ય નથી. મોટાઓનું સહન કરવાથી, હક્ષકોએ ઉપર દયા રાખવાથી, બરોબરિયા સાથે મૈત્રી રાખવાથી

યક્ષ યુદ્ધની કુબેરે બાણી વાત, ઘણું સૈન્ય ધ્રુવજીએ કીધું પાત;
ધનદ કંવર મળીને સૌ સાથ, ધ્રુવ સાંનિધ્ય આવ્યા યક્ષ નાથ.

વળજી.

ધ્રુવ સાંનિધ્ય ત્યે આવીયા, યક્ષનાથ તોણી વારે;
અતુર્યસ્કંધ ભાગવત કથાના, હવા અધ્યાય અગીયારે.

અધ્યાય ૧૨ મો.

કડવું ૧૨ મું-રાગ મેવાડો.

સુતકુરાણિક વાણી બોલે, શૌનક પ્રત્યે કથાયજી;
શ્રી શુકજી પરીક્ષિતને કહે છે, સાંભળ સાચું રાયજી.
પછી કુબેર ધનદ સર્વે યક્ષ મળી, આવ્યા ધ્રુવ સાંનિધ્યાનજી;
તે ધ્રુવજી પ્રત્યે કહે માંગો, મન વાંચિત વરદાનજી.
એ રંક જનું પરાજય ન કરીયે, હણતાં મહા અઘ થાયજી;
કુબેરે હરિ ભક્તિના વર આપ્યો, ધ્રુવને હોડે હર્ષ ન માયજી.
ધ્રુવતણી આજ્ઞા માગીને, યક્ષરાજ ગયા સ્વસ્થાનજી;
પછી જીવતા મૂડ્યા ધ્રુવજીએ, દયા કરી બળવાનજી.
પછી ધ્રુવજી આવ્યા ત્યાંથી, નિજ પિતાને ગામજી;
રાજ્યાસને બેઠા ધ્રુવજી, ઋષિ પદાર્થો બહુ તે ઠામજી.
સાધુ, સંત, સિદ્ધ યોગી, આદે, આવ્યા રૂષિ અનેકજી;
વેદવિદ્યે મંત્ર ભણીને, કીધો ધ્રુવને અભિશેકજી.

અને સર્વ પ્રાણીઓમાં સમાનતા રાખવાથી ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે; ને ભગવાન પ્રસન્ન થવાથી પરમ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. વળી ભગવાનની કાળ રૂપ શક્તિ વિચારમાં ન આવે એવી છે. અવિનાશી અને ભગવાનની શક્તિરૂપ એ કાળ પોતે અનંત છે, અને સર્વનો અંત આણે છે. વળી તે એક પદાર્થમાંથી બીજાને ઉત્પન્ન કરે છે, અને બીજામાંથી ત્રીજાને; તેમ એક પદાર્થનો બીજા પદાર્થથી નાશ કરે છે ને બીજાનો ત્રીજાથી નાશ કરે છે. એ મૃત્યુરૂપ કાળને કોઈ પોતાનો કે પારકો નથી. વાયુના વેગની પછવાડે જેમ રજ દોડે છે તેમ દોડતા કાળની પછવાડે અસમર્થ પ્રાણીઓ પોતપોતાનાં કર્મ પ્રમાણે દોડી જાય છે. જન-ભવામાં ન આવી શકે એવા તે ઇશ્વર, પોતે શું કરવું ધારે છે, તે કોઈ બાણી શકતું નથી. તારા બાઈને મારતાર આ યક્ષ નથી, દૈવજ (ઇશ્વર) છે. ઇશ્વર સજ્જ છે, પાણે છે ને મારે છે, તથાપિ નિરહંકાર હોવાથી તેના સંબંધના ગુણથી ને કર્મથી લેપાતા નથી. માટે નાથેલા બળદની પેટે પ્રજાપતિ પણ તેણે કરાવેલું જ કરે છે. માટે કોષને શાંત કરી કુબેરને પ્રસન્ન કરો. કલ્યાણિ વેદાંત કથા છે.

° આ બારમા અધ્યાયમાં કુબેરજીથી સત્કાર પામેલા ધ્રુવે પોતાના નગરમાં આવી યજ્ઞોથી ભગવાનનું પૂજન કર્યું. ત્યારબાદ પોતાનાં સ્થાન વિષ્ણુપદને પામ્યા તે કથા છે.

ધ્રુવે લીલુક સહુ સંતોષ્યા, દીધાં દાન* અપારણ;
કુસુમ વૃષ્ટિ અમરે કીધી, વર્ત્યો જયજયકારણ.
પંચ શબ્દ દુહ્લિ ગર્જના, ત્યાં જય, જય યોગાયણ;
પુત્રની પેરે પ્રજા પાળે પ્રીતે, સુજ્ઞાની ધ્રુવ રાયણ.
સમગ્રલોકને આનંદ ઉપન્યો, સુખ પામ્યા સાધુ જનણ;
એવું રાજ્ય ધ્રુવજીએ કીધું, વર્ષ છત્રીશ સહસ્ર પર્યંતણ.
અપરમાતાં ધ્રુવજીની તેને, સુત શોક ઉપન્યો મનણ;
પુત્ર વિચોગે દવાગ્નિ માંહે, પેશી કીધું સહગમનણ.
વિષ્ણુ ભક્તિ ધ્રુવ મહિમાથી, તે પામી વૈકુંઠ વાસણ;
માત પિતા ધ્રુવનાં ઉદ્ધરિયાં, કૃપા કરી અવિનાશણ.
જેના કુળમાં હોય એક વૈશ્રવ, સાધુ હરિના જનણ;
તેના અષ્ટોત્તર સહસ્ર પૂર્વજ, સ્વર્ગ વસે ધન્ય ધન્યણ.
પોતે ઉદ્ધરે કુટુંબ તરે એવો, વિષ્ણુ ભક્ત મહિમાયણ;
જન્મ મરણના ભય સૌ વામે, મહા દારણ અથ જયણ.
તે રૂરી ગર્ભાસન નવ આવે, સાંભળ પરીક્ષિત રાયણ;
અવિચળ પદ પામે તે અતે, સુખ પ્રાપ્તી પૂર્ણ થાયણ.
પછી ધ્રુવજીએ પોતાના તનને, આપ્યું રાજ્યાસનણ;
વૈકુંઠ પતિનું આરાધન કરવા, પોતે ચાલ્યા વનણ.
બદ્રિકાશ્રમને ગિરીહીમ સાન્નિધ્ય, કીધું પ્રભુનું ધ્યાનણ;
ધ્રુવને પાર્ષદ પ્રત્યક્ષ થઈને, આપ્યા સન્નિધાનણ.
વિષ્ણુપદ આપ્યું નિજ ભક્ત જાણિ, કૃપા કરી મોરારણ;
અવિચળ પદ આપ્યું સઘ જોતાં, જયજય જીગદાધારણ.
પછી પ્રભૂના પાર્ષદ યોગ્યા, સુનંદ નંદ બેહુ નામણ;
ધ્રુવ ને માતા બને વૈભાને બેસી, ગયાં અવિચળ ધામણ.
શ્રીહરી કૃપાથી અચળ પદ પામ્યો, માત સહિત ધ્રુવડં બાળણ;
અવિચળ પદ આપ્યું મહારાજે, ત્રુડ્યા દીન દયાળણ.
હવે એક મને જે સાંભળે ધ્રુવની, વિષ્ણુ ભક્ત કથાયણ;
તે નારીને ગર્ભ વાસ ન આવે, અતે વૈકુંઠ જયણ.

* ધણુંક દાન દીધાં, તથા ઘણી દક્ષિણાવાળા મજોથી ભગવાનની પૂજા કરી.

+ આ બે લીડીની વાતનો સંબંધ દસમા અધ્યાયમાં આવી ગયો છે.

+ જે વખતે પાર્ષદો સાથે વિમાનમાં બેઠા હતા તે વખતે ધ્રુવના મનમાં થયું કે હું મારી માને મૂકી જાઉં છું, ત્યારે પાર્ષદોએ કહ્યું કે તમારી મા અગાડીના વિમાનમાં બેસીને જાય છે તે જુવો.

§ એ ધ્રુવના મહિમાના શ્લોકો નારણજીએ પ્રચેતાઓના બ્રહ્મસમાજમાં વિચુ વગાડતાં ગાયા છે.

સ્નેહ ધરી જે જન સાંભળશે, પૂર્ણ ધ્રુવ આખ્યાનણ;
તેને કરૂણા કરશે શ્રીહરી, સ્વામી શ્રી ભગવાનણ.
કોટી યજ્ઞ રૂળ પામે પ્રાણી, રૂળ સૌ તિર્થ સાધનણ;
રંક વીમ કહે કર જોડી “હરી” બોલો સાધુ જનણ.

વળણ.

શ્રી હરી મુખથી ભણો સાધુ, જન્મ સાર્થક થાયરે;
અનુર્થસંધ ભાગવતનો, હવે પૂર્ણ દ્વાદશોધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદભાગવતે અનુર્થસંધે દ્વાદશો-
ધ્યાયઃ ॥૧૨॥

અધ્યાય ૧૩ મો.*

કડવું ૧૩ મું-રાગ રામઝી.

શ્રી શુકદેવ વાણી ઊચરે, સાંભળો અભિમન્યુ તનરે;
સુતપુરાણીક શૈનક પ્રત્યે, વદે રમ્ય વચનરે.
ઋષિ મૈત્રેય કહે છે વિદુરને, હરિ કથા મહિમાયરે;
પરીક્ષિત રાજા શ્રી શુક મુનિને, પ્રેમે નમિયા પાયરે.
પ્રણિપત્ય કરીને પ્રશ્ન પુછે છે, પરીક્ષિત રાજનરે;
ધ્રુવનું ચરિત્ર કહ્યું મહારાજ તે, મેં સાંભળ્યું સ્વામીનરે.
હવે પ્રભુ પ્રાચીન બહી રાજ્યે, યજ્ઞ કીધા જેહરે;
ડ્યા ડ્યા યજ્ઞકીધા સહી તે, મુને વિસ્તારી કહે તેહરે.
વળી ધ્રુવને પુત્રે શાં શાં કીધાં, પરાક્રમ મહારાજરે;
તે કથા સાંભળવાતાણી મુજને, ઈચ્છા છે બહુ આજરે.
પ્રશ્ન એવું પરીક્ષિતનું સાંભળી, શુકદેવ કહે સુણ રાયરે;
તેપ્રશ્ન તમોએ બહુ ભલું પૂછ્યું, તેનો કહું મહિમાયરે.
ધ્રુવજી ભક્તને બે પુત્ર મુંદર, હવે યુગ્મ કુમારરે;
જ્યેષ્ઠ પુત્ર તે ઉત્કલ જાણો, બીજો વત્સર નિરધારરે.
જ્યેષ્ઠ પુત્ર ઉત્કલ ધ્રુવના તે, રાજ્ય કરી વળી ત્યાગરે;
વૈરાજ્યધરી મહાવનવિષે ગયો, કીધો સર્વસંગ પરિત્યાગરે.
એકાગ્ર ચિત્તે પરમેશ્વરનું, વન વિષે ધર્મ ધ્યાનરે;
ચોગેશ્વર તે હવે સહી, નિત્યે ભજે શ્રી ભગવાનરે.
બીજો વત્સર પુત્ર હતો, તેણી કીધું પાણી ગુહ્યજરે;
ઘણી પ્રજા તેની હવી પછી, કૃપા અશણીશણરે.

* આ તેરમા અધ્યાયમાં ધ્રુવનો વંશ તથા વેનનો પિતા અંગ રાજા પુત્રના કુષ્ટ કૃસથી વનમાં ગયાની કથા છે.

+ એ વત્સરની વહાલી સ્ત્રી સ્વર્વાચિને પુષ્પાણી, તિગ્મકેતુ, કૃષ્ણ, ઉર્જ, વસુ અને જય એવા નામના છ પુત્રો આપ્યા. પુષ્પાણીને પ્રભા અને દોષા નામની બે સ્ત્રી હતી, તેમાં પ્રભાને

તેના વંશમાં એક રાજા, અંગ હવે ઉત્પન્નરે;
તેણે યજ્ઞ કીધા અપરિમિત, હુત હોમ પ્રજ્ઞ યજ્ઞનરે.
તેના યજ્ઞનાં હુત દેવતાએ, નવ લીધાં નિરધારરે;
એવું જાણી અંગે રાજા, દુઃખ ધરે મનમાં અપારરે.
દેવતા આકાશથી વદે, સાંભળ હે રાજનરે;
સંતતી તારે નથી કંઈ, પૂત્ર રૂળ સંતાનરે.
અપુત્રવંતનો^{*} યજ્ઞ ભાગ લેવા, અમને નહિ અધિકારરે;
એમ ગગનથી અમર સર્વે, વદે વચન ઊચ્ચારરે.
પછી પુત્ર અર્થે રાયજીએ, માંડીયો એક યજ્ઞરે;
પુરોહારના ચર કીધો સહી, હુત દ્રવ્ય માંહે હવનરે.
પછી પૂર્ણાહુતિ સમે જ્યાં, યજ્ઞ કંડ વિશાળરે;
પ્રસન્ન થઈ યજ્ઞ પુરૂષ[†] પ્રગટ હવા, કંઈ ભાગ વર જીવાળરે.
પછી યજ્ઞ પુરૂષે આપીયો વર, રાયને કરી કરુણાયરે;
યજ્ઞ પુરૂષ કહે પૂત્રનું સુખ, તુજને હશે સુગુ રાયરે.
પછી યજ્ઞ પુરૂષની કૃપાથી, હવે રાયને કુમારરે;
તે મોંસાળને[‡] ગુણ ઊપન્યો, અન્ય માર્ગ ચલાવે અપારરે.
તેહ કંપરના મોંસાળ ફેરે, મૂર્ખ હતો સૌ સાથરે;
તેના સંગથી પાપિષ્ઠ રાજા, હવે તે વિખ્યાતરે.

પ્રાતર, મધ્યહન અને સાયં એવા નામના ત્રણ; અને દોપાને પ્રદોષ, નિશીથ અને વ્યુષ્ઠ એવા નામના ત્રણ પુત્ર આવ્યા. વ્યુષ્ઠને પુષ્કરિણી નામની સ્ત્રીમાં સર્વતેજ નામનો પુત્ર થયો અને સર્વતેજને આકૃતિ સ્ત્રીથી ચક્ષુ પુત્ર થયો; જે ચક્ષુએ મનુની પદવી ભોગવી છે. એ ચક્ષુની સ્ત્રી નર્વવાને પુર, કુત્સ, ત્રિત, ધુમન, સત્યવાન, ધૃતવ્રત, અગ્નિપ્રેમ, અતીરાત્ર, પ્રધુમન, શિશિ અને ઉદમુક નામના અગિયાર પવિત્ર પુત્રો થયા. ઉદમુકને પુષ્કરિણી નામની સ્ત્રીથી અંગ, સુમતા, ખ્યાતિ, કંતુ, અગિરા અને ગય, એ નામના છ પુત્રો થયા. અંગરાજની સ્ત્રી સુનીયાએ વેન નામના દુષ્ટ પુત્રને જન્મ આપ્યો હતો. (આ વેનરાજના કુલનું એક આખ્યાન આપણા પ્રસિદ્ધ કવિ દત્તપતરામે “વેન ચરિત્ર” નામે રચ્યું છે.)

* અપુત્રનો યજ્ઞ ભાગ દેવતા લેતા નથી એમ સભાસદે અંગરાજના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહ્યું; ને કહ્યું કે પુત્ર વારતે ભગવાનનું પૂજન કરશું તેની સાથે દેવતાઓ પણ આવશે. મનુષ્યની જે જે ઈચ્છા હોય તે ભગવાનજ આપે છે, જેવા ભાવથી ઈચ્છરનું પૂજન કરવામાં આવે છે, તેવું રૂળ આપે છે.

† સોનાની માળા ધારણ કરેલો અને સ્વચ્છ વસ્ત્રવાળો એક પુરૂષ સોનાનાં પાત્રમાં પરિપક્વ દૂધપાક લઈને અગ્નિમાંથી નિકળ્યો. હર્ષ પામેલા રાજાએ આલ્સણીની સંમતિથી એ દૂધપાક તે પુરૂષ પાસેથી લઈ પોતે સુધી રાણીને આપ્યો.

‡ તે વેન રાજા પોતાના નાના (માના બાપ) મૃત્યુ (એ અધર્મનો છોકરો છે તેના) જેવો થયો; તેને અંગ રાજાએ ઘણા ઘણા પ્રકારથી સમજાવ્યો તોપણ તે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો રહ્યો.

તેથી અન્ય માર્ગ તેણે ચલાવ્યો, ને લોપ કીધા સહુ ધર્મરે;
કુર્મત વ્યાપી રાયને તે, મહા દુષ્ટ કરતો કર્મરે.
તે અંગે રાજા રાજ્ય મૂકી, ગયો વન મોઝારરે;
તપ કર્યું જઈ બદ્રિકાશ્રમમાં, સ્તવ્યા શ્રી વિશ્વાધારરે.
વળણ.

સર્વ વિવેક તજ્યો તેને પુત્રે, અન્ય માર્ગ ચલાવીયા;
અતુર્યસ્કંધ શ્રી હરી કથાના, અધ્યાય તેર પુરા થયા.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અતુર્યસ્કંધે ત્રયોદશો-
ધ્યાયઃ ૧૧૩૥

અધ્યાય ૧૪ મો.[†]

કહ્યું ૧૪ મું-રાગ આશાવરી.

શ્રી શકુણ વાણી એમ બોલે, સાંભળ પરીક્ષિતરાય;
સુતપુરાણીક શૌનકની, પ્રત્યે કહેતા કથાય.
ભૃગુ આદિ મુનિએ મળીને, કીધો સઘળો સાજ;
મંત્રિયોને ગમ્યો નહિ પણ, વેન કર્યો યુવરાજ.
વેનરાયે અધર્મ માંડ્યો, અવની માંહે અપાર;
જૈનમાર્ગ સઘળે પ્રવર્તાવ્યો, વાર્ણ અદાર મોઝાર.
સઘ કર્મ કીધા ધર્મ લોપ્યો. ખંડિત કીધા વેદ;
શાસ્ત્ર માર્ગ મુનિ સાધુ સઘળા, પીડયા કરીને ખેદ.
અતિથી યજ્ઞ યાગ હન્યાં હુત, તીર્થ વ્રત તપ યાત્ર;
દર્શન દહેરાં સાધુ સિદ્ધજન, દુઃખી કર્યો મુનિ માત્ર.
સચરાચર સઘળે અવનિમાં, જૈન ધર્મનો વ્યાપ;
ત્યારે તે રાજા પાપીષ્ઠને, સર્વે ઋષિએ દીધો શ્યાપ.
પ્રથમ ઘણી શિક્ષા દીધી ઋષિએ, પણ તે દુષ્ટે ન માની;
તવ મુનિવરે કોપે શાપ દીધો, સાણમાં ગઈ રાજ્યધાની.

* એ પ્રમાણે પુત્રના દુષ્ટ કૃત્યથી ખેદ પામેલા, રાત્રિ વિષે જેને નિદ્રા નથી આવતી એવો અંગરાજ મધ્ય રાત્રિએ ઉઠી, પોતાની સ્ત્રીને પણ સતિ મૂકી મહા સમુદ્ધિવાળા વરનો લ્યાગ કરી અરણ્યમાં ગયો. ગોર, મંત્રિ અને સંબંધિ વગેરે લોકોએ પોતાનો સ્વામિ વૈરાગ્ય પામવાથી વનમાં ગયો હશે એવો નિશ્ચય કરી તેની ઘણી શોધ કરી, પણ ન જડવાથી પાછા આવ્યા.

† આ ઐદમ્ભા અધ્યાયમાં અંગરાજ પુત્ર વાસથી બાણી ગયા હતા તેથી વેનને રાજ્યાભિષેક કર્યો, પણ તેના દુષ્ટ કૃત્યો સહન ન થવાથી મારી નાખ્યો તે કથા પ્રસંગ છે.

‡ મુનિએ કહ્યું કે, -મહારાજ. તમારો આયુષ્ય, બળ, લક્ષ્મી અને કાર્તિ વધે એવો ઉપાય અમો કહિયે તે સાંભળો. ધર્મથી શોક રહિત લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને નિષ્કામને મોક્ષ મળે છે. રાજ્ય ધર્મ નાશ થવાથી રાજા રાજ્ય બ્રટ થાય છે. દુષ્ટ કાર્યમારી

તત્કાણુ તે દુષ્ટ મૃત્યુ* પામ્યો, વેનરાય નિરધાર;
તેણે સમે અવની મંડળમાં, વર્ત્યો જ્યજ્યકાર.
પછી રાયવિના ત્યાં પ્રજા સૌએ, કો કોને નવ માને;
એવો અવનીપર ઉત્પાત માંડ્યો, એકાકાર થયો જાણે.
વાટ પાડુ તસ્કર જાગ્યા, કગતણો નહિ પાર;
હૂટે પ્રજાને ઘણું દુઃખ દેતા, સઘળે ત્રાસ પોકાર.
રાય વિના અન્યાયિયોને, કો સમર્થ નહીં તે વારે;
કષ્ટ પ્રજાને દેખી ઋષિ મનમાં, સર્વે વાત વિચારે.
સર્વ ઋષિ મળીને વેન રાયનું, શરીર હતું ત્યાં જોડે;
તેના ઉરને મથવા લાગ્યા, સકળ સંયોગે દેહ.
મથતાં મથતાં દેહના ઉરથી, એક પુરુષ હવો ઉત્પન્ન;
તેની પરિક્ષા જોઈ ઋષી કહે, એથી ન ચાલે રાજ્યાસન.
એ કંઈ રાજ્યને ચોગ્ય નહીં, નિશ્ચય ઋષિ વિમાસેવાત;
તેને વનની ભોમિ આપી ઋષિએ, ભિલરાજ ધરીને જ્યાત.
તેનાથી ભીલ હવા અપરિમિત, વનનું રાજ્ય તે પાણે;
પાણુ જાતિ સ્વભાવન મૂકે પ્રાણી, તે વનમાં રહે સદા કાળે.
પછી તેણે સમે સૌ મુનિ મળીને, વાત વિચારે મન;
ત્યાં પ્રજા સર્વ તાણા હિતકાળે, કરે ઉપાય મુનિજન.

અને ચોરથી રક્ષણ કરનાર અને ધર્મ પ્રમાણે વર્તનાર રાજા
[પન્થને પરલોકમાં સુખ ભોગવે છે. જેના દેશમાં
સ્વધર્મથી ભગવાનનું પૂજન કરે છે, તે રાજાને વિશ્વાત્મા ભગવાન
પ્રસન્ન થાય છે. તે વિશ્વાત્માની આજ્ઞાથી લોકપાલ સહિત સર્વ
લોકો તેની આજ્ઞા પ્રમાણે જ ચાલે છે. એ પ્રમાણે ઋષિ વાક્ય
સાંભળી વેન જોલ્યો, - હું ઋષિ, અધર્મને ધર્મ કરી માનનારા
તમે લોકો મૂર્ખ છો. કારણ કે આજીવિકા આપનારા પતિને
તણ તમે જનરપતિની ઉપાસના કરો છો. જે રાજા રૂપ ઇશ્વરની
અવતાર કરે તેઓ આ લોક પરલોકમાં કોઈ ઠેકાણે સુખ પામતા
નથી. વળી વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, શિવ, ઇન્દ્રાદિ અને બીજા દેવતાઓ,
કે જેઓ વર અને શાપ બન્ને દઈ શકે છે, તેઓ રાજાના
દેહમાં છે. માટે રાજા સર્વ રૂપ છે. માટે મારું પૂજન કરો ને
મનેજ અભિદાન આપો. એ રાજાએ પુનઃવિવાહ કરાવ્યો હતો-
ને અતે ઘણા અનાચાર પ્રવરતાવ્યા હતા.

* વેનને હું કારથી આજીવ્યોએ મારી નાખી પોતાના આશ્રમમાં
ગયા, પછી શોકકરતી સુનીયાએ મંત્ર અને ઔષધિની યુક્તિથી
વેનનાં શરીરને સાચવી રાખ્યું. રાજા વગરની પૃથિવી હોવાથી ચોર
હુડારાઓ જગતને ત્રાસ આપે એવા મોટા ઉત્પાતને કરવા લાગ્યા.

† એ પુરૂષ હીંગણો ને કાગડા જેવો કાળો હતો,
હાથ પગ ઘણાંજ દુર્કાં હતાં, દાદી મોટી હતી; નાકની અણી
ચીખી હતી; નેત્ર રાતાં હતાં, અને મોવાળા પણુ લાલ હતા,
તેણે કહ્યું કે મારે શું કામ કરવું. તેને જોઈ રૂપિએ કહ્યું કે
નિષીદ (ખેસી જા) તે ઉપરથી તેનું નામ નિષાદ પડ્યું.

વળણુ.

કરે ઉપાય મુનિજન બેઠા, સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે;
હવા ચતુર્થસ્કંધ ભાગવતના, હવે ચતુર્દશ અધ્યાયરે.

ઇતિ શ્રીમદભાગવતે ચતુર્થસ્કંધે ચતુર્દશો-

ધ્યાયઃ ૧૧૪૧

અધ્યાય ૧૫ મો.*

કણ્વું ૧૫ મું-રાગ ગોડી-ચાલ દુકડી.

શુકજી કહે સુણ પરીક્ષિતરાય, સુત શૌનકને કહે કથાય;
પછી ઋષિ સહુ વિચારે મંત્ર, અવનીમાં કરવા રાજન.
રાય વેનના બાહુ જોડે, ઋષિએ મથવા માંડ્યા તેહ;
બહુ યત્ને ઋષિ મથન કરે, અતિ અભિલાષ મનમાં ધરે.
બહુ મથનથી નિરધાર, જોડું એક પ્રગટ્યું તેવાર;
ગડા તેજસ્વી શોભિત અંગ, અવતર્યાં જાણે લક્ષ્મી શ્રીરંગ.
ઉદય વેનના બાહુથી સાર, પરમેશ્વર અંશે અવતાર;
પૃથુરાય કહીએ તેનું નામ, પ્રગટ હવા હરી એણે ઠામ.
કન્યા પ્રગટ હવી અતિસાર, હરિ સંગે લક્ષ્મી અવતાર;
તેનું નામજ પાડિયું અર્ચિ, પૃથુને પર પોતે અર્ચિ.
પછી દેવ સર્વ રહી આકાશ, સ્તુતિ ઉચરે સાન્નિધ્ય અવિનાશ;
ઉત્તમ જળ લાવીને અનેક, વેદ મંત્રે દીધો અભિશોક.
આશિર્વચન મુની ઉચરે, પુણ્યવૃષ્ટિ અમર જન કરે;
પંચ શબ્દ દુન્દુભિ ત્યાં વાજે, શબ્દ મનાહર રમ્ય ત્યાં ગાજે.

આ પંદરમા અધ્યાયમાં વેનના હાથના મથનમાંથી પૃથુ
ભગવાન ઉત્પન્ન થયા, તેને રાજ્યાભિષેક કર્યો તે કથા છે.

† એ પૃથુરાજ અભિષેક વખતે રાણગારેલી અર્ચિ રાણી-
ની સાથે અગ્નિની પેરે શોભવા લાગ્યા. ત્યાં કુબેરજી સોનાનું
સિંહાસન લાવ્યા, વરુણદેવ ચંદ્રમા જેવું ઘોળું અને પાણી જ-
રનાર છત્ર લાવ્યા, વાયુ ચમર લાવ્યો, ધર્મ ક્રાંતિરૂપ માળા
આપી, ઇન્દ્રે ઉત્તમ મુકુટ આપ્યો, યમરાજ શિક્ષા કરવાનો
દંડ લાવ્યા, બ્રહ્માએ વેદમય બખ્તર આપ્યું, સરસ્વતીએ
ઉત્તમ હાર આપ્યો, વિષ્ણુએ સુદર્શન ચક્ર અને લક્ષ્મીએ
અવિનાશી સંપત્તિ આપી, રૂદ્રે અને પાર્વતીએ દશ પદ્મીવાળી
તરવાર આપી, ચંદ્રમાએ અમૃત જેવા ષોળા ઘોડા, ત્વષ્ટાએ
આત્યંત સુંદર રથ, અગ્નિએ બકરા તથા બળદના શિંગડામાંથી
બનેલું ધનુષ્ય અને સૂર્ય પોતાના કીરણો જેવાં બાણ આપ્યાં.
પૃથ્વી ઈચ્છિત રથને લઈ જનારી ચાંપડી લાવી. આકાશે નિત્ય
પૂલતા હાર આપવા માંડ્યા; આકાશમાં ફરનારા સિદ્ધ લોકોએ
નાથ, ગાયન, વાજાં વગાડવાં અને અંતર્ધાન ધવાની કળા આ-
પી, ઋષિએ સાથા આશિર્વાદ દીધા, સમુદ્રે પોતામાં પેદા થયેલો
શંખ દીધો, સમુદ્ર, પર્વત અને નદીઓએ રથ ચાલવાના માર્ગ
આપ્યા.

ભાટ બંદીજન^૦ યશ બોલે બહુ, યાચક જન સંતોષ્યા સહુ;
પૃથુ રાયનો મહિમા અપાર, વર્ત્યો ત્રિભુવનમાં જયકાર.
પ્રથુએ ધર્મ માર્ગ અનુસરી, સાધુ સંતની રક્ષા કરી;
વેદ માર્ગ ચલાવ્યો ધર્મ, યગ વ્રત જપ તપ^૦ સહુ કર્મ.
સર્વ ધર્મના મારગ જોઈ, પૃથુએ ચાલતા કીધા તેહ;
કીર્તિ પૃથુની સઘળે વિસ્તરી, કરે મુધર્મ ધર્માધિકારી.
શુકલ કહે સુણ પરીક્ષિત રાય, એ હરિ કથાના મહિમાય:
સુત શૌનકની સંગાથ, મૈત્રેય વિદુર પ્રત્યે કહે વાત.

વળણુ.

મૈત્રેય વિદુર પ્રત્યે કહે છે, સુણો હરિજન સંતોષા;
પંચદશ અધ્યાય થયા, ભાગવત અતુર્યસ્કંધ તાણી કથા.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અતુર્યસ્કંધે પંચદશો-

ધ્યાયઃ ૧૧૫૫

અધ્યાય ૧૬ મો.†

કડવું ૧૬ મું-રાગ રામશ્રી.

ગર્ભ યોગી કહે સુણ રાયલ, શ્રી ભાગવત તાણો મહિમાયલ;
પૃથુરાયનાં ચરિત્રો જોઈલ, ઋષિ વિસ્તારી કહે તેહલ.

* પછી પૃથુરાજ, માગધ અને બંદીજનો પ્રત્યે બોલ્યો કે, મારો એકાદો ગુણ પણ રપટ રીતે જણાયો નથી. છતાં તમે સા રા રતુતિ કરો છો? સ્તુતિ બીજા કોઈની કરો, કેમકે મારા સંબંધમાં બોડી સ્તુતિ કરાવવા હું યોગ્ય ધારતો નથી. મારી સ્તુતિ મારા ગુણ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યા પછી અને તેપણ મારી પરોક્ષમાં કરજો. કદી સભાસદોની પ્રેરણાથી મારી સ્તુતિ કરતા હો તથાપિ સભાસદો વર્ણનિષ ભગવાનના ગુણો છતાં અધોચીત મનુષ્યની સ્તુતિ યોગ્ય ગણેજ નહિ. પોતે પ્રખ્યાત છતાં પણ પોતાનાં વખાણ સાંભળવાથી લગ્નતા મહાત્મા પુરષો ભુંડાં કામની પેટે પોતાનાં વખાણને ધિક્કારે છે. તમે સ્તુતિ કરનારાઓ, હજી તો હું મોટું કામ કરી પ્રખ્યાત થયો નથી, તે પેહેલાં બાળકની પેટે શી રીતે મારા ગુણનું ગાયન કરાવીશ?

† અહિંથી તે છેલ્લી લીટી સુધીની વાત મૂળ ભાગવતમાં સોલમા અધ્યાયમાં છે.

‡ આ સોલમા અધ્યાયમાં સર્વ લોકપાલ દેવતાઓએ સહાર કરેલા સ્ત્રિ સહિત પૃથુરાજની મુનિયોની આગાથી સત, માગધ અને બંદીજનોએ સ્તુતિ કરી છે. વળી તે ગાયકો (ગાયન કરનારા) રાજ પ્રત્યે કહે છે કે, હું રાજ, મુનિઓએ યોગ્ય બળથી આપના ઉત્તમ કર્મનું જે જ્ઞાન અમને આપ્યું છે, તેઓને અમે વર્ણન કરીશું. તમે ધર્મ ચલાવનારા છો, ધર્મના શત્રુને શિક્ષા કરનારા છો, વળી સર્વ જેમ આઠ માસ જગતું શોષણ કરી યોમાસામાં પાછું મૂકે છે, તેમ કર લેવાના સમયમાં કરી કુષ્માળ સમયે પાછું આપો છો. પૃથ્વી જેમ સર્વનું સહન કરે છે તેમ દુઃખી પ્રાણી તમારાપર પથ મૂકે તો પણ તેનું તમે સહન કરો છો. ક્યાદિ બધા પ્રકારે સ્તુતિ કરી છે.

દેવ ઋષી મળી વાણી બોલેલ, કો હવા નાહશે પૃથુરાય તોલેલ;
સર્વ મળીને કહે છે વિચારીલ, પૃથુની કીર્તિ મુખે વિસ્તારીલ.
આ રાજ મહાબળિયો થાશેલ, અવનિના સૌ અધર્મ જશેલ;
મહા જ્ઞાની આ ચલાવશે ધર્મલ, તીર્થ વ્રત જપ તપ સર્વ કર્મલ.
પૃથિવ દોહીને લેશે સારલ, અવનીનું તેજ તત્વ અપારલ;
જ્યાં જ્યાં ચંદ્ર રવી ગતી કરેલ, તેટલે આણુ પૃથુની ફેરેલ.
પચાશ કોટ પ્રથિવ પ્રમાણુલ, સઘળે પૃથુની ફરશે આણુલ;
સાધુ સંતનું રક્ષણુ કરશેલ, દેવમાર્ગ એ સઘ કર્મ કરશેલ.
તોપી અધર્મ, ધર્મને ધરશેલ, મહિમા ત્રિભુવન વિસ્તરશેલ;
ત્રમ કરશે સકળ સંસારલ, વણુ પેરે ગંભીર વેલે મનલ.
શત્રુ મિત્ર સમાન એ ગણુશેલ, રાજ કરેથી રાજ જાણુશેલ;
નિયમ ધારી પ્રતિજ્ઞાવાળુલ, શરણે આવેલાને માન દેનારાલ.
ખળ પુત્ર તુલ્ય માનિલ, પરસ્ત્રી માત સમાન પ્રમાણુલ;
વૈરાગ્યવાન ને મહા જ્ઞાનીલ, ભગવત અંસ એ પ્રમાણુલ.
સકળ રાજાઓ નમાયું આપશેલ, ચક્રવર્તિ રાજ્યપદ થાપશેલ;
એવાં વરન બોલ્યા ઋષિ દેવલ, ભવિષ્ય આંકી મુકયું ત્યાં એવલ;
એવાં ભવિષ્ય કહીને અનકલ, રાય પૃથુને કીધો અભિશેકલ.

વળણુ.

અભિશેક કીધો રાય પૃથુને, સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે;
અતુર્યસ્કંધ ભાગવતનો, હવે શોડપનો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અતુર્યસ્કંધે શોડપો-

ધ્યાયઃ ૧૧૬૫

અધ્યાય ૧૭ મો.*

કડવું ૧૭ મું-રાગ ધન્યાશ્રી

પરીક્ષિત રાજ પૂછતા, શુકલ કહેરે.

વિદુર પૂછે મૈત્રેયને, સ્વામી તમે સર્વ કહેરે;

પૃથુ રાજયે પૃથ્વી દોહી, તેહ કહે વિસ્તારી.

એ સુણવા ઇતિહાસ છે, ઇચ્છા મારીરે.

ચાલ.

સાંભળવા અભિલાષ મનમાં, વિદુર વાણી ઉચરે;

શ્રી શુકલનાં ચર્ણુ પ્રણમી, રાય પરીક્ષિત મન ધરે.

* આ સતરમા અધ્યાયમાં બીજા માત્રને ગળી ગયેલી પૃથ્વીએ ત્રાસથી કોંકની ભૂખ મટાડનારા પૃથુની સ્તુતિ કરી તે કથાપ્રસંગ છે.

પૃથુ રાજ્યે પૃથ્વી દાહી તે, સાંભળાવો સ્વામી સહી;
વિસ્તારપૂર્વક કહો અમને, સાંભળવા ઇચ્છા થઈ.
એવી વાણી સાંભળીને, મુનિવર કહે મુણ ભૂપતિ;
હવે પૃથુ રાજનીકથા કહું, તે મુણ એક ચિત્તે શુભ મતિ.
બંદી જનોને પ્રેમ સાથે, દક્ષિણા આપી અતી;
પ્રાણજાદિ વર્ણો તણો, સત્કાર કીધો શુભ મતી.
પૃથુ રાજ્ય જ્યાં ખેડા છે, ત્યાં પ્રજા સર્વે બંધ રહે;
ધરા* અન્ન રસ આપતી નથી, આવી વિનય વાણી કહે.

અન્ન વિના જીવ જાય છે, છે જીવ આપ ઉદાર;
પ્રજા પાલન કરવું રાજ્ય, આપ છે દીનદયાળ.
ત્યારે પૃથ્વીપર પૃથુ રાજ્યે, કોપ કીધો અતિ ઘણો;
શર ચડાવ્યો મારવા, બળ મહિમા અતિ રાજ્યતણો.
ત્રેલોક્ય કપ્થું તે સમે, હાહા તે શબ્દ થઈ રહ્યો;
અમર સદન આકાશમાં, ઉત્પાત મહા દારણ થયો.
ત્યારે ધરા કંપાયમાન થઈ, ધ્રુવતી આવી ઉભી રહી;
મુરલિ* રૂપધરીને રાજ્ય, પૃથુના આગળ ગઈ.
મા માર રાજ્ય હું જાને, ન કરીશ સ્ત્રીની ઘાત;
અપરાધ વોહોણી મુજને, માગેથી થાશે ઉત્પાત.
તવ રાય ખોલ્યો કોપશુ, રોકી રાખે સર્વ વનસ્પતિ;
કુલ પ્રાણીને હણવાથી, ત તથા હું પાતકી.

દે જો તું સર્પ વસ્તુ, રાખી છે તુજ પાસ;
ઔષધી આદિ સર્વે દે તો, કરે નવ તુજ નાશ.
અન્નાપધી હું સૌ આપું, એવી અવનિચે વાણી કહી;
સ્તુતિ કરી પાછી અપરિમિત, ભૂએ પૃથુ રાજની સહી.
પૃથુ રાજ્ય ઉગારો મુજને, વાણ વાંકે તમે કાં હણો;
કરણ કરો મુજ રંક ઉપર, કોપ સમાવો તમતણો.
હું દીનને કંગાલ જાણી, કૃપા મુજપર કીજીએ;
કોપ મનનો નિવારીને, અચળ પદવિ દીજીએ.
મહીમા તમારો દીર્ઘ છે, કો જાણવા સમરથ નહી;
એ સ્તુતી શ્રવણે મુણી, રાય પૃથુએ વાણી કહી.

જ્યારે પ્રજાએ કહ્યું કે ધરા અન્ન રસ આપતી નથી ત્યારે પૃથુએ તે ન આપવા જાણત વિચાર કીધો તો એમ જણાયું કે પૃથ્વી ગળી ગઈ છે.

* પ્રથમ પૃથ્વી ગાયનું રૂપ ધરી બંધ કરી, છતાં કોઈપણ રક્ષણ કરનાર ન મળવાથી પાછી કચવાતા મનથી પૃથુ આગળ આવી.

અન્ન, રસ,* નથી તું આપતી, માટે પ્રજા ક્રોધ પામે ઘણું;
પછી પૃથ્વી† વદે વાણી, મુણી વચન રાજ્યતાણું.

વળાયું.

વચન સાંભળી રાયનું, અવનિ વદે તેણી વાર;
સત્તર અધ્યાય થયા પૂરા, કૃપા શ્રી વિશ્વાધાર.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે અનુર્થ રંકધે સસદશો-
ધ્યાયઃ ૧૧૭

અધ્યાય ૧૮ મો.*

કલ્પ ૧૮ મું-રાગ ધન્યાશ્રી.

શ્રી શુકલ વાણી વદે, પરીક્ષિત મુણારે;
આતાનન મુખથી શ્રી હરિ હરિ ભણારે.
પૃથ્વી પૃથુ રાજ્ય મત્યે વાણી કહેછે;
મુરલીને! લઈ વેશ રાય આગળ રહેછે.

ચાલ.

રાય પૃથુ આગળ ગાયને વેમે, અવનિચે વાણી કહી;
ત્યાં વિનય કીધો અપરિમિત, મહારંક જાણે થઈ રહી.

* પૃથુએ કહ્યું કે:-હું પૃથ્વી! યજ્ઞમાં ભાગ લેવા છતાં તું અન્ન રસ આપતી નથી, ગાયરૂપે ખડ ખાતાં છતાં દૂધ દેતી નથી. પૂર્વે બ્રહ્માએ બીજે સજ્જેલાં છે, પણ હાલ તે બીજ તે તારા શરીરમાં છુપાવ્યાં છે અને તું મૂર્ખપણાથી તે બીજ મને નહિ ગણુકારીને આપતી નથી, તેથી તું જેવી દોંગી ગાયને મારી તેનાં માંસથી હું પ્રજાની મુઠા મટાડીશ.

† પ્રભુ રૂપ એવા જે આપ પૃથુ કે જેણે મને સર્વ પ્રાણિયોને ધારણ કરનારી બનાવી છે, તેજ સ્વતંત્ર પ્રભુ હથિ-યાર ઉપાડી મારી નાંખવા તૈયાર થયા ત્યારે મારે કાને શરણે જવું? ધર્મેમાં નિષ્ઠા રાખનાર છતાં મને મારી નાંખવા કેમ ઇચ્છો છો? માયાથી મોહિત એવાં અમ જોવાંએ તમારા બંધનનું કર્તવ્ય જાણી શકાતું નથી, ત્યારે તમારું કર્તવ્ય તે ક્યાંથીજ જાણી શકાય એવા આપને નમન કરે છું કૃપાદિ ધણા પ્રકારે સ્તુતિ કરી છે.

‡ આ અઠારમા અધ્યાયમાં પૃથુ, ઈંદ્ર વગેરેએ શુદ્ધ શુદ્ધ વાહ્ય અને વારાણની કલ્પના કરી પૃથ્વી પાસથી પોતાને જોઈતી વસ્તુ દૂધ રૂપે દોહી લીધી તેની કથા છે. આ પ્રકરણ અલંકારી છે.

§ પૃથ્વીએ કહ્યું કે, પ્રભુ, કોષને શાંત કરો. પૂર્વે રાજ્યોએ મારાપરની પ્રીતિ છોડી દીધાથી ભોક્ષામાં ચોરનો અતિ ઉપદ્રવ થવાથી, બ્રહ્માએ સજ્જેલી ઔષધિ નીચ રાજ્યોના ઉપયોગમાં આવ-તી જોઈ યજ્ઞને વાસ્તે ઔષધી ગળી ગઈ છે. આ વાતને ધણો કાળ જતાં અર્થાત્ ધણો વખત થયા અને કોષએ ખેડી નથી તેથી તે બીજે મારામાં લય પામ્યાં છે; તેથી મને સપાટ બનાવો, કે જેથી વર્ષાદત્ત પાણી મોગાસું જતાં પણ મારા ઉપર ચોરનું સરખું રહે ને ત્યારે પૃથ્વી આજાદ થશે.

પૃથુ પ્રત્યે અવતી કહે વાણી, રાજ તમે સાંભળો સહી;
 ગો રૂપ માઈ કુધ દોહવા, દોહનાર વાછડો નિરમે અહીં.
 પછી દોહવા માંડજો, જેને જેવો મન લાવ હશે;
 રસકસ લક્ષ અન્નપાન ભોજન, સુખ સર્વની પ્રાપ્તિ થશે.
 જે કો મનમાં ચિંતવશે જન, સમગ્ર ઇચ્છા સર્વથા;
 મન કામના હું સર્વ આપીશ, વેદવાણી એ યથા.
 પૃથુરાજ એવું સાંભળી, આનંદ મનમાં પામીયા;
 તત્કાલ મનુ* અવનિની સામે, સ્વરૂપ વાછરડો થયા.
 વચ્ચ થઈ પૃથિવ સુરભી પ્રત્યે, પય પાન મનુ રાજકરે;
 તવ પાને પૃથ્વી ચડેતે, દેખી રાજ હર્ષ મનમાં ધરે.
 ત્રીભુવનના જન પાસે આવ્યા, જે સૃષ્ટિના પ્રાણી હતા;
 મનસા વાચા તત્વ લેવા, આવી સર્વ થયા છતા.
 નગ, નાગ, માનવ દેવ દાનવ, ગુણી ગાંધર્વ આવ્યા બહુ;
 સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળ વાસી, ઊભા ગો વત્સ સાનિધ્ય સહુ.
 પર્વતોએ હિમાલય રૂપિ, વાછડાથી દોહન કરી;
 શિખર રૂપિ પાત્રમાં વળી, ધાતુ રૂપે દોહી ખરી.
 દેવતાઓ અમૃત દોહ્યું, પાન કરતા કારણે;
 સુધા કળશ સંપૂર્ણ ભરી, લઈ ગયા શકને ખારણે.
 માનવીઓએ અન્ન દોહ્યું, તે લક્ષ ભોજન નિત્યે કરે,
 ખટરસ અન્ન પકવાન્ન ભોજન. કરી આનંદ રૂરે.
 સુરભિ વચ્ચથી દૂધ દોહ્યાં, સ્વાદ અમૃત બાણુને;
 પય પવિત્ર કીધું દેવે પીધું, શૌનક ઋષિ પ્રમાણુને.
 સર્પે દોહન કરી માણી લીધા. વિષની શી સંખ્યા કહું;
 ગાંધર્વે લોકે રાગરંગ, વાદિત સર્વ દોહન કર્યું.
 રાક્ષસોએ મધ દોહ્યું, ઉદર મધ પાને ભર્યાં;
 એહ પ્રમાણે પ્રાણી સૌએ, પોતાનાં કારણ કર્યાં.
 જેને જેવી ઇચ્છા હતી બહુ, તેણે દોહીને લીધું સહુ;
 અવનિએ એમરસ સહુ આપ્યો, નિર્મુખ કોઈ નવ રહ્યું.
 પશ્ચાત્ પૃથુએ પૃથ્વીને, પુત્રી રૂપ પોતે કરી;
 પુત્રી થવાથી તેજ પૃથ્વી, લોકમાં શુભકારિ થઈ.
 પૃથુરાજએ ધનુષ અગ્રે, પર્વત એકઠા કીધા સહી;
 ભોમિ સહુ સરખી કરી, રાય પૃથુએ ધનુષને કરગૂહી.
 પછી દેશ નગ્ર ને ગ્રામ રચના ધવળ વાસ તેણે હવી;
 વન સિમની મર્બાદા કીધી, ચોકસી તેમજ સૌ નવી.

* પૃથુરાજએ સ્વાશંભુવ મનુને વાછડો બનાવી પોતાના હાથ
 રૂપ પાત્રમાં ઝીપધી દોહી હતી.

† ઈંદ્રને વાછડો કરી સોનાના કલશમાં પૃથ્વીને દોહી.

‡ આ કડી મૂળમાં નથી.

§ ગાંધર્વ અને અપ્સરાએ વિશ્વાવસુ ગાંધર્વને વાછડો કરી
 કમળના પાત્રમાં પૃથ્વીને દોહી.

|| રાક્ષસોએ પ્રહ્લાદને વાછડો કરી લોહાના પાત્રમાં દોહી હતી.

વળણ.

કીર્તિ તાપ્તી અર્ધિ ઘણી, સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે;
 અષ્ટાદશ અધ્યાય થયા પૂરા, અનુર્થસ્કંધ કથાયરે.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અનુર્થસ્કંધે અષ્ટાદશો-
 ધ્યાયઃ ॥૧૮॥

અધ્યાય ૧૯ મો.*

કંકુ ૧૯ મું-રાગ સામેરી.

શ્રી શુકલ વાણી વદે, સાંભળો પરીક્ષિત રાય;
 હવે પૃથુરાય મન યજ્ઞ કરવા, ધરે ઘણી ઇચ્છાય.
 સરસ્વતી તરે પધારયા, પછી રાય પૃથુ મહાધીર;
 અશ્વમેધ યજ્ઞને પ્રારંભ માંડ્યો, સરસ્વતી સરિતા તીર.
 ક્ષિતિ રુદ્ર કરી યજ્ઞ કુંડ વેદી રચના રચી અનેક;
 નવરંગ મંડપ વિચિત્ર આસન, સૌ સામગ્રી વિવેક.
 કંકોત્રી સહુને લખીને, તેણ્યા સૌ રાય;
 રાય કસી છત્રીશે આવ્યા, રાય પૃથુને ત્યાંય.
 ગાય રૂપે થઈ પૃથ્વી, માગ્યા પદારથ આપે;
 દહિ દૂધની નદીઓ વહે, (તેમ) વૃક્ષ રૂપ ત્યાં આપે.
 સહુને અગ્નિથી ઋષી પૂજ્યા, પછી કર્યું અશ્વ પૂજન;
 મુક્યો તુરી રક્ષાઅર્થે, સૈન્ય સાથે વિજિતાથ તન.
 નવાણું અશ્વમેધ કીધા એમ, રહ્યો છેડેલા એક;
 તવ ઇંદ્રને ચિંતા થઈ, વિચારે મન વિવેક.
 એ યુદ્ધે છતાંયે નહીં, કાંઈ કરૂં વિદ્વ ઉપાય;
 ચોર થઈ પૃથુના યજ્ઞાશ્વ સમીપે, આવીયો મધવાય.
 તે અશ્વને ચોરી ગયો, મુરપતિ સ્વર્ગચુવન;
 ત્યારે હાહાકાર થઈ રહ્યો, સૈન્યમાં તત્કાણુ.

૦ આ આગળીશમાં અધ્યાયમાં ઇંદ્ર અશ્વમેધનો ઘોડો દરી
 ગયો તેથી પૃથુ તેને મારવા તૈયાર થયા, પરંતુ બ્રહ્માએ ના પાડી
 એ કથા વર્ણવેલી છે. † બ્રહ્માવર્તમાં સરસ્વતી તીર.

‡ ઇંદ્ર અદૃશ્ય ઘોડાને લઈ આકાશ માર્ગમાં જતા હતા,
 તે અત્રિના જોવામાં આવ્યો. એ સમયે ઇંદ્રે અધર્મની બ્રાંતિ
 ફરનારો પાખંડી વેશ લીધો હતો તે ઇંદ્રની પછાવડે અત્રિના
 કહેવાથી પૃથુપુત્ર દોડ્યો, ને “ભાગ મા, ભાગ મા,”
 એમ બોલ્યો, પણ તેને જરાધારી જોવાથી ખાણુ દહિ કરતાં
 અચકાયો. વધ કરતાં અટકેલા પૃથુપુત્રને જોઈ અત્રિ ઋષિએ
 ફરીથી આજ્ઞા કરી કે, યજ્ઞમાં વિદ્વ પાડનાર અધર્મ ઇંદ્રને માર.
 એવી આજ્ઞા સાંભળી, ગગનમાં ઇંદ્ર પાછલ દોડ્યો, એટલે ઇંદ્ર
 પાખંડીનો વેશ લઈ તથા ઘોડાને પડેલા મુદ્રા અણોપ થઈ ગયો,
 અને પૃથુપુત્ર ઘોડો લઈ ઘેર આવ્યો.

|| આ લીટીથી આરંભી તે નીચેની નવ કડી અંદરના
 યુદ્ધની તથા દેવને પકડી લાવવાની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.
 પણ ઉપલી નોંધમાં જે લખ્યું છે તે પ્રમાણે છે.

ત્યારે રાજ પૃથુનો તન, વિજિતાશ્વ જે કહેવાય;
સિતિ સઘળી શોધી વળ્યો, સાથે સૈન્ય બહુ સંખ્યાય.
પગ શોધતાંમાં ઇંદ્રને ઘેર, અશ્વની નડી ભાળ;
તવ ઇંદ્રને શોધી અશ્વ અર્થે, યુદ્ધ માંડ્યું પૃથુસુતે તત્કાળ.
મહા યુદ્ધ અમરે આદર્યું, ને ચડયા પઢવા દેવ;
પૃથુ પુત્ર સાથે યુદ્ધ કરવા, ક્રોધશું તતખેવ.
અકેક સામા આવીને. તે કરે બાણની વૃષ્ઠ;
દશે દિશાથી બાણ છૂટે. કો નહિં દીસે દષ્ટ.
ખડ્ગ બાણ ત્રિશૂલ ભાસા, વજ્રના મારે ઘાય;
પૃથુ પુત્રને મઘવાતાણું, ત્યાં યુદ્ધ દારણ થાય.
મંત્રાજ્ઞાએ બાણ છૂટે, અખંડ મેઘની ધાર;
મોઠા ચોદા પરાક્રમાં તે, તજે પ્રાણુ તે વાર.
વિજિતાશ્વ પોતે ક્રોધે ચડ્યો, તે પાડવે બાણ અનેક;
પછી ઇંદ્ર સાથે મલ યુદ્ધ કરતો હવો તે વીર વિવેક.
પૃથુ પુત્રના પ્રહાર થકી, ઇંદ્રની હવી ગતિ ભંગ;
સંયુક્તાઘવી કરી સહસ્રાક્ષ નાહો. તણ અશ્વ પ્રસંગ.
પૃથુરાય પૂત્રે બંધે આધ્યા, દેવતા નિરધાર;
દિગ્વિન્ય કરી અશ્વ સાવ્યો, પિતા કને તે વાર.
દેવ પૃથુએ છોડી મેહેલ્યા, ફરી માંડ્યું યગનું કામ;
ફરી પાછો અશ્વ મૂક્યો, રાય પૃથુએ તેણે ડામ.
વળી ઇંદ્રે પાંખડી વેશ ધરીને, અશ્વ હર્યો ફરી તેહ;
વિજિતાશ્વકંપરે બાણ તાક્યું, મુકી હય નાહો તેહ.
પૃથુએ તવ બાણ ગ્રહીયું, ઇંદ્રને મારવા કામ;
ઋત્વિજ્ઞેયે શાંત કીધો, રક્ષણ કીધું ઇંદ્ર મહારાજ.
અમે એના નાશ કરશું, તમે રહો નિશ્ચિંત;
એવું કરતાં કોપે ચડ્યા, આચાર્ય ઋષેશ્વર સંત.
ઋષિએ ક્રોધે ઇંદ્રનું, આવાહન કર્યું તે વાર;
વેદ મંત્રે તત્કાણે આવ્યો, તે શુચિ શુભ મોઝાર.

* ઇંદ્રે ભયંકર અંધાર ઉત્પન્ન કરી તેની અંદર ગુપ્ત રહી સોનાની દોરી સંવિત એ ઘોડાને ખીંચેથી છોડી આકાશમાં ઉતાવળે નાચી બેતા પુત્ર: અનિએ દોડા કે. તરત પૃથુપુત્રને પાછળ મોકલ્યો. આ વખતે ઇંદ્રે માણસનાં માયાની ખાપરી અને ઇશ-ઉપજાં પેહેલ્યાં હતાં; તેથી કોઈ બતનો ભ્રમ ગ્રહણ કર્યો છે એમ ધારી પૃથુના પુત્ર પ્રહાર કર્યો નહીં, પણ અત્રિ ઋષિના કહેવાથી પૃથુના પુત્ર જેવું બાણ તાક્યું કે તેમ વખતે પાખંડરૂપ નો ભાગ કરી તથા ઘોડાને પડતો મૂકી અંતર્ધાન થઈ ગયો. આરથી ઇંદ્રે કરેલા પાખંડ લોકમાં પ્રસિદ્ધિને પામી ચાલવા લાગ્યા છે. વા એટલે પાપ અને સંદ એટલે નિશાની એવો પાખંડનો શબ્દાર્થ છે. એ પ્રમાણે ઇંદ્રે જે જે રૂપ લઈ મૂક્યા દીધાં તેપરથી જન, બૌદ્ધ, કાપાલિક વગેરે પાખંડી મતો આ પૃથ્વીમાં પ્રવર્તમાન થયા છે.

ઇંદ્રને શ્રુવમાં બેસાડીને, હોમે છે ઋષિરાય;
તેણે સમે તો સ્વર્ગ મધ્યે, હાહા શબ્દજ થાય.
તવ પ્રજ્ઞા આવ્યા પ્રજ્ઞસદનથી, સાંભળી બુખાપાત;
તે ઋષીવર પ્રત્યે વાણી વદે, એમ તિષ્ઠ તિષ્ઠ બુખવાત.
વિનય વચન અનેક કહી, પ્રજ્ઞાએ* મુકાવ્યો સુરરાય;
સહસ્રાક્ષ નમ્યો તેણે સમે ત્યાં, પ્રજ્ઞપતિને પડ્યો પાય.
ઋષેશ્વરને વિનતિ કરીને, મઘવા ગયો સ્વસ્થાન;
પછી યગનું કર્મ પૂરું કીધું, પવિત્ર પૃથુ રાજન.
પ્રજ્ઞ વાક્યથી પૂર્ણ માન્યો, યગ પૃથુ રાજન;
સહજ અડચાસી ઋષિ, પ્રજ્ઞા વદે આશિર્વચન.
નય નય શબ્દ વાણી ઋષિ વદે, અભિશેક આશિરવાદ;
કસુમ વૃષ્ટિ હવી ગગન, પંચ શબ્દ હુંદુભિ નાદ.
રાજ પૃથુએ ઇંદ્ર સાથે, સંતોષ્યા સહુ દેવ;
નય શબ્દ જન ચાચક વદે, તે યગમાં તતખેવ.

૬૫ણ.

નય શબ્દ વાણી વદે સુરમુનિ, મુણ સત્ય પરીક્ષિત રાયરે;
શ્રોતાજન બોલો શ્રીહરિ, હવો ઓગાણીશમે અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અનુર્થસકથે
એકોનવિંશોધ્યાયઃ ૧૧૯૫

અધ્યાય ૨૦ મો.

કડ્યું ૨૦ મું-રાગ ગાડી.

શ્રી શુક કહે મુણ પરીક્ષિત વાણી, શૈનક પ્રત્યે વદે સુતપુરાણી;
સ્થેમો યજ્ઞ આવ્યો પુરો થવા, તવ પરમેશ્વર પ્રત્યક્ષ હવા.
હરિ પૃથુને કહે તું માન્ય, ઇંદ્ર ઉપર દયા હવે આણ્ય;
ઇંદ્રે યજ્ઞનો કીધો ભંગ, માગે છે ક્ષમા ધરિ ઉમંગ.
તું ને શકે છે મારાં રૂપ, એમ જાણ તું નિશ્ચે ભૂપ;
દીધો અનેક રીતે સદ્બોધ, માયામાંથી કરાવ્યો રોધ.
સ્ત્રી સંતાન ન કોઈ તારાં, એ તો સર્વે છે છેતરનારાં;
તું તો છે રાયજ નિર્વિકારી, પ્રજાપાળક અધમ ઉદારી.
માગ માગ કંઈ વરદાન, હવો તું પર હું તુપમાન;
એમ પૃથુ રાયને વખાણ કરી, યજ્ઞ ઉપદેશ કીધો શ્રી હરી.

* પ્રજ્ઞાએ કહ્યું કે બળવાન સાથે સ્પર્ધાથી કંઈ ફાયદો નથી; પૃથુના સો યજ્ઞમાં એક ઓછો રહ્યો તેની શી શીકર છે, હવે યજ્ઞ બંધ કરો.

† આ વીશમાં અધ્યાયમાં ભગવાને પૃથુને ઉપદેશ કર્યો તે કથા વર્ણવેલી છે.

એમ કૃપા કીધી ભગવાન, પૃથુ રાયને કહ્યું બહુ જ્ઞાન^૧;
કીધું ઈંદ્રને દ્રઢ આલિંગન, તપ પ્રભુ થયા પ્રસન્ન.
પૃથુએ પ્રભુને કર્યા પ્રણામ, સ્તુતિ મુખે ઉચ્ચૈ શત નામ.
પ્રભુની પૂજા અર્ચ્યા કીધી ઘણી, પરપ્રભ પરમેશ્વર તાણી;
હરિ કથા શ્રવણની પ્રીતિ હજ્જે, દુર્મતિ મારી સહુ જજ્જે.
દશ સહસ્ર કર્ણ તો દીછયે, પ્રભુ કૃપા એટલી કીછયે;
હરિ શ્રવાણ ઇચ્છું મહારાજ, તમો કરૂણા કરી પ્રભુ આજ.
સંરૂળ જન્મ હવા મુજ યાગ, તમ દર્શનથી મહા ભાગ;
ધન્ય ભાગ્ય મારો અવતાર, કૃપા કરી મુને વિશ્વાધાર.
નવ માગું મોક્ષ ને જ્ઞાન, માગું એકલું તુજનું ધ્યાન.
આપના સ્વરૂપમાં સદાય રમું, એટલું જ હું અહિયા માગું.
પૃથુને કૃપા કરી શ્રી ભગવાન, મનવાંછિત આપ્યું વરદાન;
જ્ઞાન ધર્મ કહ્યો હરિયે વિવેક, પ્રભુએ પૃથુને કીધો અભિશેક.
પૃથુ રાયને આજ્ઞા કરી, પછી પૈકુંડ પધાર્યા શ્રી હરી;
પ્રભુ પાર્શ્વે દિગ્ગજ નાર, અપ્સરા ઋષિ પિતૃ સાર;
ઋષિ અમરસહુ સ્થાનક જાય, કરતાં વાત દરખ મન ન માય;
આવ્યો પૃથુ પછી નગર મોઝાર, પ્રજા પ્રેમથી પાળે સાર.

વળણુ.

વિનાશ વાત હર્ષણ કરતા, સ્વસ્થાને સૌ જાયરે;
પરીક્ષિત પ્રત્યે વદે શુકલ, હવે થયા વીરાઅધ્યાયરે.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અનુચ્ચસ્કંધે વિંશોધ્યાયઃ ૨૨૦

^૧વિષ્ણુએ પૃથુને કહ્યું કે, સુખદિવાળા માણસો કોઇ પ્રાણીનો દ્રોહ કરતાજ નથી; તેમનેજો દેહને આત્મા પણ માનતા નથી. જ્ઞાની પુરુષ દેહ પ્રત્યે આસક્તિ રાખતો નથી, તેમ તે દેહ વડે થયેલાં સંતાનાદિ પ્રત્યે મમતા પણ રાખતો નથી. આત્મા દેહથી ભિન્ન છે, એક છે, શુદ્ધ છે, જ્ઞાન સ્વરૂપ છે, નિર્ગુણ છે, ગુણોનો આશ્રય છે, ગપાતો નથી, ઢંકાતો નથી, જોનારો છે અને સ્વતઃ સિદ્ધ છે; પરંતુ દેહ એ અવસ્થાથી ભિન્ન ભિન્ન છે. તે મલિન છે, જડ છે, સચ્ચુ છે, ગુણોના આશ્રયથી રહેલો છે, માપી શકાય છે, વસ્ત્રથી ઢંકાય છે, દરપ છે, અને આત્માને લઇને સિદ્ધ થાય છે. આ પ્રમાણે જે પાતામાં રહેલા આત્માને જાણે તે, શરીર ધારી છતાં પણ દેહના વિકારથી લેપાળ નહિ, કારણ કે તે મારામાંજ રહ્યો છે. આ અવિચળ આત્મા ઈંદ્રિયથી નિગળો છે છતાં તેઓના સ્વામિત્વપણાથી રહ્યો છે, એમ જોણે જાણ્યું તેનો મોક્ષ થાય છે. પ્રજાએ કરેલા પુણ્યમાંથી હજો ભાગ રાજાને પરલોકમાં મળે છે, પણ પ્રજા પાસેથી કર લે ને રક્ષણ ન કરે તો તેનું પુણ્ય પ્રજાને જાય છે, ને પ્રજાનું પાપ રાજા લે છે. હું યજ્ઞ, તપ કે યોગથી સત્વર મળતો નથી પણ સમદષ્ટિ-વાળા પુરુષ પાસેજ રહ્યો છું, માટે મારી પાસે કંઈ વરદાન માગ.

† મહારાજ, આપે ભજન કરનારાને વરદાન માગવાનું, કેહેવું, એ તમારી વાત જગતને બાધ કરનારી છે, એમ હું માનું છું; કેમ કે આપની વાણીરૂપ દોરીથી લોકો બંધાયલા છે.

અધ્યાય ૨૧ મો.*

કહ્યું ૨૧ મું-રાગ કેદારો.

શ્રી શુકલ વાણી ઉચ્ચે, રાય પરીક્ષિત શ્રવાણે ધરે;
હવે પૃથુ રાજા શું કરે તે કથા તુજને કહું રે.

ચાલ.

તે તુજને કહું પરીક્ષિત રાજા, શ્રી શુકલ કહે શુભ વાણી;
મૈત્રેય વિદુર પ્રત્યે સંભળાવે, શૌનકને સુત પુરાણી.
યજ્ઞ કરીને રાય પૃથુ, પોતે નગ્રમાં પાછો આવ્યો;
સર્વ લોક ત્યાં પ્રસન્ન હવા છે, પ્રજા તણે મન ભાવ્યો.
પૃથુ રાયને કરૂણા કરી ત્યાં, યજ્ઞ વિષે ભગવંત;
એક સાંભળી પ્રજાએ પૂજા કરી, આપી ભેટ અનંત.
પછી પ્રતિપાલન પ્રજાનું કરતો, રૂડી પેરે રાય;
ધર્મ રાજ્ય પાળે પૃથુ રાજા, પ્રજા સૌ સુખાળી થાય.
પછી પૈકુંડ જવા અધિકાર થયો, પૃથુ રાય વિચારે મન;
સર્વથા આ સંસાર તજ્જે, જઈએ પ્રભુને સદન.
વળી યજ્ઞ કરી પૃથુ રાય કહે, પ્રજા પ્રત્યે શુભ વાણી;
તમો સૌ, પરપ્રભ પરમેશ્વર, પૂજે સારિંગ પાણી.
ધ્યાન જપ તપ ધર્મ કરો કંઈ, દેહ દમન સાધન;
સ્નાન દાન દેવતા અર્ચન, પૂજન તીર્થ વ્રત યજ્ઞ.
પૃથુ રાજાએ પ્રજાને વળી, કહ્યું અપરિમિત જ્ઞાન;
સદા નિરંતર સદભાવેથી, ભજ્જેને શ્રી ભગવાન.
આદિ અનાદિ એક પરપ્રભ, છે મુજને વહાલો;
સચ્ચરચર વ્યાપક પ્રભુ, નથી કોઈ ડામ થાલો.
કર્મ કાંડ નથિ રૂળદાતા, કીધો મુનિએ સિદ્ધાંત;
હરિ કથા હરિનું સેવન, એ સાધન બળવંત.
પ્રભુરૂપ બ્રહ્માણુ મુને વહાલો, ભગવત્ અને ગાય;
હરિ ભક્ત અતિ છે વહાલો, મુજ ભક્તિ કરેજ સદાય.
સભા સર્વ રાજા હવી, કીધો બહુ સત્કાર;
રાય તણો વળી ત્યાં સર્વે, બોલે જયજયકાર.
પૃથુ રાજા પ્રીતે પાળે છે, વહાલી ઘણી પ્રજા;
પ્રજા રાયને વખાણે છે, ધન્ય ધન્ય પૃથુ મહિમાય.
રાજા ધર્મિષ્ઠ તેણે કરીને, પ્રજા ધર્મને જાણે;
પૃથુ રાયનો મહિમા સૌકો, ત્રિભૂવનમાં વખાણે.
ધર્મ પાળતાં સર્વ સુખી છે, પ્રજા મન હર્ષિત રંગ;

*આ એક વિશાળ અધ્યાયમાં પૃથુ રાજાએ શહેરમાં આવી, સભા ભરી, ને તેમાં પ્રજાને સારો ઉપદેશ આપ્યો તે કથા છે.

મનવાંછિત સધણું સુખ પામે, રાય પૃથુને પ્રસંગ.
ઠમ્બિર ભક્તિ સદાચરણ, પ્રભુતાણું ધ્યાન ધરનાર;
પૃથુરાજને ધર્મ અતીશય, વર્તાવ્યો નિરધાર.
ધન્ય ધન્ય એ પ્રજાપાળક, સાંભળ પરીક્ષિત રાય;
ધર્મ માર્ગ ચલાવ્યો સઘળે, ક્ષિતિ તળમાં મહિમાય.

વળણું.

ક્ષિતિ તળમાં મહિમાય સઘળે, શ્રી હરિની કર્ણાયરે;
અતુર્થસ્કંધ ભાગવતના, હવા એકવીશ અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે અતુર્થસ્કંધે એકવિ-

શોધ્યાયઃ ૧૨૧૧

અધ્યાયરર મો.

કડવું ૨૨ મુ-રાગ આશાવરી.

શ્રી શુકલ કહે સાંભળ રાય, પરીક્ષિત પુન્ય પવિત્ર;
મૈત્રેય ઋષિ વિદુરને સંભળાવે, પૃથુરાજનું ચરિત્ર.
પૃથુરાજને અંતર વેદ, ગંગા યમુના મધ્ય વાસ;
પૃથુ રાજ ત્યાં આસન કરીને, સમરે શ્રી અવિનાશ.
એક સમે સનકાદિક ચારે, બ્રહ્મા કરા કુમાર;
પૃથુ રાજ ભાણી તે આવ્યા છે, કર્ણા કરી એકવાર.
દેખી રાય રણિયાત થયો, ને આપ્યાં પવિત્ર આસન;
પ્રેમે આલિંગન દઈ ભેટ્યા, પછી કીધું વિધિયે પૂજન.
મુળ ક્રિયાં પુણ્યે પધારયા, તમે ઋષીશ્વર આ કામ;
તમ ગુણ ગણતાં પાર ન લાધે, તમે પૂર્ણ બ્રહ્મ છો સ્વામ.
સનકાદિકે રાજનું દીકું, ધર્મ પવિત્ર આચરણ.
સાધુ સંતના સંગ કરે, મન ધરે પ્રભુનું સ્મરણ.

* આ બાવીશમા અધ્યાયમાં સનકાદિકે પૃથુ રાજને બ્રહ્મ-જ્ઞાન આપ્યું તથા પૃથુએ સનકકુમારની શુશ્રૂષા કરી તે કથા છે.

† પૃથુરાયે વિશેષ કહ્યું કે, જેને ઘેર વૈષ્ણવોનું આવવું ન થાય તેનું ઘર કદી સમૃદ્ધિથી ભરપૂર હોયતો પણ સર્પના ધર સરખું સમજ્યું છું. આપ કે જેઓ બ્રહ્મમય છો, વળી જેને ક્ષેમ વા અક્ષેમનો ભેદ નથી તેઓને અમારે ક્ષેમ પૂછવું જ નોંધ્યું શું? પણ અમ લોકો વિષય વાંચનાનેજ સ્વાર્થરૂપ સમજીએ છીએ અને દુસ્તર સંસારમાં અમારા કર્મને લીધે જન્મેલા છીએ, તેનું તો ક્ષેમ પૂછવું જ નોંધ્યું. આપને મારે એટલુંજ પૂછવાનું છે કે, આ સંસારને વિષે ક્રિયા પ્રકારથી એકદમ કલ્યાણ થાય છે તે મને કહો.

એવું દેખતાં સનકાદિક, આનંદ પામ્યા મન;
સનકાદિકે* પ્રતિબોધ દીધો, જેવું વેદ વચન.

* પૃથુરાયનું ઉપર પ્રમાણનું વચન સાંભળી ઋષિઓએ જે જ્ઞાન કહ્યું તે કવિએ આ અધ્યાયમાં આપ્યું નથી, પણ આ-જ્ઞાન ઉત્તમ હોવાથી અને ટીપ્પણમાં ટાંક્યું છે. ઋષિએ કહ્યું કે, શુણ્વગરના આત્મા વિષે દૃઢ પ્રીતિ રાખવી અને આ-ત્મા વિના અન્ય વસ્તુમાં વૈરાગ્ય ગૃહણ કરવો એમ પ્રાદે વિચાર ચુકત શાસ્ત્રોમાં નિર્ણય કરેલો છે. બ્રહ્મા રાખવી, ધર્મ પાળવો, જ્ઞાન બાળતના નવા નવા વિષયની ઇચ્છા રાખવી, બ્રહ્મજ્ઞાનના સધનમાં નિષ્ઠા રાખવી, યોગી લોકાની સેવા કરવી, ભગવત્ કથા શ્રવણ કરવી, ધન અને કામનામાં લુપ્ત પુરોની સંગતનો ત્યાગ કરવો, ધન અને વિષયોને છોડી દેવા, એકાંત સ્થળમાં રહેવાની પ્રીતિ રાખવી, પોતામાંજ સંતોષિત રહેવું, ભગવત્ શ્રવણમાં અતૃપ્તિ રાખવી, કોઈને પીડા ન કરવી, શાંતિ આદિ શુભ ગુણવાળી વૃત્તિ રાખવી, સ્વહિતનો વિચાર કરવો, ભગવાનની લીલાનું સ્મરણ કરવું, કામના રહિત યમ, નિયમ પાળવો, અનિર્દિતપણે વર્તવું, યોગક્ષેમને સાર ઉદય છોડી દેવો, સુખ દુઃખાદિક દ્વિપદાર્થ સહન કરવાનો માવરો રાખવો, એટલું ગૃહણ કરવાથી સઘળા જડ પદાર્થમાં વૈરાગ્ય અને નિર્ગુણ સ્વરૂપમાં પ્રીતિ એકાએક થાય છે. ગૃહસેવનથી પરમાત્મામાં શુદ્ધ પ્રીતિ થવાને લીધે, (અરણીથી ઉત્પન્ન થતા અગ્નિ પેરે), અ-રણીની પેઠે જ્ઞાન, વૈરાગ્યના પ્રવળથી તેનું પાંચ ભૂતરૂપ અવિદ્યા વગેરે પાંચ કલેશરૂપ (૧ લી અવિદ્યા એટલે સ્વરૂપનું વિસ્મરણ થવું તે, ૨ જ અસ્મિતા એટલે દેહને હું છું એમ માનવું, ૩ જ્ઞાન રાગ એટલે દેહાભિમાનથી દેહને અનુકૂળ વસ્તુમાં પ્રીતિ તે, ૪ જ્ઞાન દ્વેષ એટલે પ્રતિકૂળ વસ્તુ ઉપર અપ્રીતિ તે, ૫ મું અભિનિવેશ એટલે અનુકૂલ પદાર્થોનો નાશ થતાં પોતાનો નાશ માની બેસવાનું અભિમાન તે.) જિગ્મ શરી-રને પાછો કોટા ન ફુટે એ રીતે બળી જાય છે. દૃષ્ટ, દૃશ્યનો ભેદ અંતઃકરણને લીધે થાય છે; જગૃન, સ્વપ્નમાં અંતઃકરણ હોવાથી તે જોનાર, જોવાના પદાર્થ અને તેઓના સંબંધ કરનારો અહંકાર જોવામાં આવે છે, પણ સુષુપ્તિમાં અંતઃકરણ નહિ હોવાથી કંઈ પણ જોવામાં આવતું નથી. વિષયોનું પ્રીતિથી સ્મરણ કરનારાની ઇન્દ્રિયોને વિષયો ખેંચે છે, ઇન્દ્રિયો મનને ખેંચે છે, અને મન વિચાર કરવાની શક્તિને મનની અંદરથી ખેંચી લે છે. બુદ્ધિની માંદીથી વિચાર શક્તિ ખેંચાઈ જવાથી તેને આગળ પાછળનું વિસ્મરણ થવાથી જ્ઞાન જતું રહે છે. આત્મા ઉપરના પ્રેમથી જે બીજું સધળું પ્રિય લાગે છે, તે સ્વદેહને આત્માની ખરાબી કરવાથી જે સ્વાર્થને નુકશાન થાય છે, તેના જેવું જગતમાં સ્વાર્થને કંઈ પણ નુકશાનકારક નથી. તુષ્ટા રાખ-વાથી શાસ્ત્ર જ્ઞાન અને સ્વરૂપના અનુભવ બ્રહ્મ યઈ જતાં સ્થાવરપણાને પામે છે. સંસારના અધારમાંથી પાર પામવાની ઇચ્છાવાળા પુરૂષે સંગને અર્થાત્ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરૂષાર્થોને અત્યંત નુકશાનકારક છે. એ ચારમાં મોક્ષ સર્વોત્તમ પુરૂષાર્થ કહેવાય છે, બાકીના ત્રણમાં નિરંતર કાળનો ભય છે. સૃષ્ટિની અંદર આપણાથી તે બ્રહ્માદિ જે ઉત્પન્ન થયેલા છે તેમના મનોરથ કાળ તોડી નાખે છે. અનામ (આ-ત્મા વગરની) વસ્તુમાં આસક્તિ રાખવાથી અનર્થ થાય છે, એટલા માટે દેહ, ઇન્દ્રિય, પ્રાણ, બુદ્ધિ, અને અહંકારથી વિદા-

સ્તુતિ કરી પૃથુરાયે* અતિ, પછી ગયા મુનિરાય;
અન્યોઅન્ય હર્ષે મળી, પછી સ્થાન પોતાને જાય.
પૃથુ રાજાનો યશ છે મોટો, ત્રિભુવનમાં વિસ્તાર;
મુરિનર મુનિવર સર્વે જાણે, ભૂમંડળ મોઝાર.
દેવ દાનવ યક્ષ કીજર, સઘળે વિસ્તર્યો મહિમાય;
મળ સર્વને જુગતે પાળે, ધર્મવંત તે રાય.
અતુર્પદે† પૃથુએ ધર્મ ચલાવ્યો, સઘ કર્મમાર્ગ આચાર્ય;
ધર્મ હર્ષ મનમાં ધરી, સહુ કરે પ્રભુનું સ્માર્ય.

વળણુ.

સ્મરણુ પ્રજા પ્રભુનું કરે, નિત્ય સ્મરે જગદીશરે;
અતુર્પદે‡ ભાગવતના, હવા અધ્યાય બાવીશરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે અતુર્પદેકંથે દ્વાવિંશો-
ધ્યાયઃ ૥૨૨૥

અધ્યાય ૨૩ મો.†

કડવું ૨૩ મું-રાગ સારંગ-ચાલકુકડી.

શ્રી શુક કહે પરીક્ષિત અધિધાર, હવા પૃથુરાયને પંચ કુમાર;
જ્યેષ્ઠ પુત્ર વિજિતાશ્વ સહી, બીજા ચાર દેખાડું કહી.
ધૃત્રકેશડ, હર્યક્ષ, દ્રવિણ, વૃક નામનો પાંચમો તન;
જ્યેષ્ઠ પુત્ર વિજિતાશ્વ જેહ, પૃથુને પાંચે વલ્લભ તેહ.
રાયે કર્યો પછે મન વિચાર, જ્યેષ્ઠને આપ્યો રાજ્યાધિકાર;
પછી વલ્કલ પેહર્યો પૃથુ રાજન, સ્ત્રિસાથે તપસાર ગયા વન.
ખદ્રિકાશ્રમે ગંગા છે જ્યાંહે, મહા તીર્થ તપ માંડયું ત્યાંહે;
અંગુષ્ઠ ભેર રાય ઉભા રહી, પરબ્રહ્મનું આરાધન કરતા તહી.

યલા સ્થાવર જંગમોમાં અંતર્ધામી રૂપે પ્રત્યક્ષ અને દેશ, કાલ
તથા વસ્તુના માપથી રહિત જે પ્રકાસે છે અને અંતર્વૃત્તિથી જે
જણાય છે, તેજ આત્મા છે એમ જાણો. એ પ્રમાણે જ્ઞાન કશું છે.

* પૃથુ રાજા તે ઋષિ પ્રત્યે કહે છે:-બ્રાહ્મણ પો-
તાનું જન્મે છે, પોતાનું જ પેહેરે છે, અને પોતાનું જ
આપે છે; કેમકે સઘળું બ્રાહ્મણોનું જ છે. બીજા ક્ષ-
ત્રિયાદિક તો બ્રાહ્મણની દયાથી તેઓએ આપેલું
અન્ન ખાય છે, તેથી આપી દેવામાં સ્વતંત્ર નથી. આપે મુને
ઉત્તમ બ્રહ્મજ્ઞાન આપ્યું તેનો બહોળો હાથ જોડવા સિવાય બીજો
કશો આપી શકું એમ નથી.

† ચારે પગે. ધર્મના ચાર પગ છે એવી કલ્પના કીધી છે.

‡ આ ત્રેવિંશતમા અધ્યાયમાં પૃથુ રાજા કેવલ્ય મોક્ષ
પામી વૈકુંઠ ગયા તથા તેની સતી યદુ ઈત્યાદિ કથા છે.

§ આ પુત્રોનાં નામ મૂળ ભાગવતમાં બાવીશમા અધ્યા-
યમાં આપ્યાં છે.

સુકા પાંદડાનો કરે આહાર, જપે જાપ શ્રીવિશ્વાધાર;
પછી વાયુ આહાર કરે રાજન, વસ્ત્ર કીધો એમ “મન” પવન.
એમ તપ કરતા હતા પૃથુ રાજન, મનમાં પરમેશ્વરનું કરે સ્તવન;
જ્ઞાન પૈરાગ્યથી પરબ્રહ્મમાં રહી, કેવલ્ય મોક્ષ પામ્યો તેસહિ.
સ્ત્રીએ રાય ઉછંગે લીધો સહી, સહગમન કીધું વનમાં રહી;
તવ કુસુમ વૃષ્ટિ કરતા સૌ દેવ, પૃથુ સાંનિધ્ય આવ્યા તતખેવ.
રાય સમીપલાવ્યા દીવ્ય વિમાન^૧, સ્ત્રીસહ દિવ્ય દેહેખેડા રાજન;
તવ હુંદલી નાદ હવા આકાશ, રાય પૃથુ ગયા વૈકુંઠ વાસ.
પૃથુ આવ્યા સ્વર્ગ સદન મોઝાર, વરતી રહ્યો ત્યાં જય જયકાર;
એ શુક કથા પરીક્ષિતને કહી, જે જન એક મને મુણે સહી.
બાળ વૃદ્ધ યૌવન નર નાર, તેને પુનરપિ નહિ અવતાર;
ધર્મ, અર્થ, મોક્ષ ને કામ, ચાર પદાર્થ આપે તેને સીતા રામ.

વળણુ.

ચાર પદાર્થની પ્રાપ્તિ થાશે, જન્મ મરણુ ભય જાયરે;
શ્રોતા બોલો શ્રી હરી, હવે ત્રયવિંશતમા અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અતુર્પદેકંથે ત્રયવિંશો-
ધ્યાયઃ ૥૨૩૥

અધ્યાય ૨૪ મો.†

કડવું ૨૪ મું-રાગ ભાનાવળી.

શ્રી શુકજીરે, પરીક્ષિત પ્રત્યે ઉચ્ચરે,
સંત સભામારે, રાજા શ્રવણુ ધરે;
પછી વિજિતાશ્વ રાજરે, રાજ્યાસન ખેડા સહી;
ચારે બ્રાતનેરે, પાસે તેડાવ્યા તહી.
ચારે દીશારે, બ્રાતને† આપી વેહેંચી કરી;
પોતે વિજિતાશ્વરે§, મહારાજ હવે અક્રેશ્વરી.

* પૃથુ રાજાને વિમાન આવ્યું, આ બાબતનું લખાણ
મૂળ ભાગવતમાં નથી, પરંતુ શ્રીધરે ૨૩ મા અધ્યાયના ઉપરના
સારના શ્લોકમાં લખ્યું છે.

† આ ચોવીશમા અધ્યાયમાં પૃથુના પ્રપૌત્ર પ્રાચીનબહિ
રાજાને પ્રચેતા નામે પુત્રો યથા; તેઓને શંકરે રૂદ્રગીતાનો
ઉપદેશ કર્યો તે કથા પ્રસંગ છે.

‡ હર્યક્ષને પૂર્વ, ધૃત્રકેશને દક્ષિણ, વૃકને પશ્ચિમ, અને
દ્રવિણને ઉત્તર દિશાની ગાદી આપી.

§ પૃથુ રાજાના અશ્વમેધ યજ્ઞની અંદર વિજિતાશ્વ ઇંદ્ર
પાસેથી ઘોડો લાવ્યો હતો, તેથી ઇંદ્રે તેને અંતર્ધાન થવાની
ગતિ આપી હતી, તેથી તેનું નામ “અંતર્ધાન” પણુ છે.

તેને ઘેરે, જે* વનિતા રાણી હવી;
પતિવ્રત ધર્મ પાળે, કીર્તિ નિત્ય નવી નવી.
તે બેઠને સંતાનરે, હવાં સોહામણાં;
મહા સુંદરે, રૂપે શોભે અતિ ઘણાં.
વિનિતાશ્ચ રાજ્યએ, યજ્ઞનો મસ કીધો સહી;
યજ્ઞ મહિમારે, રાજ્યનો વ્યાપ્તો તહી.
પછી રાજ્ય વિનિતાએ, પુત્રને રાજ્ય આપ્યું ત્યાહિ;
સર્વ રાજ્ય સોંપીરે, પોતે ગયા વન માંહે.
ઉત્ત તપ કીધુરે, આરાધન હરિનું કરી;
તપ કૃપા કરીરે, વૈકુંઠથી આવ્યા હરી.
વર આપીરે, વૈકુંઠપુરીમાં લઈ ગયા;
વિનિતાશ્ચ એમ ઉદ્ધારે, સૌ વાતે નિર્ભય થયા.
રાય વિનિતાશ્ચને, જ્યેષ્ઠ પુત્ર હવિર્ધાન ભણે;
તે ધર્મ ચલાવેરે, જોવો વેદમાં વર્ણવ્યો.
હવે હવિર્ધાનને, છ સુત સુંદર હવા સહી;
તેમાં જ્યેષ્ઠને, પ્રાચીનખર્હી તહી.
તે સમુદ્રનીરે, કન્યાઈ પરણ્યો તદા;
જેણે સઘળે પૃથ્વીમરિ, યજ્ઞ બહુ કીધો યદા.
પ્રાચીન ખર્હીએ, યજ્ઞના પ્રારભ માંડીયા;
મન મહિરે, કુબૃત સઘળાં છાંડીયાં.
રાય અવનીપરે, યજ્ઞ કરે છે ઘણા;
નહી પારજે, ગણતાં આવે તે તણા.
પ્રચેતા નામે, દશ તન હવા તહી;
મહાજ્ઞાની તેરે, દીસે રૂપે સુંદર સહી.
જેહ પુત્રોરે, પ્રચેતાથી દશ કહ્યા,
તે સમુદ્રનેરે, તટે તપ કરવા ગયા.
પંચે ચાલતારે, એક શુભ સર આવિયું;
રચના રૂડીરે, જોઈને મન ભાવિયું.

* એ બેમાંની શિખંડીની નામની રાણીથી પાવક, પવમાન અને શુભિ એ નામના ત્રણ પુત્રો થયા. પૂર્વે ત્રણે અમિત્યોને વસિષ્ઠે શ્રાપ દીધો હતો તેથી તે વિનિતાશ્ચને લાંબાવતર્યા હતા, પણ પાછા અમિ-
ના પદને પામ્યાં. નભસ્વતી નામની બીજી સ્ત્રીને પેટે હવિર્ધાન નામનો પુત્ર થયો હતો. તેણે, કર, દંડ અને દાણ વિગેરે સેવાથી રાજ્યોની આજીવિકા બીજાને પીડા કરનાર છે એમ ધારી, લાંબાકાળ સુધી યજ્ઞનો નિષ્ક્રિય કરી તે આજીવિકા મૂકી દીધી હતી. હવિર્ધાન રાજ્યને હવિર્ધાની રાણીથી બહિષ્કર, ગય, શુક્ર, કૃષ્ણ, સલ્ય, અને છત્રમત નામના છ પુત્ર થયા, જે છમાંથી સર્વથી મોટો બહિષ્કર રાજ્ય ભાગ્યશાળી અને કર્મકાંડી તથા યોગવિદ્યામાં મુશળ હતો. તેણે એકે સ્થળે યજ્ઞ કર્યા વગરનું રાખ્યું નથી. પૂર્વે દિશા તેના અણિવાળા દબોથી ભરાઈ ગઈ હતી તેથી તેનું પ્રાચીનખર્હી એવું નામ પડ્યું છે.

† આ ચાર ક્ષીની વાત મૂલમાં નથી.

‡ શતદ્રુતિ નામે સમુદ્રની કન્યાને પરણ્યો હતો.

ત્રે સમુદ્રનેરે, જાણે પદ્મ ખાણે ભરી સહી;
ત્યાં તપ* કીધુરે, શીવજી કરું ધ્યાન ધરી.
તપ* કીધુરે, અતિ ઉત્ત એક આસને;
કરુણા કીધીરે, શિવજીએ ત્યાં દાસને.
શિવજી પ્રકટ થયારે, સરોવર મહિથી;
પ્રચેતા જોઈરે, જ્ઞાન દીધું ભાવેથી.
શિવજી કહે છે રે, સાંભળો પુત્ર તમે;
તમ અનુગ્રહ માટેરે, દર્શન દીધું અમે.
પુરુષ પુરાણનેરે, ભક્ત મને પ્રિય છે;
તમે છો હરિભક્તનારે, હરિ કરુણાકર છે.
સ્વધર્મ પાળીનેરે, સોજન્મે પ્રજ્ઞાને મળે;
એથી પુણ્ય અદકરે, હોય તો મુજમાં ભળે.
પાણું હરિભક્તનારે, અંત સમય થાય;
શ્રી હરિ પાદ પામેરે, પ્રભૂના ગુણ ગાય.
તે હરિ કરુરે, સ્તવન જે ઉત્તમ છે;
સદા શિવે કહ્યુરે, હરિ પુરુષોત્તમ છે.
જ્ઞાન દાન દેતારે, તુષ્ટમાન રાંકર થયા;
કૃપા શીવનીથીરે, સંતાપ સઘળા ગયા.
હવું શીવ દર્શનરે, સેવક સ્તુતિ ઉચરે;
કરજોડીરે, પ્રણામ ત્યાં દશે કરે.
પ્રભુ ધન્ય ધન્યરે, અમ રંકને કૃપા કરી;
આજ દાસનીરે, આશા પુરી હવે ભરી,

* તપ કરવાની વાત મૂલમાં નથી.

† શદાશિવે પ્રચેતાઓને નીચે પ્રમાણે રૂઢ ગીતાનું સ્તોત્ર કહ્યું-
હે વિષ્ણુ, આપનું મહત્ત્વજ્ઞ મહાન્ આત્મવેદાઓને સ્વ-
સ્થપણ આનંદ આપેછે, મોટે મને એ આનંદ મળવોજ જોઈએ.
વળી પરમાનંદ એવા; સર્વરૂપ એવા; નાભિમાં કમળ ધરનાર;
પંચભૂત, વિષયો તથા ઇન્દ્રિયોના નિષંતા એવા; વાસુદેવ રૂપે
ચિત્તના નિયંતા, શાંત અને સ્વયંપ્રકાશ એવા; સંકર્ષણ રૂપે
અહંકારના નિયંતા, સુક્ષ્મ, અનંત અને મોહાના અમિથી પ્રભવ
વિષે જગતને બાળનારા; પ્રદુષ્મન રૂપે, બુદ્ધિના નિયંતા, જ-
ગતને બોધ આપનારા; અનિરૂદ્ધ રૂપે મનના નિયંતા; સર્વ રૂપ
એવા, ક્ષય, વૃદ્ધિ રહિત; સ્વર્ગ, મોક્ષના દારૂરૂપ, પવિત્ર અંતઃ-
કરણમાં રહેનાર; અગ્નિરૂપ એવા; યજ્ઞોના સાધનરૂપ; યજ્ઞોના
વિસ્તાર કરનારા; ચંદ્ર રૂપ; પિતૃ તથા દેવતાના અન્નરૂપ; ત્રણ
વેદના પતિ; યજ્ઞ રૂપ વિર્યવાળા; જળરૂપ એવા; જીવોને તૃપ્તિ
આપનારા; સર્વ રસમય એવા; પૃથ્વીરૂપ એવા; સર્વ પ્રાણિયોના
દેહરૂપ અને વિરાટ શરીરવાળા; વાયુરૂપ વાળા; ત્રૈલોક્યને પાલ-
નારા; મન, ઈન્દ્રિય તથા દેહનાં બળરૂપ એવા; આકાશરૂપ એવા;
શબ્દગુણથી સર્વને નામ આપનારા; અંતઃકર્મવિધિવાદના આ-
શ્રયરૂપ; પ્રવૃત્તિ કર્મથી પિતૃ લોક દેનારા; નિવૃત્તિ કર્મથી સુક્તિ
દેનારા; મૃત્યુરૂપે અધર્મનાં યજ્ઞ રૂપ અને દુઃખદાયી એવા; વિ-

મહાદેવનીરે, સાથે ગાંધર્વ છે ઘણા;
ભાળાશંકરે, માણનાથ પાર્વતીતણા.
એવા મહારૂદ્રનેરે, ચાલું નમ્યા પ્રીતશુ;
સ્તવન ઉચ્ચારે, વંદા રૂડી રીતશુ.
તેમને મહાદેવજીએ, જ્ઞાન ઉપદેશખડુ કર્યા;
બ્રહ્મ જ્ઞાન સાંભળ્યાથકીરે, શોક મોહ સધળો ગયો.
ત્યાં શીવજીએ, બ્રહ્મરૂપની કથા કહી;
તેથી પાવનરે, દહી દશે સુતની થઈ.
તેનારાણા સરોવરે, ખેસી જ્ઞાન મહિમા કહ્યા;
પછી શીવજીએ, તે સરોવર મધ્યે અદ્વૈત થયા.

વળણ.

અતર્ધ્યાન હવા શીવજી, તમે સુણો પરીક્ષિત રાયરે;
જય શ્રીગીરિવરધર પ્રભૂ, હવા પૂર્ણ એવિશ અધ્યાયરે.
ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અનુર્થસ્કંધે અનુર્વિશો-

ધ્યાયઃ ૧૨૪૧

અધ્યાય ૨૫ મો.*

કડવું ૨૫ મું-રાગ માઝ.

શુકદેવ વાણી ઉચ્ચારે, સાંભળો અભિમન્યુ તંન;
સુતપુરાણીક શાનક પ્રત્યે, વદે રમ્ય વચન.

વિષ્ણુ પ્રકારની વાણીને સ્વજનારા; અહંકારમય એવા; ગુણોથી સર્વ
ઈન્દ્રિયને રાજ કરનાર અને વૈષ્ણવોએ પૂજેલ એવા આપના
સ્વરૂપનું દર્શન આપો. (આમ શિવજીએ પ્રાર્થના કરવા કહ્યું: પછી
કહ્યું કે) જરાયુજ, અંડજ, સ્વેદજ અને ઉદ્ભિજજ, એ પ્રમાણે
ચાર પ્રકારનું આ જગત માયાથી બનાવેલું છે, તે જગત રૂપ
પુર વિષે પોતાના અંશ (જીવ રૂપ)થી તેમાં રહેલા છે, એટલા
માટે તે જીવ (પુરૂષ) એવી સંજ્ઞાથી ઓળખાય છે. જીવ હુદ્ર
વિષયોનું સુખ ઈન્દ્રિયારા ભોગવે છે. કાળ સ્વરૂપ એવા તમે
કોઈના પણ ધારવામાં આવતા નથી. હું આ કામ 'આમ' કરીશ
એવા વિચારમાં મગ્ન રહેલા અને સ્વાદેન્દ્રિયના લાલચુ પુરૂષોને
તે સુખ મળ્યા છતાં પણ તુજ્યા ન ટળવાથી તમે ઝડપી હ્યો
છો. હે રાજકુમારો, આ પ્રમાણે આ 'યોગાદેશ' નામનું સ્તોત્ર
મેં તમને કહ્યું તે પ્રમાણે ધ્યાન ધરજો. પ્રજ્ઞેપતિના પતિ બ્રહ્માને
અને બ્રહ્મ વગેરે અમને સિદ્ધ રચવાની ઇચ્છા થઈત્યારે બ્રહ્માએ
આ સ્તોત્ર અમને શિખવ્યું, ને અમે આ સ્તોત્રથી અત્તાન ટાળી
અનેક પ્રકારની પ્રજા ઉપજાવી. મેં કહેલી આ સ્તુતિનો જપ
કરતી વખતે એકામ બુદ્ધિ રાખજો, તેથી તમોને મનવાંચિત ફળ
મળશે.

* આ પચીસમાં અધ્યાયમાં નારદજીએ આત્માને બુદ્ધિના
સંબંધી થતાં અનેક જન્મ મરણનો પુરંજન રાજના ઇતિહાસરૂપ
કથા પસંમ કર્યા છે.

પ્રાચીનબર્હી રાય કેરાં, યજ્ઞનો નહિ પાર;
કામકામ વનવિષે સર્વત્ર, કર્યા યજ્ઞ નિરધાર.
પ્રાચીનબર્હી રાય પોતે, બેઠો કરે છે યજ્ઞ;
એવે સમે ત્યાં પધાર્યા, સાક્ષાત નારદ મુન્ય.
પ્રાચીનબર્હી રાય હરજીએ, આપ્યું પવિત્ર આસન;
અર્ધ્ય પાદે પૂજન કીધું, વળી રૂડી પ્રકારે સ્તવન.
પ્રાચીનબર્હી રાય પ્રત્યે, પછે વદે નારદ દેવ;
તમે યજ્ઞમાં પશુ હોમિયાં, અનંત અવશ્યમેવ.
તે તો સધળાં વળી વાટ બાંધી, રહ્યાં છે મારગમહિ;
તાડું ચિંતવન કરે છે રાય, કયારે આવશે અહિ.
તે પંથ મધ્યે વાટ જોઈ, રહ્યાં છે નિરધાર;
જે રાજ અહિં આવશે, તો લોહશીંગે* કરીએ પ્રહાર.
તવ રાજ્યે પરીક્ષા જોઈ, તો પ્રત્યક્ષ દીકું તેહ;
વિસ્મય પામી મનમાં બીધો, પ્રાચીનબર્હી જોહ.
નારદ મુનિના ચાલું પ્રાણી, વદે વાણી રાય;
હવે શું કરવું ઘટે મુજને, પ્રભુ જેથી પ્રાયશ્ચિત જાય.
ત્યારે નારદ વદે વાણી, સાંભળિયે રાજન;
એકાગ્ર ચિત્તે કહું તુજને, તે સાંભળવા આખ્યાન.
રાય એક પુરંજનનાં ચડ્યો, ઈન્દ્રિય અન્વે નિરધાર;
નિવાસ અર્થે નગ્રાં જોવા, ચાલ્યો તેણીવાર.
દશ વિદેશ બધે ફર્યો, જોઈ ગિરિ ગુફા અનેક
ફરી ફરી રાય થાકીયો, નવ ગમ્યું નગ્રાં ત્યાં એક.
હિમાલયના દક્ષિણ શિખરમાં, નગ્રાં દીકું સાર;
નવદારજી છે પ્રત્યક્ષ જોને, જેમાં ઘરો* છે અપાર,

° લોહાંના હથિયારથી તને કાપશે.

+ પુરંજન એટલે જીવ. પોતાના કર્મથી પુર અર્થાત્ શરીર
ને જન અર્થાત્ ઉત્પન્ન કરનારો છે; વળી જેનું કર્તવ્ય પણ કોઈ
જાણી શકતું નથી અને જેના કર્મની કોઈને ખબર નથી એવો
એક પુરંજનનો સખા (ધર્મ) હતો.

+ વિષય વાંચનાના સ્થાનરૂપ શરીર.

§ પુરંજનને મનુષ્ય શરીર (નગર) વગરનું બીજું પશુ
અને પક્ષીનું શરીર (નગર) ગમ્યું નહિ, કારણ કે તે શરીર
(નગર) થી બધાં સુખ ભોગવી શકતાં નથી. તેથી તેના અવ-
તાર ગમ્યા નહિ.

|| પુરંજનને તો મનુષ્ય શરીર (નગર) પ્રસન્ન આવ્યું.

જી મોહું, બે કાન, બે આંખ, બે નાક, શિશ્ન અને ગુદા
એ નવ દાર છે. વળી સર્વ અવશ્યે સંપૂર્ણ છે. તે નગરી હિમા-
લયની દક્ષિણે આવેલી છે, અર્થાત્ હિમાલયથી દક્ષિણ તરફ આ
મરતખંડ છે, અને તે કર્મભૂમિ છે એટલે તેમાં ઉત્પન્ન થય-
લું મનુષ્ય શરીર કર્મ કરવા લાયક છે.

* શરીરમાં છ ચક્ર છે તે ધરને ટેકાણે જણાવ્યાં.

મેહેલમાં* એક અવાસી છે, મહા મણિમયી જાતકાર;
તે મધ્ય બેઠી સિંહાસને, એક પર્વે સુંદર નાર.
યદ્યચ્છાથી॥ આવી નિકળી, જોઈ પુરંજન રાજ્ય;
તેને દાસી† દાસી× રાણુગાર શોભા, શી કહું રચનાય;
ત્યાં પંચમુખી** એક સર્પ છે, તેની અપરિમિત શોભાય.
તે સુંદર નારી તણી, એ કરે બહુ રક્ષાય;
રાય પુરંજન તે અવાસને વિષે, ઇચ્છા કરે પાણીગૃહણ;
સ્ત્રિ અવનવી સાથે વીહીવા, લગ્ન શુભ આચારણ.
નાક†† દાંત કપોલ શોભા, વર્ણવી ન શકાય;
સ્થામણી‡ મુંદરી, કેડે સુંદર કટીમખલાય.
સુંદર અતિશે દીસતી, જાણે રંભાને અવતાર;
તેને પૂછેઈ રાય પુરંજન, કોણ છે તું નાર.
ક્યાં થકી તું આવી અહિંયાં, અહિં શું કરવા ઇચ્છેય;
તુજ હુકમમાં રહે, દશ અગિયાર ॥ ચોઢા સર્વેય.
બીજી અખળોઆ કોણ છે, વળી કોણ છે એ સર્વ;
શું ધર્મની લગ્ન તમો, કે પ્રજ્ઞા સ્ત્રી કંદર્પ?
હો વિષ્ણુ પત્નિ લક્ષ્મણ, કે ઇંદ્રતાણી હો નાર;
કે ઋષ્યાંગના નિશ્ચે તમો, દર્શન દુર્લભ આ વાર.

* મેહેલની જગ્યા એટલે હદય.

† રાજસ તામસ વગેરે રચનાવો મેડીઓ (અવાસો)
ને ઠેકાણે સમજવા.

‡ ભિન્ન ભિન્ન વિષયોની વાસના તે મણિ રૂપ સમજવી.
વળી એ નગરીની બહાર એક કુવારો હતો અર્થાત્ વિષય વાં-
ચનાના યોગથી જીવને દેહનો સંબંધ થયો છે, એવા તાત્પર્યને
હીંધે વિષયોના વિભાગને માટે બગીચો કરાવેલો છે; તે દેવી જ્યોત્સના
અને લતાઓથી ભરપૂર છે, તેમાં માળા, ચંદન વગેરે પદાર્થને
રક્ષા તથા લતારૂપ માનવાં.

§ ભિન્ન ભિન્ન વિષયો ઉત્પન્ન કરનારી બુદ્ધિ.

॥ જીવ બુદ્ધિનો સંબંધ શા કારણથી અને કેમ થયો તે
ચોક્કસ કહી શકાતું નથી માટે યદ્યચ્છાથી આવી એમ કહ્યું છે.

¶ ઇંદ્રિયે દશ દાસ હતા.

× તે નોકરો સાથે બીજી અનેક દાસીઓ અર્થાત્ વૃત્તિ-
ઓ હતી તે.

** પ્રાણ, અપાન, સમાન, વ્યાન અને ઉદાન, એ રીતે
પાંચ વૃત્તિવાળો પ્રાણ છે, તેને બુદ્ધિથી રક્ષા કરનારો સર્પ સમજવો.

†† ગંધનું જ્ઞાનાદિક.

‡ મન અન્નથી બનેલું અને અન્નનું રૂપ સ્થાન છે,
એમ વેદમાં કહેલું છે, તેથી અહિં બુદ્ધિનો રંગ સ્થાન કહ્યો છે.

§ આ ઠેકાણે જીવ અને બુદ્ધિનો દૃઢ સંબંધ દેખાડવા
વાસ્તે તેઓ વચ્ચે વાતાનુભાવ વર્ણવ્યો છે.

॥ એ અગિયારમો મોટો ચોક્કસ તે મન સમજવું. આ-
નુંજ 'બહદ્દલ' એવું નામ આમળ આવશે. આ ઠેકાણે મનને
બુદ્ધિથી નિરાળી ગણવાનું કારણ એજ છે કે, બુદ્ધિની સેવા ક-
રનારી ઇંદ્રિયોને તે મદદ આપે છે, તેથી તે પશુ બુદ્ધિનો સેવા
કરનાર હો છે.

અહો ભાગ્ય તુજ પતિનું જે, છે મહા પ્રજ્ઞવાન;
(પણ) તમો નિશ્ચે નથી દેવાંગના, પસો ન ભૂ નિદાન.
લક્ષ્મિ નથી આ દેવી તમો, કમળ કલગી ન હાથ;
નિશ્ચે મુને ભાસે છે, નથી તમ તણો કો નાથ.
તો પાણી ગૃહણ કર સુંદરી, શોભાવ આ નગરીય;
વિધાચોષ્ટું કામ કટાક્ષ, શુદ્ધ બુદ્ધ ગમે વિશરીય.
પડ્યો છું તુંજ પ્રેમ પાસે, દમે છે કુષ્ટ કામ;
મુક્ત કર હે મૃગાક્ષી, દે મુને બહુ આરામ.
નિયું ન જો હે વદનભા, દેખાડ તારૂં મૂખકું;
દર્શન દુર્લભ દેવને, ચંદ્ર દેખાડી દે સૂખકું.
નંત્ર વચન આવાં સુણી, બોલી ત્યાં તે સુંદરી;
ન જાણું ઉત્પત્તિ નામ મારું, વંશની ખબર નથી.
નથી જાણતી તુજને ભલા, નથી જાણતી તુજ નગરી;
આ સ્ત્રી પુરૂષ સખા મળના, જાણ તું નિશ્ચે કરી.
નિદ્રા સમે ચોકી કરે છે, આ નાગ મુજનો પ્રાણ;
રક્ષણ કરે સખા સર્વ મારા, માને મુજની આણ.
વિવાહ કરો મુજ સંગે તમો, દ્વંદ્વિ સુખ નિશ્ચિન;
સખા સર્વે સહાય થાશે, ન કરશે કદિ વીર ખીજ.
નવદાર ફેરી નગરીમાં, લઈ જાઓ પ્રાણધાર;
સત વર્ષ પર્યંત વિષય સુખ, આપીશ હું નિરધાર.
ઇચ્છુ છું તમ વીરને, અન્યને ન હું ચાહું;
વિષય સુખમાં મસ્ત થઈ, રંગે રમાડું ન રિસાડું.*
ગૃહસ્થાશ્રમનું સુખ મોડું, જાણો શ્રેષ્ઠ હે નાથ;
હાથે આવેલું ભોગવો, પામે સુખનો સાથ.
વિષય સુખ કંઈ જાણે નહિ, કંઈને શાસ્ત્રથી છે વર્જ્ય;
કંઈ પરલોકઈ ન ઇચ્છે કદા, કંઈને ॥ આ લોક છે તર્જ્ય.
કંઈ પશુ પેરે વર્તે છે, પણ ન જાણે સંસાર
ગૃહસ્થાશ્રમ છે શ્રેષ્ઠ સર્વમાં, જાણો પ્રાણધાર.
ચાર પદાર્થ છે તેમાં, પામે ન કદિ અન્ય;
ગૃહસ્થાશ્રમી સર્વ પામે, જે ન પામે મુન્ય.¶
આપ જેવો પતિ મારે, કરું હું પાણીગૃહણ;
ઇચ્છા જાણવો આપની, કરું પાણીમાં** રમણ.
તે સ્ત્રિ કહે બહુ કાળની, તમને ઇચ્છું મહારાજ;
એવી પાણી સાંભળી, થયો અતી ધણો ખુશી રાજ.
પાણીગૃહણ કર્યું પુરંજને, વરી ત્યાંહાં તત્કાળ;
તે રાજને રાણીએ પછી, આપ્યો નંત્ર અધિકાર.

* કલેશ નહિ કરે. † ખલચારીયો. ‡ સંન્યાસીને. § સં-
સારી વિષય જીવડાઓ. ॥ વૈરાગ્યવાનને. ¶ મુનિ લોક. °° હાથમાં.

પાણીગૃહણ કયું પછી, ત્યાં રહ્યા કરીને નિવાસ;
સુલોચના* રાણીતાણી ત્યાં, ઘણી પૂરી આશ+.
ત્યાં વર્ષ સો પર્યંત રહે છે, પુરંજન ને રાય;
અંત:પુર અવાસમાં, નિત્યમેવ રાજ્ય જાય.
વળી તે સ્ત્રીને ગમે તેણું, ચાલતો રાજન;
સ્ત્રીને વશ રાજ્ય હવો, તે રમે રાત્રને દીન.
સ્ત્રીનાં વચનથી ઉલટું, તે કરે નહીં લગાર;
સ્ત્રી વચન ને ઉચ્ચે તે, કરે અંગીકાર.
એક ચિત્તે હવાં ખેડ જાણુ, ભુવનમાં નરનાર;
રંગે રમે તે ખેડ આનંદશું, અવાસ મધ્યે સાર.

* સારાં નેત્રવાળી.

† ભાગવતમાં વિશેષ આમ છે:—નારદ કહે છે કે:—
પુરંજન રાજ્યની કામોદાય ગવૈયા લોકો કાંઈ ગાતા
હતા, અર્થાત્ તે જાગૃત રહેતો હતો. ઘણી સ્ત્રીઓથી વિદાયકો
કીડા કરતો તે, ઉષ્ણ કાળમાં તળાવમાં પેસતો હતો, અર્થાત્
સુષુપ્તિ અવસ્થા પામતો હતો. એ નગરીમાં ઉપર જવા વારતે
સાત દરવાજા છે ને નીચે જવાના બે દરવાજા છે, અર્થાત્ તે
ઠેકાણે જાગૃત અવસ્થાનું વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન છે. તેમાં જે ખરો
સ્વામિ છે તે જાણવામાં આવતો નથી, અર્થાત્ આત્મા યશસ્વર
જાણી શકતો નથી ને અનાત્મ પદાર્થોને આત્મા માને છે. વળી
તે નગરીના પાંચ દરવાજા પૂર્વ તરફ, એક દક્ષિણ તરફ, એક
ઉત્તર તરફ અને બે પશ્ચિમ તરફ હતા; એનાં નામ તારી પાસે
કહ્યું છે. ખદોતા અર્થાત્ ડાબી આંખ. કારણ કે તેનો ખદોત
(પતંગીયા)ની પેઠે થોડો પ્રકાશ પડે છે, તે. આવિર્ભુષી અર્થાત્
જમણી આંખ. કારણ કે તેનો પ્રકાશ ઝાઝો છે. એ બે દરવાજા
પૂર્વ તરફ હારખંધ છે, તે બે દરવાજાથી પુરંજન રાજ્ય વિશ્વ-
જિત (૩૫) નામના દેશમાં જતો હતો, તે વખતે તેની સાથે
ધુમાન (અક્ષુષ્ઠિ) નામે એક મિત્ર સાથે રહેતો હતો. નલિની
(ગ્રામી નાક) અને નલિની (જમણું નાક) એ નામે બીજા પણ
બે દરવાજા હારોહાર હતા; તે બે દરવાજાથી પુરંજન
રાજ્ય સૌરભ (ગંધ) નામે દેશમાં જતો હતો અને
તે વખતે અવધૂત (ધ્રાણુ ઇદ્રિય) નામનો એક મિ-
ત્ર તે સાથે રહેતો હતો. એ નગરીનો મુખ્યા (મોઢું) એ ના-
મનો પાંચમો મુખ્ય દરવાજો પૂર્વ તરફ હતો; તે દરવાજાથી એ
પુરંજન રાજ્ય આપણ (આપણ) અને બ્રહ્મદન (અનેક પ્રકારનાં
અન્ન) નામના દેશમાં જતો હતો. આપણ દેશમાં જતી વખતે
વિપણ (વાણી ઇદ્રિય) નામનો મિત્ર સાથે રહેતો હતો; અને બ્ર-
હ્મદન દેશમાં જતી વખતે રસમ (જીભ ઇદ્રિય) નામનો મિત્ર
સાથે રહેતો હતો. એ નગરીમાં દક્ષિણ તરફનો દરવાજો પિતૃદ (જ-
મણો કાન) હતો. એ દરવાજાથી પુરંજન રાજ્ય દક્ષિણ પંચાંગ
(પ્રજ્ઞાતિ માર્ગનું કર્મ કાંડ વગેરેનું શાસ્ત્ર તેમાં જાય છે, એટલે તે
વિષય સાંભળે છે.) નામે દેશમાં જતી વખતે શ્રુતિધર (જોત
ઇદ્રિય) નામે મિત્ર સાથે રહેતો હતો. એ નગરીમાં ઉત્તર તરફનો
દેવદ (ગ્રામી કાન) નામે દરવાજો હતો. તે દરવાજાથી પુરંજન રાજ્ય
ઉત્તર પંચાંગ (નિષ્ઠાતિ માર્ગનાં શાસ્ત્ર) નામના દેશમાં જતી વ-
ખતે શ્રુતિધર નામે મિત્ર સાથે રહેતો હતો. એ નગરીમાં પ-

વળણ.

અવાસ મધ્યે રમે રંગે, સુણ પ્રાચીનખણી ધીશરે;
શ્રીતા લજ્જે શ્રી હરી, થયા પૂર્ણ અધ્યાય પચીશરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે અનુર્થરકંધે

પંચવિંશોધ્યાયઃ ૧૧૨૫ા

અધ્યાય ૨૬ મો.*

કડવું ૨૬ મું—૨૧૭ સારંગ-ચાલ દુકડી.

શુકલ કહે સુણ પરીક્ષિતરાય, ભાગવત અનુર્થરકંધે કથાય;

પુરંજન રાજ્ય એક સમે, વન વિષે જઈ મુગયા રમે.

પેહેચું સુવર્ણનું ખખતર † સાર, સુવર્ણ ‡ રથનો ઝમઝમકાર;

અખૂટભાથાનો ફૂલીધો લંડાર, પંચપ્રસ્થ ‖ લઈવને ગચોતેવાર.

શ્રીમદ્દિશા તરફ આસુરી (લિંગદાર) નામનો દરવાજો હતો. તે
દરવાજાથી પુરંજન રાજ્ય આમક (ગામમાં રહેનારા લોકોનું મૈથુન
સુખ) નામના દેશમાં જવા વખતે દુર્મદ (મદોન્મત થઈ જતી
શિશુ ઇદ્રિય) નામનો મિત્ર સાથે રહેતો હતો. તે નગરીની પ-
શ્ચિમ દિશા તરફ નિર્ઝંતિ (ગુદ) નામનો એક બીજો દરવાજો
હતો. તે દરવાજાથી પુરંજન રાજ્ય વૈશસ (મળ લાગ) નામના
દેશમાં જવા વખતે લુપ્ષક (એ પારધીનું નામ છે અને ગુદમાંનું
પાણુ ઇદ્રિય પણ પારધી જેવું છે, કારણ કે લાંબી મરણ પામે-
લાને અલંત દુઃખ થાય છે.) નામે એક મિત્ર રહેતો તે સાથે હતો. એ
નવ દરવાજા ઉપરાંત નિર્વાહ (પગ) અને પેશરકૃત (હાથ) એ નામના
બીજા બે દરવાજા બિરલાજ (હાથ પગમાં છિદ્ર નથી તેથી તેને
કમાડ બિરલાજ અથવા દરવાજો) રહેતા હતા. એમાં પેહેલા દરવા-
જાથી પુરંજન રાજ્ય ચાલતો હતો અને બીજા દરવાજાથી કામ
કરતો હતો. એ રાજ્ય વિપચીન (મન) નામે નાજરને સાથે લઈ
જ્યારે પોતાના જનાનામાં જતો હતો ત્યારે સ્ત્રી (મુદ્ધિ) અને પુત્રો
(ઈદ્રિયોનાં પરિણામ) ના સંબંધમાં મોદ, (તમે ગુણનું કાર્ય)
પ્રસાદ (સત્વગુણનું કાર્ય) અને હરખ (રજોગુણનું કાર્ય) તેને થતાં
હતાં. એ પ્રમાણે કર્મમાં દુખેલો. વિષય વાંચનાવાળો મુખ્ય પુ-
રંજન રાજ્ય (જીવ) પોતાની સ્ત્રી (મુદ્ધિ)ની મરણ પ્રમાણે વ-
ર્તવા લાગ્યો સ્ત્રી જ્યારે મદિનાપાન કરતી ત્યારે પોતે દેહથી આ-
કુળ વ્યાકુળ થતો હતો. સ્ત્રી જમે ત્યારે જમતો અને ખાતી (દાગ
ખાતનું જમતું અને દાગિયા વગેરેનું ખાતું) ત્યારે ખાતો. સ્ત્રી ગાય
ત્યારે ગાતો, રોતી ત્યારે રોતો. એ પ્રમાણે જે જે સ્ત્રી કરતી
તેજ પ્રમાણે વર્તતો સ્ત્રીથી છેતરાયલો. પોતાના સારા રત્નાવ-
(નિર્વેપણ, શુદ્ધપણ. અને નિર્વિકારપણ) વિગેરેને ખોઈ ખેંચેલો
આજીવનના વાંદરાની પેઠે સ્ત્રીની ઇચ્છાનુસાર વર્તતો હતો.

* આ છવિંશો અધ્યાયમાં મુગયાની વાત કેહેવાના ડોળથી
સ્વપ્ન અવસ્થા તથા જાગૃત અવસ્થાનું વર્ણન આપી સદ્બુદ્ધિના
ભાગથી અને સદ્બુદ્ધિના ચોગથી પુરંજનની સંસાર રિચિનું
ચિત્ર વર્ણવેલું છે.

† સુવર્ણ ખખતર—રજોગુણ. ‡ સુવર્ણરથ—રજોગુણવાળા
પદાર્થો. § અખૂટ ભાથા—અનંત વાસના રૂપી અહંકાર. || પંચ
પ્રસ્થ—પાંચ વિષયવાળી જગ્યા.

રથનો *વેગ અતિ છે ભારી, પંચઅશ્વનો† છે અસ્વારી.
 બે† દાંડી, બે પૈડાં, એક ‥ધરી, ત્રણધ્વજ‡ બંધન પંચદારી×.
 એક રાશે** અશ્વને હાંકે, સારથી†† શોસરો રથને ચાંપે;
 શેડ‡‡ બેસવાને એક સ્થળ‡‡, ઘોસરી બંધનના§§ બે સ્થળ.
 પંચ જાતનો|| સામાન ભર્યો, સમ પડદા¶¶ વચે તે ફરફર્યો;
 પંચ રીતે×× હાલે ચાલે રથ, જોવા મળે લોકોની ઠડ;
 ભારી ધનુષ્ય** પુરંજનને હાથે, સિપાઈ પાંચપાંચ††† છે
 આસપાસે.

જમાદાર††† છે સાથે એક બળિયો, તેતો કોના ન જાણે કળિયો.
 અભિમાનથી ધરી લીધું બાણ§§§, ત્યાગી રાણીએ બુદ્ધિમાન.
 મૃગયા બેસે અતિ ઉત્સાહથી, મારે પશુઓ સજ્જા બાણથી.
 નારદ|||| કહેસુણ બહિં રાજન, વિના કારણે પીડે પશુજન;
 કીધું મહા ધોર જાણે કર્મ, લોકો સચરાચરનો ધર્મ.
 વિના કારણે નિરદોષ હણ્યા, પાપ પુણ્ય મનમાં નવ ગણ્યા;
 નિરખી વન તણી શોભા રાય, મૃગયા રમી આનંદી બહુ થાય.

* સ્વભાવસ્થા. જન્યુત કરતાં સ્વભાવસ્થા ઘણી દોડે છે માટે.
 † પાંચ જાતેદ્રિ. ‡ અહંતા ને મમતા. § પુણ્ય ને પાપ || માયા
 અથવા જ્ઞાન. ¶ સત્વ, રજઃ ને તમ. × પાંચ પ્રાણ. ** વાસ
 નામય મન. †† બુદ્ધિ. ‡‡ હૃદય §§ શોક ને મોહ || શબ્દ,
 સ્પર્શ, રૂપ, રસ ને ગંધ ¶ ત્વચા, માંસ, લોહી, મેદ, ચરબી
 હાડકાં ને તીર્થ ×× હાથ, પગ. વાણી, ગુના ને શિશ્ન. ** કર્તા
 લોકતાનો ભાવ. ††† દશાઈદ્રિ. ††† સંકલ્પ વિકલ્પરૂપ મન.
 §§§ રાગ દેવરૂપી બાણ.

||| વિશેષમાં નારદજીએ આ પ્રમાણે કહ્યું છે:-જો જનાવર મારવામાં
 અતિ પ્રીતિ હોય તો શ્રાદ્ધ વગેરેમાંજ મારવાં, તેમાં પણ પ્રસિદ્ધ શ્રા-
 દ્ધમાં મારવાં પણ નિત્ય શ્રાદ્ધમાં નહિ. તે પણ રાગજેન માર-
 વાં, પણ બીજાં નહિ. વળી જે જનવરોનું માંસ ધર્મ
 શાસ્ત્રમાં પવિત્ર ગણ્યું છે તેટલાંજ મારવાં બીજાં નહિ;
 વળી તે વગડાંમાં મારવાં બીજાં સ્થળે નહિ. આવી રીતના નિયમો-
 થી શાસ્ત્રમાં કેટલાંક હિંસાનો સંકેત કર્યો છે. વળી જોડાને
 એકદમ હિંસાથી અટકાવે તો અટકાવી શકાય નહિ, તેથી શા-
 સ્ત્રનો આ પ્રમાણે નિયમોથી બાધ આપ્યો છે. તેમજ ઉપસા
 નિયમો સ્ત્રિ પ્રત્યે પણ લાગુ પાડી શકાય છે, જેવી રીતે કે:-
 મૈથુનમાં બહુ પ્રીતિ હોય તો સ્ત્રીમાંજ મૈથુન કરવું, તેમાં પણ
 અમુક દિવસો કરવું, અમુક શ્રાદ્ધ વગેરે દિવસોમાં તો કરવુંજ
 નહિ; તે પણ ગૃહસ્થાશ્રમીએ, પણ સન્યાસિયે નહિ. સ્ત્રીમાં ક-
 રવું તે પણ પરણેલીમાંજ બીજી પ્રત્યે નહિ; તે પણ રાત્રિયે,
 દિવસે નહિ; તેમાં પણ પ્રજેત્પતિ થાય ત્યાં સુધી પણ જીવતાં
 સુધી નહિ. એ પ્રમાણે સઘળા નિયમો વિષે જાણવું. નિયમોનું
 ઉલ્લંઘન કરીને કર્મ કરવાથી અંતઃકરણ શુદ્ધ થતું નથી, તે
 શુદ્ધ નહિ થવાથી “કર્તા છું” એવું અભિમાન થવાથી બુદ્ધિ
 નાશ પામે છે, અને જન્મ મરણના પ્રવાહમાં પડી અધોયા-
 નિમાં અવતરતો જાય છે. હે પ્રાચીનબહિં, તે પુરંજને વનમાં
 વિચિત્ર આંખોવાળા પ્રાણિયોના દયાવાળા હૃદયથી સહન ન થઈ
 શકે એવી રીતે નાશ કર્યો. કેટલાંક પવિત્ર પ્રાણિયોને મારતો

વનમાં વનસ્પતિનો નહિ પાર, વનવેલી છે ભાર અઘાર;
 નાના કુસુમફળ ફૂલે ભરી, અતિ શોભા તે સુંદર ખરી.
 ત્યાં ઘણો મનોરથ કીધો સહી, પુરંજન રાયે વનમાં રહી;
 પછી રાજ્યે વન મૃગયા કરી, આનંદબેર આવ્યો ઘેર ફરી.
 પ્રજા સૌ મન હર્ષ અપાર, સૈન્ય જન કુટુંબ પરિવાર;
 ત્યારે પુરંજનની સ્ત્રી જેહ, સ્વામીથી રીસાઈ તેહ.
 બહુ વિનય વચન રાય ઉચરે, પણ સ્ત્રિ મુલોચના મન ન ધરે;
 સ્ત્રિ રાજ સાથે બોલે નહી, ઇદ્રિ દાહ ઘણો મનમાં ગૂહી.
 તપ રાય કહે સુણ સુંદરી, મારી વાત માને તું ખરી;
 જેને વચન હવે કહે તું નાર, તે મેં આચરવું નિરધાર.
 આજથી ન લોકું તુજ વચન, સત્ય માનજેરે સ્ત્રી જન;
 તુજ સાથે અંતર નહીં ધરું, અહો રાત્ર તારું કહ્યું કરું.
 તું મુજ પ્રાણતણો આધાર, ઘણું વલ્લભ મુજને તું નાર;
 અતિ વિનય કરી રાજન, સ્ત્રિ સંતોષ પમાડી મન.

વળણ.

સંતોષ પમાડી ઘણું, વિનય થકી તે નાર;
 અધ્યાય હવે છવીશ થયા, અનુર્થ સ્કંધના સાર.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે અનુર્થસ્કંધે
 પદ્મવંશોધ્યાયઃ ૧૨૬||

અધ્યાય ૨૭ મો.*

કડ્ડુ ૨૭ મું-રાગ સામેરી.

શ્રી શુકજી વાણી બિચરે, સાંભળ પરીક્ષિત રાય;
 રાજ પુરંજન સ્ત્રિ સાથે રમે, આનંદ અંગ ન માય.
 ઘણા કાળ રમ્યો રાય પુરંજન, સ્ત્રી મુલોચના સાથ;
 સત્ય સ્વરૂપનો ત્યાગ કર્યો, સ્ત્રી સંગે રમ્યો તે નાથ.

મારતો આખરે પુરંજન યાત્રી ગયો. પછી (ઉપર પ્રમાણે સ્વ-
 ભાવસ્થાનું) વર્ણન કર્યું. હવે જન્યુત થવાથી બુદ્ધિ સાથે રમણ
 કરતાં પુત્ર વગેરે સંતતિનું વર્ણન તથા તે પ્રસંગમાં રાણી રી-
 સાવાનું અને કાકાવાલા કરી મનાવવાનું વર્ણન વાતને શબ્દગા-
 રવા વાસ્તે આપવામાં આવ્યું છે.) બુધ્ધિયો તરસ્યો અને યાત્રી પાક્યો
 રાજ ઘેર આવ્યો. ઘેર જઈ ખાદ પીને સુતો, પછી યાક ઉતરી
 ખાદ ઉઠ્યો ને રાણીના મેહલમાં ગયો; પણ રાણીને જેઠ ન-
 હિ, ત્યારે સખીયોને પૂછ્યું કે તમારી રાણી ક્યાં ગઈ છે, ત્યારે
 સખીયોએ કહ્યું કે, વગર પાથરેલી ધરતી ઉપર સુતેલી છે તે જીવો.
 (બુદ્ધિને જમીન ન જોઈયે.)

* આ સત્ત્વિશમાં અધ્યાયમાં સ્ત્રી અને પુત્રમાં આસક્તિથી
 સ્વસ્વરૂપને વિસરી ગયેલા પુરંજન રાજને કાળકન્યા વગેરેના
 આખ્યાનથી જરા અને રાગ વગેરે પ્રાપ્ત થયાં તે કથા પ્રસંગ છે.
 † પરબ્રહ્મ.

તે રાજને એકાદશાસે, પુત્ર* હવા નિરધાર;
એક સત ન દશજ પૂત્રી, રૂપ સુંદર સાર.
પુત્ર પૂત્રી પાત્રશું, વાધ્યા ઘણા પરિવાર;
ખીજ મળ અતિ ઘણી હવી, એ રાયને નિરધાર.
વધૂં જમાત્ર કુટુંબ ઘણું, વળી સૈન્ય બહુ સંખ્યાય;
પછી સખળ સૈન્યા લઈ, ચડયાછે પુરંજનઈ જે રાય,
પોતેજ મહા બળવંત માટે, શત્રુને જઈ જીતે;
દિગ્વિજય કીધા પૃથવીમાં, રાજ્યે રૂડી રીતે.
સકળ શત્રુને વશ કરીને, જીતી દશ યશ કીધા;
સઘળે આણુ ફરી રાજની, મહિમા મોટા કીધા.
ઘણા કાળ એમ વહી ગયા, ન વૃદ્ધ હવો રાજન;
અંગતણું બળહીન થયું ને, રહિત હવો નર જ્ઞાન.
(ત્યાં) એક સમે કટક પ્રોઠ સઘંઆવ્યો, ચંડવેગ* જે રાય;
સાથે અપરિમિત સૈન્ય છે, તેની સંખ્યા નવ કહેવાય.
તેણે આપાસથી નજ્ર ઘેર્યું, ને પડ્યો નજ્રમાં તૂટી;
ભંડાર સૌ ધન માલ મતા તે, પર ટળ લે છે ભૂટી.
ત્યાં બેઠ સૈ યના જન લડે છે, યુદ્ધ અપરિમિત થાય;
અન્યો અન્ય સંગ્રામ કરે, સૂભટે રહ્યું નવ જાય.
તવ પંચ શીરવાળા સર્પે, કીધું દારૂણ યુદ્ધ;
સતવર્ષ પર્વત તે લડ્યો એકલો, અતે થાક્યો અબુદ્ધ.
પણ એત્યો નવ પુરંજન, કીધા ન વિષયનો ત્યાગ;
વિચારું નવ કાળ જાય, તવ કૌતક ખીજી મુખ આગ.**
મૃત્યુ કાળની એક પુત્રી, ફરે વિશ્વ મોઝાર;
ન જોયે તરૂણ વૃદ્ધ બાળક, કરે સર્વનો સંહાર.

* બુદ્ધિની વૃત્તિઓ.

† હિત અહિત નામની પુત્ર વધુઓ.

‡ બ્રોધતા વિષય ભોગની તૃપ્તિવાળા તેનો જમાઈ દેરબ્યા.

§ વળી તે પુરંજનના દીકરાઓને પણ સેકડો દીકરા થયા,

જેથી પંચાળ દેશમાં પુરંજનનો વંશ બહુજ વિસ્તારને પામ્યો.

|| અહિથી માંડીને તજેની ચાર લીટીની વાત મૂળમાં નથી.

x એ ગંધર્વ લોકનો રાજા છે. તેની પાસે ૩૬૦ ગંધર્વો (દિવસ)

ને ૩૬૦ ગંધર્વણી (રાત્રી) છે. એ સ્ત્રીઓ ગંધર્વોના જેવીજ જે

રાવર, પોતાના પતિઓ (દિવસ)ની સાથેજ રહેનારી, અને અરધી

જાણી તથા અરધી સંકેત છે. (દિવસ સંકેત-હજારો ને

રાત્રિ કાળી.) તે રાજા નગરી હુટવા લાગ્યો ત્યારે નગરીની

રક્ષા કરનારો પાંચ મસ્તકવાળો નાગ (પ્રાણ) તેની

સામે થયો. પુરંજનની નગરીનો ધણી તે બળવાન નાગ ૭૨૦

જાણીની સાથે એક સંવત્સર સુધી એકલોજ લડ્યો, ઘણા વર્ષ

સુધી એકલો લડવાને લીધે નિર્બળ થતાં તે પોતાના દેશ, શહેર

અને બાંધવની સાથે ચિંતામાં પડ્યો. એ રીતે આહત (મોત)

આવેલી છે, છતાં પણ પુરંજન (જીવ) સ્ત્રી સંતાનના મોહ

પાશથી જાગૃત થયો નહિ. *** આગળ.

દખાવે તે કન્યા સુંદર, જરા* રાક્ષસી છે નામ;
તેને એકસો અષ્ટ સહીયર છે, સર્વ સાથે કરે સંગ્રામ†.
તેણે એક સમે મૂળ પ્રત્યે, કહ્યું હતું વચન;
મુજને કરાણા કરો સ્વામિ, મુજ સાથે કરો લગન.
મારા મનમાં ગમ્યા માટે, તમને પરણું સ્વામિ;
અંગિકાર કરો તમો મુજને, પુરૂષ વિષે બહુ નામી.
તવ નારદ કહે સાંભળ કન્યા, હું તુજને નહિ પરણું;
પ્રભુજ્ઞાની યોગેશ્વર હું છું, તુજ આગળ શું વરણું.
મેં મારું મન વચ્ચ કીધું છે, હું નહિં મેલું આપ;‡
પછી તેણીએ નારદ ઋષિને, તત્કાણુ દીધા શાપ.

કાળી કન્યા વચન-

એક સ્થાનક નહિ રહો બેસી, બેસો તો શરીર શત ઘા થાય;

એક મુહૂર્તથી અધિક યાંચ રહો તો, પ્રાણ તમારા જાય.

શુક્રોવાચ-

તેણે સમે ત્રિભૂવન મધ્યે, થઈ રહ્યો હાહાકાર;

નારદ મુનિ એવો શાપ સાંભળી, પામ્યા દુઃખ અપાર.

નારદ ઋષિએ શાપ દીધો તું, રહેજે સદા કુમારી;

તવ તેણે ઋષિ નારદ પ્રત્યે, વિનય કર્યો અતિ ભારી.

તવ નારદ કહે રે કન્યા, યવનરાજજી ભય જેહ;

તેને મળ રાજ તને કહેશે કંઈ, શીક્ષા દીધી એહ.

યવનરાજ ભયને* મળી, પછે પરિવારને મળી નાર;

* પૂર્વે તેને પૂર રાજ વચ્ચે હતો. (નવમા સ્કંધમાં બેવું.)

† આ લીટીની વાત મૂળમાં નથી. ‡ ટેક.

§ આ અરધી લીટીથી તે તજેની એક લીટી મળી દોઢ લીટીની વાત મૂળમાં નથી. || આ લીટીની વાત મૂળમાં નથી.

|| અનેક પ્રકારના રોગો.

x તેણી યવનરાજ ભયને (મૃત્યુ) મળી, પછી તેણે યવનરાજને કહ્યું કે, તારી સહાયતાથી જે મનોરથ બાંધેછે, તે પાર પડેછે; અર્થાત્ લોકમાં ભયાશા હોય છે તે કોઈ દિવસ પણ પૂર્ણ થાય છે. લોક તથા શાસ્ત્રની રીતિ પ્રમાણે જે કોઈ વસ્તુ માગે ને તે આપવી નહિ, ને કોઈ આપવા માગે ને તે લેવી નહિ, એ બંને જાણુ મૂર્ખ જાણુમાં. માટે હું તુને બળું છું, માટે તારે પણ મને બળવી જોઈએ. એ પ્રમાણે કાળકન્યાનું વચન સાંભળી યવનનો રાજા ભય, જે દેવતાના પણ જાણુવામાં ન આવે એવી વાત (મરણ) કરવા ધારેતો હતો, તે હાસ્ય કરી કાળકન્યા પ્રત્યે બોલ્યો કે, મેં જ્ઞાન દૃષ્ટિથી તારે વાસ્તે પતિ કરાવી રાખ્યો છે; તું અમંગળ રૂપ અને ભુંડી છે, તેથી તું ચાલીને માગણી કરવા જઈશ તો તને કોઈ સ્વીકારશે નહિ, માટે તારે ચુપ્ત રીતે તું ક્યાંથી આવી છે તે પણ સઘળા લોક (શરીર) જાણી શકે નહિ તેમ, જેટલા કર્મથી બનેલા છે તેટલાને બચાવવાથી ભોગવજે. આ પ્રમાણે વર્તવાથી સર્વ તારા પતિ થશે. મારી ફોજ (અનેક પ્રકારના રોગો)ને સાથે લેતી જ, ને પ્રજનો નાશ કર. આ પ્રજવાર (કાલેશ્વર) મારો ભાઈ છે, અને તું મારી બેન થા. આ જગતમાં કોઈ પણ પ્રથમથી ન જાણે

શ્રીમે* રાજા પુરંજનના, નગ્રમાં પેઠી તે વાર.
પંચ કુળાનો સર્વ હતો તે, જોતાંમાં સંહાર્યો;
મહા પરાક્રમ કરતો પ્રજાવાર, રાયને તેણે માર્યો.
તે નગ્ર સર્વે બેળ પાડ્યું, નવ દારે નિરધારા
પ્રજા સૌકો મહાકુખ પામી, વત્યો હાહાકાર.

વળણ.

હાહાકાર વરતી રહ્યો. ને નગ્ર બેળ પાડ્યું સહી;
સત્તાવીશ અધ્યાય પૂરણ થયા, અતુર્થસ્કંધ કથા કહી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અતુર્થસ્કંધે
સસંવિશેષાધ્યાયઃ ૥૨૭૥

અધ્યાયઃ ૨૮ મો.*

કડબું ૨૮ મું-રાગ વેરાડી.

શુકલ વાણી મુખ યોલે, સાંભળ પરીક્ષિત રાય;
તેણે નગ્ર અવાસ સર્વ ભાંગ્યા, પુરંજન કુખીઓ થાય.
રાય પુરંજનને કન્યા કાળે, ધેરયોઈ સહી નિરધાર;
પુત્ર દાહિત્ર જમાત્ર સર્વે, માને નહીં પરિવાર.

એવી રીતે તમારી પાછળ હું પણ આતું છું. પ્રથમ દેહને જરા આવે
છે, પછી શેગો આવે છે, તે પછી તાવાદીકથી જીવનું નહિ પણ
શરીરનું મરણ થાય છે.

*આ લીટી પછીની બધી કડીનો સંબંધ અઠાવિશમાનો છે.

† આ અઠાવિશમા અધ્યાયમાં 'વેદર્થોનુ' આખ્યાન કે-
હેવાથી પુરંજન રાજાને સ્ત્રીની ચિંતાથી સ્ત્રીનો અવતાર પ્રાપ્ત
થયો ને પ્રારબ્ધ યોગથી તેને મુક્તિ મળી છે, તે કથા પ્રસંગ છે.

‡ કાળ કન્યાના ધેરવાથી હુકમ ચાલી (હાલી ચાલી) ન
શકવાથી ચાકરો (કદિયો) અને કારભારીઓ (કદિયોના દેવતા-
ઓ) ઉદ્ધટા (જે વસ્તુ જોઈએ તે ન આપવાથી ને જે ન જોઈ તે
આપવાથી) થઈને અનાદર (સ્વાધીન ન રહેવાથી) કરવાં લાગ્યાં.
રાણીએ પણ સ્નેહ (અનિશ્ચિત યુદ્ધિયવાથી) છોડી (રાયને) દીધો. અને
પંચાલ (વિષયો) દેશ શત્રુઓ (વિદ્વો) એ પાયમાલ કરી નાખ્યો.
એ પ્રમાણે પાયમાલ થયેલી નગરીને મૂકવા મરણ નહોતી છતાં
પણ પુરંજન મૂકી દેવા તૈયાર થયો. એવામાં ભાઈનું પ્રિય ચાહાતો પ્ર-
જાવાર આવી પહોંચ્યો, તેણે આખી નગરી ભસ્મ કરી નાંખી.
એવી રીતે પોતાનાં સ્થાનકો શોકાદિ મયાં છે એવો પાંચ માથાંવાળો
નાગ પણ મૂઝાવાથી જેમ બળતા ઝાડના દરમાંથી સર્પ ભાગે
તેમ તેણે નગરીમાંથી ભાગવાની ઇચ્છા કરી. પુરંજન રાજાના
અવધવ શિયળ વિયળ થઈ ગયા. ગંધર્વોએ તેનું પરાક્રમ હરી લીધું;
દુસ્મનોએ ગળેથી હુપો લીધો ત્યારે શેવા (કદથી ગળું) રંધાઈ
જવાને લીધે ધરધરાટ થવાં લાગ્યો. મરણ સમયે વિચાર કરવા
લાગ્યો કે, હું મરીશ ત્યારે મારી સ્ત્રી, પુત્ર તથા પુત્રીનું કૈય
રક્ષણ કરશે? મારી સ્ત્રી વિરહ કેમ સહન કરી શકશે? એ પ્ર-
માણે યોતે શોક કરવા લાયક નહીં છતાં (પરબ્રહ્મ રૂપ છે તેથી)
કંગાળ યુદ્ધિથી શોક કરતો હતો, તેવામાં તેને પકડવા યવન

કડબે મળી એને તળ્યો, કાઠ ભૂપતિને નહીં માને;
મહાકુખ પામ્યો પુરંજન, બ્રહ્મ થયો જપ ધ્યાને.
તોપણ રાયથી કડબ સ્ત્રીની, માયા નથી મૂકાતી;
સ્ત્રિયું કીયા પૂર્વ પ્રકૃતિ, પ્રીત રીત નથી જતી.
કાળજવર સમીપ છે માટે, માયા કેમ મુકાય;
પછી કાળજવરે તે નગ્રનાં, બાળક હણ્યાં કાણમાંય.
પુરંજન રાય સ્વસ્ત્રી કરા ગુણ, સંભારે મન બેઠો;
અતી વલ્લભ સ્ત્રી મુને હતી ત્યાં, માણુ વિચારમાં પેઠો.
સ્ત્રીનો વિરહ સંભારતાં, કુખે મૃત્યુ પામ્યો રાજન;
ત્યારે યમના દૂત આવ્યાછે, રાયને લઈ જવા યમસદન.
પછી વિષમ બંધન કરી રાયને, યમ ઝાલી સઈ જન્ય;
મહાકુખ દેતા દૂત યમના, સાંભળ પરીક્ષિત રાય.
રાય પુરંજનને યજ્ઞ કીધો છે, અપરિમિત નિરધાર;
યજ્ઞમાં મુવેલા પણ હણવા, ઊભાં માર્ગ મોઝાર.
પણ સર્વ કો ઠોળે મળીને, કીધો લોહ શૃંગ મહાર;
તે રાજા મૃત્યુ પામીયો, તેણે સમે નિરધાર.
રગદોળ્યો રોગ્યો ચોગ્યો, ધુળમાં મળી સૌ પશુજંત;
વિષમ મહારથી પુરંજન, રાય પામ્યો કાણમાં અંત.
મહા પાતકથી પુરંજન રાય, સ્ત્રીનો હવો અવતાર;
તે વિદર્ભ રાજાતણે ધેર, પુત્રી થઈ અવતર્યો નિરધાર.
વિદર્ભ* રાય પાંડયનાં રાયને, પરાણાવી તે બાળ;
પુત્રીથી નાના સાતઈ પુત્ર હવા, પૃથ્વીવપતી ભૂપાળ.
તેને રચિ પુત્રી હવી, પરિવાર પનોતો રાય;
એમડું ઘણો પરિવાર થયો છે, ગાણતાં પાર ન થાય.

રાજા ભય(મૃત્યુ) આવ્યો. તે પુરંજનને ઠેર માફક પસંદી લઈ ચાલ્યો
ત્યારે તેના સગાં તેની વાસે દોડ્યાં. યવનોની દરકનથી નાગ પણ
તેની નગરી છોડી ભાગી ગયો, ત્યારે એ નગરી વીખાઈ પંચભૂત
રૂપ થઈ. બળવાન યવનથી એ ચાતા પુરંજન રાજાને પોતા-
નો પેહેલાનો સખા (બ્રહ્મા) પણ શાદ આવ્યો નહિ. ને તેથી ધણું
વર્ષો પર્યંત તેણે નરકની પીડા ભોગવી.

* વિદર્ભ એટલે ધણા દર્ભનો ઉપયોગ કરનાર.

+ યુદ્ધિમાન

† અવણ, કીર્તન, મરણ, અવણ સંવન, પગલ, વંદન અને
દાસપણ એ સાત ભકિતના પ્રકાર કહ્યા છે; પરંતુ ભકિતના પ્ર-
કાર તો નવ છે પણ તેમાંથી 'સખાપણ' અને 'આત્મનિવેદન'
એ બે પ્રકાર આત્મા દેહાદિકથી ભિન્ન છે, એનું શુદ્ધ જ્ઞાન થયા
પછી થાય તેથી અત્રે સાત કહ્યા છે.

‡ એ પ્રમાણે એનો ધણો પરિવાર થયો, ને તેઓ દ્રવિડ
દેશમાં વસે છે, (અર્થાત્ દક્ષિણમાં ભકિતનો વાસ કહ્યો છે.)
એ સાત પુત્રોના પ્રત્યેકને અર્ધુદ અર્ધુદ પુત્રો (અવણ
વગેરે ભકિતના સાત્વિક, રાજસ, તામસ વગેરે અનેક પ્ર-

પછી રાય આલ્યો વન વિષે, પામ્યો પરમેશ્વરનું રૂપ;
પ્રભુએ દર્શન આપીયું, કૃપા કરી વૈકુંઠભૂપ.
વિવેકથી જ્ઞાન વૈરાગ્ય ધરીને, જાવા માંડ્યું વન;
તેની સ્ત્રી ભરતાર સાથે, જાવા કીધું મન.
તેવે મંત્રપૂર્વેના વિસર્થો હતા, તેતને સાંભળી સહી;
પછી કરગૃહી તેવનિતા, પ્રભુ પદ પમાડે મુક્તિ થઈ.
ઘણા કાળ તપ કરતાં થયા તપ, પ્રસન્ન થયા ભગવાન;
વર આપ્યો વિશ્વભરે, ત્યાં કહ્યું સાધન જ્ઞાન.

કાર) થયા. જેના વંશજને (અનેક પ્રકારના સંપ્રદાય) આ પૃથ્વીનું મન્વંતર કરતાં પણ વધારે કાળ સુધી પાત્રનું કરશે. (અજ્ઞાત વગેરેથી બચાવશે.) પાંચ રાગની દીકરી (ભગવત સેવામાં રહ્યા) જે સારા નિયમ (શમદમાદિક) ધરનારી હતી, તેને અગરવ (મન) મુતિ પરણ્યા. એ સ્ત્રીને અગરવથી દદમ્યુત (વૈરાગ્ય) નામનો પુત્ર થયો, દદમ્યુતને હૃદમવાહ (બ્રહ્મવેદના ગુરુને શરણુ જાવું) નામે પુત્ર આપ્યો. પછી પાંચ રાગને પોતાના પુત્રોને રાગ્યની વેદુઅણુ કરી આવી. ઇશ્વરાધના કરવા જતાં તેની રાણી (સ્ત્રીપણને પામેલો પુરંજન સચળા નિયમમાં વૈરાગ્ય પામી પતિરૂપ ગુરુસેવા કરે છે) વૈદર્ભ પતિ પાછળ ગઈ. પછી પાંચ રાગને કેટલાક નિયમો પાળ્યા બાદ સૌ રૂપ એક પાદે ઉભા રહી ભગવાનમાં જિત રાખ્યું, તેથી દેહદિક ભાન હુકી જાતી થયો. આત્મા દેહનો પ્રકાશ કરવાથી તે દેહથી ભિન્ન છે; અને અનંતકરણની વૃત્તિનો પણ પ્રકાશ કરવાથી તેથી પણ ગુદો છે. જેમ સ્વપ્નામાં એમ માનિયે છિયે કે આ મારું માથું કપાઈ ગયું છે, તે વખત જેમ આત્મા દેહથી ભિન્ન રહે છે, તેમ ભિન્નજી જાણવો. જે બ્રહ્મ છે તે હું છું અને જે હું છું તેજ બ્રહ્મ છે (બ્રહ્મમય હું છું એવો નિશ્ચય કરવાથી શોક વગેરેની નિવૃત્તિ ને હું છું તેજ બ્રહ્મ છે એવા નિશ્ચયથી બ્રહ્મનું પરોક્ષપ્રાપ્ત મટે છે.) એ પ્રમાણે જ્ઞાન થયા પછી તેને વિદેહ મુક્તિ પ્રાપ્ત થઈ. વળી તપમાં લીન થયેલી તેની સ્ત્રીને તે પતિ મુલાની પણ ખજર પડી નહીં, તેથી આગળ માફક પાછી સેવા કરવા લાગી. પણ જ્યારે પતિના પાદ શિતળ જ્યાં ત્યારે તે બહુજ ખેદ પામી. પછી ચીતા ખડકી તેમાં પોતાના ઘણીનું શયમ મૂકી પોતે પડવા જાયછે, તેવામાં તેના જુના સખાએ (અનાદિ ઇશ્વરે) બ્રાહ્મણને વેશે તેની પાસે આવી પ્રિય વચનથી સાંત્વના કરી પૂછ્યું કે:—‘તું કોણ છે? આ ચિતામાં મુતેલો કોણ છે? હું તારો સખા છું. સહિ પૂર્વે જેમાં રહી તેં સુખ ભોગવ્યું હતું તેને તું જાણે છે? હે મિત્ર, તું મને તો નહિ જાણતો હશે પણ તારો હું નહિ જણાયલો સખા છું એટલું તો શાદ છે કે નહિ? મારો લાગ કરી તું વિપયવાચનામાં હુબ્ધ થઈ હતી. ‘હું’ ‘તું’ અને માનસસંસારમાં રહેનાર હંસ છિયે. આપણે હજારો વર્ષ લગણુ ધર વગરજ રહ્યા છિયે. મારો લાગ કરી જતાં સ્ત્રીથી રચાયલું શેહેર તારા જોવાનાં આવ્યું, જેની રમ્ય રચનામાં તું ફસાઈ છે. તું વિદર્ભની પુત્રી નથી ને પાંડવની સ્ત્રી નથી, પરંતુ પુરંજન રાગ છે.’ એ પ્રમાણે સવિસ્તર પૂર્વેના ઇતિહાસ પાછો કહ્યો, ને કહ્યું, કે જે હું છું તેજ તું છે. માત્ર દેહથી ભિન્ન છિયે. માત્ર માયા અને અવિદ્યાની ઉપાધીને લીધે આપણામાં ધર્મને લીધે જુદાપણું થયું છે, સ્વરૂપમાં જુદાઈ નથી.

[જિજ્ઞાસુભાવમાં સંસાર.

તે મને એમ કહ્યું જે, પરમેશ્વર તે મુજને જાણુ;
નિશ્ચય મનમાં જાણુજે, તું કીડટ પુરંજન રાગન.
ત્રિભુવનમાં એ સર્વત્ર દીસે, મારી માયા જાણુ;
સઘળે વ્યાપક હું સહી, નિશ્ચે બાલ્યા સારિંગપાણુ.
જે મુજને સર્વત્ર ચિંતવશે, તેના વૈકુંઠવાસ;
સદા એનું આશ હું પુરું, એમ કહે અપિતાશ
એવું કહીને કમળનેત્ર, હરી હવા અંતર્ધ્યાન;
માટે મર્થે જન ઓળખી લેજે, કેવળ શ્રી ભગવાન.
એમ પ્રભૂની અકળમાયાથી, મોહ પામે છે જન;
સમજે તે તો પાર ઊતરે, નહિતર થાય બંધન.
એ પુરંજન રાયકરે, સહી હવું આખ્યાન;
ઋષિ નારદે પ્રાચીનખર્હી, રાજનને કહ્યું જ્ઞાન.
એક મને નરનારી સાંભળે, ભવતાણું દુઃખ જય;
મહા પાપ તે જનનાં નામે, મહાયજનું રૂપ થાય.

વળણુ.

ભવતાણું દુઃખ જય નિશ્ચે, મુણતાં હરી કથાયરે;
જય જય શ્રી ગીરિધર પ્રભુ, ભક્તને કરી કૃપાયરે.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે ચતુર્થસ્કંધે અષ્ટાવિંશો-
ધ્યાયઃ ૧૧૨૮

અધ્યાય ૨૮ મો.*

કણ્ડ ૨૮ મું-રાગ માર્.

શુકદેવજી વાણી વદે, સાંભળો પરીક્ષિત ભૂપ;
સુતપુરાણીક શૌનક પ્રત્યે, કથા કહે અનૂપ.
પ્રાચીનખર્હી રાય પૂછે, નારદને તે વાર;
પ્રભુ તમે મુને આખ્યાન કહ્યું, પુરંજનનું નિરંધાર.
તેમ સમ્યક્ પ્રકારે ન પ્રીછ્યું, સંદેહ રહ્યો મનમાંય;
તે સમજવી કહો મુજને, વદે વચન મુખ રાય.
ઋષી નારદ બોલીયા, તમે સાંભળો રાજન;
રૂડી પ્રકારે કહું સમજવી, તોહ કથાનું જ્ઞાન.
પુરંજન રાય તે ‘જુપ’ જાણુવો, આત્મ જે આકાગ;
અવિજ્ઞાત તે ‘પ્રભુ’ જાણુવો, સખા મેં કહ્યો સાર.
નાયક તે ‘મન’ જાણુવું, જેપર બેસી ફરે સંસાર;
સ્ત્રી કહી તે ‘બુદ્ધિ’ જાણુવી, જે કરે અહંતામમતાય.

* આ આગણુગીશમાં અધ્યાયમાં પહેલા રહેલા પદ્યોનાં આખ્યાનને પૂર્ણ કરી. સ્ત્રી સંબંધથી થતો સંસાર અને પરમાત્માના સંગથી થતી મુક્તિનો કથા પ્રસંગ છે.

નમ્ર કહ્યું તે 'દહ' જાણુને, પોણા તે 'નવ દાર;' આંખ કાન નાક મુખ શિશુ, ગુદા દાર એ નિરધાર. દિ 'નેત્ર' 'નાશા દિ' 'મુખ' એક, પૂર્વ તરફનાં દાર; ડાબો કાન એ દાક્ષિણનો, જમણો ઉત્તરનો સાર. ગુદા શિશુ એ પશ્ચિમનાં, દાર મુખ્ય કહેવાય; મુખ્ય દાર તે મૂખ છે, સૌથી શ્રેષ્ઠ એ મનાય. 'નિવૃત્તિ પ્રવૃત્તિ' દશ સીમા, છવ સાક્ષી રૂપ સાર; 'પંચ ઇન્દ્રિય' તે પંચ મુખો સર્પ, કરે મહા કુહાર. પ્રાણી સર્વેને 'દશ ઇન્દ્રિય' તે, સુખ સૌંદર્ય કહેવાય; 'આઠ કોડ રોમાવળી' તે, વનસ્પતિ સંખ્યાપ. મહા બળવાળો સેન્યાપતિ કહેા, તે 'મન' તું નિશ્ચે જાણુ; જ્ઞાનેન્દ્રિ ને કર્મેન્દ્રિ સર્વે, એને તામે પ્રમાણ. 'સંકલ્પ વિકલ્પ કામ ક્રોધ, મોહ ગર્વ મત્સર' પરિવાર; 'આશા તૃષ્ણા માયા મમતા,' કુટુંબ એ વિસ્તાર. 'સાત્વિક રાજસ તામસ,' એ ત્રણે ગુણ કહેવાય; તેહ તણે વશ વરતે પ્રાણી, સુખીચો દુઃખીચો થાય. રથ તે 'સ્વભાવસ્થા' જાણુ તું, અશ્વ તે 'ઇન્દ્રિયો' માન્ય; વેગ રથનો કહેા તે સ્વપ્ને, ચાલે મહા બળવાન. બે પૈડા 'પાપ પુણ્ય' જાણુવાં, ત્રણ ધ્વજ કહી 'ત્રણ ગુણ;' પંચ બંધન તે 'પંચ પ્રાણ' નિશ્ચે, રેન કહી તે 'મન.' 'બુદ્ધિ' તે સારથી ને 'હૃદય,' તે બેસવા સ્થાનક; 'સુખ દુઃખ' ધોસરી બંધન સાધન, સામાન 'પંચ વિષયાંધ.' 'સમ ધાતુ' તે પડદા કહેવાયે, સ્વભાવસ્થા 'જાંઝવાં નીર;' 'અગિયાર ઇન્દ્રિ' સેના ગણવી, મૃગયા તે વિષય* સેવન વીર. ચંડવેગ ગાંધર્વ તે, 'ત્વરાથી જતાં વર્ષ;' ગાંધર્વ ગાંધર્વી જે ગણ્યાં તે, 'દિન રાત્રિ' સમર્થ. એ દિવસ રાત્રિ આયુષ્ય હરે, કરે મહા ઉત્પાત; પણ છવ આપડો નવ સમજે, કરે નિશદિન પાપ. કાળકન્યા જરા રાક્ષસી, મૃત્યુ તે યવન રાજન; જરા તેની લગની કહાવે, કરે સમર્થને જટ પતન. આઘિવ્યાધિ રોગ આદિ, શૂરવીર ચોદા એહા; 'પ્રજવાર' ને તાવ બંધુ કહાએ, દમે સર્વના દેહ. એવી અવસ્થા છે છવની, ભટકે ભવોભવ આ વાર; સત્સંગ વિના નથી તારણુતરણુ, નવ ઉતરે ભવપાર.

* પાંચ ઇન્દ્રિયોથી ભોગવાતા વિષયો. † વૃદ્ધાવસ્થા.

‡ આ આમતનો વિસ્તારથી ખુલાસો પચીસમા અધ્યાયની નોટમાં છે.

જેવાં કર્મ આચરે પ્રાણી, તેવા તેને અધિકાર; સંસાર સમુદ્ર વિષેથી પ્રાણીને, ઉતારે હરિ પાર. સ્નાન દાન ને જપ તપ સાધન, એમ સાધન કરે અનેક; પણ વિષયુ ભક્તિ વિના સૌ, મિથ્યા ધર્મ વિવેક. સંસાર માંહે કર્મ આચરીને, ધર્મ આચરે જેહ; આદી સ્વરૂપ અવીનાશીને, અર્પણ કરવાં તેહ. ભક્તિ યોગ છે મુખ્ય સાધન, પ્રભુને પરમ પ્રસન્ન; શ્રદ્ધા ભાવે કીર્તન કરવું, જોડવું શ્રવણમાં મન. ભક્તિ સર્વથી શ્રેષ્ઠ હાં છે, હરે ભુખ નાશ ભય શોક; મોહ કરે નહિ મનુષ્યને, આ સંસારને ત્રણ લોક. પ્રમાદને મત્સર વધે, ભૂલે હરીતું ધ્યાન; (ત્યારે) શ્રદ્ધાચારી અત્રિ મરિચી અંગીરાદી, ન પામે હરીદર્શન. યોગ ભાવે ચિંતવન કરે, તજે માયા સર્વ પ્રકાર; સર્વ આસક્તિનો ત્યાગ કરે, તે હરિ પામે નિરધાર. યજ્ઞાદિક કર્મો નથી શ્રેષ્ઠ, અજ્ઞ તે ગણે પુરુષાર્થ; વેદમાં યજ્ઞની કલ્પના કલ્પે, તે બુદ્ધિએ જડભરત.* પ્રાચીનબહીં રાય મત્યે, કહે નારદ આ વચન; અપરિમિત અવની ઉપર તે, કીધેલા છે યજ્ઞ. તે એવડા યજ્ઞ કરી ઇચ્છયું, સ્વર્ગતાણું મુખ સાર; સર્વ કામનો ત્યાગ કરીને, ન આરાધ્યા શ્રી મોરાર. (પણ) આઘવિષયુ કૃપાથી પ્રાણી, સર્વ પૈકું જાય; નારાયણની ભક્તિ વિન કંઈ, બીજી નથી ઉપાય. શ્રી પરમાત્મા વિષયુ સ્મરણથી, કોટી પાતક જાય; અંતે મુક્તિ સ્વર્ગ તાણી હોય, સાંભળ સાચું રાય. હવે સર્વથા શ્રી પ્રભુનું, ભજન કરો રાજન; હરિ કૃપાથી સ્વર્ગે જશેા, કાપિ નારદા કહે વચન.

* મુખ્ય.

† નારદ પ્રાચીનબહીંને કહ્યું કે-કર્તાપણું અને ભોક્તાપણું સ્થૂળ દેહને નથી, વિગ દેહને. અર્થાત્ મન જેમાં મુખ્ય છે એવા અંતઃકરણને લીધે છે. સ્થૂળ દેહ નાશ પામતી વખત અંતઃકરણ નાશ પામતું નથી. અર્થાત્ એક દેહનો નાશ થાય ત્યારે બીજા દેહમાં અંતઃકરણ તો એનું એજ હોય છે; મારે બીજા સ્થૂળ દેહમાં પૂર્વે જે કર્મ કર્યું હોય તે ભોગવે છે; એટલે કર્તા એક અને ભોક્તા બીજા એ વિવાદ તેમાં આવતો નથી. એ રીતે કેટલાંક દુષ્ટોથી મુગમાં વિસ્તાર સહિત કર્તા ભોક્તાપણું સિદ્ધ કર્યું છે. સધળી ઇન્દ્રિયોને પોતપોતાના વિષયોનું જ્ઞાન છે, છતાં એજ વખતે તેઓને પોતાના વિષયનું જ્ઞાન હોતું નથી, તેમ અંતઃકરણની શક્તિ એક વખતે ઉત્પન્ન થતી નથી, પણ અનુક્રમે થાય છે તેથી એમ અનુમાન થાય છે કે, અંતઃકરણની શક્તિથી પણ એકજ વખતે ઉત્પન્ન થાય છે. જે કર્મ ભોગવવાને જે સમય હોય તે વખતે કર્મ પોતાનો ભોગ આપવાને અનુક્રમ

મૃગ મૃગશી જે ભોગ વર્ણવ્યો, વળી બગીચે જેનો વાસ;
વિંધાયો પારથી શરથકી, વળી ભોગવતો વૈભવ વિલાસ.*
એ મૃગ જાણુ તું પોતાને, સ્ત્રીરસ વિષયનો ભોગી;
મનોહર ભાષણી કામનીએ, કીધો છે તુજને રોગી.
કાળ ભક્ષે છે તુંજને, લીધી છે તારી કેડ;
કાળ ખાવા ઉભો પેલો, કરે છે તુજ હાડછેડ.
નિચ વાર્તા તું ત્યાગીને, કર આત્માનું કલ્યાણ;
પાપ તણ શરણે જા, પામશે શ્રી ભગવાન.
માયા તજ સંસારની, માયા છે મહા કષ્ટકારી;
માયામાં લેપાય જન જે, તે સદવસ્તુથી જાય હારી.
માયા તણ મજવા પ્રભુ, તેથીજ ચિત્ત સુદ્ધ થાય;
દંદ્રિઆથી નિરાજો થાય તવ, પ્રભુ પદને પમાય.
જેમ વ્યાધ આવી મહા વનમાં, ઘટાનાદ વગાડે;
કોરંગ આવે શબ્દ સાંભળી, તવ આરડી પાશમાં પાડે
નાદને મોઢે દર પ્રહારે, જેમ હર્ણ પડે છે ધારી;
તેમ ચિત્ત પ્રભુ ચરણે રાખો, કૃપા કરે અશરણશર્ણ.
માટે જન જે તે ઉપાયે, સ્મરણ શ્રી હરીનું કરીયે;
નામ લેતાં નારાયણથી, ભવસાગરને તરીયે.
એ પ્રમાણે ઋષિ નારદજીએ, કહ્યું રાયને સાધન જ્ઞાન;
બ્રહ્મનિરૂપણ કથા કહી પામ્યા, નારદ અંતર્ધ્યાન.
પછી પ્રાચીનબહ્લી રાજ્યે, મૂકી સર્વ ઉપાય;
એકાગ્ર ચિત્તે અવિનાશીનું, ચિંતવન કહ્યું હૃદયામાંય.
શ્રીકપીલજીનું જ્ઞાનસાધન, રાય પ્રાચીનબહ્લી પામ્યા;
શ્રી હરીયે કરુણા કરી ત્યારે, ભવ ભય સઘળા વામ્યા.
પૈકુંકપતિએ કૃપા કરીને, નિવાસ સ્વર્ગ સુખ આપિયું;
પ્રાચીનબહ્લી રાયનું હરીયે, સંકટ સઘળું કાપિયું.

અંતઃકરણની શક્તિને ઉત્પન્ન કરે છે. આથી પૂર્વ દેહનું કર્મ નહ
થતું નથી, એમ માનવું યુક્તિ સિદ્ધ છે. લિંગદેહને કર્મ તથા
ભોક્તાપણું સ્થૂળ દેહદારા છે, પણ સ્થૂળ દેહ વગર એકલા
લિંગદેહને કર્મ, ભોક્તાપણું નથી. હવે શોકાદિ સુખ દુઃખ
લિંગ શરીરને લીધેજ પ્રાપ્ત થાય છે લિંગ શરીર બીજા સ્થૂળ
દેહમાં પ્રવેશ ન થયું હોય તે પેહેલાં મુક્તિ મળવી જોઈએ
એવી શંકા પણ રાખવી નહિ. જેમ ખડમાકડી બીજા ખડને
પકડતાં મુઠ્ઠી પેહેલાં ખડને મૂકતી નથી, તેમ જીવને મરતાં
મુઠ્ઠી જ્યાં મુઠ્ઠી પૂર્વ દેહનું પ્રારબ્ધ પુરું થઈ જાણે સ્થૂળ દેહ
ન મળ્યો હોય ત્યાં મુઠ્ઠી પૂર્વ દેહનું સ્થૂળ દેહનું અભિમાન મરતું
નથી. એટલા માટે સર્વ બંધન મટાડવા સારું સર્વ જગતને
ઉશ્વરમય સમજ કે જે ભગવાનમાં જન્મની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ
અને લય કલિપત છે એના ભગવાનની સર્વ પ્રકારે સ્તુતિ કરવી
એ શ્રેષ્ઠ સાધન છે. [મૂળ ભાગવતમાં સંક્ષિપ્ત.

* આ આખન છવિશમાંમાં વિરતારથી સમગ્રુતી સાથે છે.

ભવદુઃખ સઘળું ગયું રાયનું, કૃપા કરી અવિનાશ;
પ્રાચીનબહ્લી રાજને હવે, હરિ કૃપાએ સ્વર્ગ વાસ.

વળણ.

હવે સ્વર્ગ નિવાસ પ્રાચીનબહ્લી રાયને જાણરે;
ખરા ભાવથી અલ્પ વખતમાં, રીઝે સારિંગપાણરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અતુર્થસ્કંધે એકોનત્રિંશો-
ધ્યાયઃ ૧૧૨૯૧

અધ્યાય ૩૦ મો.*

કંડુ ૩૦મું-રાગ મેવાડા.

સુતપુરાણીક વાણી વદે, સાંભળો જ્ઞાનક ઋષિ રાયજ;
મૈત્ર્ય વિદુર પ્રત્યે સંભળાવે, કથા શ્રી યદુરાયજ.
શ્રી શુક દેવ પ્રત્યે કર જોડી, પૂછે પરીક્ષિત રાયજ;
સ્વામિ પ્રચેતાના દશ પુત્રે શું કહ્યું, તેની કહો કથાયજ.
શુક વદે મુણ પરીક્ષિત, પ્રચેતાના પુત્રની વાતજ;
શ્રી શંભુજીની કૃપાથી, તુડ્યા શ્રી જગતાતજ.
મહા સાધુ યોગેશ્વર પ્રચેતાના, દશે પુત્ર છે જેહજ;
સમુદ્રી તટે નારાયણ સરે બેસી, તપ કરે છે તેહજ.
શ્રી શંકર ઉપદેશ જ્ઞાનથી, એકે મને ધરે ધ્યાનજ;
પરમેશ્વર પ્રત્યક્ષ થઈ ત્યાં, આવ્યા શ્રી ભગવાનજ.
પરમેશ્વર કહે તમે પાણી ગૂહણું કરજે કુમારજ;
દશ વચ્ચે એકજ સ્ત્રી થશે, એમ બોલ્યા વિશ્વાધારજ.

* આ ત્રીશમાં અધ્યાયમાં તપથી પ્રસન્ન થયેલા મગવાન
પરમેશ્વરે પ્રચેતાજીને વરદાન દીધું એ કથા પ્રસંગ છે. (આ કથાનો
પૂર્વોક્ત ભાગ ૨૪ માં અધ્યાયમાં છે.)

+ સમુદ્રની અંદર પેસીને દશ હાનર વર્ષ સુધી રૂદ્રગીતા-
ના જપરૂપ યજ્ઞથી અને તપથી પ્રભુને પ્રસન્ન કર્યા હતા.

‡ કંડુ ઋષિના તપનો ભંગ કરવા પૂર્વે દંદ્રે પ્રમ્લોચના
નામે અપ્સરા મોકલી હતી, તેની સાથે વિદાર કરતાં એક કન્યા
ઉત્પન્ન થઈ હતી, તેને તમે પાણીએ એમ પ્રભુએ કહ્યું. પ્રમ્લોચનાએ
તે કન્યાને તણ દીધી હતી, તેને વૃક્ષોએ રાખી. એ કન્યા ભૂખથી
દુર્બળ થઈ રોતી હતી ત્યારે ચંદ્રગાંધે પોતાની અમૃત ઝરતી
તર્જની તેના માઢામાં આપવાથી તે દિવ્ય કન્યા થઈ હતી. તે એક
કન્યાને તમે દશે ભાષ પરણો એ પ્રમાણે વરદાન પ્રભુએ આપ્યું
ત્યાર બાદ પ્રચેતાજીએ ઘણા પ્રકારથી ભગવાનની સ્તુતિ કરી
માંગ્યું કે અમને આપના ચરણાર્ચિની દરજ્જા છે, ને આ
સંસારમાં અમેને તમારા ભક્તોગ સમાગમ થવું, એ પ્રમાણે
આગ્રાગ સ્તુતિને સાંભળી ત્યારેતુ કહી પ્રભુ સ્વધારમાં ગયા.
દશ વચ્ચે એક સ્ત્રી પરણાવવાનું કારણ એટલુંજ કે સર્વ એકજ
ધર્મ ને સ્વભવના હતા. [મૂળ ભાગવતમાં સંક્ષિપ્ત.

કંકુ ઋષિને પ્રસોચના અપ્સરા, તેની પરણીને કુમારજી;
એવું કહી અદશ્ય થયા, જગ તાત જુગદાધારજી.
પછી તે પુત્રોએ દીઠાં પૃથ્વીમાં, વૃક્ષતણી* નહીં પારજી;
જ્યાં જુએ ત્યાં વૃક્ષ સચરાચર, વનસ્પતિ ભાર અઢારજી.
દ્રુમમય પૃથ્વી દીડી તવ, કોપ્યા તેણી વારજી;
કોપે કરી વન બાળતા હવા, મુકી અગ્ની નીરધારજી.
અગ્નિથી બળતાંજ વન ને, થાય હાહાકારજી;
ત્યારે હા હા શબ્દ હવો, સચરાચર જોતાં કાળજી.
વૃક્ષ બાપડાં સર્વે બીહીનાં, પ્રચેતા પુત્રને શરણાતજી;
ત્યારે બ્રહ્માએ આવીને વાર્યા, તમે આ શો કર્યો ઉત્પાતજી.
પછી વૃક્ષે કંકુ ઋષીની પુત્રી, પ્રકટ કરીને આપીજી;
વલી અન્ય કન્યા ઘણી ઊપજવી, વિનય વચને જઈ સોંપીજી.
કંકુ ઋષીની પુત્રીથી હવો, દક્ષ† પ્રજાપતિ અવતારજી;
તે દક્ષ કરી અતિ પ્રજા હવી, શેષ કુટુંબ પરિવારજી.
પૂત્ર, પૌત્ર, દોહીત્ર, દીકરી. સંખ્યા કહી નવ જાણજી;
પરિવાર પનોતો દક્ષ પ્રજાપતિ, સાંભળ પરીક્ષિતરાયજી.

વળણ.

સાંભળ પરીક્ષિત રાયજી, હરી કથાનું વર્ણનરે;
ત્રીશ અધ્યાય થયા પૂરા, હરી બોલો માધુ જનરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે ચતુર્થસ્કંધે ત્રિંશો-
ધ્યાયઃ ૥૩૭૥

અધ્યાય ૩૧ મો.

કડવું ૩૧ મું-રાગ ધન્યાશ્રી.

ગર્ભ યોગી વાણી વદે, પરીક્ષિત શ્રવણે ધરે;
આ ચતુર્થ સ્કંધની, કથા સુણો નિવૃત્તિધરે.
મૈત્રેયનાં અમૃત વચન, વિદુર મન ભાવતરે.
સુતપુરાણી જ્ઞાનકને, સંભળાવતરે;

* પ્રાચીનગર્હિ રાજના વનમાં જવથી કોઈ રાજ પૃથ્વીપર ન રહેતાને લીધે ખેડ વગેરે બંધ પડવાથી સર્વ પૃથ્વી ઝાડથી દંકલ ગઈ હતી.

† એ દક્ષ પૂર્વે જન્મે અહ્યા પુત્ર હતો. તેણે ચાક્ષુષ મન્વંતરમાં અનેક પ્રજા ઉપજાવી. કર્મ કરવામાં ચતુર હતા તેથી લોકો તેને દક્ષ કહેતા હતા અને તેથી બ્રહ્માએ તેને દક્ષનો અભિષેક કરી સર્વ પ્રજાપતિનો ઉપરી નામ્યા હતા.

‡ આ એકત્રીશમા અધ્યાયમાં રાજ્યકારભાર દક્ષને સોંપી વનમાં ગયેલા પ્રચેતાએ નારદજીએ કહેલા માર્ગથી મુક્તિ મળી તે કથા પ્રસંગ છે.

ચાલ.

વિદુર મનમાં ભાવતાં, ઋષિ વચન અમૃતસમ વળી;
શ્રીઅપિનાશીનાં ચરિત્ર સુણતાં, સર્વ પાપ જાયે બળી.
શુકદેવ કહે શુણરાયજી, પ્રચેતાના પૂત્રતાણી કથા;
તે દશે બાંધવ યોગધારજી, જ્ઞાન માર્ગ પામ્યા જથા.
તેણે પુત્ર પુત્રી યોષિતા તણ, દશે બાંધવ તપે ગયા;
કુટુંબ પરિવારની માયા તણને, વન વિષે નિર્ભય થયા.
જાજલી ઋષિ તપ કરે, તે સ્થળ દશે આવ્યા સહી;
એકાગ્રચિત્તેધ્યાન જપતપ હરિનું આરાધન કરતા રહી.
તેણે સમે તે વનવિષે શ્રી, વીણાધારી આવિયા;
પ્રચેતાના દશે પુત્રને, અંતઃકરાણમાં ભાવિયા.
પછી દશે પુત્ર ત્યાં પ્રથ પૂછે, નારદ ઋષિને વારતા;
સંસારમાં માયાતાણું, ત્યાં સર્વ દુઃખ નીવારતા.
મહા મુનીનેકહે જપ તપ કીધે, ક્રિયાં ક્રિયાં કળ પામીયે;
બીજાં સત્કર્મ કીધાં હોય શું સ્વામિ, સંસાર ભય કેમ પામીયે.
નારદ ઋષિ* કહે પરમેશ્વરનું, ભજન ભાવે જે કરે;
સર્વથા સંસાર સાગર વિષે, મનુષ્ય પ્રાણી તે તરે.
યજ્ઞ, વ્રત, જપ, તપ, જે કરે તે, પરમેશ્વરને પામવા;
નિરંતર સત્કર્મ કરે તે, સંસાર ભયને પામવા.
દેહ કષ્ટ થતે પણ સત્કર્મ કરીયે, તો પ્રભુને પામીયે;
અંતર્યામિની કૃપાથી પછી, માયા જળને કાપીયે.

* સ્વસ્વરૂપી ભગવાનની સેવા અને તેમનું જ્ઞાન ન બને તો શાકત્ર (શુદ્ધ માતાપિતાથી જે જન્મ થાય તે), સાવિત્ર (જ્યોત્સ્વી દીધા પછી જે બીજાં જન્મ મનાય છે તે) અને યાજ્ઞિક (યજ્ઞની દીક્ષા લીધા પછી જે ત્રીજાં જન્મ મનાય છે તે) એ ત્રણ પ્રકારના જન્મથી પાણુ શું? તેમજ શાસ્ત્ર શ્રવણ, તપ, વાણીના વિલાસ, ધણી વાનામાં ધ્યાન રાખવાની શક્તિ, ચતુરાઈ ભરેલી બુદ્ધિ, બળ, ઈન્દ્રિયોનું સામર્થ્ય, પ્રાણુવામાદિક યોગ, સાંખ્ય જ્ઞાન (જડ પદાર્થોથી આત્મા બુદ્ધિ છે એમ સમજવું), સંન્યાસ, વેદાધ્યયન વિગેરે સાધનોથી પાણુ શું? કાંઈ પાણુ કળ નહીં. સઘળા કર્મોમાં ખરું અને છેલ્લું કળ આત્માજ છે, સઘળાં પદાર્થો આત્માને વારતેજ હોવાથી પ્રીય લાગે છે. સર્વ પ્રાણીમાં આત્માજ છે-ભગવાન છે. જે ભગવાન અવિદ્યા મટાડીને સ્વરૂપનો પ્રકાશ કરે છે, તથા પરમાત્મરૂપ હોવાને લીધે પ્રિય છે. તેટલા વારતે ભગવાનની સેવા તથા તેનું ધ્યાન ધરાય તે તે સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. જેમ જળ સૂર્યથી ઉત્પન્ન થઈ સૂર્યમાંજ લય પામે છે, તેમ સ્વાવર જંગમ પદાર્થો ઇશ્વરમાંથી ઉત્પન્ન થઈ ઇશ્વરમાંજ લય પામે છે. આકાશમાં જેમ ગંધવું નગર કોઈ વખતેજ દેખાય છે તેમ પરમાત્માગય જગત જ્યાં સુધી અજ્ઞાન હોય ત્યાં સુધી દેખાય છે. સર્વે પ્રાણીપર દયા રાખવાથી જે કાંઈ પ્રાપ્ત થાય તેથી સતોષ માનવાથી ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે ઇલાદિ કેવલ જ્ઞાનનો ઉપદેશ નારદજીએ દીધો છે.

[મૂળ ભાગવતમાંથી સંક્ષિપ્ત.

પંચેન્દ્રિય વશ રાખીને પ્રભુનું, સ્મરણુ ભજન કરે જઈ;
 સર્વથા સત્કર્મનાં ફળ, યશનાં હોયે સહી.
 સચરાચર હરિ રહ્યા વ્યાપિ, સ્થાવરજંગમ સર્વથા;
 અવિચળ પદની થાય પ્રાપ્તી, સાંભળતાં વિષ્ણુ કથા.
 સંસાર સમુદ્ર માયા વિષે પ્રાણી, ખૂડતાં વાર લાગે નહીં;
 એતે તે હરિ નામ નાવે, પ્રાણી પાર પામે સહી.
 નારદ એવું જ્ઞાન કહીને, અંતર્ધ્યાન ઋષિ થયા;
 બ્રહ્માપદશ સાધન કહીને, નારદ વૈકુંઠમાં ગયા.
 નારદ ઋષિથી જ્ઞાન પામ્યા, સંસારતત્ત્વો પાણુ કરી;
 એકાસન દઢ ધ્યાન ધરતાં, કૃપા કીધી શ્રી હરી.
 શુકેશ્વરે સુણ રાયેશ્વ, એ ઉત્તાનપાદનો વંશ કહેા;
 પ્રિયવ્રત રાયના વંશસુણો, જેણે કેવળ હરિ મારગ ગૃહ્યા.
 પ્રિયવ્રત રાયના વંશની, હવે કથા કહું વિસ્તારણું;
 તે એક ચિને ધરે શ્રવણે, ચિત્ત રાખી ચારું મોરારણું.
 પછી મૈત્રેયે વિદુરને સંતની, ગોષ્ઠી ત્યાં કીધી ઘણી;
 મૈત્રેય ઋષિને પ્રણામ કરીને, વિદુર ગયા હસ્તિનાપૂરે ભાણી.
 મૈત્રેય ઋષિએ તપ કીધું, વનમાં રહી એક આસને;
 દઢ હૃદયામાં ધ્યાન ધરીને, આરાધિ અવિનાશને.
 શુકદેવ કરે સુણ ભૂપતિ, એ શ્રી ભાગવત કથા કહી;
 અતુર્યસ્કંધ ભાગવતના, એકત્રીશ અધ્યાય થયા સહી.
 વૃહ, યૌવન, ને ખાળ, સ્નિગ્ધ, પુરૂષ શ્રવણે સાંભળે;
 અતુર્યુજનાં ચરિત્ર સુણતાં, કોટી પાતક પર્જળે.
 સંવત સત્તર ચોસઠ માસ અષાઠ કીધું છે કવી;
 શુકલ પક્ષ દશમી સૂર્ય વારે, કથા આ પૂરણુ હવી.
 ઔદિચ્ય જ્ઞાતિ વિમ્બ વંશે, કૃપા શ્રી હરીયે કરી;
 ભટ શુકદેવ સુત નાનાભટના, સુતે કથા કહી વિસ્તરી.

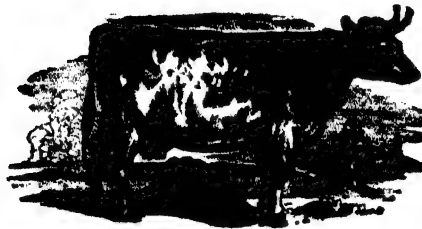
સૂર્યપૂર તાપી તટે, બેગમપુરામાં વાસ;
 શુકાશુક જાણું નહીં, જે ગુણવર્ણવ્યા અવિનાશ.
 શાસ્ત્ર પુરાણને વેદ માર્ગ, તેનું જ્ઞાન મુજને કંઈ નહીં;
 સર્વ કવિની લેઈ આશિષ, કથા પદબંધે કહી.
 સાધુ જન તમો કૃપા કરી, મુને દાષ ખોડ દેતા રખે;
 રંકે જાણી દાસ વલ્લભને, આપજે વાણી અક્ષયે.
 આ ભણે ભાણાવે સાંભળે, વળી લખાવે પુસ્તક થયા;
 તેને જન્મ મરણ સંસારનાં, દુઃખની જલે સર્વ વ્રથા.
 એ અતુર્ય સ્કંધ હરી કથા, કેવળ ભક્તિ મારગ કહેા;
 હવે પંચમ સ્કંધમાં કથા કહી, તે વંશ પ્રિયવ્રતનો રહ્યો.
 હરી કથા શ્રવણે પાન કરતાં, પાપ સઘળાં વામિચે;
 ધર્મ અર્થ ને મોક્ષ કામ, પદાર્થ ચારે પામિચે.
 કેવળ હરીનો આશ્રય જેને, તેને ખોટ કરી નહીં;
 પાણુ પાપી પુરૂષને જ્ઞાન સુણતાં, હૃદયાનાં ઉતરે નહીં.
 પ્રભુનું નામ લેતાં દ્રઢ મન બેસે, તે કામ મુખ્ય કરે નહીં;
 પરદારા પરધન સંગૃહવા, મન તેનું ચાહે સહી.
 એ પાપી દુષ્કર્મ કરતાં, જરા પ્રભુથી ડરે નહીં;
 પાપ થકે લોપાયો તે, નર્ક માંહે પડે સહી.

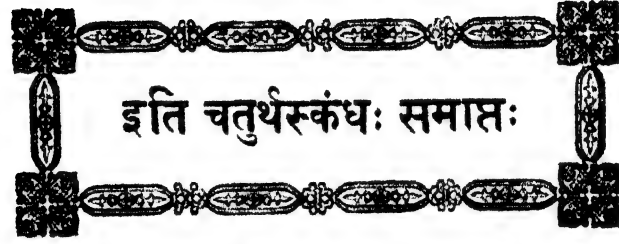
વળણુ.

નર્ક માંહે પડે તે નિશ્ચ, નર જે પાપી થાયરે;
 આટે શ્રોતા વક્તા હરી ભજે, એવાં પાપથી દૂર રહેવાયરે.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અતુર્ય સ્કંધે એક-

ત્રિંશોધ્યાયઃ ૥૩૧૥





इति चतुर्थस्कंधः समाप्तः

શ્રી મહાભાગવત.

(કવિવલ્લભકૃત-પદબંધ.)

પંચમસ્કંધ.

અધ્યાય ૧ લો.*

રાગ રામઘી.

મધમેનમુ શ્રી ગણપતિ દેવજી, અમર મુનીવર કરે તેની સેવજી;
ગજવદન તે ગંભીરજી, કર ફરસીધર બળિયો વીરજી;

ચાલ.

મહાવીર બળિયો પરાક્રમી, ત્રિભુવન વિષે ગણરાય;
સ્તવન પૂજન સૌ શુભ કાર્યે, પ્રથમ તારૂં થાય.
આયુધ ફરસી કર ધરી, સિંદૂર ચર્ચિત ગાત્ર;
મુષક વાહન સ્વેત આભૂષણ, મળુ ગણપતિ ગુણપાત્ર.
અનેક લક્ષ્મણે કૃપા કરીને, અવિચળ વાણી આપી;
મહા મૂર્ખ દુર્મતિ હતા, તેમની સૌ દુર્મતિ કાપી.
હંસવાહિની સરસ્વતી, મા કરૂણા મુજને કરજો;
પામર માણી જાણી રંકને, હાથ મસ્તકે ધરજો.
સ્વેત વસ્ત્ર ને સ્વેત ભૂષણ, સ્વેત હંસવાહિની;
સ્ફટિક મણિની માળા કરમાં, વીણા પુસ્તક ધારણી.
શુધ્ધભુષ આપી અનેક લક્ષ્મણે, એ કરૂણા તારી જાણી;
શાસ પુરાણ પારાયણ ગ્રંથે, મહિમા તૂજ વખાણ્યો.
મુજને સાહે થજો માતાજી, જાણી રંક નિજ દાસ;
તુજ કરૂણાથી શ્રી કૃષ્ણ કથા કહું, જીવે કરજો વાસ.
શ્રી ગુરૂ ગોવિંદને આજે લાગું, માગું અવિચળ વાણી;
દયા કરીને સૌ વિઘ્ન હરજો, સ્વામિ સારંગપાણી.

* આ પ્રથમાધ્યાયમાં પ્રિયવ્રત રાજાએ યાત્રી હોઈને રાજ્ય કચ્છ અને ફરી યાત્રામાં જ એક નિષ્ઠા ધરી રહ્યા તેનો અદ્ભુત કથાપ્રસંગ છે.

મોઢ હામ મનમાં કીધી છે, તે પૂર્ણ કરજો સ્વામી;
શ્રી ભાગવત પંચમસ્કંધ કહું, હરિ ચરણે શીર નામી.
અફેક અક્ષર શ્રવણે ધરતાં, કોટિ જન્મ અધ જન્ય;
સકળ પદાર્થમાં જે છે શિરોમણિ, તેની પ્રાપ્તિ થાય.
પંચમસ્કંધ અધ્યાય છવિશ, કથા કહું વિસ્તારી;
શ્રવણ માત્રથી સઘ કૃપા કરે, સ્વામી શ્રી મોરારી.
સૂતપુરાણીક નૈમિષારણ્યમાં, કથા વર્ણવે એહ;
શૌનક આદ્ય ઋષિઓ સન્મુખ, એસી સાંભળે તેહ.
શુક મુનીના ચરણ પ્રણમી, પરીક્ષિત રાજા પૂછે;
પ્રિયવ્રતરાય વનથકી પાછા, વળિયા તે કારણ શું છે.
મેં એવું સુણ્યું જે ઋષિ નારદ, જઈ મળ્યા એને વન;
પ્રહ્લ્લસુતનાં ચરણ સેવ્યાં, પ્રિયવ્રત જે રાજન.
ઉપદેશ સાંભળ્યો પ્રહ્લ્લ જ્ઞાનનો, તવ જઈવસ્યા વનવાસ;
તો વળી પાછા ઘર કેમ આવ્યા, અધુરી શી રહી આશ.
સુત દારા ઘર કુટુંબ જોગી, પ્રિયવ્રત રાજાન;
અખંડીત મેઝે મળુ ભજ્યા, એ અદ્ભુત મહા મુન.
સ્વામી કથા કહો તે વિસ્તારી, સાંભળવા મુજ મન;
એવું પ્રશ્ન પરીક્ષિતનું સાંભળી, વદે વ્યાસનો તન.
એક સમે સ્વાયંભુવ મનુ આવ્યા, તપ કરે જ્યાં પ્રિયવ્રત બાળ;
નિજ પુત્રમત્યે સમજાવી કહે છે, પિતા વચન તત્કાળ.
સ્વાયંભુવ મનુ કહે ઘર આવી, પાછો મળને કુમાર;
પણ પિતાનું કહ્યું નવ માને, પ્રિયવ્રત વન મોઝાર.
ગગન થકી તવ પ્રહ્લ્લ આવ્યા, સાથે દેવ સભાય;
ગંધમાદન પર્વતની ગુફામાં, તપે બેઠો છે જ્યાં રાય.
મળપતિએ કહ્યું સમજાવી,† પાછો જ ધીર તન;

† ગંધમાદનની ગુફામાં નારદજી, સ્વાયંભુવમનુ અને પ્રિય-વ્રત બેઠા હતા, તેવામાં પ્રહ્લ્લ આવ્યા, તેની નારદે પૂછ તથા સ્તુતિ કરી. પછી સર્વ જગતના અભિપ્રાયને જાણનાર પ્રહ્લ્લે દેવ પોતાના સર્વ વેદ અને મરીચિ વગેરે દેવ ધર્મગણો સાથે ત્યાં આવી રાજ્ય કરવા-

તું સુખેથી પ્રજા પાળજે, ખેસી રાજ્યાસન.
ઘણું વચન પ્રતિજ્ઞાધ દધને, પાછો આણ્યો ઘેર રાય;
ઋષિ નારદ પાસેથી લીધી, રાજ્યતાણી આજ્ઞાય.
પછી પ્રિયવ્રત રાયે રૂડી રીતે, ચલાવ્યું રાજ્યાસન;
યુગ્મ કન્યા સાથે પરણ્યા તે, પ્રિયવ્રત રાજન.
પેહેલી બિહિભતીને પેટે, દશ તન તનયાં એક;
ખીજના ત્રણ સુત એ સૌનો, રાયે કર્યો વિવેક.
એમ વર્ષ એકાદશ અર્ધુદ્ય કીધું રાયે રાજ્ય;
બાહેર સંસારી પોતે પણ, અંતરમાં સૌ તાજ્ય.
રવિ પેઠે મેરૂ પ્રદક્ષિણા, કીધી પ્રિયવ્રત રાય;

ની બલામણુ કરનારા પિતાની વાતને નહિ માનનાર અને વનમાં રહીને
બ્રહ્મ વિચાર કરવાની આસક્તિ રાખનાર પ્રિયવ્રતને કહ્યું કે હું પુત્ર,
સાંભળ. અમાપ (જેનો પારજ ન પમાય) એવા પરમેશ્વર, કે જેમની
આજ્ઞા મારાથી અને શિવથી પણ ઉલ્લંઘન થતી નથી, એવા પ્રભુએ જે
ધાત્યું છે તે તપથી, વિદ્યાથી, યોગના નેરથી, ધર્મથી અથવા
એવા હરકોઈ બલવત્તર સાધનથી તોડવાને કોઈ પણ પ્રાણી સમર્થ
નથી. કર્મ કરવાને વારતે તથા સુખ દુઃખાદિ પ્રારબ્ધ ભોગવવાને
માટે હૃદય જેવો દેહ આપે છે તે જીવને ધારણ કરવો પડે છે.
તે દેહમાં રહીને કર્મ કરવાને પણ આપણે પરતંત્ર છીએ અને
નાયેલા બળદો જેડુતની મરજી પ્રમાણે જ કામ કરી શકે છે તેમ
હરિની મરજી પ્રમાણે કામ કરીએ છીએ. તેમ ભોગમાં પણ
પરતંત્ર છીએ. વળી આ સમગ્રું અમાનીનેજ વારતે છે અને બ્ર-
હ્મવેદાને માટે નથી એમ સમજવું નહિ; કેમકે જીવનમુક્ત પુરુષને
પણ પ્રારબ્ધ ભોગવવા સારૂ પ્રારબ્ધ કર્મ હોય ત્યાં સુધી દેહ
ધરી રાખવો પડે છે. ધરતો ત્યાગ કરી વનમાં જવાથીજ મોક્ષ
થાય છે એમ પણ સમજવું નહીં. કેમકે ગાદલ મનુષ્ય વનમાં બન-
તો હોય તો પણ તેને ઈંદ્રિયોના યોગથી જ શત્રુઓનો ભય પ્રાપ્ત
થાય છે. અને વિદ્વાન જીવેન્દ્રિય ઘટ્ટને ઘેર રહે છે તોપણ તેનું
કંઈ ગૃહસ્થાશ્રમ ભુલું કરતો નથી. ઈંદ્રિયો રૂપી શત્રુઓ જીતવા
હોય તેણે જેમ કે કિલ્લાના આશ્રયથી રહેનાર મોટા શત્રુઓને
પણ જીતી શકાય છે તેમ, પ્રથમ ઘેર રહી યત્ન કરવો જોઈએ. માટે
ધરમાં રહી ઈંદ્રિયોને ધીરે ધીરે નિયમમાં રાખવી એટલે તે પરિપૂર્ણ વ-
શ્ય થઈ જશે જેથી કોઈ વાતનો બાધ આવશે નહિ. આ ધર રૂપી
કિલ્લાનો આશ્રય કરવાનું કહ્યું તે તો પામરોને માટેજ છે, તારે
માટે નથી; કેમકે તું તો હરિના ચરણના આશ્રયથી જ શત્રુઓને
જીતેલા છે પરંતુ હમણાં ઈંદ્રિયદત્ત વૈભવ ભોગવી પછી સંગમાત્ર
ત્યાગ કરી નીજ સ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરજે.” [મૂળ ભાગવતમાંથી સંલિપત.

* આગ્નીધ્ર, ઇન્દ્રજીવ, યજ્ઞબાહુ, મહાવીર, હિરણ્યવેતા,
ધૃતપૃષ્ઠ, સવન, મેધાતિથિ, વીતિહોત્ર, અને કવિ એવા આગ્ની
જેવાં નામવાળા દશ પુત્રો તથા ઉર્જસ્વતી નામની કન્યા યદ્ય.
એ કન્યા શુક્રાચાર્યને પરણાવી હતી. તે ઉર્જસ્વતિને દેવવાની ના-
મની દીકરી થઈ હતી.

† બીજી સ્ત્રીથી ઉત્તમ, તામસ, અને દૈવત એવા ત્રણ
પુત્રો થયા હતા જેઓ, મન્યંતરના અધિપતિઓમાં ગણાયા છે.

‡ સૌ કરોડ એટલે એક અર્બુદ.

§ મેરૂ પર્વતને પ્રદક્ષિણા ફરતા સૂર્ય નારાયણ પૃથ્વીમાં લોકા-
લોક પર્વત સુધી અજવાળું કરે છે પણ તેમાં વારા ફરતી અ-

પૃથ્વી અર્ધી રહે અધારી, એ નિજને ન પમાય.
સાત વાર ફરિ સાત દ્વીપની, રચના રાયે કીધી;
દ્વીપ ગામ ને નગ્ર વસાવ્યાં, તે કથા પ્રમાણે સીધી.
ત્રણે પુત્ર તો તાપસ થઈને, તપે ચાલ્યા વન;
સાત પુત્રને સાતે દ્વીપનું, આપ્યું રાજ્યાસન.
બીજી સ્ત્રીના ત્રણ પુત્ર તે હવા, મહા તાપસ જ્ઞાની;
ઉગ્રતપે જઈ ખેડા વનમાં, તે કેવળ બ્રહ્મજ્ઞાની.
પ્રિયવ્રત રાજા પૂત્રની પરે, પ્રજા પાળે સર્વ;
આનંદ ઉત્સવ કલોલ માંહે, સર્વને સુખ પર્મ.
પછી રાજ મુકી વન વિષે ગયા, પ્રિયવ્રત ધર્મ રાજન;
સાતે પુત્રને રાયે વેહેંચીને, આપ્યું ત્યાં રાજ્યાસન.
બ્રહ્મ પદ પામ્યા પછિ પોતે, કૃપા કરી ભગવાન;
સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળતાણાં સુખ, ગણિયાં નરક સમાન.

વળજી.

ગણિયાં નરક સમાન સુખસૌ, સાંભળ પરીક્ષિતરાયરે;
શ્રીતા બોલો હર્ષે શ્રી હરી, હવે પ્રથમોધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે પંચમસ્કંધે પ્રથમો-
ધ્યાયઃ ૧૧૧

ધર્મામાં અજવાળું અને અધર્મામાં અધાર રહે છે તે વાત પ્રિયવ્રતને
નહિ ગમતાં હરિની ઉપાસનાથી પ્રિયવ્રતરાજ સૂર્યના રથ સરખા
વેગવાળા તેજનેમય રથમાં ખેસી સૂર્યની પછવાડે, બીજા
સૂર્યની પેરે પૃથ્વીપર સાતવાર ફર્યા હતા. તે રથના પૈડાની
ધારથી જે ખાડા પડ્યા તે સમ સમુદ્ર થયા છે, કે જે સમુદ્રા-
ને લીધે પૃથ્વીના સમ દ્વીપો થયા છે. એ સમ સમુદ્રનાં નામઃ-
ક્ષારોદ (ખારા પાણીનો) ઇક્ષુરસોદ (શેરડીના રસ જેવો,) સુરોદ
(મદીરાનો) ધૃતોદ (ધીનો) ક્ષીરોદ (દૂધનો) દધિ મંડોદ (દહિના
રસનો) અને શુધ્ધોદ, (મીઠા પાણીનો.)

* જંબુદ્વીપ, પ્લક્ષદ્વીપ, શાલ્મલિદ્વીપ, કુશદ્વીપ, ક્રિંચદ્વીપ,
શાકદ્વીપ, અને પુષ્કરદ્વીપ. આ દરેક દ્વીપમાંથી પેહેલા પુત્રને
પેહેલા દ્વીપનું, બીજાને બીજાનું એમ ક્રમવાર રાજ્ય આપ્યું હતું.

† કવિ, મહાવીર, અને સવન એઓ જન્મથી બ્રહ્મ-
ચર્ય પાળી પર્મહંસવૃત્તિ રાખી પ્રભુના સ્વરૂપમાંજ મગ્ન રહ્યા હતા.

‡ નારદના ચર્ણુની સેવાથી પ્રાપ્ત થયેલા ભગવદ્સ્વરૂપના
ચિંતન કરવાની વચમાં વળી આ ગૃહસ્થાશ્રમ રૂપી મોડું દુઃખ
આવી પડ્યું એમ માની, વૈરાગ્ય આવવાને લીધે મનમાં બહુ તાપ
કરીને પ્રિયવ્રતે કહ્યું કેઃ-“અરે! મેં બહુ કસ્યું, હવે વિપયનો ઉપભોગ
બસ છે, બસ છે; મને ધિક્કાર છે કે હું અજ્ઞાન આવરણથી
વિપયરૂપ ખાડામાં પડી રહ્યો છું.” એમ અશ્વસોસ કરી પરિવાર
સમૃદ્ધ સૌ તજી સંસારનો ત્યાગ કરી પુનઃ વનમાં ગયા.

§ દ્વીપોની રચનાથી પૃથ્વીની વ્યવસ્થા કરી, લોકમાં (તે સાત
બાઈઓમાં) તકરાર ન હોય માટે સર્વ દ્વીપોમાં નદીઓ તથા પર્વતોનાં
વર્ણથી સીમાડા બાંધી આપ્યા હતા.

અધ્યાય ૨ નો.*

કહ્યું ૨ જી-રાગ સામેશી.

શ્રી શુકદેવજી વાણી ઉચ્ચે, રાયજી સાંભળ વાત;
સૂતપુરાણીક શૌનક ઋષિને, વારુંવી કહે છે ખ્યાત.
મિયવ્રત રાયનો જ્યેષ્ઠ પુત્ર, આગ્નીધ્ર જે નિરધાર;
જંબુદીપના રાજ્યનો, તેને હતો અધિકાર.
તેણે નિજપુત્રની પઠે ગણી, પાળી પ્રજા કરિ મન;
પછી પુત્ર અર્થે રાજ્યે, તપા કર્યું જઈ વન.
મહા ઉવ્રતપ દૃઢ આસને, તે માંડ્યું વનમાં રાય;
ત્યારે બ્રહ્માની મોકલી એક, અપ્સરા આવી ત્યાં.
પૂર્વચિત્તિ અપ્સરા નામ તેનું, આગ્નીધ્રને આશ્રમ;
આગ્નીધ્રને તે મોહિત કરવા, ચેષ્ટા કરે અનુપમ.
કાંતિ તેની દિવ્ય શોભે, વળી વાણી પરમ અનુપ;
થનથન નૃત્ય કરે તે રંભા, ભોળાવે મોટા ભૂપ.
રાયની જ્યાં કુંજ વેલી, ફરે ફરતી તે ચોપાસ;
અતિ રમણિય શોભે વાડી, ગાયે તાલસુર અવાસ.
વૃક્ષ લતા ને વેલી નુતન, પક્ષી કરે છે કંઠાલ;
જલાશયમાં હંસ કારંડવ, ધુનિ કરી કરે ગોળ.[†]
નખરાં કરતી, પગલાં ધરતી, કરે જાંઝર રણકાર;
સમાધિથી આગ્નિધ્ર ઉડ્યો, મુક્યું તપ કુમાર.
સૌમ્ય દૃષ્ટિયે ભાળે રંભા, વિવહળ થયું છે મન;
ચાલ વેગ અને નખરાં નિરખિ, થયો છે તે તપ ભંગ.
પૂર્વચિત્તિનું અંગ સુંદર, મોહે દાનવ દેવ;
મુખમાંથી અમૃત શ્રવે, સુગંધે બ્રમર મોહે એવ.
સ્તન રૂપી કલશ દિશે, કટિમેખલા કુશ પાસ,
ચપળ ચરણે હિંડે રંભા, મોહ પમાડી કરે દાસ.
આગ્નીધ્ર રાજ કામે પીડિત, બનિ ગયો મહા મુર્ખ;
નારી પ્રત્યે બાલ્યો જડમતિ, લળી ગયો તે પુર્ખ.[‡]
હે મુનિંદ્ર નારી, પ્યારી ઇચ્છે શું કરવાય;
પરમ ભગવાનની માયા તું છે, મોહ્યા મુનિજન રાય.
બ્રમર રૂપી ધનુષ ધરિયાં શા તે, કારણ શું કેહેવાય;
વિધે શું કાલજડાં અમારાં, ન શોભે તુજ સહાય.

* આ બીજા અધ્યાયમાં શ્રી લ'પટ જનોને પ્રિય એવું
આમીધ્ર રાજનું આખ્યાન કહ્યું છે. જે આમીધ્રે પૂર્વચિત્તિ અપ્સરા
સાથે સંગ કરીને નાભી આદિ નવ પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા હતા તે
કથા પ્રસંગ છે.

† તેણે પુત્રની ઇચ્છા થતાં રંભાએને રમણ કરવાનું મુખ્ય
રથજી જે મંદરાચલ પર્વત, તેની ગુફામાં જઈ એકામચિતે બ્રહ્માનું
આરાધન કર્યું. ‡ ગોળ-ફેર કુદડી. § પુરુષ-બળવાન.

કમળરૂપી પુખ્ત* વિનાનાં, છે અણિયાળાં લોચન;
વિધવા ધારો છો કોને નારી, ફરી ફરી આ વન.
ભમરાઓ ચોખાનુએ, કરે છે મહા ગુંજર;
સેવે છે શિખામાંથી પડતા,† પુષ્પ સુગંધ અપાર.
જાંઝરના શબ્દ તેતર જેવા, રણકો કરી મોહે મન;
નિતાંબ ભારી કટિમેખલા વાળી, કાંતિ અનુપમ તુજ તન.
સુંદરી શાં તુજ પાસે આ શિંગડાં, કટિ પતળી પરમ નિધાન;
અતુલ બળવાળાં એ શિંગડાં, ઉચ્ચકાય ક્રમ આ ઠામ.
કરી કરતૂરી અંગે ચર્ચિત, મોહ્યું છે મુજ મન;
બેલેક બેલેક આ આશ્રમ થાએ, હું માનું ભાગ્ય ધન ધન.
ઐ વિષ્ણુ અશની આપ માયા ‡, કાને ચળકે છે બે મિન;
સરોવર સમ મુખડું શોભે, મચ્છાંબે તરે છે આધન.
પક્ષી પંકિત § આ શી શોભે, નાગણી શો એ ભાવ;
વંકે જટા સાંભાળો નારી, જેનો મોહિણીશો પ્રભાવ.
આ નિર્જન પવન ધ્રુસે તુજ વસ્ત્રે, ન રાખે તારી લાજ;
મોહ્યા છું હું તારે લેલેક, લે મનમાં મુને આજ.
હું છું તારો, હું છું તારો, દાસતણા હું દાસ;
સુંદર શિંગડાંવાળી સુંદરી, લે દાસ કરી તુજ પાસ.
શીલ ગુણરૂપ ચાતુરી ચુકવે, તેવું રંભાએ કીધું કામ;
મોહ્યા આગ્નીધ્ર પડ્યો પાસે, ભૂડી ગયો રામ નામ.
પછે તપ ચુકી આગ્નીધ્રે કીધો, અપ્સરાશું સંગ;
ઘણા દિવસનું તપ હતું તે, થઈ ગયું ત્યાં ભંગ.
પૂર્વચિત્તિથી રાયને ત્યાં, નવ હવા કુમાર;
મહા તેજસ્વી શોભતા છે, સ્વરૂપના ભંડાર.
નવ વર્ષે નવ સુત જણી પછી, અપ્સરા સ્વર્ગે ગઈ;
નિજ જનનિના અનુગ્રહથી, દહ પુત્રોની દૃઢ થઈ.
ધર્મ માર્ગને ચલાવ્યો રાયે, કરી પ્રજાની રક્ષાય;
જય જય શબ્દ વરતી રહ્યો, તે કૃપા વૈકુંઠ રાય.
પછીજી વૃદ્ધ થયા રાયજી પોતે, વનજવાનું કર્યું મન;
સંસાર મારગ તજી હવે, કર્યું દેહનું સાધન.
નવે પુત્રને સમીપ તેડી, વદે વાણી રાય;
તમો પ્રજાને પ્રીતે પાળજો, જાઉં છું હું વનમાં.

* બાલને પુખ્ત હોય છે, પણ આ નેતરૂપી બાલ તે
પુખ્ત વિનાના છે. † શરીરમાંથી નિકળતી સુંદર સુગંધ.

‡ નેત્ર. § દાંત.

|| નાભિ. કિપુરુષ, હરિવર્ષ, ઇલાઘ્રત, રમ્યક, હિરણ્યમય,
કર, ભદ્રાશ્વ અને કેતુમાલ, એ નવ પુત્રોનાં નામ છે.

¶ આ એ કડીઓનો ભાવાર્થ મૂળમાં નથી.

જંબુદ્વિપના નવ* ભાગ કરી, નવ પુત્રને આપ્યો અધિકાર;
તે નવે ચક્રવર્તી હવા જે, આગ્નીધ્રના કુમાર.
મહિમાદે સંપ થકી પ્રીતે, ચલાવે છે નિજ રાજ;
આગ્નીધ્રરાય* વનમાં ગયા, સોંપ્યું પુત્રને રાજ કાજ.
એકાગ્રચિત્તે વન વિષે જઈ, ધર્મ પ્રભુનું ધ્યાન;
સ્વર્ગ નિવાસ રાજને હવો, કરૂણા કરી શ્રીભગવાન.

વળણ.

કૃપા કરી ભગવાને તેને, શૌનક સુણો મન સ્થિર કરી;
દ્વિતીય અધ્યાય પુરો થયો, માટે સાધુ બોલો શ્રીહરી.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પંચમસ્કંધે દ્વિતીયો-

ધ્યાયઃ ૧૨૧।

અધ્યાય ૩ જો.

કડવું ૩ જુ-રાગ ગોડી.

શુકજી કહે સુણ પરીક્ષિત રાય, સુત શૌનકને કહે કથાય;
નાભિરાજ જે જ્યેષ્ઠ કહેવાય, તેને ભરતખંડ આપ્યો છે રાય.
તે પરમેશ્વરના ભક્ત હવો, જેનો મહિમા યશ નિત્યે નવો;
તેણે યજ્ઞ કરીને અનંત, સંતોષ્યા પ્રભુ શ્રી ભગવાંત.
યજ્ઞ કુંડ મધ્યે નિરધાર, પ્રકટ હવા છે વિશ્વાધાર;
પ્રત્યક્ષ રાયને સંનિધાન, પ્રભુ કહે માગ|| માગ વરદાન.

* પુત્રોનાં નામો પ્રમાણેન તે ભાગોનાં પણ અનુક્રમે નામ પડયા.

† આ ઢોઢ દડીનો ભાવાર્થ મૂળમાં નથી. પણ એમ છે કે, એ આગ્નીધ્ર રાજને અપ્સરામાં જ પ્રીતી હોવાથી અને કામ ભોગથી તૃપ્ત ન થવાથી તે વેદોક્ત કર્મ કરીને અંતે અપ્સરાઓના લોક (સ્થાન)ને જ પામ્યો. પછી તેના નવે પુત્રો મેરૂ પર્વતની નવ કન્યાઓને અનુક્રમે પરણ્યા તેમનાં નામ:-મેરૂદેવી, પ્રતિષ્ઠા, ઉમદંટ્રી, હતા, રમ્યા, શ્યામા, નારી, બદ્રા અને દેવવીતિ.

‡ આ ત્રીજા અધ્યાયમાં નાભિ રાજએ સંતાન પ્રાપ્ત્યે યજ્ઞ કરવાથી સાક્ષાત્ યજ્ઞનારાયણ પ્રગટ થયા પછી પોતે જ ઋષભદેવ એ નામે પુત્ર રૂપે અવતર્યા છે એ કથાપ્રસંગ છે.

§ નાભિરાજએ પુત્રની ઇચ્છાથી યજ્ઞ કરવા માંડ્યો હતો ને તેમાં પ્રવર્ગ નામનાં કન્યા ચાલુ કર્યાં હતાં.

|| એ પ્રભુસ્વરૂપ આતુ હવે:-અષ્ટભુજવાળા, શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ, કોરીટ, કુંડળ આદી સર્વ શુભ અલંકારોયુક્ત એવા. દરીન દેતા પ્રભુને બોધને સર્વ ઋષિઓ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા કે-હે પ્રભુ, આપ પરિપૂર્ણ છો તોપણ અમે મહાત્માઓની શિષ્યામણ્ણથી આપને વારંવાર નમસ્કાર અને સ્તુતિરૂપ પૂજન કરીએ છીએ. બાકી આપના અલ્પસ્વરૂપનું નિરૂપણ તો કોનાથી થઈ શકે? આપ પ્રકૃતિ અને

શ્રી હરીએ કરૂણા બહુ કરી, વાણી રાય પ્રત્યે ઉચરી;
તું જે જોઈએ તે માંગજે આજ, કૃપા કરી બોલ્યા મહારાજ.
ત્યારે નાભિરાજ ચાલું નમે, માગે છે વર જે મન ગમે;
કૃપા કરી મુજને ભગવાન, મનવાંચિત આપો વરદાન.
પરમેશ્વરને કહે તેણીવાર, મુને તમ સરખો આપો કુમાર;
તવ હેત કરી હરીકહે એમ* હજે, સંતાન પુત્ર રૂપ તુજને થજે.
પછી રાયને હવો કુમાર, † તે ઋષભદેવ પ્રભુ અવતાર;
સાક્ષાત્ પ્રભુ અંશે અવતરી, નાભી રાજને કરૂણા કરી.
પુષ્પવૃષ્ટિ ગગનથી હવી, હુંદુભીની ધ્વનિ નવ નવી;
ત્યાં સ્તુતિ દેવ આવીને કરે, જ્ય જ્ય શબ્દ વાણી ઉચરે.

વળણ.

જ્ય જ્ય વાણી ઉચરે, અમર હરિ ગુણ ગાયરે;
શ્રી ભાગવત પંચમસ્કંધના, હવા ત્રણ અધ્યાયરે.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પંચમસ્કંધે તૃતીયો

ધ્યાયઃ ૧૨૩।

અધ્યાય ૪ જો.

કડવું ૪ જુ-રાગ કેદારો.

શ્રી શુકજી વાણી ઉચરે, પરીક્ષિત શ્રવણે ધરે,
વિસ્તારે કથા ઋષભ દેવનારે.

ચાલો.

ઋષભ દેવ પ્રભુતણો ત્યાં, હવો છે અવતાર;
તેણે સમે ત્રિભુવનમાં, વર્ત્યો જ્ય જ્યકાર.

પુરુષના પણ કારણરૂપ છે. આપના ગુણ અપાર છે માટે સર્વે જીવનાં દુઃખને મટાડનાર એવાં અત્યંત ચરિત્રોમાંથી એકાદ ચરિત્રનું વર્ણન થઈ શકે. આપને મન વાણીપહોંચી શકતાં નથી, પણ ફક્ત બક્ષો તમને સહેજ રીઝવે છે, કેમકે આપ દયાળુ-પણાને લીધે એક સુદ્ધ જળના ઢોઢાથી અને તુલસી પત્ર ચઢાવ્યાથી પણ પ્રસન્ન થાઓ છો. એવા આપની, જેમ કાષ્ઠએક દરિદ્રી પુરુષ કાડીની ઇચ્છાથી કુબેરની ઉપાસના કરે તેમ પ્રજાથી જ પુરુષાર્થ માનનારા અમે મૂખ્યા લોકો આ નાભિરાજને પુત્રની પ્રાપ્તિને માટે આપનું સ્તવન કરીએ છીએ. નાભિરાજ આપ જેવા પુત્રની ઇચ્છાથી આપનું યજ્ઞન કરે છે. તો આપ જેવો એને પુત્ર થાઓ એ વરદાન આપો.

* મૂળમાં ભગવાને કહ્યું કે, મારા જેવો તો એક અને અદ્વિતીય હોવાથી હું જ છું. તો પણ બ્રહ્મણીનું વચન મિથ્યા ન થવું જોઈએ માટે હું પોતે જ અંશે કરીને રાજને ત્યાં અવતરીશ.

† મેરૂદેવીને પેટે ઋષભદેવ ભગવાન, નાભિરાજનું પ્રિય કરવા, તથા મોકોને તપસ્વીઓના, યાનીઓ તથા નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીઓના ધર્મ દેખાડવા સાર શુદ્ધ સત્વગુણમય મૂર્તિથી અવતર્યા.

‡ આ ચોથા અધ્યાયમાં ઋષભદેવ પ્રભુએ રાજ્ય કહ્યું, તેમને સો દીકરા થયા અને તેમના રાજ્યમાં પ્રજાને પરમ સુખ અને સંતોષ પ્રાપ્ત થયો એ કથાપ્રસંગ છે.

ઋષભદેવનું* તેજ બળ ધાતુ, દીકું સૌએ જ્યારે;
જ્ય જ્ય શબ્દ હવો મહિપર, જન્મ ધર્મો તેવારે.
સહુએ સ્તુતિ કીધી આનંદ, પ્રાણ્યા શ્રી ઋષભદેવ;
સુરીનર મુનિવર માનવમાં, હર્ષ થયો તત્ત્વેવ.
ઋષભ દેવનો પૃથ્વી મહિ, પ્રકટ હવો અવતાર;
ધરે મનમાં ઈર્ષા કીધી, પરીક્ષા જેવા તેણીવાર.
ઋષભદેવના રાજ્યમહિ, નવ વરસાવ્યો પર્જન્ય;
જેઠએ ઋષભ દેવ કેમ પ્રજનને, ઊપજવી આપે અન્ન.
અનાવૃષ્ટિ ન હવી ભૂ ઊપર, વર્ષો તવ હાહાકાર;
તવ પરમેશ્વર મેઘ સ્વરૂપે, વરસ્યા મૂશળધાર.
અવનિ ઉપર વૃષ્ટિ કીધી, હરિ માયાએ મુખકારી;
ત્યારે ધરે સ્તુતિ કીધી, આજખ્યા શ્રી મોરારી.
નાભી રાજ્યએ ઋષભદેવને, નિજ રાજ્યાસનદીધું;
પોતે બદરીકાશ્રમ જઈને, સ્ત્રીસહિ અતિ તપ કીધું.
સમાધિએ જપિ નરનારાયણ, જ્વનમુક્તિ પામ્યા;
કૃપા કરી શ્રી હરિએ તેથી, ભવસાગર દુખ વામ્યા.
ઋષભદેવે પ્રજા સર્વનું, પાલન કર્યું રૂંડી રીતે;
રાજનીતિ સર્વ ધર્મો ચલાવ્યો, રહી પ્રજા સૌ સુખ પ્રીતે.
ઈંદ્રની કન્યા જ્યંતીને, પરણ્યા શ્રી ઋષભદેવ;
તેને એકસો પુત્ર હવા, મહા બળીયા નિજ સમ એવ.
જેઠ પુત્રનું ઋષભદેવે, ભરતજઈ ધરિયું નામ;
ભરતખંડનું રાજ્ય દિધું તેને, પ્રભુ પૂરણ કામ.
ભરત થકી નાના નવ પુત્રો, હતા મહાબળ ધારી;
તેહ થકી નાના નવ પુત્રો, હતા અતિ શુભ કારી.

* 'એ નાભિરાજના પુત્રનો જન્મ થતાંજ તેમનામાં વજ્ર, અંકુશ વગેરે સધળાં ભગવાનનાજ ચિન્હો જોવામાં આવતાં હતાં. સર્વે ગુણ સંપત્તિની સાથે તેના પ્રભાવ પ્રવિહિન વધતો જતો હતો. માટે તેનું હૃત્તમ શરીર, બળ, તેજ, લક્ષ્મી, યશ, પરાક્રમ, અને ઉત્સાહ જોઈ નાભિરાજએ તેનું નામ ઋષભ એટલે શિરોમણી એવું પાડ્યું.' [મૂળ ભાગવતમાંથી સંક્ષિપ્ત.]

† મૂળમાં એ લીટી નથી.

‡ ઋષભ દેવજીએ પ્રજાને શિખવવા સાર ગુરૂને ઘેર રહી અભ્યાસ કરી દેખાડ્યો, તેમજ શૃદ્ધશાસ્ત્રનાધર્મ જણાવવા સાર વિવાહ પણ કર્યો. અને સર્વ વેદાકૃત કર્મ પણ કર્યાં હતાં.

§ એના નામ ઉપરથીજ આ દેશનું નામ ભરતખંડ પડ્યું. એમ શ્રીમદ્ભાગવતમાં લખ્યું છે. ભારતમાં એમ છે કે દુષ્યંત રાજાને શકુન્તલાથી થયેલો પુત્ર ભરત, તેના નામપરથી ભરતખંડ આ દિશનું નામ આપ્યું છે.

|| કુશાવર્ત, ઈલાવર્ત, બ્રહ્માવર્ત, મલય, કેતુ, ઇન્દ્રપૃથ્, વિ-
દર્ભ, અને કીકટ, એ નવ પુત્રો નેવુંથી મોટા હતા.

¶ કવિ, હરિ, અંતરિક્ષ, પ્રમુદ્ધ, પિપ્પલાવન, આવિહોત્ર, ક્રમિલ, ચમસ, અને કરભાજન એ, એકાશી ઉપરના નવ યોગી હતા. એઓનું ભગવાનના મહિમાથી ભરેલું ચરિત્ર એકાદશસ્કંધ-
માં કહ્યું છે તે જ બીજા એકાશી પુત્રો રજા તે બ્રાહ્મણ થયા હતા.

એકાશી પુત્રો જે બીજા, તે ગૃહીને સંન્યાસ;
ઋષભદેવ ને પ્રણામ કરી, તપ કાજ ગયા વનવાસ.
ઋષભદેવ પ્રજાને પાળે, આનંદ દિન જાય;
એક સમે પછી આપ પધારયા, બ્રહ્માવર્તની માંય.

વળણ.

બ્રહ્માવર્તમાં પ્રભુ પધારયા. શિખ પુત્રોને દીધ તહાં;
એ મિત્રે પ્રજાને બાંધ કર્યો, ઋષિ સર્વેને સભા જહાં.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે યંચમસ્કંધે અતુર્થો-

ધ્યાયઃ ૧૪૧

અધ્યાય પ મો.

કડવું પ મું-રાગ આશાવરી.

શ્રી શુકદેવ વદે છે વાણી, સાંભળ પરીક્ષિત રાય;
ઋષભદેવ છે અંશ પ્રભૂનો, અવતારી કહેવાય;
ચરિત્ર તેમનાં શ્રવણે મુણતાં, બહુ જન્મનાં અઘળય;
સદા નિરંતર હરિગુણ ગાતાં, દેહ નિર્મળો થાય.
એક સમય સરસ્વતિ તીરે, ઋષિ સહુ મળી નિરધાર;
યમ કરે છે પ્રાણી સઘળા, સાંનિધ્ય શ્રી મોગર.
ઋષભદેવ તે સ્થાનક આવ્યા, ઋષી વૃંદ છે જ્યહિ;
સર્વ ઋષિ આનંદા મનમાં, પ્રભુને દર્શી ત્યહિ.
પૂજા અર્ચા પ્રેમે કરીને, આપ્યું પવિત્ર આસન;
ઋષભદેવની સાંનિધ્ય આવીને, ખેડા સૌ ઋષિ જન.
મહા ઋષિવર અધ્યક્ષ થઈને, સદ ખેડા દિક્ષાય;
નિજ તનયોને ઋષભદેવે, દીધી રૂંડી શિક્ષાય.

• એ મૂળ ભાગવતમાં નથી.

† સ્વતંત્ર અને સમદષ્ટિવાળા ઋષભદેવજી જોકે આનંદ ભુવનરૂપ ઇશ્વરકર્મ કરતા હતા; તે એટલા સાર કે, મહાન પુરૂષોનાં કૃત્યોને પ્રજા અનુસરે છે. જે કે જેમાં સર્વ ધર્મનું નિરૂપણ કર્યું છે એવા વેદનું રહસ્ય પોતે જાણતા હતા, છતાં રાજ કાર્યોમાં બ્રાહ્મણોની અનુમતિ લઈ વર્તતા હતા. તેમણે દરેક વસ્તુ સૌ સા વાર કર્યો. આ ખંડમાં જ્યાં સુધી ઋષભદેવે રાજ્ય કીધું તે સમયનાં મનુષ્યો પણ સમદષ્ટિવાળાં, પરધનની ઈચ્છાથી રહિત અને પ્રભુનેજ વિષે પ્રીતિવાળાં હતાં; એજ ઋષભદેવજી જૈન લોકોના નિર્ધેકમાં મુખ્ય મનાય છે.

‡ આ પાંચમા અધ્યાયમાં ઋષભદેવે મોક્ષધર્મનો ઉપદેશ કરી પોતાના પુત્રોને શિખામણ આપી અને પોતે સુખ દુઃખાદિ વેદી પરમહંસ ગતિને પામ્યા એ કથા પ્રસંગ છે.

§ બ્રહ્માવર્તમાં.

|| 'ઋષભદેવજીએ કહ્યું કે, -હું પુત્રો, આ મનુષ્ય દેહ પામીને તો તપ કરવું એજ એક છે, કેમકે તપથી અંતઃકરણ શુદ્ધ થઈ

આ સંસારને અનિત્ય જાણીને, વૃક્ષપત્ર ન્યાયે તજીએ;
એક પૂર્ણ અન્ન કૃપાનિધિને, હૃદયે રાખીને ભજીએ.
સાધુની સંગતિ નિત્ય કરીએ, અસાધુને નવ મળીએ;
વેદાંત માર્ગને પ્રેમે ગૃહીને, નીતિ ધર્મથી નવ ચળીએ.
સિદ્ધ સાધુની સંગત કરતાં, સંસાર સાગર તરીએ;
ધર્મ, દયા, વ્રત સર્વ પાળીએ, જપ, તપ, તીરથ કરીએ.
સાધુની સંગત દેવાર્ચન, પ્રાણાણુતણાં પૂજન.

પરબ્રહ્મ સંબંધી અનંત સુખ મળે છે. મહાત્મા પુરુષોની સેવા મોક્ષનું દાર અને સ્ત્રી લ'પટોનો સંગ એ નરકનું દાર છે. ઈંદ્રિયોને રાજી રાખવા સાર કંઈ પણ કર્મ કરીએ તેમાં ગદ્ગતથી પાપ થયા વગર રહેતું નથી, કે જે પાપને લીધે બોટા છતાં આ કલેશ આપ નાર દેહ ઉત્પન્ન થયો છે; એટલા માટે વારંવાર કર્મ કર્યા કરવાં એ વાતને હું યોગ્ય માનતો નથી. જ્યાં સુધી હું. કે જે પરમેશ્વર છું, તેમાં પ્રીતિ ન થાય ત્યાં સુધી દેહનું બંધન કદી પણ છુટે નહિ. ઈંદ્રિયોમાં મસ્ત રહેવાથી, દેહાભિમાન પ્રકટ થઈ સ્ત્રી પુત્રાદિ સંબંધની ગાંઠ બંધાય છે, પણ તે ગાંઠ જ્યારે પોતી પડે ત્યારે અલંકાર મુકી દઈને મોક્ષને પમાય છે. તે અલંકાર ત્યાગ કરવાનાં પચીસ સાધન છે-ઈશ્વર ભક્તિ, ગુરુ સેવા, તૃણાત્યાગ, સહનશીળતા, સર્વત્ર દુઃખ જાણવું તે, જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છા, તપ, સકામ કર્મનો ત્યાગ, ઇશ્વરને જ કર્મ અર્પણ, મારી (ઇશ્વરની) કથા સાંભળવી, મારા ગુણ ગાવા, લક્ષ્મીનો સંગ, સમતાસહિત શાંતિ, હું અને મારાપણનો ત્યાગ, વેદાંત શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ, એકાંતમાં રહેવું, પ્રાણ, ઈંદ્રિયો ને મનને જીતવાં, શ્રદ્ધા, અહમ્કાર, કર્તવ્યપાત્રન, સત્યવાદીપણું, પ્રભુની સર્વ વ્યાપકતા એવું જ્ઞાન, સમાધિ, ધીરજ, પ્રમત્ત અને વિવેક એટલાં વાનાં જો મને પામવાની ઇચ્છા હોય તો ગુરૂજનોએ પ્રમત્ત એવોજ ઉપદેશ કરવો. સંસારમાં પડેલા પુત્ર, શિષ્ય, સ્ત્રી, સંબંધી જન વગેરેને તેમાંથી છુટા કરી શકવાની શક્તિ ન હોય તેઓએ પિતા, ગુરુ, પતિ આદિ વડિલ જન નજ થવું જોઈએ. આ મનુષ્ય શરીર મેં મારી ઇચ્છાથીજ ધારણ કરીયું છે; અને તેમાંનો ધર્મ રૂપ સત્વ ગુણજ મારું તત્ત્વ છે; અને મારાથી અધર્મ માત્ર દૂર હોવાથી આર્થો મને “ઋષભ” કહે છે. હે પુત્રો, તમે મારાથી ઉત્પન્ન થયા છો; માટે મત્સર મૂકી દઈ આ તમારા મોટા ભાઈ ભરતને અનુસરીને રહેજો. જડ પદાર્થોથી સ્થાવરો કે જે જંગે છે તે શ્રેષ્ઠ છે; સ્થાવરોથી પેટે ચાલનારા સર્પાદિ શ્રેષ્ઠ છે; સર્પાદિથી પશુઓ, પશુથી મનુષ્યો, મનુષ્યથી ભૂતાદિક, ભૂત પ્રેતાદિકથી ગંધર્વો, ગંધર્વોથી સિદ્ધો, તેઓથી કિન્નર, કિન્નરોથી અમુરો, અમુરોથી દેવતાઓ, દેવતાથી ઇન્દ્ર, ઈંદ્રથી પ્રજાપતિઓ, પ્રજાપતિઓથી શિવ, શિવથી બ્રહ્મા અને બ્રહ્માથી હું શ્રેષ્ઠ છું અને મારાથી પણ બ્રહ્મણો શ્રેષ્ઠ છે, કેમકે તેમને હું પણ પૂજું છું. પછી બ્રહ્મણને સંબોધી કહ્યું, -હે ઋષિયો, હું બ્રહ્મણો સમાન બીજા કોઈ પ્રાણીને જોતો નથી. કારણ કે, જેઓ મારા દેહરૂપ બેદનું ધારણ કરે છે, તે જેઓમાં, પરમ પવિત્ર સત્ત્વ ગુણ, શમ, દમ, સત્ય, દયા, તપ, સહનશક્તિ અને સ્વરૂપાનુભવ એ આઠ શ્રેષ્ઠ ગુણો છે, તેઓથી હું કોને શ્રેષ્ઠ ગણું ? હે પુત્રો, પ્રાણીઓનું સન્માન કરવું એજ મારું પૂજન છે. મને સર્વ કંઈ અર્પણ કરવું એજ મન, વાણી અને કર્મનું દ્રવ્ય છે. કેમકે સર્વ કર્મ અર્પણ કર્યા વિના પુરુષ કાળપાશમાંથી મુક્ત થતો નથી. [ચળ ભાગવતમાં સંક્ષિપ્ત.

પવિત્રપણે સર્વ ધર્મ પાળવો, આત્મસાર સાધન.
એવી શિષ્યામાણ સર્વ પુત્રને, કહી ઋષભ દેવ મહંત;
એકાંત ચિતે નિર્મળ વૃત્તિએ, ભજજો મદા ભગવંત.
ઋષિ આદિ એમ સર્વ પુત્રને, શિક્ષા દીધી અનેક;
મળ સર્વને જ્ઞાન ઉપજાવ્યું, આપી ધર્મ વિવેક.
પછી શ્રીઋષભદેવે સ્વેચ્છાએ, સ્વરૂપ અવધૂતનું લીધું;
અવધૂતવેશે ઋષભ દેવે, પૃથિવ અટાણ સઘળે કીધું.
પોતે પ્રભુનું ધ્યાન ધરે, ષટ ચક્ર યોગ સાધન;
અહ અંગ ને અષ્ટ સિદ્ધિ, યોગની ઉત્પન્ન.
ઋષભદેવ હવા એમ અવધૂત, મહિમા અપરમપાર;
શ્રીમદ્ ભાગવત બ્રહ્મનિરૂપણ, વેદતાણે અનુસાર.
વળણ.

વેદસાર ઉત્તમ કથા, સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે;
ગિરિવરધરનું સ્મરણ કરતાં, હવા પંચાધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે પંચમસ્કંધે પંચમો-
ધ્યાયઃ ॥ ૫ ॥

અધ્યાય ૬ કોટી.

કડવું ૬ કું-રાગ વસંત.

શુકજી કહે સાંભળ પરીક્ષિત, શ્રીઋષભદેવ ચરિત્ર કથાય;
ઘણા દેશઈ કૃપા ઋષભદેવ, પૃથિવ અટાણ પ્રદક્ષિણાય.
કુટકાચળમાં પોતે આવ્યા, મુખમાં શિલા રાખી;
દિગંબર સ્વરૂપ ધરી પોતે, અગ્નિમાં દેહ બાળી નાંખી.

* પોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્ર ભરતને રાજ્ય સોંપીને પર્મહંસપણાને ધર્મ લોકોને દેખાડવાને તુરંતજ ઋષભદેવે સંસાર ત્યાગ કર્યો. અગ્નિહોત્રનો ત્યાગ કરી, કેશ જૂટા મુકી, દિગંબર વેશ ધારણ કરી માત્ર શરીરનેજ પોતાની સાથે રાખી અહ્યાવર્તમાંથી સ્વેચ્છાથી ચાલી નીકળ્યા. જાણીનેજ બેહેરા અને જડ જેવા યદ્ય મૈન્યવ્રત ધરી સર્વ સ્થળે ફરવા લાગ્યા. આમ જોઈ અસાની લોકો તેમને અનેક તરેહનાં અપમાન આપતા છતાં તે પોતે કંઈ ગણકારતા નહોતા; તેમનું સ્વરૂપ ધણુંજ સુંદર હતું છતાં આવા અવધૂતપણાને લીધે જાણે કંઈ મલીન અને ભૂત વળગેલું હોય તેવા લાગતા હતા. એમણે ધારણ કે જે સ્વચ્છતા હશે તો લોકો સંગ છોડશે નહિ અને લોક સમાગમ એ યોગનો શત્રુ છે માટે પોતે અજગર વ્રત ધારણ કર્યું. ખાતું, પીપ્પું, હંગવું, મૂતરવું, તે સૂતાં સૂતાંજ કરવા માંડ્યું. શરીરે વિષ્ટા યોગવા માંડી. એમ પશુ એષ્ટા કરતા હતા.
† એ ઋષભદેવજી પોતે તો મોક્ષના પતિ અને પરમાર્નંદ સ્વરૂપ ભગવાનજી હતા, પણ લોકોનો સંગ ત્યાગ કરવાને અને પરબ્રહ્મ પામવાને યોગીઓએ આમ વર્તવું જોઈએ એમ દેખાડવાને આમ વર્ત્યા હતા.

‡ આ છટ્ટા અધ્યાયમાં ઋષભદેવજીને દેહભાવ મટી ગયાથી દાવાનળમાં દેહ બળી ગયો તોપણ કંઈ દુઃખ થયું નહિ એ કથા પ્રસંગ છે.

§ ઋષભદેવે યોગીઓને દેહ ત્યાગ કર્મ શિખવા માટે શરીર તળવા સાર દેહનું અભિમાન સર્વ તજી દઈ આત્માને બ્રહ્મ

કોંક વેંક કર્ણાટિક કાશ્મિર, અનંત દશ શુભ નામ;
તૈલંગ દ્રવિડ દશ દક્ષિણમાં, કરતા હવા ભગવાન.
અવધૂત કર્મ આચરણ કર્યું, કળિયુગમાંહે પોતે.
નિર્ભય વેદ માર્ગ છોડીને, પાખંડ કરે ન દાટે.
કોંક, વેંક, ને કુટક દશના, મૂરખ અહંત્ રાય;
ઋષભદેવ અવધૂત ધર્મની, સાંભળશે તે કથાય.
અધર્મ સઘળા અહણ કરશે, તજશે દહના ધર્મ;
પાખંડ ધર્મ પામી પોતે, માનશે નીજના ધર્મ.
તેહ માર્ગની પ્રજા થશે, તે જૈન ધર્મી કહેવાશે;
કળિયુગના દુષ્ટ પ્રભાવથી, મલિન અધર્મ બહુ થાશે.
ઋષભ દેવ તો પ્રભુ હતા, ચાગમાર્ગતાણા ઉપદેશી;
પણ તેથી અવળું કળિયુગમાં, જૈન થશે, હરિ દેખી.
પ્રજા સહુ શ્રી ઋષભદેવનાં, ચરિત્ર વર્ણવ કરી ગાય;*
પરમેશ્વરની ભક્તિ કરી સૌ, ધ્યાન ધર્મને પ્રાય.

વળણ.

ધ્યાન ધર્મ ઋષભદેવનાં, ચરિત્ર પ્રજા સૌ ગાયરે;
શ્રી ભાગવત પંચમ સ્કંધના, હવા ૫૬ અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પંચમસ્કંધે પાઠ્યે-

ધ્યાય: ૧૧૬ ॥

અધ્યાય ૭ મો.†

કડવું ૭ મું-રાગ મા૩-ચાલ હંસની.

શુકેજી કહે સાંભળ રાયરે, રાજ ભરતનો મહિમાયરે;
ખેડો ભરત રાજ્યાસનરે, ઘણો ધર્મ કર્યો ઉત્પન્નરે.

વિચારમાં દહ કરી લિંગ (સૂક્ષ્મ) શરીરનો ત્યાગ કીધો અને
સ્થૂલ શરીર હરિની ઇચ્છાથી લિંગદેહ વિનાજ ભમતું રહ્યું. પછી
કુટકાચ્છ પધેતના વનમાં સામસામા વાંસ ધસાધ દાવાનળ લા-
ગેશે હતો તેથી તે બળતા એવા વન સાથેજ ઋષભદેવનું શરીર
પણ બળી ગયું હતું.

* તે કાળની પ્રજામાં ઋષભદેવની આ પ્રમાણે સ્તુતિ થતી
હતી:-અહો! સાત સમુદ્રવાળી પૃથ્વીના સઘળા દ્વીપોમાં અને
ખંડોમાં આ ભરતખંડજી અધિક પુણ્યવાન છે કેમકે જે ખંડમાં-
ના સોડો ભગવાન શ્રી ઋષભદેવનાં શુભ ચરિત્રાનું નિરંતર ગાન
કરે છે. ધન્ય છે પ્રિયવ્રત રાજાને કે જેના વંશમાં સાક્ષાત્ નારા-
યણુ અવતર્યા હતા. [શુભ ભાગવત.

† આ સાતમા અધ્યાયમાં ઘણા કાળથી યજ્ઞો વડે ભગવાનનું
પૂજન કરતા ભરતજીએ સંચીત કર્મ પૂરાં થવાથી હરિક્ષેત્રમાં
જન્મ ભગવાનને બળ્યા એ કથા પ્રસંગ છે.

પ્રજા સર્વ મહા મુખ પામીરે, ભરત ચક્રવર્તિ મહા નામીરે;
કીર્તિ વધારી મહિમા કીધારે, છતી રાજકુળી યશ લીધારે.
વિશ્વરૂપતાણી કન્યાયરે, પંચજની જે નામે કહેવાયરે;
ભરત પંચજનીને પરણ્યારે, જેના યશ તે પુરાણે વર્ણ્યારે.
રાજ ભરતે કર્યું ઘર સુત્રરે, તેથી પંચ હવા છે પુત્રરે;*
રાજ શાસ્ત્રનીતિ રાજ્ય પાળરે, વેદ વચન માર્ગે ચાલેરે.
રાજએ કીધા યજ્ઞાં અનંતરે, ભજ્યા પવિત્રપણે ભગવંતરે;
પછી પ્રજા રક્ષણને કાળરે, પુત્રને વેદેથી આપ્યું રાજરે.
તજિ સંપત્તિ ઘર ને બારરે, આલ્યા ભરત તે વન મોઝારે;
નદી ગંડકી જ્યાં હરિક્ષેત્રરે, તપ કરવા માંડ્યું તત્રરે.
પુણ તુલસીના ઉપચારરે, તેણે પૂજતા વિશ્વાધારરે;
હરિ ભક્તિતાણા જે હ્રમંગરે, હર્ષ અશ્રુધારા ચાલે અંગરે.
સર્વ ઉદય સમે હરિ પૂજેરે, સ્તુતિ કરિને હરિ એ ભજેરે;
પ્રકૃતીથી પર પરમ કૃણ દાતારે, બુદ્ધિ દેતા જગના ત્રાતારે;
અંતર્યામી શ્રી ભગવાનરે, સૂર્યસમ તેજસ્વિ આત્મારામરે;
એ સ્વરૂપ મુજ હૃદયે વસજેરે, બીજા શત્રુ અરાંપરાં ખસજેરે.
એમ નિત્ય કરે સ્તુતિ ત્યાયરે, પરબ્રહ્મના સાક્ષાતકાર થાયરે;
એવું ઉચ્ચ તપ નિત્યે સાધેરે, પરબ્રહ્મ પ્રભૂને આરાધેરે.

વળણ.

આરાધે પરબ્રહ્મને, ભરત ગંડકી તટ રહ્યા;

પંચમસ્કંધ ભાગવતતાણા, અધ્યાય સમ પુરા થયા.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે પંચમસ્કંધે સપ્તમે-

ધ્યાય: ૧૧૭ ॥

* સ્મૃતિ, રાષ્ટ્રભૂત, સૂદર્શન, આવરણ અને ધૃત્કેતુ એ
ભરત પુત્રોના નામ છે. વળી પૂર્વે ભરતખંડ ‘અનનાભ’ નામથી
ઓળખાતો હતો. પણ ભરત રાજ થયો તે પછીથી આ ખંડ
‘ભરતખંડ’ કહેવાયો છે.

† ભરતજીએ સમયે સમયે ચાતુર્લેખ (જેમાં ચાર પ્રકારનાં
કર્મ થાય છે) યજ્ઞો કરી, ભગવાનનું રૂડી રીતે વળન કર્યું હતું.
અગ્નિ હોત્ર, દર્શ, પૂર્ણ માસ, ચાતુમાસ, પશુયાગ અને સામયાગ
એ સઘળા યજ્ઞો વારંવાર કરવાથી જે જે કૃણ ઉત્પન્ન થતું તે ભરત
રાજા શ્રીભગવાનનેજ અર્પણ કરતા હતા. એમ સર્વ કર્મ હરિને અર્પણ
કરવાથી તેમનામાંથી રાગદેપ ટળી ગયા હતા તેથી સર્વ જગતને
હરિમય જોતા હતા. ભગવાન પોતાના સર્વ અલંકારો સહિત
એમના હૃદયમાં હંમેશ મનોમય દર્શન આપતા હતા.

‡ ‘પ્રકૃતિથી પર, કર્મોનાં કૃણ આપનાર, બુદ્ધિને ગતિ
આપનાર, મનથીજ જગતને સજનાર અને સજેલા જગતમાં
અંતર્યામી રૂપે પ્રવેશ કરી જીવોને પાળનાર એવા સૂર્ય દેવના
આત્મારૂપ ભગવાનનું શરણ લઇએ છીએ.’ એવી સ્તુતિ સૂર્યોદય
સમે તેઓ કરતા હતા.

અધ્યાય ૮ મો.*

કડવું ૮ મું-રાગ વેરાડી-ચાલ મોટી.

શ્રી શુકલ વાણી એમ બોલે, સાંભળ પરીક્ષિત રાય;
શ્રીભાગવત હરિકથા શ્રવણથી, મહા અથ બળી જાય.
રાજ્યાસન મેલી વન ગયા, ભરત રૂડા રાજન;
વનમાં જઈ તપ સાધિયું, ને કીધું દેહ સાધન.
એક સમે ત્યાં ગંડકી તીરે, સ્નાન કીધું છે રાય;
સંધ્યા વંદન કરીને પછી, પ્રણવ જાપ જપાય.
જપ કરતામાં પૂર્વ દિશાથી, જળનો ખળકો આવ્યો;
અથ સસોતો એક મૃગ પશુ તે, તેમાં તણાચો આવ્યો.†
એક મૃગલી જળ પીવા આવીતી, ગર્ભવતી તે વાર;
તેહ તણા એ ગર્ભ તણાતો, દીઠો નમ્રભ કમાર.
રાજાને મન દયા ઉપની, જળથી કાઢ્યો ખહાર;
અતિ શુશ્રૂષા કરી તે મૃગની, રાચે તેણી વાર.
દયા કરી નિજ આશ્રમ લાવ્યા, રાય કરે પ્રતિપાળ;†
એમ કરતાં કેટલેએક દિવસે, ભરતનો પહોંચ્યો કાળ.‡

* આ આઠમા અધ્યાયમાં ભરત ભગવદ્ભક્તિ કરતાં પ્રારબ્ધ યોગથી મૃગરક્ષા કરવામાં લેહ લાગી જ્યાં પોતાને મૃગ યોનીમાં અવતરવું પડ્યું એ અદ્ભુત કથા પ્રસંગ છે.

† એમ અન્યું કે એક મૃગલી ખડગ તરસી હોવાથી નદીપર એકલીજ આવીને પાણી પીતી હતી. એટલામાં નજીક એક સિંહે લોકોને મહા ભય ઉપજાવે એવી ગર્જના કરી. આ ગર્જના સાંભળીને જાતેજ ખીકણુ આ મૃગલી આમ તેમ ખીહીને જોવા લાગી. અને અતિ વ્યાકુલ થવાથી પાણી પીવું છોડી દઈ નદીને સામે કિનારે ફરીને નાહી. એ મૃગલી ગર્ભવતી હતી તેથી કેકતી વખતે અતિ ભયાકુલ હોવાથી તેણીને ગર્ભ છૂટીને નદિમાં પડી ગયો જાતેજ મૃગલી, વળી અતિ ભય વ્યાપ્યો, વળી ગર્ભનું છુટી પડ્યું, અને રોળાથી વિખુટી પડી એને લીધે પર્વતની ખીલમાં પડીને મરણ પામી. એને ગર્ભ-મૃગ જે પાણીમાં પડ્યો હતો તેને ભરતજીએ જોવાથી ઘણી દયા લાવી ઉપાડી લીધો અને પોતાના આશ્રમે તેને લઈ જઈ રક્ષા કીધી.

‡ એ મૃગ બાળ પોતાનુંજ છે એવું દૃઢ અભિમાન બંધાવાથી તેને ધાસ, ચારો વગેરે લાવીને ખવરાવવા, વખતો વખત પાણી પાવા, સિંહ, નહાર વગેરે પશુઓ તેને મારી નાંખે માટે તેને પોતાથી છુટું ન પડવા દેવા વગેરેની ખડુ કાળજી ભરતજીએ રાખવા માંડી. ફૂલ, ફળ, કંદમૂળ, સમિધ, જળવગેરે લેવાને જ્યારે નહિ ખહાર જતા ત્યારે તેને પોતા સાથેજ લઈ જતા હતા. વખતે એ મૃગનું બચ્ચું કહીં આડું અવળું જાય તો પછવાડેથી અનેક નરેન્દ્રના વિલાપ કરતા હતા, અતઃ ઘણા ઉદાસ થઈ જતા હતા.

§ ઉપદેશ માટે આ દૃષ્ટાંત અતિ અદ્ભુત છે. માયામાં નહિ બંધાવા માટે શુકલ એ રાજાને સંમોદીને આ પ્રમાણે દૃષ્ટાંત આપ્યું છે તે સંસારી જનને ઘણું શિક્ષણિય છે. ભરતજીને એ પ્રમાણે માયા વળગાથી માયામાં પડી, યોગના આ રંભથી બ્રહ્મ થયેલા ભગવત સ્મરણ ભૂલી ગયા અને એવામાં મૃત્યુ નજીક આવ્યું એટલે જેવી અતઃકાળે મતિ તેવી ગતિ થઈ.

મરણ સમય એ મૃગ બાલક, સુતપેરે અતિ વિલાપ;
ભરતજીનું મન મૃગપર તેથી, અંત સમે દુષ્પિ થાય.
મૃગનું ધ્યાન હતું હૃદયે ને, ભરતનો થયો નારા;
પણ ચુકી મન પશુમાં ગયું, તેથી થયો તે નિરાશ.
તે ધ્યાન થકી ભરત મહીપતિ, પામ્યો મૃગ અવતાર;
પણ પૂર્વ કેરું તપ બળ માટે, જ્ઞાન° હૃદયમાં સાર.
મૃગ અવતારે ફરતો હીંડે, અરાધ્ય નદીનાં ઝર્ણ;
પાછળનો અવતાર સંભારે, સદા નિરંતર હર્ણ.
તે માટે તેણે માયા તણ, ગંડકી નદી તટમાંય;
એકલો રહે છે હરિકેત્રમાં, સ્મરતો વૈકુંઠરાય.
એમ કરતાં મૃગ શરીર તજ્યું, ગંડકી વિષે તેણીવાર;
પૂર્વનાં પુન્ય થકી તે પામ્યો, મૃત્યુ લોક અવતાર.

વળણ.

મૃત્યુ લોક અવતાર પામ્યો, સાંભળ પરીક્ષિતરાયરે;
હરિકથા પંચમ સંકથના, હવા પૂર્ણ અષ્ટાધ્યાયરે.

છતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પંચમસ્કંધે અષ્ટમો-

ધ્યાયઃ ૧૮૮

અધ્યાય ૮ મો.†

કડવું ૮ મું-રાગ દેશાખ-ચાલ ટુકડી.

શ્રી શુકલ વદે છે વચન, સાંભળ કથા અભિમન્યુ તન;
તે મૃગ પામ્યો મર્ણુ ગતિ, પૂર્વ જન્મની ખબર તેને હતી.

* જ્યારે બીજો જન્મ થયો ત્યારે પોતે નિજ જ્ઞાની હતા તેથી પૂર્વ જન્મને યાદ કરીને ભરતજીએ કહ્યું કે- “અરે! ખડુ ભુંડું થયું. હું જ્ઞાનીઓના માર્ગથી બ્રહ્મ થયો. સર્વ સંગ ત્યાગ કરી નિર્જન વનમાં રહી યોગ માર્ગથી હરિનું સ્મરણ કરતો હતો પણ એ સંઘળું મારી મૂખાઇથી મૃગના બાળકની પછવાડે ધૂળમાં મળી ગયું.” એમ બીજા અવતારમાં ભરતને જ્ઞાન થઈ આવ્યું. પછી પોતાની મા મૃગલીને કાલંજર પર્વતમાં મૂકી દઈ ત્યાંથી હરિકેત્રમાં આવ્યા. તે ક્ષેત્રમાં પુલસ્ત્ય, પુલહ મુનિના આશ્રમે છે, અને શાળના વૃક્ષપરથી તે જન્માના ગામનું નામ “શાલઆમ” પડ્યું છે. તે ક્ષેત્રમાં રહી કાળની રાહ જોતા પોતે “મારું પ્રારબ્ધ ક્યારે પુરું થશે” તેનો વિચાર કરતા હતા ને કાંઈપણ પ્રાણીનો સંસર્ગ કરતા નહોતા, અને શુધ્ધ વૃણ, લતા વિગેરેનું ભક્ષણ કરી કાળ નિર્ગમન કરતા હતા.

† એ નવમા અધ્યાયમાં ભરતનો જડ બાહ્યાશ્રુનો અવતાર થયો અને તે વખતે પણ રાગ-રોષ નહિ હોવાથી દેવી આમળ તેમને મારવા લાઇ જતાં પણ કંઈ વકાર ઉપજ્યો નહિ એ કથા પ્રસંગ છે.

પૂર્વ સુકૃતથી નિરધાર, પ્રાણાણને ઘેર હવે અવતાર;
અંગિરાં ઋષિ જેનું નામ, નિત્ય આરાધે કૃવળ રામ.
તેમને ઘેર અવતારજ થયો, તે મૃગપ્રાણાણ દહ અવતરયો;
ઋષિને મંદિર આવ્યું સંતાન, જડભરત ધન્ય અભિધાન.
કો સાથે તે બોલે નહીં, રૂકું ભૂકું તેને સરખું સહી;
ક્ષણમાં હસે ને ક્ષણમાં રૂએ, સૌ સામે રહી ટગટગ જૂએ.
લક્ષ સાદ કરે કો પ્રાણી, તોયે મુખથી ન બોલે વાણી;
પછી ભણવા મૂક્યો તેને સહી, વિદ્યાગુરુને ઘેરે જઈ.
ગુરુએયત્ન કિંધું ત્યાં અપાર, (પણ) મુખે શબ્દ ન કરે ઉચ્ચાર;
પછી ઋષિ અંગિરાએ વિચારી પેરડી, ઘણાં દોર હતાં નિજ ઘેર.
તે ચારવાને મૂક્યો એને, મહા અગોચર બુદ્ધિ છે જેને;
કરમાં જ્યેષ્ઠિકા આપી સાર, કહ્યું દોર આપણાં તું ચાર.
દીર્ઘ જ્યેષ્ઠિકા કરમાં ધરે, પશુઓની પાછળ ફેરા કરે;
એક ચાર લોકનેા પ્રતિભા રાય, વિનય પુત્ર તેના કહેવાય.

† મૂળમાં અંગિરાના કુળનો કોઈ પ્રાણી હતો તેને મોટી
ઝીંઘાં પોતાના સરખાજ શસ્ત્રાભ્યાસ કરનાર, શીળ, ઉદાર અને
રૂપ સંપન્ન નવ દીકરા જન્મ્યા તથા બીજી નાની ઝીંઘાં જોડકું
જન્મ્યું તે જોડકામાં પુત્ર હતો તે ભરતજી હતા.

‡ એ વાત મૂળમાં નથી પણ એમ છે કે તે અંગિરાના
કુળના પ્રાણી ભરતના પિતા દેવલોક પામવાથી તેમની મા સતિ
થઈ, અને ભરતને તેની સોકને સંપત્તી ગઈ. ભરતના બીજા બાઈ
ઓએ પિતા ગુરુની જવા પછી ભરતને બળાવવાનો વન કંટાળીને
મૂકી દીધી અને ભરતને જ્યાં ત્યાં ટાટ તડકામાં ઉઘાડા શરતા,
મલીન રહેતા અને ખાવાને માટે મનુરુ કરતા અથવા બીજા માગતા
જોઈને તેઓએ લોકલાજથી પોતાના એખાના ખેતરમાં કચારાઓનાં
પાણી વાળવાને તથા ખેતર જળવવાને રાખ્યા. તેઓ ભરતને જે
કંઈ આર, ખાટું, વાસી, સડેલું, તુચ્છ એવું અન્ન આપે તે
પણ ભરત અમત સમાન ગણી આરોગીને આનંદમાં રહેતા હતા.

§ મૂળમાં આ વાતમાં ફેર છે—કોઈ ચાર લોકના રાજાએ
પોતાને પુત્રની દરજ્જાથી ભદ્રકાળી દેવીના બળિદાનમાં એક
મનુષ્યનો ભોગ આપવાની માનતા માનેલી હતી તેણે જે મનુષ્યને
આણેલો હતો તે આકરમાતના યોગે નાસી ગયો. રાજાના દૂતો તેને
શોધવાને નીકળ્યા હતા. અંધારી રાત્રે તે શોધમાં ફરતા તેઓએ
ભરતને ખેતરમાં જોયો. ભરતનું શરીર રૂપુષ્ટ તથા નિર્દોષ માત્રમ
પડવાથી પોતાના ધણીનું કામ ઠીક થશે એમ બાણી તેઓએ તેને
બાંધીને તેમના રાજા આગળ લઈ ગયા. ત્યાં આગળ તેમને સ્નાન
કરાવી ઉંચાં વસ્ત્ર તથા આભુષણો, પુષ્પની માળાઓ વગેરેથી
શણગારી સ્વાદિષ્ટ ભોજન કરાવી દેવીના આગળ બળિ આપવા
માટે ઉભા કર્યા. તે રાજાના પુરોહિતે તેમને હાથે દેવીનું પૂજન કરાવી
અનેક તરેહનાં મૃદંગ, ઢોલ રણતુર વગેરે વાજિત્રોની ગર્જના સાથે
રાજાને ખડ્ગ વાપરવાની આજ્ઞા આપી. ખડ્ગ ઉગમ્યું એ જોઈ
ભદ્રકાળી દેવી ભરતના પ્રહરનેજવડે પોતાના અંગમાં મહા તાપ
થવાથી આકુળ વ્યાકુળ થઈ અને તાપ ન સહન થવાથી એકદમ
તે મૂર્તિમાંથી પોતે મહા વિકરાળ રૂપે પ્રગટ થઈ અને અત્યંત

તેણે દેવીને મહિષ માન્યો એક, બળિમાં આપવાને વિવેક;
તે મહિષ ચરતો નિરધાર, આવ્યો-જ્યાં ચરે દોર તે વાર.
ભરત જડ જ્યેષ્ઠિકા લઈ ધાય, માર્યો મહિષ તે નાહો જાય;
વિનયકવરનો મહિષ તેહ, દેવીને દાર આવ્યો ન તેહ.
રાજપુત્રે કીધો એમ વિચાર, મારી મહિષ કીધો કોઈએ આહાર;
કો પંથીની દુષ્ટે તે પડ્યો, તે કલંક જડભરતને ચડ્યો.
રાજકવરના સેવક જેહ, મહિષને શોધવા નિસરયા તેહ;
સેવકે જડભરત દીઠો સહી, મારી બાંધીને લાવ્યા તહીં.
તેને દેવી આગળ લઈ જાય, રાય દુષ્ટ ખેઠો છે જ્યાંય;
રાજપુત્રે ધર્મ સહુ છાંડ્યો, ભરતને ત્યાં મારવા માંડ્યો.
કરમાં નગન ધરી તલવાર, દુષ્ટે તેપર કીધો પ્રહાર;
કોપી દેવી ભરત તેજ વડે, રે રે ભક્તનું શીર દુષ્ટ વાઢે;
જેદુ દુષ્ટનું શીર આ ક્ષણમાં, કોપી કાળિકા દવસ્થળમાં.
દહ માયા મમતા તજ્યા, આત્મા રૂપ હરીને ભજ્યા.
શિર છેદન સમે જડ મન વિથર, એમાં આશ્ચર્ય નથી હે વીર;
ક્ષણમાં ખડ્ગ છીનવી રાય મસ્તક જેહ, દેવીએ ઉલટું ઉડાડ્યું તેહ.
સાધુ સાધુ તેને સૌ કહે, બીજા અનુચર દુખી થઈ રહે;
જડભરતને છોડ્યા તે વાર, આવ્યા દોર પાસે નિરધાર.
પોતે પામવા આત્મારામ, કાળથી પર્યો હતો કલામ.
એકાં સમે રાય રહ્યાજી જેહ, સિંધુપતિ મહા સાધુ તેહ;
તે કપિલ મુનિ પાસ ભણવા જ્ઞાન, વન જતા હોતો રાજન.
સુખપાત્રે ખેઠો છે રાય, સાથે ખડ્ગ એક સેવક જાય;
ચાલતાં વિષમ પંથ મારાર, થાક્યા અનુચર લાગ્યો ભાર.
ચોપાસે સેવક રાયના ચાલે, પંથી સર્પને વેઠે જાલે;
એક દાસે જડભરતને સહી, સુખાસન પાસ આણ્યો ગૃહી.
જડભરતને ગૃહી લાવ્યા જન, તે પાસે ઉચકાવ્યું વાહન; †
ભરતે ઉચકી સ્કંધે સુખપાલ, તેમાં ખેઠો રહ્યાજી ભૂપાલ.

કોઈથી રાજાના હાથમાંનું ખડ્ગ છીનવી લઈ રાજા તથા તેના
અનુચરોનાં તેવડે મરતો જુદાં કરી દીધાં પછી પોતાની
સહચરી વગેરે યોગીણીઓના ગળ સહિત તે દેવીએ મોટા હાથથી
તે દુષ્ટોનાં અંગમાંનું ઉખળુ રૂધિર પીધું ને આનંદથી ગાવા
તથા નાચવા માંડ્યું. એ પ્રમાણે પરમદસ વૈષ્ણવ ભરતને કેમ
પણ આંચ આવી નહિ. એવા વૈષ્ણવોનું પરમાત્મા પોતાના
આયુષ્યવડે સદા રક્ષણ કરે છે; તેમને દેહાભિમાન તજવાને
કીધે કોઈનો ભય નથી.

‡ આ કડીથી તે આખો અધ્યાય પુરો થતાં સુધીની સવગી
વાત મૂળમાં દશમા અધ્યાયમાં છે.

§ એ ભરત પાલખી ઉપાડ્યા પછી ચાલતાં કોઈ જીવ
પગ તળે ન ચંપાઈ જાય માટે એક ખાણ જેટલી જગ્યા જોઈ
જોઈને ચાલતા હતા તેથી બીજા ભાઈઓની ચાલ સરખી આવી

તેણી પાલખી ઉચ્ચકાય નહીં, ભાર અતિશે સ્કંધે સહી;
મુખાસન સમું નહિ ઉચ્ચકાય, ડંડ ખાય ન દુખિયા થાય.
તવ રાયે દુર્વચને કહી વાત, પાણુજડ કંઈ નવ બોલ્યા તે સાથ;
પૂર્વવત ભરતજી માર્ગે ચાલે, એથી રાયની પાલખી હાલે;
રાય ક્રોધે ભરાયો તે વાર, કહે શિક્ષા કરિશ આ ઠાર.
તવ ભરતે કહ્યું મહા જ્ઞાન, સાંભળ રહુગણ રાજન.

વળણ.

રાજા રહુગણ સાંભળશે તે, ભરતે જ્ઞાન કહ્યું યથા;
વદ્ધલ કહે હરિ ભણો સાધુ, જન્મ મરણ થાયે ત્રયા.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પંચમસ્કંધે નવમે-

ધ્યાયઃ ॥ ૯ ॥

અધ્યાય ૧૦ મો.*

કડવું ૧૦ મુ-રાગ સારંગ.

શુકદેવ વાણી ઉચરે, સાંભળે પરીક્ષિત ભૂપ;
રાય રહુગણ પ્રત્યે જડભર્ત, જ્ઞાન કહે છે અનપ.
રહુગણ રાયની પાલખિ, જડભર્ત ઉચ્ચકી જાય;
માણી માત્રને રક્ષવા, બહુ તપાસીને પલાય.
રક્ષણુણી રાયજીએ તવ, હાસ્ય કીધું અપાર;
ભાઈ શરીરે તું શુભ બહુ છે, કમ ઉપડાય તુંથી ભાર.
વળી વૃદ્ધ ને બહુ દુર્બળો, વળી છે મહા શ્રીમંત;
સાત દિનનો લુપ્તો તું છે, નથી ઉપાડવા થાતું મંત.
એવાં હાસ્ય વચન ન લેખવે, જડભર્ત મહા મુનિજન;
બ્રહ્મસ્વરૂપ મહા જ્ઞાનિસ્વયં, હું મારું વિચારે ન મંત.
ઉંચા નિચી થાય પાલખી, તે ઉંછળી બહુ જાય;
તવ ક્રોધ વ્યાપ્યો રાયને, કહ્યાં કહણ વચન ભરતે ત્યાં.
જીવતો મુવો આ જડસા, કાં કરે મૂળ અપમાન;
કરિશ શિક્ષા કાણુ એકમાં, એમ વદ્યો તે રાજન.

નહીં માટે પાલખી ખાંગી થઇ તે જોઇ રણદ્વગ રાજનું કપકા
ભરેલું બોલવું સાંભળી ખીજા ભાઇ લોકોએ વિનંતિ કરી કે,
રાજાજી અમે ગાદલ નથી પણ આ નવો માણસ કે જેને હમ-
શ્યાંજી પકડેલો છે તે તુરત ચાલતો નથી. આ સાંભળી રાજા કે
જે વૃદ્ધ મહાત્માઓની સેવા કરનાર હતો તો પણ રજો મુણી અને
રાજકીય સ્વભાવને લીધે ક્રોધમાં આવી જઇ ભરત પ્રત્યે બોલ્યો,-
* આ દશમા અધ્યાયમાં જડભરત પાલખી ઉપાડી ચા-
લતાં રહુગણ રાજાએ તેનો અનેક દુર્વચનથી તિરસ્કાર કર્યો, તેનો
પ્રત્યુત્તર જડભરતથી સાંભળી તેમને ઓળખી સત્કાર કર્યો એ
કથાપ્રસંગ છે.

ગર્વ રહિત એ વૈષ્ણવે, ન લેખવી કંઈએ વાત;
રાજને ઉપદેશ દેવા, પછે ભરત બોલિયા સાક્ષાત.
હે રાયજી જે જે કહ્યું તે, સત્ય ન શિર માન્ય;
કહ્યાં હાસ્ય વચન જે જે મૂને, નથી અમાન્ય મારે મંત.
આ દેહ નથી, વળી પુષ્ટ નથી, દુર્બળ નથી આ અંગ;
માર્ગ શો આ, પાલખી શી આ, એ સર્વ માયારંગ.
આત્માને શી પુષ્ટતા, શિ શુષ્કતા શી તેહને;
છે દહ પુષ્ટ આ પડ્યો રહ્યો, પાણુ લાગે શું એહને.
જડપાણું દુર્બળપાણું, વ્યાધી આધિ ન ઉપાધિ;
મુખાતૃપા ભય સંકટ કહ્યો, જરા મૈથુન નહિ અનાદિ.
એ સર્વ વળગે આ દેહને, પાણુ હું છું દેહથી ભિન્ન;
લાગે ન વળગે મુજને, તું જાણુ શોધી સ્વમંત.
હું એકલો જીવતો મુવો, એમ, તું મા અજ મુર્ખ જાણુ;
આ જગત સર્વે છે મુવું, મુવું જીવતું એ અજ્ઞાન.
ધણિપણું નોકરપણું, એક જડમતિની વાત;
જે પરબ્રહ્મને પામિયો, શિક્ષાનો શો ઉચાટ.
જીવનમુક્ત હું છું આત્મા, નહિ લેશ લાગે મુને ભાઈ;
વિચારી જો મન વિષે, અવિદ્યા વ્યાપિ તુને ક્યાંહી.
દેહને માયા ઘણી વળગે, વ્યાપે નિરંતર અંગ;
એ માયા ઈંદ્રિના સ્વાદથી, થાયે સત્યવ્રત સૌ ભંગ.
દેહને માયા ઈંદ્રિનાં, લાગે છે દુઃખ અનંત;
તે માયાથી સંસારમહિ, પડે પતન થઇ જંત.
જો દાષમાયા મન નિવારીને, સેવિયે પ્રભુના ચાર્ણ;
તો સઘ કૃપા કરે કરુણાળજી, સાક્ષાત અશરણશાર્ણ.
જો અતુર્લુજ ચાર્ણ મનસા વાચા, કર્મ રાખિયે નિરંધાર;
માયા તજીને હરી ભજે તે, તરે ભવ સંસાર.
દૃઢધ્યાન જો પરબ્રહ્મનું, કાણુ રહે હૃદય મહિ;
તો વૈકુંઠ પ્રાપ્ત થાય જનને, સંસારથી મુકાય.
મનદાષ સર્વ નિવારણ કરીને, ભજન ભાવ મોરાર;
તેને માયાના દાષ સઘળા, પ્રભવે નહીં લગાર.
તે માટે સર્વથા પ્રભુની, ચાર્ણ રજ છે જોહ;
શ્રી પરબ્રહ્મનું સ્મરણ કરી, નિજ હૃદય રાખો તેહ.
જડતાણી એવી વાણી સાંભળી, રહુગણુ તજ્યો મદ;
પાંચે પડ્યો જડને તત્ક્ષણુ, જ્ઞાનિ થયો તે સઘ.
માન તજીને પૂછ્યું રાયે, કાણુ છોજ નિરંજન;
છો દત્ત કે કપિલ મુનિ, ક્યમ વસ્યા આ વંત.

† આત્માને.

‡ દંતાત્રેય.

વજ્ર* ત્રિશૂળ† કંડકથી‡ નહીં બિહું ક્ષણવાર;
(પાણ) પ્રાણાણના વચનનો, મૂને ભય છે અપાર.
હું જાઉં છું મુનિ કપિલ પાસે, લેવાને પરમ જ્ઞાન;
મુને લાસે આપ હો, મુનિ શ્રી લગવાન.
અનેક સંશય મૂળ મનના, ટાળો શ્રી મહારાજ;
રાજભોગ નથી લાવતા, એ ક્રુપા કારણ દિસે આજ.
શ્રમ નથી એમ કહો આપ તો, એ ન રૂચે મારે મન;
થાકું છું હું કાર્ય કરતાં, તેનું શું કારણ.
વ્યવહાર ખોટો કેમ હોયે, ન થાય ખોટો કામ;
મુખ ક્રુપા થાય દેહને, ક્યાં છે આત્મારામ.
દેહ ક્રુપાએ ઈંદ્રી ક્રુપા, દૂધ વાસાણની પેર;
પ્રાણ ક્રુપા ને મન મુખી, એ ઘરડ ન પેસે ઘેર.
સેવક ને સ્વામિપણું પ્રત્યક્ષ, એમ છે અનાદિ વાત;
મિથ્યા થાય શી તરેહ એ, સંશય ટાળો મહારાજ.
મુજ પર કરો કૃપા પ્રભુ, છું દીન તણે હું દીન;
અપરાધ મારો સમા કરી, પવિત્ર કરો સ્વામિન.

વળણુ.

પવિત્ર કરો સ્વામિ મુને, સતસંગ હું તણું નહીં;
ભાગવત પંચમ સ્કંધના, અધ્યાય દશ પુરા હવા સહી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પંચમસ્કંધે દશમો-
ધ્યાયઃ ૧૧૦૥

અધ્યાય ૧૧ મો.

કંડકું ૧૧ મું-રાગ ગોડી.

શ્રી શુકદેવ વદે વાણી, સાંભળો અભિમન્યુ બાળ;
જડભરતનું જ્ઞાન પોતે, સાંભળે રહૂગણ ભૂપાળ.
જડભરત રાજા પ્રત્યે કહે, તેં સત્ય માન્યો સંસાર;
તેં માટે તું અતુર નથી રે, નથી સત્ય લગાર.
લોકવ્યવહારને કર્મ વ્યવહાર, એ બનો મિથ્યા જાણ;
તત્ત્વજ્ઞાન તો છે નિરાળું, કર્મ હિંસાનું અજ્ઞાન.
પરબ્રહ્મને રાગ દ્વેષાદિક, ન દમ્ભે ક્ષણ વાર;
ગૃહસ્થાશ્રમ સ્વપ્ન પેરે, મિથ્યા જાણ આ વાર.
સત્ય રજ ને તમો ગુણ વશ, રહે મનુષ્યનું મન;
નિરંકુશીત કર્મ આદરે, રહે વિષયમાં પ્રવીણ.

દશ ઇંદ્રિ છે દેહ વિષે, તેમાં એકાદશનું મન;
તે સર્વ વિષે મોહનું મન, કરી બેઠું દેહ આસન.
દશ ઇંદ્રિયો જીતવા અર્થે, મન પોતાનું નેહ;
પ્રભુના ચરણાર્પિદમાં, આરોપણ કર ધરિ રનેહ.
માયાવી છે મન એ, મોટિ ખવરાવે છે ભૂલ;
અગાધ સંસાર સર્વમાં, રૂકાવી એને ધૂળ.
સારું નરસું સર્વે છે, મનતાણું મૂળ કારણ;
પણ આત્મારામ છે નિરાળો, એ સર્વનું તારણ.
દેહાભિમાન ઉચ્ચ નિચ્ચ છે, વળી સ્વામી ને સેવક;
જીવન મરણનાં સર્વે કારણ, વિષય વાણી વિવેક.
એ મનતાણી છે કલ્પના, નહિ કંઈ તેનું ઠામ;
વિષયથી અજગ રહે મન, તો પામે પૂરણ કામ.
એકાદશ ઇંદ્રિ મનતાણી, પંચક્રિયા પંચમાર્ગ જ્ઞાન;
સર્વેથી દાષકારક તું જાણ, એકાદશનું અભિમાન.
વળી એ મનતાણી વૃત્તિનાં, હજારો છે સંતાન;
નિત્ય ઉપને નિત્યે મરે, ન પામે કોઈ ઠામ.
છે અનિત્ય એ વૃત્તિઓ સર્વે, આ જીવ છે નિર્વિકાર;
શુદ્ધ કરે એ વૃત્તિને, તો ન આવે આ સંસાર.
શ્રેષ્ઠ સર્વેમાં આત્મા છે, પોતે પુરાણ પરબ્રહ્મ;
પુરાણ પુરૂષ અવનમા, સ્વયં પ્રકાશક શ્રી બ્રહ્મ.
એ વસુદેવ, એ નારાયણ, વળી પૂર્ણ કૃપણ ચંદ્ર;
ભજ લગવાન તજ અભિમાન, જીત શત્રુ ઇંદ્રિય.
મન પોતાનું વશ થયું, તો દશ ઇંદ્રિ જીતાય;
કંદન દેહ સરખો પ્રાણી, સંસારથી મુક્ત થાય.
કરૂણા કરે પછી સદ્ય કૃપાનિધિ, મુક્તીની પ્રાપ્તિ હોય;
અમર મુનિ જોતાં તે પ્રાણી, પૈમાને વેકુંડ જાય.
તેં માટે કરવું નિરંતર, પ્રભૂજી કેરું સ્મરણ;
સદ્ગુરુ કૃપાથી પામીએ, વેકુંડપતિનાં ચરણ.

વળણુ.

વેકુંડ પતિનાં ચાણું પામીએ, સાંભળ રહૂગણ રાયરે;
ભાગવત પંચમસ્કંધના, થયા એકાદશ અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પંચમસ્કંધે એકાદશો-
ધ્યાયઃ ૧૧૧૥

* ઇંદ્રનું શસ્ત્ર. † મહાદેવનું શસ્ત્ર. ‡ યમનો કંડ છે.

§ આ અગિયારમાં અધ્યાયમાં રહૂગણ રાજાએ પ્રશ્ન કર્યો ને
તેના ઉત્તરમાં જડભરતે બ્રહ્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ કર્યો તે કથાપ્રસંગ છે.

° સાર્નેંદ્રિ પાંચ તે આ:-શબ્દ, સ્પર્શ રૂપ, રસ ને ગંધ.

† કર્મેન્દ્રિ પાંચ તે આ:-મળસાગ, મૈથુનવૃત્તિ, ગતિ, બોલનું
ને કાર્ય કરવું તે. ‡ જુની પ્રતમાં ઇંદ્ર છે.

અધ્યાય ૧૨ મો.*

કડવું ૧૨ મું-રાગ મહેહાર.

શ્રી શુકલ વાણી ઉચ્ચે, સત્ય સાંભળ પરીક્ષિતરાય;
રહૂગણને જ્ઞાન કહે છે સહી, મુનિ જડ ભરત જે કહેવાય.
જડભરત પ્રત્યે પૂછતો હવો, રહૂગણ રાજા જેહ;
પ્રભુપદ પામ્યાનું કહો સાધન, જેથી પવિત્ર થાય આ દેહ.
જડભરત કહે રાજા પ્રત્યે જે, આત્મજ્ઞાન સાધન;
તુજ સુખપાલ મેં ઊંચક્યો, સ્કંધે કરી નર વાહન.
તે મધ્યે તું બેઠો સહી, એ સુખાસન મોઝાર;
તારા મનમાં એમ હશે જે, મેં ઊંચકાવી કર્યો પ્રહાર.
એનો અમને માર લાગતો નથી, તિલમાત્ર આ વાર;
પાલખીના ભારદાંડે ગૃહ્યો, દાંડાનો સ્કંધપર ભાર.
સ્કંધનો ભાર ઊરને સહી, ઊરને કટિનું આવાણ;
કટિનો ભાર છે જંઘા ઊપર, જંઘાને ઉચલે આણ.
આણનો ભાર પૃથ્વી વિષે, સઘળો આવે નિરધાર;
તે પૃથ્વી શેષ નાગે ધરી, જેવો સર્પ પ કણ આકાર.
તે શેષ નાગ કુર્મની† પીઠે, કરી બેઠો આસન;
તે કુર્મનો ભાર જળે ગૃહ્યો, સત્ય સાંભળ તું રાજન.
તે જળને વાયુએ સ્થંભ્યું, વાયુ શક્તિ આધાર;
શક્તિને આધાર અવિનાશીનો, ગુણસાગર દેવ મોરાર.
એ ભાર સઘળો પ્રભૂને, જળશાઈ શ્રી ભગવાન;
ભરતની વાણી એવી સાંભળી, રાયને આવ્યું જ્ઞાન.
સુખપાલથી તવ ઉતર્યો, સઘ રહૂગણ જે રાય;
પ્રદક્ષિણા કર બેડી કરી, જડભરતને લાગ્યો પાય.
દંડવત્ પ્રણામ કરી ભૂપતિ, ત્યાં કરતો સ્તુતિ સ્તવન;
હું અન્યાયી અધર્મિને, સ્વામિ કીધો તમે પાવન.
વળી રાજાએ પૂછ્યું બહુ ત્યાં, આત્મસાધનનું જ્ઞાન;
તે જડભરત કહેતા હવો, મુણે રહૂગણ રાજાન.
પૂર્વે મૃગનો આશ્રયે લાગિયો, સંગતિ દાષ અપાર;
તે મૃગ માયા મોહથી મારો, મૃગનો થયો અવતાર.
ત્યાં પૂર્વનું વૃત્તાંત સઘળું, કહ્યું અથઈતિ પર્થત;
મૃગને મળ્યાથી મૃગ થયો, એવો સંગતિ દાષ અનંત.

* આ બારમા અધ્યાયમાં રહૂગણ રાજાએ સંદેહને લીધે ફરી પાછું પૂછતાં મહાન યોગી જડભરતે તેનાં સઘળા સંદેહ મટાડ્યા તે કથાપ્રસંગ છે.

† કાચબો. પ્રભુએ કચ્છાવતાર ધરીને પૃથ્વીને ધારણ કીધી હતી.

તે માટે પૂરે સહી, સત્સાધુની સંગત કરવી;
ગર્વ મત્સર ક્રોધ કામ, મોહ માયા મન નવ ધરવી.
જેમ સુગંધે કાષ્ટ સમરે સહી, પુષ્પે સમરે તેલ;
તેમ સાધુ સંગથી જન, જ્ઞાનનો પામે મેલ.
સિદ્ધ સાધુ સત્સંગતિ તથા, અન્યથા સંગ કરે જેહ;
સંસારરૂપી સમુદ્ર મહિથી, મોક્ષ ન પામે તેહ.
એવું જાણી ચેતશે, સંસારમાં જે નિરધાર;
જ્ઞાન નાવે સમુદ્ર તરી જન, શીઘ્રે પામશે પાર.
એકથા ભરતની મુણી રહૂગણ, પામ્યો જ્ઞાન ઉપદેશ;
તે પાછો વળ્યો ત્યાં થકી, વળી પૂછે જ્ઞાન નરેશ.
રાય રહૂગણ કહે સ્વામી, મુણે એક હું પૂછું વાત;
મહાપુરૂષના અપરાધથી પ્રભુ, હું ડરું છું દિન રાત.
કાળ* કર્મ, જેમ વરૂણ વન્દીથી, ત્યમ હું મન પામું બીક;
પણ માનુભાવની અવગણના તણો, ભય મને અધીક.
એવું કહીને સ્તુતિ કરી, કપલદેવ ધર્મ વખાણ;

જડભરત વચન:-

જેના શરીરને આશ્રય હોય તે, માન અપમાન ન જાણે.
હું આત્મવંતને વિષે છઉં અંતે, મન આત્માને શાણુ જાય;
જેવી મને સંગતી તેવી, પછી પ્રાપ્તી થાય.
શિક્ષા દઈ જ્ઞાન કહ્યું સહી, ને દર્યાવ્યો મારગ સાર;
જડભરતે રાજા પ્રત્યે એવું, કહ્યું જ્ઞાન અપાર.

વળણ.

શ્રી ભાગવત પંચમ સ્કંધના દ્વાદશ પૂર્ણ અધ્યાયરે;
ભટ વલ્લભ કહે હરી ભણો, જેથી જન્મનું સાર્યક થાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે પંચમસ્કંધે દ્વાદશો-
ધ્યાયઃ ૧૧૨૧

અધ્યાય ૧૩ મો.†

કડવું ૧૩ મું-રાગ ધન્યાશ્રી.

શ્રી શુકલ વાણી ઉચ્ચે, પરીક્ષિત મુણારે;
આ પંચમસ્કંધ શ્રી ભાગવત, મહીમા ઘણારે.

* કર્મ છે તે કાળથી અને અગ્નિ છે તે, પાણી ડરે છે તેમ હું બહીક પામું છું.

† આ તેરમા અધ્યાયમાં વૈરાગ્ય હીન માણસને અક્ષતત્વનો ઉપદેશ દેવો એ વૃથા છે એમ જાણી રહૂગણને દૈવ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરવા વારતે જડભરતે આ સંસારનું વગડાના રૂપથી વર્ણન કહ્યું તેનો કથા પ્રસંગ છે.

રૂપિ શૈનક મત્થે કથા કહે, સુતપુરાણીરે;
તે સુણુ મુનિના સાથ, આનંદ આણીરે.

ચાલ.

આનંદ આણી સાંભળે, ઋષિ કથા પરમેશ્વરતાણી;
આ પ્રાકૃત સંક્ષેપમાં છે, વિસ્તારતાં વાધે ઘણી.
રાજ રહુગણની પ્રત્યે એમ, જડ ભરત વાણી કહે;
સંસાર મહા દુસ્તર છે તેની, ગતિ કોઈ નવ લહે.
પરબ્રહ્મનું સ્થાન પવિત્ર છે, જીવ છે એક દાસ;
જેવા ઈચ્છે પ્રભુ કૃતિ, પણ થાય એ નિરાશ.
સત્વરજી* તમો ગુણ ભર્યો, સુખ ઈચ્છાથી જીવ વિચરે;
સંસારરૂપ વગડા વિષે એ, નિર્ભય થઈ રૂરતો રે.
સુખને દષ્ટિ સ્વપ્ન પેરે, ભડકે ભડ થઈ વીર;
જેમ વણિક નિકળે ધન કમાવા, વિચરે થઈ ધીર.
છાં ચાર લુટ જીવ નાયકાને, દેમે શિયાળવાઈ ત્યાંય;
ડાંસ|| મચ્છર કરે પિડા, ઝાડ ઝાંખરાની માંય.
ભૂલે નાયકો ગંધર્વ નગર|| જોઈ, ભૂત-સુધારુ* લેવા થાય;
ધન ભૂમિ ને કીર્તિ લેવા, દોડ્યો દોડ્યો જાય.
રજે** ભરાયલી આંખો ખનો, વા વટોળથી†† ઘેરાઈ.
ન સુઝે†† દીશા એકે એને, ન જીવે ભવની ભવાઈ;
તમ તમ શૂર તમરા તણાઈ, પીડા આપે કાન;
ધુડ|| સ્વરે ખેદ પામી, ભુખે સેવે અધર્મી જન. ||
ઝાંઝવા×× જળ પીવા દોડે, પણ ટોપું જળ પામે નહિ;
અન્ન માટે કરે ચાચના, કણ એક કો આપે નહિ.
નાયકો રવડે રાનમાં, દાવાનળ*** પીડે ઘણું;
પક્ષી††† હરે માણને††† ને, પિંડારા ધન હરે ઘણું.
શોક કરે મુઝાય મનમાં, મૂર્છિત થઈ અવની પડે;
વળી ગંધર્વપૂરમાં§§§ પ્રેમે પેસે, આનંદ વિના એ રવડે.

* આ સંસાર તે વનવગડો છે. તેમાં મનુષ્ય એ એક પ્રવાસી છે; તે સત્ય પરબ્રહ્મને પીછાડ્યા વિના પ્રવેશ નિકળે છે, ને તેથી વગડાના અનેક પ્રકારના સંકટનો (માયાનો) ભોગ થઈ પડે છે એવી રીતે એમાં કલ્પના શ્રીધી છે. ૧૩૫૫ ઘણા ગૃહ હોવાથી ઝટ કળ્યામાં આવે તેવો નથી. † નાયક.

† કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ ને મત્સર. § સ્ત્રી પુત્ર વિ.

|| દુર્જન. || માયક વસ્તુ ને મિથ્યા દેહરૂપી નગર.

× ભૂતના ભડકા જેવું સોનું ધન-એટલે કંઈજ નહિ.

*** રજો ગુણ. †† સ્ત્રી. †† ઇશ્વર મેળવવાનો માર્ગ.

§§ પુઠ પાછળ નિંદા કરનાર. ||| મોટેજ ભુલુ પોલનાર.

|| મૂળમાં વૃક્ષ છે. એ નાયક-જીવ-અધર્મી લોકો પાસથી માચના કરે, પણ તે શું આપે! ×× કપટી વિષયો. *** ઘર.

†† રાજા કે ચોર. ††† ધન. §§§ આપ દિકરા વિગેરેના સમાગમમાં આવે એટલે પોતે મોજ-મઝામાં મસ્ત થાય.

અરણ્યમાં રજો નાયકો, કાંટા કંકર ખુંચે સહી,
પીડે અગ્નિ, ગળે અજગર†, ઘાતક†† પ્રાણી પીડે તહીં.
મધુ††† પ્રેમી નાયક મધ લેવા ધસે, મક્ષીકા|| દષ્ટિ ઘણું;
મધજી પામે મહા મહાશ્રમે, તવ ત્રિજા હરાણ કરે તે તણું.
ઠાઠ તડકો વૃષા વાયુ, પીડે તેના અંગને;
ધન કારણ પ્રપંચ કરે, પણ ન ભજે ભગવંતને.
અરણ્ય વિષે નહિ આસન વાહન, ઈચ્છા ધરે પરતાણી;
અપમાન પામે મન મુઝાયે છતે, ઈચ્છા ધરની અતિ ઘણી.
કષ્ટ મોટું સુખ છોટું છતાં, છોડે ન વનનો સેરડો;
મૂળસ્થળે× વળે ન નાયકો, આપે રવડે આફરડો.
કંઈ લડે પૃથ્વી કારણે, પણ નહિ તે તેની થઈ;
સત-સ્થાનકે કોઈ ન જાય, (જોકે) સહે અંગે પીડા તહીં.
મોહક લતામાં પ્રેમે પેસે, પામે સુખ લતા વિષે;
ખગ કાગ નહારનો કરે સંગ, અને ડગાચે અનેક મિંપે.
જાય ત્યાંથી હંસ પાસે, ગમે ન રીત તે તાણી;
(પછી) વાંદરડોળે પ્રેમે પેસે, કરે એટા ત્યાં ઘણી ઘણી.
વૃક્ષ સેવે વગડા તણા, સ્ત્રી પુત્ર પ્રાણ સમાન;
કીડા કારણ દીન દુર્બલો, ધીક ધીક એ બંધન.
ગુફાગીરિ ગેહવરમાં પડે, દુઃખ ધરે તે અનંત;
કદાપી સેરડે પડે તો, પ્રવૃત્તિ જોડેજ વિષયાંધ.
હે રાય સુણુ તુજ હીતતાણી, આ પ્રવૃત્તિની કથાય;
ધર નિવૃત્તિ તું મન વિષે, સંસાર સાગર તરાય.
જેમ મહાગંભીર વૃક્ષને, નીચે પક્ષી વિશ્રામ કરે;
પ્રભાત હવો તવ સર્વ પક્ષી, દશે દિશાચે પરવરે.
જેમ ભુવન પંકજનું કરીને, પ્રમર રહેવા ન રહે;
પર્વતમાં હસતી રહે પણ, સ્થાનક પોતાનું નવ લહે.
પરૂ નિર્ભય વિષે સાવજ, આવીને બેસે ખહુ;
ગૃહાદાદુર મત્થે કથ્યપ, જેમ જળમાં રહે સહુ.

તેમ આ સંસાર સાથે, સગપણ એવું જાણવું;
સ્વજન કુટુંબ સૌ સ્વાર્થનાં છે, રાય મનમાં આણવું.
તેજ હોય ત્યાં લગે, જ્યોતિ દિપકમાં બળે સહી;
તેમ વૃક્ષ થયા પછી કોઈ, કુટુંબમાં માને નહીં.

આ સંસાર છે સ્વાર્થનો રાય, આશા પાશ માયા તણા;
તે છેદવા કો સમર્થ નથી, તેમાં જીવ ભેદાયે ઘણા.

* જરગિન. † નિદ્રા. ‡ દુર્જન લોકો. § પરસ્ત્રી ભાગી.
|| ને પરસ્ત્રીના પતિ. || સ્ત્રી તો મળે, પણ તે કોઈની થઈ નહિ,
એટલે બીજો તેને લે, ત્રીજો તેને લે એમ. × પરબ્રહ્મ પાસે.

એવી વાણી સાંભળી, રાય રહૂગણુ પૂછે કથા;
સમસ્યામાં તમે કહ્યું એ, મુજને તે પ્રિયું નવ થયા.
વળી વિસ્તારી મને કહેા કંઈ, જ્ઞાન સાધનની ગતી;
એમ ભરતજી પ્રત્યે વદે છે, રહૂગણુ જે ભૂપતિ.

વળણુ.

રાય રહૂગણુ પ્રશ્ન પૂછે, અધ્યાય તોર પુરા થયા;
એ પંચમસ્કંધ હરીકથા જન, સાંભળતાં જન્યે પ્રથા.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પંચમસ્કંધે ત્રયોદશે-
ધ્યાયઃ ૧૧૩૧

અધ્યાય ૧૪ મો.*

કડવું ૧૪ મું-રાગ ધન્યાશ્રી.

પછી જડ ભરત રહૂગણુ, પ્રત્યે વાણી કહેરે;
પૂર્વનાં સત્કર્મ બહુ, તેથી સર્વ જ્ઞાન હહેરે.
દશ ઇન્દ્રિના વ્યાપાર તે, સૌ પંખી સહીરે;
તેને આત્મા સાથે સ્નેહ, અંતે છે નહીરે.

ચાલ.

સ્નેહ અંતે છે નહીં, સૌ સ્વાર્થનું સગપણુ જાણે;
કાયા મેલી નીસરે ત્યારે, જન્ય આપો આપણે.
અનેક વ્યાપાર ગૃહસ્થના, સંસાર મુખદુઃખ જેહ;
માયા માંહે અંધ થઈ અંતે, કષ્ટ અતી પામે તેહ.
મૃગ મરે નાદથી મોહ્યા, સ્વાદે મધમાખી મરે;
પંકજમાં ઝમરા સહી, જન માયાવિ તેમજ મરે.
જે મદથી અંધ હસી, આતુર પડે છે ખાડમાં;
દહ ઇન્દ્રિયના વ્યાપાર સૌએ, અનર્થ જન્યે લાડમાં.
માયા રૂપી કડણુ સાંકળ, છેદી હરિ ભજન ગ્રહે;
તે સર્વથા સંસાર તજ, પરબ્રહ્મને પાસે રહે.
સંસાર માનુષિ દહિ ધરી, પ્રાણી આત્મસાર સમજે નહીં;
તે ખર સ્થાન, શુકર, માર્જાર, એવાં પશુસમ પ્રાણી સહી.
જીવતાણુ વ્યાપાર સૌ રાય, હું તને વર્ણવી કહું;
ઋષભદેવની કૃપાથી જે, જ્ઞાન બુદ્ધિએ લહું.
પછી શુક કહે પરીક્ષિત મુગુ, એ ભરતનાં વચન;
સંસાર અરણ્ય રૂપે કહ્યો, કડું તેનું હું વર્ણન.

* આ શાદમા અધ્યાયમાં સંસારને વગડાનું રૂપક ઠરાવ્યું છે તેનું સ્પષ્ટિકરણ કરવામાં આવ્યું છે તેના કથા પ્રસંગ છે.

અનેક કર્મનાં ફળથકી, અવતાર નાના ભાત;
અરણ્ય રૂપ સંસારે આવી, જીવ ફેરી જાત.
વણિક બહુ મળિ ધન કમાવા, જ્યમ વિદેશે જાય;
માર્ગમાં કો અરણ્ય આવે, તેમાં આત અટવાય.
તેમજ આ સંસાર વન, અતિ અમંગળ સ્મશાન;
જીવ ફેરો સંઘ તેમાં, ચાલ્યો જાય અજાણ.
નિજ કર્મને ભોગવે, બહુ કાર્ય જન્યે વ્યર્થ;
વિઘ્ન આવી પડે પણ, નવ સાધે સાચો અર્થ.*
એ મહાવનના ચાર જે, તે નિજ ઇન્દ્રિય પ્રમાણુ;
જીવતાણું ધન અતિ ઉપયોગી, હરી જન્યે નિર્વાણુ.
પ્રભુ સેવારૂપ પરમ ધર્મને, પમાય જે ધન વડે;
તે ધન ઇન્દ્રિયતાણુ સ્વાદથી, અવળે મારગ આખડે.†
એ વનકેરાં નાહર જાંબુક, સ્ત્રી પુત્રાદિક જાણુ;
નિજ ધન ને મેંદાની પેરે, ખેંચી જાય અજાણુ.
જ્યમ ખેતર ખેડી વાવેલાં, ખીજનો નાશ ન થાય;
ખડ, જાળાં વેસા મૂળથી, તે ક્ષેત્ર અગોચર થાય.
ગૃહસ્થાશ્રમ પણ એ સમ, જેનાં ખીજ કર્મ રૂપ હોય;
તે ખીજનો નાશ થયા વિણ, નવ શુદ્ધ રહે તે સૌય.
એ વનમાં જે ડાંસ મચ્છરો, તે નીચ મનુષ્યો જેહ;
પક્ષી કીટ પતંગ તીડ રૂપ, કરે ઉપાધી તેહ.
આ સંસાર નગર ગાંધર્વની, પેરે નિશ્ચે કાંક;
તોપણુ સાચો માને તેને, કર્મધિ ખયિત લોક.
અગ્નિ માટે આતુર જન, જ્યમ ભુત ભડકાપર દોડે;
રક્તે ગુણેથી ઘેર્યા જન ત્યમ, સુવાણુ ઝડપે કોડે.
વનમાં જ્યમ વિશ્રામને સાડ, પંથી સ્થાનક ખોળે;
ત્યમ સંસારી નિર્વાહ સાધન, જ્યાં ત્યાં શોધતો ડોલે.
વનમાં જ્યમ વટોળ થકી, ધૂળ ઉડી થાય અંધકાર;
તે માંહે મુંઝાઈ રહે પંથી, નવ લાગે વાર.
તે રીતે સંસારી જન, સ્ત્રી વટોળને જોઈ;
વિષયરૂપ ધુળથી અંધો થઈ, પ્રભુને નાખે ખોઈ.

* ભકિત કે જે સંસારના તાપને મટાડનાર અને ભગવદ્ રૂપ ગુરૂનાં ચરણાર્પિત સેવન રૂપ જે પરમ ભક્તોનો માર્ગ છે તેને એ જીવ પામતો-પહોંચતો નથી.

† દેખવું, સ્પર્શ કરવા, સ્વાદ લેવા વગેરે ધરસંસાર સંબંધી તુચ્છ સુખો ભોગવવામાં તે ધનનો ઉપયોગ ઇન્દ્રિયો કરાવે છે.

‡ વગડામાં જેમ શિયાળ, વડ વગેરે મેંદાને (મેંદાં જેમ નિહોપ છે તેમજ જીવ પણ નિહોપ છે) ધસડી જાય છે તેમ સ્ત્રી પુત્રાદિક સંબંધીઓ તે જીવની મરજી વગર તેના ધનનો ઉપભોગ કરે છે.

‘વિષય વ્યર્થ છે’ એ કદિ મનમાં, જાણે પણ ફરિ ભૂલે; મૂળ જળ ન્યમ મહાવનમાં, એ આશાએથી ફૂલે. વનમાં તમરાં ધ્રુવડતાણા, શબ્દાથી ઉપજે ત્રાસ; સંસારે નૃપ તથા શત્રુનાં, દૂર વચન રૂપ પાશ. પૂર્વ પૂણ્ય સૌ પુરાં થવાથી, થાયે અતિશે નિરાશ; નિર્વન થઈ નિજ તાત, આતનાં દ્રવ્યની કરે આશ. ઘર રૂપી દાવાનળ જેમાં, ન મળે પ્રિયકર કોઈ; શોકરૂપ અગ્નિથી ખળતો, હવ રહે પછે રોઈ. વનમાં ન્યમ કો રાક્ષસ આવી, કરે પ્રાણુનું હરણુ; પ્રતિકુલ સમયે રાજક દેવક, હરે ધન રૂપી પ્રાણુ. તે સમે અતિ ખિદ્યુક્ત એ, હવ સખવત થઈ પસે; કોઈ સમે નિજ કુટુંબ પાસે, હરખ ધરીને રહેછે. ગૃહસ્થાશ્રમના કાર્યરૂપી, જે ચઢવો મોટો પહાડ; લોકરૂપી કંટક કંકરથી, છેદાયે ખડુ વાર. નિદ્રારૂપ અજગરે ગળ્યાથી, ન રહે કાંઈ ભાન; વગડામાંના સખ પેઠે કંઈ, જાણે નહિ તે માન. ફર્જનરૂપ ઘાતકી પ્રાણી, કરે માનનો ભંગ; વ્યથા થકી ક્ષયજ્ઞાન પામતાં, થાયે મોટો વ્યંગ. વનમાં મધ આશે ફરતાં, ન્યમ મક્ષિકા મારે ડંક; સંસાર મહિ પરદરા ધન, વાળે આડો અંક. ધન દારાના પતિ, વા રાજ, મારે દ વળિ દંડ; અંતે નરકે જાએ પ્રાણી, હોયે લંપટ લંઠ. કદિ છુટે એ મારથકી તો, અવર જનો હરિ જાય; તે સાથે વઢવાડ કરે તો, ત્રીજો લેવા ધાય. એમજ આ પ્રવૃત્તિ માર્ગે તે, કુઃખ મૂળ છે જાણ; રાગ દ્વેષ ભય શોક મોહ, મત્સર ઈર્ષ્યા અભિમાન. જન્મ જરા અતિ રોગ વ્યાધિ, મરાણુતણો ભય માથે; પણ માયા રૂપ સ્ત્રીથી લોભી, પડે નરકમાં હાથે. તનતનયાનાં મધુર વચનથી, ભૂલે આત્મારામ; કાળ ચક્ર ધારી હરિ ચૂકી, ધરે પાખંડે મામ. પાખંડી જન તણા કલેશથી, ભરમાયે તે જાણ; દિજ આદે જન પવિત્ર પાસે, જાયે તે નિરવાણ. ઊચ્ચ જનોની રીત કડિણ તે, ગમે નહિ જન એને; વેદ ધર્મ નવ ગમે પાળવો, તજે પછી એ તેને. ત્યાંથી વાનરવત શૂદ્રામાં, ભળે આવી જન તેહ; માત્ર વિષય વાનરરસ ભોગી, રાજ થાએ એહ. વનમાં મરતા પડ્યા મેલી, આગળ પંથી ચાલે; મુઝાં જનોને મુકી વિસારી, જન્મે તે સંગ મ્હાલે.

વને ઉપાડી ભાર પંથિ ન્યમ, અહો નિરંતર ચાલે; પણ ન્યાંથી ચાલ્યો ત્યાં પાછો, નવ આવે કો કાળે. ત્યમ સંસારી પંથી છવો, દિનનિશ ચાલ્યા જાય; ન્યાંથી ઉપન્યા ત્યાં પાછા, કેમે કરિ લીન ન થાય. એનું કારણ એહજ નિશ્ચે, સુણતું ચિત્ત દઈ રાય; યોગ માર્ગને કો નવજાણે, તેથી જિવ કુખી થાય. સત્વગુણી ખંધુજન સૌના, એવા ઋષિ જે પરમ; યોગ માર્ગની શિક્ષા જાણે, રાખે રૂઢો ધર્મ. યોગ માર્ગ નિયમે રહી, પૂજે પ્રભુ પરાત્પર ઈશ; કુખી જન પર કૃપા કરે, લક્ષ્મીપતિ શ્રી જગદીશ. એવા વૈષ્ણવ ભરતજી, જે પરમહંસ પવિત્ર; જ્ઞાન માર્ગે હરિને પામ્યા, કહ્યું એવું ચરિત્ર. માક્ષિકા ન્યમ ગરૂડ કરા, માર્ગને નવ જાણે; ઋષભ દેવતાણા સુત ભરતના, ગુણનો પાર કો આણે. રાય રહૂગાણુ પાયે પડિયો, નમન કીધું અતિ ભારી; સાધુ સાધુ ન્ય વાણી કરી, નિજ કાયા એહારી. ભરતજીના ચરિત્ર ફરે, કથન જેડો ગાય; શીખે શિખવે સાંભળે, સૌ દોષ દૂર પળાય. તેનાં ચારુને સેવતાં, સુખ, આક્ષની પામી થશે; પરિશ્રમને સઘળે દેખશે, ત્યારે દોષ માયાના જશે.

વળણ.

દોષ સર્વે દૂર જાયે, અધ્યાય ચૈદ પુરા થયા;
કરજેડી વલ્લભકહે, હરિ ભક્ત સૌ હરિ સાંનિધ્ય ગયા.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પંચમસ્કંધે અનુદર્શા-
ધ્યાયઃ ૧૧૪૪।

• એ ભરતજીનું ચરિત્ર શાસ્ત્રમાં એમ ગવાય છે કે:—જેમ માખી ગરૂડની ગતિનો મનમાં વિચાર પણ ન કરી શકે તેમ ભરતજી જેવા મહાન પરમહંસ વૈશ્ણવોનું અનુસરણ મોટા રાજવિંઓથી પણ થઈ શકે નહિ. સ્ત્રી પ્રુત્તદિક સર્પાતિ તથા રાજ્ય વગેરે સમૃદ્ધિ કે જે કોષ્ઠનાથી તજી શકાય નહિ તેને તેમણે તુચ્છ પદાર્થની પેરે ત્યાગી દીધાં હતાં; જેને દેવતાએ પણ ઇચ્છે છે એવી લક્ષ્મીનો પણ તેમણે ત્યાગ કરીધો હતો. એ મહાત્માઓનું લક્ષણ છે, કેમકે ભગવાનની સેવામાં જેનું ચિત્ત લાગ્યું હોય તે મોક્ષને પણ તુચ્છ માને છે. “યસ્ય રૂપ, યોગરૂપ, ધર્મરૂપ તથા એ સર્વનાં રૂપરૂપ માયાના નિયંતા સર્વોત્ક્રમી ભગવાનને નમસ્કાર કરે છું” એમ પોતાનો મુગદેહ તજતી વખતે ભરતજી બોલ્યા હતા. એમ કોનાથી થઈ શકે !

અધ્યાય ૧૫ મો.

કડવું ૧૫ મું-રાગ રામગ્રી.

પ્રથમ એક પૂછે પરીક્ષિત રાયજી;
શ્રી શુકજીને નમીયા પાયજી.
રહુગણ રાયનું વર્ણન જોડજી;
સમ્યક્ પ્રકારે મેં પ્રીછ્યું તેહજી.

ચાલ.

સમ્યક્ પ્રકારે મેં સર્વ પ્રીછ્યું, રહુગણનું આખ્યાન;
વળી સંસાર માયાની ગતિ, સાંભળિયું તે જ્ઞાન.
શરીરને વળગ્યાં સહી, સ્ત્રી જન કુટુંબ પરિવાર;
લોભકામને ક્રોધ મોહ મદ, અનિત્ય આ સંસાર.
તે દોષ સઘળા માયાને, લાગે છે નિરંતર સર્વ;
એ કથા જ્ઞાનની સાંભળી મેં, તજ્યો મનનો ગર્વ.
જડ ભરતની વંશાવળી તમો, કહો હવે કષિરાય;
તે વંશે રાય ઘણા હવા, મહા વિષ્ણુ ભક્ત કહેવાય.
તવ ગર્ભયોગી બાલિયા, સાંભળ અભિમન્યુ તંન;
ભરતજીને મુમતિ પુત્ર, દેવ સમ તે મહા મુન્ય.
પાખંડનો તેણે ધ્વંસ કીધો, છે દેવનો અવતાર;
મંદમતિએ ના પ્રીછિયું, જીવનમુક્ત એ આધાર.
તેને વૃદ્ધસેના પત્નિથી, દેવતાજીત નામે પુત્ર;
આસુરી તેની સ્ત્રીથી, દેવધૃમ્ને શોભે ઘરમુત્ર.
દેવધૃમ્નની ધેનુમતી નારી, તેથી થયો પરમેષ્ઠી;
પરમેષ્ઠીની સુવર્ચસા પેટે, પ્રતિહે વધારી સૃષ્ટી.
પરબ્રહ્મનો સાક્ષાત્ હવો, વળી પ્રભુ વિદ્યાનો એ જ્ઞાનુ;
(તેને) ત્રણ પુત્રો પ્રતિહર્તા, પ્રસ્તાતા ને ઉદગાતા નિર્વાણ.
પ્રતિહર્તાની સ્તુતિ સ્ત્રીએ, અજ, ભૂમાનો આપ્યા જન્મ;
ભૂમાને કષિકૃત્યાથી, ઉદ્દગીથ હવો ઉત્પન્ન.
ઉદ્દગીથને પ્રસ્તાવ પુત્ર, પ્રસ્તાવને વિભુ તંન;
વિભુની રતિ વધૂથી, પૃથુપોણ થયો ઉત્પન્ન.
પૃથુપોણને નકત, તેનો ગય પુત્ર મહા મુન્ય;
સાક્ષાત્ વિષ્ણુ અંશ તે કહાવે, જ્ય ભણાયે ત્રિભુવંન.
મહા જ્ઞાન એ પારયો હતો, કરે ધર્માચરણ અનુદિન;
રાજ ધર્મ એ નિત્યે પાળે, કીધું મજનું લાલનપાલન.
પ્રભુને જ્ઞાણુતો નિત્યે, નિરાભિમાન હતો એ રાય;
યજ્ઞાધિકારી, લોક માન્ય, ધર્મરક્ષ એ કહેવાય.

* આ અધ્યાયમાં શ્રી ભરત મુનિના વંશનો કથા પ્રસંગ છે.

રાજ પુરુષમાં શ્રેષ્ઠ શોહે, અર્ધા મૈત્રી દયા દાસ;
પૃથ્વી સદા એને વશ વર્તે, ધર્મ નધરે ખીજ આશ.
વેદ બ્રાહ્મણ નિત્યે પૂજે, શ્રદ્ધાથી કરે યજ્ઞ;
એ ગય ભગવાનને હવા, ત્રણ પુત્ર રૂપી રત્ન.
ચિત્રરથ, સુગતિ, અવરોધને, ગયંતિ* કુપ્તે જન્મ ધર્યો;
ચિત્રરથને સમ્રાજ હવો, તેને મરીચિ પુત્ર હવો.
મરીચિ ને બિંદુમાન પછે, મધુ વીરવ્રત રાજન;
મંથુ, ભોવન, ત્વષ્ટા, વિરજ, વિરજને સત હુવા તંન.
જ્યેષ્ઠ પુત્ર શતજીત કહાવે, વળી હતી એક કન્યાય;
પણ મિયવ્રતનો ઉત્તમ વંશ, તે વિરજથી શોહાય.
એ વિરજ રાજ દેવ સમોવડ, હવો મોટો ભૂપ;
ધર્મશીલ દાતાર દીર્ઘ, પ્રતાપવાન અનૂપ;
પછે રાય પરીક્ષિતે પુછિયું, પૃથ્વીનું પરિમાણ ત્યાંય;
સ્વર્ગ, મૃત્યુ, પાતાળનું, મુને વૃતાંત કહો કષિરાય.
ભૂગોળ ખગોળતણી કથા, વીસ્તારપૂર્વક જોહ;
દયા કરીને કૃપાનિધ, મુને સાંભળાવો તેહ.

વળણુ.

સંભળાવો મુને તેહ સ્વામી, રાય પરીક્ષિત જોચરે;
પંચમકેરા અધ્યાય પંદર, કથા ભાગવત વિસ્તરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પંચમસ્કંધે
પંચમશોધ્યાયઃ ૧૧૫મા

અધ્યાય ૧૬ મો.†

કડવું ૧૬ મું-રાગ માઝ.

રાય પરીક્ષિત શુકજીને પુછેરે, સમ દિપની રચના શું છેરે;
ખંડ અરાણ્ય પર્વતનું વૃતાંતરે, કહો મૂળને કરો મુને શાંતરે.
પછે બોલ્યો વ્યાસનો તનરે, સત્ય માનજે પરીક્ષિત મનરે;
કથા જ્ઞાનક પ્રત્યે વાણીરે, સંભળાવે સૂતપુરાણીરે.
શ્રી શુક કહે સાંભળ રાયરે, પ્રથમ મેરૂ પર્વતની કથાયરે;
પૃથ્વી પ્રમાણ સૃષ્ટિનો વાસરે, સંખ્યા કરોડ યોજન પચાશરે.

* ગયની સ્ત્રી. † એ ચાર લીટીનો મૂળ ભાગવત સાથે એ અધ્યાયમાં કર્ણો સંજ્ઞા જણાવેલી નથી.

† આ સોલમ અધ્યાયમાં જન્મદ્રોષના નવ ખંડો નીચે, ઉપર તથા ફરતા ઘેરાવથી પૃથ્વીરૂપ કમળની ડાંડી જેવી મેરૂ પર્વતની રચિતિનો કથાપ્રસંગ છે.

§ પૃથ્વીરૂપ કમળના પેટામાં મધ્યસ્થે આવેલો આ જન્મદ્રોષ લક્ષ્ય યોજનના વિસ્તારવાળો છે અને કમળપત્રની પેઠે સમજાવેલો છે. આ દ્રોષ (જન્મ)માં નવ ખંડ છે, ને તેમાં બ્રહ્મા

તેહ મધ્યે મેરૂ ખીરાનેરે, જેને દર્શને ભવ કુખ ભાજેરે;
તે પાછળ પૃથ્વી નવ ખંડરે, તે પ્રમાણથી સકળ પ્રજાંડરે;
તે મેરૂની સાંનિધ્ય સારરે, છે પર્વતના કરતી હારરે.
નવ ખંડની રચના જોહરે, મેરૂ પાછળ કરતી છે તેહરે;
મેરૂથી ઉત્તર દિશાયેરે, શુભ ખંડ ત્રણ* કહેવાયરે.
ખંડ ત્રણ* છે દક્ષિણ પાસરે, છે મધ્યે મેરૂના વાસરે;
ખંડ એક છે પૂર્વ દિશાયેરે, એકની દિશા પશ્ચિમ થાયરે.
એ ઇલાવૃત ખંડની મધ્યેરે, તે મધ્યે છે મેરૂ પ્રચંડરે;
મેરૂ ઊંચો છે લક્ષ યોજનરે, થડે સોલ સહસ્ર છે ઘનરે.
મૂળે યોજન સહસ્ર ખત્રીશરે, તેની સંગશાખા દશાદીશરે;
સોલ સહસ્ર ભૂમીમાંહેરે, જળ પાતાળની રચના જ્યાંહેરે.
તેને પર્વતના છે આધારરે, કરતાં શીખર છે ચારરે;
એ છે દશ સહસ્ર યોજનરે, પરિમાણે છે ઊંચા ગગનરે.
તે ઊપર છે પર્વત રચરે, સ્થિરતાએ અચળ રહ્યા સ્થંભરે;
તેના ઉપર વૃક્ષ છે સારરે, આંખિડ, જાંબુ, કદંબ, વટ સારરે.
તે વૃક્ષ ચારે પર્વતપર હારરે, તેથી ઊંચાં છે યોજન અગિયારરે;

અને કેતુમાલ ખંડ ચોત્રીશ ચોત્રીસ હજાર યોજનના છે ને આક્રીના
નવ નવ હજાર યોજનના છે. એ ખંડોનો સિમાડો આઠ પર્વતોથી
થયો છે. એની મધ્યસ્થમાં ઇલાવૃત નામનો ખંડ છે. તે
(ઇલાવૃત)ની મધ્યે પર્વતરાજ મેરૂ છે, તે આખો સોનાનો (કહેવાય) છે;
એ મેરૂ ઉપરના ભાગમાં ખત્રીશ હજાર યોજન અને મૂળમાં
સોલ હજાર યોજન પોહોળો છે. ધરતીમાં એનો પાચો પાણુ
સોલ હજાર યોજન ઉડો છે.

* ઇલાવૃતની ઉત્તરે નીલ, ચેત અને શૃંગ નામના ત્રણ પર્વત છે,
જે રમ્યક, હિરણ્યમય અને કુરૂ ખંડના સીમાડાના પર્વતો આવેલા
છે. તે પૂર્વ તરફ લાંબા છે અને બે જાણુ ખારા સમુદ્ર સુધી
પહોંચ્યા છે; તે બે હજાર યોજન પોહોળા છે. એ પર્વતમાં
પ્રથમના પર્વત કરતાં પછીનો પર્વત લંબાઈમાં એક દશાંશથી
કાંઈક વધારે ભાગમાં ઓછો છે. [શ્રી ભા.]

† એ પ્રમાણે ઇલાવૃત ખંડની દક્ષિણ તરફમાં નિપથ, હેમ-
કૂટ અને હિમાલય નામના ત્રણ પર્વત અનુક્રમથી દરિવર્ષ,
કિંપુરુષ અને ભારત ખંડના અવધિરૂપ છે; તે પૂર્વ તરફ લાંબા
છે અને નીલાદિકની પેટે દશ દશ હજાર યોજન પોહોળા
તથા ઊંચા છે. [શ્રી ભા.]

‡ ઇલાવૃતની પાશ્વમ તથા પૂર્વ તરફ માલ્યવાન અને ગંધ-
માદન નામના પર્વતો છે, તે નીલ અને નિપથ ખંડ સુધી લાંબા છે,
ને બે હજાર યોજન પોહોળા છે. એ પર્વતોથી કેતુમાલ અને
ભદ્રાશ્વ ખંડની હદ થાય છે. મંદર, મેરૂમંદર, સુપાર્શ્વ અને કુસુદ
એ નામના દશ દશ હજાર યોજન પોહોળા અને ઊંચા પર્વત
ચાર દિશાએ ટેકા રૂપે કદપાયલા છે. [શ્રી ભા.]

§ આ ચારે વૃક્ષ પર્વતની ધ્વજા ભાદ્રક દોસ છે. ને એક
હજાર યોજનથી કાંઈક વધારે ઊંચા છે. શાખાઓનો વિસ્તાર
પણ તેવોજ છે. એ પર્વતપર દૂધ, મધ, શેરડીનો રસ અને
મીઠાં પાણી એ પ્રમાણે અનુક્રમે ચાર દ્રો છે; જેનો સ્પર્શ
કરનારા ઉપદેવ લોકો ચો તરફ સ્વાભાવિક સિદ્ધિ ધરી રહ્યા છે.

તે શત શત યોજન કરતાં ગંભીરરે, શુભ રચના શિતળ સમીરરે.
છે શુભ ચાર વાટિકા વનરે, છે પશુ પંખી, ખગ, હંસ જનરે;
નંદન, ચૈત્રરથ, વૈશ્રાજક નામરે, સર્વતોષ્ઠ્ર વાટિકાને ઠામરે;
દવાંગના પિયુ સાથ કરે વિહારરે, મહિમા ગાંધર્વ ગાય અપારરે.
મેરૂ પર્વતની શાલા અપારરે, વર્ણવતાં ન આવે પારરે;
વાસી ત્યાનાને ન આવે જરા રોગરે, ભોગવે અનેક વિધિના ભોગરે*
છે ચોદિશી પર્વત આડરે, ત્યાં નવી નવી ઘાટની વાટરે.
પૂર્વમાં જડર ને દેવકૂટ પર્વતરે, બે બે હજાર યોજન ઊંચા સર્વત્રરે;
પશ્ચિમે પરિયાત્ર, પવનરે, દક્ષિણે કૈલાસ કરવીરનાં શૃંગરે.
ઉત્તરે ત્રિશૃંગ ને મકર કહાવેરે, એ અષ્ટવચ્ચે મેરૂરાજ શાહાવેરે;
મેરૂપર પ્રહ્લનગર છે અનુપરે, શાલા વર્ણિ ન શકે ભૂમી ભૂપરે.†
એમ ખંડની કીધી છે મર્યાદાયરે, સ્થાપી છે સઘળી દીશાયરે;
પ્રભુએ વામનનું ધર્મ્ય રૂપરે, છળ્યો દાનવ ખળીરાય ભૂપરે.
તે પાસ દાન યાચ્યું પરપ્રહરે, અવની માંગી સાડાત્રણ કદમરે;
હવા વામન વૈરાટ રૂપરે, જોઈ રહ્યો ખળીરાય ભૂપરે.
પરિમાણ ભરવા ધર્ણરે, પરપ્રભે ઊચલ્યો ડાખો ચર્ણરે;
ત્યારે અંગુષ્ઠે પ્રહ્લાંડ કુટ્યુરે, તેણે ગંગાજનુ જળ છૂટ્યુરે.

* મંદર પર્વતની ઉપરના દેવતાઇ આંખામાંથી પર્વતના
શિખર જેવાં જડાં અને અમૃત સમ જળ પડે છે. એ જળ
નિચે પડી ફાટી જવાથી તેના રસની અશ્ણોદા નામની
નદી મંદરના શિખર પરથી પડી પૂર્વ તરફના ઇલાવૃત ખંડને
ભીજવી દે છે. એવીજ રીતે હાથીના જોવાડાં જાણુ પડવાથી
શરી જતાં તેમાંથી જાંબુ એ નામે નદી મેરૂના શિખરથી પડી
દક્ષિણ તરફ આખા ઇલાવૃતમાં ફેલાઈને વહે છે, ને તે નદીના
ખન્ને કાંઠાની માટી વાયુ અને સૂર્યના સયોગથી પાકતાં તેમાંથી
જાંબુનદ નામે સોનું પાકે છે. જે દેવતાઇ ધરેણું વાસ્તેજ વપ-
રાશમાં આવે છે. કદંબ વૃક્ષ સુપાર્શ્વ પર્વતપર ઉગેલું છે તેની
ખખોલોમાંથી પાંચ પાંચ વાંભની પોહોળી પાંચ મધની ધારાઓ
નિકળે છે, તે સુપાર્શ્વના શિખરપરથી પડી પોતાના પશ્ચિમ
તરફ ઇલાવૃત ખંડને આનંદ આપે છે. એ મધની ધારાનો
ઉપયોગ કરનારી સ્ત્રીના સુવાસથી સુગંધી પામેલો વાયુ સો સો
યોજન સુધી ફેલાય છે. એ પ્રમાણેજ શતવદશ નામે વડ કુસુદ
પર્વતપર ઉગેલો છે. તેના યડમાંથી દૂધ, દહીં મધ, ઘી, ગોળ,
અનાદિક, શયા, આસન અને આભરણુ વગેરેના દ્રો નીચે પ-
ડે છે. એઓ કામનાને પરિપૂર્ણ કરનારા સઘળા દ્રો કુસુદ પર્વતના
શિખર ઉપરથી ઉત્તર તરફના ઇલાવૃતના ઉપયોગમાં આવે છે.
એ દ્રોનો ઉપયોગ કરનારી પ્રજાને ઘોળા વાળ, થાક, પસીના,
દુર્ગંધપણું, જરા, રોગ, મરણ, ટાઢ, ગરમી, રંગનો ફેરફાર,
અને વિદ્ય એમાંનું કંઈ પણ થતું નથી. વળી કુરંગ, કુરર,
કુસુલ, વૈકંક, ત્રિકૂટ, શિશિર, પતંગ, રચક, નિપથ, શિનીવાસ,
કપિલ, શંખ, વૈદ્ય, જાંઘિ, હંસ, ઝપલ, નાગ, કાલંજર અને
નારદ વગેરે વીશ પર્વતો ડોડીના કેસરાઓની પેટે મેરૂ પર્વતના
મૂળ ભાગમાં ચારે કોર કદપાયલા છે. † શેષનાગ.

‡ અહિંથી નીચેની વાત ૧૭મા અધ્યાયની છે.

શ્વેત ચંદન હેતુ પ્રભુને શરીરે, તેથી ઉજ્જવળ ગંગાનું નીરરે;
પ્રવાહ ગંગાજી ત્યાંથી સાંચર્યારે, તેણે અખિલલોક પાવન કર્યારે.
પ્રવાહ ગંગોદક પદને સાથેરે, ત્યાંથી આવ્યાં મેરૂને માથેરે;
તેના હવા છે પ્રવાહરે, તેઓ ચારે દીશાએ જાયરે.
તેણે પવિત્ર કીધો સંસારરે, ગંગા મહિમા છે અપરમપારરે;
છે પર્વત સોલ મોટા ખ્યાતરે, પૂર્વે આઠ કહ્યા તેની જાતરે.
મેરૂ મસ્તક છે શુભગામરે, બ્રહ્માનું બ્રહ્મનગર તેનું નામરે;
તે દશ સહસ્ર ચોળન વિસ્તારરે, ત્યાં વસે છે બ્રહ્મ પરિવારરે.
મેરૂ પાછળ દશે દિશાયરે, દિકપાળ નગર કહેવાયરે;
આપ આપણાં લોકની સાથેરે, વશે મેરૂ પર્વતને માથેરે.
ઘણું વર્ણન મેરૂનું જોહરે, તુને કહું વિસ્તારી તેહરે;
આ શ્રી ભાગવતમ્યકથાયરે, સાંભળતાં ભવ દુઃખ સૌ જાયરે.
કુવળ બ્રહ્મનિરૂપણ સારરે, જેથી ઊર્તરીએ ભવ પારરે;
કરૂણા કરે દેવ મોહારરે, અંતે વસીએ દેવસ્વર્ગ મોહારરે.

વળણુ.

સ્વર્ગ મહી પ્રભુ વાસે અંતે, સુણુ પરીક્ષિત રાજનરે;
શ્રી ભાગવત પંચમસ્કંધ, અધ્યાય શોડષમું જ્ઞાનરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પંચમસ્કંધે
શોડષોધ્યાયઃ ॥૧૬॥

અધ્યાય ૧૭ મો.

કડું ૨૭ મું-રાગ મેવારા.

શ્રી શુકદેવ એમ વદે વાણી, સાંભળ પરીક્ષિત રાયજી;
શ્રી ગંગાનો મહિમા મોટો, મં મુખે કહ્યા નવ જાયજી.
શ્રી ગંગાજી ધ્રુવપદ આગળ, સહસ્ર જુગે ત્યાં આવીજી;
'ભગવત્પદી' છે નામ પ્રથમનું, કરે સૌને પાવનજી;
મેરૂકરે મસ્તક શોહ, કરે પાપી પવિત્ર તનજી.
ત્યાં ધ્રુવજીએ ઘણી સેવી છે, તાપસને મન ભાવીજી.
સમ ઋષીએ ઘણી સેવી છે, ગંગા આવી શીવને શીવજી;
ભોળા શંભુએ રાખી જટામાં, સમર્થ સ્વામી ઇશજી.

* આ સત્તરમાં અધ્યાયમાં ચાર દિશાએ ગંગાજીના જ-
વાની અને ઇલાવૃત ખંડમાં સદાશિવે સંકર્ષણનું સેવન કરવાનો
કથા પ્રસંગ છે.

† ગંગાજી સમ ઋષિને ત્યાંથી બ્રહ્મનગરીમાં આવી, નેત્યાં તેનાં
ચાર નામ પડ્યાં હતાં. સીતા નામની ધારા બ્રહ્માના સ્થાનકમાંથી
કેસરાચલ પર્વતના શિખરપર થઈ નીચે ઉતરતાં ગંધમાદન
પર્વતના શિખર પર થઈ ભદ્રાશ્વ ખંડના મધ્યમાં થઈ પૂર્વ દિશા
તરફ ખારા સમુદ્રને મળી. ચક્ષુ નામની ધારા માલ્યવાન

શંકરને મસ્તકથી આવી જ્યાં ચંદ્ર નગરના લોકજી;
જેના દર્શનથી નરનારીનાં, જાયે દુઃખ ને શોકજી.
પછી મેરૂને મસ્તકે આવી, તેના પ્રવાહ થયા છે ચારજી;
તેનાં જીવવાં નામ થયાં છે, સુણુ અભિમન્યુ કુમારજી.
તે ચારે દીશાએ હેડાં ઊતર્યાં, જઈ સમુદ્રને મળ્યાંજી;
પૂર્વ પશ્ચિમ ઉત્તર દક્ષિણ, સિરસાગરમાં ભળીયાંજી.
ચાર પ્રવાહનાં નામ પવિત્ર, જીવવા થયા છે જોહજી;
કુવળ બ્રહ્મ જળ ગંગોદક, તેણે નિષ્પાપ થાયે દેહજી.
એક સીતા ખીજી અલકનંદા, ત્રીજી ચક્ષુ કહેવાયજી;
ભદ્રા એનું નામ છે ચોથું, ચારે દિશા જળ જાયજી.

પર્વતના શિખરપરથી કેતુમાલ ખંડ તરફ થઈ, પશ્ચિમ
દિશાના સાગરમાં મળી. ભદ્રા નામે ધારા મેરૂ પર્વતના ઉત્તર તર-
ફના શિખરથી પડતાં નીલ પર્વતના શિખર પર આવી ત્યાંથી
શ્વેત પર્વતના શિખર ઉપર ગઈ. શ્વેતના શિખર પરથી ચુંગ-
વાન પર્વતના શિખર પર ગઈ, ને ત્યાંથી નીચે ઉતરતાં ઉત્તર
કરે ખંડમાં થઈ ઉત્તર દિશાના ખારા સમુદ્રને મળી; અને અ-
લકનંદા દક્ષિણે બ્રહ્મનગરી તરફ ગતાં ઘણું શિખરોનાં નગરને
મુકતી આવતી તે, હેમકૂટના પર્વતમાંથી તેના શિખરને પોતાના
વેગથી તાણતી ભરતખંડમાં થઈ, દક્ષિણ સાગરને મળી. સર્વ
ખંડમાં કર્મ કરવા લાયક ભરતખંડ છે; ખાકીના એ આઠ
ખંડો તેા મનુષ્યનું પુણ્ય ભોગવવાના સ્વર્ગ છે. ખાકીના
ખંડોમાં દશ હજાર વર્ષનું આયુષ્ય છે. તેમાં દશ હજાર
હાથીના જેવા નેરવાળા દેવલોકો રહે છે; તેમાં સૌ પુરૂષ
અત્યાનંદથી વિહાર કરે છે; ને મૈથુનને અંતે આયુષ્યનું એક વર્ષ
ખાકી હોય ત્યારે સ્ત્રીને એક ગર્ભ રહે છે. એમાં ત્રેતાયુગ જેવા
સમય ચાલે છે. ઇલાવૃતમાં તેા સાક્ષાત્ સદાશિવજી (એકજ પુરૂષ,
ખાકીની સ્ત્રીઓ) રહ્યા છે. જે પુરૂષ એ ખંડમાં જાય છે. તે
પાર્વતીના ગાપથી સ્ત્રી બની જાય છે, તેનું વૃત્તાંત નવમસ્કંધમાં
કહ્યું છે. એ ખંડમાં પાર્વતીની દાસીઓ હજારો આયુદ્ધ સ્ત્રીઓ
સદાશિવની સેવા કરે છે. વાસુદેવ, સંકર્ષણ, પ્રદ્યુમ્ન અને અનિ-
રુદ્ધ એ નામવાળી ચાર મૂર્તિ ભગવાનની શેષનાગ નામની ચોથી
તમેા ગુણિ મૂર્તિ કે જેમાંથી પોતે ઉત્પન્ન થયા છે તેને ચિત્તમાં
ધ્યાન ધરી, સમીપ લાવી સદાશિવ નિચેના ગંત્યથી જશે છે.

“ઓ નમો ભગવતે મહાપુરુષાય સર્વગુણ સંસ્થાનાનંતાવ્યકામનમઃ.”

“મહા પુરૂષ, સર્વ ગુણોના પ્રકાશ કરનાર, અનંત
અને માપવામાં ન આવે એવા ભગવાનને નમસ્કાર કરું છું.
જગતને નિયમમાં રાખવા વાસ્તે આપ જેવા કરો છો, તેા પણ
આપની દૃષ્ટિ વિષય અને ઇન્દ્રિયોથી જરા પણ ભેપાતી નથી. કુદ-
રિવાળા પુરૂષને ભયંકર રૂપ એવા અને મદિરા તથા આસવથી
રાતી આંખોવાળા જેવા માયાને લીધે દેખાઓ છો. આપના ચરણ
સ્પર્શથી કામાતુર થયેલી નાગણી લગ્ન પામવાથી પુરૂષ પૂજન
કરી શકી નહિ. સંસારમાં મોહ પામેલો આ જન, જેમણે
બનાવેલી કર્મ રૂપ ગાંઠોથી બાંધનારી માયાને સેહેજ જાણે છે,
પણ તેમાંથી તરવાના ઉપાયને કદી પણ જાણતો નથી તે, આપ
કે જેમના સ્વરૂપમાંજ જગતનો લય અને સંઘિ થાય છે તેને
પ્રણામ કરું છું.”

[મુળ ભાગવતમાંથી સંક્ષિપ્ત.

સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળના એણે, પવિત્ર કીધા પ્રાણીય;
અમરેન્દ્રાદિક સુર મુનિ સેવે, પુરાણ શાસ્ત્રે વખાણીય.
આ ભરતખંડ તે સર્વમાં મોટો, શીરોમણી આધિકારીય;
નવ ખંડ મધ્યે નવ મૂર્તિ, પરબ્રહ્મતાણી છે સારીય.
નવ ભક્ત તેની સેવા કરે છે, સદાકાળ રહી પાસીય;
અહરનિશ એ સેવામાં રહે, મલૂ પુરે શુભ આશીય.
હાલિવૃત ખંડમાં શોવણ છે, વળી દેવ શોષનાગ કહેવાયીય;
ત્યાં ઇશ્વર પાર્વતિ સાંનિધ્ય છે, સેવક કપિધ્વજ હોયીય.

વળણુ.

ઘણી શોભાથી રહ્યા ત્યાં શંકર, સત્તર અધ્યાય પુરા થયા;
પંચમસ્કંધ ભાગવત મહિમા, હરી લીલા યશ નવ નવા.

**ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પંચમસ્કંધે
સસદશોધ્યાયઃ ૥૧૭૥**

અધ્યાય ૧૮ મો.*

કંડવું ૧૮ મું-રાગ મા૩.

શ્રી શુકદેવ વદે છે વાણી, સ્નેહ પ્રીત આલ્યંતર આણી;
ભદ્રાશ્વખંડે ભદ્રશ્રવા રાય, હયગ્રીવ દેવના સેવે પાય.
તેને મત્રે કરીને ઉપાસે, જેના દર્શનથી અઘ નાસે;
ખીજે હરિવર્ષ ખંડ સાર, ત્યાં નરસિંહી દેવભોરાર.

* આ અઢારમા અધ્યાયમાં મેરથી પૂર્વ દિશાના કમ પ્રમાણે ત્રણ ખંડમાં અને ત્રણ ઉત્તર તરફના ખંડમાં દષ્ટદેવ અને તના દાસોના વર્ણનનો કથા પ્રસંગ છે.

† ભદ્રશ્રવા (આમાં ભદ્રશ્રવા મોટો હોવાથી સર્વને ભદ્રશ્રવા નામ આપ્યું છે.) કહે છે, “ઓ નમો મનુજે મર્મયાત્મવેશોપનાય નમઃ.” “ભગવાન એવા અને અંતઃકરણ શુદ્ધ કરનારા આપને પ્રણામ કરિયે છિયે.” પુત્ર વા પિતાને જાણી તેઓના પૈસાથી જીવવાને ઇચ્છતા એવા, જીવીને પણ પાપ કર્મનો વિચાર કરનારા માણસો મારનાર (કામ)ને નજરે નજરે જોયા છતાં પણ દેખતા નથી, એવા હે પ્રભુ, આપની વિચિત્ર લીલા છે. વિદ્વાનો શાસ્ત્રાધારથી ગતનો નાશ થાય છે એમ કહે છે અને યોગી પુરૂષો યોગા બ્યાસથી તે વાર્તા પ્રવક્ષ દેખે છે, તે છતાં તમારી માયાના પાશમાં મોહ પામે છે, એ આપનું કર્તવ્ય અતિ ગહન છે. અકર્તા અને આવરણ રહિત છતાં પણ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લયનું કામ કરો છો, એમ વેદમાં કહેલું છે. વાસ્તવિક રીતે ઉપાધિ રહિત આપમાં અકર્તાપણું અને આવરણ રહિતપણું ઘટે છે, પ્રલયકાલે દેવરૂપ તમેગુણ વેદને લઈ જતો હતો ત્યારે બ્રહ્માની પ્રાર્થના ઉપરથી હયગ્રીવ (ઘોડાના માથાવાળા પુરૂષ)નો અવતાર ધારણ કરી પાતાળમાંથી વેદને લાવી આપ્યા હતા, એવા આપને નમસ્કાર કરિયે છિયે. [શ્રુત ભાગવત.

‡ હરિવર્ષ ખંડમાં વૃસિંહ રૂપે ભગવાન રહ્યા છે, તે વાત વિસ્તાર સહિત સાતમા સ્કંધમાં આવશે.

મહાદેવ સેવક છે પાસ, નિત્યે આરાધેઈ શ્રી અવિનાશ;
હરિ વર્ષ ખંડ પરમ ધામ, મહાદેવ સેવક આત્મારામ.
પુજ્ઞનીક ગતી ભક્તિ સારી, પ્રજા સમસ્તને સુખકારી;
ત્રીજો ઉત્તર ખંડ કહેવાય, તેનો મહિમા સાંભળ રાય.
કેતુમાલ ખંડનું છે નામ, ત્યાં પ્રભુ કામદેવનો વિરામ;
ત્યાં લક્ષ્મીજી હરિ પાસે, અહોરાત્ર એ ચર્ચુ તળાસે.
તેહ ખંડમાં સ્ત્રી છે અપાર, જ્યાં કામદેવ આધાર;
પણ જેટલી ત્યાં છે નાર, તેટલા પણ છે ભરથાર.
જે યોષિતા વ્યામિ સમાન, કૃપા કામદેવ ભગવાન;
તે પુરૂષ સ્ત્રી સાથે રમતા, કરે વિહાર મનમાં ગમતા.
તપ કરી કામદેવને આરાધે, દેહ દમન કરે મંત્ર સાધે;
ત્યાં શ્રી લક્ષ્મીજી ધરે છે ધ્યાન, જે મધુસુદન શ્રીભગવાન.
ચતુર્થ ખંડ રમ્ય કહીએ, જે અવલોકનમાં અઘ દહીએ;
ત્યાં મત્સ્યાવતારે સ્વામી, હરી રહ્યા છે અંતરયામી.

§ વૃસિંહ ભગવાનની સ્તુતિ કરતાં મહાદેવ બોલે છે:-તેજના પણ તેજરૂપ વૃસિંહ ભગવાનને નમસ્કાર કરે છું. હે વજ્ર જેવા નખવાળા, પ્રકટ થાઓ. અમારી બુદ્ધિ નિષ્ક્રમ થઈ ભગવાનમાં પ્રવેશ કરો. અમને સંગ વગરના રાખજો, ને કદાચ સંગ થાય તો ધર, સ્ત્રી, પુત્ર ધન અને સંબંધીઓ નો યજ્ઞે મા, પણ ભગવદ્ભક્તોના યજ્ઞે હે લોકો, વૃષ્ણ, રાગ, ખેદ, ક્રોધ, અભિમાન, રૂપદા, ભય અને દીનતા અને મનની પીડાઓનું મૂળ જે ધર છે, જેને લીધે જન્મ મરણ ચાલ્યાજ કરે છે, તેનો ત્યાગ કરી નિર્ભય વૃસિંહજીના ચરણારવિન્દનેજ ભજો.

[શ્રુત ભાગવત.

|| કેતુમાલ ખંડમાં પણ લક્ષ્મીનું તથા સંવત્સર રૂપ પ્રજ્ઞપતિની દીકરીઓ અને દીકરાનું પ્રિય કરવાની દમ્પતી ભગવાન કામદેવ રૂપે રહ્યા છે. પ્રજ્ઞપતિના પુત્રો તે ખંડના સ્વામિ છે. સો વર્ષનાં અહોરાત્રની જેટલી સંખ્યા છે તેટલીજ સંખ્યા એ પ્રજ્ઞપતિની પુત્રીઓ તથા પુત્રોની છે. અર્થાત્ છત્રીશ હજાર છે. ભગવાનના ચક્રના તેજથી ઉદ્ભવ પામતી પ્રજ્ઞપતિની પુત્રીઓના ગર્ભો વર્ષને છંડે ચક્રથી હણાઈ પણ રહિત થઈ પડી જાય છે, તેથી તેમાં લોકોની સંખ્યા વધતી નથી.

¶ લક્ષ્મીજી આ પ્રમાણે સ્તવન કરેછે:-ઈદ્રિયોના સ્વામિ, સુશોભિત તથા એશ્વર્યયુક્ત એવા આપ કામદેવને મારા તરફથી આ લોક તથા પરલોકમાં પ્રણામ હોજો. સઘળી શ્રેષ્ઠ વસ્તુઓ પરથી આપ ઓળખાઓ છો. ક્રિયા, જ્ઞાન, સંકલ્પાદિક અને તેઓના વિપયોના અધિપતિ છો. અગિયાર હદ્રિ અને પાંચ વિપયો તમારા અંશ છે. વેદોક્ત કર્મથી તમારી પ્રાપ્તિ થાય છે. અન્નથી ઉદયપામતા, પરમાર્નદ રૂપ અને સર્વ વિષયોરૂપ તમે છો. હે અજિત, જોઓનું મન વિપય સુખમાંજ લાગી રહ્યું છે, એવા બ્રહ્મા, શિવ, સુર અને અસુર વગેરે લોકો મને પામવા માટે ભારે તપ કરે છે, પરંતુ તમારા ચરણનું શરણ લીધા વિના તેઓ મને પહોંચી શકતા નથી; ક્રમકે મારે હૃદય તમમાંજ રહ્યું છે. આપ મુને શ્રી અંગમાં ધારણ કરો છો, તથાપિ ભક્ત લોકો કરતાં મારા ઉપર ઓછી કૃપા છે. પણ તેનું ખરું કારણ કેમ જણાય ?

[શ્રુત ભાગવત.

સેવક મનુ રાજા જેહ, નિત્યમેવ આરાધે છે તેહ;
દક્ષિણે ખીજે ખંડ શુભકારી, સુણ રાય કહું વિસ્તારી.
હિરણ્યમય ખંડનું છે નામ, રૂર્મ રૂપે હરી તેણે ઠામ;
ત્યાં સેવક અર્ચમા કરે ધ્યાન, સ્તુતી કરે છે મહા ગુણવાન.
ત્રીજે ઉત્તર કુર ખંડ, તેના મહિમા છે દીર્ઘ પ્રચંડ;
હરી યજ્ઞ પૂર્વ વરાહ રૂપ, સાધુ રક્ષક વૈકુંઠ ભૂપ.
સેવક છે પૃથ્વી દેવી॥ જેહ, નિત્ય ધ્યાન સ્તુતિ કરે તેહ;
છે દેવીનું પૃથ્વી નામ, કરે મંત્ર જપ ધ્યાન તે ઠામ.

વળણ.

ધ્યાન જપ ને મંત્ર સાધન, કરે સર્વ પૂજનયોગે
શ્રોતા ઊચરો શ્રી હરી, થયો અષ્ટાદશમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે પંચમસ્કંધે-
અષ્ટાદશો અધ્યાયઃ ॥૧૮॥

* મનુ આ પ્રમાણે આરાધન કરેછે:-સત્વ ગુણવાળા, સર્વમાં મુખ્ય,
પ્રાણરૂપ એવા, અને શરીર, મન તથા ઇન્દ્રિયોના બળરૂપ મોટા
મત્સ્ય આપ છે તેમને નમન કરું છું. મત્સર રૂપ જવરને લીધે
તમારો લાગ કરી લોકપાલ દેવતાઓ જુદા જુદા રહીને અને
ભેળા મળીને પણ જગતની રક્ષા કરવાનું યત્ન કરવા લાગ્યા હતા,
તોપણ મનુષ્ય, પશુ, સાપોલિયાં કે સ્થાવર જે કાંઈ આ
જગતમાં દેખાય છે, તેમાંના એકની પણ રક્ષા કરી ન શક્યા;
માટે સર્વ જગતના પ્રાણુના નિર્થતા આપને પ્રણામ કરું છું.

[મૂળ ભાગવત.

† હિરણ્યમય ખંડમાં કચ્છાવતારના સ્વરૂપથી ભગવાન
રહ્યા છે, એ ભગવાનનાં અસંત પ્યારાં સ્વરૂપને પિતૃઓનો
અધિપતિ અર્થમા તે ખંડના પુરૂષો સાથે ભજે છે.

‡ અર્ચમા આમ બોલેછે:-સત્વગુણ યુક્ત, જેનું સ્થાનક જાણાતું
નથી એવા, કચ્છપ સ્વરૂપ આપને નમસ્કાર કરું છું. જરાયુગ,
સ્વેદન, અંદન, ઉદ્ભિજન, સ્થાવર, જંગમ, દેવ, ઋષિ, પિતૃ
ભૂત, ઇન્દ્રિયોની સૃષ્ટિ, સ્વર્ગ, આકાશ, પૃથ્વી પર્વતાદિ એવાં એવાં
નામ વડે આપ એકજ છે. જેમાં અસંખ્યાત બેદનાં નામ, રૂપ
જાતિ છે, એવા આપનાં સ્વરૂપની વિદ્વાનોએ કદગેલી એવિશ
તત્ત્વની સંખ્યા જે તત્ત્વજ્ઞાનથી મટી જાય છે, એવા તત્ત્વજ્ઞાની
આપને નમન કરું છું.

[મૂળ ભાગવત.

§ ઉત્તર કુર ખંડમાં યજ્ઞ પુરૂષ ભગવાન વરાહ રૂપ
ધરી રહ્યા તેથી વરાહાવતારને આ પૃથ્વી દેવી ત્યાંના લોકોની
સાથે અવિચળ ભક્તિથી ભજે છે.

॥ પૃથ્વી સ્તવન આમ કરેછે:-મંત્રથી બરાબર જાણવામાં આવે
એવા, સર્વ પ્રકારના યજ્ઞરૂપ, યજ્ઞરૂપિ અવયવવાળા, મહા પુરૂષ,
યજ્ઞના કરનાર આપને નમન કરું છું. કર્મથી અને કર્મનાં ફળોથી
ન પ્રકાશતાં આપનાં સ્વરૂપને જેવા ઇચ્છતા નિપુણ વિદ્વાનો
વિવેકના સાધનરૂપ મનવડે દેહ અને હૃદય વગેરે કાર્ય પદાર્થો-
માંથી શોધી કાઢે છે, અને એવી રીતે શોધ કરતાં, અને એ
પ્રમાણે શોધ થવા પછી તમો તમારા સ્વરૂપને પ્રકટ કરો છો,

અધ્યાય ૧૮ મો.

કંડુ ૧૯ મું-રાગ દેશાખ-મહાહાર.

શ્રીશુકે પરીક્ષિત પ્રત્યેકીચરે, નવખંડની રીકથા અનુપમ વિસ્તરે;
કિંપુરુષ ખંડ મરિ, દવહરિ શ્રીરામભ, ત્યાં દવરિ સિતા સતિ નામભ.

માલ.

સેવક હનુમાનજીરે, મંત્ર જપ સેવા કરે સહી;
કર ખેડ જોડરિ, રઘુનંદનને પ્રાણુમાં સહી.
અપરંખંડરે, પારસનાથ પ્રભુ અરિહંત સહી;
અરિ વૃક્ષરે, અરિ વૃક્ષરે રાજા તપ કરે છે તહી.
ભરતખંડ મરિ, બદ્રિકાશ્રમ કહેવાય છે;
અતિ ઉત્તમરે, સ્થળ ભક્તી રચનાય છે.
નર નારાયણરે, ખનો તપ કરે જ્યાંહાં;
સેવક નારદરે, પ્રભુનું ધ્યાન ધરે ત્યાંહાં.

તેને હું નમન કરું છું. માયાના ગુણોના અને જીવ લોકોના અદૃષ્ટાના
સાક્ષી આપ છો તેને નમન કરું છું. હાથી જેવા હિરણ્યાક્ષ દૈત્યને
યુદ્ધમાં રમતાં રમતાં જ મારી નાંખ્યા હતા તે સર્વ વ્યાપિ પરમેશ્વર
રૂપ આપને નમું છું.

[મૂળ ભાગવત.

* આ યોગણીશમાં અધ્યાયમાં કિંપુરૂષ અને ભરતખંડમાં
સ્વામી, સેવકનું નિરૂપણ તથા ભરતખંડના શ્રેષ્ઠપણાનો કથા
પ્રસંગ છે.

† હનુમાનજી સ્તવન કરેછે:-હું ઉત્તમ કીર્તિવાળા, ઉત્તમ શીળ,
વ્રત અને લક્ષણવાળા, મનને જીતનાર, લોક રીતિને અનુસરનાર,
સજ્જનપણાની કસોટી રૂપ, બ્રહ્મણ્ય દેવ, મહા પુરૂષ એવા
રામચંદ્ર ભગવાનને વારંવાર નમસ્કાર કરું છું. શુદ્ધ એવા,
અનુભવ સ્વરૂપ, શાંત સ્વરૂપ, પ્રકાશથી જગત વગેરે અ-
વસ્થાઓને મહાહાર, દૃશ્ય પ્રદાર્યથી જુદા, નામ રૂપ રહિત,
શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા, જાણવામાં આવે એવા અને અહંકાર
રહિત આપને પ્રણામ કરું છું. હું પ્રભુ રામ, આપે જે મનુષ્ય-
વતાર લીધો છે, તે કેવળ રાક્ષસોને મારવા નહિ, પણ
મનુષ્યોને આ સંગાદિથી થયેલું દુઃખ નિવારી શક્તાનું નથી,
એમ દેખાડવા વાસ્તે લીધો હતો.

ભગવાન રામચંદ્ર ત્રેલોક્યમાં કોઈ ઠેકાણે આસકત ન હતા
તેથી જીને લીધે થયેલું દુઃખ તેમણે નહિ ભોગવવું જોઈએ
અને લક્ષ્મણનો લાગ પણ ન કરવો જોઈએ. પણ તે
પ્રમાણે જે થયું તે લોકોપદેશ વાસ્તેજ સમજવું. મહાત્મા
પિતાથી જન્મ, લાવણ્ય યુક્ત, સારી વાણી, રૂડી બુદ્ધિ અને સારી
જાતિથી ભગવાન પ્રસન્ન થતા નથી, કારણ એ ગુણ વગરના વા-
નરાઓને પણ રામચંદ્રજીએ મિત્ર કયા હતા.

[મૂળ ભાગવત.

‡ અદિથી ચાર લીટીની વાત મૂળ ભાગવતમાં આ અ-
ધ્યાયમાં નથી.

§ નારદજી ધ્યાન ધરે છે:-સ્વભાવથીજ શાંતિવાળા, અહંકાર
રહિત, પૌરાણ્યવાન પુરૂષોના ધન રૂપ, ઋષિઓમાં ઉત્તમ, પરમ
હંસ લોકોના મોટા ગુરુ, અને જ્ઞાનિયોના અધિપતિ નર નારાયણ
ભગવાનને વારંવાર નમસ્કાર કરું છું. એ પ્રમાણે મંત્ર બોલી
પછી આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરે છે:-જે પોતે આ જગતના કર્તા

ધલાવૃત પેરેરે, ભરતખંડ શોભે ખહુ,
નદી પર્વતરે, આવીને ઉભા સહુ.
મલય, મંગળપ્રસ્થરે, મૈનાક, ત્રિકૂટ, કપલ, કૃટક;
દોલક, સદા, દેવગિરિરે, શૈલ, વેંકટ, મહેંદ્ર, કપ્યમુક.
વારિધાર, વિંધ્ય, શુભિતમાનરે, પારિયાત્ર, ગોવર્ધન, ચિત્રકૂટ;
રૈવતક, દોણુ, નીલરે, કકુભ, ઈન્દ્રનીલ ગોકા મૂખ.
કામગીરી આદરિ, ખીજ સહસ્ર પર્વત શોભે;
અસંખ્ય નદ નદિઓરે, પર્વત પૃથ્વી વહે.
અંદ્રવશા તામ્રપણિરે, અવટોદા, કૃતમાલા કાવેરી;
વૈહાયસી વેણરિ, શાર્કરાવર્તા તુંગભદ્રા નદી.
તાપી રેવા નર્મદારે, ગોદાવરી સિંધુ આદિ;
ગોમતિ ચંદ્ર ભાગારે, ઋષિ કલ્યા ગંગા અનાદિ.
યમુન: ને સરસ્વતિરે, વિશ્વા પ્રહ્લા નદિ મોટી;
કૃષ્ણા વેણ્યારે, મુરસા ત્રિસામા નદી મોટી.
એ આદિ નદિઓરે, સ્મરણથી અઘ દૂર જાયે;
અંધ શ્રોણ બે નદરે, સ્નાને પાત્ર પાવન થાયે.
વાર્ણાશ્રમ ધર્મોરે, ભરતખંડે પસાયે;
મોક્ષ સાધનરે, નિશ્ચ પ્રાપ્તિ થાયે.
નિઠકામ ભક્તિરે, મોક્ષતું સાધન યથા;
દેવતા ઇચ્છેરે, ભરતખંડમાં રહેવા તથા.
નિત્યે સ્તવેરે, દેવતા ઋષિ મુનિજન;
ભગવદ સેવારે, કરી મનુષ્ય થાય પાવન.

છે, છતાં કંઈ પણ અભિમાન ધરાવતા નથી; દેહમાં છતાં
પણ કુપ્તા વપાદિ દેહના ધર્મથી પરાભવ પામતા નથી.
દક્ષ છતાં પણ જેની દ્રષ્ટિને દ્રશ્ય પદાર્થો વિકાર પમાડી
શકતા નથી. તે આશક્તિ રહીત, શુદ્ધ અને સંયમ સાક્ષારૂપ પ્રભુને
નમન કરે છું. હું યોગેશ્વર, મરણ કાળે આ દુષ્ટ દેહથી નિ-
રભિમાન થઈ, નિર્ગુણસ્વરૂપમાં ભક્તિ પૂર્વક લીન થવું એવું
અભિલાષુ યોગ વચન છે. ઇલ્લેલોક ને પરલોકના સુખમાં લંપટ
અને પુત્ર સ્ત્રીધનમાં મોહિત જેમ મૂર્ખ માણસ દેહના મરણથી
ખીલે છે, તેમ જે વિદ્વાન પણ દેહના મરણથી ખીલે તો, તેણે જે
વિદ્યા વગેરેનો યત્ન કર્યો હોય તે કેવળ પરિશ્રમજ થયો એમ
જણવું, એટલા માટે હું પ્રભો, અમને તમે તમારે વિષે સહજ
વાસના રહેવા રૂપ યોગ આપો; જેથી અમે આ ખરાબ દેહમાં
તમારી ભાવાએ કરાવી દીધેલી અત્યંત મગ્નપૂત અહંતા-
મમતાનો તુરંત સાગ કરીએ.

[૪મ ભાગવત]

જંબુદ્વીપના ખીજ આઠ ઉપદ્વીપ છે. સગર રાજાના જોકરા
થોડા શોધવા ગયા ત્યારે તેઓએ ધરતી ખોદી નાખવાથી ખીજ
આઠ ઉપદ્વીપ થયા છે. રત્નજૂવરય, ચંદ્ર શુક્ર, આવર્તન, રત્નજુક,
મંદર, હરિણ, પાંચજન્મ, સિંહન. લોકા એ આઠ ઉપદ્વીપનાં
નામ છે.

રાપુણ્યે આવ્યારે, ભરતખંડમાં સૌ પ્રાણી;
યજ્ઞ વ્રતાદિકરે, કહેથી ન મળે ખહુ નામી.
સ્વર્ગના સુખકારે, સર્વે અમને ખોળા;
નહિ નારાયણ નામરે, ઇન્દ્રિયશ વર્તે ટોળાં.
સ્વર્ગ સુખથીરે, અતે જન્મ ધરવો પડે;
પાણુ ભરતખંડથીરે, જન્મ મરાણુ ફેરો ટળે.
ધન ભરતવાસીરે, ભગવદ ભક્તિ દિલ ચાંટી;
અહો ભાગ્ય તમારરે, તણ પ્રપંચ કસોટી.
એમ દિન રાત્રિરે, દેવતા મુતિ કરે છે;
એવું ભરતખંડરે, સર્વનાં ચિત હરે છે.
ભરતખંડજરે, સઘળાથી શ્રેષ્ઠ સહી;
શ્રી હરીઓરે, અવતાર સઘળા લીધા અહીં.
યજ્ઞ જેકો કરેરે, મનમાં જેવી ઇચ્છા કરે;
તે પરિપૂર્ણ પામેરે, નારાયણ સદ્ય કૃપા કરે.
ભરતમાં પર્વતરે, તેની કંઈ સંખ્યા નહીં;
ત્યાં નવસો નવાણુરે, મોટી મોટી નદી કહી.
મહા મુનિ વરેરે, સાધુ સંત અતિ ઘણા;
સહુ ઋષિજનરે, સેવક નારાયણ તણા.
ભરતખંડનીરે, ખીજ રચના ઘણી;
તેનું વર્ણનરે, જાણે સઘળું સરસ્વતિ.
આ ઓગાણીશોરે, અધ્યાય પંચમ કથા;
શ્રવણે મુણતરે, જાયે ભવોભવની વ્રથા.

વળણ.

વ્યથા ભાગે ભવતાણી, શ્રી પરપ્રભ કૃપા કરેરે;
શ્રોતા ખોલો શ્રી હરી, હરિ સર્વે અઘ હરેરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પંચમસ્કંધે એકોનવિંશો-

ધ્યાયઃ ૧૧૯૮૧

અધ્યાય ૨૦ મો.

કકુલું ૨૦ મું-રાગ માર્ગ.

શુકલ કંઈ સાંભળ રાયરે, ખીજ દ્વિપની જેહ કથાયરે;
જંબુદ્વિપ લક્ષ યોજન પ્રમાણરે, સાગર કટિમેખલા તેટલી જાણરે.
પ્લક્ષ દ્વીપ દીગુણો પ્રમાણરે, શીશી રચના કહું વખાણરે;
ઇશુરસનોત સમુદ્ર છે સારરે, દ્વીપ રચના વિવિધ પ્રકારરે.

● આ વીશમા અધ્યાયમાં સમુદ્ર સહિત પ્લક્ષ વિગેરે ૭
દ્વીપોની અને લોકલોક પૃથિતની સ્થિતિનો કથા પ્રસંગ છે.

† શેરડીના રસવાળો સમુદ્ર.

તે સમુદ્ર તણી મહા તીરરે, છે એક પીપળા* તાણું વૃક્ષ ગંભીરરે;
તેની એક લક્ષ યોજન ડાળરે, છે કનકમય વૃક્ષ વિશાળરે.
તે દીપના સાત† કરીને ભાગરે, સાત પુત્રને વહેંચી દહુ કીધી ત્યાગરે;
છે નદી સાત શુભ તેનાં નામરે, સાત પર્વત છે તે ડામરે.
અરુણા નૃમણા સાવિત્રી મુખભાતારે, આંગીરસી, ક્રતુભરા સત્યભ
રારે;‡

ગીરી ઇંદ્રસેન ને મણિકૂટરે, જ્યોતિષમાન સુપાર્ણ વજ્રકૂટરે.
હિરણ્યકીવ અને મેઘવાળરે, એ સમ પર્વત છે વિશાળરે;
છે ત્યાં ઇંદ્રમણ્ડલ રાયરે, જેના દરીનથી દુઃખ જાયરે.
વાર્ણાશ્રમ ધર્મ ત્યાં છે ચારેરે, રહે છે અમર, મુનિ ત્યાં અપારરે;
ત્રીજો શાલ્મલ દીપ|| જેહરે, ખીજથી ખમણા છે તેહરે.
એથી દિગુણ કથા છે તેનીરે, વિખ્યાતી અપરિમિત કહીએ જેનીરે;
ફરતો સમુદ્ર મદિરાનો સારરે, રામળીનું¶ વૃક્ષ શાલાનો ન પારરે.
પક્ષીરાજ ગરૂડ કહેવાયરે, તેનું રામી વૃક્ષમાં ધામ થાયરે;
સાત* ભાગે વહેંચ્યા એ દીપરે, તેને પર્વત સાત** સમીપરે.
છે નદી તેને સાત†† ગંભીરરે, ત્યાં સાત રાજ છે વીરરે;
વાર્ણ ચાર‡ રહે ત્યાં નિત્યરે, ધરે ધ્યાન પ્રભુનું પ્રીત્યરે;

* એ વૃક્ષમાં સાત જળવાળા અગ્નિ રહ્યા છે અને દિગેના રાજ પ્રિયવ્રતનો પુત્ર ઇંદ્રમણ્ડલ છે.

† શિવ, યવયસ, સુભદ્ર, શાંત, ક્ષમ, અમૃત અને અબય એ સાત ખંડના નામ, એજ નામવાળા પુત્રોને વહેંચી દીધામાં આવ્યા. ‡ એ સાત નદીઓ છે.

§ હંસ, પતંગ, ગિર્યાયન અને સત્યાંગ નામે ચાર વર્ણ છે; એ લોકોના રજોગુણ અને તમોગુણ ને નદીઓના જળ સ્પર્શથી નાશ પામે છે. સધળા લોકનું આયુષ્ય એક હજાર વર્ષનું છે. અને પ્રજાની ઉત્પત્તિ અને દેખાવ દેવ લોક જેવો છે. તે લોકો નીચેના મંત્રથી ભગવાન સર્વ નારાયણનું પૂજન કરે છે. “પત્તરસ્ય વિષ્ણો રુપં ચ રત્યસ્ય ક્રત્તરસ્ય વ્રજ્ઞજમૃતરસ્ય ચ મૃત્યો-શ્ચ સૂર્યમાત્માનર્મામાહિ” અર્થ, -ચાલતો ધર્મ, અનુમાન કરવામાં આવતો ધર્મ; વેદ, શુભાશુભ ફળના અધિષ્ઠાતા પુરાણ પુરૂષ વિગણનું રૂપ જે સૂર્યનારાયણ છે તેમને અમે શરણુ જઈએ છીએ.

|| શાલ્મલ દીપ છે, ને તેના અધિષ્ઠિત યજ્ઞાદુ રાજ છે.

¶ એ વૃક્ષ ઉપર લખેલા પીપળાના ઝાડ જેવડું જળણું. × સુરાયન, સામનરથ, રમણુક, દેવવર્ષ, પારિભદ્ર આ-ધ્યાયન અને અવિજ્ઞાત એ નામે સાત ખંડ, ખંડના નામ પ્રમાણે નામવાળા પુત્રોને વહેંચી આપેલા છે.

** સ્વરસ, શતશૃંગ, વામદેવ, કુદં, મુકુદં, પુષ્પ વર્ષ અને સહસ્ર શ્રુતિ એ નામના સાત પર્વત છે.

†† અનુમતી, સિતીવાલી, સરસ્વતી, કહરજની, નંદા અને રાકા એ નામની સાત નદી છે.

‡‡ શ્રુતધર, વીરધર, વસુધર, અને હપધર નામે ચાર વર્ણ છે; તેઓ ચંદ્રભગવાનને ભજતી વખતે આ પ્રમાણે મંત્ર બોલે છે. “સ્વર્ગાભિઃ પિતૃદેવેભ્યો વિભજન્ કૃણ્ણશુક્લયોઃ પ્રજાનાં સર્વાસાં રાજાંયઃ સોમોન આસ્તુ. અર્થ, -શુક્લકૃષ્ણ પક્ષમાં દેવતાઓને અને

વેદમય ચંદ્રરૂપ ભગવાનને, ભગે પ્રેમે અતિ ક્યાવાનને. ચોથા કરા દીપતાણી કથાયરે, એહથી દીગુણી રચનાયરે.
છે સમુદ્ર ધૃતવત નીરરે, સાત* પર્વત તેને તીરરે;
ત્યાં સરિતા શુભ સાત† કહીએ, ત્યાં કરાનું‡ વૃક્ષ શુભકુંભકીએ.
હિરણ્યરેતા રાજ વિખ્યાતરે, તેને પુત્ર પંચોતા સાત§રે;
તે દીપ સાત ભાગે વહેંચી લીધારે, ત્યાં દીર્ઘ યરા સઘળે કીધારે.
ચાર|| વર્ણની પ્રજા છે ત્યાંહરે, તેહ દીપની રચના જ્યાંહરે.
અગ્નિરૂપ દેવતાને ભગે પ્રાણીરે, કરે ધ્યાન મંત્ર વેદ વાણીરે;
પાંચમે કૌંચદીપ¶ કહેવાયરે, તે ખમણા ચોથાથી થાયરે;
મહા સમુદ્ર ત્યાં પથના સારરે, તેની રચના અપરમપારરે.
છે પર્વત સાત+ ને નદી સાતરે**, તેને સાત†† ભાગે વેંચ્યા ખ્યાતરે;
દેવ વરુણ ખીરાજે જ્યાંહરે, ધૃતપૃષ્ઠ રાજ છે ત્યાંહરે.
ત્યાંહાં છે ચાર‡‡ શુભ વર્ણરે, નિત્યે આરાધે અશરણુશાણરે;
શાક દ્વિપ ખત્રીશ લક્ષ યોજનરે, માન રાય તું નીચે મનરે.

પિતૃઓને સ્વર્ગીયોથી અજ વહેંચી આપનાર સર્વ પ્રજાના રાજ ચંદ્રમા આમારી સન્મુખ રહેા.

* ચક્ર, રાતુ, શૃંગ, કપિલ, ચિત્રકૂટ, દેવાનીક, ઉર્ધ્વરામા અને દ્રવિણુ એ નામના સાત પર્વત છે.

† રસકુદમા, મધુકુદમા, મિત્રવિંદા, શ્રુતવિંદા, દેવગ-ભા, ધૃતન્યુતા અને મંત્રમાળા એ નામની સાત નદી છે.

‡ કુશના યુગ્મગના ઉગવા ઉપરથી તે કુશદીપ કહેવાય છે. કુશ એટલે દર્ભ.

§ વસુ, વસુદાન, દદરચિ, નાભિશુભ, રતુલ્યવ્રત, વિવિકત અને વામદેવ એ નામે સાત પુત્રને પુત્રના નામ પ્રમાણે નામ-વાળા સાત દીપ વહેંચી દીધા.

|| કુશલ, કોવિદ, અભિયુક્ત અને કુલક નામે ચાર વર્ણ અગ્નિ ભગવાનને પૂજતી વખતે નીચેના મંત્ર બોલે છે. “વરસ્ય વ્રજ્ઞણઃ સામ્રાજ્ઞાતવેદોડસિહવ્યવાદઃ દેવાનાં પુરુષાણાં યજ્ઞેન ગુરુષં યજ.” અર્થ, -હે અગ્નિ, તું સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ ભગવાનને હૃદય પહોંચાડનાર છે માટે ભગવાનના અંગરૂપ દેવતાના નામથી કરેલી પૂજા ભગવાનને પહોંચાડને.

¶ એ કૌંચ દીપમાં કૌંચ નામના પર્વત છે, તેથી તેનું નામ પડયું છે, કાર્તિક રવામિયે હથિયારથી કૌંચ પર્વતના નિ-તંબ અને કુંજ ભાંગી નાખ્યા હતા; પણ દુધનો સાગર સિ-આવાથી વરુણ દેવે રક્ષણુ કર્યું, તેથી તે નિર્ભય છે.

× શુક્લ, વર્ધમાન, ભાજન, ઉપખર્દિણુ, નંદ, નંદન અને સર્વતોમદ્ર એ નામે સાત સિમાડાના પર્વતો છે.

** અભમા, અમૃતાધા, આર્યકા, તીર્થવતી, ષ્ઠિ, રૂપવતી, પવિત્ર વતી અને શુકલા એ નામની સાત નદી છે.

†† આમ, મધુરલ, મેઘપૃષ્ઠ, સુધામા, ભાજિષ્ઠ, લોહિતાર્ણ અને વનરૂપિત એ નામે સાત પુત્રને પુત્રના નામ પ્રમાણે સાત દીપ વહેંચી દીધા.

‡‡ પુરૂષ, ઋષભ, દ્રવિણુ અને દેવક નામે ચાર વર્ણો જળની અંજલીથી જળ રૂપ ભગવાનનું પૂજન કરી નીચેના મંત્ર બો-લે છે. “આપઃ પુરુષવીર્યોઃ સ્થ પુનંતીર્નુર્ભૂવઃ સુવઃ । તાન પુર્વાતાડમીવજ્ઞીઃ

શાક કંરૂં વૃક્ષ છે ત્યહિરે, ઘણી શાભા છે તે દીપ* મહિરે;
 મેધાતિથિ રાય છે વિખ્યાતરે, તેને પુત્ર રૂડા છે સાતરે.
 સાત ભાગે વેહેલી આખ્યા દશરે, કરે રાજ્ય તહાં એ નરેશરે;
 તહાં પણ સરિતા સાત સંખ્યાયરે, છે પર્વત પણ સાત શાભાયરે.
 છે ત્યાં વાયુ દેવ મહારાજરે, જેથી ભાગે દુઃખની દાઝરે;
 પછી વર્ણુ તે ચાર|| પ્રજાપતે, તે ઊપાસક એનાં કહેવાયરે.
 સાતમા રૂડો દીપ છે જોડરે, જૂથનાથી દીગણ છે તેડરે;
 છે પુષ્કર નામ, એનું સત્યરે, તેના સમુદ્રનું ઉદક અમૃતરે.
 ત્યાં દીર્ઘ પ્રયંડ છે કમળરે, તેને સહસ્ર કોટિ પત્રિકા દળરે;
 તેમાં પ્રજ્ઞાનું છે આસનરે, મધ્યે એક ચતુરાનનરે.
 માનસોત્તર પર્વત મુંદર એકરે, છે સરોવર|| રમ્ય વિવેકરે;
 નારાયણ સરોવર તેનું નામરે, ઘણી રચના છે તેણે ડામરે.
 પંકજ પ્રકલિત તેમાં સારે, પુષ્પ બીજાંની રચના અપારરે;
 ત્યાંહાં યુગ્મ રાજ્ય ભૂપતિરે, જન અમર મુનીની ગતિરે.
 પર્વતકેરી શાભા રૂડી હાયરે, તે ઉપર નચ ચારણ સૌયરે;
 તે ચારે વસે છે સુવેશરે, ઇન્દ્રાદિક ત્યાંના નરેશરે.
 તેને હવા છે યુગ્મ કમારે, તેને તાતનું હેત અપારરે;
 તે બે ભાગે પુત્રે વેહેલ્યાં ગામર, કરે રાજ્ય એક તેણે ડામરે.

સ્પૃશ્તામાત્મનામુવઃ અર્થ—હે જળ, તમને કશ્વર પાસેથી સાગર્થ્ય મળેલ છે, તેથી પાપને ટાળનારાં એવાં જે તમે, તેનો અમે સ્પર્શ કરિયે છિયે તેથી અમારાં શરીર શુદ્ધ થાઓ.

શાક દીપને દૂરતો દહિના રસનો સમુદ્ર છે. તેને દધિ સાગર કહેછે.

+ પુરોહત્વ, મંત્રાંજવ. પવમાન, ધૃત્રાત્નીક. મિત્રરેક, બહુરૂપ, અને વિશ્વાધાર એ નામે સાત પુત્રને પુત્રના નામવાળા દીપ વેહેલી દીધા.

* અનધા, આયુદ્ધા, ઉભય સ્પૃષ્ટિ, અપરાજિતા. પંચપદી. સહસ્રસ્મૃતિ, અને નિન્દ્યુતિ એ નામે સાત નદી છે.

† ઇશાન, ઉચ્ચૈશ્વર્ય, જયભદ્ર, શતકેસર, સહસ્ર સ્રોત. દેવપાલ, અને મહાનસ એ નામે સાત સિમાગ્રના પવેતા છે.

|| ઋત, સત્યવ્રત, દાનવ્રત, અને અનુવ્રત નામના ચાર વર્ણો પ્રાણ્યામથી રજ તથા તમને મટાડી એકાગ્રતાથી વાયુરૂપ ભગવાનની ભક્તિ કરતાં નીચેનો મંત્ર બોલે છે.

“અંતઃ પ્રવિશ્ય મૃતાંત યો વિમત્યૈર્ત્મકૈર્તુભિઃ | અંતર્યામીશ્વરઃ મા-
 જાત્પાતુ નો યદ્વશે સ્ફુટમ્”

અર્થ—સાક્ષાત્ અંતર્યામિ એવા કશ્વરરૂપ વાયુ, જે સર્વની અંદર પેશી પ્રાણ. અપાન વગેરે વૃત્તિઓથી પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરે છે અને જોને તાબે આ સધળું જગત છે, તે અમારી રક્ષા કરે.

¶ સરોવર તથા તેમાં ઝાડની વાત મૂળમાં નથી.

* વીતિહોત્ય રાજ્યે રમણુક અને ધાતકિનામે એ પુત્રને બે ખંડનું રાજ્ય આપ્યું. એ ખંડના રહેવાસી લોકો બ્રહ્મારૂપ ભગવાનનું સકામ કષેથી પૂજન કરી નિચે પ્રમાણે મંત્ર બોલે છે. “યત્તત્કર્મયમં છિમં વક્ષાલિમં જનોર્ચયેત્તા | એકાંતમદ્યં શાંતં

પંચાશકોટિ* પૃથ્વીનું માનરે, તેમાં તપે સવીતા ભાણરે;
 માનસોત્તર† ઉત્તર દિશાયરે, મેરથી પૃથ્વી ખાર કોટિ કહેવાયરે.
 તેમાં અઢિ કોડ અવની જોડરે, ભૂપર વસ્તિ તેટલી તેડરે;
 બીજી દશકોટિ ઉજ્જડ હોયરે, ત્યાં વસતું નથી જન કોયરે.
 પૃથ્વી પાછળ ઘણા વિવેકરે, લોકલોક પર્વત એકરે;
 સાડી ખાર કોડ પૃથ્વી જોડરે, એણે પ્રકારે વર્ણવી એડરે.
 મેર પર્વતની ચારે દિશાયરે, સાડા ખાર કોડ પૃથ્વી કહેવાયરે;
 ચારે મળી થઈ કોટિ પંચાશરે, તે મધ્યે મેરનો વાસરે.
 ત્યાં ચૈત્ર લોક વીખ્યાતરે, છે પ્રજ્ઞાંડ સાત ને સાતરે;
 ત્યાં દેવ મુનીવર સાથરે, વશે કોટિ પ્રજ્ઞાંડનો નાથરે.
 એ ધરાતાણી રચના કહીરે, પાછળ હરતી ચાર† છે સહીરે;
 તેણે મુદે ગૃહ્ય આકાશરે, ત્યાં સહસ્ર પુરૂષ નીવાસરે.
 તે આવી વિષ્ણુ અક્ષય પ્રજ્ઞાંડરે, તેણે બહુ ભૂજે ધૃત્વ પ્રજ્ઞાંડરે;
 પ્રજા સર્વની કરવા રક્ષાયરે, ગૃહી રાખ્યું છે વૈકુંઠરાયરે.
 પંચવીશ કોડ પૃથ્વી ને મહિરે, સવિતા કીર્ણ તે જે તપે ત્યહિરે;
 પંચવીશ કોડ પૃથ્વીમાં અંધકારરે, તેમાં માણીતણા ઉજ્જવળકારરે.
 અષ્ટ માણીનાં તેજ છે અતીરે, ચંદ્ર સુવર્ણ ત્યાં નથી ગતીરે;
 એમ સુવર્ણસમ પ્રકાશરે, પિંડ પ્રજ્ઞાંડનું પરિમાણ આકાશરે.
 ભૂગોળ વિચાર લાધો અંધીરે, સર્વ સંખ્યા જાણીએ નંધીરે;
 એ ભૂગોળની કીધી સંખ્યાયરે. સત્ય સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે.

તસ્મૈ મગધે નમઃ” અર્થ—જે કર્મનાં ફળરૂપ, પરબ્રહ્મને બ્રહ્મા-
 વનાર. પરબ્રહ્મમાંજ સમાધિવાળા, અદેવ અને શાંત સ્વરૂપને લોકો પજ્જે છે. તેને નમન કરીએ છીએ.

* મીસા સમુદ્ર પછી લોકલોક પર્વત છે, દોડ કરોડ અને સાડા સાત લાખ યોજનની ભૂમી મીસા સમુદ્રની પછી છે. તે પછી સોનાની ધરતી આવે છે, તે આઠ કરોડ અને ઓગણ ચાવીશ લાખ યોજનની છે, તેમાં કઈ પણ પડેલો પદાર્થ હાથ ન લાગવાથી સર્વ પ્રાણીઓએ તટ દીધેલ છે. તે પછી લોકલોક પર્વત આવે છે. તે સાડા ખાર કોડ યોજનનો છે.

+ આ સાડાચાર કરોડનું વર્ણન મૂળ ભાગવત પ્રમાણે નથી.

† ઋષભ, પુષ્કરચૂડ, વામન અને અપરાજિત નામના ચાર દિગ્ગજન દિશાના-દિશારૂપ હાથીઓ કરૂપના છે કે આ દિગ્ગજો પૃથ્વીરૂપી પોપડાને સામસામા દેડે છે ને તેથી એ પોપડો ઉઠતાઈ પડતો નથી.

‡ લોકના કલ્યાણના ઉપદેશને સાર લોકલોક પર્વતમાં રચ્યા છે. વિવેકસેન વગેરે મોટા પાર્શ્વોથી વિદાયલા છે. અનેક પ્રકારના લોકોની મર્યાદાનું રક્ષણ કરવા કલ્પ પૂરા થતાં સુધી એવીજ લીલા કરે છે. એના મધ્યસ્થમાં સૂર્ય રહે છે; પૈરાળ રૂપથી સૂર્ય તેમાં પેસા હતા તેથી તેનું ‘માર્તંડ’ પણ નામ છે. દિશાઓ, અંતરિક્ષ, ઉપરના લોક, પૃથ્વી, રવગૌહિકની જગ્યા, તેમજ દેવ, પશુ, પક્ષિ આદિ સૂર્યથીજ થાય છે.

મધ્યમાં સૂર્ય ખીરાજેરે, તેથી પ્રહ્લાંડ ભરમના ભાસેરે.
દિશા સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળેરે, સૂર્યથી થયલા બેદ ભાળેરે.
દેવ પશુ પક્ષી સૂર્ય ને મનુરે, સૂર્ય કારણ એ સર્વનું ગાથુરે;
આ ભાગવત કથા રસ સારેરે, પંચમસ્કંધતણા વિસ્તારેરે;
હવા અધ્યાય પુરા વીશરે, મુને કીધી કૃપા જગદીશરે.

વળણ.

શ્રી જગદીશ કૃપા કીધી, મુને દાસ જાણી સહી;
કરજેડી વિષ કહે વલ્લભ, મુજ ભવની ભાવટ ગઈ.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પંચમસ્કંધે
વિંશોધ્યાયઃ ૥૨૦૥

અધ્યાય ૨૧ મો.*

કડવું ૨૧ મું-રાગ સામેરી.

શુકજી વાણી ઊચરે, સાંભળો પરીક્ષિત રાય;
સંખ્યા કહી ભૂગોળની, પ્રહ્લાંડની રચનાય.
ઈડાકાર પ્રહ્લાંડનાં, યુગ્મમાં પડ હવાં છે અભેદ;
તેને સહસ્રશીર્ષા વર્ણવે, સુર અમર મુનિવર દેવ.
હવે સૂર્યની ગતિ સાંભળો, સપિતાની સંખ્યા સાર;
નિમિષ પલ ઘટી દિવસ રાત્રી, ઋતુ સંક્રાંતિ વિચાર.
ઋતુ ઋતુ સંક્રાંતી ફરે છે, સૂર્ય સપિતાનું માન;
ઉત્તરાયન ને દક્ષિણાયન, એ બંને એથી અજાણ.
માનસોત્તર પર્યંત પાછળ, ફરતા સૂરજ નિત્ય;
નવ કોડ એકાવન લક્ષ, યોજન થાયે રૂડી રીત.

* આ એકવિંશમા અધ્યાયમાં કાળચક્રથી નિરંતર ફરનાર
સૂર્યનારાયણની તે તે રાશિઓમાં ગતિથી જગતની મધ્યાદાનો
કથા પ્રસંગ છે.

+ ભૂગોળ અને ખગોળ.

+ એ સૂર્ય ઉત્તરાયણનું, દક્ષિણાયન અને વૈષુવત નામની
મંદ, શિથિ અને સમાન ગતિથી ઉચે ચડવાના નીચે ઉતરવાના
અને સમાન રહેવાના રથગમાં સમય પ્રમાણે આવી મકરાદિ
રાશિમાં દિવસ રાત્રિઓને લગ્યાછ ટુંકાછ અને સમાનતા આપે
છે. મેષ અને તુલારાશિમાં આવે છે ત્યારે દિવસ રાત્રિ સરખાં
થાય છે. વૃષ, મિથુન, કર્ક, સિંહ અને કન્યા એ પાંચ રાશિનો
સૂર્ય હોય છે ત્યારે દિવસો વધે છે અને રાત્રિ માસે માસે એક
એક ઘડી ઓછી થતી જાય છે. વૃશ્ચિક, ધન, મકર કુંભ
અને મીન એ પાંચ રાશિમાં ફરે છે ત્યારે દિવસ ટુંકા અને
રાત્રિ લાંબી થાય છે. દક્ષિણાયન થતાં દિવસો લાંબા અને ઉત્તરા-
યન થતાં સુધી રાત્રિઓ વધે છે.

મેરૂથકી પછી પૂર્વ દિશાએ, ઈંદ્રના નગ્રનો* વાસ;
રાય ધર્મનું નગ્ર દક્ષિણે, સંયમની નામ પ્રકાશ.
પશ્ચિમ બાજુ મેરૂ એથી, વરૂણનું શુભ ધામ;
ઉત્તરે નગ્ર છે ચંદ્રમાનું, મહા મનોહર ધામ.
એ નગરમાં સૂર્ય પેસતાં, ક્રમ પ્રમાણે જાય;
ઉદય, મધ્યાહ્ન, અસ્ત અને, તેમ મધ્ય રાત્રિ થાય.
વળી ઉદયાદીક ક્રમ કહું, તે સાંભળો તમે રાય;
મેરૂ દક્ષિણ વાસિયોને, ઈંદ્રપુરીથી ઉદય થાય.
પશ્ચિમ વાસિ જનોને, યમપુરીથી ઉદય પ્રમાણે;
વરૂણપુરીથી ઉદય થાય છે, ઉત્તર વાસિનો જાણો.
તેમજ પૂર્વ વાસિનો ઉદય, સોમ પુર નિર્ધારો;
એ રીતે ઉદય કહ્યો તુને, દ્રઢ કરી મન ધારો.
મધ્યાહ્ને અતિ સૂર્ય તપે, મેરૂ વિષે રહે લોક;
એ તાપ તેઓ નવ ખમે, કરે તે ટાણે શોક.
વળી નક્ષત્ર સન્મુખ કરે ગતિ, રહે મેરૂને વામ ભાગ.
પ્રવહ નામના વાયુને લીધે, મેરૂ રહે દક્ષિણ ભાગ;
એ રીતિ જ્યોતિશ્વરની જાણો, વદું ગ્રંથાધાર.
જે સ્થાને તે ઉદય પામે, તેની તળે અસ્તજાણો;
જ્યાં વળી મધ્યાહ્ન થાયે, તેની તળે મધ્યરાત્રિ માણો.
ઈંદ્ર નગ્રથી યમના નગ્ર તક, સૂર્યને જતાં રાય;
પ્રભાતથી સાંચરે રવી તે, પંદર ઘટિકા થાય.
કોડ સવા એ જાણીયે પોણા તેર લક્ષ યોજન;
પંદર ઘટિકામાં એટલું અંતર, જાય કસ્યપ તન.
એક પ્રહર સાડા સાત ઘડીના, ઘડીતાણી પલ સાઠ;
એક પલના સાડ નિમિષ છે, શાસ્ત્રમાં વિખ્યાત.
તે નિમિષના અર્ધમાં મુણ, સૂર્ય ગતિ સંખ્યાય;
આઠ સહસ્ર ને આઠસે યોજન, તેટલામાં રવિ જાય.
સૂર્યનો રથ એક ચક્રિ, ખાર આરા|| સાર;
ત્રણ કુંડળી ઋતુ પદ||, અથ્થ એક મુખ સાત× વિસ્તાર.
તેરથ મધ્યે** સિંહાસન પર, છત્ર શોભા હોય;
મધ્યે વિરાજે નારાયણ પ્રભુ, કળી ન શકે કોય.

* દેવધાની નગરી છે.

+ નિમલોચની નગરી છે

+ વિભાવરી નગરી છે.

§ એક વર્ષ. || ખાર માસ.

¶ છ પાઠા.

× અરૂણે જોડેલા હંદ નામના સાત ઘોડા છે.

** રથમાં બેસવાની જગ્યા છત્રીસ હજાર યોજન લાંબી
અને તેનો ચોથો ભાગ પહોળી છે, રથની ઘોસરી પણ તેવડીજ
જાણવી.

મળનાં હીત કારણે રવી, સહસ્ર કીર્ણ પ્રકારા;
રક્ત વસ્ત્ર ને રક્ત રચના, અણુ સારથી પાસ.
મળપતિના ચક્રની પેરે, ભાનુ ફેરા ફેરે અપાર;
ધાણીની પેરે સૂર્યના રથ, મેરૂપર ફેરે નિરધાર.
સૂર્ય સામે અણુ ખેઠો, ગૃહી કરમાં રારા;
વાલખિલ્ય નામે સાઠ સહસ્ર ઋષિ, નિગમ મંત્ર અલ્યાસ.
વળી શિલિય સાત છે, વિશ્વકર્માથી અધિક કહેવાય;
ભાનુ રથની પાછળ પાછળ, તેઓ ચાલ્યા જાય.
નાગ સાત, ગાંધર્વ સાત, અપ્સરા સાત વિખ્યાત;
વાદીત્ર ચંગ મૃદંગ ઝાંઝર, નિરંતર થાય નાટ્ય.
વળી રાક્ષસ સાત ખળીયા, સૂર્યના છે જેહ;
કર સહસ્ર ગૃહી સેવા વિધે, નિત્ય સાંચરે છે તેહ.
સૂર્ય સામે અણુ ખેસી, પ્રભુ પૂછે વાત;
પ્રત્યુત્તર ત્યાં થાય છે, આનંદમાં ભલી ભાત.
ત્રણ વખત આવે છે નિત્યે, સંત્રામ કરવા દૃષ્ટ અપાર;
ત્યાં નિગમ મંત્રી સમઋષિ, તેના કરે સંહાર.
એ યુક્તિ સર્વ સળધી સાથે, સૂર્યના રથ જેહ;
નિત્યે ફેરા ફેરે છે સહી, મેરૂ પાછળ તેહ.
સાડા નવ કોટી એક લક્ષ, ચોળન લૂ મમાણ;
ક્ષણે દિસહસ્ર ને બે ગાઉ, સૂર્ય ચાલે નિશ્ચે જાણ.
એ ચક્ર રથનું ચાલણું, તેની કહી એ કથાય;
સૂર્યના રથનું સ્થાન કહું, સાંભળો પરીક્ષિતરાય.
વળણુ.

સાંભળ પરીક્ષિતરાય, અધ્યાય એકવીશ વિસ્તરી;
કર જોડી વલ્લભ કહે, શ્રોતાજન ભણો શ્રી હરી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પંચમસ્કંધે
એકવિંશોધ્યાયઃ ૥૨૧૥

અધ્યાય ૨૨ મો.†

કંઠુ ૨૨ મું-રાગ ધન્યાશ્રી.

રાજ પરીક્ષિત પૂછે, પ્રભુ શુકલ કહેરે;
તમે સર્વજ્ઞ છો મહારાજ, સ્વામી સહુલહેરે;
રવિમંડળનું પ્રમાણ, કહું વિસ્તારીરે,
હવે સવિતાનું જે ચાલણું, ગતિ કહે હેત કરીરે.

* એ મૂળ ભાગવતમાં નથી. † આ બાવીશમા
અધ્યાયમાં ચંદ્ર અને સૂર્ય વગેરેનાં ઉત્તરોત્તર સ્થાન અને તે તે
ગ્રહોની ગતિ ઉપરથી મનુષ્યોનાં શુભાશુભ કથનનો કથા પ્રસંગ છે.

ચાલ.

સ્વામી હેત કરી વિસ્તાર પૂર્વક, સૂર્યની ગતી કહે એહ;
રવી શશીનું ચાલણું તે મેં, સમ્યક્ પ્રીછયું ન તેહ.
પ્રભુ સાંભળી પરીક્ષિતશું, વ્યાસ સૂત વાણી વદે;
ધન્ય ધન્યરે તું રાય પરીક્ષિત, હરી કથા વહાલી હૃદે.
દ્રષ્ટાંત કહું સાંભળજે તું પોતે, સૂર્યમંડળ ને શશિતલ્યું;
આત્મબુદ્ધિએ પ્રીછજે રાય, નિગમ શાસ્ત્ર હું જે ભણું.
કલાલ જે કુંભારનો, જેમ ચક્ર માફક ફેરા ફેરે;
તે સામી ઇચ્છે ચાલે, ચંચળતા ચિત્ત ધણી કરે.
તે ચક્રના ઘણા વેગ છે, તેથી પાછી વળી દીસે નહીં;
ઘણું પ્રયત્ન ઇચ્છે કરે પણ, ચક્ર ગતી પામે નહીં.
તેમ માયાચક્ર સુમેરૂ પાછળ, સદા કાળ ફેરા ફેરે;
રવિ શશી સર્વ નક્ષત્ર તારા, ઇચ્છે ગતીએ સાંચરે.
ગ્રહોની ગતી અતિ મોટી, પણ સૂર્યથી છે ભિન્ન;
સૂર્યનારાયણે કીધા છે, ખાર ભાગ* તે સ્વાધિન.
રાશિ સાથે દ્વાદશ માસે, વર્ષ અવયવ રૂપે ભોગવે;
દે પક્ષી માસ ગણાય પૂર્ણ, ચંદ્ર માસ એ જોગવે.
સવા બે નક્ષત્ર સૂર્ય ભોગવે, સૂર્ય માસ જાણે પૂર્ણ;
એક માસ તે જાણવો, પિતૃ અહોરાત્ર સંપૂર્ણ.
ઋતુ, માસ અને વર્ષ સર્વે, સૂર્ય ગતિનું મૂળ કારણ;
વર્ષ અનુક્રમે ગણો રાયજી, તો પાંચ+ ભેદ કરે ધારણ.
મંદ શિશુ ને સમાન ગતિયે, સૂર્ય ફેરે દિન રાત્ર;
ચંદ્ર પણ એમજ ફેરે, પણ ભેદ છે કહેવા માત્ર.
સૂર્ય જેટલું માસે ફેરે, તેટલું ચંદ્ર સવા બે દિનમાં;
કૃષ્ણ શુકલ એ કળા ચંદ્રની, ગણાય છે તે આધિનમાં.
અમૃત સમ એ તૃપ્તિ આપે, માટે ગણાય છે 'સર્વમય';
પરુ પક્ષી જીવે એથી, વનસ્પતિ કરે તત્વમય.
અવનીથકી એ સૂર્ય મંડળ, એક લક્ષ ચોળન ઊંચું સહી;
દિલક્ષ ચોળન સુધાકર, એવી નિગમ મર્યાદા કહી.
ત્રિલક્ષ ચોળન સુધાયકી ઊંચું, તારામંડળ જાણજે;
નવ ગૃહો વળી તેથી ઊંચા, રાય મનમાં આણજે.
નક્ષત્રથી† બે લાખ ચોળન, શુક ઊંચો આવિયો;
શુકથી બે લક્ષ ચોળન ઊંચો, બુધ ચંદ્ર મન ભાવિયો.
બુધથી બે લાખ ચોળન, મંગળ શોભે શાનમાં;
અશુભ ને દુઃખકારી એ છે, ભય તું મનમાં નાણમાં.

* બાર માસ. † સંવત્સર, પરિવત્સર, ઇડાવત્સર,
અનુવત્સર અને વત્સર. ‡ તારામંડળ.

બુધથી બે લાખ ચોળને, બૃહસ્પતિ શોભી રહ્યો;
બૃહસ્પતિથી બે લાખ ચોળને, શનિશ્ચર આવી રહ્યો.
સીતેર લક્ષ ચોળને તે ઊંચા, ભૂથી સમન્વયી કહ્યા;
મહા તાપસ તપોનિધિ મહિમા, તે જાણે નવ કહ્યા.
તે સૌપર મેરૂ શીખર સરખું, ધ્રુવમંડળ શોભા ધરે;
નક્ષત્ર તારા કષિ સમ સૌ, એ પાછળ ફેરા ફેરે.
એ માયા ચક્રનો વેગ આધિકો, તે ગતિ ચાલવા કાસમર્થ નહીં;
તે માટે ગગનની મધ્યે, રવિ શશિ એમ દીસે સહી.
બાવીશ અધ્યાય થયા પૂરા, સાંભળો હરિજન કથા;
મલુ કથા સુણતાં પાપ નાસે, મલુ કૃપા પામીએ યથા.

વળણ.

મલુપદ પામીએ એમ યથાર્થ, શ્રી ભાગવત મહા પવિત્રે;
અધ્યાય બાવીશ હવા પુરા, બોલ્યાં વ્યાસના પુત્રે.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પંચમસ્કંધે દ્વાવિંશો-
ધ્યાયઃ ૧૨૨૧।

અધ્યાય ૨૩ મો.*

કડવું ૨૩ મું-રાગ ગોડી-ચાલ હુકડી.

શ્રી શુકલ વાણી ઉચરે, રાય પરીક્ષિત શ્રવણે ધરે;
ધ્રુવમંડળસૌથી ઊંચું સહી, અઠાવીશ લક્ષ ચોળને મર્યાદા કહી.
તેમાં પંદર લક્ષ ચોળને, વસે છે સુણ અભિમન્યુ તન;†
બાકી તેર ચોળને ઊંચું કહેવાય, ત્યાં ગતિ કોની નવ થાય.‡
મેરૂ પાછળ છે વાયુનું ધામ, સમીર શુભ વહે તે ઠામ;
માયા કેરું ચક્રું છે સાર, નીત્યે ફેરે છે ફેરા અપાર.
તે ચક્ર ફેરે વાયુ આધાર, ભમે સદા ત્રિભુવન મોઝાર;
તે વાયુની પુઠે સુણ રાય, આકાશ ગંગા જે કહેવાય.
એ જ્યોતિશ્ચક્ર મલુ રૂપ, વૃક્ષ આકારે શોભે અનૂપ;
પૂંછ આણીમાં ધ્રુવજ્યેષ્ઠ, મળપતિ, અગ્નિ, ઇંદ્ર, ધર્મ, આણી હેઠા.

* આ ત્રેવિંશમા અધ્યાયમાં જ્યોતિશ્ચક્રના આશ્રયરૂપ ધ્રુવનું સ્થાન અને બળદના સ્વરૂપથી ભગવાનની સ્થિતિનો કથા પ્રસંગ છે.

† એ લીડીની કશી સમજણ પડતી નથી.

‡ એ તેર લક્ષ ચોળને, તે સમન્વયિનો તારાનો બુમબો છે તેથી ઉચું વિષ્ણુપદધામ છે તેમ ત્યાં ધ્રુવનો વાસ છે. અર્થાત્ સમન્વયીના તારાથી ધ્રુવનો તારો તેર લક્ષ ચોળને ઉચો કહ્યો છે.

§ જ્યોતિશ્ચક્ર.

પૂંછ મૂળે છે ધાતાવિધાતા, કેડમાં સમરૂપિ શોભે શાતા;
જમાણું વૃક્ષલગું પડખું જે ફેરે, ચૈદ નક્ષત્ર ત્યાં જઈ રહે.
ડાખા પડખે બીજાં ચૈદ નક્ષત્ર, શોભી રહે છે જ્યોતિશ્ચક્ર;
અજવીથી આદિ નક્ષત્ર છે પીઠે, ઉદરે આકાશ ગંગા ફેરા ફેરે.
પુનર્વસુ ને પુષ્ય વસે નિત્યે, આદ્રા અશ્લેષા વસે ચર્ણે;
નાસિકામાં અભિજિત, ઉતરાષાઢા, નેત્રમાં શ્રવાણ ને પૂર્વાષાઢા.
ધનિષ્ઠા અને મૂળકર્ણે વસે, મધ્યા આદિ અષ્ટ નક્ષત્ર પડખે ધસે;
શતભિષા, જ્યેષ્ઠા બે સ્કંધે, અગસ્તિ, યમ વસે બે આંધ્રે.
મૂખમાં મંગળતણો વાસ, ઉપસ્થમાં શનિશ્ચર દાસ;
કેડમાં બૃહસ્પતિ મૂન્ય, વક્ષઃસ્થલે નારાયણ સૂર્ય.
હૃદયે સાક્ષાત નારાયણ મૂર્તિ, મનમાં ચંદ્રતાણી છે મૂર્તિ;
નાભિયે શુક્ર, સ્તનમાં કુમાર,† બ્રાણુ અપાનનો બુધ આધાર.
ગળે રાહુ સર્પાંગે કેતુ, રૂપાંડે તારા વસે શુભ હેતુ;
આ ચક્રનું કરવું નિત્યે પૂજન, વળી આરાધવા ભગવાન.
અથ નાશ સત્વરે થાય, ભક્તિ માર્ગે સદ્ય પલાય;
સંધ્યા સમયેજે ચક્રને ભજે, માયા મમતા તે મનની તજે;
નીત્યે પૃથ્વ્યક ચિંતવે નર જેહ,† શરણુ હરીનું પામે તેહ.
ચોગધ્યાન મત્રે જપ કરે, સદા નિગમ મંત્ર ઉચરે;
પૃથ્વ્યક આત્મા જે જોશે જન, ચોગધ્યાન કરી દેહ સાધન.
તે પરમેશ્વરને પામશે, જન્મ માર્ગના ભય પામશે;
સર્વ પહોંચશે મનની આશ, પૂર્ણ કૃપા કરે અપિનાશ.

વળણ.

શ્રી અપિનાશી કૃપા કરે, અધ્યાય ત્રેવિંશમા થયો;
શ્રી હરી હરી મુખ ભણો સાધુ. પંચમસ્કંધ મહિમા કહ્યો.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પંચમસ્કંધે ત્રયવિંશો-
ધ્યાયઃ ૧૨૩।

અધ્યાય ૨૪ મો.†

કડવું ૨૪ મું-રાગ રામગ્રી.

શુકલ ભાષે સાંભળ રાયજી, હરી જશ સુણતાં દુઃખ જાયજી;
ભૂગોળ ખગોળની એહ કથાયજી, તે વિસ્તારી કહું મહિમાયજી.

* અશ્વિનીકુમાર.

† આ જ્યોતિશ્ચક્રનું આ પ્રમાણે સ્તવન કરવું. નમો જ્યો-
તિર્લોકાય કાલાયનાય નિર્માણપતયે મહાપુરુષાય ધીમહી. તેજના આ-
શ્રયરૂપ, કાલચક્રરૂપ અને દેવોના સ્વામી મહાપુરુષને નમિયે છિયે.

‡ આ ત્રેવિંશમા અધ્યાયમાં સૂર્યની તળે ક્રમ પ્રમાણે
રાહુ વગેરેની સ્થિતિ અને અતળ વગેરે સાત પાતાળની મર્યા-
દાનું વર્ણન છે.

આલે.

વિસ્તારીને તુળને કહું, હરી કથા ઉત્તમ સાર;
 ગૃહ નક્ષત્ર ને તારાનાં મંડળ, તણું સૌ વિસ્તાર.
 પૃથ્વીથી નવું લક્ષ યોજન, રાહુનું મંડળ જેહ;
 સૂર્યથી લક્ષ દશ યોજન, નીચું છે ત્યાં તેહ.
 તે તેર સહસ્રનું મંડળ છે, જે સિદ્ધિસુરનું ધામ;
 શ્રી સૂર્ય મંડળ ગણીત છે, દશ સહસ્ર સંખ્યા નામ.
 ચંદ્ર મંડળ તણી સંખ્યા, ભાર સહસ્ર કહેવાય;
 નવે ગૃહ ને નક્ષત્ર તારા, સહસ્રથી છે અનુક્રમે સંખ્યાય.
 રવિ શશી ને રાહુ જ્યારે, એકી રાશીએ એકડા થાય;
 તે દિવસે નિશ્ચે ઉપજે તે, શ્રદ્ધાળુ કાળ ગણાય.
 રાહુ મંડળ ઘણું ઊંચું. શ્યામ વર્ણ ગગન;
 ધ્યાય પડે તેથી ન હોય. રવિ કે શશિનું દર્શન.
 સર્વથકી હેડા વસે છે, ભૂત પ્રેત નર યક્ષ;
 તે થકી નીચી શોભે છે, પૃથ્વી જે આ પ્રત્યક્ષ.
 મેઘમંડળ સર્વથી, અંતરિક્ષ નીચું હોય;
 પ્રંખા વૃષ્ટિ કરે નિયમથી, તેથી પ્રજા સુખી રહોય.
 પૃથ્વીથી તે મંડળ ઉચું. સંખ્યા દશ યોજન;
 એ પૃથ્વીપર આવે ગરૂડ પક્ષી, ગતી તેની ગહન.
 ભૂ તળે નીચાં નીગમમાં, વર્ણવ્યાં છે પાતાળ;
 સાત નામ તેનાં કહ્યાં. સત્ય સાંભળો ભૂપાળ.
 અતલ, પિતલ, સુતલ, તલાતલ શુભ ધામ;
 મહાતલ રસાતલ ને. સાતમું પાતાલ નામ.
 એ પાતાલ સાત તણી રચના, જ્યાં જ્યાં રહે છે જન;
 સક્ષેપ માને વર્ણવ્યું, સાંભળો અભિમન્યુ તંન.
 ગુહારૂપ એ પાતાલોમાં, કામ ભોગ ઐશ્વર્ય આનંદ;
 સ્વર્ગ કરતાં વિશેષ ત્યાં છે, જાણે ન મૂઢમતિમંદ.
 પ્રજા પ્રાણી છવ જળચર. સર્પ દાદુર મત્સ્ય;
 જળ સ્થળ રચના સર્વ કહીએ, ગ્રાહ મકર ને કચ્છ.
 વાટિકા ને કુંજ સદન છે, વિહાર કરે સર્વ જન;
 થળ થળ પ્રત્યે દાનવ દૈત્યો, નાગ કરાં વૃંદ.
 એ પાતાળ માહે મયદાનવે*, રચ્યાં છે અનુપમ ધામ;
 ગૃહ ગઢ સભા વિશ્રામ સ્થળ, મણિમય સ્થળ ડામ ડામ.
 વિહાર વૈભવ વિલાસ ભોવન, તણી શોભાકહિ નવ જય;
 અખંડાનંદ વ્યાપે ક્ષણક્ષણ, દુઃખરોગથી મુક્ત જન થાય.

* એ આ વિશ્વનો કર્તા કહેવાય છે.

પ્રભુ ચક્ર પાતાળે પેસે, તપ મૃત્યનો પરજન્ય;
 નહિતર મૃત્ય ક્રોધે ન દેખે, સદા માને સર્વે આનંદ.
 એ પાતાલ સૌના આધિપતા, જૂજવા છે રાજન;
 પાતાળમાં દશ સહસ્રનું મંડળ, વસે જ્યાં બલા સૂર રાજન.
 તે પાતાલે સ્વર્ગ સમ. શોભતા છે સૌ ભોગ;
 વળી સ્વર્ગની રચના ઘણી, ત્યાં વસે છે બહુ લોક.
 ત્યાં સરોવર ગાડી મનોહર, કમળ રચના સાર;
 પંખી, સારસ, હંસ, વિહંગમ, મધુર શબ્દ ઊચ્ચાર.
 સમ ભોમિ અવાસ સુંદર, જડિત ઝાકઝમાળ;
 બલાસૂર ત્યાં રાજ્ય કરે છે, દૈત્યનો કુંમાર.
 એ બલાસૂરના મૂખ થકી, સ્પૃશિણી, કામિની, પુશ્વલી જનમ.
 મોહ પમાડે સંભોગથી, કરે ગતિ માનવ ભંગ.
 (ત્યાં) સુવર્ણ રસનું પાન કરતાં, પામે દશ સહસ્ર હાથીનું જોર;
 હું ઇશ્વર, હું સિદ્ધ ગણી, મદાંધ કરતો ફરે તોર.
 એ ત્રણ સ્ત્રી અધિકારી થઈ, ભોગવે રાજ્યાધિકાર;
 હાટક હીમની ઘણી શોભા, અતળ રમ્ય અપાર.
 પિતળ મધ્યે હાટકેશ્વર, મહાદેવ પ્રભુ સ્વરૂપ;
 ત્યાં પાર્વતિ સાંનિધ્ય રહ્યાં છે, સાક્ષાત ગીરીજપતિ ભૂપ.
 ત્યાં હાટકી નદી વહે છે, શંભુ સાંનિધ્ય નીર;
 તેના જળમાં નિપને છે, કનક તેને તીર.
 તે સુવર્ણનાં નિત્ય નિપને, સૌ દેવનાં આભાર્ય;
 એવી હાટકી સરીતા. સાક્ષાત શંકર શર્ણ.
 સુતળ પાતાળને વિષે, બળીરાય દાનવ જેહ;
 ત્યાં વામન અવતાર સાંનિધ્ય, વસે છે પ્રભુજી તેહ.
 ત્રણ કદમ અવની ભરી, વૈકુંઠને ભૂપાળ;
 ચર્ણ કરી બળિરાય ચાંપ્યો, આપ્યું ત્રિભોમ પાતાળ.
 વચન બંધન હવા પ્રભુ, પોળીયા થઈ રહ્યા નાથ;
 ત્યાં સેવા ભક્તિ કરે છે, બળિરાય જોડી હાથ.
 ભક્ત સઘળાથી અધિક, બળીરાય દાનવ જેહ;
 વૈકુંઠ પદ તેને આપ્યું પ્રભુએ, તેમાં નહીં સંદેહ.
 લોક કહે પ્રભુએ બલિને, બાંધ્યો પોતાને પાશ*;
 પણ એ મિથ્યા જાણ રાજન, પ્રભુ બંધાયા ભક્તિ પાસ.
 છળ કરી હરી લીધું તેનું, ત્રિલોકનું જે રાજ;
 વરૂણ પાશે બંધન કરીને, નાંખ્યો પાતાલ આજ.

* ક્ષાસો.

પણ નિર્ભયથકા ખલિરાયજી, સ્તવે છે અનુદિન;
ખલિવચન:-

ધીક ધીક હે ઇંદ્ર તુને, તેં ન જાણ્યા પરબ્રહ્મ.
દેવતા છે સાથી તારા, બૃહસ્પતિ ગુરુરાજ;
પ્રભુ ચરાણુ ત્યાગી, રાજ સુખ માંગી, વણસાડયુ તે કાજ.
મનવંતર પૂરે રાજ તારું, જશે એ નિર્ધાર;
કાળ આવે રાજ જશે, પછે રા. થશે તુજ હાલ ?
ધન્ય છે મુજના પ્રપિતામહ, પ્રહ્લાદજી મહારાજ;
નૃસિંહ ભગવાનને ના કંહી, નિષ્કંટક લેવા રાજ.
છે અનિત્ય, વળી ભિન્ન પ્રભૂથી, અધિક દુઃખનું કારણ;
ન ઇચ્છયું કીધું રૂકું, એક રાગ દેખનું ધારણ.
એ રાય ખલિતણે દારે, દારપાળ હરિ જાણ;
શંખ ચક્ર ગદા પદ્મ ધારી, ઉભા પુરૂષ પુરાણ.
ચાથું તળાતલ પાતાળ નામે, ઘણી છે શોભાય;
મહા દૈત્ય માર્યા ઇશ્વરે, તે નાડા વસે છે ત્યાં.
મયદાનવ છે રાજ સર્વનો, ન ધરે સુદર્શન ભય;
સદાશિવ રક્ષા કરે સદાદિત, તેથી રાજ છે રાજ મય.
પાંચમું મહાતળ નામે છે, પાતાલ રચના જ્યાંહિ;
કદ્રૂના જે પુત્ર સર્પ તે, સર્વ વસે છે ત્યાંહિ.
તે ગરૂડના ભય થકી, નાશી રહ્યા છે ત્યાંહિ;
ત્યાં ગરૂડની ગતિ નહીં, પંચમું મહાતલ જ્યાંહિ.
રક્ષાતલ પાતાલ છઠું, શોભતી રચનાય;
ત્યાં દૈત્ય દાનવ રહ્યા નાશી, તજ માન ગર્વ ત્યાં.
અર્જુનના માર્યા નિવાતકચ્યાદિ, ધરી ત્રાસ અપાર;
તે છકા પાતાલ મધ્યે, વસે છે નિરધાર.
સૌથી નિચે અતિ ગહન, પાતાલ જે કહેવાય;
નાગ લોકો વસે સદા ત્યાં, વર્ણન ન તેનું કરાય.
અતિ ક્રોધી, અતિ બળિયા, વળી પ્રચંડ છે વેગ;
વાસુકિ છે મહારાજ, જેના બહુ છે તેગ.
ત્યાં શેષ કાલી તક્ષક, પુંડરીક ધૃતરાષ્ટ્ર નાગ;
મહા મોઠા મણીધર સહુ, વસે છે સોહાગ.
શંખ, કુલિક, મહાશંખ, ચેત, ધનંજય આદિ નામ;
પાંચ સાત દશ સત સહસ્ર ફણધારિ, નાગનો વિશ્રામ.
મણિ શોભે ફણપરનાં, થાય છે ઝાટકાર;
અધિકાર સર્વે ઝટ નાશે છે, એવો મણિનો ચળકાર.

૬ એક સમયે સુતજ પાતાલમાં દશ મસ્તકયાળો રાવણ દિગ્વિજય કરતો આવ્યો હતો તેને ભગવાને એક અંશુરો લગાડી લાખો યોજન દૂર ફેંકી દીધો હતો.

ત્યાં ઘણાં મંડળ ધામ શોભિત, જૂજવા અધિકાર;
એ પાતાલ સાતે કહ્યાં તેની, રચના વિવિધ પ્રકાર.
આ કથા પંચમતણી, અધ્યાય હવા ચાવિશ;
ભાગવત કથા શ્રવણે પાન કરતાં, કૃપા કરે જગદીશ.
વગણ.

કૃપા કરે જગદીશ તે પર, જેહ સુણે એક મન કરી;
કરે જોડી કંઈ વિમ વલ્લભ, સંત ભણો મુખે હરી હરી.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પંચમસ્કંધે અનુવર્ષિશો-

ધ્યાયઃ ૧૨૪૥

અધ્યાય રપ મો.

કડવું રપ મું-રાગ મેવાડો.

શ્રીશુકજી વાણી એણીપેરે ખોલ્યા, સાંભળ પરીક્ષિત રાયજી;
હવે શેષનાગના મંડળનો, તુજને કહું મહિમાયજી.
શેષનાગનું મંડળ પાતાળેથી હેકું, ત્રીંશ સહસ્ર યોજનજી;
તેને પુછે રૂદ્રના અવતાર, એકાદશ શીવપંચ વદનજી.
અહંકારના અધિષ્ઠાતા શેષ, વળી અહંકાર રૂપ દેહજી;
સાંકર્ષણ નામ ગણે છે સિદ્ધો, શેષનો સાચો નેહજી.
પ્રલય કરવા ઇચ્છે શેષજી, કરે ક્રોધમય ભમરજી;
ત્રિનેત્રમાંથી સાંકર્ષણ પ્રકટે, અગિયાર રૂદ્રરૂપ અમરજી.
(છતાં) સૌમ્ય દ્રષ્ટિ સદા ધરેછે, પરમ ગુણુ નિધાનજી;
નાગ નાગણી નમન કરે છે, માને સર્વે આણજી.
રનેહ આનંદ ને વિકાર રહિત તે, નાગણી કરે કલોલજી;
અનંતનામી, અનંતગુણી એ, ક્રોધી કરે ભૂતોલજી.
આદિ દેવ શેષનાગ કહાવે, સર્વનો થંભે ભારજી;
નિંદ્રા રહિત અસંખ્ય ક્રોધી, બેડા છે નિરાહારજી.
સૂરઅસૂર ને નાગ ગાંધર્વ, સર્વ કરે છે સ્તવનજી;
મુનિ વિદ્યાધર ગૂણુ ગાય છે, એ કરે સૌને પાવનજી.
નિલાંબર ને કુંડળ ધારી, વૈજ્યંતી કંઈ પેહરેજી;
ભાષણુ અમૃતસમ વદતા, દુઃખ શોક એ હરેજી.
કંઠાબ્રહ્મના પરાગથી, અમર કરે ગુંબરજી;
શેષનાગનું સ્તવન કરતા, આનંદ વ્યાપે અપારજી.
આદિ દેવતા શેષજીનું, નારદ તુંબરું કરે ગાનજી;
બ્રહ્મ સભામાં આનંદ વ્યાપે, થાયે થઈ થઈ તાનજી.

૦ આ પચીશમા અધ્યાયમાં સાતમા પાતાળની તળે જે ટેકાણે શેષનાગની સ્થિતિ છે, તે ટેકાણે પ્રલય-નાશ વખતે આ જગતનો નાશ કરવાને ઇચ્છતા શેષનાગથી રૂદ્રો ઉત્પન્ન થયા છે તેનો કથાપ્રસંગ છે.

જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ પ્રલય, કારણ એ કહેવાયછ; અનંત અનાદિ એક છે તોપણ, તેને કળ્યા કેમ જાયછ. ભક્તનાં ચિત્ત વશ કરનારો, લીલાતણા ભંડારછ; ઉદાર પરાક્રમી કાર્યકારણ, સત્વ ભૂતિ નિરધારછ. તેની ફણાપર પૃથ્વિ છે, એક શર્પવ કણુ આકારછ; શર્પવ કણુના જેટલા, તેના શેષને લાગે ભારછ. ગોળાકાર પૃથ્વિની રચના, શું કરું વર્ણનછ; તેશેષે શીશ ઉપર ગૃહી, પોતે કીધું છે કૂર્મ આસનછ. તે શેષ નાગના પુચ્છ વિષે, એકાદશ રૂદ્ર છે જેહછ; તેનું નામ લેતાં પાતીક નામે, પવિત્ર થાયે દહછ. તે પ્રભુની કૃપાથી પામીએ, વૈકુંઠ કરો વાસછ; રમણ માત્રે શુભ પદ આપે, કૃપા કરી અવિનાશછ. શેષનું ધ્યાન ધરતાં સત્કર્મ આચરતાં, વૈકુંઠ પ્રાપ્ત થાયછ; ભાગવત પંચમ સ્કંધના થયો, પચ્ચીશમો અધ્યાયછ.

વળણુ.

પચ્ચીશ અધ્યાય પુરા હવા, કૃપા શ્રી હરીની હવી;
કર જોડી વિપ્ર વલ્લભ કહે. હરી લીલા છે નવનવી.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પંચમસ્કંધે પંચવિંશો-

ધ્યાયઃ ૧૨૫ા

અધ્યાય ૨૬ મો.†

કડવું ૨૬ મું-રાગ ધન્યાદ્રી.

રાજા પરીક્ષિત પૂછતા, ચાલું નમરિ;
સ્વામિ કહો જે કથા, મારે મન ગમરિ.
વળી પ્રશ્ન એક વિસ્તારી, કહો શુક સ્વામીરિ.
તમથી ભાગે સદેહ, સૌ અંતર્યામીરિ.

આલ.

અંતર્યામી કહો મુને, તમ વચન અમૃત જેહરે;
આ જીવાત્મા સંસાર વિષે, કોણુ કર્મે અવતરે.
સંસાર માંહે સર્વ અવતરે છે, કર્મ વિકર્મ આચરી;
પ્રાણી કોણુ કર્મે નરકે પડે, શુક મુની કહો વિસ્તરી.
કોણુ કોણુ પાપે અધ્રમ પ્રાણી, સ્વર્ગથી નરકે પડે;
કોણુ અધથી રૂરે ભુદ્ધિ જે, સ્વર્ગ માર્ગ નહીં જડે.

* રજકણુ.

† આ છવિંશમો અધ્યાયમાં પૃથ્વીની તીચેના નરકોમાં વમદૂતો થાપીએને કેમ દુઃખ આપે છે તેનો કથા પ્રસંગ છે.

વળી યમપુરી મેઢકી, સ્વામી દક્ષિણે આવે ભણી;
વળી કહ્યું ત્યાં પિતૃ વસે છે, શોભા તેની છે ઘણી.
ત્યાં નરક કુંડ એકવીશ છે, તથા સત્ત્રીજાનણા સહી;
તે નરકના આધિકારી ક્રિયા, ક્રમી કહો કથા મુને સહી.
તવ શુકજી વાણી બિચરે, તું રાય સાંભળને કથા;
યમપુરી નરકે વસ્યા પ્રાણી, તે કહું તુજને સર્વથા.
યમ રાય સર્વને દે છે શિક્ષા, ચિત્રગુપ્ત વર્ણે જે દાપ;
હંડ ઘણા ભાગવે પ્રાણી, યમના સહિ શકે ના રોપ.
તામિશ્ર, અંધતામિશ્ર, રૌરવ, મહારૌરવ ને કુંભીપાક;
કાલસૂત્ર, અસિપત્રવન, સૂકર અંધકૃપ નાપાક.
કૃમિભોજન, સંદંશ, વળી તમસૂર્મિ નામ;
વલ્કંટકશાલ્મલી, પૈતરાણી પૂચોદ અથ ધામ.
પ્રાણરોધ વિશસન ભુંડા, લાલાભક્ષ સારમેયાદન;
અવિચિ અને અયઃપાન, એ એકશિશ અથ સદન.
ક્ષાગર્દભ રક્ષોગાણુભોજન, શૂલમેત દુઃખકારી;
દંદશૂક અવટનિરોધન, પર્યાવર્તન મૂચીમુખ પ્રાણહારી.
એ અઢાવીશ નરકમાં પડે, ભુંડા કર્મના પ્રાણી;
ગમે તેવાં પ્રણય હોય તોપણ, ન શકે કોઈ તાણી.
જેણુ પરાઈ સ્ત્રીને હરાણુ કીધી, વળી પરાધુ ધન જે હરે;
છળભેદ પ્રાણી જે કરે તે, વાસ નરકે સાંચરે.
તેને યમના દૂત મારે, લોહ દંડ કરે ગૃહી;
તામિશ્ર નામે નરકમાં પડે, સાંહે તેની કો નહી.
જે પુરૂષ, પુરૂષ વાહીને, તેની યોષિતા સંગ ગમન કરે;
તેને અંધતામિશ્ર નરકે નાખે, યમકંકર કરમાં ધરે.
તેનું અંગ કહાડે છેદન કરે, કડકો તેનો નહીં જડે;
અંધતામિશ્ર નરકમાં તે પ્રાણી, બહુ વર્ષ લગી રડવડે.
જે પરદ્રોહ પ્રાણી કરે, અહંકારી હું મારું ઘણો;
જે પોતાનું વખાણુ કરે, એ અધિકારી રૌરવ નરકતણા.
તેને લોહાનાં શીંગડે મારે, પશુ† યમકંકરના બહુ;
આપદા અનેક પ્રાણીને, એના કષ્ટની શી વાતજ કહું.
જે કો દેહ પોતાનો જ પોષીને, સ્વજન કુટુંબ સંભાળે નહીં;
વળી પંડિત ભેદ કરે રહી, છેતરે ઘણાંને એકલા સહી.
અધાર નરક નિવાસ તેનો, મહારૌરવ નરકે તે પડે;
મહા દુઃખી ત્યાં થાય પ્રાણી, નરક કીચડમાં રડવડે.

† ‘રૂ’ એ સર્પના કરતાં પણ અતિ દૂર પ્રાણીનું નામ છે તેના નામપરથી રૌરવ એ નામ પડ્યું છે.
† રૂ નામના પ્રાણી બનીને મારે છે.

તેનાજ શીરનું માંસ કાઢી, ભક્ષવાં આપે સહી;
 સર્વ આમિષનું ભક્ષ કરે, પ્રાણી દુર્ગંધ નરક વિષે રહી.
 જે જીવની હિંસા કરે નિત્ય, દયા મન આણે નહીં;
 તેને કુલિપાક નરકમાં નાંખે, યમદૂત તેના કૌશ ગૃહી.
 તેલ કેરી કઢા પ્રાઢી, તે તણે અગ્ની પ્રજ્વળે;
 તે જનને તે માંહે નાંખે, શરીર તેલથી તેનું તણે.
 કુલિપાક નરક નામ તેનું, અવસ્થા જંતુને ઘણી;
 કર્મ કર્યા તેવાં ભોગવે ત્યાં, સહાય કરે નહીં કો તેતાણી.
 પિતા, પ્રાણી, સ્ત્રી, બાળઘાતી, દીર્ઘહત્યા શીરપર ચડે;
 જેને દયા મન હોયે નહીં, તે પ્રાણી કાલસૂત્ર નરક પડે.
 ત્રાંખાની ત્યાં ભોમિય છે, વળી લોહની અવની ભલી;
 અતિ તમ તેને કરે યમદૂત, અગ્ની બહુ ત્યાં પ્રજ્વલી.
 એકવીશ વાર તે તપાવીને, માંહે નાંખે જંતને;
 ત્યાં સહાય કો ન થાયે, પછી સ્મરે શ્રી ભગવંતને.
 જે કો પશુનો હરનાર પ્રાણી, જેને દયાભાવ મનમાં નહીં;
 સહજ ઘાત તેને કરે છે, યમદૂત ક્રોધ વાણી કહી.
 પછી નાંખે નરકમાં, લોહ ઘાથી તે કષ્ટ સહે;
 શસ્ત્ર માંહે ભરાઈ કષ્ટ આપે, પીડાતો પ્રાણી ત્યાં રહે.
 જેણે કરી એવી પ્રાઢ હત્યા, તેને કહી સ્વર્ગ જડે નહીં;
 જેટલાં રોમ અંગે છે તેટલાં વર્ષ, દગ્ધ જ્વાળમાં રહે સહી.
 જે જન વેદ માર્ગ છાંડીને, અન્ય માર્ગ આચરે.
 તેને અસિપત્ર વન નરકમાં નાંખે, (યમને) કળગળતાં દયા નવ ધરે;
 તીવ્ર ખડ્ગની ધાર સરખાં, પાંદડે કાંટા ઘણા;
 જમના દૂત છોલે કરવતની પેરે, શરીર પ્રાણી તેતાણા.
 જે અધિકારી થઈ જાય, મળને અન્યાએ દુઃખ દેતો સદા;
 જેને દંડ દેવો ઘટે નહીં, તેને દંડ દે દુઃખ દહ તદા.
 તો તે સૂકરમુખ નરક પડે, પ્રાણી રૂધીર પિચેજ કડે સહી;
 તેને ઇશુના દાંડાની પેઠે, છોલે છુરીકાએ તહીં.

* કવ્યાદ નામના રૂઝા માંસને વારને તેને કાપે છે ને પછી તેનું ભોજન કરે છે.

† કાલસૂત્રનો ઘેરાવો દશ હજાર યોજનનો છે. તેની બુમિ ઉપરથી સૂર્ય ને નીચેથી અગ્નિને લીધે તપ્યા કરે છે. તે પ્રાણી પશુનાં જેટલાં રવાડાં હાય તેટલા હજાર વર્ષ લગણુ ત્યાંજ સુવે બેસે છે.

‡ એ નરકમાં પ્રાણીને તાલ વનનાં અને તરફ ધારવાળાં પાંદડાંથી માર મારે છે. ત્યાં તે હાથ મૂવો, હાથ હાથે મરી ગયો એમ આકંઠ કરે છે, પણ દયા કાણુ ધરે?

જેમ નિરદાષને દુઃખ દીધું પોતે, તેથી અહીં બહુ બહુ રૂએ !
 જે જીવને મન દયા નહીં ને, દ્રષ્ટિ માંડી અન્યને જીવે.
 તેને સાવળ પંખી મસ્તકમાં, લોહની ચાંચે ચણે;
 નેત્ર ફીડે તે તાણાં, જમ દયા મનમાં નવ ગણે.
 સાંભળ હે રાજ, પાપી નરને, અધૂપ* નરકમાં યમ નાંખે;
 ન નિદ્રા ન સુષ્પ એમ, બહુ પીડા તે ભોગવે.
 જે ગૌત્રાસ કાગવાસ, શ્રાદ્ધ પિતૃ, ને અતિથિને પોષે નહીં;
 એકાકી અમથો જમે તે જન, કૃમિભોજન નરક પડે સહી.
 પ્રાણીનું ધન તથા સોનું, તથા દેવનું જે ધન હરે;
 દંડ એ જે સંદંશ† નરકમાં, પોતે પ્રાણી સાંચરે.
 અગત્યાં સ્ત્રીને ગમન કરતાં, જે પુરૂષ હર્ષ મન ધરે;
 વળી અગત્ય પુરૂષથી જે સ્ત્રી, ગમનાનંદ મનમાં ધરે.
 ઘરઘરહીડે ભટકતો ને, પરસ્ત્રિ સંગ ગમન કરે.
 આલિંગન ચુંબન કરે, કિંડા હાસ્યવાણી બાધો ભરે;
 તેવીજ રીતે નારી પ્રમાણે, જે ઘર ઘર પ્રત્યે ફરતી હિંડે;
 મનમાં શંકા કશી ન આણે, તમસૂર્મિ નરક પડે.
 તેને અર્થે લોહના સ્થંભ, અગ્નિ પ્રજ્વળી રક્ત કરે ત્યાંહાં;
 તે સાથે તેને બાથ ભિડાવે, સાંકળથી બાંધી રાખે સ્થંભમાં.
 જે કો પશુમાં ગમન કરે, વજ્રકંટક શાલમ્લી નરક પડે;
 વળી શેમળા વૃક્ષે ચડાવીને, હેઠા પછાડે બળવડે.
 જે ધર્મી ભાંગી અધર્મ આચરે, શાંત પિતાને દુઃખ દે;
 અહંકાર અતિ મનમાં જે આણે, પર મનુષ્યને ગાળો વદે.
 તેને વૈતરણી નદીમાં નાંખે, યમદૂત દુઃખ દેતા ઘણું;
 ત્યાં રૂધીર પીએ દુર્ગંધ વિષ્ટા, કર્દમ મળમૂત્રજાતણું.
 નખ કેશ અસ્થિ રૂધીરની ત્યાં, નદી દારણુ વહે સહી;
 તેમાં નાંખે પ્રાણીને યમદૂત, ઘણા કાળ રહે તહીં.

* માંકડ વગેરે પ્રાણી માણસનાં લોહી પીવા માટેજ કરવામાં આવ્યાં છે, તેને મારનારો અધૂપમાં પડે છે.

† એ લાખ યોજનના વિસ્તારવાળું છે, ને તેમાં કાંડાઓ ખદબધા કરે છે.

‡ સંદંશ નરકમાં તપાવેલા લોહના ચીપીયાથી પ્રાણીઓની સામડીઓ ચુંદી કાઢે છે.

§ એ નરકમાં પુરૂષને ધગાવેલી લોહાની સ્ત્રી સાથે અને સ્ત્રીને લોહના પુરૂષ સાથે બાથ ભરાવે છે.

|| રાંઘ અથવા રાજના મનુષ્યો સનાતન ધર્મનો ધ્વંસ કરે તેને માટે એ નરક છે.

નીચ વેશ્યા ગમન કરે, એવો અઘટિત અન્યાય આચરે;
પૂરોદ નરકમાં તે પ્રાણી*, મહા દુઃખે દહાડા ભરે.
જે કો મૃગયા પન રમીને, છપ હત્યા ઘણી કરે;
પ્રાણરોધ નરકમાં નાંખે તે મૂઢને, અવયવ કાપી કુઠા કરે.
જે કો મેલા મંત્ર સાધે, યજ્ઞભાવ ભક્તિ મન રાખે નહીં;
તે વિશસન નરકે પડે, સત્કર્મ એ નરક દેખાડે સહી.

તેને લોહના શસ્ત્રથી મારે, વજ્ર સમ જેની આણી;
ક્ષણે ક્ષણે મહા દુઃખ તેને, યમના દૂત દ છે હાણી.
જે કો પ્રભ, પ્રભ પત્નિને વીર્ય પાચે, તેને વીર્યજ પાચે;
લાલાલક્ષ નરકમાં પડી, વીર્ય નદીમાં તણાય છે.

ચોર, લુટારા, રાજા આદિ, ગામ ખાળે, કે સંઘને ઠેર;
ઝેર દ કે અધર્મે વર્તે, સારમેયાદન નરકે પડે.

સાતસોપર એ ગણત્રીશ છે, અતિ વિકરાળ ત્યાં શ્વાન;
મોઠા ક્રોધથી ફાટે પ્રાણીને, એવું એ પાપનું સ્થાન.

જે કો અહર્નિશ જૂઠું ખાલે, સાક્ષી પરાઈ જુઠી ભરે;
તેને અવીચિ નરકમાં નાંખે, યમદૂત ચારુ કરમાં ધરે.
તેને અધો મુખે પર્યતથી નાંખે, વળી રાઈ સમા દુકડા કરે;
છુરી પડે છેદે સહી. જે પ્રાણી અવીચિ સાંચરે.

જે કો ઊંચ થઈ મધ પીએ, સોમપાન માંસ લક્ષી રહેા;
તેને લોહના ઘરવો ઉખણ કરી, પાય રસ જેવો થયો.

તે અયપાન નરક કહીએ સહી, જેમાં ઉખણરસ લોહ તણા;
યમના દૂત રેડે મુખમાં ત્યારે, આત્મા દુભાયે ખહુ તે તણા.

જે જન ધર્મ કરે પ્રત્ય આચરે, પ્રાણી શુભ મારગ ખહુ;
પણ ધર્મ જે કયા હોય તે, કહી દેખાડે મુખે સહુ.

* ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તનારા મનુષ્યને પૂરોદ નરકમાં પડે, વિદ્યા, મૂલ, લીંટ વગેરેનું બન્યું છે તેમાં પડીને તેજ પદાર્થ ખાઈ દુઃખ ભોગવવું પડે છે.

† કુતરા તથા ગધેડાં આદિ પાળનાર આત્માણુ વગેરે લોકો મૃગયા રમતની પેઠે જાણી; શાસ્ત્રમાં વર્ણિત સમય મારનારાને યમદૂતો નિશાનરૂપ કરી આણુથી વિધે છે.

‡ દોંગી લોકો ખોટા યત્નમાં પશુને કાપે તેના યમદૂતો ઢૂકડા કરી એ નરકમાં છે.

§ આદ્યાણુ; રવાનતિની સ્ત્રી સાથે ગમન કરે છે તેને વીચ-જ પાય છે.

|| સો યોજન ઉંચા પર્યતના શિખરપરથી નાખે છે. † પડતી વખતે પ્રાણીને પથરાતી તે જગ્યા પાણી માફક દેખાય છે. જ્યાંથી પડતાં તેના તલ તલ જેટલા કટકા થાય છે, ને જે તેનથી પડતો તો ફ-

તેને કારકર્દમ નરક મધ્યે, ઉંચે મસ્તક નાંખે ધરી;
અતિ કષ્ટ પામે અભિમાની, જેણે પોતાની કીર્તિ ઉચરી.
જે કો નરખલિથી પૂજન કરે, સ્ત્રીએ મારેલા મનુષ્ય ખાય;
તેઓ* નિશ્ચે દુઃખ પામે, રક્ષાગણભોજન નરકે જાય.
જે કો છવનેનું શુળી પરાઈ કરે છેદન, દયા મનમાં નવગણે;
જન વાચના ખહુ કરે પ્રાણી, (પાણુ) મહાર યમ તેને કરે.

લોહ ચાંચ મારે સૌ મળી, વૃક્ષમાંત નરકે પડ્યા તહી;
જેવા કર્મ કીધાં પ્રાણીએ, તે ભોગવે એ પ્રાણી સહી.

સર્પ જેવો વલ્ભાવ ધરી, છળભેદ કરી હરે ધન કોટણું;
તેને દંદશૂક નરકમાં નાંખે, ભક્તિ સાપવત્ અંગ ને તણું.

ઉડી ખીણમાંડી નાંખે. દર્મ પ્રાણીને જે અતી;
તે પડે અવટનિરોધન નરકે, દુઃખ પામે શરીરે અતી.

જે ઘેર અતિથી ભિક્ષુક વેપણુવ, નિર્મુખ કાઢે દુર્વચન કાઢી;
તેનાં નેત્ર કાક લક્ષી કાઢે, પર્યાવર્તન નરકે પડે સહી.

જે કો છતું ધન ઘરમાં હોય, પાણુ ધર્મ માર્ગે ખર્ચે નહીં;
અદેખો ને કોથી નિરંતર જે, સૂચી મૂખનો અધિકારી સહી.

અધોર નરક ને વિષમ નરક. ને દુર્કુખ નરક વિકલ સહી;
ચત્ર નરક ને ગણીત નરક, બીજાણી નરક જતી કાઢી.

દીર્ઘ નરક ને સૂક્ષ્મ નરક, વળી ઉર્ધ્વ નરક અતિ દારણુ યથા;
અશોષ નરક અવિગતિ નરક, એવા બીજા અનેક સંખ્યાતથા.

વર્ણુ ચારે શુભ ધર્મ મૂકી. કર્મ જેવાં આચરે;
તેવે નરકે પડે જાંતુ, અસદ્ ગતિએ સાંચરે.

એકત્રીશ. ને અઠાવીશ, વળી ચાર્યાશી નરક યમપૂર ત્યાં;
તે નરકના અધિકારી ભુંડા નિવાસ કરે દુષ્ટ પ્રાણી ત્યાં.

સંસાર સમુદ્ર મહા વિકટ ત્યાં, જે પ્રાણી ચેત્યા સહી;
ગોવિંદ નામની નાવે બેસે, તેને એ નરક નડે નહીં.

સદગુરુ સત્સંગ થવાથી, પૈકુંડના મારગ જરે;
શ્રી વિષ્ણુનું ધ્યાન ધરતાં, અંગે યમદૂત નહીં આવે.

રીથી ઉપર ચઢવાને ઘડેલી પાડે છે. * એવા પ્રાણી નરકમાં પડે છે ત્યારે તેના ગાંસને રાક્ષસો ખાઈને નાચે કુદે છે. † છવવાને ઇચ્છતાં પ્રાણીને વિશ્વાસ ખેસાડી પડી મારે છે. એવા પુરુષને એ શિક્ષા છે. ‡ પાંચ વા સાત મોંઢાવાળા સર્પો, જેમ ઉદરને ઝડપી ગળી જાય છે તેમ એવા પાપીને ગળી જાય છે.

§ ધનનો અભિમાની, પોતાનેજ એક માનનારો, આહુ જેનારો, સર્પની શંકા રાખનાર, ધન જુટી જશે એવી મનમાં ધાસ્તી રાખનાર પાપીને યમદૂતો દોરાથી સર્વ અંગો સીવી લઈ દુઃખ દે છે. || આ એ કડીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

પરીક્ષિતને શુકલ કહે એ, પંચમસ્કંધ તણી કથા;
 સંપૂર્ણ શ્રવણે સાંભળે, તેની જાય સંસારી વ્યથા.
 સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળ ને, બ્રહ્માંડનું વર્ણન કહ્યું;
 મમ માતાજીના જરમાં, મેં વ્યાસ કરણાથી લહ્યું.
 એ પ્રમાણે શુકલ બોલે, મુણા પરીક્ષિત રાયજ;
 એક મને નરનારી સાંભળે, પાતક સમૂળાં જાયજ.
 સંવત સત્તર ચૈાસઠ ને, વળી માસ ચૈત્ર શુભ સહી;
 વદી પંચમિ શુભ વાર મંગળ, પંચમસ્કંધ પૂર્ણ થયો સહી.
 શ્રી સૂર્યપુર તાપી તટે, બેગમપુરામાં વાસ;
 બેરગમમાં કથા કીધી. સ્તવ્યા શ્રી અવિનાશ;

ઐદિવ્ય જ્ઞાતિ વિમ્બલ, તાતનું નાનાભટ નામ;
 કથા કહી શ્રી પ્રભુની, વર્ણવ્યા હરી ગુણ ગ્રામ.
 સંસારી પ્રાણીનાં શ્રવણથી, કોટી અઘ મૂંકાય છે;
 તે અંતકાળે વૈમાને બેસી, વૈકુંઠ સદને જાય છે.

વળણ.

પ્રાણી વૈકુંઠ સદને નિવાસ પામે, ગર્ભવાસ ન આવે ફરી;
 કર જોડી ભટ વલ્લભ કહે છે, આતા ભજે શ્રી હરી હરી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પંચમસ્કંધે
 પદ્મવિંશોધ્યાયઃ ૧૨૬૧



શ્રી મ હ ભા ગ વ ત.

(કવિવલ્લભકૃત-પદખંધ.)

પદસ્કંધ.

અધ્યાય ૧ લો.^૧

રાગ ગાદી.

શ્રી ગણનાયકને નમું પાય, શંકર સુત મું કરો કરુણાય;
જગ વંદન ફરસી ગૃહે પાણુ, જેને સદાય અમૃત વાણુ.
સુધયુધ નારીનો સ્તવું કંથ, કૃપા કરો મુને યશવંત;
જેના પુત્ર છે લાભ ને લક્ષ, ઉત્તમ મોદિકનું કરે લક્ષ.
મુષકારૂઢ પ્રભુ પ્રૌઢ પ્રતાપ, અવિચળ વાણી મુજને આપ;
સ્વામી રંક ભક્તને કરજે દયા, અજ્ઞાની મુઢ જાણીને મયા.
યુદ્ધ વાણી અક્ષર તવ લહું, તમ કૃપાથી હરીરસ કહું;
શ્રી સરસ્વતી કરજે સાર, મારે છે તારો આધાર.
અવિચળ પ્રબંધ વાણી આપજે, અઘ દુષ્ટ મતી કાપજે;
સ્વેત ભૂપણ સ્વેતવાહન, હંસાસની માતા ધન્ય ધન્ય.
વીણાને પુસ્તક ધારણી, સદા ભક્તને સુખ કારણી;
વેદ, શાસ્ત્રમધ્યે આદ્યની, કૃપા કરજે મુને વાગ્વાદિની.
શ્રી સરસ્વતી કરો કૃપાય, તમથકી ગ્રંથ પુરાણ થાય;
પદસ્કંધનું વર્ણન જેહ, શ્રીમદ્ભાગવત મધ્યે એહ.
સુતપુરાણીક શૌનકને કહે, હરિગુણ જેને હદયા રહે;
એક મને સુણો નરનાર, કૃપા કરશે શ્રી વિશ્વાધાર.
ઝોગાણીશ અધ્યાયની એ કથા, હરિજન સાંભળજે સર્વથા;
શ્રી શુકજીના પ્રણમી પાય, પ્રશ્ન પૂછે પરીક્ષિત રાય.
રાય ઉત્તાનપાદનો વંશ, સુણી કથા મેં સર્વ પ્રભુ અંશ;
વળી પ્રિયવ્રત વંશવિસ્તાર, તે મેં સાંભળ્યો આરોપાર.

* પ્રથમાધ્યાયમાં વિષ્ણુના હૃતોએ પાપીને છોડવ્યા પછી તેનું પાપ કહેવાને માટે યમદૂતોએ ધર્માદિનું લક્ષણ કહ્યું તે કથા પ્રસંગ છે.

ભૂગોળ ખગોળ નર્કની કથા, તે સૌ મેં જાણી સર્વથા;
કહ્યા નરકાધિકારી જન જેહ, સ્વામીજી મેં સાંભળ્યું તેહ.
નરક જમ તમે કહ્યાં સહુ, તે મધ્યે પડે છે પ્રાણી બહુ;
તેને છૂટવાની વિધિ કહો, મુજ સ્વામિ તમે સહુ લહો.
જેને કર્મ કીધાં સંજોગવી, તે શા પ્રકારે છૂટે ભોગવી;

શુકોવાચ:-

માનસિક વાચિક કાયિક પાપ થાય, પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યેથી દૂર પલાય.
ન કરે પ્રાયશ્ચિત્ત તો નરકે જાય, તે કહી ગયોછુંજ કથાય;
એમ શુકકહે સાંભળ રાય, એ પ્રશ્નતણો ઉત્તર થાય.
અજ્ઞાણતાં જે કર્મ આચરે, તેના થોડામાં છુટકો કરે;
જાણી જોઈને કરે જે પાપ, તે ભોગવશે આપો આપ.
જાણી જોઈ કરે પરમ અઘ સહી. તેના કહીએ છુટકો નહી;
રૂકું કર્મ કરે જન જેહ. પરમેશ્વરને સમર્પે તેહ
તે છુટે બંધન સંસાર, અર્પે સત્કર્મ વિશ્વાધાર;
પરમેશ્વરને નામે છૂટીયે, જો હરીનામ રૂપી ધન છૂટીયે.
વળતો પૂછે અભિમન્યુ તન, સ્વામી આજે કોઈ થયો છે જન;
જે હરી નામનું સ્મરણ કરતાં, પાપથી છૂટ્યો તે મરતાં.
તે કથા મુજને સાંભળાવો આજ, કૃપા કરી શ્રી મુની મહારાજ;
વદે વ્યાસ સૂત ગુણવાન, સાંભળ પરીક્ષિત એક આખ્યાન.
અજ્ઞમિલ* એક પ્રાહ્માણ હતો, તે સ્વધર્મ માર્ગ નિંદતો;

* વિશેષમાં શ્રી શુકે પરીક્ષિતને ચૂળ ભાગવતમાં કહ્યું છે કે-કૃત્ય અને ચાંદ્રાયણાદિક પ્રાયશ્ચિત્તથી પાપ સમૂળ નાશ પામે છે એમ જોઈ નહિ. અજ્ઞાની માણસજ પ્રાયશ્ચિત્તનો અધિકારી છે. પ્રાયશ્ચિત્તથી પાપનો નાશ થાય છે, છતાં અજ્ઞાન હોવાથી પુનઃ પાપ કરે છે. અર્થ પ્રાયશ્ચિત્ત તો જ્ઞાનજ છે. પથ્ય અન્ન ખાનાર માણસને જેમ વ્યાધિ ન થતાં શરીરે સારો રહે છે તેમ નિયમથી વર્તનારને રાગ દ્રેષાદિકની હરકત ન થતાં તત્ત્વજ્ઞાન મેળવવામાં સમર્થ થાય છે ને ત્યારે સાંતી પામે છે. જ્ઞાન માર્ગથી પણ ભક્તિ માર્ગ શ્રેષ્ઠ છે.

† કનોજમાં એનો જન્મ થયો હતો.

બ્રહ્મ કર્મ તેણે તબ્યાં સહુ, રાય સાંભળ કથા તેની કહું;
તેનાં છૂટયાં છે દારણ પાપ, 'શ્રી નારાયણ' નામ પ્રતાપ.
દાસી એક હતી તેનથ્ર મોઝાર, રૂપ તેજ તણા ભંડાર;
સોલ શણગાર શરીર ધરે, પુરૂષો કેરાં અંચળ ચિત્ત હરે.
ઈંદ્રની અપ્સરા મૂકે માન, ઘણી દાસી તેને સંનિધાન;
જે કો તેને મદિર જાય, મોહ બાણે તેનાં મન વશ થાય.
જે જન તેની દૃષ્ટીએ પડે, તેના પ્રાણ રહે દાસી પડે;
એમ હરે તેનાં તન મન ધન, મોહ પાશે સૌ થાય બંધન.
એ અન્નમિલ દિવનો અવતાર, સતી સાધવી તે ઘેર નાર;
હવા તેને સાત-ત્રણ બાળ, ભીક્ષા માંગી કરે પ્રતિપાળ.
એક સમે દિવ ભિક્ષાને* પળે, તેની દાસી સાથે દૃષ્ટી મળે;
મોહ્યા દીન વાગ્યાં મોહ બાણ, થયો અન્નમિલને વિવહલ પ્રાણ.
તે વેશ્યા સાથે આસક્ત થયો, બ્રહ્મ કર્મ ક્રિયા છાંડિયો;
તે સૌ કર્મ વેદને તજે, વેશ્યાતણું નામ પ્રાણાણ ભજે.
નિત્ય અન્યાય કરે અપાર, દુષ્ટોને મળિ રાડે ધન ભંડાર;
પરદ્રોહ કરી લાવે બહુ ધન, વેશ્યાનું સંતોષે મન.
પંથાનું ધન લૂટી લીધે, આવી વેશ્યાને કર દીધે;
દિવ ઘેર રિધસિધ હતી જોહ, વેશ્યાને સૌ આપી તેહ.
રાત દિવસ વેશ્યાને ઘેર, કળ ન પડે તેને બીજી ધેર;
નાત જાત તજ્યો પરિવાર, નિત્ય આવે વેશ્યાને દાર.
વેશ્યા સંગે રંગે રમે, ધર્મ વાત એકો નહીં ગમે;
અઠ્યાસી વર્ષનો અન્નમિલ થયો, તોયે વેશ્યા ધર જાતો ન રહ્યો.
નિજ પરિવાર શું માયા નહીં, વેશ્યાનું પોષણ કરે જઈ;
બહુ વૃદ્ધ હવો દિવ તેહ, જરા વશ થઈ વ્યાકુલ દહ.
ઉદ્ધમ કરતો જ્યારે અટક્યો, પછી વેશ્યાને મદિર ગયો;
ધન હુતું ત્યારે માનતી દહાડી, નિર્ધન દખીને મુકિયો કાઢી.
પછી આવી પડિયો તેને ઘેર, કટુંબ સર્વને લાગી મેહર;
શુશ્રૂષા સહુ તેની કરે, દયા ભાવ મનમાં હિ ધેર.
એમ કરતાં તેનો આવ્યો કાળ, મરવા નાંખ્યો છે પડસાળ;
યમદૂત ધર્મરાયના જોહ, પ્રાણ લેવાને આવ્યા તેહ.
સ્થામ વર્ણ કરમાં લોહ દંડ, બીહામણા દીસે પ્રયંડ;
ફૂર ભયકર મહા વિકરાળ, દીર્ઘ નેત્ર પાવકની જ્યાળ.

* એ અન્નમિલ એક દિવસે પિતાની આરાધી વનમાં ફળ, પૂલ વગેરે લેવા ગયો હતો, ત્યાંથી પાછા વળતાં કોઈ કામી શુદ્ર રાંડની સાથે આલ્યો આવતો હતો તે તેના જોવામાં આવ્યો. આજોટ-તી તથા મદિરાના મદને લીધે જેને વસ્ત્રનું પણ ભાન નથી એવી તે રાંડને જોઈ અન્નમિલ પૂર્વ કર્મને વિસરી તેની સાથે તેને ઘેર ગયો, તે પછી તેના ગ્રેમ પાશમાં બંધાયો ધર્મથી બ્રજ થયો.

વદન વિકાસી કરડે દંત, લાવે અધર્મના કાણમાં અંત;
દીઠા યમ જ્યારે આવ્યા પાસ, અન્નમિલ પાખ્યો મહા ત્રાસ.
અતિ ભય પામી મનમાં રૂએ, વપુ શૂંચે ને ડગમગ ભૂએ;
દશે પુત્ર હતા તેણે ઠામ, તેમાં કનિષ્ઠનું 'નારાયણ' નામ.
લાગ્યો ભય દખી યમના પ્રસાદ, ત્યારે 'નારાયણ' સુતને કર્યો સાદ;
અરે 'નારાયણ' આરો આવ, ત્રણ યમદૂતથી મુજને મુકાવ.
તવ શ્રીહરીયે જાણી વાત, તેડયા હરીજન શ્રી જુગતાત;
પ્રભુ કહે પાર્ષદાને સહી, તમે જાઓ પૃથ્વીપર ભાઈ.
લઈ જાઓ તમે દિવ્ય વૈમાન, અન્નમિલ દિવ સંનિધાન;
તેને ચમકિંકર દુઃખ દશેઘણું પાણું હવે બળ નહીં આણે તે તણું.
તેણે 'નારાયણ' નામ અક્ષર ભણ્યો, માટે અધિકારી વૈકુંઠતણો;
જઈ યમયાતનાથી મૂકાવો, વૈમાન એસાડી વૈકુંઠ લાવો.
પાર્ષદાએ કરયા પ્રણામ, આવિયા અન્નમિલને ધામ;
અતિ શોભા સહિત વૈમાન, રત્ન મણિરચના મંગળ ઠામ.
યમદૂતને તો દૂર કરી, તવ પાર્ષદ પ્રત્યે યમ બોલ્યા ફરી;
ત્યાં યમદૂત કરે છે પ્રત્ન, કોણ તમે શું ઇચ્છો છો મજ?

* છોકરાનું નામ નારાયણ હતું. એ પુત્રને ઘણા ગ્રેમથી તે બોલાવતો હતો. નારાયણ એ પ્રભુનું નામ છે, તેથી એ નામ પણ ભક્તિરૂપ થયું છે એમ તાત્પર્ય કહ્યું છે.

+ 'યમદૂત કહે છે-યમની આજ્ઞાને અટકાવનારા તમે કોણ છો? કોના દૂત છો? ક્યાંથી આવ્યા છો? આ પાપીને લઈ જવામાં શા વાસ્તે અટકાવો છો? તમે દેવ છો કે ઉપદેવ છો, કે મોટા સિદ્ધ છો? અમે તમને પિછાણતા નથી તેથી રીસ કરશે નહિ, પણ તમે સધળા પીગા વસ્ત્રવાળા કુંડળાદિભૂષણ ધારણ કરનારાઓ કોણ છો? ધર્મનું રક્ષણ કરનારા યમરાજના અમે કિંકર છીએ તેને શા માટે તમે અટકાવો છો?' એ સાંભળતાં ભગવાનના પાર્ષદાએ કહ્યું કે, -તમે જો ધર્મ રાખના પાપદો છો તો ધર્મનું જે તત્ત્વ અને લક્ષણ છે તે અમને કહો. શિક્ષા ક્રિયા નિયમથી કરવી? શિક્ષાનું સ્થાન કયું? જે કોઈ કર્મ કરનાર છે, તે સર્વ શિક્ષાને યોગ્ય છે કે તેમાં માણસોજ શિક્ષા કરવા લાયક છે? તે માણસોમાં પણ સર્વ કે યોગ્ય? એ વાક્ય સાંભળી યમદૂતએ કહ્યું કે, -જે કરવાની વેદમાં આસા છે તે ધર્મ અને જે કરવાની વેદમાં મના છે તે અધર્મ. વેદ નારાયણના નિશ્ચાસથી પોતાની મેળે ઉત્પન્ન થયો છે તેટલા માટે તે નારાયણ સ્વરૂપ છે એમ અમેએ સાંભળ્યું છે. બ્રાહ્મણાદિ ચાર વર્ણોને જુદા પાડ્યા તે નારાયણ વેદજ છે. સૂર્ય, અગ્નિ, આકાશ, વાયુ, જ્ઞા, ચંદ્ર, સપ્તમા, રાત્રિ, દિવસ, જળ, પૃથ્વી, કાળ અને ધર્મ એટલા છવ વડે થયેલા અધર્મોદિકના સાક્ષી છે. સાક્ષિએ દ્વારા જાણાયેલા અધર્મ, શિક્ષા કરવાનું સ્થાનક છે. સધળાં પ્રાણી કર્મ પ્રમાણે શિક્ષાને પાત્ર છે. કર્મ કરનારથી પુણ્ય અને પાપ ખનને થાય છે, કારણ કે તેઓને શુણોનો સંગ લાગેલો છે. કર્તારહિતથી પાપ થતું નથી પણ દેહધારી કર્મ કર્યા વગર રહી શકતોજ નથી, માટે કર્મ કરનારાથી અવશ્ય પાપ થાય છે. માટે સર્વ પ્રાણી શિક્ષાને લાયક છે. જે પ્રાણી વર્તમાન જન્મમાં મૂક,

હરિજન* કહે. સાંભળો દૂતૌ, એ તો વાત હીસે અદ્ભૂત; સઘળે તપાસ કરવા અતિ, હરીએ કરી મેલ્યા અધિપતી.

દુઃખી અને અધાર્મિક છે, તે બુદ્ધ જન્મમાં તેવોજ હતો અને ભવિષ્ય જન્મમાં તેવોજ થશે એમ અનુમાન થાય છે. વર્તમાન જન્મ ઉપરથી પણ જૂત, ભવિષ્ય જન્મની પરીક્ષા થાય છે. યમરાજ તો તેની નગરીમાં બેઠા બેઠા જીવના પૂર્વ જન્મની રિયતિને મનથી બરાબર જાણે છે, ભવિષ્યની રિયતિને યોગ્ય રીતે જાણે છે; કારણ કે તે ઈશ્વરકાંડમાં છે. અવિદ્યા રૂપ ઉપાધિવાળો જીવ તો કેવળ વર્તમાન દેહને જ જાણે છે, પણ જૂત ભવિષ્ય દેહને જાણી શકતો નથી. કર્મ કરવાની પાંચ કર્મેન્દ્રિ, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિ, જ્ઞાનેન્દ્રિયોથી જાણવાના પાંચ વિષયો અને મન એ સોલ ઉપાધિ મુકત પોતે સત્તરમે એકજ જીવ જ્ઞાનેન્દ્રિ, કર્મેન્દ્રિ અને મનના વિષયને પામે છે. ઉપર કહેલા સોલ ભાગવાળો અને ત્રણ ગુણથી બનેલો લિંગ દેહ જીવને વારંવાર જન્મ મરણ વગેરે સંસારમાં આપ્યા કરે છે, જેથી હર્ષ, શોક, બય અને પીડા થાય છે. જ હરિદ્રો નહિ જીવનારા અજ્ઞાની જીવને તો તેની મરજી ન છતાં પણ લિંગ શરીર, કર્મ કરાવે છે. કાંઈ પ્રાણી ક્ષણ માત્ર પણ કર્મ કર્યા વગર કદી રહેતો નથી, જીવને આ સઘળી ખટપટ દેહાભિમાનથી થએલી છે, તે દેહાભિમાન પરમેશ્વરના ભજનથી ટળે છે. આ અજ્ઞમિલ પૂર્વે તો શાસ્ત્રનો અભ્યાસવાળો હતો, તેમ સર્વસદ્ગુણ સંપન્ન હતો, પણ વેશ્યાના સંસર્ગથી શાસ્ત્ર માર્ગનું ઉલ્લંઘન કરી કૂર કર્મ કરતો હતો તેમ તેનું પ્રાયશ્ચિત પણ કર્યું નથી, તેથી એમને યમ પાસે લઈ જઈશું, જ્યાં શિક્ષા થવાથી એ પ્રાણી પાપ મુક્ત થશે. [ચ. ભા. સ.]

*અહિંયા ખીજ અધ્યાયની વાત શરૂ થાય છે.

† પ્રજુના પાર્વદોએ યમદૂતોનાં ઉપર પ્રભાણનાં વચન સાંભળીને આ પ્રભાણે પ્રતિઉત્તર આપ્યો છે કે-‘અહો! ન્યામની સભાને અધર્મ અભડાવી છે. એ સભામાં શિક્ષાને લાયક નહિ એવા નિષ્પાપ લોકોને વૃથા શિક્ષા કરવામાં આવે છે. ન્યાયાધિશે પ્રજનાં માતા પિતા તુલ્ય ગણાય છે, તેથી તેમણે સમ દષ્ટિ રાખવી જોઈએ. જ્યારે ન્યાયાધિશે નિરપરાધીઓને શિક્ષા કરવા લાગે ત્યારે પ્રજાએ કોને શરણે જવું? ન્યાયાધિશ જે અધર્મથી વર્તે તો ખીજાએ પણ તે પ્રભાણે વર્તે. જેના જોગમાં માયું મૂકીને લોકો સુઈ રહે છે, તેજ માણસ જે પશુ જેવો બની ધર્માધર્મ જાણતો ન હોય તો તેને વિશ્વાસઘાતનું પાપ લાગે છે. અજ્ઞમિલ કરોડો જન્મના પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરી ચુક્યો છે, કારણ કે પરવશ અવસ્થામાં તેણે મંગળરૂપ ભગવાનનું નામ લીધું છે. હે નારાયણ, આવ’ એ વાક્યમાં માત્ર ચાર અક્ષરનું ભગવાનનું નામ છે, તદ્વિ તેના પાપનું તેથી નિવારણ થયું છે. ચોર, મદ્યપાની, મિત્રદ્રોહી, જ્ઞાનહત્યાચાર, સાવધી માતો સંગ કરનાર, સ્ત્રીહત્યાચાર, રાજહત્યાચાર, પિતૃહત્યાચાર, ખોદત્યાચાર, અને ખીજા સર્વ પાપીઓને વારંવાર ભગવાનનું નામ લેવાય એજ ઉત્તમ પ્રાયશ્ચિત છે. પ્રાયશ્ચિત પાપોના મૂળને મટાડનાર નથી, કેમકે પ્રાયશ્ચિત કર્યા પછી પણ મન પાછું પાપમાં દોડે છે માટે પાપોનો નાશ કરવાની ઈચ્છા ધરાવનારા પુરુષને તો ભગવાનના ગુણોનું વર્ણનજ પ્રાયશ્ચિત છે. માટે સમજા પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરનાર અજ્ઞમિલને તમારે લઈ જવો નહિ, કારણ કે અંતકાળ વેળાએ આ માણસે પૂર્ણ અક્ષરથી ભગવાનનું નામ લીધું છે. પુત્રાદિકના નામ ઉપરથી, મરકરીથી, ગાવાનો

પોતાનું ઘર ઉગારી કરી, કાં પ્રજને પીડો છો કરી. પ્રજને કષ્ટ કરો છો તમો ઘણું, અહિં બળ ચાલે નહિ તમતાણું; એણે નારાયણનું લીધું નામ, એણે સ્વર્ગમાં કીધો કામ. તમારો અહિં લાગજ નથી, સંબંધ વિના વિચારો કથી; અન્યોન્ય એમ વાદજ કરે, સુતો અજ્ઞમિલ શ્રવણે ધરે. તવ અજ્ઞમિલ સાવધાન થાય, મનમાં ખડુ ખડુ તે પસ્તાય; મેં શુભ કર્મ કાંઈ કીધાં નહીં, મિથ્યા જન્મ જોયો અહીં રહી. હવે કંઈ કરું મારું સાધન, જે કરૂણા કરે જીવજીવન; અજ્ઞમિલે શુભ મતિ આચરી, ભજવા માંડિયા તરત શ્રી હરી.

વળણ.

શ્રી હરીને તુર્ત ભજવા માંડિયો, અજ્ઞમિલ પાપી કહેવાયરે; કરજોડી કહે વિષ વજ્રલ, થયો પળમનો પ્રથમેધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે વૃષ્ટકથા પ્રથમે-

ધ્યાયઃ ૧૧૧

અધ્યાય ૨ જો.

કણુ ૨ જી-રાગ સામેરી.

શ્રી શુકજી બાલ્યા સાંભળ રાયજી, અજ્ઞમિલની જેહ કથાયજી, ગાતાં સુણતાં દુર્મતિ જયજી, રહીના સહુ બંધ મૂકાયજી.

ચાલ.

મૂકાયે બંધ સર્વથા પ્રાણી, શ્રવણે સુણતાં એહ; એક મને જન સાંભળે, તો પવિત્ર થાયે રહ.

આલાપ પૂરવા માટે અથવા ગાળ દઈને પણ ભગવાનનું નામ લેવાય તો તેનાં સઘળા પાપોનો નાશ થાય છે. પડતાં, ઠેસ વાગતાં, સર્પ કરડતાં, તાવ વગેરે પીડા થતાં અથવા લોકડી વગેરે વાગતાં જે માણસ પરવશપણથી ભગવાનનું નામ લે છે તે યમપુરીમાં કષ્ટ ભોગવવા યોગ્ય નથી. મોટા મોટા ઋષિઓએ નાના પાપ માટે નાનાં અને મોટાં પાપ માટે મોટાં પ્રાયશ્ચિતો કહેલાં છે; પણ ભગવાનના નામને એ વ્યવસ્થા લાગુ પડતી નથી. જેમ બિંદુ માત્ર મદિરા પીવાથી અધોર પાપ થાય છે, તેમ ભગવદ્ રમરણથી સઘળાં પાપ નાશ પામે છે. જેમ અત્યુત્તમ ઔષધ શ્રદ્ધા વગર ખવાઈ ગયું હોય તો પણ તે પોતાનો ગુણ કયાં વગર રહેતું નથી તેમ ભગવાનના નામ રૂપી મંત્ર કોઈના કલા વગર વા શ્રદ્ધા વગર બોલાય તો પણ તે પોતાનું કાર્ય કરે છે. [ચ. ભા. સ.]

* આ ખીજ અધ્યાયમાં વિષ્ણુના પાર્વદોએ યમના દુતને ભગવાનના નામનો અદ્ભૂત મહિમા સંભળવો (એ વાત વલ્લભે પ્રથમાધ્યાયમાં લીધી છે. પણ મૂળમાં ખીજામાં છે.) પછી કેટલાક દિવસે અજ્ઞમિલને વિષ્ણુ લોકમાં લઈ ગયા એ કથા પ્રસંગ છે.

સુતપુરાણીક શૌનક ઋષી પ્રત્યે કહે છે કથાય;
પછી અન્નમિલ તેણે સમે, હરિગણને લાગ્યો પાય.
યમના દૂત આવ્યા હતા ત્યાં, પ્રાણ લેવા જેહા
હરીજને તેમને પ્રીછવ્યા તેથી, પાછા વળીયા તેહ.
તે દૂત યમ પ્રત્યે વદે, સાંભળોને મહારાજા
મલુ પાર્ષદ આવ્યા તેણે, કાઢ્યા અમને આજ.
લઈ જાય છે વૈકુંઠ મધ્યે, પાપી અન્નમિલ જેહ;
પાર્ષદ અમને નહિ માન આપે, કાઠી મુકે છે તેહ.
અન્નમિલને^૦ પાર્ષદ કહે, વૈમાને બેસો આજ;
વૈકુંઠમાં શ્રી નાયજી, તમને તેડે છે મહારાજ.
અન્નમિલ વાણી વદે, સાંભળો હરિજન વાત;
એકવાર હું સાવધાન થઈને, આરાધું જીગતાત.
સ્વામી તમારા દર્શનથા, પવિત્ર થયું મુજ અંગ;
તમ કૃપાથી સાવધ થઈને, આરાધું શ્રીરંગ.
પછી મુજ પર કૃપા કરશે, શ્રી હરી ધરશે બહિ;
અર્ણુ હરીના પામવા, મુને ઇચ્છા ઘણી મનમહિ.
તમો હમણાં પાછા પધારો, જાઓ સ્વર્ગ સદન મોઝાર;
આજા માગી સાંચ્યા પાર્ષદ, આવ્યા મલુ કરે દાર.
વૃત્તાંત સૌ માંડી કહ્યું ત્યારે, રીઝ્યા શ્રીમહારાજ;
અન્નમિલને શાંતિ આવી, વિમાસે મન સાથ.
વાર્તા કહીને વળ્યા વેગે, હરીજન તેણી વાર;
અન્નમિલને સાતા હવી, સાવધાન હવો તે વાર.
પાર્ષદને જોઈ પ્રણામ કીધા, ઇચ્છા કીધી મન મહિ;
તુરત અંતરધ્યાન હવા ફરિ ગણ, વૈકુંઠ ગયા મલુ જ્યાહિ.
મન વિમાસે તે પાતકી, ધિક્ક ધિક્ક મુને આ વાર;
મલુને મેં લજ્યા નહિ, કેમ થાય મુજ આદાર.
(પછે) યમદૂત પાસથી સાંભળ્યો હતો, વેદ પ્રતિપાદિત ધર્મ;
નિગુણ ધર્મને આધિન હવો તે, જાણ્યા શ્રી પરબ્રહ્મ.
તે બાહ્યો નિજ આત્મા પ્રત્યે, આ પાપી કુષ્ટ પ્રાણિયા;
શ્રી પરબ્રહ્મ પરમાત્માને, તે શા માટે નવ જાણિયા.
ધિક્કાર છે મુજ કાયને, ધિક્કાર છે બ્રાહ્મણ નાત;
પતિવ્રતા નારીને ત્યજી મેં, નિચ નારીને અર્પિજાત.
મધુપાન કરતી નિચ કુષ્ટાને, પ્રેમે જોઈ તેહને;
સંતપ્તરૂપે નિદેહો હું, ધિક્ક કાજળરૂપ આ દેહને.
કુલાંગાર અધમ પાતકી, વળી અતિ અનાચારી હુંય;
નારકી ને વળી પાતકી ને, હરી મળશે શુચ ?

મેં જોયું સ્વપ્ન કે સાચું શું, નથી સમજતી કંઈ વાત;
અદ્ભુત ચમત્કાર એ શું હવો, નથી જાણતો દિન કે રાત.
ડ્યાં ગયા યમના દૂત પેલા, જે ખેંચતા ફાંસી ઘાલી;
છોડાવ્યોને સુંદર સ્વરૂપે, તે સિદ્ધ ગયા ડ્યાં ચાલી.
મંદ ભાગ્યવાળો હું આ જન્મમાં, પણ પૂર્વનાં પ્રણય કંઈ ફળિયાં;
એ પ્રણયે મલુ મુજને, આ જન્મે નિશ્ચે આવી મળિયા.
હું જીગારી મદિરા પિનારો, કીધો ખહુ વ્યભિચાર;
તે નારાયણને ક્યાં આજણું, નથી સમજિયો હું આચાર.
નહિ જોણાઉં હવે આ નિચ સંગમાં, નથી ગમતો સંસાર.
મલુ નામ સ્મરી જીતીશ બાજી, ઉતરીશ ભવપાર.
એમ કાણવારમાં ત્યજી માયા, કાયાના નધર્યો મોહ;
શુક કહે પરીક્ષિત રાયને, સત્સંગનું ફળ એ હોય.
પરિતાપ કરતાં વૈરાગ્ય ઊપન્યો, દમવાને લાગ્યો કાય;
ધરખાર કુટુંબ સ્ત્રી તણને, મહા વિષમ વનમાં જાય.
તીર્થાટન કીધું ઘણું એક, આવિયું વન ગંભીર;
રમ્ય સ્થાનક શોભતું, સાક્ષાત ગંગા તીર.
અઠાર ભાર વનસ્પતિ, ખગ હંસ સારસ સારા
પુષ્પ પ્રેમલ રમ્ય માણત, ભ્રમર કરે ગુંજાર.
અનેક ઋષિઓ બેઠા, કરવા દેહતાણાં સાધન;
અન્નમિલ ગંગા તટે આવી, માંડયું તપ આસન.
ઋષી વૃંદ બેઠા જ્યાં, ગંગાજનાં વહે છે નિર્મળ ગ્રણી;
અન્નમિલે તપ ધ્યાન માંડયું, ચતુર્ભુજનું કરિ સ્માર્ણ.
સાધુ સમાગમ સંત સેવા, ઉત્તમ જે કહેવાય;
ભક્તિ ધરિ ઇન્દ્રિય સ્વાદ મૂકી, ભજે શ્રીવૈકુંઠરાય.
દાદશાક્ષર મંત્ર ઋષીએ ત્યાં, આપીઓ નિરધાર;
અહર્નિશ દિવ આરાધે, સાક્ષાત દેવ મોરાર.
વૃષા શીત ને શ્રીભમ કાળે, તીવ્ર માંડિયું તપા
માળા ન મુકે રતી ન મુકે, જપે હરિનામ જપ.
મનકામના ધરી મલુ મળવાની, આરાધે અન્નમિલ
દેહ ભાવ રાખ્યો હૃદયમાં, ખહુ પાળે ઉત્તમ શીલ.
આત્મા પરમાત્માની મહિ, લય પમાડ્યો પ્રાણ;
ગંગાતટે શરીર છાંડયું, થયું તે હરિને જાણ.[†]

* આ લીટીનો સંબંધ મૂળભાગવતમાં નથી.

† જ્યારે ભગવાનના સ્વરૂપમાં તેની બુદ્ધિની નિશ્ચિનતા થઈ ત્યારે ભગવાનના પાર્ષદો તેની પાસે આવ્યા. તે પાર્ષદોને પ્રણામ કર્યા પછી તેણે દેહ ગંગામાં છુટ્યો; ને તેને તુરત ભગવાનના પાર્ષદ જોયું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયું, એ એક 'નારાયણ' નામનું મહામય છે.

^૦ અહિંથી ૧૩ લીટીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

† પાછા ફરી અન્નમિલ પાસે પ્રભુપાર્ષદ આવ્યા.

મોકલ્યા હરિજન હરીએ, વૈમાન લઈ તે વાર;
પુષ્પ વૃષ્ટિ ગગન કરતા, હવા તે નીરધાર.
અન્નમિલન બેસાડિયો, મણિ રતનડીત વૈમાન;
હરીજન સરખો કરી લાવ્યા, જ્યાં બેઠા શ્રી ભગવાન.
વૈકુંઠનાથે કૃપા કીધી, આપ્યું વૈકુંઠ ધામ;
હરિ નામ કરા પ્રતાપથી, તે પામ્યો ઉત્તમ ધામ.
અન્નમિલે કૃત્ત પુત્ર ભાવે, હરી નામનો કર્યો ઉચ્ચાર;
તે ઉદ્ધાર થયો તો દિવનો, કૃપા કરી મોરાર.
નારાયણ પુત્રનું નામ લેતાં, તુક્યા શ્રી અવિનાશ;
યમ દૂતથી મૂકાવીને તેને, હરિએ આપ્યો વૈકુંઠ વાસ.
તો શ્રદ્ધાપૂર્વક ભાવથી જો, સદા ભજે હરીનામ;
એને કેમ વિસારશે, સાક્ષાત પૂરણ કામ.
હરી નામના આધારનો છે, મોટો મહિમા જાણુ;
પ્રાણી ભવસાગર તરે, કૃપા કરે સારંગપાણ.
શ્રી રામકૃષ્ણ ગોવિંદ નામે, છૂટીએ આ સંસાર;
નિર્લેપ રાખે ભક્તને, ભગવંત વિશ્વાધાર.
માટે રાય પરીક્ષિત સર્વથા, હૃદયે ભજિયે રામ;
સંસાર છે સૌ સ્વાર્થનો, (પણ) અતે હરિ આવે કામ.
દિવ અન્નમિલની કથા જો, સાંભળે નર ને નાર;
કૃપા કરે તેને શ્રીવિષ્ણુ, પ્રભુજીવન જગદાધાર.
એ કથા શ્રવણે પાન કરતાં, સાધન દહતું થાય;
દહ ભાવે ભગવાન ભજે, જેણે કોટી અઘ મૂકાય.

વળણુ.

કોટિ અઘ મૂકાય પ્રાણી, શ્રીગોવિંદ નામ લેતાં સહી;
દ્વિતીય અધ્યાય થયો પૂરણ, પૃષ્ઠસ્કંધ કથા કહી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પૃષ્ઠસ્કંધે
દ્વિતીયાધ્યાયઃ ૧૨૥

અધ્યાય ૩ જો.*

કડવું ૩ જી-રાગ સામેરી.

શ્રી શુકદેવ વાણી ઉચરે, સાંભળો પરીક્ષિત ભૂપરે;
ગોવિંદ નામનો મહિમા મોટો, પરિપૂર્ણ શ્રક્ષસ્વરૂપરે.

● આ ત્રિમ અધ્યાયમાં યમરાજએ વૈષ્ણવોના ઉત્કર્ષનું
વર્ણન કરી પોતાના દુતોને શાંત કરી વૈષ્ણવોના દાસ બનાવ્યા
તે કથા પ્રસંગ છે.

અન્નમિલે પુત્ર ભાવે, બોલાવ્યા શ્રીગોપાળરે;
વૈકુંઠ વાસ તેનો હવો, ઉદ્ધાર્યો હરીએ તત્કાળરે.
સદા નિત્યે રાત્રિ દિવસ જો, ભજે સારંગપાણરે;
હરિભજન ભાવે જો કરે, રસના મધુરી વાણરે.
વૈકુંઠ નામે તેમાં આશ્ચર્ય કશું નથી, વિસારે ન દયાળરે;
ભજન ભાવે દહ ધીરજ રહે, હરી લે સદ્ય સંભાળરે.
અનેક ભક્ત ઉદ્ધારીયા, કરુણા કરી મહારાજરે;
નન્ય દાસનાં હરી લાડ પાળે, અવસરે આવે કાળરે.
માટે સર્વથા ગોવિંદ ભજીએ, દીન પ્રત્યે એકવારરે;
આ સ્થિર કાયા છે નહિ, અનિત્ય ગતિ સંસારરે
હવે સાંભળ રાય કથા કહું, યમદૂત આવ્યા જેહરે;
અન્નમિલને ભુવનથી, યમસદન પહોંચ્યા તેહરે.
યમદૂત પાછા વળી આવ્યા, ધર્મ રાયને ભુવનરે;
પ્રાણામ કરી યમરાયને, પછી બોલિયા મુખ વચનરે.
સ્વામીજી અમો ગયાતા, અન્નમિલ કરે દારરે;
તમ આજ્ઞા કોપી હરીજને, તેને મૂકાવ્યો તે વારરે.
અમને તુરત કદાવીયા ત્યાં, હરિજન હૂતા ચારરે;
તે આગળ બળ અમારું, આહ્યું નહીં લગારરે.
હરીજને તેને મૂકાવ્યો, અમ સર્વને અળગા કરીરે;
ઘણું પ્રયત્ન કર્યું પણ તેને, અમે સ્પર્શી શક્યા નવ ફરીરે.
અધિકારી છે સ્વર્ગતણા, તેણે કહી એવી પેરરે;
માનભંગ હવા અમો પછી, આવ્યા પાછા ઘેરરે.
એવી વાણી સાંભળી, વદે ધર્મરાય* સોહાગરે;
હરી જન જ્યાં આવ્યા હશે ત્યાં, આપણા નહીં લાગરે.

* મૂળ સંસ્કૃત ભાગવતમાં યમ રાજ આ પ્રમાણે પોતાના
દૂત પ્રત્યે કહે છે, -હે દૂતો, સ્થાવર જંગમના અધિપતી મા-
રાથી જૂઠાણ છે. હું તો જંગમોનો, તેમાં પણ પ્રાણીઓનો અને
વિશેષે કરી પાપીઓનોજ સ્વામી છું, ને પરમ પ્રભુ પરમાત્માને
નામે રહી વર્તું છું. હું, ઇંદ્ર, નિર્ઋતિ, વરુણ, ચંદ્રમા, અગ્નિ,
શિવ, પવન, સૂર્ય, બ્રહ્મા, અદિતિના પુત્ર, વિશ્વદેવા, વસુ, સાધ્ય,
મરુદ્ગણ, સિદ્ધ લોકો અને બીજા બૃહ વગેરે પ્રજાપતિયો અને
દેવતાના સ્વામિયો કે, જેઓને રજોગુણ તથા તમોગુણનો સ્પર્શ નથી,
અર્થાત્ જેઓમાં સત્વગુણ પ્રધાન છે એવા સર્વ મહાત્માઓ પણ
ઇશ્વરેન્દ્રને જાણી શકતા નથી, તો બીજાનું કોણ જાણું ?
એ ભગવાનના પાર્ષદો ભગવદ્ભક્તિ કરનારાઓનું મારાથી,
શત્રુઓથી અને અમિ આદિ ઉપદ્રવોથી રક્ષણ કરે છે. બ્રહ્મા,
નારદ, સદાશિવ, સત્વકુમાર, કપિલ મુનિ, મનુ, પ્રહ્લાદ, જ-
નકરાજ, ભીષ્મ પિતામહ, બલિરાજ, શુક્રદેવજી અને હું એ
બાર જણજન ભગવાનના પરમધર્મને જાણીએ છીએ. જે ધર્મ
જાણવાથી મુક્તિ થાય છે. ઉપર કહેલાં બાર જણ શિવાય બીજા
કશિયો ભગવાનના નામનો અત્યંત ગુપ્ત પ્રભાવ ન જાણવાથી

ન્યાં નારાયણની ભક્તિ હશે, ત્યાં આપણું ચાહે નહીંર;
તેને દારે મા જશો, રાય ધર્મે એમ વાણી કહીરે.
અભમિલ પુત્ર તે પરમેશ્વર, સાક્ષાત શ્રી અવિનાશરે;
મારો ભય એને નહીં, જેને સદા હરી પાસરે.
હું એ નિત્યે કરું છું અહિં, ભજન શ્રી અવિનાશરે;
અહોરાત્ર હરીને ચિંતવું, મુને હરી મળ્યાની આશરે.
અમો મુકેલા તેના છીએ, તેના ચરણના દાસરે;
એ નિરાકાર સાકાર સ્વામિ, અખંડ શ્રી અવિનાશરે.
એ પરમેશ્વરથી સર્વે સૃષ્ટિ, ઉત્પત્ત થઈ કહેવાયરે;
સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળ ને, પ્રભાંડની રચનાયરે.
રૂદ્ર પ્રભા રવિ શશિ તારા, ઈંદ્ર હું ને કુબેરરે;
વરુણ વન્હી તેજ વાયુ, દીગપાળ પર્વત મેરરે.
દેવ દાનવ માનવી, અપ્સરા ગુણે ગાંધર્વરે;
મુનિ માત્ર મોટા સિદ્ધ તાપસ, એ પ્રભુને વશ સર્વરે.
યક્ષ કીન્નર વિદ્યાધર ને, ભૂત પ્રેત વૈતાળરે;
નગનાગ આર્જુવ દ્વીપ રચના, રોગ વ્યાધી વહાલરે.
શ્રી જગદીશની આજ્ઞાથી, સૈને જુજવા આધિકારરે;
હરી આજ્ઞાથી કાર્ય સઘળાં, અમો કરું નિરંધારરે.
નારાયણની કથા કીર્તન, ગોળિ હોયે જ્યહિરે;
ગોવિંદનાં ગુણ ગાન ગાયે, રખે જન્મો તમો તાહિરે.
પ્રભુથકી જે પરંગમૂખ હોયે, દુષ્ટમતિ પાપીઠરે;
જેને દયા લવલેશ નહીં, વળી દુરાત્મા મહા દુષ્ટરે.
તેને તમો અહિં લાવજે, તતપ્રેવ કાઠી પ્રાણુરે;
બહુ માર દેજે મર્મના, તમો છોડો તો મારી આણુરે.
શુકદેવ પરીક્ષિતને કહે, આખ્યાન અભમિલનું જેહરે;
મલયાચળમાં અગસ્ત્ય ઋષિએ, કહ્યું હતું મુને તેહરે.
એક મને જે સાંભળે તેનું, પાપ પ્રલય થાયરે;
મળે કળ વૈકુંઠતાલું, કરે કૃપા વૈકુંઠરાયરે.

વળણ.

વૈકુંઠરાય કૃપા કરે તેને, ભવબંધન જાયે બળી;
હરી કેરું એક નામ સ્મરતાં, સર્વ પાપ જાયે ઠળી;
ઇતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે પદ્મસ્કંધે તૃતીયા-
ધ્યાયઃ ૥૩૥

અધ્યાય ૪ થો.*

કંબુ ૪ થું-રાગ આશાવરી.

સુતપુરાણીક હરીકથા, ઋષિ શૈનકને સંભળાવે;
નૈમિષારણ્ય વિષે ઋષિ બેઠા, સૌ કોને મન લાવે.
રાય પરીક્ષિત શુકજી પ્રત્યે, વચન કહે શીર નામી;
પ્રાચીનબર્હી† રાયતણી, તમે કથા કહી જે સ્વામી.
પ્રાચીનબર્હી રાય નારદને, ઊપદેશો નિરંધાર;
વૈકુંઠ ગતિને પાચો ભૂપતિ, તૃડ્યા વિશ્વાધાર.
તેહ પછી જે સૃષ્ટિ વાધી, તેહ કથા વિસ્તારો;
એ અમૃત પાન કથાથી સ્વામી, કરો જન્મ કૃતારથ મારો.
શુકજી વાણી એણીપેરે બોલ્યા, સાંભળ પરીક્ષિત રાય;
પ્રચેતાના દશ પુત્ર હવા, તેનો કહું મહિમાય.
તપ કરવાને સમુદ્ર તીરે, ગયા હતા તે બાળ;
તે ફરીને પાછા આવ્યા, અવનિપર તેણે કાળ.
ચોદિશાએ જોવા લાગ્યા, પ્રચેતાના કુમાર;
પૃથ્વીપર બહુ વૃક્ષ વધી પડ્યાં, છે તેનો નહિં પાર.
જ્યાં જુવે ત્યાં વૃક્ષજ દીસે, સ્નગ્ધ પત્ર ગંભીર;
વનસ્પતિ સઘળે દેખીને, આશ્ચર્ય પાચ્યા વીર.
માર્ગ સઘળો રોધન કીધો, વૃક્ષ અપરિમિત હોય;
વાટ ઘાટ સૌ વિષમ થયાં, પંથે ચાલી ન શકે કોય.
તે દેખી પ્રચેતાના પુત્રને, ક્રોધ ચડ્યો છે અપાર;
વાયુને અગ્નિ ઉપજળ્યાં મુખથી, નેત્ર થયાં રડત તેવાર.
તપ બળથી બહુ અગ્નિ પ્રગટ્યો, પાવક નાંખે જ્વાળ;
દશે દીશા તેણે બળવા લાગી, વૃક્ષતણો હોય કાળ.
પાવક સઘળે દુમને બાળે, વર્ત્યો હાહાકાર;
પવન અગ્નિને સબળ ઝાટકે, જાય આરોપાર.
પ્રલય કાળ સમ જેમ પાવક, ત્રિભૂવનને પ્રજળે;
તેમ પ્રચેતાના પુત્ર કોપથી, વૃક્ષ સર્વને બાળે.
વૃક્ષ બળી ઘણાં પ્રલય થયાં છે, થયો ઘણાં વૃક્ષનો પાત;
વનસ્પતિ સ્વામિ ચંદ્રમા, તેણે સાંભળા એ વાત.

* આ ચોથા અધ્યાયમાં પ્રજ્ઞની સૃષ્ટિવાસ્તે દક્ષે તપથી અને હંસયુક્ત સ્તોત્રથી ભગવાનનું આરાધન કહ્યું, તે કથા પ્રસંગ છે.

† ચતુર્થસ્કંધની છેવટે જે ૩૧ મા અધ્યાયમાં અપુલ્ક કથા રહેલી છે તે ત્યાંથી પૂર્ણ કરવામાં આવી છે, ને પ્રચેતાનું વર્ણન પુનરાવર્તન રૂપ અત્રે કરેલું છે.

બીજાં મહાનુ પ્રાયશ્ચિતો બતાવે છે, અથવા સર્વે લોકો સ્તુતિ વાચ્યોવાળા વેદમાંજ આપણી બનીતે જડ થયેલા, યજ્ઞ જેવાં મોટાં કામો કરે છે, તેથી તેને ભગવત્ નામરૂપિ નાના પ્રાયશ્ચિતમાં શ્રદ્ધા બેસતી નથી, તેથી તેઓ મોટાં મોટાં પ્રાયશ્ચિતો કરે છે. વળી ભગવાનનું નામ જાણવાથી મુક્તિ મળે એ સાર નહિ, એમ ધારી તેઓએ મોટાં મોટાં પ્રાયશ્ચિતો બતાવ્યાં હશે. પણ અર્જુનો ભગવાનનું નામજ છે. [ચ. ભ.

નાઠાં વૃક્ષ તે ઈંદુને કહે, રાખ પ્રભૂજી શર્ણુ;
પ્રચેતાના પૂત્ર કોખ્યા, અમને પમાડે મર્ણુ.
અઠારભાર વનસ્પતિ આદિ, સરવ કીધું દહન;
માટે કૃપા કરી બીજ ઉગારો, એમ વિનયનાં કહ્યાં વચન.
એવી વાણી સુણી ચંદ્રમા, વૈમાન થયા અશ્વાર;
શીઘ્રે પ્રચેતાના પુત્રની આગળ, આવ્યા અતિ કુમાર.
પ્રચેતાના પુત્રની શરિયે, સ્તુતિ* અપરિમિત કીધી;
વિનય વાક્ય બહુ ચંદ્રે ભાખ્યાં, કાર્ય પામવા સિદ્ધિ.
સ્તુતિ સ્તવન અતિ વિનય કરીને, બળતાં વન રખાવ્યાં;
તરૂં પર ચર્ણું નમ્યા તાપસને, બળતાં સર્વ મુકાવ્યાં.
વનસ્પતિ બળતી રખાવીને, ચંદ્ર સ્થાનક જળ્ય;
હવે સાંભળ પરીક્ષિત કહું, દક્ષ કરી કથાય.
પ્રત્યોચનાની* પુત્રી હતી, શરીરે ગોરે પાન;
પ્રચેતા દશ પુત્રોની વચ્ચે, પરણાવી તે ગુણવાન.
પ્રચેતાના દશ પુત્રથી તેને, હવે એક કુમાર;
દક્ષ એણે નામ તેણું, ધર્મ છે નિરધાર.
તે દક્ષ પ્રજા પતિને સાઠ પૂત્રી, હવી પરમ નિધાન;
ત્રેલોક્ય મોહન રૂપ સુંદર, ચાતુરી ગુણવાન.
જેહુ થકી ત્રેલોક્યમાં સૃષ્ટિ, વૃદ્ધિ પામી અનંત;
તોએ મન માન્યું નહીં, સંપૂર્ણ દક્ષનું ચંત.
વિશેષ સૃષ્ટિ વાધતી તેણે, ન દીડી નિરધાર;
પછી સૃષ્ટિ વધારવા અર્થે, કરે મન બહુ વિચાર.
રેવાત્ર વિધ્યાચળ પાસે, જઈ ક્યેં તપ અભ્યાસ;
અર્ધ તીર્થ અધોમુખે જઈ, આરાધ્યા અવિનાશ.

* ચંદ્રમા પ્રચેતાઓની સ્તુતિકરે છે, 'હે પ્રચેતાઓ, રાંક ઓડોપર અતિ ક્રોધ કરવો તમને યોગ્ય નથી. સ્થાવર જીવ, જંગમ જીવોનું અન્ન છે, હાથવાળાઓનું હાથ વગરના જીવ અન્ન છે, અને એ પગવાળા જીવોનું ચાર પગવાળા જીવો અન્ન છે. તમારા પિતા અને બ્રહ્માએ તમને સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની આજ્ઞા કરી છે માટે તમે વૃક્ષોના નાશ કરો નહિ. બાળકનાં રક્ષક માતા પિતા છે, નેત્રની રક્ષક પાંપણ છે, આંતો રક્ષક સ્વામિ છે, બિહુકોનો રક્ષક ગૃહસ્થાશ્રમી છે, અમાનીનો રક્ષક માની છે તે પ્રજાનો રક્ષક પ્રજાપતિ છે; માટે હે પ્રચેતાઓ તમોને પ્રાપ્ત થયેલા ક્રોધને આત્મ વિચારથી શાંત કરશો તોજ સંસાર બંધનથી મુક્ત થવાય છે. બાકી રહેલા વૃક્ષોનું અને તમારું કલ્યાણ ચાઓ; અને આ વૃક્ષ પાણેલી કન્યાને પરણો. એ પ્રમાણે ચંદ્રમાએ તેઓને શાંત કર્યા.

[મૂળ ભાગવતમાંથી સંક્ષિપ્ત.

† કંડુ અપિતું તપ બંધ કરવા પ્રત્યોચના અપ્સરાને ઈંદ્રે મોકલી તે અપ્સરાને ગર્ભ રહ્યો, તો ગર્ભને જાડ નીચે મૂકી બાગી ગઇ હતી તે પુત્રી.

વેદ માર્ગે સ્તવ્યા વિશ્વંભર, સધ હવા તુષ્ઠમાન;
ગરૂડે ચડી ગોવિંદ આવ્યા, દક્ષને સંનિધાન.
પરમાત્મા તુષ્ઠમાન હવા, હરી ચતુર્ભુજ અવતાર;
વર માગ દક્ષ તું શીઘ્રતાથી, એમ વદે ભુગદાધાર.
પ્રજાપતિએ* વિષ્ણુકેરી, સ્તુતિ કરી છે અનેક;
હરીત વદને હરીચે વર, આપીયો* સુવિવેક.
પ્રભુ કહે અવતાર મેં, ભક્તને કાળે લીધા;
પ્રજાપતિનીં પુત્રી સાથે, પાણીગૂહણુ જે કીધા.
તેહથકી તારે પ્રજા થાશે, ઘણી સંતતિ પરિવાર;
એણું કહી અદ્રષ્ટ હવા, હરી પૂર્ણપ્રભ મારાર.
વરદાન હવું એમ દક્ષને, કરૂણા કરી શ્રી દયાળ;
સેવક કેરૂં પ્રતિપાંડન, કરે છે એમ દયાળ.
જેણું માગ્યું તેણું આપી, હરી હવા અતંધ્યાન;
દક્ષ પ્રજાપતિ ઘર આવ્યો, વર લાવ્યો શુભ સંતાન.
જે જેવી ઇચ્છા કરે તેને, તેવી પહોંચે આશ;
ભક્તનો સ્વામિ સદા કૃપાનિધિ, સદા વસે સેવક પાસ.

* પ્રજાપતિએ આ પ્રમાણે સ્તુતી કરી છે:- જીવ તથા માયાના નિયંત્રતા, સ્વયં પ્રકાશ, દેહાદિકને સત્ય માનનાર, જેના સ્વરૂપને જીવો જાણી શકતા નથી એવા આપને પ્રણામ કરું છું. રૂપાદિ વિષયો અણુ વગેરે ઇન્દ્રિયોની સહાયતાને અને પ્રકાશપણાને જાણતાં નથી તેમજ આ જીવ શરીરમાં સાથે રહ્યા છતાં સમ્યે રહેલા પ્રપંચના દષ્ટા અને મિત્ર રૂપ અંતર્ધામિની મૈત્રીને જાણતો નથી, તે પરમેશ્વરને નમસ્કાર કરું છું. દેહાદિ વિષયો પોતાને, પોતાને જાણવાનારી ઇન્દ્રિયોને અને જોડોના નિયંત્રતા દેવતાઓને જાણતા નથી પણ એ ત્રણેને જીવ તો જાણે છે; છતાં પોતાનું રૂપ સર્વજ્ઞ અનંત છે, તેને જાણી શકતો નથી, તે સ્વરૂપની હું સ્તુતિ કરું છું. જેની માયા શક્તિનું સન્ન વા અસન્ન અર્થાત્ માયાને સાચી કહેવાઈ શકાય નહિ કે ખોટી કહેવાય નહિ-કારણ કે સાચી હોય તો જ્ઞાન વખતે નષ્ટ ન થવી જોઈએ, ને ખોટી હોય તો દેખાવીજ ન જોઈએ, એટલા માટે કોઈથી તે ચોક્કસ થઈ શકતું નથી (એમ વેદાંતનો સિદ્ધાંત છે) એવા તે પ્રભુ મૂળપર પ્રસન્ન થયે. એ રીતે ઘણા પ્રકારે સ્તુતિ કરી છે.

[મૂળ ભાગ સં.

† ભગવાન દક્ષની સ્તુતિ સાંભળી કહે છે-હે દક્ષ, ધ્યાન મારું હૃદય છે, મંત્રનો જપ મારા દેહરૂપ છે, ક્રિયા મારી આકૃતિ છે, યજ્ઞો મારા અંગરૂપ છે, ધર્મ મારા મનરૂપ છે, અને દેવતાઓ મારા પ્રાણરૂપ છે. સૃષ્ટિ પૂર્વે હુંજ હતો અંદર તથા બહાર બીજું કંઈ પણ નહોતું. પૂર્વે મારી શક્તિથી વધેલા તે બ્રહ્માએ તપનાં પ્રભાવથી નવ પ્રજાપતિને ઉત્પન્ન કર્યા. તે નવ પ્રજાપતિ માહેલા પંચજન પ્રજાપતિની પુત્રીની સાથે તું વિવાહ કર, તને તેથી સંતાન થશે.

[મૂળ ભા.

‡ પંચજન પ્રજાપતિ.

§ આસિકની નામની પુત્રી.

વળણ.

સદા સેવક પાસે વસે પ્રભુજી, સત્ય સાંભળ પરીક્ષિતરાયરે;
આ પદ્મસ્કંધ હરી કથાનો, હવે ચતુર્થોધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પદ્મસ્કંધે

ચતુર્થોધ્યાયઃ ॥૪૧॥

અધ્યાય પ મો.

કહું પ મું-રાગ વેરાડી.

શુકજી વદે શુભ વાણી, સાંભળ પરીક્ષિતરાય;
દક્ષ પ્રજાપતિને દશ સહસ્ર, પુત્ર થયા હરીએ કરી કૃપાય;
પંચન પ્રજાપતિની પુત્રિ, નામે અસિકની કહેવાય;
હર્યશ્વ નામે પુત્રો થયા, ગુણુ તેના ન વર્ણાય.
તે નારાયણ સર્ગ ત્રટ વિષે, તપ કાળ ગયા વન.
ચિત્ત ચતુર્ભુજ આણે ધર્યાં, દૃઢ ધ્યાન એક આસન;
એવે નારદ ઋષિ અંતરિક્ષથી, આવીયા એકવાર;
જ્યાં દક્ષ પ્રજાપતિ કેરા, પુત્રો તપ કરે છે અપાર.
નારદ ઋષિને આવ્યા દેખી, સર્વને હર્ષ ન માય;
વિણાપાણીની કરી પૂજા, પ્રણામી લાગ્યા પાય.
નારદ ઋષિએ દક્ષના પુત્રને, કહ્યું સિદ્ધાંતનું જ્ઞાન;
દેહ સંજ્ઞા સર્વ માર્ગ દેવના, સાંભળાવ્યું ભગવાન.
પછી પોતાની બુદ્ધિથી, હર્યશ્વો કરે વિચાર;
નારદ જે વાક્ય કહ્યાં, તે વિચારિયાં હૃદય મોઝાર.

નારદ વચન:-

લિંગ શરીર પૃથ્વી જાણવી, બીજો પુરુષ તે ઈશ્વર હોય;
મન બુદ્ધિ ઈશ્વરની કૃતિ, જીવ નામે લિંગ શરીર હોય.
તત્ત્વ તે પંચમું સહી, શુભ વચ પંચ ને પંચ;
વંદુ ચક્ર ને કાળ છટું, સાતમો જીવાત્મા છે સંચ.
શાસ્ત્ર તે પીતા સહી, તેની પાળીએ આજ્ઞાય;
સ્વચ્છ કુટુંબ પરિવાર માયા, સર્વ તે મિથ્યાય;
ગહન ગતિ સંસારની, માહે સ્થીર નથી કો રૂપ;
શ્રીકૃષ્ણ આત્મારામ અક્ષર, પૂર્ણપ્રભ સ્વરૂપ.
માત પિતા કોનાં નહીં, સૌ સ્વાર્થ કુટુંબ પરિવાર;
બ્રાત સહોદર સગાં બાંધવ, પુત્ર કલત્ર કુમાર.

* આ પાંચમા અધ્યાયમાં દક્ષપુત્રને નારદજીએ જ્ઞાન વચનથી
પ્રભુ ભગ્નનામ પ્રેર્યા તે સાંભળી દક્ષે નારદને શાપ દીધો એ કથા
પ્રસંગ છે.

† આ નારાયણસર હાલમાં કચ્છમાં છે તેમ.

સગપણ છે સૌ સ્વાર્થનું, જેમ ખગ કરે વૃક્ષ વિશ્રામ;
પ્રાતઃકાળે ઊડી ચાલે, સૌ પોતપોતાને કામ.
સંપત્તિ વિપત્તિ એ દેહવંતને, સર્વ માયાના દાષ;
માયા ભેદી જીવને ત્યારે, અંત્યે થાચે શોષ.
માટે નિરંજન નિરાકાર હરી, અકળ અક્ષર નાથ;
આર્ણુ ધરી હરી શાળું રહીએ, ન મુકીએ તેનો સાથ.
એવું જ્ઞાન વિચાર્યું હર્યશ્વે, મનન કરે માહિ માહે;
વિચાર કરતાં બાળક સૌને, વૈરાગ્ય થયો ત્યાંહે.
ઋષી નારદને આણે નમી, વૈકુંઠ ગયા પછી તેહ;
દક્ષ પ્રજાપતિના પુત્ર તાપસ, દશ સહસ્ર હુતા જેહ.
દક્ષ પિતાએ સાંભળ્યું જે, પુત્ર સર્વ ગયા સ્વર્ગ સદન;
નારદ ઊપર દક્ષને તેથી, ક્રોધ હવે ઉત્પન્ન.
દક્ષ કહે તપ બળથકી કરું, પ્રભુ પુત્રનો નાશ;
અરિષ્ટ એવું દેખતાં અજ, શીઘ્રે આવ્યા પાસ.
ક્રોધ સમાવ્યો પ્રભાએ, (પછે) દક્ષે ઊપજાવ્યા સહસ્ર તન;
સખળાશ્વ તેમનાં નામ પાડ્યાં, રાજ થયા બહાનં.
તે વળી નારાયણસરને વિષે, તપે જઈ બેઠા બાળ;
દૃઢ ધ્યાનથી જગદીશનું, તપ ઉત્તર કીધું તે કાળ.
વળી નારદ ત્યાં પધારીને, પૂર્વવત કહ્યું જ્ઞાન;
તેઓ સર્વ વૈકુંઠ ગયા, લય પામ્યા મધ્ય ભગવાન.
એવું અરિષ્ટ દેખી અહુત, દક્ષ મનઃકુપ્તસહ્યું ન જાય;
નારદને તેથી શાપ દીધો, ક્રોધ અંગ ન માય.
શ્રાપ વચન મુખ દક્ષ બોલ્યા, નારદ સાંભળ વાત;
ઊપાધિ સઘળે કરે છે તું, અન્યાય બહુ દિન રાત.
એક મુહૂર્તથી જે તું અધિકો, બેસે કોની પાસ;
તો શરીર તુજ શતખંડ થાજે, પામજે ક્ષણમાં નાશ.
ત્રીભૂવનમાં બ્રમાણ કરજે, રજે રહેતો એક ઠામ;
સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળમાં, વાર્ણવને હરિ ગુણ શ્રામ.
એવો શાપ દીધો ઋષી, નારદને દક્ષે તે કાળ;
ત્રિભુવનમાં સાંચરે નારદ, ગુણ ગાય મુખે ગોપાળ

વળણ.

ગુણ ગાય ગોવિંદજીના નારદ, અધ્યાય પાંચ પુરી કથા;
ભાગવત પદ્મસ્કંધે સુણતાં, જાય સૌ દુઃખ સર્વથા.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પદ્મસ્કંધે

પંચમોધ્યાયઃ ॥૪૨॥

§ આ લીટીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

અધ્યાય ૬ કો.^૦

કડબું ૬ હું-રાગ દેશાખ-મહાદાર.

શ્રી શુકદેવજી, પરીક્ષિત પ્રત્યે ઊચરે;
કથા ભાગવતનીરે, ત્રિભુવન પાવન કરે.
દક્ષે દીધીરે, શ્રાપ નારદ ઋષિને સહી;
એક મુહૂર્તથીરે, અધિક ક્ષણ રહેવાય નહી.
ત્રણ લોકમાંરે, વીણાપાણી સાંચરે;
કથા હરીનીરે, ગોવિંદ ગુણ વિસ્તરે.
ઋષી નારદરે, શ્રાપ મુણી ઝાંખા થયા;
ત્રિભુવનમાંરે, હરિ ગુણ વર્ણવી રહ્યા.
અસિકનીથીરે, દક્ષને સાઠ હવી દીકરી;
મળ તેનીરે, મુણ રાય કહું વિસ્તરી.
ધર્મરાયનેરે, દશ પુત્રી પરાણવી સહી;
કન્યાના ગુણરે, વર્ણવ્યા જય નહી.
એ કન્યાનાં નામરે, કહું તુને સર્વથા;
ભાનુ, લંબા, કકભરે, જમિ, વિશ્વા, સાધ્યા.
મરૂત્વતી, વસુરે, મુહૂર્તા અને સકલપા;
એ દશ ધર્મનીરે, નારી હવી પ્રતિવ્રતા.
દશે નારીનેરે, પુત્રો રૂડા થયા તહીં;
ભાનુને દેવઋષભરે, તેને ઇંદ્રસેન સહી.
લંબાને વિદ્યોતરે, સ્તનયિત્તુ તેના પુત્ર;
કકભના સંકરે, તેના કીકટ ને દુર્ગપુત્ર.
જમિનો સ્વર્ગરે, નંદિ પુત્ર તેના કહાવે;
વિશ્વાનો વિશ્વદેવારે, મુવો સંતતિ અભાવે.
સાધ્યાના સાધ્યારે, પુત્રો તેના રૂડા હવા;
તેમના અર્થ સિદ્ધરે, જગમાં નામી થયા.
મરૂત્વતિનેરે, મરૂત્વાન ને જ્યંત ભાઈ;
જ્યંત પ્રભુ અંશીરે, ઉપેંદ્ર પદે સરસાઈ.
વસુના દ્રોણ માણરે, ધ્રુવ અગ્નિ ને અર્ક;
વસુ, વિભાવસુરે, દાષ એ અષ્ટ વસુ ભકત.
દ્રોણ ને ત્રણરે, પુત્ર હર્ષ, શોક ને ભય;
માણને એમજરે, સહ, આયુ ને પુરોજવ.
ધ્રુવ સ્ત્રી ધરણીરે, અનેક પુત્રની માતા;
તર્ષ આદિ પુત્રનારે, અર્ક વસુ થયો ત્રાતા.

અગ્નિની નારીરે, વસોધારા પતિવ્રતા;
દ્રવિણક આદિનીરે, થઈ તે સાધવી માતા.
કાર્તિક સ્વામીરે, કૃતિકાના ઉધરેલા;
અગ્નિ પુત્ર કહેવાયરે, અગ્નિ પુત્ર પ્રિછેલા.
પ્રભુ અંશીરે, શિશુમાર દાષ પુત્ર;
વસુનો પુત્રરે, વિશ્વકર્માનો જન્મ અત્ર.
વિશ્વકર્માનીરે, નારી કૃતિને આશુપ મનુ;
તેના વિશ્વ, સાહ્યરે, એ પુત્ર રૂડા ગાયું.
વિભાવસુનેરે, સંતાન ત્રણ હુવા ઉત્પન્ન;
વ્યુષ્ઠ, ગેચિષરે, આતપ મહા ભાગ્યવાન.
આતપનો એકજરે, પંચયામ પરાક્રમી;
મુહૂર્તા વસુનેરે, મૌહૂર્તિક બહુનામી.
સંકલ્પાનેરે, સંકલ્પ મહા માયાવી;
કામદેવ તેનારે, સૃષ્ટિના બહુ ભાવી.
દક્ષ વંશરે, એ પ્રમાણે ગવાય અહિં;
ખીજ ઋષિ કશ્યપનેરે, તેર આપી કન્યા સહી.
અદિતિ, દિતિરે, દનુ, સુરસા, કાષ્ઠા;
ધ્વિ, મુનિ, તામ્રારે, ક્રોધવશા અગ્નિપ્રા.
સુરાભ, સરમા, તિમિરે, એ તેર કશ્યપ નારી;
તેના વંશ વેલોરે, કહું હવે વિસ્તારી.
અદિતિથી વિવશ્વાનરે, અર્થમા, સવિતા, પૂષા;
ભગ ને ધાતારે, વિદ્યાતા, મિત્ર, ત્વષ્ટા.
વરૂણ ને શકરે, ઉરુક્રમ, તે વામનજી;
એ બાર સંતાનરે, અદિતિ મહા ભાગ્યવતી.
વિવશ્વાનની સંજારે, હતી મહા સાધવી;
તેણે પેટે મનુ*રે, જેને યમ યમુના જોડી આવી
એક સમયરે સંજા, અશ્વિની રૂપ ધરી;
ભૂમિ વિષે આપિનેરે, વિવશ્વાનના સંગ કરી.
અશ્વિનિકુમારરે, સંતાન ત્યાં તેને હવા;
દેવ વૈદ કહાવેરે, ભોગ ભોગવે નવ નવા.
વિવશ્વાનની† નારીરે, છાંયા સૂર્ય પાસ ધરી;
એ છાંયાથીરે, ત્રણની ઉત્પત્તિ કરી.
શનૈશ્વર મોટોરે, સાવર્ણી નામે મનુ;
એ તપતી કન્યારે, સંતતિ તેની ગાયું.
તપતી કન્યારે, સંવરણ રાયને વરી;
એની કથારે, મુણતા પ્રેમ વ્યાપે રૂરી.†

* આ છઠ્ઠા અધ્યાયમાં દક્ષે ઉત્પન્ન કરેલી સાઠ દીકરી-
ઓના જુદા જુદા વંશ કેહેતાં તેમાં અદિતિના પુત્રથી વિશ્વરૂપ-
ના જન્મનો કથા પ્રસંગ છે.

* વૈવસ્વતમનુ. † એટલે સૂર્ય.
† એ સંવરણના પ્રેમમાં તપતી લીન થઈ ગઈ તેથી જાતમ
ઋષીએ એને શ્રાપ આપ્યો હતો. એની કથા બહુ રસીક છે.

બીજા પુત્રે, અર્ચમાનને અર્ચણી થયા;
આત્મ જ્ઞાનીરે, ગુણ તેના ન જાય કહ્યા.
પૂષા નિર્વશરે, ત્વષ્ટા દૈત ભગિનને વર્યા;
સન્નિવેશ વિશ્વરૂપનેરે, રચનાએ જન્મ કર્યો.
એક સમયેરે, બૃહસ્પતિ રીસાઈ ગયા;
વિશ્વરૂપનેરે, દેવાએ ગુરુ કર્યા.
મહા ભાગ્યશાળીરે, શત્રુ દોહિત હતા;
કાર્ય સમયેરે, દેવ પેરે પૂજતા.
ત્રીજી દનુરે (તેથી) એકસડાં દાનવ થયા;
એ મહા પરાક્રમીરે, ગુણ તેના ન જાય કહ્યા.
અરિષ્ટા નારીથીરે, ગંધર્વોના જન્મ થયા;
સુરસાથી રાક્ષસરે, ઇલાથી વૃક્ષા વધ્યા
મૂનિથી રભારે, બોધવશાના દદશૂક સર્પો;
તામ્રા પતિવ્રતારે, તેનાથી બાજ ને ગરજે.
સુરભી નારીનારે, પાડા બળદા આદિ પશુ;
દ્વિખરીવાળારે, સર્વ જનાવર તેના કહીશું.
સરમા નારીનારે, વિકાળ સર્પ પ્રાણી;
તિમિ તેરમીરે, જલ જતુ આદિ ગાણી.
એમ કશ્યપનેરે, વાંચે જગમાં વશ;
તેની આ સૃષ્ટિરે, જાગુ રાય તુ તેના અશ.

* ત્વષ્ટાની સ્ત્રી ને દંત્યોની બેહેન.

† એમા મુખ્ય અદાર આ છે—દ્વિમૂર્દા, શંખગ, અરિષ્ટ, હયગ્રાવ વિભાવસુ, અયોમૂખ, શંક્રશિરા, ચ્વર્ભાતુ, કપિત્વ, અરણ્ય, પુષ્પોમા, વૃષપર્શા, એકચક્ર, અનુનાપન, ધૂમકેશ, વિરપાક્ષ, વિપ્રચિત્તિ અને દુર્ગા એ અદાર મુખ્ય છે. સ્વર્ભાનુની દીકરી સુપ્રભા ન-મુચિને પરણી; વૃષપર્શાની દીકરી શંક્રેષ્ઠા નહુપ રાગના દીકરા થયાતિને પરણા. વૈશ્વાનર, જેને દીકાકાર શ્રીધરે કશ્યપની સ્ત્રી દનુનો પુત્ર કહ્યો છે, તને ઉપદાનવી, હયશિરા, પુષ્પોમા અને કાલકા નામે ચાર પુત્રી હતી; તેમા ઉપદાનવી દિરણ્યાક્ષને પ-રણાવી, હયશિરા કેતુને પરણાવી, અને બ્રહ્માની આગ્રાથી ક-શ્યપ પુરોમા તથા કાલકાને પરણ્યા. એ પુષ્પોમા અને કાલકા-ને પૌષોમ અને કાલકેય નામે સાઠ હજાર બળવાન દાનવો થયા; યજ્ઞમાં વિદ્ધ કરનાર એ દાનવોને અર્જુને સ્વર્ગમા બઈ ઇંદ્રનું પ્રિય કરવા વાસ્તે એકલાએજ ભાસ્યા હતા. વિપ્રચિત્તિ નામના દાનવથી સિદ્ધિકા નામની સ્ત્રીથી રાહુ અને સો કેતુ નામે પુત્રો ઉત્પન્ન થયા. એ રાહુ પાછળથી અહની પદવી પામ્યો છે.

પછે સત્તાવીશરે*, ચંદ્રને પરણાવી ખરી;
બે+ ભૂતનેરે, પરણાવી દક્ષ દીકરી.
ઋષિ અંગીરાનેરે, બે+ આપી છે બાળકી;
યુગ્મઈ કૃશાશ્વ વર્યોરે, કન્યા દક્ષ ભૂપાળની.
(તાર્ક્ય)કશ્યપનેરે, પરણાવી ચાર|| કુમારીકા;
મન મોહિનીરે, સ્વરૂપ ત્રૈલોક્ય તારીકા.
તે કન્યાઓનીરે, પ્રજા ઉત્પન્ન થઈ ઘણી;
મુખે સંખ્યારે, નહી કહેવાય તે તણી.
દેવ દાનવરે, યક્ષ કિન્નર ને માનવી;
નદી સાગર રે, પર્વત મોટા રાનવી.
અરુણ ગરુડ રે, વિષધર સર્પ સર્પ કહ્યા;
આકાશના તારારે, જીવજત જે પૃથિવ રહ્યા.
અઠ્યાસી સહસ્રશુરે, બીજા તાપસ વળી;
મુનિ વૃજ્ઞરે, સિદ્ધ સૌની મણી
નવ દ્રોણશુરે, બારે મેઘ વન્દી વળી;
મારુત ને ગાગુરે, છત્રીશ રાજ્ય કુળી.
દશે દિગપાળશુરે, ભાર અષ્ટાદશ વનવપતિ;
દક્ષ કન્યાર્થીરે, સઘળી સૃષ્ટિ ઉપરિ.
તે સત્તાનથીરે, સતતી પ્રજા વાધી બહુ,
પ્રજા ઘણી પ્રગટીરે, ત્રૈલોક્ય ભગ્યુ સહુ.

* કૃતિકાદિ સત્તાવિંશ નક્ષત્ર (દક્ષની પુત્રીઓ) ચંદ્રની સ્ત્રીઓ છે તેમા ચંદ્રનો રોહિણીપર અતિ પ્યાર હતો, તેથી બીજાનો અનાદર કરવાથી દક્ષે શાપ દેવાથી તેને કાશ્યપેશ થયો કહેવાય છે. ચંદ્રે દક્ષને પ્રસન્ન કર્યો તેથી કાશ્યપી નારા પામેલી કળા પ્રાપ્ત થઈ, પણ સત્તાન થયા નથી.

+ ભૂતને એ સ્ત્રી હતી, તેમા સુરૂપા સ્ત્રીથી કરોડા રૂદ્ર થયા, તેમાં દેવત. અજ, ભવ, બીમ, વામ ઉગ્ર, વૃષા, કપિ, અઘ્ર-કપાદ, અહિર્બુધ્ન્ય, બહુ રૂપ અને મહાન્ એ અગિયાર મુખ્ય રૂદ્રો તેઓના પાર્ષદ રૂપ ગણાય છે. ભૂતની બીજી સ્ત્રીથી ભયં-કર ભૂત અને વિનાયકો ઉત્પન્ન થયા છે.

+ અંગિરાને સ્વધા અને સતી નામે બે સ્ત્રી હતી, તેમા સ્વધાથી પિતૃઓ થયા અને સતીએ અથર્વ વેદને પાતાનો પુત્ર કરાવ્યો.

† કૃશાશ્વને અર્ચિ અને ધિષણ્ણા નામે બે સ્ત્રી હતી, તેમા અર્ચિથી ધ્રુવકેશ અને ધિષણ્ણાથી વેદસિરા, દેવલ, વયુન અને મનુ નામે ચાર પુત્રો થયા છે.

|| તાર્ક્યને વિનતા, કદ્ધ, પતંગી, અને યામિની નામે ચાર સ્ત્રી હતી, તેમાં વિનતાથી ગરુડ અને સૂર્ય સારથી અરુણ થયાછે. કદ્ધથી અનેક નાગ થયા. પતંગીથી પક્ષીઓ થયાં અને યામિનીથી દીડ થયાં.

ઋષિ કશ્યપનેરે, અદિતિથી ખાર કુમાર હવા;
તેમાંથીરે, વૈવસ્વાન અંશ શોભે અભિનવા.
તેના પુત્રનુરે, નામ ધર્મ રાજ ધર્મ;
ઋષિ સૌ મળીરે, જાતિ કર્મ તેને કર્યું.
તે તો અધિકારીરે, યમપુર રાજ્ય કરે રહી;
વૈવસ્વાનની પત્નીરે, તાપ ન સહે અશ્વિની* થઈ.
તેથી પ્રગટયોરે, અશ્વિનીકુમાર કાયા ધરી;
છાંયા† કરોરે, તન શનિ પ્રગટયો રી.
વિશ્વરૂપરે, ત્વષ્ટા પ્રજાપતિનું તેજ છે;
સર્વ દૈત્યનોરે, વિશ્વરૂપ ભાણેજ છે.
દેવતાઓરે, ગુરુ કરી તેના પાગ પૂજ્યા;
નમે ચરણેરે, આનંદ અતિ રીઝ્યા.
તેતો ગુરુ બૃહસ્પતિરે, રીસાવ્યા માટે સહી;
વિશ્વરૂપનેરે, દેવે ગુરુ કરી માન્યો રહી.
રીસાઈનેરે, બૃહસ્પતિ સ્વર્ગ મુકી ગયા;
આવ્યા ભૃગુ ક્ષેત્રેરે, નર્મદા તટે તે રહ્યા.
સુતપુરાણીકરે, કથા શીતક પ્રત્યે ઊઠ્યે;
સભામાં ઋષિ બેઠારે, સર્વ સાથ શ્રવાણ ધરે.

વળણ.

શ્રવાણપાન કથા કરે ઋષિ, વર્ણન પઠસ્કંધરે.
પઠાધ્યાય થયો પૂરો, શ્રીભાગવત પુરાણ પ્રબંધરે;
ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પઠસ્કંધે પંચો-
ધ્યાયઃ ॥૬૧॥

અધ્યાય ૭ મો.†

કડવું ૭ મું-રાગ રામગ્રી.

પરીક્ષિત કહે પૂછે શુક સ્વામીજી;
તમે સર્વ પ્રીછો અંતરયામીજી.
ગુરુ અમર તો બૃહસ્પતિ જેહજી;
રીસાયા કેમ સુર પ્રત્યે તેહજી.

ચાલ.

કેમ રીસાયા સહસ્રાક્ષ ઉપર, બૃહસ્પતિ મહારાજ;
વિસ્તારપૂર્વક જે હવું તે, કહો મુજને આજ.

* સર્પનું તેજ હવે હોવાથી તે ઘોડીનું રૂપ લઈ ભાગી,
તેની વાંસે ઘોડા રૂપે કામાનુર એવા વૈવસ્વાન ગયા; ને ત્યાં જે
ગર્ભ રહ્યો તે ગર્ભમાંથી અશ્વિનીકુમાર થયા.

† સંજ્ઞાનું બીજું નામ છાંયા છે.

‡ આ સાતમા અધ્યાયમાં ગુરુથી ત્યાગ થયેલા દેવતાઓ-
એ વિશ્વરૂપની પ્રાર્થના કીધી, તેથી તે પુરોહિત થયા, તે કથા
પ્રસંગ છે.

વ્યાસ નંદન વદે વાણી, સાંભળો પરીક્ષિત રાય;
એક સમે બેઠો પુરંદર* ત્યાં, રચી રચ્ય સભાય.
સુગંધી, પુષ્પ નાંખી કીધો છે, રચ્ય આસન ધામ;
તેત્રીય કોટી દેવતાઓ, આવી કર્યો પ્રાણામ.
મેઘ મારૂત વરાણ વન્હી, નવ દ્રોણ દશે દિગ્પાળ;
ઈદ્ર સાંનિધ્ય સર્વ ઉભા, રહ્યા તેણે કાળ.
સભા બેસવા ચોગ્ય હતા તે, બેઠા નમાવી શીશ;
ઈદ્રાસનપર બેઠો છે, સાક્ષાત મધવાધીશ.
ગુણી ગાંધર્વ ગાન કરે, ગૃહી વાદીત્ર ચંગ મૃદંગ;
જ્યોત્ષ્ણ જાતિ વાજનં વાગે, સભામાં તે રંગ.
સર્વોપરિ અસરાતુ ત્યાં, વૃંદ કરે છે નૃત્ય;
તાલ તાને છંદમાં ને, કલા કાન પગંદ.
અનેક સેવક ઉભા સાંનિધ્ય, કરગૃહી હથીયાર;
ટોપ ટાટર સહે બખતર, અમરના અશ્વાર.
જરકસી જળહજે છે, સૂર્ય કીર્ણ સમાન;
અનેક પાર્શ્વ રહ્યા ઉભા, શોભતા બળવાન.
આભૂષણ મણિ રત્ન હીરા, જડિત ઝાકઝમાળ;
દખી શત્રુ નાશ પામે, અરિ દલના કાળ.
પુષ્પ પ્રેમલ કૃષ્ણાગર, સુગંધ વાયુ વાય;
ઈદ્રાણી અર્ધાગ મધવા, બેઠો રાજ સભાય.
વાજ્ર વાળે અવનવાં, હોય પુષ્પનો પર્જન્ય;
સુરપતિ સમે ત્રૈલોક્યમાં, તે સમે નહિ કો અન્ય.
એવી સભા ભરી સુરરાય, બેઠો કરી ગર્વ અપાર;
ઉલ્લાસ પામી આવિયા, ગુરુ બૃહસ્પતિ તેણીવાર.
ત્યારે કો જોડ્યા નહીં, મધવાયે ન દીધું માન;
અહંકારે ઈદ્ર ઘણું ભયો, બેસી રહ્યા યજ્ઞમાન.
માન ગુરુ પામ્યા નહીં, તપ ચડ્યો ક્રોધ અપાર;
આ સભા સાથે શકને, શાપ દઈ કરું સંહાર.
રક્ત નેત્ર દીસે ભયાનક, ક્રોધથી ધ્રૂજે કાય;
છેડ્યો વિષધર સર્પની પેરે, તેમ ગુરુ વ્યાકુળ થાય.
ક્રોધ દખી બૃહસ્પતીના, સભા ધ્રૂજ સર્વ;
ઓ નાશ હમાણું સર્વ અમરનો, ગજ્યો સૌનો ગર્વ.
સભા તજને નીસર્યા, ઋષિ રીસાવી ઘેર જાય;
વિનય વાક્યો બોલતા, સુર શક્તિ પૂઠે ધાય.

* ઇંદ્ર.

† અદિતિ માંડી ચાર કડીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

સુર સ્તુતિ સ્તવન કરે ઘણું, ક્ષમા કરો ભૂદેવ;
 ગુરુએ જ્યેષ્ઠિકા* પ્રહારથી, સૌને નસાડયા તતખેવ.
 બળતો આવક ક્ષુતે સૌંચ્યો, તેમ ગુરુ કોપે ચડિયા;
 તેત્રીશ કોટિનો નાશ કરું, એમજ રીસે હડહડિયા.
 પ્રભ હંડના ત્રાસથી સૌ, અમર નાડા જાય;
 દ્રષ્ટિ આગળ કો ન થોભે, પડે આખડે ખેડા થાય.
 પાછા વળી સૌ આવીયા, જ્યાં ઈંદ્રનું આસન;
 ગુરુ કોધનું કલ્પાંત દેખી, ધ્રુવ્યો મધવા મન.
 રીસાવી ગુરુ આવીયા, ભૂગુ ક્ષેત્ર રેવા પાસ;
 તપે જઈ ખેડા નિષિ ત્યાં, આરાધે અવિનાશ.
 શુક્રાચાર્ય દૈત્ય હંકાર્યા, હવે જઈ લો ઈંદ્રાસન;
 અમર ગુરુ રીસાવી આવ્યા, મધવા હવો બળહીન.
 ઘણા દૈત્યનું કટક ચડયું, રણ સુભટ ચડયા અસ્વાર;
 સ્વર્ગ વિષે જઈ યુદ્ધ માંડયું, વર્ત્યો હાહાકાર.
 પોતાતાણું ને પારકા, રણ મધ્યે નવ ઝાળખાય;
 દેવ દાનવતાણું રણમાં, જીલ્લ દારણ થાય.
 વાજ્ર વાળે ઊભય સૈન્યમાં, ગર્જના બહુ હોય;
 મહા યુદ્ધ દારણ પ્રવર્ત્યું, તેને કળી ન શકે કોય.
 ગુરુ શુકની વિદ્યાથી ત્યાં, ઊઠે અસુર સર્વ;
 ભયે ઈંદ્ર નાહો સંગ્રામ મૂકી, તજી મનનો ગર્વ.
 સુરપતિ આદે અમર સૌકો, ગયા નાસી વન;
 રાક્ષસે રીધસીધ સર્વે લીધી, વળિ હુટયું ઈંદ્રાસન.
 બંધ બાંધી દેવતાને, વિષમ દીધો માર;
 એક ગુરુ બૃહસ્પતિ વિના એમ, ભાગ્યો સુરનો અહંકાર.
 ઈંદ્ર આદે અમર સૌ કો, આવ્યા પ્રભા પાસ;
 સ્વામી શરણે રાખો અમને, અસુર ભયથી પામ્યા ત્રાસ.
 ગુરુ રીસાવી ગયા, નથી આશ રહેતી ભગવંત;
 અસુર કોપ્યા સર્વ કો હવે, આવ્યો અમારો અંત.
 ત્યારે પિતામહ વાણી વદે, સાંભળો સર્વ કુમાર;
 ગુરુ વિના રહેવા તણો, તમને નહિ અધિકાર.
 ગુરુ વિણ જ્ઞાન સુઝે નહીં ને, ગુરુ વિણ જય નવ હોય;
 ગુરુ વિના નગુરા સહી, તમને ન માને કોયારી.

* પછી ઈંદ્રે મનમાં ઘણો પશ્ચાત્તાપ કીધો હતો ને ગુરુને ઘરને વિષે જઈ ગોત્યા પણુ તે અંગ્રાપ થઈ ગયા જણાયા હતા.

† પછી બ્રહ્માએ કહ્યું કે તમે ત્વષ્ઠાના દીકરા વિશ્વરૂપને ગુરુ કરો. એ રીતે બ્રહ્માનાં વાક્ય સાંભળી ઈંદ્રે વિશ્વરૂપ પાસે જઈને કહ્યું કે, આચાર્ય, બ્રહ્માની મૂર્તિ છે; વડીલ, પ્રજાપતિની મૂર્તિ છે; ભાષ, ઈંદ્રની મૂર્તિ છે, મા સાક્ષાત્ પૃથ્વીની મૂર્તિ છે; બેન, દયાની મૂર્તિ છે;

પ્રભ આજ્ઞાથી દેવ સર્વ મળી, ગુરુ કર્યા વિશ્વરૂપ;
 ફરિ કટક સજ કીધું સહી, રણ ચડ્યો મધવા ભૂપ.
 ઘણું યુદ્ધ કીધું વાસવે, રાક્ષસ કર્યા સંહાર;
 ઈંદ્રાસન મુકી રાક્ષસ સૌ, નાસી ગયા તલ્કાળ.
 ઈંદ્રાસન પાછું મૂકાવ્યું ને, ઈંદ્રની ફરી આણ;
 મળુએ ઈંદ્રને કવચ આપ્યું, તુડયા સારંગપાણ.
 કવચ પેહેરી દૈત્ય જીત્યા, ફરી ખેડો ઈંદ્રાસન;
 પાણુ ગુરુ બૃહસ્પતિ વિના, દેખીયે સુનું સ્વર્ગભુવન.
 પ્રભવચનથી વિશ્વરૂપને, ગુરુ કીધા દેવે;
 ગુરુ કૃપાથી ઈંદ્રાસન તે, પાછું લીધું એવે.

વળણુ.

પાછું લીધું તતખેવરે, રણમાં મધવા ઝીંત્યો સહી;
 સપ્તાધ્યાય થયા પૂરણ, એ કથા ભાગવતની કહી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પૃષ્ઠસ્કંધે સસેમો-
 દ્યાયઃ ૧૧૭

અ દ્યાય ૮ મો.*

કણ્વ ૮ સુ-રાગ વેરાડી.

શુકજી કહે સુણ રાજન, આ પૃષ્ઠસ્કંધનું આખ્યાન;
 વિશ્વરૂપ ગુરુ કીધો દેવ, દૈત્ય સર્વ નાડા તતખેવ.
 નારાયણાત્મક મંત્રજ જેહ, ગુરુએ મધવાને આપ્યો તેહ;
 જપે જપ મંત્ર અષ્ટાક્ષર તણો, સહસ્રાક્ષ મન હરખ્યા ઘણો.
 તે મંત્રથી હરી હવા તુષ્ટમાન, આવ્યા ઈંદ્ર પાસે ભગવાન;
 કૃપા કરી આપ્યું વરદાન, દયાનિધિ ઉભા સંનિધાન.
 કવચ નારાયણ આપ્યું હરી, નખશીખ અંગે રક્ષા કરી;
 અંગન્યાસ કીધા મહારાજ, સુરપતિનાં સર્વા શુભ કાજ.
 શકને કૃપા કરી કરુણાલ, અંતર્ધ્યાન હવા ગોપાલ;
 નિત્યે જપ અષ્ટાક્ષર મોય, નારાયણ નામે જય હોય.

અને અતિથિ; પોતે ધર્મની મૂર્તિ છે, માટે પીડા પામેલા અમે તારા વડીલ અને અતિથિ છિયે, માટે શત્રુથી થયેલી અમારી પીડાને તપથી મટાડતાં તારે અમારી આજ્ઞા પાળવી જોઈએ. તું કે જે વેદ જાણનારો છે તેને અમે ગુરુ થવાની માગણી કરીએ છીએ. પછી વિશ્વરૂપે પ્રસન્ન થઈ ઈંદ્રાદિ દેવતાને કહ્યું કે જો કે પુરોહિતપણું ધર્મવાળા પુરુષોએ ધીકારેલું છે, અને બ્રહ્મતેજ ક્ષય કરનાર છે, તથાપિ તમેએ માગણી કરી તેથી તે કામ હું સ્વીકારું છું, કેમકે વડીલનું કહ્યું માનવું એજ મહા ધર્મ છે.

* આ આઠમા અધ્યાયમાં નારાયણ કવચથી રક્ષા પચેલી છે જેની એવા ઈંદ્રે દૈત્યોને જીત્યા, તે નારાયણ કવચ વિશ્વરૂપે ઈંદ્રને કેવી રીતે કહ્યું તે કથા પ્રસંગ છે.

તપ મંત્ર કરે પરીક્ષિત રાય, નારાયણ કવચ કુંડું કહેવાય;
વિસ્તારપૂર્વક કહો તે કવચ, જેથી ઈંદ્ર રક્ષણ પામ્યો સત્ય.

શુકદેવોવાચ:-

મુણુ એકાગ્રચિત્તથી ભૂપ, વિશ્વરૂપે કહેલું કવચ અનૂપ;
વિશ્વરૂપ ઈંદ્ર પ્રત્યે આચરે, એ કવચ ભય સદ્ય ત્રાસ હરે.
કાઈ ત્રાસ આવ્યો હોય ત્યારે, નારાયણ કવચ કરે કાર્ય સિધરે;
હાથ પગ ધોઈ આચમન કરવું, ઉત્તરે મુખ કરી જનોઈ ધરવું.
અષ્ટાક્ષર દ્વાદશ મંત્ર ઉચારી, અંગન્યાસ કરન્યાસ કરી;
વાણી નિયમ મન રાખી રહેવું, નારાયણ કવચ પેરી લેવું.
૬ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮
ૐ નમો નારાયણ મંત્ર કથી, ન્યાસ કરવો સર્વાંગે પ્રથમથી;
પાંગ ઘૂંટણ સાથળ ને પેટે, હૃદય વક્ષઃસ્થળ મસ્તક સમેટ.
વર્ણાનુક્રમે ન્યાસ કરવું, કવચ પેહેરી સર્વાંગે ઉગરવું;
પછીભાણુવું ૐ નમો મળવે વામુદેવાય,* દ્વાદશાક્ષર મંત્ર એકેકેલવાય.
એ મંત્રથી અંગુળી આદિ હસ્ત, ન્યાસ કરવો હસ્ત સમસ્ત;
પછી જો વિષ્ણવે નમઃ મંત્રભાણુવો, જો કાર હૃદયને સ્વામી ગાણુવો
વિકાર મસ્તકે, ૫ પ્રકૃટી મધે, ૭ શિખાએ, ૧૧ નેત્રે ન સર્વ સંધિયે;
૮ મ કારને માઃ અસ્ત્રાયકદ એમ કહી, દિગ્બંધમાં જોડવો સહી.
પછે નારાયણનું ધ્યાન ધરવું, પછે નારાયણ કવચ ઉચરવું;
જો શબ્દનો પ્રથમ કરવો ઉચ્ચાર, કરવી સ્તુતિ તે નિર્વિકાર.
મુણુ ગરૂડગામી અષ્ટસિદ્ધિવાળા, અષ્ટબાહુ શંખચક્ર ધરનારા;
ગદા બાણ ધનુષ પાસ ધારી, હરિ ભગવાન રક્ષા કરજે મારી.
જળ જંતુ આદી વસે જેઓ વારી, મત્સ્યાવતાર રક્ષા કરજે મારી;
સ્થળમાં બહુકરૂપ વામન રક્ષજે, ત્રિવિક્રમ અંતરિક્ષમાં રક્ષા કરજે.
વનસંત્રામાદિ સંકટસ્થળમાં, નૃસિંહ ભગવાન રક્ષા કરજે હરપળમાં;
પરાહલ ભગવાન માર્ગમાં રક્ષા કરજે, શિખરે રૂર્મુરામ શિતળ કર ધરજે.
મવાસમાં રામ લક્ષ્મણ બને પ્રાત, રક્ષા કરજે લવ કુશના તાત;
અભિચાર આદિ ઉગ્ર ધર્મ જેહ, નારાયણ રક્ષા કરજે નિજ ગેહ.
નર ભગવાન ગર્વ મારજે, યોગશ્રંશથી દતાત્રેય તારજે;
કર્મબંધથી કપિલ દેવ રાખજે, સનત્કુમાર કામથી રક્ષા કરજે.
માર્ગે જતા દેવ નમન ન હોય, હયગ્રીવ પ્રભુ રક્ષા કરજે સોય;
ભગવત્ સેવામાં વિદ્ધ જે થાય, નારદ મુનિ રક્ષા કરજે ત્યાં.
પાપકર્મ કરે થાઉં નકાધિકારી, કચ્છાવતાર રક્ષા કરજે ત્યાં મારી;
કુપથ્યથી ધનવંતરી રક્ષા કરજે, કામ ક્રોધ ઋષભદેવ હરજે.
લોકાપવાદ આવે કદિ અંગે, યજ્ઞાવતાર રક્ષા કરજે તત્પ્રસંગે;
લોકઉપધાતસમે બળભદ્ર થજે સહાય, કૌંધવશે શેષશ્ચ અહજે બાહ્ય.

* એ મંત્રથી હાથની સર્વ અંગુલી, હથેલી ને હાથનો ન્યાસ કરવો.

વેદવ્યાસ મુકાવજે અજ્ઞાન, પાખંડ તજવી ખુદાવતાર દેજે જ્ઞાન;
કાળના મેલરૂપ કળિયુગથી સ્વામી, રક્ષા કરજે કલકી બહુનામી.
પ્રાતઃકાળમાં ગદા વડે મારું, કુશલ ભગવાન રક્ષા કરજે ચારું;
સંગવકાળે રક્ષા કરજે નાથ, વૉલુધારી ગોવિંદ ધરજે હાથ.
પૂર્વાનહકાળમાં રક્ષા કરજે મારી, સાંગધારી નારાયણ મુરારી;
મધ્યાનહકાળે સંકટ આવે ઘણું, રક્ષા કરજે ચક્રધારી વિપણુ.
અપરાહ્નકાળમાં સહાય કરજે, ધનુષધારી મધુહા દુઃખ હરજે;
સાયંકાળે રક્ષા કરજે સ્વામી, ત્રિમૂર્તિ માધવ અનંતનામી.
ઈંદ્રિયાના સ્વામિ શ્રીભગવાન, પ્રદાપકાળે રક્ષા કરજે રાષ્ટ્ર ધ્યાન;
મંથરાત અંધરાત રક્ષા કરજે પ્રભુ, પદ્મનાભ પરાક્રમી વિદ્વા.
પાછલી રાત્રિના રક્ષજે ભગવાન, શ્રીવત્સધામા સંનિધાન;
પરોઢિયે રક્ષા કરજે મારી, જનાર્દન પ્રભુ શમશેર ધારી.
પ્રભાતે રક્ષજે દામોદર દક્ષ, સઘળી સાંધયે વિભેશ્વર પ્રત્યક્ષ;
રક્ષાએ આતજે સર્વ દેવ, સચરાચર વ્યાપક પ્રભુ અવસ્થેભવ.
પ્રત્યકાળ-અગ્નિ જેવાં તિલકા ચક્ર, બાળ શત્રુ સૈન્ય પ્રત્યક્ષ;
વજ્રબળી પ્રભુ ભૂજે ગદા, ભૂત યક્ષ રાક્ષસના કર ચૂરા.
ધ્યારી ગદા છે પ્રભુને પૂર્ણ, શત્રુને મારી કર તું ચૂર્ણ;
પ્રભુના પ્યારા પવિત્ર શંખ, પિશાચ પ્રલ્લ રાક્ષસને દે તું દંખ.
નસાડ પ્રથમ, પ્રેત રાક્ષસ આદિ, દુષ્ટ મારીને દે તું પ્રસાદી;
ખડ્ગ કાપ શત્રુ જે મુજ હોય, નેત્ર ઢાંકે દાળ, દુષ્ટ ન જોય.
દુષ્ટનીદષ્ટિ હરિલઈ રક્ષા કરજે, ભગવતનામ અમ્મે જંતુ લય થજે;
ગરૂડ ભગવાન કષ્ટ સર્વ કાપે, વિશ્વરૂસે નામથી અમરપદ આપે.
નામ, રૂપ, વાહન પ્રભુનાં જેહ, રક્ષા કરજે અમારી સર્વ તેહ;
બુદ્ધિ, ઈંદ્રિ, મન અને પ્રાણ, પ્રભુ પાર્ષદ રક્ષા કરજે નિર્વાણ.
સર્વ જગત્ છે પ્રભુ સ્વરૂપ, નાશ કરજે ઉપદ્રવ ત્રિભુવન ભૂપ;
સર્વ સ્વરૂપે ને સર્વે કાળે, માયા મુકાવી મુક્તિ તું આળે.
દિશા ખુણા ઉંચે અને નિચે, બહાર અંદર અને સર્વ દિસે;
રક્ષા કરજે પ્રલ્લાદ હરિભક્ત, નૃસિંહ ભયથી મુકાવ્યું જગત.
એણું કવચ વિશ્વરૂપે દીધું, ઈંદ્ર પેહેયું કારણ તેણું સિધ્યું;
ધરી કવચ નારાયણતણું, છોતે જગત ભય નડે ન આણું.
એ વિદ્યા કવચ જેણે ધર્યું, રાય ચૌર વ્યાધિ ગ્રહ ભય હર્યું;
રક્ષામંત્ર વિશ્વરૂપ કહે, મધવા મનમાં હર્ષજ ધરે.
આગે કૌશિકને કરૂણા કરી, આપ્યો મંત્ર નારાયણ હરી;
કૌશિક ઋષિ ભણે ગુણવાન, એવે મૃત્યુ આવ્યું સન્નિધાન.
નારાયણાત્મક મંત્ર આવડો કહ્યો, તે ભણતાં માર્ગમાંથી વહ્યો;
તે ભણતો પંથે મૃત્યુ પામ્યો, તે મારગ એક ગાંધર્વ ચડ્યો.
ચિત્રરથ તેણું અભિધાન, ગાંધર્વ બેઠો છે વિમાન;
તે પ્રાણાણુનો પંથ પ્રીછ્યો નહીં, ચલાવ્યું વૈમાન તેપર સહી.

ચિત્રરથનું વિમાન પ્રાણાણને અડચું, તત્કાણે તે ત્યાં ભાગી પડયું;
વિમાનના શત કટકા થાય, મન ચિત્રરથ ગાંધર્વ શંકાય.
ગાંધર્વને મન થયો છે ભય, તવ વદે વાલખિલ્ય ઋષિય;
એ પ્રાણાણનાં અસ્થિ જેહ, જઈ સરસ્વતિમાં પધરાવો તેહ.
તો એ વિમાન તારૂં ચાલશે, યશ મહિમાયે તું મહાલશે;
મુંજી એવું, ઋષીનાં અસ્થિ સર્વ, વીણીને કર ગૂઢ્યાં ગાંધર્વ-
સરસ્વતી તણે તીર લઈ જાય, જઈ નાખ્યાં તે પ્રભ જળમાંય;
તે ઋષિનો હવો વૈકુંઠ વાસ, કૃપા કરી તેને અવિનાશ.
ગાંધર્વ અસ્થિ પધરાવી કરી, વિમાને પછી આવ્યો ફરી;
તત્કાણે વિમાન આવ્યું આકાશ, ગાંધર્વ મનમાં પામ્યો ઉલ્લાસ.
પુષ્પ વૃષ્ટિ ગગનથી થાય, જ્ય મંગળ વાણી બોલાય;
એ નારાયણાત્મક મંત્રાખ્યાન, જેહ સાંભળે ધરીને ધ્યાન.
તેને કર્ણા કરે ગોવિંદ, અહોરાત્ર રહે મન આનંદ;
સાંભળતાં વેરી વશ થાય, દહી પવિત્ર સંસાર છૂટાય.
માટે સંતને સાંભળવું સહી, મુની શુકેએ વાણી કહી.
નારાયણ નામે ઉદ્ધાર, દુસ્તર ભવ હરિ ઊતારે પાર;
નારાયણ નામે વૈકુંઠવાસ, સદા હરી રહે તેની પાસ.
નારાયણ નામે ભય વામીએ, નારાયણ નામે મુખ પામીએ;
નારાયણ નામે તન મન ધન, નારાયણ નામે પાપ દહન.
નારાયણ નામે વ્યાપાર, આપે રિધ સિધ વિશ્વાધાર;
યશ કીર્તિ નારાયણ નામ, જેથી પામાયે વૈકુંઠ ધામ.
વળણ.

વૈકુંઠ ધામ નારાયણ નામે, સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે;

અષ્ટાધ્યાય હવા પુરા, આ પઞ્ચમો કથાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પઞ્ચમો અધ્યાય નારાયણ કવચ
નામાષ્ટમો અધ્યાય: ॥ ૮ ॥

અધ્યાય ૮ મો.*

કડવું ૯ મું-રાગ મારૂ.

શુકે બોલે સાંભળ હવે રાયરે, વિશ્વરૂપની જેહ કથાયરે;
દેવે ગુરૂ કીધો છે જેહરે, દૈત્યોનો છે ભાણેજ તેહરે.
ઘણું શોભે અંગનું વર્ણરે, વિશ્વરૂપને મસ્તક ત્રણરે;
એકે કરે સોમ પાનરે, એકે ભક્ષ ભોજન પકવાનરે.

* આ નવમા અધ્યાયમાં કોથથી ઈંદ્રે વિશ્વરૂપને મારી
નાખ્યો તેથી ત્વષ્ટાએ વૃત્રાસુરને પેદા કર્યો, ને તેથી ભય પામી દે-
વતાએ ભગવાનની સ્તુતિ કરી તથા ભગવાને દધીચિના અસ્થિનું
વચ્ચ બનાવવાનો ઉપદેશ દીધો તે કથા પ્રસંગ છે.

† સોમપાન કરવાવાળા મસ્તકમાંથી કપિંજલ પક્ષી થયા કેહેવાય છે.

‡ ભક્ષ ભોજન કરવાવાળા મસ્તકમાંથી તેતર પક્ષી થયા કેહેવાય છે.

એકે સુરાપાન મુખમાંથીરે, કલવિંક પક્ષી થયા છે ત્યાંથીરે.
દેવાને ભાગ પ્રત્યક્ષ આપેરે, (તેથી) આનંદ અમર સૌને વ્યાપેરે;
(પાણ) દેવતાથી છાનો જેહ ભાગરે, દૈત્યને આપે ગુપ્ત ભાગરે;
તે તો મોસાળના પક્ષ માટેરે, તેથી દેવને થાય ઉચ્ચાટેરે.
તેવી ઈંદ્રે બાણી વાતરે, આ તો અદ્ભુત અતિ ઉત્પાતરે;
સહસ્રાક્ષને ચડિયો કોપરે, કરૂં વિશ્વરૂપનો લોપરે.
ઈંદ્ર આકુળવ્યાકુળ થાયરે, મન ક્રોધ સહો નવ જાયરે;
તેનાં રડત હવાં લોચનરે, જેવી પાવક જવાલ દહનરે.
હવી બ્રહ્મટી ચક્ર કોદંડરે, દીર્ઘ ધનુષાકાર પ્રચંડરે;
વજ્ર ગૂહીને સુરનો નાથરે, ઘણું દ્રોષિયો સુરનો સાથરે.
સર્વ અમર શું આવ્યો ત્યાંહિરે, વિશ્વરૂપ યજ્ઞ કરે જ્યાંહિરે;
મધવાને મન ઘણી રીશરે, માર્કુ વજ્ર ગુરૂને શીશરે.
મસ્તક ત્રણે થયાં છે દહનરે, કીધું વિશ્વરૂપનું પતનરે;
પડી ત્રણે મસ્તકની હારરે, તવ વર્ત્યો હાહાકારરે.
દખી દુઃખ પામ્યા દૈત્ય માત્રરે, એ શું કર્મ કીધું કૂપાત્રરે;
ચડી પ્રભહત્યા ઈંદ્રને શીશરે, મન પરતાય વજ્રાધીશરે.
ઘણી બીકથકી સુર રાયરે, મુકી આસન વનમાં જાયરે;
ત્યાં કીધું જપ તપ ધ્યાનરે, પ્રભુ આવ્યા શ્રી ભગવાનરે.
એકાં યજ્ઞ કરાવ્યો હરી આપરે, તેથી જૂટ્યો હત્યાનું પાપરે;
(પછે) પ્રભહત્યાએ કીધો પ્રણામરે, સ્વામિ આપોને વસવા ઠામરે.
હું ક્યાં રહું કેણે ડારરે, ત્યારે સ્થાનક આપ્યાં ચારરે;
ચારે ભાગે વેહેચી હત્યાયરે, સત્ય સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે.
એક ભાગ અવનીને આપ્યો સોયરે, ભુમિ ખારી† તેણે હોયરે;
બીજો ભાગ આપી વૃક્ષને હત્યાયરે, તપાપે લાખડ ગુંદર થાયરે.
ત્રીજો ભાગ સ્ત્રીને‡ હત્યાયરે, નારી રજ્જવળા § તેણે થાયરે;
ચોથી જળને× આપી હત્યાયરે, તેણે લીલ** કીણાટા થાયરે.
ત્રણ લેહરે નીરને દીજરે, પછી પવિત્ર પાણી પીજરે;
એમ હત્યા ભાગ આપાસરે, વેહેચી હત્યાનો કીધો નાશરે.

* જે કે જાહ હત્યાનું નિવારણ કરવા ઈંદ્ર સમર્થ હતો, તોપણ
એક વર્ષ સુધી જાહ હત્યાનું પ્રાયશ્ચિત કીધું, ને વર્ષ પૂરું થયા પછી
લોકાપવાદ દૂર કરવાને માટે ચાર ભાગે તેને વેહેચી દીધી છે.

† આ દોઢ કડીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

‡ જે ખારો ભાગ તે જાહ હત્યા જાણવી.

§ જે ગુંદરનો ભાગ તે જાહ હત્યા જાણવી.

|| એક ભાગ હત્યા સ્ત્રીઓએ લીધી તે એવી બોલીથી કે
જણવા સુધી મૈથુન થાય તોપણ ગર્ભને ઇજા આવે નહિ.

¶ માસે માસે જે રજ આવે છે તે જાહ હત્યા જાણવી.

× એક હત્યા જળે લીધી તે એવી બોલીથી કે, અમને ઉ-
લેચી નાખે તોપણ પાછાં તેટલાંજ થઈ રહીએ.

** લીલ આદિ જે બાકે છે તે જાહ હત્યા જાણવી.

નિષ્કલંક^૧ હવે સુર રાયરે, તેને ઉતરી પ્રહ્લદત્યાયરે;
જઈએકો પછી નિજ આસનરે, પછે મનાવ્યા બૃહસ્પતિમુનિજનરે.
જઈ પ્રાણુમી લાગ્યા પાયરે, ફરી આવ્યા નિજપુર માંયરે;
હવે સાંભળ રાય વિખ્યાતરે, વિશ્વરૂપના કીધા ઇંદ્ર પાતરે.
ત્વષ્ટા પ્રજાપતિ તેના તાતરે, પુત્રવધની સાંભળી વાતરે;
અતિ ક્રોધ હવે ઉત્પન્નરે, હૈયે લાગ્યા હૂતાશનરે.
ઈંદ્રરાયને હણવા કામરે, એક ચક્ષ માંડ્યો તેણે કામરે;
પૂર્ણ આહુતી કીધી વિવેકરે, ત્યારે પુરૂષ પ્રગટ હવે એકરે.
ઘોર શબ્દ શરીર પ્રચંડરે, શીર અડક્યું જઈ પ્રહ્લાંડરે;
ખસે યોજન તેની કાયરે, ભુજ દંડની સખળ સંખ્યાયરે.
તેનાં નેત્ર મહા વિકાળરે, જાણે પાયક નાંખે જ્વાળરે;
કાળું મેઘ સ્થામ શરીરરે, માટા દંત તે વૃક્ષ સમીરરે.
મૌઠ પર્વત જેનું શરીરરે, પ્રગુટી ચડી દારૂણ શીરરે;
જાણે કરશે પ્રલય સર્ગરે, દેખી સુરે તજ્યા મન ગર્વરે.
તેનું વૃત્તાસુર^૨ એવું નામરે, ત્વષ્ટા પ્રજાપતિને કર્યો પ્રાણુમરે;
સ્વામી વિશ્વરૂપના વધકારીરે, તેને હમાણું નાંખું સહારીરે.
કહો તો ત્રિભુવન ગ્રામું મહારાજરે, ઇંદ્ર કયાં જશે જીવતો આજરે;
એવું કહીને ઉડ્યો જોધરે, હૃદયે દારૂણ ધરતો ક્રોધરે
આવે ઉતાવળો તતખેવરે, દેખી ભય પામ્યા છે દેવરે;
ધાણું દૈત્ય સૈન્ય છે સાથરે, આવ્યા શીઘ્રે જહાં સુરનાથરે.
દીઠો આવતો થકો આકાશરે, મઘવા મનમાં પામ્યો ત્રાસરે;
આસન તજીને સુર રાયરે, દેવો સૌ સાથે નાહા જાયરે.
અમર આવ્યા હરીને શારૂરે, જઈ વિનવીયા સ્થામવાણૂરે;
અજ ઇંદ્રાદિક સ્તુતિ^૩ બોલેરે, સ્વામી નહીં કો તમારે તોલેરે.

^૧ આ દોઢ કડીની મતલબ મૂળ ભાગવતમાં નથી.

^૨ ચિત્રરથ રાજાને પાર્થતીએ શાપ દીધો તેથી તે વૃત્તાસુર થયો એ વાત આ સ્કંધના ૧૭મા અધ્યાયમાં છે.

^૩ પ્રથમ તો દેવતાઓ વડયા પણ દારૂણ એટલે ભાગી ગયા હતા હવે દેવતા સ્તુતિ કરે છે કે-વાયુ, આકાશ, અગ્નિ, જળ, પૃથ્વી, ત્રણ લોક, અસ્માદિક અને અમે પણ ભય પામી જેની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલીએ છીએ, તે પરમેશ્વર અમારા રક્ષક થાઓ. જે અમારા આત્મા-રૂપ, ઇષ્ટદેવ, સર્વરૂપ, સર્વથી અન્ય, સર્વતા પરમ કારણરૂપ, પ્રધાન પુરૂષ રૂપ, અને શરણાગતનું રક્ષણ કરનાર છો તેને અમે શરણે જઈએ છીએ. એ રીતે ધણા પ્રકારે સ્તુતિ કરી. તે પછી ભગવાને તેઓને તેઓનાં હૃદયમાં દર્શન દીધું, ત્યાર પછી બહાર પ્રકટ રૂપે દર્શન દીધું એટલે દેવતાઓએ પાછા પગમાં પડી બીજી વખત સ્તુતિ આ પ્રમાણે કીધી-આપ કે જે યજ્ઞરૂપ સામર્થ્ય વાળા છો, કાળરૂપ છો, દૈત્યોપર ચક્ર ફેંકનાર અને સુંદર નામવાળા છો, તેમને વારંવાર પ્રણામ કરું છું. હે પ્રભો, આપ ત્રણ ગુણના સ્વામી છો, તેઓનાં ત્રણ ગુણથી પર નિર્ગુણ સ્વરૂપને જાણવાને કોઈ પણ સમર્થ નથી. આપની લીલાનો પ્રકાર ન સમજી શકાય

અનેક સમે કલ્પાંત ને કાળરે, તમે પ્રગટ્યા દીન દયાળરે;
તમ નાલિકમળને ધન્યરે, જહાં પ્રહ્લા હવા ઉત્પન્નરે.
ત્યાં વાયુ કરે અતિ ગતરિ, મહારે પરિયા પ્રહ્લપતિરે;
ત્યાં શુશ્રુષા હરી તમે કીધીરિ, દુઃખ આરત સૌ હરિ લીધીરિ.
જ્યારે પીડા અમને થાયરે, ત્યારે પ્રભુ કરો છો અમને સહાયરે;
અમને તમારો આધારરે, શારૂં રાખો હો વિશ્વાધારરે.
હવે કરૂણા કરો સ્થામવાણૂરિ, નહીંતર આવ્યાં અમારાં મારૂરિ;
એવી સ્તુતિ કરીને અનંતરે, દેવે સંતાપ્યા શ્રી ભગવતરે.
થયા પરમેશ્વર તુષ્ટમાનરે, આવી બોલ્યા શ્રીભગવાનરે;
જ્યારે દીઠા વૈકુંઠરાયરે, ત્યારે દેવ નમ્યા સૌ પાયરે.
હસી બોલ્યા તવ વૈકુંઠનાથરે, તમે સાંભળો સૌ સુરસાથરે;
વૃત્તાસુરને હણવા કાળરે, એક ઉપાય કરો તમે આજરે.
મુનિ દધીચિ બેઠા છે જ્યાંહિરે, તમે જાઓ અમર સૌ ત્યાંહિરે;
દધીચિ ઋષીનાં અસ્થિ જેહરે, તમે સુર જઈ જાઓ તેહરે.
અશ્વિનીકુમાર^૪ ભણ્યા તેકાજરે, ઋષિ અસ્થિ^૫ આપશે તેમાટેરે;
મુખે નહિ કરે નકારરે, એમ બોલે શ્રી વિશ્વાધારરે.

એવો છે. કેમકે આશ્રય રહિત અને નિર્ગુણ આપને અમારી સહાયતાની ગરજ ન રાખતાં નિર્વિકાર સ્વરૂપથીજ આ જગતને સરળે છે, પાળો છો, ને સંહાર કરો છો. સર્વોત્ક્રાંતિ પામી પણાને લીધે સર્વ વિપત્તિના પ્રકાશ કરવા ઉપરથી જાણવામાં આવતા જે આપ છો તેને શ્રુતિઓ એક રૂપજી બાકી રાખે છે. હે ભગવાન! આપ કે જે, સર્વ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિત અને પ્રલયકાળમાં નિમિત્તરૂપ થતી દિવ્ય માયાથી વિભાવ કરનાર છો, સઘળા જીવોના સમૂહોના અંતઃકરણોમાં અક્ષરસ્વરૂપ તથા અંતર્યામી સ્વરૂપથી અને બહાર પ્રધાન રૂપથી સર્વનાં મૂળ કારણને લીધે દેશ કાલાદિ દેહની અવસ્થાનો અનુભવ કરનારા છે અને બુદ્ધિ આદિ સઘળા પદાર્થોના સાક્ષી, નિરંજન સ્વરૂપ, પરમાત્મા તથા પરબ્રહ્મ છો, તેમની પાસે અમારે કંઈ કંઈ બાબત જાણવાની જોઈએ, એવા ઇશ્વરને અમે પ્રણામ કરીએ છીએ. [મ. ભા. સં.]

^૪ દધીચિ બ્રહ્મવિદ્યામાં પરિપૂર્ણ છે એમ ધારી અશ્વિનીકુમારે આવીને તેમને કહ્યું કે અમને બ્રહ્મવિદ્યા આપો. દધીચિએ કહ્યું કે હમણાં હું કામમાં છું માટે પછી આવજો. એવો ઉત્તર સાંભળી અશ્વિનીકુમાર ઉદયો કે તરત ઇંદ્રે આવી ઋષિને કહ્યું કે, એ વૈદ્યાને તમે વિદ્યા આપશો મા, ને જે આપશો તો હું તમારું માથું કાપી નાખીશ. એમ કહી ઇંદ્ર ગયા કે તરત અશ્વિનીકુમાર આવ્યા. દધીચિએ જ્યારે ઇંદ્રે કહેલી વાત અશ્વિનીકુમારને કહી ત્યારે અશ્વિનીકુમારે કહ્યું કે અમે પ્રથમથીજ તમારું માથું કાપી ઘોડાનું માથું ચડાવ્યું, તે અશ્વમુખેથી તમારે અમને બ્રહ્મ વિદ્યાનો ઉપદેશ કરવો. તે પ્રમાણે ઇંદ્રે માથું કાપી નાખ્યા પછી પાછું અશ્વિનીકુમારે માથું ચડાવ્યું છે.

^૫ ભગવાને કહ્યું કે, એ માટે દધીચિનું માથું કાપ્યાથી તમને પ્રાયાશ લાગશે નહિ ને તમે અસ્થિ લીધા બાદ અશ્વિનીકુમાર તેમને (દધીચિને) જીવતા કરશે ને ઇંદ્રનું પણ રહેશે.

પછી વજ્ર તેનું સોયરે, વિશ્વકર્માથી તે ઘડાયું હોયરે;
નીપજશે તેનું વજ્રાયુધરે, ગૃહી દૈત્યશું કરજે યુદ્ધરે.
તેહ વજ્ર વિના એની દહરે, ખીજ કશાથી ન મરે એહરે;
ઈદ્ર વજ્ર કરમાં સાહેરે, તેથી શીર તેનું છેદાયરે.
એવું કહી શ્રી ભગવાનરે, હરી હવા અતર્ધ્યાનરે;
દીધી અમરને જે શીક્ષાયરે, કરતા હવા તેહ ઉપાયરે.

વળણુ.

કરે તેહ ઉપાય અમર સૌ, પર પામી પાછા વળ્યારે;
શ્રાતા જન મુખ હરી ભણે, હરી ગુણ જાણે નવ કળ્યારે.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે પદ્મસ્કંધે નવમો-

ધ્યાયઃ ૧૧૯॥

અધ્યાય ૧૦ મો.*

કડવું ૧૦ મું-રાગ વેરાડી.

શુકેણ વાણી એણીપેરે ખાલે, સાંભળે પરીક્ષિત રાય;
અમર સૌકો ટેળે મળીને, દધીચિ કપી કને જાય.
સ્તુતિ સ્તવન પ્રણામ કરી, જઈ ચાલું નભાવ્યાં શીશ;
દધીચિ કપિએ દેવ સર્વને, દીધી છે આશીષ.
આદરમાન દીધાં અમરને, આપીયાં આસન;
અમર પ્રત્યે ખોલીયા ત્યાં, દધીચિ કપિ વચન.
શા અર્થે આવ્યા આ સ્થાનક, અમ સરખું કાંઈ કામ;
તેણે સમે ત્યાં દેદ્રે આવી, કર્યો દંડ પ્રણામ.
સ્વામી પુત્રાસુર રાક્ષસ પ્રગટ્યો, મહા બળિયો અહંકારી;
દેવ કપી જન માનવ પીડયા, ઘણી પ્રજા સંહારી.
તેના ભયથી અમે નાડા, મનમાં પામ્યા ત્રાસ;
વન વિષે અમે જઈ રહ્યા, તવ વાણી હવી આકાશ.
પુત્રાસુર મહા બળી છે, કોથી નહીં છતાય;
એ પાપીને હાણવા અર્થે, કરજે એક ઉપાય.
દધીચિ કપી કનેથી અસ્થી, જાચી લાવો દહનું;
વિશ્વકર્મા પાસે જઈને, વજ્ર ઘડાવો તેહનું.
એ આયુધ કરમાં ધરી, જ્યારે વઢશે વજ્રાધીશ;
તે વજ્ર થોગે પુત્રાસુરનું, શીઘ્રે છેદાશે શીશ.

* આ દશમા અધ્યાયમાં દધીચિનાં હાડકાંથી બનાવેલું
વજ્ર લઈ ઇદ્રે દેવતા સહિત પુત્રાસુર અને તેના સંજનથી દૈત્યો
સાથે યુદ્ધ કર્યું તેનો કથા પ્રસંગ છે.

તેમાટે અમે અહિં આવ્યા છો, અસ્થી યાચવા સ્વામી;
ત્રિભુવન જન સર્વ ઉગરશે, તમથી અંતર્યામી.
એવાં વચન સુણી અમરનાં, કપિ દધીચિ વિભાસે મન;
સૌ દેવ મળી યાચે મુજ અસ્થી, રક્ષવા ત્રિભુવન જન.
આ દહી અમરને અર્થે, પ્રાણ તણું તતખિવ;
પછી સુરીનર પ્રત્યે વાણી, ખોલીયા કપિ દેવ.
તમે સૌ મળી માહરાં, અસ્થિ યાચો છો આજ;
પણ દહી તજતાં છે દોહલું, અપાર સુરના રાજ.
પણ તમ અર્થે આ મિથ્યા દહી, કૃતારથ થાય મારી;
જન્મ સાર્થક થયો મારો, એમ મેં વાત વિચારી.
તે સમે ઉત્તર મુખે ખેડા, કપિ કરી દર્ભાસન;
ધરાણીધરનું ધ્યાન ધર્યું, આરાધ્યા જગજીવન.
દધીચિ કપિએ ચિત્ત આરોપ્યું, ચતુર્ભુજને ચર્ણ;
કર મધ્યે જપમાળા ગૃહીને, કરે હરીનું સ્માર્ણ.
એવી રીતે યોગ ધ્યાને, દહ તજ્યો તાત્કાળ;
ઘણી શોભા સાથે પહોંચ્યા, વૈકુંઠ શ્રી તે દયાળ.
પછી ઇદ્રે અસ્થિ કપિ શરીરનાં, કદાવ્યાં તે વાર;
વિશ્વકર્માને તેડાવી આપિયાં, તે વજ્ર કરવા નિર્ધાર.
વિશ્વકર્માએ વજ્ર ઘડીયું, વિદ્યુત કર્ણાકાર;
જળહળે જ્યોતિ તેજ અદ્ભુત, તીવ્ર દારૂણ ધાર.
વિશ્વકર્માએ કળા પોતાની, સૌ વાપરી તે કાળ;
તે ઇદ્રને આપિયું સહી, હરખિયો મુર ભૂપાળ.
ઈદ્ર ઐરાવતે ચડિયો, કર વજ્ર ધર્યું તત્કાળ;
શંખ નાદે દશે દિશાથી, આવી મળ્યા મુર બાળ.
અંતરિક્ષ માર્ગે યુદ્ધ કરતો, આવીયો મુર રાય;
તેત્રીશ કોટિ સાથ ચોઢા, અમરની શોભાય.
દળાં સર્વ સાથે આવ્યો પુત્રાસુર, રોપિયો રણસ્થાન;
અન્યોન્ય શંખનાદ થયા, ને યુદ્ધનો કર્યો આરંભ.
ખડ્ગ ખેડાં જળહળ કરસી, ચક્રમકતી તલવાર;
સેજભેળા દેવદાનવ, કરે મારો માર.
તેટલામાં પુત્રાસુરનું, સૈન્ય નાકું જાય;
પુત્રાસુરે સેનાને, કહ્યા આ ઉપાય.

* ૩૬, વસુ, આદિત્ય, અશ્વિનીકુમાર, પિતૃ, અગ્નિઓ,
વાયુ, ઋણ, સાધ્ય અને વિશ્વદેવાઓ તે સેનામાં મુખ્ય હતા.

† નમુચિ, શંખર, અનંતા, દ્વિમુક્ત, ઋષભ, અંબર, હય-
ગ્રીવ, શંકુશિરા, વિપ્રચિત્તિ, અયોમુખ, પ્રભામા, વૃષપર્થા, પ્રહૃતિ.
રેતિ, ઉકલ્લ, સુમાલી અને માત્રી વગેરે હજારો રાક્ષસો તેની
સેનામાં હતા. તે દૈત્યો ઘણા ઘણા પ્રકારના અસ્ત્રોથી લડ્યા. છેવટે
પુત્રાસુર તરફના દૈત્યો ભાગ્યા હતા.

વૃત્રાસુર વચન:-

જન્મે તેને જન્મ છે, નાકે મુકે મામ;
ધિક્ક ધિક્ક સર્વેથી શૂરો, બોલ્યું જનમાં નામ.
મરણથી યશ બહુ મળે, પરલોકે સુખાસન;
સ્વર્ગતણી અપ્સરા સર્વે, પ્રેમે ભેટે તન.
ચોગ યોગથી યુધ્ધે મરવું, લલું બહુ કહેવાય;
યુધ્ધે પાછી પાની કરે, તેના પૂર્વજ નરકે જાય.
પછે ઘણા કાળ યુદ્ધ કરીયું સહી, કેમે ન આવે અંત.
ત્રેતાયુગે નર્મદા તીરે, વઢયા તે બળવંત;

વળણ.

વઢયા એ બળવંત રણમાં, યુદ્ધ અપરિમિત થાયરે;
ભાગવત પઠસ્કંધે કથાનો, પૂર્ણ દશમોધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પઠસ્કંધે દશમો-

ધ્યાયઃ ॥ ૧૦ ॥

અધ્યાય ૧૧ મો.*

કડવું ૧૧ મું-રાગ મા૩.

શુકલ બોલીયા સુણુ પરીક્ષિતરાય, ઘણું દેવદાનવને યુદ્ધ થાય;
ત્રીન્ન આયુધ કરમાંહે ધરતા, હોકારના શબ્દ ખંખાર કરતા.
સજીટોપ ટાટરખપતર ભાલા, ઘણા સ્વાર ને છે ઘણા માંહે પાળા;
લથખથ ઉન્મત્ત સમર્થ શૂરા, પડે ઘાય છેદાય ને થાય પૂરા.
મહા યુદ્ધ આયુધ રણમાંહે મારે, પડે શીરા પૃથ્વી ઉપર ખડગ પ્રહારે.
ભુંગળ ને સાંગ તલવાર બાણ, વાગે અંગ અભંગ ને જાય પ્રાણ.
મુગદલ તોમર ગૂહી ગુર્જ હાથે, અન્ય મારે કરી રીસ માથે.
ભીડમાળ ખનુવા ખંજર ધારી, અખંડ લોહદંડ પ્રચંડ ધારી.
છુટે ચક્ર ખંડૂક ને નાળ ગોળા, દેખી નાસતાં દૈત્યનાં ટોળેટોળાં.
સાણસાણાટ કરતાં શર બાણ છૂટે, બેઠતા હૃદયોળ કપોલ કૂટે.
ભલાં પંચ શબ્દી વાણવ વાળે, ઘન ગર્જના ધોર ગંભીર ગાળે.
નાઠાદૈત્ય દશોદિશા મામ મૂકી, પડે આખડે મારે ધરી દેવ દુકી.
ઘણા દૈત્યના નાશ સાણમાંહે કીધો, જીત્યો સંગ્રામયશ શકે લીધો.
વૃત્રાસુર તે નાસતો સૈન્ય દેખી, મઘવા પ્રત્યે બોલતો મર્મ દેખી.

* આ અગ્નિચારમા અધ્યાયમાં ઇંદ્ર સાથે યુદ્ધ કરતાં વૃત્રાસુરે
બ્રહ્મા અને યાનયુક્ત કેટલીક વાતો કીધી તેની કથા છે.

† અહિંથી માંડી ત્રીએની ૧૩ લીટી સુધીની તમામ વાત
મૂળ ભાગવતના દશમા અધ્યાયમાં છે.

વૃત્રાસુર વચન:-

જે નાસતા પુરૂષ સંગ્રામ હારી, તેને રણમાંથી હણે વજ્રધારી ?
રણ નાસતા પુરૂષ સુભદ્રેન જવાય, વીર હોય તો સેહેજ બળહાંક થાય.
એવું કહીને આવ્યો ઇંદ્ર સામે, દેખી દેવના સાથ સાત્રાસ પામ્યો
કહે ઇંદ્રને બળ હોય તુજ હાથે, તો યુદ્ધ કરી શકશે તું મુજ સાથે.

શુકવચન:-

વૃત્રાસુર ઇંદ્ર સંગ્રામમાંડ્યો, રણભામ્યનો ડામ કોણે ન છાંડ્યો.
વાહનથી ઉતરીયા વીર બગીચા, વઢયા મલ યુદ્ધ નવ જાણે કળીયા.
પાડી બીસ રીશે અંગ ઝાલે, માહા મૌહું આયુધ અંગે પછાડે.
શરીરે શરઘાત શોણીત ધાર, શોભે દેવીના કુંભ પાછળ જવાર.
મારે વૃક્ષ મોટાં સમૂળાં ઊપાડી, કરે પાનાણુના પ્રહાર પર્વત ફાડી.
એવો દેવદાનવ સંગ્રામ, થાય, ભંગાણુ બુંબાણુ સહસ્ર કપાય.
મહા મોટા જોડા બેહુ વિદારે, શરીરે નહિ શુદ્ધ ને ઘાય મારે.
કુશ વૃક્ષ સમાન શરીર ભાસે, દેખી જુધ દારણુ સુભટ ત્રાસે.
મુખે દૈત્ય ગર્જતો છેશ્યામકાળો, આવી ઇંદ્ર સામે દંસીદંત પાળો.
દિનેત્ર દાવાનળ અગ્નિ જ્વાળા, કોધે મુછ ફરકે જેમ સર્પ કાળ.
દાડી શક સામે આવ્યો દોટ દોતો, વાગે દેવનાં શસ્ત્ર સંગ્રામ લેતો.
ઉગ્ર આયુધ ઇંદ્ર ઉપર નાંખે, મુખે ગર્વ વાણી ઘણી દુષ્ટ ભાખે.

વૃત્રાસુર વચન:-

બળ હોય જે સુરપતિ અંગ તારે, તો આવ મુજ સાથ બાથ મારે
રણ યુદ્ધ મૂકી રખે જાય નાસી. સંગ્રામ તજતાં કરે દેવ હાંસી.
ઘણા દૈત્ય અમારા પૂર્વે સંહાર્યા, કરી કપટ સર્વે છેતરીને માર્યા.
આજ જોઉં બળ સર્વ હું તારું, ન મૂકું મઘવા તુજને હું મારું.
અત્યા પ્રહ્લહત્યારા ગુરુ હત્યારા, મૂજ ખંધુને મારણહારા;
શત્રુ તું સદાનો થયો મારો, હવે ઉગરવાનો નથી તુજને આરો.
મારીશ તુજને પ્રચંડ યુદ્ધ કરીશ, તારી કીર્તિને સહજમાં હણીશ.
રાક્ષસ પેરે કરે તું કૃત્ય, ધિક્ક ધિક્ક અધર્મી આ ઇંદ્ર.
આવ હાથ જોજે હવે મારો. સધ લઈશ હું પ્રાણ હવે તારો.
કદાપિ તું મુજને મારશે, કર્મ ખંધનથી છુટી તારશે.
નાંખ નાંખ અમોઘ અસ્ત્ર તારું, ઝટ શીર કાપ હવે તું મારું.
વ્યર્થ જશે ન તારું એ વજ્ર, નિશ્ચે મુજ શિર છેદશે એ વજ્ર.
ખન્યું અસ્ત્ર એ દધીચિના તેજનું, અસ્ત્ર વજ્ર થયું એ હું જાણું.
વળી બ્યાં પ્રભુ પોતે હોય, વિજય લક્ષ્મિ ને ગૂણ સર્વ સ્હોય.
થશે તારો વિજય એ જાણું, પાણુ લય હું મને નવ આણું.
કરશે નાશ મારો તું સહેજે, તેથી અમર થશે મારી દહ જ.
એ પ્રભુ કૃપા મળવી ન સેહેલ, માર માર કર શક તું પેહેલ.
કરે વૃત્ર પ્રભુનું સ્તવન, કરો પાપીને એ પ્રભુ પાવન.
નથી જોઈતી રિક્તિ ને સિદ્ધિ, નથી જોઈતી મુને નવનિધિ.
ઇચ્છતો નથી સ્વર્ગ પતાળનું રાજ, નથી પ્રહ્લલોડ જોઈતા આજ.

હું માયામાં ભોળવાયો, તેથી થયો છું બહુ બહુ હરયો.
તેને તારો પ્રભુ અંતર્યામી, દેહ વાસના કાઢજો બહુ નામી.
મધવાને એમ એતાવ્યા બહુ, પછે લડવાને લાગ્યા સહુ.
વળજી.

મધવા પ્રત્યે, એમ કહે વૃત્રાસુર રાયરે;
એકાદશ અધ્યાય હવા પૂરણ, બૃહસ્પતિ તાણી કથાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભગવતે બૃહસ્પતિ એકાદ-
શોધ્યાયઃ ॥૧૧॥

અધ્યાય ૧૨ મો.*

કડવું ૧૨ મું-રાગ સંમેરી.

શુકદેવ વાણી ઊચરે, સાંભળો પરીક્ષિતરાય;
વૃત્રાસુરને ઈંદ્રના, યુધનો કહું મહિમાય.
બાણ વૃષ્ટિ કરે ઘણી ત્યાં, થઈ રહ્યા અધિકાર;
ગદા બહુ પરીધ ફરસી, તીવ્ર દાણ માર.
અપાર ઝલકે જગન મહામણી, રત્ન હીરા જોડ;
શોભે ધનવાદળ વિષે જેમ, ચળકતી વિદ્યોત.
સામ સામા આવીયા રણ, વૃત્રાસુર ને શક;
શબ્દ ઊઠે વાણી છુટે, ગડગડે રથ ચક્ર.
વીર ઝુઝે ધારું ધ્રુજે, ન સૂજે રવી તેજ;
સખળ બળ કલ્પાંત કરતા, પરાક્રમી રાણેજ.
જેમ વઢે દંતી કોધશું, મદ ભર્યા મહા વિકાળ;
એમ વૃત્રાસુરને ઈંદ્રનું, યુદ્ધ થયું તેણે કાળ.
પૂછે ગૃહી ગજ ફરવે રણ, કરે બળિયા પ્રહાર;
પાપાણ શીખર શિલા પર્વત, કરે વૃષ્ટિ અપાર.
વૃત્રાસુર ક્રોધે ચડ્યો, મહા યુદ્ધ કીધું એવ,
તે સમે રણમાં થકી, નાશી ગયા સૌ દેવ.
પછી ઈંદ્ર ઉપર ધસ્યો રાક્ષસ, કરે ત્યાં બહુ માર;
તેણે સમે શકના દળમાં, હવો હાહાકાર.
પછી વૃત્રાસુરે એક શીલા, મારી દીસતી પ્રચંડ;
વજ્ર પ્રહારે મુરપતીયે, આવતી કીધી શત ખંડ.
પછી ક્રોધથી ત્યાં વૃત્રાસુરે, માર્યું ઉપાડી ઝાડ;
ઈંદ્રને વાગ્યું સહી, તેણે પડ્યો અંગે ખાડ.

*આ બારમા અધ્યાયમાં ઈંદ્રે મોટા યુદ્ધમાં વૃત્રાસુરને માર્યો તેનો કથા પ્રસંગ છે.

પછી સાંગ ગૃહી કર વાસવે, ઘંટા વિભૂષિત હોય;
ધૂધરીના સ્વર રણઝણે, એવા મુલત બળીયા જોય.
વજ્રી કરમાંથકી આણી, અગ્ર અગ્ની જવાળ;
ત્રિભૂવન ઉત્પાત થયો, બળભળ્યાં સ્વર્ગ પાતાળ.
ભમવા લાગી દશે દીશા, શોભિ અગ્નિ આકાર;
મંત્ર પ્રયોજન શીઘ્રે આવી, વૃત્રાસુરને પાસ.
અનેક આયુધ રાક્ષસે, પાડવ્યા કરવા છેદ;
વેદમંત્ર વાસવથકી ક્રમે, ન પામે ઉછેદ.
શીઘ્રે શબ્દ કરતી આવી, બેઠી દક્ષિણ કર મહિ;
લુળ ભેદી અંગ છેદી, કર્યો વ્યાકુળ ત્યહિ.
વૃત્રાસુરને શરીરે, પ્રગટ્યો ઘણો પરિતાપ;
અગ્નિ જવાળા અંગ લાગી, પ્રબળ સાંગ પ્રતાપ.
એવુ દેખી ઉતર્યો, ગજથકી મધવા દેવ;
વૃત્રાસુરના લુજ વિષે જઈ, વજ્ર માર્યું એવ.
તત્કાળ લુજ લાંગી પડ્યો, ભાગ્યભેદે જોતાં ધાર્ય;
વૃત્રાસુર મનમાં વિચારે, હવે આવ્યું નિશ્ચે માર્ય.

* હાય કપાવાથી વૃત્રાસુરે ઈંદ્રને ભમણામાં પ્રહાર કર્યો તેમ તેના હાથિને પણ પ્રહાર કર્યો, તેથી ઈંદ્રના હાથમાંથી વજ્ર હેઠું પડી ગયું. એ વૃત્રાસુરે આત્મત મોટું અને અદ્ભુત પ્રસંગ કયું, તેથી ઈંદ્ર શરમાઈ ગયો. શત્રુની સમક્ષ સ્વહરતથી પડી ગયેલું વજ્ર જ્યારે ઈંદ્રે લીધું નહિ ત્યારે વૃત્રાસુર કહેવા લાગ્યો. હું ઈંદ્ર, તું વજ્ર લઈને મને માર, આ વખતે મુંઝવું ન જોઈએ. હથિયાર ધરી યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાવાળા દેહાભિમાની લોકો નિરંતર જીતેજ એમ હોય નહિ. ક્યાંય વિનય પણ થાય ને ક્યાંય પરાજય પણ થાય. સર્વત્ર જય તો નારાયણનોજ થાય છે. શરીરની શક્તિ, મનની શક્તિ, ઇન્દ્રિયોની શક્તિ, પ્રાણ, અમરપણું અને મરણ એઆનું કારણજ કાળ છે, પણ તેને લોકો ન જાણવાથી જડ દેહને તેના કારણરૂપ માને છે. લોકડાની પૂતળી અને ચંત્રનો મુગ, નચાવનારના તંત્રમાંજ રહે છે, તેમ સંધળાં પ્રાણિયો ઇશ્વરનાજ તંત્રમાં રહે છે એમ જાણજો. એટલા માટે યશ, અપયશ, જય, પરાજય, સુખ, દુઃખ અને જીવિત તથા મરણ, હર્ષ કે શોક રાખવો જોઈએ નહિ. સાવ, રજ અને તમ પ્રકૃતિના ગુણ છે, પણ આત્માના નથી. આત્મા તો કંઈ સાક્ષી છે એમ જે જાણે, તે હર્ષ શોકાદિથી ખંધાતો નથી. હું ઈંદ્ર, હું હારી ગયો છું, મારા હાથ તથા હથિયાર કપાઈ ગયાં છે છતાં તારા પ્રાણ લેવાની ઇચ્છાથી હું જે મથાશક્તિ પરાક્રમ કરું છું તે જો. આ યુધ્ધ રૂપિ જુગાર છે, આમાં બાણ રૂપિ પાશ છે, વાહન રૂપિ શોગદાં છે, અને પ્રાણરૂપી મુંદ લડે છે, અને આ જુગારમાં કોણ જીતશે તથા કોણ હારશે તે જણાઈ શકાતું નથી. એવાં વૃત્રાસુરનાં વાક્ય સાંભળી, ઈન્દ્રે નિષ્કપટ રીતે માન આપી કહ્યું કે, હું દાનવ, તું જયન્મુક્ત છે, કારણ કે મોક્ષના સ્વામિ ભગવાનમાં જેની ભક્તિ હોય તેને સ્વર્ગાદિ શુદ્ધ સુખનું કંઈ પ્રયોજન નથી.

[૩. ભા. સં.]

રૂધીર વહેતું નવ રહે જેમ, પર્વતથી નીર ઝર્ણુ;
ગભરૂં મધવા હવો, કરી સ્મરણ અશરણશર્ણુ.
પુત્રાસુર કોપે ચડ્યો, એક ગૃહી પરિધ વિશાળ;
ફેરવી મારી ઈંદ્રને, પછી ગાળ્યો ભૂપાળ.
અન્યોન્ય ચુક સખણું, વિશેષ વાંધું ત્યાંહિ;
સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળ વાસી, જુએ ચુક સૌ ત્યાંહિ.
ધોર શબ્દ પ્રચંડ કરી, ઉત્પત્યો રાક્ષસ ગય;
ઈંદ્ર સામે આવિયો, મન માંહે ક્રોધ ન માય.
ઐરાવતને ત્રીશુળ મારી, ડોચક્યો તે વાર;
ગજ સહિત ઈંદ્રને ગળતો, હવો તે નિરંધાર.
ગજો મધવા સાંભળ્યો, સુર સર્વ પામ્યા ત્રાસ;
દશ દિશ નાહા સહી, જ્ય તણી મૂકી આશ.
ત્યારે ડાહ્યાકાર હવો સહી, દગ સર્વ નાહુ જય;
રાક્ષસે ઈંદ્રને ગજ્યો, ઉત્પાત દાડાળ થાય.
શેષ સળક્યો ધગ ધ્રુજ, ખીના મુગનગ મો;
સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળવાસી, દેવ ગણ ગાંધવ.
સુરપતીએ દૈત્ય ઉદરમાં, વજ્રનો કોચ પાર;
ગજ સહીત તત્કાળ નિર્મયો ઈંદ્ર, પડ રાી પહાર.
જ્યજ્યકાર વર્ષા રહ્યો, ફેરવે મહાયો સંગ્રામ;
દેવ સહુ નાહા હતા તે, આવી મત્યા તેણે રામ.
દળ મધ્ય ગજ્યો પુત્રાસુરને, કર્યો સખજો માર;
સર્વાંગ ભગ કર્યો સહી, વધુ વજ્ર ફેરે પ્રહાર.
તોએ પુત્રાસુર ચુક કરે, મન ખીક નહીં લવજેશ;
સંગ્રામ કરતાં કરતાં વ્યાકુળ, થઈ ગયો સૂરેશ.
ગદા ગૃહી હાથમાં દાનવ, ઈંદ્ર સામે ધાય;
ઐરાવતના કુંભસ્થળમાં, માર્યો ગદાનો ઘાય.
વળી ગદા એક ગજ સુંઠ સામી, છૂટી મારી ત્યાંહિ;
ગજે સુંઠની આપઠથી તે, ઊડાડી કાણ માંહે.
પછી ખડગ લીધુ ક્રોધશુ, રણ ધમ્યો દાનવ રાય;
આ માર્યો મધવા એતજે, હવે જીવતો નહીં જાય.
લઘુ લાઘવી મદ્રે કરી ને, કરી વજ્રની ઘાત;
તેણે ખડગ સોતો કર કાપી, કર્યો પૃથ્વીપાત.
હસ્ત વહોણો હાક દઈને, આવિયો કરિ રીશ;
રક્તલોચન કોપ દાડણુ, છેદવાને શીશ.
ગર્જના શબ્દ પ્રચંડ કીધો, ગડગડ્યો જેમ મેઘ;
વળી ઈંદ્ર સામે ધમ્યો દાવ, કરી સખજો વેગ.

આવતો દેખી સુરપતીએ, સાંગ મારી ત્યાંહિ;
તત્કાળ જઈ બેઠી હૃદયે તે, દૈત્યના ઉરમાંહિ.
વજ્રધારી મંત્ર પ્રચોજીત, સખળ મૂકે ખાણુ;
પુત્રાસુર બેઠો સહી, તેના હવા વ્યાકુલ ખાણુ.
પુત્રાસુરે મહા ક્રોધથી, કર્યો ચર્ણુ ફેરે પ્રહાર;
ગજસહિત મધવા પડ્યો હેઠો, તવ થયો હાહાકાર.
ઈંદ્ર ઉંચો ક્રોધથી જઈ, વજ્ર માર્યું શીશ;
તત્કાળ પૃથ્વી પડ્યો રાક્ષસ, પુત્રાસુર જે ધીશ.
પુત્રાસુરના કંઠ ઉપર, કર્યા વજ્રના પ્રહાર;
ઈંદ્ર કાપે કંઠ તેના, વજ્રશું તોળી વાર.
મન વેગે વજ્ર કાપતું હવુ, પુત્રાસુરનું શીશ;
તો પાણુ તેને વાઢતાં થયું, વર્ષ રાત્ર ને દીશ.
ઘણું દોહલે વર્ષ દહાડે, થયુ શરીર છેદન;
ખાણુ પાપાળા ગયા ત્યારે, સુર સર્વ હર્ષિત મન.
મુમ ટુંછે જ્ય શબ્દ થાયે, હર્ષ સૌને હાય;
સુરપતીને રણ વખાણે, ધન ધન કહે સૌ કાય.
ત્રિભૂવનના જન સર્વેને, મન હવો હર્ષ અપાર;
પણુ ઈંદ્રને ચિંતા થઈ, દુઃખી હવો તેણી વાર.
એવી વાણી શુકની સાંભળી, વદે પરીક્ષિતરાય;
સ્વામિ ત્રિભૂવનના જન સર્વેને, મનમાં હર્ષ ન માય.
અમર મુનિવર વર્ગ મૃત્યુ. પાતાળ વાસી જેહ;
પુત્રાસુર વધ સાંભળી, આનંદ પામ્યા તેહ.
પણુ ઈંદ્ર મન ઝાંખો થયો, દુઃખવત સુરનો ગય;
સુરપતિ હર્ષ પામ્યો નહી. એ કારણુ શુ કહેવાય.
શુકદેવજી કહે રાય સુણો, ઈંદ્રને પ્રભહત્યાય;
પુત્રાસુર માર્યો સહી તે. આવી લાગી કાય.
તે કારણથી ઈંદ્રને, ઉપન્યો નહીં ઉહાસ;
મન ભગતો મધવા હવો. પણુ કરશે કૃપા અવિનાશ.

વળણુ.

કૃપા કરશે અવિનાશ ભક્તને. સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે;
શ્રી ભાગવત વાંચકંધના. પૂર્ણ દાદશ અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે વાંચકંધે દ્વાદશે-

ધ્યાયઃ ૧૧૨૧

અધ્યાય ૧૩ મો.

કડવું ૧૩ મું-રાગ મહાર.

સુતપુરાણીક ઊચરે, ઋષિ શૌનક મત્યે કથાયરે;
શુકલઅભિમન્યુ સુતને કહે, તું સાંભળ પરીક્ષિતરાયરે.
ઈંદ્રને પ્રહ્લહત્યા બેઠી તેણે, બહુ દુઃખ પામ્યો મનરે;
તે ત્રિભુવનમાં ભગ્યો સહી, નવ બેસાયું ઈંદ્રાસનરે.
હત્યા લાગી નાઠો સહી, ગયો સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળરે;
પાછળ હત્યા આવે ગર્જતી, આગળ નહાસે સૂરપાળરે.
નાસીને ઈંદ્ર ગયો સહી, છે માન સરોવર જ્યાંહિરે;
સૂત્રનો તંતુ થઈ રહ્યો, જળ કમળ દાંડા માંહિરે.
સહસ્ર દલનું કમળ છે, તેની શોભાના નહિ પારરે;
ત્યાં હત્યા બ્રમર સ્વરૂપ થઈને, ઉપર કરે ગુંજારરે.
ઈંદ્ર કમળ નળીમાં રહી નિત્ય, પામે દુઃખ અપારરે;
સ્મરણ કરે શ્રીનાથનું, આરાધે વિશ્વાધારરે;
સાંભળ પરીક્ષિત ભૂપતિ, હવે ઈંદ્રાસનની કથાયરે;
સુરપતિ વિના સૂનું તે, દેવતાને દુઃખ ન માયરે.
સઘળેહીંડે શોધતા પાણી, ભાળિ ન ભૂપતીની ભાળરે;
ત્યારે અમર સૌવાણીવદે, હવે થારો ક્રોધ હવાલરે.
એક સહસ્ર વર્ષ છાનો રહ્યો, અગોપ સુરનો રાયરે;
ઘણો સૂક્ષ્મ હવો અદૃષ્ટ તે, કમળ દાંડા માંયરે.
ત્યારે ઈંદ્ર પદ બેઠો સહી, નહુપ નામે રાજનરે;
સર્વે મળી તેને આપીયું, રાય ઈંદ્રનું ઈંદ્રાસનરે.
સૌ અશ્વમેધ કીધા સહી, રાય નહુપે ત્યાં યજ્ઞરે;
પર્વત પ્રૌઢ પ્રતાપિ પુન્યનો, યજ્ઞ કીર્તિ પહોંચી ગગનરે.
પૂર્ણાહુતી કીધી પછે, આવ્યો બેસવા ઈંદ્રાસનરે;
પાણી તામસ સ્વભાવ નહુપનો, તેથી સુકૃતહવાં સૌ દહનરે.
ઈંદ્રાણીને વરવાતણી, મનમાં કરી ઇચ્છાયરે;
ઈંદ્રાણી ઇચ્છાનુસાર તેણે, રૂપી વાહન કીધા ત્યાંયરે.

૦ આ તેરમા અધ્યાયમાં વૃત્રાસુરને મારવાની પ્રહ્લહત્યા પછવાડે લાગવાથી ઘણા દિવસ સુધી છુપાયલા ઈંદ્રની વિષ્ણુએ રક્ષા કરી, તેમજ નહુપ રાગ ઇન્દ્ર થયો પાણી ઇંદ્રાણી પર કામાંધ થવાથી, ને ઇંદ્રાણીના કહેવા પ્રમાણે વર્તવાથી અજગર થયો તે કથા પ્રસંગ છે.

† એ હત્યાનું સ્વરૂપ આવું કદરૂપું છે:-દેહડી જેવાં રૂપવાળો, જરાથી ધ્રુજતી, ક્ષય રોગથી લેવાઈ ગયેલી, લોહીવાળા લુગડાંવાળી અને છુટા મૂકેલા ધોળા નિમાળાવાળી હતી.

‡ ઇંદ્રાસનપર બેઠેલા નહુપે ઇંદ્રાણીને કહ્યું કે, હાલ તો હું ઇન્દ્ર છું માટે તારે મારું સેવન કરવું ને મારી પરિન થવું જો-

અગસ્ત્યાદિ રૂપીની, માગી રાયે સહાયરે;
મહા ઋષિને વાહનને જોતરી, બેઠો સુખપાલ નહુપરાયરે.
માર્ગ જતાં વીખને, તિરસ્કાર કરી દીધો મારરે;
ક્રોધાંત કાળ વાડવ હવા, તેમણે દીધો શાપ તે વારરે;
હે દુષ્ટાત્મા તું દુઃખ દે અમને, ઉચ્છલાવીને ભારરે.
તો તું અજગર થા પાપી, આ વન મહિં સર્પ અવતારરે.
ત્યારે નહુપ આસનથી પડ્યો, સર્પ ઋષિને લાગ્યો પાયરે;
મેં અજ્ઞાનીએ અન્યાય કીધો, ક્ષમા કરો ઋષી રાયરે.
રાય કાલાવાલા કરે ઘણા, કહો સ્વામિ ઉદ્ધરવા ઉપાયરે;
તવ મુનિવર વળતા એમ વદે, વચન મિથ્યા ન થાયરે.
હરિ ચતુર્ભુજને દર્શને, થારો વનમાં તુજ ઉદ્ધારરે;
સ્વર્ગવાસ તુને આપશે, કરૂણા કરી દેવ મોરારરે.
વચન ઋષિનાં સાંભળી રાય, ભમતો પડીયો ધારૂરે;
મોટો અજગર થઈ પડ્યો જ્યાં, હુતું મોટું અરણ્યરે.
શ્રીશુક પરીક્ષિતને કહે, જો પીડ્યા પ્રહ્લ ઋષિ રાયરે;
તો નહુપરાય અજગર હવો, પ્રાણાણને દુઃખ દીધું કાયરે.
શ્રીહરી વારંવાર કહે છે જે, પ્રાણાણ માહરૂં રૂપરે;
કશું અંતર તેમાં નહીં, સત્ય સાંભળ પરીક્ષિત ભૂપરે.
એવું જાણી જે જન દુભશે, પ્રાણાણને સંસારરે;
રાય નહુપની ગતી પામશે, નર્કે નવ થાય તેનો ડારરે.
હવે સાંભળો ઈંદ્રની કથા, જે બેઠો કમળ મોઝારરે;
ત્યાં પ્રહ્લા આવ્યા છે સહી, સાથે છે વિશ્વાધારરે.
પાસ જઈ બોલાવે સરસ્વતી, તવ ઈંદ્ર કહે છે વચનરે;
મુને પ્રહ્લહત્યાનો ભય ઘણો, કેમ નીકળું સ્વામિનરે.
પછી પ્રહ્લહત્યાને પ્રહ્લાજીએ, આપ્યો વસવા ઠામરે;
યજ્ઞથી નાશ પમાડી, તે ગઈ કરીને પ્રાણામરે.
અગ્ની જ્યોતિ મિષિ સહી, જળ પૃથ્વી સ્ત્રી વૃક્ષવાસરે;
પ્રહ્લહત્યા ત્યાં જઈ રહી, ઈંદ્ર મૂકાવ્યો અવિનાશરે.
ઈંદ્રે યજ્ઞ કીધો સહી, જે વિષ્ણુ યાગ કહેવાયરે;
વેદ મંત્રની વિધિ સ્તુતિએ, સંતોષ્યા વૈકુંઠરાયરે.
ઈંદ્રાસન બેઠો સહી, સુરરાયનું હરખું મનરે;
અમર સૌ આનંદ પામ્યા, ઋષિ મુનિ માનવ જનરે.

ઇમે. એ ખાળતનો ખુલાસો ઈંદ્રાણીએ જુદરપતિને પૂછ્યો, ત્યારે જુદરપતિએ એવી યુક્તિ બતાવી કે, તું નહુપને કહે કે પ્રાણાણ પાસે પાલખી ઉપાડી મારે ત્યાં આવે તો તારી અર્ધાંમના થાઉં. તે વાત કબુલ કરી નહુપે અગસ્ત્ય વગેરે ઋષિ પાસે પાલખી ઉપડાવી. નહુપ કામાંધ થયો હતો ને ઇન્દ્રાણીને વરવા ઘણો અધિરો થઈ પડ્યા હતા તેથી રસ્તામાં જતાં માર્ગમાં સર્વ સર્પ (આલો આલો) એમ કહી અગસ્ત્યને પગ અડાડ્યો તેથી તેણે શાપ દીધો કે અજગર થા. એથી તે પાછો પદબ્રહ્મ થયો હતો.

ઈદ્રાણી હરખી ઘણું, મધવાને લાગી પાયરે;
જ્ય શબ્દ વર્તી રહેા સ્વર્ગમાં, આનંદ ઉત્સવ થાયરે.
વૃત્રાસુર ઇન્દ્રે હણ્યો, તે પામ્યો સ્વર્ગ નિવાસરે;
કૃપા કરી કમળાપતિએ, રાખ્યો પોતાની પાસરે.

વળણ.

મળુએ રાખ્યો પાસ તેને, કર્ણા કીધી શ્રી હરી;
થયા તેર અધ્યાય પૂરા, કથા પઠસ્કંધ વીમ્તરી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પાંડરેકંધે ત્રયોદશે-

ધ્યાયઃ ૧૧૩૧

અધ્યાય ૧૪ મો.^૦

કંબુ ૧૪ મું-રાગ વેરાડી.

શ્રી શુકદેવ વાણી વદે, સાંભળ પરીક્ષિત રાયછ;
શ્રી ભાગવતની કથા સુણતાં, પાપી પાવન થાયછ.
ઈન્દ્રે વૃત્રાસુર હણ્યો, પછી ઊતારી હત્યાયછ;
સ્વર્ગ સદન પામ્યો વૃત્રાસુર, ત્રુડવા વૈકુંઠ રાયછ.
ત્યારે પરીક્ષિત મત્ર પૂછે, મુને કહો વળી વ્યાસ કુમારછ;
વૃત્રાસુરે તો અમર સાથે, કીધું વૈર અપારછ.
દેવ સર્વને દુઃખ દીધું તે, સૌ જાણ્યું જુગતાતછ;
તો વૃત્રાસુર કેમ વૈકુંઠ પામ્યો, અસંભવિત એ વાતછ.
પરીક્ષિતનું એ મત્ર સાંભળી, બાલીયા શુકદેવછ;
એક પુરાતન ઇતિહાસ તુંને, સંભળાવું અવસ્યમેવછ.
ચિત્રકેતુ એક રાય હતો, તેના વૈભવનો નહીં પારછ;
હીરા રત્ન માણી મુક્તાઈળ, અખુટ ભર્યા ભંડારછ.
અનેક વાહન અતિ સામગ્રી, ભુવન મનોહર દીસેછ;
રિધિસિધની સંખ્યા નહીં, સંપત્તિ જોતા મનહીસેછ.
વાપી કૂપ તળાવ મનોહર, સુગંધ વાડી વનછ;
અનેક વિધિ ક્રીડા સ્થાનક, શું કરું મુખે વર્ણનછ.
તે રાયને કોડ સ્ત્રી હતી, જેનાં રૂપ મનોહર સારછ;
અનેક ચાતુરી મહા વિચિત્રાણ, તેજતણો નહીં પારછ.
પણ તે રાજા હતો વાંઝીયો, એક સ્ત્રીને નહીં બાળછ;
પુત્ર વિના ઘણું દુઃખ પામે, મનમાં તે ભૂપાળછ.

* આ શૈલમા અધ્યાયમાં ઘણા શ્રમથી પ્રાપ્ત થએલો પુત્ર તુરત મરી જતાં અત્રકેતુ રાજાને ઘણા રનેહને લીધે ઘણો શોક થયો એ કથા કહેલી છે.

રાત દિવસ જૂરે મહિપતી, અંતર શોક અપારછ;
તે રાજાને ઘેર પધાર્યા, અંગિરા ઋષિ એક વારછ.
કુશળ મત્ર ઋષિએ પૂછ્યા, રાજાને તે ડામછ;
આદરમાન દીધું રાજાએ, કીધા વિનય પ્રણામછ.
રાએ ઋષીની આગળ કીધી, દુઃખ કેરી વાતછ;
સામિ અર્ધ, ગર્થ, ભંડાર રાજ્ય રિધિ, છે સંપત્તિ અસંખ્યાતછ.
એક કોડ સ્ત્રી પરણ્યાહું સ્વામિ, કીધા મેં કોટિ ઉપાયછ;
પણ પુત્ર એકે નહીં મુની મારે, મહા ચિંતા મન થાયછ.
પુત્ર વિના આ સર્વ સૂનું, ધન વૈભવ રાજ્ય શરિરછ;
એવું કહી ચિત્રકેતુ રાજાએ, નિજ નયણે ભર્યાં નીરછ.
તે દેખી ઋષિને દયા ઉપની, ચરું કીધા તે વારછ;
પટરાણી કૃતધૃતિને પાસે તેડી, પવિત્રપણે નિરધારછ.
આશિષ દઈ તેહ ઋષિએ, આપ્યા ચર કરેલા જેહછ;
અંતર્યામન થયા ઋષી ત્યાંથી, વર આપાને એહછ.
મહા ઋષીની કૃપા થકી, એક હવો કૃતધૃતિને બાળછ;
મળ કુટુંબ સૌએ આનંદું, હરખ્યો મન ભૂપાળછ.
વધામાણી વેદચી મહીપતિએ, સંતોષ્યા સૌ જનછ;
પુણ્ય સ્નાન કરીને દાન સમર્પ્યાં, વાહન વસ્ત્ર ને ધનછ.
હાથા તોરાણુ દારે મંગળ. ચિત્ર શાથાઆ શેરીછ;
પંચશબ્દ વાગિત્ર મનોહર, વાજે મૃદંગ ન ફરીછ.
ડામડામથી ભેટજ આવે, રાયને તોણી વારછ;
રાજદારમાં સૌ આનંદું, ઉઘડ્યાં ધર્મનાં દારછ.
પછી રાજકુંવરને વિદ્ય હવું, સાંભળ પરીક્ષિત રાયછ;
પટરાણીને પુત્ર થયો જોઈ, શોક દુઃખ ન સમાયછ.
હવે તે ઉપર પ્રેમઘણો ધરશે રાજા, પટરાણી માની મોટીછ;
એને મળુ પ્રતાપે પુત્ર હવો ને, આપણુ રહી સૌ જોતીછ.
એવું વિમાસી કપટ કરી સુત, જોયા આવી નારીછ;
વીપ દીધું કુંવરને તત્કાણુ, રાણીઆએ નાંખ્યો મારીછ.*

* ત્વષ્ટા દેવનો ચર રાંધી ત્વષ્ટા દેવનું પૂજન કરી કૃતધૃતિ નામે પટરાણીને તે અવશેષ અન્ન અવરાવ્યું તેને ચર કહ્યું છે. રાજાને વળી ઋષીએ કહ્યું કે આથી તને પુત્ર થશે અને હવે શોક ખત્તે થશે.
+ એ પુત્રની ઓરમાન માતા ઝેર દઈને ગદ્ય તે પછી રાણી ફરતી ફરતી પુત્રની પાસે ગદ્ય ત્યારે પુત્રને સુતેલો જોયો, તેથી જાણ્યું કે સુષ્ક ગયોછે. પરંતુ ઘણા વખત સુધી તે ઉઠ્યોજ નહિ ત્યારે ધાવને ધવરાવવા માટે મોકલી. ધાવ જઈને જુવે છે, તો પુત્રને મૂવેલો દીડો કે તરત આકંદ કરવા લાગી. તે આકંદ સાંભળી રાજા પણ ધાઈને આવ્યો, ને મૂઝાં ખાઈ હોડા પડ્યો. તે વખતે રાણી નીચે પ્રમાણે વિકાપ કરવા લાગી:-અરે દેવડા, તું અત્યંત મૂર્ખ દેખાઈ છે, કેમકે તારી સ્ત્રિને નહીં ઘરે એવું કામ સમયે સમયે કરેછે. મોટાં જીવતાં નાનાનું મરણ કરવું એ

ત્યારે હાહાકાર હવો મંદિરમાં, ઉત્પાત બહુ થાયછ; પુત્રનું મરણ સાંભળતાં તુરતજ, મુંઝાગત હવો રાયછ. રડે પડે આકંઠ કરે ને, પિંડ પછાડે ધણુછ; હૃદય મહાર કરે શીર ફૂટે, કહે હવે શે નાવે મણુછ. ચિત્રકેતુરાજએ શોક કર્યો બહુ, પામ્યો દુઃખ અપારછ; પુત્ર પુત્ર કહી દુઃખ આણે ને, નયણે વેહે જળ ધારછ. અચેત થઈને પડ્યો અવની, ભૂપતિને નહિ ભાનછ; હા હા શબ્દ હવો મંદિરમાં, સૌ આવ્યા સંનિધાનછ. ઘણું યત્ન કરે રાજ, બહુ યૈધનાં ઐષધ થાયછ; એવો ઉત્પાત સાંભળી ત્યાં, આવ્યા નારદ અંગિરાયછ. અન્ય ઋષિ સાથે છે તેમની, નારદ વીણાપાણીછ; ચિત્રકેતુ રાજને ભુવને, આવતાં વાર ન આણીછ.

વળણ.

નારદ ઋષિ ત્યાં પધાર્યા, સાંભળ પરીક્ષિતરાયરે; મોદ અધ્યાય હવા પૂરણ, પદ્મસ્કંધ કથાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પદ્મસ્કંધે અનુર્દશો-

ધ્યાયઃ ૧૧૪૧

અધ્યાય ૧૫ મો.*

કડ્ડુ ૧૫ મું-રાગ સોગંડ.

શુકલ કહે સુણ પરીક્ષિતરાય, ચિત્રકેતુને મહા દુઃખ થાય; પુત્રને શોક સહ્યા ન જાય, પૃથિવ પર રાય પડી ઝુરાય. એવી વાત સાંભળતાં ત્યહિ, નારદ અંગિરા આવ્યા કાણુ માંહે; ઋષિ અંગિરા ચિત્રકેતુને દાર, નારદ સાથે આવ્યા તોણી વાર.

બહુ ઉલટું છે, અને જે તારી એમજ કરવાની ઇચ્છા હોય તો તું ખરેખર પ્રાણી માત્રના શત્રુ છે પણ દયાળુ નથી. જે પ્રાણીઓને પોત પોતાના કર્મને લીધે અહીં જન્મ મરણનો બરોબર અતુક્રમ ન રહેતો હોય તો પછી તારું શું કામ છે? આ પ્રમાણે વિપતિ જોઈને કોઈ પણ પ્રાણી પુત્રપર ક્નેહ કરશે નહિ, તેથી તારી ચૃષ્ટિને હાની થશે. હે દીકરા, હું રાંક અને અનાથ છું; તેનો ત્યારે ત્યાગ કરવો જોઈતો નથી. શોકમાં હુબી ગયલા આ તારા પિતા સામું જો. હે કુમાર, ખેડો થા, તારા ગોડીઆ તને રમવા બોલાવે છે. તને બહુજ ભુખ લાગી હશે, માટે રતનપાન કર, ને જે અમે પોતાનાં છિયે તેઓનો શોક મટાડ. હે પુત્ર, આનંદથી ભરેલી દૃષ્ટિ પુકત તારા મુખ કમળને હું જોઈ શકતી નથી. એ પ્રમાણે બહુ પ્રકારે વિશ્વાપ કર્યો. [ચ. ભા. સં.]

* આ પંદરમા અધ્યાયમાં અંગિરા અને નારદજીએ ત-
સ્વનો ઉપદેશ કરી ચિત્રકેતુનો શોક મટાડ્યો તે કથા પ્રસંગ છે.

ઉદક અંજલિ ઋષિએ ગૃહી, છાંટી રાય બોલાવ્યા સહી; ચિત્રકેતુ હવો સાવધાન, દીડા નારદ અંગિરા ભગવાન. કર જોડી કર્યો છે પ્રણામ, અંગિરા નારદને તેણે કામ; ભૂપતિ આસન બેડા થાય, પાણુ મૂખે વાચા ન બોલાય. અતિ શોક ભર્યો છે હૃદય, તવ મુનિવર વળતા વદ; સાંભળ ચિત્રકેતુ રાજને, નારદ અંગિરા દ છે જ્ઞાન અનિત્ય આ દેહ જાણવી સહી, એની આશા ધરીયે નહીં; આ સ્વપ્રવત જૂઠો સંસાર, મિથ્યા મોહ માયા અહંકાર. કોની માત ને કોનો તાત, કોનું કુટુંબ કોના જાત; સગપણ સંબંધ કોનો નથી, રાય તુજને શું કહીયે કથી. કાકા, માતુલ, સ્ત્રિ ને પૂત્ર, માયા પાસે ખાંધું ધરસૂત્ર; એહ હુતો કોનો કુમાર, તું છે કોનો તે મનમાં વિચાર. એ સૌ માયાના છે ભેદ, બ્રહ્મા ભણે અતુર્મુખ વેદ; જે સંસારમાં અવતર્યા સહી, માયાયે કો મૂડિયાં નહીં. બ્રાહ્મણ ક્ષત્રીય પૈથ્ય ઉદાર, શુદ્ર સાથે છે વર્ણ અદાર; જ્ઞાની ધ્યાની ચોગી ને યતી, મોટા તાપસ ને મહાગતી. એ સર્વ કર્મ છે સંસાર, ચિત્રકેતુ તું મનથી વિચાર; પક્ષી વૃક્ષનો વિશ્રામજ કરે, પ્રભાતે દશો દિશ સાંચરે; તેમ સંસાર કારમો જાણ, ચિત્રકેતુ મન શોક ન આણ. સુણી એવાં ઋષિનાં વચન, તવ રાય થયો સાવધાન; અહો જ્ઞાનિ મુનિ અવધૂત, કોણના તમે કહાવો પૂત. નારદ, સનત્કુમાર અંગિરા રૂખી, દેવલ અસિત, વ્યાસ એ મુખી; પરશુરામ વસિષ્ઠ ગૌતમ, કપિલ, શુક, દુર્વાસા, વ્યવન. યાજ્ઞવલ્કય આદિ ભગવાન, રૂરતા આપે છે સર્વને જ્ઞાન; એ સર્વમાંથી કોણ તમે કહાવો, મૂજ મૂઢનો ભય ટળાવો. ઘાડા અધકારે કૂપમાં હુય, જ્ઞાન દિપથી જાણવો છે શુય; તવ બોલ્યા અંગિરા રૂખી, મુખ્ય કાં માને દુઃખી ને સુખી. પુત્ર ઇચ્છા હવી જ્યારે તુને, યાચના કીધી હતી તે મુને; તે અંગિરા માફ નામ, આ બ્રહ્મપુત્ર નારદ અભિધાન. તે કરવા તારો આદ્યાર, આવ્યા છિયે તુજને દાર; તજ શોક ને ભજ ભગવાન, ભગવદ્ ભક્તને ન શોક, છે જ્ઞાન. પ્રથમ ઇચ્છા કે જ્ઞાન કશું, પુત્ર ભુખને કહેડું વૃથા મથવું. આવ્યો પુત્ર ને દિધો ઉપદેશ, પુત્રવાનના કેવા થાય વેશ; મમતા માયાના વિષયો દુઃખદાયી, શાંતિના વિષયો છે ચિરસ્થાયી. જન્મ ઘટમાળ કૂપને માંય, એક ભરાય એક ઠલવાય. તેમ આવાગમન સંસાર સહી, એનો શોક મન ધરવો નહીં; દેવ દાનવ ને માનવ રાય, અગ્ની સૂર્ય શશિ ને વાય.

† આ વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

વરુણ ધર્મ દિગપાળ કુબેર, અષ્ટકુળ પર્વત ન મેર;
અઘારભાર વનસ્પતિ સહુ, કો કાળે નાશ પામે સહુ.
એમ સ્થિર ગતિ નહિ છે કાય, અસ્થિર ગતિ સર્વેને હોય;
નિરાકાર હરી નિરંજન જેહ, માયાથી અળગો છે તેહ.
તેહ પ્રભુની જે ઇચ્છાય, તે નીપજશે સાંભળ રાય;
અક્ષર રૂપ અવિનાશી સહી, તે વિના કો ખીજે નહીં.
નારદ અંગિરાએ કહ્યું એ જ્ઞાન, મુણીશોક તજ્યો રાજન;
નારદ અંગિરાએ કરૂણા કરી, મંત્ર એક આપ્યો અતુસરી.
આ મંત્રથી તુજ મોહ વામશે, તું મુક્તિ અતે પામશે;
અંગિરા નારદ વાણી ઉચરી, હરીજન હવે ભણે શ્રીહરી.

વળણુ.

શ્રી હરીના નામથી, વિષ્ણુ ચર્ણની પ્રાપ્તિ થાયરે;
પશુસ્કંધે ભાગવતના, થયા પદર પૂરાણ અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે પશુસ્કંધે પંચદશે-

ધ્યાયઃ ૧૧૫૫

અ ધ્યાય ૧૬ મો.*

કલ્પુ ૧૬ મું-રાગ આશાવરી.

શ્રીકૃષ્ણ બોલે મુખ વચનરે, તું સાંભળ પરીક્ષિત રાજનરે;
જેહ ચિત્રકેતુ ભૂપાળરે, તેહ વનમાં આવ્યો તત્કાળરે.
કાષ નારદ મંત્ર આપ્યો જેહરે, એકાતે બેસી જપ્યો તેહરે;
તે વન ઘર વાડી માંહેરે, છે રાયનું મંદિર બ્યાંહેરે.
જપ્યો મંત્રશુદ્ધ જપ મુક્તિરે, રાય ચિત્રકેતુને હવી મુક્તિરે;
તોએ ભૂપનો મોહ ન જાયરે, ચિત્રકેતુનો શોક ન માયરે.
પછી નારદ કૃષિ નિરધારે, રાય સાંનિધ્ય તેણી વારે;
જે મૃત્યુ પામ્યો હુતો કુમારરે, તેને બ્રાહ્મણ્યો તેણી વારે
કૃષિએ મંત્રીને છાંટ્યું નીરરે, સુતનું સજીવ કીધું શરીરરે;
નારદ બ્રાહ્મણ્યો તેણી વારરે, જોઈ હરજ્યો મન ભૂપાળરે.
તવ પિતા પુત્રને મળિયોરે, રાય ચિત્રકેતુનો મોહ ટળિયોરે;
પિતાએ આલિંગન દીધુંરે, તેનું શીર્ષ ગૃહણ કીધુંરે.
તવ પુત્રે બ્રાહ્મણ્યો તાતરે, કહી જ્ઞાન માર્ગની વાતરે;
આ અનિત્ય છે સંસારરે, મિથ્યા મોહ માયા પરિવારરે.

* આ સોમમા અધ્યાયમાં નારદએ ચિત્રકેતુના મૃત્યુ પામેલા પુત્રને બ્રાહ્મણી રાજને શોક રહિત કરી શેષનાગને પ્રસન્ન કરવાની વિધાનો ઉપદેશ કર્યો, તે કથા પ્રસંગ છે.

તમો મુજ શોક મિથ્યા આણિરે, પિતા અસ્થિર ગતિ સૌ જાણિરે;
એવાં વદ વચન કુમારરે, નરજીવ હવો તેણી વારરે.
નિજ પિતાનો ટાળી શોકરે, સુત પામ્યો ઉત્તમ લોકરે;
ચિત્રકેતુની જેહ કથાયરે, તું સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે.
વિષ દીધું હતું જે માયરે, તેહ ઘર મુકી મહાવન જાયરે;
બ્રાહ્મણ્યોનો દાપ કીધોરે, જઈ ઉચ નિયમ તેણે લીધોરે.
પછી ચિત્રકેતુ રાજનરે, મનમાં હે વિચાર્યું જ્ઞાનરે;
ભૂપતિ આવ્યો યમુના તીરરે, તપે બેઠો ધરીને ધીરરે.
નારદ મંત્ર આપ્યો છે જેહરે, મહારાજએ જપિયો તેહરે;
મંત્ર ઉત્તમ છે કથા વેદરે, તેનો નહિ કો પામે બેદરે.
જપ્યો મંત્ર જપ દીન સાતરે, કીધી કરૂણા વૈકુંઠનાથરે;
ત્યાં આવીને શ્રીભગવાનરે, રાજને આપ્યું પરદાનરે.
ત્રીભુવનમાં ફરવા કાજરે, વૈમાન આપીયું મહારાજરે;
તે વૈમાન બેઠો રાજનરે, હવો હરી અંતરધ્યાનરે.

† તે મૃત જીવ બ્રાહ્મણ્યો-મને મરી ગયેલો બ્રાહ્મણી શોક કરો છે.
ત્યારે શત્રુ માની હવે શાસક કરતાં નથી? કારણ કે સર્વધી,
સંપિંડ, શત્રુ, મધ્યસ્થ, મિત્ર, ઉદાસીન અને દ્વેષીઓ ઇલાદિ
સર્વે અનુક્રમથી થાય છે; તેથી પુત્રાદિકનો સંબંધ કંઈ તેનો તે
કાયમ રહે એવો નિયમ નથી. માટે આ દેહ મારો નથી અનેક યો-
નિમાં ફરનારો જીવ એનો એવો રહે છે. પોતાની માયાના યુગ્મથી
પોતાને જન્મતરૂપ બનાવનાર પણ એવો છે. જીવને કોઈ પોતાનો
તથા પારકો નથી, માટે મારો દોની સાથે રહેવું? આત્મા કાર્ય
કરણનો સાક્ષી છે, પણ બોકતા નથી, માટે મારો સંબંધ માનીને
કાષએ શોક કરવો બેદર્યો નહિ. [મુજ ભાગવતનો સંપાદન.

† અંગિરાકૃષિનાં વચનાં મૃતો સાંભળવાથી તેને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હતું.

† તે સાવકાએ કૃષિના કહેવા પ્રમાણે યમુના કિનારે
જઈ બ્રાહ્મણ્યનું પ્રાપ્તિ કર્યું.

‡ નારદે નિચે પ્રમાણે મંત્રોપદેશ આપ્યો હતો:-વાસુદેવ, પ્રયુગ્મ,
અનિરુદ્ધ, અને સંકર્ષણ રૂપ આપ ભગવાનને મનથી નમસ્કાર
કરીએ છીએ. અનુભવ રૂપ, પરમાત્મ ભૂતિ, આત્મારામ, શાંત
અને હૈત દૃષ્ટિથી રહિત આપને નમસ્કાર કરીએ છીએ. આ
જગત જેમાં રહ્યું છે, જેમાં લય પામે છે અને જેથી ઉત્પન્ન
થાય છે, તે પરબ્રહ્મ રૂપ આપને નમસ્કાર કરીએ છીએ. મન,
બુદ્ધિ અને ઇન્દ્રિયો જેને જાણતી નથી અને આકાશ માદક જે
અંદર તથા બહાર વ્યાપી રહેલ છે તેને હું પ્રણામ કરું છું.
[૬. ભા. ૧૫.]

|| રાજ સાત દિવસ જલાહાર કરી રહ્યો, તેથી તેને વિધાવ-
રોનું અધિપતિપણું મળ્યું, પછી કેટલેક દિવસે મન પહોંચે ત્યાં
પહોંચવાની ગતિ મળવાથી ચિત્રકેતુ શેષનાગ પાસે ગયો. પછી
તેણે ભગવાનનાં દર્શન કરી તેને પગે લાગી નિચે પ્રમાણે સ્તુતિ
કીધી હતી.

વૈમાનારૂઢ થઈ ભૂપાળરે, પછે ચિત્રકેતુ પાસ આવ્યો પાતાળરે;
શેષનાગને લાગ્યો પાયરે, ઘણી સ્તુતિ* કરી ત્યાં રાયરે.
કરજોડીને ધરિયું ધ્યાનરે, શેષનાગે કહ્યું ઘણું જ્ઞાનરે;†
જે નવધા ભક્તિ કહેવાયરે, તેના શેષનાગે કહ્યો મહિમાયરે.
કહ્યું આત્માજ્ઞાન સાધનરે, સુણી રીઝ્યો મન રાજનરે;
જ્ઞાન ઘણું પામ્યો ગુણવાનરે, શેષનાગ હવા અંતર્ધ્યાનરે.
હવે સાંભળો હરિજન સંતરે, ભણા શ્રી ગોવિંદ ભગવંતરે;
હરી નામથી મુક્ત થાયરે, સંસાર તજને જીવ મોક્ષે જાયરે.

વળણ.

શ્રી ગોવિંદ હરી, મભૂ નામથી કોટી પાતક જાયરે;
શ્રીમદ્ભાગવત પઠસ્કંધના, હવે શોડષમે અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પઠસ્કંધે શોડષો-

ધ્યાયઃ ૧૧૬૬

* એ સ્તુતિ આ પ્રમાણે કરે છે-તમે પ્રસિદ્ધ, ખ્યાતી પછી સમ દષ્ટિવાળાથી જીતાયલા છે; તેમ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય આપનાર પ્રભાવથી થાય છે. વિષયવાંછના પછી જે તમારામાં અર્થણુ કરી હોય તો શેકેલા ખીજ જેમ ખીજ ખીજને ઉત્પન્ન કરી શક્તાં નથી તેમ તેઓ ખીજ દેહને ઉત્પન્ન કરી શક્તાં નથી, જે વાસનાથી નિર્ગુણ સ્વરૂપનું ધ્યાન ધર્યું હોય તો ધીરે ધીરે નિર્ગુણપણું પ્રાપ્ત થાય છે. પોતા પારકાના ભિન્નભાવવાળો ધર્મ પાળવાથી પોતાનું તથા પારકાનું શું ભલું થાય છે અને શું કષ્ટ સિધ્ધ થાય છે? ધર્મ રીતિ પ્રમાણે શરીરને પીડવાથી આત્મારૂપ ભગવાનને પીડા થાય છે અને ખીજને પીડન, થવાથી અધર્મ અને આત્માનું પીડન જન્મે થાય છે. હે ભગવન! આપના દર્શનથી અમારાં ચિત્તનો મેલ નાશ પામ્યો છે. જેના શ્વાસ લેવા પછી પ્રજ્વલિત શ્વાસ લે છે, જેને જાણ્યા પછી જ્ઞાનેન્દ્રિયો જાણી શકે છે, અને જેના માથાપર પૃથ્વીનું મંડળ સંધવાના ઘણા જેટલું છે, તે હજાર મરતકવાળા શ્રી શેષભગવાનને નમસ્કાર કરું છું.

[મ. ભા. મં.]

† શ્રી શેષભગવાને કહ્યું કે-નારદજી તથા અંગિરાએ મારા સંબંધમાં તને જે ઉપદેશ કર્યો, તે વિદ્યાથી અને મારા દર્શનથી તું કૃતાર્થ થયો છે. વેદ અને પરબ્રહ્મ એ બે મારાંજ સ્વરૂપ છે. જનગૃહ, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ, એ ત્રણે અવસ્થાનો અનુભવ કરનાર એક જ આત્મા છે. જે આ મારું બ્રહ્મ સ્વરૂપ ભૂલી જવાય તો તે પોતાથી જુદું પડી જાય છે અને જુદું પડ્યા પછી જીવને વારંવાર જન્મ મરણ રૂપ સંસાર થાય છે. સ્ત્રી પુરૂષનાં જોડાં સુખની પ્રાપ્તિને માટે અને દુઃખના નાશને માટે ક્રિયા કરે છે, પણ તે ક્રિયાઓથી દુઃખ મટતું નથી અને સુખ મળતું નથી. જીવાત્મા તથા પરમાત્મા એક જ છે, એમ જાણવું એ જ ખરો સ્વાર્થ છે, એમ યોગમાં પહેંચેલી બુદ્ધિવાળાઓએ સમજવું. તું શાસ્ત્ર જ્ઞાનથી તથા અપરોક્ષ જ્ઞાનથી સંપન્ન રહી આ મારા વચનનો સાધવાનપણાથી નિદિધ્યાસ કરીશ તો તુરંત મોક્ષ મળશે.

[મ. ભા. મં.]

અધ્યાય ૧૭મો.*

કડ્ડુ ૧૭ શ્રુ-રાગ કેદારો.

શ્રી શુકજી કથા ઉચરે, રાય પરીક્ષિત શ્રવણે ધરે;
પાવન મંત્ર કરે કથા શ્રી હરીની સહીરે.

ચાલ.

પાવન મંત્ર મનોહર સ્વામી, વાણી સાંભળજે હરીજન;
રાય ચિત્રકેતુને શેષ નાગે કહ્યું, આત્મજ્ઞાન સાધન.
અંતર્ધ્યાન હવા ત્યાંથી જે, શેષ નાગ કહેવાય;
તવ ચિત્રકેતુ રાજ, વૈમાને બેસી કેલાસે જાય.
તેણે સમે મુનિ સહિત, બેઠા છે મહેશ;
ગિરિજાને અંકે બેસાડી, આલિંગન કરે વિવેશ.
વિશ્વ જનુની પાર્વતી માતા, આદ્ય શક્તી કહેવાય;
શિવ અર્ધાંગે બેસી કરે હાસ્ય વિલાસ શ્રી ઉમયાય.
એણું દેખીને ચિત્રકેતુએ, હાસ્ય કર્યું તેણીવાર;
તેણે સમે મન આદ્ય શક્તિને, ચડિયા ક્રોધ અપાર.
ચિત્રકેતુ મહેશ પ્રત્યે, બોલ્યો હાસ્ય વચન;
ધર્મ ઉપદેશક મહાદેવ, હોરે સંસ્કૃત વસે છે મન.
પ્રજ્ઞજ્ઞાનની વાતો બહુ, કરવામાં છે કશાગ;
સભા અધ્યક્ષ, સ્વામિ ગુરુજી, તેણે તજી લજ્જા કેવો.
લજ્જા મુકી નીતિ મૂકી, પ્રત્યક્ષ કરે વિહાર;
પામર જનને કર્મ કરે નહિ, તે શિવજી કરે આ પ્રકાર.
સભા મધ્યે અર્ધાંગે બેઠા, ઉમિયા સહિત મહેશ;
લજ્જા મન ધરે નહિ કોની, એ શું છે વિશ્વેશ.
ક્રોધ ચઢ્યો ઉમિયાજીને, ક્રોધ્યાં ગીરીજા માત;
શ્રાપ દેવાને હોડ હાલ્યા, ક્રોધ્યા જીગના તાત.
રીસે લોચન રક્ત હવાં, તવ કીધો શાપ ઉચ્ચાર.
તું અસુર ચોની પામજે, ઘર રાક્ષસ કુળ અવતાર.
ચિત્રકેતુ મુણ્ડતાં દુઃખ પામ્યો, જઈ નમ્યો દેવીને ચાર્ણ;
વિનય વચન ઘણી સ્તુતિ કરે, સાંનિધ્ય શંકરશર્ણ.

* આ સત્તરમા અધ્યાયમાં અમોઘ સિદ્ધિ પામેલો, આંકાસ માર્ગે ફરતો ચિત્રકેતુ શંકરની મશ્કરી કરવાને લીધે પાર્વતીનો શાપ થવાથી જ્ઞાસુર રાક્ષસના અવતારને પામ્યો તેનો કથા પ્રસંગ છે.

† ચિત્રકેતુએ આ પ્રમાણે વિનવણી કરી-હે માતાજી, તમારા શાપને હું માર્યે ચડાવું છું. અરાનથી મોઢ પામેલો જીવ આ સંસાર રૂપિ ચક્રમાં સર્વ કાળ અને સર્વ દેશમાં સુખ દુઃખાદિ બોમબ્યા કરે છે. જે મૂર્ખ હોય છે તેજ પોતાને અથવા ખીજને કર્તા માને છે. આ સંસાર રૂપિ ગુણોના પ્રવાહમાં શાપ, અનુમદ, સ્વર્ગ, નરક,

કાલાવાલા કરવા લાગ્યો, કરગરતો ભૂપાળ;
હું અજ્ઞાની મહા અપરાધી, કરો માત સંભાળ.
કરૂણા કરવી રંકને મા, આપો આજ ઉદ્ધાર;
ક્ષમા કરીએ અપરાધ મારો, મા મુને ઉતારો પાર.
તદાકાળ પાર્વતી માતને, દયા ઉપની ત્યાહિ;
શાપનો ઉદ્ધાર કીધો ભુપતિને, આદિશક્તિએ કાણુમહિ.
મુજ વાચ્યા મિથ્યા નહીં થાયે, તું રાક્ષસ યદ્યપ અવતાર;
યજ્ઞ કુંડ વિષેથી પ્રગટીશ, કરીશ વૈર દેવ શું અપાર.
યુદ્ધ કરી તુને મઘવા મારશે, વહે છેદશે શીશ;
ત્યારે તુજ ઉદ્ધાર થાશે, કૃપા કરશે શ્રી જીગદીશ.
શ્રી નારાયણના દર્શનથી, તું પામશે વૈકુંઠ વાસ;
એવું શાપ વચન સાંભળી, રાય પામ્યો મનમાં ત્રાસ.
શાપ લઈ ત્યાંથી પાછો વળિયો, ચિત્રકેતુ મહિપાળ;
અતિશય મનમાં દુઃખ પામ્યો, મારા થાશે કાણુ હવાત.
પછી શંકર પાર્વતી પ્રત્યે, બોલે વચન તેણી વાર;
એ ભક્ત છે ભગવાનનો, એને ન ઘટે શાપનો માર.
એવા રંકને શાપ ન દીજે, એ તો આપણો કહાવે;
હરીહરમાં અંતર નહીં નીગમે, તમચિત્તમાં શું આવે.
ઘણાં વચન એમ કીધાં શીવજીએ, પાર્વતીને ત્યાહિ;
જગદંબા સાંભળી રહ્યાં ત્યાં, વિચારી મનમહિ.
શ્રી શુકદેવ કહે પરીક્ષિત રાજ, શ્રવણે ધરજો એહ;
તે ચિત્રકેતુ રાજ વૃત્રાસુર, રાક્ષસનો પામ્યો દહ.
એ યજ્ઞ કુંડ વિષેથી પ્રગટ્યો, મહા બળીયો કહેવાય;
અમર સાથે વૈર કર્યું તે, પૂર્વ શાપ મહિમાય.
વૃત્રાસુર યદ્યપ અવતર્યો રાક્ષસ, ચિત્રકેતુ ભૂપાળ;
વૈકુંઠ વાસ હવે તે માટે, પામ્યો પ્રભૂજી કૃપાળ.
હવે જેકો એહ પુરૂષનું, આખ્યાન મુણે નરનાર;
તેને કરૂણા કરે શ્રી નાયજી, જગજીવન જગદધાર.
સકલ તીર્થતાલ્યું કૃપાપામે, પહોંચે મનની આરા;
બ્રહ્મહત્યાદિક પાપ નામે, કૃપા કરે શ્રી અવિનાશ.

સુખ અને દુઃખ શું છે! કાંઈ પણ નથી. સર્વમાં સમાન અને નિર્લેપ એ ઈશ્વરને પ્રિય, અપ્રિય, માતિ, બધું, પરાયો કે પોતાનો કાંઈ પણ નથી. એમને સુખમાં પ્રીતિ નથી ત્યારે પ્રીતિથી થતો શેષ તો ક્યાંથીજ હોય, તથાપિ ઇશ્વરી માયાથી સૃષ્ટિ રૂપ પાપ પુણ્ય વગેરે કમળ પ્રાણિઓને જન્મ રૂપ સંસાર આપવાને સમર્થ થાય છે. માટે આ જે હું ક્ષમા માગું છું, તે શાપથી મારો છુટકારો થવાને વાસ્તે નહિ, પણ મારે બોલવું ચોખ્ખાં હતાં તમે અથોભ્ય મને છે તેની ક્ષમા માગું છું.
* અદિતિના ચોથા પુત્ર ત્વષ્ટાનો વંશ કહેવાના પ્રસંગમાં વિશ્વરૂપ અને વૃત્રાસુરનું આખ્યાન કર્યું છે, તે જોવું.

મુક્તિ પદાર્થ તે અતે પામે. સંસારથી મુકાય;
સાધુહરીજન હરી ભણો મુખ, જન્મનું સાર્થક થાય.

વળણુ.

જન્મ સાર્થક થાય સર્વથા, અધ્યાય સમદશ સહી;
કરજો ભટ વક્ત્રએ આ, પદ્મચંદ્રની કથા કહી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે પદ્મરકથે

સસદશોધ્યાયઃ ૧૧૭૫૫

અધ્યાય ૧૮ મો.

કડવું ૧૮ મું-રાગ રામગ્રી.

શુકજી કહે સાંભળ રમજી, હરીગુણ મુણતાં ભવદુઃખ જયજી;
મોઠો મહિમા હરી યશવર્ણીયજી, ભાગ્ય હોય તો અનુભવ થાયજી.

ચાલ.

ભાગ્ય હોય તો સાંભળે એ, કથા ભાગવત સાર;
કશ્યપથી ઘણી સૃષ્ટિ વાધી, તેના કહું વિસ્તાર.
પરબ્રહ્મથી એક પદ્મ પ્રગટ્યું, તેથી બ્રહ્મા હવા ઉત્પન્ન;
પ્રભુપતિના મરીચિ, તેના કશ્યપ નામે તન.
વળી અદિતિના પુત્ર પાંચમા, સવિતા† જેનું નામ;
વંશ વાધ્યો તે તણો, ભગ પામ્યો પુરાણ ધામ.
એ છઠ્ઠો પુત્ર અદિતિના છે, સિદ્ધિ નારી પરમ ગુણવાન;
તેનાથી મહિમા, વિભુ, પ્રભુ પુત્ર હવા, પુત્રિ આશિષ અભિધાન.
સમમ પુત્ર ધાતા હતો, ચાર નારીના સ્વામિ;
કહૂ, સિનિવાલી, રાકા અનુમતિ. વંશ વૃદ્ધિને પામી†.
અષ્ટમ પુત્ર વિદ્યાતાને, ક્રિયા સ્ત્રીથી જન્મ્યા;
પુરીણ નામે અગ્નિ પ્રગટ્યા, સૌને હદયે ગમ્યા.
નવમા વરૂણ પુત્રની સ્ત્રી, ચર્ષણીથી પ્રગુ ઉત્પન્ન;
વળી વાલ્મીકિ સ્વામી પણ તેના, વરૂણ પુત્ર ગણ્યંત.
મિત્ર‡ પુત્રને રેવતિ નારથી, અરિષ્ટ, ઉત્સર્ગ ન પિપ્પળ;
એકાદશમા રાકરાય ને, પૌલોમીથી જ્યંત પ્રબળ.

* આ અદ્યારમા અધ્યાયમાં અદિતિના બાકી રહેલા પુત્રોના વંશની કથા અને ઇન્દ્રે દિતિના ગર્ભમાં મરતને તોડી નાંખ્યો તે કથા પ્રસંગ છે.

† સવિતાને પૃથ્વી નામની સ્ત્રીથી ગાયત્રી, વ્યાહતિ, ત્રણ વેદ, અગ્નિ હોત્ર, પશુમાગ, સોમમાગ, આતુર્મારય, અને પંચ મહાયજ્ઞોના દેવતાઓ થયા.

‡ કહૂને સાપ, સિનિવાલીને દર્શ, રાકાને પ્રાતર અને અનુમતિને પૂર્ણમાસ પુત્રો હતા. ઈ સર્વ.

બીજા ઋષભ ને મિહુષ નામે, પરાક્રમી કહાવે તેહ;
દાદશમા ઉરુક્રમ પુત્રથી, બૃહસ્પત્યેક પુત્ર છેય.
એ રીતે વશ અદિતિના, પૂરો હવો રાજન;
દિતિ પેટે હિરણ્યકશિપુ, અને હિરણ્યાક્ષ બે સંતાન.
હિરણ્યકશિપુના ભારણ, ય્યાધુ* દાનવી નામ;
તેને પ્રહ્લાદ પુત્ર હવો તે, ભજે નિરંતર રામ.
તેણે આત્મસાધન કર્યું, પોતે સેવ્યા વિશ્વાધાર;
સાણુ ભડિતથી ચુકચો નહીં, કૃપા કીધી શ્રીમેશ્વર.
પ્રહ્લાદ કેરા બાંધવ બીજા, ત્રણ છે જેકમાર;
ચાર પુત્ર ને એક પુત્રી, હવી છે નિરંધાર.
સિંહિકા† એવું જાણજે, તે કન્યાનું અભિધાન;
તેથીકી બળી રાજા હવા, સાંભળ કથા ગુણવાન
પ્રહ્લાદને વિરોધન હવો છે, તેના સુત બળિરાયડ;
તેને અશનાં નામે સ્ત્રી હતી, તેના શું વખાણું મહિમાય.
સો પુત્રો તેને હવા સહી, તેમાં જેટ પુત્ર રાયબાણુ;
બળ વિર્ય અધિક પ્રતાપિ, વામન સુત બાણુ નિરવાણુ.
પવન પુત્ર દિતિને હવા, સંખ્યા આગણુપંચાસ;
મારૂંત ગાણુ સર્વે થયા તે, દિતિઉદર ગર્ભવાસ.
તવ રાય પરીક્ષિત ઊચરે, મુનિ તણે લાગી પાય;
સ્વામિ એકેવારે ઉદરમાં, આગણુપંચાસ ક્રમ થાય.
શુક કહે સુણુ રાય તું, દિતિને પુત્ર હવા બે જેહ;
તે ઈંદ્રે રણ આગળ થઇને, નાશ કીધા તેહ.
તે પુત્ર શોકે માત દિતિ, ધરે દુઃખ અપાર;
ઈંદ્ર ઊપર રોષ અતિશે, રાખે દિતિ નાર.
દિતિ કશ્યપ કને નિત્યે, શુશ્રૂષા કરે થઇ દીન;
હું રંકને કરૂણા કરો ઋષિ, દિન જાણી સ્વામિન.
શુશ્રૂષા તેની દેખોને, ઋષિ કશ્યપ હવા તુષ્ટમાન;
માગ દિતિ આપું તુજને, મનવાંછિત વરદાન.
નિજ પતિ પ્રત્યે વદ દિતિ, સ્વામિ આપો એક બાળ;
રણ મધ્યે મઘવાને હણે, ઈંદ્ર દુષ્ટ મહા ચંડાળ.

* એ જંબદાનવની દીકરી હતી.

† તેના નામ:-સંહાદ, અનુ-હાદ અને હાદ.

‡ સિંહિકા વિપ્રચિતિ દાનવને પરણાવી હતી, તેનો રાહુ પુત્ર થયો; એ રાહુ અમૃત પીતો હતો તે વખતે ચક્રથી ભગવાને તેનો શિરચ્છેદ કર્યો હતો. સંહાદને કૃતિ સ્ત્રીથી પંચજન પુત્ર થયો. હાદને ધમની સ્ત્રીથી વાતાપિ અને ઇલ્વલ નામે પુત્ર થયા. ઇલ્વલે અતિથિ થયેલા અગસ્ત્ય મુનિને જમાડવા સાર વાતાપિને ઘેરો બનાવી રાંધ્યો હતો. અનુ-હાદને સર્યો સ્ત્રીથી બાળક અને મહિષ નામે બે પુત્ર થયા હતા.

§ બળેરાજનો પ્રભાવ અષ્ટમરુકમાં કહેવામાં આવ્યો છે.

અભિલાખ છે એહ મુજને, સ્વામિ પુરો મારી આશ;
પુત્ર એવો આપિયે જે, ઈંદ્રનો કરે નાશ.
એવાં વચન મુણી દિતિનાં, મન ખેદ* થયો અપાર;
પણુ વચન મિથ્યા થાય નહિ, તેથી વધાં તેણી વાર.
કશ્યપ કહે સુણુ સુંદરી, એ ઈંદ્ર નહિ મરાય;
દેવતા સાથે મળ્યો, તેનો ક્રમ પરાજય થાય.
નાશ મુરપતિના નથી, પણુ કરો એક ઉપાય;
મુજ કલ્યા પ્રમાણે વ્રત કરો, તો કામ તારૂં થાય.
જે પ્રમાણે હું કહું છું, તે પ્રમાણે જો કરીશ
તથી પુત્ર એક તારે હશે, ચિંતા સર્વ હરિશ.
તે વ્રત આચરો વેલેલાં વેલેલાં, પહોંચશે મનની હામ;
પુત્ર એવો ઉપજશે, સિધિ પામશે સૌ કામ.
પણુ ઈંદ્ર આવશે વીઘ્ન કરવા, ચેતજે તું નાર;
પછે વિષ્ણુ વ્રતનો મંત્ર આપ્યો, કશ્યપે તોણીવાર.
દિતિ સ્વામિ પ્રત્યે બોલી, વ્રત પામી પૂર્ણ રીતે;
કાર્યકાર્ય કહો તમે સ્વામિ, જે આચરું હું મીતે.
કશ્યપ મૂનિ તવ વદતા હવા, મુણો સતિ નારી;
હિંસા તજવી, ગાળ ન વદવી, સત્ય બોલવું પ્યારી.
નખ રૂવાનું છેદન તજવું, તજવું અમંગળ કાર્ય;
પાણીએ પેસી સ્નાન કરવું, ક્રોધ તે નિત્ય વાર્ય.
ઘોષેલુંજ વસ્ત્ર ધારણ કરવું, નવિન માળા ધાર;
ઉચ્છિષ્ટ, ભદ્રકાળી નૈવેદ્ય, માંસનો ન કરીશ આહાર.
રજસ્વળાએ નિરખેલું ને, શુદ્ધે આણેલું અન્ન;
ખોખે ખોખે પાણી ન પીવું, એ સર્વ પદાર્થ અપ્રસન્ન.
એકે મૂખે, આચમન પિના, કદી ન રૂરતી નાર;
સંધ્યાકાળે, છુટે કુશો, કદિ ન નિકળીશ બહાર.
શાણુગાર ધરવા મુખ્ય તારે, શરીરે વસ્ત્ર ધાર;
વિષ્ણુ વ્રતનો મહિમા મોટો, સૂણુ પ્રતાપિ નાર.
પગ ઘોવા, સાવધ થઇને, ઉત્તરે રાખીશ ન શીશ;
નગન શરીરે, સંધ્યા કાળે, અન્ય સાથે ન મુદશ.

* કશ્યપ ખેદ કરે છે, ‘અહો! આજ મને મોટો અધર્મ પ્રાપ્ત થયો છે. સ્ત્રી રૂપ માયાથી હસાયેલો હું જરૂર નરકે પડીશ. સ્ત્રી તો પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે વર્તે છે, તેમાં તેનો કશો હોષ નથી. સ્ત્રીનાં વચનો કાનને અમૃત તુલ્ય લાગે છે. પણુ હરો. થયું તે થયું. સ્ત્રી એષ્ટાની કોઇને પણુ ખબર પડતી નથી. મેં વચન તો આપ્યું, માટે મારું વચન પણુ ન જવું જોઇએ તે ઈંદ્રનો વધ પણુ ન થયો. જોઈએ એવી મુક્તિ કંઈ રચું. ને તે પ્રમાણે વરદાન આપ્યું.

† અર્થાત્ કોઇ બાળક સાથે પણુ નહિ.

ધોયેલાં વસ્ત્રો પવિત્રપણાથી, મંગળ પદાર્થ સહિત;
માતાકાળે જન્મ્યા પૂર્વે, બ્રાહ્મણ ગાય પુત્રશ.
માળા ચંદન આદિ પદાર્થે, પુજ્યે સૌભાગ્યવતિ;
પતિનું ધ્યાન હૃદયે ધર્યે, પ્રભૂ પ્રસન્ન થશે હે સતિ.
એ વ્રત એક વર્ષ સુધી, આચર્યે પૂર્ણ પ્રેમ;
અચળ નિયમ મનમાં ધર્યે, ન તજ્યે એકે નેમ.

શુકવચન:-

એ વિષયુ વ્રત આચર્યું અખળા, પવિત્રપણું નિજધામ;
ગર્ભ રહ્યા દિતિના ઉદરમાં, કૃપા કીધી શ્વામ.

વળણુ.

કૃપા કીધી કશ્યપે, વ્રત કરાવ્યું ઋષિ રાયરે;
અષ્ટાદશ અધ્યાય હવા પુરા, આ પઠ્યકંઠ કથાયરે.

કડવું ૧૮ સુ-રાગ ધન્યાશ્રી.

શ્રી શુકલ વાણી ઊચરે સુણ રાયરે;
શ્રીમદ્ ભાગવત પૂર્ણ પવિત્ર કથાયરે,
ઋષિ પત્નિએ શુભ દિવસે વ્રત લીધુરે,
દિતિએ એક વર્ષ પયંત વિષયુ વ્રત કીધુરે.

ચાલ.

વિષયુ વ્રત આચર્યું અખળા, નિજ મંદિરમાં પવિત્રપણે;
વેદ માર્ગે કીધું તેવું, કડવું વ્રત આનંદ ધણે.
નાના વિધના નિયમ રાખ્યા, વળી આખડી બાધા ધરે;
નિગમ મંત્રના જાપ જપતાં, વિષયુ વ્રત દિતિ કરે.
કર્મ સઘળાં સાચવે, આચરે વ્રત દિતિ સહી;
નિજ શયન કરતી સાથરે, તે પવિત્ર કુશ સચ્યા સહી.
તે ઇંદ્ર સૌ વૃત્તાંત જાણ્યું, કારણ વ્રત દિતિતણું;
વરદાનની વારતા સુણી તવ, શક પામ્યો ભય ધણું.
વિમાસે મન સુરપતિ, ગર્ભ દિતિના બળિયો હશે;
જે આજથી કાંઈ ન ચેતું તો, નિશ્ચે મુજને મારશે.
માઠે વિઘ્ન કંઈકરવું સહી, કપટ પાપે જય નહીં;
એવું વિચારી ઇંદ્ર આવ્યો, દિતિ માસી જ્યાં રહી.
રાય બ્રાહ્મણ કેરું રૂપ ધરી, કપટ કરી આવ્યો તહાં;
વિષયુ વ્રત વન આચરે છે, ઋષિપત્ની દિતિ જહાં.

“અહિંથી માંડી તે ઠેક “આખ્યાન એ જન સાંભળે
તેને, હોય સ્વર્ગતણી મતી;” તે લીટીની વાત સુધીની
વાત મૂળ ભાગવતમાં ૧૮ મા અધ્યાયમાં છે. તે તેથી આ અ-
ધ્યાયમાંના તેટલો ભાગ અને ૧૮મા અધ્યાયમાંજ લીધો છે,
જે કે અસલ વ્રતમાં ૧૪માં અધ્યાયમાં એ વર્તા કહી છે.
અને એજ કારણથી, નિચેના ૧૪મા અધ્યાયમાં પ્રારંભની ચાર
લીટી નથી.

વ્રત છિદ્ર જોતો હીડે છે પાણુ, લાગ કહીં પામે નહીં;
એક સમે દિતિ મુતાં છે ત્યાં, એક ગતિ વિપરીત થઈ.
પાદ પ્રક્ષાલન કર્યા વિના, એમની એમ ઘરમાં ગઈ;
અજીકું મોઢું ધોયા વિના, તે સુવાને તત્પર થઈ.
તેમ સંધ્યાએ જઈ સુતી, દિતિ નિજ સ્થાનક જહાં;
સૂક્ષ્મરૂપે ઇંદ્ર પેઠો ઉદરમાં, વજ્ર કરમાં લઈ તહાં.
ભર નિદ્રાવરા દિતિ હવી, તવ ઇંદ્ર મન કોપજ ધરે;
વજ્રથી ગર્ભના સાત કટકા કર્યા, મારતાં નવ એસરે.
તોએ તે કટકા બેઠા થયા, મન ઇંદ્રનો ભય નહીં ગણે;
વળા વજ્ર પ્રહારે શક સાતે, કટકાને શીઘ્રે હણે.
પછી અકેકના સાત સાત, કટકા કર્યા છે સુગપતિ;
તે વજ્રપ્રહારે થયા છેદન, નવચાલે અન્ય રક્ષની ગતી.
તોએ તે એગણુપચાશ કટકા, હાલવા લાગ્યા સહી;
વળી હણવા ઇંદ્ર ઉડ્યો, વજ્ર કર માંહે ગૂહી.
ત્યારે તે બોલ્યા વિનય કરી, અમો બ્રાત થઈશું દેવના;
તું આજ અમને કાં હણે, અમે કરશું તમારી સેવના.
એવી દીન વાણી સાંભળીને, ઇંદ્રે મેલ્યા જવતા;
એગણુ પચાશ વાયુ થયા તે, રહ્યા દેવને સેવતા.
મારૂંતગણુ એમ ઉદય પામ્યા, એગણુપચાશે દહિ ધરી;
ઇંદ્રનો ભય નિવાર્યો એમ, કરૂણા કીધી શ્રીહરી.
નિંદ્રાથકી તવ દિતિ જગ્યાં, પુત્ર સર્વ દીઠા તહાં;
ત્યારે ઇંદ્રને પૂછ્યું દિતિએ, આ પુત્ર કયાંથી આવ્યા હ્યાં.
મેં તો પુત્ર એક માગિયો, ને આતો દણું છું ઘણા;
નિજ માતાને ચરણે નમિશકે, પિનવવામાં રાખી ન મણા.
ત્યારે ઇંદ્ર નમિ બોલિયો, એ કાર્ય કર્યું મેં પાપીએ;
પછી તેણે વાત સર્વે, કહી દિતિને માંડીને.

ઈંદ્રવચન:-

સ્વાર્થ દષ્ટિ સદા કરનારી મા, જાણ્યો અભિપ્રાય તમારો;
ગુપ્ત વેશે આવી રહ્યા, ગર્ભના આવ્યો આરો.
ગર્ભના કટકા સાત કીધા, સાત કુમાર અવતર્યા;
તેના વળી સાત સાત હવા, તોપણ તેઓ નવ મુવા.
મણુ પ્રતાપિ આ કામ છે, એવું ધાર્યું મેં હે માતા;
મુર્ખ મેં અપરાધ કીધો, ક્ષમા કરી ધરો સાતા.
ગર્ભ સર્વ અમર થયા છે, કીધો અપરાધ બહુ મોટો;
વિષય સુખ મેં તમ્યાં છે, હું થયો છું બહુ છોટો.
પછી દિતિ માતાને નમ્યો, ચરણે સુરપતિ વેગે કરી;
પગે વળગ્યો ન રહે અજઞ્ઞો, તવ માતાએ પ્રીતિ ધરી.

તવ ઈદ્રને માથે હાથ મૂકી, માત દિતિ દયા ધરે;
આજ્ઞા માગી સૂરપતિ, તે સ્વર્ગ સદને સાંચરે.
દિતિના જે પુત્ર બળીયા, ઝોગાણુપચાસ વાયુ કહ્યા;
નિજમાતાને ચરણે નમીને, સૂરપતી સાથે ગયા.
એમ પવનગણુ સૌ ઉદય પામ્યા, શુક કહેસુણુ ભૂપતિ;
આખ્યાન એ જનસાંભળે તેને, હોયે સ્વર્ગ તણી ગતી.”

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે ૫૪૨૬ઁ અષ્ટાદશો-
ધ્યાયઃ ૧૧૮૮

અધ્યાય ૧૮ મો.†

કંઠુ ૨૦ મું-રાગ ધન્યાશ્રી.†

રાય પરીક્ષિત મંત્ર કરે, કહો પુંસવનં વ્રતનો વિધિ;
પુત્ર પ્રાપ્તિ પામે વાંઝીયા, થાય તેની કાર્ય સિદ્ધિ.

શુકાવાચઃ:-

માર્ગશિર્ષે શુકલ પ્રતિપદાયે, આરંભ વ્રતનો સ્ત્રી કરે;
પતિ આજ્ઞા લઈ વ્રત કરવું, એવો શાસ્ત્રજ લેખ ધરે.
મરૂત જન્મની કથા સુંણવી, બ્રાહ્મણ વચ્ચે કરે આરંભ;
સ્નાન કરી, સ્વચ્છ વસ્ત્ર પેરી, શણગાર ધરિ કરવો આરંભ.
પ્રભાતે બોજન પેહેલાં, લક્ષ્મિ ભગવાનને પૂજવા;
પ્રાર્થના કરવી પ્રેમ ભાવે, સ્નેહ સહિત મંત્ર ભજવા.
“હે પૂર્ણ કામી, લક્ષ્મિપતે, સર્વ સિદ્ધિ નિવાસરૂપ;
અપેક્ષા રહિત આપને, નમસ્કાર કરું હે ભૂપ.
કૃપા, વૈભવ, તેજ, મહિમા, સામર્થ્યવાન છે હે પ્રભુ;
સર્વ ઉત્તમ ગુણે શોભો, સચરાચર ત્રિલુપ્ત વિભૂ.
હે વિષ્ણુ પતિ, યોગમાયા, પ્રભુ ખ્યારી ભાગ્યશાળી;
હે લક્ષ્મિ છું પ્રેમે વંદુ, પ્રસન્ન થાઓ માત મારી.”
નિત્ય પ્રત્યે આવાહન, અર્ધ પાદ આચ્ચમન કરતા;
સ્નાન, વસ્ત્ર, જનોઈ, ભૂષણ, ચંદન, પુષ્પ ધરતાં;
વળી ધૂપ દીપ નૈવેદ્ય આદિ, કરવા ઉપચાર પ્રેમ ધરી;
સર્વ વિષ્ણુને અર્પણ કરીને, સ્તુતિ કરવી ફરી ફરી.
“આમ્ મહાત્મા ભગવાન તમને, નમું છું વારંવાર;
પ્રભાવમય વિભૂતિ પતિ, આપું બળી પ્રેમે, તું તાર.”

† અહિં છેવટે વળણ નથી તેનું કારણ એજ કે કવિ
“વદન્તભ”ની વ્રતમાં તે ઝોગણીશમા અધ્યાયમાં વાત છે.

† આ ઝોગણીશમા અધ્યાયમાં દિતિએ પ્રભુને પ્રસન્ન કરવા
પુંસવન વ્રત કીધું તેનો વિધિ સચિત્રકર કહે છે.

† ઉપજા અધ્યાયમાં જે ટીકા લખી છે તે જોવી.

પછે બાર આહુતી હોમતાં, નિજ મંત્રનો કરવો ઉચ્ચાર;
અગ્નિમાં આહુતી કરેથી, પ્રેમે ઉતરે જન પાર.
ઐ નમો મગવતે મહાપુરુષાય, મહાવિભૂતિવતયે સ્વાહા;
એ મંત્રનો ઉચ્ચાર કરીને, આહુતિ હોમવી ત્યાંહા.
સર્વ સંપતિ ઇચ્છાવાને તો, લક્ષ્મિ ભગવાનનું પૂજન કરી;
ચિત્ત લક્ષ્મીથી શુદ્ધ રાખી, દંડવત પ્રણામ પ્રેમ કરી;
દશવાર મંત્ર જપ કરી, પછે સ્તુતિ કરવી નાથની;
એ લક્ષ્મિ પ્રેમપૂર્વક હોય તો, પૂરે ઇચ્છા સર્વ સાથની.
“હે નારાયણ હે લક્ષ્મીજી, જગત સ્વામી ને કારણ રૂપ છે;
આ લક્ષ્મીજી સદ્મ પ્રકૃતિમય, માયાશક્તિના ભૂપ છે.
લક્ષ્મીનાયક સાક્ષાત તમો, પરમ પુરૂષ અવતારી;
સર્વ યજ્ઞરૂપ તમો પ્રભો, લક્ષ્મી યજ્ઞ ભાવના વાળી.
લક્ષ્મિજી ક્રીયારૂપ છે, વળી તમો રૂઝના ભોક્તા;
લક્ષ્મિજી ગુણો પ્રકટારૂપ, અને તમો ગુણોએ શોભતા.
તમો પ્રાણી માત્રના આત્મા, શ્રી ઈન્દ્રિય અંતરરૂપ છે;
શ્રી નામરૂપાત્મક છે, તમો પ્રકાશ-આધાર ભૂપ છે.
હે મોટી કીર્તિવાળા પ્રભો, વર આપ દીનાનાથ;
સંરૂળ કરો મનોરથ સર્વ, ગ્રહો મુજ રંકનો હાથ.
એ સ્તુતિ કરી પછે, નૈવેદ્ય પ્રેમે પ્રાસન કરે;
આ સ્તોત્ર વદે પૂર્ણ પ્રેમે, તેનાં અર્ધ કુખ પ્રભુ હરે.
વારંવાર પૂજન કરતાં, પ્રેમે ગદગદીત થાય;
સ્ત્રીએ પતિને પ્રભુ ગણવો, સેવા કરી પતિ ગુણ ગાય.
લક્ષ્મિપૂર્વક પતિ સેવા, કરતાં સુખ પામે ધણું;
પતિનું મિત્ર સર્વ રીતે કરે હરખે, નવ કુખ ગણે આણું.
પતિએ પણ પ્રેમપૂર્વક, સર્વ કાર્યે કરવી સહાય;
અન્યોન્ય જે કંઈ કરે, તેથી પ્રભુજી પ્રસન્ન થાય.
રજસ્વલાદિક પ્રસંગ પ્રત્યે, પતિએ કરવી સેવા સર્વ;
વિષ્ણુ વ્રતનો નેમ લીધા પછે, અધવચ્ચે ન ધરવો ગર્વ.
ન તોડવું એ વ્રત લીધેલું, નવ કરવું આજસ કદી;
સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાશે, ભગવાન પ્રસન્ન થશે યદી.
બ્રાહ્મણ, પતિપુત્રપતિ સંધવાનું, પૂજન કરવું પ્રેમ કરી;
પ્રાસન કરવો પ્રસાદ સર્વ, પ્રથમ ધરવો શ્રી હરી.
બાર માસ પર્વત વ્રત આચરિ, વ્રત સમાપ્ત કરવું સહી;
કાર્તિક અમાસ્યાએ, ઉપવાસ એક ધરવો તહી.
પ્રાતઃકાલે પ્રેમથી, કુધ રાધેલાં ચોખા હોમવા;
બ્રાહ્મણના આશિર્વાદ લઈ, પછે સર્વ કાર્ય સાધવાં.
શોષ રહેલા અરૂંધાંથી, જે સ્ત્રી પ્રસાદ આરોગ્યે;
સ્ત્રી પુરૂષ સર્વનાં, કાર્ય સધળાં ત્યાં થશે.

આ વ્રત વિધિયુક્ત પુરૂષ, પ્રેમ ધરીને આચરે;
 મનવાંચ્છિત પદાર્થ પામે, સર્વ આશા તેની રૂળે.
 સ્ત્રી આચરે યશ પુત્ર પામે, ઘર મળે લાભ પામશે;
 સૌભાગ્યવતી શોભશે નારી, ચિરંજીવી સ્વામી થશે.
 કન્યા આચરે એ વ્રત વિધિયે, વર રૂડાને વરશે;
 વિધવા આચરે વ્રત તો, ઉત્તમ ગતિ તેની હશે.
 સંતાન જેના મૃત્યુ વશ હોય, તે દુઃખ પ્રભુજી ટાળશે;
 નિર્થન ધનવતો થશે, કર્મવાન સરૂપને પામશે.
 રોગીયાના રોગ જશે, દુઃખીયાનાં દુઃખ જશે;
 એ વ્રત અતિ ઉત્તમ છે, સર્વ કાર્ય સિદ્ધિ થશે.
 હોમ પૂર્ણ થયા પછી, શ્રી પ્રભુ થાય પ્રસન્ન;
 કાર્ય સર્વ સિદ્ધ પામે, ને પામે સંતતિ જન.
 આ સંતાન ઉત્પત્તિ વ્રત તુજને, સાંભળાવ્યું મુણ રાયજી;
 ગર્ભ યોગીને પ્રેમથી, પરીક્ષિત લાગ્યો પાયજી.
 જે પ્રાણી શ્રવણ શ્રદ્ધાએ કરે, શુદ્ધ ભાવથી ભાગવત કથા;
 મુક્તી પદાર્થની થાય પ્રાપ્તી, જન્મ મરણ જાયે વ્રથા.
 નરનાર બાળક વૃદ્ધ પ્રાણી, કથા હરીની સાંભળે;
 કરૂણા કરે શ્રીકૃષ્ણ સ્વામિ, સાક્ષાત્ હરી તેને મળે.
 મુતાં બેઠાં કાર્ય કરતાં, નામ હરીનું લીજીએ;
 પર્મ પદ પામશે હરીજન, કથા કીર્તન કીજીએ.

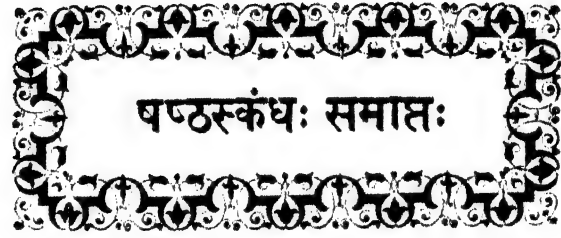
સંવત સત્તર ચાસઠમાં, વૈશાખ શુદ્ધ દ્વિતીયા સહી;
 રવિવારે કથા રૂડી, ચંદ્ર દર્શનને સમે કહી.
 ઐદિવ્ય જ્ઞાતિ ટોળકીયા, દિજ રંકને વાણી હવી;
 નાનાભટ મુત વલ્લભે, આ કથા હરી ગુણની કરી.
 અદ્ય બુદ્ધિ હું પામર પ્રાણીને, કરી કરૂણા શ્રી હરી;
 પદબંધની ગતિ મુને નથી, પણ કૃપા પરબ્રહ્મે કરી.
 આ કથા શ્રવણે પાન કરતાં, શ્રી વિષ્ણુ કૃપા કરે;
 સર્વથા નરનાર પ્રાણી, સંસાર સાગરથી તરે.
 વળસ્કંધ પુરો હવે, એમ વ્યાસ મુને વાણી કહી;
 સમમસ્કંધ વિષે કથા, હરિ કૃપાથી કહીશું સહી.
 શ્રીરામ કૃષ્ણ ગોવિંદ નામનો, મોટો છે મહિમાય;
 આગાણીશ અધ્યાય હવા, પુરા દયા વૈકુંઠ રાય.

વળણુ.

કૃપા વૈકુંઠરાયની હવી, કથા આ પૂરાણ થઈ;
 કર જોડી ભટ વલ્લભ કહે, હવે ભવતણી ભાવટ ગઈ.

છતિ શ્રીમદ્ભાગવતે વળસ્કંધે એકોનાવિંશો-
 દ્યાયઃ ॥૧૯॥





षष्ठस्कंधः समाप्तः

શ્રી મદ્ભાગવત.

(કવિવલ્લભકૃત-પદબંધ.)

સપ્તમસ્કંધ.

અધ્યાય ૧ લો.*

રાગ સામેરી.

શ્રી ગુરુભાણપતિ સ્વામિ, સ્તવું શીશ ચાર્ણનામી;
સરસ્વતિ માત કરૂણા કીજે, સુબુદ્ધિ સેવકને દીછયેરે.

ચાલ.

સુબુદ્ધિ દીજે રંકને, કરૂણા કરો તમો માત;
દયા કરજો વિદ્ય હરજો, દેજો મરતક હાથ.
કાલો ઘેલો કાંઈ ન જાણું, હું બુદ્ધિહીન છું બાળ;
અજ્ઞાનતા મમ દેહની, દુર્મતી સઘળી ટાળ.
સુત પુરાણીક નિત્ય કથા કહે, નિમિષારણ્યમોઝાર;
શૌનક ઋષિ શ્રવણે ધરે, ગોવિંદ ગુણ વિસ્તાર.
શ્રીભાગવતની કથા ઉત્તમ, સપ્તમસ્કંધ વર્ણન;
શ્રોતાજન સૌ સાંભળો, દેહી થશે પાવન.
સપ્તમસ્કંધના દશપંચ અધ્યાય, વ્યાસવાણી સાર.
હરીજન હરખે શ્રવણ કરતાં, ઉતરે ભવ પાર.
શ્રી શુક પ્રત્યે ખેડ કરજોડી, પરીક્ષિત રાય ઉચરે;
સ્વામી તમારી નિર્મળ વાણી, ત્રેલોક્યને પાવન કરે.
સ્વામિ પ્રથ્મ સદેહ ભાંગીયે, મુજ હૃદયે ઉદય હવું;
વૃત્તાંત સર્વ કીધું યુક્તિપૂર્વક, હવે સાંભળાવો નવું.
પરમેશ્વરને દેવદૈત્યમાં, અંતર નથી લગાર;
આ સૌ રચના પ્રભુજની, નિર્મિત સકલ સંસાર.
આધિક આછા કો નહીં, ખેડ વામ દક્ષિણ ચક્ષુ;
તોય અસુરને કેમ સંહારી, કરી ઇંદ્રની પક્ષ.

* આ પ્રથમાધ્યાયમાં હિરણ્યકશ્યપુ અને હિરણ્યક્ષ રાક્ષસ
કેમ ઉત્પન્ન થયા તેનું કારણ દર્શાવ્યું છે તે કથાપ્રસંગ છે.

ખેડ વિશ્વંભરને આરાધે, ખેડનો પ્રભુ કહેવાય,
ઈંદ્ર રાખ્યો દૈત્ય માર્યા, કારણ કંઈ ન કળાય.
એવી વાણી સાંભળીને, વ્યાસ પુત્ર વદે સહિ;
રાય પરીક્ષિત સાંભળો, કારણ સૌ સમજાવું અહિ.
એ પરમેશ્વરને ત્રણ ગુણ છે, તેના જીજ્ઞાસા પ્રકાર;
સાત્વિક રાજસ ને તામસ, એ ત્રણ ગુણ નિરધાર.
એ ત્રણ ગુણમાં ઇન્ધ્રી, ઇન્દ્રિય એ રમે છે નાથ;
પ્રપંચ બુદ્ધિ બેદ કળા જ્યાં, હોય જેવો સાથ.
જે જે ગુણથી જે ઉપન્યાં, તે તે ગુણે તેનો નાશ;
અકળ અદ્ભુત પ્રજ્ઞ જ્યોતિ, અમર એક અવિનાશ.[†]
વિસમ ભાવ પ્રભુને નથી, નહિ કરે કોઈની પક્ષ;
કારણાર્થે દિતિપુત્ર હિરણ્યકશ્યપુ, ને હણ્યો હિરણ્યક્ષ.
સનકાદિકના શાપથી, એ પડ્યા ભૂમિ મોઝાર;
અનુગ્રહ કરવા કારણે, મારી આપિએ આધાર.
પ્રભુએ રાગ દેષાદિક તણ, દૈત્ય માર્યા કારણ સહિત;
નારદજીએ યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે, કહ્યું છે ઉત્તમ ચરિત.
તે ચરિત કહું હું તુજ પ્રત્યે, સાંભળ રાય મુજાણ;
આ ચરિત મુજાતાં થાય પ્રાણી, નિષ્પાપ તે નિર્ધાણ.
પૂર્વે રાજા યુધિષ્ઠિરે, રાજસૂય માંડ્યો યજ્ઞ;
દેશ દેશના મહિપતિ તેડ્યા, આવ્યા સૌ ત્યાં મુજા.

† આ સ્થળે શુક પરીક્ષિતને વિસ્તારપૂર્વક કહે છે-જો કે ભગ-
વાન પોતે પ્રકૃતિથી પર, નિર્ગુણ, અજન્મ અને રાગ દેષાદિકના
કારણ રૂપ દેહેન્દ્રિયથી રહિત છે, તોપણ પોતાની કલ્પેલી માયાના ગુ-
ણોના કલ્પેલા સંબંધથી મરનાર, મારનાર બન્ને રૂપે જણાય છે. એ
ગુણો જો ભગવાનના પોતાના હોય તો પ્રાકૃત પુરુષની પેઠે તેમાં
વિષમપણું થાય, પણ તેમ નથી; કેમકે સત્વ, રજ અને તમ એ
ત્રણ ગુણો પ્રકૃતિના જ છે. એ ગુણોનો ઘટારો તથા રો એકી
વખતે થતો નથી, પણ કાળના ક્રમ પ્રમાણે થાય છે. વિદ્વાનો
સ્વભાવવાદ, કાળવાદ અને કર્મવાદનો નિષેધ કરી કાર્યો દેખા-
વા પરથી પોતાના જીવાત્માને વિચાર શક્તિથી જુદા ગણે છે.
એ અજન્મના હૃદય કાળ પ્રધાન કે પુરુષને પણ તાલ્યે નથી.

[મ. ભા. સં.]

ખડુ સૈન્ય સાથે આવિયો, તે યજ્ઞ સમિપ શિશુપાળ;
શ્રીકૃષ્ણ દીઠા પાપીએ તવ, ચડ્યો ક્રોધ તત્કાળ.
પ્રથમ પૂજા શ્રીકૃષ્ણની, કરે યુધિષ્ઠિર ભૂપાળ;
તે દેખી શિશુપાળ થયો બેઠો, મૂખે દેતો ગાળ.
સો ગાળ સાંખી સ્યામજે, પછે મુકયું ચક્ર જગદીશ;
સુદર્શન વાગ્યું જઈ શીશુપાળને, છેદાયું દુષ્ટનું શીશ.
તે ધામથી પ્રગટ્યું તેજ સુંદર, લયપામ્યું હરી મુખમાંદે;
રાય યુધિષ્ઠિરે મન વિચાર્યું, અદ્ભુત દેખી ત્યાંદે.
ત્યારે નારદ ઋષિને પુછિયું, શીઘ્રે યુધિષ્ઠિર રાય;
આ અદ્ભુત દેખી હૃદ મુની, ઘણું આશ્ચર્ય થાય.
નિંદા, સ્તુતિ સત્કાર, તિરસ્કાર, ઇશ્વરને ન સંભવે લેશ;
એ સર્વ આ દેહને વળગે, ઇશ્વર નિરંજન વેશ.
ગાળ, પિડા પ્રભુજીને, આવે ન કદિ આ સંગ;
પ્રભુ નિરંજન નિરાકાર છે, તે નવ બંધાયે કો રંગ.
દેહને વધ ને ગાળ અડકે, એ દહાભિમાનનો ધર્મ;
ઇશ્વર સર્વનો આત્મા, દહાભિમાન રહિત છે પર્મ.

નારદ વચન:-

દૈત્યનો કરે નાશ પ્રભુ, તે અનુગ્રહ કારણ છેય;
ભુંડું નંદિએ પ્રાણી જ્યારે, (તો) પરબ્રહ્મ કેમ ઇચ્છેય.
પ્રભુને ન પિડા સંભવે, નવ ગણે નિંદા કોઈની;
જો ભજે નિરંજન નાથને, તો નવ જીવે જાત તે તાણી.
વૈર, ભક્તિ, સ્નેહ, ભય, કોઈ કારણથી ભક્તિ કરે;
ઇશ્વર વિણ ન જીવે અન્ય તો, નિશ્ચે તે ભવસાગર તરે.
વેરથી તન્મય થાય પ્રાણી, તેવો નવ થાય ભક્તિ થકી;
વેરભક્તિ શ્રેષ્ઠ તેથી, પુરાણો કહે છે મથી મથી.
વેરભાવે પ્રભુ સ્મરણ, થાય દિન ને રાત્ર;
પ્રભુ પ્રભુ ને પ્રભુ ભજે, તેથી તરે દુષ્ટ પ્રાણી માત્ર.
ભક્તિથી પ્રાણી સ્વર્ગ પામે, તેમ દેવ* સ્નેહ* ભય* કામ*;
તર્યા પ્રાણી અધર્મિએ, ને પામ્યા બ્રહ્મ ધામ.
વેન આદિ રાય પૂર્વે, પડ્યા નર્ક મોઝાર;
ઇશ્વરના વેરી નહીં, વળી નાસ્તિકના અવતાર.
તે કારણથી રાયજી, તે પડ્યા પાપી નર્ક;
પણ શિશુપાળતો દેવભાવે, ભક્તિ કરતો પ્રત્યક્ષ.
શિશુપાળ ને દંતવક્ત્ર, હતા પ્રભુના પાર્ષદ
બ્રહ્મ શાપથી પડ્યા ભોમી, તેનું કહું તને હાઈ.

* શિશુપાળ દેવથી, પાંડવો સ્નેહથી, કંસ ભયથી અને
ગ્રાપીએ કામથી પ્રભુધામને પામી છે.

તવ રાય યુધિષ્ઠિર મત્ર કરે, કહો વિસ્તારી એ વૃત્તાંત;
વૈકુંઠથી પડ્યા પ્રાણી, એ કારણ હોય કૃતાંત.
વૈકુંઠવાસીને પ્રાકૃત દેહ, એ અસંભવીત છે વાત;
વીણાપ્રાણી કૃપા કરી, કહો પાર્ષદ અદ્ભુત ગાથ.
એ લધુ વય થકી શીશુપાળ, વૈર આણતો પ્રભુ સાથ;
ધર્મ ભાંગ્યા દેવ પીડ્યા, દુઃખી કર્યા સાધુ માત્ર.
તેને સાયુજ્ય મુક્તિ પ્રમાડ્યો, કરી કરુણા વૈકુંઠરાય;
એ દુષ્ટને સદ્ગતિ થઈ, મુજ હૃદયે આશ્ચર્ય થાય.
તે વૃત્તાંત વિસ્તારી કહો મુને, વીણાપ્રાણી દેવ;
ત્યારે નારદજી એમ ઊચરે, સાંભળો રાજા તમેવ.
એક સમે પ્રભુ પોઢ્યા હતા, વૈકુંઠ સદન મોઝાર;
દ્વારપાળક પોલીયા, જ્ય વિજય સાચવે દ્વાર.
તે સમે પદારિયા, સનકાદિક મહા મૂન્ય;
મરીચિ આદીથી શ્રેષ્ઠ તે, અવતાર કહું ધનધન્ય.
છ વર્ષના બાળકા, વળી દિગંબર છે અંગ;
પ્રભુતા તેની નવ પિછાણી, ગર્વિષ્ઠ થયા બે જન.
અટકાવ્યા દ્વારે પેસતા, તવ કોપિયા તે મૂનિ;
શાપ દીધો સહજમાં, વાત એકે નવ મુણી.
સનકાદિકના સ્યાપથી તે, આવીને પડીયા ધણ;
કહ્યું તમે પૂર્વ સ્થળ આવજો, અવતાર ભોગવી ત્રણ.
અસુરચોની અવતરી, નિત્ય વૈર ધરજો પ્રભુ સાથ;
તો પૂર્વનું સ્થળ પામશો, કૃપા કરશે વૈકુંઠનાથ.
ત્યારે તે હેઠા પડ્યા, આવી અવતર્યા સંસાર;
તે આસુરી ચોાન પામિયા, દિતિ ઉદર અવતાર.
હિરણ્યકશિપુ હિરણ્યાક્ષ પ્રથમે, ખીજો રાવાણ ને કુંભકર્ણ;
દંતવક્ત્ર ને શિશુપાળ ત્રીજો અવતાર, વાર એમ ત્રણ.
દિતિ પુત્ર હિરણ્યકશ્યપુ, ને હિરણ્યાક્ષ પરાક્રમી બહુ;
ઉત્પાત માંડ્યો ભૂમિપર, ખળભળ્યાં પાતાળ સહુ.
હિરણ્યાક્ષ જ્યેષ્ઠ બંધુના, વરાહે હરયા પ્રાણ;
હિરણ્યકશ્યપુને હણ્યો, નૃસિંહ અવતારે નિર્વાણ.
તે ખીજો જન્મે અવતર્યા, કુંભકર્ણ રાવાણ રાય;
રામચંદ્રે હણ્યા બંધોને, કારણ સીતાહરણ કહેવાય.
એ રામચરિત્ર હો રાયજી, સંભળાવશે માર્કંડ;
પાતિક સર્વ નારાદો, તારણ પામશે તુંજ પંડ.
ત્રીજો જન્મ તે પાર્ષદો, થયા શિશુપાળ દંત વક્ત્ર;
હણ્યા કૃષ્ણે સુદર્શને, રાજસુ થશે અત્ર.

તે શિશુપાળ સાયુજ્યમુકિત પામ્યો, એમાં અચરજ શું હોય;
કરૂણા કરી શ્રી કૃષ્ણજીએ, નિજ દાસ જાણી સોય.
તવ રાય યુધિષ્ઠિર મંત્ર કરે, કહે પ્રહ્લાદ પિતા ચરિત;
લક્ષ્મ પ્રહ્લાદનું ચરિત સુંદર, કહે મુનિ અહો પવિત્ર.

વળણ.

પવિત્ર કથા નારદ કહે, સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે;
કરજેડી વલ્લભ કહે, હરિજન ભજજે શ્રી યદુરાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે સપ્તમસ્કંધે પ્રથમો-
ધ્યાયઃ ૧૧૧૧

અધ્યાય ૨ નો.*

કડવું ૨ જી-રામ રામગ્રી.

શુકજી બોલે સાંભળ રાયજી, સત્તમસ્કંધની એ કથાયજી;
શ્રવણે સુણતાં પાતિક જયજી, કંઈએક મનસા નિર્મળ થાયજી.

ચાલ.

થાય નિર્મળ આત્મ બુદ્ધિ, કૃપા કરે આવનારા;
નિજ લક્ષ્મ જાણી દયા આણી, હરી સદા રહે પાસ.

નારદોવાચઃ:-

હવે કથા સાંભળો ધર્મરાજ, હિરણ્યકશિપુ દાનવ જેહ;
વરાહ રૂપે પ્રથમ પ્રભુએ, સંહાર્યો તો તેહ.
તે સુણી હિરણ્યકશિપુએ, કહ્યું પ્રભુ સાથે ઘાકું વેર;
સર્વ ધર્મ ઉછેદ કીધા, વર્તાવા માંડ્યો ફેર.
તેણે પોતાના સર્વ સેવક, તેડયા તેણી વાર;
લોહ પાસ દંડ મુદ્ગલ ગૃહીને, આગળ ઉભા તૈયાર.
સર્વ દૂતા પ્રત્યે વદે વાણી, હિરણ્યકશિપુ ભૂપ;
દશે દિશા તમે પરવરો, કરો વિદ્ય ન્યાં યજ્ઞ રૂપ.
તમે પ્રાજ્ઞાણને પીડા કરો, કરો સાધુ સંતને નારા;
સ્ત્રિબાળક સુરભિને કપ્પો, જઈ પમાડો ત્રાસ.
જે કોઈ જન ધર્મ વર્તાવે, તેનો કરો સંહાર;
ગામ ભાંગી દગ્ધ કરજે, મારો સંતને ધાર.

* આ બીજા અધ્યાયમાં હિરણ્યકશિપુએ વિષ્ણુના દેવને
હીંમે દાનવોની પાસે લોકોને પીડા અપાવી પોતાના ભાઈ હિર-
ણ્યકશિપુના પુત્રાદિની સાંત્વના કીધી તેનો કથા પ્રસંગ છે.

† દૂતનાં નામ છે:-દિમ્બી, ગ્ર્યક્ષ, રાંબર, રાતબાહુ, હય-
મીવ, નયુધિ, શક, ઇન્દ્રવજ્ર, વિપ્રચિતિ, શકુન.

કૃપ વાપી તળાવ ભાંજે, ધર્મની સૌ જાત;
તાર્ય યાત્રા યજ્ઞ યજ્ઞન, શિવાલય કરો નિપાત.
દેવને ગૃહી દંડ કરજે, મુનિ માત્ર કરજે ભક્ષ;
જે કોઈ વહે તો મુને જાણુ કરજે, હું કરીશ તમારી પક્ષ.
ધર્મ મળ વિષ્ણુ કહાવે, મુજને તેણું વેર.
તપ, યજ્ઞ, વેદાધ્યયન, નાશ કરો આ ફેર.
નવ ભજે કો વિષ્ણુને, એ આજ્ઞા કરજે ધીશ;
વિષ્ણુ ભજે તે પ્રાણીનું, સદ્ય છેદજે શીશ.
એવી વાણી સાંભળીને, ધસ્યા સેવક સર્વ;
દશે દિશા તે પરવર્યા, અભિમાન કરતા ગર્વ.
અધર્મ વર્તાવે સેવક સર્વે, અન્યાય કરતા હીંડે;
ધર્મનાં સ્થાનક સઘળે ભાંગ્યાં, સાધુ સંતને પીડે.
પરાયાં ને સ્વકુટુંબને, શીક્ષા અવળી દે તેય;
અધર્મ વર્તાવ્યો અવનીમાં, અપયશ સઘળે લેય.
હિરણ્યકશિપુના ભય ત્રાસે, કોણે નહિ રહેવાય;
રાય આજ્ઞાથી એ પ્રમાણે, પીડે રાક્ષસો ત્યાંય.
પછી મૃતક્રિયા કરી ભાતૂની, કરવા બેઠો સાંત્વનાય.
સગાં કુટુંબ સર્વને તેડી, બોલ્યો કુદ્ર એ ત્યાંય.
સુણો માત મારી, ભાલી પ્યારી, પુત્ર મિત્ર સર્વને કુટુંબ;
રણમાં મૃત્યુ પાપે તેનો, નવ કરવું શોક રૂદન.
રણે મરવું શૂર પુરુષને, અતિ ઉમંગી વાત;
આ જીવ તો મરતો નથી, તું જાણુ મોરી માત.
જીવ મરે નહિ, ઘટે નહિ, તે શુદ્ધ ને સર્વજ;
સર્વજ્ઞ અને અનાદિ છે, તે જાણુ પરમ પવિત્ર.
તો મુવો તેને ધારવો, એ મહા અધર્મનું વેણ;
શોક કરવો ન દેહનો, એ જાણુ તું નિર્વાણ.
જન્મ, મૃત્યુ, હર્ષ શોક, વૃથા સર્વે વાત;
પ્રિય અપ્રિય પ્રાપ્તિ અપ્રાપ્તિ, કર્મ અકર્મ મિથ્યા ઉચ્ચાટ.
એ સંબંધે એક આખ્યાન કહું, તું સુણુ દિતિ માય;
તુજ પ્રત્યે કહું તે એ ઇતિહાસ, સાંભળજે ધર્મરાય.
મુયજ રાજ હરીનર નગરમાં, પામ્યો યુધ્ધથી નારા;
તેનું કુટુંબ મળીને અતિ કુ:ખધરે, વિંટી બેઠાં ચોપાસ.
કોઈ વૈરીએ તેને માર્યો, પડ્યો મુયજરાય ધાર્ય;
રાણી સૌ આકંઠ* કરે છે, ભૂપતિ પામ્યો માર્ય.

* રાણીએ આકંઠ કરે છે કે -હે સ્વામી, અમારી ઉપર કૂર-
પણથી વર્તનારા વિધાતાએ તમને અદૃશ્ય રિયતિ આપી છે.

ત્યારે યમ રાજાએ માળકનું, સ્વરૂપ લીધું ત્યાંહિં; તત્કાલ પાંતે આવીયા, તે સુખકંઠર છે જ્યાંહિં. તેના કંઠકેળે જ્ઞાન શિખામણુ દે છે યમ નરેશ; વળી કનિગપદ્મીની કથા, સંભળાવે છે માળકવેશ. એક સમે એક વ્યાધ કેરું, હણવાનું છે મન; તે જળ નાંખી બેઠો છે, મહા અગોરચર જ્યાં વન. એક કાલિંગની સ્ત્રી પડી તે, મહા જળ કેરે પાસ; ત્યારે કાલિંગ આવ્યો ચાવિતા, દખી પાસે હવે નિરાશ. સ્ત્રિનું દુઃખ દેખી, સ્વામીએ, નિજ નત્ર લઈ નાશ; વિલાપ કીધો આસુએં કરી, ભીનું સઘળું શરીર. પક્ષી આશાખંધ હવો થકો, આવ્યો તે સુંદરી પાસ; ત્યારે વ્યાધ એક બાણ મૂકી, કલિંગ કીધો નાશ. સ્ત્રી માયા સંભળણ થકી તે, ગયાં કપોતના બાણ; નારી તે માટે સર્વથા, દુઃખકારક મુખ્ય છે જાણ. એ સંભળણુ છે સ્વાર્થનું, જ્યાં લગી માયા મેલે; અવધિ આવે પૂર્વ અર્વન, તને તરુવર સેય. તે માટે માયા સ્નેહ પ્રીતિ તે, જાણવી દુઃખનું મૂળ; પ્રથમ પ્રીતિ મીઠી બાગે, પછી ઉપજે છે શૂળ. યમ કહે જે સુખે હોય તે, કરે શોક ન હર્ષ; પાણું તત્ત્વ તે કંઈ પામે નહિ, નવ થાય કોદી હર્ષ.

જેણે તમને પ્રથમ કહીને તે જોના રક્ષણ કર્તા કથા હતા તેણેજ આજે શોકના તારનાર કહ્યો છે. કરેલા ઉપકારને જાણનાર તમ પવના અમે શી રીતે હવે શકીશું? માટે તમે જ્યાં જવાના, ત્યાં અમને સંપૂર્ણ જાણો. એ પ્રમાણે મૃત્યુ પામેલા પતિને લઈ વિલાપ કરતી અને બાળી દેવાની ઇચ્છા નોતી કરતી ત્યાં તો સૂર્યોત્પત્ત થયો. તેથી તેઓ વિશેષ વિલાપ કરતી હતી.

* યમ કહે છે- અહો! આ માણસો અમારાથી મોટી અવસ્થાવાળો છે અને જગતનાં જન્મ મરણાદિના પ્રકારને જાણનારા છતાં અતિ ઘણો મોઢ દેખાય છે. માણસ તો જ્યાંથી આવ્યો હતો ત્યાંજ ગયો, અને પોતાની પણ તેવીજ સ્થિતિ છતાં શોક કરે છે. અહો! તમારાથી અમે અત્યંત ધન્ય છે. માથાપે અમને તણ દીધેલા છે. અમે બાળક છીએ તોપણ કશી ચિંતા કરતા નથી માટે અનાથ અને વગડામાં રહેતો હોય પણ જો તેના ઉપર ઇશ્વરની કૃપા હોય તો તે જીવે છે અને ઘરમાં સારી રીતે રક્ષણ થયું હોય પણ તેના પર ઇશ્વરની કૃપા ન હોય તો તે જીવતો નથી. જો કે આત્મા દેહમાં રહેલો છે, તથાપિ તે દેહથી જુદો છે. મુખ દુઃખાદિ સાચાં છે, એમ માનવું અને બોલવું એજ ખોટું. આમલ છે એટલા માટે જ્ઞાની પુરુષો આત્માને નિત્ય અને દેહાદિને અનિત્ય જાણી તેનો શોક કરતા નથી ને જાણીને શોક કરતાં હોય, એમ સમજવું કે, જ્ઞાનથી દેહતાત્ત્વ હોવાને લીધે તેને ખોટું સ્વ મટી નથી.

પ્રાચીન લક્ષ્યાવધારી જાળમાં રક્ષા મળે હતી.

આ પતિ તમારો આ જન્મે, નવ ઉઠે પળવાર; મિથ્યા શોક તણ લજે હરી, ઉતરો ભવપાર. અનિત્ય આસંસાર છે, દુઃખ ધરશે આ દેહ; જ્ઞાન આજું સાંભળીને, શોક રહિત હવાં તેહ. તવ હિરણ્યકશ્યપુ એમ વદે, કાં ધરો માતા શોક; જગત્ અનિત્ય ને અસત્ય છે, જાણો સર્વ આ શોક. એ સુંણી પ્રભુ ધ્યાન કરવા, દિતિએ કર્યો વિચાર; તે કરે છે ધ્યાન જગદીશનું, ત્યજ્યો પુત્ર શોક તેવાર. ગોવિંદજીના ધ્યાનથી હવો, તેના પૈકું વાસ; સદગાત પ્રાપ્તી હવી, કરૂણા કીધી શ્રી અવિનાશ. વળણુ.

કૃપા હવી અવિનાશની, આ સમસ્તકંધ કથાયરે; બીજો અધ્યાય હવો પૂરો, કરી હરીએ કરૂણાયરે.

ઇતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે સમસ્તકંધે દ્વિતીયાધ્યાયઃ ૥૨૥

અધ્યાય ૩ જો.

કડવું ૩ જુ-રાગ કેદારી.

શ્રી શુકલ વાણી ઉચરે, રાય પરીક્ષિત શ્રવણે ધરે. વિસ્તરે કથા સમસ્તકંધનીર.

આલ.

સમસ્તકંધ કથા સાંભળતાં, મહા પાતીક અમ્મ જાય; સુતપુરાણીક કથા કહે છે, સુણે શૈનક ઋષિ રાય નારદમુનિ યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે, બોલ્યા અમૃત વેણુ; હિરણ્યકશિપુએ ગર્જના માંડી, કીધાં દુષ્ટનાં ચેહન. એક સમે અસુર મહાબળી, હીરણ્યકશિપુ જેહ; ત્રણ લોકમાં આણુ ફરવું મારી, મન વિચારે તેહ. પ્રથમે નિજપુરરાજ્ય મેલી, તપ કાજ ચાલ્યો વન; મંદરાચલની ગુફા વિષે જઈ, બેઠો કરી આસન. વૃષા શીત ઋતુ ગ્રીષ્મ વેઠતો, વિધવિધ કષ્ટ પ્રકાર; કુષ્ઠા તૃષ્ણા નિંદ્રા તજીને, કરે પવન કેરો આહાર. નિશ્ચળ ધ્યાન ધરે ખાતાનું, મનમાં મોટી આશા; એવું જોતપ દૈત્યનું દેખી, ત્રિભૂવનમાં પડ્યો ત્રાસ.

* આ ત્રીજા અધ્યાયમાં હિરણ્યકશિપુના તપથી જન્મતમે તપી મેળેલું જોઈ પ્રજ્ઞા આપ્યા, ને તપ જોઈ વિસ્મય પામ્યા; પછી હિરણ્યકશિપુએ સુવિ કરી અને પ્રજ્ઞાએ વર દીધો તે કથા પ્રકરે છે.

પૃથિવ પર્વત સમુદ્ર સરિતા, સર્વે ડોલવા લાગ્યું;
સ્થાવર જંગમ સર્વે ખીના, વિહંગમનું ખળ લાગ્યું.
અતિશે દહ દમી તે દાનવે, એવું ઉગ્ર તપ કીધું;
ઈંદ્રતાણું ઈંદ્રાસન ડોલ્યું, મધવા કળ મન ખીધું.
ત્યારે ઈંદ્રને સાથ લઈને, નાસી ગયા સૌ દેવ;
મનજ્ઞાન વિચારી શિષ્ટે આઘ્યા, પ્રહસદન તતખેવ.
વૃતાંત* સઘળું કહ્યું પ્રહ્લાને, મુરપતિ લાગ્યો પાય;
સ્વામિએ રાક્ષસના તપખળથી, અમોએ નહિ રહેવાય.
આસનાવાસના કરી પ્રહ્લાએ, આસન તજ્યું તેણીવાર;
ભૃગુ દક્ષાદિ સાથે લઈ, પ્રહ્લા આઘ્યા તે ડાર.
હિરણ્યકશિપુને તપથી જગાડ્યો, પ્રહ્લા હવા તુષ્ટમાન;
દૈત્ય પ્રત્યે કમળભૂ ખોલ્યા, માગ માગ વરદાન.
આવું ઉગ્ર તપ તું શાને કરે છે, તું જે માગે તે આપું;
મુજ વાચ્યા સત્યાર્થ જાણુને, સ્થાનક સ્થિર કરી સ્થાપું.[†]
પ્રહ્લાએ કમંડલ કરમાં ઝાલી, પ્રહ્લાજળે નિરધાર;
ગંગોદકે અભિરોધ કર્યો, ત્યારે વર્ષો જ્યજ્યકાર.
આસનાવાસના કરી સંતોષ પમાડ્યો, પ્રજ્ઞપતિએ તેણીવાર;
વર માગસુત શીષ્ટે આપું તુજને, વાહવાહ તપ ધરનાર.
એવાં વચન મુંગી સ્તુતિ કરી દૈત્યે. નમિયો પ્રહ્લાને પાય;
સ્વામિ વર આપો, કો કારણે મૃત્યુ મૃજનું નવ થાય.

* ઈંદ્રાદિ દેવતા, પ્રહ્લાને હિરણ્યકશ્યપુ પર દ્રેષ થાય તે માટે જોડું સમજાવવા નિચે પ્રમાણે કહે છે:-હે પ્રહ્લા, આ સર્વ જગતને તપ અને યોગની નિષ્ઠાથી રચી સર્વ લોક કરતાં ઉત્તમ સત્ય લોકમાં તમે જેમ ખેડો છો, તે પ્રમાણે હું પણ તપ અને યોગમાં વધુ ઇચ્છા રાખી મારે વારને કરીશ. જે કે શરીર તો અદ્વયાયુષી છે, તેથી નાશ થવાનો સંભવ છે, તોપણ કાળ અને આત્મા અવિનાશી છે; માટે ધણા અવતારથી પણ મારું એ કામ સિદ્ધ કરીશ. હું સામર્થ્યથી દેવતા દૈત્યો અને દૈત્યોના દેવો તથા પુણ્યનું પાપ અને પાપનું પુણ્ય દરાવી જગતને ઉલટ પાલટ કરી નાખીશ. કદપને છેડે કાળ ગતિથી નાશ પામનારાં ખીજાં ધ્રુવ પદ વિગેરેનું મારે કંઈ પણ પ્રયોજન નથી. મારે તો પ્રહ્લાની પદવી લેવી છે. આ પ્રમાણે હિરણ્યકશ્યપુને આગ્રહ સાંભળ્યો છે, માટે આપને હવે જે યોગ્ય જણાય તે કરો. જે આપ સ્થાન બ્રષ્ટ થશે તો ખીજાઓનું પણ અનિષ્ટ થશે. [મૂ. ભા.

† વિશેષમાં પ્રહ્લાએ કહ્યું કે:-હું તપથી સિદ્ધ થયો છું. તારા હૃદયની અદ્ભુત ધીરજ મેં જોઈ તારા દેહને માંખી વગેરે ખાઈ ગઈ તથાપિ અસ્થિમાં પ્રાણ રહેલો છે. અગાઉ કોઈ પણ ઋષિઓએ આ પ્રમાણે તપ કયું નથી. દેવતાઓનાં સૌ વર્ષ સુધી પાણી વગર પ્રાણ રાખવો એ કોનાથી બની શકે? હિમ્મતવાળાથી પણ ન બની શકે એવા તારા નિશ્ચયથી હું વશ થયો છું માટે હું તારા સર્વ ખેતરથી પૂરીશ.

‡ હિરણ્યકશિપુ સ્તુતિ કરી કહે છે કે-કદપાંત કાળે ઉત્પન્ન કરેલા ઘાટા તમોગુણથી ઢંકાએલા આ જગતને જે સ્વપ્રકાશ રૂપ

પશુ પક્ષી અગ્ર પર્વત મને, ન મારે વિષધર પ્રાણી;
આયુધ શસ્ત્રથી પાત ન થાઉં, વળી સાંભળો વાણી.
દેવદાનવ ને યક્ષકિન્નર, યુધ્ધે મુજથી હારિ;
પ્રાહ્લાણુ ક્ષત્રી વૈશ્ય શુદ્ર, કો રાણમાં મુજને ન મારે.
અબ્જોત્તર રાત વ્યાધી ન વ્યાપે, મુને રહે સદા ધૈવન;
સઘળે ગતિ જવાની મુને, હું ભમું ત્રણુ ભુવન.
મંત્રયંત્ર ભૂત પ્રેત પિશાચ, તે નહીં પ્રભવે મુજ અંગ;
અનેક વિધિના પ્રહાર નવાગે, કરો વધુ મારું અભંગ.
દિવસ રાત્રે સૂકે લીલે, ન હોય મારો નાશ;
ગાંધર્વ વિદ્યાધર યક્ષ કિન્નર, શત્રુ સૌ પામે ત્રાસ.
ભોમિયે ન મરૂં, અંતરિક્ષે ન મરૂં, ઘરમાં ન મરૂં બહાર;
લોહકાષ્ટ પાવકથી નુ મરૂં, વશ વરતે સકળ સંસાર.
કીટ પતંગ આદિ સૃષ્ટિમાં, નીરખ્યાં તમે જે સ્વામી;
તે કોથી મુજ નાશ ન થાય, એ વર આપો અંતરયામી.
સૃષ્ટી તમારીમાં નીપન્યા, સુભટ ભુવન જે ત્રણુ;
તમ પ્રતાપે કોઈ વડે કરી, ન હોયે મારું મર્ણુ.
સર્વ લોકપાળના મહિમા, વળી મહિમાવંત આપ;
એ પ્રતાપ મુજને આપો સ્વામી, ચિરંજીવ કરી સ્થાપ.
તપ યોગ્ય પ્રભાવવાળી, આણીમાદિ સિદ્ધિ જેહ;
આપો આપ કૃપા કરી, કાર્ય થાય મુજ સર્વેય.
જે તમો તુષ્ટમાન હવાતો, એ વર આપો સ્વામી;
મારું વાક્ય સફળજ કરશે, કરુણામય અંતરયામી.
અસ્તુ વચન કહીને ધાતાએ, આપ્યું ત્યાં વરદાન;
અવિચળ વર આપીને પ્રહ્લા, હવા અંતર્ધ્યાન.

વળણુ.

અંતર્ધ્યાન હવા પ્રહ્લા, સ્વસ્થાને મુર સૌ જાયરે;
સત્સમસ્કંધ શ્રી હરી કથાનો, હવો તૃતીયાધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે સત્સમસ્કંધે તૃતીયા-
ધ્યાયઃ ૧૧૩૧

આપે સ્વપ્રકાશથી પ્રગટ દેખાડ્યું છે, તથા ત્રિગુણાત્મક સ્વરૂપથી આ જગતને સજ્જે છે, પાળે છે તથા સંહારે છે તે, રજ, સત્વ અને તમોગુણવાળા તમને પ્રણામ કરું છું. આકાશાદિ પંચભૂત, શબ્દાદિક વિષયો અને વાસનાઓને સજ્જનાર પણ આપજ છો. સઘળી વિદ્યા અને કળા આપનાં જ શરીર રૂપ છે. હે અનંત, વિદ્યા અને અવિદ્યા શક્તિવાળા જે આપ તેને મન વચનથી ન પહોંચાય એવાં રૂપ વડે આ સઘળા જગતમાં વ્યાપ્ત છે તેમને પ્રણામ કરું છે. [મૂ. ભા. સં.

અધ્યાય ૪ થો.

કડકડું ૪ યુ-રાગ સારંગ-પાલ કુકડી.

નારદ કહે સુણુ યુધિષ્ઠિરરાય, મહા વર પામ્યો દાનવ રાય;
વરદાન લઈ અસુર ઘેર આવિયો, માણી માતીએ પ્રભય વધાવિયો.
આવી બેઠો નિજ આસન, પારો તેડિયા સેવક જન;
પ્રથમ સ્મરણ બાંધવ વધ કરી, દેવ વધાર્યો રોમ રોમ ફરી.
વિષ્ણુનો ઇચ્છે મન નાશ, તેથી આપવા લાગ્યો ત્રાસ;
ગડગડયો તે ત્રિભૂવન, કરવા લાગ્યો સર્વને પતન.
જીતી દીશા દેવ અસુર ત્રણ લોક, મનુષ્ય રાજપર કીધો કોપ;
ગરુડ સર્પ સિદ્ધ ચારણ વિદ્યાધર, ઋષિ પિતૃ યક્ષ મનુ ગંધર્વ.
જીત્યા ભૂત પ્રેત ને પીશાચ, પાણુ તેને નવ આવી આંચ;
પછે સ્વર્ગતાણું લેવાને રાજ, શીઘ્રે તત્પર થયો મહારાજ.
સુણી પંચશબ્દ વાગ્યાં નીસાન, સર્વ દૈત્યને હવું તે જાણુ;
આયુધ કવચ ધરી સૈન્યાય, આવ્યા રાક્ષસ રાજ સભાય.
શોભે બખતર પાખર ટોપ, અસુર દીસે અતિ ભર્યા કોપ;
અનેક સૈન્ય સાથે લઈ રાય, સ્વર્ગે સુરણું વઢવા જાય.
આવી ગર્જના કીધી ત્યાહિ, સુરપતિનું સ્થાનક છે બ્યાહિ;
એવું દૈત્યનું દખી બળ, શકે સજ કીધું નીજ દળ.
કુકુભિ શબ્દ વાજત ગડગડે, શસ્ત્ર ગૃહીને સુર રણ ચડે;
તેત્રીશ કોટિ દેવનો સાથ, સર્વ આયુધ ગૃહ્યાં છે હાથ.
મઘવા ક્રોધ કરી ગડગડયો, ઐરાવત હસ્તિપર ચડયો;
શંખ નાદ કર્યો તાલકાળ, ગર્જવા લાગ્યાં સપ્ત પાતાળ.
અંતરિક્ષ માર્ગે યુદ્ધ કરતા સહી, રાક્ષસનો માર્ગ રોક્યો જઈ.
લોહદંત દારૂણ કડકડે, દેવ દૈત્ય મહિમાઈ વઢે;
દેવ દાનવની વાગી હાંક, જેમ અમર ક્ષિતિ ચડયા ચાક.
અનેક વિધનાં મૂકે ખાણુ, ભલા સુભટ તને રણ પ્રાણુ;
તીવ્ર આયુધ કરમાં ધરે, મહિમાઈ મારે ન મરે.
લથબથ હવા તે ઠામ, મહા દારૂણ વરત્યો સંગ્રામ;
અનેક દૈત્ય રણ યુધ્ધે મરે, તેને ભાગવ જીવતા કરે.
શીશ ગાત્ર પડે રણ ચાણુ, શસ્ત્ર ઘાતથકી કર ધાણુ;
તીવ્ર આયુધ કરમાં સાર, વરતે રણમાં હાહાકાર.
વાહન ભાગી પડે રણ છત્ર, સુરણું મલ વઢે સર્વત્ર;
કુટ દૈત્યનો વસમો માર, અમર સૈન્ય ખાધા આસાર.

* આ ચોથા અધ્યાયમાં હિરણ્યકશ્યપુએ વરદાન મેળવી, સઘળા લોકપાલોને જીતી વિષ્ણુનો દેવ કરી સર્વ દેવતાઓને દુઃખ દીધું તે કથા પ્રસંગ છે.

નાઠો ઈદ્ર તણ સંગ્રામ, નાઠા દેવ યુધીને મામ;
દૈત્ય સ્વર્ગમાં કુકુભિ દીધું, આવીને ઈદ્રાસન લીધું.
રાક્ષસ સ્વર્ગ મહિ પડયા તૂટી, વૈભવ સહુ લીધા લૂટી;
સ્વર્ગમાંથી સુર કાઢિયા બહાર, બંધન કરીને માર્યા બહુ માર.
નાશી ઈદ્ર જઈ બેઠો વન તપે, ઈદ્ર પદલીધું હિરણ્યકશ્યપે;
સ્વર્ગથી દેવતા કાઢ્યા મારી, હવે ત્રૈલોક્યના આધિકારી.
ક્ષાણમાં ઈદ્રને માર્યો કાઠી, સ્વર્ગમાં રાજ માંડયું દહાડી;
વિશ્વકર્મા રચીત એ સ્વર્ગ, તેની શોભા અનુપમ અપૂર્વ.
સર્વ સ્થળે લક્ષ્મિનો વાસ, મરકત મણિમય સર્વ આવાસ;
વિદુર્ભમણિનાં આસન, રુદ્રિકમણિની ભિતો અનુપમ.
વૈદુર્ભમણિનાં સ્થંભ ચળકે, પદ્મરાગ ને શોભણી ઝળકે;
સ્વચ્છ સર્કત ગચ્છા શોભે, ચારકારનાં ચોતિ મન મોહે.
રૂમરૂમ શબ્દનો રણકાર, દવાંગના કરે ઘેઈ ઘેઈકાર;
રત્નમય દર્પણમાં જીવે મૂખ, સુંદર દંતવાળી પામે સૂખ.
એવું ઈદ્રનું બોવન લીધું, રાજ સુખે કરવા મન કીધું;
સર્વ દેવો કરે તેની સેવા, થરથર ધ્રુજે અસુર બળી એવા.
વિશ્વાવસુ તુંબડુ ને હું, ગાયન કરીચે, કહીચે દુઃખ શું;
ગંધર્વ ઋષી ને વિદ્યાધર, અપ્સરા સ્તવે વારંવાર
મનુષ્ય અને દેવતા સર્વ, તેને જોઈને તને ગર્વ;
આપે દાન આદિ સર્વ ભાગ, એવો તેનો ઉપનો તાગ.*
વશ વર્તે ગુણગીરી વૃક્ષ, વશ વર્તે રત્નાકર પ્રત્યક્ષ;
વશ વર્તે ત્રિભૂવનના ભૂપ, વશ વર્તે દેવ સ્વરૂપ.
વશ વર્તે ઋષિ મુનિજન, વશ વર્તે કારણરૂપ ત્રણ્ય;
કીધો લોકમાં મહા ઉત્પાત, સર્વત્ર ચલાવી પોતાની ખ્યાત.
અમર સદન મૃત્યુ પાતાળ, સઘળે આણુ ફરી તાલકાળ;
દેવ સર્વ ટોળે મળિયા વન, અમર સર્વ વિચારે મન.
તેત્રીશ કોટ દેવ સુરરાય, સર્વ મળી વૈકુંઠે જાય;
બેઠા છે નારાયણ બ્યાહિ, દેવ સર્વકો આવ્યા ત્યાહિ.
અમર સર્વ સ્તુતિ કરે ઘણી, પૂર્ણ પ્રભ પરમેશ્વરતાણી;
અગમ અગોચર હરિ આદિ અંત, ભક્તને કૃપા કરી ભગવંત.
એમ અમરે સ્તુતિ કરી અનુભવી, તવ આકાશે વાણી હવી;
જે કો સંત ઉપર દેવ કરશે, તે પાપી શીઘ્રે ત્યાં મરશે.
તમો ધીરજ રાખજો મન, આકાશ શબ્દ હવો ઉત્પન્ન;
પુત્ર પ્રહ્લાદપર એ દ્રોહ કરશે, ત્યારે એનું મૃત્યુ થશે.
વરદાનથી વધ્યા છે નૃપ, પતન થારો ઘડિમાં ભૂપ;
એવાં વચન સાંભળતાં દેવ, મનમાં આનંદો એવ.
વાચ્યા વર લઈ સ્થાનક આવ્યા, હરીએ હર્ષ સૌને ઉપજાવ્યા;
કુટલેક દીવસે નિરધાર, દૈત્યને પુત્ર હવા છે ચાર.

* તાગ એટલે દોર-દમામ-ભવ.

તેમાં જ્યેષ્ઠનું પ્રહ્લાદ નામ, તે ભક્તિભાવે ભજે શ્રીરામ;
તે ભક્તને આનંદકારી, પ્રાણી કષિના કુખહારી;
છતેદ્રિ ને સારો સ્વભાવ, પ્રાણી માત્રપર પરમભાવ.
મહાત્મા અર્જુનને દાસપેરે, રંકપર પિતાપેરે પ્રેમ ધરે;
સમોવડિયા સાથે બંધુભાવ કરતો, ગુરુને ધ્વિરસમ તે ગણતો.
અભિમાન ને નહિ અહંકાર, કુખ ઉદેગનો હતો ધિક્કાર;
ઈદ્રિ પ્રાણુ દેહ બુદ્ધિ વશ, વિષય સુખનો કરતો ધ્વંશ.
અસુર છતે તે હતો સુર, કામના રહિત મહા ધીર;
ગાયો ગુણ અધ્યાપિપર્યંત સર્વ, અન્ય ભક્તના ગળ્યા ગર્વ.
હજી ભજે સર્વે પ્રહ્લાદ, એના નામથી થાય આહવાદ;
વાસુદેવ ભગવાન પ્રત્યે પ્રીત, નવધા ભક્તિ પરમ પુનિત.
હરતાં હરતાં અષ્ટ ભમ, નવ મૂકે હરીનું નામ;
ખાતાં પીતાં હરતાં હરતાં, સુતાં બેસતાં હરીને ભજતાં.
ભગવાન રૂપી વળગ્યું હતું ભૂત, થયો હતો તેમાં એક રૂપ;
મણુ ચિંતન કરતાં કદી રોતો, તનમય થતાં કદી કદી હસતો.
ઉચ્ચે સ્વરે કદી કરે ગાન, કદિ ગર્જે મેઘ સમાન;
ભજન કરતાં કરે કદિ નૃત્ય, એટલા કરે મણુ પ્રત્યક્ષ.
કદિ ધ્યાન ધરી રહે અખાલ, કદી ગાતો તાલી દઈ રંગરોળ;
થાય મન શાંત, પમાડે શાંત, પ્રહ્લાદ હતો મહા ભાગ્યવાન.
સુણ્યાં એવાં પુત્રનાં ચેહેન, હિરણ્યકશિપુથી ન થયું સહન;
કીધો તેના સંગે અવરોધ, કીધો નિજ પુત્રપર ક્રોધ.
પ્રહ્લાદ પરમેશ્વરની ભક્તી કરે, તવ યુધિષ્ઠિર નારદ પ્રત્યે ઊચરે;

યુધિષ્ઠિર વચન:-

પ્રહ્લાદ નિત્યે ભજે શ્રી હરી, એવા પુત્ર પર પિતાએ ઈર્ષ્યા કરી.
આમાટે ખીતાને રીશ, જપે પ્રહ્લાદ શ્રી જગદીશ;
તે મુજને કહોને વિસ્તારી, તવ બોલ્યા શ્રી વીણાધારી.

વળણુ.

વીણાધારી કહે યુધિષ્ઠિરને, સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે;
સત્તમસ્કંધ શ્રી હરી કથાના, હવા અધ્યાય ચારરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે સપ્તમસ્કંધે અનુથો-

ધ્યાયઃ ૧૧૪૧

અધ્યાય ૫ મો.

કંકરું ૫ મું-રાગ સામેરી.

શ્રી શુક વાણી ઊચરે, સાંભળ પરીક્ષિત રાય;
પ્રહ્લાદને નિશાળે મેલ્યો, પિતાએ ભાણવાય.
ઋષી શુકાચાર્ય મહાયોગીએ, સૌ અસુરના ગુરુ બેહ;
નિત્યે તે પ્રહ્લાદને ભાણાવે, કૃપા કરીને એહ.
તેને પુત્રો બેય છે, શંડ અને અમર્ક નામ.
રાજગૃહ પાસે રહે છે, નીતિ ભાણાવે શુભ કામ;
ભાર્ગવે શિક્ષા કરી ઘણી, યત્નતણા નહિ પાર;
ભણે એક, શ્રીરામ કૃષ્ણ, મુખે બીજો નહિ ઊચ્યાર.
એકવાર પિતાએ પુત્રને, પૂછ્યું સાંભળ બાળ;
સંસારમાં તો શું સારું છે, તે કહે મુને તું આ કાળ.
પ્રહ્લાદ વાણી ઊચરે, તાતને કરીને પ્રણામ;
“હું મારું” અભિમાન તજ્યું, વનમાં કરવો વિશ્રામ.
મણુને આરાધવા, એ મુખ્ય છે પિતા કર્મ;
સુખ સંપત તેમાં વસે, એ આપણા છે ધર્મ.
એવી વાણી સાંભળીને, ચડિયો તાતને કાળ;
એ શુક ગુરુએ શુક મીત્રે, વણસાડ્યો મુજબાળ.
પછી ગુરુ પુત્રની પાસે, મેલ્યો તે વિચિક્ષણ તન;
એ સાથે જઈ ભણા નિત્યે, કરો વિદ્યાધ્યયન.
શિક્ષા દીધી તેહને, એને રાજ્ય નીતિ ભાણાવો;
ગુરુ પુત્રો તેને પુછે, તને આકું કાણે ભાણાવ્યો.
પ્રહ્લાદ તવ વાણી વદે, તમે સુણા ઋષિરાય;
આ પારકો પોતાતણા, એ માયા સૌ કહેવાય.
પણુ નિર્વિકારી માયા ત્યાગી, મણુ પૂર્ણ ધામ;
બુદ્ધિવંત ને મહા બલી, તે મણુને કરો પ્રણામ.

* આ પાંચમા અધ્યાયમાં ગુરુથી જે ભણ્યો હતો, તે ભણતરનો ત્યાગ કરી, વિષ્ણુ સ્તુતિ કરતા એવા પ્રહ્લાદજીને, તેના પિતાએ હાથી, સર્પાદિથી તાડન કર્યો તોપણ મર્યો નહિ તે કથા પ્રસંગ છે.

† એ પછી ગુરુને કહ્યું કે, અરે! છોકરાની બુદ્ધિ પારકા વિચારથી ફરી જાય છે હવે પુરોહિતો તેને ઘરમાં રાખીનેજ ભણાવવો, નિકર વિષ્ણુના પક્ષવાળા ગુપ્ત વેષે તેને ઉપદેશ દેશે.

‡ પછી દેવના પુરોહિતોએ પ્રહ્લાદને પોતાને ઘેર લાવી, સારાં વખાણુ કરી, ધીરેથી પૂછ્યું-હે પુત્ર પ્રહ્લાદ, તારું ભણું થયું. તું સત્ય બોલજે, અસત્ય બોલીશ મા. આ અન્ય બાળકની બુદ્ધિમાં ફેરફાર ન છતાં તારી બુદ્ધિમાં કેમ ફેરફાર થયો? તે અમે સાંભળવા ઇચ્છીએ છીએ તે કહે.

એ પ્રભુને પામે જે જન, તે થાય નિર્વિકાર;
 વિષય બુદ્ધિ તેથી ઘટે, તરે સકળ સંસાર.
 અજ્ઞાન ને બુદ્ધિ હીણુ જે, વળી અવિવેકી મુર્ખ;
 પ્રભુને પરાયો પોતાતણા, ગણે અધર્મિ પુર્ખ.
 પરમાત્મા બુદ્ધિ મુજની, કરે છે બહુ પવિત્ર;
 શું ગાંઠ સ્વામિ તે તણા, સાધુ જે ચરિત્ર.
 સુંણી વચન પ્રભુ ભક્તનાં, કોપિયો દૈત્યદાસ;
 પ્રહ્લાદને શિક્ષા દેવા, માંગી છડી શિષ્ય પાસ.
 અરે દૈત્ય કુલાંગાર મુર્ખ, કરે શું એ કામ;
 આપણે જે શું વેર છે, તે ભર્યો કેમ રામ?
 એમ બહુ બિહાગ્યો પ્રાણી, પણ નવ બિનાતે બાળ;
 ગુરુ ભણાવે ગ્રંથ સર્વે, પણ તંજે ને તાત્કાળ.
 એમ ઘણા દિવસ વહી ગયા, એક દિવસ પૂછે તાત;
 અરે પુત્ર તું શું ભણ્યો, મુને યથારથ કહે વાત.
 પ્રહ્લાદ વળતો એમ વદે, હું ભણું નામ શ્રી ભગવંત;
 શ્રીરામ કૃષ્ણ ગોવિંદ તારક, નારાયણને મંત્ર.
 વિભક્ત ભક્તિ શ્રવણ કીર્તન, સ્મરણ વંદન પૂજન;
 ચરણસેવન, દાસત્વ, સખાપણું દહાર્પણ;
 એ નવધા ભક્તિ મુજને, લાગે વહાલી તાત;
 શ્રેષ્ઠ ભણતર એ ભણ્યો, બીજી વહાલી ન વાત.
 ગુરુ ભણાવે તે નવ ભણું, ભાવે ન બીજી વાત;
 મુજને વહાલા રામજી. રામજીની વહાલી ગાય.
 સુંણી વચન કુંભારનાં, કોપિયો તે દૈત્ય;
 પ્રાણીશુ પ્રત્યે વચન કહે, સાંભળ દુષ્ટ તું સત્ય.
 હે પ્રાણીશુ, દુર્બુદ્ધિયા, નિચ માનુષ્ય જન;
 શત્રુ મિત્રતા શિખવી, બગાડ્યો મુજ તંત્ર.
 તવ શુક્રાચાર્ય વદે વાણી, સાંભળો મહારાજ;
 શિખવું તે નવ શિખે, નવ શિખવું તે શિખે કુમાર.
 કોપ કરી બોલ્યો રાક્ષસ, સુંણી ગુરુ વચન;
 શિષ્યો કયાંથી મુર્ખ, આ દુષ્ટ દારણ તંત્ર.
 પ્રહ્લાદજી તવ ઓચરે, સુંણો દૈત મહારાજ;
 પરમાત્માની વાર્તાને હું, જાણું છું સાક્ષાત.

* પ્રહ્લાદજીએ જે વચન કહ્યાં તે આ છે:-શર-
 નીજ ચિંતા કરનાર, ભોગવેલા વિષયનેજ ભોગવનાર,
 અને અજ્ઞાનોદ્રિયપણથી જન્મ મરણ પામ્યા કરતાં પુ-
 રુષોની બુદ્ધિ પોતાથી, કોઈના ઉપદેશથી કે પરસ્પરની
 વાતોથી ભગવાનને પ્રાપ્ત થતી નથી. પ્રાણીશુદિક નામોવાળી
 વેદવાણી ૩૫ ઇશ્વરની દોરીમાં બંધાયેલા, વિષય વાસનાવાળા,

દુષ્ટ પાપી નવ ઓળખે, આ જગતતણા આધાર;
 સ્વાત્મ બુદ્ધિએ હું પિછાણું, સચરાચર જીવદાધાર.
 ત્યારે હિરણ્યકશિપુ બોલ્યો, સાંભળ દુષ્ટ કુમાર;
 હું જે સાથે આવ્યું છું, મૂળ વૈર અપાર.
 તેને ભજે છે તે માટે તું, મારો વૈરી અપાર;
 એમ વદી ભૂપર કંકીચો, કાણું ન લાગી વાર.
 પૃથ્વી ઉપર તે પડ્યો, ઇશ્વરે કરી રક્ષાય;
 તુંને હું શતખંડ કરાવું, જોડે કોણ કરે છે સહાય.
 પાસે સેવક તેડીયા પછી, રાય કરી બોલ્યો રીશ;
 આ પુત્ર મારો વૈરી છે, એનું શીઘ્રે છેદા શીશ.
 એને મારવામાં મન શંકા, રખે ધરતા લગાર;
 જન્મ તેમ કરી પાપીષ્ઠના, શીઘ્રે કરો સંહાર.
 શીખામણુ દીધી બહુ, શુળીએ ઘાલજો નિરધાર;
 પર્વત શિખરથી હેઠા પછાડી, દેજો દારણ માર.
 શકે અગ્નિ પ્રજ્વળી, કાષ્ટ બાળી નાંખજો તેમાં;
 કંઠે શીલા બાંધી બોળો હૃદય, અસંખ્ય જળહોય જેમાં.
 કેમદાનમતહસ્તિ આગળ એને, બાંધી નાંખો અંગ;
 જઈ શસ્ત્ર પ્રહારે શીશ છેદા, કરો કાયા ભંગ.
 કે વિષ પાચો હળાહળ ઘોળી, ઝેરના જે અંશ;
 સર્પ વિંછુ મોટા વિષધર, દેવડાવો તેના દંશ.
 શૃંગી નખી પશુ વ્યાધિ મોટા, તે આગળ નાંખો બાળ;
 સર્વથા અરે સેવકો તમે, આણો એનો કાળ.
 દૈત્ય લઈ કુંવરને સાંચર્યા, મારવા અર્થે જાય;
 પ્રહ્લાદ સ્મરણ કર્યું હૃદયમાં, પરમાત્મા વૈકુંઠરાય.
 બહુ શસ્ત્ર ભાગ્યાં મારતાં, દૈત્યે દીધો દારણ માર;
 પિતા વાર્યું કોનું ન કરે, વર્ત્યો હાહાકાર.
 દુષ્ટને મન દયા નહીં, લવણેશ માત્ર લગાર;
 સુતને દૈત્ય વળગ્યા સામટા, તે કરે અસમ્ય પ્રહાર.
 હથિયાર ભાંગે સામટાં, સુતને નહિ વાગે અંગ;
 તે કરણા શ્રી પ્રભૂની, સહાય થયા શ્રી રંગ.
 શૃંગી નખી ને વ્યાધિ હસ્તી, આગળ નાંખ્યો બાળ;
 હસ્ત ચાળ્યો બંધન કરી, અકળાવતા તત્કાળ.

તેવાઓનેજ ગુરુ કરી માનનારા લોકો ભગવાનને જાણ્યતા નથી
 એટલુંજ નહિ પણ આંધળાએ દોરેલા આંધળાની પેઠે આડમાં
 પડે છે. સર્વ પ્રકારના અહંકારથી રહિત મહાત્મા પુરુષોના
 ચરણાર્વિદની રજમાં સ્નાન ન કરે ત્યાં સુધી એ લોકોની
 બુદ્ધિ ભગવદ્ચરણમાં પહોંચતી નથી તેથી સંસાર રૂપિ
 અનર્થ મટતો નથી.

મહાદેવું અંગુ બાધ્યાયે, હસ્તિરૂરવે શુઠ શરીર;
ખીજવે સેવક પશુને, તો પાણુ દુઃખ દેતાં ન ધીર.
પછી વિશમ બંધન કરી નાખ્યો, હૃદ અજેયર બ્યાહિ;
શિલાકંઠથી વછૂટી ગઈ, આવીએ સ્થળ ત્રટ ત્યાહિ.
પ્રવૃત્તને શીખરે ચડાવી, નાખિયો હૃદો ધારી;
માર્ણથી ત્યાં ઊગર્યો, કરી કૃપાં અશણુશણુ.
ચિતા સીંચી પાવક પ્રગટયો, અગ્નિમાંનાખ્યો આણ;
અગ્નિનું સ્થાનક હવું શીતળ, એને ઊગાર્યો એ આણ.
ખીજવ્યાં વિષધર જનાવર, દેતાં ડંશ અપાર;
મણુ વિષ કુંવરને ચડે નહિ, તે કૃપા-વિશ્વાધાર.
એમ કોટી ભેદ ઊપાય હણવા, પ્રપંચ કીધા અનેક;
પણુ કૃપા શ્રી જગદીશની, ટીકી ન લાગી એક.
મોરે રાધે આગળ સેવક વદે, અનેક કીધા ઊપાય;
આ ત્યાંથી એને ઊગારે છે, સ્વામી શ્રી વૈકુંઠ રાય.
મુની શુદ્ધ પુત્રને કહ્યું, એને રાજ્યનાતિ લાણવો;
હૃદી શિક્ષા સુપ્રહિ દધને, મુજ ભણી શીખે આવો.
નિશાળે ગુરુ લઈ ગયા વણી, ભણે શ્રીરામનું નામ;
નિવિંદ કૃષ્ણ મુકુંદ માધવ, હરી દેશવ ધનસ્થામ.
મુજ દર કામે ગયા ત્યારે, મુની હતી નિશાળ;
ત્યારે સૌ નિશાળીઆને, કહેતો હવો તે બાળ.
એ સર્વે આળ પંપાળ મેલી, ભણો ગુણ ગોવિંદ
ગાઓ ગુણ ગોવિંદના, હરી પૂર્ણ પ્રેમાનંદ.
શ્રી પરમેશ્વરને સેવતાં, વૈકુંઠની માપી થાય;
નારાયણને સંત્ર ભણાવ્યો, આનંદ અંગ ન માય.
તે દૈત્ય પુત્ર નિશાળીઆ, સૌ આપ સરખા કીધા;
તીક્ષ્ણ ધાપા માળ તુલસી, ગોવિંદ ગુણ હૃદ લીધા.
મહાદેવ નત્યે જે ભણતા તે, સર્વ ભણે નીશાળ;
હરિ રામ કૃષ્ણ ગોવિંદ માધવ, ભગવંત શ્રીગોપાળ.
તે નિશાળીયાને જાણ કહે છે, મહાદેવ હરીનો દાસ;
સાધુ જનો શ્રી હરી કહે, જેથી કૃપા કરે અવિનાશ.

વળવું.

કૃપા કરે અવિનાશી, મણુ ચર્ણની મામી થાયરે;
સેવકોપ શ્રી હરીકથાને, હૃદયે પંચમો ધાયરે.

શ્રીમદભાગવતે સંપત્તિમરુદ્ધે પંચમે.

અધ્યાય ૬ છો.

શ્રીમદભાગવતે સંપત્તિમરુદ્ધે પંચમે.

અધ્યાય ૬ છો.

કહવું કહું-રામ સમગ્રી.

કથા શુકરેવ બોલે રાયણ, હરી ભક્તને કહું મહિમાયણ;
મહારે નિશાળીઆને કહું જ્ઞાનણ, ભાવે ભજે શ્રીભગવાનણ.
ચાલ.

મહાદેવ વચન:-

શ્રી ભગવાનને ભજે નિત્યે, જ્ય કૃપા સારંગનાથ;
એક વૃત્તાંત તમને કહું તે, સાંભળો સૌ સાથ.
તમો મનમાં જાણતા હશે જે, વૃદ્ધ થઈ ભણ્યું રામ;
વય વીતિ જશે પાતમાં ત્યારે, સર્વ મિથ્યા કામ.
વૃદ્ધ વયે પરમેશ્વર ભજ્યું, એવું મન ઉપજાવે;
જે લઘુ વયથી અભ્યાસકોયે તો, વૃદ્ધ પછે મન આવે.
અણતે દ્રિય પુરૂષનું, સૌ વર્ષ આયુષ્ય સાર;
તેમાં અર્ધ નિષ્ફળ જાણો, કરી જુઓ મન વિચાર.
નિદ્રા રૂપિ મહા મોહમાં, મડે છે પ્રાણી તે વારે;
તેથી અહ્યાયુષ વ્યર્થ જતાં, ગતિ ન જાણાયે ક્યારે.
વીશ વર્ષ તો બાળકપાણનાં, અજ્ઞાનને કુમારપસ્થાય;
કંઈ વિષય રમતાં જાયે આયુષ્ય, જે ધૈવનભાગ સંધાય.
વીશ વર્ષ વૃદ્ધીવસ્થાનાં, ખોકી જાય છે આયુષ્ય રોગ;
તોયે પ્રાણીને તૃણા મળે, ભોગવે સઘળા ભોગ.
પછી સ્વાર્થ ઉપર જાય દષ્ટિ, ત્યારે દહીં વૃદ્ધ થાય;
પછી પરમેશ્વરને ભજે ક્યારે, વીમાસો મન માંય.
આ જીવ સૌ સંસારમાં, જેવાં કર્મ કરે અનુસાર;
તેવી ચાની ભોગવે, તે પામે તેવો અવતાર.
સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળ લોકે, ગતી જાવા થાય;
પણુ પરમેશ્વરના નામ પિના, સસારથી નવ મૂકાય.
એ ગહન ગતિ ગોવંદની તેમાં, કોઈ ન પામે પાર;
ચેતશે તે જીતશે, સંસાર નર ને નાર.
માયા વળગી મીણ થઈને, તેને છુટે નહિ અગ;
શ્રી ગોવિંદ નામે છૂટીએ, માટે ભાવે ભજે શ્રીરંગ.
માત તાત ને પૂત્ર બાંધવ, સગાં સંબંધી જેહ;
સગપણુ છે સૌ સ્વાર્થનું, પાણુ સર્વ મિથ્યા તેહ.
સર્વથા તમો પરમેશ્વરને, ભજે ભાવે મીત્ર;
હરી ગોવિંદ નામે થશે મુક્તિ, ગાઓ મણુનું ચરિત્ર.

* આ જહા અધ્યાયમાં પ્રહ્લાદે પોતે જે નારદ પાસેથી
જ્ઞાન મેળવ્યું હતું તે જ્ઞાનનો દૈત્યોના બાળકને કૃપા કરી
ઉપદેશ કર્યો તે કથા પ્રસંગ છે.

તારક મંત્ર ભવસીધુ તારે, નારાયણનું નામ;
 મુકુંદ માધવ મધુસુદન, પૂરે મનોરથ કામ.
 આ પારકું આ માહિરું, એથી તૃષ્ણા ન થાય શાંત;
 પુત્ર મિત્ર સગાં સહોદર, એ સૌ કાલી જ્ઞાંત.
 ખેડી રૂપ ને કાળરૂપ, વળી કરાવે ધર્મ ધ્વંશ;
 તન્ને દેતરૂપ, ભજે ભગવંત, થાઓ શુદ્ધ અંશ.
 નારાયણને પ્રસન્ન કરો, મેહેનત નથી તલ ભાર;
 સર્વ સ્થાનક વ્યાપક એ, સચરાચર અવતાર.
 પ્રભુ દયાળુ અને કરુણાળુ, વળી મુક્તિ દયાળુહાર;
 ધર્મ અર્થ કામ મોક્ષ સર્વે, પ્રભુના એ વિકાર.
 એ સર્વ કર્તવ્ય કરવા, પ્રભુને સમર્પણ;
 નિર્મજ થઇ માયા તણ, કરવું ભગવદ્ સમરણ.
 એમ જ્ઞાન સહુ નિશાળીયાને, દીધું ભક્ત પ્રહ્લાદ;
 સાંભળી સર્વ આનંદ પામ્યા, હવે મન ઉલ્લાસ.
 ત્યારે તે નિશાળીયાઓને, હૃદય ઉપન્યું જ્ઞાન;
 શ્રી રામકૃષ્ણ શું રંગ લાગ્યો, ભજે મન ભગવાન.
 તીલક છાપા કંઠ તુળસી, ધરાણીધરનું ધ્યાન;
 કીર્તન ભજન ભગવાનનું, ગોવિંદ ગુણયશ ગાન.
 પ્રહ્લાદ પ્રત્યે ઉચરે, નિશાળીયા સૌ સાથ;
 મિત્ર એક સંદેહ અમ મનમાં, કહે તું સાચી વાત.
 આપણુ એકઠા ભણું છઉં, નિશાળમાં આ સ્થાન;
 પણ ક્યાં થકી તું પામીયો, એ મુક્તિ મારગ જ્ઞાન.
 એ સાધન તુજને કહ્યું કોણે, પ્રભુ યશ જ્ઞાન નિધાન;
 ક્યાં પામ્યો ને કયે સમય, તુને કૃપા કરી ભગવાન.
 આ નિગમ માર્ગ ને મંત્ર, નારાયણનો આપ્યો સાર;
 તે કહે અમને યથારથ, એ વાતનો વિસ્તાર.
 પ્રહ્લાદ વળતો ઉચરે, સાંભળો સાચું બાળ;
 મિત્ર મારા કહું તમને, જેવી કૃપા દીન દયાળ.
 નારદ ઋષિએ કહ્યું મુજને, મંત્ર સાધન જ્ઞાન;
 તે વિસ્તારપૂર્વક કહું તમને, સાંભળો આપ્યાન.
 સુતપુરાણીક ઊચરે, સાંભળો શૈનક સાથ;
 કથા સત્તમસ્કંધની, ચરિત્ર વૈકુંઠ નાથ.

વળણુ.

ચરિત્ર વૈકુંઠ નાથનાં, સાંભળતાં અધ જનરે;
 શ્રોતા બોલો શ્રીહરી, હવે થયો પદ્મધ્યાયરે
ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે સપ્તમસ્કંધે પાંચો-
ધ્યાયઃ ૧૬૫

અધ્યાય ૭ મો.*

કંકુ ૭ મું-રાગ મારૂ.

રાય પરીક્ષિત પુછે વાતરે, સ્વામિ મત્ર કહો સાક્ષાતરે;
 કેમ પ્રહ્લાદને એવડું જ્ઞાનરે, કેમ કૃપા કરી શ્રીભગવાનરે.
 તવ શુક મુની બોલ્યા વચનરે, કથા સાંભળ અભિમન્યુ તનરે;
 એને નારદ સાંભળાવ્યું જેહરે, તું ને કહું વિસ્તારીને તેહરે.
 તે પ્રસંગ પ્રહ્લાદજીભણે, સર્વ નિશાળીયા ચિત્તદઈ મુણેરે.
 હિરણ્યકશિપુ પિતાએ એકવારરે, મનમાંહે કર્યો વિચારરે;
 ત્રિભુવન કરું આજ્ઞાકારીરે, સઘળે આણુ ફેરવું મારીરે.
 એવું વિચારીને મનરે, તપ કાળ ચાલ્યા મહાવનરે;
 કુધા તૃષા તણ આસન કર્યુરે, ત્યાં ધ્યાન પ્રહ્લાનું ધર્યુરે.
 તપ કરે હિરણ્યકશિપુ વીરરે, ઘણું કષ્ટ વેઠે છે શરીરરે;
 તે જાણી વાત પછી અમરેશરે, હવે જઈલાંબુ એના દશરે.
 ઇંદ્રે કટકે કીધું સૌ સજ્જરે, ફરકે હયગજ રથપર ધ્વજરે;
 શીમે આવ્યો રાત્રને ઠામરે, જઈ વિષ્ણુ શ્રોણીતપુરગામરે.
 આવ્યા મુકે દૈત્ય બળવંતરે, જેના પરાક્રમનો નહીં અંતરે;
 ગૃહાં દારણ આયુષ્ક હાથરે, જઈ ઇંદ્રશું મારે બાથરે.
 મંડાચો મહાસંગ્રામરે, રણવીર ન મૂકે મામરે;
 ખડ્ગ ખપુઆ તોમર બાણરે, ભલા શૂરા તને ત્યાં પ્રાણરે.
 તોમર ત્રીશુળ ગદા ભીડમાળરે, છુટે તોપ તે કુર્ગની નાળરે;
 પાખર ખખતર કવચ ન ટોપરે, વઢે રાક્ષસ ભરાયા કોપરે.
 રણયુદ્ધ હવું અપારરે, ત્યાં વર્ત્યો હાહાકારરે;
 ઇંદ્રે રાક્ષસ માર્યા સર્વરે, તે તો નાહા તણ મન ગર્વરે.
 સૈન્ય ભંગ હવું તે ઠામરે, દેવે લીધું દૈત્યનું ગામરે;
 સહુ દાનવ નાહા જયરે, તેને મનમાં શોક ન માથરે.
 દૈત્ય ગૃહીને કીધા બંધનરે, લૂટ્યા માલ ભંડાર ને ધનરે;
 લૂટી રીધ સીધનો નહિ પારરે, હિરણ્યકશિપુ કેરી નારરે.
 દેવતાએ લીધી તેણી વારરે, વળી કર્યા દૈત્યને દ મારરે;
 મૂઆ દૈત્ય અસંખ્ય અપારરે, ઇંદ્રે વાળ્યો ત્યાં સંહારરે.
 ઘણા દૈત્યને બાંધી લીધારે, કરી પ્રહાર ને આગળ કીધારે;
 એરાવત ઉપર તેવારરે, શોભે સુરેંદ્ર રૂડો અસ્વારરે.
 માર્ગ ચાલતો કીધો મધવાયરે, ત્યાં કુંકુભિના રાખ્ધ થાથરે;
 શકટ ઊંટ પોડીની હારરે, ધન ભરી ચલાવ્યા ભારરે.

* આ સાતમા અધ્યાયમાં પ્રહ્લાદજીએ નારદહારા મન-
 માં જે જ્ઞાન સાંભળ્યું હતું, તે જોડાઓને વિશ્વાસ એસાડવા
 સારૂ કહી દેખાડ્યું તે કથા પ્રસંગ છે.

ધ્વજ પંચશબ્દ વાજ્યરે, મધવા શીર શોભે છત્રરે;
ચતુરંગી સૈન્યા સાથરે, ઘણું શોભે સુરનો નાથરે.
જય શબ્દ થાયક જન બોલરે, જન કો નહિ મધવા તોલરે;
નારી રાયની, માતા મારીરે, લઈ ચાલ્યો સ્વર્ગ અધિકારીરે.
ઈંદ્ર મારગ ચાલ્યો જયરે, એવે મળ્યા નારદ ઋષી રાયરે;
ત્યાં ઈંદ્રે કર્યો પ્રાણામરે, વીણાપાણીને તેણે ઠામરે.
આ હિરણ્યકશિપુની નારરે, ગૃહીજાંબુ સ્વર્ગ મોઝારરે;
કહે નારદ સુણ સુર રાયરે, એવો નવ કીજે અન્યાયરે.
સ્ત્રી બંધનનું ઘણું છે પાપરે, જે તું જ્ઞાન વિચારી આપરે;
એ અખળા કહેવાયે રાંકરે, એમાં એના શો છે વાંકરે.
કહ્યું ઈંદ્રને ઋષિએ સમજાવીરે, માતા મારીને સઘ મૂકાવીરે;

શુકવચન:-

તું સાંભળ અભિમન્યુકુમારરે, ગર્ભ હતો તેને ઉદર મોઝારરે.
તે પ્રહ્લદ હરીનો દાસરે, તેણે કીધો છે ત્યાં વાસરે;
કહે નારદ સુણ ઈંદ્ર વચનરે, એ જે ગર્ભ થશે ઉત્પન્નરે;
છે એ પરમેશ્વરનો દાસરે, એપર કૃપા પ્રભૂ અપિનાશરે.
એથી કાર્ય તમારું થાશેરે, દૈત્ય ભય થકી તું મૂકાશેરે;
એવાં વચન સુણ્યાં મધવાયરે, ઋષીજીને નમ્યો પછી પાયરે.
ઋષિ નારદની કરી પૂજાયરે, પછી ઈંદ્ર સ્વસ્થાનક જાયરે.
પ્રહ્લાદની માતા જેહરે, વીણાધારી કહેતા તેને એહરે;
તમારો સ્વામી છે વનવાસરે, માટે તમો રહો મારી પાસરે.
તપ કરી આવે તમ નાથરે, ત્યાં લગી રહો મમ સાથરે;
તમને કોન કરે અન્ય વિદ્યરે, ભય મધવાનો નરાજો મનરે.
તમારો પતિવ્રતાનો ધર્મરે, તમો રહો મારે આશ્રમરે;
અખળા સત્ય તમો છો દીનરે, તાત રૂપે જાણો મુન્યરે.

પ્રહ્લાદવચન:-

એવી દીનવાણી ઘણી લાખીરે, ત્યારે માતા મારી થઈ રાજરે;
પછે તેને ઋષિ નારદ સહીરે, પરમેશ્વરની લીલા કહીરે;
તારક મંત્ર નારાયણ જેહરે, કથા જ્ઞાને સંભળાવ્યો તેહરે;
ઝોવિંદ ગુણ ગ્રામ વિસ્તારરે, શીખ્યો માત ઉદર મોઝારરે.
ઋષિ જ્ઞાન વિચારે મનરે, એથી વિષ્ણુ ભક્ત હશે ઊત્પન્નરે;
પ્રહ્લાદ કહે સુણો મુજ પ્રાતરે, એમ જ્ઞાન હું પામ્યો ખ્યાતરે.
ઋષિ નારદ કહ્યા કીધીરે, એવી અમને સુખદ્ધિ દીધીરે;
એ તારકમંત્ર* મળીઓ આપરે, ઋષિ નારદચારુ પ્રતાપરે.

ગર્ભ ઉદરમાં જોખ્યું મેં જેહરે, કહ્યું જ્ઞાન તમોને તેહરે;
ગર્ભમાં શીખ્યો હું એ વિદ્યાયરે, કરી કરૂણા શ્રી વૈકુંઠરાયરે.

(પછે) હિરણ્યકશિપુની નારી જેહરે, નારદને ઘેર હતી તેહરે;
શુક* કહે સુણ પરીક્ષિત રાયરે, હિરણ્યકશિપુ લઈ ભૂવન જાયરે.

એ છે જ્ઞાંત અર્થાત્ જન્મ્યા પછી છે. વર્દીતે અર્થાત્ વધે છે. વિપરિપક્વે અર્થાત્ રૂપાંતર પામે છે. અપ્રજ્ઞાવતે અર્થાત્ ઓછું થાય છે. અને નશ્યતિ અર્થાત્ નાશ પામે છે. એ છ વિકારો દેવતેજ થાય છે. આત્માને થતા નથી. વૃક્ષ હોવાથી જંગમ ફળને વિકાર થાય છે તેમ આત્મા હોવાથી દેહને વિકાર થાય છે. આત્મા નિત્ય છે. ક્ષીણ થતો નથી, શુદ્ધ છે, એક છે. દેહાદિકને જાણે છે, સર્વનો આશ્રય છે, નિર્વિકાર છે. સ્વયં પ્રકાશ છે, સર્વનું કારણ છે, વ્યાપક છે, અસંગ છે અને કોઈથી ઢંકાતો નથી. દેહ અનિત્ય છે, ક્ષીણ થાય છે, અશુદ્ધ છે, અનેક છે, બહુ છે, આત્માના આશ્રયથી છે, સર્વિકાર છે, પન્નકાશ છે, કાર્ય પદારથ છે, અમુક સ્થળમાં જ રહે છે, સસંગ છે, નહાના વસ્ત્રથી પણ ઢંકાય છે. એ પ્રમાણે આર લક્ષણોની ભારે જુદાઈથી આત્માને બરાબર જાણખી દેહાદિકમાં થએલી અહંતા મમતા રૂપ ખોટી સમજણનો ત્યાગ કરવો. માયા, મહત્ત્વ, અહંકાર, શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ. અને ગંધ એ આઠ પ્રકૃતિઓ ગણાય છે. સત્ય, રજ અને તમ એ ત્રણ માયાના ગુણ છે, માટે માયાથી જુદા ગણાતા નથી. અગિયાર ઈન્દ્રિ અને પંચ મહાભૂત મળીને સોલ્લ વિકાર ગણાય છે. એટલે આઠ પ્રકૃતિ ને સોલ્લ વિકાર મળી ચોવીસ તત્વ છે. તેઓમાં સર્વનો શાક્ષી આત્મા છે. એ ચોવીસ તત્વોનો સંઘાત, એ દેહ કહેવાય છે. તે દેહ સ્થાવર જંગમ બે પ્રકારનો છે. આ દેહની અંદર આત્માને શોધવો જોઈએ, અને તે સહેજ થઈ શકે એમ છે, કેમકે 'આ આત્મા નહિ' એમ કહી જડ પદાર્થોને જુદા સમજતાં એ પોતાની મેજે જુદો જણાય છે. જન્યુત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ એ બુદ્ધિની વૃત્તિઓ છે, એ વૃત્તિઓનો જે જાણનાર, તે સર્વનો સાક્ષી અને સર્વથી પર આત્મા છે. ખરી રીતે જોતાં સંસારનું દ્વાર બુદ્ધિ છે, કેમકે બુદ્ધિના ગુણ અને કર્મથી સંસાર રચાયેલો છે. અનું મૂળ અજ્ઞાન છે, તેથી ખોટા જતાં પણ દેખાય છે. જિતેન્દ્રિય પુરુષો એ પ્રમાણે જ ભગવાનની ભક્તિ કરે છે. ભગવાનનો મનથી સ્પર્શ થાય એજ ભક્તિ મનવાળા પ્રાણીના જન્મ મરણના ફેરાને ટાળનાર છે, અને એજ મોક્ષ સુખ છે એવો પરિણામો નિશ્ચય છે, એટલા માટે હૃદયમાં અંતર્યામિ ભગવાનને ભજો. વિદ્યાનું અભિમાન ધરાવનાર માણસ જે ફળ ધારીને કર્મ કરે છે, તેથી તેને ઉલટું જ ફળ મળે છે, એ અવશ્ય છે. કર્મ કરવાથી નિરંતર દુઃખની પ્રાપ્તિ થાય છે, પણ કર્મ નહિ કરવાથી જ સુખ રહ્યા કરે છે. કર્મને લીધે ગર્ભ વગેરે સ્થિતિઓમાં કલેશ પામ્યા કરતાં પ્રાણિઓને ઉપર લખેલા પદાર્થોથી કેટલું અને કેવું સુખ મળે છે તે લક્ષમાં લ્યો. પ્રાણી પોતા રૂપ માની લીધેલા દેહથી કર્મ કર્યા કરે છે અને કર્મથી પાછો દેહ ધર્યા કરે છે, માટે સુખ ભોગવવાનો તો અવસર આવતો જ નથી. વાસ્તવિક રીતે જોતાં કર્મ અને દેહ, એ બન્ને અજ્ઞાતથી જ થાય છે. [પ્ર. ભ. સં.

* આ લીટીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

* પ્રહ્લાદે નિશાળિયા પ્રત્યે કહ્યું કે, નારદે મારી આત્માને આ પ્રમાણે જ્ઞાન કહ્યું હતું:-જાયતે અર્થાત્ જન્મ-
૨૨

લઈ આલ્યો રાય નિજ દશરે, જે હિરણ્યકશિપુ નરેશરે.
ત્યાં વત્યો જ્યજ્ઞકારરે, મળ્યા દેત્ય કુટુંબ પરિવારરે;
ત્યાં કુંકુભિના નાદ અચરે, મહા મંગળ શબ્દ બોલાયરે.

વળજી

જ્ય શબ્દ મંગળ વરતી રહ્યો, સત્ય સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે;
કરજોડી વહ્નલ કહે છે, હવે સપ્તમો પૂર્ણ અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે સપ્તમસ્કંધે સપ્તમો-

ધ્યાયઃ ૧૧૭૧

અધ્યાય ૮ મો.*

કંઠુ ૮ મું-રાગ મા૩.

શુકલ કહે સાંભળ રાયરે, એ સપ્તમસ્કંધ કથાયરે;
મુણે એક મને નરનારરે, ફરી નહિ તેને અવતારરે.
મહાદ નિત્યે જ્ય નિશાળરે, અહર્નિશ ભાણાવે બાળરે;
તેમણે મહાદનું કહ્યું કીધુરે, નામ નારાયણનું હૃદ લીધુરે.
પછાડી પાટીપાટલા ધણીરે, ભણે ભાવે અશરણશર્ણીરે;
સહુ નામ હરિનું લેવા લાગ્યારે, તેમના જન્મ પાપ ભય લાગ્યારે.
સૌને અંતર થવા લાગ્યું જ્ઞાનરે, કરે ભાવે ભક્તિ ભગવાનરે;
તીલક છાપાં તુળસી માળરે, ગોષ્ઠ કિર્તન મુખે ગોપાળરે.
એવે આવ્યા ગુરુ ત્યહિરે, છે નિશાળીયા સહુ જ્યહિરે;
ગુરુએ ભણુતા દીઠા બાળરે, કરે સ્મરણ હૃદય ગોપાળરે.
દખી ગુરુને ચડયો ક્રોધ અપારરે, બાળક સર્વેને દીધો મારરે;
રાય હિરણ્યકશિપુને દારરે, લઈ આવ્યો રાજકુમારરે.
આ તમારો લોની બાળરે, એણે વણસાડી મારી નિશાળરે;
નિશાળીયાને દીધો ઉપદેશરે, સૌ આરાધે છે દેવશરે.
હવે મહા દુઃખીયો હું થયારે, મારો ઉપદેશ વ્યર્થ ગયારે;
હું હવે ઉપદેશ કેમજ દઈશરે, હું કોણ ઉપાય કરીશરે.
મુણી હિરણ્યકશિપુને ચડયો કાળરે, લાલચોળ નેત્ર વિશાળરે;
કુળે કાઠી તરત તલવારરે, મહાદ ભક્તને દેવા મારરે.
પુત્રપર ધાયો કરી રીશરે, છેદવા નિજકુંવરનું શીશરે;
એવે આવી મહાદની માયરે,† રાયને અંતરાઈ થાયરે.

* આ આઠમા અધ્યાયમાં ઘણા ક્રોધથી પુત્રને મારી નાંખતા હિરણ્યકશિપુને ત્રસિહણએ પોતે પ્રગટ થઈ માલ્યા અને અહ્માદિ દેવોએ સ્તુતિ કરી, તે કથા પ્રસંગ છે.

† અહિંથી ચાર લીટીની વાત મૂળભાગવતમાં નથી.

કરતુ ખડ્ગ ચુંટાને લીધુરે, રાજને બહુ દૂષણ દીધુરે;
ધન્ય ધન્ય મતિભૂપાળરે, તમે હાંધે હજો નિજ બાળરે.
એમ કહી સમજાવ્યું જ્ઞાનરે, કાણુ શાંત થયો રાજનરે;
પણુ ક્રોધ રાયને મનરે, નથી રામતો તે હુતાશનરે.
પછી હિરણ્યકશિપુએ કુમારરે, નિજ પાસે તેડ્યો નિરધારરે.

હિરણ્યકશિપુ વચ્ચન:-

તું માનજે સાચું બાળરે, હું આણીશ તારો કાળરે.
તેં તો વાયું ન કીધું મા૩રે, હવે તુજને હું સંહારરે;
તુને રાખનારો હોય જેહરે, મુજને દખાડ તું તેહરે.
આવિયું હવે તારું મણિરે, કર શીઘ્રે ઇષ્ટનું સ્મણિરે;
હૃદય વિનય વગરના અતિ મંદરે, હેમૂઠ મતિ કલાંગાર પાખંડરે;
મોકલીશ તને સઘં યમપૂરરે, ત્યારે શાંત થશે મૂળ ઊરરે.
લોકપાળ ને પ્રજા રૂદ્રકંપરે, મારા ત્રાસથી જેઓને નવ જંપરે;
તે માને મારી આણુરે, તું કરે શું મા૩ અપમાનરે?
છેદીશ સઘં તારું શીશરે, ત્યારે હોલવાશે મૂળ રીશરે;
ધરે કોણુ તણો આશ્રય તુંયરે, જણાવ જ્ઞેર તારું છે શુધરે.
મહાદ વદે મુખ વાતરે, તમે સાંભળો મારા તાતરે.
શું લવો છો આળપંપાળરે, જ્ઞાન ઘેલા થયા છો ભૂપાળરે;
છે પરાક્રમ પ્રૌઢ નરેશરે, તમે ઝીટ્યા સઘળા દશરે.
છત્રીશ કુળી રાજકુમારરે, તે સૌ તમથી પામ્યા હારરે;
ત્રણુ ભુવન છત્રી વશ કીધારે, તમે દંડ સર્વેના લાધારે.
અહંકાર અતિ મન હોયરે, જાણુ હું સરખો નહીં કોયરે;
પણુ છ ઇંદ્રિ જીતો જાણુરે, તો જીતો તમારો પ્રાણુરે.
જે જીતો પોતાનું મનરે, તો જીત્યા ત્રણુ ભુવનરે;
એવડું દખાડો આપરે, જુઓ જ્ઞાન વિચારી બાપરે.
સર્વસ્વ રહે છે અહીં પ્રતાપરે, સાથે આવે પુન્ય ને પાપરે;
માટે મૂકી સર્વ ઉપાયરે, ભજ્જે ભાવે શ્રી વૈકુંઠરાયરે.
તમે જાણો છો મન મોઝારરે, કેહું જીત્યો સકળ સંસારરે;
લો એક નારાયણનું નામરે, જે અંતે આવે કામરે.
કીધા પ્રજા રૂદ્રને વશ્યરે, બળના બળરૂપ ઇશ્વર સમર્થરે;
કાળરૂપ પરાક્રમી એ પુરંધરે, તેને ન જાણો જે કેમુર્ધરે.
દેહ સંપત્તિ મન સંપત્તિ ધારીરે, ધૈર્ય બળ ઇંદ્રિ નિયંતાકારીરે;
ત્રણુ ગુણનો સ્વામિ ભૂપાળરે, સજે પાળે ને કરે સંહારરે.
ભજ્જે તેને હો પુન્ય તાતરે, તો જીતે તમારો ઉચ્ચારરે;
રક્ષણુ કરે એ દેવમોરારરે, તેને ભજ્યાથી ઉતરો પારરે.
તવ હિરણ્યકશિપુ કહે વચનરે, તું સાંભળ કુષ્ઠ મતિ તનરે;
અલ્યા તારો પરમેશ્વર છે ઝ્યાંહિરે, દખાડ શીઘ્રે મુજને અહિરે.

કેવું છે તેનું સ્વરૂપરે, એમ વદે હિરણ્યકશિપુ ભૂપરે;
તારો રક્ષણ કર્તા જેહરે, મુજને દેખાડ તું શિષ્યે તેહરે.
વદે પ્રહ્લાદ સાંભળો તાતરે, તમો શે નથી જાણતા વાતરે;
હરિ સમ્બરાચર વ્યાપક રામરે, સઘળે છે ઠામેઠામરે.
સ્થાવર જંગમ વ્યાપક નાથરે, જીવો જ્ઞાન વિચારી તાતરે;
ત્યારે પિતા કહે તુજને મારે, અલ્યા હવે હું નહિ ઉગારે.
તોડ તારો પ્રભુ જે જાણરે, આવી ઉગારે તારો પ્રાણરે;
પુત્ર હણવા કીધો પ્રારંભરે, રાયે દીર્ઘ રોપાવ્યો સ્થંભરે.
લોહ વજ્રમય સ્થંભ નિરધારરે, ઘણું ધીકાવ્યો અંગારરે;
ખડુ સેવક તેડયા પાસરે, રાજ્યે દીધી આશરે.
તમો કર નગ્ન ગૃહી હથિયારરે, પ્રહ્લાદને દેવા મારો મારરે;
(સ્થંભની) પ્રજ્વળેછે અગ્નિ જ્વાળરે, જઈ પહોંચી ગગને

તે કાળરે.

પવને પાવક હુમહુમ થાયરે, તેને પાસે નહિ રહેવાયરે;
રક્તવાર્ણ સ્થંભ તે દીસેરે, ત્યારે રાજા બાલ્યે રીસેરે.
જા પ્રહ્લાદ પુત્ર તું નેટરે, આ સ્થંભને જઈ તું બેટરે;
જે એસરસે એથી વીરરે, તો શતખંડ કરાવું શરીરરે.
ત્યારે પ્રહ્લાદ સમર્થ રામરે, પ્રભુ આવો અપસરે કામરે;
હરી સાહે થાજે આવારરે, મારે છે તારો અધારરે.
પાપી બાપ કરે છે ઘાતરે, મુને મૂકાવો જગતાતરે;
હરી હાસ્ય તમારું થાશેરે, ભક્તવત્સલ ખર્દ તારું જાશેરે.
કરો કરૂણા વૈકુંઠવાસીરે, હે નારાયણ અવિનાશીરે;
હરી તમ આજે હું વળગ્યોરે, રખે મુજને કરતા અળગોરે.
મુને મરવાની તો નથી બીકરે, હરી વધારો મહિમા આધકરે;
મારે આ વેળા નથી કોયરે, આધાર એક તારો હોયરે.
એમ પ્રહ્લાદ ધૃત્યુ ધ્યાનરે, આવ્યા વાહારે શ્રીભગવાનરે;
પ્રહ્લાદને પ્રુદ્ધિ દીધીરે, સ્થંભ સામી દષ્ટી કીધીરે.
સ્થંભે કીડી અડતી દીડી ત્રણરે, ત્યારે હરખંડ કંવરનું મનરે;
હરિ ભક્ત હૃદયમાં મહાલ્યોરે, પછી સ્થંભને બેઠવા આલ્યોરે.
હવે શીતળ સ્થંભ તે સોયરે, પ્રહ્લાદાવના ન દેખે કોયરે;
દેખી ભક્તને સ્થંભ તે કાઠ્યોરે, ત્યારે રાક્ષસ સાથ સૌ નાઠોરે.
ઘનુ ગર્જે તેમ હવે નાદરે, પ્રભુ દેખે છે ભક્ત પ્રહ્લાદરે;
શંખ શબ્દ કરી મહારાજરે, ત્યાં પ્રગટ હવા કાણુમાંજરે.

† અહીંથી માંડી સાડી બાવીશ લીડીની અંદર જે વાત છે, તે પ્રમાણે મૂળ ભાગવતમાં નથી પણ તેથી ઉલટી વાત છે. મૂળ ભાગવતમાં હિરણ્યકશિપુએ પૂછ્યું કે, ઇશ્વર ક્યાં છે, ત્યારે પ્રહ્લાદે કહ્યું કે સર્વત્ર છે. હિરણ્યકશિપુ-આ સ્થંભમાં છે? પ્રહ્લાદ-હા. હિરણ્યકશિપુ-અત્યાવ? પ્રહ્લાદ-જીવો છે તે. પછી તે થાભલાને તરવાર મારી કે તરત તેમાંથી નૃસિંહે શબ્દ કયાં તથાપિ ઇશ્વરને જાણ્યા નહિ ત્યારે તે થાંભલો ફાડી માંહેથી નૃસિંહભગવાન નિકળ્યા.

અર્થ નર અર્ધ સિંહ સ્વરૂપરે, ધૃત્યુ વિકાળ રૂપ વૈકુંઠ ભૂપરે;
એમહા નાદથી ખળભળી ધણીરે, એવું પ્રહ્લાદે સાંભળ્યું કણીરે.
મુખ દીર્ઘ વદન વિકાળરે, બેઠ નેત્ર અગ્નિ જ્વાળરે;
નખ દીર્ઘ વજ્રની આણીરે, જાણે ઝળકે ઉજ્જવળ માણીરે.
હથું મહા ભયંકર રૂપરે, દેખી થરથર ધૂળ્યો ભૂપરે.
સત્ય કરવા પ્રહ્લા વચનરે, વળી કરવા ભક્તનું તારણરે;
ધૃત્યે અમાનુષિક દેહરે, જોતાં કંપે સર્વે તેહરે.
હિરણ્યકશિપુએ જાણ્યું મનરે, મુજને નક્કી પમાડશે પતનરે.
નથી જાનવર નથી મનુષરે, નથી જડજંગમ કો રૂપરે;
મુવાળું સમ ચળકે નેત્રરે, જટા કેશના આડંબર વફરે.
વિકરાળ દાઢ ભયંકર ભટકરે, જાલ તરવાર સમ ત્યાં ભટકરે;
અકુટી કપાળ બે અધંકરરે, કાન ઉંચા અને વળી અકકરે.
ફાટું મૂખ ગુફા જેવું નાકરે, ડોક ટુંકી પીઠ મોટી વાંકરે;
જાતિ વિશાળ પેટ પડખૂરે, શરીર સ્વર્ગે પહોંચે તેહલુરે.
નખ શસ્ત્ર જેવાછે ભારીરે, શંખ ચક્ર ગદા પદ્મ ધારીરે;
જોઈ ભાગ્યા દેવદાનવ જનરે, વિષયું પ્રકટ હવા દૈત કરવા પતનરે.
આવ્યું મણિ વિચારે રાયરે, હવે જીવ્યાનો નહિ ઉપાયરે;
હરીએ કીધી ગર્જના કરી કોધરે, હવા માર્ગ સઘળા રોધરે.
નદી સાગર જળ ઉછળીયારે, પાતાળ સાતે ત્યાં ખળભળીયારે;
ભુલ્યા વિધી લખતાં લેખરે, મહા શબ્દથી સળગ્યા શેખરે.
ડોલ્યા દિગ્પાળ ને કૂંભરરે, ડોલ્યા પર્વત સકલ મુખરરે;
એવું વિકાળ નૃસિંહ રૂપરે, ચાલી આવ્યા ન્યાંછે ભૂપરે.
સુણી ગોાવંદ શબ્દ ગંભીરરે, ન રહ્યું કોના મનની ધીરરે;
શ્રીનૃસિંહે કોધ મન કીધીરે, હિરણ્યકશિપુને ઝડપી લીધીરે.
પ્રભુએ ઉંચું જોયું એવેરે, દીઠો દીવસ* બાકી દેવેરે;
પ્રભુએ પાછો મેલ્યો તેણીવારરે, દેખી દેવ કરે વિચારરે.
સર્વ દેવતા એમજ ભાંખેરે, રખે દુષ્ટને જીવતો રાખેરે;
પ્રભુએ રમત કરી રચનાયરે, સત્ય સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે.
દૈત્યને મારવાની છે વારરે, એવું વિચારે વિશ્વાધારરે;
કરે યુદ્ધ તે દાનવ સાથેરે, ગદા ઉંચકી પ્રભુએ હાથેરે;
તવ દાડિયો દાનવ દુષ્ટરે, ઘા કીધો પ્રભુને પૂઠરે.
ઝડપી નૃસિંહે દૈત્ય રાયરે, છટક્યો લઘુલાઘવીથી ત્યાંયરે;
થરથરયા દશદિગ્પાળરે, રખે જીવતો રહે ભૂપાળરે.

* જરા દિવસ જોયો, તેથી પકડીને મૂકી દીધો એમ વાંધે લખ્યું છે, પણ મૂળ ભાગવતમાં તો જરા રમત કરવા સાર પકડી મૂકી દીધો એમ છે.

જાણી દેવતાણી ચિંતાયરે, નૃસિંહને અદ્વહાસ થાયરે;
પછે સર્પ ઉંદરને પકડેજેમરે, પકડયો રાક્ષસ પ્રભુએ તેમરે;
સૂર્ય અસ્તાચળ પહોંચ્યો થાયરે, થઈ સંધ્યાની વેળાયરે.
અર્ધ અસ્ત હવા રવી દેવરે, હરીએ ગ્રહો દૈત્ય એવરે;
ઘસડી ગયા ઉંખરની મધ્યરે, સાથળપર લીધી સઘરે.
નથી દિવસ ને નથી રેણીરે, સંધ્યા વેળા પ્રભુએ ગાણીરે;
નહિ શસ્ત્ર નહિ આયુધરે, નખે ચિરચો દાનવ મૂઢરે.
ક્રોધે શોભે રક્ત નેત્રરે, તેજ ન સહેવાય સર્વત્રરે.
પ્રેમ સહિત ચાટે પછી પેટરે, ધરા ધૂળ ને રણકે શેષરે.
તેનાં આંતરડાંની માળરે, સોહાવી કંઠે દયાળરે;
તેના અંગથી તેજ હવું ત્યહિરે, લય પામ્યું હરિ મુખ માહિરે.
તેનું તેજ હરીએ હરી લીધુરે, પછી ગાત્ર શરીરનું કીધુરે;
હરિ રૂપને દેખી સર્વ જનરે, લય પામ્યાં ત્રણ ભુવનરે.
ત્યાં બીધી સર્વ પ્રજાયરે, કોણે પાસે નહિ રહેવાયરે;
સહુ નાહા પામી ત્રાસરે, એક પ્રહ્લાદ રહ્યો છે પાસરે.
દેખી દેવ હવા સંતુષ્ટરે, કીધી ગગનથી પુષ્પની વૃષ્ટરે;
ત્યાંહાં વર્ત્યો જ્યજ્યકારરે, સ્વામિ ધન્ય ધન્ય જગદાધારરે.
ત્યાં આવ્યા દેવ સહુ કોયરે, અજ ઈંદ્રાદિક શિવ હોયરે;
સર્વ સ્તુતિ કરે તે ઠામરે, સ્વામીએ રૂકું કીધું કામરે.
પ્રાણી સર્વની પીડા ટાળીરે, ધન્ય ધન્ય વિષ્ણુ વનમાળીરે;
એ ત્રિલોકને દમતો પાપીરે, એણે સર્વ સૃષ્ટિ સંતાપીરે.
તમો હણ્યો દૈત્ય બળવંતરે, સુખી હવા અમર ઋષિ સંતરે.
પ્રજ્ઞા બોલે દીન વચનરે, અનંત શક્તિવાળા ભગવંતરે;
ઉત્પત્તિ સ્થિતિ લય કરનારરે, નમું તુને હે જીગદાધારરે.

સદાશિવ:-

કોપ આપનો પ્રલયકારીરે, માર્યો દૈત્ય અદ્ય આયુધધારીરે;
શાંત થાઓ દીનદયાળરે, નમું ભક્તવત્સળ ભૂપાળરે.

ઈન્દ્ર:-

રક્ષા કીધી દેવ પુરાંરરે, હૃદય કમળ ધ્યાન આપનું સારરે;
નવધંધું કાણુભં ગુર રાજરે, મુક્તિ પ્યારી નથી પ્રભુ આજરે.

ઋષિ:-

આદિ પુરૂષ શર્ણાગત રક્ષકરે, રક્ષા કારણ અવતર્થી પ્રત્યક્ષરે;
અવતાર ધર્યો અમ સુખ માટેરે, નમિયે નમિયે સકળ સિદ્ધિ
સાથેરે.

પિતૃ સિદ્ધિ વિદ્યાધર વિનવેરે, નાગ મનુ સ્તુતિ કરી ભજેરે;
પ્રભુપતિ ગંધર્વ ગુણ ગાયરે, પ્રભુ ગુણ તે નહિ વર્ણાયરે.

એમ સ્તુતિ કરી પણ શાંત ન થયારે, નૃસિંહ કીધી નવ કંઈ દયારે;
ત્યાં દુંદુભિના સ્વર થાયરે, જય શબ્દ મંગળ વરતાયરે.
શુક કહે સુણુ પરીક્ષિતરાયરે, હવો અણ્ણ મો પૂર્ણ અધ્યાયરે;
આતાજન બોલો શ્રી હરીરે, જેથી જન્મ ન આવે ફરીરે.

વળણુ.

જેથી જન્મ ફરી નવ આવે, એવો હરી નામ મહીમાયરે;
કરજોડી વિપ્ર વલ્લભ કહે, હવો પુર્ણ અણ્ણ મોધ્યાયરે.

ઇતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે સપ્તમસ્કંધે

અષ્ટમોધ્યાયઃ ૮૮

અધ્યાય ૮ મો.*

કડવું ૮ મું-રાગ વેરાડી.

શુકદેવ વદે છે વાણી, સાંભળ પરીક્ષિત રાયણ;
પછી પરમેશ્વરના પાર્ષદ આવ્યા, નંદસુનંદ કહેવાયણ.
અમર ગરૂડ આદે સર્વે મળી, સ્તુતિ કરે તોણીવારણ;
તોએ પ્રભુજી શાંત ન થાયે, મનમાં ક્રોધ અપારણ.
નૃસિંહ રૂપ વિકાળ દેખી, સૌ બીહીવા લાગ્યા ત્યાંયણ;
સર્વ જન નાશે ત્યાંથી, લય પામે મનની માહિણ.
દૃષ્ટીએ કોણે ઉભું રહેવાય નહીં, સૌ નાસે પામી ત્રાસણ;
જગદીશ કેરો કૃપાથી એક, આગળ ઉભો પ્રહ્લાદ દાસણ.
ખેડ કરજોડી આગળ ઉભો છે, તેને હૃદયે હરિનું ધ્યાનણ;
સ્તુતિ ઉચરે મન શારિંગધરની, ભજન શ્રી ભગવાનણ.
તન્મય દહ હરિ ધ્યાનમાં, લેહ હરિની લાગીણ;
પ્રજ્ઞા જ્ઞાન અપરોક્ષ થયું છે, બ્રમાણા સર્વ લાગીણ.
પછી સમસ્ત દેવ ટોળે મળી આવ્યા, લક્ષ્મીને લાગ્યા પાયણ;
તમો જઈ સ્તુતિ કરો પ્રભુની, ક્રોધ સમાવો વૈકુંઠરાયણ.
એ વિકટ રૂપ હરી સમાવે, તમો સંતોષો જઈ સ્વામીણ;
તમને કરૂણા કરશે માધવ, નિશ્ચે અંતરજમીણ.
લક્ષ્મી કહે એ સ્વરૂપ સામું, મુજથી નહીં જોવાયણ;
એ વિકાળ રૂપ સમાવા કારણ, તમો કરો એક ઉપાયણ.
સર્વે મળી તમો કહો પ્રહ્લાદને, એથી સમશે રૂપણ.
જેને અર્થે રૂપ ધર્યું છે, સ્વામી વૈકુંઠ ભૂપણ.

* આ નવમા અધ્યાયમાં બીહીકને લીધે પ્રહ્લાદે પ્રેરણા પ્રહ્લાદે કોપ શાન્ત્યર્થે મહા ભયંકર નૃસિંહજીની સ્તુતિ કરી તે કથા પ્રસંગ છે.

સર્વ મળી પછી બીહીતા બીહીતા, આવ્યા પ્રહ્લાદ પાસે.
 ઘણા વિનય પ્રહ્લાદના કીધો, તે દષ્ટે અવિનાશ.
 તમે સ્તુતિકરી હરીરૂપ સમાવો, નહિ તો થશે ઉત્પાત; એ
 અસહ્ય ક્રોધરૂપ કરાવો નિવારણ, રીઝવો વૈકુંઠનાથ.
 અમર સર્વનાં વિનય વચન સુણી, ભક્ત નમ્યો મળુને ચારુણ;
 પ્રહ્લાદે હંડ પ્રણામ કર્યા, ધન્ય સ્વામિ અશરણશારુણ.
 પછી પાસે જઇને ચારું લાગ્યો, જન્મતાપ ભય લાગ્યો.
 નૃસિંહજીએ મસ્તક હાથ મૂક્યો, કહ્યું પુત્ર વર માગો.
 હરીયે હસ્ત મસ્તક મેલ્યો તપ, નિર્મળ હવું અંતઃકર્ણ;
 પછી પ્રહ્લાદે સ્તુતિ કીધી, સાંનિધ્ય સ્થાપન વર્ણ.
 સાંભળો સ્વામિ ગરુડગામી, અંતર્યામી હરિણ;
 તું મારે ને તું ઉગારે, તારે તું શ્રી જગદીશ.
 દીનખંધુ દયાસિંધુ તુજ ભક્તિ, રાખે અનાથને શારુણ;
 આ વિશ્વ છે તમારે આધારે, રક્ષાં ભૂવન ત્રણે.

† વિશેષમાં ભાગવતમાં આ પ્રમાણ છે. કે જે અસુર ભક્તિનો છું, તેના ઉપર પ્રસન્ન કેમ થાઓ? પરંતુ હું ધારું છું કે, ધન, ઉત્તમ કુળમાં જન્મ, રૂપ, તપ, પડિતપણું, ઇન્દ્રિયોની નિપુણતા, કીર્તિ, પ્રતાપ, બળ, ઉદ્યમ, બુદ્ધિ, અને અણંગયોગ એઓમાંથી કોઈ પણ ઉપાય ભગવાનને પ્રસન્ન કરવા માટે પરિપૂર્ણ નથી. ભગવાન તો ગજેન્દ્રની ઉપર કેવળ ભક્તિથીજ પ્રસન્ન થયા હતા. હું તો “કદી ચાંડાલ જાતિનો હોય તો પણ મન, વચન, કર્મ, ધન, અને પ્રાણને ભગવાનમાં અર્પણ કરી રહ્યો હોય” તેને શ્રેષ્ઠ માનું છું; કારણ કે એવો ચાંડાલ સર્વ કુળને પવિત્ર કરે છે અને ઘણા ગર્વિણો આઘાત તો પોતાને પણ પવિત્ર કરી શકતા નથી. ભક્તિ રહિત માણસને ઉપર કહેલા ગુણો ફક્ત ગર્વને માટે છે. જે ભગવાનની પૂજા કરે છે, તે પૂજના કુળની પ્રાપ્તિ યાય તે માટે કરે છે. હે નૃસિંહ, લોકો પોતાના ભયના નાશના માસ્તેજ આપના રૂપનું સ્મરણ કરે છે, તો રૂપનાં સ્મરણથીજ ભય મટી જશે, માટે હવે ક્રોધ રાખવાનું પ્રયોજન નથી. હે દીનવત્સલ, અસત્ય અને ઉઘ્ર સંસાર રૂપિ ચક્રના દુઃખથી હું બીહું છું. હે પરમેશ્વર, રજો ગુણથી રચા-એલા શરીરવાળો, અને તમે ગુણના વધારાવાળા આ દૈત્યના કુળમાં જન્મેલો હું ક્યાં અને આપની કૃપા ક્યાં? જે કૃપાથી પરમ પુરુષાર્થ રૂપ આપનું હસ્ત કમળ કે જે બ્રહ્મા, શંકરાશિવ, કે લક્ષ્મીજીનાં મસ્તક પર ધરાતું નથી તે મારા મસ્તક પર ધરાયું. હે અનંત, મારા પ્રાણનું રક્ષણ અને મારા પિતાનો વધ જે આપે કર્યો, તે પોતાના દાસ અને ઋણિ વચન મિથ્યા ન થવા માટે કર્યો છે, એમ માનું છું. તમે હવે મોક્ષના અવ-તાર ધરી, વેદનો દ્રોહ કરનારા મહા બળવાન અને તમે ગુણ તથા રજોગુણ રૂપિ મધુકૈટભ નામના દૈત્યોને મારી બ્રહ્માને પાછા વેદ લાવી આપ્યા હતા; કારણકે સત્ત્વ ગુણજ તમારાં પ્રિય શરીર રૂપિ ગણાય છે. મૌન, વ્રત, શાસ્ત્ર શ્રવણ, તપ, અધ્યયન, સ્વધર્મ, વ્યાખ્યાન, એકાંતવાસ, જપ અને સમાધિ એ દશ મોક્ષના ઉપાય છે, એ ખરી વાત છે, પરંતુ એ ઉપાયો અનિતેદ્રિય પુરુષોને પેટ ભરવાના છે. સર્વથી શ્રેષ્ઠ તો ત-મારી પ્રેમભક્તિ છે.

[જ. ભા. સં.

સુખકર્તા દુઃખહર્તા માધવ, ભક્તાર્થ ભુવન પ્રકાશ; આદિ અવિનાશી તું વૈકુંઠવાસી, નિજભક્તની પુરે આશ.
 શંખ ચક્ર ને ગદા પદ્મ, ને પીતાંબર પરિધાન; સાધુ સંતનો રક્ષણકારી, ભક્તવત્સલ ભગવાન.
 ત્રિગુણાતિત પૂર્ણ બ્રહ્મ પરમેશ્વર, પ્રભુ શ્રી અંતર્યામી; સહસ્રશીર્ષી તુને વેદ વર્ણવે, નારાયણ બહુ નામી.
 તું સંપૂર્ણ વૈરાટ છે સ્વામિ, ચોઘાટ ચાલ છે તારો; અનેક ભક્ત તાર્યા દૈત્ય માર્યા, થયો જન્મ કૃતારથ મારો.
 હે પરમેશ્વર, હે નૃસિંહજી, દુષ્ટ પિતાને આપે માર્યો; ક્રોધ સમાવો, તાપ મિટાવો, એ દુષ્ટને દયાએ તાર્યો.
 હિરણ્યકશિપુ દૈત્યને માર્યો, સાધુ થયા પ્રસન્ન; ક્રોધ સમાવો નૃસિંહજી, કરો પ્રસન્ન વદન.
 હે પ્રભો આ રૂપ ભયંકર, નખાં મોઢું ને જાલ; દેશ તમારા છે રક્તવાળા, એથી ન લાગે બીક.
 પણ હે દીનવત્સળ મહા પ્રભો, દુષ્ટ સંસારથી બિહું; તારો નાથ ગ્રહો મુજ હાથ, તો કાર્ય મારું થિયું.
 હે મહા પ્રભુ હું નવ ઇચ્છું, બ્રહ્માનુ સુખ કંઈ; તે સર્વ મૂળપીઠા આધિન, લક્ષ્મિ સુખ કંઈ નાહિ.
 નથી ઇચ્છતો કોઈ દૈવ સિદ્ધિ, નથી ઇચ્છતો રાજ ભોગ; ભોગ જોગ તો રોગકારક, તેના નંદા સંજોગ.
 આપના ભક્તના દાસ તરીકે, સેવા ઇચ્છું મન; કૃપા કરો હે સ્વામિ મારા, તો થાડો ધન ધન.
 રજોગુણી દૈત્ય પિતા હતો, વળી અસુર અધર્મી કુળ; એ સર્વ ક્યાં ને કૃપા ક્યાં, સ્વામિસેવાનું મૂળ.
 પ્રભુહસ્ત ઇચ્છે શિવને બ્રહ્મા, તે ન પામે પળ એક; તે હસ્તકમળ મુજ શિરો પ્રયો, રાખ્યો રંકનો ટેક.
 કૃપા તમારી પૂર્ણ હવી છે, નહિ તેને હું પાત્ર; પૂર્વે નારદે રક્ષણ કીધું તું, જેથી બચ્યું આ ગાત્ર.
 હવે તારો નૃસિંહ સ્વામિ, ગમે ન બીજ વાત; દાસ તણો હું દાસ નિરંતર, ગાલો રંકનો હાથ.
 નવ જાણું હો નાથ તમારું, સચરાચર જે રૂપ; નથી ચાંટતું પ્રભુ ચરણમાં, મન મારું હો ભૂપ.
 નવ ઇચ્છું કંઈ વિષય ભોગને, નવ ઇચ્છું અન્ય ભાવ; ચરણ કમળનો મોટો મહિમા, તેનો એકજ લહાવ.
 ગૃહસ્થાશ્રમનું દુઃખ છે ભારે, એક કાલ્પાં બીજું થાય; સુખ ભોગવે વસિ નથી કંઈ, અનેક રોગને પમાય.

ધિક્ક મુખ ગૃસ્થાશ્રમીનું, દમે કામ વિકારજી;
અનેક છળ પ્રપંચ કરે ને, પીડે સકળ સંસારજી.
મૌન્ય, વ્રત, શાસ્ત્ર શ્રવણ, તપ, અધ્યયન, ને સ્વધર્મજી;
વ્યાખ્યાન, એકાંત વાસ ને, જપ સમાધિ પર્મજી;
એ દશે મોક્ષ સિદ્ધિદાતા, ગણે લોક અજ્ઞાનજી;
અનિર્તોદ્રિયને કામે આવે, દંભિ ન પેટ સાધનજી.
પણ મુજને દાસભવિત ભાવે, બીજી ન વાર્તા રૂચેજી;
નૃસિંહ પ્રભુ શાંતે રાખે, એજ જીવંદા આ વદેજી.
દાસત્વભવિત મૂળને આપે, રહુ તમારે ચરણેજી;
નૃસિંહ ભગવાન થાઓ કૃપાળું, લે તમારે શરણેજી.
હે મહા પ્રભા નૃસિંહ સ્વામિ, મુકાવો આ વારજી;
સેવા તમારી અર્પો મુજને, તરૂં આ દુષ્ટ સંસારજી.
એવી સ્તુતિ કરીને ચાણે લાગ્યે, પ્રહ્લાદ હરીના દાસજી;
નિર્મળ વાણી સ્તવન સાંભળી, મન રીઝયા અવિનાશજી.
પ્રહ્લાદની એ સ્તુતિ સાંભળી, હવા નૃસિંહ પ્રસન્નજી;
ક્રોધ શાંત કરીને બોલ્યા, પ્રભુ મહા બળવંતજી.
હે દૈત્ય કુળમાં શિરોમણી, પ્રસન્ન તુજપર હવેજી;
મનગમતો વર માંગી લે તું, પૂર્ણ કામ હું તેવોજી.
પ્રસન્ન કરયા જેણે મુજને, તેને હું આધિનજી;
દર્શન પામ્યો મુજનું જે જન, તાપ ન રહે કંઈ મનજી.
હે ધૈર્યવાન સાધુ શિરોમણી, તું છે મહા ભાગ્યવાનજી;
સર્વ ભાવથી પ્રસન્ન હવે તું પર, કીધો મુજ સમાનજી;
ક્રોધ સમાવ્યો શ્રી નૃસિંહે, ભક્તને કરૂણા કીધીજી;
આલિંગન દઈ હૃદય આપ્યો, અવિચળ બુદ્ધિ દીધીજી.
દિવ્ય સ્વરૂપે હવા પરમેશ્વર, વર્ત્યો નયન્યકારજી;
ભક્ત પ્રહ્લાદને કૃપા કીધી, સ્વામિ વિશ્વાધારજી.

વળણ.

વિશ્વાધારે કૃપા કીધી, એ કથા સત્સમસ્કંધ વિસ્તરી;
નવમો અધ્યાય પૂર્ણ હવે, સાધુજન બોલો શ્રીહરી.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે સત્સમસ્કંધે નવમો-

ધ્યાયઃ ૧૧૮૥

અધ્યાય ૧૦ મો.*

કડ્ડુ ૧૦ મું-રાગ ધન્યાશ્રી.

શ્રી શુકલ વાણી ઉચરે, પરીક્ષિત મુણિરે;
આ સત્સમસ્કંધ કથાય, મહિમા છે ઘણીરે.
એ કથા પરમેશ્વરતાણી, તુને વહાલીરે;
તારો આત્મા છે અતિ શુદ્ધ, પુછે લલચાવીરે.

ચાલ.

પુછે લલચાવી આત્મા, એ કથા પરમેશ્વરતાણી;
પછી પ્રહ્લાદ વાણી ઉચરે, સાંભળો તમો ત્રીભુવન ધણી.
તમો એમ કહો છો પ્રભુ જે, વરદાન માગો મુજકને;
વરદાન ભક્તિ તમારી, એ કૃપા કરી આપો મૂન.
સદા તમારા ચર્ણની ભક્તિ, હરી હું માગું સહી;
ચાણું રાખો સદા મુને, હું અન્ય કંઈ ઇચ્છું નહી.
આપો વરદાન એટલું, નવ થાયે કામના મુજને;
કામના તજવી મુક્તિ દા, પ્રભુ યાચું છું હું તમ કને.
કામનાથી રાજ્ય લક્ષ્મિ, વળી દેહના ધર્મ ભાગવું;
એ નથી ઇચ્છતો હે સ્વામિ, મુક્તિપદ ને ભેગ હું.
તવ પરમેશ્વરે વરદાન આપ્યું, કૃપા હરિયે કીધી ઘણી;
એક મનવંતરનું રાજ્ય કરજે, શ્રી ગોવિંદજીએ વાણી ભણી.
સાચા ભક્તો કોદી ન ઇચ્છે, આ લોક પરલોક મુખને;
તે ઇચ્છે અભે પદને, માયિક મુખને ગણે તુચ્છ તે.
શ્રી નૃસિંહ કહે તું મારે વિષે, પ્રીતી ભાવજી રાખજે;
વિષ્ણુ ભક્તિ અચળ મનસા, પ્રાપ્તે હરી રસ આપજે.
પ્રહ્લાદ કહે મારે પિતાએ, તમશું વૈર કીધું ઘણું;
અપરાધ અવગણના ને પાતક, તમો જાણો છો તે તણું.
દેવનાં દ્રવ્ય હવીં એણે, મુનિ માત્ર પિડ્યા બહુ;
તીર્થ યાત્રા યજ્ઞ ભાગ્યા, અવર પાપ કીધાં સહુ.
એ અધર્મી પિતાને મોક્ષ આપો, તો મારો મહિમા રહે;
એવાં વચન ભક્તનાં સાંભળી, શ્રી નૃસિંહજી વાણી કહે.
પરબ્રહ્મ કહે હે સાધુ મુણજે, જે કુળે વૈષ્ણવ અવતરે;
તેની એકવિશ પેઢી નિશ્ચે, સર્વ તેથી ઉદ્ધરે.
વરદાન આપી દાસને, ત્યાં સર્વ આશ પુરી કરી;
અમરગણ સર્વ ઋષી જોતાં, વળી વચન બોલ્યા શ્રીહરી.

* આ દશમા અધ્યાયમાં પ્રહ્લાદપર અત્યુચ્છ કરી ભગવાન અંતર્ધ્યાન થયા, અને પ્રસંગોપાત વિષ્ણુએ રૂદ્રપર અત્યુચ્છ કર્યો તે કથા પ્રસંગ છે.

વિષ્ણુલક્ષ્મીના મોઢા મહિમા, કહેતાં પાર ન પામીયે;
વિષ્ણુ લક્ષ્મીના સંગથી, સંસાર અઘ મો વામીયે.
સંસારનાં મહા કુષ્ટ પ્રાણી, વિષ્ણુ લક્ષ્મીની દૃષ્ટે પડે;
ભૂત પ્રેત પિશાચ વ્યાધિ, યમયાચના તેને નહીં નડે.
વિષ્ણુ લક્ષ્મી પર દેવ આણી, અભિમાન પાપી જે ધરે;
નર્કમાં નહિ ઠામ તેનો, એવું શ્રીહરી ઉચરે.
પછે પ્રભાએ અતિ ઘણી સ્તુતા કીધી, દેવતા સુખીયા થયા.
સ્તુતિ કરીને રૂપ સમાવ્યું, પરિવ્રજ સ્વસ્થાનક ગયા;
અંતર્યામીએ જાતાં કહ્યું, તમો મુણો અમર સૌ સર્વથા;
હવે વરદાન એવું દૈત્યને આપશો, તો પામશો પાછી વ્રથા.
પ્રહ્લાદને રાજ્યાસને બેસાડ્યો, અભિષેક કીધો શ્રીહરી;
સ્વસ્થાનક ગયા નાથજી, એમ લક્ષ્મીને કરૂણા કરી.
એ નૃસિંહનું સ્તોત્ર પ્રાણી, નર નાર પ્રિતે સાંભળે;
અડસઠ તીર્થનું રૂળ મળે, નિશ્ચે કોટી પાતક મજવળે.
વૈકુંઠ પ્રાપ્ત થાય તેને, કૃપા કૃશવજી કરે;
સંસાર સાગર વિષે પ્રાણી, શ્રવાણુ લક્ષ્મીએ નરે.
એ આખ્યાન એક ચિત્તે મુણતાં, સકળ શુભ પ્રાપ્તી સહી;
ચાર પદાર્થની પ્રાપ્તિ થાયે, યમ ક્રિકર પીડે નહીં.
એમ જ્ય વિજય પાર્વદ મલુના, હજ્યા દેવે તો તહિ;
બીજે જન્મે રાવાણુ કુંભકર્ણ થઈ પડ્યા અહિ.
રામનું ચિંતવન પૂર્વે પેરે, હૃદયમાં વ્યાપિ રહ્યું;
દેખલાવે મલુ સ્તવિયા, તદ્વૃપ તેઓનું થયું.
સુતાં ઉડતાં બેસતાં, દે સર્વને કુષ્ટ બહુ ડંડ;
અધર્મ ચલાવ્યો પાપીએ, પિડે સકળ પ્રભાંડ.
નાશ કર્યો તે પાપીનો, પછી આપિ શિષ્ટે મુક્તિ;
તે શિશુપાળ દંતવકત્ર થયા, ભૂલિ ગયા મલુ લક્ષ્મિ.
હે રાજ્યુધિષ્ઠિરતમ પ્રમુખ, એમ સમાધાન હવું અહિ;
પ્રહ્લાદ ચરિત્ર મલુ પરાક્રમ, આખ્યાન એ પુરું સહિ.
ભગવાનનું પરાક્રમ ભલું, નવ વર્ણાય મારો થકી;
તુજ ભાગ્ય મોટું રાયજી, પરપ્રજા તુંથી દૂર નથી.
આ શ્રી કૃષ્ણ પરપ્રજા છે, જે મૂનિજનને નવ મળે;
તે વસે તુજ ચરણ સમીપે, એ ભાગ્ય તારું કોણુજ કળે.
સદાશિવ ને પ્રભાજી, જેને નવ જોળજે કદા;
પ્રસન્ન થાય તે તુજ પર, મટાવી તુજની આપદા.
પ્રહ્લાદથી છે ભાગ્ય તારું, શ્રેષ્ઠ, મુણ હે રાયજી;
તારા ભાગ્યનો પાર ભાઈ, કોઈથી નવ વર્ણાયજી.
દશમો અધ્યાય પૂર્ણ હવો, એ કથા સમમરકંધની;
શ્રી ભાગવત સાંભળો હરિજન, લીલા શ્રી ગોવિંદની.

વળણુ.

લીલા શ્રી ગોવિંદની, સાંભળો હરિજન હેત કરી;
કરજોડી વિપ્ર વલ્લભ કહે, સાધુ જન બોલો શ્રીહરી.

કડવું ૧૨ મું-રાગ ગોડીની ચાલ કુકડી.*

શ્રી શુકજી મુખ વદે વચન, સાંભળે અભિમન્યુના તન;
કહે સુતપુરાણી શૈનક મુણો, મહિમા શ્રી મલુજીતણો.
શ્રી નારદજીને લાગી પાય, પ્રશ્ન પૂછે યુધિષ્ઠિરરાય;
મય દૈત્ય સાથે મહાદેવ, મહા યુદ્ધ થયું ત્યાં એવ.
મહિમાહિ શાથી થયો સંગ્રામ, તે વિસ્તારીને કહોયે સ્વામ;
શ્રી રાકરનો મહિમા જોહ, વૃદ્ધિ પમાડીને કહો તેહ.
તવ નારદ વદે વચન, ભલું પ્રશ્ન પૂછ્યું રાજન;
એક સમે દૈત્ય સર્વ કોય, અમર સાથે દારૂણ યુદ્ધ હોય.
પ્રભા ઈદ્ર અને હાર સાથે, રાક્ષસ જઈને મારે બાથ;
અકળાવ્યા અમર સૌ ત્યાંહિ, દૈત્યે યુદ્ધ કીધું રણમંદિ.
અમર સર્વ મળી તેણીવાર, યુધિ દૈત્ય કર્યા બહુ સંહાર;
દારૂણ દેવતણો સંગ્રામ, નાઠા દૈત્ય મુકીને મામ.
રાક્ષસ સર્વ નાશીને ગયા, મય દૈત્યને શરણ આવીયા;
સાલે અંગે પ્રહાર આયુધતણા, રાક્ષસ રૂદન કરે અતિ ઘણા.
આસના વાસના મયદાનવ કરે, ભેદ પ્રપંચ યુદ્ધને અનુસરે;
ત્રણ નગ્ર ઉપજાવ્યાં શોભાય, તેના ત્રિપુરાસુર કીધો રાય.
તે નગ્ર ગગનમાં સાંચરે, સમપાતાળમાં પરવરે;
મૃત્યુલોકનું ત્રીલુપન ભમે, ત્રિપુરાસુર એમ રંગે રમે.
પછી આવ્યો દૈત્ય ગિરિકૈલાશ, જ્યાં બેઠા શિવ અવિનાશ;
દૈત્ય કહે મેં સર્વજીત્યારણુ રાજ, હવે આપ યુદ્ધનું મુજને આજ.*
તવ મહાદેવ શું યુદ્ધ કીધું ઘણું, વર્ણન થાય નહીં તે તણું;
મહાબળીયો દાનવ ત્રિપુરાર, શ્રીમહાદેવ મનાવ્યા હાર.
પછિ વિષ્ણુ તેને વાંસે થાય, રાક્ષસને હણવાને જાય;
શ્રીહરીયે દૈત્ય સંહાર્યા ત્યાંય, મહા ક્રોધ કરી મનમાંય.
સારિંગ ધનુષનાં ઉત્તમ બાણ, વઢે દૈત્ય તજે રાણુ પ્રાણ;
તવ મય દૈત્યની માયા હવી, વાપિ અમૃતની થઈ એક નવી.

* આ કડવું અગિયારમાં અધ્યાયનું મૂળ પ્રતમાંનું છે. કવિ 'વલ્લભે' વિષ્ણુએ રૂદ્ર પર અનુગ્રહ કર્યો તે કથા પ્રસંગ અગિયાર-મામાં લીધો છે, પણ ભાગવતમાં અગિયારમાંની અંદર મનુષ્ય માત્રના સાધારણ ધર્મો, ચાર વર્ણોના વિશેષ તથા સામાન્ય ધર્મો અને ભગવાનો ધર્મોનો કથા પ્રસંગ છે, જે વલ્લભે ૧૨ મામાં લીધો છે, પણ ભાગવત પ્રમાણે મેળવવા માટે એ કડવું અમે ૧૦ મામાં દાખલ કરીધું છે.

† 'વલ્લભ' કૃતમાં ત્રિપુરે યુદ્ધની ચાચના કરી છે, પણ મૂળમાં તેમ નથી, પણ દેવતાની પ્રાર્થનાથી યુદ્ધ કરવા શક્ય થયા એમ છે.

જે કો દૈત્ય મરે છે ત્યહિ, તાણી નાખે વાપી મહિ;
દૈત્ય અમર થાય તે બહુ, મહા બળીયા નવ યૌવન સહુ.
તવ પ્રભુએ સ્વરૂપ ધૃત્ય ત્યાં ગાય, પ્રહ્લાદ વાહરડો થાય;
મુરલિ વત્સે રમત કીધી, વાપિ અમૃતની શોષી લીધી.
સ્વરૂપ ધેનુનું પ્રભુએ લીધું, ખારે વાપીનું અમૃત પીધું;
પછી દૈત્ય કો નહીં ઊગરે, રણ સંગ્રામ કરતાં મરે.
જે દૈત્ય હુતા ત્રીપુરાસુર પાસ, મહાદેવે સહુ કીધા નાશ;
હતો દૈત્ય ત્રિપુરાસુર જેહ, શીવે ત્રિશુલે માર્યો તેહ.
જ્યજ્ય શબ્દ હવે તોણીવાર, હુંદુલિ વાગ્યાં ગગને સાર;
દેવે સ્તુતી કીધી અતિ ઘણી, ભોળા ચક્ર શિશુકર તાણી.
જ્ય મંગળ વાણી બોલાય, આજ્ઞા માગી સૌ સ્થાનક જાય;
શ્રી શંકરના અતિ મહિમાય, પ્રહ્લા વેદે ચતુર્મુખ ગાય.

વળણુ. •

વેદ ચતુરમુખે ગાય પ્રહ્લા, સત્ય સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે;
શ્રી ભાગવત સપ્તમસ્કંધેના, હવે દશમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે સપ્તમસ્કંધે દશમો-
અધ્યાયઃ ૧૧૦

અધ્યાય ૧૧ મો.†

કડવું ૧૨ મું-રાગ દશાખ.

શુકદેવ વાણી ઊગરે, સાંભળો પરીક્ષિતરાય;
સુત પુરાણીક શૌનકને, સાંભળાવે એહ કથાય.
રાય યુધિષ્ઠિરે નારદ પ્રત્યે, ચતુર્વર્ણના પૂજ્યા ધર્મ;
વિસ્તાર પૂર્વક કહો ઋષિજી, આચરવાં કાણુ કર્મ.
ત્યારે વીણાપાણી ઊગરે, સાંભળો ચિત્ત દઈ રાય;
બદ્રિકાશ્રમને વિષે એ, મુને કહ્યું છે વૈકુંઠરાય.
નારાયણે મુજને કહ્યું છે, તે સાંભળો રાજન;
વાર્ણ ચારેતાણા ધર્મનું, જ્ઞાનનું શુદ્ધ આખ્યાન.
તે વિસ્તારી તમને કહું, સાંભળો સાચું ધર્મ;
આધાર ધર્મ ચારે વર્ણનો, જે સાંભળ તું રાય પરમ.

* પછી અમૃત પીનેભગવાને પોતાની શક્તિથી મહાદેવને
રથ, ઘોડાદી નવા આપીને તેમાં બેસાડી લડવા મોકલ્યા.

† મૂળમાં ૧૧ મો છે.

‡ આ અગિયારમા અધ્યાયમાં મનુષ્ય માત્રના સાધારણ
ધર્મો, ચાર વર્ણોના વિશેષ તથા સામાન્ય ધર્મો અને સ્ત્રીઓના
ધર્મોના કથા પ્રસંગ લીધો છે.

સત્ય, દયા, વ્રત, પવિત્રતાદિ, ત્રીશ લક્ષણ જેહ;
ચારે વર્ણને ધર્મ સરખા, ચાલવા સૌ તેહ.
સહનશીળપણું રાખવું, યોગ્યાયોગ્ય વિવેક;
આત્મ સંયમ ઈદ્રિનિગ્રહ, અહિંસા પ્રહ્નચર્ય છેક.
દાન, જપ, સરળતા, સતોષ મહાત્મા સેવન;
નિવૃત્તિ ને મનુષ્ય કર્તવ્ય, નિષ્કળતાનું અધ્યયન.
વૃથા ભાષણ ત્યાગવું, દેહ આત્માનો ભેદ;
ખીજા પ્રાણીને વિભાગ દેતા, નવ ધરવો કદિ ખેદ.
મનુષ્ય આત્માને સદા, દેવરૂપ જાણુ નિર્ધાર;
શ્રવાણ, કીર્તન, સ્મરણ, સેવા, પૂજા ને નમસ્કાર.
દાસપણું ને સખાપણું, એ લક્ષણ છે ત્રીશ;
સાધારણ એ ધર્મ છે, તું જાણુ રાય એ ઈશ.
એ સર્વ કર્મ કરે થકી, થાય પ્રસન્ન ભગવાન;
વિશેષ કહું જે ધર્મ તેપર, રાખ તું સર્વ ધ્યાન.
પ્રથમ ધર્મ પ્રાહ્મણતાણા, સાંભળો ધર્મ કુમાર;
મન, ઈદ્રિ નિગ્રહ કરવો, વ્રત પવિત્રતાદિ સાર.

* વેદ મંત્રાથી જેને ગભીયાન આદિ સંસ્કારો પૂર્ણ રીતે
થયા હોય તે દિવસ કહેવાય છે, તે એ સંસ્કાર પ્રહ્લાએ જેને કર-
વા કહેલો હોય તેનેજ થાય છે. જે દિવસે અર્ધાન્ત્રાહ્નણ,
ક્ષત્રી અને વૈશ્યો કુલથી અને આચારથી શુદ્ધ હોય તેઓને
યજ્ઞ, વેદાધ્યયન અને દાન એ ત્રણ કર્મો તથા આશ્રમના સં-
બંધની ક્રિયાઓ કરવાની આજ્ઞા છે. ઉપર બતાવેલાં ત્રણ કર્મો,
ભણાવવું, યજ્ઞ કરાવવો અને પ્રતિગ્રહ લેવો એ છ કર્મ પ્રાહ્મણો-
ને વાસ્તે છે. તેઓમાં છેલ્લાં ત્રણ પ્રાહ્મણોની આજીવિકા રૂપ
છે. ક્ષત્રિઓને વિપત્તિને વખતે એક પ્રતિગ્રહ સિવાય યજ્ઞ કરા-
વવાની અને ભણાવવાનું કાર્ય કરવાની છૂટ છે. જે ક્ષત્રી રાજા
હોય તેને વાસ્તે કર, દંડ અને જકાત આદિ આજીવિકા છે.
એ કર પણ પ્રાહ્મણ પાસેથી લેવો નહિ. વૈશ્યો ખેડ અને
વેપારથી પોતાની આજીવિકા ચલાવવી અને નિરંતર પ્રાહ્મણોને
અનુસરીને રહેવું. શૂદ્રો દિવસે અનુસરી રહેવું, ને દિવસે પોતાના
ધણ પાસેથી પગાર લઈ તેમાંથી આજીવિકા ચલાવવી. ખેડ આદિ
ધંધો, માગ્યા વગર મળે તે વસ્તુ, ધાન માગવું અને શિક્ષણ
એ ચાર પ્રકારની પ્રાહ્મણની વૃત્તિઓ ખીજા યુગોમાં હતી અને
તેઓમાં ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ ગણાતી હતી. ઉતરતા વર્ણે કષ્ટના
સમય વગર પોતાથી ઉત્તમ વર્ણની આજીવિકાનું ગ્રહણ કરવું
નહીં, તેમાં ક્ષત્રિયને એક પ્રતિગ્રહ સિવાય બાકી સઘળા દિવસે
આજીવિકાનું ગ્રહણ કરવાની છૂટ છે. ઋતથી અર્ધાન્ત્રાહ્નણ
કે હાટ વગેરેમાં પડતા મૂકેલા કણેથી, અમૃતથી અર્ધાન્ત્રાહ્નણ
માગ્યા વગર મળવાથી, મૃતથી અર્ધાન્ત્રાહ્નણ રોજ બીજા માગવાથી, પ્રમૃતથી
અર્ધાન્ત્રાહ્નણ ખેડ કરવાથી અને સત્સાવૃત્ત અર્ધાન્ત્રાહ્નણ વેપાર કરવાથી આ-
જીવિકા ચલાવવી પણ, કુતરાની વૃત્તિની અર્ધાન્ત્રાહ્નણ પોતા કરતાં
નીચની સેવા કરવાની વૃત્તિનો લાગ કરવો. એ કુતરાની વૃત્તિનો
પ્રાહ્મણ તથા રાજાએ અવશ્ય લાગ કરવો. કારણ કે પ્રાહ્મણ
સર્વ વેદમય છે અને રાજા સર્વ દેવમય છે.

સંતોષ ક્ષમા ને સરલતા, જ્ઞાન દયા નિર્ધાર;
 મધુ પરાયણપણે વર્તે, બ્રાહ્મણ સાક્ષાત્કાર.
 ધર્મ કહું ક્ષત્રીતણા, મળ પાળવી સૌહાર્ગ;
 સઘળે ક્ષમાપણું રાખવું, ને યુદ્ધમાં ઉત્સાહ.
 પ્રભાવ, ધૈર્ય, તેજવાળો, દાન ને મનના ન્ય;
 બ્રહ્મ સેવા પ્રસન્ન થવું, ક્ષત્રિ ધર્મ છે એમ.
 વૈશ્ય ધર્મ જે વણુજ કરવા, ધનતણા કરે સંગ્રેહ;
 દેવ ભક્તિમાં મન જોડે, ગુરુ ભક્તિ કરે જેહ.
 ધર્મ વૃદ્ધિ સંસાર મુખો, આસ્તિકપણું નિરધાર,
 ઉદ્યોગ હહાપણુ રાખવું, એ વૈશ્યના આચાર.
 શુદ્રકેરો ધર્મ એ જે, હંચ વર્ણને કરે પ્રણામ;
 પવિત્રતા તેણે રાખવી, ગૌ બ્રાહ્મણનું ઇચ્છે ક્ષેમ.
 સ્ત્રિનો ધર્મ ભરથાર સેવા, કરે દીન ને રાત;
 પતિવ્રતા ધર્મને પાળે, સાધવી તે સાક્ષાત.
 પતિ સેવા સદા કરવી, પતિ અનુકૂલ નિજ દેહ;
 પતિબંધુ પર પ્રેમ ધરવો, પતિવ્રત નિયમ પાળે તેહ.
 વાળવું લીપવું કામ કરવું, નમ્ર થઈ કરે કાળ;
 છતેન્દ્રિય રહી પતિ પ્રત્યે, વચન બોલે મુખસાળ.
 શાણગાર સદા અંગે ધરી, રહેવું પરમ પુનિત;
 સ્વચ્છ રહી સંતોષ ધરવો, પતિ ભજે તે નિત્ય.
 પ્રમાદ તણ, સત્ય વદવું, બોલવું પ્રિય વચન;
 ભોગ પદાર્થ ભજો ન ગણતાં, તણધરે મન આનંદ.
 ગાફલતા સર્વે તજવી, ભક્તિ કરવી પતિ નેહ;
 લક્ષ્મિ પૂજે ભગવાનને, તેમ પતિ હેત સમેત.
 ભગવાન પેરે પુજે પતિ, આનંદ પામે અનુપ;
 વિષયુ ગતીને તે પામે, થાય લક્ષ્મિ રૂપ.
 વળી સ્ત્રીએ સ્વામિ સંતોષવો, ધરનાં કરે સર્વ કામ;
 ભરથાર વ્રત જે આચરે તે, આચરવું નિર્ધાર.
 માતપિતાની સેવા કરે, એ પુત્રનો આધિકાર;
 સાધુ સંત વિદ્યાર્થી, ગુરુ સેવાથી પામે પાર.
 દેવતા, અર્ધ ને પૂજા સામગ્રી, સાચવવા સૌ ધર્મ;
 એમ સૌ વર્ણ આચરવાં, આપણાં કાર્યા કર્મ.
 વળી મધપાન કરવું નહીં, નહિ લોપવા આચાર;
 અભક્ષિ હોય તે ભક્ષ ન કરવું, સ્વપ્ને ન વ્યભિચાર.

* પવિત્રતા રાખવી, નિષ્કપટપણાથી માલેકની સેવા કરવી,
 મંત્ર ભણવા વગર વૈશ્વદેવાદિક પંચયજ્ઞો કરવા, ચોરી ન કરવી
 અને સત્ય બોલવું, એ શુદ્ધના ધર્મ છે.

વાર્ણ સર્વ સત્કર્મ કરે, ને સુકૃત મારગ જેહ;
 સૌ પરબ્રહ્મને સમર્પીએ, સાંભળો રાજા તેહ.
 વિકર્મ આચરીએ નહીં, અઘથકી મહા દુઃખ થાય;
 અકર્મ માગથકી પ્રાણી, નર્ક મોંઢે પલાય.
 વિકર્મથકી જે વેગળો તે, મુક્તિનો સાથી હોય;
 વૈકુંઠ તેને કહું, સત્ય માનજો સહુ કાય.

વળણુ.

સત્ય માનજો સર્વ કો પ્રાણી, કથા શ્રી ભાગવતતણી;
 એકાદશમો અધ્યાય સમમસ્કંધનો કૃપા શ્રી વૈકુંઠ ધણી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે સપ્તમસ્કંધે એકાદશો-
 ધ્યાયઃ ૧૧૧૧

અધ્યાય ૧૨ મો.*

કહવું ૧૩ મું-રાગ આશાવરી.

શુકદેવ કહે મુણ પરીક્ષિત, એ કથાતણા વિસ્તારે;
 નારદઋષિ ધર્મચારે વર્ણના, કહે મુણા ધર્મ કુમારે.
 બ્રહ્મચારીએ ગુરુ ઘરે, શ્રી ગુરુની સેવા કરવીરે;
 સ્નાનદાન દેવતાર્ચન પૂજા, પછી વિધિએ આચરવીરે.
 છતેન્દ્રિય થઈ ગુરુતણું હીત, ઇચ્છવું બહુ પ્રેમેરે;
 દંડ પ્રેમે સેવા કરવી, ત્રિકાળે ઉત્તમ નેમેરે.
 ત્રિકાળ સંધ્યા આચરવી, દ્વિકાળે નૌન ધારીરે;
 વેદાધ્યયન ગુરુપાસથી કરવું, પ્રણામ કરી આનંદકારીરે.
 મેખલા હંડ કમંડલું જટા, વસ્ત્ર મૂગચર્મ આઢીરે;
 થોડું જમવું શ્રદ્ધારાખી, ઇન્દ્રિયે રાખવી મોઢીરે.
 સ્ત્રિયું પ્રીતિ ન કરવી ઝાઝી, બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળેરે;
 ગુરુજને ચાણે રહેવું પ્રથમે, આપ પોતાનું સંભાળેરે.
 લંપટ પુરૂષનો ત્યાગ કરવો, સ્ત્રીની વાત ન ઉચરવીરે;
 એ નેમ ચૂકે તો ઇન્દ્રિયો સર્વે, પિફરી જાય પહેલીરે.
 ગુરુપત્ની તરૂણ હોય તો, કંકેશમર્દન ન કરાવેરે;
 સ્ત્રી અગ્નિ, પુરૂષ ધૂતરૂપ, મળતાં વ્રત મુકાવેરે.
 જ્ઞાન વ્યવહાર સંપાદન કરવા, ઇશ્વર ઉપાસન કરવુરે;
 દહાદિકને મિથ્યા માની, ભાવે વ્રત આચરવુરે.
 જે ભિક્ષા લાવે માગીને તે, ગુરુની આગળ મૂકેરે;
 રાત દિવસ ગુરુ શુશ્રૂષા કરવી, સેવાથી નવ મુકેરે.

* આ બારમા અધ્યાયમાં બ્રહ્મચારી તથા વાનપ્રસ્થના
 ધર્મનો કથા પ્રસંગ છે.

† દ્વિકાળે એટલે સાપંકાળે તથા પ્રાતઃકાળે.

‡ મોડવું એટલે અંકુશમાં રાખવું.

પછી ગુરુ આપે જે ભિક્ષા, તેટલી કરવી આહારરે;
જેટલાં વર્ષ પાળી શકે તેટલાં, વર્ષ પાળે પ્રજ્ઞચારરે.
અંજન ન કરવું મર્દન ન કરવું, તૈલાદિક કરે ત્યાગરે;
ઝી, ઝી મિત્ર* નવ જોવા, જીએ તો વ્રતમાં પાપરે.
મધ, માંસ, માળા સુગંધલેપન, ત્યાગવાં મનથી સત્યરે;
વેદ વેદાંતનો અભ્યાસ કરવો, કશે ન થવું આસક્તરે.
ગુરુ દક્ષિણા આપી પ્રેમે, આચરવા સર્વે ધર્મરે;
આ પ્રજ્ઞ ધર્મના નિયમ કહ્યા, વેદ પુરાણે પર્મરે.
પછી ગૃહસ્થાશ્રમ ધર્મ આચરવો, પવિત્રપણે નિત્ય રહીચેરે;
સંન્યસ્ત ગૃહી પછી વનમાં જવું, વાનપ્રસ્થ થઈ રહીચેરે.
સાથે સ્ત્રિ, અગ્નિ હોત્ર લઈને, સ્વામિ સાથે જાયરે;
પતિવ્રતાનો ધર્મ આચરવો, સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે.
વનમાં પાર્ણકૃટી કરીને રહેવું, તીર્થ સ્થળ હોય જ્યાંહિરે;
અથવા જઈને નિવાસ કરવો, પર્વતની ગુફામાંહિરે.
જેહ સૂર્યને કીર્ણ પાકે, તેહ લાવવું અન્નરે;
અગ્નિ હોત્રમાં તે હોમવું, નીપજવવું જોજનરે.
વન ઉપની નાનવી† રાંધી, હોમવો પુરોહારરે;
નવિન અંન નિત્યે જમવું, તાઢ તડકો સેવવો ખાસરે.
વહ્કલ ધારણ કરવાં અંગે, જટા શિશો હોયરે;
તપ આદરવું ભક્તિ કરવી, હરિ વિણ અન્ય ન જાયરે.
વનકુલ પહેરી વનફળ ખાવાં, અદ્ય આહાર નિત્ય કરવોરે;
નરનારીએ તપ આચરવાં, આશ્રય હરીના ધરવોરે.
ત્રિકાળ સંધ્યા સ્મરણ કરે નિત્ય, પવિત્રપણે વ્રત પાળેરે;
સ્વામિ સેવા કરે ચોષિતા, નિત્ય જ્ઞાન દૃષ્ટિએ ભાળેરે.
તેહ વ્રત આચરવું દિવને, વર્ષ પૂરાણ ખારરે.
યુગ્મ જણાં પતિ પતિને, એમ કરવો એહ પ્રકારરે.
તથા યથા સંપતે ચાલવું, પાળવો અગ્નિ હોત્રનો ધર્મરે;
નિત્યે ભાણવા વેદ ઋચાસ્વર, એ પ્રાદ્યાણ કુળ ધર્મરે.
પછી અગ્નિહોત્રી પાતના પાદ, સ્ત્રિએ ઘોઈને પીવારે;
યથા સંપત ન્યાય પાળવો, આચરવાં કર્મ એવરિ.
તેઓ વિશતત્વો‡ મન વિષે, પાછાં અંતઃકરણમાં આણીરે;
આત્મા પરમાત્મા સમજીને, ભજવા સારંગપાણીરે.
અસમર્થ થયે અનસન વ્રત, લેવું ધરી હુલાસરે;
અહંતા મમતા ત્યાગવી, દેહ ધર્મનો કરવો નાશરે.

* ઝીમિત્ર-એટલે ઝી સાથે સ્નેહ નહિ કરવો. † એક જા-
તનું અનાજ છે. ‡ એવીસ તત્વ સંબંધી ત્રીજી સ્કંધના છઠ્ઠા
અધ્યાયની ૧૬૧ી નોટમાં જુઓ.

ઈદ્રિય સર્વેનું દમન કરવું, આચરવાં ઉત્તમ વ્રતરે;
પરમાત્માને ઓળખી લેવો, અદૈત રૂપ થવું તત્ત્વરે.
વિરામ પામવું મન થકી, દેહનો કરવો ત્યાગરે;
એ ઉત્તમ ધર્મ વાનપ્રસ્થના, સાંભળ ધરી પૂર્ણ રાગરે.
તેવાં કર્મથી પરબ્રહ્મને પામે, સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે;
શ્રી ભાગવત સત્સમસ્કંધના, હવા દાદશ અધ્યાયરે.

વળજી.

શ્રી ભાગવત સત્સમસ્કંધના, દાદશ અધ્યાય હવા પવિત્રરે;
શ્રાતાવક્તા પ્રેમે સુણો, સાધુ કેરાં ચરિત્રરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે સપ્તમસ્કંધે દ્વાદશો-
ધ્યાયઃ ૧૧૨૧૧

અધ્યાય ૧૩ મો.*

કંડવું ૧૪ મું-રાગ સારંગ.

વ્યાસ નંદન વાણી બોયરે, સાંભળ અભિમન્યુ ખાળ;
કરે ચારે વર્ણને સરખી દયા તે, સમર્થ દીનદયાળ.
જે સમર્થ હોય તો સદા આચરે, સંન્યાસના જે ધર્મ;
વેદ માર્ગમાં જેમ કહ્યું છે, તેવું કરે પદ્મકર્મ.
ત્રિકાળ સ્નાન સંધ્યા કરે, કૌપીન ને આસન;
દંડ કમંડળ ગૃહે હોય, એ સંન્યસ્તનાં ચિન્હ.
એક રાત્રી આધિક ન કરે, ગ્રામ માંહે નીવાસ;
વાદ વિવાદ તજી રહે, સદા પ્રણવ મન ઉલ્લાસ.
મન ગોવિંદને ચર્ણે રાખવું, સદા હરિશું સ્નેહ;
સમ દૃષ્ટિ જન સર્વત્ર રાખે, સંન્યસ્ત મારગ તેહ.
પ્રણવ જપ જપવો સહી, નિત્ય અહર્નિશ એ જ્ઞાન;
પ્રજ્ઞ દંડ કાણ નવ મેલવો, ભાવે ભજન શ્રી ભગવાન.
લંગોટી શિવાય કાંઈ, વસ્ત્ર ન ધરવું સાથ;
પરબ્રહ્મને પીછાણવા, ગૃહણ કરવો તેના હાથ.
આત્મા પ્રત્યે પ્રીતિ, ધરવી, રંરવું, એકાંત;
કાર્યા કારણથી પર, પરબ્રહ્મ વસે પ્રજ્ઞાંડ.
આત્મ વ્યાપકતા નિર્ભવી, આત્મા લક્ષમાં લેઈ;
આત્મ સ્વરૂપ નિહાળી ચિત્તમાં, એ સંન્યસ્ત વ્રત સહી.
માર્ણ ન ઇચ્છવું જીવિત ન ઇચ્છવું, જોવી કાળની વાટ;
અનાત્મ પ્રતિપાદિત શાસ્ત્રમાં, કરવો સદા ઉચ્ચાટ.
જેશ, તર્ક વિવાદ સર્વે, ઉદ્ધોગ અભ્યાસનો ત્યાગ;
જ્ઞાન પૂર્ણ મેળવવું, એ શુદ્ધ છે વૈરાગ્ય.

*આ તેરમા અધ્યાયમાં સાધક સંન્યાસીનો ધર્મ અને
અવધૂતના ઇતિહાસ રૂપે સિદ્ધની અવસ્થાનો કથા પ્રસંગ છે.

મઠ આશ્રમ ત્યાગવા, બાળ ચેષ્ટા આચાર;
જડભરત વૃત્તિ સાચવી, કરવો જ્ઞાનનો આહાર.
તોતે પ્રજ્ઞાની થાય ચોગી, જુગદીશમાં લય થાય;
સંન્યસ્ત ધર્મને આચરે પ્રાણી, મોક્ષ મારગ જાય.
સાધુ સંતશું સંગ કરવા, એ મુક્તિ લક્ષણ ભાવ;
તે સંસારમાં જશે તરી, જન જ્ઞાનરૂપી નાવ.
એ ઉપર ઇતિહાસ કેરી, કથા સાંભળ રાય;
એક સમે કાવેરી સરિતાએ, પ્રહ્લાદ ગયા નાહવાય.
પ્રહ્લાદને ત્યાં મળ્યો એક, અવધૂત ચોગી વેષ;
અજગરવ્રત આચર્યું છે તેણે, પુષ્ટ અંગના ભેષ.
પ્રહ્લાદ તેની કરી પૂજન, મન ધરી પ્રેમ અપાર;
પછી પ્રશ્ન પૂછે અવધૂતને, હિરણ્યકશિપુનો દૂમાર.
સ્વામિ ભીક્ષા કર્યા વિના, આવડો મોટો શો દેહ;
પ્રચંડ દેહ એ શો આધાર? હું આશ્રય પામું એહ-
ઉદ્યોગથી ધન મળે, ધનવાનો પામે સૂખ;
સુખથી ભોગ ભોગથી પુષ્ટતા, એ શાસ્ત્રનું સ્વરૂપ.
આપ તો સુતા રહ્યા, નવ કરો કોઈ ઉદ્યોગ;
ધન નથી સિદ્ધિ નથી, કાં ભોગવો છો ભોગ?
દેહ હૃષ્ટપુષ્ટ દિવ્ય છે, કારણ નવ કલ્પાય;
વિદ્વાન, સમર્થ ચતુર છો, કર્મ નવ કરિયાં કર્યાંય;
અને અજગરવ્રત તમે, આચર્યું છે મહારાજ;
તે વિધિપૂર્વક કહો મુને, કૃપા કરીને આજ.
તવ અવધૂત વાણી ઊચરે, સાંભળો ભક્ત પ્રહ્લાદ;
વિસ્તારપૂર્વક કહું તુજને, કથા એહ અનાદ.
આ સંસાર રિત અનિત્ય છે, જાણજે હરીના દાસ;
તે માટે મેં સંસાર છાંડ્યો, ભજું છું શ્રી અવિનાશ.
જે વસ્તુ સંસારની તે, સર્વમાં હોય બંધન;
માટે મેં સહુ ત્યાગ કીધું, સાંભળજે હરી જન.
અજગરવ્રત આચરી રહ્યો છું, સુખદુઃખ મારે સમાન;
સમચિત્ત થઈને વિષયુ ભક્તિ, કરું છું આ સ્થાન.
નારાયણ પિન મિથ્યા સર્વે, અચળ વિશ્વાધાર;
મેં આત્મા પરમાત્માને સોંપી, વશ કર્યું મન સાર.
આવિશ તત્વ સમસ્ત ઈંદ્રિના, ઉપેક્ષા રાજન;
તે સર્વ મન વિષે સમર્થો છો, મનમાં આણ્યું છે મન.
મન પ્રકૃતિને વિષે પ્રકૃતિ, પૂરૂષને વિષે સહજ આસન;
એહ પ્રમાણે સર્વ ઈંદ્રિયથી, અજગ કીધું મેં મન.

નિવૃત્તિ માર્ગે શ્રેષ્ઠ છે, નવ દુઃખ ત્યાં તલભાર;
ભોગ એ અનીત્ય જોઈ, નિરૂપમનો આધાર;
મારખ્ધ વશ વર્તું છું, ભોગવું દેહદિકના જે ધર્મ;
આવે તે ભોગવવા, નથી તેમાં લેતો શર્મ.
મારે બે ગુરુ છે, તેમાં એક છે મધુકર;
બીજો ગુરુ મેં કર્યો છે, મહાવન તિપે અજગર.
તે મધુકર મધુનો સંગ્રહ કરે છે, ન કરવો નિરધાર;
ધનથી બહુ ભય ઉપને, ધનના ધાણીને તૃપ્તિ અપાર.
ભય દેખી સંગ્રહ ત્યાગ કર્યો છે, સંચિતથી દુઃખ થાય;
પછી મોહ માયામાં પડે, પૈકુંડ તે ક્રમ જાય;
તાહું મોણું મીઠું ઉતું, ખાઈ ખાઈ અન્ન;
વાસી તાજું જે મળે તે, કરું પ્રેમે પ્રાસન્ન.
જનું પતણું ચીર વલ્કળ, મળે વસ્ત્ર જોઈ;
પ્રેમે અંગે ધારણ કરું, નવ કરું કંઈ સંદેહ.
સમયે રાતમાં સયન કરું, સમયે ફરું સુખપાલ;
નિદ્રા સ્તુતિ નવ મન ધરું, સુણુ દૈત્ય પુત્ર એ હંવાલ.
ભેદ બુદ્ધિ ત્યાગ કાધી, હોમ્યો મનની માંય;
વૃત્તિને વિભ્રમમને હોમી, વિભ્રમને અહંકાર જ્યાંય.
પરમાત્માને જાણવા, સત્ય સ્વરૂપ એક રૂપ;
તેજ સાધન શ્રેષ્ઠ છે, જાણુ હે દૈત્ય ભૂપ.
અજગર વ્રત આચર્યું તેણે, યથા લાભ સંતોષ;
હું સંતોષ ધર્મે રહું છું, સંસાર મારગ ફીક.
એવો મહિમા મન વિષે, સંતુષ્ટ છું નિરધાર;
પ્રહ્લાદ મેં તુજને કહ્યો છે, પ્રશ્નનો વિસ્તાર.
પ્રહ્લાદ એવું સાંભળી, અવધૂતને લાગ્યો પાય;
અવધૂતની આજ્ઞા માગી, પ્રહ્લાદ સ્થાનક જાય.

વળાયુ.

પ્રહ્લાદ પછી સ્થાનક ગયા, સુણો યુધિષ્ઠિર રાયરે;
એ સત્તમસ્કંધ હરીકથાનો હવો, ત્રયોદશો અધ્યાયરે.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે સત્તમસ્કંધે ત્રયોદશો-
ધ્યાયઃ ૧૧૩૩૥

અધ્યાય ૧૪ મો.†

કડવું ૧૫ મું-રાગ ધન્યાશ્રી.

રાજ પરીક્ષિત ઊચરે, શુકલ પ્રત્યેરે;
એ પવિત્રકથાનું પાન, કરું છઉં પ્રિત્યેરે.

* બેદબુદ્ધિને મનની માંહે હોમી.

† આ ચૈદ્રમા અધ્યાયમાં શૂદ્રસ્થનો મોક્ષદાયક ધર્મ
અને દેશ કાળ વગેરેના બેદથી બીજા સંસાર સંબંધી સુખ
આપનારા ધર્મોનો કથા પ્રસંગ છે.

હવે વિસ્તારી કહો મુને શુકલ સહીરે;
ગૃહસ્થાશ્રમકેરા ધર્મ, સંભળાવો કહીરે.

આત્મ.

ગૃહસ્થના જે ધર્મ સ્વામિ, સંભળાવો કરૂણા કરી;
તવ રાય યુદ્ધિષ્ઠિર પ્રત્યે, નારદભક્તે વાણી ઉચરી.
ગૃહસ્થના ધર્મ છે નિગમમાં જે, યથા લાભ સંતોષ રહે;
સમસ્ત જીવપર દયા રાખવી, એવું શ્રી શુકલ કહે.
સ્વજન કુટુંબ સ્ત્રી પુત્રનું તે, સંપાલન થોડું કરે;
નિત્ય દયા લાવ સંતોષ રાખે, નિગમ મારગ આચરે.
ઘરમાં રહી સર્વ ક્રિયા કરવી કૃષ્ણાર્પણ, પ્રેમે ધરી;
શાંત પુરૂષે સ્ત્રી ત્યાગ કરી, કયા સુણવી પ્રેમ કરી.
પુત્ર સ્ત્રીની આસક્તિનો, ત્યાગ કરવો ધરિ ધરિ;
સ્વપ્ન પેરે સંસાર જાણવો, ત્યાગવો સર્વ પેરે પેરે.
વૈરાગ્ય ધરવો મન થકી, પછી કરવો સર્વ ઉદ્યોગ;
ઇશ્વર પ્રિત્યર્થે કર્મ આચરવાં, તજવા જગતના ભોગ.
માણી માત્રપર દયા ધરવી, હરવી પીડા જન તાણી;
દેશ કાળે આચરવું સદા, મમતા કરવી હરી લાણી.
અતિથી સેવન સદા કરવું, તજવી દેહતાણી પ્રીતિ;
મળ મૂત્ર મય આ દેહ મિથ્યા, આસક્તિ એમાં કુડમતિ.
શરીર તે મૃત ધર્મ છે રાય, એવું જાણી સર્વદા;
હૃદય જ્ઞાન લક્ષિત આચરે, નર તજે સઘળી આપદા.
શ્રદ્ધા વિધિ જીવગતે કરીને, શ્રદ્ધા પિત્રીનાં સારીયે;
સ્નાનદાન દિગ્વેશ્વર પૂજા, કરી પૂર્વજ તારીયે.
પૂર્ણમાસી અમાસ ને, વ્યતિપાત સંક્રાંતી સહી;
પક્ષ વત્સર સંવત્સરાદિક, જન્મ નક્ષત્રને સાથે લહી;
ગૃહસ્થ પ્રથમે તીર્થસ્નાન કરી, શાલીગ્રામ સેવા કરે;
પછી શ્રદ્ધા વિધિએ સારવું, અભિમાન મનમાં નવ ધરે.
સાનુભાવકો મળે મોટા, ત્યારે શ્રદ્ધાને સારીયે;
વળી નદી સમુદ્રે તીર્થ તીરે, પિતૃને ઉદ્ધારીયે.
વળી તીર્થ પર્વત શિવાલય, સર જળ પવિત્ર સ્થળ જહાં;
શ્રદ્ધા વિધિએ સારવું દિજ, ઋષિને તેડી તહાં.
વળી દાન ને સત્કર્મ કરીયે, તે વિષયુને અર્પીયે;
ચોગ યજ્ઞ ધ્યાન તપ, તે શ્રી જગદીશને સમર્પીયે.
ગૃહસ્થને ગોવિંદનું નિત્ય, ભજન સ્માર્ગ્ય કરવું સહી;
શ્રીકૃષ્ણાર્પણ કરી દિજ પ્રત્યે, દાન જન આપે સહી.
ગૌપ્રાણીની સેવા કરવી, સાધૂ સંતને પાળવા;
અર્ચ મત્સર કામ ક્રોધ ને, લોભ મદ મોહ ટાળવા.

કરાવે બ્રહ્મભોજન, અતિથિને અન્ન નિત્યે આપવું;
સંસારનું જે મહા બંધન તે, જ્ઞાન ખડ્ગે કાપવું.
સ્વકુટુંબનું પોષણ કરીને, અતિથિને સંતોષવા;
દયા લાવ બહુ મનમાં રાખી, પિતૃ લોકને પોષવા.
વળી શ્રદ્ધા કાળે વિશેષ કર્મ, મોટા પવિત્ર દિવસ આવેયદા;
પંચ મહા અધર્મ છે તે થકી, દૂર રહેવું સર્વદા.
હે રાય યુદ્ધિષ્ઠિર સુંણું તું, સત્પાત્ર ભગવતરૂપ;
તુજ યજ્ઞમાં સર્વથી, શ્રેષ્ઠ શ્રી કૃષ્ણ સ્વરૂપ.
બ્રહ્માંડ રૂપી વૃક્ષના, જાણુ મૂળ છે ભગવાન;
ભગવાનની પૂજા કરેથી, તૃપ્ત થાય આત્મજનન.
આ જગત છે ભગવાન માયા, એથી નથી કાંઈપર;
પુરૂષ પુજન શ્રેષ્ઠ છે, તું જાણુ રાય આ વાર.
મનુષ્યમાં જ્ઞાની પૂજ્ય, જ્ઞાનિમાં અવધૂત
ત્રેતાયુગે પ્રતિમા પૂજન, શાસ્ત્ર કહે છે ભૂપ.
પ્રતિમા પૂજન શ્રેષ્ઠ કહાવે, પાણુ ઈર્ષા કરવી ત્યાગ;
ઈર્ષા રહિત જનને પ્રભુ, આપે સર્વ ભાગ.
મનુષ્ય મધ્યે શ્રેષ્ઠ છે, આત્મ સયમ જે બ્રહ્મ;
વેદાલ્યાસી, પૂર્ણ જ્ઞાની, પાળે વળી નીજ ધર્મ.
ત્રિલોક્યનું તારણ કરતા, કૃષ્ણ રૂપ કહેવાય;
દૈવતરૂપ પ્રાણી છે, આત્મા કૃષ્ણ મનાય.
વળણુ.

મનાય આત્મા કૃષ્ણસ્વયં, પ્રાણીણુ શુદ્ધ રૂપરે
અધ્યાય હવે આદ્યો, સાંભળ યુદ્ધિષ્ઠિર ભૂપરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે સપ્તમસ્કંધે અનુર્દશો-
ધ્યાયઃ ૧૧૪૧

અધ્યાય ૧૫મો.

કડવું ૧૬ મું-રાગ ધન્યાશ્રી.

કંઈક બ્રહ્મ કર્મનિષ્ઠ જન છે, કંઈ તપનિષ્ઠ હોય;
કંઈક વેદાધ્યયની, કંઈક જ્ઞાનનિષ્ઠ સોય.
દેવપિતૃ કાર્યાર્થે, જ્ઞાનિ બ્રહ્મ કરાવે ભોજન;
જે ત્રણ દિજ જ્ઞાનિ જમે, તેો થાય પિતૃ પાવન.

* આ અધ્યાયમાં સર્વ વર્ણ તથા આશ્રમની રીતિ અને
સંસાર રૂપ મોક્ષ ધર્મ કહ્યો છે.

શ્રાઢ કાળે માંસ વર્જવું, અન્નનું પાન કરાવે;
 નિજનિજ ધર્મ એ રૂઢા, તેથી કાર્ય સર્વ થાવે.
 નિત્ય નૈમિત્તિક સર્વ ક્રિયા, કરવી રૂઢ પ્રકાર;
 વિધર્મ પરધર્મ આભાસ ઉપમા, છળ ધર્મના પ્રિકાર.
 અધર્મ બાધા ઉપને તે, અધર્મજ કહીએ સહી;
 પાપપંડ ધર્મ આચરે પૃથ્વિ, તે છળગતિ સંગે કહી.
 ઇચ્છાએ અભ્યાસ કરે તે, ધર્મ છે અભ્યાસ;
 જે કાર્યને વિષે ધર્મ પાળે તે, પ્રાણી ધર્મપ્રકાશ.
 આત્મારામ પવિત્રપણે નિત્ય, રહેવું ગૃહસ્થને યથા;
 ગુણગ્રામ નારાયણતણા, તેની સદા સાંભળવી કથા.
 જેણે ઇન્દ્રિયાં સુખ ઇચ્છીયાં, સંસારમાં જન અવતરી;
 શ્વાન તે નર જાણવા, ઘેર ઘેર ફરે છે ભ્રમણ કરી.
 કામ ક્રોધનો અંત્યજ છે પણ, લોભને અંત્યજ નથી;
 તે માટે એ લોભ તજવો, ડયાં સુધી કહીએ કથી.
 ભૂખ તરસ વેઠ્યા થકી, અંત કામનાનો આવે;
 અંગે પીડા કરે પ્રાણી, ક્રોધ મન નવ લાવે.
 પણ લોભપાપી મહા મોટો, પાર દો પામે નહિ;
 દિગ્વિજય કરે રાજ્ય ભોગવે, તોયે તૃપ્ત થાય નહિ.
 અસંતોષે નર્ક પ્રાપ્ત થાયે, વિદ્વાનો બહુ બહુ ગયા;
 લોભ પાપી મહાબળી, ભૂતી ભરમે ધણા વધ્યા.
 સંકલ્પ ત્યાગી કામને, છતવો નિર્ધાર;
 કામ ત્યાગી ક્રોધ છતવો, તો ઉતરે ભવ પાર.
 ધન અનર્થ સમજવો મનમાં, છતવો તેથી લોભ;
 સ્વરૂપ વિચારી ભય છતવો, આત્માનાત્માથી મોહ શોક.
 મહાત્મા સેવી દંભ છતવો, હિંસા છતવી પ્રમાણ;
 સમાધિએ દૈવ દુઃખી છતી, યોગ બળ છત નિર્વાણ.
 સત્વ ગુણ રાખી નિદ્રા, સત્વથી તમે ન હોય;
 શાંતિથી દયાદિ ગુણ છતી, હરિ સ્વરૂપ હૃદ્યે જાય.
 ગુરૂ ભક્તિ શ્રેષ્ઠ સર્વથી, પ્રભુ સ્વરૂપ છે ગુરૂ;
 જ્ઞાનરૂપી દીવો દેનારા, ગુરૂ છે શુદ્ધ પ્રભુ.
 સંન્યાસીને ગ્રામ્ય સેવા, ન કરવી નિત્યે રહી;
 પ્રભાતે ઉઠી ચાલવું વનમાં, જ્ઞાન મારગ મન ગૃહી.
 બ્રાહ્મણ અતિથી ન યતિ થઈ, પંચેન્દ્રિય લાલચ કરે;
 સંન્યાસી થઈ સ્વાદ ઇચ્છે, તે મહા નરકે સાંચરે.
 દહ રૂપી રથે બેસી જન, સૌ દશ પર્વત જાય;
 એક પુરંજન તે જીવ કહીએ, સાંભળ પરીક્ષિત રાય.

તે દહીના સેવક, ક્રોધ લોભ મોહ મદ મત્સર સેવા કરે;
 એવે રથે બેસી વિકર્મ કરતો, સંસાર સઘળે સાંચરે.
 (પણ) એવે રથે બેસીને જો, મહા પુરૂષની સેવા કરે;
 તો સ્વર્ગ તેને હુકડું, મહા મુક્તિની પ્રાપ્તી ખરે.
 લક્ષ ચૌરાશી અવતાર ધરતાં, મનુષ્ય દહને પામીએ;
 શ્રાવિષ્ણુનું ધ્યાન ધરતાં, જન્મ મરણ વામીએ.
 પ્રવૃત્તિ કર્મ જે આચરે, વર્ણ ત્રણ જેહ કહાવે;
 એ પ્રવૃત્તિ કર્મથી પણ પ્રાણી, સ્વર્ગે શિષ્ટે સિધાવે.
 નિવૃત્તિ કર્મ હવે કહું, સુણ રાય હે મુળાણ;
 સંકલ્પ વિકલ્પ ઇન્દ્રી હોએ, મનમાં નિર્વાણ.
 વાણીને અક્ષર સમુદયે હોએ, અક્ષરને ઓંકાર સઘ;
 ઓંકારને બિંદુમાં હોએ, બિંદુને નાદ, નાદને પ્રાણ મધ્ય.
 પ્રાણ હોએ પરબ્રહ્મ મધ્ય, એ નિવૃત્તિ કર્મ રીતિ;
 એવો જ્ઞાની પુરૂષ પૂર્ણપણે, પામે સર્વ સિદ્ધિ.
 એ જ્ઞાની પ્રથમ અગ્નિ પાસે, પછે સૂર્ય પાસે જાય;
 શુકલ, ઉત્તરાયણ પાસે જઈ, પછે બ્રહ્મા પાસે પલાય.
 બ્રહ્મ લોકે ભોગ ભોગવી, તૈજશ પામે શરીર;
 સૂક્ષ્મ દહનો લય કરી, પછે પ્રાણ થાય તે વીર.
 દહાદિક મિથ્યા ગણવું, સાર એમાં એક નથી;
 પરમાત્મા એ સત્ય છે, પુરાણ વારંવાર કહે મથી.
 અવિદ્યા મટે નહિ, ત્યાં લગણ જીવ ભુલે અહીં;
 નિત્ય વસ્તુ કોઈ નથી, એ નિશ્ચે માનવું સહી.
 અવિદ્યા મટે, જીવની ત્યારે, સર્વ પ્રાંતિ સેહેને ટળે;
 અદૈત સ્થિતિ પામે પ્રાણી, સંશય તેના સઘ બળે.
 જગતે કંઈ છે નહિ, બ્રહ્મ વીના વસ્તુ એક;
 ભાવદૈત દશા ત્યજે, તો જાણે સકળ વિવેક.
 ક્રિયાદૈત ને દ્રવ્યદૈત, એ જાણે પૂર્ણ જે જન;
 આત્મારામને શોધે પછી, પૂર્ણ પરમાત્મા પરબ્રહ્મ.
 વળા વેદમાં મારગ કહ્યા છે, યુગ્મ સાંભળ તે કહું;
 એક પ્રવૃત્તિ ને નિવૃત્તિ, તેણે વિશ્વ વ્યાપ્યું છે સહું.
 પ્રવૃત્તિથી જે કર્મ કરે, તે ફરીને જન અવતરે;
 નિવૃત્તિ આચરી રહ્યો તે, સ્વર્ગ સદને સાંચરે.
 પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ બુદ્ધિ, સ્ત્રિનો^૦ સ્વામી આત્મા સહી;
 જેવી સ્ત્રીને રહે વળગી, તેણે રૂળ પામે અહીં.
 પ્રવૃત્તિ સંસાર માર્ગે દેખાડે, ન વળી માયા બહુ;
 હાસ્યવિનોદ વ્યાપાર ક્રિડા, કરે સંસારના વિષે સહું.

* એ એ સ્ત્રી આત્માની કલ્પેલી છે, તેથી જેવી બુદ્ધિ આત્માને થાય તેવી ગતિને પામે.

મવૃત્તિ સંજે મીતડી તે, ધૂળપર લીપણુ યથા;
 શુકદેવ પરીક્ષિતને કહે, રાય નિવૃત્તિની સુણા કથા.
 નિત્ય જ્ઞાન મારગ સ્નાન સેવા, નિવૃત્તિ ઉપજવતી;
 સંસાર સાગર વિષેથી, તારીને યમથી મૂકાવતી.
 તે માટે એ નિવૃત્તિ મારગ, આચરવો હરિજનને;
 જ્ઞાનબુદ્ધિએ રાખવું, નિત્ય ધ્યાન દૃઢ રાખી મનને.
 ઋષી નારદ રાય યુધિષ્ઠિરને, જ્ઞાન બુદ્ધિ કથા કહે;
 એ કાયાને માયા ઘણી, સંપત વિપત સઘળી સહે.
 વિણાપાણી કહે સુણુ રાજ, મુજ જન્મનું તૂતાંત જોહ;
 પ્રથમ જન્મે હું તો ઉપવર્ણ, ગાંધર્વ જાતિ દેહ.
 લંપટ કામી હું હતો, એક સમે અમર સભાય;
 ગાન નાટક નૃત્ય માંડું, ગયો ગાવા ત્યાં.
 હું અસરાનો હવો સંગી, તવ દેવે દીધો શાપ;
 કામી દષ્ટિ કરી તો મુને, સઘ લાગ્યું પાપ.
 શાપ ઉગ્ર દીધો મૂને, દેવતાએ વાણી કહી;
 દાસી પૂત્ર તું થશે પાપી, જો અવિદ્યા કીધી અહીં.
 તે શાપથી દાસી પૂત્ર થઈ, અવતાર મેં લીધો તહીં;
 પછી બ્રાહ્મણની મેં કરી સેવા, ભાવ ધરી મન મહી.
 ત્યાં બ્રાહ્મણે મુને મંત્ર આપ્યો, નારાયણનો સાર;
 તે મંત્ર સાધન ધ્યાન યોગે, હવો દિવ્ય અવતાર,
 અતિ ઉગ્ર લક્ષ્મિ મેં કરી, તપ કરી હરીનું ધ્યાન;
 ત્યાં લય પામ્યો લીલા હવી, મુને કૃપા કરી ભગવાન.
 પછી બ્રાહ્મણે પુત્ર થઈ, હું અવતર્યો નારદ નામ;
 તે સર્વ બ્રાહ્મણ કૃપાથી, પામ્યો અતિ ઉત્તમ ધામ.
 હે રાય તું છે ભાગ્યશાળી, ખીરાળે પરબ્રહ્મ કૃપણ;
 ત્રિલોક્ય તારણ મહા પ્રભો, પરમ પવિત્ર તુજ મિત્ર.
 જને શોધે માટા મુનિ, શિવ બ્રહ્માદિક નવ પામે;
 જેનું સ્વરૂપ કોઈ ન જાણે, તે વશે તુજ ધામે.

મૈત્ર્ય લક્ષ્મિ ઉપસમાદિક, મળવાને પૂજ કર;
 ક્ષણ માત્ર થાય કૃષ્ણ અજગા, દુઃખ ખીન્ન કો નવ ધર.
 એકું કહી આશીર્વાદ દઈ, ઋષિ નારદ ત્યાંથી ગયા;
 રાય યુધિષ્ઠિર નિત્ય ભજે કૃષ્ણ, કથા સાંભળી તૃપ્ત થયા.
 બ્રહ્મપદની સેવા કરે નિત્ય, સુંણી નારદનું જ્ઞાન;
 વિશેષ લક્ષ્મિ રાજાએ માંડી, શ્રીકૃષ્ણ લહી ભગવાન.
 સંસારમાં જન અવતરી, દિવની ભાવથી પૂજ કરે;
 વિજયનું પૂજન તે થયું, એમ સુતપુરાણી ઊચરે.
 શુક કહે સુણુ રાય પરીક્ષિત, કથા પૂરણુ તો હવી;
 શ્રી ભાગવત સમમસ્કંધની, લીલા પ્રાકૃત નવી નવી.
 સંવત સત્તર ચોસડ વર્ષે, ઉત્તર અયન કહેવાય;
 માસ જ્યેષ્ઠ ને કૃષ્ણ પક્ષે, દસમી દિવસે લખાય.
 સૌભાગ્ય યોગ બુધવાસરે, પરિપૂર્ણ હવી આ કથાય;
 નરનાર શ્રવણે સાંભળે તો, સમસ્ત અઘ મૂકાય.
 ઔદિચ્ય જ્ઞાતિ વિમ્બ ઉત્તમ, નાનાભટ સુત રંક;
 શ્રી ગોવિંદ આ કથા કીધી, હું ન જાણું એકે અંક.
 શ્રી સૂર્યપુર તાપી તટે, બેગમપુરામાં વાસ;
 શ્રી ગુરુ ચાર્ણ કૃપાચક્રી, હવું એકું જ્ઞાન પ્રકાશ.
 જન્મ મરણની જય ભાવટ, પવિત્ર થાયે અગ;
 ધર્મધર્મ કામ ને મોક્ષ એ ચારે, પામે રહી સત્સંગ.
 શ્રી વિષ્ણુ કર્ણા કરે, જન તરે ભવ સંસાર;
 અધ્યાય પંદર થયા પૂરાણ, યથામતિ વિસ્તાર.
 વળણ.

યથામતિ વિસ્તાર શ્રાતા, કથા હરી પૂરણ કરી;
 કરજોડી વિમ્બ વલ્લભ કહે, શ્રોતાજન બોલો શ્રી હરી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે સમમસ્કંધે પંચદશો-
 દ્યાયઃ ૥૧૫૫



શ્રી મદ્ભાગવત.

(કવિવલ્લભકૃત-પદબંધ.)

અષ્ટમસ્કંધ.

અધ્યાય ૧ લો.*

રાગ કેદારો.

શ્રીશૈલસુત ચર્ણે ચિત્ત ધર્મ, સરસ્વતિને પ્રણામન કરે;
આદર્શ કથા શ્રી અષ્ટમસ્કંધનરિ.

ચાલ.

અષ્ટમસ્કંધની કથાલપિ હરી, આપો અવિચળવાણી;
ભણે સાંભળે ભાવસહિત, ધન્ય ધન્ય કહીએ તે પ્રાણી.
હરી કથારસ પ્રેમ ન પાધો તો, દહ ધર્યો શું કરવા;
એણે જન્મ ધર્યો અપરાધી, આવ્યા જનુનીનું જર હરવા.
નારાયણ નામનો મોટો મહિમા, જન સંકળે સમર્થા જાય;
તારકમંત્ર તારે ભવસિંધુ, મહિમા વેદ ભાણાય.
યોગ યજ્ઞ તપ આદિ લઈને, સ્નાન દાન સાધન;
સકળ પદારથ વિષ્ણુ નામે, હરી ભાવે ભજે હરીજન.
ભારદ્વાજ સનકાદિક શંકર, શેષ પરીક્ષિત રાય;
શૌનકઋષિ જન્મેજયે રસ લીધો, શ્રવણભક્તિ સુપ્રદાય.
કલિયુગમાં હે સઘર્ષ ધાય, જે ભકિત કરે દહ ભાવે;
જેજન વૈકુંઠનાથને ધ્યાય તે, જનુની જર ન આવે.
અઢાર પુરાણમાં ઘણા કથા છે, કહી કવિ વાણી વિસ્તાર;
તે માંહે શ્રીભાગવત તે, પ્રભુ નિરૂપણ સાર.
નિગમ ચારે તણું તત્વ છે, સાંભળતાં અઘ જાય;
શ્રોતા વક્તા ને જન પૃચ્છક, સર્વે પાવન થાય.
અષ્ટમસ્કંધ કથારસ પાવન, પ્રાકૃત કહું વિસ્તારી;
જે સાંભળતાં કોટિ જન્મનાં, અઘ છૂટે નરનારી.

* આ પેહેલા અધ્યાયમાં સ્વાયંભુવ, સ્વાયંચિષ, ઉત્તમ અને તામસ એ ચાર મનુઓનું નિરૂપણ કરવાનો કથા પ્રસંગ છે.

અહસઃ તીર્થતાણું રૂળ પામે, કૃપા કરે અવિનાશ;
એ ચોવીશ અધ્યાય શ્રવણપાનથી, પહેાંચે મનની આશ.
ઋષિ શૌનકને સંભળાવે, આ કથા શ્રીસૂતપુરાણી;
પરીક્ષિત રાજા આસૂ પૂત્રને, પ્રશ્ન પૂછે શુભ વાણી.
સ્વામિ મે સ્વાયંભૂવ મનુની કથાસુંણી, તમે વર્ણવી જેહ;
ચાર મન્વંતરની કથા કહો, મુને તેના છે સદેહ.
વળતું શ્રી શુકદેવ કહે તું, સાંભળ રાય વિસ્તાર;
સ્વાયંભૂવ મનુને હવા છે, રૂડા યુગ્મ કમાર.
ત્રણ કન્યા ઉદય હવી, સ્વાયંભુવ મનુને ભુવન;
તે રાય બહુકાળ રાજ્ય ભોગવી, તપકાજ પધાર્યા વન.
સુનંદા નદીતીર જઈને, એક પગે ઉત્ર તપારંભ કીધો;
જમણાં પગતણો અંગુઠો, પૃથ્વી ઉપર દીધો.

સ્વાયંભુવ મનુ તપ કરતાં આ પ્રમાણે બોલે છે:-જેથી જગતને ચેતના મળે છે, પણ જગત જેને ચેતના આપતું નથી, જગત સુષ રહે છે, તથાપિ જે સાક્ષીપણથી જગે છે, એવા ઇશ્વરને કોઈ ભોક્ષી જાણતા નથી પણ તે ઇશ્વર સર્વ લોકને ભણે છે. સૃષ્ટિમાં જે જે વસ્તુ ઉત્પન્ન થઈ છે તે સર્વમાં ઇશ્વર છે, માટે તે ઇશ્વર જે આપે તેથી સંતોષ માનવો, પણ કોઈનું ધન લઈ લેવાની ઇચ્છા કરવી નહિ. જે સર્વને જીવે છે, પણ જેને કોઈ જોઈ શકતું નથી ને જેનું જ્ઞાન કદી પણ બંધ પડતું નથી, તે સર્વ પ્રાણીઓના અંતર્યામી અસંગ પ્રભુને ભજો. જે ઇશ્વરને આદિ, અંત, મધ્ય, પોતાનો, પરાયો, અંદર કે બહાર કોઈ પણ નથી અને જગતના આદિ, અંત, મધ્ય, પોતાના કે પરાયા અંદર અને બહાર જે છે તથા જગત જે રૂપ છે, તે સત્ય પરિપૂર્ણ પરમાત્મા છે. ઘણાં નામવાળા, સત્ય, સ્વયંપ્રકાશ, અજન્મા, નિર્વિકાર અને જગત રૂપ જેનો દેહ છે, એવા તે ઇશ્વર સ્વશક્તિ રૂપ માયાથી આ જગતની સૃષ્ટિ, રિચિતિ અને પ્રલય કરે છે અને વિદ્યાથી માયાનો ત્યાગ કરી નિષ્ક્રિય થઈને રહે છે, એટલા માટે ઋષિઓ પણ મોક્ષ પામવા વાસ્તે પ્રથમથી કર્મ કરે છે, કેમકે કર્મ કરનાર માણસ બહુધા અંતે કર્મ રહિત થાય છે. સ્વરૂપના લાભથીજ પૂર્ણ કામ રહેનાર ઇશ્વર ભગવાન કર્મ કરે છે તો પણ તેમાં બંધાતા નથી એટલા માટે જેઓ ઇશ્વરને અનુસરે છે તેઓ પણ કર્મથી બંધાતા નથી. કર્મ કરતાં છતાં પણ નિરહંકાર રહે નાર, સર્વજ્ઞ, કામના રહિત, પરિપૂર્ણ, બીજાને નહીં જોયેલા, સ્વઆચરણથી ભોક્ષાને શીખામણ હેતા, મનુષ્ય અવતારને ઘટે એવા માર્ગમાં રહેનાર ઇશ્વરને શરણે હું જાઉં છું. [અ. ભા. સં.]

મળ* સર્વને શીક્ષા દીધી, રાયે તપે જતી વાર;
 જે રખે તમે દુઃખ દેતા, ક્રોધ માણીને અંગે લગાર.
 ગુરુ, મુરલિ, બ્રાહ્મણ, વૈશ્રવ, સાધુની સેવા કરીયે;
 દયા દાન દહ લક્ષિત ભાવથી, દુસ્તર શીઘ્રે તરીયે.
 એવી શીક્ષા કહી વળાવ્યા, સર્વે સ્થાનક જાય;
 પછે જઈને સમાધિમાં, ખેડા સ્વાયંભુવ રાય.
 પરવશ જાણી તે રાયને, રાક્ષસો ખાવા ધાય;
 દૈત્યેચ્છા જાણી યજ્ઞાવતારે, વધ ઇચ્છ્યો મનમાંય.
 પ્રકટ પુરુષોત્તમ હવા ત્યાં, શોભા કહી નવ જાય;
 શ્રી વત્સલાંછને શોભે પ્રભુ, વાર્ણન તંતુ નવ થાય.
 યામ નામે અવતાર લઈ, શ્રી હરીચ દૈત્ય કર્યા પતન;
 યજ્ઞાવતાર મન્વંતરમાં, એકજ છે ઇંદ્ર ને ભગવન.
 અગ્નિ પુત્ર સ્વારોચિષને, દ્વિતીય મનુ જાણો;
 ધુમાન સુષોણ અને ત્રીજો, રોચિમાન પુત્ર પ્રમાણો.
 રોચન નામે ઇંદ્ર હતો, તુષિતાદિક દેવતાય;
 ઉર્જસ્તંભ જે બ્રહ્મવાદીઓ, તેઓ સમર્પિ કહેવાય.
 વેદશિરા ઋષિની સ્ત્રી, પાળે પતિવ્રતા ધર્મ;
 તુષિતા ઉદરથી પ્રભુ પ્રગટયા, વિભુ નામે પૂરણ બ્રહ્મ.
 અઠયાસી સહસ્ર વ્રતધારી ઋષિ, સુકૌમારાવસ્થાથી બ્રહ્મચારી;
 તે સર્વે વિભુ ઇશ્વર પાસથી, નિયમ શિખ્યા છે ભારી.
 પ્રિયવ્રત પુત્ર ઉત્તમને, ત્રીજો મનુ પ્રમાણો;
 પવન, સુંજ્ય યજ્ઞહોત્ર તે, તેના પુત્રો માનો.
 પ્રમદાદિ પુત્રો વસિષ્ઠના, સમર્પિ કહેવાણા;
 સત્ય, ભદ્ર અને વેદશ્રુત, દેવતા એ થપાણા.
 સત્યજિત નામે ઇંદ્ર હતો, પરાક્રમે અતિ શૂર;
 ધર્મની સૂનૃતા સ્ત્રીધિકી, સત્યસેન પ્રભુ મહાપૂર.
 સત્યસેન પ્રભુએ ઇંદ્રની રક્ષા, યજ્ઞ રાક્ષસથી કીધી;
 તે સર્વેનો નાશ કરીને, અભયપદવી ઇંદ્રને દીધી.
 આથો મન્વંતર જે તામસી, તેને છે દશ પૂત્રા;
 સત્ય, હરિ, વીર દેવતાઓ, થયા પરમ પવિત્ર.
 ત્રિશિખ નામે ઇંદ્ર થયો, જ્યોતિર્ધામાદિ સમ ઋષિ;
 વિદ્યુતિના પુત્ર બીજા, વૈદ્યુતિ નામે મુખિ.
 તેણે કાળ ગતિથી નબ થયેલા, વેદનું પ્રતિપાલન કીધું;
 એ મન્વંતરમાં પ્રભુ પ્રકટયા, ધારણા સૌને દિધું.

* અહીં કડીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

† એ પ્રિયવ્રતનો દીકરો ને ઉત્તમનો ભાઈ થાય.

‡ પૃથુ, ખ્યાતિ, નર અને કેતુ છત્યાદિ.

હરિમેધાની હરિણી સ્ત્રીથી, હરી અવતરયા નિરધાર;
 'હરી' નામે પ્રભુ પ્રકટ હવા તે, પરમેશ્વર અવતાર.
 એણે અવતારે શ્રી હરીચ, ગર્જેન્દ્રને મૂકાવ્યો;
 કીર્તિ યશ મહિમા મહારાજે, ભક્ત હેત ઉપજાવ્યો.

વળણુ.

ભક્તાહતે મહારાજ પ્રગટયા, સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે;
 શ્રોતા બોલો શ્રી હરી, હવો અષ્ટમનો પ્રથમોધ્યાયરે.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અષ્ટમસ્કંધે પ્રથમે-
 ધ્યાયઃ ૧૧૧૧

અધ્યાય ૨ જો.

કહવું ૨ બુદ્ધિ-રાગ રામચી.

રાય પરીક્ષિત પુછે એહણ, હરીચ ગર્જેન્દ્ર મૂકાવ્યો જેહણ;
 તે વિસ્તારી કહો ઋષિરાયણ, હરી ગુણ સુણતાં મહા મુખ થાયણ.

ચાલ.

મુખ થાય ને દુઃખ જાય, સાંભળો ગોવિંદ ચરિત્ર;
 વિસ્તારપૂર્વક કહો મુજને, વ્યાસ પૂત્ર પવિત્ર.
 એવી વાણી સાંભળી, શુકદેવ કહે સુંણ રાય;
 તેં ભણું પ્રશ્ન એ પૂછિયું, તેના કહું મહિમાય.
 હરિગુણ સુણતાં સાધુને, ઉલ્લાસ મનમાં હોય;
 ધન્ય ધન્ય તુ રાય પરીક્ષિત, એ પ્રશ્ન કીધું સૌય.
 મેરૂથી દક્ષિણ દિશાએ, ત્રિકુટ પર્વત નામ;
 ક્ષીર સમૂદ્ર તટ સાંનિધ્ય છે, વન મનોહર તે ઠામ.
 ત્રણ શીખર છે ત્રિકુટને, શોભાતણો નહિ પાર;
 કનકમય શોભા ઘણી, કરે શૃંગ તે ઝાત્કાર.
 ઉંચાઈમાં દશ હજાર ચોગન, પર્વતજ તે અતિ સ્થેય;
 પહોળાઈ પણ છે તેટલી, વાર્ણવી ન રાકે કોય.
 ત્રણ શૃંગમાં એક સુવાર્ણનું, લોહું રૂપું અઢેક;
 રત્નમય વૃક્ષ લતા ત્યાં છે, પુષ્પ ગુચ્છ વિશેક.
 નિર્મળ ઝરાણ ત્યાં વહે છે, ધુધુ કરે મનહર નાદ;
 દુધેલ મોજાએ મૂળ ધોવાયે, જોતાં વધે આલ્હાદ.
 મરકત માણીએ લુભિ શોભે, સિદ્ધ ચારણ ગંધર્વ;
 ગીરી ગોહવર મધ્યે વસે, કીડા કરે તે સર્વ.
 અપ્સરાઓ થેઇ કાર કરતી, કીન્નર સ્વરે ગુફા ગાજંત;
 સિંહ નાદ પેરે પ્રતિધ્વનિ, ગીરી કરે તે વાજંત.

* આ બીજા અધ્યાયમાં હાથથીઓની સાથે કીડા કરતાં
 અને ઇશ્વરેચ્છાથી મધરે પહોંચ્યા ગર્જેન્દ્ર ઇશ્વરનું રમરણ કમ્બુ એ
 કયા પ્રસંગ છે.

મહા મનોહર એવી રચના, શું વર્ણવું મહિપાળ;
મણિ રત્ન હીરા ઝવેર માણુક, જડિત ઝાકઝમાળ.
વનસ્પતિ પુષ્પ સુગંધી, શોભા કહી નવ જાય;
ઝોગરા માલતી કેતકી, રચ્ય માણે વાય.
ચંપક ચંપેલી જુધી, ગૂલાબની શોભાય;
દેવતરૂવર દ્રાક્ષ દાડીમ, આમ્રની રચનાય.
સિંહ વ્યાઘ્ર શુકર ગોચમરી, મૃગ અને માતંગ;
અનેક પશુ પક્ષી વસે ત્યાં, શોભિત નાનારંગ.
ખગ, ખગ, સારસ, મયૂર, કોયલ, હંસ વનમાં હોય;
કીર કોકિલ શબ્દ સુંદર, વર્ણવી શકે ન કોય.
એક* શૃંગે રવિનું સ્થાનક, શોભા કહી નવ જાય;
ખીજી સેવ્યું ચંદ્રમાએ, તપ કર્યું જઈ ત્યાં.
શૃંગ નીજી પ્રહ્લસદન વ્રત, પ્રહ્લાતું આસન;
નાના પુષ્પ સુગંધ શીતલ, પવન ગતિ પાવન.
અનેક તાપસ ઋષિજને, ત્યાં કર્યો છે નિવાસ;
પરબ્રહ્મને આરાધતાં જન, ત્રિકૂટ પર્વત પાસ.
તે પર્વત પાસે સરોવર છે, કાંચન પંકજ† નામ;
સરની પાસે દ્રુમ લતા, વન શોભતું તે ડામ.
પોયણી પ્રકૃલિત થઈ છે, કમલનો નહિ પાર;
ગુલ્મૈકીચક વેણુ શોભા, પુષ્પ ભાર અઢાર.
દશ ચોજન વિસ્તીર્ણ છે, તે સરોવર વનસાર;
અનેક શોભા તે વનમાં, શત ચોજન મોઝાર.
ત્યાં દેવ ઋષિએ નિવાસ કીધા, કરવા તપ સાધન;
પર્વતની ત્યાં ગુફા સુંદર, પણ મલીન પંકજ વન.
એ ત્રિકૂટના એક ભાગમાં, ઋતુમત નામે કુંજ;
વરૂણ સ્વામિ તે તણો, ત્યાં પુષ્પના ખડુ ગુચ્છ.
એ વરૂણનું મંદિર ત્યાં છે, એ સરોવર સંનિધાન;
તે વનમાં હસ્તિનાં યુથ છે, અતિ ઉન્મત ઉદાન.
તે સર્વ ગજનો આધિપતિ, ગજેન્દ્ર મહાખળવંત;
લલિત પંકજ વન નિવાસી, ખળતણો નહિ અંત.
મદે ઝરતો અગે ઉત્તમ, ઉન્નવળ છે શોભાય;
આરક્ત લોચન પ્રચંદ દહી, શ્વેત છે કાયાય.
અનેક ગજ શું પરવરે, શોભા તણો નહિ પાર;
ઐરાવત સમ ખળ છે જેનું, સાંભળ રાજકુમાર.
એક વાર ગ્રીષ્મઋતુ સમે, હસ્તિ રંગે રમે ક્ષિપાય;
ત્યાં તૃષા ગજને ઉપની, સર† ભણી ચાલ્યો જાય.

* એ ત્રણ લીટીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

† મૂળ ભાગવતમાં એ નામ નથી. ‡ સરોવર.

માર્ગ મધ્યે ચાલતાં, ભાંગે વૃક્ષ કાંટા જાળ;
સિંહ સર્પ મૃગ ગેંડા, કાળિયાર મૂકે લાળ.
સુવર પાડા રીંછડાં, વાંનર કુતરા તુંડ;
ગજેન્દ્રના ડમકારાથી, બો કરે દોડા દોડ.
વળી દમ્ભામથી ધ્રુવવતો, પર્વતને ચોપાસ;
હાથિણીઓ સહિત ગજેન્દ્ર પોતે, ફરે કરી ઉલ્લાસ.
ભમરથી ઘેરાયલો એ, મદ વિવ્હલ છે નેત્ર;
કમળ સુંધી સર તટે આવ્યો, કુટુંબ જન સમેત.
ગજ પંકજ સરમાં પેઠો, પીવા જળ સરોવર મહિ;
ગજેન્દ્રે શુંડ ભરી લીધું. અમૃત જળ તે ત્યાંહિ.
તીરપર ઉડાવ્યું વળી, ફેરવ્યું ચોપાસ;
હાથિણીપર ફેંકિયું, ક્રીડા અમૃત વિલાસ.
નાહે નહવાડે, પાચે પીચે, એમ કરે હાસ્ય તે ત્યાંહિ;
તે હાલતું જળ એક ગ્રાહે દીકું, આવ્યો ગજેન્દ્ર છે જ્યાંહિ.
ગજનો પગ ગ્રસ્તો મુખમાં, જળ વિષે નિરધાર;
તાણતો ગજને જળ વિષે, સર્વ દેખતાં તેણીવાર.
હસ્તિ તાણે સ્થળ ભણી, વળી ગ્રાહ જળમાં સોય;
પણ બેઠે સરખા પરાક્રમી, ખળે હારે ન છોટે કોય.
વહારે અનેક હસ્તિ આવિયા. કર્યા કોટિ ઉપાય;
પણ ચાર્ણ ગ્રાહ મૂકે નહિ, જે ગૃહ્યો છે મુખમાંય.
એમ અન્યોન્ય સંગ્રામ હવો, વર્ષ સહસ્ર પર્વત;
લથબથ બેઠે થાચે સહી પણ, કોય ન પામે અંત.
પ્રહાર પડઘાથી જળ સૌ હાલે, ગગન ઉડે નીર;
ગજેન્દ્ર દુઃખ પામ્યો ઘણું, કેમ ન પામે તટ તીર.
ખડુકાળ યુદ્ધમાં વહિ ગયો, ગજેન્દ્ર હવો શક્તિહીણ;
ગ્રાહ શક્તિ વધી ગઈ, છુટવા ન સુઝ્યાં ચિન્હ.
ગજેન્દ્ર વિચારે મન વિષે, ન છોડવે મુજ જાત;
હાથ ન છોડવે મુજને, તો હાથિણીની શી વાત
આ ગ્રાહ છે કોઈ દૈવીજન, તેથી મહા સમર્થ;
સ્તવું પ્રભુને સહેજમાં તો, તારે હું જે અસમર્થ.
ગ્રાહ ગજપદને ન મૂકે, તવ ધ્યૈય હરીનું ધ્યાન;
હસ્તિએ ત્યાં સ્તવન માંડ્યું, વહાર કરો ભગવાન.

વળણ.

શ્રીભગવાન પધારીયે, કરવા રંકની રક્ષાયરે;

શ્રીભાગવત અષ્ટમસ્કંધનો, હવો દ્વિતીયોધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અષ્ટમસ્કંધે દ્વિતીયા-
ધ્યાયઃ ॥૨૧॥

અધ્યાય ૩૦.

કડ્ડુ ૩ જી-રાગ વેરાડી.

શુકે કહે સાંભળ રાય, શ્રીહરીના કહું મહિમાય;
આહે ચાહે ગૃહો ગજ જેહ, મૂખમાંથી ન મૂકે તેહ.
વર્ષ સહસ્ર હવે સંગ્રામ, આહ ગજનો તેણે કામ;
બીજ બહુ ગજે બળ કીધું તહીં, પણ આહે મૂખથી મૂક્યો નહીં.
તવ અકળાયો હસ્તિના પ્રાણ, ગજે પામ્યો દુઃખ નિર્વાણ;
તવ શ્રીહરીનું માંડયું ધ્યાન, સ્તુતિ કરી સમર્થા ભગવાન.
પ્રથમ માનસી પૂજ કરી, એક ચિત્તે આરાધ્યા હરી;
સંધ્યાનિયમ માર્ગન આચરે, મન સાધુ હરિ આગળ ધરે.
જ્ઞાન રૂપ કરી દિપક પ્રકાશ, એ માનસી પૂજ શ્રીઅવિનાશ;
મનસા કસુમતાણા ઉપહાર, ભૂષણ વસ્ત્ર ધરાવે સાર.
પંચેન્દ્રિય વસ્ત્ર નેવેશ કરે, એમ ધ્યાન હરિનું ધરે;
એ ધ્યાન ધર્યું હૃદયાય, સમર્થા શીમે શ્રી પંકજરાય.

ગજેન્દ્ર સ્તુતિ:-

જેના ચૈતન્યથી થયું આ જગત, જેના વડે છે આ સર્વજન;
પરમ પ્રભુ પરાત્મા સ્વામિ, નમસ્કાર કરું અંતરયામિ.
પુરૂષ આદિ કારણ સ્વરૂપ, ધરું ધ્યાન ત્રિભુવન ભૂપ;
જેમાં જગત સર્વે સમાયું, જગત જેમાંથી ઉત્પન્ન થાયું.
જેથી જગત છે, વળી જે જગત રૂપ, કાર્યા કારણ બંદો અનૂપ;
સ્વતઃ સિદ્ધ પ્રભુ ભગવાન, શરણે આયું તુજ સનિધાન.
અખંડ જ્ઞાનમય સ્વયંપ્રકાશ, ઇંદ્રી પ્રકાશક શ્રી અવિનાશ;
કદિ થાઓ સ્વરૂપે પ્રત્યક્ષ, કદિ આપ થાઓ અદર્શ.
કદિ જીઓ માયા તમારી, એ હરિ રક્ષા કરે હવે મારી;
સર્વ લોક અને લોકરાજ, સર્વ કારણો નાશ પામે અતકાળ.
તે સમયે ગહન ને અનંત, અધિકાર વ્યાપે છે અંત;
તે અધિકારમાં વ્યાપક બિરાજે, રક્ષા કરે તે પ્રભુ આજે.
નર પેરે લીલા કરનાર, રૂપ તે ન જાણે કષિ કો વાર;
તે અન્ય જીવથી જન કળાય, રક્ષા કરે એ ત્રિભુવન રાય.
મહા મંગલ સ્વરૂપ ઇચ્છે જેમ, સંગ માત્ર મુનિ તજે તેમ;
આત્મ દષ્ટિ મિત્રતા રાખે, અખંડ પ્રહ્લ્લચર્ય જે દાખે.
મંગળમય પ્રભુનું જે નામ, ગતિ આપે તે શ્રી ભગવાન;
જન્મ કર્મ નામ રૂપ ગુણ, દાપમાંનું નથી કઈપણ.

“ આ ત્રીજા અધ્યાયમાં ગજેન્દ્રની સ્તુતિથી ભગવાને ગ-
જેન્દ્રનો આહથી અને દેવળ મુનિના શાપથી આદનો ઉદ્ધાર કર્યો
એ કથા પ્રસંગ છે.

છતાં જન્મ ધરે માયાએ કરી, તારણ કરો એવા શ્રી હરિ
પરબ્રહ્મ અનંત શક્તિવાળા, રૂપ રહિત ધણા રૂપાળા.
અનેક અહ્યુત કર્મ કરનાર, તે પરમેશ્વર મૂળને તાર;
અન્ય પ્રકાશથી ન પરખાય, પરમાત્માવાણીથી નવ પહોંચાય.
સાક્ષી મન ચિત્ત વૃત્તિ જેહ, પહોંચી નવ શકે કેમેય;
મોક્ષના સ્વામિ મોક્ષાનંદ, જ્ઞાતા પામે છોડે સર્વ દુઃ.
સંન્યાસથી હરીને જે પામે, પ્રણામ કરું છું તે પ્રભુને આ કામે;
શાંત, ઘોર મૂઢપણું ધારણ કરે, સત્વાદિક ગૂણોને જે અનુસરે.
જેહ રહિત સમજાનમય પ્રભુ, પ્રણામ કરીને હું આરાધું;
જીવ રૂપ અને જીવ મૂળ રૂપ, સર્વ સ્વામિ માયા કારણ ભૂપ.
સર્વના સાક્ષિનું ધ્યાન ધરું, એ મહા પ્રભુને પ્રણામ કરું;
સર્વ ઇન્દ્રિય વિષય જાણણહાર, પદાર્થ માત્ર સત રૂપ વિસ્તાર.
ઇન્દ્રિયો વૃત્તિથી સર્વ જણાય, પ્રણામ કરું તે ત્રિભુવન રાય;
કારણરૂપ છતે કારણ રહિત, કારણ રૂપ છતે નિર્વિકાર રીત.
શાસ્ત્ર ને વેદના છે સાગર, મોક્ષરૂપ ને આશ્રમના ઘર;
એવા અનંત પ્રભુ બહુ નામિ, પ્રણામ કરું હે ત્રિભુવન સ્વામિ.
નાનંત ગુણી જ્ઞાનાગ્નિરૂપ, પરમ જ્ઞાનવાન પ્રભુ ભૂપ;
આત્મા સ્વરૂપની ભાવનાવાળા, વિધિ નિષેધનો ત્યાગ કરનાર.
તાનિ છે સ્વયં પ્રકાશે, નમું તે પ્રભુને મુક્તિ આશે;
મુજ જેવા શગળાગત જીવ, અવિદ્યા પાશથી તારે એ શિવ.
મુક્ત, દયાળુ, આલસ નથી, પરિચ્છેદ ગહિત પૂરું સર્વથી;
અંતર્યામી રૂપે સર્વ વ્યાપિ, પ્રણામ કરું છું મુકાવે પાપી.
દેહ પુત્ર સગાં ઘર ધન, આસક્તિવાન ન પામે તુજ ચાણું;
ગુણ સંગતિ રહિત હે ભૂપ, આસક્ત રહિત ચિત્તવે અનુપ.
જ્ઞાન સ્વરૂપ વિશ્વાધાર, અખંડ અવિનાશી મુજને તાર;
ધર્મ અર્થ કામ મોક્ષ ઇચ્છાવાળા, મનવાંચિત રૂપ દેનારા.
વળી આપે અમર સુખ દેહ, છુટકો કરો મુજનો પ્રભુ તેહ;
પરબ્રહ્મ પરમેશ્વર અપ્રકટરૂપ, અગમ્ય સદમ અત્યંત દૂર.
પરિપૂર્ણ, આદ્ય અનંત, સર્વ રીતે સેવે હરિ જન;
જેના જ્ઞાનમાં થાય ચક્રચૂર, એવા પ્રભુ સહાય થજો હે શૂર.
વેદ સ્થાવર જંગમ બ્રહ્મા દેવ, બન્યા સ્વઅંશમાંથી એવ
એ ઇશ્વર પામે જય સદા, સ્તુતિ કરું પ્રભુ હરો આપદા.
બુદ્ધિ મન ઇન્દ્રિ ને આ શરીર, નિકળે સ્વયંપ્રકાશ શરીર;
સ્વયંપ્રકાશ રૂપમાં પુનઃ કરે પ્રવેશ, જય આપો એ ત્રિભુવનેશ.

જેમ અરણિથી ઢંકાયેલો અગ્નિ હાથ તેવો જ્ઞાનાગ્નિ
પ્રગટ છે.

† એ પ્રકાશ આ પ્રમાણે નિકળી સમાય છે:-જેમ અગ્નિની
જ્વાળા અગ્નિમાંથી નિકળે તે પાછી તેમાંજ સમાય, જેમ સર્વનાં
કારણો સર્વમાંથી નિકળે તે પાછાં સર્વમાં સમાય તેમજ.

પશુ પક્ષી મનુ દૈત્ય દેવ, સ્ત્રી પુરુષ નપુંસકન એવ;
 ગુણ કર્મ કાર્ય કારણ, કોઈ રૂપ નથી ધારણ.
 સર્વથી પર નેતિ નેતિ કહાવે, સર્વ સ્વરૂપ પ્રભુ જય પાવે,
 કરો છુટકો મારો હે હરિ, અમોઘ મારો, મારો જે અરી.
 છુટકો થયે ન ઇચ્છું જીવન, કરું પ્રભુ પછી તારું સેવન;
 અજ્ઞાનમય હાથિસ્વરૂપ, પ્રયોજન શું છે તેનું એ ભૂપ.
 અજ્ઞાન હું ન જાણું આત્મા, છુટી ઇચ્છું જાણવા પરમાત્મા;
 હે ભગવાન જગત્સંજનનાર, જગત્સ્વરૂપ જગતાધાર.
 જગત્થી પર જગતે રમનાર, જગતના આત્મા વિશ્વાધાર.
 અજનના પરમ પદસ્વરૂપ હરિ, નમું મોક્ષની ઇચ્છા કરી.
 યોગથી કર્મને દાદે જે યોગી, શુદ્ધ થયેલા એ જે જંગી;
 જીએ હૃદય સમિપ તુંજ આસન, નમું યોગેશ્વર ભગવન.
 સર્વ ઇદ્રિય છો પ્રત્યક્ષ, શરણાગતનું કરો છો રક્ષ;
 અનંત શક્તિવાળા હે પ્રભુ, ન પામે દુઃખ જન તને વિભૂ.
 ત્રણ શક્તિના ત્રિયતા નાથ, પ્રણામ કરું છું જોડી હાથ;
 માયાવ્યાપિ છેજેને પ્રભાવે, દેહાભિમાને જીએ આત્મા અભાવે.
 જેનું મહાત્મ્ય છે અપરપાર, એ ભગવનને કરું નમસ્કાર;
 હરી અંતરયામી અવિનાશ, હરી છોડાવો બંધન પાશ.
 શંખ ચક્ર ગદાધર દેવ, અમર મુનિવર કરે તુજ સેવ.
 ભક્તવત્સળ હે ઘનશ્યામ, પરમેશ્વર પ્રભુ અંતરયામ;
 પિતાંબર ધારી શ્રી મહારાજ, મારી સહાય કરો હરી આજ.
 ગરૂડધ્વજ ગોવિંદ ગોપાળ, તું અનાથનો નાથ દયાળ;
 પ્રભૂજ આ મેં નહિ સહેવાય, સ્થામળીયાજ કરો મુજ સહાય.
 અનેક ભક્તને કરૂણા કરી, સમર્થુ દર્શન દીધું હે હરી;
 માર્ગદાન હવે મારો હવો, કૃપા કરી મુજ સામું જૂવો.
 હું છું તારા દાસનો દાસ, કૃપા કરો મુને અવિનાશ;
 ભક્તવત્સળ શ્રીમહારાજ, મુને આ દુઃખથી મૂકાવો આજ.
 એમ અનેક સ્તુતિ હસ્તિ ઉચ્ચરે, ગજસ્તોત્ર કુંજર ત્યાં કરે.
 એવું હસ્તીએ ધર્યું ધ્યાન, ગજ વહારે આવ્યા ભગવાન;
 શ્રીહરી અવતાર પ્રભુનો જેહ, ગરૂડે ચડી પધાર્યા તેહ.
 ચતુર્ભુજ છે શૌભિલ અંગ, આયુધ શંખ ચક્ર ગદા સારંગ;
 પિતાંબર ઝળકે કંઠે કૌસ્તુભાણી, જડિત મુકુટની શૌભા ઘણી.
 આવતા દીડા જગજીવન, તવ હરખ્યું કુંજર મન;
 તવ ગજે સુંઠ પાણીની ભરી, પરમેશ્વરની પૂજા કરી.
 સુંઠમહિ એક કમળ ભરાવ્યું, હરખે શ્રીહરીને ચડાવ્યું;
 પછી પ્રદક્ષિણા મનસા દીધી, માનસી પૂજા હરીની કીધી.
 દીનવચન ભાષે ગજરાય, ધન્ય હરી મુને કીધી કૃપાય;
 હે નારાયણ હે ભગવાન, સર્વના ગુરુ તમને પ્રણામ.

ઘણી ઘણી સ્તુતિ કરી ધર્યું ધ્યાન, ગજે સંતોષ્યા શ્રીભગવાન.
 પ્રભુએ ગજે દ્રને કરૂણા કરી, ચક્ર મેલ્યું સુદર્શન હરી;
 જળમાં જઈ પેકું ને તત્ક્ષણ, આહતું મૂખ કીધું છેદન.
 કાખું મૂખ પડ્યું જળમાંય, મૂકાવ્યો હસ્તીનો ત્યાં પાય;
 દુંદુભિ શબ્દ આકાશે થાય, જય ગજ તારક પૈકુંડરાય.
 ઈદ્ર અમર સૌ રહ્યા આકાશ, હસુમે વધાવ્યા અવિનાશ;
 ધન્ય ધન્ય ભક્ત હિતેચ્છુ હરી, ગજને પ્રભુ તમે કરૂણા કરી.
 આહતું મરતક નાખ્યું કાપી, મોક્ષ પદવી તેને આપી;
 એવો જશમહિમા અવિનાશ, ભક્તજનની પૂરે આશ.

વળણ.

આશ પુરે અવિનાશજ, નિજભક્તપર કરૂણા કરી;
 તૃતીય અધ્યાય હવો પુરો, સાધુજન યોગે શ્રીહરી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અષ્ટમસ્કંધે તૃતીયા-
 ધ્યાયઃ ૥૩૥

અધ્યાય ૪ થો.

કડવું ૪ ધુ-રાગ ધન્યાશ્રી.

શુકજ વાણી ઉચ્ચરે, સાંભળો પરીક્ષિતરાય;
 ગજે ઘણી મન હેતથી, કરી હરી તાણી સેવાય.
 સ્તુતિ સ્તવન કરી સંતોષ્યા, અવિનાશ પૈકુંડનાથ;
 આહ વિદાર્યો ચક્રશુ, મૂક્તિ હવી તે સાથ.
 ગજે દ્રને ત્યાં છોડાવિયો, શ્રી હરીચે નિરધાર;
 આશા પૂરી દાસની, કરી કૃપા દેવ મોરાર.
 તે યશ વિસ્તર્યો ત્રૈલોક્યમાં, હરી ભક્તવત્સળ નામ;
 ગજ આહથી મૂકાવીયો, એવો અખળ જન વિશ્રામ.
 આહને ન્યારે વિદાર્યો ત્યાં, મગટ હવું એક રૂપ;
 તેહ પૂર્વે હતો ગાંધર્વ, પ્રકટ્યું રૂપ અનૂપ.
 દેવસ ઋષિના શ્રાપથી, હુહુ નામ ગાંધર્વ એવ;
 આહ થઈ પડ્યો હતો તે, પ્રકટ હવો તત્ત્વેવ.
 અવિનાશી યશના સ્થાન રૂપ, પ્રભુનું કરતો ગાન;
 ગુણ કીર્તન કથવા લાગિયો, પ્રણમ્યો શ્રી ભગવાન.
 પ્રદક્ષિણા પ્રેમે કરી, સ્વસ્થાનકે ગયો તેય;
 પ્રભુ સ્પર્શથી છુટિયો ત્યાં, ગજે દ્ર રાજા જેય.

આ એથા અધ્યાયમાં આદ પાછો ગાંધર્વ થયો અને
 ગજે દ્રને ભગવાન પોતાનો પાર્વદ બનાવી પોતાના ધામમાં ગઈ
 ગયા એ કથા પ્રસંગ છે.

પીળાં વસ્ત્ર પરિધાન કરેલા, લુગ હવા ત્યાં ચાર; દિવ્ય દહમય થયો પ્રભુથી, વૈકુંઠ પામ્યો તે વાર. તવ રાય પરીક્ષિત પ્રશ્ન પૂછે, કહો શુક ઋષિરાય; કેમ શાપ હવો ગાંધર્વને, તે કહો સર્વ કથાય. કહે શુક, દેવલ ઋષિ એક વાર, બેઠા ઇંદ્રસભા મોઝાર; હાહા ગાન* કીધું ગાંધર્વે, હાહા હુંદું નિશ્ચિતે ઠાર. તપથી ચૂક્યો મુનિવર ક્રોધે, કહેતા તેણે ઠામ; શાપ વાણી વદે દેવલ, તું ગ્રાહ યોની પામ. નિશ્ચિંતપણે તું ગાન કરે છે, ધરે ન શંકા લગાર; તું ગ્રાહરૂપ પામજે પાપી, જળમાં મધર અવતાર. દેવલ ઋષિના શાપથી તે, મધર હવો જળમાંહે; શ્રી હરીનાં દર્શન થકી તેને, હવી મૂક્તિ ત્યાંહે. એ ગજ પૂર્વે ઇંદ્રધુમ્ન રાજ, તણો હતો અવતાર; પંકુ દશના રાજ હતો, તેના કહું વિસ્તાર. એક સમે ભૂપતિ સાંચ્યો, ઇંદ્રધુમ્ન જે કહેવાય; ગૃહસ્થાશ્રમ મેલી કરીને, તપ કરવા વન જાય. ગીરિ મલયાચળ સમિપ આવી, ધૈર્ય નારાયણનું ધ્યાન; ઉત્ર તપ આરાધતો મન, ભજન શ્રીભગવાન. રાય પૂજ્ય વ્રત આચરી બેઠો, બોલે નહિ કો સાથ; એવે સમે ત્યાં આવીયા, અગસ્ત્ય ઋષિ સાક્ષાત. તે રાજાએ વ્રત ધૈર્ય માટે, ઉઠ્યો નહિ તેણીવાર; આદર ઋષિને નવ કર્યો, માટે ચઢિયો ક્રોધ અપાર. પૂજા ન કીધા ઋષીની, કીધો નહીં નમસ્કાર; એમ મુનીવ્રત આચરી બેઠો, ભૂપતિ તે ઠાર. મનુષ્ય ભાવથી પૂજા ન કીધી, નમી ન કરચું સ્તવન; આવકાર અગસ્ત્ય પામ્યા નહીં, તપ ક્રોધ હવો ઉત્પન્ન. અગસ્ત્ય ઋષિએ શાપ દીધો, રાય પ્રત્યે નિરધાર; તું હસ્તિયોન પામજે, મહા કુષ્ટ પશૂ અવતાર. તે અગસ્ત્ય ઋષિના શાપ રાયને, હવો તેણે ઠામ; તવ સ્તુતિ કરતો રાય બોલ્યો, ઋષિને કરી પ્રણામ.

* ગાંધર્વે ગાન કીધું તેથી ઋષિ કોપિત થયા એમ “વ-લ્લભે” પોતાની કવિતામાં લખ્યું છે, પણ તે મૂળ ભાગવતમાં વાત નથી. ભાગવતમાં તો આમ છે કે હુદ્દ ગાંધર્વ સહ તળાવમાં ક્રીડા કરતો હતો તે વખતે દેવલ ઋષિ નાહવા આવ્યા હતા તેના પગ બેઠ્યા તેથી તેણે શાપ દીધો કે, તું ગ્રાહ થજે. પછી ગાંધર્વે ક્ષમા માગી ત્યારે ઋષિએ કહ્યું કે હાલ તે મને જેમ પગ ઝાલી બેઠો તેમ તું ગજોને પકડીશ ત્યારે તેથી તારો ઉદ્ધાર થશે.

મહારાજ તમ વચન નિશ્ચે, કેમે મિથ્યા ન થાય; ઉદ્ધાર મુજને આપીયે, કરાણા કરી ઋષિ રાય. અગસ્ત્ય ઋષિ વાણી વદે, મુંણ રાય સત્ય વચન; તું ત્રિકુટાચળ સાંનિધ્ય વસજે, જહાં છે પંકજ વન. તૃષા તુજને લાગશે, જળ પીવા આવીશ ત્યાંહે; તવ એક ગ્રાહ તુજ ચર્ણ ગૃહશે, સરતણા જળ માંહે. ત્યારે તું ગજ* સ્તોત્રે કરશે, નારાયણ વર્ણન; કૃપા કરી ત્યાં આવશે, પરબ્રહ્મ જગલ્લવન; પ્રભુ ગ્રાહ હણી મુકાવશે, તુને આપશે વૈકુંઠવાસ; સ્તુતિ કરતાં શ્રી વિષ્ણુજી, પૂરશે મનની આશ. તે માટે એ ગજ દહ રાજ, સાંભળ પરીક્ષિત રાય; શ્રી હરીયે તેને મૂકાવિયો, તિગજ નમ્યો પ્રભુને પાય. પ્રભુએ ત્યારે પ્રસન્ન થઇ, કહ્યાં વચન જે તેને; સર્વ લોકે તે મુંણ્યાં, હર્ષ થયો મન એને. ગજ ગ્રાહ બન્ને શાપથી છૂટ્યા, બન્નો બેઠા દિવ્ય વિમાન; તે દિવ્ય રૂપ હવા ચતુર્ભુજ, કરી કૃપા શ્રીભગવાન. પ્રભુએ પોતાનો કર્યો પાર્ષદ, ગજ સેવકને નિરધાર; સર્વ દેવે તવ કરી પૂજા, મન ધરી પ્રેમ અપાર. સ્તુતિ સ્તવન પૂજન કર્યું, આનંદ પામ્યા મન; શ્રી ગોવિંદ ગુણ ગ્રામ ગાતાં, ગયા સ્વર્ગ સદન. નર નાર જે કો સાંભળે, ગજેન્દ્રમોક્ષ આપ્યાન; સકળ પદાર્થ પામે સહી, કૃપા કરે શ્રીભગવાન.

* કવિ “વલ્લભે” જણાવ્યું છે કે ઇંદ્રધુમ્ને હાથિનો શાપ પામતાં ઋષિની સ્તુતિ કીધી, પણ મૂળ ભાગવતમાં સ્તુતિ નથી, પણ શાપના નિવારણમાં ઋષિએ કહ્યું કે તું તે વખતે જે સ્તોત્રથી સ્તુતિ કરીશ તે ગજેન્દ્ર સ્તોત્ર કહેવાશે. મૂળ ભાગવતમાં એમ લખ્યું છે કે, જ્યારે તે રાજા હતો ત્યારે તેણે ભગવાનની ભક્તિ કરી હતી, તેથી પૂવના પુણ્યથી અત વખતે ઇશ્વરનું સ્મરણ થાદ આવ્યું.

† ભગવાન કહે છે:—તું, હું, આ તળાવ, આ પવન, ગુફા, વન, અનેક જાતનાં વાંસનાં ઝાડ, કષ્પ વૃક્ષ, ઘસા, સદાશિવના સ્થાનક રૂપ આ શિખરો, ક્ષિર સાગર, સ્વેતદ્વીપ, શ્રીવત્સ, કૌસ્તુભમણી, વનમાળા, કૌમોદકી ગદા, સુદર્શન ચક્ર, પાંચજન્ય શંખ, ગરુડ, શેષનાગ, લક્ષ્મીદેવી, નારદમુનિ, સદાશિવ, પ્ર-હલાદ, મત્સ્ય તથા કમ્બુપ અવતારોથી કરેલાં મારો પવિત્ર કર્મો, સૂર્ય, ચંદ્રમા, અગ્નિ, (ઓંકાર), (સત્ય), માયા, ગાયો, બ્રહ્મણો, ધર્મો, ચંદ્ર, કશ્પ, ધર્મની સ્ત્રીઓ, ગંગા, સરસ્વતી, નંદા, યમુના, ઐ-રાવત હાથી, ધ્રુવ, સપ્તઋષિઓ અને પવિત્ર કોતિવાળા મનુષ્યો કે જે સઘળાં મારી વિશ્રુતિ રૂપ છે, તેઓનું પાછલી રાત્રે ઉઠી સ્મરણ કરવાથી તેનાં સઘળાં પાપ નાશ પામે છે, ને તેં કરેલાં સ્તોત્રથી જે મારી સ્તુતિ કરશે તેઓને અંતાવચસાએ હું નિર્મળ બુદ્ધિ આપીશ.

સંસારનો ભય નહિ તેને, પાપ પ્રલય થાય;
વૈકુંઠવાસ અવિનાશ આપે, માયા થકી મુકાય.
શ્રી ભાગવત અષ્ટમસ્કંધનો, એ અતુર્યોધ્યાય;
ભણે સાંભળે સાધુ જન, તેનાં સર્વ પાતિક જાય.

વળણ.

સર્વ પાતિક થાય પ્રલય, શ્રી હરી નામજ ઊચરે;
કરજોડી વિપ્ર વલ્લભ કહે તેને, શ્રી હરી કરૂણા કરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે અષ્ટમસ્કંધે અતુર્યો-
ધ્યાયઃ ૧૧૪૥

અધ્યાય ૫ મો.

કડવું ૫ મું-રાગ ગોડી-ચાત્ર હુકડી.

શુકજી કહે સાંભળ રાય, પાંચમા મન્વંતરના કથાય;
પાંચમો મન્વંતર રૈવત નામ, જેણે કર્યા છે ઉત્તમ કામ.
વિંધ્ય, બહ્લી, અર્જુન, તેને હવા છે પુત્રો ત્રણ;
વિભુ નામે ત્યાં ઈન્દ્ર હતા, થયા ભુતરયાદિ દેવતા.
હિરણ્યરોમા ને વેદશિરા, ઉર્ધ્વબાહુ સમન્વિ હવા;
શુભ્ર સ્ત્રી વકુઠાયકી સાર, હવે વૈકુંઠ પ્રભૂ અવતાર.
હવા વૈકુંઠ નામે કંઈ દેવ, દરીનથી નાશ થાય અઘ એવ;
લક્ષ્મી સાથે રમવા કાજ, અવતાર ધર્યો મહારાજ.
શ્રી વૈકુંઠનાથ વિષ્ણુ નામ, લક્ષ્મીજીને રમવાનું ઠામ;
પ્રભુએ વૈકુંઠ સ્વરૂપ ધરી, સાધુ સંતને કરૂણા કરી.
છઠે મન્વંતરે આશુષ નામ, મંત્રદ્રુમ નામે ઈંદ્ર તે ઠામ;
પુરૂ, પુરૂષ, સુધુમ્ન કુમાર, આપ્યાદિ દેવગણ અપાર;
હવિષ્માન્ વીરકાદિક જેહ, સમર્પિઆ કહેવાયે તેહ.
વૈરાજ સ્ત્રી સંભૂતિ ઉદર, અજીત પરમેશ્વરનો અવતાર;
તેણે ક્ષીરસાગરને મથી, ચૈદ રત્ન કાઢ્યાં તે મહિથી.
અમૃત આણવ્યું વિશ્વાધાર, મેરૂ રવે કીધો તેણીવાર;
કચ્છપ રૂપ પરમેશ્વર ધરી, મેરૂ તળે રહ્યા આસન કરી.
મંદરાચળ મહાગિરીવર જેહ, શ્રી હરીચે તટે ધર્યો તેહ;
સમુદ્ર મથન કરીને મોરાર, રત્ન અતુર્દશ કાઢ્યાં બહાર.
રાય પરીક્ષિત પૂછે યથા, શુકજી વિસ્તારી કહો એ કથા;

મંદરાચળ મથન કહો કથાય, જેથી દુકિત દૂર પળાય;
કચ્છપ રૂપ ધર્યું કેમ હરી, અમૃત મેળ્યું કેમે કરી.
બન્યા હોયજે અદ્ભુત પ્રસંગ, કહો મુને મુનિ ધરી ઉમંગ;
થાય ઠંડું સુંણી પ્રભુ ચરિત, તાપ સમવાથી થાઉં પવિત્ર.
દેવ અમર સંગાથે રહી, કેમ મથન કર્યું કહો સહી.
ચૈદ રત્ન પ્રભુએ કાઢ્યાં જેહ, મુજને વિસ્તારી કહો તેહ;
તવ શુકદેવ કહે સુંણ રાય, સમુદ્ર મથનની જેહ કથાય.
એક સમે અનુપમ ઠામ, દેવ દૈત્યને હવો સંગ્રામ;
દૈત્ય દેવ ઘણા મારીયા, યુદ્ધમાં બહુ સંહારીયા.
દારૂણ દૈત્યતણા સંગ્રામ, નાઠા દેવ તજીને મામ;
દુર્વાસા શાપથી લક્ષ્મી જાય, મનમાં તેમને શોક ન માય.
રાક્ષસ પડયા હતા રમ્ય જેહ, ભાર્ગવે જીવતા કીધા તેહ;
રાક્ષસથી ભય પામ્યા મન, અમર માત્ર જઈ વસ્યા વન.
ત્યાં અમર સર્વ કાઠોળે મળી, વિચારે વાત દેવ મંડળી;
વાત વિમાસી દુઃખીયા થયા, પછી ભૂલેકાં ભણીતે ગયા.
પ્રજ્ઞાની ત્યાં સ્તુતિ કરી ઘણી, દુઃખની વાત કીધી આપણી;
દેવને દુઃખે આમુઠાં ઝરે, તવ પ્રજ્ઞા વાણી ઉચરે.
કમળભૂકહે હું આવું સાથ, ચાલો જઈએ આં વૈકુંઠનાથ;
પ્રજ્ઞા ઈંદ્ર દેવ સર્વે કોય, વિષ્ણુ ભણી ચાલ્યા સૌ સોય.
ત્યાં પરમેશ્વરનું માંડયું ધ્યાન, સ્તુતિ કરી સમર્થ ભગવાન;

દુર્વાસાએ એક દિવસે માર્ગમાં જતાં ઇન્દ્રને વૃક્ષની માળા પેહેરાવી, તે માળા લક્ષ્મીમદથી ગર્વિન થયેલા ઇન્દ્રે ઐરાવત હાથીના ડોકપર ફેંકી, ઐરાવતે મદોનમતપણાથી એ માળાને છુટી નાંખી, તેથી કોપ પામેલા દુર્વાસાએ શાપ દીધો કે ત્રણ લોક સહિત તું લક્ષ્મી રહિત થશે.

† મેરૂ પર્વતપર આવેલી પ્રજ્ઞાસભામાં.

પ્રજ્ઞા આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરે છે:-દેવોમાં ઉત્તમ એવા, સત્ય, વિક્રિયા રહિત. અનંત, અનાદિ, સર્વવ્યાપક, ઉપાધિ રહિત, અતર્ક્ય, મન કરતાં પણ આગળ વધનાર, વાણીના અવિષય, અને ઉદાર એવા આપને પ્રણામ કરું છું. પ્રાણ, મન, બુદ્ધિ ને અહંકારના બાણનાર, વિષય અને ઇંદ્રિ રૂપથી જળાતા, અજ્ઞાન રહિત, દેહ રહિત, અક્ષર, આકાશની પેઠે વ્યાપક, ત્રણ યુગમાં પ્રકટ થનાર, વિદ્યા વા અવિદ્યા જે જીવના પક્ષમાં રહેનાર છે તેથી રહિત આપને શરણુ છું. મામાએ પ્રેરાતા, મનોમય, દશ ઇંદ્રિ અને પાંચ પ્રાણ મળી પંદર આરાવાળા, શીઘ્ર ચાલનાર, ત્રણ (ચુલ) નાભીવાળા, વિજળીની પેઠે ચંચળ અને આઠ (પ્રકૃતિ) પાટાવાળા આ જીવના ચક્રરૂપ દેહાદિકની ધરીરૂપ જે સત્ય પરમાત્મા છે તેને શરણુ છું. ત્રણ લોક અને સઘળા લોકપાળો જે જળથી ઉત્પન્ન થાય છે, જીવે છે અને વધે છે, તે મોટી શક્તિવાળું જળ જેના વીર્યરૂપ છે તે, મોટી વિભૂતિવાળા પરમાત્મા અમારી ઉપર કૃપા કરો. ધનને ઉત્પન્ન કરનાર, યજ્ઞાદિક કર્મની પ્રવૃત્તિને વારતે ઉત્પન્ન થએલો, અને પેદાની અંદર અન્ન વગેરે પદાર્થોને રાંધી નાખનાર અગ્નિ

* આ પાંચમા અધ્યાયમાં પાંચમો તથા છઠો મન્વંતર અને પ્રજ્ઞાશાપથી લક્ષ્મી રહિત થએલા દેવતાઓએ કરેલી ભગવાનની સ્તુતિનો કથા પ્રસંગ છે. † રવાહ.

તપ શ્રીહરી ત્યાં પ્રકટ થાય, દેવ સર્વને હર્ષ ન માય.
હરીનું પૂજન સતત કરે, અતિ આનંદ હૃદયમાંધરે;
પ્રાણી પરમેશ્વરની સ્તુતિ સહી, વૈરાટસ્વરૂપથી ઉત્પત્તિ કહી.
પ્રજ્ઞા આદે દેવ સૌ સાથ, સ્તુતિ કરીને વિનવ્યા નાથ;
કમળભૂમિ ધર્મહરીનું ધ્યાન, હવે પ્રકટો સ્વામિ ભગવાન.
પીડા પ્રજ્ઞને બહુ થાય છે, તમે સર્વને માથે સહાય છે;
માટે કૃપા કરો ભગવાન, અમે ઉભા તપ સંનિધાન.

વળણ.

સહાય સર્વની કરો સ્વામિ, એમ અજ ઇદ્રાદિક ઉચરે,
પાંચમો અધ્યાય હવે પૂરણ, કથા ભાગવત વિસ્તરે.

ઇતિ શ્રીમદભાગવતે અષ્ટમસ્કંધે પંચમો-
ધ્યાયઃ ૧૫૦।

અધ્યાય ૬ કો.

કડવું છઠું-રાગ આશાવરી.

શ્રીશુકદેવ વાણી વદે, સાંભળો પરીક્ષિતરાય;
દેવ સર્વ સંગાથે હરીનું, સ્તવન કરે પ્રજ્ઞાય.
તેજપુન્ન મણુ પ્રકટ હવા, દષ્ટિ પ્રજ્ઞા શિવભગવાન;
મહા તેજમય છે સ્વરૂપ, હરી શોભા રમ્ય નિદાન.

જેનું સુખ કેહેવાય છે તે મોટી વિભૂતિવાળા પરમાત્મા અમારી
પર કૃપા કરો. દેવધાન નામના માર્ગના દેવતા, વેદમય, પરબ્ર-
હ્મની ઉપાસનાના સ્થાનકરૂપ, સુકિતના દ્વારરૂપ, પવિત્ર લોકરૂપ
અને કાળરૂપ સૂર્ય જેનો નેત્રરૂપ કેહેવાય છે તે મોટી વિભૂતિ-
વાળા પરમાત્મા અમારી ઉપર કૃપા કરો જેના વક્ત્રાગમથી
લક્ષ્મી, હાયામાંથી પિતૃ, સ્તનમાંથી ધર્મ, પીઠમાંથી અધર્મ.
મસ્તકમાંથી સ્વર્ગ અને વિહારમાંથી અપ્સરાઓ પ્રકટી છે, તે
મોટી વિભૂતિવાળા પરમાત્મા અમારા ઉપર કૃપા કરો. પંચ
મહાભૂત, કાળ, કર્મ, ગુણ અને લોકપ્રપંચ કે જે નિરૂપણ
કરવાને અશક્ય અને વિદ્વાનોએ મિથ્યા જાણી તજી દીધા છે,
તે સવળું જેની યેગમાયાએ બનાવેલું કેહેવાય છે તે મારી
વિભૂતિવાળા પરમાત્મા અમારા પર કૃપા કરો. વિષયમાં લંપટ
રહેનારા પ્રાણીઓનાં કામ ઘણાં કલેશવાળાં, થોડા સારવાળાં,
અને ખરી રીતે વ્યર્થ જાય છે, પણ આપને અર્પણ કરેલાં
કર્મો એવાં થતાં નથી. અલ્પ અને માત્ર આભાસરૂપ કર્મ પણ
ઈશ્વરને અર્પણ કરવામાં આવે તો વ્યર્થ જાય નહીં, કેમકે
ઈશ્વર માણસોના પ્યારા અને હિત આત્મારૂપ છે. ઝડપના
મૂળમાં પાણીનું રેડવું જેમ સર્વ સ્કંધ અને શાખાઓને વૃદ્ધિરૂપ
છે તેમ ભગવાનનું આરાધન સર્વના અને પોતાના પણ આરા-
ધનરૂપ છે, એવા આપને પ્રણામ કરું છું. [કૃ. ભા.]

આ છઠ્ઠા અધ્યાયમાં વિષ્ણુ પ્રકટ થતાં દેવતાઓએ
તેમની ફરી સ્તુતી કરી, તે વિષ્ણુએ આપેલી સલાહ પ્રમાણે
દૈત્યોની સાથે અમૃત મેળવવાની માટી તૈયારી કરી, તે કથા
પ્રસંગ છે.

મણુ સ્વરૂપ સ્વચ્છ શોભતું, મસ્કત મણિ સમ સ્થામ;
કમળ ગર્ભ સમ રક્ત મેઝ છે, પિણું વસ્ત્ર કચું પરિધાન.
સર્વ અંગ સુંદર દીસે, મુખ બ્રહ્મટી કાંતિવાન;
કીરીટ ખાનુબંધ ઝળહળે, પ્રસન્ન વદન ભગવાન.
મુખ કમળની શોભા ઉત્તમ, કપોળ ઝળહળે તેજ;
કટી મેખલા, કંકણહાર નેપુર, કૌસ્તુભ ધર્મ્ય સુદેજ.
વક્ત્રસ્થળમાં લક્ષ્મિ બેઠાં, શ્રી અંગમાં વનમાળ;
સુદર્શનાદિક અસ્ત્ર શસ્ત્ર, દહુ ધરી સ્તવે દયાળ.
શિવ પ્રજ્ઞાએ સ્વરૂપ નિરખ્યું, કીધા દંડવત પ્રણામ;
સ્તુતિ કીધી સર્વે ત્યાં, સ્તવિયા ધનસ્થામ.
જન્મ સ્થિતિ નાશ રહિત, નિર્ગુણ મોક્ષ સુખરૂપ;
સૂક્ષ્મથી પણ અતિ સૂક્ષ્મ, અમાપ ત્રીલુપન ભૂપ.
પ્રભાવ જેનો અતિ ભારે, મન તેજના અંખાર;
પ્રણામ તુજને પ્રેમે કરું, ઉતાર તું ભવ પાર.
હે પુરુષોત્તમ હે મહા મણુ, કલ્યાણ ઇચ્છક જ્યે;
જન વેદાકત કે તત્ત્વોક્તથી, પૂજન કરે અવશ્ય મેય.
જે સ્વરૂપને નિત્ય સેવે, તે આ સાક્ષાત ભૂપ;
આ જગતમય સ્વરૂપમાં, જોઈ હું પ્રજ્ઞ સ્વરૂપ.
હે નાથ, હે પદનાભ પ્રભો, ઇચ્છા કરી બહુ કાળ;
પ્રત્યક્ષ દર્શન કરવા તાણી ઇચ્છા, તે દર્શન થયાં હાલ.
દાવાગ્નિથી પીડિત હસ્ટી, ગંગોદક નિર્ભિ મુખિ થાય;
એમ મુખિયા અમે હવા, એ પૂર્ણ કૃપા કેહેવાય.
શાણું આવ્યા આપને, હે અંતર્યામી ભૂપ;
ચાણું લઈ લગ્ન રાખો, સચરાચર સ્વરૂપ.
ઘટઘટ વ્યાપક આપ છો, જાણો સૌ મન વાત;
મુખ ઉપાય મણુ સૂચવો, તારો ત્રિલુપન તાત.
એમ પ્રજ્ઞા આદે દેવ મળીને, બહુ સ્તુતિ ત્યાં કીધી;
સૌને દયાળે કરૂણા કીધી, આરત ભજન કૃપાનીધી.
અવિનાશીનું સ્વરૂપ નિર્મળતાં, દુઃખ દેવનું જય;
સૌના મનોરથ પહોંચિયા, આનંદ અંગ ન માય.
પ્રસન્ન થઈ પરમેશ્વર બોલ્યા, દેવતાણી સંનિધાન;
હવે થાડે કાળે મહા સુખ પામશો, આપ્યું હરિચરદાન
શ્રીહરીએ એમ વચન કહ્યું તમે, દૈત્યની પાસે જાઓ;
છળ પ્રપંચ આદરીને, અનેક રીતે સમજાઓ.
સંધી કરી સપે રહો, ઇચ્છા પૂર્ણ થશે સહિ;
સમુદ્ર મથન કરવાની મણુએ, વાતી ત્યાં કહી.

* હાથી જેમ દાવાનગથી પિંડાયલો ગંગાનું વારી નિરખી
શિતલ થાય, તેમ તમારું દર્શન પામી અમે થયા છીએ.

અમતમ મળાને સમુદ્ર મથીએ, લાભ ધણીતો લઈએ;
 દૈત્યને કહે પ્રેમે કરી, સર્વે એકઠા થઈએ.
 અમૃત નિકળશે તે થકી, તેથી થાશે લાભ;
 શ્રમ કરીશું બનો જણા, તેમાં સરખો ભાગ.
 સમુદ્ર મધ્યે મંદરાચળની, રવઈ મથવાને કરશું;
 મંદરાચળ ઉપાડી લાવો તે, કચ્છપ પૂઠે ધરશું.
 વાસુકી નાગનાં નેતરાં કરી, સમુદ્ર મથશું એક;
 અમૃત નીસરશે નિધિમાંથી, વેહેચી લઈશું તેહ.
 પ્રથમ બુદ્ધિ ભેદ પ્રપંચ કરી, જઈ મળો તેની સાથ;
 પછી વાત સૌ સારી થશે, એમ બોલ્યા વૈકુંઠનાથ.
 એવી વાણી હરીની સાંભળી, દેવને હર્ષ ન માય;
 દૈત્યપતિની* સામા જઈને, તત્ક્ષણ મળ્યો મુરરાય.
 મુરરાયને નિર્માને, બુદ્ધ સામગ્રી સજ હોય;
 ઈંદ્રે વિનય વચન કહીને, પ્રેર્યા દૈત્ય સૌ કોય;
 સમુદ્રથી ત્યાં રત્ન કાઢ્યાની, વાત કહી સમજાવી;
 અતિ આદર દેવતાનો દેખીને, દૈત્ય તણે મન ભારી.
 પછી મંદરાચળ જઈ ઉપાડ્યો, દેવ દૈત્યે લીધો માથે;
 ચારે પાસ નમે છે ભારે, અલ્પે સર્વે હાથે.
 દેવ દૈત્ય મળી એકઠા, ગિરિ સાચ્યા ત્યાં નિરધાર;
 માર્ગે આસતાં મંદરાચળનો, લાગે છે બહુ ભાર.
 ભારે ગિરી ઉચ્ચાચ નહીં, ત્યારે હેઠો નાખ્યો તેહ;
 કીધા ઉપાય ઉપાડવાને, પણ ન હાલે ગિરી એક.
 ત્યાં ત્રિભુવન જન સૌ મળ્યા છે, જ્ઞેવાગીરિસંનિધાન;
 એવે સમે ત્યાં ગરૂડે ચડીને, આવ્યા શ્રી ભગવાન†.
 પછી દેવ દૈત્ય સર્વે મળીને, ઉચ્ચથો ગિરિ તેવાર;
 શિથિ ગરૂડ ઉપર ચઢાવી, પોતે થયા ત્યાં અસ્વાર.
 લઈ ગિરી ખગ આકાશે ઉડ્યો, જૂએ સૌકો ત્યાહિ;
 નીચે ઉતરી ગરૂડે ગીરી મૂક્યો, સાગરના જળ માંહે.
 પછી ગરૂડ વળ્યો ત્યાં થકી, આજ્ઞા માગી જાય;
 દેવ દૈત્ય હરી મળિને વિમાસે, વાત સમુદ્ર મથવાય.
 રાક્ષસને આજ્ઞા આપી તે, વાસુકી લઈ આવ્યા;
 વૃક્ષવેલી સામગ્રી સર્વે, નાનાવિધ ઉપજાવ્યાં.
 પ્રભૂજી કચ્છપ રૂપ ધરીને, જળમાં સ્થિર થયા ત્યાંય;
 શ્રી ભાગવતના અષ્ટમસ્કંધેનો, હવો પઠોધ્યાય.

* બળીરાવને.

† એ સમયે કાર્ય સિદ્ધિ માટે ભગવાને આવી જે દેવ વા
 દૈત્ય કચ્છપાણી હતા, તેને હાથ ફેરવી સામગ્રી કર્યા.

વળણ.

પઠોધ્યાય હવો પૂરણ, કથા શ્રીહરીની વિસ્તરી;
 કરજોડી વિપ્ર વક્ષલ કહે છે, સાધુ જન બોલો શ્રીહરી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અષ્ટમસ્કંધે પઠો-

ધ્યાયઃ ૧૧૬૧

અધ્યાય ૭ મો.*

કડવું ૭ મું-રાગ દશાખ-મલહાર.

કહે થુકછરે, પરીક્ષિત સાંભળ સહી;
 ખજે પર્વતે, જળમાં મૂક્યો જઈ.
 લક્ષ યોજનરે, ઉંચ્યાઈ ગીરીતણી;
 રૂડી રચનારે,† મંદરાચળની ઘણી.
 કીધું તેથી પ્રાદરે, કચ્છપ રૂપ હરી;
 પીઠ ઉપરરે, મંદરાચળને રચા ગૃહી.
 વીટાળી વાસુકીરે, નાગનું કીધું નેતરું;
 દેવદાનવરે, તાણીને કીધું ખરું.
 મુખે વળગ્યારે, રાક્ષસ બળીયા બહુ;
 વાસુકીને પુછેરે, દેવતા વળગ્યા સહુ.
 તળે થકીરે, પ્રભુ† પર્વતને ધરે;
 સમુદ્ર મથવારે, એવી કળમથ કરે.
 માંડ્યો મથવારે, સમુદ્ર દેવ રાક્ષસ મળી;
 દૈવ દૈત્યનેરે, ઉપની મનમાં રળી.

* આ સાનમા અધ્યાયમાં મથનમાંથી ઉત્પન્ન થએલાં
 ઝેરની બીકથી દેવને દૈત્ય ડરી ગયા ને પછી સદાશિવની રતુનિ
 કરી એટલે તેઓ તે ખી ગયા ને કથા પ્રસંગ છે.

† ભગવાને પ્રથમ એ વાસુકીનું નેતરું કીધું અને તરત
 ફેણ તરફનો ભાગ ઝાડ્યો. તેથી દેવતાઓએ પણ તેજ ભાગ
 ઝાડ્યો. આ ભગવાનની વર્તણુક દૈત્યોને ગમી નહીં. તેથી તે દૈત્યો
 કહેવા લાગ્યા કે, અમે વેદાધ્યયન અને શાસ્ત્ર શ્રવણથી સંપન્ન
 છીએ તેમ જન્મ તથા કર્મથી પ્રખ્યાત છીએ તેથી સર્વતા અમંગળ
 પુંછડાને પકડશું નહિ, એમ કહી તે સમે મુંગા રહેલા દૈત્યોને
 જોઈ ભગવાને મોનો ભાગ છોડી પુંછડાનો પકડ્યો એટલે દેવતા-
 ઓએ પુંછડાનો ભાગ પકડ્યો. આમા પ્રભુની રાજનીતિ-ભેદ
 બુદ્ધિ બહુ મોટી જણાઈ છે.

† જે વખતે તળેના આધારવગરનો મંદરાચળ મથવા
 લાગ્યા, તે વખતે તે અંદર પેરી ગયો ત્યારે કચ્છપાવતારથી
 લાખ યોજનની પીઠપર પર્વતને ધારણ કરી, પ્રભુએ તેને બહાર
 કાઢ્યો. નિકળેલા પર્વતને જોઈ દેવ તથા દૈત્યો ઘણા ખુશી
 થયા ને પુનઃ મથવાનો આરંભ કર્યો, તે વખતે ભગવાને દેવ, દૈત્ય
 તથા વાસુકીમાં યુદ્ધ રીતે પ્રવેશ કર્યો.

એસી વિભાનેરે, દેવ સર્વ આવ્યા તહાં;
તેહ એવાનેરે, જળથી કરેા તટ જહાં.
સિદ્ધ યોગીચારે, મુનીવર મોટા આવીયા;
મહા પ્રરૂષનેરે, પર્મ હર્ષ ઊપજવાયા.
વાસુકીનાગનારે, મુખથી જ્વાળા નીકળી;
લાગી બળવારે, રાક્ષસની જે મંડળી*.
અકળાચારે, વાસુકી દુઃખ પામ્યો ઘણું;
અતી અંપાઈનેરે, ખંડાયું અંગ તે તણું.
મુખે ફીણરે, લાળ નાગ નાખે ત્યાં;
ચોપાસરે, અગ્નીના ભડકા જ્યાં.
ખીધા રાક્ષસરે, તોએ મુખ મુકે નહીં;
નાગ વાસુકીરે, મહા દુઃખ પામ્યો સહી.
વિષ જ્વાળાથીરે, દાનવ મહા બળીયા બળે;
ન સહેવાયરે, સમુદ્રના જળમાં ટળવળે.
થાપ્યા ત્યાં બન્નેરે, દેવ દૈત્યો બન્ને પૂરા;
સમુદ્ર ગર્જરે, થાય તેમના ચૂરા.
પછી પ્રભુએરે, મથન નેત્રું ધર્યું હાથે;
ગડગડ ધુધરૂં, થનથન મેર આપે નાચે.
સમુદ્ર વાસીરે, મધર કાચબા તરે;
જળ હાથીરે, તિમિંગળ સઘ મરે.
સમુદ્ર મથતરે, પ્રથમ વિષ ત્યાં નીપન્યું;
વાસુકીનાગનુરે, સાથે તે એકકું મળ્યું.
તે વિષ જ્વાળાથીરે, પ્રાણી કો નવ ઉગરે;
પ્રભુ સ્તવિયારે, કારણ કોઈયે ના કળે.
તવ સૌ મળીરે, શંકરને શરણે ગયા;
સ્તુતિ કરતાંરે, શંકરની આગળ રહ્યા.
સ્વામી અમનેરે, આ વિષ બાળી મારશે;
હવે તમ વિણરે, અહીંથી કોણ ઉગારશે.
દેવ બોલેરે, સાંનિધ્ય શ્રી ત્રિપુરાંરની;
સ્વામિ રક્ષારે, કરો સૌ સંસારની.
બાળા શંભુજીરે, તમે કરૂણાનિધાનજી;
સર્વ સુખ કરોરે, શ્રી શંકર ભગવાનજી.
અગ્નિ રવિ શશિરે, ત્રિ નેત્રની શોભા ઘણી;
તુજ નામથીરે, દુઃખ સૌ જન્ય ટળી.
વ્યાધિ અબરેરે, અંગે વિભૂતિ ચડે સદા;

* એ જ્વાળાથી પૌલોમ, કાલેય, બળિ અને ઇલ્વલ વગેરે દૈત્યો દાવામિત્રી બળી ગયલા દેવદારના ઝાડ જેવા થઇ ગયા.
† પ્રજાપતિએ સ્તુતિ કરે છે.

શીવજી ટાળેરે, સેવક જનની આપદા.
રૂંઠમાળારે, અંગે સર્પ સોઢે ઘણા;
શૂલ, પિનાકરે, શોભે સ્વર ડમરૂ તણા.
વૃષભારૂંરે, કરૂંર ગૌર વપુ સહી;
સ્તુતિ તારીરે, કરવા કો સમર્થ નહીં.
દેવ દાનવરે, મુનીજન માનવ બહુ;
તુને પામવારે, ઇચ્છે છે પ્રાણી સહુ.
શ્રી શંકરરે, અજન્મે પ્રગટયા તમો;
તમ પારનેરે, ન પામીયે પામર અમો.
અકળ અવિનાશીરે, નિરાકાર સાકાર છો;
સ્થિતિ ઉત્પત્તિરે, ક્ષણમાં સંહારક છો.
આ બ્રાહ્મડ સઘણરે, પ્રભુજી તમો કર્યું;
હરિ હર બ્રહ્માનુરે, સ્વરૂપ તમે એક ધર્યું.
હરિ હર બ્રહ્મારે, ત્રણે તમે એક સહી;
સ્વામી તમમારે, ભિન્ન ભાવ કાંઈ છે નહીં.
અગ્નિ જ્યોતમારે, જ્યોતિ ત્રણ એકડી મળે;
સ્વઈચ્છાએરે, જ્યોતિ ત્રણ બેગી ભળે.
સ્વામિ તમમારે, ભિન્ન ભાવ જે આગરૂંરે;
તેને પાતકરે, નિત્ય નિત્ય નવાં થશે.
તુજ લીલારે, કોઈ જન જાણે નહીં;
પ્રથક પ્રથક લેખશેરે, પ્રાણી તે મુરખ સહી.
હવે કરૂણારે, સ્વામિજી અમને કરો;
છે વિનતિરે, સેવકની ચિત્તમાં ધરો.
તમો સૃષ્ટિરે, પ્રજા સર્વ ઉદય કરી;
તેને બાળવારે, વિષની જ્વાળા નિકળી.
કરો નિવારણરે, સ્વામિ એથી ઉગારીયે;
રાખી શરણેરે, કષ્ટ સંહારીયે.
એક ક્ષણમારે, પ્રલય એ કરશે સહુ;
મહા દારૂણરે, હજારહજાર વ્યાપ્યું છે બહુ.
એવું સાંભળીરે, શંકરજી* હસ્યા તહાં;
તમો લાવોરે, વિષનું પાત્ર મુખે ઇહાં.

* શંકરે પ્રથમ પાર્વતિને પુછ્યું કે-હે પ્રિયા, પ્રાણના બચાવને ઇચ્છનારી આ પ્રજાને મારે અભયદાન દેવું જોઈએ. કેમકે ગરીબોનું રક્ષણ કરવું એજ સમર્થ પુરુષનું પ્રયોજન છે. જે પુરુષ બીજા ઉપર દયા કરેછે તે પુરુષનાપર સર્વના આત્મામય ભગવાન પ્રસન્ન થાય ત્યારે સ્થાવર-જંગમ સહિત હું પ્રસન્ન થાઉં છું. એટલા માટે એર પીજાઉં છું. એ પ્રમાણે પાર્વતીની રજા લઇ શિવજીએ એર પીવાની તૈયારી કરી હતી.

વિષ સઘણુરે, શંકર આગળ સર્વે ધર્મ; તે ગૃહ્ય હાથમરિ, શ્રીમહાદેવે પ્રાશન કર્યું. વિષ પિધુરે, સદાશીવના મુખમાં ગયું; સુંણુ પરીક્ષિતરે, તે જાણુ પાર્વતીને થયું. ધસી* પાસેરે, સતી ત્યાં આવ્યાં સહી; જાણનાથનીરે, આવીને શ્રીવા ગૃહી. સતીયે જાણુરે, રખે સ્વામિ વિષથી મરે; તેટલા માટેરે, કંઠ સદાશીવના ધરે. તેણે બેડું ચોટીરે, વિષ મહાદેવને ગળે; ગળું દાઝેરે, વિષની જ્વાળા બળે. હવું નીહુરે, બહાર વિષ બેઠું રહી; તે માટેરે, નિલકંઠ નામ શિવનું સહી. સર્વ દેવતાંરે, ધન્ય ધન્ય વાણિ ઉચરે; સ્વામિતમ વિનારે, અમારું રક્ષણુ કેણુ કરે. ઉબળાં પાંજરે, વિષ ઘણું બળ કરે તહાં; માટે ગળતીરે, બંધાવવી શીવાલય જહાં. શીવ ઉપરરે, જળ ધારા ગળતી મૂકાવશ; તેનાં પાતક બળશરે, મુક્તિની પ્રાપ્તિ થશે. જો મુખથી પેટમારે, ઉતરત વિષ શીવને ત્યાં; તો જઠરાગ્નિરે, બાળી ભસ્મ કરત ક્ષણમાં. એવું દર્ખીરે, સતિ મનમાં જાંખી થઈ; આ તો વિપરીતરે, અવળી વાત થઈ ગઈ. શીવને વિષ પીતાંરે, છાંટા પૃથ્વી પડી ગયા; તેના સર્પરે, આદિ ઝેરી જીવ થયા. લીધું વિષુએરે, વિષ ત્યાંથી આંકડે; જામી વિષનીરે, ખાંણુ હવી વિષ ગાંગડે. એટલે અવનીથીરે, વિષ વૃક્ષ ઉગ્યાં બહુ; અદ્વિણુ આદિરે, પૃથ્વીપર થયાં સહુ. તેથી ચાલુરે, વિષ સંસારમાં ઘણું; શ્રી મહાદેવેરે, સંકટ હર્યું ભક્તજનતાણું.

વળણુ.

ભક્ત જનનાં વિદ્ય હયાં, સાંભળ પરીક્ષિતરાયરે; અષ્ટમસ્કંધ શ્રીહરી કથાના, હવે સાતમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અષ્ટમસ્કંધે સપ્તમો-
ધ્યાયઃ ॥ ૭ ॥

* અહિંથી ૭ લીટીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

† અહિંથી આઠ લીટીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

૨૫

અધ્યાય ૮ મો.*

કણ્ડુ ૮ મું-રાગ વેરાડી.

શ્રી શુકદેવ વદે છે વાણી, સાંભળ પરીક્ષિતરાયજી; વળી મમુદ્ર મથવાને લાગ્યા, દેવ દાનવ જે કહેવાયજી. પ્રથમ ધેનુ કામદુધા, ત્યાં આવી તે ઋષીઓએ લીધીજી; ધર્મકાળ કરીને સંતોષ્યા, વળી મયે સમુદ્ર સંભાળીજી. ઉચ્ચૈશ્રવા કરી અશ્વ નિકળ્યો, મથતાંમાં તે વારજી; તે અશ્વની ઇચ્છા કરી બળિરાયે, રૂરવા ત્રિભૂવન મોઝારજી. પછી ઐરાવત હસ્તિ આવ્યા, તે ચાચી લીધો મુરરાયજી; પારીજાતિકનું વૃક્ષજ આવ્યું, તેપણુ લીધું મધવાયજી. મથન કરતાં કૌસ્તુભ માણુક, નિકળ્યું તેજ અપારજી; શ્રી પ્રભુને કહે આરોધ્યું, દેવ દૈત્યે તે વારજી. પછી અપ્સરા આવી ત્યારે, ગૃહી દૈત્યે હાથેજી; કલહ ભાંગી સ્વર્ગમાં મોકલી, સૌ સાંનિધ્ય વૈકુંઠનાથેજી. પછી શ્રીલક્ષ્મી આવીયાં, સાગર મથતાં તેણીવારજી; દેવદાનવે પૂજા કરીને, પ્રણામ કર્યા નિર્ધારજી. કરજેડીને આગળ ઉભા, દેવદૈત્ય તેણી વારજી; ઘણી સ્તુતિ કીધી લક્ષ્મીજીની, વત્યો જય જયકારજી. લક્ષ્મીજીની દિવ્ય કાંતિ, જોઈ થયા સર્વ પ્રસન્નજી; ઇંદ્ર પ્રેમ સહિત લક્ષ્મીને, દિધું દિવ્યાસનજી. દહધારી સર્વ નદ નદિઓ, સુવર્ણ કળશ લાવીજી; અભિષેક કારણે પ્રભુએ, આષધી આણી તે ભાવીજી. ગાયોએ પંચ ગવ્ય આપ્યાં, ઋતુ રાજે રૂળ ફૂલજી; એ પ્રમાણે સર્વે સેવી, લક્ષ્મી સૌ સુખ મૂળજી. શાસ્ત્ર વિધિએ શ્રીને સર્વે, ઋષિએ અભિષેક કીધોજી; મધુર મંગળ ગાયન ગાયે, ગંધર્વે યશ લીધોજી. નર નારીઓ નાચે ગાયે, મૃદંગ મુરજ શંખ વાગેજી; દિગ્પાલોએ પ્રેમ ભરીને, અભિષેક જળ ત્યાં દીધેજી. પ્રાણણો વેદ મંત્ર ભણે ને, પિતાજી વસ્ત્ર આપેજી; વરૂણ જ્વરે વિટેલી વૈજયંતી, માળા કહે રથાપેજી. વિચિત્ર આલુષણુ વિશ્વકર્માયે, સરસ્વતિએ આપ્યો હારજી; બ્રહ્માજીએ કમળ આપ્યું, નાગ વર્ગે કુંડળ સારજી. લક્ષ્મીજી પછી ત્યાંથી, હરતે મુખે ચાલેજી; કુંડળથી મુખડું બહુ શોભે, પેટ પાતળું હાલેજી.

* આ આઠમા અધ્યાયમાં સમુદ્ર મથનના પ્રસંગમાં લક્ષ્મીજી ભગવાનને વસ્ત્રાં, ધનવંતરીનું અમૃત દૈત્યોએ હરી લીધું અને મોહિની અવતાર થયો તે કથા પ્રસંગ છે. † સાગર.

પીન પચોધર ચંદન ચર્ચિત, કેસરથી લીપેલાં; જાંઝરનો ઝમકાર સુંદર, હેમ-વેળપેરે શોભેલાં. પતિતણી ખોળ કરવા માંડી, જોયે દોષ રહિત; ગંધર્વ યક્ષ દેવ દૈત્યને જોયા, દોષ સહિત પતિત. સદગુણ વૃત્તિમાં સ્થિરતાવાળાં, પાત લક્ષ્મણ શોધે; ધ્યાનધરે પાણુલક્ષ્માં ન આવે, જેમજેમ ન્યાં ત્યાં જોતે. તપસ્વી* છતે ક્રોધાંધી, જ્ઞાની† છતે અસંગ; મોઢા‡ છતાં કામદાસ તે, સમર્થ§ છતે ન બલવંત. ધર્મિષ્ઠ|| છતે નવ દયાળું, દાન¶ દે નવ ઇચ્છે મુક્તિ; પરાક્રમી× પાણુકાળ વસ છે, ગુણસંગ** રહિત પે ન બેઠી ભક્તિ.

દિધાંયુષી†† પાણુનવ સંસારી, શૃંગારી‡‡ પાણુનવ ચિર; દિધાંયુષીને શૃંગારી છતે, સ્મશાન વાસી શીવ વીર. પૂર્ણ પુરુષોત્તમ છે નિર્દોષી, ઇચ્છે ન મુજનો સાથ; પાણુ એ પૂર્ણ પ્રભુ મારો, હજે આ જન્મે નાથ. સ્વાશ્રયી ને ધર્મ જ્ઞાની, સર્વ સિદ્ધિના ધારી; એ પ્રભુ મુજના નાથ હજે, ઇચ્છા પુરે દેવ હરી. પ્રેમ ધરી સ્વહસ્ત મધ્યેની, નવિન કમળની માળા; હરીને કહે આરોપી લક્ષ્મણ, ઉભા રહ્યાં આશિયાળાં. વક્ષસ્થળ ખેસવાની ઇચ્છાએ, જોયું પ્રભુની સામું; ત્રિલોક પિતાએ ત્રિલોક માતાને, રાખ્યા અંતર સામું. સૌમ્ય દષ્ટિ કરી પ્રભુએ તવ, આનંદા સર્વ લોક; સંખ તૂર્થ મૃદંગ વાજે, સમી ગયો સર્વ શોક. બ્રહ્મા રૂદ્ર ને પ્રજાપતિએ, પુષ્પવૃષ્ટિ ત્યાં કીધી; દૈત્યો દેખી બળવા લાગ્યા, કે લજ્જા સર્વની લીધી. શ્રી લક્ષ્મીજી યુક્તિ રચીને, વર્ષાં વિષ્ણુ મહારાજ; દેવદાનવ સૌ આનંદા, સકળ થયાં શુભ કાળ. વળી મથતાં વાણી મદિરા, સ્ત્રીરૂપ ધરીને આવી; સર્વ મળી તે અમુરને આપી, દૈત્યો તણે મન ભાવી. પછી ધન્વંતરી પૈથ નીસૈયા, અમૃત કળશ લઈ હાથ; કળસ જોઈને દૈત્યોને, ચેન પડે નહિ મન સાથ. કળશ અમૃતનો ઝોંટી લીધો, દૈત્યે કરમાંથી તે વારજૂ§; દાનવ સર્વે સુધાને અર્થે, કરે વળગાવળગ અપારજ.

* દુધાસા. † બ્રહ્મરૂપિ. ‡ બ્રહ્મા. § ઇંદ્ર. || પરશુરામ. ¶ શિખીરામ. × શહેઆવૃત્તિ. ** સનકાદિક. †† માર્કંડેય ઋષિ. ‡‡ હિરણ્યકશિપુ. § § બ્યારે દૈત્યે કળશ ઝોંટી લીધો, બ્યારે દેવતા ભગવાનને શરણે ગયા. તે વખતે ભગવાને કહ્યું કે, મુંઝાઓ નહિ, દૈત્યોમાં પરસ્પર કણ્યો ઉત્પન્ન કરી મારી માયાના બળથી તમારે કાંઈ સિદ્ધ કરીશ.

નિર્બળ દૈત્યો એમ વધા, દેવ દાનવનો સરખો ભાગ; શ્રમ વેઠ્યો સર્વેએ સરખો, તેમનો પાણુ છે ભાગ. એક દાનવ કહે એ અમો લઈશું, બીજે કહે ન અપાય; અન્યોન્ય તે લડવા લાગ્યા, તવ પ્રકટયા વૈકુંઠરાય. મોહિની રૂપધરી પ્રભુ પ્રગટયા, શોભાનો નહિ પાર; તે દેખી ત્રિભુવન મોહ પામે, શોડષ તન શણગાર. મોહિની સ્વરૂપ ધર્મ મહારાજ, મોહ સર્વે જન; એ સ્વરૂપનુરે રાય, કોથી નવ થાય વર્ણન. અંગરંગ સુંદર શ્યામજો, અવયવ સર્વ રૂપાળ; સરખા કર્ણમાં આલુબાણુ શોભે, કપોળના સિકા મુખ ઉજ્જમાળ. તરૂણાવસ્થાના ભાર થકી, શોભે ઉપડેલાં સ્તન; શરીર તેથી લચી રહ્યું છે, દુષ્ટ નિર્બળતાં થાય પતન. પેટ પાતળું પોયણ સરખું, મુખ મુગંધ અપાર; નેત્ર કટાક્ષે પડે સર્વે ક્રોધ, મોહ ખાઈ તેણી વાર. મલિકા કુલની માળા શીશમાં, કોટની શોભા સુંદર; કહે આભરણ ઝગઝગે, બુજે બાળુખંધ ને અંમર. ચોટલો ભલો શિરે શોભે, તકતકતું કપાળ; નિતંબરૂપી ખેટ ઉપર, કટિમેખલાનો ચમત્કાર. ચરણ તાણા જાંઝર મધ્યેથી, રણઝણ થાય નાદ; દેવ દૈત્ય એ સ્વરૂપ જોઈ, વિસર્વા ધર્મ સાક્ષાત. મોહિની અવતારના હાવભાવ, ને હલવાનો લેહેકાટ; ઉલાળેલી ભ્રમરના વિલાસથી, કામને થયો ઉચાટ. રખે એ મુજનું આસન લે, કાઢે મુજને મારી; રતિનારીએ ગર્વ તજ્યો, શોભા જશે આ ફરી. દૈત્ય સર્વમાં કામ બ્યાપ્યો, ભૂલ્યા મુકી વઢવાડ; એ નારીનો ઇમકો સાંભળી, દોડ્યા તેણી વાર. સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળ નિવાસી, મોહ્યા જન સૌ કાય; જોણે સ્વરૂપ મોહિનીનું દીકું, તેજેમય તે જાય. વળણુ.

તેજેમય સ્વરૂપ નિર્મિ, ભુલ્યા જન સૌ ત્યાંયરે; શ્રી ભાગવત અષ્ટમસ્કંધનો, થયો અષ્ટમોધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અષ્ટમસ્કંધે અષ્ટમો-

ધ્યાયઃ ૧૮૮

અધ્યાય ૯ મો.*

કહ્યું ૯ મું-રાગ વેરાડી.

શ્રી શુકદેવ એમ કહે, મુણ પરીક્ષિત રાયલ;
દૈત્યો વઠવા લાગ્યા, કવણ ચમત્કાર ત્યાં થાયલ.
સ્નેહ તણ લૂટારા પેરે, અમૃત માટે કરે મારોમારલ;
તેટલામાં મોહિની ભાળી, વળ્યા તે તર્ફ તે વારલ.
આ રૂપવતિ કાંતિમય અખળા, જીવાનાંને જોરેલ;
કમઠમ પગલાં ઉપાડીને, ચાલે છે ખડુ તોરેલ.
એમ કામાતુર થઈને સર્વે, આવ્યા તેની પાસલ;
પ્રશ્ન પૂછ્યું મુખડું ભાળી, મુકી સર્વ નિશ્વાસલ.
હે મુંદરી, કમળસમ નેત્રાળી, અમમનને દાહવે કેમલ;
ક્યાંથી આવી? શું ઇચ્છેછે? કાણ તમો છો, કાણ તર્ફ છે પ્રેમલ.
દેવ દૈત્ય સિદ્ધ ગાંધર્વ કિન્નર, લોકપાળની નથી નારલ;
તો મનુષ્ય નારી કહાવે ક્યાંથી, કહે તારો વિગ્તારલ.
અમારી ઇચ્છા કરવા પૂરણ, શું પ્રભુએ તુજને મેરીલ ?
કુ સ્વેચ્છાથી મદનાક્ષી પધારી, કરવા સંધી ફેરીલ.
હે માનવતિ થા પ્રસન્ન અમપર, કલહ અમાગે મિટાવોલ;
ખંધુ છતે સૌ વેર બાંધીએ, સમાધાન કરી અમૃત પાવોલ.
સમુદ્ર મથન કરીને મેળવ્યું, અમૃત તે આ વારલ;
કલહ મીટાવી દે સર્વેને, કરે અમનો આદારલ.
મુંણી વચન હરિ હસ્યા ઝીણું, નેત્ર કટાક્ષથી બેધાલ;
કમકા કીધો ઝટકો દિધો, કાળજ સર્વનાં વેધાલ.
પછે નિચી નણ કરીને મોહિણી, બોલ્યાં હાસ્ય વચનલ;
કશ્યપ પુત્રો હું છિનાળને, થાએ કેમ સ્વાધિનલ ?
હાલો જન સ્ત્રી કુરો, કરે ન કદિ વિશ્વાસલ;
સ્ત્રી વિશ્વાસ કરે જે જન તા, મૂકે નહિ નિશ્વાસલ.
હે અસુર પુત્રો જાણો મનથી, કુતરો ને છિનાળલ;
નવનવાં તે શોધે નિત્યે, કોપર ન તેને વહાલલ.
હાસ્ય વચનથી પ્રેમ ઘેલડા, મુખ અસુર મતિ મંદલ;
પૂર્ણ વિશ્વાસ મૂક્યો તેપર, પામ્યા ધણો આનંદલ.
એ સત્વાદી સાધવી નારી, નવ કરે અર્ધર્મ કેદીલ;
વાજખી ભાગ આપશે સર્વને, શિર છેદશું અર્ધર્મ જેદીલ.

*આ નવમા અધ્યાયમાં મોહ વશ થયેલા દૈત્યોએ અમૃતનું પાત્ર ભગવાનને આપી દઈ, ભગવાને તેઓને છતરી દેવતાઓને અમૃત આપ્યું એ કથા પ્રસંગ છે.

† મોહિનીનું સ્વરૂપ જોઈને કામાતુર થયેલા દૈત્યોએ એમ વિશ્વાસ કે એ આપણે પ્રાપ્ત થાય તો ઠીક; અને એનાથી કેટલું બાંધ્ય ઉદ્ધરશે એવા વિચારે નિશ્વાસ મૂક્યો.

‡ કોની તરફ પ્રીતિ કરે છે અર્થાત્ કાણુ !મારા ધણી છે.

અમે મોહિની રૂપ દેખી દૈત્યને, ન રહી શુદ્ધ શરીરલ;
મોહિનીએ મોહ પમાડી દૈત્યને, લીધો મુઘા કળશનીરલ.
દૈત્ય મોહ પામી આસકત હવા, તેથી ખળ નવ ચાલ્યું લગારલ;
કળશ અમૃતનો લીધો હાથમાં, મોહિનીએ તેણીવારલ.
પછી દેવ દૈત્ય કહે મોહિની*, બેસો થઈ એક હારલ;
સામસામા તમો બેસજો, બોલ્યા વિશ્વાધારલ.
દેવ દૈત્ય સર્વ ટોળે મળી બેઠા, કીધી એકજ હારલ;
મોહિનીએ તવ અમૃત કળશને, લીધો હસ્તમાં તે વારલ.
દેવદાનવ પંક્તિએ બેઠા, સભા મધ્યે મોહિની આવ્યાંલ;
લટકાળી ચાલ નિહાળી સર્વને, મનમાં અતિસે ભાવ્યાંલ.
મોહિનીના સાથના સુંદર, હાથલી કારના જેવાલ;
નિતાંબ ભારથી ચાલે મંદમંદ, નેત્ર મધ્યી છે વિચેલાલ.
રેશમી વસ્ત્ર અંગે શોભે, સુવર્ણ ગંઝર ઝમકેલ;
સ્તન ઘડારૂપ શોભે છે, કાને કુંડળ લટકેલ.
કાન નાક ને ગાલ મુખડું, એકેકથી ઉપમા ભારીલ;
હસ્ત મધ્યે કળશ રાખ્યો, વેહેચવાની કીધી તૈયારીલ.
લક્ષ્મીથી લક્ષ વધુ શોભે, વિષ્ણુથી વિશેષલ;
સ્તનને લટકે ખસે છેડો, તે વેશ વર્ણવિ ન શકે શેષલ.
સમયે સ્તનપર સમયે નિચે, વસ્ત્ર થાએ અળગુંલ;
મોહ પાસથી અંધ થયા સૌ, બંધા મોહે ભુત વળગ્યુંલ.
દૈત્યને અમૃત આપવું તે, સર્પ દૂધને પેરલ;
હરીએ ઇચ્છ્યું દેવને દેવા, દૈત્ય ઠાલા કાઢવા ઘેરલ.
બેદ પ્રપંચ કીધો શ્રીહરીએ, અમૃત પાવામાં છળ કીધુંલ;
નેણું મટકું મારી કરીને, પાત્ર તે કરમાં લીધુંલ.
દૈત્યને છળ બેદ કરી ટાળ્યા, ને દેવને હરી પાયલ;
છળ કરી દાનવ રાખ્યા દરૂં, શ્રી સ્વામિ વૈકુંઠરાયલ.

* મોહિનીરૂપ ભગવાને સરત કીર્તી કે હું યોગ્ય અથવા અ-યોગ્ય જે કાંઈ કરું તે તમે કબુલ રાખો તો તમને અમૃત વહેંચી આપું. એ પ્રમાણે તે સ્ત્રીનું બોલવું સાંભળી તેના પ્રપચને નહિ જાણનાર તે દૈત્યોએ હા પાડી.

† દેવ દૈત્યો નાહી ઘોષ, ગમે તેવાં વસ્ત્રો પહેરી, દબોને ઉગમણી અણી કાર રાખીને તે પર બેઠા.

‡ દેવ દૈત્યને અમૃત વહેંચી આપવાની ગોઠવણ મોહિનીએ એવી કીધી કે જેથી દેવનેજ ભાગે અમૃત આવે પણ દૈત્યોને ભાગે અમૃત આવે નહીં. એટલે અમુક અમુકને આતરે દેવ દૈત્યને બેસાડ્યા ને જ્યાંથી ગણે ત્યાંથી નવમો જે આવે તેને અમૃત આપ્યું, તેથી સર્વે અમૃત પીનારાઓ દેવતાજ આવ્યા, ને દૈત્યો રહી ગયા. પ્રથમથી મોહિનીએ સરત કીધી હતી કે હું જે કરું તે તમારે માન્ય કરવું ને તેથી દૈત્યોથી પ્રથમ કંઈ પણ બોલાવું નહિ.

રાહુ દાનવ જાણી ગયો તે, આવ્યો દેવની પાસે;
રવિ શશીની વચમાં બેઠો, મન સુધા પીવાની આશા.
તવ સૂર્ય ચંદ્રે કરી સમસ્યા, નેત્ર પલ્લવી ત્યાંહેલ;
આ રાક્ષસ સાથમાંથી દાનવ, આવી બેઠો છે આંહેલ.
ત્યારે ચક્ર લઈ હરીચે છેધું, રાહુનું શીર તેણી વારણ;
તેને કંઠ થકી ઉતરવા ન દીધું, અમૃત અંશ લગારણ.
અસ્તક અમર થયું દાનવનું, એ અમૃતનો મહિમાયણ;
તેથી રવિ શશીથી વૈર કરે એ, ગૂઢણ સમય જવ થાયણ.
દેવે પ્રભુનાં ચાણું સેવિયાં, માટે અમરજ કીધાણ;
સૌ દૈત્ય પ્રભુથી વિમુખ હતા માટે, મોહનીચે નવ દીધાણ.
તેથી અમૃત ન પાડું દાનવ, હવા કલેશ વિભાગીણ;
દેવ સર્વને અમર કર્યા તે, કૃપા પ્રભુની સોહાગીણ.
દેવતાને અમૃત પાડું, દૈત્ય ભરાયા રોષણ;
મોહિનીએ નિજ સ્વરૂપ ટાળી, ધ્યું સ્વરૂપ વિવેશણ.
અમૃત મંથનમાં શ્રમ છે સરખો, પણ દૈત ન પામ્યા લેશણ;
પ્રભુદાસ દેવ હતા તેથી, આપું અમૃત વિવેશણ.
શંખ, સારંગ, કૌસ્તુભમણી, વળી નિકળ્યાં રત્ન નિરધારણ;
ચૌદ રત્નો એજ પ્રમાણે, નીકળ્યાં તેણી વારણ.
તેહ ચતુર્દશ શી રીતે તેની, એકત્ર કરી સંખ્યાયણ;
અનિવર મુજને કૃપા કરી કહો, વદે પરીક્ષિતરાયણ.
લક્ષ્મી કૌસ્તુભ નામે માણા ને, પારિજાતિકનું વૃક્ષણ;
મદિરાકુંભ ને પૈથ ધનંતરિ, ચંદ્રમા નીકળ્યા સમક્ષણ.
કામદુધા ગૌ ગજ ઐરાવત, અસરા રંભાયણ;
સમ મુખી હય સુધા કલશ, હરી ધનુષની અતિ શોભાયણ.
શંખ નૌતમ વિષ કલશ જે, હલાહલ કહેવાયણ;
શુક કહે સુંણ પરીક્ષિત એ, રત્ન તણી સંખ્યાયણ.
એ રત્ન કાઢ્યાં જળનાથમાંથી, ખલુ શ્રીવૈકુંઠરાયણ;
શ્રીભાગવત અષ્ટમસ્કંધનો, હવો નવમો અધ્યાયણ.

વળણ.

નવમો અધ્યાય હવો પૂરાણ, કૃપા શ્રીહરીચે કરી;
કરજોડી વિપ્ર વલ્લભ કહે, સાધુજન બોલો શ્રી હરીહરી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અષ્ટમસ્કંધે

નવમો અધ્યાયઃ ॥૯૫॥

અધ્યાય ૧૦ મો.*

કડવું ૧૦ મું-રાગ ધન્યાશ્રી-ચાલ દેકની.

શુકદેવ ભણે સુંણ પરીક્ષિત રાય, શ્રીહરીનો યશ મહિમાય;
કચ્છપરૂષ ધરીને મોરાર, રત્ન ચતુર્દશ કાઢ્યાં બહાર.
દેવતાએ અમૃત પીધું સહી, તેહ વારતા દાનવે લહી;
સુધાપાન કર્યું મુરરાય, અમર હવા સર્વ દેવતાય.
એ મહાબળીયા મુર હતા સહી, હવે એકે છતાં શી નહીં;
આપણને છજે છેતરી, અમૃત દેવને પાડું હરી.
સર્વ દૈત્ય વિમાસણ કરે, હવે એ માર્યા નહિ મરે;
અમૃત પીધાથકી મુર સર્વ, મનમાં ધરવા લાગ્યા ગર્વ.
તેરીશ કોટિ ત્યાં તત્પર થાય, મધવાને મંદીર જાય;
સાંભળીચે સુરપતિ મહારાજ, હવે આપણાં સીધ્યાં કાજ.
દૈલ આપણને દુઃખ દેતા ઘણું, બળ કાંઈ ન ચાલે આપણું;
હવે જઈ રાક્ષસને મારીચે, શોધી જ્યાં ત્યાંથી સહારીચે.
કો કહે બળીને બંધન કરી, લાવું એકલો હું કર ધરી;
કો કહે દાનવ સૌને હણી, લાવું રિક્કિ સહુ રાક્ષસ તણી.
કો કહે શત્રૂને હણીએ, એનો ભય હવે ન ગાણીચે;
એવાં અમરનાં સુંણી વચન, હવું પ્રસન્ન મધવાનું મન.
અમર હવા માટે સૌ દેવ, જઈ રાક્ષસને પીડે તત્પર;
દૈલ તાણાં હતાં જ્યાં ધામ, અમર આવી કરે સંશ્રામ.
દેવ અતિ વૈર દાનવથી કરે, મનમહિ મુરારતન ધરે;
તવ બળીરાયને હવું જાણ, મહા ક્રોધ ચડ્યો નિરવાણ.
સૈન્ય સૌ તત્પર કીધું સહી, સંશ્રામ માંડ્યો મુર સામે જઈ.

* આ દશમા અધ્યાયમાં દૈત્યોએ શુક મત્યાવતાં તેઓની માયાથી દેવતાઓ સુંઝાયા તે વખતે બગવાનું પ્રકટ થયા એ કથા પ્રસંગ છે.

† અદિત્યી દશ લીટીને સંબંધ મૂળ ભાગવતમાં નથી.

‡ કવિ “વલ્લભ” લખે છે કે દેવો દાનવસુ ઘણું વૈર કરે છે, પરંતુ મૂળ ભાગવતમાં તેો નિચે પ્રમાણે છે:-દૈત્યો શત્રુ એવા દેવતાઓની અમૃતથી વૃદ્ધિ થતી જોઈ અસહનતાવાળા દૈત્યો દેવતા સામે લડવા તૈયાર થયા ને તેથી શુક થયું છે.

§ બળીરાજ વૈદ્યાયસ નામના વિમાનમાં બેસી લડવા આવ્યો. એ વિમાન ઈચ્છામાં આવે ત્યાં જનાર ને ઘડીકમાં દેખાય ને ન દેખાય એવું વિચિત્ર હતું.

|| નમુચિ, શંખર, બાણ, વિપ્રચિત્તિ, અધોમુખ, કિમ્બી, કાલનાભ, પ્રેહતિ, હેતિ, ધર્મલ, શકુનિ ભૂતસંતાપ, વજ્રદંટ, વિરાચન, હયગ્રીવ, શંકુશિરા, કપિલ, મેધદુર્દુભિ, તારક, ચક્રદ, શુભ, નિશુભ, જંભ, અરિષ્ટ, ઉત્કલ, નેમી, ત્રણપુરનો સ્વામી મયદાનવ, પૌષોમ, કાસેય અને નિવાતકવચ આદિ દૈત્યો કે જેઓને અમૃતનો ભાગ નહિ મળતાં દુઃખ કલેશનો ભાગ મળ્યો છે અને જેઓએ રથમાં ધણીવાર દેવતાઓને જીતિ લીધા છે તેઓ સિંહનાદ કરી મોટા શબ્દવાળા શંખ વગાડતા દૈત્યો દેવ સામે લડવાને આવ્યા હતા.

ક્ષીર સાગરને સુંદર તીર, લડે સુલટ થઈ ભડવીર;
 તુમુલ યુધ્ધ થયું તે વાર, લડે અશ્વારે અશ્વાર.
 પેદળ સાથે લડે પેદળ, હાથી સાથે હાથી દળ;
 રથી સાથે રથી ત્યાં લડે, સુલટ લડે આખડે ન પડે.
 'દેવાસુર' સંગ્રામનું નામ, લડતા નવ રાખ્યો કો ઠામ.
 જોઈને ભાત ભાતનાં વાહન, રીંછ દીપકાપર કીધાં આસન;
 ખગલાં શશલાં ને મગરમચ્છ, મૃગ પાકા પર ને મનુષ.
 એમ જળના સ્થગના જાંતુ જેઠ, વાહને આજ્યા છે તેઠ;
 સખ્યાં ખખટર તોટર ને તોપ, શસ્ત્રને કીધા છે સુંદર ચાપ.
 એવા ઘોઢા મહા ખળવાન, લડવા લાગ્યા સમાને સમાન;
 દેવ દેવનો હવો સંગ્રામ, મહા અતુલ યુદ્ધ તે ઠામ.
 કુંડુલિ ભાતભાતી ગડગડે, મહા સુલટ તે રણમાં વઢે;
 દૈત્ય કટકતણા નહિ પાર, સંખ્યા ખોતેર કોડ* વિસ્તાર.
 યુદ્ધે પામે ન કો તે હાર, ઇન્દ્ર સહિત લડે તે વાર;
 મધવા મન નાદે ગડગડે, ઐરાવત હસ્તીપર ચડે;
 સુર સર્વની કરવા પક્ષ, વઢવા આવ્યો શક પ્રત્યક્ષ;
 કરવા માંડયું તેઓએ દ્વંદ્વ યુદ્ધ, બળિરાય ને ઇન્દ્ર મહા બુદ્ધ;
 તારકાસુર સાથે કાર્તિક સ્વામિ, હેતિના સાથે વરુણ પરાક્રમિ.
 પ્રહૃતી સાથે મિત્રદેવ, કાલનાભ ને યમ રાજ્યે;
 મયદાનવ વિશ્વકર્મા સૂર, ત્વષ્ટા દેવ ને શંખરાશુર.
 સવિતા સામે વિરોચન, અપરાજિત ને નમુચીને ધન;
 અશ્વિનીકુમાર ને વૃષપર્વા, ખાણાસૂર ને સૂર્ય દેવા.
 રાહુ સાથે ચંદ્રમા લડે, પુલોમા સાથે વાયુ આથડે;
 નિશુલ ને શુલ છે બે શૂર, ભદ્રકાલી વળગ્યાં છે બે ઉર.
 જાંભ દૈત્ય સાથે વૃષાકપી, મહિષાસુર ને વિભાવસુ અતિ;
 ખલ્લ પુત્રો ખાઝ્યા છે પૂરા, ઇલ્વલ વાતાદિના કરે ચૂરા.
 કામદેવ સામો કુર્મર્ધ આવિયો, માતૃગણ સામો ઉત્કલ ન કાવિયો;
 શુક ને ગુરુનું યુદ્ધ વિચિત્ર, નરકાસુર ને શનિ લડે તત્ર.
 નિવાતકવય મરૂતને વળગે, કાલેય વસુદેવ નવ છુટે;
 પૌલોમ સાથે વિશ્વેદેવ, ક્રોધવશ સામા રૂદ્ર અવશ્ય એવ.
 એમ યુદ્ધ મરચું મહા ધાર, પડે આખડે ને રહોરખકાર;
 દંદ યુદ્ધમાં નવ રાખી બાકી, છૂટ્યા ગણાયા ખડભાગી;
 કંઈના હસ્ત કપાયા કર્ણ, સાથળ જાંઘ ને કપાયા ચર્ણ.
 દૈત્ય પડ્યા ભૂમિમાં ખહુ, બળિને જાણ થયું એ સહુ;
 કોપિઓ બળિ તેણીવાર, આવ્યો મધવા સમિપ કરતો માર.

* મૂળ ભાગવતમાં દૈત્યની સંખ્યા લખી નથી.

કીધો પનુપતણો ટંકાર, ઇન્દ્રપર સંખ્યાં ખાણુ છ માર;
 ત્રણ છોડ્યાં ઐરાવતપર, માર છોડાં અશ્વ ને રથ.
 એક મહાવતપર ચુક્યું ખાણુ, ઇંદ્રે કાપ્યાં કરી ધનુસંધાણુ;
 કોપિ બળિએ ઉપાડી સાંગ, ઇંદ્રે તાત્કાળ કીધી તે ભંગ.
 બળિ થયો તવ અંતરધ્યાન, માયા કરીને ચુકિયાં ખાણુ;
 દાવાગ્નિ ત્યાં બળવા લાગ્યો, શિલા વરસાદથી ભય વ્યાપ્યો.
 વાયુ મેયો બલિયે બળિયો, મધવા દેખીને ખળબળિયો;
 ધૃત્યું ધરણીધરનું ધ્યાન, મકટ હવા શ્રી ભગવાન.
 ગરૂડે ચડી આવ્યા વૈકુંઠ રાય, અમર સર્વ તણી રક્ષાય;
 કાળનેમી દૈત્ય છે એક, મહાપરાક્રમી વિર વિવેક.
 તે ભગવંત સામે ધસ્યો, મહા ક્રોધ પૂરીત નવ ખસ્યો.
 ખાણુ મૂક્યાં અપરિમિત એવ, અવિનાશ ઉપર તત્ખેવ
 અધકાર બહુ હવો તેવ, ધસ્યા મધવા અને સર્વ દેવ.
 ચોપાસ કરે મારામાર, મહાતીવ્ર આયુધની ધાર;
 પરીઘ સાંગ ત્રિશુલ ભાલા ખળકે, ખડગ આણીઓ બહુ ઝળકે.
 માયા કીધી રાક્ષસે તેવાર, વરસાવા પાણાણની ધાર;
 અંતરિક્ષ અધારું બહુ કીધું, દેવસેનામાં ભગાણુ દીધું
 નેમી પહોંચ્યો ગગનની મહિ, ફેંકે બહુ વિધ ખાણુ ત્યહિ;
 અકળાવ્યા દેવ સૌ ત્યારે, કોપ્યા પુરુષપુરાણ તેવારે.
 ક્રોધ ધરી શર મૂક્યાં અનંત, રાક્ષસી માયાનો કીધો ભંગ;
 પ્રત્યક્ષ દિસ્યો કાળનેમી ત્યહિ, ચક્ર માર્યું તેના શીશ મહિ.
 બળિ પ્રધાનને પતન કીધો, દેવે કુંડુલી ડોકો દીધો;
 માલિ સુમાલી નાંખ્યા કાપી, માલ્યવાનને યમપુરી આપી.
 અતુલાં યુદ્ધ હવું તે ઠામ, દેવ દૈત્યનો મહા સંગ્રામ;
 રાક્ષસ અમરનો વર્ત્યો માર, મૂર્ચ્છિત થઈ પડતા ભુમોઝાર
 અમર ઇન્દ્ર અવિનાશી હરી, હણે રાક્ષસને ક્રોધે કરી;
 આયુધ તીવ્રતણા બહુ માર, રણમાં વર્ત્યો હાહાકાર.
 દૈત્ય માત્રને ફરી જગાડ્યા, મારી રણક્ષેત્રમાં પાડ્યા;
 બળીરાય યુદ્ધે અતિ લડે, ક્રોધે દેવ દૈત્ય અમર સૌ વઢે.

વળણુ.

દેવ દાનવ વઢે ક્રોધે, સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે;
 એ અષ્ટમ સ્કંધ હરીકથાનો, હવો દશમોધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અષ્ટમસ્કંધે દશમે-

ધ્યાયઃ ૧૧૦૥

અધ્યાય ૧૧ મો.

કડવું ૧૧ મું—રાગ આશાવરી.

શ્રી શુકદેવ વાણી બિચરે, સાંભળો પરીક્ષિતરાય;
 દેવ દાનવતાણું રણમાં, યુદ્ધ દારૂણ થાય.
 બાણ વૃષ્ટિ કરે ઘણી, જેમ મેઘ મૂશળ ધાર;
 ઈંદ્ર ઐરાવત ચડી આવ્યો, સુરની કરવા વહાર.
 પછી યુદ્ધ દારૂણ મંડાયું, વરતાયો સંગ્રામ;
 બળિરાય મહા ક્રોધે બળતો, આવ્યો તેણે કામ.
 અદૃશ્ય અવિનાશી હવા, રણમાંથકી મોરાર;
 તપ ધસ્યા દાનવ આવીયા, મન ધરી ક્રોધ અપાર.
 ઈંદ્ર સામે આવીયો, સંગ્રામ માટ બળીરાય;
 ઈંદ્રને બળીરાયનું, મહા યુદ્ધ દારૂણ થાય.
 મેઘ મારૂત અગ્નિ આદે, અમર ને કહેવાય;
 દૈવ દૈત્યો વહે અતિશે, ક્રોધ મન નવ માય.
 સૂરેંદ્ર પોતે ગળે ચઢ્યો, શીર કનક છત્ર પ્રચંડ;
 વજ્ર આયુધ ધર્મ કરમાં, જેવો અંતક દંડ.
 બંદિન બહુ શૂર ચડાવે, વીરસ ત્યાં ગાય;
 રણ પંચ શબ્દ વાણવ વાળે, હુંદુભિના શબ્દ થાય.
 ઐરાવત હસ્તી ઉપરથી, મારતો મધવાં બાણ;
 મહા સુભટ બળિયા પરાક્રમી, રાક્ષસ તજે રણ બાણ.
 બાણ વૃષ્ટિ કરે બહુ, મહા ક્રોધશું બળિરાય;
 ઘોતેર ફાટી દૈત્ય બળિયા, સૈન્યની સંખ્યાય.
 બળીરાય હસ્તીએ ચડી, આવ્યો મધવા પાસ;
 દાનવ આવ્યો સામટા, અમરને પમાડ્યો ત્રાસ.

* આ અગિયારમા અધ્યાયમાં દેવતાઓ દૈત્યોને મારવા માંડ્યા તેઓને તેમ ન કરવાને નારદજીએ કહ્યું અને શુકાચાર્યે મુવેલા દૈત્યોને પાછા સંજવન કર્યા એ કથાપ્રસંગ છે.

† પ્રથમ બાણ છોડતાં ઈંદ્રે બળિને કહ્યું:—હે મૂઠ, જેમ છોકરાઓની નજર બંધ કરી નટ તેઓનું ધન હરી લે છે, તેમ તું પણ અમે કે જેઓ માયાના સ્વામી છીએ તેઓને માયાથી છતવાને ઇચ્છે છે. જે લોકો માયાથી સ્વર્ગમાં આવવાને ઇચ્છે છે અને જેઓ સ્વર્ગથી પણ ઉચે જવાને ઇચ્છે છે તે અજ્ઞાન ચોર લોકોને તેઓના પેહેલા સ્થાનકથી પણ નીચે ફેંકી દઈ છું એવો હું, હુદ્ય માયાવી એવો તું, તેનું માથું આ સો ધારવાળા વજ્રથી કાપી લઈશ. માટે તારે જે સંબંધી જનોને મળવું હોય તેને મળી લે.

[શ્રુ. ભા.]

‡ ઈંદ્રનું ઉપલું વેણ સાંભળી બળિએ ઈંદ્રના બોલ્યાનો ઉત્તર આપ્યો કે—સંગ્રામ કરતાં જેઓનાં કર્મ કાળ વશ છે, એવા સધળા લોકોને કીર્તિ, જય, પરાજય, અને મરણ અનુક્રમથી થાય છે. સધળા

બહુ બાણ માર્યાં ઈંદ્રે, બળિરાયને તે વાર;
 વિમાનથી બળિ ઠળી પડ્યો, વર્ષો ત્યાં હાહાકાર.
 એ જોઈને ધસ્યો ત્યાં, જલાસુર મહાબળવંત;
 ઈંદ્ર રાયને મારવા, કકડાવ્યા વજ્રદંત.
 સહસ્રાક્ષ પ્રત્યે વદ વાણી, જલાસુર* ને કહેવાય;
 તમોત જાણો છો ને દૈત્ય ભાગ્યા, યુદ્ધથી રણ માય.
 સન્મુખ ઊભા છઉં અમે, કરવા મહા સંગ્રામ;
 હવે વીર હોય તે આવજો, એમ વચન કહે તે કામ.
 પછી અન્યોન્ય યુદ્ધ દારૂણ, મંડાયું તેઠાર
 ગુર્જ ગોળા પરીઘ ફરશી, ચક્રના બહુ માર.
 ભોગળ મુદ્ગળ ગદા ખડ્ગ, ને બાણનો નહિ પાર;
 પટા સાંગ ત્રિશૂળ ભાલા, ગૂહી કરતા પ્રહાર.
 ટોપ ટાટર સલે બખતર, સર્પ છેદન થાય;
 છવરખી અંગરખી ભેદી, સોંસરા શર જાય.
 પાખર થકી વાહનથી, રણ પડે મહા અસ્વાર;
 શૂર ચક્રી શૂર થાતો, હવો તે હાહાકાર.

લોકો કાળને આધીન છે એમ વિદ્વાન પુરૂષો જાણે છે, મારે તેઓ કાંઈ વાતમાં હાથ તથા શોક કરતા નથી. પણ એ બાળકમાં તમે દેવો અજ્ઞાન છો. તમે તો જોઈને કીર્તિ અને જય વગેરેમાં પોતાને જ કંઈ માનો છો અને તેથી સાધુ પુરૂષોને ખેદ કરવા યોગ્ય છે તેઓનાં વચનને અમે સ્વીકારતા નથી. એ પ્રમાણેનાં વાક્યો સાંભળતાં જ ઈંદ્રે એ બળીરાજની ઉપર અમેાધ વજ્ર નાખ્યું, જેથી તે વિમાન સહિત ધરતી ઉપર પડ્યો. [શ્રુ. ભા.]

* બળીરાજનો મિત્ર અને સંબંધી જલાસુર પોતાના મિત્રને પડી ગયેલો જોઈ મુવેલા મિત્રની પણ મિત્રાઈ સાચવવા માટે ઈંદ્રની સામે આવ્યો. સિંહ પર જોડેલા જલાસુરે સામે આવી વેગથી ગદા ઉપાડી ઈંદ્રની હાંસડીમાં મારી અને તેના હાથીને પણ મારી, તે વખતે તે હાથી ગોઠણબર થઈ ગયો. તેટલામાં હજાર ઘોડા જોડેલો રથ માતલિ સારથીએ આપ્યો, તેમાં બેસીને ઈંદ્ર લડવા ગયો. તે વખતે જલાસુરે બળતા ત્રિશૂળનો માતલિના પર ઘા કર્યો, તે માતલિ સહન કરી રહ્યો પણ તેટલામાં ક્રોધ પામેલા ઈંદ્રે વજ્રથી તે જલાસુરનું માથું કાપી નાખ્યું. જલાસુરના મોતના સમાચાર સાંભળી જામુનિય, બળ અને પાંક નામે ત્રણ દૈત્યો લડવાને આવ્યા. તેઓ ઈંદ્ર પર બાણની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. બળ દૈત્યે હાથ ચલાકીથી ઈંદ્રના હજાર ઘોડાને તેટલાંજ બાણથી વિંધી નાખ્યા, પાંક દૈત્યે એક જવાર સાંધીને મૂકેલાં બેસો બાણથી માતલિને તથા રથનાં સઘળાં અંગોને જુદાં જુદાં વીંધી નાખ્યાં અને નમુનિ દૈત્યે સોનાનાં પુંખવાળાં પંદર મોટાં બાણોથી યુદ્ધમાં ઈંદ્રને વીંધી મેઘની પેરે ગર્જના કરી ઈંદ્રને ઢાંકી દીધો. બળ અને પાંકનું માથું પછી ચક્રથી કાપી નાખ્યું.

† અહિંથી માંડી ૨૧ લીટીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

ભાથા ખૂટે કવચ તૂટે, ઊઠે અગ્નિ જ્વાળા;
રથ ચૂર્ણ થાય વૈમાન ભાંગે, વઢે વીર વિકાળ.
દૈત્ય સર્વે વિઠીયા સુર, રાય જે કહેવાય;
કુડે ઘાલ્યો હસ્તિને જ્યમ, મહા માર યોગમ થાય.
ઐરાવત સખજો વઢે, કરે સુઢે ખડ્ગના પ્રહાર;
સાંકળ મારી દૈત્યને, પછાડે પૃથિવી મોઝાર.
કો દૈત્ય ચરણે ચાંપીયા, કો હણ્યા દંતલ ઘાય;
ખડ્ગ સાંકળ મારથી, રણ અસુર ઊડયા જાય.
ખાણુ વૃષ્ટિ શક કરે, મેઘની પેરે ત્યાંહિ;
શર મારથી ખડુ અસુર પડે, નહીં રહેવાય રણમાંહિ.
શુરા દૈત્ય ઈંદ્રનો, હસ્તી પમાડ્યો ધર્ણુ;
મહા માર મુદ્ગલનો કર્યો, તેયિ પામ્યો તુર્તજ માર્ણુ.
મેઘાડંબર સહીત ભોમિપર પડિયો તે સુરરાય;
વળી રથ આરૂઢ મઘવા હવો, તે દૈત્ય સામો ધાય.
જળ ભર્યા જેમ વાદળાં, તેમ ચાલતા માતાંગ;
શબ્દ કરતા કુડે ફરતા, શોભે ક્યામળ રંગ.
પંચાશ કોટી ભૂમંડળ તે, ચડયું ખાણું ચાક;
વીર ઝુંઝે ધર્ણુ ધૂળે, શૂરા મારે હાક.
વજ્ર મૂકયું સુરપતીએ, આણી મનમાં રીશ;
નમુચિ રાક્ષસ અદૃષ્ટ હવો, તેનું નવ છેદાયું શીશ.
આકાશ વાણી તવ હવી, લીલે સુકે પદાર્થે ન નાશ;
વરદાન પામ્યો એ છે, તેથી ગર્વે ફરે આકાશ.
મઘવાએ મન વિચાર્યું, સમુદ્ર ફીણ છે ચોગ્ય;
લીલું નહિ સુકું નહિ, નાશ માટે એ ઉપચોગ.
પછી સમુદ્ર ફીણના ખાણે, કર્યો અમરે માર;
સર્પાગ ઢાંકી શીશ છેલું, હવો હાહાકાર.
વળી ખાણું વૃષ્ટિ કરે ઘણી, ગર્જના શબ્દ પ્રચંડ;
ગગનમાં ગર્જના સુંણી, ભય પામ્યું પ્રભાંડ.

* પોતાના બંને સાથી-પાક ને બળાસુરને-મરણ પામેલા જોઈ નમુચિ રાક્ષસને અતિ ક્રોધ ચડવાથી ઇન્દ્રને મારવાના ધણા ધણા ઉપાયો કસ્યા, પણ તે વ્યર્થ ગયા. તેમ ઇન્દ્રે પણ વજ્ર માર્યું તથાપિ ડોક કપાઈ નહિ ત્યારે ઇન્દ્રને અતિ ચિંતા થઈ. તેવામાં આકાશવાણી થઈ કે, આ રાક્ષસ લીલી તથા સુકી વસ્તુથી મરશે નહિ, કારણ કે એ રીતે તેણે વરદાન મેળવ્યું છે. પછી વિચાર કરતાં ઇન્દ્રને સમુદ્ર કે સમુદ્રનું શીણ લીલું તેમ સુકું પણ નથી એમ ધારી તે સમુદ્રશીણથી નમુચિનું મરતક કાપ્યું. તે વખતે વિશ્વાવસુ અને પરાવસુ ગાંધર્વો ગાયન કરવા લાગ્યા; અને દેવતાઓ કેસરીસિંહ જેમ મુગને મારે તેમ દૈત્યોને મારવા લાગ્યા. તે વખતે દૈત્યોનો નાશ થતો જોઈ બ્રહ્માએ મોકલેલા નારદજીએ ત્યાં પધારી દેવતાઓને વારવા. † ખાણાસુર.

પોતાના ને પારકા, રણમાં નવ યોગખાય;
એમ દેવ દાનવતણું રણમાં, કુદ્ધ દારણ થાય.
તે વાત પ્રહ્લાએ સુંણી, વઢી થાશે ખેડું સંહાર;
ઋષિ નારદને મોકલ્યા, વારવાને તે ધાર.
વીણાપાણીએ સમજવીને, વારીયા ખેડ વીર;
તમો સમાન બળીયા છો, હવે યુધ્ધ તજો રણધીર.
દેવ પ્રત્યે વદે વાણી, નારદ મુનિ તે વાર;
અમર લક્ષ્મી મળિ તમને, હવે આ શો પ્રકાર;
કમલભૂએ વારવા મુને, મોકલ્યો આ ઠામ;
નારદ ઋષિએ સમજવીને, સમાવ્યો સંગ્રામ.
પાંહિ માંહે વઢી મરતા, રાખીયા ઋષિરાય;
નારદ ઋષિને પ્રણામ કરી, સૌ સૌને સ્થાનક જાય.
પછી શુકાચાર્ય ગુરૂકને, મૃતસંજીવ વિદ્યા અધ્યયન;
ભાણી બળિરાયને અભિષેક દઈ, બેસાડ્યો રાગ્યાસન.
શુક ગુરૂએ મંત્ર ભાણીને, છવાડ્યો બળિરાય;
દૈત્ય મન આનંદ પામ્યા, જય શબ્દ ત્યાં વરતાય.
જય જયકાર થઈ રહ્યો, રાક્ષસી સૈન્યા માંય;
શુકાચાર્યને બળિ નમી બોલ્યો, સ્વામિ ભક્તી કીધી સહાય.

વળણ.

સહાય કીધી ગુરૂજી તમો અસુર માત્ર એમ કહી રહ્યા;
શ્રી ભાગવત અષ્ટમસ્કંધના, એકાદશ અધ્યાય પૂર્ણ થયા.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અષ્ટમસ્કંધે એકાદશો-

ધ્યાયઃ ૧૧૧૧૧

અધ્યાય ૧૨ મો.*

કડવું ૧૨ મું-રાગ ધન્યાશ્રી.

શ્રી શુકજી કહે સુણ રાય, ભાગવત કથારે;
એ સાંભળતાં મહા સુખ થાય, જય ભવની વ્યથારે.
મોહિનીરૂપ ધર્મ વિપ્રજીએ, સૌ મોહ પામ્યારે;
તે શંકરે સાંભળી વાત, જોવા માટે આવ્યારે.

ચાલ.

જોવા આવ્યા સદાશીવ, મોહિનીરૂપ શ્રી હરીતણું;
કેલાશ ગિરીથી પધાર્યા, શું વર્ણન કરી શકું શિવતણું.

* આ બારમાં અધ્યાયમાં મોહિની રૂપના વિલાસ જોવામાં ઉત્સુક થએલા મહાદેવને ભગવાને મોહ ઉપજવી છળીને પાછી સાંત્વના કરી તે કથા પ્રસંગ છે.

વૃષભાશ્વ પિનાકપાણી, પાર્વતિ સહ ત્યાં આવીયા;
 વૈકુંઠમાં શિવ પધાર્યા ત્યાં, સર્વને મન ભાવીયા.
 સુંણી હરી સામા ગયા, એક આસને બેઠા હરી;
 પાર્વતિ લક્ષ્મી મળ્યાં પ્રેમે, હર્ષ શું વાર્તા કરી.
 પછી પ્રભૂનું વર્ણન કીધું, શીવે સ્વર્ગલુપન વિષે;
 પ્રભૂ અકળ અદ્ભુત, અવિનાશિ છો, તમે વ્યાપીયા વૈરાટરૂપે.
 તવ વિષય કહે તમ મુજ સ્વરૂપમાં, ભક્તભાવ તો છે નહીં;
 હરિહર અળગા લેખશે તે, અજ્ઞાની પ્રાણી સહી.
 તવ શીવ કહે હે હરી ઇચ્છા, એક મારે મન રહી;
 મોહિનીરૂપ જોવા તમારું હું, કૈલાશથી આવ્યા અહીં.
 હે દેવના પાણુ દેવ તું, જગત વ્યાપક જો પ્રભુ;
 આદિ અંત ને મધ્યે વસતા, સચ્ચરુચર ત્રિલુપન વિભુ.
 નિષ્કામ મુનિ વાંસના તણ, ભજે છે ભાવે કરી;
 પૂર્ણ, અમૃત, નિર્ગુણ સ્વામિ, આનંદમય પ્રભુનો નવ અરી.
 સર્વમય સર્વથી પર, પરબ્રહ્મ ત્રિતત્વરૂપ છો;
 બેદાબેદ રહિત, દૈત અદૈત કારણ ભૂપ છો.
 વેદાંતિ પરબ્રહ્મ ગણે, મિમાંસક ધર્મ રૂપ ગણે;
 સાંખ્ય કાર્ય કારણથી પર, પચરાત્ર નવશક્તિ પ્રભુ ભણે.
 યોગ જ્ઞાતા પૂર્ણ રીતે, જાણે છે સ્વતંત્ર તને;
 અવિનાશી મહા પુરૂષ તું, કળ્યે કયમ આવે મને.
 બ્રહ્મા મરીચિ નવ જોળખે, આ બનાવ્યું તુજ જગત જે;
 તો તું ને કયમજ જોળખે, જોળખે એકલો ભક્તરે.
 વાયુપેરે વ્યાપક સઘળે, સર્વના જ્ઞાતા તમે;
 ગુણોથી રમણ કરતાં પ્રભુ, જાણ્યું છું કંઈએક અમો.
 પાણુ મોહિનીનું સ્વરૂપ જોવા, ઇચ્છા છે મુજ મન ધણી;
 હવે તે મુજને દેખાડો, કરૂણા કરી વૈકુંઠ ધણી.
 તવ શુકદેવ વાણી ઉચરે, સાંભળી શીવ વચન;
 રાક્ષસ છળવા રૂપ ધર્યું, તે બતાવે મોહન.
 મહાદેવ પ્રત્યે પ્રભુ કહે, એ સ્વરૂપ કામી મન વશે;
 કામી પુરૂષને એ સ્વરૂપ વહાલું, તે શીવજી તમને કયમ રૂચે?
 પાણુ ઇચ્છા છે જવ તમતણી, પુરીશ આણી વાર;
 મહાદેવજી તમે સોચ કરતા, રખે મન લગાર.
 એવી વાણી બોલતા, પરબ્રહ્મ અદૃષ્ટ હવા;
 અંતર્ધ્યાન અવિનાશ થઈને, અન્ય સ્થાનક આવીયા.
 વૈકુંઠમાં એક રમ્ય વાડી, પર્મ શોભા તે તાણી;
 કલ્પતરૂ મુરદુમ ધણાં, ખીજ સુશોભિત રચના ધણી.

* ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને પ્રલયના કારણરૂપ.

મોહિનીરૂપ ધરી પ્રભૂજી તે, વાડીમાં ઉભા રહ્યા;
 શ્રી મહાદેવજી આસન તણને, વાટિકા જોવા ગયા.
 (શિવે) તે વાટિકામાં કન્યા દીડી, તેવી ત્રિભૂવનમાં નહીં;
 તે મોહિનીરૂપ મહારાજનું, દેખી શિવ મોહ્યા સહી.
 શોડષ તન શણગાર શોભે, મુખ ચંદ્રવત ચળકયા કરે;
 ત્રિભૂવન જન સર્વ મોહે, મહા તાપસનાં મન હરે.
 રૂપે અતિ ઘણી શોભતી, મન ગમતાં વસ્ત્રો ધર્યાં;
 કટિમેખલા નિતંબપર, વસ્ત્રો કટીપર સુંદર ધર્યાં.
 દડો-ઉછાળે મોહિની, ઉંચો નિચો અંગ મરોડા;
 કંપિત સ્તન શોભે ઘણાં, કરે ઝાકમઝોળ.
 સ્તનપર હાર સુંદર હીલે, મોહે મનકું જનનું;
 કડકા કેડના તે કરે, શોભે નૌતમ તનકું.
 નિતંબપરથી વસ્ત્ર ખસે, ને કેશ સુંદર શોભે;
 ડાબે હાથે બાંધતી કેશ, મુનિવરનાં મન મોહે.
 કટાક્ષ મારે કાળજી કોરે, દડો ઉછાળે તાનમાં;
 જરા જીએ જરા લજાએ, શિવને નાંખ્યા ગુલતાનમાં.
 મંદહાસ્ય સહિત કટાક્ષ માર્યાં, વિહળ થયા સદાશિવ સહી;
 પાર્વતીને ત્યજી ઉડ્યા, જોવા મોહિનીને તહીં.
 દડો ફંક્યો દૂર ત્યાં, લેવા દાડી મોહિની;
 ઝીણું વસ્ત્ર પવને ઉડ્યું, સદાશિવે જોઈ જઈ.
 કટિમેખલેથી વસ્ત્ર ઉડ્યું, નિર્ધર્યું જૈર અંગ તે તાણું;
 ભાન ભુલ્યા શીવજી, વૈરાગ્ય ભૂલ્યા તે સમું.
 બહુ કુટડી, વળી રૂપડી, અર્ધ મિચ્યાં નાણુ છે;
 મીન મૃગ બે હારિયા, એવા સુંદર નાણુ બે.
 અણિયાળી આંખે ભાજતી, મોહ બાણુ માર્યાં સહેજમાં;
 અડપલીઆળી આંખે આંખોને, બતાવ્યું મન હેજમાં.
 તેને દેખીને શીવજીને, વિરહ વ્યાધો અતિ ઘણો;
 મોહ્યા શંકર મન વિષે, પરવશ પ્રાણ હવો શંભૂતણો.
 કામદેવનો પાસ પકડી, શિવ ઉડ્યા ઉમિયા મૂકી;
 જ્ઞાન ચૂક્યું, ભાવ મુક્યો, ગયા વૈરાગ નકી મૂકી.
 નગ્ન નારી, બહુ પ્યારી, શીવજી વસ તેને હવા;
 પાસે આવ્યા, મન ભાવ્યા, હસી રમણિ તે વશ થયાં.
 હસી થોડું, મુખ મોડ્યું, લજાયલી ઉભી નહીં;
 વૃક્ષ આથે, શિવ જોતે, છુપાવવાને ત્યાં ગઈ.
 મન હરાયું, ચિત્ત ચોરાયું, વશ હવા એ દેવ;
 હાથિણી કડે હાથી દાડે, તેમ દાડ્યા શ્રી મહાદેવ.

કામાસક્ત હવા શંકર તે, સ્ત્રિ પૂઠે ધાયા સહી;
આગળ પાછળ જન્ય દોડયા, રહેવાયે પ્રેમથી નહીં.
વેગે દોડતી અંગ મરોડતી, નારિ કેશ ઝાલ્યા સદાશીવે;
હાથ પકડી, અંગ ઝકડી, આલિંગન કર્યું વિધવિધે.
લીધી પાસે, પ્રેમ આશે, દબાવી સ્વઅંગથી;
કેશ છુટા, નિતાંબ મોટા, છુટી ગઇ શિવ સંગથી.
ખલાત્કારે, સ્તન ભારે, દિવ્ય રૂપી મોહિણી;
ભાગી વેહેલી, મુકી શીવને, દેવ લીલા જોઇ રહ્યા.
સદાશિવ પૂઠે દોડયા પ્રેમે, કામદેવને વસ હવા;
ગૌ પુઠે જેમ સાંઢ દોડે, તેમ શીવની થઇ દશા.
ત્યાં વિવે દ્રાવ શીવને હવું, મોહિની તો નાશી ગઇ;
મહાદેવજી ત્યાં લજ્જા પામ્યા, અકળગતિ એ શી થઇ.
મહાદેવનું વિવે પૃથિવા પડયું, તે ભમિ સુવર્ણની થઇ;
કામાંધ પ્રયેલા શીવને, નદી ગીરીવરે જોયા સહી.
તવ મોહિનીનું સ્વરૂપ તજીને, સ્વદેહ પ્રભુજી થયા;
માયા યોગ દબાડ્યો શંકરને, પ્રભુએ પ્રેમ વચન કહ્યાં.
લજ્જા પામ્યા શીવ કહે, હરી ધન્ય ધન્ય માયા તાહરી;
મોહિનીનું સ્વરૂપ જોતાં, મુઘ બુઘ નહીં રહી માહરી.
તો અન્યને શો આશરો, જે દૈત્ય મોહ પામ્યા ખડુ;
અમૃત માટે મધ પાત્રું દૈત્યોને, દેવ અમર કીધા સહુ.
વળી શાશા ગુણ વર્ણવું, એમ શંકર વાણી ઉચ્ચરે;
શ્રી મહાદેવજી આજ્ઞા માગી, પાર્વતી કને સાંચરે.
મહાદેવે પાર્વતી પાસ આવી, વાર્તા માંડીને કહી;
પરમેશ્વરની લીલા અકળ, એની ગતી કોયે નવ લહી.
પરમેશ્વરની માયા દુસ્તર, એ તરવા કો સમર્થ નહીં;
સર્વથા જેમ તેમ પ્રભુજીનું, સ્મરણ કરવું રે સહી.
મોહિની સ્વરૂપ મહારાજનું, શંકર જોવા આવિયા;
કથા શ્રવણે પાન કરી તે, સાધુ જન સુખીયા થયા.
કરૂણા કરે કૃપાનિધિ, સાક્ષાત્ અવિનાશી હરી;
પામે પદારથ સકળ તે, ગર્ભવાસ ન આવે ફરી.

વળણ.

ફરી ગર્ભવાસ આવે નહીં, સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે;
અષ્ટમસ્કંધે હરી કથાના, હવા દાદશ અધ્યાયરે.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અષ્ટમસ્કંધે દ્વાદશો-
ધ્યાયઃ ૧૧૨૧।

અધ્યાય ૧૩ મો.*

કડવું ૧૩ મું-રાગ સારંગ.

શ્રી શુકજી કહે સાંભળ રાય, સમમ મન્વંતરની કથાય;
સાતમો મન્વંતર જેહ, શ્રદ્ધાવંત રાજ સુણી તેહ.
વૈવસ્વત મન્વંતર અહીં, કથા એહ વિસ્તારની સહી;
સમ કષીતણાં જે નામ, તે સાંભળ વર્ણન ગુણગ્રામ.

ચાલ.

કશ્યપ, અત્રિ, વસિષ્ઠ, નિરધાર, વિશ્વામિત્ર, ગૌતમ શુભકાર;
જમદગ્ન, ને ભરદ્વાજ, સમ કહ્યા એ કષીમહારાજ.
અષ્ટમી કષી પત્નિ છે સાર, કશ્યપ કષી પતા નીરધાર;
વામનજી તેના છે નાના બાળ, જાણો વાત તમે નિરધાર.
ત્યાં વામનનો અવતાર, પ્રગટયા પ્રભુ વિશ્વાધાર;
કથા ભવિષ્ય મન્વંતરતણી, વંશાવળી છે એની ઘણી.
જેહ વિશ્વકર્મા દીકરી, સવિતાને પરણાવી તે ખરી;
પુત્રી ત્રણ તેનાં અભિધાન, શુકજી કહે સુણ રાજન.
એકનું સંજ્ઞા છે નામ, તે શ્રી રવીના પુરે મનકામ;
બીજી પૂત્રી છાયા કહી, ત્રીજીનું નામ વડવા સહી.
સંજ્ઞાનું ચમાદિ છે બાળ, વડવાના અશ્વિનીકુમાર;
છાયાથકી સાવર્ણિમનુ એવ, એમ પૂત્ર પ્રગટયા તતખેવ.

* આ તેરમા અધ્યાયમાં સાતમાથી આરંભી સઘળા મન્વંતરો, જે મન્વંતરોમાં દરેકના છ છ પ્રકાર છે તે જુદા જુદા કહ્યા છે.

† એ સૂર્યનો પુત્ર છે. જે શ્રાદ્ધદેવ એનામથી પ્રખ્યાત હાલ સાતમો મનુઆણુ છે તે છે, તેનાં સંતાનનાં નામ શ્રી શુક્રે આ પ્રમાણે કહ્યા છે:— ઇક્ષ્વાકુ, નભગ, ધૃષ્ટ, શર્થાતિ, નરિષ્યંત, નાભાગ, દિષ્ટ, કર્ષ, પૃષ્ઠ, અને વસુમાન એ દશ વૈવસ્વત (શ્રાદ્ધદેવ) મનુના પુત્ર હતા. તેના વપ્તમાં આદિત્ય, વસુ, રુદ્ર, વિશ્વદેવ, મરુત, અશ્વિનીકુમાર અને ઝલુ એ નામે દેવતા હતા. પુરંદર નામનો ઈન્દ્ર હતો.

‡ સંજ્ઞાને ચમ, ચમુના અને શ્રાદ્ધદેવ મનુનામે ત્રણ સંતાન છે.

* એ સમે ભગવાન કહે છે—હવે સર્વ દેવોમાં ઉત્તમ, મારી સ્ત્રીરૂપ માયામાં મોહ પામ્યા છતાં પણ પાછા તમે પોતાથીજ પોતાની સ્થિતિમાં રહ્યા એ ધણું સારું થયું. અનેક પ્રકારના ભાવને ઉત્પન્ન કરતી, અને અજીતેન્દ્રિય પુરુષોથી ન જીતાય એવી મારી માયા તમે સિવાય આસક્તિ પામેલો બીજો કોઇ પણ પુરુષ તજી શકેજ નહિ. હું કે જે સંષ્ટિઆદિનાં કારણરૂપ છું, તેના કાળરૂપ પ્રભાવને લીધે વધતા રજોગુણ વગેરે અંશવાળી આ મારી ગુણમય માયા તમારો પરાભવ નહિ કરે.

શનેશ્વર ને તપતી કન્યાય, તેના મહિમા કહ્યો નવ જાય;
સંવરણ ને તપતી કન્યા વરી, તેની ખ્યાત સઘળે વિસ્તરી.
અષ્ટમે સાવર્ણિ મન્વંતર સહી જેની કાંતિ વિશેષે કહી;
સાવર્ણિને છે ખાળ ખે* સહી, ખળિ† રાજ ભોગવે ત્યાંહી.
પણ હવડાં તે પોતાનું રાજ, ભોગવે છે પાતાળે આજ;
એ મન્વંતરે સમ કષિ થશે, તે હમણાં પૃથ્વીપર વશે.
એક ગાલવ, બીજો દીપ્તિમાન, ત્રીજા પરશુરામ નીધાન;
ચોથા અશ્વત્થામા ઋષીરાય, પાંચમા કૃપાચાર્ય કહેવાય.
છઠ્ઠા ઋષી શુંગ તે પાસ, સાતમા ઋષી વેદવ્યાસ;†
હવે નવમા મન્વંતરની કથા, જે કહું તે સાંભળો યથા.
વર્ણુ પુત્ર દક્ષ સાવર્ણિ મનુ હશે,‡ ધૃતિમાનાદિ સમઋષિ થશે;
અદ્ભુત થશે ઈંદ્ર ત્યાંય, સ્પર્ધા ભોગવશે સુરકાય.
ઋષભ દેવ|| પવિત્ર અપાર, તે પરમેશ્વરનો અવતાર;
બ્રહ્મસાવર્ણિ¶ દશમે મનુ, ઉપસ્થાંક કેરો તે તનુ.
શુંભ એવું નામ છે સાર, તે તો ઇન્દ્ર કેરો અવતાર;
ત્યારે ઈંદ્ર મહા પરાક્રમી હશે, તેની કીર્તિ સઘળે વ્યાપશે.
વિશ્વકસેન* નામે સાર, તે પરમેશ્વરનો અવતાર,
ધર્મસાવર્ણિ અગિયારમે મનુ, સત્ય ધર્માદિ દશતેને તનુ**.
વિહંગમ્ કામગમ ને નિર્વાણ ઋષિ, દેવ એ ત્રણ મુખી;
વૈદ્યતિ ઇન્દ્રનું નામ, તે કરશે મહા ઉત્તમ કામ.
આર્યકુની સ્ત્રી વૈદ્યતાયકી થશે, ધર્મસેતુ પ્રભુ અવતરશે;
બારમે રૂદ્ર સાવર્ણિ મનુ,†† મહા ખળપરાક્રમ હશે તે તનુ.

* નિર્મોક અને વિરજસ્કા એ બે પુત્રનાં નામ છે.

† એ વિરોચનનો પુત્ર.

‡ એ સાત સમર્પિ છે. એ મન્વંતરમાં દેવગુણની સ્ત્રી સરસ્વતીના ઉદરથી સાર્વભૌમ એવે નામે ભગવાનનો અવતાર થશે. તે પુરંદર (સાતમા મન્વંતરના ઇન્દ્ર) પાસેથી ત્રિલોકનું રાજ્ય હરી બળિ રાજાને આપશે.

§ તેને ભૂતકેતુ અને દીપ્તિકેતુ આદિ પુત્રો થશે. પાર અને મરીચિ ગર્ભાદિ દેવતાઓ થશે.

|| આયુષ્યમાનની સ્ત્રી અંબુધારાના એ પુત્ર તે મન્વંતરમાં છે.

¶ ભૂરિષેણાદિ તેના પુત્રો છે. હવિષ્માન. સુકૃત, સત્ય, જય અને મૂર્તિ એ પાંચ તથા બીજા બે મગી સાત સમર્પિ થશે. સુવાસન અને વિરૂદ્ધાદિ નામના દેવતા એ મન્વંતરમાં થશે.

* પ્રજાપતિના ગૃહ વિષે વિપુચિ સ્ત્રીથી વિષ્વકસેન પ્રભુ થશે, તે ઇન્દ્રને સહાયકારી થશે.

** અરિષ્ટાદિક સમર્પિઓ તે મન્વંતરમાં થશે.

†† એમનું દેવવાન, ઉપદેવ અને દેવગ્રેષ્ઠાદિ તેના પુત્રો થશે. ઋતધામા નામે ઇન્દ્ર થશે. હરિતાદિ દેવતાઓ થશે. તપો-અર્તિ, તપસ્વી અને આશીષકાદિ સમર્પિઓ તે મન્વંતરમાં થશે.

પરમેશ્વર સ્વધામા* અવતાર, હશે પ્રગટ શ્રી વિશ્વાધાર;
તેરમે દેવસાવર્ણિ† સહી, મન્વંતર થાશે તે આ મહી.
ઈંદ્ર દિવસ્પતિ‡ હશે, તેના મહિમા ધણો જગે થશે;
પરમેશ્વર ચોગેશ્વર§ સહી, અવતાર પ્રભુનો થાશે આ મહી.
કરશે દિવસ્પતિની સહાય, તેના યશ આ જુગે ગવાય;
ચૈદમે ઇન્દ્ર સાવર્ણિ|| મનુ છે, પ્રૌઢ મહિમા તેના રહેય.
બૃહદ્ભાનુ પ્રભુ અવતાર, કર્મકાંડનો કરશે વિસ્તાર;
એ ચૈદ મન્વંતર અવતાર, સંક્ષેપે કહ્યા પ્રથમ આવાર.
તે સઘળા પરમેશના અંશ, ધર્મો અવતાર સર્વ સુવંશ;
પ્રભૂની પાળે તે આજ્ઞાય, જે ચૈદ મન્વંતર કહેવાય.

વળણ.

આજ્ઞા પાળે મનુ સર્વે, એવો હુરી મહિમા કહ્યો;
શ્રીભાગવત અષ્ટમસ્કંધનો, અધ્યાયંતરમે પૂર્ણ થયો.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અષ્ટમસ્કંધે ત્રયોદશે-

ધ્યાયઃ ૧૧૩૧

અધ્યાય ૧૪ મો.¶

કડવું ૧૪ મું-રાગ મા૩.

રાય પરીક્ષિત પ્રશ્ન કરે, કહો મનુ-ઈંદ્રનાં કાળ;
કેવી રીતે વર્તે તેઓ, તે કથા કહો મહારાજ.
શ્રી શુકદેવ વાણી વદે, સાંભળ પરીક્ષિત રાય;
ચારે યુગમાં શાસ્ત્ર ચારે, યુગવર્ણન વરણાય.

* સત્યરહસની સ્ત્રી સૂત્રતાનો એ પુત્ર છે.

† એ મનુને ચિત્રસેન અને વિચિત્રાદિ તેના પુત્રો થશે. સુકર્મ અને સુત્રામ નામે એ મન્વંતરમાં દેવતા થાશે.

‡ અને નિર્મોક, તત્વદરીદિ સમર્પિઓ તે મન્વંતરમાં થશે.

§ એ દેવહોત્રની સ્ત્રી બૃહતીના પુત્રનાં નામે છે.

|| એમનું ઉદ્ધ અને ગંભીરયુદ્ધિ આદિ તેના પુત્રો થશે. પવિત્ર અને આશુષ નામના દેવતાઓ થશે. શુચિ નામે ઇન્દ્ર થશે. આમ, બાહુ, શુચિ, શુદ્ધ અને માગધાદિ સમર્પિઓ થશે. સત્રાયણુની સ્ત્રી વિશાલાના ઉદરથી 'બૃહદ્ભાનુ' નામે ભગવાનનો અંશાવતાર થશે, તે કર્મ કાંડની કીયાનો વિસ્તાર કરશે.

¶ આ ચૈદમા અધ્યાયમાં ઇશ્વરાધિનમાં રહેનારા મનુ આદિનાં જેવી રીતે જોઈએ તેવી રીતે પૃથક્ પૃથક્ કામનું વર્ણન કર્યું છે.

મનુ, મનુષ્ય, સપ્તર્ષિ, ઇંદ્ર અને દેવતાય;
 પ્રત્યેક યુગના પ્રત્યેક જન, રહે અંશાવતાર આગ્રાય.
 યજ્ઞાદિક પ્રભુ અંશાવતારી, પ્રેરણા કરે જે જ્યાં
 મનુ આદિ લોકો, જગત મર્યાદા ચલાવેય.
 સપ્તર્ષિઓ સનાતન ધર્મ તે, ચલાવે રૂઢી રીત;
 વેદ તત્ત્વને શોધે શિષ્યે, ધર્મપર ખડું પ્રીત.
 યોગુએ મનુના અવતારે, ઘણો ધર્મ પ્રવર્તાવ્યો;
 પ્રજા પાળક પોતે થઈને, યશ સઘળો ગવરાવ્યો.
 પરમેશ્વરનાં નામ કીર્તન, કરે છે સર્વ પ્રજાય;
 ધર્મ માર્ગ આચરતાં આતે, કૃપા કરે જગરાય.
 શ્રી સેવા સ્વામિની કરે, ને પુરૂષ માત ને તાત;
 ગૃહસ્થ મારગ એમ આચરે, વેદ વિષે વિખ્યાત.
 રાજા થઈને પ્રજાને પાળે, દુઃખ દીધે ન લગાર;
 પ્રતિપાલન પ્રજાનું કરવું, એ ભૂપત ધર્મ નિરધાર.
 ઇંદ્ર પ્રજાને અર્થે દાદશ, મેઘની વૃષ્ટી કરે;
 વાપી કૂપ સરોવર સરિતા, પૂરાણ જળથી ભરે.
 અજ્ઞ સહુ નિપજાવે રવી, તે પ્રજા તણે હિતકાજ;
 પરઉપકાર કરે પ્રાણી જ, કૃપા શ્રી મહારાજ.
 ઋષેશ્વર મહા યજ્ઞ કરીને, ધર્મ સહુ પ્રવર્તાવે;
 તે સઘળું પ્રજા અર્થે, તેઓ સુખ ઉપજાવે.
 સનકાદિક સિદ્ધને સ્વરૂપે, જ્ઞાનોપદેશ કરે ભગવાન;
 યાજ્ઞવલ્ક્યને રૂપે, કૌમ્બોપદેશ કરે નિદાન.
 દત્તાત્રેયને રૂપે યોગના, આપે રૂડો ઉપદેશ;
 પ્રજાપતિને રૂપે કરે, સૃષ્ટિ ઉપજાવે એસ.
 નામરૂપાત્મક માયાથી, મોહ પામેલા જે લોક;
 અનેક શાસ્ત્રથી સિદ્ધ કરે પ્રભુતા, પણ સમજે છે કોક.
 બીજા પ્રજા છે તે કરે, પ્રભૂજનાં નામ કીર્તન;
 ભક્તિ ભાવે દયા દાનશું, ગોવિંદ ગુણ વર્ણન.
 મહા કલ્પનાં પેટા કલ્પમાં, આમ ચાલે છે ધર્મ;
 પેટા કલ્પમાં જોઈ મનુ, સાંભળ રાય ગુણ પર્મ.
 તે ઉપકાર કરી ઉપજાવે, પ્રજા વિષે શુભ ધર્મ;
 જપતપ ધ્યાન આદિ લેઈને, જે સંસારનાં સત્કર્મ.

વળણ.

સંસારનાં સત્કર્મ સર્વે, ધર્મને અર્થે સહી;
 જોઈ અધ્યાય હવા પૂરા, અષ્ટમસ્કંધ કથા કહી.
 ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અષ્ટમસ્કંધે
 અનુર્વશોધ્યાયઃ ॥ ૧૪ ॥

અધ્યાય ૧૫ મો.*

કડવું ૧૫ મું-રાગ રામગ્રી.

રાજા પરીક્ષિત પૂછે વાતજી, શુક સ્વામિ કહો વિખ્યાતજી;
 હરિયે વામન અવતાર લીધોજી, યાચવામાં બળી બંધન કીધોજી.

ચાલ.

વામન અવતારે બળીને આંધ્રો, પ્રભૂજીએ જેહ;
 વરુણપાશે બાંધ્યા તેની, કથા કહો ઋષિ તેહ.
 ત્રણ પગલાં પૃથ્વી પ્રદક્ષિણામાં, માંગી છે શે કાજ;
 ભિક્ષા માંગતા વણ અપરાધે, કાં બાંધ્યા બળિરાજ.
 શુકદેવ વાણી ઉચરે, સાંભળ પરીક્ષિત ભૂપ;
 બળી માટે શ્રી પ્રભુજી, ધૈર્ય વામન રૂપ.
 જઈ યજ્ઞના ત્યાં રોધ કીધો, યાચીયો બળીરાય;
 વિસ્તારપૂર્વક કહું તુંજને, માંડી એહ કથાય.
 વૈવસ્વત મનવંતરે, થયો વામન અવતાર;
 બળી ઇંદ્રના યુદ્ધનો, પ્રથમે કહું વિસ્તાર.
 પૂર્વે ઇંદ્ર બળી હણ્યો. તેની હતી રોધ સીધ જેહ;
 દેવતા સૌ મળીને, લૂટ્યું સઘળું તેહ.
 ત્યાં દેવ પ્રત્યે ન ચાહ્યું, દાનવનું નિરધાર;
 પછી શુકગુરુ વિદ્યા ભણ્યા, જે મૃતસંજવન સાર.
 બળીરાયને જઈ જવાડ્યો તે, ગુરૂને લાગ્યો પાય;
 સેવા ભક્તિ વિશેષ કરીને, સતોષિયા ઋષી રાય.
 બ્રહ્મવંશના ઋષી તેડ્યા, ભાગવે તે વાર;
 વિશ્વજીત યજ્ઞ કરાવવાને, વરત્યો જય જયકાર.
 મૃત્યુંજયના મંત્ર ભણાવ્યા, યજ્ઞ પૂરાણ કર્યો;
 સૂર્ય કાંતિસમ કુંડ વિષેથી, રથ એક નિસર્યો.
 આયુધ અસ્ત્ર ને શસ્ત્ર સામગ્રીસહ, રથભણીમય જડ્યો;
 અગ્નિ જાળસમ ધ્વજ ફરકે, રથ મેઘસમ ગડગડ્યો.
 યુગ્મ ભાથા શરે ભર્યા, ટોપ કવચ એ સૌ માપ;
 તે દીઠે શત્રુનાં યુધ નાસે, પ્રબળ રથનો પ્રતાપ.
 આયુધ ધરી બળી રથે, બેઠો શુકને કરીને પ્રણામ;
 બળી અસુરે આવી સ્વર્ગ ધેરું, ફરી માંડ્યો સંગ્રામ.
 તવ નવપદ્મવ સદા શોભતી, પ્રહ્લાદ દીધી માળ;
 શુકાચાર્યે શાંખ દીધો, શોભે બળિ આકર્ષમાળ.
 સ્વર્ગની શોભા અનુપમ, નંદન વાડી રમ્ય;
 કુંજે ફરે પક્ષી ટોળેટોળાં, ગુન્તર બ્રમર ગમ્ય.

* આ પંદરમા અધ્યાયમાં શુકાચાર્યના કહેવાથી બળિરાયે વિશ્વજીત નામે યજ્ઞ કીધો, ને તે યજ્ઞના પ્રભાવથી બળિરાયે સ્વર્ગ જઈને અને તેની બીકથી દેવતાઓ હુપાઈ ગયા એ કથા પ્રસંગ છે.

મદાન્મત જામર તાન લે છે, ફલભારથી લેહેક વૃક્ષ;
સરોવર વિષે હંસ સારસ, નાચે દેવાંગના મત્સ્ય.
યુવતિ ત્યાં બહુજ શોભે, જેમ અગ્નિ શોભે જ્વાળે;
બળિરાચે તે દેવનગરી, ઘેરી લીધી તે કાળે.
સુવર્ણ કીલ્લો જળહરે, સુવર્ણનાં છે દાર;
સ્ફટીકમણીના દરવાજા, હિરા મોતાના ન પાર.
સભા, રસ્તા, મેહેલો સર્વે, મણિમય આટકાર;
પરવાળા ને પજા જળકે, હિરા હાર અપાર.
ચંદ્રવા મોતીના ને મણી ધ્વજ, નાના પ્રકાર;
મોર જામર દેવાંગનાઓ, કરે ગાન લલકાર.
મૃદંગ શંખ આનંદ ફુંકુલી, વીણા મુરજ અંગ;
તાળ વેણું વાજાં વાજે, યેઇ યેઇ નાટારંભ.
સૂર્ય પ્રભાથી વિશેષ છે, ઇંદ્ર નગરી જ્યાંય;
અધર્મિ, છળ, લાંઠ, કામી, પામે ના પેસવા ત્યાંય.
એ દેવધાની નગરી સુંદર, ઘેરી રાચે ખાણ;
શુકનો શંખ ત્યાં વગાડયો, જણાવી ત્યાં આણ.
અસુર બળીયા ચડીને ગયા તે, હવું ઇંદ્રને જાણ;
તેત્રીશ કોટી* કર્ધા તત્પર, ગડગડયાં નીશાન.
ઐરાવતે મઘવા ચડયો, મહા ક્રોધ શું તત્કાળ;
મેઘાડખર ધરી શંખ કર્યો ઇંદ્ર, ગાજ્યા દશદિગપાળ.
મેઘ મારૂત દ્રોણ પાવક, વસુ જે કહેવાય;
શકની સાથે ચડયા રણ, યુધ્ધ કરવા જાય.
અશ્વ ગજરથ અનેક પાળા, સૈન્યાના નહિ પાર;
ટોપ ટાટર સંખ્યા બખતર, પાખર્યા અસવાર.
જયે ચાલ્યા યુધ્ધે સર્વે, ફુંકુલિના નાદ થાય;
બૃહસ્પતિ ગુરૂને પ્રજ્ઞા પૂછ્યું, યુધ્ધનું સુર રાય.
બળિ બળિયો ફવાણ કારણ, કહો મુની આજ;
ભગાડયો હતો આપણે, તે તત્પર કેમ ઋષિરાજ.
ત્યારે ઇન્દ્રને બૃહસ્પતિ† કહે, બળિને ક્યો છે યાગ;
આ વાર આપણે નાસવું, પણ નથી યુધ્ધનો લાગ.

* અહિંથી માંડી આઠ લીટીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

† દેવતા સહિત ઇન્દ્ર કહે છે-હે ગુરૂ બૃહસ્પતિ, આપણા પૂર્વના વેરી બળી રાચે ભાર તૈયારી કરી છે, અને ધારીએ છીએ કે હાલ તે કોઇનાથી જીતી શકાય એમ નથી. જાણે જગતને ગળી જતાં હોય, દશ દિશાએ ને ચાટતો હોય, અને દહિંથી દિશાઓને બાળતો હોય એવો એ બળીરાજ પ્રલયકાળના અગ્નિની પેઠે લડવા ઉભો છે મારો શત્રુ તે બળી આવો જોરાવર કેમ થયો તેનું કારણ કહો.

‡ બૃહસ્પતિ કહે છે-આ તારા શત્રુનું પ્રમળ અક્ષવાદિ બધુ કુળના જોરથી વૃદ્ધિ પામ્યું છે. ઇશ્વર સિવાય કોઇ પણ

તવ ઇંદ્ર વળંતો બોલીચો, ગુરૂને કરીને મણામ;
કેમ નામું હું મામ મૂકી, કરીશ જઈ સંગ્રામ.*
મહા યુધ્ધ અમરે આદ્યું, ગાજ્યા વાસવ વિક્રાળ;
સજ્જ આયુધ આવીયા, સૌ સૂર ત્યાં તલકાળ.
બોતેર કોટિ દૈત્ય સંખ્યાથી, ચડયો છે બળીરાય;
અંતરિક્ષ મારગ યુધ્ધ કરતા, આવે અવનીમાંય.
દેવ દાનવ શોભેળા, થયા તેણી વાર;
ગદા ખડ્ગ ત્રિશૂલના રણે, કરે મારો માર.
શબ્દ ઊઠે ખાણ છૂટે, સામા સામા નર્મ;
આયુધ જળકે ખડગ ખળકે, ઢળકે ભાસા પર્મ.
ભાથા ખૂટે કવચ તૂટે, ઊઠે અગ્ની જ્વાળ;
રથ ચૂર્ણ થાયે વૈમાન ભાંગે, વઢે વીર વિક્રાળ.
ખાણ છુટે બહુ રણ વિષે ત્યાં, હવો મહા અધિકાર;
કૃત આયુધ ને સાંગ ભાલા, ખડગના બહુ પ્રહાર.
મૂછ મરડે આંખ તરડે, કરડે ક્રોધે દંત;
વાહને ચડયા મુખે ગડગડયા, આવી આથડયા બળવત.
ધ્વજ પતાકા ફર ફરે ને, ગડ ગડે રથ ચક્ર;
બળી હંકારે અસુરને, સુરને હંકારે શક.
જળ ભર્યાં જેમ વાદળાં તેમ, ચાલતા માતંગ,
શબ્દ કરતા દોટ ભરતા, પર્વત સમ છે અંગ.
ઘણી ઝીક યુધ્ધની મચી, ચઢ્યું પૃથ્વી મંડળ ચાક;
વીર ગુરૂ ધણું પ્રૂજે, શૂરા મારે હાક.
શૂક્રાચાર્ય ને બૃહસ્પતિ, સંગ્રામ સામો થાય;
બળી સામો આવીચો, સંગ્રામને સુર રાય.
ખાણાસુર ને જ્યંત વળગ્યા, ઊભય બળ ભંડાર;
વિરપાક્ષ સામા આવીયા, ક્રોધે અશ્વિનીકુમાર.
યુપાક્ષ ને યમરાય આવ્યા, કરી ક્રોધ અપાર;
વિશલાક્ષ ને મુખે આવ્યા, ગડગડી ધનખાર.
ખિડાન્નાક્ષ ને કૂખેર વળગ્યા, રાહુ ને રવિરાય;
ધૂમ્રકેતને જીતવા, અડતાળીશ અગ્નિ જાય.

તેને જીતવા સમર્થ નથી માટે શત્રુનો સમય ફરે ત્યાં સુધી સ્વયં છોડી નાશી જાઓ. જ્યારે તે પ્રાણહીનું અપમાન કરશે ત્યારે તેની પરિવાર સહિત પડતી ધરી એ રીતે બૃહસ્પતિના કહેવાથી જીત્યાં જીત્યાં ૩૫ ધરી દેવતાઓ સ્વર્ગ છોડી નાસી ગયા.

* અહિંથી માંડી નીચેની ૪૬ લીટી સુધીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

મહાબળીયો પરાક્રમિ, સર્પદમન રાક્ષસ નામ;
 પંચાશમાં એક -યુગ માત્ર, કરે મહાસંગ્રામ.
 મયદાનવ ને વિશ્વકર્મા, મુખે આવી અડયા;
 અશ્વે અશ્વ ને રથેરથ, ત્યાં ગજેગજ આપડયા.
 અતિરથી ને મહારથી, પાળા તણા નહિ પાર;
 તેત્રીશ કોટિ ને બેતર કોટી, તે હવા એકાકાર.
 દેવ દાનવ પડે રણમાં, યુધ્ધ દારણ થાય;
 રૂધિરની સરિતા વિષે, બહુ જન તણાયા જાય.
 આપ વખાણે ધનુષ તાણે, ન આણે મન મર્ણ;
 કાળા ટોપ શીશી ભર્યા, દીસે રીસે, ભયાનક વર્ણ.
 અધકાર હવે તેથી કોઈ, ઓળખ્યા નવ જાય;
 બહુ દેવદાનવ પડ્યા રણમાં, યુધ્ધ દારણ થાય.
 જે પુરૂષ પૃથિવ વિષેથી, ઇચ્છતાં સ્વર્ગ નિરધાર;
 બળી સૈન્યમાં આવી કરીને, કરે યુધ્ધ અપાર.
 પાણુ શૂકાચાર્યની વિદ્યાથી, મૃત દૈત્ય બેઠા થાય;
 બળ દેખી બળીરાયનું, નાશી ગયો સુરરાય.
 સ્વર્ગ મૂકી અમર નાહા, હવે હાહાકાર;
 બળીરાય આવ્યો સ્વર્ગમાં, કીધો વિનય તે વાર.
 સ્વર્ગ લૂટ્યું દાનવે, મનમહિ આણી વેર;
 બાંધી જાલ્યા દેવતા, રીધ સર્વ લાલ્યા ધૈર.
 સ્વર્ગ અમરાપુરી વિષે, ફરવી બળીએ આણ;
 જ્ય કરી બળિરાય આવ્યો, શ્રાણિતપુર નિજગામ.
 ગુરુ શૂકાચાર્યને નમ્યો, શત યજ્ઞ કર્યા બળીરાય;
 તમ પ્રતાપે યજ્ઞ પુરૂષે, કીધી મારી સહાય.

વળજી.

કીધી મારી સહાય સ્વામિ, બળિરાય વાણી ઉચરે;
 પંચદશ અધ્યાય હવા, કથા અષ્ટમ વિસ્તરે.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અષ્ટમસ્કંધે

પંચદશોધ્યાયઃ ॥ ૧૫ ॥

† તે પછી બળીરાજની ઈન્દ્ર પદવી સ્થિર કરાવાને બ-
 શુકોત્તમન આહ્વાણે સો યજ્ઞ કરાવવાનો આરંભ કર્યો હતો.

અધ્યાય ૧૬ મો.*

કણ્વું ૧૬ યુ-રાગ માત્ર.

શ્રી શુકદેવ વાણી વદે, સાંભળ પરીક્ષિતરાય;
 મુત પુરાણીક શૈનક કષિને, સંભળાવે છે કથાય.
 બળિરાજને રણયુધ્ધ કરીને, દેવ પમાડ્યા હાર;
 સ્વર્ગ તણ સર્વ સૂર ગયા, મહા વિષમ વન મોઝાર.
 રણસંગ્રામ તણને આવ્યા, બળીરાજ નિજધામ;
 શૂકાચાર્યની પાસે જઈને, કીધા વિનય પ્રણામ.
 તમ કૃપાથી રણ વિષે મુને, જ્ય હવે કષિરાય;
 હવે પદવી લઉં ઈન્દ્રની, જે કરો કરણાય.
 ગુરુ કહે સુંણ રાય તુજને, ઈન્દ્રપદની ઇચ્છાય;
 શત અશ્વમેધકીધા વિના, કોઈએ ઈન્દ્રાસનન બેસાય.
 તવ અશ્વમેધનો મારંભ માંડ્યો, મંડપ રચીને વિશાળ;
 મુખે માળ્યું આપે વિમને, દિક્ષાગૃહી ભૂષાળ.
 એમ નવાણું યજ્ઞ કીધા, રહ્યો બાકી એક;
 ત્યારે ઈન્દ્રને ચિંતા થઈ તે, વિચારતો વિવેક.
 યુધ્ધે છતું કેમ કરી, છે બુદ્ધિના વિચાર;
 સુર સર્વ સાથે ઈન્દ્ર આવ્યો, કશ્યપ ક્ષત્રીને દાર.
 સમગ્ર સૂર એકાંત આવ્યા, જહાં અદિતિ માત;
 પ્રસૂતાને પગે લાગી ઈન્દ્રે, કર્યું આંસુપાત.

ઈન્દ્ર વચન:-

પ્રબળ દુઃખ મા અમને પડ્યું, તેની નથી તમને દાઝ;
 બળિએ સોમો યજ્ઞ આરંભ્યો, લેવા માત્ર રાજ.
 પછે આસનાવાસના કરી માયે, મસ્તક મૂક્યો હાથ;
 એ ચિંતા છે જગદીશને, કહ્યું ધૈર જન્યો સુરનાથ.
 એ અધર્મના રોધનો અમો, આરંભણું ઉપાય;
 જોવિંદને છે ધર્મ વહાલો, રાજ્ય તમારું ન જાય.
 આનંદ પામી અમર વળીયા, વનમાં કીધો વાસ;
 અદિતિને દુઃખ વ્યાપ્યું, મૂકે મન નિશ્વાસ.
 કળ પામતાં દહુ સુકાયો, થયાં કશ્યપ સમાન;
 કશ્યપ પાસે સતિ ગયાં, કરી છર્ણુ પટ પરિધાન.

* આ સોલમા અધ્યાયમાં પુત્રોની ખરાબી થવાથી શોક
 કરતી આદિતિને તેના પતિ કશ્યપે તેણીની પ્રાર્થનાથી પરોવતનો
 ઉપદેશ કર્યો તે કથા પ્રસંગ છે.

† અહિંથી માંડી ૧૯લીટી સુધીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

અદિતિને ઊગ્રાટ મનમાં, ઘણો હવો નિરધાર;
શોકાતુર થઈને આવી તે, જ્યાં તપ કરે ભરથાર*.
એવી કશ્યપ ઋષીએ દીઠી, મુખથી ઝાંખી નાર;
શોક કરતી મનન કરતી, દુઃખ આણી તે વાર.
કશ્યપ કહે મુંઝા મુંઝરી, શું તમે લોપ્થો ધર્મ;
કે તમે લોપ કર્યું સહી, જે અગ્નિ હોતનું કર્મ.
કે વજ્ર વચન કોઈએ કહ્યું, કે યોગ્યું કંઈ ધનમાલ;
કે નીચ જનનો સ્પર્શ હવો, કવણુ કારણ આ હવાલ.
શું અતિથી સત્કાર નવ થયો, કે ભૂલિ અગ્નિ સૌમ્ય;
પ્રાણાણ અગ્નિ પ્રભુ મૂખરૂપ, અગ્નિને ન દીધો હોમ.
કે પુત્ર વનવાસી થયા, તે દુઃખ ધરે છે મન;
એટલામાં દુઃખ કિયું તુજને, સાચું કહે સ્ત્રી જન.
વળતું અદિતિ વાક્ય વદે, પતિ ચાહે મસ્તક નામી;
તમે સૌ વાત જાણો છો, શું પૂછો મુજ સ્વામિ.
ધર્મ અર્થ કામ ત્રિવર્ગનું, ક્ષેત્ર છે આ ઘર;
એ ત્રિવર્ગમાં નથી હાનિ, જાણો એ ધર્માગાર.
સદા કરું છું સ્વામિતાણું, ચિંતન મૂજ મનમાય;
તે પ્રભાવે નથી ચુકી કંઈ, સત્કાર સેવા કયાંય.
આપ જેવા પ્રભુ મારા, પૂર્ણ પરાક્રમી સ્વામિ;
કોણુ ઈચ્છા સરૂણ ન થાય, તે જાણો છો બહુનામી.
બાળરાજ્યે લીધું છે, મમ પૂત્ર રાજ્યાસન;
એ વાતે તમને છે ખામી, પ્રભુ જૂઓ વિચારી મન.
જાણુ અશ્વમેધ નવાણું કીધા, લેવા ઈંદ્રનું રાજ;
મુજ પુત્રો વનવાસ વેઠે, તે નથી તમને દાઝ.
બળી રાજ પાસેથી ઈંદ્રને, આસન પાણું અપાવો;
સ્વર્ગભૂવનમાં મધવાને, સ્વામિ તમે વસાવો.
શુકદેવ કહે અદિતિની એ, પ્રાર્થના કશ્યપે મુંઝી;
સ્મત હાસ્ય કરતા વધા, કશ્યપ મહા મુની.
ભગવાનની માયાબળ ભારે, સ્નેહથી જગ બંધાઈ રહ્યું;
પતિ પુત્ર પત્નિ મધ્યે, આ જગ સર્વે પ્રોવાઈ ગયું.
પણ કોની પત્નિ કોનો પતિ, કવણુ પુત્ર ન મિત્ર;
કેવળ મોહ એ ઈંદ્રિના, ભજ ભગવાન તું અત્ર.
ઈશ્વર ભક્તિ કરવા થકી, થાયે મનોરથ પૂર્ણ;
ભક્તિ સાક્ષ્ય કાર્ય કરે, છે પ્રભુ અશરણશર્ણુ.

તવ અદિતિ વાગી વદે, કવણુ રીતે ભક્તિ આદર;
પુત્ર પિતા ટળે તે વિાધ કહો, હું પ્રભુ પ્રસન્ન કરું.
કશ્યપ કહે બળી રાયે ઈંદ્રાસન, માટે દીક્ષા ધરી;
પણ સદ્કર્મે પરબ્રહ્મ છે, ધર્મ પ્રિય શ્રીહરી.
પૂર્વે સંતાન ઈચ્છા હવી, બ્રહ્માને મેં પુછિયું;
તે વ્રત આદર થયાપિધે, બ્રહ્માએ મુજને જે કહ્યું.
વિષ્ણુવ્રત તું આચર અબળા, રાયે જેથી જગજીવન;
પ્રભુ તુને વરદાન આપશે, સાંભળ વ્રત વરણન.
પયોવ્રત છે નામ એનું, શ્રદ્ધાગુણ પ્રતિપદાથી કરીયે;
સ્નાનદાન પૂજા વિધિ સઘળી, વિષ્ણુવ્રત આચરીયે.
શ્રદ્ધાગુણ શુદ્ધિ પડવાથી દાદશી, દિવસ બાર પર્યંત;
વિષ્ણુવ્રત આચરતાં તુજને, કૃપા કરે ભગવંત.
દૂધ આહાર કરવો શુદ્ધ ચિત્તે, કર ભક્તિ ભગવંત;
અમાસે સુવરે બાણેલી માટીનું, અંગ કરવું લેપન.
વેહેતે જળ સ્નાન કરવું, કરવો મન્ત્રોચ્ચાર;
એ મંત્ર ભણતાં શુદ્ધ વૃત્તિ, રાખવી તે વાર.
હે દેવિ, આદિવરાહ પ્રભુ એ, કાઠી પાતાળથી બહાર;
પાપ પ્રલે કરજે શિદ્ધે, પ્રણામ કરું આવાર.*
નિત્ય નૈમિત્તિક નિયમ કરીને, સૂર્ય જપનું કરવું પૂજન;
મુર્તિ, અગ્નિ, ગુરુદેવને, પૂજવા જાણી ભગવન.
તે સમયે આ મંત્ર ભણવો, “સર્વાંતર્યામી વાસુદેવ;
સર્વના સાક્ષી, મહા પુરૂષ, ઐશ્વર્યવાન હે પરમેશ.
અમ્રકટ, સૂક્ષ્મ, આદિપુરૂષ, યોવિશ તત્ત્વ જાણણુહાર;
પ્રણામ કરું પ્રેમ સહિત, સાંખ્યના પ્રવર્તાવનાર.
ત્રણ ચાર્યુ, દે શિર ને, ચાર સિંગ ને સપ્ત હસ્ત;
ત્રિવેદમાં બંધાયેલા પ્રભુ, પ્રણમું અષ્ટાંગ સમસ્ત.
હે શિવજી હે રૂદ્રજી, હે શક્તિધારી મહા બળવાન;
સર્વ વિદ્યાપતિ ભૂતપતિ, નમસ્કાર કરું ભગવાન.
પ્રાણ રૂપ, હિરણ્ય ગર્ભ પ્રભુ, ચોગેશ્વર જેનું શરીર;
નમસ્કાર કરું છું તે પ્રભુને, જગત આત્મા વીર.
આદિ પ્રભુ, સાક્ષીભૂત, નરનારાયણ હે વિષ્ણુ;
હે ઘનશ્યામ મરકત મણિમય, પિતાંબર કુશલ જિજ્ઞુ.
હે લક્ષ્મિપતે, લક્ષ્મિ પ્રિય, હે સર્વોત્તમ અકામ;
હે વરદાયક કલ્યાણ કર્તા, મહા કાંતિમય લલામ*.

* મૂળ ભાગવતમાં એથી ઉલટી હકીકત છે. અદિતિના આશ્રમમાં કશ્યપમુનિ ઘણા કાળે સમાધિમાંથી ઉઠી આવ્યા, ત્યાં રોક મોઢાવાળી સ્ત્રીને જોઈને પ્રશ્ન કીધો હતો.

* મનોહર કાંતિવાળા.

દેવ અને લક્ષ્મણ જેના સેવે, સુગંધમય ચરાણુ;
ચરાણુ રજ તે મૂળ શીરપર, રહેા, પ્રભુ થાઓ પ્રસન્ન.
એમ મંત્ર લાણી પાદ આચ-મન, કરી પછી પૂજન;
પથ સ્નાન કરાવી ગંધ પુષ્પા-દિકે, કરવું આવાહન.
દાદશાક્ષર મંત્ર નિત્યે લાણુવો, પૂર્વેધરાવવા શાણુગાર;
ઘી ગોળ દૂધપાક નૈવેદ્ય કરી, હોમવા તે ઠાર.
પછી નૈવેદ્ય પ્રાશન કરવું, અદિતિ પ્રેમ સહિત;
એકસો આઠ જપ તે પછી જ-પવા, થવું ઇદ્રિજીત.
મદક્ષિણા કરવી મહા પ્રભુની, પ્રેમે કરવા પ્રણામ;
નિર્માલ્ય પ્રભુનું શીરે ધરી, પછે પધરાવવા સ્વસ્થાન.
દૂધપાક સહિત ભોજન કરાવવું, એ આહ્વાણુ ઋષિરાય;
ઋષિ આજ્ઞા લઈ જમે, તો કાર્ય સિદ્ધિ થાય.
રાત્રિના નિર્મળ થઈને, કરવું સહેજ સયન;
પ્રહ્લ્લચર્ય વ્રત પ્રેમે પાળવું, પ્રભુ થાય તેથી પ્રસન્ન.
ફરી પ્રભાતે ઉઠી પૂજન કરવું, નિત્ય પ્રત્યે એ પ્રકાર;
દૂધાહાર નિત્યે કરવો, નવ કરવો બિજો આહાર.
દાદશ દિન પર્વત પ્રહ્લ્લને, કરાવવું ભોજન;
પ્રતિપદથી ત્રયોદશી તક, કરવું પ્રભુ પૂજન.
ઈદ્રિય દમન પ્રેમે કરવું, કરવું ધર્તિએ આસન;
ત્રિકાળ સ્નાન કરી, મિથ્યા લાપણુ, ન કરે તે જન.
સર્વભોગનો ત્યાગ કરવો, હિંસા ન કરવી પ્રાણુ;
ભગવાન પરાયણુ વર્તવું, વ્રત કરે રહિ સાવધાન.
ત્રયોદશીને દીને પ્રહ્લ્લવચ્ચને, કરવું હરી પૂજન;
ધન લોભનો ત્યાગ ઇચ્છી, નવરાવવા ભગવંત.
શિપિવિષ્ટ વિષ્ણુ કારણુ, દૂધમાં ચરું રાંધે;
તે ચરૂથી ભગવાન પૂજ, કરી ઇચ્છા સાધે.
જ્ઞાનાચાર્ય ઋત્વિજને, દે વસ્ત્ર ગોનું દાન;
જ્ઞાનિને દેવા થકી, થાયે પ્રસન્ન ભગવાન.
અન્ય આહ્વાણુ આવે કોઈ, જમાડને ધરી પ્રેમ;
યથાચોગ્ય દક્ષિણા ગુરૂને, આપી ધરને નેમ.
અન્નાદિકથી પ્રસન્ન કરવા, દીન અંધ ને કંગાળ;
કદાપિ આવી પહોંચે કોઈ, જાતનો ચાંડાળ.
ભગવાન સેવા સમયે કરે, નૃત્ય વાદ્ય ને ગાન;
કથા કીર્તન સ્વસ્તિવાચન, આરાધને ભગવાન.
મંડળ કાઢી કનક કળશનું, ત્યાં કરવું હરિ સ્થાપન;
પરમેશ્વરની પૂજ કરવી, નમન સ્તુતિ ને સ્તવન.

વિષ્ણુમંત્ર તે પ્રહ્લાએ આપ્યો, એનો જપને જપ;
એક અંજલિ નિત્ય પયપાન કરને, પ્રખળ વ્રત પ્રતાપ.
ધૂપ દીપ નૈવેદ્ય આરતી, કરને વિવિધ પ્રકાર;
તાંબુલ અર્પી સ્તુતિ કરને, સાંનિધ્ય વિશ્વાધાર.
એ રીતે વ્રત પ્રહ્લાણુ ભોજન, આપવાં રૂડાં દાન;
એવું વ્રત નારાયણુ અર્પિત, કરને નિજ સ્વસ્થાન.
ત્યાર પછી તારા મન ફેરા, મનોરથ પુરાણુ થાશે;
સૂરપતિને ભય રાક્ષસેના, છે તે તત્ક્ષણુ જશે.
એ પયોવ્રત શ્રીપ્રહ્લાએ, કહ્યું હતું મુજને હેત કરી;
હે ભાગ્યવતિ અદિતિ, તે મેં તુને કહ્યું ફરી.
એ વ્રત આચરી જીતેન્દ્રિય ધઈ, ભાવે ભજ ભગવંત;
ઇચ્છા પૂર્ણ કરશે તે હરિ, આપશે પુત્ર ખળવંત.
એ વ્રત સર્વ યજ્ઞરૂપ છે, સર્વ વ્રત તપનું સાર;
સર્વ દાનથી શ્રેષ્ઠ છે, ઇશ્વર પ્રસન્ન કરનાર.
તેજ ઉત્તમ નિયમ, ખરે યમ, ને ખરું તપ ને દાન;
ખરું વ્રત ને ખરો યજ્ઞ, જેથી પ્રસન્ન થાય ભગવાન.
સાવધાન રહિ વ્રત આચરે, સિદ્ધ થાશે મનોરથ;
પૂર્ણ ઇચ્છા કરશે તારી, પ્રભુ મહા સમર્થ.
કરુણાથી વિષ્ણુ વ્રતનો, મંત્ર આપ્યો કશ્યપે હેત કરી;
ભુવન જઈને વ્રત પ્રારંભ્યું, વિષ્ણુ સ્મરણુ આચરી.
ફાદગુન શુદ્ધ પડવાથી તે, દાદશી પર્વત;
આરંભી વ્રત કર્યું અખળાએ, કૃપા કરી ભગવંત.

વળણુ.

કૃપા કરી શ્રી પ્રભુએ એને, પ્રગટયા વૈકુંઠરાયરે;
શ્રી ભાગવત અષ્ટમસ્કંધના, સોલ હવા અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અષ્ટમસ્કંધે શોડષો-

ધ્યાયઃ ૧૧૬૧

અધ્યાય ૧૭ મો.*

કડવું ૧૭ ચું-રાગ મેવારો.

શુકદેવ કહે સુણુ પરીક્ષિત રાજ, કથાતણા વિસ્તારજ;
અદિતિને પ્રસન્ન હવા, પરમેશ્વર જુગદાધારજ.

* આ સત્તરમા અધ્યાયમાં અરિતિએ પયોવ્રત કરતાં તેના મનોરથ પૂર્ણ કરવા માટે ભગવાન તેના પુત્ર થયા તે કથા પ્રસંગ છે.

એક બુદ્ધિ ને એક નિષ્ઠાથી, ભગવતચિંતન કર્યું; સર્વાત્મા વાસુદેવમાં, શુદ્ધ ચિત્ત મન ધર્યું. ત્રતતાણા પ્રભાવથી, પ્રભુ પ્રકટયા જુગદાધારણ; પિતાંબર અંગે શોભેછે, શ્રોષ ચક્ર ગદા ધરનારણ. તત્ક્ષણે અદિતિ ત્યાં ઉઠી, પ્રભુને કીધા પ્રણામણ; ભૂમિથી ઉઠી આદરપૂર્વક, સ્તુતિ કરે તે ઠામણ. ગદગદિત કંઠે હોઈ અખલા, વામનજની માતાણ; પ્રભુ દર્શનથી ખડુ આનંદા, થયા છે પુત્ર પનોતાણ. તવ પ્રત્યક્ષ પરમેશ્વર બોલ્યા, માગ સતી વરદાનણ; પયત્રત પવિત્રપણે તેં આચર્યું, ધરીને મારું ધ્યાનણ. ચતુર્ભુજને દેખી ચતુરાં, સ્તવન કરતી અપારણ; ધન્ય ધન્ય પ્રભુ કરૂણા કીધી, સર્જન મુજ અવતારણ. હે યજ્ઞેશ્વર, હે યજ્ઞપુર્ણ, અચ્યુત તિર્થપાદણ; શ્રવાણ માત્રથી મંગળકારક, ત્રિભુવનમાં વિખ્યાતણ. શરણાગતના સંકટહારી, કરો મુજનું કલ્યાણણ; જગત્પ્રઉત્પત્તિ સ્થિતિ દાતા, દીનાનાથને નથી અજ્ઞાણણ. હે અનંત પૂર્ણાનંદી, સુંદર આપનું શરીરણ; સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળના સ્વામિ, જ્ઞાન મોક્ષના વીરણ. અકલરૂપ અવિનાશી તમે, અભેદ અંતર્યામીણ; વૈરાટ રૂપ સચરાચર વ્યાપક, નારાયણ બહુનામીણ. તુંજ આદી, અંત, મધ્ય ન જાણે, પ્રજ્ઞા અમર સુરરાયણ; એમ કરી ઘણી સ્તુતિ અદિતિ, લાગી હરીને પાપણ. હે સ્વામી અંતર્યામી તમને, શી અજ્ઞાણી વાતણ; બળિ દાનવે ઈદ્રાસન લીધું, વરત્યો મહા ઉત્પાતણ. ઈદ્ર આદિ દેવ તે, વનવાસ વચ્ચા જઈ સર્વણ; સ્વર્ગસદન દાનવે લીધું, મન આણી મહા ગર્વણ. ઈદ્રની સહાય કરો જગજીવન, અદિતિ બોલી વચનણ; એવું વિનયનું વચન સાંભળી, બોલ્યા જગજીવનણ. બળિરાજ ગર્વિષ્ઠ છે, ઊતારું દાનવનો અહંકારણ; યજ્ઞ ધ્વંસ કરવા અર્થે, તુંજ ઉદરે લઈશ અવતારણ. પયોત્રત કરેથી પ્રસન્ન હવો છું, કરો કશ્યપનું સેવનણ; કશ્યપ મુનિના વિર્ય થકી, જન્મિશ તૂંજને ભુવનણ.

* એ અકળસ્વરૂપે આ પ્રમાણે કહ્યું છે:—હે અદિતિ, તમારી ઇચ્છા મેં જાણી છે. હે દેવિ, એ દેવના યુધપતિ હમણાં કોઈ પણ રીતે જીતી શકાય એમ નથી, કારણ કે જેઓના કાળ હમણાં અનુકૂળ છે એવા બ્રાહ્મણો તેમની રક્ષા કરે છે. એઓની ઊપર પરાક્રમથી તો સુખ મળે એમ નથી, પણ હું કોઈ પણ ઉપાય શોધી કાઢીશ. હું તમારા પતિના અંગમાં પ્રવેશ કરી તમારો પુત્ર અવતરીશ માટે પતિનું સેવન કરો. આ વાત તમારે કોઈને પણ કહેવી નહીં.

અંતર્યામી હવા અવિનાશી, એવાં કહીને વચનણ; વધામણી કહેવાને અર્થે ગયા, બેઠા કશ્યપ મુનિજનણ. દૂર થકી અખજાને દેખી, બોલાવી ઋષીરાયણ; વરદાન હરીએ આપીયું તે, ન કહી સ્વામીને કથાયણ. કશ્યપે જાણ્યું જ્ઞાન માર્ગથી, તેં વશ કીધા વૈકુંઠરાયણ; તુંજ પુત્રનો ભય ભાગીયો, રાજ કરશે હવે સુરરાયણ. સ્વામિને પ્રણામ કરીને, નિજ ભુવને અદિતિ આવીણ; હરી પ્રતાપે હવી સગર્ભા, કાંતિ અંગ શોભાવીણ. અવિનાશી આવીને વસીયા, વામનજ અવતારણ; તે પ્રજ્ઞા ઈદ્રે વાત સુંણી, આવ્યા ગગન મોઝારણ. ગર્ભ વિષે વિશ્વંભર છે, તેની સ્તુતિ કરે સૌ દેવણ; જ્ય જ્ય ઉરૂક્રમ પરમેશ્વર, અકળ સ્વરૂપ અવશ્યમેવણ. બ્રાહ્મણ દેવ અને ત્રિગુણમય, ઉદરે વસે ત્રિલોકણ; વેદ પ્રકાશક, જીવાંતર્યામી, વળી ઉપર વસે ત્રિલોકણ. પૂર્વ જન્મે અદિતિ ઉદરે, પૃથ્વી, નામે અવતારણ; આદિ અંત ને મધ્યરૂપ પ્રભુ, અનંત શક્તિમય આધારણ. સ્થાવર જંગમ પ્રજા અને, પ્રજાપતિના પ્રાણણ; જળે દુખતા દેવોને તો, શરણરૂપ છો વહાણણ. તુંજ માયાનો પાર ન જાણે, સુરીનર મુનિવર સર્વણ; મહાખળીયા દાનવ હતા, તેનો તમે તબળવ્યો ગર્વણ. જેવાર સંસાર વિષે પ્રજ્ઞને, મહા કષ્ટ પ્રવર્તાયણ; તેણે સમે તમે પ્રકટરૂપ કરી, આવો છો વૈકુંઠરાયણ. ગર્ભ સ્તુતિ એમ કરી વળ્યા, દેવ પ્રજ્ઞા સુર રાજનણ; દ્વાદશી દિને અવતાર હવો પ્રભૂ, પ્રકટ હવા ભગવંતણ.

વળણ.

પ્રકટ હવા શ્રી પ્રભૂજ પૂરાણ, એમ નિજ ભક્તને કરૂણા કરી. સત્તરમો અધ્યાય થયો પૂરાણ, સાધુજન બોલો શ્રી હરી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભગવતે અષ્ટમસ્કંધે સસદશો-
ધ્યાયઃ ૧૧૭૥

અધ્યાય ૧૮ મો.†

કંઠુ ૧૮ મું-ગાગ ધન્યાશ્રી.

શુકજી કહે પરીક્ષિત પ્રત્યે હરી કથારે, પ્રભૂ ચરિત્ર મુંજી જ્ય ત્રથારે; એકે મને જે સાંભળે નરનારીરે, તેને કૃપા કરે મહારાજ શ્રીમોરારીરે.

* એ સ્તુતિ શુદ્ધ નામથી કરી છે.

† આ અઢારમા અધ્યાયમાં સર્વે જણાએ સત્કાર કરેલા ભગવાન વામન રૂપ ધરી બળિના યજ્ઞમાં ગયા, ત્યાં બળિરાયે વર માગવાનું કહ્યું, તે કથા પ્રસંગ છે.

ચાલ.

શ્રી મોરારી કરૂણા કરે, જો કથા હરીની સાંભળે;
શ્રવણે કથા રસ પાન કરતાં, કોટી પાતક પ્રબળે.
વામનજી અદિતિ માતાના, ગર્ભ વિષે મુખે રહી;
પ્રગટ હવા શ્રી વામન રૂપે, તેમાં કાંઈ સંદેહ નહી.
અવતાર વામનતણા* અદ્ભુત, તેજેઈ મોહ પામે સહુ;
અંશાવતાર એ પરબ્રહ્મનું, વર્ણન શું માંડી કહું.
પગ ને પાની ટુંકડાં છે, અંગુલી લઘુવય કહી;
શિખા મુત્ર મસ્તક જટા ધરી, મૌંજીધર પ્રહ્લ્યાચારીસહી.
ચંદ્રવદન શુભ શોભતું, હરી ચર્ણુ કમળ ચળકયા કરે;
પ્રહ્લ્યાચારી બાળવયમાં, અતિ સ્વરૂપ શોભા ધરે.
દેવ દુંદુભી વાગિયાં, આનંદ વર્ત્યો ચોદીસે;
સ્વર્ગ, પૃથ્વી, દેવ પ્રાણી, ગાયો પક્ષિ મન હિસે.
ભાદ્રપદ દ્વાદશી દિને, અભિજીત મુહૂર્ત વાર ભોમે;
નક્ષત્ર તારા અનુકૂલ હોઈને, પ્રકટયા મધ્યાન્હ સમે.
બારસે વામન પ્રભુ પ્રકટયા, શોભાનો તો પાર નથી;
વિન્યાદ્વાદશી એ બારસ કહાવે, પુરાણો કહે સંપથી
દેવ મનુ પિતૃ રાક્ષસ, સિદ્ધ આરણ ગાંધર્વ મુનિ;
નૃત્ય કરે સ્તુતિ કરે, વખાણ કરે બહુ બહુ ભણી.
અદિતિ અતિ પ્રસન્ન થઈને, નિહાળે વામન રૂપ;
કશ્યપ મુનિ જયજય ભણે, ચૈતન્ય ભગવન્ ભૂપ.
વામન રૂપ ભગવન્ જોઈને, જાત કર્મ પ્રહ્લાએ કરાવ્યું;
સંસ્કાર કીધા વિધવિધે, નામ વામન ધરાવ્યું.
સંસ્કાર સહ ઉપવિત્ત દીધું, માત પિતા આનંદીયાં;
વૈકુંઠ આધિપતિ વામનજી, ચૈદ લોકે વંદીયા.
ઉપવીત સઘળાં કર્મ સર્વ, દેવે મળી કીધાં તહાં;
અનેક યાચક દાન પામ્યા, હર્ષાઆ તે મનમહાં.

* એ વામનહરિનું સ્વરૂપ આતું હતું:—ચાર ભુજવાળા, શંખ ચક્રાદિ ધારણ કરનાર, સ્યામ કાંતિવાળા, કંકણાદિ આભુષણ ધરેલા, વનમાળા પહોરેલા, અતિ સુદર શોભતા હતા. એના જન્મ વખતે દિશા અને નવાણો સ્વચ્છ હતાં, દેવ, ગાયો, પક્ષી અને પ્રાણીઓ પ્રસન્ન દેખાતા હતા. શ્રવણ નક્ષત્રવાળો બારસને દિવસે અભિજીત મુહૂર્તના સમયમાં જન્મ થયો, તે વખતે બરોબર મધ્યાન્હ સમય હતો. એ બારસનું વિન્યાદ્વાદશી એવું નામ કહેવાય છે. શંખ, દુંદુભી આદિ વાજત્રો બાગવા લાગ્યાં. ગાંધર્વો ગાયનો કરવા લાગ્યા; મુનિ આદિ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. સિદ્ધ વિદ્યાધારાદિ પ્રસન્ન થયા.

† વામનજીને જોઈને હેતી વખતે સર્વે ગાયત્રી મંત્રનો ઉપદેશ કર્યો, બુદ્ધસ્પતિએ જોનાઇ પહેરાવ્યું, કશ્યપે મેખલા દીધી, પૃથ્વીએ કાળિયાર મૃગનું ચર્મ આપ્યું, ચંદ્રે ખાખરાનો દંડ આપ્યો,

માત પિતાની સ્તુતિ કરી, પછી* વામનજી વળતા પૂછે;
તમો કૃપા કરો નિજ પુત્રને, કંઈકામ કરવા તે ઇચ્છે.
માત પિત તવ બોલીયાં, પુત્ર આજ્ઞા પાળો જો તમો;
યજ્ઞભંગ બળીનો કરો, એ તમ કને માગું અમો,
ઇન્દ્રાસન તમો ઇંદ્રનું, પાછું વાળીને આપો હરી;
કરૂણા કરો કૃપાનિધિ, માતા એ વાણી આચરી.
ત્યારે વામન કહે વિશ્વાસ રાખી, રહેજો હૃદયા ધારણે;
ધન હશે તે થશે સહી હું, જઈ બળીને બારણે.
એવું કહી આજ્ઞા માગીને, અંતર્ધાન હવા હરી;
યજ્ઞ બળીનો થાય છે ત્યાં, પધાર્યા કરૂણા કરી.
રેવાજીને ઉત્તર કાંઠે, યજ્ઞ રાયનો શોભીયે;
મંડપ ચોજન બારનો તે, નિરખતાં મન લોભીયે.
દુંદુભિશબ્દ સોહામણા ત્યાં ગીત ગુણીજન ગાય છે;
વેદ ધ્વનિ ત્યાં વિપ્ર કરતા, આહુતી યજ્ઞની થાય છે.
વામને રેવા સ્નાન કરીને, પુર પ્રવેશ કીધો સહી;
પ્રજા સૌ પ્રભુ સ્વરૂપ નિરખી, હૃદયમાં મોહી રહી.
દ્વારે† આવ્યા બળીને પ્રભુ, પ્રતિહાર પેસવા દે નહી;
તવ પોજે બેઠા પ્રભૂજી, વેદાધ્યયન માંડ્યું સહી.
વેદતાણી ધ્વની સાંભળીને, ત્રિલોક્ય સૌએ બળભળ્યાં;
દેવ દાનવ, મુનિ માનવ, ડોહ્યાં જળ પર્વત શિખા.
ભ્રુગુ ક્ષેત્રમાં ભય સૌ પામ્યા, ગુરુને મંત્ર સુઝે નહીં;
એમ વિદ્ય યજ્ઞમાં હવું તવ, બળીરાયે વાણી કહી.
વામનજીને તેડવા ચોકડયા, સુત સેવક ત્યાંય;
મંડપમાં ઋષી આવે નહીં, ત્યારે ઊઠિયા બળીરાય.
આસનતજી ઋષિ સમીપ આવ્યા, કહ્યું ન કીધું ગુરુતાણું;
વામનજીને પગે લાગ્યાં, સ્તવન કીધું ત્યાં ઘણું.
વામનજી તવ કૃપા કરીને, મંડપ મધ્યે આવીયા;
પ્રાણીજીને ભૂપતિ સર્વે, તે થકી શોભાવીયા†.

અદિતિએ કૌપીન આપી, સ્વર્ગ છત્ર આપ્યું, પ્રહ્લાએ કમંડળ દીધું, સમર્પિઓએ દર્ભ દેરવવાની માગા દીધી, કુબેરજીએ ભિક્ષાપાત્ર દીધું, ને પાર્વતીએ ભીક્ષા આપી.

* અહિંથી માંડી સાડા સાત લીટીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

† અહિંથી માંડી ૧૨ લીટીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

‡ ઋત્વિજ, યજ્ઞમાન અને સમાસદો કે જેઓનાં તેજ વામનજીના તેજથી ઝાંખાં થઇ ગયાં છે, એવા તેઓ તર્ક કરવા લાગ્યા કે આ તે યજ્ઞ જોવાની ઇચ્છાથી શું સર્વે આવે છે? કે અગ્નિ આવે છે? કે સનતકુમાર આવે છે? એવામાં કમંડળ ઝાલેલું છે જોણે એવા વામન ભગવાન્ મંડપમાં આવ્યા. તે વખતે વામનજીના તેજથી અંજનયજ્ઞ ભૂગુ કુલના પ્રાણીઓ તેને માન આપ્યું ને બળીરાયે આસન આપ્યું.

રાજા બળીએ આસન છઠ્ઠું, આર્ણુ પખાળી પૂજા કરી;
 મુનિ આર્ણુમૃતથી હવે કૃતારથ, એવી વાણી ઊચરી.
 જે આર્ણુદકને ઈંદ્ર ઇચ્છે, ઇચ્છે પ્રજ્ઞા શીવ જતિ;
 તે બળીએ પ્રક્ષાલન કરીને, મસ્તકે ધર્મ પ્રેમે અતિ.
 પછે બળિ યોદ્ધા પ્રેમસું, આપ ભલે પધારયા;
 આજ્ઞા કરે તે કાર્ય કરે, કારજ મારાં સારિયાં.
 આપનો પ્રતાપ મોટો, જાણે પ્રહર્ષિનું તેજ;
 સાક્ષાત્ દેહ ધારી આવ્યું, ભલે પધાર્યા અમ જોહ.*
 પધાર્યા મુજ જામ પ્રત્યે, પિતૃ મુજ તરપત થયાં;
 કલ તાર્યું આપે આજે, યજ્ઞ કારજ સર્વે સિદ્ધ હુવાં.
 હે મુનિપુત્ર આપ મુંજો, યથાવિધિ થયો હોમ;
 નિષ્પાપ કીધો મુજને, કીધી દૃષ્ટિ જવ સોમ.
 દુકડાં પગલાં આપનાં, તેથી પૃથ્વી થઈ પવિત્ર;
 હે બટુક બાળક પ્રજ્ઞચારી, કાર્ય સોંપો કંઈ અત્ર.
 સુરભી, સુવર્ણ, સદન, સ્ત્રી, કંઈ લઈ પ્રસન્ન થાઓ મુને;
 સમૃદ્ધિવાળાં ગામ આદિ, માંગો જોઈએ મુજ કને.
 હે વામનરૂપ મહામુનિ, જે જોઈએ તે માગો અહીં;
 અન્ધ ગજ રથ રાજ્ય લીલા, માગો તે આપું સહી.

વળણુ.

જે માગો તે આપું સહી, એમ બળીરાયે વાણી કહી;
 અષ્ટમસ્કંધ હરી કથાના, અઠાર અધ્યાય હવા સહી.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે અષ્ટમસ્કંધે અષ્ટાદશો-

ધ્યાયઃ ૧૧૮

અધ્યાય ૧૮ મો.†

કંડુ ૧૮ મું-રાગ મારૂ.

શુકલ કહે છે મુંજુ રાયરે, ઋષી વામનની જે કથાયરે;
 બળી રાયે કીધું પૂજનરે, સંતોષ્યા ઋષિ વામનરે.
 ઋષી વામનજી વદે વાણીરે, બળી.પુત્રની ખ્યાતિવિખ્યાણીરે;
 તે આરંભ્યું દાન અવારીરે, ધન્ય ધન્ય જનતા તારીરે.
 વચન કહ્યાં હમણાં તે જયરે, એ તુજ કુળને ઘટે છેયરે;
 ધર્મ સહિત કીર્તિ વર્ધકરે, વળી તુજ કુળ શ્રેય સાધકરે.

* જોહ એટલે ઘેર.

† આ યોગણીશમાં અધ્યાયમાં ભગવાને ત્રણ પ-
 ગલાં પૃથ્વી માગતાં, અને તે આપવાની બળી રાજાએ હા
 પાડતાં એટલી ગયલા શુકાચાર્ય બળિરાજને વાચ્યો, તે કથા પ્રસંગ છે.

તુજ કુળમાં સર્વે ઉદય થયારે, નમાલા નથી કોઈ અવતરચારે;
 દાન કે શુદ્ધ કાંઈ યાચરે, તે તું શિષ્યે તેને આપરે.
 નિર્મળ યજ્ઞ પ્રહ્લાદનો તુજ કુળરે, ચંદ્ર પેરે શિતળ છે મૂખરે;
 હિરણ્યાક્ષ રાક્ષસ જે મોટોરે, વરોદે, વખાણ્યો નવ છોટોરે.
 તેના પરાક્રમનું બળ ભારીરે, રાય તુને કહું શું વિસ્તારીરે;
 હિરણ્યકશિપુએ નસાડયા દવરે, સ્વર્ગ ઉજડ કીધું તત્પરે.
 વિષ્ણુ નાહા મૂકીને મામરે, વૈકુંઠ તળવ્યું તેણે તે ઠામરે;
 બહીક ધરી વિષ્ણુ તે અંગ પેઠારે, પાણુ પરાક્રમ તેના છે હેઠારે.
 સર્વ સ્થળે શોધી ભૂપ વળ્યોરે, પાણુ વિષ્ણુ ન કુઠે મળ્યોરે;
 તવ હિરણ્યકશિપુ રાય ભણોરે, હિરણ્યાક્ષ પાસ ગયો એકો કાણોરે.
 વિરોચન પિતા જે તારોરે, તેના બળ પરાક્રમના ન આરોરે;
 વેષ પાલટી દવતા ગયારે, ભિક્ષા માંગીને નિચા થયારે.
 આયુધ્ય માંચુ દાનમાં દવેરે, આયુધ્ય આયુધ્ય તુજ પિતે તત્પરે;
 કલ્પવૃક્ષ હોય નવનીધીરે, ઉત્તમની તે ઉત્તમ બુદ્ધિરે.
 અગ્નીથા તે દીપક જ્યોતિરે, હોયે સ્વાતિ ખિંદુનાં મોતીરે;
 વ્યાઘ્રના વ્યાઘ્ર સિંહના સિંહરે, પ્રહ્લાદ પ્રસન્ન કીધા નૃસિંહરે.
 હિરણ્યકશિપુથી તું વાધ્યોરે, વેદાંત સત્ય એ માર્ગ તે ઝાલ્યોરે;
 યાચક નહીં જાય નિર્મુખ મળીરે, હું તો આવ્યો એવું સાંભળીરે.
 જાયક નવ જાય તુજ કનેથીરે, એવું જાણી આવ્યો શુદ્ધ મનેથીરે;
 નથી મુજને કાંઈ લોભરે, માણું જેટલું જોઈએ જાગરે.
 ત્રણ પગલાં પૃથ્વી માગુરે, હે દૈત્યેન્દ્ર હું એટલું યાચુરે;
 અમે પ્રાદ્માણુ છિયે નિર્વિકારીરે, વિશેષ ઇચ્છા ન કરીએ કો દહાડીરે.
 તવ કર જેડી યોદ્ધા બળી રાયરે, રુભ પ્રાદ્માણુ વર્ણ પ્રસાયરે;
 શ્રીવામનજી* તમ પધાર્યો, આજ કોટિ યજ્ઞ રૂળ મારેરે.

શ્રી વામન કહે મુંજુ રાજનરે, તારા પૂર્વજને ધન્ય ધન્યરે;
 જેણે પ્રજ્ઞ વચન થાપ્યારે, જે યાચકે માંગ્યાં તે આપ્યારે.
 અવની આપ મારા ત્રણ કદમરે, એમ યોલે શ્રીપરબ્રહ્મરે;
 જગતમાં જેટલી પ્રેમ વસ્તરે, અજીતેન્દ્રિયને મળે તે સમસ્તરે;
 ત્રણ કદમ પૃથ્વીએ ન તરપત થાયરે, નવખંડ મળે આશન પૂરાયરે;
 લોભીયાને નવ થાયે તૃપ્તિરે, લોભે પામે ઘણી વિપત્તિરે.

* બળિ કહે છે-હે વામન, તારી વાતો વૃદ્ધ માણસ સ્વીકારે
 તેવી છે, પરંતુ તું બાળક અને મૂઢ બુદ્ધિવાળો છે, તેથી સ્વાર્થ
 શું છે? તે બરાબર સમજતો નથી. હું કે જે જગતેશ્વર અને
 આખો દીપ આપી દઉં એવો હું, તેને વાર્તાથી રાજી કરી તું
 ફક્ત ત્રણ પાદો પૃથ્વી માગે છે તેથી મૂર્ખ જણાય છે. જે
 પુરુષ મારી પાસ માગે તેને પ્રીતિ મળે તેથી મારી પાસથી માગ,
 માટે હે બટુક, તને જોઈએ તેટલી પૃથ્વી મારી પાસથી માગ,
 કે જેથી તારી આજીવિકા ચાલે.

પૃથુ ગયાદિ રાજનરે, ધન લોભમાં ખોયા પ્રાણુરે;
સ્વસંતોષીને સુખ છે સહેજરે, અસંતોષી પરદુઃખનું તેજરે.
ધન વિષયમાં અસંતોષીરે, જન્મ મરણ કારણના દાષીરે;
બ્રાહ્મણને સંતોષ પરમ ધનરે, સંતોષે તેજ આપે ભગવનરે.
અસંતોષે તેજ રહે ડરીરે, તેથી ત્રણ ડગ માગ્યાં કરીરે;
મુને ત્રણ ડગનું છે કામરે, પ્રયોજન નથી વધુ હરામરે.
એવું માગ્યું ઋષી વામનરે, ત્યારે હસીચો બળીરાજનરે;
એવું^૧ અલ્પ શું માગ્યું સ્વામીરે, એવું આપતાં લાગે ખામીરે.
લો આપું એક દશનું રાજરે, ધન વૈભવ લો મહારાજરે;
ગજ હય રથ વાહન સારરે, પરણા શુભ સુંદર નારરે.
તવ વામન કહે સુંણ રાયરે, મારે નથી કંઈ ઈચ્છાયરે;
જો પાળે ધૂળ વચનરે, પૃથ્વી આપ પગલાં ત્રણરે.
રાજા મૂક વચન ને વિવાદરે, વૈભવ તો હોય ઉન્માદરે;
ક્રોધ જાણ્યો ઋષીના રાયરે, તવ તુલસી લીધી કર માંયરે.
દાન આપે છે બળી રાજનરે, તવ ભાર્ગવ માવ્યા વચનરે;
ગુરુ શુક વદ કરી રીશરે, એ છે વામન ત્રી ગદીશરે.
કરવા દેવતાણું ભણું કાર્યરે, અદિતિ કૃષ્ણે જન્મ્યા આ વારરે;
છે વિષ્ણુ બહુક અવતારરે, સર્વ હરી લેશે આણે ઠારરે.
દશે ઈંદ્રને સર્વ સિદ્ધીરે, રાજસાજ અને નવનિધિરે;
વધારશે પ્રચંડ સ્વરૂપરે, ત્રણ ડગનો ત્રિભૂવન ભૂપરે.
મુંઠ મન વિચારને વાતરે, સર્વ અર્પિ રાખશે શું સાધરે;
દાન દેવામાં વિચાર કીજેરે, આજીવિકાનું દાન ન દિજેરે.
આજીવિકા હોય જો આખાદરે, થાય દાન યજ્ઞનાં કાજરે;
ધનનો વ્યય વિચારી કીજેરે, સર્વે કોદી ન અર્પિ દીજેરે.
ઋગ્વેદમાં કહ્યા જે ધર્મરે, સુંણ રાય તું તે કહું ધર્મરે;
સત્ય અસત્ય ભણું કરવુરે, પછે રાયજી તારે આચરવુરે.
ભિક્ષુકને આપે બહુ દાનરે, તે પોતે થાય નિરધનરે;
તાજ વચન તું સત્વર પાળરે, અસત્ય વદી ન આણતો આળરે;
અસત્ય ભાષણી સુવો જગતરે, સુવે નરકે જાય તે સતરે.
માટે વચ્ચો રસ્તો તું સાધરે, તેથી નવ આવે કંઈ બાધરે;
સ્રી પાસે ન મશ્કરીમાંયરે, આજીવિકા રક્ષણ ને વિવાહ થાયરે,
પ્રાણુ, ગૌ, બ્રાહ્મણ રક્ષા કાજરે, અસત બોલે ન આવે લાજરે.
નહોયે બ્રાહ્મણ એ ભિક્ષાવાળોરે, એવું જાણીને પગ ન પખાળોરે;
દાનવ મૂક્યા છે એણે વાહીરે, મોહિનીરૂપે વારણી પાધરે.
એ સદા કરે દેવની સહાયરે, એ વામન નથી જગરાયરે;
એ માગશે કંઈ તુજ પાસેરે, ભંગ યજ્ઞનો નિશ્ચે થાશેરે.

* અહિંથી માંડી સાત લીટીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

વિચારીને વાતજ કીજેરે, દેવ છળથી રાજ બહીજેરે;
એણે દાનવ વાહીને માર્યરે, છળ બેઢથી દૈત્ય સંહાર્યરે.
એ ત્રણ ડગમાં અવની લેશેરે, ઋષિ વામન તુને દુઃખ દશેરે;
વસવા સ્થાનક રહેશે ન ભૂપરે, લેશે વામન વૈરાટરૂપરે.
તું વાણૂ પૂછે પડે છે કૂપરે, નિશ્ચે ભટકી મરશે આ ભૂપરે;
ત્રિપદમાં લેશે ત્રિભૂવનરે, તું પામીશ કદ્દ રાજનરે.
દેવો શિક્ષા મુને હેત દાજેરે, વામન પ્રભુ હવા છળવા કાજેરે;
દ્વિપદમાં લેશે ત્રિભૂવનનાં ગામરે, ત્રિજનો નહીં મળશે ઠામરે.
તે તું કયાંથી આપશે રાજનરે, તું જોને વિચારી મનરે;
હું કંઈ શિક્ષા તુજ કાજરે, જો ચેતે રાય તું આજરે.
વળણુ.

શુક કહે ચેતજે રાજ, વામન એ વિષ્ણુ હોયરે;

ભાગવત અષ્ટમસ્કંધના, હવા ઓગાણીશ અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અષ્ટમસ્કંધે એકોનવિંશો-
ધ્યાયઃ ૧૧૯૫

અધ્યાય ૨૦ મો.

કડવું ૨૦ મું-રાગ રામગ્રી.

વેદ વ્યાસનો તન ઊચરે, સાંભળ અભિમન્યુ તનજ;
બાળ રાજાએ ગુરુના કહેવાથી, ક્ષણ એક વિમાસ્યું મનજ.
ક્ષણ રહ્યો બોલ્યા વિના, પછી બોલ્યા વચન બળીરાયજ;
સ્વામિ તમો મુજને કહો છો પણ, વિચારો ગુરુ હૃદયાયજ.
વેદ માર્ગમાં ગૃહસ્થને કરવા, કહ્યું છે યજ્ઞ વ્રત દાનજ;
જો માગે દિવ તે અર્પણ કીજે, એમ બોલ્યો રાજનજ.
જો કદી પ્રભુ આવ્યા હશે, વામન ધરી અવતારજ;
તો મુજ પૂર્વજનું ભાગ્ય ઉદય હડત, ધારૂં એવું નિરધારજ.*

* આ વિશ્વમા અધ્યાયમાં અસત્યથી બચ પામતા બળિરાયે ભગવાનનું કપટ જાણ્યા છતાં પણ તેમને ત્રણ પગલાં પૃથ્વીનું દાન દીધું કે તત્કાળે ભગવાને વૈરાટ રૂપ ધારણ કરીધું એ કથા પ્રસંગ છે.

† બળિરાજ કહે છે, -હું ગુરુ, તમે સાચી વાત કહી, કારણ કે ધન, સુખ, યશ અને આજીવિકાને હરકત ન આવે એવો ગૃહસ્થીએ ધર્મ કરવા જોઈએ. પણ હું કે જે પ્રદાનના પૌત્ર છું તે “દાન દધશ” એવી પ્રતિજ્ઞા કર્યા પછી: ધનના લોભથી કૃપણ બની બ્રાહ્મણને કેમ ના કહી શકું વાર? જો તો બ્રાહ્મણને ઠગવાથી બીહું છું તેવો નરક, દારિદ્ર્ય કે મોતથી પણ ખીતો નથી. આ લોકમાં ધનાદિ જે વૈભવ મરવા પછી છોડી દેવા જોઈએ, તે જીવતેજ પોતાને હાથે શા માટે ન આપવા? પૂર્વે દધીયો અને શિષિ રાજાએ પોતાના દુસ્ત્રવજ પ્રાણ આપીને પણ ખીનતું બહુ કશું છે. વેદવેત્તા બ્રાહ્મણના મનોરથ પૂરતાં દારિદ્ર્ય આવે તો તેને હું સારૂ માનું છું. હું દાન આપીશ. બહુક જે માંગે તે આપીશ, આપીશ.

[મ. ભા.]

હે પ્રહર્ષિ આપ સુણો, સત્ય મુજ વચનજ;
 યુદ્ધ માણુ દેનારા પુષ્કળ, પણ નવ દેનારા ધનજ.
 ચાચક જનનું કાર્ય સિદ્ધ કરતાં, દારિદ્ર આવે દોડયુંજ;
 વિદ્વાન પ્રાણીને દાન દેતાં, ન આવે તે તેડયુંજ.
 હું ઉદાર ને પ્રહ્લાદ પૌત્ર, કેમ કરું અનાદરજ;
 ખડક વિષજી હોશે તવ, દશે મુજ ભાવ્યને આદરજ.
 નિરાપરાધી હું છું સ્વામિ, કેમ કરશે મુને છળજ;
 બીહીક ધરીને વિષજી આવ્યા, એ ભાવ્યની ન પડે કળજ.
 ધારત તો વિષજી મુજને, મારી ભૂમિ સુવાડતજ;
 તે વિષજી મુજ પાસે આવે, શું કોઈપણ ના પાડતજ.
 આપીશ એને ત્રણ કદમ, આ પૃથ્વી આ વારજ;
 જ્યેષ્ઠ મારે જ્યેષ્ઠ ઉગારે, પાંચ નવ કરીશ નકારજ.
 રાજ્યે ગુરુ શુકાચાર્યનું, કહ્યું ન માન્યું ત્યાંહિજ;
 તે માટે શુકે રાજ્ય સ્થાપ્યો, ક્રોધ ધરી મનમાંહિજ.
 ગુરુ લોપી પાપી રાજ્ય તેં, મુજ શિક્ષા નવ માનીજ;
 તુજ લક્ષ્મીનો નાશ થજે ને, જાજે તુજ રાજધાનીજ.
 વરુણપાશથી થાજે તારા, અંગનું બંધનજ;
 રાજ્યપદ, વૈભવ સૌ જાજે, ગુરુ બોલ્યા ક્રોધ વચનજ.
 તોયે બળીરાયે વચન લોપીને, પાણીપાત્ર આણ્યુંજ;
 કનકઝારી ભરી લાવી નારી, ભૂપતિને મન ભાવ્યુંજ.
 કરમાં ઝારી ગૃહીને લાવી, વિધવાવળિ જે રાણીજ;
 ગંગોદક તે મધ્યે ભર્યું, સાંભળ રાજ્ય વાણીજ.
 અંદન તુલસીએ પૂજી કીધી, કર ઉદક રાચે લીધુંજ;
 મહા ચોગીને સ્વપ્ને પાણુ ન મળે, તે ચણોદક રાચે પીધુંજ.
 તુલસીદલ જલ ગ્રહી બળી બોલે, દાન લ્યો વિશ્વનાથજ;
 સભા સઘળી દખતાં શ્રી, હરીયે ધર્યો છે હાથજ.
 પૃથ્વી દાન લીધું વામને તવ, વાધ્યા શ્રી ભગવાનજ;
 પગ તળિયે પાતાળ ચાંપ્યું, પગમાં પૃથ્વી સ્થાનજ.
 પોંડીએ પર્વત, ધુંટણે પક્ષી, સાથજે પવન ગણજ;
 વસ્ત્રમાં સંધ્યા, ગુહ્યમાં પ્રભપતિ, પેડુમાં દૈત્ય જનજ.
 નાભિમાં આકાશ, કુખે સાગર, જાતિમાં નક્ષત્ર પંક્તિજ;
 હૃદયમાં ધર્મ, સ્તનમાં ક્રાંત સત્ય, મનમાં ચંદ્ર ભક્તિજ.

* જે વખતે બળીરાયે જળ માથે ચડાવ્યું, તે વખતે આકાશમાં ઉભેલા દેવતા ગંધર્વાદિ તેની સરસતાનાં વખાણ કરતા પુષ્પની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા, કિન્નરો ગાવા લાગ્યા, અને સઘળા કહેવા લાગ્યા કે, આ મોટા મનવાળા બળિરાજ્યે જાણતાં છતાં પણ શત્રુને ત્રેલોક્યના રાજ્યનું દાન લીધું, એ કોઈનાથી ન બની શકે એવું અતિ શ્રેષ્ઠ કામ કર્યું છે. [૫. ભા. સં.

વક્ષઃસ્થળમાં કમળધારીણી, લક્ષ્મીજનો છે ઠામજ;
 ભુજે ઇંદ્રાદિ દેવતાઓ, કંઠે શબ્દ ને સામજ.
 કર્ણમાં દિશા ને શિશમાં સ્વર્ગ, કુશમાં નેધનો પાસજ;
 નાસિકામાં વાયુ, નેત્રમાં સૂર્ય, મુખે અગ્નિ વાસજ.
 વાણીમાં વેદ, રસનાએ વરુણ, બ્રહ્મીમાં વિધિ નિપેધજ;
 પાંપણે દિન રાત, ને લલાટે વસ્યો છે ક્રોધજ.
 હોઠમાં લોભને સ્પર્શમાં કામ, જળમાં વિર્વ, પીઠે છે અધર્મજ;
 છાયામાં મૃત્યુ, હાસ્યમાં માયા, યજ્ઞગતિ જે ચર્ણજ.*
 રામ રોમે ઐપ્રાધ, નાડીઓ નદિ, નખે શિલા વસીજ;
 પ્રહ્લાએ બુદ્ધિમાં વાસ કીધો, ઇંદ્રિયાં દેવ કપિજ.
 ગાત્રમાં સ્થાવર જંગમ પ્રાણી, દિઠા એમ બળિરાયેજ;
 સર્વાત્મક સ્વામિ સ્વરૂપ નિરખી, દૈત્યને બહુ મોહ થાયેજ.
 ચક્ર શંખ ગદા ને ખડગ, અખુટ બાણ ભંડારજ;
 સુનંદ આદિ પાર્વદ પ્રભુના, સ્તવન કરે તે ઠારજ.
 કીરીટ, કુંડળ મણી બાણુબંધ, કટી મેખલા વનમાળાજ;
 વસ્ત્રાબરણ શોભે અંગે, દીપે નાથ રઢીયાળાજ.
 વિરાટ રૂપ ઉર ભગવાને લઈ, એક પગે પૃથ્વી વીટીજ;
 અંગ સમાયું આકાશ મધ્યે, હાથે દીશા ભરી લીધીજ.
 બીજા ડગથા સ્વર્ગ વિઠ્યું, પહોંચ્યો પગ ત્રિલોકજ;
 ત્રીજા પગનો ઠામ નવ મળ્યો, બળિને થયો તવ શોકજ.
 ત્રિજું પગલું મુક્યાનો ઠામ, નવ મળે જાશે વચનજ;
 એવું વૈરાટ રૂપ પ્રભુએ ધર્યું, સૂણું પરીક્ષીત રાજનજ.
 વળણ.

સાંભળ પરીક્ષિતરાય, વામન વૈરાટ સ્વરૂપે હવા હરી;
 વીશ અધ્યાય હવા પૂરા, કૃપા શ્રી હરીયે કરી.
 ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અષ્ટમસ્કંધે વિંશો-
 ધ્યાયઃ ૧૧૨૦૥

અધ્યાય ૨૧ મો.†

કડવું ૨૧ મું-રાગ મલહાર.

શુકદેવ વાણી ઉચરે તું, સાંભળ પરીક્ષિતરાયરે;
 વૈરાટ રૂપ ધર્યું મહારાજે, હવે તેની કહું શોભાયરે.
 બળી રાજ્યે દાન લીધું, તવ વધ્યા શ્રી જગદીશરે;
 અતિ વિક્રમ સ્વરૂપ હવું તો, પ્રહ્લાડે અડક્યું શીશરે.†

* ચર્ણની ગતિ તેમાં યત.

† આ એકવિંશમાં અધ્યાયમાં વિષ્ણુએ, લોકોમાં બળી રાજની મોટાઇ પ્રખ્યાત કરવા સારે પગલાં પૂરાં ન થવાના નિમિત્તથી બળિરાયને બંધન કરવાનો કથા પ્રસંગ કથ્યો છે. ‡ આ આઠ લીટી સુધી ગયા અધ્યાયનું પુનરાવર્તન છે.

સાતમે પાતાળે જઈ પહોંચ્યા, પ્રભૂદના ચર્ણે;
રવિ શશિ શોભે નેત્ર પાસે, ધન્ય લીલા અશરણુ શર્ણે.
અઢાર ભાર જે વનસ્પતિ, નદી નાવશુ પર્વત જેહરે;
દાનવ માનવ દેવતા સૌ, શરીરે રાખ્યા તંહરે.
પ્રહ્લા ઈદ્ર અંગે રહ્યા, રહ્યા મસ્તકે શ્રી મહાદેવરે;
ક્રોધ અગ્નિ જ્વાળા નેત્રથી, જાણે પ્રગટ થશે તતખેવરે.
ભૂતૈક તે નાભિ પ્રભૂની, એવું વૈરાટરૂપ નિધાનરે;
ગગને પહોંચ્યા ગોવિંદજી, તે જોઈ રહ્યા બળી રાજનરે.
ગાઝ્યા* ગોવિંદ ખળભળ્યું, હાલ્યાં સમ પાતાળરે;
ઉછળ્યા સાગર મેરુ ડોહ્યા, સળક્યા ધરાધર ખાળરે.
સ્થંભ કડકડીને પડ્યા, મુખે ગડગડ્યા હરીરાયરે;
વિપરીત નદી અવળી વહી, ગર્ભપાત રાક્ષસીનાં થાયરે.
પાતાળ પૃથ્વી લીધાં હરીએ, એક ચરણે નિરધારે;
બીજી ચર્ણ સત્ય લોક પહોંચ્યાજઈ, વાધ્યા ગંગાધારરે.
બીજી ચર્ણ નખ પ્રહ્લાંડે અડચો, ફાટ્યું પ્રહ્લાંડ ગોળરે;
વૈરાટ સ્વરૂપ શ્રીનૃપનાં, ક્રોધ, લોચન રાતાં ચાળરે.
અંગુષ્ઠ નખે પ્રહ્લાંડ ફાટ્યું તેણે, ગંગા પ્રકટીત હોયરે;
એવું સ્વરૂપ હરીનું દેખતામાં, લય પાગ્યા સૌ કોયરે.
સ્વેત ચંદન ચરચિયું બળીએ, પૂજ્યા રયામ શરીરરે;
તે ચંદન ઘોવાયું ગંગાજળે, હવું ઉજવળ ગંગા નીરરે.
વાળ્યો પગ ત્રીજું કદમ ભરવાને, કરવા દેવનું કામરે;
ઋષી વામન કહે બળીરાયને, આપ ત્રિજ પગનો કામરે.

* અહીંથી ચાર લીંટીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

† એ રીતે ભગવાનના ચરણારવિંદને સત્ય લોકમાં આવેલું
જોઈ, બ્રહ્મા, મરીચિ વગેરે ઋષિઓ, સનતકુમારાદિ નૈષ્ઠિક
બ્રહ્મચારીઓ, યોગીઓ, વેદ, ઉપવેદ, નિયમ, યમ, તર્ક, ઇતિહાસ,
શિક્ષાદિક વેદના અંગ, પુરાણ અને તેઓની સંહિતાઓ, દેહધારી રૂપે
તથા બીજાઓ, કે જેઓનાં કર્મ દોષ યોગ રૂપે વાયુથી પ્રદીપ્ત
થએલા જ્ઞાન રૂપ અગ્નિ વડે નારા પામેલા છે, તેઓ સઘળા
ભગવાનના ચરણારવિંદ પાસે આવી, તેના ચરણને પ્રણામ ક-
ર્યા પછી બ્રહ્માએ તેના પાદનું જલથી પૂજન કરી બકિતપૂર્વક
સ્તુતિ કરી. ભગવાનનું ચરણ ઘોવાને લીધે પવિત્ર થયેલું જળ
આકાશમાંથી પડતાં “ગંગા” એવું નામ મળ્યું છે. જાણે ભગ-
વાનની સ્વચ્છ કીર્તિ જોયની શું એવી એ ગંગા ત્રેલોક્યને પવિત્ર
કરે છે. પછી પોતાના વિસ્તારને સમાવી લઈ વામન રૂપે ઉમેલા
ભગવાનનું બ્રહ્માદિ લોકપાલોએ પૂજન કર્યું. જળ, નૈવેદ્ય, માળા,
દિવ્ય ચંદનનાં લેપન, સુગંધી ધૂપ, દીપ, શાળા, અક્ષત, ફળ, અંકુર
ભગવાનનાં મહિમાની નિશાનીવાળાં સ્તોત્રો, જ્ય શમ્ભુ, રત્ન,
વાજંત્ર, ગાપન અને શંખ તથા દુંકુભિના શમ્ભોથી ભગવાનનો
સત્કાર સર્વે કર્યો. રીંછના રાજા જાણવાને સર્વ દિશામાં ભેરી
વગાડી વિજયરૂપિ મહોત્સવને જાહેર કર્યો.

‡ અહીંથી માંડી છ કડીની વાતનો સંબંધ મૂળ ભા-
ગવત પ્રમાણે નથી.

એ મુંઝી દેત્યા બહુ ક્રોધ્યા, અંગે ક્રોધ અપારરે;
આ બટક પ્રાહ્લાણુ નથી, માયાવિ વિષણુ અવતારરે.
પ્રાહ્લાણુ રૂપે અગોપ રહી, દેવનું કાર્ય એ સારરે;
સર્વસ્વ હરાયું આપણા સ્વામિનું, એમ દેત્ય વિચારરે.
સામિરે તો સત્ય ગ્રહ્યું છે, જેથી નવ રૂરે તલ ભારરે;
પણ બટકને જે મારિયે તો, ખચે બળિ આવારરે.
પછે અસુર ચોક્કા બળી રાયના, ઉડ્યા કરી ક્રોધ અપારરે;
ઋષી વામનને પગે વળગી, આયુધના કરતા મહારરે.
એવે શ્રી હરીના ગણ નંદ-સુનંદ, ગરુડ કહેવાયરે;
મારી અસુર અળગા કર્યા, તવ બોલિયો બળિરાયરે.
હ સેવકો સૌ સાંભળો, છે વિપરિત આપણી ગત્યરે;
કાળ વસ છિયે આપણે, આપણે વર્તિએ સત્યરે.
કાળ ઉલ્લંઘન નવ કરી શકે, પ્રાણી કોઈ સમર્થરે;
મંત્રિ ચોક્કા કિલ્લા કોટ, વળી સારે નવ કદિ અર્થરે.
છે દૈવ પ્રતિકૂળ આપણને હમાણાં, છે દેવને સાનુકૂળરે;
શાંત થાઓ ધીરા પડો, (જ્યાં સુધી) કાળ નથાએ અનુકૂળરે.
દૈત્ય સર્વે નાહા તત્ક્ષણ, પેસી ગયા પાતાળરે;
ગરુડે પ્રભુની ઈચ્છા જાણી, તરણે બળિ ખાંધ્યા તત્કાળરે.
પ્રભુ લીલા એવી નિરખી, તવ વર્ત્યો હાહાકારરે;
હ નિરપરાધિ બળિ રાયને, શા માટે આ મહારરે.
બળિ રાએ દ્રઢ મન ધરી, રાખ્યું એક ચિત્ત શુદ્ધ મનરે;
સ્થિરતા જેવા તે તાણી, બોલ્યા વામનપ્રભુ વચનરે.
ત્રણ ડગ તે પૃથ્વી આપી, બે ડગમાં ભૂ ને સ્વર્ગરે;
ત્રીજું ડગ હું ક્યાં ધરું, બોલ્યા પ્રભુ દાખ્યો ગર્વરે.
દાન કરેલી પૃથ્વી હે બળિ, આપી નવ શકે આ વારરે;
ગરુ વચન લોખ્યું માટે, તું પડજે નરકમાં નિર્ધારરે.
તેં ઠગાઈ કીધી મુજ કને, મિથ્યા મનોરથ સર્ધરે;
નરકે પડશે નિશ્ચે રાજા, નથી તુંજ ચોગે સ્વર્ગરે.

વળણ.

સ્વર્ગ ચોગ તું નથી થયો, એકવીશમે અધ્યાયરે;
કરજોડી ભટ વલ્લભ કહે, બોલો જેને જદુરાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અષ્ટમસ્કંધે એકવિંશો-

ધ્યાય: ૧૧૨૧૧

અધ્યાય ૨૨ મો.*

કહ્યું ૨૨ મું-રાગ મહાર.

શુકે મુનિ પછે બોલ્યા, મુંજુ પરીક્ષિત મહારાજને;
ભગવાને કુખી કરેલો, બળિ બોલ્યો પ્રભુ કાજરે.
છોડો મુને રણછોડજી, આપું ત્રીજા પદનો ઠામરે;
બોલ્યો બાંધેલો થકો, વળી કૃપા કરો પ્રભુ શ્યામરે.
દાન દેવું સ્વીકાર્યું, નથી કીધું કંઈ કપટરે;
કપટ તો પ્રભુ તમે, કર્યું છે ગુપ્ત રહી અપ્રકટરે.
વામન રૂપે દાન લીધું, વૈરાટ રૂપે પૃથ્વી ભરી લીધીરે;
પણ હું તલભાર નવ ચુકું, વાચા કરું હું સિદ્ધિરે.
ત્રીજું ડગ મુજ શીરે, મૂકાને શ્રી મહારાજરે;
આ દહ પૃથ્વી ભાગ છે, ચારું ધરે સરશે કાજરે.
પદબ્રજ છતે, અસત્ય કદી, નવ વદું કોઈ વારરે;
મહાત્મા હાથે દંડ મળે તે, શ્રેષ્ઠ દંડ છે નિર્ધારરે.
મદાંધ થઈએ અમો પોતે, કરો કલ્યાણ રહી પરાક્ષરે;
ચાગી જન પામે નહિ કદા, તેવો આપો છો મોક્ષરે.
વરૂણપાશથી બાંધ્યા, તોપણ નવ લાળું લગારરે;
પ્રહ્લાદ પુત્ર ગણી અનુગ્રહ કરો, ધન વેન મુજ અવતારરે.
મુજ દાદા પ્રહ્લાદજી, તેનું પુણ્ય આવ્યું મને આડરે;
અનુગ્રહ કર્યો મુજતણો, તે દાદાજીને સપાડરે.
છો પ્રત્યક્ષ મુજના વેરી, પણ પરાક્ષે છો સ્નેહીરે;
ચરણ કયાં છે આપનાં, હું અસુર કાયા નમેરીરે.
અહોભાગ્ય છે મજતણું, થયા દીનાનાથ કૃપાળરે;
ચરણમાં રાખો હે પ્રભુ, હો દીનાનાથ દયાળરે.
તવ સ્વર્ગથી બ્રહ્મા આવ્યા, આવ્યા દશે ત્યાં દિગપાળરે;
સ્તુતિ કરે તે બળીને છોડવા, પણ ન થાય નાથ કૃપાળરે.
બળિયે સ્તુતિ કીધી ઘણી પછે, કીધો આરત નાદરે;
પછે ધ્યાન મૂકીને તપ થકી, ધાઈ આવ્યા ભકત પ્રહ્લાદરે.
ભકત પ્રહ્લાદ દીઠા આવતા, તવ લાજ્યા શ્રીજગદીશરે;
મેં બળીને દુઃખ દીધું ઘણું, રખે વૈષ્ણવને ચડે રીશરે.
તુજસી માળા સ્મારું હાથે, ચંદને ચરચું શરીરરે;
પિતામહને દખી બળીયે, નેત્રે ભરીયાં નીરરે.

* આ આવિષ્કાર અધ્યાયમાં ભગવાને પ્રસન્ન થઈ વર-
દાન આપતાં બળિરાયને સુતલ પાતાલનું રાજ આપ્યું અને તેટલો
અનુગ્રહ પણ મોજો માની ભગવાન તેના હારણ થઈ રહ્યા તે
કથા પ્રસંગ છે.

આસના વાસના પુત્રની કરી ત્યાં, બોલ્યા ભકત પ્રહ્લાદરે;
નથી સમય આ રોવાનો સુત, મનમાં ધર ઉલ્લાસરે.

પછે વૈરાટરૂપની સ્તુતિ કરે, પ્રહ્લાદ નમીને ચારુંરે;

પ્રહ્લાદ વચન:-

અમો અધર્મીને કરી કૃપા, ધન્ય સ્વામિ અશરણ શારુંરે.

હે મહા પ્રભુ હે અનંતેશ્વર, બળિનું લીધું ઈદ્રપદરે;
એ ચોગ્ય કાર્ય કર્યું પ્રભુ, ઉતાર્યો એના મદરે.

મોહવશ થયેલા મુર્ખનો, અનુગ્રહ કીધો મહારાજરે;
તાર્યો પૌત્ર મુજતણો, એ કૃપા શ્રી અવિનાશરે.

નૃસિંહ રૂપ, વારાહ ધર્યું, હરી આવાગમન અવતારરે;
તમો પ્રકટ હવાપરબ્રહ્મ પોતે, કીધો અમ કુળનો ઉદ્ધારરે.

તમે વૈરાટરૂપે હરી પ્રભુ, સચરાચર તમારો વાસરે;
જ્ય જગદીશ અવિનાશજી, તમે પૂરી અમારી આશરે.

મહા તાપસ, ચોગ્યેશ્વર કો પણ, તારી યુક્તિ ન જાણરે;
બ્રહ્મા શંકર, સુરપતિ, વળી શેષ પાર ન આણરે.

પછે સુરપતિ બ્રહ્મા* વિધ્યાવળિ*ને, પરમ ભકત પ્રહ્લાદરે;
સર્વે મળીને સ્તુતિ કરી, મન રીઝિયા દીનાનાથરે.

બાંધ્યા* થકો બળી બોલીયો, મારે હૃદય ધરો પ્રભુ પાથરે;
હરી ત્રિજું પદ લોની ભરી, તવ તુક્યા વૈકુંઠરાયરે.

બળી રાજને છોડિયો સહી, પછી છૂટ્યા વરૂણના પાશરે;
વામનરૂપ હવા હરી ત્યાં, દયા કરી અવિનાશરે.

* બ્રહ્મા સ્તુતિ કરતા કહે છે-હે દેવના દેવ, આ બળિરાજનું
તમે સર્વસ્વ હરી લીધું હવે એને છોડી દો. કેમકે તે દંડને લાયક
રહ્યો નથી. સધળો પૃથ્વી અને પોતાના કર્મથી મેળવેલા ભોદા
રૂપિ સર્વસ્વ આ બળિરાજને આપને અર્પણ કરી દીધું
અને દૃઢ બુદ્ધિથી પોતાનો દેહ પણ અર્પિ દીધો. પવિત્ર બુ-
દ્ધિનો પુરૂષ દેખને લીધે તણખલાથી પણ આપનું પૂજન કરે તો
તેને પણ ઉત્તમ ગતિ મળે છે, ત્યારે મનમાં જરા પણ ખેદ
ન લાવતાં જેણે આપું જગત્ તમને અર્પણ કર્યું તેને પીડા
કેમ થવી જોઈએ?

† વિધ્યાવળિ કહે છે-હે ઈશ્વર, પોતાની કીડાને વારતે
આ ત્રૈલોક્ય તમેજ કર્યું છે, તેમાં બીજા નીચ બુદ્ધિવાળા અને
નિર્લજ્જ પુરુષો અમથુંજ પોતાનું સ્વામિપણું ગણે છે. ત્રૈલોક્ય-
ના કંતા, પાલક અને નાશ કરનાર તમેજ છો; અને અન્ય
પુરુષોને સ્વતંત્રનો અધિકાર પણ તમેજ આપ્યો છે, માટે બી-
જા કોઈ તમને આપે એ વાત અસંભવિત છે. કેમકે સધળું
તમારું પોતાનું છે.

‡ અહિંથી માંડી સાત કડીનો સંબંધ મૂળ ભાગવતને
મળતો નથી.

ભગવાનોવાચ:-

સુંણા બ્રહ્મા સુંણ હે ભક્ત, કરું અનુગ્રહ જેહનારે;
જે ધન મદ હોય તો શિષ્ટે, ધન ભય તોડું તેહનારે.
ધન મદથી છાકુલો મુખ, કરે અવજ્ઞા મારીરે;
ધનમદી પુરૂષ ગર્વિ ભારે, ભજે નવ મોરારીરે.
એ પરતંત્ર જીવ સ્વકર્મ યોગે, લે બહુ અવતારરે;
કર્મ અવસ્થા રૂપ વિધાનો, ગર્વ ન ધરે ઉતરે પારરે.
મુજ ભક્તને નવ હોયે, કોઈ વાતનો મદરે;
(જો) ધન સંપત્તિથી વિમુખ થાય, પામે મુજનું પદરે.
આપું સંપત્તિ ઐશ્વર્ય સર્વે, અભક્તનું હરું ધનરે;
ભક્તનો અનુગ્રહ સહેજે કરું, થાઉં મદ તોડીને પ્રસન્નરે.
મહાબળિઓ બળિરાય, જીવો મુને આજરે;
નવ મુંઝાચો નવ પાડિયો, સર્થાં સકળ એનાં કાજરે.
ધન હરાયું, સ્થાનથી પડિયો, શત્રુ હાથે બંધાયોરે;
તિરસ્કાર પામ્યો, જ્ઞાતે તજ્યો, તો પાણુ નવ મુંઝાયોરે.
વેદના વેદી ગુરુએ શ્રાવ્યો, દુઃખ દીધું ભારીરે;
પાણુ સત્ય ન તજ્યું, ધર્મે રહ્યો, જોઈ માયારે મારીરે.
પ્રસન્ન થયોહું એનાપર, હું આપું ઉત્તમ સ્થાનરે;
આઠમે મન્વંતરે ઇંદ્ર થાશે, એમ બોલ્યા શ્રી ભગવાનરે.
તે કાળ સુધી એ પાતાળે રહેશે, ન થાશે શોક સંતાપરે;
આધિ વ્યાધિ ઉપાધિ ન પીડે, નવ પામે તું ઉચ્ચારે.
નવ પીડે કોઈ દેવ કે દાનવ, પીડે ચક્રે કરું છેદનરે.
કદી દેવ દેવેન્દ્ર પીડા આપે, બેઠું સુર શકું તનરે;
હું ભક્તપર બહુ પ્રસન્ન છું, હું ભક્તતણા દાસાનુદાસરે.
ભક્ત કારણે આ જગ રચ્યું, એમ બોલ્યા શ્રીઅવિનાશરે.
ત્યાં જ્ય જ્ય શબ્દ થઈ રહ્યો, પુષ્પવુષ્ટિ કરે સુરરાયરે;
કુંકુભિ શબ્દ સોહામણા, આકાશ વિષેથી થાયરે.
પ્રભુ પ્રહ્લાદને ભેટયા જઈ, બળી રાયને તેડયો પાસરે;
વામનરૂપે ભક્તશું એમ, વચન વદે અવિનાશરે.
સુતળપાતાલનું રાજ્ય કર તું, કર્યો મન્વંતર બળીરાજરે;
આઠમે* મન્વંતરે તું ઇંદ્રપદ, પામશે સહસ્રાજરે.
આ મન્વંતર રાજ્ય કરજે ત્યાં, દૃઢ ધારણા રાખી મનરે;
પ્રતિહાર થઈ જ્યેષ્ઠિકા ગૃહી હું, રહીશ તુજ ભૂવનરે.
મારે ચક્ર ગૃહીને કર વિષે, તારી કરવી રક્ષાયરે;
પછી મારે ચાલું આવશે તું, એમ બોલ્યા વૈકુંઠરાયરે,

* સાવર્ણી નામે આઠમા મન્વંતરમાં ઇન્દ્રપદ પામીશ.

એમ કહીને બળીરાયને, મોકલ્યા પાતાળરે;
સૌના જોવામાં બળિ બાંધ્યા, પાણુ બંધાયા ગોપાળરે.
વળણુ.

બંધાયા ગોપાળ પોતે વચને, અધ્યાય બાવિશ પૂરાહવા;
અષ્ટમસ્કંધ ભાગવત કથા, એ ગોવિંદના ગુણ અવનવા.
ઇતિ શ્રીમદભાગવતે અષ્ટમસ્કંધે દ્વાવિંશો-
ધ્યાયઃ ૥૨૨૥

અધ્યાય ૨૩ મો.*

કડવું ૧૩ મું-રાગ ધન્યાશ્રી.

પરીક્ષિત પ્રત્યે શુક્રમુનિ, વાણી વદરે;
શ્રી ભાગવતની કથાય, રાખો હરરે.
રાય બળી કરંજોડીને, સ્તુતિ બોલેરે;
પ્રભૂ ત્રિભૂવનમાં કોઈ, નહિ હરી તોલેરે.

ચાલ.

તુલના તમારી કો નહીં, બળીરાય વાણી ઉચરે;
તુજનામે ગર્ભવાસ છૂટે, ફરી ભૂમાં નવ અવતરે.
અહો મહારાજ શરણાગતપર, કરી કૃપા અવનવી;
ફળ્યો ઉદ્ધમ મળ્યા હરી, એ કૃપા તુજની બહુ હવી.
નહિ પામે જન સ્વર્ગનો, તે પદવી મુજને મળી;
પ્રણામ કરી હું પાચે નમુંછું, પહોંચી મુજ મનની રળી.
પરીબ્રજને પ્રણામ કરીને, પાતાળ ભુવને સાંચરે;
વામને વસવા ઠામ આપ્યો, પુઠેથી પ્રભુ પરવરે.

* આ ત્રેવીશમા અધ્યાયમાં બાળાળ પોતાના દાદા સહિત સુતળ પાતાળમાં જતાં ઇન્દ્ર વામનજીના પ્રભાવથી રવ-ગિતું રાજ્ય પામી પાછો પહેલા જોવાળ આનંદ કરવા લાગ્યો એ કથા પ્રસંગ છે.

† પૌત્રપર પ્રભુએ અનુગ્રહ કીધો ત્યારે પ્રહ્લાદ કહે છે- હે ભગવન, જેઓને સંધર્મ જગત્ નમે છે, એવા બ્રહ્માદિ પણ જોના ચરણારવિંદમાં નમે છે, તે આપ અમ અસુર લોકોના દારપાળ થયા. આવો અનુગ્રહ બ્રહ્મા, લક્ષ્મી કે સદાશિવને પણ મળ્યો નથી ત્યારે બીજાઓને તો આંધીજ મળ્યો હોય. હે શરણુ આપનાર, બ્રહ્માદિ દેવતાઓ પણ આપનાં ચરણ કમળના રસનું બહુ કાળ સુધી સેવન કરવાને લીધે મોટા ઐશ્વર્યને ભોગવે છે ત્યારે અમે કે જેઓ દુરાચારી તથા ઉગ્ર જાતિના છીએ અને તમારા ચરણકમળનું નિરંતર સેવન કરનાર પણ નથી તેઓને આપની કૃપા દષ્ટિ, જેવી પૂર્ણ સેવાથી મળે તેવી મળી તેનું કારણ શું હશે એ સમજાવું નથી. સર્વસ અને અખિલ બ્રહ્માંડને સજ્જનાર છો, તેમ તું ચરિત્ર બહુજ વિચિત્ર છે. કદપટ્ટક પોતાના આશ્રીતોનોજ મનોરથ પૂરે છે, પણ તે ખરાબ ગણાતો નથી. એ દર્શાવે આપને પણ ચોગ્ય છે.

ઈદ્રાસન પ્રભુ ઈદ્રનું રાખ્યું, દેવતા સુખીયા થયા;
બળીદારે ભક્તવત્સલ હરી, પોળીઆ થઈ રહ્યા.
ઈદ્રને અમરાવતી આપી, માતના મનારથ પૂર્ણ કર્યા;
મહાદ ભક્તને કૃપા કીધી, દાસનાં દુઃખો સૌ હર્યા.
સુતલ પાતાળને વિષે, રહેવા ભક્તને આજ્ઞા કરી;
ત્યાં અહર્નિશ તું મુજને દેખશે, વદે વાણી શ્રીહરી*.
પછે બળિ સાથે મહાદેવ, પૌત્ર સંગે પરવર્યા;
ભગવાનને નમસ્કાર કરીને, સ્વસ્થાનકે તે ગયા.
પરમેશ્વરે પછી દૈત્ય પુરોહિત, શૂકને વાણી કહી;
સોમો યજ્ઞ બળીનો અધુરો, તે તમે પૂર્ણ કરો સહી.
ભાર્ગવ કહે જગતાત અહીં, જો પધાર્યા સ્વામિ તમે;
તો કોટી યજ્ઞ બળીને હવા, પ્રભુ ઘણું શું કહીયે અમે.
આજ્ઞા લઈ ગોવિંદની, ગુરુએ સોમો યજ્ઞ પુરો કર્યો;
બળીરાય મનવંતર હવે તે, સચરાચર યશ વિસ્તર્યો.
શુક ઋષીની આજ્ઞા માંગી, સુર ઋષિ સૌ સ્થાનક ગયા;
પ્રભુ દરીને આવેલા જન તે, સ્વસ્થાનક પ્રત્યે ગયા.
પછે ઈદ્ર વામન પ્રભુને, તેડી ગયો સ્વર્ગ લુપન;
વામનજીથી રક્ષાયલો, ઈદ્ર કરે આનંદ ધનધન.
બંધુ કાજ સારવાને, પ્રભુ પ્રકટયા વામન રૂપ;
સ્વર્ગનું રાજ ઈદ્રને દેઈ, કાર્ય સાંધિયું સુર ભૂપ.
સર્વ દેવે વામનજીને, લોકપાલ પદવા આપી;
વેદ દેવ ધર્મ યશ લક્ષ્મી માટે, વામને માન્ય તે રાખી.
પ્રજ્ઞાશિવ શનકાદિક, બહુ વખાણે વામન પ્રભુ;
અદભૂત કાર્ય કીધું છે, અદિતિ પુત્ર પરમ વિભુ.
જ્યારે યજ્ઞના આરંભ કરીયે, તપ વામન રૂપ સંભારીયે;
આ કથા શ્રવણે પાન કરતાં, સમગ્ર પૂર્વજ તારીયે.
એ કથા વામન તણી જે, ભણે ભણાવે મોતે સાંભળે;
થાયે ફલ તીર્થોતાણું, વળી અનંક પાતક પ્રજ્વળે.
સુતાં બેડાં કાજ કરતાં, લેવું વામન નામ;
તો પદાર્થો ચાર પામીયે, ધર્મોર્થ મોક્ષ ને કામ.

* ભગવાન પ્રજ્ઞાદને કહેછે-હું પુત્ર, તમારું કલ્યાણ થશે તમારા પૌત્ર સાથે તમે પણ સુતળ પાતાળમાં જાઓ. અને યાતિઓને સુખ આપો ત્યાં હું હાથમાં ગદા લઈ તમારી યોડી કરીશ, તે થી તમને રાજ દર્શન થશે અને દર્શનના મોટા આનંદથી તમારા કર્મ બંધનો ટળી જશે.

વલણુ.

સકળ પદારથ પામે પ્રાણી, સુણતાં હરી કથાયરે.
શ્રી ભાગવત અષ્ટમ સ્કંધના, હવા ત્રેવીશ અધ્યાયરે.
ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અષ્ટમસ્કંધે ત્રયવિંશો-
ધ્યાયઃ ૥૨૩૥

અધ્યાય ૨૪ મો.*

કડવું ૨૪ મું-રાગ ધન્યાશ્રી.

રાય પરીક્ષિત શુકજી પ્રત્યે, પૂછે નમાવી શીશજી;
મત્સ્યાવતારની કથા કહે, મુને કૃપા કરી ઋષી ધીશજી.
બળિ અનુગ્રહ કારણે, પ્રભુએ ધર્યું વામન રૂપજી;
યાચકપાણું કીધું સેહેજે, રાજ આપ્યું શક બૂપજી.
તજી સ્વરૂપ માંછલાનું, ધર્યું કવાણુ ગારણુ કવાયજી;
એ ચરિત્ર છે સુખ દાયી, સુણેથી ગતિ શુભ થાયજી.
વ્યાસ નંદન વચન વદે તું, સાંભળ પરીક્ષિતરાયજી;
મત્સ્યાવતાર ધર્યો જગદીશ, તેની કહું કથાયજી.
ગૌપ્રજ્ઞાણુ દેવ સાધુ રક્ષવા, પ્રભુ લે છે અવતારજી;
ઉંચ નિચપાણું પ્રભુ ન પામે, અંતર્યામી જુગદધારજી.
વાયુ જેમ ઉંચે નિચે સ્થાને ફરે, પણ રહે પવિત્રજી;
શુક સત્વગુણમય પ્રભુ, ઉંચ નિચ સર્વના મિત્રજી.
ગયા કલ્પમાં પ્રજ્ઞાનો, દિવસ થયો જવ પુરોજી;
મહાપ્રલય થયો છે સેહેજમાં, રૂંધું જળ ન મુઝે તેડોજી.
પૃથિવી આકાશ સ્વર્ગ સર્વે, જળમાં સેહેજે દુખ્યાજી;
જળ જળ સર્વે સ્થળ પર વ્યાપ્યું, પ્રજ્ઞાજી પણ લુપ્યાજી.
તે મહાકાળ વિષે સર્વે, સૃષ્ટિ થઈ સંહારજી
ત્યારે જળે શેષશાઈ પોઢ્યા, માધવ જગદધારજી.
તેણે સમે પ્રજ્ઞાના મુખથી, વેદ હવા ઉત્પન્નજી;
તે વેદ પ્રજ્ઞા પાસથી, હરી ગયો દૈત્ય રાજનજી.
મહાબળીયો હયગ્રીવ તે, હરી ગયો ચારે વેદજી;
તેણે સમે ત્યાં મત્સ્ય રૂપ ધર્યું, શ્રી હરીયે અભેદજી.
હયગ્રીવનો વધ કરીને પ્રભુએ, મેળવીયા વેદ ચારજી;
હયગ્રીવને શોધી માર્યો, હરીયે મત્સ્યાવતારજી.
મત્સ્ય કેરું સ્વરૂપ અદભુત, અતી શોભીત અંબજી;
વેદ લાવી આપ્યા પ્રજ્ઞાને, કૃપા કરી શ્રી રંગજી.

* આ ચોવીશમા અધ્યાયમાં ભગવાનના મત્સ્યાવતારની વીલા કહીછે.

એક પુરાતન ઇતિહાસ છે, તે સાંભળ અભિમન્યુ ખાળજી;
કોઈ એક સત્ય વ્રત* રાજાએ, કૌતિક કીધું ભૂપાળજી.
તે હવડાં સૂર્ય પૂત્ર અવતર્યો, શ્રાદ્ધ દેવ રાજનજી;
કૃતમાળા નદીમાં તર્પણ કરતો, પવિત્ર કરી દહ મનજી.
અંજલી ભરીને ઉદક આપતાં, મત્સ્ય આપ્યું કરમાંહિજી;
મત્સ્ય જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યો, વિચારે સત્યવ્રત રાજેજી.
હયા કરી નિજ આશ્રમે, આપ્યું રાજે મત્સ્ય તેવારજી;
તવ તે મત્સ્યને વાચા થઈ, ત્યાં વાક્ય વદ ઉચ્ચારજી.
“મોટા મત્સ્યના ભય માટે, હું આવ્યો તારે શર્ણુજી;
હયા કરી તું મુજને પાળજે, કો રખે કરે મુજ હર્ણુજી.”
કળશમાં મૂકી તે મત્સ્યને, લઈ ગયા નિજ આશ્રમજી;
કળશ મધ્યે વધું મત્સ્ય તે, બોલ્યું દીન વચનજી.
“મૂક મુજને મોટે સ્થાને, જ્યાં રહું હું સુખિજી;”
પછે કળશ મધ્યેથી કાઢી મૂક્યું, મોટા પાણીના હૃદયજી.
છ ઘડીમાં ત્રણ હાથ વધું, તે મત્સ્ય તેણી વારજી;
“હામ આપો રાયજી મુજને, કાઢો મુજને બહારજી.”
મોટા એક સરોવરની મધ્યે, લઈને મૂક્યું તે મત્સ્યજી;
જેત જોતાંમાં વધું મત્સ્ય તે, રાય ન સમજ્યો રહસ્યજી.
સરોવર સર્વે વિઠી લીધું, મચ્છથી નવ રહેવાયજી;
અનેક જળાશયમાં મૂક્યું, પણ વધારો બહુ થાયજી.
જ્યાં જ્યાં મૂકે ત્યાં ત્યાં માછલું, થાયે બહુ તે મોઢજી;
તે દેખીને સત્યવ્રત રાજા, થઈ રહ્યો દર્શગમુદજી.
તે મત્સ્ય લઈ સમુદ્રમાં મૂકવા, જાયે સત્યવ્રત રાજનજી;
તવ રાજા મત્સ્યે મત્સ્યે કહ્યું, કંઈક કૌતક વચનજી.
“હે રાયજી મુજને તું, નવ સાગરમાં નાંખીરાજી;
મોટા મધરો ખાશે મુજને, તે ક્રમ કરીને હું સાંખીરાજી.”
તવ રાજા બોલ્યો પ્રેમે, હે મત્સ્યરૂપ અવતારીજી;
સુઝવણ મુજને બહુ કીધી, કોણ તમો આવારીજી.
એક દિનમાં સત ચોજન, વધ્યા તમો એ રૂપજી;
મચ્છ જો કે મધર જો, જો જળચરના તમો ભૂપજી.
નથી સુખ્યો ને નથી સાંભળ્યો, આવડો મોટો મચ્છજી;
શું નારાયણ પ્રભુ તમો જો, કે શેષસાઈ પ્રત્યક્ષજી?
હું ધારું મહા પ્રભુ તમો, અનેક લીલા કરનારજી;
શરણાગત હું દાસ તમારો, ઉતારો ભવ પારજી.
કવણુ કારણે રૂપ આ, ધર્યું પ્રભુ બહુ નામીજી;
આ અદ્ભુત રૂપ નિહાળતાં, ગમ્યા અંતરજનમીજી.

હું ભકતને આ લીલા અદ્ભુત, દાખવી તમે પ્રેમેજી;
કારણ કહો હે અનંતેશ્વર, વર્યો દહ કોણ નેમેજી.
તવ મત્સ્યરૂપી પ્રભુ વધા, “સાંભળજે હે રાયજી;
પ્રલય લીલા દાખવવા માટે, કારણ રૂપ કહેવાયજી.
સાંભળ રાજા સાતમે દહાડે, પ્રલય હશે નીરધારજી;
સાતે સમુદ્રનાં જળ એકઠાં, થાશે તેણી વારજી.
મુજ પ્રેરણાથી નાવ આવશે, તેમાં બેસજે મહીપાળજી;
જે કદાચિત્ નહીં બેસે તો, થાશે સર્વથા કાળજી.
સઘળી ભૂનું બીજું નાવમાં, વળી લેજે સમન્નપિરાજનજી;
મહા પ્રલયનો વાયુ વાસે, નાવને થશે બહુ કંપનજી;
આવીશ ત્યાં હું તારી પાસે, ત્યારે રાખજે સ્મરણજી.
તે નાવ મુજને શુંગે દહ કરી, વાસુકીનું કરજે બંધનજી.
વિહાર કરાવીશ રતનાગરમાં હું, પરમેશ્વર અવતારજી;
મહિમા મારો તું બાણશે, હું પરબ્રહ્મ જીવગદધારજી.”
એવું કહી મત્સ્ય અદ્ભુત હવું તે, જોતાંમાં અતર્ધ્યાનજી;
શ્રી ગોવિંદ ગયા સ્વસ્થાનક, ગુણસાગર ભગવાનજી.
એમ કરતાં છ દિવસ વહી ગયા, આવ્યો સાતમો દિનજી;
રાજા કાણ વીસરતો નથી, જે વાત કહી છે મીનજી.
સાતમે દહાડે પ્રથમે યામે, વરસ્યો મેઘ અપારજી;
સર્વે સૃષ્ટિના લોપજ કીધા, જોતામાં તે વારજી.
સત્યવ્રત કૃતમાળા તીરે, ધ્યાન ધરી બેઠો ભૂપજી;
એવે ઊદક વ્યાપ્યું સઘળે ક્ષીતી, અબકોળ્યા સમ દિવજી.
એવે નાવ એક આવીયું તે સ્થળ, બેઠો ભૂપતિ ત્યાહિજી;
પૃથ્વીનું જે બીજ હવું તે, સૌ રાખ્યું નાવની મહિજી.
ગગન પર્યંત નાવ ઊડવા લાગ્યું, જળનાદ કરે ગંભીરજી;
તે દેખીને નાવ વિષેના જન, ત્રાસ પામતા વીરજી.
સમર્પિ ને રાય સત્યવ્રત, ડોલે નાવની મહિજી;
ઋષિએ કહ્યું હે રાયજી હવે, ભગવત સ્મરો દ્વાયેજી.
તવ રાજાએ ત્યાં પરમેશ્વરનું, કીધું સખણું ધ્યાનજી;
મત્સ્યાવતાર ધરી હરી આવ્યા, કૃપાકરી ભગવાનજી.
તે સાવ સુવર્ણનો, સિંગડાવાળો, સવા લક્ષ ચોજન લાંબોજી;
એ અદ્ભુતરૂપ નિહાળી, રાયજી થયો આબોજી.
તેહ મત્સ્યને શુંગે બાંધ્યું, દહ કરીને નાવજી;
પછી સ્તુતિ કરી રાયે હરીની, મન ધરી અતિભાવજી.

* એ દ્રવિડ દેશનો રાજા હતો.

* ઔષધી તથા સમર્પણો સાથે ધીરજથી ચઢજો.

† વાસુકી નામના દોરડાથી.

“હે અનાદિકાળની અવિદ્યા રહિત પ્રભુ પરમેશજી;
સંસારરૂપી કુસ્તર સાગરથી, ટાળો દુરમતિ હમેશજી.
દહાભિમાનને બેદી નાંખો, કુર્મતિ સર્વે ટાળોજી;
મળ બાળીને નિજ સ્વરૂપ તે, પ્રભુજી અમને આલોજી.
અન્ય ગુરુ દેવ સર્વે, તુજની નવ આવે તોલેજી;
મુર્ખ જન શું મુર્ખજનનો, ગુરુ થાય મિથ્યા ડોલેજી.
અંધાને અંધો કદિ, દારવી ન શકે નિર્ધારજી;
સત્ય ગુરુના તમો છો સ્વામી, જીવગના એક આધારજી.
તમો માતા તમો તાતા, તમો મુનિ ને મિત્રજી;
તમો ગુરુ, તમો જ્ઞાનિ, સિદ્ધિ થો પવિત્રજી.
અંધાપેરે અમો સર્વે, નિજ સ્વરૂપને ન જાણીએજી;
આપ સર્વેસ્વર, સચરાચર છો, રૂપને કેમ વખાણીએજી.
ઉદાર અને મોટા સ્વામિ, ગુરુ અમારા આપજી;
નિજ સ્વરૂપને ઝાળખાવી, સંકટ સર્વે કાપજી.
કુર્મતિ સર્વે શિષ્યે વિદ્યારો, સદ્મતિ શિષ્યે આપોજી;
પરમારથ પ્રકાશ કરોને, અહંકારને તમો કાપોજી.”
મહા સાગરે વિહાર કરતા, મચ્છે કહ્યાં વચનજી;
સંસાર સર્વે જળ પરપોટો, જાણુ નિશ્ચે રાજનજી.
મત્સ્યાવતારે શ્રી પ્રભુએ, રાજનને કહ્યું જ્ઞાનજી;
સાંખ્ય યોગ કહ્યા સમજવી, રીઝયો મન રાજનજી.
તેહ મત્સ્ય પૂરણ પરમાનંદ, પરમેશ્વર અવતારજી;
જેણે પૃથ્વીનું બીજ રાખ્યું, વેદ રાખ્યા પ્રભુએ સારજી.
કહ્યું સનાતન જ્ઞાન મચ્છે, સુંદરું ઋષિ સમેતજી;
જ્ઞાન આપ્યું નિજ સ્વરૂપનું, ધરીને સુદેતજી.
એ સત્યવ્રત રાય જાણુ તું, આ કલ્પનો મનુજી;
વૈવસ્વત મનુ એ કહેવાયો, કીર્તિ તેની શી ભાણુંજી.
માયારૂપી મચ્છ અને, સત્યવ્રતનો સંવાદજી;
સુંણે, ગાયે, ભણે ભણાવે, થાયે તે નિષ્પાપજી.
એ સ્વરૂપનું નિત્યે જો જન, કીર્તન કરે ધરી ઉલ્લાસજી;
સંકષ્ટ તેનાં શિષ્યે જાયે, પૂરે સર્વે આશજી.
એ મત્સ્યાવતારની કથા સાંભળતાં, જન્મકોટિ અઘવામેજી;
ધીર બેઠાં સંકળ મુખ શોભા, ચાર પદારથ પામેજી.

પ્રલય સમયે હયગ્રીવ મારી, વેદને રાખ્યા ઠામજી;
સમર્પિને બ્રહ્મજ્ઞાન આપ્યું, કરું તે મચ્છને પ્રણામજી.
શ્રી ભાગવત કથા સાંભળતાં, મહા પાતક અધ જાયજી;
જન્મ માર્ગનો ભય સૌ ભાગે, કાયા નિર્મળ થાયજી.
અષ્ટમસ્કંધ એ હવે પૂરણ, કરૂણા વિશ્વાધારજી;
સ્નેહે કથા સાંભળે નર નારી, ઉતરશે ભવ પારજી.
ઐવીશ અધ્યાય હવા પૂરણ, ગ્રંથ ગણીત નિરધારજી;
સાધુ સંત હરીજન કૃપાથી, હવી કથા વિસ્તારજી.
સંવત્ સત્તર પાસેંટ વરસે, ઉત્તમ આઠ માસજી,
શુક્લ પક્ષ નવમી બોમવારે, કથા હવી પ્રકાશજી.
પ્રથમ ચામની રાત્ર પર, ગઈ ઘટીકા ચારજી;
તે વેળાએ કથા સોતી, પ્રભુ ગુણ વર્ણન સારજી.
શ્રી સૂર્યપૂર તાપી દક્ષિણ તટે, બેગમપુરમાં વાસજી;
ઐદિવ્ય જ્ઞાતિ ટોલકીયા, દિન વલ્લભનામ પ્રકાશજી.
શુભમસ્તુ કલ્યાણકારી, જય મંગળ હરી નામજી;
કરનેડી વલ્લભ કહે, કરૂણા કરો સુંદર સ્થામજી.
ઐતા વક્તા પૃથ્વકજન, સૌના મનની પહેંએ આશજી;
શ્રી ભાગવત કથા રસ સુંણતાં, કૃપા કરે અવિનાશજી.
શ્રી ભાગવતનો ગૂઢ અર્થ, તે કોઈએ લેલો નવ જાયજી;
મહા પાંડવ વિદ્વાન ટિકા કરે, તોપણુ નવ સમજાયજી.
પણુ ભક્તિભાવ જો હોય મનમાં, હરીપર પૂરણ પ્રેમજી;
તો ખરો અર્થ તેને હૃદયે વસશે, જશે સઘળા વહેમજી.
અનેક અર્થ ભાગવતના, તેમાં નાસ્તિક પ્રરૂપ ગુચ્ચાયજી;
શંકા કાઢે અવનવી જેનું, ન મળે થડ મૂળ કાયજી.
એવા જનને પ્રાપ્ત ન થાયે, શ્રી ભાગવતનું જ્ઞાનજી;
પાપ છુદ્ધિ પ્રબળ તેથી, ન રહે સાચી સાનજી.
પૂર્ણ પ્રેમ પ્રભુપર આણી, સાંભળવા જે ઇચ્છેજી;
સત્ય વચન તેને હૃદયે ઈસશે, તે મહા જ્ઞાનને પ્રીછેજી.
વળણુ.

પ્રીછે તે મહાજ્ઞાનને રાજ, સત્ય વચન હૃદયે ઈસી;
દિન દિનના અભ્યાસથી પ્રાણી, નિશ્ચે વૈકુંઠમાં જશે.
ઈતશ્રીમદ્ભાગવતે અષ્ટમસ્કંધે અનુવિંશો-
ધ્યાયઃ ૧૨૪૧



શ્રી મદ્ભાગવત.

(કવિવલ્લભકૃત-પદબંધ.)

નવમસ્કંધ.

અધ્યાય ૧ લો.*

રાગ કેદારો.

ગુરુ ગુણસાગર ગાણપતી, સમર્થ દેવી શ્રી સરસ્વતી;
શુભ મતિ મુજને દીજ્યેરે.
ગજવદન સુંદારી, ઉત્તમ મોદિક ભિક્ષા કરી,
મુખકાંડ મસ્વરી, કૃપા મુજને કીજ્યેરે.

ચાલ.

કૃપા મુજને કરો સ્વામિ, શંકરજીના બાળ;
ગજકર્ણ લંબોદર ઉજ્જવળ, એક દંત શુભ માળ.
સુધયુધ નારી લક્ષ લાભ તન, આયુધ રૂસી ધારી;
અંથ આદે સ્તવુ ગાણપતિ, આશા પૂરો મારી.
કમલભૂની કુમારિકા, સરસ્વતિને લાગું પાય;
ચેત વસ્ત્ર ને ચેત ભૂષણ, વાહન હંસ કહેવાય.
કૃપા કરજે કલ્યાણી તું, સચરાચર વ્યાપક માત;
દીન દૂર્બળ સેવક જાણીને, મસ્તક મૂકજે હાથ.
ગાણપતિ સરસ્વતિ કૃપાથી, પૂરણ થાય કથાય;
એ સાંભળતાં જન્મ કોટીનાં, દારણ અથ પલાય.
શ્રી વ્યાસ વાણી શ્રીમદ્ભાગવત, કથા નવમસ્કંધ;
સભા વિષે પરીક્ષિત સાંભળતાં, પામ્યો પ્રેમાનંદ.
સુત પુરાણીક શૌનક ઋષિને, નૈમિષારણ્યમાં સુંણાવે;
હરીજનને મન વલ્લભ હરી કથા, પરીક્ષિતને મનભાવે.
શ્રી શુકદેવ વદે છે વાણી, સાંભળ પરીક્ષિત રાય;
નવમસ્કંધના અધ્યાય ચોવીશ, શ્રી ભાગવત કથાય.

* આ પ્રથમ અધ્યાયમાં વૈવસ્વતના પુત્રના વંશમાં ચંદ્ર વંશની ઉત્પત્તિ કહેતાં સુદુષ્ટ શ્રી કેમ થઈ ગયો એ કથા કહી છે.

એક અક્ષર શ્રવણે ધરતાં, પહેંચે મનની આશા;
અથ વાગે સુખ પામે પ્રાણી, સ્વર્ગલુપનમાં વાસ.
પરીક્ષિત મત્ર પ્રુછે શુકજીને, કહો મત્ર કથા મહીમાય;
ભૂગોળ ખગોળ ને સૃષ્ટિ રચના, કહી મનવંતરની કથાય.
હવે ચંદ્ર સૂર્ય વંશની કથા, મુજને સાંભળાવો સ્વામા;
વંશાવળી સર્વે રાજની, જે મોટા મહિપતિ નામી.
ઈક્ષ્વાકુ વંશની ઉત્પત્તિ સર્વે, માંડીને સાંભળાવો,
પવિત્ર કીર્તિવાળા સર્વે, તેની કથા સુંણાવો.
શુકમુનિ તવ વાણી વદે, સાંભળ રાય પવિત્ર;
વૈવસ્વત મનુના વંશની મોટી, વાતો કહું છું અત્ર.
વિસ્તાર કરતાં પાર ન આવે, એવું એ ચરિત્ર;
સર્વે ચરિત્ર સાંભળતાં, થાય જન મન પવિત્ર.
કલ્પાંત કાળે જગત સર્વે, હવું ઇશ્વર રૂપ;
ઇશ્વર વિના ન અન્ય કોઈ, સાંભળ સાધુ ભૂપ.
મત્ર નાભિમાંથી સુવર્ણમય, કમળનો હવો પોટ;
એ પોટમાંથી ખસ્યા નિપન્યા, તેના મરીચિ મોટ.
મરીચના કસ્થપ મુનિ, કસ્થપના સૂર્ય દેવ;
સૂર્યની સંજ્ઞા સ્ત્રી થકી, શ્રાદ્ધદેવ અવસ્થામેવ.
તેની પત્નિ શ્રદ્ધા કહાવે, તેને દશ છે તન;
ઈક્ષ્વાકુ, નૃગ, રીયાતિ, દિબ્ધ, ધૃષ્ટ, કર્ણક, નરિધ્યંત.
પૃષ્ઠ, નભગ અને કવિ, એ દશ કુમારનાં નામ;
એ થકી એકેકો વંશ હવો, જાણ રાય સુંજાણ.
શ્રાદ્ધદેવ મનુએ પુત્રજ માગ્યો, શ્રદ્ધાએ કન્યાય;

પરીક્ષિતવચન:-

તેહ કથા સાંભળવા કારણ, ઇચ્છા મુજ હૃદયાય.

શુકવચન:-

હોતા ઋષિને દ્રવ્ય આપી, ચર હોતો તે પલટાવ્યો;

શુકજી કહે સાંભળ રાજ, એવો અનર્થ ઉપજ્યો.

* પોટ એટલે પોટા-પોટાદડો.

તેથી રાયને ઇલા કન્યા, ઉદય હી નરધાર;
 તે સાંભળી વસિષ્ઠ ઋષી, મનમાં કરે છે વિચાર.
 મનુષ્યે ખેદ ધરી તે મુનીને, કર્યો પ્રશ્ન તતખેવ;
 પુત્ર માંગ્યો ને પુત્રી હી, કારણ શું રૂપી દેવ.
 ઋષિ વિચારે મનની મધ્યે, કન્યા હવા શા માટે;
 મુનિ મનમાં દુઃખ પામ્યા, ભર્યા અતિ ઉચાટ.
 વસિષ્ઠ કહે શ્રી પરમેશ્વરનું, કરું ઉત્ત્ર તપ ધ્યાન;
 નિશ્ચલર કને પછી માયું, મનવાંછિત વરદાન.
 જેન કરીયો કન્યા ફોટાને, યજમાન પુત્રજ થાય;
 એ કન્યાનો પુત્ર ઉપજતું, એમ વદે ઋષિરાય.
 પછી તપ કરીને વસિષ્ઠ ઋષીએ, આરાધ્યા ભગવાન;
 પ્રસન્ન થયા પ્રભુજી, આપ્યું શુદ્ધ વરદાન.
 ઇલા હી તે ટળી ગઈ, મુદ્ધુમ્ન પુરૂષ ઉપજ્યો;
 પ્રાદ થયો ત રાજકુંવર, વન મૃગયા રમવા આવ્યો.
 મેરૂ પર્વતની તલાટીમાં, સુંદર વન કહેવાય;
 મુદ્ધુમ્ન રાય ત્યાં જતા હતા, સાથે અનેક દળ રચનાય.
 તેનું કટક સૌ સ્ત્રિરૂપ હવું છે, નર સઘળા થઈ નારી;
 અશ્વ હતા તે થયા અશ્વિની, શું કહું તુજને વિસ્તારી.
 ઉટો હતા તે થઈ ઉટડી, ગજ થયા હાથીણી દહા
 એવી કા સાંભળતાં, પરીક્ષિત મન ઉપન્યો સદેહ.
 શ્રી શુકજીને પ્રણામ કરીને, પૂછે પરીક્ષિત રાય
 તે કટક સ્ત્રીરૂપ શા માટે હવું, તે સાંભળાવોને કથાય.
 વદે વચન વળતા શ્રી શુકજી, સાંભળ અભિમન્યુ તન;
 એક સમે પૂર્વે તે વનમાં, આવ્યા પંચવદન.
 વસ્ત્ર નિના ત્યાં નગ્ન દહિ, વિલાસ કરે શ્રી મહાદેવ;
 અર્ધંગે ઉભયા બેઠાં છે, શોભે શિવ સૂરદેવ.
 સ્વકાંતિથી પ્રકાશ કરતા, આવ્યા અનેક ઋષોરાય;
 તેણે સમે ત્યાં આકાશ માર્ગે, દર્શનની ઇચ્છાય.
 મહા મોટા તાપસ દેખીને, મહાદેવ મન લગવાય;
 શિવ શક્તિ બેઠાં થયાં તત્ક્ષણ, વસ્ત્ર ધરી શિવરાય.
 પંચવદનને ક્રોધ ચડ્યો તપ, બોલ્યા શંકર વાણી;
 સ્થાપ દીધો તે વનને, તત્ક્ષણ ત્રિશૂળ પાણી.
 વન્હિસમ લોચન હવાં, કોપ્યા પ્રભુ ત્રિપુરારી;
 એ વનમાં જે જન આવે, સદ્ય હજે તે નારી.
 તે વનને સ્થાપીને શંભુ, ચાલ્યા ગિરિ કિલારા;
 એવું સાંભળતાં તે ખંડનાં પ્રાણી, પામીયાં સૌ ત્રાસ.

તે વનમાં જે જન આવે, પશુ પક્ષી નર આકાર;
 વચન સ્થાપ શંકરનાં મોઢો, તત્ક્ષણ થાય તે નાર.
 શુકજી કહે સાંભળ રાજા, તેથી સૈન્ય હવું સૌ નારી;
 અશ્વ અશ્વિની પુરૂષ ચોષિતા, મહિમા વચન ત્રિપુરારી.
 કેટલાક રાજકીર્તી લગ્ન પામી, તપ કાઝ ચાલ્યા વન;
 સ્ત્રિ રૂપે ઘણું લગવાયા. મહા શોક ધરે તે મન.
 અનુચરી સહિત ઇલા કન્યા, ફરતી ફરે વનવન;
 મહાભય મનમાં ધરે તે કન્યા, તાપ ન સહે તે તન.
 એક સમે બેઠો બુધ* વનમાં, મહા તપ સાધન સાધે;
 નિગમ મત્રે જાપ કરીને, શ્રીહરીને આરાધે.
 એવે સમે બુધ** આશ્રમ સાંનિધ્ય, તે ચોષિતા આવી;
 તે ઇલા સ્ત્રી દેખી બુધ મોઢો, તત્ક્ષણ ત્યાં બોલાવી.
 હાવભાવ કટાક્ષ દેખીને, બુધે આશ્રમે રાખી;
 તેહ થકી સંતાન હવાં ત્યાં, ચંદ્ર સૂર્ય છે સાખી.
 તેહ થકી સંતાન હવું તે, પુરૂષવા પુત્ર કહેવાય;
 પછી ઇલાએ વસિષ્ઠ આરાધ્યા, મનમાં શોક ન માય.
 વસિષ્ઠ ઋષિએ શ્રી મહાદેવનું, આરાધન ત્યાં કીધું;
 થોડે કાળે શ્રી મહાદેવે, આવીને દર્શન દીધું.
 શ્રી મહાદેવે તે મુદ્ધુમ્નને, આપ્યું પછી વરદાન;
 એક માસ તું સ્ત્રિ રહેજે, એક માસ પુરૂષ મુજાણ.
 એવો વર આપી શિવ ચાલ્યા, ગયા નિજ આસન;
 શિવ વરદાને નર તન હવું, આનંદ પામ્યો મન.
 તેને ત્રણ પુત્ર હવા મહા બળીયા, તે દક્ષિણના રાજના
 તે દક્ષિણના આધિકારી થઈને, ચલાવે રાજ્યાસન.
 પછિ રાજ્યાસન પુત્રને આપી, મુદ્ધુમ્ન તપે જાય;
 પુરૂષાને આસન આપ્યું, આનંદ અંગ ન માય.

વગણ.

આનંદ અંગ ન માય, પુરૂષા રાજ્યાસન બેઠો સહી;
 કરજેડી વિમ્બ વલ્લભ કહે, એ પ્રથમાધ્યાય કથા કહી.

ઇતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે નવમસ્કંધે પ્રથમે—

ધ્યાયઃ ૧૧૧

* એ મુનિ—અને મહ.

† તે વશ્ય પુત્રનાં નામ—ઉલ્લસ, મમ અને વિમ્બ.

‡ પુરૂષાને પ્રતિજ્ઞા પુરીને અર્થાત્ પ્રજાગની પાસે
 બુંસી કહેવાય. તેનો રાજ્યાધિકાર સોંપ્યો હતો.

અધ્યાય ૨ જો.

કણુ ૨ જી-રાગ સાનેરી.

સુત પુરાણીક ઉચરે, સાંભળો સૌ ઋષી સાથરે;
શુકદેવ પરાક્ષિતને કહે, હરી કથા પેકું નાથરે.
વૈવસ્વત મનવંતરે. યયુના તટે નિરધારરે;
વર્ષ સૌ પર્વત કીધું, ઉગ્ર તપ તે ઠારરે.
તેને પુત્રો દશ હવા, ઇક્ષ્વાકુ આદિ કુમારરે;
અયોધ્યા નગરી વિષે હરે, પ્રથમ તેને અધિકારરે.
મનુ પુત્ર પૃથ્વી, કરે ગાયનું પાલનરે;
સાવધ રહીને તે, વસિષ્ઠનું કરે સેવનરે.
ઋષિ વસિષ્ઠની ગાય ચોકી કરે, મનમાં હર્ષન માયરે;
ગૌવાડામાં રાને રહે, કરે તેની રક્ષાથરે.
મધ્ય રાત્રે એક વ્યાધ્ર આવ્યો, ભાંગી વાડાની વાડરે;
સુરભિને વાધે ગૂહી તપ, પાડે ગાય ખરાડરે.
ગૌ ખૂમ સાંભળીને, ધાચો તે રાજનરે;
કીલ અંધારે દાડિયો, શુકિયો તે સાધનરે.
તરવાર ગૂહી મુખે રાજાએ, કર્યો વ્યાધ્રનો ઘાતરે;
વ્યાધ્ર કર્યું મહારથી, સથ સુરભિ પામો નિપાતરે.
વ્યાધ્ર ભય પામીને નાકો, મૂકી તેણે દારે;
રાય અનર્થ કીધો ત્યાં, ચૂંચો પોતાની ચાટરે.
તત્કાળ જતામાં હવું, ધેનુનું ત્યાં મહારે;
તોછડો ઘા વ્યાધ્રને વાગ્યો, તેનો છેદાયો કર્ણરે.
પ્રભાતકાળે વસિષ્ઠે જાણ્યું, હવી સુરભિ નાશરે;
વસિષ્ઠ ઋષીના ક્રોધે દેખી, રાજા પામ્યો ત્રાસરે.
વસિષ્ઠ ઋષીના ક્રોધથી, ભય પામે ચૌદલુવનરે;
અગ્નીજ્વાળા નેત્ર થયાં, જાણે કરશે સર્વ દહનરે.
પછી સ્થાપ દીધો રાજાને, તું શૂદ્ર પાપી થા અહીરે;

પૃથ્વિ વચન:-

હવે ઉદાર મારો ક્રમ થશે, ત્યારે ઋષીએ વાણી કહીરે.

* આ બીજા અધ્યાયમાં વૈવસ્વત મનુના પુત્રોમાં એ જાણુ વૈરાગ્યથી અપુત્ર રહ્યા અને કશકાદિ પાંચ પુત્રોના વંશનો વિસ્તાર કર્યો છે.

† ઇક્ષ્વાકુ આદિ કુમારનાં નામ પ્રથમાધ્યાયમાં છે.

‡ મનુના (૮) પૃથ્વિ પુત્રને વસિષ્ઠ શુદ્રએ ગાયોના પાલન સાર રાખ્યો હતો. તે રાત્રિએ મહા એકાદશી આવેતું પાલન કરતો હતો. એક દિવસે રાત્રે વંશદ વર્ષનો હતો તે સમયમાં એક વાધ ગાયોના વાડામાં આવ્યો, તેથી સુતેલી ગાયો બીકને લીધે ઉઠીને વાડામાં દોડવા લાગી.

§ પૃથ્વિએ સ્થપને માથે ચઢવી લઇ, તે દિવસથી મુનિ પ્રત પાણી અભ્યર્ચન કર્યું. સર્વોત્તમ, સર્વોચ્ચ અને નિર્મળ ભગવાનની ભક્તિથી એકાદશીએ સર્વ પ્રાણીઓનો નિન્ન, અમહાદિરાજો, શતેદ્રિય, સંગ રહત, પરિમહ શક્તિ અને

તપ* ઉગ્ર કરજો વન વિષે તુને, પરમેશ્વર દર્શન હશેરે;
તું પરમ પદ પામશે રાજા, પેકું કાગતિ તુજને થશેરે.
એવું ઋષીનું વચન સાંભળી, તપ ઉગ્ર કીધું તે વારરે;
તેહ પરમ પદ પામીયો, રાય તુડયા દેવમારાંરે.
કવિ પૂત્ર તપે ગયો, આરાધના અવિનાશરે;
કાર્ણક તે પરણ્યો સહી, તે કરે રમ્યવિલાસરે.
તે થકી પૂત્રા હવા સહી, સાંભળો પરીક્ષિત રાયરે;
તેની ખ્યાત ઉત્તમ જાણવી, કાર્ણ સત્રી કહેવાયરે.
પાંચમાં પુત્ર ધૃષ્ટથી, ધાર્મ્ય ક્ષત્રિ ઉત્પન્નરે;
પુત્ર બીજાનું ગને સુમતિ, તેનો જૂતજ્યોતિ તેનો વસુતનરે.
વસુનો પ્રતીક પુત્ર જાણો, પ્રતીકને યોધવાનરે;
તેહ થકી યોધવાનું વતિ કન્યા, ને યોધવાન તનરે.
યોધવતી સુદર્શનને આપી, તેથી ઘણી વાધી મળયરે;
વંશાવળી હતી છે ઘણી; મુણુ રાય તેહ કથાયરે.
સાતમા નરવિંતને, ચિત્રસેન તન હવેરે;
તેનો દક્ષ, દક્ષનો મીઠવાન, તેનો કૂર્મ થયેરે.
ઈન્દ્રસેન, સત્યશ્રવા, ઉરુશ્રવા તેનો તનરે;
ઉરુશ્રવાને દેવદત્ત, દેવદત્તને અગ્નિ ઉત્પન્નરે.
એ અગ્નિ અગ્નિવેશ્યાયન, પ્રાહ્મણુ કળ તેનુરે;
શુદ્ધ એ વશ હવા છે, ગાન કરું શું એનુરે.
ચોથા પુત્ર દિષ્ટને, નભગ હવો કુમારરે;
તેને નાભાગ પુત્ર હવો, વૈશ્યના પાળે આચારરે.
નાભાગનો ભલંદન, તેનો વત્સપ્રીતિરે;
તેનો પ્રાંચ, તેનો પ્રમતિ, ખનિત્ર, ચાક્ષુસને વિવિંશતિરે.
તેનો રંભ, તેનો ખનિત્ર, તેનો કરધમ કહાવેરે;
તેનો અવીક્ષિત રાય હવો, તેનો મરૂત પુત્ર મુહાવેરે.

શાંત અંતઃકરણવાળો પૃથ્વિ ઇશ્વરેન્દ્રાથી જે કાંઈ મળે તે પર પોતાનો નિર્વાહ ચલાવવા લાગ્યો. આનથી તૃપ્ત થએલો, પોતાના જીવાત્માને પરમાત્મામાં ધારી દધ સમાધિમાં રહેતો એવો એ પૃથ્વિ જડ, અંધ અને બેહેરા જેવી આકૃતિથી પૃથ્વીમાં ફરતો હતો. એ રીતે વૃત્તિ રાખનાં વનમાં નિકળી ગયો. ત્યાં ઉત્પન્ન થએલા દાવાનળને જોઈ તેમાં પોતાના દેહને બાળી પરબ્રહ્મને પામ્યો.

* આ ચાર લીટીનો સંબંધ મૂળ ભાગવત પ્રમાણે નથી.

† સૌથી નાનો કવિ બાળકપણમાં જ બરબ્રહ્મને જાણી સર્વ બ્રહ્મજ્ઞોના ત્યાગ કરી, બંધુ તથા રાજ્યનો ત્યાગ કરી વનમાં ગયો હતો અને ત્યાં ચિત્રમાં પરમાત્માનું ધ્યાન કરી શુક્તિ પામ્યો હતો.

‡ કાર્ણ નામે ક્ષત્રિયો યયા. તે સધળા પ્રાહ્મણોને ખનિત્ર નાર, ધર્મપર પ્રીતિ ધરનાર, અને ઉત્તર દિશામાં રાજ્ય કરતા હતા.

દ્વિષ રાજ્ય થકી વૈશ્યના, વંશ હવે ઉત્પન્નરે;
છેલ્લો મરૂત* રાજ્ય હવે, તેણે કીધા અનેક યજ્ઞરે.
યસ સામગ્રી પાત્ર મંડપ, કનકમય સહુ હોયરે;
તેયજ્ઞલીલા જોવા આવ્યા, ત્રિભુવન જન સૌ કોયરે.
મરૂતવંશમાં તૃણુખીંડુ, હતો રાય રૂપવાનરે;
અલંબુસા રંભા વરી, મોહી રૂપે યદ્ય ગુલતાનરે.
તે અપ્સરાને ત્રણ પુત્ર ને, ઇડવીડા કન્યાયરે
એ કન્યાના ઉદર થકી, કુખેર જન્મ્યા ત્યાંયરે.
કુખેર પિતા વિશ્રવા, વર્ષા ઇડવીડા નારીરે;
એ ઇડવીડા રમણીય હતી, ગણી વિશ્રવાએ પ્યારીરે.
છેલ્લો રાય જનમેજય હવે, મહિમાનો નહિ પારરે;
શ્રી સૂર્યવંશની વંશાવળીનો, સાંભળ રાય વિસ્તારરે.

વળણુ.

વિસ્તાર કથા સાંભળ ભૂપતિ, નવમસ્કંધે કથાયરે;
શ્રીમદ્ભાગવત હરી કથાનો, હવે દ્વિતીયાધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે નવમસ્કંધે દ્વિતીયા-

ધ્યાયઃ ૧૨૧

* એ મરૂત ચક્રવર્તિ હતો. અગિરાના પુત્ર સંવર્તે મરૂતને યજ્ઞ કરાવ્યો હતો. જેવો મરૂતનો યજ્ઞ થયો હતો તેવો કોષ્ઠનો પણ થયો નથી. એના યજ્ઞમાં જે કાંઈ પાત્રાદિક હતું તે સઘળું સોનાનું હતું. એના યજ્ઞમાં સોમપાનથી ઇન્દ્ર અને દક્ષિણથી આદિત્યે રાજ થયા હતા. વાયુદેવ પીરસનારા અને વિશ્વદેવ સભાસદ થયા હતા. મરૂતનો પુત્ર દમ, તેનો રાજ્ય-વર્ધન, તેનો સુધૃતિ, તેનો નર, તેનો કેવળ, તેનો બંધુમાન, તેનો વેગવાન, તેનો બંધુ અને તેનો તૃણુખિંડુ નામે પુત્ર થયો. એ ધણી ગુણવાળા તૃણુખિંડુ રાજને અલંબુસા અપ્સરા વરી હતી. એ અપ્સરાથી તેને પુત્રો પણ થયા હતા અને ઇડવીડા કન્યા યદ્ય હતી. મોટા યોગેશ્વર એવા પુલસ્ત્યના પુત્ર વિશ્રવા ઋષિએ ઇડવીડા કન્યાથી કુખેરજીને ઉત્પન્ન કર્યા. વિશાલ, શૂન્ય-બંધુ અને હુશ્કેટ એ ત્રણ તૃણુખિંડુના પુત્ર હતા; તેઓમાં વંશ સ્થાપનારા વિશાલ રાજ્યએ વૈશાલી નગરી સ્થાપી. વિશાલનો હેમચંદ્ર, તેનો પુત્રાક્ષ, તેનો સંયમ, અને સંયમને કુશાસ્વ અને સહદેવ નામે બે પુત્ર હતા. કુશાસ્વને સોમદત્ત પુત્ર થયો, જેણે અશ્વમેધ યજ્ઞથી ભગવાનનું પૂજન કરી યોગેશ્વરના આશયથી મૌલિગતિ મેળવી હતી. સોમદત્તનો સુમતિ થયો અને તેનો જનમેજય થયો.

અધ્યાય ૩૦.

કંડુ ૩ ભુ-રાગ રામગી.

શુકલ ભાષે સાંભળ રાયજી, નવમસ્કંધની એક કથાયજી;
શર્ચાતિને એક કન્યાયજી, રૂપનિધાન નવ નવી થાયજી.

આલ.

અવનવી સુંદર અતિ એ, કન્યા છે સુકમાર;
વળી તે શર્ચાતિ રાયને, હુતી વહાલી અપાર.
કમળ સરખાં નેત્ર શોભે, સુકન્યા તેનું નામ;
અતિ રૂપવતિ, અતિ વહાલી, રૂપે મુકુ કષિમામ.
એક સમે શર્ચાતિ મૃગયા નીસર્યો, સાથે ગઈ કન્યાય;
મહા ધીર વનમાં આવીયાં, જ્યાં વ્યવન છે ઋષીરાય.
પિતા મૃગયા રમે છે એવે, રાજ પુત્રી જેહ;
વ્યવન ઋષી જ્યાં બેઠા છે ત્યાં, રમતી આવી તેહ.
ઊંઝ તપે ઋષી બેઠા છે, ધર્મ ધરણીધરનું ધ્યાન;
અગ્નિ સમાંબે નેત્ર તકતકે, ઋષીને નથી રહી સાન.
કન્યાએ જાણ્યું ચક્રચક્રે છે, આગીયા અનુપમ પાંખ;
મન રમત વિચારી કુંવરી, વીંધી કંઠકથી બે આંખ.
તોએ ઋષી કંઈ જાણે નહોં, તપ યોગ ધ્યાનમાં મન;
તપોનાથને સુખ નહોં જે, કાઢિયાં બેઠ રતન.
તે પાપથી સૈન્યા તાણાં, મળ રોષ સૌ બંધાય;
સૌ સૈન્યની એ ગતિ હવી, ત્યારે રાય કુઃખીયો થાય.
તવ રાજ્યએ પૂછિયું સૈન્યને, મુનિનો કીધો શું અન્યાય;
ત્યારે પિતા મત્તે વચન વળતી, વદે તે કન્યાય.
અજાણું મેં નેત્ર વિધ્યાં, અન્યાય હવે અપાર;
તે પાપથી એ સૈન્ય સર્વે, કુઃખ પામે નિરધાર.
ત્યારે રાય વેગે આવિયો, ઋષીને નમ્યો જઈ આર્જ;
પતિતને પાવન કરો, કહી લોટવા લાગ્યો ધર્મ.
તપોનાથ તમે મહા તાપસ, ક્યા સિંધુ સાધ;
સર્વથા તમે ક્ષમા કરો મળુ, કુંવરીનો અપરાધ.
મણિપત કરી ઋષી વ્યવનને, પરાણવી કન્યાય;
આ ઋષીજીની સેવા વિષે, મુકિ રાય લાગિયો પાય.
વ્યવન મુનિ આનંદીયા, વર આપીયો તે વાર;
મળરોધ છોડયા સર્વના, ત્યાં હવે જયજયકાર.

* આ ત્રિજા અધ્યાયમાં મનુના ત્રિજા પુત્ર શર્ચાતિના વંશમાં સુકન્યા અને રેવતનાં મોટાં અદ્ભુત આખ્યાન કરાં છે.

† ઋષિની આંખ વિધાદ તે વખતે તેમાંથી અધ્યાય બેઠી નિકળ્યું હતું.

તે કન્યા શર્યાતિ રાયની, સેવે ચ્યવન દિન રાત;
 શુશ્રૂષા કરે પતિની તે, ન ચૂકે ક્ષણમાત્ર.
 ઋષીની આજ્ઞા લઈ રાયે, જતો હતો નિજ દેશ;
 નીજ સૈન્ય સાથે આવીયો, નિજ ભુવન શીઘ્ર નરેશ.
 એક સમય આવ્યા યુગ્મ ઋષી, મુનિ ચ્યવન કુરે ધામ;
 મહાતાપસ ઓઝ અશ્વિનિ-કુમાર* તેમનાં નામ.
 તેમણે ચ્યવન ઋષીને પાણીના, ઘ્રોમાં કરાવ્યું સ્નાન;
 દિવ્ય સ્વરૂપ હવું ઋષીનું, કૃપા કરી શ્રીભગવાન.
 વૃદ્ધ વેશ ટુચો મુનિનો, કાંતિ પૂર્ણ પ્રકાશ;
 સ્ત્રીઓ મોહ પામે ક્ષણમાં, તેવાં હવા ઋષિ સાક્ષાત.
 સુંદર વસ્ત્ર કાને કુંડળ, ઉર એકાવળ હાર;
 સૂર્ય પેરે કાંતિ શોભે, મુકન્યા કરે વિચાર.
 નેત્ર બેઠે આવ્યાં સહી, ઋષી આનંદ પામ્યા મન;
 પછી અશ્વિનીકુમારને કરાવ્યું, તેણે વેદનું અધ્યયન.
 એક સમે ઋષી ચ્યવન કુરે, આશ્રમ આવ્યો રાય;
 ચ્યવન મુનિનો દહ નિહાળી, રાય વિસ્મય થાય;
 મુકન્યા આવી પડી પગે, પણ રાયે ક્યો રોષ.
 હે કુષ્ઠા, હે હતભાગીણી ચ્યવનનો કીધો શું દાપ?
 શું તે મુનિનો ત્યાગ કરી, આ જનર વ્યો તેહ;
 હે ભુંડી કન્યા ધિક્ક તુને, કાં તું સેવન કરે એહ?
 યાર સંગે રમે નિર્લજ, ધરે ન કંઈ મનબેદ;
 સ્વામિ અને પિતા તાણાં, નર્કે પડે વંશ નીશ્ચય.
 પછી મુકન્યા પ્રેમે વદી, મુણા પિતાજી વાત;
 આ મુજપતિ ચ્યવન મુનિ, જમાઈ તમારા સાક્ષાત.
 શર્યાતિ રાયે પ્રાણીયા જઈ, ચ્યવન ઋષીના પાય.
 કૃતાર્થ થયો હું રાયજી, આનંદ અંગ ન માય.
 આશ્ચર્ય પામ્યો ભૂપતિ, તવ બોલી તે કન્યાય;
 પછે વૃત્તાંત સૌ માંડી કહ્યું તે, સાંભળીયું પીતાય.

* ચ્યવન કહે છે-હે ઉત્તમ વૈદ્યો, મને યુવાન કરી દો;
 મારી અવસ્થા અને રૂપ એની પસંદ પડે એવાં કરી આપો.
 તો તમને આજ્ઞાસુધી યજ્ઞમાં સોમરસનો ભાગ મળતો નથી, તે
 હું આપીશ. મોટા વૈદ્ય અશ્વિનીકુમારોએ તે વાતનો સ્વીકાર
 કરી ચ્યવનને કહ્યું કે, સિદ્ધ લોકોએ બનાવેલા આ ઘ્રોમાં તમે
 કુબકી મારો. પછી તે ચ્યવન ઋષિને લઈ બંને અશ્વિનીકુમા-
 રો ઘ્રોમાં પેઠા, પછી ત્રણે સરખા રૂપવાળા ત્રણ પુરુષો એ
 ઘ્રોમાંથી નિકળ્યા. એ ત્રણે પુરુષોને સરખાં રૂપવાળા બેઠને પોતા-
 ના પતિને નહિ ઓળખવાથી મુકન્યાએ અશ્વિની કુમારની પ્રાર્થના
 કરી. તેનાં પતિવ્રતાપણુથી રાજી થએલા બે અશ્વિનીકુમાર મુકન્યા-
 ને ચ્યવન મુનિ ઓળખાવી સ્વર્ગમાં ગયા.

† આ લીંટીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

એ તેજસ ઋષી છે સહી, એને આવ્યું દિવ્ય સ્વરૂપ;
 એવી વાણી સાંભળી, નિજ હૃદય હરખ્યો ભૂપ.
 શર્યાતિયે યજ્ઞ કીધો, વિધિ ધર્મ માર્ગ સોહાગ;
 અશ્વિનીકુમાર ત્યાં પધાર્યા, તેમને પ્રથમ આપ્યો ભાગ.
 ચ્યવનને દિવ્ય સ્વરૂપ દીધું, તે વેળાએ કીધી શર્તા;
 યજ્ઞમાં સોમરસ આપીશ, એ છે મુજ વર્ત.
 તેમને યજ્ઞના ભાગ અપાવ્યા, દેવથી* નિરધાર;
 તેણે સમે મુનિ યુગ્મ હર્ષિત, તે હવા અપરંપાર.
 શર્યાતિને ત્રણ પુત્ર, ઉત્તાનખર્દિ, આનર્ત ભૂરિપોણ;
 આનર્તને રેવત હવો, હરિભક્તિ વિણ નવ ચેહેન.
 તેણે દારિકાં બોમિ વસાવી, પ્રથમ સિંધુ તટ તેણીવાર.
 પ્રજાને પાળી પ્રેમે, યજ્ઞ વ્યાપ્યો અપાર.
 તેથી આનર્ત દેશ શુભ, કહેવાય છે એનું નામ;
 તેણે કુશસ્થળી વાસી સહી જે, પવિત્ર ક્ષેત્ર શુભ ધામ.
 તે રેવતને પૂત્ર શત, હવા મુંણ પરીક્ષિતરાય;
 તેમાં જ્યેષ્ઠ પૂત્ર કકુદમિ, બળ વિર્યે કળ્યું નહિ જાય.
 એને એક રેવતી પુત્રી સહી, મહા રૂપ શૌભાયમાન;
 ગુણ રૂપ લક્ષણ આતુરી, બળ બુદ્ધિ મહે નિધાન.
 તેને અર્થે વર જોવા કારણ, ભૂપ ગયો પ્રહ્લસદન;
 પ્રહ્લા પ્રત્યે સૌ કહી વાર્તા, પુત્રી તણું હિતકારણ.
 આ કન્યાયોગ વરની ભાળ કહો, એમ કહી લાગ્યો પાય;
 એવી ભૂપતિની વાણી મુંણી, તવ વદે ત્યાં પ્રહ્લાય.
 પ્રહ્લા કહે વર પરાક્રમી મહા, પૂર્વે હૂતા જેહ;
 આયુષ્ય બોગવી સર્વે, સ્વર્ગે ગયા રાજ તેહ.
 પણ એક વર હમણાં છે સહી, તેને થયા છે યુગ ચાર;
 પુરાતની વર બળિભદ્ર છે, તેને પરણાવો કુમાર.
 શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્મા પોતે, જન્મ્યા છે બળવાન;
 તેના બંધુ બળિભદ્રને, કન્યા દે એ ગુણવાન.
 તે રેવતી કન્યા બળીદેવને, પરણાવી ભૂપાળ;
 કન્યાદાન દઈને ભૂપતિ, બદ્રિકાશ્રમ ગયો તત્કાળ.

* ચ્યવન ઋષિએ પોતાની શક્તિથી તેઓને સોમરસનો
 ભાગ આપ્યો; એ બેઠ તુરત કોષ પામેલા ધન્દ્રે અસદનતાથી
 ચ્યવનને મારી નાંખવા વજ્ર ઉગાર્યું; પણ ચ્યવને વજ્ર સહિત
 ધન્દ્રેનો હાથ ચંભારી દીધો. ત્યાંથી સધળાઓએ અશ્વિની કુમા-
 રને સોમનો ભાગ દેવાની શરૂઆત કરી.

† આપ્તમંડળ.

વળણ.

તપ કરવા ભૂપતિ યાલ્યો, સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે;
તૃતીય અધ્યાય હવો પૂરણ; નવમસ્કંધ કથાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભગવતે નવમસ્કંધે તૃતીયા-
ધ્યાયઃ ૧૧૩૧

અધ્યાય ૪ થો.*

કડ્ડુ ૪ થું-રાગ સામેરી.

સુત પુરાણીક ઉચરે, સાંભળો શૌનક સાથ;
શુકદેવ પરીક્ષિતને કહે, એ કથા વૈકુંઠ નાથ.
નાભાગાં રાજા પ્રજાચારી હવા, તજ્યું સઘણું રાજ;
સંસારાં મુકી વન ગયા, હરી આરાધનને કાજ.
વન વિષે તપ સાધન કરતાં, રાયને થઈ ઇચ્છાય;
તે ફરી પાછા ભુવન આવ્યા, નિજ રાજ્ય જ્યાં કહેવાય.
તેણે બ્રાત પાસે આવી માગ્યું, રાજ્યનું આસન;
બ્રાત વાણી ઉચરે તવ, સાંભળ બંધવ જન.
જા પિતા પાસે તું સત્વરે, એ આપશે તુને ભાગ;
પિતા સોંપ્યા તુજને, તુજ ભાગ્યને એ ભાગ.
નાભાગે પિતા પાસે જઈ, કહ્યું સર્વ વૃત્તાંત;
સોંપ્યા મુજને તાતજી, કરો મુજ મન શાંત.
તવ નભગ રાજા બોલીયા, સાંભળ સાધુ પુત્ર;
મુજથી નવ કદિ ચાલશે, તારું કાંઈ ઘર સુત્ર.
પણ ઉપાય દાખવું તુજને, થાયે જીવન નિરધાર;
અંગિરા કુળના પ્રાજ્ઞણો, કરે યજ્ઞ તે આ વાર.
છ છ દિવસે કર્મ કરતાં, કરે મોટી ભૂલ;
જા સિદ્ધ તેની પાસે તું, કહે વાતનું જે મૂળ.
વિશ્વદેવાનાં સૂક્ત બે, કહે જઈ તે પાસે;
ભૂખ મટશે યજ્ઞ થાશે, રાખને તેપર વિશ્વાસ.
તે યજ્ઞ કરી સ્વર્ગે જશે, તવ આપશે મિલકત;
કાર્ય થાશે તુજતાણું, વાત માનજે એ સત્ય.

* આ મોથા અધ્યાયમાં મનુના નવમા પુત્ર નભગ તથા તેના પુત્ર નાભાગની અને તેના પુત્ર અંબરીષ ભક્તની કથાનો પ્રસંગ છે.

† નભગના પુત્ર નાભાગ શુરને ઘેર ભણવા રજા હતો. તે નૈમિક પ્રજાચારીજ રહેશે એમ ધારી તેના મોટા ભાઈઓએ તેનો કાંઈ પણ ભાગ નહિ રાખતાં પિતાની સઘળી મિલકત માંહેમાંહે વેહેંચી લીધી હતી.

‡ અહિંથી બે લીંટીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

જહાં પ્રાજ્ઞણ યજ્ઞ કરેછે, ત્યાં ગયો નાભાગ નિરધાર*;
તે પ્રાજ્ઞણ ચાટવો ગૃહી બેઠા છે, તે યજ્ઞ સમિપે સાર;
કાર્ય સિદ્ધ થયું નાભાગનું, વર્ત્યો જય જયકાર;
સ્વર્ગે ગયા તે પ્રાજ્ઞણો, મિલકત આપી તે વાર.
જવ નાભાગ તે દ્રવ્ય લેવા, લાગ્યો ધરિ ઉમંગ;
એક કાળ પ્રરૂપ આવ્યો, તેણે કર્યો રંગમાં ભંગ.

કાલપુરૂષોવાચ :-

એ મિલકત છે મુજની, તું કોણ છે લેનાર;
નાભાગ કહે રહે દૂર તું, મળી પ્રાજ્ઞણથી આ વાર.
તવ કાળ પ્રરૂપે વાણી કહી, જા પૂછ તુજ પીતાય;
તે કહે તો આપું તુજને, એ મુજની ઇચ્છાય.
નાભાગે જઈ પિતા કને, પૂછિયું તેણી વાર;
પિતા બોલ્યા સત્ય એ, દ્રવ્ય ન તુજનું નિર્ધાર.
યજ્ઞમાં કંઈ શેષ રહે, તે રૂદ્ર મોટો દેવ;
તુજ પાસે જે આવ્યો, તે રૂપ મહાદેવ.
પછે રૂદ્રને નમન કરી, નાભાગ બોલ્યો એમ;
લ્યો દ્રવ્ય તમતાણું, હું આપું છું ધરી પ્રેમ.
રૂદ્ર બોલ્યા પ્રેમથી, છે ન્યાયી તુજ પિતાય;
તું પણ સત્ય બોલ્યો છે, મંત્રદ્રષ્ટા થશે જ્ઞાય.
દઉં સનાતન પ્રજ્ઞજ્ઞાન, વળી દઉં દ્રવ્ય જય;
એ ઉમંગે આજ્ઞા સ્વીકારી, એમ રૂદ્ર ઇચ્છે છે.
પછે રૂદ્ર અંતરધ્યાન હતા, ગયા ગીરી કેલાશ;
નાભાગ રાજ્યો મન વિષે, પહેાંચી મનની આશ.
નાભાગને એક પુત્ર થયો, અંબરીષ જેનું નામ;
સંસારમાં અવતરી તેણે, કર્યો ઉત્તમ કામ.
વૈષ્ણવ ને ધર્માત્મા, હરિ ભક્ત પરમ પુનિત;
પ્રજ્ઞ શ્રાપ નવ લાગિયો, એવું ભાગ્ય શુદ્ધ ચિત.
નીતિ ધર્મ મારગને આચરે, નિરખે પ્રભુનું સ્વરૂપ;
સંસાર તૃણવત્ લેખવે, અંબરીષ મહાત્મા ભૂપ.
અન્યાય કોપ કીધો નહીં, એણે કંઈ ન કીધું પાપ;
નિજ ભુવને બેઠાં ઋષીએ, આવીને દીધો સ્થાપ.
ઋષી કૃપાસાએ શાપીઓ, તે કોધ થું ભૂપાળ;
પણ સ્થાપ તેને ન લાગ્યો, કરી કૃપા દીનદયાળ.
તવ રાય પરીક્ષિત ઉચરે, શુકને નમીને પાય;
સ્થાપ ક્રમ લાગ્યો નહીં, પ્રભુ કહો તે કથાય.
એ અંબરીષનાં શાં પૂજ્ય હતાં, ક્રમ કૃપા કરી મહારાજ;
વિસ્તારપૂર્વક ઋષી મુજને, કહો મહિમા આજ.

* પછી તેની પાસે જઈ તે પ્રભાણે કરતાં પ્રાજ્ઞણે જુને કંઈ ધન બાકી રહ્યું હતું તે નાભાગને આપી સ્વર્ગમાં ગયા.

વ્યાસનંદન ઉચ્ચાર્ય તપ, સુંણા અભિમન્યુ ખાળ;
એ અંબરીષ પૂર્વે હવે રાજ, ચક્રવર્તિ ભૂપાળ.
તે સમ દીપતું રાજ્ય કરતો, સમુદ્રાંત પર્યંત;
મુનિ માત્ર સર્વ સિદ્ધ સાધક, સુખી કીધા સંત.
એક ચક્રે રાજ્ય કરતો, લોધી દિપ મર્યાદાય;
પણ રાજ્યને સ્વભાવત્ લેખે, તેહ અંબરીષ રાય.
નાશવંત સંસાર લેખે, અંતે વૈભવ અપવિત્ર;
એમ અંબરીષ ચિત્તે ભણતો, રાખે મનમાં પ્રભુ ચરિત્ર.
તેનું ચિત્ત હરી ચાહું લાગ્યું તે, અળગું નથાય લગાર;
મુખ વાણીયે ગોવિંદના, ગુણ ગ્રામ બોલે સાર.
સ્વહસ્તે શ્રી પરબ્રહ્મનું, ભાવે કરે પૂજન;
શ્રવણે હરી કથા સાંભળે, આનંદ પામે મન.
નેત્રે પ્રભુનું સ્વરૂપ જોયે, રમે સદા પ્રભુના સંગ;
દર્શન કરે શ્રી નાથનું, શુભ ગાત્ર થાય મુચંગ.
અશન કરે આગ્રહે, તુલસી ચાહું દક શુભ પાન;
નાસિકાએ શ્રી વિષ્ણુ ચાહું, આગ્રહણ કરે રાજન.
પગથી તીર્થ યાત્રા કરે, અડસઠ તીરથ દેવ;
સ્નાન દાન પ્રભુ ધ્યાનમાં, સદા પ્રસન્ન વદન ને નેત્ર.
મસ્તકે પ્રણામ કીધા એણે, પરમેશ્વરના વ્યાપાર;
રાય ધર્મે મારગ આચરે એમ, અવની ચક્ર મોઝાર.
ગૌ પ્રાહ્મણની કરે સેવા, ચાલે મારગ વેદ;
સાધુ હરીજન ભક્તમાં મન, દિધા ન કરે ભેદ.
એમ ધર્મ રાજ્ય તે પાળતો, અંબરીષ ભક્ત રાય;
ચાર વર્ણાશ્રમી આદે, સુખી સૌ કો થાય.
એક દિવસ રાય યજ્ઞનો, મારંભ માંડ્યો ત્યાંય;
શ્રીસરસ્વતિના તટ વિષે, શુભ પ્રભજન છે જ્યાંય.
યજ્ઞનો આરંભ કર્યો ત્યાં, તેડયા સૌ ઋષિ દેવ;
ત્રિભૂવનના જન સૌ આવે, અંબરીષ યજ્ઞે અવશ્યમેવ.
પ્રજા સદા હરિ સંગે રમે, નવ ઇચ્છે સ્વર્ગ લોક;
તપ, ભક્તિ, સ્વધર્મ યોગથી, સમ્યો સૌનો શોક.
રાય અંબરીષ હૃદય મધ્યે, રાખ્યું હરિનું ધ્યાન;
સદન શ્રી સહોદર સર્વે, તજ્યાં તેણે ઠામ.

* અંબરીષ રાજ્યએ વસિષ્ઠ, અસિત અને ગૌતમ વગેરે ઋષિઓ પાસે પ્રયોગના વિસ્તાર કરાવી નિર્જળ દેશમાં સરસ્વતીને કીનારે ધણી અશ્વમેધથી યજ્ઞેશ્વર ભગવાનનું પૂજન કર્યું. અને પોતે મોટી સમૃદ્ધિવાળો હોવાથી તે યજ્ઞમાં અંગ અને દક્ષિણનો ધણો વધારો કર્યો. એના યજ્ઞમાં સભાસદો, ને ઋત્વિજ આદિઓ પણ દેવતા જેવા હિસતા હતા. એ રાજ્યએ ધીરે ધીરે સમગ્રો સંસાર સંગે છોડી દીધો હતો.

[શ્રી ભા. સં.

રતન અંબર હસ્તી ઘોડા, વળી નૌતમ ઠાઠ;
તજ્યા રાય હરિ હેતે, મન હરી નામનો ઘાટ.
હરિ વિણ કંઈ દેખે નહિ, હરિ સર્વે ઠામે જોય;
સંસારમાં રહ્યો છતો, કોઈ વસ્તુને ન જોય.
એમ પ્રભુએ મન વિચારી તેના, યજ્ઞની રક્ષાય;
સુદર્શન ત્યાં ચક્ર મેલ્યું, કૃપા કરીને જગતાય.
નીજ દાસ બાણી આશ પૂરણ, કરે શ્રી અવિનાશ;
સુદર્શન ત્યાં નિવારે છે, યજ્ઞ વિધના ત્રાસ.
તે યજ્ઞ પૂરણ હવે; કર્ણ હવી શ્રી ભગવાન;
ત્યાં અંબરીષને આપ્યું પ્રભુએ, મનવાંછિત વરદાન.
વર આપ્યો કર્ણ કરીને, વદે શ્રી અવિનાશ;
હે દાસ મારા, સર્વથા હું, રહીશ તારી પાસ.
તદ્ભક્તિ આપી અંબરીષને, હરી હવા અંતર્ધ્યાન;
એક સમે દાદશી વ્રત, આચરીયું તે રાજન.
યજ્ઞના તટે મધુવન છે, શોભા કહી નવ જાય;
ત્યાં સંવત્સર એકનું વ્રત, આચરે છે રાય.
અભયાર્પિતરણી વ્રત કરે, રાય નિશાએ જગર્ણ;
અહર્નિષ આનંદમાં રહે, નિત્યે હરીનું સ્મરણ.
તીલક છાપા અંગ તુલસી, સાધુ હરીજન સંગ;
એમ વ્રત રાય અંબરીષ આચરે, દાદશી શ્રીરંગ.
ઐકાદશીએ નિત્ય કર્મ કરી, આચરે રાય ઉપવાસ;
અભય વ્રત આચરે અંબરીષ, મન ભજન અવિનાશ.
દાદશી દિન પ્રભાતે પૂજે, અનેક ઋષીના પાય;
પ્રહ્લ પૂંદની પૂજા કરી, છાસઠ કોટી આપે ગાય.
અનેક પ્રાહ્મણને જમાડે, સાધુ હરીજન સાથ;
પાંચી પારણું પોતે કરે, એવી કૃપા શ્રી હૃદયનાથ.
એક સમે દાદશી દિને આવ્યા, દુર્વાસા ઋષી જન;
તે અમર સર્વે મોકલ્યા છે, સાંભળ અભિમન્યુ તન.
અંબરીષના વ્રત પ્રબળથી, સૌ હવા વ્યાકુળ દેવ;
ઈદ્રે દુર્વાસાને ઉશ્કેરી, મોકલ્યા તતખેવ.
સ્વામિ વિદ્ય કરો જઈ વ્રતમાં, તો રહે મારું રાજ;
ઈન્દ્રપર કર્ણ કરીને, આવીયા ઋષી મહારાજ.
અતિથિ થઈ દુર્વાસા આવ્યા, કરવા દેવનું કામ;
દેખી અંબરીષ આનંદ પામ્યો, કીધા વિનય પ્રણામ.
અર્ધપાદ પૂજા કરી, રાય સંતોષ્યા ભૂદેવ;
ચાણીમૂત કર ધરી રહ્યો, ઘણી સ્તુતિ કરી તહાં એવ.

* અહિંથી પાંચ લીટીની વાત મુખ ભાગવતમાં નથી.

† અભયાર્પિતરણીનું એક વર્ણનું વ્રત લીધું હતું.

પારણું કરવાને રાખ્યા સ્વામિ, આજ્ઞકૃપા કરો અમને;
જન્મ મારો થયો કૃતારથ, સ્વામી વિનવું છું તમને.
ભાવદેખી અંબરીષભૂપનો, દુર્વાસાકરવાગ્યાસ્નાન;
નિત્યતર્પણ હું કરી આવું, સ્થિર રહેજે રાજન.
કાલિંદ્રીમાં માર્જન કરવા, કૃષ્ણ ગયા તે વાર;
તેણે સમે અંબરીષ રાજ, કરે મન વિચાર.
દ્વાદશી ઘટીકા એક રહિ, કૃષ્ણ ના વળ્યા તે વાર;
કૃષ્ણ તો સ્નાન નિમિત્તે, દમવાઈયે અંબરીષને તે કાર.
અંબરીષ વિચારે જ્ઞાન દષ્ટે, આજ્ઞછે દ્વાદશી થોડી;
તેણે સમે બીજા મુનિવરને પૂછે, મત્ર કરે કરજેડી.
કહો સ્વામિ શું કરવું ઘટે, દ્વાદશી જય છે વહી;
રાયનાં એવાં વચન સાંભળી, કૃષ્ણે વાણી કહી.
દ્વાદશી નંતર ત્રયોદશીમાં, પારણું કરશે તું રાય;
તો પ્રભહૃત્યા પાપ લાગશે, રૌરવ નિશ્ચે નરક પચાય.
વળી દુર્વાસા આવ્યા, પ્રથમ કરે જો તું આહાર;
અધર્મ લાગે બહુ તુને, તેમાં નવ કાંઈ સાર.
વળી પારણું તજે તો, અનેક એકાદશી વ્રત જય;
એવા ધર્મ સંકટમાં, આવી પડ્યો તે રાય.
'અનેક એકાદશીનાં રૂળ જયે,' તવ રાય વિમાસે મન;
દિગ્મુઠ થઈ ચિંતા કરે છે તવ, બોલ્યા કૃષ્ણે વચન.
રાય પવિત્ર થઈ આસન બેસી, કરો ચર્ણોદક આહાર;
તેણે કરી સંતોષ પામશે, સ્વામિ વિશ્વાધાર.
જળવ્રત પ્રાશન કરે, વળે પારણું એવ;
એ આહાર નિહાર કહાવે, ત્રુઠે રૂઠે નવ દેવ.
જળાહાર કરી રાય પછી, જુએ કૃષ્ણની વાટ;
નિત્ય નૈમિત્તિક નિયમ કરે, ત્યાં જાણ્યો રાયનો ઘાટ.
કૃષ્ણ વચને ચર્ણોદકનો, આહાર કર્યો રાજન;
તે સમાચાર દુર્વાસાએ જાણ્યો, જ્યાં કરે છે સંધ્યાવંદન.
તત્કાણે દુર્વાસા ક્રોધ્યા, શાપ્યો સઘં ભૂપાળ;
ક્રોધાંતકાળ હવા મુનિવર, જેમ પ્રજ્વળે અગ્નિ જ્વાળ.
વળ્યા કૃષ્ણ જમના થકી, રાયે કર્યા પ્રણામ;
પણ રક્ત નેત્ર ભાળીને, ગાત્ર ગળ્યાં તે ઠામ.
દુર્વાસાનાં ગાત્ર સર્વ, ડગમગે ને ધ્રુજે;
ભમર ચઢાવી વક્ર મુખે, ક્રોધ કીધો નવ સુઝે.
પછી અત્યંત ક્રોધ કરીને, બોલ્યા કૃષ્ણ એમ;
આ અંબરીષ કુર થયો, અભડત છે ને નહિ ક્ષેમ.
મહા અભિમાની, અતિ મદી, અતિથીના નવ આદર;
જન્મે પ્રેમે ધીક્ર તુને, નવ રાખ્યો કોનો ડર.

પછે ક્રોધ કરીને કૃષ્ણે, કીધાં નેત્ર રાતાંચાળ;
ગડગડયા ખૂબ મુનિ ત્યાં, જાણે મેઘ ચઢ્યા સોળ*.
દુર્વાસા કૃષ્ણે રાય અંબરીષને, સ્થાપ દીધો તે વાર;
અરે પાપીષ્ઠ તું અવનીમાં, લેજે દશ અવતાર.
અત્રીનંદને એવો શાપ દીધો, તવ હવે હાહાકાર;
કૃષ્ણ સ્થાપ સાંભળી, રાય પાપ્યો દુઃખ અપાર.
અંબરીષ રાયે સ્તુતિ કરીને, પૂજ્યા વિશ્વાધાર;
સ્વામિજી ભય નિવારો, અવતાર કુષ્ઠ સંસાર.
હું ઘણો ભયભાત થાઉં છું, અવતારનો બહુ ત્રાસ;
આકાશ વાણી હવી પછી ત્યાં, બોલ્યા શ્રીઅપિનાશ.
અરે રાજા બીહીશમાં, કૃષ્ણ શાપથી નીરધાર;
તારે અર્થે પૃથ્વીપર હું, ધરીશ દશ અવતાર.
એવું દુર્વાસાએ સાંભળ્યું જે, હરીએ કરી કરુણાય;
તવ અનુસૂયાના પૂત્રને, મનમાં ક્રોધ ન માય.
પ્રભુએ રક્ષણ કીધું, તવ અધિક્રો વ્યાધ્યો ક્રોધ;
બહુ ક્રોધે કૃષ્ણ બોલિયા, જાણે કરે વિશ્વનો રોધ.
રક્ત નેત્ર વન્દી સમાં, કર જટા ગૂહી ભૂદેવ;
અવની સાથે પછાડતાં, એક કૃત્યા મકટી તત્ખેવ.
લાલ વર્ણી બળતી જળતી, ચરણે ધ્રુજવે ધાર્ણ;
તરવાર ગ્રહી સીધી ધસી, પાણુ નવ ખસ્યો રાયનો ચાર્ણ.
અંબરીષને બાળવા લાગી, સૌ કૃષ્ણ સાથે ત્યાંહિ;
ત્યારે પરમેશ્વરનું ચક્ર આડું, આવીયું ક્ષણ મહિ.
તે ચક્રે કૃત્યા બાળી, ભસ્મ કીધી તેહ;
પછી ચક્ર ચાલ્યું દબ્ધ કરવા, દુર્વાસાનો દેહ.
શ્રમ અરૂળ ગયો ને વળી ચક્રે પૂઠે પલાય;
મહા ક્રોધી મુનિને, તે દુઃખ નવ ખમાય.
આગળ મુનિ, પુઠે ચક્ર, દોડ્યા બહુ જય;
જ્યાં જય મુનિ ત્યાં ત્યાં, ચક્ર પુઠે ધાય.
દશે દિશે નાસે દુર્વાસા, ચક્ર પૂઠે મૂકે નહીં;
મેરુ ગુફામાં જઈ પેઠા, પાણુ સુદર્શન દેહિ દહી.
સમુદ્રમાં પરવર્ધા, પ્રભાઈ ભાળી કૃષ્ણ જય;
પાણુ ક્ષણએક સ્થિર રહે જ્યાં, ત્યાં ચક્ર બાળે કાય.

* આ ઉપમા અલંકાર છે. પાર મેઘ સદા ચડીને ગડગડે, પણ દુર્વાસા તો એવા ક્રોધ્યા ને ગડગડયા કે પારથી પણ ચાર બનાદા.
† અહિંથી માંડી ૧૨ લીટીની વાત આ અધ્યાયમાં મૂળ ભાગવતમાં નથી.

‡ પ્રભા કહે છે-હું દુર્વાસા, જે પરાઈ સુધીની કીડાને અંત આવશે, ત્યારે બાળી નાખવાને ઈચ્છતા જે કાળરૂપ ભગવાનની ભમર પ્રવર્ધાથી જ જગત સહિત મારું આ સ્થાનક ઉડી જશે અને હું, સદાશિવ, દક્ષ, ભૃગુ વગેરે પ્રજાપતિઓ, શૂરપતિઓ તથા મોટા મોટા દેવ વગેરે સધળા, જેની આજ્ઞા

પ્રજ્ઞાથી રક્ષણુ નવ થયું; કહ્યું જાઓ ભક્ત કરે શાણું;
કીધો દ્રોહ ભક્તનો, નવ તારે અશરણુશાણું.
ઈદ્રાસન ને રૂદ્રાસન, વળી જોયું કૈલાસ ભુવન;
પાતાળમાં કપી જઈ રહ્યા, ત્યાં દહે દહિ સૂદર્શન.
શરણુ કો રાખે નહીં, તપ દુઃખ પામ્યા કપી રાય;
તે પૂઠે ચક્ર આવ્યું ગર્જતું, તે પ્રજળે કપિ કાય.
સર્વ કો વાણી વદે, તમે જાઓ વિષયુ શાણું;
ભક્ત તેનો દુભાચો છે, કરે કૃપા સ્થામવાણું.
કહીએ રહી શકાયું નહીં, તપ વૈકુંઠ ગયા કપી દેવ;
વૈકુંઠનાથની ઘણી સ્તુતિ કીધી, ત્યાં જઈ તત્ત્વેવ.
દીનવાણી કપી કહે, પ્રભુ શાણું રાખો સ્વામ;
કૃપા કરી આ ચક્રને, નીવારો અંતર્યામ.
મેં અપરાધ કીધો ઘણો જ, દુભ્યો તમારો દાસ;
સ્થાપ દીધો અંબરીષને મેં, ક્ષમા કરો અવિનાશ.
હે અનંતેશ્વર, હે પ્રભો, નિવારો અપરાધ;
પ્રભાવ નવ જાણ્યો ભક્તનો, હવે થયો છું સાધ.
નિવારો આ ભય મુજનું, કીધું જોડું કર્મ;
નારકિ જીવના તારક પ્રભુ, હું નવ જાણું તુજ મર્મ.
લીલા છે ખડુ તુજની, તારી કળા અપરંપાર;
તુજ ભક્ત તુંથી શ્રેષ્ઠ છે, એ જાણ્યું આ વાર.
તપ શ્રી પ્રભુ વાણી વદે. સાંભળો કપી જન,
હું ભક્તાધિન, ભક્ત દાસ છું, પરંત્ર મારું તન.
ભક્ત વહાણા મુજને, કીધો ભક્તે મૂને વશ;
સાધુ ભક્તે જીત્યો મુને, ભક્ત તે મુજનો યશ.
હું ભક્ત રૂપે, ભક્ત છું, વળી રહું ભક્તની પાસ;
નવ ઇચ્છું આ અંગ અંગના, હું ભક્તનો છું દાસ.
સ્ત્રી પુત્ર ધર પ્રાણુ સર્વે, તજ્યા મુજને કાળ;
આવ્યો શરણુ મુજને, તેને કુમ તજ્યું હું આજ.
ભક્ત સેવે મુજને સદા, રૂડી સ્ત્રીને જેમ સ્વામિ;
એ ભક્તિ વશ વર્તું સદા, એમ જોલ્યા અંતરજમી.

પામીને લોકનું હિત થાય એવી રીતે તે આજ્ઞાને માથાં પર ચડાવી રહ્યા છીએ, તેના ભક્તનો તમે દ્રોહ ક્યો છે, માટે મારાથી રક્ષા થઈ શકશે નહિ. [ચુ. ભ.]

૦ શંકર કહે છે-હે દુધાસા, જે વ્યાપક ભગવાનમાં અઘાશ્પ જીવનાં શરીર રૂપી એવાં અને બીજાં હજારે પ્રજાંડ તથા અગ્નિ પશુ કૃત્યા કરીએ છીએ; સનકુમાર, હું, પ્રજા, કપિલ, આપાંતરતમ, દેવળ, ધર્મ, આસુરિ તથા મરીચિ આદિ બીજા મોટા સિદ્ધ લોકો સર્વે જ છતાં પણ જેની માયાને જાણતા નથી, તે જગતના નાથ ભગવાનનું આ શસ્ત્ર અમથી પણ ખમી શકાય એવું નથી. માટે ભગવાનને જ શરણુ જાઓ.

ભક્ત ઇચ્છે નવ ચતુરધા, મુક્તિના જે પ્રકાર;
સાલોક્ય મુક્તિ ન ઇચ્છે, એ ભક્ત મુજ પ્રાણુધાર.
નવ ઇચ્છે જ્યારે સિદ્ધિને, તપ નાશકારી વસ્ત-
કયમ ઇચ્છે ભક્ત જન, એ વિચારો મુનિ શ્રેષ્ઠ.
મજ હૃદય રૂપ ભક્ત છે, હું છું સાધુ રૂપ;
એ તે હું હું તે એ ગણો, બોલ્યા ત્રિભુવન ભૂપ.
પણ મુણો મુનિ શ્રેષ્ઠ તમે, ટળશે તમારો ભય;
જ્યાંથી ઉપન્યું દુઃખ આ, ત્યાં ગયે થાશે જ્ય.
સાધુ જનપર કુદૃષ્ટિ કરતા, પામે સ્વયં દુઃખ;
અપિનય કરવાથકી, જાય પ્રજ્ઞાણુનું સૂખ.
તપ વિદ્યા એ જ, કરે પ્રજ્ઞનું કલ્યાણુ;
પણ ભક્તનો દ્રોહ કરે તો, હું ઉતાડું અભિમાન.
જાઓ અંબરીષને શરણુ, તજે મનના ગર્વ;
ક્ષમા યાચો તે કને, કાર્ય થાશે સર્વ.
વળી ચતુર્ભુજ વદે વાણી, સાંભળો અત્રિ તન;
હું ભક્તને આધીન છું, માનજે સત્ય વચન.
તમે પાછા જઈ અંબરીષને, પમાડો સંતોષ;
તો ચક્ર રહેશે બાળનું, દુઃખ માત્ર હરશે દાષ.

વળણુ.

તો ચક્ર તમને બાળનું રહેશે, એમ કહે વૈકુંઠરાયરે;
કરજોડીને વિમ્બ વલ્લભ ભણે, હવે ચતુર્થોધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે નવમસ્કંધે ચતુર્થો-
ધ્યાયઃ ૥૪૫

અધ્યાય ૫ મો.

કડવું ૫ મું-રાગ માઝ-ચાલ છંદની.
મુતપુરાણી વદે વાણી, આનંદ રીતેરે;
કથા સાંભળો શૌનક જ્ઞાન, પૂરાણ પ્રીતેરે.
પરીક્ષિતની પ્રત્યે વ્યાસનો મુત બોલેરે;
રાય નહીં કોઈ ભક્તજન, અંબરીષને તોલેરે.
અત્રી પૂત્ર એકાદશીકાળ, વ્રતને માટેરે;
શ્યાપોજ ત્યાં અંબરીષરાય, રૂરે ઊગાટેરે.

* આ પાંચમા અધ્યાયમાં અંબરીષ રાજાએ ભગવાનના ચક્રને પ્રસન્ન કરી દુધાસાની રક્ષા કરી તે કથા પ્રસંગ છે.

ચાત્ર.

અવતાર લેજે, દશ તું રાય;
 મુનિવર વચન, મિથ્યા નવ થાય.
 શુંણી સ્થાપ વ્યથા પામ્યો મન ભૂપ;
 રાયે શીઘ્રે સ્તવ્યા અવિનાશિ રૂપ.
 દુઃખ પામતો અંબરીષ ભક્ત જાણી;
 હવી આકાશથી વિષયુ વાણી.
 રખે રાય તું મનમાં કબ્લ પામે;
 તુજ સ્થાપનાં કબ્લ ક્ષણમાં દૂર પામે.
 અવતાર દશ ધરીશ હું તુજ કાજે;
 કહ્યું ભક્તને દયા કરી શ્રી મહારાજે.
 સુંણી વાણી દુર્વાસાએ રીશ કીધી;
 ઊદય કરી કૃત્યા કપી શીખ દીધી.
 કૃત્યા આવતી કોધે ચુડતે નિહાળે;
 આવી રાય અંબરીષનું, અંગબાળે.
 કપીએ રાયને પીડા, કરી નેત્ર વક્ર;
 આવ્યું રક્ષણ કરવા, શ્રી હરી કેરું ચક્ર.
 મુદર્શન ચક્રે, કૃત્યાને બાળી;
 ભૂપ અંબરીષની, પીડા ત્યાં ટાળી.
 કરે અંગ દુર્વાસાનું, દબ્ધ એહ;
 મુદર્શન ચક્ર, પ્રજ્વળે છે દેહ.
 મહા ભય ત્રાસે, કપીવર નાહ;
 પડયા શરીરે ચક્રના, હાથ માહ.
 ભમ્યા સાત પાતાળ, ને સાત દીપ;
 જહાં જય ત્યાં, ચક્ર દીસે સમીપ.
 ગુફા ભંયરે જઈ, મુનિવર હૂકે;
 મુદર્શન કેડો કેમે, નવ મૂકે.
 જોયો ગીરી મેરૂ ને, જળનીધી માંહે;
 જહાં જય ત્યાં ચક્ર, તો દેહ દાંહે.
 રૂડા દેવ આસનની, માળ મેડી;
 ચક્રે ઊતરે નાસતા, ચરણ ખેડી.
 અમર ઇશ બ્રહ્મા, કને જય કપી;
 ન રાખે કો શરણે થયા મન દુઃખી.
 સર્વ દેવતા કહે મુનિ, વૈકુંઠ જાઓ;
 વિષ્ણુની કૃપાથી ચક્ર, ભય મૂકાઓ.
 રહી ન શક્યા કપી, કહીએ જ્યારે;
 શીઘ્રે આવીયા વૈકુંઠપુરીમાં ત્યારે.

ઘણી સ્તુતિ લક્ષ્મી પતીની, ત્યાં કરતા;
 ચક્ર કેરે ત્રાસે કપી, યોગમ કરતા,
 કપી પાણુ જોડી, વદે દીન વાણી;
 આ ચક્રથી ઊગારોને, શારિંગવાણી.
 અપરાધ અન્યાય મેં, અનંત કીધો;
 જે તમ ભક્ત અંબરીષને, સ્થાપ દીધો.
 દુર્વાસાની પ્રત્યે, બોલ્યા વૈકુંઠનાથ;
 મુનિ હું ભક્તાધીન, છું દીન રાત.
 તમો પાછા ફરીને, અંબરીષને ધેર જાઓ;
 કપી ચક્રનો માર, ત્યાંથી મૂકાઓ.
 પછી ચક્ર દેડી, તમારી ન બાળે;
 કહી* શિક્ષા દુર્વાસા પ્રત્યે દયાળે.
 કપી આવ્યા વૈકુંઠથી, રાય પારો;
 ક્ષણ સ્થીર રહેવાય, નહીં ચક્ર ત્રાસે.
 આવી કપિએ, રાયનાં જાલ્યા પાગ;
 મુકાવો ચક્ર ભયથી, રાયજી આજ.
 કપી દુઃખ દખીને, અંબરીષ રાય;
 સ્તુતિ કરી ચક્રને, નમીયા છે પાય.

અંબરીષ ચક્રની સ્તુતિ કરે છે.

અગ્નિ, સૂર્ય ચંદ્ર જળ, ભૂ ને આકાશ;
 વાયુ ઇંદ્રિયો આદિ, તુજ રૂપ ખાસ.
 હે મુદર્શન મહાસધારા, હે પ્રભુ પ્રિય;
 હે સર્વ અસ્ત્ર નાશક, પૃથ્વીના પતિય.
 ટાળ તારો વેગ, દૂર થા પળમાં;
 કપિને ના દુઃખ દે, રહેતા આ થળમાં.
 તું છે ધર્મ અમૃત, સત્ય અને યજ્ઞ;
 લોકપાળ સર્વાત્મા, પ્રભુ છે મુજ.
 સર્વ ધર્મ કારણ, અધર્મના નાશક;
 ત્રિલોક રક્ષક તે શુદ્ધ, તેજ પ્રકાશક.
 અદ્ભુત કૃત્ય તારું, ને શુદ્ધ છે તું;
 રાખ કપિને બળતાં, પ્રાણુનું છું હું.
 હે વાણિપતિ પ્રભુ, મહિમા છે અપાર;
 કાયકારણ રૂપ તું, છોકરું મોટું સાર.
 પ્રભુ જ્યારે પ્રેમે, કરે સર્વ નાશ;
 દૈત્યદાનવ સૈન્ય પેસી, આપે બહુ ત્રાસ.

* “કહી શિક્ષા દુર્વાસા પ્રત્યે દયાળે,” આ લીલી સુધીની વાત
 ચોથા અધ્યાયમાં આવી ગઈ છે તોપણ પાછી આ અધ્યાયમાં
 પુનરાવર્તન કરેલી છે.

કદિ મેં દાન પુણ્ય, યસા અને યાગ;
કીધાં હોય પ્રેમ સહિત, સઘ મુનિ રાખ.
બ્રાહ્મણ જે શ્રેષ્ઠ છે, માનિયે પરાપૂર્વ;
તેનું રક્ષણ કરો પ્રેમે, આપોયું સર્વ.
હું લગવનું પ્રભુ, થયા હો પ્રસન્ન;
સંતાપ ટાળો મુનિનો, તેડો સુદર્શન.

શુકાવાચ:-

એમ સ્તુતિ ચક્રની ભક્ત, અંબરીષે કીધી;
દુઃખ આરત દુર્વાસાની, હરી સઘ લીધી.
કર ખેડ જોડી, સ્તવન રાજ્યે કર્યું;
ભક્ત રાજ વચન થકી, ચક્ર રૂંધું.
રાખ્યો દેહી દુર્વાસાનો, દુઃખ થાતો;
જોગાર્યો અંબરીષને, શ્યામ જાતો.
એમજ ભક્તને સહાય કીધી શ્રી નાર્યે;
આપું ચક્ર સુદર્શન, હરીને રાધે.
ઋષીના ક્રોડો મૂકીને, વૈકુંઠ ચક્ર જાય;
તપ અત્રી નંદનને, મુખ બહુ થાય.
ઘણી સ્તુતી મુખ, અંબરીષ યાત્રે;
નથી કોઈ તાપસ, દુર્વાસાને તોડે.
રાય અંબરીષ ભાષે મુખે દીનવાણી;
કરૂણા કરોને મુને, દીન જાણી.
સ્વામિ અકળ રૂપ, છો તમો રૂદ્ર અંશ;
પ્રભૂ શીઘ્રે રક્ષા કરો, મૂળ વંશ.
એવું કહી રાજ્યે, કીધું પૂજન;
કીધી આરતી, ઋષીનું ત્યાં સ્તવન.
સંતોષી ઋષીના, મનના ક્રોધ ટાળ્યા;
વિનય યુક્ત કરી, પુણ્ય પાદ પખાળ્યા.
તહાં અંબરીષે કીધી, સ્તુતિ અનેક;
ખેડ પાણુ જોડી, વિધીયે વિવેક.
તપ સંતુષ્ટ હવા, દુર્વાસા પ્રત્યક્ષ;
કીધું પારણું ખેસીને, અન્ન ભક્ષ.

* દુર્વાસા કહે છે-અહો! ભગવાનના દાસોની મોટાઈ મેં આજળ દીધી, કેમકે હું અપરાધી છતાં પણ તમે મારું ભડું ઇચ્છો છો. ભક્તોના પતિ ભગવાનનું જેઓએ મદાય કર્યું છે એવા સાધુ લોકો જેને ન કરી શકે અને ન તણ શકે એવો કરો પદાર્થ છે? હું રાજા, મારો અપરાધ તદિ ગણતાં તમે મારો પ્રાણુ બચાવ્યો એ મારા પર અનુમદ કર્યો છે. જેનું નામ સાંભળનાથી પુરુષ નિર્મળ થાય છે, તે ભગવાનના દાસ લોકોને કયો પુરુષાર્થ દુર્લભ રહે?

દુર્વાસા જમાડ્યા, ભોજન દાન લીધું;
પછી ભક્ત અંબરીષે, મુખે અન્ન લીધું.
બહુ આશીષ દઈને, દુર્વાસા પધાર્યા;
એકાદશી વાણી, મહીમા વધાર્યા.
કહે અંબરીષ, એકાદશી જે આશીષ;
શ્રી વિષ્ણુજી તેને, વૈકુંઠ વાસ આપે.

વળણુ.

વૈકુંઠમાં વાસ વિષ્ણુજી આપે, તું સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે;
કરજોડી ભટ વચ્ચે ભણે, હવે પંચમ પૂર્ણ અધ્યાયરે.
**ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે નવમસ્કંધે પંચમો-
ધ્યાયઃ ૧૫૧૧**

અધ્યાય ૬ કોનં

કડ્યું ૬ કું-રાગ મહાર.

શુકજી યાત્રે, પરીક્ષિતરાય મુણુ કથા;
કથા સાંભળતારે, જય ભવેભવની પ્રથા.
દુર્વાસાચરિ, અંબરીષરાય રાખ્યો હરી;
દાશ પોતાનો, જાણીને કરૂણા કરી.
એકાદશી વ્રતનો, મહિમા પ્રમુખે મોટો કહેય;
ખેડો વૈમાનરે, અંબરીષરાય ઉદ્ધવો.
જ્યેષ્ઠ પુત્રને, રાય રાજ્ય આપ્યું વળી;
વિષ્ણુ કૃપાર્થરે, દુઃખ આરત સઘળી ટળી.
નૃપ અંબરીષરે, રાજ્ય તણ વનમાં ગયા;
દેહી સાધનરે, તપ કરી નિભય થયા.
ત્યાં વૈમાનરે, મોઢવું શ્રી ભગવાનજી;
શીઘ્રે વૈકુંઠે, આવ્યા અંબરીષ રાજનજી.
હરીએ કરૂણાચરે, નિવાસ આપ્યો સ્વર્ગમાં;
તહીયાં વસેરે, ભક્ત જનોના વર્ગમાં.
અંબરીષ એકાદશીરે, ભાવ કરી જન જે કરે;
તેના પૂર્વજરે, સમસ્ત શું પોતે તરે.
એકાદશી વ્રતનો, મહિમા કહેા જય નહીં;
એ મહા વ્રતને, ઈંદ્ર અમર ઇચ્છે સહી.

* સુદર્શન ચક્રના બપથી પાછા આવતાં દુર્વાસાને એક વર્ષ થયું હતું.

† આ જહા અધ્યાયમાં અંબરીષનો વંશ કહ્યા પછી શશાદથી તે માંધાતા સુધી ઇક્ષ્વાકુનો વંશ અને તેમાં પ્રસંગને લીધે માંધાતાની દીકરીઓના પતિ સૌગરી ઋષિની કથાનો પ્રસંગ કહેા છે.

વિષ્ણુ મુખમારિ, વ્રતકન્યા રહી છે વસી;
સહુ વ્રતમારિ, ઉત્તમ વ્રત એકાદશી.
જે આચરતરિ, ભવ દુઃખ સઘળાં વામીચે;
પ્રીતિ યુક્તરે, વિષ્ણુચાર્ણને પામીચે.
રાય અંબરીષનેરે, કરૂણા જેમ કીધી હરી;
તેમ સ્વર્ગમારિ, રહે ભક્ત, સાંનિધ્ય હરી.
બાહ્યા પુરાણરિ, શૌનક ધરજો ચિત્તમાં;
રાજ્ય* મૂકીરે, અંબરીષ રાય ગયા વનમાં.
અંબરીષનેરે, ત્રણ પૂર્તી શુભ છે સહી;
જ્યેષ્ઠ પુત્રનેરે, રાજ્યાસને બેઠો તહી.
ઘણી તેહનીરે, વંશાવળી હવી છે ત્યાં;
દસ પુત્ર શુરે, પરિવાર* હતો ભુવનમાં.
ઇક્ષ્વાકુરે, રાય પૈવશ્વતી પૂત્ર છે;
તેને સોંપ્યુરે, રાજ્ય લીલા ધર સૂત્ર છે.
તે ઇક્ષ્વાકુનેરે, સો પૂત્ર હવા સહી;
મહા બળીયારે, શોભા નવ જાયે કહી.
એ સો પુત્રમારિ, પચીસ આર્યાવર્તમાં;
રાજ કરતારે, પચીસ પશ્ચિમ દશમાં.
વિકુક્ષિ ને નેમારિ, ત્રીજો દંડક જે;
મધ્ય દશમારિ, રાજ કરતો હતો તે.
બાકીના દક્ષિણરે, ઉત્તર દિશા વીપે;
રાજ કરતારે, હરિનું ધ્યાન ધરે.
એક સમેરે, પિતૃનો દીન આવ્યો જદા;
ઇક્ષ્વાકુએરે, જ્યેષ્ઠ પુત્રને તેડ્યો તદા.
આજે શ્રાદ્ધજરે, પિતૃનું આપણ કીજ્યે;
પિંડ દાનજરે, પિતૃને દધને રીઝવિએ.
માટે વનમારે, દીકરા તમે સાંચરો;
શુભ મૃગનેરે, પવિત્રપણે વધ કરો.

* “રાજ્ય મૂકી રે, અંબરીષ રાય ગયા વનમાં” એ લીટી સુધીની વાત મૂળ ભાગવતમાં ઉપલા અધ્યાયમાં છે.

† વિરૂપ, કેતુમાન અને શંભુ એ ત્રણ અંબરીષ રાજના પુત્રો હતા. તેઓમાં વિરૂપનો પુત્ર પૃષ્ઠદશ અને તેનો પુત્ર રથીતર થયો. રથીતરને કાંઈ સંતાન ન હતું, તેથી પ્રાર્થના કરતાં આગિરા ઋષિએ રથીતરની સ્ત્રીમાં બ્રહ્મનેજવાળા પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા હતા. એઓ અંગીરાના વીધીથી રથીતરના ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થયા હતા તેથી આગિરસ અને રથીતર ગોત્રના પણ કહેવાતા હતા. એ ક્ષત્રિય જાતિવાળા બ્રાહ્મણો રથીતરના ગોત્રમાં પ્રવર (મુખ્ય) ગણાયા છે.

‡ વૈવસ્વત મનુને છીંક આવતાં નાસિકામાંથી તે થયા હતા.

§ વિકુક્ષિને બોલાવી કહ્યું કે, તું જ અને જલદી પવિત્ર માંસ લાવ.

મૃગ વેધીરે, શીઘ્રે લાવો છાં;
પિતૃ આવ્યારે, આશાએ ભરી પછી જ્યાં.
પિંડ દાનજરે, કરીને પૂર્વજ તારીચે;
પિતૃ મુખ પામેરે, યશ મહિમા વધારીચે.
એવું સાંભળીરે, પુત્રજ ગયો વન વિષે;
ધનુષ બાણનારે, ભાથા ભરી છે અક્ષયે.
મહા વનમારે, આવ્યો સાંધી બાણને;
હણી મૃગનારે, તત્ક્ષણ લીધા બાણને.
મૃગ માંસજરે, એકકું કીધું બહુ;
એક પાત્રમારિ, રાજ પુત્ર ભરતો સહુ;
માંસ દેખીરે, વિપરીત વાત પુત્રને થઈ;
ક્રોધા પીડેરે, શુદ્ધ બુદ્ધ તેની સૌ ગઈ.
રાજપુત્રજરે, અન્યાય પોતે આચરે;
લઈ તેમાંથીરે, શશલું એક ભક્ષણ કરે.
તેણે કરીરે, અપવિત્ર માંસ સઘળું થયું;
રાજકુંવરનુરે, ચિત્ત ક્ષણ એક નવ રહ્યું;
વનમાંથીરે, રાજકુંવર ઘેર આવીયો;
મૃગ વેધીરે, મેદ તેનું લાવીયો
ઇક્ષ્વાકુએરે, તેડ્યા છે ઋષી નાતરી;
શ્રાદ્ધ સારવારે, બેઠો છે આરંભ આદરી.
માંસ દેખીરે, ઉચ્છિષ્ટ છે ઋષીએ કહ્યું;
તેહ સાંભળીરે, કુંવરનું મોં ઉતરી ગયું.
અન્ય* પિંડેરે, પિતૃ તૃપ્ત કીધા સહી;
તેહ પુત્રનેરે, દશવટો દીધા તહી.
ઇક્ષ્વાકુરે, રાજ્ય મૂકી વનમાં ગયા;
મહા તપથીરે, ગોવિંદને આરાધી રહ્યા.
એવું સાંભળીરે, વિકુક્ષિ પાછો આવ્યો ત્યાં;
નિજ તાતનુરે, રાજ્યાસન પૂર છે જહાં.
વિકુક્ષિરે, નામ પૂર્વે હતું સહી;
બીજું શશાદરે, નામ સંજ્ઞા ઋષીએ કહી.
(પછી) તે રાયના પુત્રનેરે, પટ્ટાભિષેક ઋષિએ કર્યો;
મળ પાળીરે, મહીમા યશ વીરતર્યો.
વિકુક્ષિપુત્રનારે, ત્રણ નામ કારણે પડ્યાં;
પુરંજય ઇન્દ્રવાહરે, કકુત્સ્થ જગે વિસ્તર્યાં.

* આ લીટીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

† ઇક્ષ્વાકુ રાજનો ત્યાગ કરી વસિષ્ઠ સાથે સંવાદ કરતાં યોગી બની, દેહનો ત્યાગ કરી પરબ્રહ્મને પામ્યો.

‡ શશલું ખાઈ જવાથી શશાદ નામ પડ્યું હતું.

તેનું કારણરે, કહું રાય મુંજી તમો;
 યુદ્ધની મધ્યેરે, આર કાર્ય કીધાં એક સમો.
 એક સમયેરે, દેવ દૈત્ય મહાયુદ્ધ કરે;
 સૂર હાર્યારે, દૈત્ય મુરાતન મન ધરે.
 રાયની સહાયતારે, દેવતાએ માંગી ત્યાં;
 રાયે કહ્યારે, ઈંદ્ર વૃષભ થાયે જો હ્યાં.
 તેપર સ્વારીરે, કરું હું પ્રેમ ધરી;
 પછી યુદ્ધ આરંભરે, સહાય કરું પ્રેમ કરી.
 ઈંદ્રે ના પાડીરે, દેવ સર્વે દુઃખીયા થયા;
 પ્રભુ કલ્યાણીરે, પોડીયા શકે બન્યા.
 તેણી વેળારે, ઈંદ્રની સહાયે રાજ ગયો;
 કંઈ મહા યુદ્ધરે, રાક્ષસ સાથે દુઃખી થયો.
 તપ શીઘ્રેરે, ઈંદ્રે વૃષભની કાયા ધરી;
 ઈંદ્ર વાહનરે, બેઠો રાય આસન કરી.
 તે ઉપરરે, અસ્વાર થઈ દાનવ સારીયા;
 રિપુ ઈંદ્રનારે, રાક્ષસ દુષ્ટ સંસારીયા.
 દિવ્ય ધનુષ ધરીરે, કીધાં બાણ હાથમાં;
 ગર્જના કીધીરે, દેવ દૈત્ય સાથમાં.
 વિષ્ણુનું તેજરે, પ્રવેશ પામ્યું ત્યાં;
 દૈત્ય સૈન વેપુરે, ગડગડયો સહજમાં.
 તુમુલ યુદ્ધરે, રાય જળકયો બહુ;
 ભાલે વિધ્યારે, દૈત્ય ને દાનવ સહુ.
 કંઈક કાપ્યારે, કંઈક પાતાળે પેડા;
 કંઈ ચમપુરીરે, જઈને સહેજે બેડા.
 લક્ષ્મિ સહિતરે, દૈત્ય નગર છતિયું;
 તે નગરરે, પછે ઈંદ્રને આપિયું.
 પૂર છત્યુરે, તેથી પુરંજન કહેવાયે;
 ઈંદ્ર વાહનરે, તેથી ઈંદ્રવાહ ગણાયે.
 વૃષભ કોઢેરે, બેઠો તે કકુત્સ્થ થયો;
 એવો નામેરે, રાય વિખ્યાત હવો.
 તેહ રાજાનારે, વંશ ઘણો હવો સહી;
 એમ શુકલચરે, પરીક્ષિતને વાણી કહી.
 એ પુરંજનનારે, અનેના પુત્ર થયો.
 તેનો પૃથુરે, પૃથુનો વિશ્વરંધ્રી* હવો.

* વિશ્વરંધ્રીનો અંદર, તેનો યુવનાશ્વ અને તેનો શાખસ્ત નામે પુત્ર થયો. એ શાખસ્તે શાખસ્તી નગરી સ્થાપી હતી. શાખસ્તનો બૃહદશ્વ અને તેનો કુવલયાશ્વ પુત્ર થયો.

છઠી પેઢીએરે, કુવલયાશ્વ રાય હવો;
 મહા પરાક્રમીરે, ગુણ નવ જય કલો.
 સહજ એકવીશરે, રમ્ય પૂત્ર તેના હવો;
 મહાબળીયારે, સ્વરૂપ ગુણ અવનવા.
 એકવિંશ સહસ્રરે, પુત્ર લઈ ચઢ્યો;
 ઉત્તંક કમ્પીનેરે, રાજ કરવા ધુંધુ અસુર હણ્યો.
 ધુંધુમાર નામેરે, જગમાં જશ પાગ્યા;
 પાણુ પુત્ર સર્વેરે, ધુંધુએ મુખાગિની બાગ્યા.
 ત્રણ પુત્ર રહ્યારે, દૃઢાશ્વ ને કપિલાશ્વ;
 બીજો એક મોઠોરે, રહ્યો છે ભદ્રાશ્વ.
 દ્રઢાશ્વનો હર્ષરે, તેનો નિકુલ તેને બહુણાશ્વ;
 કૃશાશ્વરે, તેનો ન્સેનજીત, તેનો યુવનાશ્વ.
 એ મહારાજરે, યૌવનાશ્વ પરાક્રમી હવો સહી;
 મહા બળીયારે, કીર્તિ નવ જયે કહી.
 તેહ રાજરે, નિઃસંતાન હતો તહાં;
 ભૂપ આગ્યારે, મુનિવર પણ કરે જહાં.
 બેઠે પામીરે, સ્ત્રી સહ જવ વનમાં ગયો;
 દયા આણીરે, ઋષિએ ઉપાય કલો.
 ઈંદ્ર ઇંદ્રિરે, કહાવી મુનીએ જ્યાં;
 પુત્ર થાશેરે, યશ સંસારની માંડ.
 એક દિનરે, રાય રાત્રિએ ઉઠ્યો;
 તૃપા લાગીરે, તેથી તે જગૃત થયો.
 યજ્ઞ સ્થાનમારે, રાય લેવા ગયો વારી;
 મન્નેલુ જગરે, રાયે, પીધું અવિચારી.
 તૃપા પીડેરે, રાયને અતિ ઘણું;
 તેથી જળ પીધુરે, જેમાં તેજ મુનિ તણું.
 એથી રાયનેરે, ગર્ભ રહ્યો આશ્ચર્ય ઘણું;
 રાય બિઘોરે, કારણ પ્રથમ મન ન ગણ્યું.
 તપાસ કીધીરે, પ્રભાતે મુનિએ જ્યાં;
 વારી કોણેરે, પીધું છે મંત્રનું ત્યાં.
 રાયે કહીરે, સર્વે માંડી વારતા;
 ઇશ્વર ગતીરે, મુનિ સર્વે વિચારતા.
 રાય વિચારીરે, મન ભય બહુ વિમાસે;
 પેટ વધુરે, રાયનું નવ માસે.
 પુત્ર કાઢ્યારે, કુખ ફાડી વેગે કરી;
 પય પાન વિનારે, રહ્યો બાળક દુઃખ ધરી.
 તેને દયા કરીરે, ઇન્દ્રે ધવડાવી આંગળી;
 તેનું નામજરે, માંધાતા સંજ્ઞા વળી.

તે માંધાતારે, રાજ ચક્રવર્તિ હવે;
 યજ્ઞ મહિમારે, પૃથ્વીમાં કીધો નવો.
 માંધાતાનુંરે, નામ વળી ત્રસદસ્યું હતું;
 રાવાણાદિકરે, ધ્રુવે તેથી, કારણ એ મોટું.
 સમ દ્વિપરે, નવખંડ પૃથ્વી સહી;
 તેપર રાજરે, માંધાતા કરતો તહી.
 ખડુ યસોરે, કીધા પ્રેમ સહિત;
 જગે જશ વ્યાધ્યરે, ધર્મ અર્થે સાધ્યું હિત.
 સૂર્ય ઉગરે, આજ્ઞા વર્તે ત્યાં સુધી;
 માંધાતાનીરે, જશ આજ્ઞા સર્વે વ્યાપી.
 તેને સંતતીરે, પુત્ર ત્રણ હવા સહી;
 પચાસ કન્યારે, સ્વરૂપ નિધાન સુંદર થઇ.
 એક સમયેરે, સૌભરી મુનિવર કહ્યા;
 સરિતા મહિરે, સ્નાન કરવા ઋષીજી ગયા.
 ઋષીએ દીકરે, મત્સ્ય સંગ કરતું તહાં;
 સરિતા વિપરે, સ્નાન કરતાં મુનિ જળમાં.
 દીઠો મિન સંગરે, કામ ઋષીને વ્યાધ્યો;
 માંધાતા પાસેરે, ઋષિ ત્યાં યાચવા ગયો.
 ઋષી સૌભરિરે, કામાતૂર હવા સહી;
 પંચાશ કન્યાનુંરે, પાણી ગૃહણ કીધું તહીં.
 તે સંગાયેરે, ઘણું વિલાસ કીધો ઋષી;
 સર્વ કન્યારે, સૌભરીએ કીધી સુખી.
 સર્વે સાથેરે, ઋષી રંગે રમે;
 તપ સંપત્તિથીરે, પત્નિ સર્વે તને નમે.
 ઘરની મધ્યેરે, દ્રવ્ય લીલા અપરંપાર;
 ખાગ ખગીચારે, તળાવે નિર્મળ જળસાર.
 સૌગંધિક કમળરે, સરસરે જળિયાં;
 સૈવ્યા આસનરે, વસાણુખણુ પિરામિયાં.

* એ માંધાતાને શશિચંદ્રની પુત્રી ચિંદુમતીથી પુરકુલ્સ, અંબરીપ અને મુચુકુંદ નામે ત્રણ પુત્ર થયા.

† સૌભરી ઋષિ માછલાની કીડા જેવાથી કામાતૂર થવાને લીધે એક કન્યા માગવા ગયા. માંધાતાએ કહ્યું કે, સ્વયંવરમાં જે કન્યાની તમારા પર ઇચ્છા થાય, તે કન્યા લ્યો. સૌભરીએ વિચાર કર્યો કે, સ્ત્રીઓને વૃદ્ધ તો અપ્રિય હોય છે, મારા શરીરમાં કરચલી પડી છે, ધોળાં આવી ગયાં છે, માથું પણ હાલે છે, તેથી રાજાએ ના પાડવા જેવીજ વાત કહી. કારણ કે આ પ્રમાણે મોઝ રચણ જેઈ કન્યા મને વરજ નહિ. માટે સ્ત્રીઓ મનેજ ઇચ્છે એવું રૂપ કરી અંતઃપુરમાં જાઉં. પછી તે સુંદર રૂપ કરી દારપાળ સાથે અંતઃપુરમાં ગયા. કન્યાઓ તે ઋષિના રૂપને જોઈ માંહ્યામાંહી લડવા લાગી. પછી સર્વે સૌભરી ઋષિને પ્રેમે વરી.

ચંદન લેપનરે, જ્યાં જુઓ ત્યાં અવનવા;
 ભોજન પદાર્થરે, ભાત ભાતના ત્યાં હવા.
 દાસ દાસીરે, ઇંદ્રાણી સરખી શોહિ;
 શાણગાર તેનારે, મુનિનાં મન મોહિ.
 બંદિજનરે, ગાયન ગાય પ્રિતે;
 ગાંધર્વ ગાયેરે, શોભા નિત્યે નવી નવી તે.
 માંધાતા જોઈરે, રાજ થયા મનમાં;
 વિસ્મય પામિરે, ગર્વ તજ્યો તે કાણમાં.
 ઘર શોભારે, સ્ત્રી પુત્ર ને દાસી દાસ;
 રંગે રમેરે, સૌભરી રૂપી વિલાસ.
 તૃપ્તિ ન થાયરે, વિષય નવ ભોગવે તાં;
 જેમ અગ્નિરે, તૃપ્ત ન થાય ધૂત લેતાં.
 એક સમયેરે, ઋષીજી જ્ઞાન વિચારતા;
 મત્સ્ય સંગથીરે, ઉદય થઈ આ વારતા.
 તેથી માયામારે, મન માઝ બેઠી રહ્યું;
 સત્ય તપનુંરે, પુન્યવ્રત સઘળું ગયું.
 એવું જાણીરે, સંસાર મેં તજવો સહી;
 આ માયારે, સર્પણીમાં સુખ છે નહી.
 હવે દહ સાધનરે, આરાધ્યું પૂરણ હરી;
 મારે માયારે, જળથી છૂટવું ફરી.
 જ્ઞાન વાર્તારે, મુનિએ વિચારી ખડું;
 સંસારમારે, દુઃખનું કારણ સહું.
 સંસાર આરે, અસાર છે ખડું ભુડો;
 તેને કામ આધ્યારે, કારણ ગણી રૂડો.
 એ ત્યાગીરે, તેથી થાઉં નિઘ્યાપ;
 એમ ઉપનારે, અંતરમાં વૈરાગ.
 પછી ગયા વનમારે, મુનિવરે તપ કીધું ખડું;
 સંસારનીરે, માયા મુનિએ છેદી સહું.

* મુમુક્ષે પુરુષે દાંપત્ય ધર્મવાળાઓનો સંગ સર્વથા છોડી દેવો જોઈએ. ઇંદ્રિઓને છૂટી ન મૂકવી જોઈએ. જે કદાચ દાંપત્ય ધર્મવાળાઓનો સંગ કરવો હોય તો ઇશ્વર સંબંધી ધર્મ પાળનારા સાધુ જનોનોજ કરવો. હું માછલાનો સંગ જોઈ પચાસરૂપે થઈને તે દરેકમાં સો સો પુત્ર ઉત્પન્ન કરીને પાંચહજાર રૂપે થયો; તોપણ માયાના ગુણોથી બુદ્ધિહરાયાને લીધે અને વિષયોને પુરુષાર્થ રૂપ માનવાને લીધે આ લોક પર લોક સંબંધી કર્મ કરવાના મનોરથના અંતને પામતો નથી. એ પ્રમાણે ધરમાં રહેવાથી વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થતાં ઋષિ વનમાં ગયો.

† મુનિ વનમાં ગયા તેની સાથે તેની સ્ત્રીઓ પણ ગઇ. પછી તપ કરી આત્માને પરમાત્મામાં જોડી દીધો. એ પ્રમાણે પતિને મોક્ષ થએલો જોઈ સ્ત્રીઓ પણ પાતના પ્રભાવથી મોક્ષને પામી.

ઉગ્ર તપથીરે, પ્રભુ આી પ્રસન્ન થયા;
હરી દર્શનથીરે, માયામોહ મુનિના ગયા.
વર આપ્યોરે, વિશ્વંભરે કરુણા કરી;
ઋષી થયા નિર્મળરે, અંતર્ધ્યાન હવા હરી.
એવું જાણીરે, સંસારથી જે આસરે;
હરીને ભજતારે, પ્રભુ સદ્ય કરુણા કરે.

વળણુ.

કરુણા સદ્ય કરે શ્રી પ્રભુજી, તું સાંભળ પરીક્ષત રાયરે;
કરજેડી વિપ્રવલ્લભ ભણે, હવો પઠોધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે નવમસ્કંધે પાઠ્યો-

ધ્યાયઃ ૧૧૬૧

અધ્યાય ૭ મો.*

કલ્પું ૭ મું-રાગ સામેરી.

સુત પુરાણીક ઉચરે, સાંભળો શૌનક ઋષિરાય;
શુક દેવ પરીક્ષિતને કહે, એ નવમસ્કંધ કથાય.
રાય માન્ધાતાને પુત્ર છે, શુભ ત્રણ જે નિરધાર;
એક અંબરીષ ખીજે પુરુકુત્સ રાજ, મુચુકંદ ત્રીજે સાર.
અંબરીષ રાયની ઘણી, વંશાવળી હવી છે ત્યાંહે;
એ અંબરીષભક્ત જેવો, પણ ભક્તમાં ગણાએજગમોહે.
પુરુકુત્સના ત્રસદસ્યુ, તેનો અનરણ્ય હવો કુમાર.
તેનો હર્ષશ્વ જાણવો, તેનો અરુણ પુત્ર નિરધાર;
તેનો નિબંધન તન કહેવાયો, તેનો સત્યવ્રત પરમ દયાળ.
એ સત્યવ્રત રાજ તે, પિતા હરિશ્ચંદ્ર બુપાળ;
તે સત્યવ્રતનું નામ ખીજું, ત્રિશંકુ છે ત્યાંય;
તેને વસિષ્ઠના સ્થાપથી, ચાંડાળતણી થઈ કાય.

* આ સાતમા અધ્યાયમાં માંધાતાના વંશમાં પુરુકુત્સની તથા હરિશ્ચંદ્રની કથા વર્ણવેલી છે.

† માંધાતાનો ઉત્તમ પુત્ર જે અંબરીષ હતો, તેને તેના દાદાએ પુત્ર કરી રાખ્યો હતો. એ અંબરીષનો પુત્ર યૌવનાશ્વ થયો, અને તેનો પુત્ર હારીત થયો. એ અંબરીષ, યૌવનાશ્વ અને હારીત એ ત્રણ માંધાતાના ગોત્રમાં મુખ્ય ગણાય છે. માંધાતાના પુત્ર પુરુકુત્સને સર્પોએ પોતાની નર્મદા નામે બહેન આપી હતી. વાસુકીના કહેવાથી એ નર્મદા પોતાના પતિને ખાતાળમાં લઈ ગઈ; ત્યાં પુરુકુત્સે વિષ્ણુની શકિતથી ગંધર્વો કે જેઓ મારી નાખવા લાયક હતા, તેને મારી નાખ્યા. પછી નાગ પાસેથી તેને વરદાન પ્રાપ્ત થયું હતું કે, આ વાતનું જે કોઈ સ્મરણ કરશે, તેને સર્પથી ભય થશે નહિં.

૩૦

તે રાયે વન વિષે, એક સમે વિશ્વામિત્ર ઋષિ પરિવાર;
દુકાળના દુર્ભક્ષ માટે, ત્યાં જવાડ્યો નિરધાર.
તે કારણથી અનાવૃષ્ટિ હવી, દાદશ વર્ષ પર્વત;
તેણે વર્ણવાણું દુઃખ પામી, ઋષી સિદ્ધ સાધુ સંત.
રાજા નિબંધનના પૂત્ર જે, ત્રિશંકુ છે ત્યાં જેહ;
દુકાળ ફેરી વારતા, તેણે કર્યા ઉપાય સ્વદેહ.
તે રાજાને ચાંડાળના જે, હવો છે અવતાર;
ઋષી વિશ્વામિત્રે તપોબળે કરી, તેનો કર્યો ઉદ્ધાર.
તે ભૂપને સ્વર્ગે મોકલ્યો એવો, ઋષી તપનો પ્રતાપ;
ત્યારે દેવતાયે નિચાર્યું, એને વસિષ્ઠના છે શાપ.
તત્કાળ કાઢ્યો સ્વર્ગથી, રાય આવ્યો ભમતો ધણું;
દીલો થઈને આવતો જ્યાં, વિશ્વામિત્રનું કરે સ્માર્ણ.
ઋષી વિશ્વામિત્રે ગગનથી, આવતો દીકો રાય;
ઋષી તિષ્ઠ તિષ્ઠ વાણી વદે, અંતરિક્ષ રહ્યો તે ત્યાંય.
ત્યારે વિશ્વામિત્રે તપ બળે, મહિમાં નવું આણ્યું સ્વર્ગ;
પૈકુંડ શોભા પર્મ સુંદર, વળિ અમરનો જે વર્ગ.
પશુ પક્ષી રમ્ય રચના, વિવિધ અન્નરસ ખાણ;
રૂપધામ રચના વિવિધલીલા, રચી ઋષીએ સ્વર્ગ સમાન.
નક્ષત્ર તારા રવિ શશિશું, અમર ગણ ગાંધર્વ;
ઉગ્ર તપના પ્રતાપે, કરતા હવા ઋષિ સર્વ.
તે વારતા અમરે લહી, આવ્યા ઋષી સાંનિધ્ય દેવ;
તેનીશ કોટિ આવીયા, ત્યાં સ્વર્ગથી તતખેવ.
અનેક સ્તુતિ અમરે કરી, મુનિવર તણી નિરધાર;
ઋષિ વિશ્વામિત્રને સંતોષ્યા, ત્યાં હવો જ્યજ્ઞકાર.
સ્વામિજી તમે સ્વર્ગની રચના, કરી સર્વે જેહ;
એ કૃત્રિમ સૃષ્ટિ નિવારો, કહીએ ન ચાલે તેહ.
તમ વચનથી અહોરાત્ર ત્રિશંકુને, આપશું સ્વર્ગ નિવાસ;
અલિલાખ પૂરણ થશે સહી, પૂરણ કૃપા અવિનાશ.
એમ વિશ્વામિત્રને સંતોષીને, વસિષ્ઠ ભણી સૌ જય;
સ્તુતિ સ્તવન કરી આજ્ઞા ગૃહી, સ્વર્ગમાં લીધો રાય.
વિશ્વામિત્રે નિવારી, તપ સ્વર્ગની રચનાય;
અમર સૌ આનંદીયા, જ્ય શબ્દ ત્યાં બોલાય.
તેને પૂત્ર હવો સહી, હરિશ્ચંદ્ર નામે ભૂપ;
તેને ઘેર નારદ આવ્યા, ભગવાન બ્રહ્મ સ્વરૂપ.

* અહિંથી માંડી ૧૬ કડીની વાત શિવપુરાણમાં વર્ણવેલ પ્રમાણે કવિએ લીધેલી જણાય છે.

† પ્રથમ એ હરિશ્ચંદ્ર અપુત્રવંત હતા.

તેણે વરુણની માનતા, મનાવી સુંદર સાર.
જે પુત્ર અવતરે વીર મુજને, આપું ભોગમાં તેવાર.
ખગિદાનમાં આપું તુજને, પુત્ર જે મુજનો સાર;
વરુણે તથાસ્તુ ત્યાં કહ્યું, તેથી પુત્ર આવ્યો નિરધાર.
તે યજ્ઞપુરુષની કૃપાથી, હવે રોહિતાશ્વ નામે ખાજ;
તારાસોયની આનંદ પામી, મન પ્રસન્ન હવે ભુપાળ.
નિત્ય વરુણું આવે રાજ્ય દારે, વાહીને પાછા વાળે;
એમ કરતાં બહુ દિવસ ગયા, તવ બાળપુત્ર રોહિતાશ્વ ખાળે.
પછી રોહિતાશ્વ નાકો ભૂવનથી, સાંભળો સાચું રાય;
પરીક્ષિતને શુકલ કહે, હરિશ્ચંદ્ર કેરી કથાય.
રાય હરિશ્ચંદ્રને હવે ત્યાં, જલોદરના રોગ;
તેણે રાજ્યનું સૌ સુખ ગયું, જે સકળ ભોગ મંચોગ.
નિજ તાતપું એવું દુઃખ સુંણી, ઘેર પાછો આવતો તન;
ધરે પ્રતિભાધ દીધો વનમાં, તવ ન આવ્યો નિજભુવન.
છ વર્ષ સુધી રોહિતાશ્વ ભટકી, આવ્યો છે નિજધામ;
પિતા સાથે મળ્યો પ્રેમે, કર્યા કોટિ પ્રણામ.
સાહસિક રાજા હવે, હરિશ્ચંદ્ર મહા સત્યવંત;
તે સત્યથી કાણુ ન ચૂકે, તેને મળ્યા શ્રી ભગવંત.

પછી વરુણે હરિશ્ચંદ્રને કહ્યું કે, તને પુત્ર આવ્યો માટે
એ પુત્રને મારીને મને ખગિદાન દે.

હરિશ્ચંદ્રે કહ્યું-પશુની પેડ મારી નાંખવાનાં આ પુત્રને
જ્યારે દશ દિવસ નીકલી જાય ત્યારે પવિત્ર થાય. દશ દિવસ
થઈ ગયા પછી વરુણે ફરી પાછી માગણી કરી ત્યારે હરિશ્ચંદ્રે
કહ્યું કે, આ પશુને જ્યારે દાંત આવે ત્યારે તે પવિત્ર ગણાય દાંત
આવ્યા પછી વરુણે પાછી ઉત્તરણી કરી ત્યારે હરિશ્ચંદ્રે કહ્યું કે,
જ્યારે આના દાંત પડે જાય ત્યારે પવિત્ર થાય. દાંત પડી ગયા
પછી વળી વરુણે ઉત્તરણી કરી ત્યારે કહ્યું કે, જ્યારે બીજા દાંત
આવે ત્યારે પશુ પવિત્ર થાય. બીજા દાંતના દાંત
આવ્યા પછી વળી વરુણે પાછી ઉત્તરણી કરી, ત્યારે કહ્યું કે,
ક્ષત્રિય જન્મતા પશુ સંત્રામ કરવામાં સમર્થ ગણાય ત્યારે પવિત્ર
થાય. એ પ્રમાણે પુત્રના પ્રેમમાં બધાંયને દગ્ધ કરતા નાનકડા
જે જે સમયનો વાયદો કર્યો તે તે સમયની વચન દેવ ગણ
જોઈ રહ્યા.

† વરુણે હરિશ્ચંદ્રને શાપ દેવાથી જલોદર યમો હતો.

‡ ધન્વંતરી રોહિતાશ્વને કહ્યું કે, તીર્થયાત્રા કરી આવે પ્રતિભા
ફરવું એજ ઉત્તમ છે આ ઉપરથી રોહિત પાછો એક વર્ષ સુધી
વનમાં રહ્યો. એજ પ્રમાણે બીજો, ત્રીજો, ચોથો અને પાંચમો વર્ષ
મળુ દૃઢ બ્રાહ્મણના વેશથી આવીને ધન્વંતરીને તાજ પાડી પૂજા.

§ રોહિત ઘેર આવતો હતો, તે વખતે રતનામાં અજગર ના-
મના બ્રાહ્મણ પાસેથી તેના શુન:શેઠ નામના દીકરાને ખરીદ્યો. એ
શુન:શેઠને પોતાની બદલીમાં ખગિદાન દેવા સાર પોતાના
પિતા હરિશ્ચંદ્રના હાથમાં આપીને રોહિત હરિશ્ચંદ્રને પગે લાગ્યો.

હરિશ્ચંદ્રરાયે નરમેધ યજ્ઞના, પ્રારંભ માંડ્યો ત્યહિ;
તે અર્થે શુન: શેઠ બ્રાહ્મણુ, વેચાતો લીધો યજ્ઞ જ્યહિ.
ખત્રીશ લક્ષણો પુરુષ છે, તે હોમવાને કાજ;
પૂર્ણાહુતિ માટે હોમવા લીધો, બહુ દ્રવ્ય ખરચી રાજ.
હોતા વિશ્વામિત્ર, આચાર્ય થઈ એકા નિરધાર;
જમદગ્નિ અધ્વર્યુ થયા, વસિષ્ઠ બ્રહ્મા સાર.
અપાસ્ય રૂપી ઉદ્ગાતા, એમ કરે યજ્ઞ કાજ;
યજ્ઞ કર્તવ્ય પ્રસન્ન થયો, સ્વર્ગનો શક રાજ.
શુન:શેઠ બ્રાહ્મણુ પુત્રની, કથા જે અનૂપ;
તે વિશ્વામિત્ર આખ્યાનમાં, કહીશ હે પરીક્ષિત ભૂપ.
પછી વિશ્વામિત્રે રાયને, કથો આત્માજ્ઞાન વિચાર;
એ જ્ઞાનના પ્રભાવથી, માર્યા નાયા મોહ અહંકાર.
પૃથ્વી જળ તેજ વાયુ, અગ્નિશ ને અહંકાર;
એ સર્વેના બળ કર્યો સેહેજ, ધરીને જ્ઞાન વિચાર.
અહંતત્વ દશા એકલી, રાખી રાયે પાસ;
શુદ્ધ જ્ઞાન વૃત્તિ થકી, બાળ્યું અજ્ઞાન જે દાસ.
પછી મોક્ષાનંદ દશા મધ્યે, રાય કરે આનંદ કંઠાય;
સુખરૂપ જ્ઞાન એકલું રાખી, કરે આક્રમજોળ.

વળણુ.

આક્રમજોળ કરે જ્ઞાનમાં, વિશ્વામિત્ર કૃપા કરી;
સાતમે અધ્યાય હવે પૂરણુ, સાધુજન લણો શ્રીહરી.

**ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે નવમસ્કંધે સસેભો-
ધ્યાયઃ ૧૦૭**

અધ્યાય ૮ મો.*

કડ્ડુ ૮ મુ-રાગ રામગ્રી.

શુકલ બોલે સાંભળ રાયજી, હરિશ્ચંદ્ર પુત્રની રમ્ય કથાયજી;
નરમેધ નામે કીધો યજ્ઞજી, રાય તંહયકી થયો મજનજી.

ચાલ.

શુભ ધર્મ મારગ રોહિતે આચર્યા, પીતાથકી અનંત;
પછી વન જઈ તપ કર્યું, તેને મળ્યા શ્રી ભગવંત.

રોહિતાશ્વનો પુત્ર હરીતાં રાજ, તેણે ચલાવ્યું રાજ્યાસન;
તે વંશે ભરૂં ભૂપને, બાહુક હવે મુખ્ય તન.

* આ આઠમા અધ્યાયમાં રોહિતના વંશની અને તેમાં
ઉત્પન્ન થએલા સગર રાગના પુત્રો કપિલ મુનિનો અપરાધ કરવાથી
ખળી ગયા તે કથા પ્રસંગ છે.

† દરિતનો અંધ પુત્ર થયો, અંધનો સુદેવ, તેને વિજય
તેનો ભરૂં.

તે રાજા* મૃગયા નીસર્યો, વન વિષે ચાલ્યો જાય;
ખડુ સૈન્ય સુંદર સાથ છે, આનંદ અંગ ન માય.
અનેક શત્રુ તેના હતા, વન માંહે તેણે કામ;
વાટ બાંધી વન વિષે, તેમણે કર્યો મહા સંગ્રામ.
ગુણ યુદ્ધ કરી રાજ્યે, શત્રુ પમાડ્યા ત્રાસ;
પછી કુદ્ધ સર્વ એકઠા મળી, તે રાયના કીધા નાશ.
હાહાકાર હવો સહી, સૌ સૈન્ય નાકું જાય;
દળ સર્વે ભંગ પામીયું, ને રણમાં પડીયો રાય.
તે રાયને સ્ત્રીઓ હતી, સુંદર રૂપ ભંડાર;
તેમાંની એકને ગર્ભ હતો, નીજ જરકમળ મોઝાર.
કાષ્ઠ ભક્ષ કરવા સાંચરી શામા, શોક પૂરીત છે કાય;
તેના ઉદરમાં ગર્ભ છે તે, જાણ્યું ઐર્વજ્ઞીરાય.
સહગમન કરતી વારી રાણી, પ્રતિબોધ દઈ ક્રુપી દવ;
શોકચોએ દીધું ઝેર તેને, કારણ ઇર્ષ્યા એવ.
શોકચોએ સપ કીધો પછી, ઋષિ ઇચ્છાથી ઉગરી તત્ત્વેવ;
પણ ઝેર સહિત પુત્રજ પ્રગટયો, પૂરાણ અવધી એવ.
મહા બળીયો પરાક્રમા રાય, સગર તેહનું નાન;
સંસાર માંહે અવતરો તેણે, ઉત્તમ કીધાં કામ.
તેહ રાયને કૃપા કીધી, સાક્ષાત વિશ્વાધાર;
સગર મહિપતીને હવા છે, સાઠ સહસ્ર કુમાર.
તેહ સગર રાજ્યે પિતાનુ, વાળવા વૈર નિદાન;
અનેક શત્રુ સંહાર્યા, ખડુ દૈત્ય જે મહા બળવાન.
અનેક રાક્ષસ કર્યા પરાજય, ક્ષત્રી જત્યા સર્વ;
જે મહા બળીયા પરાક્રમી, તેમણે તજ્યા મનના ગર્વ.
કેટલાંનાં હોષ નાસીકાને, કર્યા છેદન કાર્ય;
સામા થયા જે બળ કરી, તે સર્વ પમાડ્યા મર્જ.
કુની મૂઢ દાહી કર્યા મુંડન, મસ્તકના જે કેશ;
અનેક ભૂપ નાશી ગયા, મૂકી પોતાનો દેશ.
કોના કર છેદન કરીને, જીવતા મૂક્યા રાય;
એમ નિષ્કંટક સગરે કીધું રાજ્ય, પ્રજા સુખાણી થાય.

* તે બાહકનું રાજ્ય શત્રુઓએ લઈ લેતાં પોતાની સ્ત્રીઓ સાથે વનમાં ગયો હતો. એ રાજા વૃધ્ધ હોવાથી વનમાં મરણ માતાં તેની રાણી તેની પછવાડે સતી થવા તૈયાર થઈ, પણ તેને સગર્ભા જાણી ઐર્વજ્ઞીએ સતી થવા દીધી નહિ.

† અહિંથી છ લીટીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

‡ એ સગર રાજ્યે પોતાના ગુરુ ઐર્વના કહેવાથી તા-લજ્ઞ, યવન, શક, હૈહય અને અર્બર લોકોમાંથી કેટલાકને નહિ મારતાં વિરૂપાનાબ્યા.

અશ્વમેધનો પ્રારંભ* માંડ્યો, સગર જેહ ભૂપાળ;
અશ્વની રક્ષાએ મોકલ્યા રાયે, સાઠ સહસ્ર જે બાળ.
નવાણું અશ્વમેધ કીધો ને, બાકી રહ્યો એક યજ્ઞ;
ત્યારે ઇંદ્ર ભય પાડ્યો ઘણું, તેણે તજ્યું રાજ્યામન.
જે યજ્ઞ એ પૂરો થશે, તો નિશ્ચે જશે રાજ;
તેથી પ્રત્યેક કીધો શકે, મહા ધોર હતું કાળ.
રાજ સગરે સોમો હય, છૂટો મૂક્યો કરીને પૂજય;
સાઠ સહસ્ર પુત્ર નીસર્યા, કરવા અશ્વ રક્ષાય.
મહા વનમાં તે હય આવ્યો, સદ્ય હર્યો ઇંદ્રે તેહ;
સાક્ષાત અશ્વને લઈ ગંવા, હય રાય સગરનો જેહ.
પ્રાણાણિ મુનિ પિલજ, બેઠા કરે છે તપધ્યાન,
ત્યા અશ્વ માંડ્યો સગરનો, જઈ શીખે સુરરાજન.
અશ્વ બંધન કરીને નાકો, ત્યાં થકી સુરરાય;
અદબ થઈને રહ્યો છે વન ગુફા અગોચર જ્યાંય.
અશ્વ રક્ષા કારણે, જે હુતા સર્વ કુમાર;
સગર પૂત્ર હોંડે છે શોધતા, નીજ અશ્વને નિરધાર.
વન ગુફા પર્વત રહ્યા શોધી, ન લાગે કહીં ભાળ;
અમર સદનનાં સ્થાનક શોધી, આવિયા તત્કાળ.
સગર પૂત્રે દીશા ચારે, શોધી ખોદી પૃથ્વી એવ;
અશ્વ મળવા કારણે અતિ, શ્રમ કર્યો તત્ત્વેવ.
પછી પાતાળમાંહે સાંચર્યા, અશ્વ સાર તંન;
સગર પૂત્રે અશ્વ દીકો, કપિલને આશ્રમ.
કુંવર સૌ કોપે ચડયા, કરવા ઋષીને પ્રહાર;
તપ ધ્યાનથી જગ્યા પ્રભૂ, તપ દીકા સર્વ કુમાર.
ઋષી નેત્રમાંથી પ્રકટ થઈ છે, અગ્નિ કેરી જવાળ;
બાળી ભસ્મ કર્યાં સહસ્ર સાઠ, સગર રાયના બાળ.
દહ બળીને ભસ્મ થઈ, સૌ પડ્યા પૃથ્વી માંચ;
હાહાકાર થઈ રહ્યો, સર્વ સૈન્ય નાકું જાય.

* ઐર્વ મુનિએ કહેલા ઉપાય પ્રમાણે એ રાજ્યે સર્વ વેદ અને દેવરૂપ પરમાત્મા ભગવાનનું અશ્વમેધ યજ્ઞોથી પૂજન કર્યું હતું. † અત્રે શુકે પરીક્ષિતને વિશેષ કહ્યું કે, કેટલાક એમ પણ કહે છે કે, એ રાજકુમારો કપિલજીના કોપથી બળી ગયા, પણ એ વાત મોઝ નથી. કારણ કે જગ-તને પવિત્ર કરનાર કપિલજીને કોઈ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ નથી. પૃથ્વીની રજનો સ્પર્શ આકાશને કેમ સંભવે ? જેણે ચલાવ્યા સાંખ્ય જ્ઞાન રૂપિ દૃ વહાણથી મુમુક્ષુ લોકો મૃત્યુના માર્ગ રૂપિ અપાર ભવસાગરને ત જમ્ય છે, તે સર્વજ્ઞ અને બ્રહ્મભૂત ય-એલા કપિલ દેવજીને શત્રુ મત્ર વગેરેની ભેદ દૃષ્ટિ થી શી રીતે સંભવે ? [૫ ભા.

વૃત્તાંત સર્વે સાંભળી મન, દુઃખી થયો ભૂપાળ;
રાય સગરને કેશિની સ્ત્રીથી, હવે એક સુંદર બાળ.
અસમંજસ પૂત્રનું પિતાજીએ, ધરીયું ત્યાં શુભ નામ;
કુટુંબ સૌ આનંદ પામ્યું, હર્ષ વાધ્યો તે ઠામ.
પુત્ર તે અજ્ઞાની હવે, વળી થેલો થયો છે તેહ;
અસમંજસ* સગર ભૂપે, નામ ધર્યું છે નેહ.
તે અનેક બાળક પ્રભનાં, તેના ગૃહે કરમાં પાણ;
કૃષ્ણમહિ ઊંચકી નાખે, જ્યાં જાય ત્યાં નિર્વાણ.
કેટલાક બાળના આર્જુ ગૃહીને, શીલ સાથ પછાડે;
કેને મસ્તક પાછલ ફેરવી, ગગન તહિ ઊરાડે.
કેટલાંકનાં ગાત્ર કરે સહુ, ખડુ દહન કરતો ધામ;
વિપત્તિ પાડે પ્રભને સઘ, હજી શસ્ત્રે સર્વ ઠામ.
ત્યારે ઊપડી પ્રભ સૌ, તે દેશ મૂકી જાય;
સગર રાજે વાત જાણી, જે પ્રભ દુખાણી થાય.
તવ કોપ પામ્યા મન વિષે, રાય સગર તે નિરધાર;
કુંવર તજ્યો પોતાતણો તે, કાઢ્યો રાજ્યથી ખડાર.
અસમંજસે લોક બાળ જવાડી, ફેરી વસાવી પ્રજાય;
નિજ નિજ લુપ્તે આવી પ્રભ, સૌ હર્ષ અંગ ન માય.
સગરરાયના પુત્રની તરૂણીને, હુતું ઊદર ઓધાન;
પુત્ર તેના પ્રકટ હવે છે, નામ અંશુમાન.
સગરરાજે મોકલ્યો તેને, અશ્વને જોવા કાજ;
વનદીપ પર્વત ગુફા સૌ, શોધી વળ્યો ક્ષણમાંજ.
પિતામહનો અશ્વ ન દીઠો, પેઠો સમુદ્રના જળ માહિ;
કપિલ ઋષીને આશ્રમે ગયો, સૌ પિતૃ પડીયા જાહે.
કાકા અધોગતી પામીયા, દીઠા સહી નિરધાર;
અંશુમાન ભૂપે કપીલ ઋષીની, કરી સ્તુતિ અપાર.

* અસમંજસ પૂર્વ જન્મમાં યોગી હતો, તે સંગદોષને લીધે યોગમાંથી ભ્રષ્ટ થતાં સગર રાજાને ઘેર અવતર્યો હતો. એ અસમંજસ પોતાને પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ હોવાને લીધે કાઠનો સંગ નહિ થાય તે સાર પોતાના શરીરને ખરાબ હાલતમાં દેખાડતો હતો. જગતમાં નિંદ અને માનિઓને અપ્રિય એવાં કામો કરતો હતો, અને લોકોને ઉદ્દેગ કરવા સાર કેટલાએક રમતા છોકરાઓને સરયૂ નદીમાં નાંખી દેતો હતો. એ પ્રમાણે વર્તતો હતો તેથી સગર રાજાએ સ્નેહ છોડી દઈ, તેને કાઠી મૂકતાં પોતાના યોગના પ્રભાવથી, તે સઘળા છોકરાઓને પાછા દેખાડી ત્યાંથી જતો રહ્યો હતો. સઘળા અયોધ્યાના રેહવાસી લોકો પોતાના છોકરાઓને પાછા આવેલા જોઈ વિસ્મય પામી ગયા. અને સગર રાજાને પણ દીકરાને કાઠી મૂકવાનો પરતવો થયો હતો.

ઈ અંશુમાન સ્તુતિ કરે છે-બ્રહ્મા પણ, આપ કે જે પોતાથી પર ધરે છે, તેમને દેખતા નથી, કે સમાધિ અથવા મુક્તિઓથી આજ સુધી જાણતા નથી, ત્યારે તેથી અર્વાચીન

હે મહા પ્રભુ હે મહા મુનિ, નવ જાણે બ્રહ્મા તમને;
તો આ કુદ્ર જીવ મુજનો, કેમ જાણી શકે આ સમે?
કરો કૃપા હું રંકપર, દયા ધરો હે દયાળ;
હે મહા મુનિ ઇશ્વરાત્મા, થાઓ પૂર્ણ કૃપાળ.
તવ કપીલજીએ અશ્વ આપ્યો, વદે વળતો તંત્ર;
મારા પીતૃનો ઊદ્ધાર કહીએ, કપીલજી સ્વામીન.
ત્યારે કપીલજી વાણી વદે, તું સાંભળ સાચું બાળ;
તુજ પીતૃનો ઊદ્ધાર મારગ, કહું છું આ કાળ.
પિતૃ તારા ગુણ છે તેનાં, અસ્થી જે કહેવાય;
તેપર ગંગાનો પ્રવાહ આવે તો, પૂર્વજ સૌ ઊદ્ધારાય.
એ નારકી સૌ થયા છે, ગંગાથી થાય ઉદ્ધાર;
જે કૃપા કરીને પધારે અહીં, ગંગાજી એકવાર.
એવી વાણી સાંભળી, સુત નરજો પ્રભુને પાય;
અશ્વ લાવ્યો નિજ દાદાનો, જ્યાં યેઠા સગર રાય.
વૃત્તાંત સૌ માંડી કહ્યું, નિજ પિતા પ્રત્યે તન;
વસિષ્ઠ ઋષીએ પુરો કરાવ્યો, રાયનો સોમો યજ્ઞ.
પછી સગર રાજે અંશુમાનને, આપ્યું રાજ્યાસન;
વન વિષે જઈ તપ કર્યું, આરાધ્યા જગજીવન.
પ્રગટ થયા પરિબ્રહ્મ હરી, શ્રી ગરુડધ્વજ જોવાળ;
ગરુડે બેસાડી સગરને, લઈ ગયા દીન દયાળ.
નિજ સ્વર્ગમાં સગરને, આપ્યો પ્રભુએ નિવાસ;
એવા ભક્તવત્સળ દીનબંધુ, પૂરણ બ્રહ્મ પ્રકારા.

વળણુ.

રાય સગર સ્વર્ગે ગયો, કૃપા કરી અવિનાશરે;
અધ્યાય અષ્ટમો હવે પૂરો, કહે વલ્લભ વિપ્ર દાસરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે નવમસ્કંધે અષ્ટમો-
ધ્યાયઃ ૧૮૧

લોકો, કે જેઓ બ્રહ્માનાં મન, શરીર અને બુદ્ધિથી થયેલી સૃષ્ટિમાં ઉત્પન્ન થયેલા છે તેઓ કયાંથી જ જાણે? જ્યારે એમ છે ત્યારે એમ અજ્ઞાન લોકોની તો શી વાતજ કરવી? તમારી માયાથી મોહ પામવાને લીધે બહારનું જ્ઞાન ધરાવનાર પ્રાણીઓ જાગૃત અને સ્વપ્નમાં વિષયોને જોયે છે. અને સુષુપ્તિમાં અજ્ઞાનને જોયે છે, તેથી તમે કે જે પોતામાં જ રહ્યા છો, તેમને જાણતા નથી. હે ભગવાન, હે સર્વ પદાર્થોના નિર્મતા, આજ તમારાં દર્શનથી અમારાં દેહ મોહ રૂપિ પાસા કે જે કામ, ક્રોધ તથા ઈન્દ્રિયોના આશ્રય રૂપ છે, તે કપાઈ ગયો. [૪. ભા.

અધ્યાય ૯ મો.*

કલ્પું ૯ મું-રાગ રામચી.

પછી અંશુમાને ઘણા વર્ષ સુધી, તપ કાધું અતી જીર્ણુ;
ગંગાનેલાવી શક્યો નહિ, પૃથ્વી વિષે, પામ્યો મર્ણુ.
તેના પુત્ર દીલીપ રાજા, રાજ્ય કરતો વીર;
મર્ણુ પામ્યો તપજ કરતાં, ધર્મ દુરધેર ધીર.
તેહ ઘેરે પુત્ર હવો એક, ભગીરથ ને રાય;
નિજપુત્રને તે રાજ્ય આપી, પિતા વનમાં જાય.
તેણે રાજ્ય તજ્યું સહી, મન સ્થિર નહીં લગાર;
ને પિત્ર મારા અધોગતી પામ્યા, તેના કર્ ઉદ્ધાર.
તપ કરવાને સાંચ્યો, ભગીરથ ને રાય;
એક મંત્રીને નીજરાજ્ય આપ્યું, પોતે વનમાં જાય.
ત્યાં તપ આરાધનમાં, પ્રજાનું ધ્યું ધ્યાન;
કમળભૂ આવ્યા તહાં. આપવા શુભ વરદાન.
શ્રી ગંગા ત્યાં પ્રસન્ન હવાં, પ્રત્યક્ષ દેખાડ્યું રૂપ;
દર્શનથી દુઃખ સર્વ નાહું, પવિત્ર થયો તે ભૂપ.
પૂતાંત સૌ માંડી કહ્યું, ભગીરથ રાજન;
જન્મ માતા ગંગાજી, પોતે આપે છે વરદાન.
તવ ગંગાકહે હું મેરૂ શીખરથી, આવીશ જ્યારે અહિં;
મારો પ્રવાહ ઝીલિ આવતો, એવો સુભટ છે જ્યહિં.
તેવો બળીયો પ્રકટ કર, ને, ગૃહ આવતો પ્રવાહ;
વળી રાય ભગીરથ પ્રત્યે, વાણી વદે છે ગંગાય.
વળી અન્ય વ્રાણી મુજ વિષે, પ્રજા સ્નાન કરશે જેહ;
પવિત્ર તે થાશે સહી તેની, સદા નિર્મળ દેહ.
જે ઘોષ જોર મુજનું, સહે ન કોઈ જન;
તો પાતાજે હું પરવરીશ, શ્રમ તારો જશે અસંગ.
તેનાં પાપ મુજમાં રહે તે, કેમ થાય દહન;
ભગીરથ તવ ઉચરે, શ્રી ગંગાજી શું વચન.
નારાયણના ભક્ત આવી, કરશે તુજમાં સ્નાન;
તેણે તારાં પાપ જશે, સત્ય વચન તું માન.
એવું કહીને ભગીરથ ત્યાં, લાગ્યો ગંગાને પાય;
વળી ગંગાએ ભગીરથને, ખતાવ્યો એક ઉપાય.
પૂખલારૂઢ મહાદેવનું તું, ધ્યાન કરજે રાય;
તે મુજ પ્રવાહ ઝીલવા ચોગ્ય છે, એમ કહી ગંગા જાય.

* આ નવમા અધ્યાયમાં ખદ્દાંગ રાજા સુધી અંશુમાનનો વંશ કહ્યો છે, જેના પૌત્ર ભગીરથ ગંગાજીને પૃથ્વીપર લાવ્યા છે.

† આ એક કહીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

તવ ભગીરથે તપ કરીને, ઊપાસ્યા મહાદેવ;
ભોજાશંકર ભક્ત સાંનિધ્ય, આવીયા તતખેવ.
પૂખલારૂઢ પધારીયા, રાયને થયા તુજમાન;
કેલાશવાસીએ આપીયું ત્યાં, મનવાંછિત વરદાન.
તવ આવાહન કર્યું ગંગાનું, તત્કાળ આવ્યા ત્યાંય;
સદાશિવે પ્રવાહ ઝીલ્યો, નીજ જટા મુકટની માંય.
જટા મધ્યે ગંગા રહી, મન આનંદ પંચવદન;
પ્રવાહ શીવ મૂકે નહીં, તવ રાય વિચારે મન.
સહસ્ર વર્ષ પર્વત ધ્યાને, સ્તવ્યા શંભુ રાય;
તુજમાન થઈ મહાદેવજી, મૂક્યો ત્યાં ગંગ પ્રવાહ.
જટાની એક લટ છોડી, તવ પ્રવાહ ચાલ્યો જાય;
તવ રાય એવું દેખતાં, આનંદ અંગ ન માય.
આગળ રાય ભગીરથ, હર્ષ શું ચાલે ત્યહિં;
તેના પાછળ પરવરે, શ્રી ગંગાજી વન માંહે.
જય શબ્દ ત્યાં વરતી રહ્યો, ને કુસુમ વૃષ્ટિ થાય;
સાઠ સહસ્ર પિતૃને ઉદ્ધાર્યા, ભગીરથ ને રાય.
તે શ્રી ગંગાજી ત્રિલોકને, અધાપિ કરે પવિત્ર;
માત ગંગા તણો મહીમા, મુંજાને હરીજન મીત.
ત્રિલોક્યને પાવન કરે, ઉદ્ધાર આપે માય;
નિગમ ચારે વર્ણવે છે, પુરાણે યશ તે ગવાય.
એ ગંગા શ્રી વૈકુંઠપતિનું, ચર્ણોદક છે સાર;
એ પતિતને પાવન કરે, ત્રિલોક્ય ભોમિ મોહાર.
શ્રી શુકદેવ વાણી વદે, સાંભળો પરીક્ષિત રાય;
એ ગંગાજીની કથા મુંજાતાં, જન્મ સાર્થક થાય.
ભગીરથને પુત્ર હવો, શ્રુત રાજા બળવંત;
તેના સુત નાભરાય હવો, જેણે સેવ્યા સાધુ સંત.
તેના સુત સિંધુદીપ જાણો, તેના અચુતાચુ બાળ;
તેના પુત્ર ઋતુપર્ણ થયો, તે સખા હતો નળ ભૂપાળ.
તે નળને જુગાર શીખવી, શિષ્યો પોતે અશ્વવિદ્યાય;
તેના વંશ* ઘણો હવો, સાંભળો ચિત્ત દઈ રાય.
ધર્મિષ્ઠ રાજા સૂર્ય વંશી, હવા ભૂમાં અનંક;
જેણે ધર્મના માર્ગ ચલાવ્યા, ને લહે જ્ઞાન વિવેક†.

* ઋતુપર્ણને સર્વકામ નામે પુત્ર થયો, તેના સુદાસ, તેના સૌદાસ થયો. એ સૌદાસને મદ્યવંતી સ્ત્રી હતી. વળી તે સૌદાસ રાજા મિત્રસહ અને કલ્માપાંત્રિ નામથી પણ કોઈ ગ્રંથમાં કહેવાય છે. એ સૌદાસ વસિષ્ઠના શાપથી રાક્ષસ થયો હતો અને પોતાના કર્મથી નિસંતાન રહ્યો હતો.

† એક પ્રતમાં અહિંયાજ નવમસ્કંધ પૂર્ણ થાય છે, ને ત્યાં આ પ્રમાણે કહી છે:-

મળ્યજનું ઉત્તમ આખ્યાન, હવે ન જાય મહિમાય;
શ્રી ગંગાજીમાં સ્નાન કરતાં, દહિ પાવન થાય.

વળખુ.

દહિ પાવન થાય માણી, કથા મુણે મન સ્થિર કરી.
કરજોડી વિષ વદલલ કહે, સાધુજન યોલો શ્રી હરી;

કડવું ૧૦ મું-રાગ માડું.

શુકલ કહે સાંભળ રાયરે, અદ્ભુત નવમસ્કંધ કથાયરે;
એહ વર્ણન સૂર્યના વંશરે, ભૂપતિ સૌ હરીના અંશરે.
ઋતુપર્ણ વંશમાં નિરધારરે, હવે સૌદાસ નામે કુમારરે;
તે સત્યવ્રતથી ચૂક્યો આપરે, તેને થયો વસિષ્ઠના શાપરે.
ઋષી શાપ થકી નિરધારરે, મહા દુઃખ પામ્યો રાજકુમારરે;
ગલિતકુહ નીસર્યો અંગરે, ઋષી વસિષ્ઠના શાપ પ્રસંગરે.
અતિ આપદા પામ્યો રાયરે, મન દુઃખ સહ્યું નવ જયરે;
સર્વ હવું ગલિત શરીરરે, રાય ત્રથાથી પાડે શરીરરે.
તવ શુકને નમીયા પાયરે, પ્રશ્ન પૂછે પરીક્ષિત રાયરે;
ઋષી વસિષ્ઠે શાપ જે દીધારે, ગલિત કષ્ટ રાયને ક્યમ કીધારે.
તેહ કારણ કોણ પ્રતાપરે, ઋષી વસિષ્ઠે દીધો શાપરે;
તવ યોલ્યો વ્યાસ નંદનરે, સત્ય સાંભળ અભિમન્યુ તનરે.
ઋષી વસિષ્ઠે શાપ્યો જેહરે, તુંને કહું વિસ્તારી તેહરે;
કોઈ કાળ સમે તે રાયરે, વન મૃગયા રમવા જયરે.
મહાવનમાં આવ્યો રાજનરે, એક રાક્ષસનું હવું દર્શનરે;
મોહો મોહિ હવે સંગ્રામરે, માર્યો રાક્ષસને તેણે ઠામરે.
પ્રાત જીવતો રહ્યો, કીધી પેરરે, લેવા ધાર્યું તેણે ત્યાં વેરરે;
રહ્યો સ્વયંપાક કરવા રાય ઘેરરે, નિત્ય વિચારે રાયનું વેરરે.
તેણે એકદી મનુષ્ય મેદરે, રાંધ્યું કરી પ્રપંચ બેદરે;
ગુરૂ વસિષ્ઠે પ્રીછ્યું તેહરે, હવું માંસ મનુષ્યનું જેહરે.
દેખ્યું માંસ ઋષી રાજનરે, તવ ક્રોધ હવે ઉત્પન્નરે;
તેથી શાપ્યો રાય ઋષીધીશરે, મન ઋષીને અદકી રીશરે.
માંસ પીરચ્યું તેં મુને એહરે, તો તું થજે રાક્ષસ પાપી દેહરે*;
વર્ષ દ્વાદશ વનમાં રહેજેરે, મહા કષ્ટ તુજ અંગે સહેજેરે.

“હવે નવમોધ્યાય પૂરણ, નવમસ્કંધ કથાય;
શ્રી ભાગવતનું પાન કરતાં, દહિ પાવન થાય.”

પરંતુ મૂળ ભાગવતમાં નીચલા કડવાની સઘળી કથા બાકી રહી છે, ને તેથી અમે તે કડવાનું ઉમેરણ કીધા પછીજ અધ્યાય સમાપ્ત કીધો છે.

* રાજને રાક્ષસ થવાનો શાપ આપ્યો, પણ એ કામ રાક્ષસનું કરેલું જાણવાથી પાછળથી બાર વર્ષની અવધિ કરી હતી.

ગુરૂ શાપ થકી નિરધારરે, હવે રાક્ષસ દેહ* તે વારરે;
તે મહાવનમાં ફરતો હીંડરે, અનેક જીવજનું પીડરે.
તેહ વન વિષે એક વારરે, આવી ઋષી સંગે એક નારરે;
અતિ સુંદર વાડી મોઝારરે, રંગે રમે છે સ્ત્રી ભરધારરે.
એવે રાક્ષસ આવ્યો ત્યાંહરે, ઋષી નરનારી વિલસે જ્યાંહરે;
તેહ દિવને ગૃહ્યા મુખ માંધરે, તવ યોલી તે કન્યાધરે.
ઋષી પત્ની યોલે વચનરે, તું સાંભળ રાક્ષસ જનરે;
એહ મુક મારો ભરધારરે, સ્વામિ સાટે કર મારો આહારરે.
ઘણો વિનયકરી કરે રૂદનરે, પણ રાક્ષસ ન આણે મનરે;
દેવતા ઋષી પત્ની પ્રત્યક્ષરે, સઘ સ્વામિને કીધો ભક્ષરે.
પાપીને દયા નાવી મનરે, કરી ભક્ષ, જવા માંડ્યું વનરે;
ઋષી પાત્નને હવે પરિતાપરે, તેહ અસૂરને દીધો શાપરે.
રીશે ઋષીપતિને યોલી વાણરે, સ્ત્રી સંગ કરતાં જનને તુજ પ્રાણરે;
તેહ શાપ સાંભળતાં રાયરે, મનમોહિ અતિ દુઃખ થાયરે.
ઋષી પતિને જે સ્ત્રી જનરે, ભેગાં કીધાં અગ્નિ વનરે.
એહ ખડકી બળી ગઈ નારરે, પામી શ્રી વૈકુંઠ નિર્ધારરે.
વન રાક્ષસ આવ્યો જયરે, અનેક પ્રાણીની પીડે કાયરે;
તે રાક્ષસને ફરતાં વનરે, એક માર્ગે મળ્યો હરી જનરે.
છે સ્કંધે કાવડ ગંગાજળરે, શોભે ઉઝ્યાં તુલસી તળરે;
તે રામેશ્વરે ચડાવવા જયરે, મળ્યો મારગે રાક્ષસ રાયરે.
તેણે લીધું તુલસી ગંગાનરે, સઘ પાવન થયું તેનું શરીરરે;
રાક્ષસ દેહ છૂટ્યો શાપરે, તુલસીદલ ગંગાજળ પ્રતાપરે.
બાર વરસે હવે ભૂપાળરે, દિવ્યકાંતિ આક્રમણરે;
રાય આનંદ પામ્યો મનરે, શીઘ્રે આવ્યો નિજ ભૂવનરે.
પણ સ્ત્રી સંભોગ નાં કરે રાયરે, શાપ સંભારે હૃદયામાંધરે;
એક સમે રાયને દારરે, આવ્યા વસિષ્ઠ ઋષી નિરધારરે.
રાય હર્ષથી કીધું પૂજનરે, ઘણું સંતોષ્યા મુનિ જનરે;
ઘણી સ્તુતી કરી નમ્યો પાયરે, એ સૌદાસ સૂર્યવંશી રાયરે.
તેણે માગ્યું ત્યાં વરદાનરે, સ્વામિ આપો મુને સંતાનરે;
રાય આજ્ઞાથી ઋષી વસિષ્ઠરે, ગર્ભ રાખ્યો રાણીને પ્રીતેરે.

* જે વખતે વસિષ્ઠે વિનાપરાધે તે રાજને શાપ દીધો ત્યારે રાજ પશુ સાંભો શાપ દેવાને તૈયાર થયો, પણ મદ્ય*ની રાણીએ મના કરવાથી દિશા, આકાશ, પૃથ્વી અને સઘળા જગતને જીવમય જાણી તે પાણી પોતાના પગપર નાખ્યું તેથી પોતાના પગ કાળા થઈ ગયા તેથી તે કદમાપપાદ કહેવાયો.

† અહીંથી અઢી કડીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

‡ રાજએ વનમાંથી આવતાંજ પોતાની રાણીને કામેચ્છા જણાવી, પણ રાણીને પ્રાણીના શાપની ખબર હોવાથી નાપાડી.

વસિષ્ઠના સંગથી ત્યાંયરે, રહ્યા ગર્ભ તે ઉદરમાંયરે;
એને વર્ષ સમ પર્વતરે, રહ્યા* ગર્ભ ઉદર નિશ્ચિંતરે.
તેથી અશ્વત્થ પુત્ર અવતર્યોરે, તેના મહિમા જાણે ન વર્ણવ્યોરે;
તેના મૂલક† પૂત્ર ગુણવાનરે, તેથી અનેક હવા રાજનરે.
તેહના ખટ્વાંગ કુમારરે, જેની કીર્તિના નહિ પારરે;
તેણે ઘડી બેયમાં જાણ્યું માર્યોરે, તેણે આરાધ્યા અશરણશાળુરે.
એક સમે ગયો દેવ યુદ્ધ કાળરે, દગ્ધા દાનવ ને સહસાળરે;
કીધા દેવને ખડુ રંજનરે, દેવે કહ્યું માગો વરદાનરે.
પૂછ્યો પ્રશ્ન દેવને એમરે, કહો આયુષ્ય કેટલું દેમરે;
દેવે કહ્યું બે ઘડી છે બાકીરે, રાયને ચટપટી ચિનમાં લાગીરે.
તવ રાયજી મન વિચારેરે, હવે જીવડું શું છે વધારેરે;
મને ઘર સ્ત્રી પુત્ર અકારરે, રાજ્ય લક્ષ્મી સુખશુભારરે.
નથી અધર્મમાં યદ્ધમિતીરે, સર્વ સ્થળે જોયું ભગવદ્ ગતીરે;
દેવ દેવા ઇચ્છે વરદાનરે, તો જાઉં હરી સન્નિધાનરે.
વિષય વાંછના મહા દુઃખદાઇરે, તેથી આત્મા ન જાણે કાંઈરે;
જગત આ ગર્ધર્પ રૂપ જોઈરે, એમાં સારું મારું વાળી કેવુરે.
કરું એના શિષ્ટે ત્યાગરે, જાઉં હરી શરણ તજી રાગરે;
પરમ ધૃત્યું નારાયણ ધ્યાનરે, તબ્યાં દેહાદિક અભિમાનરે.
માએ નિજ સ્વરૂપ રૂડી પેરેરે, એવો ખટ્વાંગ સુર્ય વંશ ઘેરેરે;
ભગવત્ વાસુદેવ પદ પાગ્યોરે, મહિમા જગમાં વખાણ્યોરે.

વળણુ.

મહિમા જગમાં વાંપિયો, સુંણ પરીક્ષિત રાયરે.
શ્રીભાગવત નવમસ્કંધના, હવા નવ અધ્યાયરે;
ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે નવમસ્કંધે નવમે-
ધ્યાયઃ ॥૯૧॥

અધ્યાય ૧૦ મો.†

કડવું ૧૧ મું-રાગ મારું.

ખટ્વાંગને દીર્ઘબાહુ કુમારરે, ધર્મનિષ્ઠ પર્મ ઉદારરે;
તેના તન રઘુરાય કહેવાયરે, તેના મહિમા કહ્યો નવ જાયરે.

* મધ્યંતીએ જણ્યું નદિ ત્યારે વસિષ્ઠે તેના પેટમાં
પાણી મારીને પ્રસવ કરાવ્યો, તેથી જે પુત્ર થયો તે અશ્વ-
ત્થ કહેવાયો.

† પરશુરામે જ્યારે પૃથ્વીને નિઃક્ષત્રીય કરી ત્યારે આ-
ઓએ તેને પોતાની સાથે રાખીને જાવ્યો હતો, તેથી તે નારી
કવચ કહેવાયો, ને ક્ષત્રિયોના મૂળ રૂપરૂપો તેથી મૂળક કહેવાયો.
મૂળકને દશરથ, તેનો ઐડવિડ, તેનો વિશ્વસદ અને તેનો ખટ્વાંગ
પુત્ર થયો.

‡ આ દશમા અધ્યાયમાં ખટ્વાંગનો વંશ અને તેમાં
જન્મેશ્વરીશ્રીરામચંદ્રજીનું રાવણના વધથી તે અયોધ્યામાં પહોં-
ચવા સુધીનો કથા પ્રસંગ છે.

તેના કુમાર અજ નામે બાળરે, તેના સુત દશરથ બ્રૂપાળરે;
રાજ દશરથે પુત્રને કાળરે, તપાવન સ્તવ્યા મહારાજરે.
કરૂણા કરી શ્રીભગવાનરે, રાજને આપિયું વરદાનરે;
રાય દશરથનું હરખ્યું મનરે, એક કીધો રમ્ય યજ્ઞરે.
ચર આપ્યા ઋષીએ ત્યાંહિરે, રાય દશરથના કર માંહિરે;
આદ† સહજ છે રાયને રાણીરે, તે મધ્યે ત્રણ છે પટરાણીરે.
કાશ્યા, મુમિત્રા નામરે, કૈકય ગુણાભિધાનરે.
ચર આપ્યા ઉત્તમ જેહરે, પટરાણીએ પ્રાપ્ત્યા તેહરે;
તે ત્રણેને હવાં સંતાનરે, કરૂણા કરી શ્રી ભગવાનરે.
કાશ્યાથી ઉત્પન્ન શુભ ધામરે, શ્રી રામચંદ્ર તેનું નામરે;
કૈકયને ભી હવા તનરે, મુમિત્રાને લક્ષ્મણ શત્રુઘ્નરે.
એક ચારે પ્રગટ્યા કુમારરે, પૂર્ણ કરૂણા વિશ્વાધારરે;
થયા પાંચ વર્ષના બાળરે, વિશ્વામિત્ર આવ્યા તત્કાળરે.
પૂજ કરી રૂડી દશરથ રાયરે, ઋષી રામ લક્ષ્મણ સહ જાયરે;
વાટમાં વિદ્યા ઘણી ભણાવીરે, રઘુનંદનને મન ભાવીરે.
પછી સાંચ્યા દેવ મોરારીરે, માર્ગે તાટિકા રાક્ષસી મારીરે;
સુખી કીધાં તે વનના પ્રાણીરે, જ્ય શબ્દ બોલે સુર વાણીરે.
વિશ્વામિત્રે માંડ્યો યજ્ઞરે, દૈત્ય આવ્યો કરવા વિઘ્નરે;
શ્રી રામે મેલ્યાં બાણરે, સર્વ દૈત્યના કીધા પ્રાણરે.
નિર્વિધન યજ્ઞ કરાવ્યો રામેરે, ઋષી હરખ્યા તેણે ડામરે;
આશિર્વાદ કીધા ખડુ પેરેરે, પછી ગયા જનકને ઘેરે.
મહાદેવનું વ્યંખક† જેહરે, શ્રી રામે ભાંચું તેહરે;
પણ જનકનું સાચું કીધુરે, રાયે કન્યાદાન રામને દીધુરે.
તહાં આવ્યા દશરથ રાયરે, અનેક જાન જીવત શોભાયરે;
ભરત શત્રુઘ્ન લક્ષ્મણ રામરે, ચારે પરણ્યા તેણે ડામરે.
કરી પહેરામણી જનક રાયરે, ભૂપે દશરથને કધી વિદાયરે;
માર્ગમાં આવતાં રાજનરે, રામે રૂઝીરામનું હૃદ્યું મનરે.
કુશળ પહોંચ્યા નિજ દેશરે, એક સમે વિચારે નરેશરે;
દેહ વૃદ્ધ હવી નિરધારરે, આપું રામને રાજ્યાધિકારરે.
રાયે તેડ્યા ઋષી અનેકરે, શ્રીરામને દેવા અભિષેકરે;
ત્યારે કૈકયે માણ્યું વરદાનરે, સાંભળો દશરથ રાજનરે.
સ્વામિ પૂર્વનું જેહ વચનરે, તે જાણીને વિમાસી મનરે;
આપો ભરતને રાજ્યાસનરે, અને રામને મોકલો વનરે.
છે સત્યવાદી દશરથ રાયરે, મુખે નકાર ન કહેવાયરે;
કીધું તાતનું વચન પ્રમાણરે, વન ચાલ્યા પુરુષપુરાણરે.

* આ લીટીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

† વ્યંખકને જે ત્રણસો માણસે ઢિવાડ્યું હતું તે બાણને રામે
બાળી નાખ્યું.

સાથે લક્ષ્મણ મળીયા બ્રાતરે, વળી સીતા સતિ સંગાથરે;
 શ્રીરામ વિન્નગે જાણરે, રાય દશરથે તથા પ્રાણરે.
 ભરત શત્રુઘ્ન હુતા મોસાળરે, સુંણી વાન આવ્યા બેઉ બાળરે;
 દુઃખ પામ્યા તે બેઉ કુમારરે, કીધો કૈકેયનો બહુ તિરસ્કારરે.
 સંસ્કાર કીધો જઈ રાયરે, બેઉ કુંવરને શોક ન માયરે;
 વીમાસીને ભરત મનમાંહિરે, ગયા તેડવા રામને ત્યાંહિરે.
 રાય દશરથ ગયા સ્વર્ગ સદનરે, સુંણી રામલક્ષ્મણ કરે રૂદનરે;
 નિજ સ્વસુર ગયા સુરલોકરે, સીતાજીએ આણ્યો મન શોકરે.
 ત્યાં ભરત વદે શીર નામીરે, તમે ભુવન પધારો સ્વામીરે;
 કરો રાજ્યનો અંગીકારરે, તવ બેઠ્યા વિશ્વાધારરે.
 મારે પાળવું તાતવચનરે, તમે મમ બ્રાત જાઓ ભુવનરે;
 કરી શ્રાદ્ધ ઉદ્ધારો તાતરે, રામે ભસ્તને કહી એમ વાતરે.
 રાખજો તમે પીતાનું રાજરે, મારી આજ્ઞાથી—કહે મહારાજરે;
 મળ પાળજો રૂડી પેરરે, જેમ સુખ પામે સૌ ઘેરરે.
 મળુ આગળ કરતાં રૂદનરે, વદે બ્રાત એવાં વચનરે;
 સ્વામી મારે નથી જાણું ત્યાંહિરે, હું રહીશ તમ સેવા માંહિરે.
 ત્યારે પાદુકા આપી શ્રી રઘુનાથરે, મૂક્યો હાથ ભરતને માથેરે;
 આલિંગન દીધું રઘુરાયરે, ભરત આજ્ઞા માગી જાયરે.
 નંદિગ્રામ અંધોધ્યા પાસરે, ત્યાં ભરતે કીધો નિવાસરે;
 પવિત્ર પાદુકા મસ્તકે ધરીરે, ત્યાં શ્રાદ્ધ દશરથનું કરીરે.
 કરે પાદુકાનું પૂજનરે, ફરે પૂરે આણુ રઘુનંદનરે;
 ભરતે પાદુકા ધરીને માથેરે, સખા બ્રાત શત્રુઘ્ન સાથેરે.
 પછે રામજી આવ્યા વનરે, નિર્ભય નિત્યે ઘણા મુનિજનરે;
 આશ્રમ અનેક ઋષી વિશ્રામરે, કરે દર્શન લક્ષ્મણ રામરે.
 પર્વતતાળાં નદી ઝળરે, જાય જોતાં અશરણશર્ણરે;
 પંચવટી આવ્યા અવિનાશરે, ત્યાં કીધો મળૂચે નિવાસરે.
 દૈત્યા શુર્પણખા આવી ત્યાંહિરે, મળૂએ આશ્રમ કીધો જ્યાંહિરે;
 મળુ બ્રાત જેહ લક્ષ્મણરે, તેણે છેદ્યાં તેનાં નાસા કર્ણરે.
 રાક્ષસી ચેતાવા જાયરે, ખર દુખર રાક્ષસ કહેવાયરે;
 રાક્ષસ ચૈદ સહસ્ર બળવંતરે, સૌ આવ્યા જ્યાં ભગવંતરે.
 શ્રીરામે મૂક્યાં બાણરે, દૈત્ય સર્વના તળવ્યા પ્રાણરે;
 ઘણું કોપ્યા વિશ્વાધારરે, કીધો રાક્ષસનો સંહારરે.
 લાપસ સિદ્ધ સાધ ઋષી રાયરે, ત્યાંથી રાક્ષસી નાઠી જાયરે;
 શુર્પણખા પામી ત્રાસરે, નાઠી ત્યાંથી મુક્તી નિશ્વાસરે.
 શીઘ્રે આવી રાક્ષસી પેહેલીરે, લંકા વીધે રાવણની હવેલીરે;
 તે પાપણીએ પ્રેર્યાં તેહરે, લંકાપતિ રાવણ જેહરે.
 શીઘ્રે રથ બેઠો રાવણ રાયરે, તે તતક્ષણ આવ્યો જાયરે;
 ઉલ્કાઓ સમુદ્ર મન ઉલ્હાસરે, આવ્યો મામા મરીચિ પાસરે.

વૃત્તાંત કહ્યું સર્વે રાયરે, નિજ મામાને વનમાંથરે;
 મરીચિએ બોધ્યો બહુ ત્યાંહિરે, પણ નવ સમજ્યો મનમાંહિરે.
 કીધો મરીચિ સુવર્ણ મૂગ રૂપરે, રથમાં બેસાડ્યો તે ભૂપરે;
 પછી શીઘ્રે આવ્યા દૈત જનરે, રઘુનાથ રહ્યા જે વનરે.
 ગયા મૂગ હણવા અશરણશર્ણરે, કીધું રાવણે સીતાનું હર્ણરે;
 રથારૂઢ કરી સીતા હરી જાયરે, મળ્યો પક્ષી એક માર્ગ માંથરે.
 જટાયુ તેનું નામરે, તેણે કીધો મહા સંગ્રામરે;
 રાવણનો રથ કટકો કીધોરે, ત્યાં પ્રાણ સારથીના લીધોરે.
 પછી પાપીય કીધો ભેદરે, તેની પાંખો કીધી બેઉ છેદરે;
 પડ્યો પૃથ્વી પક્ષી જાણરે, કંઠે આવી રહ્યા તેના પ્રાણરે.
 સીતાએ આપ્યું શુભ વરદાનરે, લઈ આવ્યો લંકા રાજનરે;
 સીતા આણે દુઃખ અપારરે, માર્ગે દીડી વાનરની હારરે.
 તવ નાખ્યો ત્યાં શત્રુગારરે, શુદ્ધ જાણવા વિશ્વાધારરે;
 દખી સીતા રાવણ ભૂપરે, કીધું સમુદ્રે ભયાનક રૂપરે.
 દખી ભય ન પામ્યો લવલેશરે, ગૃહી સીતા શું ઉડ્યો લંકેશરે;
 શીઘ્રે આવ્યો લંકાપૂર જ્યાંહિરે, રાય આનંદો મનમાંહિરે.
 અશોક વનમાં સીતા રખાવીરે, વિભીષણે માતની બુધ ઉપજાવિરે;
 ઇંદ્ર પ્રજ્ઞા આવ્યા તેણે ડામરે, કીધું દર્શન પૂરણ પામરે.
 સતીની દુઃખ આરત ભાંગીરે, પછી કુધા તૃષા નવ લાગીરે;
 શુકજી કહે સાંભળ રાયરે, રામ લક્ષ્મણ કેરી કથાયરે.
 મૂગ વેધી પધાર્યા રામરે, પણ સીતા ન તેણે ડામરે;
 મળુ પામ્યા વિરહ સંતાપરે, ઘણું દુઃખજ ધરતા આપરે.
 ગીરી ગુફા ગોચર અરણ્યરે, સઘળે શોધે અશરણશર્ણરે;
 અતિ શોકાતુર શ્રી રામરે, મળ્યો પક્ષી જટાયુ નામરે.
 તે સુધ કહિ લાગ્યો પાયરે, સીતા હરી ગયો રાક્ષસ રાયરે;
 ભાલ ઇંદ્ર પામ્યો તે નાશરે, રામે આપ્યો તેને સ્વર્ગાવાસરે.
 ત્યાં થકી સાંચર્યા ભગવાનરે, હણ્યા રાક્ષસ કખંધ અભીધાનરે;
 શખ સર્વને મુક્તિ આપીરે, તેની આરત સઘળી કાપીરે.
 ત્યાંથી સાંચર્યા શ્રી અવિનાશરે, આવ્યા ઋષિમુખ પર્વતપાસરે;
 ત્યાં સુગ્રીવ શું મૈત્રી કીધીરે, તેહ શાસ્ત્ર પુરાણે પ્રસિદ્ધિરે.
 કીધા સાતે તાડ છેદનરે, તવ સુગ્રીવ હણ્યો મનરે;
 નિજ મિત્રને અર્થે દયાળોરે, માર્યો વાનર વાળી ભૂપાળરે.
 સુગ્રીવને આપ્યું રાજરે, કણ્ણા કરી શ્રી મહારાજરે;
 હરખ્યો સુગ્રીવ મન મોઝારરે, મેળવ્યા વાનર પદા અઢારરે.
 સુધ જોવા કારણ જોધરે, મોકલ્યા દંધન પ્રતિબાધરે;
 હનુમાન ને અંગદ જેહરે, બહુ સૈન્ય સંગાથે તેહરે.
 આવ્યા દક્ષિણ દેશ વિખ્યાતરે, ત્યાં મળીયો ખગ સંપાતરે;
 તેણે સીતાતાણી શુદ્ધ કહીરે, નવી પાંખ આવી તેને સહીરે.

સમુદ્ર ઉલંઘ્યા ખળવંતરે, લંકાપુર ગયા હનુમંતરે;
 સીતાજીને કહો સમાચારરે, ઘણા દૈત્ય કીધા સંહારરે.
 લંકાપુર કીધું દહનરે, વળીયો પાછો કપીજનરે;
 આવ્યો વાનર જીવ મોઝારરે, કહો અંગદને સમાચારરે.
 સર્વ કપી હરખ્યા મનમહિરે, પછી આવ્યા રઘુનંદન જ્યાંહિરે;
 સુધ સીતાની કહી હનુમંતરે, સુંણી હરખ્યા શ્રી ભગવંતરે.
 સૈન્ય સાંપ્રદ કરીને જાયરે, સમુદ્ર તટે આવ્યા રઘુરાયરે;
 જ્યારે દીઠા લક્ષ્મણ રામરે, આવ્યા વરુણ કરતા પ્રાણામરે.
 રનેહયુગ્મ મળ્યા મહારાજરે, પછી આગરે બાંધી ખાજરે;
 ઉતારીયું દળ સૌ કાયરે, રીંછ વાનર હરખ્યા સોયરે.
 સૈન્યા રાઘવની જઈ ઝાકરે, ઉઠાડી રાવણની ચોખરે;
 વિઠી કરીને અંગદ આવ્યારે, શ્રીરામ તણે મન ભાવ્યારે.
 આવી મળીયો વિભીષણ રાયરે, રામચંદ્રને લાગ્યો પાયરે;
 તેને કરુણા કગી ક્ષણમાંજરે, તેને લંકાનું આપ્યું રાયરે.
 સર્વે મળી કર્યો સંગ્રામરે, વાનરે વીંટયું લંકા ગામરે;
 પછાડે પૂછ વળેડે ગાલરે, બીહિ રાક્ષસી હરખે ખાજરે.
 જેકો હાથે ચડે તેને તાડે, છળ જરૂખાં તોડી પાડેરે;
 નાખે તરૂવર ને પાપાણરે, લંકામાં પડીયું ભંગાણરે.
 પ્રહરતાં આદિ મૈત્રી જોડેરે, જે હુતા બેતાલીશ કોડેરે;
 તેહ સર્વના કીધો સંહારરે, ઘણું કોપ્યા વિશ્વાધારરે.
 ઘણા દૈત્ય પડ્યા ત્યાં ધણરે, શ્રી રામ હાથ પામ્યા મણરે;
 હવો રીસે રાવણ અગ્નીવણરે, જગાડ્યો વ્રાત કુંભકણરે.
 તણે કીધો મહા સંગ્રામરે, ઘણા વાનર રીંછ હણ્યા ઠામરે;
 શ્રીરામે પછી મૂકીને બાણરે, તેહ દુષ્ટના લીધા પ્રાણરે.
 આવ્યો રાવણ વઢવા ત્યાંહિરે, વાર્યો મંદોદરીએ ઘરમાંહિરે;
 હરણ કીધું સતિ નારીનું નાથરે, મણ માગી લીધું છે હાથરે.
 ઇંદ્રજીત સાથે સૌ કુમારરે, રણમાં કરતા હવા સંહારરે;
 ઇંદ્રજીતના સખજ સંગ્રામરે, કીધો મૂર્છિત લક્ષ્મણ રામરે.
 હનુમંત ગયો ક્ષણમાંહિરે, ગીરી શૃંગ દ્રોણાચળ જ્યાંહિરે;
 જ્યાં હુતાં ઐષધીનાં ઝાડરે, લીધો ઉચ્ચકી આખો પહાડરે.
 ઘણા રાક્ષસના કીધો નાશરે, આવ્યો શીઘ્રી શ્રી રામની પાસરે;
 તે ઐષધીના લાગ્યો વાયરે, નરવાનર સૌ બેઠા થાયરે.
 સંજીવન ઐષધી છે જેહરે, લક્ષ્મણને છાંટી તેહરે;
 તવ ઉઠ્યો લક્ષ્મણ વ્રાતરે, રઘુનાથ થયા રળીયાતરે.

* સિંધુને કાઠે ત્રણ દિવસ પર્વત ઉપવાસ કરી રાહ બેઠી,
 તોપણ સમુદ્ર આવ્યો નહિ ત્યારે રામે કોપ કરી બાણ સાંધ્યું,
 તે વખતે દેહધારી ધનને વરણ આવ્યો.

† નિકુલ, કુંભ, ધૂમ્રાક્ષ, દુર્મુખ, દેવાંતક, નરાંતક, અતિ-
 કામ અને આકંપન એ રાવણ સૈન્યમાં મુખી હતા.

ગીરી હુતો પૂર્વ સ્થળ જ્યાંહિરે, વાયુ પૂત્ર મેલી આવ્યો ત્યાંહિરે;
 પછી મહા યુદ્ધ કીધું તે ઠામરે, વાનરે લગાડ્યું લંકા ગામરે.
 સહુ પડીયા પુરમાં તૂટીરે, ઘણા રાક્ષસ માર્યા કૂટીરે;
 અતી રીંછો લક્ષ્મણ ધીશરે, ઇંદ્રજીતનું છેલું શીશરે.
 ત્યારે વત્યો હાડકારરે, સુંણી રાવણ આવ્યો બહારરે;
 રણ કીધો મહા સંગ્રામરે, તવ આવ્યા સન્મુખ રામરે.
 મુક્યાં બાણ ધરી મન ક્રોધરે, દખી નાઠો રાવણ જોધરે;
 આવ્યો મંદોર રચના જ્યાંહિરે, હોમ કરવાને બેઠો ત્યાંહિરે.
 તે વિભીષણે બાણી વાતરે, તેણે ચેતાવ્યા શ્રી રઘુનાથરે;
 બહુ સુભટ ગયા ભુપ ભુવનરે, સેહેજે વ્રજ કીધો તેનો યજરે.
 રામકેરી જે પટણીરે, તે મંદોદરીને જૂહી આણીરે;
 દખી ઉઠ્યો રાવણ રાયરે, તેના મનમાં તે ક્રોધ ન માયરે.
 અતિ યુદ્ધ કરતો દશાનનરે, દખી ઇન્દ્રે મોકલ્યું રથવાહનરે;
 તે ઉપર બેઠા શ્રી રામરે, રણ કીધો મહા સંગ્રામરે.
 આવ્યા રામચંદ્ર વચનરે, સુંણ નિચ બુદ્ધિ રાક્ષસજનરે;
 સખજ મૂકી હરી મમ નારીરે, રૂળ બોગવ તું આ વારીરે.
 કીધું કુતરાનું એ કાર્યરે, મારું છું આ કાળે અધમાચાર્યરે;
 છેલ્લાં રાવણનાં દશે શીશરે, કીધી કરુણા શ્રી જગદીશરે.
 તેને આવ્યો પૂર્વના ઠામરે, જેનું જ્યવિજ્ય છે નામરે;
 તેજ કુંભકણ રાવણનું જેહરે, હરીએ મુખમાં લીધું તેહરે.
 પુખ્ત વૃષ્ટિ કરે સહુ દેવરે, રઘુનાથ ઉપર તતખેરે;
 લંકામાં હવો ઉત્પાતરે, ખળભળ્યો સર્વે સાથરે;
 રાજભોવનમાં કોલાહલરે, રાવણ નાર કરે અશ્રૂપાતરે.
 રૂએ કુટે ને કોલાહલ કરે, હે નાથ હે નાથ ઉચરે.
 રૂએ મંદોદરીધરી પ્રેમરે, જગત રોવડાવનાર રાવણ ગયો ક્રેમરે;
 બળ શરણ કોને નાથરે, પકડ્યો જ્યારે તમે અમ હાથરે.
 કયું સતિ નારીનું હણરે, પડ્યા ભૂએ થઈને તણરે;
 કીધી વિધવા અમ સર્વરે, હાય નાથ ગયા, ગળ્યો ગર્વરે.
 એમ રૂદન કરે અપારરે, સુંણ નર વાનર વિશ્વાધારરે;
 મંદોદરીને ધીર દઈ તહીરે, વિભીષણસું લગ્ન કીધું સહીરે.
 લંકા મોકલ્યો લક્ષ્મણ વ્રાતરે, છે અનંક કપિ સંગાથરે;
 તેડયા જ્ઞાની ઋષીએ અનંકરે, વિભીષણને કર્યો રાજ્યાભિષેકરે.
 લંકાકેરી રીધસીધ જેહરે, વિભીષણને સોંપી તેહરે;
 સિતા લઈ આવ્યો વિભીષણ રાયરે, રઘુનાથને લાગ્યો પાયરે.
 સિતાસું મળીયા શ્રી રામરે, પછે ધીજ કરાવ્યું તે ઠામરે;
 પૂરી શાખ દશરથ રાયરે, છે સદા શુદ્ધ એ સીતાયરે.
 દેવતાએ પૂરી શાખરે, છે સિતાજી શુદ્ધ કમલાક્ષરે;
 પુખ્તક વિમાને હવા અસ્વારરે, સિતા સાથે આવ્યા વિશ્વાધારરે.

શ્રી રામ વદ છે વચનરે, કર સીતા જગ અવલોકનરે;
આ પ્રજા મર્ણુ પામી જોહરે, મેં તુજ અર્થે સંહારી તેહરે.
વિલીધણુ છે પ્રભૂની સાથરે, વળી સુગ્રીવ કપીવર સંગાથરે;
વૈમાન આલ્યું ગગન મોઝારે, આવ્યું સમુદ્રને ઉતરી પારે.
ત્યાંહા ઉતર્યા રઘુનંદનરે, કીધું રામેશ્વર બાણ સ્થાપનરે;
અનેક ઋષી જન આશ્રમ વાસરે, સિતાને દખાડે અપિનાશરે.
આવ્યા ભરદ્વાજને આશ્રમરે, વૈમાન ઉતરીયું પુષ્પ પર્મરે;
શુભ વધામણીને કાજરે, મોકલ્યો હનુમંતને મહારાજરે.
પ્રથમ ઘોરાયે સુંણી વાતરે, મનમાંહે હવો રળીયાતરે;
આવ્યા ભર્ત શત્રુઘ્ન જ્યાંહરે, શુભ વધામણી કહી ત્યાંહરે.
હનુમંતે કીધા પ્રણામરે, સ્વામિ આવ્યા લક્ષ્મણ રામરે;
સુંણી ભર્તનું હરખું મનરે, નિજ કટુંખ શું શત્રુઘ્નરે.
સહુ મળવા આવ્યા ત્યાંહરે, શ્રી રઘુવરજ છે જ્યાંહરે;
પવિત્ર પાદુકા ભર્તને શીશરે, દખી રીઝયા શ્રી જગદીશરે.
બ્રાત ભર્તને હર્ષ ન માયરે, રઘુનાથને નમીયા પાયરે;
નિજ પ્રજા કટુંખ સૌ સાથરે, મન પ્રીતે મળ્યા રઘુનાથરે.
૧૧ શલ્યા ક્રિષ્ણ સુમીત્રાયરે, રામને મળતાં હર્ષ ન માયરે;
સીતાજી મળ્યાં સાસુ સાથરે, વહુને શીર મૂક્યો હાથરે.
ગદગદિત થઇ પડ્યો ભર્ત ધારુરે, રોયા બહુ અશરણશરુરે;
રામે તુર્ત મસ્તક મુક્યો હાથરે, આસુડાં ઢાળ્યાં રઘુનાથરે.
શંખ કુંક્યો, નહિ રામ તોલેરે, રાજ રાજ્યને જય પ્રજા બોલેરે;
ભરતે પાદુકા મસ્તકે લીધીરે, હનુમંતે છત્ર ધરી સેવા કીધીરે.
વિલિધણુ સુગ્રીવ અમર ઢાળેરે, શત્રુઘ્ન ધનુષ બાણ સંભાળેરે;
સિતાએ તીર્થ કમંડળ ધર્યું હાથરે, પાદ અંપાવે રઘુવર નાથરે.
અંગદ તરવાર, બળુવાને ઢાલેરે, નક્ષત્ર રાજ્યપેરે રામને નિહાળેરે;
ઘણી શોભાથી પુરમાં આવ્યારે, નત્ર રચના રમ્ય શોભાવ્યારે.
આવ્યા વસિષ્ઠ આદે ઋષી અનકરે, કીધો રામને* રાજ્યાભિષેકરે;
પ્રજા સર્વનાં સીધ્યાં કાજરે, શ્રી રામનાં વર્ત્યા રાજરે.
તરીયાં તોરણ શોભે છત્રરે, ઘેર ઘેર આનંદ સર્વત્રરે;
સર્વ લોકને હર્ષ ન માયરે, સુખી હવી સર્વ પ્રજાથરે.
આખ્યાં દાન શ્રી રઘુનંદનરે, સંતોષ્યાં યાચકનાં મનરે;
તહાં આનંદ ઉત્સવ થાયરે, સંતોષીને સૌ કીધા વિદાયરે.
રઘુનાથને નમીયા પાયરે, આજ્ઞા માગીને સૌ કો જાયરે;
ઋષીના સાથ કીધા વિદાયરે, પ્રભુ નમીયા ઋષીને પાયરે.
રામ બેઠા રાજ્યાસનરે, સંતોષ્યાં પ્રજાનાં મનરે;
ત્રેતાયુગે રામનું રાજરે, રામ રાજ છે એકજ આજરે.

* રામની જટા ઉતરાવીને વસિષ્ઠ મુનિએ કુળના વૃદ્ધ લોકોની સાથે ચાર સમુદ્રનાં જળ મંગાવીને અભિષેક કર્યો.

પ્રજાને દુઃખ નહિ લવલેશરે, મૃત્યુ નવ કરે પુરમાં પ્રવેશરે;
રામે પતિનવ્રત ધર્યું પ્રેમેરે, રહે સદાચાર સદનેમેરે.
ગૃહસ્થ રાજના પાળે ધર્મરે, નહિ પુરમાં દોષ સ્થળ અધર્મરે;
સતિ સિતા નત્ર પ્રેમાળીરે, સેવા, શીલ, બુદ્ધિ વાળીરે.
બુદ્ધિવંત ને લજ્જાવંતરે, નત્રતાએ હર્યું રામનું ચંતરે;
એમ સુખ આપે ન લેયરે, એ રામચંદ્ર પૂર્ણ ઈશ્વર છેયરે.
હરીજન સુંણજો પ્રભુ ગુણ ગ્રામરે, સહુ સમરો સીતારામરે.

વળણુ.

શ્રી સીતા રામનું સ્મરણ કરતાં, કોટી પાતક જાયરે;
કર જોડી વિપ્ર વલ્લભ ભણે, હવો દશમે પૂર્ણ અધ્યાયરે.

**ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે નવમસ્કંધે દશમો-
ધ્યાયઃ ૧૧૦૥**

અધ્યાય ૧૧ મો

કડવું ૧૨ મું-રાગ સોમી-મહાહાર.

સુત પુરાણીક ઉચરે, સાંભળો શૌનક ઋષીરાયરે;
શુકજી પરીક્ષિતને કહે, ભાગવત નવમસ્કંધ કથાયરે.
શ્રી રામે અધોધ્યા વિષે, રૂડા કીધા યજ્ઞ અનંતરે;
પ્રજા પાળે રઘુનાથજી, રૂડી રીતે શ્રી ભગવંતરે.
વસિષ્ઠ ઋષી આચાર્ય છે, બહુ બીજા ઋષી કહેવાયરે;
તેમને દક્ષિણા દાન દીધાં બહુ, સંતોષ્યા ઋષી રાયરે.
વળી અપરિમિત ધન હતું તં, વિપ્રોને આપ્યું સર્વરે;
ચારે દિશા આપી સહી, દક્ષિણમાં યજ્ઞ ને પર્વરે.
અધોધ્યામાં રાજ્ય કરે પ્રભુ, પ્રજાને હર્ષ ન માયરે;
એક સમે અનુચર મોકલ્યા, નત્ર અર્ચા જોવા જાયરે.

* આ અગિયારમા અધ્યાયમાં રામચંદ્રજીએ અધોધ્યા નગરી વિષે બધુંઓ સાથે જે જે ચત્ર વિગેરે ક્રિયા કરી, તેનો કથા પ્રસંગ છે.

† હોતા બ્રાહ્મણને દક્ષિણાએ પૂર્વ દિશા, બ્રહ્મા બ્રાહ્મણને દક્ષિણ દિશા, અધ્વર્યુ બ્રાહ્મણને પશ્ચિમ દિશા, ઉદગાતા બ્રાહ્મણને ઉત્તર દિશા અને આચાર્યને દિશાઓની વચમાં જે પૃથ્વી રહી તે આપી. રામચંદ્ર એમજ માનતા હતા કે, બ્રાહ્મણજી સમગ્ર રાજ્યને લાયક છે, તેથી પોતે રાજ્યની ઇચ્છા નહિ રાખતાં માત્ર પોતાના અન્નકાર અને વસ્ત્રજ બાકી રાખ્યાં. અને સિતાએ અંગે ધરેલાં આબૂષણ હતાં તેટલાં રાખી બાકીનાં આપી દીધાં. બ્રાહ્મણો પણ રામચંદ્રની એવી ઉદારતા જોઈ રાજ થયા અને જેઓનાં મન પીગળી ગયાં છે એવા તે બ્રાહ્મણો રામચંદ્રને રાજ્ય પાછું આપીને બોલ્યા-હે મહારાજ, તમે અમને શું નથી આપ્યું? કેમકે અમારા અંતઃકરણમાં પ્રવેશ કરીને પો-

પોતે પ્રભુજી નીસર્થી, નિશા ચર્ચા જોવા ત્યાંહિરે;
અનેક દૂત કરતા કરે, અચોધ્યા નગરી માંહિરે.
એક રજકને* દારેઆવ્યા ત્યાં, સાંભળ્યો કલેશ અપારરે;
તેની સ્ત્રી સીસાધ પીયર ગઈહુતી, તે આવી પાછી દારરે.
સ્વામીએ બંધન કરીને તેને, દીધો અપરિમિત મારરે;
કુર્વચન બોલે ઘણાં, મહા ક્રોધે તે ભરતારરે.
અરે રંડા હુષ્ટ પાખીણી, તું ગઈ તુજ બાપને ધામરે;
ફરી ઘર આવી માંહરે, તે શું મુજને જાણ્યો રામરે?
જેષ્ટ માસ લગી રહી, રાવાણુ ઘર સીતા નારરે;
સંગ્રામ કરી ફરી લાવીયો, ઘર રાખી કર્યો અંગિકારરે.
તે શું જાણ્યો મુને રામચંદ્ર? તારો મારે નથી અપરે;
અન્યાય રાજને છાને સહી, પણહું તો નહીં કંઈ ભૂપરે.
એવું કહી ફરો ગૃહી તેને, કાઢી મેલી બહારરે;
કુપ્તે પ્રહાર કીધા ઘણા, અતિ રૂદ્ધન કરે તે નારરે.
રામજીએ શ્રવણે સુંણી તે, રજકનું કારણ ત્યાંહિરે;
દુઃખ પામીને અતિ એ નારી, તો મહા અપકીર્તિ પૂરમાંહિરે.
હવે રાજ્ય ધર્મને રાખવા, સીતાને મોકલતી વનરે;
લક્ષ્મણજી મૂકી આવીયા, જ્યાં છે વાલ્મીકિ મુનિ આશ્રમરે.
મળ વર્ણ કહે માહું થયું, સર્વ રજકને દે દાપરે;
હુષ્ટ અપરાધીએ શું કયું, એમ કહી ધરે મન શોષરે.
સિતાજીને ગર્ભ છે નિજ, ઉદરમાં નિરધારરે;
વાલ્મીકિ મુનિએ કૃપા કરી, નિજ સ્થળ રાખી જનકકુમારરે.
ત્યાં યુગ્મ† પુત્ર-જન્મ્યા સહી, લવકુશ ઋષીએ ધૈર્ય નામરે;
લવણું દૈત્યને મારવા શત્રુમ, આવ્યા છે તે ઠામરે.
લવણુ દૈત્યને સંહારી ત્યાં, મધુરાં નગરી વાસીરે;
શત્રુમ રાય મહા બલીયો, જ્યેષ્ઠ ક્રોધથી નવ ગાથરે.
ભરતે નશ્વ ગાંધર્વનું ભાંડું, લીધી રીધસીધ ધનરે;
અનેક દૈત્ય ને હુષ્ટ સંહાર્યા, પોતે ભરત રાજનરે.
પછે યજ્ઞ રામે આરંભ્યો અશ્વમેધ, ‡ શ્રી અવિનાશીરે;

તાના સ્વરૂપના પ્રકાશથી આપ અગારા અજ્ઞાનરૂપી અધિકારને
મટાડો છો. આપ કે જે, બ્રાહ્મણને માન આપનાર, અકુદિત
ચુદ્ધિવાળા, યશસ્વીઓમાં શિરોમણી અને લોકોને અભય દાન
દેનારાઓના ચિત્તમાં ચરણ રાખનાર છો તેને પ્રણામ કરી-
એ છીએ. * મૂળ ભાગવતમાં રજકની મતિ લખી નથી.

† તે લવકુશના જાત કૌમીદિક સંસ્કાર વાલ્મીકિએ કર્યા હતા.
લક્ષ્મણજીના અંગદ અને ચિત્રકેતુ નામે બે પુત્ર હતા, ભરતજીના
તક્ષ અને પુષ્કળ નામે બે પુત્ર હતા. શત્રુઘ્નના મુથાહુ અને શ્રુ-
તસેન નામે બે પુત્ર હતા.

‡ મધુના પુત્ર લવજીને મધુવનમાં માર્યો હતો.

§ અહિંથી માંડી પાંચ કડીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

એ યજ્ઞ થયો અતિ ઉત્તમ, શોભા શું કહું પ્રકાશીરે.
ભર્ત શત્રુઘ્ન ને લક્ષ્મણ સર્વે, ગયા અશ્વની રક્ષાયરે;
લવકુશ અશ્વને બાંધીયો, મહા યુદ્ધ કીધું વનમાંયરે.
યુદ્ધ સમય ઓળખાવીયા, વાલ્મીકિ રાઘવ રાયરે;
લવકુશ સાથે જનકી, આવ્યાં અચોધ્યા માંયરે.
જ્યેષ્ઠ જયકાર વર્તી રહ્યો ત્યાં, મળ્યા શ્રી રઘુનાથરે;
નિજ કુટુંબ હરખ્યું સહુ, આનંદીયો સહુ સાથરે.
વળી શ્રી રામે સિતાને કહ્યું, જે તું ધીજ કરે અહિં નારરે;
તો નિશ્ચે મનમાં જાણું, તુને રાખું ભુવન મોઝારરે.
એવાં વચન પ્રભુનાં સુંણી, સતિ સિતાએ તત્કાળરે;
મુને માર્ગ આપ તું મેદિની, એમ બોલિ સતિ દયાળરે.
પૃથ્વી ફાટી તે સમે, ને આપ્યું સિંહાસન ત્યાંહિરે;
સિતાજી બેઠાં સિંહાસને તે, ચાલ્યાં રસાતળ માંહિરે.
સિતાજી પાતાળે ગયાં તવ, રામજી આણે શોકરે;
રૂદ્ધન કરે રઘુનાથજી, તે દેખી રોતા સહુ લોકરે.
એવો ઐકિક પ્રજન દેખાડ્યો, નારીના સંબંધ દયાળરે;
મળ સર્વ દુઃખી થઈ, સીતાને જતાં પાતાળરે.
શ્રી રામચંદ્રે રાજ્ય કયું, તેની સાંભળજે સંજ્યાયરે;
સહસ્ર ત્રયોદશ† વર્ષ રાજ્ય, સુંણ પરીક્ષિત રાયરે.
રામાવતારે પ્રભૂ લીલા કીધી ઘણી, ભક્તનાં સાર્યા કાળરે;
સમુદ્રમાંહે પથર તાર્યા, માર્યો રાવાણુ શ્રી મહારાજરે.
વાનર મૈત્રી કરી પ્રભૂએ, વિભિષણને આપ્યો અધિકારરે;
તે ચૈદલોકે કીર્તિ વિસ્તરી, હરી વ્યાપક સઘળે મોહારરે.
રાજ પરીક્ષિત મત્ર પૂછે છે, શુક મુનિને નમી પાયરે;
શ્રી રામે રાજ કેવી રીતે કીધું, તે કહો મુને કથાયરે.
તવ શુક મુનિ વદ વાણી, સુંણ પવિત્ર સાધુ જનરે;
રામચંદ્રે જે જે આજ્ઞા કીધી, તે બંધુ જને કરી શ્રદ્ધાળરે.
લોક દર્શન દેવા માટે, નિત્ય નિકળે પૂર બહારરે;
નગર સદા શાણગાર સહિત, તેની શોભાનો નવ પારરે.
દેવાલય સભા, માર્ગ, શોભે ઝાક ઝમાળરે;
કનક કળશ હર્ગ ઘરપર શોભે, હુષ્ટ જનના પ્રભુ કાળરે.
તરીયાં તોરણ ધ્વજ પતાકા, ફરફરે સર્વ દાગરે;
રામચંદ્રના પૂજન માટે, લોક આવે ડારોડારરે.
રાજસ્વારીએ પધારી પોતે, આવે પાછા ઘેરરે;
નરનારી સર્વે ઉમંગ સહિત, જોવા ઉડટે ચોફરરે.

* પોતાના પુત્રોને વાલ્મીકિને સોંપી રામના ચરણનું પ્યાન
ધરતાં પૃથ્વીના છિદ્રમાં સતિ સિતા પેશી ગયાં હતાં.

† તેર હજાર વર્ષ બ્રહ્મચર્ય વ્રતથી શ્રી રામે રાજ્ય હતું કયું.

પુષ્પથી વધાવે સર્વજન, નેત્ર તૃપ્ત ન થાયરે;
રાજમહેલે પધારે ત્યાં, શોભા શી કહેવાયરે.
લક્ષ્મીજીના સ્વામિ પોતે દ્રવ્યની શી ખુટરે;
દારે મણિમય વિદુમ્બળકે, એ શોભા નૌતમ ભૂપરે.
વૈદ્યમણિના સ્થંભો, ઝળહળે એ ફરે;
ભિત સ્ફાટીક મણીની, મરકત મણી ઠેરઠેરે.
સુગંધિદળ પુષ્પનો ખડુ, જણાયે ડામડામરે;
વસ્ત્રાલંકાર અવનવા, એવું પ્રભુનું ધામરે.
સ્નેહ સહિત મંજુલ સ્વરે, પ્રિય વચન બોલે નાથરે;
સીતા સાથે રમણ કરતાં, કરે હાસ્ય વિલાસરે.
ધર્મ રક્ષણાર્થે જન્મ્યા, સિતા નાથ રામ રાયરે;
કુશને રાજ્ય આપી ગયા, વૈકુંઠ પ્રતિ રઘુરાયરે.
તેણે રાજ્ય તે ભોગવ્યું, શ્રી રામ ગયા સ્વસ્થાનરે;
તે કથા સાંભળાવું છું, તું સાંભળ ગુણ નિધાનરે.
વળણ.

સાંભળ પાંડવ કુળાદિપક, કથા સૂર્યવંશી તાણી;
અગિયારમો અધ્યાય થયો પૂરાણ, કથા નવમસ્કંધ તાણી.
ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે નવમસ્કંધે એકાદશો-

ધ્યાયઃ ૧૧૨૧

અધ્યાય ૧૨મો.*

કલ્પું ૧૩ સુ-રાગ ગોડી.

શ્રી શુકજી કહે સાંભળ રાય, એ નવમસ્કંધ તણી કથાય;
શૌનકને કહે સૂતપુરાણી, હરી ગુણ સાંભળજે સ્નેહ આણી.
કુશ કુંવરને આપ્યું રાજ, સ્વધામ પધાર્યા શ્રી મહારાજ;
તેહથકી હવે ઘણો વંશ, એ સઘળા પરમેશ્વરના અંશ.
કુશનો અતિથિ નામે કુમાર, તેનો નિષધ જાણો નિરધાર;
તેના સુતનું છે નભ નામ, પુંડરીક તેના અભિરામ.
તેનો સુત ક્ષેમધન્વા સહી, તેના દેવાનીક જાણો અહીં;
અનીહ થયો તેને પુત્ર રાય, પારિયાત્ર તેનો પુત્ર કહેવાય.
ખલસથલ તેનો પુત્ર કહેા, તેનો વજ્રનાભ તો લહેા;
વજ્રનાભ સૂર્યનો અંશ, તેથા શોભે રવી કુળવંશ.

તેના ખગણ, તેના વિદ્યુતિ પુત્ર, તેના હિરણ્યનાભ પુણ્યપવિત્ર;
એ હોતો જૈમિનિના શિષ્ય, આત્મચોગી ને નિર્ધિકારી એજ.
પુષ્ય, ધ્રુવસંધી, તેનો સુદર્શન, અગ્નિવાર્ણ, શિશ્ન મરૂ ઉત્પન્ન;
એ મરૂ રાય અદ્યાપિ હૈયાત, કલાપ ગામમાં તેનો વાસ.
કલિ અંતે ચલાવશે સૂર્યવંશ, અધર્મનો કરશે તે ધ્વંશ;
મરૂ પુત્ર પસુશ્રુત, સાંધ, અમર્ષણ, મહસ્વાન, વિશ્વસાધ્વ એ તંન.
પ્રસેનજીત ને તેનો તક્ષક, બૃહદ્બલ અતિ સમર્થ;
એને માર્યો તુજ પિતાએ, મહાભારતના યુદ્ધની માંહે.
એ રાય ઇક્ષ્વાકુ વંશે હવા, ભવિષ્ય રાયનાં નામ કહું નવાં;
બૃહદ્બલનો બૃહદ્રણ તંન, ઉરક્રિય, વત્સવૃદ્ધ, પ્રતિવ્યોમ.
ભાનુ, સેનાપતિ દિવાક, સહદેવ, વીર, બૃહદ્વ્ય કુળના નાક;
ભાનુભાનુ, પ્રતિકાશ્ય, એ વંશે, સુપ્રતિક, મરૂદેવ સૂર્ય અંશે.
સુનક્ષત્ર, પુષ્કર ને અંતરિક્ષ, સુતપા ને અમિતજીત;
બૃહદ્રાજ, ખર્હિ, કૃતંજય, રણંજય, તેનો સંજય ને તેનો શાશ્વ.
શુધ્ધાદિ, લાંગલ, ને પ્રસેનજીત, શુદ્રક, રણક ને સુરથ;
તેનો સુમિત્ર નામે પુત્ર થશે, એમ અનુક્રમે વંશ વાધશે.
અને થશે શશાદવંશ અસ્ત, એ સર્વે રાયનાં નામ સમસ્ત;
અહિં રવી વંશ પૂરો થયો, તે સૌ શાસ્ત્રપુરાણમાં લલ્લો.
શુક કહે સુંણ પરીક્ષિત રાય, એ સૂર્યવંશી નૃપ કહેવાય;
ઇક્ષ્વાકુની વંશાવળી એહ, સાંભળતાં શુદ્ધ થાયે દહ.
સુમિત્રી પૂર્વે ખડુ રાય, ઘણા યશ વાધ્યા મહિમાંય;
એ કથા સૂર્ય વંશની હોય, એક મને સાંભળે જે કોય.
તેને કર્ણા કરે અપિનાશ, સદ્ય સર્વદા પૂરે આશ;
ખાળક વૃદ્ધ યૌવન નિરધાર, સ્નેહ કથા સાંભળશે સાર.
તેને સૌ તીર્થનું ફળ થાય, વૈમાને ખેત્તી વૈકુંઠ જય;
એમ કૃપા કરે શ્રી હરી, ગર્ભવાસ ન પામે દરી.

વળણ.

ગર્ભવાસ દરી નાવે પ્રાણી, સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે;
નવમસ્કંધ શ્રી હરીકથાનો, હવે ખારમો અધ્યાયરે.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે નવમસ્કંધે દ્વાદશો-

ધ્યાયઃ ૧૧૨૨

* આ ખારમો અધ્યાયમાં રામચંદ્રજીના પુત્ર કુશનો વંશ કલા પછી ઇક્ષ્વાકુના પુત્ર શશાદના વંશની સમાપ્તિ સુધીનો કથા પ્રસંગ છે.

અધ્યાય ૧૩ મો.*

કડવું ૧૪ મું-રાગ રામગ્રી.

શુક કહે સુંણ પરીક્ષિતરાયરે, ઇક્ષ્વાકુ પુત્ર નિમિત્તી કથાયરે;
નિમિત્તયે કરવાને યજ્ઞરે, વસિષ્ઠ આદિ તેડયા મુનિજનરે.

આલ.

ઋષી સર્વ તેડયા નાતરી, ઘેર યજ્ઞ માંડયો રાય;
વસિષ્ઠ ઋષીને પ્રેમ પ્રીતે, નમ્યો રાજા પાય.
સ્વામિ મુને કરાવો તમે, યજ્ઞ ઉત્તમ સાર;
નિમિત્તયને ત્યાં વરણ કરવા, વસિષ્ઠ બોલ્યા તેવાર.
ઈદ્રે પાણુ મુને વરાવ્યો છે, રાય શક ઘેર છે યજ્ઞ;
તે પુર્ણાહુતી થયા પછી, આવીશ તારે જીવન.
એમ ભૂપને વૃત્તાંત કહીને, સાંચ્યા ઋષીરાય;
નિમિત્ત રાય ત્યારે વિમાસે, ચિંતા ઘણી મન થાય.
મેલ્યા ઉપસ્કર યજ્ઞના, સાંપ્રત કર્યા ઉપહાર;
તેની વિધિ હવે શું થશે, મન કરે રાય વિચાર.
ગુરુ વસિષ્ઠ વિના કેમ લહું દિક્ષા, એમ વિચારે ભૂપાળ;
એવે અન્ય ઋષી રાજા પ્રત્યે, વાણી વદે તત્કાળ.
એ ધર્મ કારણ કરતાં રાજા, વિચારવું નહીં મન;
કોઈ અન્ય ઋષીને ગુરુ કરી, દિક્ષા ગૃહી રાજન.
ગૌતમ ઋષીના પુત્ર જે, સત્યાંત ઋષી કહેવાય;
ગુરુ સ્થાપના તેની કરી, દિક્ષા ગૃહી નિમિત્ત રાય.
યજ્ઞ કર્યો ત્યાં આલતો, બહુ વર્ષા પ્રાપ્તિ હવે;
વેદધ્વનિ પ્રાપ્તિ ભણે, અભિષેક આશિષ એવ.
પંચ શબ્દ હુંદુલિ વાળે, શુભ નાર મંગળ ગાય;
અનેક યાચક મળ્યા છે, તે સર્વ સંતોષાય.
દાન દક્ષિણા રાય કરતો, દિક્ષા લઈને ભૂપાળ;
આનંદ મન ધરી યજ્ઞ કરતો, નિમિત્ત ભૂપ તે કાળ.
એવે ઈદ્ર યજ્ઞકાર્યની, પૂર્ણાહુતી ત્યાં થાય;
વસિષ્ઠ ઋષી આજ્ઞા માગી, આશ્રમ પોતાને જાય.
વસિષ્ઠ ઋષી શીઘ્રે પધાર્યા, જ્યાં નિમિત્ત રાજન;
રાજાની યજ્ઞ રચના દેખતાં, ક્રોધ થયો ઉત્પન્ન.
સૌ ઋષીઓ ઉભા થઈ, ગુરુ વસિષ્ઠને દે માન;
પૂજાપાત્ર કર ગૃહી સાંભે, આવ્યો નિમિત્ત રાજન.

* આ તેરમા અધ્યાયમાં ઇક્ષ્વાકુના પુત્ર નિમિત્ત વંશની
કથા છે.

† અહિંથી ચાર કડીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

† અહિંથી ત્રણ કડીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

આવકાર ગુરુને કર્યો જઈ, ચર્ણે લાગ્યા ભૂપાળ;
સત્યાંતને ગુરુ સાંભળી, વસિષ્ઠને ચડિયો કાળ.
અગ્ની જ્વાળા નેત્રથી પ્રકટી, ક્રોધ સહો નવ જાય;
સભા ધ્રુવે ક્રોધથી ઋષી, આકુળ વ્યાકુળ થાય.
વસિષ્ઠ કહે ગુરુને તણ, દિક્ષા ગૃહી અન્યની પાસ;
મૃત્યુ પામ તું રાયણ, તે તજવી મુજ આશ.
યજ્ઞ ભંગ હવે સહી, સર્વ ઋષી વિચારે મન;
વાયુરૂપે રાય થયો, ગુરુ પ્રત્યે કહે વચન.
તમે યજ્ઞમાં વિદ્ય કીધું, ધર્મ મારગ માંધ;
એ અધર્મ કૃત્ય માટે, શિક્ષા કરું છું ત્યાં.
સ્વામિ અન્યાય મેં કીધો નહીં, અધર્મ એક લગાર;
તોપણ શાપ દેવા પિતાણ, તમને નહિ અધિકાર.
ધર્મ માર્ગના ધ્વંસ કીધો, આરાધતાં અશરણુ શર્ણુ;
ને પાપથી ગુરુ વસિષ્ઠણ, તમે શીઘ્રે પામજો મર્ણુ.
અન્યોન્ય એમ શાપ દેતાં, પડિયા બને ધર્ણુ;
તે વાયુરૂપે ભમે સઘળે, જીવન ત્રણ વન અરણ્ય.
પછી વસિષ્ઠ ઋષીએ, મિત્રાવરણના તેજમાં નિરધાર;
ઘટ મધ્યે પ્રવેશ થઈને, ફરી વસિષ્ઠ હવા અવતાર.
એક સમે ઉર્વશી જોઈ, કામાતુર હવા મિત્રાવરણ;
તે વિધિ ઘટમાં રાખીને, વસિષ્ઠ થયા ઉત્પન્ન.
વસિષ્ઠ દહી હવા સહી, ઋષી અગસ્ત્યની કરુણાય;
રાજાના દેહને** ઋષીએ કીધો, છવાડવાનો ઉપાય.
ત્યારે રાજા કહે હું કાયા સુખ, નથી ઇચ્છતો મન;
કરુણા કરી મુને સર્વથા, આપોને દિવ્યસોચન.
તવ પર્મ કૃપા કરી ઋષીએ, નેત્ર આંખ્યાં સાર;
દિવ્ય ચક્રથી નિમિત્ત રાય ભમે, ત્રીભૂવન મોજર.
નિમિત્તયનું શબ્દ મથવા, ઋષીએ કીધો ઉપાય સાર;
દેહ મથન કરી જનકરાજ, ઉપજાવ્યો તેણીવાર.

* પ્રાક્ષણ કે જોણે નિમિત્ત રાજાના રાજને સુગંધી
વસ્તુમાં નાંખી મકયું હતું, તેઓએ યજ્ઞ પૂરો થતાં આવેશ
દેવતાઓને કહ્યું કે, તમે જો પ્રસન્ન થયા હો અને સમર્થ હો તો
આ રાજાના દેહને જીવંતો કરો. દેવતાઓએ હા પાડતાં નિમિત્ત
રાજા બોલ્યો કે, મારે દેહનું બંધન જોઈતું નથી, ભગવાનનું
ધ્યાન કરનારા મુનિઓ મરવાની બીકથી દેહ મળવાની ઇચ્છા
ન રાખતાં ભગવાનના ચરણારવિંદનું ભજન કરે છે, માટે મારે
દેહ જોતો નથી. દેહ કે જે, દુઃખ, શોક તથા ભયને આપના-
રાં છે અને પાણીમાં માછલાઓને માથે જેમ એ તરફથી મોત
છે તેવા દેહને પામવા ઇચ્છતો નથી; ત્યારે દેવતાઓ બોલ્યા કે,
નિમિત્ત રાજા પ્રાણી માત્રના નેત્રમાં વગર દેહને રહેશે; અને તે
રહેવાના એકાણ તરીકે આંખનું વીચવું તથા ઉચ્ચડવું થશે.

મથન કરવા થકી હવો ઉત્પન્ન, મિથિલ ધર્મ નામ.
મૃત શબમાંથી જન્મ્યો તેથી, વૈદહી નામ અભિધાન;
જન્મ્યો શબમાંથી તેથી, જનક પવિત્ર સાર.
સર્વે મળીને આપીયો તેને, રાજ્યનો અધિકાર;
જનક વૈદહી એ વંશે હવા, સર્વ શુદ્ધ રાજન.
એ મિથિલેશ્વરે વાંસાવી, મિથિલા નગરી જાણ;
જનક થકી વંશાવળી ઘણી, હવી છે નિરધાર.
જનકનો ઉદ્ઘાવસુ, તેનો નંદિવર્દન કુમાર;
સુકેતુ, દેવરાત, બૃહદ્રથ, તેનો મહાર્વય તંન.
સુધૃતિ, ધૃષ્ટકેતુ, હર્યશ્વ, મરૂ, મહીપક એ કુજોત્પન્ન;
તેનો કૃતિરથ, તેનો દેવમીઠ, તેનો વિશ્રુત બાળ.
તેનો મહાધૃતિ, તેનો કૃતિરાત, તેનો મહારોમા ભૂપાળ;
સ્વાશુરોમા, હૃશ્વરોમા, વળી સીરધ્વજ મહિમાવત.
એ રાયે હવો મહા પરાક્રમી, એ જનક કુળ ઉત્પન્ન;
સીરધ્વજ રાય મહા પુણ્યવંત, મહિમા જગ વિસ્તાર.
એ રાજનને યજ્ઞ કરતાં, એક પેઢી લાકી સાર;
હજ આણી અગ્રે ભરાણી, તત્કાળ આણી બહાર.
તે મધ્યે દીડી એક કન્યા, મહા રૂપનો ભંડાર;
પ્રુદ્ધિવાન ચાતુરી અદ્ભુત, સર્વ કળા ગુણજ્ઞાન.
સ્વરૂપ અતિ સુંદર મનોહર, સિતા સતી તેનું નામ;
તે રાજ એ કન્યા લઈ, પાળતો હવો ભૂપાળ.
અનેક મળ તે ભૂપને, શુભ હવી છે તેણે કાળ;
તેનો પુત્ર કુશધ્વજ હવો સહી, સાંભળો પરીક્ષિતરાય.
કુશધ્વજનો ધર્મધ્વજ, તેનો કૃતધ્વજ કુંવર ગણાય;
તેનો કુશિધ્વજ ને મિતધ્વજ, મિતનો ખાંડિકય તંન.
એ રાય પૂર્ણ જ્ઞાની, વળી શાસ્ત્ર પુરાણે પ્રવિન;
ખાંડિકયને કાકા તણો, ભય હતો મનમાં મોટ.
તે ભયથી એ વને સંચર્યો, ટાળ્યો સર્વ ઉચાટ;
કુશિધ્વજનો ભાનુમાન, કુંવર હતો નિર્ધાર.
તેનો શતધુમ્ન, શુચિ, સનહાજ, તેનો ઉર્ધ્વકેતુ તેનો અજ;
તેનો પુરુષોત્ત, તેનો અરિષ્ટનેમી, તેનો શ્રુતાયુ, સુપાર્થક.
તેનો પુત્ર ચિત્રરથ કહાવે, તે કુળે દોમધિ, તેનો સમરથ;
તેનો સત્યરથ, તેનો ઉપશુર, તેનો પુત્ર ઉપશુમ વડહથ.

* અધ્યાત્મિક રામાયણના બાલકાંડમાં તે સીરધ્વજ (જનક) ને કુશધ્વજ નામે ભાષ્ય છે, પરંતુ મૂળ ભાગવતમાં કુશધ્વજ નામે સીરધ્વજને (જનકને) દીકરો છે, તેથી એમ અનુમાન થાય છે કે, સીરધ્વજ (જનક) અપુત્ર હોવાને લીધે કુશધ્વજને ખોળે લીધો હશે.

એ ઉપશુમ અગ્નિ અંશહતો, તેને વસ્તવંત નામે કુમાર;
તેનો યુધુધા, મુભાપણ, શ્રુત, જય વિજય કુંવર નિર્ધાર.
વિજય પુત્ર ક્રત તેનો, સુનક તે મહા બળવંત;
તેનો વીતહવ્ય, તેનો ધૃતિ, તેનો બહુલાશ્વ મહંત.
છેલ્લો કુંવર જીતેન્દ્રિય હવો, કૃતિ તેનું નામ;
એ જનક વંશના રાય સર્વે, પરમ ગુણ અભિરામ.
યાજ્ઞવલ્કય યોગેશ્વરથી, પામ્યા પ્રભુનું જ્ઞાન;
સંસારમાં સરસા છતાં, જીવનમુક્ત પૂર્ણ વિરામ.
પ્રભુ વિદ્યામાં અતિ કુશલ, જ્ઞાનિ ત્યાગી દેહ;
એ વંશના સર્વે જનક કહાવે, મૂળ જનક થકી વિદેહ.
એ વંશ પૂર્ણ હવો અગ્રે, મહિમા વર્ણવી ન શકાય;
એ નવમસ્કંધ હરીકથાનો, હવો તેરમો અધ્યાય.

વળણુ.

તેર અધ્યાય હવા પૂરણ, કથા ભાગવત વિસ્તરી;
કરજેડી વિપ્રવલ્લભ કહે, સાધુજન ખાલો શ્રી હરી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે નવમસ્કંધે ત્રયોદશે।

ધ્યાય: ૧૧૩।

અધ્યાય ૧૪ મો.

કડવું ૧૫ મું-રાગ સામેરી.

શ્રી શુકદેવ કથા કહે, સાંભળો પરીક્ષિત રાય;
સુતપુરાણીક રીતકને કહે, નૈમિષારણ્યની માંય.
તે સૂર્ય વંશી કથાનો કહ્યો, સર્વ મેં વિસ્તાર;
હવે ચંદ્રવંશી ભૂપતિની, વંશાવળી સાંભળ સાર.
શ્રી પરિપ્રભથી કમલ પ્રગટયું, તેથી હવા પ્રભાય;
તેણે સૃષ્ટિની રચના કરી, જે ત્રીભૂતન કહેવાય.
પ્રભા થકી કાપી રચ્ય પ્રગટયા, અત્રિ નામે કુમાર;
તેને પુત્ર સોમ પ્રગટ્યો સહી, જે ચંદ્રમા નીરધાર.
અત્રિ કાપિના નેત્રથી, ચંદ્ર હવો ઉત્પન્ન;
તેને પ્રભાએ ડરાવ્યો, પ્રાહ્મણ આપધીનો સ્વામીન.
વળી તે સર્વ નક્ષત્રોનો, અધિપતિ હવો નિર્ધાર;
ત્રિલોક્ય જીત્યું ચંદ્રે, પછે રાજસુ યજ્ઞ માંડ્યો સાર.

* આ શ્રાદ્ધમાં અધ્યાયમાં બૃહસ્પતિની સ્ત્રી તારાને ચંદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા બુધના દીકરો પુરંવરા રાજાએ ઉર્વશી આપસરાના સંગથી આયુ વગેરે છ પુત્રો ઉત્પન્ન થયા તેની કથા છે.

વળી ઇતિહાસની એક કથા, કહે વ્યાસજીના તન;
 એકાગ્ર ચિત્તે શ્રવણુ ધરજે, પરીક્ષિત રાજન.
 એક સમે ચંદ્રમા તે, ગુરુ બૃહસ્પતિને ઘેર જાય;
 ગુરુ પતિન દેખી સુધાકરને, અનંગ પીડે કાય.
 અન્યોન્યે પ્રીતિ પૂરણુ, હવેા સ્નેહ અપાર;
 મેં કીધો ચંદ્રમાયે, ગુરુ પતિન સાથ વિહાર.
 ચંદ્ર તે ચોશીતા લઈ ગયો, શુક્રાચાર્યને* ઘેર;
 ત્યાં તારકામય દાનવ સાથે, યુદ્ધ થયું બહુ પેર.
 બહુ વાર બૃહસ્પતિયે, માંગી સ્વપતિન નિર્ધાર;
 પણ ગર્વી ચંદ્ર સમજ્યો નહિ, ભણ્યો ગર્વે નકાર.
 ગુરુએ જઈને દેવ સર્વને, વિનવિયા તે વાર;
 આ ચંદ્ર અધર્મ કરે છે બહુ, તેને દ્યોની શિક્ષા સાર.
 પછે દેવ દાનવ વચ્ચે, યુદ્ધ માંડયું રૂડી પેર;
 ગુરુ પ્રત્યે શુક્રાચાર્યને, હનું ઘાડું વેર.
 સંગ્રામ દારણુ પ્રગટીયો, રણુ દેવ દૈત્યને ત્યાહિ;
 સર્વ દેવની પક્ષ કરી, મહાદેવ આવ્યા રણમાંહે.
 દેવ અને શકરાય, સર્વે આવ્યા ગુરુની સહાય;
 ઘોર યુદ્ધમાં મુગ ઘણા, ઘાણુ વાળ્યો બહુ ત્યાંયે.
 ત્યાં પ્રભા પોતે આવ્યા છે, કરીને હંસ પાહન;
 બૃહસ્પતિની સ્ત્રીને મુકાવવા, જે રાખી છે ચંદ્રે ભાવન.
 ત્યાં ચંદ્રમાને યાચ્યો, જઈ કંઈ વિનય અપાર;
 ત્યારે ગર્ભ સહિત પાછી આણી, બૃહસ્પતિની નાર.
 ગુરુએ તેલીધી પાછી, પણ જાણ્યો અધર્મ નિકાર;
 ધિક્કાર કીધો નારીના, ગુરુએ તોણીવાર.
 ચંદ્ર સંગથી તારા કુખે, હંતો અશુદ્ધ ગર્ભ;
 તવ કોપિત થઈ ગુરુ વધા, ધીક વશ હવી કંદર્પ.
 અન્ય વિર્યનો ગર્ભ મુજના, કૈવલથી કાઢી નાંખ;
 એ અશુદ્ધ ગર્ભ મુજ સ્થળમાં, હવે તું નવ રાખ.
 અન્ય સંતાન ઉત્પત્તિ માટે, ખાળતો નથી તુજકાય;
 પણ ક્ષાણુભર જે એ ગર્ભ રહેશે, તો થાશે ઘણો અન્યાય.
 અતિ લજ્જિત તારાએ, તત્કાળ જાણ્યો કુમાર;
 એ સુવર્ણમયકાંતિવાળા, બુદ્ધ જન્મ્યા તે વાર.
 અતિ સકુમાર કુમાર પેખી, ચંદ્ર ગુરુ કરે વિચાર;
 એક કહે એ મુજનો, ખીજે માંગે પોતાનો ભાર.
 તારાએ જન્મ્યો બુધગ્રહ, ખાળક પૂર્ણ જાણુ;
 અન્યોન્યને વાદ લાગ્યો, એ એ ખનો પાણુ.

* અહીંથી દોઢ લીટીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી,

ચંદ્રમાએ ગૃહો હસ્ત, તહાં બુદ્ધતાણો નીરધાર;
 ખને પુત્રને અર્થે પરસ્પર, વિવાદ કીધો અપાર.
 અમર ગુરુ કહે મારો છે સહી, ચંદ્ર કહે મુજ તન;
 બુધનો હાથ બેઠ ન મૂકે, આશ્ચર્ય થયા સૌ જન.
 ગુરુ કહે યજ્ઞમાન તું, પાપિષ્ઠ છે અવતાર;
 એ વાત કેમ કરી નીપજે, તું કરી જે મન વિચાર.
 ગુરુ પુત્ર મૂકી પરવરો, નહીંતર દઈશ તુજને શાપ;
 ત્યારે ચંદ્રમા વાણી વદે, ભાઈ જોજો આ સંતાપ.
 સર્વથા એ પૂત્ર મારો, સત્ય કહું છું સાર;
 જેમ કહેા તેમ કરું પ્રતિજ્ઞા, પણ એ છે મારો કુમાર.
 પછી સર્વે ઋષિ મુનિએ મળી, તારાને કંઈ પ્રદ્ધ;
 આ કુમાર કો તણો કુખે, સાચું બોલ ધરી ધર્મ.
 લજ્જતી તારા મૈન્ય ધરી, બોલી નવ વચન;
 માતાની આવી નીતિ દેખી, તવ બોલ્યો તેના તન.
 બોલ માતા, કોણુ પિતા? મુજને માંગે બેય;
 ખરો પિતા હોય કોણુ મુજને, શિષ્ટે મુજને કેહેય.
 ગુરુ ને ચંદ્ર વળગ્યા સહી, કરે વઢવાનો ઊપાય;
 તવ હંસ તજ કમલભૂ, તારા સ્ત્રી સમીપે જાય.
 વૃત્તાંત પૂછયું તેહને, તું સત્ય કહેજે નાર;
 અસત્ય વાણી રખે કહેતી, છે એ કોનો કુમાર.
 ત્યારે બૃહસ્પતિની અંગનાયે, વૃત્તાંત કહ્યું સૌ ત્યાંય;
 એ તન છે સહી ચંદ્રમાના, સત્ય માનો મનમાંય.
 ભાવિક વાત હવી સહી, એ અન્યાયનો નહિ પાર;
 એમ કહીને ગુરુની પતિન, લજ્જા પામી અપાર.
 પછી પ્રભાએ મન વિચારી, ચંદ્રને આપ્યો ખાળ;
 કરગૃહી પૂત્રને સાંચરે છે, સુધાકર તત્કાળ.
 અન્યાય દેખી બૃહસ્પતિને, ક્રોધ અંગ ન માય;
 શાપ દીધો સ્ત્રી પ્રત્યે, તું પક્ષિણિ થા ખગમાંય.
 ચંદ્ર ઉપર ક્રોધ આણ્યો, અતીશે તે ડામ;
 ક્ષય રોગ દારણુ ચંદ્રમા, તું દિનપ્રત્યે દુઃખ પામ.
 એ શાપ ખનેને હવા, તવ હવે હાહાકાર;
 વનસ્પતિ દુબળી થઈ, જે હુતી ભાર અદાર.
 તેજ હિણ થઈ ચંદ્રમાની, કાંતિ પામી નાશ;
 અમૃતથી નિર્વિત્ત થયો, મનમાંહે પામ્યો ત્રાસ.
 શ્યામ વર્ણુ હવે સહી જે, સુધાકર કહેવાય;
 અમૃત વિના સર્વ વનસ્પતિ, જન મહા દુઃખીયા થાય.

* અહિંથી માંડી એકવીસ લીટીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

તવ પ્રજ્ઞા આદે અમર સૌ, તે કરે મન વિચાર;
ગુરુ બૃહસ્પતિની સ્તુતિ કીધી, સંતોષ્યા તેણીવાર.
ઈદ્ર કહે ગુરુ દેવજી, ચંદ્રના કરો ઉદ્ધાર;
નહિતર નાથ થશે ત્રિભૂવન, સદિ સઘળી સાર.
બૃહસ્પતિએ કૃપા કરી, તવ આર્ષીયું વરદાન;
દશપંચ દિવસ કળા વધતી, ચંદ્રને દેહવાન.
વળી પંદર દીન એ ક્ષય પામે, મમ શાપ દોષન જન્ય;
એવું વચન ગુરુનું સુંણી, મનમાં હૃદય ન માય.
ત્રિભૂવનમાં જય શબ્દ વર્ષો, વનસ્પતિ મન ઉડાસ;
પછી ચંદ્રમાએ યજ્ઞ કીધો, આરાધ્યા અવિનાશ.
શ્રી વિષ્ણુની કૃપાથી, સુખ શાંત પામ્યો કાય;
તપ કરી છૂટ્યો ચંદ્રમા, જે કર્યો અઘ અન્યાય.
એ ચંદ્રમાનો જ્યેષ્ઠ પુત્ર, બુદ્ધ નામનો બાળ;
તેને ઇલા નામે સ્ત્રી હવી, સત્ય માનજે ભપાળ.
તેના પૂત્ર* પુર્રવા, પરાક્રમી બળિયો રાય;
ગુણશીળ મહા ધર્મી જોનો, મહિમા કહ્યા નવ જન્ય.
એક સમે મીત્રાવરુણના શાપથી, અપ્સરા ઉર્વશી જેહ;
સ્વર્ગ સદનમાં શાપી સહી, પૃથ્વીપર પડી છે તેહ.
તે પુર્રવા રાજાએ દીડી, તેને ગૃહી તેણીવાર;
ભૂપાળ પ્રત્યે અપ્સરા, સુખ વદે વાણુ તાત્કાળ.
સ્ત્રી થઈને હું તારી સાથે, આવું છઉં રાજન;
પણ અવધ મારી કહું તુજને, માનજે સત્ય વચન.
ધૃતનો વળી હું આહાર કરીશ, તે જાણજે તું ઇશ;
સત્ય વચન તું માનજે, પુર્રવા તૃપ્તીશ.
વળી નગન મુજ નજરે પડે, તો જઈશ હું નીરધાર;
એ પ્રમાણુ વર્તીશ જ્યાં સુધી, ત્યાં સુધી આપ્રેમસાર.
ઘેંટાતાણું જેડું મુજ પાસ છે, બોલડા મીઠા સાર;
તે સાચવવા પ્રેમે કરી, એ ત્રણુ શર્ત કીધી નાર.
પછી ઉર્વશી ઘણા કાળ તક, રહી છે તેણી ઠામ;
જ્યાં પુર્રવા રાજા કેરું, નગર છે શુભ ધામ.

* એક વખતે નારદજીએ ઇન્દ્રની સલામાં પુર્રવાનાં
રૂપ, ગુણ, ઉદારતા, શીલ, ધન અને પરાક્રમના વર્ણનનું ગાયન
કર્યું, તે વખતે કામથી પીડિત યજ્ઞેશ્વરી ઉર્વશી અપ્સરા કે જે
મિત્રાવરુણના શાપથી મનુષ્યપણું પામી હતી તે, પુર્રવા પાસે
આવી અને કામદેવ સરખા રૂપાળા તે પુર્રવાને જોઈ ધીરજથી
તેની પાસે ઉભી રહી તેના પાતાના પતિ કાધો હતો. મહા
કવિ કાલિદાસે એપરથી વિક્રમોર્વશિ ત્રોટક લખ્યું છે.
† સંભોગના વખતે શિવાય બીજે વખતે નાગો દેખીશ
તો જતી રહીશ.

એક સમે ઇન્દ્ર વાણી વદે, ઉર્વશી મારી કયાંય;
અનુચરને આજ્ઞા દીધી, જઈ શોધી લાવો અહાંય.
સ્વર્ગ થકી ગાંધર્વ આવ્યા, તેડવાને તેને દાર;
તેણે આવીને ઘેંટા ચોપા, બાંધ્યાં હતાં જે બહાર.
ઘેંટાની ચીસ સાંભળી, ઉર્વશી બોલી વચન;
શું હરાયા મુજ બાળકાં? શું એ ધીરતા સ્વામીન?
રે તુજ વિશ્વાસે હું રહી, ગયું મારું પોણું;
રે વિશ્વાસઘાતી નાથરે, આજ્ઞા પૂર્રશેરે કોણું.
રે આ રાય મુતો સ્ત્રી પેરે, નથી ચળખજતું અંગ;
એવા નપુંસકના મેં કર્યો, કેવો મેં આ સંગ.
હીજડો ને વળિ બાયડો, એ પુર્રવને ધિક્કાર;
એવા સ્વામિથી હું વેગળી, રહીશ આણીવાર.
કકણ વચન કહ્યાં કામની, કોયો કોધી કંત;
ગાંધર્વ પછવાડે દાડિયો, તરવાર ગ્રહી બળવંત.
પણ અંગે વસ્ત્ર નવ હતું, નગન દીધી દોર;
ગાંધર્વોને જોઈતું હતું, તેથી મારી એક ચોર.
ઘેંટા મૂક્યા વેગળા ને, પ્રેરી વિજળી ત્યાંય;
ઘેંટા લઈને નગન રાયને, ઉર્વશીએ દીડી કાય.
એવું દેખતાંમાં ઉર્વશી, સ્વર્ગે ગઈ તેણી વાર;
પુર્રવાએ રાજ્ય મૂકી, પ્રમાણુ કર્યો સંસાર.
એક સમે રાજાને ઉર્વશી, મળી છે મારગ માંય;
કુરુક્ષેત્રની ભૂમિ વિષે બેઠે, થયાં એકડાં ત્યાંય.
સરસ્વતિ તટે ઉભી શોભે, ઉર્વશી રૂપ અપાર;
પંચ સખી પાસે ઉભી, રૂપ ગર્વ તણા અપાર.
મંદહાસ્ય કરતી, લોચન મરોડે, મોહકરિ મુનિજન;
પુર્રવા તેને જોઈને, વધો પ્રેમ વચન.
‘યોલ યોલ ક્યાં જાયે પ્યારી, હું નિર્દય હૃદયસુન;
સુખ દનારી પ્યારી મોરી, છોડે છે ક્યાં તુજ ધન.
આવ વેહેલી સુંણુ અલખેલી, વાતો કરીયે પ્રેમે;
જે આ દેહ મુજ તણા, ગળ્યો ગયો મીત નેમે.
જે મળશે નહિ મૂળને તું, કરીશ દેહ પતન;
મૃત્યુ તૂલ્ય થયો છે દેહ, તુજ નામે આ જીવન.
પ્રેમે પાસ તેડજે મુજને, અલખેલો તુજ પ્રાણુ;
નહિ તેડે તો સિંહ સાવજડા, દેહપ્રાણે નિર્ધાણુ.
હૃદયે ધ્યાન તારું લાગ્યું, બીજી ગમે નવ વાત;
દાડી વેહેલી જોઈને પ્રેમે, ટાળ મનનો ઉચાટ.’

અપ્સરા વાણી એમ કહે, “સાંભળ સાચું રાજ; પુરૂષને મરવું કેવું, ધૈર્ય ધરી રહે આજ. ઈદ્રિ રસ સુખ નથી સ્થિર, એ મસ છે દુઃખની ખાણ; સ્ત્રીમૈત્રી સ્થિર નહિ હોયે, સદ્ય સાચું એ માન. વરૂ સમ સ્ત્રી હૃદય હોયે, પ્રેમ તેના પશુ તુલ્ય; નિર્દય, કૂર, અવિચારી પાપિણી, સ્ત્રી જાતિનું મૂળ. અસહનતા પ્રેમે પાલે, સાહસ કરવે શૂરી; પતિ પુત્ર ને બંધુ સંહારે, એક વાતે ન અધૂરી. તેના રનેહ સાચો નવ હોયે, વિષતાણી એ વેસી; રનેહ તરછોડે, વ્યભિચારે વર્તે, મદાનમત એ ઘેસી. અતિ પ્રિય સદ્ગુણવાળો સ્વામિ, ત્યાગ કરે ઝટપટ; મુર્ખ પુરૂષને મોહ પમાડી, હેતરી રમે છળકપટ. નિત્ય નવો પતિ એ ઇચ્છે, તેના પ્રત્યે શ્રી પ્રીત; મુજને મોહી રાજ ત્યાગે, ધીર પુરૂષની ન રીત. એક વર્ષ તિનું તુજને, આવીને મળીશ પ્રેમે; સગર્ભા હું હમાણાં છું, નવ મળું તુજ ને મે. મૂળ ઉદરે જે ગર્ભ છે. તે તમને કરીશ પ્રસાય; પછી નાથ રમાણ કરીશ, પૂરીશ તુજ ઇચ્છાય.” વર્ષ વિતે રાયજી, મઘ્યો ઉર્વશીને હેતે; એક રાત રહ્યા તે સંગે, ટળ્યો ઉચ્ચાટ સમેતે. ઉર્વશીએ રાયને, આપ્યો પુત્ર ગુણનિધાન; જતી વેળાએ ઉર્વશીએ કહ્યું, ધર ગાંધર્વનું ધ્યાન. એ મુજના માલિક છે, મને દશે તને સુહેત; જો રીઝશે તો રાયજી, કાર્ય થાશે તત્ખેવ. પુત્ર લઈ રાયે પ્રેમ સહિત, ગાંધર્વનું ધૈર્ય ધ્યાન; તેણે એક અગ્નિ થાળી, આપી તે ગૃહી રાજન. રાત દિવસ તેને ઉર્વશી ધારી, ભમતો હતો ગૃહી પાત્ર; ઉર્વશી એ મુજ ખારી, એમ વદ અહોરાત્ર. એક સમે એત્યો રાયજી, નહિ એ ઉર્વશી, થાળ; જ્ઞાન વિચારી ત્યજી થાલી, પણ નવ મટી મનની રાજ. નિત્ય સ્મરણ તેનું તે, પણ નવ મટે ઉચ્ચાટ; ધ્યાન કરતાં ત્રેતાયુગે, કર્મ રૂપિ ઉચ્ચા વેદ તે માટ. વનમાં જ્યાં થાળી ધરીતી, ત્યાં ગયો રાજન; ત્યાં એક કૌતક નિર્ખિયું, તે જઈ ભૂલ્યો રાય ભાન. તે સ્થાન શમડી ને પીપળા, ઉપનિયો નિરધાર; પીપળા થકી વન્હી ઉપાય કરવા, ધિકાવ્યો અંગાર. મનમાં સ્મરણ કીધું રાયે, પીપળા અરણી ધરી મનમાં; એક ઉર્વશી, એક હું, તેથી કાર્ય સિદ્ધિ થાય.

મયન કહ્યું પ્રેમ થકી, અગ્નિ હવો ઉત્પન્ન; એ અગ્નિ વેદાકત સંસ્કારી, તેના ત્રણ માન્યા તંન. આહવનીય ગાર્હપત્ય, અને દક્ષિણાગ્નિરૂપ; એ ત્રણ પુત્ર સમજ્યો પોતે, પુરૂષના મહાભૂપ. ઉર્વશીને મળવા માટે, એ અગ્નિનું કીધું પૂજન; પરસ્પર મહા પ્રભુનું, આવાહન કીધું એક મન. તે વડે યજ કીધો સહી, આનંદ અંગ ન માય; ઉર્વશીના લોકને પછી, પામિયો તે રાય. પૂર્વ કાલનાં ખીજ રૂપ, આંકાર એજ વેદ; નારાયણ એક દેવતા, વર્ણાવર્ણ ન બેદ. આહવનીય આદિ વિભાગ નહિ, મુખ્ય અગ્નિ એક; ત્રેતાયુગે ત્રણ વેદને, • પુરૂષાએ કીધો સવિવેક. યજ્ઞેશ્વરનું પૂજન કરતાં, રાય થયો નિધાપ; સર્ગ લોક પ્રત્યે તે ગયો, ટળ્યો સર્વ સંતાપ. વિરહ તેના ગયો સઘળો, તેને કૃપા કરી અવિનાશ; પુરૂષા રાજતાણી, શ્રી હરીયે પૂરી આશ.

વળણ.

શ્રી હરીયે પૂરી આશ રાજની. સહાય ત્યાં કીધો સહી; ચતુર્દશ અધ્યાય હવે પૂરણ, કથા ભાગવતની લાખી સહી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે નવમસ્કંધે ચતુર્દશો-
ધ્યાયઃ ૧૧૪૪

અધ્યાય ૧૫ મો.

કડવું ૧૬ મું-ગાગ આગાલ-ચાલ દીર્ઘ.

શુક્રદેવજી વાણી વદે, સાંભળો પરીક્ષિત ભૂપ; તે ઉર્વશીને પદ પુત્ર હવા, મહા સુંદર દિવ્ય સ્વરૂપ. પુરૂષા રાયજીના એ, છ પુત્ર મહા બળવંત; નામ તેનાં કહું તુને, તે સુંણ રાયજી મહા સંત. આયુ, શ્રુતાયુઈ સત્યાયુ, રય, વિજય અને જય; એછે બાંધવો યશ બળિયા, તેનાં પરાક્રમ છે અક્ષય.

* આ પંદરમા અધ્યાયમાં પુરૂષના ત્રણ પુત્રોનાં ગાંધર્વ રાજ થયો, અને તે ગાંધર્વ દૈવિકતા પુત્ર પરશુરામે કોધથી સહ-સાચું રાજને માર્યો એ કથા પ્રસંગ છે.

† શ્રુતાયુનો વસુગાનુ, સત્યાયુનો શ્રુતજય, રયનો એક, જયનો અગિત અને વિજયનો ભીમ નામે પુત્ર થયો હતો.

તેને અકેકો બાળક હવો, ખટ પુત્ર છે નીરધાર;
વિનયને એક પુત્ર હવો, ભીમ નામ તેનું સાર;
એ ભીમને કાંચન હવો, તેને હોત્રક નામે તનું;
એ હોત્રકને એક પુત્ર હવો, જન્હુ મહા બળવંત.
એ જન્હુ રાય ગંગાજને, પી ગયો કોગળા રૂપ;
એ તેના પરાક્રમનો મહિમા, વર્ણવાયે નવ અદ્ભુત.
જન્હુ કુળે પૂર, બલાક, ને અજક, તેનો કુશ;
કુશનો કુશાંબુ હવો, તેનો ગાંધી રાય સ્વરૂપ.
કુશાંબુપુત્ર ગાંધીરાય હવો, મહા પરાક્રમી કહેવાય;
ગાંધી રાયની પુત્રીને, ઋચીકમુનિ યાચે સ્વધચ્છાય.
સત્યવતી કન્યા નામ છે, સાંભળો પરીક્ષિત રાય;
ઋચિક મુનિ ન ચોગ્ય વર, પણ ના નહિ પડાય.
તવ રાયે કહ્યું મુનિને, જો દા મુને સહસ્ર હય;
જે ચંદ્ર જેવા સ્વેત, એક કર્ણ સ્થામ, તો થાયે ન્ય.
એટલા અશ્વ આપો તો હે મુનિ, કાર્ય તમારું થાય;
પછી વરૂણ ઘેર યાચવા, અશ્વને મુનિવર જાય.
વરૂણ થકી યાચીને, લાવ્યા અશ્વ એક હજાર;
તે ગાંધી રાયને આપીયા, મન ધરી પ્રેમ અપાર.
ખડુ કાળ વિત્યે સંતાનાર્થે, મા પુત્રી કરે ઇચ્છાય;
તવ બે ચરૂ કીધા મુનિએ, એક ક્ષત્રિ એક બ્રહ્મ તેજમાંય.
સ્નાને ગયા ઋષિ પછી, મા દિકરીએ કીધો સંકેત;
અન્યોન્ય ચરૂ ખદલ્યા, તજ્યો ઇશ્વરી વિવેક.
બ્રાહ્મણનો ચરૂ રાણી પ્રત્યે, આપીયો તેણી વાર;
રાજનો ચરૂ ઋષી પતિને, અર્પણો નિરધાર.*
ઋચીક પુત્ર જમદગ્નીની હવા, મહાનુ તેજ ઋષીરાય;
તેના પરશુરામ ઋષી જે, વિષ્ણુ અંશ કહેવાય.

* આ વાત જાણી એટલે ઋચીક ઋષિએ પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે, આ કામ તે બહુજ કુટુંબ કર્યું. તને જે પુત્ર આવશે, તે ભયંકર અને લોકોને દંડ આપે એવો થશે અને તારો જે ભાઈ થશે, તે બ્રહ્મવેત્તા થશે. પછી સત્યવતીએ કહ્યું કે, હે સ્વામિન, એ પ્રમાણે તો નાગ થયું જોઈએ. એમ પ્રાર્થના કરવા છતાં પણ ઋચીક બોલ્યા કે, ત્યારે તારો પૌત્ર ભયંકર અને દંડ આપે એવો થશે.

† જમદગ્નિનાં મા જે સત્યવતી હતાં, તે અત્યંત પવિત્ર અને લોકોને પવિત્ર કરનારાં કૌશિકી નામની નદી થયાં. જમદગ્નિ ઋષિ રેણુની દીકરી રેણુકાને પરણ્યા હતા, તેમાં જમદગ્નિને વસુભાન્ન વગેરે પુત્રો થયા અને સહુથી નાના પરશુરામ થયા હતા.

જેણે નક્ષત્રી પૃથ્વી કરી, જેણે હલ્દ્યા ક્ષત્રી* કામ;
એકવીશ વાર વિમોને આપી, ધરા દાન કરી શુભનામ.
રાય પરીક્ષિત પ્રશ્ન પૂછે, કહો વ્યાસ નંદન વાત;
સર્વ ક્ષત્રીયે શાં પાપ કીધાં, કે કર્યા પરશુરામે નિપાત.
તવ શુક કહે સુંણ રાયજી, એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સાર;
ચરૂ થકી જે હવા છે, મહા દિવ્ય પર્મુ કુમાર.
હૈહય કુલોત્પન્ન હતો, એક દિવ્ય તેજ રાજન;
સહસ્રાર્જુન નામ તેનું, રાજ ગર્વનું ખડુ અચિનાન.
તે અર્જુને શ્રી દત્તાત્રીની, કરી સેવા અપાર;
તવ સહસ્ર ભુજ હવા સહી, કરૂણા કરી તે વાર.
ઇંદ્રિ શક્તિ, લક્ષ્મી, તેજ, વીર્ય, યશ, પામ્યો બળ;
અજીવ્ય એ હવો સહિ, તેના બળની નહિ કંઈ કળ.
મુનિ દત્તની કૃપાથકી, સિધ્ધિ પામ્યો યુધ્ધ રૂપ;
ત્રિભુવનમાં રમે પોતે, અતિ ગર્વી એ છે ભૂપ.
નુહ્યા શ્રી દત્તાત્રી, એક સહસ્ર આપ્યા હાથ;
સહસ્રાર્જુન નામ પડયું, રાય આનંદો મન સાથ.
એક સમે રાય આવ્યો નર્મદા તટ, પ્રવાહ વહેતો જેહ;
રાયે સહસ્ર કરે બંધ કર્યું, જળ વહેતું હતું તેહ.
સ્થંભી રહ્યું જળ કર વડે, શ્રી રેવાનો પ્રવાહ;
અનેક સ્ત્રી શું રંગે રમતો, સહસ્રાર્જુન જે રાય.
લંકાપુરીના અધિપતિ, રાવાણ હતો તેણે કામ;
દારૂણ તપ કરતો હતો, દશાનન બીજું નામ.
જળી વૃદ્ધિ પામ્યું આસન દુગ્ધું, ઉજળ્યાં પાત્ર જેહ;
શ્રી રેવાજીના જળ વિષે, વહેવાને લાગ્યા તેહ.
દશગ્રીવ જેઠ આશ્વર્થ થયો, જળ વિસ્તાર્યું થયું તેવાર;
મોકલ્યા અનુચર શુધ્ધ લેવા, રાવાણે તેણી વાર.
અર્ધ ચોગ્ગન આવ્યા એવે, પડ્યો દૃષ્ટે રાય;
અનેક સ્ત્રી જન સાથે છે, તે કરે જળ કીડાય.
અનુચરોએ રાવાણ પ્રત્યે, કહ્યો તે સમાચાર;
વૈમાને બેસી રાય રાવાણ, સંગ્રામે ચાલ્યો તે વાર.
રણયુદ્ધ ત્યાં સખળું થયું, રાક્ષસ થયા સંહાર;
સહસ્રાર્જુને ગૃહ્યા રાવાણ, દીધો ત્યાં ખડુ માર.

* જે ક્ષત્રીઓ દુષ્ટ, પૃથ્વીના ભારરૂપ, બ્રાહ્મણોને નહિ માનનાર, અને રજેયુષ્ય તથા તમો યુજુષી ઘેરાયલા હતા, તેઓને પરશુરામે પોતાનો થોડો અપરાધ કસ્યા છતાં પણ મારી નાખ્યા.

† અદિતી માંડી સાગ્રસાત લીંટીની વાત મૂળ ભામવતમાં નથી.

બંધન કરીને લઈ ગયો, નિજલુપન* રાખ્યો તે રાય;
 રાવણને ઘરમાં જઈ બાંધ્યો, સૌ પ્રજા જોવા જાય.
 ઘણા દિવસ તે રહ્યો બાંધ્યો, સહસ્રાર્જુનને દાર;
 તે વૃત્તાંત શ્રવણે સાંભળી, ઋષી પાલસ્ત્યે કીધો વિચાર.
 સહસ્રાર્જુનને લુપન આવ્યા, મુકાવ્યો રાવણ રાય;
 પરસ્પરે મૈત્રી કરી, લકેશ સ્થાનક જાય.
 દશ સહસ્ર હસ્તીતાણું બળ, બહુ તેજ આપ્યું સાર;
 તે સહસ્રાર્જુન સ્ત્રી સહીત, મૃગયા ગયો એક વાર.
 મૃગયા રમતો તે આવિયો, જમદગ્નીના વનમાંહે;
 ઘણા સેવક સાથ છે, આવી રહ્યો છે ત્યાંહે.
 ઘર પરાણો રાખીયો, જમદગ્નીયે તે રાજન;
 કામદુધા સ્વર્ગથી આવી તેથી, નીપન્યાં બહુ પકવત.
 ભક્ષ બોજન સર્વને પુરું પડ્યું, અન્ન તૃણ જળ સાથ;
 પછી પહેરામાણી સૌને કરી, જમદગ્ની ઋષીયે સ્વહાથ.
 પછી સહસ્રાર્જુન† જમદગ્નીને, નમ્યો જઈ પાય;
 વિનય† વચન ઘણાં કહ્યા ઋષીને, આપો મુજનેએ ગાય.
 ત્યારે ઋષી કહે ઘેનુ છે, સૌ દેવતાની એક;
 તપબળ થકી મેં માગી આણી, અપાય મેં કેમ એક.
 એવી વાણી સાંભળી ભૂપે, ક્રોધથી છોડી ગાય;
 સુરભી થકી બહુ જોધ પ્રગટયા, તે ક્ષત્રી પૂઠે ધાય.
 ખરીથી પુરાસાનિ હવા, મુખ ફીણથી ફીરંગી જત;
 રોમથી રોમી ઉપન્યા, શૃંગથી શીંગાણી સાક્ષાત.
 સહસ્રાર્જુનનું કટક સઘળું, તે સૈન્યે કીધું નાશ;
 જીવતો નૃપ નાહો સહી, મન માંહે પામ્યો ત્રાસ.
 પછી રાય ફરીસૈન્યસજ કરી, આવ્યો આચિંતો ત્યાંય;
 મદ છકેલો તે હવે, હરી સર્વે ગાય.
 બ્રુમ પાડતી, ખરાડતી, ગૌવત્સ સૌ હરિયાં;
 ક્રોધ ચઢ્યો પરશુરામને, તેથી કારજ સરિયાં.
 ગૌ લઈ ગયો તપ રાય પૂઠે, ધાયા પરશુરામ;
 ક્રોધ કરતા, ધર્ણ પ્રુજવતા, આવ્યા પૂર્ણ કામ.
 નગર મધ્યે પેઠા તવ, ચતરંગી સેના કરી તૈયાર;
 બાણ ગદા તરવાર ફેરે, કરે સૈન્ય મારોમાર.

* માહિષ્મતી નગરીમાં રાવણને કેદ રાખ્યો હતો.

† મહાવીર સહસ્રાર્જુન રાજા પોતાના કરતાં પણ ઋષિની શક્તિ વધારે જોઈને, તે પરાણાગતમાં પ્રસન્ન થયો નહિ, ને તે ઋષિની કામધેનુ લઈ લેવાની ઇચ્છા થઈ.

‡ અહિંથી માંડી નવ લીટીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

પણ ફરસીએથી પરશુરામે, હણ્યું સર્વ ત્યાં સૈન્ય;
 સત્તર અક્ષોણી હણી ત્યારે, રામને આવી ધૂન્ય.
 ચઢ્યો એકલો મદ્યકી, આવ્યો જ્યાં પ્રભુ અંશ;
 પ્રભુએ પ્રુજવ્યા આસીયાં, સૈન્યના કીધો ધ્વંશ.
 પછે બાણ ફરસી કર ગૃહી તે, રાયની પૂઠે ધાય;
 સહસ્ર બુજ છેદન કરીને, હણ્યો રણમાં રાય.
 પછી આવી પિતૃ સંતોષીયા, સોંપી વત્સ સહિત ગાય;
 મદિમા ઘણો પરશુરામનો, સાંભળ પરીક્ષિત રાય.
 તવ પિતાજી વાણી વદે તેં હણ્યો, વૃક્ષ ક્ષત્રી રાય;
 પિતા કહે ક્ષત્રી હણ્યા તેં, કર્યો અઘ અન્યાય;
 બ્રાહ્મણને કામા હોયે, તેથી શોભે કાય;
 તે માટે તું તીર્થ કર, જેથી પાપ સર્વ મૂકાય.
 પછી પરશુરામે વર્ષ પર્વત, કીધી છે યાત્રાય;
 પૃથિવ પ્રદક્ષિણા કરી આવ્યા, આનંદમાં દીન જાય.

વળણ.

આનંદ આણી પિતા વચને, તીર્થ સર્વ કીધાં સહી;
 પંચદશઅધ્યાય પૂરા થયા, નવમસ્કંધ કથા કહી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે નવમસ્કંધે પંચદશો-
 ધ્યાયઃ ૧૧૫૫૥

અધ્યાય ૧૬ મો.†

કડવું ૧૭ સું-રાગ ધન્યાશ્રી.

સુત પુરાણીક ઉચરે, ભાગવત કથાયરે;
 એ સાંભળતાં અઘ જાય, ભવોભવની વ્રથાયરે;
 શુકલ પરીક્ષિતને કહે, કથા એ વિસ્તારરે;
 મુંજાતાં જન્મ કૃતારથ થાય, ચરિત્ર શ્રી મોરારીરે.

ચાલ.

ચરિત્ર મુંજાતાં હરી કૃપાથી, પાતક સઘળાં પ્રન્વજે;
 હરી કથા શ્રવણે પાન કરતાં, શ્રી હરી શીઘ્રે મજે.
 જમદગ્નિની સ્ત્રી રેણુકા, જળ ભરવા ગંગાતટ ગઈ;
 નિહાળ્યો રાજા ચિત્રરથ, કામ વાસના સહેજે થઈ.

* અહિંથી ૧૬મા અધ્યાયની વાત છે.

† આ સોલમા અધ્યાયમાં સહસ્રાર્જુનના દીકરાઓએ જમદગ્નિને મારી નાંખતાં પરશુરામે વારંવાર ક્ષત્રિયોને માર્યા તેની તથા વિશ્વામિત્રના વંશની કથાનો પ્રસંગ છે.

અનેક અપ્સરા સહ જળમાં, ક્રિડા કરે ત્યાં રાય;
ક્રમજ માળા ઉર ધરી, જોતાં કામ ઇચ્છા થાય.
હય ગજરથ પાળા અપરિમિત, દલ સુલભ બળિયા સાથ;
ગંગા નદીમાં આવિયા તે, ચિત્રરથ ગંધર્વ નાથ.
ત્યાં અપ્સરા ગાંધર્વિ સ્ત્રી સાથે, રમતો દોઢો રાય;
ઇચ્છા થઇ તે ગંધર્વ પ્રત્યે, રમવાની મનમાંય.
રેણુકા જોવા ઉભી રહી, ચૂકી તે હોમ વેળાય;
મોડું થયેલું જાણીયું તેથી, ત્યારથી ઘેર જાય.
માનસિક વ્યભિચાર કરેલો જાણી, કોપ્યા ત્યાં ઋષિરાય;
અનર્થ કર્યો નારીએ, તેથી કોપ ઋષિનો ન સમાય.
કોપ પામેલા મુનિવરે, કહ્યાં પુત્રને વચન;
મુજ આજ્ઞાથી તમ માતનું, કરો શિર છેદન.
જમદગ્નિ પિતાનાં વચન સુંણી, પુત્રે કર્યો નકાર;
ક્રોધ વ્યાપ્યો મુનિને, કર્યો પુત્રનો ધિક્કાર.
પછે પરશુરામને કહ્યું, કર શિષિ ઘાત તુજ માત;
વળી ખંધુ હણુ તુજ સત્વરે, એમ બોલ્યા પ્રભુ તાત.
તપ પ્રભાવ જાણે રાયજી, તેથી ઉડ્યા તાત્કાળ;
ક્રશીને ગૃહી કર મધ્યે, હણ્યા ખંધુ માત તે કાળ.
માત ને બ્રાતનાં શિર છેદ્યાં, તપ પિતા મન આનંદિયા;
વરદાન માગ સુત મુજ કને, એમ પરશુરામ પેકાંધી મયા.
ત્યારે પરશુરામ ચાલે નમી કહે, મુજ માતને જીવાડિયે;
મારા બ્રાત ચારે પડ્યા છે, તેમને પણ ઉડાડિયે.
વળી મેં માર્યા છે તેમને, તેનું નવ રહે જ્ઞાન;
કૃપા કીધી હે પીતાજી તો, દા એ વરદાન.
પછે પ્રેમ ધરી મુનિવરે, પુત્ર ઇચ્છા કીધી પૂર્ણ;
મંત્ર લખ્યા ત્યાં અમૃતનો, ઉડાડ્યા પામ્યા મર્ણુ.
અંજલિ જળ અભિષેક કર્યો, મુનિવરે કરૂણા કરી;
તત્કાળ ઉઠી થયાં બેઠાં, ચારે પુત્રસું સુંદરી.
રેણુકા માતાને નમ્યા ચરણે, બ્રાતશું પ્રભુ પ્રીતે મળ્યા;
ચારે બ્રાત સહિત પરશુરામ, આશ્રમેથી વનમાં પળ્યા.
એક સમે પૂર્વનું પૈર લેવા, સહસ્રાર્જુનના પુત્ર આવ્યા તહાં;
મહા ઉગ્ર તપ વનને વિષે, જમદગ્નિ કરે છે જહાં.
ઋષી જમદગ્નીનું શીર છેદી, તે કુળ પાપી લઈ ગયો;
તેણે સમે ત્રૈલોક્ય માંડે, હાહાકાર ઘણો થયો.

* જે વખતે જમદગ્નિનું માથું કાપીને લઇ ગયા ત્યારે દુઃખ તથા શોકથી પીડાએલી અને શરીરને કુટી નાંખતી રેણુકા, હે પરશુરામ, હે પરશુરામ, અહિં આવ, એમ ઉચ્ચેશ્વરે બોલાવા લાગી.

જમદગ્નિ શિર છેદિયું તપ, રેણુકા ધણે ઠળી;
આક્રંદ કીધું ક્રશ ચુંટ્યા, છાતી રૂધી નાંખી વળી.
છાતિ કટતાં રેણુકાએ, પરશુરામને સંભારિયા;
હે પરશુરામ હે પરશુરામ, તુજ તાતને કેત્યે મારિયા.
એ શબ્દ સુંણી ધાયા વેગે, પ્રભુ શ્રી પરશુરામ;
તત્કાળ આવ્યા વનવિષે, બ્યાં પોતાનું ધામ.
આશ્રમે આવ્યા તપ થકી, ગતિ પિતાની જોઈ એવી સહી;
મહા ક્રોધ પ્રગટ્યો પરશુરામને, અગ્નિ જ્વાળ મસ્તકે ગઈ.
દુઃખ શોક રોષ રોમરોમે, વ્યાપ્યો અંગે ખંડુ;
વિલાપ કીધો અતિ ઘણો, ધન્ય પુત્ર, પીડા શું કહું ?
હે તાત, હે સાધુ પુરૂષ, હે ધર્મનિષ્ઠ બળ વ
અમને ત્યજ ક્યાં ગયા, હે મુનિજન સાધુ સંત.
તમ પિતા અમતાણી ગતિ, કેવી થશે ચાવાર;
પિતા તમ વિણ કોણ અમને, પુત્ર કહી લડાવશે લાડ.
પછે પિતા શબ્દને સાચવી, રક્ષણે મુક્યા ભાઈ;
અતિ ક્રોધ પ્રકટ્યો પ્રભુ અંગે, તેની શોભા ન જાય વળાઈ.
ક્રશી ગૃહીને ધસ્યા પ્રભુજી, માહિબમતિ નગરી સાંચ્યા;
સકળ સૈન્ય ક્ષત્રી સંગાથે, સહસ્રાર્જુન પુત્ર સંહારિયા
નગર વચ્ચે અર્જુન પુત્રનાં, કાપ્યાં સુંદર શીશ;
લોહીની નીક વહેવડાવી, એમ હોડવી અંતર રીશ.
બ્રાહ્મણના વેરી જે જનો, એ દખી ઉપનો ત્રાસ;
ક્ષત્રિ નિકંદન પોણ કીધું, એ મનતણા હુલ્લાસ.
રેણુકાએ જમદગ્નિ શોકે, છાતિ કટી એકવીશ વાર;
તેજ કારણે રામે હણ્યા, એકવીશ વાર ક્ષત્રિ કુમાર.
ઘણા ક્ષત્રી હણ્યા રામે, શાખા ટાળી સૌ તાણી;
ક્રોધ ક્રમે ન મૂકે, નિજ પિતાનું દુઃખ ત્રિભુવન ધાણી.
ગર્ભમાંથી બાળક માર્યા, શોધી જત ક્ષત્રી હણે;
નિકંદન સૌનું કરે ઋષી, નાના માટા નવ ગણે.
એમ અનેક ક્ષત્રી હણ્યા રામે, તેની કંઈ સંખ્યા નહીં;
નીચ કુળમાં જઈ રહ્યા ક્ષત્રી, જાતિ ઉગારે સહી.
નીચ જાતિ કહી ઉગરે, ક્ષત્રી બેસે નિચ કર્મ આચરી;
એમ એકવીશ વાર નક્ષત્રી, પૃથ્વી પરશુરામે કરી.
તે અવની આપી બ્રાહ્મણને, કદી ક્ષત્રીકો પ્રગટે સહી;
ક્રશી સૌ ક્ષત્રીનો નાશ કરીને, ભૂદાન આપે શ્રી હરી.
પછી પિતાનું મસ્તક ચોઢોડી, જમદગ્ની ઋષી જીવતા કર્યા;
તે પરશુરામના નામ મહિમા થશ, ત્રૈલોક્યમાં વિસ્તરી.

વળી યજ્ઞકીધા ઋષીઓ, બ્રાહ્મણને આપી અવની* સહુ;
પૃથ્વીના ભાર ઉતાર્યો, જે ક્ષત્રી જાત હુતી બહુ.
તે અધાપિ તપ કરે, ચિરંજીવ છે મહા ઋષિ;
જેના પૂર્ણ ભક્તિભાવ હોય તેને, દર્શન દે મભૂ દિલ વશી.
મહેદ્રાચળમાં પવિત્ર સ્થાનક, વિમલસર શોભા જહાં;
પરશુરામ ઋષિ વસે, વન રમ્ય સ્થાનક છે તહાં.
પરશુરામનું ચરિત્ર પ્રેમે, સિદ્ધ ગાંધર્વ ચારણ ગાય;
શિષિ સુણુ કરે તેનાં, પાતિક દૂર પળાય.

જગતના કારણ રૂપ, મહુ વિષયુ નાથ;
ભૃગુ કુળે અવતરી, ક્ષત્રિનો કીધો નાશ.

ભૂ ભાર ઉતારવા પ્રેમથી, હણ્યા મદ મસ્ત માતંગ;
ક્ષત્રિ મદાન્મત હોમિયા, કુરુક્ષેત્રમાં કરીઓ રંગત
વળી એક કથા સુંદર, સુંણુ રાય તું સાધુ જન;
એ કથાતણા મહિમા મોટા, કહ્યું સત્ય વચન.

ગાંધીરાયનો એક પુત્ર પ્રગટયો, વિશ્વામિત્ર નામ તેણુ;
વળી તેને સૌ પુત્રા હવા, બળ પરાક્રમ શોભે ઘણુ.

અદ્યતગતં મુનિ પુત્ર શુન:શેફને, હવિશ્વંદ્ર રાયના યજ્ઞ વિષે;
ખત્રીશ લક્ષણ જાણીને, હોમવાને લીધો ઋષે.

હોમ યત્ન કરીને બાંધ્યોછે, ત્યાં હોમવા મુનિવર મળી;
ગોવિંદ નામે હવો છૂટક, આરત સૌ મનની ટળી.

તે શુન:શેફ વિશ્વામિત્રને, ઋષિએ પાછો ફરી આપીયો;
તે માટે બ્રાતે ધૈર કીધું, દોષ મનમાં સ્થાપીયો.

ઋષિએ સર્વ પુત્રને, કહ્યાં વચન પ્રેમ કરી;
આ શુન:શેફ તમ જ્યેષ્ઠ બાંધવ, ગણજ્ઞે તમે પ્રેમે ધરી.

* એ અવની આ પ્રમાણે આપી હતી:-હોતાને
પૂર્વ દિશા, અહાને દક્ષિણ દિશા, અધ્વર્યુને પશ્ચિમ દિ-
શા, ઉદ્યાતાને ઉત્તર દિશા, બીજા બ્રાહ્મણોને ખુણાઓ, કશ્યપને
વચ્ચે ભાગ, ઉપદેશને આધાર અને બાકી જે પૃથ્વીને: ભાગ
રહ્યો, તે સભાસદોને આપી દીધો. પછી પરશુરામ અહાની
નદી સરસ્વતીમાં અવનમ્ય સ્નાન કરી, સર્વ પાપથી મુક્ત થયા.
પરશુરામના પિતા જગદગ્નિ ઋષિ સર્વગં રમરણ સહિત પોતાના
દેહને પામી સપ્તર્ષિઓમાં સાતમા ઋષિ થયાછે. કમળ સરખા
નેત્રવાળા ભગવાન પરશુરામ પણ આવતા મન્વંતરમાં સપ્તર્ષિની
પદવી પામશે.

[મ. બા.]

† પણ વેદી.

† વચ્ચે પુત્ર મધુચ્છંદ નામે હોવાથી બધા મધુચ્છંદજ
કહેવાતા હતા.

મધુચ્છંદથી શ્રેષ્ઠ સર્વે, એ વાતનો કીધો નકાર;
મુનિને દોષ વ્યાખ્યા તત્ક્ષણે, કર્યો બહુ ધિક્કાર.
એ પંચાશ પુત્રને શાપી મુનીએ, મધુચ્છવત કીધો સહી;
ત્યારે મધુચ્છંદથી મોટાએ, તે વાતની હા કહી*.
ભૃગુકુળને કૌશિક કીધો, તપ મુનિએ કહ્યાં વચન;
શુન:શેફને જ્યેષ્ઠ ગણજ્ઞે, હું છઉં તમ પર પ્રસન્ન.
એ પંચાશ બાંધવ દિજ હવા, તેણે ધર્મતપ કીધો ઘણા;
નિજ કુળની કીર્તિ વધારી છે, દીર્ઘ મહિમા તેતણા.

વળણ.

દીર્ઘ મહિમા તેહનો છે, સાંભળ પરીક્ષત રાયરે;
નવનસ્કંધ શ્રી હરી કથાના, હવો સોલગો અધ્યાયરે.

ઇતિ શ્રીમદભાગવતે નવમસ્કંધે શોડષો-

ધ્યાય: ૧૧૬૩

અધ્યાય ૧૭ મો.

કડવું ૧૮ મું-રાગ ધન્યાશ્રી.

વ્યાસ પુત્ર વાણી વદે, પરીક્ષિત સુંણરે;
રાય પુરવાનો વંશ, વાંચો છે ઘણરે.
પાંચ પુત્રમાં ચારના, વંશ વેસારે;
જગમાં થયો વિખ્યાત, હર્ષ ઘણરે.

વાસ.

નૃપ પુરવાના પુત્ર, આયુને પંચા પુત્ર સહરે;
મહા બળીયા બુદ્ધિના ધામ, શોભા બહુ કહીરે.

* એ રીતે હા કહ્યા પછી જે શુન:શેફ, કે જે વેદના
કુટલાએક મંત્રોનો દરજ છે, તેને મોટો દરવી કહ્યું કે, અમે
તારાથી નહાના છીએ. પછી વિશ્વામિત્રે કહ્યું કે આ શુન:શેફને
હવે તમારે કુશિક વંશનોજ સમજવો. અષ્ટક, હારિત, જય
અને કનુમાનાદિ બીજા પણ વિશ્વામિત્રને પુત્રો થયા હતા.

† આ સત્તરમા અધ્યાયમાં પુરવાના મોટા પુત્ર આયુના
પાંચ દીકરાઓમાં ચારના વંશની કથા છે.

‡ પુરવાના મોટા પુત્ર આયુને પાંચ દીકરા નીચે પ્રમાણે
હતા:-નહુપ, ક્ષત્રકંધ, ત્રિવંધાન રજિ, રંભ અને અનેના
એવે નામે પુત્રો હતા. તેમાં ક્ષત્રકંધનો વંશ આ પ્રમાણે છે:-
ક્ષત્ર વૃધના પુત્ર સુહોત્ર, તેના કાશ્ય, કુશ અને જૃતસમદ નામે
ત્રણ પુત્રો થયા. તેઓમાં જૃતસમદનો શુનક અને તેનો શાનક
નામે પુત્ર થયો. એ શાનક ઋગ્વેદીઓમાં મોટો મુનિ કહેવાય
છે. કાશ્યનો કાશિ, તેનો રાષ્ટ્ર, તેનો દીર્ઘતમા અને તેનો ધન્વંતરિ
નામે પુત્ર થયો હતા.

ન્યેષ્ટ પુત્ર નહુષ રાજન, ક્ષત્રવૃક્ષ દિગ્ને સહીરે;
વિર્યવાન રજિ ને રંભ, અને મહાનયીર.
અનેક શોભા ચાતુરી, નહુષ સહુમાં વડોરે;
નિજ પિતાનું તે રાજ્ય પાળે, પ્રજા શું પ્રીતે મળ્યારે.
ક્ષત્રવૃક્ષ પુત્ર મુહોત્ર, તેના કાર્ય કુશ, ગૃત્સમદ કહીએરે;
ગૃત્સમદને શુનક, તેનો શૌનક લહીએરે.
એ શૌનક બ્રાત્ર શતક થઈ, બ્રાહ્મણ યજ્ઞ કરતો હવોરે;
એક બ્રાત્ર ધન્વંતરિ હતો, તેણે મહિમા કીધી નવોરે.
એ ધન્વંતરિ પ્રભુ અંશ, સ્મરે રોગ ના આવેરે;
યજ્ઞમાં ભાગ લેનાર, આર્યુવેદ પ્રવર્તાવેરે.
ધન્વંતરિના ક્રેતુમાન, ભીમરથ દિવોદાસરે;
તેના ધુમાન પુત્ર, તેનાં આર નામ ખાશરે.*
ધુમાનનો અલર્ક રાજ, હવો તે જાણીએરે;
સાઠ હજાર ને સાઠસો વર્ષ, રાજ કીધું પ્રમાણએરે.
સદા યૌવન રહ્યો રાય, મહિમા મહિમાં ઘણોરે;
પૃથ્વીમાં યૌવન એણે, ભોગવ્યું સત્ય ગણોરે.
અલર્કના સંતતિ, તેના સુનીથ, સુકેતંનરે;
તેના ધર્મકેતુ, સત્યકેતુ, ધૃષ્ટકેતુ તેના તંનરે.
તેના સુકુમાર વીતિહાત્ર, તેના ભર્ગ, ભર્ગ ભૂમિરે;
એ કાશીરાયનો વંશ, જગમાં બહુ નમિરે.
આયુનો પુત્ર રંભ, રંભનો રભસ થયોરે;
તેના ગભીર, તેના ચક્રિય, પ્રતાપ ન જાયે કહોરે.
પાંચમાં પુત્ર અનેનાને, શુદ્ધ પછી શુચી તંનરે;
ત્રિકકુદ પછે વર્ધસારથિ, શાંતરય શુદ્ધ મનરે.
હતો આત્મજ્ઞાની એ રાય, પરાક્રમી પૂરોરે;
ન કીધાં એણે સંતાન, વંશ રહ્યો અધુરોરે;
ઓથો પુત્ર રજિ રાય, અતિ શ્રેષ્ઠ માનએરે.
એ રજ રાય બળવંત, તે પરીક્ષિત પ્રમાણએરે.
તેરજ રાજ્યે અમરાવતી, દૈત્યને હણી લીધી સહીરે;
તે ઈંદ્રને આપી તહાં, સુરપતિ હરખ્યા મન મહીરે.
ઈંદ્ર ભય પામ્યો મનમાંહી, રજે શત્રુ લે પાછીરે;
ધ્રુવ્યો સ્વર્ગનો રાય, હિમ્મત તેની નાહીરે.
તેથી ઈંદ્રે પાછી રજને, અમરાવતી આપી હતીરે;
તેણે ઘણા કાળ અમરાવતીનું, રાજ્ય કીધું પ્રેમથીરે.
રજ મુવા પછી ઈંદ્રપદ, પાછું આપ્યું નહીરે;
યજ્ઞ ભાગ રજ પુત્ર લે, તવ ઈંદ્રને મનચિંતા થઈરે.

* એ આર નામ આ છે:-પ્રતદન, શત્રુહત, કૃતધ્વજ, અને કુવલયાશ્વ.

પછી ઈંદ્રે કપટ કરી, અભિચારવિધાનથી પાડીયારે;
તે વિધાને ધર્મબ્રજ થયા પુત્ર, પછે તેને મારીયારે.
પછી દેવતા સૌ ટોળે મળી, ઈંદ્રને રાજ્ય આપ્યું ફરીરે;
તે ઈંદ્રપદ અધ્યાપિ ભોગવે, કૃપા કીધી શ્રી હરીરે*.
ક્ષત્રવૃક્ષની કથા, પૂરાણમાં કહી છે ઘણીરે;
સંક્ષેપ માત્રે વર્ણવું, કીર્તિ રાય ક્ષત્ર વંશતાણી.

વળણ.

ક્ષત્ર વંશની કથા સાંભળી, પરીક્ષિત રાયરે;
નવમસ્કંધ શ્રી હરી કથાનો, હવો પૂર્ણ સત્તરમો અધ્યાયરે.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે નવમસ્કંધે સમદર્શો-
ધ્યાયઃ ॥ ૧૭ ॥

અધ્યાય ૧૮ મો.†

કડવું ૧૯ મું-રાગ નટની ચાલ.

શુકલ વાણી એણીપરે બોલ્યા, સાંભળ અભિમન્યુ તન;
રાય નહુષને ૫૮ પુત્ર હવા, મહા બળિયા તે રાજન.
નયતિ પુત્ર રાયતણે છે, મહા બળિયો બુદ્ધિમાન;
યથાતિ, સંયાતિ, આયતિ, વિયતિ, કૃતિ છે તંન.
યતિ મોટો જતિ હતો, તેણે રાજ્ય ગણ્યું દુઃખરૂપ;
પિતાના રાજની ઈચ્છા ન ધરી, જ્ઞાન પામ્યા શુદ્ધ સ્વરૂપ.
એક સમે નહુષ રાજ્યે, યજ્ઞ કરી અમરાવતી લીધી;
ઈંદ્રસદન બેઠા મહારાજ, કીર્તિ ઉત્તમ કીધી.
ઈંદ્રાણી વરવા જાવા અર્થે, બ્રાહ્મણ પાલખીએ જોતયા;
અનગર રૂપ થાજે પાપી, એમ બ્રાહ્મણ શાપજ ઉચ્ચી.
બ્રાહ્મણનું વાહન કંઈ તેથી, શાપ રાયને દીધો;
નહુષે ઘણો વિનય કર્યો, તવ ઋષીએ અનુગ્રહ કીધો.
મહાવનને ૧૫૫ તું રહેજે, અનગર લઈ અવતાર;
તારે સ્થાનક આવશે પાંડવ, જે કુંતાના કુમાર.
ભીમને તમે ગ્રાહજો વનમાં, યુધિષ્ઠિર આવશે ત્યાંહિ;
ધર્મરાયનાં દર્શનથી, ઉદ્ધાર થશે ક્ષણમાંહિ.

* આયુના દિકરા ક્ષત્રવૃક્ષના ગૌત્ર કુશનો પ્રતિ, તેનો સંજય, તેનો જય, તેનો કૃત, તેનો હર્ષવન, તેનો સદ્દેવ, તેનો હીન, તેનો જયસેન, તેનો સકૃતિ, તેનો જય, અને તેનો મહારથી ક્ષત્રધર્મા નામે પુત્ર થયો.

† આ અદ્યારમા અધ્યાયમાં નહુષનો દીકરો યયતિ થયો, તેના પાંચ પુત્રોમાંના સહુથી નાનાએ જરા અવસ્થા લઈને પિતાને યૌવન દીધું તે કથા પ્રસંગ છે.

એવો શાપ રાજને હવો, અજગર થઈ કયાય;
 નહુપ પડયા પછી યથાતિએ, રાજ લગામ લીધી ત્યાંય;
 એ યથાતિ મહા પરાક્રમી, દીધો જગમાં ન્યાય;
 ઋષી શુકાચાર્યની, પર્મ પુત્રી દેવયાની કન્યાય.
 પાણીગૃહણ યથાતિ સાથે, થયું છે નિરધાર;
 શર્મિષ્ઠાને દાસી તરીકે, મોકલી દેવયાની સાર.
 વૃષપર્થી દાનવની પુત્રી, શર્મિષ્ઠા છે જોહ;
 દેવયાની સાથે મોકલાવી હતી, યથાતિ રાયને શ્રેહ.
 ત્યારે પરીક્ષિતરાય શુક મુનિને, પ્રશ્ન પૂછે છે એમ;
 પ્રાહ્મણ કેરી પુત્રી પરણ્યો, ક્ષત્રી થઈને કેમ.
 એ વિવાહ ઉલટો હવો, કારણ કેમ કળાય;
 સંશય ભાંગો મુજ મનનો, શુકમુનિ પ્રશ્નરાય.
 શુકજી કહે તું સાંભળ રાજ, કથા તણો વિસ્તાર;
 એક સમે દેવયાની શર્મિષ્ઠા, રમવા ગયાં વનમોઝાર.
 કુળે ભમતાં કીડા કરતાં, ફરતાં ફરે ચાંફર;
 જામર સારસ જાન કરે છે, ચાંફર લીલા લેહર.
 ખીલી કુળે શોભે મધુરી, જાનની ચાલે છે ધૂન;
 સર્વે સખીઓ તાનમાં આવી, થઈ થઈ કરે છે ધૂમ.
 ત્યાં એક સરોવર હતું, આવી સર્વે બાળા;
 વસ્ત્ર સર્વે તટે મૂકી, ઉતરી જળમાં થઈ કાળાં*.
 પરસ્પરે વિહાર કરે, અન્યોન્ય મારે જળ છોળ;
 જળમાં કુદડી રમતાં ભમતાં, ચકર ફરે ચક્રોળ.
 સરને વિષે સહુ રમે છે, સાથે ઘણી કન્યાય;
 તે સમે ઇશ્વર પાર્વતિ, ખેડે ત્યાં થઈને જાય.
 એવે વાહુનો વટોળ આવ્યો, વસ્ત્ર ઉડ્યાં સર્વ;
 જે જ્યાં હતી તે ત્યાંથી દોડી, વસ્ત્ર પહેરવા તજી ગર્વ.
 ઉતાવળ કરી પહેરતાંમાં, વસ્ત્ર તે પસંદાય;
 ઋષિ પુત્રીનાં વસ્ત્ર તે ધર્યાં, રાજપુત્રિએ ત્યાંય.
 પગે માંહે માંહે વડી સહી, અપવાદ ખોલી અપાર;
 દેવયાનીએ ગર્વથી કીધો, શર્મિષ્ઠાને તિરસ્કાર.
 ક્રોધ ધરી તે ખોલી, “અચે દાસી કીધું અચોગ્ય કામ;
 મુજ વસ્ત્ર પરિધાન કરી, ખોળ્યું ખાપનું નામ.
 કુતરી જેમ યજ્ઞ ભાગને, ખાઈ જાય સેહેજ;
 તેમ વસ્ત્ર પહેલું મુજનું, ધરી કારણ સુહેજ.
 અમે પ્રાહ્મણ પરમ પૂજ્ય, તપથી પવિત્ર જન્મ;
 ભગવાનના મુખ રૂપ છીએ, જાણે પરમાત્મા સત્ય.

* નાદાન.

વેદ માર્ગ દાખવે જનને, વળી નમે પ્રભુ મહેશ;
 લક્ષ્મી લોકપાળ સર્વે, પાળે અમને હંમેશ.
 હું ભૂચુ કળોત્પન્ન શ્રેષ્ઠ છું, તુજ પિતા તરણાતોલ;
 તું શુદ્ર જાતિ વસ્ત્ર મુજનાં, અંગે ધર્યા સમતોલ.”
 એમ અનેક શબ્દ ત્યાં કહ્યા, દેવયાનીએ તે ઠાર;
 શર્મિષ્ઠાને તસમે, વ્યાખ્યો ક્રોધ અપાર.
 જેમ સપડાયત્રી નાગણી, ઉજળે કરી અતિ દ્રોધ;
 તેમ હોઠ ઠસી, દંત કરડી, ખોલી કડવા ખોર.
 “રે ભીખારીની દીકરી, ગર્વ ધરે શો દ્યાય;
 કુતરાપેરે ટુકડા ચાટે, શું નથી કંઈ લગ્નય ?
 બકવાદ કાં કરે એકલો, ઠક ઠક મુખની મક;
 તું કોણુ એ ભીખારડી, મુકું ન તુજ પર થૂંક.”
 એમ ખોલ જાઝા ત્યાં કહ્યા, કરી ક્રોધ તે ઠાર;
 નગ્ન કરી કૂપમાં નાખી, દેવયાનીને તે વાર.
 ભૂવન શર્મિષ્ઠા જઈ રહી, આનંદ અંગ ન માય;
 એવે ચંદ્રવંશી રાય યથાતિ, આવીયો ત્યાં મૃગયાય.
 સર્વ સૈન્યથી ભૂટો પડીયો, એકલો વન ભૂપ;
 અશ્વ સઘળે ફરવતાં એક, દીકો વનમાં કૂપ.
 વાપિ તણો આકાર દીકો, પુરાતન નિરધાર;
 મૃત્તિકાએ પુરાયો છે ઘણો, નીર નથી તે ઠાર.
 અશ્વ ઉપર રહી કૂપ માંહે, જોયું યથાતિ રાય;
 દિવ્ય રૂપ સુંદર શશિવદની, દીકી માંહે કન્યાય.
 નગ્ન અંગ તેનું ભાળી, વસ્ત્ર આપ્યું તાત્કાળ;
 કૂપથી બહાર નીસરી, પછે પૂછ્યો તેનો હવાલ.
 દયા કરી કાઢતાં, કન્યા જાણી છે દક્ષિણ હાથ;
 દેવયાની ત્યાં ખોલી, પાણીગૃહણ કર તું નાથ.
 હસ્ત જાલ્યો મૂજનો, તમે મુજના પ્રાણ;
 આપણો સંબંધ ઇશ્વરી, તમે જાણો એ નિર્વાણ.
 કૂપે પડી હું વેવલી, ત્યાં થયું હે રાય દરોન;
 હવે તારો મુજને, પાણીગૃહો થઈ પરસન.
 શુકાચાર્યની હું પુત્રી છું, કચનો છે મુને શાપ;
 મેં ઇચ્છા કીધી તે સંગનો, ગણ્યું ન કંઈ મેં પાપ.
 તે મૃતસંજીવની વિદ્યા ભણતો, મુજ પીતા પાસ;
 આસકત થઈ મેં માગીયું, પરણી પૂર મજ આશ.
 ગુરુ પુત્રી ગણિ તેણે ના પાડી, મેં શ્રાપ્યો તાત્કાળ;
 વિદ્યા તારી અક્ષય જશે, પુરા તુજ હવાલ.

કહણુ વેણુ સુંણી મળનાં, કચે શ્રાપી મુજને;
આવા અધર્મ થકી બેહેન. પ્રાણાણ ન પરણે તુજને.
તે કારણુ થકી મુજને, પ્રાણાણ પરણશે કો નહિ;
રાયણ પરણે મુજને, આશા પુરા અહિયાં સહિ.
રાયે ધર્મ વિચાર્યો, ગણ્યું નહિ કંઈ પાપ;
પાપ હોત તો આ સમે, મુને થાત ઉચાટ.
અધર્મમાં મળની મતિ, કદી નહિરે જાય;
પણી પાણીગૃહણુ કરી, આશા પૂરી પળમાંય.
પછે રાય આજ્ઞા માગી દેવયાની, ગઈ શુક્રાચાર્યને ઘેર;
રૂઢન કરતી પુત્રી આવી, કહી પિતાને સૌ પેર.
“યજ્ઞમાન વૃષપર્મા તમારો, શર્મિષ્ઠા તેની બાળ;
મહા વનમાં તે મુને, રાખી આવી તે કાલ.
તેણે મુજને કૂપમાં નાખી, વળી દુષ્ટ વચન બહુ ભાંખે;
દાનવ થયા હવે માથા ઊઠરા, આપણને નવ સાંખે.”
એવી વાણી ઋષી શુકને, સુંણતાં ચડ્યો ક્રોધ અપાર;
પછી રીસાઈને ચાલીયા ગુરૂ, તેના પૂરથો બહાર.
સુંણી પાળે પગે છૂટો ચાલે, રાજા દોડ્યો જાય;
વિનય વચને સ્તુતિ કરીને, નમ્યો ગુરૂને પાય.
શુકાચાર્યે ક્રોધ વશથી, કહ્યાં અનેક વચન;
બહુ કહીણુજ વાક્ય કહ્યાં, પણ સુંણી રહ્યો રાજન.
ગુરૂ શુકે રાયને કહ્યું, “દેવયાની રાજ થાય;
એમ કરે તો સેહેજમાં, મુજ ક્રોધ સમાય.”
દેવયાનીએ કહ્યું રાયને, “પરણું હું જે સ્થળ;
તુજ પુત્રી દાસી થઈને આવે, વિસંબ ન કરે એક પળ.”
પછે સંબંધી જનને કષ્ટ ભારે, એમ વિચાર્યું રાયે;
શુક ગુરૂ વસે હ્યાં તો, તે કષ્ટથી મુકાયે.
તેમ વિચારી રાયજીએ, સ્વીકારી એ વાત;
ગુરૂના હૃદયમાંથી, ટળ્યા તવ ઉચાટ.
શુક ગુરૂ પાછા ફરી આવ્યા, હરખ્યા નગર નિવાસી;
પછી રાયની પુત્રી શર્મિષ્ઠા, કીધી દેવયાનીની દાસી.
શુકાચાર્ય ઋષીજીએ, યયાતિ રાયને તેડાવ્યો;
ઘણા જન લઈને તેડે રાજ, પરણવાને આવ્યો.
દેવયાની કન્યા પરણાવી, દાસી શર્મિષ્ઠા રાજબાળ;
શુકાચાર્યની રજ માગી, નિજ પુર ગયો મહિપાળ.
દેવયાનિને યુગ્મ પુત્ર હવા, યદુ તુર્વસુ નિરધાર;
બુદ્ધિ બળે વિશેષ પરાક્રમી, રૂપતણો નહીં પાર.

શર્મિષ્ઠા દાસી થઈ રહી છે, દેવયાનિને પાસ*;
રાય યયાતિને મેહેલે રહે, અભિલાષ ભરી છે આશ.
રાજકન્યાની સ્નેહ પ્રીતિ, ભૂપાળ ઘણી વખાણ;
રાય શર્મિષ્ઠાથી† રંગે રમ્યો, દેવયાનિ તે નહિ જાણ.
દાસી સાથે પ્રવર્ત્યો ભૂપ, કરૂણા કરી અપાર;
શર્મિષ્ઠા રાણીને હવા ત્યાં, ઉત્તમ ત્રણ‡ કુમાર.
તે સમાચાર શર્મિષ્ઠાનો, સૌ દેવયાનિએ જાણ્યો;
દાસી સાથે સંગ કર્યો, માટે ક્રોધ કંથપર આણ્યો.
યયાતિથી રિસાઈ દેવયાનિ, વનમાં ગઈ ઝટ ચાલી;
નિજ શુક પિતાનું નામ પૂછતી, શીઘ્રે આવી બાળી.
પાળે પગે ને શોક પૈરાગે, રાજા પૂઠે ધાય;
અનેક ઉપાયથી નાર ન વળી, તવ દુઃખી થયો મન માંય.
સ્વામિ ઊપર ક્રોધ કરી, નિજ પિતાને મંદિર આવી;
શુક પિતાની પાસે જઈને, વાત કહી સમજાવી.
“પિતાને કહ્યું તમ જામાને, અધર્મ કર્યો અપાર;
મારી આજ્ઞા ભંગ કરીને, ગયો શર્મિષ્ઠાને દાર.
શર્મિષ્ઠાને ત્રણ પુત્ર હવા, પણ વાત કહી નહીં મુજને;
મહા દુઃખ પામી હું પિતાજી, વનમાં કહેવા આવી તમને.”
એવાં વચન સાંભળતાં શુકને, મન ચડ્યો ક્રોધ અપાર;
અગ્નિ જ્વાળા અંગે લાગી, વચન બાણનો માર.
ક્રોધાંતકાળ હવા મુનિ જન, ધારુ પછાડે આપ;
જામાજી ઊપર કોપ કરીને, તત્ક્ષણ દીધો શાપ.
“મહિપતિ તું મદ વશ થઈને, આચરે અન્યાય કામ;
યયાતિ રાય તું યૌવન તજીને, જરાપણાને પામ.”
તે રાજાને તવ જરા આવી, પામ્યો મન દુઃખ અનંત;
સ્વમુકુરે સ્તુતિ કરી કહે, ઉદાર કરો મુજનો સંત.
“હે મુની તમ પુત્રીથી, મેં ભોગવ્યો નવ સંસાર;
વિપય વિલાસથી અતૃપ્ત છું, મુને ભોગ ધરિયા અપાર.
મુજની જરા કોઈ લે, તેનું તજણુ મુજને આવે;
તેવી કૃપા કરો મુનીજન, તો મૂળને ભાવે.”
શુક કહે એ મારી વાણી, મિથ્યા તો નવ થાય;
પણ જરા જેને તું આપશે, તે સહસ્ર વર્ષે પલટાય.

* શર્મિષ્ઠાને વૃષપર્માએ દેવયાની પાસે એક હનર દાસી સહવર્તમાન મોકલી હતી.

† રાજકુમારીએ ઋતુ કાલમાં સંતાનને વાસ્તે પ્રાર્થના કરી. એવા સમયમાં સ્ત્રીની ઇચ્છા પરિપૂર્ણ કરવી એ ધર્મ છે, એમ વિચારી દેવગતિથી તેનો સંગ કર્યો.

‡ દુષ્ટ, અતુ અને પૂરુ નામે ત્રણ પુત્ર થયા હતા.

દેવયાનિના યદુ* પુત્ર કને, પિતા યૌવન માગે,
નકાર શબ્દ કર્યો તવ પુત્રે, પિતા પ્રત્યે અનુરાગે.
“પિતા યૌવન નહિ આપું, એ મૂળને ક્રમ ભાવે;
એ જરાની અવસ્થા ઘણી છે, રોગ અપરિમિત આવે.”
તવ પિતા પુત્ર પ્રત્યે કહે, તુને જરાનો ભય છે મન;
પણ મારા રાજ્યકી તુજ કુળને, ન ઘટે રાજ્યાસન.
એમ શાપ હવો છે યદુ પુત્રને, યાદવ વંશ વિસ્તાર;
તે માટે યાદવને ઘટિત નથી, રાજ્યતણા અધિકાર.
પછે રાયે તુર્વસુ, દ્રહ્યુને, કહ્યાં પ્રેમ વચન;
જરા હો મુજતાણી, આપો તમતણું જોખન.
તણે પુત્રે ના ના પાડી, નિત્ય ભણે યૌવન;
અનિત્ય વસ્તુ ધારી નહિ, તેથી લોપ્યું પિતૃવચન.
ચારે પૂત્રને શાપ્યા સહેજે, કોપીયા મન ભૂપાળ;
કનિષ્ઠ પુત્ર યયાતિ રાજનો, પૂર્ણ નામે છે બાળ.
તેણે જરા લઈને યૌવન આપ્યું, હરખ્યો મન રાજન;
પૂરુ કંવરને ઘણું વખાણે, સોંપ્યું રાજ્યાસન.
યયાતિ રાજ યૌવન પામ્યો, રંગે રમે વિલાસ;
રંગભાગ પેલવ કરે નિત્યે, રંગે રમે કામ પાસ.
દેવયાનિ નિત્યે નવનવી, કહે પ્રીતિ વાણ;
મોહ્યા રાય સ્નેહકી, દેવયાની ચતુરસુતણ.
ભાગ ભાગવે વિધવિધે, પણ મન તૃપ્ત ન થાય;
છેલ્લી અવસ્થાએ રાયને, યદુ જ્ઞાન અપરિમિત ત્યાય.
પ્રભુ ભગવાનતું પૂજન કીધું, ગણ્યો સંસાર અસાર;
અંતર્યામિનિ સંભારી, નિષ્કામે જુગદાધાર.
હજારો વર્ષ વિષય પ્રેમે, ભોગવ્યા રાજન;
તૃપ્ત મન હવું નહિ, એ વિષય તુચ્છ પ્રમાણ.
નિજ પુત્રને પાછુ યૌવન આપ્યું, પોતે જરા સહી રાય;
હરી ભજન કરવાને આવ્યો, વનમા ચયાતિ રાય.

વગણ.

યયાતિ રાજ વૈરાગ્ય પામ્યો, સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે;
નવમસ્કંધ શ્રી હરી કથાનો, હવો અષ્ટાદશમોધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે નવમસ્કંધે અષ્ટાદશે-
ધ્યાયઃ ૧૬૮

* રાજ કહ્યું કે-હો યદુ, તારા નાનાએ આપેલી આ જરા
મે અને મુને જુવાની દે.

† પૂરુ કહે છે-હો પિતા, તમે કે જણે મને પેદા કર્યો
નો બહો હું શી રીતે વાળી શકું? પિતાની કૃપાથી મોક્ષ મળે
તે, તોપણ આપનું ચિંતવેલું કામ જે કરે તે ઉત્તમ પુત્ર કહેવાય
તે. એમ કહી પિતાની જરા પોતે લઈ, પોતાનું જોખન પિતાને દીધું.

અધ્યાય ૧૬ મો.*

કડવું ૨૦ મું-રાગ મારૂ.

શુકજી કહે સાંભળ રાયરે, રાજ યયાતિની જે કથાયરે;
પછી ભૂપાળે જ્ઞાન વિચારીરે, તેડી સમિપ પોતાની નારીરે.
દેવયાનિ રાણીનું નામરે, આવી કીધા તેણીએ પ્રણામરે;
રાજ યયાતિ બોલ્યા વાણીરે, તેહ સાંભળે છે તે રાણીરે.
ઘટિલાસ કથા એક કહેછેરે, તે તો રાણી હૃદયા લેછેરે;
જેહ પોતાનો વિસ્તારરે, તે નીદર્શન કહે તેણી વારરે.
શરીર પોતાની એણે જેહરે, રાય દેવયાનિને કહે તેહરે;
એક મમે મહા વનમાં જેહરે, અગોચર સ્થાનક ઘેહરે.
હુંનું વન સિન્ધ્ય પત્ર-કહે ભૂપરે, તે સ્થળે દીઠા પુરાતન કૂપરે;
હુંતા વાપિતણે આકારરે, હતી કૂવામાં અજ્ઞ તે ઠારરે.
ફરતો બકરો એક કૂપે આવેરે, ચરે તરાણું કૂપનાં મનભાવેરે;
તેહ કૂપમધ્યે નિરધારરે, તરાણું ચરતાં પડેલી અજ્ઞ તે ઠારરે.
તેહ બકરી મહા દુઃખ પામીરે, તવ વિચારે બકરો કામીરે;
કીધા કાઢવા અનેક ઉપાયરે, પણ કાઢી કેમ શકાયરે.
બકરે કંઠ કૂપમાં ઘાલીરે, શીંગડેવતી સ્ત્રીને ઝાલીરે;
ભરાવી શીંગડામાં નારરે, તેણે તત્ક્ષણ કાઢી બહારરે.
બકરી હતી જાતે રૂપાળીરે, બકરાએ કામ દષ્ટિથી ભાળીરે;
પછી લાવ્યો તે નીજ ધામરે, જહાં ગામ પોતાનો ઠામરે.
સ્ત્રી સંગ કીધા વિવિધ વિલાસરે, નિજ નારીની પહોંચી આશરે;
બકરો પુષ્ટ દાઢી મૂછવાળોરે, મૈથુને ચતુર વીર્યવાન રૂપાળોરે.
બકરી રૂપાળી વરી ત્યાંચેરે, અનેક બકરી આવી તે સ્થાનમાંચેરે;
રંગે રમે અનેક બકરી સંગરે, રતિ વધારતો જણે અનંગરે.
ફરે ચરે હિંડે મસ્તાનરે, નવ જાણ્યું કોઈનું ભાનરે;
નિજ સ્વરૂપ ભુલ્યો ક્ષણમાંચેરે, વિષયમાં લુબ્ધ થયો ત્યાંચેરે.
એકલા રમે વહાલી બકરી સાથરે, અન્ય બકરીના ગ્રહે નવ હાથરે;
તવ બીજી બકરી કોપી તુર્તરે, ત્યજવા સ્વામિના સંગ એક સર્તરે.
ગણ્યો બકરો બધો પાખંડીરે, તેનો સ્નેહ કાચો ને ખંધીરે;
ગઈ નિજ રક્ષકની પાસરે, જવ નવ પુરાઈ તેની આશરે.
લંપટ બકરો ગયો તે પૂકરે, બે બે કરતાં દાટ ઘણી મૂકરે;
પણ બકરી કંઈ નવ ગણકારેરે, તેના દુઃખપર બહુ માર મારેરે.
પછે બકરી રક્ષક પ્રાણી છેકરે, અજ્ઞ રૂપાણીકાંચો હર્ષ સમેતરે;
પાછો સાંધ્યો તે તાત્કાળરે, બકરો હાપ્યો, સુંણ શુક બાળરે.

* આ ઓગણીશમા અધ્યાયમા સ્વયં બકરાનું ચરિત્ર
દેવયાનીને સંબળાવી વૈરાગ્ય પામેલા યયાતિ રાજ મોક્ષ ગતિને
પામ્યો એ કથા પ્રસંગ છે.

એ બકરા ભોગવે કુપવાળી બકરીરે, જ્ઞાન વાર્તા હૃદ નવ ફરકીરે;
હજી ભોગવે નવ નવા વિલાસરે, તૂટી ન થાય કામ આવાસરે.
સુંણ દેવયાની શુદ્ધ બાળરે, સંતોષ થાતો નથી એ હાળરે.
કંગાળ હું પણ છું તેવોરે, તમ નથી થાતો તે જોવારે;
તારા પ્રેમતણા છું દાસરે, તારી માયામાં તહીની ખાસરે.
નથી જાણતો આત્મજ્ઞાનરે, ભુલ્યો શુદ્ધ પ્રુથ ને સાનરે;
મળે ભૂતું સર્વ સુવર્ણ ને ધાન્યરે, પશુ સ્ત્રી અને સંતાનરે;
તોપણ તૃષ્ણા ન તરપત થાયરે, તોપણ મન ન સંતોષાયરે.
વિષય ભોગવવાથી નવ સંતોષરે, ભોગ ભોગવે વધે બહુ શોષરે.
જન થાય સમદૃષ્ટિવાનરે, દિશા સુઝે સંનિધાનરે,
સુખ પામે તે તાત્કાળરે, પામે હર્ષ ને પામે શુભ માળરે.
દુર્ગુહિ જન તૃષ્ણા ન તજેરે, જીર્ણ થાય તોપણ તેને ભજેરે;
થાય અંગ જીર્ણ, તૃષ્ણા યૌવનરે, એનું શું કરું હું વર્ણનરે.
સુખ ઇચ્છનારે ભજવા તે રામરે, સુખ થાય તે સ્થાનમાંયરે.
માતા, લગની પુત્રી પાસરે, એક આસને બેઠે બુદ્ધિ નાશરે;
ઈદ્રિ બળવંત ચિત્ત ઘોરી જાયરે, કામ પીડે વ્રતથી મૂકાયરે.
હજાર વર્ષ વિષય સેવન કીધુરે, તૃષ્ણાએ દુઃખ બહુ દીધુરે;
સર્વ વસ્તુ સકલ સંજોગરે, તેણે કીધા અપરિમિત ભોગરે;
વિષય રમતાં વિત્યા બહુ કાળરે, તોએ તૃપ્તિ ન થઈ લગાળરે.
આશા તૃષ્ણા ન હવી પૂરીરે, એ જ્યારે તણએ ત્યારે અધુરીરે;
કરું છું તૃષ્ણા શિથિ ત્યાગરે, ધરું છું આત્મજ્ઞાન ને પૈરાગરે.
મરૂ મૃગસાપેરે વન ફરીરે, પરમાત્માની પ્રાપ્તી કરીરે;
ગાણીશ દશ્ય વસ્તુ સર્વે કોકરે, ચિંતન તણ ઉપજીવીશ શોકરે.
દશ્ય પદાર્થનું સેવન ચિંતનરે, નિજ સ્વરૂપનું નવ અધ્યયનરે;
(તેથી) જન્મ મરણ ફેરા થાયરે, ચેતજે આત્મજ્ઞાન માયરે.
આ અનિત્ય છે સંસારરે, માયાથી નવ પામીએ પારરે;
હરિ દિવ્યરૂપ હૃદ લોજરે, આરાધન અંતરમાં કોજરે.
વિશ્વનાથનું ધરતાં ધ્યાનરે, પોતે કૃપા કરે ભગવાનરે;
જે જીવો જગદીશને હૃદ ધરશેરે, તેહ સંસાર જળથી તરશેરે.
તેથી આપણે તણએ વિલાસરે, જઈ વન આરાધીએ અવિનાશરે;
એવાં સ્થિતે વચન કહ્યાં રાયરે, સુંણ અચિત ધરી પરીક્ષિતરાયરે.
તે તો આત્મ જ્ઞાનમાં આવ્યોરે, રાણીને પૈરાગ્ય ઉપજીવ્યોરે;
રાજાએ ઉતાવળ કીધીરે, તેહ રાણીને સાથે લીધીરે.
આપ્યું પુત્રોને* રાજ્યાસનરે, રાય યયાતિ આવ્યા વનરે;
મેલી મનથી માયા આશરે, રાજ લઈ આવ્યા વનવાસરે

* યયાતિ રાજાએ પૂરુને તેની જીવાની આપી દઈ તેની પાસેથી પોતાની જરા લીધી દુહુને અગ્નિ ખુણામાં, યદુને દક્ષિણમાં, પુરુષુને પશ્ચિમમાં અને અનુને ઉત્તરમાં રાજ્ય આપી પૂરુને સઘળા બૃમંડળને સર્વોત્તમ રાજ્યભિષેક કરી તથા તેના તાબામાં તેના સઘળા મોટા બાઇઓને સોંપી યયાતિ રાજ વનમાં મથો હતો.

નિજપુત્રને આપ્યું રાજ્યરે; તેનાં સરીયાં સૌ શુભ કાળરે;
તપ કરી ધર્મ હરીતું ધ્યાનરે, ત્યાં પધાર્યા શ્રી ભગવાનરે.
તમ થયેલી ઈદ્રિ સધરે, ત્યજી ગઈ પંખી તને જોમ દુષ્ટરે;
સંગ સર્વે ત્યજ્યા તાત્કાળરે, લિંગ શરીર ત્યજ્યું ભૂપાળરે.
નિર્મળ શ્રદ્ધ સ્વરૂપની પ્રાપ્તી થઈરે, રાયની બુદ્ધિ નિર્મળ ભઈરે;
પછે દેવયાનીએ કર્યો વિચારરે, સ્ત્રી પુરૂષના સ્નેહને છે ધિક્કારરે.
નિવૃત્તિ માર્ગએ મોક્ષ સાધનરે, માર્ગીક વસ્તુ છે સ્વપ્ન સમાનરે;
જોમ વટેમાર્ગ પરમે ભોળા થાયરે, તેવો સંબંધી જન કહેવાયરે;
તેમાં આસક્તિ મિથ્યા જાણરે, પછે લિંગ દહ ત્યજ્યા નિર્વાણરે.
તેમને આપોચા પૈકુંડ વાસરે, કરૂણા કરી શ્રી અવિનાશરે;
યયાતિ ગયા સ્વર્ગ ભુવનરે, નિજ સાથમાં છે સ્ત્રીજનરે.

વળણ.

સ્ત્રિજન સહિત તે સ્વર્ગ પહોંચ્યો, સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે;
નવમસ્કંધ હરી કથાના થયો, આગાણીશનો અધ્યાયરે.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે નવમસ્કંધે એકાદશો-

ધ્યાયઃ ૧૧૯૫

અધ્યાય ૨૦ મો.*

કડવું ૨૧ સું-રાગ મેવાડો.

ઋષી સુતપુરાણી કહે રૌનકને, સાંભળો હરી કથાયજી;
યયાતિ રાયનો વંશ હવો તે, વર્ણવું મહિમાયજી.
વંશ યયાતિના ઘણા વિસ્તર્યો, કરી કરૂણા વિશ્વાધારજી;
પૂર્વ કળમાં એક કુખ્યંત, નામે હવો રાજ કુમારજી.

* આ વિશ્વમા અધ્યાયમાં પૂરુ કે જોને પોતાના પિતા યયાતિની કૃપાથી ચક્રવર્તિ રાજ્ય મળ્યું હતું, તેના વંશમાં કુખ્યંતના દીકરા ભરતના વંશનો કથા પ્રસંગ છે.

† પુરુનો જન્મેજય, તેનો પ્રચિન્વાન, તેનો પ્રવીર, તેનો નમરુ, તેનો આરુપાદ, તેનો સુદુ, તેનો બહુમવ, તેનો સંયાતિ, તેનો અહંયાતિ, અને તેનો શૈદ્રાશ્વ નામે પુત્ર થયો. શૈદ્રાશ્વને ધૃતાશ્વી નામની અપ્સરાથી ઋતેયુ, કુલેયુ, સ્પંડિભયુ, કૃતેયુ, જલેયુ, સંતેયુ, ધર્મેયુ, સત્યેયુ, પ્રતેયુ, અને વનેયુ એવા નામે દશ પુત્રો થયા. સુખ્ય પ્રાણને સ્વાધીન જોમ દશ ઈન્દ્રિયો રહે છે, તેમ એ દશ પુત્રો શૈદ્રાશ્વને સ્વાધીન રહ્યા. ઋતેયુનો રતિભાર, તેના સુમતિ, કૃવ અને અપ્રતિરથ એ નામના ત્રણ પુત્ર થયા. અપ્રતિરથનો કણ્વ, તેનો મેધાતિથિ, અને તેના પ્રસ્કપવાદિ પુત્રો થયા. એ બ્રાહ્મણપણ પામ્યા હતા. સુમતિનો રૈભ્ય અને રૈભ્યનો કુખ્યંત નામે પુત્ર થયો હતો.

* [અ. ભા.

તે રાજા મૃગયા વન આવ્યો, ઘણું સૈન્ય છે સાથે;
 સૈન્યથી છૂટો પડ્યો રાજા, નામ દુષ્યંત નાથે.
 કણ્વ કૃષીના આશ્રમ સાંનિધ્ય, આવ્યો તે ભૂપાળે;
 તૃષાતુર હવો મહીપતિ, ત્યાં થયો છે મધ્યાન કાળે.
 જળ પિવા આવ્યો મહિપતિ. તહાં કીધા સાદ અપારણ;
 કો ન બોલે કષિ મહાં એવે, આવી ઉભી એક નારણ.
 સ્વરૂપકાંતિ અતિ સુંદર, શોભે સજ્યા શણગારણ;
 બુદ્ધિજ્ઞા ગુણ ચતુર વિચિત્રાણ, તેજનો નહિ પારણ.
 શકુંતલા છે નામ તેનું, કષિ કણ્વે તેને પાળીણ;
 રાય દુષ્યંત મોહ પામ્યો, તે કન્યાને ભાળીણ.
 ચંદ્રવંશી રાય પાસે આવ્યો, નિજ અશ્વ ચલાવી રાયણ;
 સ્વરૂપ નિધાન ઉભી છે, કણ્વ કૃષી તાણી કન્યાયણ.
 એવું સાંભળી પરીક્ષિત રાય, પૂછે પ્રયત્ન વાતણ;
 સ્વામિ એક સંદેહ મુજ મનમાં, નિવારો સાક્ષાતણ.
 ઉદ્ધરેતા છે કણ્વ કૃષી, એમ શાસ્ત્ર પાણી બોલેણ;
 તો તેમને સંતાન હોયી, નથી તાપસ કો એમનેતોલેણ.
 એવું પ્રશ્ન રાજાનું સુંણીને, બોલે વ્યાસ કુમારણ;
 સાંભળ પરીક્ષિત તે કન્યાની, ઉત્પત્તિનો વિસ્તારણ.
 એક સમે વિશ્વામિત્ર કૃષીએ, મહા ઉગ્ર તપ કીધોણ;
 તેથી સુરમુનિ સૌ અકળાયા, સુરપતિ મનમાં બીધોણ.
 તવ ઇદ્રે એક અપસરા મોકલી, મેનકા એવું નામણ;
 તપ વ્રત ભંગ કરવા આવી છે, વિશ્વામિત્ર જે ઠામણ.
 અંગ સ્પર્શ કરી કંઠે વળગીને, કીધું ગાન અનંતણ;
 હાવભાવ કટાક્ષ કરી મુનિનું, ધ્યાન કીધું ભંગણ.
 કૃષી જગ્યા અનંગ દાવાનળ પ્રગટ્યો, અપ્સરા લાગી ચરણણ;
 તવ કષિ કહે અબળા તું, શીઘ્રે મુજને પરણણ.
 ગાંધર્વ વિવાહ તત્ક્ષણ કીધો, પરણ્યાં વર કન્યાયણ;
 પછી અનેક પ્રકારે ક્રિડા કીધી, આનંદ અંગ ન માથણ.
 ચોર્યાશી આસનથી અબળાને, આપીયું સુખ ધામણ;
 સાઠ મહત્ત્વ વર્ષ તપ કીધું તે, વણસ્યું સર્વ તે ઠામણ.
 કૃષી વિશ્વામિત્ર મનમાં પસ્તાયા, ઉડીને આઘ્યા વનણ;
 કૃષી વિશ્વામિત્રનો ગર્ભ રહ્યો છે, મેનકા ઉદરે આધાનણ.
 એક પુત્ર ને એક બાલકી, જનમ્યાં વન મોઝારણ;
 પછી મેનકા અપ્સરા ગઈ, સ્વર્ગ સદન મોઝારણ.
 પુત્ર હવો તે પણ તાપસ થયો, તપે ગયો પિતા સાથણ;
 તે પુત્રીને કૃષી કણ્વ લાવ્યા, પ્રતિપાલણ કર્યું દીનરાતણ.

તે કૃષી કણ્વને ઘેર પુત્રી, પામી વૈવન કાળે;
 કૃષી કણ્વ મધ્યાનહ સંધ્યા કરે છે, તેવે આવ્યો ત્યાં ભૂપાળે.
 શકુંતલા દુષ્યંત સામું બેતાં, હવો પ્રેમ અપારણ;
 દુષ્યંતે પ્રશ્ન કીધો તત્ક્ષણ, "હે સુંદરી કણ્વ તું સારણ,
 તું કણ્વ અને કેની પુત્રી, ચિત મુજનું સું લાગ્યુંણ.
 હશે તું કોઈ સત્રી બાળા, દુર્ભાગ્ય મુજનું લાગ્યુંણ;
 પુરુષ જ દિવકનું અન્ય કન્યાયમાં, મન નહિ પડેવાયણ.
 અધમ કદી તે નવ આચરે," બોલ્યો દુષ્યંત રાયણ.
 તવ શકુંતલા પ્રેમ વચને, બોલી તેણી પારણ;
 વિશ્વામિત્રને મેનકા રંભાથી, છે મુજનો અવતારણ.
 સર્ગે જતાં રંભાએ ત્યજી, કષિએ મુને પાળીણ;
 હે રાયણ સત્ય આપ વધ્યા, હું કનિની બાળીણ.
 આજા હોય તે કોલો મુને, ઉઠાવું તારાજણ;
 કનજ નેત્ર સમ હે રાયણ, થાઓ દીનદયાળણ.
 આસન આપું બેસો તમે, નાનવી છે તૈયારણ;
 મરણ હોય ત્યાં મુધી રાયણ, કરો તેના આહારણ.
 મસજ ઘઈ દુષ્યંત વધ્યો, કુશિક કુળનો દીધોણ;
 પ્રેમ વચન સુંણીને કહું છું, ઘણું ઘણું તમે લયોણ.
 ઇચ્છું છું પાણીગ્રહણ કરવા, કરશો નવ નકારણ;
 ગાંધર્વ વિવાહ કરીને તે સાથે, રાયે કીધો વિદારણ.
 ભૂપ કહે હું હવડાં જઈશ, અહીંથી મુજ ભૂવનણ;
 તુંને શાભા સાથે તેડાવીશ, જ્યાં છે મારું રાજ્યાસનણ.
 શરી સૂર્ય ત્યાં કીધો સાક્ષી, પાવક પાણી દેવણ;
 નિશ્ચે તારો પુત્ર થશે તેને, રાજ્ય આપું અવશ્યમેવણ.
 એવું કહી નિજપુર ભાણી ચાલ્યો, દુષ્યંત મોટો ભૂપણ;
 શકુંતલાને ગર્ભ રહ્યો, તેણે હવડાં છે દિવ્ય સ્વરૂપણ.
 કણ્વ કૃષીએ દિડી પુત્રી, હેત કરીને બોલાવીણ;
 કશી ચિંતા કરે રખે કુંવરી, એ લખી વાત છે ભાવીણ.
 પછી ત્રણ વર્ષ પર્વત ઉદરમાં, તેણીએ રાખ્યો કુમારણ;
 પણ દુષ્યંત રાયે ફરીને, શુધ પૂછી ન લગારણ.
 શકુંતલાને બાળક પ્રગટ્યો, મહા બળીયો કહેવાયણ;
 મહેજે વનમાં રમવા જતાં, સિંહ વ્યાઘ્ર ગજ સાયણ.
 અતિશે કષ્ટ દીધે સહી, પશુ ઉપર થાય અસ્વારણ;
 સર્વ કૃષી મળીને સર્વદમન, તેનું નામ ધર્યું નિરધારણ.
 પછી કણ્વ કૃષીએ શિશ્યની સાથે, મોકલી રાજદારણ;
 તે દખી સ્વામિ લગવાયો, મનની માંહે અપારણ.

રાજા કહે એ અખળાને, હું ઓળખું નહીં લગારણ;
તવ અમરે અંતરિક્ષથી સાક્ષી પુરી, સત્ય કર્યું તે વારણ.
“હે રાય સુંણ પ્રેમ ધરીને, શકુન્તલા છે નિર્દોષણ;
પાણીગ્રહણ કીધું છે એનું, ગ્રહણ કર તણ રોષણ.
માતા એ ચર્મ ઠામ છે, પીતા ખરો છે વાળીણ;
પુત્ર એ નીજ સ્વરૂપ જાણો, પીતા એ ખરો માળીણ.
યમ સભામાં કદી ક્રાસમયે, ઉઠે કંઈ સંવાદણ;
પિતા પુત્રનો માલિક થાયે, તેમાં નહિ વિવાદણ.
વંશ રાખનાર દીકરો પુરો, પુત્ર નર્કથી કાઢે બહારણ;
તે કારણથી સર્વે શાસ્ત્રે, પુત્ર કહ્યો નિર્ધારણ.
શકુન્તલાને ગર્ભ તમોએ, રાખ્યો છે વનમાંહેણ;
પતિ એના, પિતા પુત્રના, નિશ્ચે જાણો ત્યાંહેણ.”
સુંણી પ્રજ્ઞનો સંદેહ લાગ્યો, મન હરખ્યો ભૂપાળણ;
શકુન્તલા પટરાણી કીધી, પવિત્ર અતિ તે નારણ.
શકુન્તલા રાણી સાથે પછીથી, દુષ્યંત ગયો વનવાસણ;
રાજ્યાસન તેણે ભરતને આપ્યું, આણી મન ઉલ્લાસણ.
રાજા ઋષી સર્વે મળી ધર્યું, ભરત કુંભારનું નામણ;
તે ભરત ચક્રવર્તી રાજા, થયો છે તેણે ઠામણ.
એ રાય ભગવદ્ અંશથી હવો, જમણે હાયે ચક્રણ;
એ પગમાં કમળપોટો, જાણે શોભે રાક્રણ.
સામંતેય મુનિને પુરોહિત નિમી, યમનાતટ નિર્ધારણ;
તેણે અશ્વમેધ યજ્ઞ કીધો, પંચાવન તે ઠારણ.
પ્રાહ્લાણ જનને બહુ ધન દીધું, પ્રેમે ગણ્યા સુપાત્રણ;
રક્ષક સમય પૃથ્વી મધ્યે, ચયન* કર્મ કર્યું સ્વગાત્રણ.
એ ચયન કર્મ સમયે, હજારો પ્રાહ્લાણ આવ્યાણ;
પ્રત્યેકે પ્રહ્લાને અદ્વાં ગો દીધી, સર્વેને અતિ સંતોષ્યાણ.
તેત્રીસો અશ્વ યજ્ઞ સમે, બાંધ્યા દારે પ્રેમેણ;
દેવ સર્વેથી શ્રેષ્ઠ હવો, અચરજ પામ્યા વ્રત નેમેણ.
મધુશારકર્મ કરીને રાયે, શૈલ લક્ષ મૂળ જાતણ;
હાથી શાણુગારેલા દધને, બહુ થયો રજિયાતણ.
દિગ્વિન્ય કરીને રાય, કિરાન, હૂણ, અધ્ર, કંક યવનણ;
કશ, શકુન્તના લોકો છતી, ભરતખંડ કીધો પાવનણ.
અનેક દૈત્ય યુદ્ધ કરીને, દેવનારી લઈ નાહાણ;
પાતાળે રાયે યુદ્ધ કરીને, દેવાંગના દઈ કીધો પનોતાણ.
સત્તાવીશ સહસ્ર વર્ષ પર્વત, એકચક્રે કીધું રાજણ;
અનેક સ્ત્રી સંગે રંગે રમ્યો, દુષ્યંત કુંવર મહારાજણ.

* એ એક જાતનું વેદોક્ત કર્મ છે.

† તેર હજાર ને ચોરાસીની સંખ્યા છે.

ભરત રાયે ઘણા દેશ, છતીને એકઠા કીધાણ;
મહાખળીયા અતુલી રાજા, ઠંડે તેના લીંચાણ.
નિસંતાન રહ્યો એ રાજા, પુત્ર નહિ પરીવારણ;
વ્યભિચાર શંકા સ્ત્રીપર ધરી, તેમાં ન કાઢ્યો સારણ.
પછે વંશ રાખવા મરૂસોમ, યજ્ઞ કીધો ત્યાંહેણ;
મરૂત દેવે સંતાન દીધું, હર્ષ રાયને ન માયેણ.
તેને પુત્ર ભરદ્વાજ આવ્યો, સાંભળ અભિમન્યુતનણ;
ભરદ્વાજ કુંવરની ઉત્પત્તિ, શ્રવણે ધરો રાજનણ.
બૃહસ્પતિએ સ્વબંધુ પતિન, મમતાસું કીધો સંગણ;
મૈથુન કીધું પ્રેમ સહિત, લાગ્યો રૂઝો રંગણ.
એ સમયે ઉત્પત્તિ પતિને, હતો ગર્ભ ઉદરેણ;
બૃહસ્પતિના વિષે ગર્ભ રાખ્યો, તે અણુ નવ ડરેણ.
પ્રથમ ગર્ભ હતો તેણે, ના પાડી તે કાળેણ;
ક્રોધ કરીને કાઢ્યો ત્યાંથી, પાણુ મૂળ ગર્ભ નવ સંભાળેણ.
બૃહસ્પતિએ મૂળ ગર્ભને, શાપ આપ્યો તે વારણ;
“અંધ થજે” હે મુખ ગર્ભ, તુજનો ન હશે ઠારણ.
પાણુ મૂળ ગર્ભ નવ ડર્યો, ગુરૂ વિર્યને લાત મારીણ;
ક્રોધ કરીને કડાણ વચન કહિ, ગુરૂ વિર્યને નાંખ્યું કાઢીણ.
ગુરૂ વિર્ય પૃથ્વી પડ્યું ત્યાંથી, પુત્ર એક હવો ઉત્પન્નણ;
મમતા ત્યાગ કરીને ગઈ, તવ ગુરૂએ કહ્યાં વચનણ.
“એ મૂઢ મુખ આવચારી અખળા, મુજ તુજ સંગનો તનણ;
પાણુ પોપાણુ કર તું પ્રેમે, એ છે મુજનું મનણ.”
પાણુ મમતાએ કહ્યું તે ઠામે, “અન્યાયથી એની ઉત્પત્તણ;
તેથી રાખો તમ કને દિવર, એ તમ પુત્ર છે સતણ.”
મરૂ અને દ્વાજા એ બે સંજાથી, ભરદ્વાજ પડિયું નામણ;
એ મોટા ઋષિ હવા છે, તેને કરૂં પ્રણામણ.
દેવતાએ સર્વે કહ્યું મમતાને, એ છે તારૂં આધાનણ;
પાણીપોષી મોટો કરજે, ન કરે તુંજ પતિ વિરાધાનણ.
પાણુ મમતાએ ના ની હા, પાડી નહિ તે ઠારણ;
ત્યાગ કરી તે ચાલી અખળા, કાણું ન લગાડી વારણ.
એ પુત્ર ભરત રાયને, મરૂતે દીધો મુદેતણ;
રાયે તેને પુત્ર પેરે પાળી, કીધો રાજ સમેતોણ.
એ ભરદ્વાજ ભરત પુત્ર ગણાયો, વરણાયો તે મહારાજણ;

* ભર એટલે પોષણ કરવું. † દ્વાજ એટલે બનોમાંથી ઉત્પન્ન થએલો.

‡ કાઈપણુ રીતની હરકત.

ભરદ્વાજ કપી નામ તેનું, ધૃત્યુ છે કપિ મુનિ કાજી.
એ ભરદ્વાજ કપીની ઉત્પત્તિ, નિગમમાં કહેવાયછ;
શ્રી ભાગવત નવમસ્કંધના, હવા વીશ અધ્યાયછ.

વળણુ.

શ્રી ભાગવત નવમસ્કંધના, પૂર્ણ હવા વિશ અધ્યાયરે;
કર જોડી વિષ વલ્લભ કહે, શ્રી હરિએ કરી કરુણાયરે.
ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે નવમસ્કંધે વિંશા-

ધ્યાયઃ ૧૧૨૦૥

અધ્યાય ૨૧ મો.

કલ્પું ૨૨ મું-રાગ રામથી.

શુક બોલ્યા સાંભળ રાગછ, ચંદ્ર વંશની એક કથાયછ;
ભરદ્વાજથી વાધ્યા મહા વંશછ, કહું વિસ્તારી અંશે અંશછ.

આલ.

ભરદ્વાજની કથા ઉત્તમ, સાંભળ પરીક્ષિત રાય;
વંશ વ્યર્થ જતાં આપેયો, તેથી નિત્ય નામ કહેવાય.
તે પિતૃયજ્ઞ મન્યુ થયો, તેના બૃહત્કૃત ને જય;
મહાવીર્ય, નર અને ગર્ગ, એ પાંચ પુત્રો અક્ષય.
તેમાં નર તણો સંકૃતિ થયો, તેના ગુરુ, અને રતિદેવ
ભરદ્વાજવંશ રતિદેવ રાજ થયો પ્રૌઢ મહિમા એવ.
તેણે પ્રજા પાળી પ્રેમહું, અનેક કીધા યજ્ઞ;
જે હતું તે તેણે કપીને આપ્યું, રાજ્ય વૈભવ ધન.
એક સમે અડતાલીશ દિન, ન મળ્યો અન્ન આહાર;
ઓગણપચાસમે દિને અન્ન મળ્યું, લક્ષતણો કરે મન વિચાર.
ઘૂત, દૂધપાક ને લાપસી, જ્યાં મૂકે મોઢાં માંય;
તત્ક્ષણે ઇશ્વરી એક, કૌતક ત્યાં તો થાય.
એક અતિથિ બ્રાહ્મણ આવીયો, તેને કરાવ્યું ભોજન;
બ્રાહ્મણ ગયા પછી શુદ્ર આવ્યો, રાયને આંગણ.
અન્ન વધેલું તેને આપ્યું, રાય ઉદકનો કરે આહાર;
ત્યાં શ્વાનવેષિત અતિથિ આવીયો, એ ભૂપતિને દાર.
ખાવાની પ્રાર્થના કરી રાયને, તપ ભોજન આપ્યું;
પછી એક ચંડાલને રાયે, અવશેષ વારી પાડ્યું.
તેવે આકાશથી વાણી હવી, રાજા ભલો સત્યવ્રત ધીર;
ધન્ય ધન્ય હે રાય તુજને, તું સમ ન કો વીર.

* આ એકવિંશમા અધ્યાયમાં ભરતનો વંશ કહેતાં તેમાં
રતિદેવ અને અંબીદ વગેરેની કાવિતિનું કથન છે.

પછે ત્રિલોકના સ્વામિ પ્રભુ, બન્યા હતા અનિથી શ્વાન;
આંગણ શુદ્ર હરિ સ્વયં, યયા રતિદેવે તુષમાન.
દર્શન દદે કૃત કૃત્ય કીધો, રાયને તે વાર;
માયા સહીત રાયજીએ, કીધો દેવ પ્રસન્ન તે ઠાર.
અહરનિશ હરિમાં ચિત આંત્રે, ઇચ્છે ન કંઈ વસ્ત;
સ્વપ્નપરે જ ન જાણે, જાણે અનિત્ય આ જગત.
રતિદેવના સર્વ સાથીએ, સંગથી ધર્યો ધરાગ;
નારાયણમાં લીન હવા, ત્યજ્યા રાગ અનુરાગ.
મન્યુનો પાંચમો પુત્ર ગર્ગ, યપિત્ર સત્યવાદી વીર;
તેનો મહિમા જગ મધ્યે, જાણુએ છે બહુ સ્થીર.
ગર્ગનો શિનિ થયો, તેના ગાર્ગ્ય નામે કુમાર;
એ સર્વે ક્ષત્રી નામે, બ્રાહ્મણ થયા તે વાર.
મન્યુના ત્રીજા પુત્ર મહાવીર્ય, તેના યયા દુરિતક્ષય;
તેના યચ્છાગણિ, કવિ, ત્રીજા પુત્રરાગણિ ત્યાં.
તે સર્વેએ પ્રભુપાણું, સ્વીકાર્યું તણીવાર;
પરમ વ્રત, જપ, તપ કરતા, ધરતા ધ્યાન નિરધાર.
વળી તે મન્યુગ્રયનો, બૃહત્કૃત નામે પેલેલો બાળ;
તેનો હસ્તી નામે પુત્ર થયો, પરાક્રમી અતિ વિકરાળ.
ચુક વિષે બહુ જાણતા, હવે બળીયા રાય;
તેણે હસ્તિનાપુર વસાવિયું, શોભા કહી નવ જય.
તેને પુત્ર ત્રણ હવા સહી, પરાક્રમી ઉત્તર અપાર;
નામ તેનાં હું વહું હું, સાંભળો આવાર.
હસ્તીના અંબીદ, દિમીદ, ત્રીજો પુરમીદ તન;
અંબીદ વશે પ્રિયમેધાદિ, બ્રાહ્મણ સ્વરૂપ પાવન.
અંબીદનો બીજો બૃહદિષ્ટ, તેના બૃહદ્વં રાય;
તેના બૃહત્કાય, જયદ્રથ, વિશદ, સેનગિતઉત્તરોતરકહેવાય.
સેનગિતના રચિરાશ્વ, દહહતુ, અને ત્રીજો પારનામે કુમાર;
પારના પૃથુસેન થયા, દ્વિતીય પૂત્ર નીપ નામે સાર.
તે શુકદેવની પુત્રીને પરણ્યો, કૃત્યો તોણીનું નામ;
તે થકી પૂત્ર હવે સહી, બ્રહ્મદત્ત તેણે ઠામ.
તે બ્રહ્મદત્ત હવા મહાચોગી, તેને હુતિ સરસ્વતી નાર;
તેથી થયો તેને પુત્ર વિવસ્વતેન, રૂપ ગુણ તણો ભંડાર.
જંગીશવ્ય મુનિ ઉપદેશથી, બ્રહ્મદત્તે રચ્યો યોગ ગ્રંથ;
મુંણી કૃતારથ થાય મુનિયો, પામે મુશુ મોક્ષ પંથ.
વિશ્વકસેનના ઉદકસ્પન, તેનો ભલ્લાદ નામે બાળ;
એ પ્રમાણે બૃહદિષ્ટ વંશ જાણો, કહ્યો સવિસ્તર હેવાલ.

બૃહદ્વિષ્ણુના કાકા દિમીઠ છે, તેના યવીનર નામે પુત્ર;
તેના કૃતિમાન, સત્યધૃતિ, દ્વનેમિ, તેના સુપાર્શ્વ પવિત્ર.
તેના સુમતિ, તેના સન્નતિમાન, તેના કૃતિ કહેવાય;
તે રાય શિખીચો યોગ મારગ, હિરણ્ય નાભ કષિરાય.
એણે પ્રાચ્યસામની સંહિતા, યનાવી પડ ભાગ;
ભાણુવી તે શિષ્યોન, તેથી પાચો ક્ષણ તે યાગ.
કૃતિના વળી નીપ થયો, તેના ઊગ્રાધૃત, તેના ક્ષેમ;
તેના સુવીર, તેના રિપુંબ્ય, તેના પુરુરથ પુત્ર એમ.
વળી હસ્તી પુત્ર પુરુમીઠને, નાતું કંઈ સંતાન;
અપુત્ર રહ્યો તે રાજવી, તેણે કીધા પ્રભુ પ્રસન્ન.
વળી અજમીઠને નલિની સ્ત્રીથી, નીલ થયો કુમાર;
નીલના શાંતિ થયો, તેના સુશાંતિ, તેના પુર પુત્ર સાર.
તેના અર્ક તેના ભર્મ્યાશ્વ, તેના મુદ્ગળ, યવીનર;
બૃહદ્વિષ્ણુ, કાપિલ્ય અને, સંન્ય નામે પંચ કુમાર.
એ પાંચે પાંચાલ કહેવાણા, પવિત્ર સત્યવાદીય;
મોઠા હતા જે મુદ્ગલ, તેવંશે થયા મૈદગલ્ય કષિય.
તે રાજ થકી પ્રાણીજી હવા, તે ગયા તપને વન;
પછી તે ભર્મ્યાશ્વને મુદ્ગલ નામે, હવો એકજ તન.
વળી તેને હતું જોડણું, સાંભળ અભિમન્યુ બાળ;
એક પુત્ર અધિકારા હવો, તે દિવોદાસ ભૂપાળ.
તેને કન્યા એક અહવા હતી, સ્વરૂપનો નાહ પાર;
તજ કાંતિ અપરિમિત, પરાણવી વિવિધ પ્રકાર.
તે કન્યા ગૌતમ ક્રમીને, પરાણવી તેવાર;
તેને પુત્ર શતાનંદ હવો, જેની બુદ્ધિનો નહીં પાર.
તેહ થકી સત્યધૃતિ હવો, તેહ થકી ક્રપિ શરદાન;
તનું તપ ભંગ કરવા હવેથી આવી, સ્વર્ગથી તે સ્થાન.
શરદાન ક્રમી દખવાથી, તનું વીર્ય ખળિયું જેહ;
તે વીર્ય કાસડાના થુમડે, મેલ્યું પૃથ્વી પડતું તેહ.
તેથી યુગ્મ ત્યાં બાળક હવાં, વનવગડાને ઠામ;
રાજ શંતનું એક સમે, વન ગયો મૃગયા કામ;
તેને તે યુગ્મ જડયાં સહી, જે હતાં વન ગમ.
કૃપાચાર્ય અને કૃપી, રાય ધૈર્ય મુંદર નામ.
કૃપીને ક્રમી દ્રોણ પરણ્યા, જે આચાર્ય ગુરુ કહેવાય;
તેને પુત્ર અશ્વત્થામા હવો, મહાદિવ્ય જેની કાય.

વળણ.

કૃપીને ક્રમી દ્રોણ પરણ્યા, નવમસ્કંધ કથાયરે;
તેના પુત્ર અશ્વત્થામા થયા, હવો એકવિંશમે અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે નવમસ્કંધે એકવિંશો-
ધ્યાયઃ ૥૨૧૥

અધ્યાય ૨૨ મો.*

કણ્વ ૨૩ મું-રાગ ચાલ દશી.

શુક કહે પરીક્ષિત મુણિ, કહું દિવોદાસના વંશ;
કથા શ્રવણ પાન કરતાં, મળે મુકિત પ્રભુ અંશ;
મુદ્ગલના પુત્ર દિવોદાસ છે, તેના મિત્રજી, તેના અ્યવન;
તેના સુદાસ, તેના સહદેવ, તેના સોમક નામે તંન.
સોમકને સત પુત્ર થયા, જ્યેષ્ઠ પુત્ર જનુ પ્રમાણે;
નહાનો પૃથત પુત્ર હતા, તેના દુપદ રાય કહેવાણા.
દુપદને દ્રૌપદી પુત્રી હવી, વળી ધૃષ્ટદ્યુમ્નાદિ તંન;
ધૃષ્ટદ્યુમ્નનો ધૃષ્ટકેતુ, ભર્મ્યાશ્વવંશ પંચાલ રાજન.
અજમીઠના ક્રક્ષ થયો, તેના સંવરણ નામે કુમાર;
તેણે સૂર્ય પુત્રી તપતી સાથે, પાણીગૃહણ કર્યું નિરધાર.
તે વંશે કરે ગજ હવો, કરે વંશથી કારવ પ્રમાણ;
કરના પરીક્ષિત, મુધનુ, જન્નુ, આથા નિધાશ્ર જાણ.
તેમાં મુધનુનો મુલોમ હવો, તેના અ્યવન તેના કૃતિરાય;
તેના ઉપરિચર વસુપુત્ર થયો તેના બૃહદ્રથ, કુશાંબ કહેવાય.
મત્સ્ય, મત્યગ્ર, ચેદિ આદિ, થયા પુત્ર બહુ ત્યાંય;
ચેદિ નગરના આધિપતિ, તેઓ ચેદિરાય કહેવાય.
અવંશે બૃહદ્રથનો કુશાગ્ર થયો, તેના ક્રમભ, તેના સત્યહિત;
તેના પુષ્પમાન, તેના જહુ, પરમ પૂણ્ય પવિત્ર.
(વળી) બૃહદ્રથ રાયની અન્ય સ્ત્રીએ, જણિયાંમે રાહ્યાંય;
રાણીએ તેને બહાર ફોગ્યાં, આવી જરા રાક્ષસી ત્યાંય.
'હવ હવ' કહી સાંધયાં, તે જરાસંધ હવો રાય;
તેના સહદેવ પુત્ર થયો, તેના સોમાપિ, શ્રુતશ્રવા કહેવાય.
કરે પુત્ર પરીક્ષિત રાય, હવો નિઃસંતાન એમ;
કરે પુત્ર જન્નુનોઈ સુરથ, તેના વિદુરથ, સાર્વભામ.
તેના જ્યસેન, તેના રામિક, તેના અ્યુત, તેના ક્રોધન;
તેના દેવાતિથિ, તેના ક્રમ્ય, તેના દિલીપ રાજન.
તને પ્રતીપ નામે પુત્ર હવો, ગુણવંત શુદ્ધ વીર;
તેને પુત્ર ત્રણ હવા સહી, અપૂર્વ ગુણ ગંભીર.

* આ બાવીશમા અધ્યાયમાં દિવોદાસનો વંશ કહ્યો છે.
એ વંશમાં ક્રક્ષ નામના રાજના વંશમાં જરાસંધ, યુધિષ્ઠિર
અને દુર્યોધનાદિ પુત્રો આવતયાં તેનું વૃત્તાંત કહ્યું છે.

† એ મુદ્ગલનો દિકરો થાય છે.

‡ એ હસ્તીરાયનો મોથો પુત્ર થાય છે.

§ એ કુરુનો ત્રીજો પુત્ર થાય છે.

એક દેવાપી, બીજા શંતનુ, ત્રીજો બાહ્લીક વીર;
ત્રણે થયા મહા પરાક્રમી, યશવંત બુદ્ધિ ગંભીર.
પછી દેવાપિ તપ કરવા ગયા, રાય શંતનુ બેઠા રાજ;
પછી સઘળે મેઘે વૃષ્ટિ, કીધી પૃથ્વીમાંજ.
પણ હસ્તિનાપુર વિષે વૃષ્ટી, મેઘે નવ ત્યાં કીધી;
શંતનુને ઋષી કહે, દેવાપીને રાજ આપે થાશે વૃષ્ટિ.
ઋષિ વાક્ય સુંણીને શંતનુ, પ્રાત સમીપે જાય;
દેશ નગરનું શુભ થાવા, ઇચ્છે રાય મનમાં.
પ્રાતને વિવિધ વચન કહ્યાં, નવ સમજ્યો ત્યાં પ્રાત;
રાય પાછો આપિયો, (ત્યાં) મેઘવૃષ્ટિ થઈ સાક્ષાત.
શુકને પરીક્ષિત પૂછે, કેમ દેવાપી નવ સમજાય;
શુક કહે સુંણ રાયજ, શંતનુ મંત્રીઓએ કીધો ઉપાય.
મત્રિઓને ચોગ્ય દીશ્યું નહિ, શંતનુ પૂર્વે મોકલ્યા પ્રભા;
પાખંડ મતંગો ઉપદેશ કરાવ્યો, વેદ માર્ગના કીધો વંશ.
શંતનુએ પ્રાર્થના કરતી વખતે, પ્રાતે વેદ નિધો અપાર;
દેવાપિ તેથી પતિત થયો, ટળ્યો રાજ્યતણા અધિકાર.
પછી દાય ન લાગ્યો શંતનુને, પુન્ય પતિત છે રાય;
મેઘે વૃષ્ટી કીધી સઘળે, સુખી હરી મનય.
રાય શંતનુને આસન રહ્યું, ન આવ્યા દેવાપિ વનથીય;
ચોગ ધારણ કરી દેવાપી, કલાપગ્રામ રહીય.
કલીયુગે ચંદ્રવંશનાશ થાતાં, પુનઃસત્યયુગ સ્થાપશે વંશ;
પાછો આલશે ચંદ્રવંશ, તેના આદિરાય દેવાપી પ્રભુ અંશ.
ધર્મિષ્ઠ હવો તે મળે વિષે, એ શંતનુ નામે ભૂપાળ;
બાહ્લીકનો સોમદત્ત હવો, તેના ભૂરી, ભૂરીશ્રવા ને શલ.
શંતનુથી ગાંગેવ હવા, ભીષ્મ વ્રત પ્રવર્ત તેમણે કીધું;
પરશુરામને જીત્યા સંગ્રામે, મહીમંડળ યશ કીધું.
તે ગાંગેવની માત ગંગા, તેણે ગાંગેવ રાખ્યો જાણી;
પાછી પોતાને સ્વસ્થાનક ગઈ, એમ શુક બોલ્યા વાણી.
રાજ શંતનુને પછી મહારની પુત્રી, સત્યવતી પરણાવી;
એ સત્યવતી જ્યારે હુતિ કુંવારી, ત્યારે પરાશર સુંદર લાવી.
સંગ થતાં તેને પુત્ર થયો વ્યાસ, પોતા તમારા શુભકારી;
વ્યાસે પૈલઆદિ ઋષિઓને, ભાગવતના કીધા ન ઉપકારી.
પણ મુજને શાંત સ્વભાવનો જાણી, કીધો ઉપદેશ સુંદર લાવી;
ભીષ્મ વ્રત ગ્રહ્યું છે ભીષ્મે, પિતા સાંનિધ્ય આવી.
શંતનુને બે પુત્ર હવા, જ્યેષ્ઠ પુત્ર ચિત્રાંગદરાય;
બીજો પુત્ર વિચિત્રવીર્ય, જે મહા બળવંત કહેવાય.

* આજણો.

ચિત્રાંગદને ગાંધર્વે માર્યો, રણ મધ્યે નિરધાર;
વિચિત્રવીર્યને રાજ્યે બેસાડ્યો, ગાંગેવે તેણી વાર.
કાશી રાજની પુત્રી સાધે, ભીષ્મે તેને પરણાવિયો;
અંબાલિકાને અંબિકા નામ તેનું, તે મળતણે મનભાવિયો.
તે રાય મહા કામી હવો, ક્ષય રોગ હવો છે તેને;
મિથ્યા અપવાદ રાજને લાગ્યો, માતા સત્યવતી જેને.
તેહ રાજ અપુત્ર હવો, ક્ષય રોગે પાગ્યો માર્ગ;
તવ માતા સત્યવતી ગયાં, ભીષ્મકેરે શરૂ.
ભીષ્મ પ્રત્યે વદે વાણી, જે સત્યવતી માત;
મુજ પુત્ર પહેલો વેદવ્યાસ છે, તેને તેડીય સાક્ષાત.
પછી ભીષ્મે વેદવ્યાસને, રીઝે ત્યાં તેડાવ્યા;
આરાધન કીધું ઋષીનું, વેદવ્યાસ તત્કાળ આવ્યા.
આસન આપી પૂજન કીધું, બેઠા વેદવ્યાસ;
કુટુંબ સર્વ આવીને બેઠું, પરાશર મુત પાસ.
નિજ વંશ નારાની વાત જે, સત્યવતીએ કહી વિસ્તારી;
પુત્ર વિના હવે રાજ્ય કેમ રહેશે, મુત શી ગતિ થાશે મારી.
મોઢ રાજ્ય અમારાં મોટાં, સંતાન નથી કો બાળ;
વેદવ્યાસ પ્રત્યે કહે માતા, થાશે કોણ હવાજ.
માટે સંતાન થાય ને વંશ રહે, કાંઈ એવો કહે ઉપાય;
નહીં તો તમા સત્યાર્ય જાણજો, રાજ્ય નિષ્પે જાય.
તવ વ્યાસ કહે અહીં માતાજી, તેડાવો એ સ્ત્રી જન;
વિધિ વરદાન આપ્યું જેણે, દ્રષ્ટિ પુત્ર થાય તંન.
એવું સાંભળી માત સત્યવતી, મનમાં અતિ ઉજ્જાસી;
અંબાલિકા અંબિકા સાંનિધ્ય તેડી, ત્રીજી સાધુ દાસી.
શુદ્ધ સ્થળે વેદ વ્યાસજી બેઠા, કરી પવિત્ર આસન;
ત્રણે સ્ત્રીને તેડી સહી, કહ્યું દેહ રાખો નગ્ન.
નગ્ન વાત સાંભળતાં મનમાં, સ્ત્રી ત્રણે લજવાય;
બેઠનેત્ર મીચીને ઋષી સાંનિધ્ય, પ્રથમ આવી અંબિકાય.
તવ શીશ ધુણાવી વ્યાસજી કહે, એ શો કીધો વિચાર;
દ્રષ્ટી પુત્ર હશે તારે પણ, અંધ હશે તે નિર્ધાર.
તે અંબિકા રાણીથકી થયો, ઉદય ધૃતરાષ્ટ્ર રાય;
પછે વ્યાસ સાંનિધ્ય અંબાલિકા આવી, સાંભળો તેહ કથાય.
સર્વ અંગે ચંદન ચરચી, અંગ ઠાંક્યું નીરધાર;
નગ્ન અંગે આવી અંબાલિકા, વ્યાસ બેઠા જે ઠાર.
વેદવ્યાસ કહે એના પુત્રનું, થશે પાંડવ અંગ;
શરીર લેપ ચંદનનો કીધો, તેહતણો પ્રસંગ.
પાંડુરાય તેથકી હવા, સાંભળ અભિમન્યુ તન;
સજ્જન કુટુંબ સર્વ આનંદુ, મન હવા પ્રસન્ન.

ભુજવા દાસી હસતી રમતી, ઋષીની પાસે આવી;
 દ્રષ્ટી પુત્ર એક તેને આપ્યો, વ્યાસજીએ ઊપજાવી.
 વિદ્વર નામે તે પુત્ર હવો, જે નારાયણનો દાસ;
 તેણે દ્રઢ ભક્તિ નારાયણની કીધી, કૃપા શ્રી અવિનાશ.
 રાય ધૃતરાષ્ટ્ર પરણાવ્યા ભીષ્મે, ગંધાર દેશની માંય;
 ગંધારપતિની લાવ્યા કન્યા, ગાંધારી કહેવાય.
 રાય ધૃતરાષ્ટ્રને ગાંધારી થકી, એક સત હવા કુમાર;
 તેમાં દુર્યોધન દુષ્ટ હવો, સર્વ કુળ સંહારક સાર.
 પુત્રી એક હવી દુઃશલા, રૂપ તણો નહીં પાર;
 તે કન્યા જયદ્રથને આપી, સિંધુપતી ઘર દાર.
 કૃતિભોજ રાયની પાળી કન્યા, પરણ્યા પાંડુ રાય;
 જે યાદવકુળ ઉત્પન્ન હવી છે, નામ કુંતા કહેવાય.
 એક સમે પાંડુ રાજ મૃગયૌ, ગયા હતા વન;
 એવે મૃગ મૃગલી સંગ કરતાં, થયાં રાયને દરશન.
 ઋષી ઋષીપતિયે મૃગ તણો, ધર્યો હતો દહ નિર્વાણ;
 પાંડુ રાજયે તત્કાળ, તે મૃગ ઉપર માર્યું બાણ.
 ત્યારે નાશ પામતી મૃગલીએ, શાપ દીધો તેણી વાર;
 સંભોગ કરતાં રાજ તારા, જન્મે પ્રાણ નિરંધાર.
 તે માટે કુંતાયે તપ કીધું વન, સાથે પાંડુ રાય;
 ઋષી દુર્વાસાની કૃપાથી, તેને ત્રણ પુત્ર ત્યાં થાય.
 કુંવારીકાવયમાં આવ્યો હતો એક, જેનું નામ ધૃષ્ટકેર્ણુ
 યુધિષ્ઠિર, ભીમ, અર્જુન, બાંધવ વન મધ્યે થયા ત્રણ.
 ધર્મરાયના પુત્ર યુધિષ્ઠિર, વાયુપુત્ર ભીમ કહેવાય;
 ઈંદ્રનો પુત્ર હવો અર્જુન, જે મહા બાણાવળી રાય.
 પછી માદ્રીથી બે પુત્ર હવા, તેનાં નકુલ સહદેવ નામ;
 અશ્વિનીકુમાર કૃપા થકી, તે મગટયા તેણે ઠામ.
 એક સમે રાજ પાંડુએ, કામા દષ્ટિ કીધી;
 મૃગનો શાપ ભૂલી ગયા, માદ્રી સંગે લીધી.
 તત્કાળ પ્રાણથી રહીત હવો, રાય પાંડુ પાગ્યો મર્ણુ;
 વૈકુંઠવાસ હવો રાયને, કૃપા કીધી અશરણશર્ણુ.
 એ પાંચ બ્રાત્ર પાંડવ કહેવાયા, પરણ્યા દ્રૌપદી નાર;
 દ્રૌપદીથી પાંચ* પુત્ર હવા, તેના અશ્વત્થામાયે કર્યો સંહાર.

* દ્રૌપદીને યુધિષ્ઠિરથી પ્રતિવિંધ્ય, ભીમસેનથી શ્રુત-
 સેન, અર્જુનથી શ્રુત કીર્તી, નકુલથી શતાનીક અને સહદેવ
 થકી શ્રુતક્રમા નામે પુત્રો થયા હતા.

તે પાંચ પાંડવને પંચ સ્ત્રી, બીજી હવીથી છે રાણી*;
 તેને પુત્ર અકેકો હવો, એમ શુકજી બોલે વાણી.
 અર્જુનની સ્ત્રી સુભદ્રા તેને, અભિમન્યુ નામે બાળ;
 તેની રાણી પૈરાટની પુત્રી, ઉત્તરા તેના તમે ભૂપાળ.
 તેના જન્મેજય રાજ યજ્ઞ કરીને, સર્પ હોમશે સર્વ;
 મહા મોઠા મણીધર નાગ તે, સર્પ તજશે ગર્વ.
 તારા પુત્ર ચાર છે તેમાં, વડો જન્મેજય પરન પાવન;
 વડો એ પુત્ર તમારો, બેસશે શઙ્ખાસન.
 અશ્વમેધ કરશે રાજ, અને બીજા અનેક યજ્ઞ*;
 સર્વ ધર્મ યજ્ઞ માર્ગ ચાલશે, સતોપશે ઋષી સર્વજ.
 તેના શતાનીક, પ્રાહ્મણ થઇને, કરશે વિદ્યા અધ્યયન*;
 પરમપદ પામશે શતાનીક, કર્ણ કરશે જગજીવન.
 શતાનીકના સહસ્રાનીક, તેના અશ્વમેધક કહેવાય;
 તેના અસીમ કૃષ્ણ થશે, ગુણ અપરિમિત ગણાય.
 તેની કીર્તિ વાધી અતિ ઘણી, તેના નિમિચક્ર કુમાર;
 પછી નિમિચક્ર રાજ્ય કરતાં, તણશે તે પૂર નિરંધાર.
 તે રાય કૌશાંબી નગરી સ્થાપશે, ત્યાં કરશે રાજ તે સાર;
 ઉક્ત તેના, પછિ ચિત્રરથ થશે, તેના કવિરથ બાળક સાર.
 તેના વૃષ્ટિમાન, તેના સુપેણ, તેના સુનીધ નામે તન;
 તેના નૃત્યજ્ઞ, તેના સુખીનજ, તેથી પરિશ્લવ ઉત્પન્ન.
 તેના સુનય, તેના મેધાવી, તેના નૃપજય રાય;
 તેના દૂર્વ, તેના તિમિ, તેના પ્રહદ્રથ કહેવાય.
 તેના સુદાસ, તેના બીજા શતાનીક, તેના દુર્ધમન;
 તેના બહોનર, તેના દંડપાણી, તેના નિમિરાય તન.
 તેના દ્વેષક પુત્ર થયો, અપરિમિત ગુણવાન;
 એ રીતે બૃહત્કૌત્ર વંશ, કહ્યો પૂનિત નિધાન.

* યુધિષ્ઠિરને પૌરવી નામની સ્ત્રીથી દેવક નામે પુત્ર;
 ભીમસેનને હિડિંબા નામની સ્ત્રીથી ઘટોત્કચ અને કાલી નામની
 સ્ત્રીથી સર્વગત નામે; સહદેવને પાહાડી રાજની દીકરી વિજયા
 સ્ત્રીથી સુહોત્ર; નકુલને કરેણુમતી નામની સ્ત્રીથી નિરમિત્ર, અર્જુ-
 નને ઉલૂપી નામની નાગ કન્યાથી ઈરાવાન, મણિપુરના રાજની
 દીકરી ચિત્રાંગદથી બલુવાહન અને સુભદ્રાથી અભિમન્યુ થયો
 હતો. એઓમાં બલુવાહન જે કે અર્જુનનો પુત્ર હતો, તોપણ તેના
 માતામહે કરેલા કરાવ પ્રમાણે તે માતામહનો પુત્ર થઇને રહ્યો હતો-

† જન્મેજય, શ્રુતસેન, ભીમસેન અને ઉગ્રસેન.

‡ કાવષેય કુલના તુર નામના પ્રાહ્મણને પુરોહિત કરીને
 અશ્વમેધ અને બીજા યજ્ઞો પણ કરશે.

§ શુકેકેશ્વર કે:-તે યાગવલ્ક્ય ઋષિ પાસેથી ત્રણ વેદ બહુશે. કૃપાચા-
 પાસેથી અન્ન વિદ્યા શિખશે અને શાનક પાસેથી બ્રહ્મવિદ્યા પામશે.

તેને ક્ષેમક રાજ વંશ થકી, વૃદ્ધિ થાશે નહ; પછી અન્ય રાય રાજ્યાસન બેસશે, શાલા જેની ઉત્કૃષ્ટ. હવે કહું જરૂર ૨૪ વંશ કથા, હશે તેના સહદેવ રાય; તેના વળી માર્ગરિ રાય થશે, શુભ ચંદ્રવંશની માંય. તેના શ્રુતશ્રવા, તેના અયુતાયુ, તેના નિરમિત્ર તન; તેના સુનક્ષત્ર, તેના બૃહત્સેન, તેથી કર્મજીત ઉત્પન્ન. તેના સૂતંજય, તેના વિમ્, તેના શુચિ, તેના ક્ષેમ; તેના સુવ્રત રાય હવો, તેના ધર્મસૂત્ર, તેના શમ. તેના ધુમત્સેન, તેના સુમતિ, તેના સુખલ નામે રાય; તેના સુનીથ, તેના સત્યજીત, તેના વિશ્વજીત કહેવાય. તેના રિપુંજય નામે પુત્ર થયો, મહા પરાક્રમી અપાર; કીર્તિ તેની જગમાં વ્યાપી, ધર્મ ધુરધર સાક્ષાત્કાર. છેલ્લો રાજ રિપુંજય થશે, મજા પાળક ભૂપ; એ મહારાજ સહર્મે ચાલશે, પોતે દિવ્ય સ્વરૂપ. એ ચંદ્રવંશી રાજની કથા, શ્રવણે ધરશે નરનાર; તેને કર્ણ કરશે કમલાપતિ, હવન વિશ્વાધાર. જન્મ કાઠિ તણા અથ વામે, કાયા નિર્મળ થાય; સ્વર્ગવાસ પામે તે પ્રાણી, અને વૈકુંઠ જાય.

વળણ.

વૈકુંઠ સદને સાંચરે પ્રાણી, સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે; કરજેડી વિપ્રવદ્વલ કહે, હવો ખાવીશમો પૂર્ણ અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે નવત્કથે દ્વાવિંશો-

ધ્યાયઃ ૨૨૨૩

અધ્યાય ૨૩ મો.

કડ્યું ૨૪ મું-રાગ મેવાડો.

સુત પુરાણિક વાણી ઉચરે, સુંણો શૈનક કષી રાયજ; ગર્ભયોગી રાય પરીક્ષિતને, સંભળાવે છે કથાયજ. યયાતિ રાજતણો હવો, ચોથા અનુના બાળજ; અનુનાના સભાનર, ચક્ષુ અને પરાક્ષ નામત્રણ કૌમારજ. તેમાં સભાનરનો કાળનર, તેના સંજય, તેના જન્મેજય રાજનજ; તેના મહાશીલ, તેના મહામના, તેના ઉશીનર તિતિશુ તનજ.

* એ પછીનો વંશ દ્વાદશત્કથના પ્રથમાધ્યાયમાં વર્ણવ્યો છે.

† આ ત્રેવીશમો અધ્યાયમાં યયાતિના પુત્ર અનુ, કુહુ અને ઉવસેના વંશ કહ્યા પછી જયમધ નામના રાજ સુધી ચડેનો વંશ કહ્યો છે.

ઉશીનરને શિખિ, વન, શમિ, અને ચતુર્થ મોદક્ષ બાળજ; એ સર્વે કૌમારો રૂઢા, જગમાં હવા ભૂપાળજ. શિખિને વૃષાદર્ભ, સુવીર, ભદ્ર, ચોથા કૈકય સંતાનજ; ઉશીનર બ્રાત તિતિશુને હવો, રૂશદ્રથ ગુણ નિધાનજ. તેના હેમ, તેના સુતપા, તેના બળિ નામે કુમારજ; દીર્ઘતમા કષિના વીર્યથી, બળીની સ્ત્રીને હવા તન બે-ચારજ. અગ, વગ, કલિંગ, મુલ્લ, પુંડ અને અધ્ર નામજ; તેષ્ટકુમારો ક્ષેત્રજ કહેવાણા, અંગવંગાદિ આધપત ડામજ. એ અંગનો ખનપાન થયો, તેના દિવિરથ રાયજ; તેના ધર્મરથ, તેના ચિત્રરથ, તેનું પરાક્રમ અતિ કહેવાયજ. વળી રોમપાદ નામ બીજું, નવ થયું તેને સંતાનજ; અતી દીર્ઘવંશ તેના હવો, આ અવની ચક્ર પરમ નિધાનજ. તે વંશમાં રાય રોમપાદનો, મિત્ર દશરથ રાયજ; રામચંદ્રજના પિતાજ, જગમાં બહુ મહિમાયજ. રાય દશરથે રોમપાદને, શાન્તા પુત્રી સોંપીજ; તે શાન્તાને કષિ શુંગજ, પરણ્યા પ્રેમ ધરી ચોંપેજ. કો કાળે રોમપાદ દશમાં, ન થઈ વૃષ્ટિ, પડ્યો દુકાળજ; તે વખતે વેશ્યાઓએ, મોહ પમાડ્યા કષિ શુંગ બાળજ. નૃત, ગીત અને વિલાસ કરી, કષિ મોહ પમાડ્યા ત્યાંજેજ; હરિણી પુત્ર એવા શુંગમુનિને, લાવી નગરી માલેજ. તેહ કષીનું પ્રાભણિએ, કષી શુંગ ધર્યું નામજ; ઇન્દ્ર ઇષ્ટિ કષિએ કરાવી, સંતાન સુખી દશરથ અભિરામજ. એ રોમપાદનો ચતુરંગ થયો, તેના પૃથુલાક્ષ નામે બાળજ; તેના બૃહદ્રથ, બૃહત્કર્મા, અને બૃહદ્ ભાનુ નામે કુમારજ. તેમાં બૃહદ્રથનો બૃહન્મના, તેના જ્યદ્રથ, વિજય રાયજ; વિજયને સંભૂતિ સ્ત્રીથી થયું બાળક, તે ધૃતિ નામે ગવાયજ. તેના ધૃતવ્રત, તેના સત્કર્મા, તેના અધિરથ પુત્રજ; એ અધિરથને એક પેટી મળી, ગંગાતટથી પવિત્રજ. તેની મધ્યથી મળ્યું બાળક, રૂપતણા અંબારજ; રાય પુત્ર કરીને રાષ્ટ્રો, નોધારો આધારજ. કંતાને કુમારીવસ્થાએ, સુર્ય તપથી હવો કુમારજ; કર્ણ નામ તેનું જણો, મહા દાતાર શૂરો નર સારજ. † કંતાએ પ્રથમે ગંગામાં, માષ્ટ્રો હુતો બાળજ; તણુતો તે જળમાં આવ્યો, હૃતિના પુર મોઝારજ. કીડા કરતાં ગંગા તટે, અધિરથે દીડી તણાતી પેટીજ; તેમાંથી એ બાળક મળિયું, સુત ‡ સુત ‡ નામની કહેતીજ.

* એને ચાર છે. † તત્ત્વ જેવો. બહુ માલવાળો. ‡ સારથી. † પુત્ર.

એ કર્ણને રાજ્યો રાધાએ, પાંચો પુત્રની પેરછ;
 રાય પાણુ પુત્રની પેરે દતો, માન પોતાને ઘેરછ.
 તે કર્ણ* ગુરુ પરશુરામ કૃપાથી, વિદ્યા પામ્યો અપારછ;
 ઇદ્રે આવી તેને શાપ દેવાડ્યો, નિષ્ફળ કીધો શ્રમ સારછ.
 હવે યયાતિના વધુ વંશ કહું, સાંભળ પરીક્ષિત રાયછ;
 યયાતિના કુહ્યુ થયા, તેના બજ્રુ તેના સેતુ કહેવાયછ.
 તેના આરબ્ધ, તેના ગાંધાર, તેના ધર્મ, તેના ધૃતછ;
 તેના દુર્મના, તેના પ્રચેતા, તેના થયા શત સુવ્રતછ†.
 એ સર્વે ઉત્તર દિશામાં રહી, મ્હેચ્છના રાજા હવાછ;
 યયાતિના તુર્વસુ, તેના વન્હિ, તેના ભર્ગ, ભાનુમાન થયાછ.
 તેના ત્રિભાનુ, તેના કરધમ, તેના મરૂત નામે બાળછ;
 એ મરૂતના કુબ્યંત થયો, ફરી અવતર્યો ભૂપાળછ.
 રાજ ઇચ્છા મનમાં રહીતિ, ઇશ્વર ઇચ્છાથી જન્મછ;
 કર્મ રહિત છતે કર્મે બંધાયો, કર્મ ગતી છે પર્મછ.
 તે પુનઃ અવતર્યો પુરુષવંશમાં, જેનું વર્ણન કહ્યું છે પૂર્વેછ;
 હવે યયાતિ પુત્ર ચક્રતણા વંશ, વિસ્તારથી વર્ણું સર્વેછ.
 જેના વંશમાં પ્રભુ પ્રગટયા, નામ લેતાં પાતક જાયછ;
 યદુના સહસ્રજીત, કોબા, નળ, અને ચોથા રિપુ રાયછ.
 તેમાં સહસ્રજીતના શતજિત થયો, તેના મહાહય, વેણુહયછ;
 ત્રીજા પુત્ર હૈહય થયા, જેની કીર્તિ અપરિમિત અસયછ.
 તેમાં હૈહયના ધર્મ, તેના નેત્ર, તેના કૃતિ, સોહંછ;
 તેના ભદ્રસેનક, તેના દુર્મદ અને ધનક બે મનમોહંછ.
 ધનકના કૃતવીર્ય, કૃતાગ્નિ, કૃતવર્મા, ચતુર્થમા કૃતોજાછ;
 કૃતવીર્યના અર્જુન‡ થયો, એ હતો સમ દ્વીપ રાજાછ.
 ગુરુદત પાસેથી તે રાજાએ, યોગ વિદ્યા ગ્રહણ કરીછ;
 પાંચાશી હજાર વર્ષ સુધી તેને, રાજ્ય સુખ દીધું હરિછ.
 તેને હજારો પુત્રો હતા, તે મૂવા પરશુરામ હાથછ;
 મરતાં જયધ્વજ, શૂરસેન, વૃષભ અને મધુ બચ્યા સાથછ.
 પાંચમો ઉર્જિત પાંચેઆ, તે પાંચ ભાગી હૂડાછ;
 તેના જયધ્વજ, તાલજંઘ થયો, તેના સત પુત્ર પનોતાછ.
 તાલજંઘ નામથી પ્રસિદ્ધ ક્ષત્રિને, સગરો|| મારી નાંખ્યાછ;
 તાલજંઘના જ્યેષ્ઠ પુત્ર તે, વીતિહાત્ર હવો વિખ્યાતાછ.

* કર્ણનો વૃષસેન નામે પુત્ર થયો હતો. † સારા વ્રત કરવાથી થયેલો. ‡ યયાતિના પુત્ર પુરુને ઘેર. § સહસ્રાર્જુન. || ઔર્વઞ્ઞપિ પ્રતાપથી.

સહસ્રાર્જુનનો પુત્ર મધુ તેને, સત હુવા સંતાનછ;
 તેમાં વૃષિણુ જ્યેષ્ઠ હતો, બળ પરાક્રમી મહા વિદ્વાનછ.
 એ મધુ વૃષિણુ ને યદુ ઉપરથી, વંશ જીનવા કહેવાયછ;
 માધવ, વૃષિણુ, યાદવ કહેવાણા, વર્ણન તેનું ન વર્ણાયછ.
 તે થકી ઘણો વંશ વધ્યો છે, સાંભળ રાજા તેહછ;
 વિસ્તાર વંશતણા સાંભળતાં, દિલ ઉપને બહુ નેહછ*.

કડવું ૨૫ મું-રાગ ધન્યામી.

શ્રી શુકલ વાણી ઉચ્ચે, પરીક્ષિત મુણારે;
 આ નવમસ્કંધ ભાગવત મહિમા ઘણારે.
 એક મને જે સાંભળે, હેત આખરિ;
 તેને કૃપા કરે અવિનાશ, સારંગપાણારે.

આલ.

સારંગ પાણી કરે કૃપા, જે કથા હરીની સાંભળે;
 જે હોય પાપ પૂર્વ જન્મનું શ્રવણથી સર્વે બળે.
 ચક્રતણા પુત્ર ક્રોધુ જાણો, તેના વૃજિનવાનુ રાય;
 તેના શ્વાહિ, તેના રૂશિક, તેના ચિત્રરથ પુત્ર કહેવાય.
 તેના શશખિંદુ નામે પુત્ર થયો, પરમ યોગી પૂનિત;
 અતિ પૈલવનો ભોક્તા, મહાત્મા ચક્રવર્તી ધીટ.
 ચૌદ રત્ન તેનીકને હતાં, તેને દશ સહસ્ર નારી;
 અકેકીને લક્ષ પુત્ર હવા, તે સર્વે પરાપકારી.
 વળી તે શશખિંદુ રાજા, હવો એકબળીયો સહી;
 તે યદુ કુળમાં હવો યાદવ, કીર્તિ નવ જાય કહી.
 તેહ થકી યાદવ થયા ઘણા, યદુવંશ વાધ્યો બહુ;
 શશખિંદુના પુત્રમાં, છને મુખ્ય માને સહુ.
 તેમાં પૃથુશ્રવાનો ધર્મ જાણો, તેના ઉશના નામે બાળ;
 તેણે સત અશ્વમેધ કીધો સહી, પુણ્ય બુદ્ધિ વિશાળ.
 તેના રૂચક નામે પુત્ર હવો, તેના પુરુજિત રાય;
 રૂક્ત, રૂકમેહુ, પૃથુ અને, જ્યામઘ નામે પાંચ થાય.
 જ્યામઘ રાય અપુત્ર હવો, પાણુ સ્ત્રી ન કરી શકે અન્ય;
 સ્વરાણી શૈબ્યા બીકથી, નવ પરણી શકે સ્ત્રીધન.
 એદ દિને રાત્રીલુપનથી, ભોજ્યા નામે કન્યા હરી;
 રથમાં બેસાડી લાવતો હતો, તે શૈબ્યાએ દીડી ખરી.

* અત્રે ત્રેવિશમો અધ્યાય પૂર્ણ થાય છે, તે એક પ્રતમાં તે અત્રે વળણ પણુ છે, પરંતુ મૂળ ભાગવત પ્રમાણે નિમેનો કથા પ્રસંગ એ અધ્યાયમાં સમાયલો છે, ને તેને માટે એકજ પ્રતમાં નિયતું કડવું છે, જે અત્રે દાખલ કરીને તેના વળણ સાથે ત્રેવિશમો અધ્યાય પૂર્ણ કીધો છે.

કોષ ભરિત શૈળ્યા વદ, દે કપટા જ્યામઘ પાપીય;
આ મુજને યેસવાના રથમાં, કોને યેસાડી તેં અહિંય.
ભયથી બીધેલો જ્યામઘ યોદ્ધો, એ તુજ પુત્રની નારી;
હસતી હસતી શૈળ્યા યોલી, હું છું વાંઝણી અકારી.
તેમ નથી મુજને શોક્ય કોઈ, કેમ એ સંભવે પુત્ર નારી

જ્યામઘ કહે છે:-

હે રાણી, તું જે પુત્ર પ્રસવશે, તેને યોગ્ય છે આ સુકુમારી.

શુક કહે છે:-

એવે સમયે દેવ પિતૃઓને, જ્યામઘની દયા આવી;
દેવે વચન તેનું સત્ય કરવા, વાત અદ્ભૂત ઉપજવી.
એ જ્યામઘ રાયે, ભાવ સહિત, કીધું પૂજન ભારી;
તેથી 'તથાસ્તુ' કહી દેવ ગયા, ગર્ભિણી હવી શૈળ્યા રાણી.
સમય પ્રાપ્ત થતે પુત્ર જન્મ્યો, તેનું નામધર્મ વિદર્ભરાય;
પિતાએ આણેલી સતી કન્યા, પરાણે પછે તે રાય.

વળણ.

પિતાએ આણી સતી કન્યા, પરાણે તે વિદર્ભ રાયરે;
શ્રીમદ્ ભાગવત નવમસ્કંધનો, હવે ત્રેવીશમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે નવમસ્કંધે ત્રયવિંશો-

ધ્યાયઃ ૧૨૩૩

અધ્યાય ૨૪ મો.*

કડ્યું ૨૬ મું-રાગ ધન્યાશ્રી.

સુત કહે શૈલનક સુંણો, તે કથા સહુ માંડી કહું;
તે મધ્યે એક વિદર્ભ, મહા પરાક્રમી યાદવ બહુ.
વિદર્ભરાયને ભોજ્યા સ્ત્રીથી, ત્રણ થયા કુમાર;
કુશ, કથ અને રોમપાદ, નામ તેનાં નિરધાર.
રોમપાદ હવે આનંદદાયી, વિદર્ભ કુળ દીપક;
તેને બહુ નામે પુત્ર થયો, તેના થયો ઉશિક.
તેના એદિ, તેના દમધોષાદિ, પુત્રો થયા અનેક;
કથાં તણા કૃતિ થયો, તેના ધૃષ્ટિ નામે બાળ એક.

* આ ચોવિશમા અધ્યાયમાં વિદર્ભના ત્રણ પુત્રોની ઉત્પત્તિ અને બલભદ્ર તથા શ્રી કૃષ્ણ સુધીના અનેક પ્રકારના વંશ કથાં કથાંથી થયા તે કથા કહી છે. † વિદર્ભનો વચલો પુત્ર.

તેના નિર્વૃત્તિ, તેના દર્શાઈ, તેના બ્યામ, તેના છમૂત;
તેના વિકૃતિ, તેના ભીમરથ, તેને નવરથ નામે પૂત.
તેના દરારથ, તેના શકુનિ, તેના કરંભિ, તેના દેવરાત;
તેના દેવક્ષત્ર, તેના મધુ, તેના કુરુવંશ સાક્ષાત.
તેના અનુ, તેના પુરૂષોત્ત, તેના આયુ, તેના સાત્વતા;
સાત્વતને નમ પુત્ર હવા, તે છે અતિ પુણ્યવંત.

ભજમાન, ભજિ, દિવ્ય, વાણિ, દેવાવૃધ, અધક;
સાતમા પુત્ર મહાભોજ થયા, તેમાં નવ યોડ કે વંક.

પ્રથમ પુત્ર ભજમાનને, પહેલી સ્ત્રીમાં નિમ્બોચી, કિંકિણુ;
અને વૃણિ પુત્ર થયા, ત્રણે તણા અપરિમિત ગુણ.

દ્વિતીય સ્ત્રીમાં શતાન્વિત, સહસ્રાન્વિત ને અયુતાન્વિત;
એ નામે ત્રણ પુત્ર હવા, કામ કીધાં તેણે અપરિમિત.

સાત્વતના પંચમા* પુત્રને, બહુ નામે થયો કુમાર;
એ દેવાવૃધ, બહુ વિષે, એ શ્લોક યોગે અવાર.

તેનું તારતમ્ય અતિ ગહન, વદું છું આ વાર;
“દેવાવૃધ બહુને દૂરથી, સુંણતા હતા કૃપાળ.

તેવા અમે દેખીએ છિએ, એના પુણ્ય તણા નહિ પાર;
“મનુષ્યમાં શ્રેષ્ઠ” બહુ છે, દેવતા સમાન દેવાવૃધ સાર.

છ હજાર પાંસઃ અષ્ટ પુરુષને, પિતા પુત્રે કીધો ઉપદેશ;
તેથી તેઓ મોક્ષ પામિયા, શરણે ગયા ત્રિલોકેશ.”

સાત્વતના સપ્તમા† પુત્ર જે, ધર્મ માર્ગમાં છે ચતુર;
તે થકી ભોજકુલ ઉત્પન્ન થયું, જગ વિષે જાણ રાય શુર.

સાત્વતના અતુર્થ‡ પુત્રને, સુમિત્ર નામે પુણ્ય-
તેના યુધાન્વિત, તેના શિનિ, અનમિત્ર બે ભૂપાળ.

અનમિત્રનો નિમ્ન થયો, તેના સત્રાન્વિત પ્રસેન બે સૂત,
અનમિત્રનો દ્વિતીય પુત્ર, શિનિ હુતો પવિત્ર પૂત.

તેના સત્યક, તેના યુધુધાન,§ તેના જય, તેના કણિ;
તેના યુગધર નામે પુત્ર થયો, એ વાત રાયજી સુણિ.

અનમિત્રનો પુત્ર ત્રીજો, વૃણિ નામે કુમાર;
તેના શ્વેતક, અને ચિત્રરથ, રૂપ, ગુણ, શીલ અપાર.

શ્વેતકને ગાંદિની સ્ત્રીથી, અદૂર, આસંગ સારમેય;
મૃદુર, મદુવિત, ગિરિ, ધર્મવૃદ્ધ, સુકર્મા, ક્ષેત્રોપેક્ષ.

* દેવાવૃધ. † મહાભોજ. ‡ વૃણિ. § બીજું નામ સાત્વકી.

અરિમર્દન, શત્રુઘ્ન, ગંધમાદ, અને પ્રતિબાહુ નામે તેર પુત્ર; સુચીરા નામે કન્યા અવતરી, એમ વાંધ્યું તેનું ઘર સૂત. અકૂરના દેવવાનુ ઉપદેવ, બને કુંવર બુદ્ધિ વિશાળ; અકૂરના કાકા ચિત્રરથને, પૃથુ, વિદૂરથાદિ બાળ. એ વૃષિણ કુંળના પ્રકાશ કરતા, તેજેમય કાંતિ અપાર; સાત્વતના છટા* પુત્રને, કકર લજ્જમાન સાર. શુચિ અને કંબલબર્હિષ, એ નામે ચાર કુમાર; તેમાં કકરનો વન્હિ થયો, તેનો વિલોમા પુત્ર સાર. તેનો કપોતરોમા, તેનો અનુ, એ કહ્યો વંશ વિસ્તારા અનુતાણા સખા તુંબર ગંધર્વ, શુભ ગુણ યુક્ત પ્રેમાળ. અનુનો અંધક, તેનો હુંદુભિ, તેનો અરિઘોત કહેવાય; તેનો પુનર્વસુ પુત્ર થયો, તેનાં આહુક આહુકી ત્યાંય. આહુકને દેવક ઉગ્રસેન, એ પુત્ર થયા નિરધાર; તેમાં દેવકનો દેવવાન, ઉપદેવ, સુદેવ, દેવવર્દન સાર; વળી દેવકને સમ પુત્રી, તેનો નામતાણા કહું છું વિસ્તાર; એક પુત્ર દેવકી કુખે, જન્મ્યા બુગદાધાર. ધૃતદેવા, સાંતિદેવા, ઉપદેવા, શ્રી દેવા, દેવ રક્ષિતા; સહદેવા અને દેવકી, એ સાત જાણા રાય દુહિતા. એ સમ કન્યા વસુદેવને, પરણાવી રાયે ત્યાંય; ઉગ્રસેનનાં કંસ, સુનામા, ન્યગ્રોધ, કંક, સુહુ કહેવાય. રાષ્ટ્રપાલ, સૃષ્ટિ અને તુષ્ટિમાન, નવ પુત્ર છે નિરધાર; કંસા, કંસવતી, કંકા, શૂરભૂ ને રાષ્ટ્રપાલિકા કુંવરીસાર. એ પંચને વસુદેવ કરા, પરણિયા લધુ શ્રાત; ચિત્રરથનાં પુત્ર વિદૂરથ, તેનો શૂર તેનો લજ્જમાન. તેની શિનિ, તેનો સ્વયંભોજ, તેનો હૃદીક, તેનો દેવબાહુ; રતિધેનુ, કૃતવર્મા, દેવમીઢ, એ ચારે ગુણિયલ બહુ. દેવમીઢનો શૂર થયો, તેને મારિષા સ્ત્રી હુતિ નિરધાર; તે થકી વસુદેવ, દેવભાગ, દેવશ્રવા, આનક સાર. સૂન્ય, શ્યામક, કંક, શમીક, વત્સકને વૃક નામે દશ કુમાર; એ દશે મહા પરાક્રમી, તેની લીલા તણા નહિ પાર. હુંદેવને ત્યાં વાસુદેવ હવા, ત્યારે દેવ હુંદુભિ વાછ્યાં; આનંદ વર્ત્યો દસ દીશે, થૈ થૈકાર દેવેન્દ્રે કીધી મયાં. પરીક્ષિત કહે શુકલ સુણા, કહે તે વાછત્ર કેમ વાચ્યાં તહાં; એવું પરાક્રમ શું હતું જે, પુત્રના ગુણ ત્રિભુવન મહાં. તવ શુક કહે સુંણ રાયજી, એને ઘેર શ્રી હરી અવતર્યા; આગમન જાણી વાછત્ર વાગ્યાં, દેવને મન લાવિયા.

* અંધક. † દેવકનો મોટા ભાઈ. ‡ અકૂરના કાકા છે.

વસુદેવને* ઘેર બેન હતી, શુભ કુંતા નામજ તેતાણું; કંતિભોજ રાય અપુત્ર હતો, તેણે પાલન કીધું થાણું. પંચ ભગિની વસુદેવને, તેનાં નામ વિસ્તારી કહું; એક કુંતા, બીજી શ્રુતદેવા, શ્રુતકીર્તિ ભાગ્યશાળી બહુ. ચોથી શ્રુતશ્રવા, પંચમી રાજધિદેવી નામ છે; ગુણશીલ સરખી ચાતુરી, જેને હૃદે હરી ગુણગ્રામ છે. કંતિભોજ રાજ અપુત્ર, તેને કુંતા પુત્રી અર્પણ કરી; પુત્રથકી તેને વિશેષ પાજે, કંતિભોજ આનંદ ધરી. તેને કુમારિ વયમાં સ્વેચ્છાથી, મંત્ર આપ્યો દુર્વાસા ઋષી; કહું મંત્ર તુજને સફળ થાશે, કુંતા તું થાશે સુખી. ઋષી દુર્વાસાએ ઉપાસનની, વિદ્યા આપી છે તાંહ; જે દેવને સતિ આરાધે, તે આવે અમર એક ક્ષણમાંહ. કુંતા પ્રતે ઋષીયે કહું, જે દેવને આરાધે સહી; મનકામના તારી પૂર્ણ કરવા, તે આવશે શિલ્પ અહીં. એવો મંત્ર વર આપીને, ઋષી દુર્વાસા સ્થાનક ગયા; પરિક્ષા જોવા કુંતાએ ત્યાં, સૂર્યનારાયણ આરાધ્યા. તત્કાળ સપિતા પધાર્યા, રવિ કુંતા સાંનિધ્ય આવિયા; કુંતાજી જોઈ થયાં વિસ્મય, રવિ કીર્ણ સઘળે શોભાવિયાં. અનેક ઊપાયે સ્તુતિ કુંતા કરે, પણ સૂર્ય પાછાવળે નહીં; દહી પુત્ર એક સવિતાએ આપ્યો, કુંતાએ ગર્ભ ધર્યો તહીં તે કુંવારી કાયામાં ગર્ભ ધર્યો, જોઈ સર્વ આશ્ચર્ય થયાં; પણ કર્ણ દારે કર્ણ પ્રસન્ન્યો, તે સૂર્ય પૂત્ર કહેવરાવીયા. ગંગામાં નાખ્યો સહી, પછી સુતે તેને પાળીયા; પછે કુંતાજીને પાંકુસંગે, કંતિભોજે પરણાવીયા. વસુદેવની બીજી બેહન, શ્રુત દેવા જેનું નામ છે; કર્ણાધિપત્ય વૃદ્ધશર્મા પરણ્યો, ગુણ અગણિત ધામ છે. તે કુખે દંતવક્ર હવો, પૂર્વે જય પાર્ષદ હતો સહી; સનકાદિકના શ્રાપને કુંતા વાસના હૃદે રહી. ત્રીજી બેહન શ્રુતકાર્તિ, ધૃષ્ટકેતુ રાયને વરી; તેને સંતર્દન પંચ પુત્ર જન્મ્યા, જવ હરિયે કૃપા કરી. દમઘોષ પરણ્યો શ્રુતશ્રવાને, શિશુપાળની તે માત; એ શિશુપાળ વિજય હતો, પૂર્વે જન્મે વિખ્યાત. રાજધિદેવીને માળવાધિપત, જયસેનને પરણાવી; બિંદ અનુબિંદ પુત્ર હવા, સર્વેને તે વાત લાવી.

* તેમાં મોટી પ્રયાને વસુદેવના આપ શૂરે કુતિરાજ કું જે અપુત્ર હતો તેને દીકરી તરીકે રાખવા આપી હતી. તેથી તેનું નામ 'કુંતી' કહેવાયું હતું.

વસુદેવ બંધુ દેવભાગ, બીજો દેવશ્રવા મુન્ય;
 ત્રીજો આનંદ મહામતિ, સુંઘ્ય ને હરિની ધૂન્ય.
 પાંચમો બાંધવ સ્થામક હતો, છઠો વત્સક આત્મારામ;
 વૃક, શમીક, કંક, એ નવ બંધુ પૂર્ણ કામ.
 વસુદેવને પૌરવી, રોહીણી, ભદ્રા, મદિરા, રોચના ઇલા;
 દેવકી માતા કૃષ્ણતાણી, એ સસ રાણીએ શોહીલા.
 રોહિણી કૃષ્ણે બળિભદ્રજી, અને બીજા ષટ બાળ;
 બીજી રાણી સર્વેને, આપ્યા સંતાન તે ભૂપાળ.
 સુભદ્રા દાદી તમતાણી, દેવકીજનાં બાળ;
 રૂપગુણ ને ચાતુરી, તકતકતું છે ભાળ.
 તે પરણી અર્જુન સાથે, કૃષ્ણે પરણાવી પ્રેમ ધરી;
 એ યાદવ શીઘ્રયાત તમતાણાં, હરીએ મયા કીધી ભાવેકરી.
 એમ ચંદ્રવંશી હવા રાજ, યદુ કુલ વર્ણન કહ્યું;
 ઉગ્રસેન બંધુની દીકરી, દેવકી નામ તેનું ધ્યૈ.
 વસુદેવ યાદવે દેવકીનું, પાણીગૃહણુ પ્રીતે કહ્યું;
 તે દેવકી ઉદર પ્રભુ અવતરી, યદુ કુળને પાવન કર્યું.
 વસુદેવને સમ રાણી, (તેમી) દેવકીએ આઠ બાળક જાણ્યાં;
 શુકદેવ પરીક્ષિતને કહે હવે, નામ સાંભળો તે તણાં.
 કીર્તિમાન તે કંપર પહેલા, બીજો સુષેણ તે જાણ્યો;
 ભદ્રસેન છે ત્રીજો, ચોથો ઋષ્ટુ પ્રમાણ્યો.
 સમર્દન પાંચમો બાળક, ભદ્ર છઠો હવે સહી;
 બળીભદ્ર મુત છે સાતમો, આઠમા શ્રી કૃષ્ણ હવા તહી.
 શ્રી કૃષ્ણજીએ અવતાર તે, ભક્ત અર્થે લીધા જહાં;
 તેનો પરિવાર બહુ હવે, યશ મહિમા વાંધ્યો ત્રિભુવનમાં.
 દેવ કાર્ય કીધાં શ્રી કૃષ્ણજી, દૈત્ય બહુ સંહારીયા;
 દુષ્ટ પાપી અધર્મી હતા, તેને પાણુ પ્રભુએ તારીયા.
 સાધુ સંતની રક્ષા કીધી, ધર્મ મારગ આચર્યો;
 શ્રી કૃષ્ણે સાધુ સુખી કીધા, મહિમા ત્રિભુવન વિસ્તર્યો.
 વૈકુંઠથી હરી અવતર્યા, અમર સર્વ સાથે લઈ;
 પૃથ્વીના ભાર ઉતાર્યો ને, અનેક યજ્ઞ હણ્યા તહીં.
 અનેક લીલા કીધી પ્રભુએ, ભક્તના મનોરથ પુરીયા;
 અપરિમિત જનનો ઉદ્ધાર કીધો, દાસનાં દારિદ્ર ચુરીયાં.
 એમ લીલા કીધી અવિનાશી, પછે વૈકુંઠ પધાર્યા શ્રી હરી;
 બળીભદ્ર સાથે રવધામ પહોંતા, નિજ ભક્તને કરૂણા કરી.
 એ શ્રી કૃષ્ણ પૂર્ણ પરમાત્મા, મકરાકૃત કુંડળથી સોહે કાન;
 સુંદર કપોલ, મંદ હસે, ઉત્સવથી ભરપૂર કહાન.

મુખ કમળ શરી સમ, આનંદ યુક્ત છે નેત્ર;
 નર નારી વૃક્ષ ન થાયે, મોહે જગ સર્વત્ર.
 દર્શન કરતાં જન કોઈ, નિમેષ માંડે ત્યાય;
 મટકા મારે નિમી રાયને, શ્રાપે મનની માંય.
 અનેક લીલા કીધી કૃષ્ણે, પરાક્રમ કીધાં અપાર;
 વ્રજમાં જઈ વ્રજવાસીના, પૂર્ણ કીધા અવતાર.
 પૂર્ણ પુરુષોત્તમ એ પ્રભુ, વ્રજ વિનતાના પ્રાણ;
 રસલીલા કીધી નૂતન, દીધી ધીરજ સારંગપાણ.
 રમણીય મૂર્તિ રંગ ભરપૂર, શોભે ઘાડો ધન;
 એ મૂર્તિ મુજ હૃદયે રમો, શુક કહે ભાગ્ય ધન ધન.
 શત્રુ સંહારક, વિરહ મારક, પુરુષોત્તમ એ કહાન;
 તેના ચરણ કમળ પ્રેમે વંદુ, બોલે શુક પરમ સુજાણ.
 મુત પુરાણીક વદે વીણી, સાંભળો શૌનક સહી;
 શ્રી ભાગવત નવમસ્કંધની, એ હરી કથા પૂરણ થઈ,
 એ હરી કથા પ્રીતે સાંભળે, નર નાર પ્રેમ હૃદયે ધરી;
 તેને કરૂણા કરે અવિનાશજી, સાક્ષાત સ્વામિ શ્રી હરી.
 એક દિવસમાં યુગ્મ ઘટીકા, પ્રીતિ યુક્તે સાંભળે;
 તેને સંસાર માયા ન ભેદે, આવાગમન ખટખટ ટળે.
 અકેક અક્ષર વ્યાસ વાણીએ, ભાવશું સાંભળતાં કથા;
 શુકદેવ કહે પરીક્ષિતને, તેની જાય ભવોભવની વ્યથા.
 ઉત્તમ કથા જે સાંભળે વા, સાંભળાવે મન હર્ષ ધરી;
 કર્મ દાવાનળથી દાઝતાં, ઉગારે પ્રભુ તેને કર ગૃહી.
 એક ઘડી એક અર્ધ ઘડી જન, સાંભળે પળ ક્ષણ રૂહી;
 ભક્તિભાવે સાંભળે તેની, દુર્ગતી થાયે
 બહુ યજ્ઞ કીધે બહુ જે રૂળ, બહુ દાન ને પ્રાપ્તિ;
 શ્રી ભાગવત તાણા રસપાનથી, જન્મ મરણ અંખના જશે.
 રૂળ અધિક છે કાળયુગમાં, એના પાર કો પામે નહીં;
 શ્રવાણ ભક્તી સમાન સાધન, માનવને તો નથી અહીં.
 હરી કીર્તન પ્રીતે કીજીએ, લીજીએ હરીનું નામ;
 રૂળ પત્ર વર કામ દુઝાવતા, દુળે નામ શ્રી રાં
 ક્ષણ આયુષ કળીયુગ મધ્યે, ચિત કંડાણ બુદ્ધિ થશે;
 અષ્ટાદશ પુરાણ વ્યાસે કહ્યાં, તે સાંભળતાં મુખ સૌને હશે.
 આ બારે સ્કંધ કથા શ્રી ભાગવત, ભાવથી શ્રવણુ ધરે;
 સ્વજન કુટુંબ પરિવાર પૂર્વજ, સર્વ સ્વર્ગ સાંચરે.
 જે વંશમાહિ કથાનો અભ્યાસ, કોઈ નર કરશે સહી;
 પ્રભુ તે નરના પુણ્ય પ્રતાપે, વંશ બધો તારશે સહી.

વય બાળક યૌવન વૃદ્ધ, ને દુર્મળ કે ધન હીન;
વાંચે કથા વ્યાસ આસને, તે આગળ થાવું દીન.
મોક્ષ ઇચ્છા સર્વે જાવા, નીરંતર પ્રાણી જે કરે;
તેણે પદ પૂજવા વ્યાસના, જે ભાગવત પારાયણ હૃદયે.
કામદુધાવત વાણી વદે, વ્યાસ આસને ખેસી જેહ;
પંચ ગુરુ સંસારમાં, તે પિતા પ્રમાણીએ તેહ.
અજ્ઞાન નિવારી જ્ઞાન આણે, તેને તાતજ જાણિયે;
વળી ગુરુ પિતાથી સંસારમાં, આધિક વ્યાસને જાણિયે.
લક્ષ ચોરાસી ખાણુ ફરતાં, પાર દુઃખનો છે નહીં;
સત્ય ગુરુ મળે સુખ ઉપજે, જેમ અગ્નિ સૂવણું જાતી કહી.
તૃણા લોભ ને મોહ ક્રોધજ, પરહરે પ્રાણી જેહ;
દયા દાન ગુણ સાધુતાણાં, ખેસે સત્ય વચન તેહ.
જ્ઞાનવંત મધુર વાણી વદે, નિર્મળ મન રાખે સદા;
ન્યૂનાધિક અક્ષર બોલતાં, મન મધ્યે પામે આપદા.
કહે કથા સૌ પ્રાણીને, પરીપૂર્ણ ભક્તિ મન;
જે જન ક્ષોભ પ્રાપ્તી પરહરે, તે ખેસે વ્યાસ આસન.
વ્યાસ આસને ખેસવું જ્યાં લગ, પૂર્ણ થાય કથાય;
કો દેખી ઉઠવું નહીં, વ્યાસવેશ તણી પત જાય.
કથા પૂર્ણ કરીને ઉઠવું, અધુરી મુકે પાપ છે સહી;
જ્યાં દુષ્ટ મૂર્ખ ખેસે ઘણા, ત્યાં કહેવા અધિકાર છે નહીં.
જ્યાંશ્વાન ધુર્તલપટ વસે, મુખે કઠણ વચન જે જન વદે;
જ્યાં તસ્કર ચાડિયા ઘણા, યમ મંદિર દૂત સદન સદે.
એ પ્રાણી કહેવાનાં સ્થળ નહિ, પણ નદી પર્વત ઉત્તમ ધામ;
અહીં શુભ દેશ સુજન વસે, દેવ માર્ગ હોયે જે ગામ.
સંધ્યા પૂર્ણ મનભક્તિ યુક્તે, સુંણે ગૃહસ્થ હરી કથા;
વિષ્ણુ ગુણ સુણતાં, સુખ ઉપજશે જાણ સંસારી વ્યથા.
કથા સાંભળવાની ગતિ કહું જે, પાર દુસ્તર પામીયે;
શુદ્ધ વચને શુદ્ધ દેહે, શુદ્ધ મનને પ્રમાણીયે.
વ્યાસ વચનપર વિશ્વાસ રાખી, કથા હૃદયે ધારીયે;
કથા સુંણી પાછું મનન કરીયે, ભક્તિ વાત વિચારીયે.
ખબર ન પડે તો પ્રત્યપૂછીયે, વિનય વચન કહી વ્યાસને;
જેહ ઉત્તર વ્યાસ કહે તે, સાંભળવો હરી દાસને.
પ્રત્યપૂછતાં ક્રોધ કરે, તેને પ્રમાણીક નવ જાણીયે;
શ્રાતાની શંકાનું નિવારણ કરે, તેને વ્યાસ પ્રમાણીયે.
વિદ્વાન બહુશ્રુત ભક્ત પૂરાણ, નિર્લોભી નિર્મળ મતી;
અક્રોધી ને મોહ રહિત, વળી જ્ઞાન વૃદ્ધ જેનો ગતી.

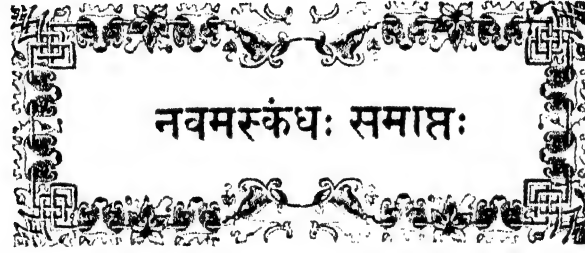
વૈરાગ્ય રમી રહ્યો મનમાં, એવા દિનને વ્યાસ સદા કહેા;
શ્રી ભાગવત હરી કથા રસતે, એવા જન થકી સુંણી ગૃહેા.
વ્યાસ પાસે કથા સુંણવી, પ્રીતે પૂજન વ્યાસનું કરી;
આસન પાદ ને અર્ધ, એ રીત જેવો શાસ્ત્રોમાં સરી.
અક્ષત ચંદન પુષ્પ ફલ, શુભ દક્ષિણા મુખવાસને;
ધૂપ દીપ ને આરતિ વંદન, અરપવું સૌ વ્યાસને.
યથા વિધિયે વ્યાસને પૂજતાં, હરીહર પ્રત્યે થાય પ્રીત;
જેનાં પૂરાણ પ્રુન્ય હોય તેનું, થાય એવું શુદ્ધ ચિત્ત.
જે પ્રીતિયુક્તે ન સાંભળે, સભા વિષે નિરંધાર;
તેહ કૃતમ્ની જાણવો, શુક કહે પરીક્ષિતને તેવાર.
કથા સુંણતાં અધવચ મૂકી, અન્ય કાળે જાય;
તે પ્રાણી દુઃખ પામે સહી, તેની કથા મિથ્યા થાય.
તે વાદળ રૂપે જળ ભરે, જે પાદડી રાખે શીશ;
તાંબુલ ભક્ષે કથા સુંણતાં, તે રોગથી પાડે ચીશ.
ઉંચે આસને ખેસી સાંભળે, તે દંભ રૂપ કરી જાણ;
અતે વાયસ અવતરે ને, ભોગવે નરકની ખાણ.
સિંહાસને ખેસી સાંભળે, અથવા ખેસી બહુ મૂલ્યાસન;
સાગડાનું વૃક્ષ અવતરે, તેહ પાપી જન.
વણ નમસ્કારે સાંભળે તે, વિષતરૂ રૂપ થાયે સહી;
લંબ ચરણે સુતો સાંભળે, અજગર ચોનિ પામે કહીં.
સમાન આસને ખેસી સુંણે, તેને ગુરુ નારી ગમનનું પાપ છે;
તે પાપી નરકે પડે, ને પામે મહા સંતાપ પછે.
કરે નિંદા વ્યાસ કથાતણી, જન ખર થઈ ભટકયા કરે;
સાત જન્મ તે શ્વાન ચોનીયે, ફરી ફરીને અવતરે.
મર્મ વચન બોલે કુડકપટમાં, કથા સમે સભામાં રહી;
ઝંઘવ થઈ દુઃખ ભોગવે, પછી કાકીડો થાયે સહી.
પુણ્ય કથા પ્રીતે ન સાંભળે, તે નરકમાં પ્રાણી પડે;
નાનાવિધ દુઃખ ભોગવે, વનચર થઈને રડવડે.
અતિ આનંદ પૂર્ણ હરી કથા, જન પ્રીત યુક્તે સાંભળે;
અનેક રીધ સુખ ભોગવીને, અતે શ્રી હરીને મળે.
કથામાં જે વિદ્ય કરે, મહા મૂર્ખ પાપી તે કથા;
અનેક વર્ષ નરકે રહી તે, નગર ભુંડ પ્રાણી થયા.
વિષ્ણુ કથા જે પ્રીત કરીને, વાંચશે મન ઉલ્લાસ;
બહુ સુખી તેને જાણુજે, છે બ્રહ્મસદન નિવાસ.
આસન ઉત્તમ આપે વ્યાસને, શુભ ચંદન ચરચે પર્મ;
શુભ ગાદી પ્રીતે પાથરે, તે જાણુવો શ્રાતાનો ધર્મ.

સિંહાસને વ્યાસ બેસાડી, પૂજન અર્ચન કીલ્યે;
પખાળ ! બેઠે ચાર્ણ પ્રીતે, તે ચાર્ણોદક પીલ્યે.
પુણ્ય ગજરા માળ કુસની, વ્યાસ કંઠે ઘાસીયે;
મન પવિત્ર કરી હૃદયામાં, ગોવિંદને સંભારીયે.
એમ વ્યાસનું પૂજન કરે, પ્રેમે ભક્તિભાવ કથા સુણે;
મનુ મેને કૃપા કરે, એમ વ્યાસ નંદન ઓચરે.
નવમસ્કંધ હવે થયો પૂરાણ, શ્રીમદ્ ભાગવતની કથા;
ભણે સુણે પ્રીછવે તો, જન્ય જન્મ તેની પ્રથા.
ચોવીસ અધ્યાય થયા પૂરાણ, કથા શ્રી હરીની કહી;
શ્રી કૃષ્ણ ચરિત તે દશમસ્કંધમાં કથા કહેવાશે સહી.
સંવત્ સત્તર પાંસઠ વર્ષે, ઉત્તમ ભાદ્રપદ માસ;
દશમી ગ્રગુવારે કથા હવી, વાર્ણવ્યા શ્રી અવિનાશ.

ઓદિત્ય માતિ ટોલકીયા, દિવ્ય સૂર્યપુર વિશ્રામ;
નાના ભટ મુત વિમ વલ્લભ, વાર્ણ્યા હરી ગુણગ્રામ.
તાપી દક્ષિણ દિશા, બેગમપુરામાં વાસ;
શુદ્ધ અશુદ્ધ જાણુ નહીં, ગુણ વાર્ણવ્યા શ્રી અવિનાશ.
વગણુ.

ગુણ વાર્ણવ્યા અવિનાશજના, કૃપા શ્રી હરીયે કરી;
કર જોડી વિમ વલ્લભ કહે, શ્રાતા બોલો શ્રી હરી હરી.
શ્રી હરી હરી ભણો સાવુ, જોણે જન્મ સાર્થક થાયરે;
શુકજી પરીક્ષિતને કહે, હવેા પુર્ણ આવિશમોધ્યાયરે.
ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે નવમસ્કંધે અનુવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૪॥





नवमस्कंधः समाप्तः

શ્રીમદભાગવત

(કવિ પ્રેમાનંદકૃત—પદબંધ.)

દશમસ્કંધ—પૂર્વાર્ધ.

અધ્યાય ૧ લો.*

રાગ ઉદારો.

શ્રી રઘુપતિને શીખ નામી, વંદુ સકળ ગુણ સ્વામી;
મખકા ગામી ગુણ આપે, અવગુણ હરેરે.

ચાલ.

હરે વિદ્ય કલ્યાણ કર્તા, શૈલસુતાસુતા સ્વામી;
શ્રી ભાગવત દશમની લીલા, આરંભું શિર નામી.
અષ્ટાદશ પુરાણ વિષે છે, શિરોમણી શ્રી ભાગવત;
તે મધ્યે દશમની લીલા, કેવળ તત્ત્વનું તત્ત્વ.
અભંગડું મોકા|| શ્રી કૃષ્ણ નામની, ભવસાગરને તરવા;
કથા શ્રવાણ કીધું નહીં તે, આઘ્યો જનુનીજા જોખન હરવા.
આસકત થયો જે શ્રવાણ ભક્તિ, મન રચું રાધાવરમાં;
ભાગવત સાંભળે રનેહ સાથે તેને, અડસડ તીરથ ઘરમાં.
છત્રપતિ શત સહસ્ર હવા જેને, શબ્દ ઈદ્રાસન ડોલે;
વિભક્ત વૈભવ બળ ન આવે, હરી ભક્તને તોલે.

* પ્રથમાધ્યાયમાં દેવકીના પુત્રથી પોતાનું મરણ થશે એવી
આકાશ વાણી સાંભળી કંસે દેવકીના છ પુત્રનો નાશ કરીયો તે
કથા કહી છે. † ઉદર. ‡ શૈલ=પર્વત+સુતા=પુત્રી=પાર્વતી+
સુત=મહાપત્ની. § નહિ બાંધે તેવી. || વહાણ. ¶ માતા.

૩૫

રાજકુળીમાં બે હવા રાય, પરીક્ષિત ને ભગીરથ;
જેથી શ્રી ભાગવત ગંગા પ્રગટ્યાં, જેમાં કામ મોક્ષ ને અર્થ.
શ્લોક એક શ્રી ભાગવતનો, રનેહથી નવ સાંભળીયો;
શત આયુષ ભોગવ્યું તો કિંવા, ભણવું ગર્ભજ ગળીયો.
માનુષદેહ દેવને ફરજી, કો પ્રણયે પ્રાપ્તિ થાય;
જેથી પરમપદને પામે પ્રાણી તે, ભજત વિના એજે ભય.
સંવાદ શુક પરીક્ષિત રાજનો, કહું પ્રાકૃત પદબંધ;
નેવું અધ્યાય નારાયણ લીલા, પાપન દશમસ્કંધ.
શૌનકને કહે સુતપુરાણિક, પરીક્ષિતને શુક જોગી;
કાઠ્યેક રસિયો રસ આપશે, શ્રી ભાગવતનો ભોગી.
વ્યાસાત્મજને પરીક્ષિત પૂછે, કથા દશમની કેવી;
ગોપ વેશ ગોવિંદ લીધો, કાણુ વિધિ મુરલી સેવી.
કારાગૃહમાં જન્મ થયો, ગોકુળમાં ગાયાં ગીત;
જગત પિતા યસોદાએ બાંધ્યો, દેખીતું વિપરીત.
ખટમુખ વાહન પીછે ધરી ને, ગળે ગુંજળની માળ;
કહું સુતના શિરપર નાચ્યા, વાહી વેણુ રસાળ.
કોમળમુખ પાવકજી કુમ પીધો, લીધો ગિરિ આંજીવી;
શરદ નિશાએ ગોપવધૂને, કર્ણ કાંધી સામળીય.
બકી બક વછ અઘ વિહારી, વૃણ વ્યોમ ને ફરી;
કઠિણ કંસનો કંઠજ મરડ્યો, કુદપિર હૃદયો બેશી.

* વ્યાસના પુત્ર-શુક. † ગાય. ‡ ખટમુખ-કાર્તિક
સ્વામિ-તેનું વાહન મોર. § નામ. || વગાડી. ¶ અગ્નિ.
* પર્વત. ** માચ્યા.

ગુરુ મુત ગુરુ દક્ષિણામાં આપ્યો, કાળ યવન પરજીવ્યો;
 ભીમકમુતા ભગવાને આણી, મદ રૂપમેયાનો ટાળ્યો.
 સોલ સહસ્રમું લીલા કીધી, નારદ નાથ ન કળીયો;
 પાંડવ પાસે કહુંબ સાથે, કુષ્ટ કુર્યોધન દળીયો.
 પરમ લીલા પ્રરૂપોત્તમ કરી, સાંભળજે મુજ મન;
 કૃપા કરીને કહો શુક જોગી, દશમનું વર્ણન.
 ધન ધન કહી શ્રી શુકજી બોલ્યા, નરકાતીત નરેન્દ્ર;
 જ્ઞાનચંદ્ર પ્રગટ્યો અંતરમાં, ચંદ્રવંશના ચંદ્ર.
 ધન વલ્લભ જેમ લોભી જનને, ચોરને અંધારી નીશા;
 તેમ હરિજનને હરિ કથા વહાલી, જેને આવી મહાદશા.
 પિતાજીને પ્રણામ કરિને, પ્રથમ અધ્યાય વિસ્તાર;
 શ્રાતા વક્તા ઉભયતાણું, આત્માગમન નિવાર.
 સૂરજવંશી સોમવંશી, નવમામાં વખાણાણા;
 યદુ રાજના વંશ વિષે તે, યાદવ જોડ કહેવાણા.
 ઉત્તરાના ઉદર વિષેથી જોણે, તુંને બળતો રાખ્યો;
 તે મહિમા સાંભળાવું તુજને, જે શ્રી વ્યાસે ભાખ્યો.
 વળણુ.

ભાખ્યો મહિમા શ્રી વ્યાસજીએ, લીલા શ્રી દશમતાણીરિ;
 વિષ્ણુ પ્રેમાનંદ કહે કથા, લીલા દશમની ભણીરિ.

કડવું ૨ જી-રાગ સારંગ.

શુકજી કહે સાંભળીયે રાય, દશમસ્કંધ પ્રથમ અધ્યાય
 શ્રાતા વક્તા પૂછક જન, એ કથા ત્રણને કરે પાવન.
 પ્રાણીયે પામી મનુષ્યા દહ, હરિ કથાસું કરવો નેહ;
 સ્વદેવ કરવું ધરતું કામ, પણ ન મૂકવું હરિનું નામ.
 વેહેવાર માત્ર કરવો વેપાર, રહેવું હરિકથામાં તત્પર સાર;
 મૂકી નિદ્રા સેજ ખાતું, હરિ કથામાં તત્પર થાવું.
 ભાગવત અમૃત શ્રવણે ચાખીયે, સંસાર કામ અમથાં નાખીયે;
 અધર્મી દૈત્ય વાધ્યા એકવાર, ડોલ્યો શેષભૂમી બહુભાર;
 અધર્મે ધરા કંપિત થઈ, વસુધા સુરભી રૂપે ગઈ.
 ઈન્દ્ર સભામધ્યે આવી ગાય, પૃથ્વીને પૂછે સુરરાય.
 કાં અવની તું આંસુ ભરે, વળતી વસુધા એમ કોચરે;
 અસુર દોષે હું થરથરું, મળ ભાર કુદપરે ધર.
 ઈન્દ્રરાય પામ્યો મન શોક, પૃથ્વીને તેડી ગયો પ્રજા લોક;
 પ્રજા આગળ રોઈ ધરા, કૃપા કરીને અન્ન આપ્યા.
 તારું કુખ મેં જાણ્યું સહી, વાર કીધું અહીં આવી મહી;
 હિરણ્યગર્ભ કીધી મયા, ક્ષીર મનુદ્રે તેડી ગયા.

* પૃથ્વી.

† પ્રજા.

‡ પ્રજાએ.

શિવપ્રજ્ઞા ઈન્દ્રાદિ દેવ, જેસો નારાયણની માંડી સેવ;
 કો ઊર્ધ્વબાહુ થઈ માડ્યું ધ્યાન, કો અધો મુખે* કરે મુખપાન.
 કો એક પગ અંગુષ્ઠરેણા, કો દ્વંદ્વ આસન ઊર્ધ્વી રહેતા થયા;
 કો સહસ્ર નામ ઉપનિષદ ભણે, હરી પામવા દાહેલે ધણે.
 એક વર્ષ દેવે દહ દમી, આકાશવાણી પ્રજ્ઞની હવિષ
 જેમ દેવો દાધા ને છાંટે ધનંડ, તેમ દેવને વિષ્ણુ વચન.
 સમગ્ર દેવ દહ સાને દમો, કરો ઉદ્યમ આજસ નિર્ગમે;
 મૃત્યુ લોકમાં તમો પરવરો, યાદવ થઈ મથુરાં અવતરો.
 વસુદેવ શૂરસેન કુમાર, ત્યાં અમો લેશું અવતાર;
 દેવકીમુત ધરાવીશું નામ, ઉછરશું અમો જોકળ ગામ.
 સોલ કળા પૂરાણ અવતાર, શ્રીકૃષ્ણ નામે હરીશ ભૂભાર;
 બીજ અવતાર બોલ્યા બાવીશ, તે લીલા અંશ મૂક્યા જીગદીશ.
 રામચંદ્ર મર્યાદા પ્રરૂપોત્તમ, શ્રીકૃષ્ણ અવતાર પૂરાણ પ્રજ;
 વૈકુંઠ રચના જોકળ આણી, રાસ રમશે સારંગપાણી.
 અમર માત્ર યાદવ અવતરો, શિવ પ્રજ્ઞા આદે દહ ધરો;
 રામ રૂપ ધરશે ત્યાં શેષ, જોગમાયા લેશે કન્યાવેશ.
 અમો રામ કૃષ્ણ સહોદર પ્રાત, અસુરવર્ગ કરીશું નિષાતા;
 પછે મૈત્ર કીધું એવું કહી, પણ દેવ દરીન પામ્યા નહીં.
 અમર માત્ર આનંદી રૂપી, માનવ થઈ અવની અવતર્યા;
 તે ટિપ્પણ અર્થે કહ્યા કોણ કોણ, બૃહસ્પતિ અવતર્યા ગુરુદ્રોણ.
 અશ્વત્થામા શ્રી મહાદેવ, જે ચિરાણજીવી જોગી અવસ્થમેવ;
 નિશ્વાસુ ધૃતરાષ્ટ્ર રાય, જે ગાંધર્વનો સ્વામી કહેવાય.
 પાંડુ રાય કુબેરનું રૂપ, યમરાજ બુધધિર ભૂપ;
 વાયુ વૃકોદરજી ઇન્દ્ર અર્જુન, અશ્વિનીકુમાર તે માદ્રીતન.
 કર્ણ ભારકર, ચંદ્ર અભિમન, વિદિ અકૂર કામ પ્રધુમ્ન;
 ધૃષ્ટદ્યુમ્ન અગ્નિ અવતાર, સનક વિદુર ઓધવ ઓધાર.
 ગોપી કન્યા રાધા ભક્તિ, હલધર શેષ કન્યા શક્તિ;
 શ્રીકૃષ્ણ વિષ્ણુ અશરણશર્ણ, એ કહ્યા અંશ અવતર્ણ.
 કહ્યા અવતાર ટિપ્પણમાં યથા, હવે આરંભ મૂળથી કથા;
 યમુનાતટ મથુરાંપુર ગામ, રાજ ઉત્તસેનની બહુ હામ.
 તે ઉત્તસેનનો દેવક પ્રાત, તે લઘુવયમાં પામ્યો નિષાત;
 દેવકને દેવકી દીકરી, તે ઉત્તસેનને ઉછરે ઉછરી.

* નિમે મુખે.

† ઉપર.

‡ અભિ.

§ વરસાદ.

|| મારીશું. || બીમ.

ઉત્તસેનની આરી સ્વરૂપે પર્મ, તે ક્રોધવાર પામી કનુધર્મ;
નાહી ઉભી અંધા કુટકી, તે કાળનેમીની દષ્ટે પડી.
તેથી ઉપન્ધા પામી કંસ, તેણે પ્રણય ધર્મમાં કીધો ધ્વંસ.

વળણ.

ધ્વંશ કરે કંસ દુરમતિ તે, અસુર મારગ અનુસરે;
આલે નહીં ઉત્તસેનનું તે, કંસ છત્ર મસ્તક ધરે.

કંડુ ૩ છું-રાગ રામગ્રી.

શ્રીકૃષ્ણ યોલ્યા સાંભળી પૂણ, કંસાસુર પ્રગટ્યો અધર્મ રૂપણ;
મલવ મળ નરાઈ સુખે વસીલ, કંસ કાળે રાકે સુખે ધરા ગ્રસીલ.

ચાલ.

ગ્રસી ધરા અધર્મ કંસ વરતે, નાના વિષ વિપરીત;
આક અડાવી સૃષ્ટિ સર્વે, પ્રહ્લાંડ ત્રણ ભયભીત.
અતુર વેદ ને ચારે આશ્રમ, પીડિયાં ચોવણ;
મળ સક્ષમી એમ વાંચે, ક્યારે ભૂપ પામે મણ.
સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળ છત્યું, વશ વરતે દશ દિગૂપાળ;
મળ લક્ષણ મૂંગલીના શું, કંસ પ્રગટ્યો કાળ.
જરાસંધે યુગ્મ પુત્રી, કંસને પરણાવી;
અસ્તિ પ્રાપ્તિ નામ તેનાં, પટરાણા જે કહાવી.
નરક પુંડરીક કાળયવન, શીશુપાળ જરાસંધ;
કંસ આદે મળી દેવ દમીયા, દૈત્યે બાંધ્યો બંધ.
અહંકાર લોભ ને દંભ કુર્ભશ્ય, ક્રોધ વિરોધ વ્યભિચાર;
કંસરાયના રાજ્યમાં, એવો ઉપદ્રવ થયો અપાર.
ઉત્તસેન કહે પુત્રને, આ કન્યાની શી પેર;
બેહેન તહારી દેવકી, પરણાવ રૂડે ઘેર.
માત તાત વહોણી* વગ્રોવાય, એ સુતા અંતર દોષે;
સ્વયં પ્રભુને પરણાવો, અલિલાખ એના પહોંચે.
કંસ વળતું બોલીયા, લગ્ન કહે ક્યાં કીલયે;
પૂજનીક કરીને હું નમું, નથી ઠામ એવો દીલયે.
જેને કન્યા આપીયે તેને, કીધો જોઈએ નમસ્કાર;
કો યાદવ કુળમાં જોણી કાઢો, છે નમ્યાનો અધિકાર.
બીજાં કુળને નવ નમું, વા કન્યા રહે કુંવારી;
પિતા કહે યદુકુળ વિષે મેં, મૂક્યો છે વર વિચારી.
શૂરસેન સુત શિશુભણી, વસુદેવ એવું નામ;
યદુકુળ મધ્યે એ ઉચ્ચો છે. સગપણ કીધાનો ઠામ.

* વગરની.

કંસ કહે એ યુક્ત છે, વાત કરો અવશ્ય મેવ;
મંત્રિ પોતાનો મોકલી, પદ્મરાવીયા વસુદેવ.

વળણ.

વસુદેવને અતિ માન દીધાં, કંસાસુર બેઠો થયારે;
ગર્જાચાર્યજ તેડાવીયા, સમાચાર ઉત્તસેને કહ્યારે.

કંડુ ૪ શું-રાગ સામેરી.

કંસ કહે હો કપિજનન, સાંભળ્યું રાયછનું વચન;
ઉત્તસેનનું કહ્યું આચરીયે, અમો સગા વસુદેવ કરીયે.

ચાલ.

સગપણ કીજે સર્વથા, જો મન આવે વસુદેવને;
ઉત્તસેનની ઈચ્છા છે, પૂજનીક ચરણ સેવને.
ગર્જ કહે અમો મોટા કીધા, કન્યા લઉં છઉં માગી;
ગુરુ કહે વસુદેવને તવ, ભાગ્ય દશ રાય જગી.
પિત્રાણુ ભગિની ભૂપની, તુને દે છે કન્યાદાન;
વસુદેવ કહે તવ કૃપાથી, હું થયો ઈદ્ર સમાન.
લગ્ન દિવસ તવ નિશ્ચય કીધો, મુહૂર્ત ગર્જે આપ્યું;
વિવાહ સામગ્રી કંસે કીધી, હેત હૃદયાસું વ્યાપ્યું.
જન લઈ વસુદેવ આવ્યા, પ્રીતે પાણુ ગ્રહણ કીધું;
આદર સાથે ઉત્તસેને, વિધિયે કન્યાદાન દીધું.
વિખ્યાત વિવાહ કંસે કીધો, ખ્યાત ક્ષિતિમહિ થઈ;
ભાટ ચારણ બદીજન માગણુ, નિર્મુખ વાળ્યું ન કોઈ.
મનવાંચિત દક્ષિણા વિમ પામ્યા, ભુરસી આપી ઘણી;
પ્રેમ પૂર્વક કંસરાયે, કીધી બહુ પેરામણી.
અઢારસે રથ ચારસે ગજ, પંદરસે તોખાર;
બસે દાસી વસ્ત્ર ધન, આપી કીધો નમસ્કાર.
જશ થયો યદુકુળ વિષે, રાય કંસ છે દાતાર;
લોક કહે ચંદ્રવંશ મહિ, એ કંસ પ્રગટ્યો સાર.
નિરદ થઈ સહુદ થયો, આંક વળ્યો મનુહારથી*;
વરકન્યા એક રથે બેસાડી, કંસાસુર થયો સારથી.
લોક સર્વે વિસ્મય થયા, અર્વિષ્ઠ મથુરાં રાણો;
તે સારથી થઈ રથ હાંકે, ગ્રહી રાસ પરણો.
સગા ભાઈ રાઘ કામના, પિત્રાઈ પ્રત્યે લેહેણું;
પીઠેર વહોણી દેવકીનું, રાજિયું કંસે મેહેણું.

* મન મનાવવાને જે ધણી વાનાં કરવાં તે.

દેવકી અતિ સુદિત* મનમાં, માત પિતા ગયાં વિસરી;
હું કુખાણીને આ સુખ કયાંથી, હરખે આંસુ પડ્યાં નીસરી.
નિજ કીર્તિ શ્રવણે સાંભળી, કંસની કુરુદિ ગઈ;
એવે સમે ભાવી પદારથ, યામવાણી વિકટ† થઈ.
“શું મોહ પામ્યો ભૂપતિ, બેઠેન જાણી આપણી;
ભૂપાળ તારો કાળ આવ્યો, દંશશે દેવકી સાપિણી.
મોહ પાશ બાંધ્યો બાપડો તે, કોણ આવી છોડશે;
કનિષ્ઠ પુત્ર બેનનો તે, કંઠ તારો મોડશે.
થશે અષ્ટ બાળક દેવકીને, કનિષ્ઠ તારો કાળશે”;
નિજ અંતરિક્ષ વાણી સાંભળીને, ઉધડકચો ભૂપાળરે.
ચમક પેઠી ચિતમાં, વળી સર્પને છંછેડિયો;
દયા ગઈ નિર્દય થયો, જેમ પાવક પવને પ્રેરોયો.
એ ભગિનીને હું શું કરું, જે થકી પામું મર્ણુ;
કન્યા જોઈ કૂર દષ્ટે થયો, નયણ તે શોભિત વર્ણુ.
જેનાં ફળથી મૃત્યુ પામિયે, તે છેદિયે વૃક્ષ પ્રથમ;
ભાણેજ ફળ ઉપજે નહીં, દેવકીને હણું આ ક્ષણ.
હું કાર કરી બેઠો થયો, પ્રલયનો જેમ વારિધી†;
દેવકી જાલી ચોટલે જેમ, પોપટી ગ્રહે પારધી.
તેમ ઉછળી હેઠે પડ્યો, ગ્રહી દેવકી સકુમાર;
જાણે જીભ કાળી નાગની, એવો ખડગ કાઢ્યો બહાર.

વળણુ.

બહાર ખડગ જપ કાઢીયો, વદન તેજ ગયું ઉડારે;
ત્રાહે ત્રાહે દેવકી કરે, વિલપે જેમ ટીટોડીરે.

કડવું ૫ મું-રાગ મેવાડો.

વિનવે દેવકી હો, વીરાને વલવલી;
માનને માગે હો, મુખે દશ આંગળી.
હૃદય કાટે હો, નયણે જળ ભરે;
સકુમાર કુંવરી હો, કાલું કાલું આચરે.
માનુષી દહ ધરી હો, વિપત્ત સી આવડી;
કોણ મૂકાવે હો, નહીં પિતા માવડી.
ભાઈ તે ઉછેરી હો, નમાઈ હું રાંકડી;
કેમ સહું રાતી હો, વીરાળની આંખડી.
મહીએરફ માઈ હો, તું મથુરાંપતી;
ઉત્તરેન કાકા હો, આજ પાસે નથી.

* આનંદી. † ધણી ખરાબ. ‡ વરસાદ. કૃપીદેર.

ક્યાં ભોગવશે હો, પાપનો પોટલો;
શિર માઈ દૂખે હો, તાણો મા ચોટલો.
માળા મારી ટટી હો, પડે કર મુદ્દલી*;
દેખે અંગ લોકડાં હો, ખસી મારી ચુંદડી.
વેણી વિખરાણી હો, કાકીએ સેથે ભરી;
લલુથાઓ દેવનું હો, વાણી એવી આચરી.
જે પરણાવે હો, તે વધ કેમ કરે;
મીઠળ નથી છૂટ્યાં હો, નવ ગઈ સાસરે.
તંબોળ પરણ્યાનો હો, મુક્યો નથી સાવલીયે†;
મારો મા, કોડ ભરી હો, લાગું છું પાવલીયે.
જેને ઉછેરી હો, તેને નવ મારીયે;
ઘણું વોગાવી હો, ઘેર પધારીયે.
ગગન વાણી હો, કો વેરણ મુજતણી;
સાચું રખે માનો હો, જીવો કું કુખિલ ભણી.
એમ વલવલતી હો, રોતી ગજગામિની;
દેવકી રોતાં હો, રોઈ પ્રજા ગામની.
રોયાં વૃક્ષ જામન હો, રૂએ બાળક બાહુવાં;
રોયા હય હસ્તી હો, રોયાં નગ્ર ગાહુવાં.
રોયા ગગને દેવતા હો, રોયા વસુદેવ પતિ;
પાણુ નિરદે કંસને હો, દયા નથી આવતી.

વળણુ.

દયા ન આવે કંસને, ક્રોધી મથુરાં નાથરે;
જેવો ધાઈ ધાય મૂકે, વસુદેવે આલ્યો હાથરે.

કડવું ૬ મું-રાગ ધનાસરી.

શ્રી વસુદેવજી વિનતિ કરે, દીનત્વ વાણી હળવે આચરે;
ભગિની તમારી નયણે નીર ભરે, (એનો) વધ કીધે કહો અર્થ સોસરે.

ચાલ.

અર્થ સોસરે ભગિની હણે, એ અખળાનો અવતાર;
અયો વિદ્ય તમોને કશું છે, શત્રુ એનો કુમાર.
શ્રી હત્યાનો છે દાષ મોટો, વિચારી વધ કીજીયે;
ઉછેરી પરણાવી મારતાં, લોક ઇશ્વરથી બીજીયે.
જે પ્રતીત આવે માહરી, તો સત્ય વચન ચિતમાં ધરો;
પુત્ર થશે તે કું તમને આપીશ, મુખે વધ સુવનો કરો.

* વીટી.

† આજ ઉપરથી.

અષ્ટ બાળક ને એકનાં, તેથી ઘાત તમને થશે; એટલું વિચારો તમારો શત્રુ, અમને બહાલો કયમ હશે. અજ ઉદક સંબંધ જન્મ મૃત્યુ, એ છવને હાથે નથી; ઇશ્વર આધીન સર્વ છે, ભૂલે છવ ગહન ગતિ. એ કાળ વસે કાયા વિષે રાય, રખે જાણો વેગજો; રેત રૂધિરથી પિંડ બંધાયો, કાળ વસે છે મહે મળ્યો. દહ પ્રાણનું નિર્માણ છે તે, સંબંધ વિધિ પહેલો જાણે; એ પ્રાણી લોભ્યા આયુષના, કંઈકરતાં થાઉં અન્નર* અખે.† હું હણું છઉં મુને હણશે એ, સંકલ્પ વિકલ્પ પ્રાણના; વૃથા અક્ષર કેમ હશે ને, લખ્યા પુરુષ પુરાણના. પર્વત કોરી પેશીયે, ખેરીયે ધરા અંતર જઈ; લક્ષ રક્ષક સજે કવચ અંગે, તોય મૃત્યુ મૂકે નહીં. તમો ઇદ્રાદિક દિગ્પાળ છલ્યા, નિરખેના કુંદુલી ગડમડે; મુને આશ્ચર્ય મોટું થયું કે, કંસ બાંહે દેવકી વડે. વિચાર કંસ ભૂપાળના, દિસે ઊંડો સપ્ત પાતાળથી; ને મૃત્યુ ભય ભૂપતિ ધરે છે, કાળ છેલ્લા બાળથી. સ્ત્રી થશે કન્યા ટળી, સીમંત હશે કો એક સમો; ક્યારે પ્રસવશે કનિષ્ઠ બાળક, ને આજ ભય પામે તમો. સત્ય વચન મારું માનજે, તમ થકી ચોરીશ કેમ; અષ્ટ બાળક તમને આણી આપીશ, પ્રસવશે જેમ જેમ. વિવેક આવ્યો કંસને, વસુદેવની વાચા લીધી; કેશ મૂકી પાએ લાગ્યો, ખેનની રતુતિ કીધી. આકાશ વાણી સાચી જાણી, ભય પાગ્યો મારો પ્રાણ; દયા જાણી બાળ આણી આપજે, લાઇ પોતાનો જાણ. દેવકી કહે વીર મારા, ઊધરી હું તુજ વડે; તે પુત્રને હું શું કરું, પીઠેર નથી ઊગડે. કંસ મન આનંદ પાગ્યો, ધેર વળાવ્યાં દંપતી; ઘણા દિવસ સુખ બોગમયું, વસુદેવને ખહુ સંપતી. શત સેવક રૂરે કંસના, કરે દષ્ટિ રક્ષણ વિવિધાન; દેવકીયે એક પુત્ર પ્રસવ્યો, નામ ધૃત્યુ કીર્તિમાન. ગીત ગાથા તોરણ હાથા, પુત્ર પોતાડ્યો પારણ; શશિવદન શું શશિ ઉદિયો, દેવકી જાએ વારણ. કનક આજણ કર ચરણ, કરણ કટી કંઠ ભૂષણ ધર્મા; બાળનો કાળ ભૂપાળ છે તે, દેવકીજી વીસર્યા. વસુદેવે જાણી વધામણી તવ, આવીયા અખળા કને; શું મોહ પામ્યાં સુંદરી, એ પુત્રને આપો મુજ કને.

* ક્ષય નહિ થાય તેવો. † જહ વય વગરનો.

તે દિવસ વિસરી ગયાં ને, મરણથી તું ઉગરી; દેવકીને મૂંઝા થઈ, સંકેત વારતા સાંભરી.

વળણ.

સાંભરી પાર્તા સતીને ને, સત્ય વચન આપ્યું પતરિ; ક્ષણના કરમાં બાળક આપે, ફરી ઘેર આવવો નથરિ.

કડવું ૭ મું-રાગ વેરાડી-ચાપાઠ.

વસુદેવ માગે આતુર થઈ, દેવકી પુત્રને આપે નહીં; તારી હઠ ને રાય જાણશે, પુત્ર સાથે આપણે અંત આણશે. વચન ગયું તેનું સર્વસ્વ ગયું. અસાધુ નામ જગતમાં થયું; ઇશ્વરથી ન બિહિજે સુંદરી, પાણ કંસની બિહિક આપણને ખરી. ને નિરમ્યું હશે તે થાશે સહી, સાવ કુવરને આપું જઈ; દેવકી કહે સાંભળીયે નાથ, કેમ આવે પુત્રને આપતાં હાથ. પ્રથમ રૂપ કુવરનું જીવો, મરવા માટે કુટરો હુવો; હું ઘેલીયે સુત કીધો સાંતરો, ન રહ્યો ઘેર દિવસ અંતરો. વસુદેવ કહે સાંભળીયે સતી, સત્ય જ્ઞાન તુજ માંહે નથી; ઋણ સંબંધી દુઃખ દઇ જાય, પારકી વસ્તુ કેમ આપણી થાય. કેટલીવાર રોશો થઈ સુત માત, એ વિના પુત્ર આપવા છે સાત; એ મુહૂર્ત મંડાયું રોવા તણું, આગળ દુઃખ વેડવું છે ઘણું. દઈ ચુંબન કીધું આલિંગન, પ્રાણ આપે તેમ આપ્યો તંન; ત્યાર પહેલાં કંસને થયું જાણ, આકાશ વાણીનું સાલ્યું બાણ. કંસના મનમાં એવો વિચાર, લાગે વાર તો હણું પરિવાર; ધુધેવાઈ ખેઠો છે ભૂપાળ, આવ્યા વસુદેવ લાવ્યા બાળ. કંસાસુરનો સદેહ ટળ્યો, સાધુ ખનેવી બાંહે પળ્યો; મામે આજંગે લીધો લાણેજ, દેખી રૂપને આપ્યું દેજ. વસુદેવે પોતાનો પાગ્યો ધર્મ, તો હું કાં આવરું દારણું કર્મ; કનિષ્ઠ પુત્ર શત્રુ સર્વથા, રંકે સમ હણવા તે વૃથા. ફાગટ ભગિનીનું ઘર ભાંગે, વજ લેપ બાળ હત્યા લાગે; એવો વિવેક અંતરમાં ધરી, વસુદેવને બાળક આપ્યો ફરી. ધન ધન રાજા લોકે કહ્યો, જ્ય જ્ય કાર નગરમાં થયો; વસુદેવજી વળીયા ઘર ભણી, દેવકીને પહોંચી વધામણી. ને કંસે ન કીધો બાળક નાશ, પણ વસુદેવને નથી વિશ્વાસ; એ રખે કહેને કહે લાગતો, નહીં લાગે પુત્ર ફરી નાગતો. ધર્મ રૂપ થઈ ખેઠો કંસ, ઉઘસેને જાણ્યું દીધ્યો વંશ; એ નિર્દય કંસને આવી દયા, થઈ મૂગ પર પારધીન મયા.

* ખીજના સહિત. † બોળે. ‡ ભયંકર.

જેમ સર્પ ગુપ્તિથી અમૃત નીસરે, તેમ બાળક ઉગરીયા ખરે;
નગર લોક થયાં સૌ સુખી, એવે પધાર્યા નારદ કૃષ્ણી.
મગદ્યું તેજ જેમ ઉઘ્યો ભાણું*, આસનથી ઊઠ્યો રાજન;
આસન આપી પૂજા કરી, વિનય યુક્ત વાણી આચરી.
સ્વામી મુને કીધા કૃતાર્થ, કેમ આવ્યા કહો યથાર્થ;
નારદ કહે મુને ઇચ્છા થઈ, જે રાજ કંસનું નિરખું જઈ.
જ્યાં લોક સુધી તારી વારતા, નથી દેવ તુને વિસારતા;
સુખદિ શુર ધીર દયાવાન, ઘણું દીકું તારું રાજ ધ્યાન.
તુજ સાથે મુને વાઘ્યો નહ, જાણું એક માણુ ને જીજ્ઞાસુ દહ;
હું જોઈ લોક ફરંછઉં કહે જતી, પણ આ સભા વિના મન ડરનું નથી.
કપટ યુક્ત કૃષ્ણિની વાણી, બોલ્યો કંસ ત્યાં સાચી જાણી;
અથ ઇતિ કહ્યું કૃષ્ણિને વૃત્તાંત, વસુદેવનો પુત્ર ન કીધો સાંતા.
છેલ્લા પુત્રથી મારું મર્જુ, દયો આવી મુને અંતઃકર્ણ;
આપ્યો બાળક નિરમ્યું તે થાય, મેં કેવો ધર્મ કર્યો કૃષ્ણિરાય.
સાંભળી નારદ ધુંણાવ્યું શીશ, ઉપનયો સંદેહ પૂછે છે ઇશ;
કહો સ્વામી તમો કાં થયા વિદ્વંસ, હું શું ચુક્યો બોલો મણુ શીશ.
મર્મ વચન કૃષ્ણિ નારદ કહે, તું કરે રાજ પણ બેદ ન લહે;
ઘટે તીવ્ર ખુદ્ધિ મહારાજ તણી, પણ તુને શુદ્ધ નથી આપણી.
ગગન વાણીના છે ગુપ્ત બેદ, સમજે તે નવ પામે ખેદ;
મર્મ કહેતાં હું કરું છું પ્રમાદ, છે હત્યા દોષ લોક અપવાદ.
જાણુ પાતિકથી હું બીહીતો નથી, વા તીર્થ કરીશ હું તારીવતી;
ચક્રાકારે આઠ પુત્ર મેલો, જે લીને તે છેલ્લો પેહેલો.
જે જાણીયે તે અજ્ઞમે સહી, કનિષ્ઠ કારણુ જોવું નહીં;
ન જાણીયે તુને મારશે કીધો, આઠ ભાણેજથી સરખું ખીંહો.
આ જાણવ મથુરામાં તરવરી, તે માનવ થઈને અમર અવતરી;
તું રખે મજા તારી જાણુતો, વિશ્વાસ રખે કોઈના આણુતો.
તું પહેલાં દેવ અવતરિયા છે કંસ, ઉગ્રસેન આદે છે દેવ અંશ;
એવો વૈશ્વાનર જામૂકી ભગવાન, શ્રી નારદ પાખ્યા અંતરધ્યાન.
કસને ચટપટી થઈ ચિત વિષે, હું મુતો જગાડ્યો નારદ કૃષ્ણે;
સેવકને આજ્ઞા રાચની થઈ, ન શકે વસુદેવ મંદિર જઈ.
પકડી લાવો મુતસંગ અત્ર, ત્યારે ચિત થશે સ્વસ્થ સર્વત્ર;
ઉન્મત્ત મુલત ધાયા તતખેવ, અધવચથી વાળ્યા વસુદેવ.

* સૂર્ય. † માર્ગો. ‡ કચવાટવાળા મનના.

હું અત્રે નારદે બેદ પ્રપંચ ખુદ્ધિ વાપરીને કહ્યું કે, જાણાકરમાં આઠ પુત્રને મૂક, ને પછી ગણુના માંડ કે પેહેલો કીધો ને છેલ્લો કીધો. જ્યાંથી ગણુશે ત્યાંથી પેહેલો, ને ગણુતાં આઠમે આવે તે છેલ્લો. ॥ ૬૨ છે તે. ॥ વસવસો.

તેડે છે રાય લઈ આવો બાળ, વસુદેવને પડી અંતર ફાળ;
મૂક્યા બાળક કેમ ફરીયા, કંસનો કાન ફાણે ભરીયા.
આવ્યા વસુદેવ કરતા રૂદન, સ્થામતા વ્યાપી નિસ્તેજ વદન;
કાળ રૂપ કંસ ખેઠો થયો, બાળક ઝડપી પામે જ્યો.
શિલા ઉપર પછાડિયો બાળ, વસુદેવ બંધન કીધાં તતકાળ;
દેવકીને સેવક લાવ્યા તેડી, ભાઈયે પેહેરાવી લોહની બેડી.
દષ્ટિ રક્ષા ઉગ્રસેનને થઈ, મથુરામાં શોણિત સરિતા પહી;
કારાગૃહમાં નાખ્યાં નરનાર, સહસ રખેવાળ બેસાડ્યા બહાર.
શુકલને પૂછે પરીક્ષિત ભૂપ, નારદે કહાવે ધર્મ સ્વરૂપ;
ખડુજન તારી આપી ઉપદેશ, કેમ થયો નારદમાં પાપ પ્રવેશ.
દયા ન આવી અંતર માંખે, વસુદેવના પુત્ર હણાવ્યા કાંખે;
હરિજન વૈષ્ણવ કહાવે ધર્મ, કેમ કીધું નારદે એવું કર્મ.
વસુદેવ પુત્ર પાખ્યા ચમલોક, નારદ વા કંસ એ કોને દોષ;
શુકલ કરે સાંભળીયે નરેશ, નારદને કર્મ ન લેપે લેશ.
શીઘ્રે કંસ નિપાતજ થાય, નારદ કીધો તેહ ઉપાય;
કુદ્ધ કર્મ એ જે કંસ કરે, તો પરમેશ્વર વેહેલા અવતરે.
શાપ દોષે અવતરીયાં બાળ, આગળ કથા આવશે ભૂપાળ,
નારદ છે ઇશ્વરનું મંત્ર, નિરમ્યું, તેજ કરે મુનિજન.
પરીક્ષિત કહે નિવરત્યો સંદેહ, પછી શું થયું પડ્યાં કારાગૃહ;
શુકલ કહે સાંભળ ભૂપાળ, હણ્યા દેવકીના ખટ બાળ.

વળણુ.

ખટ બાળક દેવકીના હણ્યા, શુક કહે સાંભળ રાયરે;
ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, હવે થયો પ્રથમે અધ્યારે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભગવતે દશમસ્કંધે દેવકીપટ્નુજ

હનન નામ પ્રથમે ધ્યાયઃ ૧૧૧૧

અધ્યાય ૨ જો.

કડવું ૮ મુ-રાગ આરાવરી.

શ્રી શુકદેવેલ કહે કથા, સાંભળ પરીક્ષિતરાયરે;
એ પ્રથમે અધ્યાય પૂર્ણ હવે, કહું દ્વિતીયો અધ્યાયરે.
કૂર દષ્ટિ થઈ કંસામુરની, દંશ જાણવ પર રાખ્યોરે;
સર્વ ઉપરથી સ્નેહ ઉતાર્યો, બેદ નારદ ભાખ્યોરે.

* લોહી.

† આ બીજા અધ્યાયમાં કંસને મારવા માટે દેવકીના મર્મમાં શીપરખા પુરણ પુરષોત્તમ આવ્યા તેની બધા વિગેરે દેવાએ જે સ્તુતિ કરી અને દેવકીની સાંત્વના કીધી તેની કથા છે.

નરકાસુર* પ્રુંડરીક જરાસંધે, શિશુપાળ ને દંતવક્ત્રે;
 થયો સમાચાર કંસે કહાવ્યો, તમે દમને જતરે.
 નિર્જન જાણવ થઈ અવતરિયા તે, વચન વિષ્ણુનું માનીરે;
 પ્રભ માત્ર પીઠાવા લાગી છે, કંસની કૂર રાજધાનીરે.
 વૃષભ વચ્ચે યોમાસુર તેડયા, શકટ અઘાસુર ફેરાંરે;
 એ વહાલા મિત્રને કંસ કહે, એકાંત સભામાં બેસીરે.
 ભૂપ કહે ભાઈયો શું કરવું, સત્ય યાદવ શત્રુ જાણેરે;
 વિમ વૈષ્ણવના ધર્મ મૂકાવો, અંત સાધુનો આણેરે.
 દેવનું બળ સત્યધર્મ વડે માટે, મૂળ ધર્મનાં કાપેરે;
 પૂણ્ય માર્ગમાં વિધ્વંસ કરો ને, હરિજનને સંતાપેરે.
 વચન સાંભળી પ્રસન્ન થયા એ, ઉત્તમ આજ્ઞા આપીરે;
 પ્રભ સર્વને પીડવા લાગ્યા, આસુરી માયા વ્યાપીરે.
 વર્ણાશ્રમ ધર્મનો ધ્વંસ કરે, વળી પતિવ્રતાને પીડેરે;
 ગુપ્ત ધર્મ સાધુ જન પાળે, અસાધુ રૂપે હોડેરે.
 દ્વાર દેવાયાં દેવ સ્થળનાં નૈવેદ્ય ધૂપ દાપરે;
 ઘંટા શંખની ખંડના કીધી, ભાંછ સુકેડ ને સીપરે.
 અગ્નિહોત્ર આવસથ તણાઈ, અસુરે પૂરયા કંડેરે;
 તિલક ભૂંસી માળા તોડી, ન થાય ભરમ ત્રિપુકરે.
 હરિ કથા વેદાધ્યયન વાંચી, રહી સમરણી ફરતીરે;
 કો રામ શિવનું નામ ન લેશે, આણુ રાયની વરતીરે.
 રવિવારે કો સૂર્ય ન પૂજે, દ્વિતીયાએ નહીં સોમરે;
 મંત્ર છોટ નહીં આરાધન, રહ્યા યજ્ઞ ને હોમરે.
 માતઃસ્નાન પાર્થિવજી પૂજા, ન થાય તપ જપ વ્રતરે;
 ગુપ્ત ધર્મ કો કરતો જાણે, બાંધી મંગાવે તર્તરે.
 નહીં કથા નહીં શ્રાણુ ભક્તિ, રહ્યાં બાંધ્યાં પુરતરે;
 જટા ધરી ન શકે સંન્યાસી, ધરાવે મુગટ મરતરે.
 ન પૂજાય અશ્વત્થગુણસી કુરભી, નહીં ગુરૂચરણ પ્રમાણરે;
 કંસ કહે વિષ્ણુને તણને, માફ લિયો સહુ નામરે.
 સકળ ધર્મ કર્મ લોપાયાં, વરત્યો હાહાકારરે;
 કંસ પૂજાવે ધનુષ પાતાનું, વશ વરતી વર્ણ ચારરે.*

* પ્રભાસુર, બ્રહ્માસુર, આણુઃમહા, તણાવરે દૈવ, મુદ્ધિ-
 કમલ, અરિહાસુર, દિવિદેવાનર, ધેનુકાસુર અને બાણાસુરોદીની
 સહાયતાથી યાદવને પીડતો હતો. † દેવ. ‡ ખલેલ. § અગ્નિ
 હોમવાનાં સ્થળ. || અંદ. ¶ માદીના શિવનું ભાગ.

* કંસથી પીડાયલા યાદવો કુર, પાંચાસ, કેકય, શાદવ,
 વિદભ, નિષપ, વિરેહ, કાશી, અને કોસલ દેશમાં જતા રહ્યા
 ને કેટલાક કંસને અનુસરીને વત્યે..

જમુદેવ દેવકી કારાગૃહમાં, તે દાહતે દહાડા નાંખેરે;
 ગર્ભ રહ્યો જાણી કંસાસુર, કઠિણ સ્થાનક રાખેરે.
 ખટ બાળકની હત્યા લીધી, પૂરણ પાપે ભરાયોરે;
 ધર્મ ખંડે ધરા કંપી, શેષે ન ભાર ધરાયોરે.
 શેષનાગને કહે પરમેશ્વર, મથુરામાં મણિધર જાણેરે;
 જઈ વસો દેવકી ઉદરે, જ્યેષ્ઠ બંધુ અમારા થાણેરે.
 શેષ કહે સ્વામી સાંભળીયે, કૃમ જાઉં જન્મ લેવારે;
 હું જેજ જ્ઞાત તમે કનિષ્ઠ સ્વામી, કૃમ થાય મેં સેવારે.
 વિષ્ણુ કહે રામાવતારે તમે, સેવા કીધી અતિ સખજરે;
 આણીવાર કનિષ્ઠ થઈ સેવું, થાઉં તમને આશિર્ગળરે.
 આજ્ઞા મારી શેષ ન લોપો, વિદાય વિષ્ણુધર્મ કીધેરે;
 કારાગૃહમાં દેવકી કૂખે, અવતાર અહિંયે લીધેરે.
 દીક્ષિમાન રહ થયો દેવકીના, કંસ યત્ન બહુ કરતોરે;
 સત્ત માસ જપ થયા ગર્ભને, ભૂપ ભય મન ધરતો રે.

વળણુ.

ધરે ભય ભાણેજનો, સાચવે બહુ ખપ કરી રે;
 જગતપિતાએ તેડી જગમાયા, એ પ્રત્યે બાળ્યા શ્રી હરીરે.

કડવું ૯ મું—રાગ માફની દેશી.

જયમાયાને કહે મોરારી, આજ વાચા પાળો તમે નારી;
 વસુદેવનો રોહિણી નારી, તે છે અપરં માત અમારી.
 વસે નાસરડો નંદ ઘેર, નંદ પ્રતિ પાળે બહુ પેર;
 વસુદેવ નંદને છે બહુ સ્નેહ, માટે રોહિણી મૂક્યાં ગોપગ્રેહ.
 રંક રોહિણી સાચું નિરખો, દેવકીના ગર્ભ આકરસોઈ;
 તે ગર્ભ રોહિણી કૂખે મૂકો, એટલે કંસ તણો ભય ચૂકો.
 તે અવતરશે બળ ભાઈ, ખીજીં કાર્ય કરો એક બાઈ;
 છે પવિત્ર નંદજની નારી, પૂર્વે ભક્તિ કીધી છે અમારી.
 તેને અમે જનતા કહેશું, એકાદશ વર્ષ ગોકુળમાં રહેશું;
 તમે જન્મ લો યસોદા કૂખે, એવી આજ્ઞા આપી શ્રીમુખે.
 મથુરામાં આવ્યાં જગ માયા, કીધી નિષટ|| સૂક્ષ્મ ત્યાં કાયા;
 નિદ્રા ધારણ સાથે લાપો, માણી માત્રને નિદ્રા આવી.
 સકેત હરિયે કહ્યો તે કીધો, દેવકીના ગર્ભ આકરસી લીધો;
 ન જાણે દેવકી ને સુત હરીયો, રોહિણીની કૂખે ગર્ભધરીયો.

* શેષ. † સાવધી મા. ‡ કુખને કીધે. § ખેંચો
 લે. || નકર.

યસોદા ઉદરે પ્રવેશ કીધો, માયાએ જન્મ કન્યાનો લીધો; યસોદાજી ન રોહિણી સતી, બેહુ અખળા થઈ ગર્ભવતી. કારાગૃહમાં દેવકી જાગી, ફરી ફરી ઉદર જેવા લાગી; ગળ્યો ગર્ભ ઠળ્યો સંતાપ, ન દીઠો બાળક મૃત્યુ અદાપ*. કંસે જાણ્યો ગર્ભ ગળીયો, આસન ઉપરથી ઉછળીયો; દીઠો પ્રતાપ મારો વિખ્યાત, મારે નામે થયો ગભપાત. આવ્યો કારાગૃહે તૃપ કોધી, જેથું મંદિર સઘળું શોધી; અષ્ટમાસનું બાળ ક્યાં પળીયું, ઉડ્યું આકાશે કુભોમે ગળીયું. શકે પવને બાળક શોધ્યું†, કંસે હૃદય જ્ઞાને અવલોક્યું; મારા બળ પરાક્રમ ન સ્હેવાયાં, પંચ મહાભૂતમાં ભૂત સમાયાં. એ જન્મજ બાળકનો ભાગો, હત્યા દોષ મુને ના લાગો; ઘેર આવ્યો તે આનંદ પામી, પછી શું કરે શ્રીપત સ્વામી. દેવ પ્રજાની પીડા જાણી, ચિતવ્યું ચિતમાં ચક્રપાણી; ભક્તાધિન નામ પ્રભુ કહાવ્યા, બાપજી મથુરામાં આવ્યા. રંક વસુદેવ સામું જેથું, કુઃખ દેવકી માતનું ખાચું; યસોદાજીને ઓછાં રમવા, ગોપ સંજો કરમો‡ જમવા. ભોજોનાથ દયાનો ભંડાર, લીધો દેવકી ઉદર અવતાર; આશ્વિન વદી અષ્ટમી અધરાતે, ગર્ભ રૂપ ધૃત્યું યદુનાથે. દિન દિન ગર્ભ વધતો જાય, તેમ દેવકીને સુખ થાય; વસુદેવ દેવકીને પૂછે, આવા કુખમાં આનંદ શું છે. પડ્યાં કઠિણ કારાગૃહ માટે, સમ પુત્ર તણા સમ ઘાયે; પરવશ પામો છો અંત પાણી, તો પુછ કેમ થયું વડું રાણી. તન સુખ ધરે છે રવીકાંતિ||, કહો પ્રગટ નિવર્તે¶ પ્રાંતી; લજ્જતયુક્ત કહે હસી નારી, ચતુર નાથ છે જીવિયા વિચારી. અષ્ટમો પુત્ર ઉદરે આવ્યો, જાણે ત્રિભુવનનું સુખ લાવ્યો; કંસ તણવત* સરખો ભાસે, ના જાણ્યું આગળ શું થશે. કુધા તૃપા મુજને નવ પીરે, મારું મન કંસ મારવા હીડે; રહ્યા વસુદેવ મન વિચારી, ભાગી પ્રાંતિ મુન્ય કર નારી. દેવકી તનની તેજ જાણા, દેખી ભય પામ્યા રખેવાળા; કંસે વાત સેવકથી જાણી, ત્યારે સાંભરી આકાશ પાણી. મારો શત્રુ તે ગર્ભ એહ, આવ્યો કંસ જેવા કારાગૃહે; પેઠો ઘરમાં ઉઘાડી તાણું, દીકું ભાણેજ ભાસ્કર † અન્યાણું. દીઠી દેવકી તેજ સ્વરૂપ, ભય પામ્યા કંસાસુર ભૂપ; તેજ આગળ કાંઈ નવ સૂજે, પડે દેવકીને ધરણ પ્રજે.

* મરવાનો ભય. † શોધ્યું-ફરી લીધું. ‡ ભાત. § અંગ. || સૂચે જેવી અંગતી તેજસ્વી શોભા. ¶ મટે. * તરણા જેવો. ** દોડે. †† બાણેજરૂપી સૂર્ય.

વળણ.

ધરણ પ્રજે ધરણ પ્રહારે, ઉદરમાં મુત મહાખળીરે; ભય પામી કંસ બાહેર આવ્યો, કપાટ* દેવડાવિયાં વળીરે.

કડવું ૧૦ મું-રાગ સામેરી.

દેખી દેવકીનું રૂપ, ભય પામ્યા કંસાસુર ભૂપ; એ ઉદરે આવ્યો બાળ, હોય સર્વથા મારો કાળ.

ચાલ.

કાળ મારો સર્વથા એ, હવે ઉગરવું નથી; ભલી ભાતે જતન માંડ્યું, નિદ્રા ન આવે સ્તી†. આજા આપી અયુત‡ સેવકને, રૂડી પેરે રક્ષણ કરો; સાવધાન થાઓ પ્રમાદ§ મૂકી, નિશાએ નિદ્રા પરહરો||. પ્રસવ સમે સઘ જાણ કરજો, છે ઉદરમાં મારો અરી;¶ તાળાં સાંકળ ભોગળ ભારે, ઠામ ઠામ શીલા* ધરી. સહસ્ર સેવક મંદિર ઉપર, નવ સહસ્ર પૂકે ફરે; નિશા આખી ઢોલ વજાડે, તે ગર્ભની રક્ષા કરે. નિદ્રા ન આવે કંસને, શય્યાએ સુળીવત મૂએ; અર્ધ નિશાએ ઉડી આવે, કાળાગૃહ તપાસી જીએ. સ્વાદ રહીત ભોજન કરે, કંસ દહે કુખજ થયો; શત્રુ જાણી કરે ચિંતા, પ્રહારૂપ ભાણેજ નવ લંહા. ગર્ભને માસ પૂરાણ હવા, દેવકીજી આંસુ ભરે; લાજ પામી શીશ નામી, નાથ પ્રત્યે ઓચરે. તમો સ્વામી મારા સાંભળો, નિર્લજ્જ થઈ વારતા કરે; નહીં બેહેન જનુની નાણુંદ સામું, તમ આગળ લજ્જત પરહરે. છે ધિક્ક અવતાર નારી તણો, સર્વથા જાણો તમો; મહારાજ લાજ મૂકી કહું આજ, આવ્યો છે પ્રસવ સમે. ગર્ભ પ્રસવનું ચિન્હ જાણ્યું, એ બાળક તે દેહ્યું; છે વિઘ્ન એને કંસનું, આરોગ્યની આશા મેલું. છે સ્વભાવ બાળક માત્રનો, પ્રસવતાં તતશણ રૂએ; સાદ સાંભળતાં જાણુ થશે, પળમાત્ર સેવક નવ મૂએ. સ્વર્ગ વૃત્યુ પાતાળમાં, વંશ શુદ્ધ રાજ રૂપી; આર વાર્ણમાં કો હશે સ્વામી, આપણ સરખુરે કુખી. બોલે કાણું લાગે વહાણું, કાણુંએ રૂએ કાણુંએ હસી; ઓછાં ઉપર કરે કીડા, જાણું મુતનાં સુખ કેવાં હશે.

* દરવાજા. † જરા નેટરી પણ. ‡ એક લાખ. § આગસ. || દર કરો. ¶ શત્રુ * પથરો.

એણું કહી આંસુ ભરે, સમાધાન વસુદેવજી કરે;
ભાવી પદારથ સર્વથા જી, અર્થ રોજી શો સરે.
સમભવ્યાં સતી દેવકી, જ્ઞાન ગદ્ગદ મલુચે કહ્યાં;
ચોગનિદ્રા પ્રબળ પામી, દંપતિ નિદ્રાવશ થયાં.
નિશા ગદ્ગદ જ્યારે ચૈદ ઘટિકા, ચોગનિદ્રા વ્યાપી ઘણું;
પ્રજ્ઞા આદે દેવ આવ્યા, સ્તવન કરવા ગર્ભતાણું.

વળણું.

સ્તવન કરે સર્વ ગર્ભનું, અંતરિક્ષ અમરું કષિ રહ્યારે;
કોણ પ્રકારે સ્તુતિ કીધી જ, પરમેશ્વર પ્રસન્ન થયારે.

કડવું ૧૧ મું-રાગ ગાડી.

નમો નારાયણ નમો નમો, મલુ આદિ સ્વરૂપ અનંત;
નમો પ્રજ્ઞાનંદ નમો નમો, ત્રિગુણાતીત ભગવંત.
માયાતીત નમો નમો, ચિદાનંદ ચૈતન્ય ચિદ્રૂપ;
પ્રાંજળી મલુ નમો નમો, અવિગત અખંડ અનૂપ.
મલુ પરાત્પર નમો નમો, નમો સહસ્રશીર્ષી ભગવાન;
મલુ અખિલેશ્વર નમો નમો, સર્વેશ્વર સર્વપ્રતિપાલન.
નમો અનાથ નાથ અક્ષય હરિ, ભક્તાધીન પ્રજ્ઞ દયાળ;
ગર્ભ સ્વરૂપ તમો હરી, નથી તું વૃક્ષ યૌવન બાળ.
નમો વાસુદેવ જલદેવપતિ, નમો નંદન સુરભી પાળ;
મથમ વચન પ્રતી પાળીયે મલુ, આણીયે કંસના કાળ.
હર ॥ હિરણ્યગર્ભ ॥ હરિને સ્તવે, સમક્ષપિ દશે દિગ્ગપાળ;
દયા આવી દીન દયાળને, બોલ્યા ઉદરથી દેવકી બાળ.
છે વિલંબ એક ઘટિકાતણું, હું પ્રગટ કરું છું દહ;
તમો શત શૃંગ પર્વત પરવરો, રાજા પાંડુ કરે શ્રેય.
કુંતાના ગર્ભની સ્તુતિ કરો, છે અર્જુન નરનો અવતાર;
અમો થાણું તેના સારથી, ટાળશે અર્જુન ભૂનો ભાર.
અમર આનંદથી વળ્યા, મનવાંચિત સીધું સર્વ કાળ;
પછી કોણ રોતે મકટ થયા, કારાગૃહમાં કૃષ્ણ મહારાજ.

વળણું.

મહારાજ ત્રિભુવનનો તે, મકટ કેમ કરી થાયરે;
પરીક્ષિતને શ્રી શુક કહે, થયો દ્વિતીયો અધ્યાયરે.
ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે હરામરુકધે દેવકી ગર્ભ
સ્તુતિ નામ દ્વિતીયાધ્યાયઃ ॥૨૥॥

અધ્યાય ૩ નો.

કડવું ૧૨ મું-રાગ રામઝી.

શ્રી શુકજી કહે સુંણ ભૂપતિ, ઉદયા શ્રી અવિનાશ;
તૃતીય અધ્યાય વર્ણવું હું, યથા બુદ્ધિ પ્રકાશ.
વિદ્યાય કરી સર્વ દેવને, વિચારિયું વિશ્વનાથે;
શ્રાવણ માસ વદી અષ્ટમીયે, પ્રગટિયા મધ રાતે.
ચોગ નિદ્રાને આજ્ઞા થઈ, હવી તે વ્યાસમાનાં;
અચુત સેવક અવની બળ્યા, સુતા મૃત્યુ સમાન.
અચેતન કંસ થઈ પડ્યો, શિલાવત્ પરધાન;
નગરમાં કોઈ જાગે નહીં, સુતા ચંચળ સ્વાન.
નંદ આછંગે ક્રીડા કરવા, જસોદા પયપાન;
ગ્રોષ વધુને રમાડવા, થાવા ગોકુળ કહાન.
બક બકી સંધારવા, ગિરિ ગોવર્ધન ધરવા;
પ્રજ્ઞા બોયંગને જીતવા, રાસ ક્રીડા કરવા.
આપ બંધાવા ઊખળે, કરવા કંસ સંધાર;
પાર્યનો રથ હાંકવા, ઊતારવા ભૂમિ ભાર.
ભક્ત વત્સલ બોજો હરી, સેવક જન મુખધારી;
જન્મ લઈ તે અવતરે, લીલાયે વપુ ધારી.
નિષ્કર્મને કર્મ છે ભક્તનું ભોગવે ધરી ગાત્ર;
ઉત્પત્તિ લય હરિને નથી, જન્મ તો કહેવા માત્ર.
દેવકી ગર્ભ કહેવા માત્ર છે, નથી નિજરૂપ આણ્યું;
અધોમુખ્ય હરિ કેમ રહે, કોઈએક વિરલે જાણ્યું.
દેવનાં હુંદુલિ ગડગડયાં, વરસ્યા પયો વર્ષાદ;
વાજિત્ર શબ્દ કોટિક થયા. નાચિયા ઉમિયાનાથ.
નિગમ નારદ સરસ્વતી, નૃત્ય કરે ગુણ ગાય;
ઈન્દ્રાદિક જ્યે જ્યે વરે, કુસુમ ધૂષિ થાય.
આકાણીયે અવની ઉંચી થઈ, મૃગા શેવની હજવી;
દુઃસ્વપ્ન આવે દુષ્ટને ત્યાં, સૈન્ય કસની દગવી.
ધ્વજ છત્ર દંડ ભાગી પડ્યાં, અસુરને માન મુકન;
વરતે આનંદ હરિદાસને, દેખે ઉત્તમ સ્વપન.
શ્રાવણ વદની અષ્ટમી, રોહિણી નક્ષત્ર બુધવાર;
મધ રાતે પ્રગટ થયા. શ્રી કૃષ્ણ વિશ્વાધાર.
નીલ પીત અખર ધર્મ, વપુ છે ઘનશ્યામ;
શંખ ચક્ર સારંગ ગદા, ચતુર્ભુજ છે નામ.

* આ ત્રીજા અધ્યાયમાં ભગવાન પોતે હપર રૂપે પ્રકટ થયા અને માતાપતાએ તેની સ્તુતિ કરીને બધને કીધે ગોકુળમાં ભદ્ર મથા એ કથા કહી છે. † સર્વે રથને વ્યાપી રહી પીણું. ‡ અર્જુનનો હું બધે મસ્તકે. ॥ દ્વ. ॥ પોતાની મેળે. x

* વાક્ય-વચન. † દેવ. ‡ સુબોધ યુક્ત.
§ પરથી પણ પર. ॥ સિવ. ॥ પ્રજ્ઞા.

થયું તેજ પ્રકાશિત જીવન વિષે, તિમિર સર્વ ઠંકાયું;
સ્વપ્ન પામ્યાં માત દેવકી, આનંદ પર્વ મંડાયું.
પ્રસવ પૂર મહારે હથો, રમાડું છઈ હું તેડી;
પુત્રે કંસાસુર મારીયો, મારી ભાંજી બેડી.
સોલ સહસ્ર વધૂ* સાંમટી, મારે પાથે લાગી;
સ્વપ્ન અંત્યે માત દેવકી, સથ ઉડિયાં જાગી.
તેજ સ્વરૂપ દીઠા હરી, માતા લજ્જા પામી;
ઉઠા એ ઘરમાં કોણુ છે, જગાડિયા જઈ સ્વામી.
વસુદેવે વાસુદેવ નિરખ્યા, શ્રીરંગ અતિ શોભાળા;
પગે લાગ્યા માણનાથને, કંઠે રાજે વૈજ્યંતિ માળા.
મકરાકૃત કંડળકાંને ઝળકતાં, મુગ્ધ માણેક જડીયાં;
નખશિખ નિરખી નાથને, સાંસે† વસુદેવ પડીયાં.
કર જોડી દપતી સ્તવે, મયા રંકને કીધી;
ઉદર તપાસે દેવકી, મન માંહે બહુ બીધી.
અરે ગર્ભ મારો ક્યાં ગયો, બેહેબાકળી હોતી;
પુત્રને શોધે લાજતી, વળી હરી ભણી તે જોતી.

વગણુ.

જીવે દેવકી પૂત્રને, આશ્ચર્ય અંતરમાં ધરેરે;
પછે કર જોડી વસુદેવજી, સ્તવન કેરાવનું કરેરે.

કડવું ૧૩ મું—ગાંધારી આપાઈ.

બોલ્યા વસુદેવ આશ્ચર્ય પામી, મેં તુંને આજાપિયો અંતર જામી;
કોટિ દિનકર તેજ છે તનનું, છેલું તિમિરું કારા બોવનનું.
અતુલ્ય અદ્ભુત રૂપ, અખિલેશ્વર આદિ અનૂપ;
તારી ગતી તું લઈ સ્વામી, શિવ પ્રભાથે વાન ન પામી.
કર્તુમકર્તુ સામર્થ્ય તારે, પ્રભુ કેમ આવ્યા ઘેર મારે;
કારા બોવન કઠિણુ કર્યાન, કેમ મન માન્યું ભગવાન.
નથી ઉઘડીયાંજી કપાટ, મદિરમાં આવ્યા કોણુ વાટ;
વિશ્વવ્યાપક પૂરણુ રામ, નથી તુજ પિણુ કાલો કામ.
પંચમહાભૂત તારે આધારે, નથી તુજ વિના જોતા વિચારે;
કુખના દાંધાં છિયે નરનારી, શા વડે કરું પૂજ તમારી.
ન મજે પુણ્ય અંદન કેસર, દરિદ્ર શેને પૂજે પરમેશ્વર;
એવું કહાને ભયાં લોચન, ઘણું રીઝિયા તે મધુસૂદન॥

* પુત્રની સ્ત્રીઓ. † માંછડીના જેવી આકૃતિ. ‡ વિભાસણમાં
હું અંધકાર. ॥ શ્રીમદ્ ભગવતમાં આ જાળસ્વરૂપ આ પ્રમાણે
આપ્યું છે:—“તેજ કમળ સરખાં હતાં, ચાર જુલ હતી, શંખ, ચક્ર
ગદા રૂપી આયુધ ધારણુ કીધાં હતાં, શ્રી વત્સનું ચિન્હ હતું,

વસુદેવ નમ્યા કર જોઈ, પછે બોલ્યા શ્રી વસુદેવ;
મેઘ ગંભીર માધુરી વાણી, વન્ય યુક્તકે સારંગ પાણી.
“હું પૂર્ણ પ્રભુ ભગવંતે, હું સરખો ન આઠી મધ્ય અંત;
પૂર્વે લીધા મેં અવતાર, અસુર હણી ઉઠાવ્યો ભૂભાર.
વૃદ્ધિ પામ્યો કંસાસુર પાપી, મૃદ્ધિમાં રહ્યો અધર્મ વ્યાપી;
હણવા કંસ થયો જન્મ મારો, વસુદેવ હું પુત્ર તમારો.
હમાણાં પ્રસવ થશે ધરો શાતા, શું ગર્ભને શોધી છે માતા;
સુત” પામવા કષિ પત્નિ નારી, પૂર્વે ભક્તિ કીધી તમે મારી.
બહુ કાળ કીધું તપ ધ્યાન, તુઠો હું, માગ્યું વરદાન;
‘તમ સરખા પુત્ર એ વરદીજે, માત પીતા થઈ સુત સુખ લીજે.’
તે દહાડાના મેં સંકલ્પ કીધો, માટે જન્મ તમે ઘેર લીધો;
એક શિક્ષા કહું તમે માનો, હમાણાં યદ્યપિ હું બાળક નાનો.
શખવત રક્ષક થઈને પડશે, દાર આશ્ણીયે ઉઘડશે;
મેઘ ઘણું વરસતો રહેશે, યમુનાજી પાણુ માર્ગ દશે.
સાવધાન પિતાજી થાજે, મુને શ્રી ગોકુળ લેઈ જાજે;
નંદ ઘરણીનું જસોદા નારી, તેણે પ્રસવી છે હમાણાં કુમારી.
લેજે પુત્રી ધીટ મન કરજે, જસોદાનાં પાસામાં મુને ધરજે;
ગોકુળમાં રહેશું વર્ષ અગિયાર, ખારમે વર્ષે મામાનો સઘાર.
પુત્રી લાવજે દેવકી પાસે, દાર હતાં તેમજ દેવાશે;
“કન્યા અઘાડતાં વ્યોમિ† ઉછળશે, જઈને વીજળી મેઘમાં મળશે.”
શિક્ષા એમ દીધી ગોવિંદ, પછે પ્રભુ થયા બાળમુકંદ;
કૌતક ફેલતાં પાર ન આવે, અંગુઠો પગનો મુખમાં ધાવે.
મીચ્યાં લોચન પૈકુંકનાથ, વાળી મૂઠી ન છૂટે હાથ;
વસુદેવજી વિરમય થાય, લીધું ઉદક અંજળી મહાંય.
ફરી પુત્રનો મેળાપ થાય, વિમને આપું અચુત† એક ગાય;
એવો સંકલ્પ વસુદેવે કીધો, દેવકીયે પુત્ર આજીવે લીધો.
તન વદન જોઈ મન ફૂલો, જ્ઞાન શીખાંમણુ ગઈ ભૂલી;
ચુંબન આલિંગન માત કરતી, સ્તન અગ્ર વદનમાં ધરતી
મારો નાથ વિશ્વંભર કહાવે, ભુખ્યો થઈને પચાધર॥ ધાવે:

કંઠે કોમ્તુન મણિ દીપતું હતું, પીળાં વસ્ત્ર પરિધાન કાંધાં
હતાં. ઘેના મેઘસમાન કાંતિ હતી, અમુલ્ય વૈદ્ય મંત્રી જેવું
કારિત્ર કુંડલની પ્રભાથી અનેક કંથ ઝગદળી રહ્યા હતા, અતિ
ઉનમ કટિમેખલા, બાણુબંધ, ને કંકણાદિકથી તે શાભી રહ્યા
હતા. ૧૪ ભા.

* પૂર્વે જન્મમાં દેવકી પૃથ્વી અને વસુદેવ સુતપા નામે
પ્રજાપતિ હતા. તે સમયે તપ કરીને વરદાન માગતાં પ્રથમ જન્મે
પૃથ્વી ગર્ભ, બીજે જન્મે ઉ૦ન્દ્ર ઉ૦ વામન ને ત્રીજે જન્મે
કૃષ્ણ થયા છે. † ધણીઆણી. ‡ આકાશમાં. § એક સક્ષ-
મૂળ ભાગવતમાં નવ હજાર છે. ॥ સ્તન.

પથપાન શીખવે છે માડી, મુખમાંથી સ્તન નાખે કહાડી.
દેવકી કહે સાંભળીએ સ્વામી, કોણુ પુણ્યે હું બાળક પામી;
હસી નયણાં ઉઘાડીને જોતો, દીસે ઠાઠો રો નથી રોતો.
વસુદેવ કહે છાનાં રહીએ, આપ પુત્રને જોકુળ જઈએ;
એણુ કહ્યું તેમ આચારીએ, અગ્યાર વર્ષ તે મૌનજ ધરીએ.
દેવકી કહે ન આપું કંવરને, ક્રમ અર્પણ થાય એ પરને;
હું પ્રસવું ને પરધેર હાથા, હું તે ફાકટ જસોદા માતા.

વળણુ.

માતા થાય જસોમતી હું, પ્રસુતા પરને સમાનરે;
વસુદેવે સ્ત્રીને પ્રીછવી, પછે લીધા શ્રી ભગવાનરે.

કડવું ૧૪ મું-રાગ નટ નારાયણ.

દેવકી વચન:-

ધન્ય જસોદા ધન્ય જસોદા, વાણુ પ્રસવે* થઈ માતા;
કોણું સાંચું કોણુ ભોગવે, લખ્યા લેખ વિધાતા.-ધન્ય. ટેક.
કીડી સંચે ને તેતર ખાએ, તેમ થયું આજ માહરે;
એક રાતની હું નહીં માતા, પરધેર પુત્ર પધારે-ધન્ય૦
નંદનદિની નાથ ગુણવશે, તેથી શું સુખ યાશે;
દીડરે ભાઈ દેવની લીલા, જસોદા ધેર ગીત ગવાશે-ધન્ય૦
ધમક ધુધરી ઇમક હકડે, મુત ગોપી ધેર રમશે;
હું અપરાધણુ હરખે હાજુઈ, વિજેગ પુત્રનો દમશે-ધન્ય૦
કાલાં કાલાં વચન વહાજાનાં, જસોદા માત સાંભળશે;
ખારે માસ આમાસું મારે, વિજેગે નયણાં ગજશે-ધન્ય૦
મારે ખારણુ ખેડા રખેવાળા, રાક્ષસ જેવા મદમાતા;
ગોપીને ધેર ગુણીજન ગાશે, ખારણુ તોરણુ હાથા-ધન્ય૦
મળવા આવશે ભાઈ ભોળઈ, જસોદાનો ધન મુખ દહાડે;
મારે કંસભાઈ ધાઈને આવશે, કરમાં ખડ્ગ ઉઘાડે-ધન્ય૦
સગી મા તે નંદની નારી, હું આસરે રહે બોલી;
સાંભળ્યું કહી પોપટી પ્રસવે, મુતને હુલાવે હોલી-ધન્ય૦
પધારે માતા મહીયારી માતા, છવજે તમે ગૌઆરી;
આ મનાહર મુખડે કયારે કહેશે, મુજને માતા મારી-ધન્ય૦

કડવું ૧૫ મું-રાગ નટ-દેશી ફેર.

જોકુળ પધારે હો, બાળક બાકુવા; ટેક.
વન જવડજે હો, પએ નહીં ખાસડા;
જોકુળ ઉછરજે હો, પી પી છાસડી-ગો.

* જન્મવું. † કાણું કાણું બોલનારો.

મીઠાણનાં મીઠડાં હો, કરી જાઉં મરી;
શ્યામ સહુણા હો, કયારે મળયું ફરી-ગો.
કડિણુ દીસે હો, પુરૂષ તાણાં હેયાં;
પરધેર જાએ હો, મુકવાને સ્વછેયાં-ગો.
વસુદેવ બોલ્યા હો, ઘરણી ઘેલી થઈ;
આપ અભિકને* હો, વેળા વહી ગઈ-ગો.
હૃદયા ચાંપી હો, પુત્ર આગળ ધર્યો;
ધન્ય દહ માનુષી હો, માણુ ન નીસર્યો-ગો.
થમણી† લીધી હો, દેવકી રાંકની;
જેમ કો કહાડી લે હો, કીકી આંખની-ગો.
નાથજ મારા હો, ન આશી નાંખીજ;
લોક એ રાખજે હો, સોંપતાં શાખીજ-ગો.
ગોપડ વહારા હો, પુત્ર આવશે નહીં;
વસુદેવ બોલ્યા હો, શીખ વંસરી ગઈ-ગો.
અકળ પુરૂષને હો, ઉચડીયા ધરી;
વસુદેવ ચાલ્યા હો, રોતી રહી મુંદરી-ગો.

કડવું ૧૬ મું-રાગ સામેરી-ચૈ.પાઈ.

કે વૃજ વૈકુંઠ થયુરે, કરે ગમન જોકુળનાથ-કે વૃં ટેક.
પુત્રને કરમાં શ્રી, વસુદેવ જોકુળ ચાલીયા;
આન સેવક શિલા સરખા, નવ બોલ્યા નવ હાલીયા-કે૦
સાંકળ તાળાં ગયાં તુટી, ભોગજ એ કટકા થઈ;
મંદમંદ વર્ષે મેવસોઈ જેમ, દીનાનાથ ભોજે નહીં-કે૦
પાવસા|| ગાજે મંદ ધોરે, વિજળી ચમકારા કરે;
જાદવપતિ કાદવ વિષે, વિચારી પગલાં ભરે-કે૦
રખે ખિંદુ અડકે બાગને, હૃદયામું રાખ્યા હરે;
વસુદેવજ જાણુતા નથી જે, ધરાધરે ફેણા ધરી-કે૦
વસુદેવ આગળ શેષ પાછળ, આપ્યા જમુનાં તીર;
ભાનુ મુતા|| વેહે ધોર શબ્દ, ઉભયતટ અડક્યાં નીર-કે૦
અમરવમજતરંગ લેહેરી, ફેણુ બુદબુદ* અતિ ઘણાં;
વસુદેવ વિચારે ઉભા રહી, ઉપાધ કોણુ ઉતરી તણા-કે૦
કોણુ વલે મારી નિશા અંધારા, ચોરાનું આ છે કાળરે;
કહ્યું વચન પ્રતિપાળીએ, સમર્થ શ્રી મહારાજરે-કે૦
ન ચાલે નાવ આ જળ વિષે, ક્રમ ઊપડે મારા પાગરે;
દુઃખ જાણી હરીએ હુકાર કીધો, તવ યમુનાં થઈ બે ભાગરે-કે૦
પાછળનું જળ રહ્યું થલી, આગળું સર્વ વહી ગયું;

* બાળક. † ચાપણુ ‡ ખોટા બોલા. § વરસાદ.
|| વરસાદ. || સર્વ પુત્રી યમુનાંજ. x પરપોટા.

વસુદેવ૯ વિસ્ત્રે થયા, સુતનું કહ્યું સાચું થયું-કેં
 શીઘ્ર યમુનાં ઉતર્યા, વૃષ્ટિ કુસુમની* થાયરે;
 ગોપ કો જાણે નહીં આવ્યા, ગોવિંદ ગોકુળ માંયરે-કેં
 આવ્યા શ્રી વૈકુંઠનાથ કે, વૃજ વૈકુંઠ થયુરે.
 છે દાર ઉઘાડાં નંદજનાં, નિદ્રાવશ ગોપી ગોવાળરે;
 યસોદા જાણતાં નથી મેં, પ્રસવ કીધું બાળરે-કેં
 વસુદેવ આવ્યા અંતઃપુરમાં, કઠિણ મન વજ્રવત્ કરી;
 બાળકી લીધી જસોદાની, સેજે મૂક્યા શ્રી હરી-કેં
 દીપક શાખી રાખીયો, તું છે પાવકનો અંશરે;
 કુંવર સાટે લેઉં કન્યા, શત્રુ માથે કંસરે-કેં
 શ્રી વત્સ શાભા ભૃગુ લાંછન, રાખીયું અંધાણુરે.
 શત સહસ્રમાંધી શોધી કાઢું, પુત્ર જીવન માણુરે-કેં
 ધનસ્થામ ઘર સંભાળજે, ટાળજે તનના તાપરે;
 પરાધીન વતું કારાગૃહમાં, અમોં દોહલે માખાપરે-કેં
 એવું કહી વસુદેવ વળીયા, ચાલી ન શકે ચણુરે;
 પુત્ર પરધેર સોંપવો, તે પે રૂકું મણુરે-કેં
 ખભે નાખી બાળકો, આવ્યા મથુરાં મહાંયરે;
 પાટ જીવે છે દેવકી, વિન્નજે વ્યાકુળી થાયરે-કેં
 મંદિરમાં આવ્યા રાયજી, કહ્યો સર્પ સમાચારે;
 ફરી યમુનાં વહેતી થઈ, હુતાં તેમ દેવાયાં દારરે-કેં
 વળજી.

દાર દેવાયાં હુતાં તેમજ, કન્યા આપી કર મહાંયરે;
 પ્રેમાનંદ મણુ અકળ લીલા, થયો તૃતીયો અધ્યાયરે.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે કૃષ્ણજન્મનામ
 તૃતીયાધ્યાયઃ ૥૩૥

અધ્યાય ૪ થો.†

કંધુ ૧૭ મુ-રાગ વેરાડીની ચોપાઈ.

રાય વસુદેવે આપી દીકરી, દેવકીના આછંગ ઉપર ધરી;
 દેવકો કહે ધન્ય મારા નાથ, પુત્ર મુકતાં કેમ ચાલ્યા હાથ.
 કશાથી બુદ્ધિશું કરું વખાણુ, આપી રત્નસાંદે લાવ્યા પાપાણુ;
 વસુદેવ કહે એ બાળકી ધન્ય, પુત્ર ઉગર્યો તે એનું પુન્ય.

* વૃજ.

† આ ચોથા અધ્યાયમાં વિગળી રૂપ બાણેજીનું વચન
 સાંભળી ભય પામેલા કંસે કૃષ્ણ મંત્રીઓની સાથે બાળક આદિને
 મારી નાંખવાના વિચારની કથા કહી છે.

‡ દર્ભની અણી જેવી.

કંસ પતન કરશે એતાણું, ત્યારે બાણું છું તમો રોશો ઘણું;
 હસ્યાં દેવકીજી સુંણી વચન, પછે કન્યા રોઈ જમ ગાજે ધન.
 તવ જગી ઉઠ્યા રખેવાળ, ભાઈઓ બાઈએ કંઈ પ્રસવું બાળ;
 કંસ કને આવ્યા તતકાળ, જાણી વાત જાણ્યો ભૂપાળ.
 અછમો ગર્ભ થયો સત ઉદ, ઘસે હાથ કોષે વાણી વદે;
 આરજત* નેત્ર વપુ ધુમ્ર† વર્ણ, કંપાયમાન ધ્રુવે કર ચર્ણ.
 કરે હોકાર જમ ધન ગડગડે, ડંસે અધર દંત કડકડે;
 નગ્ન ખડગ શેષ જીવ્યા જસો, જાણે ચંદ્ર ઝેલેવા રાહુ ધસ્યો.
 હું રિપુને ઝીકું આ ઘડી, ધાતાં કંસ પડ્યો આખડી;
 મળ સર્વ જીવને મળી, ચાર વર્ણ કારાગૃહે પળી.
 આકાશ વાણીનો સમો આજ, એ બાળકને શું કરે મહારાજ;
 કંસ આવ્યો ખંધન ખારણે, ઉઘાડ્યાં દાર હણુપા કારણે.
 લાવ વસુદેવ શત્રુ મુજ તણે, એને જોવા હું આતુર ઘણે;
 વસુદેવ ચાલી સામા ગયા, આજ રાયજી કીધી જોઈયે દયા.
 નથી પુત્ર કન્યા અવતરી, તમને શું કરશે દીકરી;
 પુરુષનો ભય તમને ભુપાળ, પુત્ર થઈ નિવરત્યો જંજાળ.
 કંસ કહે સાંભળ વસુદેવ, ગગન વચન માનું અપર્યમેવ;
 કાંઈ પુત્રી પુત્રનું કારણ નથી, આડમો ગર્ભ શત્રુ સર્પથી.
 ભગિનીનું કહ્યું નવ કીધું, કંસે બાળક ઉલાળી‡ લીધું;
 વલવલે દેવકી અતિ ઘણું, રાખ્ય ઘર વસતું મુજતણું.
 તમો ઘણા દિવસ વિરાજી જ્યો, રહેવા દો કુળ દીકરી દીવો;
 એ વડે ઘર વસતું થશે, એ પુણ્યે તારી હત્યા જશે.
 સત પુત્રનો શોક હું વીસારું, મુને મા કહે તે ભાઈ પુણ્ય તારું;
 છે છેલ્લે આશ્રમે એ સંતાન, એ મારે શત પુત્ર સમાન.
 તું વિના દયા કોણુ આણેજી, મામો તુને કહેશે બાણેજી;
 તમને પ્રાંતિ બાળકની પડે, કેમ ઘાત હશે આ કન્યા વડે.
 મશક કેમ શોષશે સમુદ્ર, કેમ યુધ્ધે હારે મહારૂદ્ર
 શું આગીયાથી જંખારો ભાણુ, શાર્દૂલને કેમ હણશે શ્યાન.
 મૂગનો કહેવો મેર કેમ પડે, તમને મૃત્યુ કેમ હોય કન્યા વડે;
 તમે સ્વર્ગ મૃત્યુ જીત્યું પાતાળ, વશ વર્તે છે દશે દિગ્પાળ.
 તે પ્રતાપ મહિમા તારો ગયો, જો મરણુ ભય કન્યાથી થયો;
 જમ તુને વહાલાં તારાં છોકરાં, તેમ મુજને તો હોય મારાં ખરાં!
 એ મૂક કન્યા પાચે લાગું, હું ખેલેન થઈને ભિક્ષા માગું;
 વિનય વચન દેવકી કેહ, પાણુ કંસ કાળજી નિરદય.
 જમ દોહાઈ ફરવે ભીડીમાળ, તેમ કંસે ફરવીયું બાળ;
 વસુદેવ ત્રાહે કરી કર ઘસે, મુખે રૂવે પાણુ મનમાં હસે.

* શતાં ચોળ. † કાળું. ‡ એકદમ જેવી.
 § જેતર સાચવવા રહેલો રખેવાળ.

કુશળ ક્ષેમ બેઠયે છોકરો, ગોપ સુતા આ ઘડીયે મરો;
રાય શિલા ઊપર ઝીકે જેટલે, કરમાંથી કન્યા છુટી તેટલે.
ઝબકે તેજની જ્વાળા થઈ, લાણેજી અગ્ર* ઘટામાં ગઈ;
બયલીત કંસાસુર થયો, આશ્ચર્ય પામી ઊભો રહ્યો.
વણુટી મેં દઢ નવ ગ્રહી, પંખાં વિના ફૂમ ગગને ગઈ;
મુજ મૃત્યું સત્ય ઊગરવું નહીં, આકાશ વાણી આજસાચી થઈ.
એ કન્યા ટળી ફૂમ થઈ વીજળી, મેઘ ઘટામાં ઝબકે મળી;
વાર થયું જે ગઈ વેગળી, પાસે રહેત તો મરત બળી.
શોચના કંસતાણી જાણી, વિરુત કન્યા બોલી વાણી;
“અહો મૂર્ખ માતુલ મથુરાંપતિ, આવ્યું મરું ઊગરવું નથી.
રખે નિર્ભય શાતા આણુંતો, હણપા સમ પુત્ર રખે જાણુંતો;
તું વર્ષ બારમે નિશ્ચે મરે, કહો પાસે લાણેજી ઉછરે.
કાંઈ સાધન કર પામે હરિ ચારું, સર્વથા નહીં મૂકે મારું;
એવું કહી જોગ માયા ગઈ, કંસને મન ચિંતા બહુ થઈ.
બેઠેન બનેવીની સેવા કરું, તો કદાપિ મરું થકી ઉગરું;
છોડયા વસુદેવ દેવકી છોડી, ઉભો કંસરાય કર જોડી.
“પાડી વિપત દંપતી પીડિયાસાધ, તે સમા કરો મારો અપરાધ;
મુને ખટ હત્યા બાળકની થઈ, એક ગર્ભ માર્યો એક કન્યા ગઈ.
ત ન રહી પુત્રી ન રહ્યો પુત્ર, તમારું મેં ભાંયુ ઘરસૂય;
જો બાળક શત્રુ થઈને નડે, પાણુ માતપિતાને ક્રોધ ન ચડે.
કાંઈ મનનો કાઢી નાંખજો, તમે તમારી લજાઈ રાખજો;
રીઝવા વસુદેવ વદે વચન, “તારો વાંક નથી નાજન.
દારણુ કર્મે ગત જન્મે કયા, તો કયાંથી છવે તે છોકરાં;
ગણુ યૌવન ને આવી જરા, શું મુખ દે અમને દીકરા.
રાય તમે કરશો પ્રતિપાળણ, અમે દંપતી છું શ્રાવ્યો કાળનાં;
બેઠો રમત માંડી આદિ પુર્વે શત્રુ મિત્ર જાણે જે હાય મૂર્ખ.
કોણુ મારે કોણુ પામે મરું, અજ્ઞાને ઉકળે અંતઃકર્ણ;
એ સંતાન કાણુબધે થયાં, પહોંતો ભાગ ને હડી ગયાં.
નથી બાળક કો નથી માબાપ, તો રાય તમને શત્રુ પાપ;
વસુદેવે વિવેક કહ્યો નિર્મળો, કંસરાય તવ થયો ગજગળો.
ભડિત કરે રાય વસુદેવ તણો, ઉગ્રસેન શાતા પામ્યા ઘણી;
યાદવ મજને નવ પીડે, કંસ ઘણું બીહીતો બીહીતો હીડે.

વળણુ.

હીડે કંસ થઈ ધર્માત્મા, એમ કોતક મથુરાં મહાયરે;
ભટ મેમાનંદ કહે કથા, હવે શું કરે કંસરાયરે.

કડવું ૧૮ મું-રાગ ધનાસરી.

મંદિર વળાવ્યાં વસુદેવ દેવકી, વાહન થન આખ્યાં સેવક સેવકી;
કંસે નબળ જ્વાળા સહી શકી, ખટક રહી મનમાં એ વિજળી શું બકી.

ચાલ.

શું બકી ગઈ એ બાળકી, ચટપટી ચિતમાં થઈ રહી;
બાળક સર્વે સંહારીયાં, તોયે હું ઘૂટિયો નહીં.
ગુમ સભામાં કંસ બેઠો, મુલત મિત્ર તેડારીયા;
વત્સાસુર કુવલ ફેશી, પ્રસંખ આદે આવીયા.
શક્ય ગર્થવ બક બકી, જવાલક તણુ અઘાસૂર;
શક્ય દુશાય મહામલ મુષ્ટિક, ફટ ને ચાણૂર.
અંતઃપર બીજા ઘણા ત્યાં, કુટ સભા કંસે કરી;
હવે શું કરવું ભાઈઓ આપણે, કલ્યાંત કન્યા ઉચરી.
સ્વરૂપ લક્ષણ બંધ રક્ષણ, અધક્ષણ બેઠેન ધોળી નહીં;
નિર્દયપણે બાળક પછાડયાં, પાણુ ચિંતા અમથી નવ રહી.
છો તમે સર્વ સ્નેહી મારા, કંસ બેઠે વચન કહે;
ઉપાય કરી શત્રુ હણો તો, રાજ આપણું સર્વ ક્ષેત્ર રહે.
છે પ્રપંચ સઘળા દેવતા, મારે દેવનુ દૈવત ટાળીયે;
વેદોક્ત ધર્મ ઉચ્છેદ કરો, ઉન્માર્ગ ધર્મ પ્રતિપાળીયે.
લણુ બાળક પાસે ગામનાં, જ્યાં દેખો ત્યાંથી હણો;
બાળક સઘળાં નાશ કરતાં, મરશે શત્રુ આપણો.
કર જોડી ફેશી કહે, કર વિનતી મથુરાંપતી;
બાળક સર્વે પયપાન કરાવે, સમર્થ છે પૂતનાં સતી.
આપણા કુળમાં રત્નબાઈ, વિવિધ વેશ વણુ* ધરે;
રિપુ આઘનાં આઘાં ટાળે, વિશ્વને વાંઝીયાં કરે.
સભામાં નિજ કીર્તિ શ્રવણે સાંભળી, પૂતનાં તવ પ્રસન્ન થઈ;
હાય જોડી ગર્ભ મોડી, કંસને પાગે નમી જઈ.
બાહુ જાડા પાગપાડા, ચકળ વકળ ડોળા રહે;
જીભ કાઢે ખૂમ પાડે, મનુષ્ય માત્ર છળી મરે.
દીર્ઘ અંધર ઉપ્પ તણો, શ્યામ જીહ્વા ચાટતી;
સકુમાર મનુષ્યનું શું ગણું, દેખી અસુર સભા ફાટતી.

પૂતનાં વચન:-

બ્રાત મારા વિદ્ય તારાં, બજા લેઈને હું મરું;
તારે પુણ્યે એક દિવસમાં, જન્મને વાંઝીયાં કરું.

કંસ વચન:-

ગદગદ કંકે કંસ બોલિયો, સગાઈ બાઈ તારી ખરી;
ખાણુ દાન મુજને તું આપે છે, હું મૃત્યુથકી છવ્યો ફરી.

આજ્ઞા આપી સર્વને, ઉચ્છેદ ધર્મ તણા કરે;
છે દેવને આશરો વિષ્ણુનો, આપણે શિવનો આશરો.
મહાદેવનું મુને વચન છે, જે દેવથી હારશે નહીં;
ગૌ પ્રાહ્માણુ સંતને સંતાપો, એમ કંસની આજ્ઞા થઈ.

વળણુ.

આજ્ઞા થઈ અસુરને. હવે ચતુર્થમે અધ્યાયરે;
ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, શું થયું ગોકુળ મહાંયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે કંસ ઉદ્વેગો-
નામ ચતુર્થોઽધ્યાયઃ ॥૪૥॥

અધ્યાય પ મો.

કલ્પું ૧૮ મું-રાગ પ્રથમ રામગ્રી.

શુક જોગી એમ આચરે, નરપતિ સાંભજોરે;
શ્રી ગોકુળની માંહી, ઉદ થયો સ્થામજોરે.
નથી જાણતી નંદની નાર, પુત્ર પ્રસવ થયોરે;
વળી મથુરાનો જે મહારાજ, કન્યા લઇ ગયોરે.
ફરી ભીડાયાં કપાટ, કો જાગે નહીં રે;
શ્રી ગોકુળની માંહી, કુસુમ વૃષ્ટિ થઈરે.
પાછલી પહોર એક રાત્ર, નક્ષત્ર રોહિણીરે;
પુત્ર યસોદાની સેજ, ત્રિભુવનનો ધાણીરે.
મંદ મંદ વરસે મેહ, નારદ નૃત્ય કરેરે;
સરસ્વતી ચારે વેદ, સ્તવન ઊચરેરે.
વાજે બહુ વાજિત્ર, અંતિરક્ષ દેવ તણોરે;
પંકજ વેલી પુષ્પ, વરસે અતિ ઘણીરે.
ભાગ્ય તણા ભંડાર, પનાતી યસોમતીરે;
ઝબકી ઊઠી માત, દીડા જગતપતીરે.
જઈ જગાડયા નંદ, ઊઠો પીયુડારે;
પુત્રતાણું તન તેજ, આંખા દીવડારે.
ઉઘડકી ઉડયા નંદ, દીડા નરહરીરે;
દંપતી દે આલિંગન, ચુંબન ફરી ફરીરે.
કો દેવ સ્વરૂપી પુત્ર, મળ મૂત્ર નથીરે;
પરમેશ્વરને પયપાન, કરાવે યસોમતીરે.

* આ પાંચમા અધ્યાયમાં નંદણ પુત્રનું જાત કર્મ અને
મોટા ઉત્સવ કરી મથુરામાં જઈને વસુદેવને મળીને આનંદ
પામ્યા તે કથા પ્રસંગ છે.

ઘર ઘર પ્રત્યે વાત, પહોંતી વધામણીરે;
અખ્યાણાં લાવે નાર, ગોપી સોહામણીરે.
માગણ ચારણ ભાટ, બંદીજન જશ ભણેરે;
પય દધીનો કદંબ*, નંદને આંગણીરે.
માલણ લાવે પુષ્પ, પાન તંબોલણીરે;
કંકભ હાથા ખાર, દત્તી ગોવાલણીરે.
અશોક આંખા પત્ર, તોરણ દ્રોણ તણારે;
સોત્રણ મઠયાં શ્રીફળ, મધ્ય સોહામણીરે.
ગોપવધુ કરે રાણગાર, લાખેણી લોખરીરે;
પુત્ર જોવાને નંદ ઘેર, ચાલી મોહભરીરે.
ભૂષણ અંખર ભેટ, લાવે લાવતીરે,
મુકતાફળ કનક પુષ્પ, હરિને વધાવતીરે.
રનાન કરી નંદરાય, વૃદ્ધિ કાઢ કરેરે;
સંતોડયા જન્યક જન, નિર્મુખ નવ ફરેરે.
સવત્સી સુરભી દાન, કનક આપીયારે;
રંકે થયા ધનાઢય, દારિદ્ર કાપીયારે.
માણેક મુક્તા રત્ન, પટકુળ પામરીરે;
જેણે જન્યા નંદ, ભિક્ષુક નહીં ફરીરે.
દૂધે ટડિયા મેહ, પૂર મવાહ વહ્યારે;
રોગ શોક ઉચ્ચાટ, ગોકુળના ગયારે.
અંધને આવ્યાં નેત્ર, બંધીરૂં સાંભજોરે;
અપંગને આવ્યા પાગ, પ્રભુને જોવા મજોરે.
પૂજ્યાં વિમનાં વંદ, ચંદન કુસરેરે;
ગોકુળથી વારું મારું, શ્રી પરમેશ્વરે.
ધર્મરાયે વાર્યા જંમ, ગોકુળ જાએ રમેરે;
જો ખીજશે ગોકુળનાથ, નહીં રહીયે મુખેરે.
થાચે મોરલી નાદ, વાજત્ર વાજતારે;
કાંઈ ગોવાળાનાં ગાન, ગાંધર્વ નાચતારે.
રાકે યમુનાજી થઈ ગંગ, પયમવાહ મળ્યોરે;
શ્રી ગોકુળલીલા ભેદ, ન જાય કારણ કળ્યોરે.

વળણુ.

અદ્ભુત લીલા ગોકુળ તણી, બ્રહ્માદિક ભૂતઃ ભમેરે;
ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, ન જડે પાર પ્રભુનો કેમેરે.

કલ્પું ૨૦ મું-પદ રાગ આશાવરી.

કોણુ પુણ્યે પુત્ર પામી, યસોદા, કોણુ પુણ્યે પુત્ર પામી;
શારદ નારદ અગમ નિગમ ને, ઘટઘટ અંતરયામી-જગ દેક

* કામ્ય † લોખરી ભરવાડજીને આદવાની બીજા ઉનની
કામળી. ‡ પેહરો.

પ્રાણેશ્વર પરમેશ્વર પરબ્રહ્મ, નામ વિશ્વંશ્વર કહાવેરે;
જગત અનંતાતા છવનો છવન, યસોદા પયોધર ધાવેરે.—૧૦૦
આત્રેલોચ્ય ત્રિગુણુ* દારીચેખાંધુ, ઉત્પત્તિ લય હરીનેહાધેરે;
તે અખંધા અવિગત યસોદાછયે, ખાંધયો ઉખળ સાધેરે.—૧૦૦
છે શ્વેદ લોક એના મુખમહિ, પ્રભુ મૃત્તિકા† ખાએરે;
કહે પ્રેમાનંદ યસોમતીનું, સુકીત‡ કહ્યું નવ જાએરે.—૧૦૦

કથા ચાલતી-રાગ આરાધરી.

શુકલ કહે સાંભળ ભૂપતિ, થયો ગોકુળમાં આનંદ;
કંસની પ્રેરી પૂતના કરે, બાળક બહુ નિકંદા||.
પૂતનાએ સાંભળિયું જે, નંદને થયો છે બાળ;
પણ ગોકુળમાં જઈ નવ શકે, રક્ષા કરે ગોવાળ.
બકી આવી કંસ પાસે, સાંભળ વાત ભૂપાળ;
જ્ઞાત તમારા પુણ્યથી મેં, સાતશે માર્યો બાળ.
અપુત્રવાન મજ થઈ, મેં શીઘ્ર સાંધું કામ;
આરે પાસા ફેરી વળી, એક રહ્યું ગોકુળ ગામ.
નંદને ઘેર કંપર આવિયો, દૂધ તુડ્યા નેહ;
શકે શત્રુ આપણો હશે, પડે મન સંદેહ.
જિત્તર પય અર્ભક હવું, તે સાચવે બહુ પેર;
તમે અહીં તેડાવો ગોપને, હું જાઉં નંદને ઘેર.
ન બેઢી પરપંચ માહું, પુરૂષ પ્રજાવાન;
શ્રી જન માયામાં પડે, જઈ કરાવું પયપાન.
વચન સાંભળી બેઠેનનાં, આવ્યો વીરને વિશ્વાસ;
જાઓ તેડી આવો ગોપને, ત્યાં મોકલ્યા બહુ દાસ.
સમજની કહેજે નંદને, તેડે છે રાજાછય;
કર લાવો શ્રાવણતણો, ગોરસ ગવરીનાં ધીય.
શીઘ્રે સેવક આવીયા, નંદજીકેરે દાર;
ગવરીનાં* ઘૂત† ભૂપ માગે, નીસરો સર્વ બહાર.
નંદજીયે સર્વ ગોપ તેડયા, તત્પર કાંધા કર;
શીઘ્ર દીધી યસોદાને, સાચવજે કંપર.
અમે જાણું મથુરામાં, આવીશું સાયંકાળ;
પણ માત્ર રખે અજગો કરે, છે પ્રાણુછવન બાળ.
યસોદા કહે નંદજીને, શીઘ્રે આવજો સ્વામ;
રખે યાકા થઈને નાથ મારા, રહેા મથુરાં ગામ.

* સત્વ, રજ ને તમ. † નહિ બંધાય તેવો
‡ મટાડી. § મોટા ભાગ્યની વાત. || નાશ.
¶ જાણી શકે. * ધણો હોશયાર. ** ગાય. † ધી.

ગોપ સર્વે તત્પર થયા, શીકાં ભરાવ્યાં સ્કંધ*;
જીગમ શાંકાં શકટો† જોડયા, બેશી ચાલ્યા નંદ.
શીઘ્રે ઘૂત ગાડાં ભયાં, દધી દૂધ માખણ પાત;
કર લઈ મથુરામાં આવ્યા, ગોપ પ્રાણી માત.
પૂતનાં ગઈ ગોકુળ વિષે, વસુદેવે જાણી વાત;
દપતી દુખીયાં થયાં તે, કરે બહુ અશ્રુપાત.
રાજ સભામાં નંદ આવ્યા, કંસે દીધું બહુ માન;
બેઠ મૂકી પાયે લાગ્યા, પછી બોલીયા રાજન.
ન ઘટે તમને નંદજી, મુને રીસ અંતર આવી;
અમે સાંભળ્યું જે પુત્ર આવ્યો, વધામણી નવ કહાવી.
વાર કીધું વિધાતાએ, ઘણું અમે પામ્યા પ્રેમ;
મનસા વાચ્યા નંદજી તારો, પુત્ર રહેજો દેવ.
પુત્ર આવે પિતા હરખે, આશ્ચર્ય એમાં શાનું;
પણ અમે પરમ પ્રસન્ન હવા, પ્રાણ કરીને માનું.
યસોદા મુખાણી થઈ, સંસારનો ભય ભાગો;
ઘરેણું આગલાં ટોપી, લઈ જાઓ મુતને વાગોડ.
અંન અપાવ્યું ગોપને, છે કૃપા રાવની મહોટી;
કંસ વિચારે જમાડીને, કરે જેમ તેમ ખાટી.
નંદ વળતું બોલીયા, સદા તમે આપો અંન;
હું રંકને બાળક હવો તે, રાજાછવું છે પુણ્ય.
તમે રાજ તમે સ્વામી, તમે અમારા દેવ;
ઉછરશે જે બાળક તો, કરશે તમારી સેવ.
વળણ.

સેવક તમારા છિએ અમે, નંદજી લાગા પાયરે;
જાણ્યું પૂતનાંએ કામ કીધું હશે, કંસે આપી પછે વિદાયરે.

કડવું ૨૧ મું-રાગ મારૂ.

કંસે આપી વિદાય, કારજ સીધું છે;
મનમાં ફૂલે મુંઠે, કપટજ કીધું છે.
નંદનો નંદ પરબ્રહ્મ, પ્રાક્રમ જીવાં છે;
એમ ન જાણે કંસ, ભગિની મૂવાં છે.
પધાર્યા નંદરાય, મનમાં હરખે છે;
મજવાને વસુદેવ, મારગ નિરખે છે.
તપી રહ્યું છે તન, ચિત્તમાં ચિંતા છે;
મજવાને આવ્યા નંદ, ઘણા ભાગ્યવંતા છે.

* ખભાં. † ખાંસી વગરના બગદ. ‡ માહું. § પોષાક.

ધાઈ ભેટયા બેહુ વૃદ્ધ, હૃદય ઉધડકે છે;
 નેત્રે વહી જળધાર, આંસુ વરસે છે.
 મળી બેઠા બેહુ મિત્ર, નંદા લાખે છે
 પાપીયે છોડ્યાં નરનાર, કૃપા દષ્ટિ રાખે છે.
 તમે વેઠ્યું કુઃખ અપાર, રથાલક* પાપી છે;
 છ બાળક કીર્ષા નારા, વેદના વ્યાપી છે.
 કર્મતાણા ને ભોગ, પ્રાણી વેઠે છે;
 કો કરે કોટિ ઉપાય, ભાગ્યથી હેઠે છે.
 પણ રોહિણીના ને બાળ, વપુએ વાર છે;
 શાતા કરો વસુદેવ, અશ તમારું છે.
 રોહિણીનું નંદરશો કુઃખ, મારી ભગિની છે;
 કંસને શું કરીયે રંકે, અંતર અગ્નિ છે.
 એને પૂછશે પરબ્રહ્મ, ને તમને પીડે છે;
 કુમ સાંખશે જીગદીશ, ને માફું હાડે છે.
 પછે હસી બોલ્યા વસુદેવ, મોદાં ઉપજાવ્યો છે;
 છેલ્લે આશ્રમે નંદ, પુત્ર ભલે આવ્યો છે.
 થયો ખટ દિવસનો તંનુ, વાત અમે જાણી છે;
 ધન્ય જસોદા નાર, ભાગ્ય ધણીઆણી છે.
 નંદ તમને આવ્યો તંનુ, અમને શાતા છે;
 જાણ્યું અમે પામ્યાં પુત્ર, શાખી વિધાતા છે.
 પણ શીઘ્ર પધારો ઘેર, કંઈએક કૂકું છે;
 તમે છો ભાગ્યવાન, સદાએ રૂકું છે.
 કંઈ સાંભળી કપટની વાત, હૃદય ચોકે છે;
 થયો છે ગોકુળમાં ઉત્પાત, મુજ મન બોકે છે.
 જઈ પુત્રનો લીચો તપાસ, બોળી નારી છે;
 ત્યાં જઈને ખાજે શ્વાસ, ઇચ્છા મારી છે.
 દીસે સૂરજ શોણિતવર્ણ, વાયુ તો દારણુ છે;
 ભયાનક જમુનાં નીર, કંઈએક કારણ છે.
 તવ નંદ થયા ભયભીત, મસ્તક ડોલે છે;
 પરમારથ સરખી વાત, દેવકી બોલે છે.
 પુત્રથી વહાણી વસ્ત, બીજી કંઈ છે;
 યસોદાને કહેજે પ્રણામ, મારા સાંઈ છે.
 મારી વતી દેજે શીખ, યસોદાજી બોળાં છે;
 કંસના મોઝ્યા દૈત્ય, ટોળે ટોળાં છે.

રખે ધીરતાં માત, લોકડાં પાપી છે;
 સાચવને પુત્ર થાપણ, પ્રભુએ આપી છે.
 સંદેશો કહેજે નંદ, નાર યસોમતી;
 રમાડવા જેવા છે તંનુ, બોલાવને મારી વતી.
 જમશે મા ખાટી વસ્ત, પુત્રને ભારે છે;
 વસુદેવ કહે સાધવી નાર, પરમારથ વારે છે.

વળખ.

વારે વિવિધ પેરે દેવકી, જેમ પુત્રને સુખ થાય રે;
 નંદા ગોકુળ પરવર્ધી, થયો પંચમે અધ્યાયરે.

દતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે પૂતના ગોકુળ
 ગમનો નામ પંચમોઽધ્યાયઃ ॥૫૫॥

અ ધ્યા ય ૬ કો.*

કંડ્યું ૧૨ મુ-રાગ રામગ્રી.

સાંભળ રાય શુદ્ધ લાખેજી, ચરિત્ર પ્રભુનાં હૃદયા રાખેજી
 પૂતનાં તણુ કહું વૃત્તાંતજી, ગોકુળ ચાલી પામવા અંતજી
 ચાલ.

કુમ જતી હવી પૂતનાં, ધરી માયાવિ રૂપ;
 બાળક જાણી પરવરી, નવ લક્ષ્યા ત્રિભુવન ભૂપ.
 અભિજાપ અંતર અતિ ઘણો, આયું હું અર્ભક અંત;
 કારણ સીઝે વ્રાત રીઝે, લીજે યશ અત્યંત.
 કુમ જવે બાળ ગોવાળનો, હું કાળ આણું આજ;
 કરી પણાં હું નીસરી તો, હરી રાખશે મારી લાજ.
 શણગાર સાજે રૂપ રાજે, ગાજે ધુધર પાય;
 કમક આણવટ કમક ઝાંઝર, ચમક પહાની ધાય.
 નખ જ્યોતિ રું ખઘોતની, વાજે વિષ્ણુવાનો છંદ;
 પગલાં ભરે કુમકુમ ઝરે, કરે કોટિક ફંદ પ્રપંચ.
 કામની ગજગામની, લામની કરતી હાવલાવ;
 રૂપ નિધિમાંડું વિધિ ખૂડે, નહીં નીસરવા નાવા||.
 કટિજી પાતળી કટિમેખળા x છે, ઝીણી ધુધરમાળ;
 ચીર ચરણા ચમક વરાણાં, ચોળી લખીયા મરાળ**.

* આ છઠ્ઠા અધ્યાયમાં પૂતનાં ગોકુળ પરવરી, તેને
 શ્રુત્યુ વશ બાળી અને વસુદેવે ગોકુળ જતાં તેને નિદાળીને, તેના
 શ્રુત્યુની કહાણી સાંભળી તેનો કથા પ્રસંગ છે. † કસમ લક્ષ.
 ‡ ચળકાટ. § સમુદ્ર. || વહાણ. ॥ કડ. x કડનો કહેશે.

** હંસ.

* શાળો. † આનંદ. ‡ લાલ રંગનો § ભયંકર.
 || આલિંગન દેવું-ભંટવું.

કંકણ ખળકે ચૂડી ચળકે, થાય ગોફણીનું ગાન;
કંઠળીપત્ર વાંસી વિરાજે છે, પેટ પોયણ* પાન.
ભર્યા પરિમળ નાભિ નિર્મળ, રોમાવળી† પંકજતંત્ર;
મુક્તામાળ હીચ્છી ફુગફુગીડું, ઉઠે છબી શોભાવંત;
શું કય કળશ બે કનકના, છે સુધાએ‡ સંપૂર્ણ;
કેસર બાળી જીણી ચોળી, દીસે ગોરૂ વર્ણ‡.
કર આંગળી મગની ફળી, નિર્મળ મુદ્રિકા* નંગ;
બાળુખંધ લટકે આઢણી ફટકે, જોખન રંગ તરંગ.
કંબુ*** જેવી કપોળ શોભા, કંઠ કોઠિલા† નાદ;
વેસર†† વાળી અધર પરવાળી§§, બોલતી મધુરે સાદ.
છે ગોર ગાત્રે બાળ મધુકર, જેમ પોતે રચ્યો વિધિગય;
ચુમ્મ ત્રોટી||| મૂલે મોટી, શ્રવણની શોભાય.
નયણું ચંચળ સારું કાળજ, ખંજન અથવા મીન¶¶;
અરચા રચી ફેસરતાણી, ચાંદને ચોખા લીન.
ગલુખંધ વેસર જૂમાણું, સેધે દીલી શીશ** ફૂલ;
બાર પૂલ ને વીઠલા જડિત, સાંકળાં અણનૂલ.
શિશુ દમતી કપટે નમતી, નિરમે નતી ધીટ;
ઉન્મત્ત ઉર લેહકાવતી, ભર્યા વિષે રતનનાં દીટ.
વિરમે ધઈ પૂજ સુંદરી, મહિમાદે કરતી વાત;
શકે લક્ષ્મી આવ્યાં શોધતાં, નદ ગૃહે વૈકુંઠનાથ.
જોઈ રહ્યાં માત યસોમતી, પૂતનાચે કીધું હાન્ય;
ઝટક પેડી ઘર વિષે ગઈ, પારણાં ફેરી પાસ.
માસી જાણ્યાં આવ્યાં અવિનાશી, ત્યારે નેત્ર મીચ્યાં નાથે;
નિંદ્રાવશનું રૂપ કીધું, પોઢિયા પહેળે હાથે.
જેમ ગુમ ખડગ કોશ*** મધ્યે, ભરજે†† ઢાંકચો હુતાર†††;
જેમ અગ્રમાં આદિત્ય§§§ ઘેરો, ગુમ રૂપ કીધું અવિનાશ.

વળણ.

અવિનાશ સુતા ગુમ રૂપે, રંક નદનો બાળરે;
પૂતનાં પ્રસન્ન થઈ હૃદે, નવ લહ્યા કૃશવ કાળરે.

કલ્પું ૨૩ મું-રાગ-કાફી હુસેનની દેશી.

પૂતના વચન:-

જસોદા જીવન તારેરે, સ્વરૂપ સમગ્ર સારેરે;
ધણું વરસ એ જીવેરે, કુળમાં પ્રગટ્યો દીવેરે-ટેક.
વળીએ દીપક ગોકુળ ગામનારે, ગોવાળાના રાય;
વળને લઈ નિર્મલારે, તૂમ નેત્ર ન થાય-જસોદા-
મેં જોયાં કોટિક બાળકરે, આ સમા નહીં કોએ;
ગોકુળ બંદ્ર જોદ થયો એ, દીકે મનકું મોદે-જસોદા-
છે અમૃત મારાં મનમાં, તે કરાડું છું પયપાન;
થાય અમર બાળકાનું, વપૂ વજ્ર સમાન-જસોદા-
વ્યાધી એક વ્યાપે નહીં ને, સદા રહે જોખન;
નંદજયે મુને મોકલી, ધવરાવવા તારે તન-જસોદા-
આવો બાળક બાહુવરે, કરો અમૃત આહાર;
જીવન જસોદા બેહનના, હું માસી પ્રાણુધાર-જસોદા-
હજવે લીધા ઉચ્ચારે, જેમ રજ્જુ† વિરાસે સાપ;
ભાણેજી તરખો પ્રાણુનારે, માસીનું મીઠું પાપ-જસોદા-
જોઈ રહ્યાં જસોમતીરે, કરે પૂતનાં પાખંડ;
આંખ નચાવે મીઠું બોલે, ફરવે ભૂજ દંડ-જસોદા-
આજસ મોડે બાળકરે, અપહીયાળી આંખ;
સાડીના પાત્રવ કરે ગ્રહી, માચી ઉડાડે માંખ-જસોદા-
છે કહિણ માસી પૂતના, તેમ ભાણેજી છે ધીટ;
મુખ વિકાશી મુકીયાં, વિખ ભર્યા કૂચનાં દીટ-જસોદા-
હૃદ ઉપર કર ધર્યો એક, વાંચા ઉપર બીજે હાથ;
માસી લીધાં બાથમાં વિધે, ધાવે ગોકુળનાથ-જસોદા-
તીવ્ર અગ્ર નખનાં કરીરે, વીંધું માસી શરીર;
વિખ દૂધ પીધું એક ઘુટડે, બીજે શોષ્યું રૂધીર-જસોદા-
પેટમાં મારે પાટુઆરે, હૈયામાં મારે શીશ;
આકરખો પ્રાણુ પરમેશ્વરે, તવ માસીચે પાડી ચીસ-જસોદા-
મૂકો ભાણેજી ભૂદારે, મેં આજણ્યો સુંદરશ્યામ;
જાપા દ મુને જીવતી, નહીં આવું ગોકુળ ગામ-જસોદા-

ચોપાઈ.

જસોદા પુત્રને વારો, પીએ છે પ્રાણુ તે મારો;
હું છું કંસની દૂતી, આવડું ન જાણતી દૂતી.
ગોપી કોઈ ધાધને આવો, મુને મૃત્યુથી વેહેલી મૂકાવો;
મજા મેં વાંઝણી સૌ કીધી, સાતસે બાળ હત્યા લીધી.

* મુખ. † ચંદ્ર. ‡ દોરડી. § જાંતિ. || લાતો.

* સંગી વિકાશી કમળ. † પેટ નજીકના બારીક વાળ.
‡ કમળના તાંતણા. § રામરામી-રામદેવી જેમાં શ્રીનાથજીનો
પ્રમસાંહોય છે. || અમૃત. ¶ અંગ. ** રંગ. †† કાપલ. †† નાક. §§ પરવાળા જેવા લાલ.
||| કાનનું ધરણું. |||| માંહણ. ** માથે. *** આન.
††† રાખે ††† અગ્નિ. §§§ સર્પ.

હું તો આવી હુતી અબાણી, આવડી વાત ન બાણી;
કે મારું પાપ શું બળ્યું, મૂકાવો તો પાપ લાગું.

ચાલ.

વિરમે થઈ વૃજ સુંદરીરે, એ મિથ્યા રંડા રોય;
તાળી દઈ ગોપી હસે, કૌતક જોવા પરજી હાય-જસોદાં
પૂતનાં અંગે પીળક આવી, બોલાય લોખંડું વેણ;
કીકીની કાળપ ગઈ, ધોળાં ફાટાં રથાં નેણ-જસોદાં
છ દહાડાનો છોકરો, મારે કર્મે વાળિયો દાટ;
હૈયું સૂણ્ય હીકા આવે, પડયાં માર્સા ચતાંપાટ-જસોદાં
માસીને હીકા આવે, ઉપર ભાણેજો ધાવે—ટેક.
મૂળ રૂપ ધરીયું માયા તણ, વાધી જોજન દાઢ;
જેમ પર્વત ઉપર પોપટો તેમ, વીરાજે રણછોડ-માસીં
બહુ વૃક્ષ ગોપનાં છાપરારે, પડતાં ચૂરાણ થાય;
કૃપા શ્રીભગવાનની, રથાં કુશળ ગોપી ને ગાય-માસીં
છે નખે બહુ બીહામણીરે, ભુંડું રંડાનું રૂપ
સુકી વાવ જેવી બે આંખડીરે, નાસિકા મોટો દૂપ-માસીં
જિલ્હા બાણ સર્પાણીરે, મુખ ગુફાનું દાર;
કૂચ શિખર ગિરિતાણાં, રમે ઉપર નંદકુમાર-માસીં
સેવાળ સમુદ્ર શિલાતાણા, તેમ છૂટા મસ્તક કેશ;
શ્રવણ છિદ્ર બીહાંમણાં, મારે ગળ કરે પ્રવેશ-માસીં

વળણ.

માણ ગયા પાપી પૂતનાં તણા, વિલપે નંદની રાણીરે;
ભટ મેખાનંદ કહે કથા, એ લીલા ગોકુળે માર્ણીરે.

કહવું રજ મું-રાગ વેરાડી.

કલપે વિલપે નંદની રાણી, ફરી ફરી તેને જોય;
ગોકુળમાં સર્વ સ્ત્રીજન દીસે, પ્રુથ નથી ઘેર કોય.
સ્વામીને શો ઉત્તર દેવાશે, સોંપી ગયા મુને બાળ;
કંઠ પાસડું કરીને પિંડ પાડું, આણું હું મારો કાળ.
ઉન્મત જોખનની મદમાતી, પ્રેમ ભરી ગોવાળી;
તત્પર થઈ પૂતનાં પર ચઢવા, કટીકછી કાછડો વાળી.
નીસરણી માંડી ચડી બાળા, પગ ધરતાં પડે પડ છંદ
કૂચ અગ્ર વદનમાં કીડા કરે, ધાવે છે શ્રી બાળ મુકંદ.
બળાલકારે બાળક લીધો, કુશળ કુશળ એમ કહેતી;
ઉતારી અંબાને અરખ્યા, માતા આવારણાં ભેતી.

* દયક્રિયાં. † કલ્પાંત. ‡ વિલાપ. § ફાંસો ખાઈ

અંગન્યાસ* કરે સર્વ ગોપી, રખે બાળક બીહીતો;
યસોદા ભાગ્યતાણી ધણીયાણી, ફરી જન્મ બાળને વીતીત.
રાખો આરડામાં ઉભાં થાશે, આંગણે વાચુ ટહાડો;
યસોદાને શીખવે કો ડાહી, રખે રહેડમાંથી બહાર કહાડો.
વિવિધ પ્રકારે રક્ષા કાઢી, બાળ બીહીનો બાણી;
મસ્તક ઢાંકી માત યસોદા, નાંખે ઉતારી પાણી.
આમની દેવ્યા વનની દેવ્યા, કુળ દેવ્યા જે અમારી;
બાળકની તમે રક્ષા કરજો, જાએ નંદની નારી.
પડી પૂતનાં પર્વત પ્રાચે, જોવા મળ્યાં નાં પૂંદડ;
એવે સમે મથુરાં પુર થકો, પધારિયા શ્રી નંદ.
અચાનક ભયાનક દીકું, આ શું પરચો ઉત્પાત;
ગોપ પ્રત્યે નંદ કંઈ ભાઈ, મળી વસુદેવની વાત.
એ કંસાસુરનું કપટ ખરું, જઈ નંદ પૂતનાં જોઈ;
ગોપ રાયનું દર્શન દખી, ગોપ વધુ સર્વે રોઈ.
પ્રુથ વિના પલ રખે જાએ, માણસમાં નહીં નારી;
અબળા લક્ષ મળી તો કીવા, ન રાકીયે વિષ્ણુ નિવારી.
નંદ આછગે મૂક્યા મધુસુદન, મુખન કરી પૂછે પીતા;
ત્રણ પંહોરમાં કંવર મારા, કોણ કોણ આરિયા વીતા.
હૃદયે આંપી મસ્તક સૂંધું, તડિયા બહુ ઋષિરાય;
આશીર્વાદ અલિપેક કરાવી, આપી સવચ્છી ગાય.
બીજાં દાન કીધાં વિધ વિધનાં, હોય કંવરને કલ્યાણ;
ગોપ કહે શી વલે રાખની, ગંધે જશે માણ.
નંદ કહે ઉચ્ચલાય નહીં, છે અતુળજા અંગના ભાર;
સંધે* સંધધી** કરો કટકા, હ્યો કરવત ને કહુવાડ.
મદાન્મત આહીર બળીયા, કાપી કટકા કીધી;
ખડકી કાછ હુતાશન મૂક્યો, ચોદશી† ફુકી દાધી.
પૂતનાંના પિંડ પરજો, છૂટ્યો મુગધ કસ્તુરી;
અગર તગર ચડન મલીયાગર, પરિમલ વાસ મધુરી.
વાચું વન ફરતું દશ યોજન, આચું એક વિમાન;
પૂતનાં થઈ દેવકન્યા તે, કૃપા શ્રી ભગવાન.
સંદેહ પામી પરીક્ષિત પૂછે, કૃપા કરો શુક સ્વામી;
કુષ્ટ નારી ને બાળ હત્યારી, પરમ ગતિ કુમ પામી.
માનુભાવ‡ કહે મહીપતિને, એ વિષ્ણુ ચરણ મહિમાય;
જે અંત કાળે કૃષ્ણ કહે તે, યમપુરી નવ ભય.

* રાઈ મોઢા વજેરે ઉતારવા તે. † ધયો. ‡ મરમ.
§ ટોળાં. || વાહરડા આવે માપ. ¶ નહિ તોભાવ તેહલો.
* સંધે. ** સંધધી. †† ચારે વિશાએ. ‡‡ શુકલ.

સાક્ષાત્ પ્રહ્લદેષર રમીયા, એ ભાગ્ય શું નહાનું;
વૈકુંઠ નાથથી વૈકુંઠ પામે, તેમાં આશ્ચર્ય શાનું.
ભાવે કભાવે સ્તુતિ નિદાએ, જે પરમેશ્વરને ગારો;
વેદનાં વાક્ય કહે શુક જોગી, તે નિશ્ચે વૈકુંઠ જાશે.

વળખુ.

જાશે વૈકુંઠ સર્વથા, સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે;
પૂતનાં મોક્ષ પાવન કથા, થયા હઠો અધ્યાયર.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે પૂતનાં મોક્ષ
નામ પદ્મોદ્યાયઃ ૧૧૬૧

અધ્યાય ૭ મો.

કણ્ડ ૨૫ મું-રાગ દેશાખ-તાલ ત્રિપાદ.

શુક કહે સુંહુપરીક્ષિત રાય, એ પાવન પૂતનાં મોક્ષ અધ્યાય;
ખાળ હત્યાદિક પાતિક ટળે, જે સ્નેહ ધરી કથા સંભળે.
તો પરમ પદની પ્રાપ્તિ થાય, જે પ્રીત રહે કથારસ મહાય;
નામ સ્મરણથી જળ્યે વધા, કહું સખમા અધ્યાયની કથા.
કંસ રાયને પહેાંચી વાત, જે ગોકુળમાં વરત્યો ઉત્પાત;
સમાચાર રૂપિ વાગ્યું તીવ ખાણુ, જે પૂતનાનાં શોભ્યા માણુ.
બેદન મરી ખાળક ઉગર્યો, શકે એ મારો શત્રુ ખરો;
ગાંઠ હૃદયમાં બંધન થઈ, પાણુ કંસે ચરચા કીધી નહીં.
શકટ વચ્ચ ને તૃણાવર્ત, બગ અઘ તેડી કહ્યું ત્યાં તર્ત;
તમો છાના ગોકુળ મધ્યે પરવરો, જઈ છતો નંદનો દીકરો.
ગુપ્ત રહીને કરજે કામ, ન થાય પ્રગટ જેમ મારું નામ;
જાણુ નંદ તો ઉજડે દેશ, એ છાનો આપું ઉપદેશ.
બેદ સાંભળી ચાલ્યા ભૂરી, પ્રથમ આવ્યો શકટાસૂર;
એ કંસરાયનું હારદ કહ્યું, હવે શ્રી ગોકુળમાં શું થયું.
પ્રજાળીઈ પૂતનાનો દેહ, પછે નંદ ગોપ પધાર્યા ગેહ;
મોહોમાંહે વાત કરે ગોવાળ, દેવરૂપ કો નંદનો ખાળ.
રંડા મરી પોતે ઊગર્યો, કારણ રૂપ નંદનો દીકરો;
ગોપીને ઘણું વહાલા હરી, નંદ ગૃહ આવે ફરી ફરી.
શુકલ કહે સાંભળ રાજન, આવ્યો જન્મ નક્ષત્રનો દજ;
નક્ષત્ર ફરી આવ્યું રોહિણી, ઉત્કંઠા યસોદાને ઘણી.

*આ સાતમા અધ્યાયમાં શકટાસૂર ને તૃણાવર્ત હણ્યા તથા
મુખ્યવિનંદમાં બ્રહ્માંડ દેખાડ્યું તે કથા પ્રસંગ છે.

† બળિયા. ‡ ખાજો. § મેર.

સ્વામીની કીધી વીનતી, માસિક કર્મ કરો કહ સતી;
નંદ પધરાવ્યા કષિરાય, અભિષેક કરો કીધી રક્ષાય.
અહ ચંદ્રની પૂજા કરી, અપાવ્યું દાન હાથે શ્રી હરી;
યસોદાજીને સોંપ્યા ખાળ, ગાય ગોપી ગીત રસાળ.
શ્રી યસોદાજી વધાં વચન, આજ ગોપીધે પાદ પું તન;
માસ દેવસે કીધો સંસ્કાર, સાંભાળ્યવંતી ઉભી રહી ચાર.
પચરંગ પટનો ઝાળી કરી, ઉભી અખળા ઘેરા ચાર ધરી;
અડત કેસર કુંકુમ ઘણાં, પીડ્યાં કપાળ ગોપીકાતણાં.
મળ્યાં બહુ નાનાં ઘોરડાં, યસોદા વેહ્યે પૌંચા કોપરડાં;
મીઠાં મુખમહીયારી કરે, ઘણું છવો કહાન અખળા ઉચરે.
યસોદાજીયે ઉચલી કરી, ગોપીમાં પોદાલ્યા હરી;
જળ્યે જયકાર કરે હુંદરી, મુખચંદ્ર ખિંમ જુરે ફરી ફરી.
છે ચૈત્ર લોક જેનાં મુખમહાય, તે ગોપીમાં સૂતા હરિરાય;
મુખ જોઈ યસોદા વારણુ જળ્યે, હીડોજો ગોપી હાસ્ય ગાય.

હાસર.

ગોપીયે કુસો કહાન ગોવાળા, વૃજની ખાળા ગાય-

હાસર હાલોની નંદલાલા, -ટેક
તમે સમકે ચાલો નંદજીને ખારણુ, વારણુ જળ્યે માતા જમો-

મતી-હા૦

માખાપે દીઠાં મોહન મુખડાં, હુમડાં વામિયાં મુખ

વામિયાં-હા૦

ગયાં કર્મ અધારાં પ્રગટ્યો દીવો, ઘણું છવો છવન

અમારડારે-હા૦

ઉત્તર વય બંધાણાં ઘરમાં પારણાં, કાંઈ ખારણાં

ઉઘાડાં નંદરાયનાં -હા૦

છ હહાડાને છોકરે તે પૂતનરિ શોપી, તારા દાવાં

હુરીજન જાજે મરરે-હા૦

મોટા થઈને ચારો વન ગાવડારિ, માવડી યસોદાજી

જાશે ભામણુરે-હા૦

આણુ મૂખે વજાડો વહાલા વાંસદારિ, કાંઈ વેહેલા

ગો ચારી દેર આ નેરે-હા૦

અમો ગોપી તમારી દાસરિ દેવા, કાંઈ લેવા છગણું

રજ રસ નીરે-હા૦

અંતરિક્ષ રહી સર્વ દેવતા બોલે, નહીં કો દોરે ગોપી

સમરે-હા૦

સંસાર હીડોજો ખાંધારે ખભે, કાંઈ કર્મે હીંચે ફાડી

છવડારે-હા૦

શંકર પ્રજ્ઞા જોગરિ જૂલ્યા, ભૂલ્યા જ્ઞમે મહોટા
મૂનીરે-હા૦
આવાગમન હીંડોજેરે હીંચે, ન પ્રીછે પ્રાણી માયા
મત્યારે-હા૦
જગત જૂલાવ્યું સોંપી કર્મને, તે પ્રજ્ઞને જૂલાવે વૃજ
સુંદરીરે-હા૦
કુસુમ વૃષ્ટિ કરે છે દેવતારે પ્રીતે, ગ્રામ રીતે હીંચીળી
હરિ ઊતારીયારે-હા૦
એ સુંણશે પ્રીતે વા હાલડરે ગાશે, તે મૂકારે ગ્રાહ
સંસારથીરે-હા૦
કહે પ્રેમાનંદ વિષ્ણુ હું કાંઈ ન જાણું, વખાણું ગુણ
જોવિંદનારે-હા૦

વળણુ.

જોવિંદના ગુણ જ્ઞેમ તેમ કહું, નવ લહું હહાપણુ જ્ઞાનરે;
હરિનામ દે અક્ષર વડે મળે, કોટી ગગાણુ સ્નાનરે.

કડવું ૨૬ મું-રાગ દેરાખની ચોપાઈ.

એણી રીતે ગાયું હાલડું, ઝોળીયે સૂતા સચરાચર;
વિવિધ લીલા કૃશવ કરે, પવિત્ર કથા શુકલ ઉચરે.
અભિમન્યુ તન સાંભળને કથા, શ્રવણુ ભક્તિ ટાળે જન્મ વ્યથા;
અસુર આવ્યો શકટાસુર નામ, માયા કરીને વૃજપૂર ગામ.
કપટી શકટ રૂપે થયો, સૌ શકટ મળતો આવી રહ્યો;
છૂટાં બહુ ગાડાં નંદદાર, શકટ સ્થિર થયો શકટ મોઝાર.
નવ જાણે જોપી જોવાળ, નંદ પુત્રે જાણ્યું તતકાળ;
એ આવ્યો મુને જીતવા કારણે, શકટ રૂપ થઈ બેઠો બારણે.
ઘેર આવ્યાને આદર કીજીયે, પરમ પદ એને દીજીયે;
સુરભી દુહે શ્રી યસોમતી, મંદિરમાંથી રોગા શ્રીપતિ.
મૂકયું કારજ સાદ સાંભળી, કાં રોયો આતા કહી ઘરમાં પળી;
નાંખ્યું પાત્ર દૂધ ગયું ઢળી, કો ન શકે પ્રેમ માતાનો કળી.
પારણીથી લીધા ભગવાન, માતા કરાવે છે પયપાન;
સ્તન અગ્ર મુખમાં નવ ગ્રહે, બાળક ક્રમે ન રોતો રહે.
ખખડાવે કડાં દાર સાંકળી, વળડે ધુધળે મા થઈ અકળી;
સુંઘાડે પુષ્પ દેખાડે ગાય, તેમ તેમ ખમણો રોતો જાય.
યસોદાને મન સદેહ પડ્યો, શે આવડું બાળક આડે ચડ્યો;
કરડ્યો જંતુએ આકળો કીધો, ન રહે હીંચીળિયો બોલે લીધો.

પૂછે યસોદા મુખમું મુખ ધરી, તારાં કુખડાં લઈ જઈ મરી;
ન રહે બાળક દહોવી છે ગાય, વન મૂકવાની વેળા જાય.
બાળક ટોળે મળિયાં દશવીશ, ત્યારે રોતા રહ્યા જુગદીશ;
માતા કહે બાળકને બાળકમાં ગમે, નહાના છોકરાં પાસે તે રમે.
ઝોળી એક બાંધી આંગણે, ગાયને ચરવા જાણું ઘણે;
સાડી એક લાવી કિકરી*, શકટની ઊંધે બંધન કરી.
ઝોળીમાં સુવાંધી શ્રી જોવાળ, પ્રભુજી રોતા રહ્યા તતકાળ;
બીજાં બાળકને કહે તાળી પાડો, હુલસાવો અલ્યાને રમાડો.
બાળક ઝોળી વોંટી રહ્યાં, અંબા† ગૌશાળમાં ગયાં;
શકટાસુર થયો અતિ પ્રસન્ન, હું કાળને માથે સોંપ્યા તન.
અલ્પ આયુષ્ય દીસે છે બાળ, છે દીર્ઘ આયુષ્ય કંસ ભૂપાળ;
સ્થૂળ રૂપ કરી શકટ ગડગડું, બાળક ઉપર ચાંપી ભાંગી પડું.
શકટ હાણવા તત્પર હુવો, છે હરિનાં મનમાં વિચારજી જુવો;
કાલાં ઝલાં વચન બાળક ભાષે, મકલાય ને પ્રભુ પાટુ નાંખે.
ધાવે અંગુઠો ખડખડ હસે, શકટ અંધર જોઈ હરિ ડસે;
ક્રોધ રૂપ થયા અશરાણુ શર્ણુ, વૃદ્ધિ પમાડ્યો ડાખો ચર્ણુ.
બળસાથે પગ ઊપાડ્યો તદા, શુ મુદ્ગળ પરિઘ ભોગળ શું ગદા;
કિવાં વજ્ર કુંજરનાઈ દંત, સકોમળ પગમાં બળ અત્યંત.
ન આવે બળ પરાક્રમનો માપ, (જેમ) ગજ ઉપર નાંખે કેસરી થાપ;
ન જાય ચરિત્ર પ્રભૂનાં કળિયાં, દેખી સ્વરૂપ છોકરાં છળિયાં.
અતુળ બળમું નાંખ્યો પાગ, કડકડયું શકટ થયા સત્ ભાગ;
મહાર પૂરણુ ચૂરાણુ ગાત્ર, લય પાખ્યાં ગાય જોવાળા માત્ર.
મહોટો સાદ કરી પડીયો ધાર્ણી, એક પાટુયે પાખ્યો મર્ણી;
વિરમે થઈ વૃજની સુંદરી, માતાયે હૃદયમાં ચાંપ્યા હરી.
બીજા બાળકને યસોદા કહે છે, એ અન્યા સર્વ તમારો છે;
તમે શકટ ભાંજ્યું સર્વે મળી, ખીજી યસોદા થઈ આકળી.
બાળક કહે અન્યા નથી અમતણો, તારે પુત્રે પગ વધાર્યો ઘણો;
ગાડું ભાગું તારા તન વડે, શો વાંક અમારો બાળક સૌ રડે.
કાષ્ટકારજી ગાડાંનો ગયો, શકટ દાનવ રૂપે થયો;
ત્યારે સર્વેના ટળિયો સદેહ, અસુર કપટી દીસે એહ.
નંદ દૈત્ય નખાવ્યો બહાર, હૃદયામું લીધા દેવ મોરાર;
આપણે બાળક પમાડ્યાં શર્મ, જુવો કુદ્ર દાનવનું કર્મ.

વળણુ.

પછે મોરારિને પંચગવ્ય કરાવ્યાં, આપ્યાં વિષ્ણુ દાનરે;
એ દ્વિતીય ચરિત્ર પૂરાણુ હવું, આવ્યું શકટાસુરને વિમાનરે.

* “બાઈ” એ લાડનું હોલામણનું નામ. † જીવડાએ.

* ચાકરડી. † “બાઈને” બાળકને. ‡ નદરાણી.
§ લાથી. || પૃથ્વીપર. ¶ લાકડાનો અક્ષર.

કડવું ૨૭ મું-રાગ કાફરેરો.

શકટાસુર છત્યો યદુનાથે, પૂર્ણ થયું દ્વિતીય ચરિત્ર;
તૃતીય ચરિત્ર કહે ગર્ભજોગી, સાંભળ પરીક્ષિત પુણ્ય પવિત્ર-

શકટાસુર છત્યો યદુનાથેં ટેક.

અદ્ભુત આશ્ચર્ય નંદજી પામ્યાને ગોપ કરે વરણન;
આ વિદ્યથી બાળક બચ્યો, માતપિતાનાં મંદોષાં પ્રાપ્ય-શક૦
એ કંસાસુરે વારતા જાણી, બાળકે શકટનો આપ્યો અંત તર્ત;
નંદાત્મજને છતવાને, કંસે મોકલ્યો તાણાવર્ત*-શક૦
ધર આગણે માત યસોદા, ઉછંગે લીધા હરિ દેવ;
મુજ અર્થે તાણાવંત આપ્યો, સાંભળીયે જાણ્યું તતખેવ-શક૦
જોછંગ અંખાનો બહુ કુખે, ભૂદરે જવ મૂકિયો ભાર;
યસોદાજી વિસ્મય પામ્યાં, આવો ભારે કેમ થયો કુમાર-શક૦
સુત કરે કીડા માને પીડા, ફાટે પગ આપદા અપાર;
ન કહેવાય કોઈને પુત્ર છે ભારે, ઘણું દોહલો લોકાચાર-શક૦
ચરણ ચંપાય ન થયાય બેઠાં, હરિયે માતા હરબડાવી†; †
ઉછંગ ઉપરથી અરૂપરૂં જોઇ, ગોવંદ મૂક્યા ગબડાવી-શક૦
કાંપતી માતા ગઈ મંદિરમાં, આંગણે પહોંદિયા અનંતા‡; ‡
તેવે ગડગડી જોડખમાં આવ્યો, વાયુ રૂપે તાણાવર્ત-શક૦
ઉડે જાપરાં બીચે છોકરાં, ભાં શબ્દ કરે વાછરૂં;
નંદ દારે અધર્મ આવ્યો, જ્યાં સુતા છે સચરાચર-શક૦
ત્રાહે ત્રાહે થયું વૃન્પુરમાં, આધીજી‡ ધુળ કોટ ચારે પાસ; ‡
ગોદડી સહિત ગોરિંદજી લીધા, અસુર કોતપતિયો આકાશ-શક૦
જોડે રેણુ** કાંકરા કોરાણુ, જોડખમાં થયો અધકાર; ‡
૧૫ પરીતય મુનાજીનું જળ વહેતું, હરી હર્યાહવો હાહાકાર-શક૦
નેત્રે ન મૂળે શરીર ધુજે, ધાયાં જોવા માત યસોમતી; ‡
ત્રાહે ત્રાહે કરી પડી અંખા, સુવાડયો ત્યાં બાળક નથી-શક૦
ગોપીનાં વૃંદ કરે આકંદા†, ઉપનંદ નંદજી શોધતા ફરે; †
રખે માત પિતા મૃત્યું પામે, સાંભળીયો મન ચિંતા કરે-શક૦
આકાશ પ્રમાણે અસુર વાધ્યો, કંઈ વળગ્યા શ્રીભગવંત તર્ત; ‡
ત્રેલોક્ય ભાર મૂકીને ભાંજ્યો, મરડી નાંખ્યો કંઈ તાણાવર્ત-શક૦
કડકડાટ શબ્દ હવો દાણુ, જાણે ઉપડીયું પ્રજ્ઞાંડ; ‡
સાંભળીયે શલ્યાપર નાંખ્યો, શત્રુ શરીર થયું શતખંડ††-શક૦
તળે અસુર ઉપર અવિનાશી, ઉદયાચળ ઉપર જેમ શશી; ‡
નિર્ભયથકી ગોપી મદમાતી, લક્ષ્મી વરને લેવા ધસી-શક૦

યસોદાજીને બાળક અરચ્યો, થઈ વાત વિસ્મય નંદને ઘણી;
વિકટ અસુર સેહેજે મૃત્યુ પામ્યો, પુત્ર રહ્યો કેમ આખે આણી-શક૦
ગોપ વધુ સૌ મંગળ ગાયે, માતા ઉતારી નાંખે નીર;
કરવત કુવાડે કટકા કીધું. દહન કીધું દૈત્ય શરીર-શક૦
પૂતનાં ગતિ પામ્યો દાનવ, હૃદય ઉપર રમ્યા ભગવાન;
દિવ્ય દેહ પામ્યો તાણાવર્ત, ગયો સ્વર્ગે બેસી વિમાન-શક૦
ભક્તિ ભાવે વા દેશ ભાવે, હૃદયમાં રઘુપતિ રાખો;
કહે પ્રેમાનંદ હરિ ભજનવિના, રખે દિવસ એજે નાંખો-શક૦
વળણુ.

મા નાંખો જન્મ ભજન વિના, કરો સીતાપતિ મિત્રરે;
શુકજી કહે સુંણ ભૂપતી, થયું પૂરાણ તૃતીય ચરિત્રે.

કડવું ૨૮ મું-રાગ વસંત.

જેજેકાર થયો જોડખમાં, છતિયો તાણાવર્ત; ટેક.
કુસુમ વૃષ્ટિ કરે અમર ગણુ, એવાં કાર્ય કર્યા ઘરો તર્ત-જે૦
નંદને મન આનંદ ઘણારે, કીધાં નાનાવિધ દાન;
જાણે આજ પુત્રનો જન્મ થયો છે, થયેકાર સંગીત ગાન-જે૦
એ તૃતીય ચરિત્ર પૂરાણ થયું, સાંભળ પરીક્ષિત રાય;
એકવાર યસોદાજી બેઠાં છે, મોહન આછંગ મહાંય-જે૦
ફરી ફરી જીવે વદન વિરૂંડનું, વિદ્ય ત્રણ સંભારીયાં;
કેમ ઉગરશે કુંવર મારો, અંખાચે આસું ભરીયાં-જે૦
પૂતનાં શકટ તાણાવર્ત પાપી, તેથી સુત ઉગરીયો;
ઘોડા દિવસમાં બહુ વિદ્ય પડિયાં, માચે તે ભય મન ધરીયો-જે૦
સકળ વર્ણમાં રંક આહીરડાં, જીવણું છે ગૌચારી;
દોહલાં સહીયે વનમાં રહીયે, કાં પૂઠ લે અમારી-જે૦
જ્યેષ્ઠિકા† મુજ અંધતાણીરે, ભૂજાંનો વિશ્રામ;
ન જાણિયે આગળ શું થાયે, જે વિદ્ય પડિયાં આમ-જે૦
ક્યાં જઈયે ને શું કરીયે, નહીં કોઈ બીજો ભાડ; †
યસોદા માતનું કુખ જાણી, હરિયે ખાધી ખકાઈ†-જે૦
વિશ્વરૂપ દેખાડયું મુખમાં, અંખાને આવે વિશ્વાસ-ટેક.
નિમેષરૂં રહી યસોદાજી નિરખી, પામી અંતર ત્રાસ-વિશ્વ૦
નવકુળ નાગ અષ્ટકુળ પર્યંત, અષ્ટવસુ અષ્ટ સિદ્ધિ;
નવખંડ ને નવ જોગેશ્વર, નવ ગ્રહ ને નવ નિહિ-વિશ્વ૦
સમ દ્વિપ ને સમ સાગર, સમ સ્વર્ગ સમ પાતાળ;
સમ ધાતુ ને સમ ઋષિરે, સમ સ્વર રસાળ-વિશ્વ૦

* ધાસના આકારનો દૈત્ય. † બોળે. ‡ મભરાટ અને
વિમાસણની વચ્ચે † આજુબાજુ. (આંખરો) † પરમેશ્વર.
‡ અંધાર. * ઉડયો. ** ધૂળ. †† રડ્યું. †† સૌ કટકા.

* ગોવાળ. † લાકડી. ‡ ખગાસું.

† આંખ ઉપાડી મીઠે તેટલો વખત નેત્ર ચળકાટો.

અતુર્વેદ ન ચાર દીશારે, અતુર્વણ ચાર આશ્રમ;
 ત્રણ ગુણ ત્રણ કાળરે, ત્રેલોક્ય પ્રગટયા ત્રિકમ-વિશ્વ
 દે કર્મ દે વિશ્વેદવા, દે દીઠા અશ્વિનીકુમાર;
 દશ દિગુપાળ ને દશ દિશારે, દશ ઉભા ભદ્ર ધરી ભાર-વિશ્વ
 એકાદશ રૂદ્ર એકાદશ ઇન્દ્રી, શિવગણ કોટિ અગિયાર;
 દ્વાદશ મેઘ ને દ્વાદશ દિનકર, ઉડગણ કોટિ અપાર-વિશ્વ
 આગણપંચાસ વાયુ અડતાળીસ અગ્નિ, કષિસહસ્ર અઘ્યાસી;
 ઇન્દ્ર ચંદ્ર ને જોગ નક્ષત્ર બહુ, તેજ કળા પ્રકાશી-વિશ્વ
 કિન્નર અપ્સરા યક્ષ વિદ્યાધર, ગાંધર્વ ને યમરાય;
 શક્તિ નવદુર્ગા ને સરસ્વતી, બ્રહ્મા જગત પિતાય-વિશ્વ
 પર્વત તુભર નારદ ઋષિરે, નદી નવસે નવાણું;
 વનસ્પતિ ભાર અષ્ટાદશ મુખમંડલીલાશીશી વખાણું-વિશ્વ
 વિરાટ રૂપ વદનમાં દેખી, યસોદાજીને આવ્યું જ્ઞાન;
 કોનો પુત્ર હું કોની માતા, એ સ્વયં શ્રી ભગવાન-વિશ્વ
 હું શોચના સૌ વ્યર્થ કરું છું, એ દીસે અંતરજની;
 પૂતનાનો વાંક કરેા જો, ધવરાવતાં મૃત્યુ પામી-વિશ્વ
 એનો ભાર કેમ સહે શકેાસુર, મેં બાંધી અજાણે ખોઈ;
 વાર કીધું મેં દીધો ગબડાવી, નાહી તો નવ મુઠ-વિશ્વ
 આજથી હું નહીં એની માતા, સમાચાર નંદને કહીયે;
 આખું જગત મુખમાં દેખાડયું, દાઢ માસને ઈયે-વિશ્વ
 એ પરમેશ્વર હું છું દાસી, કરું આજથી સેવ;
 જ્ઞાન અંબાને એવું આવ્યું જાણી, માયા કીધી તતખેવ-વિશ્વ
 આંખ મીચી હરિ રોવા લાગ્યા, પયપાનને ઇચ્છે;
 યસોદાજીનું કહેા કોણુ ગજી, જ્યાં બ્રહ્મા પાર ન પ્રીછે-વિશ્વ
 પ્રગટી માયા જ્ઞાન ગયું રે, બાળક લેઈ ધવરાવ્યું;
 યસોદા કહે શકે નિદ્રા પામી, વિશ્વરૂપ સ્વપ્નામાં આવ્યું-વિશ્વ
 બ્રહ્મ ભાવ ગયો પુત્ર ભાવ થયો, ધવરાવ્યા મુંદર સ્યામ;
 વિત્ર પ્રેમાનંદનો સ્વામી, જન સમરો સીતારામ-વિશ્વ
 વળણુ.

સીતારામ સમરો સર્વ ભાઈ, જેમ થાય પિંડ પવિત્રરે;
 એ સમાપ્ત અધ્યાય સમરો, કહું શું અતુર્વમું ચરિત્રરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે સસમો-

ધ્યાયઃ ૧૧૭

અધ્યાય ૮ મો*

કડવું ૨૯ મું-રાગ કેદારો.

ચરિત્ર ચોથું પૂર્ણ થયું, કહું અષ્ટમો અધ્યાય;
 ગુરુદેવ વસુદેવે તેડયા, દંપતી નમીયાં પાપ.
 આસન આપી પૂજન કીધું, લીધું ચરણામૃત પ્રીતે;
 ભાવ યુક્ત ભત્તાર ભામની, ઊભાં સેવકની રીતે.
 પ્રાર્થના એક છે ગુરુ સ્વામી, અમને આપદ કાળ;
 તમો સંગાયે ચારીસાની, મારે બે ઊગરીયાં છે બાળ.
 એક પુત્ર રોહિણીને આવ્યો, એક દેવકીનો ઊગરીયો;
 નંદ ગૃહે મૂક્યો તે બાળક, વસુદેવ સત્ય ઊચરીયો.
 કંસ ન જાણે ગોપ ન જાણે, મેં અદ્ભુત ચારી કીધી;
 મારો પુત્ર સુપાડ્યો સેજે, યસોદાની કન્યા લીધી.
 વાત સાંભળી ઋષિવર રીઝ્યા, કહે ગર્ગ ભગવાન;
 મારાં ભાવ્યનો પાર નહીંરે, વાધ્યો વંશ યજમાન.
 વસુદેવ કહે સર્વ પુણ્ય તમારું, હું રંક થયો પુત્રવાન;
 નામકરણ કરો બાળકનાં, જેમ ન જાણે કંસ રાજન.
 લગ્ન જોગ જોઈ જ્યોતિષમાં, જન્મ પત્રિકા કરજે;
 આયુષ જો જો રૂડો પેરે, નામ રસાળાં ધરજો.
 દરિદ્રી હું પરવશ વરતું, વસુદેવે ભવોં લોચન;
 શીદક્ષિણા આપું નામ ધર્માની, નથી ભોગન કરવા અંત.
 દહાડો વળશે દરિદ્ર ટળશે, ઉદ્યમી થાશે કુમાર;
 દક્ષિણા અપાવીશ પુત્ર પાસે, નહીં રાખું તમારો ભાર.
 મસ્તક ધુણાવી ગર્ગ કહે, એમ આણું વચન નવ કહીયે;
 કનિષ્ઠ પુત્ર તે છે પરમેશ્વર, દર્શન કાળ અમો જરૂર.
 પછે ગોકુળમાં ગર્ગ પધાર્યા, કંસરાય નવ જાણે;
 નંદ યસોદા પગે પડીયાં, પ્રીત અંતરગત આણે.
 પોડશ પ્રકારે પૂજા કીધી, હું સરખું કાર્ય કહેા સ્વામી;
 પૂજા લોક કેમ પાવન કીધાં, પછે નંદ શીશ નામી.
 ગર્ગ કહે વસુદેવની નારી, રોહિણીયે પ્રસવ્યો તનુ;
 તે બાળકનું નામ ધરવા, મોકલ્યો મુને રાજન.
 તમારે આશરે રહ્યાં રોહિણી, કંસતણે ભય જાણી;
 અંનવસ્ત્ર આપ્યાં આપદકાળમાં, (બીજી) કો ન પાચે પાણી.
 આનંદ પામી આવ્યાં રોહિણી, પ્રણામ ગુરુને કરીયો;
 કુરાળ ભાવ્ય કહી પુત્ર પોતાનો, ગુરુને પાગે ધરીયો.

* આ આઠમા અધ્યાયમાં ભગવાનનો નામ પાડ્યાં અને બાળકીડોત્સવમાં ભગવાને માટી ખાનાં પ્રસંગાનુસાર વિશ્વરૂપ દેખાડવાની કથા છે.

લોચન લોલ કપાળ મનોહર, ધરાધરે ધર્યાં દહ; શેષ સ્વરૂપ અનુપમ દખી, કપિનો ભાંગ્યો સંદહ. મણિધર માનવ થઈ અવતરિયા, માયાયે ગર્ભ આકરખ્યો; સર્વેશ્વર પરમેશ્વર પ્રગટયા, બેદ પરબ્રહ્મે નીરખ્યો. અરે રોહિણી બાળક તારો, વિકટ સુભટ ભુજ્યવંત; પંડિત ચિરાયુ અતુર ઘણો, દાતા દયાળુ સંત. એનું રૂપ નેત્રમાં રમી રહ્યું છે, મોહ્યુ ગોકુળ ગામ; દર્શનથી આરામ ઉપજે, માટે નામ એનું રામ ભદ્ર રાખ્ધ કલ્યાણને કહીયે, છતશે બહુ સંગ્રામ; બળપ્રાક્રમનો પાર ન આવે, (માટે) બળભદ્ર ધરું છું નામ. તારે ભાંગ્યે આકર્ષણ કીધો, માટે સંકર્ષણ કહેવાય; ચોથું નામ શ્રી હજળધર કહીયે, હજળ ધરશે કરનાય. બળદેવ નામ પાંચમું કહીયે, છટું રોહિણી તંન; બીજાં નામ પ્રાક્રમે કહેવાશે, છે ભાગ્યવાન ભડ જન. જન્મપત્રિકા કપિયે કીધી, તવ નંદરાય ઉચરતા; એક પુત્ર મારો સેવક તમારો, નામ જન્મોત્તનું ધનતા.

વળણ.

ધરો નામ મમ પુત્રનું, નંદ નામ્યું શીષરે; યસોદા લાવ્યાં પુત્રને, ગર્ભે ઓળખ્યા શ્રી જુગદીશરે.

કડવું ૩૦ મું-રાગ મારૂ.

દખી યસોમતીના તંનરે, આસનથી ઉડ્યા મુની જનરે; કપિયે પ્રદક્ષિણા કીધી આરરે, કર જોડી કીધી નમસ્કારરે. હરિને નિરખે કપિ રહી ઉભારે, ભુજુલાંબન શ્રીવચ્ચ શોભારે; વિરાજે રમારભાણું રૂપરે, રૂપમાં ગર્ભ થયા તદ્દરૂપરે. છે લોચન લોલ વિશાળરે, બાળ મુકુંદ નંદનો બાળરે; કોટિ ઇંદુ ગોવિંદ વદનરે, રૂપ અનુપમ સહસ્ર મદનરે. લોચન દારે રૂપરસ પીધરે, ત્રિભુવનને દ્વદયામાં લીધરે; મનમાં સ્તવ્યા શ્રી ગોવિંદરે, ત્યારે કરજોડીને કહે નંદરે. કપિછ શું મોહ્યા જોઈ બાળરે, અમો રંક લોક ગોવાળરે; રાય વસુદેવછનું પ્રણયરે, અમો રંકને મળ્યા મુનીજનરે. એનું નામકરણ* મળુ કરીયેરે, મહાનુભાવમયા મન ધરીયેરે; કુલું પુત્ર મત્તે છે લેણુરે, એથી ટળશે લોકનું મેણુરે. યસોદા કહે મસ્તક નામીરે, એનું આયુષ્ય ઇંદુ છે સ્વામીરે; એ ધરે આવશે ગોઆરીરે, રૂડી પેર કહો વિચારીરે.

* જન્મ પાડવું તે. † એ ભાગવાળા, મોટા પુરુષ.

પછે બોલ્યા ગર્ભ મહારાજરે, એ તો એકાંતનું છે કાજરે; એકાંત ભુવનની મહાધરે, બેડા ગર્ભ અને નંદરાયરે. યસોદાછને અજગાં રાખ્યારે, કલિયુ વાક્ય ન મ્હેવાય ભાંખ્યારે; ગર્ભવચન:-

સાંભળ નંદ ગોપ મહારાજરે, સાચું કહેતાં શાની સાજરે. ધરે ધંડળ કહું પ્રકાશરે, એ બાળક પ્રભુ અવિનાશરે; એ વસુદેવ તણા પુત્ર માનોરે, તારે ધીર ઉછરે છે બનોરે. એ દવકો મુત અવશ્યમેવરે, વસુદેવ પુત્ર વાસુદેવરે; થયા નંદછ કંપાયમાનરે, વચન ગર્ભનું વજ્ર સમાનરે. જાણે કાળજી કાઢી નાખ્યુરે, મારા સ્વામીછએ શું ભાંખ્યુરે; એ તમો પુત્ર પારકા કહેગરે, તો મારી શ્રીના ગર્ભ ક્યાં ગયારે. ગર્ભાચાર્ય કહે મુનિ રાયરે, યસોદાવ પ્રસરી વચાયરે; વસુદેવછયે ચોરી કીધીરે, પુત્ર મુકીને પુત્રી લીધીરે. મારી વાત ન હોયે જૂઠીરે, નંદછ રાખો બાંધી મૂંઠીરે; ગોપરાય ધીરજ મન ધારીરે, પંચરાત્રિ છે એ પુત્ર તમારોરે. કહ્યું જસોદાને અહીં આવેરે, ધરું નામ પુત્રને લાવેરે; જ્યારે દીઠા શ્રીગોવિંદરે, કપિનું કહ્યું વિસર્જ્ય નંદરે. કોણ દવકો કોણ વસુદેવરે, એ મુત મારો અવશ્ય મેવરે; નામ ધરવા પરચું લગ્નરે, નંદછ માયામાં થયા મગ્નરે. ગર્ભ કહે નથી આશરો મારોરે, એના કેમ વરનું વરતારોરે; અહીં અક્ષર એક ન આવેરે, એ શૂન્ય પ્રભુ મળુ કહાવેરે. ન પહોંચે બુદ્ધિ મન વાણીરે, જન્મપત્રિકા લખું શું જાણીરે; આદ્ય મધ્ય અંત્ય નવ લહીયેરે, અપરપારને કહેવો કહીયેરે. સૂર્ય ચંદ્ર આગામાં હીંડેરે, નવ ગ્રહ એને નવ પીડેરે; કાંઈ શરીર છે ઘનશ્યામરે, માટે શ્રી કૃષ્ણ એનું નામરે. નંદ નંદન બાળ મુકુંદરે, ગોકુળ નાથ ને શ્રી ગોવિંદરે; યસોદા છવન નાથ ગોપાળરે, શકટ તૂણાવતી પૂતનાં કાળરે. આગળ કરશે મહોટાં કામરે, જેવાં પ્રાક્રમ તેવાં નામરે; અનંત રૂપ હરિ કહાવેરે, સહસ્ર નામે પાર ન આવેરે. લખી આપી પત્રિકા લેખરે, કીધા આશીર્વાદ અલિષેકરે; રીઝ્યાં યસોદાછ નંદરાયરે, આપી દક્ષિણામાં દુઝણી ગાયરે. નંદ જમાડયું ગોકુળ ગામરે, ગોપ ગોપિ હરીનાં નામરે; જેણે કૃષ્ણ નામ મુખે લલિયારે, શતજન્મનાં પાતિકહણીયારે. ગર્ભાચાર્ય કીધા વિદાયરે, કહાવ્યું વસુદેવને નમવું પાયરે; મુનિ આવ્યા મથુરાં મહાધરે, કહ્યા સમાચાર સુખદાયરે.

વળણ.

સુખસમાચાર જઈ કહેા, ગર્ભે ધર્યાં શુભ નામરે; વિમ મેમાનંદ કહે કયા, સૌ જપો સીતારામરે.

કડવું ૩૨ મું-રામ ગાડીની રશી હર.

ચુકલ કહે સુણ રાય, ચરિત્ર શ્રી કૃષ્ણજીવિ;
ને હોય હરિના હાસ, તેને પ્રિય ધાણુરિ.
રામ કૃષ્ણ કહી નામ, જનુની ખોલાવેરે;
ધુંટણીયે ધનશ્યામ, માતા કને આવેરે.
ખોલવું શીખ્યો ખાળ, મોડી વાણીયેરે.
ન જાણુ શા કીધાં પુણ્ય, નહની ગાળીયેરે;
નાનાં ગોપનાં ખાળ, માટે દયાળ રમેરે;
ઢળા પડે ખેડા ધાય, તે જનુનીને ગમેરે.
પાસપ ગ્રહી પરબ્રહ્મ, માતા કને અન ગામેરે;
પેટ દખાડીને રોય, નીચા થઈ ગયે સામેરે.
શાં મુકીત કીધાં સસાર, નદ નસોદાદ્યેરે;
ધાદ લોકના નાય, વખાણી છાસ પીધેરે.
મગટ કરે અજ્ઞાન, હાથમાં દીપ ગ્રંથેરે;
એ કરડવા આવ્યો હાડ, રોતો ટપ રહેરે.
નિદ્રા કરે દીનનાથ, પચોધર ધાવતગિ;
અધવચ નહાસી જાય, પ્રભુ નવરાવતરિ.
એક નેત્રે ભયું કાળજ, એક અમથુજ રહેરે;
પેટમાંહી કરે પાદપ્રહાર, યસોદા માત સહેરે.
રમે તે પિતા ઉછગ, તાણે મુછ દાઢીગિ;
નંદ મુખનો તખોળ, અધવચ લે કાઢીરે.
રીસાયે રણછોડ, આરડામાં ચાલેરે;
વજ્રોવતી રહે માત, જઈ રવે જાહેરે.
ગોળીમાં ઘાસી હાય, માંખણ તરત કહાડેરે;
મુકાવે જત માત, તો આમુડાં પાડેરે.
ચારી કરે દર મહાય, નવ ખાલે સાચુરે;
રાધતાં સામે વાગ, કદાવે અન કાચુરે.
અવળું ચાલે અવિનાશ, નથી સાંભળ્યું દીકરે;
જાશમાં માગે ખાંડ, દૂધમાં માગે મીઠુરે.
વચ્છતાણું પચ્છ સહાય. તાણાનો હરિ ચાલેરે;
લપસી પડે ખેડા ધાય, કાદવમાં કૃષ્ણ મહાલેરે.
છાંટે ઝાના છાંણ, ગોરસડાં હોળેરે;
આડી અવડી થાય માત, દૂધ અધોળેરે.
ભડકાવે દુઃખણી ગાય, જોડિકા ગ્રહી દાડેરે;
અંકને દોલે છે માત, ખીલનાં પચ્છ છોડેરે.
ગોકુળની પ્રજાનાર, જોવા નીસરેરે;
પડે જોવાને રૂદ, ઘર ધધી વીસરેરે.

દખી લીલા નાર, પ્રેમ હરે ધરે;
મુકી ધધી કામ, હરી પુઠે કરેરે.
ઘર આંગણે ધુંટણીયે, હાંડે મોડે મોડેરે;
ખીજે રૂળીયે જાય, ત્યાં ધડખડ દાડેરે.
મર્કટ*સૌ પચાસ, ખાળક અચુત મળેરે;
તેમાં સાંભળીયો સરદાર, રમવાને પળેરે.
શ્રી કૃષ્ણ શરીરે શ્યામ, હજધર ગોરડારે;
મુકી નહાનપણમાં લાજ, ખેડુજાણ ચારડારે.
ગોપી જળ ભરવાને જાય, પૂઠે દાર ઊઘાડેરે;
સતાડયુ હોય હાંડી, સઘ રોપી કહાડેરે.
ટોળે મળી દશવીશ, વાંકી વાળે કોઢીરે;
વચ્ચે મુકે મહીનું માટ, વળી મારે મોઢીરે*.
દાર ઊઘાડાં મુકી જાય, ન આણે ચિતા કરીરે;
ધાણીયાણી મળે મારી મહાય, તાળી દે હમી હસીરે.
કુટલીએક સ્ત્રી સવધાન, પરધર ગોરસ ધરેરે;
તેને ઊંખર બેસી ખાળ, સર્વ વધુનિત્ય કરેરે;
શીકે ચડાવ્યાં માટ, લાકડીયે છિદ્ર કરેરે;
વહે ગોરસની ધાર, તળે ગહી મુખ ધરેરે.

વળખ.

મુખ ધરે ગોરસ પીચે, તે અમર અંતરિક્ષા જાયરે;
પ્રેમાનંદ પ્રભુ રામની લીલા, હવી નથી નવ હોયરે.

કડવું ૩૨ મું-ગગ ગાડીની રશી.

ગોપી આવી યસોદા પામે, કરવા હરીની રાવણ;
વચન બોલે વઢવા સરખા, હરિ સાથે હરે ભાવણ.
ગોકુળ કુમ રહીયે, ભાગો ગોરસનો વેપાર કહોલ ક્યાં જઈયે-ટેક.
ઉત્તરવય પ્રભુયે પુત્ર આપ્યા, એકનો એક સાડકવાથોણ;
આપ્યુ ગોકુળ આકચડાવુ. પાતાને ઘેર ઘણુ ડાહ્યા-ગો
વય નહાની ને પ્રાક્રમ મોટાં, અમે કહેતાં દીશુ જીલિય;
અતિસે થયુ માટે કહેવા આવી, ખાધુ સર્વે ભૂટી-ગો
એકલોહાય તે આદર કીજે, અમને હરિ વડાલો છે હાડય;
મડ પરિવારે આવે સાંભળીયો, લાવે ગોપ મર્કટની† ધાડ-ગો
અપરાધ સાંભળી સામળીયાનો, અખા થઈ આશીયાળીય;
ગોરસ જતન કરે રૂડી પેરે, સાવધાન રહે ગોવાળી-
વઢવુ શા સાડું ટેક.

* મીજખાનીક. † પિશાખ. ‡ વાંદરા.

શ્યને કોય કો ઊંઝાપી, ઘ્યા બ્યાન થયું તે તમારું; તમે કહેતા હો ને વૃજનારી, તો બે સોટી મારું-૧૬૦
શીકે ચઢાવી ગોરસ રાખી, અથવા મૂકો અધારે; મોટી કોટીમાં લેઈ મૂકા, રાખો સાંકળ તાળાં ભારે-૧૬૦
ભાગ્યવાન હો તમે વૃજનારી, ઘણાંચિક ગોરસ મળશે; આંખ ચઢાવી હાકલશો* મા, કૈયો મારો-છળશે-૧૬૦
ગોપી કહે તારા પુત્રને હાથે, ઉઘડે તાળું સટકે; અધારા ઘરમાં ફેરાવ જાય, થાય અજવાળું ફટક-ગો
ન પહોંચે તો ઉખળાં માંડે, કોટી સઘળી સોંધે; શીકે ચઢાવ્યાં દાણાં ભાંજે, લાકડીને ગોદ-ગો
ઊંખરે બેસી કરે લઘુશંકા, ખાળકને ઠોકર મારે; ઘરમાં ઘાલી સાંકળ દીજે, રમતો દીસે ખહાર-ગો
વચ્છની પેરે ગૌને ધાવે, વળગે મહાને માટે; સહાવા જાડો તો આંખ મારીમાં, કાગળો દૂધના ઊંડે-ગો
એક કહે હું જળ ભરીને, ઉતાવળી જટ હીંડી; મેં કહ્યું ગોરસ ક્રમ ઉતાર્યું, એ કહે કાઢું હું કીડી-ગો
એક કહે મેં જમનાતટ દીઠો, કૃષ્ણ સપસાયું કરતા; નથી થાકતો નહાને ખાળક, દીસે ઘેર પેર ફરતો-ગો
યસોમતી કહે હું કેનકરી માનું, ઘડી અળગો નથી થાતો; તો હું ખાંધું ચોર કરીને, દેખાડો ગોરસ ખાતો-૧૬૧
એક દિવસ ગોપીનાં ઘરનાં, પેઠા નંદકમારે; તાકી રહી સર્વે સુંદરીરે, તતક્ષણ દીધાં ખાર-ગો
ગોપી સર્વે કહે મહિમાદિ, સહવાયો છે ચોર; મળિયું જેવા ગામજ આપું, મંડાચો શ્લોકાર-ગો
ઘણા દિવસે હાથ ચડ્યો છે, યસોદાજને કહીયે; એક કહે ચાલો મથુરામાં, કંસ કને લઈ જઈએ-ગો
વળજી.

કંસ કને લઈ જઈએ કહાનને. કરે ખહુ રંજડરે,
અરસપરસ એમ વાતો કરે, ઘરે કહાનને નારરે.

કડવું હંડ મુ-રાગ પરજીયો.

વસવત્રે પૈકુંનાથ ગોપી, મુને મારશે મારી માત ગોપી;
મુને છોડ તું આણીવાર ગોપી, તારો ખહુ માનીશ
ઉપકાર ગોપી-પ્રેમ.
ઘરમાંથી ધનસ્થામણરે, વિનય કરે ખહુ પેર;

* ૧૬૦ † ખાળક જેવા એક પાટલો. ‡ આ “વળજી” અમારી એક પ્રતમાં છે, તેથી અહિં દાખલ કરી છે.

કૃષ્ણ:-

આજ ભવા થો વૃજસુંદરીરે, ફરી નહીં આવું આ
ઘેર ગોપી-વસ.

ગોપી:-

દેવ પડી ચોરી તણી રે, મહી પર ઘેરનું ભાવે;

કૃષ્ણ:-

કહો તો વચન આપું ખાપનું, ચોરી નહિ કરું હવે
ગોપી-વસ.

શુક:-

નયન ભરે વિનતી કરે, જોડી બન્યા હસ્ત;

ગોપી:-

કેન દંડશે નંદને. સૂંટી લેશે સર્વે વસ્ત ગોપી-વસ.

શુક:-

તાળી વળગે છેકરરે, ખારણે ઉભી જાય;

અધર હસી બેસે ગોપીકારે, તેમ તેમ માધવ રાય

ગોપી-વસ.

વસ વડે મુખ કર હુવેરે, થરથર ધુવે ગાવ;

સમાં કરી ઉખળ ચઢીરે, શીકે ચઢાવે પાત

ગોપી-વસ.

ગોપી આવી યસોદા કનેરે, ખાઈ જીઓ પુત્રની પેર;

ચોર ગાલ્યો અમે ગોરસ સાથે, ચાલો દેખાડું ઘેર

ગોપી-વસ.

રોસે ભર્યાં યસોમતીરે, સોંટી લીધી હાથ;

ગોકુળ આપું જેવા મળ્યુરે, રૂવે ત્રિભુવનનાથ

ગોપી-વસ.

યસોમતી:-

ખહાર કાઢો ગોપી ખાર ઉઘાડી, ક્રમ કરે પારકું જન;

શુક:-

મંદિર જાયું ખાર ઉઘાડી, હરી થયા અંતર્ધાન ગોપી-વસ.

યસોમતી:-

ક્યાં છે મારો ખાળ ગોપી, ફાગડ ચાલો આજ ગોપી;

માંડો રોજ શી રંજડ ગોપી.કાનુએ ચોર દેખાડ ગોપી-ધ્રુવ.

શુક:-

જાંખી થઈ સર્વ સુંદરીરે, નાસી ગયા દેહી પાડ;

શીકે પાત કાસાં ચઢાવ્યાં, વાળી ગયો હડીના દાડ ગોપી-ડ્યાં

મનાવતાં ભારે પડ્યાંરે, યસોદા કોધાયમાન;

ધેરધડી એક દાસી આવી, ખાઈ સુતા જાળ્યા કહાન ગોપી-

ક્યાં છે મારો ખાળ ગોપી.

વળણુ.

ધેર પધાર્યાં યવસોમતી, ધરાવ્યા સુંદરશ્યામરે;
જુઠી પડી સર્વ સુંદરી, સાચો પ્રેમાનંદ પ્રભુ રામરે.

કડવું ૩૪ મું-રાગ ધનાસરી.

શુકલ ભાષે સુંણ હસ્તિનાપુર ધણી, બાળચરિત્રની કથા છે ઘણી;
ગણતાં નવ જાણે તે ગણી, બુદ્ધિમાને લીલા મેં ભણી.

આત.

ભણી ન જાણે અગાધ લીલા, જે તરંગ ગોકુળમાં હવા
નિત નિત પ્રત્યે નાથલ, પ્રગટે રંગ નવા નવા.
એકવાર કૌતિક કીધું નાથે, મૃતિદા ભક્ષણ કરી;
સ્વાદ લાગ્યો સામંજીયાને, મુખમાં મૂકે મુઠ્ઠી ભરી.
યસોદાને રામે કહ્યું, તારો પુત્ર માટી ખાચે;
જેવા આવ્યાં યસોમતી, ગ્રહી લાકડી કરમાંચે.
વદન કળા ઉડી ગઈ, અંખા આવી ઉભી રહી;
કહેરે મુખમાં શું ભર્યું છે, શ્રીનાથ દખાડે નહીં.
ગોવિંદ બોલે ગુંગાણું, મન કરે ન્હાસવાતાણું;
માતાએ બેઠું હાથ રહાયા, દખાડ કે ચોંટી ખણું.
મુખ વિકાર્યું સાંભળે, માટીનાં ઢેકાં કહાડાયાં;
ફરી જેવા લાગ્યાં યસોમતી, પ્રભાંડ ત્રણ દખાડાયાં.

પદ-રાગ મારૂ.

ખાધી માટીરે, સામંજીએ ખાધી માટીરે;
ચૈદ લોક વદનમાં દીઠા, જનુની ફાટીરે-સાંભળીયેં ટેક.
સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળ વદનમાં, સંસાર આણ્યેરે;
ભુલી યસોદા સુતનુ સગપણ, પ્રજ્ઞને જાણ્યેરે-સાંભળીયેં
આખી પૃથ્વી એના મુખમાં, કિવા બે કટકા ખાધારે;
પાંડુ રોગ એને શું થાય, ઝશી નહીં ખાધારે-સાંભળીયેં
એ કોનો પુત્ર હું કોની માતા, યસોદા બીધારે;
પ્રેમાનંદ પ્રમુચ્છાન બાલુ, રૂંધી માયા કીધારે-સાંભળીયેં

દેશી ચાત્રતી.

માતા મન વિસ્મયે થઈ, એ પ્રજ્ઞ રૂપ સાચો હરી;
હું માતા થઈ હાંક્યા આવી, નેણિકા મેં શું ગ્રહી.
બાળક થઈ ઝાઝગ રમે, હું પુત્ર હેત મિથ્યા ધરું.
હવે મોહ મૂકી આજ્ઞા, હું વિષ્ણુ જાણી સેવા કરું.
જ્ઞાન ઉદયી મોહ ગયો, શ્રી કૃષ્ણે માયા વિસ્તરી;
વળી હૃદ લીધા પુત્ર જાણી, જ્ઞાન ગયું સર્વ વીસરી.

ભૂપ કહે શુક સાંભળો, મન મારું વિસ્મયે થયું;
કોણ પુણ્ય યસોમતીનાં, દયા કરી જોઈએ કહ્યું.
માતે પિતા મયુરમાં રહ્યાં, દેવકીએ મુખ દીધું નહીં;
કોણ પુણ્ય યસોદાતાણું જે, વિષ્ણુની માતા થઈ.
અકળ ક્રીડા પ્રમળ મુખ, બાળ લીલા પ્રજ્ઞની;
મૂળ કથા મુને કહો સ્વામી, નંદ યસોદા કર્મની.
શુક કહે ગુંજ પ્રશ્ન પૂછ્યું, કહું ગોવિંદના ગુણગ્રામ;
વસુદેવ નામે પ્રાણી હતા, ધરા સ્ત્રીનું નામ.
તીવ્ર તપ દંપતીએ કીધું, અચુત વર્ષ પર્યંત;
ભક્તિ દીડી નરનારીની, તવ પધાર્યા ભગવંત.
વિષ્ણુ કહે વરદાન માગો, કૃપા અમર કોણે;
દંપતીએ એમ માગ્યું, તમ સરખા પુત્રનું મુખ લીધ્યે.
માગ્યું તે પામરો સહી, અદૃશ થયા ત્રિભુવનપતી;
તે વસુદેવ ધરા અવતર્યા, થઈને નંદ યસોમતી.

વળણુ.

યસોમતીનો કહી કથા, થયો અદ્ભુતો અધ્યાયરે;
કહે પ્રેમાનંદ અગાધ લીલા, રમે શ્રી યદુરાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે અષ્ટમો-

ધ્યાયઃ ૧૮૮

અધ્યાય ૯ મો *

કડવું ૩૫ મું-રાગ મારૂની દેશી-ફેર.

શુકલ કહે સુંણ ભૂપરે, કહું લીલા અગાધ અનૂપરે;
ગિર સુકીત ગોપીએ કીધારે, નેત્ર દારે મુખ મુખ લીધારે.
શ્રી કૃષ્ણ લીલા છે અનેકરે, શું વર્ણવું છબ્બા એકરે;
સહસ્ર મુખ વખાણે શેષરે, લીલા ગુણનો ન આવે છેકરે.
અધ્યા નવમે નારાયણ રૂપરે, આપ બંધાયા ત્રિભુવન ભૂપરે;
અખંધ બધે બંધાણેરે, ભક્ત કારણ ગીતે ગવાણેરે.
ધર્યુ દામોદર શુભ નામરે, ચૈદ લોકનો રાધવ રામરે;
કરે ક્રીડા ગોવાળા સંગરે, થયા વર્ષ દિવસના નવરંગરે.
આણ તેડ્યો ગોપી ધેર જાયરે, બોલે બાળકું વૈકુંઠરાયરે.
ભિક્ષુક થઈ ગોરસ જાયરે, માખણ માટે થઈ થઈ નાચેરે.

* આ નવમા અધ્યાયમાં દેવને ઉભરો આવવાથી દેવ ત-
પાસવા મયાં ત્યાં યસોદાએ ગોળી બાંગલી જોઈ અને તે
શ્રી કૃષ્ણનું કામ જાણી દમણથી બાંધ્યા તે કથા છે.

કાંઈ આવી પાછું લીધે ઝાંટીરે, ગોપી ખણે* ગાલમાં ચોટારે;
વહાલો સહુના ઘરમાં પેશરે, ને તેડે ત્યાં જમવા બેશરે.
ખાઈ ખાઈ અંન અછકુરે†, હરિને અમૃતપે અતિ મીઠુરે;
વૃજ વધૂને વહાલો ધાયરે, અતે કાંઈએક ચોરી જાયરે.
ગોપી લેવા પૂઠે ધાયરે, સંતાડી સાંભળીયો સમ ખાયરે;
પારણે પહોડયા છે એક વારરે, નિદ્રાવશ નંદકુમારરે.
યસોદાજીએ દાહી છે ગાયરે, રેડ્યું ગોરસ ગોળી મહાયરે;
સાથે કામ કરે નવ ભૂલેરે, ઉકળવા દૂધ મેલ્યું છે ચૂલેરે.
શ્રી કૃષ્ણનાં ચરિત્ર વખાણેરે, યસોદાજી વલોણું તાણેરે
રખે રોતા શ્યામજી વાનરે, વલોણું રાખી ૬ ઘરમાં કાનરે.
આત્રે પ્રવેદની†, આણરિડી, છુટા કેશની લટકે વેણરિ;
નથ મોટી અધપર ઢળકેરે, વલોવતાં ચુડી કંકણ ખળકેરે.
ગીણી ધાખળી પલવટ વાળીરે, એવે જગ્યા શ્રી વનમાળીરે;
અધવચ મૂક્યું દધીમંથનરે, પુત્રને કરાવ્યું પયપાનરે.
એવે ચુલે દૂધ ઉકળિયુરે, પાત્રમાંથી પય ઉછળિયુરે;
માતાએ જાણ્યું દૂધ વહી જશેરે, આખા ગોરસનું જન થશેરે.
ધાવતાં વછોડયા યદુરાયરે, અંખા પય સાવવત ધાયરે;
શ્રી કૃષ્ણ ભરાયા રીસેરે, પય પૂત્રપે વહાલું દીસેરે.
એ ધિક્ક પડો પાપણી માયારે, આંધક દૂધ ને આછાં જાયરે;
એક ગોરસનું પય રાખુરે, હું વણસાડું વલોણું આપુરે.
કાંઈ કહિણ વચન આચરતોરે, નયણે આસું ડસકાં ભરતોરે;
અધર ડસે ને ઘુઘરાતોરે, ઘુટણીયે ગોળી પાસે જાતોરે.
અપરાધ સારૂ ક્રોધ કીધોરે, એક પાપાણુ કરમાં લીધોરે;
લક્ષ્મીવર છે ઘણું લડાકેરે, પહાણે ગોળી ભાંજી ભડાકેરે.
વહું ગોરસ પરમ રસાળરે, આખી ભરાઈ રહી પરસાળરે;
ગોરસમાં ગોવિંદજી ભીનારે, રખે મા રખે મન ખીનારે.
નવનીત|| ઉપરથી લીધુરે, ખોખા ભરી ભરી ગોરસ પીધુરે;
તેડયાં મકંટ નહાનાં ખાળરે, પીયો તકજી|| ભરી પરમાળરે.
આનંદા મકંટ શેઠા× કહાડેરે, કક્ષાપટ** ખાળક વળાડેરે;
સર્વને લઈ ઘરમાં પેડારે, ઉખળ ઉપર પરમેશ્વર બેડારે.
એક એકને તક પિવરાવેરે, માખાણુ મકંટને ખવરાવેરે;
પ્રભુ કહે ગોવાળા મત્યેરે, ગોળી ભાંજરા આવજો નિત્યેરે.

વગાણુ.

નિત્ય એક ગોળી ભાંજણું, તમે આવજો આપણે ધેરરે;
યસોદા આવી પરસાળમાં, આ કોણે કીધો ફેરરે.

* દ. † આઘા પછી બાણામાં ખાકી વધેલું તે.

‡ પરસેવાની. § ધાર. || માંખણુ. ¶ જાસ. × ડાચું
હવાથી ચાળા કરવા તે. ** કાખમાં હાથ મૂકી વગાડવી તે.

કડવું ડડ મું-રાગ માડું.

કોણે કાઠી હો, આ ગોળી કોણે કાઠી હો;
સાદ સાંભળી નાઠા નરહરિ, અંખા દાડી હો-આં
ઉડ્યું વદન ને હાથ ઘસતી, પુઠે હોડી હો;
ખાઈ ગોરસનું મુને દુઃખનથી, ભાંજી ગોળી રીઠી* હો-આં
પરસાળ છાસે છબછમે, જેમ તળાવની લેહેરી હો;
આખા ગોરસનું ઉગ્ગ વાળ્યું, દીકરો કે એ વેરી હો-આં
માખાણુ ખવરાવ્યું માંકડાંને, ઉછળે છે ધૈયાં હો;
પાત્ર કુદું ને નેતડું તુંડું, ભાંગો રવૈયા હો-આં
આખો દિવસ આજ ખાંધી મૂકું, જોડે કોણ મૂકાવે હો;
પ્રેમાનંદ પ્રભુ સીતાપતિ, કેમ હાથ આવે હો-આં

રાગ-પંચમ રામગ્રી.

સોટી લીધી હાથમાં, ધાયાં યસોમતીરે;
ઘુટણીયે ઘનશ્યામ, નહાસે યદુપતીરે.
જેવા મળી વ્રજનાર, અંતરિક્ષ સુરવધૂરે;
આગળ પુત્ર ને પૂઠે માત, ખુદ્યું ગામ બધૂરે.
ખોજાં ખાળક નહાસી જાય, મકંટ વૃક્ષે ચડયારે;
ધાકાં યસોદા માત, ધાતાં ઢળી પડયારે.
પુનરપિ બેઠાં ધાય, અંખા શ્વાસે ભરીરે;
છેડો ખસી ખસી જાય, વેણી વીખરીરે.
નહાનાં ખાળક મહાય, શક્તિ કયાંથી આવડીરે;
તાળી દઈ હસે ગોવાળ, દાઝે માવડીરે.
જીવે ઈદ્રાદિક દેવ, કૌતક કૃષ્ણ તાણીરે;
છે આંસુ ભરીં લોચન, દીસે સોહાંભણીરે.
છે ક્રોધ ભર્યું કપાળ, રીસે તરડીયુરે;
શામે મોહનજીનું મૂખ, માખાણુ ખરડીયુરે.
છે ખીટલીયાળા કુશ, માંદે રેણું ભરીરે;
નહાસે ત્રિભુવનનાથ, જીવે ફરી ફરીરે.
છે ગોરસ ખરડયો દહ, તકનાં ખીંદુ ઝરેરે;
એવા દુઃખમાં દીનાનાથ, માખાણુ ભક્ષ કરેરે.
ખોડંગતો વિશ્વનાથ, ચોટે ચાલતોરે;
સૌને મહયા સિંહનો નખ, હેડે હાલતોરે.
કમળપે કામળ પાય, કહિણ ભોગ્ય ધરેરે;
ભાંગે કાંટાવાગે પાપાણુ, શાણિતાં અંગે ઝરેરે.
છે અંતરજમી નાથ, માને કાંધી મયારે;
ઘણું થાકો જાણી માત, પ્રભુ પડી ગયારે.

* ઘણા વર્ષની વપરાયલી-મજાનુત. † લેહી.

હું નહીં કરું અન્યાય, એકવાર મૂકારે;
કહો તેવા ખાઉં સમ, આ વારકી મૂકારે.
જનને ગ્રાહ્યો હાથ, દાસી કને દારકું માગેરે;
પરમેશ્વર માગે માન, માતને પાય લાગેરે.
મંદિરમાં આવ્યાં માત, પાંખાટે ગ્રહારે;
ખાંધવા માંડ્યા હાથ, દાર પહોંચે નહારે.
કેમ કરી ખાંધ્યા જય, સુંદર સ્થામણરે;
ભટ પ્રેમાનંદનો નાથ, અકળ રામણરે.

વળણ.

ભટ પ્રેમાનંદનો છે તે સ્વામિ, અકળ કળા તેહનરે;
શું વર્ણવું હું બંધન કથા, લીલા ન જાયે વર્ણવરે.

કડવું ૩૭ મું—રાગ મારૂ-રામકળી મિશ્રિત.

ખાંધ્યા કેમ જાગેરે, ખાપણ ખાંધ્યા કેમ જાગે;
બળવંત ખાંધ્યા કેમજાયે, જેને ત્રણલુપન મુખમહિ-ખાંડેક
જેણે ત્રિગુણે ત્રિલુપન ખાંધિયું, ઈંદ્ર અજ ત્રિપુરારી;
સહસ્રશીર્ષા બહુક* થઈ બેઠો, ખાંધે નંદની નારીરે-ખાંડ
જે ન્યાય પૂછે આખા જગતનો, એને કો નહીં પૂછનારે;
ચોર કરીને પૂછવાનો, છે યસોદાજને આધિકાર-ખાંડ
સકળ જીવને કર્મનું બંધન, માયા રૂંદ આશા પાશરે;
જગતખાંધું એક દારિયે, કેમ દામણી બંધાય અવિનાશરે-ખાંડ
આખી ગા શાળાનાં દારડાં લાવી, અંખા ખાંધે કુમારે;
સાંધી સાંધી થાકી યસોમતી, રહે ટુંકડું આંગળ ચારે-ખાંડ
પામી ખેદ પ્રવેદ છુટ્યો, થાકી જાણી માતરે;
પ્રેમાનંદ પ્રભુ સીતાપતી, ખાંધ્યા ઉખળ સાથરે-ખાંડ

છંદ જુગંગીની ચાત.

વાસી સ્વર્ગસુરવર્ગ આશ્વર્થ પામે, આ શું કર્મ પરપ્રભને નંદ થામે;
અખંડ અવિનાશ વપુ વેષધારી, ખાંધે ઉખળે પ્રભને નંદ નારી.
પ્રભુ અચ્યુતાનંદ અવ્યકત કહીયે, નવભારતી વેદથી બેદલહીયે;
નિરાકાર સાકાર આનંદકારી, ખાંધે ઉખળે પ્રભને નંદ નારી.
ગુણાતીત ગોવિંદ ગરૂડ ગામી, વ્યાપમાન સર્વત્ર અંતરજામી;
પરાતપર પ્રાણેશસ્વઈચ્છા ચારી, ખાંધે ઉખળે પ્રભને નંદ નારી.
સહસ્રશીર્ષા પ્રભુ શ્રી શેષશાઈ, સર્વ સામર્થ મહાસૂર સૂપદાઈ;
અસુરાંતક† અધનાશઃ‡ અવિગત|| મુરારી, ખાંધે ઉખળે પ્રભને
નંદનારી.

* બાળક. † દેવકું. ‡ અસુરનો અંત લાવનાર. § પા-
પનો નાશ કરનાર. || જેની અતિ ન જણાય એવો.

મનુર્જન ચિદ્રૂપ અસાધ્ય વાણી, ગદ્ય શંખ સારંગધર ચક્રવાણી;
મુક્તાનંદ મહારાજ સંસારતારી, ખાંધે ઉખળે પ્રભને નંદનારી.
સર્વેદ્ર મુખચંદ્ર ચેતત્વ પામ્યું, સંપુટ* હાથ નિજ માતને રીધનામ્યું.
ભક્તાધીન થઈ દીન ભરે નેત્ર વારી, ખાંધે ઉખળે પ્રભને નંદનારી;
દક્ષિણ પાણિ નવનીતદંડ મુદ્રિવાળી, તત્ત્વમે કરે ભક્ત રૂપે વંનમાળી
કરે વ્રજવધૂ માતને મનુહારી, † ખાંધે ઉખળે પ્રભને નંદ નારી.
સુકીર્ત યસોમતીનું કોણ જાણે, નાવે પાર શત વર્ષ નિગમ વખાણે;
કહે પ્રેમાનંદ કોણ બુદ્ધિ મહારી, ખાંધે ઉખળે પ્રભને નંદ નારી.

રાગ મારૂ.

પ્રુટાં દામણાં ગામિનતાણાં, યસોદાજ તવ થાડ્યાં ઘણાં;
શ્રમિત વપુ પરસેવો વળે, શ્રીકૃષ્ણને માત ખાંધે ઉખળે.
જાણ્યું જનુની પામી સંતાપ, એક દારડે બંધાવું આપ;
મહીયારી સર્વ જોવા મળે, પ્રભુ ખાંધ્યાં તાણી ઉખળે.
આવડાં જન કેમ મુજને કર્યાં, અલ્યા જો આ ગોળીનાં ઠીકરાં;
ગોરસ રૂપી કાળજી બળે, પ્રભુ ખાંધ્યા તાણી ઉખળે.
જે ઉખળે બેસી ખાધું નવનીત, તેડ્યાં મર્કટ કીધું વિપરીત;
તે દાઝ મારી કેમજા ટળે, પ્રભુ ખાંધ્યા તાણી ઉખળે.
ગોપાંગના સૌ માગે માન, અમકને હ્યો જે થયું હોય જન;
એટલું મહી તો સીને મળે, શું ખાંધ્યા બાળક ઉખળે.
નયો ગોરસ પુત્રપે ઘણો, કોએક પુણ્યે મા દીકરો જણ્યો;
અમૃત ઘડો બાળકથી ઢળે, શું બાળક ખાંધ્યા ઉખળે.
નવળીસાનજે મસ્તક પળ્યું, શું એટલે જનને ખાવા ટળ્યું;
ગોપ વધૂ ચડે ઉછળે, શું ખાંધ્યા બાળક ઉખળે.
પ્રુચે દારડાં પડીયા પાશ, મોટી મોરંત† ઢોળાઈ છાસ;
બાઈ છોડો અમારૂં મન ઉકળે, શું ખાંધ્યા બાળક ઉખળે.
અમો ભલાં જે ન કરૂં રીસ, અન્યાય કોટી કરે જુગદીસ;
માની સગાઈ પડી વેગળે, શું ખાંધ્યા બાળક ઉખળે.
એનાં પગલાંનો મહીમાય, ઘેર સાંપડી નવ લખ ગાય;
ધાણ મુખ ને નયાણાં ગળે, શું ખાંધ્યા બાળક ઉખળે.
છોડો પુત્ર એ અમપર પાડ, એકજ એકનાં પહોંતાં લાડ;
ઘણાં દેતથી બાળક જળે, શું ખાંધ્યા બાળક ઉખળે.
ઘરઘરનું દૂધ અમારૂં લીયો, ન થઈયે નિર્દય મૂકી દીયો;
સાંભળી યસોદાજ કલકલે, તમને શું ખાંધ્યાં ઉખળે.
તમો રાવ દહાડી લાવતી, નથી લાજતી આજ મૂકાવતી;
એકે રૂડાં જુડાં પૂઠળે, તમને શું ખાંધ્યાં ઉખળે.

* એકા કરેલા. † મનાવજાની વા રીસ છોડવાની
પ્રાર્થના. ‡ સંપત્તિ વા પૈસો.

આગળ બાળકની શી વલ્લે, તમે સોડય બલાઈ છેતાં બલ્લે;
એ કહાપણુ શીખ્યો તમ મળે, તમને શું બાધ્યાં ઉખળે.
લઘુવયમાં ઉછંકળ થાય, મૃતિ ચોરીની નવ જાય;
ધણે દૂર કંસાસુર રાય, તે કેમ મૂકે જાણી અન્યાય.
રંકે જાતી આહીરડાંતાણી, વિભૂતિ દશ ગાય કુઝાણી;
અભિમાન કીજે સ્યાં જાણી, કુપે સગાઈ તમારી ઘણી.
એવો ઉત્તર અખળાને કહી, યસોમતી મંદિરમાં ગઈ;
ઝોપાંગના સર્વ ઝાંખી થઈ, પાણુ છબીલોછ છોડયા નહીં.
ત્રજવનિતા સર્વ પાછી ફરી, ત્રાહે ત્રાહે વાણી આચરી;
પૂરાણ ક્રોધ અંતરમાં ધરી, રીસાવી ચાલ્યા નર હરી.
રૂદન કરે હીડે સાંમળો, તાણાય પૂકેથી ઉખળો;
ત્રજસાથ જોવા સહુ મળ્યો, યમુનાં ઝંપાવા બાળક પળ્યો.
ઘસરડો ઉખળનો થાય, સરોડાં* ખહુ તાણાયાં જાય;
નવનીત ત્રણું કર મહાંય, ચાલે રૂવે ને માંખાણુ ખાય.
નિરખે ઈદ્રાદિક અંતરિક્ષ, નરે યજ્ઞ કીધા કાંઈ લક્ષ;
ઉખળ ખાંચો પકેજ ચક્ષ, પ્રભ કરે માંખાણુનું ભક્ષ.
ઝોપવધુ જોવા સંચરે, પ્રણિપત્તિ બાળકની કરે;
ઉભાં રહી અખળા આચરે, ત્રેલોક નાથ નહામી નીસરે.
ગયા ઝાંદરે સ્થામ શરીર, જ્યાં છે જમલાર્જુન બે વીર;
જક્ષનંદનડું જમુનાને તીર, શ્રાપે જન્મ થયા છે રંધીર.
વૃક્ષ જાણી જોયું યદુરાય, પૂર્ણ થયો નવમો અધ્યાય;
સકળ સાસ્ર નિગમનું તત્ત્વ, સર્વ શીરોમણિ શ્રીભાગવત;
તે મધ્યે સાર છે દશમસ્કંધ, કથા જોડું હું પ્રાકૃત પદખંધ;
કથા પ્રસંગ એક નવ પડે, ચાલ્યો જાઉં સીધે સેરડે.
આપાસા વ્યાસ વાંચે સંસ્કૃત, આપાસા મારું પ્રાકૃત;
આપાસા અધ્યા શ્લોક સંખંધ, આપાસા કડવાં ચોપાઈખંધ.
ખાધું ગ્રંથ જોડ સમાન, કહેશે લોક કીધું અભિમાન;
નથી વાદ કીધો પ્રકાશ, આણુવા આતાને વિશ્વાસ.
વ્યાસવાણી મેં જાણી યથા, તેવી પ્રાકૃત જોડી કથા;
રામચરણ કમળ મકરંદ, લેવા ઇચ્છે પ્રેમાનંદ.
મૂળ અર્થ છે પ્રાકૃત નામ, આતાને વલ્લભ ગુણ ગ્રામ,
મૂકો હરિજન ધરનાં કામ, જેમ તેમ સમરો સીતારામ.

વળણુ.

રામ ભજે ભાવે કરી, શુકે તાર્યો પરીક્ષિત રાયરે;
ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, થયો નવમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે

નવમો અધ્યાયઃ ૥૯૫

* નર બાળરીના સાંઠા ગાય બળદને ખાતાં વધેલા તે.
† આજીજી. ‡ ગામને છેવાડે. § અસલ પ્રતમાં જક્ષ
છે, માટે તેજ રેહવા દીધો છે, પણ વક્ષ જોઇએ.

અધ્યાય ૧૦ મો. *

કંઠુ ૩૮ મુ-રાગ સોરઠી.

વૃક્ષ રૂપે જક્ષ નંદન, રક્ષા જમુનાં તીરરે;
જમલાર્જુન કહી બોલાવે, ઝોકળનાં આહીરરે.
ઉર્ધ્વ વિસ્તારું ડાળ થડ, સર્વાંગે સમાનરે;
વડુ સંકોચી મનુષ્ય પેરે, અંતર મધ્યનું માનરે.
વૃક્ષજન્મ જક્ષરાજ પામ્યા, થયો નારદજનો શ્રાપરે;
કુખેર આત્મજને મૂકાવા, હરિયે બંધાવ્યું આપરે.
પૂછે મહીપતિ માનુંભાવને, સ્વામી નિવારો સંદેહરે;
કુખેર નંદન શિવના સેવક, કેમ પામ્યા કુમદેહરે.
એવું કર્મ શું આચર્યું જે, નારદને ચડ્યો ક્રોધરે;
ઉખળે બંધાયા શ્રીહરી, કરી માતામું વિરોધરે.

આપાઈ.

શુક કહે કહું તેની કથા, નિવારું સંદેહ સર્વથા;
કુખેર વસે અલકાપુર ગામ, નળકુખર એક સુતનું નામ.
મણિશ્રીવ નામે ખોજે કુમાર, ઉભય ઉછંકળ રહે અપાર;
તે રંભા સાથે ક્રીડા કરે, સહસ્ર ખીજ સંગે સંચરે.
તે સદાશીવને વલ્લભ ઘણા, પારશ્વદ કહાવે શિવજીતણા;
દિગ્પાણ પિતા જક્ષ રાજન, ખીજું શંકરનું ખહુ માન.
ત્રીજું જોખનનું અભિમાન, તેવામાં કીધું મધનું પાન;
સંગે રંભા પરમ નિધાન, રૂરે આકાશે ખેરી વીમાન.
કરે અપ્સરા સંગીત ગાન, ભૂલ્યા મદમાં શિવનું ધ્યાન;
સુધાવતી સ્ત્રીનું અધરપાન, ઉભયને આવ્યું અજ્ઞાન.
કામાંધને નહીં વડુસાન, † કૈલાશમાં શિવનું ઉદ્યાનડું;
ત્યાં આવ્યા કરવા ક્રીડા રનાન, સંગે અપ્સરા પરમ નિધાન.
મંદાકિની ગંગા ગંભીર, વસ્ર મૂક્યાં સરિતા તીર;
નિર્જન્ન મદાંધ ખેડુ વીર, નહાવા પેઠા નગ્ન શરીર.
અપ્સરાનાં મૂકાવ્યાં ચીર, માંડી ક્રીડા ખહુ છાટે નીર;
દેખી દંપતી નગ્ન અજ્ઞાન, ગગને જતાં લાલ્યા ભાણુ.
ભયભીત જોજેશ્વર થયા, પણ પક્ષિ લગ્યા પામી રક્ષા;
કોનો ભય મનમાં નવ ધરે, નગ્ન ક્રીડા રંભા શું કરે.

* આ દશમા અધ્યાયમાં રીખતાં રીખતાં જમુના તટે
અથવા ભગવાને બે જમલાર્જુન વૃક્ષને પાડ્યાં, તે તેમાંથી નિક-
ળેલા જક્ષે સ્તુતિ કરી તે કથા છે.

† અમૃત સમાન.

‡ શરીરનું ભાન. § વિલાસ કરવાનો ખગીઓ.

વિસરી કુળપિતા મયીદ, ઉદય થયા અનંગ* ઉન્નાદ;
વિસર્ધા ધર્મ કર્મ ને નેમ, પતિન પૂર્વક કીડા મેમ.
વિસરી વિદ્યા એજ મહાદશ, નથી બાણુતા દિવસ કે નિશા;
તે નથી બાણુતા લોકાચાર, તે કીડામાં થયા તદ્ધકાર.
તે મદ ભરી દબે ભાળતા, તરંગ જળના ઉછળતા;
રંભાને કરતા બહુ હાસ્ય, તાણે સીના ગ્રહી* ફરાપાર.
જોઈ દેવ થયા સર્વ દુઃખી, એવે પધાર્યા નારદ કાખી;
નગ્ન જાત બેહુ દબે પડયા, નારદજી કોષે ધડધડયા.
લજ્જા પામી સર્વ સુંદરી, પેહેથીં વસ્ત્ર ખાદેર નીસરી;
જક્ષ બેહુ ત્યાંથી નવ ખસ્યા, નારદને દખી ખડખડ હસ્યા.
કોષે ભરાયા નારદ જતી, એ લજ્જા મારી કરતા નથી;
ધન્ય સ્ત્રી પુરૂષ ધિક્કાર, કાંઈ એક શિક્ષા દર્શી નિરધાર.
દંડ વિના મદ નવ ઉતરે, પુનરપિ† એવું કર્મ ન કરે;
યથાપિ સેવક શંકરતાણા, પણ આજ અધર્મો દીસે ઘણા.
નહીં કરે હું પર શિવજી કોપ, એણે કીધો છે ધર્મના લોપ;
ઉતારવા બેનું અભિમાન, નિકટ આવ્યા કષિ ભગવાન.

નારદ વચન:-

અરે મૂર્ખો આવ્યું અજ્ઞાન, શીઘ્રે કરો જઈ પટડું પરિધાન;
વિષયુ નેત્ર સૂરજ મહારાજ, તેની તમો નવ કીધી લાજ.
શું દિવ્ય દહ એજે નિર્ગમે, અહરનિશ રંભા સંજે રમે;
જે હસ્તે પૂજ્યા પંચવદન||, તે હસ્તે ગ્રહો નારીનાં સ્તન.
જ્યો ગાયત્રી ભવજળ તારણી, તે મુખે ક્રમ પીધા વારૂણીજી;
તમો મૃત્યુલોક પામે નિર્ધાર, પામે વૃક્ષ તણા અવતાર.
ગ્રીષ્મ શીત વર્ષા સેહેજે, સદૈવ નગ્ન ઊભા રહેજે;
જડ રૂપ નહીં વાણી બળ, નારદ બન્યો શાખ્યા બળ.

નર્મદ વચન:-

કૃપા કરો કમળભૂતાં**, હવે સાન વળી સ્વામીન;
કર્મ ભોગ ભોગવવો ખરો, કાંઈક શ્રાપ અનુગ્રહ કરો.
અમો જન્મ લેડી ઉત્તમ સ્થળ, કો સીંચે મહા નદીનું જળ;
ઉત્તમ દુર્મતી અમારાં નામ, મહા પુરૂષ કરે જ્યાં વિશ્રામ.
શાપથી મૂકાયે થોડે કાળ, તવ નારદ બોલ્યા થઈ કૃપાળ;
ગોકુળ ગામ ગૌશાળા સૌમ્ય, જમના તીરે વ્રજની ભૈમ્ય.
નિવાસી ગોપતણા પરિવાર, ત્યાં તમો ધરજો અવતાર;
નંદ પુત્ર હશે વૈકુંઠનાથ, આપ બંધાશે ઉખળ સાથ.

મૂકાવશે તમને શ્રીહરી, કેલાશે આવશે પાખા ફરી;
શ્રી શુકલ વાણી આચર્યા, તે જક્ષ વૃક્ષ થઈ અવતરી.
સાંભળી રીઝયા પરીક્ષિતરાય, શ્રી શુકલને નમીયા પાય;
ઇતિહાસ પૂર્વનું મેં કહ્યું, પછે ગોકુળમાં શું કૈતિક થયું.
શુક વચન:-

ઉખળ સાથે ગોકુળનાથ, આલે ઘુંટણીયે દેકા દઈ હાથ;
બાળ ચેષ્ટા પૂરણ કરી, વૃક્ષ મધ્યે પેડા શ્રી હરી.
કર્મ દાપ તેના પરજીવો, પરબ્રહ્મ સેહેજે આવી મળ્યો;
આડો ઉખળ અટક્યા શ્રીહરી, કાઢે પાછો તાણી કરો.
વૃક્ષને કહે તું અળગો થા, હવડાં આવશે મારી મા;
ગોવાળા તાળી દઈ હસે, હવે સામળીયાજી કેમ જશે.
કુટલીક ગોપી ત્યાં જોવા રહી, કુટલીક યસોદાને કહેવા ગઈ;
કોલાહલ ગોકુળમાં થાય, બાળક ભરાયો બે દ્રુમ માંય;
વારતા સાંભળી ધાયા નંદ, ધાઈ યસોદા કરતી આકંદ;
બાણ્યું જે માતા આવી ખરી, બાળ ચેષ્ટા ગોવિંદ કરી.
મહા બળ કીધું પંકજ ચક્ષ, ઉખળ ભરાવી બેહુ વૃક્ષ;
શકે શું મેઘ ગગન ગડગડયા, કે સપ્ત સાગર ઉછળે ચડયા.
કે મેરૂ વિંધ્યાચળ આથડયા, શું દિગ્ગજ ઐરાવત વળ્યા.
ગોકુળમાં રાજ્ય રહ્યો ગડગડી, મૂળથી વૃક્ષ પડયાં કડગડી.
દ્રુમલતા તજે આવ્યા હરી, નવ પામે દરીન વૃજ સુંદરી;
હાહાકાર કોલાહલ ઘણો, ન દીશે બાળક નંદજી તણો.
દિવ્ય દહ પામ્યા જક્ષરાય, શ્રવણે* કુંડળ ગગમગ થાય;
વપુ વિરાજે પટ પરિધાન, બાણે ઉદિયા શશિચર ભાણ.
બેહુ જાત ઊભા જોડી હાથ, કરે સ્તવન જેને વૈકુંઠનાથ;
તું પરમેશ્વર તું પરબ્રહ્મ, તું આશ્રમ તું ધર્મોધર્મ.
જગત પિતામહ જુગદાધાર, તુજ સત્તાયે રહ્યો સંસાર;
અમો અપરાધી અન્યાયે ભર્યા, તારી ભક્તિ અમો વિસર્ધા.
વિષય લંપટ નિર્લજ્જ થયા, વિસર્ધા ધ્યાન દાન ને મયા.
રંભારમણી ચુંબન હાસ્ય, નિંદિત કર્મ બંધાયા માટે પાશ;
મધ પાન વિષયમાં મગ્ન, ગંગામાં દિવસે ન્હાયા નગ્ન.
એ અધર્મથી દ્રુમ અવતરી, તે આપ બંધાવી અમો બોધથી;
અયુત વર્ષ ભોગવ્યો આ દહ, પ્રભુ દરીનથી આવ્યો છેહ.
અમો અદ્ય જીવ અપરાધી જક્ષ, અમો કર્યા અન્યા કંઈક લક્ષ;
તે ન જોયું કડાં કર્મ ભાણી, સહવારી† કીધી ઘણી.
સ્તવન વિધિ અમો બાણી નહીં, એવી સ્તુતિ કીધી ઊભા રહી;
મસંન થઈ બોલ્યા ભગવાન, જક્ષરાય માગે વરદાન.

* કામદેવ. † પકડી. ‡ ફરીથી. § વચ. || શિવજી.
¶ દાર. × વિવેક વિનાના. ** બ્રહ્માના પુત્ર નારદ. †† ગાડ.

* કાને. † અપ્સરા સાથે વિલાસ કરવો. ‡ જલદી.

કૃષ્ણે આત્મજ પડીયા પાપ, વરદાતા તું વૈકુંઠ રાય;
માયું વર મનમહિ મુદ્ધ, તમારી ભક્તિ આપે સર્વદા.
ભક્તિ વિના પામ્યા આપણ, તમારાં આર્જુ ન મૂકું કદા;
માય્યો વર દીન થઈ જઈ, કૃપા કરી હરિ વાણી વધા.
તમને નહીં હોય જન્મ ને મર્ત્ય, સ્પર્શ થયાં છે મારાં આર્જુ;
સદાશિવનું કરજો સેવ, મારું રૂપ તે શ્રીમહાદેવ.
હું શિવ મહિ અંતર નથી, જાણ્યો કેલારા વસો યક્ષપતી;
સંવાદ જક્ષ હરીના હોય, તે વૃજ્જવાસી નવ દેખે ક્રાય.
પૂરણ કૃપા કોપી ભગવાન, આવ્યું સ્વર્ગથી દિવ્ય વિમાન;
નમી બાળ મુકંદને પાય, જઈ વિમાને બેઠા બેહુ લાય.
નાના રિધ અગર ધૂપ પરજો, અમર ચારે પાસે બેજો;
હોયે રણકાર ઘંટા ધુધરી, કરે ગાન નૃત્ય મુંદરી.
ધ્વજ છત્ર કળશ આસન, ગઈ વિમાન ગયું ગંગના
શ્રી કૃષ્ણ પ્રતાપે દિવ્ય દહુ ધરી, મળ્યા નીચ કુટુંબને ફરી.
જક્ષ મોક્ષ કથા સાંભળે, મધ પાનાદિક પાતિક ટળે;
નગન જળ કીડા અર્ધમ, દિવા મૈથુનાદિક કુર્મ.
અધ્યયન કરે વા સાંભળે કથા, ધીર કર્મ પરજો સર્વથા;
સકળ શાસ્ત્ર નિગમનું તત્ત્વ, સર્વ શિરોમણિ શ્રીભાગવત.
તે મધ્યે ઉત્તમ દશમસ્કંધ, જોડ્યું મેં પ્રાકૃત પદબંધ;
કથા પ્રસંગ એકે નવ પડે, ચાલ્યો જઈ સીધે સેરડે.
આપાસા વ્યાસ વાંચે સંસ્કૃત, આપાસા મારું પ્રાકૃત;
આપાસા અધ્યા શ્લોક સંબંધ આપાસા કડવાં ચોપાઈ બંધ.
બાંધ્યો ગ્રંથ જોડ સમાન, કહેશે લોક કીધું અભિમાન;
નથી વાદ વચન કીધું પ્રકાર, જેમ શ્રીતાને આવે વિશ્વાસ.
વ્યાસ વાણી જાણી મેં જ્યા, તેવી પ્રાકૃત જોડી કથા;
રામ ચરણ કમળ મકરંદ, લેવા ઇચ્છે પ્રેમાનંદ
વેહેવાર માત્ર કરો ધરનાં કામ, શ્રીતાજન સમરો સીતાનામ;

વળજી.

રામ નામ ભાવે ભજે, શુકે તાર્યો પરીક્ષિત રાપરે;
ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, થયો પૂર્ણ દશમે અધ્યાયર.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે

દશમે અધ્યાયઃ ૧૧૨ગા

અધ્યાય ૧૧ મો.*

કણ્વું ૩૯ મું-રામ વેરાણી.

શ્રી શુકલ કહે સાંભળ રાજા, વૃક્ષ બે ભાંગી પડયાં;
દુમ લતામાં ગુમ થયા, ગોવિંદ શોધ્યા નવ જડીયા.
શ્વાસ ભરાયા નંદલ આલ્યા, પુઠે યસોદા રાણી;
શીતળ શરિર વદન અતિ વિવ્હળ, નેત્રે વહે બહુ પાણી.
કયાં ગયો ભાઈ કુંવર મારો, બાળકને પૂછે નંદ;
લોક કહે વિપરીત થયું છે, દુમ તળે બાળ મુકંદ.
અરિષ્ટ સાંભળી ધરણે ઢળીયા, જેમ કદળી કુવાડે કાપી;
અંગ પછાડે આંસુ પાડે, યસોદાને વેદના વ્યાપી.
આનંદ નીર મુક નંદ મુખનું, દુઃખ તણું નહીં લેખું;
એકવાર કુંવર પ્રાણ વલ્લભને, આણીવારે દબે હું દેખું.
વૃક્ષ લતા પત્રની ઘટામાં, ઘુંટણીયે હાંડે ધનસામ;
સામળીયાદ શોધી કાઢ્યા, મળ્યું જેવા ગોકુળ ગામ.
આનંદ ધરી હરિ નંદ લીધા, ઉખળ ઉચ્છ્વાસે સાથે;
આ અરિષ્ટ કોણે કીધું છે, ઘસ્યા હાથ ગોકુળ નાથે.
સકમાર કટિયે કઠિણ દામણાં, કોણે બાંધ્યો તાણી;
ગોપી સર્વ કહે નંદજન, એ કર્મ કીધું યસોદા રાણી.
કૂર કુષ્ટે જોયું સ્ત્રી સામું, કૃષ્ણને કહે છેકું બાપ;
પ્રુતાઈ દાર કુંવરને અંગે, પડ્યા કઠિણ બંધન કાપ.
ઘણું દાહેલે છોડ્યા છબીલો, હૃદયે લીધા મુંદસ્થામ;
બંધન કીધાં દારડે માટે, દામોદર ધરિયું નામ.
બીજાં બાળકને નંદે હાકયાં, સર્વ મળી પાડયાં જાડ;
આ વિદ્યથી ઉગર્વો બાળક, તે મહા મલુછનો પાડ.
ખરા થઈ સર્વ બાળક બોલ્યા, અમો છવતાહરિયે રાખ્યા;
ઉખળ ભરાવી તારે પુત્રે, વૃક્ષ બે મરડી નાંખ્યા.
બે પુરૂષ પ્રગટ્યા દુમમાંથી, તેણું વાત કીધી છાની;
સ્ત્રીયે બાંધ્યો પુત્રે વૃક્ષ પાડયાં, અમ ઉપર રીસ શાની.
વાત સાંભળી મૈત્ર્ય કીધું, નવ દીધો ઉત્તર વાળી;
પુત્ર લઈ નંદ ઘેર પધાર્યા, પુઠે યસોદા આશિયાળી.
આ ગોળી માટે બાળક બાંધ્યો, કેમ ચાલ્યું તારું મન
નંદ કહે એવું ભાસે છે શકે, તેં નથી પ્રસન્ન્યો તંન.

* આ અનિયારમા અધ્યાયમાં વૃંદાવનમાં પારી બાળ-
કાની સાથે વાઙ્મંથરતાં, વત્સાસુર તથા બકાસુર માર્યાની કથા છે.
† અંગમાં ગાથ બેઠા.

જે કુંવર કાઠિ અન્યા કરે તોય, માતા હાડ* ન બચ;
પુત્રપે પુત્રે ગોરસ વહાણું, નેત્ર ભરી નંદરાય.
ઊંચર વધે હું પુત્ર પામ્યો, અનાથ થયો સનાથ;
શકટની પરે બાળક બાળી, કુમ ચાલ્યા તારા હાથ.
કાષ્ટપે પાપાણુ કઠિન એમ, લોકજ વારતા વદે;
લોક વળપે કહિણુ દીસે, યસોદા તારું હૃદ.
આજથી નારીના વિશ્વાસ ન કીજે, મન માને તેમ ચાલે;
પ્રીત શાની સ્વામી ઉપર, કોઈક દહાડો ઘર ઘાલે.
મૃત્યુ તુલ્ય થયાં યસોદાજી, બાળ્યું યમનામાં ઝંપાણું;
શ્રી કૃષ્ણે બાળ્યું માતા મરશે, આનંદ ફરી ઉપજાવું.
કાણું કાણું બોલ્યા શ્રી મણુ, માતાને જસ દીધો;
દારડે મુને રક્ષા બાંધી, અભંગ અંબાએ કીધો.
મ્હોટાં વૃક્ષ પડયાં મુજ ઉપર, પિતાજી વિચારે મન;
એ રક્ષાએ હું રહ્યો છવતો, યસોમતી માતને પુણ્ય.
એણું કહીને રૂદન માંડ્યું, કાતક દેવાધિ દેવ,
નંદે યસોદાને પુત્ર આપ્યો, રોતો રહ્યો તતપ્રિય.
બીવરાગ્યા માર્યો બંધનકીધો, તોય માતા વિના નહીં સાતા;
એક સગપણુ તુલ્ય ન આવે, જેણું પુત્ર ને માતા.
વળણુ.

માતાનું સગપણુ સર્વ શિરોમણિ. તુલના કો આવે નહીંરે;
હૃદયે ચાંપી પુત્રને, યસોદા ઘરમાં ગયેરે.

કડવું ૪૦ મું-રાગ સારંગની ચોપાઈ.

શુક વચન:-

અદ્ભુત લીલા શ્રી ભગવાન, યસોદાજી કગવે પયપાન;
કુશળ કુશળ ગોપી ભાખતી, યસોદા જળ એવારી નાંખતી.
પંચગવ્ય રક્ષા બહુ કરે, છાંટે પાણી છાંતી મંત્ર ઊચરે;
નંદે તેડાવ્યા ઋષિ ભગવાન, મુપાત્રને આપ્યાં ગોદાન.
શકે પુત્ર મસવ થયો આજ, વિનય કરે વૃજને મહારાજ;
વિદ્ય નિર્વર્તક* મ્હોટું પર્વ, ગોપ માતી મેળવી છે સર્વ.
નંદે ગોપનંદ રાય વૃખભાન, કીધો વિચાર બેશી એક સ્થાન;
પૂતનાં શકટ ને તૂણાવર્ત, બાળકને વિદ્ય ગયાં અનંત.
આ અરિષ્ટ કહ્યું નવ બંધ, પડયાં વૃક્ષ દીઠે ભય થાય;
વૃક્ષ જીવમાં અંતર માંડ્યું, ચુકે ચડયા મગ રહ્યા કરકું.
અક્રીધી કાણુ નિસરે અભંગ, તેમ બાળકનું વાંચ્યું અંગ;
એ નંદ પુત્ર સર્વનો આધાર, એને આશરે વૃજ પરિવાર.

* શરીરને લાગે તેમ.

† નાશ કરનાર. ‡ બે. § બચ્યું.

કદાપિ વિદ્ય શ્રી કૃષ્ણને થાય, વિન માર્યા ગોપ સૌ મરી બચ;
માણી માત્રને કૃષ્ણ છે માણુ, એને કલ્યાણુ સૌને કલ્યાણુ.
કંસની કૂર દીસે છે દહ, અહીં વસતાં કાંઈ પામીયે કષ્ટ;
કીજે વાસ વનમાં મોકળો, હવે ગોપ માત્ર અહીંથી ઉચ્છો.*
ગોવર્ધન વૃંદાવન નિકટ, જઈ વસીયે જમુનાને તટ;
ન્યાં ગો ત્યાં ગોકુળ ગામ, ભાઈ આ સ્થાનકનું શું છે કામ.
ઘણું તૂણુ વૃંદાવન માંય, વાધે દૂધ ચરશે ત્યાં ગાય;
ગોપની વિભૂતિ છે ગોધન, સુરભી† સુખી સુખી વૃજજન.
સ્થાને અહીંથી નથી ઉચ્છળતા, કયાં છાજડું કાષ્ટ નથી મળતાં;
કયાં પડે છે મુકવા અવાસ, ન્યાં જઈયે ત્યાં છાપરે વાસ.
નંદરાયની આજ્ઞા હોઈ. સાવધાન થયું સર્વ કોઈ;
ઉદય સૌ ચાલ્યાનો કરે, કુશળ કહાન વાણી ઉચરે.
વૃખલ વચ્ચે મહાપી બહુ ગાય, ભાં શબ્દ માર્ગમાં થાય;
હીંસારવ કરે ગો પાછી ફરે, પોતાના વચ્ચેને આવી મજે.
શકે કાવડ ગોરસ ભરી, ઘૂતાના ગાડવા મસ્તક ધરી;
કોણે લીધાં માટ મહાંયે ભરી, ગોળી રવૈયા સીકાં નેતરાં.
ગુમ દાર મચક પારણાં, કાટયાં ચણિયારાં લીધાં બારણાં;
શાંકળ ભોગળ પૂચી તાળાં, ઘર શોધી લે સર્વ ગોપાળાં.
લીધી વસ્તુ જે જે કાર્જની, ઉખળ મુશળ સગર્જની‡;
કાઢ્યા ગોના ખીલા ખેંચી ખેંચી, લીધાં સુપજી†† ગોપ ચડકી માંચી.
શકટ ધન્ય ધાન્યનાં ભરી, જીવે ઘરમાં કાંઈ વિસર્થ‡;
ધાતુ પાત્ર વસ્ત્ર ગાંસડી, લઈ ગોપીકા શકટે ચડી.

થામ્યા ચાલતાં વહુ સાસુભણે, ઘરમાં જઈ દાટી થાપણુ ખણે;
કાણું ગોકુળ ઉદવસ્ત થયું, માંજર સ્થાન સૌ સાધે ગયું.
શ્રી કૃષ્ણ કહે કેમ રહેશે શકડાં, સૌ સાન કરી તેડયાં માંકડાં;
રમકડાં લીધાં જસોમતી, નવે ઘેર એવાં મળતાં નથી.
શકટ* ઘીસલા જોડ્યા બહુ રથ, તાણે ભાર સાંઢ સનર્થ;
ઉત્તમ રથ બેડા નંદરાય, શ્રી કૃષ્ણ બેસાડ્યા પેાળા મહાંય.
જસોદા આવે વૃજ સુંદરી, કો વાહન કો પાળી પરવરી;
એટલે આરી સીમ ગોવર્ધન તાણી, ભૂમિ વૃંદાવનની સોહામણી.
ચંદ્રમાનું ઘર શોધી ઉતર્યા, વિવિધ વાડા સુરભીના કર્યા
મધ્યે ઘર કીધું નંદજીતાણું, રંગનું ગામ વચ્ચું અતિ ઘણું

* ચાલો. † સંપત્તિ. ‡ ગાય. § વાસ. || સાવરણી.
¶ સુપડાં. * સારી ગાડી.

ભદ્રક નિવાસ શ્રી ગોકુળ ગામ, ઘણી ગાય માટે ગોકુળ નામ;
 ઉત્પળ મુતિકા* એમનાં ગાર, મંદિર લીપે વૃજની નાર.
 રંગ મંડપ મીઠાળા ભણી, વૃજમાં શ્યામા વૈકુંઠાણી;
 ચરે પેનુ બહુ મીઠી ચાર, પીથ નિર્મળ જમુનાનું વાર.
 ન રહે ભૂખી તરસી ઘડી, ઘણું ગાય કુઝાણે ચડી;
 નંદ મનને આનંદ પમાડે, રમારમણને યોગે રમાડે.
 કરે બાળ એકા ગોપાળ, તેડે નંદ આવે તતકાળ;
 જસોમતીને યોગજે ચઢે, કરે હાસ્ય કાણુમાં રડે.
 કાંઈ વસ્તુ માંજે નંદની રાણી, તે આપે કૃષ્ણ આણી આણી;
 લાવે વળી અંધવચ નાંખી દય, નાસી જાય નહીં આવું ક્ય.
 કાઠિ થેન નવરાવતાં કરે, અર્થ અઘોર્યો નાસી નીસરે;
 જો કૃષ્ણ ગુંથાવે ચોટલી, તો ઘણું માખણ આપું ચોટલી.
 એક નેત્રમાં કાજળ ભરે, નહીં અંજલિ રોતો નીસરે;
 દૂધ લેઈ મરડતે પાય, જસોદાને વારે નંદરાય.
 રખે તું કૃષ્ણને હાકેડે, હું રંકને પુત્ર પડગા છે રટે;
 એ ચોરે નાંખે કરે ઉન્માદી, એ આપણને મોઢો છે સ્વાદ.
 તુથી ભય મારું મન ધરે, વળી રખે ઉખળે બંધન કરે;
 શુકલ કહે હું શું શું લાણું, જે લાગ્ય નંદ જસોદાતાણું.
 સાક્ષાત વિશ્વંભર જગત જાણે, તે ભૂખ્યો છું કહી પાલવ તાણે;
 ખટ દર્શનથી જોગેશ્વર જુવે, પ્રભ મોખણ માટે રૂવે.
 પ્રજ્ઞાને સ્વપને નવ આવે, તે ગોવિંદને ગોપી નચાવે;
 ચાર વર્ષના હરિષ્ઠ થયા, એક દહાડો જમુનાં તીરે ગયા.
 જળ ભરતી દીઠી સુંદરી, કંદર્પ રૂપ દેખાડયું હરી;
 ગોપી સઘળી ઘેલી કરી, કાંઈ ન શકે કુંભમાંથી અંબુ* ભરી.
 ત્યાં થકી બેઠાં મોહનાં ખાણુ, હરી માગી લે મહીનાં દાણુ;
 ક્રમ હાડે ગોપી પાગ ન કરે, ચડવાને ઢાળે લપસણું કરે.
 મણુ પૂઠે આગળ બળીભદ્ર, મારે કાંકરી કરે ઘટને છિદ્રા
 હરિ ગોપિને દેખાડે રામ, ઘટ ફૂટે તે અલીયાનું કામ.
 શેહિણી કને ગોપી વહતી જાય, બળીભદ્ર ખાપડો સમજ ખાયા;
 કો ગોપી જૂવે બીજી સ્ત્રી લાણી, તસ્કર કરે હરી તેની ઇંદોણી**.
 ભાકડીયે બેડું ઠસી દીયે, થયું જન ત્રાહે ત્રાહે હરિ કહે;
 જોખન નારીનાં મન રીઝવે, વૃદ્ધ ડોસીને ઘણું ખીજવે.
 જાઓ પેલે આરો†† જળનો ઠામ, વહુવારમાં શું વૃદ્ધનું કામ;
 આવે જળ ભરવા નાની છોકરી, તેને વાંદરાં વળગાડે હરી.

તે આરે આવે કો જોખન પુર્ણ, તેને કહે દીસે છે મૂર્ખ;
 તેને કહે આંહી શું છે કાજ, જાઓ અજગા સ્ત્રી પામે છે લાજ.
 તે સાંચુ માની ગોવાળા ખસે, ગોપ વધુ તાળી દઈ હસે;
 છે નાનો પણ લક્ષણ મોઢાં, બાઈ જોનાં નયણાં છે ખોટાં.
 ચાર વર્ષનાએ રોક્યો વાટ, આગળ શું કરશે મોઢા ઉત્પાત;
 ચાલો જસોદાને કહીયે હવે, જે સવારે પુત્રને પરણાવે.
 જળ ભરી ગોપી ઘેર જાય, શ્રીકૃષ્ણ રૂપ રમે મન મહાંય;
 એક દહાડો નંદને કહે નરહરી, અલિલાય અંતરમાં ધરી.
 પિતાઈ હું કુળ કર્મ કરું, મોકલો મુને ચારવા વાછરું;
 હાસ્ય કરી બોલ્યા નંદરાય, લઘુ બાળક ક્રમ વનમાં જાય.
 તીવ્ર તાવડ સહ્યા નવ જાય, કુશાશ્ર પુચ્છે કામળ પાય;
 ઉનાળે તાવડાં ચોમાસે મેહડું, શીયાળે ટહાડ સહે ક્રમ દેહ.
 યોગે સર્પ બોલે વાઘ વરૂ, તમા બીદો તેવારે શું હું કરું;
 સેવક આપણા ચારે છે ગાય, તું બાળક શું વનમાં જાય.
 ગદ્ગદ કંઠે ગોવિંદ થયા, રોતા જસોદાઈ પાસે ગયા;
 દદય ઉધડકે|| ડસકાં ભરે, આસવાસના અંખાઈ કરે.
 વચ્ચ ચારવા મોકલો માત, કહ્યું ન માને મારો તાત;
 બળભદ્ર કેમ ચારે વાછરૂ, તે જોઈ જોઈ હું ઇચ્છા કરું.
 સાંભળી વાત શ્રી ગોવિંદ તણી, જસોદા આવ્યાં નંદજી ભણી;
 કટિઅંગે લીધા લગવાન, શીખવે માને માગ તું માન.
 વિનય ચુકત બોલ્યાં સુંદરી, કાં બાળક આવ્યો આંસુ ભરી;
 એને રહ* વન જાવાતણી, મોકલી દો મન ઇચ્છા છે ઘણી.
 વનનું સુખ જોઈ આવશે અપાર, નહીં કહે મોકલો બીજવાર;
 નંદ કહે કાં નહીં સુંદરી? કાલે મોકલશું મુહૂરત કરી.
 બીજે દિવસે તેડયા મુનિજનન, મળુને કીધું અભિષેક સિચન;
 વિમને આપ્યાં નાનાવિધ દાન, પૂજ્યાં વચ્ચ કીધાં સાવધાન.
 કાઠ** કછયો પીતાંબર પટે, જડિત કંદારો બાંધ્યો કટે
 મસ્તક મોળીયું બાંધે તાત, આંજે લોચન જસોદા માત.
 કુંડળ હાર લુગે બાજુબંધ, દર્પણમાં મુખ નિરખે ગોવિંદ;
 કેસર અર્ચિત સુભગ કપોળાન, યોદાડી ધાખળી રાતા ચોળ.
 કટિયે ધુધરી ધમધમતી, પાંચે મોજડી ચમચમતી;
 એક સીકું સાથે બંધન કરી, રક્ત જોષ્ટિકા સ્કંધે ધરી.
 હ્યો શાક પાક અથાણાં નાથ, સીકા મહિ મૂક્યો ભાત;
 નંદરાય હરખે આંસુ ભરે, માત જસોદા મીઠડાં†† કરે.

* માટી. † જાણુ. ‡ લક્ષ્મીને રમાડનાર. § કાંકરી મૂકે.
 || તોશન. ¶ ધડમાં. × પાણી. ** ઉઠણુ †† આવારે.

* પુરપ. † નાનો. ‡ તાપ. § વરસાદ. || યડકે.
 ¶ કડે. × હઠ. ** કહોટો. †† કપાળ. ‡‡ પ્રેમચુબન.

આળસ મળ્યાં સહસ્ર જે ચાર, તેમાં ખીરાને નંદુમારા
પ્રખ્ય દ્યો કનકની ઝેડી, હરિને જસોદાએ આપ્યાં તેડી.
એક પચરંજ રંગો વીણી, કોકીલા નાદે સ્વર ઝીણી;
શીઘ્ર આવને સાંભે પૂત, કીધી રક્ષા છાંટયું ગીમૂત.
એક સ્થામ બિંદુ કીધું ગાલ, કમક ચમકતી ચાલે ચાલ;
માત પિતાને નમિયા પાય, આશિષ લઈ મલુ વનમાં જાય.
નંદણે કુડે ચડાવ્યા હરી, પૂંઠે ગીત ગાય વૃજ સુંદરી;
નાનાં વચ્ચ કીધાં આગળે, સર્વ જઈ ઉભું રહ્યું ભાગળે.
પ્રાર્થના નંદરાએ કરી, સર્વ જોખને સોંપિયા હરી;
ગામ કુંડડાં* વચ્ચ ચારજે, સવારા ઘેર પધારજે.
હોંડતાં આખડોંતો લુજસહાજે, કાણું કાણું જેડું જળ પાજે;
રૂદન કરે તો લાવજે ઘેર, મંદે બાળ સોંપ્યા બહુ પેર.
જોખ જુક્ત ચાલ્યા શ્રી હરી, નંદ યસોદા આવ્યાં ઘેર ફરી.
વળણુ.

ફર્યા નંદ આનંદ ભેર, વન ગયા સુંદર સ્થામરે;
ભટ મે તાનંદ કહે કથા, શ્રોતાજન જપો શ્રી રામરે.

ક. પુ. ૪૧ મુ-રાગ મેવાડો.

શુક વચન:-

નાથ પધર્થે વચ્ચ ચારવા, ધન ધન વૃજની ધણીય;
કુંડે પામે આગળ ચાલે, વનમાં અશરણુ શણીય.
વારા પરડી વચ્ચને વાળે, મધ્યાનહે જમે ભાતય;
ફરી જોકળ સંધ્યાએ આવે, રામ કૃષ્ણ બેઠે બ્રાતય.
માત યસોદા સામે આવે, લે હરિને હૃદયા સાથય;
નિત્ય પ્રત્યે વચ્ચ ચારી આવે, વનમાં વૈકુંઠ નાથય.
સમાચાર રાય કંસે જાણ્યોને, જઈ વચ્ચ આઘાગોવાળય;
વચ્ચ ચારવા યમુના તીરે, જાએ નંદના બાળય.
આજા આપી વચ્ચાસુરને, જા તું વૃત્તવનય;
નંદના નંદન જોખ દંડ માંડ, તેને કર તું વિધનય.
ગર્વ કરી વચ્ચાસુર આવ્યો, સાંભળ પરીક્ષિત ભૂપય;
વચ્ચ જાયામાં ચરવા લાગ્યો, લેઈ વચ્ચતું રૂપય.
ફળ જુક્ત વૃક્ષ છે કોડાનું, તે તજે રમે જોવાળય;
પકવ ફળની આવે વાસના. કોડાં પર્મ રસાળય.
બાળકને અભિષેક ઘણો છે, કીજે ફળને આહારય;
તે પ્રાર્થના કરે પવનની. તું પાડ કોડાં જે ચારય.
કૃતચક્ર જોખ ફરે વૃક્ષ પૂરે, ચડવા થાય સાવધાનય;
આવ રે ફળ પડ જોવાનાં, કરે હાથની સાનય.

* નલક. † પડે. ‡ થોડુંક.

કો નાખે પાપાણુ પવેડા,* પહેલે નહીં કુમ કામણ
ભક્ષણુ અર્થે કરે ઉદયમ, તે ભણ્યું શ્રી જોવાળય.
ફળ આસક્તને ફળ ખવરાડું, તર્પિત મિત્ર મુજ થાયય;
વચ્ચાસુર દષ્ટિમાં રાખ્યો, ચોકલીયા કંસ રાયય.
સકળ વચ્ચને પૂઠે ધાયે, વચ્ચાસુર આગળ થાયય;
આપ આપણે વારે જોવાળા, વચ્ચ વાળવા ભાયય.
શ્રી કૃષ્ણને વારો આવ્યો, ઉઠ્યા સુંદર સ્થામય;
હસ્ત લાકડી લઈ પધાર્યા, ત્યારે બોલ્યા રામય.
નૌતમ વચ્ચ કો આજે આવ્યો, વપુનો દૂર વર્ણય;
ચંચળ ચાલે ચો દિશ જોતો, ચમકતો માંડે ચર્ણય.
સકળ વચ્ચને તે લેઈ જાયે, કરજે નેષ્ટિકા પ્રહારય;
ઉન્નત એવી શિક્ષા દજે, નાશે નહીં ખીલ વારય.
ઘડી લાકડી મૂકી હડો,† હરિયે કીધો હોકારય;
વચ્ચાસુર આનંદો અંતર, નિગળ્યા નંદ કમારય.
જે અર્થે મે રૂપ ધૃત્યું છે, કરવા કંસનું કામય;
તે બાળક આવ્યો મુજ પાસે, મળીયો એકાંત કામય.
વક્ત્રું વદન છે નેત્ર કરડાં, ભાં રાખે મુખે ભણતોય;
વામ દક્ષિણ અવલોકન કરતો, પગે પૃથ્વી ખણતોય.
વચ્ચાસુર વિચારે મનમાં, કરું પાટુનો પ્રહારય;
કપટ યુક્ત વાળે ચાલે, આસુરી માયા અપારય.
અમરગણુ અંતરિક્ષે આવ્યો, જોવા મલુનું પરાકમય;
વચ્ચાસુરનો વદ્ધ કરવા, હરીયે માંડ્યો ઉદયમય.
કપટ દષ્ટિ ઉભયની વર્તે, કોણ કોને કરે ઘાતય;
તું નીકળ ટોળામાંથી પાપી, હાંક્યો કરી ઊંચો હાથય.
ઘોર રાખે કીધો વચ્ચાસુરે, ઊચલ્યાં વચ્ચ સર્વ કોયય;
રામ આદે બાળક સર્વ ખીના, અનુલ અરિષ્ટ હોયય.
ચંદ્રને ઢાંકે રાહુનું મંડળ, પોપટને ઝડપે વ્યાળય‡;
શું ગિરિશૃંગી પડ્યો મૂંગ ઉપર, નાંખી પાછે પગે ફાળય.
જેઈને જોડ પાટુ નાંખી, પ્રહારે પર્વત કટકા થાયય;
જેમ સર્પને ગરૂડ ઘેટે તેમ, હરિયે અલ્યા બેહુ પાયય.
પાપી ફરવ્યો મસ્તક ઉપર, જેમ ફરવે ભોંડીમાળય;
વપુ વાધ્યું એક કોરા પ્રમાણે, મૂકે નહીં જોવાળય.
લટપટી લીધો લટકામઢે, લલિત લક્ષ્મીનાથય;
અધર ડસી ડસી પછાડ્યો, કોડીનાં થડ સાથેય.
ફળ તણો વર્ષાદજ વરસ્યો, જેમ ધધીળાણું વૃક્ષય;
પ્રસન્ન થયા જોવાળા સર્વે, ભાઈ કરો કોડાંનું ભક્ષય.

* કટકા. † ઢોલ્યા. ‡ વાંકુ. § સર્વ. * પર્વતનું સિખર.

મુત્યુ પામી પડીયા પાપી, આવું દિવ્ય વિમાનજી
 ઘેર ભાવે વા સ્નેહ ભાવે, જેમ તેમ ભજે શ્રીભગવાનજી.
 અર્ચક સર્વે આશ્ચર્ય પામ્યા, અસુર થયા નિપાતજી;
 ફળના ઝાંઝાભરી ઘેર આવ્યા, કીધી માતા આગળ વાતજી.
 ભસક* કાઠાં કૃષ્ણે ખવરાવ્યાં, પરાક્રમ કહ્યું ન જાયજી
 નંદ યસોદાયે વાત સાંભળી, આનંદમાં મનમાંથેજી.

વળજી.

આનંદ જોકળમાં ઘણો, વચ્ચવધ પરાક્રમ કહ્યુંરે;
 શુકજી કહે શ્રી કૃષ્ણજી અરિત, પંચજી પૂરજી થયુંરે.

કડવું ૪૨ મુ-રાગ મારૂની ચોપાઈ.

શુકયોગી કહે સુંજી રાય, વૃજનાથ તણા મહિમાય;
 અધઝાઈ હૃદનૌ હરિનામે, પરમ પદ આતાનન પામે.
 કૃષ્ણ અરિત સુંજી એક ધ્યાન, એક એક અક્ષરે ગંગાસ્નાન;
 બહુ લીલા અરિત અનંક, શું કહે કવીને છલ્લા એક.
 જાણી કંસે પરાક્રમ વાત, વચ્ચસુર કૃષ્ણે કીધા નિપાતજી;
 ચિંતા મગ્ન કસનું મન, કારણ રૂપ નંદજીના તન.
 સમસ્યા બકાસુરને કીધી, છતાં કૃષ્ણન આજ્ઞા દીધી;
 પૂતનાં બાઈજી જે સભારી, ગયો વૃંદાવન અહંકારી.
 શ્રી શુક કહે સાંભળ ભૂપ, બકે કીધું બગલાનું રૂપ;
 આવી બેઠો યયુનાતટ માંય, તે વિચારુંકરે ઘણો ઘટ માંય.
 તે સમે થયા જન મધ્યાન, આવ્યા જોપ સહિત ભગવાન;
 વચ્ચને કરાવ્યું જળનું પાન, જોવાળે કીધું યયુનામાં સ્નાન.
 કૌરાવ સુર કરે પરિધાનજી, કો કરે મધુર મોરલી ગાન;
 નાહ્યા બળભદ્ર નાહ્યા કાન, બકાસુર લઈ બેઠો બક ધ્યાન.
 ચેષ્ટા પંખીની તે કરતો, હળવે હળવે પગલાં ભરતો;
 ચમક* ચંચ મચ્છપર નાંખે, શ્રી કૃષ્ણને દ્રષ્ટમાં રાખે.
 જોપ સાથ વાત એમ કરતો, પક્ષી મનુષ્યનો ભય નથી ધરતો;
 કો કહે ધીટ દીસે છે બગ, એટલે નિકટ** આવ્યો લગભગ.
 શ્રી કૃષ્ણે જોડી કરમાં લાધી, બગ ઉડાડવા દોટ†† દીધી;
 બકે વધારું વધુ પ્રીત, સર્વ જોપ થયા દિગ્મૂઢ
 ઝડપી લીધા શ્રી ચક્રરાય, મોહન બગલાના મુખ માંય;
 નાનાં બાળક નાસી પળીયાં, બળીભદ્રજી ધરજી ઠળીયા.
 કો બગ મત્તે ઠળવળીયા, મૂક માધવને બગ બળીયા;
 કો કહે કૃષ્ણ પાતળીયા, ઘેર ક્રમ જઈએ સામળીયા.

બાણજી જોપ ઘણા કળકળીયા, છખીલાજી મુખમાંથી ઉછળીયા;
 મારો નાથજી કળકળીયા*, સૂક્ષ્મ થઈ બાહર નીકળીયા.
 જઈ જોપ માત્રને મળીયા, પરિનાપ મિત્રના ઠળીયા;
 બકાસુર ધાયો બીજવાર, ઝડપી લીધા નંદકમાર.
 રમારમણે રીસ પડુ કીધી, મહલની પેરે જોડિકા લીધી;
 જીવે જોપ અમર સમગ્ર, તાલુમાં મારું જોડિકા અગ્ર.
 પ્રજ્ઞા† કાઠતે લડયડીયા, વાધી પીડા ઘણું તરડીયા;
 ચંચ વિભાગ ગ્રહ્યા બેહુ હાથ, મહા બળ કીધું જોકળનાથ.
 કાડી ચંચ ને મરડી કાઠ, બકાસુર મરડી કીધો લોટપોટ;
 આઘો ઉઢાર શ્રી ભગવાન, ગયો સ્વર્ગ બેસી વિમાન.
 તેનાં પાંછ સર્વ કહાડી લીધાં, જોપે પરડું મસ્તક ધરી દીધાં;
 કહે ગબ જોગી મુંગુ રાય, પરાક્રમ મનુજી કહ્યું નવ જાય.
 ભગવત લીલા પરમ પવિત્ર, થયું સંપુરણ છટું અરિત;
 બકાસુર પૂતનાનાં બ્રાત, પળમાં નાથે કીધો નિપાત.
 જોકળમાં આવ્યા શ્રી જોવિંદ, આગળ વાહરડાનું પુંદ;
 જોવાળા ઘેર ઘેર કરતા વાત, બકાસુર કૃષ્ણે કીધો નિપાત.
 પુરે નંદજી કહે કુંવર, જોવાળા લાવ્યા બકનાં પર;
 અમે સાંભળી કુતુહલ વાત, તમે વનમાં કયો ઉત્પાત.
 કદાપી જાણશે રાજ કંસ, આપણા મુખનો થાશે ધ્વંસ||;
 વિભૂતિ આપણે મહિષી ક્ષીર, સર્વેપે રંક જતી આહીર.
 લોક નામ ધરશે થયા બળ, ન થઈયે દીકગ ઉછંકળ;
 આપણા કુળની ચાલો ચાલ, સાંભળ્યું વચ્ચ માર્યો તમે કાલ.
 સાંભળ્યું બગલો માર્યો આજ, આપણા વંશને લાગે લાજ;
 આપણે વચ્ચ ચારવાસું કામ, વનમાં કોનું ન લીજે નામ.
 કૃષ્ણ કહે સૌપે હું નાના, રજી તમે કોઈનું કહ્યું માના;

વળજી.

કોનું કહ્યું નવ માનીયે, સતોખ્યા નંદરાયરે;
 ભટ મેનાનંદ કહે કયા, થયો એકાદશમે અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભગવતે દશમસ્કંધે એકાદશે-

ધ્યાય: ૧૧૧૧

* પુષ્કળ. † પાપનો પ્રવાહ. ‡ બાળે. § આસ્થો.
 || મન. ¶ પેદરે. ** એકદમ. *** જાણે. †† હડી.

* કળાવાળા. † તાળવામાં. ‡ લાડીની મૂઠ
 § પીંછાં. || નાસ.

અધ્યાય ૧૨ મો.*

કડબું ૪૩ મું-રાગ માફની દશી.

કહે કૃષ્ણ કથા ગર્ભ જોગીરે, સુંણ ભૂપતિ હરિ રસ જોગીરે;
 નવ નવાં ચરિત્ર વખાણુરે, હૃદ ઠરીયું તે અધરે આણુરે.
 કો વૈષ્ણવ રીઝે સુંણતારે, વસ્તાને રસ ઘણો ભણતારે;
 કો સ્ત્રીના જોગી કો ધનનારે, કો શૃંગાર જોગી જોજનનારે.
 કો ભવન જોગી વાહનનારે, કો તપ જોગી નર વનનારે;
 કો વિદ્યા જોગી ઘણું વાદીરે, કો મધુન જોગી હરિના અપરાધીરે.
 વિષય જોગે સંસાર વિરોધીરે, હરિરસ જોગી મળે શોધીરે;
 સકળ જોગ તે રોગનું ધામરે, હરિરસ શીતળ વિશ્રામરે.
 સાંભળ પરીક્ષિત પ્રુણ પવિત્રે, વૈષ્ણવ વસ્તાનો તું મિત્રરે;
 યથા વાણીનું બળ માફરે, અધ્યા દાદશમો વિસ્તારૂરે.
 જાણ્યું મૃત્યુ પામ્યો વચ્ચ બગલોરે, ખેડો કંસ શીથળ થઈ ઢગલોરે;
 નંદ નંદન અસુર નિકંદરે, જોણે વાળ્યું અસુરનું ચંદનરે.
 બીડાં લઈ લઈ જે જન પળીયારે, તે કુશળ કોઈ નવ વળીયારે;
 અધાસુરને સમર્યા કીધીરે, છત કૃષ્ણને આજ્ઞા દીધીરે.
 ફવામી સકળ જોપને પીકુરે, આલ્યો અધાસુર લઈ બીકુરે;
 કંસે વિચાર મનમાં કીધોરે, નિશ્ચે અર્થ આપણો સીધોરે.
 ગયો વૃંદાવનમાં પાપીરે, એક માર્ગ લીધો વ્યાપીરે;
 સંકીર્ણ નળીમાં સુતોરે, જાણે સદાય માર્ગ હુતોરે.
 પડ્યો અજગરડું વદન વિકાશીરે, ઉપલો અધર ગયો આકાશીરે;
 હેઠો અધર રેણુમાં રાખ્યોરે, પર્યત પ્રાય દીર્ઘ દહ નાખ્યોરે.
 અસુરે વેષ અહીંના જાણ્યોરે, સમાચાર સાંભળીયે જાણ્યોરે;
 અધાસુર મોકલ્યો મામેરે, મર્ણુ સમાચાર વેલેલો પામેરે.
 કરવો છે પ્રભાસું સંવાદરે, બળભદ્રને ઉપજાવ્યો પ્રમાદરે;
 રામને આજસ આવ્યું તનમરે, તે દહાડે રામ ન ગયા વનમરે.
 આલ્યા જોપ જીવત જહુરાયરે, આગળ વચ્છતણો સમુદાયરે;
 લોકડીયે સીકાં ભાતનાં ખાંધેરે, જેટલકા જોપ ધરે સર્વ કાંધેરે.
 આલે માર્ગમાં કીડા કરતારે, શણગાર નાનાવિધના ધરતારે;
 ઉજવળ મૃતિકા લીપે અંગેરે, શરીર ચીતરે નાના રંગેરે.
 કુસર જોડ્યંદન પવિત્રે, વળડે વિવિધ નાદ વાજતરે;
 વેણું મોરલી કાંસી તાળરે, ઢમકે ઢોલ રસાળરે.

* આ બારમા અધ્યાયમાં અજગર રૂપે આવેલો અધાસુર જોવાળિયા તથા વાછડાઓને ગળી ગયો, ને તેને કઠેથી માંચો તે કથા છે. † દાર. ‡ સાંકડી. § મોટા સર્પ. || ધૂળ. જી સર્પને. * આજસ.

સત સ્વર વીણા બહુ વાજેરે, ચંગ ઉપંગ મહંગ આજેરે;
 કો એક નાચે વળડે તાળીરે, રસ ભીજે રીઝે વનખાળીરે.
 ગાયે ગીત સ્વર લેઈ લેઈરે, માર્ગમાં થઈ રહ્યું પેઈ પેઈરે;
 મોજડી ચમચમ ધુધરી ધમધમરે, નાચે બાળક થાય ઝમઝમરે.
 કાઠએક ચાલ મયંદની લેતારે, મૃગની પેરે ઠેકડા દેતારે;
 બગ હંસની પેરે ડગ ભરતારે, કળા મોરની પેરે કરતારે.
 વ્યાધ શાર્દૂલની પેરે ધાતારે, કાકીલાં સ્વરે કીર્તન ગાતારે;
 વૃષભ રૂપ થઈ સંચરતારે, ભાં શબ્દ કરી આચરતારે.
 કો સર્પની ગત જોમ્યે ચાલેરે, આચિંતા એકચંદના પગ આલેરે;
 આંખા કુંપળી શિરપર ધરતારે, કો ગૌ થઈને તૂણ ચરતારે.
 કો ચોર થઈને નાસેરે, લાવે બંધન કરી કૃષ્ણ પાસેરે;
 કોએક ગુપ્તે પુષ્પની માળારે, કંઠે પેરી હીંડે જોવાળારે.
 કો દ વાનરની ગત જાળેરે, ધસી ધસી ગ્રેહ કુમ ડાળેરે;
 કો જમરની પેરે ભમતારે, નાખે દડો ગેડીયે રમતારે;
 કરે કીડા બહુ ઉલટમરે, જઈ રહ્યાં ચમુના તટમરે;
 સર્વ જોપને કહે મહારાજરે, આધા વનમાં જઈયે આજરે.
 અવિનાશી વિચારે ઘટમરે, આલ્યાં વાછડું બંસીખટમરે;
 સુતો અજગર મુખ કરી પહોણરે, મહિ પેકું વચ્છનું ટોણરે.
 સકળ જોપ કયું ગવંનરે, દૈત્ય મુખ જાણ્યું વૃંદાવંનરે;
 મહિમહિ જોપ કરે છે વાતરે, દીસે ઊદવસ્ત વન ઉત્પાતરે.
 પ્રોહ અજગર મુખની દાઢરે, જોપે જાણ્યા વનના પહાડરે;
 કોશ પર્યંત ગયા કુમારરે, આગળ આવ્યું ધોર અધારરે.
 વચ્છ ભરાયાં નસાઈ જાળરે, અકળાયા સર્વ જોવાળરે;
 ભાં શબ્દ કરી વચ્છ ધાયરે, અન્યોન્ય મહિ અકળાયરે.
 આવે લેહર ઘણી વીખ જાળરે, મૃત્યુ તુલ્ય થયા સર્વ જાળરે;
 વળણ.

બાળ કોલાહલ બહુ કરે, ભરે નયણે નીરરે;
 કોણ મૂકાવે સંકટથી, સમર્થ શ્યામ શરીરરે.

કડબું ૪૪ મું-રાગ પરજયો.

રૂવે વચ્છ જોવાળ વાલા, શીઘ્રે હ્યો સંભાળ બહાલા-ધ્રુવ.
 સદાય કરો કૃષ્ણ સામલારે, સમાવો પરિતાપ;
 અમો કોણુ સ્થાનક આવી પડયા, જોપ કરે છે વિલાપ બહાલા-રૂ.
 વિષથી થયાં વ્યાકુળ વાછડૂરે, નથી નિસરવાની વાટ;
 જોવ્યંત જોકુળ નવ દીસે, ક્યાં ગયો ચમુના ઘાટ બહાલા-રૂ.
 આ નોહે વૃંદાવન વીહલારે, સ્થાનક કઠિણ કઠોર;
 દૂધાસના પરિતાપ ઘણોરે, અકળાઈયે અધાર ધોર બહાલા-રૂ.

* હાથી. † ક્રિયલ. ‡ ગમન. § નસો.

કૃષ્ણ શક્ટ ને બક બકારે, મોઢયા જમલાનુંન;
તે બળ તારૂં ક્યાં ગયુરે, મૂકાવ યસોદા તંન જ્ઞાલા-૨.
કંઠ રૂધાએ ગોપનારે, મુખે આવે ફિણ;
લેહેર ખાઈ પડે વાછરે, નહીં જવે કુઝાણી ધેન જ્ઞાલા-૨.
પીઠા જાણી વચ્ચ પીંડારની, દયાનિધિ ગોકુળરાય;
અજ્ઞાન જાણાવ્યું કૃષ્ણજી પેઠા, અજગરના મુખ મહાંય જ્ઞાલા-૨.
અસુર આનંદો અતિ ઘણુરે, ન હલાવે જીજ્ઞા દાઢ;
ન્યારેકકે આવ્યા કૃષ્ણજી ત્યારે, એકઠા લીધા બેહાડ* જ્ઞાલા-૨.
હાહાકાર થયો સ્વર્ગમરિ, અટકયો ગગને ભાણ;
ત્રાહે ત્રાહે કરે દેવતા, અજગરે ગ્રાસ્યા ભગવાન જ્ઞાલા-૨.
અગ્ર ઘટામાં ઉડગાણી સાથે જેમ, ઈંદુ કરે પ્રયાણ;
અજગર મુખમાં ગોપ સંગાથે, પેઠા પ્રરૂપ પુરાણ જ્ઞાલા-૨.
અમરવંદ આકંઠ કરેરે, સાવધાન નંદકુમાર;
એ અઘાસુરનું શું ગળું છે, ઉતારવો ભૂભાર જ્ઞાલા-૨.
વાછરડાં પાડે રોડીચોરો, પુચ્છ ચડાવ્યાં શીશ;
ભાં શબ્દ કરે પેટમાં ફેરે, દેખી કોપ્યા શ્રી જીગદીશ જ્ઞાલા-૨.
અસુરે મુખ મેળીયુરે, હરીયે વધાઈું તંન;
રૂધાચો કંઠ પાપી તણીરે, બાંધ્યાં શ્વાસ પવન જ્ઞાલા-૨.
અજગર અકળાયો ઘણુરે, તલમે ત્રીડાં ખાય;
જીજ્ઞા અમી શકે નહીંરે, વદનમાં વાધ્યા વૈકુંઠ રાય જ્ઞાલા-૨.
ત્રામ અગ્ર જેષ્ઠિકાતણુરે, વીડાયું દશમું દાર;
મોઢા ઘરમાં મૂકયું જાણીયું, યયું અજગર જાતકાળ જ્ઞાલા-૨.
તેને તેને સર્વ ટોળે મળ્યારે, દીઠા દેવ મોરાર;
તાણવાંને માર્ગે કરીરે, નિસર્પી ગોવાળા બહાર જ્ઞાલા-૨.
કૃષ્ણે બેહુ હાથે કરીરે, અધર ગ્રહ્યા પછે ભય;
મધ્યથી ઉતરડીડું નાંખીયો, અઘાસુરનો દહ જ્ઞાલા-૨.

વળણુ.

ઉતરડયો દહ અસુરનો, બહુ લીલા કીધી શ્રી ભગવાનરે;
અઘાસુર સ્વર્ગે ગયો, બેસી દિવ્ય પિમાનરે.

કડવું ૪૫ મું-રાગ વેરાડીની ચોપાઈ.

અઘાસુર ઉતરડયો હરી, તે ત્વચા|| વન વિષે પાથરી;
વિષ જ્વાળાએ વચ્ચ લડયડયાં, જીજ્ઞા કાઢી પૃથ્વી પડયાં.
ગોવાળા ધણું ઉપર ઢળે, સુધાજી દષ્ટિ કીધી સાંમળે;
ઉત્કૃષ્ટ વીખ આવ્યા ઘટ માણી, મભૂયે પાકું અમૃત આપણા જાણી.

* હાઠ. † તારા. ‡ બુધ. § ચીરી. || આમડી. જી અમિ.

યમુનાં તટ આવ્યા જકુવીર, તૃપિત વચ્ચને પાકું નીર;
જળમાં પધાર્યા અશરણુ શરણુ, વચ્ચનાં વપુ કીધાં પક્ષાલાણુ*.
ગોપ માત્રે કીધાં મંજન, પવિત્ર કરી પેહેવીં વસનન;
શ્રી કૃષ્ણને નમ્યા સર્વે પાય, જીવત દાન દીધું હરિ રાય.
વચ્ચ જીવને આગળ કરી, અધર્મને પાસે આવ્યા હરી;
અસ્થિ રૂધિર માંસ અળગું ધૃત્યું, પવિત્ર ચર્મ રમવાને કહ્યું.
વાછરૂ વનમાં ચરતાં ફેરે, ચર્મ ઉપર પ્રજ્ઞ કીડા કરે;
ધોગડું અવસ્થાનું પ્રાક્રમ, અઘાસુર પામ્યો પદ પરમ.
વર્ષ દિવસ વચ્ચે વહી ગયો, ગોપે સમાચાર ગોકુળમાં કહ્યો;
ખાર માસ વચ્ચે ગયા વહી, કિશોર અવસ્થા હરિની થઈ.

વળણુ.

કિશોર અવસ્થા કૃષ્ણને થઈ, શુક કહે સાંભળ રાયરે;
ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, થયો દાદશમે અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે દ્વાદશો-
ધ્યાયઃ || ૧૨ ||

અધ્યાય ૧૩ મો. §

કડવું ૪૬ મું-રાગ રામગ્રી.

વેરાડિત વચ્ચન:-

બેહુ કર જોડી પૂછે પ્રશ્નજી, પરાક્રમ મોટું કીધું કૃષ્ણજી;
સાંમળીયે વિદ્યાર્યો અઘનો દહજી, સૂને ઉપન્યા એક સંદહજી.

ચાલ.

સંદહ એક ઉદ થયો, તે નિવારો સ્વામીના
વચ્ચ બગતી વારતા, ગોકુળમાં થઈ તે દિન.
અઘાસુરનો વર્ષ એક, જાણિયો સમાચાર;
મોટું પરાક્રમ રહ્યું જાણું, ન જોડ્યા મહિના ખાર.
પાંચમું વર્ષ ઉતરતે, કીધું એ પરાક્રમ;
સાતમું વર્ષ બેસતે, ગોકુળમાં જાણ્યું ક્યમ.
સાણું એક જાના નવ રહે, ચંચળ સઘળા ખાળ;
ખાર માસ કેમ જોડ્યા નહીં, એ સંદહ ટાળો કૃપાળ.
સાધુ સાધુ શુકજી કહે, ધન્ય ભૂપતિ ધીમાન||;
એ બેદ ગુપ્ત પ્રગટ કરું, તે લીલા શ્રી ભગવાન.

* ઘોષાં † વચ્ચ. ‡ પાંચ વર્ષનું.

§ આ તેરમા અધ્યાયમાં જમા માયાવડે વાછડાં અને
ગોપને હરી જતાં શ્રી કૃષ્ણે તે સર્વે રૂપ થઈ એક વર્ષ સુધી
તેજ પ્રભાણે લીલા કીધી તે કથા છે. || બુદ્ધિવાળા.

જેમ વ્યભિચારિણીને નવનવા, પુરૂષ વલ્લભ પ્રાણુ;
 જોવિંદના ગુણુ નવનવા, વલ્લભ ભક્તને નિર્વાણુ.
 પરાક્રમ પંચમાં વર્ધનું, સમમે જાણ્યું તેહ;
 ખાર માસ ગોપે ગુપ્ત રાખ્યું, તે નિવારું સંદેહ.
 અઘાસુરના ચર્મનું, પ્રભુએ કીધું પરિસ્તરણું;
 આર્દ્ર ઉપર ગોપ સાથે, બેઠા અશરણશરણુ.
 શ્રી કૃષ્ણે કીધી ગોપ મંડળી, એકત્ર કીધું અજ;
 પરમેશ્વર પીરસવા રહ્યા, કરી કટી બધન.
 ભાત દાળ ને રોટલી, પકવાન્ન નાના પેર;
 શ્રીખંડ કરમો રાચનું, પાપડ ફેરી ફેર.
 સારાં ઘૂત નવનીત ગોરસ, છરા લવણજીગતે તક;
 કૌતક નેઈ શ્રી કૃષ્ણનાં, થયા વિરમે ભાનું શર્ક.
 સમ કમ્પી દિગ્ગપાળ દશ, તે દખી થયા દિગ્મૂલ;
 આ ગોપમાં બેસી જમે, થયો ઘેલો ગરૂડારૂ.
 પુત્ર કહાવે યસોદાનો, અવતર્યો દેવકી પેટ;
 પ્રહ્લ ચર્મ ઉપર જમે, ન જીવે ઉચ્છિષ્ટ આભડ છેટ.
 નાનાં બાળક ગોપનાં, જમતાં રિસાઈ જાય;
 આસને બેસાડે મનાવી, શ્રી કૃષ્ણ લાગે પાય.
 ગોવાળ બાળનાં લાડ પાળે, જાણી પોતાના દાસ;
 જમી ન જાણે પંચ વર્ષનાં, ગોવિંદ ભરાવે આસ.
 એક વાટકે ગોરસ પીયે, આરોગે એક થાળ;
 કોના મુખનું અજ ગુંદી, જમે ત્રેલોક્યનો પ્રતિપાળ.
 એક અજ જમી રહે ને, બીજું પીરસે નાય;
 જળને સાટે કામળે હરિ, લુપે અણકા હાથ.
 અર્ધ કરડી ચીરી અથાણીની, ગૂંદી લીચે ભગવાન;
 નેઈ આશ્ચર્ય પામ્યા દેવતા, ને આવિયું અજ્ઞાન.
 તે જગત પિતાયે જાણીયું, અજાણ્યાને જોવા કામ;
 દખી વિધાતા વિસ્મય થયો, એ ન હોય કેવળ રામ.

કડવું ૪૭ મું-૫૬ રામશ્રી.

ચર્મ ઉપર પ્રહ્લ તે કેમ જમે, નેઈ પ્રહ્લાદ ભૂલો ભમે.-ધ્રુવ.
 જોના નાભિકમળથી હું થયો, જે ઘટ ઘટ રામ રમી રહ્યો;
 જોણે રાવણાદિક રોળીયા, તે કેમ જમે ગોપના જુઠા કોળીયા-ચર્મ.
 વૈકુંઠનું આસન પરહરું, લીધું અજગરનું ચર્મ પાથરું
 વળગ્યું રૂધિર પગની પેનીયે, એને વિષ્ણુ કરી કેમ માનીયે-ચર્મ.

* બેસવાનું પાથરણું. † સર્પનું ચામડું.

‡ સ્ત્રી. § પદ. || પ્રહ્લ. ¶ પ્રહ્લ.

જે થરા વિષે આવે નહીં, જેને આધારે પ્રભ રહી;
 નથી ખટદર્શનમાં દીસતો, તે કેમ હોડે ગોવાળને પીરસતો-ચર્મ.
 પોતે સૃષ્ટીમાં નથી ઘડ્યો, તોયે પ્રહ્લા નેટ ભૂલો પડ્યો;
 પ્રેમાનંદ પ્રભુ સીતાપતી, તેને જાણે શિવ જેવા જતી-ચર્મ

રાગ દેશી ચાલની.

ધુકલ કહે મુંણુ ભૂપતી, ભુલ્યો પ્રભપતિ ગહનગતી;
 નેઈ બાળ લીલા અતિ થઈ, પ્રહ્લ પ્રહ્લાની મતિ ગઈ.
 સર્વ દેવનાં ગયાં દેવત ધર્મ, જે આને માને છે પ્રહ્લ;
 ચર્માસન ઉચ્છિષ્ટ ભોજન, એ પામર જીવનું કર્મ.
 વળી વિધિ મનમાં વિચારે, જે મેં તો નિરચ્યો નથી;
 કાંઈ નિશ્ચે કરી પાછો ફરું, નેઈ જીવ કે કમળાપતી.
 મપંચ કીધો પદ્માસને, શ્રીકૃષ્ણ છે સચરાચર;
 વેગળે ગયાં તુણુ ચરતાં, હરણુ કીધાં વાછરું.
 વચ્ચ મૂક્યાં પ્રહ્લ લોકમાં, વળી પ્રહ્લાદ આવ્યા ફરી;
 ચાર કર્મ ચતુરાનનનું, તતકાળ જાણ્યું શ્રી હરી.
 જગત પિતાયે હું જીવ જાણ્યો, જમતો નેઈ ગોપયુક્ત;
 ઇશ્વર તત્વ દખાડું હું મારું, અર્ભકપણું નહીં ઉત્ત.
 વિશ્વાત્માયે વિચાર્યું મનમાં, પાડું વિધિને વિપત્ત;
 એને પ્રહ્લ લીલા દખાડું, આદર કરી અગત્ય.
 ગોવાળને શ્રી હરી કહે, ભોજન કરો થઈ સ્વચ્ચ;
 જોણીવારે વારો મારો, હું વાળી લાવું વચ્ચ.
 સર્વ ગોપ કહે ગોવિંદને, સીધે આવજો સ્વામીન;
 કહે અજ ન ઉતરે, તમ વના પ્રાણુજીવન.
 ફર આંગળીના અંતરમાં, કીધાં અથાણાં અહણુ;
 હાથમાં લઈ કોળીયા કહે, જાણ્યો અશરણશરણુ.
 તમે આવ્યા પછી આસ ભર્યું, પ્રીતે કહે પીંડાર;
 શ્રી કૃષ્ણ ગયા વચ્ચ વાળવા, તે દૂર નંદ કુમાર.
 પ્રહ્લાદએ ભોજન કરતા, હર્યા સર્વ ગોવાળ;
 વિધિ કહે નેઈ ઇશ્વરપણું, શું કરે નંદનો બાળ.

વળણુ.

બાળક એ નંદ ગોપનો, એ મદિર કેમ જશે ફરીરો;
 જાણ્યો જીવ કે ઇશ્વરપણું, વચ્ચ ગોપને વિધિ ગયો ફરીરો.

* જાળકપણું.

કહ્યું ૪૮ મું-રામ સારગની ચાપાઠ.

શ્રી કૃષ્ણે જોયું વન ઉભાં રહી, ત્યાં વચ્ચે એક દીકું નહીં;
વિશ્વાત્માએ કીધા વિચાર, કાંઈએક કારણ થયું નિરધાર.
નહીં ધનવ રાક્ષસ અહીં કાય, કાંઈએક છગ દવતાનો હોય;
કયો દવ એવી માયા કરે, કે વચ્ચે જૂથ હેલામાં* હરે.
જેણે કું સાથે છગ કીધું આમ, સર્વથા એ પ્રજ્ઞાનું કામ;
શ્રીકૃષ્ણ પધાર્યા પાછા વળી, સ્થાનકથી ગઈ જોપમંડળી.
સચ્ચિદાનંદ કીધા વિચાર, હિરણ્યગર્ભે હર્યા સર્વ કુમાર;
મમ પરિક્ષા કાજ હર્યાં વચ્ચે જોપ, ન ઘટે મુજને કરવો કોપ.
મારી માયા બળવંત ઘણી, કેમ તરે બુદ્ધિ પ્રજ્ઞા તણી;
શિવ જાણે કિંવા જાણે નહીં, તો કોણ આશરો અનન્યો અહીં.
જોપ વિના કેમ ઘેર પરવર, મરે કુચ્છી ગાય વિના વાછર;
કેમ પ્રજ્ઞાની કું પ્રાર્થના કરે, જે આપ વિધિ પાછાં વાછર.
મમ નાલિકમળનું જનું એક, કિંવા જોપ હરી ગયો એક;
પુત્ર વિના જોપી સૌ આવડે, મુને એકલાં ઘેર જનું ન ઘટે.
એ પ્રૂણ પરીક્ષા મારી કરે, રાક્ષસ ગુણનો ગર્વ ઉતરે;
દખે ભાગ્ય પ્રજ્ઞાસી તણું, કું અભિમાન પ્રજ્ઞાનું હણું.
સર્વ પિતામહ શ્રી વાસુદેવ, નવાં વચ્ચે કીધાં તતખેવ;
મગટયા જોપ નવા તતકાજ, પૂર્વે જેવાં કુતાં બાજ.
પુચ્છ નેત્ર નાસા ને કણ, સકળ વચ્છનાં તેવા વર્ણ;
પ્રજ્ઞ ત્યાં પ્રજ્ઞ દુર્બલે દુર્બલ, કો રીત સ્વભાવ કાંઈએક અચળ
સ્થામ ચેત ને જોરાં હરણું, ભાં રાખે કરે મુખમાં તરણું;
નાનાં મોટાં મીઠાં જેવા શિંગાળ, ભડકતાં ફટકે દેતાં ફાળ.
જેવાં કુતાં તેવાં કીધાં ચકુરાય, વેણું સાંભળી નમે પ્રભુને પાય;
તેમના તેમ કીધા જોવાળ, તેવી વાણી પરમ રસાળ
તેવા સ્વભાવ તેવાં આચાર્ય, ગૌર સ્થામ કો ઘડલે વર્ણ;
તેવાં વચ્ચે તેવા રાણુગાર, મુગટ ધાબળી ગુન્નહાર.
તેનાં નામ લીધે બોલે તતકાજ, આપ આપણું વચ્ચે વાળે જોવાળ;
જોપનાં નામ પાઠે આવડે, સજ્જનારો કેમ ભૂલો પડે.
કર્તુમકર્તુ સમર્થ શ્રી હરી, હેલામાં જોપ મંડળી કરી;
ભેખે પ્રજ્ઞાએ કીધું પ્રાક્રમ, પણ પરપ્રજ્ઞ છતાંયે કયમ.
જે નવા જોપ કીધા શ્રી પતી, અઘાસુરનું મૃત્યુ તે જાણતા નથી;
દેવ પતન તે પૂઠે થયા, સંધ્યા સમે શ્રી જોડાળ ગયા.
શુકલ કહે શી રીતે ભણું, કૌતક શ્રી કરુણામય તણું;
વાગે મહુઅર વેણુ રસાળ, આગળ વચ્ચે પૂઠે જોવાળ.
કમ્બ હાર નાનાવિધ ધરે, પડે પ્રહાર હડા ઉપર;

* જણમાં. † ઘેર. ‡ ચણીની માળા.

મધ્યે શ્રી કૃષ્ણ ફરતા સહુ, શિશુ વાળી પલવટ હાંકે પશુ.
વચ્ચે ખરીની રેણુ ઉડે છે ઘણી, રેણુચુક્ર દહ ત્રીકમ તણી;
જોપ વધુ દર્શન કારણે, રહી ઉભી બારણે બારણે.
પ્રબળ ગતી પરમેશ્વર તણી, પૃથક જોપ ગયા ઘર ભણી;
આપ આપણે ઘેર વાછર ગયાં, જઈ બંધન ખીલે ઉભાં રહ્યાં.
હીંસારવ રાખે મુરલી ભણે, દીગુણ હેત વચ્ચે ઉપર ગણે;
સર્વે દૂધ વણુ દાયે ગાય, વહે મવાહ ગૌરાળા માંય.
તે નવાં વચ્ચે જો જાણે નહીં, અદ્ભુત માયા શ્રી હરીની થઈ;
જોપ સર્વ મંદિરમાં ગયા, દીગુણ વદનભ માતાને થયા.
આપ આપણે સ્થાનક બેઠા જઈ, છે કૃત્રિમ પણ કો ભૂલ્યા ની;
કુદૃષ્ય માત્રનાં જાણે નામ, જોષિયા વચ્ચે મૂકે નિત કામ.
તે સ્થાનક બેસી કરે બોજન, જનુની ખીતે પીરસે અનંદ
રસાળ કરાવી ગયા વન જેહ, જોપે માણ્યું અન તેનું તેહ.
ન પડે પ્રાંતિ પ્રીતિ થઈ ઘણી, અદ્ભુત લીલા કેશવતાણી;
વળી સાંભળે પડે વળી વહાણું વાય, કૃત્રિમ જોપ નિત્યે વન જાય.
પણ સંકર્ષણ તે પ્રીતે નહીં, જે નવી મૃષ્ટિ અનોપમ થઈ;
ભૂલ્યા બોયગમ માયા ઘણી, યદ્યપિ નવ કુળનો છે ધણી.
યદ્યપિ ત્રેતા યુગે શ્રીપતિ, પણ ભળીભદ્ર પાર પામતો નથી;
અઘનું ચર્મ દીકું હળધરે, તે ઉપરે નિત્યે કીડા કરે.
જાણ્યું સદૈવ એ દીસે ચર્મ, પણ ન ખીછ્યું હરિનું પ્રાક્રમ;
નવા જોપ વનમાં કરે વિજાસ, વહી ગયા એમ દાદશ માસ.
પ્રજ્ઞાએ મનમાં કર્યો વિચાર, જેહ શું કરે નંદકુમાર;
મગટ થારો ઇશ્વરપણું, જે પ્રાક્રમ લોકમાં છે ઘણું.
આવ્યો અજ જોવા ઉદયમ, દીડાં જોપ વચ્ચે તેમનાં તેમ;
જોપ મંડળ ત્યાં દર્શ દીસે, સર્વ બાળકને પ્રભુજી પ્રોસે.
વાછરડાં તેવાં તેટલાં ચરે, પ્રજ્ઞાજી મન સંદેહ ધરે;
આ કીધાં ને કીધાં મેં હર્યાં, કે પ્રજ્ઞ લોકથી હેડાં ઉતર્યાં.
એણે નવાં તો નથી કીધાં, કું લઈ ગયો તે તાણી લીધાં;
એવો સંદેહ મનમાં ધરી, પ્રજ્ઞલોક ગયા પ્રજ્ઞા ફરી.
જુવે તો વચ્ચે મૂક્યાં ત્યાનાં ત્યાંય, વળી વિધિ આવ્યો વૃંદાવનમાંય;
વળી તેવાં દીઠાં વચ્ચે બાજ, પ્રભુએ પ્રજ્ઞા નાંખ્યો માયા બાજ.
અનને આશ્ચર્ય અતર વચ્ચું, શ્રી કૃષ્ણે મગટડાં બાજક પશુ;
ગાય ચરવા જતી વન વેગળી, તે દહાડે વચ્ચેને આવી મળી.
સામળીએ મેલ્યો સંકેત, દખાડવા ગૌ વચ્ચનું હેત;
દખી વચ્ચેને મુરલી ધસી, શકે પ્રેમબાણ મૂક્યું કસી.
એણું હેત મસુતા નવ કરે, ચાટે હીંસે વચ્ચે પૂઠે ફરે;

* શિવનામ-બળભદ્ર. † પીરસો.

અધ્યાય ૧૪ મો.*

કંડુ ૪૯ મું-રાગ પરભયો.

પ્રજ્ઞા સ્તવે પરપ્રજ્ઞ સ્વામી, મુને લાગું માયા કર્મ સ્વામી-પ્રુવ.
 ગોપ દષ્ટિ નવ સાંભળે, નવ દષ્ટિ સંકર્ષણ;
 હરિહર ગર્ભ આવી સ્તવે, નમો નારાયણને ચારું સ્વામી-પ્ર.
 તું સ્થાણું તુ સહસ્રશીર્ષા, તું અવિગત અપરંપાર;
 તારી સત્તાયે પરમેશ્વર રહ્યો છે, સર્વ સંસાર સ્વામી-પ્ર.
 તારાં નાલિકમળથી ઊપન્ધો છડે, પામર માણી હુંય;
 અવતાર ઊદલીજી જીવનો હું, તુજને જાણું થુંય સ્વામી-પ્ર.
 મૂને કર્મ સોપ્યું તે સાંભળા, હું કર્તાકહેવા માત્ર;
 હું પ્રજ્ઞને લાંબું ઘડું રે જેમ, કુંભારનાં ઘટ પાત્ર સ્વામી-પ્ર.
 સત્પરજન તમો ગુણુ કરીરે, તેં ખાંધું જગત જુગદીરા;
 તમો માયા મૂકી મુને જીવ્યો તો, હું ઉપર શી રીસ સ્વામી-પ્ર.
 શ્રી કૃષ્ણ દેવને પરહરીરે, જે કો પૂજે ખીજે દેવ;
 અંતર આણી પૂજશે તેની, અક્ષુજ જશે સેવ સ્વામી-પ્ર.
 જેમ કો ખાંડે કસકારે, પણ તાંદુલની પ્રાપ્તિ ન થાય;
 અન્ય ભક્તિ તેવી જાણવી, તુજ વિના ગોકુળરાય સ્વામી-પ્ર.
 દેવ પ્રાણુ ગો પૂજવારે, જાણી અંતર્જમી રામ;
 હરિ વિના અન્ય ભાસી નહીં, તેં તો પામે પરમ ધામ સ્વામી-પ્ર.
 આદિ મધ્ય અંત તું હરિરે, સંસાર ખાંધો એક સૂત;
 મેં સત્ય ચિદાનંદ જોળખ્યો, થયો ગોળ નંદનો પુત્ર સ્વામી-પ્ર.
 જ્ઞાતિ પડી મન માહરે રે, આર્દ્ર* ચર્મ આસન;
 ઉચ્છિષ્ટ અંત ગોવાળનું, કેમ પ્રજ્ઞ કરે જોળનં સ્વામી-પ્ર.
 હું અજ્ઞાની અલ્પજ્ઞ હું રે, જેવાં જાણ્યા મચ્છ ને કચ્છ
 તે અપરાધ ક્ષમા કરો સ્વામી, મેં હૈયા ગોપ ને વચ્છ સ્વામી-પ્ર.
 મળુ તો હું જાનકેરે કૃપા દ્રષ્ટે જીવો એકવાર;
 તે અપરાધ ક્ષમા કરો સ્વામી, જે મેં કીધો અહંકાર સ્વામી-પ્ર.
 આપણા સેવક તારીરે, તમો સદાય રાખો છો લાજ;
 તે અપરાધ ક્ષમા કરો સ્વામી, મેં મનુષ્ય જાણ્યા મહારાજ સ્વામી-પ્ર.
 તું નિમેષમાં જગત જાણે ઘડેરે, સર્વ શક્તિમાન સમર્થ;
 મેં વ્યાપકરૂપ ન જોળખ્યું, મળુ થઈ આલ્યો અનર્થ સ્વામી-પ્ર.
 પૂંદાવન વૈકુંઠ જાણુવરે, ગોકુળ તે પરમ ધામ;
 કાઠિ જગત તીરથ વાસી વસે, જ્યાં હોડે કેશવરામ સ્વામી-પ્ર.

એવે આવ્યા વૃહ ગોવાળ, ધાઇ હૃદયે લીધાં નાનાં બાળ.
 થઇ દીનાનાથની મોટી દયા, સર્વ અતુલ્ય ગોવાળા થયા;
 તેણે પીતાંબર કીધાં પરિધાન, સકળ બાળ થયા શ્રીભગવાન.
 સંકર્ષણને સદેહ થયો, સદ્ય બેઠ ભૂધરનો લક્ષ્યો;
 શ્રી કૃષ્ણ લાણી જીવે ફરી ફરી, ભૂધ્યો જાતહરીયે માયા વિસ્તરી.
 પ્રજ્ઞાએ કોતકે દીકું અપાર, અતુલ્ય થયા ગોપકુમાર;
 એકેકું પ્રજ્ઞાંડ ગોપ પૂઠજે, એકેકો પ્રજ્ઞા તે પૂઠજે.
 પ્રજ્ઞાંડ શંખ ચક્ર ગદા સારંગ, દીસે ગોવાળા સર્વ શ્રીરંગ;
 વિરંચી જોઇ વ્યાકુળ થયો, યસોદા પુત્રનો મહિમા લક્ષ્યો.
 એ પૂરણ પ્રજ્ઞ છે પરાત્પર, હું અજ્ઞાની માણી છું પામર;
 એ સર્વેશ્વર પરમેશ્વર રામ, નહીં એ સાથે અટક્યાનું કામ.
 એ સચ્ચિદાનંદ કલ્યાણ શીવ, હું અપરાધી છું માયા જીવ;
 પરીક્ષા કરતાં થયો અપરાધ, વિવાદ કર્યો થયો હું બાધ.
 ફરે દૃષ્ટિ માધવની થઇ, હવે નિશ્ચે મારી પદવી ગઇ;
 મળુ કોણુ પ્રકારે કરૂણા કરે, જે ચડયો ક્રોધ પરપ્રજ્ઞનો ઉતરે.
 મુને પરીક્ષાનો લાગ્યો સ્વાદ, થયો પરમેશ્વર સાથે વાદ;
 સમાધાન શી પેરે થાય, હું પડું જઇ મળુજીને પાય.
 પ્રજ્ઞાનું હારદ મળુએ લક્ષ્યું, ત્યારે ગોપ રૂપ પોતાનું અક્ષ્યું;
 પ્રજ્ઞાંડ પ્રજ્ઞા અતુલ્ય બાળ, તે હરિયે રૂપ હૃદયું તતકાળ.
 તવ ગોપ વેષ ગોવિંદજી થયા, પીરસવા પલવટ વાળી રહ્યા;
 પછે હંસ થકી હેઠા ઉતરી, શ્રી કૃષ્ણ શરૂં પ્રજ્ઞા સંચરી.
 સાંભળ પરીક્ષિત અતુર મુજાણુ, પ્રજ્ઞા નિમેષ તણું નિર્માણુ;
 ત્રીશમો ભાગ નિમેષનો રાય, તે વર્ષ એક આપણું થાય.
 પછે અજીવન સંપ્રુટ કરી, વિનય યુક્ત વાણી આચરી;
 મળપતિ હરિને લાગે પાય, પૂર્ણ થયો ત્રયોદશમો અધ્યાય.
 સકળ શાસ્ત્ર નિગમનું તત્ત્વ, સર્વ શિશિમણિ શ્રી ભાગવત
 તે મધ્યે ઉત્તમ દશમસ્કંધ, મેં કીધું પ્રાકૃત પદબંધ.
 કથા પ્રસંગ એકે નવ પડે, આલ્યો જાઉં સીધે સેરડે;
 આપાસા ભટ વાંચે સંસ્કૃત, આપાસા માઝું પ્રાકૃત.
 આપાસા અધ્યા શ્લોક સંબંધ, આપાસા કડવાં ચોપાઈબંધ;
 નથી કીધો વાદ વચન પ્રકાશ, જેમ આતાને આવે વિશ્વાસ.
 રખે જાણો કીધું અભિમાન, વક્તા કવિતા શ્રી ભગવાન;
 રામચરણ કમળ મકરંદ, લેવા ઇચ્છે પ્રેમાનંદ.

વળજી.

પ્રેમાનંદ જાને સીતાપતિ, જેમ માયાથી મૂકાયરે;
 સુત પુરાણિક કહે કથા, થયો ત્રયોદશમો અધ્યાયરે.
 ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે ત્રયોદશે-
 દયાય: ૧૧૩૧

* આ યોદ્ધા અધ્યાયમાં પ્રભુનું અદ્ભુત ચરિત્ર દેખી
 તેનો નિશ્ચય કરવામાં અશક્ત થએલા ને મોઢ પામેલા પ્રજ્ઞાએ
 ભગવાનની સ્તુતિ કરી તે કથા પ્રસંગ છે.

* મરેલા સર્પનું તાણું.

વળજી.

રામ કૃષ્ણ ન્યાં દહ ધરે, ત્યાંજ વૈકુંઠ કામરે;
ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, ભાઈ ભને સીતારામરે.

કડવું ૫૦ મું-રાગ માર્ગની ચાપાઈ.

કરે સ્તવન ચતુરાનન, કીજે કરુણા કમળ લોચન;
હું હું માયા મગ્ન અપરાધી, રાજસ ગુણે કવિધા વાધી.
તું છે સત્ય અસત્ય સંસાર, દ્રષ્ટિ પદાર્થ સર્વ વિકાર;
સ્તવ રજ તમે ગુણ ત્રણ, તેથી અગગો અશરણશરણ.
તે ત્રિગુણે જગત સાંકળીયું, વિશ્વ માયાપકમાં* કળીયું;
તું અક્ષર અભેદ અવિનાશ, તેજ કળા કોટી પ્રકાશ.
ઊત્પત્તિ સ્થિતિ લય નહીં તારે, પ્રભાંડ કોટિ તારે આધારે;
તું તે વિશ્વ પિતામહ સ્વામી, સર્વ છવનો અંતર્જમી.
સ્થાવર જંગમમાં રહ્યો વ્યાપી, પંચમા ભૂતને સત્તા આપી;
તું તે સરજે પાળે સંહારે, એકલો અનંક રૂપ વિસ્તારે.
તું તે સૂક્ષ્મ મધ્યમ સ્થૂળ, તું તે સકળ સૃષ્ટિનું મૂળ;
તું તે ઘટઘટ દહના ધારી, સ્વરૂપ અરૂપ રૂપાકારી.
ઘટઘટ મધ્યે ગુમ રહે છે, તું સમગ્ર વધુને વહે છે;
દેવ દાનવ માનવ પશુ, સઘળે પ્રભુ સ્વરૂપ વસ્યું.
કીડી કંજર પર્વત રાઈ, સમાન રામ તું રહ્યો સમાઈ;
વિરાટ વામન બાળમુકુંદ, તું સર્વમય શ્રી ગોવિંદ.
સર્વ સૃષ્ટિ સંહાર કરી, પ્રયાગવટ પને સૂવો છો હરી;
તારા મુખમાં જગત સમાય, ભૂલે માર્કંડેય જેવા રૂષિરાય.
આરે વેદ તે તારો શ્વાસ, તુને નેતિ નેતિ કહે અવિનાશ;
નાલિકમળથી મુજ જન્મથાય, હું નિરમું સૃષ્ટિ તારી સત્તાય.
તારી સત્તાયે હું લખું લેખ, તારી સત્તાયે ધરા ધરે શેષ;
તારી સત્તાયે સૃષ્ટિ ધરે ભોમ, તારી સત્તાયે સૂર્ય તપે વ્યોમ.
તારી સત્તાયે પવન ગતિમાન, તારી સત્તાયે ઈંદ્ર રાજધાન;
તારી સત્તાયે મેઘજળ વર્ષે, તારા દર્શનને શિવ તરસે.
સર્વ દેવનું દેવત તુંયે, પામર પ્રાણી સમજે શૂંચ;
તુને મૂકી અન્યને ઉપાસે, તેના બિહુ પદારથ જશે.
મૂકી સાળ ને કુસકા ખાંડે, આચરે અન્ય માર્ગ તુજને છાંડે;
મૂકી ગંગજળ કૂપનું આણે, મૂકી ગજ ને મહીષ પલાણે.
મૂકી દેવ દૈતને ધાય, પાળે અજ્ઞ પરહરી ગાય;
લંપટ સ્ત્રી ભને અન્ય સ્વામી, તારી ભક્તિ વિના લાગે ખામી.

જે વેદ માર્ગ મૂકી છાંડે, અન્ય માર્ગ પાખાંડ માંડે;
તુજને મૂકી પૂજવે આપ, તેને કોટી હત્યા શિર પાપ.
અન્ય દેવ પૂજવા વિષયુ જાણી, સઘળે વ્યાપક સારંગપાણી;
સમદર્શી જે જન થાશે, તે મનસા વાચ્યા વૈકુંઠ જશે.
થાશે અન્ય માર્ગની મમતા, તે જન મરશે ભવમાં ભમતા;
જો રહ્યો મનમાં રાગ દેશ, તો કિવા ધર્યો તાપસ વેપ.
અહંકાર કામ ક્રોધ મત્સર, તે તસ્કર હૂટે છવતું ધર;
પ્રાણી થયો માયાખંધ જુક્તિ, નથી કીધી ન્યાં લગી તારી ભાક્ત.
ત્યાં લગી છવને જન્મ દર્શન, ન્યાં લગી નથી તારું જન્મન;
ત્યાં લગે આવાગમન જન્મ માર્ગ, ન્યાં લગે ન સેવ્યાં તમારાં ચારુ.
જે કોઈ અન્ય દેવને ધાય, તે વિમાને મેસી સ્વર્ગે જાય;
ક્ષીણુ પુણ્યપડે મુલ્ય લોક, ફરી ભોગવે તે હર્ષ શોક.
તારે ચરણે જે મસ્તક નામે, તે ધ્રુવની પેરે પદવી પામે;
અચળ પદવી પામે પ્રાણી, એવું નિશ્ચે કહે વેદવાણી.
પ્રભુ તે વચ્ચે ગોપ ઉપજાવ્યાં, તમે વચ્ચે થઈ મુરલીને ધાવ્યા;
કોનો પુત્ર થયો કોનો ભાઈ, ગોપ રૂપ થયા જદુરાઈ.
લીજે મૂળમાં વચ્ચે ને ગોપ, મુજ ઉપરથી ઉતારો કોપ;
એવું કહી પડે પડ્યા પ્રભાચ. હરી આગળ ગોલાંઠા ખાય.
શિરના ફરી નારાચ* હુવે, અષ્ટ નેત્ર ભરી અજ રૂવે;
પ્રભાને કર ગૂહી બેઠો કીધો, હરીયે હૃદય સાચે લીધો.
મસ્તક ઉપર ધરીયો હાથ, હસીને બોલ્યા ગોકુળનાથ;
મેઘ ગલિર મુખ સમાન, મધુર વચન વદે ભગવાન.

શ્રી કૃષ્ણ ઉવાચ:-

કુસ્તર પ્રબળ છે મારી માયા, મોટા જોગેશ્વર લેવાયા;
માયા શિવ સનકાદિકને દમે, માયામાં લક્ષ્મી ભૂલાં ભમે.
મારી માયાથી તરે મારો દાસ, જે તજે વિષય ને વિલાસ;
પ્રભા તુને જાગ્યું રાજસ કર્મ, તમે ન જાણો ભકતનો ધર્મ.
તું ઉપર નથી ક્રોધે ભરાયો, મેં માયા મૂકી તૂને વાધ્યો;
મારા ભકત સાથે જો વહશો, તો પ્રભુ લોકથી હેડા પડશો.
એવું કહી વિધિને કીધો વિદાય, પ્રજાપતિ નચ્યો પ્રભુને પાય;
પ્રભુલોક ગયા અષ્ટપ્રાણી, મુક્યાં વચ્ચે ગોપ વૃંદાવન આણી.
ચર્મ ઉપર ગોપ બેસાડયા, હરિયે પહેલાનાં સર્વ લય પમાડયા;
નવાં વચ્ચે કીધાં અંતર્ધાન, જીવતાને વાળવા ગયા ભગવાન.
હરિ ફરી આવે ગોપ ઇચ્છે, પાસેથી બળીભદ્ર કાંઈ ન ખીંછે;
હરાણુ કરી ગયા પ્રજાપતિ, તે વચ્ચે ગોપ જાણતા નથી.

* માયા રૂપિ કીચડમાં.

* નાકનો આમલો ભાગ.

દશ માસ નિમેષ સમાન, મૂળગી વાતનું રહ્યું છે જ્ઞાન;
જુલે વાટ આવે અવિનાશ, કરતજ માંહે અનંતા ત્રાસ.
અથાણાંની ચીરી અંગુલીમાં ભરાવી, એવી માયા શ્રીકૃષ્ણે
ઉપજાવી;

તે નથી થયાં કોણાં ઠાકાં અંન, વચ્ચે વહી ગયો વર્ષ દંન.
કીધું કૌતક શ્રી વનમાળી, વાયદો પાળ્યો આવ્યા વચ્ચ વાળી;
હસી ગોપ કહે છે વચ્ચન, પદ્યારો નાથ કીજે ભોજન.
બળીભદ્ર ગોપ જહુ સાથે, તે અંન લીધું પેડાંનાથે;
છે અંન વાસી ઠાકું કોણું, જોયો પ્રેમ અંન નવ જોયું.
પ્રજ્ઞા જાણે હું જમવા જાડી, ગોવાળા સરખો પાવન થાડો;
અંન પડશે ભુખિ મોઝાર, તેને વીણી કરીશ હું આહાર.
કમળાનાથે કૌતિક કીધું, રજ માત્ર પડવા નવ દ્યુ;
પ્રજ્ઞા આકુળવ્યાકુળ થાય, મનષા હરી પ્રસાદમાં જાય.
વિરંચીયે વિચાર્યું મન સાથ, નદીમાં મછણું* કેશયદુનાથ;
શુદ્ધાચમન કરતાં પડશે અંન, તેનું હું જઈ કરું ભોજન.
મચ્છ રૂપ પ્રજ્ઞાએ લીધું, જાણ્યું મારું કારણ સીધું;
પ્રજ્ઞા આવ્યો જાણી યદુનાથ, કામજે લુપ્ત અલ્હા હાથ.
(પણ) પ્રસાદ પ્રજ્ઞા પામ્યો નહીં, એ ટિપ્પણું કથા વિસ્તારી કહી;
હરિપ્રસાદ મહિમા જાણે સંત, શું જાણે વિષયી પામર જન.
સંધ્યા સમે ગોપ યદુરાય, તે પદ્યારી ગોકુળ માંય;
ઘેર ઘેર વળાવ્યા ગોવાળ, સાંભળ કથા પરીક્ષિત ભૂપાળ.
ગોપ કહે સુંણો નંદ મહારાજ, શ્રીકૃષ્ણે અજગર* માર્યો આજા
મોટું પરાક્રમ પ્રત્યુષે કર્યું, રમવા તેનું ચર્મ પાથર્યું.
ઘેર ઘેર મહિમા કેશવતણો, કસે જાણ્યું આજ અઘાસુર હણ્યો;
એવી માયા મોહનની થઈ, પણ અસુર કો મીઠ્યા નહીં.
પૌગંડું અવસ્થાનું પરાક્રમ રાય, જાણ્યું કીશોર અવસ્થા માય;
પ્રજ્ઞા નિમેષ વર્ષ વહી ગયું, સંદેહ નિવારણ કારણ કહ્યું.
એ પ્રજ્ઞા સ્તુતિ જે કોઈ સાંભળે, ચૈત્ર કર્મેનું પાતિક* ટળે;
ગંગા સ્નાન એક સ્થાને વળે, પ્રજ્ઞા હૃત્યાદિક પાતિક જળે.
એ શાસ્ત્રથી જોડી છે કથા, મેં શુકવાણી જાણી યથા;
સાંભળો શ્રાતા પ્રુણ પવિત્ર, થયું પૂરણ સમયું ચરિત્ર.
ભજે સીતાપતિ રઘુવીર, જેમ પામો ભવજળ તીર;
કહે પ્રેમાનંદ શ્રીરામ, જીવ્યાએ રમજો તારું નામ.

* મુખ ધોવું તે અથવા ચળું દેવું. † સંકેપ. ‡ મોટો સંપ. § પાંચ વર્ષની અંદરમાં જે અવસ્થા તે. ॥ ૫૫. ॥

વળજી.

રામ હૃદય નહેજો સદા, શુક કહે સાંભળ રાયરો
ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, થયા ચતુર્દશ અધ્યાયરો.

ઇતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે હશમસ્કંધે ચતુર્દશો-

ધ્યાયઃ ૫૫ઃ

અધ્યાય ૧૫મો.*

કડવું ૫૧ મું-રાગ કેદારો.

શ્રી શુકજી કહે સુંણુ રાયરો, શ્રી કૃષ્ણ તણો મહિમાયરો;
કાંઈ ગોપ ચારવાની મનષા થઈરે, પૌગંડ અવસ્થા વહી ગઈરે.
કીશોર અવસ્થા થઈરે, કરુણામયની લીલા ક્રમજય કહીરે;
ચાલ.

કહી ન જાય અદ્ભુત લીલા, થાકાં મન બુદ્ધિ વાણી;
નતિ નતિ નિગમ પોકારે, શું કહે પામર પ્રાણી.
યથા બુદ્ધિ તથા કહું કથા, વૃથા મરું પક્ષા નામ;
કવિ વ્યાસ વક્તા શુકે વ્વામી, પરીક્ષિત પરમ ધામ.
માયા મગ્ન મનુષ્ય અપરાધી, વિષ પ્રેમાનંદ નામ;
શું પ્રાકૃતબંધ બાંધે લાગવતનું, કરતા હરતા શ્રી રામ.
પરીક્ષિતને કહે ગર્ભ યોગી, શૌનિકને મૃત પુરાણી;
છે પાવન અધ્યો પંચ દશમો, ચારે ઝી ચક્ર પાણી.
વાછરુ લધુ ગોપને સોંપ્યાં, ગોવિંદ ચરાવે ગાય;
આપ સમાણાં* બાળક સંગે, નિત્ય પ્રત્યે વૃંદાવન જાય.
નિત્ય નિત્ય રગ તરંગ ઘણેરા, રમત રમે રણછોડા
પ્રમળ ભાગ્ય ગોપનાં દખી, દેવને થાએ કોઠ.
કુમ વેડી ફૂલી વૃંદાવન, ફળી વનસ્પતિ અષ્ટાદશ ભાર;
નાનાવિધ કુસુમ બહુ રંગી, ખટપદ* કરે ગુંજાર.
રૂચિત શબ્દ વિહંગમ** બોલે, કોલે લતા વાચુ વેળ;
પંડિત પંખી હરિજસ ભણતા, પોપટ બેઠા ફેળ.
શ્રીકુળ કીકુળ સરધુ સીમળ, સાદડીયા સીસમ સાગ;
અગર તગર મળીયાગર બીલી, ચંદને ચડીયા નાગ.

* આ પંદરમા અધ્યાયમાં આવેલે પાણી, ધેતુકાસુરને માર્યો તે કાલિય નામના ઝેરથી ગોવાગિયાઓનું રક્ષણ કર્યું તથા અજગરના મુખમાં જવાથી નિરર્થક કહેસિત થયેલા મિત્રોને પાકા ફળવાળા તાડ વનમાં પેસાડ્યા તે કથા છે.

† એ નહિ એ નહિ એવું કમરનું અદ્ભુત સ્વરૂપ તે.
‡ સરખા § ભમરા. ॥ ૬૬. ॥

આંખા આંખલી ફાડી કાઢી, કદમ વૃક્ષ શોભાળ;
 પીપળા પીપળી આસોપાલવ, વટ લટે હાંચિ જોવાળ.
 મોગરા માલતી વેલ વાળો, કુશ વર ભાણુના બોધા;
 ચારોળી ચંપક ચંબેલી માંહે, મધુકર ખાચે જોયાં.
 જાંબ જાંબ ફેતકી દાડમી, નારંગી લવંગ દ્રાખા
 ખજૂરી ખારેક ફણસી ફાળસી, પડે પીળી આંખા શાખ.
 લાંબુડી ફેરણી કંથારી, કમરખી જાંબુ ખોર;
 તાલ તમાલ સાલ ને સમડી, રાયણ રાતાં અંકાર.
 ખડો ફેળી પરવેલ વળી, પંકજ પોચણ અનંત;
 નવાં અંકર પાટલ ને કેસુ, વાસ વસે વસંત.
 વૃંદાવનમાં તુળશીનાં વૃદ્ધ, વિલસે વ્રજનાં ખાળ;
 ગુંજ માંજર ને વૈજયંતી, હાંચિ પાગ પ્રમાણે માળ.
 કપોત કોકીલા સુડા સારસ, ચક્રવાક ને મોર;
 મરાળ મધુકર ને ટીટોડી બોલે, ચાતક ચારા ચકોર.
 શશક* જંબુક† વર વણિએર, વ્યાઘ્ર કેસરી વ્યાળ;
 મુખમાં તરાણા હાંડે હરણાં, ફટકે દેતાં જાળ.
 ભાવન પાવન છે જમુનાં તટ, ખંસી ખટ ખીરાળે;
 રાગ રસાળા ગાય જોવાળા, વાજે વેણુ મોરલી ગાળે.
 અંગે ઉલટ મોરે મુગટ, કંનિ કુંડળ લટકે;
 ધાખળીની પલવટ વાળી, ધાતાં પાલવ ફટકે.
 ગાય ચરે જોવાળા નાચે, મધ્યે રામ કૃષ્ણ બે ઉભા;
 ભાઈ શું વિખાણે વેદ બિચારા, વૃંદાવનની શોભા.
 શુકવાણીની ચોરી કીધી, આરોરે મોરે શાનો;
 ભટ પ્રેમાનંદ કહે હરિદાસો, થોડું ઘણું કરી માનો.
 શ્રી કૃષ્ણ કહે અગ્રજને† તમારો, મોટો માહમા રામ;
 આ વૃક્ષ તમને નીચાં થઈ થઈ, કરે છે દંડવત પ્રણામ.
 પક્ષી સ્તુતિ કરે છે તમારી, છો યાદવ રાજકુમાર;
 અમને કોઈ નમતું નથી, અમો જાતિતાણા પીડાર.
 વડા વીરને શોભા આપે, હસતાં હાંકે ગાય;
 તાલડું વનમાં ગયા જોવાળા, સાંભળ પરીક્ષિત રાય.

વળણુ.

રાય પરીક્ષિત સાંભળો, જોવિંદના ગુણ આમરે;
 ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, આતા જન સમરો સીતા રામરે.

કડવું* પર મું-રાગ કેદારાની ચાપાઈ-દેશી ફેર.

કહે ભૂપતિને શુક જંગી, મુંણ રાય હરીરસ ભોગી;
 વૃંદાવનમાં તાડનું વન, ગયા જોપ હાંકી જોધન.
 તૂણ ચરે મુરભી† રૂચી આણી, પીચે નિર્મળ યમુનાં પાણી;
 બેઠા શ્રીકૃષ્ણ કુંભની† છાંય, જોપ તળાંસી‡ પ્રભૂના પાય.
 ભકત વત્સલ અશરણશર્ણુ, બળી ભદ્રનાં ચાંપે હરિ અર્ણુ;
 તે અંતરિક્ષથી દેવતા ભાળે, રામાવતારનું સાદું વાળે.
 છે પરિપક્વ તાડનાં ફળ, આવે રૂચિત ફળનો પરિભળ;
 ઉત્કંઠા જોવાળાને હવી, સર્વે કહ્યું પ્રભુને વીનવી.
 ઘણાં ઉચાં ફળ કેમ લીળે, કોણ પ્રકારે પ્રાશન કીળે;
 ઘણું બળવંત વાયુ વાચે, તો ફળની પામિ થાચે.
 શ્રી કૃષ્ણ કહે મુંણા ભાઈ, આપણે જાણું એ ફળ ખાઈ;
 ધરો વાયુ દેવતાનું ધ્યાન, મોગો માર્તંડ‡ કને ફળનું દાન.
 કરે કૌતુક દીન દયાળ, સાંભળ પરીક્ષિત ભૂપાળ;
 એક કો કંસના પ્રેયો પાપી, દૈત્યને કંસે આજ્ઞા આપી.
 ગર્વભાસુર‡ તેનું નામ, આવ્યો જીતવા જોવિંદ રામ;
 તાડ વનમાં આવી વસીચો, જોપ મંડળી ઊપર ધસીચો.
 ધ્રુવે ધાર્ણુ બળે ચાર્ણુ મૂકે, ઊંચું મુખ કરી ગર્ધવ ભૂંકે;
 જોવિંદને ભૂરજા બીહાવે, હાંકી કાઢે ફરી ફરી આવે.
 ઊંચું પુચ્છ કરી કરી ધાય, તાડ વનની કરે રક્ષાય;
 તેના વનમાં ન જાણું કોય, સહુને ગર્ધવનો ભય હોય.
 નિરબે જોવાળા હરી માટે, નાંખે પાટુ પગ ઊંકરાટે;
 ભયશુક્ર થયા સહુ ખાળ, ઊડયા બળીભદ્ર શ્રી જોપાળ.
 બીજા જોપ જોવંદને વારે, રખે પાટુ પ્રભુને મારે;
 પછે રામ કૃષ્ણ બેહુ બળીયા, લેઈ લાકડી પૂઠે પળીયા.
 અમુરે આજળ્યા નંદકુમાર, શત્રુ કંસનો એ નિરધાર;
 એને કરું પાટુનો પ્રહાર, મધુરામાં ધાય જ્વેકાર.
 મુદિત‡ થાશે કંસનું ચિત્ત, મૂને આપશે ઘણું એક વિત્ત**;
 છે અભિલાષે ભયો અધર્મી, મરવું હરિ હાથે મૂકયું નિર્મો.
 કીધો રાખ્દ વદન વિકાશી, નાડા જોપ રહ્યા અવિનાશી;
 વધુ ભૂરસું ભરમે ભરીયું, કપટ આવે આંખમાં તરિયું.
 દહની વાસના દુર્ગંધ ઊઠે, અરડાચે ફેરે હરિ પૂઠે;
 જીવે કપટ દ્રષ્ટિ કર્મ બળે, પૂઠે ફરતાં પ્રદક્ષિણા વળે.
 સૂક્ષ્મ માર્ગને સંત પ્રીછે, દર્શન નારાયણનું ઇચ્છે;
 અમુર દેવ બુદ્ધિ ધરી આવ્યો, કોધ અંતરમાં ઊપજાવ્યો.

* ગાય. † આડ. ‡ ચાંપે. § વાયુ. || મૂળ ભાગવતમાં
 ધેનુકાસુર નામ લખ્યું છે. જા ગર્વેયો. *રાહ. ** દ્રવ્ય.

* શશલાં. † શિશાળિયાં. ‡ મોટાને. § તાડવન.

દ્રષ્ટિમાં રૂપ કૃષ્ણનું રાખી, જોડ પાદ મલુપર નાંખી;
મૂંઝે લુકંચો કરી લુકાર, જોપવુંદ કરે હાહાકાર.
કીધી લીલા અશરણુશર્ણુ, ગ્રહ્યાં હાથમાં ગર્ધવનાં ચાણુ;
લટકામાં નાથે લીધાં ભિચલી, ગર્ધવ જોડણુ ભલે મળી.
મસ્તકે ઉપર ફરવે ચક્રરાય, તેમ તેમ અસુર વાધતો જાય;
કીધાં લક્ષ્મી નાથે લટકો, તાડના થડ સાથે તે પટકો.
આખું વન ગરજ્યું ગડગડાટ, પડ્યાં તાડ ફળ હડહડાટ;
થયું મસ્તક પતીતના ભૂકો, માતા ઊદરશયનથી ચૂકો.
ગયો સ્વર્ગ ચડીને વિમાન, આપ્યો અમરલોક ભગવાન;
જોવાળે ફળ વીણીને લીધાં, પહોંતો સ્વાદ ને પ્રાશન કીધાં.
શ્રી કૃષ્ણનું કરે વરણુન, ફળ પામ્યાં તમારે પ્રણય;
સર્વ જોપ વાસુદેવ મોરારી, ગયા જોડળ સુરભી ચારી.
વિરહે વ્યાકુળ પ્રજની નારી, સંધ્યાએ આવ્યા આનંદકારી;
નિવર્ત્યો દિવસ તણો વિચોગ, થયો સંધ્યાએ દશિ સંગેગ.
હરિ વિણુ ચાર મહરજીગ ચાર, પ્રજવધૂ પ્રેમ ભરી છે અપાર;
ઘેર ઘેર જોપે કહ્યો સમાચાર, શ્રી કૃષ્ણે આપ્યો ફળનો આહાર.
મહા બળ કીધું જોડળનાથે, ઝીંડ્યો ગર્ધવ દ્રુમ થડ સાથે;
ચુકદવ કહે સુંણુ રાય, થયો પૂરણ પંદરમો અધ્યાય.

વળણુ.

અધ્યાય પંદરમો પૂરણ થયો, ચરિત્ર અષ્ટમુ લીલા ધામરે;
લટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, આતાજન સમરો સીતા રામરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભગવતે દશમસ્કંધે પંચદશે-

ધ્યાયઃ ૧૧૫॥

અધ્યાય ૧૬ મો.

કંડુ પંડુ સું-રાગ સામેરી.

કહે ચુકદ સાંભળ રાયરે, કહું નાગદમણ મહિમાયરે;
કહે શૌનકને સૂતપૂરાણીરે, કાળીનાગ નાથો અકપાણીરે.
કીધું કૌતુક જોપી નાથેરે, ગયા વનમાં જોવાળા સાથેરે;
તે હહાડે ઘેર રહ્યા છે રામરે, કરવું છે સર્પ સબધી કામરે.
પૂઠે જોપ આગળ ગાયરે, વાદ મહુવર વેણુ વાયરે;
જોપ પ્રત્યે મણુ કહેવાલાજ્યારે, આપણુ આજે વનમાં જાયે આધારે.
એમ કહી દૂર ગયા ભગવાનરે, થયા વનમાં જનનિ મધ્યાનરે;
થયા તૃપિત જોવાળા ગાયરે, વિષજળ બાણી સુરભી ધાયરે.

* આ સોલસા અધ્યાયમાં ભગવાને યજુનાજન્ય નદમાંથી કલિય નામનો નિમલ ક્યો તથા તેની સ્ત્રીઓની રૂપતિથી પાંખે અનુમલ ક્યો તે કથા છે. † અશ-અશવર મધ્યાન.

જોપ યેન ભતી વાળેરે, બવાથો કહું શ્રી જોવાળેરે;
પીવા લેા સુષિ યેન પાણીરે, તવ જોવાળા વદ છે વાણીરે.
કહે છે જોવિંદન જોવાળારે, એ જગમાં છે વિષની બવાળારે;
તમો નથી બાણતા વનમાળીરે, અહિં વાસો વસે સર્પકાળીરે.
કાલિંદીના દ્રહા વિષે ભરિયારે, પીતાં પાણી કાઢ ન ઉઘરીયારે;
પડે છે પક્ષી ગગને ભતારે, મન દ્રુમ માને યો પાતારે.
સુંણી જોપ સખાની વાણીરે, ભરાયા કોષે સારંગ પાણીરે;
કાલિને કાઢવાની દૃષ્ટ કીધીરે, પીયો જળ સોને આજ્ઞા દીધીરે.
સર્વે કહું કૃષ્ણનું કીધુરે, પ્રાણી માને તે જળ પોધુરે;
ગાય જોપને ચડીયું ઝેરરે, સહુ ધણે ઠળું આવી લેહેરરે.
નાથે અમૃત દષ્ટિએ જોધુરે, જોતાંમાં હળાહળ જોધુરે;
ઉડી ગાય જોપ થયા બેઠારે, સહુકો જળમાં નાવા પેઠારે.
છાંટે છોળ જળમાં ઝીલેરે, સર્પ ગરલા સર્પ થયો ડાલેરે;
સર્વને મૃત્યુ તાણુ ભય ભાગારે, જનુનાની રેતીમાં રમવા ભાગારે.
જેને સામળીયો છે સહાયરે, તેને સર્પ થકી શુ ધાયરે;
જે કાળીની કૂકે કાટે પહાડરે, કોરા લજે ન મળે એક ગાડરે.
કાણું જળ લીલી શેવાળરે, કાળી નાગ મૂઢ વિષ જવાળરે;
મનમાં સર્પ કાઢવાની કીધીરે, જોવિંદ જોડી કરમાં લીધીરે.
કટિ પીતાંબર પલવટ વાળીરે, જોડી દડે ગમ વનમાળીરે;
કહે સહુ જોપને જોડળ રાયરે, રખે ભાઈદડો જનુનામા ભાયરે.
જેના વતી દડો એમાં જાયરે, નાંખનારો લેવા ધાયરે;
એવી પરડડ કીધી મહારાજરે, કાળી નાગને નાથવા કાળરે.
મારે હાક સખાને તેડીરે, પડે પ્રહાર દડા પર જોડીરે;
ધાય છે જોવાળા મદમાતારે, ભયા શ્વાસ ગુલાંટા ખાતારે.
હાથનાં કડાં ઉચાં ચડાવેરે, મારે દાટ પાધરી કાવેરે;
એક હારે એક લઈ જાયરે, વાળવા ભીણું પૂઠે ધાયરે.
લાગ સામળીયાનો આવ્યારે, દડો જોડી માંહે ભરાવ્યારે;
મારી દાટ આંકડે ચડીયારે, દડો જઈ યજુનાં મધ્યે પડીયારે.
હસ્યા જોપ દહ દહ તાળીરે, થયા આશીયાળા વનમાળીરે;
વચન પોતાનું પ્રતિ પાળેરે, ચડયા નાથ કદમની ડાળેરે.
બાંધી કુડ કાછડો વાળીરે, ધ્રુવે કદમ વૃક્ષની ડાળીરે;
વાળ્યો અબોડો દીનાનાથેરે, માગી વીદાય જોવાળા સાથેરે;
ભાઈ હું જનુનામાં અંપાણુરે, દડો સર્વથા શેધી લાણુરે.
રખે કાંઈ રોતા જોડળ ભતારે, સહુ મરશે મારી ખાતારે.
ધરને ધીરજ કટિકા આરે, હમણાં આવું છે નીરધારે;
ફરી મેળવશે વિશ્વાધારે, ન મળ્યા તો છેલ્લો નમસ્કારે.

* ધરો-યજુના. † ભા. ‡ હમણા. § સરત. ॥ એકની સહાયતામાં બીજો હેલ તે.

ગ્રીષ્મી સહુ પાથે ભાગેરે, પટ* પાથરીને માનઈ માગેરે,
હઠા માટે કોણુ ઝંપાવેરે, કહ્યું ગાપનું મન નવ આવેરે.

વળણુ.

નવ આવે મનમાં નાથને, પડવાને તત્પર થયારે;
કદમ કુમની ઢાળીએ, પરમાત્મા ઉભા રહ્યારે.

કહ્યું પદ યુ-કંદ ભુજંગમયાતની દેશી.

ગુરુ ચાર્ણ પંકજનું, ધ્યાન રાખું,
કાળીનામ શ્રીકૃષ્ણનું ચુદ્ધ ભાષું;
ગુરુ ગણપતિ સરસ્વતી શીરા નાથું,
શુક વદન વાણીનો મસાદ પાથું.
હૃદ ઉપની માહરે અભિલાષા,
ખાંધું નાગદમણુ ગુજરાતી ભાષા;
કાલીદમન તે નાગદમણુ કહ્યવ્યું,
હઠા કારણે દેવે જળમાં ઝંપાવ્યું.
થું છે કાર્જ મહારાજ હઠાનું તારે,
મૂકો છોકરવાદી ગોવાળ વારે;
નું વિના નંદરાય કેમ દહુ ધરશે,
સુંણી વાત થસીમતી સઘઈ મરશે.
કહ્યું ગાપનું સામજો કેમ માને,
મહી મૂખમાં એડલી નાથ કહાને;
કછી કાઢ અખોડભો શીરા વાળી,
ઉંચા હાથ કરી રહે નાથ તાળી.
જેડી પાગ રાખ્યા છે વૈકુંઠ નાથે,
ખાંધી મહુઅર વાંસળી કટિ હુ સાથે;
કીધો નાદ ઉન્માદ મહા ક્રોધ આણી,
કથો કહાન કોડામણો ચક્રપાણી.
બળ ચાર્ણના ભારથી રોષ ચાંપ્યા,
ચળ્યો ચંદ્ર નક્ષત્ર ને ભાનુ કાંપ્યા;
ડોલ્યો મેરુ કંભારા મહારૂપ બળીયા,
મરયાદા મૂકી નિધિ બળભળીયા.
ત્રિલોકનો ભાર બળ બહાર આવ્યું,
જળ થમના મધ્ય વાલે ઝંપાવ્યું;
નવ નામનું કળ કૃષ્ણે બીહાવ્યું,
તળ સાતનું જળ બાહરે આવ્યું.
પઠયા વારતાં કેમ કરિયે ભાઈ,
હઠા ગોપ ધરણે સહુ લેહર ખાઈ;

રૂવે બાળકાં લોભને નીર રેડે,
બેસી કાંઠે કૃષ્ણને બહાર તેડે.
સખા સર્પને સાંભળે કુઃખ દીધું,
યસોદાસુતે જળવિષે શુરે કીધું;
બેઠા બારણે સર્પને વંતમાળી,
મુખે બોલતા કયાં ગયો સર્પ કાળી.
ચુકે મૂખ પર હાથ ને નેત્ર ધોળે*,
રખી નાગણી નાર મળી સર્પ ટોળે;
ઝમકે ઝાંઝરી ધૂધરી પાથે કાંબી,
કુટા કેરા કોઈ નારની વેણી લાંબી.
મુખચંદ્ર ગજેન્દ્રની ચાલ ચાલે,
ગૌર ઉદર પર હેમનો હાર હાલે;
બળકાવતી ચૂડલો ચપળ જોતી,
નથ ઢળકતી નિર્મળું નાકે મોતા.
પેહંયા ચીર ચરાણા મણી માથે ઝળકે,
દત્તી હાથ મોઢે હીડે હલકે હલકે;
પૂછે નાથને નાગણી શીરા નામી,
તારે રૂપ જોઈ અમો પ્રીત પામી.
ધન્ય માવડી તાહુરી પુત્ર બચો,
મુખી તાતનો બાળ છે લાડવાયો;
કોણુ ગામ કોણુ નામ છે નાત તારી,
કર એડલી મહુપર વેણુ ધારી.
રાતી આંખડી રેખ છે મુલત શૂરા,
બોલો બાળકા લાડ લસણુ પૂરા;
તારાં નાકનું મોતી અધર લાગે,
તારે મૂખ જોતાં ભૂખ તર્ષ ભાગે.
આપું આસન બેસો બાળક નાના,
બગે નાગ કાળી બોલો છાના છાના;
અહો આવતાં કહો કાં ન બીના,
મોટું આશ્ચર્ય પામી ને શોન ભીના.
કોઈ કહે રાખીયે એને અહોજ વાસે,
કોઈ કહે માતારે એની મરી બશે;
કો કહે પ્રભાચે બાળક નથી ઘડિયે,
ધન્ય માત પીતા જેને પેટ પડિયો.
ભૂચુલાંજન શ્રીવત્સ રૂકું લાગે,
ભૂવે નાર તણુવાં† દિસે પદ પાગે;

* વચ. † ના કહે. ‡ દુરવળ-તણુવો. કુંકડ.

* ચક્ર વળ ડોળા ફેરવે.-ખીલામણા ડોળા કરે.
† પમના તળિયાં.

કહી સાંકળી લુધરી પાથ વાળે,
છબી અંગની નેહ અનંગ લાળે.
ઝિણી ધાબળી ફેડસું બાંધી તાણી,
ઝહી ગેડલી હાથમાં કોથ આણી;
બાપ ભૂલો પડ્યો કે અજ્ઞાન આવ્યું,
કાળી નાગના દ્રહ વિષે કાં અપાવ્યું.
સુંણી નારની વાણી શ્રી કૃષ્ણ ભાષે,
પડે જળ વિષે કોણુ માકમ પાષે;
શું ન યોગ્યો સુંદરી નંદ નામ,
વસું જમુના તરિ ગોકુળ ગામ.
યસોદા માત મારી છે નંદ તાત,
મારી બેલ બળીભદ્ર છે જ્યેષ્ઠ પ્રાત;
શ્રી કૃષ્ણ ગોપેશ છે નામ મારું,
આહીરની જાતિ અમો ધેનુ ચારું.
પીળે ભાવતાં દૂધ નવનીત છાસ,
કર દાણ કીડા રમું રંગ રાસ;
અમૂલક દડો પડ્યો નીર માંધ,
ક્યાં છે ચોર કાળી કહે કૃષ્ણ રાય.
કોણે ઠામ આપ્યો વચ્ચે સર્પ કાળી,
પ્રંદાવનની વેલ જ્વાળે પ્રજ્વળી*;
નદી જળ નિર્મળ વિખવંત કીધું,
ખગ મૃગ મનુષ્યને કુખ દીધું.
યસોદા પથ પાનનું બળ દેખાડું,
કાળી નાગને દ્રહ થકી બહાર કાઢું;
સુંણી વચન હસી દીધે નાર તાળી,
ફેદે છે ફેડનો લાંકાં છતે તું કાળી.
ક્યાંઈ સાંભળ્યો છે કાળી નાગ કાને,
બોળા સામળા આહી તું આવ્યો શાને;
નહીં પ્રાત સંઘાત સુભટ સાથે,
નથી લોહ રક્ષા ઝહી ગેડી હાથે.
અમો માન માગું તારા કુશળ માટે,
કાળી નાગની રૂંકથી ગગન ફાટે;
એવું જાણી ફેરો તમો નાથ બોળા,
અમો માન માગું પાથરીને ઝોળા.

* બાળી. † ફેડનું વાંદાપાણું.

વળણ.

ઝોળા પાથરે સર્વ નાગણી, ફરી ફરી લાગે પાથરે;
મરડી મરડી સાંભળો, સર્પ લુપનમાં જાયરે.

કડવું પપમું-રાગ મારૂ.

નાગણી વચન:-

મોઢે મ ઝોલોરે, સર્પ સાંભળશેરે;
બાઈ અટકાવો બાર, બાળક છળશેરે.
લાડકા છો લાડકવાયા, ઊન્મદ મલ્લ જોવાળ;
દૂધમલ કોઈનું કહ્યું ન માને, કાં સુતો જગાડે કાળ-મોઢે.
કાળી નાગથી કંસ કંપે, કંપે જમકિર;
તું શતફળને કેમ કરી છતે, ઘેલા નંદકંવર-મોઢે.
મૂળ પોતાનું વિચારીયેરે, તું ઉદે થયો આજ કાલ;
કંસને ઘેર ઝોરસ લઈ જતાં, નંદને પડી છે ટાલ*-મોઢે.

કૃષ્ણ વચન:-

એ વચન સાંભળેને સર્પણી, મૂકાવું મામ આ ઠામ;
એવું કહી મોંદરમાં પેઠા, પ્રેમાનંદ પ્રભુરામ-મોઢે.

રાગ મારૂની દેશી ફેર-પદ.

નાગણી વચન:-

હો બાઈ બાળક ઘેલો દીસે છે, કહ્યું કોઈનું ન માને;
આફણીયે નાસશે દખીને, વારો છો શાને-હો.
લટપટી લેશે ફણામાં, કુશળે કેમ ફરશે;
માઠે સમાચાર જાણી એનાં, માત પિતા સધ મરશે-હો.
સંગ કીધો જડ જોવાળાનો, ટાઢી રાખ શીરાવે;
પીંડારો વન પરુને ચારે, ખુદ્ધિ કોની લાવે-હો.
બીવરાવ્યો ન બીચે બાળકડો, વઢવામાં છે રસીચો;
પ્રેમાનંદ પ્રભુ સીતાપતિ, મંદિરમાં તે ધસીચો-હો.

રાગ વેરાડી.

શુક વચન:-

નાગસન્મુખ સામળીયાતત્પર થયા, એવે જોવાળા શ્રી ગોકુળ ગયા;
ત્રાહે ત્રાહે કરી છળ્હા ડસે, તે મસ્તક ધુણે ને કર ધસે.
શોક સંયુક્ત આસે ભરાયા, શું બેઠા નંદ બાળક ઉચ્ચા;
વરત્યું વિપરિત વિસ્મય વાત, કૃષ્ણે કીધો જમુનામાં અપાપાત.

* તાળવાના વાલ ધસાઈ જાય તે.

વારતાં અઢચો વૃક્ષની ડાળ, પુત્ર તમારો ગયો પાતાળ;
દારણ વાત શ્રવણે સાંભળી, પડયા નંદલ મૂંછા વળી.
જેમ કુંવાડે કાપી કદળી, તેમ જસોમતી ધણે ઢળી;
ઠાળે મળ્યાં ગોપીનાં વૃંદ, પછાડે અંગ કરે આકંદ.
રૂવે દંપતી વેદના ઘણી, ધાયા નંદલ યમુનાં લણી;
શકે સર્પસ્વ લૂંટી લીધું નથી, એવે રૂપે ધાયાં યસોમતી.
જેમ વચ્છ વિના વીહીલી ગાવડી, શ્રી કૃષ્ણ વિના તેવી માવડી;
ત્રાહે પુત્ર ત્રાહે પુત્ર કૃતી જાય, પડે ધણી વળી બેઠી થાય.
દ્રહ ઉપકંઠ આવ્યું સહુ ક્રોધ, અંપાવાનું સ્થળ ફરી ફરી જાય;
દખાડે ગોપ આંગળીયે કરી, આ ડાળ ચડી અંપાવ્યું શ્રીફરી.
અંપાપાત કરવા જસોદા ધાઈ, અખા બળીલદ્રે રાખી સાહા;
ઉપનંદ નંદ ગ્રધા બળ કરી, રૂવે જસોમતિ ગુણુ આચરી.

કડવું ૫૬ મું-રાગ વેરાડી.

જસોદા વચન:-

મારું માણકડું રીસાવ્યુરે, સામગીયા,
તારા મનમાં એ શું આવ્યુરે, સામગીયા;
હું અપરાધી માતાને મૂકી, શા માટે અંપાવ્યુરે, સામગીયા-માં
કાલિંદીનું કાણું પાણી, માંહે વસે કાળો કાળી;
હવે આશા તે શી મગવાની, કેમ આવે વનમાળીરે, સાં-માં
સંતાન રૂપીયું મોટું ધન તે, કરમે લીધું લૂંટી;
મેં નવજાણ્યું જાતન કરીને, રતન પડ્યું કેમ છૂટીરે, સાં-માં
પુત્ર પામી હું છેલે આશ્રમે*, ઉછેર્યો પ્રતિપાળી;
નીપનો રસ ઢળી ગયો હું, વીજ્ઞેગ આગે બાળીરે, સાં-માં
નાકે મોતી પાંચે ધૂધરી, મોર મુગટ શિર ધારી;
ફરી રૂપ હું ડયાંથી દખું, હરિ આવે ગૌ ચારીરે, સાં-માં
કાને કુંડળ મૂખમાં મોરલી, સાંજે ગોકુળ આવે;
ભૂખ્યો છોકરી પેટ દખાડો, મા કહી મને બોલાવેરે, સાં-માં
પીત પીછોડી કાઢ કછે, મુજ કને નેતર† માગે;
હું ઘરડી માને થાકી જાણી, કાણુ વલોપવા લાગેરે, સાં-માં
તું પ્રાણેશ્વર તું ગોપેશ્વર, ગોપી દહ કેમ ધરશે;
બાળસખાની કાણુ વલેઆ, ગાયો હોંસી હોંસી મરશેરે, સાં-માં
હંડા જળમાં વાસો કીધો, પાણીમાં કેમ ગમશે;
મોર પાપટ પૂતળી તારે, રમકડે કાણુ રમશેરે, સાં-માં

* વચે. † હોંસી વલોપવાનું દોરડું.

કાંઈ તું ગયો ને હું છવું છું, આજા સગપણ માટે;
સાચું વહાલ તો ત્યાં જાણ્યે, સાંભળતાં હૈકું રાંદરે, સાં-માં
કાણે પાપાણુ કહીણુ છે, તેપે કહીણુ છે લોકું;
વજ્ર તુલ્ય છે કાળજી મારું, લોકને શું દખાડું મોટુરે, સાં-માં
તેં મખાંતર દડાનું કીધું, મનમાં દુઃખ કાંઈ આવ્યું;
ઉખળનું બંધન આજ સાંભળ્યું, તે માટે અંપાવ્યુરે, સાં-માં
નંદ યસોદા ગાય ગોવાળા, વ્યાકુળ વૃક્ષની નારી;
ચાર ઘડી પૂકે સર્વે પડજે, હજધર રાખે વારીરે, સાં-માં

કડવું ૫૭ મું-રાગ સામેરી.

શુકલ કહે સુણ ભુપતિ, જાણી વૃન્નવાસાનું દુઃખ;
ગોપ ગોપીને ધરજ આપવા, હરિયે લીધો મોરલા મૂખ.
નિજ ભક્તને આનંદ પમાડવા, જગાડવા સર્પ કાળી;
ધોર નાદ મહુવર વાઈ, પીંડાર પીંડા ટાળો.
આદ લોક ને શબ્દ પહોંતો, ધાઈ વૃન્નની નારી;
બાઈ વધામણી વધામણી, કુશળ છે દેવ મોરારી.
પાતાળ માંહે વેણું વાળે, છે કહાનને કથ્યાણુ;
નંદ યસોદા થયાં બેઠાં, હામ આવ્યા પ્રાણુ.
ગીત ગાય વૃન્ન સુંદરી, સુંગી નાદ મુરબી હીસે;
જગમાં જીવે ગોવાળીયા, કાંઈ કરતાં કૃષ્ણજી હીસે.
વાંસગીયે વૃન્ન લોકને, અમૃત પાચું વનમાળી;
તે ધોર શબ્દ સાંભળી, ભડકી ઊઠ્યો નાગ કાળી.
રૂવે નાગોણુ નેહે ભરી, બાળકનું શું થારે;
કેમ છવશે એની માવડી, સુંગી તાત છવડો જશે.
કહે બોયંગને* ભામની કરો, કૃપા બોળા ભરથાર;
દયા આણી દીન જાણી, છે રંક નંદ કુમાર.
કૂર રૂપે કૃષ્ણ જોયા, શત રૂણા કુંકુવાવી;
ગોવિંદજી ખીતા નથી, વિશેષ વેણું ધુધવાવી.
ગેડી લીધી એક હાથમાં, મુઝકાર્યો† કદ કુમાર;
પાછા ખસી આઘા ધસી, કીધો રૂણા ડોપર મહાર.
નેહિકા‡ વાગી ઘણી, ખંડનફ પાંચે મણી;
ધરયો કાળો કાળ સરખો, છે રીસ અંતર ઘણી.
ચંદ્રને જેમ રાહુ લેપે, સૂરજને જેમ મેહા;
તેમ કાળી નાગની રૂણા મધ્યે, સામગીયાનો દહ.

* સપેને. † હંછેડયો. ‡ ભાકડી. § ભાંચો.

જેમ મહા જળમાં રતન પડીયું, આવળમાં ચંદન છોડ;
તેમ કાળીનાગના ગુંછળાંમાં, ખીરાને રણુછોડ.
લક્ષ્મીનાથ લીધા લટપટી, કરી ફણાનો ફૂતકાર;
વિષ્ણુવાળથી જળ ઉકળ્યું, વર્ષે હળાહળ અંગાર.
છટકી છખીલોજ નીસર્યા, થયા ચતુર્ભુજ શ્રી નાથ;
ફરી છદે મોરલી વળડે, ફરવે ગોડી હાથ.
કાળીનાગ કૃષ્ણ યુધ્ધે ચડયા, ફરે ફણાધર રાય;
હુંકાર ભાંખે ઝડપ નાંખે, હરિ નાના મોટા થાય.
ચૂવે ગરલધારા ફૂતકારા, કરે ઝગારા મણી શીરા;
ઝગે નયણ તારાં ઉભય સારાં, કરે હોકારા જીગદીરા.
જીભ કાઢે ચંચ ફાડે, દેખાડે વિષ્ણુદંત;
અધર કરડે આંખ તરડે, મરડે અંગ અનંત.
હાંકે છછેડી નિકટ તેડી, કરે ગોડી પ્રહાર;
પછે રીસ કીધી દાટ દીધી, લીધી બાથ નંદકુમાર.
વંનમાળી નાગ કાળી, ત્રે સંભાળી ધાય;
પાતાળ ગાળે ઢીક વાગે, વિરાળે વૈકુંઠરાય.
અડવડે હેઠા પડે ને, ગડગડે જેમ મેહ;
પાછી પેની નવ કરે, સમાન ચોક્કા જ્યે.
ચાર ઘટિકા યુદ્ધ હવું, પછે કોપીયા જદુરાઈ;
પદ પ્રહાર કીધો પૃથ્વામાં, પડ્યો નાગ મૂર્છા ખાઈ.
ગોડી વડે શત નાક ફાડ્યાં, પરાક્રમ કીધું પ્રૌઢ;
નાગ નાથ્યો દારડે, ઉપર પ્રભુ થયા આરૂઢ.
અમર કમળ પાતાળનાં, લીધાં લક્ષ્મીનાથ;
દડો લઈને નાગ હાંક્યો. પૂઠે નાગણીનો સાથ.
સર્પણી સૌ વલ વલે, મૂકો અમારો સ્વામીન;
અમો ભિક્ષુકી દાતાર તું, પ્રભૂ આપ એવાતંન.
કહ્યું ન માને કૃષ્ણજી, પૂઠે સ્તવે નાગણુ નાર;
જેનેકાર ગોપી કરે, પ્રભુ નીસર્યા જળથી બહાર.
નીજ કંઠના હાર ત્રોડી, મુક્તા ફળે વધાવે;
વેગળા રહી સહુકો સ્તવે, પણ પાસે કો નવ આવે.
મૂકો અમારા નાથને, નાગણી સહુકો જાણે;
કાળી નાગની ફણા ઉપર, કૃષ્ણ થેઈ થેઈ નાથે.
ગોવાળા સહુ વેણુ વળડે, ગીત ગાય ગોવાળી;
દેવતા જે જે કરે ને, નાથે વળડે તાળી.
અંતરિક્ષે નાથે અપ્સરા, ગાય ગાંધર્વ ગીત;
સમ કષિથર સ્તુતિ કરે, નાથ્યો નાગ કીધું નૃત*.

* નૃત્ય.

વિષ્ણુ ધાણું કોષે ચડીયો, વીઠાચો કૃષ્ણને દહો
સર્પમાં શોભે સામજો, જેમ ચંદ્ર ઢાંક્યો મેહ.
ચૂડ ભરી નખશિખ લગે, કરે ગોપ હાહાકાર;
શ્રી કૃષ્ણે પુચ્છ કરમાં ગ્રહી, ચાંપી ફણા પહ્લાર*.
શરીર પુષ્ટ કીધું ધાણું, તડતડ્યું નાગનું તન;
જીભ કાઢી પડ્યો કાળી, સર્પણી કરે સ્તવંન.
નાગણીયે નિજ બાળક મૂક્યાં, કૃષ્ણજીને શણું;
રંકે સામું જીવ્યો સ્વામી, નાગણી લાગે ચણું.
ધાણું ઉત્તમ તમો કીધું, ઉતાર્યો અરિને દર્પ*;
યથાપી સ્વામી અમારો, પણ સાધ નોતો સર્પ.
અહંકાર એના ઉતાર્યો, પૂરણ પામ્યો પ્રહાર;
દયા કરો અમ દીનને, કૃપાળ નંદકુમાર.
ગોપ ગોપી સ્તુતી કરે, સ્તવે જસોદા નંદ;
સર્વની સ્તુતિ સાંભળી, ઉતર્યા શ્રી ગોવિંદ.
નયાણુ ઢાળી પડ્યો કાળી, શત મુખે પહે જળધાર;
શ્રી કૃષ્ણ કંઠે આરોધ્યો, નાગણીયે કમળનો હાર.
કૃષ્ણ કૃપાએ સર્પ ઉડ્યો, કરે સ્તવન દંડવત પ્રણામ;
પ્રભુ કહે એ સ્થાનક મૂકી, કર તું ખીજે ઠામ.
સર્પ કહે સ્વામી ક્યાં વસું, ગરૂડ મુજને ખાય;
શ્રી કૃષ્ણ કહે તું અમર થયો, ફણાપર રમ્યા મારા પાય.
આ દ્રહતું જળ નિરવિષ કરી, જલ રમણુદીપની મહાંય;
ગરૂડ તુજને નહીં દમે, કીધી કૃપા કુશવરાય.
પરિવાર સાથે પરવર્યો, મણી દીપ ગયો ફણાધર;
થયું નિરવિષ જળ યમુનાં તણું, મળ્યો વૈદ નંદકુવર.
રાય પરોક્ષિત પૂછતો, એક સંદેહ છે સ્વામીન;
કાળી નાગની જ્વાળથી, બહુ વૃક્ષ થયા દહન.
કદમનો વૃક્ષ કેમ રહ્યો, તે વદા વ્યાસ કુમાર;

શુક વચન:-

અમૃત પાન કરી ગરૂડ, અવની આવિયો એકવાર.
સ્વભાવ છે પંખીતણો, હુવે ચંચ કરી કાંઈ ભક્ષ;
અમૃત ભરી કદમે ઘસી, માટે અમર થયો એ વૃક્ષ.
પરોક્ષિત રાય પ્રસંન થયા, સંદેહ પામ્યો શાંત;
સુધારપર્યંત દુઃખ રહ્યો, એ પીછયું મેં વૃત્તાંત.
નાગદમણુ જે સાંભળે, કો વૃદ્ધ જીવન બાળ;
તેને સર્પ ભય ઉપજે નહીં, કૃપા કરે શ્રી ગોપાળ.

* પગના બારે. † અહંકાર. ‡ અમૃતના રપરીથી.

એ નવયુગ ચરિત પૂરણ હવું, ઉત્તમ નાગ દમણ;
પરીક્ષિત આનંદ પામીયા, મુક્તિ* અંતઃકર્ણ.

વળણું.

મોહ પાગ્યો મહિપતિ સુંણી, નાગદમણ મહિમાયરે;
ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, થયો ષોડશભો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે કશમરકથે ષોડશો-

ધ્યાયઃ ૧૭૬૧

અધ્યાય ૧૭ મો.

કડ્ડુ પટ મુ-રાગ દશાખની ચાપાધ.

શુકજીને પૂછે ભૂપતી, સદેહ એક નિવારો જતી;
ગરૂડ સર્પને વેર ક્રમ થયું, એ ધરોમાં કુટુંબ ક્રમ આવી રહ્યું.
શુકજીયે વાણી આચરી, એ પૂર્વે કથા કહું વિસ્તરી;
મૂળ કથા સાંભળીયે નૃપ, વિનતાનો ગરૂડ કદુનો સર્પ.
દાસત્વનું કુખ પાખાં મન ધરે, ગરૂડ નાગનું ભક્ષણ કરે;
રમણ દીપમાં નવકુળ વસે, આચિંતો ગરૂડ આવી ઝસે.
શત સહસ્રને ઝડપી જાય, નાગ લોકનો ક્ષય બહુ થાય;
પછે સર્પ માત્રે કીધો વિચાર, નવ કુળનો ધારો સંધાર.
ગરૂડ જન્મ્યો કરી વિવેક, તુને નિત્ય સર્પ આપવો એક;
વારા કીધા નવકુળ મહાંય, તે ગરૂડ ભણી આરણીયે જાય.
કાળીના વારો આવ્યો એકવાર, સર્પે મનમાં કર્યો વિચાર;
શત કુણાનો ગર્વ મન ધર્યો, કુટુંબ લઈ કાળી પરવર્યો.
મારું કોઈ ભરે તો મહિમા કરો, તવ ગરૂડ પક્ષી પૂઠે ધર્યો;
કુટુંબ સાથ સર્પ આગળ કર્યો, કાળી વઢવા પાછો ફર્યો.
ધાર શુદ્ધ મારગમાં થાય, વઢતો કુટુંબ લેતો જાય;
ગરૂડ ઉપરથી ફેરા ફેરે, પાણ કાળી સહુની રક્ષા કરે.
ચંચ મહાર કરે પાંખી ઘણાં, નાખે દોટ કુતકારે ફેરા;
કોષ રૂપ થયો ખગ જન, એવે આવ્યું વૃંદાવન.
જઈ ધરોમાં બેઠા કાળી નાગ, મરે ગરૂડ જો મૂકે પાગ;
આપ ભય અંતરમાં ધર્યો, પછે ગરૂડ હારી પાછો ફર્યો.
શુકને પૂછે પરીક્ષિત રાય, પક્ષીને શાપ કેનો ધરો મહાંય;
છે ત્રીલોકમાં ગરૂડની ગતી, એ ધરોમાં કાં પેશાતું નથી.

* આનંદી. † આ સત્તરમા અધ્યાયમાં ભગવાને કવિય નાગને સમુદ્રના દ્વીપમાં મોકલ્યો, અને પોતાના દુઃખથી યાદી જઈને સ્વઃ ગર્વના પોતાના બહુઓની દાવાનળથી રક્ષા કરી તે કથા છે. ‡ પાણી વાળી જગ્યા.

શુક કહે સાંભળીયે રાય, ખલ શાપનો કહું મહિમાય;
એ ધરો ઊપકંઠ તપનો કામ, રહેતો કષિ સૌભરિ નામ.
જળમાં મચ્છ હતા અનેક, તેમાં શ્રેષ્ઠ હતો મચ્છ એક;
મીન નિર્મળ જળમાં રમે, તે કવિચરના મનમાં ગમે.
થઈ મચ્છ સંઘાથે માયા ઘણી, ગરૂડ આવ્યો તે ધરો ભણી;
ચંચ મહાર તે જળમાં કીધો, મોટો મચ્છ તે મૂખમાં લીધો.
સૌભરિય દીકું પ્રત્યક્ષ, કીધો મચ્છ ગરૂડે ભક્ષ;
મરાણ થયું વૃદ્ધ મચ્છતણું, પરિવાર તેનો રોચા ઘણું.
વળી તે મચ્છનું માડયું બોજન, કોધરૂપ થયા કષિ જન;
સૌભરિ કહે પક્ષી કુર્મતી, મારી તુને મર્ધાદા નથી.
જળચરની તું હિંસા કરે, પરમાંસથી કુર્મર ભરે;
ફરી આ ધરોમાં મુકીદા જો ચર્ણીતો તું નિશ્ચે પામીશ માર્ણ.
પરીક્ષિતને કહે શુક જતી, માટે ગરૂડે ત્યાં અવાતું નથી;
તે શાપ જોગનો જાણી લાગ, માટે આવી પેઠા કાળી નાગ.
એ કથા પ્રસંગ શાપનો કહ્યો, પ્રસંગ પરીક્ષિત રાજ થયો;

પરીક્ષિત વચન:-

સ્વામી કુટુંબ કાળીનું નીસર્યું, પછે શ્રીકૃષ્ણે ત્યાં શું કહ્યું.
શુક કહે સાંભળ રાજન, મોહ કર્મ કીધું શ્રીભગવાન;
સર્પ વળાવી જોકળરાય, માતા પિતાને નમીયા પાય.
બેઠયાં યસોદા આરત ઘણી, મગ્યા રામ બેઠયાં રોહીણી;
દીધાં જોષ માત્રને આલિંગન, જોષીને કીધું આસ્વાસન.
ફરવ્યો જોને વાંસે હાથ, નંદે ઉછંગ લીધા શ્રી નાથ;
કુટલાએક સંકલ્પ કીધાં દાન, બળિભદ્રે આજળ્યા ભગવાન.
શરીર જૂવે માતા યસોમતી, સર્પનો ડંશ તો દીસતો નથી;
રંખે વિખચડયુ હોય સામજવાન, જૂવે તણઆં તપાસી ચાંપે કાન.
અદ્ભુત માયા પ્રભુજી તણી, શુકજી કહે કેમ શકું ભણી;
ત્યાં મળી બેઠાં જોષી જોવાળ, તે સ્થાનક થયો સંધ્યાકાળ.
જોષને કહે નંદ મહારાજ, અહિં વિશ્રામ કરો સહુ આજ;
તવ નંદરાયનું માન્યું કહ્યું, સહુ કો યમુના તટમાં રહ્યું.
નિશાએ સુખ પાગ્યા આહીર, છે શીતળ વેળુ શીતળ નીર;
રાયને શીતળ વાય સમીર, બેઠા જોષ વૃંદમાં શ્યામ શરીર.
કુંભજોષ† વલ્લભ સહુને ગમે, કોઈએક સૂતા કોઈજોગે તે સમે;
શુકજી કહે સાંભળ ભૂનાથ, ત્યાં અગ્નિ આવ્યો અકસ્માત.
છે દારણ દાવાનળની જવાળ, નાહી ઘેન નાહા જોવાળ;
નાસે જોષી કટિ લીધાં બાળ, ભડકતાં વચ્ચે દતાં બહુ જાળ.
તાપે યમુનાં જળ ઉકળે, મચ્છ કચ્છ દારિયાં ઉકળે;
વનવેલ ગાળે ગડગડાટ, તાપે દ્રુમ ફાટે ચડચડાટ.

* પગનાં તળીયાં. † રોળું. ‡ કુંભજીની વાતો.

અગ્નિ જ્વાળા ગોપને કુપી, વૈશ્વાનર* સરખી વેળુ* તપી;
વૃંદાવન પાવક પરજ્ઞયો, ગોવાળા પૂઠે વીટી વળ્યો.
ગોપ જ્ઞાતી સર્વે વ્યાકુલ થઈ, પ્રજા હરિ શરણાગત ગઈ;
કરે વિનતી સર્વે કરજોડ, રાખ્ય રાખ્ય સ્વામી રણછોડ.
ગોવિંદને ઘેરી ગોપી રહી, શીતળતા હરિ ચરણે થઈ;
બાળક પ્રભુને સ્કંધે ચડે, સુરભી પ્રભુને પાચે પડે.
બહુ સાદ કરે વાહરૂં ફરે, નંદજી નયણે આંસુ ભરે;
ત્રાહે ત્રાહે યસોદાજી કરે, હજધર હરિની સ્તુતિ ઉચરે.
દેવલોક સહુ વ્યાકુળ થયો, તીવ્ર ધૂમ્ર† આકાશે ગયો;
પછે નિજ ભક્તિનું દુઃખ જાણી, શ્રી કૃષ્ણ કહે કરુણા આણી.
તમે ગોપ માત્ર મીચો લોચન, આરુણીએ‡ સમશે હુતાશન;
નયણે કર દીધા સર્વ કોય, અંગુળી ચાળે|| હેરી¶ જ્યે.
સહુ ગોપ ગોપીમનસંદહ ધરે, કેમ સમાધાન સામળીચો કરે;
પછે પ્રભુએ આકર્ષણ કીધો, દાવાનળ મુખમાંહિ લીધો.
તે આકર્ષિ આણ્યો હુકડો**, પીધો અગ્નિ જેમ પય ઘુંટડો;
પળ માત્ર લીલંબ ન થયો, ન જાણીએ પાવક કયાં ગયો.
ગોપ થયા સર્વ કંપાયમાન, દાવાનળ કેમ કીધો પાન;
ફરી માયા પ્રભુએ વિસ્તરી, આશ્ચર્ય ગોપ ગયા વીસરી.
ક્ષણમાં જ્વલાંડ લાગે ઘડે, તેને થું શીખવવું પડે;
કર્તુમકર્તૃ†† સમર્થ શ્રી હરી, અદ્ભુત લીલા સહેજે કરી.
ગોવાળ સહુ મુખીયા થયા, માતઃકાળે શ્રી ગોકુળ ગયા;
પાવક ભક્ષણ પરાક્રમ કહ્યું, દશમું ચરિત્ર પૂરણ થયું.

વળણુ.

દશમું ચરિત્ર પૂરણ થયું, સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે;
ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, થયો સસદશમો અધ્યાયરે.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે સસદશો-

ધ્યાયઃ ૧૧૭||

અધ્યાય ૧૮ મો.††

કડવું પદ્યું-રાગ સારંગ.

શુકજી કહે સાંભળીયે રાજ, ભગવંત ગુણ મહિમાયજી
બીજે દિવસે ગોપ પધાર્યા, શ્રી ગોકુળની માંચજી.

* દાવાનળ. † રેતી. ‡ ધુમાડો. § પોતાની મેળે.

|| વચમાંથી જી જુવે. ** પાસ. †† કરવા ન કરવા.

†† આ અદ્વારમા અધ્યાયમાં ગુણ વડે વસંતના સરખી
દીસતી શ્રીખ ઋતુમાં ભગવાને લીલાથી બળભદ્ર પાસે પ્રલંબા-
સુરને મરાવ્યો તે કથા છે.

ઘણું એક દાન શ્રી નંદ કીધું, વિદ્ય નિવરત્યું જાણીજી
જગદીશના શીશ ઉપર યસોદા, નાંખે ઉતારી પાણીજી.
મોટાં વિદ્ય નિવરત્યાં હરિને, સર્પ પાવક જ્વાળજી;
મહીયારી સહુ મંગળ ગાયે, કુશળ કહાન ગોવાળજી.
એકવાર શ્રી વૃંદાવનમાં, ગોવિંદ ચારે ગાયજી;
દાધું વન નવ પલ્લવ કીધું, ત્રિવિધિ વાચે વાયજી.
સદા વસંત વસે વૃંદાવન, આરક્ત કુસુમ પલાશજી;
વળડે વેળું ગોપ સંગ લીધા, ગૌ ચારે અવિનાશજી.
ભાંડોરક* વન ગયા ગોપીવર, છે વડનાં મોટાં વૃક્ષજી;
નીચી ડાળે બાળક હીચે, ઝુલે પંકજ ચક્ષજી.
કંસનો મોકલ્યો અસુર આવ્યો, છે પ્રલંબ એવું નામજી;
અંતર જામીયે તત્ક્ષણ જાણ્યું, ફડું એનો ઠામજી.
નવી રમત આરંભી કૃષ્ણે, અસુર આવ્યો જાણીજી;
ઉડણ પીપળી રમે પુરુષોત્તમ, દેશ અસુર પર આણીજી.
બે બે ગોપના ભેડ† કીધા, હારે તે વાહન થાયજી;
પરચીસ ધનુષનાં પદયાં કીધાં, ત્યાં લગી ઉચલી જાયજી.
ગોપ રૂપ થઈ પ્રલંબ આવ્યો, પ્રભુએ દબમાં લીધોજી;
મહિમા વધારવા બળિભદ્રજીનો, પ્રલંબ ભેડ કીધોજી.
રામ આદે ગોપ ન જાણે, જાણે જીગદાધારજી;
રમત રમતાં પ્રલંબ હાર્યો, ઊપર બેઠા રોહિણી કુમારજી.
અગ્રજને લઈ અસુર આવ્યો, અવાધકી† આધેરાજી;
ગોપ કહે ભલો મળ્યો અજ્ઞાની, આધકો ફરેછે ફેરાજી.
સંકર્ષણ અંતરગત રીઝયા, કરે ગોપ સન્મુખ હાસ્યજી;
એવે અકસ્માત પ્રલંબ વાધ્યો, રામને લઈ આકાશજી.
હાહાકાર કરે ગોવાળા, આવરિયું અંધકારજી;
માથે પુચ્છ ને સુરભી નાસે, શ્રી કૃષ્ણે કીધો હુકારજી.
પ્રલંબ વૃદ્ધિ પામ્યો ત્રણ ચાન્નન, હજધરનું કીધું હર્ણજી;
ખીળા કુશ ને લીલાં લોચન, વપુનું છે ધાર વર્ણજી.
લોહતાણા તે દંત કડ કડાવે, લાંબા હસ્ત બેહુ નાંખેજી;
એક લીધો લડે છડે બીજને, હરિ સાચું જોઈ લાખેજી.
અંતરિક્ષ અમરનાં મૃદ જીવે છે, દીસે રામ શોભાયમાનજી;
જેમ હિન્દ્ર બીરાજે મેઘ અબ્રમાં‡, ઉદયાચળપર ભાણુજી||
મોટાં વૃક્ષપર હંસ યથારથ, વટપત્રે¶ બાળ મુકંદજી;

* ભાંડોરક નામનો વનમાં વડ હતો તેથી પ્રેમાનંદે તે વનનું
નામ ભાંડોરક રાખ્યું છે. † સાથી. ‡ હદ. § વાદળામાં.
|| સૂર્ય. ¶ પ્રયાગ વડના પત્રપર શ્રી શેષશર્ધ ભગવાન પોઠે છે તે.

તેમ ખિરાજે પ્રલંબ ઉપર, જ્યેષ્ઠ વસુદેવ નંદજી.
મહુઅર વાઈ ગર્જના સાથે, સમર્થ શ્રી ભગવાનજી;
ધરાધર* કાં ધૈર્ય મૂકો છો, સામગીયે કીધી સ્નાનજી.
નિજ સ્વરૂપ સમર્થ હજીધરે, કોધે મુદ્રિ વાળીજી;
ઉંચો કર કીધો ખજિલદરે, ફૂર દૃષ્ટે ભાળીજી.
મહાર કીધો પ્રલંબ શિશો†, મહાખજે ખજદવજી;
પડયો પ્રલંબ એક ગડદ†, પ્રાણ ગયા તતખેવજી.
જેનેકાર થયો વૃંદાવન, ભેટયા ખન્યો ભાઈજી;
ધન્ય ધન્ય કહે ગોવાળા, જાણ્યો રામ મહિમાયજી.
પ્રલંબ દહ લગાડી દીધો, કીધું યુદ્ધ વૃંદાવનજી;
ભૂમિભાર ઉતાર્યો અચ્યુતજી, દીપાવ્યો રોહિણી તંનજી.
પુષ્પ વૃષ્ટિ કીધી સહુ દેવે, વખાણ્યા કૃશવ રામજી;
અસુર મારી સુરભી ચારી, ગયા ગોકુલ ગામજી.
ઘેર ઘેર વાત કરે ગોવાળા, વખાણી વખાણીજી;
ખલિલદરે આજ પ્રલંબ માર્યો, મુદ્રિયે લીધો પ્રાણજી.

વળખુ.

પ્રાણ લીધો એક મુદ્રિયે, હલધરનો મહિમાયરે;
ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, થયો અષ્ટાદશમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે અષ્ટાદશો-
ધ્યાયઃ ॥૧૮॥

અધ્યાય ૧૯ મો.]

કડવું ૬૦ શુ-રાગ સારંગની ચોપાઈ.

શુક કહે સુંણ પરીક્ષિત રાય, શ્રીકૃષ્ણ ચરાવે વનમાં ગાય;
નિત પ્રત્યે લીલા નવનવી કરે, દાદશ વનમાં પ્રભુજી રે.
મધ્યાન્હ વેળા વનમાં થઈ, ગાયો ચરતી વેગજે ગઈ;
ક્ષેત્ર હતું એક સરોડાંતાણું, ખરૂ જાળ તે વનમાં ઘણું.
તે વનમાં ગયાં ગૌ ધન, લાગો દાવાનજી હુતાશન;
ગોપ સાથ સહુ છે વેગજો, ગૌ પૂઠે પાવક વીટી વળ્યો.
અનજ પ્રખળ વાયુ છે ઘણો, થયો તીવ્ર તાપ દાવાનજી તણો;
તપિત તન સુરભીનાં થયાં, પ્રસ્વેદનાં જલ ખિંદુ વધ્યાં.
ત્રાસે ગાય નાસે અરીપરીજી, ન શકે અગ્નિ આગળ નીસરી;
ભાં શબ્દ સુરભી ભાંખે, એકેક પર જઈ કોટ નાંખે.

* શેખનાગ. † માથે. ‡ મુઠ્ઠી. § પ્રભુ. || આ ગોગણી-
શમા આધ્યાત્મના મુન્નરપ્રયગાં પહેલા ગોવાળગયા અને ગાયોની
ભગવાને દાવાનજી પીને રક્ષા કરી તે કથા છે || આઘી પાછી.

ધાઈ ધાઈ સહુ ટોળે થાય, કાઠી જીભ પડે ભૂમિમાંય;
શ્રી કૃષ્ણ ધ્યાન સુરભી સહુ ધરે, ઉકળી અકળાઈ આંસુ ભરે.
આકાશ સર્પ ધૂએ આવ્યું, આજ્ઞાદો ભાનુ અંધારું કંઈ;
ફાટે વાંસ વૃક્ષ ચડચડે, ખજે પાંખ પાંખી તરફડે.
મશક† શશક‡ મૃગ પામે ત્રાસ, ફાટે ફાણા સર્પ મૂકે શ્વાસ;
કીટ પતંગ દહ્યા કંઈ કોટ, ઉકે ધૂઅના ગોટેગોટ.
તે જવાળા જઈ પહોંતા આકાશ, ખજલદરે વિનવ્યા અવિનાશ;
સ્વામી કાંઈએક અરિષ્ટ‡ થયું, મહા દુર્વનમાં ગૌધન ગયું.
ધૂઆવરણ વ્યાપ્યું વન વિષે, ભાઈ સુરભી પીડા પામે રખે;
એવું સાંભળી ઉઠ્યા દયાળ, ધાયા રામ કૃષ્ણ સહિત ગોવાળ.
સહુ સરોડાનાં વનમાં ગયા, દખી દાવાનજી વિરમે થયા;
વન્હીયે|| ઘેરી દીડી ગાય, ત્યાં રૂવે ગોપ પછાટે કાય.
શ્રી કૃષ્ણ સ્તુતિ કરે ગોવાળ, પ્રભુ પશુની લીજે સંભાળ;
આપણું જીવિત્વ તે ગૌધન, તેને દહે છે હુતાશન.
ગાય વિના ઘેર કેમ જઈયે, માતપિતાને જઈ શું કહિયે;
વલવલીને વાછરૂ મરે, માત વિના દહ કુઈ પરે ધરે.
જે દબ્ધ વૃંદજી સુરભીનું થયું, તે ગોપ વર્ગનું જીવન ગયું;
એવું કહી રોયા ગોવાળ, તવ દયા કીધી દીનદયાળ.
પછે વેણું વળડી પૈકુંઠરાય, સાન કરી સહુ તેડી ગાય;
હરિ જોવા હેત સહુને આવ્યું, અગ્નિ જવાળ માહે અંપાવ્યું.
દહન ભય× સુરભી વીસરી, હરિ મળવા પાવકમાં નીસરી;
એક રોમ તેનું નવ દહ્યું, ગૌવૃંદ ગૌવિંદ પાસે ગયું.
તે વ્યાકુળ થઈ હાંસારવ કરે, પ્રસ્વેદ જળની ધારા ઝરે;
તે પાએ પડવા હરખે હાંડી, ભાં શબ્દ કરે પાવકે પીડી.
ફરવે હાથ હરિ પાસે તેડી, પરિતાપ તણી વેદના ફેડી;
ઘડી કંઈ ગૌ હૃદયે ભીડી, હરણી** ડોલી** ખાંડી** મીંડી**.
કાખરી** કાળી** ને કલોડી**, વાંસળી નાદે સહુકો દોડી;
હરિ ચરણે ગૌ આવી સકળ, ગૌ પૂઠે ધાયા દાવાનજી.
વૃક્ષ તણી લતા પરજળે, આગળ ગૌ પાવક પૂંડજે;
હાહાકાર કરે ગોવાળ, નાસો રામકૃષ્ણ એ આવી જવાળ.
ગાય ગોપની પીડા ઘણી જાણી, પછે પરમેશ્વર જોલ્યા વાણી;
તમો સખા સહુ મીચો લોચન, નિવારણ થાશે હુતાશન†.
નેત્ર ઉપર દીધા ગોપે હાથ, જૂવે હેરી†† શું કરે છે નાથ;
કોધ રૂપ કીધું ચંદુરાય. પાવક લીધો જોહુ કર મહાંય.

* છાઈ નાંખ્યો. †† શશકો. § અરાગ. || અસિએ.
|| ટાળું. × ખળી વર્તણું એવો ભય. ** ગાયોના રંગપર-
થી તેની જાતો ઠરાવેલી. †† અસિ. ‡ કાણી આંખે.

મૂખમાં મૂંચો હુતાશન, પયની પેરે કીધો પ્રાસન.
જેમ સમુદ્રમાં પડે વિજળી, તેમ અગ્નિ જ્વાળ ગોવિંદ ગળી;
જેમ અગસ્ત્યે પીધો સાગર, તેમ પાવક પીધો નંદકુંવર.
વારતા સ્વપ્ન સરખી થઈ, શું દાવાનળ અહીં હુતો નહીં;
કૃપાદષ્ટે જોયું કમળ ચક્ષ, થયાં નવપલ્લવ વનનાં વૃક્ષ.
પછે અમર સ્તુતિ કરે અંતરિક્ષ, પાવક પીધો જોતાં મત્સ્ય;
ગોવાળા વિચારે મન મહાંય, આપણું કૃમ રૂડી આવ્યા અહાંય.
ગોવાળે જાણ્યું તતજેવ, નંદપુત્ર તે દેવાધિદેવ
અવિગતિં દીસે અક્ષળ, જોણે જોતાં પીધો દાવાનળ.
એ સાક્ષાત નાથ નરહરી, એને કૃમ માનીચે માનવ કરી,
સર્વથા એ વૈકુંઠરાય, ગોવાળા સહુ લાગ્યા પાય.
શ્રી હરિયે માયા વિસ્તરી, ગોપ જ્ઞાન ગયા વીસરી;
સખા ભાવ ગોવાળે ધર્યો, પ્રભુભાવ મનથી નીસર્યો.
અદ્ભુત લીલા હરિયે કરી, સંધ્યાએ ગોકુળ આવ્યા રૂડી
વિરહે વાકુળ વ્રજ સુંદરી, એક દિવસ જોણે ચોડાં જુગ કરી.
તે આનુર થઈ ઉભી ખારણે, પ્રભુ દર્શન કરવા કારણે;
ઘેર ઘેર વારતા ગોપે કરી, આજ મરણથી સુરભી ઉગરી.
મહત્કર્મ કીધું ભગવાન, દારૂણ દાવાનળ કીધો પાન;
શુકલ કહે સાંભળીચે રાય, એ વન્હી ભક્ષ કહ્યો મહિમાય.
એ દશમ લીલા પરમ પવિત્ર, કહેવાયું દ્વાદશમું ચરિત્ર;
એ અધ્યાય લણે વા સાંભળે, ત્રિવિધ તાપ તેના સઘ ટળે.

વળણુ.

ટળે તાપ શ્રાતાતાણા એ, કથાના મહિમાયરે;
ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, ઘણે આગણીશો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે દાવાનળ
યાનો નામ એકોત્તરવિંશોધ્યાયઃ ૥૧૮૥

અધ્યાય ૨૦ મો.[†]

કડવું દર મું-રણ મહાદાર.

ગોવિંદ ચરિત્ર કહે ગર્ભ યોગી, સાંભળીચે ભૂપાગણ;
અદ્ભુત લીલા જ્ઞાપવન્તી, વળણું વર્ષાકાળ.
શ્રી ગોકુળમાં ગાઈ ગાઈ, વરસે છે વરસાદ;
તેવામાં ગૌધન ચરાવે, રામ કૃષ્ણ બે પ્રાતલ.

* મોટી ગતિ. † ચાર. ‡ આ વીશમા અધ્યાયમાં
વર્ષા અને શરદ ઋતુના વર્ણન સહ ગોવાળીઆ અને
બળભદ્ર સહિત ભગવાનની વર્ષા ઋતુ સંબંધી લીલાનું વર્ણન છે.

ગાજે ઘન વીજળી ખડુ ચમકે, થાય અંધાર ધોરણ;
હંસ ચાતક જોલે ખપેયા, નાચે કળા કરી મોરણ.
અમૃત^{*} સ્વરે કોકિલાં જોલે, બ્રમર કરે ગુંજરણ;
અશ્વ ઘટાને[†] દેખી નહાસે, વચ્ચ કરે હીંસારણ.
આદિત્ય[‡] ઉડગણ[§] ઈંદુ^{||} આચ્છાદ્યાં[¶], વાદળી ગદ્યસર્વવ્યાપીણ;
અનંત જંતુ ઉદયા અવનીમાં, સૃષ્ટિ વિધિયે થાપીણ.
કીટ પતંગ પંચવરણાં, મંકુક^{**} કરે મુખ ફેરણ;
નીલાં ત્રાણ થયાં અવનીમાં, ઉદયાં હૃમ અંકુરણ.
નવિન પત્ર કુસુમ નાનાવિધ, નદોએ આવ્યાં પૂરણ;
નદી તટ ઉભા ગોવાળા, તે વાય વેણુ મધૂરણ.
કાદવે મારગ પૂરાણા, વણિકે મૂક્યા વેપારણ;
આશ્રમ કીધા સંન્યાસીએ, એક સ્થળ રહે નાસ ચારણ.
નાના વ્રત કરે સહુ નારી, તાપસ બેઠા માણેણ;
શ્રવણ કીર્તન પૂજન પ્રતિમા, વાર્ણાશ્રમ ધર્મ પાળેણ;
દૂગણાં^{††} દૂધ કરે છે સુરભી, ચરે નીલાં ત્રાણ.
કરે જ્યેષ્ઠિકા વાળે લંગોટી, વન જાય અશરણુશર્ણ.
ગરી^{‡‡} કરી વરસે મહેવલીયા, નયણે સૂરજ ન સૂવેણ;
વૃક્ષ તળે ઊભા અપિનાશી, ટાઢે થરથર ધ્રુજેણ.
ઊપર જળ તળે જળ વેલ છે, નથી બેસવાનો ઝામણ;
પલાશ પત્રના^{§§} ટોપ કરી ધરે, મરતક કુદાવ રામણ.
સાંજ સમે આવે શ્રી ગોકુળ, પૂર ભર્યાં પહે નાળાંણ;
કો તરે તુમડાં કટિયે બાંધી, જો પુરુષ વળજે ગોવાળાણ.
સામીયાને સામા આવે, તારા^{|||} લેઈ નંદરાયણ;
સંસાર તારણ બીચે નદીનાં, જોઈને મૂકે પાયણ.
કોટી કૌતુક કરે કમળા વર, સુંણ પરીક્ષિત રાવનણ;
એ તે વર્ષાકાળની કહી લીલા, કહું શીતકાળ વરણનણ.
હવે હું વર્ણુ^{¶¶} શોભા શરદની, આવ્યા અશ્વિન માસણ;
તિમિર નિવરણું અગ્રઘટાનું, થયું નિર્મળ આકારણ.
મગટ ઉડગણુ ઈંદુ ભાસે, નહા જ્યોતિ કરે માર્તંડ^{||} જાણ;
રવી કીરણે પકે^{**} મૂક્યા, નિર્મળ કીધા નવાપંડણ.
નિર્મળજળ થયાં સર્વ સરિતાનાં, પાપાણુ પંકજ ઉઘડીયાંણ;
ઉત્પત્તિ થઈ મુક્તાશ્રવણી, રવાવિખિદૂ ખડુ પડિયાંણ.
વશુ પંખીલી થઈ સગળા, નવિન હવ અવતરિયાણ;
નીજ નાથથી પતિવ્રતાએ, ગર્ભ ઉદરે ધરીયાણ.

* મધુર. † કાવચ. ‡ વાદળાંના પેરાવો. § સૂર્ય.

|| તારા. ¶ ચંદ્રમા. * ઢાંક્યા. ** દેડકાં. †† બમણાં.
‡‡ વરસાદનું જોરમાં પડવું તે. §§ ખાખરાનાં પાંદડાંનાં.
||| તરનારા. ¶¶ સૂર્ય. ** કાદવ.

પર્ણકટો તણ ઉડીને આલ્યા, તીર્થ કરવા સંન્યાસીછ; આગિયા ઉઘડ્યા કાઢવ સૂક્યો, ઘર લીધે પૂરવાસીછ. નોકા મૂકી સમુદ્રમાંદે, વેપાર કરે વેપારીછ; વિવાહ કર્મ કરે વર્ણ ચારે, ગીત ગાય શુભ નારીછ. યજ્ઞહોમ થાયે વેદાધ્યયન, દાન આપે દાતારછ; ભક્ત મૂકાએ મળ્યાથી નેમ, અબ્રથી મૂકાયો સૂરછ વૈષ્ણવે મહોત્સવ કીધો, શાશુગાર્યાં દેવસ્થળછ, નવાં અન્ન આવ્યાં નાનાવિધ, નવાં કુસુમ ને રૂપછ. વેપારીએ આમાંતરે કીધાં, પરવરિયા પરદેશછ; એ શીતકાળનું છે પાર્ણવ, લીલા શ્રી હીકિશછ. શરદ સમે વૃંદાવન માંદે, વિઠ્ઠલ વેણુ વળદેછ; પ્રેહ ઉપજવે વૃન્નવનિતાને, કામાગ્નીયે દગ્ધદેછ.

વળણું.

જગાડે કામ રપામ સુંદર, શુક કહે સાંભળ રાયરે;
ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, થયા વીગમો અધ્યારે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે વિગ્ના-

ધ્યાયઃ ૧૨૦ઃ

અધ્યાય ૨૧ મો.

કણ્વું ૬૨ મું-રાગ ગોડી-દશીની ચાપાછ.

શુક કહે સાંભળાએ રાજ, વાય વેણુ સુંદર રપામછા
વ્યાકુળ થઈ છે વ્રજની નારી, પીડે પાપી કામ, વેણુ વાજે છે.
મળવાને તરશે મન, દેહડી દાજે છે; વહુવારને મરજદ,
મનકું લાજે છે-ટેક.

નંદ નંદનની વાંસવતીરે, વિરહ વણી ભંડારછ;
મનહીસે છે હરિ મળવાને, પાણી પીડે લોકાચાર, વેણુ વાજે છે-મં
આશિન માસ કુસુમ બહુ ફૂંધ્યાં, ગોવિંદ ચારે ગાયછ,
મોહનચરણે મનજઈ મેકું, દહરહો ધરમ્હાય, વેણુ વાજે છે-મં
અશ્વત્થે અદકરો મીઠો, વાંસળીની નાદછ;
દેવકન્યા કાંઈ નવ મીઠે, ગોપી જણે સ્વાદ, વેણુ વાજે છે-મં
કો જળ ભરવા મરો ગઈ વસુનછ, પાણી દીધું રેડીછ;
વૃંદાવન ઊભી જઈ અમળા, તુડી ધરની બેડી, વેણુ વાજે છે-મં

* એક ગામથી બીજે ગામ જવું તે.

† આ એકવિંશતી અધ્યાયમાં શ્રી કૃષ્ણ સુંદર વૃંદાવનમાં
મથા, તેનો વેણુ નાદ સાંભળીને ગોપીઓએ કહેલી વાતની
કથા છે.

કોઈએક નિસરી વાછરૂ પાવા, કો ગઈ પટકુળ ધાવાછ;
કોઈએ મસકીધું નહાવાનું, ઇચ્છે હરિપદજેવા, વેણુ વાજે છે-મં
સકળ સ્ત્રી શોભે મળી કહે, ક્યમ કરિ વળેએ બાઈછ;
છે ગોવાળા સામગીઆ સાથે, કૌના પુત્ર કૌના ભાઈ, વેણુ વાજે છે-મં
ધિક્ પુત્ર ધિક્ સંહાર, ધિક્ પડે સગાં પિત્રાઈછ;
એ સગાં સર્વે કડવણુયાં, હરિ દરીનનાં અંતરાઈ, વેણુ વાજે છે-મં
પ્રેમ જેત ત ત્રા વનિતાનો, શુક કહે સાંભળ ભૂપછ;
પ્રેમાનંદનકુરાનને મળવા, જે ગોપી પુરૂષનાં રૂપ, વેણુ વાજે છે-મં

કણ્વું ૬૩ મું-રાગ ગોડી.

નદી કાલિંદીને પાંડરે, ઉભી રહી મળતાર;
વિયોગ દમે દીનાનાથનેરે, નેત્રે ભરતી વાર.
બાઈ નિકટ વાજે વાંસળીરે, હરિ સાથે પ્રાતઃમાર;
ક્યમ મળિયે ઇવન કુળજીરે, ધિક્ અબળાનો અવતાર.
ધન વૃંદાવનની વેળીરે, ધન્ય વૃંદાવનની ધણી;
અમે તુમુક નવ અસતીરે, ઉપર આસત હરિનાં ચણી.
શાને કહેત પ્રભા તુનેરે, જે વન્ન વાંસનો દેત;
અમે શાન વિરૂંડની વાંસળીરે, નો અધરતણા રસ લેત.
ગોપી ગુંબ જોત અવતરીરે, હરિ કહે શાનજ હાર;
વાંધ અમને આપો નહીરે, પશુ પંખીનો અવતાર.
ધન મૃગ વૃંદાવનતણીરે, ને સાંભળે મોહલીતાદ
કન્તૂરી થઈ વેણુ રસતણીરે, કે રસિયો જણે સ્વાદ.
અમે કાં નવ સરદ પખીણીરે, કરત છતીકાને છાંય;
અમે કાં નવ નિર્મિ જલિકારે, રહેત હરિતણા કરમાંય.
સ્વર્ગતણું સુખ ભોગવેરે, ધન્ય વૃંદાવનનાં ગાડ;
જે થાત અમે વનવેસરીરે, નો માનવ પ્રભાનો પાડ.
અજ અમને શે નવ આપિયેરે, દગ્ધગો અવતાર;
અમે મહા મુખકરી માનવે, પ્રભુ કરત ગોડીનો પ્રહાર.
નંદ ગૃહે દાસી ના અસતીરે, તું બાંધો પ્રભાદેવ;
કૃતારથ થાતી અમેરે, નો મરત હરિની સેવ.
છડે આનુર અભિચયે બનીરે, વિરહ કુળજી પુનતાર;
ભક્તિ જાણી ત્યાં આપિયારે, ભક્તવત્સલ દેવનાચાર.
કંદર્પ રૂપ દખાડીકુરે, સહુ ગોપી લાગી પાય;
શી ઇચ્છા રાખો મન નિષેરે, પૂછે વૈકુંઠ રાય.
લજ્જ સંચુકત બોલી સુંદરીરે, અમે પ્રગટ કેમ કહેવાય;
મુખ ઇચ્છું છું કમળાતણીરે, કૃપા કરો શ્રી કૃષ્ણરાય.

હરિ કહે સુણો સુંદરીરે, આચરો કાત્યાયની વ્રત;
છે મહિમા મોટો વ્રતનેરે, મનવાંછિત પામશે તર્ત.
અંતર્ધાન થયા એવું કહીરે, સહુ ગોપી આવી ઘેર;
કાત્યાયની વ્રત આરંભિયુરે, સાધે પ્રભુ પામ્યાની પેર.
હરિ ચરણે ચિત્ત બાંધી રહીરે, વ્રત કરે વૃજનાર;
શુકલ કહે રાય સાંભળોરે, ગઈ ગોપી કર્મને પાર.

વળણુ.

અકર્મ અખળા સકર્મ થઈ, વસ્થ કીધા પૈકું રાયરે;
ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, થયો એકવીશમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે ગોપીકા પ્રખ્યાધ-

નો નામ એકવિંશોધ્યાયઃ ૥૨૧॥

અધ્યાય ૨૨ મો.

કડવું ૬૪ મું-રાગ ભાડની દેશી.

સામગ્રિયે શિક્ષણુ તો દીધું, વૃજ સુંદરીએ વ્રત કીધું;
જઈ યમુના કરે પ્રાતઃસ્નાન, આપે વિપ્રને ઉત્તમ દાન.
કરે ભોમિશયન દહ દમતી, અલપણુ ભોજન નિત્યે જમતી;
ધૂત દીપ અહરનિશ રાખે, કૃષ્ણ કૃષ્ણ ફરી ફરી ભાખે.
કરે અખોટ પટ પરિધાન, પળ માત્ર ન મૂકે ધ્યાન;
ક્રોધ પ્રમાદ મૂક્યા વરજ, ગોપવધૂ પાળે પ્રહ્લચરણ.
પૂજે અશ્વત્થ તુળસી ગાય, પૂજે વૃક્ષ વિપ્ર ઋષિરાય;
સર્વત્ર રાખે કૃષ્ણનો ભાવ, હરિચરણે પ્રુદ્ધિ દ્રઢાવ.
પૂરણ વ્રત થયું એક માસે, ભક્તિ જાણી શ્રી અવિનાશે;
ગોપી ઠોળે મળીને વિભાસે, મનવાંછિત ફળ ક્યમ થાશે.
આલો વૃંદાવનમાં જઈએ, અભિલાષા પ્રભુને કહીએ;
એકત્ર થઈ વૃજનારી, ગઈ નાવા સર્વ સહવારી.
ઇચ્છે મેળાપ પ્રભુનો થાવા, હરિ આપશે સુરભી પાવા;
કાલિંદીનો દ્રહ કાળી વાળો, છે કદંબ વૃક્ષ શોભાળો.
ત્યાં ગોપવધૂ કરે સ્નાન, નાતાં થયા જંત્ર મધ્યાન;
મન માધવ ચરણે મગ્ન, નારી નાહે યમુનામાં નગ્ન.
થઈ નિર્લજ્જ નાથને નેહે, નથી સૂત્ર તંતુ એક દેહે;
બાલે વિવિધ વ્યંગ રસ વાણી, ગૃહી તરંગ ઉછાળે પાણી.

આ બાવીશમાં અધ્યાયમાં વસ્ત્ર લઈ લેવાની લીલાથી
કુમારિકાએ વરદાન આપી ભગવાન ચરણાક નજીક આવ્યા
તે કથા છે.

એક એકને વળગે તરતી, મચ્છપેરે યમુનામાં ફરતી;
જુએ વાટ વિઠલની નારી, એવે આવ્યા શ્રી દેવ મોરારી.
ઉભા રહી જોઈ સહુ રથામા, પરબ્રહ્મ અતિ સુખ પામ્યા;
નગ્ન નિર્લજ્જ નયને ન નિરખી, ત્યાં લગી નથાય મુજસરખી.
એનું હું તું અંતર ટાળું, પછે કમળા ભાવે ભાળું;
નથી દખતી કોઈ ગોવાળી, વસ્ત્ર હરિયાં શ્રી વનમાળી.
બાંધો ગાંઠડો શ્રી ગોપાળે, ચઢી બેઠા કદમની ડાળે;
સ્ત્રીનાં ચહેન જુએ મહારાજ, વિચાર્યું જે મૂકાણું લાજ.
પછે ખંખારયા આનંદકારી, તવ અખડી સહુ વૃજનારી;
કોઈ એક પુરૂષતણા ખંખારો, મહોમહો નાર કરે આણસારો.

વલણુ.

સમસ્યા મહોમહો કરે, અંગુળી મુખમાંહે ધરીરે;
બાઈ પુરૂષ કો આવ્યો સહી, વસ્ત્ર પહેરો સર્વ સુંદરીરે.

કડવું ૬૫ મું-રાગ ભાડ-દેશી ફેર.

લાલ વૃજની નાર, ચિંતા ચિત્તમાં ધરે;
પુરૂષ દખશે દહ, બાહેર કેમ નીસરે.
વિરમે થઈ કરે વાત, નિર્લજ્જ છેક થયાં;
કેમ નગ્ન જણું ઘેર, પટકળ તે સર્વે ગયાં.
નથી આવી વાયુની વેળ, વસ્ત્ર ઉડયાં બાણીએ;
એ નાહે મનુષ્યું કામ, કર્મ દેવનું ગાણીએ.
ધસે હાથ ધૂણાવે શીશ, વૃજજન બાપડાં;
છે મોટો લોભી ચોર, ન મૂક્યાં બે કાપડાં.
આવ્યા હશે સો પંચાશ, બાંધા ગયા ગાંસડી;
નવ ઉગરયાં ચરણાં ચીર, ન મૂકી નાડાછડી.
કેમ જઈએ બાઈ ઘેર, હરયાં વસ્ત્ર વેરીએ;
કો આણી આપે વનકૂળ, પાનડાં પેહેરીએ.
હવડાં થયા જંત્ર મધ્યાન, નિશા છે વેગળી;
વળી મગટશે શત્રુ ચંદ્ર, નિશા થશે નિર્મળી.
કોણુ ધૂર્તે કીધું કર્મ, ન જાણે કપટ કળ્યું;
વસ્ત્ર જતાં તો ગઈ લાજ, કાત્યાયની વ્રત ફળ્યું.
મૃગનયની ચૈ દિશ જોય, કરૂણા કીલ્લે;
જેણે લીધાં હોય પટકૂળ, દરરાન દીલ્લે.
અમો અખળાનો અવતાર, લાજે જઈ મરી;
પુરૂષને એની ન ખોડ, હીડે કોપીન ધરી.
અખળાના અવયવ, રાખ્યા ગુપ્ત ભલા;
નારી નરકનો કંડ, પુરૂષ હોય નિર્મળા.

અમો લાગું તમારે પાય, અખળા આતુર હવી;
ક્રમ નીસરીએ અમો ખહાર, દષ્ટિ ગગને રવી.
એક કહે જણાએ ચોર, વિચારી સત્ય ભણું;
નવનીત ચિત્તના ચોર, આ કર્મછે તે તણું.
દો દર્શન દીનાનાથ, કદમની ડાળ ચઢી;
પછી મગઠ થયા છે કૃષ્ણ, વીનવે સુંદરી.
દખી મદન ગોપાળ, સંતાઈ નાર ખસે;
તાળી દઈ વૃજનાર, મુખે કર દઈ હસે.
એકેક પૂઠે સંતાય, વદન નિજ ગુપ્ત કરે;
કો ઢાંકતી કૂચ ફળ, ચોટલો ઉપર ધરે.
કો અંગુળી ધરે મુખ માંય, પટ પ્રણમી માગે;
કો વેગજેથી વૃજનાર, હરિને પાયે લાગે.
કો વાંકી દ્રષ્ટે જોઈ, શ્યામા અધર ડસે;
કો કરડે પોતાની જાલ, સામું જોઈ હસે.
કો પડી ગઈ જળમાંય, ઢાંકે તન વેળુ વડે;
કો વઢવા તત્પર થાય, ઉંચી ભમર ચઢે.
કો મુખ મરડી કરે વાત, જોખન દર્પ ભરી;
મુને ગમે નહિ એ ચેન, વિરોધની વાત ખરી.
ખાળા મુઝ્યા ગોરી શ્યામ, પ્રભુનું સ્તવન કરે;
પટ આપોને પ્રાણનાથ, હરિ તવ આચરે.
તમોએ કુલ્યા દેવ, તે માટે વસ્ત્ર ગયાં;
મુને જડિયાં તે દશ પાંચ, દેવને લેતાં રહ્યાં.
આળખીને લો પટકૂળ, નીસરો ખહાર રખે;
મારી પ્રત્યે શો છે બાધ, હું થકી લાજે રખે.

વળણ.

રખે સખી લજ્જ કરો, હું ખાળકની બાધા કશીરે;
વાક્ય સાંભળી શ્યામનાં, શ્યામા તાળી દઈ હશીરે.

કડવું ૬૬ મું-રાગ પરજયો.

કર અંગુળી મુખમાં ધરીરે, વસ્ત્ર માગે વૃજનાર;
અમો પુરૂષની દષ્ટિ આગળે, કેમ નગ્ન નીસરું ખહાર વહાલા.
છાં અખળાનો અવતાર વહાલા, છે કડિણ લોકાચાર વહાલા,
નહીં નગ્ન નહાયે ખીજવાર વહાલા.-ટેક.

સ્વભાવ છે એ સ્ત્રી તણોરે, નગ્ન સર્પથા નહાય;
એવું જાણી અમો પેઠી જળમાં, એ થઈ આવ્યો અન્યાય વ-છાં.
અમો ખાળક કરી કેમ નહાયેરે, દીસો કોટિક કામ;
અમો તમને આળખુરે, મિથ્યા ખાળક નામ વ-છાં.

વસ્ત્ર હરે કોણ દેવતારે, ન પડે કોનો હાથ;
લોચન કહે છે ચોરનાં, છો લક્ષણવંતા નાથ વ-છાં.
પુરૂષ ખીજ કો આવશેરે, જન્મની જશે લાજ;
મોહિમાંહી હાડ ન જાણું, એ મોટમ નાય મહારાજ વ-છાં.
દુમ ડાળે દયાળજરે, વસ્ત્ર લીધાં કર મહાય;
પહોંચી ન શકે ગોપીકારે, એક વહેતનું છેડું થાય વ-છાં.
ચીર ચોળીને ચરણીયારે, ધાખળી આઢણી ઘાટ;
નીલાંબર પટોળી પીતાંબર, શોભે પાંચ પટાના પાટ વ-છાં.
દખાડે પાણુ નાંખે નહીરે, અકળાઈ વૃજનાર;
કૃષ્ણ કહે લજ્જ પરહોરે, અખળા નીસરો ખહાર વ-છાં.
ડાળથકી થડે આવીયારે, વિપ્ર પ્રભુ પૈકુંડનાથ;
ગોપિકા ખાહેર નીસરી, લજ્જ સ્થાનક દઈ હાથ વ-છાં.

કડવું ૬૭ મું-રાગ રામચી.

દુમ થડે આવ્યા દેવ મોરારીજ, વસ્ત્ર લો આળખી નીસરો નારીજ;
ગોપી વિચારે વિપત બહુ પાડીજ, કેમ નીસરીએ દહ ઉઘાડીજ.

ચાલ.

ઉઘાડો દહ આપણો બાઈ, દષ્ટિ નંદ કુમાર;
કાં ન આવો કૃષ્ણ કહે, શો લાગે આવડી વાર.
મારી લજ્જ તમો કાં ધરો છો, કીધી કુળ મર્યાદા લોપ;
હવડાં વજીરીશ વાંસળી, ધાઈ આવશે સઘળા ગોપ.
આવો કે જાણું છું ગોકુળે, કહીશ ઘેર ઘેર સમાચાર;
તેડી લાણું પરીવારને, માત પિતા તમ ભરથાર.
તમને સૂર્યની લજ્જ નહીં તો, હું ખાળકની શી લાજ;
તમો સતી છો તે જાણું છું, લાજે નવ થાયે કાજ.
ભય પામી સહુ ભામની, રખે તેડી આવે કુટુંબ;
એ જે કહે તે માનીએ, તેડતાં ન કરે વિલંબ.
બાઈ નિર્લજ્જ થઈને નીસરો, મૂકો પતિવ્રતાનાં પોણુ;
પ્રાણનાથની બાધા નહીં, એ વાત જાણશે કોણુ.
ધીરજ ધારી ગોપનારી, નીસરી નગ્ન સમસ્ત;
નીચી થઈ પ્રભુ પાસે આવી, લજ્જ સ્થાનક દીધા હસ્ત.
સર્વંગ દહ દીકો નહીં, વિચાર્યું વિશ્વાધાર;
કુલ્યા દેવ કૃપા કરે, કરો સુરજને નમસ્કાર.
કાલ્યાણની વ્રત આચર્યું પાણુ, અંતે ચૂકી નારા
નગ્ન દહ દીકા વરણુ, જે વસે નીર મોજર.
વિચારે સર્વ વ્રજ વધૂ, એ કરાવે છે પ્રાણમ;
અભિલાષ નગ્ન જોવા તણો, લે શકે સૂર્યનું નામ.

આ શરીર છે શ્રી કૃષ્ણનાં, રહે અંતરમાં અવિનાશ;
 પ્રત કીધું એને પામવા, એમ આપ્યો મન વિશ્વાસ.
 અમો વરુણને ઓળખું નહિ, છે દેવ નંદકમાર;
 સ્ત્રિએ સૂરજને મસે કરી, કીધી કૃષ્ણને નમસ્કાર.
 એ બેઠ બાણે ભક્ત હરિના, સાંભળ પરીક્ષિત ભૂપ;
 પરિશ્રમે નારી નગ્ન જોઈ, કીધી બ્રહ્મ સ્વરૂપ.
 મુખ સાચું જોઈ હસી હસી, વસ્ત્ર આપ્યાં શ્રીભગવાન;
 ગોવિંદ વીટ્યા ગોપીએ, કીધાં પઠ પરિધાન.
 શ્રીકૃષ્ણને કહે સુંદરી, તમે નગ્ન નિરખ્યાં અંગ;
 હવે વાર શી છે શ્યામળા, પ્રભુ આપ તારો સંગ.
 પ્રત તમારું પૂર્ણ થયું હું, રીઝ્યો અપરમપાર;
 કર્મ રહિત અખળા થઈ, ફરી નહિ પામો અવતાર.
 લક્ષ્મીનું સુખ પામશો, શરદ સમે બહુ પેર;
 તેડીશ વનમાં વેણુ વાઈ, તમે આજ જાઓ ઘેર.
 ગોપીકાએ વિચાર્યું જે, ગૃહીએ હરિના હાથ;
 શ્રીકૃષ્ણને નગ્ન કીધાં તો, રહે છાની આપણી વાત.
 વસ્ત્ર કાઢવા ગોપી ધસી, અદરી હવા મોરાર;
 વિરમે થઈ ગોકુળ ગઈ, સુખ પામી સહુકો નાર.
 ગોપ વૃંદમાં ગોવિંદ ગયા, છે શોભિત વૃંદાવન;
 રામ મત્તે કૃષ્ણ કહે છે, વૃક્ષનું વરણન.
 વિરચીની સૃષ્ટિમાં ધન, વૃક્ષનો અવતાર;
 વૃક્ષનીપેરે મનુષ્યે કાંઈ, કરવો પર ઉપકાર.
 ટાઠ તાવડ વર્ષા વેઠે, પ્રભુને ફળ કરે અર્પણ;
 છવતાં છાયા પત્ર આપે, મુએ આપે સર્વણ*.
 જે પુરૂષમાં એવાં લક્ષણ, તેને વૈકુંઠ ઠામ;
 ગોકુળ જતાં વસ્ત્ર હરણ મહિમા, કહ્યો પૂરણ કામ.

વળખું.

રામકૃષ્ણ ગોકુળ આવિઆ, મુંણ પરીક્ષિત રાયરે;
 ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, થયો બાવીશમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કન્ધે ગોપીવત્સ હર-
 જ્ઞાનામ દ્વાવિંશો ધ્યાયઃ ૧૧૨૨૧

અધ્યાય ૨૩ મો.†

કડવું ૬૮ મું-રાગ દેશાખની ચોપાઈ.

શુકલ કહે સાંભળિયે રાય, રૂપિપત્નીના કહું મહિમાય;
 એ વસ્ત્ર હરણનું કારણ કહ્યું, અરિત તેરમું પૂરણ થયું.

* હાથડાં. † આ ત્રેવીશમા અધ્યાયમાં ગોવાળિયાઓ
 પાસે અન્નની માયના કરાવવાના નિમયથી બ્રાહ્મણોની સ્ત્રી ઉપર
 અનુમત્ત કરીને ભગવાને બ્રાહ્મણોને શોક કરાવ્યો.

છે અદ્ભુત લીલા વિશ્વાધાર, વૃંદાવન ગયા એક વાર;
 દાદશ વનને અતે ગયા, ખીલવાર સહુ ભૂખ્યા થયા.
 શ્રમિત થયા હોડીને ઘણું, પ્રમળ થયું જરગ્નિતણું;
 દ્રુમ છાયાતળે ખેડા ખાળ, શ્રીકૃષ્ણ મત્તે ખોલ્યા ગોવાળ.
 પાસેનાં અન્ન સહુ જમી રહ્યા, ખીલવાર કુધાતુર થયા;
 શ્રીકૃષ્ણ કહે ભાઈ કહેા છો સત, મુજને ભૂખ લાગી છે અત્યંત.
 ખળભદ્રલ પાણુ ભૂખ્યા ભાસે, ન મળે ગ્રાસ તે કોને પાસે;
 આ ધૂમ્ર જાતો દીસે ગગન, ઋષીશ્વર કરતા દીસે છે યગન.
 સંભળાય છે વેદ વાણીના સ્વર, એ સ્થાનક વસે છે ઋષીશ્વર;
 આશ્રમ દીસે છે અતિ ઘણા, દશપાંચ સખા જાઓ આપણા.
 પર્ણકુટિ આગળ ઉભા રહેજે, રામકૃષ્ણ ભૂખ્યા છે જઈ કહેજે;
 માગ્યું અન્ન આપશે તતકાળ, દશ કહેતાં સહુજ ગયા ગોવાળ.
 કુધાતુર અભિલાષે ભરયા, શીઘ્ર થઈ સર્વકો પરવરયા;
 કો કહે અન્ન વસ્ત્રમાં લીલ્યો, હરિને સમર્પી ભોજનકીલ્યો.
 કોણે વસ્ત્ર તણી ઝોળી વાળી, કોણે કીધી મોટી પત્રાળી;
 અન્ન આસકત ગોવાળા થયા, તે યજ્ઞ દારે જઈ ઉભા રહ્યા.
 મંડપમાં ખેડા છે મુની, ઘેર શબ્દ થાય વેદની ધુની;
 વિદ્યાખળે વાધ્યો છે ગર્વ, અભિમાન અપે અડયા છે સર્વ.
 કરે હોમ સ્નાહા ભાણી ભાણી, ન જાણે વાત હરિ પામ્યાતણી;
 અમો પડિત અમો વેદીયા, પાણુ જ્ઞાને કો નથી બેદીયા.
 કોધાગ્નિયે રહ્યા પરજળી, માન રૂપ ખેડી મંડળી;
 તે કરે સોમ વલ્લીનાં પાન, તેજસ્વી ઋષિ જવાજ્ઞયમાન.
 ભણે વેદ સૂત્ર ક્રમ જટા, લાગ્યો છે વાદ શબ્દની ઘટા;
 તે સમુદ્ર પુરની પેરે ચઢે, સરખે સરખા ભાણતાં વઢે.
 જંગોટા કછોટા કુશ આસન, કો સાધે જોગ ખાંધી પવન;
 કો ઉર્ધ્વ ખાહુ કરે ધૂમ્રપાન, કો વક્તા થઈ ચર્ચે જ્ઞાન.
 કો બેઠ ખટ ચઢના કથે, મગ્ન છે આપ આપણે મતે;
 કથે ધર્મ ત્યાય ને પાતાંજળી, વ્યાકરણ વેદાંત કથે છે મળી.
 મીમાંસા બ્રહ્મવિદ્યાના પ્રયોગ, આત્મા ધર્મ કથે અઘાંગ જોગ;
 તત્ત્વમસિ ભણે ઉપનિષદ, પાણુ અધ્યયનના વાધ્યા છે મદ.
 મદાંધ કાંઈ દખતા નથી, ન પામ્યા પાર થાડ્યા જળમધી;
 જ્યાં લગી ન આવે આત્મજ્ઞાન, ન મળે ત્યાં લગી શ્રીભગવાન.
 લક્ષપતિ કોટિ પતિ ધનવાન, તેપે બ્રાહ્મણને ઘણું અભિમાન;
 છત્રપતિપેં આધિકું ગણે, જે બ્રાહ્મણ બે અક્ષર ભણે.
 તે વાદ મહિષની પેરે વઢે, તેને હરિ મારગ શોધ્યા નવ જડે;
 આસ્તિક આચાર પાળે અનેક, પાણુ વેગજો વૈષ્ણવનો વિવેક.
 છે અધ્યયન ગર્વે ઉન્નત મતિ, તે ગોવાળા ભાણી જોતા નથી;
 કો કહે આહિરની પડી છાયા, કેમ દીને હોમ ફરી નહાયા.

રહો વેગળા છે પશુપાળ, તવ માન જાણ થયા ગોવાળ;
ઉભા રહ્યા એક મુહૂર્ત માન, અલંકાર શિયાળા ધરે અનંપાત્ર.
અવતરયા કૃષ્ણ આહીરને પેટ, તો અમારી શી છે આલડછેટ;
આપણુ સાચું ન કરે અવલોકન, તો કુમ માગ્યું આપે અનં.
એક કહે આજ્ઞા આપી હરી, તો માગ્યા વિના કેમ જઈએ ફરી;
વધાં પ હરિયે કહ્યું એ ખલુ, પણ માગ્યાપે ભાઈ મરવું ભલું.
ઘાણું ધીટ થયા ધીરજ આણી, કષિ પ્રત્યે ગોપ વધા વાણી;
ધજી છે પરમેશ્વર તાણી, અમો મોકલ્યા હરિયે તમ ભાણી.
મમત્વ છે મુરલીધર તાણું, ભાણી પવિત્ર અનં તમારું ઘણું;
ભૂખ્યા છે બેહુ ખાંધવ જનં, કાંઈ આપો તો લેઈ જઈએ અનં.
મુખ મરડયાં એવું સાંભળી, સહુ હરી પ્રાણાણની મંડળી;
આચાર્ય બોલ્યો કરમાં શૂચી, ગોપને યજ્ઞ અનંની રૂચી.
તમો પશુપાળ રહો વનમાંય, તમારે સ્પર્શે અજ અભડાય;
ને ગાય ચારે નેણિકા ગૂહી, તે અમો કૃષ્ણને માનું નહીં.
પરમેશ્વર શું ચારે પશુ, અમો ભૂલું અધ્યયન કયું;
બોલ્યા પ્રાણાણુ વચન કહોર, ન ઝોળખ્યા પ્રજા નંદકિશોર.
હાકેટયા બાળ પાછા વળ્યા, રામ કૃષ્ણ પાસે જઈ મળ્યા;
સજ્જન નેત્ર છે કંપાયમાન, દેખી માનભંગ પૂછે ભગવાન.
સખા શે આશિયાળા થયા, કોની પાસે અનં માગવા ગયા;
ગોપ કહે જાણ્યા કષિ જનં, અમો જાણ્યા તે તમારું પુણ્ય.
તમારું નામ લીધું ફરી ફરી, તેને બોલ્યા તે કુમ કહિયે હરી;
અમારો ધર્મ નહીં કૃષ્ણ રાય, પ્રભુ ગોષ્ઠ કરતાં નિંદા થાય.
જે સ્વામી કીનેશત અપવાસ, તો અનં ન માગીયે પ્રાણાણુ પાસ;
શ્રીકૃષ્ણ કહે કાં જાણ્યા કષી, મિત્ર મારા થયા મહા કુઃખી.
ભાઈ કુધા તો ભાગે આપણી, જો તમે જાણ્યા કષિ પત્ની ભાણી;
સી જનનાં હોય કોમળ હૃદય, કંઈ જાણ્યા ભક્તિ નારીને હૃદય.
નિત્યે વેણુ નાદ સુણિ આપણો, અભિલાષ છે મળવાનો ઘણો;
તમો જઈ જાણ્યા કષીની સુંદરી, આપણે પાત્ર અજનાં ભરી.
ગોપ કહે કુમ ઉત્તર દીલજી, ત્યાં જતાં અમો ઘણું ખીલજી;
કષી પત્નીયો ક્યમ રૂડી હશે, ખીલ વાર વળી ફરો થશે.
કુમ કીલજી આજ્ઞા લોપ, કષી પત્ની પાસે ચાલ્યા ગોપ;
યજ્ઞમંડપ ભાણી નવ ગયા, આશ્રમ દ્વાર જઈ ઊભા રહ્યા.
જવ દીડી ગોપતાણી મંડળી, પૂછવા પ્રાણાણી ટોળે મળી;
આશ્રમ આશ્રમથી નીસરી, ગ્વાલ પ્રત્યે અખળા ઊચરી.
તમો કીજી ઠામ વસો ગોવાળ, ક્યાંઈ દીઠા છે દીનદયાળ;
યસોદા નંદન સ્થામળવાન, કાળી નાથન ગોકુળ કહાન.
અમો નિત્ય સાંભળું મોરલી ગાન, શ્રી કૃષ્ણનું હૃદયે રાખું ધ્યાન;
તમારી ટોળીમાં શું નથી હરી, કહે પ્રમદા ભક્તિ રસ ભરી.

ગોપ કહે સાંભળીએ માત, છે નિકટ ઊભા ખંચો પ્રાત;
છે ગોકુળમાં અમારો વાસ, અમો છો શ્રીકૃષ્ણના દાસ.
એક વાર અમો આવી ફરી ગયા, ભરતાર તમારે ઉત્તર કહ્યા;
ભૂખ્યા છે બેહુ ખાંધવ જનં, તમ પાસે લેવા મોકલ્યા અજ.

વળણુ.

અજ માગે છે શ્રી હરી, એવી વારતા ગોપે કહીરે;
ભૂખ્યા ભાણી ભગવંતને, મૃત્યુ તુલ્ય અખળા થઈરે.

કડબું ૬૮ મું-રાગ મેવાડા.

વારતા સાંભળી હો, ને ભૂખ્યા છે હરી;
હૃદયે દાધી હો, કષીની સુંદરી.
જ્ઞાતિ કુટુંબની હો, લજ્જા પરહરી;
ધર કૃત્ય મૂકી હો, સહુકો નીસરી.
અવળાં વસ્ત્ર પેહેર્યાં હો, ભૂખણુ વીસરી;
ખટરસ અનં હો, લીધાં જોજન ભરી.
દષ્ટિ હરિ ચરણે હો, ન જાણે પાણું ફરી;
નિધિ* ભાણી સરિતા હો, તેમ તે સાંચરી.
કુટુંબ મરયાદા હો, લજ્જા પરહરી;
પતિ પરિવાર હો, તેણીએ તુચ્છ કરી.
ચાલે જેમ પંખીણી હો, અથવા ઝેચરી;
ભક્તિ અખળાની હો, થઈ એમ ઉઠરી.
હરિને નામે હો, ભવસાગર તરી;
પતિ પુત્ર પિતા હો, લાગે જેવાં અરી.
જે હરિને મળતાં હો, થાય છે અંતરી;
પ્રાણાણુ ધાયા હો, દંડ કરમાં ધરી.
યજ્ઞ રહ્યો અમથો હો, રહ્યા વેદ ભાખવા;
કષી સહુ ધાયા હો, નારીને રાખવા.
અચુકત આચરે હો, નારી થઈ પાપાણી;
પ્રીત પિંડાર સું હો, મૂકી સેવા આપણી.
ત્રાડો પછાડો હો, એહ સ્થાનક હણો;
સી હણ્યાનું હો, રખે પાતિક ગણો.
કષી સહુ ધાયા હો, નારીને પહોંત્યા નહીં;
મનને વેગે હો, હરિ ચરણે ગઈ.
એક કષિ પત્ની હો, નિજ નાથે ગૂહી;
સહુ મળ્યા મારવા હો, એહ બુદ્ધિ કોણ થઈ.

નાથે મૂઠો ચોટલો હો, આતે તો હાથ મૂઠા;
મુનિવર સધળા હો, એકને રોકી રહ્યા.
મહા કુઃખ પામી હો, નેને નદી વહી;
સહુ હરિ પામી હો, હું એકલી રહી.
કોણુ કર્મ માઈ હો, નવ નિરખ્યા હરી;
સહુ સત્યવંતી હો, અસતી હું ખરી.
વિચાજે દાખી હો, પ્રેમ પીડે ઘણો;
તેણીએ મૂઝો હો, દેહ સધ આપણો.
પહોંતી હરિ ચરણે હો, ચતુર્થિજ રૂપ થયું;
પ્રાણાણના હાથમાં હો, અમથું રાખ રહ્યું.
સહુ સ્ત્રી પેહેલી હો, હરિ કને તે ગઈ;
લક્ષ્મી સરખી હો, વિષ્ણુ કને તે રહી.
ભક્તિ મીતનું હો, કારણ મોટું છે;
હરિભજન વિના હો, બીજું સહુ ખોટું છે.

વળણુ.

ખોટું સર્વ ભજન વિના, ભજતાં પામીએ પારરે;
ઋષિપત્ની હરિને મળી, તેના કહુ વિસ્તારરે.

કડવું ૭૦ મું-રાગ વેરાડીની ચોપાઈ.

શ્રીકૃષ્ણ કને અખલા આવી, તે ચતુર વિધનાં અજ લાવી;
કો સ્નેહપક્વ* લાવી પાયસાંનાં, નાનાવિધ ઉત્તમ પડવાજ.
કોથ પક્વ ઉખણુ લાવી ખીચડી, મસ્તક લીધી બળતી તાંબડી;
તે નથી દાગતા નહે ભરી, કો લાવી પલાળી બાજરી.
કો ભાત દાળ મોદિક પોળી, આણ્યાં મહી શર્કરા ઘોળી;
પૂરી પૂડા ઢોકળાં વડાં, કો લાવી કંદમૂળ પાંદડાં.
કો કોઠાં બીલાં લાવી ગોરડી, કો પત્ર શાખ લેઈ દોડી;
કો અકિચન અખલા બાપડી, તે લેઈ આવી પાપડ પાપડી.
દરિદ્રી સ્વામી ઘરમાં વહકણો, તે લેઈ આવી જળનો કરવડો;
ઘરમાં અનાથ વ્યાપી સર્વત્ર, તે લેઈ આવી તુળસીનું પત્ર.
કો કુર્બજ ઉભી રહી હરિને પાસ, તે લેઈ આવી છે માગી ધાસ;
સ્નેહમાંથી કેમ શકે કાઢી, તે લેઈ આવી રોટલી ટાઢી.
ધૂત માખણ કો લાવી દહીં, તે સર્વે હરિ પાસે જઈ રહી;
રૂપા કંચોળાં કનક થાળી, કો કુર્બજ લાવી પત્રાળી.
કો ભૂખણુ ભરી દીસે છે રૂડી, કોને હાથે બે ત્રણ સૂડી;
કોની જાહેરે સુરજની આભા ઘટી, કો કુર્બજ કને કંકાવટી.

* ધી આદિ ચોપડથી તળેલાં-રાંધેલાં અન્ન. † દૂધથી રાંધેલું અન્ન.

કોને પટોળી મોઘાં પટકૂળ, કોને છરણુ કામળી વનકૂળ;
દરિદ્ર ભાગ્ય સધળે વ્યાપી રહ્યું, કર્મ થકી કો નવ ઉગર્યું.
જો ઉગડ વનમાં બેસે જઈ, પાણુ ભાગ્ય રેખા મૂક નહીં;
નિર્ભાગી સંગ રાજનો કરે, તે ઉદ્યમ કરતો ભૂખે મરે.
શુક્રે કહે સાંભળ ભૂપતી, કો હરિને આછી અદકી નથી;
કૃપાનાથ કમળ લોચન, પ્રથમ લીધું કુર્બજનું અજ.
પકવાજ ધાન ફળ વા પત્ર, હરિએ સકળ અજ કીધું એકત્ર;
બેળ્યું અજ કામળ પાથરી, ગોપ માત્રને પીરસે હરી.
વિખાણી વિખાણી આરોગે આસ, ઋષિ પત્નીને કહે અવિનાશ;
અજનો આસ શું કહું કથી, ત્રેલોક્ય મહિ હું પામ્યો નથી.
મારો તાપ કુધાના શમ્યો, જે જન્મ મધ્યે એવું નથી જમ્યો;
કેમ વિખાણું સ્વાદ વાણીએ, મનમાંનું મનમાં જાણીએ.
કુધા કુઃખ અમાઈ તમો હર્યું, કરજો પેટ જેમ અમાઈ હર્યું;
નિજ ભતારની સેવા કરો, જાઓ સતિ સહુ પાછાં ફરો.
ગૃહકૃત્ય થધો અનુસરો, સ્વામીનું વચન મન ધરો.

વળણુ.

સેવા કરો નિજ નાથની, સકળ ધર્મ થાય ઉદરે;
ભટ પ્રેમાનંદ કહેકથા, પછી ઋષિ પત્નીતેશું વદરે.

કડવું ૭૧ મું-રાગ ધનાસરી.

શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યે અખળા ઊચરે, વેદનું ભાખ્યું કોણુ ખોટું કરે;
તારે ચરણે આવ્યું તે ક્યમપાણું ફરે, અમને ફરતાં વેદને શું ઉગરે.

ચાલ.

વેદને શું ઊગરે જે, શરણુ આવ્યું પાણું ફરે;
કૃષ્ણ મૂકી કુટુંબ સેવે તે, નાના કુઃખ દહે ધરે.
પરિવારથી પરવારવા, અમો ધ્વિષ્ટા કરે છો ઘણી;
સદૈવ રાખો નિકટ સ્વામી, કરે સેવા તમતણી.

શ્રી ભગવાનુવાચ:-

શ્રીકૃષ્ણ કહે બાઈ સાંભળો, તમો મુક્તિ પામવા યોગ થકી
તારો પોતાના ભતારને, એકલાં તો શોભો નહીં.
તમ થકી હું વેગળો નથી, સંસારનાં કુઃખ પામશે;
કૃપા કરી વરદાન આપ્યું, અંતે વૈકુંઠ પામશે.
ઘણું કહી વાળી સતી, હરિયે હરખ ઉપજાવીઆ;
મુક્તિ દેખી પેલી નામ્ની, પ્રાણણુ હરિ કને આવીઆ.
પશ્ચાત્તાપ પામ્યા ઘણું, ઋષિ સ્તવન કરે વેગળા રહી;
દુષ્કર્મની પેરે વહિ વિદ્યા, કૃષ્ણ પ્રજા જાણ્યા નહીં.

વિષ્ણુ વશી અવતરયા, સંસ્કાર અડતાળીશ;
હોમ કરી કરી હાથ થાક્યા, જાણ્યા નહીં જુગદીશ.
યાચક થઈ હરિયે અન્ન યાચ્યું, અમો જાણ્યા ગોવાળ;
અમો ખુડયા સ્ત્રી તરી, તારી મોટી માયા જાળ.
અપરાધ ક્ષમા કરો સ્વામી, એકું કહી નીચા નમ્યા;
શ્રી કૃષ્ણ કહે તરશો સ્ત્રી વડે, આટલા દિવસ ભૂલા ભમ્યા.

વળણુ.

પાય લાગી પ્રાણાણ વળ્યા, ઋષિ પત્નીનો મહિમા કહ્યો;
ભટ મેમાનંદ કહે કથા, અધ્યાય ત્રેવીશમો થયો.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે કશમસ્કંધે ત્રયવિંશો-
ધ્યાયઃ ॥ ૨૩ ॥

અધ્યાય ૨૪ મો.*

કડવું ૭૨ મું-રાગ દેશાખની ચોપાધ.

શુક કહે સુંણુ ભૂપતિ, અદ્ભુત લીલા અવિગતી;
મારી વતી ક્યમ જાએ કહી, કેસવ કથાને વિસ્તરી.

ચાલ.

વિસ્તાર કરી જાણું નહીં, અદ્ભુત લીલા પ્રભુ;
જીવ વખાણુ કેમ કરી જે, લાજ્યું માયા કર્મ.
બેદ ન પ્રીછે ભારતી, વેદ નેતિ વિખાણુ;
પરાત્પરની પ્રખળ લીલા. પામર જન શું જાણુ.
એ ઋષિપત્નીની કથા, આદરે લીધાં અન્ન;
હવે ચાર અધ્યાય વર્ણવું, જેમાં ધરયો ગોવર્ધન.
મદ હરયો મધવા તણા, નિવારી પાવસ વૃષ્ટ;
સમ દિવસ શૈલ રાખ્યો, હચ્ચું વૃંજનું કષ્ટ.
ઉપનંદ ને વૃષભાન રાજ, સમગ્ર ગોપ પરિવાર;
નંદજીને ઘર આવી, કીધો આચ્છવ વિચાર.
કાલે આચ્છવ કીજીએ, પૂજીએ પાક શાસન†;
વૃક્ષ ગોપને વિનવીને, બોલિયા મધુસૂદન.
એ શો વિચાર તમો કરો, પરમેશ્વર એમ પૂછે;
ઉજાણી ઠરાવી કાલની, એ હારક કહેની શું છે.

* આ ચોવીશમો અધ્યાયમાં ધણા પ્રકારેથી ઇન્દ્રનો યમ બાધ પડાવી ભગવાને ગોવર્ધન પર્વતનો મહોત્સવ કર્યો છે તે કથા છે. વળી ભૂમિના દેવ પ્રાણીઓનો ગર્વ ઉતારી સ્વર્ગના દેવ ઇન્દ્રનો પણ ગર્વ ઉતારવા ઇન્દ્રનો યમ બાધ રખાવ્યો છે. † ઇન્દ્ર.

માણવક્ષલ સાંભળો, કહું આચ્છવનું વૃત્તાંત;
ઈન્દ્ર મહોત્સવ કીજીએ તો, વિષ્ણુ પામે શાંત.
સદૈવ પૂજા કીજીએ, સંવત્સરે એક વાર;
ઈન્દ્ર પૂજનું કવાણુ રૂળ તે, પૂછે જુગદાધાર.
છે પ્રખળ મહિમા ઇન્દ્રનો, એમ બોલીયા નંદરાય;
શકની* આજ્ઞા વડે, મેઘની વૃષ્ટી થાય.
મેઘથી તૂણુ ઉપજે, ચાલે આપણો વેહેવાર;
સંતોષ પામે સૂરભિ†, એવડે તરવો સંસાર.
રાજાને જેમ રાજપદવી, આપણને ગૌધન;
વૃંજવાસી સુખ ભોગવે તે, ઇન્દ્રપૂજનું કુણ્ય.
હાસ્ય કરીને કહે હરી, દુષણુ કેમ દહાં તાતા
મારે મન રૂચતી નથી, જે તમે કહે છો વાત.
શું જગત જીવે ઇન્દ્રવડે, ન ઘટે વૃક્ષને અજ્ઞાન;
અશ્વમેધને બળે પાચ્યો, સ્વર્ગનું રાજધાન.
નિર્મેષ પ્રભા સૃષ્ટિને, પરમેશ્વર પ્રતિપાળે;
અઘ માસની અવધિ કીધી, આવી મેઘ વરસે કાળે.
ચાર માસ રવિ ઘણું તપે, ચાર માસ શીત સમીર;
તેમ ચાર માહના ચોમાસું, મેઘ વરસે નીર.
આપ આપણું કારજ કરે, જે વિધિએ બાંધ્યું નિર્માણ;
મેઘ વરસે આજ્ઞા વિધ્યુની, શું ઇન્દ્રનું પ્રાધાન્ય.
અયુક્ત પૂજા પરહરો, કરો જે હોયે યુક્ત;
એ ભક્તિ છે વ્યભિચારની, એમ જોતા નથી જુક્ત.
સ્ત્રી નિજપતિને પરહરી, કરે અન્ય નરનો સંગ;
તેને કેમ કહીયે પતિવ્રતા, છે યથા એહ પ્રસંગ.
વસીએ જેની તજેટી, વળી તૂણુ ચરે ગૌધન;
આપણો એહ દવતા, સહુ પૂજે ગોવર્ધન.
આ આચ્છવ પૂજી ગોવર્ધનને, ઇન્દ્રને ઘોરેહવા;
જે પ્રતાપ દેખો પર્વતનો, તો સદૈવ કરજો સેવા.
અમો બાળકની ખુદ્ધિ સ્વદપ છે, તમો ડાહ્યા થાશો સર્પ;
ઘટે તો પૂજે ગિરી, છે કાલ મોટું પર્વ.
ગોપ વૃક્ષ પ્રસન્ન હવા, વિશેષ વારતા માની;
ગોવર્ધનને પૂજવો, ઇન્દ્રની પૂજા શાની.
એહ ભ્રષ્ટ મારગ પરહરો, નહીં ઉચિત પ્રશસ્ત;
સંપાદી વચન શ્રીકૃષ્ણનું, ઉઠ્યા ગોપ સમસ્ત.

વળણુ.

સમસ્ત ગોપે નિરધાર કીધો, ઉત્તમ વિચાર્યું શ્રી હરિરે;
ખીજે દિવસ સહુ ગોપ ગોપી, પરવરયાં પૂજવા ગિરિરે.

* ઇન્દ્ર.

† ગાય.

‡ સળે.

કડવું ૭૩ મું-રાગ સામેરી.

સમસ્ત પર્વે ગોપનો આલ્યો, પૂજના ગોવરધન;
રંગ્યાં શુંગ અંગ ચીતરયાં, શણગાર્યાં ગૌધન. સમઃ
કનક ઝાંઝરી પાગ ધરીરે, કમલ વાહરૂ આલે;
ગોપ સમસ્ત આલ્યા ઉત્તણી, લાકડીયે શીકાં ઘાલે. સમઃ
શકટ રથ ઘીસલાં જોડ્યાં, વૃષભ પોડી કીધા;
ઉન્મત્ત ગોપીએ અન્ન ભરીરે, મસ્તક ટોપલા લીધા. સમઃ
ખાળક લીધાં છે કટિ લકે, પટોળી પાંચે રોળતી;
વ્રજ વધૂ હોડે મદમાતી, મોરલી નાદે ડોલતી. સમઃ
વેણુનાદ કરે ગોવાળા, વળી ગીત ખાળા ગાય;
આભરણુ આભૂષણુ નાનાવિધ, શોભા વરણુવી નજાય. સમઃ
ગોવર્ધન નિકટ સહુ આન્યું, તવ કરે જેને કાર;
માણી માત્ર પૂજે પર્વતને, જેમ કહે નંદ કુમાર. સમઃ
સ્વયંપાક કીધા સહુ ગોપે, પવિત્ર અન્ન રસોઇ;
બ્રાહ્મણ પાસે હોમ કરાવ્યા, પછે પૂજત વેળા થઇ. સમઃ
પર્વત પ્રદક્ષિણા કીધી, નાહી ઉભા નંદરાય;
ગૃહસ્થ ઋષીને તેડી તેડી, આપી સવત્સી ગાય. સમઃ
અબ્બાટિયાં પરિધાન કરીને, પર્વત પાસે આવે;
શાક પાક સ્વાદિક અન્ન ઉત્તમ, નૈવેદ્ય ગિરિને લાવે. સમઃ
ધૂપ દીપ આરતી અન્નવાળી, મૂકી નૈવેદ્યની થાળી;
ખીજું રૂપ ધરીને બેઠા, પર્વતમાં વનમાળી. સમઃ
ગોવરધન પૂજે ગોવાળા, ઉલટ આણી મન;
શ્રીકૃષ્ણ કહે કરોની પરીક્ષા, ગીરી લે છે અન્ન. સમઃ
પર્વત દેવ સાધુને મૂકી, કો પૂજે ઈંદ્ર અહંકારી;
ગિરિમાં પોતે ગોપમાં પોતે, કરે કૌતુક દેવ મોરારી. સમઃ
પર્વતમાંથી અન્ન આરાંજે, લાંબો કરી હરિ હાથ;
રૂપ દેખીને આશ્ચર્ય પામ્યા, ધન્ય ધન્ય ગોકુળનાથ. સમઃ
ઘેર ઘેરથી નીસરી વ્રજનારી, સહુ દરશન કાળે આવે;
કો અક્ષત કો પુષ્પ લેઇને, કો મુક્તાફળે વધાવે. સમઃ
તાળી શંખ વાંસળી વાળે, અંગ મૃદંગ બહુ ઢોલ;
ભર્યા આનંદે નાચે છંદ, રસ વરસે અતોલ. સમઃ
ન્ય ગોવરધન ન્ય ગોવરધન, ગોપ વદે છે વાણી-ટોક.
પાંચે લાગી દીનત્વ લાખે, (ત્યાં) નંદજીની રાણી. ન્યઃ
માતા માંજે પર્વત પાસે, જોડી બંન્ધો પાણુ;
દેવ ગોવરધનહું પાંચે લાગું, મારા પુત્રને કરો કલ્યાણ. ન્યઃ

વળણ.

ગોકુળમાં સહુ આવ્યા, શુક કહે સાંભળ રાયરે;
ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, થયો ચોવીસમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે ગોવર્ધન

પૂર્વનોનામ અનુવિશે-

ધ્યાય: ૧૧૪૪।

અધ્યાય રપ મો.*

કડવું ૭૪ મું-રાગ દશાખની ચાપાઈ.

શ્રી ગોવરધનના પૂજકરી, યુગમ રૂપ કીધાં શ્રીહરી;
આવીઆ સાંજે ફરી, ગોકુળ વિધેર.

ચાલ.

ગોકુળમાં આવ્યાં વૃજવાસી, પર્વતને તે વખાણે;
ભાઈ ગોવરધનને ગર્વ નથી, સહુ ભોજન સાચું જાણે.
આટલા દિવસનું વૃથા ગયું, જે પૂજ્યો પાકશાસન;
એકવાર ન સાંભળ્યું ભાઈએ, જે હાથે લીધું અન્ન.
મઘવાને મદ રાજ્ય તણો છે, નથી ગોવરધનને ગર્વ;
વારંવાર પૂજે પર્વતને, જેવારે આવે પર્વ.
નંદ પુત્રની તીવ્ર ખુદ્દિ છે, ગોપ કરે વર્ણન;
એ કથા તો અહીંથી રહી, શું થયું સ્વર્ગસદન.
ઈંદ્ર સભામાં નારદ આવ્યા, મઘવાએ માનત્યાં દીધું;
આપા આસન માનુભાવને, પ્રેમે પૂજન કીધું.
કેમ કૃપા કીધી હો ઋષિજી, નારદ વળતું ભાખે;
સાવધાન રાજ્ય તેનું કહીએ, જે દૃષ્ટ સઘળે રાખે.
મેં ઘણા ઈંદ્રનાં રાજ્ય જ્ઞેયાં, બહુ કાળ થયો છે મુજને;
ઉન્મત્ત પ્રજાએ તું ઊવેજ્યો, શુદ્ધ નથી તે તુજને.
અંતરધ્યાન થયા એવું કહી, નારદ કૌતુક કીધું;
ઈંદ્રે જ્ઞેયું મન વિચારી, કોણે મારું પૂજન લીધું.
ભૂગોળના અનુચર આવ્યા, તે બોલ્યા કરી પ્રણામ;
સ્વામી ગોકુળવાસીએ પર્વત પૂજ્યો, ગોવર્ધન છે નામ.
મહોત્સવ તમારો લોખ્યા, નંદપુત્ર તણે પ્રતિબોધ;
વાત સાંભળી સેવક મુખના, ચડ્યો ઈંદ્રને ક્રોધ.

* આ પચ્ચીસમો અધ્યાયમાં વ્રજનો નાશ કરવાને વા-
સ્તે ઇન્દ્રે વૃદ્ધિ કરી, ને ભગવાને ગોવર્ધન ઉપાડી વધાઈથી ગો-
કુળની રક્ષા કરી તે કથા છે. † ઇન્દ્રે. ‡ મોટા પુરુષ.

સકળ લોકમાં રંક ગોવાળાં, જે છવે પશુ ચારી;
આહીરકાં ઉત્તમારગ ચાલે, તો કોણ રાખે મર્યાદા મારી.
નંદને ઘેર એક પુત્ર થયો તે, કહાવે છે અવતારી;
નવો મારગ તે બાળકે કીધો, વરણાત લોપી મારી.
મદ ઘણો છે મહિયારાંને, ધેનુ અગણિત દૂઝે;
રૂડીપેરે શિક્ષા દઉં કરી, પર્વતને નવ પૂજે.
દ્વાદશ મેઘને આસા આપી, જળ ગોકુળ ઉપર રેડો;
ગૌ ગોપ તાણો યમુનામાં, મૂળથી ગામ ઉખેડો.
વાયુ સર્વ સંધાયે જાઓ, ઉડાડો પર્વત શૃંગ;
જે મારા કરના લંગળ કીધો, તો કરો ગોકુળના લંગ.
કાં નહીં સ્વામી, કહી થયા તત્પર, પવન ને પરજન;
અધિકાર થયો ગોકુળમાં, ઘન ગાળે ગગન.
તિમિર આગળ કાંઈ ન સૂઝે, રવિન્યેત અલ્પે ખાંધી;
કોરણ ઉઠે થાય કડાકા, પ્રબળ વાયુની આંધી.
ભય યુક્ત નાસે નરનારી, ભવન આપણાં ભૂલો;
ગિરિ શૃંગ શિલા બહુ વરસે, ઉઠે વૃક્ષ સમૂળ.
અકાળ મેઘ કોપીને આવ્યો, કો નવ પ્રીતે કારણ;
છાજ છાપરાં ઉડી ગયાં, રહ્યાં ભોમ ધારણ.
અમક ઝમક વીજળી અમકે, અમકે નાહાતાં બાળ;
નંદ મંદિર સર્વ કો આવ્યું, રાખે દીનદયાળ.
વાહર પાસે સુરભી નહાસે, ઉખાંગતા નહાસે સાંડ;
કડકડાટ શબ્દ થાય આકાશે, શું ભાગશે પ્રભાંડ.

વળણ.

શું પ્રભાંડ શકે ભાંગશે, હરિયે જાણ્યો ઇંદ્રના ક્રોધરે;
મઘવાનો મદ ઉતારવા, સોંડયા ચાદવ ચાધરે.

કડવું ૭૫ મું-રાગ મંદહાર.

ગગન ઘટા ઘન ધોરતાણી, ધુમે પવન ઘેરું ગામરે;
ગોપી ગોપ ગૌઃખ પામીયાં, દખી કોપ્યા ઘણું ઘનશ્યામરે.
અવળાં સવળાં દાડે આલલાં, વરસે મેહુલો મૂશળ ધારરે;
જાણે છબ્હા શું વાસુકીની, થાય વિદ્યુત તણા અમકારરે.
વૃજ વધુ થરથર ધ્રુવતી, ગોપ વાત કરે માંહોમહાંયરે;
કૃષ્ણ બાળકનું કહ્યું કર્યું, કુશળ ક્યાંથી થાયરે.
નિભુવન સ્વામી શત્રુ થયો, તે નંદપુત્ર પસાયરે;
પર્વત આપણે પૂજ્યો તે, શું કરે ગોપીની સહાયરે.
ન્યાં જઈએ ત્યાં રાજ ઇંદ્રનું, સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળે આણુરે;
ક્યાંઈ ઉગરવાનું સ્થળ છે નહીં, વૃજ લોક ગયો નિર્વાણુરે.

કો કંઈ દાવાનળથી રાખ્યાં, સમાવી વિષની જ્વાળરે;
સહુ કૃપણને શરણે આવીયું, રાખો રાખો શ્રીગોપાળરે.
નંદ યસોદા ચિંતા કરે, રખે વિદ્ય કૃપણને થાયરે;
બાઈ સાત વર્ષના બાળકો, ક્રમ કરે તમારી સહાયરે.
તમે પૂજી કહ્યું કાં માનીયું, જે પૂજ્યો ગોવરધનરે;
જે સુરપતિએ મેહ મોકલ્યા તો, શું કરે મારો તનરે.
માતા આંખ મીચે ભગવાનની, રખે વિજળીએ બંડીએ બાળરે;
બારે મેઘ સાથે તૂટી પડયા, જેમ મત્તય કરે પશુપાળરે.
મઘવાનો મદ ઉતારવા, ઉગારવા વૃજનો સાધરે;
પર્વતનો જલ વધારવા, હરિએ લાંબો કીધો હાથરે.
જેમ વર્ષાકાળના તૃણન, ઊપાડે નહાતું બાળરે;
જેમ ઉન્મત્ત ગજ લે શુંદમાં, સક્રામળ કમળના નાળરે.
તેમ પર્વત લીધો ઉચળી, લીલાએ લક્ષ્મીનાથરે.
શ્રમ કાંઈ પહોંતો નથી, જેમ કો મુદ્રિકા ધરે હાથરે;
ગિરિ ગોકુળ ઉપર આણીયો, ધર્યો કનિષ્ઠ અંગુળી અગ્રરે.
પર્વત તળે આવી રહ્યું, સહુ ગોકુળ ગામ સમગ્રરે.

વળણ.

સમગ્ર વર્ગ શ્રી વ્રજતણો, આવી ડર્યો ગિરિ તળેરે;
પ્રેમાનંદ પ્રભુરામની, અકળ ગતિ કો નવ કળેરે.

કડવું ૭૬ મું-રાગ શીરોરી.

જળથી ગોપ વર્ગ ઊગર્યો, શ્રી ગોવિંદ ગોવરધન ધર્યો;
એક ચરણે જોષ્ટિકા ધરી, રહ્યા એકે પાગે હરી.
નારાયણ અતુલિજ થયા, એક હસ્તે પર્વત તોળી રહ્યા,
એક હસ્તે કરે સમાધાન, બેહુ હસ્તે વોચુ વાએ ભગવાન.
ઉપર મહા જળની ઝડઝોળ, હેડળ ગોપ કરે કદલાલ;
ગિરિશૃંગ ગરીગરી પડે, માંહોમાંહે શિલા આથડે.
કાષ્ટ કર્દમ કાંટા ઘણા, અકળાએ મરણમાં નહીં માણા;
ગજ શુંઢાકારે જલ ધાર, વાદ વદી વરસે ઘન બાર.
ઉડે આંધીના ગોટેગોટ, વરસે સરવડાં દાટેદાટ;
આઠમે દધી* ગોકુળમાં હશે, સમુદ્ર સાતે ડાલા થશે.
કોપ્યા ઘન વરસે સામટા, અગ્ર ઉપર થાએ અગ્રની ઘટા;
દિશા ફિરણ ન સૂઝે રવી, શું દીસ છપીને જામની હવી.
રાત દિવસ દીસે સમાન, હારયા મેઘ વરસી નીદાન;
ગોપ સર્વને શાતા થઈ, પણ અધારે કો દખે નહીં.

* સમુદ્ર.

વપુ તેજમગટયું ભગવાન, શું થયા ઉદય રશ્મિયર ભાણુ;*
 દીકા ગિરિ હરિ કર ઊપરે, ગોપ સાથ સહુ સંદેહ ધરે.
 પરાક્રમ દીકું અન્વયાણું થયે, આપણુ ઊગરયા ગોવર્ધન ગ્રહે;
 કેમ રહેશે ગિરિ અંગુળીવડે, રમે આપણુ ઉપર આવી પડે.
 હાથે હાથનું કામ મહિમાહી કય, લાકડીના ટેકા ગોવાળા દય;
 માએ જાણ્યું રમે થાકે છે, યસાદાજીએ ધરયા રવેયા.
 કોનાહાના બાળક પહેલે નહીં, દે થોભણુ ઊખળ ઊપર રહી;
 કો વૃષભ ચડી દે ગિરિને હાથ, શ્યાં અભિમાન કરે સહુ સાથ.
 નિમિત્ત માત્ર છે કૃષ્ણનું નામ, છે પાંચે પોંચે હાથોહાથનું કામ;
 જેને મનમાં ગર્વ ધણો આવે, તે ઊપર ગિરિ હરિ ધણો નમાવે.
 તે પડતો દેખી શેવું માંડે, લાગે ભાર થોભણુ મૂકી છાંડે;
 ઊંચા કર કીધા યદુપતિ, તે ગોવાળે પહેલાંયાનું નથી.
 ગિરિધારીરાખ્યું ગોકુળ ગામ, તે માટે ધરિયું ગિરિધર નામ;
 એમ વહી ગયા દિન સાત, વૃષ્ટિ કરી થાકા વરસાત.
 પરીક્ષિત રાજા પૂછે મથ, મોટું પરાક્રમ કીધું કૃષ્ણ;
 શુક સ્વામી ટાળો સંદેહ, સમ દિવસ વરસ્યા બહુ મેહ.
 સમુદ્રનું તટ ડાહ્યું થયું, તે અગાધ જળ સ્વામી ક્યાં ગયું;
 છે અનંત લીલા ભગવાન, શુક કહે સાંભળ રાજન.
 વિચાર્યું અંતરમાં હુધી કુશ, એ જળથી તાણાશે દશેદેશ;
 એ વૃષ્ટીમાં પાણી રેલાશે, પૂરમાં પર્વત નગર ઠેલાશે.
 હું માટે ઇંદ્રે કીધી વૃષ્ટ, તો મારી મજા કેમ પામે કષ્ટ;
 ક્યાં ગયું જળ ન જડે પરિશોધ, શ્રી કૃષ્ણે અત્યંત કીધો ક્રોધ.
 ક્રોધાગ્નિયે તાપ્યા નરહરિ, તમમાન થયો આખો ગિરિ;
 જેમ જળ છાંટ્યું ઊને તાવડે, તેમાંહે બળે પાણુ બહાર ન પડે.
 તે દૃગ્ધ સ્પર્શ માત્રમાં થાય, એક બિંદુ અળગું નવ જાય;
 તેમ ગોવર્ધનમાં જળ પરજળ્યું, એક છુંદ બહાર નવ નીકળ્યું.
 ક્રોધાગ્નિયે પરજળ્યું તોય, પરીક્ષિત સંદેહ નિવારણુ હોય;
 દારૂણ વૃષ્ટિ થઈ દિન સાત, થાક્યા હારી વજ્યા વરસાત
 તે દતિ તૂણુ ગ્રહીને ગયા, સમાચાર વાસવને કહ્યા;
 તમો સ્તવન કરો નારાયણતાણું, શ્રી કૃષ્ણ દેવ કોપ્યા છે ઘણું.
 ચિંતાતુર થયો સુરરાયડું, તે કહેવાશે આગલે અધ્યાય;
 વિદ્ય વૃજવાસી ફેરું ગયું, મગટયો લાનુ અન્વયાણું થયું.
 ગોકુળ મજા સર્વ ભૂખી રહી, પાણુ કુધાએ કો પીડ્યું નહીં;
 મજા વિશ્વંભરને ચરણે વસી, ભૂખ તરસ ભાઈ તેને કસી.
 પછે સ્થાનક મૂક્યો ગોવર્ધન, ગોપ દે મહિમાહે આલિંગન;
 વધામણી ધર ધર નવનવી, ગોકુળમાં થઈ દીપોત્સવી]].

* ચંદ્ર સૂર્ય. † પાણી. ‡ ઇંદ્ર. § ઇંદ્ર. || દીવાળી.

વળણુ.

દીપોત્સવી થઈ મજા વિષે, સાંભળ પરીક્ષિત રાધરે;
 ભટ મેમાનંદ કહે કથા, થયો પંચવિરામો અધ્યાયરે.
**ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કન્ધે ઇંદ્ર કોપનામ
 પંચવિંશોધ્યાયઃ ૧૨૫||**

અધ્યાય ૨૬ મો.*

કડ્યું ૭૭ મું-રાગ આશાવરી.

ગોવરધન હરિયે ધર્યો, કુખ વૃજનું વાચ્યું†;
 પરાક્રમ દેખી કૃષ્ણનું, સહુ આશ્ચર્ય પામ્યું-ટેક.

ગોવરધન ૦ કુખ ૦

પરાક્રમ ૦ સહુ ૦

સાત વરસને બાળકે, નીવાર્યો વરસાત;
 કર અંગુળીએ ગિરિ ધરી, રાખીએ દિન સાત.-ગો ૦
 એ બળ ક્યાંથી બાળને, અનુભવ હોય તે જાણે;
 બીજું કો માને નહીં, વિશ્વાસ નવ તે આણે.-ગો ૦
 ગોપ સહુ મળી આવિયા, નંદજીને પાસ;
 મોટું લાગ્યું છે વૃજપતિ, પુત્ર શ્રી અવિનાશ.-ગો ૦
 મનુષ્ય કરી કેમ માનીએ, એ છે અંતર્યામી;
 આપણે કરમે કરી, દેહ માનુષી પામી.-ગો ૦
 પરિપ્રજ્ઞ તો નિષ્કર્મ છે, જન્મ નોહે કર્મ પાળે;
 ઇશ્વરને કર્મ નિજ ભક્તનાં, ભેદ ભારતીં ભાળે.-ગો ૦
 પ્રજ્ઞ દશા એ બાળની, અમો જાણી અવિલોકી;
 ખટ દીવસને બાળકે, પૂતના સઘ શોખી.-ગો ૦
 માસ દિવસના નાથજી, આણ્યો શકતો નહીં અંત;
 વરસ દિવસના શ્રી હરિએ, હણ્યો તૂણાવર્ત.-ગો ૦
 દધિનું ભાજન ભાંજિયું, તક મોહોદિશ રેડી;
 સવા વર્ષને સામજે, નાખ્યાં વૃક્ષાં ઉખેડી.-ગો ૦
 વચ્છાસુર પછાડીયો, કોંડીના થડ સાથે;
 બગાસુર મરડી મારીયો, અંચ ચીરી હાથે.-ગો ૦

* આ છવીશમા અધ્યાયમાં શ્રી કૃષ્ણના અદ્ભુત કર્મ-થી વિરમ્ય પામેલા ગોવાલીયાઓને નંદરાયે ગમીઆમીનાં વચન સાંભળાવી તેના એશ્વર્યનું વર્ણન કર્યું તે કથા છે.

† દૂર કર્યું. ‡ સરસ્વતી. § શકદાસુર નામનો દેવ. || જમલાણીન નામના.

અધનો દહ ઉતરડીયા, કીધું મહા ત્યાં બળ;
 ગર્વભાસુર પછડીયા, પાડયાં તાડ ફળ.—ગોં
 કાળી માન મર્દન કરી, કાઢિયા સહ કંદુબ;
 બળભદ્ર પાસે મરાવીયા, તેણે પાપી પ્રલંબ.—ગોં
 પાણુ આ પરાક્રમથી અવધિ વળી, આખો પર્વત તોળ્યો;
 નંદપુત્રની જોડનો, બીજો ન મળે જોળ્યો.—ગોં
 મહંત ભાગ્ય રાય તમતણું, પુત્ર સામળ જેવા;
 કોણ સુકૃત પૂર્વે આચર્યાં, સુતનાં સુખ તો લેવા.—ગોં
 ગત જન્મની વારતા, જાણો છો નંદરાય;
 કોણ પુણ્યે પુત્ર પામીયા, અમને સંદેહ થાય.—ગોં
 નંદ કહે સહુ ગોપને, હું કાંઈ નથી લેહેતો;
 સુકૃત પોતાનું જાણ્યાવિના, લાલુ મિથ્યા કેહેતો.—ગોં
 વૃજ લોકને પુણ્યે કરી, પાચ્યો છાં હું પૂત્ર;
 આશીરવાદ દો સહુ મળી, મારું દીપે ઘરસૂત.—ગોં
 ગર્જાચાર્ય કહી ગયા, પુત્ર મહા બળી થાશે;
 પરાક્રમી થાશે એતિ ઘણો, તેવાં નામ ધરાશે.—ગોં
 એના ગર્જે પાર લેહો નહીં, શું લહીયે પામર માણી;
 હું કાંઈ લેહેતો નથી, ખોલ્યા નંદજી વાણી.—ગોં
 સહુ ગોપે પૂજ્યા નંદજી, વરત્યા જ્યજ્યકાર;
 શ્રીકૃષ્ણને પાગે સહુ કો પડે, તું છે વિશ્વાધાર.—ગોં
 વળજી.

આધાર પ્રજા પરિવારનો, નમે ગોપ સહુ પાયરે;
 ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, થયો છવીશમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે પદ્વિંશો-

ધ્યાયઃ ૧૨૬૧

અધ્યાય ૨૭ મો.*

કડવું ૭૮ મું—રાગ સામેરી.

શ્રી શુકજી કહે વિષ્ણુ મહિમાય, ભયયુક્ત થયો સુરરાય;
 મેં બહુ કુલ્યા દીન દયાળ, મારો આવ્યો ફીટણ કાળ.
 ચાલ.

આવ્યો ફીટણ કાળ મારો, દયાળને કૂલ્યા ઘણું;
 કો રાખવા સમરથ નથી, ગયું આસન ગુજ તણું.

* આ સત્તાવિંશમા અધ્યાયમાં શ્રી કૃષ્ણનો મોટો પ્ર-
 ભાવ જોઈને કામધેનુ તથા ઇન્દ્રે તેના અભિષેકનો મોટો ઉત્સવ
 કર્યો તે કથા છે.

ક્રાંત કહું ગુરુ દેવને જે, મૂને આવી કુર્મતી;
 સાનુકૂળ થાય શ્રીહરી તે, ઉપાય કહીએ બૃહસ્પતી.
 ગુરુ કહે ગર્વ ગયો તારો, ગોવિંદ જવ ગિરિ ધસ્યો;
 મમત્વ મૂકી મેઘ વળીઆ, અહંકાર તારો ઉતસ્યો.
 પરિવાર પિંડારનો પીડવા તેં, પાવસ પ્રેસ્યો કેમ;
 પરાભવ પામી પૂછવા આવ્યો, કાં પૂછ્યું નહિ પ્રથમ.
 ઋષિરાય મેં હૃષિકેશ કૂલ્યા, રમારમણ જાણ્યા નહીં;
 બાહુનું બળ પ્રબળ દેખી, બાળજીવિ મારી ગઈ.
 સ્વામીજી તમે સાથે આવો, હું સામજાની સ્તુતિ કરું;
 દૂર દૃષ્ટિની સામ દૃષ્ટિ થાય, અરિષ્ટથી હું ઉગરું.
 બૃહસ્પતિ ને સુરપતિ સાથે, અને કામકુધાય;
 દેવાંગના ઇંદ્રાણી ઐરાવત, આવ્યાં ગોકુળ માંય.
 અર્ધનિશાએ અંતરિક્ષ રહી, જ્ય જ્ય અમર ઓચર્યા;
 કો ને જાણે તેમ મંદિરમાંથી, કૃષ્ણ બાહર નીસર્યા.
 ગુરુ દેવને આગળ કરી, ઉઠ્યો લાન્તો સુરરાય;
 પ્રદક્ષિણા કીધી પાણુ જોડી, ઇંદ્ર પડીયો પાય.
 સુરેશ કેશ મસ્તક તાણા, સર્વેશ ચરણે હોય;
 નખ ચંદ્ર મુગુટ માણી તાણી, આભા અંકજ હોય.
 સહસ્ર કમળે દે કમળ સીંચ્યા, કરી અશ્રુપાત;
 ભ્રમરનું સુખ પાણુ લીધું, કૃતારથ થયો સુરનાથ.
 ઇંદ્ર ઉઠાડ્યો કર ગ્રહી, પુરુષોત્તમ ખોલ્યા હસી;
 અમો રંક ઉપર પાવસ પ્રેસ્યો, કોણ જીવિ તમને વસી.
 મૃત્યુલોક સહુપે દીન છે, તેમાં રંક જાતિ આહીર;
 કીટ ઉપર ફૂઠાર સૂક્યો, અમ ઉપર દારૂણ નીર.
 અમો રંક આહીરડાં, તમે છો દેવમાં છત્ર;
 ક્યાં સમુદ્ર ક્યાં સ્પલ્લ નદી, ક્યાં ગોપ ક્યાં શક;
 સુધાપી સમરથ તમે, અમે નિર્બળ પીજે તક.
 ક્યાં મનુષ્ય ક્યાં દેવતા, શ્રીકૃષ્ણ ખોલ્યા વક્ર;
 વક્રોક્ત વાણી સાંભળી, તે સમયે ભાષે ભૂપતી.
 તું પરબ્રહ્મ પરમાત્મા, હું અધમ પ્રાણી કુર્મતી.
 અપરાધ અજ્ઞાને થયો, હું ભૂલ્યો રાજમદ કરી;
 પર્જન્ય દ્વાદશ મોકલ્યા તે, નિવાર્યા પર્વત ધરી.
 નિજ ભકતને પ્રતિપાળવા, ટાળવા ભૂનો ભાર;
 પતિત કોટી સંધારવા, હરી તેં લીધો અવતાર.
 મહોત્સવ પ્રભુ ટાળતાં, મહામદ મારો ગયો;
 પરબ્રહ્મ દર્શન જ્ઞાંત ભાગી, પતિત હું પ્રાંજળ* થયો.

* પવિત્ર.

વિમાન વામા વિધય સેવા, વિલાસ યોગ નાના ભણું;
પશુપતિ મળપતિ પાર ન પામે, તો કું પારમનું શું મળું.
તું સર્વાતીત* સુરભી ચરાવે, મગટ પીડારો થઈ.
તારી ભૂલવણીએ જાતિ આવી, મુને દાખ દેવો નહીં.
સર્વ સરને સર્વ મધ તું, કાં ધરો કાની તમા;
તારી માથા અપરાધ કરાવે, તુંજ બાપ કરે ક્રમા.
એકું કહી વળી પાચે લાગ્યો, એક આણ્યું દિવ્ય આસન;
ઉપર ખેસાડ્યા શ્રીહરી, સુરપતિ કરે પૂજન.
કામકુદ્યાએ સ્તન વિધેથી, મગટી પથની ધારા
તે પથ પંચામૃત† થયું, નવરાવ્યા નંદ કુમાર.
સુરસરીનું† જળ ભરયું શુદ્ધ, અમ્ર ઘંટ ત્યાં તોળીયો;
એક કળશ ઐરાવતે આણી, શ્રીહરિ ઊપર ઢોળીયો.
નિશાપાત‡ પટકૂળ લાવ્યો, ઉદાધી|| ભૂખાણુ લાવિયો;
નંદ સુત સાંતરા કીધા, મુગુટ શિર દોભાવિયો.
બૃહસ્પતિએ અભિસિંચન¶ કીધું, નારદ કીધું ગાન;
અપ્સરા સર્વે નૃત્ય કીધું, રીઝ્યા શ્રીભગવાન.
ઈદ્ર મસ્તક પર કર ધરીને, વદે વિશ્વાધારા
કથાણુ ઇચ્છે આપણું તો, કરશે મા અહંકાર.
મુજ સંધાયે વાદ કરજે, કું નહીં પમાડું ખેદ
મારા ભક્તનો જેણે દેખ કીધો, તેનું ધાલીરાકું ઉચ્છેદ*.
વલણુ.

પામે લાગી માન માગી, સ્વર્ગ ગયા સુરરાયરે;
સૂત પુરાણીક કહે કથા, થયો સતવિરામો અધ્યાયરે.
ઈતિ શ્રીકૃષ્ણાજયતે હરમન્દક* ઇદ્ર રેતવનો
નામ સત્સર્વ શોધ્યાયઃ ||૨૭||

અધ્યાય ૨૮ મો.**

કંબુ† ૭૯ મુ-સગ દેસાખની ચોપાઈ.

શુકલ કહે સાંભળીયે રાય, એ કહેા ઈદ્ર જય મહિમાય;
સત્તાવિરામો થયો અધ્યાય, વાક્ય સમુદ્ર તરયો ક્રમ જય.
નંદને ઇચ્છા ઉપની એકવાર, કીધો અંતર મહિ વિચાર;
પૂછ્યું બ્રાહ્મણને કરી નમસ્કાર, કોણુ વ્રતે પામું ભવપાર.

* સર્વથકા અળગા. † દૂધ, દહીં, ઘી, મધ, સાકર
એ પાચે મળીને પંચામૃત કહેવાય છે. ‡ ગંગા. § ચંદ્રમા.
|| સમુદ્ર. ¶ મંત્ર ભણી અભિષેક કરવો તે-જળ ઊંટવું તે.
* નખોદ કાઢવું તે. ** આ અઠ્ઠાવિશમો અધ્યાયમાં ભગવાન
વરણુ લોકમાંથી નંદરાયને લાભ આને ગોવાલિયાઓને વૈકુંઠ
દેખાડ્યો તે કથા છે.

ઘરના વ્યક્તિ આચાર જય વણું, મુકત વિના વચનુથા ગયું;
ઉત્તર વય તન છરણુ થયું, આત્મ સાધન કાંઈ નવ લણું.
ક્રમ તરિયે કુસ્તર સંસાર, ન પામિયે પુનરપિ અવતાર;
આચાર થોકું પ્રુણ અપાર, આપો ઉપદેશ કરો ઉપકાર,
મન મુંહાળી યોધ્યા માનુભાવ, હરિચરણે ચિત્ત રાખો દહાવ;
જે મુક્તિ પામવાનો છે ભાવ, છે એકાદશી વ્રત ભવનું નાવ.
આચરો અભયા એકાદશી, કાલણુ થાશે કર્મ પળ* મસી†;
જે માધવ ચરણે મનસા વસી, તો જન્મ મરણની ચિંતા કરી.
રૂકમાંગદ અભયા આચરી, તો જનુની જરે ન આવ્યો ફરી;
વેદાક્ત અમ્બરીષ કરી, તો શાપ લઈ અવતરયા શ્રીહરી.
વિખાણુ અભયાને વેદ સમીત, જે કરે તે થાય મુકીત;
આચરતાં મુક્તિ પામીયે તર્ત, સર્વોપરી છે અભયા વર્ત.
સર્વોત્તમ આવે માગસર માસ, સુદી દશમીથી કરવો અભયાસ;
હનિધ્યાજ લેવા પંચ ગ્રાસ, એકાદશી કરવો અપવાસ.
નિશાચે કરવું જગરણુ, હરી કથાનું કરવું શ્રવણુ;
દાદશીમાં જમાડવા બ્રાહ્મણુ, યથા શક્તિ દક્ષિણા અર્પણુ.
ભિજ ભિજ છે દંત ધાવન, પૃથક્ દેવનાં આવાહન;
પૃથક્ પ્રુષ્પ અર્ધ નિવેદન, કરાવે વિમ્ર કરો પૂજન.
ચોવીસનાં ભિજ ભિજ છે દાન, સદેવ વ્રત કીજે રાજન;
દાદશ ત્રણ વર્ષ એક નિદાન, તો મુક્તિવ્રત આપે ભગવાન.
છે તારા ઘરમાં ત્રિભુવનપતિ, શ્રી કૃષ્ણ પ્રજ્ઞ સાથો સર્વથી;
તારે વ્રતનું કારણુ નથી, તે પામી મૂઝયો છે અવિગતી.
પણુ લો નીમ કરો વ્રત રાય, ધર્મ તે દીઠા પ્રુઠ થાય;
નંદ આનંદ પામ્યા મનમહાંય, વેદાક્ત માંડી અભયાય.
એકાદશી કરે ખીભ ગોપ, પૂજે ઘેનુ અશ્વત્થ તુળસી રોપ;
શ્રીકૃષ્ણના મનમાં ચડિયો કોપ, શો પ્રત્યક્ષ મારો કીધો લોપ.
અગિયાર માસ વ્રતને થયા, નિશાએ નંદલ નહાવા ગયા;
અર્ધ નિશાનો ભેદ નવ લણો, ભણ્યું સહવારે પ્રાતઃકાળ થયો.
સ્વદેવ દાદશીનો ભેદ આણી, ઘણી રાત્ર નંદ નવ બાણી;
પેઠા મર્જન ને હાલ્યું પાણી, કહે વરણુ સેવક મુણિવાણી.
કોણુ નહાય છે ઉલટ આણી, સૂતાં જમાડયાં જળનાં પ્રાણી;
મર્યાદા મારી નવ આણી, અહીં લઈ આવો તેને તાણી.
જળ પ્રયોગ કરાવે બ્રાહ્મણુ, નંદ ઉભા કરે તર્પણુ;
આવી સેવકે તાણ્યાં ચરણુ, સઘ નંદનું કીધું હરણુ.
વિમ્ર ગોપ કરે રહોરા રહોર, ન સૂઝે યમુનાં કાળી ધોર;
સેવક કહે સાહી આણ્યો ચોર, કોપ્યા વરણુ વદે કઠોર.

* જરા. † કાળાસ.

રૂઢી પેર બાંધી ને તરાડો, એને કારાગૃહમાં બેસાડો;
 રખે કલ્યા વિના બહાર કહાડો, ન નહાય ફરી વિપત પાડો.
 નંદલ જ્યારે બંધન થયા, ગોપ સર્વ ગોકુળમાં ગયા;
 સમાચાર યસોદાને કલ્યા, ખૂડયા નંદ પાણીમાં વહ્યા.
 જાણી વાત ને ખૂડયા નંદ, ધાયાં ગોપ ગોપીનાં વંદ;
 ધાઈ યસોદા કરતી આકંદ, હો પિતા કરી રોયા ગોવિંદ.
 સહુ યમનાં તટ આવ્યા ગોવાળ, કો કહે પાણીમાં નાંખી જાળ;
 માથે હાથ દઈ બેઠા ગોવાળ, કુમ જીવીશ હું નહાને બાળ.
 પછે રોતા બોલ્યા સુંદર શ્યામ, તમે યસોમતીને રાખો રામ;
 એ ઉન્મત્ત વરુણનું ને કામ, ખાતઃ થયા પુકે કરશું સંગ્રામ.
 એમ કરતાં થયો ખાતઃકાળ, નંદ પ્રત્યે પૂછે દિગ્પાળ;
 કોણ જાતિ તારી બુદ્ધિ બાળ, નંદ કહે હું છૌં ગોવાળ.
 રંક આહીર વસું ગોકુળ ગામ, વ્રજપતિ નંદ છે મારું નામ;
 એક પુત્ર મારે સુંદર શ્યામ, હું નહાવા આવ્યો અભયા કામ.
 વચન સાંભળી ભડક્યો રાય, વરુણ પડ્યો નંદજીને પાય;
 સ્વામી મેં મોટો કીધો અન્યાય, છે પરમેશ્વર તારા ઘરમાંય.
 તું જગતપિતાનો પિતા મહારાજ, મેં મોટો કીધો અન્યા આજ;
 કોખ્યા કૃષ્ણ ગયું મમ રાજ, તમો નંદજી મારી રાખો લાજ.
 આપી આસન પૂજન કરે, હું દાસ દાસ વાણી આચરે;
 કર જોડી મદસિણા કરે, મુગટ ઉતારી ચરણે ધરે.
 અરથે કેસર કુંકુમ ચંદન, નૌતમ પેહેરાવ્યાં વસન;
 પાલખીએ બેઠા ગોપ સ્વામીન, સ્ત્રી ભરતાર થયાં બેહુ વાહન.
 પૂજ્યા નંદ વદન શૌભનું, આહ્યું પીતાંબર અંગ આપતું;
 મુગટ મોતીવંદ ઝૂમતું, બેઠા પાલખીએ ઝાલી કુમતું.
 અગર ધૂપ વાયુ વ્યંજન, પૂકે બંધીજન બોલે ધન ધન;
 કૌતુક નંદ વિચારે મન, આ સર્વે દીકરાનાં પુણ્ય.
 ઝંપાવા કટિ બાંધી મોરાર, વારે છે સહુ વૃજની નાર;
 એવે હાલ્યું યમુનાં વાર, ગાજતે નંદજી નીસરયા બહાર.
 નાનાવિધ વાને વાન્નિત્ર, વિખાણે સહુ કૃષ્ણ ચરિત્ર;
 વરુણ કહે હું થયો પવિત્ર, આજ નંદરાય મેં કીધા મિત્ર.
 દેવવંદ બાહેર નીકળ્યું, ગોપીવંદ સહુ જોવા મળ્યું;
 પીડા દુઃખ કોને નવ કળ્યું, સહુ કહે વૃત્ત નંદજીને રળ્યું.
 યસોદાને હિત હૈયે વ્યાપે, મોહ પામી પતિને પ્રતાપે;
 કૃષ્ણ વધામણી સહુને આપે, આજ નવો જન્મ પામ્યો છે બાપે.
 બેઠયા કૃષ્ણ મળ્યું સહુ કોય, નંદ સમે વિચારી જોય;
 ભક્તિ વરુણની અતિસે હોય, નમ્યો વરુણ કરજોડી દોય.
 પછે રામકૃષ્ણની પૂજા કરી, બેઠ પ્રભુને ચરણે ધરી;
 કર જોડી વિનવિધા હરી, પછે યથારથ વાણી આચરી.

સ્વામી નંદ મારો રાખ્યો ભાર, પણ અન્યાય મેં કીધો અપાર;
 અજ્ઞાને બંધન કીધો મહાર, ક્ષમા કરો તે વિશ્વાધાર.
 હરિ કહે સાંભળ વરુણ, શું કરું જો તું આવ્યો રારણ;
 ને જન વંદે મારા ચરણ, તેને કદા ન હોએ મરણ.
 વળ્યો વરુણ કરી નમસ્કાર, ધન સકળ ગોપ પરિવાર;
 વૈકુંઠ નાથે લીધો અવતાર, એમ કહી વરુણ ગયો નિજદાર.
 પછે યમુનાજીમાં મર્દન કરી, આગળ ગોપ પુકે સુંદરી;
 સહુ ગોકુળમાં આવ્યું ફરી, દ્વાદશી સધાવી પિતાને હરી.
 ને વરુણે જાતી વેળા કહ્યું, તે ગોપ સર્વના મનમાં રહ્યું;
 જ્ઞાન વરુણ વાણીથી લહ્યું, વૈકુંઠ જોવાને મન સહુતું થયું.

વળણ.

થયું મન સર્વ ગોપનું, વૈકુંઠ જઈએ અવશ્યમેવરે;
 આરત જાણી ભક્તની, હરિયે વૈકુંઠ કીધું તતખેવરે.

કડવું ૮૦ મું-રાગ વસંત

મારે વહાલે વૈકુંઠ દેખાડ્યું, ગોપવંદ આનંદ પમાડ્યું.
 અભિપ્રાય ગોપનો જાણી, કૃપાનાથે કરુણા આણી;
 નિનદાસ જાણી મુખ દીધું, ગોકુલ વૈકુંઠ સરખું કીધું-માં
 જીભ શું શકે શોભા વખાણી, લીલા વૈકુંઠની વૃજ આણી;
 ચતુર્ભુજ થયા અવિનાશી, આશ્ચર્ય પામ્યાં વૃજવાસી-માં
 ચતુર્ભુજ થયા સહુ ગોવાળા, ચતુર્ભુજ રૂપે થઈ બાળા;
 ચતુર્ભુજ યસોદા નંદરાય, ચતુર્ભુજ થઈ ગોકુળની ગાય-માં
 ચતુર્ભુજ પંખી ગગનનાં, ચતુર્ભુજ થયા વૃક્ષ વનનાં;
 ચતુર્ભુજ યમુનાનાં જંતુ, ચતુર્ભુજ થયા કામ વસંતુ-માં
 શંખ ચક્ર ધરયાં સારંગ, ઘનશ્યામ થયા સહુ અંગ;
 નીલ પીત પેહેરયાં છે વસંત, સહુને બેસવા ગરૂડ વાહન-માં
 ગોપીથઈ સહુ કમળા જેવી, ઊભી નિજ પ્રભુ ચરણ સેવી;
 ગોપે જન્મ મરણદુઃખ વામ્યું, સહુએ પ્રજ્ઞાનંદ મુખ પામ્યું-માં
 વાજે વાન્નિત્ર અનહદ તાળ, સસ સ્વર બોલે પરમ રસાળ;
 નારદ તુંબર વેણુ વાય, ઉપનિષદ નિગમ મુખ ગાય-માં
 દર્શન અમૃત સેવક આખે, શિવ સનકાદિક યશ ભાખે;
 વૃજવાસીને મહા મુખ દીધું, કષ્ટાતીત ગોકુલીયું કીધું. માં
 નહીં રોગ વિચોગ નહીં શોક, પ્રજ્ઞ રૂપ થયા વૃજ લોક;
 નહીં કર્મ સંકલ્પ જંજળ, નહીં જન્મ મરણ નહીં કાળ-માં
 નહીં મોહ માયાવૃદ્ધિ હાની, નહીં સંપટ કો અભિમાની;
 નહીં ઉદ્દવેગ કષ્ટ નહીં ખેદ, જ્યાં નથી ચોરી છળબેદ-માં

નહીં પ્રજા પંચ મહા ભૂત, નહીં વ્યાધી નહીં યમદૂત;
સાકાર નિરાકાર ભાસે, રવિ કોટિક તેજ પ્રકાસે-માં
સાચું વૈકુંઠ ગોકુળ આણ્યું, એવે વૈકુંઠનું સુખ માણ્યું;
જેવું વેદ વૈકુંઠ ભાણ્યું, તેવું મુહૂર્ત ગોકુળમાં રાખ્યું-માં
વૈકુંઠ પાણું સંવરિયું, હુતું તેમજ ગોકુળ કરિયું;
પછે વૈભવ્યની માયા વિસ્તારી, કૃષ્ણે ભૂલાવ્યાં નરનારી-માં
વળણું.

નરનારી ફરી ભોળવ્યાં, પ્રભુ લીલા કહી નવ જાયરે;
ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, ધ્યેય અઘાવિરામો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે કશમસ્કંધે વૈકુંઠ કર્શનો-
નામ અષ્ટાવિંશોધ્યાયઃ ૥૨૮૥

અધ્યાય ૨૮ મો.

કડવું ૮૧ મું-રાગ સામેરી.

શિવસુત શારદાને શિર નામી, પ્રથમે સમરૂં સીતા સ્વામી;
શ્રી રઘુપતિને હૃદયે રાખું, રાસ કીડાની લીલા ભાણું.

ચાલ.

ભાણું લીલા રાસની, અપિનાશ ગોપીયું રમ્યા;
થઈ કીડા પ્રજ્ઞનિશા તણી, જ્યાં પ્રદ્વાદિક ભૂલા ભમ્યા.
એ વાત છે અગમ નિગમની, કંઈ એક ભાષે ભારતી;
સીતા પતિની ગહન ગતિ, શું જાણે નર સ્વલ્પ મતા.
પરમ હંસ કહે છે પરીક્ષિતને, શૌનકને સુત પુરાણી;
તે રાસ લીલા વર્ણવું, જે વ્યાસજીએ વખાણી.
સ્ત્રી તણું સુખ આપવાને, વૃજવધૂ મનમાં ધરી;
શરદ નિશા દીડી દીપતી, વૃંદાવન ગયા શ્રી હરી.
વિકાશ પામી કુમોદિની, કુમલતા શોભે ઘણી;
ચક્રાર મોર નિશાએ બાલે, ચંદ્રમાને ચાંદ્રણી.
અમી વરસે ઈંદુ કિરણે, વનસ્પતિ શોભે ઘણી;
પ્રેમાનંદ પ્રભુ રામજીની, ઇચ્છા થઈ કીડા તણી.

કડવું ૮૨ મું-રાગ સામેરી.

વિશ્વ પિતામહે જોઈ રચણી, તે સમે સાંભરી સૌ મૃગ નયણી;
સ્થિર રહે ચંદ્રને આગા દીધી, નિશા ખટમાસની નાચે કીધી.

* આ ઓગળ્યત્રીશમા અધ્યાયમાં રાસને વારતે ગોપી-
ઓની સાથે ભગવાનની ઉત્તર, પ્રતિકૃત્તરની તથા રાસ સમારંભે
શ્રીકૃષ્ણ અંતરધાન થવાની કથા છે.

ચાલ.

કીધી નિશા ખટ માસની, રાસ રમવા શ્રીહરી;
તાદશ દર્શન દેવ ન પામે, વિઠલે માયા વિસ્તરી.
કરે અગારા ચંદ્ર તારા, પીછ મુગટનાં ઝળકતાં;
છે માણિજ્ય જ્યોતિ નખતણી શ્રવણે તે કુંડળ લળકતાં.
વૈજયંતિ માળ દયાળ કંઠે, લોચન ભાળ વિશાળ;
પીતાંબર કટિ કાછ કછિયો, કોટિ કામ મદન ગોપાળ.
સ્ફટિક શિલાપર ચઢી કુશવ, ઉભા રહ્યા એક પાંગે;
વેણુ ધરિયો અધર ઉપર, વજ્રડયા ખટ રાગે.
રસાળ વાણી વેણુની, શકે કામબાણ મૂક્યાં કસી;
વિરહ વિશેષ રસ ચોપડયાં, પેઠાં ગોપીકાને હૃદ ધસી.
વ્યાકુળ થઈ વૃજ સુંદરી, સર્વનાં તનમન લીધાં હરી;
પ્રેમાનંદ પ્રભુ રામ ચરણે, જે જેમ તે તેમ આવી મળી.

કડવું ૮૩ મું-રાગ ગાડી.

ઓ વેણુ વાળે છે, બાઈ સામળિયો કરે સાત;
ઓ વેણુ વાળે છે.

કામનીયે ધરિયો કાન, ઓ વેણુ વાળે છે;
ભાગાં કામ લાગ્યાં ધ્યાન, ઓ વેણુ વાળે છે-ધ્રુવપદ.
વિઠલજીની વાંશળીરે, વિરહિણીને વિષ બાણરે;
શબ્દ સ્વર શ્રવણમાં પેઠો, તલમલ કીધા માણ-ઓ
જે જેમ તે તેમ ઉડી અખળા, લોપી કુળ મરયાદરે;
ગોપ વધૂને ઘેલું લાગ્યું, ઘટ ધુમ્મે વાંશળી નાદ-ઓ
વિપરીત કામ કરે સંહુ સ્થામા, કામ દૂત પડ્યા કંડેરે;
ગો દાહીને દૂધની દહોણી, જળ ગોળીમાં રેડે-ઓ
કા વચ્ચને સાટે જોને છોડે, સાંડને સેલો વાળેરે;
કા બાળકને સુવાડી હેઠાં, ઉપર ઢોલીયો ઢાળે-ઓ
કા ઉંધી દાણી માંડે અખળા, ઉતાવળી ગો દાહેરે;
કોઈ દાષ દીએ દીપકને, અવળાં દર્પણ જોએ-ઓ
રસોઈમાંથી વેણુ સાંભળી, ભોજન કરે છે નાથરે;
તે અન્ન પીરસતી ઉડી ચાલી, ચાડવો રહ્યો છે હાથ-ઓ
ઉઘાડાં કપાટ ઉચાટ નથી, મારૂં વાણસશે ઘર સૂતરે;
કોઈક ધાવતો નાંખી ચાલી, માણસે વહાલો પુત્ર-ઓ
કોઈક નહાતાં નાદ સાંભળ્યો, મન થયું હરિમાં મગ્નરે;
તે જળે નિગળતી ઉડી ચાલી, વસ વહાણી નગ્ન-ઓ
કોઈક નયણે કાળજી ભરતી, આંખનું એકે ભોચનને
કરજાળી* કરમહિ અમથી, તેમ ચાલી સ્ત્રીજન-ઓ

* મેસ પાડવાનું કોડિયું.

અવળાં આભરણુ નૂપુરુ પહેરયાં, મનકું રહ્યું જીગદીશરે;
 ઓઠણી પહેરી કટિ સંગાથે, ચરણાં ઓઢયાં શીરા-ઓ
 એક બાંહે પહેરી ચોળીની, મહિ અવળો આણ્યો હાથરે;
 એક સ્તન ઊઘાડો દીસે, જેમ દહેરાં વિના ઉભયા નાથ-ઓ
 કો જાળેકરીને સેધો પૂરે, કો નયણે આંજે સીન્દૂરરે;
 કો કોઈને પ્રીછે નહીં બાળા, પ્રેમ ઉદધીનું પૂર-ઓ
 કરમુદ્રિકા પગ અંગુળિયે, વિધુવા કર અંગુળી માંચેરે;
 ચરણનાં ઝાંઝરકાને પહેરયાં, કર કંકણુ પહેરયાં પાંચે-ઓ
 કટિ મેખલા કંઠ પહેરી, કટિ વિંટયા મોતી હારરે;
 ગણબંધ પાવલીયે બાંધ્યા, પગ ઘૂઘરી કંઠ ધમકાર-ઓ
 ગોઝણા બાન્નુબંધને સ્થાનક, પહોંચે બાંધ્યાં શિશૂલરે;
 આભૂષણ મારગમાં પડતાં, જેનાં મોઢાં મૂલ-ઓ
 સ્થામા ગૌરી બીજ મુઢ્યા, અતુર જાતિની નારરે;
 પદ્મિની ચિત્રિણી હસ્તિની હીડે, મળવા દવ મોરાર-ઓ
 સૌ જાણે હું જાઉં પહેલી, લેઈશ એકલી સ્વાદરે;
 કામે વ્યાકુળ કહ્યું ન માને, પુઠે કરે સ્વામી સાદ-ઓ
 એક સ્ત્રી ભરતારે જઈ જાલી, તે તત્ક્ષણ પામી મરણરે;
 અતુલ્ય થઈ સહુ પહેલી, પહોંતી હરીને ચગણ. ઓ
 જ્ઞાન અજ્ઞાને કામે દોષે, કો ભજે નંદ કુમારરે;
 પ્રેમાનંદ પ્રભુ સીતાપતિ, તારે ભવ સંસાર-ઓ

કડવું ૮૪ મું-રાગ સામેરી.

ગોપ વધૂ સહુ ચાલી, ન રહે કંથ કુટુંબની જાલી;
 નમસ્કાર નાથજીને કીધા, ગોપીએ ગોવિંદ વીટી લીધા.

ચાલ.

ગોપ વધૂ વીટી વળી, ચાંદરાણી જેમ ચંદ્રને;
 તેમ ગોપીકા ઉભી રહી, વીટયા શ્રી ગોપેંદ્રને.
 શ્વાસ ભરાઈ ભામિની, નાથને નિરખે નહુ ભરી;
 દબે દબ મળી તેવારે, ધર્મ બોલ્યા શ્રીહરી.
 નિઃશ્વાસરૂપે વદ વિઠલ, ગોપ વધૂ ઘેલાં થશો;
 અખળા માણસ અર્ધ નિશાએ, કહોણ કોણ સ્થાનક જશો.
 કો પુરૂષ સાથે છે નહીં, સમુદાય દીસે સ્ત્રી તણા;
 કોણ કારજ વન આવ્યા તણું, ભામની સાચું ભણા.
 હસિત વદને કહે અખળા, મન તારે ચરણે વસ્યું;
 અમો લક્ષ્મીકેરું મુખ ઇચ્છું, પ્રભુ જાણીને પૂછવું કશું.
 વિરહે વ્યાકુળ છીએ ઘણાં, સંગ આપો શ્રી જીગદીશરે;
 પ્રેમાનંદ પ્રભુરામજી, સુંણી ધૂણાવ્યું શીખરે.

કડવું ૮૫ મું-રાગ પંચમ રામગ્રી.

ધર્મ વચન બોલ્યા હરી, સ્થામા સાંભળોરે;
 માન્ય મારો પ્રતિબોધ, બાળા પાછી વળોરે.
 એ વાતે લાગે માત તાત, લાગે કળ આપણરે;
 પૂર્વજ નરકે જાય, યથારથ અમો લાણરે.
 જે સાથે ઘરસૂત, પરાણી માંડીચેરે;
 પતિ જાણો પરમેશ્વર, તેને કેમ છાંડીચેરે.
 હોએ જોગી રોગી મૂર્ખ, વરવો વઢકણરે;
 કૃપણ દરિદ્રી બ્રહ્મ, કષ્ટ દ કોધી ઘણરે.
 કુખડો કાળો કૂર, બધીર બાબડોરે;
 અપંગ અધ ન મૂક, સઠ સૂમડોરે.
 વ્યભિચારી લંપટ વૃક્ષ, શક્તિ શુદ્ધ ગઈરે;
 એટલાં હોયે લાંછન, તોયે તે તણ્યે નહીંરે.
 જો પરહરિયે નિજનાથ, વિષ્ણુ કોપે ચડેરે;
 ઉભય કુળના લોક, નિશ્ચે નરકે પડેરે.
 વ્યભિચારથી વાધે વંશ, વર્ણશંકર કહીચેરે;
 તેનું ન લાગે પિંડદાન, મેત રૂપ રહીચેરે.
 જો વિષ્ણુ થકી વિમુખ, પાપી હોએ પતીરે;
 તોએ સેવીએ નિજ ભરતાર, તેના દાષ નથીરે.
 મુને જાણો છો જીગદીશ, તો તમો પાછી વળોરે;
 ઘેર બેઠાં ધરજીને ધ્યાન, હું નથી વેગળોરે.
 અમો શું જાણું વ્યભિચાર, અનુભવ છે નહીંરે;
 પ્રભુચર્યજ કરવા ભંગ, તમે તત્પર થઈરે.
 પરધન લોભી કંસ, જાણે વારતારે;
 અમારા તમારા વૃક્ષ, રહે ગો ચારતારે.
 પ્રેમાનંદ પ્રભુરામ, જ્ઞાન શિક્ષા કહીરે;
 સાંભળીને વૃજનાર, તે મૃત્યુ તુલ્ય થઈરે.

કડવું ૮૬ મું-રાગ મારતી ચાલ.

શ્રી શુકોવાચ:-

ઉત્તર આપ્યો અવિનાશ, ધર્મની વાત કહી;
 હતો ઉત્સાહ સહુ નાર, રૂપે જાંખી થઈ.
 કરે માંહોમાંહી અવલોકન, કર્મની વાત કહે;
 ઊંડા મૂકે નિશ્વાસ, લલાટે હાથ દીએ.
 કો મુખ ઉપર દ હાથ, વઢવા દાડતી;
 કો નયાણાં ચઢાવી જાય, નથી દબે ચારતી.

કો કરી હસ્તાં ચિન્હ, હરિ કને આવતી;
 કો અધર હસીને જાય, હરિને બીહાવતી.
 કો કરપર દઇ કષોણ*, એસે શિથળ થઇ;
 કોઇ એક માએ મર્યું, વિધિકને ઊભાં રહી.
 કો નિંદે કાત્યાયની વ્રત, સુકૃત વૃથા ગયું;
 એણે જ્યાં નગન શરીર, આજ પ્રજ્ઞચર્ય થયું.
 કો ઝટકે લાંબા કેશ, અંબોડો ફરી વાળે;
 કો લે અંગુળી મુખમાઢે, નયણે જળ ઢાળે.
 કો નમી કરે નમસ્કાર, હરિના ગુણ જાણતી;
 કો અલભેલી કરે આજ, અંગુઠે ધરા ખાણતી.
 કોનાં કરમાયાં છે વદન, હ્રીમથી કમળ થયા;
 કામાગ્નિ દહતો દહ, મગદી વિરહ વ્યથા.
 સંપુટ કરી નિજ હાથ, વામા વચન વદે;
 સ્પર્શ કરવા તુજ હાથ, ઇચ્છે અમારાં હદે.
 અમે મેલી પતિકુળ લાજ, બાળક પરહરયાં;
 અમે અમારાં શીવ, તારે ચરાણુ ધરયાં.
 અમે ન ગણ્યો લોકાચાર, નિર્વજ્જ થઇ ભજૂ;
 તારી દાસીને દેવા કુખ, યમનું કોણ ગજૂ.
 અમે સોખ્યાં તુજને શરીર, એથી ધર્મ કીધો;
 તમે પ્રજ્ઞાને દો દંડ, તો કંસથી કેમ બીધો.
 તુને મળતાં થાશે અધર્મ, તો થાવા દો સુખે;
 શું આધિકું કરશે યમરાય, નાંખશે નરક વિખે.
 તારું હૃદય પરમ વિશાળ, જેપર લક્ષ્મી રમે;
 અમને દ આલિંગન, વિરહની જવાબા સમે.
 શોં લગાડો છો વાર, અમે અપરાધી છોં
 આપ અધરામૃતનું પાન, દુઃખની દાધી છોં.
 તમારાં ચરાણુની પહાની નાથ, અમ હૃદયે ધરો;
 છે ઉન્મત્ત કહિણુ ક્ય, મદર્ શિથળ કરો.
 ઇચ્છે છે અમારા હાથ, તારાં ચરાણુ પામવા;
 તેં લીધો છે અવતાર, અમને મુખ આપવા.
 તુને મૂકી કરીએ અન્ય સેવ, તેં વ્યભિચાર ખરો;
 યસોદાએ પ્રસવ્યો બાળ, તે દીનાનાથ વચ્ચો.
 તારો વિરહ વધારણુ વેણુ, શાને વળડીયો;
 કાળજે મૂકી ધાય, અમને જગાડીયો.
 જે આવ્યું તારે શરણુ, તે નિર્મુખ કેમ જશે;
 જે અમે વળું નીરાશ, નિગમ ખોટા થશે.

* લમણા.

જે પડશે અમારા પિંડ, તો નિર્મુખ નહીં જાશે;
 વધી લેણું લક્ષ્મીનું મુખ, નિર્મલ તવ ધાડો.
 રીઝયા શ્રી રણુછોડ, વિનતી હૃદય ધરી;
 મેમાનંદ મણુ શ્રી રામ, ગોપી કમલા કરી.

કંઠ્યું ૮૭ મું-રાગ રામથી.

વચન સ્નેહનાં સાંભળી નિદાનજી, કરૂણા કીધી શ્રી ભગવાનજી;
 પ્રેમદા નિરખી પત્ની સમાનજી, હસીને ખોટા દીધું માનજી.

રાગ.

માન દીધું હાસ્ય કીધું, સીધું સ્થામા કાજ;
 સાન કીધી સંગે લીધી, ગયા યમુનાં તટ મહારાજ.
 વહે ખળહળ નીર નિર્મળ, ઝળહળ ચંદ્ર આકાશ;
 શીતળ વેણુમાં ગોપી ટોણું, રમે શ્રી અવિનાશ.
 મરયાદ છાંડી કીડા માંડી, સ્ત્રી સંગ સુંદર સ્થામ;
 ચિન્હ આતુર્ય હાવભાવે, સ્ત્રીને ઉપજાવે કામ.
 આલિંગન ચુખન કોટિ કૌતુક, કળા આસન અંગ;
 રમાણુ પ્રમાણુ નમાણુ દીનત્વ, રાચે જાચે સંગ.
 ઉપજાવે મોદ વિનાદ વાતે, વક્ર વચનની ઘાત;
 ધૂંધડી ફેરે અકે ધરે, કરે જંઘે નખના પાત.
 આસન સાધે વિરહ વાધે, મર્મ મારે હસ્ત;
 સુરત સંગ્રામે એક શ્યામે, છતી નારી સમસ્ત.
 લે પરસ્પર અધર વિપરીત, શયન સૂખજ ધામ;
 શિથળ શરીર છે વિખેલી વેણી, પોખ્યો પુરાણુ કામ.
 સમી વિરહ જવાબા મુદિતખાળા, કાર્યસીધે આવ્યો ગર્વ;
 ધન્ય ગોપીતણા જન્મ, આજ અમથી હેકું સર્વ.
 સર્વસોહિની મનમોહિની, મોહ પમાડયા શ્રી અવિનાશ;
 કૃષ્ણ કુરંગ આવી પડ્યો, અમ નયાણુ પ્રેમને પાશ.
 અભિમાન આવ્યું નારને, સધ જાણ્યું શ્રી ભગવાન;
 ગોપી સર્વ વિસ્મે થઇ, હરિ હવા અંતર્ધાન.

વળણુ.

અંતર્ધાન હવા હરી, અખળા વ્યાકુળ થાયરે;
 ભટમેમાનંદ કહે કથા, ધયો આગણુત્રીશમે અધ્યાયરે.

ઇતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે દશમસ્કંધે
 એકોત્તમોઽધ્યાયઃ ૧૧૬૫

અધ્યાય ૩૦ મો.*

કણ્વું ૮૮ મું-રાગ ભાર.

ગોવિંદ વિના ગોપી થઈ ઘેલી-ટોક.
શો અપરાધ થયોજ અમારો, ક્યાં ગયા મેહેલી-ગો.
હસ્તિ વિના હસ્તિની, રાજા વિન સાહેલી;
માથે ચડાવી દુઃખ સાગરમાં, કાં દીધાં ઠેલી-ગો.
વેણુનાદ સાંભળી અમો, ચરણે આવી વેહેલી;
જો અમને મૂકનાર હતા, કાં પ્રીત કરી પેહેલી-ગો.
શરદ સમે આંચું ચોમાસું, લાગી આંસુની ઝેલી;
પ્રેમાનંદમય અમો તુજવિના મરશું, એ વિનંતી છે છેલી-ગો.

કણ્વું ૮૯ મું-રાગ વેરાડીની ચોપાઇ.

એકેકને પૂછે સુંદરી, બાઈ શા માટે રીસાવ્યા હરી;
કૃષ્ણ કૃષ્ણ કૃષ્ણ કરી આચરે, તે સામળીયાને શોધતી કરે.
વીહીલાં વદન નેત્રે વહે નીર, પૂછળ જાય તણાતાં ચીર;
નીચી થઈ થઈ નિરખે પંથ, કૃષ્ણ વાટે ગયા કમળાકંથ.
ન દેખે પગલાં રૂએ સુંદરી, વડ પીપળ મતે બાળા ઉચરી;
ઉપરકાર કરો જુઓ ખપ કરી, કલદિશા પધારયા શ્રીહરી.
આસોપાલવને પાલવ પાથરે, જો જીવનને અબળા ઉચરે;
વળી પંખીને પૂછે કામની, ભાળ જુઓ સુંદર શ્યામની.
કો પૂંચીને પૂછે પ્રેમદા, તુજપર હોંડે સહુ સર્વદા;
ત્રણુવાર તુને કરૂણા કરી, એકવાર દંતને અગ્રે ધરી.
ખીજવાર ત્રિપદ કીધી મહારાજ, ત્રીજવાર દોહી સમૃદ્ધિકાજ;
સદૈવ કૃપા હરિ તુજને કરે, દેખાડ કૃષ્ણ હશે તુજ ઉપરે.
જાતી હોંડે વનમાં સખે, મલુવિના પગ બાઈ જાતી રખે;
શશિ કિરણ સુધા શીતળ, તે ગોપીને મન વસે અનળ.
વિરહ તમ થયાં છે તન, ગોપી કદળીને દ આલિંગન;
સુધપ્રુધ વહોણી શ્યામા થઈ, તે દિશા મારગ પ્રીછે નહીં.
વક્ર ભોમ વિષે પરવરે, પગલાં કાંઠા ઉપર ધરે;
ઢળી પડે વળી બેડી થાય, પાણુ ગુણુ ગ્રામ ગોવિંદના ગાય.
કો જુએ પર્વત ઉપર ચડી, પરિશોધ કરતાં થઈ બે ઘડી;
શ્રમિત થઈ બોલી એક સતી, વિલપે વિઠલ જડવો નથી.
એના ચરિત્રના વેશ કાઢી રમો, વિચોગ ટળે નિશા નિર્ગમો;
કો થઈ યસોદા કો થઈ નંદ, કો થઈ પૂતના બાળ મુકંદ.

* આ ત્રીશમા અધ્યાયમાં ઉન્મત્તની પેઠે અનિયમિત રીતે વન વન પ્રત્યે બટકંતી વિરહ વ્યાકુળ ગોપીઓ ભગવાનને શોધે છે તે કથા છે.

કો શકત થઈ બાંધે ઝોળી, કો પાપાણે લેઈ ભાંજે ગોળી;
કો ઉડાડે રેણુ થઈ તૃણાવર્ત, કો ઉખળ થઈ બાંધે મલુ તર્ત.
કો કૃષ્ણ થઈ બાંધાવે રડે, કો એક વૃક્ષ થઈ ભાંગી પડે;
દાહોનારી કો સુરભી થાય, એક વચ્છ થઈ ધાવે ગાય.
કો માટી ખાય વિકારો વદન, કો વચ્છાસુર થઈ આવે વન;
કો બકાસુર અથ રૂપે થાય, કો કદમ ચડી ઝંપાવા જાય.
કો કાળી થઈ ખુંદાવે શરીર, કદંબ જઈ બેસે ચોરી ચીર;
સકળ ચરિત્ર શ્યામનાં રમે, વિચોગ દાધી નિશા નિર્ગમે.
રમત રમી ચાલી વન વિષે, શ્રી કૃષ્ણ ચરિત્ર ગાએ મુષે;
વિરહિણી ન દમે વિચોગ, આતુર વાંછે ફરી સંચોગ.
પગલાં દીડાં શ્રી મોરારનાં, નહાનાં પગલાં પાસે નારનાં;
દંપતી ચાલ્યાં છે સર્વથી, ડગારો કાંઈ એકલો નથી.
હરિપદ પદ્મતાલું એધાણુ, આણુ મારગે ગયા પુરૂષ પુરાણુ;
સાથે સ્ત્રી હોંડે છે દુકડે પાગ, બાઈ તે નારીનું મોહું ભાગ્ય.
લક્ષ્મીપે તે વહાલી ઘણી, તે માટે આપણે અજાખામણી;
શને: શને: હોંડયા છે હરી, આગળ લીએ કોમળ સુંદરી.
ગોપી પગલાંની પૂજા કરે, કુસુમ લેઈ લેઈ ઉપર ધરે;
કો ચડાવે નિજ કંઠેના હાર, કો સ્તવન કરી કરે નમસ્કાર.
કો પદરેણુ ચડાવે શીશ, તે પૂજા માની લે જુગદીશ;
દીકો દંપતી બેઠાને ડામ, બાઈ આ સ્થાનક પોષ્યો છે કામ.
સ્ત્રી બેસાડી છે પછેડી પાથરી, અબળા પુઠે બેઠા છે હરી;
માલતી પુષ્પ પડયાં છે ખરી, શ્રી કૃષ્ણે કેશ ગુંથ્યા પુષ્પે ભરી.
દીસે ઉછંગપર લીધી નાર, કાંઈ દીનત્વ ભાખ્યું દેવ મોરાર;
ભૂમિમાં ખુંતી દશ આંગુળી, જનચો છે સંગ હરિયે ટળવળી.
વેરાયાં મોતી તૂટે છે હાર, બળાત્કારે કીધો છે વિહાર;
અહીંથી ગમન આધરૂં કચ્છું, વળી તે પગલું ગોપીએ ધચ્છું.
ધન તે સ્ત્રી હરીને વહાલી, જે સામળીયાની સાથે ચાલી;
આગળ સ્ત્રીનાં પગલાં દીડાં નહીં, ગોપ વધુ સર્વ વિસ્મે થઈ.
ઘણું થાકી દીસે સુંદરી, શું સ્કંધ લેઈ ચાલ્યા શ્રી હરી;
તેનું ભાગ્ય વિચારી ગોપી રૂએ, વિચોગ દાધી પગલાં જુએ.
મલુએ જાણ્યો તેનો અહંકાર, કપટે બાલ્યા નંદકુમાર;
હું થાક્યો છું કહે ગોપાળ, લગારેક વળગો વૃક્ષની ડાળ.
તે સ્ત્રી વળગી ડાળે ભરી બાથ, તળેથી નીસરી નાઠા નાથ;
અંતર્યામી થયા શ્રી પતી, ટળવળતી તે મૂકી સતી.
નિરધાર નારી ઘણું રડે, ભાંગે ચરાણુ જો હેઠી પડે;
શકિત નહીં વૃક્ષ ઉપર ચડે, અંતરિયાળ અબળા તરડે.
ઘણું શિક્ષા પામી નંદકુમાર, નહીં ગર્વ કરું હું ખીજવાર;
જો કપટ વાત આવી કીધી, મલુ સાથે મુને શાને લીધી.

નહીં ગોપી ને નહીં ગોપાળ, ક્યાં મૂને મૂકી અંતરિયાળ;
રૂઢન કરે એકલી વનમંદિ, સહુ ગોપી શોધતી આવી તદિ.
હરિ વિના કુમ એકલાં થયાં, એ જાડે કુમ મુમતાં રહ્યાં;
તમો અમ સાથે કપટ કીધું, રૂડીપરે સંગ મુખ લીધું.
ટાળે મળી સહુ વૃજની નારી, તેણીને વૃક્ષથી હેઠી ઉતારી;
પછે ગોપવધૂ તેને પછે, કરો સમાચાર કારણ શું છે.
તે સ્ત્રી કહે કરમે દઇ હાથ, અભિમાન કરી મેં દુલ્યા નાથ;
આવ્યો ગર્વ હું મુકુંદી ચઢી, તણ ગયા નાથ વિપત ખહુ પડી.
સત્યે બાઈ કહે સર્વ મુંદરી, દુઃખ પામ્યાં અભિમાને કરી;
ભાંડીરક વન જોયું વંશીવટ, ફરી આવ્યાં સહુ યમુનાં તટ.

વળણુ.

યમુનાં તટ મળીને બેડી, ગોવિંદના ગુણ ગાયરે;
ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, થયો ત્રીશમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કન્ધે ત્રિંશો-
ધ્યાય ૧૧૩૦૥

અધ્યાય ૩૧ મો.*

કડબું ૯૦ મું-રાગ રામગ્રી.

ગોપી સ્તવે ગોપાળને, દર્શન દાજ દયાળ;
અમૃત દબ્ધે આવી જુઓ, સમે વિરહની જ્વાળ-ગો.
વિયોગ પાપી દમ ઘણું, આપોજ સંયોગ;
છે ઓપધ તારી આંખમાં, અમને વાધો રોગ-ગો.
મુખ કમળ દેખાડીએ, લોચન રસ ભરિયાં;
એક વાર જ્ઞેવાનો કોડ છે, પીછ મોરનાં ધરિયાં-ગો.
માતાએ તમો જનમીયા, વરચા દુધે મેહ;
તે દિવસથી તારાં ચર્ણને, અમો સોંપ્યા દહ-ગો.
વ્રત કીધું કાત્યાયની, તેં વધુ નગ્ન જોયાં;
નિર્જન્ન થઈ પણ સંગ નહીં, બેહુ વાનાં ઓયાં-ગો.
કામ કાળે નાગે ડંસી, વિરહ વિખ ચરિયું;
આવળે ગોવિંદ ગારૂડી, ધ્યાન તારૂં ધરિયું-ગો.
નહીં ધરનાં નહીં તમતણાં, અમને અધવચ માચ્યાં;
દાવાનળ ઈદ્ર કોપથી, અમો કાં ઊગાચ્યાં-ગો.
ઊંઘાં ચડાવી નાંખીયાં, પાસે તેડી વિછેયાં;
મીત કરીને પરલવ્યાં, લાજ ટાળી વિગોયાં-ગો.

* આ એકત્રીશમો અધ્યાયમાં નિરાશ થઈને પાછી યમુ-
નાજને કાંઠે આવેલી સ્ત્રીઓએ ભગવાનનું ગાયન કરીને તેના
આરાગગનને ધ્વજ્યું તે કથા છે.

ગોપીનાથ નાન શાને ધણું, જો કીધાં અનાથ;
જો વેહેતી નદીમાં મૂકીએ, તેનો નવ નગ્નહીએ હાથ-ગો.
જો મુખે સ્તુતિ ઓલીએ, નિંદા કમરે કીને;
પંચામૃતે જમાડીએ, તેને કુમ વીષ દીને-ગો.
તમો વિશ્વને ઊગારવાં, માનુષી દહ ધારયો;
સહાય કરો સર્વ દાસને, તો અમોને કાં મરો-ગો.
ક્રામળ હસ્ત તમારડા, તે કમળા કૂચ જાણે;
અમ હદ કર તે ધરો, હૈયું ધીરજ આણે-ગો.
રક્ત અધર રસે ભર્યા, રસ વાંશળી વાચો;
તે અધર અધરે ધરી, અમને અમૃત પામ્યા-ગો.
સ્વાદ જુઓ દશન* હશી, કશી લાજ ન આણો;
અમ સાથે ક્રીડા કરો, વેગળી રખે જાણો-ગો.
નવનીતપે ક્રામળ ઘણું, છે તમારા ચર્ણ;
ખૂંચશે કઠિણ કાંકરી, કુશાચ્ર તીવ્ર તણ-ગો.
ખાવળ કંઠક ગોખરૂ, ખૂંચશે પગ તણએ;
અમો પૂઠે નથી દાડતાં, હીંડને હણએ હણએ-ગો.
જો ચરણ વચ્ચ પુઠે રૂચ્યાં, ખૂંચો કાળી નાગ;
તેમ ખુદા અમારાં હદ, મૂકી ક્રામળ પાગ-ગો.

વળણુ.

ક્રામળ પાગ પ્રાણનાથના, અમો સેવવા ઇચ્છુરે;
જગપતી જીવપતી તું હરી, ખીજું કાંઈએ ન મીજુરે.

કડબું ૯૧ મું-રાગ વંગ વેરાડી.

ગોવિંદના ગુણ ગાય ગોપી, કરે વિવિધ વિલાપ;
પરિતાપ પામી પરહરતાં, પૃથવી પછાડે આપ.
કો કહે નિર્દય નંદનો નંદન, કઠિણ મનનો પુર્ષ;
અપક્રમ રનેહમાં દહ સમરખો, આપણ મોટી મુર્ષ.
કો કહે પડો યમુનામાં, જીપીને શું કરીએ;
એક કહે હત્યા હરિને લાગે, જો ઝંપાવી મરીએ.
કો કહે હો કરૂણાસાગર, વેણુ વળડી વહાયાં;
સાચું જાણી મદિર મૂક્યું, સહુપે છે અમો ડાયાં.
એક કહે હરિ નાહાના હુતા, વચ્ચ ચારવા જતા;
એક દહાડો રઠ લેઈને બેઠા, નહીં જાઉં હું માતા.
એકલો હું ભય પામું છું, રામને મોકલો સાથ;
આજ એકલા શેં નથી બીતા, તમો અધનિશાએ નાથ.
તારી કથા કિલમિષને ટાળે, છે નામ મહિમા પરમ;
દર્શન ગુણ ગાતાં દુઃખ વામું, પ્રાદ અમારાં કરમ.

* કાંત.

ક્યાં લગી અમો ધીરજ રાખું, જે છેક દીધો છેહ;
પછે આવી શું કરશો સ્વામી, પડશે અમારો દહ.
કો કંઠ પાસ કરે કબરીના*, કો કદંબ ચડે અંપાવા;
કો એક શોધે વિષની મૂળી, માણ વિના દહ થાવા.

વળણ.

માણ તજવા તત્પર થઈ, તવ આવ્યા પૈકુંડરાયરે;
ભટ મેમાનંદ કહે કથા, થયો એકત્રીશમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે હશમસ્કંધે એકત્રિંશો-
ધ્યાયઃ ॥ ૩૧ ॥

અધ્યાય ૩૨ મો.†

કડવું દર મુ-રાગ માફની ચોપાઈ.

ગોપીકા ઘણું વ્યાકુળ જાણી, પધાર્યા પ્રભુ સારંગપાણી;
અજ્ર ભેદી નીસરે ભાણ, તેમ પ્રગટ્યા શ્રી ભગવાન.
મોરપીછ ચંદ્રિકા ચળકે, વાંકી અલક શ્રવાણ શું લળકે;
ગાલપર સ્વેત કુંડળ ઢળકે, જ્વેતામાં સતિનાં મન લળકે.
કોટિ કળા કંદર્પ લાવણ્ય, કોટિક ચંદ્ર કળા ધરી તન;
કોટિક ઈંદ્રકળા વિલાસી, કોટિ મુદ્રા અધર અવિનાશી.
કોટિક તીર્થવાન પાવન, કોટિ ચોગેશ્વરનું સ્તવન;
અંગોઅંગ અનંગ નચાવ્યો, વિલાસ વેશ વધુ શોભાવ્યો.
પામી દર્શન હરખ ભરાઈ, ગોપી ધરણ ઢળી લેહેર ખાઈ;
તે મુખ શું કવિ વીખાણે, ગોપીનું મુખ ગોપી જાણે.
કો મળવા સન્મુખ ધાઈ, મૂક્યું મસ્તક હરિ પદ સાહી;
પૂઠ વીટી વળી વ્રજનારી, સર્વે સાહ્યા દેવ મોરારી.
રખે ફરી જતા માણનાથ, ગૃહ્યા ગોપીએ હરિના હાથ;
યમુનાજની રેતી શીતળ, વહે શીતળ જળ નિર્મળ.
ચંદ્ર કિરણે તેજ બહુ રચના, શું વર્ણવી શકે ચર્મ રસના;
વેણું એક આસન કરિયું, વસ્ત્ર પીતાંબર પાથરિયું.
આપ આપણાં વસ્ત્ર પાથરતી, સામળાને મુખાસન કરતી;
ઊપર ખેડા દેવ મોરારી, કરે પૂજા વૃજની નારી.
કો પખાણે પ્રભુના પાય, કો લેચરણામૃત તૃપ્ત ન થાય;
નિજ પટ પાલવ પદ લેહાતા, પદ રેખા ફરી ફરી જોતી.

* અંબોડાનો ?

† આ બન્નીશમાં અધ્યાયમાં વિરહનાં વચનો સાંભળવાથી
વિરહ વચનથી આર્દ્ર અંતઃકરણવાળા થએલા શ્રીકૃષ્ણે પ્રકટ
થઈ, માન આપીને સાંત્વના કરી તે કથા છે.

નાના કુસુમ હાર આરોપે, નૈવેદ્ય કરે તન સોંપે;
કો હરિના પાગ તળાંસે, કો હસ્ત ફરવે હરિને વાંસે.
કો વસ્ત્ર સાથે વસ્ત્ર સાંધે, કો પાગ સાથે પાગ બાંધે;
કો કાનમાં કહેવા કાંઈ આવે, કો કુખમાં અંગુળી ઘસાવે.
કો કર ગૃહી અંગુળી મરડે, કો સામી રહી દંત કરડે;
કો આવે લલિત થઈ પાસે, ચુંબન કરી હસતી નહાસે.
કો સ્વાદ લે હૃદય લીડી, ખવરાવે કો પાનની ખીડી;
લાવે ચંદન કુકુમ કેસર, રંગ રોગ કીધા પરમેશ્વર.
કો આરોગે તખ્તાળ માગી, કોઈને દર્શનની ટક લાગી;
જેઠ રૂપ હૃદયમાં રાખે, કો સ્કંધ ઉપર સ્કંધ નાંખે.
કો અધર મુધારસ ચાખે, તે મુખ કવિજન શું લાખે;
કો નાચે વાન્નિત્ર વળડે, હાવભાવ કટાક્ષ દેખાડે.
કંદર્પ દર્પે મદમાલી, કો વિલાસ રાસ ગીત ગાતી;
વિયોગ સંયોગે બંધ કીધો, હરિ તેં આયુષ આપી યશલીધો.
માણ દાન સમો નહીં ધર્મ, વૈદ્ય પરમ જાણ્યો રોગ મર્મ;
ભગવાન શોભે સ્ત્રી ભેળા, શું વિખાણે કવિ તે વેળા.
નિર્મળ ચંદ્ર ગગને ઘોલ્યો, દાક્ષાયાણી સાથે ઘણું શોભ્યો;
સૌંચું વૃંદાવન શીતળ કરણે, ઝાકળ અમૃત કરિયું ધરણે.
ગોપ વધૂ કહે મસ્તક નામી, અમો વિયોગ પીડા બહુ પામી;
અભિમાને સેવા ભડિત ચૂકી, ન ઘટે તમને જાણું મૂકી.
એક પુરૂષ ભજતાંને ભજે, એક પુરૂષ ભજતાંને તજે;
ભજતાં આણભજતાંને સમાન, તે પુરૂષ યોગી ભગવાન.
ભજતાંને ભજે જન જેહ, નહીં પાડ ઉછીનું તેહ;
ન સંભારે ભજતાંને પુર્ણ, તે કૃતદ્રી પાપી મૂર્ખ.
ભજતો આણભજતો અજ્ઞાન, બેહુ પર રાખે દષ્ટિ સમાન;
તે પુરૂષ તે આતમારામ, તમોમાં તે ગુણ પૂરણ કામ.
અલ્પ ભુદ્ધિ અભક્તિ અમારી, ઘણી ઘણી કરી માના છે મોરારી;
મોટા ચોગેશ્વર નીજનામી, તે તારો પાર ન પામે સ્વામી.
લક્ષ્મી અહરનિશ ચરણ ઉપાસે, તેવી ભક્તી કોણ નારીથી થાશે;
ન જાણું સેવા જ્ઞાન પટ પેહેરી, ત્રેવડી કમળાપેં અધિકરી.

શ્રી ભગવાનુવાચ:-

ધન્ય ગોપવધૂ મેમે પૂરી, વાણી અમૃતપેં મધૂરી;
મોટા ચોગેશ્વર આત્મા દર્શી, રહ્યા મમ દર્શનને તર્પી.
સર્વોપરિ છે ભક્તિ તમારી, સર્વસ્વ મૂકી શરણ પધારી;
મૂક્યાં પુત્ર પતિ કળ લાજ, લોખંધો કઠિણ કંસ મહારાજ.
મારે ચરણે સમરપ્યું ચિત્ત, હું વદ્ધલ માન્યો આર્તવાત;
તમને સમરપ્યો મમ દહ, હ્યો માગી જોઈયે જેહ.

વળખુ.

ને ભ્રમ્યે તે લીછ્યે, બોલ્યા પૈકું રાયરે;
ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, થયો ભતરીશમો અધ્યાયરે.
ઈતિ શ્રીદ્વાભાગવતે દશમસ્કંધે દ્વાત્રિંશો-
ધ્યાયઃ ॥૩૨॥

અધ્યાય ૫૩૩ મો.*

કંડુ ૯૩ મું-રાગ વસંત.

શરદ નિશા પ્રભનિશા કીધી, રાસ રચ્યો ભગવંત;
વિવિધ પુષ્પ પૂંદાવન ફૂલ્યું, પોખ્યા કામ વસંત-શરદ.
ખટરૂત પ્રગટી એકે કાળે, ખટમાસની કીધી રચણી;
અનંત રૂપ ધરયાં પરમેશ્વર, રાસ રમે મૂગનચણી-શરદ.
કાછ કાછ્યો મરચો રસ ભારી, રચ્યો રાસ અખાડો;
પ્રેમ મરચો લચ્યો લક્ષ્મીવર, ગાએ પ્રસંગ ઉઘાડો-શરદ.
સત્તાવીસો શોભ્યો ગગને થોભ્યો, તે લોભ્યો જોવા રાસ;
સોલ સહસ્રવદને સોલકળા હાર્યો, નભ ઇંદુનો ઉન્નત-શરદ.
વિઠ્ઠલજી વચ્ચે વેણુ વળડે, ગોપી ગાએ ગીત;
કહિણુ કુચ ખૂંચે રસિયાને, કરપલ્લવ નવનીત-શરદ.
જામે ગોપી વચ્ચે ગોવિંદજી, બેલડીચે ફરતો;
મરકત માણી કનક માણકામાં, તે તેમ શેખલા ધરતો-શરદ.
મોહ ઉદ વિનાદ વિઠ્ઠલના, ગોપવધૂ સર્પ રીજે;
ઈચ્છા ઇદ અન્ન ઇદ્રાદિકને, રાસ દર્શન જઈ કીજે-શરદ.
શંકર નારદ પર્યંત આવ્યા, ગાંધર્વ અમર કિન્નર;
વેદ પૈપરી વરુણ વાયુ, વન્હી વિદ્યાધર-શરદ.
સમ ત્રીપી સમ સાહેર સરિતા, મોહ્યા પર્યંત મોહ્યા નાગ;
ગોપીશ્વરે પ્રહ્લાંડજ પૂચ્યું, તાનમાન ખટરાગ-શરદ.
ચંગ મુદંગ ઉપંગ વાંશળી, અમૃત કુંડળા હોલ;
સમ સ્વર વેણુ વળડે, ઉતારે ગીતના બોલ-શરદ.
કટિ મેખલા લુધરી ઝાંઝર, વીહુવાના ઝમકાર;
નૃત્ય કરે ને રે રૂઢી, સંગીત વિવિધ વિહાર-શરદ.
ઈદ્રાણી પ્રહ્લાણી રૂદ્રાણી, દિવ્ય ચમુ વડે જોય;
પ્રેમાનંદ પ્રભુ રામની લીલા, પ્રગટ ન દેખે ક્રાય-શરદ.

* આ ત્રેતીશમા અધ્યાયમાં ગોપીયોના મંડળના મધ્યમાં આવેલા ભગવાને જળ અને રથળની કીડાઓથી ગોપીને રમાડ્યાની કથા છે.

† સત્તાવિંશ નક્ષત્ર સહિત. ‡ પ્રહ્લા.

કંડુ ૯૪ મું-દાહરા.

શ્રી ગુરુ ગણપતિ શારદા, સમરૂં શ્રી રઘુવીર;
વર્ણવું કીડા રાસની, ને રચ્યો યમુનાં તીર.
હરિજન હશે તે જાણશે, પ્રેમભક્તિની પેર;
મૂરખ નિંદા બોલશે, જાવા યમને ઘેર.
નિંદા કર્મ નાસ્તિક દેખશે, પ્રહ્લા લીલા દેખશે સંત;
પ્રેમાનંદ પ્રભુ રામજનાં, ચરિત્ર અગમ અનંત.

ચોપાઈ હંદની ચાલ.

અનંત ચરિત્ર પવિત્ર ભણીયે,
ભક્તિ જ્ઞાન વાઘે અવિવેક હણીયે;
વૃજનાર મોરાર રમે રાસ રંગે,
હરિ સામજો ગોપીકા ગૌર અંગે.
પ્રાણનાથ પીંડારણી રંગ રાચે;
પરિપ્રહ્લ બોજો થેઈ થેઈ નાચે.
વાયે વાંશળી મોરલી અધર દઈ;
ચાંપે નાર સુકુમારને અંક લેઈ.
ખૂંચે રાખડી ગોફણી ખાળા ડીલે;
સ્નેહ શ્યામ સાગરમાં નાર ઝીલે;
થેઈકાર ઝંમકાર ઘંમકાર બોલે,
મજે માન સંગાતનું વેદ ડોલે.
વાળે કિકણી ઘૂઘરી વેણુ વીણા,
રસ ઓઘ આહીરણી કંઠ ઝીણા;
ગાયે નાર સંગીત શ્રી વનમાળી,
નચાવે નાર પુઠે દઈ દઈ તાળી.
ગુણવંત ગોપાંગના ઘણું વહાલી,
તેને પાસ રાખી ગળે બાંહે ઘાલી;
હરિ હાથીચો ઉન્મત્ત મદ ઝરતો,
શું કમલિનીમાં નથી નાગ ફરતો.
કરે રંભન ચુંબન કંઠ જૂમે,
નથી તૃપ્તિ કંદર્પ દર્પ ધૂમે;
હસી કામ વિકારનાં નેત્ર ઘોળે,
છુટો સાંડ સાંકળથી ધેનુ ટોળે.
ઝહી બાંહે ગોપીતાણા રકંધ મોડે,
થઈ આકળો કંચુકી બંધ છોડે;
કહી રંકે કહી વઢ કહી ખાળ ઘેલો,
અલભ્ય કુ:સાધ્ય ગોપીને સેહેલો.

મુખે સામળો પત્રની સેજ સાજ,
રમે ઝીકલો નાથ છે નાર ઝાજ;
ઉન્માદ સંવાદ ખડુ સ્વાદ પોખે
દખીતો વ્યભિચાર નવ કર્મ દાખે.
કૂચ કંગ લૂચ ખળ શિથિલ કરતો,
શ્રી સંગ અલંગ નથી મદ ઝરતો;
ચારે નેણ વાયે વેણ ને દીનલાખે,
માત્રે માન અધરામૃત પ્રેમ ચાખે.
ગ્રહે નાડા છડી કાંસકી કર મહિ,
ગુપ્તે કેશ ગોપીના ગોવિંદરાખે;
લક્ષ્મીની યથ દીન ત્યાં સંગમાત્રે,
કરે માન ગોપી હરી પાગે લાગે.
મનાવે મોરારી સકુમાર નારી,
કરે અદ્ભુત રંગ નટ વેશ ધારી;
યથ જીભો અલખેલડો અંગ મોડે,
નહાસે હાથ તાળી દઇ નાર દાડે.
દ્રુમ પુન્નના* કુંજમાં ગુપ્ત થાયે,
રમે રાસ વિલાસ વૈકુંઠ રાયે;
સાહેલડી ખેલડી હોંડે વળગી,
જ્યાં કૃષ્ણ ત્યાં નાર ન થાય અળગી.

વળણ.

અળગી ન થાયે અધ ઘડી, તે પડી પ્રેમને પારારે;
પ્રેમાનંદ પ્રભુ રામજી, રમ્યો મંડળ રાસરે.

કડવું ૬૫ મું-રાગ આશાવરી છંદ ત્રિતાલો.
આનંદ કંદ નંદ નંદ છંદ રાગ રાગણી,
વેણુ વાય ગીત ગાય સરાય સહુ સોહાગણી;
રૂપ સરસ સોલ વરસ રમે અંક લેઇ લેઇ,
ગોપાળલાલ શરદ કાળ રમે રાસ યેઇ યેઇ.
સ્વરૂપ શ્યામ કોટિ કામ વામ દક્ષિણ મુંદરી,
ગોપી સાથ મધ્ય નાથ હાથ બે સ્કંધે ધરી;
કંઠર્પ દર્પ તર્પ તર્પ માંહે ખાદિ દઇ દઇ,
ગોપાળ લાલ શરદ કાળ રમે રાસ યેઇ યેઇ.
ઝમક તાલ પ્રીજખાળ રસાળ ગીત ભાખતી,
પ્રમાણુ રમાણુ નેહ નમાણુ રૂપ હદે રાખતી;

* ઢમલો; જ્યો.

૪૪

અધર હસે ચીર ખસે હસે તાળી દઇ દઇ,
ગોપાલાલ શરદ કાળ રમે રાસ યેઇ યેઇ.
ચિત ચોરતી કો ગોરટી કો સામળી સોહામણી,
કો સોહિની મનમોહિની કટાક્ષ કીકી કામની;
આલિંગન રંભન ચુંખનરમણુ લીલા કવી કહે કેઇકેઇ
ગોપાળલાલ શરદ કાળ રમે રાસ યેઇ યેઇ.

કડવું ૬૬ મું-રાગ કેદારી.

હરિ રાસ વિરાજે છે.

હરિ રાસ વિરાજે છે, વાળે મોરલી વેણુ;
સંગીત નૃત્ય કરે મૂગનયણી, નચાવે અંબુજ નેણુ-રાસ૦
ગોપી સાથે સ્વરમેળીને, ગાયે મદન ગોપાળ;
મોહ્યું સ્વર્ગને મોહ્યું મહીસ્થળ, કાંઈ મોહ્યાંસમ પાતાળ-રાસ૦
હંદ્ર અંદ્ર અને, રૂદ્ર પ્રજ્ઞા, મોહ્યા વરુણ કુબેર;
સુરવર કષિવર સાગર મોહ્યા, કાંઈ ડોહ્યા પર્વત મેર-રાસ૦
મોહ્યા જક્ષ કિન્નર વિદ્યાધર મોહ્યા અમર ગાંધર્વ;
વારાંગના મોહી રંભાદિક, ગયા ગાનરૂપના ગર્વ-રાસ૦
ખગમૂગ મીન મોહી દ્રુમ વેલી, મોહ્યે મહીધર ધીર;
સ્થિર સમીર શશિમંડળ, સ્થિર થયું યમુનાં નીર-રાસ૦
નાના વાદ સંવાદ ગીતના, સોહે રાખ્દ ઝોંકાર;
ઉપનિષદ વાંસળીમાં વાળે, નાચે નંદકુમાર-રાસ૦
પ્રજ્ઞનિશા શ્રી પ્રભે કીધી, પ્રજ્ઞ વિદ્યા પ્રજ્ઞ ગાય;
પ્રજ્ઞાદિક ભૂલા ભૂલવણી, તે જોવા વ્યાકુળ થાય-રાસ૦
રસ જન્મ્યો ખડુ રાસમંડળનો, ગોપી કરે હરિપદ સેવ;
નાદ સાંભળી નાચ્યા નારદ, નાચ્યા શ્રી મહાદેવ-રાસ૦
નાચ્યા વેદ વૈખરી* ગણપતિ, ડોલે દેવાંગના મનમોહ;
સુરવર્ગ શ્રવણુ સુખ પામ્યા, ન પામે નેત્ર સુખ કાચ-રાસ૦
સનકાદિક નારદશ્રી શંકર, એ પરમ હંસ હરિદાસ;
પ્રેમાનંદ પ્રભુએ દેખાડ્યો, પ્રગટ ભક્તને રાસ-રાસ૦

કડવું ૬૭ મું-રાગ સૌરઠ.

રમે નારાયણ નટ રૂપેરે, રમે નારાયણ નટ રૂપેરે;
કોટિ પ્રજ્ઞાંડ ધરે પરમેશ્વર, એક એક રોમ કૂપેરે-રમે૦
ચોસઠ સહસ્ર કરપદ લોચન, શ્રવણુ ચોસઠ હજરરે;
મસ્તક ખત્રીસ સહસ્ર નાસિકા, સોલસહસ્ર નિશા ભરથારે-રમે૦

* વાણી; શ્રી સરસ્વતી.

ભગીસ સહસ કળરા રસ ભવે, સોલ સહસ અલંકારે;
વિહંગમી સોલ સહસ જોડે, નિધિ સંખ્યા સ્વર રસાળરે-૨૩૦
સોલસહસપુખી ઘણ મંગા, વિષ્ણુપાદોદકી થાવારે;
મેમાનંદ પ્રભુરામની લીલા, શીષ સમર્થ નહીં ગાવારે-૨૩૦

કલ્પું હૃદયું-રાગ કેદારના છંદની ચાલ.

પરબ્રહ્મ નિઃકર્મ તે પર્મ ક્રીડા કરે,
રાસ વિલાસ વ્યભિચાર ભાસે;
ભક્તવિશ્રામ શ્રી રામ કલુણા નિધિ;
નામ લેતાં કોટિ કર્મ નહાસે-પરબ્રહ્મ
જગત પ્રતિપાળ કૃપાળ કલુણા નિધિ,
અગમ નિગમ નેતિ નેતિ ગાયે;
ગુણાતીત ગોપી સંગ રંગ ક્રીડા કરે,
ભરે ભુજ ખાથ લે અંકમહિ-પરબ્રહ્મ
નાચે નચાવે હસીને હસાવે,
ખાળીને તાળી દે વનમાળી;
પાગે લાગી પ્રભુ સંગ માગે પાણ,
માન કરી ના કહે ચિત્રરાણી-પરબ્રહ્મ
સાહેલડી બેલડી ઘેલડી ગર્વસું,
ઢાળે દર્પ કંદર્પના રયામ સાથી;
એકે અનેક નિર્ભંગ નાર કરી,
કમોદની માહે શું છૂટો હાથી-પરબ્રહ્મ
દંત ઘાત નખપાત શોભાણુત જંખા ઝરે,
અધ્યચદ્ર ગાલે અધ્યાણુ કીધું;
મુકાવાયાં માન ભગવાન ભોગી ઘણું,
અધર પીયૂષ અત્યંત પીધું-પરબ્રહ્મ
સેહેનમાં સેહેન વિપરીત ક્રીડા કરે,
સંગ અભગ ન સૂર છડે;
હઠાવી હસ્તિની ચિત્રિણી પશિની,
કામી કુમારકા પ્રત ખડે-પરબ્રહ્મ
સંપૂર્ણ ભોગ રસ આઘ સંધોગથી,
નિરૂંગ નાની યદ વેધ મળીયા;
યથા નાર મોરાર તો રૂપ નાનાં ધરે,
અવિગતિ નાથ ક્યમ જ્ય કળીયા-પરબ્રહ્મ
પોખીયા કામ સન્નામ સુરત રમી,
નિગમી નિશા ખટ માસ કેરી;

રાસ આચાસમાં આસ રયામા ભરી,
કરે કુદડી કુશ લાંખા વિખેરી-પરબ્રહ્મ
ચંગ મુદંગ ઉપંગ વેણા વાંસળી,
ખંજરી મુધરી ધમક પાચે;
બેરી નદરી સરણાઈ સારંગતણી,
વાને ઢોલકી બોલકી ગીત આચે-પરબ્રહ્મ
તાળ રસાળ કંકણ કટિ મેખલા,
વાધ ધમકાર બહુ નાદ બોલે;
ઝૂમકે ઝૂમણાં જળી બહુ ભાતની,
અલકે લટે જેમ સર્પ ડોલે-પરબ્રહ્મ
પડે હાર શૂગાર રયામાતણા નાચતાં,
વિણી વિણી વિઠ્ઠલો પાસે રાખે;
નાચતાં પટકૂલ ખસી પડે નારનાં,
પુકેથી જગદીશ શીષ ઢાંકે-પરબ્રહ્મ
વળણ.

ઢાંકે શીષ વૃન્નનારનાં, રમાડયો કામ કમળાવરેરે;
મેમાનંદ પ્રભુ રામ લીલા, પરીક્ષિત મન સંદેહ ધરેરે.

કલ્પું હૃદયું-રાગ ધનાસરી.

બહુ કર જોડી રાય વાણી વદે, સ્વામી મુજને સંશય થયો ઉદે;
ધર્મ સ્થાપવા રૂપ બ્રહ્મે ધર્યું, પૂર્ણાનંદ નિધિ કર્મ કુમ કચ્યું.

ઢાળ.

કુમ કર્યું કર્મ કૃષ્ણજીએ, અવતરયા અધમ ઢાળવા;
તો પરસ્ત્રીસાથે કુમ રચ્યા, જે દેહ ધર્યો ધર્મ પાળવા.
મત્ર સુંણી શ્રીશુક કહે, જે ભિન્ન એનો બેદ;
જ્ઞાની દષ્ટિે બ્રહ્મ લીલા, અજ્ઞાની પામે ખેદ.
પરીક્ષિત રાય ન ભૂલીએ, એ ભૂલવણી કર્મ બ્રહ્મને;
સમજને તે મત્ર પૂછ્યો, માછવવા સર્વ સૃષ્ટને
ગુણાતીતને ગુણ બેદ નહીં, જે વેદ બ્રહ્મ વખાણીયા:
જેવું ઇચ્છ્યું ગોપીયે, પામી ભોગ સાચું જાણીયા.
એ કામે જગત નચાવીયું, કૃષ્ણે નચાવીયો કામ;
માર* રમાડ્યો મર્કટવત, છે કૃષ્ણ આત્મારામ.
ધન તન અધિકાર આયુષ, વિદ્યાબળે થાઉં છત્રપતી;
જે ભાવે ભને તે તેવું પામે, પાણ હરિ વરા થતો નથી.

ગોપીયે ભજ્યા કામ ભાવે, તો વિલાસ પામી સુંદરી;
સંભોગ સુખ નહીં નાથને, નિર્લેપ અળગા શ્રીહરી.
હુતાશન છે સર્વ લક્ષી, દહે માંસ મળ મૂત્ર ચર્મ;
જ્વાળલ્યતા મૂકે નહીં, તેમ કૃષ્ણને નહીં કર્મ.
અહંકાર મોટાને નથી, શિવે વિષ કંઠે ધર્યું;
શુભ અશુભ પ્રભુને નથી, દષ્ટાંત શુકલએ ઉચર્યું.
સર્પ ગ્રહણ અગ્નિ લક્ષણ, કુસુમવત ધરયો ગિરી;
પરિતાપ ભાર લાગ્યો નહીં, કર્મ રહિત સેવી સુંદરી.
લડતે જોવી ખદ્મ લીલા, તે ભવસિંધુ સેહેજે તરે;
કૃષ્ણે કીધું તે અમો કરું, વ્યભિચારી નરકે સાંચરે.
મનસા એ ચિંતવીએ નહીં, જે નિધ કર્મ નાથે કર્યું;
વૃથા જન્મ ગયો તેનો, યૌવન જનુનીનું હર્યું.
ગોપી છે વેદની ક્રમ્યા, શ્રીકૃષ્ણ વેદ સ્વરૂપ;
વૃંદાવન પૈકુંડ જાણુવું, રખે ભેદ આણો ભૂપ.
ખટરાગ તે ખટશાસ્ત્ર છે, વેણુ શબ્દ તે ચોંકાર;
અંદ્રાવળી તે ખદ્મ વિદ્યા, રાધા ભક્તિનો અવતાર.
પરીક્ષિત રાય પ્રસન્ન થયો, સંદેહ ટળ્યો નવામીન;
ગર્ભ યોગી* કહે ભૂપતી, એ રાસનું વરાણન.
ગોકુળ માંહે ગોપ સુતા, નિજ અંગના કંઠે ગ્રહી;
અકૃત્રિમ કૃત્રીમ કૃષ્ણ છે, સોલ સહસ્ર ખીજ થઈ.
નિશા જે ખટ માસની, તે ગોપીને મન બે ઘડી;
ઘેર વળાવી ઘણું દોહલે, તે પરવરી પાગે પડી.
આપ આપણે મંદિર સર્વઆવી, કૃત્રિમસ્ત્રી તતક્ષણ ટળી;
પ્રેમાનંદ પ્રભુરામની લીલા, કોને નવ જાણે કળી.
આખ્યાન રાસકીડા તાણું, ભણે અથવા સાંભળે;
કોટિ પાતક પરજળે, આવાગમન ફેરો ટળે.
વળણ.

ટળે ફેરો ગર્ભવાસનો, શુક કહે સાંભળ રાયરે;
ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, થયો તેત્રીસમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે ત્રયોત્સરો-
ધ્યાયઃ ૥૩૩ ॥

અધ્યાય ૩૪ મો.*

કડવું ૧૦૦ મું-રાગ દેશાખની ચોપાઈ.

રાસ ચરિત્ર પરિપૂરણ થયું, યથા બુદ્ધિ પ્રાકૃતે કહ્યું;
શુકલ કહે સાંભળ રાજન, અદ્ભુત લીલા શ્રીભગવાન.
ગોપી સહુ કૃતારથ થઈ, તે કથા પંચ અધ્યાયે કહી;
નદ વીચર્યું એક વાર, તેડયો સર્વ ગોપ પરિવાર.
ગોપ સર્વ તત્પર થઈયે, દેવી અંખાની યાત્રા જઈએ;
રાયના પ્રતિબોધ સાંભળ્યા, વૃંદવાસી યાત્રાકાળ પળ્ય.
સકુટુંબ ગોપ તણો પરિવાર, નંદ યસોદા જુગદાધાર;
સંગાતે ગયાં રોહિણી રામ, પછે રીસે ભરાયા સુંદર શ્યામ.
મારા ચરણ કમળ પરહરે, એ અંખાની કુમ પૂજ કરે;
દહ રિક્ષા જેમ આવે જ્ઞાન, એમ વિચારી આવ્યા ભગવાન.
આવ્યુ અખિકા દેવસ્થળ, આનંદ પામ્યા ગોપ સકળ;
છે સરસ્વતીનું પાવન તીર, ઉતર્યા તટમાં સર્વ આહીર.
પ્રથમ કીધા તીરથ અપવાસ, કહે નંદ હું અંખાનો દાસ;
બૃહદ શ્રાદ્ધ કીધાં તર્પણ, વિપ્રને દાન કીધાં અર્પણ.
સવત્સી ધેનુ દાન સુવર્ણ, આપે નંદ પખાળી ચર્ણ;
સ્ત્રી પુત્ર સાથે નંદરાય, પધારયા દેવ સ્થળ માંય.
સ્તોત્ર પાઠ નાના ઊચરી, પાંડશ પ્રકારે પૂજ કરી;
ધૂપ દીપ ને ઘંટાનાદ, નૈવેદ્ય ધરી વેહંર્યા પરસાદ.
શ્રી કૃષ્ણને કહે છે નંદરાય, પુત્ર પડો દેવીને પાય;
જે અંખાજી મૂકે શિર પાણુ, તો સદાતુજને હોય કલ્યાણ.
તત્પર થયા પ્રભુ પૂજવા, અંખાજી લાગ્યાં ધ્રુજવા;
પછે સમસ્થા કરી દેવી નમે, હું દાસીને કેમ પૂજે તમે.
પાછા કર્યા સમજી શ્રી હરી, તવ રીસ નંદ પિતાએ કરી;
એ વ્યાપી વિશ્વ વિષે એકલી, ન દીડી બુદ્ધ પુત્રની ભડી.
કહ્યું ન કરે સુત ઉછંકળ, પુત્ર શું જાણે પૂજનું ફળ;
જગદંબા મા પરમેશ્વરી, એની સત્તાએ સૃષ્ટિ વિધિયે કરી.
પિતાને કહે જગજીવન, ન કરું અન્ય દેવ પૂજન;
ઈષ્ટદેવ છે ગોવર્ધન, જે વડે સુખીયાં આપણુ ઝાંધન.
સૈવ પૂજ કીજીએ તેતાણી, તમારી ભક્તિ છે વ્યભિચારિણી;
એવું કહી હરયા શ્રી હરી, વારતા નદ ચિત્તમાં ધરી.
પૂજ કરતાં થયો સાયંકાળ, સરસ્વતી તટ સુતા ગોવાળ;
સમય અર્ધ નિશાનો હોય, નિદ્રાવશ થયું સર્વ કોય.

* આ ચોત્રીશમા અધ્યાયમાં શ્રીકૃષ્ણે નંદનાયને અજગર-
થી અને સુદરશન વિદ્યાધરને બ્રાહ્મણોના શાપથી મુક્ત કર્યા
તથા શંખચૂડને માસ્યો તે કથા છે.

શુકલ કહે સાંભળીયે ભૂપ, એક અન્નગર આવ્યો દારણરૂપ;
તે પેઠો ગોપ મડળી માંચ, આવ્યો જ્યાં સુતા નંદરાય.
નંદનો પાગ મુખમાંહે ગળ્યો, લેઈ નંદને અન્નગર પળ્યો;
જંઘા લગી અર્યો વામ પાય, આકંઠ કરે રૂએ નંદરાય.
હં કૃષ્ણપુત્ર તારો છે આધાર, તુ વિના કોણ કરે મમ વહાર;
મૂકાવ્યો વરણ થકી એકવાર, વળી આજ નિપત પડી અપાર.
તુને પરમેશ્વર કહે સહુકોય, કૃપા કરી મુજ સામું જોય;
વિવિધ વિજ્ઞાપ કરે ઘણું રોય, જાણ્યા ગોપ વર્ગ સહુકોય.
હાહાકાર પડે હુખાણુ, કોણે રામકૃષ્ણને કીધું જાણુ;
ત્રાહે ત્રાહે કરે ગોપી માત્ર, રૂએ યસોદા પગડે ગાત્ર.
અન્નગરે આસ્યા નંદરાય, એા લેઈ પ્રાણનાથને જાણુ;
કો છે પ્રાણુ દાતા કહાવે, કાળમુખથી પ્રભુને મૂકાવે.
ઉન્મત્ત ગોપ ધાયા દરબડી, પોષાણુ ગેડી અહીં લાકડી;
પડે અન્નગર ઉપર પ્રહાર, મુખથી નંદ કરે પોકાર.
નાસે અન્નગર નિરભે થઈ, પડે પ્રહાર પાણુ મૂકે નહીં;
ધોરવનમાં અન્નગર ગયો, શ્રમિત ગોપ સાથ સહુ થયો.
ગોપાંગના રોતી એમ કહે, આપણને તારથ વ્રત ન સહે;
જે પૂરવે કીધું અભયા વ્રત, તે વ્રતનું રૂપ પામ્યાં તર્ત.
આણીવાર તો આકેજ પળ્યો, એા સર્પ રાયજીને લઈ પળ્યો;
ખાઈ ગોપરથનની કીજે સેવ, નંદ ઉપાસે બીજા દેવ.
ન જીવે નંદ આશા ટળી, મેઠું ઘર અંખાજી રૂની;
ધાયા રામ કૃષ્ણ બહુ જાત, બળભદ્રે બહુ કીધી ઘાત.
તોએ નંદને મૂકયા નહીં, પદ પ્રહાર કૃષ્ણે કીધો જઈ;
ચરણ સ્પર્શ કીધો જેટલે, અન્નગર રૂપ તજ્યું તેટલે.
કૃપા કમળા વરની હવી, દિવ્ય દેહ પામ્યો ગાંધર્વી;
દિવ્ય પટ કીધાં પરિધાનાં, વપુવર્ણી નિશ્ચિત સમાન.
કુંડળ બાજુખંધ કંઠે હાર, ધરી ગદા એક હસ્ત મોજાર;
વામ સ્કન્ધે શુભ લોણા ધરી, એવી દેહ પ્રગટ જવ કરી.
ગોવાળા સહુ વિરમે થાય, ગાંધર્વ નમ્યો નંદજીને પાય,
નિર્વિપ નંદ થયા તતખેવ, છે ઘરમાં નિર્ધાર દેવ.
પ્રભુને ચાર પ્રદક્ષિણા કરી, હું દાસ દાસ વાણી એાચરી;
હું પતિતને કૃતારથ કીધો, મૂળ દેહ તમે મુજને દીધો.
સ્પર્શ ચરણ રેણુનો થયો, કર્મ ભોગ સર્વ મારો ગયો;
ગાંધર્વે એવી વીનતી કરી, કૃપા કરી પછે શ્રી હરી.

* પતિ, પિતા, સુર વગેરે વડીલ જોતોને પ્રભુ, વગેરે વિ-
શેષજો અપાય. † પહેરવું તે. ‡ દેહનો વર્ણ.

શ્રી ભગવાનુવાચ:-

સંદેહ પામ્યા છે ગોપ સર્વ, તું વૃતાંત તારું કહે ગાંધર્વ;
કોણુ કારણુ આસ્યા નંદરાય, કાં સર્પ રૂપ થયો વનમાંય.
ગાંધર્વ ઉવાચ:-
સ્વામી અંતર્ધામી હરી, ઘટ ઘટ પ્રભ રહ્યો વિસ્તરી;
લોક નિમિત્ત પૂછે સર્વથા, શું અન્નણી મારી છે કથા.
ગોપનો સંદેહ પામે શાંત, વૃતાંત પૂછ્યો કમળા કાંત;
વસતો હું અમરાવતી ગામ, ગાંધર્વ સુદર્શન મારું નામ.
સુર કન્યા પામી મોહ સર્વ, મને રૂપગુણનો વાધ્યો ગર્વ;
માગ રૂપ થકી મોહતો શક, એક પ્રાણુ હુતો અષ્ટાવક.
અષ્ટ હામ વાંકો કૂખડો, તે તાપસ મારી દૃષ્ટે પડ્યો;
સરસ્વતીમાં કરતો નિત્ય ધ્યાન, હું ગયો ત્યાં કરવા સ્નાન.
વક્ર જોઈ મુને આવ્યું હાસ્ય, હું ગયો પ્રાણુની પાસ;
વક્રોક્તિ* હું બોલ્યો જઈ, રત્નગર્ભા તુજ માતાં સહી.
તે સ્ત્રીનું પ્રાણુ હશે અપાર, જે તમ સરખો પામી ભરતાર;
શરીરનું ઋષિ કરજો જતન, તમે પૃથિવીમાં દીસો છો રતન.
ધોવનમદ વાંકા હોડો છો શુંય, આ લટકો દેખીને મોહ્યો હુંય;
જો દેખશે રૂપ તમારું યતી, કો સતીનાં સત રહેવાં નથી.
વક્ર બોલ જવ મેં ઉચ્ચાર્યો, તવ ક્રોધ કરી બોલ્યા અંગિરા;
અષ્ટાવકજી કોધે વદ, પાપી તું ભર્યો રૂપને મદ.
જો વક્રોક્તિએ બોલ્યો વ્યંગ, તો હામ હામ થાઓ વાંકું અંગ;
તું વક્ર થઈ ચાલે નિરધાર, પામજો અન્નગરનો અવતાર.

સુદર્શનાવાચ:-

સ્વામી મે કીધો અપરાધ, કૂર વચન મેં દૂભ્યા સાધ;
માનુભાવ મુને મયા કરો, શાપ અનુગ્રહ સ્વામા કરો.
પ્રાણીપત કીધી રોચા ઘણું, કૃપાળ મન છે ઋષિજી તણું;

અષ્ટાવકોવાચ:-

“અંબિકા નિકટ થઈ રહેજે વ્યાજ, આવશે યાત્રાએ નંદ
ગોવાળ.

નંદનો મુખમાં ગ્રહેજે ચાર્ણ, મૂકાવા ધારો અશરણ શાર્ણ;
શ્રી કૃષ્ણ ચરણ રેણુ અડશે, અન્નગર દેહ તારો પડશે.
સઘ મૂકારો મારો શાપ,” “પછે ધર્યું મેં અહીંનું આપ;
અચુત વર્ષ ગયાં મુને વહી, આજ તમારી કર્ણા થઈ.”
કર્મ કથા કહી નમીચો પાય, શ્રીકૃષ્ણે તેને આપી વિદાય;
કર્મ પ્રસંગ મહિમા સાંભળ્યો, ગોપ સર્વનો સંઘે ટળ્યો.

* વાંકું બોલવું; મરકરીમાં બોલવું તે. † આ સંખંધ
કંઈ બરોબર લાગતો નથી.

પછે નંદે જાણ્યું રૂડી પેર, છે સકળ દેવતા મારે ઘેર;
પછે જોજન કીધાં માતઃકાળ, વળ્યા તીરથ કરી જોવાળ.
નંદે યસોદા પામ્યાં મૂખ, શ્રીકૃષ્ણ નામથી જાણે દૂખ;
જોકળ આવ્યો વૃજ પરિવાર, પુરૂષોત્તમ જાણ્યો નંદકુમાર.
જે કો કથા પ્રીતે સાંભળે, બ્રહ્મશાપ પાતિક પરજળે;
પૂજા દરશણ અંખાનું વળે, ભય અજગર સર્પના ટળે.

શ્રીશુકોવાચ:-

સાંભળ પરીક્ષીત પુણ્યપત્રિ, પૂરાણ થયું અંખિકા ચરિત્ર;
એકવાર વૃંદાવન માંય, શ્રીરામ કૃષ્ણ ચરાવે ગાય.
જવ વેળા સાંચકાલની થઈ, ગોપી જળભરવા મીપે ગઈ;
સહુ ગોપ ગોપી ટોળે થયાં, જળકીડા કરવા રાત્રે રહ્યાં.
ગોપી સરિતા શ્યામ સમુદ્ર, સોલ કળાએ પ્રગટ્યો ચંદ્ર;
તે કિરણે અમૃત ધારા ઝરે, ગોપ ગોપી સહુ કીડા કરે.
કુમોદિની મોદ પામી ઘણું, મકાર્યું તેજ ચંદ્રે આપણું;
આવે લેહર ઉછળે નીર. ત્રિવિધ મંદ વાચે સમીર.
ગોપી ગોવાળા કુવળામ, કરે કીડા પોષણ કામ;
એક જક્ષ આવ્યો તેણે કામ, શંખચૂડ છે તેનું નામ.
કુમેરનો મંત્રી બળવાન, દીડી ગોપીકા રૂપનિધાન;
વળી દૃષ્ટે ન આજખ્યા હરી, પેઠા જળમાં ઘેરી સુંદરી.
ઉડળમાં ઘાલી બહુ નાર, જક્ષ આવ્યો ગગન મુજર;
આકંદ વિલાપ કરે સુંદરી, તમગિણ કોણ મૂકાવે હરી.
તેં ઘણીવાર કીધી સંભાળ, સમાવી વિષ અગ્નિની જ્વાળ;
મેઘને નિવાર્યા પર્વત ધરી, બેવાર નંદને કૃણા કરી.
દુઃખ દેખી ગોપીજનતણું, રામકૃષ્ણ બે કોપ્યા ઘણું;
ધાયા ધરાણીધર પૂજે, એક વૃક્ષ ઉપાડી લીધો બળે.
વૃક્ષનું નામ કહીએ દેવદાર, કરમાં લઈ કીધો હોંકાર;
દયાળને દેખી સુંદરી, તવ શાતા અંતરમાં ધરી.
જક્ષે દીડા દેવ મોરાર, અધવચ મૂકી દીધી નાર;
હળધર મૂક્યા ગોપી પાસ, જક્ષ પૂઠે ધાયા અવિનાશ.
હરિયે જવ હોંકારો કર્યો, શંખચૂડ તવ પાછો ફર્યો;
એક ગદાવડે માંડ્યો સંગ્રામ, વૃક્ષે વઢતા સુંદરશ્યામ.
ત્યાં ઘેર યુદ્ધ થયું અંતરિક્ષ, હરિયે મારી પાંડવો જક્ષ;
ઉત્તમ ગતિ થઈ તેહ તાણી, તેને મસ્તકે એક હૂતો મણી.
છે શંખચૂડ તે માટે નામ, તે મણિ સિંધો સુંદર શ્યામ;
બળીભદ્રને તે આપ્યો જઈ, ગોપાંગના સર્વ સુખણી થઈ.
સકળ શાસ્ત્ર નિગમનું તત્ત્વ, સર્વ શિરોમાણી શ્રી ભાગવત;
તેમાં સાર છે દશમસ્કંધ, એકું હું પ્રાકૃત પદબંધ.

* બાધમાં.

આ પાસા વ્યાસ વાંચે સંસ્કૃત, આ પાસા મારું પ્રાકૃત;
કથા પ્રસંગ એકૂ નવ પડે, ચાલ્યો જાણે સિધે સેરડે.
કો કહેશે કીધો અહંકાર, છે મારા મનનો જીવો વિચાર;
નથી વિખાણ્યો મેં પોતાને, વિશ્વાસ આવે જેમ શ્રોતાને.
રામચરણ* કમળમકરંદ, લેવા છચ્છે પ્રેમાનંદ;
શુક કહે સાંભળીયે ધીર, પૂરાણ થયા અધ્યાય ચોતરીશ.

વળણ.

ચોતરીશમો અધ્યાય પુરાણ થયો, લીલા સુંદર શ્યામરે;

રખે પ્રેમાનંદ વીસરે, અધક્ષણ સીતા રામરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે અનુચિંશો-

ધ્યાયઃ ૩૫૪૧

અધ્યાય ૩૫ મો.†

કડવું ૧૦૧ મું-રાગ સામેરી.

અકળ લીલા નાથની, કપી કુમ વખાણે;
શુક કહે સુખ ગોપીતણું, ગોપીકા મન જાણે.
અજ ઇશ આદિત્ય ઇંદુ, અને વળી ઇંદ્રાદિક;
તે વૃજ લીલા પ્રીછે નહીં, છે વૈકુંઠમાં અધીક.
એકવાર વૃંદાવન વિષે, વળી વાંચો વેણુ રસાળ;
મોહ પામી વૃજ સુંદરી, વળી મોહ્યાં ગો ગોવાળ.
જળ કીડા માંડી સામળે, ગોપ રામ ને ગોવાળી;
ચોળીને નવરાવે ધેનુ વચ્છને, વનમાં વનમાળી.
કુમ વેલી કૂલી ઘણું, વાસ વરચો વસંત;
છે કમળવરણી કામિની, છે ભ્રમર શ્રી ભગવંત.
ચકોર મોર ચાતક બાલે, હરે શબ્દ ચિત્ત;
વિઠ્ઠલ વળડે વાંસળી, ગોપિકા ગાએ ગીત.
કટી મેખલા કંકણ ધૂધરી, ઝાંઝર રમઝમ થાય;
ગાયે બાળી પાડે તાળી, નાચે નરહરી રાય.
બળીભદ્ર ગાએ પૂજે, ઉછળે યૌવન બાળ;
મૃદંગ વાળે ચંગ ગાળે, સંગીત સઘળી તાળ.
તે સ્વરે આકાશ પૂંચું, પાતાળ પૂંચા સાત;
સહસ્ર કૃણાએ શોષ ડોલ્યો, મોહ્યા કદુ જાત.

* કમળમાં જેમ વચમાં ઝીણી રવ-મકરંદ હોય છે તેમ પ્રભુના ચરણરૂપી કમળનો મકરંદ-રવ. † આ પાંત્રીજમા અધ્યાયમાં ભગવાન વનમાં જવાથી ગોપીઓએ યુગવળીત ગાતાં ગાતાં કંઠિતાથી દિવસ નિર્ગમન કર્યાની કથા છે.

નર અમર મૂની મોહ્યા, હવી રવી ને ચંદ્ર;
અદ્ધ શૈલ શિખર ડોહ્યા, મોહ્યા સમ સમુદ્ર.
કર્ણ રહ્યું ધર્મ રાજનું, વિસ્મય થયા ચિત્ર ગુપ્ત;
વિમાન બેસી દેવ આવ્યા, આવિયા કાપિ સમ.
અદ્ધ વસુ ને વિશ્વદેવા, વળી અશ્વિની કુમાર;
આવ્યા વિદ્યાધર જક્ષકિન્નર, મોહ પાત્યા મેઘ બાર.
ધૃતાચી મેનકા રંભા, તિલાન્તમા ઉર્વશી;
ગાન સાંભળી ગોપીકાનું, જોવા વૃંદાવન ધસી.
નારાયણનું નાટ્ય દેખી, ગગને નાચ્યા દેવ;
સાવિત્રિસું પ્રહ્લા નાચ્યા, પરહરી અહમેવ.
સરસ્વતી ને નિગમ નાચ્યાં, કરે સંગિત ગાન;
ઉમયા સંગાથે નૃત્ય માંડ્યું, સદાશિવ ભગવાન.
ડાક ડમરૂં ઝાંઝ ઝમરૂં, શંખ શિંગી કૂકે;
સંગાથે શિવશક્તિ નાચે, તાન માન ન ચૂકે.
પિશાચ મેત ને ભૂત ભૈરવ, શાકિણી સિંહારી;
સ્કંધ વેણુ વાદે નાચે, શોભે શ્રી ત્રિપુરારી.
રસ ઓઘ યમુનાં તટ વિષે, અભિલાષ સુરને થાય;
અમો ગોપીકા નિરમો નહીં, ભૂલો પ્રહ્લા રાય.
નારદ તુમર વેણુ વાજે, સુરનર થયા એક સૂત્ર;
તેતરીસ કોટી દેવ કહે, જ્ય જ્ય યસોદા પુત્ર.
ન જન્મ આવ્યા પૂજનો, વા વૃંદાવનનાં તૃણ;
તો અમો પાવન થાત જો, ઉપર ફરત ગોપીનાં ચર્ણ.

પગાણુ.

ચરાણુ અટે ગોપીતાણું, ધન વૃંદાવનનાં તૃણરે;
અળાંડ પૂજ કીડા કરે, નાથ અશરણુ શર્ણરે.

કડવું ૧૦૨ જુ-રાગ ગાડી.

ગોપીનાથ આવ્યા ઘેર ગાચારી, વાજે વાંસળી મોરલી નાદ;
દેવ અહમેવ મૂકી ગયા, ચાખ્યા ગોપીગાનના સ્વાદ-ગોપી૦
છે ગોપ સખા સહુ પૂજે, આગળ કીધી સહુ ગાય;
મધ્ય મોરલીધર પરવરે, સંગે વિરાજે હજધરરાય-ગોપી૦
વનમાળા પહેરી વનમાળીયે, પૈન્યંતી પાગ પ્રમાણુ;
ગુંબહાર ટોડર તુલસીનાં, કેમ કરી શકે તે વખાણુ-ગોપી૦
અળકે મુગટ મોર ચંદ્રનો, હળકે કુંડળ કાન;
વિધુતવત્ પટકળ પેહેરીયું, વપુ શોભે સ્યામળવાન-ગોપી૦
લીલાંબર પલવટ વાળી, ધરી અધરે કનકની વેણુ;
જેમ ઉમયાનાથ વિભૂત ધરે, તેમ અડકી છે ગા પદરેણુ-ગોપી૦

નાહાનાં વચ્ચ ચાલે મુખઆગળે, હરિ હાંકે વાંસે મૂકી હાથ;
થાકાં જાણી વચ્ચને લીધે, સ્કંધે પૈકુંનાથ-ગોપી૦
ખાલે શબ્દ સહસ્રક વેણુના, ઉડે રેણુના ઓઘ આકાશ;
ઉલી ગોપીગામને ગોંદરે, નિરખે આવતા શ્રી અવિનાશ-ગોપી૦
નિમેષ રહી તે દર્શન કરે, નખશિખ ફરી ફરીને જોય;
સ્વરૂપ સ્વાદ લે સુંદરી પાણુ, નયણાં તૃપ્ત ન હોય-ગોપી૦
પરિપ્રભ ઉભા રહીને આપે, સંભાળી ગોપને ગાય;
કરે માત યસોદા આરતી, ગોપ વધૂ મંગળ ગાય-ગોપી૦
નિત્ય પ્રત્યે લીલા નવનવી, ધન ગોપી ગોકુળ ગામ;
અવિગતિ ગોકુળમાં રમે, પ્રેમાનંદ પ્રભુરામ-ગોપી૦

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે પંચત્રિશો-

ધ્યાયઃ ૧૧૩૫૫

અધ્યાય ૩૬ મો.*

કડવું ૧૦૩ જુ-રાગ સારંગ.

શ્રી શુક્રોવાચ:-

એ નાટ્યરંભ શ્રી હરિના કહ્યો, પાંતરીશમો અધ્યાય પૂરણ થયો;
વિખ્યાત વાત જાણી હરિતાણી, થઈ કંસરાયને ચિંતા ઘણી.
એક દૈત્ય તેડ્યો પરાક્રમ પૂર, છે નામ તેનું વૃષભાસૂર;
નિકટ તેડી કહે છે કંસરાય, તમો પધારો ગોકુળમાંય.
છે રામકૃષ્ણ બળીયા બે વીર, તે ઉછંકેલ થયા છે આહીર;
સુભટ જેટલા મેં મોકલ્યા, તે કુશળે પાછા નવ વળ્યા.
તું સર્વે પેં શૂર ધીર છે ઘણું, જઈ પ્રગટ કરો પરાક્રમ આપણું;
ગર્વ કરી તે તત્પર થયો, વૃષભાસુર તે ગોકુળ ગયો.
વૃથા પુષ્ટ થયો ગજરાજ, તેં કરવા આવ્યો કંસનું કાન્ડ;
યમુનાં તટ જમ સરખો જોધ, કીધો જગઘાટે વિરોધ.
સખળ સાંડ ધૂમે આરડે, ઉછળે ફરે ને આડો પડે;
તે ઓખાંગે ઉન્મત્ત ત્રાડે, શૃંગ વડે ત્રોડી ભેખડ પાડે.
વૃક્ષક્ષતા પશુ પખીને હણે, પાગની ખુરીયે પૃથિવી ખણે;
વજ્રવત છે ચારે ચર્ણ, કોપે લોચન થયાં લોહી વર્ણ.
ઉડાડે રેણુ ભરાવી શૃંગ, શું આવ્યો ઐરાવત માતંગ;
સ્થૂળ સ્કંધ ઉભું કીધું, સ્કંધે ગગન વ્યાપી લીધું.

* આ છત્રીશમો અધ્યાયમાં ભગવાને અરિષ્ટાસુરને માર્યો
તે ઉપરથી વિચાર કરતાં કંસે નારદના વચનથી શ્રીકૃષ્ણ અને
બલીભદ્રને વસુદેવના સુત જાણી અકૂરને આગા કરી તે કથા છે.
† મૂળ ભાગવતમાં અરિષ્ટાસુર એ પ્રમાણે નામ છે.

તે મુખે ફીણ ફીસાઠા ઝરે, બળદ યમુના તટમાં ફરે;
 ઝાટકે પુચ્છ ઉડાડે વાર, જળ ભરતી નાડી વૃજનાર.
 નાઠા ગોવાળા નાડી ગાય, નાસી પેકું સહુ ગોકુળ માંય,
 આવ્યો વૃષભ ગોકુળને ઝાંપે, થર થર વૃજવાસી કંપિ.
 પડે છુંબ વરતથા ઉત્પાત, તે રામકૃષ્ણ ભણી આવી વાત;
 સમાચાર સાંભળી તત્પર થયા, પરમેશ્વર વૃષભ સામાં ગયા.
 કૃષ્ણ કાજ એડી કર ધરી, તેડયો સાંડ સમરથ શ્રીહરી;
 ગયા કૃષ્ણ વારતા સાંભળી, નંદ યસોદાને મૂઠાં વળી.
 હાહાકાર કરે સહુ કોય, ભય પામી વૃજ વનિતા રોય;
 અમર ગણુ જ્ઞેતા આકાર, વૃષભને સાદ કરે અવિનાશ.
 ધસ્યો વૃષભાસુર દીધી હડી, તીવ્ર શૃંગ પ્રભુ સામાં કરી;
 ફરવી પુચ્છ મસ્તક આણી, ધસ્યો સન્મુખ સારંગપાણી.
 ઉડે રેણુ પદમહારે કરી, સુરજ તેજ લીધું આવરી;
 ધ્રુવે ચરાણુ ન સૂઝે સૂર, હરિ સાથે વાધ્યો દાનવ કૂર.
 નીચો નમી કરવા ગયો ઘાત, બેહુ શૃંગ સ્થાયાં યદુનાથ;
 ઊધિ મસ્તક રાખ્યો કર ધરી, તે ન શકે આધો પાછો ફરી.
 દૈત્યે બળ કીધું અત્યંત, લીલાએ શૃંગ ગૃધ્યાં લગવંત;
 મહાબળ કીધું નંદકુમાર, તે પાછો ઠસ્યો ધનુષ અઢાર.
 ધન્ય ધન્ય દેવતા આચરે, પ્રભુ પાંખે કોણુ પરાક્રમ કરે;
 વૃષભ મરડી પાડ્યો ધરણુ, તેના સ્કંધ ઉપર દીધો ચણી.
 દારણુ બળ કીધું મહા બળી, આડો નાંખીને કોટ આમળી;
 કાઠી છલ બરાડી પાડી, મુખમાંથી શૃંગ લીધાં કહાડી.
 મૃત્યુ પામ્યો વૃષભાસુર તતખેવ, પુષ્પવૃષ્ટિ કીધી સુરદેવ;
 તે ગયો સ્વર્ગ બેસી વિમાન, મળ્યા માત પિતાને શ્રીભગવાન.
 વૃજવાસી મુખ પામ્યા ઘણું, દેખી પરાક્રમ પ્રભુજીતાણું;
 આવ્યો જ્ઞેવા નારદ ઋષિરાય, દીઠો વૃષભાસુર ભૂ માંય.
 પ્રસંન પરમહંસ ઋષિ થયા, તે જ્ઞેય નારદ મથુરાં ગયા;
 હરખ્યો કંસ દીધું બહુ માન, આપી આસન પૂજ્યા ભગવાન.
 કૃતાંજલી કરી પૂછે રાય, ક્રમ સેવકને કીધી કણ્ણાય;
 એકાદશ વર્ષે આવ્યા ફરી, તમે દીધી શિક્ષા મેં આચરી.
 નારદ કહે સાંભળ ભૂપતી, મેં કહ્યું તે તું ચેત્યો નથી;
 આકાશવાણી વૃથા ન જાય, તુને વિષમ વેળા આવી રાય.
 તે નંદપુત્રનું દીકું તેજ, ત્યાં ઉઠે છે તારા ભાણેજ;
 મુખે ફહવાયો સુરનો સાથ, હવે ચોરી શી કહું તુજને વાત.
 મિથ્યા નંદનું વસ્યું ઘરસૂત્ર, છે રામકૃષ્ણ દેવકીના પુત્ર;
 તે ગુપ્ત થઈ ગોકુળ સેવે, ચોરી મૂક્યા છે રાય વસુદેવ.

વચન સાંભળી લાગી જ્વાળ, કાઠી ખેડું ઉડ્યો ભૂપાળ;
 તે રીસે રાતડો ધૂમે ઘણું, મસ્તક છેદવા વસુદેવ તણું.
 મમ શત્રુ મૂક્યા પરધેર, મારે બેહેન બનેવી સાથે વેર;
 નારદ કહે સાંભળ ભૂપાળ, કનિષ્ઠ પુત્ર છે તારો કાળ.
 મુગમ હણવું એ દંપતી તણું, છે બાળક છતવા દાહેલે ઘણું;
 દંપતી રાખ્યાં કરી સમાધાન, સકળ વાતે સમરથ ભગવાન.
 કંસને નારદ કહે છે વળી, કૃષ્ણ ચરિત્ર તું ન શકે કળી;
 બકે બકી અધ વત્સાસૂર, ગર્ધવ પ્રલંબ સરખા કૂર.
 સકળ યોધ શ્રીકૃષ્ણે હણ્યા, તો તમે ગોપપુત્ર કેમ ગણ્યા;
 આવ્યો કાળ કાંઈ થા સાવધાન, નારદજી થયા અંતર્ધાન.
 કંસાસુરને ચડીયો કાળ, વસુદેવે મૂક્યાં કેમ બાળ;
 એ છળ કરી છાના ઉછર્યા, એ ભાણેજ શત્રુ હોય માહરા.
 ઉપની વ્યાધિ પમાડું શાંત, પછે કંસાસુર બેઠો એકાંત;
 શલ ફરાલ મુષ્ટિક ચાણુર, તેડયા કૂટ ફુશી વ્યોમાસુર.
 કીધો વિચાર એકાંત બેસી, છે વહાલો મિત્ર કંસને કેસી;
 હે સખા આપણે શું કરવું, ગોપ થકી નથી ઉગરવું.
 જણાવ્યું નારદ કીધું ભલ, રામકૃષ્ણ મોઢા છે મલ;
 તે વસુદેવે મૂક્યા ગોકુળે, તે દુધમલ ગાળે નિજ બળે.
 આપણે સુભટ જે જે મોકલ્યા, તે કુશળે પાછા નવ ફર્યા;
 તમ વિના કારણ નહીં થાય, જન્મો વ્યોમ ફુશી ગોકુળમહાંય.
 કંસે આજ્ઞા એવી કહી, બે અસુર બાલ્યા ઉભા થઈ;
 ફુશી કહે સાંભળ મહારાજ, કોણુમાત્ર એ કરવું કાજ.
 જઈ કરું નંદને અપુત્રવાન, ચાલ્યો પાપી કરી અભિમાન;
 પછે પંચમલ્લને આજ્ઞા થઈ, કરો તત્પર મલ્લ અખાડો જઈ.
 કંસાસુર મનમાં કરે વિચાર, અહિં તેડાવું નંદકુમાર;
 વ્યોમ ફુશીથી અર્થ નવ સરે, કૃષ્ણ આગળ ફુશી નવ ઉગરે.
 કાંઈ કપટ કરી તેડાવું અહાં, પછે વળતા બાળકે જશે કહાં;
 છે સાધુ અકૂર હરિનો દાસ, સાધુનો ગોપને છે વિશ્વાસ.
 એકાંત વિચાર્યું કંસાસુર, પછે તેડાવ્યા પેણુવ અકૂર;
 દીધું માન ગળે ઘાલી હાથ, કહે મનની વાત મથુરાંનાથ.
 તમે અકૂરજી માનો સર્વથી, મારું તું વિના દ્રાહ્યો નથી;
 કો ઉછળે બેરડા અજ્ઞાન, મારે કર્મે મળ્યા ચિતા પર્વતના.
 શત્રુ સરખો ઉગ્રસેન તાત, કોણુ આગળ કહું દુષ્ટાની વાત;
 તમે સમદર્શી છો પેણુવરાય, માટે કહું છું અંતરના અભિમાય.
 તમે નંદપુત્રનું દીકું તેજ, છે બેહુએ મારા ભાણેજ;
 આકાશવાણી તમને સાંભરે, તે રામકૃષ્ણ શત્રુ છાના ઉછરે.

ઘણા મુલત કીધા સંભાર, યુને સાથે છે વસુદેવ કુમાર
 રથ તમ સાથે રાખું અંતર, કીને વસ કીધાનું મખંડર.
 કીને ધનુષ વામનાયું મંડાણ, ધનુષ મારા ધનુષ બાણ
 પ્રતિપદ્યો મારાન થાય, અર્જુનને મારા કીતોપાય.
 તેડાવીયે લોક ગામ આમના, મળ માને છે મારી આમના;
 તેડાવીયે ગોકુળના ગોવાળ, મહે મળતા આવે બહુ બાળ.
 પછે હું મનનું માન્યું કરું, હું તમ આગળ સાચું કોમરું;
 માટે ભક્ત રાજતમો વેદેલા થાઓ, તેડવા નંદને ગોકુળજાઓ.
 સહુ ગોપને કાલે અહાં લાવજે, બહુ બાળકને તેડી આવજે;
 મંગાવજે ગોરસ ધી ઘણાં, છે સેવક આહીર આપણાં.
 આપણું રામકૃષ્ણ સાથે કામ, ઉત્સેનના ફડીરા કામ;
 યાદવ માત્રના કરયું ઘણું, પછે આપણને કલ્યાણ.
 એકવાર બાળક દષ્ટે પડે, કરું કારણ હું હસ્તી વડે;
 મલ્લઅખાંડે રાખું મલ્લપંચ, છે મારા મનને એવો પરપંચ.
 પછે આપણને ચિંતા નથી, હું રાજતમો થાજે યુધ્ધપતિ;
 સર્વથા કામ થાયે તમ વડે, જાઓ અકૂર ગોકુળ ગામડે.
 અકૂર કહે હસનું મુખ કરી, તીવ્ર બુદ્ધિ રાય તમારી ખરી;
 ઘણું પ્રસન્ન થયું મમ હૃદય, અદ્ભુત ઇળ તેં કીધું ઉદ.
 રાય હવે કામ સીધું આપણું, મનોરથ મારો પોતો ઘણું;
 રૂકું કરશે અશરાણુ શર્ણુ, ઉછંકળ પાપી પામશે મર્ણુ.
 બાળકને તેડી લાવું કાલ, છે અકૂરને દર્શનનું વહાલ;
 જો મથુરામાં આવે જગદીશ, તો હરિ ભાજે પાપીનું શીષ.
 જાણી ગોકુળ કહી બેડા થયા, અકૂર પોતાને મંદિર ગયા;
 કંઠાસુર પ્રસન્ન થયો અત્યંત, અકૂરને વહાલા શ્રી ભગવંત.

વળણુ.

ભગવંત વહાલા ભક્તને, સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે;
 ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, થયો છત્રીશમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભગવતે દશમસ્કંધે પટ્ટત્રિંશો.

ધ્યાય: ૧૩૬૧

અધ્યાય ૩૭ મો.*

૧૩૭ ૧૦૪ શુ-રાગ કહાલેરો.

શ્રી શુકોવાચ:-

કાલિંદી તટે ફેરી આવ્યા, ફૂર કપડી કંસના મિત્ર
 રૂપ ધનું કાળા ઘોડાનું, મગદી માયા અસુર અગ્નિ-કાં
 મુખ રાજ ભયાનક ભાસે, મેઘની પરે હણુ હણુતો;
 વામ દક્ષિણ ફેરતો ચાલે, અવની પાદ વડે ખણુતો-કાં
 જાટકે પુચ્છ કોટે ફેરાવાળી, મૂકે દાટ યનુનાં તીર;
 શીણ ફીસોટા મુખથી ઝરે, ધૂણે શીષ પ્રેમવે શરીર-કાં
 ઉન્માદ કરે મદદર્પે ભરચો, ઉડાડે રેણુ પછાડે ચાણુ;
 સર્પ ફૂણાવત અવણુ ઉભા, લોચન દીસે લોહી વર્ણુ-કાં
 શું ગોકુળ ગગન એકત્ર કરશે, અમર સહુ કાપે અંતરિક્ષા
 ગોપ વર્ગને ચિંતા શાની, જો માથે પરમેશ્વરનું પક્ષ-કાં
 મોટો વર એને અહિધરનો, આકુષ્ઠ રોમાવળીમાં વસે;
 રૂપ સર્વ વિચારે અંતરિક્ષ, લાઇઓ ગોકુળમાં શું થાશે-કાં
 છે ફૂર ફેરી સખા કંસના, ફેરા વડે કરશે સંગ્રામ;
 ફેરાવળીની વજ્ર ધારા છે, તે માટે ધનું ફેરી નામ-કાં
 ઉતરે ભાર જો મરે ફેરી, શું ગળું છે પછે કંસજાણું;
 છે ઉછંકળ અસુર વર્ગમાં, અધર્મી છે ફેરી ઘણું-કાં
 શોનકને કહે સૂત પુરાણિક, પરીક્ષિતને શુક સ્વામી;
 ગોપ વધુ જળ ભરતી નાહી, નાહી સુરભી ભય પામી-કાં
 વેણુ લાકડી મુગટ ધાખળી, પડે ધણું નાસે પિંડાર;
 ગોકુળ ગોંદરે ધૂમે ઘોડો, નાસો નાસો પડે પુકાર-કાં
 પુચ્છ પ્રહારે દુમ બહુ છેદ્યાં, રોકી વાટ રહ્યો અંધ;
 વૃષભાન ઉપનંદ યસોદા, ભય પાચ્યાં થરથર કાપે-કાં
 પૂઠળ વાટ કરી સહુ નાસો, પછવાડે છોડાં પાડો;
 નંદ કહે ગોપી ગૌધનને, ગોપમાત્ર ખાહેર કહાડો-કાં
 કહે યસોદા નંદરાયને, આજ આવ્યા દાહેલો દહાડો;
 સમૃદ્ધિ સરવે લૂટી લેવા દ્યો, એક સામળીયાને સંતાડો-કાં
 માત પિતાને કહે પરમેશ્વર, તમા સાણું એક ધરજો ધીર;
 સંકર્ષણને સાથે તેડી, યુદ્ધકાળ આવ્યા શ્યામ શરીર-કાં
 વળણુ.

ચુક કરવા થકુનાથજી, આવ્યા ફેરીને પાસરે;

બળભદ્રને પૂઠળ કરી, આગળ થયા અવિનાશરે.

* આ સાડત્રીશમા અધ્યાયમાં ભગવાને ફેરી દૈત્યને મા-
 રતાં ભવિષ્ય કાળનાં કાંઈ કહ્યાં અને નારદજીએ તેની સ્તુતી કરી,
 અને તે પછી ભગવાને ફીડ કરતાં વ્યોમાસુરને માર્યો તે કથા છે.

કહયું '૧૦૫ મું-રાગ આરુની-ચાપાઈ.

હરીએ હોકારથી હય પદા, હણહણી એ આવ્યો તદા;
આવ્યો નિકટ વિકટ મુલત, ફરતો ફરતો કૂડકપટ.
વળી નીચો ઊંચો લાંબો થાય, મુખ વિકાશી ગ્રસવા ધાય;
આગલો પાગ ઊંચો ઊલાળે, પાડુ મારવા પાછો વળે.
કૃષ્ણ ઉપર નાખે કેશવાળી, પાણુ સામળીયો ભે સંભાળી;
હસ્તમાં ગોડી હોકારા કરે, કૃષ્ણ કેશી બેહુ કૂડે ફરે.
સાચવે ઘાત શૂરા સંગ્રામ, ઘણું ધૂમે ઘોડો ધનશ્યામ;
ત્યાં જીએ ગોપ ગોપીનાં વૃંદ, યસોદા નંદ કરે આકંદ.
ક્યાં અશ્વ ક્યાં પુત્ર કોમળ, ક્યાં સમુદ્ર ક્યાં કૂપતું જળ;
ક્યાં નદી ને ક્યાં ખાખડું, ક્યાં વ્યાઘ શશક ખાપડું.
કેશી કમળાવર વાદે વહે, પદ પ્રહારે પડછંદા પડે;
ફરવે નાથ કરમાં ગોડી, કરે પ્રહાર પામે તેડી.
તે પાડી ચીસ ને પાછો હટે, ફરવી પુચ્છ હેલું આછટે;
પુર રેણુએ ગગન આવરયુ, પછે ક્રોધ કરી વપુ દેખરયુ.
કેશવાળી ધારા વજ્રતણી, છે રેમાવડી લાલ અણી;
ફરવે પુચ્છ ખડગની ધાર, મદ પ્રસ્વેદ છૂટે અપાર.
નારાયણ લઘુ લાઘવી કરે, ચોલો પાગ વચ્ચે પેશી નીસરે;
પછે ઘોડે ઘેરયા શ્રી રણુછેડ, પ્રભુપર પાડુ નાંખી જોડ.
લક્ષ્મીએ સાચવ્યો લાગ, ગ્રહ્યા હસ્તમાં બેહુ પાગ;
તે કેશ્યો બળ કરી અત્યંત, જઈ પડ્યો શત ધનુષ પર્વત.
આસ્ફોટન સ્કંધ કીધું શ્રી હરી, તવદાનવ આવ્યો પાછો ફરી;
વદન વિકાશી મૂકી દોટ, તે ગ્રેહેવા ઇચ્છે હરિની કોટ.
પ્રપંચ કીધો ગોકુળનાથ, તેના મુખમાં આવ્યો ડાળો હાથ;
દૈત્યે જાણ્યું ભલો યોગ મળ્યો, સ્કંધે લગી હસ્ત હરિનો ગળ્યો.
તે કાળજ ફાડી આવ્યો ગયો, વળી જાડો સ્તંભ પ્રમાણે થયો;
ક્રોધાગ્નિ પ્રગટ્યો શ્રી કૃષ્ણ, ધમ્યું લોહ તેમ કર કીધો ઉબળ.
તપે હસ્ત લોહું ધગધગે, ઉદર મૂકી આવ્યો ગુદ લગે;
અંતર ત્વચા બળે ચડચડે, ક્રોધાગ્નિ અંતર ધડધડે.
જેમ શર વેધ્યા હોલો ફડફડે, નવે દાર વેધ્યાં કર વડે;
શ્વાસોશ્વાસ જવ થતો રહ્યો, માર્ણુ તુલ્ય તવ કેશી થયો.
ફાટાં રહ્યાં નેત્ર નમાવ્યા કાન, ઢળી કોટ ટળી મુથ સાન;
વહે ફીણ છલ્હા નીકળી, શ્રી કૃષ્ણે હસ્ત વધાર્યો વળી.
જેમ વેહેરયું કાષ્ઠ થાએ બે પાટ, તેમ કેશી ફાટો ચડચડાટ;
પાડી ચીસ નીસરયા માણ, તવ દેવતાણાં વાગાં નીશાણ.
તે પરમગતિ પામ્યો પાપિષ્ઠ, કરે દેવ કુસુમની વૃષ્ટ;
ગોપ કરે સહુ જેનેકાર, છે નંદપુત્ર કારણ અવતાર.

ઉતારયો ભાર થયુ સર્વ મુખી, એવે પધારયા નારદ ઋષી;
નમ્યા માર્ણુ મદિસણા કરી, નામ્યા નારદ વેણા ધરી.
ઋષીને હરિએ કીધો માન, તવ યોલ્યા નારદ ભગવાન;
છો પ્રહારપૂરણ અવતાર, ભલો ઉતાર્યો ભૂતળ ભાર.
ઘણાં કારણ કીધાં ને કરશે, કાલે તમે મથુરાં પરવરશે;
હણશે હસ્તિને પરમ દહાડે, છે મલ્લ મારવા મલ્લ અખાડે.
કંસાસુરને કરો નિપાત, છોડવશે ખાંધ્યાં માત ને તાત;
પછે ઉગ્રસેનને આપી રાજ, ભાડી આવશે અવતિ મહારાજ.
જસસંધ દત્તવો છે હરિ, યવન મારવો પ્રપંચે કરી;
શિશુપાળ મુખ થાશે સ્થામવ, રૂદ્રમણિનું પ્રભુ કરશે હણું.
નિધન નરકાસુરને કરી, વરશે સોલ સહસ્ર મુંદરી;
અસુર માત્ર કરશે સંધાર, ઉતારશે ભૂતળનો ભાર.
અકૂર તેડવા આવશે આજ, ખોટી મા થાશે મહારાજ;
હરી સામળીયે કીધી સાન, શ્રીનારદ પામ્યા અંતરધાન.
શુક્ર કહે સાંભળીયે રાય, તે ગઈ વારતા મથુરાં માંય;
કેશીનો સમાચાર સાંભળી, તવ કંસાસુરને મૂઠી વળી.
અંતરગત પામ્યો પરિતાપ, કેશી કેશી કહી કીધો વિલાપ;
શુંડવિના ભાઈ જેવો ગજ, થાય વિના પંખ પક્ષી અજ.
પ્રત્યંચા વિના જેવું આપ, મણિ દંત વિના જેવો સાપ;
દ્રવ્યવિના જેવો દાતાર, વ્યર્થ ખેંડું જેમ ખાંડી ધાર.
હોય મધ્ય પુતળી પામે નેત્ર, વાંધણી વિના જેવું ક્ષેત્ર;
હોય વિદ્યા વિના જેવી રસના, આજ તેમ થયો હું કેશીવિના.
ઉતાવળા મોકલ્યા અકૂર, ત્યાર પહેલાં ગયો છે વ્યોમાસુર;
નિપાતન કેશીને કરી, ધેનુ ચરાવા આવ્યા હરી.
જળક્રીડા માંડી મહારાજ, સંગ બળિમદ્ર ગોપનો સાજ;
ભીડૂ પરડી જળમાં જઈ નહાય. હારે તે ઉચ્છલી લઈ તટ જાય.
વ્યોમાસુર આવ્યો ગોપ થઈ, ગોવાળા કો સમજ્યા નહીં;
તે ઘણા ગોપને ચોરી જાય, જઈ સંતાડે તે ગડા મહાય.
જવ અર્થ ગોવાળા આછા થયા, શ્રીકૃષ્ણ કંઈ સખા ક્યાં ગયા;
દીકો દાનવ ને મૂકી દોટ, જઈ વ્યોમાસુરની જાડી કોટ.
મરડી આમળી નાખ્યો ધાર્ણ, પદપ્રહારે પમાડ્યો માર્ણ;
એમ વધ વ્યોમાસુરનો થયો, તે દેવ થઈને સ્વર્ગે ગયો.
સમાચાર તે કંઈ સાંભળ્યો, વ્યોમાસુર કેશી પાસે પળ્યો;
શ્રીકૃષ્ણ પધારયા ગોકુળ માંય, તે દહાડે છેલ્લી ચારી ગાય.
માયા ઉતારી પૈકુંકરાય, શ્રીવૃંદાવનથી થયા વિદાય;
ગો ગોપથી ઉતારયું મન, અતિ દુઃખ પામ્યા જગજીવન.
ગોવર્ધનને કરી પ્રણામ, ગોકુળ આવ્યા શ્રીભગવાન;
સંભાળી સહુને આપી ગાય, નરહરીનાં નેત્ર ભરાય.

વળજી.

ભર્યાં નેન નારાયણે, સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે;
ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, થયો સાડનીશભો અધ્યાયરે.
ઈતિ શ્રીમદ્ભગવતે દશમસ્કંધે કેશી વ્યો-
માસુશાંતિ વધો નામ સત્સત્રિંશોધ્યાયઃ ॥૩૭॥

અધ્યાય ૩૮ નો*.

કડવું ૧૦૬ કુ-રાગ રામઘી.

શુકલ ભાષે સાંભળ ભૂપતી, પરમેશ્વરને માયા મેહ નથી;
મન ઉતાર્યું ગોકુળમાંથી, જીવશે ગોવાળા હરિનામથી.

માલ.

નામ નારાયણ વડે, જીવશે વૃજ પરિવાર,
મુખ દેવા યદુવંશને, શ્રીકૃષ્ણે કીધો વિચાર.
વધ જાણી વ્યોમાસુરનો, કાહાવું કંસાસૂર;
ઉતાવળ ઘણી રાયની, તત્પર થયા અકૂર.
માતઃકાળ સાંચા કરી, ધરી હરિનું ધ્યાન;
માળા મુદ્રા તિલક તુળસી, દિવ્યાંબર પરિધાન.
પુષ્પ અંદન મુગધ શ્રીફળ, ભરી પૂજનાં પાત્ર;
અકૂરે સામગ્રી કીધી, અર્ચવા શ્રીહરિ ગાત્ર.
મથુરાંપુરી એક કોશ મૂકી, થયો પશ્ચાતાપ;
કંસે કારજ ધાર સોંપ્યું, કોણ માર્ પાપ.
કહાણ મલ્લ છે મલ્લ અખારે, મકુમાર કેશવરામ;
બાળક પીડા પામશે, શશે પદન માર્ રયામ.
થયો ગોઝાગે ત્રેલોકમાં, હું કંસાસુરનો દૂત;
વિશ્વ કહેશે વાહી તેડયા, અકૂરે નદસૂત.
અતિ ઘાણુ આયુષ મિષ્ટ છે. હું કાં રહ્યો આગેજ્ય;
પરાધીન કંસને પરતુ, એ જીવું અચોજ્ય.
મથુરાં આવશે કૃષ્ણજી, શું થશે ગોકુળ માંય;
કેમ જીવશે યસોદા, જેમ વચ્ચ વોહોણી ગાય.
એક કંસ રૂકું માનશે, માહું માનશે સંસાર;
મુને કાળ સરખો દેખશે, સહુ ગોપનો પરિવાર.
હું ગણાયો અસુર મળતો, ભક્ત નહીં કહે કોય;
અપયસ થયો ઉત્તર વયે, મુને મૃત્યુ શે નવ હોય.

* આ આડત્રીશમા અધ્યાયમાં અકૂરજી માર્ગમાં જેવો
વિચાર કરીને ગોકુળમાં ગયા, તે પનાણેજ શ્રીકૃષ્ણ અને બળ-
ભદ્ર તેમને પોતાને ઘેર તેડી જઈ સારો સત્કાર કર્યો તે કથા છે.

એક બુધ વિચારી શાકુએ, ઉભય પદારથ થાય;
શીખામણ દઈ શ્રીકૃષ્ણને, જે ટળી રહે બે ભાવ.
નસાડી મૂકું વનવિષે, મને શું કરશે ભૂપાળ;
કહીશ કહ્યું નવ માનિયું, બાળક છે રગિયા ગોવાળ.
નિજ મને નિરધાર કીધો, આવ્યો યમુનાંતર રથ;
ગોકુળ દીકું દૂરથી, તવ ઉપના મનોરથ.

વળજી.

મનોરથ અકૂરને થયો, મળવા મુંઝવણામરે;
છે અકૂરને વહાલા ઘણું, પ્રેમાનંદ મળુરામરે.

કડવું ૧૦૭ કુ-રાગ પંચમ પરમાની.

અકૂર ખેડા રથ, મનોરથ બહુ કરેરે;
અંતરમાં અભિલાષ, નાનાવિધ ધરેરે.
હું જોઈશ ગોકુળ ગામ, સર્વ સોહામણુરે;
સ્વર્ગલોક કોણ માત્ર, શોભે પ્રજ ઘણુરે.
યમુનાજનો ઘાટ, વાર વનતણીરે;
જળ ભરતી જોઈશ નાર, ગોપી સોહામણીરે.
ધાબળીયાળી ધન, ચૂડો કહોણી લગેરે;
તે દામોદરની દાસ, હું જઈ પડું પગેરે.
વૃંદાવનનાં ગાડ, કાવ્યાં કૂલ્યાં કૂલ્યાં;
તેનું પામીશ હું દરશન, ભારે વાંકાં વચ્ચારે.
તુળસી કયારા કોટિ, માંજર ડોલતીરે;
સાંભળીશ શબ્દસાળ, મહુઅર બોલતીરે.
દેખીશ ધાતી ધેન, ધોળી દૂધે ભરીરે;
માડડી હરણી ગોરી, કાળી કાખરીરે.
ખાંડી મીડી ગીણી, ડોલી કુંડળારે;
આજ દેખીશ હું દરશન, ગાયની મંડળીરે.
નાનાં માટાં વચ્ચ, સાંડ સોહામણુરે;
લટકાળા ગોવાળ, સખા કૃષ્ણતાણુરે.
મુને મુકન સારા થાય, માન દશે હરિરે;
મળી સામી નાર, વારિ ઘટે ભરીરે.
ઉતર્યો દક્ષિણ પાસ, કાળો મૂંગલોરે;
ચાસ સારસ શુક, શબ્દ કરે ભલોરે.
ચક્રોર મોર ને હંસ, બોલે કોકીલારે;
ફરકે જમણી આંખ, મુકન થાયે ભલારે.
મુકનનું એ ફળ, સામળીયા મળેરે;
હું ને હરજી થઈએ એક, કંસાસુર બળેરે.

ગત જન્મનું પુણ્ય, પ્રબળ માઈ હરેરે;
 પ્રભુનું પામીશ દરશન, લોચન ધન્ય થશેરે.
 આવો અકૂરરાય, કહેશે કૃષ્ણ મુખેરે;
 હું તે વેળાનું રૂપ, રાખીશ હૃદય વિખેરે.
 હરિ દેહોતા હોશે ગાય, દાણી કરે ધરીરે;
 દખીશ રેડતા દૂધ, પાત્ર ભરી ભરીરે.
 ખલા સરખા નંદ, સાવિત્રી યસોમતીરે;
 રખે કરે મારી લાજ, હું છું યાદવપતીરે.
 ઘોડાની ધૂધરમાળ, ઘંટા ધમકશેરે;
 કહેશે આવ્યું કોણ, ભત્રીજા ચમકશેરે.
 આજખશે તતકાળ, સામા આપશેરે;
 કાકાજી કહીને કૃષ્ણ, મુને યોલાવશેરે.
 હું લાગીશ પ્રભુને પાય, હરિ ઉડાડશે હાથેરે;
 ગળામાં ઘાલી ખાંધે, ચાંપશે હૃદય સાથેરે.
 લક્ષ્મીને રમ્યાનું સ્થાન, વહાલાજીનું છે હૃદયેરે;
 ગોપીના વિશ્રામ, ચરચું મગમદેરે.
 કૈસ્તુભનણિ વનમાળ, તુળસી મંદિર ગુહારે;
 તે અડશે મારે અંગ, ભેટશે ભરી ભુજારે.
 વામ દક્ષિણ વાર, વળગી ખેલડીરે;
 દખાડશે દીનદયાળ, ગોકુળની સેરડીરે.
 તેડી જશે મંદિર માંધ, પ્રીતે આદર કરીરે;
 એસાડશે દિવ્યાસન, પૂજશે વાત હરિરે.
 એવો અંતરનો અભિલાષ, મનોરથ ખડુ થયારે;
 થાતે સાયંકાળ, અકૂર ગોકુળ ગયારે.

વળજી.

ગયા સંધ્યા સમે ગોકુળે, આવ્યા નંદને આંગણેરે;
 મેળાપ કાકા કૃષ્ણનો તે, કથા શ્રી શુકજી ભણેરે.

કડવું ૧૦૮ મું-રાગ ધનાસરી.

રથજ આવ્યા નંદજીને ખારણે, અકૂર પધાર્યા કોઈએક કારણે;
 ભત્રીજાને દખી કાકાજી હસ્યા, મૂકી ગા દોહાવી મળવા હરિ ધસ્યા.

ચાલ.

ધસ્યા શ્રીકૃષ્ણ હેત સાથે, સંકર્ષણ પૂકે ગયા;
 અકૂર પ્રીતે પાય લાગા, નાથજીયે કર ગ્રહ્યા.
 પરસ્પરે સ્તવન કીધાં, ભત્રીજા વામ દક્ષિણ રહ્યા;
 વળગી હાથે આદર સાથે, મંદિરમાં તેડી ગયા.

આવી ભેટ્યા નંદજી, આનંદી માત યસોમતી;
 અર્થ બાણ્યાવિના પ્રીત કીધી, યમહૂતવત બાણતા નથી.
 નામે છે જળ યસોમતી, નંદ પખાળે પાય;
 ખળીભદ્રજીયે ધૂપ કીધો, પિઠલ ઢોળે વાય.
 ચંદન કુમ કુમ કેસર માળા, આરતી કરી સ્તવન કર્યું;
 અકૂરચરણે નંદરાયે, પ્રેમસું મસ્તક ધર્યું.
 ઘૂત પકવાન્ન પય શર્કરા, ભોજન નાના પ્રકાર;
 મુખવાસ આપી સેજ એસાડ્યા, દીડીસ્વાગત બ્રાત કુમાર.
 અકૂરને પૂછે કૃષ્ણજી, કહે સમાચાર મથુરાંતાણા;
 અમો સાંભળ્યું જે કસરાયે, યાદવ સહુ પીડ્યા ઘણા.
 ઉગ્રસેનજી શું કરે છે, પદવી પુત્ર તળે ગઈ;
 એવે છે વસુદેવ દેવકી જે, કારાગૃહે નાખ્યાં સઈ.
 અકૂર વળતું બોલીયા, તમો સાંભળો ગોકુળપતી;
 કંસનું બળ ત્યાં લગે, મહાપુરૂષ ત્યાં આવ્યા નથી.
 વસુદેવ દેવકી પૂજશે, દુઃખ જશે યાદવતાણાં;
 માતનાતે સંભાળ લીધી નહીં, ત્યાં લગે બાળક દયામાણાં.
 રાજ કંસાસુર તણે, સૂખ પ્રજનને ત્યાં કર્યું;
 પરાધીન પ્રજા થઈ જેમ, ખાટકીને ઘેર પશૂ.
 કાકાનાં વાક્ય સાંભળીને, ક્રોધ્યા કેશવ રાય;
 સંકલ્પ કીધો કુશળ માટે, અચુત આપશું ગાય.

વળજી.

ગાય આપશું વિપ્રને, જ્યારે મળશે માત પિતાયરે,
 ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, થયો આડત્રીશમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે અષ્ટત્રિંશો-
 ધ્યાયઃ ૧૦૮૧

અધ્યાય ૩૯ મો.

કડવું ૧૦૮ મું-રાગ મેવાડા.

શ્રીનંદાવાચ:-

અહો અકૂરજી કેમ પધાર્યા, અમ સરખું કાંઈ કાળજી;
 અમ ગોપને મંદિર આવ્યા, તમ સરખા મહારાજજી.
 નંદજીનાં વચન મુંહાંત્રીને, બોલ્યા શ્રી અકૂરજી;
 મથુરાં માંહે યાગ કરે છે, કઠિણ કંસાસૂરજી.

* આ યોગજી, ચાલીશમો અધ્યાયમાં ભગવાન મથુરાંમાં
 જતાં ગોપીઓએ વિરહના વિલાપ કર્યા અને અકૂરજીનાં યમુ-
 નાજમાં વિષ્ણુ લોકનું દર્શન થયું તે કથા છે.

તમને હું તેડવા મોકલ્યા હૈં, એ આમંત્રણની રીતછ; શ્રી કૃષ્ણને મળવાની ઈચ્છા, કંસાસુરને મીતછ. સકળ ગોપ રામ કૃષ્ણ સંધાધે, તમને નીમંત્રણછ; નોતડું સાંભળી નંદછનું, હરખું અતઃકર્ણછ. કપટ ન બાણ્યું કંસાસુરનું, આનંદ્યા નંદરાયછ; ગોપ સર્વે તતપર થાઓ, સાદ પાડ્યા પૂર મહાંયછ. દૂધ ધૂત લીધે મહી માખણ, ભૂપને ભેટ કરવાછ; રામ કૃષ્ણને જાતા બાણી, ગોપી લાગી દુઃખ ધરવાછ. આગળથી વૃજ વધુએ જાણ્યું, છે કાંઈ કપટનાં વાતછ; ફરી નહીં આવે મથુરાંથી, જો જશે પ્રાણનાથછ. એકેકને ઘેર જાએ ગોપી, કરે વાત મૂકી નિશ્વાસછ; મધુપુર જશે મોહનછ તે, મળવાની શી આશછ. ચાર યુગ નિશા થઈ ભારે, ન મળી નેત્ર નિમંથછ; આજુ વિચાર્યું નંદ કરે છે, છે કંસને હરિનાર દેવછ. કો એક સ્ત્રીને નિદ્રા આવી, તેને ઘેર રવપંનછ; હરિ વિચાગનુ આગમ થાએ, ફરકે જમાણુ લોચનછ. નદગયને નિદ્રા આવી, પાદિયાં યસોદા માતછ; શ્રી કૃષ્ણે એકાંતે પૂછી, અફૂરછને વાતછ. ઘણુ દુઃખ મુને છે કાકાછ, કંસે હણ્યાખટ વ્રાતછ; અથાપિ કારાગૃહ વેડે છે, અમારાં માત તાતછ. કાકાછ તમે ભવે પધારી, અમને દીધું માનછ; કાકે કંસાસુરને માડું, એમ બોલ્યા લગવાનછ. વાત કરતાં વહાણું વાયુ, સજ થયા ગોવાળછ; ગોપ વધૂન અંર ભારે, જાણે કૃતાંત કાળછ.

વળણુ.

કાળ દેખે કામનાં, અફૂર નોંહ પાણુ ફૂર ખરેરે; જો જાતા દેશા કૃષ્ણને તો, મળવાની આસ્યા પરહરેરે.

કડવું ૧૧૦ મું-રાગ વેરાડીની ચોપાઈ.

વ્રજ બાળાને બાળા નિખતાણી, સ્યામ રામજાએ મથુરાંભણી; બહીલાં વદન એકત્ર મુંદરી, શિર ડોલે બોલે જશે હરી. મથુરાંની નારી કામણુ ભરી, તે મોહશે જશે કઠાસજ કરી; હાવભાવ આદર ચાતુરી, અનેક વચન બોલે માધુરી. નહીં દૃષ્ટાણુ ભૂષણુ સોજે ભરી, ગજ ગામિની ભામિની સર્વોપરી; મૃગનયણી રણી રમી જાણે, તે જતાંને રતીમાં ઘેર આણે. આપણા સ્વામી કામી નદકુમાર, વહાલાને વહાલો છે વ્યભિચાર; તને ગોળ જે શર્કરા આપે, પામે રતન તો કાચને શિદ રાખે.

શિદ સેવે ગુંદી જે પામેદ્રાખ, મથુરાંઘસી આપણુ સરખી લાખ; તે કૈત્રાણી રાણી ગુણભંડાર, આપણુ આહીર દુર્બળ અવતાર. તે પહેરે પટોળી ચીર નિર્મળાં, આપણુ પેઢેરીયે બહા કામળા; તેને મુકતાફળ માળા મોટી, બાઈ આપણી કાઠે ચણોટી. તેને સેસફૂલ સેચો રાખડી, આપણુ મહીની ગોળી ચડી; તે જાણે ઉગટ કરી મુખમાંછ, આપણુ ન જાણીએ લોચનમાંછ. તેને સસ ભૂમિનાં મંદિર ખરાં, આપણુને વસવા નીચાં છાપરાં; તે પંચામૃત જમાડે મુંદરી, આપણુ પાઈયે છાસ વાટકો ભરી. ચાર ચાર કરી આપણુ વહડીયાં, યાં અન્નાયિકા યાં ગામડીયાં; યાં કનકને યાં કથીર, યાં ઉત્તમ કૈત્રી યાં આહીર. બાઈ જ્ઞાન નંદરાયનું ગયું, પાપી અફૂરનું માન્યું કહ્યું; થઈ મૂર્ખ યસોદાં માવડી, કાલજ પુત્રને મૂકે કહાડી. ગોપી આકુળ વ્યાકુળ હોય, તે શરદમુખ સંભારી રોય; બાઈ કોણ વાંસળા વળડશે, કોણ ચસકીડા રમાડશે. દાણલેવા ઘાટ કોણ રોકશે, વ્યગવચન કોણુ કહી ટોકશે; જોણુ અંદન ચરચી દઝાડ્યાં, ઉંચાં ચડાવી પછાડ્યાં. બાઈ રંકને કુમ છાને માણી, અભાગિયા ને અનાથ ઘણી; માનમુકન બાઈ થાય છે ઘણા, હરિ તરછોડે એમાં નહીં માણા. પછે પ્રભાને સહુ દે છે ખાડ, કાં સંચોગ મળ્યો રણુછોડ; સંચોગ કરી કાં કરો વિચોગ, કુમ સહેજું વિચોગ લક્ષણ રોગ. એ રોગને ઔષધ કાંઈ નહીં મળે, એ ગુપ્ત માર અંતર પરજળે; ધન્યંતરી જો વાહારે ધાય, પણ દીર્ઘ રોગ ફૂર નવ થાય. હારી જાયે અશ્વિની કુમાર, ન ભેદે ઔષધને ઉપચાર; તો વ્યાધિ અમારા તતક્ષણ ઠળે, જો ફરી ચોરસીધર મળે. પ્રભા તુજ કને માણું એહ, તું રખે આપતો માનુષી દેહ; જો આપે માનુષા અવતાર, તો ન કરીશ કોણું મિત્રાચાર. જો મળે શુભ મિત્ર સંચોગ, તો નવ પાડીશ વળેતા વિચોગ; જો વિચોગ દેહ અતઃકરણ, તો ઉતાવળું તું આપે મરણ. ધન્ય મૃત્યુ છવણું ધિક્કાર, જો મેલી જાયે પ્રાણધાર; હે પ્રભા એક તેં કૂડું કયું, જે અફૂર નામ પાપીનું ધયું. † ઉદવસ્ત કરે છે ગોકુળ ગામ, એ હુણુ ઘટે ફૂરું નામ; અમારે લલાટે તેં લખ્યા અક્ષર, સદા ગોપી રમશે કમળાવર. તે અક્ષર ભૂસે છે અફૂર, ધાઓ વાહારે વેહેલા થાય અસૂરડ; રાતા ટળી થાય અક્ષર સ્યામ, તો અચળવિધિ નહીં તારું નામ.

* ઘાતકી નહીં તે; નિંદ્ય નહીં તે. † ઉગડ કરવું તે.

‡ નિંદ્ય-ઘાતકી. § આ ઠેકાણે અસૂર એટલે મોડું એમ અર્થ છે.

કમ રૂપ પ્રજ્ઞા અમો ઝાળખ્યા, મથુરાની જીને અક્ષર લખ્યા;
 સુકીત અમારાં સર્વે ગયાં, અમો નેવાં હુતાં તેવાં રહ્યાં.
 ઘણા થાદવ મૂઆ મથુરા મહાંય, તો અકૂર પાપી છવ્યા કાંય;
 શકટ હવડાં જોતરાશે, બાઈ રથે ખેસી છવન જશે.
 મહિા મહિ વાત કરે સુંદરી, શ્રીકૃષ્ણવિના છવયું ક્રમ કરી;
 હોય દીપક વહોણું નેવું જોઈ, બાઈ પ્રાણ પાપે નેવો દેહ.
 થાય જગવિના નેવી વેલડી, રાણીવિના નેમ સાહેલડી;
 મણિધર વિના નેવી કાંચગી, બાઈ યથા નેત્ર ગઈ પૂતળી.
 વિનય રહિત નેવી રસના, તેવાં આપણુ વિઠલ વિના;
 ચાંદ્રાણી ચંદ્રવિના નેમ થાય, ગોવિંદ વિના તેમ થાશે ગાય.
 સૂર્ય વિના નેમ હોય ગગન, શ્રીકૃષ્ણ વિના તેમ વૃંદાવન;
 ભરથાર વિના નારીનાં સ્તન, ગોપાળ વિના તેમ ગોવરધન.
 મૂગ વિના નેવી મૂગલી, બહાલા વિના તેવી વાંસળી;
 નેમ છત્ર વિના જોષ્ટિકા પડી, હરિ વિના તેવી લાકડી.
 રાજા વિના છત્ર સૂનું યથા, મોરપીછ મુગટ તેવો સર્વથા;
 નેમ ધનહીન વેપારી થાય, તેવે રૂપે થાશે નંદરાય.
 નેમ જળ વિના નિરસ વાવડી, તેવી થાશે ચમોદા માવડી;
 એવા વિચાર કરે કામિની, રોઈ રોઈ ખોઈ આખી જામિની.
 શુકલ કહે સાંભળ ભૂરાળ, સાવધાન થયા સહુ ગોવાળ;
 દૂધ દાંધ ધૂત ને નવનીત, લીધી બેઠ મળવાની રીત.
 ઉન્મત સાંડ શકટ જોતથી, ગોપ તતપર થઈ પરવધી;
 પછે રામ કૃષ્ણ કીધા સાંતરા, નંદરાય અતિ હરખે ભરી.
 શ્રી કૃષ્ણને શિક્ષા દે છે નંદ, કેવા ડાહ્યા થાઓ છે ગોવિંદ;
 ઘણું દોહેલું છે રાજદાર, તું ધૈર્ય રાખજે પ્રાણ આધાર.
 પ્રથમ પ્રણામ જઈ કીજ્યે, છકાર કરી ઉત્તર દીજ્યે;
 કીજ્યેવાત બોલતાં નવ બીજ્યે, કાંઈ આપે તે શિર નામી લીજ્યે.
 સભામાં અરૂંપરૂં નવ જોઈયે, મારા દામોદર ડાહ્યા હોઈયે;
 પ્રથમ મુહૂર્ત કરાયું આજ, સંતોખવો છે કંઈ મહારાજ.
 યસોમતી કરાવે શૃંગાર, મારો પુત્ર જોઈ આવશે ગજદાર;
 પંચગવ્ય રક્ષા બહુ કરી, સુત સાંજે વેહેલા આવજો ફરી.
 જો વાસો રહેશે મથુરામાંય, તો તું વિના મારી રાત ન જાય;
 નહીં તો નંદતમો વાસો રહેજે, પણ કૃષ્ણને ઘેર મોકલી દેજે.
 દયા પ્રાશન કીધું ભોજન, છેડે ખાવું કાંઈ કીધું બંધન;
 બીજગોપનેકહેયસોદા માવડી, શ્રીકૃષ્ણનેસૂનોમા મૂકશે અંધધડી.
 હળધરને સોંપી આપ્યા હરી, મરી જઈ હું માડડાં કરી;
 વૃજવાસીને હરિ મૂકી હોડે, પરિબ્રજને માયા ક્રમ પીડે.
 ચરિત્યાગ ગોકુળનો કરે, ગોપવધૂ સહુ આંસુ ભરે;
 કપાળે કમકમ આંદલા કરા, શુભ અક્ષત તે ઉપર ધરી.

કુરાળ દક્ષિણા આપી ઘણી, મહાવ પધારે મથુરાં ભણી;
 નેમ માતપિતા બાળકને હણે, તેથી વજનન કીધું ઘણે.
 ઉછેર્યાં વૃક્ષને છેદ માળી, વિષોગ ખડો છેદી વજનખાળી;
 નેમ નેમ હરિ બહાર વગલાં ભરે, તેમ તેમ ગાય હોંસારા કરે.
 નેમ નેમ સૂરજ અસ્તાચળ જાય, તેમ તેમ અંધકાર બહુ થાય;
 નેમ નેમ ચાલે જુગદાધાર, તેમ તેમ ગોકુળ થાય સુનકાર.
 ફરવ્યા ગાયને વાંસે હાથ, વાછરૂને ચાંપ્યાં હૃદયા સાથ;
 માયા ઉતારી સુરભી તણી, માત યસોદા દીસે દયામણી.
 જનુનીને બેઠયા ભુજ ભરી, પ્રભુને આંસુ પડ્યાં નીસરી;
 યસોમતીનું હેત સાંભરયું, વ્યાપી માયા પ્રભુપાણું વીસરયું.
 શત કલ્પ સેવા કરવા રહીયે, પણ માને આશિંકળ નવ થઈયે;
 મેં ઘણું ઠામ લીધો અવતાર, પણ માતનું સુખ લીધું આવાર.
 શત સહસ્રસગપણુ છે સર્વથી, પણ જનુનીનું હેત કહીં અનથી;
 હું વિનાગોપી છવશે ક્રમ કરી, મુને મળી પતિલજ્જન પરહરી.
 વસુદેવ દેવડી ટ્રાણુ અકૂર, વ્યાપી માયા નયણે વહે જળ પૂર;
 ફરી આપ સંભારું હરી, કીધું હાસ્ય માયા પરહરી.
 કાની ગાય ગોપી યસોમતી, નિર્લેપ પ્રભુને માયા નથી;
 હસતાં અંખાને પાગે પડી, અકૂરને રથ જઈ ખેડા ચાહડી.
 શું જાણે યસોદા ઘેલી થઈ, જુએ જાતો છવન ઉભી રહી;
 એક ઘડી નથી કીધા વેગળા, તમો સહવારા આવજો સામળા.
 રસોઈ કરી હું જોડો વાટ, કરશેા વિલંબ થાશે ઉચ્ચાટ;
 પછે હા કહી રથ હાંડ્યો હરી, દીધી આશ માએ જાણી ખરી.
 ગોપીકાને કીધી કરની સાન, ઉતાવળો રથ ખેડ્યો ભગવાન;
 ગોપીકાએ કપટ જાણ્યું તત્કાળ, છેલ્લે દીધો છળ કીધું ગોપાળ.
 બાઈ પ્રાણ જાય ત્યાં લજ્જન કરી, નિર્લજ્જન થઈ સહુ પૂકે ધસી;
 ગુમ રનેહને પ્રગટજ કર્યો, ફરી વળી રથ હાંધે ધર્યો.

વળણુ.

ધર્યો રથ જઈ ગોપીયે, શ્યામા સહુ વીટી વળીરે;
 સમશ્યા કરે સામળો પણ, તિલ ન થાય વેગળીરે.

કડવું ૧૧૧ મું-રાગ મેવારો.

નહીં જાવા દીજેરે, છવન નહીં જાવા દીજે,
 નહીં દીજે જાવા નાથજેરે, તમને નંદરાયની છે આણ;
 પાછા વળશેા હારમાનીરે, તમને જોડી કહું છું પાણુ-નહીં.
 કપટ દીસેરે, કહાના કાંઈ કપટ દીસે,
 કપટ ભાસે અમનેરે, પડી પેટડીયાંમાં રાજ;
 ગોપી દેહ સામળીયારે, આત્મા લેઈ ચાલ્યો અકૂરકાળ-નહીં.

સુકન માઠરિ, થાય અમને સુકન માઠાં,
સુકન માઠેરાં થાય તે દખીએરે, અંખિા ગગને સૂર;
હવ લાગે વૃંદાવનરે, યમુના શોણિત પૂર-નહી.
ગોકુળ સૂનુરે, સામળીયા ગોકુળ સૂનું,
ગોકુળ સૂનું સામળારે, સૂની તમારી ગાય;
અમે નિરભાગી આહીરડરે, અકર હુંડી જાય-નહી.
કો વાહારે ચડનેરે, કો વાહાર ચડને,
કો વાહારે ચડને રાંકનીરે, અમે અબળા છાં બળહીન;
કૃષ્ણવિના શું જીવે, અમે દેવે કીધાં દીન-નહી.
અમે સાથે આવુર, પ્રભુ અમે સાથે આવું,
સાથે આવું સામળારે, નથી કૃપ્પનો અરથ;
સેરડામાં સુતી સુંદરીરે, હાંકો દહયા ઉપર રથ-નહી.
સ્નેહ સંભારેરે, સામળીયા સ્નેહ સંભારે,
સ્નેહ સંભારે શ્યામજીરે, સરદ મેમની ગન,
પાછા વળા કે પ્રગટ કરે, કો વૃદ્ધ સંભળશે પાત-નહી.
બાંધી મૂડીરે, રાખીએ બાંધી મૂડી,
બાંધી મૂડી રાખીએરે, ઉઘારે અનરથ;
અમે નિર્ભય થઈને પાસથુરે, નથી વારવા કો સમરથ-નહી.
અમે દાસી તારીરે, દાસીદર દાસી તારી,
દાસી છાં અમે તારીરે, તુ ગામી દીન દયાળ;
પ્રાણનાથ પાતાનો પગરે, કોણ બીજું લે સભાળ-નહી.
શો વાંકે અમારેરે, વહાવા શો વાંકે અમારે,
શો વાંકે અમારો પિકારે, જે મોકો છો મહારાજ;
જે તુ અમારી તરફોડશેરે, તે જીવ્યાનું શુ કાળ-નહી.
અમે આગમ જાણુરે, વહાલા અમે આગમ જાણુરું,
આગમ સજે સામળારે, મનન નિશ્ચે થાય;
હવે મળવું દોહલુરે, નહીં આવો ગોકુળ મહાંય-નહી.
હી વેળીરે, કોની છૂટી વેળી,
જુદા દેશ ઉઘાડાં મસ્તકરે, પટકળ ભોમ ભરાય;
મુખમાં મુકે દશ આંગળીરે, અબળા આડી થાય-નહી.
આંસુ ભરતીર, શ્યામા આંસુ ભરતી,
આંસુ ભરતી ભામનીરે, પટ પાથરી માગે માન;
રખે ધારિ પાપી કસનેરે, કાંઈ કહ્યું માને કહાન-નહી.
લજ્જા મૂકીરે, ગોપીએ લજ્જા મૂકી,
લજ્જા મૂકી ગોપીએરે, બાદ પ્રગટ ફંદો ભરથાર;
સ્ત્રી થઈને પાસવ જાણેરે, શું કરશે સંસાર-નહી.
મનનું કારણરે, ગોપીનાં મનનું કારણ,
મનનું કારણ આજણુરે, સાથે વહેશે વૃંદનાર;
ભાર પાતાનો રાખવારે, રથથી ઉતર્યા મોદાર-નહી

અળગી તેડરે, ગોપી સહુ અળગી તેડી,
અળગી તેડી સુંદરીરે, કરની કીધી સાન;
દશને* રસના ડંસીરે, શિર ધુણાવે ભગવાન-નહી.
શ્રી ભગવાનુવાચ:-
ધર પધારેરે, ગોપી ધર પધારો-ટેક.
ધેલાં ન થઈએ, એમ ધેલાં નવ થઈએ,
ન થઈએ ધેલાં સુંદરીરે, છે કઠિણ લોકાચાર;
પ્રભુચારી મુને સહુ જાણે છેરે, કાં ભાંજે છો તમે ભાર-ધર.
ઘણી પ્રીત તમારીરે, બાળા ઘણી પ્રીત તમારી,
તમારી પ્રીતને દારડે, હું બાંધ્યા છાં નિરધાર;
આ વચન મારું માનજેરે, હું ફરી મળીશ એકવાર-ધર.
ભરમે ભૂલીરે, ગોપીકા ભરમે ભૂલી,
ભરમે ભૂલી ભામનીરે, ન પ્રીછી બાલ્યાનો અર્થ;
છળ કરી છબાલો ચાલ્યારે, પછે હાંકી મૂક્યો રથ-ધર.

કડવું ૧૧૨ મું-રાગ ધનાસની રેવાડો.
વાહી વૃંદનારી હો, રજ હાંક્યો હરી;
છેક છેક દીધો હો, નવ જ્યું ફરી.
મોહન પધાર્યો હો, શ્રી મથુરાં ભણી;
આશ્યાએ બાંધી હો, નારી વૃંદતાણી.
યમુનાના કરાડા હો, ગોપી ફરી જુએ:
રથ જય વેગજે હો, તેમ તેમ ઘણુ રૂએ.
ધ્વજ રથની હો, દીસે ફટકતી;
વિચારે વેધી હો, અબળા લટકતી.
રથ રોણુ ઉડે હો, નાથ ગયા વેગજે;
નિરખે નાયને હો, નિમેષા ના મજે.
કાળજ ધાવાયાં હો, રોઈ રાતા આંખડી;
છેતરી છબોલે હો, વૃંદ વધૂ રાંકડી.
કો ધાય પૂડજે હો, કો દ્રુમપર ચડે;
લેતી વારણાં હો, કાંઈએક દ્રષ્ટિ પડે.
કો એક બેડી હો, કર મસ્તકે ધરી;
કો સુકન જોતી હો, ફરી આવશે હરી.
હંડાં ઉતરીને હો, વાત છાની કરી;
તે પગલાં પંખે હો, અબળા મોહ ભરી.
તે ચરાણની રોણુ હો, ગોપી વદન કરે;
દષ્ટ મથુરાં ભણી હો, પાછી નવ ફરે.

ધણું દાહેલે હો, ઝોપી ઘેર ગઈ;
વૃજની વેદના હો, કેમ જાએ કહી.
સાંભળ રાજા હો, શુકલ ઝાઝરે;
મારગમાં જતાં હો, અકૂર ચિંતા કરે.
થિક બુદ્ધિ મારી હો, કોણ કર્મ આચરે;
ખાજક બેહુ બોળા હો, કેમ લેઈ સાંચરે.
કપટી રાજા હો, કંસ કૂડે ભરચો;
ખાજકનું શું ગળું હો, સંદેહ મન ધરચો.

વળણ.

સંદેહ અકૂરને થયો, એ રામ કૃષ્ણનું શું ગળુંરે;
પાછા વાળું ખાળને, મરયાદા કંસની તળુંરે.

કડવું ૧૧૩ મું-રાગ ધનાસરી.

અકૂરને ચિંતા થઈ મનમાં, ખાજકની સી પેરણ;
કેમ કુશળ હોયે પોપટને, પડયા પારથી પેરણ.
શ્યામવર્ણ મુખ મારું થાશે, જો કંસ કરશે ઘાટણ;
ખાજક બેહુને વળાવું પાછા. કહું કપટની વાતણ.
વિચારતાં આંખું યમુના તટ, ઉતરવાને ઘાટણ;
અકૂર આલ્યા મર્જન કરવા, અંતરમાં ઊઘાટણ.
માતઃસ્નાન કરો બેહુ બાંધવ, ઉત્તર દે કૃષ્ણ દેવણ;
આહીરને ઘેર અમો ઉછરયા, નથી નહાવાની ટેવણ.
તમો સ્નાન કરો કાકાજી, નહાયા નહીં જગદીશજી;
કેવળ ખાજક કૃષ્ણજી જાણ્યા, કાકે ધૂણાવું શીશજી.
અકૂરજી પેઠા યમુનામાં, શ્રી કૃષ્ણે કૈતક કીધુંજી;
ઉદકમાંહે કાકાજીને, હરિયે દરશણ દીધુંજી.
રામ કૃષ્ણ બે જળમાં દીઠા, અકૂર વિરમે થાયજી;
હવડાં રથ ઉપર બે હૂતા, કેમ આવ્યા જળ મહાંયજી.
અકૂરે જોયું બહાર નીસરી, દીઠા રથ ઉપર બે લાઈજી;
ખીજ વાર જોયું જળ મધ્યે, સૂતા છે શેષ શાઈજી.

વળણ.

શેષ રૂપ અનૂપ દીકું, અકૂર વિરમે થાયરે;
ભટ મેમાનંદ કહે કથા, થયો ઝોગાણ્યાલીશમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે એકોનચત્વા-

રંશોધ્યાયઃ ૥૩૯॥

અધ્યાય ૪૦ મો.*

કડવું ૧૧૪ મું-રાગ દશાખની ચોપાઈ.

શુક કહે સાંભળ પરીક્ષિત ભૂપ, અકૂરે દીકું પ્રહસ્વરૂપ;
જળ મળે દીઠા જુગતાત, શેષશાયી સુતા સાક્ષાત.
અષ્ટ મહા સિદ્ધિ ઉભી છે દાર, ચરણ તળાસે કમળા નાર;
શેષ રૂપ છે રોહિણી તંન, તેને પૃષ્ઠે કીધું લંબાસન.
પ્રહ્લાજી ઉભો છે એક પાસ, એક પાસે બે પતિ કલાસ;
વેદ સ્તવે છે બંદી સમાન, કષિ નારદ કરે સંગીત ગાન.
નવનિધિ દાસી સેવા કરે, પ્રભુ કોટિ છંદુની આભા ધરે;
ભક્તિ મુક્તિ બેહુ ઉભી દાસ, એવા અકૂરે દીઠા અપિનાશ.
હરખે આંસુ લોચનથી ખરે, અકૂર સ્નાન કેશવનું કરે;
નમો જગત પિતા નમો નારાયણ, નમો આદિ રૂપ નમો પરાયાણ.
નમો નરક નિવારણ વિશ્વાધાર, નમો સાકાર નમો શૂન્યાકાર;
નમો માયાતીત ગુણાતીત રામ, નમો શાતા શાંતિ વિશ્વવિશ્રામ.
નમો પ્રપંચપર પરમાવધિ, સંસાર રોગ નામ ઔષધિ;
અવિગતિ મહાગતિ ગહનગતિ, સર્વેશ્વર પરમેશ્વર પ્રાણપતિ.
છે આદિ અંતરે મધ્યે સમાન, નહીં નામ ડામ ગામ ભગવાન;
અકળ મહાખળ નિર્મળ નામ, સર્વ ઘટવ્યાપક પૂરણ કામ.
નિઃકર્મ પ્રહ્લ સદોદિત ધામ, છો ભક્તવત્સલ પૂરણ રામ;
તારી સત્તાએ ઉભો સંસાર, મોટા યોગેશ્વર નવ પામે પાર.
તું વિરાટ વામન રૂપ અરૂપ, તું સચ્ચિદાનંદ છે ચિદ્રૂપ;
થાકી સરસ્વતી થાકા વેદ, હું પામર કેમ કરી પામું ભેદ.
શાસ્ત્ર પુરાણે કાંઈ એક કહ્યું, તો માનુભાવથી લોકે લહ્યું;
તું સહસ્ર શીર્ષા રૂપ અકળ, વિકાર્યું તારું નાભિકમળ.
તો કમળથી પ્રહ્લા ઉપન્યો, તે પ્રહ્લા અંશ પ્રહ્લ રૂપનો;
પ્રહ્લાએ તપ કીધું અત્યંત, તમો આજ્ઞા આપી શ્રીભગવંત.
સકળ સૃષ્ટિ પ્રહ્લાએ કરી, માંહે સત્તા તેજ તમારું ધરી;
શૈલ લોક ત્રણ પ્રહ્લાંડ, સમદીપ કીધા નવ ખંડ.
સાગર સરિતા શૈલ ને સર્પ, ચતુર્વાર્ણ પ્રજા મંત્રી નર્પ;
અંબર અવનિ અમર દાનવ, પતંગ પશુ પક્ષી માનવ.
શશક મશક કીટ જળચર, સઘળે તું વ્યાપ્યો પરમેશ્વર;
નામ પ્રહ્લાનું પણ કર્તા તૂંય, વિરચિ ખાપડો સમજે રૂપ.
પ્રહ્લાંડ ત્રણ કો કહે એકવીશ, કો કોટિ પ્રહ્લાંડ કહે છે જુગદિશ;
તારે રોમ અંગે પ્રહ્લાંડ અનંત, એકેક પ્રહ્લાંડે વસે બહુ જંત.

* આ ચાલીશમા અધ્યાયમાં અકૂરજીએ શ્રી કૃષ્ણને પરમેશ્વર માની પ્રણામ કરતાં સગુણ અને નિર્ગુણ ભેદથી ભક્તિપૂર્વક રજૂ કરી તે કથા છે.

જેમ ઉંખરનાં વૃક્ષને ફળ ખહુ, તે ફળનાં જંતુના પાર ન લહુ;
એકેક ફળમાં નવ નવ ખંડ, તે ફળને જીવ જાણે પ્રજાંડ.
ખંડખંડનાજીવ જોળખતા નથી, પ્રભુતારી માટી ગહનગતી;
ધુલરના જીવ કરે છે વિચાર, છે આ પ્રજાંડ એમાં સંસાર.
અંતર મધ્ય ઉપરજે ચડે, ખીજ ખંડમાં જીવે તે જોડા પડે;
તે ફળમાં સ્પર્શ મૃત્યુ પાતાળ, ઉત્પત્તિ સ્થિતિ લય તેમાં કાળ.
તે જોડા પ્રમે ધુલરમાં પડયા, તે પ્રજાને શું જાણે જીવડા;
ભાગે ધુલર ખાંદર નીસરે, પડે આ પ્રજાંડ અવલોકન કરે.
દષ્ટિ સર ચંદ્ર પૃથ્વી આકાશ, ફળ પ્રજાંડ જવ પામ્યું નાશ;
પૃથ્વી ધુલરના પ્રાણી હું, અકૂર કહે સ્વામા સમન્તું શૂંચ.
અનંત ધુલર ફળ અનંત, અકૂર ફળમાં કોટી જંતુ;
તેમ પૃથ્વીમાં હું પામર પ્રાણી, માયા ખંધે હું ખાંધ્યા છે તાણી.
શંખાસુર મહા ઉન્મત્ત થયો, તે વેદ ચારને ચોરી ગયો;
મુકાવવા વેદ કીધો અવતાર, તે મચ્છરૂપ તુને નમસ્કાર.
સંમુદ્રનું કરવા મથન, કમલ રૂપ લાધું ભગવંત;
ચૈતરત્ન તે કાઢ્યા બહાર, તે કચ્છરૂપ તુને નમસ્કાર.
હિરણ્યકશિ જવ અવની હરી, કીધી વાહાર વરાહ દહ ધરી;
હણ્યો અસુર કરી ગદા પ્રહાર, તે શકર રૂપ તુને નમસ્કાર.
મહાદા ખાંધ્યા રતંભસું તાણી, કીધો કાષ્ટ વાસ કર્ણા આણી;
હિરણ્યકશ્યપ ચોર્યો જગદાધાર, તે નૃસિંહરૂપ તુને નમસ્કાર.
અશ્વમેધ કીધો બળિજુપ, ખાપ થયો તું ખાજક રૂપ;
વિશ્વરૂપ ધરી વ્યાધો સંસાર, તે વામનરૂપ તુને નમસ્કાર.
પ્રજાને આપવા ઉપદેશ, ધર્મ પાળવા ઠાળવા કલેશ;
મતિએધ્યા સનકાદિક ચાર, તે હંસરૂપ તુને નમસ્કાર.
વેણુ વપુ થકી અવતરયા, તમે સુરભી રૂપે દોહી ધરા;
ખાંધી નીતિ શીખવ્યા સંસાર, તે પૃથુરૂપ તુને નમસ્કાર.
અત્રિવંશ ઉદયા અવિનાશ, અષ્ટાંગ યોગ પોષ્યો અવિનાશ;
પૂજાવી પાદુકા ધર્મ અવતાર, તે દત્તાત્રેય તુને નમસ્કાર.
કર્દમ ગ્રહે ઉદયા ભગવાન, માતાને આપ્યું નિજ જ્ઞાન;
દેવહૃતી કીધી પ્રજાકાર, તે કપિલરૂપ તુને નમસ્કાર.
અસુર કુળને કરવા કલેશ, નિજ ભક્તને દેવા ઉપદેશ;
વીણામાં ગાયા વેદ ચાર, તે નારદરૂપ તુને નમસ્કાર.
ક્ષમા શાંતિ આહંસા નેમ, સમદર્શી સહુ પ્રાણી પ્રેમ;
ખટ ચક્ર ભેદ કીધો વિસ્તાર, તે કપલદેવ તુને નમસ્કાર.
ગજરાજ જવ ગ્રાહે ગ્રહો, માતંગી મૃત્યુતુલ્ય તવ થયો;
તેની વાહારે ધાયા વિશ્વાધાર, તે હયગ્રીવરૂપ તુને નમસ્કાર.

* કુર્મ-કાચખાનું.

† હાથી.

શેષનાગને દેવા જ્ઞાન, પ્રજાચર્ય ધર્મ પાળ્યો ભગવાન;
સાધ્યો યોગ પ્રણવ ઝાંકાર, તે સનકરૂપ તુને નમસ્કાર.
થયા ઉન્મત્ત ક્ષત્રી તંન, તે હણ્યો રાજ સહસ્રાર્જુન;
નક્ષત્રી કીધી એકવીસ વાર, તે પરશુરામ તુને નમસ્કાર.
વૈદ્યેશ્વર દેવતા વદે, ચૈતરત્નમાં રૂપ કીધું ઉદે;
ઉપકાર કારણ ઔષધ ઉપચાર, તે ધન્વંતરીરૂપ તુને નમસ્કાર.
તે અસુર સૈન્ય સકળ વાહ્યું, અમૃત દેવને પ્રીતે પાથું;
તે નારી થઈ મોહ્યા સંસાર, તે માહિનીરૂપ તુને નમસ્કાર.
કૌશલ્યા ગર્ભરત્ન રઘુવીર, શલ્યા તારી ખાંધું સાયરનીર;
રાવણ કુળ કીધો સંઘાર, તે રામચંદ્ર તુને નમસ્કાર.
તે ધર્મ નિત્ય કીધું નિર્માણ, કવ્યાં શાસ્ત્ર અઘાર પુરાણ;
પરાશરનંદન પરમ ઉદાર, તે વ્યાસ રૂપ તુને નમસ્કાર.
તાપસરૂપ ધર્મ જુગતીશ, તપ કીધું વર્ષ સહસ્ર છત્રીશ;
ઉર્વશીને આપ્યો અવતાર, તે નરનારાયણ તુને નમસ્કાર.
તું હળધર તું અર્જુન રૂપ, ગોપવેષ તું પ્રજા સ્વરૂપ;
બ્રહ્મ કલ્પી અગ્રે અવતાર, શ્રીકૃષ્ણ પ્રજા તુને નમસ્કાર.
હું અપરાધી કૃતારથ થયો, પાપ ઝોલ તુજ દર્શને દહ્યો;
યસોદાનંદન જગદાધાર, જય ગોકુળનાથ તુને નમસ્કાર.
તું પરમેશ્વર સર્વેશ્વર હરી, ચરાચર વિશ્વ રહ્યા વિસ્તરી;
દુષ્ટ હણવા તું લે છે અવતાર, વસુદેવપુત્ર તુને નમસ્કાર.
હરખ આંસુ અકૂરને ઝરે, હું દાસ દાસ વાણી આચરે;
તે હણવા કંસ ધર્યો અવતાર, જયગોકુળનાથ તુને નમસ્કાર.
એવી સ્તુતિ અકૂરની સુણી, કૃપા કરી કહે ત્રિભુવન ધણી;
સાધુભક્ત કાંઈમાગ વરદાન, અકૂર કહે ચરણે રાખો ભગવાન.
સદેવ સેવા કરું તુજતાણી, કરો કલ્યાણ કંસને હણી;
સફળ હશે માગ્યું વરદાન, શેષશાયી રૂપ થયું અંતર્ધાન.
તે ઇંદ્રજીતની પેરે થયું, સ્વપ્ન સરખું આવી ગયું;
અકૂર નીસરયા જગથી બહાર, રથપર દીઠા દેવભોર.
શત જન્મનું પાતક બળે, અકૂર સ્તુતિ કરે સાંભળે;
શુકલ કહે સાંભળિયે રાય, પૂર્ણ થયો ચાલીશમે અધ્યાય-
વક્તા કવિતા શ્રીગોવંદ, નિમિત્ત માત્ર છે પ્રેમાનંદ;
છે કાલા વાલા હરિ ગુણગ્રામ, શ્રોતાજન કહે સીતારામ.

વળણુ.

સીતાપતિ રામ કહે પ્રાણી, જન્મ સાર્થક થાયરે;
ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, થયો ચાલીશમે અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે અકૂર સ્તુતિ
કથનોનામ અત્વારિશોધ્યાયઃ ૥૪૦૥

અધ્યાય ૪૧ મો.*

કવ્યું ૧૧૫ સુ-રાગ રામશ્રી.

શ્રી શુકોવાચ:-

અકૂરજને મલુછ પૂછેછ, ઘણીવાર લાગી કાકા શુંછેછ.
હાળ.

શું છે કાકા કૃષ્ણ પૂછે, કાં નહાતાં લાગી વાર;
સૂરજ તો ઊઠ્યા રહ્યા, કોને જળમાં કીધો નમસ્કાર.
નીરમાં નીચા થઈ, કોણ સાથે કીધી વાત;
અહીં બેઠા અમો સર્વ દીકું, કહેછ કારણ તાત.
શું દર્શાણ પામ્યા વરુણનું, કે દીકું યમુનાં રૂપ;
તમો આવડું કોને નમ્યા, કહે યાદવ ભૂપ.
અકૂર વળતું બોલીયા, વળ્યો છખીલા છેક;
રથ ઉપર તે જળ વિષે છે, દરિન બને એક.
વૈષ્ણવ આબુ બ્રાંતિ લાગી, નિવરત્યું અગ્નિના;
મન માડું નિરબે થયું, એ કિંવા કંસ રાજન.

શ્રી ભગવાનુવાચ:-

સંકલ્પ વિકલ્પ પરહરો, નિરબે થાઓ તાત;
કોણ કોને મારશે, દેવની વિપરીત વાત.
કાંઈ માતઃકાળે દખશે, થશે જે થાનાર;
અકૂર રથ બેસાડીયા, ચાલીયા જુગદાધાર.
જેમ દીપક આવે ઘર વિષે, ગગનમાં શશિ લાણ;
તેમ મથુરામાં આવિયા, ગૌર સામળવાન.
જળ તારણ ઉતરયા, નાવે તે યમુનાં તીર;
ઉગ્રસેનની વાડી વિષે, ઉતરયા સહુ આહીર.
દિવસ ઘટિકા ખટ રહ્યા, અકૂરને કહે નંદ;
કંસને કાલે મેળવ્યું, બાળક રામ ગોવિંદ.
આ વાડી માંહે નિશા રહેશું, અકૂર કહે ભડકાય;
કાકા આવ્યા કૃષ્ણ પાસે, છે મનોરથ મન નહાય.
અકૂરજ વિનતી કરે, અભિલાષ પહોંચે પૂર્ણ;
હું દાસ ગૃહે કૃપા કરો, મલુ પધારો માધૂણ.
કૃષ્ણ કહે નથી કંસ મારયો, નથી થયાં માખાપ મુક્ત;
કાર્ય થયા વિના મોહોણુ જમું, એ દેખીતું છે અચુક્ત.
અમો કંસને ઘેર આવિયા, નથી મળ્યા મથુરાં રાય;
આજ્ઞા વિના મોહોણુ જમું તો, મામાજ દૂભાય.

* આ એકતાલીશમા અધ્યાયમાં મથુરામાં પેસતાં શ્રી કૃષ્ણ રંગનારાને મારયો અને પછી સુદામા નામના માલીને તથા દરજીપર પ્રસન્ન થઈ તેમને વરદાન દીધાની કથા છે.

અકૂરજને વચન આપ્યું, નેહ નંદકુમાર;
કો સમે હું મોહોણુ આવીશ, અણતેડયો એકવાર.
સમાચાર જઈ કહે કંસને, આવ્યા નંદકુમાર;
ભૂપ તમને ભેટવાના, કીધો કાલ વિચાર.
જાણે કારાગૃહ ભણી, કાંઈ કરજે કરની સાન;
જાણાવજે માખાપને જે, આવ્યા રામ ભગવાન.
થઈ અવધ વરસ અગિયારની, તે જાણે છે વસુદેવ;
સમરયા કરજે તાતને, તે સમજશે તતખેવ.
એમ કહી અકૂર વળાવ્યા, તે ગયા રાજદાર;
પાસે બેસાડી કંસ પૂછે, કહેછ સમાચાર.
કાંઈ થયું ઇચ્છ્યું આપણું, આવ્યા કેશવરામ;
અકૂર કહે હા ભૂપતી, તે સિદ્ધ પામ્યું કામ.
વાડી માંહે ઉતરયો, સર્વ ગોપનો પરિવાર;
ભલી ભાતે મળ્યા આવશે, કાલે નંદના કુમાર.
મે જેમ મન ચિતવ્યું, તે થયું ને થાશે;
અકૂરજ કહે કંસને, સહુ કાલે દુઃખ જાશે.
કંસરાય રીઝયા ઘણું, તેં સખળ કીધો સંચ;
અકૂરજને આપીયાં, પંહેરવાનાં વસ્ત્ર પંચ.
ઉજવળ અશ્વ પલાણ સાથે, અર્પણ કીધો રાય;
અકૂરને કરુણા કરી, સર્વ લોક વિસ્મય થાય.
અકૂર નિજ મંદિર ગયા, આનંદો કસામૂર;
દરિન કરવા શ્રીકૃષ્ણનું, સહુ પ્રજા થઈ આતૂર.
ઘેર ઘેર ચાલી વારતા, બાઈ જેની કરતાં વાત;
ચસોદાજીવન ભકત મોહન, આવિયા બહુ બ્રાત.
લજ્જા મૂકે કુળવધૂ, નિરખ્યા દેવ મારાર;
વૃદ્ધનું વારયું નવ કરે, પરવરે વાડી મોજાર.
નિજ પ્રજાની પ્રીત જાણી, કહે નંદને રણદોડ;
આજ્ઞા આપો પિતાજી, છે ચહુકું જંતવાનું કોડ.
છે કુવાં મંદિર નગ્રનાં, છજાં ઝરુખા પોળ;
સેરી ફળીયાં નિરખીયે, જે હાટપાટની ઝાળ.
નંદ કહે ગોવિંદને, તમો સાંભળો બળદેવ;
મોકલતાં મન માને નહીં, જે હજકળની દેવ.
ઉન્મોદ ગોકળમાં ભલો, જે કો નહીં પુછનાર;
મથુરાંનો મારગ ભિન્ન લે, જતાં કંસને આધકાર.
શ્રી કૃષ્ણ કહે પિતાજી સુણો, નગર જંતવાનું કામ;
પરગામને અમો ઝાળખું, નહીં લીંછ્યે કોનું નામ.
તવ આજ્ઞા નંદની હી, તતપર થયા એ ભાય;
સાથે અચુત ગોવાળીયા, મલુ ગયા મથુરાં માંચ.

વળણ.

મથુરાં વિષે માધવ ગયા, વાળે વાંસળી બહુ છંદરે;
પ્રેમાનંદ પ્રભુ નિરખવા, થયા લોકને આનંદરે.

કડ્યું ૧૧૬ મું-રાગ વસંત.

હરિ મથુરા નગરીનું ચહુટું, જુએ જુગદાધાર;
વેણુ રસાળા ગાય ગોવાળા, મધ્યે નંદકમાર-મં
અયુત સખા સંઘાતે ચાલે, કો બાળ યૌવન કિશોર;
પૂરપાળે પેઠા પિંડારા, વાળે મુરલી ધનધોર-મં
બાળક સહુ લટકતાં ચાલે, ઝોઢી લાખરી લટકે;
કાળી કાંબળ ધાબળ ધોળી, ચુંદડી રંગ ચરકે-મં
કેસર રસ બોળ્યાં મોળીયાં, ખોસ્યાં અશોક આંખાપાન;
ગુંજ પ્રવાળાં તુળસી ટોડર, હૃદયે હીંચે પરમ નિધાન-મં
કાંઈ કહ્યા છે પંચ વાણી, કણદોરે ઘૂઘરમાળ;
લટકાવે લાકડી કંદુક ગોડી, ચાલે ચમકતા ગોવાળ-મં
ઉડગાળમાં જેમ ઇંદુ વિરાજે, તેવી મંડળી શોભી;
મથુરાંની પોળે પેસતાં, મળ્યા મામાના ધોબા-મં
પરિચટ* હાંકે પોઠિયા, આવ્યા પટકુળ પખાળી;
ગોપને સાન કીધી સામળીયે, લાવો જયભને વાળી-મં
ઉન્મત્ત ગોપ ગયા કહેતામાં, બાળ્યા ધોબી પાડે સીસ;
નમ્ર વાણીયે રજક પ્રત્યે, બોલ્યા શ્રી જુગદીશ-મં
પરિચટ પાસે યાચે પરમેશ્વર, પૂરો ઇચ્છા અમારી;
એ વસ્ત્ર ચાર ઘડી અમો પેહેરું, પાછાં આપશું ઉતારી-મં
સુખી લોક છે નમ્ર નિવાસી, અમો રંક કહે રણગોડ;
સાંતરા થઈ ચાલું ચહુટાંમાં, તું પૂર મારાં કોડ-મં
અધમ બુદ્ધિ ઉન્મત્ત અજ્ઞાની, એ બળ્યા નહીં અવિનાશ;
માધવ માગે ધોબી ના કહે, અમર હરો આકાશ-મં
રજકોવાચ:-

તમો પિંડારા પરુઆં ચારો, શું સમજે રાજધાની;
જેમ રવિરથે બેસવા ઇચ્છે, આગિયો અજ્ઞાની-મં
શ્રવણે સાંભળ્યો કંસરાજ, તેના એ પટકૂલ;
અજ ગોવાળાનો કાળ આવ્યો, હું થાઈશ અનુકૂળ-મં
કૃષ્ણનો કર તરછોડી નાંખ્યો, કોઈ શ્રી જુગદીશ;
વામ બુજે લપડાક મારી, પડ્યું પરિચટનું શીવ-મં
હજ્યો ધોબી ધણું વિષેરે, કીધી કૃપા શ્રીભગવાન;
રજક અત્રભુજ થઈ ચાલ્યો, બેસી દિવ્ય નિમાન-મં

* ધોળી.

ભાવ કુલાવે પ્રીતે દેષે, ભક્તિ દરશણ થાય;
પ્રેમાનંદ પ્રભુ સીતાપતિ, સેવ્યો નિષ્કળ ના જાય-મં
રામ કૃષ્ણે પટકુળ પેહેર્યાં, વેહેંચી આખ્યાં સર્વ ગોવાળ;
સોઈ સુલક્ષણને મંદિર, ગયા દીન દયાળ-મં
સુધકારને કહે લક્ષ્મીવર, આવ હરિજન ચારો;
ઝોઢી કલાવ કરો બેસતી, ઘટે ત્યાં ઘો દોરો-મં
થયો સજ ગજ કાતર લેઈ, અંગુઠી સોય લીધી;
ઉભાં ઉભાં રામ કૃષ્ણની, બેસતી કલાય કીધી-મં
પ્રદક્ષિણા કરી પાગ પરિચો, સોઈ રોઈ માન માગે;
આપદાંબુજ પામ્યાનું રૂળ, ભવબ્રમાણુ મુને ભાગે-મં
સાચુન્ય મુક્તિ તેને આપી, જન્મના ભયથી ઠળીચા;
આગળ જતાં વનમાળીને, માળી ચેક મળીચો-મં
કુસુમ હાર માળ્યા મહારાજે, લેઈ જતો કંસને ઘેર;
માળીયે વિચાર્યું નહીં આપું તો, થાશે ધોબીની પેર-મં
વનમાળીને માળી હાથે, આરોપે વનમાળ;
તે માની લે લાખની પૂજા, પ્રીતે મદન ગોવાળ-મં
ચંપાં ચાસર ને વેળવંતી, પૂજ્યા ગોપ પુરૂષ પુરાણ;
માળી કહે પુષ્પ પ્રભુને પેહતાં, કંસને પાપાણ-મં
સાન્નિધ્ય મુક્તિ આપી માળીને, સુતામા લાગ્યો પાય;
દયાળ ગોવાળા સાથે આવ્યા, ચાક ચહુટા માંચ-મં
મથુરાં થઈ વૈકુંઠ સરખી, વૈકુંઠ નાથને આવે;
ઘટારીયે ચડી નિરખે બાળી, વનમાળીને વધાવે-મં
કનક કુસુમ મુક્તારૂળ છૂટાં, માણિક ચૂની હીરા;
વધાવી આશિસ દે અબળા, કુશળ રહો બેહુ વીરા-મં
મુગમદ અદન મળીયાગર, પૂજે નારી હૃદય પહાલ;
સુગંધ રોંધા કુંકુમ કેસર, ઉડાડે અખીલ ગુલાલ-મં
કદલી સ્તાંભ આંખાનાં ટોડર તોરણ, પૂરે સાથીયા દાર;
વીસારી ભય કંસાસુરનો, હરિ ગુણ ગાય સહુ નાર-મં
વાન્નિત્ર વાળે શ્રીરૂળ ભાંજે, વૈભવ વેહેંચે પ્રસાદ;
ધામ કામ મૂકી સહુ ધાએ, સાંભળી વેણુના નાદ-મં
જેને શક્તિ નહીં ચાલ્યાની, છે દર્શનનો અનુરાગ;
કૃષ્ણ કૃપાએ અપંગ ચાલ્યા, પાંગળાને આવ્યા પાગ-મં
શ્રવણે બધીર થયા સાંભળતા, મૂક થયા વાચાળ;
જન્મ અધને હરિ કૃપાએ, હોચન લોલ વિશાળ-મં
બાળકને બળ થયું હીંડ્યાનું, આવ્યાં વૃદ્ધને જોબન;
રોગી પુરૂષ નિરોગી થયા, નિર્ધનને આવ્યું ધન-મં

* એ માળીનું નામ છે.

અજ્ઞાનીને જ્ઞાન આપ્યું, પતિત થયા નિઃપાપ;
કો વંધ્યા સ્ત્રીને ગર્ભ રહેા, હરિ દર્શનનો પ્રતાપ-મં
રોગ દાપ શોક લય ચિંતા, અધર્મ આગસ અજ્ઞાન;
અન્યાય સર્વ મથુરાંથી નાઠા, જવ આવ્યા શ્રીભગવાન-મં
વિવેક ધર્મ ને કરુણા ભક્તિ, પ્રીત ને આચાર;
તપ જપ સત્ય ક્રિયા ઉદ્યમ, સાથે લાવ્યા નંદકુમાર-મં
વળણુ.

કુંવર શ્રી નંદરાયનો, એ સીતાપતિ રઘુરાયરે;
ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, થયો એકતાલીશમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે શ્રી કૃષ્ણ
મથુરાં પ્રવેશો નામ એકચત્વારિંશો-
ધ્યાયઃ ૧૧૪૧૧

અધ્યાય ૪૨ મો.*

કડવું ૧૧૭ મું-રાગ માડનો દેશી.

કહે પરીક્ષિતને શુક યોગીરે, સુંણુ ભૂપતિ હરિ રસ ભોગીરે;
કહું લીલા લક્ષ્મી વરનીરે, લીધી વાટ કંસના ઘરનીરે.
રાજદારનો મારગ લીધોરે, નશ્ર લોક કૃતારથ કીધોરે;
મણુ પાગ પ્રજા સહુ લાગેરે, દુષ્પ દરિદ્ર દર્શને ભાગેરે.
અકૃત કર્તા સમર્થરે, પૂરે લાભ કામ મોક્ષ અર્થરે;
અટળક ભોળો અવિનાશીરે, દોડી કંસતાણી એક દાસીરે.
તેની સાથે સાહેલી ચારરે, દીધાં કામ કરે વહે ભારરે;
કમળી વાંકી ઠામે ઠામેરે, તેનું કુળ દાસી નામેરે.
છે વક્ર વપુ ઘાણું વૃક્ષરે, તેને ધર્મ વિભણુપર શ્રદ્ધારે;
ઇચ્છે ઇશ્વર મળે કાંઈ કરતરે, પરાધીન કંસને વરતરે.
રસાળ ચંદન ઘસી જાણેરે, તેની પૂજા અમર વિખાણેરે;
તેનું અર્ચન દેવને દુર્લભરે, છે કંસને ચંદન વલ્લભરે.
જય છે થાળ પૂજની પૂરરે, કેસર મળીયાગર કસ્તૂરીરે;
અત્તર અર્ક અરગળ તેલરે, સુગંધ સોંધાની રંગરેલરે.
કનક કંચોળાં પૂજા ભરીયારે, પૂજવા કંસને તતપર કરીયારે;
જેવે જય છે અંતરજામીરે, મળી કુળ પ્રભુને સાંભીરે.

* આ બેતાલીશમા અધ્યાયમાં કૃષ્ણે કુળને વાંકા ચુંકા
મટાડી, ધનુષ્ય ભાંગ્યું ને ધનુષ્યતા રક્ષકો માર્યા પછી કંસને
અપશુકન દેખાયાની અને અખાડાના ઉત્સવની કથા છે.

† કુમ્ભી.

ઘાણું વૃક્ષ વપુ થયું દ્યુર્ગરે, સમેમાન થયાં વર્ષ પૂર્ણરે;
કર લાકડી ન શકે હોડીરે, પળી પાંપણુ ભમર થઈ ભીડીરે.
મરતક સ્થામ કેશ નહીં એકરે, બેવડ વળી ચાલે છેકરે;
રાંટા ચરાણુ છે લૂલા હસ્તરે, રૂધિર માંસ વિનાત્વચા અસ્તરે.
સામળીયે સમશ્યા કીધીરે, ગોવાળે કુળ વીટી લીધીરે;
કરે કૌતુક લાકડી ઝાલેરે, ગોવાળા ખોડા થઈ થઈ ચાલેરે.
હસે બાળક દઈ દઈ તાળીરે, પ્રભાએ નીરમાને લીધી વાળીરે;
મોટો લાભ દર્શન થયું ઇયાંયુરે, એ રત્ન ગોકુલમાં ક્યાંયુરે.
આવી કુળ કેશવ પાસેરે, હસી પૂછ્યું શ્રી અવિનાશીરે;
કહો સુંદરી રૂપ રસાલરે, શે ભરી છે કનકની થાલરે.
કોણુ નામ કહો ક્યાં જશોરે, કાંઈ કૃપાળ અમને થાશેરે;
કહે કુળ મસ્તક નામીરે, હું દાસી તમારી સ્વામીરે.
મારો જન્મ થયો સહુ આજેરે, કીધી દાસી કંસ ભૂપાંજરે;
ગમે કંસને ચંદન મારૂંરે, આજ કરૂં પૂજન તમારૂંરે.
લ્યો પૂજા મોહન હું મારૂંરે, આજ મારૂં ચંદન લેખે લાગુરે;
યદ્યપી કંસને અર્થે ઘસીયુંરે, ચિત તમારે ચરણે વસીયુંરે.
સાંભળી રીઝયા શ્રી વનમાળીરે, ચાટામાં બેઠા આસન વાળીરે;
કરુણા કીધી વૈકુઠનાથેરે, ચર્ચે કુળ વાંકે હાથેરે.
દેવતા દાસી ભાગ્ય વખાણેરે, પ્રભુને પૂજે અવસર આજેરે;
પુરની પ્રજા આશ્ચર્ય પામેરે, કીધી કૃતારથ શ્રી ભગવાનરે.
કીધી અર્ચા ચર્ચુ ચંદનરે, પાસેથી પૂજ્યા રોહિણી નંદનરે;
અન્ય ગોપનાં પૂજન કરિ ારે, હરખ આંસુ દાસીયે ભરિયારે;
મુને પરમ કૃતારથ કીધીરે, કમળા કાંત પૂજા લીધીરે.
દાસીની પ્રીત બહુ જાણીરે, કુળકને ગયા સારંગ પાણીરે;
દામોદર દાસીને ત્રહારે, ચાંપ્યો પદ અંગુકે અંગુડારે.
હસી ગ્રહી હડખચી હાથેરે, ચીચુક ચાંપા આકરખી નાથેરે;
છટી ત્રૂટી સહુ નસાજાગરે, વારૂં વૈધ મળ્યા નંદલામરે.
આવ્યું વૈવન નાની જરારે, રૂપ જોઈ લાગે અપસરારે;
જાણે કમળા શું ઇદ્રાણીરે, હોઈ જગદમ્બા દુર્ગા રાણીરે.
તિલોત્તમા રંભા ઉર્વશીરે, કુળ આગળ દેવાંગના કરીરે;
શંગાર સોલ સોલ વર્ષેરે, તેનું હરિ પરવા મન તર્ષેરે.
ચંચળ અપજા ચતુરાં નારીરે, સેહેજે સામળીયે શણુગારીરે;
હાવ ભાવ પ્રભુસું કરતીરે, રસિયાળાં લોચન કીકી દ્રસ્તીરે.
નહે નમતી રમતી ચાલેરે, પ્રભુનું રૂપ નયાણાંમાં ઘાલેરે;
જેવા રૂપ પ્રજા સહુ દોડીરે, જોઈયે લક્ષ્મીતુલ્ય થઈ જોડીરે.

* (“ગોકુલમાં” નહિ પણ “મથુરામાં” એમ જોઈએ.)

દેહ મરડી ઘરડી ટાળીરે, વારૂ વૈધ મળ્યો વનમાળીરે;
હૂતા બગલાવત શિરના ફરારે, થયો ચોટલો કણિધર રોરે;
હૂતાં લોચન છાયા વળીયારે, થયાં અણિયાળાં કર્ણમું મળીયારે;
દંતવિના વદન ગયું મળીરે, થયા દશન દોડમની કરીરે.
હૂતી ભંમર ખૂણી સરખીરે, થઈ ધનુષ બાણ આકરખીરે;
વાંસે વરસાળી બાંધ્યો બચકોરે, થઈ કણેર કામ કરે મચકોરે.
નિત્ય લોકડી ગ્રહીને આલેરે, આજ પુષ્પકદુંડ* ઉછાળેરે;
સુકં હૃદયા કદરૂપ અંગરે, રતન થયા લઘુગિરિ શંગરે.
ચાલતી કુડે કર દહરે, આજ હીડે યંત્રગ યેધરે;
આપણ ડોશી કહેતાં સહુરે, આજ દીમે પદ્મિની વહુરે.
હૂતાં ચરણ કાષ્ઠનાં ખોડરે, થયા પાદ કદળી છોડરે;
દરિદ્રી દાસીના અવતારે, પનોતીએ પહેલી સોલ શંગારે.
અકર્તું કર્તું સમર્થ શ્યામરે, એનાં ચરણ સંત વિશ્વામરે;
મલુનિ સ્તુતિ કરે વારું ચારે, હસતા આવ્યા નંદકમારે.
ફરી વળી કુબ્જ કરી લટકોરે, ગ્રહો પરમેશ્વરના પટકોરે;
થનાર હોએ તે દેશ થાવારે, નહીં દેહ જવનજી જાવારે.
આખાં રૂપ ધૈવન શંગારે, તું વિના કોને કરે ભરથારે;
સામળો કરે લોચન સાગુસારે, લોકમાં જાય આપણો ભારે.
ખોડી કુબ્જ કરી નમસ્કારે, અમો દાસીને શો લોકાચારે;
ઘેર પધારો પાગે લાગું જે, હરિ હું કમળાનું સુખ માગું.
શ્રી કૃષ્ણ કહે સાંભળ નારીરે, આવીશ હું મામાજને મારીરે;
સર્પથા આવીશ હું વણ તોડ્યોરે, આવી વચન મુકાવ્યો છોડોરે.
ગઈ કુબ્જ ગુપડી પાસેરે, થયા સમ ભૂમિના અવાસેરે;
દાસ દાસી સમદ્ધિ બહુ પેરેરે, માણી માણેક મોતી જવેરે.
કનક કોડી ભર્યા ભંડારે, દગિયો લદમીના ભરથારે.

વળણ.

રીત્રયો ભરથાર રમાતણો, કુબ્જ સમદ્ધિ પામા ઘણીરે;
હવે કહું કથા શ્રી કૃષ્ણની જે, પધારી કંસ જોવન લાણીરે.

કડવું ૧૧૮ મું-રાગ સામેરી.

વીઢાય કુબ્જને કીધી, મંજો ગોપ મંડળી લીધી;
મામાને ચેતાવવા માટે, મલુ આવ્યા મોસાળના વાટે.

ઢાળ.

વાટ લીધી કંસ ઘરની, મધ્ય ચોક વિષે ગયા;
એક ધનુષ પૂજાએ કંસનું, દહેરા આગળ જઈ રહ્યા.

* પૂલનો દડો.

ત્રણ તાડ મમાણે ઉઘો મેડો, તે ઉપર ધનુષ ધડું
પૂજ કરાવે મળ પાસે, કઠિણ પેણું કંસે કડું.
શિવ ખંડા દિગ્પાળ દશ, વિષ્ણુ વેદ ને સરસ્વતી;
દેવતાનો લોપ કીધો, કંસ કહે દેવત નથી.
હું પરમેશ્વર મળપતિ, સહુ પૂજે માણે આપ;
મનવાંછિત કળ પામશો, મમ ધનુષ ધ્યાન મતાપ.
પરવશ મળ તે આપ પૂજે, પરમેશ્વરને પરહરી;
ઉપહાર સમર્પે શરાસનને, ધ્યાન રઘુપતિનું ધરી.
મગટ સ્તુતિ કરે કંસની, અભિલાષ બીજો મનધરે;
છાતું માગે પૂજ કરી, કંસરાય વેહેલો મરે.
અખંડ દીપક ધૃતતાણા, મહર મહરે થાય આરતી;
વૃત્ય તાંડવ ઘંટા વ્યોલે, દખી કોખ્યા કમળાપતી.
આમ પૂજાએ આપ અસુરતાણું, ઉચ્છેદ ધર્મ તણો થયો;
હવે માણે દુષ્ટને, એક નિશાનો અંતર રહ્યો.
અધર્મ ઉથાપી ધર્મ થાયું, કીધો શબ્દ ધનશું ગડગડયા;
દીનાનાથે દાટ મૂકી, ધનુષને મેડે ચડયા.
કંસના મૂકયા સહસ્ર સેવક, થયા હરિને સન્મુખ.
અપવિત્ર ગોપ અગગા રહ્યો, અભડાવશો શુદ્ધ ધનુષ;
તે અસુરને અગગા કરીને, પેઠા અશરણુશણું;
ધનુષ લીધું ડિચડી, કીધું તાણી કટકા ત્રણ.
પાતાળ સર્ગે શબ્દ પહોંતો, ભડક્યો કંસ વિરમે વાત;
આનંદ પામી યાદવી, થયા આસુરી ગર્ભપાત.
પછાડયા સેવક પાંચસો, અને પાંચસો નહાસી ગયા;
સમાચાર મામાને હવે જે, મગટ લાણેજી થયા.
અધર્મ ટાળ્યો ધનુષ ભાંજી, નિરખે દેવ ગગન રહ્યા;
મલુ પંચ કારજ કરી, ફરી વાડીમાં ગયા.
રંકે રૂપે રહ્યા ઉભા, જાણે ખોલતાં આવડે નહીં;
નંદજી આનંદ પામ્યા, હૃદયે ચોખ્યા કરગ્રહી.
કાંઈ કડાકો થયો નગ્રમાં, મેં મનમાં ચિંતા ધરી;
વારૂ કીધું પુત્ર મારા, જે સહવારા આવ્યા ફરી.
ગોવિંદ કહે છે નંદને, નિર્ભળ સાધુ રૂપે થઈ;
અમો તમારું વચન માન્યું, ઉન્માદ કાંઈ કીધો નહીં.
ધનુષ ભાંજ્યું ધોખી લૂટ્યો, નંદ કાંઈ જાણતા નથી;
તે નિશા વાડીમાં સુતા, ગોપ સહિત કમળાપતી.
સોઈ માળી રજક દાસી, ધનુષ ત્રણ કટકા થયું;
સમાચાર પહોંતો કંસને, તે દુઃખે હૃદયજ દહ્યું.

ચિંતા કરતાં શયન કીધું, સ્વપ્ન પામ્યો ભૂપતી;
ભાગી ઉઠ્યો અચાનક, વિચાર્યું કુશળ નથી.

સ્વપ્ન વર્ણન.

રાય સ્વપ્ન પામ્યો ઘારે, ઉઠ્યો અચાનક કરી શ્હાર;
કો કાળ પુરૂષે મુને બાંધીયારે, હું પરમેશ્વરના ચાર-રાય.
યમુના દીડી રૂધીર વહીરે, ઉત્પાત થાશે કાંઈ;
મસ્તક વોહાણા પ્રેતનરે, ધાઈ કંસે દીધું સાંઈ-રાય.
અંદ્રમા પૃથ્વીવિ પડ્યારે, સૂર્ય રાહુએ ગ્રસ્ત;
ધ્વજ સાથે છત્ર ભાંગ્યુરે, મુગટ માથાંના ખસ્તો-રાય.
સ્નાન કીધું તેલ ધારે, રક્ત ચંદન ચર્યું ભાળ;
શ્યામપટ પરિધાન કીધારે, કંઠે કરોણાની માળ-રાય.
ભોજન કીધું ખીરનુરે, છે શ્યામ લોહની થાળ;
નિજ નારી દીડી રંડા રૂપે, લાગી ચોદિશ અગ્નિજ્વાળ-રાય.
ઉપ્પ ગર્દભ માકડારે, મહિષી બાર બાંધી ઘણી;
મહિષ ઉપર ચડ્યો રાજરે, ગયો દક્ષિણ દિશ ભણી-રાય.
મસ્તક વોહાણી છાયા દીડીરે, કાયા કાળ સર્પે ડાઘી;
રાણી સાહેલી નગ્ન નાચે, કંસ વિષ્ણુએ હસી હસી-રાય.
ઉલૂક વાયસ ગીધ પંખીરે, સીંચાણા લમળી ઘણી;
કંસ જાણે ચંચુ મહારે, દુરે કાયા મુજ તાણી-રાય.

સ્વપ્ન વિચારી નિશ્વાસ મૂકે, થયો દુઃખે માતઃકાળ;
પચ મલ્લ તેડયા મલ્લ અખાડે, શલ તોશલ નિકરાલ.
ચાણૂર મુદ્ધિક દૂટ નામેરે, તત્પર મલ્લ કંસે કરયા;
વસુદેવ દેવકી તેડાવીયાર, જે જીએ વડતા દીધરા.
સાંકડા લોહની હાથે પાગેરે, ડગમગતાં હોંડે એ પડયાં;
ચુદ્ધ જોવા મલ્લ અખાડે, આણી ખેસાડયાં બાપડાં.
છે દપતીન વિપત્ત ઘણીરે, મોટું સાલ થયું ઊદ્ધ;
મૂછ ઊપર હાથ મૂકારે, કંસાસુર વાણી વદ.
વસુદેવ તાર કપટ જાણ્યુરે, પુત્ર મૂકયા ગોકુળ જઈ;
દેખાડી કન્યા પારકીરે, મુને નારદે વારતા કહી.
રામ કૃષ્ણ હવડાં આવશેરે, કરાવું મલ્લસું સંગ્રામ;
જો હણાવું તમ દેખતાંરે, તો કંસાસુર મારું નામ.
વસુદેવ નીચું જોઈ રહ્યારે, દેવકી આંસુ ભરે;
રામ કૃષ્ણને તેડી લાવોરે, સેવકસું રાય આચરે.
રખે નાહાસી જતા ગોકુળેરે, ધાઓ નેહિકાદાર;
માતંગ રાખો મારગમારે, શીખવ્યો કુતાર.
સાંકડી વાટે કંજર રાખ્યોરે, ફૂર કુવલયાપીડાં;
મથુરામાં હાક વાગીરે, થઈ મલ્લ અખાડે ભીડ.

* માહાવત. † એ હાથાવું નામ.

પ્રજા સહુ જોવા મળીરે, બેઠા કંસ પાપી મેડે;
રામકૃષ્ણને સેવક કહેરે, ઉઠો રાય તમને તેડે.

વળણ.

તેડે છે રાય શીઘ્ર ચાલો, થયા તત્પર બંધો લાયરે;
ભટ પ્રેનાનંદ કહે કથા, થયો બેતાલીશમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે દ્વિચત્વારિશો-
ધ્યાયઃ ૧૧૪૨૧

અધ્યાય ૪૩ મો.*

કલ્પું ૧૨૯ મું-રાગ રામગ્રી.

પ્રભુએ જાણ્યા પિતા નંદજી, દે કર જોડી કહે જોડિજી;
આજ્ઞા તમારી હાથ તત્પર થઈયેજી, રાજદારે કંઠા તો જઈયેજી.

ચાલ.

રાજદારે જઈયે તાતજી, આવ્યો છે રાયનો દાસ;
અમો અઘટતું નહીં આચરું, તમો રાખજો વિશ્વાસ.
નંદજી કહે કંસ સાથે, વિચારી કરજો વાત;
પૂઠળથી અમો આવું છું, વૃદ્ધ ગોપનો સાથ.
સમાન વયના ગોપ સાથે, પધાર્યા બેડ વ્રાત;
જોડ જોઈ રામ કૃષ્ણની, કરે પ્રજા આંસુપાત.
સજ કીધા ગજ મલ્લ રાયે, છે કંસ કેવળ કાળ;
મળતું જાણી જાય છે, નથી વિદ્ય લેતા બાળ.
કો સમજાવી કહે કૃષ્ણને, જે વળે પાછા વીર;
એક કહે કાલે ધનુષ ભાંજ્યું, નહીં હારે હરજી ધીર.
એક કહે નંદકુવને, રાખજો શ્રીજીગદીશ;
જે વિદ્ય હોય શ્રીકૃષ્ણને, તે પડજો અમારે શીષ.
એક કહે કુમ જીવશે, એની યસોદા માત;
કપટ કંસાસુર તણું, નથી જાણતો એનો તાત.
પ્રીય વચન પ્રજાતાણાં, તે સાંભળે શ્રીરંગ;
રાજદારના નારગ મધ્યે, દીઠો એક માતંગ.
છે ભદ્ર જાતિક તણો હસ્તી, શું ચડ્યું ઘન વાદળ;
પર્વત પ્રાયે પિંડ મોટો, છે અચુત ગજનું બળ.
જેમ ધાતુ સમ ગિરિ ઝરે, તેમ ઝરે મદ ધાર;
ઊન્મત ઉન્મળ દંત દે, શિવ શૂળને આકાર.

* આ ત્રેતાલીશમો અધ્યાયમાં કુવલયાપીડ લાથીને મારી
શ્રીકૃષ્ણ તથા બળમદ્રે અખાણમાં પ્રવેશ કર્યો તથા ત્યાં ચા-
લારે બાપણ કહ્યું તે કથા છે.

કનક પાટી દશન મઢ્યા, જડયા હીરા અમૂલ્ય;
 અવણુ ફટકે શુંડ લટકે, ચટકે પાખર ઝૂલ.
 મગ્ન માતંગ મધ પાને, ખીજવ્યો ધૂમે ધોર;
 પગ પછાડે ચીસ પાડે, કરે લોક શોહોરાશોહોર.
 રક્ત લોચન રૂધિર વણી, ઘણું વક દળે જાય;
 સંકીર્ણ* મારગ રેલો રોકી, જઈ શકે નહીં કાચ.
 ગજ દેખી ગોપ ચમક્યા, છે કુંજર શૈલ સમાન;
 ન કીધું વારયું કોઈનું, આગળ થયા શ્રીભગવાન.
 ત્રાહે ત્રાહે પ્રજા કરે, નંદપુત્ર કેવળ બાળ;
 ગગને નિરખે દેવતા, ગયા ગજ કને તતકાળ.
 અગ્રજ† પૂઠે પ્રભુ અગ્ર, સમગ્ર સુરનર જાય;
 માતંગ મુખ માધવ મળ્યા, ન જાણીયે શું હોય.
 માઘાં પટકળ માતુલતાણી, પરિધાન કીધાં પર્મ
 ગરૂડ સાથે વઢે પોપટ, લોક કહે કોણુ ધર્મ.
 અપરાધ કંસાસુર કરે, કેમ જતે મગરને મચ્છ;
 યાં કુંજર યાં કૃષ્ણજી, યાં મહીષ નહાતું અજ.
 યાં મુક્તાશ્લ યાં શલ્યા, યાં વજ્ર પંકજતંતડ;
 પ્રજા કહે શ્રી કૃષ્ણને, રાખજો શ્રી ભગવંત.
 કામળ વાણી મુખકમળની, વઢે વિશ્વાધાર;
 અમો ગોપ બાળક બીહીચ્છે, ગજ પેરા કર કુતાર.
 મળવા જતું ભૂપાળને, અતિ કાળ અમને થાય;
 બીજી વાટે હાંકે હસ્તી, માગે માન માધવરાય.
 ગયે હસી અધર ડંસી, કહે કૃષ્ણને કુતાર;
 એ કુંજર રાજા કંસનો, છે કોણુ ફેરવનાર.
 અમો નામ તમારું સાંભળ્યું, દુધમલ્લ દામોદર;
 તો સતી માત યશોમતી, જો જતે મમ કુંજર.
 પર્વત ધરયો તેં નાગ નાથ્યો, પાછળે પછાડયો પ્રલંબ;
 બે વીર રાણના ધીર છો, કાં કરો ચુકનો વિલંબ.
 બળદેવ કહે શ્રી કૃષ્ણને, જઈ વહું હું ભગવંત;
 જઈ નરક કંડ કુતારનો, ખાણી કાઢું કુંજર દંત.
 લક્ષ્મીનાથ હશે હાથ જોડી, ભાઈ તમને પહોંચે શ્રમ;
 હું ઉભાં તમો યુધ્ધ કરો તે, કનિષ્ઠનો નહીં ધર્મ.

* આવવા માટે નરમી રાખ્યો હતો તે માર્ગ

† પોતાના કરતાં આગળ જન્મેલા એવા બળદેવજી.

‡ મામાનાં. § કમળના નાળની માંહેનો ઝીણો તાંતણો.

વળણુ.

ધર્મ એ ને હું વહું, અબોડો વાળ્યો રીષરે;
 વાગો મૂકી કાછ કછીચો, ધસ્યા શ્રીભુગદીશરે.

કડવું ૧૨૦ મુ-રાગ સામેરી.

અબોડો વાળી કાછ કછીચો, ગેડી લીધી હાથ;
 નિજ સ્કંધ આસીટન કરી, ગાળ્યા ગોકુળનાથ.
 ગોવાળા વળડે વાંસળી, ને સામળીયાના સાથી;
 શ્રી હરી સન્મુખ થયા, કુતારે હાંક્યો હાથી.
 શુંડદંડ ઉંચો કરીને, મુખે પાડે રીર;
 જેમ ધ્રુમે ચામાસે વાદળું, ભરી સાગર નીર.
 કે અંધારો પર્વત ઉતપત્યો, ગડગડ્યો લંકા કોટ;
 કે ધોર મડળ રાહુનું, વા મૂકી ઐરાવત દોટ.
 બહુ રોણુ ઉપર ઉલટે, આવરયું અધિકાર;
 પરમેશ્વરના દહ ઉપર, નાંખ્યો શુડામહાર.
 લક્ષ્મી કાંત લટી ગયા. ચૂકવ્યો ગજ ઘાય;
 કુંજર ધૂમે ધૂમરી, વામ દક્ષિણ હરિ જાય.
 વનમાળીને શુંડ વાળી, છટકી નીસરે બહાર;
 ઉંચલી લે દંત ઉપરે, ખસી જાય મોરાર.
 પૂડળે જઈ પૂછ મરડે, મારે ગેડી ભડાક;
 ખમો થાબડે આગળ જઈ, હસ્તી ચડાવ્યો ચાક.
 મદ જરે મોતી ખરે, કરે કુંજર શ્રમ;
 ભડકાવ્યો માતંગ ભૂધરે, ભૂલવાણીના બ્રમ.
 ચહુટાંનાં ઘરોનું ચોડ વાળ્યું, દૈત્યનો વાળ્યો દાટ;
 હસ્તીને લેઈ હરી નાહાસે, છે અસુર ઘરની વાટ.
 કલ્યાણ ચાદવ લોકને, વળે દાનવનો ઘાણુ;
 મંદિર મૂકી દૈત્ય નાહાસે, પડે બહુ બુખાણ.
 લધુ લાઘવી માધવ કરે, ફેરે ચક્રાકાર;
 કુતારે ગજ પેરિયો, કરી અંકુશ પ્રહાર.
 ગજે લીધા પ્રભુ પગ વચ્ચે, છટકી ગયા ત્યાં નાથ;
 કુંજર પૂઠે કૃષ્ણ આવ્યા, ગહ્યું પૂછું બે હાથ.
 પ્રમળ બળકીધુ હરી, અંતરિક્ષ જીએ સુર સાથ;
 પુચ્છ ગ્રહોને પાછો તાણ્યો, હસ્યા શ્રી વિશ્વનાથ.
 હવું નથી ને હોતું નથી, બળ કીધું શ્રી ભગવંત;
 પચીશ ધનુષ પર્વત તાણ્યો, આણવા ગજનો અંત.
 કસુમ વૃષ્ટિ સુરનર કરે, ધન્ય ધન્ય નંદકુમાર;
 કુતાર લજ્જા પામિયો, કીધો અંકુશ પ્રહાર.

સુંઝકારી ગજ ફરવ્યા, તે ધસ્યા પાડી ચીસ;
 જેહિકા નાંખી કરથકી, નાઠા શ્રી જુગદીશ.
 ચરિત સચ્ચિદાનંદ તણાં, શુકદેવ કહે શું કહીયે;
 પશુથી પરમેશ્વર નાહાસે, વિચારી વિસ્મય થઈયે.
 ત્રાહે ત્રાહે મળ કહે, હજી કૃષ્ણને કલ્યાણ;
 કૌતક કીધું નાહાસતાં, પડયા ઢળી પુરૂષ પુરાણ.
 હાહાકાર હવો તદા, આપદા પામ્યા ગોપ;
 પડતામાં માતંગ પેરિયો, કુંતારને થઈ ચોપ.
 લટપટી ગોવિંદ લીધા, ખીજ્યા ગાજે ગજેન્દ્ર;
 ભગવંત ઉપર દંત દીધા, રાહુ ગ્રાસે જેમ ચંદ્ર.
 સંક્રમ શરીર શ્રી હરિયે કીધું, હી નાઠા મોરાર;
 પાતાળમાંહે દંત પેઠા, થયા પૃથ્વી પાર.
 દૂપ થયા બે દંત સ્થાનક, શુકે વાવ ખાણાઈ;
 શ્રમિત થયા દંત કાઢતાં, તપ કૃષ્ણ આવ્યા ધ્રાઈ.
 પદ મહાર કીધો કુંભસ્થળમાં, ગજ પાડી ચીસ;
 કુંતારને એક ઠોઠ મારી, ગયું હી શીપ.
 દોઢ મૂકી કોઠા જાડી, ગજ બથાવ્યા શ્રીરંગ;
 માથે મહા બળ કરી, મરડી પાચો માતંગ.
 વજ્રનો છેલો પડે પર્વત, તેમ પડયો બળવંત;
 ઘુટણ દઈ મસ્તકે કાઢયા, સમૂળા બેઠું દંત.
 કનકયાપીઠ મરાણ પામ્યા, ઉદ્ધાર આવ્યા ભગવાન;
 ચતુર્ભુજ થઈ સ્વયં ચાલ્યો, બેસી દિવ્ય વિમાન.
 મળ સહુ આનંદ પામી, આવ્યા દેવને વિશ્વાસ;
 પરીક્ષા થઈ શ્રીકૃષ્ણની, એ કંસના કરશે નાશ.
 ભેટયા જઈ બળમદને, પરવરયા બે બળવંત;
 મલ્લ અખાડે વીર આવ્યા, સ્કંધે ધરી ગજદંત.
 રજેભરયા ઘનશ્યામજી, ઝરે યુદ્ધ શ્રમ જળ;
 કેશવ રામ આગળ, પૂઠે ગોપ સકળ.
 વાજે મહુવર વાંસળી, ગાય ગોપ તાળી પાડે;
 નિરભે થકા દેવકી નંદન, આવ્યા મલ્લ અખાડે.
 મલ્લ યુદ્ધ જોવા કારણે, થઈ દાનવ માનવ ભીડ;
 કંસે સમાચાર સાંભળ્યા જો, પડયો કુવલ્યાપીઠ.
 ચમક પેડી ચિતમાં તે, ચડ્યું મન ચગડેળ;
 રામ કૃષ્ણ આવ્યા રીસમાં, છે નયણાં રાતાં ચાળ.
 માત પિતા ને મલ્લ મામો, જુગ્મ મર્મે માહાવ;
 અનંત રૂપે કૃષ્ણ દીઠા, જેને જેવો ભાવ.
 વૈષ્ણવે વ્યાપક રૂપે દીઠા, સંન્યાસીયે શંકર;
 કામિનીયે કંઈ રૂપે દીઠા, નાથ નંદકુવર.

બાળમુકન્દ દીઠા બાળકે, તેડે પ્રીત આણી પર્મ;
 સુભટે દીઠા સૂરવીર, માનીયે પરબ્રહ્મ.
 પંચમલ્લે મલ્લ દીઠા, માત તાતે દીઠા બાળ;
 ઉગ્રસેને વિશ્વંભર દીઠા, કંસે દીઠા કાળ.

વળણ.

કાળ દીઠા કંસરાયે, કાળ પડી મનમાંયરે;
 ભટ પ્રેમાનંદ કંકથા, થયો ત્રેતાલીશમા અધ્યાયરે.

અર્ચિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે ત્રયચ

ત્વારિંશો ધ્યાયઃ ॥ ૪૩ ॥

અધ્યાય ૪૪ મો.

કલ્પું ૧૨૨ સું-રાગ કહાલેરો.

મલ્લ અખાડે માથે આવ્યા, મામાજીને મળવારે;
 તમોદરની વડ પટ્ટિ છે, દૈત્ય કુટુંબને દળવારે.
 ઇશ અજ આદિત્યને ઈદુ, અમર ઉગાણુ ગાંધર્વ રાયરે;
 યમ કુબેર વક્રાણ વાયુ વન્દી, કંસમન્ત્રણ જંતવા જંતયરે-મલ્લ
 ઉગ્રસેને ઉદ્ધવને અદ્ધર, વિચારે શું થાશેરે;
 શુક કહે શું સમુદ્ર શુકશે, દેવકીને નિશ્વાસેરે-મલ્લ
 પંચમલ્લ તેડે ત્રીકમને, ઉતરે મલ્લ અખાડેરે;
 ચાણૂર મુદ્ધિક સ્કંધે ચાળડે, દેવકી આંસુ પાડેરે-મલ્લ
 પુરની સ્ત્રી કહે રાજા ચંદ્ર, કાં બાળક મલ્લ વઢાયેરે;
 એક કહે કંસ અધર્મીને, ઈશ્વર કાળ દેખાડેરે-મલ્લ
 ક્યાં મલ્લને ક્યાં મારલીધર, ક્યાં બાળક ક્યાં ચંદનરે;
 ક્યાં મૃગને ક્યાં પંચાનન, ક્યાં મલ્લ ક્યાં જસોદા નંદનરે-મલ્લ
 આજ સમો પાપાગ દીરો, નૂતો વિપ્રયુ રોઠ તાણીરે;
 અદ્ધરને પૂછશે પરમેશ્વર, બાળક આવ્યા આણીરે-મલ્લ
 ભયચુકત મળ મથુરાની, તાંત આંસુ જળ પાડયુરે;
 વસુદેવજીને કારાગૃહનું, રૂપ ચતુર્ભુજ દેખાડયુરે-મલ્લ
 સમજ્યાં માતતાત થઈ શ્રાતા, નાંહ પુત્ર હારવાવાળરે;
 સમસ્યા હળધરને કીધી, કરી નયણાંતા ચાળીરે-મલ્લ
 રાજની આજ્ઞાથી આવ્યા, એક કંસતણા પરધાનરે;
 દરીણ કરીને થાઓ કૃતારથ, નિરજો કંસ રાજનરે-મલ્લ

* આ ચુગ્ગાલીશમા અધ્યાયમાં બંને બંધુઆજ્ઞ મલ્લાને તથા કંસાદિને માર્યા, તથા કંસની સ્ત્રીઓની આશ્વાસના કરી અને માતપિતાનું દયોન કર્યું તે કથા છે.

રૂપતિ મેડા ઉપર બેડા, ગોવાળા મસ્તક નામોરે;
આજ્ઞા છે વઢો મલ્લ શાયે, છતો તો કાંઈ પામોરે-મલ્લ
નમ્રવચન વડે શ્રી વિઠ્ઠલ, અમો ગોવાળા ગો ચારે;
મદાનમત મલ્લ સાથે વઢવું, કોણ ગળું અમારે-મલ્લ
અમો મળવા આવ્યા મહીપતિને, યગ્ન માલવો જાણીરે;
કપટ કરી અહરે તેડયા, કુપ્ત થોછો અહિં આણીરે-મલ્લ
વળણ.

આણી ધેર કપટ કરો, અમો શું જાણું સંત્રામરે;
પંચમલ્લ કહે શ્રીકૃષ્ણને, હવે નાડાનું નહીં કામરે.

આપાર્થ.

તવ આજ્ઞા કંસાસુરની થઈ, ખંતો બાળક જવા પામે નહીં;
એ શત્રુ હાથે નવ આવે ફરી, જો જો દષ્ટિ નાડાની કરી.
ઘણા મિત્ર તાણાં હું માણું વેર, તો કેમ કુશળે જવા દઉં ઘેર;
ક્રોધ કરી ચાણૂર ઉચર્યો, તમો રામ કૃષ્ણ પૂડે ઉતરો.
તમો કહેલો કેમ કીજે સંત્રામ, અમો તમારાં સાંભળ્યાં છે નામ;
બકી બક વછ વ્યોમાસુર, શકટને પાડ્યો કીધો ચૂર.
આણ્યો મલ્લખ કેશીના અંત, હવડાં કાઢયા ગજના દંત;
છો કુધમલ્લ ઉન્નમત ગોવાળ, થાઓ વેલેલા કેલે છે ભૂપાળ.
નોલે ગોકુળ જે આસે અન્યાય, કીધું મન માન્યું પૂંદાવન માંય;
તમો કંસરાયનો ભય નવ ગણ્યો, પોણે પેસતાં પચિટ હણ્યો.
ભૂલો માળી ભૂટી ભૂડી, ધનુષ અલગાવ્યું મેડે ચડી;
તમો રાજનગરમાં અન્યા કર્યો, તો કુશળે કેમ પાછા ફરો.
જો નહારો તો ઉગરવું નથી, શત્રુ માથા પર મથુરાં પતી.
શ્રીવંશુ કેલે તત્પર થાઓ રામ, કરો મન મૂકી વીરા સંત્રામ.
કહ્યો કાઠ રામે તતજેવ, મલ્લકળા મગટી બળદેવ;
સ્કંધ જંઘા આચ્છાદન કરી, ઉતર્યા મૂડે હળધર હની.
મસ્તક અમોડા વાળી વીર, હલડયા જેમ ઉદધીનું નીર;
આચ્છાદન આસન ચોર્યાસી, છે પાડે પડિત આનિશી.
કરે લઘુ લાઘવી પુરૂષ પુરાણ, જોઈ પંચમલ્લનાં ગયાં ચેસાન;
અસુર વીર થયા નિરૂપીય, અહૂર ઉદ્ધવને આવ્યાં ધૈર્ય.
શીઘ્ર થાઓ એમ કેલે છે ગય, હુંટાણુ ભેર કંસાસુર થાળ;
બેડા અષ્ટ જાત પોતાના પૂડે, ધૈર્ય છે હાથ ખડ્ગની મુઠે.
કંસની નાર જળીયે જોય, ગડગડે નિશાણ હોકારા હોય;
શ્રીમંડળ સરણાઈ રણતૂર, પડ બાંધી આવ્યા બહુ શૂર.

* લખેલી પ્રતમાં અહીં આગળ કડવું-વુડું પાડેલું છે.

બંદીજન બોલે યશ બોલ, છંટાયે નીર ઠણુકે ઢોલ;
જીએ દાનવ માનવ સુરવર્ગ, શું એક થયાં અવનિ ને સ્વર્ગ.
અથડાયે મહિ મહિ વિમાન, સહુ જીવે યુદ્ધ કરતા ભગવાન;
ત્યાં પંચમલ્લ હોકારા કરે, સાંભળી દેવકી આંસુ ભરે.
શુકલ કહે સાંભળીયે રાય, હવે મલ્લયુદ્ધ શી પેરે થાય;
વાધ્યા ચાણૂર સુંદર સ્થામ, શલ તુશલને વળગ્યા રામ.
વળી કૂટ કૃષ્ણજી ઉપર ગયો, મુષ્ટિક હળધર સામે થયો;
તળે ઉપર ગરબડતા જાય, પડે વીર વળી બેડા થાય.
પદ મહાર મુષ્ટિક બહુ પડે, સ્કંધે સ્કંધે આવી આથડે
દ ગુલાંટ વળગે ભુજ ભરી, ઉદરમાં મારે શિર નીસરી;
મુષ્ટિકને મારે હળધર ઢીક, કડકડે પાંસળી આવે હીક.
પડે પડછંદા ધુમે ભગવંત, ગદાને ઠામ આવ્યા ગજદંત.
ધીર ધબડકે ધૂળે ધરા, નાયે વક દૈત્ય કીધા પાધરા;
ફરી ફરી બાઝે વાળે મર્મ, દાનવ પીડા પામે પર્મ.
ઉડે શબ્દ હોકારા ઘણા, ભૂ ભારે મરડાયે રણા;
ઉડે રોણુ પદ મહારે કરો, આદિત્ય કીર્ણુ લીધાં આવરી.
વઢે પંચ ગજસું બે કેસરી, ભૂલા દાનવ માયા પરમેશ્વરી;
શૂરત્વ વાધે ગુણીજન ગાય, સાંભળી મલ્લ માટીડા થાય.
વકારે કંસ હોકારા કી, ચાણૂરે બાથમાં લીધા હરી;
શબ્દ થયો તવ હાહાકાર, કેમ ઉગરશે નંદકમાર.
દાનવે કૃષ્ણ નાંખ્યા ઊચળી, વિશ્વનાથ તવ વળગ્યા વળી;
ચાણૂર ઉચળ્યા ઝાલી ચર્ણુ, વસ્ત્રની પેરે પછાડ્યો ધર્ણુ.
જઈ પાડુ મારો પુરૂષ પુરાણ, ચાણૂર મલ્લના લીધા માણ;
મુષ્ટિક માર્યો મુષ્ટિમહાર, શલ તુશલ કીધા સંઘાર.
કૂટ પછાડ્યો કઠે ધરી, મેઘ ગર્જના રામે કરી;
પંચ મલ્લ માર્યા તતકાળ, પાંસળી વાધે નાયે ગોવાળ.
રામ કૃષ્ણ બે દખી જોધ, કંસાસુરને ચડીયો ક્રોધ;
વકારો સૈન્યા સહુ વીર, ન પામે જવા નંદ આહીર.
જઈ ભૂટી લાવો ગોકુળ ગામ, પિતા ઉગ્રસેનના ફેડો ઠામ;
વસુદેવ દેવકીને જઈ હણે, રખે નહાસે શત્રુ કૃષ્ણ આણે.
એવી આજ્ઞા કંસની થઈ, ધાયા દાનવ આયુધ ગ્રહી;
નાહારો લોક પડે બુખાણ, ઘેર દાનવે પુરૂષ પુરાણ.
તુટયા દૈત્ય કરે મારામાર, અળકે સાંગ ફરસી તલવાર;
ગદા ભોગળ ભાર અતૂળ, ખપુવા ખંજર મૂસળ શૂળ.
હકાર્યા હસી દાનવ ધીશ, પૂરાણ ક્રોધ કીધો જગદીશ;
આરક્ત લોચન પાડી રીડ, કાળરૂપ કીધું યદુવીર.
ગજ ઉપર ધાયે પંચાનન, તેમ રીસે ધાયા નારાયણ;
મામાજી થાને સાવધાન, હું ભાણેને છોં શ્રીભગવાન.

એવું કહીને મૂકી દાઢ, જઈ કંસાસુરની ઝાલી ફાટ;
 જેમ ગરૂડ ઝડપી છે સર્પને, તેમ કૃષ્ણે લીધા નર્પને.
 ગયું આસાન કંસાસુર તણું, પર્વતપે હરિ ભારે ઘણું;
 ત્રેડેથી મરડી નાંખ્યો ધર્મ, દૈવેર ખેડા અશરણશર્ણ.
 જેમ મૃગલા ઉપર ખેસે વાઘ, તેમ કાળજ ઉપર દીધા પાગ;
 નાહાસી ગઈ સેન્યા ન રહ્યું કાય, રાણી સાહેલી મૂટે રોય.
 અરે દૈવ શું થાશે હાવે, કો છે રાયજન મૂકાવે;
 અરે કર્મ સંભવતું નથી, નંદને હૈયે માર્યો છત્રપતી.
 ઉઠ્યા ભ્રાત કંસાસુર તણા, અકેકી લપડાકે રામે હણ્યા;
 ઝુવા બાંધવ રાણી રોય, કંસાસુર તે ટગમગ જોય.
 તેડાવ્યો તમે અકૂર કને, મામાજી આગળો છે મુને;
 ખટ ભ્રાત મારા માનજ્યા, તે શલ્યા સાથે ઝીકી હણ્યા.
 તે પૈર હું વાળીશ આજ, કાં મુખે સુતા છે મહારાજ;
 જે વચન કહી ગઈ વીજળી, તે મામાજી આજ વારતા મળી.
 એવું કહી બહુ દીધો ભાર, ન શકે હાલી કંસ લગાર;
 તવ કંસાસુરને આવ્યું જ્ઞાન, એ ભાણેજ મારો સ્વયં ભગવાન.
 કીધાં કર્મ ભોગવવાં સહી, નયણે આંસુજળ ચાલ્યું વહી;
 અંતરિક્ષ દેવ ફેલે જયકાર, મહાબળ કીધું નંદકુમાર.
 મરડયો કંઠ આમળી શીષ, મરતાં મામે પાડી ચીસ;
 અમર નર આનંદા ઘણા, ગયા પ્રાણ કંસાસુર તણા.
 જય જયકાર ત્રૈલોક્ય થયો, કંસાસુર વિમાને ખેસી ગયો;
 વસુદેવ કને આવ્યા ગોપાળ, સાંકળ ખેડી ત્રૂટી તતકાળ.
 પ્રદક્ષિણા માતપિતાની કરી, પાગે લાગ્યા હળધર હરી;
 માતાને ભેટ્યા યુગ્મ કુમાર, દેવકીને પ્રગટી પયની ધાર.
 કેમ જાણ્યું રહે જનુનીનું હેત, હરખે દંપતી થયાં અચેત;
 દિગ્મૂઠ થઈ દીકરા જીવે, હરિ માતપિતાનાં આંસુ લુવે.
 જય જય કૃષ્ણ દેવતા કરે, યાદવ સહુ જોવા પરહરે;
 અસુર લોકને પડીયા ત્રાસ, દશો દિશા કરે નાસાનાસ.
 મૂક્યાં કલત્ર મૂક્યા ભંડાર, રહ્યાં અસુરનાં ઉઘાડાં દાર;
 સૂરજથકી નાહાસે અધકાર, તેમ અધર્મી નાહા નિરધાર.
 પાવકથી જેમ નાહાસે શીત, દાનવ સહુ નાહા તે રીત;
 અધર્મ ઉદેગ ભય ઉચ્ચાટ, અપરાધે લીધી બીજી વાટ.
 યાદવ કન્યા હરખે આવતી, ત્રેડી હાર સુક્રા વધાવતી;
 શુકલ ફેલે સાંભળીયે રાય, કૃષ્ણ માત પિતાને લાગ્યા પાય.
 વળણુ.

પાય લાગા પરમાત્મા, મૂકાવ્યા ઉગ્રસેન રાયરે;

ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, થયો યુગ્માર્તીશમે અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે ચતુશ્ચત્વા-
 રિંશોધ્યાયઃ ૥૪૪૥

અધ્યાય ૪૫ મો.*

કડવું ૧૨૨ મું-રાગ ધન્યાશ્રી.

શુકલ ફેલે કથારે, સાંભળ પરીક્ષિત ભૂપ;
 ભૂલ્યાં માતપિતારે, પુત્ર જાણ્યા પ્રભ સ્વરૂપ.
 મખળ બળ કૃષ્ણનુરે, માર્યો મામો મલમેગળ;
 થયું દષ્ટિ આગળેરે, એ નાહે બાળકનુ બળ.
 એ કૃષ્ણરૂપ વિષ્ણુ તણુરે, અમો કેમ થઈયે માખાપ;
 પુત્રભાવને પરહરેરે, દંપતીનાં જન્યાં આપ.
 શ્રીકૃષ્ણે માયા વિરતરીરે, ફરી આવ્યું અજ્ઞાન;
 માતપિતાએ જાણિયુરે, એ બે અમારાં સંતાન.
 પુત્ર પરધેર ઉછરીરે, થયા પરાધીન પીંડાર;
 દિવસ નાંખ્યા દોહલેરે, ગૌચારી વર્ષ અગિયાર.
 અમો દરિદ્રી દુઃખે દહ્યારે, નહીં અંત લુપ્ત ભંડાર;
 આજ અમો પાસે એટલુ નથીરે, કીજીયે પુત્રને મોહાણાચાર.
 મનોરથ માખાપનારે, જાણી ફેલે યદુનીર;
 અમો સેવા તસ્કર તમતણારે, માખાપ જાણ્યાં આહીર.
 કારા ગૂંહે પરવશ રહ્યારે, દુઃખ વેડયું અગમ અપાર;
 સહવારાં ના છોડવ્યારે, છે અમારું બળ ધિક્કાર.
 સંસારમાં સગું કો નથીરે, પુત્રને માતપિતા સમાન;
 અંખા જેવી અભિકારે, પિતા તે શ્રી ભગવાન.
 પુત્રને તીરથ જાતરારે, વસે માત પિતાને પાય;
 માતપિતાને પરહરીરે, જે તીરથ નાહાવા જાય.
 ડોસાં દુઃખ પામે ઘણુરે, પુત્ર કરે સુદૃતરનાન;
 તે દાન પ્રાણ આજે ગયુરે, તે થયુ ભરમ હોમનું સમાન.
 શત વરસ સેવે માતનેરે, જે કનકે તોળે કાય;
 તો નિશા એક શીતકાળનીરે, પુત્ર આસંકળ નવ થાય.
 જનકા જનુની દુહુડીયારે, તે દીકરો દૈત્ય સમાન;
 તે કૃતદ્રી કાળે ગ્રસ્થારે, સદા વિમુખ શ્રી ભગવાન.
 તે દગ્ધિ દુઃખે ભર્યારે, જે ભરે પરધેર પેટ;
 જણે માત પિતા સેવ્યાં નહીરે, તે કરે નીચની વેડ.
 તિરસ્કાર કરે તાતનેરે, તે પામે પશુનો અવતાર;
 કીટ પડે તેના દહનેરે, કરે વાયસ અંસુ મહાર.

* આ પીણાત્રીશમા અધ્યાયમા ભગવાને માતપિતાની
 અને નદાદિકની સંતત્યતા કરી. ઉગ્રસેનને રાજ્યાભિષેક કર્યો
 અને તે ગુરુ ઘેર રહી પાછા મથુરામાં પધાર્યા તે કથા છે.

† રાખમાં જેમ ઘી હોમે તે વૃથા વન્ય તેમ.

‡ પિતા.

વૃદ્ધ માતાપિતાને પરહરેરે, સ્ત્રીને વશ વરતે અજ્ઞાન;
 લોભી ધન મેળવી મરેરે, તે અવતરે થઇ શ્વાન.
 જે તને બેઠેન ભાણેજરે, પોષે પોતાની કાય;
 તે આમ શૂકર થઇ અવતરેરે, મળમૂત્ર પરનાં ખાય.
 નીચ મિત્રને માને ઘણુરે, ઘણું પોષે સાસર વેડા;
 કૂર વચન કહે અતીતનેરે, તેની રોગ ન મુકે કંડ.
 વિષ્ણુ રૂપ ગુરુ શિષ્યનેરે, કનિષ્ઠને જ્યેષ્ઠ ત્રાત;
 પૂજનીક સ્વામી દાસનેરે, સ્ત્રીને નિષ્ણ નિજનાથ.
 ગૌ પ્રાદ્માણુ વૈષ્ણવ જતારે, પૂજનીકની કીર્તિ સેવ;
 જેને જે જંગ માનવારે, તેને તે વિષ્ણુ દેવ.
 સેવાથી જન જે ગચારે, તે ખૂડો ભવજન માંય;
 અમે માતાપિતાને સેવ્યાં નહીરે, કહી રોચા યાદવરાય.
 અમે દુદાવન રમતા રૂંધરે, તમારે પગે સાકળ;
 તે અપરાધ ક્ષમા કરેરે, છો પુત્ર કડવાં રૂળ.
 આગળ સુખ ઘણું પામદારે, ફરી મંડાશે ઘરમૂત્ર;
 સંસાર વગેરે સુખ દીલયેરે, તો રામ કૃષ્ણ તમારા પુત્ર.
 કાચાં રૂળ તે પાકશેરે, અમે મોટા થાયું તન;
 રાજ સભામાં પરવરેરે, ખેસો પિતા રાજ આસન
 રાજ સભામાં આપિયારે, માતાપિતા કેશવ રામ;
 માતામહન પિતવેરે, કર જોડી સુદર શ્યામ.
 યયાલી રાયનો શાપ છેરે, હોય જ્યેષ્ઠ કુમાર;
 તે જ્યેષ્ઠપુત્રને છે નહીરે, રાજછત્રના આધિકાર.
 વસુદેવ વડા વૃરસેનનેરે, વસુદેવના વડે રામ;
 હું કનિષ્ઠને ઘટે નહીરે, છત્રપતીનું નામ.
 માતામહ તમને ઘટેરે, છત્ર યોગ છે વૃદ્ધ સાધ;
 કંસ આદે પુત્ર મારિયારે, તે ક્ષમા કરે અપરાધ.

ઉગ્રસેનોવાચ:-

ભલે કંસાસુર મારિયારે, યાદવકુળ કીધું પવિત્ર;
 અધર્મ સઘળા ઠાળીયારે, ભલે પધાર્યા દોહિત્ર.
 હું પુત્ર કરી નવ માનતારે, લાગો હુતા કર્મ સંચોગ;
 શ્રીકૃષ્ણ વૈદ્ય પધારિયારે, ગયો કંસ લક્ષણ રોગ.
 જે પુત્ર ચાલે ઉન્માર્ગેરે, તે પિતાને તજવા જોગ;
 થજો વેહેલું મૃત્યુ માખાપનુરે, જે પુત્ર રહે આરોગ.
 તે પુત્રથી વાંઝિયાં ભસારે, જે લજ્જા કુળ નામ;
 કાંપે પૂર્વજ તેહનારે, આપશે અધમ ડામ.
 ત્રિકમળ હું તારિયારે, મારીયા કંસ કપૂત;
 છો કૃષ્ણ દોહિત્ર દીકરારે, મારું ફરી વરચું ઘરમૂત્ર.

પુત્ર પૌત્ર શિષ્ય ભાણેજરે, દોહિત્ર ભગિની દાન;
 વૃદ્ધ પુરુષને એ કદ્યારે, શાસ્ત્રે ખટ સંતાન.
 સાતમે પુત્રી પતીરે, જનમાત્ર સુત નિરધાર;
 એ સમ પુત્ર કરી માનવારે, જેના પિંડનો અધિકાર.
 આ રાજ તમારું છે હરીરે, તપ રીઝ્યા શ્રી લગવાન;
 ઉગ્રસેનને દીધું કરીરે, આપ્યું રાજ્ય કૃષ્ણ લગવાન.
 રણકાર ઘંટા ધુધરીરે, વાગાં પટલ બહુ નીશાણ;
 આણુ ફરી ઉગ્રસેનનીરે, થયું નંદજને જાણ.
 મળવા કારણ કંસનેરે, થયો તત્પર ગોપ પરિવાર;
 ખૂમ પડી મથુરાં વિપેરે, માર્યો કંસ હાહાકાર.
 મેગલ મલ મામે હણ્યારે, ઉછંકળ શ્રી ગોપાળ;
 રાજ આપ્યું ઉગ્રસેનનેરે, પડી નંદજને રાજ.
 શ્વાસ ભર્યા કહે નંદજરે, જાએ તેડી આપો કો શ્યામ;
 અમે ન્હાસીજાઉં ગોકુળ વિપેરે, અહીં રહ્યાનું નહીં કામ.
 ગોપ જોડો સહુ ગાડસારે, ઉતરો યમુનાં પાર;
 હવે ગોકુળમાં રહેલું નથીરે, જઈ નસાડો પુત્ર નાર.
 યસોદાને કહો વારતારે, તારે પુત્રે કીધો કહેર;
 કંસ મરડી મારિયારે, પડ્યું જરાસંધસું વેર.
 હું રંકને એક દીકરારે, તે ઉછંકળ ઉન્મત્ત;
 તે શીખામણ માને નહીરે, મુને વેવરે તૃણવત.
 ગોવાળા નંદ મોકલ્યારે, તેડવા શ્યામજીવાન;
 તે રાજદારે ઉભા રહીરે, કરે શ્યામરામને સાન.
 સમજ ગયાં માત દેવકીરે, રખે કૃષ્ણને લેઈ જાય;
 હજુ ખ્યાલ મુક્તા નથીરે, છે ચોટી ચારવી ગાય.
 દેવકી કહે શ્રી કૃષ્ણનેરે, શું છે ગોવાળાનું કાળ;
 વિદાય આપો નંદનેરે, છે તે કહેતાં શી લાજ.
 ગોપ વેશને પરહરેરે, ધરો રાજપુત્રના શણગાર;
 શું વિચારો છે વિઠ્ઠલારે, શી ઉત્તર દેતાં વાર.
 સાચું સગપણ આપણુરે, છે ગોપની મેળી પ્રીત;
 જે નંદ યસોદા ખીજશેરે, તો શું થાશે વિપરીત.
 હોય તે કહેતાં લજ્જા કરીરે, હું પુત્ર તુંને રૂઢું;
 બાળ સુખયસોદાએ બાગવતુરે, વળી કાંઈ રહ્યું છે આણું.

વળણુ.

શું આણું છે યસોદાને, મેળાપ તેનો ટાળેરે;
 પ્રેમાનંદ પ્રભુરામજી, નંદને પાછા બાળેરે.

ક: ૧૨૩ મુ-૫૬ ૧ લુ-રાગ ભાર્.

શ્રીભગવાનુવાચ:-

યસોદા ક્રમ જીવે, મારું સગપણુ જાણી શીક;
પિતાને પ્રકાશી કહેતાં, નંદજી જન્ય યમલોક-યસોદાં
પાસામાં લઘુશંકા કીધી, બાળક વય જ્યારે હતી,
તુને કોરડે પાસામાં લીધો, મા લીનામાં સૂતા-યસોદાં
એક ઘડી નથી અજગો કીધો, દીડા વિના થાય ઘેલી;
હું વિના નંદજીને દખી, મરશે કહેતાં પેલેલી-યસોદાં
જનમૂત સ્વપ્ના મહિ ધ્યાનજ મારું, પુત્ર સુખમાં ખૂડી;
હું વિના વલવલી મરશે, જેમ ટળવળે ટીડી-યસોદાં
મથુરાં નગરીમાં આણી, પૈકું જો વાસું;
પ્રેમાનંદ પ્રભુરામ કહે, યાંથી યસોદાનું પાસુ-યસોદાં

૫૬ ૨ જુ-રાગ ભાર્.

કેમ ઉત્તર આપું પિતાને, કેમ ઉત્તર આપું;
વચન વચના પ્રહાર કરી, ક્રમ કાળજી કાપું-ક્રમ
ખોજે બેસાડી ગ્રાસ ભરાવ્યા, શા ગુણ ગાકું;
ક્રમ કહું પિતા નહીં મારો, કૃતદ્ધી કહેવાડું-ક્રમ
કાંઈ એક વિદ્ય જો થાતું મુજને, કાટિક કરતા દાન;
તે નંદને ક્રમ ઉત્તર આપું, નહીં તારો સંતાન-ક્રમ
યસોદાનું નંદને નંદન, કહી બોલાવે સઘળા લોક;
બીજાં સગપણુ ફરી ફરી થાયે, માખાપ ન થાયે શીક-ક્રમ
તું નહીં પિતા હું નહીં બાળક, કહેતાં થાય મુખ શ્યામ;
એવું કહીને આંખુ ઢાળ્યાં, પ્રેમાનંદ પ્રભુરામ-ક્રમ

૫૬ ૩ જુ-રાગ સામેરી.

શ્રીદેવક્યુવાચ:-

જુડી પ્રીત સગપણુ સાચુરે, માહ્યારાંની માયા મૂકો
જીવન હું જીવુરે-જુડી
સંગત કીધી આપત કાળમાં, હવે માયા મૂકોરે;
પરધેર પેટ ભરી જીવ્યારી, લખતાં વિદ્યાતા ચૂકોરે-જુડી
અભિકને ભાવે કોએલ મૂકે, પુત્ર કાગ ખોજામહિરે;
વાયસના સ્વભાવ ન લાગે, જઈ બેસે કોએલ ટોળામાંહરે-જુડી
સમુદ્રનું જળ સમુદ્રમાં આવે, યદ્યપિમેઘ લઈ જાયેરે;
હંસ બગલામાં જો બેસે, કુળને લાંબન થાયેરે-જુડી.
દેવકી કહે નંદજીને વાળો, જે આશ્યા મૂકી જાયેરે;
પ્રેમાનંદ પ્રભુ પરમેશ્વર, સગપણુ શીક ન થાયેરે-જુડી

૫૬ ૪ જુ-રાગ સામેરી.

શ્રીકૃષ્ણુવાચ:-

શું પ્રીત જાણો મા મારીરે, યસોદાની પ્રીત ઉપર મો
સગપણુ નાંખું વારીરે-શું
સ્નેહ વિના સગપણુ દેવાસુર*, કિંવા સંહાર ભાઈરે;
એકેકનાં રૂધિરને તરસે, તો ધિક્ પડો સગાઈરે-શું
મુંઝાં વચ્છનાં ચર્મને માટે, ગાય પ્રાંતે દૂઝેરે;
મોઠાં વચ્છને શૂંગે મારે, સગપણુ કાંઈ ન સૂઝેરે-શું
પ્રીત માટે પતી સાથે, સ્ત્રી બળે મઠીમાં પેશીરે;
કેળ કંદ દીકરો મરી જાએ, સગી મા રહે બેશીરે-શું
ગોકુળનું સુખ નથી પૈકું, તો યાંથી મથુરામાંથેરે;
પ્રેમાનંદ પ્રભુ પરમેશ્વર, યસોદાના ગુણ ગાયેરે-શું

૫૬ ૫ મુ-રાગ કેદારો.

શ્રીવસુદેવોવાચ:-

આપો નંદજીને વિદાય, આપો નંદજીને વિદાય;
વસુદેવ કહે શ્રીકૃષ્ણનું, સહુ ગોપ જોડી થાય-આપો
વિનય કરી વળાવજો, માગી માન નમજો પાય;
ઉત્તર દેજો એવી રીતે, જેમ ડોસો નવ દુખાય-આપો
ગોકુળ શું છે વેગળું, કો સમે કરજો કૃપાય
કેલેશો તો નંદયસોમતિને, વાસશું મથુરાં માંય-આપો
અહિં રહે પ્રીત ટળી નથારે, સાચાં માત પિતાય;
પુત્રનું સુખ અમો પામશું, ને નંદપુણ્યે પશાય-આપો
વાંક નથી વિઠલ તમારો, ઉત્તર ક્રમ દેવાય;
પ્રેમાનંદ પ્રભુ પરમેશ્વર, ગયા વાડી માંય-આપો

૫૬ ૬ જુ-રાગ જોડી.

વિદાય કરવા ગોપનેરે, આવ્યા વાડી મહિ ગોવિંદ;
કાંઈ રીસ કરી શ્રી કૃષ્ણનેરે, શ્વાસે ભર્યા કહે નંદ-વિદાં
હું રંકે સંહિવાતું નથારે, પુત્ર તેં માંડ્યો ઉન્માદ;
આપણું પશુ પાળી જીવિયેરે, શો બગીચાસું સંવાદ-વિદાં
સાંભળ્યું કંસાસુર તેં હાણ્યેરે, છે જરાસધસું કામ;
હવે ગોકુળમાં રહેવાયું નથારે, શોધો વસવાનો ઠામ-વિદાં
તું મન માને તેમ આચરેરે, ન માને મારી શીખ;
તેં દૈત્ય માત્ર શત્રુ કર્યારે, હું રંકે મગાવ્યા ભીખ-વિદાં
એ મહત્ત્વ રૂપને પરહરેરે, ધરો ગોવાળાનો વેળ;
તમારો વાંક કશો નથારે, છે મારા કરમની રેળ-વિદાં

* દેવ અંત અસુર દૈત્ય.

ગજદંત નાખી દીઝો દીકરારે, ધરો જોડિકા વેણુ;
 રામકૃષ્ણના દહનીરે, નંદજી ખંજેરે રેણુ-વિદાં
 મીત દેખી પિતાતણીરે, ચાલી હરીને આંસુધાર;
 નંદ જાણ્યું પીડા થઈરે, કાંઈ વઠતાં લાગો પ્રહાર-વિદાં
 હૃદે સું લીધા શ્રી હરીરે, લોચનનું લોહ્યું નીર;
 મુદ્ધિ પ્રહાર થયા મહાનરે, ઘણું વાગ્યું શ્યામ શરીર-વિદાં
 ઉપાય ઔષધ કીજ્યેરે, ચાલો પુત્ર આપણે ધેર;
 પય પીન્ને બાખડી ગાયનુરે, રૂડો થશે દહ-વિદાં
 રામ રહેશે કુ ત્યાં આવશેરે, મુકાવા વસુદેવ તાત;
 સુખે રહો અહિં રામજીરે, મોકલું છે રોહિણી માત-વિદાં
 માત પિતાને પ્રતિ પાળજેરે, છે કુખીયા વસુદેવ;
 રોહિણીની સરખી રામજીરે, દેવકીની કરજો સેવ-વિદાં
 તપાસ લેજો શ્રી કૃષ્ણનોરે, હજધર માણું છે માન;
 સખજ સંપ બે મિત્રનોરે, લોકે જાણ્યા ભાઈ સમાન-વિદાં
 બોલ સુંણી નંદરાયનોરે, જોયું નીચું રાજકુંવર;
 કઠિણ મન કરી બાલિયારે, વિમ્બ પ્રભુ પરમેશ્વર-વિદાં

પદ ૭ મું-રાગ ગાંડી.

શ્રીકૃષ્ણવાચ:-

અમો આસીકળ કેમ થઈયેરે, ગોકળ રયામી;
 એવું કહીને આંસુ ભરીયાં, અંતરયામી-અમો
 અમો તમારે મંદિર આવ્યા, લેહેણું કાંઈ લેવા;
 નંદ અમો તમને માણું છે, પીતાજી જેવા-અમો
 સગા પુત્રને હેત ન રાખે, તેવું હેત કીધું;
 કૃતારી હું આજ થયો જો, તમને દુઃખ દીધું-અમો
 બોલે ચડી મેં મૂઝ તાણી, પાડું બહુ મારી;
 પર પુત્રનું ખુદ્યું ખમિયાં, ધન નર ને નારી-અમો
 સાકર દૂધ વાટકીયે પાણું, બોલે બેસાડી;
 નહીં આવે યસોદાને તોલે, દેવકી માડી-અમો
 પુત્રની પેરે જેવડજો, રખે ઉતારો માયા;
 અમો છે વસુદેવના નંદન, દેવકીના જન્યા-અમો
 નાસરડે ગોકળમાં આવ્યા, મામાજીને માટે;
 ઉદેરનારને ઉત્તર દેતાં, કાળજ નવ ફાટે-અમો
 પ્રેમાનંદ પ્રભુ પરમેશ્વરે, વીદાય આપી;
 મૂર્છા ખાઈ નંદ પડયા, શું દુમ નાંખ્યો કાપી-અમો

પદ ૮ મું-રાગ રામરી.

શ્રીનંદવાચ:-

એ શું બોલો છો સામળા, ઘેલો થયો રણુજોડ;
 પાણી ગ્રહણ કીધું નથી, વહુ જોવાનું કોડ-એ
 વિણ વિચાર્યું નવ બોલીયે, હસે દુરિજન લોક;
 નથી દીકું નથી સાંભળ્યું, પુત્રનું સગપણ ફોક-એ
 દીકાં મંદિર માળિયાં, દીકી ઘોડાની ઘોષ;
 દીકા લોક રળિયામણા, થઈ તુને રહેવાની હેશ-એ
 દૂધાણુ છળ્યાને ઉપજે, જો કહિયે બીજાં મામાપ;
 વસુદેવ તાત છે રામને, એને કેહતાં નહીં પાપ-એ
 આપણુ ન્યાત આહીરડાં, ક્ષત્રી છે વસુદેવ;
 રામે તાત કહ્યા હશે, પડી તુને ફેલવાની ટેવ-એ
 ગોવિંદ બેસો ગાડલે, ઉભા છે સહુ ગોવાળ;
 હવડાં શત્રુકો આવશે, કાલા કાં કરો અતિ કાળ-એ
 નીચું જોઈ કેહે નાથજી, નયણે ઢાળી નીર;
 અમો પુત્ર છે પારકા, તમો જાઓ મંદીર.

આશ્યા મૂકો નંદજી.

અર્ધનિશા હું આવિયો, માત યસોદાને પાસ;
 કન્યા તમારી વીજળી તે, ઉડી ગઈ આકાશ-આ
 મનસાવાચા માનજો, નથી કોતક વાત;
 સગા પિતા વસુદેવજી, તમો છો પાળક તાત-આ
 આપણે સગપણ છે નહીં, કહી ચાલીયા જગદીશ;
 બીજવાર ધરણે હજ્યા, પાડે નંદજી ચીશ-આ
 નંદ ગોવાળા વલવલે, નીસાસે ફાટે પહાડ;
 રોયા ગગને દેવતા, રોયાં વાડીનાં ગાડ-આ
 વિલાપ નંદના સાંભળીરે, રોયાં નગરનાં લોક;
 જતાં રામ રોયા ઘણું, શ્રી હરીને ઉપન્યો શોક-આ
 નંદ કેહે ગોવાળાને, વાગ્યું વચનનું બાણ;
 વાળી લાવો કો કૃષ્ણને, મારા જશે પ્રાણ-આ
 વિમ્બ પ્રભુએ સાંભળ્યું, રોયા પરમેશ્વર;
 આંસુ લોહ્યાં નંદનાં, રૂંધા રાજકુંમાર-આ

પદ ૯ મું-રાગ પરજયો.

શ્રીનંદવાચ:-

સુંદર સામળારે, મુને હુતી તારી આશ;
 ગોકળિયું ઉજડ કરીરે, કાં કાધા મથુરાં વાસ-સુંદર

* મોડું; અસુરં.

મં ઉછેર્યો આદર કરીરે, સાચો જાણી પુત્ર
 પુત્ર સાટે ગઈ દીકરીરે, માણે ઉજડયું ઘરસૂત્ર-સુંદર
 યસોદા કેમ જીવશેરે, સાંભળી દારણ વાત;
 રોઈ રોઈ ખોશો આંખડીરે, કોણુ ગ્રેહશે તેના હાથ-સુંદર
 વિશ્વાસઘાત કીધો મુજનેરે, હું દુર્બળનો આધાર;
 લોક કહેશે મુને વાંઝિયોરે, મારાં ફરી દેવાયાં દાર-સુંદર
 એક અવગુણુ સર્વ ગુણુ ગયારે, બાંધ્યો ઉખળ સાથ;
 તે દુઃખ તારે મન વસ્યુરે, દુહાચો દીનાનાથ-સુંદર
 વસુદેવે મુને હુંડીયોરે, નથી પૂછનારું કોઈ;
 હું નિર્ધનને ધન દીકરીરે, સગપણ નાંખ્યું ઘોઈ-સુંદર
 કોણુ વલોવવા લાગશેરે, થાકશે યસોદા નાર;
 પ્રેમાનંદ પ્રભુ પરમેશ્વરે, આવી જાઓ એકવાર-સુંદર

પદ ૧૦ મું-રાગ મારૂં.

શ્રીનંદ ઉવાચ:-

ચાલ સામગિયા ઘેર જઈયેરે, એવા કહિણુ નહાર ન થઈયેરે-આ.
 કેમ જાપન વનનાં ચરશેરે, ગાથો તું વિના હીંસી મરશેરે;
 કોણુ સીકું લાકડીયે ધરશેરે, કોણુ ગોરસ ચોરી કરશેરે-આ.
 તારી માતાનું ચિત્ત ચળશેરે, વાંસળીયે જાળાં વળશેરે;
 તારે રમકડે કોણુ રમશેરે, તારી ત્રાંસળીયે કોણુ જામશેરે-આ.
 માર મુગટ ક્યાં મૂકશેરે, કોણુ કચોળે દૂધ પીશેરે;
 કોણુ સેવો વાળી ગો દોશેરે, કોણુ કેડ બાંધી વલોવશેરે-આ.
 કોણુ રૂડા શિખામણુ દશેરે, હવે પિતા મૂને કોણુ કહેશેરે;
 મુને છે છેલ્લો આશ્રમરે, હવે હું દહાડા નાંખીશ કુમરે-આ.
 હુતું પૈકુંડ ગોકુળ ગામરે, હવે નેસડો ફરી થયું નામરે;
 યસોદા કેમ બહાર નીસરશેરે, વંદા કહી લોક પાછાં ફરશેરે-આ.
 અમને માણુસમાંથી ટાળ્યેરે, દીકરો થઈ કાળજ બાળ્યેરે;
 અમો ભુલ્યાં આશા આણીરે, પારકી થાપણુ નવ જાણીરે-આ.
 વાયસ થઈ વાત્સલ્ય કીધુરે, ફરી કોએલે બચ્ચું લીધુરે;
 વિમ્ર પ્રભુ પરમેશ્વરે, માણે ફરી વસાવો ઘરરે-આ.

પદ ૧૧ મું-રાગ મેવાડો.

શ્રીકૃષ્ણવાચ:-

ગોકુળ જાઓરે, નંદજી ગોકુળ જાઓ-ગો
 ફરી ગોકુળ જાઓ નંદજીરે, મૂકો મનની આશ;
 નાસરડે અમો આવીયારે, કીધો તમ ઘેર વાસ-ગો ૩૦

ધીરજ ધરીયેરે, રાયજી ધીરજ ધરીયે,
 ધીરજ ધરીયે નંદજીરે, એ જૂઠો છે સંસાર;
 પરમેશ્વર વિના કો નથીરે, છે શોકટીયો પરિવાર-ગો ૩૦
 ઘણું એક દાઝેરે, અમને ઘણું એક દાઝેરે,
 ઘણું દાઝે છે મુજનેરે, પણ દોહલો લોકાચાર;
 કેમ માત પિતાને પરહરેરે, અમો દેવકીના કુમાર-ગો ૩૦
 બેહુ દુઃખ પડિયારે, મુને બેહુ દુઃખ પડિયાં,
 બેહુ દુઃખ પડિયાં બાપજીરે, હું કાને આપું છેહ;
 મન માણુ રહેશે ગોકુળેરે, મારો મધુરાં રહેશે દહ-ગો ૩૦
 સુખ શ્રી ગોકુળનુરે, જે સુખ શ્રી ગોકુળનું,
 ગોકુળ મોટું સુખ ભોગવ્યુરે, ન મળે પૈકુંડ માંય;
 લક્ષ ચોરામી દહ ધરેરે, તોયે ન મળે યસોદા માય-ગો ૩૦
 સ્મરે ધરે કાવડેરે, ઊંચલી સ્કંધે ધરે કાવડ,
 ઊંચલી સ્કંધે કાવડેરે, કરાવું તીર્થ સકળ;
 તોએ એક ઘડી યસોમતિનેરે, નવ થાઉં આસીકળ-ગો ૩૦
 અમો જો તમારારે, નંદજી જો તમારા,
 અમો દાસ તમારા રાયજીરે, ફરી ચરણુ નામ્યું શીષ;
 વિદાય આજથી આપણેરે, કહી ચાલ્યા શ્રીજીગદીશ-ગો ૩૦
 ધરણુ ઢળીયારે, નંદજી ધરણુ ઢળીયા,
 ધરણુ ઢળ્યા નંદજીરે, થઈ પડ્યા અચેત;
 શ્રીકૃષ્ણે માયા વિસ્તારે, ઉતરું પિતાનું હેત-ગો ૩૦
 કુંવર કોનોરે, કૃષ્ણ એ કુંવર કોનો,
 કુંવર મારો છે નહીંરે, હું શોકટ થાઉં તાત;
 એ પુત્ર સત્ય વસુદેવનોરે, મુને ગર્જે કહી છે વાત.

નંદજી ચાલ્યારે.

નંદજી ચાલ્યારે, રોતા નંદજી ચાલ્યા;
 નંદ ગયા શ્રી ગોકુળરે, ત્યાં વરત્યા જે ઉત્પાત;
 તે કહી ન શક્યા શુકદેવજીરે, કો પૈળણુ જાણુ વાત-નંદજી
 તાત વળાવીરે, ગોપના સાથ વળાવી;
 વળ્યા વિઠ્ઠલ માયાતાતરે, તાતને કરૂણા કર;
 સંતોખ્યાં વસુદેવ દેવકીરે, વિમ્ર પ્રભુ પરમેશ્વર-નંદજી

પદ ૧૨ મું-રાગ સારંગ.

શ્રી શુકોવાચ:-

નંદ ગોપને કરી વિદાય, તાત કને આવ્યા ચકુરાય;
 મામી બેહુની પ્રશંસા કરી, વિનયયુક્ત બોલ્યા શ્રી હરી.
 અમે તમારો હણ્યો ભરથાર, ઘણું સાલે તમારા ગયા સાણગાર;
 દેવ પ્રત્યે કાંઈ ચાલે નહીં, મારી મામી બે વિધવા થઈ.

આસ હ બાંધવ મામે મારીયા, તે દુઃખિ મામા મેં સંધારીયા;
પશ્ચાતાપ થયો પાતું છે દુઃખ, હવે યાં દેખવું મામાનું મૂખ.
ન ટળે ભાવી પદ્મરથ વાત, કહુંબ ક્લેશ થયો ઉત્પાત;
તમે મનમાં દુઃખ પરહરો, આ તમારું ઘર તમે વાપરો.
અમને પોષ્ય વર્ગ જાણુને, નિજ સંતાનનું હેત આગુજો;
સભામાં આવ્યા કોણું કહી, મહુરાં નગરી પાવન થઈ.
ધર્મ પડો વાળે પુરમાંય; ઉગ્રસેનની આજુ દેવાય;
નાઠા લોક કંસનો ભય ધરી, તેં યા વસુદેવ આવ્યા ફરી.
અધર્મ ઉઘાપી થાપ્યો ધર્મ, ચારે વાળું પાળે કુળ ધર્મ;
વસુદેવ વસ્યા પોતાને ઘેર, રાજધાન માંડયું બહુ પેર.
ગર્ગાચાર્યને કહે વસુદેવ, જાત કર્મ કીધું વાસુદેવ;
જાણ્યું પુત્ર પ્રસવ્યા છે આજ, પૂજા શ્રાદ્ધ કીધું મહારાજ.
ગણપતિ ગોવર્ણ પૂજા કરી, નાન્દી કર્મ કીધું હેત ધરી;
કલ્પીતંત્ર તોરાણ હાથા, ગાયે સોલસાગી ગીત ગાથા.
સંકલ્પ કીધો કાળા ગૃહ માંય, બે અચુત દિવન આવી ગાય;
પૂજ્યા પ્રાહ્લણ ગર્ગાચાર્ય, શાંતિક પુષ્ટિ કીધું કાર્ય.
ત્યાં કીધી સહુ ક્ષત્રીની રીત, રામકૃષ્ણને દીધાં ઉપવીત;
શ્રીગોકુળથી આવ્યાં રોહિણી, પોહાંતી હાંસ બેહુ માતાતાણા.
કંસનું દ્રવ્ય કીધું નરહરી, પિતાના ઘરમાં લદમી ભરી;
હય હરતી રથ મહિની ગાય, પાપ આમર આસન સેજ્યાય.
માણિક મુકતાઈ રત્ન ઝવેરનાં સર્વે મોકલ્યું વસુદેવને ઘેર;
ને વિભૂતિ કરે મંગલવી ઘણી, વસુદેવ થા તે વરનુતા ઘણી.
માખી મધુના સચ્ચ કન, પાણુ આહલી લુટો સાંચરે;
વાંઝીયાંનુ ધન રાજ વાવરે, કીડી સાંચે ને તીતર ચરે.
પૂજની સ્ત્રીને ભોગવે અન્ય, તેમ કસાસુરનું હાંટયુ ધન;
લદમી ગઇ ને ગયો મંગલો, ભાગુને મંગલ્યાં ભીખ મામી
પછે માત પિતાને લાગ્યા પાય, પછે રામ કૃષ્ણે માગી વીદાય;
વસુદેવમન્યે ખાટ્યા શ્રીહરી, જરાસંધ સરખા માથે અરી.
મેં કસાસુરનો ફડકો કામ, જરાસંધ સાથે થાશે સગ્રામ;
જે આજ્ઞા હાયે તમતાણી, ધનુર્વિદ્યા અંમે આણું ભણી.
પિતા મહે કાં નાં પુરૂષ પુરાજ, શ્રીરામ કૃષ્ણે કીધું પ્રયાણ;
સમ પુરીમાં તાર્ય મુખી, અપતો નગરીમાં એક રૂખી
વિદ્યાનાથ સાંદ પતિ નામ, તેને ઘેર આવ્યા કૃષ્ણવરાન;
ત્યાં દાઠા એક મંદાહર મડ, જ્યાં વિદ્યાર્થીની બેઠી દડ.
કો ભણે પ્રભુ વિદ્યા નિર્મળ, ધર્મ શાસ્ત્ર ભણે કો પાતજળ;
કો મીમંસા શાસ્ત્ર ન્યાય વ્યાકર્ણ, કો વેદાંત વિખાણુ અશરણશાળુ.
કો યોગ વિદ્યા ભણે નાજી કર્મ, કો ખટ્વકના દીણે મર્;
કો અસ્ત્ર શસ્ત્ર મત વિદ્યા ભણે, ઇન્દ્રીય ઘણેરી ગુરને આંગણુ.

જ્યોતિષ વેદક પરીક્ષા મણિતાણી, જળસ્તંભ વિદ્યા અતિઘણી;
મંત્ર જન વશીકરણ અપાર, શુક કહે શું વર્ણવું વિસ્તાર.
કો ભણે આંક માયિક કળા ભણે, સકળ વિદ્યા ગુરુભાં મળે;
છે અધ્યયન રાજદનો મોટો ઘોષ, ફરેતો સંભળાયે બે કોશ.
રામ કૃષ્ણ આવ્યા નિશાળ માંય, જેમ તારામાં રવિ ચંદ્રમાય;
વિસ્ત્રે વિદ્યાર્થી જોઈ રહ્યા, સાંદીપનિ ઋષિ બેઠા થયા.
મણુની સામા ગયા ઋષિરાય, શ્રીકૃષ્ણ નમ્યા ગુરુને પાય;
આસન આપી પૂજા કરી, ગુરુએ વાણી આચરી.
બુને કૃતારથ કીધો આજ, કહે યાંથી આવ્યા મહારાજ;
કોણુ નામ ગામ કુળ ન્યાત, શું કારણ છે મુજ સંધાય.

શ્રીભગવાનુવાચ:-

એક છે ગામડું યમુનાં તોર, જ્યાં રંકલોક વસે આહીર;
તેની પાસે અમારો વાસ, છે ક્ષત્રી બોલ્યા અવિનાશ.
ઋષિ તમારું જાણી નામ, આવ્યા છે કાંઈ ભણવા કામ;
આપે વિદ્યા કરણા કરી, ઘાયુ દુર્ભળ છે બોલ્યા હરિ.
વિનય વાત હૃદયામાં વસી, સાંદીપનિ ઋષિ બોલ્યા હસી;
છે આત્મા તમે મારા બેય, ભણે બાપ ગમે ને જેહ.
છે જગત ગુરુ થાઓ મારા શિષ્ય, ત્યારે સાન કીધી જુગદીરા;
મોહો માંહ સમજ્યા ગુરુ ગોપાળ, સામળીચે શોભાવી નિશાળ.
એક વડો શિષ્ય સુદામો નામ, તેને સોંપીયા કૃષ્ણ રામ;
ભણાવને તું હેત ખપ કરી, પંડિત થાય શ્રી હજધર હરી.
પછે ઘરમાં રાખ્યા જુગદાધાર, સાંદીપનિ સેવા કરે અપાર;
નિજ પત્નીને કહ છે ભરથાર, આ બાળક છે કારણુ અવતાર.
શેષરૂપ બીજે શેષ શાઈ, આપણે ઘેર આવ્યા બે ભાઈ;
ફરો ફરી નહીં આવે એહ, આપણું પાવન કીધું ગેહ.
એ પરધર ભક્ષા માગે નહીં, ભોજન કરશે યથા રૂચિ અહીં;
એવી શિક્ષા અખજાને કહી, ગુરુપત્ની સેવામાં તત્પર થઈ.
વાત્સલ્ય કરે બેહુ બાંધવતાણું, તે નેત્ર આણુપે વલ્લભ ઘણું;
ગુરુ વાડય ને શ્રવણુ પડે, તે તતક્ષણુ હરિને આવડે.
એક વિદ્યા ને બોહોતર કળા, નિગમ શાસ્ત્ર અર્થ નિર્મળા,
ધનુર્વિદ્યા વિવિધ સગ્રામ, પાડી પંડિત કૃષ્ણ રામ;
વિદ્યાર્થી સહુ વિસ્ત્રે થાય, નગર લોક દર્દને જાય;
કહ્યું સ્ત્રીને કગ્ગે ફરી સેવ, ગ્રામાંતર ગયા ગુરુ દેવ.
ગામ ગયા જાણી ભરથાર, ગોરાણીચે મન કીધો વિચાર;
સરપાણુ નથી કટકો ઘરમાંય, તે રીતે રસોઈ શી પેરે થાય.
બેઠા જમે છે કૃષ્ણરામ, તે તેને સોંપું તે કામ;
આવી નિશાળે જ્યાંબેઠા હરી, બોલ્યાં ગોરાણી મુખ હસતું કરી.

કાંઈ કામ કહેતી લાભું છું હું, રસોઈ વિના તમે જન્મશો શું; આજ આવી અટક્યું છે કામ, ઘરમાં નથી ઈધાણું નામ. તમે ભુખ્યા મુને કળ કેમ પડે, હું પાક સ્થિતિ કરું શા વડે; અમે કાળ નિર્નાહ દાહેલે કીછ્યે, ધન વિના સરપણ શો લીછ્યે. અમે અન્નચક્રનો પાણુ ધર્મ, ઘણું દાહેલે ચાલે ગૃહસ્થાશ્રમ; સરપણ કારણ માગું માન, સાંભળી બોલ્યા શ્રી ભગવાન. કર જોડી કહે કમળાપતી, ગુરુ પત્નીને કીધી વીનતી; સરપણ અમે લાડું સરવથી, પણ કુહાડા અમ પાસે નથી. ગોરાણી તવ બોલ્યાં હસી, પ્રભુ કુહાડાની ચિંતા કરી; ઘણું ઉચે માળ ગયાં ગોરાણી, કુહાડા ત્રણ આપ્યા આણી. આપી દારૂડી બાંધવા કામ, ઉઠ્યા કૃષ્ણ સુદામો રામ; ભારે સ્કંધે કુહાડા ધર્યા, સરપણ કાળે સામળિયા સાંચ્યા. શ્રી હરજી હીંડે પાળે પાગ, છે અવંતીનું મોટું ભાગ્ય; પ્રભુ પુરની વિસ્મય થાય, રાજકુંવર બે વનમાં જાય. દૂર વનમાં વધવા ગયા, હીંડતાં બાળક અમિત થયા; દીકું કાષ્ટ એક મોટું પડ્યું, પ્રભુ કહે ચીરવા સરખું નડ્યું. સુદામો હળધર ને હરિરાય, કુહાડા લીધા કામોય; બાંધ્યા પલવટ રાજે રણગોઠ, કુહાડે મારી કાઢ્યું બાઠ. અખર ગગને કૌતુક જોય, પ્રભુનો પાર ન પામે કોય; નતિ નતિ કહે ચારે વેદ, પડિત કોય નવ પામે બેદ. શું જાણે પુરાણ શાસ્ત્ર બાપડાં, તે લક્ષ્મીવર ચીરે લાકડાં; પછે તાણી બાંધ્યા ભારા ત્રણ, એક કૌતુક કીધું અશરણશર્ણ. થયું વાળ વીજળી અધિકાર, મેઘ આપુચો મૂશળધાર; આંધી પવનતાણી સુસવાટ, ધ્રુવ દેહ ચઢી બહુ ટહાડ. ત્યાં ત્રણે બેઠા ટોળે મળી, બીહે સુદામો જબકે વીજળી; રાય એ કથા રહી એટલે, ગુરુજી ઘેર આવ્યા તેટલે. થયા વિસ્મય બાળક દીડાં નહીં, ગુરુપત્ની તવ જાંબી થઈ, હવે સ્વામી મુજને શાપે ખરા, શુ કરું કેમ ન આવ્યા છોકરા. અબજા આકુળ વ્યાકુળ થાય, રખે ક્રોધ કરે ઋષિરાય; માનુભાવ ઘણું દુખિયા થયા, કહીં ન દીસે બાળક ક્યાં ગયા. જે નિશ્ચિપતા પ્રભુ પ્રાણપતી, તે સ્થાન મૂરત ક્યાં દેખાતી ની; તન ધ્રુવે મુખ સુકું થાય, બોલી અબજા લાગી પાય. જો સમા કરો તો કહું વારતા, રખે શાપ દઈ મુજને મારતા; સુદામો કેશવ ને શ્રી રામ, મેં મોકલ્યા સરપણ લેવા કામ. વચન વિનતાનાં સાંભળી, સંદીપનિને મૂરછી વળી; અરે મૂર્ખ દુષ્ટા સાપિણી, તં કોણુ કર્મ કીધું પાપિણી. છે જેષ્ઠ માસનો તાવડ શ્રેષ્ઠ, સકુમાર મોકલ્યા લેવા કાષ્ટ; તેવામાં આવ્યા વરસાત, મહા લોભણીયે કીધો ઉત્પાત.

ત્રાહે ત્રાહે કરે શોકે ભર્યા, શોધવા સંદીપનિ નીસર્યા; નહી નાજો આવ્યાં જળપૂરે રામકૃષ્ણને સાદ કરે છે ગુરુ. સામે સાદ કીધો ગોપાળ, ગુરુજીએ દીઠા ત્રણે બાળ; પછે વિશેષ સામળિયાજી કાંપ્યા, સંદીપનિએ હૃદયાસું ચાંપ્યા. વિઠ્ઠલજી તુને વેળા પડી, વેરી વરસાતે કીધી ઝડી; પાપણીયે કૃષ્ણ દીધું ઘણું, એ કારણ નોહે તમતાણું. ગુરુ પ્રત્યે કહે કમળાપતી, અપરાધ ગોરાણીનો નથી; અમે ઉન્મત્ત અભિલાષે ભર્યા, સરપણ લેવા ત્રણે નીસર્યા. ગુરુ પ્રત્યે બોલ્યા પરબ્રહ્મ, અમે આવ્યું વિદ્યાધાંતો ધર્મ; એવું કહી ચાલ્યા જુગદીશ, સરપણ ભારા ત્રણેને શીષ. વચને ગુરુ સંતુષ્ટ કીધા, ભારા કાષ્ટ તાણા મસ્તક લીધા; ગુરુ દેવે નથી સરપણનું કાજ, હું આજણું છું તમને મહારાજ. ત્રાહે ત્રાહે સંદીપનિ ભણે, ધિક્કાર મુને અંતરમાં ગણે; પોતા મંદિર નાખ્યાં સરપણ, જઈ ગોરાણીને લાગ્યા ચરણ. કોરાં વસ્ત્ર આપ્યાં ઋષિજન, તપાડ્યા પ્રગટી હુતાશન; જમાડ્યા પંચામૃત હેત ધરી, અખુટ કાષ્ટ ને લાગ્યા હરી. તે નય જોત સહુકો લેઈ જાય, એક કાષ્ટ આણું નવ થાય; એ કથા સરપણ તણું પૂતાંત, રખે શ્રાતાને મન પડતી પ્રાંત. કોઈ એક પુસ્તકે છે નહીં એહ, ભાઈ તે માટે ઉપજે સંદેહ; કોઈ એક પુસ્તકે છે એ સર્થા, તે માટે પદબંધ કીધી કથા. વળી એક કૌતુક કીધું વિશ્વાધાર, ગોરાણી જો દાહેલે એકવાર; સુરભી રતન બેઠાં કર ધરી, પણ દોહાણી કોઠીમાં વીસરી. ગુરુપત્નીયે વિચાર્યું મન માંય, હું ઉઠું તો સુરભી મીણાય; સમજા શ્રીકૃષ્ણને કરી, ઘરમાંથી દોહાણી લાવો શ્રીહરી. તવ લીલા કીધી લક્ષ્મીનાથ, વધાર્યો આંગણે બેઠાં હાથ; તતક્ષણ દોહાણી આપી આણી, તે જોઈ વિસ્મય થઈ ગોરાણી. કો પૂર્ણ બ્રહ્મ દાસે છે એહ, ભક્ત કારણ લીધો માનવ દેહ; જવ ભોજન કરવા આવ્યા પતિ, તવ અબજાએ કીધી વીનતી. સંદીપાનને કહે છે સતી, એ વિષ્ણુરૂપ છે વિદ્યારથી; અભિલાષ થયો એક મુને, હું ગુરુ દક્ષિણામાં માગું એકને જેવી કાષ્ટ આપ્યાની કથા, પ્રસંગ દોહાણીનો તેવો સર્થા; કો ગ્રથ વિષે કહ્યું છે એહ, રખે શ્રાતા મન આણો સંદેહ. બે માસ ઉપર દિન ચાર, ચૈત્ર વિદ્યા શીખ્યા વિશ્વાધાર; થઈ સુદામા સું મૈત્રી ઘણી, જે વિદ્યા એક નિશાળે ભણી. તે એક થાળે ભોજન કરે, શયન કરે એકે સાથે; બેલડાંયે વળગી હીંડે બેચ, શ્રી કૃષ્ણ સુદામાને વાધયો રનેહ. કરે વાત તાળી દઈ હસી, તે ગુપ્ત વાત ન રાખે કરી; રામકૃષ્ણ જ્યારે ભણી ઉતરી, જઈ ગુરુ પ્રત્યે વાણી આવર્યા.

અમને વિદાય પ્રભુ કીધે, કાંઈ ગુરુ દક્ષિણા માગી લીધે; અમોઆપું એવું મિથ્યા બકું, એવું માગજો કે હું આપી શકું. હાસ્ય કરી બોલ્યા ઋષિરાજ, છો દુર્ભાગ હું જાણું મહારાજ; તું વિશ્વંભર તું વિશ્વાધાર, તું આદિ મધ્ય તું અપરંપાર. ધર્યો દહ ધર્મ કારણે, ભણુવા આવ્યો મારે ખારણે; ન પામે પાર નારદ સરખા જતી, તુને જોળખે ઉમયાપતી. ન પામે પ્રજ્ઞા ધરતે ધ્યાન, કરે દુર્વાસા ધૂંધ્રપાન; કો કાશી જઈ કરવત લીધે, પણ તું કોને દર્શન નવ દીધે. હું અપરાધી પામર માણી, મુને મોટો કીધો પુરૂષ પુરાણી; સકળ પદારથ પામ્યો હું, દર્શનથી અદકું માયું શુ. હું માયું સમરથ શ્રીહરી, જનુની જર ન દેખું ફરી; દીનવાણી મન લજ્જા આણી, ગુરુ દક્ષિણા માગે ગોરાણી. કાષ્ઠ આણ્યાં મેં ત્રીકમા, તે અપરાધ કરો હરિ ક્ષમા; ભરથારને મુક્તિ આપજો હરી, માંહે મળતી હું ભવસાગર તરી. એક વાતું હું માયું ગોપાળ, ક્ષીપ્રામહિં એક બુઝ્યો બાળ; પાંચ વરસનો પરમનિધાન, મુને તે આણી આપો ભગવાન. રામ કૃષ્ણ બે તત્પર થયા, ક્ષીપ્રાતીરે ગોવિંદ ગયા; સ્ત્રી રૂપે બહાર નીસરી નદી, શ્રીકૃષ્ણે કોથે વાણી પદી. ગુરુ પુત્ર લાવ કહે સ્યામ શરીર, નહીંતર તારૂં શોષું છો નીર; પથોધરી* કહે લાગી પાય, તે પુત્ર ગયો છે સાગર માંય. મળુને આપું આર્જુનનું* એધાણુ, પછે ત્યાં પધારયા પુરૂષ પુરાણુ; કીધી ગર્જના ગોકુળ નાય, સમુદ્ર નીસર્યો જોડી હાય. કોથ કરી બોલ્યા શ્રીગોપાળ, લાવ રત્નાગર ગુરુનો બાળ;

સમુદ્રોવાચ:-

એક પંચજન નામે અસુર, તે પ્રજાને દુઃખ દે છે કૂર. તેને પૂછો જુગલ્પન, શ્રાવ્યો હોય જો ગુરુનો તન; અન્યા માગ જળમાં કરે, તે કોનો કાઢ્યો નવ નીસરે. શ્રીકૃષ્ણ કહે એ મોટું કામ, નયો આપું શે કીજ સંગ્રામ; સમુદ્રે સમય રાખ્યો તદા, કૌમોદકી નામે આપી ગદા. તટમાં મૂક્યા હળધર વ્રાત, મહાજળમાં પેડા ગોકુળનાથ; પાતાળ સમ જોડ્યાં ખપ કરી, મળ્યો દૈત્ય દેવનો અરી. દાનવ ધાયો ગાજ મુખે, ગદાબુદ્ધ થયું જળ વિખે; તે કંડ ગ્રહી મરડી પાડ્યો, તેણે ઉદર વિડારી શંખ કહાડ્યો. પાંચજન્ય તે શંખનું નામ, તે કરમાં લીધો છે સુંદરસ્યામ; કરી નાદ ને તત્પર થયા, ધર્મરાજને મંદિર ગયા.

જઈ સંયમનીની પોજે રહ્યા, ભયભીત યમકિંકર થયા; સેવક કહે સાંભળ ભૂપાળ, પુરપોજે આવ્યો માનવ બાળ. સામજો સુંદર રૂપ રસાળ, તેને શબ્દ ભય પામે છે કાળ; મોટું આશ્ચર્ય અહિં આવ્યાની ગતી, એવું સાંભળી બોલ્યા યમપતી. જાઓ તેડી લાવો મુજ પાસ, ન જોળખ્યા ધર્મે અવિનાશ; સેવક પ્રભુને ગ્રેહેવા પડ્યા, દેવલોક સહુ જોવા મળ્યા. શંખનાદ કીધો ભગવાન, તે શબ્દ ભય પામ્યો બળવાન; શૌદ લોક તે શબ્દ ગરગડયા, યમકિંકર નાઠા અડવડયા. અઠાવીશ કુંડ છે નરક તણા, પડ્યા છે માણી તેમાં ઘણા; વિશ્વાસઘાતી પ્રજ્ઞઘાતકી, પતિવ્રતા પીડણ પાતકી. કો ગો કન્યા વિક્રય કરતા, શિવ પૂજા પ્રજ્ઞત્વ હરતા; ગામ વન દાહક પાપિષ્ઠ, અલક્ષી* મધપાની મહા કુષ્ટ. પરવૃત્તિ છેદક નિંદાપાડી, રજસ્વળા બોગી સંગત માડી; પ્રાણાણ માન ખંડન કરનાર, પારકી થાપણના હરનાર. મિથ્યા વાદ પિશુનતા ઘણી, નિંદા કરે તીર્થ દેવ તણી; એવાં આચર્યાં પાતક ઘોર, તે માણી હરિ સેવાનો ચોર. કુભીપાક પચ્યા તે માણુ, ન આવે નીસરવા નિર્વાણુ; અસિપત્ર લવણકુંડ વિખે, શૈરવ નરક પડ્યા અધામુખે. યમકિંકર બાંધીને ત્રાડે, કોનાં લોચન વાયસ કહાડે; કોનાં શરીર સ્થાનજ ફાડે, લોહને સ્થંભ ઉણુ કરી બેઠાડે. અઠાવીશ કુંડે પાપી પડ્યા, કોટયાનકોટ બાંધ્યા જીવડા; શંખ વજ્રડયો શ્રીભગવાન, તે શબ્દ પડ્યો માણીને કાન. છેદાયાં પાતક શબ્દ કરી, તે જીવે જાણું આવ્યા હરી; સહુ નરક થકી બહાર નીસરી, સર્વે દહ અતુલું ધર્યા. યમને મસ્તક મૂકી પાય, તે સકળ જીવ વેંકુડે જાય; સહુ માણી વિમાને બેસી ગયા, નરક કુંડ સહુ ઠાલા થયા. આસન મૂકી ધાયો રાય, ધર્મરાય પડ્યો હરિને પાય; સકળ જીવ કીધા ઉદ્ધાર, હવે જોળખ્યા જુગલધાર. સભામાં પધરાવ્યા હરી, સ્તવન કરીને પૂજા કરી; કાંઈ સ્વામી છે હું સરખું કામ, વળતું બોલ્યા સુંદરસ્યામ. સંદીપનિ ઋષિના એક બાળ, તેને લઈ આવ્યો છે કાળ; રાય તે બાળકને લાવો ફરી, યમે આણી આવ્યો શીઘ્રે કરી. કીન્ની ધર્મરાયે લીનતી, એણે મશે પધાર્યા ગોકુળપતી; કાંઈ હું સરખું કાળ ભગવાન, મુને જાણુજો દાસ સમાન. શ્રીકૃષ્ણ કહે આજ્ઞા મુજતાણી, ન જાશે મારા ભક્તજ ભણી; બાળકને લેઈ આવ્યા અવિનાશ, રામકૃષ્ણ પધાર્યા ગુરુની પાસ.

આપી બાળક લાગ્યા પાય, ગુરુ પાસે માગી વિદાય;
નગર લોક દુઃખી થયાં ઘણું, પામી હુતી અવંતી વૈકુંઠપણું.
હૃદમાં રૂપ ગુરુ ધરી રહ્યા, સુદામો ઘણું વળાવા ગયા;
નગર લોક પાછા વળીયા, રૂપ આંસુ ભરતા નિશાળિયા.
સુદામાને કહે અવિનાશ, મિત્ર અમારો લેજો તપાસ;
જેમ તેમ ફરી મળજો એકવાર, એમ કહી ચાલ્યા ભુગદાધાર.
પોતાને ગામ સુદામો ગયા, તે ભક્તરાજ અન્નચી થયા;
તેનું દરિદ્ર હૃદય જાણવાય, કથા કહેવાશે એંશીમે અધ્યાય.
રામકૃષ્ણ પધાર્યા મથુરાં માંય, ઉગ્રસેન આદે સહુ સામાંજય;
મ્રુગ માતપિતાને નમિયા પાય, જેનેકાર થયા મથુરાં માંય.
માતામહુ કરે રાજ ધાન, છે અગ્રવંતી શ્રીભાગવાન;
સકળ શાસ્ત્ર નિગમનું તત્ત્વ, સર્વ શિરોમાણી શ્રીભાગવત.
તે મધ્યે ઉત્તમ દશમસ્કંધ, કર્ણ હું પ્રાકૃત પદબંધ;
કથા પ્રસંગ એક નવ પદે, ચાલ્યા જઈ સિધે શેરડે.
આપાસા વ્યાસ વંચે સંસ્કૃત, આપાસા મારું પ્રાકૃત;
આપાસા અધ્યા શ્લોક સંબંધ, આપાસા કડવાં ચોપઈ બંધ.
બાંધું ગ્રંથ જોડ સમાન, કહેશે લોક કીધું અભિમાન;
નથી કીધો વાદ વિલાસ, કાંઈ આતાને આવે વિશ્વાસ.
વ્યાસવાણી જાણી યથા, તેવી પ્રાકૃતે જોડી કથા;
શ્રીરામ ચરણ કમળ મકરંદ, તે લેવા ઇચ્છે પ્રેમાનંદ.
મૂળ અર્થ છે પ્રાકૃત નામ, આતાને વલ્લભ ગુણ ગ્રામ;
મૂકો હરિજન ધરનાં કામ, ભજો જેમ તેમ સીતારામ.

વગણ.

રામ નામ નિર્મળ ઘણું, લેતાં દુષ્કૃત જયરે;
ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, થયા પિસ્તાલીશમે અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે દશમસ્કંધે પંચઅત્વા
દશોધ્યાયઃ ૥ ૪૫ ॥

અધ્યાય ૪૬ મો.*

કડવું ૧૨૪ મું-રાગ બગવેરાડી.

શ્રીરામકૃષ્ણ આવ્યા મથુરામાં, વર્ત્યો જયજયકાર;
યાદવ લોક ઘણું સુખ પામ્યા, સુખ પામી વર્ણ ચાર.
માત પિતાને પાયે લાગી, પૂછ્યા કહ્યા સમાચાર;
વિદ્યાર્થીના વેષ તજીને, થયા રાજકુમાર.

* આ છેતાલીશમા અધ્યાયમાં ઉદ્ધવજીને વ્રજમાં મોકલી
બગવાને તેમની વાણીથી યદુદા તથા નંદરાયનો શોક મટાએ
એ કથા છે.

આસન ભોજન વાહન પટકળ, આયુધ શુભ શણગાર;
કરે પ્રતિપાલણ નગર પ્રજાનું, ટાળ્યા ચોર ચપ્પાર.
રાજધાની માંડી મથુરામાં, રામ કૃષ્ણ બેહુ બ્રાત;
અધ્યયન કરી આવ્યા સામળીયા, ગઈગોકુળમાં વાત.
મનમોહનને મળવા કારણ, વ્યાકુળ થઈ સર્વે ગોપી;
મથુરામાં ફેરે કરી જઈએ, આશા મ્રુગની લોપી.
મહીયારી મધુપુરને મારગ, ઉભી પંથ નિહાળે;
કુળ સોડાનું સુખ સંભારી, નયણે આંસુ ઢાળે.
યમુના સાગરપે થઈ મોટી, તો ઉલ્લસન કેમ થાયે;
મર્યાદા લક્ષણ પર્વત મધ્યે, તો ગોપવદૂ કેમ જાયે.
મહા દુઃખ જાણી વૃજ વનિતાનું, વિચાર્યું કર્ણકાંત;
સેવક પોતાનો મનનો માન્યો, ઉદ્ધવ તેડાવ્યો એકાંત.
દીકાં સજળ લોચન સામળીયાનાં, ઉદ્ધવજી એમ પૂછે;
સદાનંદ સચ્ચિદાનંદ ગોવિંદ, દયાળુ તુને દુઃખ શૂં છે.
જેના સ્મરણ માત્રથી મહા કષ્ટ નહાસે, હે કર્માતીત પરપ્રભ;
શું નિકટ વર્તી દાસને, દખાડો દહુ ધર્મનો ધર્મ.
મનનું કારણ કહે કશુણમય, શુ દુઃખ હૃદમાં વિમાર્યું;
ઉદ્ધવજી એવું કહી લોહ્યાં, નાથ નેત્રનાં આંસું,

રાગ મેવાડો.

મ્રુગજીવ્યાહો, નયણે જળ ભરી;
કહું મારાં અતરગતનું દુઃખ હો વીરાજ.
કંઈ ન ફરી દેખું હો, આણી આણી આંખડિયે;
રાંકડી યસોદાનું મુખ હો વીરાજ.
મુને મથુરાનું રાજ ગમતું નથી;
વહાલો મુને ગોકુળિયાનો વામ હો વીરાજ.
દેવકીનું ખટ્વસ અન્ન ભાવે નહીં;
વહાલી મુને જનનારીની ઘાસ હો વીરાજ.
ગજરથ અશ્વહો, મુને અળખામણા;
ગમે મુને ગોકુળિયાની ગાય હો વીરાજ.
મુને કૃતદ્રી લોક કેહતા હરે;
ભાઈ મેં હાંડી કાઢ્યા નંદરાય હો વીરાજ.
વૃંદાવન ગોવર્ધન ગાવડી;
વાંસળી મોરલી યમુના વાર હો વીરાજ.
અહર્નિશ મુને સહુ સાંભડે;
પલક ન વિસે જનની નાર હો વીરાજ.

* કર્મ-પ્રારબ્ધ જેને છે નહિ એવા.

બ્રાત્ર માત્ર પિતાની ચોરી કીધયે;
પણ મિત્રને કહીયે મનની વાત હો વીરાણ.
ગોપીને શુભ સંદેશો;
ઉદ્ધવ સાથે કહાવે ગોકુળનાથ હો વીરાણ.

કડવું ૧૨૫ મું-રાગ સામેરી.

શુભ વાત ઉદ્ધવસુરે માંડી, પ્રભુ બાલ્યા લગ્ન છાંડી;
ઉદ્ધવજી તમે છો મારા બ્રાત્ર, કહું ગોપીકા સંબંધની વાત.

ચાલ.

કહું વાત ટૂંકસુંદરી તણી, મન મુકી તુજ આગળે;
સમાધાન થાય ગોપિકાનું, જે લખું સંદેશો કાગળે.
જે અદ્યપ્રાધ્ધનાં, એછા માણસ, તેને શુભ વાત નવ કહીયે;
તે મિત્ર શત્રુ થઈ નીવડે, હજવાં મળે હજવાં થઈયે.
ભારે પ્રગ્ધ લક્ષ્મણ છે, તો વધી કહું લગ્ન તથા;
લક્ષ્મીવંત ટૂંકસુંદરી, મેં કામકીડાએ ભણ.
તે વિચારિણી વિલપે ઘણું, વિશ્વાસ દઈ મેં વાહી;
અહિં આવશે તો ઉપહાસ થાશે, તમે જાણો ત્યાં ભાઈ.
જઈ કામ પ્રીત મુકાવજે, નવ ઇચ્છે વિષયા ભોગ;
અધ્યાત્મ ઉપદેશ આપજે, શીખવજે જઈ યોગ.
નંદ યશોમતીને જ્ઞાન ફેલેજે, જે પુત્ર ભાવને પરહરે;
સમાધાન ટૂંકવાસીતાયું, ભાઈ તમ વિના જઈ કોણ કરે.
આપણો રથ બેસવાને આપી, વિદાય ઉદ્ધવજી કર્યા;
હરિદાસ શોકે હરિ સરખા, શાણગાર કેશવના ધર્યા.
વિચાર કરે તો વૈજયંત આલ્યા, સંધ્યાએ ટૂંકપુર વિખે;
જેઠ શોભા શ્રી ગોકુળ તણી, શુક કલશું કહું એક ગુખે.
મહાપતી હીસતી ગાય આવે, વાહરૂ ભાં ભાં શબ્દ કરે;
સાંડ વાડે ચીસ પાડે, તો ગોદરે દોડતા ફરે.
ગીતનું ગાણું વેણું વાણું, આવે ગોવાળા ગો ચારી;
ઉદ્ધવ જુએ સુરભી દુહા, કરે કામ ટૂંકની નારી.
ધેનુ પુરની રોણુ ઊડે, ગગન મધ્યે ઘટા થઈ;
નંદ ઘેર ઉદ્ધવ આવ્યા, કો ટૂંકવાસીએ દીડા નહીં.
યસોદાની દાસીએ ઉદ્ધવ, જાણિયા ત્રિભોવન ધણી;
હરખે ભરાઈ દાસી ધાઈ, આપું નંદરાય વધામણી.
ઉત્તમ રથ આંગણે ઘૂટે, ગોકુળ ગામ શોભાવિયું;
યસોદાજી જુએ આવી, કો કૃષ્ણ સરખું આવિયું.
વાત સાંભળી ધાયાં દંપતી, હરિ નામે નાડાં દૂખડાં;
જેમ વસંત માસે ફરી ફૂલે, દવનાં દાધ્યાં રૂખડાં.

માત્ર ઊઠી વેણી છૂટી, ઘણું હાંફીલી હરખે ભરી;
લાંબા કર કરી ભેટવા ધાઈ, આવ મળીયે શ્રી હરી.
નિરાશ થઈ ઉદ્ધવને દખી, એ નોંઘે મારો શ્યામ;
ઉદ્ધવ આવી પાય લાવ્યા, કીધો દંડ પ્રણામ.
હું સેવક છું સામંતિયાને, મુને મોકલ્યો યદુનાથ;
હાથ ઝાલી નંદજી, લીધા ઉદ્ધવ હૃદય સાથે.
પુત્રનો મિત્ર તે પ્રાણવલ્લભ, માત્ર પિતા હરખ્યાં ઘણું;
આસન આપી આદરે, પૂજન કીધું ઉદ્ધવ તણું.
પાય પખાળ્યા પય વડે, ચરણોદક લીધાં દંપતી;
મદ્દક્ષિણા કરી પાણુ ભેડયા, નંદજી કરે વીનતી.

કડવું ૧૨૬ મું-રાગ ગોડી.

શ્રી નંદોવાચ:-

ભલે પધાર્યા ઉદ્ધવજી તમે, આજ કુતારથ કીધાં અમે;
માનુભાવની ભેટ અમારે થઈ, આજ મુને આંગણે ગંગા વહી.
જેમ આગિયાને ઘેર આવે આદીત, જેમ ગોવિંદ આવે
પાપીને ચીત;
અમે રંકને ઘેર આવ્યા ભક્તભણી, તમે સંભાળ લીધી દુખળ
તાણી.
અમે આકાશથી પૃથ્વી પર પડ્યાં, પુત્ર વિયોગ પારધી* કર
ચડ્યાં;
ઉદ્ધવને કરાવ્યાં પયપાન, આરોગ્યા ભક્ત શીઘ્રે ઘૃત પકવાન.
તંબોળ ખરાસ કીધા મુખવાસ, દિવ્ય સેવ્યાપર બેસાડયા
હરિદાસ;
દોળે વાયુ નંદજી ઝાલી વીજળો, તે સમદઈ વારે ભક્ત હરિતણો.
જાણે સર્વંત કોણે છૂટી લીધી, યસોદાજીએ એમ વીનતી કીધી;
કહો વીરા ઉદ્ધવ ચતુરસુભાણ, છે વસુદેવ દેવકીને કલ્યાણ.
રાખે છે માત્ર પિતાનું પ્રેમ, છે રામકૃષ્ણ બેહુ કશળ ક્ષેમ;
કહીયે સંભારે છે ગોકુળ ગામ, મુને સંભારે છે સુંદરશ્યામ.
કહીયે સંભારે છે નંદજી તાત, તમ સાથે કીધી કાંઈ અમારી વાત;
જે ભાગ્યવાન માતા દેવકી કીધ, તો હું રાંકડીને સંભારે શીદ.
છે પુષ્ટ વપુ કે થયા દૂખળા, પ્રાણનાથ થયા મુજથી વેગળા;
ફરી ફરી ઉદ્ધવને પૂછે માય, અહિં આવશે કે કહાવી નાય.
ઉદ્ધવ સાંભળ્યું છે કહી ત્રિભોવન માંય, પ્રસુતાને તથા પુત્ર પારકો થાય;
ઉદ્ધવ મશ્ન કરજે વિચારી આપ, મેં શાંશાં પૂર્વે કીધાં પાપ.
મેં મળતાં ભાંજ્યાં હોશે વેવીશળ, મેં ચડાવ્યાં હોશે સાધવીને
આજ;

* પુત્રના વિયોગ રૂપિ પારધી.

બાળ વૃક્ષતાણી શું ભાંચ ડાળ, મેં શું ફાડી હોશે સરોવર પાળ.
મેં પમાડ્યું હોશે વિશ્વાસ દઈ મૃત, મેં લોપી હોશે પ્રાણાણની વૃત;
પર દુઃખ દઈ મેં કીધો ગર્વ, શકે મેં ઉડાડી હોશે પાણીની પર્વ.
રકે પડોશીને મેં કીધાં સાલ, કે મેં અભડાવી પ્રાણાણની ધાલ;
મેં શું વેચ્યાં કન્યા પૃથ્વી ગાય, મેં સાધુને માર્યા શબ્દના ધાય.
મેં શું તીર્થ ધોયાં મળમૂત, ઉઢવ કોણ પાપે ગયો મારો પુત;
ભાઈતમે કોહો તેહું પ્રાયશ્ચિત કર, પાળે પાળે અડસેઠ તીરથ ફર;
કરે અપવાસ તીજ તપ બહુપેર, જે સામળીયો ફરી આવે ઘેર.
આ ઘરમાં રમતો મારો બાળ, મુને ખાવાધાયે ચોરડા પરસાળ.
ઉઘડ્યું ફરી દેવાયું બારણું, પુત્રને સુવાનું સુતું પારણું.
જન્મ સમેના હાથા અમથા રહ્યા, ગોવિંદજી ગોકુળ છાંડી ગયા.
જેણે ભાંચ ગોળી પાપાણુ નાંખી, તે કટકા હું રહી છાં રાખી;
નંદજીને હાથે દૂધ પીતો લાડકો, ઉઢવ તે આ રૂપાનો વાડકો.
માર પોપટ પુતળીયો ગેડી દડી, આ પેલી વળડવાની વાંસળી

પાઘડી ટોપીને આંગણાં ઘણાં, આ જીવો કામળી પીછેડી
હરી તણાં.

મુતો સવારો ઉઠતો મોટો, મારા પુત્ર પવના મુને મોટો;
ઉઢવજી કેમ ધીરજ ધરે, એ દુઃખે હું ફાટી નવ મરે.
કાંઈ દેવકીને પૂછશે ધર્મરાય, એણીએ દેખીતો કીધો અન્યાય;
અમે વિધાતાને એક વીનતા કરીયે, હું દેવકી સાથે મરીયે.
ધર્મરાજ આગળ હું જઇકું જઈ, ઉભી રાખું હું દેવકીને પાલવ
ગૃહી;

યમ રાઠ ચુકાવશે ખરી, મારો પુત્ર અપાવશે પાછો ફરી.
અવતાર લઈ ગોકુળમાં આવી શ, એના એ પુત્રને હું લડાવીશ;
એમ યસોદાજી રૂએ ટળવળે, ઉઢવને નયણે આંસુ ઢળે.
ઉઢવજીને કહે નંદરાય, શ્રીકૃષ્ણે કીધું તે કોણે નવ થાય;
મેં જીછેયો પુત્ર હું માંહે જન્માડ્યો, લઈ ગામમાંથી હું હાંકી કાઢ્યો.
મુને કહ્યું આપણું સગપણ ફાંક, શ્રીકૃષ્ણે હસાવ્યા દુરિનન લોક;
એણું દંપતીનું દુઃખ જોઈ સાંભળી, ઉઢવની થઈ ઉભી રોમાવળી.
વૈષ્ણવ મનમાં ઘણું આવડે, શ્રીકૃષ્ણને આવડું કરવું ન ઘટે;
ઘણું ગોપ લોક મમના નિર્મળા, ન આવે વસુદેવ દેવકી સોલમી કળા.

વળણ.

કો કળા ન આવે સોલમી, ધન્ય રનેહ વૃજવાસી તણુરે;
પછે ઉઢવજી ઉપદેશ આપે, વિખાણે જ્ઞાન મારગ ઘણુરે.

કડવું ૧૨૭ મું-રાગ ધનાસની.

બેહુ કર જોડી ઉઢવ જોયરે, વિવિધ વિલાપ અર્થ કાંઈ નવ સરે;
લખ્યું વિધાતાનું પાણું નવ ફરે, જે જન જ્ઞાની તે મન ધીરજ ધરે.
ચાલ.

ધીરજ ધરે ધીમાન* જ્ઞાની, અસાર જાણે સંસારને;
સર્વભૂત પ્રભુ નિશ્ચય કરે, પરહરે વિષય વિકારને.
ગોત્ર કેલત્ર ને પુત્ર મિત્ર, બ્રાત ભગિની સેવક પશુ;
એ ગત જન્મને કાણુ સંબંધે, કુટુંબ ઘરમાં થઈ વસ્યું.
કાણુ પુરું થાય સવારું જન્મે, તે ફરી પાણું નવ જીવે;
કુટુંબી પૂઠે રહ્યાં તે, વૃથા અજ્ઞાને રૂએ.
કર્મબંધન ટળે જેના નામથી, નિવર્તે જીવને સંસાર;
તે નિષ્કર્મ પ્રભુ શ્રી કૃષ્ણને, મા કેમ હોય અવતાર.
પ્રભાંડ ચૈદ લોકમાં, વિશ્વાત્મા વ્યાપી રહ્યા;
એ ચતુર્ભુજ એ સહસ્ર શીર્ષા, જેની નાભીથી પ્રભા થયો.
એકલા છે માયાતીત, ગુણાતીત શ્રી ગોપાળ;
એ પરાત્પર શ્રી કૃષ્ણને, તમે રખે જાણો બાળ.
પ્રાણેશ્વર પરમેશ્વર શ્રી હરી, કોઈ પામે નહીં પ્રભુતાપણું;
એ જન્મ પિતાને પુત્ર કહેતાં, બંધન થાય મા આપણું.
દેવકીએ નથી પ્રસવ કીધો, તમે ઉછેરિયો નથી;
એણું જાણી પ્રભુ ભાવે જીવો, પુત્ર ભાવ મૂકી સર્વથી.
કો આદિ અત્ય પ્રીછે નહીં, અનેક રૂપે વિસ્તર્યો;
પ્રેમાનંદ પ્રભુ પ્રભુ જાણી, પુત્ર ભાવને પરહરો.

રાગ પંચમ રામઝી.

માત યસોદા બોલીયાં, ઉઢવ સાંભળોરે;
અમે અજ્ઞાનીને મન, કાળો કામળોરે.
તેને ન ચડે દૂનું રંગ, પેલેલાંની શ્યામતારે;
ગુણહીણ ગોવાળા લોક, જ્ઞાન નથી પામતારે.
તમે કોલ છે પ્રભુ, પ્રભાદિક નવ કળોરે;
હું કેમ કરી આણું વિશ્વાસ, બાંધ્યાં મેં જીખળોરે.
પ્રસવ સમેના દિન, સ્ત્રીને હોયે દાંડેલોરે;
ઉદરમાં દશ માસ, વહ્યા મેં સામળોરે.
પોઢાડ્યો મેં પાલણું, ગાયાં હાસરે;
તે સુખ સંભારી જોઈ, રોઈ રોઈ મરે.
મુખ ઉપર આવતા કેશ, આંખડી મીચતોરે;
સોને મઢ્યો સિંહના નખ, હાંડે હીંચતોરે.

કંકણના પ્રતિબિંબ, ઝોરા ચાલમાંરે;
 દુંકડે પામે ચાલતો, આ પરસાળમાંરે.
 જળમાં ભરતો મૂક, દબી ચંદ્ર ચળકતોરે;
 વહતાં જે મંબર, મારી કોટે વળગતોરે.
 ગોવિંદ જોલે ગુંગાણું, મુખ લયુ માટિચેરે;
 તે મુખ સાંભારી જોઈ, અમો નવ ફાટિચેરે.
 ધુધરિયાળી ગોફણી, લટકે નાકે મોતીરે;
 ઠમક ઠમકડે ચાલતો, હું પૂઠે જોતીરે.
 રોતો ખુચતા ધુધરા, પગની પાંતોચેરે;
 તમો કોહો એ પ્રહ્લ, અમો કુમ માતીચેરે.
 ત્રણ ભોવનનો નાથ, ચારે કેમ આવડીરે;
 પ્રેમાનંદ પ્રણુની, હું તો પાડીરે.

કડવું ૧૨૮ મું-શગ રામચી.

ગોષ્ઠ કરતાં રજની વિહંગીજી, હરિરસ પીતાંતુમ નહીં પ્રાણીજી;
 ગોપી સહુ જગી પ્રાત થયો જાણીજી, કૃપણ ગુણ ગાતી માધુરી-
 વાણીજી.

ચાલ.

જે વાણી વજ્રવનિતા તણી, છે સુધાપે માધૂર્ય;
 કો વલોવે સુરભી ફુંદે છે, પ્રગટ થાતે સૂર્ય.
 પ્રબળ પ્રેમ પીંગારણીના છે, ઉત્તર ઉદય સમાન;
 રસ આઘ અમૃત ઊપન્યો, ઉદ્ધવે ધરિયો કાન.
 કર કંકણ કટિ મેખલા, આંતરી ધુધરી નાદ;
 હરિ ગુણ ગાતાં ભૂષણ વાળે, ઉપજે અમૃત સ્વાદ.
 ઘમકે ધુધરી અમકે ચુંદડી, ધુમે વજ્રાણું ધોર;
 નેતરું તાણી ગુણ વિખાણું, ગાયે નંદ કિશોર.
 ખગવંત બાળી પત્રવટ વાળી, ચુડા ચડાવ્યા બાંહે;
 ઘરમાંહે ફરતી કામ કરતી, મનયા માધવમાંહે.
 વેણી હટે હાર તૂટે, બાંધે વાછરૂ છોડે ગાય;
 જાયે જોદરે ગો વજાવા, ઇચ્છે દરશણ હરિનું થાય.
 રનેહ દબી વજ્રનારના, ચાલી ઉદ્ધવ નયણે જળધાર;
 જઈ દરશણ કરૂં ગોપી તણું, મારો સફળ થાય અવતાર.
 રસ આઘ અખળા ગોપની છે, ગોવિંદ ગુણમાં મગન;
 ગોળીડાંના ધુમવાથી, રહ્યું ગાજ ગગન.
 અંતરગત હું થયો પાવન, સાંભળી ગોવિંદ ચરીત્ર;
 જઈ લોચને જોઈ વજ્રવધૂ, મારો થાય પિંડ પવિત્ર.

જળ ભરવા યમુનાં તીરે, નીસરી વજ્રનાર;
 એ પ્રાણઘાતક સરખો દીઠો, રથ નંદને દાર.
 જળ વીસરી ગઈ ટોળે થઈ, સહુ રહી ઘેરી રથ;
 સારથીને લીધો મારવા, કોષે ગોપિકા ઉન્મત્ત.
 શું પુનરપિ પાપી આવિયો, અદૂર નંદને ગેહ;
 પ્રાણ પ્રથમ હરા ગયો, હવે લેવા આવ્યો દહ.
 પ્રથમ રથતણા કટકા કરો, આદરી ગોપ કુમાર;
 સારથીનો ખુબારવ સાંભળી, ઉદ્ધવ આવ્યા બહાર.
 દરશણ દબી હરિદાસનું, ગોપિકા પામી લાજ;
 ઉદ્ધવજી આગળ્યા નહીં, જાણ્યું આવ્યા શ્રીમહારાજ.
 હરખ આંસુ ભરી સુંદરી, જેવા પાલવ શ્રેણી જાય;
 તમોને મળવા શ્રીકૃષ્ણે મોકલ્યા, કહી ઉદ્ધવ લાગ્યા પાય.
 કાંઈ કાહાવ્યો સંદેશો સામજે, મુજ સાથે નથી પ્રાંત;
 હું નાહી આવું યમુના વિષે, તમો મળજો બાઈ એકાંત.
 શુક કહે એવું કહીને, તે ઉદ્ધવનું જનું;
 એટલા અંતરમાં પૂજ વધુનું, રોળું એક થાવું.
 ઉદ્ધવજી જઈ મરજન* કીધું, કીધો ન્યાસ† પ્રાણ ગ્રહણ‡;
 તરણીતનયાના તરંગમાં, કીધાં સંધ્યા તર્પણ.
 દૂધા તુળસી તિલ જવ દર્ભ, નિત્ય કર્મ કીધું નિધાન;
 માચી§ દિશા રહી જીર્વ પાણી||, પછે કીધું સૂર્ય ઉપસ્થાન.
 વિજય સહસ્ર નામનો પાઠ કરી, ધર્યાં તિલક તુળસી માળ;
 કટ્યાંબર¶ પેહેરી પીતાંબર ઝોટી, ધર્યો મુગટ પરમશોભાળ.
 અહીં કનક ઝારી કર વિષે, પવિત્રી પેહેરી પાણ;
 પધાર્યા શ્રી ગોકુળ વિષે, જય કૃષ્ણ વદતા વાણ.
 ભાગળથી જઈ આગળે, ઊભી રહી સહુ નાર;
 ઉદ્ધવને કહે પાગ લાગી, નયણે ભરતી વાર.

વળણ.

વાર ભરતી રૂદન કરતી, પૂછે છે કુશળ યદુરાયરે;
 ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, થયો છે તાલીશમે અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે પદ્મ-
 ત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૬॥

* સ્નાન કર્યું. † મંત્રવડે ઇંદ્રિયોની શુદ્ધિ કરવી તે.
 ‡ પ્રાણાયામ. § પૂર્વ દિશા. || ઉંચે હાથે.
 ¶ ધોતિયુ.

અધ્યાય ૪૭ મો.*

કડવું ૧૨૬ મું-રાગ પરજિયો.

એકાંત ઉદ્ધવજી ખેસાડિયારે, વળ વધુએ કરી નમસ્કાર;
 પૂજા કરી પૂછે નાર ગોપા, સ્થામ રામનો સમાચાર-ઉદ્ધવ,
 છે કૃષ્ણને કુશળી ક્ષેમ ઉદ્ધવ, કાંઈ અમ ઊપર છે પ્રેમઉદ્ધવ,
 અહિં આવ્યાનો લીધો શું નેમ ઉદ્ધવ.
 ડ્યારે સંભારે છે સામજો, કેમ મૂક્યાં વીસારી;
 દાવ પડ્યો દાસી કુખ્જનો, અમો અપરાધેણ હારી-ઉદ્ધવ,
 છે કૃષ્ણને કુશળી ક્ષેમ ઉદ્ધવ.
 એક પૂછે મથુરામાં માધવ, ક્રીડા કરે છે કેમ;
 અમો જોવા આવું કૃષ્ણ કુખડીને, કેમ માંડ્યો ગૃહસ્થાશ્રમ-ઉદ્ધવ,
 છે કૃષ્ણને કુશળી ક્ષેમ ઉદ્ધવ.
 એક કહે કંઈ હડાપણ શીખ્યા, સામજીયો બળદેવ;
 પરધેર જાવું ને ગોરસ ખાવું, વીસરી ચોરીની ટેવ-ઉદ્ધવ,
 છે કૃષ્ણને કુશળી ક્ષેમ ઉદ્ધવ.
 એક પૂછે અવંતીમાં જઈને, ભણી આવ્યા ભગવત;
 જાણીયે છંદ્યે કાંઈ કૃષ્ણજી, શીખ્યા હશે લક્ષણ અવંત-ઉદ્ધવ,
 છે કૃષ્ણને કુશળી ક્ષેમ ઉદ્ધવ.
 એક કહે ડ્યારે આવશે, કે તજ્યું ગોકુળ છેક;
 શાદ વિદ્યા ભણી આવ્યા પિઠલ, પણ ખોઈ આવ્યા છે વિવેક-ઉદ્ધવ,
 છે કૃષ્ણને કુશળી ક્ષેમ ઉદ્ધવ.
 વિવેક વિના કાંઈ જ્ઞાન ન આવે, ન સૂઝે સ્નેહ વિચાર;
 પ્રેમાનંદ પ્રભુ અમને મળતાં, લાજતા હશે આ વાર-ઉદ્ધવ,
 છે કૃષ્ણને કુશળી ક્ષેમ ઉદ્ધવ.
 રાગ સામેરી.

પાંડારણીના પ્રેમ દખી, ઉદ્ધવ વળતું ઓચરે,
 વાંક નહીં બાઈ તમારો, અગાધ સુખ કેમ વીસરે;
 વિચોગ વન્હી બાળતો હશે, કેઈ પેર મન ધીરજ ધરે,
 જ્ઞાન લક્ષણ વૈધ આવે તો, વિષય વ્યાધિ ખીડા હરે.

બાઈ તને ક્રીડા ભોગ, જયે વિરહલક્ષણ રોગ;

એક સદેશો શ્રીકૃષ્ણ કહાવ્યો, સાધો સહુકો જોગ-ટેક.

અગિયાર વરસ ગોકુળ વિષે, મેં કીધો તમારો સંગ;
 અંતર ટાળવા વસ્ત્ર હરિયાં, મેં નગ્ન નિરખ્યાં અંગ;
 તમારે લેખે પ્રીત ભાગી, મારે છે સ્નેહ અભંગ,

* આ સડતાલીશમા અધ્યાયમાં ભગવાનની આજ્ઞાથી ગોપીઓને તત્વનો ઉપદેશ કરી, તેઓની આજ્ઞા લઈ પાછા મથુરા આવ્યા તે કથા છે.

જો સાત સમુદ્રમાં ચોળી ધોઈયે, ન જયે લાખી રંગ-બાઈ૦
 બહાર પ્રીત ન કીજીયે, છે કડણ લોકાચાર,
 ગુમ સ્નેહ તે સખળ સારો, નિંદે નહીં સંસાર;
 યોગાલ્યાસને સાધતાં, તમો થાશે ખલાકાર,
 અધ્યાત્મ સુખ પામ્યા પુરે, વીસરશો સંસાર-બાઈ૦
 ઉદ્ધવ કહે બાઈ છેલ્લો સદેશો, કહાવ્યો તમારે મોત,
 વળી ગુમ વારતા કહાવી છે, શ્રીપંકજ નેત્ર;
 સૂર્ય ગ્રહણે આવજે, માથું આપણ કર્કેત્ર,
 સજની તને ક્રીડા ભોગને, તમે જોગ લીધો સર્વત્ર-બાઈ૦
 જો પ્રીત કર્પોત્તમતાણી, શું કહાવ્યું તમને ગદ,
 ઇદ્રાદિક પદ પ્રીતે નહીં, છે એવાં ભારે પદ;
 ધન ભક્તિ તમારી માત મારી, વળી પ્રેમની હદ,
 જે ભક્ત થાયે તમ સરણું, તેને મળે સામજીયો સદ્ય-બાઈ૦
 પ્રભુનો પાર ન પામે મળવતી, જે નાભીધડો થયો ઉદે,
 ભટકી ફરે ભારતી, જેને નેતિ નેતિ નિગમ વદે;
 મનકાદિક શંકર નારદજી, અહર્નિશ ધ્યાન રાખે હદે,
 તે જાણ નચાવ્યો આપણ માટે, તમારો કર્મમાતુ થયો ઉદે-બાઈ૦
 જે ભક્તના હિત કારણે, ધરે ગદા સારંગ ચક્ર,
 હિરણ્યકશ્યપ રાવણાદિક, હણ્યા દાનવ વક્ર;
 જેણે મેઘ નિવાસી ગિરિધરી, તૃણુવત કીધો શક્ર,
 તે જગજીવન વિશ્વંભરે, બાઈ પીધી તમારી તક-બાઈ૦
 આદિ મધ્યને અંત્ય લખતાં ન આવે જેની અવક્ર,
 ખટ ચક્ર શોધે પાર ન પામે, કપિલ સરખા સિંધ;
 એવા પ્રભુ જે ભક્ત વત્સલ, તમને કહાવ્યું ગદ્ય,
 તે પ્રેમાનંદ પ્રભુ તમો રાખો, ગુગમ દૂચનો મધ્ય-બાઈ૦

કડવું ૧૩૦ મું-રાગ વેરાડી.

સદેશો સાભળી વૃજનારી, વદનકળા થઈ ઝાંખી;
 ફૂલબાણ વાગ્યાં કાળજમાં, મહીયારી મારી નાંખી.
 મૌન કરો ઉદ્ધવજી વીરા, ઉત્તમ સદેશો આજ્યો;
 મરતાંને શું મારો ભાઈ, સ્નેહ તમારો જાણ્યો.
 અમો પ્રીત પ્રીછી પુરુષોત્તમ, ઘણું જાણી અમારી દાઝ;
 જોગી થાઓ અમને કહાવ્યું, પોત કરે છે રાજ.
 કુળ મરયાદા મૂકી મળીયાં, તે લોક દ છે મહેણાં;
 લજ્જા સુખ અમો ખોઈને બેઠાં, વળી રોઈને ખોયાં નચણાં.
 સર્વસ્વ જયે તે સંન્યાસી, હરિધન બેઠાં વળાવી;
 અકૂરે અમો જોગણ કીધાં, ગયો પાપી ભરમ ચોળાવી.

કુખે મૈત્ર લીધું અમે ઉઠવ, ઉત્તર કોઈને નવ આપું;
વાટ જોઈ અમે પાણી ભરી, યમુના તીરે તાપું.
લેહે લાગી છે સટકાળની, અમે પ્રીત અદકરી વાધી;
તેલ ભર્યા વિના મસ્તક મઢિ, જટા આફળીએ બાધી.
અમે કંથા કૃષ્ણ કથાની પેદર, શુંગરતણા પંથ જાહું;
કામ મગ્ન અખધૂત થઈને, નિરાંક ગોકુળમાં આહું.
જે સદેશો શ્રી કૃષ્ણ કહાવ્યો, તે તમે ફરી લેતા બાધો;
ગોપ વધુ કહે ઉઠવજીને, તમે સંન્યાસી થાઓ.
જોગટા કછોટા ગોઢી કંથા, પેદરે સોહામણા વાગો;
તુંખી પાત્રને કરમાં જાડી, ઘેર ઘેર ભીક્ષા માંગો.
સ્મરાન ભસ્મ શરીરે ઝાળો, મુગટ પીતામ્બર મૂકો;
ગૃહસ્થ કુળને ખારણે બેસી, ઉઠવજી શીંગી કૂકો.
ઉપદેશ દેજો કૃષ્ણ કુળને, સાંધે જોગારૂઢ;
સદ્ય પેરાગ્ય તેને ઉપજશે, અમે શું જાણું આહીર મૂઢ.
અમૃતનો ઘટ મુખ લગી ભરીયો, ઉપર ભરીયો તે વહા જાય;
શ્રી કૃષ્ણ ભર્યા છે કંઠે પ્રમાણે, તો કેમ જોગ સમાય.
કૃષ્ણ હૃદયમાં કૃષ્ણજી બાહર, જ્યાં જોઈએ ત્યાં યદુરાય;
એવો પ્રેમ દખી વૃજવનિતાનો, ઉઠવજી લાગ્યા પાય.
ગોષ્ઠી સાંભળવા ગોપી ઉઠવની, સાંભળ પરીક્ષિત ભૂપ;
મધુરાંથો શ્રી કૃષ્ણ પધાર્યા, ધરી ભમરાનું રૂપ.
મધુકર બોલે મધુરી વાણી, તે ગોપીના ગુણ ગાય;
ઉઠવજી કાંઈયે નવ પ્રીછે, ગોપીએ ઝાળખ્યા હરિ રાય.
વૃજબાળાની કંઠે માળા, મુગધ મનોહર થાય;
મકરંદ મસે ઉપર બેસે, લેઈ સ્વાદ ને ઉડી જાય.
જઈ છૂટી વેણીમાંહે ભરાયે, કરતો નૈતાતમ નાદ;
ઉડાડતાં મુખ ઉપર આવે, લેઈ નહારો અધરનો સ્વાદ.
કામનીયે શ્રી કૃષ્ણ ઝાળખ્યા, પ્રેમાનંદ પ્રભુ રામ;
ભમરાના ગુણ ગોપીએ ગાયા, માટે ભમરગીતા ધ્યુ નામ.

કડવું ૧૩૨ મું-રાગ ગોડી.

ઉઠવજી શું કીધુરે, એણે સામળીયે,
નિર્ગુણના ગુણ સંભારીને, અંતર ગતમાં બળીયે.
એણે સામળીયે-ઉં

કુકુબ સઘળું વેરી કીધું, હરીસું માયા લાગીરે;
લોભી લોક થઈને બેઠો, પરહરીયાં અભાગીરે-એં
લાજ મૂકાવી વસ્ત્ર હરીને, વપૂ અમારાં જોયારે;
મનમાન્યું પોતાનું કીધું, અમે ગોવાળાં વિગોયારે-એં

સાચી પ્રીત પ્રભુની બાણી, શરીર આપણું સોંપ્યારે;
પ્રાણનાથ પરદરી થયો તે, કર્મ અમારાં કાપ્યારે-એં
ગુમ વાત ઉઘાડી ફેલેતાં, ઉઠવ મરીયે લાજરે;
શરદ સમેનું મુખ સંભારી, મનમાં રહીએ ઢાઝીરે-એં
જેમ કામી પુરુષને ગુણિકા તેડે, ફંદ મોહનો નાંખીરે;
દ્રવ્યહીણ થયો બાણીને, રંડા કાઢે હાંકીરે-એં
જેમ મૃગલો મૂકે દાધા વનને, બીજ વનનો થાય વાસીરે;
ગૃહસ્થને જેમ છાંડી જાયે, આહાર જડે સંન્યાસીરે-એં
ઉઠવજી શ્રીકૃષ્ણ કીધું, જેમ લોભી આચાર્યરે;
યજમાનને ફરી નવ પૂછે, થયું દક્ષિણાનું કાર્યરે-એં
પંખી તજે જેમ સરોવરિયાને, જળ ગયું જવ સૂકીરે;
તેમ પ્રેમાનંદ પ્રભુ પરમેશ્વર, ગયા અમને મૂકીરે-એં

કડવું ૧૩૨ મું-રાગ વસંત.

બોગી જમરાને ઉઠવ, ભમતો ભાજો;
રખે જંતુ કરીને જાણો, છે ધૂરત કપટી કાજો-ભોં
જેટલા કાજા તે સહુ કપટી, વિશ્વાસ કોનો નવ કરીયે;
કાજા સર્પની સંગત કરતાં, કોઈકે દહાડો મરીયે-ભોં
ઝીલીયે જે કાળી યમુનામાં, અધવચ આણી બોલે;
વિશ્વાસ આપીને કાજો કાપે, જે મસ્તક મૂકીયે ઝાળે-ભોં
તેલે કાજા ફેરા પોખીયે, અતે ધોળા થાય;
પથી કો કુશળે નવ આવે, જે કાળી રાતે જાય-ભોં
કાજો મધુકર કરે બહુ ચેષ્ટા, વાંચે બહુ મકરંદ
કુસુમ ઘટા ગોકુળની દખી, પામે છે આનંદ-ભોં
નીરસ પુષ્પ છે વૃંદાવનનાં, મધુકર જ મધુ વનમાં;
શિવ વલ્લભ કુસુમની વાસના, પુતી છે તુજ તનમાં-ભોં
તારૂં વતનાત્ર આરત થયું છે, અમારી શોડ્યનું કુંકમ લાગું;
તે દખાડવા શું આવ્યો ધૂરત, જ અહીંથી માન માગું-ભોં
અમારે પાગે શું ફરી લાગે, અમે ધૂરતને નવ ધીરું;
તુલું મન સોંધું નવ જાયે, જેમ મોતી વચ્ચેથી ચીરું-ભોં
ગોપ વધુ કહે ઉઠવજીને, મધુકરનાં કૌતુક નીરખો;
પ્રેમાનંદ પ્રભુ પરમેશ્વર છે, બોગી જમરા સરખો-ભોં
રાગ ગોડીની દેશી.

કૃષ્ણા કહે શ્રી કૃષ્ણને, સુંણ ભમરારે;
શું લાવ્યો ખટપટ બેખ. બોગી ભમરારે.
શકે દીધું આલિંગન શોડ્યને, સુંણ ભમરારે;
મુખે લાગી કુંકમ રેખ. બોગી ભમરારે.

હોય આર પામ ને જીવને, સુંણુ ભમરાયે;
 તેનું પશુ નામ કહેવાય. ભોગી ભમરાયે.
 તેને અજ્ઞાન હોય અતિધણું, સુંણુ ભમરાયે;
 મુખ ઘણે ઉચ્છિષ્ટ માંય. ભોગી ભમરાયે.
 ખટ ચણું છે તારે વિષે, સુંણુ ભમરાયે;
 માટે દાઠ પશુ તારું નામ. ભોગી ભમરાયે.
 રાધા પંકજ પરહરી, સુંણુ ભમરાયે;
 કીધો દાસી ધંતુરે વિશ્રામ. ભોગી ભમરાયે.
 આજ મધુવન પ્રકુલિત થયું, સુંણુ ભમરાયે;
 તું શ્રમ કરી આવ્યો વ્યર્થ. ભોગી ભમરાયે.
 તું માન પામીશ મથુરાં વિષે, સુંણુ ભમરાયે;
 ત્યાં સરશે તારો અર્થ. ભોગી ભમરાયે.
 નિરસ યુગ છે વૃંદાવનતાણાં, સુંણુ ભમરાયે;
 લે ધંતુરાનો વાસ. ભોગી ભમરાયે.
 છે સ્વેત માળ તારા કંઠમાં, સુંણુ ભમરાયે;
 ક્યાં કરી આવ્યો તું વિલાસ. ભોગી ભમરાયે.
 તત્ત્વ રસ તું લેઈ ગયો, સુંણુ ભમરાયે;
 પોતાનું આપ વિચાર. ભોગી ભમરાયે.
 પ્રેમાનંદ પ્રભુ પૂક પડ્યો, સુંણુ ભમરાયે;
 અમો મરતાને નવ માર. ભોગી ભમરાયે.

કડવું ૧૩૩ મું-રાગ ગોડી.

વિષય રસ છાંડો વૃજસુંદરીરે, બાઈ આણો આતમ જ્ઞાન;
 એ મિથ્યા વિરહ ઉદ થયોરે, નથી વેગળા શ્રી ભગવાન-વિષ
 ભોગ કીડા મન ઘચ્છીએ નહીંરે, કામ વાસના વારે કર્મ;
 રજે કુશવને કામી ગણીરે, છે કૃષ્ણજી કવળ પ્રભ-વિષ
 અંતર્યામી આણું અજગો નથીરે, અવલોકો અંતરમાંય;
 જો પ્રગટે દીપક જ્ઞાનનેરે, અરૂપ પ્રભુ દર્શન થાય-વિષ
 જેમ પ્રાંતિ પડી ભમરા વિષેરે, પ્રીછો તમો તમારું પ્રશ્ન;
 એ ત્યાંયે જીવો પ્રાણી માત્રમારે, રહ્યો વ્યાપી તમારો કૃષ્ણ-વિષ
 દાનવ માનવ પિતૃ દેવતારે, પક્ષી કીટ પતંગ પશુય;
 નીચ ઉચ્ચ સ્થૂળ સૂક્ષ્મ વિષેરે, જ્યાં જોઈયે ત્યાં પ્રભ સ્વરૂપ-વિષ
 રજે પ્રજ્ઞને અજગું જાગતારે, પ્રભ તે બાઈ નંદકમાર;
 એને માત પિતા કો છે નહીંરે, એ નિરંજન નિરાકાર-વિષ
 એણે ત્રણ ગુણે જગત બાંધયુરે, છે આપોપે અજગો નાથ;
 કાણમાં કોટિ પ્રજ્ઞાંડ ભાંજે ઘડેરે, ન પડે અડકાડવો હાથ.-વિષ

તમારા દહમાં છે શ્રી કૃષ્ણજીરે, શોધી જતાં મળશે તૂટ;
 આત્માએ પરમાત્મા જાણીશોરે, જેમ માખાણુ તાવે ધૂત-વિષ
 જેમ કાષ્ઠ વિદ્ય વનિહ વસ્યોરે, તે પ્રગટ મથને થાય;
 તેમ ક્ષેત્રમાંથી ક્ષેત્રજ પામીયોરે, નથી વેગળો પૈકુંડરાય-વિષ
 હોય મુરલી નાના પાર્શ્વનીરે, પણ પય તે એક વણુ;
 જળ એક લેહરી બહુ જતનરે, જેમ કુંડળમાં છે સુવર્ણ-વિષ
 જેમ જળ ઘટમાં છે ચંદ્રમારે, પ્રતિ બિંબ થાય અનેક;
 જેમ અગ્નિ લટાથી વેગળીરે, વિદ્યુલ્લતા વિશેષ-વિષ
 કર કંકણ દર્પણ કશુરે, છે લામળીયા સન્મૂખ;
 જ્યાં તમો ત્યાં કૃષ્ણજીરે, બાઈ મિથ્યા ધરણુ દુઃખ-વિષ
 છે પટકળ કોટિ પ્રકારનારે, પણ જોતાં જોતિ એક સૂત્ર;
 એ દહાંતે તમો જાણીજોરે, સર્વ વ્યાપી યસોદા પૂત્ર-વિષ
 ઉપદેશ માનો હું રકનોરે, તમને મળશે પૈકુંડરાય;
 જાણી વિષ પ્રભુની ડિકરીરે, ઉદવજી નમીયા પાય-વિષ

કડવું ૧૩૪ મું-રાગ વેરાડીની દરોડી.

શ્રી ગોપ્ય ઉચ્ચ:

કુળ જ વલ્લભ પ્રીત કરીને, જોગ સંદેશો કહાવ્યોરે ઉદવજી;
 જોણે રૂળ બદરીનાં ખાયાં, તેને દ્રાક્ષ ન ભાવેરે ઉદવજી.
 અમો અપરાધી આહીરતાં, જ્ઞાન કંઈ નવ આવેરે ઉદવજી;
 તમો અહિં ભલે આવ્યોરે ઉદવજી, મનમાં રૂડા ભાવ્યોરે ઉદવજી.
 અમો થયાં પવિત્રે ઉદવજી, સુંણીને હરિનાં ચરિત્રે ઉદવજી;
 ભૂધરજીના ભાઈરે ઉદવજી, ગોપીના મુખદાઈરે ઉદવજી.
 રથો વાંક અમારોરે ઉદવજી, મરતાને શું મારેરે ઉદવજી;
 જોગ જ્ઞાન કુળજને આપો, માનું તમારો પાડેરે ઉદવજી.
 પ્રભવિદ્યા કુળજને આપો, શીખા જશે વેલેલીરે ઉદવજી;
 અમો આહીરડી મહીડાં વેચું, આહું ધાવળ મેલીરે ઉદવજી.
 તમો આહીં ભલે આવ્યોરે ઉદવજી, મનમાં રૂડા ભાવ્યોરે ઉદવજી;
 જોગ અભ્યાસની વાત સાંભળી, અમો અજગા બહુ બીડીજોરે
 ઉદવજી;
 જ્ઞાન મુખ તો વિષને તોલે, હરિ અધરામૃત પીજોરે ઉદવજી.
 પ્રાણનાથને બાથ ભરીને, હૃદયા ઉપર લીજોરે ઉદવજી;
 તમો અહિં ભલે આવ્યોરે ઉદવજી, સંદેશો મોહનજીને
 ભાવ્યોરે ઉદવજી.
 અમો તપ ત્રીકમજી, જપ જીવનજી, વ્રત વ્રજજીનું કીજોરે
 ઉદવજી;
 ભૂધરજી ભજન અમારે, રૂપ હૃદયામાં લીજોરે ઉદવજી.

સુખચંદ્ર હરીનું જાલી કરમાં, અધરસુધારસ પંજિરે ઉઢવણ.
તમો અહિં ભલે આવ્યારે ઉઢવણ, સંદેશો મોહનજનો
લાવ્યારે ઉઢવણ;

સર્વસ્વ દાન હરીને આપ્યું, બીજું દાન નવ કરીચેરે ઉઢવણ.
ગોવિંદ વિના ઘેતાં ઘઘન, શ્રીગોકુળમાં ફરીચેરે ઉઢવણ;
પ્રેમાનંદ પ્રભુને ભજતાં, ભવસાગરને પારીચેરે ઉઢવણ.
તમો અહિં ભલે આવ્યારે ઉઢવણ, સંદેશો મોહનજનો
લાવ્યારે ઉઢવણ.

કડવું ૧૩૫ મું-રાગ દેરાગ ધોળની ચાલ.

ઉઢવણ પડ્યા ગોપીને પાગણ, આજ પ્રગટ થયું મમ ભાગ્યણ;
ધન્ય શ્રીગોકુળ ધન્ય આહીરણ, ધન્ય ધન્ય યમુનાનું તીરણ.
ધન્ય શ્રીગોવર્ધન ધન્ય ગાયણ, ધન્ય ગોવાળા નંદરાયણ;
ધન્ય ધન્ય યસોદા માતણ, ધન્ય ધન્ય બળીભદ્ર વ્રાતણ.
ધન્ય ધન્ય વૃંદાવન દ્રુમવેલીણ, ધન્ય ગોપવધૂ અલખેલીણ;
ધન્ય ધન્ય વૃજભૂમિનાં તૂણણ, જે ઉપર ચાલ્યાં હરિનાં ચર્ણણ.
પૈરભાવ પ્રસાદે કીધાણ, મુને અહિં અવતાર ન દીધાણ;
ઉઢવણનો કર જાલીણ, ગોપી વૃંદાવનમાં ચાલીણ.
ક્રીડા ભોમી નંદ દેખાડેણ, સ્થળ જોઈ આંસુ પાડેણ;
આ ગોંદરે ગોવિંદ રેહેતાણ, અમારી સુરભી સંભાળી લેતાણ.
ગોપસંગ આ મારગમાં જતાણ, લટકતી ચાલે વાંસળી વાતાણ;
આ તે મથુરાની વાટણ, જૂઝ્યા ઉઢવણ દાણનો ઘાટણ.
સખા ગોપને શીખવી દેતાણ, અમ પાસે દાણ પ્રભુ લેતાણ;
આ ઊંડા દ્રહ ભણી ભાળેણ, અહીં સર્પ રહેતા એક કાળેણ.
કીધું મખાંતર દશે નાંખીણ, અહિંથી મણીધર કાઢ્યો હાંકીણ;
ચોરયાં ચીર અહિં દીન દયાજેણ, અડ્યા આ કદમની ડાળેણ.
સૂરજને કરાવ્યા નમસ્કારણ, નગ્ન જોઈ અમો નંદકુમારણ;
ધરયો ગિરિ અંગુળી અગ્રેણ, રાખ્યાં બુડતાં ગોપ સમગ્રેણ.
અહિં ગોપ ચરિત્ર બહુ કીધાંણ, ક્રષિ પત્નીનાં અન્ન અહિં
લીધાંણ

અહિં પ્રસન્ન રામે પળડ્યોણ, અહિં વાહાલાણ્યે વેણું
વળડ્યોણ.

ભેદ્યાં કામ બાણ અમો જાગીણ, આવી હરિને પાચે લાગીણ;
જ્ઞાન ઉત્તર અમો કીધાણ, અમને પ્રતિ ઉત્તર દીધાણ.
આ સ્થાનક રાસ રમાડીણ, ગુંથી વેણી એજંગ બેસાડીણ;
અહિં ધયા પ્રભુ અતધ્યાનણ, અહિં ફરી મળ્યા શ્રીભવાનણ.
રાસ મંડળ આ સ્થળ કીધેણ, અમો લક્ષ્મી તણું સુખ લીધેણ;
એમ દેખાડ્યાં દ્વાદશ વનણ, ઘણું રીઝ્યા પેખણ જનણ

ગોપી નિત્ય વૃંદાવન મ્હાંયણ, ઉઢવણને તેડી જાયણ;
એક કહેણું કીધું સામગિયેણ, અમો ફરી મળણું કે નવ મળીયેણ.
ઉઢવણ માધવને જે મળશેણ, તે જન માણસમાંથી ટળશેણ;
મોહોટા પ્રિયવ્રત સરખા રાયણ, થયા જોગી એને પસાયણ.
એણું શું કીધું રામા અવતારણ, આવી વરવા રાક્ષસી નારણ;
તેડી ઘરમાં વિશ્વાસ આપીણ, તે વળાવી નાક કાન કાપીણ.
એણું લાખ લડાવ્યાં લાડણ, મૂક્યાં જવતાં તે એના પાડણ;
સીતા સરખી સ્ત્રી પરણીલીણ, ધોખીને વચને હાંકી મેહેલીણ.
વૃંદા સતીનું સત મેલાવ્યુંણ, એના હાથમાં કહો શું આવ્યુંણ;
હુતો શું સામગિયો ઉપવાસીણ, ધાવતાં શોધી પૂતના માસીણ.
શંખ ચક્ર ગદા ધર્યાં મહારાજેણ, રંક અખળાને હણવા કાજેણ;
અમો પરહરિયો પરિતાપણ, એણું બીજાં કીધાં માખાપણ.
અમારી મેલી સગાઈ શેલેખેણ, જેના ધણી માખાપને ઉવેખેણ;
ગોપી વ્યંગ વચન બહુ માખેણ, હૃદય કમળમાં ઉઢવ રાખેણ.
શુકદેવ કહે શુંણ રાયણ, પછે ઉઢવે માગી વિદાયણ;
પ્રભુને ભેટ મોકલે વૃજનારીણ, કો કહે આપજે ધાખળી મારીણ.
કો મોકલે માખણ બાળીણ, કો મોકલે ગુંજહાર વનમાળીણ;
પાવડી મોન્ડી વેણુ લાકડીણ, મુગટ મોળીયાં ને ગેડી દડીણ.
મોકલે દર્પણ ભૂષણ સુંદરીણ, ગોરસ તકતણાં ભાજન ભરીણ;
બાળુખંધ કુંડળ મુદ્રિકા ઘણીણ, કરે વીનતી નાર ગોકુળતાડીણ.
બોલે વિરહે ગોપી ઘેડીણ, આપજે ભેટ મારી સહુ પેહેલીણ;
પ્રથમ વિનતી મારી કહેજેણ, લગારેક નામ મારું જઈ લેજેણ.
જોઈ ઉઢવ વિરમે થાયણ, ભેટ રથમાં કેહી પેરે સમાયણ;
નમ્યા યસોમતીને પાયણ, માગી નંદ કને વીદાયણ;
વળણ.

વિદાય માગી પાય લાગી, ઉઢવણ આંસુ ભરેરે;
કહાવે સંદેશો ઉધવ સાથે, યસોદાણ બિચરેરે.

કડવું ૧૩૬ મું-રાગ ધનાસરી.

યશોદા ઉવાચ:-

આધવણ કહેજો બંન્ધો વ્રાતને, સુખેણી કરજો દેવકી માતને;
રખે દેહ દેતા વસુદેવ તાતને, એકવાર મળજો અમો અનાથને.

ચાલ.

અનાથ અમો રોઈ રહ્યાં, ગયાં સુખ કેમ આવશે;
મીઠે બેલે શ્રીકૃષ્ણણ, મુને માત કહી બોલાવશે.
કુર્બળ જાણી ગોપને, કો સમે ગોકુળ આવજે;
ધીરે નહીં જો દેવકી તો, સાથે તેડી લાવજે.

જેઠ જાણી છે તેણે કહેલું, સંચ શ્રી ગોકુળતાણા;
ન ઘટે દીનાનાથને, દુઃખ દીધામાં નહીં મણા.
એટલું કહેલું દેવકીને, જે પુત્રનું સુખ લીધું અમો;
પાગે લાગશે કુળવંત કુળજ, વહુનાં સુખ લેજો તમો.
ઉદ્ધવજી પછે ચાલીયા, નમી યસોદાને પાય;
ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, થયો સડતાલીશમો અધ્યાય.

વળણ.

સંવાદ ઉદ્ધવ ગોપિકાના, ભણે અથવા સાંભળે;
એ બ્રહ્મલીલા ભ્રમરગીતા, પંચ મહા પાતિક પરજેરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે સસચત્વા-
રિંશોધ્યાયઃ ॥ ૪૭ ॥

અધ્યાય ૪૮ મો.*

કડવું ૧૩૭ મું-રાગ આશાવરી.

વૃજવાસીયે વૈષ્ણવ વળાવ્યા, ઉદ્ધવજી મથુરામાં આવ્યા;
ઘણું ભાવ્યા ભક્તમણિ ભગવંતનેરે.

ચાલ.

ભગવંત ઘણું પ્રસન્ન થયા, દીધું આસિંગન;
કણે વારતા વૃજ લોકના, પૂછે જુગજીવન.
ગદ્ ગદ્ કંઠે થયા ઉદ્ધવ, નયણે જાની ધાર;
સામળીયાને અથ ઇતી, કહ્યો સમાચાર.
મહારાજ દુઃખ ગોપીતાણું, નથી કહેવા હું સમર્થ;
મારી જીહ્વાએ કેમ કહું જે, તમો કીધો અનર્થ.
છે ગોકુળ માંહે ચામાસું, વરસાદ ખારે માસ;
અશ્રુપાત વૃજનારીતાણા, હું દેખી પામ્યો ત્રાસ.
નંદજીના નિશ્વાસથા, સુકશે વૃંદાવન;
દુઃખ જોઈ યસોદા માતનું, મારાં કૂટાં નહીં લોચન.
દયાસિંધુ નામ ધરાવી, નિર્દય મન નવ કીજ્યે;
જેને પંચામૃત જમાડીયે, તેને વિષ કેમ દીજ્યે.
પ્રતાપ સંગ વૃજભોમિના, કુકર્મ આઘ બળી ગયા;
દર્શન ગોપી ગોપીતાણે, પતિત હું પાવન થયો.
શ્રી કૃષ્ણ કહે તે સત્ય ઉદ્ધવ, વૃજથી વિરંચા વેગજે;
ગોપ લોકની પ્રીત વીરા, પૈકુંઠમાં નવ મજે.

* આ અડતાલીશમા અધ્યાયમાં ભગવાને કુળજની સાથે
વિહાર કર્યો અને અકરંજને ઘેર જઈને તેને હસ્તિનાપુર જવાની
આજ્ઞા કરી તે કથા છે.

ઉદ્ધવ તુને વિશ્વાસ છે, હું ગોપીકાને કેમ દમું;
તિલભાર હું અળગો નથી, અખંડ રાસકીડા રમું.
મુને વગોવ્યો તમ આગળે, ગોપીનું દોણું હોડિયું;
ભાઈ મિથ્યા કુળજ નારનું, કલંક માથે ચોડિયું.
મેં આપધ કીધું અનાથ જાણી, લોકે ચડાવ્યું આળ;
હવે જઈ ઘેર કુળજતાણે, લાગનાર લાગી ગાળ.
તેજ રથ ઉદ્ધવતાણે, ઘમઘમતી ધુધરમાળ;
કુળજને મંદિર ઉદ્ધવ સાથે, પધાર્યા શ્રી ગોપાળ.
છે ભવ્ય ભુવન કુળજતાણું, શૌભીતા સસ માળ;
શું સ્પર્શ કરશે ગગનને, છે કળશ અડઝમાળ.
જળ જરૂઆ રાવટી, અગાસી અટાળી જાણી;
વિચિત્ર ચંદ્રવા ચોકમાં, ઝુમે ઝુમણાં બહુ ધાળી.
પરસાળ પટમાં સામસામા, પાટ ખેસણુ ઢાળી,
ખારશાક સ્થંભ ને કહેરા, કનક તોરણુ પરવાળી.
છે મીણાકારી કામ ભારે, કનકની એક કોટડી;
સંબંધ થાશે કુળજ સાથે, ગોવિંદજીનું ગોડડી.
છે શય્યા સુકડ કાણની, ચરચ્યું છે મગમદ વાટી;
હંસપીછના તળાઈ તકીયા, પચરંગ હીરની પાટી.
દશ સહસ્ર દાસી કરે સેવા, કુળજ રૂપ રસાળ;
દાસી કમગારૂપ કીધી, રીઝ્યા દીન દયાળ.

વળણ.

દીન દયાળ પધારીયા, કલ્યા દાસીયે સમાચારે;
ખીજ મંદિરમાંહે કુળજ ગઈ, કરવા સોલ શણગારે.

કડવું ૧૩૮ મું-રાગ આરૂની દેશી.

શય્યાએ ખેડા અવિનાશીરે, તેડા કુળજની એક દાસીરે;
તેને પૂછે છે ચક્રપાણીરે, કયાં ગયાં કુળજ રાણીરે.
ખાલી દાસી કરી નમસ્કારે, રાણી આવે કરી શણગારે;
કરી ઉગટ ઉજાદક રનારે, ચરચ્યું ચંદન આવ્યાં પાનરે.
યક્ષ કર્દમ લેપન કરીયારે, કુશમાં ધૂમ્ર અગરનો ભરીયારે;
ભર્યું કાળજ ખે આંખડીયારે, સેચો શેષકૂટ રાખડીયારે.
ગળું બંધ ગોફણા ત્રોટીરે, માળા મુક્તાઈની ખોટીરે;
ચોરસ ખિંદી નથનાં માતીરે, કરતી તિલક દર્પણુ જંતીરે.
દંતપંક્તિ શું દાડેમ કળીરે, કાળે રંગે રંગ્યા છે વળીરે;
છુટી ભટ શું નાગણુ કાળીરે, રંગે અંધર ખિંબ પરવાળીરે.
લોચન અગ્ર શ્રવણે અડિયારે, શું ખંજન ગાંધે પડિયારે;
મણકા માળા ને માદળીયારે, ખાનુબંધ વીઠી આંગળીયારે.

ચુની હીરા જડયા છે યરનેરે, ચાલી મોહવા રાધાવરનેરે;
કટિમેખલા કંકણ વાજેરે, ગૌર વદન સ્થામ તિલક રાજેરે.
જાણે માતંગણી મદ ગજતરિ, હાંડે બાળા બેવડ વળતરિ;
કુંકમવરણાં પગલાં ભરીયારે, થાયે ઝમક ઝમક ઝાંઝરીયારે.
વિધુવા ધુધરા આણવટ ધમકેરે, આગળપા હંસ ચોળીયે ચમકેરે;
પેઢેરી પંચરંગની સાડરિ, પુષ્પ હાર પૂલી શું વાડરિ.
હાસે નારી અદ્ભુત રૂપરે, આગળ દાસી ઉવેત્રે ધૂપરે;
મુખ આગળ દર્પણ ધરતીરે, કો ચાલે આમર કરતીરે.
દાસી માતી વાંકે અગ્નિરે, ગ્રહી નેષ્ટિકા આગળ દાડેરે;
આવી કુખ્જ એવી રીતેરે, દીનાનાથે તેડી પ્રીતેરે.
બોલી કુખ્જ કરી પ્રણામરે, વચન પાળ્યું સુંદરશ્યામરે;
કીધી કરની સમસ્યાયરે, આપો ઉદ્ધવજીને વીદાયરે.
બોલ્યા હાસ્ય કરી યદુવીરે, છે ઉદ્ધવ મારું શરીરરે;
એવું કહીને વેકુંડનાથેરે, તાણી કુખ્જ ગ્રહીને હાથેરે.
જેમ ઝખકે વીજળી આકાશેરે, આવી અખળા પ્રભુની પાસેરે;
દાસી મગવા થાયે થોડી થોડીરે, બોલી બાળા બેહુ કર જોડીરે.
હું નીચને આ શું આરીયોરે, મેં વિશ્વનાથ વર વરીયોરે;
મુને મળીયા પાંદુરંગારે, વહી આગમુને ઘેર ગંગારે.

શ્રીકૃષ્ણઉવાચ:-

પૂર્વે વચન તમને કીધુરે, તે માટે આવવું કીધુરે;
લજ્જત મુકીને રંગ માંડેરે, તમે લજ્જત ઉદ્ધવની છાંડેરે.
એણે તૃણુવત કીધું જગતરે, સખીરૂપ થયો છે ભક્તરે;
મરાંસા ઉદ્ધવની કીધીરે, પછે અખળા અંકે લીધીરે.
બેડી કુખ્જ હાંમે બ્રિજેરે, ઉભા ઉદ્ધવ વાયુ ઢોળેરે;
થયાં મગન અખળા અવિનાશીરે, આવી દારપાળ એક દાસીરે.
કહ્યું બળભદ્ર આવ્યા દારેરે, સાંભળી ઉદ્ધવ આવ્યા બાહારેરે;
હસી રામે ગ્રહ્યા ભુજદંડેરે, બેડા બંન્ધો આગલે ખંડેરે.
સદ્ય સમન્થા હજધર બ્રાતરે, ન પૂછી વિઠ્ઠલની વાતરે;
ભાઈ શ્રીગોકુળ જઈ આવ્યારે, કહો સમાચાર શો લાવ્યારે.
કહો ઘટે તેવો સમાચારરે, ઘણું રીત્રયા રોહિણી કુમારરે;
કીધી કીડા કુખ્જ સાથેરે, માગી વીદાય વેકુંડ નાથેરે.
રામ માયામાં ભમાવરે, બાણે શ્રીકૃષ્ણ બાહરથી આવ્યારે;
રથપર બેસા ત્રણે વીરેરે, ગયા અહૂરને મંદીરે.

વળણુ.

મંદિરે ગયા અહૂરને, રામકૃષ્ણ ઉદ્ધવ જનરે;
દેખી રામકૃષ્ણની જોડે, કાકાજી થયા પ્રસન્નરે.

કડવું ૧૩૯ મું-રાગ વેરાડી ચોપાદ.

શુકલ કહે સાંભળ રાજન, અહૂરે પૂજ્યા શ્રીભગવાન;
કીધી વિનતી આસન આપી, હું કૃતારથ કીધો પાપી.
સૌમ્યદષ્ટિ થઈ મુજ ઉપરે, જે કૃપા કીધી પરમેશ્વરે;
કીધું અર્ધપાદ પૂજન મદક્ષિણ, ધર્મ મસ્તક કુશવને ચરણ.
હાંહાં કહી કહે જીગદાધાર, નથી તમને નમ્યાનો અધિકાર;
વસુદેવને સ્થાનક છે તમે, તમારે પાગે લાગું છો અમો.
પૂર્વે વચન આપ્યું મહારાજ, તે માટે મોણા આવ્યા છો આજ;
પરમ પ્રસન્ન કાકાજી થયા, અહૂર અંતઃપુરમાં ગયા.
નિજપત્નીને આજ્ઞા દીધી, સ્વાદિષ્ટ રસોઈ તતક્ષણ કીધી;
ઉદ્ધવ રામ ને જીગદાધાર, અહૂરને ઘેર કીધું ભોજન.
ચતુર્વિધિનાં ખટરસ અન્ન, તે વિખાણી જમ્યા મધુસૂદન;
મુખવાસ કરી બેઠા શ્રીપતી, પછે અહૂરની કીધી વીનતી.
એક મોહું કુખ્જ થયું છે ઉદર, શોકાગ્નિયે દાડે છે હૃદય;
કંતામુત હસ્તિના પુર વિખે, તેને અંન વસ્ત્ર મળે છે કુખે.
સુયોધન* શકુનિ રાધે કુમાર, કુશાસન આદે કુદ્ય ચાર;
તે પાંડવને પીડે છે ઘણું, જઈ સહાય કરો ભાણિભતારું.
શ્રીમુખે કહ્યું શ્રી મહારાજ, હું અવતર્યો છું પાંડવને કાજ;
પ્રતિપાલણ પાંડવતાણી, મુજને ઇચ્છા છે અતિ ઘણા.
આજ કાલ આવશે માગધપતી†, મોહું યુદ્ધ થાશે સર્વથી;
અધક્ષણ મુને નથી સાવકાશ, તો કેમ લેઉં પાંડવતાણી તપાસ.
સમન્તવન્તે પાંડવને ઘણું કહી, કુંતાનાં આંસુ લોહોળે જઈ;
જઈ ભીષ્માદિકને લજ્જવન્તે, કાંઈ દુર્યોધનને બીહાવન્તે.
તમે વિના કારજ નવ થાય. માટે શીઘ્ર પધારો યાદવરાય;
અહૂરજી તવ તત્પર થયા, એક કોશ કૃષ્ણ વળાવા ગયા.

વળણુ.

ગયા વળાવા કૃષ્ણજી, સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે;
ભટ મેમાનંદ કહે કથા, થયો અડતાલીશમે અધ્યાયરે.

**ઇતિ શ્રીમદ્ભગવતે દશમસ્કંધે અષ્ટાચત્વા-
વિંશોધ્યાયઃ ૧૧૪૮**

* દુર્યોધન. † કરણ.

† મગધ દેશના લોકોનો રાજા જરાસંધ.

‡ મૂળ લખેલી ગુજરાતી પ્રતમાં તો અત્રે વળણુ પણ નથી તેમજ અધ્યાય પણ ગુદો ન પાડતાં અધ્યાય ૪૮ મોજ ચાલુ રહેલ છે અને આગળ જતાં:-

શુકલ કહે સાંભળિયે રાજન, કહું અહૂરજીનાં ગદ વચન;

આ ટુંકે આગળ:-

“એ અધ્યાય થયો પર્મ પાવન, શ્રોતા સહુ સાંભળજે મન;
પુરણ થયા અધ્યાય અડતાલીશ, મેમાનંદ વળી નામે શીશ.”

એ પ્રમાણેની તૂક વધારે લખી અધ્યાય ૪૮ મો પુરો કાઢેલો છે.

અધ્યાય ૪૯ મો.*

કહતું ૧૪૦ સુ-રાગ વેરાળીની ચોપાઈ.

વળ્યા વળાવી કેશવરામ, અકૂર ગયા કૌરવને ગામ;
મતિહારે નઈ વારતા કહી, કૌરવ સભા સહુ બેસી થઈ.
લીભ કૃપ દ્રોણ અશ્વત્થામા, તણ આસન સહુ ગયા સામા;
વિદુરજી છે કાર્ણ વિકાર્ણ, નઈ બેઠ્યા કો લાગ્યા ચાર્ણ.
ધૃતરાષ્ટ્રને કહે છે વિદુર, મથુરાંથી આવ્યો છે અકૂર;
થયો ઝાંખો વાર્તા સાંભળી, હરે કમળ નાંખ્યું આવરી.
મિથ્યા સ્તવન મુખ પાંતું કરી, આવો યાદવ એવી વાણી આવરી;
અંધ વચન બોલ્યા માધુર્ય, આવ મારા ઘરમાં પ્રગટયો સૂર્ય.
કટારી આંખ લાંબા કરી હાથ, અકૂર લીધા હૃદયા સાથ;
હું નેત્ર વિના જાને નીરખું, આ સાચું કે સ્વપ્ન સરખું.
અકૂર બેસાડ્યા દિવ્યાસન, લીભમળ્યે કીધું પૂર્ણન;
વિદુરે ચરણ પ્રક્ષાલણ કીધું, તે પાદોદક પ્રેમ લીધું.
અકૂર પ્રત્યે કીધી વિનતા, બોલ્યા ધૃતરાષ્ટ્ર દુર્મતી;
અકૂરજી ભક્ષે પદાર્થ તમે, ઘણું સુખ પામ્યા છોં અમે.
કેમ થયું આવવું અકૂર, પાવન કીધું હસ્તિનાપુર;
છે યાદવ સહુને કુરાળીસેમ, માહોમાહે સહુ રાજે છે પ્રેમ.
વાર છે ઉગ્રસેન વસુદેવ, રામ કૃષ્ણ કરે છે સેવ;
ગોકુળમાં બે કેમ ઉછર્યા, કેશી કરચી કેમ ઉગર્યા.
સાંભળ્યું રામ કૃષ્ણ ચોધ્યા છે ઘણું, સંઘાર્યું દળ દાનવતાણું;
તે બાળક મુને વહાસા છે જાણું, કહો રામ કૃષ્ણને છે કલ્યાણું.
કંઈ અમ સરખું કારજ કહિયે, યાદવના મૂકયા અહિં રહિયે
હું ઘણું દુઃખીયા યાદવરાય, કહિણુ હરે કાટી નવ જાય.
જે પાંકુ સરખો બાંધવ મરે, અપંગ હું સરખો ઉગરે;
પાંખ વિના પંખી શુંડવિના ગજ, તેમ ભાઈ વિના હું થયો અકજ.
આયુધ વિના જેવો ઝુઝાર, ધન વિના જેવો દાતાર;
જ્ઞાન વિના જેવું અધ્યયન, લાવ વિના જેવું ભોજન.
બ્રાત વિના હું તેવો થયો, સહોદર મુજને મૂકી ગયો;
પણ પુણ્ય તમારે નરપાળક, પાંકુને પંચ થયા બાળક.
તે કંતાને ઓછંગે ઉછરે, ઈશ્વર તેની રક્ષા કરે;
યુધિષ્ઠિર ભીમસેન અર્જુન, એ ત્રણે કંતાના તન.

* આ ઓગણપચાસમા અધ્યાયમાં અકૂરજી હસ્તિનાપુરમાં ગયા ત્યારે ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા પોતાના પુત્રમાં અને ભાઈના પુત્ર પાંડવોમાં વિષમ દૃષ્ટિથી વર્તે છે, એ જાણી પાછા મથુરા આવ્યા તે કથા છે.

નકુળ સહદેવ રૂપ રસાળ, એ બંને ભાઈ માદ્રીના બાળ;
સહગમન કરી સ્વર્ગે ગઈ. કંતા પુત્ર પાળવા રહી.
મેં મૂકયા છે વિદુરને ખાલે, એ ભાણેજને તમે મળો યેલો;
પાંચે પાંડવ મળવાને આવ્યા, તે વિદુરજીએ આજ્ઞાપાવ્યા.
અકૂરે લીધા હૃદયા સાથ, પાંચેને મસ્તક મૂક્યા હાથ;
ભરાયું હરે નેત્રે જળધાર, કહો બાપ રા સમાચાર.
વસો છો કાકાના ઘરમાં, તો દુર્ભણ હરે તમારા કાંઈ;
મસીન વસ્ત્ર જુનાં પરિધાન, નયણે જળધારા વૃષ સમાન.
શીઘ્ર કહો કોણુ દ છે દુઃખ, શા માટે વીઘ્ર કો છો કુખ;
નીચું જોયું યુધિષ્ઠિર રાય, કેમ કાકાના અવગણ કેવલય.
ન બોલ્યા અર્જુન માદ્રીકુમાર, નથી બોલ્યાના તેને અધિકાર.
તપ બોલ્યા ભીમસેન દુઃખ ધરી, કોયે ભાવન રાતાં કરી.
દે લીભપિતામહ ભોળા ઘણું, શું આવે વિદુર વેરાળી તણું;
આશીયાળા ભિક્ષુક કૃપ ને દ્રોણ, તે દુષ્ટને વારે બીજું કાણું.
જે દિવસના અમે આવ્યા ઘેર, તે દહાડેથી કાકે માંચું વેર;
છે શકુની સરખો માથે ચમ, તો અમે મામા ઉછરીયે કયમ.
મીઠા બોલા ધૃતરાષ્ટ્ર નર્પ, પણ મનનો કાકો કાળો સર્પ;
શત કૌરવ શકુની ને કાર્ણ, તે અમે પાંચેનું ઇચ્છે માર્ણ.
હું વૃક્ષ ચડાવી ધંધોળ્યો, હું યમુનામાંલે જાલી બાળ્યો;
વિષ મોદિક ભોજન કાકાથી કર્યો, શ્યામ સર્પ સેહેજ પાથર્યો.
આપ્યું અન્ન અમે જમીયે, ભિક્ષા માગી દહાડા નિર્જમીયે;
વિના અગ્નિયે અંતર પરજળ્યું, દુઃખીયાને મરણુ હોય વેગળું.
આકાશથી પડ્યા ધરાયે ધર્યા, પરાધીન હવલું દુઃખે ભર્યા;
પેહેરું કૌરવનાં ઉતર્યા લૂગડાં, વાવરતા ઘરમાં પાત્ર તમડાં.
ધિક્ નિકુળ સહદેવનું મોસાળ, થયો રાજ્યા સરખો શલ્ય ભૂપાળ;
અમારે રંક વસુદેવ મામે, જેનો તપાસ અમે લીજે સામે.
રામ કૃષ્ણ પરધેર પેટજ ભરે, તે સહાય અમારી શી પેરે કરે;
અકૂરે સગપણ રાખ્યું જતું, મામા થઈ તમે રાખ્યું છતું.
વચન ભીમતાણાં સાંભળી, બોલ્યા અકૂર મન પરજળી;
શુકજી કહે સાંભળ રાજન, કહું અકૂરજીનાં ગદ વચન*.
અકૂર બોલ્યા કોધાયમાન, સાંભળ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજન;
તેં દમ્યાં બાંધવનાં સંતાન, તો તું ઉપર કોલ્યા શ્રીભગવાન.

* મૂળ લખેલી ગુજરાતી પ્રતમાં અહીં આગળ નીચે પ્રમાણે વૃક લખી અધ્યાય અડતાલીશમે પૂરો કાવેલો છે.

“એ અધ્યો થયો પર્મ પાવન, શ્રેતા સહુ સાંભળજે મન;
પુરાણ થયા અધ્યા અડતાલીશ, પ્રેમાનંદ વળી નામે શીષ.”

જાણ્યું જે દુઃખ દિધાછો તમે, તે માટે આવ્યા છો અમે; ભત્રીજા શે દમે છો તમે, બાળક સાથે છળ કેમ રમે. મથુરામાં સાંભળ્યું જેવું, અમે ધૃતરાષ્ટ્ર અહિં દીકું તેવું; ન ઘટે તુજને દુઃખ દેવું, માંહિમાહિ વદીને શું લેવું. હું સાથે ગોષ્ઠ પ્રીતની કરી, નયણે પાણી રસકાં ભરી; હવે જાણ્યો મેં અંતરના અરી, તારું શુભ કેમ કરશે હરી. મદમાતા તારા પુત્ર સકળ, પાંડવના દેહ દીસે છે દુર્બળ; મળ્યા છે શકુની સરખા બળ, તો પાંડુ છે હજારનું હજ. શત પુત્ર સાંતરા સોહામણા, આ પાંડવ દીસે દયામાણા; તારા શું ક્ષત્રાણી જણા, એ પાંડવ શું છે દાસીતણા. મળ્યાં કૌરવને ભૂષણ ઘડવા, આ પાંડવ કાં દીસે અડવા; રમે મારા બોલ લાગે કડવા, ઘણું ગર્વે ચળ્યા તે અતે પડવા. નવાં વસ્ત્ર કૌરવે અંગે ધર્મ, પાંડવ પહેરે છે જૂનાં ઉત્તર; દંપતી પુત્ર રમાડો હરખે ભર્યા, શું નરનારી ભવસાગર તર્યા. બે પક્ષ ધર્મ કરી લોળીયે, આત્મજ્ઞાન અંતર ઝોળાયે; પાંડવ ભૂમી ઉપર સુએ, તારા સુત સુએ દોસીયે. એ માગી અન્ન દહાડા નિર્જન, કૌરવ મુખ પૂછીને જન; તું કાકો દેવ યદન દમે, અતિ ઘણું ઇશ્વરને નહીં ગમે. કૌરવને બેસવા રથ વાહન, હીડે પાળે પાળે પાંડુતન; કૌરવને વસવા દિવ્ય ભુવન, પાંડવને છે દ્યૌ સદન. કપટ કુટ્ર ચતુષ્પ તણું, કાં બાળકને પીડે ઘણું; જો તું હિત વાંટે આપણું, તો અંધ રાજ કર અળખામણું. તમે પાંડવમું માંડ્યા છે વિરોધ, તે માટે ચડ્યા પ્રભુને ક્રોધ; તું ઉપર સોડ્યા યાદવ યાદ, ઉચ્ચેને દીધો પ્રતિબોધ. કર્મરેખા પત્ર તારું રૂકું, તે ચડ્યું જળ પાણું ઊતર્યું; સમાધાન વસુદેવે કહ્યું, તો કૌરવ કળ મરતું ઊગર્યું. શ્રી કૃષ્ણ કહાવ્યું છે મુજ સંગાથ, તે સાંભળજે તું કૌરવનાથ; જો પર્વત સાથે ભરીયે બાથ, તો ભગ્ન થાય પોતાના હાથ. જો છાંટીયે રતિચંદ્રને ખેડ, તો રત્ન ભરાયે આપણા દેહ; હું છેલ્લું વાક્ય કહું છું અહ, તમે પાંડવ સાથે રાખો રત્નહ. શ્રી કૃષ્ણ કહાવ્યું છે ક્રોધન કરી, સહુકો સાંભળજે ચિત્ત ધરી; કદાપિ પાંડવ પીડ્યા ફરી, તો નિશ્ચિત મને હણશે શ્રી હરી. ભીષ્મ કહી કહાવ્યું છે ધર્મ, પ્રભુને દુઃખ લાગ્યું છે ધર્મ; ધૃતરાષ્ટ્ર આચરે છે અધર્મ, તો ભોગવશે પોતાનું કર્મ. અકૂરજ કહે વજ્ર વચન, કૌરવનાં જેમ દાડે મન; કરે સમશ્યા ગંગા તન, શું કરશે શકની દુર્યોધન.

* ભીષ્મ પિતામહ.

ભીષ્મ દ્રોણ કૃપની છે સહાય, તે બળે અકૂર નિરબે થાય; વચન વજ્રના મૂઠે ઘાય, જેમ કૌરવનાં હૃદે ફાટી જાય. અકૂર કહે સાંભળ ભૂપાળ, તું છે અવિવેકી માયા જાળ; જો પીડાશે કુતાના બાળ, તો તારા પુત્રના આવ્યા કાળ. જેણે પુત્રનાના શોભ્યા માણ, પાટુએ શકટના વાળ્યા ધાણ; ગોપી જીવન પુરૂષ પુરાણ, જ્યાં કૃષ્ણદેવ ત્યાં કોટિ કલ્યાણ. જેણે બગાસુરની ફાડી આંચ, દાવાનળ પીતાં ન આવી આંચ; છે તેને આસરે પાંડવ પાંચ, છે યાદવરૂપ તણી મોટી ધાંચ. વચ્ચે અઘાસુર નાંખ્યા ઉતરડી, નાંખ્યા જમલાર્જુન બે મરડી; તમ ઉપર દાંત રહ્યા છે કરડી, કૌરવને મારશે ભચરડી. કાળી નાગની પાગે ખુદી ફણા, પછાડ્યા પ્રતંબ સરખા ઘણા; જીત્યા વણુ ન રાખી માણ, તો કોણ માત્ર બાળક તુજતાણ. અંગુળી અંગ્રે ગોવર્ધન ધર્મ, જેણે ગર્વ ઇંદ્રના ઉતર્યો; જાણે ગોપ વર્ગ ઉગાર્યો, જેની રમતમાં ખસ્યા હાર્યો. જેણે ક્રોધાગ્નિયે પ્રભુચો ફેરી, ભાંજ્યું ધનુષ નગ્રમાં પેરી; મોંથી મામો પાડ્યો ફેરી, માર્યો કંસ હૃદ પર બેરી. ન પામે પાર ભવ ઇંદ્રવિધાતા, નિગમ નારદ હીડે ગુણ ગાતા; જે વિશ્વંભર વિશ્વ સુખ દાતા, તે પાંડવના કનિષ્ઠ ગ્રાતા. હું મોઢવ્યો છું પાંડવની દાડે, સહુ જીવો છો ગાંગેવની લાડે; કહાવ્યું છે શ્રી મુખે મહારાજે, હું અવતર્યો છું પાંડવને કાડે. કુલ્યો છે દખી ચોધાના જોડા, મહારે ઘણું પાંડવ છે ચોડા; છે કંતી સુત ભાગ્યવાન પ્રોઢા, અર્જુનના હું હાંકીશ ઘોડા. છે સગા પાંડવ મારા મિત્ર, ભીષ્મ અર્જુનનાં છે ભિત્ર ચરિત્ર; કદબે જુએ તેનાં કાકું નેત્ર, જોશો બળ મારું કર્મચિત્ર. તમે જાંતા હાડ જાઓ છો છેક, કરો છો બેદ પ્રપંચ અનેક; જો રાખશો પાંડવ સાથે ટેક, તો નહીં મૂકું કુશળ કૌરવ એક. સાધુને દમતાં દયા નવ આણો, કર્મ કરી શું આપ વખાણો; તમે કૃષ્ણ અર્જુન એક પ્રમાણો, રખે પાંડવને છોળા જાણો. એમ કહાવ્યું છે શ્રી રણછોડ, છો બાંધવ રામકૃષ્ણની જોડ; પાંડવના સેવક જીવન જોડ, વળતા અમને દેશો જોડ. કપટ તમારાં સહુ સાંભળી, જીવન કોટિ રહ્યા છે પરજળી; જો પાંડવને દુઃખ દેશો વળી, હું શત કૌરવને નાંખીશ દળી. છો એક રૂપ અમે અર્જુન, પાંડવ મારાં છે લોચન; પાંડવ હું નિર્ધનનું ધન, એવું જાણી દુઃખ દેજો રાજન. પાંડવરક્ષાકાળ હું આયુધ ધરું, અહર્નિશ પાંડવની પુકે કરું; વિરોધ વૃક્ષ થડ થડી કાપજો, તમે અકૂરનું કહું થાપજો.

અર્ધ રાજ પાંડવનું આપજે, નહીં તો વનમાં જઈ તાપજે;
હું જરાસંધ રાજને હણી, ખીલ સેના હણવી છે ઘણી.
પછે હું આવીશ હસ્તિના પુર ભણી, સેવા કરવા કૌરવ તણી;
અકૂરનાં કૂર વામ્ય સાંભળી, રીઝી સાધુતણી મંડળી.
અસાધુનાં હૃદ ગયાં પરજળી, કાકાને મુખે કાળપ વળી;
કંપાયમાન થઈ કૌરવપતી, કીધી અકૂરની વિનતી.
લોકનું કહ્યું માનો સર્વથી, કાંઈ કપટ વાત હું લેતો નથી;
એ રિપુલોક પાડે છે વેર, કો અગ્નિ મુકે પોતાને ઘેર.
હું જો લોકમાં જમાડું ઝેર, તો ચળે મેર વસુધા દે વેર;
તમે કહેશો તે કરશું નિરધાર, મેં નવ દુહવાએ વસુદેવકમાર.
હસાચો ભત્રીજો સંસાર, હું વૃદ્ધ પુરુષને છે ધિક્કાર;
ભેદ રહિત યથાર્થ ભાષું, હરિ ઉપર રાજ ઉતારી નાંખું.
આપું રાજ પાંડવને આપું, શ્રીકૃષ્ણની શિક્ષા હૃદે રાખું;
અકૂર ઘેર મેં વિદ્યા શીખી, અમે પાંડવ પાસે જન્મશું ભીખી.
કૃષ્ણ સુખે કૌરવને મારો ઝીડી, પણ દુર્યોધન મેં ભીમ
આંખની કીડી;

કિંવા બે કુટી આંખડી, મારે પાંચ આંખ પ્રભાએ ઘડી.
સુખે યાદવ અહિં આવે ચડી, છે પાંડવ હું અંધની લાકડી;
નમ્ર શબ્દ કાપટ્યના કહ્યા, અકૂર અતિ વિરમે થયા.
પાંચે પાંડવ હાથે શ્રદ્ધા, અકૂર કુંતા પાસે ગયા;
અંધવ દીઠો પાંડવ માર્તે, બેનડ લાધી હૃદયા સાથે.
કૃતારથ માન્યું ભગિની બ્રાતે, વાંસા ભીના આંસુપાતે;
આશીશ દઈ આવારણાં લીધાં, દરશણ અમૃત આંખે પીધાં.
સંહોદર આવે કારજ સીધાં, અમે નિરાધાર સહુ ઉપરાં કીધાં;
દીસે છે દેવની ગત અનેરી, નાંખી વનમાં પિતા થયા વેરી.

કુંતી બોજરાયે ઉછેરી, કોણે તપાસ ન લીધી ફરી;
મારા કુંવર દયામાણા હીંડે શેરી, વચ્ચે સાથે મુરલી વાધે ઘેરી.
હું કાંઈ ડહાપું કેશવ કેરી, આજ થઈ વરતું કૌરવની ચેરી;
કહો મારૂં છે વસુદેવ ભાઈ, અને રૂડી છે બંનેનો બોજાઈ.
આવી રામ કૃષ્ણને ઘણી વડાઈ, કાંઈનું સગપણ શું ગયું ધોવાઈ;
કંસાસુર નાંખ્યો ઉખેડી, માતામહ રાજ બેસાડ્યો તેડી.
માતપિતાની ભાંજ બેડી, અમારું સગપણ નાંખ્યું ફેડી;
આજ ભત્રીજા થયા બેહુ કરમી, છૂટ્યા પ્રભાદિકને ભરમી.
હરિ ઉભાં દમે કૌરવ અધર્મિ, હું વિધાતાએ દુર્ભજ નીર્મિ;

અકૂરઉવાચ:-

ઘણું ચિંતા કરે છે શાદવપતિ, પાંડવને પણ વીસરતા નથી.
નહીં છવે કૌરવ દુર્મતી, એમ કહી શેતી રાખા સતી.
ચાર માસ રહ્યા અકૂર રાજન, કીધું કૌરવ સાથે સમાધાન.
પાંડવને અપાન્યું રાજધાન, પરીક્ષિતને કહે શુક ભગવાન;
ભગિની ભાણેજને લાગી પાપ, અકૂર ત્યાંથી થયા વિદાય.
ભીષ્મ દ્રોણને ભેટયા જઈ, કૌરવને તે શિક્ષા કહી;
ફરી આવ્યા મથુરાં માંચ, ઓગણપચાશમાં થયા અધ્યાય;

વળાણ.

અધ્યાય ઓગણપચાશમાં, સાંભળ્યો રાય નિરધારે;
અકૂર મળ્યા શ્રી કૃષ્ણને, કહ્યા પાંડવનાં સમાચારે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે ઐકોન
પંચાશત્તમે અધ્યાયઃ ૪૯

દશમસ્કંધ પૂર્વાર્ધ સમાપ્ત.

દશમસ્કંધ-ઉત્તરાર્ધ.

અધ્યાય ૫૦ મો.*

કલ્પું ૧૪૧ યુ-રાગ સામેરી.

સાંભળ હરીરસ બોગી, પરીક્ષિતને કુંહ શુક્યોગી;
કહું પૂર્વ કથા વિરતારી, જે અસ્થિ પ્રાપ્તિ કંસની નારી.

આત.

જે નારી કંસાસુર તણી, નાથ ગયે વિધવા થઇ,
જેમ યાદવ દેા બાણે નહીં, તેમ પાલિ પોતાને ગઇ.
મગધદેશ ગિરિવજ નગરી, નાથ જરાસંધ સારે;
રાજસભામાં પુત્રી આવી, લોચન જળ પ્રવાહરે.
વૈધવ્ય દેખી હીકરીનું, વિરમે યથા માગધપતી;
આસન તણ સન્નુપ ગયો, કેમ આવી સુતા સતી.
કાં કરમાયાં વદન અંબુજ, શોભ્યું સૌભાગ્ય લક્ષણ નીર;
છે દીન ગર્ભ નીત પટકળ, કાં કૃપા થયાં છે શરીર.
નથી ભૂખણ કાળજ અંગ અડખાં, શા માટે થઇ રાંકડી;
પિતાએ નિજ પટ પહેરવે કરી, પોહી ચારે આંખડી.
કવરી કુંહ શીર નામી, પિતા અંગે વૈધવ્ય પામી;
પાન્યો નાશઅમારો સ્વામી, લાગી સાટા સગાને ખામી.

વળાણ.

ખામી લાગી તાત તમને, સંભાવના લેતા નથી;
મોટું કલંક જે મારીયો, ઇસને પીનારે છનપતી.

આત.

યુગ્મ લાણિજા ગોકુળ માંહે, નંદે છાંના રાખીયા;
તે મહત્ત અખાડે આન્યા મહત્તરૂપે, મહીપતી મરડી નાંખીયા.
રામ કૃષ્ણે સર્વથ લીધું, અમો હાંકી કહાડી;
વાત સાંભળી વન્હી લાગો, બાદ્યો જરાસંધ ત્રાડી.
જે મૃગવાસુ મથુરાં વિષે, પૃથવી કરે નિર્વાદવી;‡
જે વેર વાળું જમાવતું, તેા માતા મારી સાધવી.

* આ પચાશમ અધ્યાયમાં બગવાન બાણે જરાસંધથી ભયયુક્ત થયા હોય તેવો રાજા દેખાડી સમુદ્રમાં કિલ્લો કરાવી પોતાના સંબંધીને લઈ ગયા ને કથા છે.

† હુણ્ડ. ‡ વિધવાપણ-રડાવો. § યાદવ વગરની.

પુત્રી વળાવી અંત:પુરમાં, જરાસંધે ચોક્કા તેડાવીયા;
દંતવજ્ર શિશુપાળ શાલવ, અસુર અધરમી આવિયા.
અંગપતી ને કલંગપતી, વામુદેવ પુંડરીક મહા બળી;
જરાસંધે જોડ કીધો, ત્રેવીશ અસૌહિણી સૈન્યા મળી.
હય હસ્તિ રથ પાળા, શાલે સૈન્યા ચતુરંગણી;
વહાણું વાતે કટક આણું, વીટી પુરી યાદવ તણી.
હણુહણુ હય ગજ ચીસ પારે, રથચક્ષુ ખેડાં ખડખડે;
ખડગ ખળકે સાંગ ચળકે, ધન ગગને ફડકે.
હાડા હોલે રાખ પૂકે, દંડુભી ગોમુખ ગરગડે;
આંખ તરડે મૂળ મરડે, દંત ધનવના કરકડે.
અમર ઢાંકે પાખર ખળકે, શસ્ત્ર નાના સુસુવે;
તોમર ત્રિશૂળ ને ગુરજ ગદા, ભિંડીમાળ ગોળા ઘુઘુવે.
ચડયા દાનવ તુરંગ ઉપર, જેમ વૃક્ષ વીટે પહાડને;
ગજ બજવતે દંત દીધા, પાડવા પાળ કમાડને.
શોભાર સાંભળી અમક પેડી, ચિત્ત ચડયાં ચગડોળરે;
શ્રીકૃષ્ણ ચરણે યાદવે, નમાવ્યાં જઈ કરોળરે.
રાખીયે રણછાડ સ્વામી, રમાવર રણધીરરે;
સ્વાગતા કરવા વેલેવાઈની, ઉડયા શ્યામશરીરરે.
ઉગ્રસેન ઉધ્ધવ અકૂરજ, વસુદેવ આદે વૃધરે;
ઘરડા મૂકયા ગામ માંહે, જોખને ધર્મ આચુરરે.
રૂઝે દેવડી રોહિણી માતા, ત્યાં વઢશો કેમ કરી;
પ્રસુતાની આશીશ લેઈ, પરવર્ધી હજધર હરી.
સહુ યોધાને ફેલે શ્રી કૃષ્ણજી, કાયર જન પાછા ફરે;
મરણીક હોય જે માથાં વોહોણા, તે મારી સાથે સાંચરો.
અશ્વ ગજ રથ ધનુષ ભાથા, કવચ અજગાં પરહરે;
પાળે પાગે બાપ મારા, ખડગ ખેડાં કર ધરો.
રામકૃષ્ણ આગળ થયા, રોષે આંખ છે અતિ રાતડી;
મુગટ સજયા કાછ કછીયા, પીતાંબરની ગાતડી.
ચાદ સોલ ને વીશ વર્ષ, ત્રીશમાં સર્વ શૂર ધી;
દાર ઉઘાડી સૈન્ય ધાણું, પર્વાણીયે જેમ ઉદધી.
જરાસંધથી કોરા આગળ, સૈન્યા દુર્ગ ઘેરી રહી;
શ્રીકૃષ્ણના રાખનાદથી, નહાસી રાયની પૂકે ગઈ.

જરાસંધે વિરમે થયા, જવ ગાળ્યા વસુદેવ પુત્ર;
નાસવા અશ્વઘ્ન દાનવનું, ચંચળ વાહન કરે મળમૂત.
પાંચજન્યનો શબ્દ પહેલો, પ્રહલોક પાતાળે;
વક્ર ઝોળીએ વક્ર દૃષ્ટે, વીરાળે શ્રીગોપાળે.
અશ્વ ગજ રથ ઉપરે, ગાળે દાનવ કુર્મતી;
યાદવ વિચારે શ્રીકૃષ્ણને, આજ યેસવા વાહન નથી.
શંખ ચક્ર ને ગદા સારંગ, આયુધ રથમાં છે ચારે;
ગંગાજળ કલ્લોલવત છે, ઉજવળ વેદ* તોખારે.
ખલાહકાં પુષ્પદંતાં સુગ્રીવાં મેઘવર્ણીં હય નામરે;
પેકુંથી રથ ઉતર્યો, ન્યાં ઉભા સુંદર સ્થામરે.
મેઘધોષ નામ તે રથતણું, યેસાડ્યો દારૂક સારથી;
આજા લઈ વડા વીરની, જઈ રથે ચડયા રમાપતી.
અચુત ભાનુ આભાસ મુગટની, કુંડળ લળવે ઈંદુ;
વિદ્યુતવત પટ પીત રાળે, શોભે મણિ કરૂણામંધુ.
શ્રીરંગને સારંગ શોભે, કુમાદકી રાળે કર વિષે;
નંદક ખડ્ગ કટિયું ધર્યો, પાંચજન્ય વિરાળે મુખે.
કર અંગુળીએ વક્ર ચક્ર ધરિયું, શું ઉજ્જ્વલાળે અંત;
ક્રોધ રૂપ દૃષ્ટી શ્રીકૃષ્ણનું, દાનવને થઇ શંક.
બેહુ કટકના વિકટ મુલત, નિકટ આવી આથડયા;
અશ્વે અશ્વ ગળે ગજ વાધ્યા, પતંગવત પાળા પડયા.

વળણુ.

પડયા વીર પતંગ પેરે, પુરમાંથી ચોધ ધાયા અતીરે;
નથુરાંલક્ષણુ નારી શું, સૈન્યાને પ્રસવતી હતીરે.

કડવું ૧૪૨ મું-રાગ સારંગ.

જવ રમાપતી થયા રથ આરૂઢ, દૃષ્ટી દાનવ થયા દિગમૂઢ;
બોલે જરાસંધ અહંકાર, એ રામકૃષ્ણ દીસે સક્રમાર.
એ બાળક ઉપર આયુધ ધરું શું, એ સાથે વદતાં લાણું હું;
તવ હાસ્ય કરી બાલ્યો શિશુપાળ, એ બાળનહીં છે કંસના કાળ.
સૂચવ્યું વેર રાય રોષે ચડ્યો, હાંક્યો ગજ જેમ ઘન ગડગડ્યો;
યાદવ માગધ આવી અડયા, એકેકને શું કહિણ ગ્રહ નડયા.
મુખે વીર કરે મારો માર, ફરવે ખેડાં હુંકડી તરવાર;
ઝગડે કાળરાત્રી સરખી ફરશી, બેહુ પાસબાણુ રહ્યાં છે વર્ષી.
ગદા ગુરજ પડે બહુ શિલા, માંહે માંહે વીર વિખાણુ ભસા;
ત્રિશૂળ શક્તિ ભોગળ ભોંડીમાળ, કાતી ગુમી મહા વિકાળ.

* ચાર. † મળ ભાગવતમાં શેષ્ય, સુગ્રીવ, મેઘ-
પુષ્પ અને ખલાહક એ નામના ચાર ઘેડાળાં નામ ત્રેપનમાં
અધ્યાયમાં આપ્યાં છે.

થાય ગિરિ તરૂવરની વૃષ્ટી અપાર, મહા બુધ્ધ ગજદંત કુકાર;
રાળકે રોષ મુલતને ચાણું, ધીર ધબડકે પ્રુજે ધાણું.
જે અવનિ ઉપર ઉન્મત આથડે, તે પાંચે પડછંદા પાતાળે પડે;
રવિમંડળ રેણું આચ્છાદિયું, બેહુ દળનું બળ સખળ વાધિયું.
બળિભદ્ર સાથે વાધ્યો શિશુપાળ, આવ્યા જરાસંધ ને શ્રીગોપાળ;
કૃતવર્મા ને પુંડરીક રાય, સાત્યકી શાલવનું બુદ્ધ થાય.
ચંદ્રકેત સામો ધૂમ્રનેત્ર, ભોજ દંતવક્ર પાડે રણસૈન્ય
મુધનવા સામા દુરમતી, સફળી યાદવ ને અંગપતી.
કુશનાભ કૈતવ વઢે અનીત, વાધ્યા સર્પદમન ને સત્રાજીત;
પ્રસન્ન યાદવરાય પ્રવીર, કમંગપતી મહા બાહુ ધીર.
દઢ કવંચ ને કાશી રાજન, વિરપાક્ષ વિદ્યભૂત બળવંત.
શંખ ચૂડ સામો વજ્રનાભ, પડે શબ્દે ગર્ભવંતીના ગાલ.
ગજ સાથે ગજ રથ સાથે રથ, મલ્લેમલ્લ થયા લથબથ;
પાળે પાળા અશ્વ અશ્વ સાથ, વઢે વીર વાવરતા હાથ.
પડે હુરતી ફાટાં કમસ્થળ, રૂધિર ધારા વેહે બળહળ;
દંદ બુદ્ધ થયું એક જનમ, યથા પુત્રાસુર ઈંદ્રનો સંગ્રામ.
પડે હુરત નેત્ર ને કર્ણ, છેદાએ પાણુ નાસિકા ચાણું;
કબંધ મસ્તક વોહોણાં વહડે, અગ્નિ અશ્વ પાવક ધડધડે.
શુક કેહે વાત ન જાયે વહી, ભયાનક થઈ રૂધિરની નદી;
તે સારતાનું હું કરું વિખાણુ, પરીક્ષિતને કેહે શુક ભગવાન.
માંસ અસ્થિનાં તટ બે થયાં, રૂધિર રૂપી મહાજળ વહ્યાં;
ગજકબંધ શું ગ્રાહ વિકાળ, મુલત કેશ શું નોહું સેવાળ.
વીરનાભિ વેહે પ્રમર વિમળ, નરનેત્ર શું મચ્છ ચંચળ;
મુલતમુગટ શું બગલાં જસા, શું નેત્ર મીનને ઝેડેવા ધસ્યા;
શોભે સર્પ સરખા નરના ભુજ, રાજપુત્રનાં મુખ શું કૃલ્યાં અંબુજ;
ભૂકટી પ્રમર શું લે મકરંદ, જંબુક ધોગિણી પામ્યાં આનંદ.
ઉચ્ચાં નીચાં વેહે ક્ષત્રીનાં અંગ, ચાલે તરંગ રૂપિના બહુ તુરંગ;
કો શોણિત સારતા ન શકે તરી, અવળા રથ શું નૈકા તરી.
એમ દારૂણુ નદી રૂધિરની વહી, સંગમે યમુનાં રાતી થઈ;
નવસેનવાણું વેદ વહી, કૃષ્ણે પૂરાણુ સહસ્ર શું કીધે નદી.
દૃષ્ટી ધીર બુદ્ધ બળવાન, દેવ થયા સહુ કંપાયમાન;
બળિભદ્રે કીધું બળ ઘણું, ભાગ્યું બળ જરાસંધ તણું.
હળે તાણી મારે મુસળ, તે શત્રુ રણીખાવાથી ટળે;
મુઢશીણુ ચક્ર હરીનું ફરે, એવાં અચુત શીષ ઉતરે.
ચક્ર વન્હી મગટી જાળ, ક્રોધ્યા કૃષ્ણ નાકો શિશુપાળ;
દંતવક્ર પુંડરીક વાસુદેવ, તે નાહા સહુ પૂકી અહમેવ.
માર માર વાણી બકી, ધાયા પુકે કૃતવર્મા સાત્યકી;
સહુ જીવ લઈ નહાસે નરપતી, વજ્ર વાહનની શુદ્ધી નથી.

ઉઘાડાં મસ્તક પાળા પાય, પ્રવેદ પૂટે શ્વાસ ન માયા
સહુ જાએ જરાસંધની ઓથ, લાખાલાખ પડી રણ લેથ.
દ્વાદશ માર્ગે સૈન્યા જાય, લથટે પડે વળી ખેડા થાય;
પડે અંબાડી ભાજે બહુ ધન, નાહા ચોથ જેમ વ્યાઘ્રથી અજન.
દે જરાસંધ શરણાગત રાખ, તું દળ દળાતું નયણે દાખ;
ત્રેવીશ અસૌહાર્યુની ટાળી સાખ, ચક્ર મુદ્દરણ ચકીયું ચાક.
દીનત્વ વચન દીનતું સાંભળી, ખીજ્યા જરાસંધ અંતર પરજળી;
અચુત માણની ગદા કર ધરી, ધર્યા રાય પાળે ઉતરી.
જેમ ધાયે ગજ ત્રેડી સાંકળ, તેમ માગધપતીયે કીધું બળ;
ઝહી ચરાણ યાદવ પછાડયા, બહુ હસ્તી હડસેલીને પાડયા.
ધાયી ગદા રથ વાંકા પાળે, મહારથી ઝહી ઊંચા ઊછાળે;
રાય જરાસંધ કોપ્યા અચુત, યાદવ નાહાસે ચોઢા જીથ.
તે જરાસંધનેા જોઈ સંત્રામ, ધરી હજુ મુસળ ધાયા શ્રીરામ;
જેમ ધુધુવે બે વંતના વાઘ, જેમ કુકુવે કાળા બે નાગ.
જેમ દાવાનળ પવને ધડકે, જેમ બેહુ પાસથી ઘન ગડગડે;
જેમ પર્વણીયે ગાને નિધિ જળ, તેમ ગાને બેહુ દળ સખળ.
ધાયે જરાસંધ સખળ રાય, નાંખ્યા ગદાતણેા જઈ ધાય;
સંભાળી ધાય રામ ગડગડે, લીધેા જરાસંધ તાણી હજુ વડે.
માગધ પાડ્યા મહીરથળ માય, લીધું મુસળ કરવા ધાય;
એવે પધાર્યા શ્રીભગવાન, બળિભદ્ર પાસે માગ્યું માન.
રખે રામજી એને હણેા, એ અશુર આપણા મામાતણેા;
કુટુંબ વિરોધ કરીયે શાને, આપણો મામી બેહુ માડું માને.
જીવશે તે બુઢશે ઘણીવાર, છે ઉતારવેા પૃથ્વીના ભાર;
એવું કહી મૂકાવેા રાય, મૂક્યા બળીભદ્રે નમાવી પાય.
નાહો જરાસંધ લાગ્યા અત્યંત, તવ બાલ્યા શાલવરાય બળવંત;
તું ઓપથકી નાહાસે છે આમ, રેરા રાય આપણુ કીને સંત્રામ.
કહે જરાસંધ સત્યે કરાંછો તમે, વળી બુદ્ધ કરવા આપણું કો સમેા;
એવું કહી પલાયન કીધું, પડયું રણ યાદવે લૂંટી લીધું.
જીવતાં વાહન શસ્ત્ર પર શણગાર, ગયેા લુટી યાદવનેા પરિવાર;
વળી ત્રેવીશ અસૌહાર્યુ સૈન્યાકરી, આવ્યા જરાસંધ સમમેદિન ફરી.
મથુરાની પોળે આવી ત્રાડ્યા, વળી રામ કૃષ્ણે મારી કાઢાડયો;
ત્રેવીશ અસૌહાર્યુ સૈન્યા ફરી કરી, તે સોલવાર આવ્યા ફરી ફરી.
સત્તરમી વાર આવ્યા કરી ટેક, માંચે કૌતુક ઉપન્યું એક;
એક એક રાજ મહા શિરોમણી, છે ત્રણ કોટિ યવનના ધણી.
તે શસ્ત્ર અસે માર્યો નવ મરે, તે ઉપાસના શંકરની કરે;
ન બોલે નીર પાવક નવ બળ, વાયુ ન શોષે હિમે નવ ગળે.
વલ્લ અક કાયા નવ છેદે, સરિત બાણ નિશૂળ નવ ભેદ;
ન પાસે નાશ ગિરિ વૃક્ષવડે, કાળા સર્પનું વિષ નવ ચેડે.

તે જાય બુદ્ધ ને જ્યાં મન ગમે, કાળયવન નામ જગતને દમે;
એકવાર ગયા નારદ કપિ જન, નારદને પૂછે કાળયવન.
કહે કપિજી મેં જીત્યો સંસાર, આજ મળે કો મુજ સાથ વઢનાર;
ઉતારે મદ મારા કરતણેા, છે કપિજી કો નિશ્ચે લણેા.
કપિ નારદ કહે સાંભળિયે રાય, હોય મમત્વ તો જ મથુરાં માંચ;
રામ કૃષ્ણ બે વસુદેવના બાળ, સ્થામ ગૌરવ છે રૂપ રસાળ.
નીલ પીત પટ કરે પરિધાન, જેનું યોગેશ્વર ધરે છે ધ્યાન;
કપિ નારદ ગયા મમરે મૂકી, ઉડ્યા કાળયવન વઢવા હૂકી.
ત્રણ કોટિ યવન લેઈ સાથ, જઈ મથુરાં ઘેરું અર્ધ રાત્ર;
તે સમાચાર માગધને થયેા, જરાસંધ આવી વાટે રહેા.
યવને ઘેર્યા કેરાવરામ, ભડું થયું પરભાણું કામ;
નાસતાં યાદવનેા વાળું દાટ, રહેા જરાસંધ બાંધી વાટ.
યવને વીટી યાદવપુરી, સૂતું સર્વ જાત્રે એક શ્રીહરી;
વિચારું મનમાં શ્રીગોપાળ, નીત નવા થાય જંજળ.
મોટા શણ સાથે પડિયાં વેર, તો કહી પલાયનની કીજે પેર;
એવું વિચારું શ્રીભગવાન, તવ ધણું વિશ્વકર્માનું ધ્યાન.
તેડ્યાં યોગમાયા નિધિરાય, આવી ત્રણે નમીયાં હરિને પાય;
સમુદ્રને કહે સુંદરશ્યામ, આપ જળમાં બેઠ વસવા ગામ.
કહું વિશ્વકર્માને નિપાવેા નમ્ર, શાડતને કહે લેઈ જાએ સમગ્ર;
પશ્ચિમનિધિયે બેઠ આવ્યા વિશાળ, વિશ્વકર્માએ નમ્ર કીધું તતકાળ.
બે ઘટિકામાં નીપાવ્યું ગામ, તે માટે ધણું દારિકાં નામ;
છે સમ ધામના દુર્ગ વિશાળ, છે કનક કોસીસા ઝાકઝમાળ.
ઘરમાં શોભા બહુ ખારી ખૂર્જ, જડિત કળશ ઝળકે જેમ સૂર્જ;
એમ ચિત્રેખા ઘણી પુતળી પોળ, એક ચહુટાં શોભે છન્નાની ઓળ.
છે શેરી ફળીયાં શોભિતહાટ, રેફટિક શલ્યાએ બાંધ્યા રસ્તા વાટ;
જડિત કનક કકેરા હારે હાર, પરસાળ પટમાં ચોરડા ગળર.
કનક ચોસલે બાંધ્યા એક, બહુ જળી અટારી ખારી ગોખ;
ખીરાજે છન્નાં ઝરૂખાં ઝાકઝમાળ, બોયરાં અગાસી મેડી માળ.
કળશ ઘટ આગળે ઘુઆભા ઘટી, શોભે ધન પતાકા બહુ રાવટી;
ધેર ધેર નવ પલ્લવ વાડી કુંજ, ઉકે મણી માણેક તેજના પુંજ.
ચંદનના સ્તંભ એવાં કમાડ, હયરાળા ગૌરાળા ગળવાડ;
રસોઈ બોવન દવસ્થળ ઘણાં, શયન સદન બહુ સોહામણાં.
બહુ રંગ ભીતે ચિત્ર લખીયાં, આસ્તરણ આસન ગાદી તકીયા;
રાજદાર સભા શણગારી, નવભાતી મણી મીનાકારી.
વિશ્વકર્માએ નમ્ર તત્પર કીધું, પછે યોગમાયાએ કાર્ય કરી દીધું;
શુકજી કહે સુંણ પરીક્ષિત ભુપ, દવ્યાએ લીધાં કોટિ સ્વરૂપ.

મથુરાની પ્રજા સુતી છે જેમ, ઉચ્ચલી લીધી તે જેમની તેમ;
 ઘોરનિદ્રામાં કો બાણે નહીં, દારિકામાં સહુ સુવાડયું જઈ.
 છત્ર આસન રથ માનવ પશુ, મથુરામાં નવ મૂંકયું કયું;
 ભાંડપાત્ર શય્યા પટફૂળ, ઉત્તમ વૃક્ષ લીધાં સમૂળ.
 હશે સાંત્યાં ધન મથુરામાં, તેમનાં તેમ જઈ ડાટયાં ત્યાં;
 સકળ જીવ દારામતી ગયા, મથુરામાં બે બાંધવ રહ્યા.
 એ અદ્યુત લીલા વૈકુંઠરાય, શુકલ કેહે કેમ વર્ણવી જાય;
 વળણ.

કેમ વરણણું એક જીવ્યાએ કરી, પરમેશ્વર મહિમાયરે;
 ભટ પ્રેમાનંદ કેહે કથા, થયા પચ્ચાશમે અધ્યાયરે.

ઇતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે દશમસ્કંધે પચ્ચાશત્તમે-
 ધ્યાયઃ ૫૧૦૧

અધ્યાય ૫૧ મો.*

કડવું ૧૪૩ મું-રાગ રામગ્રી.

શુકલ કેહે સાંભળ નરપતી, પ્રભુએ પૂરી કીધી દારામતી;
 મથુરામાં રહ્યા શ્રી ગોપાળ, રામ જગાડયા થયા ભાતધાળ.

ચાલ.

ભાતઃકાળ થાતે યદુનાથે, જગાડયા બળરામ;
 સંકેર્ષણ તવ થયા વિરમે, ઉદવસ્ત દીકું ગામ.
 નહીં નરનાર બાળક પશુ પંખી, નહીં મૂષક મર્કટ સ્થાન;
 આશ્ચર્ય પામ્યા રામ દેખી, બોલ્યા શ્રીભગવાન.
 જે વાત વીતી અથ ઇતિ, તે કહ્યા સમાચાર;
 યવન ચોધે ગામ ઘેરું, વીરા કોણુ વિચાર.
 બળિભદ્ર વળતું બોલીયા, મુને પૂછ્યાનો શો અર્થ;
 કાલયવનને મારવાને, તમે છો સમર્થ.
 કાલયવનને હું હણું, એમ કેહે જીગદાધાર;
 રામ કહે એના સૈન્યને, તો હું કરું સંધાર.
 એવું કહીને રામ કૃષ્ણે, ઉઘાડ્યાં પુરદાર;
 નારદ કહ્યું હતું તેવા, રામ રાજકુમાર.
 નીલ પીત પટ મોળાયાં છે, ચંદન ચર્ચિત કાય;
 અસ્ત્ર શસ્ત્ર વાહન વોહોણા, ઉભા પાળા પાય.

* આ એકાવનમા અધ્યાયમાં ભગવાને કાલયવનને મુચ-
 કુંદની દષ્ટિથી મરાવ્યો; પછી મુચકુંદે સ્તુતિ કરતાં તેનાપર
 કૃપા કરી તે કથા છે. † નગરી.

જાણ્યું બાળકને જઈ ગ્રહું, ધાયો દાનવ ધીરા;
 કાલયવન પૂઠે થયો, પછે નાડા શ્રીજીગદીશ.
 બળિભદ્રે સહુ સૈન્ય રોડયું, કર્યો વૃક્ષ વડે સંગ્રામ;
 કાલયવનને લઈ ગયા, કરી ભેદ સુંદરશ્યામ.
 ભર્યા શ્વાસે નાથ નહાસે, ઢળી પડે બેડા થાય;
 હવડાં ગ્રહું છો યવન જાણે, આશા પાશ બાંધ્યા જાય.
 નહીં નાળાં વૃક્ષ જાળાં, પર્વત પંખી વન;
 નહાસે ઉવાટે વસ્ત્ર ફાટે, વીંધાય કાંટે તન.
 એક ગુફા ઘોર ગિરિ તાણી, તેમાં પેડા શ્રીગોવિંદ;
 એક પુરુષ સૂતો ગુફા મધ્યે, નામ રાય મુચકુંદ.
 અચુત વર્ષની નિદ્રા કરીને, પોઢિયો પર્વતમાંય;
 તેને પીતાંબર આઢાડિયું, કીધો ભેદ યાદવરાય.
 આઘા જઈ કંદરામાંહે, થયા ગુપ્ત જીગદ્યવન;
 સામગીયાને શોધતો, ગયો ગુફામાંહે યવન.
 મુચકુંદને જોઈ પોદ પામ્યો, જાણ્યા નાંદકિશોર;
 યવન કેહે રે ઉઠ યાદવ, શું સંતાઈ સૂતો ચોર.
 તે જાણ્યું મહતકર્મ કીધું, અસુર નહીં આવે અત્ર;
 કાલયવનને અજાણ્યું શું, મેં જોઈ મૂક્યા છે સર્વત્ર.
 નિર્ભય થઈ શયન કીધું, ગાજ્યો યવન મેઘાકાર;
 મુકુંદ જાણી મુચકુંદને, તોણે કીધો પાહુ પ્રહાર.
 મહા પુરુષને થઈ પ્રબળ પીડા, ક્રોધે ઉઘાડ્યાં લોચન;
 નિદ્રાભંગના નેત્રથી, પ્રગટીયો હુતાશન.
 ક્રોધાનળની જ્વાળ પ્રગટી, પ્રલયવત વિકાળ;
 કાળયવન બાળી ભસ્મ કીધો, તવ હૃદયા શ્રી ગોપાળ.
 મુચકુંદ મનમાં વિચારે, મેં કોણુ કીધો દહન;
 પરભાઈ કારણ કરી, બંખાર્યા જગદ્યવન.
 શબ્દ સાંભળી ફરી જોયું, દીઠા દેવ મુકુંદ;
 કોણુ છે તું બાળકા, એમ પૂછે રાય મુચકુંદ.
 લઘુરૂપ કો લક્ષણવતો, છે લોચન લોલ વિશાળ;
 અધારે ગુફામાંહે એકલો, ખીતો નથી તું બાળ.
 આ પીતાંબર મેં કોવું આઢ્યું, કોણુ કીધો પ્રહાર;
 જાણતો હોય તો કેહે મુજને, એ કોણુ થયું બળીને તાર.
 પરીક્ષિત પૂછે શ્રી શુકદેવજન, કહો કૃપા નિધાન;
 કથા કહો મુચકુંદની, જેને મળ્યા શ્રીભગવાન.
 ક્રોધાગ્નિયે કેમ દુષ્ટ દહ્યો, અભંગ જેનું અંગ;
 પ્રત્ન સાંભળી કેહે શુકચોગી, પૂર્વ કથા પ્રસંગ.
 પશ્ચાત્તર શુકદેવ વદે, ધન્ય રાય પ્રીમાન;
 કહું કથા મુચકુંદની, જે મળ્યા શ્રીભગવાન.

દેવતાને દુઃખ પડીયું, દૈત્યે દમ્યા અપાર;
 માર્યના કરવા મહીપતિની, આવ્યો સુર પરિવાર.
 શત્રુજિત રવિવંશદીપન, જાણ્યો માંધાતા મહીપાળ;
 ઈંદ્ર કહે નરેન્દ્રને, હ્યો અમરની સંભાળ.
 માંધાતાએ નિજ પુત્ર તેડ્યો, મુચકુંદ એવું નામ;
 જાણ્યો સ્વર્ગની રક્ષા કરો, પિતાએ આપ્યું કામ.
 પછે મુચકુંદ ગયા અમરાવતી, નિર્ભય કીધાં નિજ સર્વ;
 અસુર દાટ વાગી ઉઘાટ ટાળ્યા, નાચે અપ્સરા ગાંધર્વ.
 હાસ્ય વિનોદ મગ્ન મન, શૃંગાર વિવિધ વિલાસ;
 દાનવ કોટિક નાશ કીધો, ગયો અમરનો ત્રાસ.
 એ અચુત વર્ષે રક્ષા કીધી, તવ રીત્યા સુરગર્જન;
 ઈંદ્ર પુત્ર જ્યંત નામે, પામ્યો બળ યૌવન.
 તેને સ્વર્ગ રક્ષાનું કારણ સોંપ્યું, બાહ્યા ઈંદ્ર ભગવાન;
 વિદાય આપી મુચકુંદને, માગો કાંઈ વરદાન.
 તમો શ્રમ કીધો અતિ ઘણો, તે અન્યથી નવ હાય;
 તમારા વારાના જુદી મહિ, લોક ન મળે કોય.
 ત્રણ વર મુચકુંદે માગ્યા, ઉજ્જગરે વ્યાકુળ રાય;
 અચુત વર્ષે નિદ્રા કરું, જગાડે તે ભસ્મ થઈ જાય.
 ત્રીજો વર જે મુક્તિ પામું, મળે વૈકુંઠ રાય;
 એવો વર પામી મુચકુંદ, સુતા એક ગુફાની માંધ.
 એ પૂર્વ કથા નિદ્રા તાણી, જે દેહો કાલયવન;
 પરીક્ષિત રાય પ્રસન્ન હવા, સમાધાન થયું સ્વામીન.
 મૂળ કથા શ્રીકૃષ્ણ કહે, સાંભળીયે ભૂપાળ;
 મુચકુંદે પૂછ્યું માંધવને, કહે સાચું કોણ તું બાળ.
 શ્રીકૃષ્ણ કહે મુચકુંદને, સાંભળ રવિવંશી રાય;
 મુને પ્રભાતિક જાળખે નહીં, નિગમ નેતિ કરી ગાય.
 ભૂમો ભાર ઉતારવા, અમો લેઉં છું અવતાર;
 પ્રભા આદે સર્વ દેવતાએ, મુને સ્તવ્યો એકવાર.
 વસુદેવ સુત થઈ અવતરો, વાસુદેવ મારું નામ;
 અધર્મનો ઉચ્છેદ કીધો, કંઈકો કંસનો ઠામ.
 કોપાગ્નિયે તુજ નેત્રથી, બળાવ્યો કાલયવન;
 તું ભક્ત માટે ભૂપતી, મેં દીધું આજ દર્શન.
 કૃતાંજળી કરી પાય લાવ્યો, મુકુંદને મુચકુંદ;
 પરપ્રભને ક્રમ જાળખું, હું અપરાધી મતિમદ.
 નરેન્દ્રે ઉપેદ્રને, કહ્યું પોતાનું વૃતાંત;
 અપરાધ મારો ક્ષમા કીજે, જ્ય જ્ય કમળા કાંત.

છે આદ્ય મધ્ય ને અંત્ય તું, અનંત અપરપાર;
 પરાત્પર પરપ્રભ ઈશ્વર, જ્ય જ્ય જુગદાધાર.
 વિશ્વકર્તા વિશ્વંભર, વિશ્વપાળક. વિશ્વાધાર;
 જ્ય વિશ્વેશ્વર વિશ્વાત્મા, વિધાતા રહિતવિકાર.
 ભૂગુ પ્રભા બૃહસ્પતી, તારો ભવ ન જાણે બેદ;
 ભટકતી ભારતી કરે. પ્રભુ રહ્યા અટકી વેદ.
 આદિત્ય ઈંદુ ઈંદ્ર ઉડગાયુ, અમર કોટિ તેનીશ;
 અનિલ અનલ દુર્ગ અવની, તે કો નવ જાણે જુગદીશ.
 સાગર સરિતા સપ્ત કાશી, નવકુળ નાયક સર્પ;
 અષ્ટવસુ ને વિશ્વદેવા, ન જાણે મોટા નર્પ.
 અધ્યયન ધન આધાર તું, પરિવાર તું પદ્મનાભ,
 વ્યાપાર કીધો તુજ નામનો, પ્રભુ તેણે લુંટ્યા લાભ.
 તારા અમરણ વિના વ્યાપાર કીધો, અન્ય કોટાન કોટા
 કુખેર તુલ્યે ધન થયું પાણુ, અંતે આતી ખોટ.
 ઉપરાઈને જઠર પોષ્યું, પોષી પોતાની નાર;
 તેણે વૃથા વપુ વધાવ્યું, કાળને ચરવા ચાર.
 જગૃત શયન સ્વપ્ન ભક્ષણ, માત રાત્રિ મધ્યાન;
 હું કલેશ કરતો ઉઠ્યો મૂંઠા, ભગ્ન નહીં શ્રીભગવાન.
 મમત્વ મદ મોહે ભયો, ઘણો મચ્છર માયા મગ્ન;
 સ્વભાવે નથી નીચું નિરખ્યું, જોયું ગર્વે ગગન.
 ઘણું લોલ લોભી લંપટ શઠ, કપટી હૃદ કઠોર;
 પલમાત્ર શ્રીપ્રભ ભજ્યા નહીં, હું છું નાથ તારો ચૌર.
 અમરાવતીમાં આયુષ્ય જોયું, કરી અરીસું ચુક;
 અચુત વર્ષે નિદ્રામાં ગયાં, શબવત શરીર અશુક.
 સ્નાન દાન ને ધ્યાન અધ્યયન, સંત સંગત નહીં ઉપગાર;
 શલ્યાવત સુંતા રહ્યો, ગયો ઊધમાં અવતાર.
 માત તાત ને ગુરૂ ગોસાંઈ, નવ સેવ્યા વિપ્ર સાધ;
 આયુષ્ય જોયું અન્યાય કરતે, ક્ષમા કરો અપરાધ.
 માનુષ દહની ત્રણ અવસ્થા, નહીં ચોથી અવસ્થા કોય;
 કીટ પડે કે ભસ્મ થાય, ખાય શ્વાન વિદ્યા હોય.
 માનુષ દહથી પણ ભલાં, અજ્ઞાને નહીં કર્મ;
 મળભૂત માંસ રૂધિર અરિષ્ઠ, કોને અર્થે આવે ચર્મ.
 માનુષ દહ તો ધન્ય કહીએ, ભજે શ્રીગોપાળ;
 જોણે રામ નામ ભજ્યું નહીં, તે જનુનીજાનકાળ.
 મુને ગર્જાચાર્યે કહ્યું કુતું, તુને મળશે શ્રીમહારાજ;
 તે વિપ્ર વચન સાચું થયું, મેં નિરખ્યા નરહરિ આજ.

ખટ શાસ્ત્ર ન ચાર વેદ, કથા પુરાણ અઠાર;
તે પાઠ કરતાં ગોવિંદ ગુણનો, કૃમે ન આવે પાર.
અદ્ય આયુધ સ્વદ્ય ભુધિ, ગુણ હીણ ગર્વી મૂઢ;
હું કીટ વિષયકુંડનો, શું સ્તવું ગરુડારૂઢ.
એવું કહીને પાય પડીયા, યુગ્મ નેડી પાણ;
માંગ વર રવિવશોદ્ભવ*, એમ વધા પુરુષપુરાણ.
ગદ ગદ કંઠે બોલિયા, ગોવિંદસું મુચકુંદ;
આવાગમનનાં કર્મ કાપો, આપો ચરણારવિંદ.
શ્રીકૃષ્ણ કહે નિદ્રાવદે છે અશુદ્ધ તારો દહ;
આધકાર નહીં વૈકુંઠનો, રાય પિંડ પાડો એહ.
પછે વૈકુંઠ પામશો તમે, કહી ગયા શ્રીભગવાન;
મુચકુંદ બદ્રિકાશ્રમ જઈને, ધસ્યું હરિનું ધ્યાન.
થોડા દિવસમાં દહ તનિયો, આવ્યું દિવ્ય વિમાન;
વૈકુંઠ વેબળવ પામિયો, એમ કહે શુક ભગવાન.

વલણુ.

ભગવાન શુક કહે શ્રવણે, કોટિ પાતક જન્યરે;

ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, થયો એકાવનમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે એકપ્રમા-
શતમેાધ્યાયઃ ૥૫૧૥

અધ્યાય પર મો.

કડવું ૧૪૪ મું-રાગ ગાડી.

શ્રીકૃષ્ણ કાર્ય પરભાસ્યું કરી, ફરી મથુરામાં આવ્યા હરી;
રામે હજમુસજ કર ધરી, અર્ધ કચરી માચ્યા અરી.
યવન મારતાં બહુ ઉગર્યા, તે કૃષ્ણે આવી પૂરા કર્યા;
અર્ધમી નાડા તે ઉગર્યા, દારીકાં બે બાંધવ પરવર્યા.
મથુરાંની માયા મૂકી ઘણી, સામળા આલ્યા સોરઠ ભણી;
સૈન્યા રાય જરાસંધ તાણી, આગળ ઉભી બીહમાણી.
બાંધી મારગ માગધ રહ્યા, મુદ્ધિત માધવ દેખી થયા;
નથી સામાચારયવનના લલ્હો, જે સ્લેષ્ઠ મુચકુંદ દષ્ટીએ દલ્હો.
યવનથી નાડા બે ભાય, આવી પડ્યા મારા દળ માંય;
સૈન્યાને કહે માગધરાય, રામ કૃષ્ણ કુશળે નવ જન્ય.

* મૂય વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલો.

† આ બાવનમાં અધ્યાયમાં જાણે ભવભિત થયા હોય,
તેમ દોડતા, દારકાંમાં ગએલા ભગવાને એક આદ્ધણે કહેલા
શ્કમિશિન્ના સંદેશાને રિવકાચ્યા તે કથા છે.

‡ આનંદી.

દીઠા દાનવે બાંધી વાટ, સંકર્ષણને થયો ઉચાટ;
ભાઈ નથી ઉગરવાનો ઘાટ, કરી ચુદ્ધ હવે વાળો દાટ.
શ્રીકૃષ્ણ કહે સત્ય કહો છો તમે, આપણને દાનવ વઢતાં દમે;
આજ યુદ્ધે છત ન થાય કેમો, ભાઈ પશાયનનો દીસે સમે.
મૂકી સૈન્યા જમણે પાસ, નાડા હજધર શ્રી અપિનાશ;
કહે જરાસંધ ભરિયો શ્વાસ, નેટ નીસરી પીધી છાસ.
નોંહે યાદવ ક્ષત્રી ખરા, નીવડ્યા નંદતાણા છોકરા;
હવડાં જઈ ઝડું અહીંસરાં, ધાયા જરાસંધ ધુલ ધરા.
મણુ તેવડયાઈ તસ્કર વત, કોટિ અસુર ધાયા ઉન્મત;
બહુ પાળા હસ્તિ ઘોડા રથ, ધાતાં સહુ થાય લથબથ.
પડે શોહાર ચીસ બુંબાણ, વરસે શૂળ શક્તિ બહુ બાણ;
ન રહ્યું શસ્ત્ર અસ્ત્ર નિર્માણ, નાંખે અસુર પૂકે પાપાણ.
ઉડે ધૂળકટ કોરાણ વાય, મારો કહેતા દાનવ ધાય;
નાસતાં એછા કરે ચક્રરાય, ઢળી પડે વળી બેડા થાય.
એ અકળ ગતિ નવ જન્યે કળી, છુટે પસવટ બાંધે વળી;
હજધરને હીંડ્યાની ગતિ ટળી, એવે સૈન્યા પુકે આવી મળી.
રામ કહે સાંભળ શ્રીપતિ, આવી પહોંતા બહુ દુર્મતીકું;
મારું મરણ આવ્યું સર્વથી, હવે મેં દોડાતું નથી.
વડો વીર દીઠા લડથડ્યા, ન મૂકે દાનવ પૂકે પડ્યા;
લીધા રામ ખભે હરિ ગડગડ્યા, પરમેશ્વર પર્વત ઉપર ચડ્યા.
છે ગોમતાચળ તે ગિરિનું નામ, ચડી ગુપ્ત થયા કેશવરામ;
જરાસંધ કહે સીધું કામ, હવે નથી નાઠાનો ઠામ.
જઈ પર્વત વીંટયો ચોપાસ, ખડકી કાઢી મૂક્યા હુતાશ;
ગઈ અગ્નિ જ્વાળા આકાશ, બોલ્યા રામ શી ગતિ અપિનાશ.
ભાઈ નથી ઉગરવાનો ઉપાય, બુઝ્યો જ્વાળા ચોપાસે જન્ય;
ભય ઉપજવે લાગી લાય, ફાટે વાંસ કડાકા થાય.
શુકર મૂગ પડ્યાં તરફે, દગ્ધ પાંખ પાંખી રૂંડ રૂંડે;
ધુમે વાયુ ધુમસ ધડધડે, સામળીયા કાંઈ સૂજ નવ પડે.
કહે શું કામ અહીં કાઢ્યું ચડી, જન્મ સંભારણ વેળા પડી;
થઈ અવગતિ મરણ તરફડી, વારૂ થાત જો મરતા જુડી.
કોણ વાત કહેશે ઘેર આપણી, રોઈ મરણ દેવકી રોડિણી;
મામી બેહુ હરખશે ઘણી, મગધમાં જશે વધામણી.
બળિભદ્રની આતુર વાણી, લીધું પીતાંબર સારંગપાણી;
પછે હજધરને પાસે આણી, બેહુએ કટિ ત્યાં બાંધી તાણી.

* ભાગવાનો. † પળ વારમાં. ‡ યુદ્ધિત રચી.

§ દુષ્ટ મતિવાળા. || મૂળ ભાગવતમાં 'પ્રવર્ણ' એવું
પર્વતનું નામ છે. ¶ કાકડા. X અગ્નિ. ° કમ્બર.

મમની મતિ કીધી ચક્રપતી, તે જરાસંધ બાણીતો નથી
પ્રમતે લઈ ઉઠ્યા અવિમતી, એકું જઈ ઉતર્યા દારામતી.
રામકૃષ્ણ જતા નવ જોયા, ગાળ્યો જરાસંધ દાનવ મોઢા;
એકું યાદવે છવ પોતાના ખોયા, ગયો ઘેર દૂધે ઉબર ધોયા.
અસ્તિ માસિ આનદી ઘણું, હવે વેર વળ્યું કંસાસુર તણું;
મૂળ કથા શુદ્ધ કહે ભણું, વિસ્તાર મણુતું મણુતાપણું.
જન્યા લોક દારિકામાંય, નવું નમ્ર દખી વિસ્ત્રે થાયા
પરસ્પરે સહુ પૂછવા જાય, સદ્ય સમજ્યા ઉદ્ધવ વૈષ્ણવરાય.
સહુ સમજાવ્યા યાદવ પરિવાર, એવે પધાર્યા જુગદાધાર;
થયો કુશસ્થળીમાં* નેજેકાર, કહેા કુટુંબને સર્વે સમાચાર.

વળણું.

સમાચાર કહેા અથ ઇતિ, દેહો યવન વાચું ગામરે;
ભટ પ્રેમાનંદ કહે કથા, જે પરણ્યા કેશવરાગરે.

કહ્યું રૂપ મુન-રાગ કેદારે.

શુદ્ધ કહે સાંભળ રાજ, કહું ગોવિંદના ગુણ ગ્રામ;
વૈદહીનાં વિઠલ પરણ્યા, રેવતીને પરિયા રામ.
છપન કાટિ છે યાદવ, રચના શ્રી જુગદીશ;
એકેકા ઘરમાં કુટુંબ છે, માણસ અડતાલીશ.
મતિ પાસણા કરે મળની, સમગ્ર શ્રી ભગવાન;
વ્યાધિ અકાલ મૃત્યુ નહીં કોઈને, કપિ યમ રાજન.
દારામતીમાં મળ ન માઈ, એક નવું નીપજવું ગામ;
કીધી દારિકાં સામી એક, ઊપદારિકાં ધણુ નામ.
ઉગ્રસેન શિર છત્ર ખિરાજે, ઘણી વસુદેવ રાજન;
સેનાપતી સાત્યકી યાદવ, અકૂર કીધા પ્રધાન.
ચક્રપતી હજારજી કીધા, સ્વામી શ્રી ગોપાળ;
વિનતિ ઉદ્ધવજી પહોંચાડે, કીધી કૃતવર્મા કોટવાળ.
સુખસાતા અડિયાતા દહાડા, જ્યાં રાજ જુગદાધાર;
વસુદેવ દેવકી ગોષ્ઠ કરે છે, પામ્યાં છે સુખ અપાર.
કારાગૃહના કપરા દહાડા, સંભારતાં કુખ વ્યાપે;
આજ ઇંદ્ર ઇંદ્રાણીપિં અદકાં, સુખી પુત્રતણે મતાપે.
રાજ્ય ભૂવન ધન ભોજન ભૂખણ, પાહન વસન આસન;
સકળ સુખ આપણે પામ્યાં, પણ એક કુખ મોટું મન.

* દારિકામાં.

† આ કડવાતી વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

‡ વિદર્ભ દેશના રાજ બીમકની પુત્રી, માટે વૈદર્ભ એ
રૂમિયણીનું નામ છે.

જરાસંધ સરખો શિર રાત્રુ કીધા ગોકુળમાં અન્યાય;
તે માટે દીકરાને કો નહીં આપે, કુળવંતી કન્યાય.
રોહિણી પુત્ર રંજે છે ગોરે, તેની વાત ક્યાંઈ પણ થાશે;
મારો પુત્ર કાળો ઉછંકળ, કુંવારો ભવ જશે.
નીચ કુળની લક્ષ મળે તોહ, મારું કુખ નવ લાગે;
જ્યાં લગે કો છત્રપતીની, પુત્રી પાગે નવ લાગે.
વસુદેવ કહેરે ઘેલી ઘણી, એ વિચાર તારો ખોટો.
આપણા પુત્રને પરણાવવાને, પરમેશ્વર છે મોટો.
શ્રીકૃષ્ણે તતક્ષણ જાણ્યું, માત પિતાની દાન;
એટલી વહુવર આગળ લાવું, જે માતા આવે વાન.
એક દહાડો સકળ યાદવની, સભા શ્રીકૃષ્ણે કીધી;
અંતરિક્ષથી એક રાજ આલ્યો, કુટે કન્યા લીધી.
એકવૈશ તાડ પ્રમાણે ઉઘો, કન્યા તે પણ એવી;
હિમાચળના ઉછંગ* ઉપર, જગત માતા† જેવી.
સુભટ સર્વે વિસ્ત્રે પામ્યા, દખી તાત કુમારી;
તે રાજ્યે આગિને પૂછ્યું, ક્યાં છે મૂસળધારી.
ઉગ્રસેન અતિ આદર કીધો, કહેા પધાર્યા કોણ કામ;
પ્રણામ કરીને રાજ બોલ્યો, છે રેવત મારું નામ.
રવિવંશ ઇક્વાક કુળ મારું, છત્રપતિ રાજકુમાર;
હું રેવતી પુત્રીને લેઈ ગયો, બ્રહ્મા કને એકવાર.
મુહૂર્ત માત્ર રહ્યો હું ઉભો, વહી ગયા યુગ ચાર;
જગતપિતાએ સામું જોયું, હું બોલ્યો કરી નમસ્કાર.
વર વિચારી મેં મૂક્યા હતા, નામ કદાં સભામાંય;
કયા વરને કન્યા આપું, જે અખંડ સૌભાગ્ય થાય.
હાસ્ય કરી હિરણ્યગર્ભે કહે, વહી ગયા યુગચાર;
તેં ચીતવ્યા વર તે પૃથિવી માંહે, ફરી અવતર્યા લક્ષવાર.
આજ જુનો વર છે ધરાધર, ‡ રોહિણીનંદન નામ;
તેને જઈ કન્યા આપો, તુજ ચોગ્ય જમાઈ રામ.
તે માટે હું આવ્યો સ્વામી, મુને કૃતારથ કીજે;
ઉગ્રસેન કહે હજારને, કન્યા ચોગ્ય છે હીજે.
સરખે સરખા યાદવ હસિયા, વિવાહ રૂડો થાશે;
કન્યા નોહે પણ કન્યા દીસે, કીધા ઘરમાં માશે.
પિતાએ પુત્રી હેઠી મૂકી, અવનીજા અડિયા પાય;
જોતાં રૂપ ગયું કૃત યુગનું, થઈ દાપરની કન્યાય.
નેજેકાર થયો ચક્રકુળમાં, શોભિયા સંકર્ષણ;
કન્યાદાન આપું રાજ્યે, કીધું પાણી અહણું.

* જોળા. † પાર્વતી.

‡ શ્રી બાળભદ્ર. § અક્ષદેવ.
|| પૃથ્વીને ધારણ કરનાર. || પૃથ્વી. x શ્રી બાળભદ્ર.

વળણ.

પાણી મહણ કીધું રેવતી રામે, રેવત તપ કરવા ગયોરે;
કહું સંબંધ શ્રીગોપાળના, ને રૂકમિણી સાથે થયોરે.

કડવું ૧૪૬ મું-રાગ રામઘી.

મથમે મણુમું સીતા રામણ, વિદ્ય હરે વૈષ્ણવીને કહું પ્રણામણ;
શ્રીભાગવત રસ અમૃતભાણું છ, પદબંધ કરવા અલિલાષ રાણું છ.

ચાલ.

અલિલાષ રાણું રમ્ય* વાણી, આપ શ્રી રણુછોડ;
કથા કહું રૂકમિણી હરણુની, બાંધુ જુગતે જોડ.

વ્યાકરણ વાણી શબ્દ સુંદર, સુરસરિતા શુભ વાણ;
છે અમૃતપે અધિક માધુર, કો પીયે ચતુરસુખાણ.
કોમળ શીતળ નિર્મળ સુખકર, કુખકર હરિતું નામ;
પ્રેમાનંદ પવિત્ર થાવા, ગાયા રાજ્યલોચન રામ.
રસ અનુભવી ચતુર પંડિત, બાંધે બંધ જુગત અપાર;
લલિતઈ પદ ગીરવ ઘણું, વેહે વાણી ગંગાધાર;
એવા કવિને ભક્તિ નહીં, જેમ બીજ વોહોણું કૈવ;
પદ બંધ કિંવા પ્રીત વોહોણું, જેમ પુતલી પાણે નેત્ર.
પંડિત થયા નવ હરિ લક્ષ્યા, મળળી રહ્યા નિજ અહંકાર;
ભક્તિ વિના અધ્યયન યથા, વ્રેહે વૃષભા પુસ્તક ભાર.
કો કહેશે તે ગર્વ કીધો, કવિને તિરસ્કાર;
કહ્યો ઉપદેશ માણી માત્રને, હરિ ભજન મહુ પેં સાર.
એ મરણ પગલાં હેડ છે, ફરે સીચાણી કાળ;
હરતાં ફરતાં કારણ કરતાં, ભજે શ્રી ગોપાળ
રૂકમિણી હરણુની કહું કથા, જોડી યથા વેદ વ્યાસા
જે પ્રીતિપૂર્વક સાંભળે તો, ટળે જન્મ મરણનો ત્રાસ.

વળણ.

ટળે ત્રાસ જન્મ મરણનો, હરિભજન નવ ચૂકીયેરે;
પ્રેમાનંદ મણુ પરમેશ્વરનું, પળ માત્ર નામ ન ચૂકીયેરે.

કડવું ૧૪૭ મું-રાગ સામેરી.

શ્રીયુક્ત કહે સાંભળિયે રાય, શ્રીકૃષ્ણ કમળાનો વિહિવાય;
શ્રીહરિયે મથુરામાં અવતાર લીધો, લક્ષ્મીયે મનમાં વિચાર કીધો.
વિચાર કીધો વધુ જીવવા, સેવવા પાદ શ્રીહરી;
વિદ્ધા દશ ભીમકને ઘેર, રૂકમિણી થઈ અવતરી.

* મનોહર † ગંગા. ‡ કમળ સરખા નેત્રવાળા.
§ સુંદર. || બળદ. ¶ શરીર.

સ્વરૂપ સુંદર શીલ સાગર, સ્ત્રી ન શકે સરજીત;
ભીમકને જુવન પધારિયા, એકવાર ત્યાં નારદ જતી.
એકાંત અતઃપુર વિષે, પૂજ્યા કવિ આદર કરી;
દંપતી કવિને પાય લાગ્યાં, વિનય વાણી આચરી.
મહારાજ આજ હું રંકને, કૃતાર્થ કવિષ્ઠ કરો;
હું સરખું કાંઈ કાર્ય સ્વામી, સેવક જાણી આચરો.
ભક્તોંદ્ર* કહે નરેંદ્રને, ધર્મ સોજન્ય સુંણી ઘણું;
અનલોકથી† અગો આગ્યા, અવલોકવાઈ મન આતુર ઘણું;
છે સમ સ્વર્ગે વાત તારી, પેદર્ભા વૈષ્ણવ મણી;
જેનો યશ છે જગત માંહે, ધન્ય જનુની તે તાણી.
ભૂપતીના ભક્તપાણને વિખાણે છે મહાજતી;
રૂકમિણીને‡ તેડી આવી, માતા જે સુખલાવતી.
પુત્રી જઈને પાગે લાગો, પરં માગો કવિવર કને;
મહંત ભાગ્ય જે મુનિ મળિયા, સૌભાગ્ય મીડી હશે તને.
નારદ કવિને પાય પડિયાં, રૂકમિણી જુગતે કરી;
તારો હાથ પૈકુંઠનાથ ગ્રહેશે, પરોતન વાણી આચરી.
આશ્ચર્ય પામી શીપ નામી, પવદર્ભનો સ્વામી વદે;
તમે વિચારી વરદાન આપો, વિશ્વાસ કેમ આવે હૃદ.
ક્યાં ખલોત¶ ને ક્યાં રવી, એ જોગવાઈ જોતાં નવ મળી;
ક્યાં કવિકેશ‡ ક્યાં રૂકમિણી, ક્યાં ગરૂડ ક્યાં ચરકલી.
ક્યાં પુણ્યે એ જમાઈ પામું, જેનો પાર વિધિ પામે નહીં;
નિઃસંદેહ છે નારદ કહે, સગાઈ એ નિશ્ચે થઈ.
જેમ જનકસુતા** રામે વરી, તેમ પંહાંચશે તમ કોડ;
યાદવપતિ દ્વારામતીમાં, વસુદેવસુત રણુછોડ.
અરિ†† દળવા અવનિ અવતર્યો, એ અટગો અવતાર;
કહ્યો નિવારણ સૃષ્ટિનું, શ્રી કૃષ્ણ જુગદાધાર.
છે અચુત આદિત્યતાણી આભાડું, મુગટ ઉગટ મુખ નિર્મળું;
નીલ પીત પટકળ રાજે, ઘનવાર્જ તેનું સામળું.
નવ માણી મકરાકૃત કુંડળ, હાર વૈજયંતી કૌમુદી મણી;
ખાજુબંધ પહોંચી મુદ્રિકા‡‡, હરે ગ્યાતિ સુત અત્રીતાણી.¶¶
નખ ઈંદુ આભા આપતી, જે ઉડગાણી શોભા હરે;
જેને મસ્તક કર કમળ ધરે, તેને કૃતાર્થ મોહને કરે.

* ભક્તોમાં શ્રેષ્ઠ એવા નારદજી. † રાજા.

‡ અનલોક-સત્યલોક કે જ્યાં અનલોકનું સ્થાન છે. § નિર્મળ.

|| આદિત્ય નાંડો કડવું પુરે યથા સુધીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

¶ નારા. x ભગવાન. ** સીતાજી. †† શત્રુ-દુષ્ટ

‡ દુઃખ. § દાંતિ. || વીરિ.

¶ સુત અત્રી-અત્રી સુત-ચંદ્રમા.

કુલ્યાં નેત્ર અંબુજ ચતુર્ભુજ, રાજે રમ્ય રોમાવળી;
નાસિકા શુક્રચંદ્ર પ્રમાણે, ચેત દંત દાડમ કળી.
વિશાળ હૃદે કટિ પાતળી, અંધર કાતળી આંખાતણી;
ચરણ કમળનું ધ્યાન ધરતાં, જોવું નવપડેલવભાણી.
એ ધ્યાન કુવળા બ્રહ્મનું, હૃદે રાખી તમે મહીપતી;
એવું કહી અદ્રષ્ટ થયા, પદ્મરયા નારદજી.
ઉપદેશ પામ્યાં પિતા પુત્રી, શ્રી કૃષ્ણ ધ્યાન હૃદે રહ્યું;
પરીક્ષિત પુછે ઋષિને, પછે સ્વામીજી શું થયું.

વળણુ.

શું થયું સ્વામી કહો મુજને, જે નારદજી આવી ગયારે;
વૈદર્ભી કેમ પ્રભુને વરી, દયાળે કીધી દ્યારે.

કડવું ૧૪૮ મું-રાગ રામઘી.

દૈવાયનમુત કંઠશુક જોગીજી, સાંભળ પરીક્ષિતભાગવત જોગીજી;
વળ્યા વેણુધારી આપી વરદાનજી, પિતા પુત્રીનેલાગ્યું ધ્યાનજી.

ચાલ.

ધ્યાન લાગ્યું કુખ્ય ભાણું, મળ્યા શુર ગુણવાન;
રૂકમિણી કન્યા સ્વપ્નમાં, દખી શ્રી ભગવાન.
એક દિવસ પાંચાં પુત્ર પ્રત્યે, કહે ભીમક રાજના;
ક્યાંક રૂકમિણીને વર વિચારો, દીને કન્યાદાન.
તવ કંપર વળણું જોલિયા, તમે વૃદ્ધ બુદ્ધિ વિશાળ;
જ્યાં ઘટે ત્યાં પિતાજી, તમે કરો વેવીસાળ.
હાસ્ય કરી ભીમક કહે, કહી ગયા છે કાષરાય;
વસુદેવ મુત શ્રીકૃષ્ણને, આપણ આપીએ કન્યાય.
તવ જ્યેષ્ઠ પુત્ર અરજાન અર્જુન, હરિ વિમુખ મતિ મૂઢ;
વખાણ્યો શિશુપાળ તેણે, નિંદ્યા ગરડારૂઢ.
ગુણુદીન માયાલીન ખોલ્યો, તીમર ચડાવી ભાળ;
શું કરું જે પિતાજી છો, નહીંતર આણુત કાળ.
વૃદ્ધ અવસ્થા મનુષ્યને કરે, બ્રહ્મ અંતઃકર્ણ;
વપુ શીથળ વિપરીત બુદ્ધિ, તેપે રૂકું મણ.
હારદ નવ લેલ નારદનું, જેને વિરોધ ઉપર પ્રેમ;
ખળવાડ્ય જે ખરાં માને, તેને સંભવે નહીં દેગ.
નવે ગ્રહ જાગે કુર્મ લાગે, ધાય પરમેશ્વરના કોપ;
એકલા પદારથ હોય ત્યારે, જમાઈ થાયે જોપ.

* વૈદ જમાસના પુત્ર શુક્રદેવજી. † નારદજી.

‡ મોટો રૂકમિ, તેથી નાના રૂકમરથ, રૂકમ બાહુ, રૂકમ-કેશ, અને રૂકમમાતી.

અમો વીર પાંચે જીવતાં, કેમ વરે નીચ જોવાળ;
જે સગાનું સુખ લીજીયે તો, કીજીયે સગો શિશુપાળ.
ભીમક કહે ભણું કાં નહીં, શોધી કાઢિયું સત્પાત્ર;
આપણા કુળને નવ ઘટે, યાદવપતિ જમાત્ર.
એવું કહીને વિદાય આપી, નિજ ગૃહે ગયા કુમાર;
પણ રૂકમિને ચટક લાગી, કીધો ગુપ્ત વિચાર.
જનક જેમ જાણે નહીં, તેમ જુગતે તેકું જાન;
જાણશે તો યાદવ આવશે, નથી પિતાને કંઈ સાન.
ગુપ્ત પત્ર લખી ચલાવ્યું, ચેદી દશમુજર;
પત્ર આપી શિશુપાળને, સેવકે કર્યો નમસ્કાર.
કકોતરી કુંકમે પૂછ, રાચે કીધું અવલોકન;
આ પત્ર અત્ર જે આવિયું, છે વધામણીનાં ચેહન.
સ્પર્શિત શ્રી સર્વ દશ શિરોમાણી, ચેદી દશ વિશાળ;
દમધોષનંદન ભાગ્યનાથ, શત્રુ સહસ્રના કાળ.
પરકારજી કરતા કુખ્ય હરતા, ઔદર્યી નૃપવર્ધ;
ધર્મધામ સ્વરૂપ કામ, સોમવંશના સૂર્ય.
વિદ્યા વિનય વિવેક સંપન્ન, શૂર ધીર ધીમાન;
રાજમણિ શિશુપાળ સ્વામી, દંતવદ્ધ ખળવાન.
વિદર્ભવાસી આજ્ઞાવર્તી, સેવક રૂકમિ એ નામ;
એ વિનંતી ભૂપતી મારા, શતસહસ્ર પ્રણામ.
છે બેહન મારી રૂકમિણી, તે પામી કન્યાકાળ;
અમો તમને અર્પણ કીધી, શોભશે વેવીસાળ.
છે પિતાનું મન અન્ય સ્થાનક, તે અમો કીધું વ્યર્થ;
આપણા મનમાંન આવ્યું તો, શું પિતાનું સામર્થ.
છે શુભ લગ્ન માઘ શુદ્ધિમાં, સપ્તમી સોમવાર;
અહિં શીઘ્રે સ્વામી પધારવું, લખ્યો દિવસતે નિર્ધાર.

વળણુ.

નિર્ધાર દિવસ લગ્નતણા, લાવજો સાથ ચોદાતણારે;
પત્રિકા પાંચા હૃદયા આંપી, મિથ્યા વર હરખ્યો ઘણારે.

કડવું ૧૪૯ મું-રાગ વેરાડી.

શુકજી કહે ભૂપતિ સાંભળો, કૃષ્ણ રૂકમિણીનો મહિમા નિર્મળો;
દિવસ એક લગ્ન વચ્ચે રહ્યો, રૂકમિ ભીમક પાસે ગયો.
ખોલ્યો પિતા પ્રત્યે કૃતાંજળી કરી, ઘણું ગર્વ યુક્ત વાણી આચરી;
ખાઈનું વેવીસાળ નિશ્ચે કીધું, પરમ દહાડાનું લગ્ન મેં લીધું.

* રૂકમિણીનો મોટો ભાઈ.

† હિદાર. ‡ રાજઓમાં ઉત્તમ.

શુભવાત આવ્યો છડે પૂછવા, શિશુપાળવર મેં રાખ્યો વરવા;
શાંતિબ્રહ્મ ઝોતજ દેવ્યા, આપો ભુરસી દાન પ્રાદાણુ સેવા.
વેદવાઇ જનની સ્વાગત કરજો, કલ્પના તણ ઉલટ ધરજો;
વિરોધ વાત મુંણોં સુતતાણી, બેધાં ભૂપસું ભાલા આણી.
વચન વિષ પેં કડવાં ધાણાં, કોષે તમ તન લાગાં તાપણાં;
રાખ્દ ધાય વજ્રપેં દોહલો, રાયનું કાળજ બળી થયું કોએલો.
વાર કીધું કહી વળાવ્યા તંન, એકાંતે ભીમકે કીધું રૂદન;
ગઈ ગંગા આવ્યું શોણિતપૂર*, ગયો ઐરાવત આવ્યો મહિષાસુર.
તણ પ્રાદાણુ પૂજે ચાંડાળ, હરિ પરહરી તેડયો શિશુપાળ;
એ પુત્રપેં ભલો અપુત્ર અવતાર, ને પુત્રે દીધું સુકિતનું દાર.
શું કરે પુત્ર પ્રભુને ગમ્યું એમ, હરિની રૂચી હોયતો એમ થાયે કેમ;
ને વિશ્વંભર જગતનું પોષણ કરે, તે કન્યાદાનને કેમ કરધરે.
દહ દમે જોગી જેને કારણે, તે કેમ આવે મારે ખારણે;
ને ખટદરશણુ ઝોળ્યો નવ દીસે, મારી સ્ત્રીતેને કંસાર ક્યાંથી પીરશે.

એ દીકરો દૈત્ય થઈ નીવડ્યો, દુઃખ દેવા પતિત પેટે પડ્યો;
આણગમતી રાખી વાત ગુમ કરી, કેહે વાર કામ દીધો દીકરી.
પછે રાજમંડપમાં રાજ ગયો, પિતા પુત્રનો વિરોધ કોણુ નવ લલો;
માંડયાં હોમ અધ્યયન તડયા આચાર્ય, લોકિક રાખવા ભીમકે માંડયું કાર્ય.

ઘરઘર પુરમાં વારતા થઈ, શિશુપાળ જરાસંધ આસે સહી;
વર જનન ઉતરવા કામ, રૂદ્ધનિએ એક સાણુગાર્યું ધાગ.
હય રથ ગજ શાળા વિશાળ, છે તોરણુ ટોડા અકઝમાળ;
શય્યા તકિયા આસન પરિસ્તર્જી†, અંદ્રવા મુમાણાં ઝગે સોવર્જી.
ઘૂત પકવ શર્કરા ખહુ પકવાંન, પ્રથમ આવી આરોગે જનન;
ગોરસ ઘૂત દૂધ નવનીત, સર્વ કીધાં કામ દુધાની રીત.
જળ કદમપત્ર ઉભય પાસા, ભર્યા શીતળ જળ એજયી વાસ્યાં;
અમરાપુર‡ શું અવની ઉતાચું, વસે ઉતારવા ઘર શણુગાર્યું.
વાહનને સારૂ ટ્રણુ ટોળે કીધાં, ગજ અથ પશુનાં કામ સીધાં;
વાજે પટહ દુકુલી ઢોલ, બંદી ભાટ બોલે યરાબોલ.

વળણ.

યશ બોલે ઢોલ વાજે, નફરી શરણાધરે;
રૂદ્ધિણીયે જાણી વારતા, તવ પડી મૂર્છા ખાધરે.

કડવું ૧૫૦ મું-રાગ દેરાખની દેરી.

કે વારતા સાંભળીરે, ને વીરે મેળવ્યું વેવીસાળ;
ન તેડયા શ્રી કૃષ્ણજીરે, પડી પેટડીયામાં ફાળ.
શુધબુધ શક્તિ ગઈરે, થઈ શીથળ છૂટી વેણુ;
વપુ વિયોગ દહુરે, મુને નવ મળ્યા અંબુજ નેણુ.
થયો જુહો નારદ જતીરે, નવ મળ્યા શ્રીગોપાળ;
દૈવ રખે આવતોરે, મારા સ્વપ્નમાં શિશુપાળ.
ઉભી થઈ અવની પડેરે, મૂકે અંગુળી મુખમાંય;
ચિત્ત ચગડોળે ચડયુરે, મંદિરમાં અરી પરી ધાય.
પીઠી ચોળવારે, આવી પ્રીતે પંચ ભોજનઈ;
ભાભી વિરમે થઈરે, પૂછે શું થયું કહો ખાઈ.
છે દિવસ આનંદનોરે, જશો છત્રપતીને મંદીર;
કુંભા વર શોધયો, ખાઈ ધન્ય તમારા વીર.
બેસાડી આસનેરે, કીધો પીઠીના આચાર;
વહુવારે સર્વ મગીરે, કહ્યો સાસુને સમાચાર.
માતા વજ્રાપતીરે, આચ્યાં રૂદ્ધિણીને ભોવંન;
કા રૂઆ છે દીકરીરે, માએ દીધું આસિંગન.
નિજ પટ પાસવેરે, લોહી લોચન પૂછે માત;
આજ દિવસ મંગળતણીરે, ખાઈ નવ કીજે આંસુ પાત.
કોણુ દુઃખે દીકરીરે, તું રૂચે છે મીઠી;
હસી બોલ્યાં રૂદ્ધિણીરે, પડી લોચનમાં પીઠી.
તવ માતા પાછી ફરીરે, ઘણુ સાતા મન આણી;
એક સખી પાતાતાણીરે, તે પ્રત્યે વધ્યાં કન્યા વાણી.
તું તેડી લાવ વિપ્રનેરે, ને દારામતી લગી જન્ય;
મળ્યા મુનિ હરિશ્ચવારે, ચઢી જોષિકા કર માંય.
વપુ જરાયુક્ત છેરે, ઉભો રહી રહી લે છે શ્વાસ;
તેડી તે વિપ્રનેરે, ગઈ દાસી કન્યા પાસ.
જોઈ નરિ રૂપનેરે, રૂદ્ધિણીએ ધુણાવ્યું શીષ;
સખી તુને શું કહુરે, મારા કર્મ હોપર રીશ.

વળણ.

રીશ કરૂં મારા કર્મ ઉપર, પ્રાદાણુ તુને ભલો મળ્યોરે;
કારજ સર્વે સિદ્ધ પામ્યાં, વિચાર મનનો વેગજોરે.

કડવું ૧૫૧ મું-રાગ આસાવરી.

બેસવા દિવ્ય આસન ધરી, હરિ ભટની પૂજા કરી;
આચરી કર જોડી કન્યા પછેરે.

* લોહીનું પૂર-પ્રવાહ.

† પાથરણાં-અસ્તર.

* સ્વગ્ને.

આલ,

કૃતાંજલી કરી કહે કન્યા, રૂચિર* શબ્દ કોઢિલા સ્વરી;
મુનિ હરિશ્રવા તમે પધારે, પધાર્યા કેવળ હરી.
માનુભાવ વાર્તા મનતાણી, માન મૂકી કહું તમ આગળે;
શ્રીકૃષ્ણ વર નારદે કહ્યું, લખ્યું વિધિ કર્મને કાગળે.
રૂઢિએ શિશુપાળ તેડયા, તે તમે જાણતા હતા જતી;
મારું મન છે શ્રીકૃષ્ણ ઉપર, શિશુપાળ રજા ગમતો નથી.
પત્ર લઈને ગુપ્ત જાણે, મુનિવર દારીકાં લગે;
પરમેશ્વર તમ વડે પાતું, એવું કહીને લાગી પડે.

હરિશ્રવેવાચ:-

મસ્તક ધુણારી કર ઘસી, મૂડયો મુખ નિશ્વાસ;
શું જોઈ મુજને કામ સોંપે, એ મિથ્યા મનની આશ.
ઘણું કળે લિક્ષા માગી, નવ શકું મહુડે ચાલી;
ઘર ગિંબર જોળંગતાં, મુજને ચડે ચરણે ખાલી.
વિશ્રામ કરતો હોંકું વાટે, ન શકું શ્વાસે જોલી;
આ પર્વતપેં મુને ભારે લાગે, શેરેક કણનીં જોળી.
આધાર એક જોષ્ટિકા તણો, ગિંચલી ધરું હું ચર્ચા;
મેત્રે નીર ઝરાણુ ઝરે, દહ શીથળ ધૂટા કર્ણ.
લિક્ષાનું અજ ધેર જાયે, ત્યારે થાય રસોઈ;
ખાઈ તે તારું સ્વાસ્થ્ય જોયું, પણ મારી આસ્ત નવ જોઈ.
યથાપિ દારિકાં વેગળી, ઉઘમીને હુકડી થાય;
ખોટી થાકી ત્રણ દિવસ તો, હેઠરાં શું ખાય.
રૂઢિભણી ગઈ મદિર મોંઢે, લાવી પાત્ર ભરી સોવણ;
ઋષિએ દીકાં રત્ન માણેક, હરખ્યું અંતઃકર્ણ.
લેઈ દ્રવ્યની ખાંધી ગાંડડી, ખાઈ સિદ્ધ થાશે કામ;
મધ્યાન્હે લાવું શ્રીકૃષ્ણને, તો હરિશ્રવા ધરું નામ.
ધન આવ્યે વૈવન આવ્યું, શક કહે સુંણ રાય;
પછે પત્ર લખે રૂઢિભણી, તે ઉલટ અંગ ન માય.

વળણુ.

ઉલટ અંગ ન માય મેહેલા, ગોવિંદના ગુણ ગાતી મુખે;
પ્રેમાનંદ મલુ પરમેશ્વરને, પત્ર કોણ જુગતે લખેરે.

કડવું ૧૫૨ મું-રાગ મારૂની ચોપાઈ.

શુકલ કહે સુંણ જન ધારી, કહું પત્રની વિગત વિસ્તારી;
લીધા કાગળ રાજકુમારો, લક્ષ્મીએ લેખણ કરમાં ધારી.
કીધા નારદને પ્રથમ પ્રણામ, લખ્યું શૈલ્યમુતામુત* નામ;
સિદ્ધ પામે વિવાહ શુભ કામ, મુક્તપુરી શ્રીદારીકાં ગામ.
ત્રેલ સમ પુરીની માંય, વિશ્વકર્માર્જુન† કહેવાય;
અહર્નિશ‡ ચક્ર કરે રક્ષાય, જેને સ્મરણે કિલમિષ્ઠુ જાય.
હે નરઉત્તમ દેવોત્તમ દયાળ, અસુરાંતક સુરભી પ્રતિપાળ;
કાળવન કુશી કંસ કાળ, જયજય યાદવ દેવકી ખાળ.
માયાતીત ગુણાતીત સ્વામી, નરકનિવારણ નિર્મળ નામી;
જગજીવન અંતર્યામી, જય જય ગોવિંદ ગરૂડાગામી.
પરમારથ કરતા તતખેવ, ભક્ત જનનિત અહમેવ;||
ધરણું પ્રભુ પદપંકજ સેવ, વસુદેવ જય વાસુદેવ.
સર્વેશ્વર શ્રીઅવિનાશ, જગત ચૈતન તેજ પ્રકાશ;
ભીમક મુતા વિદ્મં નિવાસી, લખિતંગ રૂઢિભણી ચરણ દાસી.
જો કીજે સમ સમુદ્રની સાહી, ખેસે સરસ્વતી લખવા હાહી;
તું છે અપરમપાર ચકુરાઈ, તો કોણમાત્ર મારી ચતુરાઈ.
જો પૃથ્વી આકાશનું પત્ર થાય, અદારભાર લેખણ સંખ્યાય;
કોટિકલ્પ લખે શિવરાય, પણ તમારા ગુણ લખ્યા નવ જાય.
તું છે અખિલ પ્રભાંડનો ધણી, જાણો દાસી મને પોતાતાણી;
છે વિનતી થોડા મોંઢે ધણી, ન જોશો મારાં કુકર્મ ભણી.
ઋષિ નારદે વરણવ્યા શ્રી ગોપાળ, પિતાને વાત ગમી તતકાળ;
હુષ્કા લાઈએ ભાંજ્યું વેવીસાળ, આણચાલેતે આવે શિશુપાળ.
હું છું તમારી આશી, નારદશારદને વિશ્વાસે;
સિંહનો ભાગ જંબુકર્ણ લેઈ જાશે, તો ઉપહાસ મલુ તમને થાશે.
કરવા અંખિકાનું પૂજન, શંખ્યાસમે જઈશ રાજન;
ત્યાં તમે આવજો મધુસૂદન, આપણ મળશું જગજીવન.
જો વિલખ કરશો સારંગપાણી, સમે નહીં આવો કરૂણા આણી;
ખાંધીશ કંઠપાશ** હું તાણી, તમ ઉપર કાઢીશ પ્રાણી.
મલુ પિતા દુઃખમાંથી કોણ કહાડે, સજો ભાઈ ગયો ધાણું હાડે;
વહેલા આવજો પરમ દહાડે, દેવ શિશુપાળને ફેરા પાડે.

વળણુ.

ફેરા પડે શિશુપાળને, આવજો ત્રિભુવન ધણીરે;
સંભાળ લેજો મારી તમે, જેમ પ્રથમ લીધી સીતાતાણીરે.

* મનને આનંદ આપનાર; સુંદર.

† જરા માત્ર. ‡ દાણાની.

* ગણપતી. † વિષ્ણુના નામના દેવે રમેણું.

‡ રત્રે તથા દિવસે. § પાપ. || હુંજ અર્થાત્ સર્વમય.

¶ શિશુપાળ. * વખત. ** ગળાંસો.

કહ્યું ૧૫૩ મું-રાગ આરની આંચળી.

વિદ્યા વાધે ધરી, વિદ્યા વાધે ધરી ગાય;
દાવાનળથી બળતી રાખી જો, તેમ કરજો મારી સહાય-વિં
આત રૂકમિણી છે રૂપે પારધી, તેણે નાંખી મોટી જળ;
કહ્યું કળમાં હું એકલી છું, કહાડો દીનદયાળ-વિં
આવે છે મુને ત્રસન* કરવા, શિશુપાળ રૂપી વ્યાધ વિઠાળ;
એવું જાણી વાહરે ચડજો, ભક્ત વત્સલ શ્રી ગોપાળ-વિં
કુંવરપુર રૂપીયું વન દાકુણ, થયો ભીલ રૂમિ મુજ આત;
શિશુપાળરૂપી અગ્નિ લગાડયો, જરાસંધ પવનમું સાથ-વિં
હું બળી મરું છું પોપટી, તારા ગુણ ગાતાં જગતાત;
અનંગ આદ્યવિષે બળતી રાખો, વિઠલજી થાઓ વરસાત-વિં
વિદ્યા દેશ કો લક્ષણ સાગર, રૂમિ રૂપિ છે તાણ;
માગધપતિ સરખા મચ્છદેખી, કપિ છે મારા માણ-વિં
શિશુપાળ રૂપી ગ્રાહ ત્રસે છે, આવે જન રૂપીયું ઉદ્યાન†;
ભૂકું છું હું અખળા માણસ, પહાલાજી થાઓ વાહાણ-વિં
ગોકુળ રાખ્યું ગિરિ ધરીને, દાવાનળ પીધો વન;
ચંદન માટે ચેરી‡ કીધી, રૂપે રંભા સમાન-વિં
સુધાપે મોંધું ગોપીકાને, આપ્યું અધરામતનું પાન;
એવું જાણી હું આશા રાખું, રૂપે ભુક્ષો શ્રીભગવાન-વિં
વિરહ રોગ કાંઈ વેદ્ય ન જાણે, જે ગુપ્ત હૃદયનું દુઃખ;
પ્રેમાનંદ પ્રભુ પરમેશ્વર વાંચું, ચરાણુ કમળનું સુખ-વિં
વળણુ.

જેમ જનકી વૈષ્ણો મિથિલામહે, ત્રોડી ત્રંબકધનુષરે;
તેમ મુને વરજો વિઠલજી, ત્રોડી શિશુપાળનું મુખરે.

કહ્યું ૧૫૪ મું-રાગ દેરાખની ચોપાઈ.

કંકમે પૂજી કંકોતરી, શિરનામે લખ્યા શ્રીહરી;
હરિશ્રવાના હાથમાં ધરી, નિનયયુક્ત વાણી ઓચરી.
અયુક્ત વિપ્રને દેવું કાજ, એ શ્રમ ક્ષમા કરજો મહારાજ;
હું અખળાની તમે રાખો લાજ, કેવા આવો જાણે આવ્યા આજ.
મુખ વચન કેજો અતિ ઘણાં, જેમ કારજ સિદ્ધ થાય મુજતાણાં;
બીજાં કારજકરજો અજખામણાં, હરિને કેહજો ગયું જોઈયે હમણાં.
ગદ્ ગદ્ કંઠે રામા ભણે, મુનિવર જનુ* છે અતિ ઘણે;
મારું મન તમને પિતાવત ગણે, રહ્યો માણુ વગી આશા તાંતણે.
ઋષિ સ્તુત કરવા હું સમરથ નથી, હું દુર્બળની છેલો વીનતી;
જેમ તેમ લાવજો પાદવપતિ, કરીશ સેવા જે થાશે મુજ થકી.

* મળવા; આસવા. † મોઝાં; હોળ્યો. ‡ દાસી.

હરિશ્રવોવાચ:-

બાઈ છે વાત કહું મનની, ધાતાં રક્ષા નહીં કરું તનની;
મુને પ્રીતિ નથી દક્ષિણા ધનની, ન લાવું કૃષ્ણને તો લાજે જનની.
શિશુપાળને વાણુ નિર્મુખ કરી, લગ્ન વેળા અહિં લાવું શ્રીહરી;
મીઠળ બાંધી રહેજો સાંતરી, ચાલ્યા હરિભટ લાકડી ધરી.
પ્રકે ગઈ જગાવા બાળી, વેહેલા આવજો જતાં જુઓ વાળી;
પેલો કાગળ બાંધજો સંભાળી, હોડવા શક્તિ આપજો વનમાળી.
કરી સમસ્યા મોકલી કિકરી, રૂપે ઘર પાચે જતો વીસરી;
ગામ ગોંદરે પહોંતો ઢિંકા, હરિશ્રવા ગયો નિજદારિકા*.
બાળક બહાર કાઢીને તેડી નાર, લે ધન આ ઘરમાં ભડાર;
લોકને જાણી જમજો જુવાર, રૂપે લાજ્ય-ત્રુઠા દેવ મોરાર.
દીકું ધન ગયું દુઃખકું, શતછિદ્રયુક્ત‡ લીધું તૂમકું
પત્નીનું નવપલ્લવ મુખકું, રૂપે ડગલો મહિ નહીં રૂ પુમકું.
ચલાવ્યાં ચરાણુ ચડે બહુ શ્વાસ, દેખી દાસીને આવ્યા વિશ્વાસ;
કાંટે ઉપાને‡ રોણુ ઉડે ચોહોપાસ, જાણે દળ જાયે અદૌહિણી
પચાસ.

મુનિ ગમન કરે છે મલ્લ સમાન, વાગે ઠેસ અંપાચે શ્વાન;
મૂકતાં ગામ થાકા ભગવાન, જાણે દાસી આંખ આડા કરી કાન.
પોજે પહોંચાડી દાસી વળી, શુદ્ધ શક્તિ મુનીની ટળી;
પ્રસ્વેદ ધારા ચાલી ગળી, વિકારયું મુખ જલ્દા નીકળી.
વળણુ.

જલ્દા કહાડે નેત્રે નવ મુઝે, વળે ગાંઝવાં બહુરે;
શ્રમ કરી બે પોહાર ચાલ્યો, પણ લેખે હોડયા રાઠ ગાઉરે.

કહ્યું ૧૫૫ મું-રાગ રામયી.

હરિભટ હબકયા વાટ વિચારીજી, કયાં એકન્યા કયાં દેવમોરારીજી;
કયાં કુંદનપુર કયાં દારામતીજી, કેમ કામ થાશે સદ્ય મારીવતીજી.

ચાલ.

મારી વતી દારામતી, કેમ પહોંચાશે લાઈ આવજ;
દક્ષિણા લેઈ વિશ્વાસ દેઈ, મેં મિથ્યા લીધું કાજ.
વિશ્વાસ ઘાતકનું ધોર પાતક, મેં મિથ્યા દીધી આશ;
રૂમિણીના નિશ્વાસ આગળ, હુને લેશે નરકનિવાસ.
મેં સ્વાર્થ જોયું પોતાતણું, વણસાડયું કન્યાનું કામ;
એ લોભે યશ મારો ગયો, થયું વિશ્વાસઘાતક નામ.
હે ગરૂડગામી અંતર્યામી, ચિદાનંદ દીન દયાળ;
તમે વહરે ચડજો વૈદભીની, પેહલાં લેજો મારી સભાળ.

* પોતાનું ઘેર. † દાટ. ‡ સો કાણુવાણુ.
§ જોડાયી.

શ્રીમદ્ભગવાદ્ કૃમતાણી, કૃષિ યેઠા ચિંતા આણી;
મનુ તું બણે મુને ભાર નહીં, પછે સુતો સોઠો તાણી,
શુક કંદે મુંજી ભૂપતી, ધાય ને કાંઈ ભાવી;
શીથળ ગાને સુતાં માત્રમાં, સદ્ય નિદ્રા આવી.
છે નિમ્બર વિશ્વાત્મા, વસુદેવાત્મજ વાસુદેવ;
એક મુદ્દામાં ઊંચલી આરુઘો, દારિકાં તતખેવ.
સંગમ છે ગોમતી સાગરનો, છે શીતળ કુમતી ઇંધ;
ગાંઠડી લાકડી સંગાથે આણી, સુવાડયો કૃષિરાય.
એક સ્વપ્ન આવ્યુ વિમ્બને, મુને મળ્યા અશરણુશર્ણ;
કંદનપુર શ્રીકૃષ્ણ આવ્યા, કીધું રૂમિણીનું હરણ.
શિશુપાળ જરાસંધ યુદ્ધ કરે છે, રંબે યાદવ ભૂટે ગામ;
સ્વપ્ન સાચું બાણી બગી ઉઠયો, દ્રવ્ય સાચવવા કામ.
જુએ તો દીડી દારીકાં, કનક કોસીસા જળ હળાટ;
એક મુદ્દશીન રૂસુવે, સાગર ગાને ધુતાર.
માતંગ નુરંગ રથ રાજતાં, ગાજતા અધ્યયન ધોષ;
ધામ કળશના મળી ઝળકે, ફરતા આભા એક કોશ.
ધન પતાકા ફરફરે, થરથરે ભાસા અગ્ર;
મગપા રમી યાદવ વળ્યા સહુ, છલ્યા લોક સમગ્ર.
સુરાંગનાને લગ્નપતી, ભાવતી મુભગ શરીર;
ધાવનવતી ગજગતી ચાલે, ઝમકે ઝાંઝર ચમકે ચીર.
કો નીર ભરી મદન કરતો, ફરતો ગોમતીને તીર;
પેકડનુ મુખ સર્વે આરુઘ, વસુદેવને મદીર.
જેઈ હરિશ્વર વિસ્મ થયો, છે સ્વપ્ન કે એ સત્ય;
હું જાગુ છું કે ઉઘુ છું, પૂછે લોકને ગઈ મય.
આ શુ વિદમ પીટયો સાગરે, કેમ થયું આવું કંદનપુર;
રાકે લંકામાં હું કયા થયો, કો ઊંચલા લાવ્યો અહીર.
પેકડ અથવા અમરાવતી, મુને શુદ્ધી નથી લગાર;
ભાઈ નામ શું એ નગરનું, કોણ છત્રનો ધરનાર.
હાંસી કરી કંદે પુરવાસી, કાં વાડવત્ થયા દિગમુદ;
નગરી નામ દારામતી, સ્વામી શ્રી કૃષ્ણ ગડગાર.
સપાસો ચોજન બે ઘડીમાં, ચાલ્યાં ચચળ ચર્ણ;
હીંડતાં હસ્તિ ઘોડા ફાટે, મોટા પખી પામે મર્ણ.
સંવત્સર માસને દિવસ પૂછી, કીધું તે નિરધાર;
ધન્ય ધન્ય પગ એ મારા, મુનિને આવ્યો અહંકાર.
નેત્ર અંજળ્યાં સામે તડકે, આવા સુતો આ કામ;
ઝાંઝવાં આવ્યાં આંખે જળ કરે, માટે નવ દીકું ગામ.

* ગ્રાહી. † પ્રાણી.

વળણ.

ગામ નવ દીકું સખળ હોંડયો, આનંદો કૃષિરાયરે;
ગોમતીમાં મરજન કીધું, પછે દારામતીમાં બથરે.

કડવું ૧૧૬ થું-રામ સારંગની ચોપાઈ.

ગોમતી મરજન કરી કૃષિરાય, લીધું તુમકું લાકડી કરમાંય;
માનુભાવ પુરમાહે પળ્યા, યાદવ લોક સહુ સામા મળ્યા.
કો કંદે હરિદ્રો ઘેલા થયા, રમતાં ઓકરાં ખીજવવા ગયાં;
પુઠંથો રેણુ* કાંકરા ઉડાડે, ધાયે બાળક બહુ તાળી પાડે.
છે ઉગ્રસેન સભાનું દાર, જ્યાં ઉભા છે અધુન પ્રતિહાર;
ઝેલે હસ્તિ બોલે યશ ભાટ, અકળાચો વિમ્બહી જવા વાટ.
વૃદ્ધ વિમ્બ દેખી કંગાલ, એક દયાળુ બોલ્યો દારપાળ;
કલા કૃષિવર કૃપા કેમ કરી, પ્રાણીજીવ કંદે મળવા ઇચ્છા શ્રી હરી.
સભામાંંઈ ગયો પ્રતિહાર, જઈ મંત્રીને કહ્યા સમાચાર;
મંત્રીયે કીધી ઉદ્ધવને વિનતી, ઉદ્ધવે વિનવ્યા યાદવપતી.
સ્વામી તમને મળવા કારણે, એક વૃદ્ધ વિમ્બ આવ્યો બારણે;
નેત્ર સમસ્યા કીધી જુગદોશ, લેવા વિમ્બને ધાગા દશવીશ.
અહીં હાથ પાગ આકળા કીધાં, સેવક હરિશ્વરને ઉંચલી લીધો;
શ્રી કૃષ્ણ આગળ મૂક્યો આવી, આપી આસન પૂછે ચક્ર પાણી.
કહેા માનુભાવ કૃપા કેમ કરી, તવ કૃષિયે આપી કંકાતરી;
શ્રીહરિ પત્ર વાંચવા વ્યાકુળ ઘણા, આગળ્યા અક્ષર લક્ષ્મીતાણા.
એ કંકાતરી કમળાની ખરી, હૃદયે ચાંપી વાંચે શ્રીહરી;
ચતુરાનું પત્ર વાંચ્યું ભગવાન, થયા બેઠા રથ કીધો સાવધાન.
મશસા કીધી પ્રાણીજીવ તાણી, જમાડી દાસીણા આપી ઘણી;
મનુએ જાણી કમળાની આપદા, ધર્યાં રાખ ચક્ર સારંગ ને ગદા.
લેઈ રથમાં બેસાડ્યો હરિશ્વર, ચાલતાં સમાચાર માંડ્યા પૂછવા;
સાત્યકીને કીધી કરની સાન, જઈ સકળ સૈન્ય કીધુ સાવધાન.
સાત્યકીએ વિનવ્યા જઈ રામ, શીઘ્રે ચાલો પધારા સ્થામ;
ઉડ્યા હંગધર વાત નવ જડી, છપ્પન કોટિ ઉડ્યા ભડભડી.
હય ગજ રથ પાળા બહુ ધાય, એ ચતુર ગણી સૈન્ય કહેવાય;
પરહ ઢોલ વાજે બહુ ભેર, વાહન પદ રજની ઘનધેર.
હલકે ગજ લાંબા પગ કરી, પર્વતને પાંખ શું આવી ફરી;
પાખરીયા પરવરિયા તોખાર, વિવિધ વર્ણના જાતિ અપાર.
પિશાચમુખા પાવક વર્ણા, ઉન્નવળ આરખી ગોરા હર્ણા;
છુટ કછી તેજ નાચતા, ઉડગણ પંખાળા પાણી પથા.
કામી કુમેદ કાળા કાખરા, ચાલે અંતરિક્ષ નવ અડે ધરા;
રથપાળા બહુ જાતાં ધાય, કો જળ પીવા ખોટી નવ થાય.

* ધૂળ.

દારિકાંની પ્રભ સહુ વિરમે ઘડ, વસુદેવ આદે કા પ્રીતે નહીં;
આસે ભરી ચોડા બહુ ધસે, મહિમાદે પૂછે કારણ શું હરી.
નવ ધાકે ધાચે છપન કોડ, રતોવાઈ ચાલે શ્રીરાણોડ;
ઉત્સાહ ઉદય પ્રાણી માત્રને, ન પહોંચે શ્રમ કોનાં ગાત્રને.
રથ પડે ઉંધા પાણ નવ લાગે, કુધા તૃષા કોને નવ લાગે;
આજત્રે નદી પર્વત ને વન, અહોરાત્ર* પ્રભુછ કરે ગમન†.

વળણુ.

ગમન કરે ગોવિંદજી, જઈ પહોંતા યદુરાયરે;
ભટપ્રેમાનંદ કહે કથા, પછે રૂમિણીને શું થાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે દ્વિપચાશત્તમો-
ધ્યાયઃ ૧૧૫૨૥

અધ્યાય ૫૩ મો.

કડવું ૧૫૭ મું-રાગ ગોરી.

સાહેલી હરિ ભટ ગયો હાડ-ધ્રુમ
સાહેલીને કહે સુંદરી, આવ્યો લગ્નના દહાડરે;
પ્રાણનાથ આવી નવ પહોંતા, મારો કર્મપરિથયો આગેરે-સાહે
રખે શિશુપાળ સારો આવે, મુને ચડે છે ઠાઠરે;
વિકલ વૈધ પધારજો, જય માગી સત્વર ઠાઠરે-સાહે
વેવીસાળીયો વૃદ્ધ મળ્યો, ગતજન્મે શત્રુ હુતોરે;
વિશ્વાસ આપી પાપી પ્રાણજી, મારગમાં શું સુતોરે-સાહે
મંથાનમાં મહારાજ ન આવ્યો, વારી રાખ્યા કોણેરે;
અરુણનેડું અબજા જાએ, રથ હાંકે મોણે મોણેરે-સાહે
ઉચ્ચૈશ્રવસ્|| જો હળવો હોઈ, તો દહાડો મોટો થાયરે;
સામગ્રીયો તો આવી પહોંચે, હું રવિને લાગું પાયરે-સાહે
છે અવતાર અબજાના દોહણ, એકુબ દ્રોણ આગળ કહિયેરે;
વિદ્યાતા જો પાંખ આપે તો, સામાં ઉડી જઈયેરે-સાહે
કાંઈ હરિશ્રવા શું કહેતાં ચૂકો, છે રોઝ વનનું પૂરેરે;
કાંઈ કાગળમાં અચુક્ત લખાણું, શું તેણે મન નવ માન્યુરે-સાહે
શું પીરજા વેરીયે વાત જાણી, વાડવ પાછો વાળ્યોરે;
શિશુપાળ શું એણે વાટે આવ્યો, તેણે પ્રાણજી ખાળ્યોરે-સાહે
શું મારગમહિ વ્યાધ મળ્યો, તેણે વાડવ મન ખીડીતોરે;
કે નદી મોટી ઉતરતાં, શું કાગળ પાણીમાં ભીતોરે-સાહે

* દિવસ ને રાત. † ગયવનું તે.

† આ ત્રેપનમા અધ્યાત્મમાં વિચિત્ર કર્મકરનારા શ્રી કૃષ્ણે
વિદર્ભ દેશમાં જઈ શત્રુના સમક્ષ બલારૂપથી રૂમિણીનું હરણું
કયું એ કથા છે. ‡ સૂરના રથનો સારથી.

|| સૂરના રથનો ઘોડો. ¶ ભાઈ.

શું ચેદી દશ ગયા પરમેશ્વર, વેરીના વધ કરવારે;
શિશુપાળને મારીને પછે, આવશે મુને વરવારે-સાહે
સંકલ્પ વિકલ્પ વૈદર્ભીના, કહેતાં પાર ન આવેરે;
પ્રેમાનંદ પ્રભુ પરમેશ્વર, વિરહ વન્હી સમાવેરે-સાહે

કડવું ૧૫૮ મું-રાગ પરજીયો.

રૂમિણી જીએ છપનની વાટ રૂમિણી,
રવિ જય થાય ઉચાટ રૂમિણી-ધ્રુમ
વિરહે વૈદર્ભી વ્યાકુળીરે, આકળી મળવા થાય;
કંથ દરીન કાળે પથ ગિહાળે, જોવા અરૂંપે જય-રૂમ
શુભન જીએ છે સુંદરી, નરહરિ આવે શીઘ્ર;
શીથળ વિથળ વિરૂપે ખાળા, વદનકમળ થયું વીઘ્ર-રૂમ
શું સ્વાતી છુદ લોચન ગળેરે, હૃદય કમળ મુજ ભીંજાય;
જળધારા શું માંડી ખાળા, ઉર ઇશ્વર પૂજાય-રૂમ
છે શીતળ માળા મુડતા કળની, તે લાગે વન્હી સમાન;
આલૂપણ ઉતારી નાંખે, લેઈ યોગ ભજી ભગવાન-રૂમ
હો નારદ વેવીસાળીયારે, નવ આવ્યા શ્રીમહારાજ;
વદરાન તૃથા ગયું વીણાધર, જો ન આવે નરહરી આજ-રૂમ
ત્રીજો પોહાર વાજે છે સજની, ઘડિયાળ ઘણું ઘણાય;
શબ્દબાણ સોસરે નીસરે, કો વિખાણે ચેદિના રાય-રૂમ
તન તપે થઈ તાલાવેલી, ચંદન ચરચે દાસ;
રખે કુદનપુર પ્રલે થઈ જાતું, ખાળાને નિશ્વાસ-રૂમ
કોહિળાઈ આંખ ધોવાયું કાજળ, કુટરાહુએ ગ્રાસ્યો ચંદ્રમાય.
લેહર ખાઈ લક્ષ્મી પડે, સાહેલી ચાંપે પાય-રૂમ
પ્રેમાનંદ પ્રભુ પરમેશ્વર, આ આવ્યા પ્રાણનાથ;
એમ સખીયે વિશ્વાસ રદ્ય, ઊઠાડી ગ્રહી હાથ-રૂમ

કડવું ૧૫૯ મું-રાગ મેવાડાની દેરી.

સખી રત્નાવળીના, કરગ્રહી ખેડી થઈ હો સુંદરી;
ત્રીજો માગને અરૂંપે, જોવા ગઈ હો મદનપુતળી.
સાહેલી લક્ષ્મીનાં, આંસુ લુચ્ચે હો સુંદરી;
વાટે મીઠ માંડી, જીએ હો મદનપુતળી.

રૂમિણીયુવાચ:-

કાંઈ સાચાં ને સુકન ભલાં, મુને થાય છે હો સાહેલડી;
મારા ઘુંઘટનો પાલવ, ખૂંસી ખસી જાય છે સુંણું ખેલડી.

* કહિયાવડાનાં 'મંથાલ વેણ' કહે છે.

† રૂમિણી શ્રી લક્ષ્મીજીનો અવતાર-છે મારે લક્ષ્મી કહ્યું છે.
‡ છેડો.

કંઈ શૌર ગયો, મન માઈ હરખે હો સાહેલડી;
કંઈ ડાખરિ આંખ, ઘણું ફરકે છે મુંહુ બેલડી.
કંઈ બોલે છે વાચસ*, આપણે બારણે હો સાહેલડી;
હવે આવ્યો છે પ્રાણ, હૃદયો ધારણે મુંહુ બેલડી.
આ દળપદરેણુએ†, વાદળ ભચું હો સાહેલડી;
જે જે પેલું, રવિમંડળ જાંખું કર્યું મુંહુ બેલડી.
જે અંબાડીના, કળશની આભા‡ ચળકતી હો સાહેલડી;
દીસે કાટી એક, ધ્વજ મુંદર ફટકતી મુંહુ બેલડી.
આ ડચકારા થાય, બહુ સારથી તણા હો સાહેલડી;
ટાપટાટરખખતર, પાખરીયાછે ઘણા થોધ મુંહુ બેલડી.
શું યાદવ દળનો, સાયરડું ઉડાડિયો હો સાહેલડી;
નહીં મૂકરે મુને, સામળીયા હીચો મુંહુ બેલડી.
વાત કરતાં હરિનો, રથ મીટા‡ પડીચો હર્ષો મુંદરી;
પાસે બેસાડ્યો હરિયે, હરિભટ રોકડીચો દાખચો બેલડી.
દર્શન દેખીને, અંબાજી ઉભી થઈ હર્ષો મુંદરી;
રૂપરસ પીતાં, નિમેષ નયણાંની ગઈ હર્ષો મુંદરી.

વળણુ.

નિમેષ નહીં હરિ નિરખતાં, દીઠા જેમ નારદ કહ્યારે;
હરિશ્રવાને વદાય આપી, તિહસ વાડીમાં ગયારે.

કડવું ૧૬૦ મુ-રાગ રામચી.

રાજની વાડીયે ઉતર્યા, પુરવ પુરાણજી;
માળી આવ્યો પુરવિષે, કીધું રાયને જાણજી.

ચાલ.

હરિ આવે હરખ્યો ઘણું, ભક્ત ભીમક ભૂપ;
મહીપાળ છુટી ચાલે ધર્યો, જોવા પ્રભ સ્વરૂપ-હરિં
હાંડો હરિશ્રવા ગયો, કહ્યો શુભ સમાચાર;
રૂમિણીયે આપી વધામણી, મોઘા મુકતા ડળેના હાર-હરિં
આસન છત્ર પૂજા ઘણી, હહો દૂધનાં દોહોણાં;
સામગ્રી કરી રાય ચાલીયા, સામળીયાને સામોણાં-હરિં
તે રૂમિ કંઈ જાણતો નથી, જે આવ્યા શ્રીરણજીડ;
ત્રેલોક્યનું રાજ શું પામીયો, પહોંતા રાયના કોડ-હરિં

* કાગડો. † સેના ચાલતી વેળાની ઉડતી ધૂળે કરીને.
‡ પ્રભ-તેજ. § સાગર. || નચરે. ¶ રૂમિણીજી.
x પાંચણનો પળકારો.

ચોરોવણું મળ ને પુરતાણી, હરિ દર્શન કાને ધાઈ;
વૈકુંઠ મુખ સેહેજે થયું, નરખતાં બે ભાઈ*-હરિં
વિદર્ભ પુર વૈકુંઠ થયું, વિશ્વનાથ પધારે;
કૃતારથ આપણા કર્યા, આજ જુગદધારે-હરિં
અશ્રુ દીઠા આવતા, જેની ચાલ છે છૂટી;
દશ ડગલાં શ્રીકૃષ્ણજી, ગયા તે સામા ઉઠી-હરિં
વૈદમ્બીપિતા પાગે પડ્યો, હરિયે ગ્રંથો હાથ;
હાં હાં કરી બેઠો કર્યો, ચાંપ્યો દ્વંદ્વા સાથ-હરિં
કુશળ કૌમ પૂછી વારતા, આપી દિવ્ય આસન;
રાજ્યે રામકૃષ્ણનું, કીધું પ્રેમે પૂર્વ-હરિં
નખ શિખ નિરખે નાથને, નરપતિ અતિ રીજે;
નયણે હર્ષ આંધુ ઝરે, આસ્તરણપટાં ભીજે-હરિં
આભા અચુતડું રવિ તણા, મણી મુગટના ઝળકે;
ગળ સ્થળમાં પ્રતિબિંબ પડે, કુંડળ દિવ્ય લળકે-હરિં
અંબુજા‡ વણાં અણિયાળાં, નેત્ર પરમ રસાળ;
ભૂગુટી કોદડજી તાણીયુરે, કપોળ લોલ વિરાળ-હરિં
લળવે શુક્ર ચંચને, નાસિકાની દાંડી;
જ્યાં જુએ ત્યાં ખુંચી રહે, જુએ મીટ માંડી-હરિં
રક્ત અધર દંત દાડમ કળી, ચંદન ચર્ચિત અંગ;
આજનબાહુ** ચક્રગદા ધર્યા, શોભે રાંખ સારંગ-હરિં
વિશાળ હૃદ કૌસ્તુભમણિ, નાભિ મુધાની શું ખાણ;
ચગણ કમળ લગી નીરખિયાં, રાયે સારંગપાણ-હરિં
નીલ પીતાંબર પેહેરિયાં, શોભે ભૂગુ લાંછન††;
જે અંધાણ આપ્યું ઋષિ નારદ, પામ્યા તે દર્શન-હરિં
વિનય યુક્ત દર્શન કરી, રાય બોલ્યા શિરનામી;
ભીમક પૂછે શ્રી કૃષ્ણને, કેમ પધાર્યા સ્વામી-હરિં
છિયે મોસાળીયા અમો વરતાણા, કીઈમુત શિશુપાળ;
મોસાળું કરવા અમો આવિયા, બોલ્યા શ્રીવર ગોપાળ-હરિં

વળણુ.

ગોપાળ કહે ભૂપાળને, અમો શિશુપાળની છું જનરે;
ભીમકરાય રીઝયા ઘણું, ભલે પધાર્યા સ્વામરે.

* આ બોહું છે. મૂળ ભાગવતમાં એમ છે કે પ્રથમ એકલા શ્રીકૃષ્ણ ગયા હતા, ને પાછળથી બાળમદ્રજ સહાયે આવ્યા હતા. † સસરો. ‡ અંગવસ્ત્ર-દુપટા. § દશ હજાર. || કમળ. ¶ ધનુષ; કમાન. x પોપટ. ** ધુટણુ સુધી પહોંચે એટલા લાંબા હાથ. †† ભૂગુ લાંછન એટલે પુરવના દ્વંદ્વાના મધ્યમાંના ખાડા જેવો સુશોભિત કેશવાળો ભાગ.

કડવું ૧૬૧ મું-રાગ મા૩.

આનંદુ અતિ ચિત્ત, મહારાજ તણું;
શિશુપાળને ઉતરવા ધામ, શણગાર્યું છે ઘણું.
ત્યાં ઉતાર્યા અવિનાશ, જાણી જાનૈયા;
બોજો ભીમકરાય, વેહેવાઈ કરી માનીયા.
ધૃત નાના પકવાંન, કરી લંડાર ભર્યા;
યાદવ માત્રે કર્યા પ્રસાદ, ઓરડા ઠાલા કર્યા.
શીતળ જળ મુખ વાસ, આરોગે હેત આણી;
વાહનને નાંખી ચાર, જે ઇષ્ટ દાણોપાણી.
તે પુરની આહારે વર્ણ, દરશન કાને આવે છે;
ઘટે કન્યાને આ ભરથાર, પ્રજાને મન ભાવે છે.
ધન ધન ભીમકનું રાજ, હરિ દરશન કીધું;
અમે રંકે મળ કર્મ હીણ, પૈકુંડનું મુખ લીધું.
કરે યાદવ માંહે માંહે વાત, જીવન ભણું લાધું*.
કોને કાને કીધું પકવાંન, કોણે કરડી ખાધું.
ઉતારી યાદવની જાન, ભીમકરાય, વગ્યો;
વિવાહ મંડપને દાર, રૂમિ ત્યાં સાંભો મગ્યો.
કહો ય્યાં જઈ આવ્યા તાત, શ્રમિતાં શ્વાસે ભર્યા;
આચાર્ય જીવે છે વાટ, સેવક શોધતા રૂપી.
ઋણાંતિક પૂજન હોમ, ખેસો જઈ ભદ્ર પીઠે;
ચડશે તમને રીસ, માઈ મોહો દીઠે.
માથાં ઉપર આવી જાન, કુંડુલી વાને છે;
ફરતા હોડો છે તાત, મન કાંઈ લાગે છે.
હસતું કરી વદન, હાંફેલો હરખે ભર્યો;
જાણ્યું પુત્ર થાશે પ્રસન્ન, પિતા પછી આચર્યો.
જાણ્યા વિના તું પુત્ર, કરે નિંદા મારી;
જાનોવાસા માંહે, જાન હું આવ્યો ઉતારી.
લાગી સ્વાગત કરતાં વાર, માટે થયો ખોટી;
કોઈને પહોંતું નહીં પકવાંન, જાન ઘણી મોટી.
મુંજી આશ્ચર્ય સરખી વાત, પિતા તણા મોની;
ફરી કહો તમે મુને તાત, એ જાન આવી કોની.

(ભમકોવાચ:-

લઈ યાદવનો પરિવાર, કૃષ્ણ પધારીયા;
કરશે મોસાણું શ્રીકાર, મેં ઘરમાં ઉતારીયા.

* મળ્યું. † થાકેલા ‡ આગતા સ્વાગતા.

શુકોવાચ:-

પડી પેટડીયામાં કાળ, કુખ જવાળે દાધી;
શું વચન રૂપિયો સર્પ, નૃપનંદન* ખાધી.
ઉછંકળ યાદવ ચાર, નીચ ગોવાળીયા;
શિશુપાળનું ઇચ્છે મર્ણ, કોના મોસાળીયા.
જે ગોપવધૂનાં ચાર, ઉનમાર્ગે ચાલ્યો;
મોસાળ ઉબડાણ કૃષ્ણ, તે ઘરમાં કેમ ઘાલ્યો.
ભીમ કહે હો મૂર્ખ, થઈ શું તુને દુરમતી;
પ્રેમાનંદ મલુ પરશ્ર્વ, તું તેને જાણતો નથી.

વળણું.

પ્રેમાનંદ મલુ પરમેશને, નવ ઓળખે દુરમતી;
તાત વાત મુંજી બોલિયો, કૃષ્ણ રૂમિયો અતિ.

કડવું ૧૬૨ મું-રાગ મા૩ની દેશી ફેર.

હૃદય હૃદય રૂમિ ત્યાં બોલ્યો, કર્યો તાતનો તિરકાર;રે;
ઘરડાં માણસ શાને જીવે, ભોમીને કરવા ભારે—

ડોસાને ઘેલું લાગું, હું દૈવ કને મૃત્યુ માગું;
શત્રુ પિતા મત્યે નવ ચાલ્યું, ડોસે પાસે રહી ઘર ઘાલ્યું-ટેક.

જેમ રામ કૃષ્ણ ઉન્મત્ત ગોવાળા, ન રહે ઘરમાં સાંત્યારે;
જગ જાણે શિશુપાળના શત્રુ, તે ઘરમાં કેમ ઘાલ્યારે-ડોસાં
નિમંત્રણ પાપે પોંડારાજી, આવ્યાનું શું કારણરે;
ભિક્ષુકનન વણ તેડયા આવે, ભાટ બદીજન ચારણરે-ડોસાં
યાદવ નાહે એ યમના કિંકર, જરાસંધ સરખા ત્રાસેરે;
હવે વરકન્યા કુશળે નવ પરણે, અરે દૈવ શું થાશેરે-ડોસાં
મેં કેટલો શ્રમ કીધો ઘરપુકે, ધન ખરચ્યું જાની વાસેરે;
કુરિજન શત્રુ ત્યાં ઉતાર્યા, વરની વચ્ચે શું થાશેરે-ડોસાં
દાણ કર્મ ડોસાનું દેખી, કાળજ માઈ દાધુરે;
મેં જાન નિમિત્ત પકવાન કીધું, તે યાદવ સર્વે ખાધુરે-ડોસાં
તવ રૂમિને મંત્રી કહે છે, રખે લેતા તેનું નામરે;
ઘર મૂકી નિસરો કહેશો તો, લૂંટશે આખું ગામરે-ડોસાં
જાન આવ્યાની વધામણી આવી, ચાલો સામા જઈએરે;
વરકન્યા શીઘ્રે પરણાવો, જઈ જરાસંધને કહિયેરે-ડોસાં

* રાજપુત રૂમિ.

† ગોપિઓ.

‡ આ કડવાની બાબત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

§ બળતે કાળજે.

|| નોંતર. || છુદાર.

રૂમિયો કહે છે મંત્રીને, મુજને કાંઈયે ન સૂઝેરે;
તાતવચનનો ધાવ પડ્યો, તે ઝાપધે નવ રૂઝેરે-ડોસાં
મહા મુખમાં હું દુઃખને પાચ્યો, કાળજ મારું બેઘરે;
શું કરું જો લોક મળ્યા છે, નહિતો શીશ પિતાનું છેદુરે-ડોસાં
વલણુ.

છેલ્લું મસ્તક પિતાતાણું, કાંચો ભીમકરાયરે;
આવી વધામણી જનનની, તવ રૂમિ સામે જાયરે.

કંઠુ* ૧૬૩ મુ-રાગ દેશાખની ચોપાઈ.

શુકલ કહે સાંભળીયે રાય, શિશુપાળ વરવા તત્પર થાય;
થયા હંતવદ્ધ શાલવ સાવધાન, નરક પ્રાંડરીક મહા બળવાન.
શું જરાસંધનું સૈન્ય વિખાણું, ધઈ સંખ્યા અસીહિણી† પંચાણું;
ભારે ભીડ ભયાનક હોયે, સહુ ખાવાનું, વઢવાનું નહિ કોયે.
શુકન વંદી વર ઘોડે ચડ્યો, ખર્યો મુગટ ચડતાં આખડ્યો;
હો હો રાજા થાય કહેકાણુ, ફાલુ ગર્ધવ બોલે સીચાણુ.
ઉલુક† વાયસ ઉલ્કાપાતા, જન ઉપર શોણિત વરસાત;
ઉડે રેણુ વાયુ વાયે, શ્યામફ સર્પ વામાંગે|| જયે
ધુણે શીશ ચિંતા મન ધરી, નથી આવતું કશો ઘેર ફરી;
જરાસંધને પૂછે શિશુપાળ, કાંઈએક નેટ શાશે જંગળ.
જરાસંધ તવ બાહ્યો હસી, રખે ચિંતા તમે કરતા કરી.
માનવ દાનવ દેવ ગાંધર્વ, આપણે જતા મૂક્યા છે સર્વ.
કાંઈ રામકૃષ્ણ વઢતા ચડી મુખે, તે પ્રજાગ્યા ગોમલાચળ વિષે;
ન જાણીયે ત્યાંથી ઉગ્યા, સત્તર વાર નાની નીસર્યા.
કિંવા આવ્યા અદારમી વાર, સાવધાન રેહજે સત્રી કમાર;
નહીં આસરે જેની માતા સાધવી, આજ પૃથિવી કરીયે નિર્માદવી.
એમ વિચાર કરતા પરવડ્યા, કંદનપુર આવી ઉતર્યા,
ઉદ્ધિષ† જન આવ્યાનો થયો, મહી ભાતે રૂમિ સામે ગયો.
હયગજભીડ વાટ નવ જડે, દહાડે લોક ભૂસા બહુ પડે;
વાળે ભેર ફુંકાલિ ગડગડે, ભડકે ઘોડા રથ બહુ આથડે;
શું વિધાયે પ્રજા કીધી એકત્ર, શું વિદલીલોક મળ્યા સર્વત્ર.
આવી ભેટયા રૂમિને શિશુપાળ, કહ્યું કાનમાં આવ્યો છે ગોવાળ.
વાત સાંભળી યાદવતાણી, રાય જોયું જરાસંધ ભણી;
ગુમ વાત અન્ધાન્ય બહુ કરી, માગધરાયે વાણીઓચરી.

એ આવ્યા તે પાછા નવ ફરે, અનર્થ કાંઈએક નિથે કરે;
એ માનશુકનનું પાચ્યા ફળ, દુઃખદાયક આવ્યા ઉચ્છૃંખલ*;
રૂમિને કહે જરાસંધ, હસ્તમેલાપકનો થાય સંબંધ;
જેમ તેમ વરકન્યાને વરે, પછે સાથ સહુ બોજન કરે.
વર પરણ્યાનો પહેલો અભિલાખ, તો પહેરામણી અમે પાચ્યા
લાખ;

રૂમિયો તવ બેઠો થયો, ઉતાવળો નિજ મંદિર ગયો.
મોકલી સામગ્રી રનાનતાણી, કુધાએ જન પીડાએ ઘણી;
કરે વાત મહિમાંહે જનનંડી, પહેલાં વરકન્યા ઊઠાડો પરણી.
છે ભુખ્યાં બાળક કરે રૂદન, બાઈ મધ્ય રાત્રે મળતું છે અંત;
કો કહે અંતનું દુઃખ ધરિયે વળતું, જે જળ પીવાનું નથી મળતું.
આવ્યા છે રામ કૃષ્ણ માતા કહે, તો ખીલે બાળક રોતાં રહે;
ખીલે છે જન આવી ચાક, પડી રામ કૃષ્ણની મોટી હાક.
રૂમિએ તેડ્યાં છે શું કરવા, જે નહીં જનને વાસો ઉતરવા;
કો કહે શું કરે રૂમિ તે બાઈ, કીધું યાદવ સર્વ ગયા બાઈ.
એમ કરે વાત ધરે છે શોક, જેવા જન ગયાં પુર લોક;
શિશુપાળનું દર્શન કરી, પ્રજા નિંદા કરતી પાછી ફરી.
શું ભીમકને લાગું ઘેલું, નવ જોયું રૂપ વરનું પહેલું;
ક્યાં વિષ ને ક્યાં અમૃત કહી, ક્યાં શિશુપાળ ક્યાં રૂમિણી.
ક્યાં મહિષ† ને ક્યાં ગાય, ક્યાં બાવળ ને ક્યાં જયપ્ર†;
ક્યાં વાયસ ને ક્યાં પોપટી, એ જન આવી સર્વે ફાકટા.
શોધ્યા પિતા વર ક્યાંયે મળે, માખાપ વિભૂતિ‡ દેખી ઢળે;
એ જોડી જોઈ કાળજ બળે, બાંધ્યું રતન વાયસને ગળે.
શ્રી કૃષ્ણ યોગ્ય છે એ સુદરી, શિશુપાળ નિર્મુખ જાળે ફરી;
એમ કહેલી પ્રજા પુરમાં ગઈ, બેઠો શિશુપાળ સાંતરો થઈ.
ઘણું નાહાચો મિથ્યા નાંખ્યું જળ, મિથ્યા કર બાંધ્યું મીઠળ;
વરની ફાઈ આવી વહાલે, કાળજ ટપકું કીધું વરને ગાલે.
ડાહી કાકી માસી દ શિક્ષા, તમે પાસે રાખજો લોહ રક્ષા.

વળણુ.

રક્ષા કાંઈ પાસે રાખજો, સગાં દ શિક્ષાયરે;
સોત્રે શૃંગાર સદૃશ રૂમિણી, અભિકા પૂજવા જાયરે.

* ૨૧.૭૭ હા. ૨૧.૭૭ રથ. ૧.૧૬૧૦ ઘોડા, ૧.૮૩૫૦
પાયદળને એક અઘોરિણી સૈન્ય કહે છે.

† ધુણ નામનું પક્ષી ‡ તારાએનું અંતિશય ખરતું ને.
§ કાળા. || ઝાંખી બાવળ. ¶ ઘે. ઘાટ.

* મર્ધાવાગરતા † પાડો. ‡ જયનું ફૂલ-કોમળતા
સરખાવી છે. § રિદ્ધિ સિદ્ધિ.

કહવું ૧૬૪ મુ—રાગ ગોડી દેશી સજની.

વેદભી પૂજવા જાય, દેવી અખાને;

વાળે વાળાં મંગળ ગાય, દેવી અખાને.

વર વરવા વૈકુંઠરાય, દેવી અખાને—ટેક.

મંજન અંદન ચીર ને ચોસર, પેહરી નવસર મુડતા માળજી;
કપોળ ફેસર કુકમ મૃગમદ*, કાળજ નયજી વિશાળ—દ૦
ગણખંદ બાળખંદ ચુડતો કંકણ, સાંકળી વીટી છાપજી;
શુદ્ધ ઘંટાળી નેપુર આણવટ, રાણગચ્છું લક્ષ્મીચ આપ—દ૦
લીધી સાહેલી મનમની સાથે, વાગે બેર મૃદંગ નિરાણજી;
બેહેનડ આત્રી પૂજન કરવા, થયું બ્રાત રૂકમિને જાણ—દ૦
જરાસંધ શિશુપાળે જાણ્યું, એ કન્યાનો છે નેમજી;

।ણિ ગ્રહણ નહીં કરે પૂજ્યા વિના, ઈચ્છે વરને કુશળી ક્ષેમ—દ૦
મંત્રાને શિશુપાળ કહે, મુકાવો કન્યાને કુટેવજી
તમો અમારી થઈ પટરાણી, તો હવે શા પૂજવા દેવ—દ૦
મતિઉતર મધ્યાન કહે છે, આવ્યા યાદવ આણે ધારજી;
શિશુપાળ બીહીનો રામ કૃષ્ણથી, નીસરી નવ રાકી નાર—દ૦
અચુત યોદ્ધાને આજ્ઞા આપી, રાણીનું રક્ષણ કરજેજી;
કુળ દેવીની સેવા કરાવી, શીઘ્રે પાછાં વળજે—દ૦

વળજી.

શીઘ્રે ફરજે યતન બહુ કરજે, સુભટ સાથ તત્પર થયોરે;
જાતી વાલવા બેનને, બ્રાત રૂકમિ રોષે ગયોરે.

કહવું ૧૬૫ મુ—રાગ ગોડી.

બ્રાત રૂકમિ કહે ક્યાં જાય છે, અલખેલડી વેહેલીરે;

એ કોણે શીખવી કુટેવ, બેનલડી ઘેલીરે.

* કસ્તૂરી.

સ્વધચ્છાએ ઉઠી નીસરી, અલખેલડી વેહેલીરે;
સ્રી માણસને સ્થા દેવ, બેનલડી ઘેલીરે.
માત તાત બ્રાત જાણે નહીં, અલખેલડી વેહેલીરે;
તું તોર વરસતું બાળ, બેનલડી ઘેલીરે.
નિર્જન સ્વભાવ જો જાણશે, અલખેલડી વેહેલીરે;
તો ફરી જશે શિશુપાળ, બેનલડી ઘેલીરે.
તું કહિણ સમો નથી જાણતા, અલખેલડી વેહેલીરે;
નવ કાઢિયે બાહર પાગ, બેનલડી ઘેલીરે.
રામ કૃષ્ણ ચોર બે આ રીયા, અલખેલડી વેહેલીરે;
નથી નીસરવાનો લાગ, બેનલડી ઘેલીરે.
મથમ વરો શિશુપાળને, અલખેલડી વેહેલીરે;
તસ્કર છે યાદવ રાય, બેનલડી ઘેલીરે.
પછે મુખે અખાને પૂજજે, અલખેલડી વેહેલીરે;
આજ બેસી રહો ઘર માંય, બેનલડી ઘેલીરે.
હાસ્ય કરી વધાં રૂકમિણી, મુંણ વીરારે;
તું જેવા જેના બ્રાત, વિદર્ભ કુળ હીરારે.
શિશુપાળ જરાસંધ ગામમાં, મુંણ વીરારે;
મુને કોણ અડાડે હાથ, વિદર્ભ કુળ હીરારે.
તારાં આયુદ્ધ પરાક્રમ લાજશે, મુંણ વીરારે;
જોહું નહીં નીસરું બહાર, વિદર્ભ કુળ હીરારે.
તુને લૌકિક લાંચન લાગશે, મુંણ વીરારે;
તું બાંધવ આપ વિચાર, વિદર્ભ કુળ હીરારે.

વલણ.

વિખાણ પોતાનું સાંભળી, ગર્વે કૂચું ગાત્રે;
જા ભયવિના બાઈ તું પૂજવા, છે રામકૃષ્ણ કોણ માત્રે.

ઈતિ શ્રી ગુજર્જર કવિ શિરોમણી કવિ પ્રેમાનંદ
કૃતદશાયસ્કે શ્રીમદ્ભાગવત પદ્યખંધ સમાપ્ત.

સૂચના-કવિ સિરોમણી પ્રેમાનંદ બટ્ટે આટલે સુધી કવિતામાં દસમસ્કંધ ભાગવત રચ્યા પછી તેનો કાળ ખસે આવી પહોંચેલો જણાય છે. આપરથી એ કવિએ પોતાના ચાર શિષ્યને દસમસ્કંધનો બાકીનો ભાગ પૂર્ણ કરવાને કહ્યો, સુંદરને તે કાવ્ય માટે સોમ્ય ગણ્યો, ને તેણે ત્યાંથી બાકી રહેલો ભાગ પૂર્ણ કર્યો છે.

એપરથી તકરાર એવી ઉઠી છે કે પ્રેમાનંદે ક્યાં સુધી કાવ્ય છે ને સુંદર મેવાડાએ ક્યાંથી શરૂ કર્યું છે. ત્રેપનમાં અધ્યાયના ૧૫૭, ૧૫૮, ૧૬૧માં પ્રેમાનંદની મહોર છાપ છે, ને બાકીના કડવામાં તે નથી; અર્થાત્ આટલું તો નડકીપણે કહી શકાય કે ૧૬૧ કડવા સુધી પ્રેમાનંદકૃત કાવ્ય છે. તે પછીના ચાર કડવાં એટલે ૧૬૨થી ૧૬૫ સુધીના કડવાંમાં કોઇપણ સ્થળે પ્રેમાનંદની છાપ નથી, પરંતુ તેમજ બાનનમાં અધ્યાયના કેટલાક કડવામાં પણ છાપ નથી, અને ઓખાદરણ, નળાખ્યાન વિગેરે એ કવિના બીજા કાવ્યમાં કેટલેક સ્થળે છાપ મારી નથી પરંતુ ભાગવતમાં સર્વે સ્થળે છાપ છે, તો આટલા કડવાંમાં કેમ નહિ ? બારી શકોએ છોએ કે કવિની તખ્તીયત સારી નહિ હોય તેવા વખતમાં આ કડવાં લખાવવાં હોવાં જોઇયે.

સુંદરે જેટલું કાવ્ય લખ્યું છે તે સર્વે એકજ દેશી ને એકજ કડવામાં લખ્યું છે, ને પ્રેમાનંદે તો જુદા જુદા રાગરાગણીમાં લખ્યું છે ને અધ્યાયો બધા કડવામાં પૂર્ણ કર્યા છે. તેજ પ્રમાણે આ ત્રેપનમાં અધ્યાયના છેલ્લા પાંચમાના ચાર કડવા જણાય છે.

વળી બાનીની બમક ને રસાલકારનો ઝગારો એ ચાર કડવામાં પૂર્વપેરેજ જણાય છે. કડવાનો પ્રારંભ, પંદરમના, શબ્દાર્થ ઉપયોગ-જેવા કે સુદ્રધંટાળી, બેહેનડ, અલમેલી વેહેલી, લેકીકલાંછન છત્વાદિ.-પ્રાસની રચના ને કાવ્યની સર્વે ઘટના ૧૬૬મા કડવાંથી તદ્દન નિરાળી પડે છે. કાવ્ય વર્ણન પણ પૂર્વ પેરેજ બમકતું ને શોભતું ચિતડું ચોરતું ૧૬૨ થી ૧૬૫ સુધી જણાય છે. સુંદરમાં બાનકની બલિકારીજ નથી, ને એ ૧૬૬મું કડવું તદ્દન જુદજ ૫૩૮ જણાય છે એટલે આ ૧૬૫મા સુધીની સર્વે કૃતિ પ્રેમાનંદની નિર્વાહિત કરે છે.

સુંદરનાં રચેલા ૧૬૬મા કડવામાં ખુદતું જણાય છે કે પ્રેમાનંદની રચના નથીજ. એ કડવામાં પ્રાસરચનાજ કંઈ નથીન છે. બીડ સામા બીલીક, ધુમ્મકેત સામા તતખેવ, આવી સામા દેવી, દાસે સામા કીજે, વનમાળી સામા તમારી, ઈલાહી પ્રાસ પ્રતાંગ પ્રેમાનંદમાં કનચિતજ જણાય છે તે આમાં કામકામ દર્શન દેછે. વળી પ્રેમાનંદની હંમેશની છાપ “રામચરણકમળ મકરંદ, લેવા ઇચ્છે પ્રેમાનંદ,” ને તુક ૧૬૬ માને અંતે બદલાઈને “પ્રભુના ચરણકમળમકરંદ, લેવા ઇચ્છે દાસના મન” એમ ફેરફાર થયો છે, જેવો ફેરફાર પ્રેમાનંદમાં કોઇપણ સ્થળે થયો જણાતો નથી. સુંદર પોતે પણ લખે છે કે “અધ્યાય બાવનથી અધુરારે, હરિજીએ થયો પૂરારે,” એટલે આ નવા કડવાના પ્રારંભથીજ પ્રેમાનંદનું કાવ્ય સમાપ્ત થયું છે, ને સુંદરનું શરૂ થયું છે. ૧૬૬મું કડવું જેવું નિરસ છે તેવું પ્રેમાનંદના કોઇપણ કાવ્યમાં નથી; તો પછી આ હરિકાવ્યના કાવ્યમાં નિરસ, નિસ્તેજ તો ક્યાંથીજ હોય! જો કે સુંદરના સર્વે કડવામાં આ કડવું જોઈ છે, તોપણ મને પોતાને તો વિપ્ર વલ્લભ કરતાં પણ એ કડવું નિર્માલ્ય જણાય છે એમ એકડક કહી શકું છું.

શ્રીમદ્ભાગવત

(પ્રેમાનંદ શિષ્ય-ધનદાસસુત સુંદર મેવાડાકૃત-પદબંધ.)

કડવું ૧૬૬ મુ-રાગ ભાસ્ત્રી દેશી ચાત્રતી-કંઠક ફેર.

દસ સહસ્ર સુભટ સાહેલીરે, કરવા રક્ષણ પૂઠ મેલીરે;
પંચ શબ્દ છંદ સું વાજેરે, પુઠે ધૂપ અગર બહુ રાજેરે.
ધરી ધ્યાન શ્રી કૃષ્ણનું મંનરે, આલ્યાં રૂકમિણી દેવીપૂજનરે;
પૂજ્યા સાજ સખીકર થાજેરે, રૂકમિણી આલે ગજગતી આલેરે.
ઋષી પત્ની સંગે બહુ નારીરે, મળી મંગળ ગાયે બાળીરે;
ધર્મ મુન્ય તે દરશન કાજેરે, કાર્ય કરવા ઇચ્છેશ્રી મહારાજેરે.
ચોહો પાસાથી ચંમર ઢળાયરે, છડીદાર સખી સાતસો જાયરે;
યશ યાચક ગાંધર્વ ગાનરે, નાચે અપ્સરા સહસ્ર સમાનરે.
નગદાર* તથા આવ્યાં બહારરે, શોભા પરમ મનોહર સારરે;
થઈ માર્ગમાં બહુ ભીડરે, રામકૃષ્ણની બહુ બીહીકરે.
જન લોક સંગ રખવાળારે, ધર્મ આયુધ મહા વિકાજરે;
એવી રીતે રૂકમિણી આવેરે, જ્યાં દહેરૂં અંબાજનું કહાવેરે.
પાગપખાળી કીધું આચમનરે, આવી લવાનીને લાવ્યાં ચરણરે;
સખી શીખવે પૂજા સારરે, ધૂપ દીપ નૈવેદ્ય પ્રકારરે.
સિંદુર ચરચીને પુષ્પે વધાવેરે, રત્ન જ્યેતિના કીધા દીપરે;
મુન્યત્રત મૂક્યું પછી ત્યાંયરે, પૂજા કરી માગે વર કૃષ્ણરાયરે.
રૂકમિણી રતુતિ કરે છે:-
પાર્વતી લવાની, નામરે, પરિવારને કરું પ્રણામરે,
મૂળ પ્રકૃતિ માયા તારીરે, નવાં રૂપ અનંત હું વારીરે.
માને આજ્ઞા પ્રજ્ઞા દેવરે, ચોસેટ જોગિણી કરે તારી સેવરે;
મહિષાસુરમર્દની માતરે, મધુ કૈટભ હણી કીધા નિપાતરે.

* પોળ; કોટનો દરવાજો.
પર

ચંડ મુંડ ને ધૂમકેત રે, શુંલ નિશુંલ માર્યા તતખેવરે;
છપ્પન કોટિ રૂપ ધર્મ કામરે, માટે આમુંડા પડયું નામરે.
અનંત રૂપ ના આવે થાગરે, જુલા જોગેશ્વર રૂપી રાયરે;
ચંબા નવ કુંડા સમ સિંગીરે, હિંગગાજ ને જ્યાળા મુખીરે.
ભદ્રકાળી આશાપુરી નામરે, જોગમાયા અપ્પલુજ નામરે;
પ્રભ ચંડી ને તુળજ દેવીરે, મહામાયા ટાળે દુઃખ એવીરે.
અજ્ઞા આસુરી* વેશ વળી જાણરે, હણ્યા દૈત્ય મહા બળવાનરે;
હેમ તનયા† જોગેશ્વરી નારીરે, ઘણું શું કહું જીવો વિચારીરે.
કૃષ્ણ આવ્યા છે અહિં જાણીરે, મુને કયારે મળે કલ્યાણીરે;
મેઘ શ્યામ છે તેનો વર્ણરે, મુગુટ કુંડળ કેશ કર્ણરે.
અંબા આપો એ વર નામરે, એનું હું ધરું છું ધ્યાનરે;
સ્તુતિ કરીને લાગ્યાં પાયરે, થયા ત્યાં થકી પછી વદાયરે.
સહી સમાણી મળી ગાયાં ગીતરે, દેવી અંબાને પ્રસન્ન રીતરે;
પ્રભ નારીની† પૂજા સારરે, આખ્યાં રત્ન ભૂષણ હારરે.
કરી પૂજન બાહર આવીરે, પછે વેદંત્યો પ્રસાદ દેવીરે;
થાં તતપર મંદિર જવારે, રૂકમિણી કહે કૃષ્ણ ન આવ્યારે.
ભાળે અરૂં પરૂં હરિ નવ દીસેરે, ચિંતા મનમાં હવે શું કીજેરે;
રંમ જંમ તે નેપુર વાચેરે, સખી કર ગ્રહી આલ્યાં જાચેરે.
શું વિખાણું કવિ શાણગારરે, પોતે લક્ષ્મી તેજ અંબારરે;
કોટિ ચંદ્રની જ્યોતિ છે કાંતીરે, દિશા ઉજવળ જગમગ થાતારે.
દેખી રૂપને બીજા રાપરે, તતક્ષણ થયા મૂર્છાયગે;
પડયા ગજ હય રથથી ભામરે, તેની ગઈ સુધ ને ફેરે.

* દૈત્યોના જ્યા. † હિમાલયની પુત્રી પાર્વતી.
‡ આદ્યજ્ઞાની સ્ત્રીઓ.

રૂક્મિણી વિચારે મનનું, એવે આવ્યા મધુ સુદનરે;
કર ઊઘો કરી જીએ વાટરે, ક્યારે આવશે વિશ્વનાથરે.
મારી ખાંડ શ્રદ્ધાને લીજરે, મનવાંચિતનાં મુખ દીજરે;
સિંહનું ભક્ષ જેમ જળુક* પામેરે, હું છું ભાગ તમારે નામેરે.
શિશુપાળનું મુખ ત્રેહીરે, લઈ જાએ કાં થાએ ખોટીરે;
કરો વિલંબ કાં વનમાળીરે, હું તે જાઉં છું વાટ તમારીરે.
તમને પત્ર લખ્યું હતું એવુરે, દહેરે આવજો ઘણું શું કેવુરે;
ખીજો વર નથી વરવો સ્વામીરે, મારે તમ વિના અંતરજામીરે.
જન્મ જન્મની હું છું તમારારે, હવે કાં મૂકા નાથ વિસારીરે;
બેહેલા આવજો સારંગ પાણીરે, લેજો વીનતી છેલ્લી માનીરે.
નહિંતર દહ કરીશ હું ત્યાજરે, ત્રિકમ તમ કારણ આવજરે;
લક્ષ્મીની પિનંતી જાણીરે, પોતે આવ્યા પ્રકુપ પુરાણીરે.
રથે ઉજવળ ઘોડા ચારરે, એવો રથ દીઠા તેણીવારરે;
દેખી રૂપ ને લજ્જા પામીરે, હરખ થયો દીઠા જવ સ્વામીરે.
મોહ પામી બીજા ઘણું નારીરે, ન્યારે દીઠા શ્રી ગિરિધારીરે;
મધ્યાન સમે અલિજીત મુહૂર્તરે, કયું હરણ કન્યાનું તુર્તરે.
કર ધરી ખેસાડયાં રથેરે, અશ્વ હાંકયા માર્ગના પથેરે;
સહુ જોઈ રહ્યા રણધીરરે, લઈ જાયે હરિ મહા વીરરે.
ડગમગ જીએ પાણ કાંઈ નવ ચાલેરે, તેની આગળથી રથ ભાજેરે;
જ્ય જ્યકાર વદે સુરજનરે, આનંદ દુંદુભિ વાગ્યાં ગગનરે.
નાચે નારદ વેણાધારીરે, તુંબર* કહેલું યુદ્ધ હોશે ભારીરે;
સહુ યાદવસું બળદવરે, આવી મળ્યા પ્રભુને તતખેવરે.
અતુરંગિણી સૈન્યા સારરે, શોભા શી કહું તેની અપારરે;
ગજ ઉપર દુંદુભી વાજેરે, યુદ્ધ ઇચ્છા હોય તે આવેરે.
દમ ધોષ જરાસંધ રાયરે, શિશુપાળ આદે સજ થાયરે;
સિંહની આગળથી મૃગ જાયરે, વેગે ધાએ કહેરાણા રાયરે.
ધિક્ ધિક્ આપણા લોકરે, ધૈર્ય આયુધ તે સૌ શીકરે;
સહુ દેખતાં એ ગોવાળરે, કન્યા હરી ગયો ગોવાળરે.
શું ખેડા ગઈ છે શુદ્ધરે, સર્પ મળીને કીજે યુદ્ધરે;
થઈ આજ્ઞા રાયની જાણીરે, મળ્યું દળ પંચાણું અક્ષૌહિણીરે.
થયા તત્પર રાણા રાયરે, મેઘાડખર છત્ર ધરાયરે;
કવચ ટોપ સજ્યાં હથિયારરે, રણૂર પંચ શબ્દ બહુ થાયરે.
અજા ફરફરે ગજ નીશાનરે, ધ્રુવ ધરા કાંધ્યા ઇશાનરે;
યુદ્ધ યાદવસું હવે થાશેરે, તે આગલા અધ્યાયે કહેવાશેરે.
શુકદેવ કહે સુંણ રાયરે, હરિગુણનો ના આવે પારરે;

* શિયાળ.

† સંગીત વિદ્યાનો શિરોમણી તુંબર* મુની.

‡ ઇશાન એટલે-ઈશાન દિશાના પતિ રૂદ્ર; પશુ આ ઈ-
કાણે સર્વ દિગ્પાળો.

પ્રભુનાં ચરણકમળ મકરંદરે, લેવા ઇચ્છે દાસનાં મનરે.
અધ્યાય બાવનથી અધુરોરે, હરિ કૃપાએ થયો પૂરોરે;
વળાય.

હરિ કૃપાએ થયો અધ્યાય પૂરોરે, ત્રેપનમો એ પ્રમાણરે;
ધનદાસના સુત શુભ કહે, સુદર મેવાડા નામેરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે રૂક્મિણી હરણ
નામો ત્રિપંચાશતમો અધ્યાયઃ ૧૧૫૩૥

અધ્યાય ૫૪ મો.*

કડવું ૧૬૭ મું-રાગ સામેરી.

શુકદેવ કહે સુંણ રાયરે, લક્ષ્મીપતિના વિવાહરે;
આતા ભજ્યે નિશદિન† રામરે, અંતે આવે એજ તો કામરે.
મોટા યોગેશ્વર ધરે ધ્યાનરે, હરિજન ગાયે હરિગુણ ગાનરે;
માધવરાય સરખા કહિયે અરીરે, તેનો મદ ટાળે હળધર હરીરે.

ચાલ.

મદ ટાળશે હળધર હરી, એ કહું કથા ભાવે કરી;
પુકે જરાસંધ શિશુપાળનું દળ, આવે છે વેગે કરી.
દંતવક્ત્ર પુંડરીક શાલવ, સંગે આવે છે ધસ્યા;
પર્ણિણિયે દધિવેળ‡ આવે, તેમ આવે દશે દસ્યા.
કો ગજ ચડી કો અશ્વ ચડી, કો રથે ખેસી પાળા બહુ;
ખડગ કરમાં ઉઘાડા લઈ, જેમ દામની§ ચમકે સહુ.
રૂક્મિણી કહે પ્રભુ મુજ માટે, થશે શ્રમ તમને આ સમે;
શ્રીકૃષ્ણ કહે કાં ચિંતા કરો, એ કુબળે હણશું અમે.
ભળિભદ્ર આગળ નવ ડરે, મહારથી|| ચોઢા અતિરથી¶;
ખીજનો શો આશરો, માટે કલ્પના તજો સતી.
સૈન્ય આવ્યું શિશુપાળનું, માર માર મુખથી એમ વદો;
તસ્કરની× પેરે અરે યાદવ, કન્યાને કેમ લઈ પજે**.
આખર નંદ આહીરનો સુત, શૂર હોએ સન્મુખ વઢો;
કપટ વેશે હરણ કરી ગયો, કોણ માર્ગમાં એ ઘટે.
વકાર્યા શૂર થયા સામા, શ્રીગદ ને બળદેવ વઢો;
અજ્ઞાની નથી જાણતા, જે આવી દીપે પતંગ પડો.

* આ ચોપનમાં અધ્યાયમાં શ્રીકૃષ્ણે શત્રુના પક્ષના રા-
જાઓને હરાવી, રૂક્મિણીને વિરૂપ કરી દારિકામાં રૂક્મિણિનું
પાણી મહાભુ કહ્યું તે કથા છે. † રાત્રિ દિવસ.

‡ દધિવેળ એટલે સમુદ્રના જળમાંનાં મોજાં-બરતી. § વિજયી.

|| રથ વાળી સેનાનો અધિપતિ. ¶ ધણી રથવાળા સૈન્ય-
નો પતિ. × ચોરની. ** જાય.

સત્તરવાર નાઠો જરાસંધ, ફેરેતાં શું લજ્જા નહીં;
વળી હોંસ મનમાં કાં કરે, સંગ્રામ માટ આવ્યો અહીં.
ખાણના વરસાદ વરસે, યાદવના સૈન્યને વિષે;
ખળિભદ્ર આદે સર્વ યાદવ, થયા તત્પર યુદ્ધ વિષે.
ખડ્ગ ચર્મ ત્રિશૂળ કરમાં, ઉડે ખાણ દારુણ ઘણાં;
ગદા ને સાંગ ને નાળ ગોળા, પડછંદ* ધ્રુવે ધરા.
મૃગ ટોળામાં ફેસરી, જો એક હોયે તો મણી;
યાદવ કહે તમે વળો પાછા, ફેંકટ મરો છો સ્થા લણી.
પાછી પાની નવ કરે, વીર વઢે સામા થઇ.
ધૂળના ધુમ્કોટ ઊડે, ગગન પરસ* કરે જઈ;
સંગ્રામ કરતાં હળધરજીત્યા, હળ મુસળે માર્યા સહુ;
રૂધિરની સરિતા† વહી, પડયા શૂર પૃથ્વીપર બહુ.
ભૂત ભૈરવ ચોગણી, તે તુમ મન પામ્યાં ઘણું;
યશ ગાય યદુરાયનો, ત્રૈલોક્યમાં જોણું મુંબુ.
વઢતાં વીર જે ઊગર્વા, તે નાસી તો ત્યાંથી ગયા;
સૈન્ય નાકું †શશુપાળનું, દખી જરાસંધ વિરમે થયા.
યાદવ સૈન્યમાં નિશાણ વાજે, ગર્જના હોયે ઘણી;
શ્રીકૃષ્ણ રૂમિણી સંગ છે, ત્યાં સદા જય વધામણી.
શિશુપાળને આવી મળ્યો, રાય જરાસંધ મારગ વિષે;
દમઘોષ આદખિજ ચોક્કા, મળ્યા અન્યોન્ય મહા દુઃખે.
સમજાવે શિશુપાળને, રાય જરાસંધ તેડી કરી;
ક્ષત્રી કેરા ધર્મ છે, કોવાર હારીયે જીતીયે ફરી.
સત્તરવાર હું નાઠો હુતો, જીત્યો વાર અઢારમી;
હરખ શોક કંઈ મારે નથી, એ વાત સહુને મન ગમી.
કાષ્ટ પુતળી જેમ નચાવે, તેમ નાચે જાણો સહુ;
અદબ હોયે સર્વ છે, એ શોચના ટાળો બહુ.
કુશળ છે તો એની કન્યા, મળશે રાય તમને ફરી;
સમજાવી શિશુપાળને, દશ ગયા મુખ નીચું કરી.
રૂમિને તવ જાણ થઈ જે કન્યા હરી ગયો આહીર;
ડાહોલ દશના રાય સર્વે, ગયા પોતાને ઘેર.
મુંણી ભીમક મન આનંદ પામ્યો, પુત્રીનું ભાગ્ય તો રૂંધું;
શ્રી કૃષ્ણ વર સર્વને ગમે, રૂમિ પત્ની સહુ કહે થયું લલું.
એવું સાંજળીને રૂમિ તપ્યો, ક્રોધમું વાણી આચરે;
ગોવાળો ગોપાળ એ ક્રમ, જેન મારાને વરે.
હું તો ખરો યુદ્ધ કરી લાવું, જેન મારીને સહી;
નહિ તો નગર પ્રવેશ નવ કરું, ઠાણે જો આવું ફરી.

* પડખાથી. † સ્પર્શે. ‡ નદી.

એમ કહીને દીધું દદામું*, ચોક્ક સહુ ટોળે મળ્યા;
એક અસૌહારી સૈન્ય સંઘાયે, આવી યાદવસું વઢ્યા.
શસ્ત્ર અસ્ત્ર પરસ્પરે, યુદ્ધ બહુ પેરે થયું;
રૂમિ કુંવરનું સૈન્ય સર્વે, યાદવ આગળ નવ રહ્યું.
રૂમિણી શ્રીકૃષ્ણનો, તવ રથ દીઠો મહામણી;
કનક રત્નમય જડિત છે, ઘણી શોભા શી કહું તેતાણી.
તેજપુર્ણ પ્રકાશ દીસે, લક્ષ્મી વર ખેડા છે જ્યાંહાં;
તે દખી રૂમિએ આવી, ખાણ ત્રણ હાથે ગ્રહ્યાં.
ધુતારા ઠગ પિધા કરી તેં, જિતિયા ભૂપ મહાખળી;
હવે પરાક્રમ જોડી હું તારું, આવ મુજ સાંમે વળી.
યાચક ગુણીજન ભિક્ષા માટે, વણ તેડયા યાચે જ્યાંહાં;
તેમ આવ્યા નાહોતરા પાખે, લજ્જા નહીં તમને ત્યાંહાં.
યાદવ કુળમાં ચોર તું, ક્રમ વાયસની પેરે પળે લઈ;
એમ કહીને ખાણ નાંખ્યાં, શ્રીકૃષ્ણ ઉપર રૂમિએ સહી.
આવતાં રૂમિણી કંથે, ખાણ ત્રણ કટકા કર્યા;
પછે ખાણ પંદર રૂમિપાપર, શ્રીકૃષ્ણજીએ તો ધર્મ્યાં.
ખાણ છ રૂમિયા ઉપર, ચાર ચાર ઘોડા સહી;
ખે ખાણે સારથી હણ્યો, ધન રથ છેદ્યાં જઈ.
રથ ભાંગો મૂર્છા વળી, રાય ખીજે રથ ખેડો જઈ;
પાંચ ખાણ રૂમિએ નાંખ્યાં, શ્રીકૃષ્ણજી ઉપર કસી.
તે હરીયે આવતાં ભાંજ્યાં, એમ અનેક અસ્ત્ર આવી પડે;
હથિયાર તેનાં સર્વે ખૂટાં, યુદ્ધ કરે પછે શ્યા વડે.
ખડ્ગ લેઈને રથથી હેઠો, ઉતર્યો પૃથિવી ઉપરે;
વિચાર્યું એને હણું ત્યારે, કારજ મારું તો સરે.
શ્રીકૃષ્ણજી ઉપર નાંખવા, એમ આવીયા મંદમતી;
તે ખડ્ગ છેલું આવતું, છે એવા શ્રીક્રમજાપતી.
શ્રીકૃષ્ણજીએ ખડ્ગ લીધું, રૂમિને ત્યાં મારવા;
રૂમિણીજી પાગે પડ્યાં, સ્વામીએ કરવી દયા.
મુજ બ્રાતને મારવો નવ ઘટે, એ જીવતદાન દિયો મુને;
કલકે આવે મુજને સ્વામી, ત્રૈલોક્યમાંયે જે શુણે.
રાક્ષસનો એ અંશ પર્વે, વિચાર્યું મનમાં રહી;
રૂમિણીનું કહ્યું માન્યું, આગળ એ હણવો સહી.
તતક્ષણ તેને બંધન કીધો, ખડ્ગે ભદ્ર† કર્યું જઈ;
અર્ધ મૂંચ ને અર્ધ ડાઢી, પાટા મરતક પાડયા સહી.
પછવાઈ કરીને રથે બાંધ્યો, શોભા રૂમિની ગઈ;
એટલે હળધર આવિયા, આ શું કામ કર્યું ભાઈ.

* નગારું. † ઢગલો.

‡ તરવારે કરીને માથું મુંડત કીધું-હજમત કરાવી.

આપણા એ સગા વહાલા, વેહેવાઈ કહિયે શિરોમણી;
એને તમે કેમ રથે બાંધ્યો, બુધ તમારી કોણે હણી.
રૂક્મિણી મન લજ્જા પામ્યાં, ભાઈનું દુઃખ અતિ ધરી;
વળી જ્ઞાન દષ્ટિએ વિચારી, મનથી ચિંતા પરહરી.
ખળિભદ્ર આવી સમજાવે, તમે દુઃખ મા ધરશો સતી;
તમારે સહુ સમદૃષ્ટ છે, વળી એને એ અદડી નથી.
એણે આવતાં ત્રણ બાણ મૂક્યાં, શ્રીકૃષ્ણજી ઉપર કહું;
એ રૂક્મિણે નવ ઘટે, તમે વિચારીને જીવો વહુ.
એજ એનું કીધું પામ્યો, દાષ એને દેવો નહીં;
સમાધાન કરી કૃષ્ણ પાસે, આવી હજાર કહે સહી.
ઉગ્રસેન ઠપકા દશે જે, ખળિભદ્ર શું હુતા નહીં;
રાઠ એવડી શે વધારી, શું કહેશું રાયને જઈ.
માટે છોડી મૂકો રૂક્મિણે, તમે માનો એ માઈ કહું;
જેવું કીધું તેવું એ ફળ, પામ્યો છે શિક્ષા ખહુ.
ખળિભદ્રની આજ્ઞા માની, છોડિયા રથથી રથી;
લજ્જા ગઈ છે રાયની, પણ શું કરે ચાલતું નથી.
સમજાવે ખળિભદ્રજી, ત્યાં રૂક્મિણે તો કહે ફરી;
હાર છત એ ધર્મ ક્ષત્રીના, ચિંતા મનથી કરો પરી.
ત્યાં થકી રૂક્મિણે આવી, બીજું પૂર* વસાવિયું;
નગ્ર ભોજકેટાં નામ તેનું, પોણું કરું માટે આહિં રહું.
વિદ્રભા દશ રાય ભીમકને ઘેર, રૂક્મિ તો ફરી નવ ગયો;
હવે મુખડું હું શું દેખાડું, લજ્જાએ શરમીત થયો.
યાદવ જનમાં નિશાણ વાજે, જિત્યાનાં દુદ્ધભિલેય મુખે;
નમો નમો જય શબ્દ થાયે, પચ્ચન્ય* વાજે મુખે.
ત્યાં થકી સર્વે જન ચાલ્યાં, શ્રીકૃષ્ણ રૂક્મિણી મહા પ્રભુ;
મૂળ માધવપૂર્વ આવી, ઉતર્યા શોભા ખહુ.
યાદવકુળમાં શ્રી કૃષ્ણજી, પ્રતાપ જેના છે ઘણા;
ભેટ લેઈ દશ દશના લુપ, મળ્યા જેણે શ્રવણે મુંઝવ્યા.
રત્નાગર|| પ્રભવેશે આવી, નમ્યા પ્રભુને પ્રીતે જઈ;
શ્રી કૃષ્ણ કહે અમ વિવાહ અર્થે, પવિત્ર ક્ષેત્ર દીન મહી||.
સમુદ્ર કહે સ્વામી સૃષ્ટિ તમારી, આજ્ઞાએ વિધિ લખે;
શોષ ઈદ્ર દિગ્પાળ સર્વે, આવી તમને નમે પગે.
હું તો છું આજ્ઞાકારી, સદા સેવક શ્રી પતી;
એમ કહી એક યોજન આધો, ગયો રત્નાગર ખસી.

* નગર; રોહર. † જે જગ્યાએ વિરૂપ કર્યો ત્યાંજ તેણે તે નગર બાંધ્યું. ‡ એ નામનો શ્રી કૃષ્ણનો શંખ. § હારકાં. || સમુદ્ર, લક્ષ્મીનો પિતા માટે. || પૃથ્વી; જમીન.

મંડપ વિવિધ વિશાળ મણિમય, વિશ્વકર્માએ કર્યું સહુ;
સામગ્રી વિવાહતણી, તે કરી તત્પર ત્યાં ખહુ.
વિવિધ પેરની રચી રચના, ચંદ્રવા મોતી આલસ;
ગલીચા જાળમ તકીયા, કીના તે ચિત્ર શોભા ખહુ.
રૂક્મિણી કહે સ્વામીને, એક મનોરથ છે શ્રીપતી;
માત પીતા તો મારાં નથી, કેમ વિવાહ કરો એ વિનતી.
પત્ર લખી રાય તેડાવ્યા, તે આવ્યા છે ખહુ રિધ લઈ;
વસુદેવ દેવકી આદે સહુકો, મળ્યું છે ત્રૈલોક્ય અહીં.
મંડપ ને ગણપતી પૂજન, કંકણ બાંધ્યાં હરખમ્સું;
અર્ચાચાર્યજી ગોર કહે, તેમ કરે કુળાચારસું.
ગ્રહ શાંતી કરીને દાનદક્ષિણા, વિપ્રને આપે ઘણી;
મિષ્ટાન્ન ભોજન સર્વને, ગત દિવસ શોભા ખની.
પંચશબ્દ નિશાન વાજે, લગ્ન દિવસ આવ્યો સહી;
કલવો ભીમકે મોકલ્યો, કરે રીત પરણ્યાની કહી.
વરધેડે સહુ સાથ તેડયા, તે મળ્યા મંડપમાં સહુ;
તેલ કુલેલ અરગળ લેપન, મુંગધ બેહેકે છે ખહુ.
કર્ણા કેસર છાંટણાં, આપ્યાં પાન શ્રીફળ શ્રીહરી;
સામેલા કંઈ સહસ્ર આગળ, અવર જન બીજા વળી.
કોટી કંદર્પ* રૂપ લાવણ્ય, તેજધામ કહિયે પ્રભુ;
કામની દિગ્મથ થયાં છે, દેખી રૂપ પ્રસન્ન સહુ.
અથ મહામૂલ જડિત સાજે, ખેડા છે ત્રિલુપન ધણી;
તાલ ઝાંઝ મૃદંગ વાજે, ગાંધર્વ ગાન શોભા ધણી.
કુંભા જળના યુગ્મ સામા, લાવે છે પ્રમદા ભરી;
તેને રત્નજ આપિયાં, આવી તોરણે પહેંતા શ્રીહરી.
શુદ્ધમતી સ્ત્રી ભીમકની, છે સંગે ચાર સોહામણી;
કંચન થાળમાં રત્ન દોપક, આવી છે શ્રીકૃષ્ણ ભણી.
નિરખી રૂપ ઘણું હરખ પામી, ઉમંગ મન માથે નહીં;
ઉપરથી દેવ નીર છાંટે, આરોપ્યા હાર પોતે શ્રીહરી.
પોહાંકી† મંડપમાંહિ આણ્યા, ખેસાડયા રત્નઆસને;
રૂક્મિણી કન્યા ત્યાં પધરાવ્યાં, સાવધાન ઋષીજી ભણે.
આડાં અંતરપટ ધર્મ, વરમાળ વિપ્ર ધરી રહ્યા;
મોઢાં રૂક્મિણી જડિત પ્રુપે, વિશ્વા વીશ પુરણ થયા.
વરમાળ કહે ત્યાં આરોપી, શ્રીકૃષ્ણ રૂક્મિણી કર ધર્મો;
ભીમકે કન્યાદાન દીધાં, વિવાહરંગ રસે ભર્યો.
આરોગ્યા કંસાર રીતે, મંગળ ચાર ર્થો પ્રભુ;
વિપ્રને ખહુ દાન આપ્યાં, તે યશ ગાયે નરનારી સહુ.

* કામદેવ. † ધડા. ‡ પોંખી.

અષ્ટ સિદ્ધિ નવ નિદ્ધિ આવી, ઉભાં છે ત્યાં હરખસું;
ખાનાં ઘેખર જલેખી, સર્વ જનને ભલીભાતસું.
ઉવેતર* કરી વળાવીયાં, રાય ભીમકે રિધ આપી ઘણી;
ગજ રથ અશ્વ અનેક ઉપર, જડિત સાત સોત્રણ મણી.
જેને જેવાં ઘટે તેવાં, વસ્ત્ર આખ્યાં છે તદા;
કુંકમ છાપા પરસ્પરે થાયે, કર જોડી ભીમક વધા.
આ તન મન ધન તમારું, અમો સેવક છિયે હરિ તમતાણા;
વળાવે વહુવરને ભીમક, પ્રેમ જળે ભવૈ નયણાં.
દેવકીને શુદ્ધમતિ મળિયાં, કંઠે ખે ગદ્ ગદ્ થયે;
અમે તો વેગળાં રહ્યાં, હવે ફરીને મગશું કહી.
આ રૂમિણી બાઈ તમારે ખોજે, માતપિતા હવે તમે થયાં;
પુત્રીને તવ ભેટી માતા, નેત્રથા આંસુ પહ્યાં.
વસુદેવ આદી અન્ય લોકને, મળ્યા ભીમક રાય;
પછી શાકર પાન વિશેષ વેહેંચ્યાં, જેને શબ્દ જનનમાં થાય.
વળાવી પછે જનને, ગયા નગર ભીમક નરપતી;
ભલી ભાતે વિવાહ કરીને, આવી જન દારામતી.
વધામણી જઈ પહોંતી રાયને, ઉગ્રસેન હરખ્યા ઘણું;
વાડીમાં સહુ સાથ ભોજન, કીધાં છે પ્રભુતાપણું.
નગરના સહુ લોક સામા, મળ્યા હજધર શ્રી હરી;
પાન બીડાં બરાસમું, તેને આખ્યાં છે આદર કરી.
મંગળ ઘોષ નિશાન ફરકે, યાચક જન યશ ખોલતા;
અપ્સરા નૃત કરે આગળ, એ રીતે પૂરમાં પધારતા.
શુંડ ભરી ગજ નીર આગળ, છાંટતા ચાલે વળી;
તાલ ઝાંઝ મૃદંગ વાગે, ગાંધર્વ ગાન શોભા ભરી.
કંચનમય નય જગડજે, રત્ન દીપક ઘેર ઘેર સહુ;
પટકુજ બાંધ્યાં હાટ મંદિર, શોભા પુરની શી કહું.
છન્નાં અટાળી ગોખ જળી, મુગાંધ મધ મધ હોયે તદા;
વૈકુંઠ રચના નયની, જ્યાં કૃષ્ણ રૂમિણી રહે સદા.
ધ્વજ પતાકા તોરણ લટકે, કુંકમ કેસર છાંટ્યાં સહી;
પુષ્પે વધાવે નગરની નારી, લક્ષ્મી વરને જોઈ રહી.
એમ સમાપ આવી ભુવન પહોંતાં, ઉતર્યા રથથી શ્રીહરી;
ખેન મુભદ્રા વારણાં લે, રત્નદીપ આરતી કરી.
મંદિરમાં જઈ કૃષ્ણ રૂમિણી, ગોત્રજની પૂજન કરે;
દોરડે દશ ગાંઠ કંકણ, છોડિયાં ત્યાં પરસ્પરે.
માત પિતાને નમ્યા ચરણે, આશિષ દીધી અતિભલી;
સર્વ જનને બહુ માન દેધને, વળાવી પ્રીતે કરી.

* ગૌરવ.

શ્રીકૃષ્ણ રૂમિણી નિર્મળ યશ એ, ગાય સહુ આનંદસું;
શ્રીતાજન શ્રવણે સુણો, રાખો ચિત્ત ગોવિંદસું.
એમણે સૃષ્ટિ નિપાવા** ક્ષણમાં, માયાએ ભૂલ્યાં બહુ;
એ અકલગત ગોવિંદની, કો નવ કળી જાએ સહુ.
શુકદેવ કહે સુણ રાયજી, રૂમિણી વિવાહ કહે સહી;
એ સંક્ષેપે કરી જાણજે, હરિ ચરિત્રના પાર નહીં.
આકાશ માર્ગે પંખી ઉડે, જેને જેવી છે ગતી;
ઉડતાં ઉડતાં પંખી થાકે, પાર કો પામતું નથી.
છે કાલાવાલા શ્રીહરિ નામના, ગાઉં ગુણ ગોવિંદજી
શ્રીતાજન ભાવે કરી, ભજજે રઘુપતિ રાયજી.

વળણ.

ભજિયે રામ કૃષ્ણ મુખથી, તરો ભવ સંસારે;
ધનદાસના સુત કહે સુંદર થયો, ચોપનમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદભાગવતે દશમસ્કંધે શ્રી રૂમિણી
લગ્ન નામો અનુષ્ટંભશતમોઽધ્યાયઃ ॥૫૪॥

અધ્યાય પપમો.†

કડવું ૧૬૮ સુ-રાગ સામેરી.

શ્રી શુકદેવજી વધા વચન, સાંભળ પરીક્ષિત મહા રાજન;
શ્રીકૃષ્ણ રૂમિણી એ પ્રભુ કહાવે, કામ જન્મ લેશે કહું હાવે.
જન્મ જન્મનાં કિલ્મિષ જાય, શ્રી રામ કૃષ્ણજે મુખે કહેવાયા;
રામ નામ શીતળ એવું જાણી, શીવે આરાધ્યા પુરૂષ પુરાણી.
કિંચિત્ ધ્યાનમાં ન આવે ચિદરૂપ, દહુ ધ્યાન નહીં તદરૂપ;
તાળી લાગી પરીપ્રભ સાથ, રતિ કામ આળ્યાં છળવા નાથ.
વસંત ઋતુ પોતાના ગણ, શિવને જીતશે જાણ્યું મન;
મોટા સાથે ભરિયે બાથ, કેમ નિપજશે આગળ વાત.
પ્રભા ઈંદ્ર જીત્યા ભૂદેવ, હવે શિવને જીતું તતખેવ;

ચાલ.

હવે શિવને જીતું જઈ, સન્મુખ બાણ સાંધી રહ્યા;
ધ્યાનમહિ કામ પ્રગટયો, શંકર મન વિસ્મે થયા.
નેત્ર ઉઘાડી જોયું શંકર, કામ દષ્ટ પડ્યો સહી;
તતક્ષણ બાળી ભસ્મ કીધો, રતી તવ રોતી રહી.

* ઉત્પન્ન કરવા.

† કોઈ કળી ન શકે તેવી શક્તિ.

‡ આ પંચાવનમાં અધ્યાયમાં શ્રીકૃષ્ણને પ્રધુમ્ન નામે
પુત્ર અવતર્યા, એને શંખરાસુર હરી ગયો, અને તે પ્રધુમ્ન
શંખરાસુરને મારી સહિત દ્વારકામાં આજ્યો તે કથા છે.

કાષ્ટ મંગાવી ચિતા રચી, વ્યોમથી* વાણી થઈ;
સતી મા થાઓ સ્વામી મળશે, એજ જન્મે તમને હરી.
નારદ કહે તે માનજે, માટે જાઓ પાછાં ઘેર સતી;
વચ્ચાઈ એ સત્ય વાણી, આનંદ મન પામ્યાં રતી.
ત્યાં થકી પછી કામ આવ્યાં, દૈત્ય ભયે જરા થઈ;
શંખરાસુર એને લઈ ગયા, લહું જાળવશે ઘર એ સહી.
શ્રી કૃષ્ણએ જાણિયું, શિવે કંદર્પ† ખાળ્યો સહી;
મદન પામે† સૃષ્ટિ સર્વે, રહી છે અટકી અહીં.
શિવને પ્રસન્ન કરી, ખાળ્યો વર પ્રધુમ્ન‡ પુત્ર હવા;
શંખરાસુરે જાણિયું, છ દિવસમાં લેઈ ગયા.
વાટે જતાં નારદ કહ્યું છે, એથી મૃત્યુ તારૂં થશે;
વિચાર્યું મનમાં સહી, એણે કહ્યું તે સાચું હશે.
તે માટે એ બાળક નાંખ્યો, સમુદ્રમંદિ મચ્છે ગળ્યો;
જાળમાં‡ મચ્છ આવ્યો, હીમર|| કહે દીસે ભલો.
રૂપ દેખી મચ્છનું, એ ભેટ રાયને જઈ કર્યો;
મચ્છ ચીર્યો, બાળક જોઈ, શંખર ઘણું હરખે ભર્યો.
એ પુત્ર મારે ધર્મનો, લેઈ સોંપ્યો રતિને જઈ;
યત્ન કરજે રૂડી પેરે, તે કાળને જાણતો નથી.
માયાવતીએ|| ઉછેર્યો, પય* પાછને મોટો કર્યો;
ધનુર્વિદ્યા સર્વ એણે, શીખવીને નેહ ધર્યો.
નારદ આવીને કહ્યું રતિને, વાત પૂર્વ વૃત્તાંતની;
સ્વામી તારો એ ખરો, તું માનજે સત્ય માનુની.
કામનો અવતાર પ્રધુમ્ન, શ્રીકૃષ્ણ ઘેર જન્મ્યા સતી;
વર્ષ દાદશ થાય ત્યારે, કામ ભાવે રમો રતી.
શંખરને પ્રધુમ્ન હાથે, ચક્રે કરીને મારજે;
તતક્ષણ અહીંથી દારકામાં, શીઘ્રે દંપતિ** આવજે.
માતા એની વાટ જુએ છે, પુત્ર શોક કરે ઘણું;
એવું કહી નારદ ગયા, એ રતિયે મન આશ્ચર્ય સુણ્યું.
સ્વામી જાણી પ્રીત બહુ કરે, સેવા કરે છે અતિ ભલી;
આનંદ મગ્ન ઉત્સાહ મનમાં, વ્યોમની† વાણી મળી.
એવે પ્રધુમ્ન થયા મોટા, વર્ષ દાદશમે સહી;
હાવભાવ કટાક્ષ માયા, કામ સાથે કરે રતી.

* આકાશથી. † કામદેવ. ‡ કામદેવ વગર.

§ શ્રીકૃષ્ણ તથા રૂક્મિણી થકી અવતરેલો પુત્ર કે જન્મે
દશ દિવસ થયા પહેલાં જ હરી ગયો. || માણી.

¶ રતીએ. * દંધ. ** સ્ત્રી પુરુષ બંને. †† આકાશની.

બાળક કહે હવે કામ ભાવજ, કરો છો એ શું જોઈ;
મેં તો જાણી માત મારી, ક્રમ બુદ્ધ એવી થઈ.
પૂર્વે સ્વામી મારા છો તમે, નારદ મુજને આવી કહ્યું;
માટે શંખર સાથે ચુક કરો, પછે ચાલો ઘેર જઈએ બેહુ.
વેરી તમારો દૈત્ય છે, હવે હણો એને તુરત શાણા;
વૃત્તાંત સર્વે કહ્યો સ્વામીને, પ્રધુમ્ન હરખ્યા ત્યાં ઘણા.
અભિલાષ કરવા મુજસાથે, વેર કરે તમસું ઘણું;
તે માટે આ ગદા લઇને, હણો એને માત્ર કહ્યું.
ગદા લઇને પ્રધુમ્ન આવ્યા, શંખર મન વિસ્મયે થયો;
અંરે પુત્ર તમે કાળ રૂપે, ક્રમ આવ્યા કારણ કહો.
પ્રધુમ્ન કહે હે કુષ્ઠ રાજ, પૂર્વે તું છો મારો અરો;
છ દિવસનો મુજને નાંખ્યો, સમુદ્રમાં મચ્છ ગયો ગળી.
હીમરને હાથે ચડ્યો ત્યારે, આવ્યો હું અહિંઆં ફરી;
તે માટે હવે ચુક કાજે, ઉઠ તું મારો અરો*.
દૈત્ય કહે મેં પુત્ર જાણ્યો, એ તો વેરી પ્રગટ હવો;
ગદા એક હાથે ગ્રહી, રાય ચુક કાજે સજ થયો.
માર માર તિર્યક† રૂપે ગદા, પ્રધુમ્ન સન્મુખ થઈ વઢો.
ગદા ત્રિશૂળ ને બાણ ફરસી, વરસે જેમ પુરજ ચઢે.
અગ્નિ અસ્ત્રજ મેઘ અસ્ત્રજ, પરસ્પર ચુક હોય ભલું;
અદષ્ટ થઈ આકાશે રહીને, દૈત્ય બાણ નાંખે ઘણું.
દૈત્ય માયા પ્રબળ મોટી, પ્રધુમ્ન ત્યાં વિસ્મયે થયો;
રતી કહે સ્વામી શ્રિજી ધરજે, ચક્ર આપું તે લીજે.
માયાનો અવતાર રતિ છે, મનમાં કલ્પે તે કરે;
ચક્રે કરી શિર છેદિયું, દૈત્ય પડ્યો છે પૃથિવીવિષે.
દેવનાં કુંકુભી વાગિયાં, પુષ્પવૃષ્ટી સુર કરે;
દૈત્યનાં મુખ થયાં નીચાં, આણ ચાદવની રૂરે.
માયાવતી વિમાન બેસી, આકાશ માર્ગે ઉતપતાં;
દારામતમાં આવયાં, રૂક્મિણી મંદિર બ્યાં હતાં.
સોલ સહસ્ર મધ્ય ઘર, શ્રી† મોહ તે પામી ઘણી;
નવ યૌવન રૂપ વિશાળ રતિનું, જગમગે ગગનદામણી‡.
શ્રીકૃષ્ણ સરખું રૂપ પ્રધુમ્નનું, લજ્જા ધરી ઘરમાં ગઈ;
જાળીયે જોઈ રહ્યાં રૂક્મિણી, શ્રીકૃષ્ણ નહીં વિસ્મયે થઈ.
બહાર આવી સ્ત્રી ત્યાં સર્વે, જોયું રૂપ પ્રધુમ્ન ને રતી;
રૂક્મિણીને પૂછે સ્ત્રી સહુ, કોણ છે એ કહો સતી.
રૂક્મિણી કહે ગયો હું તો, પુત્ર મારો તે હશે;
એવું કહેતાં સ્તનમાંથી, પયધારા ગઈ મુખે.

* શત્રુ. † વાકી ચુકી. ‡ લક્ષ્મીનો અવતાર રૂક્મિણી.
§ જેમ આકાશમાં વીજળી તેમ.

એટલે વસુદેવ દેવકી, શ્રીકૃષ્ણ હળધર આવિયાં;
બાળક સાચું જોયું ત્યારે, દખી મન વિસ્મય થયાં.
તતક્ષણ નારદ ત્યાં પધાર્યા, વાત પૂર્વ કથા કહી;
સ્તીનો અવતાર વહુ એ, પુત્ર પ્રધુમ્ન જાણી સહી.
સાંભળી ઘણું હર્ષ પામ્યાં, હૃદયમાં લીધા જઈ;
પંચ શબ્દ નિશાન વાળ્યાં, જય જય શબ્દ વાણી થઈ.
આજ મંગળ ફેરી વધામણી, મળી નાર ગાયે પ્રેમસું;
ચાચક જન યશ વિપ્રને, આપ્યાં દાન બહુ હર્ષસું.
સાકર પાન વિશેષ સર્વને, શ્રીકૃષ્ણજીએ આપીયાં;
રૂક્મિણીજી વહુ પુત્રને લેઈ, પછે મંદિરમાં ગયાં.
શુકદેવ કહે સુંણ રાપની, હરિ લીલા અગમ્ય* અથાગ છે;
શેષ પાર પામે નહિ, શુક કહે જીવ્હા એક છે.

વળણ.

શુક કહે જીવ્હા એક છે, જન ભજવા શ્રીમદ્ધારાજરે;
ધન દાસના સુત કહે સુંદર, થયો પંચાવનમે અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે પંચપચા-
શત્તમેાધ્યાયઃ ॥ ૫૫ ॥

અધ્યાય ૫૬ મો.†

કડવું ૧૬૯ સું-રાગ કેદારો.

શ્રી શુકદેવને પરીક્ષિત પૂછે, મણીની કથા કહો સ્વામી;
વિખ્યાત વાત છે મણીની માટે, પૂછું છું શિર નામી.
વળી સત્રાજિતે હરિને, સતભામા કેમ પરણાવી;
હરિ કથા રસ પિતાં મુજને, કેમે તૃપ્તિ નવ આવી.

ચાલ.

શુક યોગી કહે સાંભળ રાજ, મણિની કથા કહું વાણી;
સત્રાજિત† સૂરજ ઉપાસિક, મણી આપ્યા ભક્ત જાણી.
આઠ ભારડું નિત સોત્રણ ઝરે છે, દુર્ભક્ષી‡ ન હોયે દશ;
વ્યાધી પીડા અદ્ય મૃત્યુજી નહિ, એવો મણી છે નરેશ†.
તે મણી લઈ સભામાં આવ્યા, સત્રાજિત રાજન;
ઉગ્રસેન મહીપાળ જાણીને, મળવા આવ્યા રાજન.

* ન જણાઈ શકાય એવી.

† આ હપ્તનમા અધ્યાયમાં ભગવાને પોતાના પર ખોટા
અભિશાપ આપતાં મણીને લાવી આપ્યો; પછી જાણવાને અને
સત્રાજિતની કન્યાને પરણ્યા એ કથા છે.

‡ એક યાદવનું નામ છે.

§ ચારશે તોલાની એક તુલા અને વીશ તુલાનો એક ભાર.
|| કાળ. || નાની ઉમરમાં મરવું તે. + રાજ.

નગ્નલોક સહુ આશ્ચર્ય પામ્યું, સૂરજ અહિં કેમ આવે*;
તેજ આગળ રહેવાય નહિ ત્યારે, આવી કહ્યું રાજદારે.
શ્રીકૃષ્ણ કહે એ સૂરજ નોંહે, મણિ સત્રાજિત માનો;
એટલે સમિપ આવ્યા તતક્ષણ, સંદેહ લાંગરો મનમાંનો.
રથથી ઉતરી ઉગ્રસેનને, ભેટ મૂકીને મળિયા;
ત્યાં થકી શ્રીકૃષ્ણને આવી, પ્રેમે પ્રણામજ કરિયા.
સ્તુતિ કરી ઉભા રહ્યા ત્યારે, શ્રીકૃષ્ણે આદર દીધો;
પાસે બેસાડી પૂછ્યો સમાચાર, સત્રાજિત ઘણું રીજ્યો.
પરસ્પર તવ વાત કરીને, શીખ માગી ઘેર જાયે;
ફરી સમાગમ થયા ત્યારે, મણી માગ્યો યદરાયે.
ઉગ્રસેન ચોગ્ય એ માણી છાજે, આપો માનો વચન;
જેવા માગ્યો તોયે ન આપ્યો, મણી અમૂલ્ય રતન.
પ્રતિઉત્તર શ્રીકૃષ્ણને દીધો, મણી આપ્યો કેમ જાય;
વચન હરીનું ઉપાધીને, તવ ચાલ્યો રોશભેર રાય.
ત્યાં થકી પછી મંદિર આવ્યો, મણીનું કરી યતન;
પ્રસેન† યાદવ બાંધીને કંઠે, ગયો મૃગયા વન.
મૃગયા રમતાં સિંહે માર્યો, સિંહને માર્યો રીંછી‡;
રીંછ માણીને લઈ ગયો, તે બાંધ્યો પુત્રી જ્યાં છે.
રમત માટે પારણા ઉપર, જુએ જાંબુ કુમારી;
રામા અવતારનો જાંબુવાન, રહ્યો ગુફા ગેવર સારી.
ફરી તપાસ લીધે સત્રાજિત, મણી ન દીઠો ઘરમાંહિ;
અર્ધપર્ડ† જોયું મણિ ન લાધે, વિસ્મય મનમાં થાયે.
પુત્રી કહે કાકાજી હવડાં, અર્થે બેસી ગયા વન;
મણી તેણે કંઠે બાંધ્યો છે, માનો પિતાજી વચન.
વાત સાંભળી આશ્ચર્ય પામ્યો, રૂકું નવ કીધું ભાઈ;
મણીને માથે શત્રુ ઘણા છે, કુશળે ન આવે ભાઈ.
માનસુકન થાયે સત્રાજિતને, ફરકે ડાબું અંગ;
એટલે સમાચાર મણીના આવ્યા, દુઃખી થયા ગતિભંગ.
ક્રિયા કર્મ દીન તેર થયા પછી, વાત કરે અન્યોન્ય;
દુઃખ ભાઈનું ઘણું ધરે, પછી બોલ્યો એ વચન.

* હે વિષ્ણુ, હે ઇશ્વર, હે શંખ ચક્રને ધારણ કરનાર,
હે કમળ સરખા નેત્રવાળા, હે નંદ નંદન, સ્વ રક્ષિતા સમૂહથી
જન નેત્રના તેજનું હરણ કરનારા, તિવ્ર ક્રિયા યુક્ત સૂર્યદેવ
તમારાં દર્શનને વાસ્તેજ આવે છે. સર્વ જીવંડાને વિષે મહાન
દેવો પણ તમારા માર્ગને શોધે છે. હે પ્રભુ, હમણાં આપને
યાદવોમાં ગુપ્ત રીતે રહેલા જાણી સૂર્યદેવ તમારું દર્શન કરવા
આવે છે. આ પ્રમાણે અભિપ્રાય માણસોનું બોલવું સાંભળી
ભગવાને હસીને કહ્યું કે આ સૂર્યદેવ નથી પણ મણીથી પ્રકા-
શિત રહેલો સત્રાજિત છે. † સત્રાજિતનો ભાઈ. ‡ જાંબુવાન.
+ આસપાસ.

શ્રી કૃષ્ણ મારો જ્ઞાત મરાવ્યો, મણિમાટે ચિત્ત રાખી;
 શું કરું હવે શું થાયે, કેમ રહિયે એક સાંખી.
 ચાલી વાત આવી સભામાં, જાણ્યું છે અંતર્યામી;
 સૈન્ય સહુ સજ કરીને ચાલ્યા, માતામહને* શિર નામી.
 માગી તેડાવી માગ કઢાવ્યો, સત્રાજિત ઘર જ્યાંથી;
 પેહલું પગલું અશ્વનું શોધી, માગી લેઈ ચાલ્યો ત્યાંથી.
 નમ્ર મૂકીને બાહર આવ્યા, માગી ચાલ્યો વનવન;
 આગળ માગી પાછળ સૈન્ય, શોધવા સત્રાજિત રતન.
 જોતાં જોતાં માગ જડ્યો છે, આ ઠામે માર્યો સિંહે;
 અશ્વ સંધાયે ઠામજ માર્યો, વિરમે વાતજ કહિયે.
 ત્યાંથી પગલું સિંહનું શોધી, માગી ચાલ્યો જય વન;
 આગળ જોતાં સિંહને માર્યો, રિંછ કહિયે બળવન.
 ત્યાંથી પગલું રીંછનું જોતાં, આવ્યો પર્વત આરોઃ;
 તે મધ્યે એક ગુફાદારમાં, માગી કહે ચોર તમારો.
 રથથી ઉતરી શ્રીકૃષ્ણજી પોતે, બાલ્યા મુખથી વાણી;
 આ ગુફા મધ્યે હું જાઉં છું, તમે રહો સહુ માણી.
 તે માટે હું કહું તે માનો, સાંભળજે રૂડી પેર;
 દાદશ દિનમાં નહીં આવું તો, તમે જાજો ફરી ઘેર.
 એવો પરકડું કરીને પેઠા, દાર ગુફાનું ઉઘાડી;
 આગળ જોતાં પારણા માંહે, સુતાં જાણુ કુમારી.
 તે ઉપર મણિ દિઠો ત્યારે, આનંદ પામ્યા મન;
 એટલે રીંછ આવ્યો ગંધ જાણી, કોધે રક્ત લોચન.
 કોણુ તું આ ઠામ આવ્યો, કહોની મુજને વાત;
 વનચર જીવ પાંખી નવ આવે, કેમ આવ્યો શું કાજ.
 શ્રીકૃષ્ણ કહે માણી કાજે આવ્યો, માયે આવ્યું આજ;
 સત્રાજિતના લાઈ સિંહે માર્યો, સિંહને માર્યો તેં લાજ.
 તે માટે મણિ હું લેવા આવ્યો, આપ મુજને આણી;
 એવું સાંભળી રીંછે મુદ્ધિના, મહાર કર્યા તવ જાણી.
 લથબથી ગડદા કોણી, મદ્દલના પેરે વઠતાં;
 રાત દિવસ એમ યુદ્ધ કરતાં, દિવસ અઠાવીશ વીતા.
 વમન થયું છે રૂધીર રીંછને, તેના ચાલ્યો પ્રવાહ;
 તે દખી મન લંગ થયું છે, જાણુવાન પામ્યો હાર.
 રીંછે જાણ્યું છે પરમેશ્વર, મનુજ્ય જાણ્યા મેં મુઠ;
 કરી પ્રદક્ષિણ ચરણે લાગ્યો, સ્વામી ગરૂડારૂઠ||

* ઉગ્રસેન. † પમલાં ઉપરથી માર્ગ શોધનાર. ‡ હદ.
 § સરત. || ગરૂડનાપર સ્વાર થનારા પ્રભુ.

તમને કહું છું સત્ય હું, મુને જીતે નહીં પ્રભુ વિના કોયે;
 તે માટે મેં જાળખ્યા, સ્વામી કૃપા કરી આવ્યા સોયે.
 તમે લંકા જીતી રાવણ માર્યો, દીધું વિભિષણ રાજ;
 મેં કહ્યું ન માની યુદ્ધ કીધું, તે પોતી મારી આશ આજ.
 દાઢાં પૃથ્વીને લેવા, માર્યો હિરણ્યાક્ષ દૈત્ય;
 સમુદ્ર પ્રતાપે આવી મળ્યા તો, હું પામરની કોણુ ગત્ય.
 સ્તુતિ કરી કહે આજ્ઞા મુજને, દીજે શ્રી મહારાજ;
 શ્રીકૃષ્ણ કહે મુને મણિ આપો, આવ્યો છું તે કાજ.
 રામાવતારે કહ્યું હતું મેં, દરશન દેશું આવી;
 એક પંથ દા કારજ માટે, એ પ્રુદ્ધિ મનમાં લાવી.
 રીંછ કહે સ્વામી સર્વ તમારું, હું છું આજ્ઞાધારી;
 માણી લાવીને ચરણે મુક્યો, ઉપર કન્યા લો અગિકારી.
 આનંદ કુંડુલી દેવનાં વાળ્યાં, જોતાં પૈકઃ ભૂપતિ;
 વિદાય થઈ હરિ ત્યાંથી ચાલ્યા, રીંછને આપી મુક્તિ.
 અવધ થઈ સૈન્ય ફરી ગયું છે, કહ્યો આવી સમાચાર;
 વસુદેવ દેવકી આદ સઉ કો, પામ્યાં દુઃખ અપાર.
 સત્રાજિતને દાષ દીધે કહે, વાંક એના જન જાણી;
 અંબિકા દેહેરે દેવકી આદ, બેઠાં તજી અંન પાણી.
 તેવે સમે વ્યોમ વાણી થઈ, કહે આવે છે ભગવાન;
 સ્તુતિ કરી ચંદ્રભાગાની, ત્યારે પ્રકટ થયા ત્યાં શ્યામ.
 દખીને સહુ આનંદ પામ્યાં, મંગળ ગાયે નારી;
 દેવકીને આવી પાગે લાગ્યાં, શ્રીકૃષ્ણ જાણુકુમારી.
 વધામણી માતાને દઈ ઘેર, ચાલ્યા કુંડુલી થાય;
 ઉગ્રસેનને શ્રીકૃષ્ણ મળિયા, કહી વાત સુખદાય.
 માણી માટે ઘણો શ્રમ થયો છે. પૂર્વ કથા કહી માંડી;
 ઉગ્રસેને સત્રાજિતને આપ્યો, માણી સભામાં તેડી.
 મિથ્યા આજ દીધું મેં કૃષ્ણને, જાણો થઈ કહે એમ;
 નીચું મુખ કરી ઘેર આવ્યો, સત્રાજિત રાજન.
 રાત દિવસ ચિંતા ધરે મનમાં, પછે વિચારું એવું;
 શતધન્વાના પુત્રને કહીને, આપી કન્યા મનાડું.
 એવો વિચાર કરી સતભામા, શ્રીકૃષ્ણને પરણાવી;
 ઉપર માણી આપવા લાગ્યા, શ્રીકૃષ્ણે ના ત્યાં કહાવી.
 માણી અમારો છે અમે લેશું, હવડાં રાખો તમે રાય;
 શ્રીકૃષ્ણને સત્રાજિત નમી કહે, ક્ષમા કરજો અન્યાય.
 રૂડી રીતે સતભામા પરણાવીને, આપી રીદ્ધિ અનેક;
 થોડે ઘણું કરી માનો હરિજન, શું કહે જીવ્હા એક.

* ઘડની અણા ઉપર.

રૂપકુંડમાં સ્નાન કરાવ્યું, જાંબુવતી પામ્યાં રૂપ;
પરજ્યાની રીતે હરિ પરજ્યા, એવા યાદવભૂપ.
શુક યોગી કહે સાંભળ રાજ, પુણ્ય કથા સાંભળિયે;
માનુષ્ય દેહ દેવને ફૂલેલ, રામકૃષ્ણ મુખ કહિયે.

વળણ.

રામકૃષ્ણ ભજિયે સદા, એવો ન આવે દાવરે;
ધનદાસના સુત કહે સુંદર, થયો છપ્પનમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે ૫૮ પંચાશ-
ત્તમોઽધ્યાયઃ ॥ ૫૬ ॥

અધ્યાય ૫૭ મો.*

કણ્વું ૧૭૦ મું-રાગ સારંગની હુંક ચાલ.

શુક કહે સાંભળ રાજનં, વળી મણીની કથા કહું પાતનં;
પેહેલાં દુર્યોધનની કહું વાત, પાંડવ સાથે રમે છળઘાત.
પિતામહનું કહું નવ માની, બુદ્ધ ગઈ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજની;
સર્વે ઇચ્છે મૃત્યુ પાંડવનું કેમ થાય, શકુની આદે દુર્યોધન રાય.

ચાલ.

કૌરવ ઇચ્છે મૃત્યુ પાંડવનું, અભિમન્યુ સુત સુંણ રણધીર;
ઘણે ઠામે એણે કપટ કર્યાં, પણ રાખ્યા સ્થામશરીર.
વાણીવટનું રાજ પાંડવને, આપવા કપટની વાત;
લાખના ધવળ ઘર ભરાવીને, મંદિર કીધાં એકાંત.
અંન દ્રવ્ય સામગ્રી સર્વે, મૂકી પાંડવને કહે જન્ય;
રાય આજ્ઞાએ શીઘ્રે પધાર્યા, પંચ ॥ બધુ ને કુંતા માય.
નગ્નલોક વળાવા ગયાં, પ્રીત પાંડવપર જાણી;
વાટે ચાલતાં શીખજ દીધી, વીંદુરે તવ છાની.
ગદ્ગદ કંઠે વળ્યા વળાવીને, પાંડવ બેઠા જઈ રાજ;
દુર્યોધનનું કપટ જાણી, દુઃખ પામ્યા યુધિષ્ઠિર મહારાજ.
ભીમ અર્જુન સેહેદેવ નિકળે, કુંતાને કહી વાત;
સાંભળીને ચિત વ્યગ્ર થયું, સાવધાન રહેવું બ્રાત.
માતા પાસે પ્રત ઉજાવી, ખરચ્યા દ્રવ્ય ભંડાર;
પ્રજા બોજન સજન સહુ તેડીને, કીધા અંન આહાર.
દુર્યોધનની નિંદા બોલે, પાંડવનો યશ ગાય;
સાંભળીને હૃદય ઘણું દાઝે, એનો કર્ કરી ઊપાય.

* આ સત્તાવનમા અધ્યાયમાં શતધન્યાનને મારવાના પ્રસંગાનુસાર પોતાની ઉપર ફરી વાર આવેલા અભિશ્રાપને અકૂરણ પાસેથી મણી મગાવી મટાડ્યો તે કથા છે.
† ર ભીષ્મપિતામહ. ‡ ઇંદ્ર પ્રથ. § ધર ॥ પાંડવો.

તે દિવસ પ્રધાનને કહી ગયા, આજ્ઞાએ રહ્યા બહાર;
મધ્ય નિશાચે* મંદિર ફુંડ્યું, નિસરવાનું રોક્યું દાર.
નિંદ્રામાંથી ઝબકી ઉઠ્યા, પાંડવે મનમાં જાણ્યું;
વિદુરે વાત કહી ભાઈ સાચી, આગળ આવી જુઓ સામું.
સહદેવને કહે રાય યુધિષ્ઠિર, નિસરવાની ઓંઘ વાટ;
શું જુઓ આ સુરંગ દીસે છે, નીસરો વેહેલા બ્રાત.
ભીમે અગ્નિ ફુંડ્યો પાછો, માતા લીધાં ખાધે;
શ્રી કૃષ્ણ કૃષ્ણ મુખ વદતા વાણી, નીસર્યા યમુનાં ઘાટે.
પંચ પુત્ર સંઘાતે કેવટ, અંન પામી રહ્યાં રાતે;
દૃવ્ય થઈ ને ઘરમાં બળ્યાં, જાણ્યું છે સર્વ સાથે.
લાખાગૃહમાં પાંડવ ખાળ્યા, ચાલી ચોહોદીશ વાત;
એ સમાચાર મળુને પહેાંતા, શીઘ્ર થયા તે નાથ.
રથ મંગાવી સજ કરાવ્યો, સારથી લીધો સંગ;
હસ્તિનાપુરમાં આવી પહેાંતા, કહ્યો વિદુરે પ્રસંગ.
એ કથા રહી ઇલાંથી, હવે મણિના કહું વિસ્તાર;
શતધનવા કૃતવર્મા અકૂર, મળી વિચાર્યું સાર.
સત્રાજિતે એમ કહ્યું, એ કન્યા તમને આપી;
મણિ માટે શોક કરીને, કૃષ્ણને કન્યા પરણાવી.
તે માટે મણિ લેઈને એને, તુરત મારિયે ઠામ;
એવો વિચાર કરીને ચાલ્યા, સત્રાજિતને ધામ.
શય્યા ઉપર રાયે શયન કર્યું છે, નિદ્રાવશ ગઈ રાત;
તે સમે શતધનવા ઘરમાં, આવ્યો ઉઘાડી કપાટ.
સતભામા તવ જગૃત બેઠાં, પિતાને નિદ્રા આવી;
યમદૂત સરખો નયણે નિરખ્યો, બીહીનાં રાજકુંભારી.
કોણ તમે આ વેળા આવ્યા, શું છે તમને કાજ;
પ્રતિઉત્તર આપ્યો નહીં તેણે, માર્યો સત્રાજિત રાજ.
મણિ લેઈને તુરતજ નાઠો, અકૂરને કહી વાત;
શ્રીકૃષ્ણ નહિ આજ સુતું નગરમાં, તે માટે કરી ઘાત.
સતભામાએ રૂદન કીધું, કરવો કોણ ઉપાય;
પિતા મારો જોણે હણ્યો, તેને કર શિક્ષાય.
લવણ તેલમાં પિતા શખ મૂક્યું, પોતે ગયાં હરિ પાસ;
હસ્તિનાપુરમાં આવી પહેાંતા, કહી સ્વામીને વાત.
શતધનવાએ હણ્યો પિતા મારો, મણિલેઈગયો અન્યાઈ;
સાંભળીને હરિ ઘણું રોયા, સંગે હળધર ભાઈ.

* રાત્રીએ. † અગ્નિ.

‡ શ્રી કૃષ્ણને પાંડવ પાસે ગયેલા જાણી, અકૂરણ તથા કૃતવર્માએ શતધનવાને કહ્યું કે, તું સત્રાજિત પાસેથી મણિ શા વાસ્તે લઈ લેતો નથી? જોણે રત્ન સરખી કન્યા આપવાને તને હા પાડ્યા છતાં આપી નહીં ને કૃષ્ણને આપી.

રથે બેસી પ્રભુ શીઘ્રે પધાર્યા, શતભામા લીધાં સંગ;
 દ્વારકાને ગોંદરે તવ, આવી પહોંતા ભગવંત.
 શતધન્વાએ જાણ્યું હરિ આવ્યા, થરથર મુજે કાય;
 અકૂરને કહે સ્વામી કરજો, તમે મારી કંઈ સહાય.
 એણે કંઈ જરાસંધ સરખા જાણ્યા, કાલયાન કીધા ભસ્મ;
 કોણ માત્ર હું ચોર હરિનો, કીધાં મેં આવાં કર્મ.
 મણિ અકૂરને આપી નાહો, અથે બેસી તતક્ષણ
 એ સમાચાર પ્રભુજીએ જાણ્યા, બોલ્યા શ્રી સુખ વચન.
 સતભામા તમે મંદિર જાઓ, અમે ધરણું તેની પૂઠ;
 શતધન્વાને હણી કરીને, આવશ્યુ તમ ધેર વર્ત.
 એમ કહી રથ હાંડ્યો ત્યાંથી, રામ કૃષ્ણ બેઠું બળિયા;
 શત ચોજનજઈ પહોંતો શતધન્વા, અથ થાળ્યા પાત્રે પળિયા.
 રથથી ઉતરી પત્રે ચાલ્યા, પોતે શ્રીભગવાન;
 ચક્રે કરીને શીશ વિદ્યાર્થ, શતધન્વાનું જાણ.
 મણિ બોલ્યા નવ લાઘ્યા, આવી બળીલદ્રને કહી વાત;
 સાંભળીને હજધર તવ બોલ્યા, શાને કરી તેની ઘાત.
 મણિ તમારી સાજસમાં છે, કોઈ પાસે એ જાણ્યું;
 રીસાવીને જનક નગરમાં, ગયા રામ મન માન્યું.
 આદરમન બહુ પેરે દીધાં, જનકને પૂજન કીધું;
 કુર્યોધન એ જાણી આવ્યો, ગદા ચુક સહુ શીખ્યું.
 ભાઈએ ભાઈમાં રાઠ થઈ છે, મણિ માટે તવ જાણી;
 મનાવ્યા હજધર નવ માને, શું કરે સારંગપાણી.
 રથ બેસીને દ્વારિકાં આવ્યાં, પોતે સુદરશ્યામ;
 સતભામાને કહે મણિ નહીં તે પાસે, માર્યો શતધન્વા તે કામ.
 રાક્ષસનો એ અંશજ હુતો, નહિતર મારત કોણ;
 સતભામા કહે સ્વામી મારા, તમે તે રાખ્યું પોણ.
 અગ્નિદાહ કર્યો સસરાને, ક્રિયા કર્મ પોતે કીધું;
 દિવસ વિત્યા પછી ધેર પધાર્યા, કારજ સર્વે સીધ્યું.
 કૃતવર્મા અકૂરે વિચાર્યું, હવે કેમ રહેવાશે;
 મણિ લેઈને શીઘ્રે પધાર્યા, પૂર્વ દિશા શું થાશે.
 જ્યાં જાય ત્યાં મણિ પ્રતાપે, માન પામે બહુ સુખ;
 રાજધાની રાવની ત્યાં આવ્યા, ભાગ્યાં સર્વ તનાં દુઃખ.
 ત્યાં રહી સદાવ્રત ચલાવ્યાં, ઘાટ ગંગાજળના ખાંધ્યા;
 દુર્ભિક્ષ હોય ત્યાં પરજન્ય* થાયે, અકૂર યશ ગવાયા.
 સમાચાર બળીલદ્રે જાણ્યો, મણિ અકૂરનો પાસ;
 એવું વિચારી દ્વારિકાં આવ્યા, મળ્યા શ્રી અવિનાશ.

* વરસાદ.

મળ કહે અકૂર તેડાવો, તે વિના નહીં સુખ સ્થામ;
 શ્રીકૃષ્ણને ગમતી થઈ વાત, પરભાણું થયું કામ.
 અકૂર તેડાવ્યા સભા માંહે, દીધાં આદરમાન;
 પૂજ કરી હરિયે પૂછ્યા સમાચાર, સહુ દેખતાં ભગવાન.
 દાનપતિમાં ખ્યાત તમારી, દશ દશ થયું નામ;
 તે માટે મણિ છે તમપાસે, આપો એમ કહે સ્થામ.
 મણિના ધણી પતિને પુત્રજ, પુત્ર તણો પુત્રજ સાર;
 અથવા કુટુંબી તેજ પામે, પિંડના જેને અધિકાર.
 સતભામાને પુત્ર થયો છે, મણિના એ અધિકારી;
 અકૂર કહે સ્વામી સર્વ તમારું, હું છઠી આરાધારી.
 મણિ છોડી સભામાં મૂક્યો, જઈ થયા દીગ્મૂઠ;
 પાછો મણિ અકૂરને આપ્યો, ત્રુઠા ગરડાડે.
 શુકચોગી કહે સાંભળ રાજ, મણિની કથા કહી સાર;
 બળીલદ્રને સંદે મન ભાંગ્યો, વરત્યો જય જયકાર.
 મણિ આખ્યાન સુણે નરનારી, ઊતરે તેનું આજ;
 સુંદર હરિનો દાસ કહે છે, થયો સત્તાવનમો અધ્યાય.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમ સ્કંધે સપ્તમ્યાશત્ત-
 મોઽધ્યાયઃ ૧૫૭

અધ્યાય ૫૮ મો.*

કંડવું ૧૭૨ સુ-રાગ રામગ્રી.

શુકજી બોલ્યા સાંભળ રાયજી, હરિસ પીતાં તૃપ્તિ ન થાયજી.
 ચાલ.

નિર્મળ મન થાય હરિસ પીતાં, સાંભળ પરીક્ષિત રાય;
 પાંચ કન્યા પરણી હરિ લાવ્યા, કહેશું આ અધ્યાય.
 લાખા ગૃહથી પાંડવ પાંચ્યા, તે આવ્યા ઈંદ્રપ્રસ્થાન;
 એ સમાચાર પ્રભુએ જાણ્યા, શીઘ્ર થયા તતક્ષણ.
 રથ મંગાની સર્જા કરાવ્યો, મળવાને ઘણું હેત;
 રથ બેસી ઈંદ્રપ્રસ્થમાં, આવિયા સૈન્ય સમેત.
 રાય યુધિષ્ઠિર ભીમ અર્જુન, નિકુળ ન સેહેદવ;
 સાંભા જઈને મળ્યા પરસ્પર, પૂછ્યું કુશલીક્ષ્મિ.
 રથથી ઉતરી પાંડવ સાથે, આવ્યા મંદિર મંદિ;
 આસન બેસાડી પૂજ્યા હરિને, સ્તુતિ કરે હરિની ત્યાહિ.

* આ અકૂવનમા અધ્યાયમાં ગરુડો, મનવિંદા, સ-
 ત્યા, ભદ્રા અને લક્ષ્મણા એ પાંચ આઓ સાથે વિવાહ કરાવ્યો
 કયા છે. † તૈવાર.

ચોગેશ્વરને દર્શન ફલેલ, તે અમને મહારાજ;
કોણુ પુણ્યે કરી પામ્યા તમને, એમકહે છે ધર્મ રાજ.
કુંતા દ્રૌપદી મળ્યાં આવી, પૂછ્યા ફાઇએ સમાચાર;
વસુદેવ દેવકી કારાગૃહમાં, પામ્યાં કબ્જે અપાર.
કંસ વિદારી યાદવકુળને, આપ્યું છે તમે સુખ;
પછે અકૂરને મોકલ્યા, ભાઇએ જાણી બેનનું દુઃખ.
કોણુ તપાસ લિયે અમારો, તમ વિના સુંદરશ્યામ;
ન્યાં ન્યાં કબ્જે પડે ત્યાં આવી, રાખો છો ભગવાન.
લાખા ગૃહમાં બાળતાં એને, દયા ન આવી કયમ;
દુર્યોધનને એમ મૃત્યુ ઇચ્છ્યું, તે જાણો છો તમે મન.
શ્રી કૃષ્ણ કહે એનાં રૂળ આગળ, પામશે દુર્યોધન;
કુંતાજી પછી વાત કરીને, ઉઠ્યાં છે તતક્ષણ.
નાના પ્રકારે રસોઇ કરી, ફાઇએ જમાવ્યા પાંડવ સાથ;
વસ્ત્રાભૂષણ પેહરી સભામાં, બેઠા છે જુગદાપાર.
યાચક જન યશ ગાંધર્વ ગાયે, વાજે તાલ મૃદગ;
ઢેલલીક લલના* નૃત કરે છે, થઇ રહ્યા અતિ રંગ.
આનુર્નાસ એ રીતે રહ્યા, પછે મૃગયા કાજ હરિ જાય;
અર્જુન સારથી થઇ રમે છે, હરણ રોજ સીકાર.
તે સમે જળ તૃષા† લાગી, પીવા ગયા અર્જુન;
જુએ તો જળ મધ્યે મદિર, તપ કરે સ્ત્રી જન.
પારથ કહે થું નામ તમારું, થું પડ્યું તપનું કામ;
શ્રી વિષ્ણુ પામવા તપ કરે છઉં, સૂર્યદહા‡ મારું નામ.
પિતાએ મદિર કરી આપ્યું, ઇચ્છું એ વર કાજ;
પારથે આવા કહ્યું ત્યારે, લાવ્યા શ્રી મહારાજ.
કુંતા દ્રૌપદી હરખ પામ્યાં, દીઠાં યમુનાં સંગ;
રથથી ઊતરી પડે લાગ્યાં, મલ્યા હરિ રસ સંગ.
વિશ્વકર્માને કહે છે શ્રી હરિ, રથો નવું પુર ગામ;
તતક્ષણ કીધું હેમ મણિમય, હરિપુર ધારયું નામ.
તે સમે અગ્નિ પિંડ રોગી થઇને, આપ્યા હરી શણ;
મોર રાજના યજ્ઞ મધ્યે, મુને થયું છે અર્જુન.
મસ્તક બે છે નેત્ર કહિયે, સાત જીવ્હા ત્રણ પગ;
વસ્ત્રાભૂષણ પેહરીં અંગે, અગ્નિ પ્રભસ્વરૂપ.
શ્રી કૃષ્ણજીએ મન વિચાર્યું, અર્જુનના હિત માટે;
રથે બેસાને ખાંડવ વનમાં, આવ્યા પારથ સાથે.
અગ્નિને કહ્યું આ ઔષધી પોચો, બળે ભાર અઢાર;
જાણીને ઇન્દ્ર વઢવા આવ્યો, મેઘ તે મુસળ ધાર

બાણની ઠાઠ બાંધી અર્જુનને, પડે નહીં જવ ટીપ;
અગ્નિનું અછરણ ઠાળયું, નર નારાયણ વીર.
ઇન્દ્ર કહે ઉપકારજ માટે, આપ્યા બાણજીવન;
મળી પ્રભુને ત્યાંથી પધાર્યા, સુરપતિ રાજન.
અગ્નિએ રથ અશ્વ સંઘાયે, આપિયો પારથ કાજ;
ધનુષ બાણ અક્ષય ભાથા આપી, તે ગયો પોતાને કામ.
મયદાનવને બળતો રાખ્યો, સભા પાંડવની કીધી;
જળને કામે સ્થળ દીસે છે, સ્થળને કામે જળ સિદ્ધિ.
દુર્યોધનને ભ્રાંતિ થઇ છે, રથિયો મરણ ઉપાય;
આજ્ઞા પ્રભુની લેઇ ત્યાંથી, મયદાનવ ગયા પાતાળ.
હવે દારકાં જવા તત્પર, માગે હરિ વિદાય;
રાય કહે રવામિ હજી રહિયે, ગદ્ ગદ્ કંઠજ થાય.
મળી પાંડવને દારિકાં આવ્યા, હરખ્યાં માત ને તાત;
કાલિંદી પરણ્યા હરિ પ્રીતે, વરયો જયજયકાર.
અયોધ્યા° સૂર્યવંશી રાજ, અનંગજીતો એવું નામ;
તેની કન્યાને કહ્યું છે નારદ, રહ્યું ચિત્તમાં ધ્યાન.
પિતાયે તવ પોણજ કીધું, વૃષભ નાથે સાત;
તેને એ કન્યા હું આપું, દેશ દેશ ગઇ વાત.
અનેક ભૂપ મળ્યા છે આવી, વૃષભ તે નવ નથાય;
સાંભળીને શ્રી કૃષ્ણજી આવ્યા, દખી નમ્યા તવરાય.
પૂજ કરાને સન્માન દીધાં, અનંગજીતે બહુ જાણ;
શ્રી કૃષ્ણ કહે અમ ચોગ્ય છે, માટે દીજે કન્યાદાન.
રાય કહે મેં પોણુ કર્યું છે, રાખો પત રહે નામ;
સાંભળીને હરિ વૃષભ‡ પાસે, આવ્યા શ્રી ભગવાન.
જાણિયે બેઠાં જુવે છે કન્યા, દીકું મનોહર રૂપ;
દખીને દિગ્મૂઢ થયાં, એ હજે સ્વામી તદરૂપ.
વૃષભ ભયેથા વીર નાઠા, સોડયા યાદવ ચોદ્ધ
કાઠ ભીડી ધર્મા સાતજ રૂપે, નાથ્યા એકીવાર.
કન્યાએ વરમાળજ નાંખી, વાગ્યાં દેવ નીશાન;
પરણ્યાની રીતે હરિ પરણ્યા, આપ્યાં રાયે બહુ દાન.
નવ લક્ષ અશ્વ મણિમય, એક અચુત આપી ગાય;
નવ સહસ્ર તવ હસ્તિ આપ્યા, દાશી ત્રણ હજાર.
વસ્ત્ર ભૂષણ વિવિધ પેરના, આપી નમિયા પાય;
વિદાય કર્યા આપા સૈન્ય સંઘાયે, આલ્યા યાદવરાય.
દેશ દેશના ભૂપ મળ્યા, આવ્યા છે ઘેરી વાટ;
પારથના ભયથી ભૂપ નાઠા, જીતી આવ્યા ઘેર નાથ.

* નાણુક સુદર સ્ત્રી. † તરશ ‡ કાલંદી.

* કોસલ દેશનો રાજ. † મૂળ ભાગવતમાં નાગનગિતિ નામ છે. ‡ બળદ.

શ્રુતસેનની* કન્યા કહિયે, લક્ષ્મણા એવું નામ;
પોણુ કરી જળમાં નંદ વીધે, મચ્છ તે વરે પ્રમાણુ.
સાંભળીને હરિ તતકાણુ પોતે, ચાલ્યા અર્જુન સહાય;
સ્વયં વર મડપ માંહે પહોંતા, મળ્યા બહુ રાણા રાય.
બાણાવળી ભુપ બાણુજ નાંખે, મચ્છ ક્રોધએ ન વિધાય;
પારથે બાણુ નાખ્યું જળમાં જોઈ, છેડું રહ્યું આંગળ ચાર.
નીચું જોઈ જળમાં ઉપરથી, મચ્છ વિધ્યો તતકાળ;
કન્યાએ વરમાળજ નાંખી, પરણ્યા દીનદયાળ.
ગજ રથ અશ્વ રાયે આધ્યા, વિનય કરી નમ્યા પાય;
વિદાય થઈ પ્રભુ દારીકાં આવ્યા, આનંદ આચ્છવ થાય.
અવંતિના† રાજની‡ જોહેન, મિત્રવંદા છે તેવું નામ;
દુર્યોધનને આપવા કહી, એ જાણ્યું શ્રીભગવાન.
યાદવકુળની કન્યા કહિયે, તે કેમ લઈ જાય મૂઠ;
હરણુ કરી દારીકાં લાવ્યા, પરણ્યા ગરૂડારૂઠ.
કરૂંવંશના રાયની§ કન્યા, ભદ્રા કહિયે નામ;
હરણુ કરીને ઘેરજ લાવ્યા, પરણ્યા મુંદરશ્યામ.
વિવાહનો વિસ્તાર આગળ, કહેવાશે કરૂંક્ષેત્ર;
અમૃતને જેમ ગરૂડ લીએ, તેમ આણી હરી કરી ક્ષાત્ર.
શુક કહે આઠે|| પટરાણી, એ રીતે પરણ્યા હરિ રાય;
મુંદર હરિનો દાસ કહે, થયો અઘાવનમે અધ્યાય.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે અષ્ટપંચા-
શત્તમેાધ્યાયઃ ૥૫૮૥

અધ્યાય પદ્મોજા

કડવું ૧૭૨ મું-રાગ કેદારો.

વધા પરીક્ષિત શુક પ્રત્યે વાણી, મોલસહસ્ર પરણ્યા સારંગપાણી;
તે વિસ્તારી સ્વામી કહે અર્થ, તે સાંભળવા કરું મનોરથ.

* મદ્ર દેશના રાવનની દીકરી. † માળવાના. ‡ વિંદ અને અનુવિંદ કે જેઓ દુર્યોધનની ઇચ્છા પ્રમાણે આનંદારા દત્તા, તેઓએ સ્વયંવરમાં પોતાની બેન શ્રીકૃષ્ણમાં આસક્ત થયા છતાં પણ તેને પરણ્યા દીધી નહિ. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન, એ મિત્રવંદા જે પોતાની ફાઇ રાખવિદેવીની દીકરી હતી તેને સર્વ રાજાઓ જોતાં છતાં ગલાકારથી હરી ગયા. § કેકય દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલી અને શ્રુતકાં તે નામની પોતાની ફાઇની છોકરી 'ભદ્રા' ને સંતર્દન આદિ બાઇઓએ આપવાથી ભગવાન પરણ્યા. || રૂક્મિણી, જાંબવતી, સલભામા, નામછતી, ભદ્રા, લક્ષ્મણા, કાલિદી અને મિત્રવંદા એ આઠ પટરાણી હતી. || આ આગણુસાઠમા અધ્યાયમાં શ્રીકૃષ્ણ નરકાસુરને મારી તેણે હરી આણેલી હજારો કન્યાઓને પરણ્યા; અને સ્વર્ગમાંથી પારિગતતું ઝાડ લાવ્યા એ કથા છે.

ચાલ.

સાંભળવા મનોરથ કરું છું, કૃપા કરી સ્વામી કહિયે;
શુકજી કહે ધન્ય ધન્ય પરીક્ષિત, ભક્ત શિરોમણુ લહિયે.
સતભામાને મદિર શ્રીહરિ, બેઠા છે એકાંત;
તે સમે ઈંદ્ર કહેવાને આવ્યા, નરકાસુરની વાત.
કુડળમાંનાં છત્ર અમારાં, લીધાં છે એણે સ્વામી;
નગ્નની કન્યા ભૂપ ગાંધર્વની, હરણુ કરી બહુ આણી.
સાત કોટ નગ્નને ફરતા, એવા છે વસમે ઠામ;
સતભામાની મનષા થઈ છે, જેવા વિષ્ણુપુર ગામ.
એમ કહી ગળા શક ત્યાંથી, વિચાર્યું પ્રભુ મન;
રૂક્મિણીને મદિર આવ્યા, પોતે પ્રાણુજીવન.
એવે નારદ મળ્યા છે આવી, પુષ્પ મૂક્યું એક બેઠ;
લક્ષ્મણ સેવામાં તેને, આપ્યું હરિએ હેત.
અર્ધપાદ પૂજા કરી પૂછ્યા, સ્વર્ગ સમાચાર દેવ;
વાત કહી સતભામાને ઘેર, આવ્યા નારદ તતખેવ.
દખીને સનમાનજ દીધાં, કેમ કૃપા કરી સ્વામી;
નારદ કહે પુષ્પ સ્વર્ગનું, બેઠ કયું અમે આવી.
પુષ્પ દેઈ રૂક્મિણીને આપ્યું, શ્રી કૃષ્ણ સત્ય વચન;
આઠ માંહે એ પટરાણી, તુંપર નહીં કાંઈ મન.
એમ કહીને ક્ષી ગયા છે, તે મન જાણ્યું અંતર્યામી;
સતભામાને મદિર આવ્યા, પોતે સારંગપાણી.
બાલાવ્યાં પણ તે નવ બાલે, રીસાયાં સતભામા;
પ્રતિજોત્તર દીધા છે તમને, રૂક્મિણી પહોંલાં રામ.
તે સાથે જઈ વાત કરોની, મનની હોયે સ્વામ;
એ પુત્રવતીને માન ઘણું છે, અમ સાથે શું છે કામ.
શ્રીકૃષ્ણ કહે શા માટે કરો છો, મનમાં આવડો ક્રોધ;
સતભામા કહે અંતર કીધો, જાણું એ પ્રતિબોધ.
નારદજીએ પુષ્પ આપ્યું તે, જેવાનું હતું કોડ;
એક પાંખડી અમને નાહ આપી, એવા કઠિણ કોર.
સાંભળ્યું છે એ વૃક્ષ ઉપર, ભમર રૂપ દેવ કરે ગુજાર;
એમ કહી રૂરી મુન્ય ધસ્યું છે, એ થોડે કહ્યો વિસ્તાર.
આણુપણુ* ઉતારી નાંખ્યાં, થયું છે વિકળ† સ્વરૂપ;
શ્રીકૃષ્ણ કહે પુષ્પ માટે મનમાં, ક્યમ ધરો છો દુઃખ.
કહો તો વૃક્ષ સમેત આણી, રોપું તમારે દાર;
રાજપુત્રી ઘટે નહીં તમને, આ શી ઘરમાં રાઠ.
સમજાવ્યાં સમજે નહીં, સતભામા ઘણું રીશાળ;
ચાલો નંદયે વૃક્ષને લેવા, ઉઠ્યા હસી તતકાળ.

* ઘરેણું.

† બે ડાળ.

એક પંથ બેઠે કામજ કરવા, વિચાર્યું પ્રભુ મનમાં;
ગરૂડે બેસી સતલામા સાથે, આવ્યા વિષયાપૂર ગામમાં.
પર્વત જળ અગ્નિના કોટજ, કહિયે વિસ્ત્રે વાતા;
વાયુ ખાણે જળજ શોભ્યું, ચક્રે પર્વત જલ્યા સાત.
પંચમુખો એક દૈત્ય જળમાં, કરે બહુ સંગ્રામ;
ચક્રે કરીને શિશ વિદ્યાર્થી, જલ્યા શ્રીભગવાન.
સાત પુત્ર* એ દૈત્યના સાંભા, આવ્યા નાંખતા ખાણ;
તેને હણી પ્રભુદારે આવ્યા, નરકાસુરને થઈ જાણ.
જેષ્ઠ પુત્ર બહુ સૈન્ય સંઘાથે, આવ્યા કુંદલી વાતે;
તે પાણુ હરિયે હાર મનાવ્યો, જલ્યા છે યદુનાથે.
નરકાસુર સજ થઈને આવ્યો, સાથે ઘણુંએક સૈન્ય;
કીડીનો મવેશ નહીં, અહિં કેમ આવ્યા કહે વાણ.
શ્રીકૃષ્ણ કહે અન્યાય કરી તે, આણી બહુ કન્યાય;
તે માટે તુને હણવા કાળે, આવ્યો છું સુંણ રાય.
ચરસ્પરે બહુ ખાણજ વરસે, અતુલ યુદ્ધ થયું જાણ;
સતલામા કહે શું જીઆછો, ચક્રે શિશ પડ્યું ધરાણ.
નરકાસુરનો શોકજ કીધો, પૂર્વે તે પૃથિવી માતા;
શ્રીકૃષ્ણ કહે સતલામાને, તમે કહ્યું ત્યારે કીધી ઘાત.
દૈત્યતાણું એ શિશ વિદ્યાર્થી, વાળ્યાં દેવ નિશાન;
સુતના સુત લઈ સાંભી આવા, નરકાસુરની મા જાણ.
છત્ર કુંડળ ભેટજ મૂકીને, નમિયાં પ્રભુને ચરણ;
રાખો રાખો હરિ શરણે આવી, બોલ્યાં દીન વચન.
વિશંભર તમે વિશવને પાળો, કહિયે પુરૂષ પુરાણ;
મંદલાગી જાણે નહીં તમને, તે ફરે ચારે ખાણ.
નરકાસુરની સ્ત્રી કહે છે, ક્ષમા કરો અન્યાય;
આજ્ઞા લેઈ સહગમન કીધું, પામ્યાં હરિપદ રાય.
ભગદંતને એ રાજ આપ્યું, આવ્યા હરિ એને ધામ;
પંચ શબ્દ ત્યાં વાળ્યાં વાળે, વરતી કૃષ્ણની આણ.
જીએ તો નવનીધ ધરમાં, ભર્યા કોશ ભંડાર;
સોલ સહસ્ર સત રહે છે, તાંનાં ઉઘાડ્યાં આવી દાર.
બહાર કાઢી જળે સ્નાન કરારી, પહેર્યા સાણગાર;
સુખાસન બેસાડીને, પછી મોકલી નગ્રમોજર.
દેખી રૂપ સહુ મોહજ પામી, વધ્યાં મને કરી સ્વામી;
સ્તુતિ કરીને પગે લાગ્યાં, રીઝ્યા અંતરયામા.
ઐરાવત પાણુ ચોંટાટ કહિયે, અવર ગજ બહુ જાણ;
દ્રવ્ય ભરીને ખચ્ચર સંગે, મોકલ્યા પુર ભગવાન.

* તામ્ર, અંતરિક્ષ, શ્રવણ, વિભાવસુ, વસુ, નભસ્વાનુ, અને અરણ્ય, એ સાતે પુત્ર પીઠ નામના સેનાપતિને લઈને લડવા આવ્યા.

વળી સૈન્ય બહુ સંગે વળાવાને, આપ્યું કુંદલી વાળે;
ભગદંતને તવ શીખ દઈ આવ્યા, અમરાપુરી મહારાજે.
આસન બેસાડી પૂજન કીધું, તે સંતોષ્યા દઈ માના;
ઈદ્ર કહે કૃતારથ કીધો, આવ્યા શ્રીભગવાન.
કુંડળ છત્ર આપીને શ્રીહરી, બોલ્યા મુખ વચન;
નરકાસુરનું કારણ કીધું, જાણજે એ રાજન.
શીખ લેઈ હરી ચાલ્યા ત્યાંથી, સતલામા કહે સ્વામી;
પારિજાતનું વૃક્ષ ક્યાં છે, આપો મુજને આણી.
વાડીમાંથી વૃક્ષ ઉપાડી, લેઈ ચાલ્યા ભગવાન;
ઈદ્રાણી કહે કેમ લેઈ જાયે, આવ્યા યુદ્ધ સુરરાજન.
સ્ત્રીને કહે બહુ ભારી વઢે છે, ઈદ્રને કહે એ અજ્ઞાન;
દેવ સહિત સર્વ ગયા હારી, શક ગયા પછી ઠામ.
જીતીને પ્રભુ દારિકાં આવ્યા, વાળ્યાં બહુ નિશાણ;
સતલામાની વાડી મધ્યે, વૃક્ષ રોપ્યો એ જાણ.
સહસ્ર પાંખડાનું એક પૂલજ, સુગંધ મધ મધ બેહેક;
લોક કહે આનંદ વનથી, લાવ્યા હરિ જીઆ હેતે.
વિશ્વકર્માને કહે અહિં કરો, મંડપ વિવિધ વિશાળ;
સોલ સહસ્ર શત હેમ મણિમય, કીધ્યાં છે તાત્કાળ.
તેટલાં રૂપ ધરી હરી પરણ્યા, તેટલા ગુરૂ માત તાત;
ચોરી સરી કંસારજ ખાધા, વર્ત્યો જ્ય જ્યકાર.
શુકજ કહે એ રીતે પરણ્યા, સાંભળ પરીક્ષિતરાય;
ઘેર ઘેર ચરિત્ર શ્રી કૃપણનાં, પ્રેમે ગાય છે નરનાર.

વળણ.

ગાય છે નરનાર હરિજન, ભજવા શ્રી યદુરાયરે;
ધનદાસના સુત કહે સુંદર, થયો આગણસાડમે અધ્યાપરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કન્ધે એકોનષષ્ઠિ-
તમોધ્યાયઃ ૥૫૯૥

અધ્યાય ૬૦ મો.*

કડ્યું ૧૭૩ મું-રાગ કેદારો.

શુક પરીક્ષિતને કહે છે મોદ, રૂકમિણી કૃષ્ણનો મુંણો વિનાદ;
સોલસહસ્રના મણિમય ધામ, મધ્યે રૂકમિણી મંદિર રયામ.
કુસર ચંદનના છંટકાવ, આંગણે માણિક બોક જડાવ;
સોહે વાટિકા વૃક્ષ રસાળ, તુળસી પુષ્પ વૃંદાવન સાર.

* આ સાડમા અધ્યાયમાં ભગવાને મરુતરીથી રૂકમિણીને કચવાવ્યાં, પછી પ્રેમના કલ્પદમાં તેની સાંત્વના કરી એ કથા છે.

અગર ધૂપ સુગંધ બહુ ગંધાય, એવાં મંદિર અતિ શોભાય;
ત્યાં શ્રી કૃષ્ણ સેજે બિરાજે, ઉભાં રૂઢિભણી સેવા કાળે.
જડિત મણિમય સેજ અમૂલ્ય, ઉપર સોલે મોતીની સૂલ્ય;
હીરપાટી આસીસાં તળાઈ, સમુદ્ર દીણ એવી ચતુરાઈ.
તેપર વસ્ત્ર અનોપમ સાર, તેના મૂલ્યતણા નહીં પાર;
કંચન પુતળી ચિત્ર વિશાળ, કરમાં દિપક રત્ન ઝળકાર.
મંદિર જાળી જગમગ જોત, જાણે ઊગ્યા રવિ શશિ કોટ;
કવિ શું કહે પરમ નિધાન, એવી શય્યાએ પોઠયા ભગવાન.

ચાલ.

ભગવાન એવી શય્યાએ પોઠયા, રૂઢિભણી ઢોળે છે વાય;
વિનાદ કરવાની થઈ ઇચ્છા, મન મહિ યદુરાય.
વેકુંઠના ગુણ તેવા અહિંયાં, છે કે નહીં જોડીં મર્મ;
રૂઢિભણીનું મુખચંદ્ર જોઈને, કહેવાનું થયું મન.
સદા વદન પ્રસન્ન રહે જોવા, ક્રોધનું મુખ એમ જાણી;
તેવે સમે શ્રી લક્ષ્મી સાથે, બોલ્યા હરિ હસી વાણી.
શું મોહ પામ્યાં અમરૂપ જોઈને, અમોઘડીં સામળવાન;
ગુણહીણ યાચક થઈ ખાધાં, નવનીત ગોકુળ ગામ.
નંદના નંદન કહાવ્યું ગોવાળા, ગૌધન વનમાં ચારી;
રાજછત્ર ચમર નહીં અમને, તમો તો રાજકુમારી.
વનચર* અમો વનના વાસી, થોર ન રહેવું એ પ્રીછાં;
નાનપણમાં લાજ એવી કાઠી, શું જોઈ અમને રીઝ્યાં.
અમો ઉદાસી છું વિતરાગી, સંસારપર નહીં મન;
પત્ર લખીને મોકલ્યું માટે. આવ્યા સત્ય વચન.
દમધીપ જાન જોવાની ઇચ્છા, એક પંથ બેહુ કામ;
વચન તમારું પાળવા માટે, જાણજો એ સાવધાન.
અમારે નહોતી કિંચિત્ ઇચ્છા, તમારે મોટા સાથે શું નમન;
જરાસંધ યવનની ધાકે, આવ્યા સમુદ્રને શાર્ણ.
હંતવસ્ત્ર શિશુપાળ રૂપવંત, વર્ષાં નહીં કેમ તેને;
તે ચોગ્ય છે તમો ભામિની, રાજ પોતાનાં જોને.
ક્યાં રાજ ને ક્યાં અમે, તે પૂરે તમારાં કોડ;
સમતોલ હોય ત્યાં વિવાહ કીજે, સરખે સરખી જોડ.
બાપે કહ્યું આ કન્યા દીજે, શ્રીકૃષ્ણને એ માન;
તવ રૂઢિ કહે એ નીચ ગોવાળા, કુળહીણ એ અપમાન.
બુદ્ધ બ્રહ્મ થઈ બાપ તમારી, એશું બોલ્યા તાત;
એને કેમ પ્રણામજ કીજે, ઉઠ્યા એમ કહી વાત.

* વનમાં ચરવાવાળા.

દમધીપ સરખા કહિયે રાજ, છત્રપતિ મહીપાળ;
રૂડાં સગાંથી રૂડા એમ કહી, ભાંજ્યું છે વેવીસાળ.
એ લક્ષણે થયું વિરૂપ એનું, ગદ્ય ભાઈની લાજ;
એટલું કરીને અમ સંગાથે, શું હતું તમારે કાળ.
સકળસભામાં પોણકરી આવ્યો, અદૃષ્ટ* સાથે કાંઈ નવ વાલ્યું;
બેન માટે એણે નગ્ર તણને, બીજૂં પૂર વસાવ્યું.
એવા રાજને તણ કરીને, આવ્યાં રંકને ઘેર;
રૂકમિને તો માકું મનાવી, કયું તેશું તમે વેર.
માટે હજી લગી શું અહિં અડ્યું છે, જુઓ મન વિચારી;
બીજા રાજને વરવું હોય તો, વરો ભીમકુમારી.
ગદવચન સાંભળિયાં ત્યારે, રૂઢિભણી બીહીનાં મન;
રામા અવતારે સીતા તણ, તેમ રખે તજે પડ્યાં ધણી.
પુણ્ય હાર સાણગાર પડ્યા છે, અંગથી હેઠા બોંધે;
શ્રી કૃષ્ણજીએ મન વિચાર્યું, કરમાણું મુખ સ્થાને.
શય્યાથી ઉતરી ચાર લુગચે, હરિએ ઊંચલી લીધાં;
બે હાથે કરી કુશ સમાર્યા, નેત્ર મુખ લુએ તેનાં.
આલુષણ લીધાં સહુ વીણી, પોતે શ્રી પરિખંભ;
રૂઢિભણી તોલે ક્રોધ ન આવે, પ્રસન્ન થયા કહે ધન્ય.
વળી વસ્ત્રે કરીને વારો નાંખે, સમજાવે ભગવાન;
મેં તો હાથ્ય કયું મુખ જોવા, તેં માન્યું સત્ય જાણ.
પ્રસન્ન થઈ સ્વામી સંગે બોલ્યાં, રૂઢિભણી અમૃતવાણી;
તમે કહ્યું તે સત્ય સ્વામી, જાણે વિરલા જ્ઞાની.
ચાર વરણમાં કોણ કરે છે, બીજવાર વિવાહ રંગ;
તમે કહ્યું હજી શું ગયું છે, બીહીની હું ચિત્ત ભંગ.
તે માટે મુને ખૂંચી આવી, જાણો છો અંતરજામી;
તમને શ્રમ યથો મુજમાટે, ક્ષમા કરો એ સ્વામી.
શું રૂપ જોઈને મોહ્યાં અમને, એમ કહ્યું ભગવાન;
રવિ શશિને જ્યોતિજ આપી, તેજના છો તમો ધામ.
જુગે જુગે અવતાર ધરો છો, શ્વેત રક્ત પીત શ્યામ;
દ્વાપર અંત્યે રૂપ ધણું છે, કલીમાં સામળવાન.
વળી કહ્યું કિંચિત્ અમને, માયા નહીં વિતરાગ;
સનકાદિક સરખા તમ સાથી, ત્રિગુણાતીત તમો નાથ
માન્યાતા મુચકુંદ આદે, રાજ તણ ગયા વન;
રાજને અતે નરક પડે, માટે સેવે તમારા ચરણ.
લક્ષ્મીની ઇચ્છા કરે તે તો, માયા જીવ અજ્ઞાની;
સર્વ તણ તમને ભજે, તે પરમ હંસ કહિયે સ્વામી.

* બાવી.

† પવન.

‡ મહેનત.

ગુણહીણ અમે નંદના નંદન, નવનીત ખાધાં ચોરી;
 દોણ ભાગ્ય વૃજવનિતા કેરું, જુઓ નાય વિચારી.
 યાચક થઈ માગ્યું ખળી પાસે, પૃથ્વી પગલાં ત્રણ;
 મુતબનું તેને રાજ આપ્યું, રહ્યા પોતે અશરણશર્ણ.
 તમે કહ્યું અમે સમુદ્રને શરણે, આવી રહ્યા ભગવંત;
 ક્ષીરસાગરમાં શયન કરો છો, શેશશાઈ યશવંત.
 વળી કહ્યું ક્યાં રાજ છીએ અમે, જુઓ મન વિચારી;
 ખીજ રાજ ક્ષણભંગુર કહિયે, તમે તો શ્રી અવિનાશી.
 તે માટે મહારાજ મહા પ્રભુ, સર્વ શિરોમણી સ્વામી;
 કોટી પ્રજાંડ ફરે રોમ કૂપજ, ઘટ ઘટ અંતરજની.
 અહંકારી અભિમાની તેના, ઉતાર્યા છે ગર્વ;
 સર્વ રાજને છતીને તમે, મુજને લાવ્યા છો સમર્થ.
 હરિચરણ વિમુખ હોય નારી, તેને વરે શિશુપાળ;
 હું તો તમારી જન્મ જન્મની, ખીજે નહીં ભરથાર.
 તમે શ્રી પરિવ્રજ કહિયે, હું માયા ગુણવંત;
 ને ને વચન કહ્યાં તે થાપ્યાં, રીજ્યા શ્રી ભગવંત.
 રૂમિણીને કહે શ્રીકૃષ્ણ પોતે, ધન્ય બુદ્ધિ છે તમારી;
 મારું વચન ઉઠાપ્યું નહિ તે, હવે રંગ રસ ભારી.
 કામી પ્રરૂષને દહ ન દેખાડિયે, માયામાં થાયે મગન;
 હાસ્ય વિનાદ એ રીતે કીધા, પોતે પ્રાણુજીવન.
 શ્રીકૃષ્ણને માયા નહિ ભેપે, જુઓ જન વિચારી;
 સોલ સહસ્રમાં કો મોહ ઉપજવા, સમર્થ ન હવી નારી.
 અકેકીને દશ પુત્ર એક પુત્રી, એકેકીને સહસ્ર દાસી;
 લક્ષ્મી પોતે હરિ સેવામાં, પતિવ્રતા ધર્મ રાસી*.

જળજી.

પતિવ્રતાના એ ધર્મ છે, શુક કહે સાંભળ રાયરે;
 ક્ષનદાસના મુત કહે સુંદર, થયો સાઠમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે પાંચતમે-
 ધ્યાયઃ ૧૧૬૦૥

અધ્યાય ૬૧ મો.†

કડવું ૧૭૪ મું-રાગ વેરાડી.

શુક પરીક્ષિતને કહે વાણી, રીનકને કહે સૂતપુરાણી;
 પૂજ્યન કોટી યાદવનો વિસ્તાર, શું કહે છલ્હા અનંત અપાર.

* સમૂહ. † આ એકસહમ અધ્યાયમાં ભગવાનના
 પુત્ર પૌત્રાદિક સંતાનની અને અનિરૂદ્ધના વિવાહમાં બળભદ્રે
 રૂમિને માસ્યાની કથા છે.

કડિયે લીલા શ્રી ગિરિધારી, સોલ સહસ્ર શત આઠ નારી;
 એટલાં રૂપ ધરી શ્રીભગવાન, સર્પના પૂરે મનોરથ કામ.
 કોમળ વાણી વચન મધુર, શ્રીકૃષ્ણ હરે પ્રમદાનાં મન;
 મુગટ કુંડળ મકરાકાર, દેખી મોહ પામી સૌ નાર.
 જગમગ જ્યોતિ મનોહર સાર, હરિને મોહ નહિ જાઉં ખલિહાર;
 એ રીતે ચાલે ગૃહસ્થાશ્રમ, રંગ રસ કીડા કરે પરિવ્રજ.
 દશ* પુત્ર ને કન્યા એક, શું કહે છલ્હા ચરિત્ર અનેક;
 ચાલ.

શુક કહે ચરિત્ર અનેક છે, થોડે કહું રાજન;
 રૂમિણના પુત્ર પ્રધુમ્ન†, તેના અનિરૂદ્ધ કહિયે તંન.
 બ્રહ્મકટમાં જન્મ થયો છે, મહા વીર વિખ્યાત;
 સોલ સહસ્રના પુત્રના પુત્રજ, કોટી કોટી વિસ્તાર.
 પૃથિવી સરસવ ભાર રહી છે, મસ્તકપર ન જણાય;
 સહસ્રજિહ્વાપણ સમરથ નહીં, ગુણ કેહેવાને રાય.
 રૂમિણીની કન્યા કહિયે, ચામ્પતી તેનું નામ;
 કૃતવર્માના પુત્રને આપી, વિવાહ રંગ રસમાન.
 કન્યાદાન ત્યાં પોતે દીધાં, આપ્યું ઘણું એક વીત;
 ગજ રથ અશ્વ પેહેરામણી, નમ્યા કહિયે રીત.
 પ્રધુમ્ન પરણ્યા રૂમિતાણી, કન્યા કમળ લોચન†;
 પરીક્ષિત પૂછે શુકને સ્વામી, એ સંધે ઉપન્યો મન.
 શ્રી કૃષ્ણ સાથે વેર હતું ને, કન્યા કેમ આપી પ્રભ;
 તમે કેહેશો એ પુરાણમાં નહીં, હું ક્યાંથી કહું રાજન.
 યોગેશ્વર તમે સર્વે જાણો છો, ભૂત ભવિષ્ય મુનીરાય;
 તે માટે કૃપા કરીને કહિયે, વિસ્તારી મુને વાત.

* શ્રીકૃષ્ણની દરેક સ્ત્રીને દશ પુત્ર હતા તેમાંથી આઠ
 પટરાણીના દશ પુત્ર નીચે પ્રમાણે જણાવ્યા:-શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને
 રૂમિણી સ્ત્રીથી પ્રધુમ્ન, ચામ્પત્ય, સુદેખ્ય. ચામ્પત્ય, સુચાર, ચામ્પત્ય,
 બદ્રચાર, ચામ્પત્ય, ચામ્પત્ય, ચામ્પત્ય અને ચામ્પત્ય. સલ્લભામાંથી
 ભાનુ, સુભાનુ, સ્વભાનુ, પ્રભાનુ. ભાનુમાનુ, ચંદ્રભાનુ, બુદ્ધ-
 ભાનુ, અતિભાનુ, શ્રીભાનુ અને પ્રતિભાનુ. જાંબવતીથી સાંખ,
 સુમિત્ર, પુરુજિત્, શતજિત્, સહસ્રજિત્, વિજય, ચિત્રકેતુ, વ-
 સુમાનુ, દ્રવિણ, અને કૃત. નાગજિતીથી વીર, ચંદ્ર, અશ્વસેન,
 ચિત્રગુ, વેગવાન, વૃષ, આગ, શંકુ, વસુ અને કુતિ. કાલિંદીથી
 શ્રુત, કવિ, વૃષ, વીર, સુખાહુ, બદ્ર, શાંતિ, દશ, પૂર્ણમાસ અને
 સૌમક. લક્ષ્મણથી પ્રબોધ, ગાત્રવાન, સિંહ, બલ, પ્રબલ,
 ઉદ્ધવ, મહાશક્તિ, સદ, જોગ, અને અપરાજિત. મિત્રવિદ્યાથી
 વૃક, હર્ષ, અનિલ, ગૃધ્ર, વધન, અન્નાદ, મહાશ, પાવન, વન્દિ
 અને ક્રુષિ. બદ્ર, (રોખ્યા)થી સંયોમજીત, બુદ્ધસેન, શ્વર, પ્ર-
 હરણ, અરિજિત, જય, સુભદ્ર, વામ, આયુ, અને નાયક. એ
 આઠ ઉપરાંત રોહિણીમાં દીપ્તિમાન અને તામ્રવદ્ધિ પુત્રો થયા.
 † પ્રધુમ્ન રૂમિની કુંવરી રૂમિણીને પરણ્યા તેથી અનિ-
 રૂદ્ધ થયો. ‡ સૂળ ભાગવતમાં રૂમિણી નામ છે.

શુકવચન:-

રૂક્મિએ કન્યાનો બ્યારે, માંડ્યો સ્વયંવર યાગ;
મધુન્ન લાવ્યા હરાણુ કરીને, છતી સઘળા રાય.
રૂક્મિને ગમતું થયું, એ મસે મળશે બેન;
તેઠાવીને લગ્ન કર્યાં છે, મળ્યાં રંગ રસ એમ.
ગજ રથ અશ્વ અનેક આપી, નમ્યા હરિને પાય;
વિદાય થઈને આલ્યાં ત્યાંથી, છતી યાદવરાય.
રૂક્મિણીએ રૂક્મિને કહ્યું, અનિરૂદ્ધ વેરે માન;
પુત્રની પુત્રી સુલોચના*, એ આપી છે નિર્વાણ.
શ્રી કૃષ્ણને ગમતી નહીં વાતજ, વિરોધનો છે ઠામ;
લક્ષ્મીએ આવી કહ્યું ત્યારે, માન્યું વચન ભગવાન.
વિવાહનો આરંભ માંડ્યો, હરખ અતિ ઘણો મન;
રૂક્મિએ ભલી શોભા કરી છે, મંડપ મણિમય રમ્ય.
પત્ર લખી ભૂપ એની પાસાના, તેડાવ્યા થઈ ભીડ;
શ્રીકૃષ્ણને લગ્ન પત્રિકા આપી, શીઘ્રે થયા તત્પર યદુવીર.
વિવાહ કાળે પ્રભુ હરખ સાથે, નીસર્યા કાઢી જાન;
નગ્નનિવાસી લોક તેડયા, વિનય કરી ઘણું માન.
છપ્પન કોટિ યાદવ સંગ લીધા, અવર બહુ રાજન;
ચતુરંગી સૈન્યા શોભિતાં છે, ગજરથ વાળે નિશાન.
એ રીતે પ્રભુ જાન લેઈને, આવ્યા નગર મોજર;
રૂક્મિએ ઘણું માન દેઈને, ઉતાર્યા ભલે ઠાર.
અનિરૂદ્ધને કન્યા પરણાવી, ઉમંગ ઘણો અતિ મન;
ચોરી સરી કેસારજ ખાધા, પરવારયા કરી લગન.
સભાસહિત પરધાન સંઘાતે, બેઠા છે રાજન;
તેવે સમે બળભદ્ર સભામાં, આવ્યા છે આદરમાન.
કલંગ દશના ભૂપ કહે છે, રૂક્મિને તવ વાત;
વેહેવાઈ તમારા રમી જાણે, માટે સમસ્ત રમીએ આજ.
રૂક્મિ કહે જીવટ રમીએ, ભરો મુઠ તમે રામ;
રાત સહસ્ર દશ સહસ્ર લગી, ચઢયા દ્રવ્ય તે લક્ષ પ્રમાણ.
રમત રમતાં હજીવર છત્યા, માને નહીં રાય મુઠ;
સભા સૌ ત્યાં રૂક્મિની, શેષ બાલ્યા નહીં દૂઠ.
એમ રમતાં દશ કોડજ સુધી, ચડયા રામ થઈ છત;
તોપણ કહે રૂક્મિ છત્યો, કુદ્ર સભા એ રીત.
તેવે સમે વ્યામ વાણી થઈ છે, છત્યા સહી બળિભદ્ર;
રૂક્મિ કહે વાણી વૃથા થઈ, માને નહીં લાવો દ્રવ્ય.
પાસે બેઠા તે હસીને કહે છે, રમી શું જાણે ગોવાગ;
સભા મધ્યે એમ હાસ્ય કર્યું, ત્યારે ક્રોધ ચડ્યો છેદયાળ.

* મૂળ ભાગવતમાં રોચના એવું નામ છે.

શ્રીકૃષ્ણના દરેન કારણ, થઈ દેવ વિમાનની ભીડ;
હોનાર* છે તેને કોણજ રાજે, એમ કહે યદુવીર.
એવા કુદ્રને હણવા કાળે, આવ્યા ધિરે અમે જાણ;
રૂક્મિને ત્યાં મસ્તકે મારી, બોગળે કાઢ્યા પ્રાણ.
હસી કહ્યું તેના દાંતજ પાડયા, પુરી જોણે કડી સાખ;
થડથકી તેની જીલ્હા કાઢી, નાઠી સભા પડી હાક.
રૂક્મિણીએ મન જાણ્યું ત્યારે, બાલ્યાં નહીં કરી ધીર;
શ્રીકૃષ્ણને બળભદ્રે કહ્યું તવ, શીઘ્રે તત્પર થયા યદુવીર.
વહુવર લેઈ સહુ જાન સંઘાતે, આવ્યા પુર ભગવાન;
જાન સહુને આદર સાથે, વિદાય કરી ગઈ ઠામ.
શુકજી કહે શ્રીહરિની લીલા, સાંભળ પરીક્ષિતરાય;
સુંદર હરિનો દાસ કહે, થયા એકસામે અધ્યાય.

**ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે એકપાઠિત-
મોધ્યાયઃ ॥ ૬૧ ॥**

અધ્યાય ૬૨ મો.†

કડવું ૧૭૫ મું-રાગ કેદારો.

પરીક્ષિત પૂછે મસ્તક નામી, એખા અનિરૂદ્ધને ક્રમ પામી;
શુકદેવ કહે સુંણરાય, બાણાસુર શીવનો ભક્ત કહેવાય.
પંચાગ્નિ સેવા ધર્મુધ્યાન, કર્યું ઊંચે મસ્તકે ધુસપાનાં;
તપ આચર્યું છે બહુ દીન, પછે બોળાનાથ થયા છે પ્રસન્ન.

ચાલ.

પ્રસન્ન થયા શિવશંકર બોળા, તુડયા ઉમિયા સ્વામી;
સહસ્ર હાથ બહુ બળજ આપ્યું, એ જાણજે બહુ નામી.
પર્વત સરખાં નાંખે મસગી, અતુળ બળ એનું જાણ;
સહસ્ર હાથે તાળ મૃદંગ વાજે, નૃત્ય કરે ગાય ગાન.
તેણે કરી શિવ રિઝયા મનસું, માગો વળી વરદાન;
બાણાસુર કહે મારા નગરની, રક્ષા કરો ભગવાન.
તે માટે શિવ રક્ષા કરે છે, શોણિતપુર વિખ્યાત;
નગ્નની પુઠ ચોડી કરે છે, શિવજી ત્યાં દિનરાત.
ત્રીજવાર શિવ સગે ચુકજ માંગ્યું, જોયું મેં ત્રિલોક;
મુજ સમોવડ ન રહે ઉભો, તમવિના બીજો ફોક.

* ભાવી; બનનાર.

† આ બાસદમા અધ્યાયમાં ઘણા હસ્તવાળા બાણાસુરે
અનિરૂદ્ધને પોતાની કન્યા એખાની સાથે રમણ કરવાના અપરા-
ધને સાર બોધ્યા તે કથા છે. ‡ ક્રુષ્ણ લેવો.

સહસ્ર હાથને શુ'યજ કીજે, મિથ્યા વહું એ ભાર;
તમો કહેશેા મેં વરજ આપ્યો, આપો મુજ સંધાય.
અંતરજામીએ જાણ્યું મનમાં, એ છે ખળનાં કામ;
શિવ કહે હું સરખા તમને, આવી મળશે ભગવાન.
ધનકેતુ પડશે તારો, ત્યારે જાણજે આવ્યોતુજ માટે;
હરખ પામીને ઘેર આવ્યો, ખાણુ જીએ તેની વાટ.
એક દિવસ ઉમયાસંગ શિવજી, ક્રીડા કરે છે વંન;
પાર્વતીના દર્શન કાજે આવ્યાં, આખા વિહંગ મંન.
ઉભિયા કહે છે આખા બાઈને, પહોંચશે મનની આશ
થોડા દિવસમાં પરણશે તું, સ્વપ્નમાં સ્વામી ખાસ
તેજ તારો સ્વામી થાશે, મહા પુરુષ ગુણવંત;
વૈશાખ સુદ દ્વાદશીને દીને, માનજે સત સત.
વચન અખાનાં સાંભળી ત્યાંથી, આવ્યાં છે અંત:પુરમાં;
કોલાંડની તનયા રોવામાં, ચિત્રલેહા આપો ત્યાં.
પાર્વતીએ કહ્યો છે તે દીન, રમી ગયો મહા મન;
મધ્ય નિશાચે જંગી જોયું તો, દીડા નહીં બાઈ એ કંથ.
ક્યાં ગયા સ્વામી કહેતી ઊડી, કરતી બહુ રૂંઠન;
ચિત્રલેહા કહે શું છે બાઈ, જાણ્યું સખીયે મંન.
આખા કહે તેજ પુંજ આવી, રમાં ગયો કો વીર;
એ વર મુજને આપી આપો, નહિતર તજું આ શરીર.
દુઃખ સાગરમાં નાંખી ગયા છે, અધર અમૃત પાઈ;
તુંથી કારજ થાશે માટે, આણી આપો મુને બાઈ.
સખી કહે કુવો છે તે વીર, દેખાડ આપું આપી;
આખા કહે નામ કામ ન જાણું, દેઈ પેર કહુ મુજ સ્વામી.
સરસ્વતીના અવતાર છે માટે, ચિત્રલેહા લખે સાર;
સાત દિવસમાં લખી દેખાડ્યું, સ્વર્ગ મૃત્યુ ખાતાળ.
પટ દેખાડ્યો આણી ત્યારે, માન્યું નહીં બાઈનું મન;
ચિત્રલેહા કહે લખવું રહ્યું છે, દારીકાં પાવન.
છપ્પન કોટી યાદવ લખિયા, શ્રીકૃષ્ણનો પરિવાર;
અનિરુદ્ધ લખતાં દીડા બાઈયે, લખ્યા ધરી તેણે કાર.
મુગટ કુંડળ ધરી પીતાંબર, મહા મનોહર રૂપ;
એ ધૂર્તે મારૂ મન હૃદ્યું છે, આણી આપો બાઈ એ ભૂપ.
ચિત્રલેહા કહે બાઈ કોણ પ્રકારે, જાડે દારીકાં ગામ;
ચક્ર સુદર્શન ફરતું રહે છે, જઈ જોડે જો થાય કામ.
એવું કહી તતક્ષણ ચાલ્યાં, આકાશ માર્ગે ત્યાંય;
ખટ ઘડીમાં આવી પહોંતા, ગોમતી સગમ જ્યાંય.

વિચાર્યું કેમ જાઉં ત્યાં, સ્નાન કરે કપીદેવ;
નારદજી કહે કેમ પધાર્યાં, કહો બાઈ અવશ્યમેવ.
ચિત્રલેહા કહે શોણિતપુરથી, આવી છું મહારાજ;
ખાણામુરની તનયા તેને, રાત્રે જાણું છે એ કાજ.
અનિરુદ્ધ સાથે ભોગ વિજાસજ, અજી હૃદ્યું તેનું મંન;
તે માટે કેમ કારજ થાશે. ભલે મળ્યા મુનિવંન.
નારદજીએ મન વિચાર્યું થાશે બુદ્ધ ત્યાં રોય;
તામસી વિદ્યા આપી કપીએ, દેખે નહીં જાણ્યા દોય.
કર જાડી નગસ્કાર કરીને, ગયાં છે તેણે કામ;
સોલ સહસ્રના મંદિર મધ્યે, રૂમિણી જ્યાં ભગવાન.
તે મધ્યે પ્રવૃત્તનું ઘર છે. અનિરુદ્ધ જ્યાં રહે છે;
તેજપુંજ કંઈ લલના ઉભી, નૃત્ય ત્યાંય કરે છે.
તે સમે ત્યાં આવા જોયું, બેસા છે અનિરુદ્ધ;
આખા સાથે રમી ગયા તે, સંભારે હૃદયા મધ્ય.
ચિત્રલેહાએ મોહ પમાડી, વિદાય કીધી લલના;
અનિરુદ્ધને કહે ચિરંજીવી રંડા, પહોંચે મંગલ મનના.
અનિરુદ્ધ કહે તું કોણ કીડાં, આવી છે શું કાજ;
પ્રતિઉત્તર કહે લેવા તમને, આવી છું મહારાજ.
ખળીના મુત ખાણામુર કહિયે, મહા વીર વિખ્યાત;
તેનો તનયા આખા બાઈમું, રમી ગયા તમો રાત.
તમ પાંખે ખાણુ નવ રાખે, ચાલો ત્યાં રાજવંન;
અનિરુદ્ધ કહે એ દૈત્યની કન્યા, કેમ માને મુજ મંન.
ચિત્રલેહા કહે સાંભળો રાજ, પિતામહની વાત;
નરકામુરની સોલ સહસ્રજ, લાખ્યા છે કુદ જાત.
વચન સાંભળી અનિરુદ્ધ બોલ્યા, લેઈ જાણું મુને તુડ;
તેને સ્વપ્ન થયું તેણે મુજને, માનો એ સત સત.
લેઈ અનિરુદ્ધને જાણ્યું છે એવે, ચક્ર મળ્યું તવ જાણું;
નારદનું સ્માર્ગ કહ્યું ત્યારે, આવ્યા છે તે નિર્ધાણ.
દેવ કારજ લેઈ જાણ્યું છે એને, જાતાં વારસો મા દોષ;
નારદજીનાં વચન સાંભળી, ચક્ર ગયું ફરી સેથ.
તતક્ષણ ચિત્રલેહા લેઈ આવી, આખાને મંદિર;
આખાને લે બાઈ સ્વામી તારો, અનિરુદ્ધ એ મહાવીર.
દેખીને ઘણું હરખજ પામી, દીધાં છે આદરવાન;
સ્તુતિ કરીને પાગે લાગ્યાં, રાખ્યું તેણે ધ્યાન.
ચિત્રલેહા કહે મોટું ભાવ્ય તારું, વર છે રૂપનિધાન;
એની સાથે ક્રીડા કીજે, લખ્યા મન સમાધાન.

સસરો ત્રણ લોકનો સ્વામી, એ ભાગ્ય થું નાનું;
 ઓખા કહે ધન્ય ધન્ય તુજને, એ વર તુંથી પાતું.
 તેલ મરદન કરી સ્નાન કરાવ્યું, બુધાણ બહુ વિધિ અંગા
 આસન બેસાડી ગાંધર્વ વિવાહ, કર્યો છે રસરંગ.
 હાસ્યવિનાદ ચોપટ રમે, દેખી સેવક કરે એમ વાત;
 કીકીના પ્રવેશ નહીં અહિં, પુરુષ આવ્યો કુર્ષ વાટ.
 જે પુરુષની સગે રમે નારી, તેનાં રૂપ હોય ભિન્ન;
 તે માટે એ ઓખાખાઈતું, દીસે છે એવું ચિન્ન.
 ખાણાસુરને કહિયે નહિંતર, આણેશે આપણો અંત;
 તતક્ષણ આવી કહ્યું ત્યારે, ક્રોધ્યા છે રાષ બળવંત.
 રખેવાળ તમે શુકિ નવ રાખી, આવ્યો તે ક્રોધ વાટ;
 સેવક કહે સ્વામી કારણ શું કહિયે, કીધો નહીં કાણુ માન.
 ધ્વજકેતુ પડ્યો તવ જાણ્યું, હોશે ક્રો બળવંત;
 લક્ષ ચોઢાને આજ્ઞા આપી, કરો તેશું યુદ્ધ.
 આવતાં દેખી ભોગળ લઈને, ઉઠ્યો છે અનિરુદ્ધ;
 યુદ્ધ કરી સહુ કામજ માર્યા, પહોંતી વાત તે તુર્ત.
 કૌભાંડને આજ્ઞા કરી રાધે, કરો તેશું યુદ્ધ;
 રથે બેસીને સૈન્ય સંગાથે, આવ્યા ન્યાં અનિરુદ્ધ.
 દેખી કટક ઓખા કહે છે, નાનડિયા ભરયારા
 ક્રુમ વઢશે ફરી સૈન્યજ આવ્યું, વેરી થયો મુજ તાત.
 મેં એનું તો શું વણસાડ્યું, શો કર્યો મેં અન્યાયા
 પાવંતીએ આપ્યો છે વર, સમજે ક્રુમ નહીં એ રાધ.
 મૃમતાણાં દોળાં બહુ તેમાં, કૃસરી પ્રગટ્યો એક;
 તે આગળ થું પરાક્રમ એનું, વિનતા બુદ્ધિ વિવેક.
 કાલાવાલાએ નહીં છૂટિયે, તું તો ઘેલી છે નાર;
 તારા પિતાએ મોકલ્યા સહજ તે, મારે લેખે ચાર.
 એમ કહી ઘર બહાર આવ્યા, યથા છે બહુ સંગ્રામ;
 સૈન્ય સહિત છતીને ઘાયલ, કીધો છે પરધાન.
 એ સમાચાર જાણીને આવ્યા, ખાણાસુર રાજનં;
 કૌભાંડ કહે સ્વામી કારણ કહિયે, બુદ્ધિ વિચારી મન.
 શક તોલે પરાક્રમ છે એનું, શું વિખાણું વાત;
 તે માટે કહ્યું માનો એ તો, પૂન્ય થયો ક્રુમ થાય ઘાત.
 ખાણાસુર કહે શું બુદ્ધિ છે, એણે કર્યો મહા અન્યાય;
 વજ્રર કહે ગાંધર્વ વિવાહ, કીધો છે તમ કન્યાયે.
 શસ્ત્ર અસ્ત્ર બહુ ખાણુજ વરસે, એકનાં લક્ષજ થાય;
 એણી પેરે યુદ્ધ બહુજ થયું, શું કહું કું સંખ્યાય.

ખડ્ગ ખિડા અસ્ત્ર રાજજ, સાંગ ને ગઠનાથ;
 અનિરુદ્ધ સૌને પુરો પડે છે, મહા વીર વિક્રાન્ત.
 ચિત્રલેહા ને નારદ સંભાર્યા, તે આવ્યા તતક્ષણ.
 બીહીરા આ તું અનિરુદ્ધ, તારે માથે છે પરિખાન્ન.
 અનિરુદ્ધ કહે સ્વામી તમ પ્રતાપે, છત્યા છે બહુ વીર.
 એમ કહી ફરી યુદ્ધ કીધું, રાધ આવ્યા સમરે ધીર.
 યુદ્ધ કરતાં રાધે અનિરુદ્ધને, ઘેરી લીધો તતક્ષણ
 નાગાસ્ત્રે બંધન કરી, છતી ચાલ્યો છે રાજનં.
 ઓખા કહે હવે શુંજ કરવું, વેરી થયો મુજ ખાપ;
 ખાળક જાણી દયા ન આણી, એમ કહી કરે વિલાપ.
 એ સમાચાર લેઈને ચાલ્યા, નારદજ તતક્ષણ;
 યુદ્ધ બહુ પેરે ત્યાં થાયે, આવશે અશરણારણ.

વલજી.

આવશે ભગવાન એવું, શુક કહે સાંભળ રાધે;
 ધનદાસના મુત કહે મુંદર, થયો ખાસક્રમે અધ્યાચરે.
 ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કન્ધે દ્વિષષ્ટિમે-
 ધ્યાયઃ ૧૧૨૩

અધ્યાય ૬૩ મો.*

કડવું ૧૭૬ મું-રાગ સામેરી.

કહે ભુપતિને શુક ચોગી, સુંણ રાધ હરિ કથા રસ ઓગી;
 રૂક્મિણી ચિંતા કરે છે મન, બુદ્ધિ કાઈ અહિંથી લઈ ગયું છે તંન;
 મોટી અચરજ કહિયે વાત, ચિંતા શી કરો એમ કહે છે નાથ.

ચાલ.

ચિંતા શી કરો ભામિની, એવે આવ્યા નારદ દેવ;
 આદરમાન બહુ પેરે દીધાં, બોલ્યા હરિ તતખેવ.
 ત્રણ લોકમાં ગમન તમારું, અનિરુદ્ધની કહો ભાળ;

નારદોવાચ:-

મુનિ કહે બાંધ્યા છે તમ પૌત્રને, શોણિતપુર ભૂપાળ.
 ચિત્રલેહા લઈ ગઈ છે એને, આકાશ માર્ગે ધન્ય;
 ખાણાસુરની તનયા સાથે, ગાંધર્વ વિવાહ કીધો પ્રજા.
 યુદ્ધ ઘણું કીધું તમ પુત્રે, પણ ખાણાસુર બળવાન;
 નાગાસ્ત્રે અનિરુદ્ધને બાંધી, રાખ્યા છે વસત્રો કામ.
 શ્રી કૃષ્ણનું મન નારદ કહિયે, પરભારી સુંણી વાત.

* આ ત્રેસઠમા અધ્યાયમાં ખાણાસુર ને શાદેવોને યુદ્ધ થતાં જ્યારે તથા શદાશિવે ખાણાસુરના હાથ કાપી નાંખનારા શ્રી કૃષ્ણની સ્તુતિ કરી તે કથા છે.

સૈન્ય સહુ સજ કરીને આઘ્યા, વાઝ્યા નિશાને ઘાય;
 દશઃ અસૌહિણી સૈન્યા સંગાથે, ચડ્યા છે યાદવરાય.
 પ્રધુમ્ન સૈન્યાના નાયક કહિયે, ગદ ને સાંખાં કુમાર;
 ગરૂડપર શ્રીકૃષ્ણ ને હજધર, ખેઠા છે બેહુ વીર;
 ચતુરંગિણી સૈન્યા આગળ, થઈ માર્ગમાં ભીડ.
 એ રીતે પ્રભુ આવી પહોંતા, વાઝ્યાં બહુ રણતૂર;
 વાડી ઉખેડી નગ્ર વીટીને, પડ્યા છે યાદવ શૂર.
 બહારના પુરની ભાંજ અટારી, દગ્ધ કર્યું તવ જાણ;
 બાણાસુરને જાણ થયું તવ, સૈન્ય કર્યું સાવધાન.
 દશ અસૌહિણી સૈન્યા સાથે, નીસરિયા રાજનન;
 માર ઉપર છે સ્વામી કાર્તિક, નંદી ઉપર શિવ પ્રભ.
 સન્મુખ આવી રહ્યા ઊભા, બેહુ ગમાથી જાણ;
 ભુત પિશાચ શિવની સૈન્યા, થાય છે બહુ સંગ્રામ.
 શિવજી ને ભગવાનજી પોતે, સાત્યકી ને બાણાસુર;
 બળિભદ્ર ને કૌભાંડ બેહુચે, મહા બળ ભરપુર.
 પ્રધુમ્ન સ્વામી કાર્તિક એ રીતે, પરસ્પર યુદ્ધ વિશેષ;
 શસ્ત્ર અસ્ત્ર બહુ બાણજ વરસે, દેવ વિમાનની ભીડ.
 શિવજી ને ભગવાન બેહુ, મૂકે બહુ વિધ બાણ;
 પીનાકપાણી સારંગપાણી, વાયુ પર્વતમું એમ જાણ.
 સર્પ અસ્ત્ર ગરૂડ અસ્ત્ર, અગ્નિ ત્યાં પરજન્ય.
 પરસ્પરે હારે નહીં બેહુએ, વિચાર્યું પ્રભુ મન;
 મોહાસે કરી મોહ પમાડ્યા, શિવજી નંદીપર જાણ;
 છતીને પ્રભુ યુદ્ધ કાળ આવ્યા, જ્યાં છે બાણાસુર રાજન.
 અશ્વ સહસ્ર એ રથે જોડ્યા મહા વીર વિક્રાળ;
 પાંચશે બાણ એક વારે મૂક્યાં, જેવાં કુંતાંત કાળ.
 શ્રીકૃષ્ણજીએ આવતાં છેઘાં, ભાંજ્યો તેના રથ;
 પાંચજન્ય ત્યાં શંખ વગાડ્યો, જીત્યા પ્રભુ સમરથ.
 નગ્ન થઈને કોટરા આવી, બાણાસુરની માય;
 શ્રીકૃષ્ણજી ઉકરાટા એવે, નાડા નગરમાં રાય.
 બલભદ્રે કૌભાંડ નસાડ્યો, પ્રધુમ્ને કાર્તિક સ્વામ;
 એ રીતે પ્રભુની જીત થઈ છે, વાઝ્યાં બહુ નિશાન.
 એવે શિવજી આજસ મોડી, જળ્યા છે રણમાંય;
 મુખ બગાસું ખાતાં તરિયો, નીસરિયો તવ ત્યાંય.
 ત્રણ મસ્તક ત્રણ નાસિકા, નેત્ર છ ને છ હાથ;
 તરિયો કહે મુને આજ્ઞા દીજે, બાળી કરું સહુ ભસ્મ.

* મૂળ ભાગવતમાં ખાર છે.

† બળભદ્ર, સાત્યકી, સારણ્ય, નંદ, ઉપનંદ, તથા ભદ્ર
 આદિ યાદવોએ શોભિતપુર ઘેર્યું.

મેરૂની જેણે શિખર બાળી, એવો એ બળવાન;
 શિવ કહે એના સૈન્યમાં જઈને, કરો સહુને હેરાન.
 આજ્ઞા લેઈ પેઠેલાં શેષને અંગે, ચઢ્યો છે તમ શરીર;
 ત્રાંદ ત્રાંદે મારું અંગ બળે છે, રાખો તમે શ્રી ભુગદીશ.
 શ્રીકૃષ્ણ કહે એને શિક્ષા કરું, ધીર ધરો મન કરો દઢ;
 નારાયણજીવર તુરત આવી, લાવ્યો તરિયાને પુઠ.
 સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાલ ર્યો. એને કોઈ ન રાખે શર્ણુ;
 શ્રીકૃષ્ણને ચરણે નમી કહે, રાખો પ્રાણજીવન.
 તમારે જવરે તમ ર્યો મુને, શરણ આવ્યો હું દીન;
 સ્તુતિ ઘણી કરી તરિયાએ, તમે રક્ષણ કરો સ્વામીન.
 પ્રભરૂપ તમે સૃજે પાળો, શિવ રૂપે સંધાર;
 સંવિધાનંદ રહ્યા છો વ્યાપી, તમથી નહીં કો સંસાર.
 તમને મૂકીને અન્યને ભજશે, તેને પીડશે જવર પ્રભ;
 હું તો તમારે શરણે આવ્યો, મુને પીડા હોયે કયમ.
 દયાનિધિ ભગવાન કહે છે, સાંભળો તરિયાજી ધન્ય;
 તારો મારો સવાદ ગાશે, સાંભળશે એકે મન.
 તેને ઘેર તું જઈશ મા, એ આપો મુજને વચન;
 વચન આપી તરિયો ગયો ત્યાંથી, નમો પ્રભુને ચર્ણ.
 એવે બાણાસુર સૈન્ય લેઈ આવ્યો, રથ ખેસી સાવધાન;
 અસ્ત્ર શસ્ત્ર બહુ બાણજ વરસે, થાય છે સંગ્રામ.
 શ્રીકૃષ્ણે તો મન વિચર્યું, ઉતારું એના ભાર;
 ચક્રે કરીને હાથજ છેઘા, દૂસ તાણી જેમ ડાળ.
 તે સમે આવ્યા શિવ ત્યાં, સ્તુતિ કરે હરિની ત્યાંય;
 અભય વર આવ્યો હરિ મેં એને, તે કુમ મિથ્યા થાય.
 તમે કહ્યું મહાદેવો વંશજ, મારવો નહીં ગદ્દ
 દયાનિધિ ભગવાન કહે છે, ઉતારો એના મદ.
 હુંસે ખેસી અજ આવ્યા છે, કહે માહોમાંહી શી રાઠ;
 હરિહરનો મેળાપ કરી અજ, ગયા પોતાને ધાર.
 ચાર ભુજ રાખ્યા છે તેના, માન્યું પ્રભવચન;
 આપ સતીખો કીધો હરિયે, શિવ થયા પ્રસન્ન.
 રથે ખેસાડી વહુ વર લાવ્યા, શોભા ઘણી સાથે રાય;
 શ્રીકૃષ્ણને આવી ચરણે લાવ્યો, ક્ષમા કરો અન્યાય.
 પહેરામણી મનગમતી કીધી, ગજ રથ અશ્વ અપાર;
 અસૌહિણી સૈન્યા આપી રાચે, વળાવ્યા ભી ભાત.
 મળી શિવને દારિકાં આવ્યા, વાઝ્યાં જીત નિશાન;
 સૈન્ય સાંને આદર સાથે, વળાવ્યાં દેઈ માન.
 આખા અનિરૂદ્ધનો વિવાહ, સાંભળે જે ગાશે;
 તેને જવર પીડા નહીં કોઈદી, ત્રિવિધ તાપ સહુ જશે.

વળણુ.

માનજે વિશ્વાસથી તમે, શુક કહે સાંભળ રાયરે;
ધનદાસના સુત કહે સુંદર, થયો ત્રેસઠમો અધ્યાયરે.
ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે હશમસ્કંધે ત્રિપષ્ઠિતમો-
ધ્યાયઃ ॥ ૬૩ ॥

અધ્યાય ૬૪ મો.*

કણ્વુ ૧૭૭ મુ-રાગ કેદારે.

શુક કહે સાંભળ ભૂપ તું, જે કહું એકે ચીત;
વળી કહું નારાયણ લીલા, સંક્ષેપે કરી પ્રીત.

ચાલ.

સંક્ષેપે કરી જાણુને, કહું કથા રાજનં;
નત્રમાંથી બાળક સંગે, નીસરિયા પ્રધુમ્ન.
સાંબ કુમાર ને ગદ ભાનું, ચાલ્યા રમતા વન;
રમતાં રમતાં વાડી મધ્યે, આવ્યા બહુ થયો શ્રમ.
તૃષા લાગી જળતાણી, જોતા ફરે છે રાજનં;
જુએ તો એક રૂપ મધ્યે, દીકો કરકટ ત્યાંય.
કાઢવાને સોડયા બાળક, દયા થઈ યદુવીર;
સમુદ્રમાં એને મૂકીએ, અહીં કષ્ટ પામે જીવ.
દારડાં ચર્મનાં વળી ખાંધી, એવી પુષ્ટ તેની કાય;
સભા મધ્યે જઈ કહ્યું, તવ આવ્યા શ્રીભગવાન.
કર વધારી વામ હાથે, કાઢિયો ભાગ્યનિધાન;
સ્પર્શ કરતાં દિવ્ય દહુ થઈ, મુગટ કંડળ સાર.
પરિક્રમા કરી નમ્યો ચરણે, સ્તુતિ ઘણી કરી રાય;

નૃગરાજ સ્તુતિ કરે છે:-

આથ અંત્ય ને મધ્ય તમ વિના, અવર નહીં કો સ્થામ;
મુજ દિન ઉપર ઘણી કૃપા કરી, આવ્યા છો ભગવાન.
નત્રનિવાસી લોક યાદવ, જુએ ઊભા તેહ;
તે દખતાં પ્રભુએ કહ્યું, કેમ પામ્યો કરકટ દહ.
અંતર્યામી જાણો છો, પણ આજ્ઞા ધરું શીશ;
પ્રણામ કરીને વધા વાણી, સાંભળો શ્રીજીગદીશ.
પૂર્વે કુંતો કુંતે નત્રનો રાજ, કર્યા મેં બહુ દાન;

* આ ચોસઠમા અધ્યાયમાં ભગવાને નૃગરાજને શાપથી
છેડાવ્યો અને બ્રાહ્મણોનું ધન લઈ લેવાના દોષને કહીને આભ-
માની રાજને શિખામણ આપી એ કથા છે.

† ક્ષવાકુનો દિકરો નૃગ રાજ.

ગજ રથ અશ્વ ગૌ ભૂમિ વિપ્રને, આપ્યા છે નિદાન.
વસ્ત્ર સુવર્ણ તીલ આદે, સદાવ્રતે દીધાં અનં;
જન્મ સઘળો એમ ગયો, સ્વામી કરતાં મુને પુન્ય.
તારાની કો કરે ગણુના, મેઘનાં બિંદૂ સોય;
પણ ગૌનું લેખું નહીં, શું કહું મુખથી જ્ય.
સુવર્ણ શીંગી રૂપાણુરીભૂષણ, નવા પ્રિય વસ્ત્ર સાથ;
વહેર સરોવર રૂપ એ રીતે, ધર્મ કર્યાં વિપ્રને નાથ.
એક ગાય આપી વિપ્રને, ભળી દોળાંમાંય બીજે દીન;
વઠતાં વઠતાં આવ્યા બ્રાહ્મણ, સમજે નહીં તે ક્યમ.
એકની સહસ્ર લક્ષ સૂધી, દવા માંડી રમ્ય;
બ્રાહ્મણ કહે અમે એજ લેશું, મૂકી ગયા બેહુ બ્રહ્મ.
તે માટે યમહૂત અંતે, લેઈ ગયા મુને શૂન્ય;
ધર્મ કહે ચિત્રગુપ્તને, એનું જુએ પાપ ને પુન્ય.
ચિત્રગુપ્ત કહે સાંભળો, એના પુન્યનો નહીં પાર;
બ્રાહ્મણ બેહુ ગયા રોષે, પાતક એ મહારાજ.
ધર્મ કહે પેહેલાં પાપ કે પુન્ય, બોગવશો રાજનં;
મેં કહ્યું થોડું પાતક પેહેલું, બોગવું આ જન્મ.
તે માટે કરકટ દહુ ધરી, પડયો વરસ હજાર;
તમ પ્રતાપે છુટયો સ્વામી, પહોંતા મનોરથ આજ.
એમ કહીને નમ્યા એવે, આવ્યું દિવ્ય વિમાન;
તેપર બેસી ગયા વૈકુંઠ, વાજતે નીશાન.
શ્રી કૃષ્ણ કહે સુણો યાદવના તન, સાંભળ્યું એ પ્રશન;
બ્રાહ્મણોને કો ફુલવરી, તે પામશે બહુ કષ્ટ.
બ્રાહ્મણોનો અંશ હજાહજ વિષ, પચે નહીં કહે દશિ;
જે વિષ ખાય તે મરે, એ તો શોષે પરિયા વીશ.
વૃત્તિ આપી લીચે પાછી, પડે આંસુ બોમ;
જેટલી રજ ભીંજે તેટલાં, વરસ થાય કમી બોગ.
જુએ પાતકનો કહું લેશ નહીં, તોયે વળગ્યું આવી રાય;
સર્વને શીખામણ હવી, પ્રભુ આવ્યા લેઈ પરિવાર.

વળણુ.

યાદવના સહુ કંવર આવ્યા, શુક કહે સુંણ રાયરે;
ધનદાસના સુત કહે સુંદર, થયો ચોસઠમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે હશમસ્કંધે અનુષ્ઠ-
તમોધ્યાયઃ ॥ ૬૪ ॥

અધ્યાય ૬૫ મો.*

કકુત્ ૧૭૮ ચું-રાગ કેદારો.

શુકદેવ વધા છે વચન, સાંભળ પરીક્ષિત મહા રાજન;
નંદ યસોદા વૃજનો સાથ, મળવા જીએ હરિની વાટ.
એકવાર આવે તો મળીએ, શું માયા છેક તોડી હરીએ;
અંતર્યામીએ જાણ્યું મન, મુને અવકાશ નહીં હોય.
ધૃષ્ટિ બળભદ્ર થઈ જાણુ, જઈશું નીરખું ગોકુળ ગામ;
જન્મ ભૂમિ જોઈ એકવાર, રથ સજ કીધો તેણીવાર.

ચાલ.

સજ કરાવી ખેડા રથ પર, આવ્યા વૃંદાવન;
ગોકુળનાં ત્યાં વૃક્ષ દેખી, હરખ્યા છે ઘણું મન.
આગમન સાંભળી વૃજવાસી સામાં, મળ્યાં આવી પ્રેમ;
શ્રી કૃષ્ણના સમાચાર પેહેલાં, પૂછે કુશલી ક્ષેમ.
ત્યાંથીકી રથ આવા છૂટો, નંદ રહે ને ઠામ;
દંડવત કરતા જઈ મળ્યા, નંદને બલરામ.
આલિંગન દઈ ખોળે બેસાડ્યા, હજે પુત્ર કલ્યાણ;
યસોદાજી મળ્યાં આવી, હરખ અતિ ઘણા મન જાણુ.
આદરમાન ખડું પેરે દીધાં, સંતોખ્યા ભલીભાત;
શ્રી કૃષ્ણના સમાચાર પ્રેમે, પૂછે યસોદા માત.
કંસ હણીને છોડાવ્યાં, માત તાત સુંદર સ્થામ;
યાદવ કુળને સુખ હવું, ભણું કંઈ છે એ કામ.
ઘણા દિવસ એમ વહિ ગયા, અમે જાઉં છવનની વાટ;
ચક્રાર ઇચ્છે ચંદ્રને, તેમ મળવાની કરું આશ.
વસુદેવ દેવકી આદ સહુકો, કુશલ છે કહે તંન;
ક્યારેય અમને સંભારે કે, નહીં પ્રાણુજીવન.
એમ કહીને નેત્રથી તવ, પડી આંસુની ધાર;
યસોદાના પ્રેમ આગળ, હવી ન હોય માત.
બલભદ્ર કહે સહુ કુશલ છે, હરિ મળવાને કરે હેત;
એકવાર તમને મળશે માતા, જાણુને કર્કસત.
એવું કહી સમાધાન કરે એવે, આવી છે જનનાર;
બલીભદ્રને જોઈ હરખ પામી, પૂછ્યા સહુ સમાચાર.
શ્રી કૃષ્ણજીએ કહ્યું હોય કાંઈ, કહો અમને રામ;
કોઈ વેળા અમને સંભારે કે, તજ માયા રામ.

* આ પાંસડમા અધ્યાયમાં ગોકુળમાં આવેલા બળભદ્રે
ગોપીઓની સાથે રમતાં મદને લીધે યમુનાજીને ખેંચ્યાં એ કથા છે.
† વખત.

રાજ સુખમાં ભુલ્યા છે, અમને સંભારે તે શીદ;
બળભદ્ર કહે એકવાર તમને, મળશે શ્રી જીગદીશ.
મધુમાસ ત્યાં રહ્યા છે, રમે ગોપી સંગે શેષ;
વન ને ઉપવન હરીનાં, જીએ ચરીત્ર વિશેષ.
વૃંદા બેઠજ મોકલી, વસ્ત્ર સુરાપાન;
પાન કરતાં મદીરા ચઢી, રમે ગાય ગોપી રામ.
પૃથ્વી સરસવભાર જેના, મસ્તકપર ન જણાય;
એવા એ શેષશાઈ જિજ્ઞાસુ, સહસ્ર હરિગુણ ગાય.
ઉપગુણને જળકીડા કરવા, ઇચ્છા થઈ શેષ જ્યારે;
યમુનાજીને તેડ્યાં પાસે, આવે નહિ ચઢ્યો ક્રોધ ત્યારે.
આચુકતું સ્મરણ કંઈ ત્યારે, આવી ઉભું સંગ;
હજ ઘાલીને તાણિયાં યમુનાને, કરવા ઇચ્છ્યાં શતખંડ.
(ત્યારે) કાલિંદી દિવ્ય દહધરીને, આવી નમીયાં પાય;
સ્તુતિ ઘણી કરી શેષની, ક્ષમા કરો અન્યાય.
જળકીડા કરી શેષ પ્રસન્ન હવા, કહે સર્વદેહા તું ધન્ય;
સ્નાનથી પ્રાણી દુસ્તર તરે, ન પામે સ્વર્ગસંદન.
ધન્ય યમુનાં ધન્ય એ વ્રજ, ધન્ય ગોકુળ ગામ;
ગોરસતું સુખ અહીંયાં એવું, નહીં બીજે ઠામ.
માસ બે એમ વહી ગયા, જવા તત્પર થયું મન;
બેઠ ઉત્તમ મોકલે, તે ગોપી પ્રાણુજીવન.
નંદ યસોદાને મળી રથપર, ખેડા છે તવ શેષ;
સારથીએ અશ્વ હાંક્યા, ચાલ્યા છે શ્રીનરેશ.
દારીકામાં આવી પહોંતા, મળ્યા શ્રીભગાન;
સમાચાર તવ શ્રીગોકુળના, પૂછ્યા સુંદરસ્થામ.
શેષ કહે નંદયશોદાજી, ગોપ ગોપી બાળ;
મળવાને આતુર છે ઘણાં, એક વાર મળીએ દયાળ.
આ બેઠ તમને મોકલી, ઘણો રાખે તમપર પ્રેમ;
સમાચાર સર્વે કહ્યા શેષે, જનજન કુશલીક્ષેમ.
સાંભળી ગદ્ગદ થયા, ત્યારે સંભાર્યાં માતતાત;
યસોદાને તોલે નહીં કો, અવર બીજી માત.
શુકદેવ કહે સુંણા રાયજી, એ કહ્યાં ચરિત્ર શ્રીરામ;
અધ્યાપિ એ કાલિંદીના, પ્રવાહ વાંકો તેણે ઠામ.

વળજી.

પ્રવાહ વાંકો વહે હરિજન, ભજવા શ્રી યદુરાયરે;
ધનદાસના સુત કહે સુંદર, થયો પાંસડમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે કશમરકંધે પંચ-
પાષ્ટતમે દ્યાયઃ ॥ ૬૫ ॥

અધ્યાય ૬૬ મો.

કંકુ ૧૭૯ મુ-રાગ રામચી.

શુકલ યોધ્યા મુંજુ રાજનંજ, શ્રીકૃષ્ણ લીલા અતિ પાવનંજ.

ચાલ.

પાવન કથા હરિ નામની, સાંભળો અભિમન્યુ તન;
 મિથ્યા વાસુદેવ નામે એક, કહું દશના રાજનં;
 રમત રમતાં બાળકે કહ્યું છે, નાનપણમાં જાણુ;
 એ પ્રજા તારી તુંજ સ્વામી, તે માટે પાડ્યું નામ.
 એના મનને ઉપન્યું, એક મનોરથ રાજનં;
 ધમ્મજ પ્રભુનું કરવું છે, જાણુજે એ મન.
 દૂતને રાચે કહ્યું તેડી, સાંભળો મારાં વેણુ.
 શ્રીકૃષ્ણને તમો જઈ કહે, એ મૂકા મારાં ચેહન;
 શકે ચક્ર ગદા પદ્મ, એ તો ધર્મી આયુધ શકે;
 એ ચાર ભુજએ મેં ધર્મી, તે જાણુ છે ત્રિલોક.
 એભેખ મારો મૂકી દો, નહિંતર યુદ્ધ માટે થાઓ સાવધાન;
 એમ કહી દૂત ચોકલ્યો, તે આવ્યો દારીકાં જાણુ.
 સભા મધ્યે જઈ કહ્યું, જ્યાં બેઠા છે મહારાજ;
 પૌંડ્રક વાસુદેવે ચોકલ્યો, મુને કહેવાને તમ પાસ.
 ઉગ્રસેન રાયની સામા, બેઠા છે ઉદ્ધવ આદિ જનં;
 છપ્પન કોડ સહુ દેખતાં, દૂતે કહ્યાં એહ વચન.
 આયુધ મારાં ગદા પદ્મ એ, ચક્ર ગરૂડ વાહન જાણુ;
 એ ચેહન મારાં મુકી દો, નહિં તો યુદ્ધ માટે થાઓ સાવધન.
 હું વાસુદેવ ને તું કોણ બીજો, રમત કરી શું બાળ;
 રાજ તમને આપ્યું કોણુ, ને કરો છો આ કાર.
 એ પ્રજા મારી હું સ્વામી, તું તો યાદવરાય;
 આવો આપણુ યુદ્ધ કીજે, છતે તે કરે રાજ.
 યુદ્ધ ન કરો તો શર્ણુ આવો, કહ્યાં દૂતે વચન;
 સાંભળી હરી હસ્યા મંદ મંદ, સભા સહુ રાજનં.
 વચન સાંભળી તેનાં એવાં, આશ્ચર્ય પામ્યા રાય;
 મંદમતી અજ્ઞાન તે શું, ભુલ્યો મસ્તક ધાય.
 કંસ કેશી યવન આદે, હણ્યા છે કાણુ માંય;
 એને હણતાં વાર શી છે, એમ વધા રાય ત્યાંય.
 પૌંડ્રક વાસુદેવ કોણુ છે, જણુ કહ્યાં એ વચન;
 શ્રીકૃષ્ણ કહે એનું મૃત્યું આવ્યું, જાણુજે રાજનં.

* આ હાસ્યમાં અધ્યાયમાં ભગવાને કાશીમાં જઈ પૌંડ્રકને
 અને તેના મિત્રને નાચો, પછી સુદક્ષણના મરણુ આદિ કામ
 થયું એ કથા છે.

દૂતને હરી કહે એ ને, જઈ કહે એને કાજ;
 એ એન તારાં મૂકે છે કે, મૂકાવું તુંજ રાજ.
 વળી કહે મારે શરણુ આવો, મેં મુંજુએ એહ અનુરાગ;
 મુવા પુકે શર્ણુ તારે, આવશે એ કાગ.
 એ દૂતે આવી કહ્યું રાયને, થયા યુદ્ધ માટે સજ;
 અહીંથીકી થયા કૃષ્ણ તત્પર, મંગાવ્યો તવ રથ.
 શ્રીકૃષ્ણ કહે એણે જગાડયા, નહિંતર કોણુ લેતું હું તું નામ;
 મિથ્યા વાસુદેવ એમ કહે, માટે કરવું એનું કામ.
 સાજ કંચન રત્ન મણિમય, જડિત રથ અમૂલ્ય;
 શ્વેત અશ્વ ચાર જોડયા, વાગ્યાં બહુ રણતુર.
 રથે બેસી હરિ સન્મુખ ચાલ્યા, આવિયા પૌંડ્રક દશ;
 કાશીરાજની સીમ મધ્યે, પડ્યું દળ નરેશ.
 કાશીરાજ એના મિત્ર છે. જ્યાં હતા એહ રાજનં;
 સાંભળ્યું ને કૃષ્ણ આવ્યા, નીસરિયા તતક્ષણ.
 બે અસીહિણી સૈન્ય સાથે, આવ્યા વાસુદેવ રાજનં;
 સન્મુખ આવી રહ્યા ઉભા, દીસે બેહુએ સમાન.
 શંખ ચક્ર ગદા પદ્મ અંગે, પીતાંબર પરીધાન;
 એ રીતે ચતુરુજ વાહન, ગરૂડધ્વજ સાવધાન.
 શ્રીકૃષ્ણ કહે તેં કહેવડાવ્યું, ને મૂકે મારો વેશ;
 એ ભેખને હું મૂકાવું, ત્યારે જાણુજે નરેશ.
 એમ કહીને અસ્ત્ર શસ્ત્ર મૂક્યાં, બાણના વરસાદ;
 યુદ્ધ બહુ પેર થયું ત્યારે, સોડયા યાદવ ચોદ.
 શ્રીકૃષ્ણજીએ ચક્રે કરીને, પાડ્યું મસ્તક તતક્ષણ;
 પૌંડ્રક વાસુદેવ પડયા રણમાં, જીવે ગગને દેવ.
 પાછળથી કાશીરાજ આવી, કરે બહુ સંગ્રામ;
 પૌંડ્રકના એ મિત્ર કહિયે, સૈન્ય ઘણું એક જાણુ.
 શસ્ત્ર અસ્ત્ર બહુ બાણજ વરસે, એકનાં લક્ષજ થાય;
 શ્રીકૃષ્ણજીએ વિચાર્યું, હવે કરું એને ધાય.
 બાણુ કરી શિર દેદિયું, એ જીવે દેવ ગગનં;
 કાશીરાજનું ઉડ્યું મસ્તક, ગયું જ્યાં છે તનં.
 સભા સર્વે બેઠી છે, તે દેખતાં શિશ પડ્યું ત્યાંય;
 પુત્ર કહે આ મસ્તક કોનું, વિચારે મનમાંય.
 સાંભળી રાણી જવા આવ્યાં, અનેક સખી સંગાથ;
 જોઇને કુટી પડિયાં, એ સ્વામી મારો નાથ.
 પુત્રે જાણ્યું પિતાનું શિશ, ઘણા શોક કીધો મન;
 ક્રિયા કર્મ કરીને પછી, આરાધ્યા શિવ બ્રહ્મ.
 પૌંડ્રક વાસુદેવ ચતુરુજ થઈ, ગયો બેસી વિમાન;
 દયાનિત્રિ ભગવાન એવા, કર્યો આપ સમાન.

ત્યાં થકી પ્રભુ વળ્યા પાછા, આવ્યા દારીકાં ગામ;
ઉત્તરેનને કહ્યું આવી, વાળ્યાં છત નીશાન.
કાશીરાબના પુત્રે તપ કરી, શિવજી કર્યા પ્રસન્ન;
માગ માગ તું થું માગે, પછે વધા મુખ વચન.
મારા પિતાનો મારનાર ને, તેના રૂંડ ઠામ;
એ ઉપાય સ્વામી કહો અમને, માથું એ વરદાન.
શિવે મનમાં જાણિયું, એ કરે કહું કર્મ;
શ્રી કૃષ્ણ તો પરીબ્રજ છે, નહીં જાણે મૂઠ એ મર્મ.
શિવ કહે કહે યજ્ઞ ત્યાંથી, પ્રગટે અગ્નિ પુર્ય;
શુદ્ધ મત્રે કરી હોમશો તો, કાર્ય થાશે તુર્ત.
પિતાએ કચ્છું ફળપાત્રા છે, વળી કરે છે એ પોણું;
મળે એનું આવ્યું છે, એને રાખનાર કોણું.
વર આપી શિવજી ગયા, તેણે માંડ્યો યજ્ઞ આરંભ;
અભિચાર મત્રે હોમ્યું વિષે, પ્રગટ્યો પુરુષ પ્રચંડ.
ત્રણ મસ્તક જેના ફેરા રાતા, રક્ત લોચન આંખ;
થઈ આગા જાણો દારીકાં, તેને બાળી કરો રાખ.
જમ્બુને વાડી બાળી તેણે, લોક આવ્યા રાજ સભાએ;
રાખો રાખો બળતા અમને, સ્વામી શ્રી યદુરાયે.
જ્વાળા આવી ચો દિશાથી, અગ્નિ જાળવલ્યમાન;
દખીને હરિ વધા મા બીહો, એનો રૂંડ ઠામ.
ચક્રને આગા કરી, દખી નાઠા અગ્નિ જાળ;
હોમનાર* ને રાજપુત્ર, એને બાળી કીધા રાખ.
ઊલટો મંત્ર એ ર્યો લુકું, કરતાં રૂંડ કેમ થાય;
ચક્ર ગથું તેણે નત્ર બાળ્યું, કાશીપુરી કહેવાય.
એક ક્ષણમાં ફરી આવ્યું, ખેડા જ્યાં લગવાન;
શિવની રાજધાની હરિ કહે, લહું કચ્છું એ કામ.
લોકો સહુ એમ વદે સાચા, શ્રી કૃષ્ણ એ યદુરાય;
સમર્થ સાથે બાથ ભીડી, કરાળ કેમ કરી થાય.
શુકદેવ કહે મુંઝે રાયજી, એવા કહિયે શ્રી પરિબ્રજ;
જુઓ વેર ભાવે મિથ્યા વાસુદેવ, ગયા સ્વર્ગ સદન.
વેર ભાવે ભક્તિ ભાવે, ભજે ને કો રાય;
અતે પદવી પામે ઉત્તમ, દયાનિધિ લગવાન.
સુતપુરાણિકે શૌનક આગળ, કહ્યું છે નિમિષારણ્ય;
આતાજન ભાવે કરીને, ભજિયે શ્રી અશરણશરણ.

વળજી.

ભજિયે શ્રી મારાર નિશાદિન, તરો ભવ સંસારરો
ધનદાસના સુત કહે સુંદર, થયો છાસઠમો અધ્યાયરો.
ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે કર્ણમચ્છંદે પદ્યપદ્ધતિ-
ધ્યાયઃ ૧૬૬૧

* સુદક્ષિણ.

અધ્યાય ૬૭ મો.*

કહ્યું ૧૮૦ શ્લોક રામચંદ્રી.

કહે પરીક્ષિતને શુક સ્વામી, શૌનકને કહે સુતપુરાણી;
આતા ભજિયે વાદવરાય, એવો ફરી ન આવે દાવ.

ચાલ.

ફરો ફરી દાવ આવે નહીં, હરિ પૂરે મનની આશ;
હવે કહું ચરિત્ર બગિલદ્રતાં, તે સાંભળો ઇતિહાસ.
રામાવતારનો રહ્યો વાનર, સુગ્રીવનો પરધાન;
મયંદના એ ભ્રાત મહા બળી, દિવિદ કપીનું નામ.
અચુત ગજનું બળ છે એને, એવા કપી રણધીર;
સન્મુખ એની આવે નહીં, સંગ્રામમાં કો વીર.
જેના તાડ સરખા હસ્ત રહે, નરકાસુરને દેશ;
તે સાથે ઘણી પ્રીત માટે, કરે હરિમું દેશ.
મિત્રનું એ વેર લેવા, આવી કરે છે દંડ;
દારીકાંની આસપાસજ, ભાંજે ગામ અનંત.
વૃક્ષ પર્વત આવી નાંખે, દંધ કરે બળવાન;
સમુદ્રનું જળ ઠેલે હાથે, વહી જાયે બહુ ગામ.
લોકને ઘેરી ઘાલે ગુફામાં, કરે એવો અન્યાય;
ભય કોઇનો આણે નહીં, ફરે નિર્ભય થઈ રાય.
મરણ નિશ્ચે આરિયું, એ કુષ્ટનું હવે આમ;
અંતર્વામીએ જાણિયું, કરે પરભાણું એ કામ.
વનવિહાર માટે રેવતાચળ પર્વત, ગયા રમતા રામ;
અનેક લલના સંગ એવે, આવ્યો કપી તેણે ઠામ.
વાગે તાલ મૃદંગ ગાયે, નૃત્ય અતિ ઘણો રંગ;
તે સમે એ કુષ્ટે આવી, કર્યો રંગમાં ભંગ.
વળગીને સ્ત્રીનાં વસ્ત્ર કાઢે, કરે છે તેને નગ્ન;
આગળ આરી ગુહ્ય દખાડે, વળી ગુદ એ મન મગ્ન.
કુદીને વૃક્ષ ઉપર બેસે, ચંચળ મહા વિકાળ;
શેષ કહે મારી મરયાદ નહીં, આવ્યો એનો કાળ.
વૃક્ષ ઉપાડી નાંખે ઉપર, દીસે કપી પ્રચંડ;
જેમ નાંખે તેમ શેષ ભાંજે, કરે એ સતપ્રચંડ.
ચુદ્ધ કરતાં વૃક્ષ ખૂટાં, મળે નહીં આસપાસ;
પાપાણુ લાવી નાંખે છે, આપે કપી ત્યાં ત્રાસ.
તે ખૂટા પછી મુષ્ટિ પ્રહારે, કરે સબળો માર;
આકાશે જઈ ઉપર પડે આવી, કેમે ન પામે હાર.

* આ સહસ્રઠમા અધ્યાયમાં રેવતક પર્વતમાં માંદરા પીને
શ્રીઓની સાથે સ્વચ્છંદ રીતે કાઝા કરતા બળીભરે કુષ્ટ દિવિદ
વાનર માર્યાની કથા છે.

મુરપાનના કળસ લેઇને, ફોડ્યો કપિએ આમ;
 શેષને તવ ક્રોધ ચડિયો, ફડું એના ઠામ.
 આયુધ હજ એ ઉપર શું ધરું, એ વાનર છે કોણ માન;
 એમ કહીને હજધર ઉડ્યા, યુદ્ધ બહુ થયું સર્વ.
 મુષ્ટી મારી મસ્તક ઉપર, કપી પડ્યો મુઠ્ઠા ખાઇ ધારું;
 રૂધીર ઓક્યો મુખ થકી, ગયા પ્રાણ તત્કાણ.
 દેવનાં ફુંદુલી વાગિયાં, પુખ્ત વૃષ્ટિ બહુ થાય;
 મોટું સાલ નિવારિયું, ધન ધન યાદવરાય.
 જ્ય જ્યકાર સઘને થયો, નવ ખંડે જાણી વાત;
 વાનર શેષે હણ્યો કાણુમાં, આનંદ પ્રવર્ત્યો ભલી ભાત.
 ત્યાં થકી પછી દારીકામાં, આવ્યા છે બળરામ;
 સમાચાર પ્રભુને કહ્યા, ઘણું રીઝ્યા સુંદર સ્થામ.
 ઉગ્રસેનને પ્રણામ કરીને, કહી શેષે વાત;
 વનવિહાર માટે ગયા ત્યારે, આવ્યો વાનર કુળત.
 તમ પ્રતાપે એ દુષ્ટનો, યુદ્ધ કરી ફોડ્યો ઠામ;
 ઉગ્રસેનને સહુ સભા કહે, લાળું ટાળ્યું શાલ તમે રામ.
 મુર અમુર છતે નહીં, શેષનું બળ વિખ્યાત;
 ઈદ્રજીતને હણ્યો કાણુમાં, વાનરની શી વાત.
 તાલ મૃદંગ ઝાંઝ વાગે, ગાયે ગાંધર્વ ગાન;
 આસરા નૃત્ય કરે આગળ, યાચકજન યશરામ.
 શુકદેવ કહે સુંગ રાયજી, એ કહ્યાં ચરિત્ર મે શેષ;
 સૂતપરાણકે મોનક આગળ, કહી કથા ત્યાં નરેશ.

વળણ.

કહાં કથા સંક્ષેપે હરિજન, ભજવા શ્રી ગોપાળરે;
 ધનદાસના સુત કહે સુંદર, થયો સડસડમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે સસપાષ્ટતમો-
 ધ્યાયઃ ૧૧૭૫

અધ્યાય ૬૮ મો.*

કણ્વ ૧૮૧ મું-રાગ સામેરી.

કહે પરીક્ષિત શુક સ્વામી, સાંભળ વિષ્ણુવાત ગુણગ્રામી;
 કહ્યાં રામચરિત્ર વળી રમ્ય, તે તમે સાંભળો ચિત્ત દેઇ મન.

* આ અડસડમા અધ્યાયમાં કૌરવોએ યુદ્ધ કરી સાંજને
 રોકી મુક્તાં તેને છોડાવવા આવેલા બળભદ્રે હરિતના પુર ખે-
 ત્યું તે કથા છે.

ચાલ.

સાંભળો એ કહું કથા, અભિમન્યુ સુત મહારાજ;
 દુર્યોધનને ઘેર સ્વયંવર, માંડ્યો કન્યાને વરકાજ.
 પિતાને વહાલી ઘણું, એ કન્યા* કમળ લોચન;
 ઇચ્છાએ વર વરે કન્યા, જાણજો રાજન.
 દશ દશ પત્રજ મોકલ્યાં, આવી મળ્યા બહુ રાય;
 દારીકામાં જાણ થઇ ત્યારે, શીઘ્રે થયા સર્પે ત્યાં.
 રથ મંગાવી સજ કરાવ્યો, બેઠા સાંબકુમાર;
 ત્યાંથી વેગે આવી પહોંતા, હરિતના પુર મુજ્જર.
 સ્વયંવર મંડપ માંહે બેઠા, પિતામહ વૃદ્ધરાય;
 સભા મધ્યે બીડ થઇ એવે, આવ્યા અતિ રાણાય.
 પીડી ચોળી સ્નાન કીધાં, કન્યાએ તોણીવાર;
 વજ્ર લૂપણ સજી અંગે, નિસરિયાં જોવાં બહાર.
 કુટલીએક દાસી છે સેવામાં, ચોપાસા ચમર ઢળાય;
 વરમાળ કરમાં જોતી જોતી, ચાલે છે ગજ ચાલ.
 પાણ કોઇ ચિત્ત આવે નહીં, એ કન્યાને વર મન;
 મુગટ કુંડળ રૂપ સુંદર, દીઠા તે હરિતા તન;
 દૃષ્ટી ચિત્ત વિવહળ થયું, કન્યાનું તત્કાણ.
 સાંબકુમારને ધીરજ નવ રહી, કહું કન્યાનું હણું.
 રથ બેસાડી લેઈ ગયા છે, વેગે સાંબ કુમાર;
 ઇચ્છા લોચ તે આવ્યો યુદ્ધને, જોઈ રહ્યા સહુ તોણીવાર.
 પિતામહ રાય ધૃતરાષ્ટ્રના, મનમાં હુતું સત;
 સાંબકુમારને કન્યા દીજે, કહીએ એ કુળવંત.
 દુર્યોધન સ્વયંવર માંડ્યો, થયું તેનું કાજ;
 પાણ અમ દેખતાં કન્યા હરી, એણે ગાણી નહીં મુજ્જલાજ.
 આવી અમને પૂછ્યું નહીં, ન કર્યો અમને પ્રણામ;
 યાદવના એ બાળક કહિયે, ઘટે નહીં અજ્ઞાન.
 દુર્યોધન કહે કરું શિક્ષા, આજ્ઞા દીજો મમ તાત;
 પિતામહ કહે હણશે મા, નહિંતર થાશે ઉત્પાત.
 દુર્યોધન કરાણ શલ્ય આદી, મહારથી છે શૂર;
 રથે બેસીને ગયા પોતે, ધરી તેની પૂઠ.
 અરે બાળક હરાણ કરી તું, જય છે કેમ ધીર;
 શૂર છો તો આવ સન્મુખ, ક્યમ નાસે છે યદુવીર.
 વકાર્યા તવ થયા સામા, યુદ્ધ કાજ હરિતન;
 બહુ ગમાથી બાણ વરસે, અકળાયા રાજન.
 શસ્ત્ર અસ્ત્ર ને ધનુર્વિદ્યા, થયું યુદ્ધ અતિ સાર;
 છએ જાણને પડે પુરા, એવા સાંબકુમાર.

* તે કન્યાનું નામ લક્ષ્મણા છે.

દુર્યોધન કહે ધન્ય બાળક, મહાં વીર અતિ કાય;
 ભુરિશ્રવાને કહ્યું રાયે, કુમ એ છતાય.
 પ્રતિ ઉત્તર કહે ચાર જણા મળી, હજી ચારે અશ્વ;
 બે મળી સારથીનું શીશ, ભાંજ્યે તવ થાય વશ.
 ત્યારે એ વીર હાથ આવે, માન્યું રાય વચન;
 યુદ્ધ કરી ધરી લીધા એ રીતે, લેઈ ગયા રાજન.
 પિતામહને પ્રણાણ કીધો, લાવ્યા ધરી યાદવ બાળ;
 દેખીને સહુ દયા કરે છે, દીશે રૂપ વિશાળ.
 સમાચાર આવી કહ્યા ત્યારે, નારદજીએ તતક્ષણ;
 સાંભળી ઉગ્રસેન કોપ્યા, સજ થયા રાજન.
 છપ્પન કોડ યાદવ આદે, અપર બીજ શૂર;
 સૈન્ય સર્વે થયું તત્પર, વાગ્યાં બહુ રણતૂર.
 શેષે મનમાં વિચાર્યું ત્યાં, માંહેમાંહી થશે ઉત્પાત;
 લઘુ વ્રાતને આવી કહ્યું, તમે માનો મારી વાત.
 સગાં સાથે વિરોધ કરવો, ઘટે નહીં એ સ્થામ;
 તેને હું નંદને સમજાવું, હોય આજ્ઞા કહે રામ.
 વચન જ્યેષ્ઠનું માનીને, તવ રહ્યા શ્રી ભગવાન;
 બળભદ્ર ઉદ્ધવ રથે બેસીને, આવ્યા કૌરવ ગામ.
 દુર્યોધન મહાં દુષ્ટ છે, શેષે વિચાર્યું મન માંય;
 વાડીમાં ચોતે ઉતર્યા, મોકલ્યા ઉદ્ધવ ત્યાંય.
 સભા સહિત પ્રધાન સંગે, બેઠા છે રાજન;
 ભીષ્મ દ્રોણ ને કર્ણ શકુની, મળ્યા ઉદ્ધવ મન.
 બળભદ્ર વાડીમાં ઉતર્યા, મને મોકલ્યો કહેવા રાજ;
 દુર્યોધને મન જાણીયું, આવ્યા હેતથી અમ કાજ.
 પૂજની સામગ્રી લેઈ આવી, મળ્યા છે રાજન;
 અર્ધપાદ પૂજ કરી પછી, પૂજ્યું સહુ સુખાસન.
 સાંબ કુમારની વાત નહીં, તવ બોલ્યા યાદવરાય;
 ઉગ્રસેન કહાવ્યું તમને, કર્યા એ અન્યાય.
 તમો છ જણા એ એકલો, પછે શું કરે તે બાળ;
 અધર્મ યુદ્ધ કરી લેઈ ગયા, એ ઘટે નહીં ભૂપાળ.
 સાંભળી દુર્યોધન ત્યાં બોલ્યો, ઉગ્રસેન કોણ થાય રાજ;
 અમે કીધા સગા જાણી તમને, કંતા પાંડુ કાજ.
 અમારું આપ્યું રાજ તેને, ભોગવે યદુવીર;
 તે અમને કરે છે આજ્ઞા, જુઓ ઉલટી રીત.
 ઊપાન* પગનાં ચડ્યાં મસ્તક, લજ્જા નહીં કહેતાં મન;
 અમે જુઓને તે જુઓ, એમ વધા રાય વચન.

રીસાવીને ગયા નગરમાં, થયું એ ઉત્પાત;
 બળભદ્ર કહે શું બોલીયા છે, આણસમજ કાંઈ વાત.
 હેત કરતાં કહેત થયું, હવે નિશ્ચે એ નિરધાર;
 ચડ્યું દળ મેં વાળ્યું પાછું, જાણ્યો નહીં ઉપકાર.
 ઉગ્રસેન તે સેવક એના, નમે જેને ભગવાન;
 ઈદ્ર અજ દગ્ધાળ સર્વે, માને એની આજ્ઞા.
 તેને મૂઠ જાણતા નથી, અતિ ગર્વે ચઢિયા રાય;
 પશુ વશ થાયે જ્યેષ્ઠકાયે*, કરું એને શિક્ષાય.
 સમુદ્રની જેમ વેળ આવે, તેમ કોપ્યા છે રામ;
 હજ મુસળ લેઈ ઉડ્યા તતક્ષણ, નાખું ઊંધું ગામ.
 ત્યાં લગી સમજે નહીં, ઘાલું દક્ષિણ દિશા પૂર;
 નગ્રવાસી સર્વે થયા વ્યાકુળ, કાંપ્યા છે મહા શૂર.
 પિતામહ તવ વધા વાણી, શું જુઓ છો બાળ;
 જઈ મનાવો બળભદ્રને, નહિંતર આવ્યો કાળ.
 પૂજની સામગ્રી લેઈને, ચાલ્યા છે તવ રાય;
 શેષને આવી નમ્યા ચરણે, ક્ષમા કરો અન્યાય.
 તમારે ક્રોધ કરવો હોય નહીં, મહા પ્રલે થશે આમ;
 અમે તમારાં બાળક છિયે, અમ ઉપર ક્રોધ શો રામ.
 સ્તુતિ કરી પ્રભુની ઘણી, તમે શેષશાઈ ભગવાન;
 દુષ્ટનો નિગ્રહ કરો છો, ભક્તનાં કરો કામ સાવધાન.
 મનાવ્યા બળભદ્રને પછી, પૂજ કરી ભલી રીત;
 ઘેર તેડી આદરમાન દીધાં, પ્રસન્ન થયા કરી પ્રીત.
 વરકન્યા પરણાવીને પછે, વિદાય કરે છે રાય;
 પંચ શબ્દ નિશાન વાગ્યાં, નારી ત્યાં મંગળ ગાય.
 પેહેરામણી કીધી ભલી, રાયે આપ્યું ઘણું એક વીત;
 બારસે રથ ગજ ને, છ સહસ્ર હેમજડીત.
 અચુત અશ્વ તો સાજ સુદ્ધાં, દાસી શત પ્રમાણ;
 વસ્ત્રાભૂષણ વિવિધપેરનાં, આપી નમિયા જાણ.
 વળાવાને સૈન્ય સહિતજ, થયા તત્પર રાય;
 મળી સૈને શેષ ત્યાંથી, વિનયથી માંગી વિદાય.
 પછે રથે બેસાડી વહુવરને, લેઈ ચાલ્યા છત નિશાણ;
 વળાવીને વળ્યા પાછા, દુર્યોધનાદિ ચતુરસુજાણ.
 અધાપી તે ઠામ વાંકા, હસ્તિનાપુર કહેવાય;
 દારીકામાં આવી પહોંતા, મળ્યા યાદવરાય.
 બલભદ્રે આવી સભામાં, કહ્યા સહુ સમાચાર;
 સાંભળી ઉગ્રસેન હરખ્યા, ભલુ કહ્યું જઈ કાજ.

વહુ આવો નમ્યાં ચરણે, આશિષ દે ભગવાન;
મંગળ ગાયે માતુની, ત્યાં વાળે બહુ નિશાન.
શુકદેવ કહે સુંણ રાયણ, મેં કહ્યાં ચરિત્ર એ શેષ;
સૂતપુરાણિકે સૌનક પ્રત્યે, કહ્યું છે નરેશ.

વળણુ.

સંકેપે કરિ કહું હરીજન, ભજવા શ્રીગોપાળરે;
ધનદાસના સુત કહે સુંદર, થયો અડસડમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે અષ્ટ-
પાઠિતમોધ્યાયઃ ॥ ૬૮ ॥

અધ્યાય ૬૮ મો.*

કડવું ૧૮૨ સું-રાગ સામેરી.

શુકદેવ વધા છે વચન, સાંભળ ઉત્તરા કુંવર ધન્ય;
ઈચ્છા થઈ ઋષિજન મન, શ્રીકૃષ્ણજનો જોડી ગૃહસ્થાશ્રમ.
આવ્યા સ્વર્ગ થકી મૃત્યુલોક, દીડી પુરી દારીકાં મોખ;
શોભે વાટિકાં વન અતિ રમ્ય, આંખા કદળી દ્રાક્ષ દાડમ્ય.
ભયીં સરોવર મહા ગંભીર, કમળ પુષ્પ આછાં જળનીર;
દેખી નગ્ર થયા રણિયાત, કંચન મણિમય ઝગમગાટ.
ફરતા દુર્ગ નગરને સાત, ચાલ્યા જાયે ઋષિ જ્યાં નાથ;
કહિયે નવલખ ઘર અટાળી, એ રીતે કહ્યાં ગોખ જળી.
ધ્વજ યોટાં તોરણ ચોક, શોભે પરમ મનાહર લોક;
ફેસર ચંદનના છટકાવ, અગર સુગંધ એવા ભાવ.
સોલ સહસ્રના કહિયે ધામ, તે મધ્યે રૂક્મિણી મંદિર સ્થામ;

ચાલ.

લક્ષ્મીને ઘેર સિંહાસનપર, વિરાજે મહારાજ;
રૂક્મિણી કરે વિંજણ, સહસ્ર દાસી ઉભી સેવા કાજ.
એવે નારદ ત્યાં પધાર્યા, દીડા શ્રી ભગવાન;
મંદિર રચના શી કહું, જાણે ઉદયા શશિયર ભાન.
ઉડી હરિયે માન દીધાં, પૂજ કરી ભલીભાત;
કૃતારથ અમને કરિયાં, કહો અમ સરખું કાંઈ કાજ.
ઋષિ કહે તમ દર્શન માટે, અમો અહિં આવ્યા છિયે સ્થામ;
સ્વર્ગના સમાચાર પ્રભુને, કહ્યા ઋષિએ જાણ.

* આ ઓગણતેરમા અધ્યાયમાં પ્રત્યેક ઘરમાં ભગવાનનું
ચૈત્રયપણું જોઈ વિરમય પામેલા નારદજી વખાણ કરતા
કરતા દારકાંમાંથી ગયા તે કથા છે. † વાડી.

પ્રીતિયુક્ત વાર્તા કરી ત્યાંથી, ઉઠ્યા છે યુનિજન;
સતભામાને મંદિર જુએ તો, ખેઠા છે ભગવાન.
રમે પાસા સોગંઠે, સતભામા સું મહારાજ;
આવો નારદ વધા શ્રીહરી, જોઈ વળ્યા ઋષિરાજ.
ત્યાંથી જીજ્ઞુવતીને મંદિર, આવ્યા નારદ યુન;
જુએ તો બાળક રમાડે, ખોળે લઈ ભગવાન.
કાલિંદીને ઘેર જુએ તો, રનાન કરે છે નાથ;
ભદ્રાને ત્યાં અગ્નિહોત્રજ, નાગ્નજિતી શું કરે વાત.
મિત્રવૃંદાને ત્યાં જુએ તો, ભોજન કરે છે દયાળ;
વળી જુએ તો પહોડયા છે, લક્ષ્મણા ઢોળે વાય.
સોલ સહસ્રને ઘેર એ રીતે, પૂરી રહ્યા મનમોહ;
ક્યાંઈ જુએ તો ખેઠા છે, ક્યાંઈ કરે છે પ્રહ્લભોજ.
ક્યાંઈ જુએ તો ઉદ્ભવ સાથે, ખેસી કરે છે વિચાર,
વળી જુએ તો યજ્ઞશાળામાં, ઉભા છે દેવ મોરાર.
ક્યાંઈ ભાગા રથને સજ કરાવે, આગળ રહીને ત્યાંય;
ક્યાંઈ જુએ તો ન્યાય કરવા, ખેઠા છે પંચમાંચ.
ક્યાંઈ જુએ તો અશ્વશાળામાં, જુએ અશ્વની ચાલ;
ક્યાંઈ જુએ તો અશ્વે ખેસી, મૃગયા કાજ પ્રભુ જાથ.
વળી જુએ તો જળ પાનખીડાં, આણી આપે છે નાર;
ક્યાંઈ જુએ તો એકાંતે ખેસી, કરે સ્ત્રીસું વાત.
વળી જુએ તો કન્યાને હરી, પરાણાવે રૂડી રીતે;
ગજ રથ અશ્વ ને ભૂષણ, આપે છે બહુ પ્રીતે.
જન લઈને જાય પુત્રને, પરાણાવા મહારાજ;
કોઈને આણી આપે છે, કોઈને મોકલે લેવા કાજ.
ક્યાંઈ સુધી વળાવી પુત્રીને, આપે છે ઘણું એક વીત;
ક્યાંઈ જુએ તો સભા સહિતજ, ખેઠા છે એ રીત.
ક્યાંઈ જુએ તો વનાદમાં, ક્યાંઈ કરે સંગીત ગાન;
ક્યાંઈ જુએ તો દેવપૂજન, કરે છે ભગવાન.
ભગવાનને ઘણું ભક્ત વહાલા, ભક્તને હરિ એમ;
ક્યાંઈ જુએ તો ધ્યાનમાં હરિ, ખેઠા આસન નેમ.
ક્યાંઈ જુએ તો ભંડારમાં જઈ, જુએ તપાસી દામ;
નાચું લેખું મેળવે, પોતે ખેસી તેણે ઠામ.
ક્યાંઈ જુએ તો સૈન્યને, મોકલે દશ મુઝાર;
ક્યાંઈ અપ્સરા નૃત્ય કરે આગળ, જુએ દેવ મોરાર.
ક્યાંઈ જુએ તો સૈન્યને લેઈ, ચઢે શ્રી ભગવાન;
દુષ્ટનો નિગ્રહ* કરીને, આવે છત કરી નીશાન.

* તાબે કરવો.

ક્યાંઈ મૃગ ન કિસરી વન, ચરે એકે ઠામ;
એકેકને છેડે નહીં, પ્રતાપ એવો શ્યામ.
મળ સુખ પામે ઘણું, ઘેર ઘેર આચ્છવ થાય;
શ્રી કૃષ્ણ ચરિત્રને ગાય છે, ત્રૈલોક્યમાં નરનાર.
ક્યાંઈ જીએ તો રથે બેસી, જાયે રાજ સભાય;
ધર્મ શાસ્ત્ર જે કહે તેવા, કરે જઈ ત્યાં ન્યાય.
એ રીતે ગૃહસ્થાશ્રમ નારદ, જોઈ વળ્યા તતક્ષણ;
જ્યાં જીએ ત્યાં સચરાચર, વ્યાપી રહ્યા પર પ્રભ.
સઘળે ફરી ફરી રૂકમિણી મંદિર, આવ્યા નારદમુન્ય;
સિંહાસન પર બેઠા છે, હરિ પોતે પ્રાણજીવન.
મુગટ કુંડળ રૂપ સુંદર, તેજના ખડુ પુજ;
ચરણ કમળનું ધ્યાન ધરે તે, થાય છે તદ્ રૂપ.
મનમાં રૂષિએ જાણિયું, એ વિષ્ણુ માયા સાર;
એ સ્વરૂપ દીસે નિત્ય નવાં, કોઈ ન પામે પાર.
પરિક્રમા કરી પાય લાગ્યા, શ્રી કૃષ્ણને મુનીજન;
ક્ષમા કરે અપરાધ સ્વામી, હું પામર તમો ભગવન.
દયાનિધિ ભગવાન કહે, હે પુત્ર સાંભળ વાત;
તું કાંઈ આશ્ચર્ય પામીશ તો, હું માયાથી વિતરાગ.
લોક સંધે જાણુવા, એ માર્ગ ગૃહસ્થાશ્રમ;
વિદાય થઈ નારદ ત્યાંથી, ચાલ્યા છે તતક્ષણ.
વિણાનો ટંકાર કરતાં, ગયા સ્વર્ગ સમિપ;
ઈદ્ર અજ શિવ સભામાં, ગાયાં શ્રી કૃષ્ણ ચરિત્ર.

વળણુ.

ગાયાં શ્રી કૃષ્ણ ચરિત્રને, શુક કહે સાંભળ રાયરે;
ધનદાસના સુત કહે સુંદર, થયો આગણોતેરમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે ઐકોનસસતિ-
તમોધ્યાયઃ ૬૯૥

અધ્યાય ૭૦ મો.*

કડવું ૧૮૩ મું-રાગ ધન્યાશ્રી.

શિવસુત સારદાને શિર નામી, પ્રથમે પ્રાણમું સીતા સ્વામી;
એ શ્રી વિષ્ણુ કહિયે પરીપ્રભ, ભક્તને કાળે આવ્યા કરી શ્રમ.
મચ્છ કચ્છ વરાહ નૃસિંહ, વામન રૂપ ધર્યા પ્રભુ અહીં;
પરશુરામ રામ કૃષ્ણ નામ, એની કથા કહું સાવધાન.

* આ સીતેરમા અધ્યાયમાં શ્રી કૃષ્ણનાં આન્હિક કર્મની
તથા દૂત અને નારદજીએ કહેલા કાર્યની બાબતમાં વિચાર કર્યો
તે કથા છે.

શુકદેવ કહે સુંણ રાજ, જનને દેખાડવા મારગ કાજ;
સત યુગમાં હંસનું ધ્યાન, ત્રેતામાંય શ્રી રામ નામ.
દ્વાપરને અંતે શ્રી કૃષ્ણ, હરિજન ગાઘયે મન પ્રસન્ન;
એ છે દાતા વિશ્વંલર નામ, ભક્તને આપે ઉત્તમ ઠામ.
મનુષ્ય દહને એ ખટ કર્મ, તરવા માર્ગના એ ધર્મ;
કુડા વાસે ખટ ઘડી રાત, ત્યારે જગવું એ વેદ વાત.
મુહૂર્તમાત્ર લેવું હરિનું નામ, પ્રેમે ગાવા હરિ ગુણ ગ્રામ;
પ્રથમે જોવું ગૌનું સુખ, પછે વૃષભનું આનંદ સુખ.
ઊડી અરણ્યભૂમી જનનું પ્રાત, મૃત્તિકા વડે કરવા શુદ્ધ હાથ;
દંતધાવન કરવું નિર્ધાર, પછે રવિને કરવા નમસ્કાર.
સ્નાન કરી શુદ્ધ આચમન, તુગસી જળ ને રવી પુજન;
ગૌ પ્રાણણ પૃથ્વી આકાશ, પરિક્રમા અષ્ટ ભુજ પ્રકાશ.

ચાલ ચોપાઇ.

પોડશ પ્રકારે પૂજન દેવનું, કરવું એ સાવધાન;
તેલ મુગંધ અંગ લેપન, પંચામૃત જળ સ્નાન.
પુષ્પ ચંદન તિલક દર્પણ, ધૂપ દીપ નૈવેદ્ય;
આરતી દંડવત્ અને ઘંટા, કરવી પ્રભુજની સેવ.
ભક્તને હરિ હરિને ભક્ત, પરસ્પર એ રીત;
ભગવાનને ઘણું ભક્ત વહાલા, ગણે નહિ ઉંચનીચ.
તિલક દાદશ કરવું આસન, બેસવું જપ ધરી ધ્યાન;
સહસ્ર નામ નીત્ય લેવું પ્રભુનું, સ્થિર મન કરી જાણ.
ભક્તની પ્રતિમા કરી, પોતે પૂજે દેવને ઠામ;
ધ્રુવ અગ્નિરીષ પ્રહ્લાદ આદે, જાણીએ મનમાંય.
એ રીતે પ્રભુ કરે મારગ, દેખાડે જનને કાજ;
ધ્યાનથી ઊડી દાન એ રીતે, અર્ચુદ આપે ગાય.
તેર સહસ્ર ન ચોર્યાસી થઈ, સોપ્રાણશિંગી શીશ;
આપીને હરિ ભોજન કરે, જળ ખીડી લીએ જીવદીશ.
વસ્ત્ર ભૂષણ પહેરી અંગે, બેઠા છે શ્રી યદુરાય;
કો ભેટ આણી મૂકે રૂળ, તે વેહેચીને પ્રભુ ખાય.
એક ભાગ વિપ્રને આપે, બીજે મીત્રને જાણ;
ત્રીજે ભાગ તવ સ્ત્રીને આપે, ચોથો લીચે ભગવાન.
દશ દશના લોક આવે, કરવાને ફરીયાદ;
ઉગ્રસેનને કહેવું સ્વામી, તમથકી થાય વાત.
એટલે રથ સજ કરીને, લાવ્યા સન્મુખ ત્યાંય;
દારકે પ્રણામ કીધો, પ્રભુ બેસીયે રથમાંય.

* દાતણુ.

રાજસભાની વેળા થઈ, ત્યારે ઉઠ્યા તતક્ષણ નાથ;
 સારથીના હાથ ગ્રહી, રથે બેઠા ઉઢવ સાથ.
 સૌલ સહસ્ર સ્ત્રી એમ જાણે, મારે ઘેરથી બેઠા રથ;
 સર્વનાં મન રાખે શ્રીહરિ, સચરાચર શ્રી ગોવિંદ.
 કંઈ સેવક આગળ ચાલે, સહસ્ર સહસ્રનાં વૃંદ;
 ભાટ ચારણ બંદીજન, યશ બોલે નાના છંદ.
 એ રીતે પ્રભુ આવી પહોંતા, રાજ સભા ભગવાન;
 દેખીને સહુ સભા ઉઠી, દીધાં આદરમાન.
 ઉગ્રસેનને પ્રણામ કરીને, બેઠા સન્મુખ શ્યામ;
 તાલ જાંઝ મૃદંગ વાજે, ગાયે ગાંધર્વ ગાન.
 અપ્સરા નૃત્ય કરે છે આગળ, થઈ રહ્યા નાટારંભ;
 તેવે સમે દૂત પત્ર લેઇને, આવ્યો જ્યાં શ્રી રંગ.
 પ્રણામ કરીને વધા વાણી, સાંભળો મહારાજ;
 જરાસંધના બંધનમાં ત્યાં, બહુ પડયા છે રાજ.
 વીશ સહસ્ર ને આડસે, જીતી લેઈ ગયો બલવંત;
 તેણે પત્રજ મોકલ્યું, આવી છોડાવો ભગવંત.
 પત્ર વાંચી જોયું તેમાં, લખ્યું એહ પ્રમાણ;
 વસુદેવને ઘેર અવતર્યા છે, જાણ્યું એ ભગવાન.
 કુદ્ધને નિગ્રહ કરો છો, ભક્તની કરો છો રક્ષાય;
 તમ વિના અન્ય કોણ છોડાવે, એ વિનતી યદુરાય.
 મળ્યા ભૂપ તેને જવા દીધા, અમે ન મળ્યા માટે બંધ;
 ઘણા દિવસ દુઃખ ભોગવ્યું, હવે મૂકાવો ભગવંત.
 તમો કહેશો હું એકલો, તમો હતા વીશ હજાર;
 સહુ મળી તેને જીત્યો નહીં, હું એકથી શું થાય.
 એમ કહેશો એ નહીં સ્વામી, તમો પુરૂષ પુરાણ;
 બાળકની સાંભાળ તમ વિના, કોણ લિયે ભગવાન.
 સત્તરવાર તમ ધાકે નાકો, જરાસંધ રણધીર;
 અઢારમી વાર જીત્યો તમથી, બીહીચે નહીં યદુવીર.
 રાજ મદે કરી ભુલા તમને, જાણ્યા નહીં જુગદીશ;
 તે માટે આવી રક્ષા કરવી, માનજો એ ધરા.
 દૂત કહે સ્વામી બાળકને, સ્ત્રી કહે રાજની એમ;
 હવે આવશે તમ તાત તેને, છોડાવશે પરિવ્રજ.
 સુતાં બેઠાં કામ કરતાં, ગાય દળતાં ચરિત્ર;
 ક્ષણ એક તમને વિસરે નહીં, જાણુજો શ્રી જુગદીશ.
 કંઈ કુશી યવન આદે, હજ્યા છે ક્ષણમાંય;
 એને હણતાં વાર શી છે, એમ વદે સ્ત્રી ત્યાં.
 સાંભળી હરિ વધા વાણી, આવ્યો એનો કાળ;
 કીધું તેણે પામશે, એ જરાસંધ ભૂપાળ.

છપ્પન કોટિમાં વિરાજે હરિ, તારા મહિ જેમ ચંદ્ર;
 દયાનિધિ ભગવાન કહે, હવે છોડવવા રાજેન્દ્ર.
 આકાશથી એવે નારદ આવ્યા, તેજના બહુ પુંજ;
 ઉઠી હરિયે માન આસન, બેસાડયા કરી પુજન.
 કેમ કૃપા કરી આવ્યા અહિં, કહો યથાર્થ તમે વાત;
 તમારે કંઈ લોભ નથી, પણ આવ્યા હેતને ઝંજ.
 ઋષિ કહે રાય યુધામન્યુ, તમને તેડે છે પરિવ્રજ;
 તમારી હોય આજ્ઞા તો, કરું રાજસુયજ.
 આવી મનોરથ પૂરિયે, ભક્તની પહોંચે આશ;
 પૃથ્વી જીતી યજ્ઞ કરવો, જાણો છો અવિનાશ.
 તે માટે કહેવા મોકલ્યા, તમવિના નહીં થાય કાજ;
 તમારાં દર્શન કાજ સહુ, આવી મળશે રાજ.
 શ્રીકૃષ્ણ કહે એ કુશળ છે, સહુ પાંડવને પરિવાર;
 ઋષિ કહે તમ કૃપાએ, સહુ કુશળ છે યદુરાય.
 શીઘ્રે તત્પર થાઓ સ્વામી, માનો મુજ વચન;
 અંતર્ધામિયે જાણ્યું મનમાં, હવે કરવું શુચ.
 સમાચાર બે આવી પહોંતા, પ્રથમ જાણીં જ્યાંય;
 બળભદ્ર પ્રધુન્ન સભામાં બેઠા, તેના એ મનમાંય.
 પ્રથમ રાજ છોડાવીયે, એ મનતણા અભિપ્રાય;
 શ્રીકૃષ્ણને ગમતું નથી, પછે ઉઢવને કહે કર્ણમાંય.
 તમારે ચિત્ત શુચે આવે, વધા શ્રીમુખ પુંજ;
 પ્રધાનને બુધ હોય અદકી, કહો અમને સુજ.
 ઉઢવ કહે સ્વામી જાણો છો, મુને મોટો કરો છો ધરા;
 લોક વેહેવારને પૂછો છો તમો, રાજધાનીની એ રીત.
 પ્રણામ કરી વધા ઉઢવ, સાંભળો શ્રી યદુનાથ;
 જરાસંધ નિમિત્ત માત્ર છે, મૃત્યુ ભીમને છે હાથ.
 વજ્ર અંગ છે જરાસંધનું, તેથી વજ્ર છે ભીમ;
 ગદા યુદ્ધે પ્રવિણ બેહુએ, જાણે છે ભીમ ભર્મ.
 તે માટે ઈદ્રમસ્થ જાણું, પ્રથમ શ્રીભગવાન;
 સભા સહુને ગમી વાતજ, ધન્ય ધન્ય હરિના પ્રધાન.
 અંતર્ધામાને કરવું છે, લહું પરભાસ્ત્ર કામ;
 પ્રધુન્ન અનિરુદ્ધ જોઈ રહ્યા, ન બોલ્યા મુખથી રામ.
 નારદને તવ શીખ દેઈને, મોકલ્યા તતક્ષણ;
 ધર્મરાયને કહ્યું આવી, હરિ આવે છે રાજન.
 સાંભળી ઘણું હરખ પામ્યા, કરી તૈયારી વિવિધ પ્રકાર.
 કુંતા દ્રૌપદી સુભદ્રાએ, જાણ્યું આવે છે નંદકમાર.
 આવે છે ભગવાન અહીંયાં, ઉમંગ મન ન માય;
 દૂતને હરિ એમ કહે, જઈ કહો રાજને આમ.

આવી તમને છોડાવશું, સત માનજે રાજન;
દૂતે એમ જઈ કહ્યું રાયને, હરખ પામ્યા નિદાન.
જરાસંધનાં બંધનથી, હવે છૂટશું કહે રાય;
શ્રીકૃષ્ણનું અહિં થશે દર્શણ, મોક્ષ પ્રાપ્તિ થાય.
મોહો મોહિ એમ કહે રાજ, પતિત પાવન સ્થામ;
વળી ભવબ્રમણથી છૂટશું, જુઓ કૃષ્ણ ભાગ્ય નિદાન.
નારદજી વળી દૂતને કરી, વિદાય થયા સાવધાન;
સૈન્ય સર્વે સજ કરાવ્યું, વાગ્યાં બહુ નિશાન.
સારથીને કહે શ્રીહરિ, રથ કરે તત્પર તૈયાર;
સભા વિસર્જન થઈ ત્યાંથી, ઉડયા દેવમોરાર.

વળણ.

ઉડયા શ્રીહરિ જવાને, શુક કહે સાંભળ રાયરે;
ધનદાસના સુત કહે સુંદર, થયો સિતેરમે અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે સસંતત-
મોધ્યાયઃ ॥ ૭૦ ॥

અધ્યાય ૭૧ મો.*

કડવું ૧૮૪ સુ-રાગ રાગત્રી.

શ્રી શુકદેવજી વદ્યા વચન, સાંભળ ઉત્તરા કુંવર ધન્ય;
સાથે આવે છે પાપને પુન્ય, રહ્યું જ્યાંનું ત્યાં શુન્ય.
કોટી દ્રવ્યતે કામન આવે, શ્રીહરિ નામ તે પાર ઉતારે;
બુધિહિરે વિચાર્યું મન, હવે કરું હું રાજસુયજ.
સહાયકારી સખા શ્રીભગવાન, પૃથ્વીમાં કીર્તિ રહે યશ નામ;
એવે આવ્યા નારદ દેવ, કહેવા મોકલ્યા પ્રભુને તત્સેવ.
જુઓ ધર્મની આજ્ઞા માની, પ્રથમ ઈંદ્રપ્રસ્થ જુઓ સ્વામી;
હરિને પાંડવપર ઘણું હેત, પોતે જાય છે લક્ષ્મી સમેત.

ચાલ.

લક્ષ્મી સહિત હરિ જાય છે, સાંભળો પરીક્ષિત રાય;
સારથી રથ સજ કરીને, લાવ્યો અતિ શોભાય.
સાવ કંચન રથ મણીમય, જડીત નંગ અમૂલ્ય;
વિસ્વકર્માએ ઘડ્યો પોતે, થાયે નહીં એનું મૂલ્ય.
શ્વેત અશ્વ ત્યાં ચાર જોડયા, હેમ રાસે જાણ;
સુગ્રીવ પુષ્પદંત આદે, કહિયે અશ્વનાં નામ.
શંખ ચક્ર ને ગદા સારંગ, આયુધ રથમાં સાવધાન;
સૈન્ય સર્વે થયું તત્પર, ગરૂડધ્વજ ભગવાન.

* આ એકોતેરમા અધ્યાયમાં ઉદ્ધવજીના ચિચારથી શ્રીકૃષ્ણ
ભગવાન ઈંદ્રપ્રસ્થમાં જતાં પાંડવોને પરમ ઉત્સવ થયો તે કથા છે.

ગજ રથ અશ્વ ને પાય પાળા, અતુરંગિણી ચાલ;
શણુગાં સહુ સૈન્ય મખખલ, કહિયે લાલમલાલ.
ગજને બાંધી હેમ ઘંટા, અશ્વને ધુધરમાળ;
સજે બખતર ટોપ પાખર, કહિયે ઝાકઝમાલ.
રૂક્મિણી આદે સોલ સહસ્રજ, જવા મન પ્રસન્ન;
પાંડવને એ યજ્ઞ જવા, ઇચ્છા થઈ સહુ મન.
શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞા લેઈ, તવ થયાં તત્પર સંગ;
પુત્ર ત્ર્યમ્બક ભાનુ આદે, વિવિધ ભૂષણ અંગ.
રાયને પ્રણામ કરી હરિ, થયા ત્યાંથી વિદાય;
બળભદ્રની તવ શીખ લેઈને, ખેડા રથે યદુનાથ.
સુખાસન નરવાહન તેપર, ખેડા છે સ્ત્રી જનન;
રત્ન મણીમય શોભિત ઉપર, જાળી મોતીની રમ્ય.
પંચ શબ્દ નિશાન વાગ્યાં, ધ્વજ ફરકે અપાર;
સૈન્યના સહુ નાયક પ્રભુને, નમી થયા અસ્વાર.
ક્રોધચક્ર સેવક આગળ ચાલે, રહ્યા તે રહે પૂઠે;
આગળ રથ શ્રી કૃષ્ણજીનો, રૂક્મિણીનો તે પૂઠે.
એ રીતે બહુ સૈન્ય સંગાથે, ચાલ્યા શ્રી યદુનાથ;
ડેરા તંબુ ગલેચા ને, કીનાત તકીયા સાથ.
બાજર સાથે વિવિધ મેવા, વસ્તુનો નહીં પાર;
વાટે વાસો જ્યાં રહે ત્યાં, જાણે વસ્તુ નગર નવું સાર.
કુશસ્થલી મૂકી જાય ચાલ્યા, અન્ય દશ દયાળ;
સોરઠ ને ગીરનારથી, પ્રભુ આવ્યા દશ પંચાળ.
મારવાડ ને ગુજરાત આગળ, ચાલ્યા જ્યાં કુરુક્ષેત્ર;
રાજધાની એ રીતે મારગ, જાય છે જન સહમિત.
જ્યાં ઉતરે ત્યાં આનંદ આચ્છવ, થાય રાગ ને રંગ;
તાલ ઝાંઝ મૃદંગ વાજે, અપ્સરા નૃત્ય સંગ.
એમ દશ મૂકી આવી પહોંતા, સમીપે ઈંદ્રપ્રસ્થ;
સમાચાર પહોંતો રાયને, તે નીસર્યા તતક્ષણ.
સૈન્ય સર્વે સજ કરાવ્યું, વાગ્યાં બહુ નિશાન;
સારથી રથ વેગે લાવ્યા, ખેડા સંગ પ્રધાન.
ભીમ અર્જુન નકુળ સહદેવ, ભકત હરિના જનન;
બહુ સૈન્ય સાથે આવ્યા સાંભા, બુધિહિર રાજન.
આવતા ભગવાને દીઠા, હરખ્યું અંતઃકર્ણ;
મળવાને પ્રભુ રથથી હેઠે, ઉતર્યા તતક્ષણ.
બુધિહિર તવ મળ્યા આવી, ભેટયા ઘણાએક પ્રેમ;
કંઠ ગદ્ગદ મધુર વાણીયે, પૂછ્યું કુશળી ક્ષેમ.
ભીમસેન તવ હરખ સાથે, ભેટયા પ્રભુની સાથ;
ભુજ પસારી અર્જુનને હરિ, લીધે હૃદય સાથ.

કરી કરી આલિંગન પ્રેમ, દીધે છે મધુસૂદન;
 પારથપર ઘણી કૃપાદષ્ટી, કહિયે પ્રાણુજીવન.
 નિકુળ સહુદેવ નમ્યા ચરણે, આવીને રસરંગ;
 તતક્ષણ ઉચ્ચલી લીધા હૃદયે, ફરવ્યો ભુજ અંગ.
 અવર બીજા રાય આવી, નમાવે તવ શીશ;
 સર્વને સન્માન હરિયે, દીધાં છે એ રીત.
 વાટિકા વૃક્ષ પરમ સુંદર, કહિયે જળનાં ઠામ;
 ક્ષણએક ત્યાં વિશ્રામ લઇને, બેઠા રયે ભગવાન.
 ત્યાંથીકી પ્રભુ શીઘ્રે આહ્યા, વાળ્યા નિશાને ધાય;
 પ્રકાર પુર ને પરમ શોભા, દેખતાં ભુખ જાય.
 નગ્નનિવાસી લોક કાંગરે, જીએ હરિને હેતે;
 પાંડવ સાથે નગ્નમંત્ર પ્રભુ, આવ્યા સૈન્ય સમેતે.
 પુરની શોભા શી કહું, અતિ રમ્ય ભાગ્ય નિધાન;
 દેખીને ઘણું હરખ પામ્યા, રીઝ્યા શ્રીભગવાન.
 સમ ભૂમિ અવાસ સુંદર, થઈ રહ્યો ઝાતકાર;
 ધ્વજ પતાકા તોરણ લટકે, ચંદનના છંટકાવ.
 જણે સાંભળ્યું હરિ આવ્યા છે, તે ઉઠ્યા જેમના તેમ;
 કોઈ બાળકને ધવરાવતાં, કો રનાન ભોજન એમ.
 દરશન કાળ આતુર ઘણું, જોવા મળે નરનાર;
 અંધને જોવા નેત્ર આવ્યાં, અપંગને પગ ત્યાંય.
 પુષ્પે વધાવે લક્ષ્મીવરને, શોભા કહી નવ જાય;
 તેજપુજ પ્રકાશ દેખી, નેત્ર તૃપ્ત ન થાય.
 કોઈ છાંત્રાં જાલી અઠાળી રહી, નાંખે મોતીની મૂઠ;
 વારી વારી લીધે મીઠડાં, દેખી ગરૂડારૂઢ.
 દયાનિધી ભગવાન સહુને, આપે દર્શન ધન્ય;
 કૃપાદષ્ટી ક્રોધ નહીં, સદા હસિત વદન.
 તાલ ઝાંઝ મૃદગ વાજે, ગાય ગાંધર્વ ગાન;
 અપ્સરા નૃત્ય કરે આગળ, યાચક જન યશ માન.
 એ રીતે હરિ આવી પહોંતા, પાંડવ રહે જે ઠામ;
 મંદિર રચના શી કહું, જાણે ઉગ્યા શશિયર ભાણ.
 રથથી ઉતરી પાંડવ સાથે, ગયા મંદિર માંય;
 કુંતા દ્રૌપદી સુભદ્રા સહુ, મળ્યાં આવી ત્યાંય.
 રત્ન દીપક આરતી, સોહે મુક્તા કંચનથાળ;
 પૂજની સામગ્રી શીઘ્રે, કરી છે તત્કાળ.
 આસન મણિમય જડાવ તેપર, બેસાડ્યા પૂજન કરી;
 પુષ્પહાર સુગંધ એ રીતે, અગરના બહુ ધૂપ ધરી.
 શોધને દેખી ઉઠ્યા શ્રીહરિ, નમ્યા આવી પાય;
 સમાચાર સહુ પરસ્પરે, પૂછ્યા છે સુખદાય.

કૃષ્ણને મળી રૂમિણી પાસે, આવ્યાં કીધ તતક્ષેવ;
 સર્વને સન્માન દઇને, પૂછ્યું કુશળી ક્ષેમ.
 રૂમિણી આવી પગે લાગ્યાં, અવર બીજાં જાણ;
 સુભદ્રાને મળ્યાં આશિશ, દ્રૌપદી દે સન્માન.
 રૂમિણીની કરી પૂજ, દ્રૌપદીએ પ્રીતે;
 સતલામા જાંબુવતી આદે, જાણુને એ રીતે.
 યુધિષ્ઠિર શ્રીકૃષ્ણ બેઠા, ચમર ઢળે ચોપાસ;
 ભીમ અર્જુન નકુળ સહુદેવ, ઉભા સેવા કાળ.
 રાય કહે મેં મોકલ્યા, તમ પાસે નારદ દેવ;
 દયા કરી પરિવાર સાથે, આવ્યા છે તતક્ષેવ.
 મુજ દિન ઉપર કૃપા કીધી, પધાર્યા ભગવાન;
 આ જન્મ સફળ થયો મારો, પવિત્ર કર્યા મમ ધામ.
 હવે આજ્ઞા હોય તમારી, તો કરું રાજસુયસ;
 તમ પ્રતાપે છતસું, સહુ દેશના રાજન.
 ભક્તવત્સલ બદે સ્વામી, પાળો ભક્તનાં લાડ;
 દયાનિધિ ભગવાન કહે, એ શી કહે છે વાત.
 શેષને બહુ માન દઇને, ઉતાર્યા ભલે ઠામ;
 ભક્ષ્યભોજન વિવિધ પેરનાં, હરિ કૃપાએ જાણ.
 સર્વને અંન પૂરવી, પછી પોતે લે મહારાજ;
 ભોજનની વેળા થઈ, કોઈ ઉઠાડે જમવા કાળ.
 તેલ સુગંધી મદન કીધાં, ઉબ્જોદક શુભ સ્નાન;
 પીતાંબર કટી પેહવી શોભે, દામિની ઘનશ્યામ.
 અંગુષ્ઠે કરી અંગ લોહ્યાં, કીધાં શુદ્ધ આચમન;
 રવીને નમસ્કાર કરી પ્રભુ, બેઠા રત્ન આસન.
 બાવનાં ચંદન કેસર, તિલક દાદશ છાપ;
 ધ્યાન પ્રજ્ઞનું ધરી પ્રીતે, બેઠા પાંડવ કૃષ્ણની સાથ.
 સુવર્ણ થાળ કંચોળા ચોશઠ, પીરશે કુંતા હેત;
 ખાજાં ઘેવર જલેખી, એ આદે વસ્તુ અનેક.
 કારેલાં સિંગડળી કોળાં, તુરિયાં વૃંતાક*;
 સુરણ કદળી વિવિધ પેરનાં, શું વખાણું પાક.
 આડું લીંબુ રાયતાં, કંઈ ભાતનાં એ રાન;
 શાક પાક ખટરસ ભોજન, આરોગ્યા ભગવાન.
 પ્રસંદ વદને કહ્યું કીધને, ભાવતાં એ અંન;
 સ્વાદ છે અતિધણો શું કહું, એમ વિખાણું પરિવ્રજ.
 ભોજન કરી હરિ ઉઠ્યા ભાવુ, પુત્ર પ્રદ્યુમ્ન સંગ;
 શીતળ જળ મુખવાસ બીડી, વસ્ત્ર ભૂષણ અંગ.

* રીંગણાં.

રૂમિણી સોલ સહસ્ર સાથે, કીધાં છે ભોજન;
સહસ્ર સહસ્ર સંગ દાસી સહુને, પહેતાં છે એ અંન.
પાકશાળામાં હરિ કૃપાયે, ઘટે નહીં અંન ત્યાંય;
અંનપૂર્ણા અંન પૂરી રહ્યાં, પોતે લક્ષ્મી ઘરમાંય.
કુંતા દ્રૌપદી સુભદ્રા જમી, બેઠાં રૂમિણી પાસ;
સતભામા જાણવતી યમુના, કરે છે પ્રેમે વાત.
આદરમાન એ રીતે સહુને, દીધાં છે રાજન;
લક્ષ્મી નારાયણ રહ્યાં જે ઘેર, તેને સાંની ન્યુન.
પાંડવ સાથે સભા મધ્યે, બેઠા છે ભગવાન;
તાલ ઝાંઝ મૃદંગ વાજે, અપ્સરા નૃત્ય ગાન.
એ રીતે નિત્યે આનંદ આચ્છવ, થાય હરિ ચરચાય;
એક દિવસ પ્રભુ પારથ સાથે, મૃગયા કાળ વન જાય.
અર્જુનના સારથી થઇ રથ, હાંકે ગ્રહી હેમરાસ;
ધ્વજપર હનુમાન રહે, જ્યારે સમરે ત્યારે પાસ.
શ્રાતા મન સંદેહ ભાંગે, કહું કપિની ક્ષાત;
સંક્ષેપે કરી જાણજે, કહી પારથે પ્રભુને વાત.
મુજ સરખો બાણાવળી કો, નહોતો રામની પાસ;
ઠાઠ બાંધી ઉતારત સહુ, સૈન્યા પેલે પાર.
શ્રીકૃષ્ણ કહે તમ સરખા કો નહીં, રામા અવતારે વીર;
જઇ છતો હનુમાનને, એક રહ્યા છે રણધીર.
જઇ ઠાઠ બાંધી ભાંજી કપિયે, હારે તે કરે સેવ;
અર્જુન હાથે જાણ્યું પ્રભુએ, આવ્યા છે તતક્ષેવ.
કો સાક્ષી છે ફરી ઠાઠ બાંધો, મૂક્યું છે વજ્ર હેઠેય;
આકાશ જઇ કપી પડ્યા ફૂદી, ભાગી નહીં હાર્યા ત્યાંય.
તે માટે કપિ રહ્યા ધ્વજપર, કરવું હરિ ઇચ્છાય;
સંગ્રામમાં જઇ કરવી સહાયતા, કરવી ભારથ કથાય.
ધનંજય અવતાર નરનો, કહ્યું તપ બહુ કાળ;
એ પુન્યે કરી પામ્યા અર્જુન, સંગ શ્રી ગોપાળ.
બાણાવળીમાં સીમા અર્જુન, ઠાઠ બાંધી કેમ;
એક સહસ્ર લક્ષ કોટી, હરિ કૃપા થઇ એમ.
પારથ સાથે મિત્રાચારજ, કહેવા ગુંજની વાત;
ખાવું પીવું બેસવું હરિને, સુવું શય્યાએ સાથ.
કરે કરી સુતા ખસેડે, ત્યારે ખસે ભગવાન;
અર્જુનનાં એવાં લાડ પાળે, ભક્ત વત્સલ શ્યામ.
ભીષ્મ માટે ચક્ર યુદ્ધમાં, ધસ્યું પ્રભુએ હાથ;
પોતાની પોણુ ગઈ રાખી, ભક્તની પોણુ નાથ.
કો ઋષિ કહે પૃથ્વી મોટાં, પૃથ્વી કહે શેષ કૂર્મ;
કૂર્મ કહે દધિ અગસ્ત્ય મોટા, અગસ્ત્ય કહે ગગન.

ગગન કહે હરિ મોટા, નભને કહ્યું એક પદ;
હરિ કહે મોટા ભક્ત મુજને, રાખે હૃદિયા મધ્ય.

વળણ.

ભક્તને મોટા કર્યા, શુક કહે સાંભળ રાયરે;
ધનદાસના સુત કહે સુંદર, થયો એકોતરમા અધ્યાયરે.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે એક સપ્ત-
તિતમોઽધ્યાયઃ ॥ ૭૧ ॥

અધ્યાય ૭૨ મો.*

કડવું ૧૮૫ સુ-રાગ રામગ્રી.

વધા પરીક્ષિત સુણો મુનિજન, હરિગુણ સાંભળવા મુજમન;
નવાં ચરિત્ર હરિનાં રમ્ય, એ સાંભળતાં તુમ નહીં મન.
કહેશો દિવસ રહ્યા છે એક, ક્યમ સાંભળશો ગુણ અનેક;
જે સાંભળ્યું તે લેખે લાગ્યું, એ શુક સ્વામી હું તમકને માગું.
જેમ આવ્યા તેમ જાણું શૂન્ય, એ મારે સાંભળ્યા સાથે પૂન્ય;
શુકદેવ કહે સુંણ રાય, તત્વનું તત્વ કહ્યું સુખદાય.
હેમતનયા પ્રેમપાલક, તેના સહોદર સુત વિવેક;
તેના રિપુપત્ની બાંધવ જાણો, નિશદિન ધરિયે તેનું ધ્યાન.

ચાલ.

ધ્યાન ધરો શ્રીકૃષ્ણનું, સદા હરિ રાખો હૃદય;
અનેક શાસ્ત્ર પુરાણ બોલ્યાં, પણ તત્વ અક્ષર બેય.
ગિરિ કાજળ પાત્ર સિંધુ, લેખણ એ વનરાજી;
પત્ર ઉર્વી લખે સરસ્વતી, તોય ન આવે થાગ.
શેષ પાર પામે નહીં, કહ્યું સંક્ષેપે રાજન;
સભા સહિત પરધાન સંગે, બેઠા છે શ્રીધર્મ.
ભીષ્મ પિતામહ વૃદ્ધ પોતે, સંગે શ્રીભગવાન;
ભીમ અર્જુન નિકુળ સહદેવ, કહિયે સર્વે સાવધાન.
પ્રદ્યુમ્ન સાંખકુમાર ભાતુ, અવર બીજા રાય;
વર્ણુ ચારે સભા મધ્યે, થાયે રામ કથાય.
શત કોટી શ્લોક શિવજીયે, વહેંચ્યા ત્રણ ભોવન;
માર્કંડેયઋષિ કહે ધર્મ આગળ, સાંભળો હરિજન.
આનંદ આચ્છવ સદા મંગળ, થાય રાગ ને રંગ;
સભામાંહે હરિ વિરાજે, જેમ તારામાં શોભે ચંદ્ર.

* આ બોતેરમા અધ્યાયમાં યુધિષ્ઠિર રાજાએ પોતાના કાર્યનું નિવેદન કરતાં ભગવાને ગ.રાસંધને છતી લેવો કહિણુ જાણી, તેને ભિમના હાથથી મરાવ્યો તે કથા છે.

એવા આનંદમાં વિચાર્યું, પ્રથમ કહું કાને વાત;
 વૃદ્ધ કહેશે પૂછ્યું નહીં, પણ એથી શુચન્ થાય.
 વિનવ્યા ભગવાનને રાચે, સ્તુતિ ઘણી કરી ત્યાંય;
 રાજસૂય યજ્ઞ કરવા, ઇચ્છા થઈ મનમાંય.
 ગુરુપતિને પુત્ર આપ્યો, પૂર્વા મનોરથ નાથ;
 તેમ મનોરથ પુરીએ, ભક્તની પહોંચે આશ.
 પૃથ્વી હતી યજ્ઞ એ, તમ કૃપા હોય ત્યારે થાય;
 સહાયકારી તમ સરખા માંચે, કહિયે યાદવરાય.
 વચન રાયનાં સાંભળી, પછે બોલ્યા પ્રાણુજીવન;
 તમે કહ્યું તે સત્ય સત્યજ્ઞ, વિચારી જીએ મન.
 અહંકારો પેહેલાં દુર્યોધન, એ દુર્નય કેમ છતાય;
 જરાસંધ શિશુપાળ આદે, મહાબળીયા વિખ્યાત.
 તમે કહ્યું તે સત્ય સ્વામી, વધા રાય વચન;
 શ્રીમુખે કરી કહો ત્યારે, છતિયે રાજન.
 વચન રાયનું સાંભળી, ઘણું પ્રસન્ન થયા યદુરાય;
 ચારે ભાઈ પ્રત્યે મુખે કહ્યું, છતો ચારે દિશાય.
 પેહેલાં અર્જુન ગયા વનમાં, તપ કરવાને કાજ;
 ઈંદ્ર શિવને પ્રસન્ન કરી ઘેર, આવ્યા પારથ રાજ.
 વળી ભગવાને તેજ મૂક્યું, વિનય કોઈયે ન છતાય;
 બ્રાણાવળીમાં શિરે અર્જુન, ગદા યુદ્ધ ભીમરાય.
 થઈ આજ્ઞા ભગવાનની, તવ ઉડ્યા ચારે શૂર;
 પ્રણામ કરીને થયા તત્પર, વાળ્યાં બહુ રણતૂર.
 ઘણું સૈન્ય સાથે આપ્યું રાચે, શીખ લેઈ તવ જત્ય;
 ઉત્તર દિશા અર્જુન ગયા, ભીમ પૂર્વ દિશાય.
 સહદેવને દક્ષિણ દિશા, નકુળ પશ્ચિમ દેશ;
 ચારે દિશાના ભૂપ સર્વે, છત્યા જઈને નરેશ.
 ઉત્તર દિશા રહે મયૂરધ્વજ રાજ, કર્યો તેણે યજ્ઞ;
 ગજશુંકારે ધૃત ત્યાં થયું, અગ્નિને અજીર્ણ.
 પિંડરોગી થઈ આવ્યો હરી કને, રાખો દુઃખથી સ્થામ;
 દખીને હાર દયાળે, ઉપકારનું કરાવ્યું કામ.
 જીવન મૂળ ઐષધી આપી, પ્રારથું ખાંડવ વન્ન;
 તેણે કરી દિવ્ય દહ ધરી અગ્નિ, ગયા થઈને પ્રસન્ન.
 લક્ષે લક્ષ થાય પ્રભ બોજન, તેને વિવિધપેરનાં અન્ન;
 સુવર્ણ પાત્રે જમે સર્વે, જૂઠાં નાખી દે રાજન.
 યજ્ઞ અંતે વિમને, ઉંચલાય તેટલાં દ્રવ્ય;
 ભાર ઘણો થયે નાખ્યું વાટે, તે લાવ્યા અર્જુન સર્વ.
 પૃથ્વી ઉપર પડ્યું દ્રવ્ય સહુ, તે રાયનું વેદવાત;
 એ રીતે છતી દ્રવ્ય લેઈને, આવ્યા ચારે બ્રાત.

યુધિષ્ઠિર શ્રીકૃષ્ણને, આવી કર્યો પ્રણામ;
 ભીમસેન કહે જરાસંધ વિના, છત્યા સહુ રાજન.
 શ્રીકૃષ્ણ કહે એને છત્યા વિના, જીએ યજ્ઞ કેમ થાય;
 યુધિષ્ઠિર કરે વિનતી, એ તમ થકી છતાય.
 વિચાર્યું પ્રભુએ સહી, એને શિવનું છે વરદાન;
 શસ્ત્રે અસ્ત્રે મરે નહીં, હવે કરવું શું એ કામ.
 યુધિષ્ઠિર એવું સાંભળીને, વધા મુખથી વાણ;
 એમ કરતાં તમને શ્રમ થાય તે, ક્ષમા કરો ભગવાન.
 સૈન્ય લઈને જઈયે પણ ત્યાં, સૈન્યે નહીં છતાય;
 વિમને અમો વેષ લેઈને, જઈયે તો વશ થાય.
 ભીમ અર્જુન સંગ લેઈને, સોડ્યા યાદવરાય;
 ક્ષત્રી વેશ તણ કરી, ધર્યા વિમવેશ એ કાજ.
 ઘોતિયાં કટી પેહેરિયાં, મસ્તક શ્વેત કહિયે પાધ;
 શ્રીરામ નામની છાપ એવા, વસ્ત્ર ખાંધે સાર.
 તિલક કુસર ધર્યાં અંગે, સુવર્ણની જપમાળ;
 એક મુખી રૂદ્રાક્ષ કહે, પ્રભુ તેજ વિશાળ.
 એ રીતે પ્રભુ રાજ સભામાં, જઈ પહોંતા ત્યાં નાથ;
 જરાસંધને દ્વારે આવ્યા, ભીમ અર્જુન સાથ.
 બોજનની વેળા થઈ, તેડ્યા વિમ જમવા કાજ;
 તે સમે ભિક્ષાંન દહી કરીને, ઉભા શ્રીમહારાજ.
 અગ્નિ હોત્ર પૂજ કરી, મુહૂર્ત માત્ર જીએ છે વાટ;
 કો યાચક આવે તેને આપું, એવે શબ્દ સાંભળ્યો રાય.
 શું માગો છો એમ કહ્યું ત્યારે, વધા મધુસૂદન;
 જે માગું તે આપશો, ઉદાર તમે રાજન.
 તમારો યજ્ઞ સાંભળી, અમો આવ્યા છું મહારાજ;
 મનના મનોરથ પહોંચશે, તમ થકી સરશે કાજ.
 આપવા સરખું હોશે તમને, આપશું કહે રાય;
 તમે કહેશો પુત્ર કે સ્ત્રી, તે કેમ આપ્યાં જાય.
 વિમ કહે તમે સત્ય કહો છો, સાંભળો મુજ વાત;
 સત્યવાદી મુકે નહીં, તે આપે છે ભલી ભાત.
 હરિશ્ચંદ્ર રાજ સત્યવાદી, સત મૂક્યાં નહીં મન દહ;
 એ ઇતિહાસ પુરાતન કહ્યો, સંક્ષેપે રાજન.
 વિશ્વામિત્ર વસિષ્ઠ બેઠે, માહિમાંય થયો વાદ;
 તે માટે યજ્ઞમાન સાથે, ખેટે એ સંવાદ.
 ઈંદ્ર સભામાં વસિષ્ઠ ઋષિયે, કચું રાયનું વખાણ;
 સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર સરખા, હવા ન હશે રાણ.
 વિશ્વામિત્ર કહે તો ખરો, હું ચુકવું સત કાજ;
 વરાહ રૂપે જઈ વાડી ઉખાડી, એ જાણી રાચે વાત.

તતક્ષણ આવીને વાડી ઘેરી, સૈન્યને કહે રાય;
આ કુક્કર જાશે જેની આગળથી, તેને કરું શિક્ષાય.
વિચાર્યું મનમાં સહી, વૃથા રકં માર્યો જાય;
એના અશ્વ આગળથી નાહો, દોડયા હરિશ્ચંદ્રરાય.
એ રૂપ તજીને વિપ્ર થયા, કર્યું તીર્થ માયા સ્થાન;
હરિશ્ચંદ્રરાયે સ્નાન કરી ત્યાં, આપ્યાં સર્વસ્વ દાન.
ગજ રથ અશ્વ ભંડાર આપ્યાં, વિચાર્યું નહીં મન;
વિશ્વામિત્રે માયાયે કરી, હરી લીધું ધન.
તોઢે રણ માથે રહ્યું છે, સવાભાર સુવર્ણ;
તે કાજે પરગામ સ્ત્રીસું, વેંચાયાં જણ ત્રણ.
મંદિર તજી રાય નીસર્યા, રોહીદાસ તારા સંગ;
નત્ર પોળ મૂકીને, રાજા ચાલ્યા મારગ પંથ.
સ્મરણ કર્યું શ્રી સારંગધરનું, હરિ ચાર્યું મન;
વિશ્વામિત્ર જાણે છે પુકે, લેવાને સ્વમુવર્ણ.
સુવર્ણનું શું કામ પડ્યું છે, જેવા રાયનું સત્ય;
અનેક પ્રકારે કરે માયા, પણ મૂકે નહીં કો ગત્ય.
ઉપજાળ ઘણી તૃષા લાગી, પરખની થઈ ભેટ;
આપ્યા વિના કેમ જળ લીચે, જુઓ ત્રણેનું ચિત્ત એક.
શિવની તે રાજધાનીમાં જઈ, ઉભાં ચાટે ચોક;
મસ્તક તૃણના પુજો દેખી, મૂલ કરે છે લોક.
અર્થ ભારે સ્ત્રીને રાખી, વિપ્રે ટેલને કાજ;
પાય ભારે રોહીદાસ રાખ્યો, રહ્યા હરિશ્ચંદ્ર રાજ.
કોઈ લીચે નહીં પછી પુર મધ્યે ત્યાં, રહ્યા કાશી માંચ;
મણીકર્ણિકાના ઘાટ ઉપર, મંડપ હતો તેને ત્યાંચ.
કો મરે તેને કાષ્ટ* આપે, રાખ્યા છે એ કામ;
ઋષિનું ઋણ† આપ્યું તોયે, પૂંઠ ન મૂકે નિદાન.
રોહીદાસને વિપ્રે મોકલ્યા, લેવા પુષ્પ વાડીમાંચ;
સર્પે ખાધો આવી માતા, વિલાપ કરતા ત્યાંચ.
તેની પાસે બેઠા જઈ, આવ્યું કલંક મિથ્યા ભાસ;
લોક કહે એણે ખાધો, મારવા લેઈ ગયા કુમ પાસ.
તેણે આપી આજ્ઞા સેવકને, એને કરો તમે ડાર;
સ્ત્રીને દેખી શું કરે, એ કરવું સ્વામી અસાર.
હવે સમરો હોય તેને, આવે અવઘડ કામ;
હરિ વિના રાખે નહીં કો, દયાનિધિ ગુણધામ.
એમ કહીને ઉઠ્યા તતક્ષણ, ખડ્ગ લેઈને હાથ;
તારા કહે હરિશ્ચંદ્ર કહો હરિ, સમરું છું હે નાથ.

અવર હું જાણતી નથી, કહેતાં ઉગામ્યે તેણે ઘાય;
ચતુર્ભુજ આવી હાથ ગ્રાહ્યો, ધન્ય હરિશ્ચંદ્ર રાય.
માગ માગ પ્રસન્ન થયો છું, તારી ભક્તિ દૃઢ કહે સ્થામ;
રાય કહે હવે શરણે રાખો, નગર સહિત નિજ ધામ.
નગર અગોધ્યા સહિત ત્રણે, ગયાં તે બેસી વિમાન;
ભક્તને હરિ લેઈ ગયા છે, વાજતો મધુર નીશાન.
પૃથ્વી જીતી યજ્ઞ કીધા, રાજસૂય રથુરાયે;
વિપ્રને બહુ દાન આપ્યાં, ના ન કહે ચિત્ત માંચે.
સર્વસ્વ† આપી રહ્યા ઉભા, આવ્યો વિદ્યાર્થી રાજ;
ચાદ કોટી સોનૈયા, તેણે માગ્યા ગુરુને કાજ.
વિચાર્યું જઈ કુબેરને, જીતી લાલું બહું દ્રવ્ય;
પ્રતાપ જાણી તેણે મોકલ્યા, રાયે આપ્યા વિપ્રને સર્વ.
દધીચી ઋષિએ અસ્થિ‡ આપ્યાં, દેવતાણા ઉપકાર;
કો પ્રાણથી વહાલું નહીં, જુઓ એવા એ ઉદાર.
રંતી દેવ ચાલીશ દિવસે, પારણું કરે ધન્ય;
પોતે સ્ત્રી પુત્ર વહુ સાથે, ભોજન તત્પર અંન.
તે સમે કુધાર્થી એક, આવ્યો યાચક રંક;
તે અંન સર્પે આપ્યું તેને, ચારેનું મન નિઃશંક.
એ પુન્યે કરી દર્શન પોતે, ચતુર્ભુજ ભગવાન;
કુટુંબ સાથે ગયાં સ્વર્ગે, બેસી દિવ્ય વિમાન.
બળીરાય પાસે ભૂમિ માગી, વિપ્રે પગલાં ત્રણ;
શુકાચાર્યે ના કહી, સત ચુક્યા નહીં રાજન.
દયાનિધિ ભગવાન તેને, પ્રસન્ન થયા કહે ધન્ય;
સુતજનું§ આપ્યું રાજ તેને, દારે રહ્યા શ્રી પરિવ્રજ.
કર્ણ ત્યાગી બલી રથુ એ, ત્યાગી જીમતવાહન||;
હરિશ્ચંદ્ર સરખા નહીં ત્યાગી, હવા ન હોશે પ્રમાણ.
અઘાપિ એ કીર્તિ જગમાં, રહે છે યશ નામ;
તે માટે નાશવંત કાયા એ, સાધન કરો સાધન.
કૃતિ વિષ્ટા ભસ્મ દહના, પ્રકાર ત્રણ સુહાય;
સુદૃઢ હોય તે આવે સંગે, જુઓ વિચારી રાય.
વચન વિપ્રનાં સાંભળીને ઉઠ્યા, આવ્યા છે રાજદાર;
જરાસંધે જાળખ્યા, તમે વિપ્ર નહીં નિરધાર.
ક્ષત્રી વેશ તજી કરી, તમે ધર્યો વિપ્રનો વેશ;
ધનુષના શુભ છેક અંગુલીએ, દીસો પરમ નરેશ.
વિપ્ર નહીં તમે યાદવના તંન, જાળખ્યા રૂડી પેર;
આ તો અર્જુન ભીમ છે. એ મરો આવ્યા મારે ઘેર.

* લાકડાં † કરજ.

* કામ. † સઘળું. ‡ હાડકાં. § પાતાળ. || ધંદ.

શું માગે છે. આપું તમને, વધા રાય વચન;
 માણ માગે તો આપું આ વેળા, એ ધર્મ મારે જન.
 વિપ્ર કહે અમો યુદ્ધ માગું, અવર નહીં કાંઈ કામ;
 જરાસંધ કહે યુદ્ધ માટે, કરવો આવડો શ્રમ.
 વિપ્ર કહે તમે મહા બળિયા, તે માટે ધર્યો વેપ;
 મોઢા મોઢા ભૂપ છતી, લાવ્યા અહિં નરેશ.
 લાવીને વળી દુઃખ દેવા, તેને ઘાલ્યા છે ગુફા માંદી;
 એવું તમને ઘટે નહીં, કહેવા આવ્યા છીએ અમો આંદી.
 તે માટે એને મૂકી દો, નહીંતર યુદ્ધ માટ થાઓ સજ્જ;
 વચન વિપ્રનાં સાંભળી, વધો મુખથી રાજેન્દ્ર.
 એ મુજને આવી મળ્યા નહીં, કેમ મૂકું યુદ્ધ કરું એન્યાય;
 તમ સાથે હું નહીં વહું, તમો નહાસો છો યાદવરાય.
 સંગ્રામમાં નહાસવું નહીં, એ ક્ષત્રી કરો ધર્મ;
 અઠારમી વાર નાહા હતા, જુઓ વિચારી મર્મ.
 અનુન તો બાણાવળી, ગદા યુદ્ધ શું જાણે મર્મ;
 એ જુઓ ને હું જુઓ, એ કહિયે યુદ્ધ અધર્મ.
 કાંઈએક ભીમસેન ઠરે મુજમું, તમારું નહીં કામ;
 બોલશે મા તમે વચ્ચે આવી, ભીમ થાઓ સાવધાન.
 એમ કહી આજ્ઞા આપી, સેવકને તતક્ષણ;
 ગદા બે આણી મૂકી આગળ, ગમે તે હ્યો મન.
 ભીમસેન જોઈ લીધી, ગદા લોહ પ્રચંડ;
 જરાસંધ તવ થયા શીઘ્રે, યુદ્ધ કાજ બળવંત.
 શ્રી કૃષ્ણ કહે ચાલો બહાર જઈએ, સરખે સરખા મલ્લ;
 પડછંડે ઘર પડે અહિંયાં, માન્યું રાયનું દલ.
 વિપ્રને આજ્ઞા આપી ત્યાં, કરો તમો ભોજન;
 એમ કહીને બહાર આવ્યા, નત્ર તજ રાજન.
 મંડળ કરીને રહ્યા ઉભા, મલ્લવિધાની રીત;
 તે મલ્લ યુદ્ધ જોવા કારણે, થઈ દાનવ માનવ ભીડ.
 મસ્તક કેશ અમોઢા વાળો, ઉલટયા દધી નીર;
 સ્કંધ જંઘા આસ્ફીટન*, કરે છે ખેડુ વીર.
 શ્રી કૃષ્ણ કહે ભીમસેનને, મન મૂકી કરો સંગ્રામ;
 કશી કાજ ખેડુ થયા તત્પર, ગદા લેઈ સાવધાન.
 પોતાનું અંગ ચક્રવીને, મારે છે જોઈ સ્વાર્થ;
 એક એકને ગાળે નહીં, મલ્લ વિદ્યામાં સમર્થ.
 પરસ્પર સમાન ખેડુએ, યુદ્ધ અતિ ઘણું થાય;
 ગદા ભાંગી ચૂર્ણ થઈ પાણ, વાગે નહીં અગ ઘાય.

* સાયળ ઠોકવા.

સ્કંધે સ્કંધજ આફળે, આવી વળજે ખેડુ રાજન;
 ધબડકે ત્યાં ધરા ધ્રુજે, ઉડે ખેડુ ગગન.
 ગડબડતા જાય તળે ઉપર, વળી બેઠા થાય;
 ઉદરમાં મસ્તક મારે જઈને, મલ યુદ્ધ કહેવાય.
 પદમહાર* ગદા મુઠિ કોણી, એમ વઢે છે રાજન;
 સંધ્યાકાળે ઘેર આવી, કરે છે ભોજન.
 રાતે વાસે સુવું ઘરમાં, દિવસે કરવું યુદ્ધ;
 જરાસંધનું બળ દખી, ભીમતાણી ગઈ શુદ્ધ.
 એ રીતે યુદ્ધ કરતાં વીત્યા, દિવસો સત્તાવીશ;
 ભીમે આવી કહ્યું રાત્રે, પોહોડયા જ્યાં જગદીશ.
 પગ તલાસી† નિદ્રામાંથી, જગાડયા પરિવ્રજ;
 તમો કહેશો કહ્યું નહીં, હું કહેવા આવ્યો એમ.
 જરાસંધના મારથી, થયું શિથળ વિપ્રજ શરીર;
 તે માટે યુદ્ધ નહીં કરું હવે, જાણુને જગદીશ.
 મલ્લ વિદ્યામાં પ્રવિણ એ છે, જરાસંધ બળવાન;
 મનમાં પ્રભુએ જાણીયું, ગયું ભીમનું અભિમાન.
 શ્રી કૃષ્ણ કહે જરાસંધનું, આવ્યું મૃત્યુ રહ્યો દીન એક;
 તે માટે હવે પુરો યશ હ્યો, ટાળો મન ઉદ્વેગડ.
 હારો ત્યારે મુજ સામું જોજો, કરજો હું કહું તેમ
 ત્યારે તેને જીતશે, એમાં નહીં કાંઈ શ્રમ.
 ત્યાં થકી ભીમ ઠામ આવી, સુતા છે મુખાસન;
 પ્રાત્ર થયો ખટકર્મ કરીને, ચાલ્યા મન પ્રસન્ન.
 બહાર આવી યુદ્ધ કરે છે, મલ્લવિદ્યા ભરપૂર;
 શ્રી કૃષ્ણ અનુન ત્યાં જુઓ, ભાંગી અંગ થાય ચૂર.
 પગ ધરી ભીમને નાખ્યો હેઠો, ભૂમિ પર ધ્રુજે ધણું;
 ભીમસેન જાણીયું, હવે આવ્યું મારું મર્જું.
 શ્રી કૃષ્ણ સામું જોયું ત્યારે, જાણ્યું પ્રભુએ મન;
 ઈસારો કરી કહ્યું પ્રભુએ તેમ, ભીમે પછાડ્યો રાજન.
 લેઈ ભૂમી સાથે અશ્વો, ઉપર મૂક્યો પાગ;
 એક પગ કરથી ગ્રહી, ભીમે ચીરી કધી બે ભાગ.
 જેમ નાંખે તેમ પાછાં આવી, ફરી અંગ સંધાય;
 ચીરી દખાડી સોટી પ્રભુએ, ત્યારે પડી એ કાય.
 અવળી સવળી ફાડી નાંખી, વચ્ચે કડ્યું શિવલિંગ;
 ફરી અંગ સંધાય નહીં, પછે તજ દહ થયો ભંગ.
 પ્રસવતાં બે ફાડ થઈ, માંએ નાંખી દીધી નકામ;
 જરા રાક્ષસીએ સાંધ્યા માટે, જરાસંધ પડ્યું નામ.

* પગનો માર. † કૃષ્ણ. ‡ ચાંપી. § ખેડ.

જુઓ યશ મહિમા એણે, છત્યા છે બહુ રાય;
ભાગ્ય પુરૂષનું કળે નહીં, જે લખ્યું વિધિએ થાય.
તપ કરી શિવ પાસે માગ્યું, મરું નહીં વરદાન;
ગદા યુદ્ધમાં મર્મ નેધને, શિવ કહે ભીમ કાદશે પ્રાણ.
અવર કોઈ છતે નહીં, એ જાણુજે કહ્યું વચન;
વર આપી શિવ ગયા સ્થાનક, હવું મન પ્રસન્ન.
તે માટે યશ આવ્યા ભીમને, સુણો શ્રીતાનન;
કરતા હરતા શ્રીકૃષ્ણજી, એ નિમિત્ત માત્ર છે ધન્ય.
નગરનાં બહુ લોક જોવા, મળ્યાં છે તેણે ઠામ;
હાહાકાર પુરમાં થયા, જોયા ભીમ ને ગોવિંદ રામ.
ઘાય પડ્યા ભીમને વાંસે, ફરવ્યા ભુજ શ્યામ;
સહદેવ આવી નમ્યા ચરણે, વાગ્યાં છત નીશાન.
જેવાના તેવા થયા, હવે આજ્ઞા મમ દેવ;
સ્તુતિ કરી સહદેવે પ્રભુની ઘણી, ત્યારે પ્રસન્ન થયા તતક્ષણ.
લગવાન કહે તમે પ્રિતાને, દાહ કરો એ વાત;
આજ્ઞા મસ્તક ધરીને, આવ્યા જ્યાં પડ્યા હતા નિજતાત.
તાત તાત કરી રોયા સહદેવ, ઉઠો તમે શૂર સોમ;
ઘર તજી કેમ બહાર આવી, સુતા છો રણ ભોમ.
શ્રીકૃષ્ણ અર્જુન આવ્યા, તમને કહેવાને હો બાપ;
તેનું કહ્યું માન્યું નહીં, એમ કહી કરે વિલાપ.
સમજાવે શ્રીકૃષ્ણ અર્જુન, મળ્યા લોક અનંત;
દાહ સ્નાન કરી ઘેર આવ્યા, પછે છોડાવ્યા રાજેન્દ્ર.
કૃપા કરી સહદેવ આવ્યા, નમ્યા પ્રભુને ચર્ણ;
માગધનું એને રાજ આપ્યું, ત્રુઠા અશરણશર્ણ.

વળણું.

ત્રુઠા અશરણશર્ણ એ, શુક કહે સાંભળ રાયરે;
ધનદાસના સુત કહે સુંદર, થયો બોતેરમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે દ્વિસસતિતમો-
ધ્યાયઃ ૧૧૭૨૥

અધ્યાય ૭૩ મો.*

કંડુ ૧૮૬ મું-રાગ રામગ્રી.

શુકજી જોવા સુંણ રાજનજી, હરિગુણ ગાતાં શુદ્ધ થાય મનજી.

ચાલ.

ગાતાં સુંણતાં પવિત્ર થાયે, સાંભળ પરીક્ષિત રાય;
ગુદાદારે આવીને ઉભા, પોતે શ્રી મહારાજ.
સહદેવે આણી મૂક્યાં આસન, રત્ન મણિમય જડાવ;
શ્રી કૃષ્ણ અર્જુન ભીમ જોવા, બેઠા છે ઘણો ભાવ.
પછી આજ્ઞા સહદેવને, જઈ ઊઘાડ્યાં તે દાર;
વાશ સહસ્ર ને આઠસે, રાય નીસરિયા છે બહાર.
નખ મોટા વસ્ત્ર છરણુ, દખીને કહે પ્રભુ ધન્ય;
ઘણા દિવસ જરાસંધે રાખ્યા, બંધન મહા રાજન.
લક્ષ્મી મારા કષ્ટ પામ્યા, દયાનિધિ કહે સ્થામ;
ચતુર્ભુજ થઈ દર્શન આપ્યાં, સર્વ રાયને લગવાન.
શંખ ચક્ર ગદા પદ્મ પોતે, ધર્યાં આયુધ પુર્ણ;
મુગટ કુંડળ રૂપ સુંદર, તેજના બહુ પુંજ.
દખીને રાય નમ્યા આવી, સ્તુતિ ઘણી કરી ત્યાંહી;
અમ પતિતને દર્શન દેવા, આવ્યા છો પ્રભુ આંહી.
સૂજે પાલો સંહારો છો, તમને કહિયે પુરૂષ પુરાણ;
આદિ અત્યંત ને મધ્ય, તમ વિના અવર નહીં કો સ્થામ.
યોગેશ્વરને દર્શન દુર્લભ, તે અમને અવિનાશ;
જરાસંધેનું લલું થાઓ, છુટા અમે ભવપાશ.
ઘણા દિવસ દુઃખ ભોગવ્યાં, તે ગયાં સર્વે આજ;
અમ માટે તમને શ્રમડું થયો, તે ક્ષમા કરો મહારાજ.
વિપ્રનો તમે વેશ લેધને, આવ્યા છો આ ઠાર;
લક્ષ્મીવત્સલ બિરદશાલી, કહાવો દેવ મોરાર.
જરાસંધે રાખ્યા બંધનમાં તો, જ્ઞાન થયું અમ કાજ;
લક્ષ્મી થઈ તમ દર્શન પામ્યા, એ મિસે યદુરાજ.
નહિંતર અમે છૂટત નહીં, એ બંધનથી નીરધાર;
કાંઈ સુકૃત પ્રણય કર્યો હશે, તમે મળ્યા દેવ મોરાર.
આવાગમનના ફેરો અમને, ટળ્યો શ્રી મહારાજ;
રાજ્યમદે કરી પડવું સ્વામી, લલું થયું એ કાજ.

* આ ત્રોતેરમા અધ્યાયમાં રાજાઓને છોડાવી તેઓને
ઘટતી રીતે તેના દેશમાં મોકલી શ્રીકૃષ્ણ પાંડા ઇંદ્રપ્રસ્થ
પધાર્યા તે કથા છે. † સમૃદ્ધ. ‡ મારો. § મહેનત.

|| પ્રતિજ્ઞાવાળા.

જુદી દેહ તેને સાચી કરીને, માને છે મૂઢ જન; તમને જોણું નહીં જોણખ્યા, તે પડે ભવ બંધન. એમ સ્તુતિ કરી કરજોડી ઉભા, વિનય કરી સહુ રાજ; આજ જન્મ થયો અમારો, સર્પા સર્વે કાજ. શ્રી કૃષ્ણ કહે ભવ બંધનથી, કેમ છુટશે સહુ રાય; કીધાં કર્મ તે ભોગવો, એ શું ગળે પડયાની વાત. રાય કહે તમ દર્શનથી, ગયાં પાતક સઘળાં એહ; હવે જન્મ મરણ નહીં, એમાં નવ સંદેહ સાંભળી હરિ વધા વાણી, જાઓ પોતાને દેશ; ગૃહ કુટુંબ પરિવારને જઈ, મળો વેહેલા નરેશ. આજા સર્વે મસ્તક ધરો, એમ જોડ્યા યદુરાય;

રાજાન કિયુ:-

રાજ્ય અમો નહીં કરું સ્વામી, રાજપથી મદ થાય. ભક્તિ તમારી રહેજે હૃદયે, ચરણ કમળનું ધ્યાન; જોણું કરીને ભવકુસ્તર તરીને, પામીએ શ્રી ભગવાન. શ્રી કૃષ્ણ કહે તમો રાજ કરો જઈ, તમને મદ નહીં થાય; અંત્ય સમે માઈ સ્મરણ કરજો, પામશે પદ રાય. રાજ્ય મદ કરી વહે ભાંજે, માંહોમાંહો જઈ ગામ; હું મોટો એ કનિષ્ઠ એમ કહે, ભમે ભૂતળ માંય. અહંકારે કરી પડયા એવા, કહું તમને રાજ; જમદગ્નિએ પરાણા રાખ્યા, સહસાર્જુન કાજ. સહુ સૈન્ય સાથે ઇચ્છા ભોજન, નાના વિધ પકવાંન; તેડયાં સ્વર્ગથી કામ પેનુ, તેણી પૂર્ણ કર્યા મન કામ. જે જોઈએ તે સર્વે પૂરણ, ઘટે નહીં કો વસ્ત; દેખીને તવ વિસ્મયે પામ્યા, ફરી રાયની મત્ત. જમદગ્નિને કહ્યું રાયે, આપો એ કામધેન; ઋષિ ના કહેતાં લેઈ ગયા, ત્યાંથી નીસર્યું બહુ સૈન્ય. શૂંગમાંથી સિંધી નીસર્યા, મુખેથી મુલતાન; ખુરથી ખુરાસાની પુઠેથી પારસી, રોમથી રૂમસાન. યુદ્ધ કરીને નસાડયા, સહસાર્જુન રાજ; કામ ધેનુ સ્વર્ગે ગયાં, પછી માંહોમાંહિ થઈ રાઢ*. તેને શાની જોટ છે, રાજ્યમદ થઈ મતિમંદ; પર્યુરામે હણ્યા ક્ષત્રી, ફેડયો રાયનો રંદ. નહુપ રાજ ઈદ્ર પદવી, ભોગવે બળવાન; ઈદ્રાણી સું ભોગ કરવા, મતિ થઈ કહું માન.

ઈદ્રાણીયે કહ્યું ગુરુને, તેણે કહ્યો એ કાવ; જે પરકોઈ બેઠું નહીં, તે વાહન પર બેસી આવ. આવીને એમ કહ્યું ત્યારે, હરખ્યું રાયનું મન; વિચાર્યું કાનું વાહન નહીં એ, વિષ ધર્યા મુનિજન. સુખાસન પર બેસી વેહેલો, જાય કરવા ભોગ; સર્પ થયા ઋષિ શ્રાપથી, જઈ પડયા અજગર ભોમ. વેન રાજ્યે કહ્યું વિષને, ભજો ગ્રહો મુજ નામ; હું પ્રજા પતિ હુંજ સ્વામી, અવર નહીં કો જાણ. ઋષિ શ્રાપે ભસ્મ થયા છે, ગર્વ કરી મતિમંદ; રાવાણ સીતા હરી ગયો, જુઓ એવા એ મદ અધ. પરનારી પ્રત્યક્ષ કહિયે, વિષ હજાહજ અંગ; રાવણનાં મસ્તક ગયાં તે, પરનારીને સંગ. મદ કરી એ પડયા રાજ, જુઓ વિચારી મન; તમને મદ મત્સર નહીં, મુજ કૃપાએ રાજન. તે માટે પરિવારને જઈ, વેહેલા મળો કરો રાજ; પાંડવના તમે યજ્ઞ મધ્યે, આવજો સરે કાજ. વચન પ્રભુનાં ધરી મસ્તક, થયા તત્પર રાય; સહદેવે તેડી પરાણા રાખ્યા, કર્યો આદરભાવ. નાઈ તેડાવો નખ ઉતરાવ્યા, સ્નાન એ ખટકર્મ; ભોજન નાનાવિધ તણાં, જળપાન એ રાજન. મુગટ કુંડળ વસ્ત્રાભૂષણ, રથ સાજ સહીત; આવીને તવ વિદાય કીધા, સહદેવે ભલી રીત. પ્રણામ હરિને કરી ત્યાંથી, ગયા દેશ રાજન; પરિવારને સહુ મળ્યા આવી, ગાય હરિયશ ધન્ય. શ્રીકૃષ્ણ અર્જુન ભીમની, ભલી પૂજા કીધી રાય; વસ્ત્રાભૂષણ આપી સહદેવ, નમ્યા હરિને પાય. સેવા ચોર હું છું સ્વામી તે, ક્ષમા કરો અપરાધ; પ્રસન્ન થયા હરિ વદે વાણી, હવે કરો મુખે રાજ. સહદેવે રથ સજ કરાવી, મંગાવ્યો તે ઠામ; સૈન્ય આપી વિદાય કીધા, ગયા શ્રી ભગવાન. પાંચજન્ય જઈ શંખ વજાડયો, શ્રીમુખે કરી ધન્ય; ધર્મ રાયે જાણિયું, જીતી આવ્યા શ્રી પરિવ્રજ. ઈદ્રપ્રસ્થમાં જઈ પહોંચ્યા, વાગ્યાં જીત નિશાન; યુધિષ્ઠિરને મળ્યા આવી, ભીમ અર્જુન સ્થામ. સમાચાર મળી કહ્યા તતક્ષણ, રાયને ભગવાન; જુઓ પરાક્રમ ભીમનું, માર્યો જરાસંધ બળવાન. વીશ સહસ્ર ને આઠસે, સર્વ છોડાવ્યા રાજન; સાંભળી રાય યુધિષ્ઠિર, ઘણું હરખ પામ્યા મન.

સ્તુતિ કરી પ્રભુની ઘણી, તમે પુર્યાં મનનાં કામ;
મુજ કરતાં તમને શ્રમ થયો, તે ક્ષમા કરો ભગવાન.
પ્રાણાણનો તમે વેશ લઇને, ગયા શ્રી મહારાજ;
યાચક થઇને માગ્યું દારે, ગણી નહીં તમે લાજ.
ક્ષત્રી તો યાચે નહીં, પણ યાચવું પડ્યું શ્યામ;
કષ્ટ પડે જ્યારે ભક્તને, ત્યારે કરો એવાં કામ.
દેવ કાળે સ્ત્રી થયા છે, ધૈર્યું સુંદર સ્વરૂપ;
ભક્તવત્સલ બિરદશાળી, કહિયે વૈકુંઠ ભૂપ.

વળણુ.

કહિયે વૈકુંઠ ભૂપરે, શુક કહે સાંભળ રાયરે;
ધનદાસના સુત કહે સુંદર, થયો તોતેરમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે ત્રિસક્ષતિતમો-
ધ્યાયઃ ૧૧૭૩૧

અધ્યાય ૭૪ મો.*

કડવું ૧૮૭ મું-રાગ રામગ્રી.

કહે પરીક્ષિતને શુક યોગી, સાંભળ રાય હરિરક્ષ ભોગી†
રાખો વિષ્ણુ ચરણસું મન, જેથી ટળે ચોર્યાસી ભ્રમાણ.

ચાલ.

લક્ષ ચોર્યાશી ટળે ફેરા, સાંભળો પરીક્ષિત ભૂપ;
યુધિષ્ઠિર કહે યજ્ઞ કરું, હોય આજ્ઞા પ્રભુ સ્વરૂપ.
સ્તુતિ કરી પ્રભુની ઘણી, ત્યારે પ્રસન્ન થયા ભગવાન;
થઈ આજ્ઞા રાય યુધિષ્ઠિરને, કરો યજ્ઞનાં કામ.
દેશ દેશ પત્રજ મોકલ્યા, આવી મળ્યા સહુ રાય;
સહસ્ર અઠ્યાસી મળ્યા ઋષિ, ત્યાં યજ્ઞ આરંભ થાય.
વસિષ્ઠ ને વામદેવ અત્રિ, કશ્યપ આદિ ત્રીશ;
વધા પ્રાણાણ મોટા મોટા, જાણે યજ્ઞની રીત.
સુવર્ણ હળે કરી ભોમ શોધી, રચ્યા મંડપ વિશાળ;
અગ્નિકુંડ તો પંચ કીધા, ઋષિજીએ તતકાળ.
સામગ્રી સહુ કરી તત્પર, વિવિધ પેરની રચ્ય;
યજ્ઞના આરંભે બેઠા, દીક્ષા લઈ રાજન.
દ્રૌપદી સંજે રાય બિરાજે, શોભા કહી નવ જાય;
અગ્નિકુંડ દીપ્યમાન ઋષિજી, હોમે ભાણીને સ્વાહાય.

* અન્નમોત્તેરમા અધ્યાયમાં યુધિષ્ઠિરે રાજસૂય યજ્ઞ કર્યો
તેમાં મુખ્ય પૂજના પ્રસંગમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને શિશુપાળનો
વધ કર્યો તે વિગેરે કથા છે.

† વિષ્ણુની કથામાં પ્રેમ રાખનાર.

ભીમ અર્જુન નકુળ સહદેવ, દુર્યોધન તે સંગ;
સરભરામાં ઉભા સહુ પોતે, પૂર્વે પૂર્ણાનંદ.
મંડપમાં બહુ ભીડ થઈ, જેવા મળ્યાં ત્રણ લોક;
યજ્ઞ પરિપૂર્ણ ત્યાં થયો, હવે પૂર્વપ્રમે મોક્ષ.
સ્વર્ગના લોક આવે અહિંઆં, અહિંનાં જાયે સ્વર્ગ;
પૂર્વે આવાગમન એકજ, જાણુને સહુ શુભ વર્ગ.
પૂજની સામગ્રી શીઘ્રે, કરી છે તાતકાળ;
પ્રથમ પૂજા કોની કરવી, વિચારે ભૂપાળ.
વર્ણ ચારે મળી અહિંઆં, કોનું પૂજન મુખ્ય;
મોટા મોટા બેઠા મુનિજન, દર્શનથી જાય દુઃખ.
સહદેવને તપ પૂછ્યું રાયે, પ્રથમ કોનું પૂજન;
પછે આજ્ઞા મસ્તક ધરી, બોલિયા મુખે વચન.
પ્રથમ પૂજન કીજ્યે, શ્રીકૃષ્ણ વિશ્વાધાર;
સર્વનું એ મૂળ કહિયે, જુઓ વિચારી રાજ.
પછે પૂજન વિમનું, એ કહિયે મોટા પ્રભુ;
ત્યાર પછી સહુ રાયનું, એ જાણુને રાજન.
ગંગા આદિ તીર્થ કોટી, વસે પ્રભુને ચર્ણ;
તીર્થરૂપી વિમ્બ અહિંઆં, હરિ વાલા છે ઘણું મન.
સકળ તીર્થ આવ્યાં અહિંયાં, જુઓ મન ભૂપાળ;
સાંભળી સહુ સભા હરખી, રીજ્યા દીનદયાળ.
સહદેવ મોટા જ્ઞાની કહિયે, જાણે સઘળો ધર્મ;
ઘટે તેવું કહ્યું એણે, માન્યું વચન એ પર્મ.
પૂજની સામગ્રી લેઈ રાય, આવ્યા જ્યાં ચક્રવીર;
ચર્ણ પખાલી ચર્ણોદક, નામે દ્રૌપદી તપ નીર.
ચર્ણામૃત મસ્તક ધરીને, કીધા છે પ્રસન્ન;
વળી મંદિરમાં છાંટ્યાં સઘળે, પ્રેમે કરી રાજન.
કેસર ચંદન ચરચ્યાં ભાલે, કુંકુમ અક્ષત સોય;
પુષ્પ તુલસીમાળ કંઠે, સુગંધ મધમધ હોય.
ધૂપ દીપ રત્ન આરતી, કરી નચ્યા પ્રભુને પાય;
શિશુપાળ વિના સહુને ગમ્યું, ત્યાં વરત્યો જ્યજ્ઞકાર.
ભરી સભા સહુ બેઠી છે, એક ચાજન લગી પ્રમાણ.
શબ્દ સાંભળી જાણ્યું સર્વે, પૂજ થઈ ભગવાન.
જાણીને શિશુપાળ ઉઠ્યો, ખડ્ગ લેઈ તતકાળ;
ઋષિરાય સહુ રહ્યા અમથા, પ્રથમ પૂજ્યા ગોવાળ.
કુળહીણને અજાત કહિયે, જ્ઞાતિથી એ ખાહાર;
જ્યાં જાય ત્યાં ખાતા ફેરે, એવા એ ગોચાર.
માતપિતા બે કહિયે એનાં, ઉછર્યા ગોપને ત્યાંય,
દધી માખાણ ખાધાં ચોરી, લજ્જા નહીં મનમાંય.

જેમ યજ્ઞ ધૂણી સમે કા, કાગને આપે અંન; તેમ ઋષિ રક્ષા ને એની પૂજા, ઘટે નહીં રાજન. પિતામહ વૃદ્ધ ધૃતરાષ્ટ્ર, એ બેઠા પ્રભુની પાસ; વચન એવાં સાંભળ્યાં, એણે નંદા શ્રી અવિનાશ*. ભીમ અર્જુન નકુળ સહદેવ, શત બ્રાત દુર્યોધન; ધનુષબાણ ગદા લેઈને, ઉઠ્યા છે તતક્ષણ. જેણે સાંભળી એ નિંદા તેણે, અંગુલી ધરી કાન; નિંદામાં બેસવું નહીં, ઉઠી જવું બીજે કામ. સાધુ તથા શ્રીભગવાનની, કો કરે નિંદા શૂન્ય; ભલાએ બેસવું નહીં, એ સાંભળે જય પૂન્ય. પૂજામાં એણે વિદ્ય કીધું, નિંદા શ્રીજગદીશ; ગદા લઈ ભીમ જય એ સમે, વારે છે પ્રભુ ઇશ. તમારું નહીં કામ ઇલાં, એ છે મહા બળવાન; ભીમ અર્જુન દુર્યોધન એ, રક્ષા ઉભા દુઃખી મંન. વિચાર્યું પ્રભુએ સહી, એ કરે છે અન્યાય; યજ્ઞમાં એણે વિધ્વંસ કર્યો, પાપનિધિ તે આપ સુહાય. સો ગાળ તેણે દીધી ત્યાં લગી, બોલ્યા નહીં ગોવાળ; ફાઈને એ વચન આપ્યું, માટે સાંખી ગાળ. પછે ચઢે કરી શિર છેદ્યું, તેણે તળ્યા તતક્ષણ બ્રાણ; તેજ આવી મળ્યું પ્રભુને, દયાનિધિ ભગવાન. રાય મનમોહિત થયા, સાંભળે વૈકુંઠ ભૂપ; તમારો એ દેશી કહિયે, કેમ થયો તદ્દરૂપ. શ્રીકૃષ્ણ કહે એ દ્વારપાળજ, જય વિજય અતિમોક્ષ; સનકાદિકના શ્રાપથી, વેરભાવે મૃત્યુ લોક. હિરણ્યકશ્યપ હિરણ્યાક્ષ કહિયે, રાવણ ને કુંભકર્ણ; દંતવક્ત્ર શિશુપાળ એ, ત્રણ જન્મે આવ્યા મુજશર્ણ. જન્મ થયો શિશુપાળનો ત્યારે, ચાર ભુજ ત્રણ આંખ; તે જઈ મોહ પામી માતા, કહિયે વિસ્મય વાત. આકાશથી વાણી થઈ, પડશે હાથ બે એક નેત્ર; જેના બિજામાં બેસાડતાં પડે, જાણ તેથી તું મૃત્ય. હરિને બોલે બેસાડતાં પડયા, જાણ્યું એથી કાળ; ફાઈ કહે એને મારીશમાં, હરિ કહે સાંખીશ શત ગાળ. તે માટે મેં હણ્યો એને, જાણજો રાજન; સાંભળી સહુ હરખ પામ્યું, હરખ્યું અંતઃકર્ણ. ઋષિ સર્વની કીધી પૂજા, રાય કહે ધન્ય ધન્ય; પંચશબ્દ નિશાન વાગ્યાં, રીજ્યા અશરણશર્ણ.

* નાશરહિત.

યુધિષ્ઠિર કહે ધન્ય શ્રીહરિ, પૂર્યાં મનોરથ મંન; યજ્ઞ અંતે સ્નાન કરવા, જઈયે ગંગા બ્રહ્મ. પરિવાર સાથે થયા તત્પર, પોતે સુંદરશ્યામ; રથ મંગાવી સજ કરાવ્યો, આવ્યા શ્રી ભગવાન. ભીમ અર્જુન નકુળ સહદેવ, યુધિષ્ઠિર મહારાજ; દુર્યોધન શત* બ્રાત સાથે, અવર બીજા રાજ. રૂક્મિણી આદિ સૌલ સહસ્રજ, દ્રૌપદી સહુ સાથ; એ રીતે આવ્યા શોભા સાથે, ગંગાતટ શ્રીનાથ. રથથી ઉતરી સ્નાન તર્પણ, કીધાં છે એ રીત; માંહિમાંહી જલક્રીડા કરે છે, નીર ઉડાડે બહુ પ્રીત. રૂક્માણી આદિ સર્વ સ્ત્રી, એ રીતે રમે જલ માંહિ; યુધિષ્ઠર સંગ દ્રૌપદી, આવી સ્નાન કરે છે ત્યાંહિ. એ પ્રવાહ નીચો સ્નાન સર્વે, કર્યાં છે ઘડે સ્નાન; સ્નાન અંતે વિપ્રને આપ્યાં, દાન થાય વેદ ધૂન્ય. સ્નાન કરી સર્વે ઘેર આવ્યા, વાજતે નિશાન; યાચક જન યશ છંદ બોલે, અપ્સરા નૃત્ય ગાન. એ રીતે ધર્મરાય આવી, ખર્ચે છે બહુ દામ; આનંદ આચ્છવ ગીત મંગળ, આપે વિપ્રને બહુ દાન. યજ્ઞ અંતે દક્ષિણા દેવા, ઉઘાડયા ભંડાર; જે માગે તેને ના ન કહેવી, એવા ધર્મ ઉદાર. શ્રી ભગવાન કહે ભંડાર ઉપર, દુર્યોધનનું કામ; હથેલી માંહિ જવની રેખા, ઘટે નહીં કાંઈ દામ. એ આપશે વિશેષ સહુને, ગાશે યશ ધન્ય ધન્ય; તે માટે ભંડાર ઉપર, બેસાડયા રાજન. જેવાંને તેવાં ઘટે સદા, સોંપે છે પ્રભુ કામ; ભીમસેન તે દ્રવ્ય આણી, આપે છે તે કામ. નકુળ સહદેવ અવર બીજા, કરે છે એ કામ; દ્રવ્ય આણી ગંજ કીધા, દુર્યોધનની પાસ. મોટા મોટા ઋષિ સર્વે, મળ્યા છે તે ઠાર; અર્જુન સહુને માન દઈને, વિનય કરે છે અપાર. ભીમ પિતામહ વૃદ્ધ પોતે, સંગ શ્રી ભગવાન; યુધિષ્ઠિર એ સભા સહિતજ, બેઠા બુદ્ધિ તે કામ. યાચક જનની ભીડ થઈ છે, લક્ષ્મીલક્ષ અપાર; દુર્યોધન કહે તેમ આપે, કર્ણ મહા ઉદાર. કુંકુમ અક્ષત ભાળ વિપ્રને, થાય વેદના ધોષ; જે માગે તેને વિશેષ આપે, શોભેલા ભરી પોશર્ણ.

* શા. † ખોખા.

ગજ રથ અશ્વ અનેક ઉપર, જડીત મણિમય સાજ;
વિપ્રને કૃષ્ણાર્પણ કરી, આપે છે ધર્મરાજ.
વરુણને ઘેર થયો તેવો, યજ્ઞ આજ નિરધાર;
યજ્ઞ ગાય ધર્મ રાયનો, ત્રૈલોક્યમાં નરનાર.
દુર્યોધનને ગમ્યું નહીં, જુઓ પાંડવના યજ્ઞ ગાય;
મારો યજ્ઞ બોલે નહીં કો, દેખી નવ શકાય.
રાજ્યએ કપિની સ્તુતિ કરી, લગવાનની તે કામ;
શિશુપાળે નિંદા તેને, કયો આપ સમાન.
યુધિષ્ઠિર કરે વીનતી, હવે કરવાં ઘરનાં કાજ;
જ્ઞાતિ ભોજન વિપ્રને, સહુ સામગ્રી કરો તૈયાર.
સલા વિસર્જન થઈ ત્યાંથી, ઉડ્યા શ્રી લગવાન;
મંદિરમાં આવી સરભરા પોતે, કરે સુદરશ્યામ.
રૂઝિણી આદિ સોલ સહસ્રજ, કરે ઘરનાં કાજ;
દ્રૌપદી પટરાણી સહુ એ, શું વિખાણું રાજ.
યજ્ઞ કરીને પરવાર્યો, હવે જલ્મભોજ ત્યાં થાય;
દાદી નાખત વાજે દારે, શોભા શી કહું ત્યાંય.

વળણ.

શોભા શી કહું તે સમે, શુક કહે સાંભળ રાયરે.
ધનદાસના સુત કહે સુંદર, થયો યુગ્મેતેરમો અધ્યાયરે;

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે ચતુઃસપ્તતિ-
તમેધ્યાયઃ ૧૧૭૪૥

અધ્યાય ૭૫ મો.*

કંબુ ૧૮૮ મું-રાગ કેદારાની ચોપાઈ.

શુક કહે સાંભળ રાયરે, શ્રી કૃષ્ણ તણો મહિમાયરે;
પૂર્ણ બલ સચ્ચિદાનંદરે, કહાવે નંના બાલ મુકંદરે;
આવ્યા દેહ ધરી ભક્તને કાળેરે, પ્રભુની લીલા કહી નવ જાયરે.

ચાલ.

કહી નવ જાય અગાધ લીલા, થાકાં મન બુદ્ધિ વાણી;
નેતિ નેતિ કહિ નિગમ પોકારે, શું કહે પામર માણી.

* પંચોતેરમા અધ્યાયમાં યજ્ઞ થઈ રહ્યા પછી જે સ્નાન કરવામાં આવે છે તેનો ઉત્સવ જોઈ દુર્યોધનના મનમાં દોષ આવ્યો તેને લીધે તેને બ્રમ થયો અને તેમાં તેનું અપમાન થયું તે કથા છે.

† સત્-ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનમાં રહેનાર-ચિદ્ જ્ઞાન મૂર્તિ-આનંદ-પ્રેમ સ્વરૂપ આ ત્રણે વસ્તુનો સમ્મલ તેનું નામ ઈશ્વર કહેવાય છે, તે ઈશ્વર શિવાય બીજામાં રહેતું નથી.

‡ વેદમાં ઇન્દ્રજિત આ બ્રહ્મ એમ જટલી વસ્તુ છે તેટલી વસ્તુ ખતાવી છે ત્યારે નેતિ તે નહિ એમ કહે છે, છેવટે જે અ-વશેષ રહે છે તેનું નામ ઈશ્વર જાણવું.

શ્રી શુકદેવને પરીક્ષિત પૂછે, એ વિસ્તાર કહો સ્વામી;
દુર્યોધનને ક્રમ ગમ્યું નહીં, યજ્ઞ પાંડવની રાજધાની.
યુધિષ્ઠિર મહારાજ કહિયે, પુણ્યસ્થાન* જેનાં નામ;
અજાત શત્રુ નહીં રિપુ એને, નામ લીધે સરે કામ.
પોતાના જે વાલા હોય તે, રૂડે થાય રણિયાત;
ધર્મરાયે બહુ ધર્મ કર્યાં તે, ગમ્યાં નહીં ક્રમ રાય.
શુકદેવ કહે પરીક્ષિતને, સાંભળો એ રાજન;
ગંગા સ્નાન કરી ઘેર આવ્યા, થાય છે પ્રભુ ભોજન.
ભૂમી નારાયણ પોતે ઘરમાં, કરે છે કામકાજ;
તે દેખી દુર્યોધન દાઝ્યો, જાણુજો મહારાજ.
સહસ્ર અઘ્યાસી આદિ કપિ તેને, ઇચ્છા ભોજન અન;
સ્નાન કરી કપિ બેઠા તત્પર, પૂજા કરે રાજન.
સહદેવ વિપ્રની પૂજા કરે છે, થાય છે વેદની ધ્વનિ;
કુસર ચંદન ચરચ્યાં ભાલે, કહિયે કપિ મહા મુનિ.
સમસ્ત કપિતું તીર્થ રાયને, આણી આપે શ્રીલગવાન;
ધર્મ ધુરંધર ભાગ્યજ મોટું, કહિયે પરમ નિધાન.
કોણ કોણ કપિ આવ્યા અહિયાં, ભૂગુ દુર્વાસા આપ;
ગૌતમ ને વિશ્વામિત્ર આદે, દર્શનથી જાય પાપ.
ખીર ખાંડ પંચામૃત ભોજન, આરોગે મુનિજન;
વસ્ત્રે કરી હરિ વાયરો નાંખે, ધીરે ભોજન કરો પ્રભુ.
જે જોઈયે તે હરિ કૃપાએ, પૂરણ છે સહુ કામ;
રખે રાયને શુકનજ આવે, આપ ઉભા ગુણધામ.
જ્ઞાતિ સહુને બેસ જમાડ્યાં, નાનાવિધ પકવાંન;
આરોગી શુદ્ધ આચમન લીધાં, આખ્યાં છે કૌશલપાન.
ભોજન કરી કપિ ઉડ્યા ત્યારે, વિચાર્યું પ્રભુએ મન;
પિતાંબરની પલવટાં વાળી, લીધે છે જુઠાં અન.
પત્રાવળી લેઈ નાંખે પોતે, ભક્તવત્સલ લગવાન;
રાય યુધિષ્ઠિર કહે આવી, એ શું કરો સ્વામી કામ.
પ્રતિઉત્તર કહે રાજને, આપાં તેજ ભૂદેવ;
ત્રણ વર્ણને આજ્ઞા વેદની, કીજે વિપ્રની સેવ.
એ મોટા આપણ કનિષ્ઠ ભાઈ, ચરિતા પિતા એક;
હરિ સેવામાં તત્પર એ છે, જુઓ વિચારી વિવેક.
ગૌ બ્રાહ્મણને કાળે શ્રી હરિ, વરસાવે છે મેહ;
એની પાછળ જગત છાવે છે, એમાં નહીં સંદેહ.
તે માટે વિપ્ર મોટા કહિયે, જાણુજો એ રાજન;
એને આપ્યું તે હરિને પોચે, પુણ્ય ઘડે તતક્ષણ.

* પવિત્ર.

† છેડા.

‡ મારા રૂપ.

પુણ્ય કરીને સ્વર્ગે નહયે, અચુત ગુણ સુખ ત્યાંય;
 એથી લક્ષગુણ સદા આનંદ, જાણજો વૈકુંઠ માંય.
 સાંભળી રાય હરખ પામ્યા, ભક્ત કહ્યું ભગવાન;
 વપુ ધરીને જનને દેખાડવા, કરે છે એવાં કામ.
 સમસ્ત કપિની પૂજા કરી રાજ, આપે છે દક્ષિણા દાન;
 આશિર્વાદ દઈને કષિણ, ગયા પોતાને ઠામ.
 દશ દશના રાય મળ્યા, તેની પૂજા કરે છે રાય;
 વસ્ત્રાભૂષણ વિવિધપેરનાં, આપી કર્યા છે વિદાય.
 લક્ષ્મીનારાયણ આવ્યાં ઘરમાં, એ ભાગ્યકહે શું નાનું;
 શ્રી કૃષ્ણને પ્રણામ કરી સહુ, ગયા દશ મન માન્યું.
 વિદાય થઈ સહુ ઠામ પધાર્યું, કરે યજ્ઞની વાત;
 ત્રણ લોકમાં કીર્તિ આણી, ધન્ય યુધિષ્ઠિર પ્રાત.
 એવા ઉદાર થાશે નહીં આગળ, દીન દયાળ મહારાજ;
 રાજ કરે પણ દેશ નહીં, એમ ન શહે કાને માર.
 દુર્યોધન અહંકારી તેપર, શ્રી હરિનું નહીં મન;
 પાંડવ હરિને વહાલા છે ઘણું, કહિયે પ્રાણહવન.
 દુર્યોધન સદાવ્રત ચલાવે, પણ યશ નહીં રાજન;
 તે માટે યશ આવ્યો એને, એમ કહે સહુ રાજન.
 વિદાય કરીને રાય યુધિષ્ઠિર, વિચારે મનમાંહિ;
 શ્રીકૃષ્ણ આજ્ઞા માગશે ત્યારે, શું કરવું મેં આહિ.
 તે માટે સહુ પરાણા રાખું, જાણ નહીં દઉં જાણ;
 પરાણા જાણ ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ જાણ, કેમ કરી રહે મારા પ્રાણ.
 રાય કને આવી આજ્ઞા માગે, વિનય કરી શ્રી શુભધામ;
 ઘણા દિવસ થયા છે અહિંયાં, હવે જશું અમે ગામ.
 તે માટે મુને આજ્ઞા આપો, સૈન્ય ઘણું મુજ સાથ;
 ક્યાં લગી હવે રાખશે રાજ, એમ કહે યદુનાથ.
 રાય કહે ઘણું સૈન્ય છે માટે, શું થયું જુઓ મન;
 જે આવે તેના રજક લઈ સાથે, વિશ્વંભર પૂરે અંન.
 હજી લગીયે પરાણા સર્વે, વિદાય નથી કર્યા કોઈ;
 તો તમને કેમ આજ્ઞા આપું, માનો વચન રહ્યા જોઈ.
 પ્રધુમ્ન આદિ રૂક્મિણી સહુને, આજ્ઞા આપે શ્યામ;
 તમે જાઓ હવે દારકાં, પાછળ આપું છું હું ગામ.
 રૂક્મિણીજીએ આજ્ઞા માગી, કુંતાજીની પાસ;
 કુંતા કહે તમે આવ્યાં તેથી, પૂર્ણ થઈ અમારી આશ.
 કંચન ચીર મંગાવી સહુને, પેરાવ્યાં રૂડી રીત;
 વળી વેલાં આવજો ખાઈ, રાખજો અમપર પ્રીત.
 મળી કરી સહુ સૈન્ય સંઘાતે, ચાલ્યા છે પ્રધુમ્ન;
 મોક્ષપુરીમાં આવી પહોંચ્યા, મળી પૂછ્યું સુખાસન.

સભા સહિત પ્રધાન સંઘાતે, ખેડા છે મહીપાળ;
 સ્તુતિ કરી રાય કૃષ્ણની, રાય રીઝયા દીનદયાળ.
 તમ પ્રતાપે યજ્ઞ થયો છે, વાગ્યાં બહુ નીશાન;
 તાલ જાંઝ મૃદંગો વાગે, ગાય છે ગાંધર્વ ગાન.
 તે સમે દુર્યોધન આવ્યા, જોવા મયની સભાથ;
 નીલ મણિમય રચી છે રચના, શોભા કહી નવ જાન.
 થળને ઠામ થઈ જળની ભ્રાંતી, જળને ઠામ દીસે છે સ્થળ;
 વસ્ત્ર કરી ઉચાં જાણ છે ત્યાં, મિથ્યા દીસે છે જળ.
 જળને ઠામ ચાલ્યા જાણ છે, પડયા રાય ભીનાં થયાં વસ્ત્ર;
 મનમાં ઘણું લજ્જા પામ્યા, શી કરવી હવે ગત્ય.
 દેખીને સહુ સભા હસી છે, ધર્મ વિના એક જાણ;
 અંધતાણ જે અંધજ કહિયે, એમ વદે તવ વાણ.
 રાય યુધિષ્ઠિર વારે તેમ કરે, નેત્ર ધસારો શ્યામ;
 તેમ તેમ ભીમ આદિ સહુ હસતા, રહે નહીં તે ઠામ.
 જાણિયે રહીને જુઓ છે, રાણી દ્રૌપદી આદિ મુખ્ય;
 અજાત શત્રુને નહીં ગમતું, પડયા ભાઈ પામ્યા બહુ દુઃખ.
 તતક્ષણ વસ્ત્ર દઈને રાયે, મોકલ્યા છે પ્રધાન;
 ભાઈને કહે આ સુકાં વસ્ત્રજ, પહેરો થઈ સાવધાન.
 ત્યાં થકી દુર્યોધન રાજ, ગયા રીસાઈ ઠામ;
 સૈન્ય સહુ સજ કરી ચાલ્યા, થઈ રાયને જાણ.
 રાય કહે માકું થયું છે, કુળનો આવ્યો ખેડ;
 માંહોમાંહિ વિરોધ થયો, ભાઈ રીસાઈ ગયા જોડ.
 શ્રીકૃષ્ણને ગમતી થઈ વાતજ, રોપાયું વિષ ખીજ;
 ભૂમી ભાર વિશેષ થયો એ, કાર્ય થયું હવે સિદ્ધ.
 દુર્યોધન તવ આવી પહોંચ્યા, હસ્તિનાપુર મુઝાર;
 ઈંદ્રપ્રસ્થમાં હરણ ચરાવું, એમ કહે છે રાય.
 નપાંડવી પૃથ્વી કરું હું, મને કશું સભામાં હાથ;
 હવે ઠાળી દાઝ સમે નહીં, કરું પાંડવનો નાશ.
 એ કળીનો અવતાર કહીયે, દુર્યોધન રાજન;
 પાંડવનો યશ મહિમા દેખી, ગમ્યું નહીં તેને મન.

બળણ.

ગમ્યું નહીં મન દુર્યોધનને, શુક કહે સાંભળ રાયરે;
 ધનદાસના સુત કહે સુંદર, થયો પંચોતેરમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે પંચસપ્તતિ-
 તમોધ્યાયઃ ૥૭૫॥

અધ્યાય ૭૬ મો.*

કંઠ્યું ૧૮૯ મું-રાગ કેદારી.

શુક કહે હરિતનાપુર ધણી, શીપેર વરણુવું લીલા હરિ તણી;
શ્રીકૃષ્ણ ચરિત્રની કથા છેઘણી, એક જિહ્વાયે ક્રમ જન્ય ભણી.

ચાલ.

ભણી ન જન્ય અગાધ લીલા, શું કરે પામર પ્રાણી;
પાંડવનો યજ્ઞ થયો પરિપૂર્ણ, કૃપા સારંગ પાણી.
શિશુપાળનો મિત્ર સાલ્વ રાજ, વિચાર્યું તેણે મન;
રૂમિણી હરણ કરી ગયા ત્યારે, કહ્યું હતું મેં એમ.
યાદવને હું રહેવા નહીં દઉં, ત્યારે સહી તુજ મિત્ર;
ત્યાર પછે શિશુપાળ સભામાં, માર્યો એ પિપરીત.
તે માટે હવે યાદવ સહુનો, કરું તો કચ્ચરઘાણ;
તો હું મિત્રનો ઉપકારી થાઉં, રહે વચન એ પ્રમાણ.
હું શીપેરે જઈ જતું એને, એ છે મહાબળવાન;
તપ કરી શિવને આરાધું, તે પૂરે મનનાં કામ.
એવું જાણીને વનમાં આવા, આરાધ્યા શિવ બ્રહ્મ;
એક સંવત્સર મુદ્ધિ ધૂળની, ખાઈ કયું તપ ત્યમ.
શિવજીએ તવ મન વિચાર્યું, એ કરે છે કડું કર્મ;
શ્રીકૃષ્ણનો એ દેખી કાઢ્યો, હું કેમ થાઉં પ્રસન્ન.
એણે પ્રાણુ લગી આરંભ્યું, તપ કશું એક ચિત્ત;
હત્યા દોષ લાગે મુજને, શિવ કહે હવે શી રીત.
તે માટે ભોળાનાથે આવી, દીધું છે દરશન;
માગમાગતું શું વર માગે, ત્યારે સાલ્વ વદ્યોજ વચન.
માગું યાદવ સાથે યુદ્ધ કરું, દેખે નહીં એવું વૈમાન;
મયદાનવને આજ્ઞા આપી, શિવજી થયા તિરોધ્યાન.
તેણે ઘડી આપ્યું સાલ્વને, માયા વિમાન કહેવાય;
ક્ષણ દેખે ક્ષણ નહીંજ દેખે, ક્ષણ સૂક્ષ્મ સ્થૂળ થાય.
ક્ષણમાં સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળજ, જઈ આવે ફરી ઠામ;
તે વિમાન બેસીને દારિકાં, આવ્યા સાલ્વ રાજન.
સૈન્ય ઘણું પ્રધાન સંઘાતે, બેઠા છે એક ઠામ;
તતક્ષણ આવી વાડી ઉખેડી, જાણ્યું નગરમાં રામ.
પુરની અટાળી ભાંજી પૂર્વે, ભાંજ્યા નગરના કોટ;
ઉપર આવી ત્રુટી પડે છે, દેખે નહીં તેને કોય.

* છાંતેરમા અધ્યાયમાં યાદવો સાથે સાલ્વને મોટી લડાઈ થઈ તેમાં ધુમાનની ગદા વાગવાથી પ્રધુમ્ન યુદ્ધમાંથી નીકળી ગયો તે કથા છે.

ત્રાહે ત્રાહે લોક કાંપ્યા ત્યારે, આવી કહ્યું રાજન;
સાંભળીને બહુ સૈન્ય સંઘાતે, ચાલ્યા છે પ્રધુમ્ન.
સાત્યકી યાદવ શાંખને ભાનુ, અવર બીજા બહુ રાય;
પાંચજન્ય નીસાન વાળ્યાં, યુદ્ધ બહુ પેરે થાય.
અસ્ત્ર શસ્ત્ર બહુ બાણજ વરસે, એકના લક્ષ થાય અનંત;
ત્યાંથી શલ્યા પર્વત નાંખે, સાલ્વ મહા બળવંત.
પરસ્પર અસ્ત્ર શસ્ત્ર વરસે, કરે છે સાલ્વ માર;
વાયુ અસ્ત્રે કરી આંધી, આગળ સુઝે નહીં લગાર.
ઉડે રેણું રવી નવ દીસે, અકળાયું સહુ સૈન્ય;
પ્રધુમ્ન સાંધી પર્વતાસ્ત્રજ, નિવારે છે પવન.
શત બાણ મૂક્યાં સાલ્વ ઉપર, પ્રધુમ્ન કહે સાવધાન;
પચીશ બાણ ધુમાન ઉપર, કહિયે જે પ્રધાન.
અકેકું સહુ સૈન્યજ ઉપર, પડ્યા તેના બહુ વીર;
સાલ્વ બાણ આવતાં છેઘાં, શૂર શિરોમણિ ધીર.
પ્રધુમ્ન સરખા નહીં કો ચોક્કા, જાણ્યું સાલ્વે મન;
ધુમાનને કહે શું જુઓ છો, એમ વધા રાજન.
કરી પ્રણામ ધુમાનજ આવ્યો, જ્યાં ઉભા પ્રધુમ્ન;
ગદા સાંગ ત્રિશૂળ ને બાણજ, વસે જેમ પરજન્ય.
સાત્યકી યાદવ સાંખ ને ભાનુ, સમાન બેહુ વીર;
સરખે સરખા યુદ્ધ કરે છે, શું કહું રણધીર.
યુદ્ધ કરતાં પ્રધુમ્નને આવી, ગદા લાગી અંગ;
મૂર્છા ખાઈ રથ ઉપર સુતા, થઈ પડ્યા ગતિ ભંગ.
સારથીયે તવ મન વિચાર્યું, શી કરું હવે ગત્ય;
યુદ્ધમાંથી રથ ફરી આધો, લેઈ ગયો છે તુર્ત.
ક્ષણ એક પછી સાવધાન થઈને, બાલ્યા મૂખ વચન;
કલક આવ્યું મુજને કહેશે, નિમુખ થયા પ્રધુમ્ન.
ભાભી સર્વે હસશે મુજને, કાયર થયા યુદ્ધમાંય;
સાંભળીને મુજ તાત મનમાં, લજ્યા પામશે ત્યાંય.
બળભદ્ર કહેશે પ્રધુમ્ન જઈ, શું કશું પરાક્રમ;
તે માટે મુને લજ્જા આતી, જુઓ વિચારી મન.
સારથી કહે સ્વામી ધર્મ રાખ્યો, વાંક નહીં મુજ તેમ;
રથી પડે ત્યારે સારથી રાખે, સારથાને રથી એમ.
પડ્યા પછી આવી ઘા કરે કો ત્યારે ત્યાં શું કરું હું રાય;
તે માટે રથ હાંક્યો ત્યાંથી, ક્ષમા કરો અન્યાય.
જળ મગાવી મુખ પખાળ્યું ફરીને થયા સાવધાન;
આંહિ થકી રથ હાંક્યો શીઘ્રે, ઉભો જ્યાં ધુમાન.
સારથીએ રથ હાંક્યો ત્યાંથી, યુદ્ધમાં આવ્યા સન્મુખ ધીર;
ધનુષનો ટંકારજ કરતાં, પ્રધુમ્ન મહા વીર.

વળણ.

પ્રધુમ્ન રણધાર છે, શુક કહે સાંભળ રાયરે;
ધનદાસના મુત કહે સુંદર, થયા છે તેરમે અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કન્ધે પદ્મસમિતિ-
તમે ધ્યાયઃ ॥ ૭૬ ॥

અધ્યાય ૭૭ મો.*

કડયુ ૧૬૦ ચુ-રાગ રામચી.

શુકેષ્ઠ યોગ્યા મુંણ રાજનંદ, પ્રધુમ્ન હરખ્યા દેખી ધુમાનંદ;

ચાલ.

હરખ પામ્યા દેખી તેણે, મુકયાં બહુ વિધ બાણ;
આવતાં પ્રધુમ્ને છેદ્યાં, એવાં શૂર મુખાણ.
આઠ બાણ ધુમાન ઉપર, મૂક્યા છે તતખેવ;
ચાર બાણ ચાર ઘોડા, એકે ધ્વજ છેદી એવ.
એક બાણ ધનુષ ભાંજ્યું, એકે છેદ્યું શીષ;
એકલા લક્ષ સૈન્ય ઉપર, નિત્યા છે રણ ઇશ.
ધુમાનનું ઉડાડ્યું મસ્તક, એવા પ્રધુમ્ન શૂર;
સાંખકમાર ને ગદ ભાનુએ, સૈન્ય કીધું ત્યાં ચૂર.
એવે સાલ્વ આવી પહોંચ્યા યુદ્ધ માટ સાવધાન;
અહીં થકી ગદ સાંખ પ્રધુમ્ન, કરે છે બહુ સંગ્રામ.
બાણના વરસાદ વરસે, પરસ્પર એ રીત;
રાત દિવસ એમ યુદ્ધને, થયા દિવસ સત્યાવિશ.
શુકન માઠાં થાય ત્યારે, જાણ્યું શ્રી ભગવાન;
યુધિષ્ઠિર કને આજ્ઞા માગે, જાડોં દારીકાં ગામ.
રાય કહે તમ વિના મુજને, લાગે સઘળું શૂન્ય;
તે માટે વળી રહિયે સ્વામી, માનો વચન એ મુજ.
પિતામહને કહ્યું પ્રભુએ, સમજાવી કહો રાજ;
નગરમાં ઉત્પાત દીસે, માટે જાણું આજ.
ભીષ્મ પિતામહે કહ્યું ત્યારે, માન્યું છે તવ રાય;
વસ્ત્રાભૂષણ વિવિધ પેરનાં, આપી કીધા વિદાય.
કુંતા દ્રૌપદી સુભદ્રાને, મળ્યા જઈ અવશ્ય એવ;
મળી સહુને ખેડા રથપર, આલ્યા છે તતક્ષેવ.

* સત્યોતેરમા અધ્યાયમાં ભગવાને માયાવી વિદ્યામાં નિ-
પુણ એવા સાલ્વનો વધ કર્યો અને સાંખ વિમાનના કટકા કરી
નાંખ્યા તે કથા છે.

નત્ર તણને જાય પાનુખ, શુકન માઠાં થાય;
વામ ભુજએ લોચન ફરકે, મનુખ ચરિત્ર કહેવાય.
દડમજલ પ્રભુ આવી પહોંચ્યા, દારિકાંને પાસ;
દૃષ્ટિ પાતે થાય સંગ્રામ, (તેથી) નવ ગયા નગર અવિનાશ.
સારથીને કહે નત્ર મારગ, મૂકી દો સાવધાન;
ત્યાં થકી રથ ફરવ્યો, આવ્યા સાલ્વજ્યાં ભગવાન.
પરસ્પર સંગ્રામ થાય ત્યાં, આવી પહોંચ્યા પરિવ્રજ;
ગરુડધ્વજ રથ ઓળખ્યો, દેખી હરખ્યા છે પ્રધુમ્ન.
સાલ્વે મન ત્યાં જાણિયું, હવે ચાલે નહીં પરાક્રમ;
એ કૃષ્ણ સર્વનું મૂળ કહિયે, જાણે સઘળો મર્મ.
હવે હું છતીશ નહીં, પણ યુદ્ધ માટ થયા સજ;
સૈન્યની બહુ ખેડ આગળ, મુઝે નહીં રથ ધ્વજ.
સાલ્વકી યાદવ સાંખ ને ભાનુ, જુએ પ્રભુની વાટ;
હજી કૃષ્ણ આવ્યા નહીં, એમ કરે સૈન્યમાં વાત.
કોઈયે દીઠા કોઈએ નહીં, પછે ઓળખ્યો એ રથ;
ધીરજ આવી સર્પને, હવે છતશે સમર્થ.
પરસ્પર સમાન ખેડુએ, કરે મહા સંગ્રામ;
સાલ્વ શ્રીકૃષ્ણજી ઉપર, મૂક્યાં છે બહુ બાણ.
હાથમાંથી ધનુષ્ય પાડ્યું, એવા સાલ્વ મુવીર;
શ્રીકૃષ્ણજીએ બાણ નાંખ્યાં, સાલ્વ ઉપર ધીર.
બાણે કરી ડામાડોલ થયું, વૈમાન ફરે જેમ ચક્ર;
ગદા મારી હડખચી ઉપર, રૂધિર ઓકે નિજ વક્ત્ર.
ક્ષણ એક પછી સાવધાન થઈને, બોલ્યા મુખથી વાણ;
શિશુવાળની સ્ત્રી હરણ કરીને, લાવ્યા હવે સાવધાન.
વળી સભામાં એકલો જાણી, હણ્યો ગરીબ તે ઠાર;
મિત્રનો ઉપકારી થાઉં, હવે સહો મુજ મહાર.
એમ કહીને બાણ નાંખ્યાં, વરસે જેમ પરજન્ય;
શ્રીકૃષ્ણજીએ આવતાં તે, છેદ્યાં છે તતક્ષણ.
ત્યાર પછી ભગવાને નાંખ્યાં, યુદ્ધ બહુ પેર થાય;
અકળાયા પછે વિમુખ થઈને, નાઠો સાલ્વ ત્યાં રાય.
ત્યાં જઈને કરી માયા, દૂત મોકલ્યો કહી એમ;
શ્રીકૃષ્ણ મુખ આવી દૂતે, કહ્યાં એવાં વચન.
માત દેવકીયે મોકલ્યો, મુને કહેવાને તમકાજ;
વસુદેવને બાંધી સાલ્વ રાજ, લેઈ ગયો મહારાજ.
સાંભળી ચિત્ત થયું વ્યગ્ર, વિચાર્યું ત્યાં રક્ષા શોધ;
બળભદ્ર સરખા પાસે નગરમાં, કેમ કીધો પ્રવેશ.

* નગર.

ઐતલે સાવધાન થઈને, આવ્યા ત્યાં સાલ્વરાય;
તુજ જનેતાને ખાંધી લાવ્યા, જુઓ કરું શિક્ષાય.
તુજ દખતાં એને હણું, એમાં નહીં સંદેહ;
વસુદેવ કહે પુત્ર છોડવો, શું જુઓ છો તમે એહ.
દખીને મન શોક કીધો, નેત્ર ભયાં જળ નીર;
મુજ દખતાં મુજ પિતાને, એ હણે છે વિપરીત.
સાલ્વે ત્યાં વસુદેવનું, તતક્ષણ પાડ્યું શીશ;
ક્ષણ એક તવ હરિ મોહ પામ્યા, જાણ્યું માયા ઇશ.
ખાણું કરી વૈમાન હરિયે, ઉડાડ્યું આકાશ;
ફરતું ફરતું ધુમરી ખાઈ, આવ્યું પ્રભુની પાસ.
ગદા મારી ચૂર્ણ કીધું, જઈ પડ્યું દધિ માંય;
સૈન્ય મર્વે હણ્યું પ્રભુએ, પડ્યા વીર ખડુ ત્યાંય.
પગે ચાલી સાલ્વ રાજ, આવ્યા યુદ્ધ માટે સાવધાન;
શ્રીકૃષ્ણજીએ વિચાર્યું, હવે ફરું એનો ઠામ.
ચક્રે કરી તવ શ્રીહરિયે, ઉડાડ્યું તેનું શીશ;
મુગટ કંડળ સહિત ચૂપર, પડ્યું છે થઈ જીત.
દેવનાં ફુંદુલી વાગિયાં, પુષ્પવૃષ્ટિ થાય;
પાંચજન્ય એ શંખ શબ્દજ, વરત્યો નયન્યકાર.

વળણુ.

વરત્યો નયન્યકાર એ, શુક કહે સાંભળ રાયરે;
ધનદાસના સુત કહે સુંદર, થયો સિતોતેરમે અધ્યાયરે.

**ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે સપ્તસપ્ત-
સિતમોધ્યાયઃ ૧૭૭**

અધ્યાય ૭૮ મો.*

કડ્યું ૧૯૧ મું-રાગ આદુલ ગોડી.

પરીક્ષિત કહે સ્વામી વળી, પુણ્ય કથા સાંભળાવો ભલી;
શુકજી કહે શી રીતે ભણું, ચરિત્ર હરિનું છે અતિ ધાગું.

ચાલ.

અગાધ ચરિત્ર કહ્યું નવ જાએ, સાંભળો પરીક્ષિત રાય;
દંતવક્ત્ર સજ્જ થઈને આવ્યો, યુદ્ધ કરવાને કાળ.
સન્મુખ આવીને રહ્યા ઉભા, બોલ્યા મનમાં રીસ;
શિશુપાળ શાલ્વ પૌત્ર વસુદેવ, હણ્યા તમે જગદીશ.
એ મિત્ર મારા હસશે મુજને, સ્વર્ગ થકી કષિકેશ;

* આ અધ્યાયોત્તરમા અધ્યાયમાં દંતવક્ત્ર તથા વિદૂરથને મારી શ્રીકૃષ્ણ દારકાંમાં વિહાર કરવા લાગ્યા અને પછી બલદેવજીએ રામહર્ષજીનો નાશ કર્યો એ કથા છે.

તે માટે ઉપકારી થાવા. આવ્યો છું હું વિશેષ.
ગદા સાંગ લઈ થયા તત્પર, પગે પાળા રાજન;
શ્રીકૃષ્ણજી રથ થકી હેઠા, ઉતર્યા તતક્ષણ.
ગદા લઈને એકલા પોતે, ચાલ્યા શ્રીભગવાન;
તું કંઈ માંગે વેરી નહીં, ફાકટ કાં મરે કહે શ્યામ.
દંતવક્ત્ર કહે મિત્ર મારા, હણ્યાં કહું તે મર્મ;
હવે મળ્યા તમે એકલા, માટે જુઓ મુજ પરાક્રમ.
મેં તો તમને ઝાળખ્યા, તમે કહિયે પુરૂષ પુરાણ;
તેને હણી તમે મોક્ષ આપી, તેમ મુજને શ્યામ.
તે માટે યુદ્ધ કરી મરવું, મિત્રનો એ ધર્મ;
હોય આશા તો ગદા તમપર, નાંખું શ્રીપરિવ્રજ.
ભગવાન કહે. તમે સાંભળો, કો કહેશે મુજને માર;
પ્રાણથી વાહાણું નહીં, એ જુઓ વિચારી સાર.
દંતવક્ત્ર કહે તમે શ્યામી, હું સેવક હણું કેમ;
પણ મિત્ર માટે હણું છું, તે ક્ષમા કરવું બ્રહ્મ.
એમ કહી ભગવાનને તવ, ગદા મારી શીષ,
કમળનું જેમ પુષ્પ વાગે, તેમ વાગી જગદીશ.
ઠામથી હાલ્યા નહીં, ભલી પૂજા કરી તતક્ષેવ;
સેવકનો એ ધર્મ છે, પેહેલાં સ્વામીની કરવી સેવ.
એમ કહીને ગદા પ્રભુએ, ઉગામી સાવધાન;
તતક્ષણ તેના મસ્તક ઉપર, મારી કાઢ્યા પ્રાણ.
તેજ આવી મળ્યું પ્રભુને, વાગ્યાં જીત નિશાન;
એનો ભાઈ વિદૂરથ આવ્યો, યુદ્ધ માટેજી ઠામ.
ભગવાન કહે એ સાથે શું વહું, એનું બળ કોણમાત્ર;
ચક્રે કરી શિર ઉડાડ્યું, તે જઈ પડ્યું દૂર ગાત્ર.
દેવનાં ફુંદુલી વાગ્યાં, પુષ્પ વરસે અપાર;
સાંભળી સહુ હર્ષ પામ્યા, વરત્યો નયન્યકાર.
કંસ કેશી યવન સાલ્વ, જરાસંધ શિશુપાળ;
પુતનાં આદિ દૈત્ય વિદૂરથ, મારી ઉતર્યા ભૂમિભાર.
એમ સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળમાં, યશ ગાય હરિનો ધન્ય;
સાંબકમાર ને ગદલાનુ, મળ્યા આવી પ્રમુખ.
હથિયાર કર ધરવાં નહીં, હવે કોણુપર ધરે શ્યામ;
સમાચાર સહુ કહ્યા પશુએ, રીજ્યા શ્રી ભગવાન.
ખડુ સૈન્ય સાથે ચાલ્યા નગરમાં, વાજતે નિશાન;
યાચક જન યશ છંદ બોલે, અપ્સરા નૃત્ય ગાન.
ચંદનના છંટકાવ કીધા, અગર ધૂપ સુગંધ;
પુષ્પે વધાવે નરનારી, જોવા મળ્યાં સહુ વૃંદ.

એ રીતે મયુ આવા પહોંચ્યા, મયુ કુટુંબ પરિવાર;
ઉગ્રસેન બલભદ્રને આવી, કહ્યા સહુ સમાચાર.
સભા સહિત પ્રધાન સંગે, બેઠા યાદવરાય;
સાંભળી સહુ હરખ પામ્યા, આનંદ ઉત્સવ થાય.
શેષે મનમાં વિચાર્યું, રહ્યો કૌરવદળ હવે ભાર;
કુર્યોધન કહેશે આવો અમ લાણી, જાતું પડે નિરધાર.
તેના પક્ષ કરી વઢવું પડે, શી કરવી હવે મત્ય;
પાંડવની મેર શ્રીકૃષ્ણ છે, મેં કેમ યુદ્ધ થાય અસત્ય.
વિચારીને તીર્થયાત્રાએ, નીસર્પાઁ ઋષિસાથ;
દ્વારિકાંથી આવી પહોંચ્યા, પ્રથમ તેજ પ્રભાસ.
સરસ્વતી જઈ સ્નાન કીધાં, સાગર સંગમ માંહિ;
અષ્ટભુજ છે ઇશ્વરી, વળી ચક્ર તીર્થ છે ત્યાંહિ.
સોમનાથનાં કરી દર્શન, ચાલ્યા ત્યાંથી શેષ;
પ્રાચી ને સરસ્વતી સ્નાન, કીધાં તીર્થ વિશેષ.
એમ તીર્થ કરતાં આવી પહોંચ્યાં, પ્રાગરાજ કહેવાય;
શ્રીગંગા યમુનાં સરસ્વતી, ત્યાં નાહ્યા યદુરાય.
અષ્ટતીર્થ કરી ચાલ્યા આગળ, નૈમિષારણ્ય જ્યાં એહ;
રાય કેહ નૈમિષારણ્ય કેમ, શુક કહે ટાણું સંદેહ.
સમસ્ત ઋષિયે કહ્યું અજને, સાંભળો મહારાજ;
કહી આવ્યો ક્યાં રહિયે, એકાંત આપો ઠામ.
શ્રવણ કીર્તન ધ્યાન હરિનું, ધરિયે હૃદય માંહિ;
સહસ્ર વર્ષ લગી નીમ અમને, વિધ ન થાયે ત્યાંહિ.
સાંભળી અજ વધા વાણી, સાંભળો પુત્ર વાત;
આ ચક્ર મારું મોકલું, એ હરે ત્યાં તમ વાસ.
ચક્ર આવી ઈશ્યું અહિયાં, પ્રણયક્ષેત્ર મુઝાર;
નિમિષમાં એ ઈશ્યું માટે, નૈમિષારણ્ય કહેવાય.
લોમહર્ષણ વ્યાસના શીષ્ય, કહે ઋષિને કથાય;
શુકદેવ કહે સુંણ રાયજી, એ કહ્યા ક્ષેત્ર મહિમાય.
સહસ્ર અઠયાસી સાંભળે, એવે આવ્યા હરિબ્રાત;
ઋષિયે બહુ માન દીધાં, પૂજ કરી ભલી ભાત.
સાચું જોયું તો પુરાણીક ત્યાં, કહે હરિની કથાય;
દેખીને નમસ્કાર નહીં, ન કીધો આદરભાવ.
રીસાવ્યા બળભદ્ર કહે, વ્યાસના કહિયે શિષ્ય;
ધર્મસાસ્ત્રના વક્તા કહિયે, એ જાણે જ્ઞાનની રીત.
આવ્યા અમો વસુદેવના અંશ, સંકર્ષણજાણે નામ;
એણે મને જાણખ્યા નહીં, ન જોયું વાંચે પુરાણ.
એનું કીધું એ ભોગવશે, જ્ઞાન લીજે આપણ નામ;
પણ ધર્મમરીદા રાખવી, ફરી નહિ કરે એવું કામ.

એમ કહીને દર્ભ શેષે, લિધો છે તવ હાથ;
એવું તમને ઘટે નહીં, કહી નાંખ્યો તેપર નાથ.
ભાવી પદાર્થ વજ થઈને, લાગ્યું તેને લીન;
તતક્ષણ મસ્તક પડ્યું હેઠું, દાદશીને દીન.
હાહાકાર થયો તે સમે, ઋષિ કહે શું કશું ભદ્ર;
બળિભદ્ર કહે એ શૂદ્ર છે, મેં સેજે નાંખ્યો દર્ભ.
તે એને તરવાર થઈને, લાગ્યો છે અંગે મર્મ;
થનાર છે તેને કોણ રાખે, જુઓ વિચારી મન.
ઋષિ કહે વ્યાસ આસન બેસી, કહે પ્રભુની કથાય;
તેને વ્યાસ કરી માનવા, એમ કહે નિગમ ન્યાય.
તમો તો મહારાજ છો, કહું લોક વ્યવહારને કાજ;
તમોએ એને માન્યો નહીં, ત્યારે કોણ માને રાજ.
શેષ કહે એને જીવાડું, તમો કહો તે કરું કામ;
ઋષિ કહે તમો સમર્થ છો, જે ચાહો તે કરો કામ.
મારી ને વળી જીવાડો, આગળ રૂકું નહીં દેવેશ;
મૃત્યુલોકમાં એમ કરશે કો, માટે માનો વચન કહ્યું શેષ.
એના પુત્રને બેસાડો, એ આસન ઉપર રામ;
અશ્રવણને તેડી રામે, બેસાડ્યો દઈ માન.
નમસ્કાર કરી વ્યાસ આસને, બેઠા છે એહ પ્રમાણ;
કૃપા કરીને કહ્યું શેષે, હજો તુજ કલ્યાણ.
સમસ્ત ઋષિયે પૂજ કીધી, ભાવસું પ્રુન્યક્ષેત્ર;
સુતપુરાણીક શૌનક આગળ, કહે કથા હરિ એક.
ઋષિને બળિભદ્ર કહે, શી આજ્ઞા મુને હોય;
બ્રહ્મહત્યા કેમ છુટયું, એ ઉપાય કહો મુનિ સોય.
ઋષિ કહે ઇશ્વર તેના, સુત તે બીશ્વર;
પૂર્ણમાસી યજ્ઞમાં, આવી કરે છે વિધ.
રક્ત માંસ ને સુરાપાનજ, નાંખે છે અગ્નિ કુંડ;
તે માટે એને હણીને કરો, તીર્થ એ ભરતખંડ.
બાર વર્ષ એમ તીર્થ કરતાં, નિર્જામાવે દીન;
પાતક સર્વે થયાં પ્રલય, કહે છે વેદ વચન.
તમો ઇશ્વર એક સંવત્સર, ફરવું છે તીર્થ શેષ;
ત્યારે બ્રહ્મહત્યા ઉતરે, એમાં નહીં સંદેહ.
ધર્મસાસ્ત્ર એમ કહે સ્વામી, જુઓ વિચારી રાજ;
તમો તો મહારાજ છો, પછે ગમે તે કરો કાજ.
બળભદ્ર એવું સાંભળી, વિચાર્યું તવ મન;
ઋષિયે કહ્યું તે સત્ય આગળ, રાખવો એ ધર્મ.

વળણુ.

રાખવો છે ધર્મ એ, શુક કહે સાંભળો રાયરો
ધનદાસના સુત કહે સુંદર, થયો ઇછોતેરમો અધ્યાયરો.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કન્ધે અષ્ટસમતિન-
મોધ્યાયઃ ૧૧૮૮૧

અધ્યાય ૭૯ મો.

કરવું ૧૮૨ મું-રાગ રામયી.

શુકલ એણીપેરે વધા વચન, સાંભળ પરીક્ષિત મહારાજન;
પર્વણીયે યજ્ઞ કરે છે ઋષી, બીલ્વણ આવ્યો છે દુર્દુખી.
અંધકાર આગળ સુઝે નહીં, ઋષી કહે શું કરવું અહીં;
રૂધિર માંસ પડે નાખે એહ, બલભદ્રજીયે તવ દીકા તેહ.

ચાલ.

દીકા છે બલભદ્રજીયે, સાંભળો અભિમન્યુ તંત્ર
આયુધનું સ્મરણ કર્યું, તે આન્યું છે તતક્ષણ.
દૈત્ય કાળો કાળજી સરખો, તાત્ર કહિયે કેશ;
દંત એ વિકાળ દખી, વિસ્મય પામ્યા શેષ.
એ દુષ્ટને હું હાળું એમ કહી, લીધું હજી મૂસળ;
હજે તાણી લીધો માર્યું, મૂસળ ટાળ્યું સલ.
પહાડ સરખો દૈત્ય આવી, પડયો પૃથ્વી માંય;
રૂધિર એકચો મુખધકી, ગયા પ્રાણ તતક્ષણ ત્યાંય.
વૃત્રાસુરને ઇંદ્રે માર્યો, તેમ હરખ્યા દેવ;
પુષ્પની વૃષ્ટી થઈ, આનંદો તતક્ષેવ.
ઋષિયે રામની પૂજા કીધી, દુષ્ટને કંડયો ઠામ;
વિદાય થઈને ઉત્તર દિશાએ, ચાલ્યા તીર્થ કાળે રામ.
બિંદુસરોવરને તીર્થે કર્દમે†, તપ કર્યું બહુ કાળ;
તપ દખીને વિષ્ણુ નેત્રથી, આંસુ ખરયાં તે ઠાર.
તે માટે બિંદુસરોવર ત્યાં, નહાયા જઈને રામ;
એમાંથી એ પ્રવાહ ચાલ્યો, સરયું કહિયે નામ.
પુષ્કર ગુરૂ સર્વ તીર્થના, એ કહિયે સરોવર પુંજ;
પાતાળથી જળ બિંબ ઊપર, નીસર્યા જળ શુદ્ધ.
ત્યાં સ્નાન પૂજા કરી આગળ, ચાલ્યા છે તવ રામ;
હરદાર ને કેદાર બદ્રી, રૂપી સઘળે ઠામ.

* આ આગળા એશીમા અધ્યાયમાં બળભદ્રે બ્રહ્મણેને
સાંભળ કરવા માટે બલભદ્ર દૈત્યને માર્યો ત્યાર પછી તીર્થયાત્રા
કરી સૂતની હાલનાં પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું એ કથા છે. † એક ઋષિ.

અચોધ્યા કાશીપુરી પાટણ, ગણકી વૈજનાથ;
શોણદેવ ને પુન્યપુન્યા, ગયા જઈ સાર્યાં શ્રાદ્ધ.
એક સો ને એક કુળ ત્યાં, ઉદ્ધરે છે મોક્ષદાય;
જગત્પાથથી ગંગાસાગર, આવ્યા યાદવરાય.
સહસ્ર મુખે જઈ મળ્યાં ગંગા, નહાયા સંગમમાંય;
સસ મુખે ગોમતી ગંગા, તે પણ મળ્યાં દધિ જ્યાંય.
ત્યાંથી મળીઆગર આવ્યા, અગસ્ત્ય રહે જે ઠામ;
મલકાર્જુન થઈ કાંચીપુરીમાં, આવ્યા ફરતા રામ.
સેતુબંધ રામેશ્વર આવી, સ્નાન કીધાં શેષ;
અયુત ત્યાં ગોદાન આવ્યાં, વિધાયે કરી વિશેષ.
ગોધર્ણ પુણ્યક્ષેત્ર દુર્ગા, ભવાની બળપૂર;
સ્વામીકાર્તિક થઈ આગળ, આવ્યા પંદરપૂર.
ભીમા તુંગભદ્રા ભામા, કૃષ્ણા ત્રિવેણી પુણ્યક્ષેત્ર;
ચંદ્રભાગામાં સ્નાન કીધાં, ઋષીસંગે શેષ.
માતતાતની સેવા પુંડરીકે, કરી છે ચિત્ત ઠામ;
પ્રસન્ન વિઠ્ઠલ રહ્યા ઉભા, અધાપિ તે ગામ.
દક્ષિણનાં સર્વ તીર્થ રામે, કર્યાં છે શુદ્ધ મન;
પંપાસરોવર મૂકી આવ્યા, દંડકારણ્ય જ્યાં વન.
ત્ર્યંબકેશ્વર ગોદાવરીના, માહમા કહિયે વિશેષ;
કુશાવર્તના કુંડમાં આવી, નહાયા છે તવ શેષ.
સિંહનો ગુરૂ થાય સિંહસ્થે, આવે દેવ સમસ્ત;
એક સંવત્સર નહાયા અહિયાં, એવું છે એ તીર્થ.
ત્યાંથી જઈ નૃસિંહ તીર્થે, આવ્યા ફરતા રામ;
હિરણ્યકશ્યપને માર્યો જ્યાં છે, પ્રભલત્યા ગઈ તે ઠામ.
સૂર્યદેહામાં સ્નાન કીધાં, નૃસિંહે અવશ્યમેવ;
તે માટે નૃસિંહજી નામજ, તીર્થનું ચાંગદેવ.
નૃસિંહ તીર્થમાં સ્નાન કરીને, ચાલ્યા આગળ રામ;
નર્મદા કાવેરી સંગમ, નહાયા જઈ તે ઠામ.
આન્ધ્રાતા તીર્થ ક્ષીપ્રા, અવંતી મોક્ષ રાસ;
સકળ તીર્થ કરી પાછા, આવ્યા છે પ્રભાસ.
કૌરવ પાંડવ માહોમાહિ, કરે છે બહુ સંગ્રામ;
અષ્ટાદશ દિન થયા યુદ્ધને, બાણ્યું એ બળરામ.
અઢાર અસૌહિણી સૈન્ય સર્વે, નાશ પામ્યું જ્યાંય;
દુર્યોધન ને ભીમ એ બેહુ, વહે છે હજી ત્યાંય.
સાંભળી બળભદ્ર કહે, જઈ કહું રાજને કાજ;
મળાસથી તવ આવી પહોંતા, કર્કસેત્ર મુઝાર.

શ્રીકૃષ્ણ પાંડવ બેઠા છે, તેને મળ્યા જઈ રામ;
આસન આપી પૂજા કીધી, પાંડવે તેણે ઠામ.
શ્રીકૃષ્ણ મુખે બોલ્યા નહીં, રખે ક્રોધ કરે જ્યેષ્ઠ બ્રાત;
મંડળ કરી બેઠું વઢે છે, શેષ ગયા કહેવા કાળ.
દુર્યોધનને રામ કહે, હવે શાને કરે છે બુદ્ધ;
તમો છો તો સર્વ મળશે, માના કહું એ શુદ્ધ.
ગદાચુક્રમાં બેઠું સરખા, વઢે છે મલ્લ રીત;
સાંભળી દુર્યોધન બોલ્યા, હવે શું જગદીશ.
સૈન્ય સર્વે નાશ પામ્યું, એ ગઈ પહેલાં વાત;
હવે કહેવું તે વૃથા, જીવ્યા પડ્યા છે શત બ્રાત.
પુત્ર બંધુ તથા મુજને, ગયા સ્વર્ગ સદન*;
તે ગયા ને હું રહું એમાં, નહીં કાંઈ ધર્મ.
તે માટે બુદ્ધ કરી મરવું, જાણજો આ ઠામ;
છેલ્લો એ નમસ્કાર તમને, કરું છું હું રામ.
માન્યું નહીં તપ કર્યા પાછા, ત્યાં થકી બળદેવ;
તીર્થ કરતા આવી પહોંતા, દારિકાં અવશ્યમેવ.
આવીને ત્યાંનાં તીર્થ કીધાં, ભાવસું ચકુરાય;
વસિષ્ઠ લાવ્યા ગોમતી, તેના મહિમા કહ્યા નવ જાય.
સ્નાન કરતાં પાતક સર્વે, બળી ભસ્મજ થાય;
ચક્રતીર્થમાં જે મરે તે, ચક્ર થઈને જાય.
પદ્મતીર્થમાં પદ્મ થાયે, શંખોદ્ધારે શંખ;
મોક્ષપુરી એ દારિકાં એના, મહિમા કહું અસંખ્ય.
તીર્થ કરી શેષ પરવસ્યા, જોકું હાથ એ મનવિચાર;
ધર્ષામિત્રઋષિ સ્ત્રીસાથે, ચાલ્યા ફરી નિમિષારણ્ય સાર.
સોરઠ ને મચ્છ કચ્છ દેશજ, મૂક્યા ગઢ ગિરનાર;
એ રીતે આવી મળ્યા ઋષિ ઘણું, પ્રસન્ન થયા તોણીવાર.
બળભદ્ર કહે તમ આજ્ઞાએ, કીધાં તીર્થ મેં સર્વ;
હવે અમો અહીં હાથ જોકું, એ કારણ કરવાં પર્વ.
યજ્ઞનો આરંભ કીધો, ઋષીજીએ તતકાળ;
સ્ત્રી સંજે શેષે હાથ જોડ્યા, રીઝ્યા મન દયાળ.
યજ્ઞ અર્ચે સમસ્ત ઋષીને, કરાવ્યાં ભોજન;
વિપ્રને કહ્યું જે માંગો, તે આપું દક્ષિણા ધન્ય.
વિપ્ર કહે ધનવું શું કરવું, અમો માગું દક્ષિણા જ્ઞાન;
જ્ઞાને કરી એ દુસ્તર તરીચે, જઈએ ઉત્તમ ઠામ.
બલીભદ્ર કહે સહુ જન્તને વિષે, એક શબ્દમય પ્રભ;
રવિ એક પ્રતિબિમ્બ* ઘટઘટ, તેમ જાણો મન.

* ઠામ. † વાહાલા.

સર્વે એક છતાં તેનું પ્રતિબિંબ જુદી જુદી જગામાં

જાણે તે તદ્રૂપ થાયે, નહીંતર ભમે ભવમાંય;
તમે માગ્યું જ્ઞાન એ મેં, આપ્યું તમને ત્યાંય.
સાંભળી ઋષી હરખ પામ્યા, સ્તુતિ કરી બોલ્યા વેણ;
તીર્થના એ વેષ મૂકી, ધરો રાજનાં ચેહન.
વસ્ત્રાભૂષણ આપ્યાં ઋષીએ, વિનય કરી કરજોડ;
તમો ગુરુ અમો શિષ્ય સ્વામી, પહોંચ્યા મનના કોડ.
મુગટ કુંડળ પહેર્યા પીતાંબર, શોભા કહી નવ જાય;
તારામાં જેમ ચંદ્ર શોભે, વિપ્રમાં ચકુરાય.
દેવે આવી સ્તુતિ કરી, તમો કહિયે શ્રીવાસુદેવ;
સંકર્ષણ પ્રધુમ્ન અનિરુદ્ધ, ચારે મૂર્તિ છે એક.

વળણ.

એક રૂપ કરી જાણવા, શુક કહે સાંભળ રાયરે;
ધનદાસના સુત કહે સુંદર, થયા યોગણ્યાએ સીમો અધ્યાયરે.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે એકોનાશીતિ-
તમોધ્યાયઃ ૧૧ ૭૯ ૧૧

અધ્યાય ૮૦ મો.

કડવું ૧૯૩ મું-રાગ રામગ્રી.

વધા પરીક્ષિત શુક પ્રત્યે એમ, હરિનાં ચરિત્ર થઈ રહ્યાં કેમ;
જે તમો બીજાં કહો મુનિજન, હરિગુણ સાંભળવા મુજ મન.
કહ્યાં ચરિત્ર તમો બળરામ, તે અમો સાંભળ્યાં ચિત્ત દઈ કાન;
હવે કહો ચરિત્ર હરિ રમ્ય, એ સાંભળતાં તૃપ્તિ નહીં મન.
કહેશો સાંભળ્યાં છે તમો ઘણાં, એમ મા જાણશો મુનિજન;
શુકદેવ વધા છે એમ વચન, સાંભળો વિષ્ણુભક્ત રાજન.

ચાલ.

સાંભળો હવે કથા કહું, ભગવાનની રાજન;
તમારું ચિત્ત હરિકથાપર, બીજાપર નહીં મન.
સકળ સભા સહુ સાંભળે, તેમાં તમારો ઘણો ભાવ;
શરીર તો નિઃસાર છે, એમાં સાર હરિગુણ ગ્રામ.
રસનાએ હરિનામ લેવું, ત્યારે રસના સાર;
મધુર વચને બોલવું, એ મૂકી મનનો રાગ.

જુદા જુદા આકારનું પડે છે તેમાં અજ્ઞાની મનુષ્યને ભ્રમ પેદા થાય
છે. તેમજ પરબ્રહ્મ પણ એક છતાં અનેકમાં જુદા જુદા રૂપે ભાસે
છે પરંતુ એક જ રૂપ છે * આ એકશીમા અધ્યાયમાં ધન
લેવા માટે પોતાને ઘેર આવેલા સુદામાની શ્રીકૃષ્ણે પૂજા કરી
ગુરુને ઘેર રહેવાની વાત પૂછી તે કથા છે.

કરે કરી હરિ પૂજ કરવી, વળી એ પુણ્ય દાન;
મસ્તક તે હરિને નમાવે, ગૌ સાધુ વિપ્રને જાણ.
નત્રે હરિનાં દરશન કરવાં, સાંભળવા ગુણ કાને;
પગે કરી હરિ મંદિર જાણું, તીર્થે એ સાવધાને.
તો દહ ધર્યાનું સરજ છે, નહીં તો વૃથાજન્મ ધર્યો શૂન્ય;
ક્ષણભંગુર એ દહ સાથે, આવે સુકૃત પુણ્ય.
તે માટે હરિભક્તિ કરવી, ભક્તિએ વશ થયામ;
હવે સુદામાની કહું કથા, એ સાંભળો સાવધાન.
અયાચક વૃત્તિ પાળે સુદામો, હરિ ઉપર તેનું મન;
ક્ષણમાત્ર તે નિસરે નહીં, એવા ભક્ત રાજન.
થોડું ઘણું અંત મળ્યું તેમાં, રાખે છે સંતોષ;
સાંદીપનિને ઘેર આવ્યા, ભણવા કાળ ઉદ્યોગ.
સકળ વિદ્યાએ પૂર્ણ ગુરુજી, એવા ગુરુ સમર્થ;
વેદ વિદ્યા ધનુર્વિદ્યા, ભણે જે મનોર્થ.
એને મઠે ભણવાને આવ્યા, રામ કૃષ્ણ જોડુ બ્રાતા;
સાંદીપનિ બહુ માન દઇ, હેતે શીખવે રણિયાત.
પાટી દખાડવા સુદામા પાસે, આવે દવમોરાર;
વડો નિશાળિયો કહાવે મઠમાં, થઇ છે મિત્રાચાર.
ખાતું પીતું ભણતું ભોજન, સુતું એકે ડામ;
સુદામા સાથે પ્રીત એવી, થઇ છે શ્રીભગવાન.
ચોસટ દહાડે ચાદ વિદ્યા, ભણ્યા શ્રીયદુરાય;
ગુરુસુત દક્ષિણામાં આપી, હરિ થયા વિદાય.
સુદામાને ભેટી રોયા, પોતે જીગદાધાર;
મહાનુભાવ ફરી મળજે મુજને, માગું છું એક વાર.
સુદામો ગદગદ કંઠ થઇ કહે, ભક્ત હજે મુજ થયામ;
મળી કરી મથુરામાં આવ્યા, હજધર શ્રીભગવાન.
સુદામો ઘેર આવ્યા ભણીને, માંડયો ગૃહસ્થાશ્રમ;
તૂટી મઠી વસ્ત્ર છૂર્ણ પહેરે, નિર્ગમે જ્યમ ત્યમ દીન.
ધાતુપાત્ર મળે નહીં, અલક્ષ્મીના ત્યાં વાસ;
દરિદ્રે ઘણું પીડયા ઋષીને, મળે નહીં કોડી પાસ.
પ્રતિવ્રતા ધર્મ પાળે પત્ની, પ્રજા થઇ છે પેટ;
ભુખ્યાં બાળક વસવસે, એમ દરિદ્ર આવ્યું નેટ.
મળ્યું તો ઋષિ ખાય નહીંતર, ભુખ્યા કરે છે શયન;
પત્ની પુત્રનું પુરું પાડે, કોનું કામ કરી પ્રતિદિન.
પછે અંત જડતું રહ્યું, તવ શું કરે સ્ત્રીજન;
સ્વામીને કેમ કહું મુખથી, જે આણી આપો અંત.
ન કહું તો અથ કેમ થાય, લાજે વાણશે કાળ;
લાજ મૂકી કહેવા આવ્યાં, છેક અડચું છે આજ.

કર જોડીને રહ્યાં ઉભાં, નિનતી સ્વામીનાથ;
તમારે છે શ્રીકૃષ્ણ સરખાં, મિત્ર સાંભળી વાત.
તે માટે જાઓ યાચવા, પુરશે મનતાં કામ;
તમો કહેશો વૈકુંઠમાં છે, કેમ જાણું તે ડામ.
એમ નહીં હવડાં દારિકામાં, રહે છે સ્વામીન;
દરિદ્ર દ્રુમને કાપશે, કાંઈ કહું નહીં મેં પુણ્ય.
કહો કહ્યા વના કેમ જાણશે, તે આપશે જાણી દીન;
એમ નહીં તે કરુણાનિધિ છે, જાણશે હરિ મન.
આજ સુધી મેં કહ્યું નહીં, સ્વામીને વેદ વિના રહે દવ;
બાળક જીવે કેમ કરી, માટે માનો વચન અવશ્ય મેવ.
ધીરજ કેમ ધરું સ્વામી, શું છે આપણે સુખ;
નખ મોટા વસ્ત્ર છૂર્ણ દેખી, થાપ છે મુને દુઃખ.
દર્ભતાણી તુટી સાદડી, તેપર શયન કરોછો નાથ;
તે માટે જાઓ યાચવા, હું કહું જોડી હાથ.
તમો કહેશો કેમ માગું, માગતાં આવે લાજ;
વિલીખણે જઈ શીખ નાચું તો, આપ્યું લંકારાજ.
તમો જ્ઞાની સર્વ જાણો છો, હું કહું તે અન્યાય;
પણ શું કરિયે યાચવું પડ્યું, એ વાતની નહીં લાજ.
અયાચક વ્રત ભાંગશે, એમ જાણશે સ્વામીનાથ;
એમ નહીં પણ વિશ્વ સર્વે, માગે છે એ પાસ.
જગત ભિક્ષુક દાતા એ છે, જુઓ વિચારી મન;
સ્ત્રીનાં વાક્યને સાંભળીને, બાલ્યા ઋષિ વચન.
અતર્થામી રહ્યા વ્યાપક, જાણે મનની વાત;
આપનારો હોય તો અહિં બેઠાં, આપશે વિશ્વનાથ.
સ્ત્રી કહે અગ્નિ પાસે આવે, તેની જાણે ટાલ;
માગ્યા વિના કેમ આપશે, વિવાદ થાયે રાઠ.
સાંભળી સુદામો કહે ભણું, એ મસે મળશે થયામ;
ભેટ શું જઈ મૂકું આગળ, પાસે નહીં કાંઈ દામ.
મિત્ર આગળ મામ મૂકી, માગતાં જીવ જાણ;
દીન વચન જઈ કહેવું એથી, મૃત્યુ સારું થાય.
સ્ત્રીને ઋષિજી એમ કહે, તમો જીવ્યાં હાંચો હુંય;
કહો લાભી ને ભગવંત આગળ, ભેટ મૂકું શૂંચ.
હરખ પામી પડોશણને, આવી કહિ એ વાત;
ચાર મુઠિ તાંડુલ તેણે, આપ્યાં છે તતકાળ.
સ્વામીને કહ્યું લીજીએ આ, તાંડુલ પૂરે આસ;
બાંધવાને મળે નહીં કાંઈ, સારું પાસ.
ઊપરા ઉપરી બાંધન કીધું, બીથરાં દશ વીશ;
રત્નની પેરે તાંડુલ બાંધ્યા, જેમ છોડતાં ચડે રીશ.

એ તાંડુલ લઈને શીઘ્રે ત્યાંથી, નીસર્યા મુનિજનન;
હરિ કૃપાએ આવી પહોંતા, દારિકાં પુરી ધન્ય.
ગોમતીમાં સ્નાન કીધાં, પ્રયોગ તર્પણ ધ્યાન;
તિલક દાદશ ધર્માં અંગે, આલ્યા જપતા હરિ નામ.
ત્રણ પોળ મૂકી ગયા આગળ, જોતાં નગ્નનાં ધામ;
સાવ કંચન રત્નમણિમય, શું કરું પુરનું વખાણ.
એ રીતે તે આવી પહોંતા, ચાલવના ઘર પાસ;
જુએ તો મોટી અટાળી, તે દેખી વિસ્મય થાય.
હરિ કૃપાએ જય આલ્યા, લીધું નહીં કોઈએ નામ;
સોલ સહસ્રના મંદિર મધ્યે, રૂઢિભણી ઘેર રયામ.
તે કામે આવા ઉભા કપીજી, વિચાર્યું તવ મન;
ક્યા ઘરમાં જાઉં હવે, દીડા ત્યાં પ્રાણજીવન.
ઉડીને તતક્ષણ સામા ચાકી, આવીયા શ્રીભગવાન;
ભુજ પસારી લીધા કપિને, બેઠયા આદરમાન.
ગદગદ કંઠે થયા શ્રીહરિ, નેત્ર ભર્યાં તવ નીર;
બાંહે ધરી પ્રભુ લેઈ ગયા છે, પોતાને મંદીર.
સિંહાસનપર બેસાડયા, કપિ જોઈ થયા રણિયાત;
પૂજતી સામગ્રી શીઘ્રે, નંગાવી તાત્કાળ.
સાંભળી રૂઢિભણી ઉડયાં, કરવા કપીની સેવ;
સુવર્ણ પાત્રમાં પૂજત લેઈને, આવ્યાં છે તતક્ષણ.
સુદામાનાં ચરાણુ ગ્રહીને, પખાળે મહારાજ;
રૂઢિભણી જળ નામે ઉપર, પૂર્વી મનોરથ આજ.
અર્ધપાદ પૂજ કરી, લેઈ ચરાણુમુત ધરું શીષ;
કૃતારથ અમને કર્યાં, આજ પધારી કપી ઇશ.
સાંભળી સોલ સહસ્ર આવી, જોવા હરિના મિત્ર;
જોઈ સહુ ત્યાં હસવાલાગી, એ શું જુએ હરિની પ્રીત.
દહે દુર્બળ વસ્ત્ર જરાણુ, દેખાય છે કદ રૂપ;
સતભામા કહે મિત્ર હરિના, કુટડા ઘણું રૂપ.
એમ કાનેકાન કરે વારતા, એ જાણ્યું દેવમોરાર;
શ્રીકૃષ્ણ કહે એની સેવા કરશે, તે વહાલી મુજને નાર.
સાંભળી કો વીજણુ લેઈને, આવી ઢોળે વાય;
કો પાન ખીટી જળની લોટી, ઉભી લઈ સેવાકાજ.
સુદામાનું પ્રીત વારતા, કરે શ્રીપરિવ્રજ;

શ્રીકૃષ્ણઉવાચ:-

થાકા હશે મિત્ર સુદામા, તમને થયો છે માર્ગમાં શ્રમ.
કાંઈ તમને સાંભરે છે, કે નહીં પૂર્વની વાત;
સાંદીપનિને ઘેર આપણુ, ભણતા બેઠુંએ સાથ.

ભણી ગયા પછી તમારો, કેમ થયો છે નિર્વાહ;
પરણ્યા છે કે નહીં દીસે, ચેહન પરણ્યાનાં છાંહ.
વસ્ત્ર ભણણુ નહીં એ કેમ, ચાલે ગૃહસ્થાશ્રમ;
પ્રત્યક્ષારી ગૃહસ્થાશ્રમજ, પછે જાણો પાનમસ્થ.
એ પછી સંન્યાસ કહિયે, તરવા મારગ ધર્મ;
મિત્ર મારા કષ્ટ પામ્યા, દુઃખે ગયા છે દીન.
ગોવિંદ માંડી ગોડડી, મિત્ર સાંભળો મારી વાત;
ચિંતા શી પડી આવડી, જે દુર્બળ દીસે કાય.
સંતાન સુખ નહીં ઘરમાં, શું ભાલીએ આણ્યા વાજ;
કે જ્ઞાને કરી ત્યાગી થયા, સંસારપર નહીં ભાવ.
તમે કરી ઇંદ્રી વશ કરો છો, કે દેહદમન મન પૈરાવ્ય;
એટલા દુઃખમાં મ્યું દુઃખતે, કહો મુજને અનુરાગ.
કપી કહે તમ વિચારો કરી, પામ્યો છું હું દુઃખ;
અંતર્યામી મળ્યા છો, તો હવે થાશે સુખ.
સામળિયા આજ મળ્યા તમને, સાંભરે છે કે શૂન્ય;
ગોરને ગેર એક સ્વરે કરી, ભણતા વેદની ધન્ય.
સ્ત્રીને સોંપી ગયા ગુરુજી, કરવા યજ્ઞનાં કામ;
ગુરુપત્નિએ વિચાર્યું, આજ ઇંદ્રણુ નહીં ઘરમાંય.
આપણુને આવી કહ્યું, છેક અડચું છે શિષ્ય;
કાષ્ટ કડકો મળે નહીં, હું રસોઈ કરું શી રીત.
સાંભળી તતક્ષણ આલ્યા, કુવાદા લેઈ સ્કંધ;
હું તમે બળભદ્ર સાથે, ગયા વનમાં સંઘ.
ખોડ ફાડી ભારા ત્રણે, બાંધ્યા છે તતક્ષણ;
સાંભરે કે નહીં તમને, જુએ વિચારી મન.
તે સમે વાયુ આંધી આવી, વરસ્યો બહુ વરસાદ;
રવિ અસ્તાંગત દિશા ભૂલ થઈ, સુઝે નહીં કાંઈ વાટ.
નદી નાળાં પૂર આવ્યાં, ટાઢે પુલુએ વનમાંય;
એકેકના કર ગ્રહી ચાલ્યા, વિપત પડે બહુ ત્યાંય.
રખે કો ભુલા પડે થઈ, અંધારી ઘણી રાત;
વસ્ત્ર ભીનાં વળી ઉપર, વરસે છે વરસાત.
એ રીતે આપણે રાત સઘળી, ર્ધ્યા છિએ મુનિજનન;
સુદામા કહે સાંભરે મુને, રહ્યા રાત્રે વન.
શ્રીકૃષ્ણ કહે વળી સાંભરે, મિત્ર કહું તમને વાત;
પ્રાતઃકાળ થયે ભારા લઈને, ચાલ્યા ત્રણ જણુ વાટ.
ગુરુએ આવી કહ્યું સ્ત્રીને, ક્યાં ગયા એ બાળ;
ગોરાણી કહે મોકલ્યા મેં, લેવા સરપણુ કાજ.
રીસ કીધી અતિ ઘણી, તેં એ શું કીધું કર્મ;
રામ કૃષ્ણ બેહુ ભણવા આવ્યા, એ કહિયે પરિવ્રજ.

સકુમાર બાળક મોકલ્યા, કેમ કરી રાખું ધીરજ;
હજી લગી આવ્યા નહીં, વરસે મેઘ ચમકે વીજ.
રાત્રિ થઈ નહી પૂર આવ્યાં, શું કરે તે બાળ;
સ્ત્રીને એ રીતે કહ્યું ગુરુએ, ચિંતામાં ગઈ રાત.
બાળક વનમાં રહ્યાં લુખ્યાં, શું કરું હવે જોય;
પ્રાતઃકાળે આવ્યા ઓળતા, આપણને દખી મન મોય.
ધાઈ આવીને ભારા નંખાવ્યા, લીધા હૃદય સાથ;
એમ કરતાં તમને કષ્ટ પડ્યું, કહી મૂડ્યો મસ્તક હાથ.
પ્રસન્ન થયા છે આપણને, ઘેર તેડી ગયા ઉલાસ;
તમારી વિદ્યા તમને ફળજે, દીધા આશિરવાદ.
ગૌ દાતાં કર વધારી તમે, દહોણી આપી થયું જ્ઞાન;
ગોરાણીએ પુત્ર માગ્યો, મુલો તે આપ્યા જાણ.
વિદાય થઈને ઘેર આવ્યા, એ સાંભરે મિત્ર વાત;
તે દહાડાના આજ ફરીને, મળ્યા છિયે રણિયાત.
સાંભળી ઋષીજી વધા, મુને સાંભરે મહારાજ;
આજ જન્મ મારો થયો સફળ, દરજ્જા નથી સર્વો કાજ.
તમે કહ્યું ગૃહસ્થાશ્રમ, કેમ ચાલે છે તમારો;
તમ કૃપાથી આજ સુધી, થયો છે નિર્વાહ મારો.
જગતગુરુ તેમને કહિયે સ્વામી, ભણ્યા ગુરુની પાસ;
ભણ્યું ભણાવ્યું શું પડે તમને, લોક વેહેવારને કાજ.
સન્નિધાનદ રહ્યા વ્યાપી, એક અનંત સ્વરૂપ;
કોટિ કોટિ પ્રભાંડ ફરે છે, તમારાં રોમકૂપ.
તમે વિશ્વંભર વિશ્વપાલક, આપો સહુને અંન;
અમને શાન્તી છે ચિંતા, માથે તમે પરપ્રભ.
સંસારનું સુખ સ્વપ્ન સરખું, સાચું હરિનું છે નામ;
શ્રવણ કીર્તન ધ્યાન ધરે તે, પામે પૈકું ધામ.
પરસ્પર વાત એમ કરે છે, ઋષી ને ભગવાન;
સુતપુરાણીકે શૌનક આગળ, કહ્યું છે નિર્વાણ.

વળણ.

કહ્યું છે એ નિર્વાણુરે, કહે સાંભળ રાગરે;
ધનદાસના સુતકહે સુંદર, થયો એ સીમા અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે અશી-
તિતમોઽધ્યાયઃ ॥ ૮૦ ॥

અધ્યાય ૮૧ મો.*

કડવું ૧૯૪ સું-રાગ કેદારો.

શુક કહે સુંગ રાજન, હરિનાં ચરિત્ર કહું અતિ રમ્ય;
સુદામ.૫૨ પ્રભુની પ્રીત, પૂર્વની વાત કરે જગદીશ.

ચાલ.

જગદીશ કહે મારા મિત્રને, નથી દ્રવ્યની ઇચ્છાય;
ધણિયાણીને ઇચ્છા છે, મન જાણ્યું ચકુરાય.
દીધા વિના કેમ પામશે, એમ કહે મધુસૂદન;
સાત જન્મ લગી જોયું પ્રભુએ, મળે નહીં કાંઈ પુન્ય.
પૈલવ મારો દખીને, એ લાજશે મન સાથ;
તે માટે તાંકુલ મુજને, આપશે નહીં હાથ.
મિત્રને કહે અમારે કાજે, લાવ્યા છો શું હેત;
દેવગુરુ તથા રાજદારે, મૂકવી કાંઈ ભેટ.
પત્ર અથવા પુષ્પ કે ફળ, કરે મુને અરપણ;
તેણે કરી હું સંતોષ થાઉં, ઘણું નહીં રીઝે મન.
ભાલીયે ભેટ મોકલી તે, આપો અમને વરત;
લાવ્યા છો શી ગાંડડી, કાંઈ દીસે એમાં તવ.
ઋષિજી મન વિચારે ત્યાં, તુચ્છ ભેટ મૂકું શુંય;
શ્રીકૃષ્ણના પૈલવ જુઓ, રંકે દુર્ભળ પ્રાણણ હુંય.
કંચન મણિમય કહિયે રચના, સમ ભૂમી અવાસ;
મુક્તાફળનાં તોરણ દારે, તેજ પુનઃ પ્રકાશ.
અઘસિદ્ધિ નવનિદ્ધિ ઘરમાં, ભરી કોષભંડાર;
શું જોઈને એ તાંકુલ આપું, કરે મન વિચાર.
શ્રીકૃષ્ણે મન વિચાર્યું, એને આપતાં આવે લાજ;
હસતાં હસતાં તાણી લીધી, ગાંડડી ચકુરાજ.
દખીને ઘણું પ્રસન્ન થયા છે, છોડે છે પોતે ગાંડ;
સુદામાનું દારિદ્ર જોવા, પ્રીત ઘણી એ માટ.
જેમ છોડે તેમ ભવનાં બંધન, છુટતાં જાયે ત્યાંય;
છોડતાં તાંકુલજ દીઠા, હરખ્યા ઘણું મનમાંય.
ઋષીને ભગવાન કહે છે, તમે કેમ જાણી મનની વાત;
ભગવાનને એ વહાલા છે, માટે લાવ્યા છે એ ભાવ.
સ્ત્રી સર્વે આશ્ચર્ય પામી, આ શું એમ કહે નારી;
આવડું એણે બંધન કીધું, કર્યું ચત્ત બહુ ભારી.

* આ એકાશીમા અધ્યાયમાં ભગવાને મિત્રના તાંકુલ ખાઈ
તેના આશ્રમમાં ઈંદ્રને પણ દુર્લભ એવી લક્ષ્મી કરી આપી
એ કથા છે. † જુદા પ્રકારનો.

મહિમાંહિ કહે છે નારી, એવી શું શું છે વસ્ત; ને દખી રણિયાતજ થાય છે, હરિ છોડે છે સ્વહસ્ત. એક મુદ્ધિ આરોગ્યા ભરી બીજી, લક્ષ્મીએ જાણિયો હાય; શકે તુલ્યે આપ્યું હવે શું, આપણે મુજને નાથ. પછે તમને ગમે તે ખરું, સમજિયા દેવ મોરાર; બાકી સ્ત્રીને વેહેચી આપ્યા, પ્રેમે તાંડુલ સાર. એક તાંડુલ ભાવના તે, કહિયે લક્ષ સમાન; રૂકમિણીને કહે શ્રી હરિ, તે જાણજે મનમાં. એ સરખું મેં આપ્યું નહીં, એમ વધા જગદાધાર; આપ્યું તે રૂકમિણી જાણે, બીજી ન જાણે નાર. શ્રી કૃષ્ણ કહે મારા મિત્ર ભૂખ્યા, કરો સામગ્રી તૈયાગ; માર્ગમાં ઘણા શ્રમ થયો, સાંભળા સ્ત્રીએ વાત. ચોકો પાણી અંન સામગ્રી, કહ્યું છે સર્વ તર્ત; રૂકમિણી કહે ઉડાડો. હવે કષ્ટીને લગવંત. પ્રેમ વાત કરિને ત્યાંથી, ઉઠયા છે લગવાન; સુદામાને તેલ મર્દન, ઉજ્જૌદક શુભ સ્નાન. મિષ્ટાન્ન ભોજન શાતળ જળ, મુખવાસ બીડી ખરાસ; રત્નજડિત શય્યા ઉપર, સુવાડયા કષ્ટીરાજ. શ્રી કૃષ્ણ કષ્ટીના પાગ ચાપે, લક્ષ્મી ઢોળે વાય; નિદ્રાવશ તવ થયા કષ્ટીજ, સુતા પછી યદુરાય. પ્રાતઃકાળ થયો વિદાય માગી, ચાલ્યા સુદામા સાવધાન; વળાવાને ગયા સંગે, પોતે શ્રી લગવાન. સુદામાને ભેટયા શ્રી હરિ, રૂરીને મળવું કયાંય; હાલે હાથે વળાવી પ્રભુ, આવ્યા મંદિરમાં. સતભામા કહે જાંબુવતીને, કૃપણ થયા જુઓ હેત; પ્રાણાણ દુર્બળ ગયો તેને, આપી નહીં કોડી એક. રૂકમિણી કહે સમજે શું તમે, પ્રભુની વાત છે ગૂઢ; આપ્યું પણ મુખે નવ કહ્યું, જુઓ એવા ગરડારૂઢ. માર્ગમાં કષ્ટી જાય ચાલ્યા, કરતા મન વિચાર; ભણું થયું આપ્યું નહીં, મુને દ્રવ્ય દેવ મોરાર. મિત્રે જાણ્યું દ્રવ્ય આપું તો, માયામાં થાય મજન; તેમાટે હેત કશું મુજપર, રાખ્યો મારો ધર્મ. પાપને મૂળે અવતરે, એ મૃત્યુ લોક અવતાર; હું રંકે કૃપણ પતિતને, કોણુ આવડું હેત કરનાર. તેલ મુગધી મર્દન કીધાં, ઉજ્જૌદક એવો ભાવ; થાકા છો મિત્ર નાહાઓ ઘણું જળે, ઉતરે પગ થાક. ભોજન કરાવી શય્યા ઉપર, સુવાડયા ગયો શ્રમ; ઉશીસાં મખમલ તળાઈ, સમુદ્ર ફેણ જેવી નરમ.

થાકા છો મિત્ર એમ કહીને, ચાંપ્યા મારા પાય; રૂકમિણી ઉભાં સેવા કાળે, ઢોળે વીંજણ વાય. એટલું સુખ કયાંથી મુજને હું રંકને જુઓ પ્રેમ; હું પામર તે ઇશ્વર કહિયે, વિચારે કષ્ટિ એમ. ભણું થયું કાંઈ ન આપ્યું મુજને, કહ્યું રૂકું કામ; સુખે હરિ સ્મરણ નહીં, દુઃખે સ્મરીયે નિત્ય રામ. વળી કષ્ટી મન વિચારે, કાંઈ આપ્યું નહીં મહારાજ; બાળક કહેશે પિતાજી, શું લાવ્યા છો અમકાજ. વળી કહે ધન મદ કરીને, પડતા કુંભીપાક; સમજી કહ્યું મુજ સખાએ, મુને કર્યો એ ઉપકાર. ભક્તિ મોટી સર્વથી, જેણે વશ થાયે લગવાન; એમ વિચાર કરતા આવી પહોંતા, દીકું કષ્ટિયે ગામ. વાટિકા વૃક્ષ પરમ સુંદર, ભર્યાં સરોવર સુહાય; કમળપુષ્પ મુગધે મેહેકે, દખી વિસ્મય થાય. જોતાં જોતાં ચાલ્યા નગરમાં, આવ્યા મંદિર સમીપ; સમ ભોમી અવાસ માણીમય, દીઠા છે એ રીત. સાવ કંચન રત્ન હીરા, જડીત સ્થંભ અમૂલ્ય; વિશ્વકર્માએ રચી રચના, થાય નહીં કંઈ મૂલ્ય. છજાં અટાલી ગોખ જળી, બેસવાના ઠામ; મુકતાફળનાં તોરાણુ લટકે, શું વખાણું ધામ. સુવર્ણ પુતળી રત્ન ઘરમાં, દીસે જ્યોતિ પ્રકાશ; ગલેચા જનમ તકીયા, ત્રુડા છે અવિનાશ. હેમકળશ ત્યાં ધ્વજ ઉપર, દેવ વિમાનની ભાત; સહસ્ર સહસ્ર દાસી ભૂષણુ, પેહર્યાં માણીમય જડીત. રત્નજડીત શય્યા ઉપર, અંદરે મોતી જૂલ; ઇંદ્રના જેવી કહિયે વિભુતી, શોભા મંદિર રમ્ય. મદ ગલીત ગજ હેમ સાંકળે, ઝુલે છે તે ઠામ; ચાચકનન યશ છંદ જોલે, અપ્સરા નૃત ગાન. દાહોરી નાખત વાળે દારે, થઈ રહ્યા નાટારંગ; એ શું વિશ્વકર્માએ કશું કાણુમાં, વિચારે મુનિ પુંગ. મનુષ્ય પામર શું કરે, એ કહિયે રચના દેવ; અરૂં પર જુઓ કષ્ટીજ, પણ જડે નહીં ઘર એવ. ઠામ ભુલ્યો પણ ગામ નીચે, દીસે કો ધનવંત; એજ ભાવનમાં ને રહે, જેણે સેવ્યા ચરણુલગવંત. હસ્તિ ડોલે આંગણુ, વળી હૃય કરે હોંસાર; અચુત સેવક ઉભા દારે, વળી એ પ્રતિહાર. તાલ જાંઝ મૃદંગ વાજે, ગાયે ગાંધર્વ ગાન; સુદામાજીએ વચાધ્યું, કો છત્રપતિનું ધામ.

મઠી મારી ક્યાં ગઈ, ને ક્યાં ગયાં સ્ત્રી બાળ; એ શું મુજને પ્રાંતિ થઈ છે, દીશા ભુજન્નના. સગ્યાં સરખાં છોકરાં, દિસે લુટી સરખી નાર; નુટી સરખી ઝુંપડી, તે દીસે નહીં નિરધાર. વળા મનમાં વિચાર્યું, એ કહિયે મારો કામ; એટલી વારમાં કોણ કરે, અકૃત્રિમ કરતા શ્યામ. ક્ષણમાત્રમાં સુવાણું દારિકાં, રચી છે અતિસાર; ક્ષણમાં સુષ્ટિ સંહાર કરે તો, એને કરતાં શી વાર. અંહાસખાએ મુજને કહ્યું નહીં, છેવટની ઘડી સુધી જોડ; સાવ કંચન રત્ન માણીમય, આખાં મંદિર એહ. આગળથી એ રચ્યાં મંદિર, જાણે લક્ષ્મી વાત; ખીનું કો જાણે નહીં, એવા મિત્ર મારા પ્રાત. એકેક કણ તે ઈદ્રાસનપે, આધિક માન્યો શ્યામ; તુચ્છ ભેટ તે ઘણીકરીને, માની લે ભગવાન. ગદ્ ગદ્ કંઠે થયો સુદામો, નેત્ર વહે જળધાર. કોટી કોટી પ્રણામ પ્રભુને, કરું છું નમસ્કાર. હવે પતિવ્રતા ઘેર વાટ જુએ છે, સ્વામીની શી રીત; મોઢે સાણગાર વસ્ત્ર ભૂષણ, પેહરિયાં કંચન ચીર. નેપુર રણગણ વિહુઆ. વાળે માણીમય જડાવ; ગણખંધ બાજુખંધ ઘેરખા, કરકંકણ મુકતા હાર. રત્નમાણીમય ઝાલ ઝબુકે, શોભે છે મુખચંદ્ર; નવધૈવન રૂપ વિશાળ સતીનું, એ કૃપા શ્રીગોવિંદ. રત્ન આસને બેસી અરૂંબે, જુએ સ્વામીની વાટ; કાંઈએક દાસી સેવામાં તે, કરે છે કામકાજ. કો પાનખીડી જળની ગારી, કો પુષ્પના લેઈ હાર; અગર ધૂપ સુગંધ બેઈકે, શોભા કહી નવ જાણ. સેવકને એમ કહે મુખથી, સુદામાની નાર; મારા સ્વામીને પ્રતાપે કરી, એ મળી રિદ્ધિ અપાર. ભગવાન તેને પ્રસન્ન થયા, આવતા હોશે વાટ; એમ કહીને જુએ છે એવે, નયણે નીરખ્યા નાથ. સહસ્ર દાસી સંગ પોતે, લક્ષ્મી સરખું રૂપ; પૂજની સામગ્રી લેઈને, આવ્યાં છે સન્મુખ. કાંઈ મન આશ્ચર્ય હવા, કો આવે છે સ્ત્રી હોય; ઈદ્રાણી કે લક્ષ્મી પોતે, વિચારે મનમાંય. એટલે સહસ્ર દાસી સાથે, વીઠી લીધા પ્રહ્લ; સુદામાને કહે નારી, દરિદ્ર ગયાં તમારે પુન્ય. પૂજ કરીને ચરણે લાગ્યાં, સ્વામીનો ગ્રહો હાય; હરિ કૃપાએ થયાં મંદિર, જાણુજો સ્વામીનાથ.

એમ કહીને ગયાં તેડી, મંદિરમાં પ્રાતકાર; શ્રીકૃષ્ણ સરખું રૂપ કંપીનું, થયું તેજ પ્રકાશ. વચ્ચાનૃપણ વિવિધપેરનાં, સાવ માણીમય જડાવ; બાવક દીડાં રૂપ સુંદર, વર્ત્યો જ્યન્યકાર. સિંહાસનપર બેસાડ્યા કપિર, ચમર ઢળે ચોપાસ. કંઈએક સેવક બોલા આગળ જાણીયે કૈલાસ. સ્ફટીક મણિમય કહિયે મંદિર, સુવાણુંનાં સહુ પાત્ર; કપિનો પૈભવ જોતાં, કમરે તે કોણ માત્ર. તાત્ર જાંઝ મૃદંગ વાગે, આનંદ ચોષવ થાય; સાચકને કપિ દાન આપે, દરિદ્ર તેનાં જાણ. કાંઈ મનમાં વિચારે, રજે માયામાં થાઉં મન; સદૈવ મારી મનખા રહેજો, શ્રી કૃષ્ણને ચારુ. પ્રભુએ આપ્યું તો ભોગવનું, પણ ચિત્ત રહે ઉદાસ; જન્મ જન્મ શ્રીકૃષ્ણની, ભક્તિ હોય અવિનાશ. એમ અદ્રુપ વાનું તવતા જાય, વિષયપર નહીં મન; શ્રવાણ કીર્તન ધ્યાન હરિનું, નીર્ગમે એમ દીન. અંતર્યામીએ જાણ્યું એનું, મન રહે ઉદાસ; હરિભક્તિયે અંત્ય પદવી, પામે વેકું વાસ. સુદામાનું ચરિત્ર ગાયે, સાંભળે નર ને નાર; દરિદ્ર તેને પીડે નહીં, તે પામે ઉત્તમ ઠાર; વળણ.

પામે ઉત્તમ ઠામ એ, શુક કહે સાંભળ રાયરે;
ધનદાસના સુતકહે સુંદર, થયો એકધારીએ અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે એકા-
શીતિનિર્માધ્યાયઃ ૮૨ ॥

અધ્યાય ૮૨ મો.

કડવું ૧૨૫ સું-રાગ રામગ્રી.

શ્રીશુકદેવ કહે સુંણ રાય, હરી કર્ણેત્રની યાત્રા જાય;
સૂર્યગ્રહણ આવ્યું મોટું પર્વ, લેઈ પરિવાર સાથે આલ્યા સર્વ.
ઉગ્રસેન વસુદેવ તાત, પ્રધુન્ન સાંબ ને બળ પ્રાત;
સાત્યકી યાદવ ગદબળવાન, વાગ્યાં દુઢુભી બહુ નીશાન.
અનિરૂદ્ધ કૃતવર્મા મૂકયા ગામ, રક્ષા કારણ શ્રીભગવાન;
ગજ રથ અશ્વ બેસી મુખાસન, થયા તત્પર શ્રી પરિપ્રહ.

આ બધાશીમા અધ્યાયમાં સૂર્ય ગ્રહણના પર્વ દિવસે કર્ણેત્રમાં આવેલા રાજાઓ યાદવોને એક પરસ્પર પ્રીતિથી ભગવાનની વાર્તા કરવા લાગ્યા તે કથા છે

ચાલ.

શ્રી પરીબ્રજ પાતં જય છે, સાંભળો પરીક્ષિતરાય;
કહેશો એટલાં એ તીર્થ મૂકી, કર્કસેત્ર કેમ જય.
એકે પરાયણ હણ્યા ક્ષત્રી, હણ્યા એકવીશવાર;
તે પરીરામની પ્રજા હત્યા, ઉતરી એ ઠાર.
દૈત્યની પેરે પીડતા, માટે હણ્યા જીવ વિશેષ;
અહીંયાં આવી કીધું તર્પણ, હત્યા ગઈ તતક્ષેવ.
તે માટે પુણ્ય ક્ષેત્ર છે, સહુ ગયા તેણે ઠામ;
તે દિવસ અપવાસ ખીજે, મૂર્ખગ્રહણ કીધાં સ્નાન.
ખજાસ સઘળો ગળ્યા રાહુચે, પર્વે માટું એહ;
ગ્રહણ અતે દાન ગાનાં, આપ્યાં વિપ્રને તેહ.
વસાભૂષણ વિવિધ પેરનાં, દીધાં દાન અનેક;
તીર્થ કરીને વાડીમાં મેળુ, ઉતરી સહુ સમેત.
છાયા શીતળ વૃક્ષની, ફળફૂલ આમ્રનાં જાડ;
પ્રજાભોજન દાન દક્ષિણા, આપ્યાં છે તે ઠાર.
સભાસહિત પ્રધાન સંગે, બેઠા છે ભગવાન;
વાલ જાંઝ મૃદંગ વાજે, ગાય ગાંધર્વ ગાન.
તીર્થ કરી હરિ પરવર્તી, મળ્યા લોક બહુ પુણ્યક્ષેત્ર;
ઠામ ઠામ સહુ ઉતરી તેને, મળવાનું કરે હેત.
કહિયે દશ પંચાંગના, વૈરાટ દ્રુપદ દશ;
દશ દશના ભૂપ મળ્યા અહિયાં, તીર્થ મહા વિશેષ.
ભીષ્મ પિતામહ વૃદ્ધ પોતે, ધૃતરાષ્ટ્ર રાજન;
ગાંધારી શત પુત્ર આદે, સૈન્યનો નહીં પાર.
દ્રોણાચાર્ય કરણ કૃપ આદે, કહિયે દુર્યોધન;
ભીમ અર્જુન નકુળ સહદેવ, યુધિષ્ઠિર મહિપાળ.
કંતા દ્રૌપદી સુભદ્રા, વળી કહિયે બીજા પરિવાર;
નંદ યસોદા ગોપ ગોપી, આવ્યાં તેણે ઠાર.
વચન પ્રભુએ કહ્યું હતું જે, મળશું અમે કર્કસેત્ર;
એક પંથ બેહુ કામ તીર્થે, આવ્યા સહુ સમેત.
હરિદર્શનનો લાભ મોટો, સર્વથી ઘણું પુણ્ય;
વસુદેવજીને મળવા આવ્યાં, કંતાજી તતક્ષણ.
દ્રૌપદી સંગે સુભદ્રા, એ આદે કંઈ એક નાર;
બેઠેનને આવતાં દેખી, ઉડ્યા મળવા રાય.
મળીને સમાચાર પરસ્પર, પૂછ્યા છે સુખદાય;
વસુદેવ કહે બેઠેન ઘણે દિવસે, મળ્યા તમને આજ.
કંતાજી કહે ભાઈ સાંભળો, કહું દુઃખની વાત;
શ્રીકૃષ્ણ સરખા ભત્રિજ, તમ સરખા મારે બ્રાત.

ભુજો આવકું કષ્ટ પડ્યું અમને, લીધી નહીં સંભાળ;
આજ પાંડવ છે અમારું, તમે શું કરો ભૂપાળ.
જ્યારે અજી હોશે પાંધર, ત્યારે સર્વ સાનુકૂળ થાય;
સાંભળી વસુદેવ કહે બેઠેન, સત્ય કહ્યું તમે આપ.
ભુજો કારાગૃહમાં રોહિલા દિન, નીર્ગમ્યાં અમે એમ;
તમારો તપાસ અમે કેમ, ત્રિવિધે આવી બેઠેન.
હવડાં દહાડા વળ્યા છે, તમ ભત્રીજાને પુણ્ય;
હવે તમાને કષ્ટ પડશે, જ્યારે સહાય કરશે શૂન્ય.
કંસ પાપીયે પીડ્યાં અમને, દીધું છે ઘણું દુઃખ;
એ દુષ્ટનો નિગ્રહ કરીને, આપ્યું પુને સુખ.
વસુદેવજી એમ કહે છે, એવે આવ્યા બહુ રાજન;
ઉગ્રસેન સહુ સભા બેઠી, પોતે મધુસૂદન.
રાજભૂમાં મળ્યા રાજ તે, સર્વ પાંડવ સાથ;
ઉગ્રસેન વસુદેવને, આવી મળ્યા સુખ દાય.
સ્તુતિ કરી રાય અતિ ઘણી, વસુદેવની તેણે ઠામ;
ધન ભાગ્ય યાદવ તણાં, જેના વંશમાં ભગવાન.
અરસપરસજ બોલવું, અહર્નિશ રહેવું પાસ;
મનુષ્યભાવે કરી જાણો છો, એ કહિયે અવિનાશ.
કોઈએક વેળા કરગ્રહી વાર્તા, કરવી હરિસું એમ;
એકે પંગતે ભોજન કરવું, એકે સાથે શયન.
ઉગ્રસેન આદે સર્વને, એમ કહે છે રાજન;
એ ભાગ્ય શું નાહાતું તમને, સંગે જગજીવન.
સંસાર તો અસાર છે, અહિં જન્મ મરણનું દુઃખ;
ઉઘે મસ્તક રહેવું નર્કમાં, શું છે અહિયાં સુખ.
સંસારસાગર તરવા નૌકા, કહિયે પ્રભુનું નામ;
શ્રીકૃષ્ણ પોતે સાંભળે, મળી ગયા રાયજી ઠામ.
શ્રીગોકુળથી નંદ યસોદા, ગોપ ગોપી ત્યાંય;
જાણ્યું જે ભગવાન અમને, મળશે તીરથમાંય.
તે માટે કર્કસેત્ર આવી, મળ્યા નંદ વસુદેવ;
મળી કરી સમાચાર પૂછ્યા, અન્યોન્ય સહુ ક્ષેમ.
આદરમાન વસુદેવે દીધાં, ગંગા કંઠે થાય;
તમારો ઉપકાર અમે જ્યારે, છૂટ્યું નંદરાય.
તમારે પુન્યે ઉછરિયા એ, બાળક બેહુએ ધન્ય;
આશિંગજ કેમ થઈશું તમારાં, એમ વધા રાજન.
ખાળે બેસાડી રામ કૃષ્ણને, દીધાં આલિંગન;
નંદ કહે પુત્ર ઘણે દિવસે, મળ્યા જળ ભર્યાં લોચન.
જ્યારેય અમને સંભારે કે, નહીં સુંદર શ્યામ;
રાજ સુખમાં ભુલા છો, હવે સંભારો શું કામ.

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે પિતાજી, તમને વિસારતા નથી ત્યાંય; સદૈવ મારી મનિષા રહે છે, જાણુજે વૃજમાંય. યસોદાજી દેવકીને, આવી મળવા કાજ; રોહિણી સહુ મળ્યાં પ્રેમે, પૂછી વાત સુખદાય. યસોદાને દેખી બેઠ, આવી મળ્યાં તતક્ષેણ; જોજે એસાડી આલિંગન મા, પૂછે કુશળકૈમ. ઘણું દિવસે મળ્યા અમને, નેત્ર વહે જળધાર; દેવકી કહે યસોદાજી, તમે ખરાં માત તાત. નાહાનાથી મોટા કર્યા, તમવડે ઉછર્યા તન; અમને તો જાણુતા નથી, તમ ઉપર હરિનું મન. શ્રીકૃષ્ણ મુખથી વધા વાણી, સાંભળો મુજ વાત; તમારી તુલનાએ પૃથિવીમાં કો, હરી ન હોશે માત. ગદ્ ગદ્ કહે થઈને કહે, આવી ઉતરો અમપાસ; અમે રહું ત્યાં લગી તમે રહેવું, એમ વધા અવિનાશ. નંદ યસોદા ગોપ ગોપી, ઉતર્યાં સહુ ત્યાંય; મળવાને વૃજનાર સર્વે, આવી છે પ્રભુ જ્યાંય. નયણે નરખ્યા નાથને, ઘણું હરખ પામી મન; કોઈએક વેળા અમને સંભારે કે, નહીં પ્રાણુજીવન. બાળલીલા આપણુ રમ્યાં તે, કેમ વીસરે કહે શ્યામ; મળવાને અવકાશ નહીં જ, આવું ગોકુળગામ. જરાસંધ કાળયવન પૌણ્ડ્ર, સાલ્વ ને દંતવદ્ધ; એ આગળ આવી ન શક્યા, તમે માનજે તે સત્ય. કાળને વશ સર્વ છે, એમ કહે છે યાદવરાય; ત્તાણુને જેમ વાયુ ઉડાડે, ફરી ન મળવું થાય. વાદળ એકડું મળે આવી, વિચોગ થાય ક્ષણમાંય; વાયુ પરજન્ય ઉડાડી ને, લેઈ જાય ક્યાંનું ક્યાંય. તેમ સહુ એ કાળને વશ, જાણુજે તમે ન્યાય; પંચભૂતથી દહ થાય, ફરી તેમાં સમાય. જેમ મૃત્તિકાથી ઘટ નીપજે, ભાત ભાતના ત્યાંય; ભિન્નય ત્યારે મૃત્તિકા થઈ, મળે પૃથિવીમાંય. સુવર્ણના બહુ ઘાટ નીપજે, નામ તેનાં અનેક; ભાંગે ત્યારે સુવર્ણ કહિયે, તેમ ઘટ ઘટમાં એક. જે જાણુ તે તદરૂપ મુજને, મળે આવી જીવ; નહીંતર ભુલા ભમે દુઃખ સુખ, ભોગવે એ રીત. ચોગેશ્વરને દરશન દુર્લભ, તે તમે જુઓ મન; જ્ઞાન ગદ્ વિભુએ કહ્યાં, ત્યારે જાણખ્યા એ પ્રભ. ગોપી કહે તમ માયાથી, રહે ચિત્ત અમારૂં ઉદાસ; એટલું સ્વામી માગું છું, તે દીજીએ અવિનાશ.

શ્રીકૃષ્ણ કહે તમે મોક્ષ પામ્યાં, મુજ કૃપાએ જોઈ; તમને જન્મ મરાણુ નહીં, એમાં નહીં સંદેહ. સાંભળી વૃજનારી સર્વે, હરખ પામી ઘણા મન; ગોપી તનમય થઈ ગઈ છે, દેખે સઘળે પ્રભ.

વલણ.

પ્રભુભાવે તે દેખે છે, શુક કહે સાંભળ રાયરે; ધનદાસના સુત કહે સુંદર, થયા બ્યાસીમા અધ્યાયરે.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે દ્વયશીતિતમે-
ધ્યાયઃ ૧૮૨

અધ્યાય ૮૩ મો.*

કડવું ૧૯૬ મું-રાગ રામયી.

શ્રી શુકદેવજી વધા વચન, સાંભળ પરીક્ષિત મહારાજન; પાંડવ આવ્યા બહુ સૈન્ય સાથ, મળવા કાજે ત્યાંય દુનાથ.

ચાલ.

મળવા શ્રી યદુનાથને, એ આવ્યા છે રાજન; યુધિષ્ઠિરને દેખીને, સામા ગયા છે પરિપ્રભ. ભુજ પસારી લીધા રાયને, ભેટયા આંદરમન; સમાચાર તપ કૈમકુશળના, પૂછે શ્રી ભગવાન. રાય કહે જેને ભક્તિ તમતણી, તેને કૈમકલ્યાણ; કથા અમૃત શ્રવણ કીર્તિ, ચરણ કમળનું ધ્યાન. તેને શાની ચિતા જેને, માથે શ્રી પરિપ્રભ; નિર્ભય થઈને ફરે ભૂતળ, શું કરે તેને યમ. રાજ્ય તથા પરિવાર ધરમું, મમત્વ નહીં સ્વામીન; ચિત્ત અમારું તમારે ચાલું, રહે છે થઈ લીન. બીજું અમને ગમે નહીં, સદા ભક્ત હોય મુજ શ્યામ; તદરૂપ તમને દેખું છું, સર્વ શ્રી ભગવાન. સ્તુતિ રાયે પ્રભુની કરી, ઘણું રીજ્યા દેવ મોરાર; એમ ઠામે ઠામ વાત પ્રભુની, કરે છે નર નાર. અંતઃપુરમાં દ્રૌપદી, રૂકમિણી આદ સહસ્ર; એમ મળીને કરે વાર્તા, દ્રૌપદી પૂછે અત્ર. રૂકમિણીને કહ્યું પેહલાં, કેમ પરજ્યા તેહ; સાંભળવાની ઇચ્છા છે, માટે કહે મુજને એહ.

* યાશીમા અધ્યાયમાં સ્ત્રિઓ ભગવાનની કથાને ઉત્સવ કરવા લાગી, તેમાં કૃષ્ણની આંખોએ પેતાના પવવાહની કથા દ્રૌપદી પાસે કહી બતાવી તે કથા છે.

રૂક્મિણી કહે ભાઈ મુજને, આપી હતી નિર્માણ;
શિશુપાળને તેડાં ગયાં, તે આવ્યા લેઈ બહુ જન.
મારું ચિત્ત તો હરિચરણે, મેં પત્ર મોકલ્યું ત્યાં;
લગ્નદિવસપર આવી પહોંચ્યા, હરખ અતિ મનમાં.
અભિક્ષા દહેરે હું ગઈ, પૂજા નાસ્યાં જોઈ વાટ;
સ્મરણ કીધું સારંગધરનું, લેઈ ગયા મુને નાથ.
સર્વ રાજને છતી મુજને, પરણ્યા લક્ષ્મીકાંત;
હું એનાં ઘરની કિકરી હું, પછી કહી સતભામાયે વાત.
મારા પિતાને સર્વે આપ્યા, સ્વમંતકમણિ તે ત્યાં;
શ્રીહરિયે માગ્યા આપ્યા નહીં, પછી મૂક્યા જળધરમાં.
પ્રસેન યાદવ કંઠે ખાધી, ગયા યુગ્યા વંત;
યુગ્યા રમતાં સિદ્ધિ માર્યાં, સિદ્ધને રીંછે જઈ એમ.
કાને કાન કરે વારતા, આગળ કદાચે માગ;
રીંછ સાથે અઢાવીશ દિન, વઢિયા જઈ વીતરાગ.
રીંછને છતી મણિ લાવ્યા, જાંબુવતી સંગ નાર;
પિતાને પરિતાપ થયો મેં, મિથ્યા દીધું આળ.
અકૂરને આપવા કહી, મુને પરણાવી હરિ સાથ;
ઘેર આવી જાંબુવતી પરણ્યાં, છિયે અમે એની દાસ.
કાસિંદી કહે તપ કષ્ટ, મુને વર્ષા શ્રીભગદીશ;
યુગ્યા રમતાં મજ્યા મુજને, પરણ્યા છે ભણી રીત.
નાજનજિતી કહે મારા પિતાયે, વ્યભતી કરી પોણ;
સાત સ્વરૂપે કરી નાચ્યા, મુજને પરણ્યા છે પરિપ્રભ.
તે માટે હું એના ઘરની, માર્ગનીનું કરું કામ
લક્ષમણા કહે પિતાયે કરી, મચ્છની પોણ જાણ.
મારું ચિત્ત ને પિતાનું ચિત્ત, ભગવાન ઉપર મન;
મોટા મોટા ભુષ સાથે, વેર થાય માટે કર્યું પોણ.
જળમાં જોઈ ઉચ્ચા મચ્છ વેધે, વરે તેહ પ્રમાણ;
સર્વ રાજ જોઈ રહ્યા, કોણે ન ઘાલી હામ.
શિશુપાળ આદે કરણ સરખા, જોઈ રહ્યા ખાંધી કર્ણ;
ખાણાવળી અર્જુન તેણે, વિંધાયો નહીં તે મચ્છ.
ત્યાર પછી ભગવાન ઉડ્યા. ધનુષ ખાણ લેઈ હાથ.
જળ નીચું જોઈ ઉપરથી, મચ્છ વિંધ્યા યદુનાથ;
સ્વર્ગથી પુષ્પ વૃષ્ટિ થઈ છે, છત્યા પુરૂષપુરાણ;
રત્નમાળા હું લઈ ઉભી, અદૃશ્ય થયા ભગવાન.
રાય સર્વે મોહ પામ્યા, દેખી મારું રૂપ;
હું જોતી જોતી આવું છું. નહીં દીડા યાદવજૂષ.
જાણ્યું ને મુજ વિના મૂંઝા, ખાઈ પડશે ધાર્ણ;
તતક્ષણ ત્યાંથી મકટ દરીન, દીધું અશરણાર્ણ.

વરમાળ કંઠે આરોપી, તપ વાગ્યાં દેવ નિશાન;
જ્યજ્ઞપાત્ર સઘળે થયો, એ રીતે પરણ્યા સ્થામ.
મચ્છ વિંધી અર્જુન તમને, પરણ્યા તે એ રીત;
એ રીતે મચ્છ વેધી મુજને, વર્ષા છે રણજીત.
ગજ રથ અશ્વ અનેક દાસી, લેખું મુજથી ન થાય;
મારા પિતાયે પેહેરામણી ઘણી, આપી નમિયા પાય.
અસૌણિણી સૈન્ય આપ્યું સાથે, વળાવ્યા ઘેર માન;
રથે બેસાડી લઈ ગયા, મુને વાજતે નીશાન.
સારથીને કહ્યું પ્રભુચે, હાંકે વેહેલો તું રથ;
સર્વ રાજને છતી આદે, પરણ્યા શ્રીભગદીશ;
હું એ ઘરની કિકરી, ખાઈ જાણુને વિશેષ.
સોલ સહસ્ર કહે નરકાસુરે, આણી અમને વાજ
નાગ ગાંધર્વ દેવકન્યા, રોકી એણે એ કાજ.
ધંત્રે આવી કહ્યું ત્યારે, ચઢ્યા તેપર સ્થામ;
નકાસુરને હણી અમને, લાવ્યા દારિકાં ગામ.
સોળ સહસ્ર ને એકસો રૂપ, ધર્યાં શ્રીભગવાન;
તેટલાં વસુદેવ દેવકી, ને તેટલા રૂઝ ડામ.
મને કરી અમે વર્ષા પ્રભુને, ગણ ઉઘાડી ત્યાં;
આણીને એ રીતે પદાર્થ, દારિકાંપુર માંય.
સાંભળી ઘણું હરખ પામી, દ્રૌપદી મનમાંય;
પરણ્યાના વિસ્તાર સર્વે, કહ્યો કુરુક્ષેત્ર ત્યાંય.
શુકદેવજી કહે રાયજી, કહ્યાં ચરિત્ર હરિનાં રમ્ય;
શ્રીતાજન ભાવે કરીને, ભજ્યે પ્રાણજીવન.

વળણ.

ભજ્યે શ્રીકૃષ્ણ નામ, એ થયા યાશી અધ્યાય પ્રમાણરે;
ધનદાસના સુત કહે સુંદર, થયો મેવાડા જ્ઞાતિ પ્રસિદ્ધરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે યાશીતિતમો-
ધ્યાયઃ ॥ ૮૩ ॥

અધ્યાય ૮૪ મો.

કડ્ડું ૧૯૬ મું-રાગ ધનાસરી.

શુકદેવ કહે સુંણ રાય, સાંભળી પ્રસન્ન થયા મનમાંય;
કુંતા ગાંધારી યસોદા માત, ગોપી સહુ થયાં રળીયાત.
સભામાં જોણે સાંભળ્યું કાન, તે સર્વ વખાણે ગુણ ભગવાન;

* આ યોધાશીમા અધ્યાયમાં મુનિઓનો સમાગમ થતાં
વસુદેવના યજ્ઞના ઉત્સાહની તથા સંબંધીઓને મોકલવા વિગે-
રેની કથા છે.

ચાલ.

ભગવાનના ગુણ ગાય એવે, આવ્યા ત્યાં મુનિ પુંગ; હરિદર્શનની ઇચ્છા મનમાં, હરખ અતિ ઉમંગ. વસિષ્ઠ ને સતદેવ અત્રિ, ભૃગુ દુર્વાસા રામ; વ્યાસ નારદ અંગિરા, વિશ્વામિત્ર ગૌતમ વામ. અગસ્ત્ય ઋષિ માર્કંડે લોમહર્ષ, ચ્યવન ઋષી ગુરુદેવ; આવતા દેખી સભા સહિતજ, ઉડ્યા હરિ તતક્ષેવ. આસન આપી પૂજા કાંધી, પવિત્ર કર્યાં મમ ઠામ; કૃતારથ અમને કર્યા, ભલે પધાર્યા કહે શ્યામ. સ્તુતિ કરી ઋષિની ઘણી, તમે કહિયે ભૂદેવ; કૃપા કરીને આવ્યા અમને, દરશન દેવા એવ. તીર્થમાં જઈ સ્નાન કરિયે, ત્યારે પામે ફળ તે સત; પ્રતિમા કો કાળે છે, સિદ્ધ મળે ફળ તૂર્ત. ઋષિ કહે અમને મોટા કીધા, સાંભળો હરિ વાત; પ્રતિમા વળી તીર્થ કોટી, જુઠાં છે શું નાથ. તમે જ્યારે એમ કહેા ત્યારે, માને કોણ મહારાજ; ભગવાન કહે એ ભક્તિ માર્ગ, લોક સદેહ કાજ. પ્રતિમા અષ્ટ ધાતુની, વળી તીર્થ કહિયે સાર; તમ સરખા સાધુનાં દરશન, પુણ્ય હોય ત્યારે થાય. વેદ શાસ્ત્રના વક્તા તમે છો, તમથી પામે જ્ઞાન; જ્ઞાને કરીને ભક્તિ થાયે, ભક્તિયે નિજ ધામ. જુઓ જનકે કોટિ નરકના જીવ, તારિયા રામપ્રતાપ; સાધુ સમાગમ એવો છે, શું કહું મુખથી વાત. તમથી તીરથ પ્રતિમાની, પ્રતિષ્ઠા જાણે લોક; તેમણે તમે મોટા પ્રભુયે, સ્તુતિ કરી શ્રીમુખ. સર્વ જનને જાણવા એ, ત્યાં કહું સભામાંય; સાંભળી ઋષિ પ્રસન્ન થયા ઘણું, હરખ પાંખ્યા ત્યાંય. ધન્યધન્ય શ્રીમહારાજ તમને, વધા ઋષિજી વાણુ; ધર્મ મર્યાદા રાખવા, એ કહું શ્રીભગવાન. અમે તમારા સેવક છીએ, જુઓ સ્તુતિ કરી ઘણી સોય; તમારો મહિમા એ સ્વામી, જાણે જ્ઞાની કોય. તમે ને પરિશ્રદ્ધ કહિયે, માયાથી ગુણવિકાર; મૃતિકાથી ભાત ભાતના ઘટ, નીપજે તે સાર. ભાંગે ત્યારે મૃત્તિકા, તેમ દીસે માયાલોક; સ્વપ્નમાં સુખ ભોગવે, પ્રાણી જંગે ત્યારે રીક. તેમ તમે ખરા માયા જુડી, દીસે સહુ પ્રપંચ; સચ્ચિદાનંદ રહ્યા વ્યાપી, રમત રચી એ સંચ.

તમ ચરાણથી ગંગા પ્રગટી, તે આપે પ્રાણીને મોક્ષ; યાદવ બીજ રાય તમને, જાણજે નહીં લોક. એ તો આપણા સગાવાહાલા, એમ કરી જાણે મન; ખાવું પીવું બેસવું સંગે, સુવું એક આસન. એમ ન જાણે જગદીશ છે, કેમ ખરાખરી કરું શીવ; મર્યાદા પામે નહીં, એ પ્રભુ આપણ જીવ. એમ સ્તુતિ કરી ઋષિયે ઘણી, હવે આજ્ઞા થોજીએ ઠામ; ભક્તિ તમારી હજે અમને, માણું છું એ ભગવાન. માન્ધાતા મહીપતી, મુચ્ચકંદ એના તન; તેને તમે કેમ મુક્તિ આપી, તે અમને પરિશ્રદ્ધ. વચન ઋષિનાં સાંભળી, હરિ થયા મન રળીયાત; પિતામહ સંગ ધૃતરાષ્ટ્ર રાય, વળી યુધિષ્ઠિર વિખ્યાત. ઉગ્રસેન સહુ સભા કહે, ઋષીયે કર્યા પાવન; શ્રીકૃષ્ણ મુખથી વધા વાણી, સાંભળો મુનિજન. ભાવ હોય તો પ્રતિમા ફળે, તીર્થ એ સુખદાય; કહેશે આટલાં જળ તેમ ગંગા, કેમ ફળ તેને થાય. તમ સરખા સાધુને પ્રાણી, જાણે નહીં મતિમંદ; સંસારમાં સુખ વિષે તેમાં, પડ્યા જન એ ફંદ. ગંગા કહે મહા પાતકી, આવી નહાયે મુનમાં તેહ; તે પાતક હું જ્યારે છુટું, સાધુ મળે સંત એહ. ત્રેલોક્યને પાવન કરે, તે કહે છે જુઓ એમ; સાધુ સંગત એવી છે, એ જાણે નહીં કો કેમ. આટલાં જ મનુષ્ય છે, તેમ જાણે તમને મૂઠા; ગૌ ખર પશુ કરી જાણવા, એમ વધા ગરૂડારૂઢ. તમે અમારું દેવત છો, તમ વિના નહિ કો અન્ય; તમને આપે તે હરિને પહેાંચે, મોટા તમે મુનિજન. તમારાં એ ચાર્ણની રજ, પવિત્ર કરે ત્રેલોક્ય; તીર્થ સઘળાં વસે ચરણે, જ્ઞાન ઉપદેશ મોક્ષ. આગળ આવશે કળી, વિપ્રને માનશે કોણ આમ; તે માટે સભા સહુ દેખતાં, કહે છે એમ શ્યામ. સાંભળી ઋષિ વિચારે, હરિ મહિમા કયો નવ જથ; સકળ સૃષ્ટિનું મૂળ વિષયું, જગત્પિતા કહેવાય. વસુદેવનંદન કહાવે જગતમાં, એ વિટંબાણા સરખી વાત; પ્રભુને જન્મ મરણ નહિ, એ જાણે વિરલા સત. વિપ્ર કહે આવ્યા દરશણ માટે, જુઓ સ્તુતિ કરી એવી મીત; આપણને મોટા કર્યા, એવા ભક્તવત્સળ ઇશ. એમ મહિમાઢે કરે વારતા, ઘણું હરખ પામ્યા મન; એ વિશ્વભર વિશ્વપાલક, કહીયે મધુસૂદન.

ઋષિ કહે શ્રીકૃષ્ણને તમને, સેવિએ અમો દાસ;
અમો પામર તમો મહા મલુ, મોટા તમો અવિનાશ.
ચાગેશ્વરને દરશણ ફૂલેલ, તે અમને મહારાજ;
દિવ્યચક્ષુ દષે નહીં તે, તે ચર્મચક્ષુ દીડા નાથ.
અઘાંગ યોગ સાધે ત્યારે, દરશન થામે હૃદયામાંય;
તે મલુ અમે નયણે નિરખ્યા, પ્રત્યક્ષ જુઓ દ્વાંય.
એમ રતુતિ કરીને ઉઠ્યા ત્યારે, માગ્યું એ વરદાન;
ભક્તિ તમારી હજો અમને, બીજું નહીં કાંઈ શ્યામ.
ધૃતરાષ્ટ્ર ઉગ્રસેન આદે, પિતામહ ધર્મરાય;
તે દખતાં પરિક્રમા કરી ઋષી, નમ્યા મલુને પાય.
સભા સર્વની શીખ લઈને, ચાલ્યા છે મુનિજનન;
વસુદેવજી તવ ઉડીને વિનવે, આવી ધર્મા ઋષિનાં ચર્ણ.
તમ સરખા મહંત મોટા, આવે અમો થયા રણિયત;
તમ વિના ઉપદેશ કોણ કરે, સાંભળો મુનિ વાત.
સંસારનાં રૂડાં લુંડાં કર્મ તે, થયા બંધન ભાર;
એ કેમ કરી હવે છુટિયે, કેમ ઉતરીયે ભવ પાર.
વચન રાયનાં સાંભળી, તવ બોલ્યા નારદ વાણ;
જગત ગુરુ છે એના ઘરમાં, એ પૂછે અમને જ્ઞાન.
ગંગાથી રહે સહસ્ર યોજન, તેને જળવાનું મંન;
પાસે હોય ત્યારે ભાવ ન ઉપજે, જાણજો રાજન.
ગંગા તણને અન્ય તીર્થની, કરે છે જન આશ;
તેજ જગન્નિવાસ કૃષ્ણજી મૂકી, આવ્યા છે અમ પાસ.
ઉઠક પૃથ્વી વાયુ અગ્નિ, સુરજ એ સ્વર્ગવાસ;
એને ભજિયે કુ આને ભજિયે, દુગધાએ રૂળનાશ.
તે માટે ભાવ ધરી મલુજીને, ભજિયે મન દહાવ;
સકળ મનોરથ થાય પૂરાણ, કૃપાનિધિ સુખદાય.
યજ્ઞ દાન વ્રત તીર્થથી, ભવ છૂટીયે રાજન;
વસુદેવ કહે એ જન્મ લઈને, ભોગવવાં કાંઈ કર્મ.
પાપ પુન્ય બેઉએ ભોગવવાં, એમાં નહીં સંદેહ;
ઋષી કહે તમો સત્ય કહો પાણ, સાંભળો કહું એહ.
શ્રીવિષ્ણુ અર્પણ કરીયે કર્મ, નિઃકામના રાજન;
જ્ઞાને કરી દેહ ધરે જેને, વાસના નહીં મંન.
તે માટે કરો યજ્ઞ એ પુણ્ય, પામશે હરિધામ;
તમે તો સહેજે તર્પા છો, લોક સંદેહ કામ.
ગૃહસ્થના એ ધર્મ છે, પામ્યા અર્ચવું દ્રવ્ય રાય;
સંધે કરીને મૂકે ઉડું, વાસનાયે સર્પ થાય.
તુળશી જળે કરી પાત્ર જોઈને, દીયે વિમને દાન;
જળના સ્વામી વરુણ એ પુણ્ય, આપે વિજયને આમ.

વિષ્ણુ આજ્ઞાયે સહસ્રગણ્યું, રવિ જોઈયે તે આપે દામ;
કિરણે જળ એકગણ્યું શોષે, આપે લક્ષ પ્રમાણ.
જેમ ચંદ્ર કિર્ણે અમૃત તેણે, છવે સૌ ત્યાં વૃક્ષ.
તેમ રવિ કિર્ણે જગત એ, હરિ કૃપાયે દ્રવ્ય લક્ષ.
તુળસી ત્યાં સાક્ષી પુરે, કીધું હોય જોણુ પુણ્ય;
શ્રીવિષ્ણુના ગણ લઈ જાયે, અંતે પામે હરિપદ ધન્ય.
ક્ષણભંગુર એ દેહ તેણે, કરવું સાધન ભદ્ર;
યજ્ઞ દાન એ પુન્ય માર્ગે, ઘટે નહીં કાંઈ દ્રવ્ય.
ઈહ લોક ને પરલોકમાં, તેના ગાયે યજ્ઞ ધન્યધન્ય;
તે માટે તમે યજ્ઞ આરંભ, કરો એ રાજન.
એણે કરી સંતોષ થાયે, યજ્ઞ પુરૂષ એ બ્રહ્મ;
ઈદ્રે યજ્ઞ કર્યા ઘણા તો, પામ્યા સ્વર્ગસંદન.
વચન મુનિનાં સાંભળી, ઘણું પ્રસન્ન થયા વસુદેવ;
યજ્ઞ કાર્ય કરવાને ત્યાં, ઋષિઓને રાખ્યા છે અવશ્યમેવ.
થઈ આજ્ઞા રામ કૃષ્ણને, કરો સામગ્રી સૌ તૈયાર;
મોટા મોટા ઋષીશ્વર મળ્યા, દાવ છે આ કાર.
વચન તાતનાં મસ્તક ધરી, કરે યજ્ઞનાં કામ;
સંઘમાં પડો ફરવો, કોઈ જાયે નહીં હવે ગામ.
પંચ દિવસ સૌ રાખ્યા તેને, વિવિધ પેરનાં અંન;
યજ્ઞ સામગ્રી કરી શીમે, મંડપ મણિમય રમ્ય.
વસુદેવજી મૃગચર્મ દીક્ષા, ધરી બેઠા ત્યાંય;
દેવકી આદે સ્ત્રી અષ્ટાદશ, સંજો મંડપમાંય.
પૂજની સામગ્રી સર્વે, મંગાવી તતક્ષેત;
કેસર ચંદન પુષ્પ તુળસી, પૂજ કરે વસુદેવ.
આસન મણિમય જડાવ તેપર, બેસાડ્યા વિમ ઈશ;
ચર્ણ પખાળી ચર્ણોદક લઈ, ધર્મ છે તવ શીષ.
વર્ધા વિમ તેની પૂજ કીધી, ભાવ શું ઘણી પ્રીત;
અગ્નિકુંડ દીપ્તમાન કીધા, મંત્ર ભણી એ રીત.
હોમ સામગ્રી ઋષીની આગળ, મૂકી યજ્ઞ કુંડ છે બ્યાંહા;
તિલ ઘૂત આદે અનેક વસ્તુ, હોમે ભણીને સ્વાહા.
શ્રીકૃષ્ણ રૂક્મિણી આદે સૌ કો, કરે યજ્ઞનાં કામ;
બળભદ્ર સ્ત્રી પરિવાર સાથે, પુત્ર મધુમન સાંભ.
મંડપમાં ભીડ બહુ જોવા, મળ્યા લોક અપાર;
દેખીને ઘણું હર્ષ પામ્યા, વરત્યો જ્યજ્યકાર.
વસ્ત્રાભૂષણ વિવિધ પેરનાં, પહેર્યા છે સૌ અંગ;
યજ્ઞમાં યાત્રકાર શાલા, થઈ રહ્યા અતિ રંગ.
યાચકજન યજ્ઞ છંદ બોલે, કીર્તિ ગુણ શ્રીભગવાન;
તાલ ઝાંઝ મૃદંગ વાજે, ગાયે ગાંધર્વ ગુણ ગાન.

યજ્ઞ અંત્યે સ્નાન માટે, ચાલ્યા રામ-હૃદ છે જ્યાંય;
 વસુદેવનાહયા તે પ્રવાહ હેઠળ, નાહાવું સર્વ ક્રોત્યાંય.
 આપ્યાં વસ્ત્ર લીનાં ચાચકને, નવાં પેહેલાં છે સુખદાય;
 પંચ શબ્દ નિશાન વાગ્યાં, આવ્યા આશ્રમ રાય.
 ષોડશ પ્રકારે પૂજા કરીને, આપ્યાં વિપ્રને દાન;
 ચાચકની બહુ ભીડ થઈ, દેવા ઉભા શ્રીભગવાન.
 વર્ષા તેને વિશેષ દક્ષિણા, શ્રીકૃષ્ણ ત્યાં શું ન્યૂન;
 ગજ રથ અશ્વ ગૌ ભૂમી દાનજ, કર્યાં છે બહુ પુણ્ય.
 વસ્ત્રાભૂષણ વીપ્રને ત્યાં, રત્ન મુકતા હેમ;
 જે માગે તેને ના નહીં, ઉદાર અતિ ઘણો પ્રેમ.
 સમસ્ત ઋષિ સંગ સર્વને, આપ્યાં ઇચ્છા ભોજન અંન;
 ઇંદ્રે કીધો એવો યજ્ઞ એ, વખાણે સહુ જન.
 સોરઠ મચ્છ પંચાળના, કંક વંક દેશના રાય;
 ભરતખંડના લોક સર્વે, આવ્યા દર્શન કાજ.
 સૂર્યગ્રહણ કુરુક્ષેત્ર ખીન્નું, જેવા હરિનું રૂપ;
 તે માટે તે જાતરામાં, મળ્યા છે બહુ ભૂપ.
 હવે પરવાર્યા કરી તીરથ, માગે આજ્ઞા હરિ પાસ;
 વસ્ત્રાભૂષણ સેવક શુદ્ધાં, આપી કીધા વિદાય.
 પિતામહ ધૃતરાષ્ટ્ર પાંડવ, અવર બહુ રાજન,
 શ્રીકૃષ્ણને મળી થયા તત્પર, આજ્ઞા ઘો હવે પ્રભ.
 કુંતા દ્રૌપદી સુભદ્રા, એ આદે ખીજ નાર;
 દેવકી આદે રૂક્મિણી સૌ, મળ્યાં પ્રેમ અપાર.
 પેરાંમણી કીધી ભલી, જેને ઘટે જેવી રીત;
 મળી કરી સહુ દેશ ચાલ્યાં, ગાયે હરિજન ગીત.
 નંદ યસોદા ગોપ ગોપી, માગે આવી વિદાય;
 વસુદેવ કહે હવે પરવાર્યા, સંગ ખેડા નહીં કરી વાત.
 કારાગૃહમાં દાહેલે દુઃખ, ભોગવ્યાં જેમ તેમ;
 હવે સ્ત્રીપુત્ર રાજમાંહે, ભૂલ્યા તમને એમ.
 તમારી પરોણા ચાકરી ન થઈ, આજ ભોજન સાથ;
 નાનાવિધ પકવાન સાથે રાયે, જમાડ્યાં ગોપ માત્ર.
 બળભદ્રજયે ખીજે દિવસે, રાખ્યાં ગોપ સમસ્ત;
 ત્રાજે દિવસે શ્રીકૃષ્ણે રાખ્યાં, એથે સાત્યકી ગદ.
 એમ પરોણાચારી હેત નંદપર, રાખે અશરણશરણ;
 આજ રહો હવે કાલે જાઓ, એમ વીત્યા માસજ ત્રણ.
 નંદ કહે હવે ય્યાં લગી, હોયે આજ્ઞા હરિ એમ;
 શ્રીકૃષ્ણ કહે છે પિતાજી, તમ વિના ગમશે કેમ.
 મારું ચિત્ત રહે વૃજવિષે, ક્યારે દેખું ગોકુળ ગામ;
 પાણુ શું કરું રાજકાજ આગળ, અવાય નહીં તેણીકામ.

ભલે એ મળે વૃજસાથ મુજને, મળ્યો છે જીવ્યો આંહી;
 ઘણું દિવસે મળ્યા આપણુ, ફરી મળવું ક્યાંહી.
 એટલે વર્ષાકાળ આવ્યો, જવા મન પ્રકુલ;
 નંદ યસોદા ગોપ ગોપાને, આપી વસ્તુ અમૂલ્ય.
 વસ્ત્રાભૂષણ વિવિધ પેરના, રત્ન હેમ જડાવ;
 એ તમ સરખું આપ્યું નહીં, વિનય કરે દીનદયાળ.
 વસુદેવ દેવકી રામ કૃષ્ણ એ, મળ્યા પ્રેમ અપાર;
 સૈન્ય સાથે વળાવાને, આપ્યું દેવ મોરાર,
 મળી નંદ યસોદા ચાલ્યાં, ગોપ ગોપી ગામ;
 શ્રીકૃષ્ણ વિરહ ભર્યા લોચન, રહ્યું ચિત્તમાં ધ્યાન.
 હવે ઉગ્રસેન સહુ યાદવ સાથે, થયા સજ પ્રમાણ;
 ગજ રથ અશ્વ એ સુખાસન પર, ખેડા વાળે નિશાન.
 રામ કૃષ્ણ તે સંઘ લેઈ આવ્યાં, દારિકાં જગદીશ;
 આનંદ આછવ ગીત મંગળ, રાજધાની એ રીત.

વળણુ.

એ રીતે આવ્યા નગરમાં, શુક કહે સાંભળ રાયરે;
 ધનદાસના સુત કહે સુંદર, થયો ચોર્યાસીમો અધ્યાયરે.
ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે ચતુરશીતિ-
તમોધ્યાયઃ ૧૮૪૧

અધ્યાય ૮૫ મો.*

કડવું ૧૯૮ મું-રાગ રામગ્રી.

શુક પરીક્ષિતને કહે વાણી, સૌનકને સુતપુરાણી;
 કથાશ્રુત નવનવી સ્થામ, શ્રોતા સાંભળો થઈ સાવધાન.

ચાલ.

સાવધાન થઈને સાંભળો એ ચરિત્ર હરિનાં રમ્ય;
 જે સહુ દેખો તે કારણ, સાચું નામ શ્રીપરિવ્રજ.
 એ કીર્તિ છે રામ નામની, પાપના બહુ પહાડ;
 ખલીહારી પ્રભુના નામની, જેણે ખાળી કીધી રાખ.
 હતાશનની એક કણિકા, તૂણ મેરૂ સમાન;
 ખાળી તેને ભસ્મ કરે તેમ, પાપને હરિ નામ.
 વસુદેવને ઋષિ કહી ગયા, એ કૃષ્ણ પૂર્ણાનંદ;
 તેણે કરીને વિશેષ જ્ઞાનજ, આજળ્યા ગોવિંદ.

* પંચાશીમા અધ્યાયમાં પ્રાર્થના કરવાથી શ્રીકૃષ્ણ તથા બલદેવે પિતાને જ્ઞાન આપ્યું અને માતાને મરી ગયેલા દીકરા આણી આપ્યા તે કથા છે.

વસુદેવજી ધરમાં જ્યાં, જ્યાં યેઠા છે વિશ્વનાથ;
તતક્ષણે ઉડી નચ્યા તાતને, મસ્તક મૂક્યો હાથ.
ધન્ય ધન્ય તમને મેં ઓળખ્યા, તમને કહ્યે શ્રીપરિવ્રજ;
મને પાળો સંહારો, તમે પિતા જગતસ્વામીન.
તમે પિતા કહી મુને યોલાવોછો, એ વિઠંબાણુ જ્યે;
તમારી સત્તાએ સંસાર ઉભો, તમવિતા નહીં કુાય.
બ્રહ્મથી એ તત્ત્વ માયા, એથી મૃતિ એમ;
એમાં છે પ્રતિબિંબ છાયા, રવિ જળ ઘટ તેમ.
પૃથ્વીપર જન રહે છે, એ પૃથ્વી મસ્તક શેષ;
કૂર્મ ઉપર શેષ તમે જળ, શક્તિ સ્થામ તમ વિશેષ.
વાયુ તૃણને ઉડાડે, એ સત્તા વાયુની એમ;
દિસે નહીં વ્યાપી રહ્યા વાયુ, જાણુને પ્રજ્ઞ તેમ.
સઘળે તમે વ્યાપી રહ્યા છો, તમને દેખે નહીં કો જન;
માયાએ વહ્યા કરે પ્રાણી, ભોગવે દુઃખ ભગવન.
ફરી મનુષ્ય દહ પુણ્યે, પામે ઉત્તમ કાય;
બધીર મૂકો અંધ તેને, કેમ હરિ પ્રાપ્ત થાય.
સર્વાંગ દહ પાત્ર્યાં સારી, જાણુ નહીં મન મૂઠ;
મનુષ્ય દહ દવને કુર્લભ, એથી વાસ પૈકું.
એ દહે ઓળખ્યા નહીં, શબ્દપ્રજ્ઞ પૂર્ણાનંદ;
દીપક હાથમાં ને પડે કૂપે, એવા એ મતિ અંધ.
એમ ન જાણુ આપણુ પડ્યા છિએ, કાળના મુખમાંય;
રાત દિવસ અહંતા મમતામાં, તે ફરે ભૂલ્યા હાંચ.
તૃણશુ તૃમ થાયે નહીં, ને પામે ઇંદ્રનું રાજ;
તો પણુ તે પ્રજ્ઞલોક ઇચ્છે, એવા મૂઠ નહીં લાજ.
સ્થિર થઈ કાણુમાત્ર તે જુઓ, લીધે નહીં હરિ નામ;
તમારી માયા પ્રબળ તેને, ફરવે ચારે ખાણુ.
તમે કહેશો હું પ્રજ્ઞ હું, મનુષ્ય દહ ધૃત્યું કેમ;
એમ નહીં તમે પૃથ્વી ભારજ, ઉતાર્યો આવી પ્રજ્ઞ.
સનકાદિકના શ્રાપથી, જ્ય વિજય પડ્યા ભોમ;
તે કારણુ તમે દહ ધરીને, આવ્યા યદુકુળ સ્થામ.
તે માટે મારા પુત્ર નહીં, તમે સચ્ચિદાનંદ પ્રજ્ઞ;
તમને જન ઓળખે નહીં, તેના શોચ કરું હું મન.
સ્થાવર જંગમ ફરતાં ફરતાં, આવે નહીં કહું થાગ;
ત શ્રમ એળે ગયો, નરદહ ન જાણ્યો મગટ.
શ્રી કૃષ્ણ વળતું યોસ્યા, તમે કહી તે સત્ય વાત;
આવડી સ્તુતિ મારી શું કરો, શું જોઇયે તમારે તાત.
પૂર્વે તમે તપ કરી માગ્યું, મુજ કને વરદાન;
તમ સરખા મારે પુત્ર હોય માટે, આવ્યા છિએ તમધામ.

હું જે હું તે જાણુને મનમાં, ચરચા શી કરે તાત;
લોકને તમે જાણાવો, હજુ કરવું આગળ કાજ.
વસુદેવ કહે ભવબંધનથી, તારો મુજને તન;
ભક્તિ તમારી હજો હૃદયે, માગું હું એ પ્રજ્ઞ.
કારાગૃહમાં દરશન આપ્યું તે, અમે વીસર્પી ભાન;
માયા તમારી દૂર થયે જાણ્યા, પુત્ર ભાવે ગયું જ્ઞાન.
શ્રીકૃષ્ણ કહે સુણો પિતાજી, તમે જુઓ જ્ઞાન વિવેક;
હું તું ભાવ છાંડી મુજને, દેખો સઘળે એક.
તમે તો સહેજે તર્પી, કહું લોક સંદેહ કાજ;
ભાવે કરી મુજને ભજે, તે છૂટશે ભવ રાજ.
વસુદેવ મુન્ય ધરી રહ્યા, ફરી યોલ્યા નહીં તવ ભૂપ;
જ્ઞાને કરી તનમય થયા, દેખે સઘળે પ્રજ્ઞ સ્વરૂપ.
શુકદેવ કહે સુણુ રાયજી, આવ્યાં દેવકી પ્રભુજી પાસ;
પુત્ર પંહલા છ નારા પાત્ર્યા તે, માગશે એ આશ.
સ્તુતિ કરે મા દેવકી, મેં જાણ્યા તમ જે પરિવ્રજ;
જ્ય નારાયણુ જ્ય પુરૂષોત્તમ, જ્ય જ્ય મધુસૂદન.
મુકુંદ માધવ કેશવ વિભાજી, સદા વદન પ્રજ્ઞ;
યોગેશ્વર તમે કરતા હરતા, સર્વ સૃષ્ટિનું મૂળ.
નિમિત્ત માત્ર એ પ્રજ્ઞા વિશ્વને, સૂજે છે ભગવાન;
ઇંદ્ર યમ દિગ્પાળ રવી શશી, આજ્ઞાએ કરે કામ.
તે માટે મારા પુત્ર નહીં, એ કહેવાને જન્મ વાદ;
સર્વ ભુતના સાક્ષી તમે છો, નિરાકાર સાકાર.
તમે કહેશો કેમ મનુષ્ય દહ ધરી, ભોગવવું મુખદુઃખ;
તે માટે તમે મનુષ્ય નહીં, ધૃત્યું દેવકાને રૂપ.
મનોરથ એક ઉપન્યો, તમને કહેવા શ્રીજગદીશ;
છ પુત્ર મારા મુઆ છે તે, આણી આપો ઇશ.
એકવાર તેને જોઈ દષ્ટે, પહેંચે મનની આશ;
કર જોડી કરું વિનતી, એ માના શ્રીઅવિનાશ.
તમે કહેશો હું કયાંથી લાવું, મુઆ પુત્ર ફરી હાંચ;
એમ નહીં ભુત ભવિષ્ય તમને, કળે છે મનમાંય.
તે માટે મુને આણી આપો, તમથકી થાયે કામ;
ગુરુપુત્ર તમે યમ નગરથી, આણી આપ્યો સ્થામ.
ગોરાણીની આજ્ઞા તમે, લેઈ ચઢાવી શીષ;
તેમ મારી આજ્ઞા ચઢાવી ત્યાંથી, લાવી આપો શ્રીજગદીશ.
વચન માતાનાં સાંભળી, પછે યોલ્યા મધુસૂદન;
એમાં ફેટલીએક વાત છે, આણી આપું તમારા તન.
રથ મગાવી સજ કરાવી, યેઠા દેવગોર;
સુતળમાં પ્રભુ આવી પહેંચ્યા, બળી રહે જે ઠાર

દેખીને રાય શીઘ્રે ઉઠ્યા, કયો દંડવત પ્રણામ;
આસન મણિમય જડાવ તેપર, બેસાડયા લગવાન.
અર્ધપાદ પૂજા કરી, લઈ ચરણોદક ધૃતું શીષ;
ધૂપ દીપ નૈવેદ્ય આરતી, લાવસું લલી રીત.
તમે દેવગુરુ વળી અમારા, બેલાવ નહીં જુઓ શ્યામ;
સંસાર દુઃખમાં પડયા અમને, ઉઠારો લગવાન.
આ તન મન ધન તમને અર્પણ, દાસના છિએ દાસ;
કૃતાવ્ય તમે અમને કર્યા, કહો અમ સરખું કાંઈ કાળ.
સ્તુતિ કરી પ્રભુની ઘણી, ત્યારે પ્રસન્ન થઈ કહે શ્યામ;
મન વશ કરો એ તરવું સુલભ, જુઓ વિચારી જ્ઞાન.
તમને શાની ચંત્યા જેને, માયે છે પરિવ્રજ;
હવે કહું એક વાત તે તમો, સાંભળો રાજન.
છ બ્રાત મારા મા જણ્યા, તે આવ્યા છે આ ઠામ;
તે કારણ અમો આવ્યા અહિંયાં, લેવાને સાવધાન.
પૂર્વે મરાચિને ઉર્ણા સ્ત્રીથી*, પુત્ર છ કહિયે મોક્ષ;
અજને શ્રાપે અસુરચોની, પામ્યા છે મૃત્યુ લોક.
એ વિસ્તારી કહું સાંભળો, સરસ્વતી રૂપનિધાન;
તે દેખીને પુઠે દોડયા અજ, રૂપે લીધું હણવા બાણ.
જ્યેષ્ઠ પુત્રને દેખી નાહા, મૂકી તેની પૂઠ;
રેતસ્ખલિત થયા તેવામાં, કામ દુર્નય મૂઠ.
સાઠ સહસ્ર બાળ ખટ સન્મુખ, ચાલે રવિની સાથ;
ઈચ્છા પ્રભુની કરવું એ દેખી, હસ્યા એ છા બ્રાત.
જગતપિતા એવું કરે ત્યારે, ચાલે કેમ એ ધર્મ;
દેખીને અજ કહે મારા, પુત્ર થઈ હસે કેમ.
મોઢા કરે તે સમજ તેને, નિંદ છે કેમ મૂઠ;
પગે કરીને રેત ધૃતું તેના, સાઠ સહસ્ર રૂપી ગુઠ.
શું જોઈને હસ્યા અજ કહે, કરું એની હવે પેર;
શ્રાપ થયો પામ્યા અસુર ચોની, હિરણ્યકશ્યપને ઘેર.
ત્યાંથીકી યોગમાયાયે, આણિ મૂક્યા દેવકીકુખ;
બાજરાજ એ કંસ એણે, હણ્યા છે એ દુઃખ.
માતા શોક કરે ઘણો, એ પામ્યા છે કુર્માર્જ;
ઈશ્વર જાણી કહ્યું મુજને, આણી આપો તન.
તે માટે તમો શીઘ્રે સુતને, આપો મુજને રાય;
વિલંબ અહિં કરવો નહીં, એ માનો સહી સુખદાય.
તમો કહેસો અહિંયાં ડ્યાંથી, એમ નહીં જુએ તેહ;
આ પેલા છ બેઠા આહંયાં, એમાં નહીં સંદેહ.

* સ્વાયંભુવ મન્વંતરમાં.

† સ્મર, ઉદ્દીપ્ય, પરિવ્રજ, પતંગ, હુદ્રભૂત અને ધૃણિ.

સૂતપુરાણીક શૌનક આગળ, કહે છે એ કથાય;
અકળ ગતિ ગોવિંદની, કોણે કળી નવ જાય.
બળી કહે અમરાવતીથી, અધિક સુતળ સાર;
તમે એને કેમ તઈ જાઓ છો, મૃત્યુ લોક મુગર.
લગવાન કહે એ સદા કહો મુને, ધાવનાં રહ્યું શીષ;
તેવું એ પયપાન કરશે, તેથી પદવી નરેશ.
વચન પ્રભુનાં ધરી મસ્તક, આપ્યા છ એ બાળ;
રથે બેસાડી લેઈ ચાલ્યા છે, ત્યાંથી દીનદયાળ.
બ્રાત લેઈ લગવાન આવ્યા દ્વારિકાં પુર માંય;
માતાને કહે લીચો પુત્ર તમારા, હરખ્યાં મન જોઈ ત્યાંય.
જેવા હતા તેવા એ બાળક, કહિયે રૂપ રશાળ;
કૃત્રિમકર્તા સમર્થ શ્રીહરિ, મન્ય શ્રીગોપાળ.
દંપતાં પયધાર છુટી, માતું હેત ઘણું મન;
જાણે બેસાડી આલિંગન દઈ, ધવરાવ્યા છે તન.
મુહૂર્ત માત્ર બેઠા સહી, પછે આવ્યું દિવ્ય વિમાન;
વિભૂતિ ગણ ચતુર્ભુજ એ, દીઠા રૂપનિધાન.
માતપિતા બ્રાત સહુને, કીધા નમસ્કાર;
છયે જણ બેસી ગયા ત્યાં, વરચો જ્યજ્ઞયકાર.
માતાયે મન જાણ્યું એ મુને, બ્રાત થઈ શું બાલ;
સ્વપ્નની પેરે થઈ ગયું છે, એ જુડી માયા જાળ.
કોનાં બાળક કોનાં આપણ, એ સહુ મિથ્યા ફેક;
પ્રજ્ઞની એ માયામાંહે, ભુલ્યા સર્વે લોક.
એવા એ લગવાન ઘટમાં, સખા કહિયે પ્રજ્ઞ;
તેને તો જાણતા નથી, પછે ભોગવે દુઃખ કર્મ.
પ્રાણ વહાલા તેને વાહાલા, ઘટમાં પ્રજ્ઞ ને તેજ;
એ છે તો સ્ત્રી પુત્ર જન વાહાલું, નહીં તો અપ્રિય એજ.
એમ સ્તુતિ કરે મા દેવકી, એ કૃષ્ણ શ્રીપરિવ્રજ;
પુત્ર છ મુને આણી આપ્યા, વાર ન લાગી ક્ષણ.
મેં જાળખ્યા લગવાનને, એ કહિયે વૈકુંઠ ભૂપ;
હું તું લાવ ટળી ગયો, સઘળે દેખે એક સ્વરૂપ.

વળણ.

તદ્વરૂપ થયાં મા દેવકી, શુક કહે સાંભળ રાયરે;
ધનદાસના સુત કહે સુંદર, થયો પંચ્યાશીમો અધ્યાયરે.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે પંચાશી-

તિતમેાધ્યાયઃ ૮૫મા

અધ્યાય ૮૬ મો.*

કડવું ૧૯૮ મું-રાગ સામેરી.

કહે પરીક્ષિતને શુક એમ, પ્રભુનાં ચરિત્ર અતિ ઘણું રમ્ય;
હરિરસ પીતાં દૂત ન થઈયે, કહ્યું વસુદેવને જ્ઞાન હરિએ.
જાણ્યા દેવકીયે જીવના જીવન, થયાં તનમય દેખે એક પ્રભુ;
ભવબંધનના છુટા પાશ, થોડામાં જ્ઞાન કહ્યું અવિનાશ.
મારી પિતામહી હારની બેન, અર્જુન હણું કરી લાવ્યા કેન;
કુર્યોધન ઉપર શેષનું મન, એ વિસ્તારો કહો મુનિજન.
શુકજી કહે સુંણ રાય, તમ પિતામહનો કહું મહિમાય;

ચાલ.

મહિમા કહું તે સાંભળો, ચિત્ત દઈને રાજન;
તીર્થ યાત્રા કરવાને તવ, નિસર્થા અર્જુન
કરતા કરતા પ્રભાસમાંહે, આવી પહોંચ્યા ગુડાકેશ;
સાંભળ્યું જે કુર્યોધનને, કન્યા આપે શેષ.
મોટા મોટા ભૂપ આવી, માગે છે કન્યાય;
બળભદ્ર તેને આપે નહીં, તે કરી પાછા જાય.
વસુદેવ દેવકી શ્રીકૃષ્ણનું, છે અર્જુન ઉપર મન;
એ સમાચાર જાણી પાર્થ, નિસરિયા તતક્ષણ.
વિચાર્યું બળભદ્ર આગળ, ચાલે નહીં પરાક્રમ;
સંન્યાસી ત્રિદંડી થઈને, જાડો જોડો મર્ન.
તે માટે એ વેશ ધરીને, આવ્યા દારિકાં માંય;
વાટે વાસો જ્યાં રહે, ત્યાં પૂજા કરે સહુ લોક.
નગ્રમાં ચારે વર્ણ આવી, નમે છે રસ રંગ;
તેજ પુંજ પ્રકાશ દીસે, નર નારાયણ અંશ.
તે જાણતા નથી કપટ વેશને, ધર્યો છે અર્જુન;
ભોજન કાજ સૌ તેડી જાયે, ભાવસું ધન્ય ધન્ય.
બળભદ્રે જાણ્યું સંન્યાસી એ, દીસે જ્ઞાની પ્રભુ;
એક દિવસ ભોજન કાજે, તેડી લાવ્યા મન પ્રસન્ન.
આસન આપી પૂજન કીધું, પંચામૃત ભોજન;
સુભદ્રાજી આવી ઉભાં, દીડાં કન્યા રતન.
દેવાંગના જાણે સ્વર્ગથી શું, આવી છે ઘણું રૂપ;
કન્યાયે તવ આજખ્યા, નહીં સંન્યાસી કો ભૂપ.
દેખીને ચિત્ત થયું વિહ્વળ, અર્જુનનું તતક્ષણ;
સુભદ્રાનું અર્જુન ઉપર, બેહુનું ચિત્ત એક.

* જ્યાંથી આ અધ્યાયમાં અર્જુને સુભદ્રાનું હરણ કર્યું
અને શ્રીકૃષ્ણે મિથિલા નગરીમાં જઈ રાગ અને આજીણુને રા-
જ કર્યા એ કથા છે.

આજનુખાહુ વિશાળ લોચન, દીસે છે તેજવંત;
કન્યાયે મન જાણિયું, એ વર હજે લગવંત.
ભોજન કરીને ઉડ્યા શેષે, આખ્યાં બીડાં બરાસ;
શ્રીકૃષ્ણને મળી ગયા આશ્રય, જાણ્યું તે અવિનાશ.
પ્રીત થઈ ત્યારે કો વેળા આવી, કહે છે પ્રભુજ્ઞાન;
શ્રીકૃષ્ણનો મત લેઈ પારથ, થયા પછે સાવધાન.
અંબિકાની જનરાયે, નીસરિયું સહુકોય;
રથે બેસીને સુભદ્રાજી, જાય છે જીએ લોક.
સંન્યાસી ત્યાં જોવા ઉભા, દીડો રથ એ જડાવ;
કંઈએક ચોક્કા રક્ષાકારણ, સંગે વીર વિક્રાળ.
પારથે મન જાણિયું, ભલો દાવ છે કરું કામ;
સારથીને પાડ્યો ઢોળી, બેડા રથે સાવધાન.
ધનુષ તેનાં લઈ પારથે, નસાડ્યા સહુ વીર;
ત્યાંથી રથ લઈ ગયા છે, ધનુર્વિદ્યા ધીર.
નગ્રમાંહે હાક વાગી, સંન્યાસીયે કહ્યું કામ;
સુભદ્રાનું હરણ કરીને, લઈ ગયા તેને ગામ.
સાંભળી બળીભદ્ર કોપ્યા, તે જાણ્યું પારથ રાય;
બેનને ક્રમ લેઈ જાયે, કહું એના કામ.
હવે નગ્ર સુઢાં નાખું ઉંધું, હસ્તિનાપુર તે ગામ.
સમુદ્રની જેમ વેળા આવે, તેમ કોપ્યા છે રામ;
હજીમુસળનું સ્મરણ કરિયું શેષે, આવી ઉભું એવ;
રથે બેસીને જાય એવે, વારે છે ગુરુદેવ.
સમજવે સૌ રામને, તમે શાંત કરો હવે ક્રોધ;
માનો તો અમો કહું તમને, સાંભળો પ્રતિજ્ઞાધ.
હવે આપણા પૂજ્ય થયા છે, એ સાથે શી રાઢ;
પિધાતાયે લખ્યા લેખ તે, મીટે નહીં એ સાર.
ભાવી પદારથ હોનાર છે, તેને શું કરવું જીએ મન;
ક્ષત્રીનો એ ધર્મ છે, છતી કરે ગાંધર્વ લગન.
સમજવ્યા સમજે નહીં, તવ ચાલ્યા હજીધર શેષ;
એ સમાચાર શ્રીકૃષ્ણે જાણ્યા, ઉડ્યા છે તતક્ષણ.
કો એ આગળ છતે નહીં, તો અર્જુન છે કોણ માન;
મારો ભક્ત હોયો ત્યારે હું હોયો, આવ્યા છે જ્યાં જાત.
વિનય કરીને નમ્યા ચરણે, શેષને અવિનાશ;
સુભદ્રા દીજે અર્જુનને, તે માગી લેઈ તમ પાસ.
તમારું ચિત્ત કુર્યોધનપર, અર્જુન શું છે કાંઈ હીણુ;
તે માટે તેને તેડાવીને, લગ્ન કરો શુભ દીન.
વચન પ્રભુનાં સાંભળી, પછે ક્રોધ કીધો શાંત;
પારથને હરિયે તેડાવીને, મેળવ્યા ભાગી જાંત.

હવે વિવાહના આરંભ માંડ્યો, હરખસું ખગદેવ;
 સામગ્રી ખડુ કીધી શીઘ્રે, વાર ન લાગી એવ.
 મંડપ થાંભ જડાવંતા, ચંદરવે મોતી ઝુલ;
 રત્નદીપક અગમગે, શોભે શોભા અતિ ઘણી રમ્ય.
 ગણિયા જનનમ તકિયા, શોભે મંડપમાંય;
 કીનાતે ચિત્ર વિચિત્ર પુતળી, બોલશે જાણે ત્યાંય.
 મંડપ છાંયે મોગરે, દ્વારે તોરાણ કદળી થાંભ;
 અગર ધૂપ સુગંધ એ રીતે, વિવાહના આરંભ.
 પત્ર લખીને તેડાવ્યા તે, આવ્યા સજ્જન સહુ કોય;
 છપ્પન કોટિ યાદવ મંડપમાં, મળ્યા રંગરસ જાય.
 સુભદ્રાજી અર્ચનને, પછે પરણાવ્યાં રૂડી રીત;
 વસુદેવે કન્યાદાન દીધું, ઉપર ઘણું એક વીત.
 હોલના ઠમકાર થાયે, ગાયે ગીત મળી નાર;
 ચોરી સારી કંસાર ખાધા, રૂંધા મંગળ ચાર.
 ખાનાં ઘેખર જલેખી, સર્વ સાથ ત્યાં પકવાંન;
 ઉમેતર કરી વળાવ્યાં છે, વહુપરને ખજરામ.
 ગજ રથ અશન અનેક ઉપર, જડિત મણિ મયસાજ;
 દાસ દાસી વસ્ત્ર ભૂષણ, આપી કર્યો નમસ્કાર.
 સૈન્ય આપી વળાવ્યાં પછી, થઈ અતિ ઘણી પ્રીત;
 શુકદેવ કહે સુંણ રાણ, તમે પરણ્યાની ખૂબી રીત.
 શ્રુતદેવ પ્રાદ્ધાણુ લક્ષ્મ હરિના, જનક એ બેહુ જન;
 હવે કહું કથા તે સાંભળો, સ્થિર થઈ તમે રાજન.
 મિથિલ દેશના રાજા કહિયે, પુણ્યશ્લોક જેનું નામ;
 એના નગરમાં રહે પ્રાદ્ધાણુ, શું કરું બેહુનાં વખાણુ.
 પ્રદ્ધાણુ વ્રત પાળે પ્રાદ્ધાણુ, સંતોષી વીતરાગ;
 ચોકું અંન મળ્યું તેમાંથી, નિત્ય કાઢે છે પંચભાગ.
 હરિચરણે દૃઢ ભાવ બેહુનાં, ચિત્ત પ્રભુની પાસ;
 લક્ષ્મ જાણી દેવા દરશન, જાય છે અવિનાશ.
 એકલા કેમ જઈયે એવે, આવ્યા મળવા પ્રભ;
 વ્યાસ નારદ અત્રિ મોઢા, કહિયે ઋષી સ્વયં.
 વામદેવ ને પરશુરામજ, અગિરા શુકદેવ;
 દેખીને હરિ પ્રસન્ન થયા, કહે સિદ્ધ થાવું એવ.
 રથ મંગાવી સજ્જ કરાવ્યા, અશ્વ જોડ્યા ચાર;
 ઋષી સંગે રથે બેસિને, ચાલ્યા દેવ મોરાર.
 જોણે સાંભળ્યું તે પૂજા લેઈને, સામા આવ્યા મળવા પ્રેમ;
 ત્રિધિ* તાપ સહુ ગયા તેના, દરશનથી સુખ ક્ષેમ.

* અધ્યાત્મ, અધિભૂત અને અધિદેવ.

સોરડ ને મચ્છ કર્ચ વંકજ, મૂડ્યા દેશ ગુજરાત;
 મિથિલા નગરી સમીપ આવ્યા, જાણી બેહુએ વાત.
 સાંભળી તત્કાણે ઉઠ્યા, વિપ્ર ને રાજન;
 પૂજની સામગ્રી સંગે, નગરનાં ખડુ જન.
 કોઈ પુષ્પ તુળશી રૂપ દૂર્વ, ભેટ માંગાય વસ્ત;
 જનક ને શ્રુતદેવ આવી, નમ્યા પ્રભુને સમસ્ત.
 પુષ્પે વધાવે અતિ પ્રેમે કરી, જયજય કમળ લોચન;
 સર્વને સન્માન દેઈને, મળ્યા મધુસૂદન.
 એ બેહુ લક્ષ્મી કહ્યું સાથે, ચાલો મમ ઘર શ્યામ;
 આગળ પાછળ બોલ્યા નહીં, પછે વિચારે ભગવાન.
 પ્રથમ કોને મંદીર જાવું, બેહુએ લક્ષ્મ સમાન;
 તત્કાણે બે રૂપ ધર્મી પ્રભુએ, ગયા બેહુને ધામ.
 અશ્વ રથ બે સારથી, બે રૂપ ઋષિનાં તેમ;
 રાય જાણે છે મારી સાથે, વિપ્ર જાણે એમ.
 નવ્ર પોગ મૂકી આવી પહોંતા, મધ્યે ચોક પિસાળ;
 જોવાને ખડુ ભીડ પ્રભુને, વધાવે નર નાર.
 પુષ્પની વૃષ્ટી કરે સહુ, બોલે જય જય વાણ;
 સર્વને દરશન આપે, કૃપાનિધિ ભગવાન.
 એ રીતે પ્રભુ લક્ષ્મને ઘેર, ગયા જગજીવન;
 બેહુનાં મન રાખ્યાં હરિયે, કોઈ ન જાણે મર્મ.
 આસન માણુમય જડાવ તેપર, બેસાડ્યા ભગવાન;
 પ્રથમ પૂજા રાજની તે, કહિયે પરમ નિધાન.
 ઋષિ સર્વે માન દેઈને, બેસાડ્યા રત્ન આસન;
 પૂજની સામગ્રી પેહેલાં, મંગાવી રાજન.
 કેસર ચંદન પુષ્પ તુળસી, રત્ન દીપક થાળ;
 સખી સંગે જનક સ્ત્રી લેઈ, આવ્યાં છે તત્કાળ.
 તેજના ખડુ પુજ દેખી, નમ્યા પ્રભુને પ્રીત;
 જનક હરિના પગ પખાળે, સ્ત્રી નામે ઉપર નીર.
 ચરણામૃત લઈ ધર્મી મસ્તક, પીધાં છે સુખદાય;
 છાંટ્યાં મંદિરમાં સર્વને, વેહેંચી આપ્યાં રાય.
 કેસર ચંદન ચરચ્યાં ભાલે, સમરખ્યા પુષ્પ હાર;
 અગર ધૂપ સુગંધ આરતી, થઈ રહ્યાં જાતકાર.
 પોડશ પ્રકારે પૂજા કીધી, ઋષિની ભલી રીત;
 તાલ ઝાંઝ મૃદંગ વાજે, ગાંધર્વ ગાયે ગીત.
 સ્તુતિ કરી પ્રભુની ઘણી, આવ્યા ઋષી સંગે શ્યામ;
 કૃતાર્થ તો અમને કર્યા, આજ પવિત્ર કરિયાં મમ ધામ.
 વ્યાસ નારદ પરશુરામને, સ્થવન અત્રિ વામદેવ;
 એનાં મુજને દરશન થયાં, તમ પ્રતાપે હૃષીકેશ.

વિનતિ કરી પ્રભુની ઘણી, હવે પહોંતા મનોરથ મન;
આજ જન્મ સફળ થયો મારો, દીઠા મેં પરિશ્રમ.
વચન ભક્તનાં સાંભળી, ઘણું રીજ્યા ઋષિ ભગવાન;
બોજનની વેળા થઈ, ઉઠો જમવા સુંદરશ્યામ.
તેલ સુગંધ મર્દન કીધાં, ઉબ્જાદક શુભ સ્નાન;
પીતાંબર કટિ પેહેરિયાં, શુદ્ધ આચમન તિલક ધ્યાન.
નાનારિધિ પકવાંન ઋષી સંગ, આરોગ્યા શ્રીરંગ;
શીતળ જળ મુખવાસ બોડી, વસ્ત્રાભૂષણ અમ.
આનંદ આછવ ગીત મંગલ, સદા જ્યાં યદુરાય;
જનક હરિનાં ચરણ તળાસે, સ્ત્રી દોળે છે વાય.
હરિ સેવામાં તત્પર ઉભા, બેહુએ નર ને નાર;
શ્રીકૃષ્ણ કહે આવડી ભક્તિ, શ્રમ તમને થાય.
આશિગળ કેમ થઈયે તમને, વધા જનક રાજન;
વેદ વચન એ સાચું કરવા, આવ્યા મધુસૂદન.
ભક્તનાં તમે લાડ પાડ્યાં, સચ્ચિદાનંદ ભુપ;
મહાદેવ કાળે સ્તંભમાંથી, ધૃત્યું યસિંહ રૂપ.
ભક્તિ દેખી રાયની, ઘણું રીજ્યા ઋષિ ભગવાન;
શુકદેવ કહે શ્રુતદેવની, હવે કહું કથા રાજન.
વિમને તેડી ગયા મંદિર, તેજના બહુ પુંજ;
ઓને કહે આવ્યા જીઓ, સંગે મોટા મુનિજન.
કોણ સુકીત કર્યાં આપણે, જે થયું હરિ દરશન;
ઉમંગ મન માથે નહીં, આવી નમ્યા હરિને ચરણ.
દંપતી કહે રકને ઘેર, કૃપા કરી ભગવાન;
ભક્તને મોટા કર્યા, તમને કહિયે પુરુષપુરાણ.
દર્માસન આપ્યાં પત્રનાં, આણી મૂક્યાં છે તતક્ષેવ;
તે ઉપર શ્રીહરી બેસાડ્યા, સંગે ઋષિજી ભૂદેવ.
ચરણ પખાળી પૂજ કીધી, ચરણામૃત ધયાં શીષ;
મૃતિકા પાત્રમાં ધૂપ દીધા, રીજ્યા શ્રીજગદીશ.
નેવેધ જળકૂળ વિવિધપેરનાં, સાકર તાંકુલ સાર;
સર્વ પાક કરી મૂક્યા આગળ, હરખ્યાં મન અપાર.
શ્રુતદેવને પ્રભુએ કહ્યું, એકાંત તેડી વાત;
ઋષિ રહ્યા ને મારી પૂજ, ઘટે નહીં ભક્ત રાજ.
કેમ વિષય બુદ્ધિ થઈ તમારી, જીઓ બેઠા છે પ્રભુ;
વ્યાસ નારદ વામ શુક, અનિ ઋષિ ચ્યવન.
દરશનથી નિબપાપ થઈયે, એવા એ પરશુરામ;
ધન્ય ભાગ્ય છે તમારું, એ આવ્યા છે તમ ધામ.
એનું અંતર નહીં મુને, ભક્ત વાહાલા એહ;
અતુલ્ય મારું રૂપ એ પણ, વાહાલું નહીં મુને તેહ.

બળભદ્ર મારા બ્રાત્ર છે, વળી લક્ષ્મી કહિયે જેહ;
ભક્ત વહાલા એવું કો નહીં, એમાં નહીં સંદેહ.
તે માટે એની પૂજ કરવી, લાવસું શ્રુતદેવ;
વચન પ્રભુનાં ધયાં મસ્તક, પૂજ્યા ઋષિ તતક્ષેવ.
આંખા જાણુ રાયણ કદળી, દ્રાક્ષ દાડમ સાર;
શીતળજળ આણી મૂક્યાં આગળ, રીજ્યા ઋષિજી દયાળ.
તારામાં જેમ ચંદ્ર શાભે, વિપ્રમાં શ્રીમોરાર;
ઘણું મગન થયાં પછે, સ્તુતિ કરે નરનાર.
મુજ રંકપર ઘણી કૃપા કરીને, આવ્યા છો ભગવાન;
આજ જન્મ મારો થયો સફળ, પવિત્ર કર્યાં મમ ધામ.
ઉંચ નીચ ને રંક રાવજ, સરખાં તમને મોરાર;
વસ્ત્ર કરમાં ધરી હરખે, નાચ્યાં નર ને નાર.
તન મન તમપર વારું સ્વામી, તમે પૂર્ણાનંદ;
ગંગા આદે તીર્થ કોટિ, વસે ચરણાર્પિદ.
સફળ તીર્થ આવ્યાં જીઓ, ઋષી સંગ સમેત;
હું દીન દુર્બળ દાસ ઉપર, કોણુ કરે એવડું હેત.
ધન્ય દિવસ ધન્ય પોહોર આ ઘડી, નિરખ્યા વૈકુંઠરાય.
હરખ મન માથે નહીં, પ્રેમે નૃત કરે ગુણ ગાય;
પરિક્રમા કરી નમ્યાં ચરણે, પહોંચ્યા મનના કોડ.
ભક્તિ દેખી નરનારની, ઘણું રીજ્યા ઋષિ રણછોડ.
માગ માગ હું પ્રસંન છું, તમ ભક્તિ દહ કહે ધન્ય;
દરશનથી તનમય થયાં, સઘળે દેખે એકજ પ્રભુ.
ભક્ત કહે સ્વામી શરણ રાખો, કૃપાનિધિ ભગવાન;
ભવ ભ્રમણથી છૂટિયે, હું માણું એ વરદાન.
જે માણું તે આપ્યું ભક્તને, પહોંતાં બેહુનાં કોડ;
થોડા દિવસમાં પામશો પદ, કહે શ્રીરણછોડ.
દરશન માટ થઈ ભીડ પછી, જેવા મળ્યો છે સમુદાય;
આખા દિવસનો તાપ ચંદ્રથી, જળ્યે તેમ શીતળ થાય.
શ્રુતદેવ જાણે મારે ઘેર શ્રીહરિ, જનક જાણે તેમ;
રાજઘેરથી રાજ સભામાં, જાણે નિત્યે પ્રભુ એમ.
તાલ ઝાંઝ મૃદંગ વાગે, ગાયે ગાંધર્વ ગાન;
અખસરા નૃત્ય કરે આગળ, યાચક જન યશ ગાય.
ઘણા દિવસ રહ્યા ભાવ ભક્તનો, પછે માગી વિદાય;
મિથિલદેશ મૂકી આવી પહોંતા, દારિકાં શ્રીયદુરાય.
સાંભળી નવ્ર લોક સામા, આવ્યા મળવા પ્રેમ;
ઉગ્રસેન વસુદેવ દેવકીયે, પૂછ્યું કુશળક્ષેમ.
ભક્ત ઉપર એવી પ્રીત પ્રભુને, સુણો શ્રોતાજન;
સૂતપુરાણીયે શૌનકને કહ્યું, સક્ષેપે રાજન.

વળણુ.

સક્ષિપે કરી જાણી, શુક કહે સાંભળ રાયરે;
ધનદાસના સુત કહે સુંદર, થયો છયાસીમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે પડશીતિત-
માધ્યાયઃ ॥ ૮૬ ॥

અધ્યાય ૮૭ મો.*

કડવું ૨૦૦ મું-રાગ રામઘી.

પરીક્ષિત શુકને કહે શીશ નામી, તમો કહ્યો નિરાકાર પ્રભુસ્વામી;
નહીં નામ કામ રૂપ ધામ, તો કેમ પ્રગટ થયા ગુણગ્રામ.
વેદ સ્તુતિ કરી જુઓ કેમ, દહ ધરી કોણે ગાયા તેતો પ્રભુ;
મને સદેહ જેને મન, તે વિસ્તારી કહો મુનિજન.
શુક કહે પ્રભુ લીલા અગાધ, કહું નારાયણ નારદનો સંવાદ;

આત.

સંવાદ કહું એ સાંભળો, અભિમન્યુસુત રાજન;
નારદ પર ઘણી કૃપાદષ્ટિ, કહિયે પ્રભુનું મન.
હૃત કરીને વીણા પ્રભુએ, આપી મુનિને હાથ;
ચૈત્યલુપનમાં કીર્તિ પ્રભુની, ગાયે તુંબર સાથ
ફરતા ફરતા આવી પહોંતા, મુનિ બદ્રિકાશ્રમ;
નરનારાયણ તપ કરે, તે દખી થયા પ્રસન્ન.
આવીને પ્રણામ કીધા, બોલ્યા મુખથી વાણ;
અમારું મન શીતળ થયું નહીં, હરિકથા વિના શ્યામ.

* સત્યાસીમા અધ્યાયમાં નારાયણ અને નારદના સંવાદ રૂપે વેદોએ કરેલી ગુણોની આલંબન સ્તુતિ પરિણામે નિર્ગુણને પહોંચે તે કથા છે.

આ સત્યાસી, અઠ્યાસી અને નેવ્યાસી, એ ત્રણ અધ્યાય શ્રીમદ્ ભાગવતના દશમસ્કંધમાં ક્ષેપક છે, એમ કેટલાક દીકાકારો કહે છે. શ્રીધર સ્વામિએ શ્રીમદ્ ભાગવતની દીકાના પ્રારંભમાં જણાવ્યું છે કે એ ભાગવતના ૩૩૨ અધ્યાય છે, પરંતુ સર્વ ભાગવતમાં ૩૩૫ અધ્યાય છે. કેટલાક દીકાકારો જણાવે છે કે વત્સહરણના ત્રણ અધ્યાય ક્ષેપક છે. પણ તે અધ્યાય ક્ષેપક હોય તેના કરતાં આ ત્રણ અધ્યાય ક્ષેપક માનવાનાં ચાર મજબૂત કારણો છે. (૧) પરીક્ષિતે યંદુવંશમાં અવતરેલા શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્મા તથા સંકર્ષણનું ચરિત્ર જાણવાની ઇચ્છાથી પ્રશ્ન કીધો હતો, પણ આ ત્રણ અધ્યાયમાં તેમનું ચરિત્રજ નથી. જો કે નેવ્યાસીમા અધ્યાયમાં શ્રી કૃષ્ણનું કંઈક ચરિત્ર છે, તો પણ તેમાં ઘણો વરોધ છે. (૨) નેવ્યાસીમા અધ્યાયમાં શ્રી કૃષ્ણે પોતાને પરમાત્મા, સ્વમુખે કહ્યા તે સંભવતું નથી. (૩) વિષ્ણુ શિવનો અભેદ સિદ્ધ કરતાં વૃકાસુર તથા જૂગુના પ્રસંગમાં શિવ વિષ્ણુનો અભેદ મટવાને બદલે શિવને હલકા વર્ણવ્યા છે. (૪) દીકાકારે સન્માર્ગ શબ્દનો અર્થ હાલવેલો ખરો નથી.

તે માટે અમો આવ્યા અહિયાં, કરવા અમૃત પાન;
કૃપા કરીને કહો સ્વામી, તમ થકી પામું જ્ઞાન.
મુનીનાં પ્રકૃત સાંભળી, વધા નારાયણ તપ મૂખ;
સનત્કુમારે શાનક આગળ, કહિ કથા જનલોક.
તે તમને કહું પુરાતન, સાંભળો ગુણ પ્રભુ;
તમો જ્ઞાની કહેવું શું પડે, જાણો છો મુનિજન.
નારદ કહે હું કયાં ગયો, જ્યારે કથા થઈ જનલોક;
મુને કેમ હોયે અજાણ્યું એ, વિસ્મે વાતજ હોય.
નારાયણ કહે શ્વેતદીપજ, ગયા હતા મુનિજન;
તે માટે તમે જાણ્યું નહીં, હવે કહું કથા એ પ્રભુ.
નિરાકાર આકાર નહીં, પ્રભુ કહિયે તેજના પુંજ;
ઇચ્છા થઈ બહુ સાંભળવા, પ્રભુની મુનિ પુંગ.
માયા લીન થઈ રહે પ્રભુનું, આજ્ઞાએ કરે કામ;
પ્રકૃતિ પુરુષથી વેગળા, પોતે સાક્ષી પુરુષ પુરાણ.
પ્રભુથી એ તત્ત્વ માયા, એથી સઘળી સૃષ્ટિ;
સર્વ જીવનું મૂળ એ છે, જાણીને કહું સ્પષ્ટ.
પૈરાટ રૂપ જેમાં ચૈત્ય લોકજ, એમાં છે અંડ એક;
કોટી કોટી એવાં અંડજ, કહિયે પ્રભુને અનંક.
ઊર્ણનાલ મુખતાર કાઢી, રમે મન રીઝાય;
વળી ઇચ્છાએ લીધે મુખમાં, તેમ પ્રભુ ઇચ્છાય.
અકળ ગત ગોવિંદની, કોણે કળી નહીં મુનિજન;
નારાયણ એમ કહે કથા, શુક કહે સુંણ રાજન.
છત્રીશ યોજન પીઠ પોહોળી, એવા સંકર્ષણ;
શોષણથી જળમાં શયન કરે છે, તેપર અશરણશર્ણ.
વિશ્વને એ સૂજે રાત્રે, શીઘ્રે કહ્યો એ ભેદ;
સૃષ્ટિનો જ્યારે સમો થાય ત્યારે, શ્વાસોશ્વાસથી વેદ.
દહ ધરી વેદ સ્તુતિ પ્રભુને, જગાડે કરી જ્ઞાન;
રાજનને ઢાઢી જગાડે, તેમ એ સાવધાન.
પ્રાતસમો જ્યારે થાય ત્યારે, સૃષ્ટિનો આરંભ;
જય નારાયણ જય વિષ્ણુ, જય જય શ્રી પરિપ્રભુ.
જય પુરુષોત્તમ કુશલ માધવ, જય સચ્ચિદાનંદ;
એમ કહી શ્રુતિ જગાડે, જે શબ્દ શ્રીગોવિંદ.
પૂર્વે પ્રભુનાં ચરિત્ર નામને, ગાય છે શ્રુતિ ધન્ય;
પ્રાત થયો હવે જાગીયે, કરવા સૃષ્ટિ જગજીવન.
તમો કહેશો મુજને કાં જગાડો, સૃષ્ટિનું શું કામ;
એથી બંધન થાય મુજને, એમ નહીં લગવાન.
તમને બંધન છે નહીં, તમે કૃત્રિમ કરતા શ્યામ;
મને સૃષ્ટિ સંહાર કરો છો, તમે પુરુષપુરાણ.

આંકાર એ શબ્દ સર્વતુ, બીજ કહિયે પ્રભુ;
નાલિકમળથી પ્રભા, એથી સૃષ્ટિ ઉપની ધન્ય.
પ્રભુએ સૃજે પાણે, વિષ્ણુએ જગદીશ;
શીવ રૂપે સંહાર કરો છો, તમે ત્રિગુણાતીત.
પ્રતિબિંબ છાયા સર્વ ઘટમાં, એક અનંત સ્વરૂપ;
જીવના ઈશ્વર તમે, જે જાણે તે તદ્દરૂપ.
સંકર્ષણના મુખથી, ત્યારે નીસરે પિપ જવાળ;
જગત સહુને પ્રલે જીવે, બાળીને કરે છે ધાર.
શત વર્ષ પરજન્ય વરસે, સમસ્ત શુંડાધાર;
પૃથ્વી જળમય કરશે ત્યારે, ફરી નવો વિસ્તાર.
સઘળે જળ બિંબ દીસે, સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળ;
ત્યારે સ્વામી તમે એકલા, કો સંગ નહીં શ્રીદયાળ.
તમારી ગત પ્રભુ તમે જાણો, બીજું ન જાણે કોય;
સહસ્ર જીવો સમર્થ નહીં, કહેવા શેષ તે ગુણ સોય.
તમે કહેશો આવડી મારી, સ્તુતિ કરો કાં સેવ;
મુને ભજે તેમ અગ્નિને ભજે, એ શું નહીં છે દેવ.
જે થકી યજ્ઞ હોમ વરસે, મેહ સ્વર્ગથી પોણ;
એ થકી અંન સૃષ્ટિ સર્વે, એથી મોટું કોણ.
તે માટે એને ભજે એમ નહીં, શ્રુતિ કહે સુણો પ્રભુ;
એ અંશ છે તમ તેજ સ્વામી, તમથી નહિ કોઈ અન્ય.
બાજીગર ખેલ કરે આંખાના, લાગે ફલ જીએ લોક;
તેમ ઈંદ્રજીવ માયા તમારી, દીસે તે સહુ ફોક.
માટે તમે ખરા એ માયા જીડી જાણે નહીં તમને જન;
કથાશ્રવણ શ્રવણ કીર્તન, કરે તે ધન્ય ધન્ય.
અધમ પાપી અનંત જાતી, ભજે તમને નાથ;
તે સરખા તરી જાય સ્વર્ગે, તો બીજાની શી વાત.
ભક્તિ હીણ જાણે નહીં, તે ફોકટ પૃથ્વી ભાર;
લક્ષ ચોવીશી ફેર ફરી પામ્યો, મનુષ્યદેહ અવતાર.
બધીર મૂગો નેત્ર નોંદે, કુમ લીચે હરિ નામ;
નેત્ર કાળુ એ જીવ્યા આપી, ગાવા ગુણ ભગવાન.
પુત્ર કલત્ર દ્રવ્યમાંયે, ભુલ્યા ભમે જન એહ;
ઘટઘટમાંહે તમે રહ્યા વ્યાપી, દેખે નહીં હૃદયમાંહે.
કાષ્ઠમાં રહે વન્દી છાનો, દેખે નહીં તેને કોય;
મથે ત્યારે તેમ તમે પ્રગટ, અંતરજામી સોય.
નાલિકમળમાં કસ્તૂરી, મૃગ ખાળતાં ફેરે વન;
આત્મારામ વિરાજે ઘટમાં, જાણે નહીં મૂઠ જન.
એમ ન જાણે શત વરસનું, આયુષ્ય કળીમાંહે પુણ્ય;
એમાંથી જુઓ મિથ્યા ભાષણે, થયુ કંઈએક નુન્ય.

પંચોતેર રહ્યાં આશરે, તે ન ભોગવે ધરી કાચ;
અર્થ તો ગયાં રાત્રિમાં, અર્થ રહ્યાં છે દ્વાય.
ખાળ અવસ્થા રમતમાંહે, તરણ અવસ્થા સ્ત્રીસંગ;
વૃક્ષાવસ્થા તૃષ્ણામાં પછે, ભજશે ક્યારે શ્રીરંગ.
હું તું એ તો અહંકારનું મૂળ, અહંકારે કરી કામ;
કોઈ લોભ એ વાસનાયે, ફેરે જીવ ચારે ખાણ.
એ જ્ઞાન કહ્યું છે મનુષ્યને, કો જાણે હરિના જન;
જાણે તે તદ્દરૂપ ગંગા, સાગર તેમ એ પ્રભુ.
સહસ્ર નદી જઈ ભજે દધિમાં, એક રસ એક નામ;
નદીના કાંઈ નાશ નથી, તેમ જીવ એહ પ્રમાણ.
પતંજલીનું શાસ્ત્ર એમ કહે, જીવ એ કુમ પ્રભુ;
જીવ જીવ દરિવર જીવ, ઉંચ નીચ દેહ ધરે કુમ.
કર્તુમકર્તુ સમસ્ત સ્વામી, જીવથી શું થાય;
એમ વાદ કરે ખટ શાસ્ત્ર ત્યારે, શ્રુતિ કહે સુણો ન્યાય.
સુવર્ણ એક તેના ઘાટ બહુવિધ, લાગે ત્યારે સુવર્ણ;
તેમ પ્રભુ એક એ માયા ઉપાધી, જીવને જન માર્ણ.
એક વૃક્ષપર બે પંખી, એક ખાય ફળ એક શૂન્ય;
સ્વાદ લીચે તે ભોગવે, પોતે સાક્ષી પાપ ન પુણ્ય.
ગુણ કરી ઉંચ નીચ ચોનિ, ફેરે ભવમાં જીવ;
વાસનાયે રહિત જે જીવ, થાય છે પછે શીવ.
ભગવાન કહેછે નિગમને, મુને જાણખ્યા તમે કેમ;
હું પ્રભુ ક્યાં રહું કો નવ જાણે, શીઘ્રે કરીને એમ.
કુમ જાણી મારી સ્તુતિ કરો છો, એ અસંભવ વાત;
શ્રુતિ કહે તમ માયાયે કરી, પ્રગટ ગુણ વિખ્યાત.
મકૃતિ જડ તેમાં પવન મૂકી, રમત કરો છો રમ્ય;
તમ કૃપાયે કહું સ્વામી, શ્રોતા વડતા પ્રભુ.
તમે સર્વના છો આત્મા, અપિનાશી કહિયે પ્રભુ;
દેવ દિગ્ગણ સહુ આજ્ઞામાં, ફેરે છે રવિ ચંદ્ર એમ.
મર્યાદા મૂકી જાય નહીં જળ, એવા એ દધિ સાધુ;
જહરઅગ્નિ પચાવે અંન, અદકું જોણું ન થાય.
તમ આજ્ઞાયે ચાલે તેને, સદા હોય કલ્યાણ;
મર્યાદા મૂકી ચાલે તેને, કુશળ કેમ હોય સ્થામ.
તે ભવબ્રમણ ફરી આવે, ત્યારે પામે પ્રભુ દેહ;
તેજ ઉત્તમ વેદ વડતા, જાણે હરિને જેહ;
ધનદાસ સુત ગૃહ તજી થાયે, સંન્યાસી ધરે દંડ;
પરમ હંસ તમચરણે ચિત્ત, તે પામે પદવી અખંડ.

જો માયામાં ચિત્ત રહે ઉપર, ભડિત અંતર દંભ^૧;
 રીજવે ઇદ્રી સ્વાદ માટે, જનં ફરે નવ ખંડ.
 મનુષ્ય દહે જોળખ્યા નહીં, તે કહિયે કાષ્ટ પાપાણુ;
 પ્રેમતુલ્ય તેને જાણવા, નિર્લય એજ પ્રમાણુ.
 જેમ ધ્રુવેરે કરી દર્ષે નહીં, પાસે પોતાનું અંગ;
 તેમ વપ્રથી માયામાં પડયા તે, ભૂલા તમને પ્રભ.
 આત્મઘાતી કહિયે જોણે, જાણ્યા નહીં હરિરાય;
 અઃ પહોરમાં એક ક્ષણુ જો, ભજે તો શુભ થાય.
 નહિંતર કર્મે ખાંચો ફરે માણી, ભોગવે સંસાર;
 ન્યાય કહે ક્રમ કર્મ મોટું, ઈશ્વર નહીં જીઓ સાર.
 નિગમ કહે એ સાક્ષી પ્રભુ, એને લેપે નહીં કાંઈ કર્મ;
 ઇશ્વર કોઈનું રૂકું ભુકું, નવ કરે જાણો મર્મ.
 પ્રભ કરે છે કુલાત્પત્તિ, વિષ્ણુ ધરે અવતાર;
 શિવ ચોગીએ કર્મને વશ, ફરે રવિ નિરધાર.
 ત્રિગુણાતીત છે વેગળા, તે કહિયે મોટા વિશેષ;
 એની આજ્ઞાએ સૃષ્ટિ કરે છે, પ્રભા વિષ્ણુ મહેશ.
 પ્રભથી એકાર તત્ત્વજ, તત્ત્વથી થયું પૈરાટ;
 સહસ્રપદનેના સહસ્ર હાથજ, સહસ્ર મસ્તક કાન.
 યુગટ કુંડળ સહસ્રજ છે, તેજના ભંડાર;
 પાર કો પામે નહીં, એવા કહિયે દેવમોરાર.
 બાળક જળમાં મુખ પોતાનું, જોઈ રમે તે સાથ;
 તેમ પોતાના પ્રતિબિંબ સાથે, રમત રમે વિશ્વનાથ.
 શાસ્ત્ર કહે એ આત્મતાથી, મનુષ્ય પામે મોક્ષ;
 અહંતાથી પડે હેઠા, ભોગવે ફળ જોખ.
 મીમાંસા શાસ્ત્ર કહે કર્મના, લેખ ટળે નહીં સત્ય વાત;
 જ્યોતિષી કહે ગ્રહ બળિયા, માંહોમાંહી એમ વાદ.
 શાસ્ત્રે કહ્યું થણુ કરાવીને, વેદ કહ્યું એ પ્રમાણુ;
 રવિ એક પ્રતિબિંબ જળ ઘટ, તેમ એક ભગવાન.
 આંધ અંત્ય ન મધ્ય વ્યાપી, રહ્યા પૂર્ણાંદ;
 હરિ વિના કો છે નહીં, સ્તુતિ કરે મુખે વેદ.
 ઘટમાં પ્રભનું તેજ છે તો, વહાણું લાગે સર્જન;
 હંસ ન્યારે રમી જાય ત્યારે, પ્રિય નહીં જીઓ મન.
 માણુયકી એ પ્રિય વહાલા, એમાં નહીં સંદેહ;
 એવા પ્રભુને ભજે નહીં, મદ અંધ કહિયે તેહ.
 કદમ્બવૃક્ષને તણ જે કો, સેવે બીજો દવ;
 માતપિતાને પરહરી, મદ કરે નીચની સેવ.

કાળભુજંગ કુકુવાટ કરતો, ફરે મસ્તક સદાય;
 એમ ન જાણુ ખાસે હવડાં, ભણ્યે ભલો છે દાય.
 જન્મ સઘળો ગયો એજો, અંત્ય સમે કહે રામ;
 વિમાન એસી જાય સ્વર્ગે, વાજતે નીશાન.
 નામનો પ્રતાપ એવો, જીઓ મન વિવેક;
 નેતિનેતિ નિગમ કહે, ગુણુ ક્રમ ન આવે છેક.
 શત વરસ ક્રમજ જળમાં, અજ ગયા ન જરૂર થાગ;
 કહેતાં કહેતાં વાણી થાકી, ચરિત્ર કહ્યાં નવ જાય.
 જનલોકની મૃત્યુ લોકમાં, મુનિ કહી કથા એ સાર;
 સાંભળી સ્તુતિ કરી પ્રભુની, નારદજીયે તેણીવાર.
 તમે પ્રભા ઇશ્વર સ્વામી, તમે શ્રીવિષ્ણુ પ્રભ;
 તમારી સત્તાએ સંસાર ઉભો, તમ વિના નહિ અન્ય.
 ઈંદ્ર વરૂણ કુખેર યમ એ, શેષ વન્હી ભાણુ;
 જળ સ્થળ સઘળે તમે વ્યાપી, ઘણું શું કહું શ્યામ.
 તપ કરો છો લોક સંઘે, ભક્તજનને કાળ;
 એ રીતે તપ કરે તેને, પ્રસન્ન થાય મહારાજ.
 નારાયણુ કહે ધન્ય નારદ, ભક્તમાં તમે મોક્ષ;
 અહર્નિશ પ્રભુનાં ચરિત્ર ગાતાં, ફરો છો ત્રૈલોક્ય.
 નમસ્કાર કરીને ગયા ત્યાંથી, નારદ પહોંતો આશ;
 વિણુનો ઠંકાર કરતા, આવ્યા જ્યાં વેદવ્યાસ.
 કાષ્ટમાંથી અગ્નિ મથતાં, ખળ્યું વ્યાસનું રેત;
 અરણીમાં આવી પડ્યું તેથી, ઉપન્યા શુકદેવ.
 નારદ દેખી વ્યાસ ઉઠ્યા, થયા મન રળિયાતા;
 ત્રણ લોકમાં ફરી આવ્યા, કહો કાંઈ એક વાત.
 મુનિ કહે મુને નારાયણુ કહ્યું, તે કહું તમને જ્ઞાન;
 ઉપદેશ કરીને ગયા સ્વર્ગે, ગાય હરિરસ ગાન.
 શ્રીહરિ દાતા ભુક્તા કહીયે, પ્રભપતિ વિમ્બ અન્ય;
 વેદ વાક્ય સત્તા એ, શુક કહે સુણો રાજન.
 તમે કહ્યું નિરાકાર તે, સાકાર ક્રમ થાય પ્રભ;
 યથા બુદ્ધિયે કહ્યું તે, એ જીઓ જ્ઞાન દષ્ટિયે મન.

વળણુ.

જાણુજો પ્રભ એક છે, શુક કહે સાંભળ રાપરે;
 ધનદાસના મુત કહે સુંદર, થયો સત્યાસીમા અધ્યાયરે.
 ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે સપ્તાશીતિત-
 મોધ્યાયઃ ૧૮૮

અધ્યાય ૮૮ મો.*

કન્યુ ૨૦૧ મુ-રાગ રામચી.

વધા પરીક્ષિત શુક મત્યે વાણી, સધે ઉપન્યો એક મુને સ્વામી;
શિવ કિહ્યે દિગંબર જોગી, દ્રવ્યની ઇચ્છાએ તેને ભજે ભોગી.
વિષ્ણુ લક્ષ્મીવાન છે એક, કો વેળા તેને ભજે નહીં કેમ;
વધા શુકે મન પ્રસન્ન, સાંભળ પરીક્ષિત એ રાજન્.

ચાલ.

કહું કથા વિષ્ણુની તમને, સાંભળો દઈ કાન;
પૂર્વે પૂછ્યું ભગવાનને, તમ પિતામહ સાવધાન.
તેમ તમને કહું હું શ્રીહરી, ખેડા પાંડવ સાથ;
યુધિષ્ઠિર શ્રીકૃષ્ણને કહે, સાંભળો સ્વામીનાથ.
શિવ પ્રસન્ન કેમ થાય વેહેલા, વિષ્ણુ નહીં કેમ તેહ;
એ વિસ્તારીને કહે મુજને, ટોળે મન સદેહ.
શિવ તો ચોગી ભોગી વિષ્ણુ, કહિયે લક્ષ્મીવાન;
તે ઉતાવળા કેમ પ્રસન્ન ન થાયે, ભક્તપર ભગવાન.
વચન રાયનાં સાંભળી, વળતા વધા શ્રીમહારાજ;
ભક્તને જ્યારે જોઈયે ત્યારે, આપું દ્રવ્ય તે કાજ.
ધ્રુવને અવિચળ રાજ્ય લક્ષ્મી, આપ્યું નિર્ભય તેહ;
લક્ષ્મી વિના શોભે નહીં, જીવ્યો રાજ્યપદવી તેહ.
છત્રીશ સહસ્ર વરસ ધ્રુવે, ભોગવ્યું સુખે રાજ;
અત્યે તારામંડળ મધ્યે, આપ્યો અવિચળ કાર.
જે વેળા જન જોઈયે, તેવો આપું દ્રવ્ય અનંત;
સમી સમી તેના લેહી પાછો, થાય નહીં મદ અધ.
ધન હોય ત્યારે કુટુંબ મિત્રજ, આશ્વાસ કરે પ્રીત;
પ્રાણથી હું વહાલો મુજને, તજે તે પર ચીત.
તે માટે તેની લક્ષ્મી હરી લહી, ત્યારે આવે જ્ઞાન;
પછે મુજને જોળખે, તવ ગાય હરિ યશ ગાન.
સ્મરણ ભક્તિયે પામે પદી, એથી શું છે બીજું સાર;
લક્ષ્મીને મદ કરવું સુખ કુખ, ભોગવે સંસાર.
તે માટે હું આપું નહીં, લક્ષ્મી એ ધર્મરાય;
સાંભળી રાય પ્રસન્ન થયા છે, ધન્ય હરિ સુખદાય.
વિષ્ણુ તો ખરી કસોટી લીચે, ત્યારે થાય પ્રસન્ન;
કહું ઇતિહાસ પુરાતન, શુક કહે સુણો રાજન્.
શિખિ રાજ ભક્ત મહા દહ, સત્યવાદી ચાલે ધર્મ;
શરણે આવ્યો હોય તેને રાખે, સદાવ્રતી તે અન.

જે માગે તેને ના નહીં કહેવી, એવા તે ઉદાર;
ત્રેલોક્યમાં ચાલી કીર્તિ, જેવા આવ્યા તિશ્વાધાર.
વાઘરી રૂપે થયા દખી, પંખી નાકાં જન;
એક કપોત આવી ખેડા રાયને, ખોજે વિસ્મય વાત.
શરણે આવ્યો તેને રાખવો, એવી રાયની પોણ;
પારખી કહે આપો મુજને, રાય કહે તું કોણ.
હું પારખી આવ્યો લેવા એને, રાય કહે બીજું માગ;
એ વિના માગો તે આપું, શરણે આવ્યો મુજ લાજ.
વાઘરી કહે મુને એજ આપો, કુટુંબ પોણ થાય;
નહીંતર આજ અપવાસ અમને, ના કહો જઈયે રાય.
ધર્મ સંકટ પડ્યું રાયને, વધા મુખથી વાણ;
એ બરાબર માંગશો તે આપું, શાસ્ત્ર આજ્ઞાએ માગ.
વાઘરી કહે તમ અંગનું, આપો એ બરાબર માંસ;
સાંભળી રાય હરખ્યા એવે, આવી સ્ત્રી તે પાસ.
સ્ત્રી કહે અર્ધ અંગ હું છું, આપીશ માંસ એ કાજ;
પુત્ર કહે એવે હુંજ આપું, વાઘરી કહે નહીં રાજ.
તમારું એ માંસજ મુજને, આપો તો લેડું રાય;
તોણું તે બરાબર અંગ રાયનું, તોએ પુરું નવ થાય.
રાણીયે આપ્યું પુત્રે આપ્યું, તોએ ઉચું જાય;
રાય કહે મારું મસ્તક આપું, ત્યારે પુરું થાય.
એમ કહીને ખડ્ગ કહે, મૂક્યું છે રાજન્ન;
ચતુર્ભુજ થઈ દર્શન આપ્યું, માગ માગ હું પ્રસન્ન.
તે માટે વિષ્ણુ એવા શુક કહે, ધન્ય શ્રી ગોપાળ;
હવે કહું કથા શિવજી તણી, તે સાંભળો ભૂપાળ.
એક દૈત્ય શકુનીના પુત્ર તેનું, વૃકાસુર કહિયે નામ;
તપ કરવાને જાય એવે, મળ્યા નારદ સ્વામી.
તેજપુજ પ્રકાશ દખી, નચ્યો મુનીને પાય;
ત્રણ દેવમાં કહ્યો વેહેલો, પ્રસન્ન થાય કહો તેહ.
હતો મનમાં સંકલ્પ વિકલ્પ, ભલે મળ્યા મુનીજન્ન;
સાંભળી ઋષિજી વધા, વેહેલા શિવ થાય પ્રસન્ન.
શંકર ભોળા આપશે, જે માગશો તે વસ્ત;
પાછું ફરી તે જીવ્યો નહીં, એને આપશું કોણ ગત્ય.
સંકટમાં પોતે પડે છે, વર આપીને જીવ્યો વાત;
એ સંક્ષેપે કરી કહું તમને, સાંભળો દૈત્યરાજ.
રાવણને વેહેલા પ્રસન્ન થયા, તેને આપ્યો વર એ ચોખ્ય;
પરાક્રમ બળ કો તોલ ન આવે, છત્યું તણે ત્રેલોક્ય.
કૈલાસ સરખું ગડગડાવ્યું, કરે શિવમું મુહ;
લંકામાં લઈ જઈ એને, એવા તે મદ અધ.

*આ અઠવાશીમા અધ્યાયમાં વિષ્ણુનાં ભક્તને મોક્ષ મળે છે અને બીજા દેવના ભક્તને બૈષર્વ મળે છે એ કથા છે.

બાણાસુરને પ્રસન્ન થયા, શિવે આપ્યા સહસ્રજ હાથ; વઢવા કો સમર્થ નહીં, આવ્યા યુદ્ધ કાળશિવ સાથ. શિવ કહે મેં વર આપ્યો, એ તો આવ્યો મુજસું દુષ્ટ; સમજાવી કહ્યું દૈત્યને, મુજ સરખો મગશે પુષ્ટ. ભક્તવત્સલ તેના નગરમાં, કરે શિવ રક્ષાય; તે માટે જઈ આરાધા, વળી કહું સુણો દૈત્યરાય. વિદ્યુન્માળીને પ્રસન્ન થયા, તેણે માગ્યું વરદાન; સૂર્યના જેવું તેજ આપો, હું ફરું એસી વિમાન. માગ્યું તે શિવે આપ્યું તે પછે, ફરે રવિસંદેશ; સૂર્યના રથ જાય તેની, પાછળ તેજ વિશેષ. રવિએ મનમાં વિચાર્યું, થયો કાળનો હવે લોપ; પોતાને તેજ વિદ્યુન્માળીને, બાળી કીધો ફીક. શિવે જાણ્યું ભક્ત માને, દુઃખ કર્યો છે આજ; ત્રિશૂળ લઈ તતકાણે ઉડી, હાથું રવિને કાલુમાંજ. સૂર્યે મનમાં જાણ્યું શિવજી, કોપ્યા મુજપર શંભુ; મારે હવે ઉગરતું નથી, નકિક શરણ જઈ હું વિભુ. તે માટે રાજધાનીમાં જઈ, છુપાયા પાતાળ; શિવે જાણ્યું રવિ શરણ આવ્યા, પ્રસન્ન થયા તતકાળ. અધાપિ સૂર્યકુંડ કાશીમાં, લોલાર્ક કહિયે નામ; એવા એ શિવ ભોળા નારદ, કહ્યું દૈત્યને આમ. મનના મનરથ પહોંચશે, એમ કહી ગયા મુનિજન; વૃકાસુર જઈ તપ કરે છે, બદ્ધિકાશ્રમ ધન્ય. ઉંચે ચરણે ઉર્ધ્વ વદને, કરે ધૂમ્ર તે પાન; એક મને શિવ આરાધ્યા તેણે, ધૃત્યુદ્ધયમાં દૃઢ ધ્યાન. તોહો શિવ તેને પ્રસન્ન નહીં, તવ હોમ્યું શરીરનું માંસ; સાત દિવસ થયા હોમ કરતાં, પછે થયા છે નિરાશ. શીષકમગ હોમવા માંડ્યું, વિચાર્યું શિવે મન; હૃત્યાદાષ એ લાગે મુજને, શિવ થયા પ્રસન્ન. અગ્નિકુંડથી પ્રગટ્યા પોતે, નીસરિયા તતક્ષેવ; માગ માગ તું શું માગે છે, એમ વધા મહાદેવ. શા માટે એવું કરોછો, શિવ સમજાવે ભલી રીત; વિષ ખાચે કો ઝંપાવે, તેને મનાવે તે ઇશ. એમ કહી ભુજ ફરવ્યો, થયું શરીર દૈત્યનું દિવ્ય; સ્તુતિ કરીને નચ્યો ચરણે, માગું તમ કને શિવ. જેના મસ્તકપર હાથ મૂકું, તે બળીને થાય રાખ; શિવ કહે એણે એ શું માગ્યું, કહ્યે એ બળ જાત. સર્પને પય પાય તોએ, કરે આવી ડંશ; તેમ એને વર આપું, રખે કરે મુજસું ધ્વંસ.

શિવજી મન દુખવાયા, પણ શું કરે ભોળાનાથ; માગ્યો તે વર આપી શિવજી, જાય છે કંલાસ. કેમ જણાયે પારખું, પાસે દિસે નહીં બીજું કોય; શિવ મસ્તકે જો હાથ મૂકે, લેજો એની સ્ત્રી જોય. એમ કહિને પૂછળ દાડ્યો, મૂકવા બળ હાથ; ત્રણ ભુવનમાં ફર્યા શિવજી, આવ્યા જ્યાં છે નાથ. કોઈથી દૈત્ય વળ્યો નહીં, એ જાણ્યું પ્રભુએ મન; શિવ કહે તે પેહેલાં જઈને, નિવાર્યું એ વિઘ્ન. લાજશે મુજ દેખીને શિવ, ખરું બહુકતું રૂપ; મૃગચર્મ કમંડળ કરમાં, પ્રજ્ઞાચારી થયા ભૂપ. પોતે સન્મુખ ગયા તેની, કોઈ ન જાણે મર્મ; મહાપુરૂષ તેજવંત દેખી, આવ ઉપન્યો મન. પાસે આવી દૈત્યે પ્રભુને, કર્યો છે નમસ્કાર; ભગવાન કહે ઉતાવળા કર્યાં, જાઓ છો કોણ ઠાર. શ્વાસોશ્વાસ માતો નથી, કાણ ઉભા રહી ખાઓ શ્વાસ; આવડો શ્રમ કરો છો શું, જીવની નહીં આશ. પ્રાણ વહાલા સર્પને, એને આપીયે રૂકું સુખ; અકળાયા ઘણું દાડતા, મુજ કહે શું છે દુઃખ. દૈત્ય કહે શિવે વર આપ્યો, જેડું પરીક્ષા મૂકી હાથ; ખરું જોડું જાણવા પુડળ, દાકું છું સ્વામીનાથ. ભગવાન કહે ધન્ય ધન્ય એ તું, શકુનીનો છે તંન; શિવને કહે તું ભલો લાગે, તે ભંગી ભાઈ જુઓ મન. દૈત્ય કહે તે મહેશ્વર છે, નમે સહુ તેને કાળ; તે શું સમર્થ છે નહીં, વર આપવા મહારાજ. બહુક કહે તમો સત્ય કહે છો, સાંભળો દૈત્યરાય. દક્ષિણે એને શ્રાપ થયો છે, ગયો યશ મહિમાય. પીશાચ થઈને ફરે સંગે, ભૂત પ્રેત એ મિત્ર; દિગંબર ગળે રૂઢમાળા, સર્પ ભૂષણ એ રીત. વાઘાંબર ડાક ડમરૂ કરમાં, ત્રિશૂળ અંગ ભભુત; દેવ એને સંગે નહીં, તું તેને કહે લાગો ધૂર્ત. શિવજી મસ્તકે હાથ મૂકી, નૃત્ય કરતા તે રાય; મંત્ર તુને કાંઈ કહ્યો છે એમ, હાથ મૂકે શું થાય. એ ચોગીના વિશ્વાસ શો, તું જો વિચારી મન; તે માટે ઘેર જાઓ પાછા, માનો એહ વચન, નહિંતર પરીક્ષા જુઓ પોતાના, મસ્તક પર મૂકી હાથ; ખરું જોડું કંકણ કરમા, રૂપનું શું કાળ. વિષ્ણુ માયાએ હૃદય ચિત્તને, વિશ્વાસ આવ્યો મન; એણે મારા પિતાનું નામ લીધું, કહિયે એ ગરુડપ્રજ્ઞ.

દીસે છે વય અતિ નાની, બુદ્ધિ ઘણી વચન રસાળ;
 ઇચ્છા પ્રભુની કરવું એને, કોણુ છે રાખણહાર.
 આનંદ મનમાં હવે નાચ્યો, મસ્તક મૂકી હાથ;
 કર મૂકતાં તે દૈત્ય કાયા, બળીને થઈ રાખ.
 દૈત્ય મોટો પહાડ સરખો, કાણુ ના લાગીવાર;
 રવનાં કુંડલી વાગિયાં, વત્સ્યો નય નયકાર.
 એવે શિવજી આવી ઉભા, તેને કહે છે ભગવાન;
 શું જોઈ એવા દૈત્યને વર, આપ્યો કુમ કહવાણ.
 આપીને સંકેટમાં પડો, વિચારી કરવું કામ;
 શિવ કહે માણુ લગી તાણુ મેં, આપ્યો વર એ સ્થામ.
 વર માગે તેને આપવો મેં, ના કુમ કરી થાય.
 સંભાળનારા તમે છો-તો, અમને શી ચિંતાય;
 સ્તુતિ કરી શિવ ગયા સ્વર્ગે, વિષ્ણુ ગયા છે ઠામ.
 વૃકાસુર બળી ભસ્મ થયો માટે, ભસ્માસુર પડ્યું નામ;
 વર આપવાને ભોળાશંકર, વિષ્ણુ લે સભાળ.
 ત્રણે મૂર્તિ એક છે, શુક કહે સુણુ ભૂપાળ.
 તમે કહ્યું શિવ આપે લક્ષ્મી, વહેલા એ વરદાન;
 શ્રી વિષ્ણુ તો ઉતાવળા, નહીં આપે એ કહ્યું જ્ઞાન.
 ભાવે કરી ભણે સાંભળે એ, અધ્યાય અતિ પાવન;
 કબ્ધી તેને રાખે શ્રી હરિ, સુણો શ્રોતાજન.

વલણ.

શ્રોતાજન કહ્યું જ્ઞાન એ, જુઓ એવા પૈકુંડરાયર;
 ધનદાસના મુત કહે સુંદર, થયો અડયાસીમો અધ્યાયર.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે અષ્ટાશીતિત-
 મોધ્યાયઃ ૧૮૮૧

અધ્યાય ૮૯ મો.*

કડવું ૨૦૨ મું-રાગ રામચી.

શુકજી કહે શી રીતે ભણું, ચરિત હરિનું છે અતિઘણું;
 થાક્યાં સરસ્વતી થાક્યા વેદ, પાર ન પામે પ્રભુનો છેક.
 સંક્ષેપે કરી કહું રાજન, સાંભળજે થીર થઈને મન;

*ત્રેવાશીમા અધ્યાયમાં 'કયો દેવ મોટો' આવી શંકા
 થતાં પરીક્ષા કરીને તે વિષ્ણુ મોટો છે આમ ભૃગુએ મુનિઓ-
 ની પાસે કહ્યું તે તથા ભગવાને બ્રહ્મણના કુમારો સાતી આ-
 પ્યા તે કયા છે.

ચાલ.

થીર થઈ તમે સાંભળો, કહું કથા હરિની રમ્ય;
 નિમિષારણ્ય સરસ્વતી તીરે, બેઠા છે ઋષિજન.
 સહસ્ર વર્ષનો નેમ ત્યાં, કળી કરે નહીં પ્રવેશ;
 પરીક્ષિત રાજના રાજ્યમાં, ચાલે નહીં લવ્વેશ.
 તે માટે એ જ્ઞાનયજ્ઞજ, કરે છે ભલો દાવ;
 મંત્રે કરીને મૃત્યુ તોડયા, તે આવ્યા છે ધરી કાય.
 ઋષિ કહે તમે ભાગ લીધો, યજ્ઞમાં એ જ્ઞેય;
 અમને વ્યાધિ પીડે નહીં, સહસ્ર વર્ષ ન મરે કાય.
 તે માટે અમ પાસે બેસો, મૃત્યુ કહે સુણો પ્રભ;
 કુમ બેસું તમ પાસે કરવું, કામ સ્વર્ગ સદન.
 સૂતપુરાણીયે કથા આરભ, માંડયો છે રાજન;
 ઋષિ કહે હવે કથામાંથી, ઉડવું નહીં યમ.
 તે માટે સહસ્ર વર્ષ સુધી, રહ્યા છે મૃત્યુ ત્યાંયા
 જોના ભય તે પાસે બેઠા, હરખ્યા ઋષી મનમાંય.
 માહોમહે ઋષિ વદે ત્રણમાં, કોનું ધરીયે ધ્યાન;
 કોઈ કહે શિવ પ્રભાનુ, કો કહે વિષ્ણુનું આમ.
 ત્રણે ગુણમાં મોટો કોણુ, એમ કોલાહલ ખડુ થાય;
 ઋષિ કહે જુઓ પરીક્ષા, પછે સાંભળીયે કથાય.
 સર્વે મળીને કહ્યું ભૃગુને, કેમ ટળે સંદેહ;
 ત્રણે ગુણમાં કયા ગુણે કરી, પામીયે પદ એહ.
 ભૃગુ કહે ધીર ધરો, હું જોઈ આવું ત્યાં લગી પ્રભ;
 આજ્ઞા લઈને જઈ પહોંતા, પેહલા પ્રભસદન.
 ચાર મુખ ચાર સભા અજની, યોજન સત પ્રમાણુ;
 પંચાસ કોડ ગાંધર્વ ઉભા, અપ્સરા વૃત્ય ગાન.
 એવામાં ભૃગુ આવ્યા મળવા, પિતા છે જોણે ઠામ;
 પ્રભાચે દીઠા આવતા, જ્યેષ્ઠ પુત્ર દીજે માન.
 એટલે આવી બેઠા પ્રભ કને, કીધો નહીં નમસ્કાર;
 અજ કહે મારા પુત્ર થઈ મુને, નમ્યા નહીં નિરધાર.
 હું થકી શું એજ મોટો, બોલ્યા નહીં જુઓ બોધ;
 એમ કહી ભૃગુટી ફરવી, નેત્ર જવાળા ઉપન્યો કોધ.
 જળ છાંટીને શ્રાપે એવે, સાવિત્રીયે વાર્યા તેહ;
 મનમહે પ્રભાચે જાણ્યું, આવ્યા પરીક્ષાને મુજ એહ.
 ક્રોધ સમાવી રહ્યા અબોલા, બોલ્યા નહીં ફરી વાત;
 પિતાને નમસ્કાર કરીને, ઉડ્યા ભૃગુ ધરી વાટ.
 રજેગુણ જોઈ વળ્યા ત્યાંથી, આવ્યા ઋષિ કૈલાસ;
 પંચવદન ભાળ* ચંદ્ર ઝળકે, બેઠા શ્રીઅપિનાશ.

* કપાળ.

કુમેર એ પરધાન પાસે, પાર્વતી અર્ધાંગ;
 યક્ષ કિંનર ભુત પ્રેતજ, સભામાં નૃત્ય રંગ.
 એવે ભૃગુ ઋષિ જઈ પહોંતા, દીડા નયણે એમ;
 ઉઠીને શિવ જય સામાં, મળવાને અતિ પ્રેમ.
 ભૃગુએ મનમાં જાણ્યું શિવને, કંઠે છે રૂંઢમાળ;
 સર્પ હાર અમંગળ દેખી, મળ્યા નહીં અજબાબ.
 આવીને ઋષિ ખેડા ન કરી, વાત નહીં પ્રણામ;
 શિવ કહે અમો મળવા ઉઠ્યા, મળ્યા નહીં રૂંઢામ.
 એમ કહી ત્રિશૂળ નાંખવા, થયા તત્પર ત્યાંય;
 પાર્વતીએ વાર્ધા ત્યારે, સમજ્યા શિવ મન માંય.
 મુજ પરીક્ષા કાજ આવ્યા ઋષિજ, વૃથા મેં કરી રીસ;
 ક્રોધ મનમાં સમાવીને, ખેડા છે તવ ઇશ.
 ભૃગુએ ઉઠી પ્રણામ કીધો, ક્ષમા કરો અન્યાય;
 તમો ગુણુ જોઈ વળ્યા ત્યાંથી, ગયા જ્યાં મહારાજ.
 વૈકુંઠ શાલા શી કહું, થઈ રહ્યા છે ઝાતકાર;
 હેમ મણિમય સુંદર મંદિર, આવ્યા હરિને દાર.
 પીતાંબર ઓઢી પોઢ્યા છે, લક્ષ્મી તળાસે પાય;
 ક્રો સેવામાં જળ ઝારી લેઈને, ક્રો ઉભી છે વીજળ વાય.
 ભૃગુ કહે એને ક્રોધ કેમ ચઢે, વિચાર્યું તવ ત્યાંય;
 એમ તો ક્રોધ ચઢે નહીં, મારી લાત હૃદયમાંય.
 તતક્ષણુ શ્રીહરિ જાગી ઉઠ્યા, નમ્યા ઋષિને સાર;
 વાગ્યું હશે તમને મારું, હૃદય કઠણ છે અપાર.
 ચરણ તમારાં ક્રોમળ સ્વામી, મેં માર્યા દૈત્ય અનેક;
 તેણે કરી હૃદ કઠણ થયું છે, તમો જુઓ વિચારી વિવેક.
 એમ કહીને ચરણ સેવન, કરે છે પ્રાણુજવન;
 ક્ષણુ એક ખેસી વિશ્રામલ્યો, તમને શ્રમ થયો મુનિજન.
 અર્ધપાદ પૂજા કરી, લેઈ ચર્ણામૃત ધૃતું શીશ;
 વળી મંદિરમાં હિંદુ, વધ્યા શ્રીજીગદીશ.
 તમારાં ચર્ણુ તીર્થને એ, પવિત્ર કરે કહું ગુંજ;
 પાતકી આવી નહાય ગંગામાં, સાધુ નહાયે થાય શુદ્ધ.
 મારે વિષે દિગપાલ દેવ સહુ, થયા એહ પવિત્ર;
 ઋષિ કહે ધન્ય ધન્ય મહા પ્રભુ, જુઓ ઉત્તરી રીત.
 મેં તો કીધો પ્રહાર શ્રીહરિ, કરો મારું સ્તવન;
 નેત્રથી આંસુધાર ગદ્ગદ, કંઠે કહે છે વચન.
 ધન્ય શ્રી ભગવાન તમ વિના, ક્રોણ પાળે લાડ;
 સત્વગુણને જોઈ ત્યાંથી, વળ્યા ભૃગુ તત્કાળ.
 ઋષિશ્વરને કહ્યું આવી, ત્રણે સરખા દેવ;
 તેમાં સત્વગુણુ તે શ્રેષ્ઠ જાણો, એમાં નહીં સદેહ.

જે વીતી તે માંડી કહી, ખસા શિવની વાત;
 શ્રીવિષ્ણુના ગુણુ કહ્યા ત્યારે, ઋષિ થયા રણિયાત.
 રજોગુણુ કરી મનુષ્ય દેહને, પામે તે અવશ્યમેવ;
 તમો ગુણુ કરી દૈત્યભાવને, સત્વગુણુ કરી વિપ્રદેવ.
 તે માટે સત્વગુણુ કરીને, ધરે પ્રભુનું ધ્યાન;
 સાંભળી બહુ સભા હરખી, ધન્ય શ્રી ભગવાન.
 ભૃગુ લાંછન ભૂષણુ પ્રભુએ, ધૈર્ય હૃદયા રમ્ય;
 ભક્તનાં જુઓ લાડ પાળ્યાં, એવા મધુસૂદન.
 સુતપુત્રાણીકે સૌનકે આગળ, કહી કથા અતિસાર;
 સત્વગુણુ કરી અતે પદવી, પામે તે નિરધાર.
 વેદાંત શાસ્ત્ર પુરાણુ વક્તા, ઋષી કહે સૂત ધન્ય;
 વ્યાસ પ્રસાદે કથાઅમૃત, પ્રવહાં વહે મુખ રમ્ય.
 ઋષી સર્વે વખાણુ ધન્ય ધન્ય, એ પરીક્ષિત રાય;
 જેની સભામાં કથા હરિની, થાય પ્રભુ ચચાય.
 વખાણુ શુક પરીક્ષિતને, એવો ઋષીનો ભાવ;
 હરિકથાપર પ્રેમ વિખે, શ્રવણુ કરે ભલો દાવ.
 શ્રવણુ ભંકિત્યે અંત્યે ઋષિજ, ગયા ખેસી વિમાન;
 શુકદેવ કહે સુંણુ રાયજ, વળી કહું કથા ભગવાન.
 દ્વારકામાં પ્રાણુણનો પુત્ર, જન્મતાં પામ્યો નાશ;
 રૂદન કરતાં આવ્યો સભામાં, ખેડા જ્યાં અવિનાશ.
 ઉગ્રસેન બળભદ્ર યાદવ, પ્રધુમ્ન એ મહા વીર;
 દેખતાં વિપ્રે સન્મુખ આવી, કહ્યું છે એ રીત.
 શત વરસનું આયુષ્ય વિધિયે, લખ્યું છે એહ પ્રમાણુ;
 તે ક્રમ મિથ્યા થાય જુઓ, વિચારીને સ્થામ.
 વિષયી લોભી દેવી રાજ, પ્રજા પીડણુ જોઈ;
 પરદુઃખને જાણુ નહીં, એવા દુષ્ટ કહિયે તેહ.
 પ્રભાતે ઉઠી કર્મ કર્યા વિના, જાણુ મૃગયા વન;
 એમ ન જાણુ હિંસા કરે તે, ભોગવણુ લઈ જન્મ.
 આખર એ દુઃખદાયક ભુંડાં, કર્મ કરી પડે રૂંઢ;
 આપણો જીવ તેવો સર્વનો, એમ જાણુ નહીં મતિ મંદ.
 રાજા પાપે પ્રજા દરિદ્રી, પીડા પામે કષ્ટ;
 પુત્રનો વિયોગ થાય, તેમ થયું જુઓ અદષ્ટ.
 પછે સમજાવીને મોકલ્યા, વિપ્રને એહ પ્રમાણુ;
 એ રીતે એનાં આઠ બાળક, નાશ પામ્યાં જાણુ.
 નવમી વેળા સભા મધ્યે, ખેડા પાર્થ પોતે આપ;
 તે દેખતાં વીપ્રે બાળક આણી, નાજ્યું કરે છે વીલાપ.
 નવ બાળક મારાં મુખાં છે, તમો સાંભળો નહીં રાવ;
 અર્જુન કહે વિખે, એ શું છે મુજ કહો વાત.

વિમ કહે તારી આગળ શું કહું, તુંથી શુંયજ થાય;
વાસુદેવ સંકર્ષણ પ્રધુન્ન, અનિરુદ્ધ સરખા રાય.
એણે આણી આપ્યો નહીં મુજને, તું શું ભાંગીશ દુષ્પ;
બાળ બુદ્ધિ એ શું બોલો દો, સભામાં બુઝા મુખ.
પાર્થ કહે વાસુદેવ નહીં, હું સંકર્ષણ નહીં નામ;
હું ધનંજય ધનુષધારી, કહે તે કરું કામ.
વિમ કહે નવ બાલક પાપે, મુઝાં છે એ જીવ,
સભા મધ્યે કહું દુષ્પ પણ, સાંભળે નહીં કોય.
પાર્થ કહે હવે પ્રસવ થાયે તવ, કરજે મુજને જાણ;
ત્યાં લગી હું રહીશ બાળક, લઈ જાય તે કોણ કામ.
વિમ કહે વાસુદેવ આગળ, બોલો સમજ નરેશ;
અર્જુન કહે એ ક્ષત્રી નોહે, કહિયે નટના વેશ.
એ શું આણી આપશે, એમાં પુરૂષાર્થ છે શૂંય;
એ બ્રાહ્મણનાં કર્મ કરે બેઠાં, આણી આપીશ હૂંય.
ગૌ બ્રાહ્મણની વાહારે ધાયે, તે કહિયે રાજન;
તમે રૂદન કરો એ સાંભળે, એ ક્ષત્રીનો નહિ ધર્મ.
વિમ કહે કર્તુમકર્તુ, સમરથ શ્રીભગવાન;
તેણે નહીં મારો પુત્ર રાખ્યો, તું કેમ રાખીશ જાણ.
અર્જુન કહે જ્યાં હોય ત્યાંથી, લાવું સહી રાખે કોણ;
ન લાવું તો અગ્નિમાં, બળી મરું એ પોણ.
સભા મધ્યે એમ કહ્યું ત્યારે, બોલ્યા નહીં ભગવાન;
અર્જુનનું એ વચન માની, વિમ ગયા ફરી કામ.
લોક કહે આજ રહ્યો વિમ નહીં, જાય છે ઘેર મુન્ય;
વિમ કહે મુને પાર્થે કહ્યું છે, આણી આપું તુજ તન.
એક સંવત્સર રહ્યા પારથ, પ્રસવનો આવ્યો દિન;
વિમ તેડી ગયા મંદિર, બેસો આહું સ્વામીન.
તે સમે શરપંજર બાંધી, ગયા અર્જુન વીર;
પવનનો પ્રવેશ ન થાયે, ધનુર્વિધા ધીર.
પ્રસવતાં તતક્ષણ બાળકે, કહું તવ રૂદન;
જેયું તો દીસે નહીં, વિમ કહે ક્યાં ગયો તન.
પૃથ્વી ગળી ગઈ શું થયું, પુત્ર ગયો તે કોણ વાટ;
સભામાં આવી કહ્યું, જ્યાં બેઠા છે પાર્થ જાત.
ધિક્ ધિક્ તારાં પરાક્રમ બળને, પૃથા કહું તે પોણ;
એમ ન જાણ્યું ભગવાન બેઠા, સભામાં કોણ કોણ.
સંકર્ષણ પ્રધુન્ન સરખા, તે આગળ તું શુંય;
તે ઉરમાં બોલિયે એમ કહ્યું, આણી આપું હૂંય.
એ નકુસકને કહે માન્યું, હું પણ મુરખમાંય;
એમ તો પુત્રનું મુખ દેખતાં, આ તો સમૂળો ગયો ક્યાંય.

ગાંડીવધનુષ ગાંડું થઈ ગયું, એમ વધા વિમ બ્રહ્મ;
અર્જુન મનમાં લાગ્યા, વિમ બોલ્યા એ શું વચન.
સભા સહુ કો દેખતાં, મારું કીધું છે અપમાન;
અરે બ્રાહ્મણ ધીરજ ધર, આણી આપું થા સાવધાન.
શંકરનું સ્મરણ કરી, ગયા દક્ષિણ દિશા અર્જુન;
ચોગાળ્યાસે જઈ પહોંતા, યમનગર રાજન.
છયાસી સહસ્ર યોજન યમપુરી, ત્યાં ગયા એક ક્ષણમાંય;
શાસ્ત્ર વક્તા ઋષી સંગે, બેઠા છે ધર્મ ત્યાંય.
પંચારા યોજન સભા યમની, પચીશ એ ચિત્રગુપ્ત;
દેખીને ઉઠી માન દીધાં, કેમ આવ્યા ભુપત.
પાર્થ કહે વિમના સુત, આવ્યા દશ રાજન;
તને અમે લેવા આવ્યા અહિં, તે આપો અમને યમ.
જે મરે તે આવે અહિંયાં, પ્રથમ લેખું થાય;
પછે જેવાં કર્મ તેવાં, કામ આપો રાય.
યમ કહે તમે સત્ય કહે પણ, આવ્યા નહીં આ કામ;
વિદાય થઈને પૂર્વ દિશાયે, ગયા ઇંદ્રને ગામ.
નંદનવન વૃક્ષ વાટિકા, અતિ કહિયે રમણીક ધન્ય;
બેસવાનાં કામ જળસ્થળ, શોભા મણિમય રમ્ય.
તેત્રીસ કોટિ દેવ સભામાં, વિરાજે શક નામ;
તાળ ઝાંઝ મદંગ વાંગે, અપ્સરા નૃત્ય ગાન.
તે સમે આવી ઉભા પાર્થ, દીધાં બહુપેર માન;
મળી કરી સમાચાર લેઈને, આવ્યા પૂર્વ દિશાન.
રૂદ્ર પૂરી જોઈ વળ્યા, ત્યાંથી આવ્યા ઉત્તર દિશાય;
અલકાપર કુબેરને, જઈ પૂછ્યું પાર્થરાય.
અહિંયાં તો નથી આવ્યા સ્વામી, વધા યક્ષ એમ વાણ;
ધનના ધણી કુબેર બુઝા, કહિયે શિવપરધાન.
જોઈને પછે ગયા આગળ, પશ્ચિમ દિશા અર્જુન;
વરૂણ કહે આજ કૃપા કરી કેમ, આવ્યા અહિં રાજન.
પારથ કહે અહિંયાં વિમના તન, આવ્યા હોય લેવા કાજ;
વરૂણને કહી ઉડ્યા ત્યાંથી, ચિંતા થઈ તવ રાજ.
નવ નવ યોજન કોટિ અંતરે, વસે દશે દિગૂપાળ;
દશે દિશા સ્વર્ગ લોક જ્યાં, ક્યાંઈ ન લીધી ભાળ.
જેતાં જેતાં એમ જાય પારથ, ધનુષ ગાંડીવ હાય;
તળ વિતળ સુતળ રસાતળ, બોળ્યાં સસ પાતાળ.
સ્વર્ગ મૃત્યુ નાગ લોક જ્યાં, નાના મોટા કામ;
બ્રાહ્મણના પુત્ર જડ્યા નહીં, હવે સહી મેં તજવા માણ.
જળ સ્થળ સઘળે જોઈ પાછા, આવ્યા દારિકાં ગામ;
લજ્જાશ્રમિત થયા હવે, શું કહે વિમને ધામ.

સભામાં કાને સાંભળ્યો મેં, વિપ્રના સંતાપ;
 ક્ષત્રી થઈ દુઃખ ભાંજ્યું નહીં, એ લાગું મુજને પાપ.
 ગૌ બ્રાહ્મણની વાહારે ન ચઢે, ક્ષત્રી ન કહિયે તેહ;
 તે માટે દહ તણું ત્યારે, છુટું પાતક એહ.
 કાષ્ઠ મગાવી ચિતા રચી છે, અગ્નિ કર્યો પ્રવેશ;
 અંતર્યામિયે જાણ્યું એવે, તને પ્રાણ નરેશ.
 તતક્ષણ આવી એમ કહ્યું, એ શું કરે અર્જુન;
 એકાએક શું જોઈ સભામાં, કરી પોણું રાજન.
 એમ ન જાણ્યું એ ઇશ્વર આધાન, આપણે કહે શું થાય;
 અર્જુન કહે અપમાન થયું, હવે જીવ્યાનું શું કાજ.
 શ્રીકૃષ્ણ કહે તમ કીર્તિ વધશે, લાવશે જ્યારે બાળ;
 ધન્ય ધન્ય કહેશે જગતમાં, ગાશે યશ લપાળ.
 તે માટે ધીર ધરો ક્ષણ એક, કાં બળો રાજન;
 ચાલો તમને દખાડું હું, વિપ્રના દશ તન.
 વૈકુંઠના રથ અશ્વ જોડી, મગાવ્યો તતકાળ;
 અર્જુનને ખેસાડી શીઘ્રે, ચાલ્યા દીન દયાળ;
 સપ્તસાગર દ્વીપ પર્વત, મર્યાદા રૂપી જોહ;
 ખાર સમુદ્ર લક્ષ ચોળન બીજો, દ્વીગુણ રસના તેહ.
 ક્ષીરસાગર દધિમધ મીઠો, એક એકથી બમણો એમ.
 તેટલા લોક વસે ત્યાં મધ્યે, મૂકી ગયા પરીવ્રજ.
 આગળ કંચન ભોમ કહિયે, પછે લોકાલોક;
 પચાશ કોડ પૃથ્વીને રૂરતાં, પ્રથમ દૂર્ગ ત્યાં એક.
 દશસહસ્રચોળનગિરિ ત્યાં ઉંચો, ત્યાં લગી સૂર્યનો ગમ;
 પછે તિમિર રથ મુઝે નહીં, રહ્યો અટકી એમ.
 આગળ લોકાલોક દીસે, માર્ગ નહિ ઉચાટ;
 ચક્રનું સ્મરણ કર્યું ત્યારે, આવી કરે છે વાટ.
 લોકાલોક બેઠી ચક્ર ચાલ્યું, સહસ્ર રવિ તેજ વિશેષ;
 આગળ ચક્ર ને પાછળ રથ, એવે આવ્યો એના છેક.
 શ્રીરામબાણ તેમ ચક્ર રૂંદે નહીં, ચાલે તેજ વિશેષ;
 તે તેજ કરી તિમિર નેત્રે, આવિયાં પાર્ય નરેશ.
 શ્રીકૃષ્ણ કહે સાવધાન થાઓ, નેત્ર ચોળી અર્જુન;
 જુઓ તો જળ ખિંબમધ્યે, દીકું મંદિર રચ્ય.
 સહસ્ર સ્તંભનું કહિયે મણિમય, ત્યાં ગયા નરનારાયણ;
 જુઓ તો શેષશાયી બેઠા, અષ્ટભુજ લગવાન.
 શ્વેત રૂપે શેષ જેનો, ક્ષણ કહિયે સહસ્ર;
 ઉપર મણી આતકાર શાલા, લીલાંબર અંગે વસ્ત્ર.

એવા સંકર્ષણ તેપર, વિરાજે દેવમેસાર;
 મુગટ નરતક ધર્યાં કાને, કુંડળ મકરાકાર.
 શંખ ચક્ર ગદા આયુધ આઠે, દહ ધરી ઉભા પાસ;
 ભક્ત મુક્તિ સિદ્ધિ આગળ, કરે છે કામકાજ પાસ.
 પીતાંબર ધન દામિની, એવા શોભે શ્રી ધનશ્યામ;
 કાઠી રવિનું તેજ રથથી, ઉતર્યો શ્રીભગવાન.
 શ્રીકૃષ્ણ દખી હસ્તા મંદમંદ, અષ્ટભુજ લગવાન;
 અર્જુનને દખાડવા, અહિં આવ્યા પૂર્ણાનંદ.
 નર નારાણ બેહુચે આવી, કર્યો છે નમસ્કાર;
 શ્રીકૃષ્ણ એ પરિવ્રજ જાણી, દીધા આદર સાર.
 કૃપા કરીને આવ્યા અમને, દરશણ દેવા શ્યામ;
 કૃતાર્થ અમને કર્યા તમે, કહો ભમ સરખું કંઈ કામ.
 શ્રીકૃષ્ણ કહે દશબાળક વિપ્રનાં, આવ્યા છિએ લેવા અહિં;
 અષ્ટભુજ લગવાન કહે, મેં આજ્યા જુઓ ઘરમાંહિ.
 નર નારાયણ અવતર્યા, એ પૃથિવીપર જાણ્યું મન;
 દરશનની મુને ઇચ્છા એ મસે, મળ્યા શ્રીપરિવ્રજ.
 ભુમી ભાર ઉતારીને, પરવારિયા હવે શ્યામ;
 વળી કાંઈ કામ રહ્યું હોય તે, શીઘ્રે કરી આવો ધામ.
 દખાડવાને ધર્મ મારગ, ધરી છે આ દહ;
 એ માર્ગ જોઈ પ્રજા ચાલે, તો પામે પદવી તેહ.
 હવે સ્વામી શીઘ્રે વેહેલા, આવો પ્રાણજીવન;
 સાંભળી પ્રસન્ન થયા, પછે વદ્યા શ્રી પરિવ્રજ.
 થાડા દિવસમાં આણું છું, લેઈ બાળક ચાલ્યા શ્યામ;
 એક મુહૂર્તમાં આવી પહોંતા, દારિકાં પુર ગામ.
 બ્રાહ્મણના પુત્ર દશ લાવિયા, વાગ્યાં જીત નીશાન;
 વિપ્રે આશિર્વાદ દીધો, હજી તમને કલ્યાણ.
 નગ્ર સહુ કો એમ કહે, ધન્ય ધન્ય શ્રીગોવિંદ;
 યાદવે પણ ઝોળખ્યા, એ કહિયે પૂર્ણાનંદ.
 અર્જુનને તવ જાણ્યું મનમાં, એ ચોગેશ્વર લગવાન;
 મેં જાણ્યું મારા સખા મિત્રજ, કરાવ્યાં બહુ કામ.
 સારથી થઈ રથ હાંક્યા, ભક્તવત્સલ પ્રભુ ઇશ;
 હું સેવક એ સ્વામી કહિયે, જુઓ ઉભા શીશ.
 મહિમા પ્રભુનો કો લેઈ નહીં, એ સર્વે જાણ્યું મન;
 વિદાય થઈને ચાલ્યા અર્જુન, હસ્તિના પુરમાં જાણ.
 કંઈ યજ્ઞ પુન્ય પ્રભુએ કર્યા, વળી કરાવ્યા ધર્મ સાર;
 અદ્યાપિ એ કીર્તિ જગમાં, ગાયે યશ નર નાર.

વગણ.

આથે યશ અવિનાશનો, શુક કહે સાંભળ રાયરે;
ધનદાસના મુતકહે સુંદર, થયો નેવ્યાસીમે અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભગવતે દશમસ્કંધે અંકો-
નનવતિતમેધ્યાયઃ ॥૮૯॥

અધ્યાય ૯૦ મો.*

કડવું ૨૦૩ મું-રાગ રામઘી.

વથા પરીક્ષિત શુક પ્રત્યે વાણી, સંધે ઉપન્યા એક મુને સ્વામી,
શ્રીકૃષ્ણ કહિયે પુરૂષ પુરાણ, અષ્ટ ભુજના કોણ ભગવાન.
શુકદેવ કહે સુણો હસ, એ વાસુદેવનો કાહ્યે અંશ;
વાસુદેવ સર્વેશુ પ્રધુન્ન, અનિરૂદ્ધ ચારે એકજ પદ.
તે માટે અનિરૂદ્ધ મૂર્તિમાન, અષ્ટ ભુજના એક ભગવાન;

આત-ચોપાઈ.

ભગવાન એ અષ્ટ ભુજના, શ્રીવિષ્ણુ અંશ રાજનં;
નર નારાયણ એક કહિયે, તમે એ જાણો મન.
અર્જુનને દેખાડવા, શ્રીકૃષ્ણ લેઇ ગયા ત્યાંય;
એ જાણો મારા સગા મિત્રજ, ભાવ ટળે મનમાંય.
વળી દ્વારકાના લોક યાદવ, જાણે એ કૃષ્ણ રામ;
હરિકૃષ્ણ એ જાણખ્યા, એ કહિયે શ્રીભગવાન.
એ યોગેશ્વર પરબ્રહ્મ કહિયે, એ વિના નહીં દ્રોણ;
આનંદ આચ્છવ ગીત મંગળ, સદા જે ત્યાં હોય.
મુખા લોક ધનાઢયાં સહુ કો, રોગ નહીં પ્રજાવાન;
તેજવંત નરનાર દીસે, કહીયે રૂપનિધાન.
દેવાંગના જાણે સ્વર્ગથી, શું આવી છે આ હાર;
એવી સ્ત્રી સહુ દિસે નગરમાં, થઇ રહ્યાં ઝાતકાર.
ધ્વજ પતાકા તોરણ કસર, ચદનના છંટકાવ;
અગર ધુપ સુગંધ મધમધ, રત્ન દોષક ભાવ.
છન્નાં ઝરૂખા રાવટી, મોટા સમલોભી અવાસ;
હેમ કળશ ઝગમગી રહ્યા, મધ્યે મોટા એક અવાસ.
એરાવત આલે ડોલતા, મદ ઝરે મારગમાંય;
તેણે કર્દમ અશ્વપુરે, ઉડે ખેહ તે ત્યાંય
રથ આલે અશ્વ ધમ ધમ, ગળે ધુધર માળ;
એ રીતે રાજ્ય માર્ગમાં, આનંદ અતિ ભૂખા.

* આ નેવુમા અધ્યાયમાં ફરીથી ટુંકામાં શ્રીકૃષ્ણની લીલા
અને યદુવંશીઓનું કારણપૂર્વક અસંખ્યાત પણાની કથા છે.
† ધનયા પૂર્ણ.

વાઙિકા વૃક્ષ અતિ સુંદર, દક્ષિ દાડમ વ્યાર;
આંખા જાંબુ રાયણ કદળી, વિવિધ જાતના ધોર.
માલતી અંપક મોગરો, ગુલાબ તુલસીવન;
વાવ સરોવર રૂપ જળના, હામે રમણીક રમ્ય.
શ્રીમ નાગુ જાણી જળકીડા, ચાલ્યા પુરૂષપુરાણ;
સાલ સહસ સાથે સ્ત્રી સહુ છે, વાળતે નીશાન.
તેટલાં રૂપ ઘર ઘરથી ધરી, નિગિયા સુંદર સ્થામ;
સર્વનાં મન રાજે પોતે, એક શ્રીભગવાન.
ભયી સરોવર કમળ ફુલ્યાં, સુગંધ મધમધ સાર;
નાવાને સહુ પેઠાં જળમાં, છાંટે મહિમાંહી જળ નાર.
સર્વ સ્ત્રી મળી દક્ષિણભુજ ભાણી, છાંટે છે આવી પાસ;
ત્યારે શ્રીહરિ વામ ભુજ ભાણી, છાંટે નીર સુવાસ.
જળ કીડાની રીત કરે છે, ઉડાડે ખહુ નીર;
સર્વને પૂરા પડે પોતે, એક પોતે શ્રી યદુવીર.
જેમ હસ્તણીના ટોળામાં, ગજ શોભે તેમ શ્રીરંગ;
હવે ઘણું થયું હરિ એમ કહે, પછે નીસરિયાં રસરંગ.
ભીનાં વસ્ત્ર મૂકી નવાં પહેલ્યાં, વિવિધ પેરનાં અંગ;
યાચક જનની ભીડ ખહુ યશ, ગાથે નાના છંદ.
તેને વસ્ત્ર તે ભીનાં સર્વે, આપ્યાં છે ખહુ મૂલ્ય;
રૂઢિભણી આદે મુખાસનપર, ખેડાં માતીની ચૂલ્ય.
શ્રીકૃષ્ણ રથપર ખેડા આગળ, વાળે ખહુ નીશાન;
પાછળથી નરવાહન સ્ત્રી સહુ, આવ્યાં પોતાને આસન.
એ રીતે ઘેર આવીને પ્રભુ, ગયા રાજસભાય;
દેખીને સહુ સભા ઉડી, રીજયા યાદવરાય.
ઇદ્રે મોકલી સભા પેહેલી, ખેસવા શ્રીહરિ કાજ;
યમનું ત્યાં ચાલે નહીં, સદા આનંદ નિર્ભય રાજ.
પાંડવને મથે આપી તેવી, સભા રમણીક રમ્ય;
જાળે હામે સ્થળની બ્રાંતી, સ્થળને હામે જળ ત્યમ.
એવી સભા ભગવાનની, જાણે પ્રગટયા રવિ ઉદ્યોત*;
હેમ મણિમય જડિત રચના, શોભા ઝગમગજ્યોત.
એ સભામાં યાદવ સર્વે, ઉગ્રસેન રાજનં;
રાયને પ્રણામ કરીને, ખેડા સન્મુખ મુનિજન.
ઉગ્રસેન મહારાજ કહીયે, પોતે પ્રભુ પરધાન;
તાલ જાંઝ મૃદગ વાળે, અખસરા નૃત્ય ગાન.
એ રીતે નિત્ય આનંદ આચ્છવ, સદા માંગલ્ય હોય;
સભા વિસર્જન થઇ તવ, હરિ આવ્યા ઘેર જોય.

* પ્રકાશ.

સોલ સહસ્રમાં રૂક્મિણીનું, મંદિર પરમનિધાન;
ચુનીમાં મધ્ય નાથક શોભે, તેમ ઝગઝગ ગુણવાન.
રથથી ઉતરી શ્રીકૃષ્ણ પોતે, આવ્યા મંદિર ન્યાય;
રૂક્મિણી સહસ્ર દાસી સંગે, ઉભાં સેવામાંય.
આસન મણિમય જડાવ તેપર, બેઠા દેવભોરા;
શીતળ જળ મુખવાસ બીડી, આપે રૂક્મિણી નાર.
નિદ્રા આવી તે સમે, હરિ પોઢ્યા છે સુખાસન;
સમુદ્રફેણ જેવિ શય્યા કહિયે, શોભા રમણિક રમ્ય.
લક્ષ્મી પોતે પગ તળાંસે, ખોળામાં લઈ એમ;
શ્રીકૃષ્ણ ચરણનો વિરહ ક્ષણ એક, સેહેવાયે નહિ અતિ પ્રેમ.
સોલ સહસ્ર મિ રીતે પ્રભુની, સેવા કરે ઘણા ભાવ;
કો પાન બીડા જળ લઈ, કો ઉભી વીળા વાય.
પ્રેમે કરી તનમય થઈ, સહુ વીસરી ગઈ દેહ ભાન;
ગીટાડીને કહે થોડું ખાલ, સુતા જંગલે નગવાન.
પળમાત્ર બોલતી રહે નહીં તું, સ્વામી વિરહને કાળ;
અમને શ્રીકૃષ્ણવિના શય્ય એક, જાયે તે જુગ આવ.
ચકલીને કહે રાત્રે આવડો, શોક કરે કેમ રાત;
સ્વામીના વિયોગ માટે, અમને થાય તેમ મન.
સમુદ્રન કહે રાત ને દિન, કાં કરે પુણ્યાટ;
રત્નતમારાં હૃદયં તે દુખે, નિદ્રા નહિ કરો ઉચાટ.
જેમ અમારાં મન હૃદય, અમને નિદ્રા નહીં દિન રાત;
તેમ શું તમને થયું, એવું દિસે છે તીર્થરાજ.
મંદરાચળથી સુગંધિ વાયુ, આવે તેને કહે એમ;
અમને શું દિધ્યમાન કરે છે, કામ દુર્જયી જેમ.
કટાક્ષદગ્ધિ જોયું હરિયે, વાગાં અમને બાણ;
શરીરે ઘા પડ્યા એવામાં, વાયુ દુઃખ દે નિર્વાણ.
અમે તમારું શું વાણસાડયું જે, વેર કરો અમસાથ;
એવું તમને ઘટે નહીં, એ જુઓ વિચારી વાત.
મેઘને કહે તમારે નામે, નામ પડયું મેઘશ્યામ;
તમારી ઉપમા આવી પ્રભુને, જુઓ ભાગ્યનિધાન.
મંદમંદ વરસે ઝીણી ખુંદ, શું કારણ કહેવાય;
અમને જેમ શ્રીકૃષ્ણ વિરહે, નેત્ર જળ તેમ થાય.
ચંદ્રને કહે ક્ષય રોગા તમે, થીર થઈ રહ્યા કેમ;
જેમ અમારાં મન કૃષ્ણ પાખે, ચાલે નહીં આગળ તમ.
જોવર્ધન ગિરિને કહ્યું, ઉચો શૃંગ કરો શું કામ;
હરિ મળવા ઇચ્છા થઈ, જેમ અમે ઇચ્છું તેમ આમ.
અમો મોટી શોધું ઔપધી, આપો જીવન મળ;
ઉપકાર વક્ષ પૂલ ફળ નહીં કો, આવે તમ સમતૂલ.

તમો તો પ્રીત કરો હરિસું, કેમ મેળાપજ થાય;
આખર એ કુખદાયક એને, વિરહે તજવી કાય.
કોકિલાને કહે મધુરાક્ષી, સ્વરે કરી કરો ગાન;
મુખ હોય તે જીવતું થાય, કરે અમૃત પાન.
તેમ તમે હરિગુણ ગાયા, તેથી આવ્યા ઘટમાં પ્રાણ;
હંસને કહે પેકુંઠથી દૂત, આવ્યા અહિં કેમ જાણ.
સમાચાર લાવ્યા રમાપતિના તે કહો અમને કાળ;
દુરથી તમે આવ્યા માટે, થાકા હશે પક્ષીરાજ.
જળ પીચો વગી ક્ષાંત હોય તો, પય પીચો એ પ્રમાણ;
કુશળ છે ભગવાન એ કહો, હજી તમને કલ્યાણ.
એમ સ્ત્રી સર્વ થઈ તનમય, લાગ્યું હરિસું ધ્યાન;
હરિ પાસ છે દેખે નહીં, તેની દષ્ટિ દેદ્યે માંડ્યા કાન.
હરિ કૃપાયે જ્ઞાન થયું છે, સુંઘો શ્રોતા કાન;
જુએ તો ખોળામાં શયન કરે છે, રહ્યું નહીં કાંઈ ભાન.
જ્યાં જુએ ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ વ્યાપક, દેખે મઘળે ડામ;
હું તું ભાવ રહ્યા નહીં, તદરૂપ જન્યું સ્વધામ.
રૂક્મિણી આદે એક એકને, દશ પુત્ર એક કન્યાય;
એક લક્ષ ને સહસ્ર એકસઠ, એમી પુત્ર એ થાય.
એવા ગૃહસ્થાશ્રમ પ્રભુના, આનંદ સઘળી રીધ;
ત્રેલોડયને વેલવ ઘરમાં, અષ્ટ સિદ્ધિ નવ નીધ.
એવામાં કાંઈ પુણ્ય પ્રભુયે, કર્યાં અતિ સુખદાય;
વાવરતાં ખુટે નહીં, શુક કંઈ સાંભળે હે રાય.
નીત્ય પ્રત્યે ગૌદાન આપે, ગિરિને પ્રભુ જેહ;
બીજ દાનનું લેખું નહીં, શું કહું તમને એહ.
ચત્યુ લોકને દેખાડવા, એ રીતે ગૃહસ્થાશ્રમ;
ધર્મ માર્ગ સ્થાપવા, આસડત નહીં પ્રભુ મન.
પુત્ર પૌત્ર તેના, કહિયે અસખ્યાત;
પરિવાર પ્રભુનો ગણ્યો ન જાયે, બિચારાંની શી વાત.
યાદવનાં અષ્ટકળ ભોજક, અધિક મધુ એવા નામ;
એકના દશ શત સહસ્રજ, લક્ષ કોટી પ્રમાણ.
છપ્પન કોટિ યાદવ તેના, પુત્ર પૌત્ર અપાર;
અચુત વર્ષ એની કથા કહું, તોયે ન આવે પાર.
ત્રણ કોટી અઢારસે* ગુરૂ, ભણાવે નીશાળ;
બાળકનું લેખું નહીં, એવા ચંદુવશ ભૂપાળ.
રૂક્મિણીના પુત્ર પ્રધુમ્ન, અનિરૂદ્ધના વજ્રનાભાં;
એના સુત પ્રતિબાહુ આગળ, ચાલ્યો વંશ એ લાભ.

*મૂળ ભાગવતમાં અઠ્યાસીસ છે.

† વજ્રનાભનો પ્રતિબાહુ, તેનો મુખાહુ તેનો શાંતસેન અને તેનો શતસેન પુત્ર થયો હતો.

પૃથ્વી ભાર સહુ ઉતાર્યો, મન વિચાર્યું ભગવાન;
 યાદવકુળ એક રહ્યું તેનું, પરભાર્યું કરું કામ.
 મારા ભુજના અંશ એને, બીજને હજી એવો કોણ;
 મારાને હું કેમ હજી, વિપ્ર શ્રાપે મરે એ પોણ.
 એવો વિચાર કરીને શ્રીકૃષ્ણ, પરવાર્યા સાવધાન;
 યાદવનો હવે કાળ આવ્યો, પોઠયા શ્રીભગવાન.
 *હવે એકાદશસ્કંધની કથા, એમાં કહું છું હરિજન;
 શ્રીકૃષ્ણ જન્મ સ્વધામ પૂરણ, ચરિત્ર થાય અતિરમ્ય.
 ઉદ્ધવ હરિના ભક્ત તેણે, બાણ્યો એ અભિપ્રાય;
 એકાંત શ્રી હરિ બેઠા છે, ત્યાં આવી નમિયા પાય.
 એક વિનંતી છે હે સ્વામી, એમ જાણ્યું જશો પૈકુંડ;
 કાળ આવ્યો લોકમાં, શું થશે ગરૂડારૂડ.
 અંતર્ધામીએ જાણ્યું એ ભણું, પૂછે જન સુખ કાળ;
 ઉદ્ધવને કહે કથામૃત ત્યાં, મૂકું છું હું આજ.
 પુરાણમાં એ અધિક ભાગવત, કહિએ મારું તેજ;
 શ્રવણ કીર્તન ધ્યાનથી જન, પામશે પદ એજ.
 એમાં જ્ઞાન વૈરાગ્ય ભક્તિ, ભક્તિયે હોય મોક્ષ;
 મારો ભક્ત મુજને દેખશે, હું વ્યાપી રહ્યો ત્રેલોક્ય.
 જળસ્થળ સઘળે જાણે મુજને, હું વિના નહિ કોય;
 ઉદ્ધવ તુજને કહું જ્ઞાન તે, કહેજે ભક્તને જ્યે.
 તે માટે તમે રહો ભૂપર, કહેવા એ ઊપદેશ;
 અંતે મુજને પામશે, એમાં નહીં સંદેહ.
 ઉદ્ધવ કહે તમ વિના સ્વામી, એક ક્ષણ જીવ જાય;
 હું તમારી સાથે આવીશ, નહીંતર તજું આ કાય.
 જ્ઞાન ગદ્ય પ્રભુએ કહ્યું, ત્યારે સમજ્યા વૈષ્ણવજન;
 પાણ ચિંતા મનમાં ઉપની, હરિ વિના કેમ કરે મન.
 હવે મુજને દર્શન ફુલેલ, ફરીને મળવું ક્યાંય;
 કેમ સહીશ વિચોગ પ્રભુનો, શોક કરે મનમાં.
 થઈ આજ્ઞા ભગવાનની તો, શું કરે હરિજન;
 રાજ કાજ કરશે સહુ, શ્રીકૃષ્ણ ચરણે મન.
 કુર્વીસા આદેશથી મળવા, આવ્યા કહી શુભ વાત;
 મળી પ્રભુને આવી ઉતર્યા, વાટિકા રમ્ય રાત.
 ત્યાં પીડતારક કુંડ પાંડવે, સાર્યું છે જાણી તીર્થ;
 તીર્થ છે પીડ લોટના, માટે નામ પડ્યું એ પ્રસિદ્ધ.
 એ ઠામે ઋષિ બેઠા છે તેમાં, કુર્વીસા મહંત;
 યાદવના બહુ કુંવર રમતા, આવ્યા ત્યાં ગુણવંત.

રમતાં રમતાં હેલા*માંહે, કર્યું ઋષિનું હાથ્ય;
 સાંભર્યું મારને સ્ત્રીના વેશ ધરાવી, લાવ્યા મુનિની પાસ.
 ચીર પહેરાવી કટિ આગળ, કીધું મોટું પેટ;
 હોનાર છે તેને કોણ વારે, આવી લાગ્યું નેટ.
 બાળક કહે આ સ્ત્રી કહેતાં, લગ્યા પામે મન;
 અમો તમને પૂછું છું, એ શું જાણશે મુનિજન.
 ઋષિએ મનમાં જાણ્યું, એણે કીધી કપટની વાત;
 રામ જનાર્દન વિના શ્રાપ્યા, ઋષિએ યદુકુળ સાક્ષાત.
 કુર્વીસા તવ વધા બાળક, સાંભળો થઈ સાવધાન;
 એ જાણશે મુસળું, યાદવ માત્રનો કરશે ઘાણ.
 સાંભળી ઘણું લજ્જા પામ્યા, શી કરવી હવે પેર;
 વિપ્રશ્રાપ ફરે નહીં, આપણો વાંક શું કહેશું ઘેર.
 નિસ્તેજ થઈને બાળક ત્યાંથી, ગયા મૂકી અહમેવ;
 વસ્ત્ર છોડતાં પડ્યું નીસરી, મુસળું તત્તેવ.
 સમાચાર આવી પહોંતો પ્રભુને, બોલ્યા નહીં ધન્ય મુન્ય;
 ભાવી પદારથ લખ્યું એને, રાખે એવું કણ.
 જુઓ બાળકે કરી છલાણા, તેણે થયો છે વિપ્રના શ્રાપ;
 તે કેમ મિથ્યા થાય, યાદવ માંહોમાંહિ કરે વાત.
 સલામાં આણી મૂક્યું મુસળું, કર્યું છે લોહ ચૂર;
 સમુદ્રમાં સહુ ઘસી નાંખ્યું, તેમાંની શોષ પાણુ દૂર.
 નગરમાં ઉતપાત વાયસ, લાગ્યા છે હવે કેમ;
 સલામાંહિ સહુ યાદવને, પછે કહે શ્રીહરિ એમ.
 ચાલો પ્રભાસે જઈએ યાત્રા, ત્યાંથી છુટિએ વ્રજશ્રાપ;
 વચન પ્રભુનાં માનીને, તવ શીઘ્રે થયો સહુ સાથ.
 શ્રીકૃષ્ણ બળભદ્ર યાદવ સર્વે, ગયા છે પ્રભાસ;
 પહેલે દિવસે સ્નાન તર્પણ, કીધાં તીર્થ અપવાસ.
 બીજે દિવસે શ્રાદ્ધ સારીયાં, આપ્યાં બહુ વિધિ દાન;
 બોજન કરાવ્યાં વિપ્રને પોતે, પરવાર્યા કરી કામ.
 આપ આપણે સહુ ઠામ બેઠા, આનંદ આચ્છવ ગાન;
 તે સમે ઘટ વારૂણી આવી, સ્વર્ગથી ઠામ ઠામ.
 શ્રીકૃષ્ણ વિના સહુ યાદવે, એ પીધી છે ચઢી જર;
 માંહોમાંહિ મર્મ વાજ્ય ઉઠ્યાં, યુદ્ધ થાય ઘોર.
 મધુમ્ન કૃતવર્મા બેઠું, સાત્યકી ને ગદલાન;
 ખડ્ગ ચામર સાંગ કરમાં, ધનુષ ને વળી બાણ.
 હથિયાર ભાગાં ગડદા કોણી, હઠે નહીં એ પોણ;
 મર્યાદા મૂકીને વઢે છે, નહીં જાણતા એ કોણ.

* સેહેજમાં.

† અહિં એકાદશનો પહેલો અધ્યાય પૂરું થાય છે.

‡ અહિંથી એકાદશસ્કંધના ત્રીસમા અધ્યાયની વાત શરૂ થાય છે.

* અહિંથી એકાદશ સ્કંધના પ્રથમ અધ્યાયની વાત શરૂ થાય છે.

બળભદ્ર વારિ માને નહીં, એમ ગઈ યાદવ બુદ્ધિ
સાગર સંગમ સરસ્વતી, ત્યાં થાય છે બહુ બુદ્ધિ.
એમ ન જાણે આ પિતા છે, પુત્ર બધું જાત;
લોહ ચુર ઉડ્યાં ભાલપત્રે, કરે સખજો માર.
તેણી કરી એક મુહૂર્તમાં સહુ, પડ્યા યાદવ ભોમ;
છપન કોડ એ નાશ પામ્યા, રહ્યા શેષ હરિ સોમ.
વાંસે વાંસ ઘસાય ત્યારે, અગ્નિયે થાય ભસ્મ;
તેમ ઇચ્છા પ્રભુની કરવું, પોતે જુએ બેઠા પ્રભ.
બળભદ્ર કહે શ્રદ્ધાળુને, મુને આજ્ઞા શ્રીગોપાળ;
ચોગાલ્યાસે દહ દહી, મળયા શેષ પાતાળ.
શ્રીકૃષ્ણ ત્યાંથી પીપળ છાંયે, બેઠા જઈ કાણમાન;
તે સમે મૈત્રેય ઉદ્ધવ, આવી નમિયા પાય.
નેત્રથી આંસુધારા ચાલી, સ્તુતિ કરી કહે વાણ;
અમને સ્વામી સંગે તેડો, કુમ રહેશે પ્રાણ.
વચન ભંકતનાં સાંભળા, પછે વધા શ્રીયકુરાય
મૈત્રેયને કહે વિદુર મુજને, મળ્યા નહીં સમે આય.
તે માટે તમને જ્ઞાન કહ્યું એ, કંઈને વિદુરને કાન;
જાણ્યા અત્યે મુજને પાનશો, મળી થયા ઋષિ વિદાય.
ઉદ્ધવને કહ્યું જાણ્યા અહીંથી, તમો બદ્રિકાશ્રમ;
ત્યાં જઈ ઉપદેશ જ્ઞાને, પામશો પદ પ્રભ.
આજ્ઞા મસ્તક ધરી ઇહાંથી, ગયા ઉદ્ધવ વન;
ફરી ફરી મુખ જુએ પ્રભુનું, વહે જળ લોચન.
ઉર ઉપર ચાણું મૂકી, બેઠા છે વિશ્વનાથ,
લોહચુર કરતાં શેષ તેની, ભાલ પારથી હાથ.
પદ દેખી બાણ માથું, પારથીયે હરિચાણું;
જાણ્યું જે મૃગનયણ ચગકે, લાગું અશરણુશાણું.
આવી જોયું ભગવાન દીડા, કરી મનમાં શોચ;
શ્રીકૃષ્ણ કહે મારી ઇચ્છાએ થયું, જ્ઞાને કરે છે શોચ.
પારથી કહે હજો મુજને, ક્યો મેં અન્યાય;
શ્રીકૃષ્ણ કહે પૂર્વે વેર વાળી, આપ્યું તુજને આજ.
એને મોક્ષ આપી હીરાણાતી, આવ્યા સુંદર સ્થાન;
એવે સારથી રથતુળસી માર્ગે, આવી ક્યો પ્રણામ.
વિનય કરીને વધા વાણી, આજ્ઞા મમ દેવ;
શ્રીકૃષ્ણ કહે અહિં રથ મૂકી, જ દારિકાં તતક્ષણ.
સમાચાર જઈ કહે તાતને, થયું આ રીતે કહે ઇશ;
પછી મુજને માપશો, તેને વિદાય આપી જગદીશ.*

* અહિં એકાદશ સ્કંધના ત્રીશમાં અધ્યાયની વાત સં-
પૂર્ણ થાય છે.

કોટી* કોટી વિમાન દેવનાં, આવ્યાં દરશન કાળ;
સ્તુતિ કરીને કહે સ્વામી, ઉતાર્યો બૂભાર.
મુનું છે વૈકુંઠ શીઘ્રે, જાણું ત્યાં મહારાજ;
અતુલ્ય જઈ દર્શન હરિયે, આપ્યાં દેવને કાળ.
તેજના બહુ પુનઃ વિદ્યુ, રૂપે થયા ભગવાન;
રમે બેસી ગાદહ ગયા છે, વાજતે નીશાન.
રવિ રશિ તારા પ્રવનુ મંડળ શોભા રમણીક રમ્ય;
જન લોક તપ સત્ય લોક મૂકી, ગયા શ્રીપરિવ્રજ.
દારકે જઈ કહ્યું તાતને, થઈ છે જે રીત;
મુહૂર્તમાત્રમાં યાદવ માહિમાંહિ, જહી મુઆ વિપરીત.
ચોગાલ્યાસે દહ તણને, ગયા હજધર ઠામ;
સ્વદહ અતુલ્ય જઈને, ગયા હરિ નિજ ધામ.
મુને કહેવા મોકલ્યો, અહિં રહેશો મા તમો કોય;
સાત દિવસ પછી સમુદ્ર આવી, લોપશે નગ્ન સોય.
ઉત્તરેન વસુદેવ દેવકીયે, સાંભળતાં તળ્યા પ્રાણ;
રૂમિણી આદ સોલ સહસ્ર દહ, તણ ગયાં નિજધામ.
પાર્યે દહે મુને વંચી હરિ ગયા, કહી નહિ કાંઈ પ્રભ;
એમ કહીને રૂદન માંડ્યું, પાળશે કાણ લાડ;
એણું કહી મુન્ય ધણું તવ ઘણું, શોક કરે મનમાંધ;
હવે મુજને દર્શણ ફૂલેલ, ફરી મળવું કયાંય.
નગ્ર તણને લોક ત્યાંથી, જઈ રહ્યાં શંખાદાર;
વજનાભ ને ધનંજય મળી, ક્રિયા કરી નીરધાર.
પડો પુરમાં ફરવ્યો, વરતા યુધિષ્ઠિરની આણ;
શ્રીકૃષ્ણનો યશ ગાય નિર્મળ, મળ સહુ તેણે ઠામ.
રાજ સોંપી ચાલ્યા ત્યાંથી, વજનાભ અર્જુન;
ગોપી મળવા આવ્યાં સંગે, ગયા ઇંદ્રપ્રસ્થાન.
માર્ગમાં ગોવાળ બુદ્ધે, ચાલે નહીં પરાક્રમ;
અદાપી તે ઠામ નીચળે, ગોપીચંદન રમ્ય.
તેજ અર્જુન જુએ ઉભા, તેજ ગાંડીવ બાણ;
તેજ ગયું પ્રભુ વિના લાગે, સઘળે મુનું રાણ.
શુકદેવ કહે મુણે રાયજી, કહું વિદુર ઉદ્ધવ સવાદ;
એક અક્ષીહિણી સૈન્યસું આવ્યા, િષ્ટિ કરવા દયાળ.
કુર્યોધનને કહ્યું સભામાં, આપો તમે અર્થ રાજ;
નહીતર એ પાંચ ગામ આપો, સરે પાંડવ કાળ.
ભીષ્મ પતામહ ધૃતરાષ્ટ્ર ત્યાં, સાંભળે છે કાળ;
વચન પ્રભુનું મન્યુ નહીં, ગયા રીસાવી ભગવાન.

* અહિંયા એકાદશ સ્કંધના અંકત્રીશમાં અધ્યાયની વાત
સર થાય છે.

વિદુરે સમજાવી કહ્યું, ન માન્યું એ દોનાર;
 રાયને ચઢ્યો ક્રોધ કાકાને, કાઠી મુક્યો બહાર;
 તીર્થ કરતાં ઉઢવને, આવી મળ્યા મધુવન સાર;
 પૂછ્યું કૌરવ પાંડવ કુશળ છે, એ કહેા મુજને સમાચાર.
 એક સંપત્તર થયો ત્યાંની, જાણી નહીં મેં વાત;
 ઉઢવ કહે સાધુને પોડે, તેને શુભ કેમ થાય.
 જુઓ વિદિ કરવા ગયા શ્રીહરિ, માન્યું નહીં એણે મુઠ;
 અહંકાર આભમાની તેપર, રૂઝ્યા ગરૂડારૂ.
 તમે કહ્યું તમને કાઠી મૂક્યા, નગરથી એણે બહાર;
 તે માટે તેને શું કુશળ કહું, કહેતાં જીભ ખંચાય.
 જુઓ રાવણે કદાચ રાખી, પિલીપણુપર સાર;
 તમપર કુર્યોધને રાખી, થયું કુળ સહુ નારા.
 એવા એ મદ અંધ તે નહીં, જાણે એહ રીત જન;
 કૌરવ પાંડવ યુદ્ધ થયું, પડ્યું અઢાર અક્ષોહિણી સૈન્ય.
 ધૃતરાષ્ટ્ર ગાંધારી પાંડવ, રહ્યા છે થયો કુદેર;
 સાંભળી ઘણું રૂદન કીધું, અંધની રી પેર.
 શ્રીકૃષ્ણના સમાચાર કહેા મુને, કુશળ છે સહુ પરિવાર;
 ઉઢવ કહે હરિ કુશળ તેતું, પૂછ્યું શું વિચાર.
 જુઓ પ્રતના પ્રાણ લેવા આવી, તેને આપી મોક્ષ;
 શરીર તેતું દાહ કર્યું, છુટી મુગંધ મધમધ જોક્ષ.
 એવા શ્રીહરિ યાદવ કુળમાં, પ્રગટી રવિ થયો અસ્ત;
 સાંભળી બેહુએ રૂદન કીધું, વિદુર ઉઢવ સંત.
 ઉઢવ કહે હરિએ સંભાર્યા, મળ્યા નહીં સમે ઘાંચ;
 મૈત્રેય ઋષિને જ્ઞાન કહ્યું, એ કહેજો વિદુરને કાજ.
 તે માટે જાઓ કહેશે એ પછે, ગયા વિદુર તેણે ઠામ;
 હરદારમાં મૈત્રેય મળ્યા તેણે, કહ્યું તત્વજ્ઞાન.
 એ આદિ અંત્ય ન મધ્ય વ્યાપી, રહ્યા પૂર્ણાનદ;
 વિદુર મૈત્રેય સંવાદ છે ઘણો, જાણજો એ સત્ય.
 ઉઢવ બદ્ધિકેદાર દેહ તણ, ગયા છે નિજ ધામ;
 વિદુર હસ્તિનાપુર આવી, મળ્યા પાંડવ ગામ.
 ધૃતરાષ્ટ્ર ગાંધારીને જઈ, મળ્યા કર્યું રૂદન;
 સમજાવી કહ્યું ભાધને, હવે કરવું કાંઈ સાધન.
 એ ભીમે તારા પુત્ર હણ્યા, તેને હાથે જમે કુંમ;
 પ્રતિબોધ કરી લઈ ગયા છે, એહ બદ્ધિકાશ્રમ.
 યોગાલ્યાસે દેહ તણ ગયા, દંપતી નિજ ધામ;
 પ્રભાસે જઈ વિદુરે દેહ મૂકી, પામ્યા ઉત્તમ ઠામ.
 માતઃકાળ આવ્યા સેવા કરવા, યુધિષ્ઠિર રાજન;
 દીઠાં નહીં માત તાત સંજય, ક્યાં ગયાં કુઃખી મન.

નેત્ર ભરી કહે મુને વંચી, ગયા પુણ્ય શ્રી લોક;
 સાંભળી એવો શોક કરતા, આવ્યા નારદ મોક્ષ.
 પરમ પદને પામ્યા તેના, શાને કરો છો શોક;
 તે ગયા કાળે તમને જાણું, રહેશે નહીં જુઓ દાહ લોક.
 સરામાં આવી રાત્રે વાસો, રહે વટાઉ લોક;
 પ્રભાતે ઉઠી જાશે દશે દિશાએ, જેમ હટવાડે લોક.
 કોનાં માત તાત બધુ સ્વામી, કોનાં પુત્ર સ્ત્રી ધન;
 તમે જ્ઞાની એ વિદ્યુ માયા, જુઓ વિચારી મન.
 જે આવે તેના નાશ અહિંયાં, રહે નહીં કો સ્થીર;
 કો મુખાસન બેસી જાય છે, કો ખાંચા જાય જંજીર.
 ઇશ્વર આધીન જગત સર્વે, સ્વાધીન નહીં અહિં કોય;
 રહ્યા ગયાનો શોચ ન કરવો, કહી ગયા મુનિ જય.
 યુધિષ્ઠિર ચિંતા કરે, હજુ આવ્યા નહીં અર્જુન;
 સાત માસ તેને વહી ગયા, ત્યાં થયું કાંઈ વિધન.
 વામ જુઓ લોચન ફરકે, નમ્રમાં ઉતપાત;
 ભીમને કહે કુશળ નહીં હવે, આવ્યા અર્જુન વ્રાત.
 સમાચાર પૂછ્યા યાદવરાયના, કુશલ પ્રદ્યુમ્ન રામ;
 સાંબકમાર ને ગદ ભાનુ, અનિરૂદ્ધ એ સાવધાન.
 શ્રીકૃષ્ણનો પરિવાર સર્વે, કુશળ છે બોલ્યા મૂખ;
 જાણીએ ત્યાં કલ્પાંત થયો, નિસ્તેજ દીસે મૂખ.
 કંઠ ગદગદ નેત્ર જળ, પછે વધા મુખથી વાણ;
 ભક્તવત્સલ ગયે મે તમ, મળવા રાખ્યા પ્રાણ.
 જેને પ્રતાપે પૂર્વથી જીતી, રાજ કરો છો રાય;
 તે મૂર્તિ દિસતી નથી, મેં વિચોગ કેમ સહેવાય.
 મુજ વિના ભોજનને અટકી, બેસતા વિશ્વનાથ;
 અર્જુન આવે ત્યારે ભોજન, રાયન કરવું સાથ.
 રાજસૂય એ યજ્ઞમાદે, કયાં ઘરનાં કામ;
 પત્રાવળી જુડી વિમની, લઈ નાંખતા શ્રીભગવાન.
 મચ્છ વિંધી દ્રૌપદી લાવ્યા, સભામાં પુર્યા ચીર;
 લાક્ષાગૃહથી બળતા રાખ્યા, ફુડાસા વન વીર.
 સદાશિવને જીત્યા યુદ્ધમાં, દહ્યુ ખાંડવ વન;
 ઈંદ્રાસન જઈ અર્ધ આસને, બેસતા રાજન,
 ગૌષેન વાળી ગયા કૌરવ, સાંભળ્યું એ કાન;
 ઉત્તરકુંવર લઈ સંગે, રથ ખેડ્યો તેણે ઠામ.
 ભીમ દ્રોણ કરણ સહ્ય સરખા, મહારથી મહા શ્રીદા;
 મોહાશ્વને કરી મોહ પમાડ્યા, લાવ્યા ગો થઈ જીત.
 યુદ્ધ કરી તેને જીતી આવ્યા, પડ્યું જગમાં નામ;
 ગો વાળે તેહ અર્જુન, પ્રતાપ શ્રીભગવાન.

કૌરવ રૂપી સૈન્ય સાગર, તર્થે છિએ સ્વામીનાથ;
 બે ભુજે મારી રક્ષા કરતા, બે યુદ્ધ સૈન્ય સાથ.
 રક્ષા કરી રાખવા ધ્વજપર, પુર્યા એમ મનોરથ;
 અઠાર અતૌહિણી સૈન્ય મધ્યે, રાખ્યો રથ સમર્થ.
 તૃષા લાગી અશ્વને, માર્કુ બાણ પૃથ્વી લીન;
 જળ કાઢી મેં પાયા યુદ્ધમાં, જો હતા સ્વામીન.
 મુજ માટે અતુર્ભુજ થઈ, કરતા હરિ સંગ્રામ;
 પોતાનું અંગ આગળ કરે, રખે મિત્રને લાગે બાણ.
 સારથી થઈ રથ હાંડ્યા, કરાવ્યાં નીચ કામ;
 કોઈ વેળા મેં સભા મધ્યે, હાસ્ય કીધું ભગવાન.
 અપરાધ મારો રહ્યો તેણે, અહીં નહીં કાંઈ રીસ;
 એવી મુજ પ્રતીત તે આજ, તણ ગયા ભાઈ ધર્શ.
 બ્રહ્મશ્રાપે યાદવ સહુ મુઆ, રહ્યો એક વજ્રનાભ;
 સાંભળી મૂચ્છે થઈ રાયને, પડયા કરે છે વિલાપ.
 નકુળ સહદેવ ભીમસેને, જાણી વાત તતક્ષણ
 કુંતા દ્રૌપદી સુભદ્રા સહુચે, કર્યા બહુ રૂદન.
 કુંતા કહે ઘણા દિવસ થયા મુને, મળ્યા નહીં જોઉં પાર;
 આવો તો પરાણાચારી કરૂં હું, મુના કરૂં છું સાદ.
 જ્યારે અમને કષ્ટ પડે ત્યારે, આવતા ભગવાન;
 તે અમને મૂકી ક્યાં ગયા, કુંતાચે તજ્યા પ્રાણ.
 પાર્થ કહે હરિચે કહ્યું, અહીં રહેશો મા રાજન;
 પરીક્ષિતને તવ રાજ આપી, ગયા સ્વર્ગસદન.
 શુકદેવ કહે સુણો રાયજી, કહ્યાં કૃષ્ણચરિત્ર અતિ રમ્ય;
 સુતપુરાણીચે શાનક આગળ, કહી કથા પરિબ્રહ્મ.

દેમાલયમાં બ્રાત ચારે, ગળ્યા દ્રૌપદી સંગ;
 સ્વદેહે ધર્મે ગયા વૈકુંઠ, પામ્યા પદ શ્રીરંગ.
 શ્રોતાજન અહંતામમતા મૂકી, ભજવા શ્રીભગવાન;
 પતિવ્રતા બેઠી રહી, જુઓ ગણિકા અઢિ વિમાન.
 વજ્રનાભને મથુરાનું, રાજ આપી ગયા ધર્મ;
 પ્રજાનું પાલણ કરે, સુણો શ્રોતાજન.
 શ્રીભાગવત કથા પ્રેમે, સાંભળે નર નાર;
 શ્રોતા વક્તા પૂછક જન, તે પામે પદ નિરધાર.
 ભગવાન પ્રિય અર્થે કહ્યું, જનરંજને શું થાય;
 કોઈન દા કોઈવ દા કોઈકે, પ્રેમે ગાયા ગુણ વકુરાય.
 સંવત સત્તર છન્નુએ, વસંત પંચમી દિન;
 દશમસ્કંધ પૂરણ થયો છે, ધાઓ તમો હરિજન.
 હરિજન કો ખોડ મા દેશો, અજાણ કીધો ગ્રંથ;
 મારા હૃદયમાં હરિ વસ્યા, તે કહ્યું છે એ સંત.
 કરતા હરતા પોતે શ્રીહરિ, નિમિત્ત માત્ર હું દાસ,
 શ્રોતા વક્તા બ્રહ્મ હરિજન, ભજવા શ્રીઅવિનાશ.

વળણુ.

ભજવા શ્રીભગવાન એ યથા, થયા અધ્યાય નેવું ભણ્યા રામરે;
 ધનદાસના સુત કહે સુદર, મેવાડા જ્ઞાતે પ્રસિદ્ધ નામરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દશમસ્કંધે નવતિતમે।

ધ્યાય: ॥૬૦॥





दशमस्कंधः समाप्तः

શ્રી મ હ ભા ગ વ ત.

(કવિવલ્લભકૃત-પદખંધ.)

એકાદશસ્કંધ.

અધ્યાય ૧ લો.*

કંઠવું ૧ છું-શગ કેદારો.

શ્રી ગુરુ ગણપતિ શારદા, કૃપા કરો ભક્તને સર્વદા;
છે મને ઉત્સાહ કહેવા કથા એકાદશસ્કંધનીરે.

આલ.

એકાદશ સ્કંધ કથારસ ખાંધું, કૃપા કરો ગુણરાય;
દેલાશવાસી શંકરનો સુત, જેની ગિરિજા માય.
શુધ્ધયુધ નારી લક્ષ લાલ સુત, મોદીકનો છે અહાર;
ગજવદન પાવન લંબોદર, સિંદૂરનો શણગાર.
મુષકારૂં દરશીધરા તું, વિઘ્નહરણ બહુનામી;
પિતાંબરધારી સુખકારી, સઘળે વ્યાપક સ્વામી.
અનેક ભક્તને કરૂણા કીધી, દીધી અવિચળ વાણી;
એકાદશસ્કંધ જ્ઞાન કથા, અગોચર આપો મુજ આણી.
બ્રહ્મકુમારી સરસ્વતી મા, વીણા પ્રસ્તકધારિણી;
સ્ફટીકમણી શણગાર અનુપમ, ત્રિવિધતાપદુઃખહારિણી.
કમલાસની હંસ ઉત્તમ વાહન, શ્વેત વસ્ત્ર શણગાર;
અંદ્રવદન ઉપમા અતિ ઉત્તમ, ઉજવળ મુક્તાહાર.
ષોડશતન શણગાર વિરાજીત, વરદાયિની વિખ્યાત;
સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળ વિષે તું, સઘળે વ્યાપક માત.
વાગ્વાદિની કહાવે તુજને, સુરીનર મુનિવર જાણે;
વેદ શાસ્ત્ર પુરાણ વિષે, વળી નિગમ તુજને વખાણે.
મહા જડમતિ જે મૂર્ખ હતા, તે પંડિત કીધા માણી;
અનેક ભક્તને કૃપા કરે તું, કમળ મુખી કલ્યાણી.

* આ પેઢેલા અધ્યાયમાં મુસલ સંબંધી શાપ નિમિત્તથી
ચંદ્રકલા ક્ષયનો આરંભ કેમ થયો તે કથા પ્રસંગ છે.

તેમ મુને મા કરૂણા કરજે, બાણી પામર રંક;
નિગમ શાસ્ત્ર પુરાણતું, અધ્યયન હું નવજાણું અંક.
એકાદશસ્કંધ કથા કહેવા, મેં ભરી છે ઊલટ આલ;
મુજ જાણે નિવાસ કરો માતાજી, જેમ થાય પૂરણ લાલ.
અલ્પમતિ માતા છે મુજને, અવિચળ વાણી આપો;
માયા દાપ નીવારણ કરીને, કિલમષ સઘળા કાપો.
સાધુ સંત હરીજન કરૂણાથી, કથા પ્રબંધ વિસ્તારું;
ગરૂડધ્વજ ગોવિંદ પ્રભૂજી, મન સ્થીર રાખજે મારું;
નૈમિષારણ્ય વિષે ઋષિ સર્વને, સંભળાવે સૂત પુરાણી;
ગંગાતટે પરીક્ષિત રાજા પ્રત્યે, શુકજી કહે છે વાણી.
એકાદશસ્કંધ ભાગવત કથા, અધ્યાય છે એકત્રીશ;
હરી ગુણ શ્રવણે પાન કર્યાથી, કૃપા કરે જગદીશ.
એક સમે શ્રી કૃષ્ણજી, મનમાં વિચારે શ્રી યદુનાથ;
હજી પૃથ્વીનો ભાર ઉતર્યો નથી, રહ્યો છે યાદવસાથ.
પાંડવ પ્રેર્યા કૌરવ સંહાર્યા, અસૌહારિણી કટક અઢાર;
અનેક દૈત્ય નિકંદન કીધા, ઉતાર્યો ભૂમિનો ભાર.
કસ ને કાળયવન સંહાર્યો, મહા પાપી શિશુપાળ;
પૃથ્વીનો ઘણો ભાર નિતાર્યો, સમર્થ દીનદયાળ.
હજી છપ્પન કોટિ ઉભા છે, તેનો ક્ષય કેમ થારો;
જેમ તેમ શીઘ્રે નાશ પમાડવા, વિચાર્યું શ્રી અપિનારો.
યાદવકુળ ઉભું છે ત્યાં લગી, નથી ઉતર્યો ભૂભાર;
શ્રી કૃષ્ણજી નિજ હૃદય વિષે, વિમાસે વિશ્વાધાર.
ઘોટા ચોઢા બળીછે યાદવ, મહા પરાક્રમ શૂરધારી;
ભૂત* પ્રેતઆવ્યા છે અદ્ભુત, કોણ શકે એને મારી.
અન્યો અન્યમાં કલેશ ઉપજાવી, યાદવને સંહારું;
યાદવાસ્થળી કરે સૌ મળીને, હરીએ એમ વિચાર્યું.
પૃથ્વીનો સૌ ભાર ઉતારી, પછી જાણું સ્વધામ;
વૈકુંઠ સદન જવાની ઇચ્છા, કીધી સુંદર સ્થામ.

* પૂર્વ જન્મમાં યાદવોના અવતારમાં હતા.

સંસાર લોકમાં પરમેશ્વરનું, પૃથ્વીપિં મૂક્યું નામ;
યાદવને શાપ દુર્વાસા મુખથી, દેવાડયો પ્રભુએ તે કામ.
તપ શુકદેવ પ્રત્યે પુછે, રૂપી પરીક્ષિત રાય;

પરીક્ષિતુવાચ-

કેમ શાપ દીધો દુર્વાસા કૃષીયે, તેની કહો કથાય.
બ્રાહ્મણને સદા નમનારો, યદુવંશ ગણાય;
ઉદાર અને વૃદ્ધતણો દાસ, તેને શ્રાપ એ આશ્ચર્ય થાય.
યાદવો પ્રભુને બહુ વહાલા, પ્રભુના તે દાસ;
તેને શ્રાપ એ મહા કોપછે, કારણ કહો મુનિ આજ.
શ્રાપતણું કારણ કહો, એક ચિતવાન લડયા કેમ;
શાપ કારણ કહો મુનિ, તો થાય કુશલી કૈમ.
વ્યાસનંદન પરીક્ષિત પ્રત્યે, કથા કહે વિસ્તારી;

શ્રી શુકોવાચ-

એહ પ્રાનનો ઉત્તર સાંભળો, ચરિત્ર શ્રી દેવ મોરારી.
ધર્મર કૃપા એમાં હતી, કીધું કૃષ્ણે ધાડું કામ;
એમાં આશ્ચર્ય શું હવું, મહાપુરુષ જે નિષ્કામ.
શ્રી કૃષ્ણે સર્વે સંહારી, પછે યદુવંશ લીધો મન;
ધર્મ સ્થાપવા કારણે, સૌના હણાવ્યા તંન.
પૂર્ણ સ્વરૂપી ને દેહધારી, છતાં એ શુદ્ધ સ્વરૂપ;
શુભ કર્મ કર્તા, ભય ન ધર્તા, કીર્તિ વ્યાપી ત્રી ભૂપ.
ઘણા કાર્યો કૃષ્ણે કીધાં, પછે મનમાં લીધી વાત;
વસુદેવ ગ્રહે રહેતા તેમણે, ઘડી યાદવની ઘાત.
પ્રભુ આજ્ઞાથી કંઈક રૂપી, પિંડારકમાં કરે તપ;
તે તપનો ભંગ કરતા, ગમે યાદવનો જાપ.
એકસમે કૃષી દુર્વાસા આવ્યા, પિંડારક તીર્થે છે જ્યાંય;
ચોગી એક આસને બેઠા, દૃઢ ધ્યાને તપ કરે ત્યાંય.
બીજા અનેક કૃષી આવ્યા છે, પડક તીર્થની વાત;
કશ્યપ, વસિષ્ઠ, અત્રિ વળી, બીજા કૃષી મહાપાત્ર.
અસિત, કણ્વ ને કશ્યપ, ભૃગુ, અંગિરાય;
વામદેવ, અત્રિ, નારદ, પવિત્ર છે કૃષી કાય.

સર્વમુનિ, જાતમ ને ગાલવ, જમદગ્નિ ભરદ્વાજ;
ચ્યવન, ઔરવ આદિ મુનિશું, વિશ્વામિત્ર કૃષીરાજ.
શર્દૂવાન, સૌભરી, શતાનંદ, શૌનક, સૂત પુરાણી;
જમદગ્નિ, માર્કંડેય કૃષીશ્વર, આવ્યા ક્ષેત્ર શુભ જાણી.

હ્યવ્યાસ, પરાશર, શુકેષ, દેવલ, દક્ષ, માતંગ;
ગર્ગમુનિ મળી આવ્યા છે, જાણી પુન્ય ક્ષેત્ર પ્રસંગ.

સહસ્ર અઠ્યાસી મુનીવર સાથે, અનેક સાધુ સંત;
તે સર્વ હરી દર્શનને આવ્યા, સાંનિધ્ય શ્રી ભગવંત.
તે તીર્થ સમીપે કૃષી સર્વકો, કરે છે નિત પદ્મ કર્મ;
દૃઢ ભક્તિ સત્ય ચોગધ્યાને, આરાધે શ્રી પરબ્રહ્મ.
તેજ પર્વ સમે યાદવ કુંવરો, સર્વ સાંતરા થાય;
ગર્વે ભયો જળ ક્રીડા કરવા, આવ્યા આનંદ માય.
શ્રી કૃષ્ણકેરો પુત્ર જે કહીયે, જાણુવતીથી ઉત્પન્ન;
તેને સ્ત્રીના વેશ લેવાડયો, જે સાંભ નામે તન.
શણગાર સોભે અંગધરાવી, ઉદરે બાંધ્યું લોહપાત્ર;
ગર્ભવતી સ્ત્રી દીસે છે, જાણે પ્રસવે બાળક અત્ર.
સર્વ મળી પછી આવ્યા કપટે, કૃષી દુર્વાસા* જે કામ;
અત્રિ સુતને કુંવરોએ જઘને, કીધા દંડ પ્રણામ.
સ્તુતિ સ્તવન પૂજા કરી સૌ, બાળક નમિયા પાય;
કૃષ્ણ કુંવર કૃષી સાંનિધ્ય ઉભો, મનમાં હર્ષ ન માય;
યાદવના સુત કહે સ્વામિ તમને, સૂઝે ત્રણ ભુવન;
ત્રિકાળ જ્ઞાની કૃષી નાયક છો, સ્વામિદ્યંધન્ય ધન્ય.
એવું જાણી અમો આવ્યા છઉં, પૂછવા તમને સ્વામિ;
ત્રિકાળકેરું સર્વ સૂઝે, તમને અંતર્યામી.
માટે મુનિવર આપ કહો, આ અબળા તે શું જાણશે;
કોપ કરી દુર્વાસા બોલ્યા, એછાપનકોટિ યાદવ હણશે.
સર્વ મળી તમો મારી સાંનિધ્ય, કરવા આવ્યા હાસ્ય;
છપ્પન કોટી યાદવનો એથી, નિશ્ચય થાશે નાશ.
યદુકુળને નિકંદન કરશે, મુસળ જાણશે એહ;
એ મુસળ યદુવંશને હણશે, એમાં નહીં સંદેહ.
કૃષી કપટ ભાવ જાણીને કોપ્યા, ક્રોધે દીધો શાપ;
શાપ વચન શ્રવણે સાંભળતાં, દુઃખ પામ્યા સૌ આપ;
ભવિષ્ય પદારથ ભાવિ વાત છે, આગળ એ હોનાર;
શાપ લઈ કુંવર સૌ આવ્યા, જ્યાં છે જગદાધાર.
શાપ વચન કહીને દુર્વાસા, ત્યાંથી ઉઠી જાય;
મહા વનમાં જઈ તપે બેઠા, કૃષિ આરાધે ધૈર્યકંઠારાય.
યાદવ સુત સૌ વિમાસે, આપણે નબળું કારજ કીધું;
કૃષી સાંનિધ્ય જે હાર્ય કયું, તો તત્કાણે કૃષ્ણ દીધું.
શાપ લઈ સર્વે સુત આવ્યા, ફરી દારિકાં ગામ,
સભા વિષે ઉગ્રસેનની સાંનિધ્ય, પુત્રે કર્યો દંડવત્ પ્રણામ.

* મૂળ ભાગવતમાં સર્વ મુનિને પૂછ્યું એમ છે.

† આ કડીની વાત મૂળ ભાગવતમાં તથી.

વજ્ર સમાન તે મુસળ લઈ, ઉગ્રસેન આગળ મેલ્યું બાળ;
વજ્ર શાપ કુર્વાસાએ દીધો, થશે એથી આપણો કાળ.
ઉગ્રસેનની આગળ સર્વે, વાત કહી વિસ્તારી;
તે અંતર્યામી સૌ મીછે છે, કર્તા દેવ મુરારી.
પછી* સર્વ કુવરપર ક્રોધ કરીને, બોલ્યા વિશ્વાધાર;
કુર્વાસા કષ્ટાને ફુલવ્યા તમે, અન્યાય કીધો અપાર.
ઉગ્રસેન કહે કષ્ટી શાપ તે, કુમે મિથ્યા ન થાય;
હવે યદ્દુકળ ક્ષય આવ્યો નીશ્ચે, બોલ્યા યાદવ રાય.
ઉગ્રસેન કહે તમો સર્વ મળીને, સમુદ્ર તીરે જાઓ;
મુસળ શિલાપર ઘસી નાખજે, જેમ તેમ મુખીયા થાઓ.
મુસળ બધું ઘસી નાખો જળમાં, રખે સગાડો વાર;
ઉગ્રસેનનું એવું વચન સુણીને, સાંચર્યા સર્વ કુમાર.
કષ્ટી કુર્વાસાકેરા શાપનું, મુસળ હતું નેહ;
સમુદ્ર તટે જઈ શિલા ઉપર, સર્વે ધસ્યું છે તેહ.
ઘસતાં ઘસતાં અંશ તેનો, જળ મધ્યે તે જાય;
સમુદ્ર લેહરે ચાલે વાયુ, તેણે સમાગમ થાય.
તે મુસળને પ્રભાસ સાંનિધ્ય, ઘસી નાખ્યું તે વાર;
ઘસતાં શેષ અંશ રહી ગયું, સહુ કરે છે મનવિચાર.
સર્વ મળી મન વાત વિચારી, સમુદ્રમાં નાખ્યું તેહ;
કૃષ્ણ કુવરનું મુસળ ઘસતાં, અંશ ઉગડ્યું નેહ.
ગગન વિષેથી આવતું દીકું, મસ્ત્યે તે ત્યાં પ્રત્યક્ષ;
નીજ ગ્રાસ જાણી એકમીને, અંશ કયોછે તે ભક્ષ.
મુસળ અંશ હતું જે પાણી, પ્રભાસ ઠરીયું તેહ;
પાન દંડ થઈને ઉગ્યું છે, સર્વ વજ્ર જળ નેહ.
પ્રભાસ ક્ષેત્રમાં એક માછીયે, તે સમે જળે નાખી જળ;
મુસળ અંશ સહિત તે માછલું, જળમાં પડ્યું તત્કાળ.
પછી ઉદર ચીકું મસ્ત્યનું, લોહ નીસર્યું તેણીવાર;
વિદ્યુત વર્ણ તં શોભતું, થાય તેજ થકી આતંકાર.
એક વ્યાધે તેનું મૂલ આપી, લોહ તે વેચાતું લીધું;
તે વ્યાધે તેને શરમાં બેસાડી, ભાલોડ તેનું કીધું.
પરીક્ષિત પ્રત્યે શુકલ બોલે, સાંભલ શાળ વાણી;
કરતા હરતા આદિ પુરૂષ છે, પોતે સારિંગપાણી.
મુસળ અંશ પાન થઈ ઉગ્યું, તેણે યાદવ યુદ્ધ કરશે;
મોહો મોહ તે પાનને સોટે, સંગ્રામ કરીને મરશે.
વ્યાધે ભાલોડ શરની મોહ, બેસાડયો અંશ નેહ;
શ્રી કૃષ્ણજીના ચરણ કમળમાં, નિશ્ચે વાગશે એહ.

કષ્ટી વચન જે શાપ થયો તેને, સાથે કરતા અવિનાશ;
કરતાહરતા શ્રી પરમેશ્વર, પરબ્રહ્મ પૂર્ણ પ્રકાશ.
શ્રીમદ્ ભાગવત એકાદશસ્કંધનો, મોટો છે મહિમાય;
પરીક્ષિત પ્રત્યે શુકલએ કીધો, પૂર્ણ પ્રથમોધ્યાય.

વળણ.

અધ્યાય પહેલો હતો પૂરણ, કથા એકાદશ વિસ્તરી;
કરજેડી વિપ્ર વલ્લભ કંઈ, શ્રોતાજન બોલો શ્રીહરી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે એકાદશસ્કંધે પ્રથમો-
ધ્યાયઃ ૧૧૧।

અધ્યાય ૨ નો.

કડવું ૨ જી-રાગ ગાડીની ચાલ દુકળી.

ગર્ભચોગી એમ કહે કથાય, તે શ્રવાણ પાન કરે પરીક્ષિતરાય;
શૌનકને કહે સૂતપુરાણી, નૈમિષારણ્ય વિષે વદ વાણી.
જે દારિકાનગરી શ્રી કૃષ્ણજી, ત્યાં માણી માણેકની રમ્યા ઘણી
અનેક અવાસ સુશોભિત ઠામ, વગે છે જ્યાં શ્રી કુશવરામ.
સર્વદા મુખી છે સહુ લોક, કોઈને સ્વપ્નામાં નહીં શોક;
પ્રાણજી આદિ વર્ણ જે ચાર, એ આદિ બીજી વર્ણ અઠાર.
દારિકાવાસી જન છે નેહ, શ્રી હરીયે પાળ્યા છે તેહ;
છે નગર દારિકામાં સૌ મુખી, તે પુરમાં નવ દીસે કો દુઃખી.
સર્વને મસ્તક પ્રભુનો હાથ, બોલે જ્ય જ્ય પૈકુંઠનાથ;
ત્યાં બહુ કષ્ટીએ કીધા નિવાસ, વસે છે જ્યાં શ્રી અવિનાશ.
શ્રી હરીનાં દર્શન કરવા નિરધાર, નિત્ય નારદ આવે એકવાર;
ભગત ધ્યાન ભગવંતનું ધરે, હરી સાધુસંતની રક્ષા કરે.
અનેક ભક્તની પુરી આશ, વ્યાપક સચરાચર બ્રહ્મપ્રકાશ;
શ્રી વિષ્ણુ પૂર્ણ અંશે અવતર્યા હરી, સર્વ ભક્તને કરૂણા કરી.
માનવદહી પાળ્યા જે જન, તેને નીરખે જીગજીવન;
ઈંદ્રીતણાં જે સર્વે કર્મ, તે તણે પ્રાણી ભજે પરબ્રહ્મ.
ત્યાં સકળ ઈંદ્રિ ઉત્તમ હોય, ત્યારે પ્રભુને ભજે સૌ કોય;
સંકલ્પ તણે ભાવે ભજે, માયા મમતા મનની તજે.
જેણે સ્વાદ કીધો પરિત્યાજ, તેને સધે કૃપા કરે મહારાજ;
એક સમે કષ્ટીનારદ નેહ, હરી દર્શને આવ્યા છે તેહ.

* આ બીજા અધ્યાયમાં વસુદેવે પૂછ્યું ત્યારે નારદે નિમિરાજ અને યોગેશ્વરના સંવાદ રૂપ ભગવદ્ સંખ્યા ધર્મો કથા તે કથા છે.

પ્રીતે મળીયા વિશ્વાધાર, નારદ ઋષી સાથે તેણી વાર;
શ્રી હરીને પ્રણામજ કરે, નારદ ઋષી ત્યાંથી સાંચરે.
મનમાં પ્રેમ ધરીને અપાર, આવ્યા નારદ વસુદેવને દાર;
હૃદય દર્શન ઋષી નારદતાણું, તવ વસુદેવ હરખ્યા મન ઘાણું.
પ્રેમ ધરીને ઉઠ્યા વસુદેવ, નારદ ઋષીને પ્રણામ્યા તતપ્રેવ;
આરતી અર્ધ કીધી પૂજય, વીણાપાણીને નમીયા પાય.
સ્તુતિ સ્તવન ઘણું ઉચરે, પર્મ હર્ષ હૃદયામાં ધરે;
આસન આપ્યું આણી પ્રેમ, પ્રથમે પૂછે કુશળ ક્ષેમ.
સ્વામિ દર્શનથી કૃતાર્થ અમે, ભલે કૃપા કરી પધાર્યા તમે;
કંઈ જ્ઞાનની કહેને કથાય, જેણે આત્મા કૃતારથ થાય.
વીણાપાણીને કરી પ્રણામ, વસુદેવ પૂછે તેણે કામ;
વસુદેવોવાચ-

સ્વામિ ભાગવત કથા તીર્થ જેહ, મુજને વિસ્તારી કહે તેહ.
વૈષ્ણવ ધર્મનો મારગ સહી, તે મુને વિસ્તારી કહે અહીં;
જન્મમરણ લય જેથી પામીયે, સદા મોક્ષ પદાર્થ પામીયે.
સંસારની માયા પામે નાશ, સઘળે ભાસે પ્રજા પ્રકાશ;
મુંજાતાં સ્વર્ગ સદન હોય ગતી, અઘ અંગે ન અડકે રતી.
જેણે સંસાર સ્થગરને મૂકીયે, પંકું સ્વર્ગ શીઘ્રે જઈ મુકીયે;
તપસાધન જપ કરીને ધ્યાન, શીઘ્રે પામીયે શ્રી ભગવાન.
એવી વિષ્ણુની માયા સહી, મુજમાં પ્રીછવાની ગતી નહીં;
કંઈ ધર્મ કથાનું કહે જ્ઞાન, કરૂણા કરો મુને આ સ્થાન.
જેથી છુટીયે સૌ સંસાર, નારદમુનિ કહે તે પ્રકાર;
વેદાંતસાર ભાવ તજે ધર્મ, તે વિસ્તારી કહે મુને પર્મ.
એણું મન્ન વસુદેવ ઉચરે, તે નારદ ઋષી શ્રવણે ધરે;
તવ બોલ્યા ઋષી નારદ યથા, શ્રીવસુદેવ પ્રત્યે ભગવત્ કથા
પ્રીતિ ચુકતે પામ્યા ઉલ્લાસ, નારદ ઋષી કરે વચન પ્રકાશ;

નારદોવાચ-

ભાગવત ધર્મ જે ઉત્તમ સાર, તે લલુ મન્ન પૂછ્યું આ વાર.
ભાગવત ધર્મ વિષ્ણુ મહિમાય, શ્રવણે ધરતાં કૃતારથ થાય;
એ કથા શ્રી નારાયણ તાણી, ભણે ભણાવે પ્રીતે ઘણી.
તે મહા પાપીને પાવન કરે, જેમ અર્ક તિમર સહુ હરે;
તમે મુજને જે પૂછ્યું રાય, સાંભળો ઇતિહાસ એક કથાય.
પુરાતન ઇતિહાસ છે એહ, તમને વિસ્તારી કહું તેહ;
એક વિદહી હવો છે રાય, નિમિ નામ તેનું કહેવાય.
તે તણે જે ભાગવત ધર્મ, મુંજો તે કથા અનાદીપમ;
ઋષભદેવ હવા રાજન, અંશ તે કહીયે ભગવન.
એકસો તેને હવા કુમાર, તેમાં જ્યેષ્ઠ છે ભરત ઉદાર;
મહા સાધુ ને જ્ઞાની સહી, તે સરખા કો પરાક્રમી નહીં.

ભરતખંડ તેને નામે હવે, જેણે યશ મહિમા કીધો નવે
વળી ઋષભદેવના નવતન, પ્રજ્ઞાજ્ઞાનિ થઈ ભમે ત્રિભુવન.
પ્રભુઅંશી સુત એહ, નવ ચોગેશ્વર કહીયે તેહ;
તેહતાણાં સાંભળજો નામ, ઋષીનારદ બોલ્યા તેણે કામ.
એક કવિ ને બીજો હરી, ત્રીજો અંતરિક્ષ સંજા જાણે હરી;
ચોથો પ્રભુદ નામે બાળ, પિપ્પલાયન પાંચમો મુલાળ.
છઠો તે છે આવીર્હાન, દુમિલ છે સાતમો મુગોત્ર;
અમસ તે આઠમો કલ્પો, નવમો કરભાજન નામે થયો.
ઋષિ કરભાજન હે રાય, એની છુદ્ધિ પવિત્ર કહેવાય;
એ નવ ચોગેશ્વર મહામુનિ, એ સરખા કો તાપસ નહીં.
જાણે તે જગત આત્મારૂપ, તે વિના સર્વ માયા રૂપ;
એવા ચોગેશ્વર નવ જેહ, ત્રિભુવનમાં સાંચરે છે તેહ.
ઉર્ધ્વ રહેતા તપતા ઘણું, શું અહીં વર્ણન કરીએ તેમનું;
એ આત્માદિગિ હવા કુમાર, જેને તાતની કૃપા અપાર.
પરમાત્મા નિરૂપણ ચોગેશ્વર કહે રહે, આત્માવ્યાસમાં મન ધરે;
દિગંબર ને પ્રજ્ઞવિદ્યાએ નિપૂણ, નવ ચોગેશ્વર છે સંપૂરણ.
કાર્યો ઝરણરૂપને જાણે, ભગવદ્રૂપ જગતને પીછાણે;
પ્રભુથી જાણે પોતાને ભિન્ન, ત્રણ લોકમાં કરે આગમન.
તે જીવનચુકિત લહે સૌ જ્ઞાન, તેને કૃપા પુરણ ભગવાન;
તે ચોગી મન કરી વિચાર, આવ્યા નિમિ રાજને દાર.
નિમિ રાય કરે છે યજ્ઞ, તેણે અનેક તેડયા મુનિજન;
ત્યાં આવ્યા નવચોગી ઋષીરાય, નિમિરાય તે નમીયા પાય.
અર્ધ પાદ પુજા આરતી કરી, ધર્મ સ્નેહ પ્રીતિ મન ધરી;
આસન નવેને આપ્યાં રાય, બેઠા મુનીવર હવી સભાય.
દીન વચન મુખે ઉચરે, ઘણું સ્તવન નિમિ રાજ કરે;
નિમ્નુઉવાચ-

અમને પાવન કરવા કાજ, ભલે પધાર્યા શ્રી મહારાજ.
તમ દર્શને કરી પાવન થયો, જન્મ તાપ લય સહુ ગયો;
કહે મુને સર્વોત્તમ કલ્યાણ ઉપાય, જેથી કાર્ય સિદ્ધિ મુજ થાય.
સ્વામી માનવ દેહ ધરી વળી, જન જાણે માયાને મહાગળી;
કેમ સંસાર કર્મ બંધન છુટાય, તે મુને મન્ન કહે ઋષીરાય.
જે ભક્તિથી હોય પૈકું વાસ, કૃપા કરે પ્રભુ અવિનાશ;
તે ભક્તીનું કહે ઋષી જ્ઞાન, જેથી પામીયે શ્રી ભગવાન.
મુંજો હર્ષ પામ્યા તે બાળ, તેને આત્મજ્ઞાન કહે તત્કાળ;
કવિચોગેશ્વરોવાચ-

ચોગેશ્વર કહે સાંભળ રાય, નારાયણની જેહ કથાય.
શ્રી નારાયણનાં ભજતાં ચર્ણ, સદ્ય છૂટશે જન્મને માર્ણ;
નારદ કહે વસુદેવજી મુંજો, એ નવ ચોગીના મહિમા ઘણો.

એ જ્ઞાનથી પામીએ હરીનું ધ્યાન, અંતે કૃપા કરે ભગવાન;
ભાગવતધર્મ ઉત્તમ કહેવાય, જેણે પામીએ વૈકુંઠરાય.
ભગવદ્ અર્ણુ ધરતું ધ્યાન, એ ઉત્તમ કાર્ય આ જગે જાણુ;
દેહાદિકથી ઉદ્દેગ પામેલા જન, અભિમાન તને થાય પાવન.
મનુષ્યે મન ધારી વાસ્ય મને કહ્યાં, એ લક્ષણ સત્ય મેં લહ્યાં;
તો દુઃખનો આવે સર્વે પાર, પ્રાણી ઉતરે ભવને પાર.
ચોગાદિક કર્મમાં વિદ્ધ નડે, મનુ ભજનમાં રજ નવ અડે;
ભગવદ્ ધર્મમાં નેત્ર અંધકરી, દાડયો જય પ્રાણી વેગ ધરી;
તોપણ પ્રત્યવાય નવ લાગે, એવો મનુ મહિમા મહાભાગે;
નેત્ર તે શ્રુતિ ને સ્મૃતિ જાણે, ઉતરે ભવ સાગર આ ટાણે;
મન વચન કાચેથી કરીએ જેહ, શ્રી હરીને સમર્પીએ તેહ.
મન બુદ્ધિ ઈન્દ્રિયે સહી, જે જે કારણ કરીએ અહીં;
તે મનુષ્યને અર્પણું સર્વ, પોતે કયું એવા તજવો ગર્વ.
તે જન સંસારથી મુકાય, જેણે આરઘ્યા વૈકુંઠરાય.
નારાયણથી અજગો સંસાર, એ ત્રણ ગુણે વ્યાપક વિસ્તાર.
આ મિથ્યા ગ્રહ દારા સુત ધન, અચળ સ્વરૂપ એક જગજીવન;
એમ કૃત્ય કરે જનજેહ, તેને નવ અડકે માયા દેહ;
અજ્ઞાને કલ્પેલો ભય જય, જ્ઞાન ઈશ્વર ભણે સોહાય.
અજ્ઞાને જન હું હું કરે, ભય કારણ એ જાતે ગ્રહે.
પણહું દેહહું એ જ્યારે જય, હું આત્મા છું મનમાં થાય;
ત્યારે પ્રાણીને સુખ આવે, અને સંકટ સઘળા જાવે.
વિષય છે મનનો વિલાસ, મનોનિગ્રહ કરેથી થાય ત્યાગ.
શ્રી ગુરૂની આજ્ઞા પાળીએ, ને મીથ્યા માયા મોહ ટાળીએ;
શ્રી ગુરૂની આજ્ઞાએ કરી, સદા નિરંતર સેવો શ્રી હરી.
માયા સંસારાદિકે છે જેહ, સ્વપ્ના સમાન જાણવી તેહ;
જેમ સ્વપ્ને સુખ લીલા કરે, જાગેને માહાદુઃખ મન ધરે;
તે લીલા જેમ થાય ફેક, તેમ માયા સંસારીક લોક.
જેને સંકલ્પ વિકલ્પ મન ઘણો, પર્મ ભોગી તે માયા તણો;
તે સંસારે આવે નિરધાર, જેને સંકલ્પ મનમોઝાર;
તે માટે નારાયણનું દ્રઢ ધ્યાન, સાંભળીએ હરીના ગુણ જ્ઞાન.
જન્મ કર્મ ગુણ જ્ઞાન સાંભળે, પાતિક સઘળાં તેનાં બળે;
મનોનિગ્રહ જો નવ થાય, તો કહું મહાકલ્યાણનો ઉપાય.
ભગવાનના જન્મ જે જે થયા, તેના નામ સ્મરણ મને ગ્રેહવા;
શ્રવણ કીર્તન કરતા ન ધરવી લાજ, નિસ્પૃહ થઈ રૂપું જગે આજ;
દાંભિક ભક્તિ ન અંગે ધરવી, પણ ઝોડપેઠે પકડી ભક્તિ કરવી.
કદિ ભક્ત હસે, કદી રૂવે, હર્ષથી ચીસપાડીને જુએ;
જ્યજ્ય કરતો કરે નૃત્ય ગાન, એમ ભક્ત થાય ગુલતાન.

પૃથ્વી, પાણી, તેજ, આકાશ, વૃક્ષ, પ્રાણી, નદિ, ગીરીરાજ;
ભગવદ્ રૂપ સર્વેને જુએ, તેજ રૂપ ધરીને મોહ્યે;
એવી ભક્તિથી સર્વે થાય પ્રાપ્ત, તેમ કરેથી ટળે સંતાપ.
ભોજન કરતાં કણ કણ સુખ, કુપ્રાપું ટળે પર્વ દુઃખ;
તેમ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિથી થાય, વૈરાગ્ય ભજનથી દુઃખ જાય.
પૂર્ણજન્મતા પૂર્ણાનંદ, તેમ પૂર્ણ ભક્તિથી પ્રહ્લાનંદ;
વળી સર્વ સંગે માયા ત્યાગે સંસાર, કામ ક્રોધ કરે પરિહાર;
સદા સંગ સાધુનો કરે, દયા ભાવ મન સાથે ધરે;
સર્વ જીવાત્મા છે જેહ, સમચિત્ત સઘળે રાખે તેહ;
આત્મા જાણીને આણે દયા, તો થાય લક્ષ્મીવરની મયા.
વિશ્વમાં દેખે મનુ જે જન. સચરાચર વ્યાપક સ્વામિન;
સૌ જ્ઞાને મનુના અંશ જાણે, તો નિશ્ચે મનુને પછાણે.
જ્ઞાન ભક્તિ વૈરાગ્યે કરી, પૂર્ણ ચિત્ત મનુ અર્ણુ ધરી;
જે દેહ ભક્તિએ મન સાથે ભજે, અસ્થિર દોષ માયાના તજે;
જાને હરીનાં દેખે ચારુ, વ્યાપક સઘળે અશરણ શારુ;
એમ ભક્તિ ધ્યાન કરે સેવાય, તે ભાગવત ધર્મ ઉત્તમ કહેવા.
વળી ચોગેશ્વરને નમીયા પાય, પ્રેમ ધરી પૂછે નિમિરાય.

નિમ્નુવાચ-

જે નારાયણના જનના ચિત, તે વિસ્તારી કહો મહંત સુરીત;
વૈષ્ણવ કોણ તે કહો વિસ્તારી, કેવા સ્વભાવ ને કેવા આચારી;
વૈષ્ણવ શું જાણેને શું પાળે, કેવા તે હોય કહો કેમ મહાલે.
તવ ચોગેશ્વર કહે કથાય, શ્રવણે પાન કરે નિમિરાય;

હરિ ચોગેશ્વરેઉવાચ-

સર્વ જૂતમાં હરીનું રૂપ, વ્યાપક સઘળે શ્રી વૈકુંઠ ભૂપ;
જેને ઈશ્વર ઉપર હોય સ્નેહ, ઈશ્વર ભક્ત શું ધરે બહુ નેહ;
મુખ ઉપર કૃપા સદા રાખે, શત્રુપર ઉપેક્ષા નવ દાખે;
સઘળે નારાયણ જોય જેહ, શુભ ઉત્તમ વૈષ્ણવ છે તેહ.
વળી મધ્યમ વૈષ્ણવ કહેવાય, ભેદ બુદ્ધિ જેના મનમાય;
મૈત્રીએ દેખે પોતાના જન, તે કહીએ મધ્ય સાધન.
જે જે કાર્ય કહ્યાં સંસાર, તે સાથે સર્વ કરે વેહેવાર;
પણ પ્રીતિ ભાવ માયા ન ધરે, નિર્વાહ મન જાણીને કરે.
શ્રી હરીની ભક્તિ વિશેષે કરે, ઈન્દ્રિયે વશ નહીં અનુસરે;
દેહ ઈન્દ્રિય પ્રાણના ધર્મ, તેણે પામે પ્રાણી મન પર્મ.
પ્રતિમા પૂજે ધરી મન જ્ઞાન, સાધનનું નહીં તેને અજ્ઞાન;
તે પ્રાકૃત વૈષ્ણવ જાણો રાય, જે એમ આરાધે માનસકાય.
એ ભાગવત ધર્મ સુંણરાય, જેણે જન્મ કૃતારથ થાય;
જેને જ્યારે કષ્ટ કાંઈ પડે, તવ હરી નામ આધાર કરી રડે.

પછી મનમાં સંભારે રામ, પરમેશ્વર પ્રભુ અંતરયામ;
જે સંકટે સમરે વૈકુંઠરાય, તે માય ધર્મ લક્ષિત કહેવાય.
વળી ઉત્તમ વૈષ્ણવ ઉપજે, શુભ ચિંતન વસુદેવને ભજે;
જન્મ કર્મનું વાર્ણન કરે, ગૃહસ્થાશ્રમ છતાં અહંભાવ ન ધરે.
વળી સુંદર રાય જ્ઞાનને કથી, મારું પારકું જેને મન નથી;
તે વૈષ્ણવ કહીયે શુભસાર, તેને કરુણા વિશ્વાધાર.
એ ઉત્તમ વૈષ્ણવ લક્ષણ કહું, જે જાણવા ઇચ્છે જન સહું;
તે ભગવાનમાં સદાચિત ધરે, ત્રૈલોક્ય રાજ હદે નવ અંકે;
પ્રભુ ચારુથી ગણે સર્વે તુચ્છ, ભગવદ નામનું જાણે પુરુષ;
સેવા કરવામાં સદા તત્પર, પ્રભુના દર્શનમાં સદા આગમ;
તૃષ્ણાતાપ નવ તેને અંગે, સદા રમે પ્રભુના સંગે;
પ્રભુના નામથી તે તાપ મટાવે, ચિત્ત બીજે ક્યાંઈ ન ગુણવે;
પ્રભુ નામની શોભા મને લાવે, તેથી તેના ત્રિવિધતાપ સમાવે;
જેમ ચંદ્ર ઉદય થયે સૂર્ય તાપ સમે, તેમ તેના સર્વે તાપ નિર્ગમે;
જે ત્રીભુવન સુખ આપિયે આજ, તોએ લક્ષિત ન કરે ત્યાગ;
એક નિમિષલક્ષિત ન મૂકે, ચિત્ત હરી ચારુથી ન ચૂકે;
તે ઉત્તમ ઉગ્ર લક્ષિત નીરધાર, એણે ભવજળ ઉતરે.
નારાયણરૂપી વૃક્ષ છે જાણુ, જેની શાખા સચરાચર પ્રમાણુ.
સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળે એહ, ત્રિભુવનમાં વિસ્તરી તેહ;
તે વૃક્ષને આશ્રયે જાય જન, માયા પાસ થાય છેદન.
જેના હૃદયમાં હરીનું નામ, જે સચરાચર નીરખે શ્રીરામ;
જેને હૃદયે વસે શ્રી હરી, અજગા નહીં, ન શકે નીસરી.
એ તત્ત્વધ્યાન ભાગવત કહીયે રાય, વળી જ્ઞાન ધર્મ સુંદર કથાય;
ભગવંતથી વેગળા જન જેહ, દેવે સૌ વાલ્યા છે તેહ
પ્રથમ અક્ષપ પામે તે સુખ, તેને પાછગથી મહા દુઃખ;
જેને હૃદે જ્ઞાન ન લગાર, મનમાં રાખે બહુ અહંકાર;
કામ, ક્રોધ, મોહ, મત્સર ધરે, પંચ ઇન્દ્રિ સુખે અનુસરે;
તે કેમ પામે વૈકુંઠવાસ, સદાકાળ તે રહે નિરાશ.
મનસા દહન કરે જન કર્મ, જે સચરાચર જાણે પરબ્રહ્મ;
સમચિત્ત દૃષ્ટી રાખે સમાન, તેને કૃપા કરે ભગવાન.

વળણ.

શ્રી ભગવાન કૃપા કરે, સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે;
ઐકાદશસ્કંધ ભાગવત કથાના, હવે દ્વિતીયાધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે ઐકાદશસ્કંધે દ્વિતીયા-

ધ્યાયઃ ૧૧૨૧

અધ્યાય ૩ જો.*

કડવું ૩ જી-રાગ રામગી.

એણીપરે બાલ્યા સૂતપુરાણીજી, સુંદર શૈનક આનંદ આણીજી;
પરીક્ષિત પ્રત્યે કહે શુકદેવજી, વસુદેવને નારદ એવજી.

ચાલ.

ઋષીનારદ કહે વસુદેવને, હરી કથા રસ મહિમાય;
યોગેશ્વર શુભ જ્ઞાન કહે તે, સાંભળે નિમિ રાય.
એક સમે રાજ જનક ગયાતા, અંતરિક્ષ ઋષીને ધામી;
અંતરિક્ષ ઋષિને, જઈ કીધા દંડ પ્રણામ.
સ્તુતિ રતવન પ્રેમે કરીને, ચાલે નમ્યા ભૂપાળ;
અંતરિક્ષ ઋષીએ આસન આપ્યું, રાય જનકને તત્કાળ.
પર્મ પ્રીત આનંદે સાંનિધ્ય, બેઠા છે ઋષી દેવ;
તવ અંતરિક્ષ ઋષીને જનક પૂછે, પ્રશ્ન એક તત્ત્વેવ.
સ્વામિજી વિષ્ણુની માયા જાણવા, ઇચ્છા છે મુને આજ;
તે કૃપા કરીને કહે મુજને, અંતરિક્ષ ઋષી મહારાજ.
એજ પ્રશ્ન નિમિરાજએ, અંતરિક્ષ મુનિને કીધો;
પર્મ લક્ષિતના મહા મનારથ, રાય મનમાં લીધો.

નિમિરાજોવાચ-

આ જગતને પ્રભુ માયારૂપ, જાણે જન ઉત્તમ લક્ષત;
તો કહે યોગેશ્વર અમને, તે માયામાં રહે કેમ આરાક્ષત.
પ્રભુ માયા કેવી કહીએ, તેનું કહે સ્વરૂપ;
ત્રિવિધ તાપે તપેલાને તમે, શાંતિ આપો અનૂપ.
તવ અંતરિક્ષ વદે વાણી, નિમિ સાંભળ વાત;

અંતરિક્ષોવાચ:-

તેજ વાયુ આકાશ પૃથ્વી, પવન પાણી જાત.
એ પંચભૂતે પિંડ પ્રગટ્યો, તે વૈષ્ણવી માયા હોય.
વળી બ્રહ્મા આદે અવર મુનિવર, જીવજંત જે જાય;
મહા પુરુષ જે અધિકારી, વળી ગાંધર્વ યક્ષ ને દેવ;
પંચ મહાભૂત આદે પ્રાણી, વૈશ્ણવી માયા એવ.
કર્મેન્દ્રિયી વાસના સહિત, કર્મે યાએ જેહ;
કર્મેના સુખ દુઃખ ફળો લેતા, ભટકે પ્રાણી તેહ;
મુક્ત થતો નથી તેથી પ્રાણી, એ માયા જાણુ;
જન્મ મરણમાં આવે ભવલવ, તે તું સાચું માન.

* આ ત્રીજા અધ્યાયમાં માયા, માયા તરવાના ઉપાય, બ્રહ્મ અને કર્મ, એ ચાર વિષયના પ્રશ્નોના ઉત્તર યોગેશ્વરજીએ આપ્યા એ કથા પ્રસંગ છે.

† આ કથા પ્રસંગ શ્રીમદ્ ભાગવતમાં નથી.

મલયના આરંભ અંત સમયે, સ્થૂળ ને સૂક્ષ્મ રૂપ
કાળ એએ પોતા ભણી, એ માયાનું સ્વરૂપ.
મલય કાળે પૃથ્વીપર, એક સો વર્ષ પર્વત;
અનાવૃષ્ટિ થાયે સઘળે, સૂર્ય તપાવે ભગવંત;
નાદે નાદે લોકો કરે, શેષ વરસાવે અગન;
ચોમેર વાયુ કુંકે નેરે, એ માયાનું વિઘન.
મેઘ ધારા હાથી સૂઠ સમ, ફરવે ચોપાસે;
ખજાંડ જળમાં લીન થાયે, એ માયા રૂપ મુને ભાસે.
પછે માત્ર એક ખજાંડ, સૂક્ષ્મ રૂપે સોલે;
પરખજામાં મન લગાડે, તેથી મનકું મોલે.
પંચમભૂત જે કહાવે, તે એક બીજાથી હરાયે;
ઉત્પત્તિ સ્થિતિ ને મલયવાળી, માયા જોઈ ન કોઈ ધરાયે.
વળી સંસાર જે ઉત્પત્ત સૃષ્ટી, તે વૈભવની માયા જાણુ;
સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળ વિષે એને, સચરાચર વખાણુ.
એ માયા સઘળે વ્યાપી રહી છે, મેલી વૈકુંઠનાથે;
કીર્તિ પોતાની વૃદ્ધિ પમાડવા, ઈંદ્રિ દેવ સૌ સાથે.
બીજું સર્વ જે સર્જીત દીસે, સૌ તે માયા રૂપ;
ઋષી અંતરિક્ષ એમ જ્ઞાન કહે તે, સાંભળે નિમિ ભૂપ.
શ્રી હરીએ પોતાની કીર્તિ વધારવા, સર્વો સર્વ સંસાર;
તે માયા પંચમહાભૂતમાં, વ્યાપી છે સર્વત્ર નિરધાર.
પંચ મહાભૂતે સંસારમાં, દહી ઉદય સહી થાય;
માયા કર્મથી સંસાર સંગથી, તે નર્કે પડે કાય.
દહી થકી પ્રાણી નર્કે પડે છે, આચરતાં અઘ કર્મ;
એ દહીથી મોક્ષ પામીયે, જો ઝોળખીયે પરખજા.
નર્ક ને સ્વર્ગ કર્મથી પામે, સાંભળ નિમિરાય;
શુભ કર્મથી વૈકુંઠ પ્રાપ્તી, અકર્મે નરકે જવાય.
જ્યારે કાળ પૂર્ણ કલ્પાંતજ હોયે, સૃષ્ટિનો થાયે નાશ;
જ્યોતિ સર્વ એકત્ર મળે છે, જ્યાં પૂર્ણ ખજા પ્રકાશ.
જેમ બીજમાં વૃક્ષજ હોયે, અતિ દીર્ઘ તરું સમાય;
તેમ જીવનાં સર્વ કર્મ તે, હરી અંગમાં લય થાય.
ફળ ઇચ્છે નીરખવા વૃક્ષને, વૃક્ષ ફળમાં તેમ;
સદા જીવ એ પરિખજાને પાણુ, પ્રાણમાં પ્રભુ એમ.
માયા વિસ્તારી સૃષ્ટિ રચે છે, પૂરાણુ શ્રી અવિનાશ;
ત્યારે પ્રગટ ખજા ભાસે સહી, સર્વત્ર હરીનો વાસ.
જ્યારે સૃષ્ટિને પોતે ઉદય કરે, સ્વયં હરી વૈકુંઠરાય;
ત્યારે આપ આપણું કર્મ લઈને, જીવ સૌ ઊંભા થાય.
કર્મ વાક્ય ને કર્મ સંચિત, હોયે પૂર્વે જોઈ;
સંસારમાં આવી કરીને, ભોગવે પ્રાણી તેહ.

વૈરાટ સ્વરૂપ શ્રી નાથનું, શોભા કહી નવ જાય;
તે શેષશાઈ પોઢ્યા છે હરી, પોતે વૈકુંઠરાય.
શ્રી નારાયણની નાભીથી, હવું કમળ ઉત્પન્ન;
તેહ કમલથી ખજા પ્રગટયા, સાક્ષાત ચતુરાનન.
આદિ ખજા થકી આ સંસારની, માયાતણા વિસ્તાર;
સચરાચર વ્યાપક શ્રી હરી, ત્રૈલોક્યમાં નીરધાર.
એ પરમેશ્વરની માયાથી, અહંકાર વાઘે અંગ;
કોટી બેદ પ્રપંચ ભાવ તે, માયાનો સૌ છે રંગ.
શ્રી વિષ્ણુથી ખજાંડ સઘળું, ઉપજે છે આકાર;
વળી સૃષ્ટિ સર્વે નાશ પામી, અંતે હરી મોઝાર.
એ અપૂર્વ બળ વૈભવની માયા, તેણે થાય અહંકાર;
ગર્વ, મત્સર, કામ, ક્રોધ એ, માયાનો પરિવાર.
લોભ, મોહ, મદ, આશા, તૃષ્ણા, પ્રાંતિ, ઈર્ષ્યા નામ;
હિંસાઆદિ અપરિમિત છે, માયાનું પરિણામ.
અહંકારથી મોહ થાય છે, મોહથી કામ ને ક્રોધ;
નિજકુટુંબ સાથે કરે આમજ, માયા સઘળે રોધ.
વાયુ, પૃથ્વી, તેજ, તત્ત્વશું, ઉદક ને આકાશ;
સર્વ સૃષ્ટિ મધ્યે વ્યાપક, પ્રભુ શ્રી અવિનાશ.
ભજન કીર્તન કીજે પ્રભુનું, આરાધન દૃઢ ધ્યાન;
કુર્મ નાસે તે થકી, કર્ણા કરે શ્રી ભગવાન.
તે જ્ઞાન રાજાએ ગ્રહું, આનંદ પામ્યો મન;
ચોથો ચોગેશ્વર પ્રભુક છે, તે પ્રત્યે પૂછે રાજન.

નિમ્નુવાચ-

પ્રભુક ચોગેશ્વરને વિનવી, પ્રશ્ન પૂછે છે રાય;
સ્વામિ સંસાર માયા પાશ તે, ક્રમ કરી છેદન થાય.
તે છૂટવાનો ઉપાય કહો, તવ વદ ચોગી જન;

પ્રભુક ઉવાચ-

એકાગ્રચીતે શ્રવણે ધરજો, જ્ઞાન સાર સાધન.
સર્વ વિષય પરિત્યાગ કરતાં, આવે મને વૈરાગ;
ત્યારે પરમેશ્વરના ચાર્ણની, ઉપજે ભક્તિ સોહાગ.
હરી ભક્તિ જ્યારે આવે હૃદયમાં, ઉતરે માયા સર્વ;
સંસાર માર્ગથી તે રહે અલગો, કામ ક્રોધ મદ ગર્વ.
પરમેશ્વરને જ્યાં ત્યાં નિરખતાં, ભજવું ખજાસ્વરૂપ;
સ્વર્ગ સુખ નિજ સદનમાં તે, ભોગવે અનૂપ.
સંસાર માયા કંઈ પાણુ સાચી, માનશે જન જોઈ;
તે છૂટે નહીં કદી સંસારથી, એમાં નહીં સંદેહ.

ધન ધર સંતાન સર્વે, છે પીડા કારણ રૂપ;
તે મળે તો પણ દુઃખ છે, ન મળે તો પણ દુઃખ.
પરલોકની સુખ સંપત્તિ, તે પણ કાલે પામે નાશ;
સ્પર્ધા ઇર્ષ્યા તેમાં રહે, ભય કાળના એ વિલાસ.
પણ જેહ સુખ ઇચ્છે પૂર્ણ રીતે, તેણે ગુરુ શરણે જાવું;
સર્વે તાપ સમાવીને, પરબ્રહ્મમાં એકત્ર થાવું.
ગુરુને, આત્માને ઇશ જાણી, ધર્મ જ્ઞાન તે શિખે;
ભગવાન પ્રસન્ન થઈ ને, કદિ ન તેને મૂકે.
વૈરાગ્ય વૃત્તિ ધરીને પ્રેમે, સાધુના કરવો સંગ;
દીનજન પર દયા ધરીને, નવ્રતાનો મનમાં રંગ.
માઠી લઈને કરવું પવિત્ર, અગર્વથી મન અંગ;
સ્વધર્મનું આચરણ કરી, (કરવો) ક્ષમા સરલતાનો સંગ.
વૃથા ભાષણ ત્યાગવું, પ્રહ્લ્લચર્ય ધરવું સેહેજ;
દ્રોહવૃત્તિ ત્યાગીને, વેદ ભણવા સુહેજ.
હર્ષ શોક રહિત થાવું, એકાંતે કરવો વાસ;
સત્ ચિત્તથી આત્મા જાણી, ઇશ્વરનો નિદિધ્યાસ.
અભિમાન રહિત થઈને પછે, પલકલ ધરવા અંગ;
અર્નિદા, પ્રાણાયામ, મૈન ધરી, સંતોષનો કરવો સંગ.
ઈદ્રિયનિગ્રહ ધરી રહેવું, પ્રભુથી રંગ લાગે;
જપ તપ સર્વે વસ્તુ પ્રભુને અર્પે, તો જન્મમરણ ભયભાગે.
પ્રભુ સ્વામિ, પોતે સેવક, જે ધરે એવો ભાવ;
તો તે પ્રાણી આ વિકટ જગને, તરી જાણે એક નાવ.
એવા અતૈકીક ભક્ત જનો, આ જગતે ઘોડા જાણે;
વૈભવ જનો જે જે કહાવે, તે પાખંડી પ્રમાણે.
ભગવદ્ ભક્તો પ્રભુ સેવામાં, થાય છે ગુલતાન;
નિવૃત્ત રહીને સુખ દુઃખ ત્યાગે, ગણે નહિ કંઈ માન.
નારાયણમાં તત્પર રહેતા, તરે ભવ સંસાર;
પરમ ભક્તિ કરે જન તો, ઉતરે ભવપાર.
જે કો સમસ્ત ભૂતને વિષે, વ્યાપક દષ્ટિ જગદીશ;
પ્રીતિભાવે દયા રાખી, આરાધે સર્વત્ર ઇશ.
સર્વભૂત મધ્યે શ્રી હરીને, ચિંતંવીચે નિરધાર;
દયા રાખવી મન વિષે, ભાગવત ધર્મ એ સાર.
શુભકર્મ સર્વ કીજે સહી, પ્રીતિથી વ્રત તીર્થ દાન;
ભણવું ભણાવવું સાધુની સંગતે, કહણ જે આત્મજ્ઞાન.
કીર્તન કથા ગોવિંદ ગુણની, ને શ્રવણ ભક્તિ જેહ;
તે સર્વ અર્પણ કીજીએ, વિષ્ણુને ધરી પરમ રનેહ.
એ મારગથી સંસાર માયા, ઉતરીયે ભવપાર;
સંસાર તેને નવ સેપે, કરે કૃપા શ્રી વિશ્વાધાર.

પૂર્વનાં કર્મ એકાંતરથી, સુખ ભોગવે સંસાર;
પૂર્વનાં પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રાણી, દુઃખ ભોગવે છે અપાર.
પિપ્પલાયન યોગેશ્વર પ્રત્યે, પછી પૂછે છે ભૂપ;

(નિમ્નુવાચ-)

સ્વામિ જ્ઞાન સાધન કહો મુને, કૃપા કરી અનૂપ.
નારાયણમાં તત્પર રહેતા, તરે કેમ પ્રાણી;
કહો મોટા મૂની મને, આપની અવિચળ વાણી.
પિપ્પલાયન યોગેશ્વર, તવ જ્ઞાન કહે છે સાર;
તે એકાગ્રચિત્તે કરીને, શ્રવણે ધરે નિમ્નુ તેણીવાર.

(પિપ્પલાયન ઉવાચ-)

યોગી કહે વસ્તુ ભાવે, ઘટ ભાંગે શબ્દ પ્રકટિત હોય;
તે શબ્દ સઘળે વ્યાપે છે, તે શ્રવણે સુણે સૌ કાચ.
તેમ છવાત્મા રૂપી નારાયણ, બોલે છે નીરધાર.
તે સર્વત્ર વ્યાપક છે, સર્વ ભૂત માંહે મોરાર.
શ્રી નારાયણ તેને જાણવા, જે શબ્દ વાચારૂપ;
તે સ્વરૂપ વાધે ઘટે નહીં, સત્ય માનજે તું ભૂપ.
પ્રભુને જરા મરણ વૈપવન નહીં, જ્યોતિમય તેનું અંગ;
હરત ચરણ સુખ નેત્ર નાસા, કંઈ નથી તેને સંગ.
અખંડ જ્યોતિ આદિ અક્ષય, અકળ શ્રી અવિનાશ;
પરિબ્રહ્મ તે હરી જાણવા, જે સચરાચર પ્રકાશ.
તેહસ્વરૂપ શ્રી પરમેશ્વરનું, આત્મા રૂપે ભાસે;
જેનું નામ લેતાં પ્રાણીનાં, સૌ જન્મનાં અધ નાસે.
સચરાચર વ્યાપી રહ્યા, જે નારાયણ કહેવાય;
નિજ દ્વદ્યે તેનું સ્મરણ કરતાં, માયા થકી મૂકાય.
બ્રહ્મ સ્વરૂપ જે જન જાણે, તેને લેપે ન માયા;
બ્રહ્મ નથી જાડો જીણા, નથી તેને કંઈ કાયા.
મન વાણી કદી નહિ તેને, આત્મા તત્વ જે જાણે;
સર્વે જગતનું કારણ રૂપ, બ્રહ્મને સૌ પીછાણે.
બ્રહ્મ મધ્યે માયા શક્તિ, મોટી વસે અહોરાત;
તે માયા મને કરીને, દિસે છે સાક્ષાત.
એજ બ્રહ્મ એકજ છે, જે તે ત્રિગુણે જાણાય;
સત્વ રજ ને તમના તમાં, તેના ચરિત્ર ગણાય.
તેની ક્રિયા શક્તિપરથી સુત્ર, અને જ્ઞાન શક્તિથી મહત્ત્વ;
તે ઉપાધિરૂપ અહંકાર છે, એ માનજે તું સત્ય.
આત્મા કદિ નવ જન્મે, નથી ઉત્પત્તિ સ્થિતિ ને મરણ;
તેને કંઈ ભાગો નહિ, એ અજન્માજન્મ.
સર્વ કાળે સર્વે દશે, અખંડિત આપે આત્મા જ્ઞાન;
એ સર્વત્ર એકરૂપ છે, પણ પ્રાણી ભૂલે ભાન.

આત્મા કદિ બદલાય નહિ, માટે જાણુને એક;
જરાયુજ, અંડજ, ઉદ્ભિજ, ન સ્વેદજમાં હે છેક.
પ્રજ્ઞ સર્વ વ્યાપક સર્વાત્મા, છતે નહિ તેને લેપ;
ત્રણે અવસ્થાએ આત્મા, નિર્વિકારી એ છેક.
સુષુપ્તિમાં આત્મા હોયે, જ્યારે જાગે જન;
ત્યારે જ્ઞાન થાય સેહેજમાં, એ જાણે તેનું લક્ષણ.
ધન, સુત, દારા, સંપતિ સર્વ, ત્યજે જન આ કાળ;
નિર્મળ દૃષ્ટિ કરે જન જ્યારે, સુદ્ધ થાય તાત્કાળ.
અવિદ્યા ત્યાગે, મેળ ધોયે, અપરોક્ષ પામે જ્ઞાન;
ત્યારે પ્રાણી નિવૃત્તિનાં, પોહિંચે પરમ ધામ.
તવ રાય પૂછે ચોગેંદ્રને, કરી વિનય પ્રણામ;

નિમ્નુવાચ-

શું આચરવે નિષ્કર્મ થઈએ, એવું બતાવો કામ.
લક્ષિત, કર્મ યોગ આધિન, કર્મનું શું લક્ષણ;
આત્મ જ્ઞાન કેમ પામે, કહો તમે મુની જન.
સનકાદિકને મુજ પિતાએ, કીધો તો એ પત્ર;
પણ તે મુનિ સર્વે, ન દિધો ઉત્તર તે ક્ષણ.
નવમાંના છઠ્ઠા ચોગેશ્વર, વદે રાય પ્રત્યે વચન;

આવિદ્યોત્તર ઉવાચ-

સાંનિધ્ય ખેસી એકાગ્રચીતે, સાંભળજે રાજન.
જે વેદ માર્ગે ધર્મ કહ્યા છે, યોગદાન શુભ કર્મ;
તપ જપ ને દૃઢ ધ્યાન ભાવે, લજે શ્રી પરિપ્રજ્ઞ.
જેહ સ્વર્ગનું ફળ વાંછે તે, યોગ કર્મ કહેવાય;
ધર્મ ધ્યાન ને દયા દાન શુભ, યજ્ઞકર્મ મહિમાય.
સુકૃત કર્મ શ્રી કૃષ્ણજીને, અર્પણ કીજે સર્વ;
કામ ક્રોધ ને લોભ માયા, તજીને મનનો ગર્વ.
તેણે કરી હોયે નિષ્કામતા, ફળ લક્ષિત આવે જ્ઞાન;
તે નારાયણને પામશે, તેને કૃપા કરે ભગવાન.
વેદમાં છે નહીં એવું, કર્મ અન્ય આચરે જેહ;
તે સ્વર્ગ ફળ કેમ પામશે, કુમાર્ગે નિઃસંદેહ.
તેણે મન એમ જાણવું જ, પામશું સ્વર્ગ સદન;
વેદ માર્ગેજે નવ ઝાળખ્યો, તેને કેમ મળે સ્વામિન.
વેદ નથી મનુષ્ય કૃત, પણ પ્રભુના આપેલ;
તેને પૂર્ણપણે માને તો, સમજે કર્મ ધર્મ સેહેલ.
કર્માદિકના ગૂઢ વિષયમાં, મુઝાયે વિદ્વાન;
તો તમ પિતાને સનકાદિક કહે તે, ગળે કેમ ઉતરે જ્ઞાન.
વેદ છે પરોક્ષ વાદરૂપ, તે સમજે ચતુરસુજાણ;
વેદાદિક કર્મ નથી સૂચવતા, કર્મ તજીવે પ્રમાણ.

સ્વર્ગાદિકનાં મુખ જે જે, વેદમાં કહ્યાં છેય;
તેમાં ક્ષણિક મુખ હોયે, જાણે નિપૂણ જન નેય.
ઔષધ કારણે બાઉ આપે, પણ બાઉમાં નથી લાલ;
શરીર મુધરે ઔષધે, એ મોટો છે પ્રતાપ.
તેમજ કર્મ કહ્યાં છે કરવાં, પણ જેમ બાઉ નથી મૂળ;
તેમજ કર્મ કરી છોડવા, તો જાય તનનું શૂળ.
પ્રથમ કર્મ નહિ તજવાં, જ્ઞાન પામી કરવા ત્યાગ;
જીતેન્દ્રિય થઈ પ્રભુ પામીને, તજે કર્મ મહાભાગ.
કર્મ સઘળાં ઈશ્વરાર્પણ કરવાં, તો શુદ્ધ થાય ચિત્ત;
જ્ઞાન મળે તે પછી, એ મોટું છે વિત.
વેદમાં ફળ થવા કહ્યાં છે, પણ ફળની લાલચ ત્યાગી;
લાલચ માટે ફળ કહ્યાં છે, એ સમજે કો બડભાગી.
આત્મા જાણ્યા વિના જે જન, મરે તે કંગાળ.
તેના પ્રજ્ઞચર્ય ને તપ યોગ, તેમાં શો છે માલ.
નિષ્કામ કર્મ કરવાયકી, મળે મોટો લાભ;
સ્વર્ગાદિક મળે સેહેજ, પણ એ માયાનો ભાગ.
જેથી સ્વર્ગ સદનને પામીયે, તે તજવો મારગ પર્મ;
સચરાચરમાં એકત્ર થાવું, આચરવું તેવું કર્મ.
પરધર્મને આશ્રયી રહ્યા તે, અધર્મ કહીયે રાય;
જે વેદ માર્ગે ચાલશે તે, પૈકું જન જાય.
હવે તને તત્ત્વોક્ત કર્મ, કહું છું આણી વાર;
રાય તું શુદ્ધ ચિત્તે મન ને, કર્ણમાં તે ધાર.
જીવ જે પ્રજ્ઞરૂપ છે, તેણે દેહાદિક બંધન ત્યાગી;
તત્ત્વોક્ત ને વેદોક્ત માર્ગે, ઈશ્વર સેવી થવું બડભાગી.
ભગવાનની સેવા કરવી, આચાર્યને પૂછી;
મૂર્તિનું સેવન કરવું, પવિત્રપાણથી ખેસી.
પ્રભુનું સ્વરૂપ પૂજા સમયે, હૃદય મધે ધારી;
અંદન પુષ્પથી પુજન કરીને, તરી જાય સંસારી.
જે વેદમાં કહ્યું તેજ કરીયે, વેદ મુર્તિ પૂજન;
જળ સ્થળ સૂર્યને નમસ્કાર કરવા, એ છે જગજીવન.
તથા માનસી પૂજા કરે, ચિત્તમહિ હરિનું ધ્યાન;
નખશીખપર્વત નીરખે, નિજ હૃદયામાં ભગવાન.
મનસા કુસુમ ઉપહાર હરીને, ધરાવે શણગાર;
શ્રદ્ધારૂપ અગર ધૂપ કરીને, સંતોષે વિશ્વાધાર.
જ્ઞાન રૂપી પ્રકટાવો રૂડો, પરમ દીપક જ્યોત;
શ્રી વિષ્ણુને પૂજે ભાવધરી, હરી સઘળે ઉદ્યોત.
શુભ શ્રદ્ધા ધૂપ મન કરવો, પ્રજ્ઞઅગ્ની મહિ દહન;
વિષય ઈન્દ્રિય નૈવેદ્ય કરીને, ભાવે લજે હરીજન.

સંકલ્પ વિકલ્પ તાંબૂળ પુંજી, અર્પણ કીર્તિ આહાર;
માનસી પુજા વિધાયુક્તે કરી, મન રીતે વિશ્વાધાર.
વળી અતિથિવેલા સાચવે, સંસારીપ્રાણી ધર્મ;
જે દયાભાવ વૈરાગ્ય રાખી, દહન કરે અધ કર્મ.
એટલે સ્થાનક ધર્મ રહ્યા છે, તે સાચવે જનકોય;
નિજભુવનમાં બેઠાં તેને, વૈકુંઠ પ્રાપ્તિ હોય.
એ ધર્મ સાચવી પૂજા કરી, તેણે પૂજ્યા વૈકુંઠનાથ;
સર્વ કર્મ વિષયને અર્પ્યાં, કર્યા હરીજનનો સાથ.
સર્વ કર્મ હરીને સમર્પતાં, સેહેજે ધર્મ પ્રાપ્તિ થાય;
તે મોહમાયા તરે પ્રાણી, સંસારથી મુકાય.
શુકલ કહે મુણરાય પરીક્ષિત, એ એકાદશ સ્કંધ કથાય;
અધ્યાત્મ જ્ઞાન-પવિત્ર એ, હવા પૂરાણ ત્રણ અધ્યાય.
• વળણ.

ત્રણ અધ્યાય હવા હરીજન, જ્ઞાન રાખો હૃદય ધરી;
કરજોડી વિષ વલ્લભ ભણે, સાધુજન કહે શ્રી હરી.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે એકાદશસ્કંધે
તૃતીયાધ્યાયઃ ॥૩૧॥

અધ્યાય ૪ થો.*

કડવું ૪ થું-રાગ આરાવરી.

શુકદેવ વાણી બોલે, સાંભળો પરીક્ષિત રાય;
સત્તમ યોગીશ્વર કહે છે, નિમિ રાયને કથાય.
રાય પૂછે છે પ્રશ્ન રૂઠાં, નમી ઋષીને પાય;

નિમ્નુવાચ-

સ્વામિજી વિષ્ણુએ અવતાર લીધા, સૃષ્ટિ રચનામાંય.
હરીએ આવેશ કરી રૂપ ધરીયાં, તેના કહે ગુણગ્રામ;
જેહ ધર્મ કીધા તે વિસ્તારી, કહે મુજને સ્વામિ.
દુમિલ નામે યોગેશ્વર જે, સાતમા કહે છે જ્ઞાન;
તે એકાગ્રચિત્તે શ્રવણે, ધરે છે નિમિ રાજન.

દુમિલ ઉવાચ-

શ્રી નારાયણનાગુણ ગ્રામનો, નથી નિગમે પાર;
પરબ્રહ્મ આદિ દહથી, ઉદય હવા સર્વ અવતાર.
દહ થકી પંચભૂત ઊપજીવી, ને હવું વૈરાટ રૂપ;
અંશ માત્ર તેમાં અવતર્યા છે, સ્વામિ વૈકુંઠભૂપ.

* આ યોગા અધ્યાયમાં દુમિલ નામના યોગેશ્વર ભગ-
વાનની અવતાર લીલાના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો એ કથા પ્રસંગ છે.

તે વૈરાટમાં ત્રૈલોક્ય અવતરે, શ્રી હરી મહારાજ;
માયાને ફલાવીને પ્રભુ, કરે સંસારનો સાજ.
વળી માયાને મળી ઈંદ્રિ, કર્મ સર્વ કરે સંસાર;
જીવને જ્ઞાન ને ચૈતન્યતા છે, માયાનો વિસ્તાર.
જીવ જ્ઞાન ચૈતન્ય તેજભળ, પંચતત્ત્વ વળી અંગ;
ત્રિગુણે કરીને શરીર ઊભું, થાય છે દર્શન સંગ.
સત્ત્વગુણ ને રજોગુણ વલી, તમોગુણ કહેવાય;
તે વિશ્વને ઉદય કરે પાળે, સંહાર તેથી થાય.
ભાળે ઘડે એકત્ર કરે, શ્રી હરીતણી એ લીલાય;
ઋષી નારદ કહે વસુદેવજી, સાંભળો એ જ્ઞાન કથાય.
રજો ગુણને આશ્રયી પ્રજ્ઞા, સૃષ્ટિ કરે ઉત્પન્ન;
વિશ્વ વ્યાપક સૃષ્ટિમાં શુભ, દેખીયે દરશન.
સત્ત્વ ગુણ આશ્રયીને વિષ્ણુ, પાળે સૃષ્ટિ અભિરામ;
વેદ માર્ગ હરી ધર્મ પળાવે, સારે પ્રજનનાં કામ.
તમોગુણ આશ્રયી સંગ રહે, સાક્ષાત શ્રી ત્રિપુરાર;
તે રૂદ્રરૂપે વિશ્વ સઘળું, કરતા નિયમથી સંહાર.
એમ વિશ્વને ભાંગે સહી, પ્રભુ રૂદ્ર રૂપે નાથ;
સકલ સૃષ્ટિ નાશ પામે, કલ્પાંત પ્રલય સાથ.
એ ત્રીગુણે કરી અવતાર લીલા, કરાં છે સૌ કર્મ;
એ જ્ઞાન માર્ગની કથા ઉત્તમ, સાંભળો રાજા પર્મ.
દક્ષ પ્રજાપતિ ફરી પુત્રી, ધર્મને પરણી જેહ;
તે પુત્રી થકી નર નારાયણ, અવતાર પામ્યા દેહ.
બદ્રિકાશ્રમે તપ કર્યું, નિષ્કામના ભક્તિ જ્ઞાન;
સ્નેહ કામના યોગે સંતોષ્યા, ભગવાન તેણે સ્થાન.
સ્નેહ કામના યોગની ભક્તી, નારદે કહી નીરધાર;
તે આચરે તે હરિપદ પામે, પ્રત્યક્ષ વિશ્વાધાર.
એવું નારાયણ બદ્રિકાશ્રમે, તપ કરે શુભ સ્થાન;
મોટા મોટા ઋષેશ્વરોને, કહ્યું શ્રી હરીયે જ્ઞાન.
શ્રી નારાયણ તપ કરે વન, ઉગ્ર આસન ધ્યાન;
તેણે ઈંદ્ર ભય પામીયા, જે સ્વર્ગતણો રાજન.
ધરે એમ મન વિમાસ્યું, મારું લેશે રાજ્યાસન;
તપ ઉગ્ર દેખી નારાયણનું, ભય પામ્યો મધવા મન.
તપ થકી ચૂકવું એમને, એમ કરે શક વિચાર;
પછી કામા આદિ અપ્સરા, બહુ તેડાવી તેણી વાર.
ઋતુ વસંત ને રમ્ય વાસુ, અપ્સરા સાથે કામ;
સહસ્રાક્ષ આગળ આવી ઊભો, કરીને દંડ પ્રણામ.
તપ ધરે શિક્ષા દઈ સર્વને, મોકલ્યા વનમાંય
તમે જાઓ શીઘ્રે સર્વકો, તપ કરે નારાયણ જ્યાંય.

વાજ્ર ગૃહી શુભ ગાન નાટક, કળા કરજો અપાર;
છળ પાડજો જઈ નારાયણને, રખે લગાડો વાર.
આજ્ઞા લઈ સૌ આવીયા, ઈંદ્રના અનુચર સાથ;
તે વૃત્તાંત જોવા અંતરિક્ષ આવ્યો, સચીપતિ સુરનાથ.
ઈંદ્રની મોકલી અપ્સરા ને, અનંગ કનુ છે જોઈ;
બદ્રિકાશ્રમે શ્રી હરી સાંનિધ, દેખે છે ત્યાં તેહ.
શકના મનની વાત જાણી, પ્રભુએ તોણી વાર;
પોતે પર્મ સુંદર અપ્સરા, પ્રકટ કરી મોરાર.
મનોહર મહાદિવ્યકાંતિ, સ્વરૂપ અદ્ભુત અંગ;
શાણુગાર સોલે વિરાજત મુખ, જ્યોતિ પ્રકટ શુભ રંગ.
તે નૃત્ય કરતી કળા જ્ઞાને, સાંનિધ્ય શ્રી જગન્નાથ;
વાજ્ર અંગ મૃદંગ નાટક, થાય ત્યાં દિનરાત.
તે જોઈને આસ્પદ થયા છે, ગગનથી સૌ દેવ;
પછી શીઘ્રતાએ શ્રી હરી સાંનિધ્ય, આવીયા તત્પર.
સ્તુતિ કીધી ત્યાં અપરિમિત, ચરણ નમ્યો સુર ત્યાં;
સ્વામિ અપરાધ અમારો ક્ષમા કરો, કાલકને અન્યાય.
અપ્સરા દેખી નારાયણને, દેવ ઉપર નહીં રીશ;
ઘણી દયા કીધી દાસને, સાક્ષાત શ્રી જગદીશ.
સમસ્ત દેવતાની પ્રત્યે, કહે પ્રભુ વાણ;
તમો રખે મન ભય પામો, એમ વદે સારિંગપાણ.
મુજ ભણી આવ્યા યાચના, તમો માગશો જે મન;
તે સત્યસત્ય આપવું નિશ્ચે, એમ વદે પ્રભુ વચન.
પછી દેવ સર્વે લજ્યા પામ્યા, નીચા નમ્યા જઈ ચાર્ણ;
શ્રી નારાયણની સ્તુતિ કરે, ધન્ય ધન્ય અશરણ શાર્ણ.
તું સૂજે પાળે ને સંહારે, હરિ વિશ્વના આધાર;
વિશ્વપાલક વિશ્વવ્યાપક, વિશ્વભર અવતાર.
વિદ્યાસ્વરૂપ તે તું સહી, હરી આત્મારૂપ ભગવાન;
આત્મારામ અવિનાશી તું, તુજ વિષે સઘળું જ્ઞાન.
પૈરાટ વામન વેષ તારો, ત્રિભુવનમાં વાસ;
સચરાચરમાં વ્યાપક તું, હરી પૂર્ણ બ્રહ્મ પ્રકાશ.
તુજ સ્વરૂપના ભક્તને હરી, ક્રમ ઉપજે વિદ્ય;
દેવ અમો દ્રોહી થયા સર્વે, ક્ષમા કરશે સ્વામિન.
રાક્ષસો દ્રોહિ હતા બહુ, મહા કુષ્ટ પાપી જ્યે;
ઈંદ્ર પદને માથે પગ દઈ, પૈકુંડ આવ્યા તેય.
વળિ કુખ દેતા અમને ઘણું, જે હતા પાપી જન;
ભય તેમનો ટાળી ઉગાર્યા, રાખ્યું ઈંદ્રસદન.
તે બંધનના ટાળનાર હરી, તુંજ છે નીરધાર;
તુંજ વીના બીજે કો નહીં, જોયો સકળ સંસાર.

દેવતા મહા વિપથ પડીયા, સંસાર મહિ પતન;
દ્રોહ કણિ છતાયો નહીં, અજ્ઞાન મોહ મદ ધન.
તે અમો ક્રમ છતશું, માયાથી મહારાજ;
એમ દેવે સ્તુતિ કરી ઘણી, તેમનાં સકલ સીઝ્યાં કાજ.
સંતોષ પામ્યા નારાયણ, મુણી દેવનું સ્તવન;
કૃપા કરી સૌપર હરીએ, આપ હતા અતિ પ્રસન્ન.
દેવતા ઉપર નારાયણને, નથી ચડી મન રીશ;
સંતોષ પમાડ્યા સર્વને ત્યાં, કૃપા શ્રી જગદીશ.
શ્રી નારાયણે અપ્સરા, નવી નિપજવા નીરધાન;
તે જોઈ અમર વિસ્મય થયા, ધન્યલીલાદેવ મોરાર.
ત્યારે નારાયણ હર્યા ચિત્તમાં, પ્રસન્ન શ્રી ભગવાન;
હરીએ અપ્સરા આપી દેવને, હૃદયી નામ અભિધાન.
તેનું સ્વરૂપ જોઈ દેવ મોહ્યા, લાવ્યા ઈંદ્રની પાસ;
શક સાંનિધ્ય આવી, અમરે ગુણ વર્ણવ્યા શ્રીઅવિનાશ.
મુણી ઈંદ્ર વિસ્મય પામીયા, જોઈ અપ્સરાનું રૂપ;
ધન્ય લીલા શ્રી નાથની, ધન્ય પૈકુંડ ભૂપ.
હંસાવતાર લઈ હરીએ કહ્યું, સનકાદિકને જ્ઞાન;
આત્મયોગ કહ્યો હરી, ગુણવર્ણવ્યા ભગવાન.
વળી દત્તાત્રેયના અવતાર જોણે, કર્યો ગુરૂ ચાપિશ;
ગુણ ગુણ સર્વના ગૃહી લીધા, તત્ત્વમારગ ઈશ.
સન્તકુમાર ને કમલદેવ, વિષ્ણુ અંશ અવતાર;
વળી વેદ વ્યાસ હવા પ્રભુ, ગુણ ત્રિભુવન વિસ્તાર
વળી વિશ્વ નિપજવવા અર્થે, હૃષીકેશના અવતાર;
હરી મત્સ્યરૂપે વેદ વાળ્યા, રાખ્યાસુર કર્યો સંહાર.
મત્સ્યાવતાર ધરી પ્રભુએ, નાવે રાજને રાખ્યો શ્રેયો;
વિશ્વનાં બી રાખીયાં, તે નાવમાં શ્રી રંગો.
વરાહ રૂપે પૃથ્વી આણી, હરિણ્યાક્ષિતો કરી અંત;
સમુદ્ર વસોવ્યા કૂર્મ રૂપે, પ્રભુ શ્રી ભગવંત.
મદરાચળ પૃષ્ઠે ધર્યો, કાલ્યાં રત્ન ચતુર્દશ બહાર;
અમૃત પાઈ દેવ અમર કીધા, અસુર થયા સંહાર.
હરી અવતારે ગજેંદ્રને, મૂકાવ્યો જગદાધાર;
નૃસિંહરૂપે શ્રી નાથે, કર્યો હિરણ્યકશિપુ સંહાર.
બ્રહ્માદને અવિચળ પદ આપિયું, ચાર્ણે રાખ્યો દાસ;
આજ્ઞા પુરી દાસની હરી, રહ્યા વશ અવિનાશ.
એક અવતારે પ્રભુએ, મહાસમુદ્ર આ સંસાર;
કપી મેલાવ્યા સંસારથી, કરી કૃપા વપ્સાધાર.
એક અવતારે ઈંદ્ર, વૃત્રાસુરથી હાર્યો મહારાજ;
રાણુધૃધથી છોડાવી તેનાં, સારીયાં શુભ કાજ.

દેવ અમુર સંગ્રામ જ્યારે, હણીયા દૈત્ય અનંત;
રાક્ષસ મારી સુખી કીધા, સાધુને ભગવંત.
અમરાવતી પુરી ઇંદ્રને આપી, સુખીયા કીધા દેવ;
અમર મુનિવર તણી રક્ષા, હરીયે કરી તતખેવ.
હરી, વામન અવતાર લઈને, આવ્યા બળીને દાર;
યજ્ઞમાં જાણ્યો રાયને, કરૂણા કરી શ્રી મોરાર.
સુખ ધામ આપ્યું રાય બળીને, મોકલીયા પાતાળ;
ત્યાં દારપાળ થઈ રહ્યા હરી, દિનાનાથ દયાળ.
ઈંદ્રાસન ઇંદ્રનું રાખ્યું, સુખી કર્યા જન સર્વ;
મહા કુષ્ટ મતિ જે દૈત્ય હુતા, નીવાયો તેમના ગર્વ.
ત્રણ પદ અવની ભરવા ધરીયું, પ્રભુએ પૈરાટ સ્વરૂપ;
મહિમા ત્રિભુવન વિસ્તાર્યો, જય જય ત્રિભુવન ભૂપ.
પરશુરામે શૂરા ક્ષત્રી, ઘણા કીધા નાશ;
એકવીશ વાર નક્ષત્રી કરી ભૂ, પુરી વિપ્રની આશ.
શ્રી રામ લક્ષ્મણ સ્વરૂપ લઈને, ગયા વન રઘુરાય;
કુંભકરણ રાવાણ હણ્યા, રાક્ષસ બળીયા કહેવાય.
સર્વ લોકનાં પાપ હણ્યાં, અવતાર ધરીને રામ;
હરિ કીર્તિ સઘળે વિસ્તરી, પ્રભુ સચરાચર ગુણગામ.
રામ નામથી પાપ સૌનાં, થાય છે દહન;
સુખી કીધા સાધુ સર્વે, અવર મુનિવર જન.
શ્રી કૃષ્ણ અવતાર લઈ પ્રભુએ, ઉતાર્યો ભૂભાર;
કંશ, કેશી, શિશુપાળ, સાલ્ય, કર્યા દૈત્ય સંહાર.
કૌરવ સૌ કરૂણામાં હણીયા, બીજા દૈત્ય અનેક;
સાધુસંતનું રક્ષણ કીધું, જાણે જે જ્ઞાન વિવેક.
અકળીત કામ કીધાં ઘણાં, વળી ઘણા છુટ્યા રાય;
સોલ હજાર ને અઘોરર શત, પરાજ્યા હરી કન્યાય.
અનેક મુદ્ધર્મો અવનિ વિષે, ચાલતા કીધા નાથ;
ત્રેલોક્ય જન કીધા સુખી, સુર, પન્નગ, માનવ સાથ.
બુદ્ધાવતાર ધરીને વેદ માર્ગના, રાખશે પરમ સત્ધર્મ;
પાપાંડી ઘેર અધર્મ જશે, ને રહેશે પવિત્રતા સત્કર્મ.
કુષ્ટ દાનવને ઘણું મોહ, પમાડશે મહારાજ;
અવનીમાં ઉન્મત્ત જે હોડે, યવન પાપી આજ;
તે સર્વને મોહ પમાડી, વળી વેદ વાળશે સાર;
કૃપા કરી હરી રાખશે, સાધુને શ્રી મોરાર.
વળી કળી મધ્યે કલ્કી, અવતાર લેશે નાથ;
વિશ્વ થશે આનંદમય, થશે સુખી ભક્તનો સાથ.
અમુરનો સંહાર કરશે, ધર્મ માર્ગ ઉત્પન્ન;
યજ્ઞ યાગાદિક કરી, સંતોષશે હરી જન.

આગળ ગૌ બ્રાહ્મણ સાધુનું, પૂજન થશે નીરધાર;
હજી પૃથ્વી આપશે પ્રભુ, વિપ્રને એક વાર.
મજા સુખી હરી કૃપાથી, સુખી થશે સૌ સંસાર;
જન ધર્મ માર્ગે ચાલશે, ત્રિભુવનમાં જય જયકાર.
એ જન્મ કર્મ પ્રભુછતાણાં, જે શીખે સુણે કે ગાય;
તે સ્વર્ગ સુખ પામે સહી, કૃપા કરે વૈકુંઠરાય.
વલણ.

કૃપા કરે વૈકુંઠરાય સેહજે, અધ્યાય ચોથે હવો પૂર્ણ.
ભટ વલ્લભ કહે સાધુ જનના, તાપ હરે હરિ પૂર્ણ.
ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અંકાદશસ્કંધે અનુચો-
ધ્યાયઃ ૧૪૧

અધ્યાય પ મો.*

કંડુ ૫ મુ-રાગ આશાવરી.

નારદોવાચ-

શ્રી નારાયણની ભક્તિથી, વેગળો રહેશે જેહ;
અનેક પ્રકારનાં સંકટ વેડી, નર્ક પળાશે તેહ.
ચારે વર્ણ પ્રભૂના અંગથી, નીપજ્યા નારધાર;
તવ વસુદેવ પૂછે નારદજી, મુને તે કહો વિસ્તાર.
કેમ પ્રભુછતાણા અંગથી, ઉત્પન્ન ચારે વર્ણ;
તેહ કથા મુજને કહો સ્વામિ, ચરિત્ર અશરણશર્ણ.
વીણાધારી ઉચરે તવ, મુણિ શ્રી વસુદેવ;
શ્રી હરીકેરા અંગથી જે, ઉપન્યા છે એવ.
નવ ચોગેશ્વરને નિમિરાયે, એ પ્રશ્ન પુછ્યું પવિત્ર;

નિમ્નુવાચ-

હે પ્રભુવેત્તા મૂનિ મુજને, કહો પ્રભુ ચરિત્ર.
પ્રભુ ભક્ત વિદ્ય શિરે, પાગ ધરે નિરધાર;
ભવાટવી તરી જાયે, ઉતરે ભવપાર.
ભક્ત જનને વિદ્ય પીડે, તો અભક્તના શાહાલ;
શી ગતી થાયે તેની, તેના કહો મુને હાલ.
અમસ નામે આઠમા ચોગી, બોલ્યા મુખે વાણ;

અમરોવાચ-

સાંભળ રાય નિશ્ચે કહું છું, તેનું જે પરમાણુ.
પ્રથમ મુખથી બ્રાહ્મણ હવા, પવિત્ર ઋષી અવતાર;
તે યજ્ઞ યાગાદિક કરે, નિત્ય સેવે વિશ્વાધાર.

* આ પાંચમા અધ્યાયમાં ભક્તિ વગરના લોકોની મતિ અને યુગ યુગ પ્રત્યેનો પૂજા વિધિ કેમ થાય તે કથા છે.

વેદ લઈ ઉપન્યા પ્રાદાણુ, કરે વેદાધ્યયન;
 તે સંતોષે વિષ્ણુને ભાવે, ભજન કરે હરી જન.
 હરી બાહુથી શુભ ક્ષત્રી ઉપન્યા, ધર્મ જાતિ ઉદાર;
 ગૌ પ્રાદાણુની કરે સેવા, સાધુ રક્ષણ સાર.
 ઉરથકી વૈશ્ય ઉપન્યા, તે પર્મ સાધુસંત;
 શૂદ્ર ઉપન્યા હરી ચાર્ણથી, પરાક્રમી શીળવંત.
 વર્ણ ચારે હવી છે, શ્રી વિષ્ણુથી ઉત્પન્ન;
 સમાન ભક્તિ સર્વને, આપે છે જગજીવન.
 સમાન સેવા સર્વને, આપ આપણા અધિકાર;
 ભજન કીર્તન કરે સૌ જન, સંતોષે વિશ્વાધાર.
 વર્ણ ચારે ઉપની તે, વિષ્ણુ અંગ વિવેક;
 પ્રાદાણુ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય, શૂદ્રથી, યદ્ય શૂદ્ર વર્ણ અનેક.
 નારાયણને પુન્ય ભાવે, જાણે નવ જે જન;
 વર્ણાશ્રમથી ભ્રષ્ટ થઈને, પતિત થાય તત્ક્ષણ.
 જનાથી ભગવાનતાણું, ભજન કીર્તન છે દૂર;
 તે પર હે રાય તમોએ, કરવી કરૂણા પૂર.
 વેદ વાણીની રૂળ સિદ્ધિને, સાધી જે જન જાણે;
 એ અર્થ દગ્ધ પ્રાણીઓ, નવ સુધરે કો ઠાણે.
 અનત્રી ને અહંકારી, મુર્ખ મહા મતિમંદ;
 અપ્સરા સુવિહાર આશાએ, કરે કર્મ પાખંડ;
 રજ્જેગુણની વૃદ્ધિવાળા, ફેકટ તૃષ્ણાવાળા;
 ઢોંગી અભિમાની પાખંડી, કરે પ્રભુ ભક્તના આળા;
 સ્ત્રી સેવન કરી આનંદ પામે, ઘર સુખમાં બહુ રાચે;
 ધન હરે પ્રભુથી ટળે, સ્ત્રી સનમુખ જેઓ નાચે;
 દંભી, હિંસક ને વ્યભિચારી, સંપત્તિ ઐશ્વર્ય માની;
 વિદ્યા દાન રૂપ બળ ગર્વી, પ્રભુ ભક્તને કરે હાણી;
 વેદ વેદવચન બહુ લાવે, પણ વેદને આણુ નવ જાણે;
 એ પાખંડી ઢોંગી જનની, નિંદ્યા વેદ પુરાણે.
 વેદ પ્રભુને રચ્ય ન જાણે, વેદ નામે કરે ઢોંગ;
 વેદ પ્રભુરૂપ છે તે તણ, કરે નવનવા સોંગ.
 વેદ સર્વત્ર નિવૃત્તિ રૂપ છે, કરે મૈથુન હિંસા નિપેદ્ય;
 પણ ઉલટા અસંગ કરીને, બોલે વાક્ય દાપ.
 નિવૃત્તિવાન વેદને પાપી, પડિત પ્રવૃત્તિમાં લાવે;
 એ પાપી જન મહા દાપી, જનને જગતે લુલાવે.
 વેદના જે મૂળ અર્થ છે, તે થકી હોય અજાણ;
 (તેથી) મૈથુન માંસ ભક્ષણ સુરાપાનને, મૂળ ગણે પ્રમાણ.
 મનુષ્ય જનને એ ગોથાના, માર્ગ સર્વે કહેવાય;
 નિયમ વાક્ય એ કો નહિ, નહિ શાસ્ત્ર એ મનાય.

આગમવાદી એમ કહે કે, ઋતુ કાળે સ્ત્રી મૈથુન;
 કરે પ્રાણી જે મહાભાવે, તેને થાય પૂણ્ય.
 અવશેષ રહેલું માંસ ખાવું, વળી સોત્રામણીકરી.
 થાય તે મધ્યે થકી, પીણું મધ પ્રેમ ધરી.
 એ સર્વે પરિસાંખ્ય વાક્ય, કહેવાએ નિરધાર;
 એ કદિ માનવા નહિ, બોલ્યા ચોગી અવતાર.
 ધર્મ કરવો ધનતણો, એ કાજ છે મહા પુણ્ય;
 પરાક્ષજ્ઞાન તો થકી થાએ, રાય તું એ સુણ્ય.
 પરાપકાર કાઢી ધનને, વાવરે સ્વકારણ;
 પ્રખળ મૃત્યુ મન ન લહે, મૂકે ન તે ધારણ.
 પરનો અંદર મોહ ધરે, કો આત્માનો દ્રોહ;
 પુત્ર પરિવાર મધે, સર્વે વસ્તુ જોય;
 એ પ્રાણી પૃથ્વી વિષે, દુર્ગતિ પામે સેહેજ;
 ધર્મ, અર્થ નહિ જાણે તેથી, કરે આત્મા નેહસ.
 એ આત્મઘાતી થઈ, પામે જનમ મરણ;
 ભગવાનથકી વિમુખજન તો, પામે દુઃખ કારણ.
 અંતકાળે સ્ત્રી ધનપુત્રનો, ઇચ્છાવિણુ કરે ત્યાગ;
 પણ મોહ રહે ત વિષે, નરકે પડે મંદભાગ.
 વળી જે કૃપણ ભક્તિ પ્રવર્તાવે, અવતાર ધરી સંસાર;
 એ વિષ્ણુની કૃપા થકી, સેહેજે ઉતરેજ પાર.
 રાજ દિજ રાજપિં વણિક ને, શૂદ્ર એ નર નામે;
 તે શ્રીહરીના ભજન વિન, શ્રી પ્રભુજને નહીં પામે.
 વેદ છાંડી મોહ આણી, વિષયે ભેદ્યા જેહ;
 (પણ) પ્રીતે નારાયણનું નામ ઉચરતાં, પૈકુંડ પામે તેહ.
 એણે કર્મ ઉદ્ધાર પામીયે, પરમેશ્વર કરે પ્રીત;
 સાધુ સંગ રહી જ્ઞાન ગૃહે, એ ભક્ત જનની રીત.
 નારાયણ મંત્ર જાપ હરી કથા, શ્રવણે કરે પાન;
 સદા સંગ સાધુનો કરે તેને, સાંનિધ્ય શ્રી ભગવાન.
 ભક્તવત્સલ ભાવ જેઈ, હરી આપે પૈકુંડ ધામ;
 ક્ષણ અળગા સેવકથી નવરહે, પ્રભુ શ્રી પૂરાણ કામ.
 જે વેદ માર્ગ નથી આચરતા, તે મૂર્ખ પ્રાણી કહાવે;
 માયા મોહસાગરમાં ખૂડે, અનેક કલેશ ઉપજાવે.
 મધ મક્ષીકા સ્વાદ વાહી, પ્રાણ તજે છે વન;
 તેમ માયા વશ રહેતાં પ્રાણી, થાય છે બંધન.
 પાખંડ ધર્મ પ્રવર્તાવે બહાર તો, દંભપણું કહેવાય;
 રજ્જેગુણને આચરતાં, દંભીક કર્મ રચનાય.
 વળી નારાયણની ભક્તિ વિના, સંસાર વિષેજે પ્રાણી;
 સ્ત્રીએ જીવ્યા પુરૂષ ત, જાણવા શુકર-ખર અજ્ઞાની.

નારાયણની ભક્તિ કરા, દ્રોહી નર છે જેહ; સંસાર વિષયમાં ખૂડ્યા કહીએ, મુક્તિ ન પામે તેહ. ઈદ્રિમાં મન આસક્ત કરે ને, ઇશ્વરને નવ જાણે; ઘરમૂત્રની ધાણી ખાધે, ધરીને ધુસરૂં તાણે. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદમાં, ભેદી રહે છે કાય; પંચેદ્રિયથી પરચા રહે, નિત્ય વ્યાપક રહે તે માંય. પંચઈદ્રિ સુખ અર્થે પરને, દુઃખ દેતા જેહ; માયારૂપ સંસાર તરી, કુમ વૈકુંઠ પામે તેહ? વળી કામનાએ યજ્ઞ આચરે, કરી પશુને અંત; તે પાપ કર્મથી નેક પડે, જેણે નવ જોળખ્યા ભગવંત. વળી જે નારાયણ ભક્તિની, અવગણના કરે પ્રાણી; યમના દૂત તેના કરા ગૃહીને, લાવે યમપુર તાણી. નારાયણની ભક્તિ વિના તો, મનારથ પૂર્ણ ન થાય; તલ તણને વેળ પીલે, પાત્ર તે કેમ ભરાય. ગૃહસ્થાશ્રમ સંસારમાં, સ્ત્રી પુત્ર કુટુંબ પરિવાર; સર્વ માયા સુખસંપૂર્ણ લઈ, પરિવ્રજને સેવે સાર. સંસારનો પરિત્યાગ કરી, નિત્ય ધરે હરીનું ધ્યાન; સાધુ જનની કરે સંગત, લેખે સર્વ સમાન. યજ્ઞ માટે પશુને હણે, પરપીડા ન કરે જન; સોમપાનનું ગૃહણ કરે, ધિક્ક એ પાપી જન. દ્રવ્ય વિવેકે ધર્મ માર્ગમાં, ખર્ચે આણી સુદેત; વળી પોતે શ્રી નારાયણને, ભજે ભાવ સમેત. વેદ શાસ્ત્ર પુરાણ જાણી, કરે નારાયણનું ભજન; નિજ હૃદયમાં જોળખે, શ્રી વિષ્ણુ મધુસૂદન. એ જ્ઞાન રાખી અંગમાં, જોળખે શ્રી અવિનાશ; તેને સ્વર્ગ વેગળું નથી, સદા હરી રહે છે પાસ. સ્વાર્થ અર્થે પરને પીડે, જે કો રહી સંસાર; પરપીડા કરી દહ પોપે, ધીક નર તે અવતાર. પોતાને હાથે મરે તે, આત્માઘાતી કહેવાય; મહા પાપી તે સહી, તેની પડે નેક કાય. જે કો વેદ માર્ગે ન આવે, તે દુષ્ટાત્મા પાપી જન; જે અન્ય કર્મો આચરે, તે પાપી થાય તત્ક્ષણ. ખીજ મનોરથ સર્વ વણસે, સાંભળ પરીક્ષિતરાય; ઘર ધર્મ પેલવ સર્વ મેલી, નેક મધ્યે જાય. આ અનિત્ય સંસારમાં, ચેતશે આવી જેહ; સુખ પ્રાપ્તી પૂર્ણ હશે તેને, તેમાં નહીં સંદેહ.

વળી નિમિરાય વાણી વદે, નમી યોગેશ્વરને ચાણી;

નિમ્ન્યુવાચ-

એ પરમેશ્વરના અવતાર તે, ક્યારે અવતર્યા અશરણશાણી. શી શી વર્ણ અવતર્યા છે, તેનાં નામ કહો મહારાજ; સ્વરૂપ વર્ણ કેવાં છે પ્રભૂનાં, કૃપા કરી કહો આજ. એવું મંત્ર રાયનું સુંણી, કરભાજન યોગેશ્વર જેહ; જ્ઞાન નિમિરાજ પ્રત્યે, વિસ્તારી કહે તેહ.

કરભાજન ઉવાચ-

ચોગી કહે નૃપ સાંભળો, હરી અવતાર વર્ણને રંગ; એ પરમેશ્વર ત્રિગુણે કરી, અવતર્યા છે ઉમંગ. આકાશ વર્ણ અભિધાન ધારી, હરી પુણ્યે પરબ્રહ્મ; નાના પ્રકારે ઉપચાર પૂજા, કીણ્યે સતકર્મ.

નિમ્ન્યુવાચ-

નિમિરાય પછી મંત્ર પુછે, કહો મુને લગવાન; ભક્તિ કરવી એમ કહો તો, કહો ભગવાનનું માન. ક્રિયા કાળમાં, ક્રિયા વર્ણના, કેવા તે આકારી; ક્રિયા નામથી કેઈ રીતે, પુજાએ એ મુરારી. નિમીને કરભાજન કહે છે, વસુદેવને વીણા ધારી;

કરભાજન ઉવાચ-

મુક્તા મત્સ હંસની શોભા, ધારી દેવ મોરારી. ચતુરભુજ અંબુજવત ઉપમા, જટાધારી મહારાજ; વ્યાકુલી વસ્ત્ર ધર્યાં હરી અંગે, સેવકજન સુખકાજ. મૃગચર્મ ઉપવીત જપમાળા, ગૃહી દંડ કમંડલુ નાથે; શિખા સૂત્ર પુસ્તકની શોભા, ખલ્લદંડ લીધો હાથે. ચેતવસ શુકલાંબર ધારી, પરમેશ્વર અવતાર; ગા પ્રાહ્માણુ સાધુજન રક્ષણ, કીધું વિશ્વાધાર. સાતવીક વેદ માર્ગ શુભ, ધર્મ કલા સૌ જાણે; તપ કરી પરમેશ્વરને ભજે, તે વિધિનિગમે વખાણે. સંસાર દોષ મોહ માયા, મત્સર મન મધ્યેથી ટાળી; ધ્યાન ધરી હૃદયે હરી રાખે, કરમાં ગૃહી જપ માળી. તે અવતારનું નામ હંસ તે, શમદમ ધર્મ આચરતાં;* મજા સર્વ શું પૂજે પરમેશ્વર, જન પરમ હર્ષ ધરતા. કથાપુરાણ વૈકુંઠ યોગેશ્વર, તીર્થ અમળ વિષે બેડા તપે; પરમાત્મા પ્રભુનું ધ્યાન ધરીને, નીગમે મંત્ર શુભ જપે.

* એ શિવાયના ખીજ અવતારનાં નામો આ પ્રમાણે છે:- (હંસ,) સુપર્ણ, વૈકુંઠ, ધર્મ, યોગેશ્વર, મનુ, ઇશ્વર, પુરુષ, અવ્યક્ત, અને પરમાત્મા.

ત્રેતાયુગ મધ્યે પરમેશ્વર, રક્ત વર્ણ છે રંગ;
 રક્તાંબર શોભા ભૂષણ, શ્રી હરી ધરે નિજ અંગ.
 યજ્ઞ મૂર્તિ અવતાર પ્રભુનો, યજ્ઞ પુરૂષ છે નામ;
 આર હાથ અતિ ઉત્તમ ઉપમા, અરુણરંગ અભિરામ.
 શિખા સૂત્ર માળા ને મેખળા, ત્રણ ઉપવિત હાર;
 સુવર્ણકીર્તિ ઝળકે સુંદર, અંગ કરે ઝળકાર.
 જળ જ્યોતિ મેઘપુદ્વળી, આત્મા દેવ વરતાય;
 શ્રુત્તી શ્રુવ તે યજ્ઞ મૂર્તિને, પ્રજા સર્વકો ધાય.
 અમર મુનિવર માનવ સર્વકો, યજ્ઞ કરે સત્કર્મ;
 તે સર્વ અર્પણ કરે પ્રભૂને, સંતોષથી પરબ્રહ્મ.
 ધર્માર્થ લોક સૌ પરમેશ્વરનું, નામ જપે દીન રાત;
 નિશ્ચળ ધર્મ વિષે મન રહેતાં, પ્રભવે નહીં દુઃખ માત્ર.
 પ્રજા પરમેશ્વરનું નામ જપે, વિષય યજ્ઞ અવતાર;
 વિષયયજ્ઞ સર્વ ધર્મમય, સંસાર સૃષ્ટિ આકાર.
 દિવ્ય દહીં અલૌકિકમૂર્તિ (તેને), મુનિવર આદિ સર્વ;
 માનવ દાનવ યક્ષપતિ સૌ, સેવે ગુણી ગાંધર્વ.
 દ્વાપર-યુગ મધ્યે પરમેશ્વર, પીતવર્ણ આકાર;
 ચતુર્ભુજ સદા સુખકારી, જીવન જગદાધાર.
 પીતાંબર આભૂષણ પીળાં, પીતવર્ણ શાણગાર;
 શંખ ચક્ર ગદા અને સારિંગ, પદ્મ પંકે ઉર હાર.
 બાણ ધનુષ સારિંગ ધરે કર, હૃદયે શ્રી વચ્છલાંછન;
 કૌસ્તુભમણી વનમાળ શોભા, એવું રૂપ દર્શન.
 મનુષ્ય દેહિ અવતારીક, મસ્તક મુકુટ પર્મે શોભાય;
 શ્રવણ કુંડળ તુલસીદળની, માળા ધરી કંઠમાય.
 પદ્મનાભ પૂરણ પુરૂષોત્તમ, પરાક્રમનો નહીં પાર;
 રજ્જેગુણ ઉપચારી પ્રજા કરે, વેદ માર્ગ નિરધાર.
 અકલ સ્વરૂપ અવિનાશી, અદ્ભુત અંગપીત સુવર્ણ;
 અંતર્ધ્યાન ધરી હરીનું ભાવે, ભજે અશર્ણુશર્ણુ.
 વાસુદેવ સંકર્ષણ પ્રધુન્ન, અનિરુદ્ધ આદે જેહ;
 વેદ મારગે નિત્ય ભજે છે, ધ્યાન ધરી હરીનું તેહ.
 ભગવત વસુદેવજીને ભજતાં, વિશ્વેશ્વર ભગવાન;
 વિશ્વાત્મા વિશ્વપાળક કહીયે, વિશ્વંભર વિશ્વ નિધાન,
 એ સર્વને પરમેશ્વર રૂપે, ભાવે ભજે જે જન;
 તેને માયા દોષ ન ભેદે, હરી વસાવે સ્વર્ગ સદન.
 અવની ઉપર અથ નિવારી, અનેક રાક્ષસ માર્યા;
 વૈર ભાવ ધરીને વદતા, તે પણ પ્રભુજીએ તાર્યા.
 અનેક ભક્તને ઉદ્ધાર આપી, સુખી સર્વ જન કરીયા;
 પૃથ્વાપર પ્રગટ્યા પરમેશ્વર, ગુણ સઘળે વિસ્તરીયાં.

ગરુડધ્વજ ગોપાળ શ્રી ગોવિંદ, ભક્તને સઘ કૃપાળ;
 દુઃખ હરતા સુખ કરતા માધવ, દીનાનાથ દયાળ.
 બ્રહ્મા ઈંદ્ર મુનિ માનવ સેવે, ત્રિભુવનના જે પ્રાણી;
 સર્વ ભક્તની આશા પુરે, હરી દયા દીપ્ત આણી.
 કળિયુગ મધ્યે કૃષ્ણવર્ણ છે, પરમેશ્વર અવતાર;
 કૃષ્ણ, ભુક્ષ અવતાર કલંકી, વ્યાપક વિશ્વાધાર.
 સોળ કળા સંપૂર્ણ શોભે, કૃષ્ણાંબર ધર નાથ;
 કૃષ્ણ આયુધ કૃષ્ણ ભૂષણ, કૃષ્ણવર્ણ જન સાથ.
 તે પરમેશ્વરનું ભજન કરતાં, કોટિ યજ્ઞ રૂળ આપે;
 ભવ બંધન જે કુસ્તર માયા, પાશ તેના સૌ કાપે.
 ત્રણ ધ્યાને હરી સ્તુતિ કરીને, સેવા વિશ્વાધાર;
 નિગમ મંત્ર નારાયણ નામે, ઉતરશે ભવપાર.
 કીર્તન ભજન ગોવિંદનું, સ્તવન કરે ધરી ભાવ;
 તે જન તરશે ભવનિધિ, હરી નામ કરે નાવ.
 જ્યાં યુગ તેવા પ્રભુજીયે, ધરીયા છે અવતાર;
 સ્વરૂપ વર્ણ આભૂષણ આયુધ, રંગ શોભા સાર,
 જે જે અવતારે યજ્ઞ વિસ્તર્યા, પૃથક પૃથક મહારાજ;
 જ્યાં અવતાર તેવા પ્રભુના, સેવક જન સુખકાજ.
 વળી તેવા લોક પ્રભૂને, ઈચ્છે શુભ કલ્યાણ;
 મનવાંછિત રૂળ આપે નિશ્ચે, સ્વામિ સારિંગપાણ.
 કળિયુગમાં રૂળ સઘ થાયે, કૃપા કરે ભગવાન;
 દહ ધ્યાને સાધુજન સુખીયા, અમર મુનિવર માન.
 કળિયુગમાં નારાયણ નામે, સકલ તીર્થ રૂળ થાય;
 મનુષ્ય દેહ ધરી ભજતાં, સ્વર્ગ સદન જીવ જાય.
 વિષય ભક્તિથી સાધન પામીયે, છૂટીયે સંસાર;
 મોહમાયા મત્સર મમતા, છૂટે પાપ નર નાર.
 કહેતાં ત્રેતાયુગના પાણી, સૌ કરતાં મન વિચાર;
 કળિયુગમાં અવતરીયે આપણ, સદ્ગુણ થાય અવતાર.
 કળિયુગમાં હે વિષય નામ, શ્રી નારાયણનું લઈશું;
 કીર્તન ભજન કરી હરી ચરણે, સદા નીરંતર રહીશું.
 સૌને મુખ શ્રી નારાયણ, સૌ વિષય ભક્તનો સંગ;
 શ્રી વિષય ભક્ત તણા સમાગમથી, પવિત્ર થાય અંગ.
 કળિયુગે જન્મ થયાથી, પ્રભુનું વિશેષ નામ લેવાય;
 દ્રાવિડદેશે અક્ષયમાળા, નદી સ્નાને કાયા શુદ્ધ થાય.
 યમુના, રેવા, કાવેરી, પયસ્વિની શુભ જેહી;
 તાપી, ત્રિવેણી, સરસ્વતી નહાતાં, પવિત્ર થાયે દેહી.
 ખીજાં મોટા તીર્થ છે કહેતાં, ન આવે કંઈ પાર;
 તે સેવતાં સૌ દુઃખ જાયે, કરૂણા કરે શ્રી મોરાર.

થાય કાયા શુદ્ધ સર્વથા, વ્યાપે ન માયા અંગ;
ત્રણ કાણથી છૂટીએ, શ્રીવિષ્ણુ ભડતીને સંગ.
શ્રી વિષ્ણુ ભક્તિ ભજન કરતાં, કૃપાકરે અવિનાશ;
તેને પાર્શ્વ કરીને રાખે, શ્રીમલ્લુ નીજ પાસ.
એવાં પવિત્ર પ્રાણીજાણવાં, જેને ગોવિંદનામ વિશ્વાસ;
આશાપુરે તેની હરી સ્વયં, પરમાત્મા પ્રહ્લપ્રકાશ.

નારદઉવાચ-

એ પ્રમાણે હે વસુદેવજી, નિમિત્તે ચોગેશ્વરનું જ્ઞાન*;
એ સાંભળતા પાપી જન, સેહેને થાય પાવન.
મિથિલા નગરીતણે ભૂપતિ, જનક નામ રાજન;
નવ ચોગેશ્વરે નૃપતિ પ્રત્યે, ત્યાં કહ્યું છે બહુ જ્ઞાન;
એવું જ્ઞાન શ્રવણે સાંભળતાં, આનંદ પામ્યા રાય;
પિતૃય વચન સ્તુતિ પ્રાણીપત કરીને, લાગ્યો ક્રપીને પાય.
એવું જ્ઞાન કહી જનકરાયને, ચોગી પામ્યા અતર્ધ્યાન;
તેણે સમે નારદ ત્યાં કહેતાં, વસુદેવજીને જ્ઞાન.
નવ ચોગેશ્વરે ધર્મ કહ્યા, તે નારદ ક્રપીએ સંભળાવ્યા;
ભાગવત ધર્મ સાધનમાર્ગ, વસુદેવને મન ભાવ્યા.
નારદ કહે નવચોગેશ્વરનો, જ્ઞાન સંવાદ એ પર્મ;
સત્યાર્થ કરી તે માનજે, આ ઉત્તમ ભાગવત ધર્મ.
ચોગેશ્વરના અંગથકી, અજગા નહીં ગુણવાન;
જે ધર્મ મારગ આચરશે, તેને સમીપ શ્રીભગવાન.
દૃઢ ધ્યાને પદ્માસનવાળી, જે આરાધે ઈશ;
તેને કરુણા કરે કમલાવર, સમર્થ શ્રી જગદીશ.
નેહ કામનાએ પ્રભુને ભજતાં, સ્વર્ગ પામશે પ્રાણી;
સમરાચર વ્યાપક વિશ્વંભર, વેદ ભણે છે વાણી.
વળી વસુદેવ દેવકી તમારા, ભાગ્યતણે નહીં પાર;
તમારા ભુવન વિષે શ્રીમલ્લુ, પુત્ર ભાવે અવતાર.
શ્રી કૃષ્ણ પુત્ર ભાવે તમ મંદિર, છે તમને ધન ધન્ય;
તમ સમાન ત્રિભૂવન મધ્યે, નથી કો પ્રાણી અન્ય.
સહજ દર્શને અદ્ય ધ્યાને, અદ્ય મળ્યા એ સાર;
આસન પૂજન ભોજન ભાવે, સંતોષો વિશ્વાધાર.
શ્રી કૃષ્ણમાં પુત્ર ભાવ તજી, આત્મા પવિત્ર કરજે;
ધન્ય ધન્ય છે ભાગ્ય તમારું, મહીમંડળે યરાવધજે.
અનેક જીવનો ઉદ્ધાર કીધો, અનેક પાપીને તાર્યા;
વેર ભાવે અસુર સર્પને, અવિનાશીયે ઉદ્ધાર્યા.
અનેક દૈત્યને મુક્તિ આપીતો, એશું આશ્ચર્ય કહેવાય;
કૃપા કીધી તમને ઘણી, સાક્ષાત શ્રી વૈકુંઠરાય.

* એક પ્રતમાં અત્રેથી કડવું જુદું પાડવામાં આવ્યું છે.

ગોપ ગોપી સંત સાધુ, પાંડવ સાથ પરિવાર;
તે સર્વેને કરુણા કીધા, જીવન જગદાધાર.
તે માટે વસુદેવજી તમે, મૂકો ખીજ વાત;
સર્વ ઉપાયો છોડી ગોવિંદ, ભજન કરો દિનરાત.
હવે પુત્ર ભાવ નિવારીયે, એને જાણો આત્મારામ;
સકળ પદાર્થ એથી પામશો, હરી પૂરે મનનાં કામ.
આત્મારામ જાણી એને ભજજે, પરમેશ્વર એ પ્રમાણી;
પૃથ્વીભાર નિવારણ કરવા, અવતર્યા સારિંગપાણી.
પુત્ર ભાવ મનથી મેલીને, સેવો અશર્ણુશર્ણુ;
એહ હવે કૃપા કરશે, માધવજી સ્થામળ વર્ણુ.
પૃથ્વીપરના દુષ્ટ દૈત્યનો, કરવાને સંહાર;
ધર્મ રાખવા શ્રી કૃષ્ણજીએ, ધર્યો પૃથ્વી અવતાર.
ભૂભાર હરવા અવતર્યા, હરી સાધુ જનને પાળે;
દૈવીજીવને ભક્તી કરવા, અવતાર લીધો દયાળે.

શુક ઉવાચ:-

વસુદેવ દેવકી જ્ઞાન એવું, સાંભળી નિરધાર;
વિસ્મય પામ્યા અતિ મન મધ્યે, સાંભળી વચન તેવાર.
શ્રીકૃષ્ણ વિષે પરબ્રહ્મ મતિ આણી, ભાવે ભજે વસુદેવ;
દેવકી માત મન હર્ષ ધરી, આરાધે તતખેવ.
બ્રહ્માપદશ કરી ક્રપી નારદ, મંત્ર આપ્યો તત્કાળે;
પર્મ માર્ગ આચરે યદુ, સત્ય સકળ સંભાળે.
એ આખ્યાન સુણે જે પ્રાણી, મનમાં ધરી આનંદ;
તેને કૃપા કરે કરુણાનિધિ, ગુણસાગર ગોવિંદ.
તેનાં પાપ સકળ નહારે, સાંભળતાં બ્રહ્મપદ પામે;
જન્મકોટિનાં મહાદારુણ અઘ, કામ ક્રોધભય પામે.
પંચાખ્યાય થયા હવે પૂરાણ, એકાદશની કથાય;
દૃઢ મન કરીને શ્રવણે ધરતાં, જન્મકોટિ અઘ જાય.

વળજી.

જન્મ કોટીનાં જાય અઘ, દહી શુદ્ધ નિર્મળ થાય સહી;
સાધુજન શ્રી હરી કહો, જેથી યમ કિંકર પીડે નહીં.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે એકાદશસ્કંધે

ચંચમેધ્યાયઃ ૧૧૫૧

અધ્યાય ૬ દ્વિ.*

કડવું-૭ મું-રાગ માઝની ચાત્ર હકડી.

સુત પુરાણીક બોલ્યા વાણીરે, મેમ શૈનક ઋષીના બાણીરે;
શુકદેવ વદે મુણ રાયરે, જેહ સાધન જ્ઞાન મહિમાયરે,
એક સમે મળ્યા સૌ દેવરે, સુરીનર મુનીવર સૌ એવરે;
રૂદ્ર ઈંદ્ર પ્રજ્ઞા નીરધારરે, ચોગેશ્વર સંતનું કુમારરે.
અગ્નિ મેઘ માઝત કહેવાયરે, વસુ દ્રોણ દિગપાળ ધાયરે;
સુરસંગે કુટુંબ પરિવારરે, આવે સૌ દારિકાપુરી મોઝારરે.
રવિ, શશી ને રાજા ધર્મરે, આવ્યા સર્વ અમર જન પર્મરે;
ઋષી નારદ આદિ સૌ સાથરે, આવ્યા જહાં દારિકાનાથરે.
દારિકા નત્ર શૈલામાનરે, જહાં વસે છે શ્રી ભગવાનરે;
ત્યાં અનેક પ્રભુના દાસરે, રવિ શશિ જ્યોત ધામ પ્રકાશરે.
ઘણા કૃષ્ણજનો મહિમાયરે, સદા મુખી છે સર્વ પ્રભુયરે;
યશવ્યાપક શ્યામ ને રામરે, અતિ ઉત્તમ દારિકા ગામરે.
ઘણા શૈભે છે યાદવનો દશરે, તેહ નીરખે અમર નરેશરે;
શુભ રચના જોતાં એવરે, હરી સાંનિધ્ય આવ્યા દેવરે.
હવું શ્રી કૃષ્ણનું દરશનરે, સુર સર્વ આનંદા મનરે;
હરીના તેજ તણે નહિ પારરે, તેણે શૈભે નત્ર અતિ સારરે.
દેવ જોતાં તૃપ્તિ ન પામેરે, હરીને ચરણે મસ્તક નામેરે;
સ્વર્ગવાસી લાવે પુષ્પ હારરે, પુજ્યા ચંદને વિશ્વાધારરે.
સ્તુતિ કરે સહુદેવ વર્ગરે, પુરસ્થના શૈભે સ્વર્ગરે;
દેખી રીઝયા દેવનો સાથરે, દેવ સર્વે ઉભા જોડી હાથરે.
દેવ સ્તુતિ કરે બહુ પ્રેમેરે, હે નાથ રહ્યા શુભ નેમેરે;
બુદ્ધિ, માણ, ઈંદ્રિયીન આવેરે, પ્રભુ ચરણારવિદ મન લાવેરે,
હે અજીત હે ઉત્તમ મહાત્મારે, બાળી નાખો અશુભ જેતમારે.
ચરણારવિંદમાં આપો, ભક્તિરે, મુમુક્ષુ જેની કરે આસક્તિરે;
મહા ભક્તનો જોઈ નેમરે, લક્ષ્મણ કરતાં અદકા પ્રેમરે.
જે ચરણે બલી બંધન હોયરે, સત્ય લોક મધે જાયરે;
ધ્વજપેરે જે ચરણ સોહરે, દેવ ગાંધર્વના મનમોહરે.
જે ચરણના જય થકીરે, દેવ સેના સ્વર્ગમાં રહી નકીરે;
અસુર સેના પાતાળે ચાંપીરે, તે ચરણથી બચાવો પામીરે.
જગતનું ઉત્પતિ સ્થિતિ લય કારણરે, પ્રકૃતિ મહત્ત્વ ધારણરે;
સર્વ જનનાં મટાડો પાપરે, ટાળો દેવ સર્વેના સંતાપરે.
હે સચરાચર વ્યાપી કૃષ્ણરે, મટાડો અમારી તૃષ્ણરે.

* આ છઠ્ઠા અધ્યાયમાં બ્રહ્માદિકોએ સ્તુતિ કરીને સ્વધા-
મમાં પધારવાની વિનંતિ કર્યા પછી ઉદ્ધવજીએ પશુ પોતાને
સ્વધામમાં લઈ જવાની ભગવાન પાસે પ્રાર્થના કરી તે કથા પ્રસંગ છે.

એમ દેવ સર્વે સ્તુતિ કરેરે, પ્રભુ ધ્યાન તેપર ધરેરે;
પછે પ્રજ્ઞા વધા વચનરે, તેપર લક્ષ દીધું શ્રી ભગવંતરે.

પ્રશ્નોવાચ-

હજી આ પૃથ્વીના ભારરે, શું રાખી રહ્યા દેવ મોરારરે;
તમને વર્ણવ્યા સાગર તોરરે, તે સંભારો શ્યામ શરીરરે.
પ્રભૂ ભાર ઉતારી લીજેરે, અવનીને અતિ સુખ દીજેરે;
કુળ ઉઠારી યાદવ સાથરે, નીજધામ પધારો નાથરે.
અમો તેડવા આવ્યા આજરે, આવો વૈકુંઠે શ્રીમહારાજરે;
એમ પ્રજ્ઞા વાણી બોલેરે, સ્વામિ નહીં કો તમારે તોલેરે.
હરી આપે કીધો બહુ શ્રમરે, જતો રાખ્યો સઘળો ધર્મરે;
કળિયુગનાં પ્રાણી નર નારરે, તમ નામથી પામે ઉધારરે.
અનેક ભક્તને કરૂણા કીધીરે, તેને અવિચળ પદવી દીધીરે;
વળી તમારો છે મોરાર રે, યાદવ કુળ મધે અવતારરે.
પ્રભુ એ શું આશ્રય હોય, એમાં માહીત નહીં જન કોયરે;
ઘણાં વર્ષ થયાં મહારાજરે, તમો પ્રગટ્યા ભક્તને કાજરે.
વળી જે કો તમારા જનરે, કરે ગુણ ગ્રામ કથા કીર્તનરે;
તે સંસાર છૂટશે પ્રાણીરે, વદે પ્રજ્ઞા મુખે વેદ વાણીરે.
હવે યાદવનું કુળ જોહરે, કરો ઉધાર પ્રભુજી તેહરે;
જે દુર્વાસા ઋષીના શાપરે, કરો સાચો હે વિશ્વવ્યાપરે.
હવે કરૂણા કીજે શ્યામરે, તમો પધારો નિજ ધામરે;
સર્વભક્તને વૈકુંઠવાસીરે, ઇચ્છે નિજધામ આવે અવિનાશીરે.
નિત્ય કરવાને હરી સેવરે, મન ઇચ્છે સુરિનર દેવરે;
હવે કરો અમને કૃપાયરે, સ્તુતિ સાંભળો વૈકુંઠરાયરે.
સહુ દેવ ઇચ્છે છે મનરે, કયારે આવશે જગજીવનરે;
છે મુનું સ્વર્ગ સદનરે, અંગીકાર કરો સ્વામિનરે.
એમ પ્રજ્ઞાએ કહી વાણીરે, સુણી બોલ્યા સારિંગ પાણીરે;

ભગવાન ઉવાચ-

તહાં વચન કહે જગતાતરે, સાંભળો પ્રજ્ઞાજી તમો વાતરે.
કરૂણાકરી કહે દેવ મોરારીરે, હું જે આવ્યા ભૂપર અવતારીરે;
તે તો સર્વ તમારે કાજરે, ધરી રૂપ કરી તમ સાજરે.
તમને નિત્ય દમતા જોહરે, કીધા સર્વ નિવારણ તેહરે;
મેં તમારી રક્ષા કીધીરે, એહ શૈભા તમને દીધીરે;
ઘણા દુષ્ટ કરી સંહારરે, વળી ઉતાર્યો પૃથ્વી ભારરે.
હવે યાદવનું કુળ જાશેરે, તેને પમાડવું છે નાશેરે.
કરવું સાચું વિપ્ર વચનરે, થાશે યાદવ સાથ પતનરે;
એને પમાડવા ઉત્તમ લોકરે, ઋષી શાપ ન થાયે ફોકરે.
ઉઠારીને યાદવ જનરે, પછી આવશું સ્વર્ગ સદનરે;

શુકોવાચ-

પ્રજ્ઞા આદે લઈ સુર રાયરે, કહી મીછવ્યા વૈકુંઠરાયરે.

હરીએ કહ્યો મન લીધારે, મુરને આગા કરી તોણીવારે;
નગ્યા અમર હરીને પાયરે, મુર આગા માગીને જાયરે.
પ્રભ લોક ગયા પ્રભાપરે, સર્વે ગયા પુરંદર રાયરે;
સૌ સ્વસ્થાનકપર આવ્યારે, શ્રી હરીએ આનંદ ઉપજાવ્યારે.
એમ બેલે સુતપુરાણીરે, કાપી શાનક સાંભળે વાણીરે;
શુક કહે મુંગ પરીક્ષિતગાયરે, કહુ દ્વારિકાકર કથાયરે.
અતિ મંડાયો ત્યાં ઉત્પાતરે, છે સાંનીધી શ્રી જગતાતરે;
હવી શ્રાણીતમય ઘણી વૃદ્ધીરે, રજ ઉડે ન મુઝે દહિરે.
ખહુ વાયુ સામગ્ર વાયરે, ઉઠ્ઠાપાત અપરમીત થાયરે;
રોયે વાયસ, યસ શ્વાન ને ગાયરે, પ્રજા સર્વને થઈ ચીંતાયરે.
ખર ને જાંમુક બોલે કરાતરે, અતિ ક્રૂતા કાજ કસાલરે;
રવિ તેજ સહિત ત્યાં ભાસેરે, ત્યારે સૌ કો વાત વિનાસેરે.
ત્યારે યાદવ સૌ કો આપરે, તેને સંભાર્યો દિવનો શાપરે;
સંભારે વિપ્રકેદ વચનરે, ઘણું દુઃખ પામતા મનરે.
ભયભીત થયા ત્યાં સર્વરે, તેણે મુટયા મનના ગર્વરે;
વિચાર કરી સહુ યદુ વાણીરે, સર્વે આવ્યા શ્રી કૃષ્ણને શાણીરે.
આગળ આવી ઉભો સાથરે, સ્વામી રક્ષા કીજે નાથરે;
જેવો લાગ્યો છે વીખનો શાપરે, તેવાં મગટયાં કપ્પ અધાપરે.
તપ વદે શ્રી કૃષ્ણ વચનરે, તમે સાંભળો યાદવ જનરે;

શ્રી કૃષ્ણ ઉવાચ-

જ્યારે આવે આપતિ કાળરે, દુઃખ દોષ અનર્થ વિશાળરે.
ઉત્પાત જે દેખીએ અનંતરે, ત્યારે રમરીએ શ્રી ભગવંતરે;
કીજે ભવન પુન્ય ને દાનરે, જપ હોમ પુન્યવ્રત ધ્યાનરે.
વેદ પારાયણ મહુ સ્તવનરે, તેણે પામે નાશ વીઘનરે;
મન મધ્યે રાખી દદ ગાનરે, ભજે ભાવે શ્રી ભગવાનરે.
શુભ કરતાં સાધન ધર્મરે, છુટશે સંસારનાં કર્મરે;
હોય તીર્થ શુભસ્થળ જ્યાંહિરે, આગે આપણુ જ્યાંહિરે.
મનનો મૂકી સર્વ વિકારરે, કરીએ આત્મસાધન તેણે ઠારરે;
તો એ વિઘ્નનિવારણ થાયરે, એમ બોલ્યા શ્રી પૈકુંડરાયરે.
ત્યારે પૂઢ જે યાદવજનરે, તેતો સર્વ વિચારે મનરે;
સાચું કહે છે દેવભારારીરે, એણે આપણી પીડા નીવારીરે.
છે પ્રભાસદોત્ર પવિત્રરે, જેનો મહિમા દીર્ઘ ચરિત્રરે;
ચંદ્રમા પામ્યો તો શાપરે, હુતો અગે અતી સંતાપરે.
ક્ષયરોગી પિડા વધુ એજરે, ત્યાં તપ કરતા પામ્યો તેજરે;
છુટ્યો શાપ થયું શુભ અંગરે, તે પ્રભાસ તીર્થને પ્રસંગરે.
વપુકાંતિકળા શુભ વાઘીરે, દહી પૂર્વના સરખી લાધીરે;
કળા સોળ પૂર્ણ નિરધારરે, પામ્યા ચંદ્રમા તેણે ઠારરે.

માટે આપણુ જ્યાંહિરે, શુભ ક્ષેત્ર પ્રભાસ છે જ્યાંહિરે;
સંત સાધુ પ્રાણી દેવરે, કરીએ તૃપ્ત કરી રૂડી સેવરે.
જઈ કરીએ વ્રતપુણ્યદાનરે, જપહોમ કરી ધરીએ ધ્યાનરે;
નાના વિધનાં કરી પડવ અન્નરે, સંતોષીએ સાધુ જનરે.
પ્રભભોજન આવારી દાનરે, જઈ ભજીએ શ્રી ભગવાનરે;
ધર્મ માર્ગથી કુશળતા હોયરે, એમ વિચારે યદુ સૌ કોયરે.
આપણુ મૂકી દ્વારિકા ગામરે, જવું પ્રભાસ છે જેણે ઠામરે;
એમ શ્રીકૃષ્ણ પ્રેરક થાયરે, યદુમાત્ર પ્રભાસે જાયરે.
રથ જોતરી હયવાહનરે, સજ થાય જાદવ જનરે;
સૌ કુંડુંબ અને પરિવારરે, આવે સર્વ પ્રભાસે હારરે.

શ્રી શુક ઉવાચ-

તે સૌ ઉદ્ધવે જાણી વાતરે, આતો મંડાયો ઉત્પાતરે.
મુખે મૂકે છે નિશ્વાસરે, આવ્યો ઉદ્ધવ હરીને પાસરે.
મળુને કીધો દંડમાણામરે, ઘણું રીઝયા સુંદર શ્યામરે;
તપ એકાંત બેઠા જગતાતરે, પુછે ઉદ્ધવ હરીને વાતરે.

શ્રી ઉદ્ધવોવાચ:-

ઉદ્ધવે સ્તુતિ કીધા અપારરે, તું વ્યાપક વિશ્વાધારરે.
હે દેવતા દેવ હે ઇશ્વરરે, હે યોગના સ્વામિ પરમેશ્વરરે;
હે શ્રવાણ કીર્તિને કરતા પવિત્રરે, હે સાધુજનના મિત્રરે.
તમે કરશે હવે કુળ સંહાર, તો શિષ્ટે મુજને તારરે;
છો સમર્થ પણ રાખ્યું પ્રભ તેજરે, નવમઠાડ્યો શ્રાપ તે હેજરે.
હું છું તમારે શરણે હે નાથરે, મને તેડો તમારી સાથરે;
અર્થક્ષણ નવમૂક ચરણકમળરે, સ્વધામ તેડો કરી નિર્મળરે.
હે કૃષ્ણ હે પૂર્ણ કામીરે, હે મંગળરૂપ ખહુ નામીરે;
મહા સ્વાદિષ્ટ તુજ ચારત્ર માનરે, નવ તૃપ્ત થાય મુજ કાનરે.
મને માયાનો નથી ભયરે, પણ તમારો વિરહ દુઃખમયરે;
તરીશ માયાને તારી શક્તિ એરે, છતિશ માયાને તુજ ભક્તિ એરે.
પણ 1વરહ મને ખહુ પીડેરે, તેથી શિષ્ટે મુને સાથે તેડેરે;
સર્વ ભૂતમાં તારો વાસરે, ભકત જનની તું પૂરે આશરે;
હરી હું છઉં તારો દાસરે, મને કરૂણા કરો શ્રી અવિનાશરે.
હું રહેતો સદા તમ પાસરે, રખે રાખો મુજને નિરાશરે;
સાથે વક્ષ પહેરતા સારરે, સંજે રમતા કરતા આપણુ અહારરે.
મુખવાસ રૂડાં અન્ન પાનરે, સંજે મીઠા કરતા ભગવાનરે;
ચંદન, માલા ને નીરમાલ્યરે, તે હું ગૃહણુ કરતો હે દયાળરે.
તે માટે મુજને સાથે તેડેરે, રખે મુજને હરી વછોડેરે;
આપણુ બેઉ મીત્ર સંગ્રામીરે, મુજ મંછા હરી ચરણુ સમાતીરે.

મેં તમ માયા મૂકી ક્રમજન્યરે, એમ કહી ઉદ્ધવ નમીયા પાયરે;
ઉદ્ધવ પૂછે હરીને જ્ઞાનરે, કૃપા કરી કહે ભગવાનરે.
જે જન સાંભળે એહ કથાયરે, તેનાં પાતિક સઘળાં મળે થાયરે;
સાધુ જનની પોહોંચે આશરે, હરી આપે અવિચળ વાસરે.
જેહ ગોવિંદના ગુણ ગાશેરે, તેહ સંસારથી મુકાશેરે;
કથા શ્રવણ કરે નર નારરે, તેને કૃપા કરે શ્રી મોરારરે.
વેદ કલ્પ વૃક્ષ છે સારરે, તેની શાખાનો નહીં પારરે;
તેનાં ફળ અઢાર પુરાણરે, સૌથી ભાગવત શ્રેષ્ઠ તું જાણરે.
શુક વાણી અમૃત ફળ માનરે, મેમે પીયે પરીક્ષિતરાજનરે;
એ ભાગવત હરી રસ સારરે, જન પીયે તે ધન્ય અવતારરે.
ફરી નહીં આવે તે ગર્ભવાસરે, તેને કૃપા કરે અવિનાશરે;
કથા એકાદશની નીરધારરે, થયા અધ્યાય પૂર્ણ એ ચારરે.

વળણ.

પદ્મ અધ્યાય હવા પૂરણ, કૃપા શ્રી હરીયે કરી;
કરજેડી વિપ્ર વક્ત્રલ ભણે, સાહે સદા રહે શ્રી હરી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે એકાદશસ્કંધ પાઠોઽ-

ધ્યાયઃ ૧૧૬॥

અધ્યાય ૭ મો.*

કહયું ૮ મું-રાગ મેવાડો.

શ્રી શુકદેવ વદે છે વાણી, સાંભળ પરિક્ષિત રાયજી;
શ્રી કૃષ્ણ ઉદ્ધવને કહે છે, જ્ઞાન માર્ગ કથાયજી.
શ્રી કૃષ્ણ કહે સાંભળ ઉદ્ધવ તું, મારો ભક્ત કહેવાયજી;
તે માટે હું તુજને કહું છું, સાંભળ જ્ઞાન મહિમાયજી.
બ્રહ્મદિક અહિં આવીયા હતા, રૂદ્ર ઈદ્રાદિક દેવજી;
અમર સર્વે તેડવા મુને, આવ્યા હતા તતખેવજી.
તે માટે હવે વૈકુંઠ જનમું, નીશ્ચે ને નીરધારજી;
સત્ય માનજે તું ઉદ્ધવ, એમ બોલ્યા વિશ્વાધારજી.
જે કામે મેં પૃથ્વી ઉપર, લીધો હતો અવતારજી;
તે કારણ કીધાં સચરાચર, ઉતાર્યો ભૂભારજી.
યાદવ કુળ પ્રભાસે જઈને, નાશ પામશે સર્વજી;
માહો માહે સંત્રામે મરશે, મૂકી આશા સર્વજી.
આનંદકી સાતમે દિવસે, ઉલટશે સમુદ્ર પાણીજી;
દારિકા સઘળી જળમાં જશે, તું સત્ય માનજે વાણીજી.

* આ સાતમા અધ્યાયમાં ઉદ્ધવજીને આત્મજ્ઞાન સિદ્ધ કરવા આર અવધૂતના ઈતિહાસમાં કહેલા ગુરુઓમાં ભગવાન આઠ ગુરુઓનું વર્ણન કરે છે તે કથા પ્રસંગ છે.

હવે પૂર્વ સ્થાનક જવાની, ઇચ્છા મારે છે પૂર્ણજી;
સ્વર્ગ ગદન જનમું કહે માધવ, પોતે અશર્ણ શર્ણજી.
ત્યારે લોકનાં મંગળ જશે, કળિયુગ આવશે ન્યારેજી;
વર્ણાવર્ણ સૌ બ્રહ્મજ થાશે, અધર્મ આચરશે ત્યારેજી.
તે માટે ઉદ્ધવ રમે તું, નિવાસ કરે આ ડામજી;
હવે રહેવાને અધિકાર નથી, એમ બોલે શ્રીભગવાનજી.
તમો મુજમા મન આરોપી, પૃથ્વી અટાણ કરજે બ્રાતજી;
પ્રદક્ષિણા તીર્થ કરજે મુજને, સંભારજે દીનરાતજી.
મન વાણી ચક્ષુ શ્રવણથી, દેખાએ આ જગતજી;
એ જગત માયાવી ફણભંગુર, જાણજે ઉદ્ધવ ભક્તજી.
સમદષ્ટિ સદાકાળ રાખવી, નવ રાખવો કંઈ બેદજી;
જ્ઞાની જન થાજે તું પેલેલોં, અજ્ઞાનિ દુઃખ વેદજી.
સર્વે ઈદ્રિ વશ રાખીને, સ્વયં બ્રહ્મને જાણીજી;
તમે પોતે પરબ્રહ્મ ઇશ્વર છો, એમ મનમાં પરમાણીજી.
તમે બ્રહ્મ થયા પછી, કર્મનો કરજે ત્યાગજી;
વેદ કર્મનો ત્યાગ કરેથી, (સર્વ) દેવાત્માનો પામે ભાગજી.
આત્માને નવ પિછાણો ત્યાં ભગ, વાણીશ્રમ ખટકર્મજી-
કરવા કહે છે સર્વે વેદા, પણ ફળનો જાણવો મર્મજી.
યથેચ્છ આચરણ કરવાની, નથી આજ્ઞા મારીજી;
નિષિધ વસ્તુ નવ આચરવી, એ આજ્ઞા હૃદ ધારીજી.
જેની મતિ મારે વિષે આવે, ત્યારે ભવ દુઃખ દુષણ જન્યજી;
ભવના દાષ નિવર્તે તેના, મનોરથ પૂરાણ થાયજી.
વળી મારે વિષે વૃત્તી થઈ, તવ વૃદ્ધી ન પામે ગુણ કર્મજી;
જે કરે તે આળક બેણા એ, ગુણ કર્મ મારગ પરમજી.
વિશ્વ વિગે મુજને દેખે, તે પદ પામે અતિ સારજી;
માટે સર્વત્ર મુને લેખવે, સદન ત્રિભુવન મોઝારજી.
સ્થાવર જંગમ સઘળે હું વ્યાપક, જળ સ્થળ મારે વાસજી;
એમ જ્ઞાન કહી આજ્ઞા આપે, ઉદ્ધવને અવિનાશજી.

શ્રીશુકઉવાચ-

શ્રી નારાયણ સાંનિધ ઉદ્ધવે, કીધો દંડ પ્રાણામજી;
ઘણી સ્તુતિ ઉચરતો ઉદ્ધવ, મુખે ગાતો હરી ગુણગ્રામજી.

ઉદ્ધવઉવાચ-

ત્યાગતણી તમો આજ્ઞા આપો, મૂકાય મુજથી કંમજી;
મંદમતિ ને મૂઢ જન હું તે, પહોંચું એ પદને કંમજી.
આત્મા આ સ્વયં પ્રકાશક, અને સત્ય મનાયોજી;
તેનું લક્ષણ કારણ સર્વે મુજને, સ્વામી મેહેને ભણાવોજી.

અભાદિકના સર્વે પ્રાણી, તુજ માયામાં લપટાણા; અસત્ય વસ્તુને સત્યજ માને, સત્યના કરે ગાના. તમ વિણ સ્વામી કોને પ્રેરે, સર્વે પાપી મૂઢા; તમે અવિનાશી, સર્વજ નિર્દોષ, જાણો સઘળી શુધા. ઉદ્ધવ યોદ્ધા સ્વામિ સાંભળો, મુજને કહો કંઈ જાના. વળી સન્નયાસત્યાગ લક્ષણ, કહો સઘળાં ભગવાન. વળી પૂર્વેને વિષે સર્વથા, હોય તે કહો વિસ્તાર; તે ધર્મ ક્રમ આચરીયે સ્વામિ, જીવન જગદાધાર. અમે મૂર્ખ છઉં સ્વામી વળી, હુને માહરૂં જેહણ; એવી મતી મારી છે પ્રભુજી, તે નિવારો સદેહણ. તમારી માયાએ કરીને આત્મા, દહ રચ્યો છે સ્વામિજી; વળી તે તમે કહો માયા, કેમ મૂકાય અંતર્યામી. પ્રભુજી તું વિશ્વ વ્યાપક છે, આત્મા રૂપ અવિનાશી; દેવમુનીમાં એવો કો નથી, તુંજ સમાન કાંતિ પ્રકાશી. સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળમાં તુજ વિણ, સૌ ઝાંખા જનજી; જે માયા મોહ નિવારણ કરી, કહે આત્મજ્ઞાન સાધનજી. તમ માયાથી મોહ્યા ઈદ્રાદિક, ખલ્લા પાર ન જાણે; નારદ, મંકર, સરસ્વતી, સર્વ યોગી તુજને વખાણે. સ્વામી હું તમ શરણે આવ્યો, મુને કહો કંઈ નાથજી; કરૂણા આણી સેવક જાણી, મેલો મસ્તક હાથજી. તું ઇશ્વર છે અંતર્યામી, પૂર્ણ ખલ મોરારજી; વૈકુંઠનાથ વિશ્વભર પહોલા, વિશ્વના પ્રાણ દાતારજી. તું પ્રાણપતિ શ્રીપાતજગપતિ, અવિનાશી અશરૂંશારૂંજી; ભવ દુઃખ ભંજન હરીજન ગંજન, દયાળ દીન ઉદ્ધારૂંજી. જ્ય પરિખલ હે પર્મ દયાનિધ, સૌ સુખદાતા સ્વામીજી; જ્ય દેવેશ યોગેશ્વર ઇશ્વર, વિશ્વભર અંતર્યામીજી. તુંજ આદી અંત્ય કોઈ ન જાણે, ખલ્લા ન પામે પારજી; દુઃખ હરણ સુખ કરણ માધવ, અવિચળ પદદાતારજી. ખલ્લા ઈદ્ર અમર મુનિ માનવ, સ્વપ્ને ન દર્શન પામેજી; તેહ પ્રેમ લક્ષણા ભક્તી કરતાં, ભવસાગર દુઃખ વામેજી. તું આદિઅનાદિ અખંડ ઇશ્વર, પૂર્ણ ખલ અવિનાશીજી; વિશ્વભર તું વિશ્વકર્તા, પૂરણ કાંતિ પ્રકાશીજી. તમ શરણે હું આવ્યો છઉં, હરી મુજને કહો કંઈ જાનાજી; ઉદ્ધવ કર જોડી સ્તુતિ યોગે, ધન્ય લીલા ભગવાનજી. મન કામ ક્રોધમાયા નહીં દેખે, લોભ વશ નહીં થાયજી; સંસારથી વૈરાગ્ય પામવા, જ્ઞાન કહો યદુરાયજી. મનસા જપ તપ ધ્યાન દાન, સર્વ હરીને સમર્પણ કીજેજી; શ્રી કૃષ્ણજીની કરૂણાથકી, ભક્તિતાલુ રૂળ લીજેજી.

એવાં ઉદ્ધવજીનાં વચન સાંભળી, યોદ્ધા જગદાધારજી; શ્રી કૃષ્ણ ઉદ્ધવ પ્રત્યે કહે છે, જ્ઞાન પદારથ સારજી.

શ્રી ભગવાન ઉવાચ-

સાંભળ ઉદ્ધવ જે પ્રાણીને, અંતરગત નહીં પ્રીતજી; તો ગુરૂને કહે શું હોય તેને, ભસ્મ આજની રીતજી. આત્મા બુદ્ધિ જ્ઞાન વિના, ગુરૂ કરે કોટિ ઉપાયજી; જ્ઞાન પદાર્થ ગુરૂથી પામે તે, રાખવું હૃદયાયજી. આત્માએ આત્મા પ્રયોધે, આત્મા ગુરૂને પામેજી; અંતર્યામી સર્વજ દેખતાં, ભવની ભીતી વામેજી. આત્મ જ્ઞાન ભાસે મન બુદ્ધિયે, અંતર્યામી જાણેજી; જ્ઞાન પ્રકાશે અવિનાશીને, દર્શતાં પ્રભુ દયા આણેજી. પ્રત્યક્ષ એના પ્રેરનાર તે, ચૈતન્ય ભાગ કહેવાયજી; ચૈતન્ય ભાગ તે અંતર્યામી, રાખે રૂપ હૃદયાયજી. તે સાંખ્ય યોગ પ્રમાણે પ્રાણી, તે વિશ્વમાં મુને જાણેજી; મનુષ્ય જન્મ પામીને માનવ, આશા તુષણા ન આણેજી. વિશ્વચોની ઘણી અવતરે, લક્ષ યૌર્વાશી અવતારજી; માનવ દહીયે મુજને પામે, યોદ્ધા વિશ્વાધારજી. પચંદ્રિય પ્રસંગ કરી કરે, ભક્તિ ભાવે સ્તવનજી; તપજપ તીર્થ કરે વળી, જ્ઞાન દાન ધ્યાન સાધનજી. સંસારમાં માનવ દહ ધરીને, જે ચેતે નહીં પ્રાણીજી; મિથ્યા જન્મ ગયો તે જનનો, વિશ્વભર યોદ્ધા વાણીજી. માતાતું તેણે યૌવન હરીયું, ભોમિ ભાર અડાવ્યોજી; હાંડી માળ જેમ રેંટેને હોયે, તેમ ફેરા ફરવા આવ્યોજી. મનુષ્ય ચોનિ ધરીને પ્રાણી, જ્ઞાને મુજને પામેજી; માનવ અવતારે ભવભયભાગે, એમ કહે સુંદર શ્યામજી. અવર ચોનીથી પામે ન મુજને, તે પર મુણ આખ્યાનજી; ઉદ્ધવ પ્રત્યે જ્ઞાન સાધન એમ, કહેતા શ્રી ભગવાનજી. પૂર્વે રાય યદુની સાથે, અવધૂતે કીધો સંવાદજી; યદુ અવધૂતનો સંવાદ છે તે, સાંભળ ઉદ્ધવ આદજી. યદુરાજાએ ઋષી દત્તાત્રેય પ્રત્યે, પૂછ્યું તેણી વારજી;

યદુઉવાચ-

અરે અવધૂત તમે સર્વ સંગનો, કેમ કીધો પરિહારજી. સર્વ સંગ પરિત્યાગ કરીને, અવધૂત થયા મહારાજજી; આ સંદેહાશ્ચર્ય છે મુજને, વિસ્તારી કહો આજજી. સદા તમે મનુષ્ય થકી, અલગા રહો મૂનીજી; નિપુણ બુદ્ધિ સાથી થઈ છે, વાત અદ્ભુત એ મુણીજી.

પ્રકૃતિવંત છતાં આજક પેરે, હિડો ઠેર ઠેર ફરતાછ;
મનુષ્ય પ્રાણીની આશા તૃષ્ણા, ફેરો તેને મારતાછ.
તમને નથી કો વાતની ઈચ્છા, નથી લોભ કે કામછ;
ગંગા જળમાં કરી* હોય તેમ, શાંત રહી ભજે સમછ.
હે મહારાજ એ સાથી થયું, કેમ પામ્યા શાતાછ;
આપતાછું ચરિત્ર કહેા, કરો કર્મ કથાની ગાથાછ.
પછી તે ઋષીએ યદુરાયને, જ્ઞાન કહ્યું તે કામછ;
તે કહ્યું તુજને સાંભળ ઉઢવ, બોલ્યા સુંદર સ્થામછ.
સંસાર માહેથી છવ ઉઢરે, તે કહ્યું તુજને જ્ઞાનછ;
તે ઉપર અવધૂત જ્ઞાન સાધન, સાંભળ ઉઢવ ધરિમાનછ.
તે અવધૂત મહા યોગેશ્વર છે, ઉગ્ર જ્ઞાન ભંડારછ;
તેમને રાજાએ પૂજ્યું, ત્યારે બોલ્યા તેણી વારછ.

ગુરૂ કૃતાનેય ઉવાચ—

અવધૂત કહે હે સાંભળ રાજા, મન પ્રકૃતિના ગુરૂ આવીશછ;
અતુર્વાશ થકી હું પામ્યો, જ્ઞાન-કૃપા જગદીશછ.

તેહ જ્ઞાન સાંભળ તું રાજા, પ્રથમ ગુરૂનાં નામછ;
પૃથ્વી વાયુ આકાશ અગ્ની ને જળ, તેમને કરૂં પ્રણામછ.
અંદ્રમા સુર્ય હોલો અજગર, સાગર પતંગીઓ પંખીછ;
મધમાખી, હાથી ને પારધી, હરિણ ને સાતમે જખીછ.

પિંગળા વેશ્યા, દીઠાડો, બાળક, કન્યા ને બાણધડતાછ;
સર્પ, કરોલીઓ ને વિછી, એ ગુરૂઓ ઉપદેશ દેતાછ.
એટલાંના ગુણ લીધા મેં, ગુરૂ કરૂં છાથી સારછ;
કુટલાએક ગુણ તજવા જેવા, તે મેં તજ્યા તેણીવારછ.
આવીશ ગુરૂમાં પ્રથમ પૃથ્વીના, ગુણ સાંભળજે રાયછ;
પૃથ્વી† સરખી ક્ષમા આણવી, મનસાવાચા કાયછ.

* હાથી. † માછલું.

† પૃથ્વીને પ્રાણીઓ દબાવે છે, તથાપિ તે ચત્કચિત્ત પણ ચલાયમાન થતી નથી. તેમજ દેવાધિન ધીર પુરુષને પ્રાણી પીડે તોપણ ચલાયમાન થવું નહિ. પરંતુ પૃથ્વીરૂપ છે, તે વૃક્ષ, ઘાસ ને નિરમળ ઝરણાં ઉત્પન્ન કરીને પરાપકાર કરે છે એ ગુણ અવધૂતે મહત્ત્વ કીધો. વૃક્ષ પૃથ્વીરૂપ છે. તે સદા પરાધીન રહે છે. તેને બીજા કાપીને લઈ જાય તોપણ તેને એ સ્વીકારે છે, તેમજ સાધુએ રહેવું અર્થાત્ અન્ય જન મારી નાંખે, ઉપાડી જાય તોપણ નિરુદ્ધ રહેવું.

વાયુના* સરખો પ્રાણુદેહ મન, નિત્ય પવિત્રજ રહેવુંછ;
સાત્વિક અહાર કરવો જેણે, જ્ઞાન હરીગુણ ગ્રહેવુંછ.
જે જ્ઞાન પામીએ અવિનાશી, આહાર તેવો કરવોછ;
શુભમતી વાયુની પેરે કરવી, મનમાયા મોહ ન ધરવોછ.
વિષય બોગમાં પ્રીત ન કરવી, પવિત્ર રાખવું મનછ;
ત્રીજો ગુરૂ મારો આકાશ છે, તે સાંભળ યદુરાજનછ.
આકાશ પેરે સદા શૂન્યવત, દિન દિન પ્રત્યે રહીયેછ;
આત્મા સંગે રંગે રમતા, સ્વર્ગનું સુખ માની લઈએછ.
બોધો ગુરૂ ઉઢકાં છે મારે, જેવું નિર્મળ નીરછ;
પોતે નિર્મળ રહિ પ્રાણીનાં, કરે પવિત્ર શરીરછ.
ઉઢક જેવું નિર્મળ તીરથ, પવિત્ર કરે સર્વ અંગછ;
નિર્મળતા મેં મનમાં ગૃહી છે, જળ ગુરૂકેરે પ્રસંગછ.
અગ્ની† દેવતા ગુરૂ પાંચમે, તેજતણો નહીં પારછ;
સર્વ લક્ષ કરવું તેનીપેરે, સમાન સધળો અહારછ.
કશેા સંગ્રહ નવ કરવો તેને, નાખે સર્વ પ્રજ્વળીછ;
તે ગુરૂ કરી સંસાર માયા, મેં મૂકી છે ટાળીછ.

* વાયુ જેમ વનમાં હોય છે તે રાજા થતો નથી તે અગ્નિમાં હોય છે તે કચવાતો નથી તેમ ગુણ દોષ રહિત યોગીએ સિત ઉબળને સમાન ગણવા. અતુદ્ગળ મળે રાજા ન થવું, પ્રતિદુર્ગ મળે નારાજ ન થવું. વળી વાયુ સુગંધમય કે દુર્ગંધમય બન્યાય છે, પણ તેને તેનો લેપ પણ નથી, તેમ જન્મ મરણનો દર્પે શોક સાધુને ન હોય.

† આકાશ એ સર્વમાં વ્યાપ્ત છે, તે છતાં તેને કોઈનો સંગ રંગ કે કોઈ પદાર્થથી પરિચ્છેદ નથી. તેમ દેહમાં રહ્યા છતાં પણ યોગીએ બ્રહ્મ સ્વરૂપની ભાવનાથી પોતાના આત્માને સ્થાવર જંગમમાં અનુસૂત-પણથી વ્યાપ્ત અને તે પણ મણીમાં સુત્ર છે તેમ નહિ, પણ સર્વ અંશમાં વ્યાપ્ત સમગ્ર તે આત્માને કોઈ દોરાદિકના સંગ કે કોઈ પદાર્થથી પરિચ્છેદ નથી તેમ માનવું. વળી આકાશને વાયુ કે મેઘ કે રજનો સ્પર્શ નથી, તેમ યોગીને પૃથ્વી જળ તેજનો સ્પર્શ સંબંધ નહિ એમ બાણવું.

‡ જળ જેમ સ્વચ્છ, સ્વભાવથીજ સ્નિગ્ધ, ગંધુર, પવિત્ર સ્થાન, તે દર્શન, સ્પર્શ તથા કીર્તનથી પવિત્ર કરનાર છે તેમ યોગીએ સ્વચ્છ, સ્નિગ્ધ, મધુ ભાપણ કરનાર, તેમજ પવિત્ર થઈને મનુષ્ય પ્રાણીના દર્શન, કીર્તન યોગ થવું.

§ અગ્નિ જેમ તેજસ્વી, પ્રતાપથી દિપ્ત થતો ક્ષોભરહીત, પેટવિના અન્ય પાત્રને નહિ રાખનાર હોવાથી સર્વ બક્ષી છતાં દોષરહિત છે, તેમજ યોગીએ તેજસ્વી, તપથી દીપ્ત, મુંઝાવવાને અશક્ય ને પેટ વિના બીજન પાત્રને નહિ રાખનાર જેમજે. વળિ અગ્નિ કોઈક સ્થળે ગોપ ને કોઈ સ્થળે અગોપ રહે છે ને વળિ હવિ આપનારના પાપો બાળે છે તેમ યોગીએ ગોપ અગોપ રહી અન્ન આપનારનાં પાપ બાળવાં.

ગુરુ ચંદ્રમાની પેઠે જોને, કળા ચડે નિત્ય જેહલ; ચડતી ઉતરતી કળા છે, ઇંદુને વ્યાપીક સર્વે દેહલ. તે સુધાકરનેકંઈ ન લાગેતેમ, સૌ સુખ દુઃખ સમાનલ; તેમ શરીરે સુખદુઃખ વ્યાપક, સમ ચિત્ત છે રાજનલ. સુખ દુઃખ તો આ શરીર પરભવે, આત્માને નવ બેદલ; જ્ઞાન ખડ્ગ આત્મા બુદ્ધિએ, સકળ અવિદ્યા છેદલ. તેમ સકળ વસ્તુને દેખે, તેને નહીં આણુ આણુસારલ; અનુભવે દેહદમન સાધન, એ આત્મ જ્ઞાન વિચારલ. સૂર્ય મારો સાતમે ગુરુ, કીરણથી જળ સોપેલ; વર્ષા ઋતુમાં પાણું દે તે, મનમાં કંઈ નહિ સોચેલ. તેમ યોગીએ લેતા દેતા, મનમાં નવ કચવાણુંલ; આપે લીધે રહે સમાન, એવા સાધુ થાણુંલ. વળી સૂર્ય એકજ જાતે, પણ ભિન્ન ભિન્ન જણે રૂપલ; તેમ જોગીએ એક હરીનાં, રૂપ દાખવવાં અણુતલ. કપોત ગુરુ મેં કીધા આઠમે, તેના ગુણ મેં લીધાલ; દ્વાદશ દીકું કપોતનું, જોઈ સદગુરુ મેં કીધાલ. કપોત ને એક કપોતની સ્ત્રી, રહેતાં વનમોઝારલ; પ્રેમબંધનની માયા તેમને, પરસ્પર અપરમપારલ. વનમાં વાટમાં માજો ઘાલી, રહેતાં સ્ત્રી ભરતારલ; તેને યુગ્મસંતાન હવાં છે, એક પુત્રી એક કુમારલ. તે બાળકનું પોષણ કરે છે, માતતાત દિનરાતલ; નરનારી લાવે નિત્ય ચારો, અનેક ભક્તની જાતલ. ભરણપોષણ કરે અર્ભકનું, ખેડ વૃદ્ધિ પામતાં જાતલ; માયામાતપિતાની સખળી, સાંભળે યદુ રાયલ. એક સમે વ્યાધ જન આવ્યો, તે વટમાળની પાસલ; જાળ નાંખી તેણે બચાવે, તે પામ્યાં મન ત્રાસલ. તે ખેડ બાળકની સમીપે માતા, બંધછ બેઠી તે વારલ; ચારો લઈ આવ્યો છે વનથી, કપોત તેના જે નરલ. જાળપાસથી વ્યાધે ખાંધ્યાં, જનુની સહીત ખેડ બાળલ; આ અધાર સંતાપ જોઈને, ખીન હવો તે તત્કાળલ. અર્ભક બંને માત સંગાથે, કરતાં વિવિધ વિસાપલ; તે દેખીને કપોતસ્વામી, પામ્યો મન સંતાપલ. આઠે રૂદન કરે દુઃખઆણી, અંગ પછાડે ધણુંલ; તોએ વ્યાધને દયા નહીં, જે જંતુ પમાડે મણુંલ.

કપોત આઠે કરે છે-

અરેરે હું થોડા ગુણવાળાનું, ઘર ભાંગ્યું આ સુતલ; મનારથ મારા મિથ્યા થયા, રહ્યો નથી કોઈ મીતલ.

ધ્યારી નારી પ્રેમ ધરનારી, સુપુત્ર સાથે સિધાવેલ; સ્વર્ગે જાય નવ મુઝાએ, દયા મારી નવ આવેલ. રંકે, દીન ને વળી રંકાયજો, છવી ને શું હું કરુંલ; મુજ સ્ત્રી પુત્ર સાથે આ વેળાએ, જઈને શિથિ મરુંલ. મોહમાયામાં કપોત બેઠો, જ્ઞાન રૂદ નહીં આવુંલ; નીજ કુટુંબના રનેહ ધરીને, જાળ મહિ જંપાવુંલ. માયાના બંધનથી, એણે કીધો જંપાપાતલ. ગૃહસ્થાશ્રમ મોહ માયાથી, દુખીયો થયો સાક્ષાતલ. ધરની ભક્તિ પશુ પક્ષીને, અનર્થ કારણ રૂપલ; મનુષ્યને તે દુઃખદ અતિ છે, સાચું જાણુને ભૂપલ. મુક્તિનો માર્ગ મળ્યા પછી, કપોત પેરે કરે આચરણલ; મૂર્ખ મનુષ્યે એજે ગાળ્યું જીવતર, લીધું માથે મરણલ. તે કપોત જાળમાં બંધાયો, માયા બેઠી અંગલ; એવું જાણીને સંત પુરૂષે, તજ્યો સંસારીનો સંગલ.

વલણુ.

સંસાર તજવો અનિત્ય જાણી, કથા એકાદશ વિસ્તરી; કરજોડી વલ્લભ કહે, શ્રાતાનનું બાહો શ્રી હરી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે એકાદશસ્કંધે સસમે-

ધ્યાયઃ ૧૭૫

અધ્યાય ૮ મો.*

કડવું ૯ મું-રાગ દેશાખ-મદહાર.

શ્રી શુકલે, પરિક્ષિત પ્રત્યે ઉચરે; ધન્ય હરીજનરે, વૃણુકથા શ્રવણે ધરે. તેણે અવધૂતરે, રાજને વનમાં કહ્યું; જેણે ગુરુ ચોવોશનુરે, જ્ઞાન પદાર્થજ ગ્રહ્યું. જમ હોલોરે, પાશમાં બંધાઈ રહ્યો; તેમ મનુષ્યજરે, લોક માયાથી કલ્યો. મનુષ્યઅવતારરે, સ્ત્રીસુત સજન માયા ધરી; તેતો કુમ પામેરે, ચાર્ણાવીંદ શીથિ હરી. હવે માનવરે, દાનવથી કપટી બહુ; કપોતવંતરે, વિશ્વમાયાયે ગૃહ્યું સહુ. તેહ માટેરે, સંસાર સંગ કરવો નહીં; રહેવું ઉદાસજરે, આકાશપેરે સહી.

* આ આઠમા અધ્યાયમાં અજગરાદિક નવ ગુરુ પાસેથી ઇત્યાદિ ને શિખામણુ લીધી છે તેનો કથા પ્રસંગ છે.

સંસારીક સંગથીરે, અર્થ કાંઈ નવ સરે;
 ભજે પૂર્ણ કામનેરે, નારાયણ કરુણા કરે.
 એવું દેખીનેરે, કપોતગુરુ કીધો અમો;
 એક અન્નગરનોરે, ગુણ માહરે મન ગમ્યો.
 ગુરુ અન્નગરે, સાંભળ રાજા તેહ કથા;
 તે સંતોષી છેરે, બેઠાં ભક્ષ આવે યથા.
 જોઈલું પામેરે, તેહલું તે ભક્ષ કરે;
 કદી* નવ મળેરે, તો ઇચ્છા મન નવ ધરે.
 દશમો ગુરેરે, ગૃહી સમુદ્ર ગંભીરતા;
 કો પાર ન પામેરે, સાગર ગુણ વિચારતા.
 ચિત્તરાખ્યુરે, નારાયણ ચર્ણે સહી;
 અવિનાશીરે, અકળરૂપ હરીને લહી.
 શ્રી હરી ચર્ણુરે, સાધન હૃદયે રાખવું;
 પ્રીતે કરીનેરે, ભક્તિતું સુખ આપવું.
 એકાદશમો ગુરેરે, પતંગપક્ષી જે કર્યો;
 તેમાં દીકારે, ઉત્તમ ગુણ પૂરણ ભર્યો.
 જ્યારે પતંગજરે, દિપકજ્યોતિમાં પડ્યો;
 જાંપાપાતથીરે, એક દાષ તેને નહીં અડ્યો.
 સ્ત્રીની માયારે, દેખીને પુરૂષ પડે સહી;
 વીષયે વાહ્યારે, તેને કામ ત્રિભુવનમાં નહી.
 દેખી દીપકરે, પતંગ તેમાં બળે મરી;
 નારી દેખીનેરે, પુરૂષની બુદ્ધિ ચળી.
 પુરૂષ પડે છેરે, અજ્ઞાને મોહ વશ થઈ;
 નારી જોતારે, શુદ્ધ પુણ્ય તેની સૌ ગઈ.
 એવું જાણારે, સ્ત્રી પુત્ર શું રનેહ કીજે નહીં;
 સંસાર માંહેરે, ચેતે જ્ઞાન હૃદય ગૃહી.

* અન્નગરમાં આ પ્રમાણે ગુણ છે:-ઉદમ ન કરતાં
 પ્રારબ્ધ યોગથી પોતાની મેળે દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ સ્વર્ગ,
 નરકને વિષે ઈર્દિયોના સંબંધને લીધે સુખ પણ પોતાની
 મેળેજ આવી મળે છે, માટે સુખનો ઉપાય કરવામાં સમજી
 પુરૂષે વૃથા આયુષ્ય યુગ્મવતું નહિ. આવાનું પ્રાપ્ત ન થાય તો
 પણ ઉદમ ન કરતાં નસીય ઉપર બરોસો રાખી, ખાધા વગર
 બધા દિવસ સુષ રહેતાં, આત્મ પ્રાપ્તિરૂપ સ્વાર્થમાં લક્ષ્ય રાખવું,
 અને ઇન્દ્રિયો પરિપૂર્ણ હોય તોપણ તેઓનો કાંઈ વ્યાપાર
 કરવો નહિ.

† સમુદ્રમાં આ પ્રમાણે ગુણ છે:-અહાર પ્રસન્ન, અંદર
 ગંભીર, અનંત પારરહીત, તલસ્પર્શી નહિ, ને ગળગાવી શકાય
 નહિ તેવો છે. તેમજ યોગિયોએ પણ બહારથી પ્રસન્ન, અંદરથી
 ગંભીર, તલ (માથા) સ્પર્શ કે અતિક્રમ કરવાને અશક્ય, સ્વરૂપનાં
 આવિર્ભાવને લીધે કાળ, અંત તથા દેશથી યતા પારથી રહિત

વળી બારમેરે, ગુરુ મારે મધુકર થયો;
 તે ગુણ મહિમારે, મેં નવ જાણે કહ્યો.
 આહાર યોગરે, લેવો મધુકરની ગતિ;
 સર્વ પુષ્પનેરે, પ્રેમજ રસ લેવો અતિ.
 ગુરુ દ્વાદશ મધુકરરે, સુગંધ લઇ ઉડે* ભરે;
 તેમ સર્વ માયાનોરે, પરિરસ લેવો ખરે.
 વેદ માર્ગમારે, સમજી રસ જે આપશે;
 ચિત્ત ચંચળરે, ચતુર્ભુજ ચરણે રાખશે.
 આવાગમનેરે, સંસાર ગતિ તેની ટળે;
 મન મગ્નરે, માધવજી શીઘ્રે મળે.
 જમ મધમક્ષીકારે, એકઠો રસ સઘળો કરે;
 તેની માયામારે, પ્રાણ તજી પોતે મરે.
 શુભ તેરમેરે, હસ્તિ ગુરુ છે માહરો;
 વનમાં ગજરે, હસ્તિણીની સાથે ફરનારો.
 મોહમદ ભર્યેરે, હસ્તી આવે છે લાડમાં;
 માયા અજ્ઞાનેરે, મિથ્યા હાથણિ જોઈ પડે ખાડમાં.
 હાથણિ મળ્યાનીરે, માયા માતંગે ધરી;
 તો બંધાચોરે, સાંકળ ચાપગે ફરી.
 ભાર ઉચ્ચેરે, અંકુશ માર દારણ સહે;
 આપ કૃત્યથીરે, દુઃખ દાઝ કબ્જે કોને કહે.

અને રાગદ્વેષાદિક છોડી દઇ નિર્વિકાર રહેવું જોઈએ. વળી
 સમુદ્ર વર્ષાશ્રુતમાં અનેક નદીઓ મળતાં પણ વધી જતો નથી,
 અને શ્રીષ્ઠ શ્રુતમાં તેટલી નદીઓ નહિ મળતાં પણ સુકાતે-
 નથી, તેવી રીતે યોગીએ પણ નારાયણને પરાયણ રહી વૈભવી
 વાદિક મળતાં રાજી થવું નહિ, અને નમનવાથી કંચવાવું નહિ.

* ભમરો જેમ બધા સુગંધના લોભથી એકજ કમળમાં
 વસવાને લીધે સૂર્યાસ્ત સમયે કમળ ખીડાવાથી બંધાઈ
 રહે છે, તેમ યોગી પણ સારા પદાર્થ મળવાના લોભથી
 એકજ ધરનો આશ્રય કરી રહે તો તેમાં બંધાઈ જાય છે, માટે
 ગૃહસ્થોને દુઃખ ન દેતાં, જોઈલાથી દેહનો નિબાવ થઈ શકે
 તેટલાથીજ થોડું થોડું ખાવું જોઈએ, પણ ભ્રમરની પેઠે અતિ
 લોભમાં ન પડતાં, ભ્રમર માફક નાના મોટા પુષ્પમાંથી સાર
 ગૃહણ કરવો. મધમાંથી જેમ મધના સંગ્રહ કરતાં મરણ
 પામે છે, તેમ યોગી પણ સાંજને વાસ્તે કે આવતા દિવસને
 વાસ્તે અન્નાદિકનો સંગ્રહ કરે તો તેને પણ મરણ પડે,
 માટે યોગિયે જોઈલું હાથમાં સમાય તેટલું લેવું, અને અન્ન
 ભરવાના કામ રૂપે પોતાનું પેટજ રાખવું, પણ ખીચું કાંઈ
 રાખવું નહિ. સાંજને વાસ્તે કે આવતા દિવસને વાસ્તે અ-
 ન્નાદિનો સંગ્રહ કરવો નહિ, નહિ તો મધમાંખીની પેઠે, પો-
 તાનો પણ વિનાશ કરે છે.

તેમ સ્ત્રી સંચરે, સંસાર મહા દુઃખકારી સહી;
તેહ તજવૈરે, દુષ્ટાંત હસીનું લઈ.
ગુરૂ શાહમોરે, પારધી વન જોતો ફરે;
મધુના અર્ધેરે, પાત્ર પોતે કરમાં ધરે.
જેમ એકકુરે, કરેલું મધ વ્યાધને જડે*;
તેમ હરી આપેરે, સાધુને દુઃખ નહીં પડે.
ગુરૂ પંદરમો મારે, મૂગ કુરંગ નામે સહી;
વન હણી ખરે, સાર બુદ્ધિ મનમાં ગૂહી.
મૂગ-હણીજરે, ઘંટાનાદ શ્રવાણે ધરી;
પ્રીતે મોહ્યોરે, વ્યાધ સામું મુખ ઉઘડું કરી.
નાદ મોહ્યોરે, મૂગ શરદાતે સેહેજે મરે;
એ પર વ્યાધજરે, દયા મન નવ ધરે.
તેમ સાધુજનરે, ગીતનાદ સુણવા નહીં;
મન રાખવુરે, નારાયણ ચણું સહી.
ગુરૂ મોલમોરે, મીન-મત્સ્ય નામે કહ્યો;
મેં સાંભળ્યોરે, જેવો ગુણ તેવો ગ્રહ્યો.
ગળે ગળી દારીરે, માછીના હલાવતાં;
જંતુ જાણીરે, આવે મીન સૌ ધાવતાં.
જંતુ જાણીરે, મત્સ્ય કાંઠે મુખમાં ગળે;
માણુ નીસરતારે, તે ત્યાં બહુ ટળવળે.
જન મત્સ્યનીરે, વીધીચે જે આશા કરે;
સ્વાદે વાહોરે, માણી વણુ ખૂટે મરે.

* પારધીનો ગુણ-મધમાંખીએ સંભાળી રાખેલા ધનને પારધી હરી લે છે; તેમજ લોભાઆઓએ ધણું સંકટ વેડીને સંત્રી રાખેલું ધન કે જે આપવાના કે ઉપભોગના કામમાં આવડતું નથી, તેને ખીજે બળવાન પુરુષ ભોગવે છે, તેની પાસેથી ત્રીજે, તેની પાસેથી ચોથો એમ જે અધિક બળવાન થાય તે ભોગવે છે. આડ, કાતર આદિ સ્થાનમાં રહેલા મધને જેમ પારધી જાણે છે, તે હરી લે છે, તેમ લોભી માણસે ગુપ્ત સ્થાનમાં રાખેલા ધનને પણ ખીજ લોકો જાણે છે અને હરી લે છે. માટે યોગીએ વસ્તુનો સંગ્રહ નહીં કરવો જોઈએ. વળી જેમ મધમાંખીએ ધણું કષ્ટથી મેળવેલા મધને વાપર્યું નહોય તે પેઢલાં પારધી હરી લે છે, તેમ ગુરુસ્થ લોકો કે જેઓ ધણું મળ્યાં સંકટ વેડીને મેળવેલાં ધનથી સંસારિક સુખોને ઇચ્છે છે, તેઓએ સંધેલાં અજાણે ખાધું ન હોય તે પેઢલાંજ યોગી ખાઈ લે છે એટલે યોગીને ઉદયમવિના પણ ભોગ પ્રાપ્ત થાય છે.

† હરિણુ ગાયનથી મોહ વશ થાય છે, તેમ સન્ન્યાસી, પણ ગાયન સાંભળે તો મોહ વશ થાય, માટે ગાયન તજવું. મૂગવીના પુત્ર મધ્યપર્યંત મધિ વેશ્યાઓનાં વિષય સંબંધી નાચ વાજાં અને ગાયનને સેવવાથીજ તે વેશ્યાઓને રમકડાની પેઠે વશ થઈ ગયા હતા.

તેમ સંસારીરે, જીવ્યા સાદ જે કરે;
તે તો નિચરે, મન વેધી ગળપણે મરે.
મુખ મનસારે, જીવ્યાને સ્વાદે સહી;
જન સંસારીરે, બંધાયા સઘળા ગૂહી.
તેહ માટેરે, સ્વાદ ન દેવા સુજનને;
દંદ્યે રાખવારે, નારાયણ ધ્યાન મને.
ગુરૂ સત્તરમોરે, પિંગળા વેશ્યાને કરી;
સુણુ ભૂપતિરે, તે વાત કહું વિસ્તરી.
ધનવાનનીરે, એક સમે ગુણીકા વાટ જીએ;
આવન જાવનરે, કરતી મંદિરમાં જઈ સુએ.
પંથ જોતરે, મધ્ય નીશા પૂરણુ થઈ;
કોઈ પુરુષ નાચ્યોરે, વાટ જોઈ વ્યાકુળ થઈ.
કોઈ નવ આવ્યુરે, ત્યારે, વેશ્યા વીમાસણુ કરે;
વિષય વિસારી રે, જ્ઞાન હૃદયમાં ધરે.
પૈરાગ લાવીનેરે, હરી ચણું ચિત્ત આણુતી;
આ સંસારનીરે, માયા મિથ્યા જાણુતી.

પીંગળા વિલાપ કરે છે-

મેં આટલા દિનરે, અશુભ આચાર્ય કીધાં અહીં;
જે મેં ચિંતવ્યારે, અન્ય પુરુષ વિષય ગૂહી.*

* પિંગળા નામની વેશ્યા પાસથી, અદ્ભૂત યોગી કહે છે કે હું નિરાશપણું શિખ્યો છું. વિદેહ રાજાના નગરમાં તે વેશ્યાપણું કરતી હતી. એક દિવસે રાત્રિપર્યંત પુરુષની વાટ જોઈ, પણ કોઈ મળ્યો નહિ, ત્યારે યોગીના ધંધાને ધિક્કાર્યો ને નિવેદ ઉત્પન્ન થયો. તેણે આ પ્રમાણે શોક કાઢ્યો હતો. “અહો!! વિવેક હીન એવી હું, કે જેણે મનને જીત્યું નથી, તેના મોહનો વિસ્તાર જીએ!! નીચ એવી હું તુચ્છ પુરુષ પાસેથી વિષય વાસનાની ઇચ્છા રાખું છું. આ આપરાધ એવા ઇશ્વર કે જે હમેશાં પાસે રહેનાર, ધન આપનાર અને આનંદ આપનાર છે, તેને છોડી દઈ, ઇચ્છાને પરિપૂર્ણ ન કરનાર અને દુઃખાદિને આપનાર તુચ્છ પુરુષને મૂર્ખાઈથી સેવું છું. પુરુષનું શરીરરૂપિ ધરમાં વળા, વળી અને મોભ રૂપે હાડકાં છે, તેમાં જે નવ ખાળ વહા કરે છે, તે, વિદ્યા અને મૂર્ત્યથી ભરપૂર છે, ચામડી, રૂવાતાં અને નખથી જડેલા છે, તેને હું વિના ખીજ કંઈ સ્ત્રી “નાથ” સમજીને સેવે? આ મહા જ્ઞાનિ વિદેહ રાજાના પુરમાં હું એકજ મૂઠ બુદ્ધિવાળી અને દુષ્ટ છું. કંઈક સ્વરૂપને આપનારા અવિનાશી ઇશ્વરને છોડી દઈ, અન્ય ભોમની ઇચ્છા રાખું છું. એક ઇશ્વરજ પ્રાણિઓના મિત્ર અને પરમ પ્રિય આત્મારૂપે છે, માટે મારું મન આપવાને બદલે તેમને વેંચતા લાઈને હું હવે તેમની સાથેજ લક્ષ્મીની માફક રમણુ કરીશ. વિષયો, વિષયોને આપનારા પુરુષો અને દેવતાઓ આદિ અંતવાળા અને કાળના ક્રાણિયારૂપ છે, તેઓએ સ્ત્રીરૂપ એવી હું તેવું શું સાર કર્યું? કંઈ પણ કર્યું નથી; માટે આ લોક, પરલોકમાં ઇશ્વર સિવાય ખીજે કોઈ સેવવા યોગ્ય નથી. પૂર્વના

વૈલવ ધનરે, સુરપતી સ્વર્ગ રાજ હશે;
અતે તેનારે, પાત પતન નિશ્ચે થશે.
અમરાવતીનારે, ભૂપતિયો કાળે પડે;
વિષય મિથ્યારે, તત્વમાર્ગ કોને નવ જડે.
તેહ માટેરે, શરીરનું કાંઈ છે નહીં;
આ અસ્થીરરે, પંચભૂત દહી કહી.
ધન સંપતિરે, અતે કંઈ કામ આવે નહીં;
આસનવાહનરે, જમનાં તેમ રહેશે અહિં.
અતે વૈલવરે, આત્માનો સાથી નથી;
એક આવેરે, અવસાને સાહે લક્ષ્મીપતી.
આજ પૈરગ્યરે, ભલે આવ્યા મુજ અંગને;
જેથી મેલ્યારે, વિષયના પ્રપંચને.
જેથી હરીનુંરે, સ્મરણ થયું મમરૂદે;
આ સંસારનારે, રીત અનિત્ય વેશ્યા વદ.
રૂપ હરીનુંરે, સંભારે મન પ્રેમદા;
મેં તો મીઠ્યારે, જન્મ મારો જોયો જન્મ.
મન જ્ઞાનેરે, ધ્યાન ધરી હરીને સ્તવે;
તે હવે શ્યામારે, ચિત્તમાં પ્રભુને ચિંતવે.
સીધે મેલીરે, વિષયમાયા સંસારની;
દહ લક્તી કિધીરે, તે દીનથી મોરારની.*
એવું દખીરે, અવિનાશી આવ્યા સહી;
ઘરા કૃપાથીરે, વેશ્યા હરીચાણે વશી રહી.
કર્મ ઉદ્ધારથીરે, તારી ગુણીકા નાયકા;
લક્તિ ભાવેરે, માધવ મુક્તિ દાયકા.

સારા સયોગથીજ વિષ્ણુ ભગવાન મને પ્રસન્ન થએલા જણાય છે, તેથી મુને આ નીચ આશામાંથી સુખ આપનાર વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. જો મારું ભાગ્ય મંદ હોત તો મને આ પ્રમાણે વૈરાગ્ય આપનાર કલેશ ધાતજ નહિ, માટે પ્રભુજીએ આ વૈરાગ્ય આપવા રૂપિ મનપર જે ઉપકાર કર્યો છે, તેને માથે ચડાવી, લોકોને લાગુ પડતી દુષ્ટ આશાઓને છોડી દઇને હું તે ધ્યયરતેજ શરણે ભરું છું. જ્યારે આ જગતને કાળરૂપિ સર્વથી અસ્ત થએલું જુએ અને તેથી સાવચેત થઇને આ લોક તથા પર-લોકના લોગથી વૈરાગ્ય પામે, ત્યારેજ પોતેજ પોતાનું રક્ષણ કરવામાં સમર્થ આવે છે, માટે હું પણ કેવળ પ્રેમથી ભગવાનને ભજીશ.

* એ પિંગળા વેશ્યા, આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી “પતિ”ની વૃષ્ટિથી ઉત્પન્ન થએલી દુષ્ટ આશાને કાપી નાંખતાં શાંતિ ધરીને શૈયામાં સૂતી. આમાંથી અદ્ભૂત યોગીએ એવો બોધ ગ્રહણ કર્યો કે, આશા રાખતી એજ મોડું દુઃખ છે, અને આશાથી રહિત રહેવું એજ સુખ છે. જ્યારે પિંગલાએ પતિની આશા છોડી દીધી ત્યારેજ તેને સુખથી નિદ્રા આવી.

એવું જાણીરે, સંસારમાં જે ચેતશે;
કહે અવધૂતરે, તેને કૃપા શ્રી હરીની થશે.
આ સંસારમરે, સારનામ શ્રી રામનું;
અન્ય પદાર્થજરે, નથી કાંઈયે કામનું.
શુક ઉચરેરે, મુણ ભૂપ ભાગવત કથા;
સ્કંધ એકાદશમેરે, મુણતાં જાયે ભવનિ વ્યથા.

વસંત.

હરી કથાએ વ્યથા ભાગે, અધ્યાય આઠ પુરા થયા;
કરજોડી વિપ્ર વલ્લભ કહે, હરીથી વિમુખ કો મુખી થયા?

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે એકાદશસ્કંધે

અષ્ટમોધ્યાયઃ ૧૮૥

અધ્યાય ૯ મો.*

કડવું ૧૦ મું-રાગ વેરાડી-ચાલ દીધું.

શ્રી શુકદેવ વદે છે વાણી, સાંભળ પરિક્ષિત રાય;
સુત પુરાણીક શૌનક ઋષી ને, કહે છે જ્ઞાન કથાય.
યદુરાય પ્રત્યે દત્તાત્રેય, નિજગુરું કહે છે આખ્યાન;
તે શ્રવણે પાન કરે છે સાધુ, કરૂણા શ્રી ભગવાન.
અવધૂત યોગી આશ્રી રહ્યા છે, ગુરૂ કીધા ચોવીશ;
જલ યોગી દત્તાત્રેય ધ્યાને, મન રીઝયા જગદીશ.
અવધૂત કહે સાંભળ યદુરાજ, અઢારમો ગુરૂ મારો;
ચિડિકા પક્ષીણી વનમાં રહેતી, તેના ગુણ ચિત્ત ધાર્યો.
વિહંગમની સ્ત્રી વનમાં, માળેથી ઉડી છે એકવાર;
વિહારે મારગમાં મળતાં, તેને માંસ મળ્યું નીરધાર;
નીજ ચંચુમાં તે માંસ ગૂદીને, પક્ષીણી ઉડી ગગન;
તેવે અન્ય પક્ષીયે દીકું, મુખમાં લક્ષ દરશન.
લક્ષ દખીને બીજાં પક્ષી, ધાયાં કરતાં માર;
તે સમજીને વીંટી પક્ષી, કરે ચંચુના પ્રહાર.
અન્યો અન્ય શબ્દ કરીને, બીજાં પક્ષીને તોડે;
ઢોધે કરી બહુ પક્ષી ધાયા, ચિડક પક્ષીણીની કુડે.
તેને માંસ ખાવા નહીં દીધું, ચંચુ ને ચાણે બહુ મારી;
બીજાં પક્ષી વળગ્યાં બહુ, મહા દુઃખ પામી તે નારી.

* આ નવમાં અધ્યાયમાં ટીટાડી આદિ પાસેથી તથા દેહ પાસેથી જે શીખામણ લીધી છે, તે સાંભળી યદુરાજ કુ-તાર્થ થયા એમ શ્રી કૃષ્ણે ઉદ્ધવને કહ્યું તે કથા છે.

† સમજી.

તે માંસ લઈ વન સર્વ ભરી પાણુ, કુડો ન મેલે જત;
તવ ચીડીકાએ મનમાં વિમાર્યું જે, આવ્યો મારો અંત.
વિહંગમ તે ઘણું વગુતી, મનમાં વાત વિચારે;
પક્ષી જાત સૌ એકી થઈને, આને મુજને મારે.
નિત્યે કોઈ મારું નામ ન લેતું, આને કરે બહુ પ્રહાર;
આ માંસ માટે હજી છે મુને, કારણ બીજું ન લગાર.
પછી માંસ તે નાંખી દીધું, ચિડિકાએ પ્રત્યક્ષ;
શત્રુ સર્વ વિહંગમ સાથે, દુષ્ટી કીધું ભક્ષ.
તે માંસ છોડીને અજગી થઈ, બેઠી વૃક્ષકેરી ડાળ;
એવું જાણી સત્કૃષ્ણને કંઈ, લોભ ન કરવો ભૂપાળ.
તે માટે સંસારમાં પ્રાણીને, લોભ ન કરવો મન;
અતિ લોભે ચિડિકાની પેરે, ઘણું થાય વિઘન.
લોભ અતે મહા દુઃખકારી, પ્રાણ તબલે એહ;
એ દષ્ટાંત દેખી ચીડીકાને, ગુરૂ કીધો મેં તેહ.
આગણીશમો ગુરૂ બાળ છે, માટે સાંભળ તું રાજન;
પરીશ્રમને ચિંતવવા માટે, કરવાં એ સર્વ જાતન.
બાળકને કશી ચિંતા મનમાં, પ્રભવે નહીં લગાર;
શત્રુ મિત્ર જળ અગ્નિ વિષે, ધરે સમાન સર્વ નિરંધાર.
કશી ચિંતા નથી બાળકને, પુરુષે તેમ નિરંતર રહેવું
સુખ દુખ સર્વ સમાન લેખવી, નામ શ્રી હરીનું લેવું.
જેમ ધનનો સંચિત જે પ્રાણી, અતે મહા દુઃખ પામે;
ધનરહિત સુખીયા જન જાણે, તે હર્ષ શોક ન માને.
ઘણી પ્રવૃત્તિ થકી દુઃખ છે, નીવૃત્તિ મહા સુખકારી;
તે માટે આત્મા શીતળ કરીને, ભગવા શ્રી દેવ મોરારી.
સમદ્રષ્ટી બાળક સચરાચર, વસ્તુ સકળને લેખે;
સંસારીકની વાત ન પ્રીછે, સઘળે સરખું દેખે.
એકાકી રહેવું સાધુએ, ચિંતા કશી નવ કરવી;
અન્ય સાથે રહેહી પ્રીતિ મમતા, મનમાં કદિ નવ ધરવી.
કુમારિકા કન્યા એક છે, વલી વીશમો ગુરૂ મારે;
તેહ તણો ગુણ મેં લીધો, તેહ ગુણ અમૂલ્યજ ધારે.
એક સમે કુમારિકા કન્યા, બેઠી છે એક કામ;
એવે સમે વેહેવાઈ પરાણા, આવ્યા તેણે ધામ.
તે સમે કોઈ મનુષ્ય નહતું, વેહેવાઈ આવ્યા જવ ધર;
આપા ખાંડવા બાળ કુમારી, બેઠી એણીપેર.
ત્યાં ધબકારે ચૂડી કરમાંની, ખડ ખડ ખડવા લાગી;
જ્ઞાન ગૂઢી ને કરમાની, વધતી ચૂડી વડી કરી નાંખી.
એકેકી રાખી કર મહીં, તવ શબ્દ ન થયો તતખેવ;
ખડખડાટને કાઢી નાંખ્યો, કન્યાએ અવશ્યમેવ.

તેમજ સાધુએ એકાકી રહેવું, મન હરી ચાલું રાખી;
સંસાર તણ લાવે નિત્ય ભજ્યે, શશી સૂર્યને કરી સાખી.
એકાકી રહેતાં પ્રાણીને, બંધન કયું નવ થાય;
સંસારમાં જે દીસે રચના, તે મથ્યા મોહ માયાય.
એકવીશમો ગુરૂ તીર કરનારો, તેનો ગુણ સુણ રાય;
એક ચિત્ત તેનું તીર બાંધવામાં, આકુ અવળું ન જાય,
તેવામાં એક રાયની સ્વારી, ત્યાં થઈ ને ગઈ ચાલી;
તેનું ચિત્ત તીરમાં લાગ્યું, તેથી તેણે તે નવ લાલી.
એવું એકાગ્રચિત્ત રાખવું સાધુને, હરીનું કરવું ધ્યાન;
બહારની માયા પ્રીછતો નથી, જેનું સ્વકાર્યમાં મન.
બાવીશમો ગુરૂ વિષધર સર્પ, જેમ વસવાને કરે ધામ;
સર્પ ઉંદરનું ખાણું દર ભોગવે, સુખ પામે તે કામ.
તેમ સાધુએ ઘર કરવું નહીં, સાંભળ યદુ ભૂપાળ;
જેમ કીજે વાણસે સર્વે મોટી, મોહ માયાની જાળ.
પરમેશ્વરે જે આપ્યું હોય તે, કરી લેવું પ્રમાણ;
થોડે ઘણે સંતોષ રાખવો, રીઝે સારિંગપાણ.
સર્પ ગુણગ્રહી ચિત્ત દૃઢ કરી, માયાથી રહેવું દૂર;
આસન કરી એકાંતે ભજ્યે, જ્ઞાન હોય ભરપૂર.
માયાધકી કાળને નવ માને, સંસારનો રસ લાવે;
એ ત્રીગુણે કરી ત્રિકમળ તે, વિશ્વ સકલ નિપજવે.
પછી કાળ પહોંચે છે ત્યારે, સર્વ સૃષ્ટિ સમાવે સ્વામી;
તે અપાર બળ વૈભવની માયા, ધરતા અંતર્યામી.
કરોળીયાને એવું જાણી, ગુરૂ ત્રેવીશમો કીધો;
તેનો ગુણ ગૃહી મેં રૂઢ્યે, અંતરમાહિ રિઝ્યો.

* બાણુ ઘડનારનું એક ચિત્ત જોઈને ગુરૂદત્તત્રિયે કહ્યું કે બ્રહ્માકાર ચિત્તવાળો યોગી બહારના પદાર્થને અને સુખ-દુઃખાદિને પણ જાણતો નથી, માટે દૃઢ વૈરાગ્યથી મનમાં વિશ્લેષ ઉઠવા દેવો નહિ, અને આજસનો ભાગ કરી, મનને પરમાનંદરૂપ ભગવાનમાં સ્થિર રાખ્યા કરવું. વૃત્તિઓથી રહિત થએલું મન બ્રહ્માકારપણાથી રહે એજ “અસંપ્રજાત” નામની સમૃદ્ધી કહેવાય છે.

† સર્પ એકલો ફરે છે, સાવચેત રહે છે, એકાંતમાં વસે છે, ગતિપરથી વિષવાનું કે નિરવિષવાનું જાણતો નથી, સંગે ક્ષાણ નહિ, અને થોડું બોલે છે; તેમ યોગિયે પણ પોતાનું એક રહેણાણ રાખવું નહિ, સાવચેત રહેવું અને એકાંતમાં વસતાં છતાં પણ કોઈ રીતે પોતાની રીતભાત બીજાને જાણવા દેવી નહિ, થોડું બોલવું, સંગ ન કરવો, ને ધર ન બાંધતા કોઈના ધરમાં રહેવું.

જેમ ઉર્ણુ નાભી કરોળીયા, પોતાની લાજે નીરધાર;
સ્થિતિ સધળી કરે છે રહેવા, જળ ખાંધી અપાર.
અનેક રચના વિવિધ ગુણથી, કરે ક્ષણમાં જળા;
વળી શરવળતો ગળી જાય છે, નીજ મુખની લાલ.
તે વિધી પરમેશ્વરની છે, વ્યાપક સઘળે જાણો;
નિરાકાર નિરંજન નિર્ગુણ, તે હરી સગુણ વખાણો*.
વળી ઇચ્છા ગુરૂ ચોવીશમે મારે, સાંભળ તેહ કથાય;
તેને ભમરી રૂ અટકા, દશે દુઃખ પામે કાય.
ધરમાં રાખીને પુરે ખાણુ, ભમરી એળને ચટકે ત્યાંહે;
પછી તેની જિહ્વે ધ્યાન તેનું, રહેશે હૃદય માંહે.
એળ એકમને ધ્યાન ધરે, ફરી રજે ચટકે કાય;
તે ધ્યાન યોગે અનુભવતાં, એળની ભમરી થાય.
તેમ પ્રાણી પ્રભુનું ધ્યાન ધરે, તો પ્રભુમાં લય પામે;
હરી ધ્યાને હરી ચર્ણુ પામે, સઘળાં પાપને વામે.
એ દૃષ્ટાંત દેખી શ્રી હરીનું, ધ્યાન અહરનીશ કરીયે;
સ્નાન દાન ગોવિંદ ભજન તે, સદાકાળ આચરીયે.
ગોવિંદ ગુણ ગાતાં સાંભળતાં, પાપો પાવન થાય;
વિશ્વનાથ વિશ્વંભર વ્યાપક, રાખો નિજ હૃદયાય.
સર્વ પછી મેં અસ્થીર દેહને, ગુરૂ પચીશમે કીધો નીરધાર;
આ દેહ કદી સ્થીર છે નહીં, એને પડતાં નહીં કંઈવાર.

* કરોળીએ હૃદયમાંથી નિકલેલી લાલ કાઠી, રમી પાછી ગળી જાય છે, તેમ યોગીએ જગતમાં રહેવું. ઈશ્વર પોતાની માયાથી પૂર્વે અજેલા આ જગતમાં રમી તેમાં પરમાત્મા લય થાય છે, તેને સ્વજાતિ વિજાતિ કે સ્વગત કંઈ બેદ નથી. નારાયણ દેવ પોતાના જ સ્વરૂપમાં રહ્યા છે. વળી તે ઉપાધિ રહિત, સ્વયં પ્રકાશ, અનુભવાત્મક આનંદના સમૂદરૂપ, “મોક્ષ” એવા નામથી કહેવા યોગ્ય, આદિ પુરુષ, પ્રધાન તથા પુરુષના ઈશ્વર કે જેને બ્રહ્માદિક તથા બીજા યુક્ત પુરુષો પામે છે, એવા તો તે એક પરમાત્મા જ છે. વળી સમષ્ટિરૂપ મહત્તત્ત્વ કે જેથી જીવજન્માંતર ધર્યા કરે છે, તેમાં જ આ જગત્ સુધાઈ રહ્યું છે, અને તેને લીધે જ મહત્તત્ત્વનું “સૂત્ર” એવું નામ કહેવાય છે.

† અવધૂત કહ્યું કે, છેલ્લે મેં આ દેહને પચીશમે ગુરૂ કીધો છે, કારણ કે મને વૈરાગ્ય અને વિવેક દેહયત્રી પ્રાપ્ત થયાં છે, તેથી આ દેહ અત્યંત ઉપકારી છે. તો પણ તે ઉપર પ્રીતિ નહિ રાખતાં આ શરીર “કુતરાં કાગડાનું જ ભક્ષ છે” એવા નિશ્ચય રાખીને હું સર્વ સંગ છોડી દહને ફરું છું. ધનમાં પ્રયમજ સુખ દેખવામાં આવે છે, માટે તેનો સંચય કરનારો પુરૂષ દેહને રાજ રાખનારી ઇચ્છાથી સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, પશુ, ભૂલ, ધર સર્વ-ધીઓના વર્ગોને વધારતાં તેનું પોષણ કરે છે, તે દેહ પોતાનું આયુષ્ય પૂરું થઈ રહેતાં નાશ પામે છે, માટે દેહમાં દુઃખ ભોગવવા રૂપ જ રહ્યું છે. વળી તે દેહના દરેક અવયવ પોત પોતાના તરફ દેહને ખેંચે છે તેથી મેં દેહને દુઃખરૂપ જાણી વૈરાગ્ય રાખ્યો છે. ઇશ્વરી માયાને લીધે અનેક પ્રાણીઓ ઉત્પન્ન

સંસાર અથવા ત્રિભૂવનમાં, દેહ ધરે જે પ્રાણી, અંત્યે નાશ સર્વનો છે, એમ વેદ વદે છે વાણી. એ જાણી સૌ સંગ પરહરો, અને કરો સદા સૌ ત્યાજ; નારાયણને આશ્રય કરવો, સમર્થ શ્રી મહારાજ. હરી ભજન નિરંતર કરીયે, માયા મોહ નિવારી; ધન્ય આત્મા દેહનું સાધન, ભારે ભજે શ્રીમોરારી. સમસ્ત ઈદ્રિ વિષય ભોગવતાં, સકલ ધર્મ લોપાય; ઈદ્રિ સ્વાદ પરિત્યાગ કરીને, સેવા શ્રીપૈકું રાય. પરમેશ્વર વિષે ઘણી ઘોની, ઉદય થાય નિરધાર; તે મધ્યે અંતર્યામી પ્રભુ, પૂરણ વિશ્વાધાર. આ કાયામાં નિવાસ કરે છે, આત્મા અંશ ભગવાન; તે મનુષ્ય દેહ મધ્યે મુખ પામે, મુણુ યદુ રાજન. ત સ્થાનક રહી જ્ઞાન ગૃહીને, મારું ધ્યાનજ ધરયું; શ્રદ્ધાપર્પક ભક્તિ ભાવે, સ્નાનદાન આચરયું. લક્ષ્યોરાસી દેહ ધરે પણ, દુર્લભ મનુષ્યાવતાર; જે માનવ દેહ ધરી ન ચેત્યો, તે જનને છે ધિક્કાર. હરી ભજન દેહ સાધન કરવું, સદગુરૂને રહીશાર્ય; અંતઃકરણમાં અવિનાશીનું, સદા કીર્ત્ય એ સ્માર્ય. આ દેહી મૃત જાણીને સ્થિર, શીઘ્રે કરવું સાધન; વૃદ્ધપણની વાટ ન જોવી, જુઓ વિમાસી મન. અન્નનું ખાંધું શરીર છે, અન્નને વણસતાં નહીં વાર; તે કાયા કેમ સ્થિર રહે, જ્ઞાની જે જે કરી વિચાર. એવું મન જાણીને પ્રાણી, ચેતો આ સંસાર; માનવ દેહીનો લાભ લઈને, સેવો જગદાધાર. અવધૂત કહે દેહ એવી જાણી, સાધન એનું કરીયે; સ્નાનદાન હરી સેવા કરતાં, ભવ દુઃખસાગર તરીયે.

શ્રીભગવાનઉવાચ-

એવું અવધૂતે યદુ રાજન, કહ્યું જ્ઞાન સમજાવી;
પાવન થયો હરો જનને મળતાં, જ્ઞાનગમ્ય મુખપાવી.
આપણા કુળમાં એવા હવા, પ્રતાપિ યદુરાજન;
મજના તજના દાદા એવા, બીજા શ્રીભગવાન.

યએલાં છે, પણ તેમાંની કોઈની બુદ્ધિ પરમાત્માને અપરોક્ષ કરવામાં સમર્થ નથી, એમ ધારી હૃદયમાં અસંતોષ હોવાને લીધે છેલ્લીવારે મનુષ્ય દેહ કે જેની બુદ્ધિ પરમાત્માને અપરોક્ષ કરવામાં સમર્થ છે, તેને સજ પ્રભુ રાજ થયા હતા. માટે મનુષ્ય દેહ કે જે અતિ દુર્લભ છે તેને પામી, ઇશ્વરમાં નિષ્ઠા રાખવી જોઈએ. માટે જાજા ગુરૂ કરી, વિષય વાસના ત્યાગ કરી જ્ઞાનરૂપ દીપ ગૃહણ કરી સંસારમાં હું વિચરું છું.

અનેક કથા અવધૂતે કહી, દાદાજી પામ્યા જ્ઞાના;
એ કહી કથા ઉદ્ધવજી પ્રત્યે, કૃપા કરી ભગવાન.

શ્રીશુકઉવાચ-

એકાગ્રચિત્તે શ્રવણે ધરજે, ભક્તિ કરી મન ભાવે;
સંસાર કુસ્તરને તરશેા, શ્રીવિષ્ણુ નામની નાવે.
વળજી.

વિષ્ણુ નામ ઉચ્ચાર કરતાં, સકળ સુખ થાય સહી;
કરજેડી વિપવલ્લભ કહે, એ નવ અધ્યાયની કથા કહી.

ઈતિ શ્રી મદ્ભાગવતે મહાપુરાણે એકાદશસ્કંધે
નવમોધ્યાયઃ ॥ ૯ ॥

અધ્યાય ૧૦ મો.

કડવું ૧૧ મું-રાગ માઝ-ચાલ કુકડી.

વ્યગ્ર સર્વે છોડવી, સાચા તત્ત્વ શું પ્રીત માંડવી;
ઈર્ષ્યા વ્યર્થ વદવાનો વ્યાજ, માયાથી રહેલું ઉદાસ.
સર્વ અંગમાં આત્મા છે એક, ભિન્નભાવનો તજવો વિવેક;
સર્વેને સ્વસ્ત્રી પુરૂષથી સુખ છે, તો વિશેષ એન તે શું દ છે.
સ્ત્રી પુત્રાદિકથી થવું ઉદાસ, તેમાં શુદ્ધ સાચો સન્યાસ;
દેહાદિકથી આત્મા જુદો જાણે, સ્ત્રી પુત્રમાંથી મમતા તજે તે ટાણે.
આત્મા જાણાયે અનિત્ય, પણ તે તો જાણવો સત્ય;
આત્મા નિત્ય અનાદિ ને મુક્ત, અને એક સદાદિત સત્ય.
દેહ અનિત્ય ને ઉત્પન્ન થયેલ, બદ્ધ અનેક ને જાતે મેળા;
માટે દેહ આત્માતું જુદા માન, ઉદ્ધવ આત્માને સત્ય પ્રમાણ.
વિચારપૂર્વક આત્માને જાણી, દેહાદિકની મમતા ટાળવી;
આત્મા સ્વયં પ્રકાશ જ્ઞાન સ્વરૂપ, નિત્ય અને એક તદ્દરૂપ.
દેહ સંબંધે કર્તા બોડતાપણું પામે, પણ ઉપાધિનડે નવ નામે;
આત્મા વિના સર્વે અનિત્ય, તે માયામય જાણુ તું સત્ય.
સર્વેથી વિરક્ત થઈ થા આત્મજ્ઞાનિ, તેથી મુક્તિ અતુલ્યા તું પામી;
મિમાંસકો એથી જુદુ જાણે, પણ તેને સાધુ સત્ય નવ ગણે.
આત્માને તે ભિન્નભિન્ન કહે, સુખ દુઃખનો બોડતા લહે;
એ અનિત્યને વધઘટરૂપ, તેમાં નથી સત્ય સ્વરૂપ.
તે બોગવે કર્મના બોગ, તેને અંગે થાય છે રોગ;
તેથી વૈરાગ્ય વૃત્તિ નવ સારી, શું એ સાચું ઉદ્ધવ ! પુછે મુરારી.

* આ દશમા અધ્યાયમાં દેહના સંબંધથી આત્માને સં-
સાર છે પરંતુ ખરું જોતાં નથી તેવું જીજ્ઞાસુ મનોના અંડન
પૂર્વક વર્ણન કરશે.

મિમાંસક નિવૃત્તિને નિંદે, પ્રવૃત્તિ રાણીને તે તો વદે;
પ્રવૃત્તિના જે છે બોગી, તે તો જાણો જન્મના રોગી.
આ જગને મિમાંસક બુલાવે, મુખે યજ્ઞને ગોથા ખવાડે;
જ્ઞાનિને ન ભાસે જગમાં સુખ, અજ્ઞાનિને ન ભાસે જગમાં દુઃખ.
અજ્ઞાનિ કર્મ કરીને કુલાય, અમે સુખી કહી તે ગુણગાય;
પણ મૃત્યુને તે નવ શકે વાલી, ત્યારે કર્મનસિંધે શું, કયાં માલી!
માત માથે ફેરા ફેરે, ત્યારે મન ક્રમ સુખ કંઈ ધરે;
એમ બોલે સુત પુરાણી, ઋષી શૈનક સાંભળો વાણી.
શુદ્ધ કહે સુણુ પરિક્ષિત રાય, એકાદશસ્કંધ કેરી કથાય;
ઉદ્ધવને કહે શ્રી ભગવંત, તું સાંભળને જ્ઞાની સંત.
તું જાણુજે અસ્થિર છે કાયા, મારી સઘને વ્યાપકમાયા;
એમ વચન કહ્યું જહનુનાથે, માટે નથી તેડતો યાદવ સાથે.
વળી વાક્ય વદે ભગવાન, તે તું સાંભળ ઉદ્ધવ જ્ઞાન;
એહ ધર્મ માર્ગ જે વેદ, મેં પ્રગટ કર્યો છે બેદ.
પંચરાત્રાદિકે આજ્ઞા મેં કીધી, તે તો શિક્ષા પ્રશ્નને દીધી;
પરણાશ્રમ કળ આચાર, તેહ કામના ધર્મ જે સાર.
સઘળા ઉદ્યોગમાં વિપરિત થાય, નિષ્કામપણું ત્યારે હોય;
નેહકામના ધર્મ આચરવો, જ્ઞાને આત્માને શુદ્ધ કરવો.
ઈદ્રિથી વિષય જાણુ જન, તે ખોટા ગણો સૌ મન;
વિષયનાં આચર્યું છે જેહ, જેહ વૈરાગ્ય આણુવો તેહ.
સકામ કર્મ સર્વે તજવા, નિષ્કામ કર્મ સર્વે ભજવા;
નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મ કરેથી, નિષ્કામીપણું આવે તેથી.
મને ભજે પ્રાણી જેહ, અહિંસાદિક યજ્ઞ કર્મ કરે તેહ;
ગુરુ સેવન નિત્યે કરવાં, સ્ત્રી પુત્રાદિક તે નિશ્ચે તજવાં.
આ સંસાર થકી આસરવું, મારે વિષે મન દહ ધરવું;
મમ સાથે પ્રીત જે કરશે, પ્રાણી લવસાગર તે તરશે.
તેથી ઉપાય સકળને છાંડી, પ્રેમે પ્રીત હું સાથે માંડી;
જે મુજ સાથે મન મેળાવે, દહ વૈરાગ્ય તેને આવે.
એમ સંસાર માયા તૂટે, ત્યારે વિષય પાસથી છૂટે;
ત્યારે ભવ દુઃખ તેનાં પામે, પછી મારા સ્વરૂપને પામે.
સ્વાદ ઇદ્રિ મનોરથ જેહ, સહુ નિષ્કળ જાણુવાં તેહ;
પ્રવૃત્તિ મારગને જે તજશે, જે નિવૃત્તિયે મુજને ભજશે.
મારૂં પદ પામે તે પ્રાણી, સત્ય સત્ય વદે વેદ વાણી;
પ્રવૃત્તિ મારગ છે નિર્મૂળ, તેથી અંત્યમાં છે દુઃખ શૂળ.
જે પ્રવૃત્તિના આશ્રયી થાશે, તેહ વિષયોથી નહીં પલાશે;
તે માટે વિષય નવ કરવું, આત્મ જ્ઞાન હૃદયમાં ધરવું.
દેહ ધારીને ઇદ્રિ દમન, ભાવે કરવું મારૂં ભજન;
મારી પૂજા ભક્તિયે કરવી, નેહ કામનાયે આચરવી.

જ્ઞાન પૂછીચે સદગુરુ સેવી, વિષય તૃષ્ણા સૌ મૂકી દેવી;
 પરમેશ્વરના રૂપને જાણી, મુને ભજે વૈરાગ્ય આણી.
 સચરાચર માઝં રૂપ, એમ બોલ્યા વૈકુંઠ ભૂપ;
 વળી ગૃહસ્થ હોય જન જેહ, સ્ત્રિ પુત્રની માયા વશ દેહ.
 તેણે સર્વથી ઉદાસી રહેવું, હરી નામ રૂદ્રમાં લેવું;
 જેમ પંકજ જળને સંગ, અંબુજ તેને ન અડકે અંગ.
 તેમ રાખવી સ્વજન શું પ્રીત, અંબુજ ઉદકની ધરવી રીત;
 દેહ મિથ્યા જાણવી માયા, આ સ્થીર નથી કંઈ કાયા.
 તેહ દષ્ટાંત જોજે વિચારી, એમ બોલ્યા તે દેવ મોરારી;
 જેમ કાષ્ઠ મથતાં સખળ, ઉદય પામે છે અગ્નિ અનલ.
 સર્વ પ્રાણી પ્રીત ધરી મન, તે પાવકનું કરે પૂજન;
 પણ કાષ્ઠને કો નહીં પૂજે, એવું અખીલ લોકને સૂજે.
 તેહ મારા સ્વરૂપને પ્રકારો, આત્મારૂપ સર્વત્ર ભાસે;
 સર્વ વિશ્વ લેખે અવિનાશ, હરી પ્રગટ સુચોનિ પ્રકાશ.
 દેહ ત્રિગુણાત્મક કહેવાય. તેહ જ્ઞાને કરીને લેવાય;
 એહ ત્રણ ગુણનો પરિવાર, ગુણે વાધ્યો છે સંસાર.
 માયા થકી કરીને પ્રાણી, હરી સેવો ભક્તિ જાણી.
 હરી સેવેને માયા વિસારે, તે તો શાર્દૂ સદા રહે મારે;
 જેહ એક આત્મા પ્રત્યે ધાય, સદ્ય પામે તે પૈકુંડાય.
 શ્રી હરીને પામવા રંગે, અતિ આદર કરવો અંગે;
 આત્મવાચીક જ્ઞાન તે ગ્રહેવું, નિત્ય સાધુ સંગતે રહેવું.
 તેથી સદ્વિદ્યા પામીચે, દેહનાં દુષ્ટત સૌ વામીચે;
 સેવા સદગુરુ કેરી કરવી, મનમધ્યે માયા નવ ધરવી.
 તેણે સકળ પદારથ સુખ, તેથી ભાગે ભવનાં દુઃખ;
 ભક્તિ ભાવે ભૂધરની કરીચે, સ્નાનદાન સેવા આચરીચે.
 માયા ગુણ રહીતે થાવું, તેને અનેક સુખ ઉપજવું;
 અગ્નિ જવાળ જગદીશ કહેવાય, તથા ધુન્નવત્ પ્રાણી થાય.
 જીવકર્મ કરે જે પ્રાણી, તેથી મિથ્યા થાય સત્યપ્રાણી;
 તેથી પામે ફરી અવતાર, કર્મ ભોગવે વારંવાર.
 જન્મમર્ણ્ય જરાના ભોગ, નાના વિધના પ્રભવે રોગ;
 જેથી સાધન પામે તેહ, કર્મ ત્યાગ કરે જન જેહ.
 કર્મ તથા કરે માઝં ભજન, કરે સ્મરણ શુભ કિર્તન;
 અવિચળ પદવી તેને આપું, શુભ સ્થાનકે સ્થીર કરી સ્થાપું.
 માઝં સ્મરણ નિરંતર કરશે, જન ભવસાગર તે સુખે તરશે;
 જેને જ્ઞાની સૌ કો વખાણે, મુજને નહીં તેતો જાણે.
 તે કહીચે સુખ ન પામે ધામ, જેણે માઝં ન જાણ્યું નામ;
 તે પડિતને મૂરખ જાણો, જેણે મુજને રૂદ્ર નવ આણ્યો.

મારી ભક્તિ કરે જન નામે, મમશરણે થઈ સુખ પામે;
 આ અનિત્ય રૂપ સંસાર, તેમાં વિષય નર્કનું દાર.
 એને આશ્રયી રહ્યા જે જત, તે તો જન સદા મૂર્ખવંત;
 આ દેહ વિષે મૃત્યુ જાણી, ભાવે ભજવા સારિંગપ્રાણી.
 સંસારથકી રહેજે અળગા, નારાયણ નામને રહેજે વળગ્યા;
 વિષયારસ કાઢી મૂકો, તમે ગાહ્યા થઈ રખે ચૂકો.
 ભાવે કરશે માઝં ભજન, તે અવતાર આત્મ સાધન;
 આ લોકે નવ સુખ તું જાણ, પરલોકે ન નક્કી પ્રમાણ.
 સ્વર્ગાદિક લોક પણ દાષ ભરેલ, તેમાં પણ ઈર્ષાદિકનો મેલ;
 સ્વર્ગાદિક છે નિર્સાર, પ્રભુ તત્ત્વ એ શુદ્ધ વિચાર.
 એકાગ્રચિત્તે મુજને ભજે, વેદ કર્મથી દેવને પૂજે.
 યજ્ઞ કરી જન સ્વર્ગને પામે, જેમ્મ શુભ ભાગ્ય આરામે;
 પૈમાને તે બેસી હીંડે, તેને કુધા તૃષ્ણા નહીં પીડે.
 ગાય ગાંધર્વ વાજ્ર હાથે, વળી અનેક અપ્સરા સાથે;
 બહુ લીલા કરતો પ્રાણી, ફરે સર્વત્ર આનંદ આણી.
 સ્વયંચાથી લીલા કરતો, શુભ સ્વર્ગમાં શાભા ધરતો;
 ક્રીડા કરતો એમ અન્તણે, ધન્ય પાતાનું ભાગ્ય વખાણે.
 ક્ષીણ પુણ્ય થયે સ્વર્ગથી પડે, ત્યારે એ કાચા સુખને શું રહે;
 યજ્ઞ કરતા પુરૂષ સર્વે જાણે, દિવ્ય ભોગ ભોજો તે થાય;
 સુંદર વેશ ધરી વિમાને બેસી, વિહાર કરે રંભા સંગ પેસી.
 મને જાણે જે યાગનું ફળ, તે તો હું ભોગવું છું સકળ;
 અહંકાર ધરે અતિ મન, જાણે હું જેવો નહીં કો જન.
 નિત્ય ઈંદ્ર સભામાં બેસે, સુખ સ્વર્ગનું નિત્ય લેશે;
 જ્યારે પુણ્યનો આવે પાર, ત્યારે ફરી પામે અવતાર.
 પૂણ્ય ખૂટે વર્ગથી પડશે, તેને દાષ સંસારિક નડશે;
 જ્ય સુકૃતનો થયો નાશ, પછી મૃત્યુ લોક નિવાસ.
 જ્યારે સુકૃત ખૂટે નામે, ત્યારે લોક પાતકને પામે;
 તેને અમર માત્ર નહીં સાંખે, સ્વર્ગથી ઉઘે મરતક નાખે.
 અઘોગતિને પામે તેહ, સંસાર માયામાં બેઘો જેહ;
 કુડી માયા મમતાની આશે, પછી યમપૂર રહેવું પડશે.
 એવા સકામ ભક્તિના ફળ, એને કદિ નવ કરવો અમળ;
 પ્રાણી અધર્મની સંગતિ કરતાં, તે તો લક્ષ ચોપાશીમાં ફરતાં.
 સ્ત્રીથી જતાયા જે જન કામી, રહે તે સાથે મોહ પામી.
 તેહ જીવો તો નરકે પડશે, તેને સ્વર્ગ માર્ગ નહીં જડશે;
 અધર્મિ જનની ઉલટી ગતિ, તેની કેવી થાય છે મતિ.
 કામી, છંદી, લોભી જન, હિંસક ને પાપી જેનું મન;
 ભૂત પ્રેતનું જે જન સેવન કરે, એ નર નિશ્ચે નર્કે સંચરે.

લે તે જ્ઞાન માંજર અવતાર, ત્યાં રહી પામે દુઃખ અપાર.
પણ તે છૂટવાને છે ઉપાય, એમ બોલ્યા વૈકુંઠ રાય;
જે કો ભક્તિ માહરી કરશે, તેહ કામનાએ આચરશે;
રૂઠાં મુરૂત કરે જન નેહ, મુને સર્વ સમર્પે તેહ;
પ્રાણી જે જે આચરે ધર્મ, તેહ મુજને સમર્પે કર્મ;
માનવ અવતારે પ્રાણી, મારું ભજન કરે હીત આણી;
તે તો મારા પામે આર્જુ, વદે એમ અશર્ણશર્ણુ;
ઈદ્ર અમર વિરચિ દવ, સૌ મુજને ભજે અવશ્યમેવ.
સર્વ વિશ્વને મારું ભજન, એમ બોલ્યા જગજીવન;
જે કો કાળ રૂપી હોય, તેને ભણું માનજે સોય.
ગુણ શુદ્ધિએ નીરખે નેહ, નાના રૂપથી દખે તેહ;
સર્વ માયા સુખ મિથ્યા જાણી, રૂદે રાખજે સારિંગપાણી.
મન ત્યાગ કરી અભિમાન, ભાવે ભજશે શ્રી ભગવાન;
તેને મનવાંછિત સુખ આપું, ભય જન્ય દુઃખ સઘળાં કાપું.
બીજું આજપાપણ વિસારે, ચિત્તમાં ચતુર્બુજને ધારે;
કર્મમાં પ્રવર્તેલા પુરૂષ, કદિ સ્વાને નવ પામે સુખ.
લોકો નિત્ય નથી એમ જાણ, લોકપાણ ને સુખ નિર્વાણ.
લોકના હું છું સદૈવ કાળ, લોકપાણ કલ્પ અતે નિર્માણ.
પરાર્ધ વર્ષપર્યંત આયુધ્ય બોગવે, તેવા પ્રજ્ઞા હું કાળની બિકધરે.
માટે વૈરાગ્યવાન નિશ્ચે સુખી, બાકી જગત જાણજે દુઃખી.
એમ જ્ઞાન કહ્યું અવિનાશ, સાંભળી શીઝ્યો ઉદ્ધવ દાસ.
વળી ઉદ્ધવ પૂછે કહે સ્વામિ, કરી કરૂણા અંતર્યામી;
આ દેહથી ત્રિગુણ ઉત્પન્ન, તેનું મથક કહો કારણ.
વળી તેહથકી આચાર્ય, કય પામે છે સદુ પાર્ય;
દેહથી બંધન મુકાય, તેનાં લક્ષણ કહો યદુરાય.
જેથી સુખ પામે સૌ પ્રાણી, તમો દયા કરો દીન જાણી;
દેહાદિક છતે મુક્તિ મળે કે નહિ, કે દેહ છુટયા પછી મુક્તિ સહી.
મુક્ત પુરૂષ વર્તે શી રીતે, બદ્ધ પુરૂષ વર્તે કેવી પ્રીતે;
વિહાર બદ્ધ કરે કેવા પ્રકારે, બોગ બોગવે કેવા આચારે.
બેસે, ચાલે, ઉઠે, મુવે કેમ, તેમજ મુક્ત કરે કહો શ્યામ;
આપો ઉત્તર કૃષ્ણ મહારાજ, કરો દાસાનુદાસનું કાજ.
તેહ જ્ઞાન કહો મહારાજ, સાંભળવા ઇચ્છા છે આજ.

વળણુ.

સાંભળવા ઇચ્છા આજ સ્વામિ, એમ ઉદ્ધવ વિનતી કરે;
દશમ અધ્યાય થયો પૂરો, કથા અંકાદશની વિસ્તરે.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અંકાદશસ્કંધે

દશમોઽધ્યાયઃ ૥૧૭૥

અધ્યાય ૧૧ મો.*

કડવું ૧૨ મું-રાગ મેવાડો.

શ્રી શુકદેવ વદે છે વાણી, સાંભળ અભિમન્યુ તનજ;
શ્રી કૃષ્ણ ઉદ્ધવને કહે છે, જ્ઞાન કથા સાધનજ.
જે જીવ મુક્તિ નીરગુણથી, પામે સ્વર્ગ મદનમાં વાસજ;
તે જીવના સુખરૂપ છે, બંધ મુક્ત બે દાસજ.
બદ્ધ અને મુક્ત વચ્ચે, કશે ભેદ નથી જાણજ;
એ બંને આધિન મુજ વર્તે, તે માન નિર્માણજ.
પ્રાણીએને મોક્ષનું દાતા, જ્ઞાન છે નિર્ધારજ;
અજ્ઞાન છે તે બંધનકારી, તેમાં નવ વિચારજ.
હું અજ્ઞાન પ્રેર ત્યાં તક, જીવ બંધનને પામેજ;
જ્ઞાન આપું તવ પ્રાણીને, લઈ જાય મુક્તિ ધામેજ.
જીવ નથી અનેક ભૂમિમાં, એક છે નિર્ધારજ;
મારાથી અભિજ્ઞ નથી, એમ બોલ્યા શ્રી મોરારજ.
જીવને બંધ મોક્ષ સાંભલે, મને નહિ તલ ભારજ;
જેમાં ચંદ્ર બાંબને જળહાલેથી, લાગે નહિ લગારજ.
અવિધાના સંગે કરીને, જીવન કાજ જાણજ;
અવિધાવંત જીવ આ જગે, બંધને પડે એમ માનોજ.
મોક્ષ જીવને થાય ત્યારે, ઇશ્વરને નવ વળજોજ;
આ મુદ્ધમ વાત તમે ઉદ્ધવ સમજે, સર્વથી ઇશ્વર અલગોજ.
બદ્ધ મોક્ષના પ્રશ્નના ઉત્તર, ઉદ્ધવ હવે આપુંજ;
એકમાં જીવ ઇશ્વર વચ્ચે ભેદ, સ્થીર કરીને થાપુંજ.
બીજામાં જીવે જીવ વચ્ચે, મોટો ભેદ ગણાયજ;
આ ભેદ સમજણું તુજને, ત્યારે સત્ય મનાયજ.
એક શરીરીશ્વર જીવમાં, જીવને શોક ઇશ્વરને આનંદજ;
ઇશ્વર નિયંતામાં રહે, જીવ નિયમ્યપણે મંદજ.
વૃક્ષે રહેલા પક્ષી સર્વે, વૃક્ષથી છે પરાંજ;
શરીરરૂપી વૃક્ષ મધેના, જીવ ઇશ્વર અરાંપરાંજ.
એમ જીવ ઇશ્વર ભેદ જાણે, જાણે મુજને ઇશજ;
તેને ફરી અવતાર નહીં, એમ વચનવદે જુગદીશજ.
અવિધા અજ્ઞાન થકી, માયાનું બંધન પામેજ;
અકર્મ વિષયા રંગે રાગ્યો, તે સુખ સઘળાં વામેજ.
ઇશ્વર સર્વજ્ઞ સર્વે જ્ઞાતા, સંપૂર્ણ પૂર્ણ કામજ.

* અગ્યારમા અધ્યાયમાં ભગવાન બદ્ધ, મુક્ત સાધુનાં
અને ભક્તિનાં લક્ષણ કહ્યું છે.

† જળ હાલે, એટલે ચંદ્રનું પ્રતિબિંબ જળમાં પડેલું હોય
છે, તે પણ હાલે એમ જણાય, પણ વાસ્તવિક રીતે ચંદ્રને કંઈ
લાગણું વળગણું નથી.

આત્મા તે આત્મીક કર્મને, ભોગવે છે તે ઠામણ.
 પરમાત્મા તે કર્મને ખાળી, ભસ્મ કરે નિરધારણ;
 સર્વ કર્મ થકી નિરંતર, અજગો વિશ્વાધારણ.
 વળી જે પુરૂષને માન અપમાન, યુગ્મ માર્ગ સમાનણ;
 તે શીઘ્રે માર્ગ પદ પામે, એમ કહે ભગવાનણ.
 જેને બેદાબેદ નથી, તે છુટે બંધન પ્રાણીણ;
 સંસાર સમુદ્ર તરીને પામે, મુજને સ્વર્ગ વખાણીણ.
 ઇશ્વર કદી કર્મ ફળો ન ભોગવે, પોતે છે સર્વજ્ઞણ;
 છવ કર્મ ફળ ભોગવે, વળી સાથે છે અલ્પજ્ઞણ.
 છવ નવ છતે પોતાને, વળી તે છેય અબુદ્ધણ;
 તેટલા માટે છવને ગણ્યો, અનાદિ કાળથી બદ્ધણ.
 ઇશ્વર માયા મધે, રહ્યો છતાં, સત્ય ગુણનો ધારકણ;
 અનાદિ કાળથી મુક્ત છે, સર્વે છવનો તારકણ.
 માયામાં આવરણ નહિ, તવ વ્યાપે વળી મોહણ;
 એથી ઇશ્વર મુક્ત ગણાયે, છવ બદ્ધ છે જ્યેષ્ઠણ.
 છવ છવ વચ્ચેના બેદ છે, તે અતિ સુક્ષ્મ વાતણ;
 સ્વપ્નનો છવ ને જાગૃત છવ, એ સુખ દુઃખની ઘાતણ.
 સ્વપ્ન સુખ દુઃખનો જાગૃતાવસ્થાએ, છવને નવ ભાવણ;
 એ બેદ જે જાણે તે જાણે, ન કહે તેમાં માવણ*.
 અજ્ઞાનિ જન ઈદ્રિ ભોગમાં, સદાય રહે બંધાયોણ;
 હું કરું ને હું ભોગવું, એમ કહે ભરમાયોણ.
 જ્ઞાનિ જન તો મુક્ત થઈને, સર્વેથી રહે પરણ;
 ઈદ્રિ કર્મ વૃક્ષ માને, વૃક્ષ સગોદર સર્વણ.
 હરણું ફરણું, ખાણું પીણું, નાહણું જોણું કરે નિત્યણ;
 પોતે પરનો પર રહે, સમજે સર્વે અનિત્યણ.
 સૂર્ય પ્રતિબિંબ જળની મધે, છતાં સ્પર્શ નવ લગારણ;
 વાયુ પેરે સર્વ હરે ફરે, પણ લેપન નવ લગારણ.
 મુક્ત પુરૂષને પિડક પ્રાણી, ગમે તેટલું પીડેણ;
 કે પુજન અર્ચન કરે તેણું, તોપણ શાંતે હોડેણ.
 રાગ દ્વેષ કંઈ નવ ધરે, પોતે રહે નિર્વિકારણ;
 તે મુક્ત જાણે તે, બીજો બદ્ધ નિર્ધારણ.
 સારા નરતાને સમાન ગણે, સ્તુતિ નિંદા નવ ધારેણ;
 આત્મારામ થઈને સર્વત્ર હોડે, મુક્તને માયા ન અડેણ.
 વળી જેને વાણીયે પરમેશ્વરનું, નામ ન જાણે જનણ;
 તે વિદ્યા વાણી વાંઝણી કહીયે, એમ બોલ્યા ભગવનણ.

* માવો-તરવ.

મસ્તક મુજને નહીં નમ્યું તે, તુંબીફળ કહેવાયણ;
 જે અર્થે તીર્થ યાત્રા ન કીધી, તે કાષ્ઠવત ગણાયણ.
 જે છલ્લાએ હરી નામ ન જમ્યું, દાદર સરખી તેહણ;
 શ્રવાણ ભક્તિ જેણે કરી નહીં, વૃક્ષકોતર એ દેહણ.
 જેણે નેત્રે માર્ગ સ્વરૂપ નીરખ્યું, તે મોર પીછ સમાનણ;
 કાષ્ઠવત કર તેતણા જેણે, પૂજ્યા નહીં ભગવાનણ.
 જેણે માર્ગ ભજન કીરતન ને, હૃદયે રાખ્યું ધ્યાનણ;
 કર્મ કરે તે મુજને સોંપે, તે છુટે વિષય નિદાનણ.
 વળી સાધુ સંગતથી છુટે, અનુભવ કરતાં જ્ઞાનણ;
 યોગ ધ્યાનથી મુજને પામે, અવિચળ શુભ સ્થાનણ.
 હે ઉદ્ધવ જે જન પ્રેમે, મારી કથા સાંભળશેણ;
 મારા ગુણનું ગાન કરશે, સ્મરણ અનુકરણ કરશેણ.
 મમ અર્થે ધર્મ અર્થ સેવે, મમ માટે રહે ઉદાસણ;
 તે પુરૂષ મજને વહાણો, હું રહું તેની પાસણ.
 ભક્તિ મારી પ્રેમે કરે, મને નિશ્ચે પીછાણેણ;
 તે મુક્ત પુરૂષ સર્વત્ર જાણો, બીજો બદ્ધ પ્રમાણેણ.
 વળી ઉદ્ધવ શ્રી કૃષ્ણને પૂછે, પ્રેમે કરી પ્રણામણ;

ઉદ્ધવોવાચ-

સ્વામિ સાધુ તે કોને કહીયે, કહો મુને સુંદર સ્થામણ.
 ભક્તિ વળી કૃપા પ્રકારની, તેના કહો પ્રકારણ;
 હે સ્વામિ સમજવો મજને, તો થાયે મજ આધારણ.
 ઉદ્ધવને શ્રી કૃષ્ણ કહે, સાધુના ત્રીસ લક્ષણણ;

શ્રી ભગવાન ઉવાચ:-

એલક્ષણથી જાણવો સંતને, જેના હૃદયમાં રહે લક્ષણણ.
 પ્રથમ લક્ષણ સાધુનું, જેને સમદૃષ્ટિ હોયણ;
 ઉત્તમ મધ્યમ માન અપમાન, સમાન લેખે સોયણ.
 ગંભીરતા ને દયા સૌ ઉપર, મુજને ભજે નિજ જાણેણ;
 પાપક ધર્મ પરિત્યાગ કરીને, વેદ માર્ગ વખાણેણ.
 યથા વિધિ મજે તેવો, સંતોષ રાખી કરે અહારણ;
 આશા વૃણણા લાલસા, ને તજે મોહ અહંકારણ.
 સંસારમાં ક્રમજ જળની વિધિયે, રાખે જે જન પ્રાતણ;
 સર્વ વિષય પરિત્યાગ કરે, એ સાધુ લક્ષણ રીતણ.
 પર પોતાનાં જન વિષે કંઈ, બેદ ભાવ નવ આણેણ;
 સર્વ ભૂત વિષે વ્યાપક, મુજને સઘળે જાણેણ.

કીર્તનભજન કરે માહરૂં, વળી પુરાણ સુણે વખાણુછ;
 દયા દાન દક્ષિણા જે જાણે, તેને સાધુ પ્રમાણુછ.
 પરના દ્રોહ કદી નવ કરે, સદા સર્વદા ઉપકારીછ;
 ધૈર્ય ધારક, પરિશ્રુતા નહિ, સદા રહે નિર્વિકારીછ.
 જ્ઞાન દેવે કુશળ પાતે, સદા રહે સંતોષીછ;
 શાંત ચિતમય, મનન કરતા, ઈર્ષા રહિત અદાપીછ.
 કુધાપીપાસા જરા મૃત્યુને, ગણે પાતાથી પરછ;
 મન આશ્રયી, મનનો સેવક, હું તેનું હું ધરછ.
 ઇન્દ્રિ નિશ્ચલવાળા, કોમળ સદા, સત્ય રૂપ બળવાનછ;
 એ સાધુના ત્રીસ લક્ષણ, જાણે શ્રી ભગવાનછ.
 વળી શ્રી સૂર્યને જસ અંજલિભરી, અર્પે કરે પૂજનછ;
 અગ્ની સ્થાપીને હોમ કરે, દ અતિથીને ભોજનછ.
 સુરભીને શુભ તાણુ ચરાવે, શ્વાન પાંચસને ગ્રાસછ;
 વિષ્ણુ ભક્તસુ અતિ પ્રેમે મળવું, કપટ ન રાખે પાસછ.
 આકાશ ધ્યાન કરી વાયુને, પૂજે વ્યાપક જાણીછ;
 ઉદકને ઉદકનું પૂજે, પ્રેમપ્રીતિ મન આણીછ.
 પૂરનીનું રથૂળ ભાવ ધરીને, નિત્યે કરે પૂજનછ;
 આત્માને વિષે પરમાત્મારૂપે, ચીંતવવું દરશનછ.
 એટલાં સ્થાનકને પૂજે, તેણે પૂજા મારી કીધીછ;
 તેણે કરી હું સંતોષ પામું, એ હરીચે કહી વીધીછ.
 વળી મુજને જ્ઞાન કહું, એમ બોલ્યા વૈકુંઠ રાયછ;
 જે સાંભળતાં અનેક જન્મનાં, મહાદારણુ અથ જાયછ.
 કર્મ માર્ગે જ્ઞાન આચરતાં, ભવદુઃખ સાગર તરશેછ;
 કર્મવિના કૃપા જ્ઞાનને ધાતાં, ભવબંધનમાં ફરશેછ.
 ઇન્દ્રિયઈન્દ્રિયા ભોગ નિવારે, ગુણથી ગુણ સંયોગછ;
 સ્વાદ ઇન્દ્રિયે વાહ્યા પ્રાણી, આચરે વિષયના ભોગછ.
 ઇન્દ્રિ ગુણ આચરતા પ્રાણી, વણુ બાંધે બંધાયછ;
 જ્ઞાનઆત્મલક્ષિથી વિસ્તરે, આચરે ન દાન દયાયછ.
 જ્ઞેતાં જમતાં સર્વસ કરતાં, મુગંધ લેતાં હરખેછ;
 પાણુ હૃદયને ભોક્તા જાણે, તે જીવનમુક્તિ નીરખેછ.
 ક્ષમાવંત સત્યવાદી પ્રાણી, મિત્ર જગતને જાણેછ;
 જીતેન્દ્રિય મદ ગર્વ વર્જીત, મુજને નિત્ય વખાણેછ.
 પંચ મહાભૂત કર્તા જાણી, માણું સદા કરે ધ્યાનછ;
 અવિચળ પદ આપું હું તેને, એમ બોલ્યા શ્રીભગવાનછ.

લક્ષિતું લક્ષણ કહું હવે, તે છે સેહલું શુદ્ધછ;
 જ્ઞાનિ જન જટમાં જાણે, નવ સમજે કોઈ અશુદ્ધછ.
 મારી મૂર્તિ, મારી ભક્તવું, ફરીન સેવન કરવુંછ;
 શ્રદ્ધાપૂર્વક કથા કીર્તન, હૃદયા મધે ધરવુંછ.
 જન્માષ્ટમી આદિક ઉત્સવ કરવા, વ્રતો કરવા સારછ;
 યાત્રા નૈવેદ્ય કરીને પુજવી મૂર્તિઓ નિર્ધારછ.
 અભિમાન ને દંભ તજને, દેવ મંદિરે ફરવુંછ;
 પર ઉપકાર કહેવો નવ મુખે, એ રીતે આચરવુંછ.
 મજને જે સમર્પણ કીધું, તેના કરવો ત્યાગછ;
 પોતાને પ્રિય હોય જે વસ્તુ, તે ધરવી ધરી રાગછ.
 આ રીતે અર્પણ કરવાથી, અક્ષયપણાને પામેછ;
 એ ઉદ્ધવ સાધુ સર્વે જન, એ પ્રમાણુ પ્રીછાણેછ.
 સૂર્ય, અગ્નિ, પ્રાણાણુ, ગૌ, વૈષ્ણવ ને હૃદયાકાશછ;
 પવન, જળ, પૃથ્વી, સ્વાત્માને પ્રાણી, મુજને વા એ ખાસછ.
 એ એકાદશ સ્થાનક, મુજના જેવા જાણુછ;
 એ પૂજવાથી નિશ્ચે પ્રાણી, મુજને પામે માનછ.
 સત્સંગ એ સર્વથી ઉત્તમ, સત્સંગથી મળું હુંછ;
 સત્સંગ સંસાર તરવા યોગ છે, જાણુજે ઉદ્ધવ તુંછ.
 સત્સંગ એ શિરોપ્રાણી છે, સર્વમાં એ સારછ;
 સત્સંગ કરે કોઈ પ્રાણી, તે ઉતરે ભવપારછ;
 સત્સંગ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે, અપાત્રને કરે પાત્રછ.
 સત્સંગ કરે તે પરમ ભક્ત, મુને ન વિસારે કાણુ માત્રછ;
 વડાણુ.

કાણુમાત્ર મુજને વિસારે નહીં, ઉદ્ધવને હરીચે કથા કહી;
 કરજોડી વિષ વલ્લભ જાણે, અધ્યાય એકાદશ હવા સહી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણુ એકાદશસ્કંધે
 એકાદશોધ્યાયઃ ॥૧૧॥

અધ્યાય ૧૨ મો.*

કડવું ૧૩ મું-રાગ ધન્યાશ્રી.

શુદ્ધ વાણી ઉચરે, સુણુ પરિક્ષિત સહીરે;
 ભક્ત ઉદ્ધવને શ્રી કૃષ્ણછ, જ્ઞાન કહે નિજ લહીરે.
 આકથા એકાદશસ્કંધની, જેકો સાંભળેરે;
 વળે રૂઝ તીર્થ કોડ, પાતિક દહનાં પ્રજવળેરે.

* બારમા અધ્યાયમાં પ્રથમ સાધુના સંગનો મહિમા
 અને પછી કર્મ કરવા તજવાની કથા કહી છે.

આલ.

કોડ પાતિક પ્રજવળે, શ્રીનાથજી કરૂણા કરે,
લકત ઉઢવ પ્રત્યે શ્રીહરી, કથા જ્ઞાનની ઉચરે.

શ્રીભગવાનઉવાચ-

યોગયુક્તે દાનપુત્ર્યે, દેહ દમનથી મુજને ભજે;
તીર્થ ધ્યાને આત્મજ્ઞાને, દયાદાને ભક્તિ ઉપજે.
સત્સંગ મને પ્રિય છે, તેણું ના યોગ તત્ત્વ વિવેકથા;
તપ વેદાધ્યન ધર્મ યજ્ઞ, સંન્યાસ કે નવ કોથકી.
પૂર્વકાળે દેવદાનવ, મૃગ પક્ષી ને નાગ લોક;
સિદ્ધ ચારણ ગાંધર્વ શુદ્રો, પામ્યા મુને તથા શોક.
તે પ્રતાપ સર્વે સત્સંગનો, સત્સંગ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે;
સત્સંગનો પ્રતાપ મોટો, જેમ લોહને પારસ ઇષ્ટ છે.
સાધુસંગતિ સદગુરુમેવા, ભક્તિ ભાવે રાખે ગૃહી;
બ્રહ્મવિદ્યા સ્વાદને આપે, જનમાયાથી અજગો રહી.
જે જન યજ્ઞ કરીને દાનઆપે, નિષ્કામના ભક્તિ સદા;
તેહ થકી સંતોષ પામું, સાંભળ ઉઢવ સર્વદા.
વળી તાર્થ યાત્રા કરે સઘળે, સ્વરૂપ મારું જાણશે;
સર્વત્ર વ્યાપક શ્રીહરી, વિશ્વાસ એ મન આણશે.
તેથી હું સંતોષ પામું, મુજ લકતને કરૂણા કરું;
પરમમિત્ર જાણી પ્રેમપ્રીતે, હું સદા સંગે સંચરું.
સાધુની સંગત કરે નિત્ય, કથાકીર્તન આચરે;
મારે વિષે વિશ્વાસ રાખી, સર્વ કર્મ મુને અર્પણ કરે.
કુસુમ, પત્ર ફળ પ્રીતે અરપી, ભાવકરી મુજને ભજે;
તેને મનવાંછિત ફળ આપું, જે પ્રાણી દુષ્કર્મો તજે.
હરીકથા પ્રીતે સાંભળે તેથી, સંતોષ હું પામું સહી;
જે મારો હોય તે ભજે મુજને, તેમાં કંઈ અચરજ નહીં.
જેણે આગળ સંતસાધુ, ઋષીની રક્ષા કરી;
વ્યાસનંદન પરિક્ષિતને, કહે સાંભળો કહું વિસ્તરી.
મારે વિષેજેણે ભક્તિ જાણી, રાખી પ્રીત પુરાણ મન ધરી;
મેં આશપુરી દાસની, એમ હરીયે વાણી ઉચરી.
અનેક દૈત્ય ઉદ્ધાર પામ્યા, જેણે માનસા મન ધરી;
વૈરભાવે દૈત્ય તથા બહુ, એવો ઉદ્ધારક હું હરી.
વળી મિત્રભાવે ભજે મુજને, સ્નેહ મન પામી ઘણું;
તે સૌને મેં કૃપા કીધી, નામ હવે તેમનાં ભણું.
ત્રત્રાસુર ઉદ્ધાર પામ્યો, અઘાસૂર બળીયો બહુ;
મલ્હાદને કરૂણા કરી તે, જગત જાણે છે સહુ.

નવ જાણ્યા વેદ તેમણે, નવ કીધા વ્રત ઉપવાસ;
નવ ઉપાસ્યા દેવ દેવી, પણ સત્સંગનો લાગ્યો પાસ.
ચોગાધ્યાન, ને દાન વ્રતે, તપ કરે, મુણે વ્યાખ્યાન;
એ સર્વથી જે મને ન પામે, તે સત્સંગથી પામે માન.
વર આપ્યા બહુ અસુરને, મેં ભક્તભાવ જોઈ કરી;
વૈકુંઠ મધ્યે નિવાસ આપ્યો, એમ વદ વાણી શ્રીહરી.
બાણાસુર કુટુંબ સાથે, બળીરાજ બાંધ્યો વળી;
મયદાનવને કૃપા કીધી, તેણે ભક્તિ કીધી ભલી.
વિલીધાણું ભય હરીને, કીધા મેં લંકાપતી;
આવાગમનનું દુઃખ ટાળ્યું, વૈકુંઠ જવા છે ગતી.
સુગ્રીવ હનુમંત સખરી તાપસ, વાળી વાનર તે સહી;
ભજન કરતાં મોહરું, મમ શરાણું પામ્યા અહિં.
જટાયુ પક્ષી મોક્ષ પમાડ્યો, તે સ્વર્ગ સદને જઈ વસ્યો;
કબંધ દૈત્યને દયા કીધી, પૈર ભાવથી આવી ધસ્યો.
જંબુવંત જે રીંછનો સ્વામિ, તેની મેં કન્યા વરી;
સાધુ જાણી કૃપા કીધી, જે મારું ધ્યાન રહ્યો ધરી.
ગજને ગ્રાહથી ઉગાર્યો, ગજગ્રાહ શું વૈકુંઠ ગયો;
જટાસુર બાંધી મોક્ષ આપ્યો, તેણે મુજ મહિમા લલ્યો.
ગોપીકાની આશ પુરી, કુબજ કીધી પાધરી;
ઋષીપતિ પ્રીતે અન્ન લાવી, સાયુજ્ય મુક્તિ પામી ખરી.
અનેક સુરભિ કામધેનું શું, ગરૂડ પક્ષી મુજને ભજે;
મેં મારાની કરી રક્ષા, મારો તે મુજને નવ તજે.
કાળી નાગને કરી કરૂણા, ઉત્તમ સ્થળ આપ્યું સહી;
યમુના જળ નિર્વિષ કરી, મેં અનેક ઉદ્ધાર્યા અહિં.
ગોકુળ છોડી મથુરા જતાં, દ્રહ કીધું મુજ શું મન;
તે વ્રજ વનિતાએ મજ વિના, નવ જાણ્યો અન્ય જન.
સુખકારી મજ વિના તેને, નવ કોઈ વસ્તુ કો વાર;
વિહાર કરનારી વ્રજની બાળી, જાણે મને પ્રાણાધાર.
મજ સંગથી દેહ ભાન ભુલી, ભુલી પીતા ને માત;
લોક લાજ નવ રાખી રહી, મજ વિના નવ થઈ શાંત.
વંદાવનમાં વિહાર કરતાં, છ માસની એક રાત;
ક્ષણ જેટલી ગણી તેણે, કરી વિષય વિલાસની વાત.
ચાર પહોરની બીજી રાત્રિ, મજ વિના દુઃખ રૂપ;
એ કારણ સત્સંગ પ્રતાપનો, એમ બોલ્યા ત્રિભુવન ભૂપ.
અકૂર આવ્યા તેડવા, ત્યારે ગોપીકા સ્નેહ કરતી ઘણી
પ્રીતવાસીની ભક્તિ દીકો, આશા પુરી તેહ તાણી.

તે પ્રેમથી ઉદ્ધાર પામી, શરણ મમ મૂંઝું નહીં;
સમુદ્ર સંગમી સરિતા હોય તેમ, તેઓ મુજને મળી સહી.
સમુદ્રમાં સરિતા મળે તવ, જળે જળ એકઠાં તથા;
એમ હું પર ને ભાવ રાખે, તેવી ગતિ પામે જ્યા.
મુજ વિષે ને ભાવ રાખે, તે હું મા લય પામશે;
આવાગમનનું દુઃખ સધળું, તે પ્રાણીનું પામશે.
મારે વિષે ચિત્ત આરોપે, તે શર્ણુ મારે આવશે;
વિમાન ખેસાડી ભક્ત મારા, તેને સ્વર્ગ સદને લાવશે.
હું મા લય પામશે તે જન, તેમાં કંઈ સંદેહ નહીં;
સદાકાળ તે સ્વર્ગનું સુખ, ભોગવે પ્રાણી સહી.

ઉદ્ધવોવાચ-

ઉદ્ધવ કહે સ્વામિ તમેએ, સદુપદેશ મુને કહ્યો;
હજી મારો મોહ જતો નથી, જે સકળ અંગે વ્યાપી રહ્યો.
ત્યારે શ્રી હરી એમ કહે, સાંભળો ભક્ત ઉદ્ધવ કથા;

શ્રી કૃષ્ણ ઉવાચ-

જે સાંભળે સુખ ઉપજે, ન જાય ભવ દુઃખની વ્યથા.
જીવાત્માને વિષે ઈદ્રિ, માયા પ્રભને જાણજે;
આ માયાથી સૌ ઉપજે છે, વિશ્વાસ મનમાં આણજે.
જેમ અગ્નિમાં કાષ્ટ હોમીયે, અગ્નિ વાધે છે ઘણો;
તે હૃદયવ્યથી પ્રબળ થાયે. પાર નહીં કંઈ તે તણો.
તેમ માયા કર્મ સંયોગે, અધિક તે થાયે સહી;
એ કર્મથી બહુ પાપ વાધે, તેમાં કંઈ સંદેહ નહીં.
સંસાર સૌ જડવત છે, તે થકી ભાસે કર્મણાં;
વસ્તુગતે બંધન મોક્ષ થાયે, એ સૌ માયા ભરમણા.
માયાકરે જામ તણને, જે કો જન મુજને ભજે;
તેના મોક્ષ બંધન જામ જશે, અવિદ્યાની માયા તજે.

ઉદ્ધવોવાચ-

વળી ઉદ્ધવ પુછે છે, સાક્ષાત શ્રી ભગવાનને;
કૃપા કરી હરી કહે મુજને, શરીર ધારી જ્ઞાનને.

શ્રી કૃષ્ણ ઉવાચ-

પ્રભુ કહે સાંભળ ઉદ્ધવ, એ પ્રશ્ન હું તુજને કહું;
એ શરીરધારી જીવજતો, તેમાં વ્યાપક હું રહું.
પદ ચક્ર ભેદી શોધીયે, ત્યારે આત્માને જાણીયે સહી;
મારું રૂપ ત્યાં સૂક્ષ્મ છે, એમ શ્રી હરીએ વાણી કહી.
વૈરાટરૂપે રહ્યો વિશ્વમાં વ્યાપિ, તેજ મુજને જાણવો;
સર્વત્ર વ્યાપક હું રહ્યો, એવો વિચાર મનમાં આણવો.

ઉદ્ધવ કહે મહારાજ શ્રી, જો કૃપા મુજ ઉપર કરી*;
વૈરાટ સ્વરૂપ જે તમારું, હરી કહે મુજને વિસ્તરી.
શ્રી કૃષ્ણ કહે ઉદ્ધવ પ્રત્યે, તે રૂંડું પ્રશ્ન પૂછ્યું સહી;
વિશ્વ વ્યાપક રૂપ માહરું, તેહ કથા સાંભળ ચિત્ત ધરી.
ભૂરજોક તે નાભી મારી, સ્વર્ગ લોક તે મસ્તક ભણું;
યુગ્મ ચર્ણુ પાતાળ સાતે, વર્ણન તેનું છે ઘણું.
ચંદ્ર સૂર્ય તે નેત્ર સ્થાનક, દશદિશા બાહુ જાણજે;
સકળ પર્વત અસ્થિ સ્થાનક, એવું ચિત્ત પ્રમાણજે.
મેદ રૂધીર સમુદ્ર સાતે, વળી નાડી તે સઘળી નદી;
સહસ્ર મસ્તક માહરું, એમ વેદ ચારે સ્તુતિ વદી.
રોમ સ્થાનક વનસ્પતિ, જે ભાર અષ્ટાદશ કહી;
નવકુળ નાગ મમ રૂપ મધ્યે, નિરંતર રહે છે સહી.
સમ લોક દશે દિશા, પાતાળ રચના છે વળી;
નક્ષત્ર સુર તેત્રીશ આદે, સકળ રૂપની મંડળી.
સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળ મધ્યે, સકળ પ્રાણી જે કહ્યા;
તે સઘળાને આધાર મારો, તે સૌ મુજ માંહે રહ્યા.
શંખ, ચક્ર ને ગદા સારિંગ, મુકુટ માણી શોભા ધરે;
કૌસ્તુભ માણી વપુ સ્થામ શોભા, કુંડળ જેઉ ચમચમ કરે.
એવું સ્વરૂપ મારું ધ્યાન ભાવે, સદા ચિત્તમાં આણશે;
પ્રીત મુજ ઉપર કરીને, પરિપ્રસન્ન મુજને જાણશે;
સર્વથા તેને કરું કરૂણા, તેમાં કંઈ સંદેહ નહીં;
અંબરીષ, ધ્રુવ, પ્રહલાદ સરખા, શર્ણુ મમ પામ્યા સહી.
ભક્તિ ભાવે ભજે મુજને, હું નીકટ તેને રહું;
મુજ દાસને કરૂણા કરીને, અનેક અઘની ક્ષમા કરું.
એવું જાણી વિશ્વાસ આણી, ભાવશું મુજને ભજે;
સંસાર વિષયા વિસારીને, કપટનું સ્થાનક તજે.
સમસ્ત સૃષ્ટિમાં રહ્યો વ્યાપિ, ઘટઘટમાં વ્યાપિ રહ્યો;
પાણ પ્રપંચરૂપ વૃક્ષ છે તે, કાર્યાકારણ લેવા ગયો.
આત્માનું સત્યપણું જાણી, કર્મનો ત્યાગ કરજે;
તે વિના કરેલું સર્વે મિથ્યા, એમ હૃદયમાં ધરજે.
પ્રપંચરૂપી વૃક્ષ અનાદિ, ભોગ મોક્ષ ઉત્પન્ન કરે;
પૂણ્ય પાપ એ બીજ તેનાં, વાંછના મૂળિયા ઠરે.
ત્રણ ગુણ તેના થડ છે, પંચ ભૂત તે સ્કંધ જાણ;
અગિયાર ઈદ્રિઓ શાખા છે, વાત પિત કંઈ છાલ માન.

* આ વિષય આ અધ્યાયની બહારનો છે. મૂળમાં હવે પછી જે વાત છે તે પરા, પશ્યંતી, મધ્યમા ને વૈષ્ણવી વાણીનું રૂપ વર્ણવેલું છે; જે બીજી જગ્યાએ હોવાથી નોટમાં પુનરાવર્તન કાઢ્યું નથી.

સુખ દુઃખ ફળ જે તે તણા, શબ્દાદિક વિષય રસ તે તણા;
છવ ઇશ્વર જે પક્ષી વૃક્ષપર, જાણે ગુણીજનો ઘણા.
સુખ જ્ઞાનિ પુરૂષ પામે, દુઃખ કામી જન પામે સહી;
એવી રીતે પ્રપંચ વૃક્ષ તણ, ઇશ્વરને જોલણે અહીં.
એમ ઇશ્વરને જોલખી, પછી પરબ્રહ્મને પામવા;
પરમાત્માને પામી કરી, સાધન સર્વે છાંડવા.
જેમ વૃક્ષ છેદન કરે જન, કુવાડો કરમાં ધરી;
તેમ અકર્મ વિષયા છેદીયે, નિજ ક્ષમા બુદ્ધિયે કરી.
મોહ મદ અહંકાર સઘળો, વિષય તૂથણાએ જન કરે;
વૈરાટસ્વરૂપે ચિત્ત ધરતાં, અકર્મ સઘળાં નિસ્તરે.
સંસારસાગર તરે પ્રાણી, અંતે તે મુજને મળે;
સમુદ્ર જ્ઞાનિની હોય સરિતા, તેમજ તે મુજમાં ભળે.
કૃપા કરીને શ્રીકૃષ્ણે, ઉદ્ધવને એહ કથા કહી;
શુક કહે સાંભળો પરિક્ષિત, જ્ઞાન નિજ હૃદયા ગૂઢી.
દ્વાદશ અધ્યાય થયા પૂરા, એકાદશ સ્કંધની કથા;
ભણે ભણાવે સાંભળે, તેની જય પાપતણી વ્યથા.

વલણુ.

ભયસકેષ્ઠ ત્રથા ભાગે, કોટી પાતક પ્રજવળે;
કરજેડી વલ્લભ ભણે, તેને શ્રીહરી શીઘ્રે મળે.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે એકાદશસ્કંધે

દ્વાદશોધ્યાયઃ ૧૧૨૧

અધ્યાય ૧૩ માં*

કડવું ૧૪ સું-રાગ મહાર.

શુકલ વાણી ઉચરે, તું સાંભળ પરિક્ષિત રાયરે;
ઉદ્ધવ પ્રત્યે અવિનાશી કહે, જ્ઞાન સાધન કથાયરે.

શ્રી હરી ઉવાચ-

અધર્મ નાશ પામે સહી, ત્યાં સંતનું પાસું હોયરે;
સત્યથી સવિતા તપે, સત્યથી સૂર સૌ કોયરે.
સત્યથી શેષ ધરા ધરે, સત્યથી વાયુ વૃષાદરે;
ત્રિભૂવન રહ્યાં સત્યથી, તે વિચારો મન વાતરે.
સત્યથી સિદ્ધિ પામીયે, છે વિશ્વને સત્યાધારરે;
સત્ય સમાન સાધન નથી, એ સત્ય ત્રિભૂવન સારરે.

* આ તેરમા અધ્યાયમાં સત્વગુણની વૃદ્ધિ, વિદ્યાના ઉદયને ક્રમ, હંસનો ઇતિહાસ અને ચિત્ત તથા ગુણોને નામા પાડવાની શ્રુતિ કહી છે.

સત્યથી સર્વથા હું મળું, જહાં સત્ય ત્યાં મમ વાસરે;
સત્યે સંકેત સુખ પામીયે, સર્વ પહેલે મનની આસરે.
સત્ય થકી તો જ્ઞાન પ્રકટે, સત્ય ધર્મે અધ જાયરે;
સત્ય રીત સંસારમાં, ઘણો સત્યાનુજો મહિમાયરે.
સત્ય થકી દાષ સઘળા દહીએ, દેહતાણાં ને કર્મરે;
આશા તૂટણા મોહ મદ તે, માયાના સૌ ભર્મરે.
જેમ વાંસ ઝાડીથી ઉપજે, મહા અગ્નિ વન મોજારરે;
તે અગ્ની વન સકળ દહી, ક્ષાયમાં કરે સંહારરે.
તેમજ અસત્ય થકી, પ્રાણી પામે પાપર;
માટે સત્ય ગ્રહણ કરવું, જય જન્મનો સંતાપરે.
દહીથી મુદ્ધર્મ ઉપજે, શુભમાર્ગ પમાડે દહરે;
શ્રીહરીને હૃદયે ધરતાં, સઘ મોક્ષ પમાડે તંહરે.
જે કર્મ કર્યાં સંસારમાં, તેને જ્ઞાન અગ્નિ બાળરે;
અકર્મ વિષયા ટાળીને પછી, સ્વર્ગતાણું સુખ આપરે.
વળી શ્વાન અજ ને ગર્ધલ, પ્રાણી ને કંહવાયરે;
તે કર્મ કરે સુખ પામવા, પણ દુઃખ ઘણું જાયરે.
ત્રણ ગુણની વૃત્તિઓ થકી, પ્રભવિયા નવ થાય ઉત્પન્નરે;
એ વૃત્તિને નિવૃત્ત કરવી, તે કરવાના કહું સાધનરે.
સત્વ ગુણની વૃદ્ધિ કરવી, રજ્જે તમાને કાઢવી મારીરે;
સાત્વિક પદાર્થને સેવવા, એના તવ જેવા વિચારીરે.
તિર્થ જળ સાત્વિક છે, સુગંધાદિક જળ રાજસી જાણીરે;
મદિરાદિક જળ તામસી છે, તે છોડવું પરમાણુરે.
પ્રભાતાદિક કાળ સાત્વિક છે, મધરાત એ તામસ કાળરે;
પ્રદોષ કાળ રાજસ જાણીએ, નવ સેવવો ખલુ વિકરાળરે.
શિવ વૈષ્ણવો ધર્મ સાત્વિક છે, શાક્ત દિક્ષા રજ્જે ગાળીરે;
ક્ષુદ્ર દિક્ષા તમા ગુણી છે, એના ગ્રેહેવા સદા અવગાળીરે.
સત્વ ગુણ વધવાથકી, શુદ્ધ થાય તે કુરૂપરે;
પછી પરબ્રહ્મને પીગાણે, જાણું શુદ્ધ સ્વરૂપરે.
વળી સંસારી જાણે, વિષયને સેવતાં સુખ હોયરે;
પણ વિષયથી નર્કે પડે, જન સાંભળજે સૌ કોયરે.
સ્વર્ગ થકી સંસારમાં, તે પડશે પ્રાણી ધણીરે;
જન્મ માર્ગ તેને હરે, લક્ષ આર્વાણી અવગાળીરે.
ત્યારે ઉદ્ધવ વાણી વદે, શ્રી હરીને લાગી પાયરે;

શ્રી ઉદ્ધવ ઉવાચ-

વિષયથી નર્કે પડે તે, માંડી કહે કથાયરે.
છતેન્દ્રિયપણથી સુખ છે, પણ કેમ ન પામે તે જનરે;
મનુષ્યને અન્ય પ્રાણીરે, વિષયમાં ક્રમ થાય મઘનરે.

શ્રી ભગવાનોવાચ-

વિષય રહીત મનુષ્ય મનમાં, હું માનના હવો પામીરે;
તેથી સત્ય ગુણને ત્યજીને, રજી તમાને સેવ ન તપામીરે.
રજી વ્યામ થતા મનમાં, સંકલ્પ વિકલ્પ હો સંહરે;
હુષ્ટ વિષયને પછે સેવે પ્રાણી, તેમાં ઉપજે હનરે.
તૃણશાવર્ય થાય પ્રાણી, પછે કરે કર્મ ઉપાતરે;
અનેક પ્રમાણુ શાધી પ્રાણી, કરે નિસંશય પાપરે.
કદિ સત્ય ગુણ આવે તો દષ્ટિ, દાષ દષ્ટિ વિષયમરે;
તોપણુ તે તેનાથી છેદાય નહિ, વધતી વધારે તે તૃણારે.
આ દાષ ટાળવાના છે સંહાર, કહું તે ઉપાય તુનેરે;
આસન પ્રાણાયમ કરીને, દ્રઢ મને લજે મુનેરે.
સર્વ વિષય સંગે યુધ્ધ કરીને, છતવી ઈદ્રિ સર્વરે;
મારામાં એક ચિત્ત થઈ જનવું, અને ગાળવો મનના ગર્વરે.
સનકાદિક મજ સર્વે શિષ્ય, કીધો એ ઉપાયરે;
શિષ્ને પામ્યા મુજને, તે તો રહ્યા મમ હૃદયા માંયરે.

ઉદ્ધવોવાચ-

તવ ઉદ્ધવ વળતું વદે, સનકાદિક શિષ્ય થયા ક્યારેરે;
આ જન્મમાં નથી તેઓ, કહો કૃપા તે આચારેરે.
તવ શ્રી હરી વળતા વદે, તું સાંભળ ઉદ્ધવ વાતરે;

શ્રી ભગવાનોવાચ-

હવે દઢ મન કરી સાંભળો, મત્રતાણી વિખ્યાતરે.
એક સમે સનકાદિકે, જ્ઞાને પૂછ્યું જ્ઞાનરે;
પછી કર્મને વશ જ્ઞાનજ્યે, માર્ગ ધરીયું ધ્યાનરે.
હંસરૂપ ધર્યું મેં તેથી, જ્ઞાના સાંનિધ્ય તે વારરે;
મત્ર તવ સનકાદિક મુનીયે, પૂછ્યું મુજને સારરે.
સનકાદિક એમ ઉચરે, તમે કોણ છો હંસ સ્વરૂપરે;
ત્યારે હું હંસ વાણી વદ્યો, જે સ્વામિ વૈકુંઠ ભૂપરે.
હંસરૂપે મેં તે પ્રત્યે કહ્યું, મુને પરમેશ્વર તમે જાણરે;
સનકાદિકે પૂજ કરી, સ્તુતી ઉચર્યા જોડી પાણરે.
પછે મત્ર એક પૂછ્યું મુજને, કેમ વિશ્વોપનશે એહરે;
અંતરયામીમાં આવીને, સૌ લય પામશે તેહરે.
ત્યારે વિષય ભોગનાં પ્રાણીને, સ્વામિ શું કુઃખ થાયરે;
એવું મત્ર તે શ્રવણે સાંભળી, બોલ્યા હંસાવતાર રાયરે.
આ સંસાર વિષેના કર્મમાં, જે બુડયા થઈ બંધનરે;
લક્ષ્યોર્થાશી અવતરે, તેને નહીં માર્ગ દર્શનરે.
પુણ્યથી પુણ્યે વાધે સહી, વળી પાપથી વાધે પાપરે;
પ્રાણી કર્યા કર્મને ભોગવે, સંસારે આપો આપરે.

સંસારનું ચિંતવન નિવારી, મુજમાં આણે મનરે;
દઢધ્યાને મુજને મળે, મળું હું, બોલે વેદ વચનરે.
મારી ભક્તિ જે આચરે, તેના વિષય ભોગ સૌ ફાંકરે;
તે મુજ ચાણે આવે જરૂર, એ માનજે ઉત્તમ લોકરે.
જે પુરૂષ જન્યત થઈને, ભોગવે છે વળી સંસારરે;
તે સંસાર સ્વપ્નવત જાણવો, બોલ્યા વિશ્વાધારરે.
જેમ સ્વપ્ને શીર છેદીયું, જંગે ને મિથ્યા થાયરે;
વિષય તૃણા સૌ એમ છે, સત્ય સાંભળ ઉદ્ધવ ત્યાંયરે.
વળી રાજ્ય મુખ પામે સ્વપ્નમાં, જંગેને લિક્ષુક હોયરે;
તેમ વિષય ભોગ આ સંસારના, ચિત્તમાં આણે સોયરે.
સ્વપ્નાવત સંસાર છે, મોહ રાગા મન અહંકારરે;
વિષય રસ વહાલો જે આત્માને, તે કુઃખ પામે નિરધારરે.
વિષય ભોગ સંસારના તે, જાણવા સઘળા ફાંકરે;
મથમ મહા મુખ ભોગવીને, અંત્યે પામે શોકરે.
મારી નિંદ્રાનું મુખ ભોગવે, સંસારી પ્રાણી જેહરે;
સંસારની નિંદ્રા મિથ્યા છે, તેમાં નહીં સદેહરે.
દિસે સ્વરૂપ અવનિ વિષે તે, અંતે વણસે સર્વરે;
અનિત્ય સંસાર જાણી કરી, મુનિ તજવો મનનો ગર્વરે.
આ દેહીને વિસારતા પ્રાણી, આત્મારૂપને પામેરે;
માર્ગ સ્વરૂપ દઢ ધ્યાને ધરે, તવ ભવભય સઘળા વામેરે.
ગુણ વિષે ચિત્ત પ્રવેશવું સહી, ચિત્તવિષે ગુણકર્મરે;
એવો વિષય સંયોગ હોય તે, જાણજે માયા ભર્મરે.
જેમ એક જ્ઞાન અનંત છે, તેમ માયાના એ વિકારરે;
મનની વૃત્તિ થાય શીતળ, માયાથી પામે પારરે.
હંસાવતાર ધરા પ્રભુએ, કહ્યું સનકાદિકને જ્ઞાનરે;
પછી પ્રભુ અદૃષ્ટ થયા, પુર્ણ પુરૂષોત્તમ ભગવાનરે.
તેણેસમે સનકાદિકે, હંસ રૂપને કીધો પ્રણામરે;
અનેક સ્તુતિ કરી નાથની, મુનિ પોહોતા પોતાને ધામરે.
શુકજી પરિક્ષિતને કહે, એ અંકાદશની કથાયરે;
અધ્યાય તેર પુરા હવા, તે સાંભળતાં કુઃખ જાયરે.
સાધુ ભાવે લજે પ્રભુને, પામે વૈકુંઠ વાસરે;
સંતજનો એક વાર બોલો, જ્યજ્ય જગત નિવાસરે.

વલણ.

જ્યજ્ય જગત નિવાસ સ્વામિ, પ્રભુજી પ્રુણ્યલોકરે;
જે પ્રાણી તુજને લજે પ્રભુ, તે પામે ગોલોકરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અંકાદશસ્કંધે ત્રયોદશો-
ધ્યાયઃ ૧૧૩૧

અધ્યાય ૧૪ મો.*

કડવું ૧૫ મું-રાગ રામગ્રી.

શુકલ યોગ્યા સાંભળ રાયલ, કથા સાંભળતાં અથ જાયલ;
ઉધ્ધવ પુછે હરીને વાતલ, સાધન દહીતું કહો જગતાતલ.

આલ.

ઉદ્ધવઉવાચ-

જુગતાતલ હરીને મુજને કહો, દહીતું સાધન જ્ઞાન;
નિજ દાસ જાણી દયા આણી, કૃપા કરો ભગવાન.
શ્રેષ્ઠ રૂડી કથા પાવન, પ્રભ રસ વર્ણન;
તે સર્વ મમ પ્રત્યે કહો, કરુણા કરી સ્વામિન.
વેદ સાધન ખહુ ખહુ છે, તો કોણ મુખ્ય કોણ ગૌણ;
ફળદાતા છે સર્વ કે, એક ફળદાતા, તે વળી કોણ?

શ્રી કૃષ્ણાવાચ-

ત્યારે શ્રી કૃષ્ણ વાણી ઉચ્ચે, સાંભળ ઉધ્ધવ મીન;
મારી કથા શ્રવણે સાંભળેથી, થાય હૃદય પવિત્ર.
ફળદાતા ભક્તિ શ્રેષ્ઠ સર્વમાં, ખાકી સાધન સુલ્લસ;
સુલ્લસ સાધન કુદર ફળ આપે, તેમાં નથી કંઈ બુધ્ધ.
પૂર્વે મહા પ્રત્યક્ષમે, નહીં હુતી વાણી વેદ;
ત્યારે પ્રભાએ સ્વયંભુ મનુને, નિગમ ભાણ્યા વેદ.
સમસ્તદેવે તેની પાસ જઈને, કીધું વેદાધ્યયન;
વેદવાણી ઉચ્ચાર કરતાં, હર્ષે પામ્યા મન.
પછી એ વેદ માર્ગ પ્રવર્ત્યો, સંસાર મધ્યે સાર;
ત્રૈલોક્યમાં વ્યાપક હવે છે, તેનો ગુણ વિસ્તાર.
મનુપાસથી દેવદાનવ, પછી માનવ સર્વ;
રાક્ષસ કિંપુરુષ સર્વે શિષ્યા, વેદ વાણીનો મર્મ.
યથામતિ સર્વે વેદના, કીધા લિપ્ત લિપ્ત અર્થ;
બ્રુધ્ધ પ્રમાણે વેદ સમજે, પણ ન સમજે તેનો મર્મ.
મોહ વશ થયેલા મનુષ્યો, કલ્યાણ સાધન કહે અનેક;
મિમાંસક કહે ધર્મને, શાસ્ત્રીએ યશનો વિવેક.
વાત્સ્યાન ગણે કામને, યોગ શાસ્ત્રી સત્ય દમ શમ;
રાજનૈતિક ઐશ્વર્યને, ચાર્વાક આપે ભ્રમ.
એમ કલ્યાણ સાધન ખહુ બધું, પણ આદિ અંતે દુઃખ;
ભક્તિ માર્ગ છે સર્વોત્તમ, જેમાં નિરંતર સુખ.

* આ આદ્યમાં અધ્યાયમાં ભક્તિજનિત સાધન છે, બીજા કંઈપણ ઉત્તમ સાધન નથી એ વિષયનું તથા સાધન સંહિત ધ્યાન યોગનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

† આવું પીવું ને ભોગવવું એજ કલ્યાણનું સાધન ચાર્વાક મતમાં છે.

અન્યને પરિણમ સુખ છે, ભક્તને મળે પ્રાણ;
સંતોષી સમ દષ્ટિવાનને, સુખમય પામે શરણ.
મનનાં અર્પણ કરતો ભક્ત, સ્વર્ગ મૃત્યુના જે રાજ;
પાતાળ ને બીજા રાજને, તુચ્છ ગણે મુજને કાજ.
ભક્તને મનમાં પ્રેમ છે, મુજ વિના અન્ય ન વાણ;
ભક્ત વહાણ મુજને, ઉદ્ધવ તું છાં મારો પ્રાણ.
તુજ જેવા શીવ પ્રભા નહિ, લક્ષ્મી ને બળભદ્ર;
મુજ મૂર્તિ વહાલી ન તું થકી, એમ યોગ્યા સૌમ્ય ભદ્ર.
ત્રાણ રહીત શાંત નિર્વેરી, એવા ભક્તના હું દાસ;
એ ભક્તની ચરણરજથી, પવિત્ર કરું પ્રભાંડ ખાસ.
હ ઉધ્ધવ તું જાણજે, મજ ભક્તિ કરે પાપ નાશ;
ભક્તિથી મને વશ કરો, તેવી યોગ સાધનથી ન આશ.
ભક્તિ થકી ચંડાળ, થાય શુદ્ધ અને પવિત્ર;
ગમે તેવો જન હોય નિષ્ઠો, પણ ભક્ત મનના નિવ.
ચિત્ત દ્રવ્યે, સંસારોએ વ્યાપે, આનંદ અભૂત અંગ;
નેત્રે વહે આનંદધારા, ગાયે નાચે એ ભક્તિ રંગ.
શ્રવણ કીર્તન ધ્યાન દર્શન, એ સર્વ મુજ ભક્તિનાં રૂપ;
આત્મજ્ઞાન મજ વિના ખોટું, એમ યોગ્યા શમદમ ભૂપ.
ભક્તિવિના સાધન સર્વે, એ ડામ જુડા જાણ;
ભજન કરેથી નિશ્ચે પ્રાણી, ભવાઈથી તરે નિર્માણ.
કામ શાસ્ત્રના માર્ગ સઘળા, કરવા શિષ્યે નાશ;
એવા ભક્તની હું ઉધ્ધવ સત્વર, પુરીશ સઘળી આશ.
મારી માયાએ કરી કંઈ પ્રાણી, સંસારના જે જન;
માનુષી દહ ધરી કરી, અભિમાન આણે મન.
માયાના લાલા માનવી, પાખંડ કરે છે જાણ;
મહંત થઈ પોતે ખસશે, સૌ લોકમાં નિરવાણ.
પાખંડ ધર્મ પ્રકટ કરીને, પુરુષનાં હરે મન;
દયાદાન ને દેવજન, ન કરે મુજ દર્શન.
વેદમાર્ગ તજી અને, પાખંડ કરશે અનેક;
લોકને ખહાર દેખાડવા, મમભજન કરશે સુવિવેક.
સિદ્ધ થઈ ખસશે પોતે, મારું લઈ આવ્યું;
તેની આગળ સર્વ નમશે, એવી થાશે ચારે વાણ.
ભજન મારું ઉવેખી, સૌ ધરશે તેનું ધ્યાન;
મમ સ્વરૂપ દર્શન કરે, એવા અલ્પ બુધિ અજ્ઞાન.
પાખંડીને સૌ નમે, તે આગળ કરે કીર્તન;
પુજ કરે વળી તેણી, મને ઉવેખી સહુ જન.

જુગપો ધર્મ આચાર સધળો, પામશે નરનાર;
 નીચને વળે સર્વ નમશે, તણ મુજને સાર.
 વર્ણાશ્રમના ધર્મ કરે, પ્રાણી કરશે હોય;
 સિંધ જાતી થઈ બેસશે, જીવજનુને નાંખશે કૂપ.
 પરવિત્ત હરવા પાખંડી, પાખંડ કરે એ અનેક;
 પરવિત્તની પ્રાપ્તિ થયાથી, ધરે મન સંતોષ.
 નિષ્કામના જે ભક્તિ મારી, તેની ન બાણે પાત;
 સિંધ થઈ પાતે બેસે, સંસારમાં દિન રાત.
 જપ તપ તીર્થ દયા દર્શન, કહાવે મારું જોડ;
 તેહથડી રહે વેગળો, પાખંડી પ્રાણી તેહ.
 એવી મુજ માયા અપરમિત, કો નવ પામે પાર;
 લક્ષ આધારી અવંતરે, સંસારમાં બહુ વાર.
 સ્વકામના ભક્તિ કરી, માગશે તે વૈભવ ધન;
 મનમાં એવું ઉપને જે, બેસું ઇંદ્રાસન.
 જે પ્રવૃત્તિથી રહે અળગો, નિવૃત્તિનો કરી સંગ;
 તે શર્ણુ મારું પામશે, એમ વદે વાણી શ્રીરંગ.
 તેની સદા ચિંતા હું કરું, તે શર્ણુ મારે દાસ;
 તેથી હું ક્ષણ અળગો નહીં, એમ કહે શ્રીઅવિનાશ.
 યેકું પદ તે પામશે, વૈમાને થઈ અસ્વાર;
 તે શર્ણુ મારે આપશે, એમ વદે વિશ્વાધાર.
 જેનું ચિત્ત મારે વિષે, ને રાત્ર દિવસ ધરે ધ્યાન;
 તેહ ભક્તિ મારી પામશે, જેના હૃદયમાં ભગવાન.
 ભક્તિ ભાવે દયા દાને, કથા કીર્તન રાન;
 દર્શન પુજન સ્તવન કરતાં, યેકુંમાં હોય સ્થાન.
 જેમ બાળે હુતાશન, સૌ ભરમ કરે નિરધાર;
 સુકું લીધું સર્વ બાળે, ક્ષણ નવ લાગે વાર.
 તેમ જેનું મન મુજમાં, નિષ્કામના મારગ સાર;
 અકર્મ તેનાં સર્વ બાળું, એમ વદે શ્રી મેારાર.
 સંસારિક મુજ દર્શન કરતાં, ગુણગ્રામ ગાતાં જન;
 રેમાંચિત થઈ રાછ થાયે, ભાવથી કરી પૂજન.
 પ્રતિમા મારી ભાવથી પૂજે, નૃત્ય કરે ને ગાય;
 ત્રાણલોકને પાવન કરે, એ મુજ ભક્તિનો મહિમાય.
 જેમ મુવણને અતિ તાપ દેતાં, વિશેષ્ય એણું થાય;
 તેમ પ્રભુનું સ્મરણ કરતાં, અતિ સુખી હોય કાય.
 પ્રરૂપ પવિત્ર થાયે સહીજ, ધરે હરીનું ધ્યાન;
 કરૂણા કરે તેને વિષ્ણુજી, સાક્ષાત શ્રી ભગવાન.
 નિશ્ચે તે પામશે મુજને, સર્વથા નિરધાર;
 હું તેથી અળગો નહીં, એમ વદે વિશ્વાધાર.

મમશર્ણુની ઇચ્છા કરે તે, વિષય રસ તજે સર્વ;
 સંગત સ્ત્રી જનની તજે, મનમાં ધરે નહીં ગર્વ.
 નિષ્કામના ભક્તિ કરી, વિષય સુખની છોડે આશા;
 આશા તૃપ્તિથી રહિત, સદા હું છઉં તેની પાસ.
 તે પામશે મુજને નકી, એ વેદ વાણી સાર;
 હું આશા પુરું દાસની, ઉધરે નરને નાર.
 એવી પ્રભુની વાણી સાંભળી, ઉચરે ઉદ્ધવદાસ;

ઉદ્ધવ ઉવાચ-

એક પ્રશ્ન મુને ઉદય હવું, તેહ કહો શ્રી અવિનાશ
 કૃપા કર્મથી શા આચારે, ધરવું તમારું ધ્યાન;
 તેહ વિધી સઘળી કહો, મુને કૃપા કરી ભગવાન.
 જે ધ્યાનથી દર્શન તમારું, પામીયે મહારાજ;
 હરીદાસ તારા ઉધરે, સંસાર સાધન કાજ.
 એવું પ્રશ્ન ઉદ્ધવનું સુણીને, વદે જુગજીવન;

ભગવાન ઉવાચ-

તે સાધન પુછ્યું ઉદ્ધવ રૂકું, તુજને છે ધન્યધન્ય.
 સંસારના પ્રાણી સર્વકા, આચરે આણી રનેહ;
 જનમાયા સાગરને તરી, મમશર્ણુ પામે તેહ.
 એકાંતસ્થાનક પવિત્ર જોધને, ત્યાં કરીએ આસન;
 પદ્માસન કરી બેસીયે, વળી રોધ કરીયે પવન.
 ક્ષણે ક્ષણે વાયુને ખાળીયે, રોધીયે મૂળ સ્થાન;
 પ્રાણાયામ કરી દહ શોધીયે, ધરી માહરું ધ્યાન.
 પુરક કુંભક ને રેચક એ, રોધ કીજે વાય;
 કુંભકને ત્યાં રોકીયે, તે સમાવીયે ઘટ માંય.
 નાસિકા અંગે દષ્ટી કરીને, સાંભળે આર્ણવ નાદ;
 મોર પિચ્છની ચંદ્રિકાવત્, નીરખે હરી ઉલ્લાસ.
 ચાર ધ્યાને ચતુર્ભુજનું, કીજીએ દરશન;
 આ દેહીમાં અવિનાશ જોવા, રૂડે દહ સાધન.
 પ્રથમ ધ્યાન પદ્માસને, હોય ધુન્નજ્યોતિ પ્રકાશ;
 ત્યાં પ્રેમ પૂર્ણથી પરિપ્રજ્વલ્ય, કરૂણા કરે અવિનાશ.
 બીજે ધ્યાને રક્ત વર્ણુ, દેખીયે વિશ્વાધાર;
 અગ્નિ સ્વરૂપ અવિનાશજી, વૈદ્યત્ય સર્વ પ્રકાર.
 નીલ પીત્ત ને રક્ત રંગે, સ્વરૂપ દેખે અનેક;
 તે સ્વરૂપ મારું જાણજે, આણજે મન વિવેક.
 પર્મજ્યોતિ દેખતાંમાં, હોય ઉદ્યોતકાર;
 અધિકાર સૌ નાશ પામે, પ્રકટ જ્યોતિ સાર.

ત્રિકુટી દ્વારે ધ્યાન ત્રીજું, આચરણું નિરધાર;
ત્રિજું તાણું ઊઘડેથી, ઉઘોત બહુ ઝાતકાર.
જેમ શદ્ કાળે ધનવર્જિત, નિર્મળ હોય આકાશ;
તેમ સચરાચર દેખીએ, પરિપૂર્ણ તે યશ રાશ.
તહાં પ્રત્યક્ષ દીપક દેખીએ, જ્યોતિર્મંડળ થાય;
તે રૂપ મારું જાણુજે, એમ કહે શ્રી વૈકુંઠરાય.
ચોથે સ્થાને જ્ઞાન ધ્યાને, દેખીએ ભગવાન;
તે સર્વ વ્યાપક વિશ્વભર, તું ઉધ્ધવ સાચું માન.
અખંડ જ્યોતિ જળહળે, અંત્રીક્ષ ભાસે સાર;
આધાર તેને નથી કોના, તે વિષ્ણુ રૂપ મોરાર.
એમ ચોથું તાણું ઉઘડે, પ્રભરંધ્ર*ની જે ભીત;
ત્યાં પ્રગટ રૂપ પરિપ્રભને, દેખીએ રૂડી રીત.
એ ચાર ધ્યાનનો ભેદ જે, જન પામશે સંસાર;
તે માયા મોહ સાગર તરીને, ઉતરશે ભવપાર.

ઉધ્ધવોવાચ—

ઉઢવ કહે મહારાજ શ્રી, એ પાત્ર ભેદ છે જેહ;
તે જીવ્યાની વિધી કહો, શુભ પામીએ રૂળ દેહ.

શ્રી કૃષ્ણ ઉવાચ—

તવ વદે શ્રી નાથજી, સાંભળ કહું વિસ્તાર;
ખેડાં દ્વાદશ આંગુળ વાયુ ચાલે, ચાલતાં તે અઢાર.
નિંદ્રામાં ચોવીશ આંગુળ, દોડતાં બત્રીશ;
સંભોગ કરતાં સુંદરીથી, ગતી છે છત્રીશ.
છત્રીશ આંગુળ પવન વ્યાપે, મન્મથનો જ્યાં માર;
પણ આસન દ્વાદશ જીવ્યાનો, તુજને કહું પ્રકાર.
ક્ષણે ક્ષણે તે જીતાયે, પગથીએ ચડીએ જેમ;
પ્રત્યેક ખંડે અનુક્રમથી, ખંડી મુકે પગ તેમ.
પ્રથમ એક આંગળન્યૂન કરતાં, કામદગ્ધ જે હોય;
કંઈ જ્ઞાન આવે હૃદયમાં, ને માયા વીસરે સોય.
યુગ્મ આંગળ ન્યૂન કરતાં, આનંદમાં દિન જાય;
તે હૃદય શોકને મન ન લેખે, માયા નહીં ભેદાય.
ત્રણ આંગળ ન્યૂનથી, કવી શક્તી હોયે સાર;
અનેક કાવ્ય પ્રબંધ બાંધે, કથા શાસ્ત્ર અપાર.
ચતુરાંગુળ ન્યૂન કરતાં, હોયે વાચા સિદ્ધ પ્રકાશ;
જેહ વદે તે અવિચળ વાણી, સત્ય યોગ અભ્યાસ.
પંચમે હોય દૂરદ્રષ્ટિ, સર્વ નિરખે રૂપ;
ત્રૈલોક્ય તેને પડે દૃષ્ટે, એમ વદે વૈકુંઠ ભૂપ.

* પ્રભરંધ્ર એ મસ્તકમાં છે.

પડાંગુળ તે ન્યૂન કરતા, ખગમાર્ગની ગતિ થાય;
પક્ષીની પેરે પરવરે, જ્યાં જવાની ઇચ્છાય.
સાત આંગળ ન્યૂનથી, સાંભળે મેઘનો નાદ;
મેઘતાણું રૂપ પોતે દેખે, શુભ દિવ્ય ચક્ષુ પ્રકાશ.
અષ્ટ આંગળ ન્યૂનથી, હોય ભૈરવનાં દરશન;
અનેક નાદ તે સાંભળે, જે ધ્વની અમર ગગન.
નવમે પોતે નવનાથ, સિદ્ધ ચોર્યાશી જે કહેવાય;
તે સર્વ સાથે મળે પ્રેમે, મેળાપ સઘળે થાય.
દશ આંગુળ વાયુ ન્યૂન કરતાં, સિદ્ધ સાધક જેહ;
અનેક આવી મળે, શીઘ્રે થાય નિર્મળ દેહ.
એકાદશમે અર્ધ છાયા, દેખીએ દરશન;
પદ પદ અવિલોકતાં, આનંદ પામે મન.
દ્વાદશમે થાય વાણી, કેશ કાયા કંચન સાર;
તેને જરા મૃત્યુનો ભય નહીં. અવતારું જે અવતાર.
પછી સઘળે પ્રભ ભાસે, પ્રભમાં લય થાય;
પ્રભ લોકે નિવાસ તેના, એમ વદે વૈકુંઠરાય.
ક્ષણે ક્ષણે અભ્યાસથી, એમ ગતિ ગગને હોય;
અનેક સુર મુનિ દેખતાં, જળ મળે મુજને સોય.
પડચક સાધન ધ્યાનયોગે, આત્માસાધન જોય;
પિંગળા સુષુમ્ણા આરાધ્યા, અવિગતિ હોય.
સત્ત્વ રજ ને તામસી ગુણ, ત્રણ જે કહેવાય;
તે સત્ત્વગુણ મારે વિષે છે, રજો ગુણ પ્રજ્ઞાય.
તામસગુણ સર્વથા શંકર, જાણુજે નીરધાર;
જે રૂદ્ર રૂપે સર્વ સૃષ્ટિ, કરે છે સંહાર.
વળી પંચતત્ત્વનું શરીર છે, સાંભળ કહું પ્રકાશ;
પૃથ્વી અપા તેજ ને વાયુ, આકાશ પાંચે ખાસ.
એની પ્રકૃતિ પાંચે જુગળવી, તું માનજે નિરધાર;
પ્રથમ પૃથ્વીકેરી પ્રકૃતિ, સાંભળ કહું વિસ્તાર.
અસ્થિ રક્ત ને ત્વચા નાડી, મેદ જે કહેવાય;
પ્રકૃતિ પૃથ્વીની સહી, એમ વદે વૈકુંઠરાય.
અપની પ્રકૃતિ લાળ, પ્રસ્વેદ મૂત્ર શૂક જે હોય;
રક્ત સમિપે સાથે પાંચે, જાણુજે સૌ કોય.
તેજની પ્રકૃતિ જાણીએ, કુધા તૃપા નિંદ્રા સાર;
આળસ શક્તિની સાથે, પાંચે તેજનો પરિવાર.
વાયુ કેરી પ્રકૃતિ, જ્ઞાન ધ્યાન ગોચર જેહ;
બળ કથા કીર્તન શ્રવણ, વાયુથી પ્રગટે એહ.

* આકાશ.

† વાણી.

‡ નક્ષી.

આકાશ પ્રકૃતિ માયા મોહ ને, રંગ દેખ નિરધાર;
અહંકાર સાથે પાંચ એ, આકાશ ગુણ વિસ્તાર.
પૃથ્વીની આશ ભાર્યા, અપની કલ્પના મન;
તેજની ભાર્યા ચિંતા શાકીણી, કરે રૂપીરતું પાન.
મનસા ભાર્યા વાયુની, ચેતરી તે કહેવાય;
શિક્ષા શિક્ષવંતી આકાશની, તે યાપિતા લહેકાય.
એ પૃથ્વી સ્થીર ખેશી રહે, આપનો શીળ સ્વભાવ;
તેજ તત્ત્વ વાયુ ચલિત, જેમ જળની માંદ નાવ.
આકાશ ઉભું ગગન ભાસે, એ પંચગુણ વિસ્તાર;
વળી ગુરુ છે પંચના, તે કથા સાંભળ સાર.
પૃથ્વીનો ગુરુ મનદેવતા, વાચા સ્વરૂપી હોય;
એ અપનો ગુરુ ચંદ્રમા, જેને કળી ન શકે કોય.
શીતળ સ્વરૂપે સુધાકર, તે સર્વની રાખે દેહ;
અમૃત અતી ઉપજે તેથી, તેમાં નહીં સંદેહ.
તેજનો ગુરુ શ્રી સૂર્ય ભણીયે, પાવક સ્વરૂપી જાણુ;
વાયુનો ગુરુ શુક્ર સહી, તે નાદ સ્વરૂપે પ્રમાણુ.
આકાશનો ગુરુ નિરંજન, દેવતા ભણીયે જેહ;
શૂન્ય સ્વરૂપે સર્વ, ને પ્રતિપાળ કરતા તેહ.
પંચ રંગ પંચમહાભૂતના, પ્રથક સાંભળ વાર;
પૃથ્વી તો પીત રંગીણી છે, અપ ચેત શરીર.
રક્ત રંગે તેજ ભણીયે, વાયુ હરિત છે રંગ;
સ્થાન રંગે આકાશ શેભે, ગગન ગોળ અભંગ.
પંચ ગુણના સ્વાદની, તું કથા સાંભળ વાત;
દદ મન કરીને શ્રવણે ધરજે, વદે શ્રીજગનાતાત.
મીઠ પૃથ્વી સ્વાદ નિશ્ચે, અપ ચરકો સાર;
તેજ તાપી વાયુ ખારો, આકાશ માળો અપાર.
મળાપ ગુણ પૃથ્વીતણો, અપ વીર્ય ગુણ જાણુ;
તેજ તમો ગુણ વાયુ વશ ગુણ, આકાશ સત્ત્વ પ્રમાણુ.
મસ્તક ઘર પૃથ્વીનું છે, ગુંજ રથળ તે દાર;
ખાનપાન અહાર રૂપી, લાલચ લોભ વ્યવહાર.
લેલાટ ઘર છે અપતાલું, દાર ઇંદ્રિ સત્ય;
દષ્ટિ અહારને જાણીયે, વ્યવહાર રૂપી ને સુગત્ય.
પિત્ત ઘર છે તેહનું, વળી સુખ સુંદર દાર;
દષ્ટિ રૂપી અહાર છે, સુકાંતિને સમકાર.
વાયુ ઘર છે નાભિ સ્થાનક, નાશિકા જાણો દાર;
સુગંધ સઘળે અહાર તેને, વિવિધ છે વ્યવહાર.

આકાશનું પ્રભાંડ ઘર, શ્રવણ દાર નિરધાર;
શબ્દરૂપી અહાર તેના, નાદ છે વ્યવહાર.
એ ઉત્પત્તિ અવિગત્ય છે, એ ઉત્પત્તિ આકાશ;
આકાશથી તે ઉપજે વાયુ, વાયુથી તેજ સાર.
તેજથી ઉત્પત્તિ જળતાણી છે, જળથકી મહી હોય;
મહી ગૃહે છે તોયને, જળ ગૃહે તેજને સોય.
તેજ ગૃહે છે વાયુને, વાયુ ગૃહે છે આકાશ;
આકાશ ગૃહે અહંકારને, આણુને મન વિશ્વાસ.
અહંકાર ગૃહે અવિગતિને, સત્ત્વ સત્ય નિરધાર;
ત્રિગુણ પંચતાણી પ્રકૃતિ, પિંડ પ્રભાંડ વિસ્તાર.
એ પંચમહાભૂતનું વર્ણન, કહ્યું તુજને સાર;
સદગુરુ કૃપાથી આત્માજ્ઞાને, પામશે જન પાર.
સાધુ સમાગમ દોહેલો છે, આત્મ સાધન જ્ઞાન;
જેનું ભાગ્ય હોય તે અનુભવે, એમ બોલ્યા શ્રી ભગવાન.
એવું આત્મજ્ઞાન સાંભળી, ઉદ્ધવ કરે નમસ્કાર;
એક પ્રશ્ન ઉત્તમ વળી, હરી પ્રત્યે પૂછ્યું તે વાર.

ઉદ્ધવોવાચ-

સ્વામિ પ્રભવિધા પ્રભરસ ને, પ્રભસ્થાનક જેહ;
પદ ચક્ર પકેજ દહીનાં, પ્રભુ કહો મુજને તેહ.
વળી શ્વાસોશ્વાસ અંત્રીક્ષ દારી, આત્મરૂપે લહે જાણુ;
કો સદસાધુ બુદ્ધ્ય જાણુ, કૃપા જો સારિંગપાણુ.
પદ ચક્રના જે ઇષ્ટ છે, તે દેવતાં કહો નામ;
સર્વ સંખ્યા પ્રભ વર્ણન, સાંખ્ય યોગનું ધામ.
વિસ્તારપૂર્વક સર્વ મુજને, કહેતો પૈકુંડરાય;
હવ આપે કયાં થકી આ, કયાં જઈને સમાય.
એવાં રૂડાં પ્રશ્ન ઉદ્ધવનાં, સાંભળી શ્રી ભગવાન;
વદે વાણી વિશ્વંભર, ઉદ્ધવ પ્રતે હરી જાણુ.

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ-

એ પ્રશ્ન મુજને અરજીને, પૂછ્યું હતું એકવાર;
મહાભારત ભીષ્મ પર્વે, જ્યાં ગતિનો વિસ્તાર.
એ કથા કહું તુને પ્રભ્નતી, સાંભળ ઉદ્ધવ વીર;
જે શ્રવણ કરતાં પાપ નાસે, પવિત્ર થાય શરીર.
યોગ કમળે ઉપજે મન વિષે, કમળ કરે ત્યાં વાસ;
જ્ઞાન કમળ પ્રપંચ કરીને, થાય મન સન્ધાસ.
કાયા યોગે સકળ ઉન્મત્ત, જાણુને નિરધાર.
ઉન્મતિ ધ્યાને આત્મા સહેજે, સાધુ સમાવે સાર.

એ કર્મને યોગે કરીને, પ્રાણદેહી થાય;
 કલ્પના તેને ચલાવે, ઉદય કરી લઈ જાય.
 મન મરે આત્મા અમર છે, જેના નથી કંઈ નાશ;
 જે ગૃહે છે તે કાળરૂપી, સદા છે ભમતો પાસ.
 આત્માને પરિચય કરી, ઉત્પત્તિ ભાને સર્વ;
 શબ્દ પરિચય ધ્યાન તાળી, જે તને મનનો ગર્વ.
 વૈરાગ્ય પરિચય થકી હોયે, સર્વથા આશ નિરાશ;
 શૂન્ય પરિચય જાણુને, સર્વથા એહ સમાસ.
 ઓંકાર સૌ આત્માભાવ છે, સર્વ ભૂતને માંહે;
 શબ્દ અનહદ ઘટઘટ વ્યાપક, શરીર ધારી જ્યાંહે.
 તે ગુરૂપાથી જાણીયે જે, મળે સદગુરુ દેવ;
 વિષય સઘળા નાશ પામે, ગુરૂ કૃપાથી એવ.
 શુદ્ધ વૈરાગ્ય હોય જ્ઞાન જોગે, જ્ઞાનથી વાપે જ્ઞાના
 ઉન્મુની શું પ્રકાશ થાય, ઉપજે અંતરધ્યાન.
 આત્માજ્ઞાન સમચિત્ત કરે, ત્યારે પ્રાણ પામે સમાસ;
 એ સમાસ લક્ષણ પામશે, જે માયાથકી ઉદાસ.
 સમાસ પામ્યો જાણીએ, જ્યારે તજ્યું માયા સૂખ.
 આશા ત્રણજા નિસારી, જ્યારે તજ્યું માયા સૂખ.
 સર્વ વિષયો મળીયા, મનની ન પહોંચે આશ;
 અનેક ક્રમી માયા તજીને, કરે છે તેનો અભ્યાસ.
 આપ ઓયાવિના નિરંજન, નહીં મળે નિરધાર;
 જ્યાં લગી કલ્પના ઉપજે, ત્યાં લગી દોષ અપાર.
 તે કલ્પનાને છેદીયે, જ્ઞાન ખડગે કરી વીર;
 એકાદશ ઈન્દ્રિય છૂટવી, મન દબ કરીને ધીર.
 સ્વયં ધૈર્ય ધર્માવિના, કારજ ન પામે સિદ્ધ;
 ચૈતનકાર્યતો લહે જે, રવિશશી મિત્રી વીધ.
 જે અંદ્રસૂર્ય રહે એકઠા, મળી એક ઠામ,
 ઉત્પત્તિ પ્રલય ન નીપજે, એમ કહે સુંદર સ્થામ.
 મધ્યવર્તી મન ઉન્મનની, તાળી કો જાણે જોગીજન;
 સંસારમાં નીલેપ તે યથા, કમળ જળ દરશન.
 એ અધ્યાત્મક જ્ઞાનને, અનુભવે જે સંસાર;
 તે સિદ્ધ સંત હયા સહી, પામશે કુસ્તર પાર.
 સદગતિ હોયે પૂર્વ પુણ્યે, ટળે સઘળાં પાપ;
 સંસાર માયાથી ન બેદાય, એવો પ્રખળ જ્ઞાન પ્રતાપ.
 પ્રેમ ગુહ્ય પૂર્ણ યદા, સાધુતે માર્ગ રૂપ;
 સકળવ્યાપક હું રહ્યો, એમ વદે વૈકુંઠ ભૂપ.
 અહંકાર 'હું', 'તું' એ ભર્મ છે, રમે સર્વ માયા માંહે;
 સ્થાવર જંગમ રહ્યો વ્યાપિ, પ્રભ રૂપે ત્યાંહે.

વિષય આચાર્યશી ઉપજે, હું તુંનો માર્ગ જોહ;
 જ્ઞાનયોગે સમાસ પામે, તેમાં નહીં સંદેહ.
 જેમ પ્રભાતે સૂર્ય પ્રગટે, તિમિર સઘળું જાય;
 તેમ જ્ઞાન યોગે કરીને, વિષય દૂર પલાય.
 સ્વયે આપે જ્ઞાન યથા વિન, નિર્મળ થાય નમન;
 પૂર્ણ પ્રભ પ્રભૂતો મળે, જે મમતા તને અહો દિન.
 જેવે યોગે ઉપજે પ્રાણી, તેવા ધરે છે વિચાર;
 એ સર્વ વ્યાપક આત્મા છે, તું માનજે નિરધાર.
 અવસાને જેવી વાંછના, તેવા ભોગ પામે પાર;
 ઉત્પત્તિ પ્રલય બેઉ સમીપ છે, પામે પૂર્ણ પ્રભ પ્રકાર.
 જે સર્વથા નિવૃત્તિ મારગ, આચરે નહિં કંઈ કર્મ;
 તે તેને કંઈ વાર નથી, પામતાં પૂરણ પ્રભ.
 સોહં ઉપજે મૂન્યથી, વળી અંતર માંહે સમાસ;
 બંધ મોક્ષ બેઉ ભર્મના, એમ વદે શ્રી અવિનાશ.
 અનુક્રમે હવે જાપ વિધા, સાંભળ તે વિસ્તાર;
 એકવીશ સહસ્ર ને ષટ્શત, મેળાપ સંખ્યાસાર.
 ઉન્મુની ધ્યાન કોઈએક સાધુ, જાણે વિરલો જન;
 ષટ્ ચક્ર મધ્યે દેવતાનું, કરે નિત્ય દર્શન.
 ખટશત જાપ જપે ગણપતિ, છ સહસ્ર પ્રજાપતિ નામ;
 છ સહસ્ર વિષ્ણુની જપે, છ સહસ્ર શંકર ધ્યાન.
 એક સહસ્ર આત્મા જપે, પરાત્મા એક હજાર;
 એક સહસ્ર ગુરૂ જપે છે, એ સંખ્યા કહી નિરધાર.
 સાડ ઘડીયે પૂર્ણ થાયે, એ જાપ સૌનો મેળ;
 અહોરાત્ર એમ નીપજે, ઘટ મધ્યે આત્માનો ખેલ.
 એ જાપ બેઢની કથા કહી, હવે સાંભળ તેનાં નામ;
 ચક્રદળની પત્રિકા, ખટ દેવનાં વિશ્રામ.
 ચતુર્દલ કમલે ગણપતિનો, જાણુને નિવાસ;
 પંકજ ખટદલે પ્રભા વસે, મનમાં ધરી ઉલ્લાસ.
 અંબુજ દશદલે વૈકુંઠવાસી, વસે શ્રી ભગવાન;
 દ્વાદશ દલે શંકરજી, ત્યાં ધરે છે નિત્ય ધ્યાન.
 શોડષ દલ કમળે વસે છે, આત્મા તે દિનરાત;
 શક અવિધા સાથ પોતે, કરે છે નિત્ય વાત.
 દ્વિદલ કમલે વસે પરાત્મા, પર્મ સોહંકાર;
 ત્યાં મન પવન સંગે રહે, જન કો ન પામે પાર.
 ત્યાં ત્રિવેણી સરિતા વહે છે, હંસ કપિલા ગાય;
 પયપાન હંસ કરે સહુ, આનંદ અંગ ન માય.
 પ્રહ્લાંડ શીખરે સહસ્ર દલ, ત્યાં ગુરૂનો છે વાસ;
 ચૈતન્ય ચૈત કહી લહે, અખંડ જ્યોતિ પ્રકાસ.

નિષ્કામ થાગાવ્યાસ કરીને, ધરે છે ત્યાં ધ્યાન;
તે ષટ્ ચક્રને નીર્મળ, જેને પ્રભા વિદ્યા જ્ઞાન.
એ અનુભવતાં દ્રષ્ટે પડે છે, ધુની પ્રથમે સાર;
પર્મ જ્યોતિ સ્વરૂપ દેખે, સર્વ શાંતિ આકાર.
ગુરુ જાપની જે ભેદ લે, કહું તેહ તુજને વાત;
અજપા જપ સૌ સિદ્ધ જપે, આનંદમાં દિન રાત.
જીવ્યા અધર હાલે નહી, ને મનમાં કરવું સ્મારું;
જ્ઞાનાગ્નિએ બળે વિષય, સર્વ અથ આવારું.
જપ તપ તીર્થ વ્રત કરીને, જ્ઞાની થઈ ધરે ધ્યાન;
ગુરુ કૃપા વિના સિદ્ધિ નથી, એમ વદે શ્રી ભગવાન.
એક પલ નીમીષ છે કે, ઘટિકા ત્રણસે સાંઠ;
એ યામે સતાવીશ છે, સિદ્ધ જપે જપ એમ પાઠ.
આહાર નિદ્રા તજે વિષય, ઉન્મુખી ધરે ધ્યાન;
સમ સંતોષ ધ્યાન કરીને, ચંચળ ચિત્ત રહે સ્થાન.
અસ્થિરને જન સ્થિર કરે, ત્રિપંચ દલ બેહુ રંગ;
શુભાશુભ રૂણ પત્રિકા, મન્ય શુન્ય અસંત.
સંતસિદ્ધ સૌ ત્યાં વસે, જહાં જન્મ જરા નહીં કાળ;
કેએક પ્રાણી કરતા પત્રિકા, ફરી થાક્યા તે ડાળ.
નિષ્કામના અને વૈરથી, નિત કરે વિષય નાશ;
અહંકાર ઉપજે પિર્વથી, વળી નાશ થાય પ્રકાશ.
એ નિર્ગુણ પ્રભા અતીત છે, સર્વત્ર વ્યાપક રામ;
કંચન ઘાટ અનેક છે, પણ અર્તે એકરસ ધામ.
સગુણ નિરગુણ સ્પર્શ નહીં, જ્યાં ઉન્મુનિ ધ્યાને ધ્યાય;
અવની ઉદક મંચે ઉન્મુની રાખે, પ્રભામાં લય થાય.
ખેચરી ભુચરી ચરાચરી, અગોચરી છે જ્યાંહે;
ઉન્મુનિ મુદ્રા સર્વ માંહે, વિશેષ દીસે ત્યાંહે.
પદ્માસને ઉન્મુની પ્રકારે, ધરે માહારૂં ધ્યાન;
તે શીઘ્રે પામશે સ્વરૂપને, એમ વદે શ્રી ભગવાન.
પદ્માસને પવન રોધી, ધ્યાન યુક્તે સાર;
પ્રાણાયામે કરીદહ શોધીયે, નીરખીયે મોરાર.
પૂરક કુંભક ને રેચક, એ વડે શુદ્ધ કાયા થાય;
એ ધ્યાન માર્ગે એક માસે, પવનને છતાય.
અષ્ટદશ કમલ કાયા વિષે, જે પર્મ શોભિત હોય;
તેને તંતુમુર્ધની શું ખાંધીયે, યોગમારગ સોય.
નાસિકા અગ્રે દ્રષ્ટિ કરીને, ધરે હરીતું ધ્યાન;
ચંદ્રસૂર્યને હુતાશન ત્યાં, દેખીયે ભગવાન.
તે તેજ મધ્યે રૂપ જોવું, ચતુરભુજ જે રામ;
સુંદરમુખ સોહામણું, એવા અખિલજન વિશ્રામ.

વૈરાટ સ્વરૂપ સૂક્ષ્મરૂપ, હરી પર્મ શોભિત નાથ;
તેને ક્રાંતિકપોલ અર્ક ભાલે, રત્નમણી કંકણ હાથ.
રત્નજડિત કુંડળ મનોહર, શ્રવણ શોભા સાર;
વારૂ લોલ કપોલ કહે, રત્નમણીનો હાર,
શ્રીવત્સલાંછન પર્મ શોભિત, પિતાંબર ઘનશ્યામ;
અર્ધાંગ લક્ષ્મી સહિત સ્વામિ, પૂર્ણ આત્મારામ.
શંખ ચક્ર ને ગદા સારિંગ, પદ્મધર શ્રીરંગ;
એવા હરીને નીરખતાં, હોય કોટિ પાતક ભંગ.
મુકટ મસ્તક પર્મ સુંદર, ઉર વૈભવ્યતી માળ;
એવા સ્વરૂપને ચિત્તે ધરતાં, કરૂણા કરે દયાળ.
ઈદ્રિ સઘળી આકર્ષીને, મન ધરવું મારૂં ધ્યાન;
આત્માને મન એક કરીને, નીરખીયે ભગવાન.
તેહ સ્વરૂપને નીખતાં, પછી જ્યોતિલાસે રૂપ;
ચંદ્રસૂર્ય તારા ત્રિવેણી, અજ ઈદ્ર વૈકુંઠભૂપ.
અહો ઉદ્ધવ ઈદ્રિને, મન પવન છતે જોહ;
મારે તમે આરોપિ રહે, મહા સિદ્ધ ચોગી તેહ.
તેને વસ્તુ સકલની પ્રાપ્તી, ગુણ ચૈદ્દલોક વિસ્તાર;
તેને નિગમ નારદ વખાણે, એમ વદે વિશ્વાધાર.
સકળ ઈદ્રિ છતીને, જપે જપ તે સાર;
પ્રભાગ્નિમાં અંગ હોમે, તે શીઘ્રે પામે પાર.
વ્યાસનંદન ઉચરે, સાંભળો પરિક્ષિત રાય;
શ્રી ભાગવત એકદશ સ્કંધની, પર્મ પવિત્ર કથાય.

વળણ.

પર્મ કથાએ અધ્યાય ચતુર્દશ, જે જન પ્રીત સાંભળે;
કરજેડી વલ્લભ કહે, તેને શ્રી હરીની કૃપા મળે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે એકાદશમસ્કંધે

ચતુર્દશોધ્યાયઃ ૧૧૪૪॥

અધ્યાય ૧૫ મો.*

કંકુ ૧૬ મું-રાગ ધન્યાશ્રી.

શુકલ વાણી ઉચરે, સાંભળો પરીક્ષિતરાય;
શ્રી કૃષ્ણજીતે ઉદ્ધવ પ્રત્યે, કહે છે જ્ઞાન કથાય.
ઉદ્ધવજી શ્રી હરીને પૂછતા, પ્રશ્ન અનુપમ સાર;
ધારણા સિદ્ધિ હરી તારી જે, તેના કહે વિસ્તાર.

* પંદરમા અધ્યાયમાં ધારણાને અનુસરનારી અને વિષ્ણુ પદની પ્રાપ્તિ થવામાં વિઘ્નરૂપે માનેલી સિદ્ધિઓ કહેવી છે તેની કથા કહી છે.

આલ.

વિસ્તારપૂર્વક કથા પાવન, કહેા મુજને નાથ;
એવું પ્રશ્ન ઉદ્ધવજી કરે, જોડી યુગ્મ પ્રભુને હાથ.
તવ શ્રી કૃષ્ણ કહે ઉદ્ધવ પ્રત્યે, યોગ અર્થે સિદ્ધી અઢાર;
ધારણા પાણુ છે તેટલી, જાણુ યોગ તત્ત્વનો સાર.
એમાંની અષ્ટ સિદ્ધિઓ, રહે મુજમાં જાણુ;
સારૂં મુક્તિવાનમાં, રહે કંઈ અંશે પરમાણુ.
બાકી રહેલી દશ સિદ્ધિઓ, ભોગવે યોગી જન;
સત્ત્વ ગુણુ સેવન થકી, પ્રાણી પામે મમ દર્શન.
અણિમા, મહિમા, લઘિમા, ચોથી પ્રાપ્તિ સિદ્ધિ હોય;
પ્રાકાશ્ય, ઇશિતા, ન વશિતા, પ્રાકાશ્ય શ્રેષ્ઠ તું જોય.
એ અષ્ટ સિદ્ધિ વસે મુજમાં, નહિ બીજાની પાસ;
એ ભોગ ભોગવે મુજમાં, ઇશ્વર અંશમાં નિવાસ.
સત્ત્વ ગુણુ વધવાથી, દશ સિદ્ધિ પામે યોગી;
એ સિદ્ધિના સુખ સર્વે, નવ શકે ભોગવે ભોગી.
તેનાં નામ કહું તુજ પ્રત્યે, સાંભળ ધરી ભાવ;
અનુર્મિત્વ, દૂરશ્રવાણુ, દૂરદર્શન ને મનોજ્ઞવ.
કામરૂપ, પરકાયપ્રવેશન, સ્વચ્છંદ મૃત્યુ એ આઠ;
દેવસહક્રીડાદર્શન, એ સિદ્ધિનો બહુ ઠાઠ.
યથાસંકલ્પસંસિદ્ધિ, અને અપ્રતિહતાજ્ઞા;
એ અઢારે મહા શ્રેષ્ઠ છે, બાકી જાણુવિ સર્વે બ્રમાણુ.
વળી પંચ સિદ્ધિ ક્ષુદ્ર છે, તેના ગણાવું નામ;
એ સિદ્ધિ ભોગવે કંઈ પ્રાણી, પાણુ ન અઢારમાં ઠામ.

૧ મોટા શરીરમાંથી અત્યંત સુક્ષ્મ શરીર કરવું તે. ૨ સુક્ષ્મ શરીરમાંથી મોટું કરવું તે. ૩ બારે શરીરમાંથી લલક કરવું તે. ૪ સર્વે પ્રાણીઓની ઇન્દ્રિયો સાથે તે તે ઇન્દ્રિયોના દેવરૂપે સંબંધ કરવા તે. ૫ પરલોકના તથા આલોકના સર્વ ભોગ જોવાનું સામર્થ્ય તે. ૬ ઇશ્વરમાં માયાની અને બીજાઓમાં માયાના અશોની પ્રેરણા કરવાનું સામર્થ્ય તે. ૭ વિપયોના ભોગમાં અસંગ રહેવું તે. ૮ જે જે સુખની ઇચ્છા થાય તે તે સુખને અતે પહોંચવું તે. ૯ આ શરીરમાંથી ક્ષુદ્રા પીપાસા રહીત થવું તે. ૧૦ દૂરથી સાંભળવું. ૧૧ દૂરથી જોવું. ૧૨ મન ઇચ્છેલાં શરીરનું પહોંચવું. ૧૩ ધારેલા સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરવી તે. ૧૪ પરકાયા પ્રવેશ વિદ્યા તે. ૧૫ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે મરણુ આણવું તે. ૧૬ દેવતાઓ અપ્સરા સંગે ક્રીડા કરે છે તે ક્રીડાઓને પહોંચવું ને જોવું તે. ૧૭ સંકલ્પ પ્રમાણે પ્રાપ્તિ થાય તે. ૧૮ કોષ્ટપણુ સ્થળે આસાનો ભંગ ન થાય તે.

૧૭

ત્રિકાળસત્ત્વ, અબંધ, પરચિત્તાધિભિજ્ઞતા;
પ્રતિષ્ઠા ને અપરાજ્ય, એ જાણુ હોય સંપૂર્ણતા.
અષ્ટાદશ સિદ્ધિ વિષે જે, અષ્ટ છે પ્રધાન;
દશથી ઉપરે આઠ છે, તે જાણુ પરમ ભગવાન.
તે સિદ્ધિથી સુખ પામિયે, એમ વદે પંકડરાય;
શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવને કહે છે, સિદ્ધિ જ્ઞાન કથાય.
સકલસિદ્ધિ અનુપમ, ત્રૈલોક્ય મધ્યે સાર;
જે જે સિદ્ધિયે ચીતવીયે તે, પામીયે નીરધાર.
અણિમાં મહિમા ચિંતવશે, અભ્યાસ કરીને જેહ;
તે પૈરાટસ્વરૂપને પામશે, તેમાં નહીં સંદેહ.
એ સિદ્ધિઓ ધારણુ કરવાનો, કહું હવે ઉપાય;
તે જ્ઞાન છે આતિ દહેલું, ઉદ્ધવ જાણુ મનનીમાય.
મનને ભૂત સુક્ષ્મરૂપનો, આકાર આપી જોય;
એ સુક્ષ્મરૂપ ઉપાસક પ્રાણીને, અણિમા સાધ્ય હોય*.
જ્ઞાન શક્તિવાન મહત્ત્વનો, મનને આપે આકાર;
એ ઉપાધિવાન મજને ધારે, તેા મહિમા પામે સાર.
આકાશની મોટાઈ જાણુ, જાણુ મને તે સંગ;
મહિમા સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય તેને, એના નવલો રંગ.
પૃથ્વી, જળ, તેજ ને વાયુ, એ જાણુ પરમાણુ રૂપ;
એ પરમાણુ યોગી ધારે મને, થાય સઘળાનો ભૂપ.
સાત્ત્વિક અહકારરૂપ, જાણુ ઉપાધિવાન મજરૂપ;
પ્રાપ્તિ સિદ્ધિને તે પામે, એ જાણુ તું શુદ્ધ સ્વરૂપ.
ક્રિયા શક્તિ ને શ્રેષ્ઠ ગણી, ઉપાસે મુજને જે જન;
પ્રાકાશ્ય સિદ્ધિ તેની હોયે, હોયે શુદ્ધ જો મન.
ત્રિગુણરૂપ માયા નિયંતા, મજને જાણુ પરમાણુ;
ઇશિતા સિદ્ધિને તે પામે, એ માન મન નિર્વાણુ.
નારાયણના શુદ્ધ રૂપને, જાણુ યોગી જન જોય;
વશિતા સિદ્ધિને તે પામે, તે પ્રાણી નિસંદેહ;
નિર્ગુણતા પ્રજ્ઞને પીછાણુ, સ્વચ્છ મને મને જોય.
પ્રાકાશ્ય સિદ્ધિ પામે પ્રાણી, તેના ભૂપ તે હોય.

૧૯ ત્રણે કાળના જાણુનાર થવું તે. ૨૦ તાઢ તડકાથી હેરાન ન થવું તે. ૨૧ પરામાના ચિત્તમાં શું છે તે જાણવું તે. ૨૨ અગ્નિ, સૂર્ય, પાણી કે વિપ આદિ કોષ્ટપણુ વસ્તુથી શરીરને હાનિ ન થાય તે. ૨૩ કોષ્ટપણુ સ્થળમાંથી હારવું નહી તે.

* મનને ભૂતસુક્ષ્મનો એટલે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ ને ગંધ-રૂપ સુક્ષ્મતત્ત્વનો આકાર આપીને તે મનને એ ભૂત સુક્ષ્મરૂપ ઉપાધિવાળા ભગવાનના સ્વરૂપને ધારણુ કરે, તે સુક્ષ્મ રૂપનો ઉપાસક.

ચેત દિપપતિ સત્ય ધર્મમય પ્રભુ, મન ધારે ચોગેન્દ્ર;
અનૂર્મિમત્પત્નો તે સ્વામિ, જાણે તને ઇન્દ્ર.
સમષ્ટિ પ્રાણરૂપ મળને જાણી, નાદસું સાગે લગન;
દૂરશ્રવણ સિદ્ધિનો તે સ્વામિ, નડે ન કોઈ વિધન.
આદિત્યમાં ચક્ષુ સંયોગે, ને ચક્ષુમાં આદિત્ય;
સુક્ષ્મ દૃષ્ટિવાન તે ચોગી, દુર દર્શન પામે નિત્ય.
દેહ મનને અનુસરનારો વાયુ, કરે એકત્ર મુજ સંગ;
મનોજવ સિદ્ધિનો તે સ્વામિ, જાણે નવલો રંગ.
હું અચિંત્ય શક્તિવાન હું, અનેક પ્રકાર આકાર;
તેમાં મનની ધારણા ધરે તો, સ્વામિ કામરૂપનો સાર.
આત્માનું ચિંતન કરીને, સ્થૂળ દેહનો કરે ત્યાગ;
સિંગરૂપ પોતાનું કરે તો, પરકાયપ્રવેશને ભાગ.
સ્વચ્છંદ મૃત્યુ સિદ્ધિ, પાણ પામે ઉપસી પેર;
એ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત હોય તો, સ્વર્ગ છે નિજ ઘેર.
મજ રમણ્ય મૂર્તિનું ચિંતવન, કરે પ્રાણી નિશ્ચિન;
દેવસહક્રીડાનું દર્શન, પામે આ માયીક તન.
દેવલોકના ક્રીડા સ્થળમાં, થાયે વિહારનું મન;
એક ચિતે મજનું ધ્યાન ધરે, આવે રંભા કરતી ચનચન.

સત્ય સંકલ્પવાન પ્રભુનું, ચિંતન કરે મનમાંય;
યથાસંકલ્પસંસિદ્ધિ પામે, આ જગમાં ને જાય.
સર્વ નિયંતા સ્વતંત્ર મળને, જાણે જે કો જન;
અપ્રતિહતામાં સિદ્ધિનો સ્વામી, તેને છે ધનધન.
ત્રિકાળ જ્ઞાની પરબ્રહ્મને, પૂર્ણ રીતે પીછાણે;
જનમમરણ પામવા રૂપ, ત્રિકાળ તત્વ સિદ્ધિ પામે.
પરચિન્તાધલિંગતા સિદ્ધિ, ઇચ્છે જે કોઈ સંત;
પરબ્રહ્મને પૂર્ણપણે પ્રીછાણે, તેના ભાગ્યનો નવ અંત.
મને સૂર્ય અગ્નિ જળ વાયુ, કરે નાહ ઉપધાત;
મારું ચિંતવન તેવું કરેથી, નડે ન કોઈ ધાત.
પ્રતિબંધ ને અપદંદ સિદ્ધિ, પ્રાણી એમજ પામે;
એ શુદ્ધ સિદ્ધિ છે તેથી, મળે છે ઘોડે શ્રમે.

શ્રી વત્સ ને અશ્વમય છત્ર, આમર ધ્વજધારી અવતાર;
તેનું ધ્યાન હૃદયાસુ રાખે તો, અપરાજ્ય સિદ્ધિ સાર.

*એનું સ્પષ્ટિકરણ આ પ્રમાણે છે—પગની પાનીથી ગુદાને દબાવી
દેહ, પ્રાણરૂપ ઉપાધિવાળા આત્માને અનુક્રમે હૃદયે, છાતિએ,
કંઠે ને છેલ્લે મસ્તકે ચઢાવીને બહારપ્રરૂપ દારથી મનવડે
પરકાયામાં પ્રવેશ કરેલો ને પોતાના સ્થૂળ દેહનો ત્યાગ કરેલો.

શ્રીકૃષ્ણજી ઉદ્ધવ પ્રતે, કહેતા હવા સર્વ સિદ્ધિ કાળ;
મુને પામવાની અષ્ટાદશ સિદ્ધિ તે, કહી તુજને આજ.
એ અષ્ટાદશ સિદ્ધિધકી કહી, અંતરાલયન થાય;
તે સર્વથા પામે મુજને, એમ વદે વૈકુંઠરાય.
મંત્ર જપતપ ધ્યાન સ્નાને, દાન સર્વત્ર જોહ;
તેણે કરી મુજને પામશે, તેમાં નહીં સંદેહ.
મંત્ર આદિ તપ ક્રૌંષધી, તેણે કરી પામે જન;
પરમેશ્વરને નિશ્ચે પામશે, સાંભળ મિત્ર વચન.
જે કીજે તે પરમેશ્વરને, અર્પણ કરિએ ધરી ભાવ;
હરી ભજન કર્યાથકી, પ્રાણી તરે ભવસાગર નાવ.
સર્વ સિદ્ધિનો સ્વામિ હું હું, કહું તુને એક વાત;
દેહ દમન કરી ઇન્દ્રિયતવી, બાકી છે બકવાદ.
સર્વ સિદ્ધિ આપેલી મારી, હું પાછું ને સંહાર;
જાણે મુજને તેણે સિદ્ધિનું, કારણ નથી કંઈ આર.
સકામ ધારણા છોડીને, આરાધે જે મુજને;
ચાર પદાર્થ નિશ્ચે પામે, તેને કોઈ નવ દમે.
પર્મ પદ પામે તે પ્રાણી, ગર્ભ વેદના વામે;
ધર્મ અર્થ ને કામ મોક્ષ, તે ચારે પદાર્થ પામે.

વળણ.

સકળ પદાર્થ પામે તે પ્રાણી, ભાગે સૌ મનની વ્યથા;
કરજોડી વિમ વલ્લભ ભણે, હવી પંદર અધ્યાયની કથા.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે અષ્ટાદશમસ્કંધે

પંચદશોધ્યાયઃ ૧૧૧૫૥

અધ્યાય ૧૬ મો.*

કંડવું ૧૭ મું રાગ-રામઘી.

શુકજી બોલ્યા સાંભળ ભૂપજી, સઘળે વ્યાપક હરીનું રૂપજી;
ઉદ્ધવ હરીને પૂછે પ્રશ્નજી, જ્ઞાન કથા કહો મુને શ્રીકૃષ્ણજી.

ચાલ.

ઉદ્ધવઉવાચ—

મુને કથા વિસ્તારી કહો, તમે દ્યાનિધિ મહારાજ;
શ્રીનાથજી તમ કૃપાથી, હું થયો પાવન આજ.
આ વિશ્વ પ્રગટ્યું તમ થકી, તમો વિશ્વના આધાર;
તું સરજે પાળે સર્વને, શણમાં કરે સંહાર.

* આ સોળમાં અધ્યાયમાં શ્રી પરમાત્માની વિશ્વતિનો
કથા પ્રસંગ છે.

સર્વ વ્યાપક તમે સ્વામિ, એમ વદે વાણી વેદ;
સ્થાવર જંગમ ખાણુ ચારે, અકળરૂપ અબેદ.
તું વિશ્વ ખાળક વિશ્વવંદન, વિશ્વનો આધાર;
વિશ્વંભર વિશ્વાત્મા, તમે વિશ્વ પ્રગટ કરનાર.
સર્વ વિભૂતિ વિષે વ્યાપક, રહ્યા રૂપ પ્રકાશી;
આદિ મધ્ય અંતે અનાદી, અકળ તું અવિનાશી.
ઉત્પત્તિકર્તા સૃષ્ટિની, નિત્યે કરો પ્રતિપાળ;
પ્રભયનો કર્તા પ્રભૂ તું, કાળનો વળી તું કાળ.
નારદાદિ મોટા ઋષેશ્વર, સિદ્ધ સાધક જેહ;
પાણુ સર્વત્ર વ્યાપક પ્રભૂ તમે, તેમાં નહીં સંદેહ.
વળી મધ્ય વિસ્તાર તારો, સર્વ વ્યાપક જાણુ;
સત્વ રજ તામસ ગુણે, ત્રૈલોક્ય મધ્ય પ્રમાણુ.
સર્વત્ર વ્યાપક કેમ રહ્યા છે, વિભૂતી માંહે નિવાસ;
કૃપા કરીને કહો મુજને, દયાનિધી અવિનાશ.
સાંભળવા ઇછા ધણી છે, વિભૂતિ રૂપ તું અવતાર;
એ પર્મ સાધન દેહતું, થાય પતિતનો ઉદ્ધાર.
એવી વાણી સાંભળીને, વદે શ્રીભગવાન;

શ્રીભગવાનુવાચ-

હે મિત્ર મારા પર્મ સાધુ, સાંભળ એ આખ્યાન.
એ પ્રશ્ન પૂર્વે અર્જુને મુને, પૂછ્યું નીરધાર;
મહાભારતમાં ભીષ્મપર્વે, જ્યાં ગીતાનો વિસ્તાર.
ગોતકુટુંબ વધ જાણતા, થઈ પાર્થને ચિંતાય;
મોહાતૂર અર્જુન હવે, ગતિ ભંગ થઈ તેનો કાય.
તે સમે મેં ગીતા કહી, અઢાર પુરાણનું જ્ઞાન;
ત્યાં અર્જુનને મેં કહ્યું છે, તે કહું તુજને જાણુ.
વિભૂતિ અધ્યાય વિસ્તારીને, પછે વદે વિશ્વાધાર;
તે ઉદ્ધવ શ્રવણે ધરે, ધન્ય કૃતાર્થ અવતાર.
ફળકુલ ને વળી કાળ હું, મહાદીર્ઘ મોહું રૂપ;
વળી સૂક્ષ્મ મુજને જાણુને, એમ વદે વૈકુંઠ ભૂપ.
જીવાત્મા વળી જીવ મુને, તું જાણુને નિરધાર;
વૈરાટ સ્વરૂપે વિસ્તરું, વળી અંશ લઘુ આકાર.
સકળ ઈદ્રિ વિષે તું, મનરૂપ મુજને જાણુ;
બ્રહ્માત્મમધ્યે બ્રહ્મરૂપે, મુને માન પ્રમાણુ.
સકળ વેદ મત્રો વિષે, એક પ્રણવ મારું નામ;
તેનીશ કોટિ દેવતામાં, ઈદ્રરૂપ મુજધામ.
પંચતત્ત્વે આકાશ મુજને, જાણુને નિરધાર;
અગ્નિ રૂપે વૈશ્વાનર હું, ત્રિભુવનનો આધાર.

સકળ સુખનાં ધામ છે, તેમાં રૂપ મારૂ સ્વર્ગ;
જેની સકળ જન આરા કરે, ત્રિગુણના જન પર્મ.
સકળ મારગ ધર્મના, તે મધ્યે હું અષ્ટ યામ;
સ્નાન ધ્યાને જ્ઞાનદાને, કયા દર્શન નામ.
ઋષી સિદ્ધ જનમાં રહ્યો, વ્યાપિ કપિલ અવતાર;
મુને દિન રૂપ જાણુને, જન કો ન પામે પાર.
પક્ષી મધ્યે ગરૂડનો, હુંને જાણુને અવતાર;
મળપતિમાં દક્ષ રાજા, માનને નીરધાર.
પૂર્વજ મધ્યે અર્થમા હું, પ્રહ્લાદ દાનવ જાણુ;
નક્ષત્ર મધ્યે ચંદ્રમા, તે રૂપ મારૂં પ્રમાણુ.
ઓષધી મધ્યે અન્નજળ, રૂપ પવિત્ર કહેવાય;
યક્ષ મહિ ધનદ તે હું, સ્વરૂપ મારૂં મનાય.
ગજ સૌ મધ્યે ઐરાવત હું, જાણુ મારા મિત્ર;
જળ સર્વ મધ્યે વરૂણ, હુથી થાય સર્વ પવિત્ર.
તેજમાં રવિસમ કાંતિ, વિષ્ણુ નામ સુખધામ;
મોટા વૃક્ષમાં પીપ્પલો હું, સઘળે વ્યાપક જામ.
મનુષ્ય મધ્યે રાય તે હું, નૃપ પ્રભુતું રૂપ;
ખીજમાં કંદર્પ તે હું, વદે વૈકુંઠ ભૂપ.
તુરંગ મધ્યે ઉચ્ચશ્રવા, હું અશ્વરૂપે સાર;
ધાતુ મધ્યે હેમ તે હું, કનકકાંતિ અપાર.
શિક્ષામાં જમદગ્નિનંદન, સર્પવાસુકિ જાણુ;
નાગોમાં શેષનાગ રૂપે, હું રહ્યો છું નિરવાણુ.
વનચર મધ્યે કુસરી તે, સ્વરૂપ મારૂં હોય;
આશ્રમ મધ્યે જતિ રૂપે, જાણુને સૌ કાય.
નવસે નવાણું નદી છે, તે વિના ખીજ જેહ;
સકળ તીર્થમાં ગંગાજી, સ્વરૂપ મારૂં તેહ.
વર્ણાશ્રમમાં બ્રાહ્મણ દિગ્વર, સ્થાનકમાં હું અન્દ;
આયુધ મધ્યે વજ્ર તે હું, શંકર સદાશિવ શબ્દ.
સકળ પર્વત વિષે મેરૂ, પર્વત તે હું સાર;
તે સર્વત્ર ધારી રહ્યો હું, એમ વદે શ્રી મોરાર.
સીત મધ્યે હીમાચળ, તે મધ્યે મુજ નિવાસ;
સર્વત્ર મુજને જાણુને, એમ વદે શ્રી અવિનાશ.
વૃક્ષમાં અશ્વત્થરૂપી, પુરોહિમાં વસિષ્ઠ ઋષી જેહ;
પુષ્કિમાં હું બૃહસ્પતિ, પ્રકાશ સઘળે તેહ.
સેન્યાપતિમાં ષટ્પદન, હું સ્વામિ કાર્તિક નામ;
સંત્રામમાં રણ મૂખ રહીને, કરું સુરનાં કામ.

યજ્ઞમહિ પ્રજ્ઞપક્ષ કું, દેહતું સાધન જેહ;
 તતમધ્યે અહિંસા જે, પ્રમાણ કરવું તેહ.
 યુનિમાં નર નારાયણ, જાણવો મુજ અવતાર;
 ધર્મ મધ્યે ત્યાગ તેહું, સાંભળ મિત્ર વિસ્તાર.
 સનક, સનંદન, સનાતન, સનત, પ્રજ્ઞકુમાર
 પ્રજ્ઞચારી તે જાણજે, એમ વદે વિશ્વાધાર.
 યુદ્ધારથમાં મૌન તેહું, જેમાં સર્વ સમાય;
 સંપત્તિમાં પરમાર્થી છું, માસ માગશિર હોય.
 પદ્મોત્તમાં વસંત તેહું, યુગમાં કૃત્યયુગ સાર;
 કપિમાં હનુમાન રૂપે, હું રૂદ્રનો અવતાર.
 હોમ હવને યજ્ઞમાં મુને, ધૃતસ્વરૂપી જાણ;
 સકળ કવિમાં શ્રેષ્ઠ રૂપે, વેદ વ્યાસ પરમાણ.
 ભક્ત મધ્યે ઉદ્ધવ તેહું, યજ્ઞમાં રૂપ ઉદ્ધાર;
 અવતાર મધ્યે શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર, પ્રજ્ઞ પૂણ પ્રકાશ.
 અષ્ટસિદ્ધિ વર્ણવી તેમાં, અણિમા મારું રૂપ;
 રત્નમાં મણીપદ્મ હું, એમ વદે વૈકુંઠ ભૂપ.
 અક્ષરમાં પૂર્વચિતી હું, ચિત્રસેન ગાંધર્વ જાણ;
 દાતાર મધ્યે બળિ દાનવ, વીલીપણ દાસ પ્રમાણ.
 કાંતિ મધ્યે માર્તંડ તેહું, સુભટવીર અર્જુનના
 ક્ષમા મધ્યે પૃથ્વી રૂપે, રહ્યો છું આસન.
 ભૂતમાં ચૈતન્ય જાણજે, તું શત પચ્ચ કુમાર;
 દાન મધ્યે અથ ઉત્તમ, અન્ન બીજું સાર.
 વેદ જાણાવવામાં પ્રજ્ઞા હું, મંત્રમાં ઝોંકાર;
 છંદમાં ગાયત્રી હું છું, અક્ષરમાં આકાર.
 કાવ્યમાં માણેક હું, ને સૌદર્યમાં કમળકોશ;
 ધર્મમાં અભયદાન છે, નિર્ભયસ્થાનમાં આત્મનિષ્ઠ.
 સ્ત્રી પુરૂષમાં પ્રજાપતિ, માન મારી દેહ;
 ધૈર્યવાનમાં દેવલ અસિત, તું જાણ મુજને તેહ.
 દર્ભમાં કુશ હું છું, ધનમાં સંપતિ સાર;
 ધૃતમાં કપટધૃત છું, ભક્તમાં વસુદેવ નિર્ધાર.
 જળનો મધુરસ હું છું, તેજમાં અગ્નિ પૂર્ણ;
 નરમાં નર અર્જુન છે, એ જાણ તું સંપૂર્ણ.
 દશ ઈંદ્રી કહાવે જન તણી, તેમાં ધર્મમાં ને દ્રષ્ટ;
 તે મારું સ્વરૂપ જાણજે, બોલ્યા કૃષ્ણ પ્રત્યક્ષ.
 (વદાનમાં શુકાચાર્ય હું, ગાંજીવ તે ધનુષ,
 શસ્ત્રધારીમાં સદાશિવ, સ્ત્રીમાં શતરૂપ.*

નાર મધ્યે આકાશ તેહું, સત્ત્વમધ્યે જ્ઞાન;
 એ સક્ષેપે વિભૂતી મેં, તુજને કહી છે માન.
 આયુધ મધ્યે સુદર્શન હું, વિદ્યાધર મુજ રૂપ;
 વિશ્વવસુને ઉદય કરતા, સર્વત્ર હું છઉં ભૂપ.
 વિશ્વને હપજીવી કરી, પ્રતિપાલન કરું સંહાર;
 ચોવીશ તત્ત્વ મુજને જાણજે, એમ વદે શ્રીમોરાર.
 મૂળથી તે અન્ય અણગું, નથી એક લગાર;
 ધેનુ ધૃત લક્ષ્મી અને, જવ રૂપે રહ્યો સંસાર.
 તેજ કીર્તિ સ્વબળ મુને, પ્રીછે ને મહા ભાગ;
 લાજ ત્યાજ સૌભાગ્યનાં ફળ, જાણજે મુને તું સૌહાર્ગ.
 જે મનવાણીયે વેદરો કીધો, તેનું તપ ભંગ થયું નીરધાર
 એમ જ્ઞાન લગવાન કહે, ઉદ્ધવને સુખ દેનાર.
 સઘળે મારું સ્વરૂપ છે, હું સઘળાંનું રૂપ;
 મારી વિભૂતિની ગણના નથી, બોલ્યા ત્રિભૂવનરૂપ.
 પ્રભાવ, સંપત્તિ, કીર્તિ, ઐશ્વર્ય, સૌદર્ય લક્ષ્મીદાન;
 ભાગ્ય, બળ, સહનશક્તિ, વિજ્ઞાન, એ વિભૂતિ તું જાણ.
 તારો સંશય મટાડવા, મેં કહી વિભૂતિ આજ;
 પાણુ તેમાં એકતાર ના થવું, બોલ્યા શ્રીમહારાજ.
 ઇંદ્રિનિગ્રહ શ્રેષ્ઠ છે, સત્ત્વગુણે પ્રુદ્ધિ શુદ્ધ;
 એ કરેથી મુજને પામે, જાણજે તું ઉદ્ધવ પ્રુદ્ધ.
 શ્રીકૃષ્ણજી ઉદ્ધવ પ્રત્યે, એમ કહે જ્ઞાન કથાય;
 મૂર્ખને સંભળાવતાં, અનુમાન કંઈ નવ થાય.
 જેમ કાચા કુંભમાં, જળ ભરીને મુકીયે નીરધાર;
 તેથી ઘટ સાજો રહે નહીં, પાણી જતાં ન લાગે વાર.
 કટકા થઈને ફેક થાયે, કુંભ તે કુટી જાય;
 તેમ આત્મજ્ઞાન વિનાનું સાધન, સર્વ મિથ્યા થાય.
 તે માટે મુજમાં ચિત્ત રાખી, મુજને ભજશે જેહ;
 ભક્તિ કરશે માહરી, ઉદ્ધાર પામશે તેહ.
 શીઘ્રતાયે મુને પામે, તેમાં સંદેહ કશો નહીં;
 શ્રીકૃષ્ણકહે સાંભળ ઉદ્ધવ, એ વિભૂતિ ફેરી કથા કહી.

વળણુ.

કહી કથા શ્રીકૃષ્ણજીએ, એકાદશ સ્કંધ મહિમાયરે;
 કરજોડી વિમ્બ વલ્લભ ભણે, હવા ષોડસ પૂર્ણ અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભગવતે મહાપુરાણે એકાદશસ્કંધે

ષોડસોધ્યાયઃ ૧૧૬૫

અધ્યાય ૧૭ મો.*

કડવું ૧૮ મું-રાગ ધન્યાશ્રી.

સુતપુરાણીક વાણીક યોલ્યા, સાંભળો શૌનક સાથજ;
પરીક્ષિતને શ્રી શુકજ કહે, ઉધ્ધવને યદુનાથજ.
ઉધ્ધવજ માધવની પ્રત્યે, પૂછે જ્ઞાન કથાયજ;
સ્વામિ મત્ર એક ઉદય થયું તે, કહીચે યાદવ રાયજ.
વર્ણાશ્રમ જે ધર્મ કહો તે, વળી કહો મહારાજજ;
જે જ્ઞાન સનકાદિક યુનિને, તમો કહ્યું શુભ કાજજ.
હંસાવતાર ધરીને સ્વામિ, તમો કહ્યું જે જ્ઞાનજ;
સનકાદિક જેમાં તમ થયા, તે કથા કહો ભગવાનજ.
પ્રજ્ઞ સભામાં પ્રજ્ઞા સમો, કો વક્તા નવ હોયજ;
કૃપા કરીને યુજને કહો મહુ, જ્ઞાન કથા શુભ સોયજ.
એ મનસા વાણી ભક્તની બાણી, યોલ્યા સારિંગપાણીજ.
સેવક બાણી દયા આણી, માધવ યોલ્યા વાણીજ.

ભગવાનુવાચ-

હે ઉધ્ધવ ધર્મ તથા મજ માટે, ભક્તિ સાધન કાજજ;
મત્ર છે તમારો ઉત્તમ, એમ યોલ્યા મહારાજજ.
કૃતયુગ મધ્યે હંસ નામે, મનુષ્યનો એક અવતારજ;
સમસ્ત પ્રાણને કૃપા હતી, એમ યોલ્યા વિશ્વાધારજ.
ચાગવિદ્યાએ હંસરૂપે તે, ધરતા માર્ગ ધ્યાનજ;
ચારે વર્ણ શ્રી હરી અંગેથી, પ્રગટ થઈ તે સ્થાનજ.
પ્રાણજ ક્ષત્રી વૈશ્ય શૂદ્ર, એ નામ કહ્યાં ચત્વારજ;
હવે પ્રથક જે સ્થાનક પ્રગટયાં, તે સાંભળ વિસ્તારજ.
જન્મ થકી લોકો કૃતારજ, કૃતયુગ તેથી નામજ;
ભિન્ન ભિન્ન ધર્મ પાળવા તે તો, ત્રેતાયુગનું કામજ.
સત્યયુગમાં ઓંકાર વેદજ, બીજા વેદ નવ ઉતાજ;
માર્ગ ધ્યાન ધરવું માત્ર, એ કાર્યે જપનો જોતાંજ.
ત્રેતાયુગમાં યુજ હૃદયસ્વાસથી, વેદ થયા ઉત્પન્નજ;
તેમાં હોતા, ઉદગાતા, અધ્વર્યુ હવા, એ સ્વરૂપ ભુતયશજ.
પ્રાણજ પ્રજ્ઞા યુગ થકી પ્રગટયા, ને બાહુથી ક્ષત્રી જનજ;
વૈશ્ય વર્ણ જઘાથી પ્રગટયા, પ્રગટરૂપ દરશનજ.
શૂદ્રા ચારું થકી ઉપજવ્યા, પ્રગટ કર્યા એમ રૂપજ;
હવે ધર્મ સૌના વિસ્તારી, કહે છે વૈકુંઠ ભૂપજ.

* સત્તરમા અધ્યાયમાં ભક્તિના સાધનરૂપ સ્વધર્મ વિષે ઉધ્ધવજીએ પુછતાં શ્રી કૃષ્ણ હંસાવતારે કહેલા ધર્મોમાંથી અભ્યાસી અને વાનપ્રસ્થના ધર્મ કહી સંભળાવે છે તે કથા છે.

પેદુમાંથી ગૃહસ્થાશ્રમ હવો, હૃદયમાંથી પ્રજ્ઞચર્યજ;
વક્ષઃસ્થળમાંથી વાનપ્રસ્થાશ્રમ, મસ્તકમાંથી સન્યાસ પર્મજ.
મજના ઉત્તમ અંગમાંથી ઉત્તમ, નિચમાંથી નિચજ;
જ્યાં જ્યાંથી જે ઉપન્યાતેઓ, સ્વભાવે નિચ ને ઊંચજ.
પ્રજ્ઞચર્યના ધર્મ ઉપજવ્યો, જીવ્હાથી નિરધારજ;
કટિથી ગૃહસ્થનો ધર્મ ઉપજવ્યો, એમ નર શ્રીમોરારજ.
હરીના મસ્તકથી સન્યાસી, ધર્મ ઉપન્યા સારજ;
મુખ થકી પ્રાણજ ધર્મ ઉપન્યા, વર્ણન વિવિધ પ્રકારજ.
પ્રાણજને શમ, દમ, ક્ષમા, ને પવિત્રપાણું અપાવ્યુંજ;
ક્ષત્રીને સુર સુભટપાણું આપ્યું, તેને મન બહુ ભાવ્યુંજ.
વળી ગૌપ્રાણજની સેવા આપી, ક્ષત્રીને નીરધારજ;
સાધુ સંત ગૌદિજ દુઃખ પામે, ત્યાં જઈ કરવી વારજ.
વૈશ્યને વળી વાગુજ કરાવ્યો, દાન વિમને દવાંજ;
ચારું પખાળી સેવા કરવી, નામ હરીનાં લેવાંજ.
અતિ વિશેષ લાભ નહીં કરવો, ધરવું હરીનું ધ્યાનજ;
શૂદ્રને ત્રણે વર્ણને નમવું, જ્યાં મળે જોણે સ્થાનજ.
સુરભી દિવની સેવા કરવી, નિર્મળ રાખવું મનજ;
તીર્થ અટાણ યાત્રા કરીને, કરવું હરી કીરતનજ.
યથા લાભ સંતોષે રહેવું, લેવું હરિનું નામજ;
આત્મ ધર્મમાં તત્પર રહેવું, ભજવાં સીતારામજ.
અન્ય વર્ણ બીજા શુદ્ર છે તે, મહાઅશુધ્ધિએ હાંડેજ;
જેવાં કર્મ ક્રીડાં અદ્વધીએ, તેવાં પાપ દહિ પીડેજ.
તસ્કર કરીને અસત્ય બોલવું, સદા ભયો રહે ક્રોધજ;
છગ કપટ વિશ્વાસઘાતનો, સદા કરે નિરોધજ.
એ ચારે વર્ણના લક્ષણ કહ્યાં, સાંભળ ઉધ્ધવ મીત્રજ;
હવે ધર્મ કહું સાંભળ તેની, કથા પર્મ પવિત્રજ.
દ્યાધર્મ ને ક્ષમાધર્મ, સંતોષધર્મ છે જોહજ;
અને અહિંસા શીલ તપ, આચરવા સુણ કહું તેહજ.
પ્રથમ પ્રાણજનાં ધર્મ કર્મ, સાંભળ તું નીરધારજ;
ગુરુ દારે વસવું લઘુવચે, ભિક્ષાનો કરવો આહારજ.
ગુરુની સેવા નિત્યે કરવી, કરવું વેદાધ્યયનજ;
સ્નાન કરીને શિષ્યા બાંધવી, કરવું સંધ્યા વંદનજ.
સાત્વિક અન્ન તે પોતે જમવું, અગ્નિપુજા નિત્ય કરવીજ;
વેદાધ્યયન કરી હરી ચરણે શુદ્ધ તે મનસા ધરવીજ.
શુચિ સ્નાન ત્રિકાળની સંધ્યા, પાવત્રપણે નિત્ય રહેવુંજ;
ગુરુને સમસ્તદેવ કરી માનવા, માંજ દંડ તે ગ્રહેવુંજ.

જે પ્રાણીને પૈકુંની ઇચ્છા તે, સદા કરે હરી સેવાજી
 પરમેશ્વરનું ચિંતન કરવું, ગૃહસ્થ માર્ગને ગૃહેવાજી.
 જપ દાણો કરગૃહીને જન કો, તેના કરે ષટ્ ભાગજી;
 તેમાંથી એક કડકો લઈ, કો આપે દાન સોહાગજી;
 તો તે પ્રાણજી પ્રીતે ભેડું, રૂદ ન ધરવો કોધજી;
 આશા તૃપ્તિ ત્યાગ કરીને, સંતોષ રાખવો બોધજી.
 સમસ્ત જીવપર દયા આણવી, જાણી સર્વ સમાનજી;
 શ્રીવિષ્ણુ શાલિગ્રામની સેવા, સુરભિ સૌ ભગવાનજી.
 ત્રણે વર્ણ આગળથી જ્યારે, નમી કરે પ્રણામજી;
 પછી આશિષ વચન ઉચરે, તે પ્રાણજી શુભ નામજી.
 કદાચિત્ પ્રથમ આશિષ ઉચરે, શુદ્ધને હેત વચનજી;
 તો તે બન્યો નર્ક આધિકારી, જય થમ સદનજી.
 આશિષ વચન પ્રથમ ઉચરતાં, સુકૃત સઘળાં જાયજી;
 યુગ્મ જન તે થારી નારડી, રૌરવ નર્ક પચાયજી.
 શત્રુ મિત્ર ને ઉચ નીચ જન, જાણવા સર્વ સમાનજી;
 દેવ ભાવ મનમાં નહીં ધરવો, કહેવું સૌને જ્ઞાનજી.
 પ્રથમ પ્રણામ કરે જન દિવન, હેત ધરીને મનજી;
 ક્ષત્રિ વૈશ્યને શુદ્ધ નમે, પછી આચરે વચનજી.
 તોતે આશિષ વચન સુરજ, તેના મનની પહોંચે આશજી;
 અનેક પાપ નિવારણ થાયે, અતે પૈકું વાસજી.
 અરે ઉદ્ધવ સાંભળ કહું નુજને, બોલ્યા વિશ્વાધારજી;
 પ્રાણજીને વળી મારી વચ્ચે, અંતર નથી લગારજી.
 ૧૫થાવાન ને સાધુ પુરુષ, એ પ્રાણજીનું હોય રૂપજી;
 તેને પ્રથમ નમીને પુજા કરવી, એમ બોલ્યા પૈકું ભૂપજી.
 પ્રભરૂપ અગ્નીને સૂર્યઆત્મા, પ્રહ્લીભૂત પ્રજ્ઞાયજી;
 પ્રભમય કરી સર્વ જાણીયે, બોલ્યા પૈકું રાયજી.
 ષટ્ શાસ્ત્રપુરાણ એમ વદે, વર્ણો નિગમ વાર વારજી;
 પ્રભ બીજ દેખીને નમવું, પ્રીતે કરી નમસ્કારજી.
 દિવને સમસ્તપર દયા રાખવા, અલ્પ જીવપર કરૂણા કરવીજી;
 વળી ગૃહસ્થાશ્રમની ઇચ્છા, પ્રાણજી મનમાં નહીં ધરવીજી.
 ગૃહસ્થાશ્રમનો ધર્મ સાચવે તો, ગુરૂને દક્ષિણા આપેજી;
 વૈદાધ્યયન પ્રતિગ્રહ કરતાં, કુઃખ દારીદ્રને કાપેજી.
 હવે ધર્મ ક્ષત્રીના સાંભળ, બોલ્યા શ્રીગોપાળજી;
 ગૌ પ્રાણજીની સેવા કરવી, સાધુની પ્રતિપાળજી.
 આયુધ ધરીને દયા રાખવી, રંકેની રક્ષા કરવીજી;
 રાજ્યનીતિનો ધર્મ પાળવો, દાનની દીક્ષા ધરવીજી.
 જે પ્રાણજીનું કુટુંબ કંઈએ, દરિદ્રથી પીડીત હોયજી;
 તેને સંતોષીને કષ્ટ ટાળવું, કરવી તેની સહાયજી.

જે ક્ષત્રીજન પ્રભ પાળે, પુત્રની પેઠે રાયજી;
 તે વૈમાન બેસી નૃપનંદન, પૈકું સદને જાયજી.
 પ્રાણજીને આપતિ આવે, વળીજની વૃત્તિએ જીવેજી;
 તો એ ધર્મ પોતાનો પાળે, જ્ઞાન થરી કળ દીવેજી.
 તથા રાયને કષ્ટ પડે ત્યારે, ઉદ્યમ કરવો વેપારજી;
 તો એ ધર્મ પોતાનો રાખે, ધન્ય તે રાજકુમારજી.
 શુદ્ધની વૃત્તિએ વૈશ્ય જીવે, જ્યારે આપતિ કાળજી;
 તહાં ધર્મ પોતાનો રાખે, સમરે શ્રીગોપાળજી.
 શુદ્ધને આપતિ આવી પડે, ત્યારે કાર્ણવૃત્તિ જેહજી;
 તેહ કરીને શુદ્ધને જીવવું, હરીશું રાખી રનેહજી.
 જે પરમેશ્વરને ભજે નિરંતર, પૂર્ણ પ્રેમ દૃઢ ભાવેજી;
 વિષય સંસાર તણને પ્રાણી, સ્વર્ગ સદને આવેજી.
 આ સંસાર વિષેની માયા, જે દીસે છે અપારજી;
 ઉદય થયું તેનો અસ્ત થાય છે, મીઠ્યા મોહ અહંકારજી.
 કપટ ભાવ માયાની સાંકળ, છેદવી જ્ઞાન કહાડેજી;
 આશા તૃપ્તિ લોભ ઈર્ષ્યા, ધન જે જન નિવારેજી.
 એ પરમેશ્વરને સત્ય કરીને, દહભાવેથી ભજીએજી;
 કપટભાવ માયાની સાંકળ, અવિદ્યા સૌ તણીએજી.
 સર્વવ્યાપક વિષ્ણુ જાણી, ઉદાસ રાખવું મનજી;
 માયા વળીત જળ કમળવત્ રેવું, કરવું હરી ભજનજી.
 એ ચારવર્ણથી બાહેર બીજ, વર્ણ થઈ છે અનેકજી;
 તેમાં અપવિત્રતા, અસત્યતા, ચોરી અધર્મ અવિવેકજી.
 કામી ક્રોધી લોભી ઇર્ષ્યા, કળ્યા ને કંકારજી;
 એ અન્ય વર્ણના સ્વભાવ જાણજે, સદા રહે તે ઉદાસજી.
 અહિંસા, સતવાદી, પરધન દ્રોહી, કામ ક્રોધનો ત્યાગજી;
 ઉદ્યમ ને પ્રેમવાણીવાન, એ સર્વ સ્વભાવ મમભાગજી.
 જેજન મુજનો ભક્ત હોય, તેણે આશ્રમનું નહિ કામજી;
 અભક્તજનને આશ્રમ છે, જેને હૃદ નહિ રામજી.
 વિકલ્પચિત્તવાને આશ્રમ ધરવો, પણ નવ રહેવું તે વાણજી;
 ગૃહસ્થાશ્રમીએ સમાન કુળની, કન્યા વરવી શુદ્ધ મનજી.
 પોતાથી તે મહોટી ન હોય, અનિદિત લક્ષણજી;
 ઘેર લાવી તેમું ક્રીડા કરવી, કરવું તેનું રક્ષણજી.
 કામ ઇચ્છાથી અન્ય સ્ત્રીનો, કરવો નિશ્ચે ત્યાગજી;
 જે ક્રીડા કારણ અન્ય જાતી વરે, તે જાણવો હંતભાગજી.
 પ્રાણજી ત્રણ જાતિની કન્યા, વરે તે નિર્ધારજી;
 ક્ષત્રી બે જાતિને વરે, એ શાસ્ત્રનો સારજી.

વૈશ્ય સ્વજ્ઞતિ ને શુદ્રી, વરે તો નવ દાષણ;
 શુદ્ર તો શુદ્રીનેજ વરે, તેમાં રાખે સંતોષણ.
 વેદ ભણે ભણાવે પ્રતિદિન, એ પ્રાજ્ઞાણનાં કાજણ;
 પ્રતિગ્રહ કરેતો તપ, તેજ, યશ જાય, નહીં રહે તેની લાજણ.
 યજ્ઞ કરી વેદ ભણાવવા, એ ઉત્તમ છે ધર્મણ;
 સંતોષીત રહે જે પ્રાજ્ઞાણ, તે પ્રાજ્ઞાણ છે પર્મણ.
 સંતોષી રહિ મનમાં ચિત્ત ધરે, તે પ્રાજ્ઞાણને ધન્યણ;
 તે છતે દેહે મુક્તિ પામે, તે વિણ વાહલો ન અન્યણ.
 ધન દાન આપી દીન પ્રાજ્ઞાણને, ખચાવે જે પ્રાણીણ;
 તે મુજને અતિ છે વહાલો, હોય જે નિર્માનીણ,
 પિતા પેરે પ્રજાનું પાળન, રાચે કરવું સારણ;
 કષ્ટ ટાલીને સુખી કરવી, પ્રજાનો રાય આધારણ.
 સંપતિ વિપત્તિ વેઠે જે કોઈ, રાય તે તરે સઘણ;
 ઈદ્ર સાથે વિમાને બેસે, તેના સુખની નવ હથણ.
 વૈશ્યે પણ પ્રાજ્ઞાણ ક્ષત્રીને, આશ્રય આપવો સારણ;
 ક્ષુદ્રે તો સેવા કરવી, તે પણ સદા છે મારણ.
 સંકટ વિપત્તિ સમે વૈશ્યે, વેદ ભણાવવા મુખેણ;
 દાસપણું નવ કરવું કદિ, મૃગ્યા કરે મહા દુઃખેણ.
 વિપત્તિ સમે શુદ્રે સાદડી, ગુંઠા નિર્વાહ કરવોણ;
 વિપત્તિ પિત્યા પછી એ, નિચ ધંધો ન આદરવોણ.
 ગૃહસ્થે વેદાધ્યયનથી, ઋષીને દેવું માનણ;
 શ્રાધ્ધ કરીને પિતૃ સંતોષે, સ્વાહકારથી દેવને દાનણ.
 બળિ દધને ભૂતનું ને મનજળે મનુજતણ;
 નિત્ય પૂજન કરતા રહેવું, તેમાં વૈભવ સાક્ષાતણ.
 છતે ક્રૃદંબ નિષ્પૃહ રહીને, ગૃહસ્થ કરે આચરણ;
 મુજમાં પુર્ણ ભાવ રાખે, તો એ મેળવે નારાયણ.
 સ્ત્રી પુત્ર બંધુ માત પિતા, વટેમાર્ગ સમ જાણેણ;
 વૃત્તિ સર્વે સક્રાંચી રાખે તો, સુખને નિશ્ચે પરમાણ.
 સ્વપ્રાસમ છે ધન સુત દારા, સ્વપ્ન ગયે છે ફોકણ;
 અહંતા મમતા છોડે તે જન, નવ પામે કદી શોકણ.
 ઇચ્છા આવે તો વનમાં જાય, નહિ તો ઘર છે સારણ;
 પ્રજા હોય તો સંન્યાસ લેવો, તેમાં નથી નહારણ.
 મૂઠ જન હું મારું કરીને, બંધાયે સાક્ષાતણ;
 લંપટ જનને લાજ ન આવે, કરે માયાની વાતણ—
 (કે) માત પિતા મુજના વૃદ્ધ છે, ઈયાં છોકરાં નાહનાંણ;
 છોકરા છે અનાથ મારા, દીન દુઃખી ને રાખે કોજનાંણ.
 એમ ઘર ગળે બાંધે, છુટે નવ લગારણ;
 એ મુવા પછી નહિ સ્વર્ગે જાયે, અવતરે નિરધારણ.

ત્રણ અવસ્થા પૂર્ણ ભોગવી, ચોથો આશ્રમ સારણ;
 સંન્યાસ ગૃહી હરી સેવા કરવી, હૃદયકમલ મોઝારણ.
 સંન્યસ્ત ગૃહી જે વસે નગ્રમાં, તો માયાથી લોભાયણ;
 વિશેષ માયા વ્યાપી ત્યારે, તપ સૌ મિથ્યા થાયણ.
 નગ્રમાં રહેતાં અવસાને, સંસારિક માયા આવેણ;
 પુનરપી જન્મ પુનરપિ મારું, અનેક દુઃખ ઉપજવેણ.
 ફરી સંસારે પડે તે પ્રાણી, તામસ નર્ક નિવાસણ;
 અનેક કષ્ટ ભોગવીને કાયા, ફરી ફરી પામે નારણ.
 તેથી સંન્યાસીને વનમાં રહેવું, નિર્મળ કરવું મનણ;
 હરીજન થઈને તીર્થ કરવાં, નગ્ર જાણવું વનણ.
 સદા સંતોષ પવિત્રપણે રહે, રાખવી દષ્ટ સમાનણ;
 ભાગવત ધર્મ નિરૂપણ ઉદ્ધવ, સાંભળ કહે ભગવાનણ.
 પરિક્ષિતને શુકદેવ કહે છે, શૌનેકને સુત પુરાણીણ;
 એ જ્ઞાન કૃપા કરી કહે છે, ઉદ્ધવને સારિંગપાણીણ.
 ભાવે કભાવે જે જન સાંભળે, બાળ વૃદ્ધ નરનારણ;
 કૃપા કરે કરુણાનાંધ તેપર, છવન જગદાધારણ.
 અનુભવ કરી નિજ હૃદયા રાખે, થાયે વૈકુંઠવાસીણ;
 સ્વર્ગભુવને ઘણું સુખ પામે, આશા પુરે અવિનાશીણ.

વળણ.

અવિનાશી આશા પૂરે મનની, સ્વામિ વૈકુંઠરાયરે;
 અધ્યાય સત્તરમો થયો પૂર્ણ, જયજય શ્રીયદુરાયરે.

ઈતિ શ્રી મદ્ભાગવતે મહાપુરાણે એકાદશસ્કંધે
 સસેદશમોધ્યાયઃ ॥૧૭॥

અધ્યાય ૧૮ મો.*

કડવું ૧૮ મું—રાગ દશાખ મહાર.

સુત પુરાણીકરે, શૌનક પ્રત્યે ઉચરે;
 ધન્ય હરીજનરે, કથા શ્રવણે ધરે.
 શ્રીકૃષ્ણજરે, ઉદ્ધવને કહે છે કથા;
 મારી ભક્તીતરે, કામદુધા ધેનુ યથા.
 જે મુજથીરે, પરાંમુખ પ્રાણી થયો;
 જન્મ તેનારે, સંસારમાં વૃથા ગયો.

* આ અદ્યક્ષ અધ્યાયમાં વાનપ્રસ્થ તથા સંન્યાસીના ધર્મ અને અધિકારના અનુસારથી તેઓના વિશેષ ધર્મ પશ્ચ કથા છે તે કથા છે.

જૂને ભારજેરે, કરવા તેણે રૂપ ધ્યુ;
 દુઃખ દીધુરે, જનુનીનું યૌવન હ્યુ.
 પંચ ઇંદ્રિયે, જો વશ પોતે રાખી નહીં;
 તેા સંન્યાસીરે, કહેવા માત્ર થયો નહીં.
 વનમહિ રહેરે, તે સંન્યાસી સાચો સહી;
 મુખ વૈભવરે, આમ સેવા કરવી નહીં.
 તીર્થ અટાણજેરે, પવિત્ર સ્થળ રહેવું સહી;
 પ્રજ્ઞાનંદરે, મધ્યે મન રાખે તહીં.
 સમદષ્ટિરે, સમાન દેખે સર્વને;
 કામ ક્રોધજેરે, તણ મનના ગર્વને.
 મોહ અજ્ઞાનથીરે, મહા તાપસ દેવતા પડે;
 તેા માનવીનેરે, ભક્તિ માર્ગ ક્યાંથી જડે.
 મહા પામરે, પ્રાણી સંસારિક સહુ;
 અહંકારથીરે, માયાને આકંઠી બહુ.
 એવું જાણીરે, વિષયા વિલાસ નિવારીયે;
 રૂઢયા માંહેરે, પ્રજ્ઞાનંદ મુખ ધારીયે.
 જો સંન્યાસીરે, સર્વ તણ અળગા રહ્યા;
 વિષયા છાંડીરે, પ્રજ્ઞ લીલામાં મગ્ન થયા.
 આ સંસારમારે, કમળજળની રીતે ફરે;
 વસે વાસોરે, એક રાત્ર જ્યાં ઉદર ભરે.
 કંદ મૂળનોરે, અહાર નિત્યે કરવો સહી;
 મુખે સત્ય વાણીરે, અસત્ય સ્વપ્ને નહીં.
 ત્રણ કાળેરે, મનાન ધ્યાન પવિત્રપણે;
 શુચિ સંધ્યારે, ધ્યાન ભજન મુજને અનુસરે.
 ભુમિ શય્યારે, દર્શાસન કરી મુવે;
 જપે પ્રણવરે, હૃદયમાં મુજને જીવે.
 ઉભણકાળેરે, પંચાગ્નિ સેવે ભલો;
 વૃષાકાળેરે, આકાશે ખેસે એકલો.
 શીતકાળમારે, કંઠ પ્રમાણે જળમાં રહે;
 તેને શ્રીહરીરે, સાચો સંન્યાસી કહે.
 તપનું વિતરે, અર્પણ કરે મુજને;
 મુણ ઉદ્ધવરે, ધર્મ વાત કહું તુજને.
 શ્રી વિષ્ણુનુરે, આરાધન પ્રીતે કરે;
 ફળ ભક્ષીરે, આનંદ વનમાં ફરે.
 અર્ધ્ય કરીરે, આરાધે અવિનાશને;
 મોહ શક્તિરે, વર્ણત રાખે આશને.
 સંન્યાસનુરે, ભક્ષણ રહે પવિત્રતા;
 સમ દષ્ટિરે, રાખે સૌમ્ય મિત્રતા.

કરે નિત્ય અંગેરે, કોપિન આજાદન સહી;
 ચાલે મારગેરે, દંડકમંડળ કર ગૂહી.
 ભુમિ શોધીરે, પગલાં વિચારી ભરે;
 દયા રાખવીરે, છવજંત રખે મરે.
 જળ ગાળીનેરે, નેત્રે નીહાળી પીએ;
 વદે પ્રજ્ઞજેરે, નામ નારાયણનું લીએ.
 અંગ અંતઃકર્ણરે, વાણી શુદ્ધને દંડે સદા;
 મુખ દુઃખજેરે, સમાન લેખવે સદા.
 સંન્યાસી થઈનેરે, ભાવે ભજન મારું કરે;
 મોહસાગરે, માયાથી પ્રાણી તરે.
 પંચયજ્ઞ કરીરે, સંતોષ પામું ઘણો;
 વેદ માર્ગેરે, સમાન મહિમા ઉભયનો.
 ધર્મ ઉત્તમરે, કર્મ માર્ગ ગૃહસ્થનો;
 પ્રજ્ઞાનંદ પામેરે, આશ્રય શ્રેષ્ઠ સંન્યસ્થનો.
 વાનપ્રસ્થરે, અગ્નિહોત્ર ચાતુર માસ કરે;
 મૃત્યુ પછીરે, પલોકે સાંચરે.
 પછી પામેરે, મુજના ચરણ સદા;
 મુક્ત થાયેરે, વેઠે નવ આપદા.
 આવું ઉત્તમરે, મુખ મુકી દુઃખ ગ્રહે;
 એવા મુખજેરે, જગમાં બહુ રહે.
 પંચોતેર વરસેરે, વાનપ્રસ્થ છોડી સંન્યાસ ગ્રહે;
 જરાં આવેરે, તેા મુજનું સરણું સહે.
 સંન્યાસ લેતારે, પૂર્વે તૃણા ત્યાગવી;
 પ્રાણપત્ય નામનીરે, ઇષ્ટિ ભાવે કરવી.
 અગ્નિને આત્મામારે, સમાવવો પ્રેમ સહિ;
 પરપ્રજ્ઞને પામેરે, એ નિશ્ચે આ જગમહિ.
 પ્રાણાણ પાસ ભિક્ષારે, સંન્યાસી લે સહિ;
 પતિતાદિકનીરે, કદિ ભિક્ષા લેવી નહિ.
 સાત ઘરથીરે, ભિક્ષા લેવી ઘટે;
 બહુ ઘર ફરે તેા, પીડા અંગે સેને અડે.
 ભિક્ષાંતરે, શુદ્ધ કરવું મુજળથી;
 મૌન ધરીરે, અહાર કરવો પ્રેમથી.
 નિસંગપણુરે, છતેન્દ્રિય થાવું ભલે;
 દૈર્ઘ્ય ધારવુરે, આત્મા સંગ બહુ હજે.
 સમદષ્ટિ ધરીરે, અટાણ કરવું સદા;
 નિર્ભય નિર્જન સ્થાનેરે, વસતાં નવ આવે પીડા.

† એ વર્ષ પૂર્વે જરા આવે તેા માત્ર હરિનેજ ભજવા.

વિચાર કરવો, એક ચિત રાખી રહી;
 ઇદ્રિ વિક્ષેપરે, બંધને પીડા સહી.
 ઇદ્રિનિબ્રહ્મ, મોક્ષ ગતિ પરમ રહે;
 એ જાણીથીરે, સન્યાસી ધરમ છે.
 કુદ્ર વૃત્તિરે, કદી નવ ધારવી સહી;
 વિના કારણરે, આમ્યમાં જવું નહિ.
 વાનપ્રસ્થ અજરે, જમ્બેથી શુદ્ધ થાય;
 સન્યાસીનારે, સર્વ પાતિક બળી જાય.
 મિષ્ટાન્નનારે, ત્યાગ કરવો સદા;
 પરલોક આલોકમારે, આશક્તિએ આપદા.
 નિવૃત્તિ ધરવીરે, મનમાં પ્રેમ સહિ;
 મમતા સ્થાનરે, જગતને ગણવું નહિ.
 અહંકાર સ્થાનરે, અંગ આપણું છે;
 તેથી નમળે સુખરે, તેમાં દુઃખ ઘણું છે.
 સુખ સ્વરૂપ લેતારે, દુઃખ પામે ઘણું;
 (તેથી) સુખ પદાર્થનુરે, સ્માણ ન કરવું આણું.
 પરમહંસનારે, ધર્મ સુણુ ભક્ત હવે;
 તેનું તાત્પર્યરે, પ્રભુજી ઉદ્ધવને કહે.
 નિર્ઘેર થઈનેરે, ચિંતવન મુજનું કરે;
 વિવેકી થઈનેરે, નિર્માન હૃદય ધરે.
 ક્રીડા ત્યાગરે, નિપૂણ છે રહે જડ;
 પંડિત છતારે, રહેતો અતિ મંદ;
 બલદ પેરેરે, કરે હરેચિત જગે નાહ;
 માત્ર 'ધ્યાનરે, માત્ર હૃદયામાં શ્રદ્ધી.
 વિવાદ ત્યાગવોરે, ઉદાસીનતા રાખવી;
 કુર્વચનેરે, સહનતા બહુ દાખવવી.
 મળે ખાવુરે, પીવું મળે શેહેન;
 દ તે ભેવુરે, કરવું નહિ તેમાં હેન.
 ભિક્ષા માટેરે, પ્રયત્ન કરવો યથા;
 ન મળે તો તેણેરે, દૈવાધન થવું તથા.
 પ્રાણ રક્ષણરે, કારણે કરવું એમ;
 પ્રાણથી તત્વનારે, વિચાર આવે તેમ.
 વસ્ત્ર શૈથરે, મળે તો ઠીકજી છે;
 સદા રાખવુરે, કે એ વસ્તુને ધીકજી છે.
 નીજ પ્રસાદનીરે, ભીક્ષા માગી એકઠી કરે
 ભોજન સ્વાદનીરે, મછા કંઈમન નવધરે.
 શાક પાક જળરે, પંચામૃત એકડું કરી;
 અન્નાર્થણરે, કરે અંજલિ જલે ભરી.

કરે ભોજનરે, બનાશ આસ પૂર્ણ સહી;
 આમ સ્વાદનીરે, વાચેક પ્રીછે નહી.
 એવી યુક્તરે, પરમહંસ સાધુ જમે;
 બ્રહ્મજ્ઞાનરે, શરીરમાં આત્માનું રમે;
 સંસારમાંનીરે, વિઘ્નુની માયા જે કહી;
 જેહ દીસેરે, તેહ વાણસે સર્વ સહી.
 આ સંસારમારે, જે જે વસ્તુ થાય ઉદય;
 હરી કહે છેરે, જરૂર તેના થાય પ્રલય.
 પરહંસનારે, લક્ષણ એ મેં કહ્યાં;
 ઉદ્ધવજીયેરે, હૃદયા મધે શ્રદ્ધાં.
 સંસારીકરે, દેહિ પ્રાણી અવતરે;
 નિજ કુટુંબનીરે, માયા જોહ મિથ્યા કરે.
 જેમ પક્ષીરે, વૃક્ષ વિશ્રામ કરે નિશા;
 ઉડી જાયરે, પ્રભાતે દશા દિશા.
 સુણુ ઉદ્ધવરે, સ્વજન કુટુંબ તેવું સહી;
 માટે માયારે, સંસારની ધરવી નહી.
 એવું જાણીરે, દદ ચીતે મુને ભજે;
 કરે ચિંતનરે, સકળ કાર્ય તેનાં સજે.
 પંચેન્દ્રિય નવપોશરે, તે સત્ય સન્યાસી થતી;
 ગુરૂ સેવાથીરે, મન અજગું ન કરે રતી.
 એ અજપારે, જાપ જપે પ્રાણવ તણા;
 શ્રીગુરૂથીરે, મહિમા યશ વાઘે ઘણા.
 તે સન્યાસીરે, બ્રહ્મને શરણુ રહે;
 લય પામેરે, બ્રહ્મમાં એમ વેદ કહે.
 સન્યાસી થઈરે, વિષય ઇચ્છા જે કરે;
 પડે પાછોરે, લક્ષ ચૈર્થાશીમાં અવતરે.
 કીધાં સુકૃતરે, સર્વ નાશ થાય સહી;
 ભણે ભૂધરરે, તેમાં કંઈ સંદેહ નહી.
 વિષય વિલાસમારે, મન માન્યો રંગે રમે;
 તે સન્યાસીરે, કહેવા માત્ર ભૂપર ભમે.
 પછી સન્યાસનરે, સુખે લક્ષણ વીસરે;
 તે છાનોરે, ભોગી થઈ નીસરે,
 સુત પુરાણીરે, શૌનકને કહે છે કથા;
 એ ઉદ્ધવનેરે, શ્રીકૃષ્ણ કહે યથા.
 શુભ કર્મથીરે, સન્યાસી હરીને પામશે;
 આવાગમનનારે, દુઃખો સહુ વામશે.
 પરિક્ષિતસુરે, શુકજીએ વાણી કહી;
 એકાદશનીરે, ગુપ્ત વાત સાંભળ સહી.

ગર્ભમાંથી, મેં તાત વચને શ્રવણે ધરું;
તારી આગળે, હું પ્રજા નિરૂપણ ઉચ્ચરું.
શ્રીભાગવતે, ભાવ ધરીને સાંભળે;
તેનાં પાતકે, ભયે ભવનાં દૂર પળે.

વળણું.

પળે પાતક ભવનાં તેનાં, કૃપા વૈકુંઠરાયરે;
કરજેડી વિપવક્ષલ ભણે, થયે અઘાદશ અધ્યાયરે.

ઈત શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપૂરાણે એકાદશસ્કંધે
અઘાદશમોધ્યાયઃ ॥ ૧૮ ॥

અધ્યાય ૧૮ મો.*

કડવું ૨૦ મું-રાગ સોરડીની આસ કનિષ્ઠ.

વ્યાસનો સુત વદે વચન, સાંભળ હો અભિમન્યુના તન;
શૌનકને કહે સુત પુરાણી, ઉદ્ધવને કહે સારિંગપાણી.
ઉદ્ધવ પ્રત્યે કહે અપિનાશ, સાંભળ સાધુ જ્ઞાન પ્રકાશ;
શ્રીભગવાન ઉવાચ-

જે પુરૂષ વિદ્યાને જાણે, આત્મજ્ઞાન અભ્યંતર આણે.
તે પશુ પક્ષીવત પ્રાણી સહી, જે જ્ઞાને જ્ઞાન વધારે નહીં;
અધિકારથી દિશા ભુલ થાય, પ્રત્યક્ષ જ્ઞાને દિશા નકી થાય.
દેહાદિક પ્રપંચ મિથ્યા જાણે, પણ અનુભવ વિના નકી ન પ્રમાણે;
ત્યાં સુધી કરવો જ્ઞાનાભ્યાસ, આત્મતત્ત્વ થા જ્ઞાને ઉદાસ.
કેત અદૈત નિવૃત્તિ સાધન, માયા માત્ર મારી ગણ મન;
જ્ઞાનિજનને સાધના ફળરૂપ, સંસાર સ્વર્ગ નિવૃત્તિરૂપ હું ભૂપ.
મજ વિણ અન્ય કંઈ નવ જાણે, એને વિદ્યત્સંન્યાસ પિછાણે;
જ્ઞાન વિજ્ઞાન જન તેહ, મુજનું પદ નિશ્ચે પામે એહ.
જ્ઞાનથી મળે સર્વ વસ્તુ, મિથ્યા તે આગળ જપ તપ દાન સમસ્ત;
લક્ષિતભાવથી ઉદ્ધવ મુને લજ્જે, ખીજ સર્વ સાધનને તજ્જે.
હું યજ્ઞપતિ ને યજ્ઞરાજ, યજ્ઞ કરતા મુની પામ્યા સહસ્રાજ;
દેહાદિક વિકાર છે તું મધે, તે અસત્ય જાણજે નિસંદે.
રજ્જુમાં સર્પના થાય ભાસ, પણ આદિ અંતે તે પામે નાશ;
તેમજ દેહાદિક વિકળ જાણજે, રજ્જુ પ્રમાણે દેહ પીછાણજે.
તે નથી આદી નથી અંતે, પણ પ્રજ્ઞ છે સર્વત્ર પ્રીછયો સંગે;
પ્રજ્ઞ સદા સર્વત્ર નિર્વકાર, તેમ તું પોતાને ધાર.

* આ એગણીસમા અધ્યાયમાં ઉપર ને જ્ઞાનાદિકનો નિર્ણય કરેલો છે તેના ત્યાગ કરવાની રીતી કહી છે.

તું છે નિર્વકારી પરબ્રહ્મ, દેહાદિક પ્રસંગ પ્રપંચ;
અવિદ્યાતણે કરવો નાશ, જ્ઞાનદીપક કરવો પ્રકાશ.
તે પુરૂષ હોય જ્ઞાની જન, વિદ્યા શાસ્ત્રનું કરે અધ્યયન;
તેણે સંસાર મિથ્યા જાણવો, માયા મોહ ન મન આણવો.
જ્ઞાને કરી સકલ સિદ્ધતા પામે, અનેક કુખ દેહીનાં વિરામે;
અથવાતીર્થ સેવે સિદ્ધ થાય, મહા સિદ્ધિ હરીભજન કહેવાય.
સાંભળ ઉદ્ધવ કહે અપિનાશ, મુજને નીરખે સર્વ પ્રકાશ;
મુજ ધ્યાને પ્રાપ્ત કરવું જ્ઞાન, અંતઃકર્ણે જોવા ભગવાન.
અસ્થિર દેહો વણસે સહી, વદવેદ એમાં સંદેહ નહીં;
માયામુખ મિથ્યા કરી જાણે, તેને જન્મ મરણ હોય શાને.
સંસારિક મન જ્ઞાન આણવું, મિથ્યા વિષય મુખ જાણવું;
એવું જ્ઞાન રાખવું મન, કે સંસાર દૂપે હું થયો પતન;
તેમાં કાળ રૂપી છે સર્પ, રખે દંસે મુજને દર્પ;
એવો ભય હૃદયે રાખીએ, શ્રીરામ કૃપણવાણી લાખીએ.
મોહારાકો ચૂક્યા મહા મૂર્ખ, તો શું આશ્ચર્ય ભૂ પુર્ખ;
એવું મન જાણી નીરવીત, વીધણ ચર્ણે સોંપવું ચિત.
તે પ્રાણી મોહ સાગર તરે, માયા જાળ યકી નીસેર;
પછે ઉદ્ધવ પુછે કરી પ્રાણામ, હે વિશ્વ મૂર્તિ ને નિષ્કામ;

ઉદ્ધવ ઉવાચ-

વૈરાગ્ય વિજ્ઞાનસહિત શુદ્ધ જ્ઞાન, વિકળ થાય તે કહી કરો સાવધાન.
લક્ષિતરૂપ યોગ પ્રસંગ કહો મુને, જે મારી સર્વ પીડા હણે;
ત્રણ તાપથી પીડીત જનને, તમ શરણવાણ શાંતિ ન મનને.
મુખે જગનો અલ્પજ્ઞ પ્રાણી, અજ્ઞાન કુવે પડયો શુદ્ધ જાણી;
કાઠી તેનો કરો ઉદ્ધાર, બળતરા મટાડો આ વાર.

ભગવાન ઉવાચ-

પૂર્વે ગાંગેય ભીષ્મ કહેવાય, પોદ્યા હુતા જે બાણ સચ્ચાય;
સાનીધ એકા ધર્મ અવતાર, યુધિષ્ઠિર નામે પાંડુ કુમાર.
ગંગા સુતને સાગી પાય, પૂછયો મત્ર એ યુધિષ્ઠિર રાય;
ઉત્તર ભીષ્મે કહ્યાં તે મત્ર, એ ઉદ્ધવને કહે શ્રીકૃષ્ણ.
હે ઉદ્ધવ તું વલ્લભ મુને, વિસ્તારી જ્ઞાન કહું છું તુને;
મૃત્તિ, પુરૂષ, મહોત્ત્વ, અહંકાર, પાંચ તન્માત્રાદિ દ્રિય અગિયાર.
પંચમહાભૂત ને ત્રણ ગૂણ, અનુસ્યૂત છે પ્રજા નિર્ગૂણ;
સ્થાવર જંગમ સકળ પ્રાણી, તેમાં સમાયા છે લેમન આણી;
પરબ્રહ્મ અનુસ્યૂત છે તેમાં, તેથી પ્રજ્ઞરૂપ જગતને જાણે મનમાં.
એનું નામ તે જ્ઞાન છે સત્ય, બાકી જાણ જે સર્વ અસત્ય;
જ્ઞાન થવાથી એકજ પીછાણે, તે વિજ્ઞાન જ્ઞાનને નિશ્ચે જાણે.

* જગતનો જન.

બીજું સર્વે આલપંપાળ, કારણરૂપ પ્રજ્ઞને ધાર; એ વિજ્ઞાન છે સર્વોત્તમ, સાધુ સંગ રાખીને સુણ્ય. જ્ઞાનરીપક થાય પ્રકાશ, થાય અજ્ઞાન તિમિરનો નાશ; (જેમ) દર્પણ જેવે મલીનતા ટળે. તેમ જ્ઞાનથી અધ પ્રજ્ઞવળે. વિષય લક્ષિત થાણી નિર્મળી, કનકલતા ફળ ફુલે ફળી; વળી એ જ્ઞાન જ્ઞાની પ્રમાણે, એથી પચીસ તત્ત્વને જાણે. મારી પૂજા કરે ધરી ધ્યાન, જપે જાપ સેવા સ્નાન દાન; વેદ કથા કીર્તન સ્તુતિ લાણે, કરે પૂજન દર્શન પવિત્રપણે. નવધાલક્ષિત કરી ચાલું નમે, સંકટ તાપ સંતાપ સૌ સમે; સંકર્મ કરે તે સમર્પે મુને, ઇચ્છા આશા ન રાખે કને. વરાગ્ય વિપે કહુ હવે વાત, ઉદ્ધવ સાંભળ મુજના દાસ; નથી ભિન્ન કંઈ જગમાં જાણુને, એ અર્થ શ્રુતિના માનજે. વસ્ત્રતંતુથી નથી જેમ ભિન્ન, (તેમ) ચૈતનથી નથી જુદી કંઈ અન્ય; એ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે સિદ્ધ, એમ બોલ્યા શ્રી જુગદીશ.

*શ્રીમદ્ ભાગવતમાં આ જ્ઞાન વિજ્ઞાનનું સ્પષ્ટિકરણ વિશેષમાં આ પ્રમાણે કીધું છે—દિશાની અપરોક્ષ યજ્ઞેલી બ્રાંતિ જેમ ધારેલી દિશાના પરોક્ષ જ્ઞાનથી મટતી નથી તેમ આ સંસાર રૂપી બ્રાંતિ કે જે અપરોક્ષ છે તેપર પ્રજ્ઞના પરોક્ષ જ્ઞાનથી મટે નહીં એટલે એવા પરોક્ષયજ્ઞો પુરૂષ જગત્ને પ્રજ્ઞરૂપ જાણુતો હોય તોપણ જગતની સત્તાને પ્રજ્ઞથી કાંઈક જુદી માન્યા કરે અને વિજ્ઞાન એટલે અપરોક્ષ જ્ઞાનવાળો જીવન્મુક્ત પુરૂષ તો સંસ્કાર મા ત્રથી અવશેષ રહેલા જગત્ને બાધ પામેલું જ દેખે. એટલા માટે પરોક્ષ જ્ઞાનને ‘જ્ઞાન’ એવું નામ આપેલું છે અને અપરોક્ષ જ્ઞાનને ‘વિજ્ઞાન’ એવું નામ આપેલું છે. જે માંમાંસકોના મત પ્રમાણે પદાર્થોની ઉત્પત્તિ આદિક ન હોય તો તે પદાર્થો એક કારણથી ઉત્પન્ન થએલા નહીં ઠરવાથી તેઓ એક રૂપ અને મિથ્યા ઠરે નહીં, માટે તેઓનાં ઉત્પત્તિ આદિકને નીચે પ્રમાણે સિદ્ધ કર્યાં છે.—‘પદાર્થો ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલયવાળા છે; કારણ કે તેઓ સાવયવ (અવયવવાળા) છે. જે જે સાવયવ હોય તે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલયવાળું હોય છે. જેમ કે ઘરો સાવયવ છે માટે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલયવાળે છે’—આ અનુમાનથી, ‘પદાર્થો ઉત્પત્તિ આદિકવાળા છે’ એમ નિશ્ચય થયો. ઉત્પત્તિમાં તથા રૂપાંતરની પ્રાપ્તિમાં કારણ રૂપે અને મધ્યમાં આશ્રયપણે જે વસ્તુ સર્વ કાર્યોમાં અનુસ્યૂત રહે અને સર્વ કાર્યોનો પ્રલય થતાં જે વસ્તુ અવશેષ રહે તે વસ્તુજ સત્ય છે એમ વિચારવું—એટલે માટી જેમ ઘટાદિક કાર્યોની ઉત્પત્તિમાં તથા રૂપાંતરની પ્રાપ્તિમાં કારણ રૂપે અને મધ્યમાં આશ્રય રૂપે ઘટાદિક કાર્યોમાં અનુસ્યૂત છે અને તે ઘટાદિક કાર્યોનો નાશ થતાં અવશેષ રહે છે માટે વ્યવહારની રીતે માટીજ સત્ય છે. તેમ પરબ્રહ્મ મહત્ત્વાદિક સધળા કાર્યોની ઉત્પત્તિમાં તથા રૂપાંતરની પ્રાપ્તિમાં કારણ રૂપે અને મધ્યમાં આશ્રય રૂપે એ સધળા કાર્યોમાં અનુસ્યૂત છે અને સધળાં કાર્યોનો પ્રલય થતાં અવશેષ રહે છે માટે પરમાર્થ રીતે બ્રહ્મજ સત્ય છે એવો નિશ્ચય કરવો.

[૪. ભા.

જગત મિથ્યા એ લોક પ્રસિદ્ધ, કારણ દૃશ્ય વસ્તુ એ નકીજ. દૃશ્ય પદાર્થ સર્વ મિથ્યા હોય, છીપમાં જેવું રૂપું જ્યે. સર્વમાં પરબ્રહ્મને પીછાણે, તે વૈરાગ્યને નિશ્ચે જાણે. પ્રજ્ઞલોક સુધીનું એ દષ્ટ સુખ, ફળરૂપ હોવાથી છે દુઃખ; તેના નાશ કો કાળે થાય, સ્વર્ગ સુખ ના ઇચ્છે પંડિતરાય. ભક્તિના કહ્યા છે મેં પ્રકાર, તેના પુનઃ કહું હું સાર. અમૃત સમજે મજની કથા, તેમાં શ્રદ્ધા રાખે તે યથા; મજની કથાનું બ્યાખ્યાન કરે, મજની પૂજામાં નિષ્ઠા ધરે; સ્તોત્ર ભણી સ્તુતિ કરે, સેવામાં આદર કરે પ્રાણી તરે; સર્વાંગે નમસ્કાર કરે જે બુદ્ધ, મુજ ભક્ત પુરો થાય શુદ્ધ; સર્વ પ્રાણીમાં મજને પેખે, મજ વાસ્તે લૌકિક ક્રિયા લેખે. વચને ગુણ કથન મારું કરતો, વિશેષ આવે તો સર્વને તજતો; જપ તપ વ્રત યજ્ઞનદાન, મુજ પર કરે સૌ તુષમાન; એ ભક્તિનાં શુદ્ધ કારણ, જે ધરતા આવે તારણ. એ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનું રૂપ, અવશેષ ન રહે કહે ત્રીભૂપ. ચિત્તની અંતરમાં નિષ્ઠા હોય સદા, અર્થ થાય ન આવે આપદા. શાંત સત્યગુણી જે ચીત્ત હોય, જ્ઞાન વૈરાગ્ય એશ્વર્ય ભક્તિ જ્યે. રહુ ધનસુતદારામાં ચિત્ત ધરે, અધર્મ અજ્ઞાન એશ્વર્ય અભક્તિમાં પડે.

મારી ભક્તિ તેજ છે ધર્મ, એક આત્મારૂપ તેજ જ્ઞાન ધર્મ; વિષયમાં અસંગ તે વૈરાગ, અણિમા સાધ્ય તે એશ્વર્ય આપ. એ શાસ્ત્ર વચન તુજ પાસે કહ્યાં, ઉદ્ધવે શુદ્ધ ચિત્તે ગ્રહ્યાં. ઉદ્ધવ મત્ર પૂછે મન કારણ, સ્વામિ સંદહ કરો નિનારણ; ઉદ્ધવ ઉવાચ—

સંસારમાં અવતરે જે જન, તે શું આચરે હે મધુસૂદન. ભાગવત ધર્મ કેમ પામે આચાર્ય, પ્રકાશી કહો અશરણારણ્ય; યમ કેટલા કહો તેના પ્રકાર, નિયમ કેટલા કહો જુગાધાર. શમ, દમ, તિતિક્ષા ને ધૃતિ*, દાન, તપ, શૌર્યની કહો વૃત્તિ સત્ય, કૃત, ત્યાગ, એટલે શુચ, સર્વોત્તમ ધન ભગદક્ષણ એ શુચ; પુરૂષબળ, યજ્ઞ, લાભ ને વિદ્યા, લજ્જા, લુપાણ ને સુખ, દુઃખ કાં કાં; પંડિત, મુર્ખ ને માર્ગ, કુમાર્ગ, બંધુ, ઘર ને નર્ક ને સ્વર્ગ ધનિ, નિર્ધનિ, કંગાલ સ્વતંત્ર, એ સર્વ સમજવો મુનીન્દ્ર અત્ર. એથી ઉલટા જે અસમાદિક, તેના કારણ કહો મુનિપિતિ. સુણી એવાં ઉદ્ધવનાં વચન, તવ બોલ્યા શ્રીપુરણ પ્રભ.

* ધૈર્ય. + રીતિ.

† મુનિઓના ધન રૂપ ભગવાન.

શ્રીમદ્ભગવાન ઉવાચ-

સાચું તે જે અહિંસા જપે, સંસાર વિસારીને તપ તપે;
એક સાચું હરિનું નામ, જે જપતાં સિદ્ધ પામે કામ.
શ્રીવિષ્ણુ નામ જપીએ જપ, ધ્યાન સચું નહીં કો તપ;
દ્વાદશ અક્ષર મંત્રે કરી, પ્રેમે પ્રીતિ પામે શ્રીહરી.
અહિંસા, સત્ય, પરધનત્યાગ, અસંગ, લજ્જા અસંચય શુભવરાગ;
ધર્મમાં ધરવો દૃઢ વિશ્વાસ, પ્રહાર્ય, મૌન સ્થિતીનો દાસ;
આભય ક્ષમા લક્ષણ છે, યમ કહેલા છે એ સર્વેય.
બ્રહ્માંતર શોધ, જપ, તપ, અતિથિ સત્કાર ને ધર્મે આદર;
દોષ, માર્ગ પુજન નિત્યે કરવું, પરાર્થિ બની સાંચરવું;
સંતોષ અને આચાર્યની સેવા, એ નિયમ મનથી ગ્રહેવા.
ઝુઝુકુ જનને યમ સાર, કામી જનને નિયમ આધાર.
શાંતિ એ નહિ રામનું જાણું, પણ મુજમાં નિષ્ઠાએ રામ પરમાણું.
જેહ શરીર પ્રહ્નમાં રમે, દમ એ કહિએ જે દહને દમે.
ઈદ્રિનિગ્રહ તે દમ જાણું, ચારાદિકના નિગ્રહ ન તે માનું.
મારખંધથી પ્રાપ્ત થાય જે દુઃખ, સહન કરે તે તિતિક્ષા સુખ.
જીવ્યા, ઉપસ્થના વેગને રોકે, ધૃતિ કહીએ તેને આ લોક.
પ્રાણીદ્રોહ છોડે તે દાન, ભોગ ઉપેક્ષા તે તપનું જાણું.
વાસના રોકે તે જાણું શૂરો, પ્રહ્ન વિચારી તે સતવાદી પૂરો.
સાચું બોલે તે નવ કત, સત્ય ને પ્રિય તે કત ખાચત.
મનુષ્યાદેહી દુર્લભ અવતાર, તીર્થ સેવન કરવું સાર;
વિષય કર્મનો કરવો ત્યાગ, માયાથી અગોચર ચિત્ત ભાગ;
કામ રૂળ નવ ઇચ્છા સંસાર, ત્યાગી નામ તેનું નીરધાર.
ધર્મ એજ મુખ્યે ધન, યજ્ઞ જે કરે માર્ગ પૂજન;
જ્ઞાનોપદેશ દક્ષિણા એ પવિત્ર, મન માનવું એ બળ સર્વન.
મુજમાં વસતા એશ્વર્યાદિક પરગુણ, એ ભગ જાણે નિર્ગુણ.
મારી ભક્તિ એ પૂર્ણ છે લાભ, પુત્રાદિક એ જાણવું અભાગ.
શાસ્ત્ર જાણું તે નવ વિદ્યા, આત્મામાં પ્રતીતિ એ શુદ્ધ વિદ્યા.
દુષ્ટ કર્મના કરવો જે ત્યાગ, એ લજ્જા જાણવી પરમભાગ.
કંકણ મુકટ મુખ ભૂષણ ગણે, તૃપ્તિ તજવી એ ભૂષણ માને.
ભોગ ભોગવવા એ તો છે દુઃખ, દુઃખ સુખ અનુસંધાન જીવને સુખ.
વિષય વાંચના એ દુઃખ મોટું, રોગાદિક દુઃખ જાણું છોટું.
બંધન મોક્ષ જાણું તે પડિત પૂરો, દેહમાં મમતા એ મુર્ખને અધુરો.
મારી પ્રાપ્તિ થાય તે નિવૃત્તિ માર્ગ, ચિત્ત વિક્ષેપ તે કુમાર્ગ.
સત્ય ગુણનો જ્યાં ઉદય થાય, તે સ્વર્ગ મુખ્ય મનાય.
તમો ગુણ વધે તે મુખ્ય નર્ક, ગુરૂ તે બંધુ ને વળી અર્ક.
મનુષ્ય શરીર તે છે ધર, ગુણવાન એ ધન સાર.

અસંતોષી એ દારિદ્રિ બહુ, અનિતેદ્રિય કંઠાળ જાણો સહુ.
બુદ્ધિ વિષયમાં નવ જે આસક્ત, સ્વતંત્ર તે જાણો જમે મુક્ત.
વિષયોમાં આસક્ત જે જન, તે પરતંત્ર ને નહિ પાવન.
એથી ઉલટા જે સ્વરૂપ હોય, તે અશમ ને અદમાદિક તું જોય.
જે કો મારે વિષે ચિત્ત રાખે, વિષય વિના અન્ય નવ ભાખે;
તે મોટો લાભ પામે સંસાર, સકળ લોક ચરા કીર્તિ અપાર.
ભક્ત સકળ અવિદ્યા તજે, દૃઢ ભક્તિએ મુજને ભજે;
જેણે સંતોષને ધર આણ્યું મન, તે ઉદ્ધવ સાચો હરીજન.
વિષય વિસારી મુજને ધાય, તે પ્રજ્ઞાનંદ સુખીયો કહેવાય;
શરીર રૂપી છે શુભ ધાલ, આત્માને વસવાનો કામ.
તેમાં જ્ઞાન દષ્ટિ રાખે ચિત્ત, મુજને સમર્પે ઉત્તમ રીત;
તેતો જન્મ મરણ ભય વાનશે, અવસાને તે મુને પામશે.
ધન્ય જીવો માનવ અવતાર, મનુષ્યા દેહે સાધન કરવું સાર;
મેં કહ્યું તે મુજ ભક્તે આચરવું, તેનું ટળશે જન્મભવું ને મરવું.
ફરી ફરી કહે વિશ્વાધાર, દુર્લભ માનુષા દેહ અવતાર;
એ જન્મે સાધન નવ થયું, તેનું અવતરવું વૃથા ગયું.
હસ્ત ચારું મુખ મસ્તક નેત્ર, શ્રવણ નાસિકા સુંદર ક્ષેત્ર;
મન બુદ્ધિ કરી એક કામ, હૃદય કમળમાં રાખો શ્રીરામ.
નવધા ભક્તી તું આચરે, રખે અંગે આગસ તું ધરે;
સકળ ધર્મ સુકૃત વહેવાર, નિષ્કલ અર્પણ કરવું નિર્વર.
ગુણ દોષ જોવા એ દોષ જાણું, એ નવ જોવા એ ગુણ પરમાણું;
એ ગુણ દોષ લક્ષણ કથા, એ જાણું સંતજન યથા.
શીતકને કહે સુત વચન, ઉદ્ધવને કહે જગજીવન;
શ્રીભગવાન એકાદશસ્કંધ, ગુણ વર્ણવ્યા શ્રીગોવિંદ.
વળણું.

શ્રીગોવિંદ ગુણારવિંદ, શુભ આગણીશમે અધ્યાયરે;
માનવ જન સૌ હરી ભજે, જેણે જન્મ સાર્થક થાયરે.
**ઈતિ શ્રીમદ્ભગવાન એકાદશસ્કંધે એકોત્તર-
વિંશતિત્થોધ્યાયઃ ૧૧૯૫**

અધ્યાય ૨૦ મો.

કડવું ૨૧ મું-રાગ માર્ગ.

સુત પુરાણીક વાણી બોલ્યા, સાંભળો કપીરાય;
શ્રીકૃષ્ણને ઉદ્ધવ પુછે છે, ભક્તિરસ મહિમાય.

ઉદ્ધવ ઉવાચ-

ગુણ દોષ જોવા દોષ કયમ, કહો મુજને આજ;
એ વિષય છે ગૂઢ મોટો, ટાળો સંશય મહારાજ.

* આ વીશમાં અધ્યાયમાં ગુણ દોષની બ્યવસ્થાની ને તે અંગે ભક્તિ, જ્ઞાન ને કર્મની કથા કહી છે.

પુણ્ય અને પાપ છે, આશ્રમમાં ઉત્તમ અધ્યમ સારા
જાતિમાં પણ તેમ છે, તો ગુણ દાષ ક્રમ ન જુગાધાર.
દ્રવ્યાક્રિમાં ઉત્તમ કનિષ્ઠ, સ્વર્ગને છે વળી નર્ક;
તેમજ સઘળે એ એ છે, અધિકાર ને વળી અર્ક.
ગુણ દાષની ભેદ ખુદિ છે, માન અપમાન સાર;
એ જ્ઞાંતિ નિવૃત્ત કરે, અહો જુગાધાર.

શ્રી ભગવાનઉવાચ-

સુણ ઉદ્ધવ નિશ્ચલ થઈ ભાવે, આત્મજ્ઞાન સાધન;
વળી તીવ્ર વૈરાગ્ય લક્ષિત્યે, મુજને પામે હરી જન.
પદાર્થ સર્વે તેના તેજ છે, પણ જે જે રૂપે ગેએ;
ગુણ દાષ તેને જણાવ્યે, એ કારણ મનનાં દષે.
સકામ કર્મો વેદ વર્ણવ્યાં, તેનાં કારણ છે બહુ;
જ્ઞાની જનને કંઈ નવ વળગે, એ કર્મનું કારણ કહું.
પરીપાક દશા પામેલાને, કર્મકાંડનું નથી કાન;
પરીપાક વૈરાગ્ય પામે ત્યારે, થાય જન નિષ્કામ.
અધ્યબચો જન જે કોઈ, થાય તો તે સ્વધર્મથી ભ્રષ્ટ;
સ્વધર્મ ઉલ્લંઘન કરવાથી, થાય અધર્મનો ઇષ્ટ.
સ્વર્ગ નર્ક સૌ જન ભાસે છે, આત્મજ્ઞાન એ સત્ય;
નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મ કરે, થાય માનુષ્ય દહ કૃતકૃત્ય.
પણ તેને કૃત કૃત્ય માની, નવ થાવું તેમાં લીન;
દહથકી જ્ઞાન લક્ષિત પામી, દહથી થાવું ખીન.
સર્વ કાર્ય કરતો જે પ્રાણી, મારે વિષે ચિત્ત રાખે;
ક્રોધાભિમાનથી વર્ણત રહે, વળી ખલ્લલીલા મન દાખે.
મનસા દહ વિશ્વાસે રહેવું, મહાદાણુ અધ વામે;
ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ ગૃહીને, મુજને તે જન પામે.
આ સંસાર વિષયવત્ જાણો, માયા કૂપ અગાધ;
જ્ઞાન ચિત્તે ધરી નિત્ય રહેશે, તેને નહીં પ્રતિબાધ.
મકૃતિ દુસ્તર ભક્તિ તરવાનો, વિષયુ નામનું નાવ;
ધન ધણી સંસાર અવતરી, જે ચેત્યો છળ ભાવ.
માનવ ઉત્તમ દહ ધર્યાનું, સાધન વિશ્વાધાર;
દુઃખ સાગરથી તારે ત્રિકમ, આપે પદ અવિચળ સાર.
સુણો ઉદ્ધવ સંસારરૂપી, વૃક્ષ વિરાજે વિશાળ;
મૂળ, થક, શાખા, પત્ર ફળને, સર્વ વ્યાપક કાળ.
સંસાર વ્યાપક મધ્યે પ્રગટ, વૃક્ષ સ્વરૂપ શરીર;
તેને કાળરૂપી કુહાડો, છેદી નાખે છે ધીર.
કુહાડાના પ્રહાર સુણતાં, તરૂં પક્ષી ભય ધરે જેહ;
નિજધામ તથા વિહંગમ જાય છે, મૂકી વૃક્ષનો સ્નેહ.

તે કાળ કુહાડાનો ભય જાણી, ચેતો અંતર પ્રાણી;
પામે પર્મ ધર્મ ધામ સુખ ઉદ્ધવ, શાસ્ત્રવદ છે વાણી.
એવું જાણી શીલસ્વભાવે, સંતપાતું આચરવું;
અજાણો અકાંતે બેસી, સ્મરણ હરીનું કરવું.
શરીરરૂપી રથે બેસી, મનમાને ત્યાં જાવું;
આત્મારામને અચળ રાખીને, આશ્રયિણ્યને ધ્યાવું.
શરીરરૂપી નાવ છે સુંદર, વિલાસરૂપી કાન;
શ્રીવિષ્ણુરૂપી વાયુ કરીને, ગતિકરે સર્વ સ્થાન.
સંસાર રૂપી સમુદ્રમધ્યે, સર્વવ નાવ તે ચાલે;
તે માયા-સાગર તરી નીસરે, પ્રજ્ઞાનંદમાં મહાલે.
એ સંગર સાગરચક્ર, પ્રભુના ગુણ પાર ઉતારે;
વેકુંદ સુખ આપે વિશ્વંભર, નિજ ભક્ત કરી સુખ સારે.
મનપચેદ્રિય છતે પ્રાણી, તે પામે શીઘ્રે મુજને;
એમાં સંદેહ નહીં મન આણવો, ઉદ્ધવ કહું છું તુજને.
પાર્શ્વજન અધિકાર પોતાનો, જેજે સ્થળ ઉત્પન્ન;
પરમેશ્વરનું કીર્તન પાવન, કરવું લજન સ્તવન.
પરમ પદ તે પ્રાણી પામે, શીઘ્રપણે સુખધામ;
ભવદુઃખ ભાગે જરા માર્ગનાં, પહેાંચે મનની હામ.
શ્રીભાગવત એ માર્ગ અનાદિ, અનુપમ આભસાધન;
તેમાં પ્રીત કરે પ્રીય જાગે, નીરમળ થાય મન.
કૃપા કરે તેને અપિનાશી, સચરાચર જશ વ્યાપે;
ધર્મ અર્થ ને કામ મોક્ષ, તેને હરી મનવાંછિત આપે.
અંતઃકરણની માયા સાંકળ, તે છેદે જન જ્યારે;
મારે વિશે મન આરોપીને, મુજને નિત્ય સંભારે.
તેને જે માગે તે આપું, મોક્ષ મનોરથ કામ;
સકળ સુખ પામે તે પ્રાણી, પહેાંચે મનની હામ.
મારા ચર્ણની સેવા માગે, ભક્ત મારો જન;
અનેક ભક્ત ચર્ણ સુખ પામ્યા, વદે શ્રીજગદ્ગવન.
નારદ, ધ્રુવ, અંબરીષભૂપ ને, પ્રહ્લાદ વિલિખણરાય;
મારા ચર્ણની પ્રાપ્તિ સુખમાં, મહાલે છે સુખકાય.
ચર્ણ શર્ણ જેણે માગ્યું, તે પર્મ સાધુ ભક્ત;
મમ પદમાં જે ચિત્ત રાખે, સદા નિષ્કામ આશક્ત.
દહ ધ્યાનધરે મુક્તિ સુખ આપું, ભક્તિ ભાવે નિરધાર;
ઉદ્ધવ પ્રતં શ્રીકૃષ્ણ ઉચરે, જ્ઞાન નિરૂપણ સાર.
હે ઉદ્ધવ હું સર્વાત્મક છું, મજ દર્શને દહભિમાન જાય;
સંચિત ક્રિયામાણ સર્વ કર્મે, પળમાં દૂર પળાય.
જ્ઞાન યોગ એ ભક્તિવસ છે, ભક્તિ છે સ્વતંત્ર;
મજ ભક્તને જ્ઞાન યોગનું, નથી કંઈ કારણ અત્ર.

કર્મ, તપ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, યોગ અને વળી દાન; તીર્થ ત્રત જપ તપાદિક સર્વે, મન ભક્તિની હેઠાણ. મુજ ભક્ત કંઈ નવ ઇછે, ઇછે નવ વૈકુંઠ ધામ; ખરો ભક્ત તે કૃપાય, મોક્ષ નવ ઇછે કો ડામ. મુજ ભક્તને વેદાકત કર્મથી, નવ થાય કંઈ સુખ; પાપ પુણ્ય કંઈ નવ કરે, મુજનું સ્મરણ છે મૂખ. એ મુજ પ્રાપ્તિના ત્રણ, ઉપાય કયા નિરધાર; એ કરેથી પ્રહ્લોકને પામે, વદ શ્રી વિશ્વાધાર. સુત પુરાણીક શૈનકને કહે, એકદશની કથાય; જ્ઞાનસાર એ પ્રહ્લનિરૂપણ, થયો વિશ્વો અધ્યાય. વલણ.

વીશ અધ્યાય હવા-પૂરણ, કથા પ્રહ્લની પીસ્તરી; કરજોડી વલ્લભ ભણે, એતા બોલો શ્રીહરી.

**ઇતિશ્રીમદ્ભગવતે એકાદશસ્કંધે વિંશતિત્તમો-
ધ્યાયઃ ૧૧૨૦૧**

અ ધ્યા ય ર ૧ મો.

કડવું ૨૨મું-રાગ મહારા.

સુત પુરાણીક બોલીયા, સુણો શૈનકવાણી; શુકલ પરિક્ષિતને કહેછે, કથા તે પાવન જાણી. ઉદ્ધવ પ્ર.યે પ્રભુ કહેછે, ભક્તિ આદિક જ્ઞાન; કૃપા કરી નીજ દાસને, અનુગ્રહ કરે ભગવાન.

શ્રી ભગવાનઉવાચ-

ગુણ દાષ વ્યવસ્થા માટે, જ્ઞાન ભક્તિ ને કર્મ; જ્ઞાન ભક્તિવાનને ન વળગે, ગુણ દાષ અધર્મ. જ્ઞાનિ ભક્તે પ્રથમ થકી, નેષ્ટકામમાં ધરવી ન નિષ્ઠા; નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મ થકી થાય, અંતઃકરણની શુદ્ધતા. અંતર શુદ્ધ થાય તો, જ્ઞાન કરે ત્યાં વાસ; જ્ઞાન અભ્યાસથી વિપરિત જે, દાષ જાણને ખાસ. ભક્તિવાનને નવધાભક્તિ, એ છે ગુણજવાન; એથી વિરૂદ્ધ સર્વ કૃત્યને, દાષવાન તું જાણ. જ્ઞાન ભક્તિથી વિરૂદ્ધ જઈને, તુચ્છ વિચારે સર્વો; અનેક યોની ભટકે પ્રાણી, ગુણ દાષ તેમાં ન જુવે.

જગતમાં સર્વ પદાર્થ, છે સરખા સરજેલા; તથાપિ ચોગ્યચોગ્યનો, વિચાર મેં છે આપેલ*. શુદ્ધિથી પાપ ધર્મને, અશુદ્ધિથી અધર્મ માન; શુદ્ધિમાં રાજા ન્યાય કરે, એ શુદ્ધિ પરમાણુ. વ્યવસ્થા કારણે કુટલુક, રચ્યું છે નિરધાર પાણુ ધર્મ વ્યવસ્થા દાખી, એ મુને પ્રાણાધાર. અભક્તનું ભક્ષણ કરવાથી, થાયે મોટું પાપ; પણ પ્રાણાંતે અભક્ષ ભક્ષથી, ન આવે સંતાપ. અજ્ઞાનિજન કારણે, એ બાંધ્યા છે ધર્મ; પણ વેદાકત ન એ માનવું, વળી ન માનવું પર્મ. સકળ પદાર્થ સમાન છે, નથી શુદ્ધાશુદ્ધ; દેહાદિક સમાન છે, ભિન્ન ભિન્ન જાણે મૂઠ. સ્વાર્થ સિદ્ધિ કારણે, બાંધી ભિન્ન ભિન્ન વર્ણ; તેમાં નથી ભિન્ન ભેદ, એ વસ્તુ છે અવલર્થ. ગુણ દાષના કારણે, હવે કરું વિસ્તાર; પરંતુ નહિ તે ગણવો, મુખ્ય વિવેક વિચાર; મૃગ પિનાનો દશ હોય જે, અપવિત્ર તે જાણ; (પણ) પ્રાણાણુ પર નિષ્ઠા નહિ તે, અતિ અધર્મ માન મલેચવાન દશ હોય તે, અતિ અધર્મ ગણે; પણ સત્કરૂપનો હોય વાસો, પવિત્ર પંડિત જાણે. દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થાય તે, કાળ પવિત્ર ગણાય; સૂતક દિવસ અપવિત્ર છે, એ આ જગે મનાય. દશકાળ અનુસાર છે, શુદ્ધિ અશુદ્ધિ સર્વ; સારે દશે સારું છે, નબળે અપવિત્ર પર્વત. દ્રવ્યાદિક પણ શુદ્ધાશુદ્ધ, વચનથી સર્વત્ર થાય; પ્રાણાણુ વચને અપવિત્ર તે, પવિત્ર જગે મનાય. પુષ્પ જળથી શુદ્ધ થાય, સુગંધ લેવાથી અશુદ્ધ; વર્ષાજળ ત્રણ દિન પછી, પવિત્રગણે જન પુદ્. તાણું અન્ન પવિત્ર છે, વાસી અપવિત્ર અન્ન; તળાવ જળ પવિત્ર છે, ચંડાળ અંડે નિશ દિન. સૂર્ય ગ્રહણ સુતકાદિક, અસમર્થને છે શુદ્ધ; સમર્થજનને અશુદ્ધ કરે, માને જન વિપુદ્ધ. દશ દિન વિત્યા પછી, જન્માશૌચ ન લાગે; જનુ વસ્ત્ર નિર્ધનને શુદ્ધ, અશુદ્ધ કહ્યું બડભાગે. આ સર્વ વસ્તુ શુદ્ધાશુદ્ધ, દશકાળને આધાર; સ્વસ્થતા હોય સર્વત્ર, તો ગણાય અશુદ્ધાર.

* આ એકવીશમાં અધ્યાયમાં સક્ષમ કર્મ કરનારને માટે દ્રવ્ય અને દેશ આદિના ગુણ દાષની કથા કહી છે. † આત્માદિક પદાર્થનું સેવન.

* અનુઆદિ રચ્ચિતિમાં. † ઉત્સવાદિક મોટા દિવસો.

ચોર છુટારાનો ભય હોય તો, અશુદ્ધ શુદ્ધ ગણાય;
 જીવાનીમાં અપવિત્ર ગણેતો, વચે પવિત્ર મનાય.
 દેશ, કાળ, આત્માને દ્રવ્ય, અવસ્થા ને ઘટતો કાળ;
 પવિત્ર અપવિત્ર તે ગણાયે, રાખવી તેની સંભાળ.
 ધ્યાન્ય, કાળ, ગજદંત, અસ્થિ, તંતુ યુતાદિક રસ;
 સુવાણ, ચર્મ માર્ગગારો, ઈંટ આદિક વસ્ત;
 તેની શુદ્ધતા કાળ વાયુ અગ્નિ, માટી જળથી થાય;
 સ્થળ સમય જોતાં શુદ્ધાશુદ્ધ, આ જગે મનાય.
 એ સર્વ છે દ્રવ્ય શુદ્ધ, એમાં છે બહુ ભેદ;
 તે સર્વે કલ્યા ઋષિ મુનિએ, આદ્ય અનાદિ વેદ.
 સ્નાનદાન તપ બ્રાજવસ્થા, ઉપનયનાદિક સંસ્કાર,
 સંધ્યોપાસનાદિક કર્મ, એ શુદ્ધિના સંસ્કાર.
 સદ્ગુરુ મુખથી નત્ર જાણવો, એ છે શુદ્ધ સ્વરૂપ;
 કર્મ ઇશ્વરાર્પણ કરેથી શુદ્ધ, કરે ત્રિભૂવન ભૂપ.
 દેશ, કાળ, મંત્ર, દ્રવ્ય, ઈંટ, અને કંઈ છે જોય;
 ધર્મ હોય તો શુદ્ધ છે, અધર્મ આશુદ્ધ જોય.
 ગુણ દાષના ભય માટે, સંપતિ વિપતિ વાત;
 સંપતિમાં દાષ ગણાય તો, વિપતિમાં ગુણ સાક્ષાત.
 કુટુંબ ત્યાગ એ મોટો દાષ છે, સંપતિમાં મનાયો;
 પૈરાજ્યમાં એ ગુણરૂપ છે, સર્વ શાસ્ત્રે ગણાયો.
 ગુણ દાષ વારતા વેદાક્ત નથી, નથી તે કંઈ સ્થિર;
 ગુણ દાષ કલ્પિત છે, જાણજે ઉદ્ધવ વીર.
 દાષ છે તે દાષ છે, પુનરપિ તે નવ દાષ;
 ધર્મિને મધ પતિત કરે, પતિતને નવ શોચ.
 સ્ત્રી સંગ સન્યાસીને, મહા દાષનું છે કારણ;
 ગૃહસ્થ પ્રરૂપે સ્ત્રી સંગનું, કરવું શુદ્ધ મને ધારણ.
 પ્રથમથી જ દાષવાન, તેને દાષ નવ લાગે;
 ગુણદાષ છે મિથ્યા, પણ એની પ્રવૃત્તિ જન ત્યાગે.
 સકળ વસ્તુના માયિક જનથી, નવ થઈ શકે ત્યાગ;
 યુક્તિએ મુકાવી પંડિતે, એ જાણ હે મહાભાગ.
 નિવૃત્તિ પરમ ભાગ રૂપ છે, હરે શોક મોહ ભય;
 નિવૃત્તિને સેવે જનતો, થાય મોટો જય.
 વિષય સાર રૂપ પેજે તો, આસક્ત થાય તે જન;
 આસક્તિ થાયે કામના વ્યાપે, તેથી કલેશ ઉત્પન્ન.
 કલેશથી ક્રોધ વ્યાપે, ક્રોધથી સંમોહ;
 સંમોહ થવાથી કાર્ય અકાર્ય, ખાણી કદિ નવ જોય.
 કર્મ કરતા ચઢે પડે, સંપતિ વિપતિ થાય પ્રાપ્ત.

વેદનાં નિવૃત્તિ કહિ તે ગ્રેહે તો, કદી ન આવે આપ્ત.
 વેદમાં પ્રવૃત્તિ નથી, માને જે કો મૂર્ખ;
 સ્ત્રી પુત્રાદિકને જે ભજવે, એ વેદનું નવ સુખ.
 મિમાંસક બુદ્ધાવે જગને, કર્મકાંડી જન જોય;
 આત્માતત્વને નવ જાણે, મૂર્ખ છે ઉધ્ધવ તેય.
 વેદમાં અહિંસા કહી છે, વળી છે નિવૃત્તિ વાત;
 હિંસાદિક કર્મ કરે છે પ્રાણી, મતિમંદ અધાન.
 કર્મ કરી જન સ્વર્ગ દે છે, એ વાત છે નિસ્સાર;
 મને ન જાણે જે જન, તેનો ધિક્ક અવતાર.
 વેદ પ્રવૃત્તિ નવ વદે, સદા નિવૃત્તિ સમજવે;
 જીવ પ્રભુ, સંસારી નહિ એ, સત્ય રીતે મનાવે.
 ધર્મિની આદિ ઋષિમુનિ, કલકેદ યથાર્થ જાણાયે;
 હું વિના વેદ જાણ્યો કંઈ, તેને મૂર્ખ પ્રમાણિયે.
 વેદ રહસ્ય સમજવો, તે છે દુર્લભ વાત;
 પરા, પશ્યંતિ, મધ્યમા સમજવી, કઠિણ છે સાક્ષાત.
 વૈષ્ણવી વાણી હિરણ્યગર્ભ, આ જગ વિષે સરજવે;
 કરોળ પેરે ગળી જાય છે, પાછી તે પેરે ઉપજવે.
 વૈષ્ણવી વાણી અતિ કઠિણ છે, તે સર્વ રીતે નવ જાણે;
 હું પૂર્ણ પાણે તે જાણું છું, અન્ય મિથ્યા મમત તાણે.
 વેદમાં યજ્ઞરૂપ પુર્વે કલ્યા, તે મુજને સર્વત્ર ભાળ;
 તે વિના અન્યને યજ્ઞપ્રરૂપ ગણે, તેમાં નવ કંઈ માળ.
 જે મુજથી અજગા જીવ છે, અન્ય માર્ગે ધાય;
 આશા લોભ તૃપ્તિ બહુ વ્યાપે, અંગે તે ન સમાય.
 પાપાંડ પૃથ્વીપર કરે છે, પાપી પામર પ્રાણી;
 પતિત લાય મનમાં ધરે છે, અહંકાર ઉરમાં આણી.
 વેદ વિહિત કર્મ આચરે, પુણ્ય નિજ આપ;
 સિદ્ધ થઈ સઘળે કરે, ઈચ્છે યશનો પ્રતાપ.
 નિંદા કરે સૌ દેશની, મહાક્રોધી મન અહંકાર;
 તે મુજને કેમ પામશે, એમ વદે શ્રી મોરાર.
 જાણે હું સરખો ખીજો નથી, ધરે માયા મમતા;
 તે શ્વાનવત્ નર જાણવા, હીંડે લવો ભવ ભમતા.
 કુષ્ટ આત્મિક મંદ અભાગી, તે અહંકારે ભરીયા;
 ભોમિ ભાર ચડાવવા જન, ભોમિ વિષે અવતરીયા.
 તે મુજથી અજગા માનવી, જે મારી ભક્તિ ન જાણે;
 નર્કનિવાસ ખચિત છે તેના, કહ્યું છે શાસ્ત્ર પુરાણે.
 જેને શરીરધારી જીવ છે, તેતે રૂપ છે માહાર;
 પણ આ અપવિત્ર દેહ છે, તેથી સઘળું અધાર.

જે દેશ ગ્રામ નગ્રમાં હોયે, એકજ પણ મમદાસ;
પવિત્ર સ્થળ તે જાણુ, એમ વદે શ્રી અવિનાશ.
ન્યાં ન્યાં મારા દાસ છે, તે તે દીશા શુભ કહીયે;
સમદષ્ટિએ સાધુને નીરખતાં, પવિત્ર પૂરા થઈએ.
જેના કુળમાં વિષ્ણુ ભક્ત છે, તે સર્વોત્તમ સારે;
વિષ્ણુ ભક્ત એક પુત્ર હોય તે, સઘળા કુળને તારે.
સમસ્ત પિતૃલોક સાથે, કુળ પવિત્રજ થાય;
મહીનતા મટી ઉત્તરણપણું, થાયે શ્રીજી સહાય.
અનેક કાળનાં પાપ જન્ય છે, મારી ભક્તિ ભાવે;
એકજ પંથવ કુળમાં થાય તો, સૌ કુળ સ્વર્ગે આવે.
એકોતર શતપિતૃના, પોતે કરે ઉદ્ધાર;
યુગ્મ પક્ષ શું સ્વર્ગમહિ, સુખ પામે તે અપાર.
પછી પ્રભસદન વાસો વસે, સુખ પામે તે ઘણું;
વિષ્ણુ લોકમાં પરવરે એ, લે સુખ મુક્તિતાણું.
અનેક કાળ સુખ પામે, મારો ભક્ત જે મુજને ભજે;
પ્રભાનંદ સુખ પામશે તે, ભક્ત પરમ મુજ નીપજે.
હવે ભક્તનાં લક્ષણ, ઉધ્ધવ પ્રત્યે કહે અવિનાશ;
પવિત્રપણે સદા રહે સુખી, મનની પ્રભમાં આશ.
સમાન દષ્ટિ સર્વે ઉપર છે, નિજવાણું ધર્મને પાળે;
પર ઉપકાર કરે સહી એ, પંથ ભક્તિને ચાલે.
વિષયથકી રહે સદા વેગળો, લોકાચાર ન ગણવો;
મિથ્યા વાક્ય બોલે નહીં, અનેકામ ક્રોધને હણવો.
યથા સંપતિ દાન કરે વળી, દયા પ્રિતિને પાળે;
મૂખ થકી કહી વાદ કરે નહીં, નાસ્તિક મુખ નવ ભાળે.
દહ દમન તીર્થે કરી કરબું, ગુપ્ત હરીનું સ્મરું;
નિત્ય સંગતિ કરે નહીં ને, સેવે સાધુના ચારું.
આશા પાળે વેદની, નવ કરે જીવ હિંસાય;
આત્માસાધન વાત ન મૂકે, છોડે વિષય ઇચ્છાય.
ફળ ક્રોધને પરહરે, રાખે આનંદ શાતા;
પરનારીને એવી ગણે, નિજ ભગિની કે માતા.
હરી કથા પ્રીતે સાંભળે, કરે કીરતન મારું;
કુર્પાય મુખ વદે નહીં, કહી વચન વદે ન અવિચારું.
વિશ્વાસ રાખે ભક્તિના, ને મૌન શ્રદ્ધા સતોષ;
ક્રોધે ઉપહાસ્ય કરે નહીં, વરજીત કરે સહુ દોષ.
નિજ જ્ઞાનેથી જ્ઞાન વધારી, પામે તે ઉપદેશ.
ક્ષીતિવત્ તેને ક્ષમા રાખવી, નિત્ય સ્મરું દેવેશ.
દયા કરે સર્વ ભૂતને, રાખે આત્મજ્ઞાન;
એ લક્ષણ જેને વસે, તેને સમિપ શ્રીભગવાન.

ગોપ્રાણણ ને ગુરુ દેવને, જાણવા નથીકેશ;
પ્રેમે પ્રીતે પૂજે સહી, જાણીને મુને દેવેશ.
એવા હરી જનનાં દર્શન કરી, પામીયે મોક્ષ ધામ;
આવાગમનનો ફેરા ટળે ને, મળે સિતાપતિરામ.
એવા સાધુ કેરી સંગતે, આવે જ્ઞાનનો ભાવ;
જેનું ચિત્ત મમ ચર્ણમાં છે, પામે રૂડો લહાવ.
એક સાણ નહીં મળે વપે તે, મિથ્યા છે દિક્ષાય;
કરે પેટ ભરવા પાખંડ તે, વદે શ્રી હરી શિક્ષાય.
દીક્ષા લીધે શું થયું જો, મન માયામાં મોહું;
સુદૃઢ સઘળું જન્મનું તે, એક સાણમાં ખોયું.
કહેવા માત્રે અતિથિ છે તે, જે વિષયામાં મહાલે;
શ્રી વિષ્ણુની ભક્તિ પરહરી, અન્ય માર્ગે ચાલે.
કર મધ્યે દીપક જાલીને, પડે વિષયાદૂપે;
એવું જાણી જ્ઞાન વિચારવું, યાગી રંક કે ભૂપે.
ચારે વણે પોતાના, ધર્મથકી મુને પામે;
એ નિષ્કામ ધર્મ આરાધતાં, ભવનાં દુઃખ તે વામે.
જેજન પુરુષો વિષયા દૂપમાં, સુખનો સાગર જાણી;
ધિદ્ધિદ્ધિ તેનું જીવવું, એમ વદે સારિગપાણી.
બહુ જીવ્યું તેં પ્રાણીનું, વાયસ ખરને સમાન;
અધતામિસ્ત્ર નરકે પડે, જેને વિષયા અભિમાન.
આ સંસાર તે અસાર છે, અસ્થિરવત જાણ;
શ્રીવિષ્ણુ સ્વરૂપને શોધીને, હરીહર હૃદયામાં આણ.
સ્વમાવત્ સંસાર છે આ, તેનું સુખ સૌ ખોડું;
સદ સાધુ સંગત અને, રામ નામ સૌથી મોડું.
અન્ય માર્ગે સુખ સ્વર્ગનાં, ભોગવીને પુનઃ પડશે;
વળી રડવડતા હીંડશે, યમ કંકર તેને નડશે.
જે પ્રભાનંદ સુખ ભોગવે તે, વિષ્ણુ પદને પામે;
માટે હરીનું ભજન કરવું, આવે અંત્યે કામે.
પરમેશ્વરનું ચિંતન કરો, જે રહ્યો સર્વત્ર વ્યાપિ;
આ સૃષ્ટિ સકળ પ્રભાંડની, રચના જેણે સ્થાપિ.
પ્રભુ તે વ્યાપિ રહ્યો કેમ જાણીયે, તેહ નીરૂપણ કહીયે;
જેમ પ્રણવ ઉચ્ચાર થકી, શબ્દ સૌ ઉપજે તે લહીયે;
સકળ શબ્દ તે પ્રણવે કરે, આધારે રહી વળગ્યા;
તેહ પ્રથક શબ્દ કેમ ઉચરે, કેમ કરી થાયે અળગા.
પ્રણવ શબ્દ એકડા મળી, જેમ વાણીયે આવે;
તેમ તેમાં વ્યાપિ રહ્યો હું, વિશ્વમાં સહજ સંભાવે.
એ દષ્ટાંતને જે અનુભવે, શ્રીહરી એમ બોલે;
શોધી લેજે મુને સર્વથા, નહીં કા તેને તોલે.

એકાદશમસ્કંધે ભાગવત, કથા પ્રહલીલાય;
શ્રીકૃષ્ણ ઉધ્ધવની ગોષ્ઠીના, હવે એકવીશમે અધ્યાય.
વળણુ.

એકવીશ અધ્યાય પૂરણ, પ્રહ્લનિરૂપણ હરી કથા;
કરજોડી વિમ વલ્લભ ભણે, ભક્તિ કામધેનુ યથા.
ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે એકાદશમસ્કંધે
એકવિંશતિતમાધ્યાયઃ ॥ ૨૧ ॥

અધ્યાય ૨૨ મો.*

કડવું ૨૩ મું-રાગ રામગ્રી.

ઉદ્ધવઉવાચ-

ઉધ્ધવ કહે શ્રી દ્વષીકૃષ્ણ, સર્વજ્ઞસ્વામિ તમે સર્વેશજી;
ભવજળતારણુ સદેહ નિવારેજી, જગતને આધારસ્વામિ તમારેજી.

ચાલ.

આધાર તમારો વિશ્વને, એમ ઉધ્ધવ બોલ્યા વચન;
એક પ્રશ્ન પૂછું પ્રભુજી, તે કહે જગજીવન.
ઋષી મોટા મહંત કહાવે, વિદ્યાના ભંડાર;
સકલ શાસ્ત્રનો સાર જાણે, યજ્ઞના કરનાર.
તેમણે કેટલાં તત્વ કહ્યાં, પ્રથક રૂપ અનેક;
નિશ્ચે કો જાણતા નથી, તે જ્ઞાનનો વિવેક.
કો નવ કહે કો દશ કહે, કો અષ્ટ કે ષટ્વીશ;
કો પંચવીશ કો સપ્તવીશ કહે, કો ખટ કહે કો વીશ.
એકાદશ વળી કો કહે, સપ્ત, શોડશ કહે મુનિજન;
કો ત્રયોદશ કહે કૃષ્ણજી, એ સદેહ મારે મન.
માટે એ તત્વ કેટલાં, ઋષિ જાણવાની ગત્ય;
જીજ્ઞાસુ કહે છે ભેદ પામી, તમે કહે જગપત્ય.
નિશ્ચયના કહેનાર પ્રભુજી, તમે છો સ્વામિન;
તમ વિના સદેહ નવ ટળે, મારો જગજીવન.
એ તત્વ કહેવા ચોગ્ય આપછો, અન્યને નહીં ગમ;
તમ કૃપા વિન કોણ જાણે, તમારું સાધન.
ગુણગાંધ થાક્યા નિગમ ચારે, પ્રહ્લા ને સહસ્રાક્ષ;
જપતપ વ્રતને આચર્યાં, પણ લક્ષ્યા નહીં પ્રત્યક્ષ.
માટે નિશ્ચે મુજને કહે, પ્રભુજી સંખ્યા જેહ;
સંકલ્પવિકલ્પ મન વિષે, તે નિવારો સદેહ.
એવું વાક્ય ઉધ્ધવનું લહી, બોલ્યા શ્રીયદુવીર;

ભગવાનઉવાચ-

ધન્ય ધન્ય ઉધ્ધવ વીર મારા, ગુણ સાગર ગંભીર.

* આ બાવીશમા અધ્યાયમાં તત્વની સંખ્યાઓના અ-
વિશેષનનો પ્રકાર, પ્રકૃતિ પુરુષનો વિવેક અને જન્મ મરણના
પ્રકાર વિગેરેની કથા છે.

જે ઋષી કહે છે જેટલાં તે, સત્ય ઉધ્ધવ જાણુ;
મુનિ વાક્ય ખોટાં હોય નહીં, એમ વદે સારિંગપાણુ.
આ સર્વ બુદ્ધિવાદ છે, તે નથી કંઈ અપ્રમાણુ;
શમદમ પ્રાપ્તિ થાય તો, એ ટળે વાદ નિર્વાણુ.
તત્વો એક બીજા મધે, અંતર્ભાવને પામે;
કાર્યરૂપ તત્વ મધે, કારણરૂપ તત્વને માને.
તત્વોનાં કાર્યા કારણુ, કહું તને આ ફર;
જીવ ઇશ્વર એ મુખ્ય તત્વ, તેમાં નવ કંઈ ફર.
એને જે જીદા ગણે તે, જાણવા મુર્ખ જગે જન;
તે ચોવીશ તત્વ ગણીને, જીવ ઇશ્વર છવોશ ન અન્ય.
જીવ ઇશ્વર એક ગણે ને, પચીસ તત્વ પીછાણે;
ત્રણ* ગુણ રમે તો તે સર્વ, અઠાવીશ પ્રમાણુ.
પુરૂષ પ્રકૃતિ મહંતત્વ, અહંકાર ને આકાશ;
વાયુ તેજ જળ ને ભૂમિ, એ નવ તત્વ પાસ.
આત્મ તત્વ આત્મા ચક્ષુ પ્રાણુ, જીહ્વા જ્ઞાનેન્દ્રિય હોય;
વાણી, હૃદય, ઉપરંથ, પાંચ, પગ એ કર્મેન્દ્રિય જ્યે.
શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ, ચોવીશ તત્વ નિરધાર;
ત્રણ ગુણ ને ઇશ્વર એક છે, એ અઠાવીસ છે સાર.
સાત તત્વ જે ગણે છે, તેમાં પંચભૂત જીવ ઇશ્વર;
પ્રકૃતિ મહંતત્વ અહંકારને, આકાશાદિકમાં ભેળ્યા સાર.
છ તત્વમાં પંચભૂતને, એક પરમાત્મા પ્રમાણુ;
જીવ ઇશ્વર એક છે, એમ ગણ્યું છે નિર્વાણુ.
ચાર તત્વમાં આત્મા, અને પૃથ્વી ને જળ તેજ;
સર્વ કારણ તેથી હવાં, એમ માને છે ઋષિ મહેશા.
પંચભૂત, પંચશબ્દ પચેન્દ્રિ, આત્મા અને વળી મન;
એ સત્તર તત્વ ગણ્યા છે, સર્વ બુક્તિનાં સાધન.
મોળ તત્વવાને ગણ્યું છે, મન આત્મા એક;
તેથી તે મન મુકી દે છે, ગણે નહિ તે સવિવેક.
તેર તત્વવાળા વાદી ગણે, પંચ ઇન્દ્રિ પંચ ભૂત;
મન જીવ એ બે ગણે તેમ, વળી પરમાત્મા અચ્યૂત.
પંચ ભૂત ને પંચ ઇન્દ્રિ, વળી આત્મા એ અગિયાર;
પંચ ભૂત પ્રકૃતિ મહંતત્વ આત્મા, અહંકાર એ નવસાર.
ઋષિઓએ સર્વ ભેદ, પાડ્યા આ જગે જાણુ;
બુદ્ધિના એ વાદ છે, નહિ રાખ એમાં માન.
જેને કહેલા મર્મ વચન, સમજનાર નથી વીર;
મર્મ વચનથી અર્થ સ્થાપવામાં, રહેતી નથી ધીર.

* સત્વ, રજ ને તમ.

† મોટા.

પણ અહંભાયા આશ્રયીને, બોલતા મહા પુષ્પ;
તેને કશું દુર્ઘટ નહીં, તે જાણતા પણ મૂર્ખ.
મળળ માયા મમતાણી, અગાધ નદીનું તોય;
મોહ સાગરમાં સહુજન, ખુશ્યા કુશળ ક્રમ હોય.
રવિ, ચંદ્ર, ઇંદ્ર ને ગણપતિ, સિદ્ધ, સાધક, સર્વ;
જે માયાને આશ્રયી રહ્યા તે, ધરે મનમાં ગર્વ.
માટે તેં જે મત્ર પૂછ્યું, તેમાં નહીં હરીજન;
સમ્યક્ પ્રકારે કહું તુજને, એમ બોલ્યા જગજીવન.
લિજ્જ લિજ્જ તે બોલતાં, મમ શક્તી દુર્બલતાને ગૃહી;
વૃત્તિ કરે જે ક્ષાલતેને, સંકલ્પ વિકલ્પ કરતા સહી.
તે કલ્પનાનું સ્થળ અહીં, વિકલ્પ અંતરમાં પસે;
માયા પાસે પ્રાણ બાંધ્યો, નિવડબંધ પ્રકૃતે પસે.
લક્ષ આર્થાશી યોની ફરતાં, પાર ક્રમે પામે નહીં;
અંતર્ઘટ ગત જ્ઞાન વર્ણત, હવા પાપી પરુવત સહી.
શમદમ પાળે સત્ય આદે, જ્ઞાન જ્ઞાન પ્રકાશી;
વિકાર દહને પરહરે તે, સત્ય થયો સન્યાસી.
તેને ભેદ કમળે ન ઘટે, જ્ઞાન અર્ક પ્રગટ થયો;
તેને મોહ મમતા નહીં, સાક્ષાત પરિબ્રહ્મને લલ્લો.
હર્ષ શોક કે શીત ઉષ્ણતા, માયા મમતા પરહરી;
સર્વાંગ અંતર લલ્લો અવિગત, બ્રહ્મમય કાયા ધરી.
પુરુષ મધ્યે શ્રેષ્ઠ ઉદ્ધવ, મત્ર જે પૂછ્યાં સહી;
પરસ્પર પ્રવેશ થયો, પૂર્વના અંકુરમાં રહી.
તેનું જે આધિષ્ઠાન ઉદ્ધવ, અપર્વનું સંખ્યાન;
તે થકી બીજા હિતર પેઠા, દખીયે તે ઝામ.
મથમને વિષે અપર મધ્યે, તત્ત્વ કરે પ્રવેશ;
એવાં તત્ત્વને જે પ્રીછતા, સર્વજ્ઞ કહે સર્વેશ.
તેનું પૂર્વપર પ્રશંસાન છે, જેમ ગ્રાસે છે સંલવ;
અનાદિ શક્તિ વશ થયા, નહીં મોક્ષ કહે માધવ.
આત્મદર્શી તે નહીં ને, નહિં હોય આત્મ નિવેદ;
સર્વજ્ઞ સંલવ નહીં તેને, અન્ય મારગ ભેદ.
તે વિષય માર્ગમાં પડયા, ના જીત્યા માયા રંગ;
ધૂળ ઉપર થયું લીપણ, એમ કહે શ્રીરંગ.
ક્ષણ માત્ર અજગો છે નહીં, કો જ્ઞાની પામે પાર;
માયા ગુણને રહ્યા આશ્રયી, મોક્ષ નહીં સંસાર.
માયા ગુણની સ્વામિતા, તેને આત્મ ગુણ હોયે નહીં;
સત્ત્વ રાજસ ને તામસ જનું, સ્થિતિ ઉત્પત્તિની સહી.
સાત્ત્વિક તે તો જ્ઞાન મારગ, કેમ રાજસ ભોગવે;
યાચના નર્ક યોનિ તે, તામસ ગુણને અનુભવે.

ગુણ ત્રણે જે વૃત્તિ કરે, તે કાળ નિશ્ચે જાણુજે;
સ્વભાવ સૂત્ર ને પુરુષ પ્રકૃતિ, વ્યક્ત મહત્ત્વ પ્રમાણુજે.
અહંકાર નભ અનિલ જ્યોતિ, આપ ક્ષિતિ સાથે નવ;
શ્રાવ ને ત્વચા પ્રાણ કહેતાં, નાસિકા હે ઉદ્ધવ.
જીવ્હા એ જે ઉચ્ચાર શક્તિ, ગુદ કર અને ચર્ણ;
એ કર્મ ઈંદ્રિ જાણુ ઉદ્ધવ, કહે અશર્ણ શર્ણ.
શબ્દ, સ્પર્શ, સુગંધ, રસ, રૂપ, પંચ એ કલ્યાહરીજન;
તે ભોગવે કર્મે યાતના, એમ કહે જગજીવન.
સૃષ્ટિ આદિ એ પ્રકૃતિ, ભગવાનને અંગે રહી;
તે કર્મ કારણ કરાવે, પંકજ જીવત માર્ગે રહી.
સત્વાદિક ગુણે કરી, અવગત મહા વૃદ્ધને પામે;
વિકાર ના પામ્યા પ્રાણી તે, કહ્યું કોનું ન માને.
માહતાદિક જે પુરુષ તે, કહેવા માત્ર નિમિત્ત;
ધાતુ સરજે છે માતૃધી એ, પ્રકૃતિ મત્ત્ય આનત્ય.
તે માયાના સંગથી એક, ઇંડ પ્રગટિત હોય;
સમ ધાતુ ગગન માર્ગે, આકાશ શબ્દ છે સોય.
તે વિષે આધાર છે, આત્મા તણો હરી જન;
જ્ઞાન માર્ગને કરે બંધન, એમ કહે જગજીવન.
તેહ થકી એ દહ ઈંદ્રિય, પ્રાણ થાય ઉત્પન્ન;
એ પંચ તત્ત્વ જે પંચ મહાભૂત, છઠો પુરુષ પાવન.
તે આત્માનો ઉદ્દેશ કરીને, પ્રવેશ કરે તે મહિ;
અત્ર જળને આત્મા એ સૌ, ઉદય પામ્યાં ત્યાંહે.

કડવું ૨૪મું-રાગ દેરાખ દેરી ફેર.*

પંચ મહાભૂત ઈંદ્રિ અગીયાર, આત્મા સાથે સત્તરસાર;
તે આત્મા ગયે એકથી, શોળ તત્ત્વ જાણુ સર્વથી.
પંચભૂત તન્માત્રા મન, એકાદશ અષ્ટ પ્રકૃતિ ગુણ ત્રણ;
એક પુરુષ એ નવ કહેવાય, એ ઉદ્ધવ તત્ત્વની સંખ્યાય.
ઋષી વાક્ય ખોટાં નહીં બ્રાત, એ સર્વ યુક્ત છે કહે જગતાત;
પ્રકૃતિ પુરુષ એ બન્ધો સહી, પરસ્પર આશ્રી રહ્યા છે સહી.
માટે ભેદ નથી હરીજન, શ્રીમુખ બોલ્યા જગજીવન;
ઉદ્ધવોવાચ:-

ઉદ્ધવ કહે સાંભળો સર્વેશ, સંદેહ નિવારો દેવેશ.
પુરુષ પ્રકૃતિને વશ રહ્યો, એ સંદેહ મારે મને લલ્લો;
પુરુષિકાક્ષ સર્વજ્ઞસ્વામિન, ભેદ છેદવા યોગ્ય પાવન.

* મૂળ પ્રતમાં અત્રે ૨૨મો અધ્યાય પૂર્ણ થાય છે, ને આ નવાં કડવાંથી ત્રોવસમો અધ્યાય શરૂ થાય છે. પરંતુ મૂળ ભાગવતમાં જોતાં આ અધ્યાયમાંની વાત ૨૨ મા અધ્યાયની છે તેથી આ કડવું છુટું પાડીને ૨૨ માં અધ્યાયમાં દાખલ કરીધું છે. વળી ઉપલા ૨૩મા કડવામાં કેટલુંક એવું છે કે જે અધ્યાયમાં સમાવેલું મુરકેળ છે.

તમથી જીવને જ્ઞાન થાય, તમ શક્તીએ કર્મ મુકાય;
માયાએ કરી બાંધે જગત, બીજને નહીં વહાલા શક્ત.
એકું વાક્ય ઉધ્ધવનું મુણી, ત્યારે બોલ્યા ત્રીભૂવન ધણી;
શ્રી ભગવાન ઉવાચ-

પુરૂષ મધ્યે શ્રેષ્ઠ કહેવાય, પ્રકૃતિ ભેદ વિકલ્પ ન થાય.
એ વિકારો આત્માને ક્ષાબે, માયા યોગે નહીં મન યોભે;
કલ્પ વિકલ્પ સુષુપ્તિ કરે, અનેક પ્રકારના સંદેહ ધરે.
પ્રકાર વિકારીકના ત્રણ, તે પ્રકાર કહે અશર્ણશર્ણ;
અધ્યાત્મક અધિદેવાધિભૂત, મન કલ્પના કહે અચ્યૂત.
દષ્ટિ માત્ર જે રૂપ કહેવાય, તે તો મિથ્યા આ જગે જાણાય;
પોતે આકાશમાં છે રવિ, નિરાકાર પ્રજ્ઞની ગતિ હવી.
પોતાની માયાએ કરી, નાના પ્રકાર તુરંગ કરે હરી;
ગુણક્ષોભ તણા જે વિકાર, ઉદય તત્વતણા પ્રકાર.
ત્રણ ગુણ મૂળ થકી વિસ્તરી, વિચારી વિકલ્પ તેના કર્યા;
તે વીકાર તેવા કહેવાય, વિકારીક ગુણ સુણ તું ભાય.
આત્માજ્ઞાન સ્વશ્રુ છે સત્ય, મન વાણીએ બીજની ગત્ય;
પાપીણી પ્રકૃતિને કરી, ચાલે અન્ય મારગને ધરી.
તેને વિવેક નથી હો મિત્ર, જેનું હૃદય નથીરે પવિત્ર;
ભવસિંધુમાં મોહ્યા કરે, એકે વાત ચિત્તે નહીં કરે.
ભેદ ભેદ તેને મન વસે, વિવેક વિચાર કરી નવ ઠસે;
તેને મોક્ષ નથી હરીજન, જે ગુણ પાસે થયો બંધન.
પ્રમાણ અપ્રમાણ નથી બાણતો, હિંડે મન સંદેહ આણતો;
થયો માયા સાગરનો પ્રાણી, હું કરતાં મન પુદ્ધિ આણિ.
એવા પુરૂષ અનિત્ય અજ્ઞાન, તે મોક્ષ ન પામે, કહે ભગવાન;
તણે મિથ્યા ધર્યો ભૂભાર, જેણે નવ બાણ્યા જુગદધાર.
કૃષ્ણ પ્રત્યે ઉધ્ધવ ઉચરે, કરજોડીને વીનતી કરે;
ઉધ્ધવ ઉવાચ-

તમથી કર્મનું પ્રાગટ થયું, તે પ્રાણીને સંગે આવી રહ્યું.
તે કર્મે કરી દેહજ ધરે, ઉચ નીચ ચોની અવતરે;
એ ગોવિંદજ પૂર્ણાનંદ, મોટો માયા પાસનો રંદ.
દુર્વિભાવ કહેતા જાણાય નહીં, સ્વભાવે બંધન થાયે સહી;
જ્ઞાન પ્રજ્ઞ થાય છેદન, ઉત્પત્તિ જીવની કહે ભગવાન.
શ્રી ભગવાન ઉવાચ-

કર્મ રૂપ નરનું જે મન, તે કર્મદ્રિષ્ટિ છે બંધન;
તે અન્ય લોકને પામે સહી, જેણે આત્મ ગુણ જાણ્યો નહી.
વિષયા સાંભળ્યાં જ્યાં દષ્ટ, તેણે પુડયા પાપી નષ્ટ;
તે કર્મ તંત્રમાં પામે ઉદ્, ઉધ્ધવ પ્રત્યે શ્રીહરી વદ.
તે કર્મયાચનામાં પામે માર્ગ, તે જ્ઞાન રહીત કહે પ્રભુ શર્ણ;
વિષય વાંછનામાં ભેદાય, આત્મા સ્વરૂપ ન અંતરમાંય.

વિષય મનોર્થ સ્વપ્નની ગતી, કર્મબંધન કહે ભુવપતિ;
જન્મ ધરી નહીં સાધન કર્યું, તેણે જનુનીનું જોખન હર્યું.
તેને મોક્ષ કર્યાંથી હોય જ્ઞાત, ભટકે ભવમાં કહે જુગતાત;
તે જન્મો જન્મ વેઠે જનન, અધમ ચોની થાય ચાંડાળ.
કર્મે કરી દેહ નર્કે પડે, સદર્મે સરાડે ચડે;
પૂર્વ મનોર્થ જીવાત્માય, નથી સંભારતો કહે કરુણામય.
તેહ જીવાત્માને તું જાણ, પ્રથમ ગત રાખે પ્રમાણ;
જગત જે દ્રિષ્ટિ સરજ્યું, ત્રણ પ્રકારે માયામાં વળજ્યું.
બાહ્ય અંતરના જે ભેદ, તેણે સ્વગતી પામે ખેદ;
હે ઉધ્ધવ પ્રાણી થાય છે નથી, તે કાળે સૂક્ષ્મ દષ્ટિ સર્વથી.
જેમ જ્યલ્ય વનસ્પતિ ફળ, તેમ દેહ ધારીના ગુણ સફળ;
નહીં સ્થીર અસ્થીર છે કાય, નીશ્ચે પડે કહે વૈકુંઠચાય.
જેમ તેજનો દીપક નદીનું જળ, મિથ્યા આયુષ્ય એવા નર;
તેને વાણી મિથ્યા થાય છે, નિજ કર્મે પ્રગટ થાય છે.
વળી કર્મે પામે નાશો, કરમે અવતાર મોહારો;
એ સૌ કર્મ તણા વીસ્તાર, ઉધ્ધવને કહે જુગદધાર.
કર્મે દવ લોક ભોગવે, કર્મે કરી નર્ક અનુભવે;
એ સ્વપ્રાવત્ પ્રાંતિના મર્મે, અને કરજું ન કરજું એ ભર્મે;
જેમ અગ્નિકાષ્ઠમાં સર્વથી, જ્ઞાનપુદ્ધિએ જોજો કથી.
ગર્ભ, જન્મ, બાળ, કુમાર, યૌવન, મધ્યવય, જરા અપાર;
મૃત્યુ સહિત અવસ્થા નવ, એ શરીરને જીવવર્ણત ઉલ્લવ.
ઉચ્ચનીચ એવી જે દેહ, ગુણસંગત ઉપાધ છે તેહ.
પુણ્ય પાપને સારું ન જેહ, એક માનજે ઉધ્ધવ એહ;
પીતા, પુત્ર, બંધુ, સંસાર, ભય નિવૃત્તિ અનુમાન પ્રકાર.
આત્માભાવ અભાવ લક્ષણ, જાણે છે કહે અશર્ણશર્ણ;
વિધિવાન નર જ્ઞાની જન, સંસાર અવસ્થા જાણે મન.
અપકવ ફળ દુમથી પડે, તેમ જન્મમાર્ગ આત્માને અડે;
અત્યાવસ્થાએ પામે ભેદ, જ્ઞાન ઘટ થાયે ઉચ્છેદ.
અજ્ઞાની જે પુરૂષ કહેવાય, પ્રકૃતી થકી બંધન થાય;
જીવ કર્મે ભમાવ્યો જાણ, સત્વગુણે દવ કષી પ્રમાણ.
રજ્જોગુણના સંગી જેહ, અસુર દૈત્ય તે પામે દેહ;
તમોગુણે ભૂત પ્રેત પિશાચ, હે ઉલ્લવ એકું માનજે સાચ.
કોઈની ગતિ કરી અવલોકન, પોતે મગ્ન થાય છે મન;
ગુણે કરી પામે છે વૃદ્ધિ, વિપ્રમે માયા ભેદની સંધી.
કલ્પના જાણી જીવની ઘણી, હરિએ યુની સંસારે ગણી;
બ્રમાણ જીવકલ્પના સંયુક્ત, તે કર્યાંથી ઉધ્ધવ પામે મુક્ત.
મિથ્યા મોહ માયા સંસાર, એ તિમિર કહે જુગદધાર;
તેમ પુદ્ધિ તેને ગુણે કરી, ઈચ્છા નથી મનમહિ ધરી.
તોપણ ચંચળ થાયે મન, હાસનું જળ કરે અવલોકન;
વક્ષ આસતાં દષ્ટિ સહી, મુચક ભમતું હોયે નહીં.

એવા પ્રથમ અજ્ઞાની જન, સ્વપ્ન સુષ્પ સાચું ગણે મન; વિષય ભોગ માયાનું સર્વ, દુષ્ટી મન પામે છે ગર્વ. પણ તે મિથ્યા છે નીરધાર, તેમ આત્મ સંબંધ સંસાર; વિષયવાંછના ખોટી પ્રીત, ભવસાગર જૂઠા અનિત્ય. છેદી પાસને નિર્મળ થાવું, પછી ભવમાં નહીં ભભાવું; હે ઉદ્ધવ કહું નીરધાર, વિષય કર્મ કીજે પરિહાર. આત્માથી આત્મા ઉધ્ધારીએ, માયા કાઢવા પ્રયત્ન કરીએ; ભાવ અભાવ ગાણીએ સમતોલ, લોહ કચન એકજ માલ. નિંદા રતુતી સમતોલે ગણું, માન ઉપમાન મત્સર ન ધરે; યોતાનું પારકું ગણું એકજ, ધામ સ્વરૂપ દેખે સર્વજ. ચૈતન બહુ અચૈતન્ય કર્મ, બેદા બેદના ટાળે ધર્મ; ઇલેલાંકની ઇચ્છા તજે, પરલાંક અંતરગત ભજે. તાત્ર મળજતાં નીર્મળ થાય, હેમ કુદન સરખી કાય; અતે ભજન વિના જન ભમે, મોહ નિશા નિંદ્રામાં રહે. સ્વપ્નના મનોરથ મિથ્યા હોય, સશયને પ્રાણી તેમ જ્યે; સ્વપ્નમાં સુષ્પદુઃખભોગવે, વિષય ચિંતન કરતા સંસારે ભોગવે. માટે સંશયનો કરો ત્યાગ, આત્મ જ્ઞાન લઈ લો વેરાગ; કદી નિચળન કરે તિરસ્કાર, અપમાન કરી હશે અપાર. ઇર્ષ્યા કરે બાંધે કે મારે, આજીવીકાના રસ્તા તોડી પાડે; ધુકે, મુંતે ને બહુ રજડે. પ્રહનિષ્ટામાંથી તે પાડે. એવા કષ્ટ કરે અનેક, પણ કષ્ટ સેહવાં ધરિ વિવેક; ગમે તે પ્રયત્ને સુક્તિ શોધવો, યત્ન કરવા સુક્તિ ચોજવી.

* શ્રીમદ્ભગવત્માં આ અગત્યનો જ્ઞાનપ્રસંગ આ પ્રમાણે વિસ્તારથી રૂપાયો છે:-

ઉદ્ધવ પુછેછે.-હે કૃષ્ણ! જરૂર પ્રકૃતિ (દેહ) અને ચૈતન્ય રૂપ પુરુષ (આત્મા) એ કે સ્વભાવથીજ જુદાં છે તો પણ તે આત્માથી પરસ્પરને મુશી દેતાં પરસ્પરની પ્રતીતિ થતી નથી માટે તમાનો બેદ જોવામાં આવતો નથી. આત્મા દેહમાં જણાય છે અને દેહ આત્માને લઈને જણાય છે, અર્થાત્ 'હુ મુ' આવી રીતે બન્નેનો અબેદ પ્રતીત થવાથી દેહ અને આત્માનો બેદ દેખાતો નથી. હે કમળ સરખાં નેત્રાળા! હે સર્વજ! મારા મનમાં આ મોટો સંશય છે તેને સુક્તિથી બહેલાં વચનોથી આપે કાપવો નહીં. કારણ કે આ સંસારમાં જીવાને જ્ઞાન તમારા પ્રસાદથીજ થાય છે અને અજ્ઞાન પણ તમારી માયાથીજ થયું છે તમારી માયાની ગતિને તમેજ નિયંત્રણ છે, બીજને કાંઈ બળતો નથી.

ભગવાન કહે છે.-હે ઉદ્ધવ! દેહ અને આત્મા વચ્ચે અત્યંત બેદ છે; કારણ કે શુભના ક્ષોભથી થએલો આ દેહાદિક સંધાત વિકારવાળો છે અને આત્મા નિર્વિકાર છે. હે ઉદ્ધવ! મારા શુભમય માયાએ શુભથી અનેક પ્રકારના બેદ અને બેદનાં જ્ઞાનને રચ્યાં છે. જો કે આ દેહાદિક સંધાત અનેક બેદવાળો છે તોપણ સ્થૂલ ભાર્મથી તેના અધ્યાત્મ, અધિદેવ અને અધિભૂત, એવા ત્રણ બેદ ગણવામાં આવે છે. જેમ કે

ઉદ્ધવ ઉવાચ-

ઉદ્ધવ કહે હે જીગદાધાર, અસત્ય સત્ય બાણે સંસાર; બાણી છવ કાયા બળે પડે, લક્ષ ચૈર્વારીમાં આથડે.

ચક્ષુ અધ્યાત્મ, અધિભૂત, અને ચક્ષુના ગોલકમાં પેટેલો સુર્યનો અંશ અધિદેવ કહેવામાં આવે છે. એવીજ રીતે ત્વચા, પર્શ અને વાયુ; શ્રવણ, શબ્દ અને દિશાઓ; ગ્રિહ્ણ, રસ અને વરણ; નાસિકા, ગંધ અને અશ્વિનીકુમાર; ચિત્ત, ચેતન્ય અને વાસુદેવ; મન, મંતવ્ય અને ચદ્ર; બુદ્ધિ, બોદવ્ય અને બ્રહ્મા; તથા અહંકાર, અહંકર્તવ્ય અને રૂદ્ર, એ ત્રણ ત્રણ બેદ સમજવા. આવી રીતે દેહાદિક સંધાત અનેક બેદવાળો છે અને આત્મા એકજ છે તેથી પણ દેહ અને આત્મા વચ્ચે અત્યંત બેદ સિદ્ધ થાય છે. હે ઉદ્ધવ! વળી પણ ચક્ષુ ન હોય તો રૂપ સિદ્ધ મળું નથી, રૂપ ન હોય તો ચક્ષુ સિદ્ધ થતાં નથી, ચક્ષુની પ્રવૃત્તિ ન હોય તો તેનો આધિષ્ઠાતા દેવ સિદ્ધ થતો નથી, અધિષ્ઠાતા દેવ ન હોય તો ચક્ષુની પ્રવૃત્તિ સિદ્ધ થતી નથી અને ચક્ષુની પ્રવૃત્તિ ન હોય તો રૂપનું જ્ઞાન સિદ્ધ થતું નથી. તથા અગ્નિ ત્રણ ત્રણ પદાર્થોમાં પણ એવી રીતેજ સમજવું આ પ્રમાણે અધ્યાત્મ, અધિભૂત અને અધિદેવની સિદ્ધિ પરસ્પરના આશ્રયથી થાય છે અને આત્મા તો આકાશના રહેલા સુર્યની પેટે કાઢના આશ્રયની અપેક્ષા નહીં રાખતાં પાતાનીજ સિદ્ધિ થાય છે માટે એ અધ્યાત્માદિકના મધાત રૂપ દેહ વચ્ચે અને આત્મા વચ્ચે અત્યંત બેદ છે. હે ઉદ્ધવ! આત્મામાંથી એ અધ્યાત્માદિક ઉત્પન્ન થયા છે તથા તેઓ બિન્નબિન્ન છે અને આત્મા કાઠમાંથી ઉત્પન્ન થયો નથી તથા એક રૂપ છે તેથી પણ દેહ વચ્ચે અને આત્મા વચ્ચે અત્યંત બેદ સિદ્ધ થાય છે. હે ઉદ્ધવ! વળી પણ આત્મા પોતાના સ્વતઃ-સિદ્ધ જ્ઞાનથી એ અધ્યાત્માદિક સર્વને બાણે છે અને અધ્યાત્માદિક સર્વ, આત્માને બાણતાં નથી તેથી પણ દેહ અને આત્મા વચ્ચે અત્યંત બેદ સિદ્ધ થાય છે.

ઉદ્ધવ પુછેછે.-આ તો આપે દેહ અને આત્મા વચ્ચેના બેદનુજ વાનવાર નિરપણ કસ્યું કે જે મારા સમજવામાં પ્રથમથીજ આવ્યું છે. હું તો એ પુછુ છું કે એ દેહાદિકથી જુદા આત્માની પ્રાપ્તિ શી રીતે થાય?

ભગવાન કહેછે.-દેહાદિકનો અહંકાર મટે ત્યારે થાય. કારણ કે સાત્વિક, રાજસ અને તામસ એ ત્રણ પ્રકારનો અહંકાર કે જ શુભનો ક્ષોભ કરનારા કાળ (ઇશ્વરના પ્રભાવ) રૂપ નિમિત્ત કારણને લીધે પ્રધાનમાંથી ઉત્પન્ન થએલો મહત્ત્વમાંથી ઉત્પન્ન થએલો વિદાર છે તેજ, આ અધિદેવ, અધ્યાત્મ અને અધિભૂત રૂપ મોદમય દેહાદિક વિકલ્પનું કારણ છે.

ઉદ્ધવ પુછેછે.-ત્યારે એ અહંકાર અને તેથી ઉત્પન્ન થએલો દેહાદિક વિકલ્પ શી રીતે મટે?

ભગવાન કહે છે.-એ અહંકાર અને તેથી ઉત્પન્ન થએલો દેહાદિક વિકલ્પ, આત્માના અજ્ઞાનને લીધેજ પ્રતીત થએલો છે માટે આત્માનું જ્ઞાન થાય ત્યારે તે અહંકાર અને વિકલ્પની નિવૃત્તિ મટે. જો કે અહંકાર અને વિકલ્પને કટલાએક વાદી-ઓએ સાચા માનેલા છે, તોપણ એ વાદીઓના સધળા વિવાદજ ખોટા છે; કારણ કે એ વિવાદો આત્માને નહીં બાણવાથીજ બેદલા છે. વળી એ સધળા વિવાદો આત્માનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરવાને વાસ્તે નથી પણ પ્રપંચનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરવાને

પુનઃ ચરાણીની ઇચ્છા તને, અન્ય પંથના મારગ ભને; નથી જાણતો તમને મૂર્ખ, વિષય વાસના બંધન પુર્ર્ણ.

—વાસ્તે છે અને તે પ્રપંચનું અસ્તિત્વ વાદીઓની પરસ્પરની સામ સામેની યુક્તિઓથી બાધિત થઈ જાય છે માટે તે ઉપરથીજ દેહાદિક પ્રપંચનું મોહમયપણું સિધ્ધ થાય છે.

ઉદ્ધવજી પુછે છે.—ત્યારે એમ કહ્યું કે અહંકાર અને વિકલ્પ કાંઈ વસ્તુજ નથી. તો હવે તેઓની નિવૃત્તિ કરવાને વાસ્તે દ્વાસ કરવાનું પણ શું પ્રયોજન છે? જે વસ્તુ મિથ્યા હોય છે તે વસ્તુ પોતાથીજ હોતી નથી માટે તેની નિવૃત્તિ કરવાને પરિશ્રમ શા માટે કરવો જોઈએ?

ભગવાન કહે છે.—જે કે અહંકાર અને દેહાદિક વિકલ્પ મિથ્યાજ છે તોપણ જે લોકો પોતાના સ્વરૂપ ભૂત મારાથી બહિર્ભૂત હોય છે તેઓને મટતા નથી, એટલુંજ નહીં પણ તે અહંકાર અને દેહાદિકથી યજ્ઞેલાં કર્મોને લીધે તે લોકો કંઈ નીચ યોનિમાં જન્મમરણ પામ્યા કરે છે. આ પ્રમાણે છે એકલા માટે મિથ્યા પદાર્થની નિવૃત્તિ કરવા સાથે પણ સ્વરૂપ જાણવાનો પ્રયાસ કરવાની આવશ્યકતા છે.

ઉદ્ધવજી પુછે છે—હે પ્રભુ! હે ગોવિંદ! તમારાથી વિરુદ્ધ બુદ્ધિવાળા લોકો પોતે કરેલાં કર્મોથી જે પ્રકારે ઊંચા નીચા દેહને લે છે અને ચુકે છે તે પ્રકારે અજ્ઞાનીઓની સમજમાં આવેલો કઠિન છે માટે મને સમજાવો. ઘણું કરીને જગતમાં આ વિષયને સમજનારા પુરૂષો નથી; કારણ કે સઘળા લોકો માયાથી દગાયલા છે. આમાં મારે પુછવાનો મર્મ એટલોજ છે કે આત્મા વ્યાપક હોવાથી તેને એક દેહમાંથી બીજા દેહમાં જવું શી રીતે સંભવે? વળી આત્મા અકર્ષી હોવાથી તેને કર્મ થવાં શી રીતે સંભવે? અને આત્મા નિત્ય હોવાથી તેને જન્મ-મરણ થવાં શી રીતે સંભવે?

ભગવાન કહે છે—લિંગશરીરના અધ્યાસથી સઘળું સંભવે છે. પાંચ ઇન્દ્રિયોથી જોડાયેલું લોકોનું કર્મભય મનજ એક દેહમાંથી બીજા દેહમાં જાય છે. એ મનથી અન્ય આત્મા તો અહંકારથીજ તે મનને અનુસરે છે એટલે અધ્યાસને લીધે મનના જન્વાને પોતાનું જવું માને છે. મનને પેહેલા દેહનો વિયોગ અને બીજા દેહનો યોગ, એક દેહના સ્મરણના વિયોગથી અને બીજા દેહના સ્મરણના યોગથી થાય છે. કર્મોના તંત્રમાં રહેનાર મન કર્મોએ પ્રાપ્ત કરેલા આલોકના અને પરલોકના વિષયોનું ધ્યાન કરતાં ધ્યાન કરેલા વિષયોમાં લાગી જાય છે અને પેહેલાના વિષયોમાંથી દૂર થાય છે અને એમ થવા પછી તે મનની સ્મૃતિ એટલે આગલા-પાછલાનું અનુસંધાન નષ્ટ થાય છે. કર્મોએ પ્રાપ્ત કરેલા બીજા દેહમાં અત્યંત અભિનિવેશ થતાં તે દેહ ઉત્તમ હોય તો હર્ષાદિક કોષ કારણથી અને અધમ હોય તો ભય તથા શોક આદિ કોષ કારણથી મનને પેહેલા દેહનું અત્યંત વિસ્મરણ થાય એટલે પ્રથમ દેહનો અહંકાર તમામ બંધ પડી જાય એજ આત્માનું મરણ થયું કહેવાય છે. આત્મા કાંઈ દેહની પેઠે નાશ પામી જતો નથી. મનને બીજા દેહમાં અભિનિવેશ થઈને તેમાં અત્યંત અહંકાર થઈ જતાં મનના અધ્યાસને લીધે આત્માને પણ સંપૂર્ણ રીતે ‘એ દેહ હું છું’ એવું અભિમાન થાય એજ આત્માનો જન્મ કહેવાય છે. આત્મા કાંઈ દેહની પેઠે જન્મતો નથી જેમ એક સ્વપ્ન પછી બાળું સ્વપ્ન થાય છે અને એક મનોરથ પછી બીજો મનોરથ થાય છે ત્યારે

તેને મોક્ષ નથી સ્વામિન, ઉદ્ધવ બોલ્યા એવાં વચન; નિચજન મને પીઠા બહુ પાડે, તે કેમ ઉપડે આ વારે.

વર્તમાન સ્વપ્ન અને મનોરથમાં લાગી જવાથી પેહેલાના સ્વપ્ન અને મનોરથને ભુલી જતાં મનના અધ્યાસને લીધે આત્મા પોતાને પૂર્વ સિદ્ધ છતાં પણ નવો થયેલા જેવો દેખે છે તેમ મનને પૂર્વ દેહનું વિસ્મરણ અને બીજા દેહનું સ્મરણ થતાં-એટલે એક દેહનું અભિમાન મનને બીજા દેહનું અભિમાન થતાં તે મનના અધ્યાસને લીધે આત્મા પોતાને પૂર્વસિદ્ધ છતાં પણ નવા જન્મેલા જેવો દેખે છે. મનની બીજા દેહમાં અભિનિવેશ થવા રૂપ ઉત્પત્તિ થતાં તે મનના અધ્યાસને લીધે આત્માને પોતામાં ઉત્તમ, મધ્યમ અને નીચપણું નહીં થયા છતાં પણ ભૂલથી ભાસે છે અને એમ થવાથી તે દેહનાં સંબંધમાં બહારના વિષયોને અને અંદરના સુખાદિક વિષયોને દેખે છે. સ્વપ્નમાં જેમ મિથ્યાભૂત પણ અનેક દેહ મનના અભિમાનથી ઉત્પન્ન થતાં તે દેહના સંબંધમાં આત્મા બહારના વિષયોને અને અંદરના સુખાદિક વિષયોને દેખે છે તેમ આ પ્રસંગમાં પણ સમજવું. જેમ કુષ્ટ દીકરાનો પિતા પુત્રના અભિમાનને લીધે પુત્રના શત્રુમિત્રાદિકને પોતાના શત્રુમિત્રાદિક માની લે છે તેમ આત્મા મનના અભિમાનને લીધે મનની સાથે સંબંધ રાખનારા દેહાદિક પદાર્થોને પોતાના માની લે છે. હે ઉદ્ધવ! આ તો લોકપ્રસિદ્ધ જન્મ-મરણનું મેં નિરૂપણ કર્યું. હવે તમે નહીં પુછ્યા છતાં પણ દૈરાગ્યને વાસ્તે સૂક્ષ્મ જન્મ-મરણનું નિરૂપણ કરું છું. જેનો વેગ નેવામાં આવતો નથી એવા કાળને લીધે શરીર ક્ષણે ક્ષણે ઉત્પન્ન થાય છે અને ક્ષણે ક્ષણે મરે છે પણ કાળની સૂક્ષ્મતાને લીધે એ જન્મ-મરણને અવિવેકી પુરૂષો જાણતા નથી. કાળ જેમ પરિણામાદકથી દીવાની જ્વાળાઓની, ગતિ આદિકથી જળ પ્રવાહોની અને રૂપ આદિકથી વૃક્ષનાં ફૂલોની અવસ્થાઓને ક્ષણે ક્ષણે બદલાવતો જાય છે તેમ સર્વ શરીરોની અવસ્થા, તેજ, બળ, ક્રમ અને ચતુરતા આદિને ક્ષણે ક્ષણે બદલાવતો જાય છે. જગત્ ક્ષણે ક્ષણે ઉત્પત્તિ અને નાશ પામ્યા કરે છે; કારણ કે અવસ્થાઓના ભેદવાળું છે. જે અવસ્થાઓના ભેદવાળું હોય તે ક્ષણે ક્ષણે ઉત્પત્તિ અને નાશ પામ્યા કરે એવો નિયમ છે. જેમ કે જ્વાળા આદિ પદાર્થ અવસ્થાના ભેદવાળા છે માટે ક્ષણે ક્ષણે ઉત્પત્તિ અને નાશ પામ્યા કરે છે. આ અનુમાનથી જગત્ની ક્ષણે ક્ષણે ઉત્પત્તિ અને ક્ષણે ક્ષણે નાશ સિદ્ધ થાય છે. જેમ જ્વાળાઓ ક્ષણે ક્ષણે બદલાતી જતાં પણ તેઓના સરખીજ બીજા જ્વાળાઓ થવાથી તે આ એનો એજ દીવો છે’ એવી પ્રાંતિ થાય છે, અને જેમ જળ ક્ષણે ક્ષણે બદલાતાં જતાં પણ તેઓના સરખીજ નવું જળ થવાથી ‘આ તેનો તેજ પ્રવાહ છે’ એવી પ્રાંતિ થાય છે તેમ શરીર ક્ષણે ક્ષણે બદલાતાં જતાં પણ તેઓના સરખીજ બીજાં શરીરો થવાથી ‘આ એનો એજ પુરૂષ છે’ એવી અવિવેકી માણસોને ખોટી પ્રતીતિ થાય છે અને તેને લીધે ‘આ તેનો તેજ પુરૂષ છે’ એમ બોલાય છે.

ઉદ્ધવજી પુછે છે—દેહના અધ્યાસવાળા પુરૂષને કર્મ, જન્મ અને મરણ છે અને બીજાને નથી એવી વ્યવસ્થા શી રીતે સંભવે? એકના એક ઘડને એક પુરૂષ છે’ એમ માને અને બીજો પુરૂષ ‘નથી’ એમ માને એમ સંભવેજ નહીં.

હું તો તુરતજ ત્યાંથી નાસુ, જ્યાં નિષ્ઠામાંથી પડું આ પાસુ;
મારો સ્વભાવ નથી બળવાન, તેથી નહીં થાય એ સાધન.
ઉપાય તેના શિષ્ટે બતાવો, જેથી ધર્મ ન પડે આડો હાવે.
હોય કૃપા જે તમારી સાર, તો જીવ પામે ઉદ્ધાર.

ભગવાન કહે છે-દેહના અધ્યાસવાળાને પણ કર્મદિક નથી; કારણ કે વાસ્તવિક રીતે જોતાં કર્મદિક પોતેજ મિથ્યા છે. દેહના અધ્યાસવાળો પુરુષ પણ બીજાનું કર્મથી જન્મતો નથી અને મરતો પણ નથી. પરંતુ અજન્મ છતાં પણ જ્ઞાતિને લીધે જન્મતો હોય અને અમર છતાં પણ જ્ઞાતિને લીધે જાણે મરતો હોય એમ પ્રતીતિ થાય છે. જેમ કે મહાભૂતરૂપ અગ્નિ કદપર્થિત એનો એ રહેવા છતાં પણ કાષ્ઠનો યોગ થવાથી જાણે જન્મતો હોય અને કાષ્ઠનો વિયોગ થવાથી જાણે નાશ પામતો હોય એમ પ્રતીતિ થાય છે. ઉદરમાં પ્રવેશ, ઉદરમાં વૃદ્ધિ, જન્મ, બાલ્યાવસ્થા, કુમારાવસ્થા, યૌવન, અધોળપણ, ઘડપણ અને મરણ, એ નવ અવસ્થાઓ દેહની છે. દેહની આ મનઃકલ્પિત જોતી-તીતી અવસ્થાઓને દેહના અવિવેકને લીધે જીવ પોતામાં માની લે છે અને ઇશ્વરનો અનુબ્રહ્મ થવાથી કાંઈ જીવ 'અવસ્થાવાળા દેહનો દ્રષ્ટા અવસ્થાવાળો ન હોય' એવા વિવેક જ્ઞાનથી એ અવસ્થાઓને છોડી દે છે. જે કે જન્મ અને મરણની અવસ્થામાં મૂઠા આવવાને લીધે પોતાના દેહનાં જન્મ-મરણ પોતાના જ્ઞેયમાં આવતાં નથી, તોપણ પિતાનો દેહ જેમ મરી ગયો તેમ મારો દેહ પણ મરી જશે અને પુત્રનો દેહ જેમ જન્મ્યો છે તેમ મારો દેહ પણ જન્મ્યો છે એમ વિચારી લેવું. જન્મ-મરણવાળા દેહનો જે દ્રષ્ટા છે તેને જન્મ કે મરણ હોયજ નહીં. જાડના બીજથી જન્મને અને પાકી જવાથી મરણને જાણનારો જે દ્રષ્ટા છે, તે જાડથી ભિન્ન છે, તેમ દેહના જન્મ-મરણને જાણનારો દ્રષ્ટા દેહથી ભિન્ન છે. આ પ્રમાણે દેહાદિકથી આત્માનું યથાર્થ વિવેચન કરી લેવું જોઈએ. તે નહીં કરવાથી વિષયોમાં મોહ પામેલો મૂર્ખ પુરુષ સંસારને પામે છે. કર્મથી ભ્રમાયેલો પુરુષ સત્વગુણના સંગથી ઋષિ અને દેવનો અવતાર પામે છે, રજેગુણના સંગથી અસુર અને મનુષ્યનો અવતાર પામે છે અને તમેગુણના સંગથી ભૂત અને પશુ-પક્ષીનો અવતાર પામે છે; જેમ નાચતા અને ગાયન કરતા લોકોને જોતો પુરુષ તેઓમાં રહેલા સ્વર અને તાલ્યાદિકની ગતિનું તથા શૃંગારાદિક રસનું પોતાના મનમાં અનુવર્તન કરે છે તેમ મુહિના ગુણોને જોતો અકર્તા પુરુષ પણ તે ગુણોના જોરથી તેઓને પોતાનામાં માની લે છે-એટલે અકર્તા છતાં પણ કર્મથી ભ્રમે છે. આ પ્રમાણે દૃશ્યનો ધર્મ જેમ દ્રષ્ટામાં રુદ્રે છે તેમ ઉપાધિના ધર્મો ઉપહિતમાં ભાસે છે. એ નીચેના દૃષ્ટાંતથી સમજવું. જેમ જળમાં પ્રતિબિંબિત યજ્ઞેલા રૂક્ષ જળના હાલવાથી જાણે હાલતાં હોય એમ જણાય છે તેમ અંતઃકરણને જન્મમરણાદિક થવાથી તેમાં પ્રતિબિંબિત યજ્ઞેલો આત્મા જાણે જન્મમરણાદિક પામતો હોય એમ જણાય છે. આ પ્રમાણે ઉપાધિના ધર્મ પણ ઉપહિતમાં ભાસે છે. એ નીચેના દૃષ્ટાંતથી સમજવું. જેમ કુદડી ફરનાર માણસની આંખોજ ફરતાં જાણે પૃથ્વીજ ફરતી હોય એમ જણાય છે તેમ આનંદાદિક આત્માના ગુણો છતાં જાણે તેઓ વિષયોના ગુણો હોય એમ જણાય છે. તેમ આહકના ગુણો આહકમાં ભાસે છે.

વળણ.

ઉદ્ધાર પામે પ્રાણી પાપી, એ પ્રકૃતિ પુરુષની કથાયરે;
એકાદશમસ્કંધનો, થયો બાવીશમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભગવતે એકાદશમસ્કંધે
દ્વાવિંશતિતથોધ્યાયઃ ॥ ૨૨ ॥

અધ્યાય ૨૩ મો.*

કંઠુ ૨૪ મું-રાગ રામગ્રી.

ચુકલ બોલ્યા સાંભળ રાયજી, કથા સુણતાં ભવદુઃખ જાયજી.
યાદવ મધ્યે શ્રેષ્ઠ ભગવાનજી, તેણે કહ્યું ઉધ્ધવને જ્ઞાનજી.
ભક્તિ મધ્યે ઉત્તમ મોક્ષજી, હરી ગુણ ગાવા જેને લક્ષજી.

ચાલ.

પ્રીત લક્ષણ ભાગ્યપાવન, ઉધ્ધવ પર્મ પવિત્ર;
જેનું હૃદય કોમલ ઘણું, ગાવા પ્રભુનાં ચરિત્ર.
શ્રીકૃષ્ણ કહે હો મિત્ર મારા, વલ્લભ ઉધ્ધવ પ્રાણ;
ઈતિહાસ એક તુજને કહું, એમ વદ સારિંગ પાણ.
હે બૃહસ્પતિના શિષ્ય સાધુ, તેં જે કર્યાં છે મત્ર;
આત્માબેદ મોહ મમતા, તે કહે છે શ્રીકૃષ્ણ.
સમાધાન કરવા કો સમર્થ નથી, જીવ પડ્યો મોહ જાળ;
બાણે બેઠો તાપ ન પામે, એવા પુરુષ ગોપાળ.
પણ વચન દુષ્ટથી પ્રાણી, પર્મ પામે દુઃખ;
શાંતી મન પામે નહીં, ય્યારે સહે નહીં સુખ.
તે ઉપર ઇતિહાસ ઉધ્ધવ, કહું તુજને ભાષ;
પૂર્વની એક કથા સાંભળ, કહે શ્રી યદુરાઈ.
એકાગ્રચીતે શ્રવણે ધરજે, મનને રાખી કામ;
એ શિક્ષા છે સર્વ લોકને, એમ કહે સુંદર સ્થામ.
દુષ્ટજનને કંપાવીયો, એવો દિવ્ય એક જહ;
ભિક્ષુક પ્રાણણ કળ પામ્યો, કહું આખ્યાન તેહ.
તેણે ગાયું કષ્ટ પોતાનું, કહું તુજને નીરધાર;
પોતાના જે કર્મ કર્યાં તે, સંભળાવતો એક વાર.
ઉજ્જયની નગ્રી વીધે, હતો તેહનો વાસ;
સંપત્તિ સ્મૃદ્ધિ મળી બહુ તેહને, કહે શ્રીઅવિનાશ.
કૃષી કર્મ વેપાર કરીને, જીવતો ઋષી જન;
કદ્ય એવું નામ તેનું, કહે શ્રી જગજીવન.

* આ અધ્યાયમાં માયા-ધન ત્યાગ માટે ભિક્ષુકગીતા શ્રી કૃષ્ણે કહી છે તેની કથા છે.

કામદોષ ને લોભ મત્સર, અસુર ગુણ ઉત્પન્ન;
જ્ઞાતાચાર નહિ જાપ્રાણીપીડક, નહીં પીતૃ પૂજન.
દયાદાન હરી ધ્યાન નહીં, સંપતિમાં જીવ રહેશ;
ઘર વિષે આત્માન કરે, સતોષ નહીં, મન કલેશ.
કુટુંબનું પોષણ કરે નહીં, નહીં જ્ઞાતા મન;
કુઃખ દેતો સજનને, સંચિત કરતો ધન.
મલીન વસ્ત્રો વળી જીર્ણ, કાટ્યાં ધરે પોતે કાય;
વૃષભની પેરે કરે ધંધો, અપવિત્ર રાખે કાય.
જહાં તહાંથી દ્રવ્ય લાવે, કરે એકકું ધામ;
પારધીને અર્પણ કરે, પણ ધર્મનું નહીં નામ.
દહ કબે કુઃખ પામે, પણ દ્રવ્ય સાથે પ્રીત;
ભોમિમાં દાદી સૂએ ઉપર, સદા ધનમાં ચિત્ત.
પરિવારને પોષે નહીં ને, નહીં આત્મનિવેદ;
દ્રવ્ય અર્થે નાના વિધના, ધરે મનમાં બેદા.
જહાં તહાંથી ગુહી લાવે, પૂજ્ય વર્ણ કાય;
એવાં તેનાં કર્મ જોઈને, કુટુંબ કુઃખી થાય.
પુત્ર કલત્ર ને સ્વજન મિત્ર, જે પોતાનો પરિવાર;
દ્રોહ કરવા સર્વ લાગુ, દેખી કુષ્ટાચાર.
પછી કોઈ માને નહીં, નહીં પ્રીત ધરે પરિવાર;
એક પામી સર્વ કો, તેનો કરે તીરસ્કાર.
દ્રવ્ય લોભી વીમ્ર એવો, નથી ગણતો તેહ;
રૂકું ભૂકું સર્વ સરખું, ગરથ ઉપર છે સ્નેહ.
હો મિત્ર ઉધ્ધવ કહું તુજને, સાંભળજે હરીજન;
તે ઉભય લોકથી થયો અજગો, એમ કહે છે જીવન.
ધર્મ કર્મથી બ્રહ્મ થયો, કોપ્યા પંચયજ્ઞના દેવ;
તે ભાગ કો પામ્યા નહીં, શત્રુ હવા તતખેવ.
કુટુંબ શત્રુ, સ્વજન શત્રુ, જ્ઞાત જ્ઞાત પરિવાર;
દ્રવ્ય સંચિત દેખીને સર્વ, દેષ કરતા અપાર.
તે સૌ મળી અપવાદ મૂકે, મૂકે શીરપર આળ;
દ્રવ્ય હરવા કરે ઉદ્યમ, મળી બાળગોપાળ.
કંઈ એક ધન તેનું જ્ઞાતે લીધું, કંઈ ગયું તસ્કર હાથ;
કંઈ એક ચાલ્યું રાજદારે, એમ થઈ ધનની ઘાત.
જેમ મક્ષીકા મધ સર્વ જાયે, થાયે મુખનો પૃથાશ્રમ;
કાગ કોયલ કરે છેદન, પછી જાય નીજ આશ્રમ.
કુંચાલ દુર્બળ વિમ્ર એવો, કદર્થ જે કહેવાય;
અપમાન પામ્યો સ્વજનથી, બ્રહ્મ બુધિ હવો દિનરાય.

* પારધીને એટલે જેમ મધમાખે સંચેલું ધન પારધી લે છે તેમ. કાઠને આપે નહિ, પોતે વાપરે નહિ. † પ્રપંચ કરે.

તિરસ્કાર તેના કરે સૌ, ટોળે મળી નર નાર;
વૃદ્ધવય આપી કુઃખ પામ્યો. ચિંતા યુક્ત અપાર.
ધન નાશ હવું ત્યારે, તાપ વ્યાધો બહુ;
એક પામે આંસુ ઢાળે, પણ મુખ મોડે સહુ.
પછે પૈરાગ્ય મન ઉત્પન્ન હવો, બોલે મુખે વાણ;
“અહો ભુકું મેં બહુ કર્યું, પૃથા જન્મ ખોચો જાણ.
મારું ધન ધર્મ કારણે, નવ આપ્યું કોવાર;
રે અતિ લોભી જનને, ધનથી ન સુખ કે સાર.
એ ધન ભુકું જીવતે, આપે છે બહુ કુઃખ;
મુતા પછી નકે લઈ જાયે, તેમાં છે શું સુખ?
રૂપવાન નરમાં હોય જો, કદી કોઈ અલ્પ ભાગ;
નાશ પમાડે અંગ તેનું, તેમાં લગાડે આગ.
એમ અતિ લોભી મનુષ્યના, યશ ગુણ પામે નાશ;
સ્વલ્પ લોભ પણ બુઝાડે, સ્વર્ગલોકના વિલાસ.
દ્રવ્ય મેળવ્યા પછી, વધારવાપર લક્ષ;
પછી રક્ષણ ક્રમ કરવું, જેથી કરે નહિ કો લક્ષ.
ખરચ કરતા, નાશ થાતાં, પરિશ્રમ, ચિંતા, ત્રાસ;
એ દ્રવ્યને ધિક્કાર છે, જે આપે નવ સંન્યાસ.
ધન થકી થાય છે, મોટાં હિંસાદિક પાપ;
મિથ્યા ભાષણ, દંભ, કામ, ને ક્રોધ વિસ્મય આપ.
વળી મદ બેદ પૈર સ્પર્ધા, અવિશ્વાસ સ્ત્રી વ્યસન;
ધૂત મદ્યનાં વસન વળગે, એ પંદર કરે અપાવન.
માટે હરેક જને ધન લોભ, તજવો નિરધાર;
આ જગે બંધુ માત તાતનો, સ્નેહ મુકાવે ધન સાર.
ધન લોભી મનુષ્યને, પરલોકે પણ કુઃખ;
આત્માનું કલ્યાણ ન પામે, નવ પામે કોઈ સુખ.
ધન લોભી પાપીજન, દેવ ઋષિ પિતૃને ન આપે ભાગ;
તે નિચ ચોનીમાં પડે સદા, તેના ધનમાં ઉઠી આગ.
રે ધન મારું વહી ગયું, થયો હવે વયોવૃદ્ધ;
શું કરું ક્યાં જાઉં ને, હવે ક્રમ થાઉં હું શુદ્ધ.
રે ધન ગયું એ ઠીક થયું, જેથી આવિયો વૈરાગ;
એ નાવથી હું તરીશ નિશ્ચે, છે મારું મહાભાગ.”
પછી તેણે મન વિમાસી, હરી ઉપર રાખ્યું ચિત્ત;
અટણ કરીને તીરે ફરતો, પ્રભુને સમર્પ્યું વિત્ત.
મહા અટણ કરતો ઋષીજી તે, નમ્ર પોતાને આવ્યો;
કો એ દંડકમંડલ કરથી લીધું, કોને મન નહીં લાવ્યો.
કો ભિક્ષામાંથી અન્ન લીધે, કોએ પ્રોઠી કોકર મારી;
એક ચોર કરી બાંધવા માંડ્યો, વિમ્ર રહ્યો તવ હાસી.

એક કહે એનું દ્રવ્ય ગયું તેથી, પાંખડ એવો માંડયો;
સંસારનું એવું ચરિત્ર જોતાં, માયાના બળથી છાંડયો.
તે ભિક્ષુકે મન વશ્ય કીધું, સંસારમાં ચીત્ત ન આપે;
મન પોતાનું પ્રભુમાં આરોપી, ચર્ણકમલે ચિત્ત થાપે.
પછી ગર્વ મનનો નિવારીને, છવ્હા દતે હણતો;
હવે કોને કુષણુ દઉં હું, કર્મ પોતાનાં ભણતાં.
અનેક પ્રકારે માળવજને, કુઃખ તેને આપ્યું;
કુર્જને, દહિક દેવ કૃત કુઃખ, તે સર્વેથી અંગ સંતાપ્યું.
સંસાર મનસા દહ પામીને, હરીનું નામ ન લીધું;
માયા અર્થે અવતાર યોગ્યો, મહા અકારણ કીધું.
એમ જાણી હરીનું સમરણુ, દિવ્ય વિશેષ કરતો;
માયાવર્ણત થઈને હીંડે, અનેક વચન યોગ્યરતો.
“આ લોક, આત્મા, દેવ, ગ્રહો, નથી કુઃખ કારણુ;
કુઃખ કારણુ મન છે, દેહદમે પામે નારાયણુ.
મન મધેથી થાય ઉભા, સત્વ રજ તમ ગુણુ;
સંસાર અક તે ફરવે, એ મનમાં છે દુર્ગુણુ.
ધૈર્ય છે સંગ રહિત, વળી જ્ઞાનમય અખંડ;
અવિદ્યા પીડે મુજને, પણ ન પિડે ધૈર્ય પંડ.
ધ્યાન, નિત્ય નૈમિત્તિક સ્વધર્મ, યમ નિયમ ને વ્રત;
એ સઘળા સહર્મો છે, ઇન્દ્રિનિગ્રહ માત્ર સમસ્ત.
મનોનિગ્રહ એ યોગ મોટો, શાંત ચિત્તને શું દાન?
ભટકે ચિત્ત સર્વ સ્થળે, પિડે પાપીને અજ્ઞાન.
મન વશ સર્વ ઇન્દ્રિયા, મન નહિ કોને વશ;
એ દેવનો પણ દેવ છે, એનો ન ધરવો પક્ષ.
મનના પ્રેરક પ્રાણીઓ, હું મારું કરે સૌ વાર;
જ્ઞાતિમાં ભટકે સદા, આઠે અજ્ઞાન અંધકાર.
મુખ કુઃખને ભોગવનાર નથી, તે છે આત્મા નિર્ગુણરૂપ;
લોપ તેને નવ લેશ લાગે, એમ પદ્યો ભિક્ષુક ભુપ.
નિરાકાર ક્રિયા રહિત આત્મા, નથી કર્તા ભોગતા;
એ આત્મા છે એકલો, તેમાં રહી છે સર્વજ્ઞતા.
દેવતા કારણુ હોય તો, આત્માને શું હોય;
એકે બટકે ભૂં માર્યો, એમાં આત્મા દાષ કેમ જોય.
આત્મા મુખકુઃખ કારણુ હોય તો, એ છે સ્વસ્વભાવરૂપ;
આત્માથી નથી ભિન્ન કંઈ, કોઈ ધરવો એ વિપરીત.
ગ્રહ કુઃખરૂપ હોય તેમાં, આત્માને નવ લવલેશ;
ગ્રહ પીડા ગ્રહને વળગે, એમ કહે છે જોશ.
આ દહને ગ્રહ પીડે, પણ આત્મા તેથી ભિન્ન;
ગ્રહ પીડવાથી કદી જને, નવ કરવું મન ખિન્ન.

બ્રહ્મ વિદ્યામાં આ દહને, લય કરીશ નિરધાર;
હે ત્રિલોકના સ્વામિ તમો, સહાય કરજે આ વાર.
ખટવાંગ રાજ ક્ષણમાં, એને પેરે પાખો મોક્ષા;
તો બ્રહ્મવિદ્યા પામીશ હું, એમ યોગ્યો લોભી રૂક્ષ*.
આત્માને કર્મ સાથે, સંબંધ નથી કાંઈ;
આત્મા દહ નથી કર્મ કરતા, એને નથી કદિ સાંધી.
કાળ કારણુ કુઃખનું, હોય કદિ આ દહ;
પણ ત્યાં આત્માને શું છે, તેપર કોઈ મિથ્યા નિસંદહ.
આત્મા છે અસંગ સદા, કેમ સંલવે કુઃખ અંશ;
આત્મા છે નિર્વિકારી, નવ લેવે કાંઈ વંશ.
આ મુખ કુઃખ અહંકારથી, પાળે મનુષ્ય મન;
એ સમજે તેને નવ પીડે, આ કુષ્ટ પાપી જન.”
માટે હું બ્રહ્મનિષ્ઠ થઈને, તરીશ ગ્રહી સાર;
એમ કહેતો શ્રીહરિ ભક્તિએ, વળગ્યો તેણી વાર.
પછી શ્રી પ્રભુ ત્યાં વદે, મુણુ ઉધ્ધવ ધીર;
પુરૂષને મુખ કુઃખ દેતા, કોઈ નથી આ શરીર.
શત્રુ મિત્ર ઉદાસી આનંદ, એ મનના છે દાખેલ;
અજ્ઞાનિને વળગી રહ્યા, નથી તરવા સહેલ.
ઉધ્ધવ તમે મને નિરખી, મનોનિગ્રહ ધરો મન;
યોગ સાધન સર્વોત્તમ છે, તેથી થાય આનંદ.
એમ ચેતી મુજને ભજશે, મારું પદ તે પામે;
કર્ણનીપેરે જે ચેતે, તેના સઘળો મોહ વિરામે.

વળણુ.

મોહવિરામે માયાવર્ણત, આત્માદહિ શુદ્ધ થાયરે;
કરજોડી વિમ વલ્લભ કહે, થયો ત્રેવીશમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રી મદ્ભાગવતે મહાપુરાણુ એકાદશસ્કંધે
ત્રયોવિંશતિમોધ્યાયઃ ૧૧૨૩૥

અધ્યાય ૨૪ મો.

કડવું ૨૬ મું-રાગ ધનાશ્રી.

શ્રી કૃષ્ણ વળતા ઉચરેરે, કૃત્યયુગના લોક વિવેકી;
તે કૃવળ ભજન કરતા હતારે, માયા મનથી ઉવેખી.

* રાજ. † ભેટવું-એ જે એકલા થતા નથી.

‡ ચોવીસમા અધ્યાયમાં સાંખ્યદ્વારા આત્માથી સર્વ પદ્યો ઉત્પન્ન થાય છે, અને પાછા આત્મામાંજ લય પામે છે, એવું ચિંતન કરવાનો ઉપદેશ કરી મનના મોહનું નિવારણ કયું છે.

ચાલ.

માયા વરણત ભજતાં મુજને, હું ત્રીગુણ રૂપે વરતું;
સંસારી સૌ સાધન કરતાં, અન્યમાં મન નહીં કરતું.
વિશ્વ મધ્યે માન ઉપમાને, હાની લાલ ન થાય;
મનમાંથી જે ઉપજે છે તે, મન મુને આશિષવા ધાય.
સંસાર આયુષ્ય શ્રમ કીધા વિન, નવ છૂટે જન દહ;
અનાદિ પુરૂષનું અધ્યયન કરતાં, મુક્તિ પામે તેહ.
એ આખ્યાન યોગ ભિક્ષુકગીતા, બ્રાત સાંભળતાં એહ;
ભક્તિ પામે પર્મ યથારથ, શ્રીમુખ કહે છે તેહ.
જે કો આખ્યાન સાંભળશે, તેનું મન માહેરે વિષે રહેશે;
શ્રીકૃષ્ણજી કહે જ્ઞાન ઉદયથી, જગત મિત્ર કરી લેશે.
હે ઉદય હો તુજ પાસે, સાંજ્ય કહું આ વાર;
કપિલાદિક આચાર્યો તેના, નિયંતા નિર્ધાર.
સાંજ્ય જાણ્યા થઈ પ્રાણી, સુખ દુઃખની બ્રાંતિ ટાળે;
એ સાંજ્ય યોગ છે ઉત્તમ, કહ્યું છે દિનદયાળે.
સત્યયુગ મધ્યે સર્વે પ્રાણી, પ્રભવિયામાં નિપૂણ;
દ્રષ્ટા દૃશ્ય એક હતા, પ્રભમાં હતા સૌ લીન.
દૃશ્ય પદાર્થ કાર્ય કારણ છે, દૃષ્ટા છે પુરૂષ;
જીવોના અદ્ય કારણે, ત્રણ ગુણ થયા નિશ્ચેજ.
ત્રણ ગુણમાંથી મહત્ત્વ હવું, તેના છે એ ભેદ;
ક્રિયા ને જ્ઞાન શક્તિ તે છે, જે રહે છે અભેદ.
મહત્ત્વ વિકાર પામતાં, ઉપન્યો ત્યાંથી અહંકાર;
અહંકારના તૈજસ ને તામસ, ને ત્રિજ્ઞે છે વૈકાર.
વૈકારિકમાંથી મન ને દેવતા, હવા છે અગિયાર;
તૈજસમાંથી તેટલી ઈદ્રિ હવી, તામસથી શબ્દાદિકસાર.
અહંકાર ચિદાકાશથી વ્યાપ છે, એ ચૈતન્ય જડની ગાંઠ;
દેવ મન પ્રકાશવાળા, અહંકાર કારણ શાંત.
ઈદ્રિ છે પ્રવૃત્તિવાન, અહંકારનું એ કાર્ય
પંચભૂતને આવરાણ છે તેથી, તામસનાં એ કાર્ય.
મનની પ્રેરણા થકી સર્વે, કીધું ઉત્પન્ન અંડ;
પ્રાણીમાં રહેલા અંડમધ્યે, હું વ્યાપિ રહ્યા નવખંડ.
મનની નાભિ મધ્યે સર્વ કારણ, રૂપ હવું કમળ;
કમળમાંથી પ્રભા હવા, પ્રભાએ કીધાં જળ સ્થળ.
(પછી) સ્વર્ગ લોક દેવસ્થાન હવું, ભુવલોક ભૂતાદિક સ્થાન;
ભૂલોક મનુષ્ય સ્થાન છે, જ્ઞાનિનું પરપ્રભ ધામ.

* વૈકારિક વૃત્તિ.

૭૦

અમુર ને નાગનાં સ્થળ, પાતાળમાં જે ગાણાય;
ત્રિગુણાત્મક સર્વ ગતિ, ત્રૈલોક્યમાં મનાય.
યોગ તપ સંન્યાસથી, મહલોક જનલોક વાસ;
તપલોક સત્યલોક મધ્યે, હું ગતિ આપું અવિનાશ.
મારી સર્વે શક્તિથી આ જગના, પ્રાણી પામે ઉચ્ચ ગતિ;
નિશ્ચ ગતિને પામે પ્રાણી, જેવી ઉપજે તેને મતિ.
વૈકુંઠવિણ અન્ય સર્વે ગતિમાં, અંચળતાના વાસ;
માટે પૈરાગ્ય ધરવો જને, પરપ્રભનો કરવો અભ્યાસ.
ઘટ કંડળમાં માટી મુતું, નથી ખદલાતા કો કાળ;
તેમ આત્મા નિત્ય જાણજે, કહે છે દીનદયાળ.
આ મહત્ત્વાદિક પદાર્થ સર્વે, નથી કોઈ સ્થીર;
અહંકારાદિકનાં એ કાર્ય કારણ, તેમાં ક્રમ હોય હીર.
કાર્યનાં ઉપાદાન કારણરૂપ, પ્રકૃતિ નિરધાર;
તેના અધિષ્ઠાતા પુરૂષ છે, તેના અધિષ્ઠાતા કાળ.
એ ત્રણે મારાં રૂપ જાણવાં, તેમાં નથી કંઈ ભિન્ન;
હું અદિર્તાય છું સર્વત્ર, માનજે ધરી શુદ્ધ મન.
મનની ઇચ્છા હોય ત્યાં લગાણ, રહેશે આ સર્વ સૃષ્ટ;
પિતા પુત્રોરે એ ચાલી જાય, ઇચ્છાવિણ ન થાય કંઈ ભૂષ્ટ.
પ્રલય સમય આવે ત્યારે, પ્રભાં સર્વે પીલાય;
પંચભૂતો પડે બૂદાં, લય એકેક મધ્યે થાય.
અંગ, અન્ત ને દેવતા, મન, શબ્દ ને અહંકાર;
મહત્ત્વ કારણ રૂપ સર્વેનો, થાય ઉત્તરોત્તર સંહાર.
માયા કાળમાં લય પામે, થાય છે એક રૂપ;
કાળ માયા પ્રવર્તકમાં, લય પામી જાય સુખરૂપ.
તે પુરૂષ પ્રકૃતિ મધ્યે, લીન થઈ થાય તદાકાર;
એક આત્મા રહે સર્વત્ર, ઉપાધિ રહિત સર્વ આધાર.
જગત સૃષ્ટિ થઈ તેથી, તેમાં થયો સર્વ લય;
આત્મા છે સર્વત્ર સદૈવ, તેને ન કોના ભય.
જે આ વિચાર હૃદય મધ્યે, કરે નિરંતર વાસ;
બ્રમ બુદ્ધિ ટાળે નિશ્ચય, પામે શ્રી અવિનાશ.
આકાશમાં સૂર્ય ઉદય થયે, નવ રહે કંઈ અંધકાર;
સર્વત્ર તેજ વ્યાપી રહે, એમ કહે શ્રીમુરાર.

વળણ.

સર્વત્ર તેજ હરી જાણે, સમદષ્ટિ જે થાયરે;
ભણે વિમ વલ્લભ મુણે સાધુ, થયો એવિશમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે એકાદશસ્કંધે

અનુવિંશતિત્થોધ્યાયઃ ૧૧૨૪૧

* અવિનાશ-વિનાશ ન પામે તેવી.

† હીર એટલે માળ.

અધ્યાય ૨૫ મો.*

કડવું ૨૭ મું-રાગ ગાડી દાહરી.

શ્રી શુકોવાચ-

શ્રીકૃષ્ણ પોતે ત્રિગુણ ભાવને, એકત્ર કરીને કહે છે;

શ્રી કૃષ્ણવાચ-

દયા વિના સંતોષ ન પામે, સત્વગુણ લક્ષણ લહે છે.
મૃતિથી પુરૂષ જુદો સમજે, પણ ગુણ ત્રણ નવજતાય;
ત્યાં સુધી સુખ દુઃખ નવ મટે, માટે કહું તેનો ઉપાય.
સત્વ ગુણ વૃત્તિઓ કહીએ, શમ દમ તતિક્ષા વિવેક;
સ્વધર્મ પ્રીતિ, સત્ય, દયા, સંતોષ, પુર્વનાં અનુસંધાન એક.
વ્યય, પરાજય, આરિતકતા, અચોજ્ય કર્મ અદરીન;
દાન, સરણતા, વિનય, આત્મા, પ્રિતિ, એ સત્વ ગુણલક્ષણ.
સ્વર્ગની ઇચ્છા, યજ્ઞ-કરવા, મદ ધારીને અસંતોષ;
ગર્ભિ, ધન ઇચ્છાએ દેવસ્તવે, ભેદ બુદ્ધિના બહુ દાષ;
વિષય ભોગ ને યુદ્ધ આસક્તિ, આત્મશ્લાઘા ઇચ્છે;
ઉપહાસ, આત્મસ્તુતિ પાઠક, બળથી ઉદ્બોગ વાંછે;
એ સર્વે છે રજ્જે ગુણ વૃત્તિ, તેમાં મધ્યમ સૂખ;
એ વૃત્તિઓથી સુખ દુઃખ ન આવે, ન ભાગે ભવભૂખ.
ક્રોધ, લોભ, મિથ્યા ભાષણ, ને હિંસા દંભ ને શોક;
દુઃખ દીનતા આજસ ને આશા, કલ્પ્યો, ભવ જડતા રોગ;
એ સર્વે છે તમોગુણ કારણ, પ્રાણીને દુઃખ રૂપ;
એ વૃત્તિ તજે તો પ્રાણી, પામે અતિશે સૂખ.
હું મારું એમ મિથ્યા બકે, ત્રણે રૂપનો ભેદ;
એને સંનિપાત સાધુ કહે, વીરલા ધરે કો ખેદ.
વ્યવહારમાં મન વસ વર્તે, જાણે એ સર્વ સંનિપાત;
સર્વે કાર્ય કરે એ પ્રાણી, પણ થાયે ઉચ્ચાટ.
સકામ કર્મમાં એક નિષ્ઠ થઈ, ગૃહસ્થાશ્રમે રહે આસક્ત;
નિત્ય નૈમિત્તિક ધર્મે ન વર્તે, એ સંનિપાત, શું શક?
સકામ કર્મ રજ્જે ગુણમય, ગૃહસ્થાશ્રમ તમોગુણ;
નિત્ય-નૈમિત્તિક સત્વ ગુણ છે, પણ નહિ કાંઈ નિર્ગુણ.
શમદમાદિક સત્વગુણ, કામ સેવન રજ્જે ગુણ;
ક્રોધાદિક તમોગુણ વૃત્તિ, એ પણ નહિ નિર્ગુણ.
ને નરનારી નિષ્કામે મુને, ભજે વસી સંસાર;
તે સત્વગુણમય પ્રાણી જાણે, ઉતરે શીઘ્રે ભવપાર.

* આ પચીસમા અધ્યાયમાં પોતાની નિર્ગુણતાનો નિશ્ચય થવા માટે ચિત્તમાંથી ઉત્પન્ન થતી સત્વાદિક ગુણોની વૃત્તિઓ અનેક પ્રકારથી કષમ વ્યાપક રહી છે તેનો કથા પ્રસંગ છે.

સુખ આશાએ ભજે મને, તે રજ્જે ગુણ વૃત્તિ છેય;
પરને પીડા કારણે ભજે, એ તમો ગુણ નિઃસંદેહ.
સત્વ રજ તમ જીવના ગુણ છે, નથી મુને ભવલેશ;
પંચભૂત કારણમાંથી પ્રકટે, એમ બોલ્યા શ્રીવિશ્વેશ.
નિત્ય મુક્ત હું રહું છું, મને નથી થાતિ આસક્તિ;
તે કારણથી કહું છું તમને, કરજો મુજની ભક્તિ
શાંત સત્વ ગુણ વધે ત્યારે, શમદમ આદિ પામે;
રજ્જે ગુણ વધે ત્યારે પ્રાણી, યજ્ઞ લક્ષિમાં વિરામે.
તમોગુણ વધે ત્યારે, શોક મોહ નિદ્રામાં પીડાય;
ચિત્ત સ્વચ્છ થઈ ઈંદ્રિયોમાં, સંગ રહિત મિલાપ મુજ થાય.
વિકાર પામીને વિક્ષેપમાં પડે, જ્ઞાનેન્દ્રિય ઉપરામ ન પામે;
કર્મેન્દ્રિય વિકારી થાય તપ, રજ્જે ગુણમાં વિરામે.
સંકલ્પ વિકલ્પ વધે મનના, અજ્ઞાને ઉપજે ખેદ;
અસમર્થ થઈ કંઈ ન પ્રીછે, તમોગુણનો એ ભેદ.
સત્વ ગુણ વધે દેવ બળ વધે, રજ્જે ગુણે અસૂર બળ;
તમોગુણે રાક્ષસ બળ વધે, એમ ત્રણ ગુણે છે અમર.
જન્યતામાં સત્વ ગુણ છે, સ્વપ્નમાં રજ્જે ગુણ ફરે છે;
સુષુપ્તિમાં તમોગુણ વસે છે, એ કારણ કો લહે છે.
ત્રણે અવસ્થાએ આત્મા સ્થિર છે, સત્વ ગુણે ગતિ પ્રલ્લોક;
તમોગુણથી જડતા પામે, સ્થાવર લોકે પામે શોક.
સત્વગુણ વધે મરણ થાય તો, વૈકુંઠ પ્રાપ્તિ થાય;
રજ્જે ગુણ વધેલો મનુષ્ય પ્રાણી, ઈંદ્રલોકે પલાય.
તમોગુણ વધેલો પ્રાણી, મરે તો નર્ક નિશ્ચે પામે;
નિર્ગુણમય મનુષ્ય આ દેહે, મુજમાં સદા આરામે.
મુજ પ્રીતિ કારણે કર્મ કરે છે, સત્વ ગુણ તે જાણે;
ફળ સિદ્ધિ માટે કાર્ય કરે તે, રજ્જે ગુણ પરમાણો.
દંભ મત્સરાદિકથી કરે તે, તમોગુણી સર્વે કર્મ;
એ સમજીને કર્મ કરે તો, સાચો પાળે ધર્મ.
દહથી આત્મા ભિન્ન ગણે, એ સાત્વિક સાધન છેય;
દહાત્મા એકઠા ગણવા, રજ્જે ગુણ કારણ એહ.
શિશુ કે મુંગા તેમનું જ્ઞાન, એ તમોગુણનો છે ભાવ;
મારા સ્વરૂપનું જ્ઞાન હોય તે, નિશ્ચે તરે એક નાવ.
વને વસવું સત્વગુણ લક્ષણ, ગ્રામ વાસ રજ્જે ગુણ;
દ્યુતસ્થાનમાં તમોગુણ કહે, મુજ મંદિરમાં નિર્ગુણ.
આસક્તિ રહિત કર્મ કરતાં, સત્વગુણી સમજવા;
બહુ આસક્ત થઈ કર્મ કરે તે, રજ્જે ગુણી પંચ ગણવા.

સ્મૃતિ બ્રહ્મ થઈ કર્મ આચરે, તમોગુણનો એ બેદ;
મજનો આશ્રય ધારણ કરે તે, નવ પામે કદી ખેદ.
વેદ બ્રહ્મમાં પ્રેમ હોય તે, સત્વગુણનું લક્ષણ;
કર્મમાં સચ્છંધા ધરે પ્રાણી તે, રજ્જો ગુણી પ્રાણી દર્શન.
અધર્મને ધર્મ માની પાળે, તમો ગુણી તેને કહીએ;
મજ સેવામાં ભાવ ધરે તેને, નિર્ગુણ બ્રહ્મ લહીએ.
અનાયાસથી પ્રાપ્ત આહાર કરે, તે થાય સત્વ ગુણવાન;
ખાટો ખારો આહાર કરે તે, રજ્જોગુણી નિશ્ચે માન.
અશુદ્ધ આહાર કરે જે જન, તામસી વૃત્તિપાળો;
નૈવેદ્ય આહાર કરે જે પ્રાણી, તે નવ કદિ રહે ભુખાળો.
આત્માને ભુદો ગણે તે, સુખવાસી સત્વ ગુણ;
વિષય સેવે રજ્જોગુણીને, મોહ દીનતા તમો ગુણ.
બ્રહ્મજ્ઞાન પામે જે સુખ થાયે, તે સર્વેથી શ્રેષ્ઠ;
એ પ્રમાણે સર્વ સમજે, બોલ્યા શ્રી દેવેશ.
મૃતિ પુરૂષ એ સર્વે છે, ત્રિગુણાત્મક પદાર્થ;
એ સેવવા થકી તરે પ્રાણી, પામે સાચો અર્થ.
જે જીવ એ સર્વ ગુણોને, છતી મુજને આરાધે;
તે જીવ આ લોકવિષેથી, નિશ્ચે મુજને સાધે.
આ મનુષ્ય દહ ઉત્તમ જાણજે, જ્ઞાન વિજ્ઞાન પમાય;
વિચક્ષણજને મુજને સેવવો, શુદ્ધ આત્મા તવ થાય.
જીતેન્દ્રિય થઈ સાવધપણે, મુને સેવે એક ચિત્ત;
ત્રણ ગુણ ત્યાગી પ્રાણ નિશ્ચે, લિંગદહ છોડે ખચિત.
અલિંગી ને નિર્વિઘ્ની હું, છું પરમાત્મા પરબ્રહ્મ;
તેનું સેવન કરે નહિ જે જન, તે નહિ થાય પાવન.
ચાર પ્રકારના ભક્ત કહાવે, તેનાં સુખ લક્ષ્યાં નવ જાય;
દાન કહ્યાં તે દીધે સર્વે, પણ તેમાં નહિ ખંધાય.
જે દીસે તે ગુણનું ખંધન, મજવિણ અન્ય પદારથ તુચ્છ;
અનેક પ્રકારે મુજને ભજતાં, પ્રાણી થાય છે સ્વચ્છ.

વળણુ.

પેષે પરબ્રહ્મને એ નિશ્ચે, એ વાત કંઈ વિસ્મય નહીં;
શ્રોતા ભણે જ્યજ્ઞ્ય હરી, પંચવીશ અધ્યાય કથા કહી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે એકાદશસ્કન્ધે

પંચવિંશતિત્થોધ્યાયઃ ॥ ૨૫ ॥

અધ્યાય ૨૬ મો.*

કડ્ડુ ૨૮ મું-રાગ સામેરી.

શ્રીકૃષ્ણવાચ-

શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ભવ પ્રત્યે વદે, મનુષ્ય દહ ઉત્તમ;
મજ સ્વરૂપને સેહેજે જાણે, વળી પાળે સદ્ધર્મ.
જ્ઞાન નિષ્ઠાના પ્રભાવથી, લિંગ શરીરથી મુક્ત થાય;
મિથ્યા સંગને તે નવ પામે, કારજ શિષ્ય પમાય.
જ્ઞાનિ જને આ જન્મે, નિચની સંગત તજવી;
અંધ પુઠે જાતાં અંધ થાયે, (તેથી) અસંગત નવ કરવી.
શ્રીકૃષ્ણ વળી એમ કહે, જેવી માયા આશા;
તે મુજને પામે નહિ, પણ પામે આશા ખંધ પાસ.
તે ઉપર તુને કહું છું, શુભ એક દષ્ટાંત;
પુરૂષવા રાજા હવો, મહા પરાક્રમી ગુણી ને શાંત.
ઉર્વશી અપ્સરાને વર્ષો, એક સમે તજ ગઈ તંહી;
વિકળ થયો મને મુંઝાવ્યો, મોહ ભેદો દહ.
ઉર્વશીનું ધ્યાન હૃદમાં, આકંઠ કરી કરે વિલાપ;
હે પ્યારી, હે પ્રાણથી વહાલી, એમ રડી કરે સંતાપ.
પછી ઉર્વશી કુરૂક્ષેત્રમાં, મળી રાયને એકવાર;
તેના સંગથી રાય પુરૂષવા, સર્વો ગયો નિરધાર.
ત્યાં જઈ બહુ ક્રીડા કીધી, રમ્યો રંગ અનેક;
ઉર્વશીમાં મોહીત રહ્યો, ત્યજ્યો સર્વ વિવેક.
મોહ છુટ્યો તવ રાજા, ચેત્યો દીલમાં એમ;
આ દહે મેં ભુંકું કંઈ છે, આથી નથી કંઈ ક્ષેમ.
પ્રથમ રાય ઉર્વશી સંગે, રંગે રમતો બહુ;
રાત દિવસની વાત ન જાણે, શી શી મુર્ખાઈ કહું.
પણ મન વૈરાગ્ય આવ્યો ન્યારે, બોલ્યો દીન વચન;

પુરૂષવા ઉવાચ-

રેરે મોહ વશ થઈ હું ભુલ્યો, ખરે ખરો નાદાન.
ઉર્વશી કંઠે વળગી તેથી, કામથી થયો તલ્લિન;
સૂર્ય ચંદ્રનું ભાન ભુલ્યો, જાણ્યું ન રાત્રિ દિન.
હું ચક્રવર્તિ પ્રતાપી રાજા, સ્ત્રી પાસે મીન સમાન;
વાંદર પેરે નાચ્યો કુદો, ભુલ્યો સૌ દહભાન.
ન્યારે સ્ત્રી મૂકી ચાલી, નજન થઈ પૂઠે દાડ્યો;
ખરની પેરે પાટુ ખાધી, તોપણ સંગ ન છોડ્યો.

* આ છવીશમા અધ્યાયમાં દુષ્ટ સોડોના સગથી યોગ નિષ્ઠાનો ધાત થાય છે, ને સાધુઓના સગથી જેવી જોડાણ તેવી યોગ નિષ્ઠા પ્રાપ્ત થાય છે. તે સમજાવવા પુરૂષવા રાજાનો કથાપ્રસંગ કહ્યો છે.

ધિક મુજના ચકવર્તી પદને, ધિક પ્રભાવ ને ખળ;
 ધિક સામર્થ્ય સત્યવાદને, ધિક છે મુજનો અમલ.
 જે જન સ્ત્રી વશ થયો, તેના તપ જપને ચિકાર;
 સંન્યાસ, મૈન્ય એકાંતપણથી, તે ખળે નહિ તડભાર.
 ખર સાંઠ સમ સ્ત્રી વશ હવો, પ્રતાપી હું રાજન;
 તથાપિ મોહથી નવ મુકાયો, ધિક છે મુજની સાન.
 બહુ વર્ષ ઉર્વશી અધરનું, કીધું પ્રેમે પાન;
 અગ્નિ આહુતીથી તૃપ્ત ન થાય, તેમ મુજ હૃદને માન.
 કામદેવ છે રાજ જગૃત, તે દમે મુને હંમેશા;
 હું ઘેલો હરાયો દોર છું, તેમાં શું વિશેષ.
 છીનાલ સ્ત્રીના પાસમાંથી, હરી વિણ શકે કોણ કાઢી;
 હવે સર્વે સંગ તણને, ભણશ દવ મારારી.
 ઇશ્વરની કૃપા વિના કહી, મોહ ન મટે જનનો;
 કુર્મતિ ને કામાંધના, તે વિણ તાપ ટળે ના તનનો.
 ઉર્વશી નથી કંઈ અપરાધી, મેં લુકું કીધું કાજ;
 રજ્જુને મેં સર્પ જાણ્યો, તેમાં રજ્જુનો શો વાંક?
 મલિન, ગંદી, કુર્ગંધ ભરેલી, અપવિત્ર સ્ત્રી જન;
 તેને મેં સુગંધમય, સુંદર, કહી મનાવ્યું મન.
 ગંદી દહને નૌતમ કહી, મનમાં મોહ જગાડ્યો;
 દહમાં મમતા કલ્પિત છતાં, સંદેહ નવ કંઈ કાઢ્યો.
 દહમાં મમતા મિથ્યા જાણ, દહ કોનો કહેવાય?
 અન્ન દાતાનો પણ તે છે, અસ્થિ તેનાં માલેક થાય.
 સ્ત્રી પણ તેની માલીક છે, આપે ભોગ વિલાસ;
 શેડનો એને કહેવો ઘટે, પોષણ આપે ખાસ.
 અગ્નિ દહનો ધણી કહીએ, આ દહ તેમાં મળે છે;
 કાગડા કતરા તેના માલીક, લક્ષને લાયક ગણે છે.
 દહ આત્માનો સેવક છે, શુભાશુભને જાણે
 મિત્ર તેને જો કહે તોપણ ચાલે, ઉપકારને મન આણે.
 એવા અસ્થિર દહમાં, મમતા મેં બહું કીધી;
 ધિક છે આ જીવજી હવે, આત્માની ભાલ ન લીધી.
 અપવિત્ર અને કીડા વિષ્ણવાળા, દહમાં થયો મત્ત;
 કહ્યું સ્ત્રીનું મુખ સીંદર્યમય, નાક રૂપાણું, રે રૂંટ રૂંટ.
 મનાહર મંદ હાસ્યમય, મુખનાં કીધાં વખાણ;
 અસ્થિ માંસ મેદવાનને, જાણી ગુણની ખાણ.
 ડાહ્યા જને સ્ત્રી સંગનો, કરવો શિષ્ટે નારા;
 સ્ત્રી લંપટ જનથી સદા, રાખવો અણવિશ્વાસ.
 વિષથી, ઇંદ્રિ સંગ થવાથી, માન પામે છે ક્ષીભ;
 સંયોગ થતાં ક્ષીભ વધે છે, અનુભવે રહે અસંતોષ.

એકવાર વિષયમાં લેવાય તો, સદા રહે-સહે બહુ દુઃખ;
 અનુભવે શું મુખ સાંભરે, ચક્ષુ અંધ છતે ઇચ્છે તે મુખ.
 વિવેકી જન મત્ત ઇંદ્રિનો, કદિ ન કરે વિશ્વાસ;
 ધિક છે અવિવેકી મુજને, ભંગ કરાવી સર્વે આરા.

શ્રીકૃષ્ણવાચ-

આમ શોક પુરવાએ, કીધો ધરી શુદ્ધ ચિત્ત;
 અતે પરમાત્માને પામ્યો, સ્ત્રી સંગ રીત વપિરત.
 બુદ્ધિમતે નિચતણો, સંગ ન કરવો લગાર;
 સત્પુરૂષનો સંગ કરતાં, કુષ્ટ મતિ ન રહે કો વાર.
 તિર્થ દેવથી સંતપુરૂષનો, સંગ ઉત્તમ મનાય;
 અપેક્ષા રહિત મુજની ભક્તિ, તે સત્પુરૂષ ગણાય.
 અહંતા મમતા જેણે ત્યાગી, મુખ દુઃખ સરખાં જાણે;
 સમાન દૃષ્ટિવાળા સર્વે, સત્પુરૂષ પ્રમાણે.
 સત્પુરૂષો સદા મજને, ભજે હર્ષ મન આણી;
 અહોરાત્ર ખડા રહે, મજમાં પ્રીત પીછાણી.
 હું અનંત ગુણી આનંદી, અનુભવી, સાક્ષાત પરબ્રહ્મ;
 તેની ભક્તિ જેને મળી, તેને શાની કમ.
 અગ્નિ સેવનાર જનનો, શીતલય થાયે નાશ;
 સાધુ જનની સેવા કરતાં, જય જન્મમરણનો ત્રાસ.
 સાગર મધ્યે દુખતાં જનને, નાવ અતિ મુખકર;
 ભયંકર આ સંસાર મધ્યે, સત્પુરૂષ છે દુઃખ હર.
 સર્વ પ્રાણીને અન્ન મુખદ, તેમ ઉદ્ધવ, સત્પુરૂષ જાણ;
 પરલોકમાં ધર્મ મુખ્ય, તેમ સત્પુરૂષ પરમાણ.
 સૂર્ય ચક્ષુવાનને સદા, પ્રકાશ આપે નિરધાર;
 સત્પુરૂષ ચક્ષુ વિણ જનનો, કરે નિશ્ચે આધાર.
 દવ, ખાંધવ, આત્મા ને હું, સર્વમાં, સત્પુરૂષ છે મુખ્ય;
 સત્પુરૂષની સેવા કરતાં, થાયે અબુધ્ધ તે બુધ્ધ.
 એ દૃષ્ટાંત દેખી રાય પુરૂષવાનું, સ્ત્રીનો સંગ ન કરવો;
 તૃણાનારી નરકે નાંખે, એમાં સંદેહ નવ ધરવો.
 પછી તે પુરૂષા રાયે, પૈરાગ્ય આણી મન;
 મારે શરણે આવીયો, મૂળ પદ પામ્યો રાજન.
 અતિ પ્રેમ આણી ભજે મુજને, સંપૂરણ કરે જન;
 ભવબંધનથી તે મૂકાયે, છૂટે સઘળાં પાપ.
 સંત સંગતિયિ મહા મુખ પામે, ભક્તિ કળ વરદાન;
 અનેક જન્મ કષ્ટ ટાળી પામે, અભયપદ મુખ ધામ.

વળણ.

અભયપદ સુખ ધામ પામે, ફરી ન ધરશે કાયરો;
સાધુજન સૌ હરી ભણુજો, થયા હવિશ અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે એકાદશસ્કંધે
પદ્મવિંશતિતમોધ્યાયઃ ૥૨૬૥

અધ્યાય ૨૭ મો.*

કડવું ૨૬ સુ-રાગ આશાવરી.

ઉદ્ધવજી પૂછે શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યે, ભક્તિ યોગ કહો સ્વામિરે;
બહુનામિ કહો તે મુને વિસ્તારીરે.

ચાલ.

ઉદ્ધવોવાચ-

હે યાદવોત્તમ મહાત્મા, કહો પૂજનો પ્રકાર;
ભક્તજનો પૂજન કરે તે, વિધિ રીતિ કહો આ વાર.
નારદ, અંગિરા પુત્ર બૃહસ્પતિ, વેદવ્યાસ ને સૌ મુન્ય;
મનુષ્ય કલ્યાણરૂપ પુજન ગણે, તો કહો મુને તે પૂણ્ય.
બ્રહ્માજીને આપ શ્રી મુખે, કહીતી કથા એકવાર;
શિવે પાર્વતિને કહ્યો છે, તે કહો સેવા પ્રકાર.
સર્વ વર્ણ આશ્રમ માટે, એ છે શુદ્ધ કાળ;
તો આપ સેવાવિધિ કહો, જેથી સુખ પામું મહારાજ.

શ્રીકૃષ્ણોવાચ-

શ્રીકૃષ્ણજી કહેતા હવા જે, આદિ બ્રહ્મનું જ્ઞાન;
નારદને કહ્યું છે સહી, જે અધ્યાત્મ શ્રીભગવાન.
નારદજીએ વેદવ્યાસ પ્રત્યે, કહ્યું છે નીરધાર;
વેદવ્યાસે અંગિરા સુતને, કહ્યો પૂજન વિસ્તાર.
શ્રી મહાદેવજીએ પાર્વતિ પ્રત્યે, કહ્યો ભક્તિ અધિકાર;
તે પૂજનનો વિધિ કહ્યું છે, તે સાંભળજે સર્વે સાર.
એક વૈદિકી, બીજી તાંત્રિકી, ત્રીજી ઉપયામિશ્રિત પુજન હોય;
ત્રિપ્રકારે પુજન મારી કરે નિત્ય, તરે ન કુઃખ જોય.
પ્રભાતમાં ઉઠી શ્રી સૂર્ય દેવને, નમસ્કાર પ્રેમે કરે;
ઉદક અર્ધે પૂજન કરીને, પછી સર્વ કાર્યમાં પરવરે.
ચંદન પુષ્પે કરવી પૂજન, પછી મારી સેવા કરવી;
બ્રાહ્મ મૂર્તિ ઉઠીને પછી, દહાદિક શુદ્ધિ ધરવી.

* આ સત્તાવીશમા અધ્યાયમાં પૂજનનો સર્વ પ્રકાર કહ્યો છે.

† એની નીચેની ચાર લીટીનો ભાવ મૂળ ભાગવતમાં નથી.

મૃતિકાએ શીશ્ય કરી પછી, ચાણું પ્રક્ષાલન કરવું;
દંતધાવન શુદ્ધ કરીને, સ્નાન વિધિએ આચરવું.
તીર્થને વિષે સ્નાન સંધ્યા, પંદન કરવું હવે;
જે જે કર્મ વેદ કહ્યાં છે, તે સર્વે કરે મુખે.
સ્વરૂપ મારું ધારવું હૃદયે, પંચામૃતે પૂજન કરે;
વિધિનિષેધ સૌ મનથી કાઢી, મારી પ્રતિમામાં ચિત્ત ધરે.
પાષાણમય કે કાષ્ઠમય, કે સુવર્ણ માણીમય;
મૃત્તિકામય, વેણુમય, ધાતુમય કે મનોમય મૂર્તિ સહી.
સ્થિર મને જે પ્રતિમા, પૂજે બે પ્રકારની મૂર્તિ કહી;
એક સેવાથી રહે મન સ્થિરતા, સ્થૂળ પ્રતિમા સાચી લહી.
એ પ્રતિમાનું પૂજન કરવું, ધરવો આદરભાવ;
એજ પ્રભુ સર્વેનો સ્વામી, એજ શુદ્ધ મનોમય.
મૂર્તિ સેવામાં વિલંબ ન કરવો, સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ આસન ધરે;
મન સ્થિર રાખી આચરે તો, એક ક્ષણ માને તરે.
પૂજન પ્રેમ વિધિએ કરીને, ચંદન પૂષ્પે પૂજે;
નમસ્કાર નૈવેદ્ય આરતી કરે, તો નારાયણ મનમાં સૂઝે.
પછી ધૂપ ચંદને પૂજ્યે, વૈશ્ણવ સ્થળને વિષે;
ઘૃત આહુતી દીજ્યે, થાય શુદ્ધ મન પ્રભુમાં હીસે.
સૂર્યને અર્ધે પૂજ્યે, જળમાં તર્પણ વિધિ કરી;
મહા આનંદ ભોજન દીજે, એમ સંતોષવા શ્રી હરી.
વસ્ત્ર દક્ષિણા કરી પૂજન, મુગમાં ચિત્ત સદા ધરે;
નાના વિધનાં પુષ્પ ફળ લઈ, પૂજન તે વિધિએ કરે.
પડવાન રૂઠાં ભોગ ધરીને, મમ પ્રતિમાને ભાવે ભજે;
આહાર દુર્વા દર્ભે કરી, તર્પણ આદિ સર્વ કીજે.
પછી ન્યાસ પડાંગ કરી, જળ પાત્ર પૂરણ ભરી;
અર્ધ માત્ર ઉદકે પૂર્ણ કરે, આચમન કરે સ્વહસ્તે કરી.
હાર ધરાવી શંખાદક લઈ, પ્રોક્ષણ કરવું પ્રેમ સહી;
વેદ વિધિએ આજ્ઞા માર્ગે, પૂજન કરવી એક ચિત્ત થઈ.
ગુરુ ઉપદેશ પ્રમાણે, અર્ધ પાદ કરે પૂજન;
તો સેવા વિધિ થાય યથાર્થ, પામે તે ભગવંન.
પાદ પાત્રમાં શામો મ્રો, કમળ ને માટી સાર;
અર્ધમાં ગંધ પુષ્પ અક્ષત યવ દર્ભ, તલ મ્રો નાંખે નિરધાર.
આચમનમાં લવિંગ કકોળ, નાંખી કરવું પૂજન;
પાદ ને હૃદય, અર્ધને મસ્તક, શિષ્યામંત્રથી આચમન.
એ સર્વ પાત્રની ગાયત્રી કરી, પૂજવા પ્રભુ મોરાર;
મનમાં નારાયણ મૂર્તિનું, ધ્યાન ધરવું તે વાર.
દહમાં વ્યાસ થયેલી તે મૂર્તિનું, કરવું પ્રેમે પાન;
માનસોપચારથી પૂજન કરતાં, હૃદયે રાખવા ભગવાન.

એ હૃદય મધ્યેની મૂર્તિનું, આવાહન ને સ્થાપના
અંગન્યાસથી કરવું પૂજન, એ મૂર્તિનું સત્ય ગણુ.
પૂજન વિધિએ કર્યા પછી, શય્યામાં પધરાવી;
અનેક વિધિએ લાડ લડાવવાં, એથી ટળે દુઃખ સૌ ભાવી.
મારી સેવા કીધા પછી, સુદર્શન, પંચજન્ય ગદાય;
તરવાર, ખાણુ ધનુ હળ મુશળ, કૈસ્તુલ શ્રી વત્સની પૂજ થાય.
પછે નંદસુનંદ પ્રચંડ ચંડ, બળ મહાબળ, જે સ્ત્રીમં;
કુમુદેશણ, કુમુદ અતિ પાવન પાર્વદ, તે સુ રાખે મન પ્રેમ.
એ મહાપાર્વદ ને ગરૂડ પૂજ, આઠ દિશાએ કરાય;
એ સેવાથી થાઉં પ્રસન્ન હું, ભક્ત સેવાથી મન મનાય.
અગર ચંદન કપૂર કમકમ, ધરાવવાં અતિ પ્રીત;
ધર્મ શાસ્ત્ર માર્ગેથી ભજવા, ભાગવત ફરી રીત.
વસ્ત્ર ઉપવીત આજ્ઞાણ કુંડળ, મુકટ ધરાવી શીશ;
એણીપેરે મારી પૂજ કરવી, બોધ્યા શ્રી જગદીશ.
ચાર દિશામાં ખીરાણત, ફૂંચા વિનાયક વ્યાસ;
વિશ્વકર્મેન સન્નુખ ધારી, પૂજન કરવું ખાસ.
વામ ભાગે ગુરૂ રાજની, ચો દિશાએ દિગ્પાલ;
અર્ધાદિકથી પૂજન કરવું, મુક્તિ પામે તાત્કાલ.
શક્તિવાને ચંદન અરગળ, વાળા કપૂર ને ફેસર;
એવા જળથી સ્નાન કરાવવું, મંત્રનો કરવો ઉચ્ચાર.
પુષ્પ મુગધ સમર્પવાં, ધૂપ દીપ નૈવેદ્ય સાર;
આરતી ગદગદિત કંઠે કરવી, મન ધરવો પ્રેમ અપાર.
ઉત્તમ આસન સમર્પણે, પછી પાન બીડી ધરાવીયે;
અરીસો આગળ ધરીને, આરતી ઉતારીયે.
ભક્તે શેષ પ્રસાદ લેવો, વૈષ્ણવને આપવો સહી;
પછી મારી આગળ નૃત્ય કરવું, બીજું કંઈ જોવું નહી.
પછે મજનું ધ્યાન હૃદે, રાખવું આ રીત;
“હે સુવાર્ણ સરખી કાંતિવાળા, શંખ ગદા પુનિત.
ચક્ર કમળ હસ્તે સોઢે, ચાર ભુજ છે વિશાળ;
પિળાં વસ્ત્રના ધારણ કરતા, ત્રીભુવનના આધાર.
કીરીટ કુંડળ રૂડાં સોઢે, કડાં કટીએખલા મહાભાગ;
ઉત્તમ બાજુખંધ સોઢે, નૈતમ છે સોહાગ.
વક્ષસ્થળમાં શ્રી વત્સ છે, કંઠે કૈસ્તુલ માળ;
હે દીનાનાથ દયાળ દામોદર, શોઢે છે વનમાળ.
એવા મહા પ્રભુની પૂજ કરે, થાવો પ્રભુ તુષ્ટમાન;”
પછે હોમ કરવો પ્રીતથી, આહુતિ દેવી ધરી ધ્યાન.

* હોમ એટલે સદા રહેનારા.

સ્વિષ્ઠકૃત નામનો હોમ કરતાં, પાર્ષદનું કરવું પૂજન;
પરબ્રહ્મનું ધ્યાન ધરતાં, મંત્ર ભાણતાં કરવા રંજન.
એણીપેરે નિરંતર સેવા કરી, એકાદશીય ઉત્સવ કરે;
જન્માષ્ટમી રામનૌમી, નૃસિંહ ચર્તુદશી વ્રત આદરે.
વામનદ્વાદશી મહા મોટી, એ મહોત્સવ કરવા સહી;
પછી વૈશ્વાનરનો કુંડ કરવો, અગ્ની પધરાવવા તહી.
હૃતદ્રવ્ય આણી હોમ દેવા, યજ્ઞ પુરૂષ ચિંતવા સહી;
હે સ્યામ સુંદર પ્રીતપૂરણ, એવા ચતુર્ભુજ ચિત્તમાં લહી.
મુકટ કુંડલ મેખલા, ને બેહરખા સુંદર સાર;
મુક્તાહાર સોહામણો, શ્રીલાંછન યુક્ત શીભનાર.
કૈસ્તુલ માણીની માળા શોભે, એવું સ્વરૂપ ચિત્ત ધરવું;
નખશીખ પર્યંત નિહાળવું, અને અવર સૌ વિસરવું.
પાયસાન્ન મૂખ મંત્રે કરીને, આગળ ધરીયે ખપ કરી;
મહા મંત્ર જપવો પછી, શુદ્ધ આચમન કરવું હેત ધરી.
ઉચ્ચિષ્ઠ અન્ન તે વિષયાદિક છે, સમર્પવું નહીં સિદ્ધને;
પૂરણ સ્તોત્ર પ્રભુનું ભાણવું, કરે નમસ્કાર ગુરૂ દેવને.
પછી એવું પ્રાર્થવું, પ્રભુ તુજ ભક્તિમાં સદા ચિત્ત કરે;
પ્રતિમાને શય્યા વિષે પધરાવે, સેવા શુદ્ધ આસન ધરે.
જીવ માત્રપર દયા રાખે, વૈદિકી તાંત્રીકે કરી;
સેવા એણી પેરે ભક્તે કરવી, ભાગવત દીક્ષા હૃદે ધરી.
મહા ઉત્તમ મંદિર સિદ્ધ કરીને, વન વાટીકા રાખે શુદ્ધ;
ત્યાં મારા સ્વરૂપને પધરાવીને, મહા મહોત્સવ કરે જનભુક્.
અહર્નિશ મારું ભજન કરવું, મારા જન્મજશ ગાય;
પુરાણ ગીતા સાંભળે, તે વિષય રસથી મૂકાય.
મારે વિષે બહુ ચિત્ત રાખે, જેને યુજસમ કોઈ વલ્લભ નહીં;
તે મારો અનન્ય ભક્ત છે, વિધિનિશેષ છુટા સહી.
તે બ્રહ્મસમ લેપાય નહીં, મહા શુદ્ધ વૈષ્ણવ સાર;
પણ જે બ્રહ્મનિંદામાં ફરે, તે ક્રમ પામે પાર.
વૈષ્ણવ ધર્મને પ્રતિમા તજે તે, લક્ષ વર્ષ વિદ્યામાં રહે;
તે મહા નર્ક ભોગવે એમ, શ્રી પ્રભુજી વાણી કહે.
તે નર ગધેડા પ્રેત સરખા, પાપ પુણ્યના ભોગી;
નિર્લેપ રહિ પ્રતિમાં પૂજે, સાધુ ભક્ત કે ચોગી.
વળણુ.

મારું ભજન ચિત્તમાં ધરી, કેવળ ભક્તિને ચાલું રહેા;
વિમ વલ્લભ કહે હરી કૃપાથી, સત્તાવિશમો અધ્યાય થયો.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે એકાદશસ્કંધે
સપ્તવિંશતિત્થોધ્યાયઃ ॥ ૨૭ ॥

અધ્યાય ૨૮ મો.*

કડવું ૩૦ મું-રાગ વેરાડી.

શ્રીકૃષ્ણજી વળી શિક્ષા દે છે, સાંભળ ઉઠવ દાસ;

શ્રીકૃષ્ણવાચ-

મારા ભક્ત નિંદે નહીં કોને, મોઠો બુદ્ધિ પ્રકાશ.
મુજ કૃતિ કોણ નિંદી શકે, હુથી અજગો તે બહુ બકે;
જો નિંદે તો મુધર્મથી પડે, હે ઉઠવ તે તો રડવડે.
પ્રકૃતિ અને પુરૂષ રૂપે, જગત એકત્ર જોય;
સ્વ પર કંઈએ તે ન જાણે, એ માયાના રંગ હોય.
સ્વ પર ગુણ અવગુણ વિખાણે, ધિક્કારે કોઈ જન;
જ્ઞાન નિષ્ઠાથી પડે વેહેલો, અપવિત્ર થાયે મન.
ઈદ્રિયો જેની નિદ્રાવશ છે, દહ લાન બુલ્લી જાય;
મનથકી સ્વપ્ન માયા મધ્યે, લય જેનો દહ થાય.
મન જેનું લીન સ્વપ્નમાં, થતાં લાન બુલે સેહેજ;
સુષુપ્તિમાં આવે પ્રાણી, તજે સઘળું તેજ.
તેમ ભેદ બુદ્ધિવંત કો પ્રાણી, વિક્ષેપને પામે સહિ;
મોઠે ભેદ બુદ્ધિ તજવી, તેમાં કોઈ કારણ નહિ.
આત્મા અનાત્મા સંગથી, સ્વરૂપથી બ્રહ્મતા પામે;
જગત સુષુપ્તિવંત જેમ પ્રાણી, બ્રહ્મ થાય ને વિરામે.

ચાલ.

બ્રહ્મ થાય ને વિરામે જન, ભેદ બુદ્ધિથી થાય પતન.
દ્વૈત મિથ્યા છે સર્વથા, સ્તુતિ નિંદા તેમ લેખજે યથા;
તેમાં સારું શું અને નરસું શુંય, તેમાં સુખદુઃખ એ છે શુંય?
એ વાણીથી નહિ બોલાય, મનથી જે નવ ચિંતવાય;
ઈદ્રિયો નહિ કંઈ જાણે, તેમાં સત્ય શાનું પરમાણે.
આ અધ્યાત્મા અધિ દેવ, અધિભૂત એ સર્વ નિર્મૂળ;
આદિ અંતવાળા જે સર્વ, તેનો નાશ છે, ન ધરવો ગર્વ.
હરી સંગત અગ્ની રૂપ, વણ બોળખે પડીયા મહાભૂપ;
જાણી જગે તે પામે પાર, વિષય ભોગથી તે નિરાહાર.
તે પુરૂષ મહા જ્ઞાની સાર, મૃત્યુ ભયને તે નીવાર;
ત્રણ ગુણે કરી વિશ્વ થાય, લય પામીને હુમાં સમાય.
વળી વ્યાપી સઘળે વિસ્તરું, પ્રગટ કરી પાછું નીસરું;
(મોઠે)કોની નિંદા સ્તુતિ કરવી નહીં, એ જ્ઞાન ઉઠવ કહું છું સહી.

* આ અટ્ટવિંશતી અધ્યાયમાં જે જ્ઞાન યોગ પૂર્વે વિસ્તારથી કહેલો છે તેનું સંક્ષેપથી હરી નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે.

આ વિશ્વ માયાનો વિસ્તાર, એમાં જન કોઈ ન પામે પાર;
આત્માસંગી એમાં લહે*, ઉઠવ સમજને રખે વહે.

ઉઠવોવાચ-

તવ ઉઠવ ખાલ્યો મહારાજ, એક પ્રશ્ન પૂછું છું આજ;
આપ કહે છે આત્મા સ્વયં પ્રકાશ, દેહાદિક જડ ગણ્યા ખાસ.
તો સંસારમાં કેમ પ્રીતિ ભાસ, આત્મામાં સંસાર હોય નાજ;
દેહાદિકને નવ સંસાર દેખાય, સંસારનું ગરણ શું કહેવાય.
હવે સંસાર છે પ્રત્યક્ષ, તેને દેખે જગત સમસ્ત;
આત્મા અવિનાશી રાગ રહિત, જ્ઞાનીને પાપ પુણ્ય રહિત.
દહ તો જડ પદારથ જાણો, એમાંથી કહેા કંઈ પ્રમાણો.

શ્રીકૃષ્ણવાચ-

ઉઠવ તું છે મારા રૂપશું, આશ્રયી છવિત રહેજે અસુ;
ભજન કરજે નિરાકર થઈ, આનંદી આત્માને સહી.
વળી કૃષ્ણજી દે છે આશ, આત્માને મૃત્યુનો નવ ત્રાસ;
આત્માને સદ્બુદ્ધિ હશે, વળતો દૂર ન દેખીશ પછે.
દહ તો કાષ્ટરૂપી કર્મ, આત્મા બોળખે રહે છે ધર્મ;
અવિવેકી સંસારે જેમ, કર્મ કાષ્ટે પ્રજળે છે તેમ.
અગ્નિ રૂપ જે કર્મ કરી, તણખા ઉટે છે ફરી ફરી;
તેમ તત્ત્વ ઉપજે મહી, તેણે કરી રસવર્ધન સહી.
છવ આત્મા ને પરમાત્મા મહિં, એ ત્રણે એકલા જ્યાં સહી;
તેને સંબંધ દહ ઈદ્રિ પ્રાણ, ત્યાં સુધી સંસાર પ્રમાણુ;
વિષયી જનને સ્વપ્ન પદાર્થ, સુખ આપી કરે અનર્થ.
તેમ આત્મા દહનો સંબંધ, એમાં અનેક પ્રકારના બંધ;
સ્વપ્નમાં સૌ સુખ આપે, જગતાં અનેક કષ્ટ થાપે;
એમ આત્મા માયા જાણે ભેદ, તું સંસારથી પામ ખેદ.
શોક મોહ હર્ષ ને ભય, કામ ક્રોધ સ્પૃહા ને જય;
એ સર્વ અહંકારે જાણાય, આત્માને તલ માત્ર ન સુખ થાય.
સુષુપ્તિ સમાધિમાં ન ભાસે, એથી મિથ્યા એ ગણાશે.
છવ ઇશ્વરને છે આધિન, ચોક્કસ ફરે થઈ સ્વાધિન;
પણ એ આત્માથી નહીં પર, એ જાણુને તું અક્ષર.
નિવૃત્તિ પામતા જનને મુક્તિ, અહંકાર સંસારની ભક્તિ;
તેનો તજવો વેહેલો સંગ, તે તજે પામે ઉજળો રંગ.
મન વચન કર્મ ને પ્રાણ, ગુરૂ ઉપાસના મૌલ્યવાન;
તૃષ્ણાને કાપવી જ્ઞાનને ખડ્ગે, તૃષ્ણા રહીત થવું સર્વ અંગે.
જ્ઞાન સ્વરૂપ એ છે વિવેક, વિવેક તે સ્વધર્મ ને વેદ;
અનુભવ, ગુરૂ ઉપદેશ ને તર્ક, તેથી પામે વિવેક અર્ક.

* લહે-જાણે. † ખરી નહિ પડે તેવો-અચળ.-અમર.

આદિ અંતમાં જે છે જગત, તે છે સર્વ કાળ પ્રત્યક્ષ;
 એ જાણુ વિવેકનું કૃણ, એમાં સર્વ શાસ્ત્રનું ખળ.
 જગતના આદિ અંત ને મધ્ય, એ સર્વ કાળ હું છું સત્ય.
 અનેક નામે કરું વ્યવહાર, એ સત્ય તું મનથી ધાર.
 બ્રહ્મ સ્વરૂપમય આ જગતમાં, મને માનજે સર્વ વાતોમાં;
 અનાતમ પદાર્થનો કરવો ત્યાગ, તેથી શુદ્ધ થાયે ખડભાગ.
 શરીર આત્મા નથી એમ જાણુ, તે સાચો જ્ઞાની પ્રમાણુ;
 પૃથ્વીના વિકળરૂપ દેહ, વિકારરૂપ ન આત્મા કોય;
 દેહ અજ્ઞ દેહાથી એ રહે, અજ્ઞવાળો આત્મા ન હોય.
 પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ, એ આત્મા નથી જાણુ દાસ;
 પ્રકૃતિ પણ આત્મા નથી, એ જડ પદાર્થ છે સર્વથી.
 જડ હોય તે આત્મા ન હોય, એ સર્વ સાચું તું જોય.
 મારી દ્રઢ ભક્તિમાં થાય પ્રીતિ, તો વર્તવું સદૃશાસ્ત્ર સીતિ;
 કાચી ભક્તિ હોય જ્યારે, ત્યારે માયા ત્યાગવી તારે.
 રાગાદિક કર્મ ન નાંખે ખાળી, તો માયામાં પ્રેવાય જનજી.
 કાચા વિષયથી યોગી બ્રહ્મ થાય, યોગ એ પરમ સિદ્ધિ ગાણાય.
 યોગ તજવો ન કરી કોયે, તેમ કરે લાલ નહિ હોયે.
 કો જન્મે યોગ સિદ્ધ થાય, મારે યોગ એ શ્રેષ્ઠ મનાય.
 જ્ઞાનિ દેહથી થાયે પરો, હરેક કાર્યથી થાય ન્યારો;
 ખાતો ખીતો ઉડતો ખેસતો, તે દેહથી થાયે પરો.
 અનેક વસ્તુ મિથ્યા ગણાય, વિષય અનેક મિથ્યા કહેવાય;
 આત્મા છે એક સ્થિતિવાન, અપરોક્ષ ને સ્વયં પ્રકાશમાન;
 અજન્મ આ ને પરિચ્છેદ રહિત, એક રૂપ ને પરમ પ્રુનિત.
 વળી એ છે સદા સર્વદા ભિન્ન, એના પ્રેરીલા વાણી મના
 કાર્ય કરે છે સર્વથા તેવા, આત્માને કંઈ ન લેવા દેવા.
 સંસારરૂપી વૃક્ષ મહા ગૂઢ, અવિવેકી કૃદ્યા એમાં મૂઢ.
 કહે હું સરણી સંસારમાં નથી, અવિદ્યાએ પહી જાયે સર્વથી;
 સંસાર રસ એ વિષય પાસ, ઉદ્ધવ કોઈ એક ઉગરે દાસ.
 વિષય સંગતે જીવન જાય, જ્ઞાનરૂપ શસ્ત્રે વિષય છેદાય;
 એ કારણથી મુકવો એ સહી, પર્મ ભક્તિ ને પુરૂષે લહી.
 ઉદ્ધવ સર્વત્ર મુજને જાણુને, એ પ્રશ્ન ઉત્તર હૃદ આણુને;
 જેમ કનકે આબ્રણ સહુ થાય, ભાગ્યું કુંડળ કનક કહેવાય.
 તેમ મનમાંથી સર્વ ઉત્પન્ન, મનવિણ ન કંઈ સત્ય ગણુ.
 સૌ પ્રાણીથી હું અજગો નથી, તેમ વિશ્વ વર્ણુ મધ્યે સર્વથી;
 વળી સમસ્તને વિષે મુને જાણુ, તું સમ ચિત્તે કરીને નાણુ.
 વસુ, ભુ, જળ, આકાશ ને આત્મા, સચરાચર વ્યાપક હું પરાત્મા;
 સમસ્તે સાક્ષી થઈ રહ્યો, વિરલે જને કોઈએ લહ્યો.

* વિષય રસ.

આકાશે જેમ વાયુ સમાય, પણ વાયુમાં નલ નવ માય;
 તેમ મનમાં સર્વ સમાય, મને સર્વથી પર કહેવાય.
 આત્માના ગુણ મહા અબેદ, વર્ણવી થાડ્યા ચારે વેદ.
 હવે કહું તુને પરમ જ્ઞાન, સુંણુ સાધુ થઈ સાવધાન;
 યોગ શ્રેષ્ઠ છે સર્વથા, એમાં સંકટ કે આવે આપદા;
 પણ યોગને તજવો નહિ, એમાં શુદ્ધ જ્ઞાન છે સહી;
 આવે રોગાદિક વિધાન, તેનો ઉપાય કહે છે મધુસૂદન.
 તાપ ઠાઠ રોગ આવે, ચંદ્ર સૂર્ય ધારણા કરે જાયે;
 વાયુ રોગ વાયુ ઉપાસને જાય, ગ્રહ સર્વ તપ મંત્રે પલાય;
 કામ ક્રોધ મુજ પ્યાનથી મટે, નામ કીર્તન છવ્હાએ રટે;
 દંભ માન યોગી સેવે મટે, એમ રોગ મટાડે યોગને ભટે.
 સિદ્ધિ સેવે તે તો મુરખ, યોગી નહીં ભવમાં કાલી રેખ.
 સિદ્ધિઓનો અંતે નાશ, પરમાત્મા સેવન ન કરે નિરાશ.
 યોગ સેવન છે સર્વોત્તમ, એમ જાણુ શ્રી પરબ્રહ્મ.
 જે યોગી મજ શરણુ આવે, તેને વિધ્નો નવ સતાવે;
 યોગી, નિસ્પૃહ ને સ્વરૂપ સેવનાર, નિર્ગુને ઉતરે ભવ પાર.
 મુને જાણુ નિત્ય પુરૂ આશ, તેનો મમ ચાલું કરાવું વાસ;
 ચિત્ત વિત્ત મુને અર્પે જેહ, આપું દર્શન નહીં સદેહ.

વળણુ.

નિશ્ચે દર્શન આપું તેને, તન મન ધન અરપાયરે;
 આતા જન ખોલો શ્રી હરી, થયા અઠાવિશ અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રી મહાભાગવતે એકાદશસ્કંધે અષ્ટા-
 વિંશતિતત્ત્વોધ્યાયઃ ૥૨૮॥

અધ્યાય ૨૮ મો.*

કડવુ ૩૧ મું-રાગ સારંગ.

ઉદ્ધવોવાચ-

ઉદ્ધવ શ્રી કૃષ્ણ મત્યે પૂછે છે, કુષ્ટાત્મા જીવ જેહ
 તે સ્વામિ તમને કમ પામે, કહો વિસ્તારી તેહ.
 મન જેને વશ નવ હડું, તેને કહીણુ છે યોગ;
 તેથી સરળ ઉપાય સૂચવો, જેથી સહેજે પામે જોગ.
 હે કમળનેત્રમય કરુણાસાગર, મનોનિબ્રહ્મ છે કહીણુ;
 મુંજાયા મુનીઓ મોટ મોટા, મનથી થયા ખહુ ખિન્ન.

* આ યોગણુત્રીશમા અધ્યાયમાં જે ભક્તિઓનું પૂર્વે
 વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું છે તે ભક્તિયોગનું ભગવાન પોતાના ભ-
 ક્ત પાસે પાછું સંક્ષેપમાં વર્ણન કરે છે.

આપ કેરા ચરણકમળમાં, ચિત્ત સર્વ રીતે હોય;
તો મુક્તિ પામે સેહેનમાં, એ વિચાર ઉત્તમ સૌ જાણે.
લક્ષ્મી હોય તમતણા જે, તે માયાથી ન પીડાય;
અન્ય જન કર્મ યોગાભિમાન છતે, મુક્ત કદી નવ થાય.
જે લક્ષ્મી તમ શરણે હોવા, તેને તમે આધિન્ય
રામાવતારે વાંદર સૌને, આપ હવા સ્વાધિન.
આપ જે પર તુષ્ટ હવા ત્યાં, કૃપા મુક્તિનો ન પાર;
તો આપ વિણ અન્ય દેવને, જાણે તેને ધિક્કાર.
ખળી પ્રહલાદ અને અન્ય લક્ષ્મી પર, હવા આપ તુષ્ટમાન;
તે કારણ તો જાણે લક્ષ્મી જન, જાણે નહિ અન્ય પ્રાણ.*
સ્વર્ગાદિક સુખ છે તુષ્ટ સર્વે, એક સુખ તમારાં ચરણ;
સ્વર્ગ સુખ તો વિષય રૂપ છે, સુખ તો અશરણશરણ.
તમારા ચરણ પ્રતાપથી, સર્વ સિદ્ધિ પમાય;
તો અન્ય સાધન શું કરે, તેથી શી સિદ્ધિ થાય.
અંતર્યામી આપ છો, વળી આચાર્ય પણ આપ;
આપના ઉપકાર બહુ છે, આપ મળે ટળે સંતાપ.
તમારા ઉપકાર મોટા, પ્રજ્ઞાથી બદલો ન વળાય;
આપની સેવા કરે થકી, આપના ચરણ પમાય.
એવાં ઉદ્ધવ વચન સુણીને, પ્રભુ બોલ્યા કરી સ્મિત મૂખ;

શ્રીકૃષ્ણવાચ-

હું ઉદ્ધવ તું જાણજે, જગ સર્વમાં હું સુખરૂપ.
મારું સ્મરણ કરતાં સર્વે, કર્મ મુજને સર્વે આરોપે;
તન મન ધન સર્વે મુજમાં, એકત્ર કરીને થાપે.
મજના છે જે ધર્મ સર્વે, તેમાં એકતાર થાય;
મજ સાધુસંત સંગાથે, રમે તો મુક્તિ પમાય.
મજના ઉત્સવ પર્વણી, કરવા ધરી બહુ પ્રેમ;
સર્વ સ્થળે મજને નિહાળી, રાખે મુજના બહુ નેમ.
ઘરમાં સ્થળમાં જળમાં સર્વત્ર, મુજને જે જન જાણે;
તે પંડિત પુરો જાણજે, સર્વ વ્યાપક મુજને પ્રમાણે.
પ્રાણાણ, ચંડાળ, ચોર, શાહ, પંડિત ને વળી મુખ;
શાંત દૂર ને સૂર્ય અધિકારમાં, દેખે મુને તે મહાપુર.
જે પુરુષ મને સર્વત્ર દેખે, તે નવ પામે ખેદ;
પંડિત જને મુજને સર્વત્ર જોવો, નવ ગણવો કંઈ બેદ.
ચંડાળ, ગર્ધવ, સાંઠ, અધ, એ સર્વમાં મુજને જોઈ;
દંડવત્ પ્રણામ કરે પ્રેમે, તે જાણજે સાચો સાંઈ.†
એવો યોગ વ્યાપે ત્યાં તક, મુને સદા જે ઉપાસે;

* પ્રાણી-કોઈ પણ બીજો જીવવાળો પદાર્થ. † સાધુ.

એથી પ્રથમ થાચે ઇશ્વરતા, (પછી) બ્રહ્મવિદ્યા પ્રાપ્ત થાશે.
બ્રહ્મ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થતાં, સર્વ ક્રિયાનો કરવો ત્યાગ;
મન તન વાણી સર્વનો મજમાં, કરવો એકઠો રાગ.
સંસારમાં ના કલેશ બોગવે, પ્રભુ કહે ઉદ્ધવને વાત;
જેકો આત્મા મુજને આરોપે, તે પામે મુને સાક્ષાત.
સર્વ પ્રાણીમાં મારી ભાવના, કરે એ ઉત્તમ હોય;
નિષ્કામ કર્મ આચરવાથી, કદિ અજ્ઞાની ન હોય.
સમ ભાવના એ શ્રેષ્ઠ ધર્મ, એથી મુજને પામે;
ભય શોકાદિક સર્વે માયા, પળમાં અહિંયાં વિરામે.
નાશવંત મિથ્યા મનુષ્યાદેહ, ગણવો સેહેજે તુષ્ટ;
સત્ય અવિનાશી મજ રૂપને, જાણે જે કો સત્ય;
એજ બુદ્ધિવાનની બુદ્ધિ ચતુરતા, વિવેકીના વિવેક;
બીજા બુદ્ધિવંત બાપડા, પડયા માયા ખાદે છેક.
આ બ્રહ્મવાદ છે અતિ મોટો, અનેક રીતે સુખ થાય;
આ જ્ઞાન છે અતિ મોટું, તુષ્ટ પ્રાણીથી ન સમજાય.
સનાતન વેદના રહસ્ય રૂપ, આ ઉત્તમ છે જ્ઞાન;
મુજ લક્ષ્મી જે જાણે જાણાવે, તેને હું સ્વાધિન.
જે લક્ષ્મી જન આ જ્ઞાનનો, પ્રતિ દિવસ કરે પાડ;
તે લક્ષ્મી સર્વથી શ્રેષ્ઠ હોય, જે જાણે મુજનો સ્વાદ.
જે લક્ષ્મી આ જ્ઞાન સાંભળે, તે કર્મથી ન બંધાય;
મુજની લક્ષ્મીને સેહેજે પામે, પાતિક દૂર પલાય.
હું ઉદ્ધવ પરબ્રહ્મ સ્વરૂપનું, આ છે ઉત્તમ જ્ઞાન;
યથાર્થ રીતે તું સમજ્યો છે, એ જ્ઞાન સાચું માન.
આ જ્ઞાન યોગ, દંભી, નાસ્તિક, હોય નહિ કદી પાત્ર;
તેને કદી નવ કહેશો તમે, તે પાપી નવ તમ મિત્ર.
દાષ રહિત, પ્રાણાણનો સેવક, સાધુ, પવિત્ર જેનું મન;
આસ્તિક અને લક્ષ્મીવાન સ્ત્રી, એ યોગ છે એ જ્ઞાન.
હું ઉદ્ધવ તુજના મોહ શોક, ગયા હશે આ વાર;
તારા મનના સર્વ તાપ, સમ્યા હશે નિરધાર.
સર્વ કર્મનો હવે ત્યાગ કરી, આત્મનિવેદન જે કરે;
કલ્યાણ કરું તે જનનું, જે મુજ ચરણે શીશ ધરે.
એવું સાંભળી ઉદ્ધવજી તે, હરીને ચરણે લાગ્યા;
શ્રી કૃષ્ણજી કેરી અતિ સ્તુતિ કરી, તાપ સઘળા ભાગ્યા.

ઉદ્ધવવાચ-

પછી ઉદ્ધવે એમ પ્રારથ્યું, મારું ચિત્ત તમ ચરણે રાખો;
રખે છાંડતાં સ્વામિ મુજને, પ્રેમ પ્રીત રીતે દાખો.
મુજ મનનો સઘળો મોહ, મટ્યો છે આ પળમાં;
તમારા ચરણ મૂકી અન્ય જાણે, નવ ચિત્ત ચોંટે કોઈ સ્થળમાં.

યાદવનો સ્નેહ પાસ હતો તે, આત્મ તત્વ ખડગે કીધી નારા;
પણ આપના ચરણમાં ચિત્ત રહે, તે રીતિ કહો અવિનાશ.

શ્રીકૃષ્ણોવાચ-

ઉદ્ધવને શ્રીકૃષ્ણે આશીર્વાદીધી, કહ્યું તું બદ્રિકાશ્રમ જાને;
ગંગા નદી ન્યાં ગુપ્ત વહે છે, ત્યાં રહેને શુભને કાને.
ત્યાં રહીને જે મેં જ્ઞાન કહ્યું તે, ચિત્તમાં રાખને વીર;
પછી શીખે મુજને પામશે, ચિત્ત રાખને તું ધીર.
જે બ્રહ્મ પ્રાપ્તિ ઉપાય મેં કહ્યો, તેના કરને નિદિધ્યાસ;
પાણી ચિત્ત સર્વ આરોપી, પ્રીતિ રાખી ધરને વિશ્વાસ.
આ કાર્ય કરવા થકી, ત્રિગુણાત્મક ગતિ સૌ જાશે;
ઉત્તમ ગતિ રૂપ મુજની પ્રાપ્તિ, સેહેને તુને થાશે.
તવ શ્રી કૃષ્ણને ચાહું લાગી, જળથી ચાહું પખાવ્યા;
મનમાંહી એમ જાણ્યું જે, તાપજનમના ટાળ્યા.
મુજને સાથે નથી તેડતાં, હું ચરણારવિંદ કેમ પાચું;
આજ તમો મને મૂકીને જાશો, ક્યારે હું સંસાર પાચું.

શુકોવાચ-

પછી શ્રીહરીએ આપી પાદુકા, એ હૃદયે લઈ ચાંપી;
ઘાડું રૂઢન કરતા ઉદ્ધવ, બોલ્યા મુખથી નિશ્વાસ નાખી.

ઉદ્ધવોવાચ-

હે પરમેશ્વર, હે સચ્ચરાચર, હે પ્રાણુતાણ આ પ્રાણ
આપનો વિયોગ નવ સેહેવાયે, માને ને મારું મન.
જન્મ મરાણના તાપ ટાળ્યા, પણ તમથી થાઉં દૂર;
આ અંગને તે બહુ સાહે, મલુ છો કરૂણા પૂર.
એમ ગદગદ કંઠે કરૂણાળ સ્વરે, પ્રારથ્યા મલુ એવ;
ચરણ સુંખી ઉદ્ધવ બાલ્યા, બદ્રિકાશ્રમ દેવ.
મલુનું પ્રભાસ પ્રયાણ સાંભળી, કંઠ અતિ રૂંધાય;
માર્ગમાં મૈત્રેય મુનિ મળ્યા, ત્યાં જ્ઞાન કથા કહેવાય*.
પછી બદ્રિકાશ્રમ ઉદ્ધવ પધાર્યા, ત્યાં જઈ બહુ પ્રાણી મુકાવ્યા;
પછી શરીરનો ત્યાગ કરીને, શ્રીકૃષ્ણને શરણે આવ્યા.
જે મહા મલુને યોગેશ્વરો, રાત દિન સેવે નિરંધાર
તે મલુએ લક્ષ્મિ માર્ગનો, આ સંવાદ કહ્યો આ વાર.
તે સંવાદ જે જન સમજે, તે મુક્ત દશાને પામે;
તેના સંગમાં જે પરવરે, તે મલુને જાણે ધામે.
વેદના સાર રૂપમાં, 'જ્ઞાન વિજ્ઞાન' રૂપ અમૃત એ જાણું;
જે કૃષ્ણ મલુએ એ કાઢ્યું, તે મલુને કરે પ્રણામ.

પણજી.

તે મલુને કરે પ્રણામ કાઢે, હવે શ્રીકૃષ્ણે ઉદ્ધવ સંવાદે;
સુણતાં શ્રીકૃષ્ણના ચાહું પામે, વામે સૌ કુખના નાદે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભગવતે એકાદશસ્કંધે એકોત્તર-
ત્રિંશતિત્થાયાઃ ૧૨૯૫

* આ સર્વ પ્રસંગ તૃતીય અધ્યાયમાં છેલ્લાં સંખંધ મેળવવો.

અધ્યાય ૩૦ મો.*

કંઠુ' ૩૨ મું-રાગ સામેરી.

પરીક્ષિતોવાચ-

રાય પરીક્ષિતે શુકદેવજીને, પૂછીયું વળી જેહ;
ઉદ્ધવ બદ્રિકાશ્રમ ગયા મુને, વિસ્તારી કહો તેહ.
પછી શ્રીકૃષ્ણે દારિકામાં, શું કહ્યું તે કહો કરી મયા;
આરત મુજ મનમાં ઘણી તે, સાંભળાવો કરીને દયા.
યાદવ કુળ કેમ નારા પામ્યું, તે સાંભળવા ઇચ્છાય;
સૌ વિધિપૂર્વક કહો સ્વામિ, હું પ્રણમું તમ પાય.
જે સ્વરૂપસાદર્ય નિરખતા, સ્ત્રી નેત્ર નિમેષ ન દૂર થાય;
જે રૂપ કાનમાં ભણુકે પેરે, રહે છે યૌવનમાં સદાય.
જે રૂપનું વર્ણન કવિ કાઢ્યું, તવ વરણી શકાય;
તે રૂપ કેમ સ્વધામમાં ગયું, તે કહો મુને મુનિરાય.

શુકોવાચ-

શુક કહે ઉદ્ધવ ગયા પુરે, ઉત્પાત દારિકામાં થાય;
અપશૂકન બહુ થાવા લાગ્યાં, સાંભળજે કહું રાય.
સ્વર્ગમાં સૂર્ય કુંડાળાં થયાં, ભૂકંપ થયા વારંવાર;
દિશાઓમાં દાહ સળગ્યો, તવ બોલ્યા જુગદાધાર.
શ્રી કૃષ્ણે આજ્ઞા કરી, અહો યાદવ રખે દારિકા રહે;
સ્ત્રીબાળ વૃદ્ધસૌ શોક ન ધરશો, મનમાં ખેદ કંઈ ન લહે.
તમો સમસ્ત ચાલો પ્રભાસે, સરસ્વતિ તટ છે જહાં;
નિત્ય સ્નાન ને તર્પણ કરજે, વેદને અનુસરી તહાં.
પ્રાજ્ઞાણની ત્યાં સેવા કરજે, કરજે મહા પુણ્ય દાન;
તેણે કરી ઉદ્ધાર થાશે, એમ કહે શ્રી ભગવાન.
સ્નાન લેપન અર્ધાદિકથી, દેવ પૂજન કરીયું પ્રીત;
પ્રાજ્ઞાણ પાસે સ્વસ્તિવાચન, કરાવિયું ત્યાં સુરીત.
ગૌ ભૂમિ સુવર્ણ વસ્ત્રનાં, કરીયું બહુ દાન;
હસ્તિ ઘોડા પાલખી આપીને, હોરીયું કલ્યાણ.
એ સર્વથી અમુખ આપણું, શિખે થાશે નારા;
ઉત્તમ સ્થિતિ આપણી થશે, બોલ્યા ધરિ વિશ્વારા.
તવ યાદવ સઘળા રથે બેસી, પ્રભાસે આવ્યા સહી;
મલુના કહેવા પ્રમાણે, વિધિ કરી ભાવ સહી.

* આ ત્રીશમ અધ્યાયમાં પૂર્વે કહેલા મુસલ સંખંધી
શાપના મિતથી પોતાના ધામમાં જવાને ઇચ્છતા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને
પોતાના કુલનો સંહાર કરાવ્યો એ કથા પ્રસંગ છે.

પણ બુદ્ધિ બ્રહ્મ સર્વ યાદવે, વિચાર કીધો કંઈ નહિ;
મદિરાપાન તે કીધું તત્ક્ષણે, મદ ભર્યા ચાલ્યા વાંહ.
પછી મહિમાહે થુક લાગ્યું, પ્રહાર મુદ્ધિ થાય;
સંગ્રામ દણેણુ તુર્ત મગટયો, મહા વજ્ર મારે ઘાય.
મદિરાપાન થકી ક્રોધ વ્યાપ્યો, હાથમાં ધર્યાં શસ્ત્ર;
ધનુષ તરવાર, ભાલા તોપર, ગદા તાણા હાથે અસ્ત્ર.
ધન પતાકા હાથી ઘોડા, અન્યોન્ય સંગ ત્યાં ખાઝ્યા;
મદવાળા સર્વે યાદવ સંગે, તેઓ લડવા લાગ્યા.
મધુમ્ન સામા સાંખ વળગ્યા, સાત્યકી ને અનિરુદ્ધ;
અકૂર કૃતવર્મા સંગ દૂર થયા, ગદા તેજ* બાંધવ વિરુદ્ધ.
સુભદ્ર ને સંગ્રામજીત વળગ્યા, સુમિત્ર ને અસુરથ;
એમ પરસ્પર લડવા લાગ્યા, મત્સરે કીધો અનરથ.
મદિરા મદથી અંધ થયેલા, યાદવ કરે મારમાર;
એક બીજાને હણે ક્રોધે, કરે નહિ કોઈ વિચાર.
પિતા પુત્રને હણતાં ન વિચારે, સસરો જમાઈને મારે;
બાંધવ બાંધવ લડે ક્રોધે, ક્રોધ ક્રોધને ના ન પાડે.
વૃષ્ણિ, અંધક, ભોજ ને સાત્વત, મધુ કકટ ને કંતિ;
એ કળના યાદવો લડે, પરસ્પર ન જુએ ગતિ.
મામા ભાણેજ હણે હણાવે, સાલા બનેવી સંગ બાથ;
કાકા ભત્રિજ હણતા ના વિચારે, આવ્યા બથોબથ.
મિત્ર મિત્રને હણે સત્વરે, એમ બન્યા મતિ મૂઠ;
જ્ઞાતિમાં થયા સર્વ નિકંદન, કાઢી પ્રભુએ સૂળ.
શસ્ત્ર હાથ લાગ્યાં નહીં તવ, ઉગી હતી ત્યાં પાન;
તે ઉખેડીને લડવા લાગ્યા, એ વિમ્ન શાપનું માન.
પાન તે વજ્રતાણી થઈ છે, વજ્રની પેરે વાગે;
જેને પાનના ઘા વાગ્યો, તે તુરત પ્રાણને ત્યાગે.
માહિમાહે યાદવ નાશ કીધો, શ્રી કૃષ્ણ દ્રષ્ટે જોય;
યાદવ કેરો અંત કીધો હવે, શંકટ આંસુ હરી લોહ.
બળિભદ્ર સમુદ્રને તીરે ખેસી, સ્માર્ણ શ્રી હરીનું કરે;
દહ ત્યાગ કીધી બળીભદ્રે, પાતાળમાં પછે પરવરે.
નાગનું સ્વરૂપ અંગિકૃત કર્કુ, જોત જોતાંમાં તતખેવ;
પછી વિચાર કરતાં અશ્વત્થને થડે, ખેડા જઈને અવસ્થમેવ.
ભૂભાર ઉતાર્યો કાર્ય હવે, રહ્યું નથી તિલ માત્ર;
શ્રી મહા પ્રભુ એમ વિચારે, કરવું હવે કોણ માત્ર.
એમ વિચારતાં પીપળા વૃક્ષને એથે, ખેડા શ્રી ભગવાન;
એ સમયનું સ્વરૂપ નિરખતાં, થાયે તૃષાણ શાંતિવાન;

* શ્રી કૃષ્ણના બે બાઈઓ.

મંગળમય ચતુર્ભુજ સ્વરૂપ, શોભે તેજ ઝાટકાર.
એ સ્વરૂપની શોભા જોતાં, ઉતરે જનભવ પાર.
દિશાઓને સર્વ અંધકાર, દૂર થયો, પ્રભુ તેજ અપાર;
મેઘવાર્ણ સમ સ્થામ સ્વરૂપી, શ્રી વત્સચિન્હ શોભા સાર.
સુવાર્ણ સરખા તેજવાળા, રેશમી પટ પરિધાન;
મંદ મંદ હાસ્યમય મુખારવિંદ, સ્થામ ક્રેશ શોભાનું શું ગાન.
નેત્ર કમળ પેરે સુંદર દિસે, મકરાકૃત કુંડળ કાને;
કટિમેખલા કીરિટ ઉપવિત, કડાં બાન્ધુબંધ વીઠી ભીનેવાને.
વનમાળાનું આબ્રણ શોભે, ચો આયુધ છે ચોર;ર;
જય જયકાર કરે મંગળમય, પ્રભુ નેત્ર થયાં છે ઘેર.*
પદ્માસનવાળી અશ્વત્થ થડનું, ઓઠીંગણુ લઈ સ્થામ;
પગ પર પગ લઈ ખેડાતવ, એક વ્યાધ આવ્યો તે ઠામ.
મૃગ જાણીને દૂરથી વ્યાધે, શંર મુક્યો નીરધાર;
પદ્મ ચળકે પ્રભુ ચરણે તે, બેઠીચો તે વાર.
પાર્શ્વે તાણીને માથું, મૃગને વરાંસે બાણ;
પદ્મ કમળમાં જઈ બેઠું, શ્રીકૃષ્ણે તણ્યા પ્રાણ.
ખજ શાપ જૂઠો ન થાયે, સાચો કર્યો અધાપ;
શ્રી કૃષ્ણજી પ્રેરક થઈને, કરતા પોતાં આપ.
વ્યાધ પાસે ધસી આવ્યો, તવ દીડા શ્રી મહારાજ;
વ્યાધ મનમાં અગ્નિ સળગી, મેં કરું કીધું કાજ.
પ્રદક્ષિણા દઈ ચારું લાગ્યો, ઉભો ખેડ કરજોડ;
સ્વામિ કુબુદ્ધિ મેં ઘણી કીધી, લાગી મોટી ખોડ.
મારો વધ હવે કરો સ્વામિ, પાપ ચોનિથી મુકાઉં;
મહા અઘ મુજ શીશ ખેડું, હવે હું કયાં જાઉં.
તવ શ્રી કૃષ્ણે આશિષ દીધી, તું મુજ પદ પામે સહી;
અપરાધ અહીં તારો નથી, આ તો પૂર્વનું વૈર વાળું અહીં.
ત્યારે વ્યાધે પરિક્રમા કરી ને, દુષ્ટ યોની પામિયો;
કુપ્કૃત સર્વે દૂર કરીને, પદ પ્રભુનું પામિયો.
એવે એક વૈમાન આવ્યું, વૈકુંઠથી તે વાર;
તે વૈમાનમાં આયુધ મૂકી, ચઢે છે જુગાધાર.
એવે સમયે દારૂક સારથી, શોધવા આવ્યો મહારાજ;
કાંતિમય પ્રભુને નિહાળી, ચરણે પડ્યો સહસાજ.
તવ દારૂક બોલ્યો વિનય કરી, “હું મહા પ્રભુ મોરારી;
અકળ ગતિ છે નાથજી, તે જાણી શકે ન મનુ અવતારી.
આપનાં દર્શન વિના મારાં, નેત્ર થયાં છે અંધ;
આપના ચરણારવિંદ વિના, હું બની ગયો અતિ મંદ.”

* ઘેરાયલાં.

ઐઠલામાં દારૂક સમક્ષ, ગરુડ લઈ આવ્યો રથ;
મનુ સંગે તે રથ ઉડ્યો, ગતિ મનુની અતિ સમર્થ.
વેમાન પેકું અસાધ્યું પછી, સારથીને મનુ કહે;
દારીકાં જઈ સંહાર કરે, જે સમાચાર તું જાહે.
યાદવે યાદવ નિપાત કીધા, તે શુદ્ધ કરેજો સર્વ;
વમુદેવ દેવકીને કહેજો, પેકું ગયા મહાપર્વ.
કહેજો પિતૃ વાત સઘળી, રહે સંજિહારે જઈ અને;
નારું પદ સી પામશે, જે સંસાર મુકી બજશે મુને.
આ સર્વ મમ માયા રચતા, હુતિ જાણે યોગી જન;
જ્ઞાનમાં એક નિહ થજે સર્વ, પુથા શોક તજેજો શુદ્ધ મન.
મનુને સરણે નમી પછી, દારૂક ગયા દુવારિકાં માંય;
એમ યાદવ કુળનો ક્ષય હયો, થયો ત્રીશમો અધ્યાય.

વગણુ.

ત્રીશ અધ્યાય હવા પૂરાણ, એકાદશ સ્કંધ કથાયરે;
કર જોડી વિષ વસલ ભણે, બોલો શ્રી પેકું રાયરે.

ઈત શ્રીમદ્ભાગવતે એકાદશસ્કંધે

(ત્રીશોધ્યાયઃ ૧૩૦૧)

અધ્યાય ૩૧ મો.

કડવું ૩૩ મું-રાગ મહાર.

ત્યાર પૂરે, શ્રી કૃષ્ણ બેઠા જહાં;
પછી પ્રભાદિકરે, સકલ મુનિ આવ્યા તહાં.
અનેક કૃષ્ણશુરે, પાતાળના જે નાગ છે;
મહા યોગીરે, સાધુ મહા ભાગ છે.
ગાંધર્વ સર્વેરે, અપ્સરા ઉભી જહાં;
સહુ આવીરે, કૃષ્ણ સરિત્ર ગાયે તહાં.
અપ્સરા નાચતીરે, નાટારંભ થાય છે;
લીલા મનુનીરે, અતિ આનંદ ગાય છે.
અનેક દેવ સ્તુતિ કરેરે, પુષ્પ વૃષ્ટી થાય છે;
એવે શ્રીકૃષ્ણરે, સ્વધામે જાય છે.
પ્રભાદિ દેવારે, વિભૂતિ પોતા તણી;
તેમણે જોયરે, મોહ પામ્યા ત્રિભૂવન ધણી.

એકત્રીશમા અધ્યાયમાં ભગવાન અદિતી સ્વધામમાં પ-
ધારી અને તે પછી વાસુદેવાદિક પણ પ્રીતિને લીધે તેમની
પદવારેજ ગયા તે કથા કહી છે.

ચતુરાઈ કીધીરે, સર્વને આંહયા;
સમાધિ કરતીરે, નેત્ર કમળ મીચીયા.
જિતા એ શરીરશુરે, સ્વધામે સાંચર્યા;
યોગી પેરેરે, બાળ્યું અંગના ને પરવર્યા.
બાળત શરીરનેરે, તો જગત ખલત સદા;
વળી ભડત જનનેરે, દર્શન વિણની આપદા.
દેવ સર્વેરે, ઉત્સવ કરે પ્રેમથી;
આપણા લોકમારે, મનુ પધારે છે નેમથી.
કુંડુલી વાળ્યારે, નાચી સર્વ અપ્સરા;
મુનીજન મોહ્યારે, ગર્વ સર્વના ગળ્યા.
પૃથ્વીમાંધીરે, સત્ય ધર્મ ધીરજ ગયાં;
કીર્તિ ને લક્ષ્મીરે, મનુ સંગે પરવર્યા.
લીલા કરીરે, પેકું લોક અંગીકર્યા;
ક્રોધએ નવ જાળ્યુરે, એવી રીતે પરવર્યા.
જેમ વિદ્યુત ગતીરે, મનુષ્ય કો જાણે નહીં;
તેમ મનુએરે, પેકુંમતિ ગમન કીધું સહી.
પ્રભાદિક નવ લહેરે, દેવ ન જાણે વારતા;
શ્રીકૃષ્ણ છવનરે, પેકુંમાં પધારતા.
દેવતા ભુલ્યારે, પ્રભાને નવ દર્શન થયાં;
પાર્ષદને હવારે, મનુએ કીધી મયા.
પ્રભા ને રૂદ્રેરે, વિસ્મય થઈ મનુ ખાજે;
રે એ પરમાત્મા પૂછીરે, નવ આવે એની તોલે.
રે રાયછરે, એનીપેરે મનુ રમ્યા;
તેને નવ વિકારે, સૌના હૃદયે ગમ્યા.
એ સદા નિર્વિકારીરે, આદિ અંત મધ્ય સત્ય;
એ મનુ મોટારે, એની નવ જાણે ગત્ય.
કૃષ્ણાવતારેરે, સર્વત્ર પ્રભાવ હવે;
લીલા કીધી નુતનરે, એ અવતાર પૂર્ણ થયો.
એ સર્વ શક્તિવાનરે, એમાં નવ ભિન્નતા;
એજ રહેરે, યમસ્થાને જતા ધીરતા.
પ્રભાસથીરે, રક્ષણ તુજનું એણે કર્યું;
સદાશીવને છતીરે, તેમનું ગર્વ સકળ હડ્યું.
પારધીનેરે, સ્વદેહે સ્વર્ગે મોકલ્યો;
એવા અશરણ શરણરે, મનુને ભયછે કો તણો?
એ નવ અસમર્થરે, શરીર રાખવા મધ્ય;
એની લીલારે, અદ્ભુત ને અવિમત.

યાદવ વંશનુકે શરીર રાખવા ઇચ્છ્યું નહિ;
 મનુષ્ય શરીરનીરે, અવિચળતા મને ન ગ્રહી.
 આત્મનિષ્ઠના કારણેરે, દહ ત્યાગ કીધી જ્યા;
 દિવ્યગતિ પામ્યારે, એ આત્મનિષ્ઠ માટે યથા:
 સર્વે દેવ વૈકુંઠ ગયારે, કૃષ્ણ ચરિત્ર શુકલ કહે;
 રાય પરીક્ષિતરે, હરિનું પદ હૃદયે લહે.
 પરીક્ષિત તારોરે, જન્મ સફળ કરી રાખિયો;
 પછી દારૂક સારથીરે, દારિકાં આવી દાખિયો.
 ઉગ્રમેન વસુદેવનેરે, તેણે આવીને કહ્યું;
 ને યાદવાસ્થળીરે, પ્રભાસે થયું તે લહ્યું.
 ઉદ્ધૃસ્કુટક હવુરે, અને વૈકુંઠ પ્રભુ ગયા;
 રૂદ્રનિણ્યાદિ મુંદરીરે, મુણતાં પ્રભુ પાસે ગયાં.*
 વસુદેવ દેવકીરે, મુર્ઝાગત તત્ક્ષણ થયાં;
 રે પ્રભુ કૃષ્ણરે, બસભદ્ર કયારે ગયા.
 યાદવ નારી પતિ શબનેરે, લઈ અગ્નિ ભક્ષણ કીધું;
 એમ જાદવાસ્થળીરે, કરી એ કાર્ય કીધું.
 પછી અર્જુનરે, ઈંદ્રપ્રસ્થ દરીને આવીયા;
 પછી સમુદ્રેરે, મર્યાદા લોપી તયાં.

* પ્રભુનું મરણ સુધયું એટલેજ પોતાનો પ્રાણ નિકળીને
 પ્રભુ પાસે ગયાં.

એક મંદિરે, પ્રભુનું રહ્યું તહાં;
 બીજું સર્વ દુષ્ટરે, કો ન મળે દારકામાં.
 પછી કુટલી સ્ત્રીચોરે, બાળ વૃદ્ધ યાદવનાં;
 પુત્ર લઈ આવીરે, અનિરૂદ્ધ પુત્ર વજનાવાજ્યાં.
 વજનાલ કુંવરે, રાજ્યાસને બિસાડીયા;
 સભા સૌ પ્રણમેરે, કૃષ્ણ પ્રણામને માનિયા.
 પાંચે પાંડવરે, દ્રૌપદી સહિત સ્વર્ગે ગયાં;
 સુખ પામ્યારે, અધ્યાય એકત્રીશ પૂર્ણ થયા.
 દ્રૌપદિ સહિત સુખી થયારે, હરીજન કહેવાયરે;
 કરજેડી કહે વલ્લભરે, પર્મહંસગતી થાયરે.
 ને કોઈ કૃષ્ણનુરે, મંગળ ચરિત્ર ગારો જ્યા;
 ભગવત્સ્વરૂપનીરે, માસિ થારો યથા.

વળણ.

યથા માસિ ભગવત્સ્વરૂપની, થાય પાપ સૌ બાયરે;
 કર જોડી વિપ્ર વલ્લભ કહે, થયો એકત્રીશમો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે એકાદશસ્કંધે

એકત્રીશોધ્યાયઃ ॥ ૩૧ ॥





एकादशस्कंधः समाप्तः

શ્રી મદ્ ભાગવત.

(કવિવલ્લભકૃત-પદબંધ.)

ક્રા દશ સ્કંધ.

અધ્યાય ૧ લો.*

રાગ કેશરી.

શ્રી શિવનંદનનું ધર્મ ધ્યાન, ગજવદન આપે બહુ જ્ઞાન;
શિવ પ્રજ્ઞા વિબહુ જેને લહેરે.

મૂષકારૂ કર કરસીધારી, ઉત્તમ ભક્ત મોદિક અહારી;
શુભકારી, જેને નીગમ કહેરે.

ચાલ.

નિગમ નિધિ સુર વિધિ વખાણે, માહમા યશ ગણ રાય;
નારદ સરસ્વતિ સહસ્ર અઠયાસી, મુનીવર જેને ગાય.
શુભલાંબર સિંદુર સેવંત્રા, શુભ ચતુર્ભુજધારી,
પદ્મવદન પાવન શિવનંદન, ભક્તજન સુખકારી.
ગિરિજા માતા શિવ સુખદાતા, બ્રાતા કાર્તિક જેને;
મુખ પુષ્પ નારી લક્ષ લાલ તન, પ્રથમે પ્રણમું તેને.
કમળ ભૂની કુંવરી કહાવે, કમળલોચની માતા;
મુખ અંબુજ ચાર ભુજ શોભે, ત્રિભુવન યશ વિખ્યાત.
ચેત વપુ ચેતાંબર ધારણી, વિઘ્ન નિવારણી નામ;
વિણા કરમાં સ્કંટિકમાળા, આભૂષણ સુખ ધામ.
કમળાસન ને હંસવાહન, સકળ અંગ શણગાર;
અમૃત પાન કરે આનંદ, વદ વેદ વિધિવત સાર.
વાગ્વાદિની આદિ સરસ્વતિ, સહાય થને સુત જાણી;
અજ્ઞાન વિદ્યા અધ હરી મુને, આપો અવિચળ વાણી.

* આ પેઢેલા અધ્યાયમાં કલિયુગના પ્રભાવને લીધે વર્ણ
સંક્રાંતિકથી ભલિત થએલો, મગધ દેશના રાજા જરાસંધના
વંશનો કથાપ્રસંગ કહ્યો છે.

નિગમ પુરાણ ને સર્વ સાહિત્યનું, અધ્યયન નથી લગાર;
હું પામર માણી રંકને જાણીને, દયા કરો મા સાર.
અનેક ભક્ત આવ્યા તુજ શરણે, તેમની પૂરી આશ;
મમ માયા પાશનો ત્રાસ નિવારી, રસનાએ કરજો વાસ.
ભવ ભય ભંજની દુઃખ ગંજની, મન રંજની તું કહાવે;
સકળ શાસ્ત્ર સંવાદ તું, સ્વાદ સાહિત્ય ઉપજાવે.
કલ્યાણી કરુણા કર મુજને, આશ ઘણી છે તારી;
દાદશસ્કંધ કથા શ્રી ભાગવત, ભાષાપ્રાકૃત વિસ્તારી.
અધ્યાય તેર કથારસ પાવન, નિર્મળ વ્યાસની વાણી;
નિમિષારણ્ય વિષે શૌનકને, કહે છે સૂત પુરાણી.
શ્રી કૃષ્ણ પ્રભુ સ્વધામ પધાર્યા, યાદવને લેઈ સાથે;
અવનિ કરો ભાર ઉતાર્યો, અધર્મ નિવાર્યો નાથે.
પછે શ્રી શુકની પવિત્ર પૂજા, કીધી પરીક્ષિત રાય;
વિનય વચન બોલ્યો મુખે રાજા, પ્રણમી શુકના પાય.

શ્રી પરીક્ષિત ઉવાચ-

સ્વામિજી સાંભળવા ઇચ્છું, ભવિષ્ય થાશે નેહ;
કણ કણ રાજા પૃથ્વીઉપર, બોગવશે રાજ નેહ.
એવાં વચન મુંઝી રાયનાં, ને બોલ્યા વ્યાસ કુમાર.

શ્રી શુકોવાચ-

હવડાં રાજ કરે હસ્તીનાપુર, તે સૌમવંશી ક્ષત્રી કુમાર.
છેલે પુરંજય* રાયને મારી, પ્રધાન† લેશે રાજ ગેહ;
પછી પોતાના પુત્ર પ્રદ્યોતને, રાજ્યાસને બેસાડશે એહ.
તેના પાલક નામે પુત્ર થશે, તેના વિશાખયૂષ;
તેના રાજક, તેના નંદિવર્દન, એ જાણો પ્રદ્યોતન‡ ભૂપ.

* એનું બીજું નામ રિપુંજય હતું.

† શુનક નામે મંત્રી હતો.

‡ રાજધર.

§ એ પાંચ રાજા એકસો આઠત્રીશ વર્ષ સુધી રાજ્ય કરશે.
(શ્રી શુક ભવિષ્ય કહે છે, તેથી અત્રે અમે પણ શ્રીમદ્ભાગ-
વતમાંથી ભવિષ્ય રૂપેજ કરીએ છીએ.)

પછી શિશુનાગને કુંવર, તેનું નામ કાકવર્ણ કહેવાશે; તેના ક્ષેત્રધર્મ, તેના ક્ષેત્રજ, તેના વિધિસાર થશે. તેના અન્નતરણ, તેના દર્શક, તેના અન્નય કુમાર; તેના નિવર્દન, તેના મહાનિદિ, દશમે શિશુનાગ સાર. મહાનંદિના નંદ પુત્ર, અવનિ છત્રી મૂળથી; મહાપદ્મ ધનનો ધણિ થાશે, ક્ષત્રી સંહારશે સૂરથી. એ રાજથી ધણું કરી, અધર્મી રાય અવતરશે; બીજા પરશુરામ સરખો, મહાપરાક્રમી કહેવાશે. તે શુદ્રપતિ નંદરાજ તેને, સુમાધ્યાદિ અષ્ટ પુત્ર સાર; શત વર્ષ પર્વત ભોગવશે તે, રાજ્યવત્તો આધિકાર. યાણાકર્તા નામનો બ્રાહ્મણ કોઈ, ઉખેડશે તે રાજ્ય; પછી ચંદ્રશુભને રાજ્ય દશે, તેની કિર્તિ જગજગે ફેલાય. તેના વારિસાર, તેના અશોકવર્દન, તેના સુયશ, તેના સંગત; તેના શાલિયુક, તેના સોમશર્મા, તેના રાતધન્વા, તેના બૃહદ્રથ. પુષ્પમિત્ર પ્રધાન રાયને મારીને, લેશે રાજ્યાસન; ઘણા યશ પરાક્રમ તે કરશે, અવનિમાં ઉત્પન્ન. પુત્ર અગ્નિમિત્ર થયો, તેના સુજ્યેષ્ઠ, તેના વસુમિત્ર; તેના ભદ્રક, તેના પુલિંદ, તેના ઘોષ, તેના વજ્રમિત્ર. તેના ભોગવત, તેના દેવભૂતિ, એ જાણો શૃંગ'ડું વંશતમે સાર; કીર્તિ રાયની અતિ ફેલાણી, વર્ણન કર્યું મેં વિસ્તાર. શૃંગ વંશનો છેલ્લો રાજા. દેવભૂતિ નિરધાર; પરત્વી લંપટ અતિ હતો, હુદ્દિ હીન નિસ્સાર. તેને વસુદેવ નામે મંત્રિ હતો, કણ્વ શાતિમાં જન્મેલ; એ અધર્મી રાયને મારીને, રાજ્ય કરવા ઇચ્છેલ. વસુદેવનો ભૂમિત્ર પુત્ર હશે, તેના નારાયણ નામે જૂત; તેના મુશામી નામે પુત્ર થશે, જાણો કણ્વ વંશ પૂનિત.

* એ દશ રાજા ત્રણસો ને સાડ વર્ષ પર્વત રાજ્ય કરશે.

† એ યાણાકર્તા તે મુદ્રા રાક્ષસ નાટકનો નાયક; ચંદ્રશુભને આદિ પતિ કરનાર.

‡ એ મૌર્ય નામે કહેવાતા દશ રાજા એકસો ને સાડત્રીસ વર્ષ સુધી પૃથ્વી ભોગવશે. અન્ને કવિએ શ્રીમદ્ભાગવતમાં પણ એ મૌર્ય વંશના રાજા દશ લખ્યા છે, પણ ગણવામાં નવ થાય છે, માટે વિષ્ણુ પુરાણમાં કહ્યા પ્રમાણે દશરથને તેમાં ઉમેરિયે તો બરાબર ૧૦ થશે.

§ શૃંગ નામથી ઓળખતા દશ રાજાઓ ૧૧૨ વર્ષ સુધી પૃથ્વી ભોગવશે.

|| એ કણ્વ વંશના ચાર રાજાઓ કળિયુગમાં ત્રણસો ને પીરતાલીસ વર્ષ સુધી પૃથ્વીને ભોગવશે.

કણ્વ વંશના છેલ્લા રાયને, બળિ* નામે શુદ્ર હજુશે; બળી પછી કૃષ્ણ રાજા થશે, તેના શ્રીશાંતકર્ણ જાણ; તેના પાર્ણભાસ, તેના લંબોદર, તેના વિકળ પ્રમાણ. તેના મેઘસ્વાતિ, તેના અટમાન, તેના અનિષ્ઠકર્મા કુમાર; તેના તલક, તેના પુરીષભીરૂ, તેના મુનંદન, તેના ચક્રાર. તેના વંશમાં નવમો રાજા, શિવસ્વાતિ થાશે; તેના ગોમતિ, તેના પુરીમાન, તેના બેદશિરા કહેવાશે. તેના શિવસ્કંદ, તેના યજ્ઞશ્રી, તેના વિજ્ય કહેવાય; તેના ચંદ્રવિસા, તેના સલોમધિ, એ જાણો અંધજાતિ ધાય. પછી અવભૂતિનામે નગરીમાં, સાત આભિર રાજા થાશે; પછી 'ગદ્ગલિ' નામે દશ રાજા, અતિ પરાક્રમી કહેવાશે. વળી 'કંક' જાતિના સૌલ રાજા, જેની છે હુદ્દિ વિશેષ; પછી અષ્ટ એચ્છ રાય થાશે, તે કરશે રાજ્ય અવિવેક; તેઓ ધર્મ માર્ગને ભાંગશે, નિર્દય થશે નિરધાર; પછી ચૌદ પુષ્કસ જાતના રાજા, અતિ પરાક્રમી સાર. તે પછી પાસેક ગુરૂડ|| જાતના, રાય થશે મહા વીર; પણ વિષયમાં અતિ લંપટ હતા, મન નહિ તેમનું સ્થિર. તેથી રાજપાટ ઝાઘ દશે, ધિક્કારાશે સર્વે શરિર; એકાદશ રાય મૈન વંશિ થશે, તું સુણ અભિમન્યુ કુમાર. મૈનરાય ત્રણ શત વર્ષસુધી, કરશે રાજ્યાધિકાર; તે ઉપરાંતે જૂતનંદ રાજા, કિલકિલા નગરીમાં થશે સાર. જૂતનંદ પછી વંગિરિ, તેના થાશે બ્રાત શિશુનંદિ; તે પછી યશોનંદિ રાજા, તે પછી પ્રવીરકર્મા મહા આનંદિ. જૂતનંદાદિકના બાહ્લિક નામે, તેર પુત્ર રાજ્ય કરશે; પછી પુષ્પમિત્ર નામે એક રાજા, પૃથ્વી ઉપર અવતરશે. તેના દુર્મિત્ર નામે પુત્ર રાજ્ય કરશે, કીર્તિવંત કહેવાશે; એ બાહ્લિકવંશમાં, જૂદા જૂદા રાજપતિ થાશે.

* એ બળિ અંધ જાતિનો હતો.

† એ બળીનો ભાઇ થાય.

‡ એનું બીજું નામ હાલેય હતું.

§ બળીથી સલોમધિ સુધીના ત્રીસ રાજાઓ ૪૫૬ વર્ષ સુધી પૃથ્વી ભોગવશે.

|| એ ગુરૂડ વંશના રાજા તેઓ ૧૦૮૯ વર્ષ રાજ્ય ભોગવશે.

¶ એ જૂતનંદથી પ્રવીરક સુધીના રાજા ૧૦૬ વર્ષ સુધી રાજ્ય કરશે.

* બાહ્લિકોમાંથીજ સાત અંધદેશના રાજા, સાત કોસલ દેશના રાજા, વૈદર દેશના રાજા અને નિષધ દેશના રાજા યશેક એઓ તે તે દેશના નામ ઉપરથી પ્રખ્યાત થએલા રાજાઓ એ. સમયમાંજ નોખનોખા ખંડપતિ યજ્ઞને રાજ્ય કરશે. માગધ વંશીઓમાંનો નિષ્વરુદ્ધિ નામનો રાજા થશે તે 'પુરંજય' એવા નામથી પ્રખ્યાત થશે.

તે પૃથ્વી ભોગવશે થોડી, પણ અધિકારી કહેવાશે;
એ રાજ્યપતિ રાજ્યથી, પ્રજા મહા દુઃખાણી થાશે.
વળી પુરંજય* રાય હ્રોતો તે, ધર્મ માર્ગ આચરતો;
ગૌપ્ત્રાજ્ઞાણની સેવા કરીને, સંતનુ રક્ષણ કરતો.
તે બ્રાહ્મણને અવનિ આપતો, ખીજાં દાન અનેક;
ધણ દશ ભોગવતો રાજ, કીર્તિ થઈ છે વિવેક.
વળી કળીયુગ મધ્યે પુરંજય†, સ્વેચ્છ હશે રાજન;
તે પાપિષ્ઠ અન્યાય અથ કરશે, ધર્મ રહિત જે મન.
તે પ્રજા સર્વને પીડા કરશે, કળીયુગમાં નિરધાર;
કળિનાં કૌતિક થશે નવ નવાં, વર્ણોના બ્રહ્માચાર.
કળીયુગમાં અનેક પ્રજા થશે તે, ખંડ ખંડના ભોગી;
ખળિયા હશે તે રાજ્ય કરશે, રાજ્ય થશે દુઃખી રોગી.
પછી ઘેર ઘેર અધિકારી થશે, કો કોને નહીં માને;
ધર્મશક્તિ સર્વ બ્રહ્મ થાશે, ધર્મ ક્રિયા જાળવ્યાને.
કળીયુગમાં જે જન ચેતશે, ધન્ય તેના અવતાર;
અન્ય સકળ જન જ્ઞાન પશુવત, ભૂનિ ચડાવે ભાર.
શ્રી રામ નામ ઉચ્ચારતાં પ્રાણી, સ્વર્ગ સદન સુખ પામે;
થોડે દિવસે મળે માધવ, ભય સંકટ સૌ વામે.

વળણ.

ભા દુઃખ ભાગે હરી નામ લેતાં, દાદશસ્કંધે કથાયરે;
કર જોડી વિમ વલ્લભ કહે, થયો પ્રથમ પૂર્ણ અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દ્વાદશસ્કંધે પ્રથમે-
ધ્યાયઃ ૧૧૧૥

અધ્યાય ૨ જો.

કડવું ૨ જી-રાગ રામગ્રી.

શુકલ ભોલે સાંભળ રાયજી, દાદશસ્કંધની એહ કથાયજી;
એક ચિત્તે મુણે નરનારીજી, તે મુખે પામે ચર્ણ મોરારીજી.

* આ સત્યયુગનો પુરંજય ધર્મી હતો.

† પુરંજય રાજા બ્રાહ્મણાદિ વર્ણોને વટલાવીને પુલિંદ, યદુ અને મદ્રક નામના સ્વેચ્છપ્રાય કરી દેશે. એ પરાક્રમી પુરંજય ક્ષત્રી યોદ્ધા નાશ કરી પશ્ચવતી નામની પુરીમાં રહેતાં હરિદ્રારથી તે પ્રયાગ સુધી ધણા રક્ષણવાળી પૃથ્વીને ભોગવશે. પછી સોરઠ, માળવા, આબીર, શુદ્ર અને અર્ધુદ માળવ નામના દેશોમાં રહેનારા બ્રાહ્મણો ઉપનયન સંસ્કારથી રહિત થશે. સિંધુ નદીના કાંઠા, ચંદ્રમાગા, કૌતી અને કાશ્મીર દેશને શુદ્રો, સ્વેચ્છ અને વેદના અચાર વગરના વટલેલા બ્રાહ્મણો ભોગવશે.

‡ આ ખીજા અધ્યાયમાં કળીયુગના દોષ બહુજ વધતાં અતિ કલ્પિત અવતાર ધરી શ્રી પ્રભુ અધર્મિષ્ઠ લોકોનો નાશ કરશે તથા પાછો સત્યયુગ આવશે એ કથાપ્રસંગ કહે છે.

ચાલ.

મુરારી કર્ણા કરે, ભક્તની પૂરે આશા
જેને સદા શ્રી હરી નામનો, સાચો હૃદય વિશ્વાસ.
જ્યારે સંપૂર્ણ કળીયુગ આવશે, તવ ધર્મ પાદ જે ચાર;
તે ભાગી પડશે ભૂ વિષે, સૌ લોપાશે નિરધાર.
જે ચાર પગ છે ધર્મના, તેનાં કહું અભિધાન;
પ્રથમ સત્ય, દ્વિતીય કામા, ત્રીજો દયા, ચોથો જ્ઞાન.
એ ચાર પગ ભાગશે સહી, પ્રભુ ધર્મના જે વાર;
તેણે સમે સંસારના, થાશે તે એકાકાર.
વર્ણવર્ણ સૌ બ્રહ્મ થાશે, મલીન સર્વે લોક;
સંસારને વિષે મુખે રાચશે, પામવા અતિ શોક.
જે પ્રાણી ઘેર જન હશે તે, કહેવાશે ક્ષત્રીન;
નિર્ધન જે કુળવાન હશે તે, કો માને નહિ તે દીન.
બ્રાહ્મણ સંન્યાસી સાધુના, લોપ થશે સૌ ધર્મ;
શાસ્ત્ર માર્ગ કો નહિ પાળે, પાપાંડે રાચે પરમ.
નહિ માને કો પડિત જનને, સાધુને પીડા લેય;
દયા દાન ને ધર્મ ધ્યાન જન, આચરે નહિ કોય.
કુટુંબ સાથે વિરોધ કરશે, અસુરપક્ષસુ સ્નેહ;
દ્રવ્ય અન્ન સંપત્તિ ઘટશે, કળીયુગ લક્ષણ એહ.
ઉચ્ચનાં આચરણ પાળશે સઘળાં, નીચ હશે જે વર્ણ;
ઉત્તમ વર્ણ સૌ નીચ થઈને, અથ આચરશે આર્ણ.
પાપાંડ ધર્મને માનશે, વેગળાં તીર્થ અનંત;
યાત્રા જઈને વિષયા રમશે, દુભશે સાધુ સંત.
જેને મસ્તક કુશ લાંબા, શોભાવાન તે સાર;
તે વિશેષ સ્વરૂપવાન નરનારી, કહેવાશે નીરધાર.
એકલો જે ઉદર ભરે તે, સ્વારથી જન લેય;
સ્વકુટુંબનેજ પોષશે, તે ચતુર બળીઆ કોય.
કીર્તિ વદશે યજ્ઞમાનની તે, પામશે દિવ્ન બહુ દાન;
રાત્રિ દિવસ સેવા કરે તેને, મળે અન્ન ને પકવાન.
પ્રજા સઘળી દુષ્ટ થાશે, તેવા પૃથ્વી રાય;
બળાત્કારે રૂપવતિ બહુ, હરશે નૃપ કન્યાય.
કો કોને માનશે નહીં, અવળો થાશે આચાર;
રાજ બહુ લોભી થશે, પ્રજા પ્રત્યે તે નિરધાર.
સર્વત્ર લેશે પ્રજાનું નૃપ, તોય તૃપ ન થાય;
વિણુ અપરાધે દંડ દેશે, પીડાશે રંકની કાય.
રાજના ભય ત્રાસથકી, પ્રજા જશે વન મોઝાર;
કંદ મૂળ ખડ ધાન્ય ફળ જળ, નિત્ય કરશે આહાર.

અનાવૃદ્ધિ કુર્લિશ થાશે, શીત વાયુ વાશે અપાર;
શીત વાત અન્ન વૃદ્ધિથી થશે, મળનો સંહાર.
વર્ષ વીશ અથવા ત્રીશનાં, વૃદ્ધ કહેશે સર્વ;
અદ્ય આયુષ અદ્ય વિધાયે, ઘણો ધરશે ગર્વ.
પેટભરા ને રાંડીયા, વિશ્વાસઘાતીક મહા દૂષ;
દેવતાને તથા મલિનને, આરાધે મહા પાપિષ્ઠ.
કો વેદ માર્ગને નહીં જાણે, ચાલશે અધર્મ પાખંડ;
ક્રાંતક એવાં ઉદય થાશે ને, નવ મુખ્યાં પ્રભાંડ.
અસત્ય જન ખડુ બોલશે, તસ્કરતણા નહીં પાર;
થશે અજ્ઞ જેવી કનિષ્ઠ સુરભિ, રાય માનજે નિરધાર.
શાસ્ત્ર ગોધુમ અન્ન ઉત્તમ, પાકશે નહીં સંસાર;
ખડુ ધ્યાન્ય અવનિપર ઉદય થાશે, તે કરશે સૌ આહાર.
આત્મઆદિ વૃક્ષ જશે સૌ, ઉત્તમ જેનાં રૂળ દૂલ;
ઉપચિત વસ્તુ ને હશે તેનું, એસશે ખડુ મૂલ.
વ્યભિચારિણી નારીયા થાશે, પતિને ન માને નાર;
અપવિત્રપણે રહેશે સદા, ભમતી હોંડે ઘરખાર.
અનેક ચરિત્રો સ્ત્રીઓ કરશે, સ્વામિ સાથ વિરોધ;
રાત્રિ દિવસ ખડખડે ઘણું, સિદ્ધિદય ધરશે ક્રોધ.
સ્વામિ પહેલાં ભોજન કરીને, શયન કરશે નાર;
નીજ કથને ઉવેખશે, ઘણું પહાડા લાગશે જાર.
પતિવ્રતા ધર્મ નહીં પાળે સ્ત્રી, જશે પરતર સંગ;
કો કોને માને નહીં, થશે આપ આપણે રંગ.
સખળ નિર્ભળ મળી ખન્ને, વડતા રાજ્ય દારે જય;
નિર્ધનને ઉવેખશે, ધનવંત પામશે ન્યાય.
મોટા સાધુ થઈ જન એસશે, મુખ ગાશે વિરહ કીર્તન;
પર નારીને મોહ પમાડશે, તે સાથે કરશે જન.
નિજ હૃદયથી વિસારશે, સાક્ષાત હરીનું નામ.
સાધુ હરીજન થઈ એસશે, તે પણ આચરશે વિપરીતકામ.
વૈરાગી અન્યાય આચરશે, સંત યોગીના કુદ્ધ વેપાર;
સેવા કરીને ગર્ભ ધરશે, નવ વરસની નાર.
તીલક છાપા અંગ તુલસી, મુખે હરીકીર્તન;
હૃદયમાં પરસ્ત્રી રમે, ઘણું મોહ પામશે સંત મન.
હરી ભક્તિપર ચિત્ત નહીં, મુખે મિથ્યા હરીગુણ ગાય;
યોગી વૈરાગી હરી જશે, ગૃહસ્થનાં ધન કન્યાય.
સાધુજી કહીને આવશે મઠે, પ્રણામ કરતી નાર;
ખાવાજી તે નારને વાહી, આચરશે વ્યભિચાર.
એવા ધાર કળિયુગ આવશે, તવ જશે સઘળો ધર્મ;
અન્યાય પાપ મળ આવચરશે, સંસાર કુચિત્ત કર્મ.

તે સમે ધર્મ રાખવા અર્થે, અવતાર ધરશે નાથ;
અધર્મને મારવા, લેશે શસ્ત્ર આયુધ હાથ.
શંભલ નામાક્ષેત્ર શુભ, શાલાતણો નહીં પાર;
પ્રાણાણ વિષયુ યશાને ઘેર, કહેંકી થશે અવતાર.
આકાશથી તેણે સમે, અથ ઉતરશે અનુપમ એક;
તે વાણ્યે ચડશે ગોવિંદજી, સ્વરૂપ વર્ણુ અનેક.
કરમાં ખડગ લેશે પ્રભુ, કરશે રક્ષેચ્છનો સંહાર;
કરી ધર્મ અવનિ ઉદય થાશે, વિશ્વમાં જ્યજ્યકાર.
નિજ કુદૃખ સાથે અનેક રાજા, નમશે પ્રભુને પાય;
તેમને કૃપા કરશે શ્રી નાથજી, આનંદ અંગ ન માય.
શશિ સૂર્ય બૃહસ્પતિ તપે, જ્યાં લગી કળિયુગ એક;
ગૃહ એકી રાશે આવશે, ત્યારે જશે સ્થાનક એક.
સમઋષિમધ્ય નક્ષત્રને ભોગવે, ત્યાં લગી કળીયુગ હોય;
અમરનાં વર્ષ દ્વાદશ લગી, સત્ય માનજે સૌ કોય.
શ્રી પ્રભુ પોતે પધારશે, વૈકુંઠમાં ભગવાન;
ત્યારે તીર્થ સહુ પૃથ્વીપરથી જશે, તુ રાય સાચું માન.
પછી સત્યયુગ* આવશે, ધર્મનો ધારક જેહ;
મળ સર્વને મુખ થાશે, પરસ્પર વાધશે સ્નેહ.
ધર્મ સઘળે ચાલશે, ચારે પગે નિરધાર;
તેણે સમે ત્રિભુવન વિષે, થાશે તે જ્ય જ્યકાર.
ધર્મ વૃદ્ધિ ખડુ પામશે, આનંદ ઉત્સવ સાર;
ધર્મ મોર્ગો સઘળા ચાલશે, ઉતરશે ભૂભાર.
નૃપ ચંદ્રવંશી† સૂર્યવંશી,† ખેડ રાય કહીયે જેહ;
કલાપચાન ગંગા વિષે રહી, તપ કરે છે એહ.

* ચંદ્રમા, સૂર્ય અને બૃહસ્પતિ એ ત્રણ ગ્રહો જ્યારે સાથે-
જ પુષ્પનક્ષત્રમાં પ્રવેશ કરશે ત્યારે સત્યયુગની પ્રવૃત્તિ થશે.
આકાશમાં સમર્ધિઓનો ઉદય થાય છે, ત્યારે તેઓમાં પ્રથમ
ઉમેલા એ તારાઓના મધ્યમાં, દક્ષિણ દિશામાં સમ પ્રદેશમાં
રહેલું જે નક્ષત્ર જોવામાં આવે છે, તે નક્ષત્રથી જોડાઈને આ-
શરે મનુષ્યનાં સૌ વર્ષ સુધી એ સમર્ધિઓ રહે છે. એ સમર્ધિઓ
તમારા (પરીક્ષિતના) જન્મના વખતમાં મધ્ય નક્ષત્રમાં હતા. અને
હમણાં પણ એજ નક્ષત્ર ભોગવે છે. ભગવાન સ્વર્ગે ગયા પછી
કલિયુગનો પ્રવેશ થયો છે. જ્યારથી સમર્ધિઓ મધ્ય નક્ષત્રને
ભોગવવા લાગ્યા છે, ત્યારથી દેવતાઓનાં ૧૨૦૦ વર્ષનો કળિ-
યુગ પ્રવર્ત્યો છે. એ સમર્ધિઓ હમણાંના મધ્ય નક્ષત્રને છેડી
પૂર્વપાદાને પહોંચશે ત્યારથી કળીયુગ વધવા માંડશે, ને નંદશ-
જના રાજ્યથી બહુજ વધશે. પછી ઉપર કહેલો કાળ વીતિ
ગયા પછી પાછો સત્યયુગ ચાલશે.

[અ. ભા.

† ચંદ્રવંશી શંતનુનો બાઈ દેવાપિ રાજા અને કલ્પાકુના
વંશમાં ઉપન્ન થએલો સૂર્યવંશી મર રાજા કળિયુગને અતિ
વર્ણાશ્રમ ધર્મ પૃથ્વી ઉપર પુનઃ અભાવશે.

તે થકી પુનઃ વંશ વૃદ્ધિ પામશે, રાજ્યતણા વિસ્તાર;
ચાર યુગ છે અનુક્રમે તે, આવશે નિરધાર.
તે તે રાજાનાં શરીર છૂટાં, ભસ્મ ભૂપર થયા;
તેની કથા રહી છે હવે, તમે સાંભળી પરીક્ષિતરાય.
તે બળી ભસ્મ થયા સહુ, તેમાં નહીં સંદેહ;
શરીર તેનાં છૂટાં છે પણુ, કથા રહી છે એહ.

વળણુ.

કથા તેની જાણ આણી, સંસારમાં ક્ષીતિ રહી;
કરજોડી વહ્નભલું, અધ્યાય દ્વિતીય થયો સહી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દ્વાદશસ્કંધે
દ્વિતીયોધ્યાયઃ ॥૨॥

અધ્યાય ૩ નો.*

કડવું ૩૭-રાગ ધન્યાશ્રી-દેશી ફેર.

ગર્ભચાગી કહે સાંભળ રાજા, કથા કહું વિસ્તારીછ;
જે સાંભળતાં સર્વ સુખ પામે, કૃપા કરે જોરારીછ.
પૃથ્વી ઉપર અનેક ભૂપતિ, થઈ ગયા ને ધારોછ
રાજા રાણા છત્રપતિ જન, કાળ સર્વને ખારોછ.
આ પૃથ્વી રાજાને દખી, હશે સર્વથા મનછ;
"જે મુજપર બેસીને રાજા, બાલે ગર્વ વચનછ.

અતિઅહંકાર ધરે મન મધ્યે, જાણે હું સરખો ન કોયછ;
અભિલાષ અતિ અંતર રાખે, જે અવનિ મારી હોયછ.

મેં રાજાને હણી લીધી છે, ભૂ પરાક્રમ બળ કરીછ
જ્ઞાત તાત હણ્યા એ અર્થે, સઘળે આણુ મારી ફરીછ.

પૃથુ, પુરૂરવા, ગાંધી, નહુષ, ભરત અને અર્જુનછ;
માંધાતા સગર, રામ અને, ખટ્વાંગ રાજાનછ.

કુંકુમાર, રઘુ, તૃણબિંદુ, શર્વાતિ ને યયાતિછ;
શંતનુ, ગય અને ભગીરથ, કુવલયાશ્વ મહામતિછ.

કકત્સ્થ, નળ, નૃગ, હિરણ્યકશિપુ, વૃત્રાસુર રાવણુ, રાક્ષસછ;
નસુચિ, શંખર, નરકાસુર, તારકાસુર, હિરણ્યાક્ષછ.

* આ ત્રીજા અધ્યાયમાં પૃથ્વીનાં વચનોથી રાજ્યના દો-
પાદિકનું વર્ણન કરી ઘણા દોષવાળા કલિયુગમાં દોષ ટાળનારો
ભગવાનને નમસ્કારજ છે, એ કથાપ્રસંગ છે.

વળી અન્ય મહર્ષિ રાજાઓ, મમતા કરતા મમઅર્થેછ;
તથાપિ હું ન થઈ તેની, મરી ગયા લડી મુજ અર્થેછ".
જ્ઞાતને જ્ઞાત હણે મુત તાતને, એ અવનિને કાળેછ;
પણુએ અવનિ થઈ નથી કોની, લખ્યા લેખ મહારાજેછ.
એ દષ્ટાંત જોઈને પરીક્ષિત, મિથ્યા જાણુને માયાછ;
સંસારનું સુખ સર્વે જોઈ, કાળે મેલવી કાયાછ.
કાળ શીંચાણો શીર છે સૈને, જમાણુ કરે છે ઢહાડીછ;
અવસાને પેશી અંતરમાં, પ્રાણુને લેશે કાઢીછ.
તે માટે દેહ સાધન કરણું, સંસારમાં નિરધારછ;
આત્મજ્ઞાન દિપક પ્રકટ કરી, ભજવા વિશ્વાધારછ.
તવ રાય પરીક્ષિત, વ્યાસ પુત્રને, પૂછે મત્ર શીર નામીછ.

પરીક્ષિતોવાચ-

વિષ્ણુ સમર્પણુ કરતાં કળિયુગ, દાપ ન બાધે સ્વામીછ.
તે ભક્તિ કહે મુજને ગુરૂછ, યુગના જે વળી ધર્મછ;
કળિયુગ આદે સકળ ધર્મ, મળુ વિસ્તારી કહે પર્મછ.
વળી કાળ ધર્મ કહે ઋષિનાયક, તવ બોલ્યા શ્રીયુકદેવછ;

શ્રીયુકોવાચ-

સત, ત્રેતા દ્વાપરની મળ, ઘણી અવશ્યમેવછ.
કૃતયુગ મધ્યે ચારે ચણે, ધર્મ ચલાવ્યો રાયછ;
ત્રેતા મધ્યે ત્રણ પગે, ધર્મ ખડિત થયો એક પાયછ.
દ્વાપર યુગમાં ધર્મ પ્રવર્ત્યો, યુગમ પગથી ભૂપછ;
કળિયુગ મધ્યે એક ચણે છે, ખડિત ત્રણ અનૂપછ.

* આ કથા મેં તમારી પાસે કહી, તે કેવળ વૈરાગ્યનું
નિરૂપણુ કરવા માટે કહી છે, માટે એ કથા વાણીના વિલાસ
રૂપ છે, પરમાર્થ રૂપ નથી.

† સત્યુગમાં ઘણા ખરા સોદા સંતોષી, દયાળુ, સર્વ પ્રા-
ણીઓના મિત્ર સરખા, શાંત, નિતેન્દ્રિય, દુઃખારિકનું સહન
કરનારા, સમદૃષ્ટિવાળા, અને આત્માબ્યાસમાં પરિશ્રમ કરનારા
હતા.

‡ ત્રેતા યુગમાં મિથ્યા બાપણુ, દિંસા, અસંતોષ અને
કલ્યાણ એ ચાર અધર્મના પાયાને લીધે ધર્મનો ચોથો ભાગ ક્ષીણ
થાય છે. ત્રેતામાં ઘણા ખરા સોદા ક્રિયા તથા તપમાં એક નિષ્ઠા
રાખનારા, ઘણી દિંસા નહીં કરનારા, વિવચનોમાં અલંબ, ધર્મ,
અર્થ તથા કામ સુખમાં મરેલા અને આજ્ઞાણો સર્વોત્તમ ગણાય
એવા હોય છે.

§ દ્વાપરમાં અસંતોષ, દિંસા, મિથ્યા બાપણુ, દેવ, એ ચાર
અધર્મના પાયાને લીધે, તપ, દયા, સત્ય, અને દાન એ ચાર ધર્મ
પાદમાંથી અરધો અરધો ધર્મનો પાદ ક્ષીણ થાય છે. તે વખ-
તમાં ઘણા સોદા યશસ્વી, મોટા ગૃહસ્થ, વેદ બહુવામાં પ્રીતિ
વાન, ધનવાન, કુટુંબી, આતંદવાળા અને જેમાં ક્ષત્રીઓ અને
બ્રાહ્મણો ઉત્તમ ગણાય એવા હોય છે.

ધર્મ માર્ગ કર્યો નહીં ચાલે, એમ વદે ધર્મ વચનછ;
 કોઈ અતીશે લોભી થાશે, મળ કુઃખી દર્શનછ.
 દયા દાન ને સ્નાન સેવા, હરીને કોઈ નવ જાણેછ;
 મોહ માયા અહંકારે ભર્યાં, ગર્વ ક્રોધ ખન આણેછ.
 રાજ તામસ ગુણને આશ્રયી, મળને કુઃખ દેશેછ;
 રાય અતી તૃપ્તિના ભરીયા, મળનું સર્વસ્વ લેશેછ.
 પ્રાણી ધર્મ નહીં આચરશે, સંયાસી નવ સત્કર્મછ;
 પતિવ્રતા ધર્મ ન પાળે નારિ, થઈ નિર્જનને જે શર્મછ.
 વેપારી ઘણું અસત્ય બોલશે, વણિક ઘણું તોળેછ;
 નિર્ધન પતિને સ્ત્રી તણ જશે, સખગા સ્વામિને ખોળેછ.
 ઉત્તમ સ્ત્રી તે શુદ્ધને જશે, કુષ્ટ કર્મ આચરશેછ;
 શુદ્ધ દૈત્યની સંગતિ કરશે, કુઃખે દુર્ભર ભરશેછ.
 ઠાકરને સેક મુકિ જશે, પુરૂષ સ્ત્રી કુટુંબ તળશેછ;
 ઉત્તમ નારી નિજ કંથ તણને, વ્યભિચારીને ભજશેછ.
 શાળા શ્વસુર મહિ રહેશે, શુદ્ધ કહે તે પ્રાણી પાળેછ;
 કુકાળ ધાત્રે દુર્ભક્ષ થાયે, મેહ ન પરસે કાળેછ.
 અભક્ષાભક્ષ કરશે પ્રાણી, વસ્ત્ર પુરાં નહીં પામેછ;
 પિશાચ જેવા મહા પાપી થશે, મળ સર્વ નર નામેછ.
 એક કોડી માટે કુટુંબ સર્વે, અન્યોન્ય લડી મરશેછ;
 માત પિતા સંતાનને તળશે, સંતાન તેમને તળશેછ.
 પુરૂષ સ્ત્રી તણ મેલશે કો, ધર્મ પાત નહીં જાણેછ;
 વિષયે પૈરાગી ચોગી થાશે, વિષય સાર્થક પ્રમાણેછ.
 મહા પુરૂષ થઈ પોતે ખસશે, દેવ દેવસ્થળ છાંડીછ;
 વેદ માર્ગથી અજગા રહેશે, પાપાંડ ધર્મો માંડીછ.
 અહંકાર એવો ધરશે જે, અમ સરખા નહીં કાયછ;
 પ્રાણી સાધુની સેવા કરશે, મહા કષી પોતે હોયછ.
 શ્રીવિષ્ણુ મુખેથી પ્રગટયા, પ્રાણીને અવતારછ
 તે કુળને સભા માંડી ખેસીને, કુષ્ટ કરશે તિરસ્કારછ.
 પ્રભદ્રોદિ જે પ્રાણી હોય તે, કહીંચે મુક્તિ ન પામેછ;
 શ્રીનારાયણથી વિમુખ થઈને, યમપુર મહિ વિરામેછ.
 પરમેશ્વરની કથા કીર્તન, ધર્મ વિષે નહીં મનછ
 પાપાંડ ચરિત્ર સર્વ માનશે, એ કળિયુગનાં દર્શનછ.
 (પણ) જે પ્રાણી મર્ણુ સમે અવસાને, લેશે હરીનું નામછ
 ટળશે દોષ સર્વથા તેના, કરે કૃપા શ્રીરામછ.
 મુતાં ખેસતાં હરતાં ફરતાં, જમતાં હરીને ભજશેછ
 નહાતાં જાતાં કારણ કરતાં, વિષ્ણુ નામે અથ તણશેછ.
 એણે પ્રકારે સદા નિરંતર, જે ભજશે અવિનાશછ;
 તેને કૃપા કરશે જગજીવન, મનની પૂરે આશછ.

આયુષ વૃદ્ધિ પામે તેનું, સહસ્ર થકી અતિ સારછ
 પરમેશ્વરને હૃદય ચિંતવતાં, સફળ ધર્મ નિરધારછ.
 સર્વ ધર્મનાં ફળ પામે પ્રાણી, તેમાં નહીં સંદેહછ
 નિર્ગુણ સગુણ આદિ અવિનાશી, સકળ રૂપ હરી એહછ.
 આ કળિયુગ દ્રવ્ય રૂપી સમુદ્ર છે, સત્ય માનજો પ્રાણીછ
 તે મધ્યે નારાયણ નામનું, રતન અમૂલિત જાણીછ.
 હરીનામ* જ્ઞાન માર્ગથી ગૃહીને, નીજ હૃદયમાં રાખીછ;
 હરી રસપાન મુધારસ સાગર, મંદિર બેઠાં ચાખીછ.
 વિષ્ણુ કૃપાથી અનેક ઉદ્ધર્તા, પ્રાણી પામર હુતા જેહછ;
 ભક્તિ થકી હરી મુક્તિ ફળ આપે, તેમાં નહીં સંદેહછ.

વળણ.

સંદેહ તેમાં છે નહીં, તું સાંભળ પરીક્ષિત રાયરે;
 દ્વાદશસ્કંધ શ્રી હરી કથાને, હવે તૃતીય અધ્યાયરે.

ઈત શ્રીમદ્ભાગવતે દ્વાદશસ્કંધે

તૃતીયાધ્યાયઃ ૧૧૩૧

અ ધ્યા ય ય યો.

કલ્પુ ય યુ-રાગ સામેરી.

મુત કહે કથા પિત્તારી, તે શ્રવણે ધરે કષિ મુખકારી;
 શુકલ કહે સાંભળ રાય, જે સાધન મુક્તિની કથાય.

ચાલ.

મુક્તિ સાધન કથા કહું જે, સાંભળતાં અથ જાયરે;
 પૃચ્છક પાઠક સંત આતા, સર્વે પાવન થાયરે.

શ્રી શુકોવાચ-

કળિયુગના દોષ ક્રમ ટળે, કયો ધર્મ પાળવો કળિમાંયરે;
 એના ઉત્તર મેં પૂર્વે કહ્યા, વર્ણન સહિત હે રાયરે.
 પરમાણુથી જે પરાર્થ મુધી, કાળ યુગનાંજ પ્રમાણરે;
 તૃતીયસ્કંધ વિષે કહ્યાં છે, તમે તે મનમાં જાણરે.
 કળિયુગની ઉત્પત્તિ કહી, કષી કલ્પાંતનું કહું માનરે;
 ચાર સહસ્રયુગે પ્રભા કરે, એક દિવસ છે નિર્માણરે.

* સત્યયુગમાં ભગવાનનું ધ્યાન કરવાથી, ત્રેતાયુગમાં યજ્ઞો વડે પૂજન કરવાથી, અને દ્વાપરયુગમાં સેવન કરવાથી જે ફળ થાય છે, તે ફળ કળિયુગમાં ભગવાનનું કીર્તન કરવાથીજ થાય છે.

† આ ચોથા અધ્યાયમાં નૈમિત્તિક, પ્રાકૃતિક, આત્મત્તિક અને નિત્ય એવા ચાર પ્રકારના પ્રલય કલા પછી સંસારથી નિસ્તાર ભગવાનની કીર્તિવડે થાય છે એ કથા પ્રસંગ કથ્યો છે.

સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળ સૃષ્ટિ, સકળ રચના જેહરે;
કેટલે કાળે સર્વ ભાગી, પામશે પ્રલય તેહરે.
હવે કલ્પ લયનું પ્રમાણ કહું, તે સાંભળો રાજન્નરે;
આરહનર યુગનો એક દિવસ,* પ્રજ્ઞાનો માનો અભિમન્યુતંતરે.
જ્યારે અવતાર કલ્પાંત હશે સહી, સૃષ્ટિ સકળ સંહારરે;
તે કહું પરીક્ષિત સાંભળો તમને, કથાનો વિસ્તારરે.
પ્રજ્ઞાના બે પ્રહર મધ્યે, કલ્પાંત હોય સૌ નાશરે;
અકળ અજ ન સદાશિવ થશે, એક રૂપે જ્યોતિ પ્રકાશરે.
શત વર્ષ પર્વત તપશે સવિતા, કરી કીર્ણ અનંતરે;
તેણે કરીને સર્વ સૃષ્ટિનો, આણશે એ અંતરે.
ત્યારે સાત સમુદ્રનાં જળ શોષે, રવિ જળવલ્યમાનરે;
ત્રિજ અગ્નિ પ્રગટ થાશે, જ્યાં પૃથ્વીનું મધ્ય સ્થાનરે.
વળી શેષ નાગના મુખ થકી, તવ પ્રકટશે અગ્નિ જ્વાળરે;
સર્વન સૃષ્ટિ ભસ્મ થઇને, થાશે પ્રલય આકારરે.
વાયુને યોગે પ્રજ્ઞાંડ સૌને, બાળે અગ્નિ તેવારરે;
ત્રૈલોક્ય રચના સર્વને, તે તો દહે નિરધારરે.
પછી શત વર્ષ પર્વત પ્રગટી, વાયુ સામટા વાયરે;
પંચાશમાં એક ન્યૂન માર્ગ, સર્વ એકઠા થાયરે.
તે વાયુ પ્રહારે ભસ્મ સર્વે, સદ્ય ઉડી જાયરે;
તેણે સમે લય થઇ જશે, સૌ સૃષ્ટીતાણી રચનાયરે.
પછી એકસો વર્ષ સુધી વૃષ્ટિ, અખંડ મૂશળ ધારરે;
તે વૃષ્ટિથી યૌદ્ધમે પ્રજ્ઞાંડ ઉદ્ધક, વ્યાપશે તેણીવારરે.
એકવીશ પ્રજ્ઞાંડ પર્વત, વ્યાપે જળ ભસ્મરૂરે;
ગગને જળ વ્યાપી રહે, અતિ વેગશું બળ શૂરરે.
તે સર્વ જળ એકકું થઇ, પૃથ્વીને પમાડે ત્રાશરે;
ક્ષિતિસકળ સ્થિતિ જળમાં રહે, એક ઉગરે અવિનાશરે.
પંચ તત્વ લય પામશે સહી, સર્વથા તેણે ઠામરે;
પૃથ્વી અપ તેજ વાયુ આકાશ, એ પંચભૂતનાં નામરે.
તે સકળ લય પામે સહી, વળી અવર તત્વો જેહરે;

* એ સંબંધમાં મૂળ ભાગવતમાં આ પ્રમાણે સ્પષ્ટિકરણ કીધું છે—પ્રજ્ઞાના એક દિવસમાં યૌદ્ધ મનુ થાય છે. એ પ્રજ્ઞાનો દિવસ કલ્પ કહેવાય છે. એ કલ્પને અતિ તેજ પ્રમાણે પ્રજ્ઞાની રાત્રી થાય છે. એ પ્રલયમાં આ ત્રણ લોકનો લય થાય છે. આ પ્રલયનું નામ નૈમિત્તિક પ્રલય છે. કારણ કે આ પ્રલયમાં નારાયણ ત્રણ લોકને પોતામાં લઈ શેષ નાગપર શયન કરે છે; અને પ્રજ્ઞા તે નારાયણ પર સૂવે છે, તે એવી રીતે પ્રજ્ઞાની નિદ્રાના કારણથી એ પ્રલય થાય છે. પ્રાકૃતિક પ્રલય વિષે આમ સમજાવ્યું છે—પ્રજ્ઞાના આયુષ્યનાં બંને પરાઈ પૂરાં થઇ રહે ત્યારે મહત્ત્વ, અહંકાર અને પાંચ તત્ત્વાત્મક રૂપ સાતે પ્રકૃતિઓ લય પામે છે, માટે આ પ્રલયનું ‘પ્રાકૃતિક પ્રલય’ એવું નામ કલ્પેલું છે.

હવે વર્ણન સત્વાદિ ગુણનું કહું, સાંભળતાં ટળે સંદેહરે.
સત્વાદિ ગુણને ગળી જશે, પ્રેરેલી કાળની માયાયરે;
વાયુ એ માયા તણો લય નથી, એ જાણુને મનમાયરે.
વળી કાળના અવયવોની તેમાં, ન પમાડાય વિકારરે;
તેમ આદ્યંત માયાનો નથી, એ માન ખુદ્ધિપંત સારરે.
સ્પષ્ટ દર્શન થતું નથી તેમ, એક રૂપે રહે સદાયરે;
આણુ વાયુ જોઈ થતી નથી, તે સર્વ સામાન્ય કહેવાયરે.
એ માયામાં વાણી, મનાદિ, સત્વ, તમ, રજ જાણુરે;
મહત્ત્વાદિક, પ્રાણ, બુદ્ધિ, ઈન્દ્રિયો દેવતા પ્રમાણુરે.
જગતની રચના આદિ અવર, નથી રહેતું કંઈ બહારરે;
ન રહે માયામાં સ્વપ્રાદિવસ્થા, એમ માને છે ધીમંત સારરે.
વળી આકાશ, જળ, પૃથ્વી, વાયુ, સૂર્ય, અગ્નિ ન રહતરે;
હવે કહું આત્મતિક પ્રલય, જેનાં સાધન મોક્ષ પર્વતરે.
પ્રજ્ઞાના વડે મોક્ષ સમજવો, સર્વ પ્રપંચતણો નાશ રૂપરે;
કદિ આત્માપરે સત્ય હોય પ્રપંચતો, નવ સંભવે તેના બાધક ભૂપરે.
માટે પ્રપંચ નવ જુદો જાણવો, જ્ઞાનરૂપ પ્રજ્ઞથી નિરધારરે;
દૃષ્ટાંતે તમને કહું તે, સુણુને તમે રાય આવારરે.
ઘટાકાશ પરિચિન્ન છતાં, અને મહાકાશ અપરિચિન્ન છેરે;
તોપણ તે બંને મધ્યે નવ ભેદ કલ્પવો, એ પુરાણ વાક્ય પ્રસિદ્ધ છેરે.
તેમ જીવ પરિચિન્ન જાણો છો તમે, વળી અપરિચિન્ન પ્રજ્ઞ મનાયરે;
તથાપિ નહિ ભેદ તેમાં, એમ જ્ઞાતાનો સિદ્ધાંત થાયરે.
ઉપાધિ વડે થએલો ભેદ, નવ બાધ કરે સ્વરૂપ એકતારરે;
તેથી જે જન ભેદ માને સ્વરૂપમાં, મૂર્ખ જાણો તે નિરધારરે.
તેમ પ્રજ્ઞથી ઉત્પત્ય જેની છે, એવા નર વીરલા કોઈરે;
જે વિચારથકી સ્વઉપાધિના, અહંકાર તોડે વિજ્ઞાનથી દ્વાંધરે.
ત્યારે જીવ સ્વસ્વરૂપ ભૂત, જાણુ છે તદાકારરે;
એ પ્રમાણે આત્મતિક* પ્રલય જાણો, વિસ્તારથી વર્ણવ્યો સારરે.
જળ સર્વને ભેદ સહી, તેમાં નહીં સંદેહરે;
વાયુ જળને કો ભેદ નહિ, એ માનજો નિઃસંદેહરે.
તવ પરમેશ્વરનું સ્વરૂપ સઘળે, વ્યાપક કહીએ રામરે;
તેને હૃદય કમળમાં ચિંતવીને, કીજે કોટિ પ્રણામરે.
શ્રીકૃષ્ણજીનું સ્વરૂપ નિરખીને, મૃત્યુ સમયે કરીએ ધ્યાનરે;
તે પ્રજ્ઞમહિ લય પામે સહી, તેને કૃપા કરે ભગવાનરે.

* નિત્ય પ્રલય—પ્રજ્ઞાદિક સર્વ પદાર્થોનાં ઉત્પત્તિ અને પ્રલય ક્ષણે ક્ષણે થયા કરે છે તેને કહે છે. દેહાદિકને પણ દેહત્વાદિક દેખાવા ઉપરથી તેઓની ક્ષણે ક્ષણે બદલાતી અવસ્થાઓ કલ્પવામાં આવે છે.

નીચ ભક્ત જાણી નાથજી, કરૂણા કરે મહારાજરે;
આશા પૂરે દાસની સૌ, ભાગે જાપની દાજરે.
નિરાકાર નિરંજન હરી વળી, સહસ્ર શીર્ષા રૂપરે;
તે રૂપને આરાધતાં, કરે કૃપા વૈકુંઠ ભૂપરે.

વળજી.

કૃપા કરે કમલાપતિ, અભિમન્યુ તન સાંભળ સહી;
આથો અધ્યાય થયા પૂરો, દાદશ સ્કંધ કથા કહી.

ઈતિ શ્રીમદ્ ભાગવતે દ્વાદશસ્કંધે
અનુચોધ્યાયઃ ॥ ૪ ॥

અધ્યાય ૫ મો.*

કડવું ૫ મું-રાગ ગાંડી.

શુકજી કહે સાંભળીયે રાય, હરી કથાનો કહું મહિમાય;
સહસ્રશીર્ષા કહીયે નામ, સકળ ઘટ વ્યાપી અભિરામ.
જેનાયકી બ્રહ્મા અવતાર, શ્રીશંકર દેવાદિ પ્રભુસાર;
તેહ કથા મેં તુજને કહી, જે સર્વ સૃષ્ટિ ઉપજવી સહી;
વ્યાસપૂત્રનાં વંદી પાય, પરીક્ષિત પૂછે છે મહિમાય;
સ્વામિ માર્જીદશા આવે જેવાર, ત્યારેશું કરીયે નીરધાર.
કથે આસને બેસીયે સહી, ધ્યાન હરીનું કરીયે કૃમ રહી;
કેમ ધરણીધરનું ધરીયે ધ્યાન, જેથી કૃપા કરે શ્રીભગવાન.
તપ વ્યાસ નંદન કહે યથા, ઉત્તરા પૂત્ર સાંભળજે કથા
મરણુ જીવણુ જે નિરધાર, મિથ્યા મોહ માયા સંસાર.
મર્જી જીવન ગતિ પામે જત, સાંભળ નૃપ તેનું વૃત્તાંત;
દણ્ડાંતની પૂર્વક છે જોહ. તું સમજ મન લેજે એહ.
જેમ સ્વાને પામે રાજ્યાસન, મિથ્યા ગૃહે દારા સુત ધન;
સ્વાને છેદાયું દીશે શીશ, વણ પડે થઈ કડકા વીશ.
જેમ સ્વપ્નમાં છેદાય કાય, જગ્યા પછી સૌ મિથ્યા થાય;
તેમ નિશ્ચયે એ મર્જીનો કાળ, સત્ય સત્ય માનજે મહિપાળ.
એ મર્જીદીશા તેવી જાણીયે, નિદ્રા સ્વપ્નવત્ ન આણીયે;
વળી દણ્ડાંત એક સાંભળ રાય, પાત્ર મધ્યે જેમ દીપક થાય.
તેલ હોય ત્યાં સુધી બળે, પછી દિપક જ્યોતિ પામે વહ;
સૂત તેમને યોગે સહી, અખંડ જ્યોતિ પ્રજ્વળે રહી.

* આ પાંચમો અધ્યાયમાં સંક્ષેપથી પરબ્રહ્મનો ઉપદેશ કરીને પરીક્ષિત રાજાને તક્ષક કરડવાથી, યથેલા મૃત્યુની બીકનું નિવારણ કરવાની કથા કહી છે.

† વલે એટલે નાશને પામે.

તેમ માયાકારી છે દેહ, શરીર ગુણ ઉપજે છે એહ;
કાયા માયા વ્યાપક અંગ, અવસાને તે પામે ભંગ.
હવે ગંગાસ્નાન કરી રાજન, દર્ભાસન બેસી રાજઋષીજન;
યોગ યુક્ત ધરો હરીનું ધ્યાન, સર્વત્ર નીરખો શ્રી ભગવાન.
એ વિષયો સર્વ દેહના ટાળશે, અકર્મ પાપ સઘળાં બાળશે;
નિજ શરીરમાં જોજે હરી, શ્રી વિષ્ણુ આવશે કરૂણા કરી.
પ્રાણામ કરજે જોડી હાથ, મુક્તિ આપશે વૈકુંઠનાથ;
તારે છે ઋષીવરનો શાપ, જે વન માંહે પામ્યો સંતાપ.
સર્વનો દંશ બોલ્યો છે જોહ, (પણ) તુજને દુઃખ દશે ન દેહ;
તું પરમેશ્વરનો છે દાસ, માટે કૃપા કરશે અવિનાશ.
તે હરી ભક્તિ કરી છે જોહ, તો મણુ ચરણે ચિત્ત રાખી રેહ;
હડી ભજને કાયા શુદ્ધ થઈ, સર્વ સ્પર્શ તેથી જાણશે નહીં.
વળી જે તુજ મન ઇચ્છા થાય, તે પ્રશ્ન પૂછજે પરીક્ષિતરાય;
તે હું તુજને માંડી કહું, જેને વ્યાસ કૃપાથી મેં લહ્યું.
સચરાચર વ્યાપક હરી જોહ, રખે વિસારો મનથી તેહ;
પૂર્ણ બ્રહ્મ સ્વામિ અવિનાશ, અવસાને આવી પૂરશે આશ.

વળજી.

આશ પૂરશે અંતરગતની, નિજ ભક્તને કરૂણા કરી;
પંચ અધ્યાય થયા પૂરાણ, કથા દાદશ સ્કંધ વિસ્તરી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દ્વાદશસ્કંધે
પંચમોધ્યાયઃ ॥ ૫ ॥

અધ્યાય ૬ ઠો.*

કડવું ૬ મું-રાગ વેરાગી.

ગર્ભયોગી એમ વાણી બોલે, સાંભળો પરીક્ષિત રાય;
મેં તમને માંડી સંભળાવ્યો, માધવનો મહિમાય.
આત્મા સાધન જ્ઞાન કથાથી, જન પામે ઉદ્ધાર;
નિર્મળ મન નારાયણ ચાલું, જે રાખે નર નાર.
એ મારગનો અનુભવ કરતાં, તરશે ત્રિભુવન પ્રાણી;
સત્ય સત્ય શ્રી શુકજી બોલે, વેદ વદે છે વાણી.
આજ સાતમો દિવસ થયો, સંપૂર્ણ કથા વિસ્તારી;
સ્નાન દાન શુભ આસન બેસી, ભાવે ભજે મોરારી.

* આ છઠ્ઠો અધ્યાયમાં પરીક્ષિતનો મોક્ષ; તેના પુત્રે કરેલું સર્વ હોમાદિક કર્મ અને વેદશાસ્ત્રના વિભાગના પ્રકરણમાં ત્રણ વેદનો વિસ્તાર કહેવામાં આવ્યો છે.

સુતોવાચ-

તવ રાય પરીક્ષિત ઉઠયા આસનથી, શુકલના પ્રણમી પાય;
કરન્નેડીને ઘણી સ્તુતિ કીધી, વ્યાસ પૂત્રની ત્યાંય.

પરીક્ષિતોવાચ-

સકળ જ્ઞાન દાતા છે શુકલ, ભવદુઃખ તારણ સ્વામિ;
તૃપ્ત થયા હું કયા શ્રવણથી, તમ વચને સુખ પામી.
પૂર્ણ બ્રહ્મ પુરુષોત્તમ શ્રીહરી, પૈકુંઠના જે ભૂપ;
સર્વત્ર હું દેખું છું તેને, જળ સ્થળ વિષ્ણુમય રૂપ.
સંસાર રૂપી માયા વિષયની, તૃણા ભાંગી મારી;
અમૃત વાણી તમારી સુણતાં, પામ્યો પદ ગિરિધારી.
સ્વામિ તમે મને કૃપા કરો, ભાગવત સંહિતા સંભળાવી;
આજ સાતમે દેવસ થયો, શ્રીહરી હૃદયે વસ્યા આવી.
હવે મને આજ્ઞા દો સ્વામિ, એકનિષ્ઠ કરું મુજ મન;
અંતઃકરણમાં યોગ ધ્યાને, નીરખું જગદ્ધવન.
મન મારું નારાયણ ચણે, આગેપું નીરધાર;
વાણીએ વિશ્વંભરને સ્તુતું, હૃદય કમળ મોઝાર.

સુતોવાચ-

એવું કહીને શ્રીશુકદેવની, પૂજા બહુ વિધ કીધી;
શ્રી વ્યાસનંદને વેદ ઋચાએ, આશિષ અપરિગિત દીધી.
પૂજન કરીને પરીક્ષિત ઉઠયા, વળી ઉઠયા શ્રી શુકદેવ;
સભા સર્વ વિસર્જન થઈ છે, તેણે સમે તતખેવ.
ત્યારે રાય પરીક્ષિતે દહીના, ભોગ વિસાર્યા સર્વ;
ગંગામાં સ્નાન કરી તટે ખેસી, કુશાસન કરી તળચો ગર્વ.
પૂર્વાભિમુખે ખેસી પરીક્ષિત નૃપે, ધૃત્વ હરીનું ધ્યાન;
અંતઃકરણમાં જ્ઞાન દહિએ, નિરખ્યા શ્રી ભગવાન.
તેણે સમે તક્ષક નિકળ્યો, સ્વરૂપ પુરૂષનું ધારી;
ધન્વંતરી* વૈધ મળ્યા તે વેળા, જતાં માર્ગ મોઝારી.
વિષ પરિહાર વિષવાળણ, આપધિ કરમાં સાહી;
નૃપ પરીક્ષિતનું અરીષ્ટ જાણી, શીઘ્રે આવે છે ધાઇ.
પંથે આસતાં મળ્યા અન્યોન્ય, વાત કહી વિસ્તારી;
તક્ષક કહે એ આગળ વખતી, ગતિ ન ચાલે મારી.
સર્વથા જે તેહ ઉપાયે, કરું હું વૈધનો નારા;
પછી શાપ ઋષીના સત્ય કરવા, જાઉં ભૂપાત પાસ.
તત્કાળ કરન્નેડી બાલ્યો, ઋષિજી પ્રત્યે નાગ;
વિદ્યા તમારી દેખાડો મુજને, પતિત થાયે ભાગ્ય.

* અહિંથી માંડી ૩૨ કીટીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

એક મુનિવરની કરૂણા માત્રથી, હું ધરું સર્પ અવતાર;
પરીક્ષા દિવ્યવિદ્યાની સ્વામિ, કરી જુઓ નિરધાર.
ગતિ તમારી ક્યાં જગી ચાલે, તે કહે મુજને સ્વામિ;
એમ કરી વિનય કરવા બહુ લાગ્યો, કરન્નેડી શીર નામી.
તવ વૈધ કહે જ્યાં દષ્ટી કરે મારી, ત્યાં ન મરે રોગી પ્રાણી;
સર્પ વિષથી ઉગરે સંસારિ, સત્ય સત્ય મમ વાણી.
એવું સાંભળી સર્પ શરીરે, થયા તક્ષક તેવારે;
વડના પુષ્પને દશ કર્યો જઈ, વૈધ દેખતાં ત્યારે.
તેણે સમે હલાહલ અગ્નિ, પ્રગટ હવે તત્કાળ;
ચારે દિશા વડ બળવા લાગ્યો, મૂળ પત્ર ને ડાળ.
તત્કાળ જતાં ભસ્મ થયા, કીધો વૈધે અવલોકન;
પછે નવપલ્લવ કીધો જ્વેતજ્વેતાં, પ્રગટ રૂપ દર્શન.
તવ નાગ વિમાસે માનુભાવનું, વચન મિથ્યા થાય;
દ્વિજરૂપે સર્પ તક્ષક થઈને, ઋષિ સાથે ચાલ્યો જાય.
નાગ વિમાસે પરીક્ષિતને, એ જવાબે નીરધાર;
ઋષીની પાછળ કંઈ વળગ્યો, સર્પ થઈ તે વાર.
અનેક ઉપાય કર્યા વિષ વાળવા, પણ ટાંકી માત્ર નવ લાગી;
ધન્વંતરી વૈધ મૂર્છિત થઈ પડ્યા, અંગતણી ગતિ ભાગી.
અવસાને ઋષિએ તે શાપ્યાં, નવ કુળ તારા જેહ;
સર્પ કુટુંબ પરિવાર સંગાયે, અગ્નિમાં બળજે તેહ.
એમ ધન્વંતરીએ કોપ કરીને, શાપ સર્પને દીધો;
તેણે નાગમેધ કરી સૌ બાળ્યા, યજ્ઞ જનમેજયે કીધો.
તક્ષક શાપ લઈને ચાલ્યો, ભૂપ ભણી તે જાય;
વળી એક તેને માર્ગે મળીયો, કશ્યપ ઋષીરાય.
બ્રહ્મ ઋષિ દેખીને તક્ષકે, કીધો નમી પ્રણામ;
ક્યાં જશે સ્વામિ કહે મુજને, શું છે તમારે કામ.
તવ પ્રાણણ કહે સાંભળ સાચું, દ્રવ્ય ઇચ્છા છે મુજને;
પરીક્ષિતને સર્પ વિષથી ઉગારીશ, હું સત્ય કહું છું મુજને*.
તવ તક્ષક કહે મુનીવર, જે જઈએ તે હું આપું દાન;
અમૂલ્ય મણિ આપી દિવ્ય વાળ્યો, પહોંત્યા ઋષીસ્વસ્થાન.

* કશ્યપ બ્રહ્મ વૈદે આ પ્રમાણે કહ્યું, તે પછી તક્ષક નાગ વડ વૃક્ષને કરડ્યો, કે વૃક્ષ બડ બડ બળવા લાગ્યો. પછી તક્ષકે કહ્યું કે આ વૃક્ષને નવપલ્લવ કરો તો હું માનું કે તમે પરીક્ષિત રાજાનું વિષ વાળશો. તુરતજ કશ્યપે વૃક્ષને નવપલ્લવ કીધો ને તક્ષક અદ્ભૂત આશ્ચર્યમાં ગરક થઈ ગયો. તક્ષકે એક યુક્તિ કરીને બ્રાહ્મણને પુષ્કળ ધન આપ્યું ને ત્યાંથી પાછો વળ્યો. ભોળી બ્રાહ્મણ દ્રવ્યથી સંતુષ્ટ થયો પણ રાજાનું કુશળ ન જોયું આટલી વાત ભાગવતમાં વિશેષ છે.

ત્યાર પછી તક્ષક નાગે, પ્રાણાણુનું ધરીયું રૂપ;
મધ્યાન્હ સમયે શીઘ્રે આવ્યો, જ્યાં બેઠા પરીક્ષિતભૂપ.
તેણે સમે વનપાળતાણી સ્ત્રી, લાવી ફળ બહુ ત્યહિ;
સૂક્ષ્મ રૂપ ધરી તક્ષક પેઠા, બદ્ધિફળની મહિ.
ફળ મેઘમાં રાજની પાસે, સર્પે મગટયું રૂપ;
વામ અર્ધે સ્પર્શ કર્યો તવ, બીધા પરીક્ષિત ભૂપ.
હાહા રાખ્દ હવે તેણી વેળા, વચન કથીનું પાળ્યું;
અનેક વેધ આવીને મળ્યા, પાણુ વિષ કોયે નવ પાળ્યું.
જડી મૂળો મોહારા મંત્રીને, જળ પાયાં બહુ પેરે;
ભસ્મ થઈ પડ્યો નૃપ પરીક્ષિત, જવાળ વિષાગ્નિ લેહેરે.
દિવ્ય રૂપ ધરીયું તે કાળે, પરીક્ષિત જે રાજન;
એવે સ્વર્ગેથી આવી અપ્સરા, લઇને પુષ્પ વિમાન.
હરીજન સાથે વિમાન નૃપ બેઠા, પામ્યા વેકુંઠવાસ;
અવસાને આવી લક્ષ્મીવર, કૃપા કરી વેકુંઠનાથ.
ઉત્તમ પદ આપ્યું રાજને, ત્રૂક્યા દીનદયાળ;
જય જય રાખ્દ હવે સ્વર્ગમાં, આવ્યે જય ભૂપાળ.
તે પરીક્ષિતનો જ્યેષ્ઠ પુત્ર જે, જનમેજય કહેવાય;
રાજ્યાસન બેસાડ્યો તેને, સર્પ મળી કપિરાય.
કનક વિભૂષિત મહા મનોહર, મસ્તક છત્ર ધરાવે;
દેશ દેશના રાજા આવ્યા, બેઠ અપરિમિત લાવે.
તેણે તાત પેર વાળવા અર્થે, માંડ્યો નાગમેધ યાગ.
સહસ્ર અડયાસી મુનીવર તેડ્યા, મહા મોટા સોહાગ.
અનેક નાગ હોમે તે મધ્યે, કર્યો સર્પ સંહાર;
અષ્ટકુળ અહીં અગ્નિમાં બાળ્યાં, રાધે તેણીવાર.
વેદ મત્રે આચાર્ય શુચિયે, કરતા આવાહન;
સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળ વિષેથી, આવે નાગ તક્ષણ.
એ વાત સાંભળીને ભય ત્રાસે, નાકો તક્ષક વ્યાલ;
ઈંદ્રની સ્તુતિ અપરિમિત કીધી, રાખી શરણુ ભૂપાળ.
આ વેળા મારે ત્રિભૂવનમાં, સહાય નહીં કો પ્રાણી;
અગ્નીથી ઉગારો મુજને, રાક દયા મન આણી.
તવ ઈન્દ્રે શરણુ રાખ્યો નાગને, દયા ઉપની મનમાયા
જનમેજય પૂછે સૌ કપીને, હજી તક્ષક નાગ છે કયાંય.
કુષ્ટાત્મિકને શીઘ્રે લાવો, મુની કાં લગાડો વાર;
મેં તો તક્ષકનેજ અર્થે, યજ્ઞ આરંભ્યો નીરધાર.
તવ ખ્યાન ધરીને મુનિવર બોલ્યા, સાંભળ રાય વચન;
તક્ષક સ્વર્ગ સદન બેઠો છે, મધવાને આસન.
ભૂપ કહે તે રાક સહિત, આણો તક્ષક નાગ;
વેદ મંત્રથી તક્ષકને હોમી, પૂર્ણ કરો આ યાગ.

એવું સાંભળી કપીએ ઈંદ્રનું, આવાહન ત્યાં કીધું;
ઈંદ્ર સર્પ સાથે ઈંદ્રાસન, રૂડવા મહિ લીધું.
ત્યારે હા હા રાખ્દ હવે ત્રિભૂવનમાં, ગુરૂએ જાણી વાત;
શીઘ્રે થઈ કપી બૃહસ્પતિ આવ્યા, મુકાવા સાક્ષાત.
યજ્ઞ નિવારી ઈન્દ્ર મેલાવ્યો, બૃહસ્પતિયે કહ્યું જ્ઞાન;
હે રાય જે વચન કહું તે, નિશ્ચે સાચું માન.
હે જનમેજય કહું હું તુજને, મુણ્ણને તું નિરધાર;
સર્પ, ચોર, અને અગ્નિ, તેમ રોગાદિક જાણો સાર.
તેથી મરણ મનુષ્યનાં થાય છે, જાણો પ્રારબ્ધ કર્મચોગ;
નથી સ્વતંત્ર સર્પાદિ પ્રાણી, મેરે છે પ્રારબ્ધ ચોગ.
હવે તમે યજ્ઞ બંધ કરીને, હિંસાથી હાથને વાળો;
તેમાં તમારું શ્રેય છે, તમે જ્ઞાન બુદ્ધિથી નિહાળો.
મુણ્ણી વાક્ય બૃહસ્પતિનાં, પૂજા કરી વિવિધ પ્રકાર;
વળી સુતકહેલે શૌનક કપિ, કહું એક વાતના વિસ્તાર.
પ્રાણાણોએ કોપ કરીને, મારિયો પરીક્ષિત મહારાજ;
તેમ જનમેજયે સર્પ બાળ્યા, પ્રમાણુ સરખું મુનિરાજ.
વિદ્વાનને વળી કોપ થયો, પાણુ એમાં શું આશ્ચર્ય;
વિષય માયા મહા કડિન છે, ઠાળવી છે અતકર્ય.
જેથી વિષય અંશી પ્રાણીઓ, અન્ય પ્રાણી ઉપર ક્રોધ પામે;
તેથી તે વૃત્તિ ક્રોધની, એમ સર્વ લોક વિરામે.
આસ્તિકે મોસાળ ઉગાર્યું, પામ્યો વર તે સ્થાન.
આસ્તીકને વર આપ્યો નાગે જે, લેશે તારું નામ;
મારા સર્પનું વિષ ચડે નહીં તેને, એમ કહ્યું તેણે કામ.
બૃહસ્પતિયે જ્ઞાન કહ્યું તેથી, રીડીયો મન રાય;
તે સુતપુરાણીક શૌનક કપીને, સાંભળાવે છે કથાય.
શૌનકાદિ પૂછે કહો પુરાણીક, વેદ કીધા ચોલાગે;
તે કથા વિસ્તારી સાંભળાવો, અતિ ઉત્તમ રસ લાગે.
તવ સુત કહે પ્રભાના મુખથી, પ્રથમ પ્રણવ ઉત્પન્ન;
તેથી ચારે મુખે વેદ ઉપન્યા, સાંભળજે કપીજન.

“ એ માયા આત્મ વિચાર વિના, બીજાં સર્વ સ્થળોમાં નિર્ભય રહે છે. જે લોકોને દેહ અને ધરમાં હું અને મારું એવું મિત્યાભિમાન ન હોય તેઓજ એ વિષયના પરમ પદને પામે છે. એટલા માટે યોગ્ય તો એ છે કે, પરાયાં દુર્વચનોનું સહન કરવું ને કોઈનું અપમાન કરવું નહિ.”

† જરૂરતર કપિનો પુત્ર આસ્તિક સર્પોનો બાણેજ થાય, તેણે જનમેજય પાસે વરદાન માગી યજ્ઞ બંધ કરાવ્યો એ વાત મહાભારતમાં છે.

‡ અહિંથી ત્રણ લીટી મૂળ ભાગવતમાં નથી.

§ અહ્યાના હૃદયકાશથી પ્રથમ નાદ થયો; તે નાદની ઉપસનાથી યોગીએ અધિભૂત, અધ્યાત્મ અને અધિદેવરૂપ પોતાના મેશને કહાડી નાંખીને મોક્ષ પામે છે. એ નાદમાંથી

ઋષી પરાશરથી વ્યાસ ઉપન્યા, તેણે વેદવ્યા વેદ;
વિસ્તાર કહું છું તે તણે, તમે સુણો તણ સૌ બેદ.
વ્યાસે વેદ બાણવ્યા મરિચાદિને, તેમણે કહ્યા સ્વતનને;
એ બાળેએ વેદ બેદ લહ્યા. જાણ્યું આત્મ સાધનને.
પૈલને બળહય નામે પહેલી, ઋગ્વેદની સહિતા આપી;
વૈશંપાયનને નિગ નામે, યજુર્વેદની સહિતા દીધી.
ઋભિનિને હંદાગ નામે, સામવેદ સહિતા પતિ કીધા;
સુમંતુ નામે સ્વશિષ્યને, અથર્વવેદના પતિ કરી દીધા.
પૈત્ર મુનિએ ઇન્દ્ર પ્રમિતિ બાળકને, સહિતા સર્વ બાણવી;
બાળકે ચાર ભાગ કરીને, ચારે શિષ્યને તે બાણવી.
જ્ઞાનયુક્ત ઇન્દ્ર પ્રમિતિએ, સહિતા માંદુકેયને બાણવી;
માંદુકેયના શિષ્ય દેવમિત્રે, શૌભવીદિ શિષ્યને બાણવી.
માંદુકેયના પુત્ર શાકલ્યે, પાંચ ભાગે પંચને આપી;
છઠ્ઠા શિષ્ય જાતકલ્યે ત્યાં, આઠ ભાગે સહિતા સ્થાપી.
તે શિષ્યોનાં નામ કહું છું, સુણજો સર્વ વિવેકી;
બસાક, પૈન્ડ, પૈતાલ અને પીરંગ, ચારે બાણવા મત એકી.
બાળકલીએ સર્વ શાખામાંથી, વાતખિલ સહિતા કીધી;
બાસાયનિ, ભજ્ય અને કાશ્યર, નામે ઋષિને તે દીધી.
વૈશંપાયન શિષ્ય યજુર્વેદથી, અથર્વ પદવી પામ્યા સાર;
ગુરુ પ્રાયશ્ચિત્ પોતે કરવાથી, ચરકાધ્વર્ષ કહેવાતા વાર.
પ્રજ્ઞહત્યાના પ્રાયશ્ચિત સમયે, યાજ્ઞવલ્કય બોલ્યા એમ;
અથર્વદષ્ટ બીજા શિષ્ય છે, તેને પ્રાયશ્ચિત કર્યું શું કૌમ.
અત્યંત કડિન એ પ્રાયશ્ચિત, હું કરીશ આવાર;
એવાં વચન સુંણિ મુનિનાં, ગુરુ કોપ્યા તે વાર.

અકારાદિક ત્રણ અક્ષરમય ઓંકાર થયો. એ ઓંકારથીજ પર-
માત્મા બાણવામાં આવે છે. હૃદયાકારમાં આત્માથી પ્રકટ થએલા
એ ઓંકારમાંથી વૈષ્ણવી વાણી પ્રકટ થઇ છે. બ્રહ્માએ ઓંકારના
ત્રણ અક્ષરોમાંથી અક્ષરોના સમુદાય સજ્યો; બ્રહ્માએ યજ
સંબંધી કૌમોના ઉપદેશ કરવા સાર એ અક્ષરોના સમુદાયમાંથી
ચાર મોક્ષવતે બ્યાહતિએ સહિત અને ઓંકાર સહિત ચાર
વેદ રચ્યા. [મ. ભા.

* અથર્વાગિરસી નામની

† એ ચાર શિષ્યનાં નામ:-બોધ્ય, યાજ્ઞવલ્કય, પરાશર અને
અગ્નિમિત્ર છે.

‡ એ પાંચ પુત્રનાં નામ:-વાત્સ્ય, મુદ્ગલ, શાળી, ગોખલ્ય, અને
શિશિર.

§ પોતાની સહિતાના ત્રણ ભાગ અને નિરકત નામે
ચોથો ભાગ.

પછી ગુરુ વળતું બોલિયા, તું જતો રહે નિરધાર;
નથી પ્રયોજન કંઈજ તારું, તું દીસે અભિમાની સાર.
મેં કરાવેલું અધ્યયન છોડી, જતો રહે મુજ આગળથી;
એ પ્રમાણે ગુરુ વાક્ય સાંભળી, મંત્ર આકી ચાલ્યો ત્યાંથી.
અન્ય શિષ્યો બની તેતર પક્ષી, લીધા મંત્રને મુખમાં;
યજુર્વેદની તૈત્તિરીય શાખા, નામ પડ્યું એમ જગતમાં.
પછી છૂટા પડેલા યાજ્ઞવલ્કયે, સૂર્ય સ્તુતિ ત્યાં આરંભી;
હે સૂર્ય, મણુ, તમે સાક્ષાત, દુષ્પ અજ્ઞાનને બાળો છૂ મૂળથી.
ક્રોધથી તમે સહેવાતા નથી, તેથી બાણવા માંડું છું મંત્રો;
કૃપા કરી તમે મુજને આપો, સર્વ યજુર્વેદના તંત્રો.
યાજ્ઞવલ્કયને સૂર્યનારાયણે, વેદ કહ્યા નિરધાર;
ઘણી શાખા પ્રગટ કરી ત્યાં, યાજ્ઞવલ્કયે તેણી વાર.
સામવેદની સહિત શાખા, મુનીવરને બાણવી;
પછી સર્વ ઋષીએ અધ્યયન કીધું, ગુરુ સમીપે આવી.
એવી રીતે વેદ સઘળે, સંસારે પામ્યા વિસ્તાર;
સંપૂર્ણ પર અધ્યાય થયા, કથા દ્વાદશસ્કંધની સાર.

વળણ.

સાર કથા ભાગવતની, જન સાંભળો મીતે કરી;
કરજોડી વિમ વલ્લભ કહે, હરીજન બણો મુખે શ્રીહરી.

ઇતિ શ્રીમદભાગવતે દ્વાદશસ્કંધે પાઠો-

ધ્યાયઃ ૧૧ ૬ ૧૧

* એ મંત્રો તે યજુર્વેદના હતા.

† યાજ્ઞવલ્કયે એ શેકરો મંત્રોમાંથી ૧૫ શાખા કરી છે. સૂર્ય
પોતાની કેશવાલી અથવા વેગથી આપી એટલા મારે વાજસની
એવા નામથી પ્રખ્યાત થએલી તે શાખાએને કણ્વ અને માધ્વદિન
બ્રાહ્મણોએ લીધી હતી. ‡ સામવેદ બાણનાર ઋભિનિએ પોતાના
સુમંતુ નામના પુત્રને અને સુન્વાનર નામના પૌત્રને એક એક
સહિતા બાણવી હતી. § ઋભિનિના સુકર્મા નામના શિષ્યે સામવેદના
મંત્રોમાંથી નોખી નોખી સહિતાઓ કરીને હજાર શાખાઓ
કરી. સુકર્મા પાસેથી કૌસલ્ય, હિરણ્યનાભ, પૌષ્યજિ અને આ-
વંચ નામના ત્રણ શિષ્યો સહિતા ભણ્યા. તેઓની પાસેથી
૫૦૦ શિષ્યો સામવેદને ભણ્યા. પૌષ્યજિના દોગાદિ, માંગલિ,
કુલ્ય, કુશીદ અને કુક્ષિ નામના બીજા શિષ્યો હતા, તેઓએ
સૌ સૌ સહિતાનું અદ્યક્ષ કર્યું. હિરણ્યનાભના બીજા શિષ્ય કુતે
ચોવીશ સહિતાઓ શિષ્યોને બાણવી હતી. આકી રહેલી સહિ-
તાને આવંચે પોતાના શિષ્યોને બાણવી હતી.

અધ્યાય ૭ મો.*

કકુલું ૭ મું-રાગ માફ.

એમ બોલ્યા સુત પુરાણીરે, સુણો શાનક પિત મન આણીરે;
 છે ચોથો અર્થ વેદરે, જેની શાખાનો કહું શુભ ભેદરે.
 સુમતુ કપીધર નેહરે, મહા તાપસ કહીયે તેહરે;
 તેણે મન કીધો વિચારરે, તેણ્યા શિષ્ય બહુ તેણીવારરે.
 મુખ્ય શિષ્ય કબંધ કહાવ્યારે, અર્થ વેદ તેને લાણાવ્યારે;
 કબંધ એ વિભાગ પાડ્યારે, પથ્ય, વેદદરી શિષ્યને લાણાવ્યારે.
 વેદદરી કરી ચાર ભાગરે, લાણાવી ચાર શિષ્યોને વિભાગરે;
 પથ્ય ત્રણ ભાગ તેના કીધારે, કમુદ, શુનક, જનરણિને કીધારે.
 શુનકના બન્નુ, સૈંધવાયન શિષ્યરે, તેને લાણાવ્યા કરી વિવેકરે;
 સૈંધવાયનાદિકના શિષ્ય આજરે, તેમાં મુખ્ય કહું છું પંકતારે.
 સાવર્ણિઆદિ નક્ષત્રકલ્પરે, શાંતિકલ્પ, કશ્યપ અને અગિરસરે;
 એ સર્વે અર્થ વેદના અગ્રણીરે, કહેવાયે અર્થનાચાર્ય ગ્રણીરે.
 સૌ ગુરુ થઈ માંડી નિશાળરે, અધ્યયન કરવા આવે બાળરે;
 સકળ કપી કરા તનરે, ત્યાં કીધું વેદાધ્યયનરે.
 વળી વેદ પાંચમો જાણરે, જે કહીએ અઢાર પૂરાણરે;
 કહું હું આચાર્ય તેના નિરધારરે, તમે સુણજો અત્રે વિસ્તારરે.
 ત્રય્યાંશુ, કશ્યપ, સાવર્ણિરે, અકૃતવ્રણ, વૈશંપાયન હારિત મુનીરે;
 એ છ પુરાણના આચાર્યરે, મહા વિદ્વાન્ ધર્મધુરંધર ધાર્યરે.
 પૂર્વ વેદવ્યાસે કરી છાં સંહિતારે, લાણાવી રોમહર્ષણને વેદગીતારે;
 રોમહર્ષણ પાસેથી લાણ્યા મુનિરે, જેનાં નામ પૂર્વે કહ્યાં ગણિરે.
 હું શિષ્યો ભાવે સંહિતા ષઠરે, ગુરુ કીધા પાણ મેં છજરે.
 મૂળ પુરાણની સંહિતા ચારરે, તેને લાણ્યા અમેડુ તે સારરે.
 વળી વેદ શાસ્ત્રાનુસારથીરે, પૂરાણ લક્ષણ કરાવ્યું જ્ઞાનથીરે;
 સર્ગ, વિસર્ગ, વૃત્તિ, રક્ષારે, મન્વંતર, વંશ, તથા ચરિત્ર યથારે.
 સંસ્થા, મુક્તિ, હેતુ, અપાશ્રયરે, એદશ વિષય યુક્ત પુરાણાસયરે;
 દુષ્ટિ, સર્ગ, વિસર્ગ, વંશરે, વંશચરિત્ર અને મન્વંતરરે.
 એ પંચ વિષય હોય તે પુરાણરે, એમ માને છે જ્ઞાનિ સિદ્ધાંતરે;
 દશ વિષય યુક્ત મહા પુરાણરે, પંચ વિષય યુક્ત અલ્પ પુરાણરે.

* આ સાતમા અધ્યાયમાં અર્થવેદના વિસ્તાર અને પુરાણોના વિભાગનું વર્ણન કાકુલું તેની કથા છે.

† એ ચાર શિષ્યોનાં નામ: રોમહર્ષણિ, બ્રહ્મગણિ, મેઘોષ અને વિષ્ણુપત્નિ.

‡ પુરાણની.

§ તે ચાર શિષ્યમાં સુત, કશ્યપ, સાવર્ણિ અને અકૃતવ્રણ.

વળી દેવતા, ઇન્દ્રિ, પંચ તત્ત્વરે*, તેની ઉત્પત્તિ કહેવાયે સર્ગરે;
 વળી મહાભારત વેદ વાણીરે, તે લાણીયા અલ્પજ્ઞ સૂતપુરાણીરે.
 વેદવ્યાસે વિદ્યા આપીરે, દુરલ્લભિ કહણતા કાપીરે;
 ૫૮ પુરાણીક કપિ હવારે, તેના મહિમા નિત્ય નવનવારે.
 પુરાણનાં લક્ષણ નેહરે, દશ વિધ કહ્યા છે મેં તેહરે;
 તે માટે પ્રહ્લદંડ એહરે, દશ લક્ષણ બાલીયે એહરે.
 અષ્ટાદશ પુરાણનાં નામરે, સુણો કપી સર્વ ગુણગ્રામરે;
 પ્રથમ કહીયે પ્રજ્ઞ પુરાણરે, બીજું યજ્ઞમ તે પાપ નિવાણીરે.
 ત્રીજું વિષ્ણુ પુરાણ કહેવાયરે, સાંભળતાં અથ પલાયરે;
 શીવ પુરાણ ચોથું જાણરે, જેમાં શીવજ્ઞના મહિમા વખાણરે.
 છે પાંચમું લિંગપુરાણરે, છઠ્ઠું ગણ્ડ નામ નિર્વાણરે;
 સાતમું નારાયણપુરાણ કહીયરે, જે સાંભળતાં અથદહીયરે.
 છે આઠમું ભાગવત પુરાણરે, જેમાં ચરિત્ર શ્રી સારિંગપાણરે;
 જેને સુણતાં અથ ધાય નાશરે, હરી આપે શિષ્ય વૈકુંઠવાસરે;
 નવમું અગ્નિપુરાણ કહેવાયરે, દેકંધપુરાણ દશમું ધાયરે;
 પુરાણ ભવિષ્યોત્તર નેહરે, એકાદશમું લાણીયે તેહરે.
 પ્રજ્ઞવૈવર્ત જે પૂરાણરે, તે કહીયે દ્વાદશમું પ્રમાણરે.
 તેરમું પુરાણ છે સોયરે, માર્કંડેય નામ તેનું હોયરે;
 વામન પુરાણ ચૌદમું સારરે, પંદરમું વરાહ નિરધારરે;
 મત્સ્ય પુરાણ સોલમું ધાયરે, સત્તરમું કૂર્મ મહિમાયરે;
 અઢારમું બ્રહ્માંડ પુરાણરે, એવી સંખ્યા પુરાણ પ્રમાણરે.
 એક સર્વમાં ભાગવત સારરે, જેમાં ગોવિંદગુણ ભંડારરે;
 એ અઢાર પુરાણ કથાયરે, જે સાંભળતાં ભવદુઃખ જત્યરે
 કરે કરુણા શ્રીઅવિનાશરે, ધાય અંત્યે વૈકુંઠ વાસરે.
 નેહ જ્ઞાની પુરૂષ નિરધારરે, તેને સાંભળવા અધિકારરે.
 એ કથાથી પરંમુખ નેહરે, મહા પાપી ગુરુદ્રોહી તેહરે;
 તેહ અવતરીયા સંસારરે, મિથ્યા ભૂમિ ચડાવ્યો ભારરે.
 એ પુરાણ અષ્ટાદશ નામરે, એને કરવા નિત્ય પ્રણામરે.
 કીધા વ્યાસે શિષ્ય અનેકરે, શીખવ્યા ૫૮ શાસ્ત્ર સુવિવેકરે.

* મહત્તાવાદિકમાંથી યતો અને એક બીજામાંથી બીજીની ખેડે આશ્રયો તેઓના સમુદાયરૂપ સ્થાવર જંગમ પ્રપંચ વિસર્ગ કહેવાય છે. સામાન્ય રીતે સ્થાવર પ્રાણીઓ આલ્લવિકા છે અને જંગમ પ્રાણીઓ પશુ માંસ ખાવાના રાગને લીધે આલ્લવિકા છે, માટે મનુષ્યને સાર રાગથી અથવા શાસ્ત્રનાં વચન ઉપરથી જે આલ્લવિકા ઠરેલ છે તે વૃત્તિ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે બીજાં દશાંતો આપી વધારે વિસ્તારથી વિવેચન મૂળ ભાગવતમાં છે. સપ્તમાં ૩૫ અને નામોમાં સત્પણાથી એ બ્રહ્મજ રહેલ છે.

વળણ.

શીખવી વિદ્યા કથા પુરાણ, શ્રી વ્યાસજીએ કરાણા કરીરે;
સાતમો અધ્યાય થયો પૂરાણ, કથા દ્વાદશસ્કંધે વિસ્તરીરે.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દ્વાદશસ્કંધે સપ્તમો-

ધ્યાયઃ ॥ ૭ ॥

અધ્યાય ૮ મો.

કલ્પુ ૮ મું—રાગ માર્કંડેયની ચાલ મારી.

શૌનકાદિક પૂછે પુરાણિકને, કથા કહો વિસ્તારી;
હે સૂત, હે સાધુ તમે, ચિરંજીવી રહે બૃત્તજ ભારી.
આસંસારમાં ભટકતા જનને, મુક્તિદાતા તમે કષિરાય;
પૃથ્વીપર ભમતાં પ્રાણિનું, રક્ષણ કરો છો સદાય.
વળી માર્કંડેય મુનીને લોકો, ચિરંજીવી કહે સાગ;
કલ્પાંત કેમ સંભવે મુનિ, માર્કંડેય શેષ અવતાર.
કષિ મુકુંડનો પૂત્ર માર્કંડેય, દેહ તણો ધરનાર.
દીર્ઘાયુષ આપ્યું કષીવરને, કેમ કપા કરી શ્રી મોરાર;
મહાપ્રલયમાં કષી તે ઉગર્યો, પ્રાગવતને પાસ;
પ્રાગવતની શાખા પત્રે, પોઢ્યા શ્રી અપિનાશ.
હરિ હર પ્રજ્ઞા એક રૂપ થઈ, નિવાસ કીધો ત્યાં પર્વ;
મુનિ માર્કંડેયનું આખ્યાન સુતજી, સંભળાવો સાધુ ધર્મ.
માર્કંડેય કષીનો મહા પ્રલયમાં, કેમ ઉગર્યો પ્રાણ;
કેમ દર્શન આપ્યું શ્રી નાથે, ત્રુડ્યા સારિંગપાણ.
વળી કમળભૂતો જન્મ કહે, અડતાલીશ જે સંસ્કાર;
નિજ ગુરૂ સાંનિધ્ય તપ કરી, માર્કંડેયે કેમ મૃત્યુ જીત્યું સાર.
તવ સૂતપુરાણી વાણિ બોધ્યા, સાંભળજો કષીરાય;

સૂતોવાચ-

એ આખ્યાન છે અતિ અદ્ભુત, મહિમા કહો ન જાય.
ખાળકપાણમાં માર્કંડેય મુનિએ, નૈષ્ઠિક પ્રભવચર્ય વ્રત પાળ્યું;
જટા, વલ્કલ, વસ્ત્ર, કમંડલું ધરી, સર્વે શરીરે શોભાવ્યું.
દંડ, ઉપવીત, મેખલા સુંદર, કાતીઆર મૃગનું ચર્મ;
જાપની વળી માળા સાથે, દર્શાસન શોભે પર્મ.
વૃદ્ધિ કરવા ધર્મની પોતે, અગ્નિ, સૂર્ય ગુરૂ પૂજે;
વળી સ્વશરીરને વિષે, પૂજન પ્રભુનું બહુ રૂચે.

* આ આઠમા અધ્યાયમાં માર્કંડેયની તપશ્ચર્યા, કામાદિક મોહ કરનારાઓથી તેમને મોહ ન થયો અને નર નારાયણની સ્તુતિ કરી એ કથા પ્રસંગ છે.

સાયં, પ્રાતઃ કાળ વિષે, યાચવાને મુનિજી જાય;
યાચવાથી જે અન્ન આવે, તે ગુરૂ પરાયણ થાય.
વળી ગુરૂ આજ્ઞા થાય ત્યારે, ભોજન કરે કષિરાય;
કદી આજ્ઞા નવ કરે તો, ઉપવાસ કરે તે ત્યાંય.
એ પ્રમાણે વ્રત વર્ષ મુખી, પ્રભુનું પૂજન કીધું;
તેથી તે જીત્યા મૃત્યુને, એવું પરાક્રમ કોયે ન કીધું.
એક સમે માર્કંડેય કષીયે, તપ કીધું વને સાર;
એ તપના પ્રતાપથી, આવ્યા પ્રભુ અવતાર.
ઉઘ તપે અતિ ધ્યાન ધરું તવ, વહી ગયા ષટ્ કાળ;
એવી રીતે મનવંતર લીધ્યા, કષિ રમરે દીનદયાળ.
સાતમો મનવંતર હવો, તવ ઇન્દ્રે વિમાર્યું મન;
અતિ ઉઘ તપ સાથે મુનિવર, રમરે સેતો ઈંદ્રાસન.
કવુ વસંત અપ્સરા ગાંધર્વ, તેડ્યા શંકે ત્યાંય;
તપ ભંગ કરવા મોડલ્યાં, સાથે છે કામદેવ રાય.
હિમાલયની ઉત્તર દિશા, કષિ તપ કરે છે જ્યાંય;
પુષ્પલદ્રા નદી વહે છે, ચિત્ર નામે શિલા છે ત્યાંય.
એ માર્કંડેયનો પવિત્ર આશ્રમ, શોભી રહ્યો છે અપાર;
ગાંડનાં ગુંડો લચી રહ્યાં છે, શોભાનો નથિ પાર.
વળી જલાશયમાં જલજ સુંદર, પક્ષી કરે દાકાર;
જમર ગણ ગુંજરવ કરે, શોભા અવર્ણનીય સાર.
મયૂરો નાચે નટની પેરે, થે થે કાર ત્યાં થાય;
તેની અંદર પેઠો કામદેવ, હિંમ ધોધની લઈ સહાય.
તેવે સમે ત્યાં વાયુ વાંચો, તેણે વૃદ્ધિ લમાડ્યો કામ;
ફળ ટૂંક ને વળી વૃક્ષની અંદર, કીધો વસંતે હામ.
એ રીતે ઇન્દ્રના અનુચરોએ, સાધવા પોતાનું કામ;
તત્ સમે દીઠા પ્રદિપ મુનિને, મનમાંથી ગઈ હામ.
માર્કંડેય કષી તપ કરે છે, ધરી શ્રીહરીનું ધ્યાન;
પુન્નિકસ્થલી અપ્સરાએ નૃત્ય કીધું, તોડ્યું અખલાનું માન.
કામદેવે ત્યાં ધનુષ ખેર્યું, ખાણ સાધ્યું પંચમુખી;
વળી વસંત ખીલ્યો બહુ રીતે, કરવા માંડ્યા મુનિને દુઃખી.
પુન્નિકસ્થલી અપ્સરાની કદી, લચી ગઈ સ્તનના ભારે;
નૃત્ય કરતાં કેશની માળા તેની, પડી જતીતી વારવારે.
હાવભાવ કરતાં દડો મેહવા દોડી, તૂટી મેખલા સાર;
વાયુથી ત્યાં વસ્ત્ર ઉડીયું, મૂક્યું કામે ખાણ નિરંધાર.

* કામ દેવનાં પંચ ખાણના નામ આ પ્રમાણે છે:—શોખાણ, દીપન, સંમોહન, તાપન તથા ઉન્માદન.

પણ તે સિદ્ધિ નવ પામિયું, વૃથા ગયું નિરવાણ;
 શીણ શીણ થયો કામદો, સુલી ગયો દેહ ભાન.
 નવ કપી અંગથી તેજ પ્રગટયું, જનજવ્ય માન અપાર;
 તે તેજથી વૈશ્વાનર પ્રગટયો, જોતાંમાં તે ઠાર.
 ગાંધર્વ, અપ્સરા, કામ, વસંતને, કરવા લાગ્યો દેન;
 ભય પામી સૌ નાહા ત્યાંથી, આવ્યા રાક્ષસદન.
 વાસવને વૃતાંત કહ્યું સ્વામી, એસું કહ્યું નહીં ચારે;
 એવી વાત સાંભળી મનમાં, વિભાવ્યું સૂરભૂપાળે.
 શ્રી વિષ્ણુને શરણે ગયો વહી, કહી વાત વિસ્તારી;
 તેણે સમે કપી સોનિધ્ય આવ્યા, પોતે શ્રી મારાગી.
 નારાયણ દખી નરયો ચર્ચે, માર્કંડેય કપી લેવાર;
 અનેક સ્તુતિ કરીને સતોષ્યા, મન રીઝ્યા નિવાધાર.
 મસ્તક કર મણી કહે માધવ, હું થયો છું તુષ્ટમાન;
 માર્કંડેય મુનિ માગો મગ પાસે, મન વાંછિત વરદાન.

વલણ.

મનવાંછિત વરદાન મળે, એમ વદે શ્રીવૈકુંઠ રાયરે;
 આપ્ર અપાય હયા પૂરાણ, દ્વાદશસ્કંધે કથાયરે.
 ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દ્વાદશસ્કંધે આપ્ટમે-
 ધ્યાયઃ ૮૮૧

અધ્યાય ૮ મોઃ

કલ્પુ ૬ મું-રાગ મેવાડો.

સુત પુરાણીક વાણી બોલે, સુગો શાનકકપી રાયણ;
 આ દ્વાદશસ્કંધે કથાસાંભળતાં, મહા પાતક દૂર જાયણ.
 નારાયણે માર્કંડેય કપીને, કરી કરાણા તે સ્થાનણ;
 મનવાંછિતવર માગે મુનીવર, બોલ્યા શ્રી ભગવાનણ.

આ બે લીટીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી. અર્થાત્
 વિષ્ણુ એની મેળેજ પ્રગટ થયા છે એમ ભાગવતમાં લેખ છે.

૧ માર્કંડેયે સ્તુતિ કરી તે આ પ્રમાણે છે-પ્રાણીઓનો,
 બ્રહ્માનો, સદાશિવનો અને મારો પણ પ્રાણ એની પ્રેરણાથી પ્રવર્તે છે,
 અને પ્રાણને પહોંચાડે વાણી, મન અને ઇન્દ્રિયો પ્રવર્તે છે, એવા આપની
 હું સ્તુતિ કેમ કરી શકું? જેમ પાવનાદિક તમારું કામ છે, તેમ
 સૃષ્ટિ અને લય પણ તમારું જ કામ છે. જેનું રચાનક બે પરાધ
 સુધી રહે છે, એવા બ્રહ્મા પણ. આપની બ્રહ્મટીના આભારપ
 પ્રાણથી બહુજ બીજા છે, ત્યારે બ્રહ્માનાં રચેલાં પ્રાણી બીજા
 એમાં શું આશ્ચર્ય હે પ્રભો, જાત લોકો સત્વ ગુણનેજ ઇશ્વરનું
 રૂપ માને છે, પણ રજ, તમને ઇશ્વરનું રૂપ માનતા નથી.
 આદિ પુરુષ બ્રહ્માને પણ સર્વતા શરૂ આપે વેદ આપ્યા પછી
 આપનું જ્ઞાન થયું છે. આપના રહસ્યનો પ્રકાશ કરનાર, આપનું
 જ્ઞાન વેદમાંજ થાય છે; એવા આપને નમન કરું છું. [ક. ભા.]

૨ આ બે લીટીની વાત મૂળ ભાગવતમાં નથી.

૩ આ નવમા અધ્યાયમાં ભગવાનની માયાને જોવાની
 દેખા રાખતા માર્કંડેયને પ્રલયના સમુદ્રમાં પેસતાં અને નિકળતાં
 વારંવાર ભાગરૂપ ભગવાનના માયિક સ્વરૂપનું દર્શન કેમ થયું
 તેનો કથા પ્રસંગ છે.

તવ માર્કંડેય કપીએ સ્તવન કીધું, જોડી બેઠો હાથણ;
 મણુ તવ દર્શનથી હવો કૃતાર્ય હું, કરણ કીધી નાથણ.
 આ નરે ને હરી દીઠા, હું સજ્જ પદાર્થો પામ્યોણ;
 આભાગમન દુઃખમાત્ર ગયાં, હવે જન્મ માર્યું ભય પામ્યોણ.
 તમ દર્શન કરતાં હું સ્વામિ, સૌ મુખ પામ્યો આજણ;
 દૃપા તમારી સદા મુજપર, હજી શ્રી મહારાજણ.
 કપી કહે મારે અર્થ નથી કંઈ, માયા મુખ લગારણ;
 સદાકાળ તમ શેષક છું હરી, લીધી મારો સારણ.
 પ્રભુ એક ઇચ્છા મુજને, તમ માયા જોવા મનણ;
 તે મુજને દેખાડો સ્વામિ, દયા કરી દર્શનણ.

મુતોવાચ-

અવિનાશીએ આકુપ અપરિમિત, આપ્યું તેણીવારણ;
 અંતર્ધાન હયા પરમેશ્વર, વિષ્ણુ વિશ્વાધારણ.
 એક સમે પવિત્રશાળામાં, પુષ્પભદ્રા નદી કહેવાયણ;
 માર્કંડેય ત્યાં તીરે બેઠા, તપ કરતા કપી રાયણ.
 ઉત્તર તપ અતિ નિશ્ચળ ધ્યાને, શ્રી હરીને આરાધેણ;
 મન પવન છતી વશ કીધું, હયા કટ્ટી તપ સાધેણ.
 તેણે સમે શ્રી હરીએ પ્રેર્યા, આવ્યો અપરિમિત વાયણ;
 રેતી ઉડે વૃક્ષ ઉખડે, આંધી સખળી થાયણ.
 પૂર્વ પશ્ચિમ ઉત્તર દક્ષિણ, ચડ્યો વ્યામ પરજન્યણ;
 બારે મેઘ વૃષ્ટિ કરી ત્યાં, મૂશળ ધારા ઘનણ.
 મહા વૃષ્ટિ કીધી વરસાદે, મન માંધે ઘણું કોપીણ;
 સાત સમુદ્ર જળ એક થયાં, મર્યાદા સિંધુએ લોપીણ.
 જળ વાંચું આકાશ લગી, સૌ સૃષ્ટિ પામી નાશણ;
 ત્રાસ પામ્યા માર્કંડેય મુનિ, સ્તવે શ્રી અવિનાશણ.
 કપિ જોતા ત્યાં મોજા ઉલટયા, કપીને દેતા ત્રાસણ;
 ભયકર ભૂ સાગર દેખાણે, જળ ઉછળે ચોપાસણ.
 તેણે ઢાંક્યા પૃથ્વી, દ્વીપજ, ખંડ પર્વતની ઢારણ;
 પૃથ્વી, અંતરિક્ષ સ્વર્ગ વાસી, હુબિયાં સર્વ તે ઢારણ.
 અવશેષમાં એક મુનિ રહ્યા, ભટકવા માંડ્યા અંધ પેરેણ;
 કુદ્યા તૃષાથી પીડિત મુનિ, દુઃખ પામ્યા તે ફેરેણ.
 મધરાદિ પ્રાણીથી દુઃખ પામતાં, પવન કરે મહારણ;
 અપાર અધારામાં પડેલા, ભટકતા ઠારો ઠારણ.
 જનાવરો વળી ખાવા રાડે, શોક ન મનમાં માયણ;
 માર્કંડેય કપી ભય પામ્યા ત્યાં, જળ દખી કૈતક થાયણ.
 જળપર કપી માર્કંડેય તરે, ત્યાં મગરે ખીડ્યો દહણ;
 સર્વત્ર જળ દેખે મહા મુનીવર, આશ્ચર્ય પામે તેહણ.

તેહ મહા જળ ફેરી લેહેરે, ક્રમી તાણાયા જાયછ; અકળાએ પાણીમાં વધુ તે, આકળ વ્યાકળ થાયછ. એમ ઘણા કળ ત્યાં જહી ગયા છે, જળમધ્યે નિર્વાણછ; ઘણી વ્યગ્રતા ઉદકમાં થઈ, વ્યાકુલ થયા અતિ પ્રાણછ. ત્યારે વટશાખા એક દીડી, જળ મધ્યે નીરધારછ; પ્રયાગવટ છે નામ વૃક્ષનું, શોભાનો નહીં પારછ. તે શાખા કર ગૃહી ક્રમીએ તવ, શાંતિ પામ્યા પ્રાણછ; તે વટપત્રે એક કાંતુક દીકું, બાળકરૂપ પ્રમાણછ. હરીહર પ્રભા એકરૂપ થઈ, પોદયા છે તે હામછ; આદિરૂપ નારાયણ પોતે, બાળક વેરા ઘનસ્થામછ. મહા મનોહર તે બાળક છે, શોભાનો નહીં પારછ; પાદ ચારું અંગુળ ગૃહીને, ધાવે તે કમારછ. તે બાળકનું મુખ જોવા. મુનિવર સમિરે જાયછ; બાળક દેખી દયા હેપની, માંડેયને પનમાંયછ. તે બાળકે મુખ વિકાશીને. દીર્ઘ કર્ણ તોણી વારછ; માંડેય ક્રમી લપ પામ્યા મુખમાં, બાળકના નીરધારછ. જેમ મશકાદિક જંતુ હસ્તીના, મુખમાં ચાળ્યા જાયછ; માંડેય ક્રમી બાળકના મુખમાં, તેવી રીતે સમાયછ. તે બાળકના મુખની મોહિ, દીર્ઘ સકળ પ્રભાંડછ; સકળ સ્થિતિ સૃષ્ટિ પ્રભા, વિશ્વલોક શુ ભાંડછ. સાતે સમુદ્ર અષ્ટ કુળ પર્વત, સાથે નવકુળ નાગછ; ચર અચર ને સ્થાવર જંગમ, નૃપ મોટા મહા ભાગછ. મૂર્ચ શશિ નક્ષત્રનાં મંડળ, તારાનો નહિ પારછ; સર સરિતા મહા વનસ્પતી, મુખમાં ભાર અઢારછ. નવે ખંડ સૌ દ્વિપ સંગાયે, સરિતા કહીયે જેહછ; પાતાળ લોક ને સ્વર્ગ લોક સૌ, મુખમાં દીર્ઘ તેહછ. દેવ દૈત્ય માનવ પશુ પક્ષી, જળ સ્થળનાં જે પ્રાણીછ; ચારે ખાણુ જોઈ ક્રમી નાયક, જ્ઞાન હૃદયમાં આણીછ. પંચાશ ક્રોડ પૃથ્વીની રચના, દીડી તેણે હામછ; સંસાર સર્વ અવલોકન કીધો, પાગ્યા મન અભિરામછ. પછી તે બાળકે શ્વાસ મૂકયો, લીલાએ તોણીવારછ; માંડેય ક્રમીને મુખ મધ્યેથી, કાઢી નાખ્યા બહારછ. માંડેયે હરીમાયા દેખી, કીધો મન વિચારછ; સર્વથા એ પરમેશ્વર નીચે, વિશ્વંભર વિશ્વાધારછ; એ બાળક રૂપે અવિનાશી, એવું વિમાચું મનછ; રતુતિ નમસ્કાર કરવા આવ્યા, સાંનિધ્ય ત્યાં ક્રમી જનછ.

* વાસણુ-અર્થાત્ સર્વ વસ્તુ.

અમિષ આવી વૃક્ષવત્ર બાળક, નીહાળું તે વારછ; અદૃશ્ય અંતર્ધ્યાન હવા હરી, પોતે શ્રી મોહાછ. જળ હુંતું તે સકળ લપ પામ્યું, માયા ધઈ સૌ નામછ; પૂર્વસ્થળ દીકું ક્રમી નાયક, ત્યાં તપ સૌ નિવાસછ. તપ કરતાં તે સ્થાનક દીકું, પૂર્ણતાનું આમનછ; એ સાચું ક્રમીને સ્વપ્ન થયું, એમ ક્રમી વિમાસે મનછ. એવું મન વિચાર્યા લાગ્યા, માંડેય મુનિ જનછ; એમ જાણું જે પૂર્વે મેં હરીતું, કીધું છે સ્તવનછ. મેં નાચણુ મત્સ્યે પ્રાણું હતું, પ્રભુ તારી માયાજેહછ; કૃપા કરી તાત દેખાડ મુજને, ઇચ્છા છે મુને એહછ. માટે વરૂર એક દીડી સૌ. વિવશુની માયા આજછ; દેવાધિદેવે દેખારી મુને. દયા કરી મહારાજછ. વિશ્વ સર્વમાં બાળક સર્વળ, વિશ્વંભર કહેવાયછ; તેના ગુણનો પાર ન પામે, શંકર હાથ પ્રભાવછ.

વળણ.

પ્રભાદિ પાર પામે નહીં, આ દ્વાદશસ્કંધે કથાયરે; કર જોડી પહાલ કહે છે, હવા નેપ પૂર્ણ અપાયરે.

ઇતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દ્વાદશસ્કંધે નવ-
મોધ્યાયઃ ॥ ૯ ॥

અધ્યાય ૧૦ મો.

કલ્પું ૧૦ મું-રાગ ભાગ્યાવલી.

મુત બાજરે, સાંભળજે સ્થાનક કથા; હરી રમણચરિ, ભાગે ભવની પ્રથા. ક્રમી માંડેયરે, ઇચ્છાની માયા સહી; એવું જાણીરે, રતુતિ ઘણી કીધી સહી. માંડેય ક્રમીએ, ધરિયું ત્યાં અભિમાનજ; મોહ પામ્યોરે, ગાણી જ્ઞાન સમ માયાયજ. હવે શરાણુ હુરે, ઇચ્છું પ્રભુ તમકરે; તમે તારેરે, એવી હું ઇચ્છા મન ધરે.

સૂતોવાચ-

તવ આવ્યારે, શંકરજ કણ્ણા કરી; વૃષભારૂઢેરે, અર્ધાંગે ગિરિજા ધરી.

* આ દશમા અધ્યાયમાં મદાશિયે પધારી, પ્રસન્ન થઈ માંડેયને વરદાન કીધાં અને પછી અકુળ પ્રીતિથી બાપણુ કરી તેમનો સત્કાર કર્યો એ કથા છે.

અંદ્ર લાલેરે, મસ્તકે દીર્ઘ જટા લલી; શુભ આભૂષણરે, અંગે સર્પની મંડળી. ગજ ચર્મશુરે, વ્યાઘ્રાંબર શોભા ધરે; માણી સર્પશુરે, શીરકાંતિ ઝળક્યા કરે. રૂંઠ માળારે, ભસ્મ ભડી લાલે ધરી; રક્ત અંબરે, પવિત્ર પીળી પામરી. ત્રીનેત્રશુરે, પંચ વદન ઝળકી રહ્યાં; શુભ આયુધરે, સદાશીવે હસ્તે ગૂઘ્યાં. ડાક ડમરે, પિનાક શૂળ શોભે ઘણું; અતિ ઉત્તમરે, અંગ સદા શીવજીવણું. એવો વેશ ધરીરે, ઋષિને નિરખે રહી; પાર્વતી બોલ્યારે, વર્ણન પ્રાસંગિકું કહો સહી. પ્રગટ રૂપરે, તમે ઋષિજીવણું કરો; તમે સિદ્ધિ દાતારે, તમ પાર કોણે ન લહો, તવ શિવ બોલ્યારે, નથી ઇચ્છા આ ઋષિને; તેથી વાત કરશુરે, સાધુ સંગ થાય મહાનનને. એમ બોલીરે, આવ્યા ઋષિ સાંનિધ્ય સહી; શીવ દેખીરે, માર્કંડેય ઋષી બોલ્યા નહીં. તવ શંકરરે, વાયૂને રૂપે થયા; ઋષી માર્કંડેયનારે, મુખ મધ્યે શીઘ્રે ગયા. માર્કંડેય ઋષિનારે, શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો; ત્યારે મુનિવરરે, જ્ઞાન માર્ગને અનુસર્યો. ઋષી માર્કંડેયરે, મનમાં એમ જાણ્યું તદા; જે હું હરીનુરે, ધ્યાન કરું છું સદા. શ્રી શંકરરે, કૃપાળુ તેડયા કેમ આવીયા; મહાદેવજીનરે, મેં તો નથી બોલાવીયા. શ્રી ગૌરીવરરે, આવ્યા તે કારણ કશું; મેં તો આરાધ્યારે, લદ્દમીવરને હેતમું. શીવને દેખીરે, માર્કંડેય ઘણું સ્તુતિકરે; કરી પૂજનરે, ચણેલાદક મસ્તક ધરે. કર જોડીરે, સ્તુતિ કરી ચાર્ણે નચ્યા; કીધી કર્ણશુરે, સદાશીવે તેણે સમા.

† મુનિ માર્કંડેય શીવને આ સ્વરૂપે દીઠા હતા:-વીજળી સરખી પીંગળી જટાને ધરનાર, ત્રણ નેત્રવાળા, દશ ભુજવાળા, ઉંચા, ઉગતા સૂર્યની પેર તેજસ્વી, વાંધાંબર પહેરેલા, ત્રિશુલ, ધનુષ્ય, આણ, તરવાર, દાલ, ડમર, કપાલ અને ફરસીને ધરનાર, તથા રૂદ્રાક્ષમાળા સહ દીઠા.

શ્રી શંકરરે, કૃપા કરી એમ ઉચરે; ઋષીમાર્કંડેયરે, કરજોડી શ્રવણે ધરે.

શંકરેવાચ્ય-

અમો એકજરે, હરી હર પ્રભા જાણ્યો; રૂપ ત્રણરે, એક મૂર્તિ મન આણ્યો. એમ જાણીરે, ભિન્ન ભાવ કરતા રખે; તપે બેઠારે, આરાધે અંતર અક્ષે. તુજ સરખારે, સાધુ જન કો ખીજે નહીં; સાધુ જનશુરે, ગોષ્ઠી કથા, કીજે સહી. નથી રાખતારે, સાધુ સંત બેઠ દૃષ્ટિ; તેથી ભજ્યેરે, ત્રણે દેવની એક સૃષ્ટિ. તીર્થો સઘળારે, જળમયજ સહુ કહે છે; મૂર્તિ સઘળારે, પથ્થર ધાતુની વદ છે. ઘણા વર્ષ સુધીરે, જો ધ્યાન તેનું કરાયે; આસ્થા રાખ્યેરે, તેથી પવિત્ર થવાયે. તુજ મારેરે, આવ્યા કેલાશથી અહીં; વર માગેરે, જે ઇચ્છા હોય મન સહી; ધન પૈભવરે, સકળ મુખ આપું મહી. ઇચ્છા મોક્ષનીરે, મન કામના કહોને સહી.

માર્કંડેય ઉવાચ્ય-

તવ બોલ્યારે, મુનિવર કહે સ્વામિ મુણિ; નથી લોભજરે, પૈભવ માયા તણિ. ધર્મ શીખવવારે, ધર્માચરણ ધર્માધ્યક્ષ કરે; (તેથી) ધર્મ પ્રવર્તેરે, સર્વ લોકો મુખે ફરે. તમ કૃપાથીરે, પ્રરૂપો મોક્ષને પામે; મુને થયાં દર્શનરે, તેથી દુઃખ સઘળાં વામે. હરી હરનીરે, સદા ભક્તિ મુને હજે; અવસાનેરે, શંકરજી સહાય થજે. તવ બોલ્યારે, શંકર પ્રીત હૃદ ધરી; આપીને વરરે, અજરામર દહી કરી. ઘણું આયુષરે, આપ્યું શીવજીવે તહાં; વર આપીરે, સદાશીવ ગયા કેલાશમાં. માર્કંડેય મુનિરે, ફરે છે એના એ દહમાં; ન જન્મ મૃત્યુરે, અમર કહેવાણા લોકમાં. તેહ માર્કંડેયરે, હજી કરાજ છે સહી; શોનક પ્રત્યેરે, મુતપુરાણીકે કથા કહી.

* આ પૃથ્વીવર.

વળણ.

સુતપુરાણીક શૌનકને કહે, દાદશસ્કંધ કથાયરે;
ભટ વલ્લભ કહે હરીચરિત્રનો, દશમો થયો અધ્યાયરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દ્વાદશસ્કંધે

દશમોધ્યાયઃ ॥ ૧૦ ॥

અધ્યાય ૧૧ મો.*

કલ્પુ ૧૧ મું-રાગ ધન્યાશ્રી.

ઋષી શૌનકાદિક ઉચ્ચરે, મુખ વાણીરે;
એક મત્ર કહો ઋષીરાજ, સૂત પુરાણીરે.
સપિતા સૂર્યને પૂજવા, વીધી અનુસારીરે;
તે કહો મુનીવર આજ, કૃપા અમર કરીરે.
સઘળા તંત્ર શાસ્ત્રના સિદ્ધાંત, કહો સંત પુજારીરે;
ક્રમ કલ્પે છે પ્રભુનાં અંગ, વદા વિસ્તારીરે.
પૂજન કરવાની અતુરાઈ, આપે છે અમરપણીરે;
તેથી ધ્યાનથી ધ્યાન તે કહો, કરો કૃપા ધણીરે.
આચરીએ કર્મ નિશ્ચે, સુત ઋષી વાણીવદેરે;

સુતોવાચ-

પરમેશ્વરનું વૈરાટ સ્વરૂપ તે, ચિંતવીએ જ્ઞાને હૃદયે.
સત્ર, માયા, મહત્ત્વ અહંકાર, અને તન્માત્રરે;
એથી આ ઉત્પન્ન થયું જાણો, તમે શરીરનું ગાત્રરે.
જેની અંદર સર્વ જગત્, દશ્યમાન ભાસે છેરે;
વળી પ્રજાંડને ઇશ્વરમાં માનતાં, ઇશ્વર દહરૂપ ભાસે છેરે.
તેમાં પૃથ્વીને પગરૂપ જાણો, સ્વર્ગને મસ્તકરૂપરે;
આકારને નાભિ પ્રમાણો, સૂર્ય નેત્ર ભૂપરે.
વાયુને નાસિકા જાણો, દિશા દિસે કાનરૂપરે;
પ્રજાપતિ સહુ ઉપસ્થ છે, મૃત્યુ મનાય પાચુરૂપરે.
લોકપાળ સર્વ હસ્ત છે, મનરૂપ ચંદ્ર અનૂપરે;
યજ્ઞ બ્રુકટિરૂપ છે, લાજ છે અધરૂપરે.
લોભ માનો આહુતે, આંદની દાંતરૂપરે;
પ્રાંતિને હાસ્યરૂપ જાણો, વૃક્ષ રૂપાણીરૂપરે.
વાદળાંઓ કુશ રૂપે છે, એ જાણો પ્રજાંડ સ્વરૂપરે;
પ્રજાંડપતિ પરમાત્મા છે, એ ત્રિભુવન ભૂપરે.
આ પ્રજાંડરૂપિ પુરૂષનું, જે કહેવાય છે પ્રમાણરે.
વળી જેવી સ્થિતિ છે તેની, વર્ણન કરું નિર્વાણરે.

* આ અગ્યારમા અધ્યાયમાં પૂજનને માટે મહા પુરૂષનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું અને પ્રતિ માસે બિજ બિજ સર્વના વ્યુદ્ધનો પ્રસંગ કહ્યો છે.

તે પ્રમાણ સ્થિતિ નિત્યે, મનાય અલ્પ મૂર્તિમરિ;
માટે તે મૂર્તિમાંજ રહેલું, વર્ણન કરું હું આમરિ.
મૂર્તિમાં ધરેલા કૌસ્તુભ મણિ, જાણો તમે શુદ્ધ ચૈતન્યરે;
વક્ત્રચલના ચિન્હને તો દ્રવ્ય, કહે છે તે મુન્યરે.
મૂર્તિનાં મકરાકૃતિ કુંડળ, માનો સાંખ્ય ને યોગ વિવેકરે;
મૂર્તિપર જે જે મુકટ હોય છે, તે કહેવાય છે પ્રજ્ઞ લોકરે.
મૂર્તિના આધારરૂપ શેષનાગ, અનંત નામે પિછાણરે;
મૂર્તિકાળે જે કમળ કહેવાયે, તે ધર્મ જ્ઞાન યુક્ત સત્ત્વ માનરે.
મૂર્તિના હસ્તમાં જે ગદા, તે માનો તમે શરીરરે;
તેમ વળી તે મન, ને ઇન્દ્રિયસહ, પ્રાણ એમ કહે ધીરરે.
મૂર્તિ હસ્તે શંખ દીસે, તે જગદ્રૂપ તત્ત્વ મનાયરે;
વળી તેના હસ્તે ચક્ર શાદિ, તે જગદ્રૂપ તત્ત્વ ગણાયરે.
તેમ શ્યામ તરવાર ધરાવેલી, આંકારા તત્ત્વ કહેવાયરે;
તેના હસ્તે લાલ આપેલી, તમે ગુણ ઋષિરાયરે.
શારંગ ધનુષ્ય હસ્તવિષે, કાળ રૂપ તમે લક્ષ્મીરે;
ખાણના ભાથા કર્મરૂપ છે, ખાણ ઇન્દ્રિય કલ્પારે.
રથને સમજો મન મૂર્તિનું, ઋષિ વદ એમ વાણીરે;
રથના અવયવ તન્માત્રા જાણો, વેદ કહે સત્માતીરે.
મૂર્તિના હસ્તે વર, અભયાદિક, હોય છે મુદ્રા સારરે;
તેથી આપે છે પ્રભુ નિશ્ચે, વર અભયાદિક તેવારે.
મૂર્તિનું પૂજન કરવાથી, સૂર્ય રૂપે ભૂમિ પ્રમાણીરે;
ગુરૂએ આપેલી મંત્ર દીક્ષા, પોતાને પૂજન યોગ્ય જાણીરે.
પ્રભુની પૂજા જે જન કરે છે તે, સ્વ પાપક્ષય કહેરે;
મૂર્તિના હસ્ત કમળને તેમ, ઐશ્વર્યાદિક છ ગુણ લહેરે.
મૂર્તિને ધરેલાં ચામર બન્નો, ધર્મ યશ મનાયરે;
મૂર્તિને ધરાવેલું ઉત્તર, પૈકુડ લોક કહેવાયરે.
મૂર્તિ પાસે ગરૂડ સ્થાપેલા, વેદનાર નિરધારરે;
મૂર્તિ સમીપે લક્ષ્મીદળ, શક્તિરૂપ જાણો સારરે*.

* મૂર્તિ પાસે પાર્વદેવો અધિપતિ વિષ્ણુક્ષેત્ર સ્થાપવામાં આવે છે, મંદિરના દાર પાસે જે નંદ આદિ આઠ દારપાલ સ્થાપન કરવામાં આવે છે, તે અણિમાદિ આઠ સિદ્ધિ છે. વાસુદેવ, સંકર્ષણ, પ્રદ્યુમ્ન, અને અનિરૂદ્ધ, એ નામથી જે ચાર પ્રકારની મૂર્તિઓ કરવામાં આવે છે તે વિષ્ણુ, તેજસ, પ્રાજ્ઞ અને તુરીયરૂપ માનવામાં આવે છે. એની અંદર પહેલા વિષય ઉપરથી, બીજો મન ઉપરથી, ત્રીજો અજ્ઞાન ઉપરથી, અને ચોથો એ ત્રણના સાક્ષીપણાથી ધારવામાં આવે છે. અંગ, ઉપાંગ, આયુષ તથા આશ્રુષણથી શોભતા ભગવાન પોતાની મૂર્તિમાં વિષયો, ઇન્દ્રિયો, ગોલક અને દેવતાઓને અર્થાત્ આખા પ્રજાંડને ધારણ કરી રહ્યા છે. [શ્રી ભા.

સ્નાન દાને શુદ્ધ થઈને, વિભુજી ચિત્ત ધારીએ; કથા ગાથા શ્લોક સ્તોત્રે, સ્તુતિ કરી હરી સંભારીએ. યજ્ઞ યાગાદિક કરી હરી, વિભૂતી જેને કહીરે; નિત્ય આત્મનું સાધન કીજે, ગોવિંદ ગુણ હૃદયે લહીરે. વળી શૌનક પૂછે સૂત મત્યે, પવિત્ર ભાવપીતે કરીરે;

શૌનકોવાચ-

શ્રી સૂર્યના રથ તાણી શોભા, કહો સઘળી વિસ્તરીરે. બહુ સંત પ્રાદ્ધાણ સાથ છે, વળી સમોપડે સૂર્ય શરિરેરે; તોહ કથા ક્રપી કહો વિસ્તારી, સાંભળે દેહ પાવન કરીરે.

સૂતોવાચ-

સૂત કહે સૂર્ય ધાતાએ, એવ માસે વિભૂતિ રવિની કહીરે; શોધા ક્રપી સૂર્યના રથ સાથે, વેદધ્વની કરે છે રહીરે. ગાંધર્વ અપ્સરા નૃત્ય કરે છે, બહુ સર્પ રાક્ષસ છે વળીરે; મુથાર એક વળી રથ સાથે, અણુ અથ શોભાભરીરે. કૃતસ્થલી નામે અપ્સરા, રાક્ષસ હેતિ જાણીએ; વામુકિ નામે નાગ સુંદર, રથકૃત યક્ષ પ્રમાણીએ. પુલસ્ત્ય નામે મહા મુનિ, તુષ્ટ નામે ગાંધર્વ; એ ગણ સાથે એવ માસે, સૂર્ય ધાતા ફરે તણ ગર્ધરે. પુન્નિકસ્થલી નામે અપ્સરા, રાક્ષસ પ્રેહતિ જાણીએ; કર્ણનીર નામે નાગ સુંદર, અથૈજ યક્ષ સંગ માનીએ. પુલહ નામે મહા મુનિ, નારદ નામે ગાંધર્વ; એ ગણ સાથે વૈશાખ માસે, આત્રે છે અર્ચમા સૂર્યરે. મેનકા નામે અપ્સરા, રાક્ષસ પૌરુષેય સંગમારે. તક્ષક નામે નાગ સુંદર, રથસ્થન યક્ષ સંગમારે. અત્રિ નામે મહા મુનિ, ગાંધર્વ હાહા નામેરે; એ ગણ સાથે જ્યેષ્ઠ માસે, ફરે મિત્ર સૂર્ય સર્વ ડામેરે. રંભા નામે તો અપ્સરા, રાક્ષસ મિત્રસ્થન જાણીએ; શુક્ર નામે નાગ સુંદર, સહજન્ય યક્ષ પ્રમાણીએ. વસિષ્ઠ નામે મહા મુનિ, ગાંધર્વ હુહુ નામેરે; એ ગણ સાથે આષાઢ માસે, ફરે વરુણ સૂર્ય સર્વ ડામેરે. પ્રજ્ઞોત્થા નામે અપ્સરા, રાક્ષસ વર્ષ જાણીએ; એલાપત્ર નામે નાગ સુંદર, શ્રાતા યક્ષ પ્રમાણીએ. અંગિરા નામે મહા મુનિ, ગાંધર્વ વિશ્વાવસુ નામેરે; એ ગણ સાથે શ્રાવણ માસે, ફરે ઈન્દ્ર સૂર્ય સર્વ ડામેરે. અનુશ્લોથા નામે અપ્સરા, રાક્ષસ વ્યાઘ્ર તમે જાણીએ; શંખપાલ નામે નાગ સુંદર, આસારણ યક્ષ પ્રમાણીએ. ભૃગુ નામે મહા મુનિ, ગાંધર્વ ઉગ્રસેન નામેરે; એ ગણ સાથે ભાદ્ર માસે, ફરે વિવસ્વાન સૂર્ય સર્વ ડામેરે.

તિલોતમા નામે અપ્સરા, રાક્ષસ બ્રહ્માપેત જાણીએ; કંબલ નામે નાગ સુંદર, શતનિત્ત યક્ષ પ્રમાણીએ. જમદગ્નિ નામે મહા મુનિ, ગાંધર્વ ધૃતરાષ્ટ્ર નામેરે; એ ગણ સાથે આશ્વિન માસે, ફરે ત્વષ્ટા સૂર્ય સર્વ ડામેરે. રંભા નામે અપ્સરા, રાક્ષસ મખાપેત જાણીએ; અશ્વતર નામે નાગ સુંદર, સત્યનિત્ત યક્ષ પ્રમાણીએ. વિશ્વામિત્ર નામે મહામુનિ, ગાંધર્વ સૂર્યવર્મા નામેરે; એ ગણ સાથે કાર્તિક માસે, ફરે વિવરુણ સૂર્ય સકળ ડામેરે. ઉર્વશી નામે અપ્સરા, રાક્ષસ વિદ્યુચ્છય જાણીએ; મહાકંબ નામે નાગ સુંદર, તાર્ક્ષ યક્ષ પ્રમાણીએ. કશ્યપ નામે મહામુનિ, ગાંધર્વ શતરોત નામેરે; એ ગણ સાથે માર્ગશિર્ષ માસે, ફરે અંશુ સૂર્ય સકળ ડામેરે. પૂર્વચિત્તિ નામે અપ્સરા, રાક્ષસ સૂર્ય તમે જાણીએ; કર્કાટક નામે નાગ સુંદર, હર્ણ યક્ષ પ્રમાણીએ. આયુ નામે મહા મુનિ, ગાંધર્વ અરિષ્ટનૈમિ નામેરે; એ ગણ સાથે પૌષ માસે, ફરે ભગ સૂર્ય સકળ ડામેરે. ધૃતાશી નામે અપ્સરા, રાક્ષસ પાત તમે જાણીએ; ધનંજય નામે નાગ સુંદર, સુર્ય યક્ષ પ્રમાણીએ. ઝાતમ નામે મહા મુનિ, ગાંધર્વ મુષેણા નામેરે; એ ગણ સાથે માઘ માસે, ફરે પૂષા સૂર્ય સર્વ ડામેરે. સેનનિત્ત નામે અપ્સરા, રાક્ષસ વેવ્યા જાણીએ; ઐરાવત નામે નાગ સુંદર, ઋતુ યક્ષ પ્રમાણીએ. ભરદ્વાજ નામે મહા મુનિ, ગાંધર્વ વિશ્વ નામેરે. એ ગણ સાથે શ્રાવણ માસે, ફરે પર્જન્ય સૂર્ય સકળ ડામેરે. આ સૂર્યની સર્વ વિભૂતિ, સ્મરણમાં જે જન ધરેરે; પાપ તેનાં નાશ પામે, મુક્તિ તેને સઘ મળેરે. વાલખિલ્ય ક્રપીએ રથ આગળ, મંત્ર અર્ધ અર્ધણુ કરેરે; અસુર બળિયા પરાક્રમી તે, ઉદક છાંટે સૌ મરેરે. પાછે પગે ચાલે ક્રપી, શ્રી સૂર્ય સામી દૃષ્ટિ રાખે સદારે; સકળ દૈત્યના નાશ કરીને, હરે રવિની આપદારે. એણે પ્રકારે સૂર્ય મંડળ, મેર તાણી પાછળ ફરેરે; એમ બાર માસે બાર રાશી, સૂર્યની ગતિ વિસ્તરેરે.

વલણુ.

સૂર્ય પ્રભાવ ગતિ એમ, બુદ્ધિમાન કથા કહી;

વિમ વલ્લભ કર જોડી કહે, શ્રોતા બોલો જ્યન્યરી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દ્વાદશસ્કંધે એકાદશી-

ધ્યાયઃ ૧૧૧૧

અધ્યાય ૧૨ મો.*

કલ્પુ ૧૨ શ્લોક-રાગ ધન્યાશ્રી-દેરી ફેર.

સુતપુરાણીકે શૌનક ઋષીને, કથા વિસ્તારી કહી;
તે સાંભળી આનંદ પામ્યા, રામ ભક્તિ હૃદય રહી.
નમસ્કાર કીધો પુરાણીકને, ભાવ શું પૂન્યાં તહાં;
ભાગવત કથા પુરાણ સુણી, ઋષી હરણ પામ્યા મનમહાં.
નારાયણની કથા કહી વળી, અન્ય પુરાણે છે ઘણી;
પ્રથમ પરીક્ષિતનું આખ્યાન કહ્યું, શૌભાહસ્તિનાપુરતાણી.
નારદજીનું આખ્યાન સુંદર, વર્ણવ્યું છે વિસ્તારથી;
પરીક્ષિતે અલ્પ જળ ત્યાગીયું, એ વર્ણવ્યું છે મૂળથી.
વળી યોગાભ્યાસ માંડી કહ્યો, અવતાર સઘળાની કથા;
બ્રહ્મા કમળથી નીપન્યા તે, વિસ્તારીને કહ્યું જ્યા.
વિકુર મેત્રેયના સંવાદ કહ્યો, ઉદ્ધવ ને શ્રીકૃષ્ણનો સહી;
બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ આદે, માયાની સૃષ્ટિ કહી.
કાળ સૂક્ષ્મ ને સ્થૂળ બેઉ, વૃત્તાંત સૌ માંડી કહ્યું;
વળી સ્વર્ગ લોક મૃત્યુની લીલા, પાતાળમાં ને ને રહ્યું.
ત્રિભુવનના લોકની રચના, શ્રીરાંકરની પૂજા કહી;
અને અર્ધ નારી ને અર્ધ નરની, દહી પોતે ધરી સહી.
સંતરૂપ આદે સ્ત્રીની માયા, બ્રહ્માના પુત્ર કહ્યા ઘણા;
ઋષી કપિલજીએ મનોરથ સૌ, પૂર્ણ કર્યા માતા તાણા.
દક્ષ પ્રજાપતિનો યજ્ઞ ધ્વંસ કરીને, રાંકરનો ગણ ગયો;
ધ્રુવું ચરોત્ર સઘળું કહ્યું, ને અચળ આકાશે રહે.
પૃથુરાયનાં ચરિત્ર કહ્યાં, પ્રાચીન બહોં રાજ ભલે;
મિથિવ્રતના સંવાદ કહ્યો, ઋષી નારદને વનમાં મળ્યો.
નાભિ રાજનાં ચરિત્ર કહ્યાં, ઋષિ ભૂદેવ દેરાં અતિ ઘણાં;
અનેક ચરિત્ર કહ્યાં વિસ્તારી, ભૂપતિ જડભર્તૃ તણાં.
સાતે દ્વિપનાં નામ કહ્યાં, ભૂગોળ ખગોળ સાથે સહ્યો;
પાતાળ રચના કહી સઘળી, વર્ણવો વિસ્તારી બહુ.
નરકની સ્થિતિ કહી સઘળી, રચના સૌ કરી યમપૂરી;
પ્રચેતાના જન્મ સાથે, તેની પ્રભા નામે શુભ દીકરી.
ત્વષ્ટા પ્રજાપતિનો પુત્ર, વૃત્રાસુરતણો મહિમા કહ્યો;
હિરણ્યકશિપુ હિરણ્યાક્ષ મારી, પ્રહ્લાદનો પ્રભુએ કર ગૃહો.

* આ આરમા આધ્યાયમાં પ્રથમ સ્કંધથી માંડી આ પુરાણમાં કહેલા કુપ્પ કુપ્પ સર્વ વિષયોની અનુક્રમણિકા સંક્ષેપથી કહી છે તે કથા પ્રસંગ છે.

† પ્રથમસ્કંધમાં.

૭૪

મનવંતરનાં ચરિત્ર આદે, ગનેન્દ્ર મોક્ષની કહી કથા;
શ્રીનારાયણ નારદ ઋષીનાં, ચરિત્ર સર્વ કહ્યાં જ્યા.
સમુદ્ર મંથન દેવ કારણ, દેવતા દેવ સાથે કર્યું;
તે સમે વિષ નીકળ્યું તે, સદાશીવે કંઠે ધર્યું.
દેવ દેવનાં યુદ્ધ કહ્યાં, સંગ્રામ સઘળો વિસ્તારી;
સકળ ભક્ષ કર્યો નૃપ તે, સચંદ્ર રાજ કીર્તિ ખરી.
સ્થવન ઋષીનાં નેત્ર ફાડ્યાં, તે કન્યા ઋષીએ વરી સહી;
આખ્યાન કાકથળ રાયનું, ખટવાંમ ફેરી કથા કહી.
માંધાતા સૌભરિ ઋષી, પરશુરામનાં પરાક્રમ કહ્યાં;
શ્રીરામચંદ્રનાં ચરિત્ર ને ને, જ્ઞાન બુદ્ધિએ લખ્યાં.
નિમિરાજ નારા પામ્યો, જનક રાય ઉદય થયો;
પરશુરમે નક્ષત્રી ભૂ કીધી, તે મહિમા માંડી કહ્યો.
નક્ષત્રી પૃથ્વી કરીને, પ્રાણજીને આપી સહ્યો;
રવિ રશિવંશી રાય કહ્યા ને, નામાંકિત હવા બહુ.
યયાતિ રાયનો યદૂ સુત તેથી, યાદવો પ્રગટયા ઘણા;
શ્રી કૃષ્ણજી ત્યાં અવતર્યા, હરી રક્ષક સંત સાધુ તણા.
દેવકી ઉદરે અવતર્યા હરી, પાર કો પામે નહોં;
પૂતનાં શેષી રાકટ ભાંગ્યું, અનેક દેવ હણ્યા તહોં.
વત્સ બકાસુર સંહાર્યો પ્રલંબ, લંગ ધનુષ યમનો વળી;
કાળી નાથો નાથજીએ, ઉગારી ગોપની મંડળી.
નંદજીને સર્વે ગળ્યા, ત્યાંથી મેલાવી લાવ્યા હરી;
ગોપીકાનાં ચીર હરીને, કદંબપર બેઠા ચડી.
ઋષી પરિને દયા કીધી, પ્રાણજીનું કુપ્પ ટાળીયું;
ગોવર્ધન તોળ્યો ગાયો ચારી, ધેનુકળ ઘણું પાળીયું.
યશાલિષેક કીધો રાસ રજીને, ગોપિકાને સુખી કરી;
રાંખચૂડ સંહારીએ, દેવ્ય અરિષ્ટ ટાળ્યાં મહાબળ ભરી.
કુશી અશ્વવેશે હણ્યો પછી, અકુર તેડવા આવીયા;
રામકૃષ્ણ મથુરાં ગયા તે, નગ્રમાં સૌને લાવીયા.
ગોપીકાએ વિલાપ કીધો, હરી યમુનાતટ આવ્યા સહી;
અકુરને વૈકુંઠ દેખાડ્યું, કુવલયાપીડ હણ્યો જઈ.
મુષ્ટીક ને આણુર માર્યા, જેમલ પાંચે બળીયા હતા;
કંસ માર્યો કૃષ્ણજીએ, મથુરાં મહિ થયા છતા.
ઉગ્રસેનને રાજ્ય આપ્યું, સંદીપચૂડને કુંવર વળી;
મથુરાંવાસી યાદવ ફેરી, કુપ્પ આરત સઘળી ટળી.
ઉદ્ધવ રામ સમેત સૌ પ્રજાને, કૃપા કીધી શ્રીહરી;
રાય જરાસંધનું કંઠકે માર્યું, ને સત્તર વાર આવ્યો ફેરી.

દારિકા વસી પારિભતિક, સત્યભામાને આપીયું;
 સુધર્મ સંભાર્યો રૂકિમણી હરી, ભય દુઃખ તેનું કાપીયું.
 પછી ઉપાહરણ સંગ્રામમાં, મહાદેવ મોહ પામ્યા સહી;
 ખાણાસુરના હસ્ત છેદ્યા, નકાસુરને હણ્યો જઈ.
 સોળ સહસ્ર સ્ત્રી નીજ ઘેર લાવ્યા, નુજવી એક લગ્ને વરી;
 પુંડરિક વાસુદેવ કારી રાજશું, હણ્યો શાલવ શ્રીહરી.
 દંતવક્રત્ર માર્યો શંખર માર્યો, મોરૂ દૈત્ય હણ્યો સહી;
 પાંચ જન્ય દૈત્ય હણીને લાવ્યા, લક્ષ્મી ઘર હાથે ગૃહી.
 પૃથ્વી ભાર ઉતારીયો, પાંડવને દયા કીધી ઘણી;
 વિમ્બ શાપે હણ્યા યાદવ, ક્ષય કર્યો ઇચ્છા આપણી.
 શ્રી કૃષ્ણજી ઉદ્ધવનો સંવાદ, કથા કહી વિસ્તારી;
 આત્મજ્ઞાન યોગાલ્યાસ કરી, વૈકુંઠ પધાર્યા શ્રીહરી.
 ચાર યુગનાં કહ્યાં લક્ષણ, કળિ યુગનાં લક્ષણ કહ્યાં;
 ચાર પ્રકારના કહ્યાં પ્રલય, વેદથી વિષ્ણુ લલ્યા.
 એ ધર્મો કહ્યાં સર્વ પ્રકારના, ઉત્પત્તિ સર્વ માંડી કહી;
 રાય પરીક્ષિતનો દેહ ત્યાગ પછી, વેદશાખા સર્વે લહી.
 માર્કંડેય ઋષીનું આખ્યાન ને, મહા પુરૂષની વર્ણન કથા;
 સૂર્ય મંડળની કથા કહી, હરીએ અવતાર લીધા સર્વથા.
 એ દ્વાદશસ્કન્ધ ભાગવત કથા, સાંભળે નર નારી સહી.
 તેને કૃપા કરે બહુ અવિનાશજી, યમકંકર પીડે નહીં;
 એ કથા શ્રવણે પાન કરતાં, સાધુજન થાયે સહી.
 પવિત્ર દેહી થાય સહી, શ્રી હરી કરૂણા કરે બહુ.
 પરમેશ્વરનાં ચરિત્ર ગાતાં, સકળ સુખને પામીએ;
 અનેક પાપ ને અનેક જન્મનાં, તેહ સઘળાં વામીએ.
 સત્કર્મ ને સંસાર માંહે, અવતરીને કીજીએ;
 તેહ સમર્પવાં સૌ વિષ્ણુને, કર પ્રેમ પ્રીતે દીજીએ.
 સુતપુરાણીએ શૌનક ઋષીને, કથા એ વિસ્તારી કહી;
 સકળ પ્રાણી થાય પાવન, ગોવિંદ ગુણ ગૃહતાં રહી.
 કામ ક્રોધ મોહ માયા તણને, લજન કરો ગોવિંદનું;
 સંસાર વિષયા વિસારીને, શરણ ગૃહજીને ભક્તનું.
 ભાવશું ભગવાન ભજીએ, ભૂધરની ભક્તિ કરી;
 કર જોડી વલ્લભ ભણે, શ્રીહરી હરી પ્રભુ શ્રીહરી.

કડવું ૬૩ મુ-રાગ રામઝી.

એણી ધરે યોલ્યા સૂતપુરાણીજી, શૌનક સુણજી આનંદ આણીજી;
 ગંગાતટ સાંનિધ્ય પરીક્ષિત રાયજી, શ્રીવ્યાસનંદને કહી કથાયજી.

આલ.

એ હરી કથા કહી છે વ્યાસ પુત્રે, પરીક્ષિતને સાર;
 સકળ મુનિવર દેખતાં, પરીક્ષિત હવા ઉદ્ધાર.
 અનેક ઋષીવર તે સ્થળે હતા, ગંગાતટ સન્નિધાન;
 શુક મુનીએ કથા કહી ત્યાં, કૃપણ હરી રસજ્ઞાન.
 હુંએ ત્યાં બેઠો હતો, મેં સાંભળ્યું છે જેહ;
 અનુક્રમે વિસ્તારી, તમ પ્રત્યે મેં કહ્યું તેહ.
 આખ્યાન આ કો સાંભળે, ભાગવત કથા વિસ્તાર;
 તેને કૃપા કરે કમળાપતિ, મુકુંદ વિશ્વાધાર.
 શ્લોક અથવા પાદ કે રૂક, જાણે ભાવે જેહ;
 અકેક અક્ષર સાંભળે જન, થાય પાવન દેહ.
 ભાગવત કથા શ્રવણે સુણેથી, હોયે સ્વર્ગમાં વાસ;
 પદ પામીએ પરબ્રહ્મનું, કૃપા કરે અવિનાશ.
 પુષ્કર આદે તીર્થનું રૂંધ, નિજ ઘર બેઠે થાય;
 દારિકાં કારી મથુરાં ગોકુળ, વાસ કર્યાનું રૂંધ થાય.
 સાત દિવસમાં સાંભળે તથા, માસ વર્ષ પર્યંત;
 જ્ઞાન ધરી હરી કથા સુણે તો, કૃપા કરે ભગવંત.
 સંસારનાં કૃત સકલ પાતક, મનસા વાચા કાય;
 નવ દારથી તે નાશ પામે, દેહી નીર્મળી થાય.
 દેવ પિતૃ મનુષ્યની, મન કામના શુભ હોય;
 નર નારને સુક્રમાર પ્રાણી, પવિત્ર થાયે સોય.
 ભાગવત સુણે પાપ જાયે, અનેક ભવનાં છૂટી;
 અરોધ જેમ અંધકાર ટળે, કશ્યપ સુતને કીર્ણ.
 ભણે ભણાવે સાંભળે તેની, સકળ પહેંચે આશ;
 ધર્મ અર્થ ને કામ મોક્ષ હોય, પૂર્ણ પ્રાપ્તિ પ્રકાશ;
 વેદ ચારે ભણવાનું રૂંધ, સકળ પૃથ્વી દાન;
 કથા શ્રવણથી કરૂણા કરે, શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ ભગવાન.
 દિન ભણે પ્રભુજ્ઞાની હોયે, ભૂપ ચક્રવર્તી સાર;
 જન વંશ્યધન પામે બહુ, મહા અપ્રુટ પારાવાર.
 ગૃહનાં સૌ પાપ જાયે, અંગ નિર્મળ થાય;
 અવિનાશી પ્રભુ અનેક રૂપે, કરે આરી સહાય.
 અનેક રૂપે વિષ્ણુ છે, ત્રૈલોક્યમાં નિરધાર;
 ઇંદ્ર પ્રજ્ઞા રૂદ્ર આદે, કો ન પામે પાર.
 એણું જાણી પરમેશ્વરની, ભક્તી કરજો ધર્મ;
 સકળ પુન્ય થકી અધિક છે, ને ભક્તિ મારગ ધર્મ.
 પૂર્ણ પ્રરૂપોત્તમ પ્રભુ, પરિબ્રહ્મ ને કહેવાય;
 ભાગવત વિષે પદ પદ, ગાયો વિષ્ણુ વૈકુંઠરાય.

અનરામર હરી અંતર છે, નિરાકાર સાકાર;
વ્યાપક ઉત્પત્ત પાલક પ્રલય, કરે તે ક્ષણમાં સાર.
ત્રિભૂવનપતિ પરબ્રહ્મને, ભાવે કરો પ્રણામ;
જેના પાર પ્રજ્ઞા ન લહે, હરી સકળ વ્યાપક રામ.
નારાયણની ભક્તિ કરતાં, આપે મુક્તિ સ્થામ.
સ્વર્ગમહી વાસો વસે, શ્રી વિષ્ણુનું જ્યાં ધામ.
આત્મા પરાત્મા વિષે છે, સ્વયં પરિબ્રહ્મ પ્રકાર;
સ્થાવર જંગમ રહ્યો વ્યાપિ, આત્મ અકળ અવિનાશ.
કેવળ જ્ઞાની સકલ રૂપે, દેવાધિના એ દેવ;
પ્રણામ તેને પુરાણીકે, કરજેડી કીધા એવ.
પ્રણામ શ્રી શુકને કરું, જેણે પરીક્ષિત થયો ઉદ્ધાર;
સાત દીન શ્રી ભાગવત કથા, સાંભળી પામ્યો પાર.
તેવા શ્રી શુકદેવજી સ્વયં, આત્મ સક્ષી હોય;
પંચેન્દ્રિયના સ્વાદર્શી અજગા, સંસાર છુટ્યો સોય.
સદાકાળ શ્રી વિષ્ણુને ઓળે, રાખીયું મેં મન;
શ્રી વિષ્ણુ લીલા વર્ણવી, પરીક્ષિત કર્યો પાવન.
તે માટે શુકને નમી, કરું કોટાન કોટિ પ્રણામ;
ગુણગ્રામ હરીના હૃદય રાખો, પહેાંચે મનની હામ.
વ્યાસ વાલ્મિકી ઋષીને, પ્રેમે કરું નમસ્કાર;
મુતપુરાણીક શૌનક પ્રત્યે, કીર્તિ કરે વિસ્તાર.
વર્ણુ મધ્યે શ્રેષ્ઠ પ્રાજ્ઞાણુ જે, વિષ્ણુ મુખથી ઉત્પન્ન;
પણુ જેણે પૂજ્યા વિપ્રને, તેણે પૂજ્યા જગજીવન.

વળજી.

તેણે પૂજ્યા જગજીવન નિચે, સાંભળજે શૌનક મુનિરે;
પારમો અધ્યાય થયો પૂરાણ, દ્વાદશસ્કંધ ભાગવત ધ્વનિરે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દ્વાદશસ્કંધે દ્વાદ-
શમોધ્યાયઃ ૧૧૨૧

અધ્યાય ૧૩ મો.*

કડવું ૧૪ મું-રામ ધન્યામી.

શ્રી મહાદેવ માર્કંડેય ઋષિના, જેહ થયો સંવાદજી;
પ્રથમ પ્રણામ તેને કીજે, જેહ સ્વરૂપ અનાદજી.
ઇન્દ્ર પ્રજ્ઞા મહા રૂદ્ર સ્તવે, નિરંતર તેનું નામજી;
પ્રજ્ઞ સ્વરૂપ અનાદિ અદલુત, કરું તેને પ્રણામજી.

કુમાર* અવતારને નમું વળી, મંદરાચળધર જેહજી;
શેષશાઇ સ્વરૂપ સ્વામિજી, અકળ સ્વરૂપ છે એહજી.
જેને શ્વાસે સમુદ્ર લહેરે, તેને કરું નમસ્કારજી;
સંધજે વ્યાપક વિશ્વરૂપ છે, વિશ્વંતર વિશ્વાધારજી.
પુરાણુ શ્રવાણથી મહા મુખ પામે, નિર્મળ થાયે મનજી;
આત્મા વક્તા ને જન પૃચ્છક, સર્વ થાયે પાવનજી.
અનેક યજ્ઞ દાન રૂળ પામે, સકળ તીર્થ રૂળ હોયજી;
હવે શ્લોક પુરાણુ તાણી કહું સંખ્યા, સાંભળજે સૌ કોયજી.
પ્રથમ પ્રજ્ઞ પુરાણુના શ્લોક, દશ સહસ્ર કહેવાયજી;
પ્રજ્ઞ પુરાણુના પંચાવન સહસ્ર, ગણિત શ્લોક સંખ્યાયજી
ત્રેવીશ સહસ્ર શ્લોક વિષેણુ, પુરાણુનું વર્ણનજી;
શીવપુરાણુના ચોવીશ સહસ્ર, શ્લોક સંખ્યા માનજી.
શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણુ, શ્લોક સંખ્યા સહસ્ર અઢારજી;
નારદીય પુરાણુ પચીશ હજારની, ગણિત સંખ્યા સારજી.
માર્કંડેય પુરાણુનું નવ સહસ્ર, શ્લોકે કીધું વખાણજી;
પંદર સહસ્રની ઉપર ચારસે, સંખ્યા અગ્નિ પુરાણજી.
ચૌદ સહસ્રની ઉપર પાંચસે, ભવિષ્યોત્તર કહેવાયજી;
પ્રજ્ઞવૈવર્ત પુરાણુની સંખ્યા, સહસ્ર અઢાર થાયજી.
શિંગપુરાણુના શ્લોક એકાદશ, સહસ્ર સંખ્યા માનજી;
વરાહ પુરાણુ સહસ્ર ચોવીશ, શ્લોકનું આખ્યાનજી.
રુકંઠ પુરાણુ એકાશી સહસ્ર છે, શત એક શ્લોક સંખ્યાયજી;
વામન પુરાણુ દશ શહસ્ર, સંખ્યા શ્લોકથી પૂરણુ થાયજી.
સતર સહસ્ર શ્લોક વડે છે, કૂર્મ પુરાણુનું જ્ઞાનજી;
મત્સ્ય પુરાણુ ચૌદ સહસ્ર શ્લોકમાં, વર્ણન શ્રી ભગવાનજી.
ઓગણીશ સહસ્ર શ્લોકની કથા છે, ગરુડ પુરાણુ વિસ્તારજી;
દ્વાદશ સહસ્ર પ્રજ્ઞાંક પુરાણુ, સંખ્યા છે તેની સારજી.
અઢાર પુરાણુતાણી એ સંખ્યા, વર્ણન વિવિધ પ્રકારજી;
વળી સવા લક્ષ મહાભારત છે, ઇતિહાસ કથા સારજી.
સત્ત કાંડ રામાયણુ લીલા, ઋષી વાલ્મિકી કૃત કહેવાયજી;
તે આદે ઇતિહાસ કથા બહુ, તેના પાર ન થાયજી.
અનેક કથા હરી લીલા વર્ણન, ગોવિંદ ગુણ વિસ્તારજી;
સકળ પુરાણુનું સાર તત્ત્વ છે, શ્રીભાગવત નીરધારજી.
અઢાર સહસ્ર શ્લોકનું વર્ણન, સાંભળશે જન જેહજી;
નર નારી સૌ કુટુંબ સંગાયે, પાવન થાશે દહજી.
ભાગવત આદિ, મધ્ય, અંત્યે, વિષ્ણુ સર્વત્ર વાસજી;
નારાયણુ કહેા પ્રભુપતિને, મહિમા તેના ખાસજી.

* આ તેરમા અધ્યાયમાં પુરાણોની સંખ્યા તથા શ્રીમદ્ભાગવતના વિષય તથા પ્રયોજનાદિક કહેલા છે, તે કથા પ્રસંગ છે.

* સનકાદિક ઋષિ.

સકળ વ્યાપક છે વિશ્વંભર, તેનું લઈએ નામજી;
 સંસાર સાગર ઉતારે શીઘ્રે, તારકે મંત્ર શ્રી રામજી.
 મન મધ્યે વૈરાગ્ય ધરીને, ભક્તિ હરીની કરવીજી;
 સર્વ શાસ્ત્રનું સાર લઈ, હરી ચાહે ગનસા ધરવીજી.
 હરી, હર, પ્રજ્ઞા, એક જાણવા, અદૈતરૂપ જોલાયજી;
 તે એક પરમેશ્વર સઘળે વ્યાપક, સ્થાવર જંગમ માંયજી.
 ભાગવતનો મહીમા પુરાણે, સાંભળજે નિરધારજી;
 ભાદ્રપદ માસની પૂર્ણ માસીયે, દાન એનું બહુ સારજી.
 મંદિરમાં સિંહાસન માંડી, તે ઉપર મેહલો પુરાણજી;
 પ્રથમ પૂજા શ્રી ભાગવત કીજે, પછી વ્યાસનીરવાણજી.
 અર્ધ આરતી ધૂપ દીપ કરી, દિવને નમીયે પાયજી;
 અનેક સ્તુતિ કીજે સાંનિધ્ય રહી, જન્મ કૃતારથ થાયજી.
 સુપાત્ર જ્ઞાતા પ્રાજ્ઞાણ જોઈ, કીજે પુસ્તક દાનજી;
 દક્ષિણા સહ શુભ વસ્ત્ર સમર્પીએ, શ્રીફળ ફીફળ પાનજી.
 શ્રી ભગવાન કૃપા કરે તેને, અવસાને લે પાસજી;
 ભાગવત દાન સમાન પુણ્યકો, નથી અન્ય પ્રકારજી.
 સકળ વેદનું સાર શ્રી ભાગવત, પ્રજ્ઞ નિરૂપણ હોયજી;
 સંસાર મુખ સ્વપ્નવત જાણીયે, અનુભવિ જો જોયજી.
 શ્રીમદ્ભાગવત રૂપી અમૃત, પાન કરે જન નેહજી;
 તેને અન્ય પ્રીતિ ન હોયે, પુરાણ શ્રેષ્ઠ છે એહજી.
 જ્યાં લગી ભાગવત ન સાંભળ્યું, ત્યાં લગી અન્ય પુરાણજી;
 સકળ શાસ્ત્રનું તત્ત્વ શ્રી ભાગવત, અરિત સારિંગપાણજી.
 નદી સર્વમાં શ્રેષ્ઠ સરિતા, ગંગાજી કહેવાયજી;
 સકળ વિષ્ણુ ઋષિમાં, શુભ વચન શુકે ઋષીરાયજી.
 સર્વ દેવના દેવ પોતે, વિષ્ણુ વૈકુંઠ ભૂપજી
 અવિનાશી અંતર્યામી, હરી પૂર્ણ પ્રજ્ઞ સ્વરૂપજી.

વૃક્ષ સર્વમાં અમૃત્ય જાણીયે, ઉચિત્રવા હય જાતજી;
 વર્ણાશ્રમમાં પ્રાજ્ઞાણ શ્રેષ્ઠ છે, એમ જોલે વૈકુંઠ નાથજી.
 ગીરીમાં કનકાચળ કહીયે, ગજભાં એરાવત જાણજી;
 તેમ સકળ પુરાણ મધ્યે, શ્રીમદ્ભાગવત પ્રમાણજી.
 વૈષ્ણવ નિર્મળને મન વલ્લભ, એ પરમહંસ છે ધર્મજી;
 જેમાં નિરાકાર સાકાર ચૈતન્યમાં, સઘળે ભાસે પ્રજ્ઞજી.
 જ્ઞાન વૈરાગ્યનાં કર્મ જોલે, ભાગવતમાં નિરધારજી;
 એ કથા જે જાણે જાણાવે, સાંભળશે નરનારજી.
 પ્રીતે શ્રવણ કરે જે પ્રાણી, સંસાર થકી મૂકાયજી;
 એ શ્રી ભાગવત શ્રી વાસુદેવને, પ્રણમી નમિયે પાયજી.
 શ્રી નારાયણે સર્વ ધર્મના, પ્રજ્ઞાને ઉપદેશ દીધોજી;
 કૃપા કરે તે કમળાપતિ સહુને, હરી વેદ પુરાણ પ્રસિધ્ધોજી.
 ગર્ભજેગી શુકને નમું ચાહે, શ્રી વ્યાસજીને નમસ્કારજી;
 જેણે પ્રજ્ઞ નિરૂપણ કથા કહીને, પરીક્ષિત ઉતાર્યો પારજી.
 શ્રી ભાગવત કથા સાંભળેથી, પવિત્ર થાય સર્વે પ્રાણીજી;
 સકળ ધર્મતાણાં ફળ પામે, એમ વેદ વદ મુખ વાણીજી.
 શ્રવણ ભક્તિથી અનેક જાતનાં, મહા દારૂણ અથ વામેજી;
 તે સંસાર મુખ સર્વત્ર જોગવી, અંતે હરીનું પદ પામેજી.

વળણ.

અંતે હરિપદ પામે પ્રાણી, ભાગવત શ્રવણ અમૃતપાનજી;
 વિપ્ર વલ્લભ જાણે સર્વે શ્રોતા, શ્રેષ્ઠ ભાગવત પુરાણજી.

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે દ્વાદશસ્કંધે ત્રયો-

દશોધ્યાયઃ ॥ ૧૩ ॥



॥ श्रीमद्भगवद्गीतामाहात्म्य-प्रार्थना-न्यास-ध्यान ॥

गीताशास्त्रमिदं पुण्यं यः पठेत्प्रयतः पुमान् ॥
 विष्णोः पदमवाप्नोति भयशोकादिबर्जितः ॥१॥
 गीताऽध्ययनशीलस्य प्राणायामपरस्य च ॥
 नैव संति हि पापानि पूर्वजन्मकृतानि च ॥२॥
 मलनिर्मोचनं पुंसां जलज्ज्ञानं दिनेदिने ॥
 सकृद्गीतांभसि ज्ञानं संसारमलनाशनम् ॥३॥
 गीता सुगीता कर्तव्या किमन्यैः शास्त्रसंग्रहैः ॥
 या स्वयं पद्मनाभस्य मुखपद्माद्भिनिःसृता ॥४॥
 भारतामृतसर्वस्वं विष्णोर्वक्त्राद्भिनिःसृतम् ॥
 गीतागंगोदकं पीत्वा पुनर्जन्म न विद्यते ॥५॥
 सर्वोपनिषदो गावो दोग्धा गोपालनंदनः ॥
 पार्थो बत्सः सुधीर्भोक्ता दुग्धं गीताऽमृतं महत् ॥६॥
 एकं शास्त्रं देवकीपुत्रगीत मेको देवो देवकीपुत्र एवा ॥
 एको मंत्रस्तस्य नामानि यानि कर्माप्येकं तस्य देवस्य सेवा ॥७॥

॥ इति श्रीमद्भगवद्गीतामाहात्म्यं समाप्तम् ॥

॥ अथ प्रार्थना ॥

शुक्लांबरधरं विष्णुं शशिवर्णचतुर्भुजं ।
 ब्रह्मवदनं ध्यायेत् सर्वविघ्नोपशान्तये ॥१॥
 नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमं ।
 देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥२॥
 व्यासं वसिष्ठनप्तारं शक्तेः पौत्रमकल्मषं ।
 पराशरात्मजं वंदे शुकतातं तपोनिधिम् ॥३॥
 व्यासाय विष्णुरूपाय व्यासरूपाय विष्णवे ।
 नमो वै ब्रह्मविधये वासिष्ठाय नमोनमः ॥४॥
 अचतुर्वदनो ब्रह्मा द्विबाहुरपरो हरिः ।
 अफाललोचनः शंभुर्भगवान् बादरायणिः ॥५॥

॥ इति प्रार्थना ॥

॥ अथ न्यासादिविधिः ॥

श्रीगोपालकृष्णाय नमः
 ओ अस्य श्रीभगवद्गीतामालामंत्रस्य भगवान्वेदव्यासऋषिः
 अनुष्टुप् छंदः ॥ श्रीकृष्णः परमात्मा देवता ॥
 अशौच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषस इति ब्रोजं ॥
 सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रजेति शक्तिः ॥
 अहं त्वां सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुच इति कीलकं ॥

॥ अथ करन्यासः ॥

नैनं छिंदंति शस्त्राणि नैनं दहति पावक इत्यंगुष्ठाभ्यां नमः ॥
 न चैनं हृदयंत्यापो न शोषयति मारुत इति तर्जनीभ्यां नमः ॥
 अच्छेद्योऽयमदात्योऽयमहेद्योऽशोष्य एव चेति मध्यमाभ्यां नमः ॥
 नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातन इत्यनामिकाभ्यां नमः ॥
 पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रश इति कनिष्ठिकाभ्यां नमः ॥
 नानाविधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि चेति करतलकरपृष्ठाभ्यां
 नमः ॥

॥ इति करन्यासः ॥

॥ अथ हृदयादिन्यासः ॥

नैनं छिंदंति शस्त्राणि नैनं दहति पावक इति हृदयाय नमः ॥
 न चैनं हृदयंत्यापो न शोषयति मारुत इति शिरसे स्वाहा ॥
 अच्छेद्योऽयमदात्योऽयमहेद्योऽशोष्य एव चेति शिखायै वषट् ॥
 नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातन इति कवचाय हुं ॥
 पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रश इति नेत्रत्रयाय वौषट् ॥
 नानाविधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि चेत्यस्त्राय फट् ॥

॥ इति हृदयादिन्यासः ॥

॥ અથ ધ્યાનમ્ ॥

શ્રીકૃષ્ણપ્રીત્યર્થે પાઠે વિનિયોગઃ ॥
 ઔ પાર્થાય પ્રતિબોધિતાં ભગવતા નારાયણેન સ્વયં ।
 વ્યાસેન પ્રથિતાં પુરાણમુનિના મધ્યે મહાભારતે ॥
 અદ્વૈતામૃતવર્ષિણીં ભગવતીમષ્ટાદશાધ્યાયિની ।
 મંત્ર ત્વા મનુસંદધામિ ભગવદ્રીતે ભવદ્દેષિણીમ્ ॥ ૧ ॥
 નમોઽસ્તુ તે વ્યાસવિશાલબુદ્ધે ફુલ્હારવિંદાયતપત્રનેત્ર ॥
 યેન ત્વયા ભારતતૈલપૂર્ણઃ પ્રજ્વાલિતો જ્ઞાનમયઃ પ્રદીપઃ ॥ ૨ ॥
 પ્રપન્નપારિજાતાય તોત્રવૈત્રૈકપાણયે ॥
 જ્ઞાનમુદ્રાય કૃષ્ણાય ગીતામૃતદુહે નમઃ ॥ ૩ ॥
 સર્વોપનિષદો ગાવો દોગ્ધા ગોપાલનંદનઃ ॥
 પાર્થો વત્સઃ સુધીર્ભોક્તા દુગ્ધં ગીતામૃતં મહત્ ॥ ૪ ॥
 વસુદેવસુતં દેવં કંસચાણરમર્દનં ॥
 દેવકીપરમાનંદં રુષ્ણં વંદે જગદ્ગુરુમ્ ॥ ૫ ॥
 મીષ્મદ્રોણતટા જયદ્રથજલા ગાંધારનીલોત્પલા ।

શલ્યગ્રાહવતી કુપેણ બહિની કર્ણેન વેલાકુલા ॥
 અશ્વત્થામવિકર્ણધોરમકરા દુર્યોધનાવર્તિની ।
 સોત્તીર્ણાં સ્વલુ પાંડવૈ રણનદી કૈવર્તકઃ કેશવઃ ॥ ૬ ॥
 પારાશર્યવચ્ચઃસરોજમમલં મીતાર્થર્થમૈત્કટં ।
 નાનાસ્થાનકકેસરં હરિકથાસંબોધનાબોધિતમ્ ॥
 લોકે સજ્જનષ્ટપદૈરહરહઃ પેપીયમાનં મુદા ।
 મૂયાદ્ધારતપંકજં કલિમલપ્રધ્વંસિનઃ શ્રેયસે ॥ ૭ ॥
 મૂકં કરોતિ વાચ્ચાલં પંગું લંઘયતે ગિરિમ્ ॥
 યત્કૃપા તમહં વંદે પરમાનંદમાધવમ્ ॥ ૮ ॥
 યં બ્રહ્માવરુણેન્દ્રરુદ્રમરુતઃ સ્તુન્વંતિ દિલ્હૈઃ સ્તવૈઃ ।
 વૈદેઃ સાંગપદક્રમોપનિષદૈર્ગયંતિ યં સામગાઃ ॥
 ધ્યાનાવસ્થિતતદ્રતેન મનસા પશ્યંતિ યં યોગિનો ।
 યસ્યાંતં ન વિદુઃ સુરાસુરગણા દેવાય તસ્મૈ નમઃ ॥ ૯ ॥

॥ઈતિ ધ્યાનમ્ ॥

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા માહાત્મ્ય—પ્રાર્થના—ન્યાસ—ધ્યાન.

જે મનુષ્ય આંતર ઈન્દ્રિય અને બાહ્ય ઈન્દ્રિયના નિયમ પૂર્વક સાધવાન થઈ આ પવિત્ર ગીતાશાસ્ત્રનો પાઠ કરે તે ભય અને શોકમાંથી મુક્ત થઈ વિષ્ણુધામમાં જાય છે ૧. ગીતાનો પાઠ કરનારા અને પ્રાણાયામપરાયણ પુરુષનાં પૂર્વ જન્મમાં કરેલાં પાતકો અવશ્ય નાશ પામે છે ૨. મનુષ્યોને શરીરાદિનો મળ ટાળવામાટે પ્રતિદિવસ જળમાં નાહાવું પડે છે; પરંતુ ગીતારૂપ ગંગામાં એક વાર સ્નાન કરીધાથીજ તરત સંસારના માનમોહાદિ મળ દૂર થાય છે ૩. બીજાં શાસ્ત્રો વાંચવાથી કંઈપણ ફળ નથી; કેવળ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાનો અર્થપૂર્વક પાઠ કરવો. (એજ ફળદાયી છે.) કારણ કે જે ગીતા સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના મુખકમળમાંથી પ્રગટ થયેલી છે ૪. મહાભારતરૂપ અમૃતનું સર્વસ્વ વિષ્ણુના મુખમાંથી પ્રગટ થયેલું શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતારૂપ ગંગાજળનું પાન કરવાથી પ્રાણીને દૂરીને સંસારમાં જન્મનું પડતું નથી ૫. સર્વ ઉપનિષદને ગાયો સમજવી, દોહનારા શ્રીકૃષ્ણને જાણવા, અર્જુનને વાહડો જાણવો અને ગીતારૂપ અમૃતને ઉત્તમ દૂધ સમજવું; પવિત્રબુદ્ધિ મનુષ્ય આ દૂધનો ઉપભોગ કરે છે ૬. દેવકીના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણે માયેલી ગીતાનેજ એક શાસ્ત્ર જાણવું, દેવ પણ એક શ્રીકૃષ્ણનેજ જાણવો, તેમનાં નામોને મંત્ર જાણવા; અને એક તે દેવની સેવાને સતકર્મ માનવું ૭.

ઈતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાહાત્મ્ય સંપૂર્ણ.

ગીતાનો પાઠ કરનારા મનુષ્યે શુદ્ધવસ્ત્ર પહે નાખી બે હાથ જોડી પ્રથમ નીચે પ્રમાણે પ્રાર્થના કરવી.

અથ પ્રાર્થના.

સ્વેતવસ્ત્ર ધારણ કરનારા, અત્યંત સ્વેતરંગના, ચાર ભુ-જવાળા, પ્રસન્ન છે મુખ જેવું એવા વિષ્ણુનું, સર્વવિધની શાંતિ કરવામાટે ધ્યાન ધરં છું. ૧
 નારાયણને, નરમાં ઉત્તમ નરસ્વરૂપને, અને દેવી સરસ્વતીને નમસ્કાર કર્યા પછી અર્ચનો આરંભ કરવો ૨. વસિષ્ઠના પુત્ર, સતિના પુત્ર, પાપરહિત પરાશરના પુત્ર અને શુકદેવના પિતા, તપોનિધિ શ્રી વેદવ્યાસને નમસ્કાર કરં છું. ૩

શ્રીવિષ્ણુરૂપ, સર્વત્ર વ્યાપક, બ્રહ્મસ્વરૂપ વસિષ્ઠના પુત્ર વેદવ્યાસને નમસ્કાર કરં છું. ૪

ચાર મુખ નહીં છતાં પણ બ્રહ્મ જેવા-એટલે વેદ વગેરેના વિભાગ કરનારા, બે બાહુ છતાં અતુર્બળ વિષ્ણુ જેવા-એટલે વિષ્ણુના અવતારરૂપ, સલાટમાં નેત્ર નહીં છતાં શંકર જેવા-એટલે સર્વનું કલ્યાણ કરનારા ભગવાન વેદવ્યાસનો જયજય. ૫

અથ ન્યાસાદિવિધિ.

આ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતારૂપ મંત્રના ઋષિ ભગવાન વેદવ્યાસ છે; તે મંત્રનો છંદ અનુષ્ટુપ છે; તે મંત્રના અધિષ્ઠાતા દેવતા શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા છે. તે મંત્રનું બીજ અજ્ઞોચ્યાનવશોષસ્ત્વં પ્રજાવાદૌંશમાપત્ત (તું ન શોભવા લાયક વસ્તુનો શોભ કરે છે અને યુદ્ધિમાનતા જેવું બોલે છે.) આ છે; તે મંત્રની શક્તિ સર્વધર્માનું પરિત્યજ્ય મામેકં શરણં વ્રજ (સર્વે ધર્મોનો ત્યાગ કરી એક માથે શરણુથા) તે છે; તે મંત્રનું કીલક અહં ત્વાં સર્વપાપે

મ્યો મૌર્ચ્યવિધ્યામિ માનુષઃ (હું તારે સર્વપાપથી ઉદ્ધાર કરીશ તું શોભ કર મા.) તે છે.

અથ કરન્યાસ.

નૈનં હિંદતિ શક્તાણિ નૈનં દહતિ પાવક ક્લેશગુણાભ્યાનમઃ એમ બણી બે હાથના બે અંગુઠાનો સ્પર્શ કરવો. નૈનં ક્લેશયંત્યાપો નશોષ યતિ માહત્ત્વ ઇતિતર્જનાભ્યાનમઃ એમ બણી બે હાથની બે તર્જની (અંગુઠા પાસેની આંગળી)નો સ્પર્શ કરવો.

નિત્યઃ સર્વગતઃ સ્થાનુરચ્છોડયં સનાતન કલ્યાણમિકાભ્યાનમઃ એમ બણી બે હાથની બે અનામિકા (ચત્તી આંગળી)નો સ્પર્શ કરવો. પશ્ય મે પાર્થ રૂપાણિ શતશોડશ સદૃશ્વશ્વ ઇતિ કનિષ્ઠાકાભ્યાનમઃ એમ બણી બે હાથની બે કનિષ્ઠા આંગળીનો (દ્વચ્છી આંગળીનો) સ્પર્શ કરવો.

નાનાવિધાનિ દિવ્યાનિ નાનાવર્ણકૃતીનિ ચેતિ કરાલકરપૃષ્ઠાભ્યાનમઃ એમ બણી બે હાથનાં ત્રણીઆં અને તેના પછાડેના ભાગનો સ્પર્શ કરવો.

અથ હૃદયાદિન્યાસ.

નૈનં હિંદતિ શક્તાણિ નૈનં દહતિ પાવક ઇતિ હૃદયાય નમઃ એમ બણી છાતી ઉપર હાથ અડાડવો. નૈનં ક્લેશયંત્યાપો ન શોષયાતિ માહત્ત્વ ઇતિ શિરમે સ્વાહા એમ બણી મસ્તક ઉપર હાથ અડાડવો. બિંદુભોયમદાશોયમક્લેશોડશોષ્ય એવ ચેતિ શિશ્વાયૈ વષટ્ એમ બણીશિખાને હાથ અડાડવો. નિત્યઃ સર્વગતઃ સ્થાનુરચ્છોડયં સનાતનઃ ઇતિ કવચાય હું એમ બણી બન્ને હાથ માથા ઉપરથી નીચે સુધી લઇ જવા. પશ્ય મે પાર્થ રૂપાણિ શતશોષ સદૃશ્વશ્વ ઇતિ નેત્રત્રયાય વૌષટ્ એમ બણી બે નેત્રને હાથ લગાડવો. નાનાવિધાનિ દિવ્યાનિ નાનાવર્ણકૃતીનિ ચેતિ ચક્ષુભ્યાય કટ્ એમ બણી બે હાથવતી તાળી પાડવી.

અથ ધ્યાન.

હું માતૃશ્રી ભગવદ્ગીતા । ભગવાન નારાયણે પોતે અર્જુનને જે સારી રીતે સમજાવેલાં, પુરાણમુનિ વેદવ્યાસે મહાભારતના મધ્ય ભાગમાં મૂકેલાં, ઈશ્વરના સ્વરૂપરૂપ અમૃતને વર્ણવનારાં

(ઇશ્વર સ્વરૂપ વર્ણવતાં), અદાર અધ્યાયવાણાં, સંસારનો નાશ કરનારાં, તમારા સ્વરૂપનું હું ધ્યાન કરું છું. ૧.

ઉદ્ધરેલાં કમળના જેવા વિશાળ નેત્રવાળા હું વેદવ્યાસ । આપની બુદ્ધિ અતિ વિશાળ છે. આપે ભારતરૂપી તેલ પૂરી ગીતારૂપ અનુપમ દીપક પ્રકટાવ્યો છે. ૨.

શરણે આવેલા મનુષ્યની સકળકામના પૂર્ણ કરનારા, ગીતારૂપ અમૃતનું દોહન કરનારા, હાથમાં પરોણી અને લાકડીને ધારણ કરનારા, જાનમુદ્રાની મૂર્તિરૂપ શ્રીકૃષ્ણને નમસ્કાર હો ૩. યશોદાના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને વાહડો કરી સર્વ ઉપનિષદરૂપી ગાયોને દોહી ગીતારૂપ ઉત્તમ અમૃતનું દોહન કર્યું કે જેનો નિર્મળબુદ્ધિ મનુષ્ય ઉપભોગ કરે છે ૪. વસુદેવના પુત્ર, કંસ અને ગાહુરનો નાશ કરનારા, દેવકીને અત્યંત આનંદ ઉપગવનારા, જગન્ પિતા શ્રીકૃષ્ણને નમસ્કાર હો ૫. પાંડવે શ્રીકૃષ્ણરૂપ કર્ણધારની મદનથી ભીષ્મપિતામહ અને દ્રોણાચાર્ય રૂપી અને કિનારામાં જયદ્રથરૂપ જળથી ભરેલી, શકુનીરૂપ કાળાં કમળવાળી, રાહ્યરૂપ જેમાં ઝૂડ છે, કૃપાચાર્યરૂપ જેમાં વાદાણુ છે, કર્ણરૂપ મૂળથી આકુળ, અશ્વત્થામા અને વિકર્ણરૂપ ભયંકર મહરમચ્છવાળી, અને દુર્યોધનરૂપ ભમરીથી ભયંકર, રણસંગ્રામ રૂપી નદીને તરી ગયા. ૬.

વેદવ્યાસના વચનરૂપ સરોવરમાં જમેલું, નિર્મળ, હરિકથાને સારો ભોધ આપવામાં ઉત્તમ, જગતમાં સંજ્ઞાનરૂપ ભમરાવડે વારંવાર હવેથી પાન કરાતું ભારતરૂપ કમળ કળિયુગનાં પાપનો નાશ કરવાની ઈચ્છા કરનારા મનુષ્યનું કલ્યાણ કરો. ૭.

જેની કૃપા મૂળાને વાચાળ કરે છે, ને લૂકાને પર્વત ઢોકાવે છે, તે પરમ આનંદમૂર્તિ માધવને નમસ્કાર કરું છું. ૮.

પ્રજ્ઞા, વરુણ, ઈન્દ્ર, રુદ્ર અને વાયુઓ, દિવ્યસ્તોત્રો વડે જેની સ્તુતિ કરે છે, સામનું ગાન કરનારા અંગ, પદ અને કમ સહિત ઉપનિષદોવડે જેને ગાય છે, યોગિઓ ધ્યાનથી મનને સ્થિર કરી અંતઃકરણમાં જેનાં દર્શન કરે છે, અને દેવ તથા દાનવો જેના છેડાને ભણી શકતા નથી તે દેવને નમસ્કાર હો. ૯.

આવી રીતે ન્યાસ અને ધ્યાન કર્યા પછી પાઠનો આરંભ કરવો.

શ્રી મ હ લ ગ વ દ્ ગી તા.

અધ્યાય ૧ લો.

॥ ધૃતરાષ્ટ્ર ઉવાચ ॥

ધર્મક્ષેત્રે કુરુક્ષેત્રે સમવેતા યુયુત્સવઃ ।

મામવાઃ પાંડવાશ્ચૈવ કિમકુર્વત સંજય ॥૧॥

ધર્મ ભૂમિ કુરુક્ષેત્રમાં, મળી યુદ્ધ ઇછનાર;
સંજય શું કરતા હતા, મુજ સુત પાંડુ કમાર. ૧

ધર્મક્ષેત્ર કુરુક્ષેત્રમાં, મિત્રે વ્યૂદ્ધ કે સાગ;
સંજય મો સુત પાંડવને, કાન્યો કેમો કાગ. ૧

૧ હે સંજય! ધર્મભૂમિમાં કુરુક્ષેત્રમાં મળેલા યુદ્ધના ઉદ્ઘાટન મારા
[પુત્રાદિક] ને પાંડવ (તે) શું કરતા હતા?

સંજય ઉવાચ ॥

દૃષ્ટ્વા તુ પાંડવાનીકં વ્યૂટં દુર્યોધનસ્તદા ।

આચાર્યમુપસંગમ્ય રાજા વચનમબ્રवीत् ॥૨॥

વ્યૂદ્ધ સૈન્ય પાંડવતાણી, દૃષ્ટી દુર્યોધન;
ગુરૂ પાસે જઈ તે સમે, બોલ્યો રાજ વચન. ૨

પાંડવ સેનાવ્યૂદ્ધ લખિ, દુર્યોધન દિગ આય;
નિજ આચાર્ય દ્રોણમાં, બોલ્યો એસે બાય. ૨

૨ પાંડવનું સૈન્ય વ્યૂદ્ધ રચેલું બેયું કે પછી આચાર્યની (દ્રોણની) પાસે
જઈને રાજા (દુર્યોધન) વચન બોલ્યો (કે)—

પર્યવૈતાં પાંડુપુત્રાણામાચાર્ય મહર્તી ચમમ્ ।

વ્યૂટાં દ્રુપદપુત્રેણ તવ શિષ્યેણ ધીમતા ॥૩॥

જુઓ ગુરૂ પાંડવતાણી, સેના મોટી એહ;
રચેલ દ્રુપદ સુતેજ, તમ શિષ્ય અતુર છે નેહ. ૩

પાંડવ સેના અતિ બડી, આચાર્યદિ તું દેખ;
ધૃષ્ટદ્યુમ્ન તવ શિષ્યને, વ્યૂદ્ધ રચેલો બિશેખ. ૩

૩ હે આચાર્ય! જો આ પાંડુ પુત્રોની મોટી સેના વ્યૂદ્ધ રચેલી તારા
શિષ્ય બુદ્ધિમાન દ્રુપદ પુત્રે (ધૃષ્ટદ્યુમ્ને).

* ધર્મક્ષેત્ર એણે કુરુક્ષેત્ર સમવેતા ને યુયુના એ બેની વચમાંના મહેરા ને
ધર્મક્ષેત્ર, ને એમાંના એક ભાગ ને કુરુક્ષેત્ર.

† વ્યૂદ્ધ—યદ્ધ, કમળ, માડું, શાય, ગરહ એવે આકાર. અહીં સૂચિ વ્યૂદ્ધ.

અત્ર શૂરા મહેન્વામા भीमार्जुनसमा युधि ।

યુયુધાનો વિરાટશ્ચ દ્રુપદશ્ચ મહારથઃ ॥૪॥

એમાં શૂરા, યુધ વિશે, અર્જુન ભીમ સમાન;
મહાનયુધી, મહારથ દ્રુપદ, વિરાટ ને યુયુધાન. ૪

સર ધનુરધારી બડે, અર્જુન ભીમ સમાન;
દ્રુપદ મહારથી નાર પુનિ, હે વિરાટ યુયુધાન. ૪

૪ એ સેનામાં શૂરા, મોટા ધનુષ્યને ધરવાવાળા, ભીમાર્જુન સમાન
યુયુધાન (સાન્યસી) ને વિરાટ ને દ્રુપદ મહારથી.

ધૃષ્ટકેતુશ્ચેકિતાનઃ કાશિરાજશ્ચ વીર્યવાન ।

પુરુજિત્કુંતિભોજશ્ચ શૈવ્યશ્ચ નરપુંગવઃ ॥૫॥

ધૃષ્ટકેતુ ને ચેકિતાન, બલીષ્ટ કાશીરાજ;
પુરુજિત કુંતિભોજ નર, શ્રેષ્ઠ શૈવ્ય મહારાજ. ૫

ધૃષ્ટકેતુ અરુ કાશિપતિ, ચેકિતાન બલવાન;
કુંતિભોજ અરુ શૈવ્યપુત્રિ, પુરુજિત શત્રુ નિકંત. ૫

૫ ધૃષ્ટકેતુ ને ચેકિતાન ને કાશિરાજ પરાક્રમી, પુરુજિત ને કુંતિભોજ
ને શૈવ્ય પુરુષમાં શ્રેષ્ઠ (તે પાણ).

યુધામન્યુશ્ચ વિક્રાંત ઉત્તમૌજાશ્ચ વીર્યવાન ।

સૌભદ્રો દ્રૌપદયાશ્ચ સર્વ એવ મહારથાઃ ॥૬॥

યુધામન્યુ પરાક્રમી, ઉત્તમૌજ બળવાન;
દ્રૌપદિ સુત, અભિમન્યુ એ, સર્વ મહારથિ બાણ. ૬

યુધામન્યુ અરુ વિક્રમી, ઉત્તમૌજ રણ ધીર;
દ્રૌપદિસુત અભિમન્યુ યદ્ધ, મહારથી બલવીર. ૬

૬ અતિશ્વર યુધામન્યુ ને પરાક્રમી ઉત્તમૌજ, સુભદ્રાનો પુત્ર (અભિ-
મન્યુ) ને દ્રૌપદીના પુત્ર (પ્રતિવિંધ્યાદિક) બધાએ મહારથી.

અસ્માકં તુ વિશિષ્ટા યે તાન્નિવોધ દ્વિજોત્તમ ।

નાયકા મમ સૈન્યસ્ય સંજ્ઞાર્થં તાન્ન્રવીમિ તે ॥૭॥

દિગ્વર બાણો તે હવે, શ્રેષ્ઠ આપણા નેહ;
મુજ સેનાપતિ આપને, બાણવવા કહું તેહ. ૭

મો સેનામો જો બડે, સમગ્રિનિયે દિગ્વરાજ;
નીકે જનત મમ તિન્હે, પુરે વ્યૂદ્ધ કે કાગ. ૭

૭ હે ઉત્તમ બાણ! અમારા તો જે મોટા તેને બાણ; નાયક મારા
સૈન્યના; સારી બાણને અર્થ કહું છું તુને (કાણ કાણ) તે.

* મહારથી—કો હજાર ધનુરધારી બોલો તમામાં એકસી હજાર કરે, વળેશો રાજ-
એ મળાણ ને.

મવાન્મીષ્મશ્ચ કર્ણશ્ચ કપશ્ચ સમિતિંજયઃ ।

અશ્વત્થામા વિકર્ણશ્ચ સોમદત્તિસ્તથૈવ ચ ॥૮॥

આપ ભીષ્મ ને કર્ણ વલિ, કૃપ રણજીતજ નેમ;
વિકર્ણ ને ભૂરિશ્રવા, અશ્વત્થામા તેમ. ૮

તુમ અરુ ભીષ્મ કરણ કૃપ, ગિહ અજીત સંધામ;
ભૂરિશ્રવા વિકરણ અરુ, અશ્વત્થામા નામ. ૮

૮ યુદ્ધને જિતનાર એવો તું, વળી ભીષ્મ, વળી કર્ણ, વળી કૃપ; અશ્વ-
ત્થામા, વળી વિકર્ણ, અને સોમદત્તિ (ભૂરિશ્રવા) પણ તેવોજ.

અન્યે ચ વહવઃ શૂરા મદર્થે ચક્તર્જીવિતાઃ ।

નાનાશસ્ત્રપ્રહરણાઃ સર્વે યુદ્ધવિશારદાઃ ॥૯॥

ખીજ પાણુ શૂરા ઘણા, મમાર્થ જિવ ત્યજનાર;
યુધમાં સર્વે કુશળ છે, વિવિધ શસ્ત્ર ધરનાર. ૯

ઓર શૂર બહુત હૈ, મોઝગ તજત પરાન;
ભાત ભાત આયુધ લિયે, સય જુધકાં બઝવાન. ૯

૯ ખીજ બહુએ શૂરા મારે માટે પ્રાણ તજવાને નિશ્ચયવાળા નાના
પ્રહારનાં શસ્ત્રસાધનવાળા, યુદ્ધમાં નિપુણ સર્વે (છે).

અપર્યાપ્તં તદસ્માકં વલં ભીષ્માભિરક્ષિતમ્ ।

પર્યાપ્તં ત્વિદમેતેવાં વલં મીમાભિરક્ષિતમ્ ॥૧૦॥

પણ એ રક્ષિત ભીષ્મથી, બળ આપણું અસમર્થ;
ભીમે રક્ષિત એમનું, આ બળ દિસે સમર્થ. ૧૦

મો સેના સમર્થ નહિ, ભીષ્મ રાખત તાહિ;
પરસેના સુસમર્થ હૈ, રાખત ભીમ સુખાહિ. ૧૦

૧૦ અમારું બળ (સૈન્ય) ભીષ્મે રક્ષિત છે તે અપૂર્ણ (અસમર્થ) (ને)
પણ તે આ એવાનું ભીમે રક્ષિત (ભાસેછે).

અયનેષુ ચ સર્વેષુ યથાભાગમવસ્થિતાઃ ।

મીષ્મમેવાભિરક્ષંતુ ભવંતઃ સર્વે એવ હિ ॥૧૧॥

માટે સૌ માર્ગો વિશે, વિભાગથી થૈ સ્થિત;
આપ બધા એમરથી, રક્ષા ભીષ્મ ખચીત. ૧૧

આસપાસ મો વ્યુહકે, તુમ સય પ્રગટે હોહુ;
ભીષ્મમંત્રી રચ્છા કરો, ધરિકે મનમો કોહુ. ૧૧

૧૧ સ્થળના પ્રવેશમાર્ગને વિષે સૈન્યવિભાગે બુદ્ધા બુદ્ધા પણ ચોતરો-
વાને હેઠાણે રક્ષા એવા તમે સર્વે ભીષ્મનુંજ* સંરક્ષણ નથી કરો.

તસ્ય સંજનયન્હર્ષ કુરુવૃદ્ધઃ પિતામહઃ ।

સિંહનાદં વિનયોચ્ચૈઃ શંસં દધ્મૌ પ્રતાપવાન ॥૧૨॥

પછિ બળિ, વૃદ્ધ પિતામહે, કરતાં તેને રાજિ;
સિંહનાદ કરિને પછી, શંખ વગાડયો ગાજિ. ૧૨

દુર્યોધનકે હર્ષકાં, ભીષ્મમથ ચિત આય;
સિંહ નાદ ઉચો કિયો, દુઃસહ શંખ બગમય. ૧૨

૧૨ (તેરલે) તેને (દુર્યોધનને) હર્ષ ઉપજાવતાં કુરુકુળવૃદ્ધ પ્રતાપવાન
પિતામહ એણે ઉચે સ્વરે સિંહ સરખી ગર્જના કરી શંખ
વગાડયો.

તતઃ શંખાશ્ચ મેર્યશ્ચ પળવાનકગોમુલાઃ ।

સહસૈવામ્પહન્યંત સ શબ્દસ્તુમ્લોભવત્ ॥૧૩॥

આનક, ગોમુખ, પાણન, શંખો, ભેરી જેહ;

તરતજ વાગ્યાં તે પછી, શબ્દ થયો મહા તેહ. ૧૩

તય શંખ ભેરી પણવ, આનક ગોમુખ ભેર;

તાસે છિત બાજતભયો, શબ્દ રહો બરપેર. ૧૩

૧૩ તે પછી શંખ (બીજ) ને ભેરી ને પણવ, આનક, ગોમુખવાળાં
સામટાંજ એમર વાગવાં લાગ્યાં તે શબ્દ મોટા ભયાનક થયો.

તતઃ શ્વેતૈર્હયૈર્યુક્ત મહાત સ્પંદને સ્થિતૌ ।

માધવઃ પાંડવશ્ચૈવ દિવ્યૌ શંખૌ પ્રદધ્મતુઃ ॥૧૪॥

શ્વેત અશ્વવાલા મહત, રથમાં સ્થિત પછી સાર;

કૃપણાન્નુને બળવિયા, દિવ્ય શંખ નિરધાર. ૧૪

શ્વેતબળુ ઘોરે જગે, મહારથહિ બનાય;

હરિ અર્જુન તાપેં ચટે, રહે શંખ બગમય. ૧૪

૧૪ પછી ઘોળે ઘોરે જોડેલા મોટા રથમાં બેડેલા માધવ તથા અર્જુન
(ને) દેવલોકના શંખ વગાડવા લાગ્યા.

પાંચજન્યં હૃષીકેશો દેવદત્તં ધનંજયઃ ।

પૌંડ્રં દધ્મૌ મહાશંસં મીમકર્માવૃકોદરઃ ॥૧૫॥

પાંચજન્ય તો માધવે, દેવદત્ત પાંચજ;

મહા પૌંડ્ર બળવિયો, ધોરકર્મિ ભીમેજ. ૧૫

દેવદત્ત અર્જુન લિયો, પાંચજન્ય યદુરાય;

ભીમ ભયાનક બાય દિયો, પૌંડ્ર શંખ બગમય. ૧૫

૧૫ કૃષ્ણે પાંચજન્ય, અર્જુને દેવદત્ત. ભીમકર્મ જેનું એવા ભીમે મહા-
શંખ પૌંડ્ર વગાડયો.

અનંતવિજયં રાજા કુંતીપુત્રો યુધિષ્ઠિરઃ ।

નકુલઃ સહદેવશ્ચ સુગોષર્માણિપુષ્પકૌ ॥૧૬॥

કુંતીપુત્ર યુધિષ્ઠિરે, અનંત વીજય સાર;

સુધોષ મણિપુષ્પક બને, માદ્રિસુત નિરધાર. ૧૬

નૃપતિ યુધિષ્ઠિર કુટિયો, અનંત વિજયકો ઘોષ;

પુનિ નકુલ સહદેવને, ગાણુ પુષ્પક સુધોષ. ૧૬

૧૬ કુંતીપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજાએ અનંતવિજય (અને) નકુલે તથા સહદેવે
સુધોષ (તથા) મણિપુષ્પક (એ નામના શંખ વગાડયા).

કાઙ્યશ્ચ પરમેષ્વાસઃ શિલ્લંડી ચ મહારથઃ ।

ધૃષ્ટદ્યુમ્નો વિરાટશ્ચ સાત્યકિશ્વાપરાજિતઃ ॥૧૭॥

વલિ અપરાજિત સાત્યકી, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન મત્સ્યેશ;

શિખંડી મહારથિ, મહા ધનુષી કાશિનરેશ. ૧૭

મહા ધનુષ્યર કાશિપતિ, રથો શિખંડી બન;

ધૃષ્ટદ્યુમ્ન વિરાટ અતિ બલી, સાત્યકિ અજયહિ માન. ૧૭

૧૭ મોટો ધનુષ્યારી કાશિરાજ ને મહારથી શિખંડી, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, વિરાટ
(ને) બીજાએ ન છોડેલા એવો સાત્યકી—

* ભીષ્મ ઉભયપક્ષપાતી (પાંડવનું પણ હિત ઇચ્છનાર હોવાથી) ઉત્સાહબળ
અપૂર્ણ, ને ભીમ એકપક્ષપાતી હોવાથી ને પૂર્ણ એવા દુર્યોધનના વિચાર.

દ્રુપદો દ્રૌપદેવાશ્વ સર્વશઃ પૃથિવીપતે ।

સૌમશ્ચ મહાબાહુઃ શંભાન્દધ્મુઃ પૃથક્ પૃથક્ ॥૧૮॥

અભિમન્યુ મહાબાહુ વલિ, દ્રુપદ, દ્રૌપદીતંત્રા;
સૌમે શંખ બળવિયા, બુદ્ધા બુદ્ધા રાજન. ૧૮

દ્રુપદ દ્રૌપદી સુત સખે, ચૌર સુભદ્રા પુત્ર;
અપને અપને શંખ લે, ધુનિ કાન્દી આદ્યુત. ૧૮

૧૮ (વળી) દ્રુપદ, દ્રૌપદીના પુત્ર, મોટા બાહુવાળો અભિમન્યુ એ
સર્વેબળે, હે ધ્રુવેન્દ્ર, બુદ્ધા બુદ્ધા શંખ વગાડયા.

સ ઘોષો ધાર્તરાષ્ટ્રાણાં હૃદયાનિ વ્યદારયત્ ।

નમશ્ચ પૃથિવીં ચૈવ તુમુલોઽવ્યનુનાદયન્ ॥૧૯॥

ભેદ્યાં તુજ સુતનાં હૃદય, મહાન શબ્દ તેજ;
પ્રતિધ્વનીથી પૂરતાં, નભ પૃથ્વીને સેજ. ૧૯

દુટયો હિયો કૌરવનકો, શબ્દ સુન્યો તાબાર;
પૃથ્વી આરુ આકાશ મેં, પુરી રહ્યા ગુંગાર. ૧૯

૧૯ તે ઘોષ આકાશ તથા પૃથ્વીને અત્યંત પ્રતિધ્વનિયે પૂરતો હતો.
ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રના હૃદયને વિદારતો હતો

અથ વ્યવસ્થિતાન્દૃષ્ટ્વા ધાર્તરાષ્ટ્રાન્કપિધ્વજઃ ।

પ્રવૃતે શસ્ત્રસંપાતે ધનુરુદ્યમ્ય પાંડવઃ ॥૨૦॥

પાંડી કપિધ્વજ અર્જુને, વ્યવસ્થિત તુજ તંત્રા;
નેઈ શસ્ત્ર આગુ કિયે, ધનુષ ઉગામિ રાજન. ૨૦

દેખે સુત ધૃતરાષ્ટ્રકે, અર્જુન ધનુષ સંવાર,
કપિવર બાકે ધ્વજ બસે, શસ્ત્રન પરત નિહાર. ૨૦

૨૦ હવે યુદ્ધને ઉદ્યોમે સજ એવા કૌરવને નેઈ શસ્ત્ર ચાલતાં થયે
કપિધ્વજ અર્જુને ધનુષ (ગાંડીવ) ચઢાવી.

હૃષીકેશં તદા વાક્યમિદમાહ મહીપતે ।

હૃષીકેશને તે સખે, ક યું આમ મહિપાલ;

અર્જુન ઉવાચ ॥

સેનયોરુભયોર્મધ્યે રથં સ્થાપય મેઽચ્યુત ॥૨૧॥

બને સૈન્યના મધ્યમાં, રથ રાખો ગોપાલ. ૨૧

અર્જુન કહે જુ કૃષ્ણસેં, મેરો ચિત્ત યહ ન્હાત;
હો સેનાકે મધ્યમે, રથ ડારો કરો માત. ૨૧

૨૧ હે, ધૃતરાષ્ટ્ર પછી કૃષ્ણને (સારથીને) આ વાક્ય કહ્યું! (કે) “હે અચ્યુ-
ત! બેઠે સેનના મધ્યભાગમાં મારો રથ સ્થાપ (આણી મૂક).”

યાવૈતાન્નિરીક્ષેઽહં યોદ્ધકામાનવસ્થિતાન્ ।

કૈર્મયા સહ યોદ્ધવ્યમસ્મિન્નણસમુદ્યમે ॥૨૨॥

ન્યાંલગિ જોઈ એહજે, યુદ્ધેશૂ સ્થિત નાથ;
મારે આ યુદ્ધને વિશે, વઢવુ કેની સાથ. ૨૨

જળલગ દેખો હો ઈન્દ્રે, જુરેજુદ્ધ કે દાય;
કેન કૌનસોં હોલશે, યો રતમે સમપાય. ૨૨

૨૨ (કે) “સજ થઈ રહેલા એવા યુદ્ધના ઈચ્છાવંત સર્વેને હું જોઈ
(કે) આ રણસંગ્રામના ઉદયમાં મારે કાણ કાણ સંગાતે યુદ્ધ
કરવું છે.”

યોત્સ્યમાનાનવેક્ષેઽહં વ એતેઽત્ર સમાગતાઃ ।

ધાર્તરાષ્ટ્રસ્ય દુર્બુદ્ધેર્યુદ્ધે પ્રિયચીર્કીર્તિવઃ ॥૨૩॥

વલિ દુર્યોધન દુષ્ટનું, યુધમાં પ્રિય ઇછનાર;
જે આ મેં આવેલ છે, દેખું તે લડનાર. ૨૩

બુધ્ધ કરજુ જોધ્યા વતે, આયે દે વા રાજર;

દુર્યુધિ કૌરવનકો, ભલો કરજુ કે કાજ. ૨૩

૨૩ “દુર્યુધિ દુર્યોધનનું પ્રિય કરવાની ઇચ્છાવાળા યુદ્ધ કરનારા જે
આ અહીં રણભૂમિમાં એકઠા થયા છે તેઓને હું જોઈશ.”
(ન્યાંસુધી રથને સૈન્યોની મધ્યે રાખો).

સંજય ઉવાચ ॥

एवमुक्तो हृषीकेशो गुडाकेशेन भारत ।

સેનયોરુભયોર્મધ્યે સ્થાપયિત્વા રથોત્તમમ્ ॥૨૪॥

ગુડાકેશથી એ રિતે, શુણિને પુર્યોત્તમ;
બને સૈન્યના મધ્યમાં, રથ રાખી ઉત્તમ. ૨૪

એસો હશે શ્રીકૃષ્ણસેં, સુનિ અર્જુનકી પાન;

હોઉ સેનાકે માઝરથ, લે રાખ્યો તા ધાત. ૨૪

૨૪ હે ધૃતરાષ્ટ્ર! નિદ્રા નિતેલી એવા એ (અર્જુને) એ પ્રકારે કહ્યું
જેને એવા હૃષીકેશ કૃષ્ણ બને સેનના મધ્યમાં ઉત્તમ રથને
(અગ્નિદત્તને) આણી રાખી-

भीष्मद्रोणप्रमुखतः सर्वेषां च महीक्षिताम् ।

ઉવાચ પાર્થ પશ્યતાન્સમવેતાન્કુરુનિતિ ॥૨૫॥

સર્વ રાયની પાસ વલિ, ભીષ્મ દ્રોણ સન્મૂખ;
બાલ્યા જે તું પાર્થ આ, મજેલ કૌરવમૂખ. ૨૫

ભીષ્મ દ્રોણહિ આદિદે, રૂપ જુંહને યા કૌર;

અર્જુનસોં બાલત બયે, કરિ કૌરવકી આર. ૨૫

૨૫ ભીષ્મ દ્રોણ પ્રમુખ છે જેને એવા સર્વે રાજાઓની સંમુખ, તે
બાલ્યા (કે) હે અર્જુન! મજેલા આ કૌરવને જે.

तत्रापश्यत्स्थितान्पार्थः पितृनथ पितामहान् ।

આચાર્યાન્માતુલ્નાન્ભ્રાતૃન્પુત્રાન્પૌત્રાન્સર્વીંસ્તથા ॥૨૬॥

ત્યાં સ્થિત દીઠા અર્જુને, વડીલ ગુરુ નિરધાર;
કાકા મામા ભાઈ વલિ, પૌત્ર સખા સુત સાર. ૨૬

અર્જુનવો દેખે સખે, પિતા પિતામહ બાયિ;

ગુરુ મામા ભાઈ સખા, સુત નાતીકે દાયિ. ૨૬

૨૬ ત્યાં અર્જુન જોય છે (તો) છે કાકા, વળી દાદા (ભીષ્મદિકે),
આચાર્ય (દ્રોણ, કૃપ), મામા, ભાઈ, પુત્રના પુત્ર (દુર્યોધનના)
ને સખા.

अशुरान्सुहृदश्चैव सेनयोरुभयोरपि ।

તાન્સમીક્ષ્ય સ કૌતેયઃ સર્વાન્બંધુનવસ્થિતાન્ ॥૨૭॥

અશર ને સુહૃદોજ પણ, બને સૈન્યની માંય;
સર્વ બંધુને જોઈ સ્થિત, કંતીસુત તે ત્યાંય. ૨૭

સર સુહૃદ બધું સખે, હોઉ સેનાકે માંય;

દેખે અર્જુન કનકો, કૌર કૌરકોં પાય. ૨૭

૨૭ બને સેનમાંના સસરાઓને, ઉપકાર કીધેલા એવા મિત્રોને
પણ (જોય છે); સજ થઈ રહેલા તે સર્વે બાંધવોને જોઈ તે

રૂપયા પર્યાવિષ્ટો વિષોદન્નિદમન્નવીત ।

અર્જુન ઉવાચ ॥

દૃષ્ટ્વેમં સ્વજનં કૃષ્ણ યુયુત્સું સમુપસ્થિતમ્ ॥૨૮॥

પરં દયાથી યુક્ત થઈ, વચો શોચતાં એમ;
જેઈ કૃષ્ણ આ સ્વજનને, યુધ્ધેશૂ સ્થિતજેમ. ૨૮

તિન્હુ દેખ કરુણા ભઈ, તપ બોલે નર નાહ;
દેખે મેં સમે સુહૃદયહ, કૃષ્ણ જુધ્ધે દાય. ૨૮

૨૮ અત્યંત કૃપાએ વ્યાપ્ત એવો જેહ પામતો બોલતો હવો—“હે કૃષ્ણ! સારી રીતે સજ એવા યુદ્ધના ઈચ્છાવંત આ સ્વજન-સમૂહને જોઈ”

સીદંતિ મમ ગાત્રાણિ મુલં ચ પરિશુષ્પ્યાત ।

વેપયુશ્ચ શરીરે મે રોમહર્ષશ્ચ જાયતે ॥૨૯॥

મુજ ગાત્રો કલેશાય છે, મુખ મુજ બહુ સૂકાય;
કંપ શરીરે થાય છે, ખડાં રોમ મુજ થાય. ૨૯

મે મુખ સૂકત હૈ અર, અંગ સખહિ સિયિલાય;
રોમ હર્ષ અર હોત હૈ, દેહ કંપ બહુ બાય. ૨૯

૨૯ “મારાં ગાત્ર દીલાં થાય છે ને મુખ સૂકાય છે, મારાં શરીરમાં કંપારી હુટ છે ને રૂવાં હોવાં થાય છે.”

ગાંડીવં સંસતે હસ્તાત્ચક્રૈવ પરિદહ્યતે ।

ન ચ ગન્કોમ્પવસ્પાતું ભ્રમતીવ ચ મે મનઃ ॥૩૦॥

ગાંડિવ પડે છે હસ્તથિ, ત્વચા બળે નિરધાર;
ઉભો રહી શકતો નથી, મુજ મન ભ્રમેજ સાગ. ૩૦

ધનુષ ગિરે મો હાત તે, ત્વચા તપત અધિકાય;
ખડા રહે ના સખત હું, ભ્રમત આજ મન મોય. ૩૦

૩૦ “હાથમાંથી ગાંડીવ સરી બચે છે ને ત્વચા બળબળ થાય છે, અહીં-ઉભાં રહેવા સકતો નથી ને ભ્રમતું હોય (તેવું) મારું મન (છે).”

નિમિત્તાનિ ચ પશ્યામિ વિપરીતાનિ કેશવ ।

ન ચ શ્રેયોનુપશ્યામિ હત્વા સ્વજનમાહવે ॥૩૧॥

વલિ કેશવ હું જોઉં છું, નિમિત્ત ઉલટાં જાય;
તેથી રણમાં બંધુ હણિ, દખું ને કેં શ્રેય. ૩૧

આપનો બલો ન દેખિયે, હૈ વિપરીત મુજન?
મુજન હનન સંચોમ મેં, તા તેં હન્યો જુ માન. ૩૧

૩૧ “હે કેશવ! ને ચિન્હો ઉલટાં (અપશકુન) જોઈ છું; વળીયુદ્ધમાં સ્વજનને હણીને શ્રેય (સાર) કળ) નથી જોતો.”

ન કાંક્ષે વિજયં કૃષ્ણ ન ચ રાજ્યં સુતાનિ ચ ।

કિં નો રાજ્યેન ગોવિંદ કિં ભોગૈર્જીવિતેન વા ॥૩૨॥

વિજય કૃષ્ણ, ઈછતો નથી, તેમ સૂખ નહિ રાજ;
રાજ્ય ભોગ જિવિતે કરી, યું અમને મહારાજ. ૩૨

આહોં વિજય ન કૃષ્ણ, નહિ આહત સુખરાજ;
રાજ ભોગ ગોવિંદજી, નહિ જીવન કે કાજ. ૩૨

૩૨ “હે કૃષ્ણ! નથી ઈછતો વિજયને તથા રાજ્યને તથા સુખને; હે ગોવિંદ! અમને રાજ્ય, ભોગ કે જીવન શું?” (પ્રયોગન).

યેષામર્થે કાક્ષિતં નો રાજ્યં ભોગાઃ સુતાનિ ચ ।

ત ઇમેવસ્થિતા પુદ્ગે પ્રાણાંસ્યત્કા ધનાનિ ચ ॥૩૩॥

જેને માટે ઈચ્છિયે, ભોગ સૂખ ને રાજ;
તેતો તજિ ધન પ્રાણને, આ ઉભા રણમાંજ. ૩૩

રાજ ભોગ સૂખ કૃષ્ણજી, કરિયત ઇનકે કાજ;
હરત જીવ ધન છાંડિ કે, હમ નહિ ચહાત રાજ. ૩૩

૩૩ “જેઓને અર્થે રાજ્ય, ભોગ, સૂખ અમારું ઈચ્છે છે તેઓ (તો) આ પ્રાણ તથા ધનનો ત્યાગ કરી યુદ્ધમાં આવી ઉભા છે.”

આચાર્યાઃ પિતરઃ પુત્રાસ્તથૈવ ચ પિતામહાઃ ।

માતુલાઃ શ્વશુરાઃ પૌત્રાઃ ક્યાલાઃ સંવંધિનસ્તથા ॥૩૪॥

કાકા, ગુરૂ, પુત્રો તથા, શ્વશૂર મામા સાર;
શ્યાલા, પૌત્ર, પિતામહ, સંબંધી નિરધાર. ૩૪

આચાર્ય પુનિ પિતામહ, પુત્ર પૈત્રકી દેખ;
માતી માતુલ શ્વશૂર અર, સાલેલી રાજરેખ. ૩૪

૩૪ “ગુરૂઓ, કાકાઓ, દિકરાઓ, દાદાઓ, મામાઓ, સસરાઓ. દિકરાના દિકરાઓ, સાસરાઓ તથા સંબંધીઓ”

एतान्न हंतुमिच्छामि घ्नतोपि मधुमुदन ।

अपि त्रैलोक्यपराज्यस्य हेतोः किं नुमहीकते ॥ ३५ ॥

ન ઇહું હણવા એમને, મુજને મારે તોય;
રાજ્ય ત્રિલોકી માટ પાણ, ભૂ અર્થે કિમ મોય. ૩૫

યહ મારે મોકોં જદપિ, હમ નહિ હનૈખશેય;
રાજ તમોં ત્રયલોક કો, કિત બૂમી યહ શેય. ૩૫

૩૫ “એઓને મારવાને હું ઈચ્છતો નથી પણ હણવા યાકં તોપણ હું મધુમુદન! ત્રિલોક્યના રાજ્યના હેતુથી પણ (ઈચ્છતો નથી તો), માત્ર પૃથ્વીને અર્થે શું?”

निहय धार्तराष्ट्रान्नः का प्रीतिः स्याज्जनार्दन ।

पापमेवाश्रयेदस्मान्हवૈતાનાતતાयिनः ॥ ૩૬ ॥

વલિ કૌરવને મારિ શું, અમને લાલ જણાય;
એ આતતાયિને હણિ, પાપજ અમને થાય. ૩૬

સંતતિ હનિ ધૃતરાષ્ટ્રકી, નહિ સુખ રહે મુરાર;
પાપ હુદે ઇનકે હને, જદપિ લઈ હયિયાર. ૩૬

૩૬ “હે જનાર્દન! કૌરવને મારેથી અમને શી પ્રીતિ હોય (સિદ્ધિ થવાની છે); એ આતતાયિને* (એવાને પણ) મારેથી અમને પાપજ લાગશે.”

तस्मान्नार्हा वयं हंतुं धार्तराष्ट्रान्स्वबंधवान् ।

स्वजनं हि कथं हत्वा सुखिनः स्याम माधव ॥ ૩૭ ॥

માટે બાંધવને અમે, હણવાને નેં ચોચ્ય;
સ્વજનોને માધવ હણી, થઈએ કિમ સુખ જોચ્ય. ૩૭

તા તેં યહ હનિયે નહી, આપ બંધુ નિરધાર;
કૃષ્ણ સ્વજનકોં મારિકે, કેસે વહે સુખ સાર. ૩૭

૩૭ “માટે પોતાના બાંધવો દુર્યોધનાદિકને મારવાને અમે ચોચ્ય નથી. હે માધવ! નથી સ્વજનને મારીને અમે કેમ સુખી થઈશું?”

* આતતાયી-ધરને આમ લમારે, એર ખવાડે, મારવાને રાજ કુત્રામે. ધન કે બૂમિ કે સી અર્થ હરણ કરે ને. અર્જુનના બે લલાનો આશય કે એવાને મારવાન એ નીતિ છે, પણ સ્વજનનો નાશ ન કરાય એ ધર્મ મહાન છે.

યદ્યપ્યેતે ન પશ્યન્તિ લોભોપહતચેતસઃ ।

કુલક્ષયકૃતં દોષં મિત્રદ્રોહો ચ પાતકમ્ ॥૩૮॥

જો હણાયલા લોભથી, દષ્ટિ ને કેં એહ;
દોષ કુલક્ષયકૃત તથા, મિત્ર દ્રોહમાં જેહ. ૩૮

યે યાકો દેખત નહીં, લોભ જીવાવન માય;
કુલ ક્ષય કીનહે દોષને, જનનત હમ જરૂરાય. ૩૮

૩૮ “લોભે નષ્ટચિત્ત એવા કૌરવ તે કુળને ક્ષય પ્રાપ્તના દોષ ને મિત્રદ્રોહનું પાપ એને નથી જોતા તોપણ”--

કથં ન જ્ઞેયમસ્મામિઃ પાપાદસ્માન્નિવર્તિતુમ્ ।

કુલક્ષયકૃતં દોષં પ્રપચ્યદ્વિર્જનાર્દન ॥૩૯॥

પણ જનાર્દન કમ અમે, દોષને એ જોનાર;
નિવૃત થવા આ પાપથી, ને કરિયેં વીચાર. ૩૯

જનન જુગિ પછ પાપસુ, કયો કરી કીનહે જાય;
કુલજાય કીનહે દોષ દે, દેખત હમ યદુજાય. ૩૯

૩૯ “હે જનાર્દન! અમે કુલક્ષય પ્રાપ્તના દોષને જોનારા (જોતે) એ પાપથી પણ કરવાનું (અથવાનું) અમારે કમ ન જાણુ”

કુલક્ષયે પ્રણશ્યન્તિ કુલધર્માઃ સત્તાતનાઃ ।

ધર્મે નષ્ટે કુલં કલ્મસધર્માભિભવ્યુત ॥૪૦॥

કલ્મસ પામે કુલનાશથી, પુરાણ જે કુલધર્મ;
ધર્મ નાશથી કુલ બધે, વ્યાપી જાય અધર્મ. ૪૦

કુલજાય કીનહે કુલ ધર્મ, જનન સખે મિતમાય;
ધર્મ નાશ કુલમેં ન કયો, હોત અધર્મ સુભાય. ૪૦

૪૦ “કુલક્ષયથી પરંપરાના કુલધર્મ નાશ પામે છે (ને) ધર્મ નષ્ટ થવાથી સઘળું કુળ (શેષ રહેશે) (તે) અધર્મને વશ થાય છે”

અધર્માભિભવાન્કૃષ્ણ પ્રદુર્યોનિ કુર્લેસ્ત્રિયઃ ।

સ્ત્રીષુ દુષ્ટાસુ વાર્ણ્યે જાયતે વર્ણસંકરઃ ॥૪૧॥

અધર્મના જોરે કરી, કુલસ્ત્રિયો દોષાય;
કૃષ્ણ, હુદ્ડ સ્ત્રીઓ વિશે, સંકર વાર્ણ્ય થાય. ૪૧

કૃષ્ણ અધર્મ જોતે જોરે, હુદ્ડ હોય કુલ નાર;
હોત અરત સંકર તમે, ધનમેલી નિરધાર. ૪૧

૪૧ હે કૃષ્ણ! અધર્મને વશ થયેલી કુળની સ્ત્રીઓ દોષવાળી થાય છે (ને) બ્રહ્મ સ્ત્રીઓને વિશે હે યદુકુલમાંડના! વર્ણસંકર પેદા થાય છે.”

સંકરો નરકાયિવ કુલગ્ધાનાં કુલસ્ય ચ ।

પતતિ પિતરો હ્યેવાં લુપ્તપિંડોદકક્રિયાઃ ॥૪૨॥

કુળધાતીના વંશને, સંકર નરકથેજ;
ક્રિયાલુપ્ત એના પડે, પિતરોપણ નરકેજ. ૪૨

નરક પડે સંકર બધે, કુલધાતી યહ હોય;
પતિત હોત તિનકે પિતર, પિંડ દેત નહિ કોય. ૪૨

૪૨ “વર્ણસંકર તે કુળધાતીના કુળને (રહેલાંને) નરકનું કારણ થાય છે (ને) કુળધાતીના પિતર આજ્ઞતપણના લોપથી પડે છે.”

દોષૈરતૈઃ કુલગ્ધાનાં વર્ણસંકરકારકૈઃ ।

ઉત્સાદ્યેતે જાતિધર્માઃ કુલધર્માશ્ચ જાશ્વતાઃ ॥૪૩॥

સંકર કારક દોષ જે, કુલ ધાતીના એહ;
કુળને તેથી જાતિ કુળધર્મો શાશ્વત જેહ. ૪૩

કુલધિ અરતસંકર બને, કારત દોષ અશાય;
જાતિ ધર્મ કુલ ધર્મ જે, દોષો દેત નસાય. ૪૩

૪૩ “કુળધાતીને વર્ણસંકર કરે એવા દોષથી નિરંતરતા જાતિધર્મ, કુળધર્મ ને જીવન (આશ્રમધર્માદિ) લોપ પામે છે.”

ઉત્સન્નકુલધર્માણાં મનુષ્યાણાં જનાર્દન ।

નરકે નિયતં વામો ભવતીસ્યનુશુભમ્ ॥૪૪॥

કુલધર્મોથી પ્રાપ્તના, વાસ નરકમાં સાર;
થાય નિયત હરિ એ અમે, સાંભલિયે નિરધાર. ૪૪

કુલ ધર્મકે નાશને, કૃષ્ણ, દેદિશો હોય;
વાસ નરકમેં હોતહે, કરતા જુ. સખ કોય. ૪૪

૪૪ “લોપ થયલા કુલધર્મના મનુષ્યનો હે જનાર્દન નિરંતર નરકમાં વાસ થાય છે એમ અમે સાંભળ્યું છે.”

અહો વત મહત્પાપં કર્તું વ્યવસિતા વયમ્ ।

યદ્વાજ્યમુવલોભેન હંતું સ્વજનમુદ્યતાઃ ॥૪૫॥

અરે મોટું પાપ અમે, કરવા થયા તિયાર;
હાલા રાજસુખાર્થ જે, બધું હણવા સાર. ૪૫

બડે પાપકે કરનકો, નિશ્ચય કિયો બિચાર;
રાજ્ય સુખમે લપટકર, મરત હમ નિરધાર. ૪૫

૪૫ “અરે કહ! મોટું પાપ કરવાને અમે વ્યવસાયમાં પડ્યા (કે) રાજ્યસુખને લોભે સ્વજનને મારવાને ઉદ્યમી થયા.”

યદિ મામપ્રતીકારમશાસ્ત્રં શસ્ત્રપાણયઃ ।

ધાર્તરાષ્ટ્રા રણે હન્યુસ્તન્મે ક્ષેમતરં ભવેત્ ॥૪૬॥

શસ્ત્રધારિ જે કૌરવો, સામે નહિ થોનાર;
શસ્ત્ર રહિત મુજને હણે, તો મુજ હિત નિરધાર. ૪૬

કરમે લે લથીઆર અર, ધાર્તરાષ્ટ્ર સખ ધાય;
મારત મો અતુષાય કો, હોય તખીશુભ બાય. ૪૬

૪૬ શસ્ત્રરહિત (ને) સામે પા ન કરનારો એવો હું તેને શસ્ત્ર હાથ-માં એવા દુર્યોધનાદિક જે રણમાં મારશે (તો) તે મારે અધિક કલ્યાણ કરનાર થશે.

સંજય ઉવાચ ॥

એવમુક્ત્કાઽર્જુનઃ સંખ્યે રથોપસ્થ ઉપાવિશત્ ।

વિમૃજ્ય સશરં ચાપં શોકસંવિગ્નમાનસઃ ॥૪૭॥

એમ કહી રણમાં પહો, મૂકી શરને આપ;
બેઠો અર્જુન રથ વિશે, યુદ્ધ શોક સંતાપ. ૪૭

એસે કહિ અર્જુન તમે, બેઠ ગયો રથમાંદિ;
કરતે કારો ધનુષ શર, શોક અશો મનમાંદિ. ૪૭

૪૭ હે ધૃતરાષ્ટ્ર! શોકે વ્યાકુળ મનવાળો અર્જુન એ પ્રમાણે બેઠો બાણસજ્જિત ધનુષ્યને મૂકી દઈ રથમાં બેસી ગયો.

ઇતિ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા ઉપનિષદ્માં બ્રહ્મવિદ્યા વિષે યોગરાસ્ર સંબંધો શ્રીકૃષ્ણાર્જુન સંવાદમાં અર્જુન વિષાદયોગ નામનો પેડુલો અધ્યાય સંપૂર્ણ. ૥૧॥

અધ્યાય ૨ નો.

સંજય ઉવાચ ॥

તં તથા રૂપયાવિષ્ટમશ્રુપૂર્ણાકુલેક્ષણમ્ ।

વિષદિંતમિદં વાક્યમુવાચ મધુસૂદનઃ ॥૧॥

એમ દયાથી યુક્ત વલિ, અશ્રુઆમળ નેણુ;

તે શોચતાને કહે, મધુસૂદન આ વેણુ. ૧

લેઉ શ્વાસ અસુવા ભરે, અર્જુન કંટલા ભાય;

શોચ કરતાં પ્રતિયે વચન, બોલે શ્રી જહુરાય. ૧

૧ દયાવસી ગયલી જેને ને આંસુ ભરાઇ આવે આકુળ છે આંખ;
જેની એવા તે ખેદ કરનારાને મધુસૂદને વાક્ય કહ્યું:

શ્રીમદ્ભગવાનુવાચ ॥

કુતસ્ત્વા કશ્મલમિદં વિષમે સમુપસ્થિતમ્ ।

અનાર્યજુષ્ટમસ્વર્ગ્યમકીર્તિકરમર્જુન ॥૨॥

પાર્થ થયો મોહ ક્યાંથી આ, તુજને સંકટમાંય;

નીચજુષ્ટ, અસ્વર્ગ્ય વલિ, અપયશ જેથી થાય. ૨

અર્જુન યો સંઘામમે, કિત દુખ પાયો મીત;

કીર્તિ સ્વર્ગ સુખ હરનયહ, નિચલોક અતિ પ્રીત. ૨

૨ એ અર્જુન! સંકટમાં તુને આ મોહદુઃખ ક્યાંથી પ્રાપ્ત થયું-આર્થ
ન સેવે તેવું, સ્વર્ગ ન આપનાર (ને) અપકીર્તિ કરાવનાર?

કૈવલ્ય માં મમ ગમઃ પાર્થ નૈતસ્વપ્યુપપદતે ।

કુરં હૃદયદ્રૌણલ્યં સચ્કોતેષ્ટ પરંતપ ॥૩॥

થા મા કાયર પાર્થ, એ, ઘટે ન તુજને સાર;

મૂકિ હૃદય દૌર્બલ્યને, ઉઠ શત્રુ પિડનાર. ૩

નપુસંકતા કપાળ ન કરે, યહ તોફા નહિ ભેગ;

હાંડ મુદ્રતા હૃદયકી, ઉઠ શત્રુનકો રોગ. ૩

૩ હે પાર્થ! નપુસંક ભાવને મા લે, તને એ યુદ્ધ નથી. હે શત્રુતાપ!
હૃદયની તુચ્છ દુર્બલ્યતાને તણ ઉભો થા.

અર્જુન ઉવાચ ॥

કથં મીષ્મમહં સંહ્યે દ્રોણં ચ મધુસૂદન ।

ઇષુભિઃ પ્રતિયોત્સ્યામિ પૂજાર્હવરિસૂદન ॥૪॥

ભીષ્મ દ્રોણ પ્રત્યેજ હું, મધુસૂદન રણમાંય;

કેમ વહું બાણે કરી, મુજ એ પૂજ્ય મનાય. ૫

હરભૂ યા સંઘામમાં, પિતામહ ઔર દ્રોન;

પૂજને કું શરસોહનો, આપન કહિયે તેન. ૪

૪ હે મધુસૂદન! ભીષ્મ સાથું તથા દ્રોણ સાથું બાણે કરીને હું કેમ
યુદ્ધ કરું સંઘામમાં? હે અરિસૂદન, તેઓ પૂજને યોગ્ય છે.

ગુરુનહવાહિ મહાનુભાવાનુ શ્રેયો મોક્તું મૈશ્વર્યમપીહલોકે ।

હત્વાર્થકામાંસ્તુ ગુરુનિર્હવ મુંજીય મોગાન્ રુધિરપ્રદિગ્ધાન ॥૫॥

અહીંજ અર્થી ગુરુને હણીને, હું ભોગવું ભોગ રૂધીરથી તે

લિપેલ, એ તેથી ભિક્ષાજસારી, મહાનુભાવી ગુરુને નમારી. ૫

ભીષ્મ માંભિ ખરખાણકે, ગુરુ હનિયો અનીત;

ગુરુથી મારિ ભોગહિ કરે, ભોગ લોહ પરીત. ૫

૫ અર્ધકામનાવાળા ગુરુને મારી અહીંજ રુધિરમાં ખરડાયલા ભોગને
ભોગલ્યા કરતાં મહાનુભાવ ગુરુને ન મારી આ લોહમાં ભિ-
ક્ષાન ખાવું (એ) શ્રેય (છે), નથી.

ન ચૈતદ્વિદ્યઃકતરજોગરીયો યદ્વા જયેમ યદિ વા નોજયેયુઃ ।

યાનેવહત્વાનજિજીવિષામસ્તે ડવસ્થિતાઃ પ્રમુલેધાર્તરાણાઃ ॥૬॥

એઓ જિતેવા અમથી જિતાય, ન બાણિયે શ્યાધિ રૂઝું થાય;

જેને હણીને જિવવા નચાહોં, તે કારવે તો પ્રમુખે ઉભાય. ૬

યહ જૂ હમ નહિ જાનહિ, હારિ ભલેકા હત;

જે નહિ મારે હમ નહિ, ચેતે હડા હે માત. ૬

૬ યાદું અમને સાડું એ અમે નથી બાણતા કે એઓને અમે છતીએ
કે એઓ અમને છતે; જેઓને મારી અમે છવડું ઈચ્છતા નથી
તે ધુતરાણના પુત્ર (તો) સન્મુખ ઉભા છે.

કાર્પણ્યદોષોપહતસ્વભાવઃ પૃચ્છામિ ત્વાં ધર્મસમૃદ્ધચેતાઃ ।

યચ્છ્રેયઃ સ્યાન્નિશ્ચિતંબ્રૂહિતન્મે શિષ્યસ્તે ડહંશાધિમાંત્વાંપ્રપન્નમ્ ॥૭॥

દેન્યે કરી નષ્ટ સ્વભાવવાલો, હું ધર્મમાં મૂઠ પૂછૂ દયાલાં;

જે શ્રેય છે નિશ્ચિત તે કહેાને, હું શિષ્યને, આશ્રિતહું વદાને. ૭

ધર્મ માંજો મૂઠ હોં, પૂછત કૃપા સુભાય;

દીન તિહારે સરણુ હોં, દીને ગુગત જાતાય. ૭

૭ યુગલ્યદોષે સ્વભાવ (ક્ષત્રીનો) નષ્ટ થયેલો (તથા) ધર્મવિત્તમાં
મૂઠ એવો હું તુને પૂછું છું કે જે નિશ્ચિત શ્રેય હોય તે બોલ,

હું તારો શિષ્ય તુને શરણુ છું; મને શિષ્ય (સમભવ).

નહિપ્રપડયામિમાપનુષ્ટાદ્યચ્છોકમુચ્છોષણમિદ્રિયાણામ્ ।

અવાપ્યમૂમાવસપત્નમૃદ્ધં રાજ્યંસુરાણામપિચાધિપત્યમ્ ॥૮॥

પાપું ભુમીનું અરિવીણુ રાજ, થાઉં કદી હું વણિ દવરાજ;

જેતો નથી તોય કંઈ ઉપાય, જેથી મુજે દ્રી શુપ શોક જાય. ૮

ભૂમિ લોક સુર લોકમાં, લહોં અકંઠક રાજ;

ઈન્દ્રિય સોખત હોયકો, જાનત સોક સમાજ. ૮

૮ ઇન્દ્રિયાના શોષક શોકને દૂર કરાય તે (તેવું) હું જેતો નથી જે

કદિ પૃથ્વી ઉપર શત્રુરહિત સધણું રાજ્ય ને દેવતાનું અગ્નિ-

પતિપણું મળે (તાપણું).

સંજય ઉવાચ ॥

एवमुक्त्वा वृषीकेशं गुडाकेशः परंतप ।

न योत्स्य' इति गोविंदमुक्त्वा तूष्णीं बभूव ह ॥९॥

હુધીકેશને એમ વલિ, શત્રુતપ અર્જુન;

નહીં કરું યુધ, એમ કહિ, થયો મૂક રાજન. ૯

એસે કહિ શ્રી કૃષ્ણ સોં, અર્જુન તાહી ખાર;

જુદ નહો યહકહ કર, મૂક ભયો નિરધાર. ૯

૯ હે શત્રુતાપ ધૃતરાષ્ટ્ર! એ પ્રમાણે કૃષ્ણને કહી, હે ગોવિંદ

નહિયુદ્ધ કરું એમ બોલી અર્જુન દીન રાખી રહો.

તમુવાચ ક્ષીકેશઃ પ્રહસન્નિવ ભારત ।

સેનયોરૂઢ્યોર્મધ્યે વિષીદંતમિદં વચઃ ॥૧૦॥

બાલ્યા ત્યાં પછિ કૃષ્ણ, નૃપ, હસ્તા હોયનિ તેમ;
બને સૈન્યના મધ્યમાં, તે ઝેદીને એમ. ૧૦

દેહ સેનાકે બીચમે, અર્જુન કિયો બિપાદ;
કૃપાવંત હો કૃષ્ણ જૂ, કીન્હો બચન પ્રસાદ. ૧૦

૧૦ હે કૃતરાજ ! બને સેનાના મધ્યમાં વિપાદને પામેલાને
[અર્જુનને] કૃષ્ણ હસતા હોય તેમ આ વચન બાલ્યા.

શ્રીમદ્ભગવાનુવાચ ॥

અશોચ્યાનન્વગોચસ્ત્વં પ્રજાવાદાંશ્ચ ભાષસે ।

ગતાસૂનગતાસૂંશ્ચ નાનુગોચંતિ પંદિતાઃ ॥૧૧॥

અશોચ્યને શોચેછ તું, બાલક પંડિત વાણ;
પણ પંડિત શોચે નહીં, મૃત જિવતાને જાણ. ૧૧

સોય અસોય કો કહી કરત, કહત જાનકી જાન;
સોય ન પંડિત કરત હે, છવ ન ઉપજત જાન. ૧૧

૧૧ શોક કરવો શોચ્ય નહિ તેનો. શોક કરે છે. પરિવાહના કાલ
બાલક છે; [પણ] જાનનાશ બિવાનો ને પ્રાણપુષ્ટ બિવાનો [મન-
આછવતાનો] શોક પંડિત કરતા નથી.

ન સ્વેવાહં જાનુ નાસં ન ત્વં નેમે જનાધિપાઃ ।

ન ચૈવ ન ભવિષ્યામઃ સર્વે વયમતઃ પરમ્ ॥૧૨॥

કદી નહીં હું એમ નહિ, આ નૃપ ને તું તેમ;
એમ હવે પછિ આપણે, નહિ હોય નહિ એમ. ૧૨

હમ તુમ ઝીર હું નૃપતિયે, જનકો નાસ ન હોય;
તીન શોકમે રિથર રહું, યહ સખીકા જોય. ૧૨

* ૧૨ હું, તું, આ શાનઓ કાઈપણ કાળે નહોતા [ને] હવે પણ પછી
સખીઓ આપણે હોનારા નથી એમ નથી આપણે આ દેહ પૂર્વે
હતા ને આ દેહ પછી હોઈશું.

દેહિનોસ્મિન્દયા દેહે કીમારં યીવંતં જરા ।

તયાદેહાંતરપ્રાપ્તિર્ધારસ્તત્ર ન મુદ્ધતિ ॥૧૩॥

આ વપુમાં જિવને, શિશુ યુવા જરાવય હોય;
તેમ પ્રાપ્તિ દેહ અન્યનિ, નહીં ધીર ત્યાં માય. ૧૩

બાલ યુવા અરૂ ટૂંકતા, છવ દેહિકો હોય;
જેસો દેહાંતર કહે, ધીર ન મોહિત હોય. ૧૩

† ૧૩ છવને દેહાભિમાનીને એમ આ દેહ વિષે બાળપણ, જોબન,
જરા તેમ બીજા દેહની પ્રાપ્તિ (યાય છે); તે વિષે ધીર પુરુષ
મોહ પામતો નથી.

* ૧૩ જન મરણે તેનો તું શોક કરે છે. પણ મરણે એકલ શું તેજાનો સમજી
નાશ થશે કે નહિ. આત્માનાં છવ નાશરહિત છે; સર્વભણ અમર છે.

† ૧૩ ત્યારે મરણ થું પૂજીશ તો જાણ કે છવ અત્યુક્ત કર્મ બિજવવાને કે દેહ
બીધા હોય તે દેહ છવરહિત થયા ને મરણ-પ્રાકી છવ તો. એક બોળીકો મૂકી
બીજું લે છે-મરતો નથી. અને છવ કર્મજનને દેહાંતર કરી કરવું. એ પરમા-
ત્માની નિયતતીતિ છે. છવ શુદ્ધ શાંત થાય ત્યારે તે જન્માંતરની ઉપાધિરહિત
પરમશુભ પામે એ પણ પરમાત્માની નિયતતીતિ છે. દેહનો નાશ છે. છવતો નથી.

માત્રાસ્પર્શાસ્તુ કૌંતિઃ શીતોષ્ણસુત્વદુઃખદાઃ ।

આગમાપાવિનોનિઆસ્તાંસ્તિતેક્ષસ્વ ભારત ॥૧૪॥

શીત ઉષ્ણ સુખ દુઃખને, વૃત્તિસ્પર્શ દેનાર;
આવે, જાય, અનિત્ય તે, સાંખી કે તું કાર. ૧૪

અર્જુન દ્રષ્ટિય ચિત્ત મિત્ર, બિપવ દુઃખ સુખ દેત;
શીત ઉષ્ણ નદિ થીર દે, સદિયે તિનકા દેત. ૧૪

† ૧૪ હે કુંતીપુત્ર ! માત્રા સ્પર્શી [દ્રષ્ટિયનો] કન્ધાદિ વિષય સાથે
સંબંધ તે તો શીતઉષ્ણ સુખદુઃખ દેનારાં આવતાં જતાં,
અનિત્ય-નાશવંત છે (મોટાં) તેને સહન કર, ભારત !

યં હિ ન વ્યથયંચ્યેતે પુરુષં પુરુષધમ ।

તત્તદુઃખમુત્તં ધીરં મોમૃતત્વાય કલ્પતે ॥૧૫॥

સુખ દુઃખ સમ આશુનાર જે, ધીર પુરુષને એક;
કરે નહીં નગર વ્યથા, પામે મોક્ષન તોહ. ૧૫

જકે વ્યથા ન હોય કદુ, સુખદુઃખ દોતું સમાન;
તે દે બિધિ કલકે કદુ, મોક્ષ આપ પરમાન. ૧૫

† ૧૫ હે પુરુષશ્રેષ્ઠ ! સુખદુઃખમાં સમાન (ને) ધીર જે પુરુષને માત્રા-
સ્પર્શ શીતાગ્ન્યાદિક વ્યથા કરતાં નથી તે મોક્ષને પ્રાપ્ત થાય
છે. [વિષયી તે નહિ]

નામનો વિશ્વતે માત્રો નામાવો વિશ્વતે સતઃ ।

ઉભયોરપિ દૃષ્ટૌતસ્યનયોસ્તત્ત્વદર્શીભિઃ ॥૧૬॥

બાવ અસતનો હોય નહિ, સતનો નહીં અભાવ;
જાણ્યો નિર્ણય એતણો, તત્ત્વવિદાયે સાવ. ૧૬

જો સતસો બિનસે નહીં, જો બિનસે સો નાય;
જો ઇન તત્ત્વકો કાળે, અનિયે જ્ઞાનિ ન માય. ૧૬

* ૧૬ અસતને હોવાપણું નથી ને સતને ન હોવાપણું નથી; એ બેને
જો નિર્ણય તે તત્ત્વદર્શીઓએ કરી છે.

અવિનાશિ તુ તદ્વિદ્ધિ યેન સર્વમિદં તતમ્ ।

વિનાશમવ્યયસ્યામ્ય ન કશ્ચિત્કર્તુમર્હતિ ॥૧૭॥

તે અવિનાશી જાણે સૌ, વ્યાપ્તું જેણે આય;
પરવા લય અવ્યય તણો, સમર્થ નહિ કો થાય. ૧૭

જ્યાસોં યહ જગદે મયો, અવિનાશી યહ જન;
જ્યાહી બિનાસનકા ઉસકે, તોડી આત્મા જાન. ૧૭

† ૧૭ અવિનાશી તો તેને જાણ (કે) જેણે આ [વિશ્વ] સર્વ વ્યાપ્તું છે
[પ્રાપ્તિ] કરીને; એ અવ્યયનો (નાશરહિતનો) નાશ કરવાને
કોઈપણ યોગ્ય નથી.

અંતવંતં ઇમે દેહા નિયસ્યોક્તાઃ શરીરિણઃ ।

અનાશિનોઽપ્રમેયસ્ય તસ્માદુદ્ધવસ્ત ભારત ॥૧૮॥

અપ્રમેય અવિનાશિ નિત. આત્મા તેના દેહ;
નાશવંત કહેવાય આ, તું યુધ કર માટેહ. ૧૮

* કહીશ કે સ્વચ્છનાં વિષયવસ્તુ દુઃખ છે તો જાણ કે જેમ કાહડડ તડકો
કાળવશત્ પડતો પડે છે તેમ ઇન્દ્રિયવસ્તુ સુખદુઃખ થાય તેને પણ ખમવું—
અનિત્ય જાણી સમજીએ શોક કરવા નહિ.

* શરીર તથા તે સંબંધી જે કદં તે અમર નિત્ય નહિ અને આ માં સદૃ
ને અનિત્ય નહિ. સુખદુઃખ એ શરીર-વિષયના થતાં ધર્મ છે નાશવંત છે તેને
આત્મા સાથે કદં પણ સંબંધ નથી.

અત્યંત સખ દેહ મેં, શુભ રહત હું નીત;
અવિનાશી યદુ યુ કહે, જુદ કશે તો નીત. ૧૮

૧૮ હે આરત! નિત્ય (તમે કાળ સમાન) નાશ રહિત, કોઈથી ન કપાય એવો આત્મા તેના આ દેહ (શરીર) નાસવત છે માટે કહ્યું કરે.

ય એનં વેત્તિ હંતારં યશ્ચનં મન્યતે હમ્ ।

તુમી તો ન વિજાનીતો નાપં હંતિ ન હન્યતે ॥૧૯॥

જે એને હણનાર વલિ, હણેલ માને જેહ;
તે ખન્ને જાણે નહીં, હણે હણાય ન એહ. ૧૯

ને યાકો હંતા ગમે, હનો ગમે જે કાય;
યદુ મારે નમરે નહી, અજાની વો દાય. ૧૯

૧૯ જે (પુરુષ) એને [આત્માને] મારનાર જાણે છે, જે એને મારેલો [મૃત્યુ (અથા) માને છે તે એક નથી જાણતા (કે) [આત્મા] નથી મારતા ને નથી મરતો.

ન જાયતે ક્ષિપતે વા કદાચિન્માયં મૃત્વા પ્રવિતા વા નમૃયઃ ।

અજ્ઞાનિન્યઃશાશ્વતોડયંપુરાણો નહન્યતે હન્યમાનેશરીરે ॥૨૦॥

આ જન્મતો વા મરતો નથી આ, કદી થઇને ન ખને ફરીઆ,
અજ્ઞાનઆ નિત્ય, પુરાણ, શાશ્વત, હણે શરીરે ન હણાયઆ સત્. ૨૦

યદુ ન મરે ઉપર નહી, ખયો ન આવે હેય;
અજ્ઞાન પુરાણ નિત્ય હે, મારે મરે ન સાય. ૨૦

૨૦ એ [આત્મા] કોઈ કાળ પણ નથી હાવેલન થતો કે નથી મરતો;
વળી થઈને થવાનો નથી [કેમકે એ અજ્ઞાન (જન્મરહિત), નિત્ય, શાશ્વત (કાયરહિત) પુરાણો [મૃત્યુ] છે; શરીર હણાયુ ગમે (પાતો) હણાતો નથી.

વેદાવિનાશિનં નિયં ય એનમજમવ્યયમ્ ।

કથં સ પુરુષઃ પાથં કં ઘાતયતિ હંતિ કમ્ ॥૨૧॥

અવ્યય નિત્ય અનાશિ અજ, જાણે આને જેહ;
અજ્ઞાન કને કઈ રિતે, હણે હણાયે તેહ. ૨૧

ને જાનતો આત્મા, અવ્યય આર અવિનાશ;
સો તદિ મરે ન માર સકે, અવિકારી અવિનાશ. ૨૧

૨૧ હે અર્જુન! ને (પુરુષ) એ અવિનાશી, નિત્ય, અજ, અવ્યયને કોઈપણ પ્રકારે જાણે છે તે (પુરુષ) કોને મારે છે (ને) કોને ઘા કરાવે છે?

વાસાંસિ જીર્ણાણિ વથા વિહાય નવાનિગૂળહાતિનરોડપરાણિ ।

તથા શરીરાણિ વિહાયજીર્ણાન્યન્યાનિ સંયાતિ નવાનિ દેહી ૨૨

વસ્ત્રા જુનાં મૂકિ નરોજજેમ, ખીજાંધરે વસનવીન તેમ;

શરીર જુનાં ત્યજિશ્ય એહ, ખીજાંધરે દેહનવીન જેહ. ૨૨

જેમે પદુ શરત તજે, પહિરત નર યુ નવીન;

દેહ પુરાણો શુભ તજે, ધરત નહ પરીવીન. ૨૨

૨૨ પુરુષ જેમ જુના વસ્ત્રને ઉતારી નાખી ખીજાં નવાં ધારણ કરે છે તેમ દેહધારી આત્મા જુનાં શરીરોનો ત્યાગ કરી ખીજાં નવાં પામે છે.

* આત્મા દેહથી અલગ છે. જ ઉર્મીને દેહના છ વિકાર તે આત્માને નહો. (પુરુષ ઉપર આપેલા કિશોર)

નૈનં છિદંતિ શસ્ત્રાણિ નૈનં દહતિ પાવકઃ ।

ન ચૈનં જ્ઞેદયંયાપો ન શોષયતિ મારુતઃ ॥૨૩॥

છેદે એને શસ્ત્ર નહિ, અગ્ની નહિ ખાળેહ;
વાયુ તો શોષે નહીં, જલ પણ નહિ સાડેહ. ૨૩

યદુ નકટે હથિયારસો, પાવક સકે ન જરિ;
જીવિ સકે જલ તાહિને, સોકન સકે ખતયારિ. ૨૩

૨૩ એને [આત્માને] નથી છેદતાં શસ્ત્ર ને એને નથી ખાળતો અગ્નિ, એને નથી બિજવતું પાણી (ને) નથી સોસતો વાયુ.

અચ્છેદ્યોયમદાહ્યોય મજ્જેદ્યોશોષ્ય એવક ।

નિત્યઃ સર્વગતઃ સ્થાણુરચ્છોડયં સનાતનઃ ॥૨૪॥

એજ અદાહ્ય અશોષ્ય વલિ, સ્થાણુને અકલેધ;
નિત્ય સર્વગત અચ્છોડે, એ સનાતન અચ્છેધ. ૨૪

કટે જરે સુખે નહી, જ્યાર ન ભીજન જોગ;
સદા રહે સખ ઠાર ધિર, અવિનાશી જિનરોગ. ૨૪

૨૪ એ [આત્મા] ન છેદાય, ન ખળાય, ન બિંબાય, ન સોસાય તેવો, વળી નિત્ય, સર્વમાં વિદ્યમાન, સ્થિર, અચળ, સનાતન (છે)

અવ્યક્તોડયર્માચ્છિયોયમવિકાર્યોડયમુચ્યતે ।

તસ્માદેવં વિદિત્વૈનં નાનુશોચિતુમર્હસિ ॥૨૫॥

વલિ અવ્યક્ત અચિંત્ય એ, અવિકાર્યજ કહેવાય;
એવું જાણી, શોચ્ય તું, કરવા ચોગ્ય ન થાય. ૨૫

પ્રગટ નહીં જુ અચિંત્ય હૈ, અવિકારી તું જાન;
એસે જાકો જાનિકે, શોક ઉચિત નહીં માન. ૨૫

૨૫ એને આકારરહિત, ચિત્તમાં ન ઉતરે તેવો, વિકાર ન પામનારો (કર્મક્રિયા) કહિયે; માટે એને એ પ્રકારે જાણીને તું શોક કરવાને ચોગ્ય નથી.

અથ ચૈનં નિયજાતં નિયં વા મન્યસે મૃતમ્ ।

તથાપિ ત્વં મહાબાહો નૈનં શોચિતુમર્હસિ ॥૨૬॥

જો એને નિત જન્મતો, મરતો માને તોય;

મહાબાહુ એ શોચ્ય તું, કરવા ચોગ્ય ન હોય. ૨૬

જો તું જાનત અવકો, જનમ મરણ પુનિ હોય;

તોભી શોચ્ય નહિ ઉચિત હે, મનદહ તામે જોય. ૨૬

૨૬ જો વળી એને નિત્ય જન્મેલો કે નિત્ય મુએલો [દેહ જન્મ-મૃત્યુ છે માટે તેના સંબંધમાં આવેલો તેને પણ] માને તોપણ એનો શોક કરવાને તું ચોગ્ય નથી.

જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુર્ધુવં જન્મ મૃતસ્ય ચ ।

તસ્માદપરિહાર્યેડયં ન ત્વં શોચિતુમર્હસિ ॥૨૭॥

મરણ ખચિત જન્મેલને, મૃતને જન્મ ખચીત;

ન ટલે એમાં શોચ્ય તું, કરવા નહિજ ઉચીત. ૨૭

જો ઉપજે સો ખિનાસિ હૈ, મરે સો ઉપજે આય;

હોનહાર સો હોત હૈ, તાહિન સોક બદાય. ૨૭

૨૭ નહીં જન્મેલાને મૃત્યુ ને મુએલાને જન્મ (છે) માટે ન ટાળી શકાય તેને વિષે તું શોક કરવાને ચોગ્ય નથી.

અવ્યક્તાદીનિ ભૂતાનિ વ્યક્તમધ્યાનિ ભારત ।

અવ્યક્તનિધનાન્વેષ તત્ર કા પરિદેવના ॥૨૮॥

અવ્યક્તાદિ ભૂત છે, વ્યક્ત મધ્યમાં જાણુ;

અતે પણ અવ્યક્ત છે, દુઃખ તેમાં શું માન. ૨૮

આગે કહ્યું નવ દેખિયે, પાછે નહીં કહ્યું માન;

દેખ પડત હે ગીચમે, તાર્કી સાક ન જન. ૨૮

* ૨૮ આદિ મૂળ જેવા અવ્યક્તમાં એટલે ન દેખાતાં. મધ્યે પ્રગટ દોસનારાં ને અતે (પાછાં) અવ્યક્તમાં અદીક યનારાં એવાં પ્રાણીઓ છે ત્યાં તિએને વિષે શોક વળી શો ?

આશ્ચર્યવપ્તયતિ કશ્ચિદેન માશ્ચર્યવદદતિ તથૈવ ચાન્યઃ ।

આશ્ચર્યવચ્ચૈનમન્યઃ શૂનોતિ શ્રુત્વાપ્યેન વેદ નચૈવ કશ્ચિત્ ॥૨૯॥

આશ્ચર્યવત્કોઈ જુલેજ એને, આશ્ચર્યવત્તેમજ કો કહેને;

આશ્ચર્યવત્ કોઈ જુલેજ એને, જાણુ પળીને શું કોઈ કહેતે. ૨૯

જે યાકો દેખત કહે, એવત અચરજ લાય;

સુને અચરજો શો લગે, યદ જ્ઞેતા નહિ જનય. ૨૯

૨૯ આત્મા પ્રતિ કોઈ આશ્ચર્ય સરખું જોય છે, બીજે આશ્ચર્ય સરખું બોલે છે, વળી બીજે આશ્ચર્ય સરખું સાંભળે છે, કોઈ (યથાર્થ) સાંભળીને પણ જાણી શકતા નથી.

દેહી નિત્યમવધ્યોયં દેહે સર્વસ્ય ભારત ।

તસ્માત્સર્વાણિ ભૂતાનિ ન ત્વં ક્ષોચિતુમર્હસિ ॥૩૦॥

આત્મા નિત્ય અવધ્ય એ, સર્વ ક્રિયે વધ દેહ;

માટે સડોના શોચ તું, કરવા યોગ્ય ન એહ. ૩૦

જીવ ન મારો જાત હૈ, બસન સખનદે દેહ;

તાતે શોકત કાગિયે, કરિ કાદસે નેહ. ૩૦

૩૦ હે ભારત ! સર્વના દેહમાં રહેલા આત્મા સર્વદા અવધ્ય [વધ કરાય નહિ તેવા] છે મહિ સર્વે પ્રાણીઓને શોક કરવાને તું યોગ્ય નથી.

સ્વધર્મમપિ ચોવેક્ષ્ય ન વિકંપિતુમર્હસિ ।

ધર્મ્યાદિ યુદ્ધાચ્છેવોન્યક્ષત્રિયસ્ય ન વિદ્યતે ॥૩૧॥

સ્વધર્મને પણ જોઈને, તું ન કંપવા જોગ;

ક્ષત્રાને યુધ્ધથી બિજો, નથી શ્રેયના યોગ. ૩૧

આપનો ધર્મ બિચાર તું, જિનસો છોડ સંગ્રામ;

ધર્મ જુદ્ધને ક્ષત્રિકો, એર ન કહ્યું અભિરામ. ૩૧

૩૧ વળી સ્વધર્મને પણ જોઈને તું કંપવા યોગ્ય નથી; ક્ષત્રીને ધર્મરૂપ યુદ્ધથી બીજું શ્રેય નથી.

યદ્દચ્છયા ચોપનતં સ્વર્ગદ્વારમપાવૃત્તમ્ ।

સુલિનઃ ક્ષત્રિયાઃ પાર્થ લભંતે યુદ્ધમીદશમ્ ॥૩૨॥

દૈવેચ્છાથી પ્રાપ્ત વણિ, સ્વર્ગ દારૂપ એહ;

યુધ્ધને પામે ક્ષત્રિયો, સુખિયા હોયે નેહ. ૩૨

અપની ઇચ્છા તે લલો, યુક્ષો સ્વર્ગકો દાર;

બાગવત ક્ષત્રિય જલે, એસો રણ યા બાર. ૩૨

* શુદ્ધ આત્માને તો જનમ મૃત્યુ નથી પણ દેહી આત્માને કર્મોનાં રૂગ જે સુખદુઃખ જનમરણ તે છે એમ કહીશ તો જાણુ કે કૌરવો જીવ સર્વે આદિય ને અતે મહુતિમાં લયરૂપ અવસ્થામાં છે, માત્ર મધ્યકાળમાં જોશ કરે છે તો જાનને માટે તારે શોક શો કરવો.

૩૨ પોતાની મેળે [શાસ્ત્રાવિના] પ્રાપ્ત થયું, સ્વર્ગતું દ્વાર ઉઘડયુ એ સરખું યુદ્ધ (તે) સભાગ્ય ક્ષત્રિયો પામે છે.

અથ ચેત્સ્વમિમં ધર્મ્યં સંગ્રામં ન કરિવ્યસિ ।

તતઃ સ્વર્ગમ્ કીર્તિં ચ હિત્વા પાપમવાપ્સ્યસિ ॥૩૩॥

હવે ધર્મરૂપ યુદ્ધ આ, જોતું નહીં કરીશ;

તો પછિ સ્વધર્મ કીર્તિને, બોઈ પાપ પામીશ. ૩૩

એર ધર્મ સંગ્રામકો, જાતું કરશે નાહિં;

તજકે કારત ધર્મકો, પડિ હૈ પાપન નાહિં. ૩૩

૩૩ એમ છતે આ ધર્મરૂપ સંગ્રામ નહિ કરશે તો સ્વધર્મ તથા કીર્તિને દારી જઈ પાપને પામીશ.

અકીર્તિં चापि भूतानि कथयिष्यन्ति तेऽव्ययाम् ।

સંભાવિતસ્ય ચાકીર્તિર્મરણાદતિરિચ્યતે ॥૩૪॥

તુજ અવ્યય અપકીર્તિને, ગાશે લોક હમેશ;

અપયશ, બહુ માનેલને, મરણ થકી વીરણ. ૩૪

સખલો કદિ અજ તોદિને, કહી અપયસ બદાય;

અપયસ પ્રતિષ્ઠાવંતકું, મરણ હુતે અધિકાય. ૩૪

૩૪ પ્રાણીઓ [લોક] તારી નાશ ન થાય એવી અપકીર્તિ બોલશે ને પ્રતિષ્ઠામાનને અપકીર્તિ તે મરણ થકી વધારે છે.

મયાત્રણાદુપરતં મંસ્યંતે ત્વાં મહારથાઃ ।

યેષાં ચ ત્વં बहुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवम् ॥૩૫॥

મહારાથ તુજને માનશે, બયધી રણનિવૃત્ત;

જેમાં બહુમત થઈ હવે, લધુતા પામિશ સત્ત. ૩૫

બયતે અર્જુન રણ તજે, યો કાદયે સખવીર;

તોહી બહુત કર માનત હૈ, અજ લધુ કદિદે ધીર. ૩૫

૩૫ તું બયથકો રણમાંથી પાછો ફરશે (એમ) મહારથીઓ માનશે ને એઓથી તું બહુ માન પામેલો હોવા છતાં લધુતાને પામીશ

अवाच्यवादांश्च बहुन्वदिष्यन्ति तवाहिताः ।

નિદંતસ્તવ સામર્થ્ય તતો દુઃસ્વતરં નુ કિમ ॥૩૬॥

અવાચ્ય કંઈશે બહુ વચન, તુજ શત્રુ વાણીક;

સામર્થ્યજ તુજ નિદંતાં, શું દુખ તેથી અધીક. ૩૬

તેરે અરિ સખ મિત્ર કદે, અન કદની સો જાત;

નિદંત તેરે બલસમૈ, વદ દુખ લાગત તાત. ૩૬

૩૬ તારું સામર્થ્ય નિદંત થઈને શત્રુઓ ઘણાક ન બોલવા જેવા બોલ બોલશે તેથી વધારે દુઃખ કાઝે ?

हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्ष्यसे महाम् ।

તસ્માદુત્તિષ્ઠ કૌતેય યુદ્ધાય કૃતનિશ્ચયઃ ॥૩૭॥

પામિશ સ્વર્ગ હણાઈને, બોગવીશ મહિ જીતિ;

માટે અર્જુન ઉડ તું, કરિ નિશ્ચય યુધ્ધ રીતિ. ૩૭

હરત મરે સ્વર્ગકિ લાહે, જિતેયદ મહી બોગ;

ઉડ અર્જુન તું યુધ્ધ કર, પછિ જે તાર્કી જોગ. ૩૭

૩૭ હે કૃતીપુત્ર ! તું મુઝા તો સ્વર્ગ પામીશ ને જીત્યા તો પૃથ્વીને બોગવીશ, માટે કૃતનિશ્ચય થઈ યુદ્ધને અર્થે ઉડ.

સુતદુઃસે સમે કૃત્વા લામાત્યામી જવાજયી ।

તતો યુદ્ધાય યુગ્ધસ્ય નૈવં પાપમવાપ્સ્યસિ ॥૩૮॥

સુખ દુખ નય ને વિનય વસિ, લાભ અલાભ નહિ;
સમ ગણિ કર યુધ તું પછી, પાપ ન પામિશ એહ. ૩૮

લાભ હાનિ સુખ દુઃખ અર, જીતે હારિ સમાન;
તાતે અચ્યુત યુદ્ધ કર, પાપ લેહિ જિત માન. ૩૮

૩૮ સુખદુઃખ, લાભાલાભ, ન્યાન્ય અન્યેય સમગતિ કરીને યુદ્ધમાં પ્રવૃત થા.

एषा तेऽभिहिता सांख्ये बुद्धिर्योगे त्विमां वृणु ।

बुद्ध्या युक्तो यया पार्य कर्मवैवं प्रहास्यसि ॥૩૯॥

એ બુદ્ધી કહિ સાંખ્યમાં, શુણુ યોગે આ વ્રુણુ;
થાઈશ, જણે યુક્ત તું, કર્મ બંધથી મુક્ત. ૩૯

સાંખ્ય બુદ્ધિ તોસો કહી, કદત વેગ ગિધિ બેય;
તા બુદ્ધિકે સંતેગ તે, રહે કયુ કર્મ ન તોય. ૩૯

૩૯ હે પાર્થ! તુને તત્ત્વજ્ઞાનવિષે બુદ્ધિ કહી (હવે) કર્મયોગવિષે આ બુદ્ધિ સાંખ્ય (કે) જેને યુક્ત થઈ તું કર્મબંધને ટાળીશ.

नेहाभिक्रमनाशोरित प्रत्यवायो न विद्यते ।

स्वरूपमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात् ॥૪૦॥

એમાં નહિ આરંભનો, નાશ પાપ નહિ સાર;
તારે મોટા ભય થકી, એના સ્વરૂપાચાર. ૪૦

કર્મ કરે જિત આસના, તાકો હોય જિતાસ;
અરૂપ કરે જી ધર્મ યદ, કાટન ભવ ભય દાર. ૪૦

* ૪૦ એમાં (નિષ્કામ યોગમાં) કલોત્થનો નાશ નથી. હોય (પણ) નથી. એ ધર્મનો સ્વરૂપ આરંભ મોટા ભયથી રક્ષણ કરે છે.

व्यवसायात्मिका बुद्धिरेकेह कुरुनन्दन ।

बहुधात्वा ह्यनेताश्च बुद्ध्योऽव्यवसायिनाम् ॥૪૧॥

નિશ્ચયવાસી એક છે, એમાં બુદ્ધી સાર;
નિશ્ચય વિનાના જનતણિ, બુધિયોનો નહિ પાર. ૪૧

બુદ્ધિ જુ નિશ્ચયવંત કો, એક હેતુ કે જાન;
જનના નિશ્ચય નાહિ તે, તિન હે ચલ બુદ્ધમાન. ૪૧

+ ૪૧ હે કુરુનંદન! એ યોગમાં નિશ્ચયરૂપ બુદ્ધિ એક જ પણ નિશ્ચય-રહિત એવાની બુદ્ધિઓ બહુ રાજાવાળી અનંત હોય છે.

यामिमां पुष्पितां वाचं प्रवदंयविपश्चितः ।

वेदवादरताः पार्य नान्यदस्तीति वादिनः ४૨॥

ને આ પુષ્પિતવાણિને, અવિવેકી કહે સાર;
અર્થવાદરત, એજ છે, નથી અન્ય, વદનાર. ૪૨

* વ્યવહાર કર્મમાં વિનયો સંભવ છે, વેગાએ પરમમ નિષ્કામ યોગ છે; તેમ થઈ અપાદિ અવુદ્ધાનમાં પણ તમ આવે છે કે વેકેણ યવાય છે-પણ ઉચ્ચારિત રૂપરૂપરૂપિત કર્મ પૂર્ણ ન થાય તો પણ જેટલું ક્રિયણ તે વ્યર્થ જવું નથી ને તે કર્મમાં દોષપાપ નથી; વળી વિમલકરમાં આડી વેગાએ ઉચ્ચ સંરક્ષણ કરે છે.

+ નિષ્કામપણે નિત્ય તથા ત્રૈવિકિત કર્મ કરે તેના બુદ્ધિ ઉચ્ચારાધન વિષે એક જ નિશ્ચયો છે પણ રૂપરૂપાની બુદ્ધિવાળા અનેક વાસ્તવ્યો અનેક સ્વતંત્ર અનેક પદાર્થો છે.

येदं हि मानत स्वर्गं यल, इल अज्ञानी होय;

કહત જુ હે કયુ જીર નહિ, તિનમે જ્ઞાન ન હોય. ૪૨

* ૪૨ હે પાર્થ! વેદવાક્યાદીની આસન્નિવાળા (તે) બીજું કંઈજ નથી [સ્વર્ગાદિક કૃણ ઉપરાંત સત્ત્વજ્ઞાન જેવું કંઈ] એમ બાહ્યનારા અજ્ઞાનીઓ (વેદની) પુષ્પિત [સુદર] વાણીને મોટી કરીને બોલે છે [માને છે].

कामात्मानः स्वर्गपरा जन्मकर्मफलप्रदाम् ।

क्रियाविशेषबहुलां भोगैश्वर्यगतिं प्रति ॥૪૩॥

સ્વર્ગકંઈ, ને કામિ તે, રૂણદા એને કહે;
સંપતિ બોગાર્થ બહુ, ક્રિયાવાન પણ એહ. ૪૩

ભોગ બહુકે ક્રિયે, કરત કૃપાસો પ્રીત;
સ્વર્ગ લાભકી કામના, હેત જુ જિનકે ચિત. ૪૩

૪૩ ઉચ્ચાએ કરીને મન વ્યાકુળ એવા, સ્વર્ગનેજ પુરુષાર્થ માનનારા એવા [અજ્ઞાનીઓ] (તે) જન્મના કર્મનું કૃણ દેનારી, ભોગ-શૈશ્વર્યની પ્રાપ્તિનું સાધન, બહુ કર્મક્રમે સાધ્ય એવી ક્રિયાને બોલે છે [વખાણે છે].

भोगैश्वर्यप्रसक्तानां तयापहतचेतसाम् ।

व्यवसायात्मिका बुद्धिः समाधौ न विधीयते ॥૪૪॥

તેથી ચિત હરાયલાં, સુખ ભોગે આસડત;
સમાધિમાં નહિ તેમની, નિશ્ચય બુદ્ધી સડત. ૪૪

ભોગ બહુકા કામના, ચિત તિનકો હર ભેત;
નિશ્ચય કરિકે બુદ્ધકો, નહિ સમાધિમે દેત. ૪૪

૪૪ ભોગશૈશ્વર્યના આસક્ત, પુષ્પિત વાણીએ હરાયલાં ચિત જેનાં એવાની નિશ્ચયબુદ્ધિ પરમસુખ [પરમેશ્વરમાં એકનિષ્ઠા] વિષે થતી નથી.

त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रैगुण्यो भवार्जुन ।

निर्द्वन्द्वो नित्यसत्त्वस्थो निर्योगक्षेम आत्मवान् ॥૪૫॥

ત્રીગુણુ વિષયો વેદ છે, થા તું ત્રણે રહીત;
થે દ્વંદ્વ યોગક્ષેમ વિણ, બુધ નિત સત્ત્વે સ્થીત. ૪૫

ત્રિગુણુ કર્મકો કહત હે, એદ સુત લજ્જુ મીત;

ધીરજ ધરે સુખ દુખ લહે, જોગ છિનત જી ચીત. ૪૫

૪૫ (સત્ત્વાદિ) ત્રણ ગુણુવાળા વિષયને કહેવાવાળા વેદ છે; (પણ) હે અર્જુન! ત્રણ ગુણુરહિત થા; શીતહજ્જુ-સુખદુઃખ-લાભહાનિ-જન્મમરણ રહિત, નિત્ય, સત્ત્વરૂપ-ધૈર્યવાળો, યોગક્ષેમથી પ્રાપ્તિ રક્ષણથી] વેગળો, સાવધ થા.

* ૪૨ થો તે ૪૫ સ્થાનો વિષયનો સાર આ મમાણે પૂર્વસંસ્કાર પરત્વે સૌ મનુષ્ય સરખો બુદ્ધિનો હોતો નથી; અર્થાત્ સર્જની નિષ્કામ કર્મ કરવા વિષે નિશ્ચયબુદ્ધિ હોતો નથી; સત્ત્વાદિ ત્રણગુણુવાળા મનુષ્યને તે જ્ઞાને યોગ્ય એવી જુદી જુદી કર્મમર્શદાની શિશા વેદ આપે છે. હવે મોક્ષવિષયમાં બુદ્ધિ નહિ, કર્મનો સમજપણુ અર્થકામની પ્રાપ્તિનો જોવા જે અજ્ઞાની તે વેદવાક્યમાં કહેલાં રૂણનેજ વળમો રહે. તે તે કૃણ તેો સાચાં-અર્થકામને પૂર્ણ પાડે તેમાં પણ બહુ શ્રેય; તે દૂર પરિણામે મારાં કે જન્મ લેવા પરે તે સુખદુઃખ ભોગવ્યાં પરે-વેદ-નિષ્ઠિત કર્મ નિષ્કામે કરે તેને સર્વજ્ઞ કહેવાય છે. બહુ વિશ્વ આજ્ઞાવા પછી નિષ્કામ કર્મ થવાય તે હાનિલાભમાં સમવૃત્તિ રાખવાની સમજ રાખ ને દૈર્ઘ્યથી કૃષ્ણ સંકલન કરે, જ્યાં પ્રાપ્તિ તથા રક્ષણ એનો વિચાર ન રાખતાં ઉચ્ચરના ઉપર વિશ્વાસ રાખી વ્યવર્તનો કર્મ ને ઝીંક કરે ઉચ્ચરને અર્થજુ કરે જુ એ બુદ્ધિયે.

યાવાનર્થ ઉદપાને સર્વતઃ સંપ્લુતોદકે ।

તાવાન્સર્વેષુ વેદેષુ બ્રાહ્મણસ્ય વિજ્ઞાનતઃ ॥૪૬॥

ને ઉદપાને અર્થ બ્રે, સર્વ સરે દહમાંય;
તેમ સર્વ વેદા તણું, ફલ જ્ઞાનીને થાય. ૪૬

સરિતા સાગર કૃપસોં, સરત સર્વ સમ કાળ;
તેસે જાને જલકેં, લેત બેઠકો સાગર. ૪૬

* ૪૬ જેટલા અર્થ [કાર્ય પ્રયોજત] કૃપાદિકમાં [સુદ્રજનમાં] તેટલા સગળા મોટા જળાશયમાં રહ્યા છે; (તેમ) જેટલા અર્થ [કાર્ય ફળ] સર્વ વેદને વિષે તેટલા તે વિશેષ જાણીતા બ્રાહ્મણને [બ્રાહ્મણને] (પ્રાપ્ત થાય છે).

કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચન ।

મા કર્મફલહેતુર્મર્મા તે સંગોસ્ત્વકર્મણિ ॥૪૭॥

તુજ આધિકારજ કર્મમાં, નહિ કદિ ફલમાં હોય;
નહિજ કર્મ ફળ હેતુ થા, નહિ અકર્મ પણ સોય. ૪૭

તું અધિકારી કર્મમેં, નહી ફલનકો હેતુ;
કર્મનકેં ફલ છાંડિકેં, અહિ કર્મ કરી ગેત. ૪૭

† ૪૭ તુને કર્મને વિષે અધિકાર થાઓ, કર્મફળને વિષે કદાપિ મા થાઓ; કર્મફળની ઇચ્છા રાખનારો તું મા થા; અકર્મને વિષે તારો સંગ મા થાઓ.

યોગસ્થઃ કુરુ કર્માણિ સંગં ત્વંકા ધનંજય ।

સિદ્ધચસિદ્ધયોઃ સમો ભૂત્વા સમત્વં યોગઉચ્યતે ॥૪૮॥

મૂકિ સંગ, રહિ યોગમાં પાર્થ કર્મ કર સેજ;

સિદ્ધિ અસિદ્ધિ સમ ગણી, સમપણું યોગ કહેજ. ૪૮

જોગકેં સિયે કર્મકેં, સમે સંગકો લાગ;

સિદ્ધિ અસિદ્ધિ સમાન ગત, વહે જોગ અનુરાગ. ૪૮

૪૮ હે ધનંજય! કર્માણાંનો ભાવ તણ, સિદ્ધિ અસિદ્ધિને વિષે સમ જેવો, યોગમાં સ્થિત રહી તું કર્મ કર. સમત્વને [સમાન ચિન્તનને] યોગ કહીએ.

દૂરેણ હવરં કર્મ બુદ્ધિયોગાદ્ધનંજય ।

બુદ્ધી શરણમન્વિચ્છ કૃપણાઃ ફલહેતવઃ ॥ ૪૯ ॥

કર્મ, યોગથી અધમ છે, પાર્થ અતીશય સાર;

માટે થા યોગાશ્રયી, કૃપણો ફલ ઇછનાર. ૪૯

બુદ્ધિ જોગસેં કર્મકોં, અર્જુન તો ધટિ જન;

શરણ હોહુ બુદ્ધિકે, દીન કામના માન. ૪૯

૪૯ હે ધનંજય! નિશ્ચય બુદ્ધિયથી [પરમેશ્વરપણુ બુદ્ધિયથી કાર્ય કર (તે) અત્યંત નિહુષ [નીચાં] છે (માટે) બુદ્ધિને વિષે આશ્રય ઇચ્છ; સકામ કર્મ તે દીન [તુચ્છફળ આપવાવાળાં છે.]

* એક નિશ્ચયી બુદ્ધિવાળાને અજ્ઞાનને રૂઝી દિકે મુખ તુચ્છ છે ને તે પણ રૂઝીદિકે ઇચ્છે તો માન થાય.

† તું તત્ત્વજ્ઞાનનો અર્થી છે માટે કામના યુક્ત કર્મ જોમાં અનેક બંધન પાછળથી ભોગવનાં પડે તે મા કર અને કર્મ નજ કરનાં એવું અભિમાન પણ ર. કર્મ કર પણ નિઃશય થઈ.

બુદ્ધિયુક્તો જહાતીહ ઝમે સુકૃતદુષ્કૃતે ।

તસ્માદોગાય યુજ્યસ્વ યોગઃ કર્મસુ કૌશલમ્ ॥૫૦॥

યોગી અહિ મૂકીજ દે, સર્વ પાપ ને પુણ્ય;

માટે તું યોગીજ થા, યોગ કર્મનેપુણ્ય. ૫૦

બુદ્ધિ જુગલ હોહિ તજત, કદાં પુણ્ય કદાં પાપ;

જે કર્મ તે અતુર દે, સોઈ કરી તું આપ. ૫૦

૫૦ નિશ્ચિત બુદ્ધિ રાખનારો (તે) સારાં નકારાં બંને કર્મનો [પુણ્ય પાપનો] ત્યાગ કરે છે માટે યોગને મળ. નિઃકામ કર્મ કુશળતા તે યોગ.

કર્મજં બુદ્ધિયુક્તા હિ પાલં ત્વંકા મનીષિણઃ ।

જન્મબંધવિનિર્મુક્તાઃ પદં ગચ્છંત્યનામયમ્ ॥૫૧॥

કર્મતણું ફલ ત્યાગિને, યોગી જ્ઞાનજ્ઞપાન;

જન્મબંધથી મુક્ત થઈ, મુખપદ પામે મહાન. ૫૧

આદત નહીં કર્મ ફલ, જે પંડિત ગર ભાગ;

કર્મ બંધકો છોડિકે, લલત મુક્ત અનુરાગ. ૫૧

૫૧ નિશ્ચિત બુદ્ધિવાળા બુદ્ધિમતો કર્મથી ઉપજતું ફળ તણ જન્મ બંધથી છૂટેલા તે ઉપદ્રવરહિત પદને પામે છે.

યદા તે મોહકાલિલં બુદ્ધિર્વ્યતિતરિષ્યતિ ।

તદા ગંતાસિ નિર્વેદં શ્રોતવ્યસ્ય શ્રુતસ્ય ચ ॥૫૨॥

દુઃખવેશ્ય મોહને યદા, તરશે તુજ ધી સાર;

ત્યારે શ્રુત શ્રોતવ્યનો, વિરાગ પામિશ ધાર. ૫૨

મોહ સિધતા જળ તળે, અર્જુન નેરી બુદ્ધ;

જળપે લે ઘેરાગ ક્રો, ચિતમે કરિકે શુદ્ધ. ૫૨

૫૨ ત્યારે તારી બુદ્ધિ મોહમય અજ્ઞાનને તરી જશે ત્યારે સાંભળવાનું ને સાંભળેલું તેના વિરાગ્ય તું પામીશ.

શ્રુતિવિપ્રતિપન્ના તે યદા સ્થાસ્યતિ નિશ્ચલા ।

સમાધાવચ્ચલા બુદ્ધિસ્તદા યોગમવાપ્સ્યસિ ॥૫૩॥

પણ નિશ્ચય થારો યદા, પ્રમીત તુજ ધી એહ;

સમાધિમાં રહેશે અચલ, તદા યોગ પામેહ. ૫૩

તેરિ બુદ્ધિ વેરાગ્ય મે, સ્થાિર રહી જળ મીત;

તળ સમાધિ મે જગતૂં, લલિયે નિશ્ચલ ચિત. ૫૩

૫૩ તારી બુદ્ધિ અનેક શ્રવણે કરી મજબાલી [અમિત] ચક્લી છે તે ત્યારે નિશ્ચય સમાધિને વિષે [ઈશ્વરને વિષે] સ્થિર થશે ત્યારે યોગને [તત્ત્વજ્ઞાન સ્વરૂપને] પામીશ.

અર્જુન ઉવાચ ॥

સ્થિતપ્રજ્ઞસ્ય કા માષા સમાધિસ્થસ્ય કેશવ ।

સ્થિતધીઃ કિં પ્રમાણેત કિમાસીત વ્રજેત કિમ્ ॥૫૪॥

સમાધિસ્થ સ્થિતપ્રજ્ઞનું, કેશવ લક્ષણ શૂન;

તે જોલે જેસેજ શું, શું તેનું ફરવૂન. ૫૪

જોકિ બુદ્ધિ નિહચલ સદા, તાકો ચિન્દ બતાવ;

ફેસે બોલત કૌં રદત, ચલતમુ ફેસી ભાવ. ૫૪

૫૪ અર્જુન-હે કેશવ! જ્ઞાનીની, સમાધિસ્થની શી યોગળ ? સ્થિર બુદ્ધિ તે કેમ જોલે, કેમ જેસે, કેમ ફરવૂન.

શ્રીમદ્ભગવાનુવાચ ॥

પ્રજહાતિ યદા કામાન્સર્વાન્પાર્થ મનોગતાન ॥૧૬॥

આત્મચેવાત્મના તુટ્ટઃ સ્થિતપ્રજ્ઞતત્તદોચયતે ॥૧૭॥

સર્વ મનોગત કામને, ત્યજે પાર્થ ત્યારેહ;

રહે પુરા પોતે આત્મમાં, સ્થિતપ્રજ્ઞ ત્યારેહ. ૫૫

જે દે મનમે કામના, તિનકોં જો તજી મન;

આત્મમાં સંતોષ શુદ્ધિ, નિદયલ પુરુષો થાય. ૫૫

૫૫ ભગવાન-હે પાર્થ! મનમાં રહેલી સર્વ કામનાને તાજે, પોતે પોતામાંજ સંતુષ્ટ રહે [આત્માનંદમાં રમે] ત્યારે સ્થિતપ્રજ્ઞ-જ્ઞાની હોયે.

દુઃસેવનુદ્વિગમનાઃ સુતેષુ વિગતસ્થહઃ ॥

વીતરાગમયક્રોધઃ સ્થિતધીર્મુનિરુચયતે ॥૧૬॥

દુઃખમાં મન ઉદ્વિગ્ન નહિ, નહિ ઇચ્છા સુખમાંય;

રહિત રાગ ભય ક્રોધથી, સ્થિતધી મુનિ કહેવાય. ૫૬

દુઃખમાં તજી ભાગે નહી, સુખ ગમે નહિ ચિત;

તજે નેહ ત્યારે રોધમય, અચલ શુદ્ધિ સો ગીત. ૫૬

૫૬ દુઃખમાં જેનું મન ગમરાયલું [ચંચલ] નહિ, સુખમાં જે ઇચ્છા-રહિત, પ્રીતિમયક્રોધ ગયાં છે જેનામાંથી એના મુનિ [મનનશીલ] તે સ્થિતધી સ્થિરશુદ્ધિ કહેયે.

યઃ સર્વગ્રાનભિજ્ઞેહસ્તત્તત્પ્રાપ્ય શુભાશુભમ્ ॥

નાભિનંદતિ ન ક્ષેષ્ટિ તસ્ય પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા ॥૧૭॥

સ્નેહ રહિત સૌમાંજ જે, શુભ અશુભ પામીજ;

કરે નહીં દેવસ્તુતી, સ્થિત શુદ્ધિ તેનીજ. ૫૭

નેહ કાણુસોં નહિ કરે, બસે પુરે નહિ આહ;

બસે પુરે સોં કાળ નહિ, ચિર શુદ્ધિ લખિતાહ. ૫૭

૫૭ જે સર્વજ્ઞ સ્નેહશૂન્ય, શુભાશુભ તેને પામીને પ્રસન્ન થતો નથી કે નિંદિતો નથી તેની શુદ્ધિ સ્થિર.

યદા સંહરતે ચાર્યં કૂર્મગાનાથે સર્વજ્ઞઃ ॥

ઇન્દ્રિયાણીન્દ્રિયાર્થેભ્યસ્તસ્ય પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા ॥૧૮॥

ત્યારે એ ખેંચી લિયે, કૂર્મ અંગવત સાર;

વિષય થકી સૌ ઇન્દ્રિયો, સ્થિતધી તેની ધાર. ૫૮

જો કણુ વા નિજ અંગકોં, ખેંચ આપમે ભેત;

તેસે ખેંચે ઇન્દ્રિયો, તજી વિષયનો હેત. ૫૮

૫૮ એ [યોગી] ઇન્દ્રિયાને [વિષયભણી જતી પાછી સંચરે સર્વ પ્રકારે, કાચબો પોતાના અંગને કરે છે તેમ, ત્યારે તેની શુદ્ધિ સ્થિર [અશુભી].

વિષયા વિનિવર્તેતે નિરાહારસ્ય દેહિનઃ ॥

રસવર્જ રસોપ્યસ્ય પરં દૃષ્ટ્વં નિવર્તેતે ॥૧૯॥

વિષય ટળે ઉપવાસિને, પણ નહિ રાગ ટળેજ;

પર પ્રભને જેઇને, એને રાગ મટેજ. ૫૯

વિષય કરત દે દૂરસોં, તજત દે સુ આહાર;

આત્મ દેખ્યો અગત હો, અભિલાષો નિરધાર. ૫૯

૫૯ ઉપવાસ કરવાવાળા દેહધારીએના વિષય નિવૃત્ત થાય છે (પણ) આસક્તિ આશા નિવૃત્ત થતી નથી [આસક્તિતો મનમાં હોયજ]; અને સ્થિર પ્રભનો અભિલાષ તે પણ પરમેશ્વરને દેખીને [અર્થમાં ચિત્ત હોવાથી] નાશ પામે છે.

યતતો હ્યપિ કૌતેય પુરુષસ્ય વિપશ્ચિતઃ ॥

ઇન્દ્રિયાણિ પ્રમાથીનિ હરંતિ પ્રસમં મનઃ ॥૨૦॥

પણ ઉઘોગિ વિવેકિનું, મન હુરેજ કૌતેય;

બળે કરી તે ઇન્દ્રિયો, ક્ષોભક કહિયે જય. ૬૦

જાનવંત જો પુરુષ દે, લહત કંકિતના સાધ;

ઇન્દ્રિય અતિ અવનંત હો, તે ઉંડગાયત આપ. ૬૦

૬૦ હે કુંતીપુત્ર! પડિત યતનકરનાર એવા પણ પુરુષની ક્ષોભક ઇન્દ્રિયો અજાતકારે મનને હરે છે.

તાનિ સર્વાણિ સંયમ્ય યુક્ત આસીત મત્પરઃ ॥

વક્ષો હિ યસ્યેન્દ્રિયાણિ તસ્ય પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા ॥૨૧॥

તે સૌ વશ કરિને રહે મત્પર યોગી સાર;

જેને વશ છે ઇન્દ્રિયો, તેની સ્થિતધી ધાર. ૬૧

તાતે રોકે, ઇન્દ્રિયો, મોમે ચિતકો લાય;

બસ કાંનો જન વા સમે, સોધિર શુદ્ધિ સુભાય. ૬૧

૬૧ યોગી સર્વેન્દ્રિયોનો સારી રીતે સંયમ કરી મારામાં તત્પર રહે; જેને ઇન્દ્રિયો વશ તેની શુદ્ધિ સ્થિર.

ધ્યાયતો વિષયાન્યુસઃ સંગસ્તેષૂપજાયતે ॥

સંગાત્સંજાયતે કામઃ કામાત્ક્રોધોભિજાયતે ॥૨૨॥

વિષય ધ્યાન કરનારના, તેમાં સંગજ થાય;

સંગે કામજ થાય છે, કામે ક્રોધ કરાય. ૬૨

જન્ય ધ્યાવત દે વિષયકોં, તિનને ઉપજત સંગ;

કામજુ ઉપજત સંગતે, તાતે ક્રોધ અભંગ. ૬૨

૬૨ વિષયનું ધ્યાન કરતા પુરુષને તેને વિષે આસક્તિ-વહાલ ઉપજે છે, આસક્તિથી કામ [ભોગ લલુપ્તા-તૃષ્ણા] અધિક થાય છે, કામથી [અંધાર ન પડે તો] ક્રોધ પ્રગટે છે.

ક્રોધાદ્ભવતિ સંમોહઃ સંમોહાત્સ્મૃતિવિભ્રમઃ ॥

સ્મૃતિભ્રંશાદ્બુદ્ધિનાશો બુદ્ધિનાશાત્પ્રણયતિ ॥૨૩॥

ક્રોધે મોહજ થાય છે, સ્મૃતિ વિભ્રમ મોહથીજ;

બુદ્ધિનાશ સ્મૃતિનાશથી, થાય નાશ તથીજ. ૬૩

મોહ હોત દે ક્રોધતે, મોહતે સુધ્ધિ નાસ;

શુદ્ધિ ગમે શુદ્ધિ હિનારાત, શુદ્ધિ નસે શ્રુત પાસ. ૬૩

૬૩ ક્રોધથી સંમોહ [અવિચેક-દેહાત્મતા], સંમોહ થકી સ્મૃતિનો [શાસ્ત્ર શિક્ષાનો] ભ્રમ, સ્મૃતિના ભ્રમથી બુદ્ધિનો નાશ ને બુદ્ધિના નાશથી શ્રુતતુલ્ય [ગડ] થઈ રહે છે.

રાગદ્વેષવિયુક્તૈસ્તુ વિષયાનિદ્રિયૈશ્વરન ॥

આત્મવશ્યૈવિધેયાત્મા પ્રસાદમધિગચ્છતિ ॥૨૪॥

રાગ દ્વેષ વિણ વશ પળી, ઇન્દ્રિય, તોણે સાર;

ભોગતાં [વિષયોજ પણ, થાય શાંત મુનિ ધાર. ૬૪

રાગ દ્વેષકોં જો તજી, ત્યારે વિષયકોં સેવ;

ઇન્દ્રિય જો નિજ બસ કરે, તહે શાંતિક્ષ ભેવ. ૬૪

૬૪ શુદ્ધાત્મા તે રાગદ્વેષથી વેગળ થયથી ને પોતાને વશ એથી ઇન્દ્રિયોએ કરીને વિષયને સેવતા હોતે પ્રસાદ-ચાંતિને પામે છે.

પ્રસાદે સર્વદુઃખાનાં હાનિરસ્યોપજાયતે ।

પ્રસન્નચેતસો હ્યાશુ બુદ્ધિઃ પર્યવતિષ્ઠતે ॥૬૬॥

શાંતીથી એનાંજ સૌ દુઃખ નાશ થૈ જાય;
મસન ચિતવાસાજની, સ્થિર મતિ તરતજ થાય. ૬૫

શાંતિ જાએં યહ સુગતિ દૈ, હોત દુઃખકો હાન;
બુદ્ધિ તમેં સ્થિર હોત દૈ, યહ તુચ્છ જળ માન. ૬૫

૬૫ પ્રસાદથી સર્વ દુઃખનો નાશ થાય છે (ને) પ્રસન્નચિત્તની બુદ્ધિ
યહૈશીજ સ્થિર થઈ રહે છે.

નાસ્તિ બુદ્ધિરયુક્તસ્ય ન ચાવુક્તસ્ય ભાવના ।

ન ચાભાવયત શાંતિરશાંતસ્ય કુતઃ સુખમ ॥૬૬॥

ન આત્મબુદ્ધિ અયોગિને, નહીં ધ્યાન પણ તેમ;
અધ્યાત્મીને શાંતિ નહિ, અશાંતને સુખ કેમ. ૬૬

જોગ બિના બુદ્ધી નહીં, બુદ્ધિ બિન હોત ન ધ્યાન;
ધ્યાનબિના સંનૈવ નહિ, તાબિન સુખ ન સુન્નન. ૬૬

૬૬ અયુક્તને [ઈન્દ્રિયો વગર નથી તેને] બુદ્ધિ [આત્મજ્ઞાનને પાત્ર થવાય
તેથી] નથી, અયુક્તને ભાવના [ધ્યાન કરવાની વસ્તુ] નથી; ધ્યાન
રહિતને શાંતિ નથી [ધ્યાનથી બુદ્ધિ આત્મામાં સ્થિર થાય તેથી
નથી] (ને) શાંતિરહિતને સુખ [આત્મજ્ઞાનપાણીમાં] ક્યાંથી ?

ઈન્દ્રિયાણાં હિ ચરતાં યન્મનોનુવિધાયતે ।

નદસ્ય હરતિ પ્રજ્ઞાં વાયુર્નાવમિવાંમસિ ॥૬૭॥

મન ઇન્દ્રિયોમાંયથી, જેની પાછળ જાય;
હરે મની તે એનિ જિમ, વાયુ નાવ જલમાંય. ૬૭

ઈન્દ્રિય ગિત તિત દિરત દૈ, તનમન લાવત ખૈથ;
મન બુદ્ધી હર લેત દૈ, વાયુ નાવ જાં ખૈથ. ૬૭

૬૭ વિષયને સેવતી એવી જે ઇન્દ્રિયો તેવી સાથેજ મન (પણ) જે દોડે
છે [વિષય પ્રતિ] તે મન અસાવધ પુરૂષની બુદ્ધિને હરે છે [વિક્ષિ
પ્ત-અહીં તહીં ભમતી કરે છે] જેમ વાયુ પાણીમાં નાવને તેમ.

તસ્માદસ્ય મહાવાહો નિગૂહીતાનિ સર્વશઃ ।

ઈન્દ્રિયાણાંદ્રિયાર્યમ્પસ્તસ્ય પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા ॥૬૮॥

માટે નિવૃત વિષય થકી, ઇન્દ્રિય સૌ જેનીજ;
મહાબાહો તું બાણજે, સ્થિર બુદ્ધી તેનીજ. ૬૮

જિન ઇન્દ્રિય રોકી સમૈ, હૈર હૈર તેં દ્વાય;
વિષય લાગ તિનહી કિયો, સ્થિર બુદ્ધિ તાહિ બાય. ૬૮

૬૮ માટે હે મહાબાહુ! જેની ઇન્દ્રિયો વિષયથકી સર્વ પ્રકારે સંવચાયતી
તે પુરૂષની શક્તિબુદ્ધિ સ્થિર રહી (સમજવી.)

યા નિશા સર્વભૂતાનાં તસ્યાં જાગર્તિ સંયમો ।

યસ્યાં જાગ્રતિ ભૂતાનિ સા નિશા પશ્યતો મુનેઃ ॥૬૯॥

જાગે મુનિ તે રાત્રિમાં, સર્વ ભૂતની જેહ;

જાગે જેમાં પ્રાણિયો, રાત્રિ મુનીની તેહ. ૬૯

જે જન જાગત નહિ જહાં, તહાંહિ ઉનકો ખાસ;

છવ જહાં જાગત સમૈ, સૌમુનિકો નિસિ ખાસ. ૬૯

* ૬૬ સર્વ પ્રાણિઓને જે રાત્રિ તેમાં સંવચી જાય છે (ને) જેમાં
પ્રાણિઓ જાય છે તે તત્ત્વ જેનારા મુનિયોની રાત્રિ છે.

આપૂર્ણમાણમચ્છલપ્રતિષ્ઠં સમુદ્રમાપઃ પ્રવિશંતિ યદ્વત્ ।

તદ્વત્કામા યંપ્રવિશંતિ સર્વે સશાંતિમાપ્નોતિ નકામકામી ॥૭૦॥

મર્યાદિને પૂર્ણસમુદ્રમાં જેમ, સમાય પાણી નદિયો તણાંતેમ;
જેમાં બધી જાય છછા સમાઈ, તેશાંતિ પામે નહિ કામિ ભાઈ. ૭૦

જેસેં જલ સખ સરિત દૈ, ગિજત સમુદ્રદિ જાય;

સોગનકો સખ કામના, શાંતી રહે તહાય. ૭૦

૭૦ પાણી પૂરભરાઈ ઉભરાતું [નદીનાણાં] અચળ-સ્થિર રહેલા સ-
મુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે જેની રીતે તેવી રીતે સર્વ ભોગવિષયને
જિતી પ્રતિ આવે છે [પ્રારબ્ધવશાત્] તે મુનિ શાંતિને પામે
છે, ઇચ્છાવાન પુરૂષ પામતો નથી.

વિહાય કામાન્યઃ સર્વાન્યુમાંશ્વરતિ નિઃસ્પૃહઃ ।

નિર્મમો નિરહંકારઃ સ શાંતિમધિગચ્છતિ ॥૭૧॥

બધિ ઇચ્છાને મૂકિને, નિસ્પૃહ થઈ જે રહે;

નિર્મમ નિરહંકાર તો, શાંતી પામે તેહ. ૭૧

તજકે સખમન કામના, જોગી નિસ્પૃહ હોય;

અહંકાર મમતા તજે, તામેં શાંતિ જુ હોય. ૭૧

૭૧ સર્વે કોડનો ત્યાગ કરી સ્પૃહા, મમતા, અહંકાર રહિત જે પુરૂષ
ભોગ ભોગવે છે તે શાંતિ [આત્મજ્ઞાન] પામે છે.

एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति ।

स्थित्वाऽस्यामंतकालेऽपि ब्रह्म निर्वाणमृच्छति ॥७२॥

એ બ્રાહ્મી સ્થિતિ પાર્થ છે, મોહ ન એને પામિ;

અતે પણ એમાં રહી, પામે મોક્ષ અકામિ. ૭૨

બ્રહ્મ જ્ઞાન તોસોં કહો, જતે મોહ ન હોય;

સો બુદ્ધિ મુદ્ધે અંતસમે, મિલે બ્રહ્મમેં જોય. ૭૨

૭૨ હે પાર્થ! એવી બ્રહ્મસ્થિતિ છે, એને પામીને [જ્ઞાની] મોહ પામતો
નથી. એ નિઃકાળી સ્થિતિમાં મરણકાળે રહેથી મોક્ષસંપન્ન
પામે છે.

ઇતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ઉપનિષદમાં બ્રહ્મવિદ્યાને વિષે

શ્રી કૃષ્ણાર્જુનના સંવાદમાં સાંખ્યયોગ નામનો

બીજો અધ્યાય. ॥૨॥

૭ સંસારીને આત્મજ્ઞાનમાં દુષ્ટિ-ગમ નહિ તેથી એ અધકારરૂપ રાત્રિ છે
પણ ઇન્દ્રિયો નિઃશ્વર કરવાવાળા જગતા છે-અર્થાત્ એઓને આત્મજ્ઞાનમાં
દૃષ્ટિ છે ને તત્ત્વજ્ઞાન કરે છે. ને સંસારી વિષય જેમાં પ્રણી જગતા છે તે
વિષયને આત્મતત્ત્વ જેનારાઓ આજ્ઞાન અધકારની રાત્રિ માને છે; તેઓને
વિષયમોહમાં મુગ્ધ નથી. ભોક્ષ અધકારરૂપ વિષ નિદ્રામાં છે પણ સંન્યાસી ત્યાં
જગતા છે. અવિદ્યાની રાત્રિ તેને વિષે સંન્યાસી નિદ્રામાં છે પણ ભોક્ષ
વિષયમોહમાં જાય છે.

† સાતી આત્મામાં દૃષ્ટિ રાખતાં પ્રારબ્ધ માત્ર થયલા સર્વે ભોગ ભોગવે છે
ને શાંતિ પામે છે પણ કુપરહાજો ક્રોધરૂપ કરી શાંતિને પામતો નથી.

અધ્યાય ૩ એ.

અર્જુન ઉવાચ ॥

જ્યાવસી ચેત્કર્મણસ્તે મતા બુદ્ધિર્જનાર્દન ।

તત્કિં કર્મણિ ઘોરે માં નિયોજયમિ કેશવ ॥૧॥

જ્ઞાન, કર્મથી શ્રેષ્ઠ છે, માનો છો એ એમ;
તો હરિ જોડો છો મને, ઘોર કર્મમાં કેમ. ૧

બુદ્ધિ ભલી દે કર્મને, કૃષ્ણ કરી તુમ બેન;
કરમ બચાવકો કહો, કેસે તરત ઘેન. ૧

૧ હે જનાર્દન! કર્મથી નિશ્ચયવિતેક બુદ્ધિ [જ્ઞાન] શ્રેષ્ઠ એમ તારું સંમત
(છે) તો હે કેશવ! ઘોર (બુદ્ધિરૂપ) કર્મમાં મને કેમ યોજે છે?

વ્યામિશ્રેણી વાક્યેન બુદ્ધિ મોહયસીવ મે ।

તદેકં વદ નિશ્ચય યેન શ્રેયોહમાનુષામ્ ॥૨॥

મિશ્રિત વાક્યે બુદ્ધિમતી, શ્રમાવોહ વાષર્ણય;

એક વદા નિશ્ચય કરી, પામું જેણે શ્રેય. ૨

બચન સુને સંદેહકે, મો બુદ્ધિ દે બચલીત;

[નિશ્ચય કરિ એકે કહો, લભો મુક્તિ બધા બાત. ૨

૨ મિશ્રિત વાક્યે [જ્ઞાન ને કર્મ એનું મિશ્રણ એવું] મારી બુદ્ધિને
મોહ પમાડે છે, મારે નિશ્ચયે એકજ કહે (કે) જેણે કરી હું
એવને પામું.

શ્રીમદ્ભગવાનુવાચ ॥

લોકે ડિશ્મિન્નિવિધા નિષ્ઠા પુરા પ્રોક્તા મયાડનવ ।

જ્ઞાનયોગેન સાંખ્યાનાં કર્મયોગેન યોગિનામ્ ॥૩॥

અપાપ, પ્રથમ આ લોકમાં, નિષ્ઠા કહિએ મેંજ;

સાંખ્યોને જ્ઞાને કરી, યોગીને કર્મેજ. ૩

[નિષ્ઠા જે દુષ બાંતરી, પદિલી કહી બનાવ;

સિદ્ધનકો જ્ઞાન ભલો, કર્મનિષ્ઠા બતાવ. ૩

૩ આલોકમાં જે પ્રકારની નિષ્ઠા (તે) મેં હે નિર્દેશ! પૂર્વે કહી-તત્ત્વકરી-
નની ઉચ્ચાવાળા શુદ્ધ બુદ્ધિમતને જ્ઞાનયોગે (જ્ઞાને) કર્મ
ઉપર આસક્ત એવાને કર્મ યોગે (સંસ્કારી અધિકારપરત્વે.)

મ કર્મણામનારાં માનૈષ્કર્મ્ય પુરુષોધુને ।

ન ચ સંન્યમનાદેવ સિદ્ધિં સમધિગચ્છતિ ॥૪॥

કર્મના અનારંભથી, નર પામે નહિ જ્ઞાન;

તેમ માત્ર સંન્યાસથી, મોક્ષ ન પામે જાણ. ૪

કર્મ બિના કિન્હે પુરુષ. જ્ઞાન લહે નહિ ક્રોધ;

કિયે સખ્તિ સંન્યાસકો, દોઉ મુક્ત ન હોય. ૪

*૪ પુરુષ કર્મનો આરંભ ન કરવાથી જ્ઞાનયોગનિષ્ઠાને પામતો નથી,
કર્મનો ત્યાગજ કરેથી સિદ્ધિ (મોક્ષ) પામતો નથી.

નહિ કશ્ચિત્ક્ષણમપિ જાતુ તિષ્ઠત્યકર્મકૃત્ ।

કાર્યતે શ્વશઃ કર્મ સર્વઃ પ્રકૃતિર્જૈર્ગુણૈઃ ॥૫॥

વિના કર્મ ક્ષણ એક પણ, નહિ કદિ કોઈ રહેજ;

સ્વાભાવિક ગુણથી અવશ, થી સૌ કર્મ કરેજ. ૫

કરમ કિયે બિનહિન કહું, રહે ન કોઈ જાંત;

વિવસ બધે કરમ કરે, બાંધે માયા તાંત. ૫

૫ કોઈ પણ [કેવારે પણ] ક્ષણમાત્ર પણ કર્મ ક્રોધા વિના રહેતો
નથી; પ્રકૃતિથી ઉપજેલા [સ્વભાવે] ગુણોએ પરત્ર હોઈ સર્વે (જન)
કર્મ કરે છે.

કર્મૈદ્રિયાણિ સંયમ્ય ય આસ્તે મનસા સ્મરન્ ।

ઈદ્રિયાર્થાન્વિમૂઢાત્મા મિધ્યાચારઃ સ ઉચ્યતે ॥૬॥

કર્મૈદ્રિયને વશ કરી, વિષયોને મનભાથ;

કરી યાદ રહે મૂઢ જે, દંભી તે કહેવાય. ૬

કરમ ઈદ્રિયન રોકિકે, મન વિષયનકો ધ્યાન;

કપટી મૂરખ દેં બડે, તાકો દંભી જાન. ૬

૬ જે મૂઢ જીવ ઈદ્રિયાના વિષયને મનમાં સ્મરતો (પણ બહાર
રથી) કર્મૈદ્રિયાના સંયમ [રિ.ય] કરી રહે છે તેને મિથ્યાચારી-
કપટાચારી કહીએ.

યસ્તિદ્રિયાણિ મનસા નિયમ્યારમ્ભતે ડર્જુન ।

કર્મૈદ્રિયૈઃ કર્મયોગમસક્તઃ સ વિશિષ્યતે ॥૭॥

પણ મનથી જ્ઞાનેદ્રિયો, કરિ વશ અસક્ત જેહ;

કર્મૈદ્રિયથી આચરે, કર્મ શ્રેષ્ઠ છે તેહ. ૭

મન કરિ રાખે ઈદ્રિયાં, કણુ કર્મ ન રચાય;

ફલ અભિલાષન કોં તજે, વાતેં યહ અધિકાય. ૭

૭ હે અર્જુન! મને કરી ઈદ્રિયોને નિયમમાં રાખીને જે પુરુષ કર્મૈદ્રિ-
યોએ કર્મબોજને આચરે છે તે ફલેચ્છા વિનાનો, ચિત્તશુદ્ધિ
જ્ઞાનવાન થાય છે.

નિયતં કુરુ કર્મ ત્વં કર્મ જ્યાયો, હ્યકર્મણઃ ।

શરીરયાત્રાડપિ ચ તે ન પ્રસિદ્ધચેદકર્મણઃ ॥૮॥

કર્મ અકર્મથી શ્રેષ્ઠ છે, તું કર કર્મ હમેશ;

તુજ શરીર નિર્વાહ પણ, નેં અકર્મથી લેશ. ૮

અન કારણો તેં કરમ હૈ, બલે સ્મૃત કર મીત;

બિનકિન્હે તે કરમકો, દેહ રહે નહિ નીત. ૮

૮ તું નિત્ય કર્મ [સંધ્યોપાસનાદિક] કર; કર્મ ન કરવાં તેથી કર્મ
કરવાં શ્રેષ્ઠ છે. વળી કર્મ ન કરવાથી તારી શરીર સ્થિતિ નહિ
રહે દિહ નાશ પામશે.]

યજ્ઞાર્થાત્કર્મણોન્યત્ર લોકોયં કર્મબંધનઃ ।

તદર્થ કર્મ કૌંતેય મુક્તસંગઃ સમાચાર ॥૯॥

છે બંધન આ લોકને, કર્મ યજ્ઞ સીવાય;

તે અર્થે કર કર્મ તું, જેમ સંગ વિણ થાય. ૯

યજ્ઞ બિન જે કરમ હે, જગ બંધન સો હોય;

તિહીકાજ કર મન તજે, છોડ ફલનકો ગોત. ૯

૯ આ લોકમાં યજ્ઞને અર્થ (જે) કર્મ તેથી બીજાં તે કર્મબંધન
છે; હે કુંતીપુત્ર! તું ફલેચ્છા રહિત-નિર્મલ યજ્ઞ ઉચ્ચરિત્યર્થે કર્મ
સારી રીતે આચર.

અંતઃકરણની શુદ્ધિ થવાવિના તત્ત્વજ્ઞાનનિષ્ઠા થતી નથી માટે જહીશ્રમનાં
કર્મ અવશ્ય કરવાં આવે બુદ્ધિ તે માત્ર કર્મ (પાપમય) નથી પણ જ્ઞાનથી છે.

સહયજ્ઞાઃ પ્રજાઃ સૂદૃષ્ટા પુરોવાચ પ્રજાપતિઃ ।

અનેન પ્રસવિવ્યધ્વમેવવોસ્તિવષ્ટકામધુક્ ॥૧૦॥

કહ્યું સયજ પ્રજા સેનિ, પ્રજાએ સૌ પહેલ;
આણે પાંખો વૃદ્ધિ એ, હો તમ કૃણા સહેલ. ૧૦

યજ સહિત રચિ જગતકોં, કહી બિધાતા બાત;
હૃદે તિહારો યજોતે, કામ ધેતુ યદ તાત. ૧૦

૧૦. પ્રજાપતિ પૂર્વે યજ સહિત પ્રજા ઉત્પન્ન કરી બોલતા હવે!
કે યજે કરીને ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામે, આ યજ [હે બ્રહ્માણ્ડિકો]
તમને ઇષ્ટકામ દેનારો થાઓ.

દેવાન્માવયતાનેન તે દેવા માવયંતુ વઃ ।

પરસ્પરં માવયંતઃ શ્રેયઃ પરમવાપ્સ્યથ ॥૧૧॥

આથિ વધારો દેવને, તમને તે નિરધાર;
એમ પરસ્પર પોષતાં, શ્રેય પામશે! સાર. ૧૧

યજ કરી દેવદિ જલે, દેવબ્રહ્મ ફલ દેત;
બુદ્ધિ પરસ્પર પડે કરે, મન વાંછિત ફલ લેત. ૧૧

૧૧ તમે દેવોને આહુતી આતી સતોષ પમારો (ન) એથી તે દેવો
તમને સતોષો; એમ પરસ્પર વૃદ્ધિ પામતા કરો; શ્રેયને
પામશે.

ઇષ્ટાન્મોગાન્હિ વો દેવા દાસ્યંતે યજ્ઞમાવિતાઃ ।

તૈદં તાનપ્રદાયિમ્યો યો મુંક્તે સ્તેન એવ સઃ ॥૧૨॥

યજ ભાવિત દેવ એ, દશે તમ ઇચ્છીત;
પ્રાપ્ત એથિ એને ન દે, ખાય ચોર ખચ્છીત. ૧૨

ઇષ્ટ ભોગકું દેત હૈ, દેવયજે તે મીત;
બિન પૂજે જો લેત હૈ, સોય ચોરકી નીત. ૧૨

૧૨. યજે કરીને પુજેલા દેવ તમને નકરી ઇષ્ટભોગ આપશે, તેઓ
એ આપેલું તેઓને ન આપતાં જે ભોગવે તે ચોરજ છે.

યજ્ઞશિષ્ટાશિનઃ સંતો મુચ્યંતે સર્વકિન્ચિદ્વૈઃ ।

મુંજતે તે ત્વઘં પાપા યે પચંત્યાત્મકારણાત્ ॥૧૩॥

યજ શિષ્ટ ખાનાર, સૌ પાપોથી મુકાય;
રથે પોતા માટે તે, પાપી પાપજ ખાય. ૧૩

યજ શેષ જો ખાત હૈ, પાપહુ ડારત ધોય;
યજ બિના જો ખાત હૈ, અધરૈ જૂઝત સોય. ૧૩

૧૩ યજ્ઞનું શેષ ખાનારા એવા થઈને સર્વ પાતકથી મુકાય છે;
જેઓ પોતાનેજ અર્થે રસોઈ કરે છે તે પાપીઓ તો પાપનેજ
ખાય છે.

* ૧૦ થી તે ૧૩ લક્ષના કલોકનો ભાવાર્થ કે ધર્મ કર્મથી બીજાં બધાં
તે બંધન કરનારા છે. ધર્મ કર્મ બીજી બધી કામનાપરતે બ્રહ્મા બ્રહ્મા દેવને પ્રજા
કરનારે કરેલાં તે જો કે પરિણામે બંધન કરનારાં છે તો પણ તે વ્યવહાર
પ્રપંચના અસતકર્મનાં કેટલાં બંધન કરનારાં નહીં કેટલીક વારે શ્રદ્ધા, ચિત્તશુદ્ધિ,
નિયમ વધારવાને બહુ સારાં છે; અને પરમાત્મા પ્રોત્સાહ કામના રહિત તે તો
સંતોષકૂટ છે. યજ એટલે પરમાત્મા કે તેનાં અંશરૂપ દેવ પ્રોત્સાહ જે અર્પિત
કર્મ તે-જ્ઞાન, ધ્યાન, જપ, હોમ, પૂજન, નમન, સ્મરણ, દાન ઇત્યાદિ. પ્રજાએ
પ્રાણીઓને ઉત્પન્ન કીધા તે યજરૂપ કર્મ કરવાની શિક્ષા આપીને. જેઓ નિત્ય
શાન્તોક્તિ પંથ યજ કીધા વિના જન્મે છે તે મોટા પાપી છે [માટે કર્મ નજ કરવાં
એમ નથી]. સંખ્યમાં કર્મને મોક્ષનું બંધન કહ્યું છે તે સકામ કર્મને માટે. ૧૩
રસોઈ-પંથ યજ જૈનદેવાદિ તથા નૈવેદ્ય કીધા પછી જમવું તે યજનું શેષ
પાપજ.

અજ્ઞાદ્ભવંતિ મુનાનિ પરજન્યાદસસંભવઃ ।

યજ્ઞાદ્ભવતિ પરજન્યો યજઃ કર્મસમુદ્ભવઃ ॥૧૪॥

થાય અજ્ઞથી પ્રાણિયો, વર્ષાદં તો અજ;
યજે વર્ષા, કર્મથી, યજ થાય ઉત્પન્ન. ૧૪

જવ અજને હોત હૈ, અજ હોતે જવ હોય;
મધ યજોતે હોત હૈ, યજ કરમ તે જોય. ૧૪

* ૧૪ અજ્ઞથી [અને પછી વીર્યથી] પ્રાણીઓ થાય છે, વર્ષાદથી અજ્ઞ
નિપજે છે, યજથી વર્ષાદ થાય છે (અને) યજ (તે) યજમાનને
વ્યાપારે થાય છે.

કર્મ બ્રહ્મોદ્ભવં વિદિ બ્રહ્માક્ષરસમુદ્ભવમ્ ।

તસ્માત્સર્વગતં બ્રહ્મ નિયં યજે પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥૧૫॥

કર્મ વેદથી થાય છે, વેદ અક્ષરથી બ્રહ્મ;
માટે વ્યાપક બ્રહ્મ તું, નિત્ય યજમાં માન. ૧૫

કરમ સુ વ્યાપત વેદને, વેદ બ્રહ્મ તે માન;
બ્રહ્મ જો સતસમુ નમે, તાહિ યજ કરિ તાન. ૧૫

૧૫ કર્મ વેદથી ઉત્પન્ન થયું; વેદ અક્ષર બ્રહ્મથી ઉત્પન્ન થયો
બ્રહ્મ; માટે સર્વ વ્યાપક એવું જે બ્રહ્મ તે નિત્ય યજ કરીને
વિદે રહ્યું છે.

एवं प्रवर्तितं चक्रं नानुवर्त्तयतीह यः ।

अघ्रायुरिन्द्रियारामो मोघं पार्थ म जीवति ॥૧૬॥

એમ વર્તતા ચક્રને, અનુસરે નહિ જોડ;
રમે ઇન્દ્રિય પાપિ તે, પૃથા પાર્થ છવેડ. ૧૬

બેદ બતાવે કરમ જે, ન કરત જો નર કોય;
પાપી ઇન્દ્રિય બસબધે, જન્મસુ રહત જુગોય. ૧૬

૧૬ હે પાર્થ! એ પ્રમાણે પ્રવર્તતું ચક્ર તેને અનુસરીને જે નથી
વર્તતા [અનુષ્ઠાન નથી કરતા] તે આ લોકમાં પાપ રૂપ
આયુષ્યવાળો (નથી) ઇન્દ્રિય કરીને વિષયમાં રચનારો એવો
વ્યર્થ જીવે છે.

यस्त्वात्मरतिरेव स्यादात्मतृप्तश्च मानवः ।

आत्मन्येव च संतुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते ॥૧૭॥

પણ જે હોય આત્મરત, આત્મતૃપ્ત પણ સોય;
આત્મામાં સંતુષ્ટ તો, તેને કર્મ ન હોય. ૧૭

આતમ સંસંતુષ્ટ જે, આતમ સો રત હોય;
તૃપ્ત જુ આતમ સો રહો, તાહિ ન કરને કોય. ૧૭

૧૭ જે મનુષ્યો આત્મામાંજ રત, આત્માએ [આત્માનંદ] તૃપ્ત,
આત્માને વિષેજ સંતુષ્ટ તેને કર્મ (તે) કન્ય નથી.

नैव तस्य कृतेनार्थो नाकृतेनेह कश्चन ।

न चास्य सर्वभूतेषु कश्चिदर्थव्यपाश्रयः ॥૧૮॥

તેને કર્મ અકર્મથી, પુણ્ય પાપ નહિ આહિ;
મોક્ષાર્થ સૌમાં નહીં, તેને આશ્રય કાંઈ. ૧૮

તાહિ ક્રિયેતે પુણ્ય નહિ, બિન કાનહો નહિ દોષ;
બ્રહ્માદિક સૌ કાજ નહિ, આત્મહિ બધો મોક્ષ. ૧૮

* ૧૪ કર્મથી વિષ્ણુને ઉત્પન્ન; બ્રહ્મ યજ કર્મને વિષે કહ્યું છે; કર્મમાંથી અવશ્ય
પાળવા.

*૧૮ તેને કર્મ કરવાથી અર્થ [પુણ્યલાભ] નથી; ન કરવાથી કોઈપણ [અર્થકે અનર્થ] નથી જ્ઞાનવિષયમાં; એને સર્વ પ્રાણીઓને વિષે અર્થ આશ્રય નથી.

તસ્માદસક્તઃ સતતં કાર્યં કર્મ સમાચર ।

અસક્તો દ્વાચરન્કર્મ પરમાર્જોતિ પૂરુષઃ ॥૧૯॥

માટે નિત્ય અસક્ત રહિ, કાર્ય કર્મ કર સાર;

કરતાં કર્મ અસક્ત નર, પામે મોક્ષન, ધાર. ૧૯

અસક્ત નિરંતર કર્મ કરિ, બહત બેઠકે બાય;

અસક્ત કરમદિ કરત હૈ, પરમ પુરુષ કેં બન્ય. ૧૯

૧૯ માટે તું કહેચારહિત થઈ નિત્યતાં કર્મવ્ય તેનું સાર આચરણ કર; આસક્તિરહિત પુરુષ કર્મ કરતા છતાં મોક્ષને પામે છે.

કર્મણિવ હિ સંતિદ્વિમાસ્થિતા જનકાદયઃ ।

લોકસંગ્રહમેવાપિ સંપશ્યન્કર્તુમર્હસિ ॥૨૦॥

કર્મથીજ જ્ઞાની થયા, જનકાદી જે રાયા;

લોકાર્થે જોતાંજ તું, કરવા યોગ્યજ થાય. ૨૦

સિદ્ધિ લક્ષી જનકાદિકે, કિહે કરમ સમાજ;

લોક રીત જે દેખિકે, તુમ હું કરોજી કાજ. ૨૦

૨૦ જનકાદિક તે કર્મ કરીનેજ સારી સિદ્ધિએ આવી રહ્યા; લોકનું રક્ષણ [સ્વધર્મપ્રવર્તન] તેને જોઈને પણ કર્મ કરવાને તું યોગ્ય છે.

યથાદાચરતિ શ્રેષ્ઠસ્તત્તદેવતરો જનઃ ।

સ યથમાણં કુરુતે લોકસ્તદનુવર્તતે ॥૨૧॥

શ્રેષ્ઠ લોક જે આચરે, જન ખીજ પાણ તેજ;

પ્રમાણ પાણ તે જે કરે, કરે લોક પાણ એજ. ૨૧

જાડે જી આચરણ હી કરે, સોઈ માને આન;

તાહિ મારી સમજગ એજ, જાડે કરે જી પ્રમાન. ૨૧

૨૧ શ્રેષ્ઠ જન જે જે આચરણ કરે તે તે ખીજ જન કરે; તેં (શ્રેષ્ઠ) જે પ્રમાણ કરે [પ્રતિનિવૃત્તિ ધર્મને માન્ય રાખે] તેને અનુસરી લોક વર્તે.

ન મે પાર્થીસ્તિ કર્તવ્યં ત્રિપુ લોકેષુ કિંચન ।

નાનવાસમવાસવ્યં વર્તે એવ ચ કર્મણિ ॥૨૨॥

પાર્થ નથી ત્રણ લોકમાં, મુજને કેં કર્તવ્ય;

તોપણ વર્તુ કર્મમાં, નહિ જે કે પ્રાપ્તવ્ય. ૨૨

મોકોં કણુ કરતા નહીં, ત્રીન લોકમેં કાજ;

ન કણુ સહી લદએ ન કણુ, કરમ કરત યાસાજ. ૨૨

૨૨ હે પાર્થ! મારે ત્રણે લોકમાં કંઈપણ કર્તવ્ય નથી પ્રાપ્ત ન થાય એવું [અકર્તવ્ય] કે પ્રાપ્ત થાય એવું [અભિલાષવાળું] નથી (તોપણ) કર્મને વિષે વર્તુ છું [કર્મ કરતાજ રહું છું].

* ૧૯-૨૦ એ બંધો બંધાવણું કે આશ્રયનીને કર્મ કરવાને અશ્રય નથી. તેને પ્રાણમાત્ર (રેખાચિત્ર) પણ આશ્રય લેવાની કપડા નથી; અહીં કારણતેને વિધિનિષેધ નો આશ્રય નથી; જ્ઞાનમાં વિષયો આશ્રય છે. (૪-૧૬) એ રીતે કપડો બંધાવણું કે અતઃકર-ણની શરૂ નથી. આશ્રયજ્ઞાનમાં પુરોષને નથી ત્યાં સુધી તે યશાદિ કર્મ અવશ્ય કરવાં.

† ૨૨-૨૩-સંધ્યાવંશન, અભિવેશ, ધેડકાન, અવ્યાજતની પ્રતિપાળના એ આદિ કર્મો તો લોકને શીખવવાને.

યદિ હાહં ન વર્તેયં જાતુ કર્મણ્યતંદ્રિતઃ ।

મમ વર્ત્માનુવર્તતે મનુષ્યાઃ પાર્થ સર્વશઃ ॥૨૩॥

કદિ વર્તું નહિ કર્મમાં, સાવધાન હું સાર;

તો વર્તે મુજ રીત સૌ, મનુષ્ય સર્વ પ્રકાર. ૨૩

જો હમ કરમ નહીં કરોં, રહોં આલસી મીત;

ત્યોંહી સખ નર હોયજે, મો મારગ હી રીત. ૨૩

૨૩ હે પાર્થ આજસ રહિત હું જે કોઈ સમયે કર્મને વિષે ન વર્તું તો મનુષ્ય સર્વ પ્રકારે મારે માર્ગે અનુસરે [કોઈ કર્મ ન કરે].

ઉત્તીદેયુરિમે લોકા ન કુર્યાં કર્મ ચેદહમ્ ।

સંકારસ્ય ચ કર્તા સ્યામુપહન્યામિમાઃ પ્રજાઃ ॥૨૪॥

જો હું કર્મ કરું નહીં, થાય લોક આ બ્રહ્મ;

હું સંકર કર્તા બનું, પ્રજા કરું આ નહ. ૨૪

જો હમ કરમ નહીં કરોં, હોય સખનકો નાસ;

પ્રગટાઈ સંકર તબે, હનો પ્રજા યા આસ. ૨૪

૨૪ હું કર્મ ન કરું તો આ લોક નાશ પામે [ધર્મલોપે] વર્ણસંકરને કર્તા થાજે, એમ પ્રજાને હુંજ બ્રહ્મ કરે.

સક્તાઃ કર્મણ્યવિદ્વાંસો યથા કુર્વાતિ ભારત ।

કુર્યાદ્વિદ્વાસ્તથાસક્તધર્મીણીલોકસંગ્રહમ્ ॥૨૫॥

અજ, કર્મમાં સક્ત થૈ, કરેજ કર્મો જેમ;

લોકાર્થેજ અસંગિ બનિ, કરે જ્ઞાનિ પણ તેમ. ૨૫

મુરખ જે કરમન કરે, કરિ બહુ પ્રીત સુબાય;

લોક કાજ જ્ઞાની કરે, મન તાસોં ન લગાય. ૨૫

૨૫ હે ભારત! અણુસમજીક (લોક) કર્મને વિષે આસક્ત થઈ જેમ કરે છે તેમ લોકના ધર્મરક્ષણને ઇચ્છતા એવા વિદ્વાનો (તે) આસક્તિરહિત (કર્મ) કરે.

ન બુદ્ધિભેદં જનયેદજ્ઞાનાં કર્મસંગિનામ્ ।

જોષયેત્સર્વકર્માણિ વિદ્વાન્યુક્તઃ સમાચરન્ ॥૨૬॥

કરાવેજ સૌ કર્મ, નહિ બેદ બુદ્ધી, ધાર;

કર્મસંગિ અજ્ઞાનિની, યુક્ત આચરી સાર. ૨૬

તિનકિ બુદ્ધિ બેદ ન તજે, રહે કર્મ લપટાય;

સાવધાન જ્ઞાની રહે, મેલે ગાત બનાય. ૨૬

૨૬ વિદ્વાનું તે કર્મની આસક્તિવાળા અજ્ઞાનીઓની બુદ્ધિને ચલિત મા કરે; સાવધાન રહી આચરણ કરી સર્વ કર્મનું સેવન કરે [કે અજ્ઞાની રૂઢાએ કર્મ કરે ને નહિ તો તે ખામર ચલિત બુદ્ધિએ બ્રહ્મ થશે].

પ્રકૃતેઃ ક્રિયમાણાણિ ગુણૈઃ કર્માણિ સર્વશઃ ।

અહંકારવિમૂઢાત્મા કર્તાહમિતિ મન્યતે ॥૨૭॥

કરાય સૌ, ઇન્દ્રિય વડે, કર્મો અર્જુન જેહ;

કર્તા તેના હુંજ ઇમ, વિમૂઢ માની લેહ. ૨૭

માયા કરિ યુજી કરત હૈ, સખે કરમ યહ જન;

અહંકાર કરિ મૂઢ જે, લેત આપનકો માન. ૨૭

૨૭ પ્રકૃતિના યુજીએ કરાય છે એવાં કર્મોને વિષે અહંકાર મૂઢ આત્મા તે હું કર્તા એમ માને છે.

*તત્ત્વવિદુ મહાવાહો ગુણકર્મવિભાગયોઃ ।

ગુણા ગુણેષુ વર્તેત્ત ઇતિ મત્વા ન સજ્જતે ॥૨૮॥

પણ ગુણ કર્મધિ આત્મને, ભિન્ન જાણે જોઈ;
ઈદ્રિય વર્તે વિષયમાં, માની અકર્તા રહે. ૨૮

ગુણ ચૌર કર્મ બિભાગસે, જનત તાવશ્ચ હાય;
ઈદ્રિય બિષયનસે લગી, આપ મગન નહિ હોય. ૨૮

૨૮ હે મહાવાહુ! ગુણકર્મ વિભાગને યથાર્થ જાણનારા તે, ગુણ પોતાના વિષયવિષે વર્તે છે (એમ) માની આસક્ત થતા નથી.

પ્રકૃતેર્ગુણસંમૂદાઃ સજ્જંતે ગુણકર્મસુ ।

તાનકૃત્સ્ત્વિદો મંદાન્કૃત્સ્ત્વિન્ન વિચાલયેત્ ॥૨૯॥

સજ્જ થાય ગુણ કર્મમાં, પ્રકૃતી ગુણથી અજા;
તે અજ્ઞાની મંદને, બેદ નહિ સર્વજ્ઞ. ૨૯

માયા ગુણ કરિ મૂઠ જો, રહે બિષય લોલાય;
અજ્ઞાની કે જ્ઞાની તિનહે, તામન કયુ ન ચલાય. ૨૯

૨૯ પ્રકૃતિના ગુણે મૂઠ તે ઈદ્રિયગુણ સમુદ્ધિ કર્મને વિષે આરાધન થાય છે. તે મૂઠ મંદમતિને સર્વ જાણનારા જ્ઞાની ગણિત ન કરે! (કર્મચક્રી.)

મયિ સર્વાણિ કર્માણિ સન્ન્યસ્યાધ્યાત્મચેતસા ।

નિરાશીર્નિર્મમો ભૂત્વા યુદ્ધચરત્ત વિગતજ્જરઃ ॥૩૦॥

અધ્યાત્મ ચિત્ત વડે સહ, અર્પી મુજને કર્મ;
ઈન્દ્રિયા મમતા તાપને, મૂકી કર યુદ્ધ ધર્મ. ૩૦

ચિત્ત અધ્યાત્મ આનિદે, કરમન મોમન રામ;
અહંકાર મમતા તજો, શુદ્ધહૃદય અભિલાષ. ૩૦

૩૦ આત્માને વિષે ચિત્ત રાખીને સર્થ કર્મ મારે વિષે સમર્પા નિષ્કામ, મમતાશઢિત થઈને [શિક્ષક૩૫] જ્વર વિનાનો તું યુદ્ધ કર.

યે મે મતમિદં નિત્યમનુતિષ્ઠંતિ માનવાઃ ।

શ્રદ્ધાવંતોનસૂયંતો મુચ્યંતે તેઽપિ કર્મભિઃ ॥૩૧॥

આ મુજ મતથી માનવો, સદાય વર્તે જોઈ;
અનિદતાં રાખી શ્રદ્ધા, છૂટે કર્મધિ તેહ. ૩૧

જિનકો દ્વેષામે રમત, શ્રદ્ધા સો ગહિ લેત;
તિનકે જિયમે કરમ દે, કરમ તજો કરિ ચેત. ૩૧

૩૧ શ્રદ્ધાવંત, નિંદા ન કરનારા જે માનવ આ મારા મતને વળગી રહે છે તે પણ કર્મ કરીને મુક્ત થાય છે.

યે ત્વેતદમ્યમૂયંતો નાનુતિષ્ઠંતિ મે મતમ્ ।

સર્વજ્ઞાનવિમૂઢાંસ્તાન્વિદ્ધિ નષ્ટાનચેતસઃ ॥૩૨॥

પણ જે આને નિંદતાં, વર્તે નહિ મુજ રીત;
તે મૂઢાને જાણ તું, નષ્ટ વિવેક રહીત. ૩૨

જો મેરે મહ મત હિકો, કરત શુ દોષ લગાય;
સો મૂરખ જનત નહીં, દે અચેતકે બાય. ૩૨

૩૨ જેઓ એ મતના દ્રેષી થઈ એ મારા મતને નહિ પાળે તેઓને સર્વજ્ઞાનાવમૂઢ વિવેકશઢિત નષ્ટ એવા જાણ.

* તત્ત્વજ્ઞાની આત્માને ઈદ્રિયથી જુદો માને છે અને ઈદ્રિયથી તથા કર્મથી જુદો છે એમ માને છે એટલે કર્મથી લેપાતા નથી.

સદૃશં ચેષ્ટતે સ્વસ્થાઃ પ્રકૃતેર્જ્ઞાનવાનપિ ।

પ્રકૃતિં યાંતિ ભૂતાનિ નિમ્નહઃ કિં કરિષ્યતિ ॥૩૩॥

મૃતીને સૌ અનુસરે, કરશે નિમ્નહ ક્રમ;
મૃતી સરખું આચરે, જ્ઞાનવાન પણ એમ. ૩૩

જ્ઞાનવંતહી કરત દે, અપની પ્રકૃતિ સમાન;
સખકોઉ નિજ પ્રકૃતિ સખ, રોકે તે શુ અજન. ૩૩

* ૩૩ જ્ઞાનવાન પણ પોતાની પ્રકૃતિના સરખી ચેષ્ટા કરે છે [ગુણ પ્રમાણે વર્તે છે], પ્રાણીઓ પ્રકૃતિ બાળી વળે છે [પૃથ્વ સંસ્કાર પ્રમાણે] તે અટકાવ કેમ કરશે.

ઈંદ્રિયસ્યેદ્રિયસ્યાર્થે રાગદ્વેષૌ વ્યવસ્થિતૌ ।

તયોર્ન વશમાગચ્છેત્તૌ હ્યસ્ય પરિપંથિની ॥૩૪॥

ઈદ્રિયના, વિષયો વિશે, રાગ દ્વેષ બે જોઈ;
તેને વશ થાવું નહીં, શત્રુ એના તેહ. ૩૪

તથા ઈદ્રિયનકે [ગમે], રાગ દ્વેષ બે હોય,
નિનકે સખ તર જનહિ, રોકે ન ચારિ સમ જોય. ૩૪

૩૪ પ્રત્યેક ઈદ્રિયનો પોતપોતાના વિષયમાં રાગદ્વેષ અવશ્ય હોય (તોષણ) સમુદ્ધિએ તેને વશ ન થવું (કેમકે) તે રાગદ્વેષ કરવાણમાર્ગના ચાર છે.

ઐયાન્સ્વધર્મો વિગુણઃ પરધર્માત્સ્વનુષ્ઠિતાત્ ।

સ્વધર્મે નિધનં શ્રેયઃ પરધર્મો મયાવહઃ ॥૩૫॥

પર ધર્માચરવા થકી, શ્રેય વિગુણ નિજ ધર્મ;
સ્વધર્મમાં મરવું ભલું, ભય આપે પર ધર્મ. ૩૫

નૂન હોય જો નિજ ધરમ, પરતે અધિકો માન;
નીધન ભલી નિજ ધરમમાં, પરધરમહિ ભય જન. ૩૫

† ૩૫ સાંજોપાંગ અનુષ્ઠેલા પરધર્મથી અંગહીન સ્વધર્મ તે શ્રેયકર; સ્વધર્મમાં મરણ (તે) શ્રેય પરધર્મ તે બયદેનારા છે. [સાર: લાગતા પારકા ધર્મથી સદોષ ભાસતો પોતાનો ધર્મ ભલો; પારકા ધર્મના આચરણથી નરકલક્ષણકળ પમાય.]

અર્જુન ઉવાચ ॥

અથ કેન પ્રયુક્તોયં પાપં ચરતિ પુરુષઃ ।

અનિચ્છન્નપિ વાર્ણ્યેય બલાદિવ નિયોજિતઃ ॥૩૬॥

પણ બળથી ચાલેલ વત, કૃપણ, ન ઇચ્છે તોય;
પુરુષ આચરે પાપ, એ, કુણે પ્રેરિત હોય. ૩૬

કહિયે પ્રેરે કૈનકે, પુરુષાદ કરત શુ પાપ;
યાકો ઇચ્છા નાહિ પુનિ, કર્મ દેત સંતાપ. ૩૬

૩૬ હે કૃપણ! [વિવેકબળે અનર્થરૂપ પાપ કરવાને] ઇચ્છા ન કરતો છતે બળાદારે ચાલ્યેલો થાય તે કોનો પ્રેરેલો પાપકર્મ આચરે છે?

* ૩૬ ૨૪નો ભાવાર્થ કે જ્ઞાની ને અજ્ઞાની બંને પૂર્વ સંસ્કાર પ્રમાણે કર્મ કરે છે—અંતર આટલા કે જ્ઞાની ઈદ્રિયને વશ રાખી આરાધિત વિના માત્ર એકારૂપ કર્મ કરે છે અને અજ્ઞાનીઓ તેમ કરો શકતા નહો તેથી. વિષયના મોહમાં વધારે પડાય છે. જ્ઞાની સ્વવશ છતાં પૂર્વ સંસ્કારને મોટે બળે અનિત યાય કદાપિ તો પણ તે પાછા જલ્દા જામ અપવી જાય છે. મોટે શાસ્ત્રમાં કહેલાં વિ-ધિનિષેધવાળાં કર્મની શિક્ષાથી પ્રાણીઓએ મનને ઈદ્રિયને વશ રાખવો.

† ૩૬૨ કહ્યું કે સ્વભાવની પ્રવૃત્તિને ધર્મવિચારે અટકાવવો; પ્રકૃતિ યુદ્ધન વિષે પ્રવર્તનારો તેને આટલો એ ધર્મવિચારે અટકાવો શક ન કરતું જોઈએ; એવા અશુનનો ભાવ જાણી કૃષ્ણે કહ્યું તારી પ્રકૃતિ યુદ્ધવિષે જ્ઞાનારો તો તે પ્રકૃતિને આટલે શાન્નકત જે ધર્મ છે તેનું જ આચરણ કરે; અહિંસા એ ધર્મ તારી પ્રકૃતિવાળાને માર નથી; એ ધર્મ પ્રાણીને અવશ્ય પાળવાનો છે. અહિંસારૂપ ધર્મ તું મોહથી પાળજા જઈશ પણ તારી પ્રકૃતિ તારી પાસે બસાટકારે ચુક કરાવશે.

શ્રીમદભગવાનુવાચ ॥

કામ એષ ક્રોધ એષ રજોગુણસમુદ્ભવઃ ।

મહાશનો મહાપાપ્મા વિદયેનામિહ વૈરિણમ્ ॥૨૭॥

રજોગુણથી થાય એ, કામ, ક્રોધ પણ એવજ;

મહા પાપિ ખડુ અહારિ, અહિં, જાણુ શત્રુ એનેજ. ૩૭

મદ જુ કામ અર ક્રોધ દે, રજો ગુણહિતે હોય;

ક્રમશઃ પૂરત હોઈ નહીં, પાપીકો આરિ જન્ય. ૩૭

૩૭ એ પ્રેરણા કરનાર કામ (છે; ને એ અનુષ્ઠિત થયે) એજ ક્રોધ છે, રજોગુણથી ઉપજેલા. મોટું ભોજન (વિષયભોગરૂપ) જેવું, મહાપાપરૂપ, મોક્ષપાપમાં વૈરી એવો અને જાણુ.

ધૂમેનાત્રિયતે વાંહયયાદુદર્શો મલ્લેન ચ ।

યથોલ્લેનાવૃતો ગર્મસ્તજા તેનેદમાવૃતમ્ ॥૨૮॥

પ્રાદિત અગ્ની ધૂમથિ, દર્પણ મલથી જેમ;

ગર્મ જરાયુને કરી, જ્ઞાનજ તેણે એમ. ૩૮

અગ્નિત ઢક્યો જ્યો ધૂમસો, દર્પણ મલકે માય;

ગર્મ તંતુ જાડસો ઢક્યો, ત્યો યદ તાલી બાય. ૩૮

૩૮ જેમ ધુમાડે અગ્નિ (ને) મળે દર્પણ વેદિત થાય, જેમ ગર્મ પડે દંકાયેલા હોય તેમ કામે જ્ઞાન આચ્છાદિત છે.

આવૃત્ત જ્ઞાનમેતેન જ્ઞાનિનો નિચૈરિણા ।

કામરૂપેણ કૌતેય દુષ્પૂરેણાનલેન ચ ॥૨૯॥

નિત્ય વૈરિ એ જ્ઞાનિનો, કામ રૂપ દુષ્પૂર્ણ;

અગ્ની, તેણે ઢાંકિયું, જ્ઞાન પાર્થ સંપૂર્ણ. ૩૯

જ્ઞાનહિકો અગ્નિન ધન, વૈરી રાખ્યો ઢાપિ;

કામરૂપ દુઃસહ અગ્નિ હૈ, સદે ન કોઝી ઢાપિ. ૩૯

૩૯ એ સદાના વૈરીએ જ્ઞાનીનાં જ્ઞાનને આવરી મૂક્યું છે. હૈ કૌતેય! કામરૂપ ન ધરાતા એવો અગ્નિયજ.

ઇન્દ્રિયાણિ મનો બુદ્ધિરસ્યાષ્ટાનમુચ્યતે ।

એતૈર્વિમોહયલેષ જ્ઞાનમાવૃષ્ય દેહિનમ્ ॥૩૦॥

એને, મનમતિ ઇન્દ્રિયો, આશ્રય, તેણે સાર;

કરે છવને મોહ એ, ઢાંકિ જ્ઞાન નિરધાર. ૪૦

ઇન્દ્રિય મન અર બુદ્ધિ દે, એહિ રૈર કો જ્ઞાન;

છન કરિકે નાસન જુદે, જ્ઞાનહિકો અગ્નિન. ૪૦

૪૦ એને [કામને] ઇન્દ્રિયો, મન, બુદ્ધિ એ આશ્રય રથાન ઢાંકિયે; (કામ) ઇન્દ્રિયાદિકે જ્ઞાનને ઢાંકી છવને મોહ પમાડે છે.

તસ્માર્ત્વામિદ્રિયાપ્યાદૌ નિયમ્ય મરતર્ષમ ।

પાપ્માનં પ્રજહિ જ્ઞેન જ્ઞાનવિજ્ઞાનનાશનમ્ ॥૩૧॥

માટે ઇન્દ્રિયને પ્રથમ, પરા કરિ એને મૂક;

ટળે જ્ઞાન વિજ્ઞાન, એ પાપીથીજ અચૂક. ૪૧

અર્ચુન તાને પાંદલહી, તું ઇન્દ્રિયનકો રોક;

હરત જ્ઞાન વિજ્ઞાન જે, સો યદ પાપી ઠોક. ૪૧

૪૧ હે પ્રેષ આરત! માટે તું પ્રથમ ઇન્દ્રિયને નિયમમાં રાખી જ્ઞાનવિજ્ઞાનના નાશ કરનાર કામનો અવશ્ય નાશ કર.

ઇન્દ્રિયાણિ પરાપ્યાહુરિન્દ્રિયેભ્યઃ પરં મનઃ ।

મનસસ્તુ પરા બુદ્ધિયોં બુદ્ધેઃ પરતસ્તુ સઃ ॥૩૨॥

વિષય થડી પર ઇન્દ્રિયો, છે પર એથી મન;

મનથી પર બુદ્ધીજ છે, પર તેથી આત્મનં. ૪૨

ઇન્દ્રિયાં સુતનતેં પરેં તિનકેપર મન જ્યે;

મનકે પરે જુબુદ્ધિ દે, તાપે આતમ સોય. ૪૨

જ્ઞાનેન્દ્રિયો તે દેહના ખીળે અગોચકી શ્રેષ્ઠ, મનથકી બુદ્ધિ શ્રેષ્ઠ (ને) બુદ્ધિથકી જે પર તે તો આત્માજ છે.

एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा संस्तभ्यात्मानमात्मना ।

जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरासदम् ॥३३॥

એમ જાણિ પર, બુદ્ધિથી, કાર મન ધીચેસ્થીર;

જીત દૂરાસદ શત્રુ એ, કામરૂપ રાણધીર. ૪૩

આતમ લખિ બુદ્ધિ તેંપરે, મનકોં કરિ ખસમાહ;

કામરૂપ આરિ દુઃસહ હૈ, મારિ ડારોનર નાહ. ૪૩

૪૩ એ પ્રકારે બુદ્ધિથકી પરને [આત્માને] જાણી આત્માએ [શુદ્ધ-બુદ્ધિ કરીને] આત્માને [પ્રાતાના મનને] નિશ્ચયરૂપ કરીને કામજ છે રૂપ જેવો એવો (વળી) દુઃખે કરીને પણ સાચ ન થઈ શકે એવા શત્રુનો નાશ કર.

ઇતિશ્રી ભગવદ્ગીતા ઉપનિષદ્માં બ્રહ્મવિધાને વિષે

યોગ શાસ્ત્ર સંબંધી શ્રીકૃષ્ણાર્જુનના સંવાદમાં

કર્મેયોગ નામનો ત્રીજો અધ્યાય ॥ ૩ ॥

અધ્યાય ૪ થો.

શ્રીમદભગવાનુવાચ ॥

इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवानहमव्ययम् ।

विवस्वान्मनवे प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत् ॥ १ ॥

કચો સૂર્યને યોગ આ, અવ્યય, મેં નિરધાર,

સૂર્યે મનુને તેમણે, ઇક્ષ્વાકુને સાર. ૧

યદ જોગ હૈ મેં કહ્યો, પહિલે રવિસોં જ્યે;

તિનહુ તમે મનુસોં કહ્યો, મનુ ઇક્ષ્વાકુ સિકાય. ૧

૧ કાળે નાશ ન પામે તેવો યોગ [કર્મેયોગ] મેં પૂર્વ સૂર્યને, સૂર્યે મનુને (ને) મહાએ ઇક્ષ્વાકુને કહ્યો હતો.

एवं परंपराप्राप्तमिमं राजर्षयो विदुः ।

स कालेनेह महता योगो नष्टः परंतप ॥ २ ॥

રાજર્ષી જાણેછ, ઇમ, પ્રાપ્ત પરંપર એહ,

મહત કાળના અંતરે, નાશ થયો છે જેહ. ૨

પરંપરાયા જોમકો, જ્ઞાનત હૈ ઋષિ રાય;

દિન ખૂદત ખીતે મયે, સોઈ જોગ નસાય. ૨

૨ એમ પરંપરાપ્રાપ્ત એ યોગ રાજર્ષિયોએ જાણ્યો હતો; હે સત્-તાપ! આ લોકમાં તે યોગ કળેકરીને નષ્ટ થયો.

સ એવાયં મયા તેડય યોગઃ પ્રોક્તઃ પુરાતનઃ ।

મક્તોસિ મે સત્વા ચેતિ રહસ્યં હૈતદુત્તમમ્ ॥ ૩ ॥

તેજ પુરાતન યોગ આ, રહસ્ય ને ઉત્તમ

કથો તને મેં આજ, તું, ભક્ત સખા સત્તમ. ૩

વહૈ પુરાનો જોગ નૈ, તોકોં દિયો ખતાય;

ભતે તું મોખીત હૈ, ચૈર હુ ભક્ત ન બાય. ૩

૩ તેજ એ પુરાતન યોગ આજ મેં તુને કહ્યો; તું ભક્ત છે વળી મારો સખા છે મારો; એ ઉત્તમ રહસ્ય છે.)

અર્જુન ઉવાચ ॥

અપરં ભવતો જન્મ પરં જન્મ વિવસ્વતઃ ।

કથમેતાદ્વિજાનીયાં ત્વામદૌ પ્રોક્તવાનિતિ ॥ ૪ ॥

જન્મ આપનો આ સમય, સૂર્ય તણો તો પહેલ,

હું એ જાણું કેમ, જો, આપે પ્રથમ કહેલ. ૪

તુમનો પ્રગટહો અમે, રવીપુરાતન દેવ;

તુમહી કથનાઓં કહ્યો, જનો આહત બેવ. ૪

૪ તારો જન્મ આ કાળે (ને) સૂર્યનો પૂર્વ કાળમાં (તો) તે પ્રથમ કહ્યો એમ હું કેમ જાણીશકું ?

શ્રીભગવાનુવાચ ॥

બહૂનિ મે વ્યતીતાનિ જન્માનિ તવ ચાર્જુન ।

તાન્યહં વેદ સર્વાણિ ન ત્વં વેદ્ય પરંતપ ॥ ૫ ॥

થયા જન્મ મુજ બહુ વહી, તારા પાણ કૈતેય,

જાણું હું તેં સર્વને, તું જાણે નહિ જય. ૫

તેરે અરુ મેરે જનમ, જીત ગયે બહુ વાર;

તું તિનકો જનત નહીં, હૈ જનત નિરધાર. ૫

૫ હે અર્જુન ! મારા (ને) તારા બહુએ જન્મ થઈ ગયા છે; શત્રુતાપ ! તે સર્વ હું જાણું છું [અનાદ્યત્તજ્ઞાનશક્તિયે] તું નથી જાણતો [ધર્માધર્મની ભેદ બુદ્ધિને લીધે.]

અજોપિ સન્નાવ્યયાત્મા મૂતાનામીશ્વરોપિ સન્ ।

પ્રકૃતિ સ્વામધિષ્ઠાય સંભવામ્યામમાયયા ॥ ૬ ॥

અજ, અવિનાશી, ઇશ હું, ભૂતોનો, પાણ સાર,

સ્વીકારી નિજ પ્રકૃતિ હૈ, ઇચ્છાયે અવતાર. ૬

અજ અવિનાશી પ્રગટ હૈ, જગત ઇશ કરતાર;

અપની ઇચ્છા તેં લેહો, સત્ત મુગત અવતાર. ૬

* ૬ હું નાશરહિત, જન્મરહિત, પ્રાણીઓનો નિયંત્રા છતે ચોતાની પ્રકૃતિનો આશ્રય કરીને (શુદ્ધસત્ત્વ ગુણવાળી અતિ પ્રકાશની આકૃતિ ધરીને) ઉત્પન્ન થાઉં છું આત્મભાષાએ [સ્વેચ્છાએ.]

યદા યદા હિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્ભવતિ ભારત ।

અમ્યુત્યાનમધર્મસ્ય તદાડડ્યાનં સૃજામ્યહમ્ ॥ ૭ ॥

થાયજ હાની ધર્મની, જ્યારે ભારત વીર,

પૃહી થાય અધર્મની, ત્યારે ધરું શરીર. ૭

અર્જુન હાનિ સુજગતમે, પરે ધરમરે બાય;

અહત અધર્મ જહો જહો, તણ હોં જન મન આય. ૭

૭ હે ભારત ! જ્યારે જ્યારે ધર્મની બાનિ [શીલ્પતા] (ને) અધર્મની અધિકાર થાય છે ત્યારે હું ચોતે શરીર ધારણ કરું છું.

પરિત્રાણાય સાધુનાં વિનાશાય ચ દુષ્કૃતામ્ ।

ધર્મસંસ્થાપતાર્થાય સંભવામિ યુગે યુગે ॥ ૮ ॥

પરવા રક્ષા સાધુની, પાપીઓને ડાર,

ધર્મ સ્થાપવા હું ધરું, યુગ યુગમાં અવતાર. ૮

સાધુનકી રચ્છા કરો, પાપિ ન ડારો માર;

થાપત રીત સુધરમકી, જુગ જુગ માહિ બિચાર. ૮

૮ સાધુનું સર્વ પ્રકારે રક્ષણ કરવાને, પાપીઓનો નાશ કરવાને યુગે યુગે અવતાર લઉં છું.

જન્મ કર્મ ચ મે દિવ્યમેવં યો વેતિ તત્ત્વતઃ ।

ત્યક્તા દેહં પુનર્જન્મ નૈતિ મામેતિ સોડર્જુન ॥ ૯ ॥

જાણે તત્ત્વણિ દિવ્ય મુજ, જન્મ કર્મ ઇમ જોહ,

દેહ તણ પામે મને, નહિ ફરિ જન્મે તેહ. ૯

મેરે જનમરુ કરમકો, તત્ત્વ લહે જો જન;

દેહ તજે મોકોં મિલે, બહુ રિત જનમે આન. ૯

૯ હે અર્જુન ! મારું જન્મ ને કર્મ એ પ્રકારે દિવ્ય [અલૌકિક, કેવળ લોકના અનુભવનેજ મારું] જે કોઈ તત્ત્વથી [યથાર્થ] જાણે તે દેહ છોડ્યા પછી દિહાભિમાન છોડા દીધાને લીધે ફરીથી જન્મ લેતો નથી, મારીજ પાસે આવે છે.

વીતરાગમયક્રોધા મન્મયા મામુપાશ્રિતાઃ ।

બહવો જ્ઞાનતપસા પૂતા મદ્ભાગવમાગતાઃ ॥ ૧૦ ॥

મૂકિ રાગ ભય ક્રોધને, મુજ આશ્રિત મુજબુદ્ધ,

બહુ પામ્યા મુજ ભાવને, જ્ઞાન તપેં થઈ શુદ્ધ. ૧૦

રાગ ક્રોધ ભય તજે, મો મેં રાગે બાય;

બહુત જ્ઞાનિ તપ કરિ ગયે, મોહિ માંડ સગાય. ૧૦

૧૦ રાગ ક્રોધ ભય ગયલાં જેતાં એવા, મારે બિરે એકનિષ્ઠ એવા, મારોજ આશ્રય કરી રહેલા એવા, જ્ઞાનતપે પવિત્ર એવા બહુાંક જણ મારા ભાવને [સાધુન્યને] પામ્યા.

યે યથા માં પ્રપદંતે તાંસ્તથૈવમજ્ઞામ્યહમ્ ।

મમ વર્માનુવર્તંતે મનુષ્યાઃ પાર્થ સર્વેશઃ ॥ ૧૧ ॥

જેમ નરો મુજને ભજે, તેમ ભજું હું સાર,

પાર્થ ભજે સૌ માનવો, મુજને સર્વ પ્રકાર. ૧૧

જો મોકોં જૈસે ભજે, તોકોં ત્યો ફલ દેત;

અર્જુન નર સખ જગતમો, મોમારગ ગહિલેત. ૧૧

* ૧૧ જેઓ જે પ્રકારે [સકામ જૂઠી જૂઠી ઇચ્છાએ કે નિષ્કામ] મને ભજે છે તેઓને તેહુંજ ફળ આપી અનુમદ કરું છું; પાર્થ ! મનુષ્યો સર્વ પ્રકારે મારાજ લજનમાર્ગમાં વર્તે છે.

કાંસંતઃ કર્મણાં સિદ્ધિ યજંત રહ દેવતાઃ ।

ક્ષિપ્રં હિ માનુષે લોકે સિદ્ધિર્ભવતિ કર્મજા ॥ ૧૨ ॥

અહીંજ દેવોને ભળે, કર્મસિદ્ધિ ઇષ્ટનાર,
થાય પાર્થ આ લોકમાં, કર્મસિદ્ધિ તરફના. ૧૨

કરમ સિદ્ધિકી આદ કરી, પૂજત દેવ ન લોપ;
કરમ ક્રિયે નર લોકમે, સિદ્ધિ બે ગદ્દિ હોય. ૧૨

* ૧૨ આ લોકમાં કર્મની સિદ્ધિના ઇલાવે (૧૨) દેવતાઓને યજે છે (તેઓને) કર્મજન્ય સિદ્ધિ પહેલીજ થાય છે.

ચાતુર્વર્ણ્ય મયા સૃષ્ટં ગુણકર્મવિભાગઃ ।

તસ્ય કર્તારમપિ માં વિદ્યચકર્તારમવ્યયમ્ ॥ ૧૩ ॥

ગુણ કર્મોના ભેદથી, સૃષ્ટ ભત એ આર,
કર્તા તેના પણ મને, અકર્તા અવ્યય ધાર. ૧૩

આર બરન મે રચે કરી, ગુન આર કરમ બિભાગ;
અકરત કર્તા હો રહ્યાં, નહિ મોહો અનુરાગ. ૧૩

† ૧૩ મેં ગુણકર્મ વિભાગે આર વર્ણ (આદ્યણાદિ) ઉત્પન્ન કર્યા; તેના કર્તા છતે મને અકર્તા, અવ્યયજ નહીં.

ન માં કર્મોણિ લિપંતિ ન મે કર્મફલે સ્પૃહા ।

इति मां योऽभिजानाति कर्मभिर्न स बद्धयेत् ॥ ૧૪ ॥

કર્મ મને લેપે નહીં, નહિ ઇચ્છા ફલમાંય,
જાણુ મુજને એ રિતે નહિ કર્મે બંધાય. ૧૪

કરમ ન મોં કાં લગત હે, મોહિ ન ફલકી આહ;
એસે જન મો કાં લખે, કરમ ન બાંધત તાહ. ૧૪

† ૧૪ મને કર્મ લેપતાં નથી, કર્મફળને વિષે મારે સ્પૃહા નથી એમ
જે મને જાણુ તે કર્મ કરીને બંધાતા નથી.

एवं ज्ञात्वा कृतं कर्म पूर्वैरपि मुमुक्षुभिः ।

कुरु कर्मैव तस्मात्त्वं पूर्वैः पूर्वतरं कृतम् ॥ ૧૫ ॥

કર્મોં પૂર્વે મુમુક્ષુએ, કર્મોં જાણી એમ
માટે તું પણ પૂર્વથી, થતાં કર્મ કર તેમ. ૧૫

જે આહત હે મુક્તિકોં, કરમ કરે મનઘાય;
ત્યાંહી કરમ કરો સદા, પહિલનકો મતપાય. ૧૫

† ૧૫ એ પ્રકારે જાણીને પૂર્વે મુમુક્ષુ જનોએ પણ કર્મ કર્યાં છે માટે
તું પૂર્વે થઈ ગયેલાએ બહુ પૂર્વે જે કર્યું તે કર.

किं कर्म किमकर्मेति कवयोप्यत्र मोहिताः ।

तत्ते कर्म प्रवक्ष्यामि यज्ઞાત્વા મોક્ષયસેઽશુભાત્ ॥ ૧૬ ॥

શું અકર્મને કર્મ છે, કવિ પણ એમાં મોય,
તુજને કાં તે કર્મ જે, જાણિ અશુભને ખાય. ૧૬

કોન અકરમ સુકરમકોં, રહતજી પાડત મોહ;
મુગત કાજ સોઈ કર્મ મેં, કહે દેત હોં તોહ. ૧૬

† ૧૬ કર્મ શું અકર્મ શું એ વિષયમાં પડિત પણ મોહ પામ્યા છે.
હું તે કર્મ તુને કહીશ કે જેને જાણીને તું અશુભયકી (સંસાર-
રથકી) સુકત થઈશ.

* મારો સાક્ષાત્ કૌંશ જ્ઞાનપાળવનો કશિજી હોવાથી તેણે કહ્યું મોહ બળે છે.

† જ્ઞાનપાતિના કરળની પહેલાના કાળમાં પૂર્વેકાએ કર્મ કર્યાં છે, તેમ
તું પણ કર.

कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बोद्धव्यं च विकर्मणः ।

अकर्मणश्च बोद्धव्यं गहना कर्मणो गतिः ॥ ૧૭ ॥

કર્મ તથા વીકર્મનું, તત્ત્વ જાણુવા ચોખ્ય,
અકર્મનું પણ એમ, એ, કર્મગતી દુર્મોખ્ય. ૧૭

બંકે હીથે કરમ હે, ચૌર વિકરમ સુભાય;
સુનિ અકરમ ગતિ જોયહે, ગહન કરમકે હાય. ૧૭

† ૧૭ વિદિત કર્મ શું તે જાણુવું, વિકર્મ-નિવિદ્યકર્મ તે પણ જાણુવું
વળી અકર્મ (શાસ્ત્રોક્ત રીતિરે તત્ત્વ જ્ઞાનવાને કર્મનો ત્યાગ
કરવો) તે જાણુવું ચોખ્ય છે, કર્મની ગતિ ગહન (છે.)

कर्मण्यकर्म यः परयेदकर्मणि च कर्म यः ।

स बुद्धिमान्मनुष्येषु स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत् ॥ ૧૮ ॥

જે અકર્મ તો કર્મમાં, કર્મ અકર્મમાં જોય,
એજ યોગી તે લોકમાં, સર્વ કર્મકૃત હોય. ૧૮

કરમન માંજ અકરત જે, લખે અકરમન કરમ;
બુદ્ધિવંત તિના સળકિયો, મટે મનકે બરમ. ૧૮

• ૧૮ કર્મને વિષે અકર્મ ભાવે (ને) અકર્મને વિષે કર્મ ભાવે જે જોય
તે મનુષ્યમાં બુદ્ધિમાન; તે યુક્ત (યોગી) હોઇને સર્વ કર્મકર્તા
(જાણુવો.)

यस्य सर्वे समारम्भाः कामसंकल्पवर्जिताः ।

ज्ञानाभिदग्धकर्मणि तमाहुः पण्डितं बुधाः ॥ ૧૯ ॥

જેના સૌ આરંભ છે, ફલ સંકલ્પ રહીત,
જ્ઞાન વડે તે શુદ્ધને, જ્ઞાની કહે પંડીત. ૧૯

બંકે સળ આરંભ નિજ, બિના કામના હોત;
તસો પંડિત કહત જિન, દેહ કરમકો ગોત. ૧૯

† ૧૯ જેનાં સર્વે કર્મ કામસંકલ્પે વર્જિત છે, (જેણે) જ્ઞાનાભિયે કર્મને
બાળી નાખ્યાં છે તેને જ્ઞાનિયો પંડિત કહે છે.

त्यक्त्वा कर्मफलासंगं नित्यतृप्तो निराश्रयः ।

कर्मण्यभिप्रवृत्तोऽपि नैव किञ्चित्કરોતિ સઃ ॥ ૨૦ ॥

મૂકે કર્મ ફલ સંગ, વિણ આશ્રય, તૃપ્ત હમેશ,
કર્મ કરે જો કે સદા, તોય કરે નાહ લેશ. ૨૦

કર્મ ફલ ન છોડે સદા, તૃપ્તિ કરે નહિ આસ;
તાકોં કરમન કરતહી, લગે ન ભવકી ફાંસ. ૨૦

૨૦ કર્મફળની આસકિતનો ત્યાગ કરી નિત્ય તૃપ્ત, નિરશિમાન રહી
કર્મને વિષે પ્રવર્તે તો તે કાંઈ કર્મ કરતો નથી (એમ જાણુવું).

* આત્મા તો અકર્મ છે-હું કંઈ કરતો નથી-એમ કર્મની અભાવ બુદ્ધિએ
અભિમાનરહિત થઈ રહેના થઈ શકે કર્મ કરે, વળી મિથ્યા માનેલાં કર્મ છોડે
પણ જ્ઞાનપાતિના સાધનરૂપ જાણી તેને કરે તે બુદ્ધિમાન. ઇશ્વરાર્થે કર્મ તે
અકર્મજી છે માટે તે કરવું; વળી શાસ્ત્રવિદિત કર્મ ન કરવાથી દોષ લાગે માટે
તે ન કરવાં એ કે અકર્મ તેને વિષે કૌંશબુદ્ધિ રાખવી અહીં. જેમાં જ્ઞાન-
પાતિવિષયમાં પાશન આવે તેમાં કર્મ કરવાં. સારાંશ કે જે કર્મકૃત બંધન
નહિ તે અકર્મ અને અકર્મથી-કર્મ ન કરવાથી દોષ છે માટે કરવું ને કર્મ
એમ કે સમજે છે તે ખરું સમજે છે.

† કર્મ અવજ્ઞાનદ્વારા ચિત્તશુદ્ધિ તથા તત્ત્વને વિચારે જ્ઞાનાગ્નિ પ્રગટ થાય છે.

નિરાશીર્યતચિત્તાત્મા સ્વકર્તૃવપરિમ્હઃ ।

શારીરં કેવલં કર્મ કુર્વન્નાપ્રોતિ કિમ્બિધમ્ ॥ ૨૧ ॥

વશમન, આશા રહિત નર, મુકિ સર્વ સંસાર,
શરિર કર્મ કરતાંજ, નહિ પામે પાપ લગાર. ૨૧

જીતે ઇન્દ્રિય દેહ મન, કામ પરિમ્હ જનમ;
દેહ કાજ કરમન કરત, પાપ ન લાગત તાય. ૨૧

૨૧ આશા વિનાનો ચિત્તદેહાદિ વશ રાખ્યાં છે જેણે, સકળ વિષ-
યભોગ તજેલા છે જેણે એવા જે કેવળ [કર્તાપણાઈ
અભિમાન ટાળી] શરીરસ્થિતિના નિભાવને માટેજ કર્મ કરે છે તે
કર્મબંધન-પાપને પામતો નથી.

યદ્યદ્દાલાભસંતુષ્ટો દંદાતીતો વિમત્સરઃ ।

સમઃ સિદ્ધાવસિદ્ધૌ ચ કૃત્વાપિ ન નિબધ્યતે ॥ ૨૨ ॥

સંતુષ્ટ દૈવકૃત લાભથી, પૈર દંદ વિણ જેહ,
સમ વસિ સિદ્ધિ અસિદ્ધિ, તો, કરી કર્મ છુટેહ. ૨૨

જ્યા લાભ સંતોષજે, સુખ દુઃખ ન ગનત દોષ;
સિદ્ધિ અસિદ્ધિ એકઠા, કરમ નિબંધ ન હોષ. ૨૨

૨૨ માન્યાવિના પોતાની એજે પ્રાપ્ત થયલા લાભમાં સંતુષ્ટ.
દંદલાવરહિત શિર્ષકબળુ, જાનિલાભ, પ્રીતિરેર એવી સૃષ્ટી
ન રાખનારો.] મત્સર વિનાનો, સિદ્ધિઅસિદ્ધિને વિષે સમાન-
વૃત્તિવાળો તે કર્મ કરતો છતે પણ બંધન નથી પામતો.

ગતસંગસ્ય મુક્તસ્ય જ્ઞાનાવસ્થિતચેતસઃ ।

યજ્ઞાયાચરતઃ કર્મ સમયં પવિત્રીયતે ॥ ૨૩ ॥

જ્ઞાની, મુક્ત, અસંગિ જે, યજ્ઞ માટે કરનાર,
કર્મ બધાં તો, તે તણાં, લય પામે નિરધાર. ૨૩

વસે સથે જે કામના, જ્ઞાન લગાવે ચીત;
યજ્ઞ કાજ કરમન કરે, સોન જાંધિયે મીત. ૨૩

*૨૩ આસક્તિ રહિત, કામાક્રોધથી મુક્ત, બ્રહ્મજ્ઞાનમાં ચિત્ત રાખનારો,
યજ્ઞને અર્થે આચરણ કરે તેનાં કર્મ વાસનાસમેત વિક્ષીન થઇ
નય છે [અકર્મરૂપ થાય છે.]

બ્રહ્માર્પણં બ્રહ્મ હવિર્બ્રહ્માર્પૌ બ્રહ્મણા હુતમ્ ।

બ્રહ્મેવ તેન ગતવ્યં બ્રહ્મકર્મસમાધિના ॥ ૨૪ ॥

બ્રહ્માર્પણ બ્રહ્માગ્નિમાં હુત બ્રહ્મે, હવિ બ્રહ્મ,
બ્રહ્મકર્મ સામાધિયે, પમાય તેણે બ્રહ્મ. ૨૪

હોમ અગ્નિ સખ બ્રહ્મ હૈ, અરપી બ્રહ્મી જ્ઞાન;
જાઈ બ્રહ્મસેં સો રહે, કરમ સમાધિ રધાન. ૨૪

† ૨૪ બ્રહ્મ સુકસ્તુવાદિ, બ્રહ્મ હોમદ્રવ્ય; બ્રહ્મ અગ્નિવિષે, બ્રહ્મરૂપ
કર્તાએ હોમેહું, બ્રહ્મરૂપ કર્મને વિષે એકાગ્રચિત્તે (તે) બ્રહ્મનેજ
પહોંચે છે.

* યજ્ઞાય એટલે યજ્ઞકર્મીના રસાલને અર્થે, લોકશિક્ષાને અર્થે. ઇશ્વરભક્તિને
અર્થે ઇત્યાદિ.

† કૌંઠ કર્મ ભોગ્યા વિના શીલુ થવું નથી એ નીતિ ઉપર કરેલા
બ્રહ્મજ્ઞાનીના કર્મને લાગુ પડતી નથી કેમકે તે પોતે પોતાનાં સર્વકર્મસહિત બ્રહ્મ
છે. જેકાથી રૂપને પૂર્વજન્મના કર્મ ભોગથી ભેદ પછી કલેશ પામીને નહિ અને
દેહ પડ્યા પછી તે તેને કરી જન્મ લેવાનોજ નહિ.

દૈવમેવાપરે યજ્ઞં યોગિનઃ પર્યુપાસતે ।

બ્રહ્મામાવપરે યજ્ઞં યજ્ઞેનૈવોપજુહાતિ ॥ ૨૫ ॥

કરે દૈવ યજ્ઞજ વલી, કર્મયોગિ જે હોય,
બ્રહ્માગ્નીમાં યજ્ઞને, યજ્ઞ હોમે હોય. ૨૫

દેવનિ કોઈ બજત હૈ, કરે યજ્ઞ બહુ ધાય;
એક બ્રહ્મભોગ જત હૈ, જ્ઞાન ભોગકે દાય. ૨૫

૨૫ વળી કોઈ કર્મયોગી તે ઇંદ્રાદિદેવપ્રીત્યર્થે યજ્ઞનું [નિયો-
તિષ્ઠાદિકનું] આજ્ઞાએ અનુષ્ઠાન કરે છે (ને) કોઈ જ્ઞાનયોગી
બ્રહ્મરૂપ અગ્નિવિષે બ્રહ્મરૂપ સકળ કર્મને બ્રહ્માર્પણવિધિયે
હોમેજ દેહ.

શ્રોત્રાદીર્નંદ્રિયાણ્યપ્યે સંયમામિષુ જુહાતિ ।

શબ્દાદીર્નિવધ્યાનન્યં ઇન્દ્રિયામિષુ જુહાતિ ॥ ૨૬ ॥

બીજ સયમ અગ્નિમાં, હોમે શ્રોત્રાદીય,
ઇન્દ્રિયાગ્નિમાં અન્ય વસિ, હોમે શબ્દાદીય ૨૬

એકજુ હોમત ઇન્દ્રિયન, સંજમ અગ્નિ સ્વરૂપ;
બિખયન હોમત એકજુ, ઇન્દ્રિય અગ્નિનું અરૂપ. ૨૬

૨૬ બીજ તે ઇન્દ્રિયનિયમરૂપ અગ્નિમાં શ્રોત્રાદિક ઇન્દ્રિયને હોમે
છે [નિયમજ પ્રધાન એવા નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી આદિક] (અને)
બીજ શબ્દરથાદિક તે શબ્દાદિ વિષયને ઇન્દ્રિયરૂપ અગ્નિમાં હોમેછે.

સર્વોર્ણાન્દ્રિયકર્મોણિ પ્રાણકર્મોણિ ચાપરે ।

આત્મસંયમયોગાગ્રી જુહાતિ જ્ઞાનદીપિતે ॥ ૨૭ ॥

ઇંદ્રી પ્રાણના, કર્મ સૌ, અન્ય હોમ કરાય,
આત્મસંયમ અગ્નિ જે, જ્ઞાન દીપ તેમાંય ૨૭

જે સખ ઇંદ્રિય કે કરમ, ઔર કરમ સખ પ્રાણ;
હોમત સંજમ અગ્નિમેં, પ્રગટ કરે ચિત જ્ઞાન. ૨૭

૨૭ બીજ [ધ્યાનનિષ્ઠ] સર્વેન્દ્રિયકર્મને તથા પંચપ્રાણના વ્યાપારને
જ્ઞાને કરીને પ્રગ્વલિત એવા ચિત્ત એકાગ્રયોગરૂપ અગ્નિમાં
હોમે છે [દીપત કરે છે].

દ્રવ્યયજ્ઞાસ્તપોયજ્ઞા યોગ્યજ્ઞાસ્તથાડપરે ।

સ્વાધ્યાયજ્ઞાનયજ્ઞાશ્ચ યતયઃ સંશિતવ્રતાઃ ॥ ૨૮ ॥

દ્રવ્ય, યોગ, તપરૂપ વસિ, યજ્ઞ કરે બહુ જાણ,
વેદજ્ઞાન રૂપ યજ્ઞ તો, બીજ યતિ વ્રતવાન ૨૮

એક યજ્ઞત દૈ દ્રવ્ય સોં, એક તપસ્યા જોગ;
એકજુ પદત બેદદિ યજ્ઞ, એક જાતસોં લોગ. ૨૮

૨૮ દ્રવ્યત્યાગ-દાનરૂપ યજ્ઞ કરનારા, તપયજ્ઞ કરનારા (કૃચ્છ્યાંદ્રા-
યજ્ઞાદિ), યોગયજ્ઞ કરનારા (પ્રાણાયામ અને નેતી ધ્યાતિ ઇ.),
બીજ વેદાધ્યયન તથા શાસ્ત્રજ્ઞાન એરૂપ યજ્ઞ કરનારા (કેવા)
પ્રયત્નશીલ ને તીક્ષ્ણ વ્રતવાળા (હોય છે).

○ બ્રહ્મ-તપરૂપમાં પ્રત્યક્ષાત્મા-તપરૂપને અગ્નિરૂપિયે એકરૂપ જાણે છે.

† શાંતવિષય વિષયનું જે અમહણ ને ભોમ. ઇન્દ્રિયને વિષે ભોમ ભોમને
પણ આસક્તિ રહિત.

અપાને જુહૃતિ પ્રાણં પ્રાણોપાનં તથાપરે ।

પ્રાણાપાનગતી કદ્વા પ્રાણાયામવરાયણાઃ ॥ ૨૯ ॥

વલિ કો પ્રાણાયામિથો, કુધી પ્રાણુ અપાન,
અપાન હોમ પ્રાણમાં, તેમ અપાને પ્રાણુ. ૨૯
હોમ અપાનહિ પ્રાણમે, પ્રાણુ અપાનહિ માંદ;
પ્રાણુ અપાનમે શકિતે, રહતવુ દે નરનાહ. ૨૯

૨૯ (કોઈ થાળી) અપાનને વિષે પ્રાણ હોમે છે [પરક પ્રાણાયામ કરે છે], પ્રાણને વિષે અપાન હોમે છે [સ્વયં પ્રાણાયામ કરે છે] ને ખીન તે પ્રાણ અપાનની બિન રૂઢીને પ્રાણાયામમાં તત્પર રહે છે [કુબલ પ્રાણાયામ કરે છે]

અપરે નિયતાહારાઃ પ્રાણાન્પ્રાણેષુ જુહૃતિ ।

સર્વેભ્યેતે યજ્ઞવિદો યજ્ઞશપિતકલ્મષાઃ ॥ ૩૦ ॥

નિયત અહારિ કો પ્રાણમાં, પ્રાણુજ હોમી દય
યજો શુદ્ધ થયેલ સૌ, યજ્ઞવીદ છે એય. ૩૦
પ્રાણુની મે પ્રાણુકો, હોમતણ આહાર;
જે સખ જનત યજ્ઞકો, મેટ પાપ વિકાર. ૩૦

૩૦ યજ્ઞ આહારને આજો કરવાવાળા તે ઈન્દ્રિયોને વિષે શબ્દાદિ વિષયને હોમે છે. યજ્ઞ કરી શીલુ કાંઈક છે પાપ જેણે એવા ત સર્વે યજ્ઞ જાણનારા છે.

યજ્ઞશિષ્ટામૃતમુજો યાતિ બ્રહ્મ સનાતનમ્ ।

નાયં લોકોસ્ત્યયજ્ઞસ્ય કુતોન્યઃ કુરુસત્તમ ॥ ૩૧ ॥

યજ્ઞશિષ્ટ અમૃત ભુજ, પામે શાશ્વત પ્રભ,
અયજિને આ લોક નહિ, કેમ અન્ય, સત્તમ. ૩૧

યજ્ઞશિષ્ટ અમૃત બખે, હોત બ્રહ્મમે લીન;
યજ્ઞ ભોક્ષા પિન યજ નહિ, પરભોક્ષુ દે જિન. ૩૨

૩૧ યજ્ઞ કરી શેષ રહેલું (જેને) અમૃત (કહીએ) (તેને) આનાર (તે) બ્રહ્મસનાતનને પામે છે. હે કુરુકુળ શ્રેષ્ઠ ! યજ્ઞરહિતને આલોક નથી (તો) પરભોક્ષ ક્યાંથી ?

एवं बहुविधा यज्ञा वितता ब्रह्मणो मुखे ।

कर्मजान्बुद्धि तान्सर्वानि यं ज्ञात्वा विमोक्ष्यसे ॥ ૩૨ ॥

કર્મા વેદના મુખ વિશે, બહુ વિદ્ય યજ્ઞો એમ,
કર્મજ સર્વે જાણુ તે, છુટિશ જાણી તેમ. ૩૨

બહુ જ્ઞાત વેદન કહે, યજ સમહુતે જાન;
તે સખ જાન્યો કરગતે, લહે મુગત મુખ જાન. ૩૨

૩૨ એમ નાના પ્રકારના યજ્ઞ વેદમુખમાં વિસ્તારેલા છે તે સર્વને કર્મ જાન્ય જાણુ; એમ જાણી [જ્ઞાનનિષ્ઠ થઈ] મુક્ત થઈશ.

अथान्द्रव्यमयाद्यज्ञज्ञानयज्ञः परंतप ।

सर्व कर्माखिलं पार्थ ज्ञाने परिसमाप्यते ॥ ૩૩ ॥

પાર્થ દ્રવ્યમય યજ્ઞથી, જ્ઞાન યજ્ઞ વીરોધ,
સમાય સર્વે જ્ઞાનમાં, અર્જુન કર્મ અરોધ. ૩૩

દ્રવ્ય યજ્ઞતે દે બડો, જ્ઞાન યજ્ઞ યહ દાય;

જિતે કરમ બેદન કહે, જ્ઞાનહુ રહત સમાય. ૩૩

૩૩ હે શત્રુતાપ ! દ્રવ્યવિકારી યજ્ઞથી જ્ઞાનયજ્ઞ શ્રેષ્ઠ છે. હે પાર્થ ! સર્વ કર્મ ફળરહિત હોઇને જ્ઞાનમાં સમાપ્તિ પામી જાય છે.

तद्विद्धि प्रणिपातेन परिमश्रेण सेवया ।

उपदेक्ष्यामि ते ज्ञानं ज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनः ॥ ૩૪ ॥

કરિ સેવા પ્રણિપાત વલિ, પ્રશ્ન કરીને જાણુ,
તત્વ દર્શી જે જ્ઞાનિ તે, કહેશે તુજને જ્ઞાન. ૩૪

કોને બહુતે નમ્રતા, પ્રસન્ન સેવા જ્ઞાનિ;
તે જ્ઞાની ઉપદેશ દે, જ્ઞાનસુ જિન યહ જ્ઞાનિ. ૩૪

* ૩૪ (જ્ઞાનિને) નમ્રતાથી પ્રણામ કરી, પ્રશ્ન કરી, સેવા કરી તે જ્ઞાનને જાણુ. તત્ત્વદર્શી જ્ઞાની ઉપદેશ કરી તુને જ્ઞાન સંપન્ન કરશે.

यज्ज्ञात्वा न पुनर्मोहमेवं यास्यसि पांडव ।

येन भूतान्यशेषेण द्रक्ष्यस्यात्मन्यथો मयि ॥ ૩૫ ॥

જે જ્ઞાતી ઈમ મોહને, રિરિ તું નહિ પામીશ,
જેણે નિજને મુજ વિશે, ભૂત માત્ર દખીશ. ૩૫

પાંડવ તું યાકેલિયે, રહિયે નહિ દિર મોહ;
સખ જીવનકો દેખિયે, આપ માહિતે મોહ. ૩૫

+ ૩૫ હે પાંડવ ! તે જ્ઞાન પામીને કરી ઉપર કહ્યા તેવા મોહને તું નહિ પામે (કે) જે જ્ઞાને કરીને સર્વે પ્રાણીઓને તું તારા આત્માને વિષે જોઈશ જેમ મારે વિષે (જેય છે તેમ).

अपि चेदसि पापेभ्यः सर्वेभ्यः पापकृत्तमः ।

सर्वं ज्ञानश्लेष्मेनैव वृजिनं संतरिष्यसि ॥ ૩૬ ॥

જે કે પાપી સર્વથી, આધક પાપિ હોઈશ,
તોય જ્ઞાનરૂપ નાવથી, પાપ સમુદ્ર તરીશ. ૩૬

સખ પાપિનમે જે બડો, પાપીહું જે હોય;
જ્ઞાન નાવ ચઢિ ઉતરે, પાપ સિંધુ સમ જોય. ૩૬

+ ૩૬ સર્વે પાપ કરનારાયથી અત્યંત પાપ કરનારો તું હોય કહાપિ તોપણ સર્વ પાપને જ્ઞાનરૂપ નૌકાએ કરી તું તરી જઈશ.

यथैवांसि समिद्धोभिर्भस्मसात्કुरुतेऽर्जुन ।

ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुते तथा ॥ ૩૭ ॥

બળતો અગ્ની કાણને, ભસ્મ કરે છે જેમ,
સર્વ કર્મ, જ્ઞાનાગ્નિ પાણુ, ભસ્મ કરે છે તેમ. ૩૭

જેરી જ્વાલ હૂતાસઢી, ડારત સખી જનર;
જ્ઞાન અગ્નિ લીં પ્રખલ હૈ ડારત સખરી જનર. ૩૭

૩ ૩૭ હે અર્જુન ! જેમ પ્રહીસ અગ્નિ કાઢાદિકને ભસ્મભૂત કરે છે તેમ જ્ઞાનરૂપ અગ્નિ તે સર્વ કર્મને બાળીને ભસ્મ કરે છે.

* યજ્ઞને પ્રશ્ન કરવાં આમાં કે કું કાણુ મને બંધન કેમ, મુક્તિ કેવી બંધારી

+ જ્ઞાનાગ્ની તે સ્વાત્મ ભગી સર્વે ઉત્પન્ન થયેલી વસ્તુને તું તારા આત્મામાં બદલી નહીં દેખે; સાક્ષાત્ પરમાત્માસ્વરૂપ જે કું ને તારો આત્મા એ બેને એકબે જોઈશ. તત્પર ને તત્પર એ બે એકબે છે એમ જાણીશ.

+ સુખરૂપ જે કુળજાતિરૂપ પાપ ને બંધુ વધતું કુંબ એ તારા વિના ન આત્મજ્ઞાને નહીં થશે.

૩ માત્ર મારખડકને નહિ, બાકી બીજાં બધાં સંચિત આત્માની કંઈને એમ જાણુ.

* શરીરમાંના પ્રાણ વાયુની વૃત્તિ બહાર નિકળવાની ને બહારના અપાન વાયુની વૃત્તિ અંતરમાં પ્રવેશ કરવાની છે. અથવા ઉપર અતિથાળી તે પ્રાણવાયુ ને અધોઃઅતિથાળી તે અપાનવાયુ.

નહિ જ્ઞાનેન સદ્ગતૃ પવિત્રમિહ વિદ્યતે ।

તત્સ્વયં યોગસંસિદ્ધઃ કાલેનાત્મનિ વિંદતિ ॥૩૮॥

પવિત્ર નહિ આ લોકમાં, અર્જુન જ્ઞાન સમાન
ચોગી કાળે મેળવે, નિજમાં પોતે જ્ઞાન. ૩૮

તીન લોકમાં જ્ઞાન સમ, પાવન નહિ કહ્યું ચૈત્તર;
જોગ સાધના જે કરે, લહે જ્ઞાનકી દૈર. ૩૮

* ૩૮ આ જગતમાં જ્ઞાન સરખું પવિત્ર બીજું કંઈ નથીજ; કર્મ-
યોગે સારી સિદ્ધિને પામેલા તે કાળે કરીને પોતેજ પોતાને
વિષે જ્ઞાનને ભણે છે.

શ્રદ્ધાવાંલ્લભતે જ્ઞાનં તત્પરઃ સંયતેન્દ્રિયઃ ।

જ્ઞાનં લબ્ધ્વા પરાં શાંતિમન્ચિરેણાધિગચ્છતિ ॥૩૯॥

શ્રદ્ધાલુ, વશદંદ્રિ, વલિ તત્પર પામે જ્ઞાન,
પામિ જ્ઞાન તરતજ પછી, શાંતી પામે મહાન, ૩૯

દંદ્રિયજિત શ્રદ્ધા સહિત, પાવે ચૈસો જ્ઞાન;
તા પામે તત્કાલથી, પામે શાંતિ સુખન. ૩૯

૩૯ શ્રદ્ધાવાન, એક પરમાત્માનાં જિન, દંદ્રિયના સંયમવાળો તે
જ્ઞાનલાભ મેળવે છે (અને) જ્ઞાનલાભ કરી લેઈ વેદેલાં
મોક્ષ પામે છે.

અજ્ઞાશ્રદ્ધવાનશ્ચ સંશયાત્મા વિનश्यति ।

નાયં લોકોસ્તિ ન પરી ન સુખં સંશયાત્મનઃ ॥૪૦॥

અજ્ઞ, અશ્રદ્ધાવાન વલિ, સંશયિ પામે નારા,
સંશયિને આ લોક નહિ, નાહ પર નહિ સુખ આશ ૪૦

જો મૂરખ શ્રદ્ધા બિન, તા કો હોય બિનાસ;
ભકો યહ સદેહ હે, દોહી લોક નિરાસ. ૪૦

† ૪૦ અજ્ઞ, શ્રદ્ધાહીન, સંશયી (તે) નારા પામે છે; સંશયરૂપ
મન જેવું તેને આ લોકમાં સુખ નથી ને પરશોકમાં સુખ
નથી.

યોગસંન્યસ્તકર્માણં જ્ઞાનસંછિન્નસંશયમ્ ।

આત્મવંતં ન કર્માણિ નિવૃઢ્ણન્તિ ધનંજય ॥૪૧॥

યોગે કર્મ ત્યજેલ વલિ, જ્ઞાને સંશય યુક્ત,
આત્મજ્ઞાનિને કર્મ નહિ, કરે બાધ કે યુક્ત. ૪૧

મોકાં અર્પે કર્મ કરે, કરિ સદેહકુ દૂર;
જાની બધે ન કરમસાં, રહે સદા સુખ પૂર. ૪૧

‡ ૪૧ હે ધનંજય! કર્મયોગે ત્યાગ ક્રીધાં છે કર્મ જેણે [ફેલેલા રહિત
યઈ ઉશ્વરાર્થી ક્રીધાં છે] તેને, જ્ઞાને કરીને સંશય હટાવે
છે જેનો [હું] કતા નથી એ [વચારે] હેલાભિમાન [યયું] છે
તેને, પ્રમાદરહિત બુદ્ધિ થઈ છે જેની તેને કર્મ [સ્વભાવસિદ્ધ]
બાધતાં નથી.

તસ્માદજ્ઞાનસંભૂતં હત્થં જ્ઞાનામિનાત્મનઃ ।

છિન્નૈનં સંશયં યોગમાતિષ્ઠોત્તિષ્ઠ ભારત ॥૪૨॥

માટે સંશય હૃદયમાં, અજ્ઞાને થાનાર,
છેદિ જ્ઞાનરૂપ ખડ્ગથી, ઉઠ ચોગી થા સાર. ૪૨

* તપ, દાન, વ્રત, બ્રમ્હી ચિનમુદિ ધ્યાય પણ જ્ઞાને જેવો ધ્યાય તેવી
બીજી કશાથી નહિ. પણ જ્ઞાને ક્યારે ધ્યાય કે નિષ્કામ કર્મધ્યાય સારો સાધ્યો
હોય ત્યારે-અજ્ઞાને કાળે કરીને સદેહ જ્ઞાન ભાવ થાય છે.

† ઉપદેશ સાંભળેલા નહિ કે સાંભળેલા પણ સમજેલા નહિ તે કે
અર્થ ઉપદેશો તત્ત્વજ્ઞાન નહિ જેને તે અજ્ઞ.

સદેહ જે અજ્ઞાનને, અપનો અર્જુન આય;

જ્ઞાન ખડ્ગમાં કાઢિયે, જોગ કરે કિનલાય. ૪૨

‡ ૪૨ હે ભારત! અજ્ઞાને હજેલા [તે] હૃદયમાં [બુદ્ધિમાં] સિદ્ધ
થયેલા પોતાનો સંશય (તેને) જ્ઞાન ખડ્ગે છેદીને કર્મયોગનો
આશ્રયકરી ઉઠ (બુદ્ધ કરવાને).

ઇતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ઉપનીષદમાં બ્રહ્મવિદ્યાને વિષે-

યોગશાસ્ત્ર સંબંધી શ્રી કૃષ્ણાર્જુનના સંવાદમાં કર્મ

બ્રહ્મરૂપયોગ નામનો ચોથો અધ્યાય. ૥૪॥

અધ્યાય ૫ મો.

અર્જુન ઉવાચ ॥

સંન્યાસં કર્મણાં કૃણ્ણ પુનર્યાગિં ચ શંસસિ ।

યચ્છ્રેય પુતયોરેકં તન્મે વ્રૂહિ સુનિશ્ચિતમ્ ॥૧॥

કર્મ તણો સંન્યાસ વલિ, કહેછો તેનો યોગ,
એક કહે, એમાંથી, જે નિશ્ચય શુભ જોગ. ૧

કળહુ કહત સંન્યાસકો, કળહુ હી કરમ જોગ;

એક કહે નિહયય કરી, મીટે જિન ભવ રોગ. ૧

૧ હે કૃષ્ણ! કર્મનો ત્યાગ ને યજ્ઞ યોગ કરવાનું કહે છે એ બેમાં
કલ્યાણરૂપ જે એક તે નિશ્ચયવાળું મનેકહે.

શ્રીભગવાનુવાચ ॥

સંન્યાસઃ કર્મયોગશ્ચ નિઃશ્રયસકારાબુધૌ ।

તયોસ્તુ કર્મસંન્યાસાત્કર્મયોગો વિશિષ્યતે ॥૨॥

કર્મયોગ, સંન્યાસ, એ, છે બન્ને શુભકાર,
પણ તેમાં સંન્યાસથી, અધિક યોગ છે સાર. ૨

કરમ જોગ સંન્યાસ અર, દોહિ યે સુખ દેત;

કરમ જોગ સંન્યાસમે, કરમ ન લલિયત ચેત. ૨

* ૨ કર્મસંન્યાસ ને કર્મયોગ એ બેક કલ્યાણકારક છે તેમાં કર્મ
ત્યાગથી કર્મયોગ શ્રેષ્ઠ છે.

જ્ઞેયઃ સ નિત્યસંન્યાસી યો ન દ્વેષ્ટિ ન કાંક્ષતિ ।

નિર્દ્વંદ્વો હિ મહાત્માહો મુખં બંધાત્પ્રમુચ્યતે ॥૩॥

સંન્યાસી તે બાણવો, ન ઇછે દ્વેષ જેહ,
છૂટે બંધનથી સુખે, દંદ વિનાનો તેહ. ૩

દેષ તજે બાહિ તજે, સો સંન્યાસી જન;

દંદ રહિત હો જોરહે, તાહી છૂટત માન. ૩

૩ હે મહાબાહુ! જે દેષ કરતો નથી, જે ઇચ્છતો નથી તે નિત્ય
સંન્યાસી બાણવો. સુખદુઃખાદિ દંદથી (જે) અજ્ઞો તે
સંસારબંધથી સુખે [શ્રમવિના] મુકાય.

* જ્ઞાનમાર્ગમાં પહેલાને સંન્યાસ અને ન પહેલાને યોગ એમ શ્રેષ્ઠ ઉત્તર
માટે તે યોગ્ય છે. જ્ઞાનરહિત જે કર્મ-ત્યાગ તેથી કર્મયોગ ભલો. નિરભિમાન
જ્ઞાનીપણ નિઃશયેનિનિષ્ઠ કર્મનો ત્યાગ કરતો નથી તો અભિમાની અજ્ઞાની
હેલાભિમાનીએ વંદાકત કર્મ કેમ ન કરવા? આચરવાં-ચિત્તશુદ્ધિ તથા વિરાગ
પામવાને.

સાંયમ્યોમૌ કથમ્વાકાઃ પ્રવદંતિ ન પંચિતાઃ ।

एकमन्यारिपतः सम्यग्मयोर्विदते कलम् ॥४॥

માન, યોગને કરે સુધ, નહિ પડિત, પણ મૂર્ખ,
પામે એક સુઆચરી, ફલ મેનુજ અમૂર્ખ. ૪

એમ સાંખ્યકોં દે કહત, મૂરખ પડિત નહિ;
દે ઉનમે એકહિ બને, તેક ફલત દે તાહિ. ૪

૪ સાંખ્ય ને યોગ નહીં છે (એમ) બાળક બોલે છે, પડિતો નહિ.
એમાંથી એકને સારી રીતે આચરતાં બનેલું ફળ પામે.

यत्सांख्यैः प्राप्यते स्थानं तद्योगैरपि गम्यते ।

एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स पश्यति ॥५॥

પમાય પદ ને જ્ઞાનિયે, યોગીયે પણ એજ,
જ્ઞાન, યોગને એકે ને, જાણે જાણે તેજ. ૫

સાંખ્યજી લલિપત જોગ તે, સોં જોગહિતે હોય;
સાંખ્ય જ્ઞાન એકે ગિને, તાકોં જ્ઞાની જોય. ૫

૫ ને સ્થાન [કેવલ્ય] જ્ઞાનનિષ્ઠ સંન્યાસી પામે છે તે સ્થાને
કર્મયોગી પણ જઈ પહોંચે છે; સાંખ્ય ને યોગ [કળરૂપે]
એકજ છે એમ ને જોય છે તેજ ખરું જોય છે.

संन्यासस्तु महाबाहो दुःखमाप्तमयोगतः ।

योगयुक्तो मुनिर्ब्रह्म न चिरेणाधिगच्छति ॥६॥

યોગ વિના સંન્યાસ તો, પામવાજ દુખરૂપ,
યોગયુક્ત પામે મુની, તરતજ બ્રહ્મ સ્વરૂપ. ૬

લહત સંન્યાસ દુઃખસોં, બિનકર મનુરે મીત;
જોગ જુગતી ને કરે, લહત બ્રહ્મ નિશ્ચિત. ૬

૬ હે મહાબાહુ! સંન્યાસ તે કર્મયોગવિના દુઃખે સંધાય છે; કર્મ-
યોગયુક્ત સંન્યાસી શીઘ્રજ બ્રહ્મને પામે છે.

योगयुक्तो विशुद्धात्मा विजितात्मा जितेंद्रियः ।

सर्वभूतात्मभूतात्मा कुर्वन्नपि न लिप्यते ॥७॥

શરિર છતિ, મન શુધ કરી, યોગી, ઈન્દ્રિય છત,
સર્વ તણો બનિ આતમા, કર્તા પણ નહિ લીમ. ૭

ઈન્દ્રિજિતતે શુદ્ધી, જોગ જુગત ને કોય;
છવત બાને આતમા, કરમ લેસ સુન હોય. ૭

૭ કર્મયોગયુક્ત, ચિત્તશુદ્ધ, દેહવશ, જિતેન્દ્રિય, સર્વજીતને
અજડ ને-સ્થાવરાદિ સમસ્ત છવને એક આતમારૂપે જોનાર
એના (ને) તે કર્મ કરતાં છતે લેપાતો નથી.

नैव किञ्चित्करोमीति युक्तो मन्येत तत्त्ववित् ।

पश्यन्बाणवन्ष्टश्मिन्निघ्नश्मन्गच्छन्स्वपन्धसन् ॥८॥

પ્રલપન્વિમૃજન્ગૃહ્નન્નિમિષન્નિમિષન્નપિ ।

इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु वर्तन्त इति धारयन् ॥९॥

જોઈ, શુણી, સ્પૃશી, સૂંધે પલિ, જમિ, જઈ, સુધ, લઈ પ્રાણ,
માને યોગી તત્ત્વવિત, "કેં નહિ કરું ઇમ, જાણુ, ૮

વહી, મૂકિ, ગ્રહિ, ખોસિ પલિ, વીચીને પણ સાર
વર્તે ઈન્દ્રિય વિષયમાં, ધારિ એમ નિરધાર. ૯

જાની કરમ ન કરત દે, ભૂલી ડિરે ન માન;

સુજત સોચત સુખનિત, સુનત શિરત મુનિજન. ૮

જમત સોવત ચલત આર, બોલત કારકુ દેત;

ઈંદ્રી બિખયનસોં લગી, જાનતુ દે વહ દેત. ૯

૮-૯ કર્મયોગે તત્ત્વજ તે જોતો, સાંભળતો, સ્પર્શતો, સુંધતો, ખાતો,
જમતો, ઇંધતો, માસ મકતો, બોલતો, મળમૂલ ત્યાગ કરતો,
લેતો, નેત્ર ઇલાડતો બંધ કરતો છતે ઈન્દ્રિયો ચેતવેતાના
વિષયને વિષે વર્તે છે એમ નિશ્ચય કરી હું કંઈ નથીજ કરતો
એમ માને છે.

ब्रह्मण्याधाय कर्माणि संगं त्यक्त्वा करोति यः ।

लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवाम्बसा ॥१०॥

અર્પિ બ્રહ્મને કર્મ ને, કરે સંગ વિણ પ્રાણિ,

ને અડે તેને પાપ, જિમ, પદ્મપત્રને પાણિ. ૧૦

કરમ કરે તજિ સંગકોં, સખકોં બ્રહ્મહિ જન;

તાકોં પાપ ન લગત દે, પદ્મ પત્ર જિઉં માન. ૧૦

૧૦ બ્રહ્મને વિષે આધાર રાખી ફળનો અભિલાષ તણ કમ કરે છે
તે પાપે લિપ્ત થતો નથી જેમ કમળપત્ર પાણીથી,

कायेन मनसा बुद्ध्या केवलैरिन्द्रियैरपि

योगिनः कर्म कुर्वति संगं त्यक्त्वाऽऽत्मशुद्धये ॥११॥

મન, બુદ્ધિ, શરિરે, વલી, કેવળ ઈન્દ્રિયજ;

મૂકિ સંગ કર્મો કરે, યોગી શુદ્ધયર્થજ. ૧૧

દેહ બુદ્ધિ મન ઇન્દ્રિયન, જોગી હુયે નિસંગ;

કરમ કરત અતિ ચાહસોં, ચિત સાચકે અંગ. ૧૧

૧૧ યોગી ફળની ઈચ્છા તણને શરીરે [સ્નાનાદિયે], મને [ધ્યાને],
બુદ્ધિયે [તત્ત્વનિશ્ચયે], અભિમાન વિનાની ઇન્દ્રિયોએ અતઃક-
રણની શુદ્ધિને અર્થે કર્મ કરે છે.

युक्तः कर्मफलं त्यक्त्वा शांतिमामोति नौष्ठिकीम् ।

अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो निबद्धयते ॥१२॥

યોગિ કર્મફલ ત્યાગિને, શાંત અતીશય થાય,
ફલમાં સક્ત અયોગિતો, કામવડે બંધાય. ૧૨

જાની હ મુગની લહે, કર્મ કરે ફળ જાંડ;

મૂરખ ફલકો આસ કરે, બંધ કામના આડ. ૧૨

૧૨ યોગી કર્મફળનો ત્યાગ કરી નિષ્ઠાથી ઉત્પન્ન થયેલી એવી
શાંતિને પામે છે; મૂઢ કામે કરી ફળની આસક્તિવાળો
અત્યંત બંધનને પામે છે.

सर्वकर्माणि मनसा संन्यस्यास्ते सुखं वशी ।

नवद्वारे पुरे देही नैव कुर्वन्न कारयन् ॥१३॥

મૂકિ કર્મ સૌ મનવડે યોગી સુખથી રેહ,

નવ દારના પુર વિશે નહિ કરિ કરાવિ તેહ. ૧૩

મન કરી કરમ ને તજત, જાની તિનકોં માન;

નવ દાર પુરમે બસત, લેત સુખનકી ખાન. ૧૩

* ૧૩ ઇન્દ્રિયો વશ જોને તે મનના વિવેકે સર્વ કર્મને ટાળી નવ-
દ્વારવાળા પુરમાં [દેહમાં] દેહધારીરૂપે ન કરતા કે કરાવતા
હોઈને સુખરૂપ રહે છે.

* એ રીતેકે ચિત્તશુદ્ધિવાળાને કર્મત્યાગ જોઈ છે એમ દેખાડે છે. નવદ્વાર
તે જ આંખ, બે નસકોરાં, બે કાન, બુધ, અને મળમૂલની ઇન્દ્રિયો.

ન કર્તૃત્વં ન કર્મણિ લોકસ્ય સૂજાતિ પ્રભુઃ ।

ન કર્મફલસંયોગં સ્વભાવસ્તુ પ્રવર્તતે ॥૧૪॥

લોકતાણાં કર્તૃત્વં વલિ, કર્મ કર્મ ફલ યોગ,
પ્રભુ એ સી સુજાતા નથી, છે સ્વાભાવિક જોગ. ૧૪

ધર્મ કરમ ન કરત થહ, નહી કરમ કરતાર;

કરમ થહ નહીં કરત, પ્રકૃતિ કરિ ચિસ્તાર. ૧૪

૧૪ પ્રભુ જીવસમુદાયને કર્તાપણું કે કર્મ કે કર્મફળ સંયોગ નિર્મિત નથી કરતો [તો શું?] (જીવનો) સ્વભાવ [અવિદ્યા] તેજ પ્રવર્તે છે (કર્મવાદિરૂપે).

નાદત્તે કસ્યચિત્પાપં ન ચૈવ સુકૃતં વિભુઃ ।

અજ્ઞાનેનાવૃતં જ્ઞાનં તેન મુહ્યંતિ જંતવઃ ॥૧૫॥

પ્રભુ ધારે નહિ કાઈનું, પાપ પુણ્ય ને હોય.

છાદિત જ્ઞાન અજ્ઞાનચિ, જીવો તેણે મોય. ૧૫

મહેન સુકૃત કાંઈકો, ઔર પાપ નહિ લેત;

જીવો જ્ઞાન અજ્ઞાનને, મોહન પ્રગટ ન હેત. ૧૫

* ૧૫ પૂર્વજામ ઈશ્વર કાંઈને પાપ પાપ આપતો નથી તે કાઈનું પુણ્ય લેતો નથી. [તે કદ કરતો કરાવતો નથી] અજ્ઞાને કરીને લપેટાયલું (ને) જ્ઞાન તેણે કરીને જીવ મોહ પામે છે.

જ્ઞાનન તુ તદજ્ઞાનં યેષાં નાશિતમાત્મનઃ ।

યેષામાદિચ્છવજ્ઞાનં પ્રકાશયાતિ તત્પરમ ॥૧૬॥

આત્મજ્ઞાનથી જેમનું, નાશ થયું અજ્ઞાન,

તેને જાણવે સૂર્યવત, પ્રભરૂપ, તે જ્ઞાન. ૧૬

હર કિયો અજ્ઞાન જિન, દિયે જ્ઞાન પ્રગટાય;

દેખત ધર્મ રૂપે, જાની સૂરજ હાય. ૧૬

૧૬ જે જીવોનું તે અજ્ઞાન પરમાત્માનાં જ્ઞાને કરીને નાશ પામ્યું (કે) તેઓનું તે પરમ ઉન્નત જ્ઞાન સચે સરખું પ્રકાશે છે.

તદ્વૃદ્ધયસ્તદાત્માનસ્તસ્મિષ્ટાસ્તત્પરાયણાઃ ।

મચ્છંડસપુનરાવૃત્તિં જ્ઞાનનિર્મૂતકલ્મષાઃ ॥૧૭॥

મન યુદ્ધી તેમાં વલી, નિષ્ઠા આશ્રય તેજ,

જ્ઞાને શુદ્ધ થયેલ તે, પામે મોક્ષ પરજ. ૧૭

જે મનકો અરુ બુદ્ધિકો, રોખન ધર્મર મોહ;

જનમ મરણ તિનકો નહીં, મુગત હોત હે નાહ. ૧૭

૧૭ પરમશ્વરમાં બુદ્ધિ, તેનામાં મન, તેની નિષ્ઠા, તેજ મોટા આશ્રય જેને એવા તે (વળા) જ્ઞાનપટે નાશ પામ્યાં છે પાપ લેના એવા તે કરી જન્મ લેવા ન પડે તેવા મોક્ષપદને પામે છે.

વિદ્યાવિનયસંપન્ને બ્રાહ્મણે ગવિ હસ્તિનિ ।

શુનિ ચૈવ શ્વપાકે ચ પંડિતાઃ સમદર્શિનઃ ॥૧૮॥

પંડિત વિનયિ બ્રાહ્મણુ વિશે, ગૌ હસ્તીમાં સાર

શ્વાન તથા ચાંડાલમાં, પંડિત સમ જોનાર. ૧૮

* એ અજ્ઞાન તે માયા છે કે જે પૂર્વકર્મને અનુસારે જીવને ઉંચાં કર્મમાં મથુનિ કરાવે છે. ઈશ્વર સર્વેન સમાન પૂણ્ય ઔરશ્રેયશન નિસંગ છે એ જ્ઞાન અને અનુભવ કરીને વશ થયું એ અજ્ઞાન.

વિદ્યા વિનય શુદ્ધ જે, ગૌ, મગ, સૂકર, શ્વાન;

શાની ધનકો મણત હે, જેદ લેત નહિ જાન. ૧૮

* ૧૮ પંડિત-જ્ઞાની તે વિદ્યા તથા નમ્રતાએ સંપન્ન એવા બ્રાહ્મણને વિશે, શાવને વિશે, હાથીને વિશે, કુતરાને વિશે, ચાંડાળને વિશે સમદર્શી હોય છે.

इहैव तैजितः सर्गो येषां साम्ये स्थितं मनः ।

निर्दोषं हि समं ब्रह्म तस्माद्ब्रह्मणि ते स्थिताः ॥૧૯॥

છતી તેણે સૃષ્ટિ અહિ, જેનું મન છે સમ;

પ્રભ વિશે સ્થિત તેજ છે, સમ નિર્દોષજ પ્રભ. ૧૯

સમતા જિનકે જીવો, વિન જીવો સંસાર;

સમ બ્રહ્મ હીકો કંપત, બ્રહ્મ લીન નિરધાર. ૧૯

૧૯ જે જીવનું મન સમતામાં રહ્યું તેઓએ અહીંજ [જીવતાં છતાં] સંસારને છડ્યો. સમ, નિર્દોષ એવું પ્રભ છે તેથી સમવૃત્તિપુરૂષ બ્રહ્મને વિશે રહ્યા છે.

न प्रद्वेष्येन्मियं प्राप्य नोद्विगेत्तपस्य चाप्रियम् ।

स्थिरबुद्धिरसंमूढો ब्रह्मविद्ब्रह्मणि स्थितः ॥૨૦॥

અપ્રિયથી ખેદ નહીં, પ્રિયથી નાહ હર્ષેલ;

પ્રભસ્થિત, અસમૂહ, સ્થિર બુદ્ધિ, પ્રભવિત જેલ. ૨૦

સૂખ પામે હરખે નહીં, દુખ પામે નરિસાય;

રાખે સ્થિર નિજ બુદ્ધિકો, બ્રહ્મો રહત સમાય. ૨૦

૨૦ જે પ્રિય પામીને હરખાતો નથી, અપ્રિય પામીને હર્ષેલ કરતો નથી, સ્થિરબુદ્ધિ, મોહ ન પામનારો એવો બ્રહ્મવેત્તા તે બ્રહ્મને વિશે સ્થિત (બુદ્ધિવાન).

बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्मा विदित्यात्मनि यत्सुखम् ।

स ब्रह्मयोगयुक्तात्મા सुखमशब्दमश्नुते ॥૨૧॥

જે, અસક્ત બહિ વિષયમાં, અંતર પામે સૂખ;

પ્રભયોગિ તે, મેળવે સુખ અપિનાશિ અચૂક. ૨૧

બાહર કે સુખ કો તરે, રિય સુખ રહે સુગન;

વરી પ્રભ સુખકો ધરત, લહેયુ આનંદ માન. ૨૧

* ૨૧ બાહ્યવિષયમાં [સંસારમાં] આસક્ત મન નહિ જેનું, અંતઃકરણમાં જે સુખ તે જાણે જે, ને બ્રહ્મસમાધિયુક્ત જે, તે જ્ઞાની અશ્વયસુખને પામે છે.

ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते ।

आद्यन्तवतः कौंतेय न तेषु रमन्ते बुधः ॥૨૨॥

વિષય ભોગ જે, તેજછે, કારણુ દુઃખના સાર;

તે આદ્યંતજવાનમાં, ન વિવેકી રમતાર. ૨૨

બિખે જિને સંસારકે, તેદે દુઃખકો મૂલ;

ઉપજત બિનસત દે તિનું, પંડિત ગયે ન બૂલ. ૨૨

૨૨ હે કૌંતેય! વિષયજન્ય ભોગ જે નાશવંત છે તે દુઃખકારક છે; બુદ્ધિમાન તે વિષયને વિધે ફીટા કરતો નથી.

* સંસ્પર્શ તે નમ્મો બને વિષે સમાજને રાગ જાની; એ, વસ્તુદિગ્ધ મન-તેને આપના વિદ્યાર્થી બુદ્ધિ પ્રભ રહે.

૭ પૈર૩૪-ઉપશૈશ-૪૨ માનંદ કલ્યાણ પ્રબંધમાં જ્ઞાનથી કો જીવન સુખ.

શક્તોતીર્થ વા સોદું પ્રાક્ શરીરવિમોક્ષણાત્ ।

કામક્રોધોદ્ભવં વેગં સ યુક્તઃ સ સુખી નરઃ ॥ ૧૩ ॥

અહીંજ સહન કરી શકે, હવતાંજ નર જેહ;
કામક્રોધના વેગને, યોગી, સુખિયો તેહ. ૨૩

કામ ક્રોધ કે બેગકો, સાહિ સકે જુ સુખાય;
સો જોગી નિતહી રહે, તામુખમે લપટાય. ૨૩

૧૩ શરીરથી છૂટવાની પૂર્વે કામક્રોધથી હપજેલા વેગને જે અહીંજ
સહી શકે તેજ યોગી, તેજ પુરૂષ, તેજ સુખી (બાણુવા.)

યોદુતઃ સુલૌતરામસ્તથાંતર્યામિતેરેવ યઃ ।

સ યોગી બ્રહ્મ નિર્વાણં બ્રહ્મભૂતોધિગચ્છતિ ॥ ૧૪ ॥

અંતર સુખી આરામિ જે, અંતર દ્રષ્ટી સાર,
બ્રહ્મસ્થિત તે મોક્ષને, પામે છે નિરધાર. ૨૪

જાકે હિયે પ્રકાશ હૈ, અંતર સુખ આરામ;
પડે જોગિ પરબ્રહ્મ હૈ, લહે બ્રહ્મકો ધામ. ૨૪

૨૪ અંતરમાં સુખ જેને, અંતરમાં વિશાંતિ જેને, અંતરમાં જ્યોતિ
[જ્ઞાનપ્રકાશ] જેને તે યોગી [ચિત્ત નિમગ્નવાળો] બ્રહ્મરૂપ થઈ
બ્રહ્મમાં લીનપણું પામે છે.

લભંતે બ્રહ્મ નિર્વાણમૃણયઃ સ્થણિકલ્મષાઃ ।

તિષ્ઠન્નિદ્રા યતાત્માનઃ સર્વભૂતહિતે રતાઃ ॥ ૧૫ ॥

ક્ષીણપાપ, સંશય રહિત, વસિ મન વશ કરનાર;
રૂપિયો પામે મોક્ષને, સર્વ તાણા હિતકાર. ૨૫

જે જ્ઞાની પાપન તજીત, હોત બ્રહ્મ મેં લીન;
દ્રવન નિનકે હપમે, રહત સમુન સો લીન. ૨૫

૨૫ ક્ષીણ થયાં છે પાપ જેનાં, બેદબુદ્ધિરૂપ સંશય છિન્ન થયા છે
જેના, વશ કર્યાં છે ચિત્ત મન જેણે, પ્રાણીભાવને વિષે
હિતમાં રાચનારા તે ઋષિયો બ્રહ્મનિર્વાણ પામે છે.

કામક્રોધવિયુક્તાનાં યતીનાં યતચેતસામ્ ।

અમિતો બ્રહ્મ નિર્વાણં વર્તતે વિદિતાત્મનામ્ ॥ ૧૬ ॥

મુક્ત કામ ક્રોધે, યતી, આત્મતત્ત્વ માહેર;
વસિ મનવશ તેનેજ તો, મોક્ષ મળે ચોમેર. ૨૬

કામક્રોધ સો જે રહિત, યસદ્રાન્દો નિજ ગીત;
જાગૃત તે દૈ સદા, બ્રહ્મચરિત મીત. ૨૬

૨૬ કામ ક્રોધ રહિત સંન્યાસી, નિત્ય ચિત્ત, બળથી છે આત્મા
જેણે તે દેહ છૂટવી વેળાજ બ્રહ્મમાં લીન થાય છે.

સ્પર્શાન્કૃત્વા ત્રિહિર્વાહ્યાશ્ચસુશ્વેવાંતરે શુવોઃ ।

પ્રાણાપાનૌ સમૌ કૃત્વા નાસામ્યંતરચારિણી ॥ ૧૭ ॥

યતૈત્રિયમનોબુદ્ધિર્મુનેર્મોક્ષપરાવણઃ ।

વિગતેચ્છામયક્રોધો યઃ સદા મુક્ત એવ સઃ ॥ ૧૮ ॥

રાખી અશુ બ્રૂમધ્ય વસિ, કરિ વિષયને બહાર;
સમ કરી પ્રાણ અપાનને, જે નાકે ચરનાર. ૨૭

ઈન્દ્રિય મન, મતિ વશ કરી, મોક્ષ પરાયણુ મુક્ત;
રાગ ક્રોધ બધ રહિત જે, સદાયજે તે મુક્ત. ૨૮

તજે બિખય સંસાર કે, દૃષ્ટિ ભોંવમેં રાખ;

પ્રાણ અપાનકુ સમ કરે, નાસતમત અભિલાખ. ૨૭

નિત ઇન્દ્રિયેં સુમુદ્ધિ મન, મુગત હિમેં મન દેત;

ઇચ્છા બધ ક્રોધ જોત જે, મુક્તિ પહારય સેત. ૨૮

૨૭-૨૮ બાહ્યારના વિષયને બાહેરજ કરી, દૃષ્ટિને બુદ્ધિના મધ્ય
ભાગમાં રાખી, નાસિકામાં સંચાર કરનારા પ્રાણઅપાનને
સમાન કરી, ઈન્દ્રિય મન મુદ્ધિ છતેલાં જેણે, ઇચ્છા બધ ક્રોધ
ગયાં છે જેનાં, મોક્ષ પરમસ્થાનને વિષે તત્પર જે, તે મુનિ
નિવૃત્તા છે તે સદા મુક્તજ છે.

મોક્ષારં યજ્ઞતપસાં સર્વલોકમહેશ્વરમ્ ।

સુહૃદં સર્વભૂતાનાં જ્ઞાત્વા માં શાંતિમૃચ્છતિ ॥ ૧૯ ॥

જાણિ મને, સૌ લોકને, ઇશ સુહૃદ વસિ સાર;

મોક્ષતા તપ ને યજ્ઞને, થાય શાંત નિરધાર. ૨૯

તપ યજ્ઞનકો ભોગતા, સખ લોકનકો ઇશ;

શાંતિ લહે જે જાનિકે, મોક્ષે પ્રભુ જગદીશ. ૨૯

૨૯ યજ્ઞ તપનો મોક્ષા [પાળનાર], સર્વ લોકનો મોટા ઈશ્વર,
સર્વ પ્રાણીને મિત્રમધુ [હવાયિ ન કરવાવાળો] એવો મને
જાણીને [યોગી] શાંતિ-મોક્ષને પામે છે.

ઇતિ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા ઉપનિષદ્માં બ્રહ્મવિદ્યા વિષે

યોગશાસ્ત્ર સંખ્યાં શ્રીકૃષ્ણાર્જુનના સંવાદમાં અન્યાસ-

યોગ નામનો પાંચમે અધ્યાય ॥ ૫ ॥

અધ્યાય ૬ કો.

શ્રી ભગવાનુવાચ.

અનાશ્રિતઃ કર્મકલં કાર્યં કર્મ કરોતિ યઃ ।

સ સંન્યાસી ચ યોગી ચ ન નિરાગ્નિર્ન ચાક્રિયઃ ॥ ૧ ॥

કરે કર્મ, ફલ મુકિ તે, સંન્યાસી, યોગીજ;

અગ્નિ ક્રિયા વિણુ હોય જે, નહિ તે પાર્થ કંઈજ. ૧

કરમ ફલન આહે નહીં, કરમ કરે નિષ્કામ;

જોગી સંન્યાસી વહાલે, પાવતલે સુખ ધામ. ૧

* ૧ કર્મફળની ઇચ્છા વિનાનો હોઈને જે કૌંચ નિત્ય કર્મ કરે તે
સંન્યાસી ને યોગી છે- [હોમકર્મને માટે] અગ્નિ ન રાખ-
નારે તથા મનવાણી કાયાના કર્મને ત્યાગ કરનારે તે
સંન્યાસી યોગી નથી [ચિત્ત શુદ્ધ તથા ઈચ્છા રહિત થયું
નથી ત્યાં જગી.]

યં સંન્યાસમિતિ પ્રાહુર્યોગં તં વિદિ પ્રાંડવ ॥

ન હ્યસંન્યસ્તસંકલ્પો યોગી ભવતિ કશ્ચન ॥ ૨ ॥

જેને કહે સંન્યાસ તે, યોગજ પાંડવ જાણુ;

સંકલ્પ ત્યાગ વિના નહિ, થાય યોગી કો માન. ૨

જ્યાકોં સંન્યાસીહિકહે, વહે જોગ તૂં જાન;

મિન સંન્યાસહિ જોમનહિ, થઈ સાચ તૂં માન. ૨

૨ હે પાંડવ! જે સંન્યાસ કહેવાય છે તેનેજ તૂં યોગ જાણુ. સંકલ્પ
ન રાખેલા એવો કોઈ પણ તે યોગી થતો નથી.

* ૧ કર્મ આચરે પણ જે ફળ ન ઇચ્છે તેન આચરે તો જેને પ્રાપ્ત નહિ
તે સંન્યાસીજ છે.

આહુક્ષોર્મુનેયોગં કર્મ કારણમુચ્યતે ।

યોગારુદ્ધસ્ય તસ્યૈવ શમઃ કારણમુચ્યતે ॥ ૩ ॥

કહેછ યોગ ઇછનારનું, કારણ કર્મન સાર;

તેમજ યોગીનું કહે, શમ કારણ નિરધાર. ૩

જે કરમ હું તેં લહત હૈ, જાની ચિત્ત બિચાર;

યોગહિ લહે શાંતિદિ ગયે, બિન ઇન્દ્રિયન સાર. ૩

૦૩ જ્ઞાનયોગને અર્થે અભ્યાસ ઇચ્છતા મુનિને કર્મ તે કારણ [ચિત્ત-શુદ્ધિનું સાધન] કહિયે; યોગપ્રાપ્ત એવાને શમ-શાંતિ વિશ્વેષકારી કર્મનો ત્યાગ, એ કારણ [સાધન] કહિયે.

યદા હિ નૈદ્વિધાર્થેષુ ન કર્મેસ્વનુષ્જતે ।

સર્વસંકલ્પસંન્યાસી યોગારુદ્ધસ્તદોચ્યતે ॥ ૪ ॥

યદા વિષય ન કર્મમાં, કદિ આસક્ત ન થાય;

મુકે સૌ સંકલ્પને, તદા યોગિ કહેવાય. ૪

બિખયન સૌં અર કરમસૌં, હોય પ્રીત જગ દૂર;

સગ સંકલ્પનડો તગે, જોગ રહે તજ પૂર.

૪ ઇન્દ્રિયાના વિષયને વિષે કે (નિત્યનૈમિત્તિક) કર્મને વિષે આસક્ત થતો નથી, સર્વ સંકલ્પનો ત્યાગી હોય ત્યારે તે યોગારુદ્ધ કહિયે.

ઉદ્ધરેદાત્મનાત્માનં નાત્માનમવમાદયેત્ ।

આત્મૈવ હ્યાત્મનો બંધુરાત્મૈવ રિપુરાત્મનઃ ॥ ૫ ॥

પોતે તારે આત્મને, નહિ તેને બાહેબ;

નિજબંધુ પોતેજ છે, નિજ રિપુ પણ પોતેજ. ૫

નિજ આતમકું ઉદ્ધરત, અથો ગમન કરિ હેત;

આતમાહિ રિપુ આપકો, આતમાહિ સુખ દેત. ૫

+ ૫ વિવેકયુક્ત મને પોતે પોતાને ઉદ્ધારે, પોતાની અઘોગતિ ન કરાવી લે; [કિમકે] પોતાનો પોતેજ [વિવેકયુક્ત] બંધુ ને પોતેજ [આહારયુક્ત] પોતાનો શત્રુ છે.)

બંધુરાત્માત્મનસ્તસ્ય યૈનૈવાત્માત્મના જિતઃ ।

અનાત્મનસ્તુ શત્રુત્વે વર્તેતાત્મૈવ શત્રુવત્ ॥ ૬ ॥

જે હત્યો શરિરાદિને, નિજ બંધુ છે તેહ;

પણ નિજ શત્રુ છેજ તે, હતનાર નહિ જેહ. ૬

આપહિ હત્યો આતમા, શોધ બંધુ યાદિ;

જિન હત્યોનહિં મન વહે, અરિસો ધરતત તાદિ. ૬

૬ જેણે વિવેકયુક્તિયે જ્ઞાનાત્માનેજ હત્યો તે હયાત્માને જ્ઞાનાત્મા બંધુ છે (અને) અજ્ઞાનરૂપ આત્માના શત્રુભાવને વિષે પોતેજ શત્રુ સરખો વર્તે છે.

જિતાત્મનઃ પ્રજ્ઞાંતસ્ય પરમાત્મા સમાહિતઃ ।

જીતોળ્લસુખદુઃખેષુ તથા માનાપમાનયોઃ ॥ ૭ ॥

આત્મમદ્ધત તે શાંતનું, મન નિશ્ચલ નિરધાર;

શીત ઉપણુ સુખ દુઃખમાં, માન અપમાને સાર. ૭

જિન હત્યો હૈ આતમા, શાંતિ લહે બહુ જ્ઞાન;

શીત ઉપણુ સુખ દુઃખ જર, ઔર માન અપમાન. ૭

* કદ્મીયોગથી જ્ઞાનયોગ પમાય.

+ આત્માને સંગથી વિરામ પામેલું પોતાનું વિરાગી સ્વરૂપ ને બંધુ છે આસક્તિવાળું ગમી સ્વરૂપને શત્રુ છે.

૭ જિત્યું છે અંત કરણ જેણે, અત્યંત શાંત જે તેને શીત ઉપણુ સુખ દુઃખને વિષે, વળી માન અપમાન છતે, પરમાત્મા સાક્ષાત્ આત્મસાથે વર્તનાર છે [આત્મા સ્વપ્રકારમાં નિશ્ચલ રહે છે.]

જ્ઞાનવિજ્ઞાનતૃપ્તાત્મા કૂટસ્થો વિજિતેન્દ્રિયઃ ।

યુક્ત ઇત્યુચ્યતે યોગી સમલોપાશ્રમકાચનઃ ॥ ૮ ॥

નિર્વિકાર, ઇન્દ્રીયજિત, બને જ્ઞાનથી તૃપ્ત;

છે જેને લોપાશ્રમ સમ કાંચન, તે છે યુક્ત. ૮

બને જ્ઞાન વિજ્ઞાન જે, ઔર મંદ્રિજિત હોય;

સોનો પખાન એક સમ, અને સો જોગી હોય. ૮

૮ જ્ઞાનવિજ્ઞાને તૃપ્ત આત્મા, નિર્વિકાર, વિશેષ જિતેન્દ્રિય (અને) સાદીનું દેહું, પગર, સોનું એ સમાન છે જેને એવો યોગી તે યુક્ત [યોગારુદ્ધ] કહિયે.

મુહન્મિત્રાર્પુદાસીનમપ્રસ્થદ્વેષ્યવંધુપુ ।

સાધુષ્વપિ ચ પાપેષુ સમન્વદ્વિવિશિષ્યતે ॥ ૯ ॥

મુલ્લદ, મિત્ર, અરિ, મધ્ય ને, સાધુ ઉદાસી દેવ્ય;

બંધુ, પાપિ, એ સર્વમાં, સમમતિ છેજ વિશેષ. ૯

મિત્ર ઉદાસી શત્રુ પુનિ, અરિ નિગ બંધુ અમાન;

સાધુ પાપી ચિત્તમે, અને એક ઉન્માન. ૯

૯ ઉપકાર વિના ઉપકાર કરનારો, સનેહ કરીને ઉપકાર કરનારો મિત્ર, ધાતક-શત્રુ, કશીએ ઇચ્છા ન રાખનારો, બને પક્ષનું હિત કરનારો, દ્વેષપાત્ર, બંધુ-સંબંધી, (એ સર્વને) વિષે, સાધુને વિષે વળી પાપીને વિષે સમાનબુદ્ધિ જેની તે સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે.

યોગી યુજીત સતતમાત્માનં રહસિ સ્થિતઃ ।

एकाकी यतचित्तात्मा निराशीरपरिग्रहः ॥ १० ॥

નિત્ય યોગિ મન સ્થિર કરે, કરિ એકાંતે વાસ;

વપુ મન વશ કરિ એકલો, મુકિ પરિગ્રહ આરા. ૧૦

એક કેસ એક ચિત્ત, મંગી સાધે જંગ;

એકાકી ચાહે નકમ, જોરે નહિ સુખ બંગ. ૧૦

૧૦ એકાકી અંતઃકરણ તથા શરીર નિયમમાં રાખ્યાં છે જેણે, આશારહિત, પરિગ્રહ વિનાના એકાંતમાં રહેલો યોગી પોતાને નિયંત્રે જોરે ઈશ્વર સાથે [ઈશ્વરના મનનમાં મનને એકાગ્ર કરે.]

શુચૌ દેશે પ્રતિષ્ઠાપ્ય સ્થિરમાસનમાત્મનઃ ।

नायुच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् ॥ ११ ॥

દર્ભ ચર્મ ને પશુનું, નિજ આસન કરિ ચીર;

શુચિ જગ્યામાં મુકિ, અતિ, નીચ ઉંચ નહિ, ધીર. ૧૧

ઠીરસુ પુનિત નિહારકે, કરિ આસન બિસ્તાર;

નહિ ઉંચા નીચા નહીં, પટકુશ ચર્મ બિચાર. ૧૧

૧૧ પવિત્રસ્થાનમાં પોતાનું આસન સ્થિર સ્થાપી નહિ અતિ ઉંચું, નહિ નીચું (વળી) પ્રથમ દર્ભ તે ઉપર ચર્મ ને તે ઉપર વસ્ત્ર-

તર્વકાગ્ર મનઃ કૃત્વા યતચિત્તેન્દ્રિયક્રિયઃ ।

उपविश्यासने युंज्याद्योगमात्मविशुद्धये ॥ १२ ॥

ત્યાં બેસી મન સ્થિર કરી, કરે આત્મ શુદ્ધ્ય;

કરિ વશ ચિત્તેન્દ્રિય ક્રિયા, યોગી, યોગ, સમર્થ. ૧૨

કરિ વેઠે મનકો ધિર, સખ ઇન્દ્રિયકો ઇતઃ;
કરકે આતમ શુદ્ધકો, જોમ કરે યા રીત. ૧૨

તે આસને બેસીને ચિત્ત ઇન્દ્રિય ક્રિયા નિયમમાં રાખ્યાં છે એવું
એવાએ મનને એકાગ્ર કરી અંતઃકરણ નિર્મળ કરવાને કારણે
યોગને અભ્યાસ કરેલા.

સમં કાયશિરોઘ્રીવં ધારવજ્જ્વલં સ્થિરઃ ।

સંપ્રેક્ષ્ય નાસિકાગ્રં સ્વં દિશશ્ચાનલોકયન્ ॥ ૧૩ ॥

શિર, શ્રીયા, વપુને અચ્ચલ, કરિ સમ સ્થિર રાખીજ;
દિશુને નહિ જોતાંજ, નિજ, નાસિકાગ્ર જોઈજ. ૧૩

કાયા શિર અર્ધ શ્રીવકો, રાખે એક સમાન;
દિશુ ધરે નિજ નાસિકા, દેખ નહી દિશાઆન. ૧૩

૧૩ કાયા (અધ્યભાગ), મસ્તક, કંઠ એને અચ્ચલ (રીધાં), અચળ
રાખતો સ્થિર (એવો તે) યોગીના નાસિકાગ્રને જોઈ દિશાઓને
ન જોતો (એમ: વળી.)

પ્રજ્ઞાતાત્મા વિમનમ્ભિર્બ્રજચારિત્રે સ્થિતઃ ।

મનઃ સંયમ્ય મશ્ચિતો યુક્ત આસીત મત્પરઃ ॥ ૧૪ ॥

ઘઘ શાંત ને ભય રહિત, બ્રહ્મચારિ વ્રતવાન;
કરિ મન વશ મત્પર રહે, મત્ચિત યોગી મહાન. ૧૪

શાંતિ મહે બધકો તરે, બ્રહ્મચર્ય વ્રત લેત;
મોમે રખિ શેક મન, લહે જોગકો હેત. ૧૪

૧૪ પ્રજ્ઞાન, નિર્વિય, બ્રહ્મચારી ને વ્રતે રહેલો (તે) મનની રત્તિઓને
સંવરી મારે વિધે ચિત્ત, હુંજ રંગે હાકલ એવો (તે) એકાગ્ર
મત્પર.

યુગ્મજેવં સદાડુઃસ્માનં યોગી નિયતમાનસઃ ।

શાંતિ નિર્વાણપરમાં મનસ્યામધિગચ્છતિ ॥ ૧૫ ॥

નિત્ય જોડતાં એમ મન, યોગી વશ કરિ ચિત્ત;
પરં શાંત મુગ્ધપને પામેછે અધિચિત્ત. ૧૫

ઈહ બિધિ કરેલી જોગકે, નિજ મનકો ધિર રાખ;
શાંતિ લહે મોઝા મિલે, રહે અભીરસ આખ. ૧૫

૧૫ આ પ્રકારે નિયમમાં રાખેલું મન એવો યોગી અંતઃકરણને સદા
યુક્ત કરીને મોક્ષનિષ્ઠાવાળી મારે વિધે રહી એની જે શાંતિ
તે પામે છે.

નાત્યન્નતસ્તુ યોગોસ્તિ ન ચૈકાંતમનન્નતઃ ।

ન ચાતિસ્વપ્નશીલસ્ય જાગ્રતો નૈવ ચાર્જુન ॥ ૧૬ ॥

અતિ નિદ્રા, જાગૃત અતિ, ઉપવાસી બહુ અહારિ;
થાય યોગ નહિ તેમને, કૃતીસુત બળધારિ. ૧૬

જોમ લહે નહિ બહુ બળે, નહિ પિન ખાધે મીત;
સોવનેહિ સોવે નહી, અતિ જાગૃત નહિ નીત. ૧૬

૧૬ હે અર્જુન ! અતિઆહારને યોગ નથી; નિરાહારીને નથી; અત્યંત
નિદ્રાશીલને નથી, અતિજાગૃતને [નિદ્રાત્યાગીને] નથી.

યુક્તાહારવિહારસ્ય યુક્તચેષ્ટસ્ય કર્મસુ ।

યુક્તસ્વપ્નાવબોધસ્ય યોગો ભવતિ દુઃસ્વહા ॥ ૧૭ ॥

પિહાર કર્મ એછા વધિ, અહાર સ્વપ્ન જાગૃત;
નિયમિત જેના તેમને, થાય યોગ દુષ્કર્મ. ૧૭

બુગત આહાર પિહારજ્ઞે, કરમ જોગયુનિ હોય;

જાગૃત સોવત બુગત સો, સો કારત દુષ્પ થાય. ૧૭

*૧૭ જાગૃત તથા કર્મ કર્મ નિયમિત, કર્મને વિષે નિયમિત કાળે
નિયમિત આહાર, નિદ્રાજાગૃત નિયમિત એવાને દુઃખનાશક યોગ
પ્રાપ્ત થાય છે.

યદા વિનિયતં ચિત્તમાત્મન્યેવાવતિષ્ટતે ।

નિઃસ્પૃહઃ સર્વકામેભ્યો યુક્ત ઇત્યુચ્યતે તદા ॥ ૧૮ ॥

ચિત્ત કરેલું વશ યદા, સ્થિર આત્મામાં થાય;

નિસ્પૃહ સો કામે થકી, તદા યુક્ત કહેવાય. ૧૮

જ્યાં નિજ ચિત્તકો રોકેકે, રાખે આતમ માંડ;

તરે સમે જે કામના, સો જોગી નર નાદ. ૧૮

૧૮ જ્યારે અત્યંત એકાગ્રચિત્ત આત્મા સ્વરૂપવિરે નિયતિ પામી રહે
ત્યારે સર્વ કામનાથી નિસ્પૃહ એવો યુક્ત [સમાધિસ્થ] કહેયે.

યથા દીપો નિવાતસ્થો નેગતે સોપમા સ્મૃતા ।

યોગિનો યતચિત્તસ્ય યુગ્મતો યોગમાત્મનઃ ॥ ૧૯ ॥

જેમ વાયુ વિણુ સ્થાનમાં, દીપે સ્થિર રહેવાય;

આત્મયોગિ વશચિત્તને, ઉપમા, તે કહેવાય. ૧૯

જેમો દીપ સમીર પિન, રહે જોત હંકરાય;

જોગી નિશ્ચય ચિત્તસો, ઉપમા હંકરાય. ૧૯

૧૯ વાયુરહિત સ્થાનમાં રહેલો દીપો હાલતો નથી તે ઉપમા કહી
છે યોગીને (કે જે) નિરાધેલી ચિત્તવૃત્તિવાળો યોગીના સમા-
ધિયોગને અભ્યાસી (હોય.)

યત્રોપરમતે ચિત્તં નિરુદ્ધં યોગસેવયા ॥

યત્ર ચૈવાત્મનાડુઃસ્માનં પश्यન્માત્મનિ તુષ્યતિ ॥ ૨૦ ॥

જેમાં યોગાચરણથી, વશ મન શાંતજ થાય,

જોતાં મનથી આત્મને, આત્મામાં તોપાય. ૨૦

જોગી સેવત જોગકો, ચિત્ત જ્યાં હંકરાય;

નિરખત આતમ કો તહાં, રહત સદા સુખતાય. ૨૦

૨૦ યોગાભ્યાસે નિરાધેલું ચિત્ત જ્યાં શાંત થાય ત્યાંજ યોગીના
આત્માએ [અંતઃકરણવૃત્તિયે] આત્માને [પરમાત્માને] યોગીને
વિષે અનુભવતો એવો સંતોષ પામે.

સુખમાયંતિકં યત્તદ્બુદ્ધિગ્રાહ્યમર્તાદ્રિયમ્ ।

વેત્તિ યત્ર ન ચૈવાપં સ્થિતશ્ચલતિ તત્સ્વતઃ ॥ ૨૧ ॥

બુદ્ધિગ્રાહ્ય, અર્તાદ્રિય સુખ, પામેછે અત્યંત;

રહિ જેમાં ખસતો નથી, તત્વથીજ એ સંત. ૨૧

જે સુખઇન્દ્રિયનને પરે, બહુત બુદ્ધિ કર લેત;

વા સુખ કો જાને સમે, તાપાછે નહિ હેત. ૨૧

૨૧ ઇન્દ્રિયને અગમ્ય જે અત્યંત સુખ સાત્વિક અંતઃકરણે લેવાય,
તે ત્યાંજ રહીને [નિજ અવસ્થામાં] જાહે તે યોગી સ્વરૂપથી
અસિત થતો નથી.

* ૧૮ જો જાગૃત અને પુરુષ, એક જાગૃત પાછોને મારે ને એક જાગૃત
વાયુને મારે રાખેલાં એમ કરવાય છે.

યં લબ્ધ્વા ચાપરં લાભં મન્યતે નાધિકં તતઃ ।

યસ્મિંસ્થિતો ન દુઃસ્વેન ગુરુણાપિ વિચાન્યતે ॥૨૧॥

ને પામી માને ન કે, અધિક લાભ તેથીજ;

નેમાં સ્થિત તો થાય નહિ, ચલિત મહા દુઃખથીજ. ૨૨

જાપાયે લાભ ન અધિક, ઔર ન જાને પ્રીત;

સ્થિરતા ગહિ ડોલે નહીં, જહુ દુઃખ પાયે ચિત. ૨૨

૨૨ ને સુખ પામીને તેથી જાણે વધારે લાભ (તો) માનતો નથી
(ને) ને સ્થિતિમાં હોઈને મોટાં દુઃખથી પણ શિશ્નધાતના દુઃખ
પણ ચલિત થતો નથી.

તં વિદ્યાદુઃસ્વસંયોગવિયોગં યોગસંજિતમ્ ।

સ નિશ્ચયેન યોક્તવ્યો યોગોઽનિવિણ્ણચેતસા ॥૨૨॥

પાર્થ જાણવો યોગ તે, રહિત દુઃખ સંયોગ;

નિશ્ચય નિર્દુષ્ટ ચિત્તથી આચરવો એ યોગ. ૨૩

દુઃખ હુકે સંજોગોં, માની લેત વિયોગ;

નિશ્ચય કરિકે જોગ કરે, તાહું કરત જુ જોગ. ૨૩

૨૩ દુઃખનો સંયોગવિયોગ નથી જોને વિષે, યોગ સંજોગે જોને વિષે
(અર્થે) તેને જાણવો. થત કરવામાં શિથિલતા-આજસ નહિ
એવે ચિત્તે તે યોગ નિશ્ચય અવ્યાસવો.

સંકલ્પપ્રભવાન્કામાંસ્યસ્ત્રકા સર્વાનશેષતઃ ।

મનસૈવૈદ્રિયગ્રામં વિનિયમ્ય સમતંતઃ ॥૨૩॥

સંકલ્પે થતિ કામના, સૂકી સર્વ અશેષ;

ઈદ્રિય ગાણને સર્વથી, કરિ વશ મનથિ વિશેષ. ૨૪

સંકલ્પને જે કામના, તિનહુ તજે ચિત આય;

મનસોં શેકે ઈદ્રિયને, જોગ કરે યામાય. ૨૪

૨૪ સંકલ્પથી કામના હપનેલા એવા ને કામ [અભિલાષ] તે સર્વેનો
નિઃશેષ ત્યાગ કરી અને કરીને ચારે પાસથી ઈદ્રિયસમુદાયનો
નિશ્ચય કરી-

જનૈઃજનૈરુપરમેદુદ્વયા ધૃતિર્ગૃહીતયા ।

આત્મસંસ્થં મનઃ કૃત્વા ન કિંચિદપિ ચિંતયેત્ ॥૨૪॥

ધીરધીરે આત્મમાં, ધીર બુદ્ધિયે સાર;

સ્થાપી મન, શાંતજ બને, ચિંતે નહીં લગાર. ૨૫

ધીરજ ધરિઆરુ બુદ્ધિ કરે, રહેહરે સખત્યાગ;

કહુ કરે નહિ કામના, આતમસોં અનુરાગ. ૨૫

૨૫ ધીરયાળી બુદ્ધિયે ધીમે ધીમે મનને નિરોધવું, મનને આત્માને
વિષે [સ્વરૂપને વિષે] સ્થિર કરીને બીજાં કંઈપણ ચિંતવું નહિ.

યતો યતો નિશ્ચરતિ મનશ્ચંચલમસ્થિરમ્ ।

તતસ્તતો નિયમ્યૈતદાત્મન્યેવ વશં નયેત્ ॥૨૬॥

ને ને પ્રત્યે જાયછે, મન અંચલ અસ્થિર,

તેથી પાછું જેચિ, વશ કરે આત્મમાં, ધીર. ૨૬

મન અંચલ નિત જાનયશે, તાકોં રાખે શેક;

કરિસંજમ નિત આતમા. સાજે તાકોં શેક. ૨૬

૨૬ અસ્થિર અંચલ મન ને ને વિષય પ્રતિ જોત તે વિષયથી
પાછું જેથી આત્માનેજ વિષે વશ કરત લેવું.

પ્રજ્ઞાંતમનસં હ્યેનં યોગિનં સુખમુત્તમમ્ ।

ઉપૈતિ શાંતરજસં બ્રહ્મભૂતમકલ્મષમ્ ॥૨૭॥

બ્રહ્મભૂત નિષ્પાપ પતિ, શાંત રજોગુણ મન;

એ યોગીને તો મળે, સુખ ઉત્તમ અર્જુન. ૨૭

જ્યાકે મનમેં શાંતિ દે, પાપ રહિત જે હોય;

મગન જુ બ્રહ્માનંદકો, તાજેગીકો હોય. ૨૭

૨૭ શાંતિ પામેવું મન, રજોગુણ શાંત ધરશે, બ્રહ્માવને પામેશે,
પાપરહિત એવા યોગીને ઉત્તમ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે.

યૂગન્મેવં સદાડડત્માનં યોગી વિગતકલ્મષઃ ।

સુખેન બ્રહ્મસંસ્પર્શમત્યંતં સુખમશ્રુતે ॥૨૮॥

સદા જોડતાં એમ મન, યોગી પાપ રહીત;

મેળે પામે સુખ, અતી બ્રહ્મસ્પર્શ સહીત. ૨૮

જે જોગી ઈંદ્રિયિકરે, જોગ પાપકો ત્યાગ;

સદજ બ્રહ્મકો સુખ લહે, રહે આપ અનુરાગ. ૨૮

૨૮ હોપરહિત યોગી સર્વકાળ અંતઃકરણને એ પ્રકારે વશ કરે છે,
સુખે કરીને આત્મસાક્ષાત્કારરૂપ અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ સુખ
અનુભવે છે.

સર્વભૂતસ્થમાત્માનં સર્વભૂતાંતિ ચાત્માનિ ।

ઈક્ષતે યોગયુક્તાત્મા સર્વેષાં સમદર્શનઃ ॥૨૯॥

પોતાને સૌ ભૂતમાં, સૌને નિજમાં સાર,

જુવે આત્મ યોગી મુની, સૌમાં સમ જોનાર. ૨૯

મોહિયણે શય દેરજો, સખકોં મોહી મોહિ;

મોકોં દેખત સૌ સદા, સોહં દેખત તાહિ. ૨૯

૨૯ યોગાવ્યાસે જોડાયેલા, સર્વેસુ સ્થાપર જોગમ ભૂતાને વિષે
એકસરખું જોનારો [પરમાત્મા સ્વરૂપને] એવો (તે) પોતાને
(ને) સર્વભૂતાને પોતાનેજ વિષે જોય છે. [અવિદ્યાદૃત દેહાદિભેદ
દૂર કરી સર્વેસુ સમદર્શી થાય છે.]

યો માં પડયતિ સર્વેષાં સર્વે ચ મયિ પશ્યતિ ॥

તસ્માહં ન પ્રણય્યામિ સ ચ મે ન પ્રણય્યતિ ॥૩૦॥

જે મુજને સૌમાં જુવે, સૌને મુજમાં જોય;

હું તેને અજોગો નથી, નહિ મુજથી તે હોય. ૩૦

જ્યાપકહોં સખજવમેં; મોકોં દેખે કોય;

કેસે હું કિતહું રહે, તાકો મોમેં જોય. ૩૦

૩૦ ને સર્વેસુ મને જોય છે, વળી મારિયે સર્વને જોય છે તેને હું
પરાક્ષ અદ્રશ્ય નથી રહેતો (ને) તે પણ મને પરાક્ષ નથી.

સર્વભૂતસ્થિતં યો માં મજત્યેકત્વમાસ્થિતઃ ।

સર્વથા વર્તમાનોપિ સ યોગી મયિ વર્તતે ॥૩૧॥

સર્વ ભૂતમાં સ્થિત મને, બજે કૈંસયથી જોહ;

વર્તતાંજ સૌ રીત પણુ, મુજમાં વર્તે તેહ. ૩૧

હોઈએ સ્થિત સખાખિમે, લખેબજે જુ મોહિ;

રહે કો નહીં બાંનિવહ, મોમેં યરતત જોઈ. ૩૧

૩૧ એકત્વનો [બુદ્ધિભેદરહિતનો] આશ્રયી ને, સર્વ પ્રાણીમાં રહેલા
મને બજે છે સર્વપ્રકારે. જીવિતદશામાં પણુ, ન યોગી મારે
વિષે પ્રાપ્ત થઈ રહે છે.

આત્મોપયમેન સર્વત્ર સમં પश्यति योर्जुन ।

सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥ ३२ ॥

દખે સૌમાં આત્મવત્, સમાન સુખ દુખ સાર;

અર્જુન યોગી શ્રેષ્ઠ તો, મુજ મતથી નિરધાર. ૩૨

સખડોં દેખે આપસમ, સુખ દુખ એકે ભાય;

સા જોગી સખ તે બડો, મોખે રહે સમાય. ૩૨

૩૨ હે અર્જુન! યોગીને દૃષ્ટિ કરી [જિજ્ઞાસુ] યોગીને તેજી બીજને એ વિચારી સુખને કે દુઃખને જે સમાન જોય છે તે યોગી શ્રેષ્ઠ સંમત છે.

અર્જુન ઉવાચ ॥

योंयं योगस्त्वया प्रोक्तः साध्येन मधुसूदन ।

एतस्याहं न पश्यामि चंचलत्वस्थितिं स्थिराम् ॥ ૩૩ ॥

મધુસૂદન આ યોગ .જે આપેં કહ્યો સમાન;

સ્થિતિથિર તે તણી દખું નહિ, મન ચંચલ, ભગવાન. ૩૩

જોગ કહ્યો હમકો બુ તુમ, મોકોં એક સમાન;

રહે ન મોચિત ચંચલ, જે તુમ કહ્યો બખાન. ૩૩

૩૩ હે મધુસૂદન! જે આ યોગ સમજાવેલો તે કહ્યો એની સ્થિતિર હું ચંચલતાને કીધે જોઈ શકતા નથી.

चंचलं हि मनः कृष्ण प्रमाथि बलवद्दृढम् ।

तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरेव सुदुष्करम् ॥ ૩૪ ॥

મન ચંચલ, બળવાન, દઢ, વિક્ષેપજ કરનાર;

નિગ્રહ તેનો વાયુવત, દુષ્કર માનું સાર. ૩૪

મન દે ચંચલ કૃષ્ણ જી, બલ શેક દઢ જનન;

તા શેકેં સગ પવન દે, અતિહી કઠિન સુખન. ૩૪

૩૪ હે કૃષ્ણ! મન ચંચલ, શરીર તથા હૃદયોને પરવશ કરનાર, બળવાળું (અકોશમાં ન રખાય તેજી દઢ અકેય) છે તેનો નિગ્રહ કરવો અશક્ય છે વાયુની જેમ અમ માનું છે.

શ્રીભગવાનુવાચ ॥

असंशयं महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम् ।

अभ्यासेन तु कौंतेय वैराग्येण च गृह्यते ॥ ૩૫ ॥

અસંશય દુર્નિગ્રહજ મન, સંશય કેં ન લગાર;

પાણ અભ્યાસ વિરાગથી, કરાય વશ નિરધાર. ૩૫

અર્જુન કેતમ સાચ કહિ, મન ચંચલ નગદાય;

નિગ્રહિયો વૈરાગ્ય મોં, નીકે પકડો જાય. ૩૫

૩૫ હે મહાબાહુ! નિઃસંશય નિગ્રહ કરવો કઠિન ને ચંચલ એવું મન છે. (પણ) અભ્યાસે તથા વૈરાગ્યે ધરી લેવાય છે.

असंयतात्मना योगो दुष्प्राप इति मे मतिः ।

वश्यात्मना तु यतता शक्यो वा मुमुक्षापतः ॥ ૩૬ ॥

અનિયંત્રિયને મુજ મતે, છેજ યોગ અપ્રાપ્ય;

જીતેદ્રિય ઉદ્યોગિન, ઉપાયથી છે પ્રાપ્ય. ૩૬

જિત પદ્યો નહિ ચિતનિજ, તાપેં જોમ ન હોય;

જિત અપનો મન બસકિયો, લક્ષત જતનહ સોય. ૩૬

૩૬ અભ્યાસે તથા વૈરાગ્યે વશ ન કરેજ ચિત એવાને યોગ પ્રાપ્ય થવો કઠિન છે એમ મારી મતિ છે; પ્રયત્ન કરનારને તથા વશચિત્તને પ્રાપ્ત થવો શક્ય છે ઉપાયથી.

અર્જુન ઉવાચ ॥

अयातिः श्रद्धयोपेतो योगाच्चलितमानसः ।

अप्राप्य योगसंसिद्धिं कां गतिं कृष्ण गच्छति ॥ ૩૭ ॥

અયતી, શ્રદ્ધાવાન, મનચલિત યોગથી, જહે;

યોગ સિદ્ધિ પામીજ નહિ. શું ગતિ પામે તેહ. ૩૭

અયતિ યૌર શ્રદ્ધાસહિત, યોગ શ્રદ્ધતા પાય;

લહે ન સિદ્ધિ જોગથી, કોનગતિહીકોં જાય. ૩૭

૩૭ હે કૃષ્ણ! અદ્યપ્રયત્ન કરનાર (પણ) શ્રદ્ધાવાન, યોગધર્મ ચલિત (યથા હોય તે) યોગસિદ્ધિને અજ્ઞાનનિવૃત્તિને ન પામીને કેઈ ગતિયે જાય છે?

कश्चिन्नोभयविभ्रष्टश्चिह्नस्त्राभिव नश्यति ।

अप्रतिष्ठो महाबाहो विमूढो ब्रह्मणः पथि ॥ ૩૮ ॥

શું ખન્નેથી બ્રહ્મ થૈ, બ્રહ્મ માર્ગમાં મૂઠા;

છિન્ન અબ્રતી પેઠ તે, પામે નારા વિમૂઢ. ૩૮

કેદોહનવલ બ્રહ્મ દે, બાદરસો બિન સાય;

તાકો કહ્યું ન આસારો, રહે મૂઢ કે ભાય. ૩૮

૩૮ હે મહાબાહુ! ઉભયબ્રષ્ટ [જ્ઞાન તથા કર્મ બંને ધર્મ ચળેલો] સ્થિતિવિનાનો, અજ્ઞાના માર્ગમાં અત્યંત મૂઢ હોઈને છૂટા પ, કેશાં વાદળાંની પેઠે નારા નથી પામતો શું?

एतन्मे संशयंकृष्ण ह्यनुमर्हस्यशेषतः ।

त्वदन्यः संशयस्यास्य छेत्ता न ह्युपपद्यते ॥ ૩૯ ॥

એ મુજ સંશય મૂલથી, આપ છેદવા યોગ્ય;

છેદનાર બીજો નથી, કોઈ આપવિણ જોગ્ય. ૩૯

મેરે યા સંદેહકોં, દૂરિ કરો જગદીસ;

મેરે યા સંદેહકોં, કોન કરે તખ રીસ. ૩૯

૩૯ હે કૃષ્ણ! એ મારો સંશય સમૂળો છેદવાને તું યોગ્ય છે. તારાવિના બીજો કોઈ એ સંશયને છેદે તેવો જણાતો નથી.

શ્રીભગવાનુવાચ ॥

पार्थ नैवेह नामुत्र विनाशस्तस्य विशते ।

नहि कल्याणकृत्कश्चिदुर्गतिं तात गच्छति ॥ ૪૦ ॥

પાર્થ થાય નહિ તે તણો, અહિ પરલોકે નારા;

શુભકૃત પામે કોઈ નહિ, દુર્ગતિ રૂપ વિનાશ. ૪૦

અર્જુન દોડ લોકમે, તાકો હોય ન નાસ;

બહે કરમ જો કરત દે, તાકોં નહિ અધ્યાસ. ૪૦

૪૦ હે અર્જુન! તેનો આ લોકમાં કે પરલોકમાં વિનાશ નથી [અહીં હીણીસ્થિતિ નથી ને ત્યાં નરકપ્રાપ્તિ નથી]; હે તાત! [પ્રિયભાઈ] શુભ આચરણ કરનારો કોઈપણ પુરુષ નારી ગતિને નથી પામતો.

પ્રાપ્ય પુણ્યકૃતાંહોકાનુષિત્વા શાશ્વતીઃ સમાઃ ।

શુચીનાં શ્રીમતાં ગૌંદે યોગમ્હોઽભિજાયતે ॥ ૪૧ ॥

પુણ્ય લોકને પામિ, વસિ ઘણા વર્ષ ત્યાં સાર;
તે શાચિ ધનિના ધર વિશે, યોગશ્રેષ્ઠ અવતાર. ૪૧

પુણ્યવંત લોકહિ લહે, રહે બહુત દિન નય;
જોગશ્રેષ્ઠ ધનવંત શુચિ, તિનધર જનમેનય. ૪૧

૪૧ યોગશ્રેષ્ઠ (પુણ્ય), [અધ્યમેધાદિક] પુણ્યકર્મ કરનારાઓ જે લોકને પામે ત્યાં ઘણાંક વર્ષ વાસ અનુભવી (પણી) આચારશુદ્ધ શ્રીમંતને ધર જન્મ લેછે.

અથવા યોગિનમિવ કુલે ભવતિ ધીમતામ્ ।

एतदि दुर्लभतरं लोके जन्म यदीदृशम् ॥ ४२ ॥

અથવા થાયે જ્ઞાનિના, કુળમાં એ ઉત્પન્ન;
લોક વિશે એ જન્મ છે, દુર્લભ, કર્તવ્યજન. ૪૨

બુદ્ધિવંત જોગી કુશિન, આન લેય અવતાર;
જનમ લહત એસા ધરન, દુર્લભ દે તરધાર. ૪૨

૪૨ અથવા બુદ્ધિમંત યોગીનાનું કુળમાં જન્મે છે; એ પ્રકારનો જન્મ જોગીકુળમાં તે પણ લોકમાં અત્યંત દુર્લભ છે.)

तत्र तं बुद्धिसंयोगं लभते पौरोदहिकम् ।

यतते च ततो भूयः संसिद्धौ करुणंदन ॥ ४३ ॥

પૂર્વ દેહની બુદ્ધિના, ત્યાં પામે સંયોગ
તેથી ફરિ સિદ્ધી વેશે, કરે યતન બહુ જોગ. ૪૩

તિનદ્ર પહિલી રહકો, લહત બુદ્ધિ સંજોગ;
જનન કરત દે સિદ્ધિકો, બહુ વિષ સોચલ જોગ. ૪૩

૪૩ હે કર્તવ્યજન! ત્યાં (યોગીકુળમાં) પૂર્વદેહના અભ્યાસને લીધે બુદ્ધિયોગ પામે છે; પછી વળી મોક્ષનેવિષે અધિક યતન કરે છે.

पूर्वाभ्यासेन तेनैव विद्यते ह्यवशोपि सः ।

जिज्ञासुरपि योगस्य शब्दब्रह्मातिवर्त्तते ॥ ४४ ॥

અવશ, પૂર્વ અભ્યાસથી, થે તે પણ ખિંચાય;
યોગ તણા છજાંસુ પણ, વેદ ઉલંઘી નય. ૪૪

સોતે અપને ખસ નદી, હે પહિલો અભ્યાસ;
તાતે ઉપજે જોગ જો, બ્રહ્મ શબ્દ મેં ખાસ. ૪૪

૪૪ પૂર્વદેહના અભ્યાસે અવશ થતો છતો તે યોગી અભ્યાસે વર્તે છે; યોગનો જિજ્ઞાસુ થઈ વેદના શબ્દ બ્રહ્મને [કર્માવધાનને યોગી] આગળ નય છે.

प्रयत्नाद्यतमानस्तु योगी संशुद्धकल्मषः ।

अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम् ॥ ४५ ॥

પ્રયત્નથી ઉદ્યોગિ જે, યોગિ પાપથી શુદ્ધ;
પામે શ્રેષ્ઠ ગતીજ તે, બહુ જન્મે થે શુદ્ધ. ૪૫

જોગી જોત જતન કરે, ડારે સખ અપ ધાય;
બહુ જનમ સિદ્ધ લહે, તાહિ પરમ ગતિ હોય. ૪૫

૪૫ પાપથી શુદ્ધ થયેલો, અધિક પ્રયત્ન કરનારો, અનેક જન્મના યોગથી સારો જ્ઞાની થયેલો તે યોગી અધિક ઉદ્ધૃષ્ટ ગતિને પામે છે.

* વિગ્રાહિ કારણે ઈશ્વર ન કરે તેપણુ પૂર્વના સંસ્કારને બળે તેનાથી અભ્યાસ થાયજ; તે, વિષયથી વિગ્રહ; થઈ શ્રદ્ધામાં ચિત્ત ભેદનું રાખવાનો અભ્યાસ કરેજ. પૂર્વ જન્મે યોગશ્રેષ્ઠ હોય તેપણુ આ વેદ તે યોગજિજ્ઞાસુ વેદાંત કર્મજનનો અપેક્ષા ન રાખતાં એક જ કારણે અધિક તે પામે [શુદ્ધિત].

तपस्विभ्योधिको योगी ज्ञानिभ्योपि मतोधिकः ।

કર્મિભ્યઃઆધિકો યોગી તસ્માદ્યોગી મવાર્જુન ॥ ૪૬ ॥

યોગી આધિક તપસ્વીથી, આધિક જ્ઞાનિથી, સાર;
આધિક કર્મથી માટ તું, થા યોગી નિરધાર. ૪૬

તાપસિતે જોગી અધિક, જ્ઞાનિ તાહુ તેં માન;
કરમ હુતે જોગી અધિક, જોગી બહુત માન. ૪૬

૪૬ તપસ્વીયથી [મતાદિયે શરીરરોપક તેયજા] યોગી અધિક છે- જ્ઞાનીયથી (શાસ્ત્રપંડિતયથી) પણ મોટો માન્યો છે; કર્મનિ; યથી [અગ્નિહોત્રાદિ કર્મ કરનારા થકી] પણ શ્રેષ્ઠ છે; માટે હે અર્જુન! તું યોગી [જ્ઞાનનિષ્ઠ] થા.

योगीनामपि सर्वेषां मद्गतेनांतरात्मना ।

શ્રદ્ધાવાન્મજતે યો માં સ મે યુક્તમો મતઃ ॥ ૪૭ ॥

સર્વ યોગિના મધ્યમાં, મુજગત મનથી જેહ;
શ્રદ્ધાવાન બળે મને, યોગિ શ્રેષ્ઠ છે તેહ. ૪૭

જોગી રામે મન મહી, મોમે નિશ્ચલ બાય;
શ્રદ્ધાવંત મોકોં બને, સો સખતે અધિકાય. ૪૭

૪૭ સર્વે યોગીઓમાં પણ મારે વિષે વાળેલાં અંતઃકરણે કરીને શ્રદ્ધાવાન જે મને બળે છે તે મારે મતે સર્વોપરિ શ્રેષ્ઠ છે.

ઇતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ઉપનિષદમાં બ્રહ્મવિદ્યાને વિષે યોગશાસ્ત્રસંપંદી શ્રી કૃષ્ણાર્જુનના સંવાદમાં અભ્યાસયોગ નામનો છઠ્ઠો અધ્યાય. ॥૬॥

અધ્યાય ૭ મો.

શ્રી ભગવાન ઉવાચ.

मय्यासक्तमनाः पार्थ योगं युञ्जन्मदाश्रयः ।

असंशयं समग्रं मां यथा ज्ञास्यसि तच्छृणु ॥ १ ॥

મુજગત મન, મુજ આશ્રયી, કરતાં યોગજ એમ;
જાણુ તું મુજ રૂપ સૌ, નિશ્ચય, સાંભલ તેમ. ૧

મેરો હીકર આશરો, મોહીસોં ચિત રાખ;
જાને નિઃસંદેહ સખ, મોતેં સુન મગ બાખ. ૧

૧ હે પાર્થ! મારે વિષે આસક્ત મન, મારીજ આશ્રય જાને, યોગને સાધતો (એવો તું) નિઃસંશય સર્વ વિશ્વતિથાન હુને જે પ્રકારે નણીશ તે સાંભળ-

ज्ञानं तेऽहं सविज्ञानमिदं वक्ष्याम्यशेषतः ।

यज्ઞાત્વા નેહ ભૂયોન્વજ્ઞાતવ્યમવશિષ્યતે ॥ ૨ ॥

સવિજ્ઞાન આ જ્ઞાનતો, કેં તુજનેજ અશેષ;
જાણીજે, અહિ જાણુવા, ફરિ નાહ રહે અવશેષ. ૨

જ્ઞાન યાર જિજ્ઞાસોંતો સો કહત અખાન;
જાકે જાને જાનવો, કહ્યું ન રહત દે જાન. ૨

૨ અનુભવસહિત એ જ્ઞાન સંપૂર્ણ હું તને કહીશ (કે) જે જાણીને અહીં પછી બીજું જાણવાનું શેષ રહેતું નથી.

મનુષ્યાનાં સહસ્રેષુ કશ્ચિદ્વતાતિ સિધ્ધયે ।

પતતામપિ સિધ્ધ્યાનાં કશ્ચિન્નાં વેસિ તત્ત્વતઃ ॥ ૩ ॥

કોઈ હજારો મનુષ્યમાં, કરે યત્ન સિધ્ધર્થ;
સિધ્ધમાં પણ, જાણી મને, તત્ત્વે કાંઈ સમર્થ. ૩

જતન કરત હે સિદ્ધકો, એક હજાર ન માન;
તિનમેં જુ કોઈ બહે, બહુત લખત મહિમાન. ૩

૩ મનુષ્ય હજારોમાં કોઈક સિદ્ધિ [આત્મજ્ઞાન] અર્થે યત્ન કરે છે;
યત્ન કરનારા સિદ્ધમાં પણ કોઈકને મને તત્ત્વસ્વરૂપે જાણે છે.

મૃમિરાપોનલો વાયુઃ સ્વં મનો મુષ્ધિરેવ ચ ।

અહંકાર इतिયં મે ભિન્ના પ્રકૃતિરષ્ટયા ॥ ૪ ॥

ભુ, જલ, અગ્ની, વાયુ, નભ મન, બુદ્ધી અહંકાર;
એમ ભિન્ન મુજ જાણીયી, પ્રકૃતી અષ્ટ પ્રકાર. ૪

ભૂમિ નીર પાવક પવન, અગ્નિ મન બુદ્ધિમાન;
અહંકાર એ આડકી, માયા બેદન જાન. ૪

૪ ભૂમિ, જળ, અગ્નિ, વાયુ, આમાશ અને મન, બુદ્ધિ, અહંકાર
એમ મારી એ [કારણતી] પ્રકૃતિ આઠ પ્રકાર બેદન પામી

અપેર્યમિતસ્ત્વન્યા પ્રકૃતિ મિદ્ધિ મે પરમ ।

જીવમૃતાં મહાવાહો વપેદં ધાર્યતે જગત્ ॥ ૫ ॥

પાણીએ અપરા, એણિ મુજ, પરા અન્ય, તુ ધાર;
જીવજીત, મહાબાહુ, જે, સૃષ્ટીને ધરનાર. ૫

માયા મેરી એક વહ, જિજ્ઞાસુ જીવો સંસાર;
સાચી મનમેં માનિ હે, જીવ કપ નિરધાર. ૫

૫ એ [અષ્ટયા પ્રકૃતિ] અપરા [નિહૃષ્ટ હૃતરણી] છે; એવળે બીજી,
મારી પરા [પ્રકૃષ્ટ હૃતન] જીવસ્વરૂપ પ્રકૃતિ [છે તે] જાણુ; હે
મહાબાહુ, જીવ [એ જીવન્ય પ્રકૃતિયે] આ જગત ધરી રાખેલ
રહે છે

પત્તથોનીનિ મૃતાનિ સર્વાણીત્યપધારય ।

મહં કૃત્સામ્ય જગતઃ પ્રભવઃ પ્રલયસ્તથા ॥ ૬ ॥

એ ધોનાંથી થાય છે, જાણુ જૂત સૌ એમ;
કર્તા હું સૌ મુદ્ધિનો, સંહર્તા, પણ તેમ. ૬

માયા તેકે સર્વે સખે, મૂલ જીવ મહ દાય;
તેણે ઉપજાવત જગ સખે, તાસ કરે ચિત આય. ૬

૬ સર્વે અસ્ત્યર જીવને એ પરાપરા પ્રકૃતિ ઉત્પત્તિસ્થાન-કારણ છે
એમ જાણુ; તેમ સર્વ જગતનો પ્રભવ પ્રલય હું [હું.]

મત્ત પરતરં નાન્યત્કિંચિદસ્તિ ધનંજય ।

માયિ સર્વમિદં પ્રોતં સૂત્રે મણિગણા ઇવ ॥ ૭ ॥

મુજથી પર બીજે નથી, હેતુ એના કોઈ;
સૂત્રે મણિ વતુ સર્વ આ, મુજમાં રયું પરાઈ. ૭

આજીવન મોને નાપરે, ચીર જાત મહ જાન-
જ્યોત્સના પોયો સતમેં મોમેં થૈં સખ માન. ૭

૭ હે ધનંજય! મારાથથી વૃદ્ધ બીજી કંઈપણ નથી; આ સર્વ જગત
મારેવિષે પ્રોવાયલ છે; સૂત્રમાં મહાકાવો સમુદાય તેની પેઠે

૭ પ અપરા ત જગ-કારણેવ જગી પરાને અધોન અને પરા તે મુજ પ્રકૃતિ
એ પરા ત પરામાત્માની કૃત્યવશકિત કહેવવળી જાણી

૭ ૬ જીવ ચિત્તવશકિત મુજે મારાથી, વૃદ્ધિ-મયાન આશ્રય સ્થાન હું
મારે હું જગતનું અધિપાન અતિમાન હું.

રસોદમમ્સુ કૌતિય પ્રમાડસ્મિ શશિસૂર્યવોઃ ।

પ્રણવઃ સર્વવેદેષુ શબ્દઃ સ્વે પ્રીયથં નૃપ ॥ ૮ ॥

હું રસ જળમાં, હું પ્રભા, ચંદ્ર સૂર્યની, હું જ;
શબ્દ નમેં, વેદ પ્રાણુવ, ઉદ્યમ નરમાં હું જ. ૮

ચંદ્ર સુરજથી કિરણ હું, જલરસ મોઠો માન;
મે જનમેં મેં હોં પ્રાણુવ, પૌરુષ શબ્દ જાપાન. ૮

૮ હે કૌતિય! જળને વિષે રસ (તે) હું; ચંદ્રસૂર્યની કાંતિ હું; સર્વ-
વેદને વિષે પ્રાણુવ [ઓકાર], આકાશને વિષે શબ્દ. નરને વિષે
પુરુષાર્થ ઉદ્યમ (હું હું.)

પુણ્યો મંથઃ પૃથિવ્યા ચ તેજશ્વાસ્મિ વિભાવસૌ ।

જીવનં સર્વભૂતેષુ તપશ્વાસ્મિ તપસ્વિષુ ॥ ૯ ॥

પુણ્ય મંથ હું ભૂમિમાં, તેજ અગ્નિમાં સાર;
જીવન સૌ જૂતા વિશે, તપસ્વિમાં તપ, ધાર. ૯

મંથજી હૈ મહ ભૂમમેં, દૈ પાવકમેં તેજ્જ;
જીવનકો મેં જીવ હો, તપસી તપ લખિ જીવજી. ૯

૯ પૃથ્વીને વિષે પવિત્ર સુગંધ, વળી અગ્નિને વિષે તેજ 'હું', તપ
પ્રાણીઓને વિષે આયુષ્ય, તપસ્વિઓને વિષે તપ [દ્વિઠસહનકપ] હું

વૌજં માં સર્વભૂતાના વિદ્વિ પાર્થ સનાતનમ્ ।

બુદ્ધિર્બુદ્ધિમતામસ્મિ તેજસ્તેજસ્વિનામહમ્ ॥ ૧૦ ॥

બીજ સનાતન સર્વજનું, પાર્થ મને તુ જાણુ;
બુદ્ધિમાનની બુદ્ધિ હું, તેજ તેજજી, માન. ૧૦

સખ જીવનકો બીજ હોં, મોઠો જાનિ જીવજી;
બુદ્ધિવંતમેં બુદ્ધિ હોં, સખ તેજનકો ગેદ. ૧૦

૧૦ હે પાર્થ! સર્વે પ્રાણીઓનું સનાતન બીજ [કારણ] મને જાણુ;
બુદ્ધિમતોની બુદ્ધિ, તેજસ્વીઓનું તેજ હું [હું].

બલં બલ્લવતામસ્મિ કામરાગવિવર્જિતમ્ ।

ધર્માવિરુદ્ધો મૃતેષુ કામોસ્મિ મરતર્પમ્ ॥ ૧૧ ॥

હું હું બળ બળિયાતણું, કામ રાગ વર્જિત;
સર્વ જૂતમાં કામ હું, અર્જુન, ધર્મ સહીત. ૧૧

બલવંતનકો બલજી હોં, કામરાગ તિન નાહિ;
કામરૂપ પેહી જીહો, ધરમ બસે મો માહિ. ૧૧

૧૧ હે ભરતશ્રેષ્ઠ! બળવંતનું કામક્રોધવર્જિત બળ [સાત્વિક સ્વ-
ધર્માનુષ્ઠાનનું સામર્થ્ય] તે હું હું; ધર્મને વિરુદ્ધ નહિ એવો
પ્રાણીઓને વિષે જે કામ [ક્રીડાદિકનો] તે હું.

યે ચૈવ સાત્વિકા ભાવા રાજસાસ્તામસાશ્ચ યે ।

મત્ત ઇવોતિ તાન્વિદિ ન ત્વહં તેષુ તે મયિ ॥ ૧૨ ॥

જે સાત્વિક, રાજસ તથા, તામસ ભાવો જેહ;
હું તેમાં નાહિ, જાણુ તે મુજથી, મુજમાં તેહ. ૧૨

સાત્વિક રાજસ તામસ, જે હે સગરે ભાય;
યે સખ મોમેં બસત હૈ, મોહિનસોં જુ આય. ૧૨

૧૨ જે કંઈ સાત્વિક (શમદમાદિક), રાજસ [દુર્ષ ગરીહિક] તામસ
[શોકમોહાદિક] જે ભાવ તેને મારાથીજ થયા જાણુ; તે ભાવોમાં
હું નથી [હું] તેઓને અધીન નથી, તેઓ મારે વિષે છે [મને
અધીન છે.]

ત્રિभिर्गुणमयेभिरेभिः सर्वमिदं जगत् ।

मोहितं नाभिजानाति मामेभ्यः परमव्ययम् ॥ १३ ॥

એ ગુણમય ત્રણ ભાવથી, રથું જગત આ મોહિ;
જાણુ નહિ પર એથી, જે, હું અવ્યય છું કોઈ. ૧૩

ત્રિગો ગુણક ભાવ જે, ત્રિન મોહો સંસાર;
મોહો કોઈ નહીં લખત, ધન તેં પૈસે પાર. ૧૩

૧૩ એ ત્રણ ગુણમય ભાવે કરીને આ સર્વ જગત મોહિત થઈ એ ત્રણથી વેગળો નાસારહિત જે હું તેને [મને] નથી જાણતું.

दैवी लोषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ।

मामेव ये प्रपद्यन्ते मामेमतां तरन्ति ते ॥ १४ ॥

માયા મુજ ગુણિ દૈવિ એ, દુઃખે કરી તરાય;
પણ ભજેછ મુજનેજ જે, તે એને તરિ જાય. ૧૪

મેરી માયા ગુણમયી, દુઃસહ તરે ન જાય;
આવે કોઈ એ મા શરન, સાહે તરત સુખ પાય. ૧૪

૧૪ એ દૈવી [અદ્ભુત] ગુણમયી [સાત્વિકાદિ વિહારવાળી] મારી માયા તે દુઃખે કરીને અતિકમળ કરાય તેણે છે; જગત તરતજ ભજે છે તેઓ એ માયાને તરે છે.

न मां दुष्कृतिनो मुढाः प्रपद्यन्ते तराधमाः ।

माययापहतज्ञाना आसुरं भावमाश्रिताः ॥ १५ ॥

અધમ, પાપી ને મૂઢ વહિ, માયાયે હુતજ્ઞાન;
અસુરભાવ આશ્રીત નર, ભજે ન મુજને, જાણ. ૧૫

પાપી મૂરખ જે જગત, સો નહિ પાવત મોહ;
આત જુ માયા કરિ હન્યો, અસુર ગુનને જાણ. ૧૫

૧૫ માયાએ નષ્ટ થયેલું જ્ઞાન જોઈનારું એવા, અસુરભાવને વળગી રહેલા, કુકર્મ કરવાવાળા, મદ્યપુદ્ધિ અધમ નર (તેઓ) મને પામતા નથી.

चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोर्जुन ।

आर्त्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥ ૧૬ ॥

પુણ્યવાન મુજને ભજે, ચાર જાતના જેહ;
રોગી, જ્ઞાસુ વહી, અર્થો, જ્ઞાની તેહ. ૧૬

પુણ્યવંત જે ચાર બિધ, મોહિ ભજત ચિત્તએત;
આની રોગી કરમછ, તજ ગ્યાસી સુરવેન. ૧૬

૧૬ હે અર્જુન! ચાર પ્રકારના પુણ્યકારી જન મને ભજે છે; હે ભરત-ર્ષભ! આર્તી [દુઃખનિવૃત્તિને ઇચ્છનારો], જ્ઞાસુ [આત્મજ્ઞાનને ઇચ્છનારો], અર્થાર્થી [આલોક પરલોક સંબંધી ભાગને-લક્ષ્મી સત્તા, કીર્તિને ઇચ્છનારો] ને જ્ઞાની [તત્ત્વજ્ઞાની].

तेषां ज्ञानी निययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते ।

प्रियो हि ज्ञानीनोऽयर्थमहं स च मम प्रियः ॥ ૧૭ ॥

તેમાં પણ જ્ઞાની વધે, એક ભક્ત, નિતયુક્ત;
હું અતિ પ્રિય છું જ્ઞાનિને, મુજને છે તે મુક્ત. ૧૭

આની જે ભગતી કરે, સો સખતે અધિધાય;
આની મોહો વાગત દે, આની મોહિ સુધાય. ૧૭

૧૭ તેઓમાં સર્વદા મારામાંજ (નિઃકા, મારોજ એક ભક્ત એવો જ્ઞાની (તે) પ્રેમછ; જ્ઞાનીને અન્યત્ર પ્રિય હું (હું) ને તે મને પ્રિય છે.

उदारः सर्व एवैते ज्ञानी त्वात्मैव मे मतम् ।

आस्थितः स हि युक्तात्मा मामेवानुत्तमां गतिम् ॥ ૧૮ ॥

ઉદાર સૌ એ, જ્ઞાનિ તો, માનું આત્મ સ્વરૂપ;
આત્મ યુક્ત તે આશ્રયે, ઉત્તમ ગતિ મુજ રૂપ. ૧૮

મેરે મત વહ સખ ખહે, આની મોહો જન;
ઉત્તમ ગતી જુ પાવતિન, ફલ નક્ષેત નહિ માન. ૧૮

* ૧૮ તે સર્વે [ખીજ પણ] પણ ઉદાર (છે પણ) જ્ઞાની તો (મારા) આત્માજ છે [મારજ આત્મસ્વરૂપ છે, હુથી જાણી નથી] (એ) મારું મત (છે); તે જ્ઞાની મારામાંજ ચિત્ત એવો, મનેજ વળગી રહેલો, પોતાની ઉત્તમ સદ્ગતિ મનેજ સમજે છે [ખીજ કોઈ ઇચ્છા રાખતો નથી].

बहूनां जन्मनामंते ज्ञानवान्मां प्रपद्यन्ते ।

वासुदेवः सर्वमिति स महात्मा सुदुर्लभः ॥ ૧૯ ॥

જ્ઞાનવાન પામે મને, ખહુ જન્માંનતે સાર;
“સર્વ પ્રભુ” જ્ઞતાંજ, તે દુર્લભ છે નિરધાર. ૧૯

ખહુન જન્મન આંતહિ લહે, આન જાતરે મીત;
વાસુદેવ સખમે લખે, સો દુર્લભ દે નીત. ૧૯

૧૯ ખહુ જન્મને અતે જ્ઞાનવાન (તે) સર્વ [ચરાચર] વાસુદેવજ છે એમ (સમજ) મને ભજે છે; તે મહાત્મા સુદુર્લભ છે.

कामैस्तेस्तेऽर्हजज्ञानाः प्रपद्यन्तेऽन्यदेवताः ।

तं तं नियममास्थाय प्रकृत्या नियताः स्वया ॥ ૨૦ ॥

ઇચ્છાથી હુતજ્ઞાન વળિ, નિજ પ્રકૃતી વશ જેહ;
ખીજ દેવોને ભજે, નિયમ આચરી તેહ. ૨૦

આન નહીં તિનકે દિયે, સેવત અન્યહિ દેવ;
અપને કામ સુભાવસે, બધો જુ વાલી ભેવ. ૨૦

૨૦ તે તે કામનાએ હજાયલું જેનું જ્ઞાન તેઓ ઉપવાસાદિ નિયમોને વળગી પોતાની પ્રકૃતિને વશ રહી ખીજ દેવતાઓને, [ખૂત પ્રેત વધાદિ હુદ્ર દેવતાને] ભજે છે.

यो यो यां यां तनुं भक्तः श्रद्धयाचितुमिच्छति ।

तस्य तस्याचलां શ્રદ્ધાં તામેવ વિદધામ્યહમ્ ॥ ૨૧ ॥

જે ભક્તો ભજવા ઇછે, શ્રદ્ધાએ જે દેવ;
તેની તે મત્યે કરૂં, દદ શ્રદ્ધા, તતખેવ. ૨૧

શ્રદ્ધાજિત જે પૂજત દે, જ્યાદેવહિ ચિત્ત રાય;
તોકો તાલી મોહિ દો, દેવત સિધ્ધિ પદાય. ૨૧

૨૧ જે જે [કામી જન] જે જે (મારા) દેવતાસ્થ શરીરને ભક્તિએ શ્રદ્ધાએ પૂજવાને ઇચ્છે છે તેની તેની સ્થિર આત્મા તે તે ભક્તિને હું ધારણ કરૂં છું.

* કોઈ પણ ઉદ્દેશને મને ભજે છે, સંસારમાં પણ મારો વિવા સુખ આપનાર ખીજ કોઈ નથી એમ સમજે છે મારે ઉદાર-મારા જ.

† અતેજ જન્મનાં પુણ્ય ભવિત પવિત્રો વળીજ જન્મમાં જન્મ તપશ્ચર્યા ઉપ રચાય જન્મને જે જે કરે જગતમાં છે તે સંપૂર્ણ એક વળગી રહેતા જન છે એમ સર્વે આત્મદૃષ્ટિ મને ભજે છે એમ મહા મા કોઈક વીરજી હાજ.

‡ ૨૦ સર્વે હણી કામનાએ જે જન પડેજનને ભજે તેની તે કામના પાવત થતી જાય ને ફળે કરી ઉદ્ધિત થાય પણ રજા તોમ જાણી વશ થયલા ને મુક્તિ વશજ ખીજ દેવતા ઉપાસના કરે છે. પ્રત્યેક જાણે, મુનુને તારા ઇચ્છાદિને મારે.

સ તથા શ્રદ્ધયા યુક્તસ્તસ્પારાધનમીહતે ।

લભતે ચ તતઃ કામાર્ન્યથા વિહિતાન્હિતાન ॥ ૨૨ ॥

તે શ્રદ્ધાએ યુક્ત એ, ભજે દેવને સાર;
ધર્મિષ્ઠ પામે તં થકી, મુજ નિર્મિત તે, ધાર. ૨૨

જો વાહી શ્રદ્ધા સહિત, પૂજત વાહી દેવ;
દેવજી હોઈ કામના, વહ જાતલ નહિ ભેવ. ૨૨

૨૨ તે પુરૂષ તે શ્રદ્ધાએ [મારી પ્રેરણી] તે દેવતાનું આરાધન ઇચ્છે
છે (ને) તે દેવતા પાસેથી તેની ઇચ્છાનાં ફળ મેળવ નિર્મલાં
(તે) પામે છે.

અંતવક્તુ કલં તેષાં તદ્વચસ્પમેધસામ્ ।

દેવાન્દેવયજો યાંતિ મદ્વક્તા યાંતિ મામપિ ॥ ૨૩ ॥

પણ તે અલ્પમતીજને, ફક્તો નાશી થાય;
મળે દેવયજિ દેવને, મુજ લક્ષ્મી મુજમાંય. ૨૩

ફલ થોડો પાવત જીવે, ખિના આન હૈ મુઠ;
દેવ ભગત દેવન લહે, મેરો મોઢો ગુઠ. ૨૩

*૨૩ અલ્પ બુદ્ધિવાળાને તે [મિં આપેલું] ફળ નાશવંત થાય છે.
દેવતાનું ચળન કરનારા દેવતાને ચિંતાપાતાનાં ઈષ્ટને પામે
છે (પણ) મારા ભક્ત તેમનેજ [પરમાત્માને] પામે છે.

અવ્યક્તં વ્યક્તિમાપન્નં મન્યંતે મામનુદ્વયઃ ।

પરં ભાવમજાનંતો મમાવ્યયમનુત્તમમ્ ॥ ૨૪ ॥

અલ્પધિ, હું અવ્યક્તને, માને વ્યક્તજ નેહ;
અતિ ઉત્તમ, અવિનાશિ મુજ, રૂપ ન જાણે તેહ. ૨૪

ભાષા થોરી બુદ્ધિ દેવજનત પ્રગટ ન મોય;
અખિનાસી ઉત્તમ જીહાં, સખતે ન્યારો જીય. ૨૪

૨૪ અવિદ્યારાએ હું અવ્યક્ત-અપ્રગટ. છતે મને વ્યક્ત-પ્રગટવાને
પામેલો માને છે; સર્વોપરિ શ્રેષ્ઠ, અત્યંત ઉત્તમ. નારાસહિત
એવા મારા ભાવને [આત્મરૂપને] નથી જાણતા.

નાહં પ્રકાશઃ સર્વસ્ય યોગમાયાસમાવૃતઃ ।

મૂઢોયં નાભિજાનાતિ લોકો મામજમવ્યયમ્ ॥ ૨૫ ॥

જાણાઉ નહિ હું સર્પને, માયાએ ઢાંકેલ;
જાણે મને, અનાશિ અજ, નહિ, જન મૂઢ ખનેલ. ૨૫

દંકયો જી માયા જાણહી, કાહું કોં ન પ્રકાસ;
મૂરખ મોહિન જાને દે, અજર અમર સુખ ખાસ. ૨૫

૨૫ યોગમાયાએ ઢંકાયેલો હું સર્વને પ્રકાશરૂપ-પ્રગટ નથી; મૂઢ
તે જન્મરહિત નારાસહિત હું નથી જાણતા.

વેદાહં સમતીતાંનિ વર્તમાનાંનિ ચાર્જુન ।

અવિવ્યાપિ ચ ભૂતાંનિ માં તુ વેદ ન કથન ॥ ૨૬ ॥

ભુત, ભવિષ્ય ને આ સમય, અર્જુન નિપજે નેહ;
જાણું હું તે સર્વને, મુજને નહિ કો તેહ. ૨૬

જો જીતી જાનત મહિ, યરતમાન યરતંત;
હોત હાર સખેથી જાણે, મોહિ સખે નહિ જાંત. ૨૬

૨૬ હું અર્જુન! થઈ ગયેલાં તે, વર્તમાન છે તે, હવે યતારો તે
અરાચર ભૂતાને હું જાણું છું, મને તો કોઈ પણ જાણતું નથી.

* દેવતાઓને પૂજનારા તે આ સંસારનું કે સ્વર્ગાદિકનું સુખ ધોષક કાળ
ભાગને છે તે મને જાનારા જન્મ મૃત્યુ નાશ રહિત હું ને મને છે.

इच्छाद्वेषसमुत्थेन द्वंद्वमोहेन भारत ।

सर्वभूतानि संमोहं सर्गे यान्ति परंतप ॥ ૨૭ ॥

રાગ દ્રેષધી દંદ જે, મોહ, તેણે નિરધાર;
સૃષ્ટિ વિશે સૌ પ્રાણિયો, મોહ પામે છે સાર. ૨૭

રાગ દ્રેષ અગ્યાનતે, સખે જી મોહિત હોય;
માન લેત હૈ આપકો. હમ દૈ સુખ નહ હોય. ૨૭

૨૭ હું ભારત! રાગપાપ! સૃષ્ટિને વિષે [રૂઝળ દેવને લીધે] ઇચ્છા
તથા દ્રેષે ઉત્પન્ન થયેલો સુખદુઃખ લાભહાનિ વિષે વિવેકરહિત
જે મોહ તેણે કરીને સર્વજ પ્રાણીમાત્ર દૃઢ મોહને પામે છે
[હું સુખી હું દુઃખી એમ].

येषां त्वंतगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् ।

ते द्वंद्वमोहानિर्मुक्ता भजन्ते मां ददव्रताः ॥ ૨૮ ॥

પણ જે પુણ્યજનોતાણું, લય પામ્યું કુકૃત;
મુક્ત દંદ મોહધીજ ને, ભજે મને દદ વ્રત. ૨૮

પુણ્ય કરે જે જગતમે, દૂર કિયે નિજ પાપ;
સાહિ છૂટત મોહને, મોઢો પાવત આપ. ૨૮

૨૮ એમાંના કોઈ પુણ્યકર્મનું આચરણ કરનારા જનનું પાપ નાશ
પામ્યું તેઓ દ્વંદ્વમોહથી છૂટેલા દૃઢવ્રતવાળા મને ભજે છે.

जरामरणमोक्षाय मामाश्रित्य यनन्ति ये ।

ते ब्रह्म तद्बिदुः कृत्स्नं मध्यायं कर्म चाखिलम् ॥ ૨૯ ॥

જરા મરણ ટળવા કરે, આશ્રિ મને જે યતન;
તે જાણે અધ્યાત્મ સૌ, પ્રજ્ઞ કર્મ પણ કૃત્સન. ૨૯

જરા મરણકે હાનિકો, જે કોઈ કરત ઉપાય;
જાનત તે અધ્યાત્મ, પ્રજ્ઞ કરમકે બાય. ૨૯

* ૨૯ જરા મરણથી છૂટવાને માટે મારો આશ્રય ધરીને જેઓ યતન
કરે છે તેઓ તે બ્રહ્મને જાણે છે; સર્વ અધ્યાત્મ તથા સંપૂર્ણ
કર્મ પણ (જાણે છે.)

साधिभूताधिदैवं मां साधियज्ञं च ये विदुः ।

प्रयाणकालेपि च मां ते विदुर्युक्तचेतसः ॥ ૩૦ ॥

અધિભૂત દૈવ યજો સાહિત, જાણે મુજને નેહ;
અંતે પણ જાણે મને, યોગિ વિવેકી તેહ. ૩૦

અધિ દૈવત અધિ ભૂતસો, મોઢો જાનત મીત;
મરન સમે ભૂતત નહી, જોગી મોઢો ચીત. ૩૦

†૩૦ અધિભૂતઅધિદૈવતસહિત, અધિયજ્ઞસહિત એવા મને જેઓ જાણે
છે (તેઓ) મરણ સમયેજ એક ચિત થઈ મને [પરમાત્માને]
જાણે છે.

ઇતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ઉપનીષદ્માં બ્રહ્મવિદ્યાને વિષે

યોગશાસ્ત્ર સંખ્યાથી શ્રીકૃષ્ણાર્જુનના સંવાદમાં જ્ઞાન

વિજ્ઞાન યોગ નામનો સાતમો અધ્યાય. ॥૭॥

* અધ્યાત્મ જ્ઞાનથી અવરજ જાણવાનું આ કે દેહાદિમાં ભરો રૂઝ આત્મા
છે. કર્મ તે તત્ત્વજ્ઞાનનાં સાધનરૂપ સંપન્નો.

† અધિભૂત, અધિદૈવ, અધિયજ્ઞ એ વિષય આ હમ આ આશ્રયમાં વિસ્તારે છે.

અધ્યાય ૮ મો.

અર્જુન ઉવાચ ॥

કિં તદ્વક્ષ્ય કિમધ્યાત્મં કિં કર્મ પુરુષોત્તમ ।

અધિભૂતં ચ કિં પ્રોક્ત મધિદૈવં કિમુચ્યતે ॥ ૧ ॥

શું તે બ્રહ્મ અધ્યાત્મ શું, શું વલિ કર્મજ્ઞ સોય;

શું અધિભૂત કહેલ છે. શું અધિદૈવજ્ઞ હોય. ૧

અધ્યાત્મને બ્રહ્મકો, કર્મ કહે જગદીશ;

અધિ દૈવત અધિ ભૂતકો, તુમ જાત ત બિરચીસ. ૧

૧ હે પુરુષોત્તમ ! તે બ્રહ્મ શું, અધ્યાત્મ શું, કર્મ શું, વળી અધિભૂત કોને કહ્યું (ને) અધિદૈવ કોને કહીએ.

અધિયજ્ઞઃ કયં કોત્ર દેહે ડસ્મિન્મધુસૂદન ।

પ્રયાણકાલે ચ કથં જ્યોસિ નિયતાત્મભિઃ ॥ ૨ ॥

શું અધિયજ્ઞજ્ઞ, કેમ એ, આ વધુમાં રહેનાર;

અતે તમને કેમ વલિ, વશ મન જાણે સાર. ૨

અધિ જગપદિ કસોં કહત, કેસોં તુમકો જ્ઞાન;

કેસે તુમકો જ્ઞાનિયે, પ્રાણુ કરત જગ જ્ઞાન. ૨

૨ હે મધુસૂદન ! આ શરીરમાં અધિયજ્ઞ કોણ (ને) કેમ જણાય ? જિતેન્દ્રિયે મરણસમે કેવે પ્રકારે જાણવા થાય છે (તે).

શ્રીભગવાનુવાચ ॥

અક્ષરં બ્રહ્મ પરમં સ્વાભોધ્યાત્મમુચ્યતે ।

ભૂતભાવોદ્ભવકરો વિસર્ગઃ કર્મસંજિતઃ ॥ ૩ ॥

પર અક્ષર એ બ્રહ્મ છે, છે અધ્યાત્મ સ્વભાવ;

વિસર્ગને કહે કર્મ, જે, કરે સૃષ્ટીના ભાવ. ૩

અચ્છરકોં બ્રહ્મદિ કહત, અધ્યાત્મ જુસુભાવ;

જે ઉપજાવત જગતકોં, સોઈ કરમસુ દાવ. ૩

૩ નાશરહિત સર્વોત્તમ તે બ્રહ્મ, અધ્યાત્મ તે સ્વભાવ [દેહને વિષે વસ્તુત્વે કરીને જે છે તે] અને પ્રાણીઓની પરંપરા વધારનારો દ્રવ્યાદિ વસ્તુનું અધિભૂત જે ત્યાગ તે કર્મશબ્દે જાણવો.

અધિભૂતં ક્ષરો ભાવઃ પુરુષશ્ચાધિદૈવતમ્ ।

અચિયજ્ઞોહમેવાત્ર દેહે દેહભૂતાં વર ॥ ૪ ॥

અધિભૂતજ્ઞ ક્ષરભાવ છે, પુરુષજ્ઞ છે અધિદૈવ;

આ વધુમાં અધિયજ્ઞ છું, નરવર હુંજ તથૈવ. ૪

દેહજુ વહ અધિ ભૂત હૈ, અધિ દૈવત હૈ જીવ;

સજ દેહનકે દેહમે, હોં અધિ જગમસુ પીવ. ૪

૪ નાશવંત પદાર્થ-દેહાદિક તે અધિભૂત; અધિદૈવત તે પુરુષ [સમસ્ત દેવતાનો આત્મારૂપ હિરણ્યગર્ભ;] અધિયજ્ઞ તે હું [સર્વ યજ્ઞનો અભિમાની વિષ્ણુ] હું આ દેહને વિષે, હે દેહધારીમાં એક અર્જુન !

અંતકાલે ચ મામેવ સ્મરન્મુક્તા કલેવરમ્

યઃ પ્રયાતિ સ મદ્ભાવં યાતિ નાસ્ત્યત્ર સંશયઃ ॥ ૫ ॥

અંતસમય સ્મરતા મને, દેહ મુકીને જાય;

પામે તે મુજ ભાવને, નહિ સંશય તે માય. ૫

અંત સમે દેહજુ તજત, મો સમરન જો હોય;

સો તખલી મોકોં મિલે, તહાં ન સંશય કાય. ૫

૫ મરણસમે માર્ગજ્ઞ સ્મરણ કરતો કલેવર છોડીને જે જાય તે મારાં ચથાર્થે રૂપને પામે એ વિષે સંશય નથી.

યં યં વાપિ સ્મરન્ભાવં યજ્યતે કલેવરમ્ ।

તં તમેવૈતિ કૌતેય સદા તદ્ભાવભાવિનઃ ॥ ૬ ॥

સ્મરતાં જે જે ભાવને, ત્યજેછ અંતે દેહ;

પામે તે તે ભાવને, તદ્ભાવિત નિત તેહ. ૬

પ્રાણી વહ જગ દેહ તજે, સુમરે કાજ અજ્ઞાન;

તખ નિસંક વહ રૂપકોં, પાવે સોયી આન. ૬

૬ હે કૌતેય ! અથવા જે જે ભાવને [દેવતા વિશેષને] સંભારતો અતે કલેવર છોડે તે સદા ચિતેલા ભાવમાં તરત જતાં તે તે દેવતાને પામે છે.

તસ્માત્સર્વેષુ કાલેષુ મામનુસ્મર યુદ્ધય ચ ।

મન્યર્પિતમનોબુદ્ધિર્માર્મૈવૈવ્યસ્યસંશયમ્ ॥ ૭ ॥

માટે સ્મર મુજને સદા, યુધ્ધ કરને તું સાર;

મુજમાં મન મતિ આપે, તું મજિશ મને નિરધાર. ૭

મેશ સુમરન નિત કરે, બુદ્ધ કરે કિન મીત;

અરપે મોમે બુધ્ધિ મન, હોં આઈ તખ ચીત. ૭

૭ માટે સર્વકાળ મને [સગ્રણ ઈશ્વરને] સ્મરતો છતો (તું સ્વધર્મ રૂપ) યુદ્ધ કર; મારે વિષે મન બુદ્ધિ અર્પેલી એવો તું મને પામીશ; સંશય નથી.

અભ્યાસયોગયુક્તેન ચૈતસા નાન્યગામિના ।

પરમં પુરુષં દિવ્યં યાતિ પાર્થાનુચિંતયન્ ॥ ૮ ॥

મન અભ્યાસેં યુક્ત જે, બીજે નહિ જાનાર;

પામે તેણે ચિંતતાં, પરમ પુરુષને સાર. ૮

જોગ ઔર અભ્યાસમે, જાકો ચિર ચિત હોય;

મો ચિંતા રાખે સદા, સુપુરુષ પાવે સોય. ૮

૮ હે પાર્થ ! અભ્યાસવાળી સમાધિમાં જોડાઈ બીજે કહી ન જાય તેવી ચિંતાવૃત્તિયે નિરંતર ચિંતન કરતાં પરમ પુરુષ પ્રકાશરૂપને પામે.

કર્ત્ત્વિં પુરાણમનુશાસિતાર મળોરળીયાંસમનુસ્મરેણઃ ।

સર્વસ્ય ધાતારમચ્ચિંત્યરૂપ માદિવ્યવર્ણં તમસઃપરસ્તાત્ ॥ ૯ ॥

ચિંતેજ જે, એ કવિ ને પુરાણ, શાસ્ત્ર તથા સૂક્ષ્મ અતિજ જાણુ;

સૌનાજ્ઞાતા, નહિ ચિંત્યરૂપ, અજ્ઞાનથી દૂર રવીસ્વરૂપ. ૯

સજ કરતા સુચ્છમ અતિ, કવિસુ પુરાણ જ્ઞાન;

રખિ સમાન સજતેં પરે, સુમરનતાકોં માન. ૯

* કાળે નાશ ન પામે તે બ્રહ્મ; દેહમાં રહી તેના અજ્ઞા રૂપે વૈભવાર જે જગ તે અથવા દેહ, નામ, રૂપ ઈત્યાદિ રાજનાર જે જ્ઞાનજ્ઞ તે સ્વભાવ; દેવતાને દેહરો જે યજ્ઞ તે કર્મ.

૭ જાને મરણસમે અભ્યાસનું જાણ હોવું નથી, કેવળ પૂર્વની વાસનાજ્ઞાન છે અંતઃકરણ પરવશ હોવાથી જેનું સ્મરણ થઈ જાય તે પદાર્થની તેને પછી માતિ થાય છે.

૯ સર્વજ્ઞ. અનાદિ, સર્વ જન્મતો નિર્ચંતા, સુરૂપમાં સુરૂપ, સર્વને પોષણ કરનારો [કર્મકળ આપનારો], અચિત્વરૂપ, સર્વના સ્વરૂપો પ્રકાશક, અજ્ઞાનથી [પ્રતિ-માયાથી] મેગળો એવાને જે કાંઈ સ્મરે-

પ્રયાણકાલે મનસા ડચલેન મત્તયા યુક્તો યોગબલેન ચૈવ ।

ધ્રુવોર્મ્યે પ્રાણમાવેશ્યસમ્યક્ સતપરંપુરુષમુપૈતિદિવ્યમ્

મયાણકાલે સ્થિર ચિત્તથીજ રૂડી રીતે યોગ બળે કરીજ;
તે ભક્ત, રાખી ધ્રુવથીજ પ્રાણ, પામે પરંપુરુષ દિવ્ય જાણ. ૧૦

મરન સમે મન થિર કરે, બગતિ જોગ બલપાય;
ભુકુટિ મધ્ય પ્રાણહિ ધરે, પરમ પુરુષમે જાય. ૧૦

૧૦ મરણસમયે અચળ મને પ્રમયુક્ત થઈને વળી યોગબળે
[નિઃશ્વળ ચિત્તે હૃદયમાં રહેલા આત્માને] બે ભુકુટીની મધ્યે
પ્રાણને સારી રીતે આણીને (તે યોગી) તે પરમ પુરુષ દિવ્યને પામે.

યદક્ષરં વેદવિદો વદંતિ વિશંતિ યદ્વતયો વીતરાગાઃ ।

યદિચ્છંતો વ્રજચર્યં ચરંતિ તત્તે પદં સંપ્રેહેણ પ્રવક્ષ્યે ? ૧

જેને કહે વેદવિદાજ પ્રજા, જેમાં પ્રવેશ પતિયોજ સંમ;
જે ઇચ્છિ પાળે વ્રજચર્યે વ્રત, કુંકે તને કૌં પદ તેજ સત્તા; ૧૧

અનંતર જાસોં કલત દે, ખીત રાગ હો જાત;
વ્રજચર્ય કો જે કરે, તાપદ કામો દાત. ૧૧

૧૧ જેને વેદ જાણનારા અક્ષર જોશે છે, રાગાદિ રહિત થત કરનારા
[સંન્યાસી] જે સ્વરૂપમાં પ્રવેશ કરે છે [ચીકય કરી જાણે છે],
જેને ઇચ્છનારા વ્રજચર્યે આચરે છે તે પદ તને સંક્ષેપમાં કહીશ.

સર્વદ્વારાણિ સંયમ્ય મનો હદિ નિરુદ્ધ ચ ।

મૂર્ધ્વાધાયાત્મનઃ પ્રાણ માસ્થિતો યોગધારણામ્ ॥ ૧૨ ॥

સર્વ દ્વારને વશ કરી રૂધિ હૃદયમાં મન;
રાખી પ્રાણ ધ્રુવપ્રમા, ધરી સ્થાય અર્જુન. ૧૨

સજ દ્વારનેકો બસ કરે, મન રોકે હિયમાય;
પ્રાણહિ રાખે રીસમે, રહે ધારણા ગાય. ૧૨

૧૨ સર્વે ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખી. મનને હૃદયને વિષે રૂધી
[વિષયચિંતારહિત કરી] યોગતા પ્રાણને મૂળમાં [મસ્તકમાં]
સ્થિર સ્થાપી યોગધારણાને [સમાધાનને] લાગેલા-

ઓષ્ઠિયેકાક્ષરં વ્રજ વ્યાહરન્મામનુસ્મરન્ ।

યઃ પ્રયાતિ સ્વજન્દેહં સ યાતિ પરમાં ગતિમ્ ॥ ૧૩ ॥

ઓં એકાક્ષર વ્રજને, ઉચરી સ્મરિને જેહ;
મૂકી દહને જાય છે, પરગતિ પામે તેહ. ૧૩

પ્રણવાનંતરકો જપ કરે, સુમરે મોકોં નીત;
યદ બિધિ જે યદ તજે, કહે પરમગતિ મીત. ૧૩

૧૩ ઓં એ એક અક્ષરરૂપ વ્રજનું ઉચ્ચારણ કરતાં હુને સ્મરતાં
જે [જપ] દેહ તજીને જાય [મૂર્તિ નાશીને] તે પરમ ગતિને પામે.

અનન્યચેતાઃ સતતં યો માં સ્મરતિ નિશ્ચયઃ ।

તસ્યાહં સુલભઃ પાર્થ નિશ્ચયુક્તસ્ય યોગિનઃ ॥ ૧૪ ॥

સ્મરે નિત્ય મુજને વળી, અનન્ય મન જે સાર;

નિત્ય યુક્ત તે યોગિને, હુંજ સુલભ નિરધાર. ૧૪

થીર ચિત્ત મોકોં જપે, સદા નિરંતર હોય;

તા જોગીકોં સુલભ હોં, યાર લહે નાહ કોય. ૧૪

૧૪ જોને કહોં નહિ ચિત્ત એવા જે મને નિરંતર પ્રતિદિન સ્મરે છે
દે પાર્થ ! તે નિત્ય એકચિત્ત યોગીને હું સુલભ છું
[અનાયસે મળું છું].

મામુપેક્ષ્ય પુનર્જન્મ દુઃસ્વાલયમશાશ્વતમ્ ।

પ્રામુવૈતિ મહાત્માનઃ સંસિદ્ધિ પરમાં ગતાઃ ॥ ૧૫ ॥

પામિ મને, ફરિ જન્મ જે, અનિત્ય ને કુખયુક્ત;
પામે તેને નહિ, મહા, સિદ્ધ થયેલા મુક્ત. ૧૫

મહા પુરુષ જે સિદ્ધિ લહે, મોમેં હોત જુલીન;
કુખકો ધર યદ જન્મ દે, તામેં હોત ન દીન. ૧૫

૧૫ પરમ સંસિદ્ધિને [મોક્ષને] પોષેલા મહાત્મા મને આવી મળ્યા
પછી અસ્થિર [તથા] દુઃખમુલક જામ જે પુનર્જન્મ તે
પામતા નથી.

આવ્રજમુવનાલોકાઃ પુનરાવર્તિનોર્જુન ।

મામુપેક્ષ્ય તુ કૌન્તેય પુનર્જન્મ ન વિચ્ચતે ॥ ૧૬ ॥

લોક વ્રજલોકોં સહિત, પુનર્જન્મ દેનાર;
પામિ મને, મુજ ભક્ત નહિ, ફરિ જન્મ લેનાર. ૧૬

વ્રજાલોં જે લોક દે, તિનમેં ફરિ તજી કોય;
અર્જુન મોકોં પાછકેં, જન્મ લહે નહિ સોય. ૧૬

૧૬ વ્રજલોકથી-માંજીને તે જીભ સૌ લોક પુનરાવર્તિનાળા છે;
હે કૌંતેય ! મને પામીને તો (પછી) પુનર્જન્મ નથી.

સહસ્રયુગપર્યંત મહર્ષદ્વજ્જ્ઞાનો વિદુઃ ।

રાત્રિ યુગસહસ્રાં તાં તે હોરાત્રવિદો જનાઃ ॥ ૧૭ ॥

જાણે દિન વ્રજાતજી, હજાર યુગનું જેહ;

રાત્રી પણ યુગ સહસ્રનિ, રાત્ર દિવસ વિદ તેહ. ૧૭

જુગ સહસ્રકે અંતલોં, વ્રજાકો દિન જાન;

રાત્રી ઉ તિનહો લહે, યાની કરત બખાન. ૧૭

* ૧૭ સહસ્રયુગલગીનો વ્રજાનો એક દિવસ જાણે છે, સહસ્રયુગની રાત્રી
જાણે છે તે જનો દિવસરાત્ર જાણનારા જાણવા [સુક્તિવિનાના.]

અવ્યક્તાદ્યક્તયઃ સર્વાઃ પ્રભવંસહરાગમે ।

રાત્ર્યાગમે પ્રલીયંતે તત્રૈવાવ્યક્તસંજ્ઞકે ॥ ૧૮ ॥

સૌ વ્યક્તો અવ્યક્તથી, દિવસે ઉત્પન થાય;

થાય લીન સૌ રાત્રિયે, તે અવ્યક્તજન્માંય. ૧૮

વ્રજાકો દિન હોતહી, પ્રગટે યદ સંસાર;

નિસિકે આયે જાત દે, માયામેં તા બાર. ૧૮

૧૮ અવ્યક્ત થઈ [વ્રજાની નિદ્રાવસ્થાથી] સર્વે વ્યક્તિયો
[સ્થાવર જન્માદિ મૂર્તિયો] વ્રજાનો દિવસ થાય છે કે પ્રગટ
થાય છે (ને) રાત્રિ થાય છે કે તે અવ્યક્તમાંજ લીન થઈ
રહે છે.

* પ્રણવાત્માઓ. ત્રૈલોક્યમાં રોકાઈ રહેલા સ્થાનોમાં નહીં. જ્યાં સ્થિર રહે
છે એટલુંજ વિશેષ છે પણ તેથી થી તે કંઈ અવિનાશી અવ્યક્ત પ્રકૃતિપદ નથી.

મૃતપ્રામઃ સ एवाद्यं भूत्वा भूत्वा प्रलीयते ।

रात्र्यागमेऽवशः पार्थ प्रभवत्यहरागमे ॥ ૧૯ ॥

તેજ અરાચર ભૂત આ, અવશજ કરુનંદન;
થે લય પામે રાત્રિયે, થાય દિન ઉત્પન્ન. ૧૯

બાર બાર ઉપજત સહે, જીવત નાસત મીત;
અઘાકે દિન તે નશત, બહે જાત હે નીત. ૧૯

૧૯ હે અર્જુન! તેજ [પૂર્વસંકલ્પ હોય] જેને એવા [પ્રાણીઓના સમુદાય ઉત્પન્ન થઈ] થઈને પ્રલયને પામે છે-રાત્રી પછી દિવસ ઉગતે કર્મને પરવશ એવા તે ઉત્પન્ન થાય છે.

परस्तस्मात्तु भावोन्यो व्यक्तोव्यक्तात्सनातनः ।

यः स सर्वेषु भूतेषु नश्यत्सु न विनश्यति ॥ ૨૦ ॥

એ અવ્યક્તતથિ પર બિન્ને, ભાવ સનાતન જેહ;
નાશ થિયે સૌ ભૂત પાણ, નાશ ન પામે તેહ. ૨૦

અજ્ઞાણ માયાને પરે, હંદ્રિહુ ન અલ્પ જાય;
સજ જીવનકે નાસને, સૌ કળહ નાહ જાય. ૨૦

* ૨૦ માટે અવ્યક્ત [પ્રકૃતિ] થઈ બીજે એવા ભાવ [સનાત્યભાવ] તે જોઈ [છે]; અપ્રગટ [વર્ણ] સનાતન જે તે, સર્વ અરાચર ભૂત નાશ પામતે અને પણ નાશ પામતો નથી.

अव्यक्तोक्षर इत्युक्त स्तमाहुः परमां गतिम् ।

यं प्राप्य न निवर्तते यद्गम परमं मम ॥ ૨૧ ॥

કહે અક્ષર અવ્યક્ત વલિ, પરગતિ તેને કહે;
જેને પામિ ન જન્મ લે, મુજ સ્વરૂપ પર તેહ. ૨૧

સોઇ અચર પરમગત, તાહિ ન દેખે કાય;
ફિર ન તાકો પાછકે, પરમ ધામમે જાય. ૨૧

૨૧ અપ્રગટ અક્ષર એમ જેને કહેવા તેનેજ પરમગતિ કહે છે; જે ભાવને પામી ફરી જન્મ લેવો પડતો નથી તે મારું પરમધામ છે.

पुरुषः स परः पार्थ भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया ।

यस्यांतःस्थानि भूतानि येन सर्वमिदं ततम् ॥ ૨૨ ॥

થાયછેજ પર પુરૂષ તે, એક ભક્તિયે પ્રાપ્ત;
જેમાં ભૂતો રહે, બધું, જેણે છે આ વ્યાપ્ત. ૨૨

ભગતિ કરે તે પાછમે, પરમ પુરૂષસો જાન;
બ્યાપ્તે સગરે જીવ હૈ, જગ બિરતાસો આન. ૨૨

૨૨ હે પાર્થ! જેના અંતરમાં સ્થિતિ કરી રહ્યા છે પ્રાણીઓ, જેણે આ સર્વ વ્યાપી રહ્યું છે તે ઉત્કૃષ્ટ પુરૂષ અનન્ય [અધ્યાત્મ] ભક્તિયે લભ્ય થાય છે.

यत्र काले त्वनावृत्ति मावृत्ति चैव योगिनः ॥

प्रयाता याति तं कालं वक्ष्यामि भरतर्षभ ॥ ૨૩ ॥

મરતાં યોગી જે સમય, ફિર જન્મે નહિ સાર;

જન્મે ફિર પણ જેમ, તે, સમય કહું નિરધાર. ૨૩

ફિર આવત જે કાલમે, નહિ આવત જ્યાકાલ;

અર્જુન તો સો કહત હૈ. સુન અનિશીખર સાલ. ૨૩

૨૩ હે ભરત શ્રેષ્ઠ! મરણ પામેલા યોગી જે કાળે ફરી જન્મ નથી પામતા તેને કાળે ફરી જન્મ પામે છે તે કાળ હું કહું છું.

अग्निज्योतिरहः शुक्लः घण्टासा उत्तरायणम् ।

तत्र प्रयाता गच्छति ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः ॥ ૨૪ ॥

અગ્નિ, દિવસ, શુકલપક્ષ, ઉત્તરાયણમાં સાર;

જગતર પ્રજાજ થાય તે, બ્રહ્મવીદ જન, ધાર. ૨૪

અગિન જ્યોતિ અહ સુક્ત પદ, ઉત્તરાયણકો માસ;

તતજી બ્યાની યા સમે, લલત પ્રજાકો બ્યાસ. ૨૪

* ૨૪ અગિન, જ્યોતિર્દિવસ, શુકલપક્ષ, છમાસ, ઉત્તરાયન એ માર્ગે પ્રયાણ કરનારા બ્રહ્માપાસક જન તે બ્રહ્મપદ મુક્તિને પામે છે.

धूमो रात्रिस्तथा कृष्णः घण्टासा दक्षिणायनम् ।

तत्र चांद्रमसं ज्योतिर्योगी प्राप्य निवर्तते ॥ ૨૫ ॥

ધૂમ, રાત્રિ, વિધપક્ષ ને, દક્ષિણાયન સાર;

જાન્ય, સ્વર્ગ પામી ફરે, કર્મ યોગિ નિરધાર. ૨૫

ધૂમ નિસા દમ્બજન અયન, કૃષ્ણ પચ્છમે હાય;

સસિ મંડલ જોગી લહે, ફિરતકે આવત સાય. ૨૫

† ૨૫ ધૂમ, રાત્રી, કૃષ્ણપક્ષ, છમાસ, દક્ષિણાયન એ માર્ગે પ્રયાણ કરનારા યોગી તે ચંદ્રમાની જ્યોતિને પામી પાછા ફરે છે.

शुक्लकृष्णे गती ह्येते जगतः शाश्वते मते ।

एकया यायनावृत्ति मन्वयाऽऽवर्तते पुनः ॥ ૨૬ ॥

શુકલ કૃષ્ણ, એ એ ગતી, શાશ્વત અહિજ મનુષ્ય;

એક પામે મોક્ષ, ફિર, જન્મ અન્યથી થાય. ૨૬

શુકલ કૃષ્ણ વદ ગતિ કહી, તે સંસારદિ હોત;

ફિર આવત હૈ એક ગતિ, એક લલતમુ મુક્ત. ૨૬

૨૬ એ શુકલ કૃષ્ણ માર્ગે જગતના જનની ગતિ નિત્ય માન્ય છે [આદિકાળથી ચાલતી આવીછે]; અકથી પુનરાગતિ થતી નથી ને બીજીથી થાય છે.

नैते सृती पार्थ जानन् योगी मुह्यति कश्चन ।

तस्मात्सर्वेषु कालेषु योगयुक्तो भवार्जुन ॥ ૨૭ ॥

પાર્થ જાણતાં માર્ગ એ, યોગી મોય ન કાય;

માટે તું યોગીજ થા, સર્વ કાળમાં સોય. ૨૭

જો જાને દોહિ ગતિન, જોગદિ મોહન હોય;

જોગી હે અર્જુન તહ, સરજ કાલકો જાય. ૨૭

એ માર્ગને જાણીને કાઇ યોગી મોહ પામતો નથી માટે હે અર્જુન! સર્વકાળ યોગયુક્ત થા.

वेदेषु यज्ञेषु तपःसु चैव दानेषु यत्पुण्यफलं प्रदिष्टम् ।

अयेतितत्सर्वमिदं विदित्वा योगीपरस्थानमुपैति चाद्यम्

વેદા વિશે, યજ્ઞતપો નિશે જે, દાનો વિશે પુણ્ય કહેલ છે જે;
પામે બધું તે, મુનિ જાણિ એને, પામે વલી જે પદ આદિતેને. ૨૮

* અગ્નિ આદિની આભિમાની દેવતાઓ મહાજ કરુ-અગ્નિ આદિ લોકમાં ઉતરેતર જઈ સર્વસંસ્કાર દેવતાકે પામ્યા પછી બ્રહ્મસ્વરૂપ થાય છે. ઉત્તરાયનના ૭ માસમાં શુકલપક્ષમાં દિવસે મૃત્યુ પામેલા પ્રજાજના ને તે તેની દેવતાઓએ દેખાડેલ માર્ગે અપ્રાપ્ત પામે છે.

† ધર્મોદિ આભિમાની દેવતાઓ મહાજ કરુ-ધર્મોદિ લોકમાં ઉતરેતર જઈ સર્વસંસ્કાર પિતૃલોકમાં થઈ પછી અંતર્યામી પામી એમ કર્મફળ ભોગ કરી પાછા સંસારમાં આવે છે. એ કામનાવાળા કર્મકારોઓની ગતિ છે. દક્ષિણાયનના ૭ માસમાં કૃષ્ણપક્ષમાં રાત્રે મૃત્યુ પામેલા કર્મકારી ને તેની દેવતાએ દેખાડેલ માર્ગે સ્વર્ગ જઈ ભોગ ભોગવી પાછા અહીં આવે છે.

* અરાચર ભૂતને, કારણરૂપ મહાતિને પણ નેકરણરૂપ હે જેમાં બહાં ચણ આદિના અગોચર ભાવ ને અનાદિ પુરૂષ નિત્ય નાશરહિત છે.

વેદ જગ્ય તપ દાનકો, હલજી કહે દે મીત;
જગી તાદ્દશકો લહે, સખ હન લહે નિચીત. ૨૮
૨૮ વેદ, યજ્ઞ, તપ, દાન (એને) વિષે પુણ્યકળ જે દેખાડ્યું છે તે
સર્વને જાણીને (પણ) હલ્લેથી [કામનાગદિત થઈ] યોગી આ
પરમ સ્થાનને પામે છે.
ઇતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ઉપનિષદ્માં બ્રહ્મવિદ્યાને વિષે
યોગ શાસ્ત્ર સંબંધી શ્રીકૃષ્ણાર્જુનના સંવાદમાં
અક્ષરબ્રહ્મયોગ નામનો આઠમો અધ્યાય ॥૮॥

અધ્યાય ૯ મો.

શ્રીમદ્ભગવાનુવાચ ॥

ઇદં તુ તે ગુહ્યતમં પ્રવક્ષ્યામ્યનસૂયવે ।
જ્ઞાનં વિજ્ઞાનસહિતં યજ્ઞાત્વા મોક્ષયસેઽશુભાત્ ॥ ૧ ॥
શુદ્ધ તને અતિ ગુપ્ત આ, વિજ્ઞાનેજ સહીત;
જ્ઞાન કહ્યું જે જાણીને, થશે અશુભધિ રહીત. ૫
અર્જુન તો સો કહત હોં, એક ગુપ્ત સખ ખાત;
જસો જ્ઞાન બિજ્ઞાનકો, લહે મુગતકી જાત. ૧
* ૧ (હવે) આ અત્યંતગુહ્ય, વિજ્ઞાનસહિત જ્ઞાન, હે દોષદુષ્ટિરહિત
(અર્જુન) ! હું તને કહીશ જે જાણીને અશુભયકી [સંસારયકી]
મુક્ત થઈશ.
રાજવિદ્યા રાજગુહ્યં પવિત્રમિદમુત્તમમ્ ।
પ્રત્યક્ષાવગમં ધર્મ્યં સુસુખં કર્તુમવ્યયમ્ ॥ ૨ ॥
છે એ વિદ્યારાજ, અતિ ગુહ્ય, શુદ્ધ ને ધર્મ્ય;
એ અવ્યય ઉત્તમ સુલભ, છે પ્રત્યક્ષ ગમ્ય. ૨
ઉત્તમ વિદ્યા રાજ હૈ, અતિ પવિત્ર તૂં જાન;
ફક્ત તાર્કિકો તિમ્બન અતિ, કરએ કો સિખ માન. ૨
૨ એ (જ્ઞાન) વિદ્યામાં રાજ [અતિ ઉત્તમ વિદ્યા]. શુદ્ધમાં રાજ
[ગોપ્યમાં ગોપ્ય,] પવિત્ર, ઉત્તમ. પ્રત્યક્ષ અનુભવાય એવું
[પ્રત્યક્ષ કળ દોષવત], ધર્મ્ય [વિદ્યવિહિત], પ્રાપ્ત કરવાને
સુલભ, નારાહિત છે.)
અશ્રદ્ધાનાં પુનઃ ધર્મસ્યાસ્ય પરંતપ ।
અપ્રાપ્ય માં નિવર્તતે મૃત્યુસંસારવર્ત્તનિ ॥ ૩ ॥
પણ પુરૂષો એ ધર્મને, ન માનનારા જેહ;
જામે મૃત્યુ સંસારમાં, પામી મને નહિ, તેહ. ૩
કર એકો યા ધરમકો, જાકો સરધા નાહોં;
સો મોકો પાવત નહોં, ડોલત દે જીવ માહો. ૩
૩ હે શત્રુતાપ ! આ ધર્મસ્વરૂપવિષે અજ્ઞાનરહિત પુરૂષો મને ન
પામીને મૃત્યુરૂપ સંસારમાર્ગમાં [અનેક યોગપ્રાપક માર્ગમાં]
આવળવ કરે છે.

* સાતે જાણી જે એક લેયો તે જ્ઞાન. વિજ્ઞાન તે સાક્ષાત અપ્રકટ
અનુભવજ્ઞાન.

મયા તતમિદં સર્વં જગદવ્યક્તમૂર્તિના ।
મત્સ્થાનિ સર્વભૂતાનિ ન ચાહં તેજ્વલસ્થિતઃ ॥ ૪ ॥
મેં અવ્યક્તોં સર્વે આ, વ્યાપ્યું જગતજ સાર;
મુજમાં સર્વે ભૂત એ, હું તેમાં ન લગાર. ૪
ખિરતારો સખ જગતમેં, મોહિત દેખે કાય;
સખે જીવમોં મેં જસે, મેં હિન તામે જોય. ૪
* ૪ અપ્રકટ મૂર્તિ [ઈંદ્રિયો જાણી ન શકે તેવી] એવા હુંથી [મારાથી]
આ સર્વ જગત વ્યાપ્યું છે; મારામાં રહ્યાં છે સર્વ ભૂત (પણ)
તેમાં હું રહ્યો નથી.
નચ મત્સ્થાનિ ભૂતાનિ પશ્ય મે'યોગમૈશ્વરમ્ ।
ભૂતભૃક્ષ ચ ભૂતસ્યો મમાત્મા ભૂતભાવનઃ ॥ ૫ ॥
પણ મુજમાં નહિ ભૂત એં, જે મુજ ઇશ્વરિ યોગ;
ધર્મ પાલક છું જ પણ, નહિ એમાં મુજ જોગ. ૫
મેંમે કોઈ નહીં જસે, નહિ ઇશ્વરતા દેખ;
ઉપજાવત પાલત જીહોં, નહિતિનમેં અવરેખ. ૫
+ ૫ ભૂત મારે વિષે નથી રહ્યાં (એજ તું) જે મારો ઇશ્વરી
યોગ; ભૂતને ધરનારો ભૂતમાં રહેલો [હું] નથી. મારે સ્વરૂપ
ભૂતને ઉત્પન્ન કરી પાલણ કરે છે.
યથાઽઽકાશસ્થિતો નિત્યં વાયુઃ સર્વત્રગો મહાન્ ।
તથા સર્વાણિ ભૂતાનિ મત્સ્થાનીત્યુપધારય ॥ ૬ ॥
જેમ રહે નભમાંજ નિત, વાયુ સર્વગત મહાન;
સર્વ ભૂત પણ તેમ છે, અર્જુન, મુજમાં જાણ. ૬
જેસો પવન આકાશમે, ફિરત રહે સખ ખાર;
તેવમેંમે સખ જીવયહ, ફિરત જાન નિરધાર. ૬
+ ૬ જેમ નિત્ય આકાશમાં રહેલો સર્વત્ર આગમન કરનારો મોટો
વાયુ તેમ સર્વે ભૂત મારે વિષે છે એમ જાણ.
સર્વભૂતાનિ કૌન્તેય પ્રકૃતિં યાંતિ મામિકામ્ ।
કલ્પસપ્તે પુનસ્તાનિ કલ્પાદૌ વિસૃજામ્યહમ્ ॥ ૭ ॥
સૌ પામે કલ્પસપ્તે, મુજ પ્રકૃતિને સાર;
કલ્પારજે હું સૃષ્ટિ, ફિર તેને નિરધાર. ૭
મેરી માયામે રહે, પ્રલે બયે સખ જાંત;
કલ્પ આદિ શિર જ્યોતતે, મોમે તીનકો તાંત. ૭
૭ હે કૌંતેય ! સર્વે ભૂત પ્રલયકાળે મારી પ્રકૃતિમાં લીન થાય છે,
ફરી તે ભૂતોને ઉત્પત્તિકાળે હું ઉત્પન્ન કરું છું.

* મારાથી જગત થયું છે. હું સર્વને પવિત્ર છું પણ જેમ મોહીનો પાંચ
ધાપ છે તે ધકામાં પછી માટી હાય છે તેમ હું નથી. હું તો અપ્રમદ છું.

+ હું સર્વને આશ્રય છું, સર્વોપાપક છું તેપણ સર્વ મારામાં સ્થિત
નથી એમ કેમ ? ન જાનવા એવું પણ બને (અવસ્થાન) એ મારી શ્રેયમાય છે.
આભિમાની જીવ જેહ ધારણ કરે છે, ફક્તમાં રહે છે તે તેના નિર્લેપ કરે છે.
હું નિરભિમાનરૂપ સર્વે વસ્તુધારી જીવ પ્રલય બને સંયુક્ત સમયને ધારણ
એ હું, તેમાં રહું છું, તેનો નિર્લેપ ચલાવું છું તેપણ મારે મુજ ઉત્પત્તિ સ્વરૂપ
ને બદલે અસમ નિઃસંધ છુંને એ અદ્યુત તે મારી માયાનો જીવ છે, મારે
પરમ એકાદ છે.

+ આકાશ વિના વસ્તુ રહે નહિ, આકાશમાં વાયુ છે પણ તેમાં પ્રવેશ નથી—
તેમ આકાશ પ્રલયમાં આશ્રય જગત છે પણ તે એ પ્રલય નથી—બ્રહ્મ અસ્થિત અસંધ છે

પ્રકૃતિં સ્વામવદ્યષ્ટ્ય વિસૃજામિ પુનઃ પુનઃ ।

ભૂતપ્રામમિમં કૃત્સ્ન મવશં પ્રકૃતિર્વશાત્ ॥ ૮ ॥

સ્વીકારી નિજ પ્રકૃતિને, સૃષ્ટિ કરિ કરિ આ ભૂત;
પૂર્વ કર્મથી એ બધા, પરવશ પાંડુ સૂત. ૮

આપની માયા તે લહે, સ્વગત આરદિ આર;
માયા હિ કેં બસ પરા, રહે સદા સંગ સાર. ૮

૮ હું મારી માયાનો આશ્રય ધરી આ સધળો જીવસમુદાય જે
પૂર્વકર્મનાં બળને લીધે પરાધીન છે તેને વારે વારે કિતવન કરું.

નચ માં તાનિ કર્માણિ નિબ્રહ્મેતિ ધનંજય ।

ઉદાસીનવદાસીન મસક્તં તેષુ કર્મસુ ॥ ૯ ॥

પણ અસંગિ તે કર્મમાં, ઉદાસીન વત સાર;
હું છું, માટે નહિ મને, કર્મ બાધ કરનાર. ૯

અર્જુન મોકોં કર્મહી, કબલુ બાધત નાહીં;
સદા ઉદાસી રદત હોં, અસક્ત નાહીંના માંદોં. ૯

૯ હે ધનંજય! તે કર્મ [સૃષ્ટિ રિયતિ લય] મને બાંધત કરતાં
નથી, તે કર્મોવિષે આસક્તિરહિત, ઉદાસી સરખો રહેનારો
હોઈ છું.

મયાઽધ્યક્ષેણ પ્રકૃતિઃ સૂયતે સચ્ચારાચરમ્ ।

हेतुनाऽनेन कौन्तेय जगद्विपरिवर्तते ॥ १० ॥

મુજ અધ્યક્ષપણે રચે, પ્રકૃતિ વિશ્વ નિરધાર;
એજ હેતુએ થાય છે, જગતજ વારવાર. ૧૦

હોં પ્રેરત માયા જળે, ક્રિપજત સય સંગ સાર;
પારથ થેહી હેતુને, ફિરત સુ આરદિ આર. ૧૦

૧૦ હું અધ્યક્ષથી પ્રકૃતિ-માયા ચરાચર ઉત્પન્ન થાય છે; કૌંતેય!
એ કારણથી જગત વારવારે ઉત્પન્ન થાય છે.

अवजानांति मां मूढा मानुषीं तनुमाश्रितम्

परं भावमजानांतो मम भूतमहेश्वरम् ॥ ११ ॥

મુજ ઇશ્વરિ પરભાવને, ન જાણનારા જોહ;
મનુષ દહિ ધારી મને, નિદે મૂઢો તેહ. ૧૧

મોકોં માનસ જનિકે, આદર કરત ન કોય;
મૂરખ યહ જનત નહીં, મે યહ ઇશ્વર હોય. ૧૧

૧૧ મારા પરમ ભાવને ન જાણતા મૂર્ખ તે સકળભૂતનો મહેશ્વર
(હું છું) મનુષ્યકાયનો આશ્રય કરેલો એવો હું તેનો [મારો]
અનાદર કરું છે.

मोघाशा मोघकर्माणो मोघज्ञाना विचेतसः ।

राक्षसीमामुरीं चैव प्रकृति मोहिनीं श्रिताः ॥ १२ ॥

વ્યર્થ આશિ ને કર્મિ તે, વ્યર્થ જ્ઞાનિ વિક્ષીમ;

મોહિનિ, રાક્ષસિ, આસુરી, પ્રકૃતિને આશ્રીત. ૧૨

* નિષેધ હું ને કર્મ કરનારી નિઃશ્ચી માયા પ્રકૃતિ; હું દુષ્ટ-જ્ઞાનનાનો
કાંઈ છે માટેજ માયા કર્મ કરવે સમર્થ છે; મારે આશ્રય ને રહી છે ને મારો
સાનિધ્યજન કર્મ કરે છે.

† હું વિશ્વ સત્વરૂપ છું ભજના રક્ષણને અર્થે મનુષ્યશરીર ધારણ કરી
મનુષ્ય સરખું આચરણ કરું છું તેથી ભયક મને ન આજાણતાં પિતાના અમાન
સમજે છે.

उनकी आस सुझल नहीं, ज्ञान करमना जाय;

प्रकृति आसुरि राक्षसी, तामे लुके लुकाय. १२

૧૨ વૃથા આશાવંત [દેવતાઓ શીખરૂળ આપણે એમ], તથા
કર્મ કરનારા [અમિત આસક્તિ કામનાઓ], વૃથા જ્ઞાનવંત
[અનેક તર્ક કરનારા કે ભેદી રાક્ષસાન કુળ નહિ], વિવેક-
વનાના (તે) રાક્ષસી આસુરી મોહિની એવી પ્રકૃતિનેજ આશ્રિત
થઈ રહી [મારો અનાદર કરે છે]

महात्मानस्तु मां पार्थ दैवीं प्रकृतिमाश्रिताः ।

भजन्त्यनन्यमनसो ज्ञात्वा भूतादिमव्ययम् ॥ १३ ॥

પણ મહાતમા એકચિત, દૈવી પ્રકૃતીવાન;
ભજે મને જાણી મને, કારણ અવ્યય મહાન. ૧૩

દેવ પ્રકૃતિ જે મિલે, કામ કોષકો ત્યાગ;
સો જનત મોકોં સખે, સદા જિનંદોં અનુરાગ. ૧૩

૧૩ હે પાર્થ! દૈવી પ્રકૃતિને [સાત્વિકને] આશ્રિત થઈ રહેલા
મહાતમા [ઉદાર અંતઃકરણના], હું વિના ખીજે કહીં નથી
મન જેવું એવા (તે) મને નારા રહિત, જગતનું આધિકારજી
જાણીને સેવે છે.

सततं कीर्तयंतो मां यतंतश्च दृढव्रताः ।

नमस्यंतश्च मां भक्त्या नित्ययुक्ता उपासते ॥ १४ ॥

કર્તાં કીર્તન નિત્ય કો, દૃઢવ્રત યતને સક્ત;
નમતાં કઈકે ભજે મને, ભક્તિયે નિત ભક્ત. ૧૪

કીર્તન મેરો જે કરે, તીનમે જી વ્રત રાખ;
ભગતિ સહિત મોકોં નમત, મન તરપર જો ભાવ. ૧૪

૧૪ સર્વેદા કીર્તન કરનારા [સ્તોત્રમંત્રો] નિયમ રાખનારા, દૃઢમ-
ત્તવાળા, નમસ્કાર કરનારા, ભક્તિયે નિત્ય યુક્ત [એકાગ્રચિત્ત
થઈ] મને ઉપાસે છે.

ज्ञानयज्ञेन चाप्यन्ये यजंतो मामुपासते ।

एकत्वेन पृथक्કેन बहुधा विश्वतोमुखम् ॥ १५ ॥

અન્ય ભજે કો જ્ઞાનથી, એકથે પૃથકે સાર;
કોઈ વિશ્વરૂપે મને, દખી બહુજ પ્રકાર. ૧૫

જ્ઞાન જગ્યકો ઉજગત દે, મોકોં સેવત મીત;
કોઈ માનત એ કરી, કોઈ રદત પુનીત. ૧૫

૧૫ ખીલ તે જ્ઞાનયજ્ઞે યજન કરે છે; (કેટલાક) અભેદ, (કેટલાક)
ભેદબુદ્ધિયે [જીવ બૃહો-દાસ છે એમ], (અને કેટલાક) બહુ
પ્રકારે [અક્ષરદ્રાદિ રૂપે] વિશ્વરૂપ હુંને ઉપાસે છે.

अहं कतुरहं यज्ञः स्वधाहमहर्मावधम् ।

मंत्रोहमहमेवाज्य महमगिरहं हुतम् ॥ १६ ॥

હું કતુ ને હું યજ્ઞ છું, સ્વધાજ, આપધ હુંજ;
હુંજ મંત્ર, હું આજ્ય છું, અગ્નિ હવન હું છુંજ. ૧૬

હોં હી કતુ આર જગ્ય હોં, સુધા આપધી જાન;
હોં પાપકર્મે આજ્ય હું, મંત્ર હું મોકોં માન. ૧૬

૧૬ હું કતુ [વેદિક ન્યોતિષ્ટામાદિ યજ્ઞ] હું યજ્ઞ સમાર્પ
વેશ્વદેવાદિક, સ્વધા [શ્રાદ્ધ] હું, હું આપધ [અન્નપણ] હું,
મંત્ર [વેદમંત્ર] હુંજ દૂત [દોહનને અર્થે] હું અગ્નિ [દોહનનો]
હોમેશ્વ તે હું. [જે કઈ તે સઘળું હું છું.]

પિતાહમસ્ય જગતો માતા ધાતા પિતામહઃ ।

વેદં પવિત્રમૌકાર ઋક્ સમ યજુરેવ ચ ॥ ૧૭ ॥

પિતા પિતામહ જગતનો, માતા ધાતા હુંજ;

રોય, શુદ્ધ ઔકાર, રંગ, સામ, યજુ હું હુંજ. ૧૭

માત પિતા યા જગતકો, મેહી હોં કરતાર;

ઋક યજુ સામ પવિત્ર હોં, ઔર બેદ ઔકાર. ૧૭

૧૭ આ જગતનો પિતા હું, માતા, કર્મકળદાતા, પિતામહ, જ્યેષ્ઠ બ્રહ્મા યોગ્ય તે.] પવિત્ર, ઔકાર, ઋક સામ યજુવેદ પણ હુંજ.

ગતિર્ભર્તા પ્રભુઃ સાક્ષી નિવાસઃ શરણં સુહૃત્ ।

પ્રભવઃ પ્રલયઃ સ્થાનં નિધનં સૌજન્યયમ્ ॥ ૧૮ ॥

ગતિ, ભર્તા, પ્રભુ, સાક્ષિ, હું, શરણુ, સુહૃત નીવાસ;

પ્રભવ, પ્રલય, આધાર, લય, કારણુ હું અવિનાશ. ૧૮

ગતિ નિવાસ ભરતા સરન, સાક્ષિ પ્રભુ ઔર બંધ;

પ્રભવ સ્થાન નિધન ઔર, બીજ પ્રભાવ પ્રત્યે. ૧૮

૧૮ ગતિ [પાનવાતું કામ], યોગ્ય, સ્વામી, સાક્ષી, [કર્મીનો], ભાગસ્થાન, રક્ષક, હેતુ, ઉપાસ, પ્રલય, સ્થાન [આધાર], લયસ્થાન, બીજ, નાશરહિત (હુંજ છું.)

તપામ્યહમહં વર્ષે નિગૃહ્ણામ્યુત્સૃજામિ ચ ।

અમૃતં ચૈવ મૃત્યુશ્ચ સદસન્નાહમર્જુન ॥ ૧૯ ॥

કરું તાપ વૃષ્ટી કરું, કદિ અવૃષ્ટી સાર;

અમૃત મૃત્યુ હુંજ છું, સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ નિરધાર. ૧૯

તપત ગાદી અર છોડત હોં, અરખા મોહી જન;

અમર તપત કારણુ કરણુ, હોંડી અરજીન માન. ૧૯

* ૧૯ હું અર્જુન! સુર્યરૂપે તપતા હું વૃષ્ટિને જેથી રાખું છું તે છોડી પણ દહાડું અમૃત [દિવતાઓનું] મૃત્યુ [મૃત્યુઓનું] સર્વ અસત્ તે પણ હું છું.

ત્રૈવિદ્યા માંમોમપાપુતપાપા યજ્ઞૈરિદ્ધિર્સ્વર્ગાતિ પ્રાર્થયંતે ।

ત્રેપુણ્યમાસાદ્ય સુરેન્દ્રલોક મર્મભિદિવ્યન્દિવેદવેદમોગાન્ ॥

વેદત્રયી સોમનિ શુદ્ધ છે જે, યજ્ઞ યજ્ઞ સ્વર્ગ ગતિ ઇષ્ટ તે;

પામીજ તે પુણ્ય સુરેન્દ્ર લોક, ત્યાં ભોગવે દિવ્યજ દેવભોગ. ૨૦

જગ્ય કરત પાપ ન દહત, ચાહત સ્વર્ગકો બાસ;

ઈન્દ્ર લોક સહી ભોગવે, દિવ્ય સુભોગ વિલાસ. ૨૦

૨૦ ત્રણ વેદના બ્રહ્માનારા, સોમપાનારા [સાત્રામણિ યજ્ઞ કરીને], પાપથી મુક્ત પવિત્ર યજ્ઞ (તે) યજ્ઞાએ [ત્રિવિદ્યામાહિયે] અને ત્રિસુરદ્રાવિય રૂપનો યજ્ઞને સ્વર્ગમાં જવું માગે છે તેઓ પુણ્યકળ પામી ઈન્દ્રના લોકને ભોગવે છે-સ્વર્ગમાં દેવને યોગ્ય એવા ઉત્તમ ભોગ ભોગવે છે.

તેતંમૂલ્કાસ્વર્ગલોકવિશાલંક્ષીણેપુણ્યેમર્સલોકવિશીત

एवंत्रयीधर्ममनुप्रपन्ना गतागतं कामकामा लभन्ते ॥ ૨૧ ॥

તે ભોગવી સ્વર્ગ પુરીજ મોટી, આવે અહીં પુણ્યગિયેજ ખૂટી;

એમ ત્રયધર્મ અનુસરે છે, તે અર્થકામી જઈને વળે છે. ૨૧

* સત્-ગુણિયો દેવતા. ૨ સ્વર્ગરૂપ જગત; પાંચ મહાજાત. અને અસત્-અનિત્ય; ૨૦-૨૧ સુરેન્દ્ર સ્વર્ગ ભોગ, પાંચ તનમાત્ર.

દિર આવત જૂ લોકમે, ક્ષીન પુન્ય જળ હોય;

આવાગમન જી કરત હૈ, કામખંત યહ લોપ. ૨૧

૨૧ તેઓ [સ્વર્ગકામી મોમાંસક] વિશાળ સ્વર્ગલોકને ભોગવી પુણ્ય ક્ષીણ થયે મૃત્યુલોકમાં પ્રવેશ કરે છે [આવેછે]; એ પ્રકારે કેવળ વૈદિક કર્મમાંથી આશ્રય કરનારા, ફલેચ્છા રાખનારા તે જન્મમૃત્યુરૂપ આવબવ [માત્ર એજ] લાભ લે છે.

અનન્યાશ્ચિત્યંતોમાં યે જનાઃ પર્યુપાસતે ।

તેષાં નિત્યાભિયુક્તાનાં યોગક્ષેમં વહામ્યહમ્ ॥ ૨૨ ॥

પણ અનન્ય ભગતો મને, ચિંતી સેવે સાર;

યોગક્ષેમ હું તે તણા, ચલાવુંછ નિરધાર. ૨૨

જો અનન્ય ભગતી કરે, મોહીમેં ચિત રાખ;

જોગ ક્ષેમ તિનકે કરોં, નિર જનકો અભિલાખ. ૨૨

* ૨૨ (જેઓ) અનન્ય અંતઃકરણે ચિંતવન કરતા છતાં મને ઉપાસે છે, નિરંતર ધ્યાનનિષ્ઠ (છે) તેઓના યોગક્ષેમને હું ચલાવું છું.

યેકપ્યન્યદેવતામક્તા યજંતે શ્રદ્ધયાન્વિતાઃ ।

તેપિ મામેવ કૌન્તેય યજંત્યવિધિપૂર્વકમ્ ॥ ૨૩ ॥

અન્ય દેવને જે ભજે, શ્રદ્ધા ભાવ સહીત;

ભજેછ તે મુજનેજ, પણ, વિધિથી છેજ રહીત. ૨૩

ઔર દેવકે ભગત જે, સેવત શ્રદ્ધાખંત;

વિધિ છોડે મોકોં ભજત, લહત ન મેરો અંત. ૨૩

૨૩ જે કોઈ બીજ દેવતાના ભક્ત હોઈને શ્રદ્ધાપૂર્વક પૂજે છે તેઓ પણ મનેજ પૂજે છે (પણ) વિધિપૂર્વક [સાક્ષ્યમાંથી વિધિ છોડીને.]

અહં હિ સર્વયજ્ઞાનાં ભોક્તા ચ પ્રમુરેવ ચ ।

ન તુ મામભિજાનંતિ તત્ત્વેનાતશ્ચ્યવંતિ તે ॥ ૨૪ ॥

હું ભોક્તા સૌ યજ્ઞનો, પ્રભુ પણ હું નિરધાર;

જાણે મને ન તત્વથી, ફરિ તે આવે સાર. ૨૪

સખ જગ્યનકોં ભોગતા, ઔર સખનકોં ઇશ;

જે મમ તાવ જાનત નહીં, ડારત તીનકે ધીસ. ૨૪

૨૪ હુંજ સકળ યજ્ઞનો ભોક્તા ને કળદાતા છું [દિવતારૂપે] (એમ) મને તત્વથી [ઈશોપાધિબિંબ રૂપે] નથી જાણતા માટે તે કર્મનિષ્ઠ લોક વારેવારે મનુષ્ય લોકમાં આવે છે-

યાંતિ દેવવ્રતા દેવાન્ પિતૃન્યાતિ પિતૃવ્રતાઃ ।

ભૂતાનિ યાંતિ ભૂતેજ્યા યાંતિ મદ્યાજિનોપિ મામ્ ॥ ૨૫ ॥

મજે દેવયજ્ઞ દેવને, પિતૃને પિતૃ ભક્ત;

ભૂયતછ ભૂતોજને, મુજને મુજમાં સક્ત. ૨૫

દેવ ભગત દેવ ન લહે, પિતૃ પૂજે પિતૃ ધાન;

ભૂત ભજે ભૂતહિ લહે, મો પૂજે ભગવાન. ૨૫

૨૫ દેવમત કરનાર તે દેવને પામે છે, પિતૃમત કરનાર તે પિતૃઓને, ભૂતાદિને સેવનાર તે ભૂતાદિ યોનિમાં અવતરે છે, (ને) મને ચળનારા મને પામે છે.

* યોગ-ધનાદિ લાભ ને પ્રાપ્તવસ્તુનું રક્ષણ એની ચિંતા હું રાખું છું અથવા વસ્તુમાં જેને જે પ્રાપ્ત થાય તેનું પાલન હું કરું છું અથવા તે રક્ષિત ન હોય તે પણ મને આપું છું.

પત્રં પુષ્પં ફલં તોયં યો મે ભક્ત્યા પ્રયચ્છતિ ।

તદહં ભક્ત્યુપહત મશ્રામિ પ્રયતાત્મનઃ ॥૨૬॥

પત્ર પુષ્પ ફલ જલ મને, અર્પે પ્રીત્યે જોડે;

ગૃહણ કરે તે શુદ્ધતું, પ્રીત્યે અર્પિત તેડે. ૨૬

પાન પૂલ ફલ નીરકો, જો અર્પે કરી પ્રીત;

લેઉ દિયોહો ભગતકો, કરે પ્રેમ કે પ્રીત. ૨૬

૨૬ પત્ર, પુષ્પ, ફળ, પાણી જે કોઈ ભક્તિયે મને અર્પણ કરે છે (તેનું) શુદ્ધતા:કરણી ભક્તિયે અર્પણ તે હું [ભોક્તારૂપે] ભક્ષણ કરું છું [પ્રીતિથી સ્વીકારી તૃપ્તિ પામું છું].

યત્કરોષિ વદશ્રાસિ યજ્ઞહોષિ દદાસિ યત્ ।

યત્તપસ્યસિ કૌતેય તત્કુરુષ્વ મદર્પણમ્ ॥ ૨૭ ॥

કરે, ખાય, હોમે વળી, આપે પણ તું જ્યે;

તપ કરેજ, તે સૌ મને, અર્પી દે કૌતેય. ૨૭

જો કશું કરત અરૂઆત દે, જો હોમત જો દેત;

અર્જુન જો તું તપ કરે, મોદિ દેત કરિહોત. ૨૭

૨૭ હે કૌતેય! જે (કંઈ) કરે, જે ખાય, જે હોમે, જે આગે. જે તપ આચરે તે મને સમર્પણ કરે [કે અશ્વક્ષય થાય].

શુભાશુભફલૈરેવં મોક્ષયસે કર્મવંધનૈઃ ।

સંન્યાસયોગયુક્તાત્મા ત્રિમુક્તો માર્ગુર્વિષ્યસિ ॥ ૨૮ ॥

એમ શુભાશુભ ફલથકી, અર્જુન છૂટે જઈશ;

સંન્યાસી ને મુક્ત થૈ, મુજને તુંજ મળીશ. ૨૮

ભલે પુરે જો કરમ હૈ, તિનતેં છૂટત પ્રીત;

જુગત જંગ સંન્યાસ કરી, મો મિત્રહો નિહચિત. ૨૮

૨૮ એમ કરતાથી શુભાશુભ ફળ દેનારાં કર્મબંધનથી તું મુકારીશ (અને) સંન્યાસયોગે મુક્ત [સર્વ કર્મ ભગવાનને અર્પણ એ બુદ્ધિયે યુક્તચિત્ત] છવન્મુક્ત તું મને પામીશ.

સમોહં સર્વભૂતેષુ ન મે દ્વેષ્યોસ્તિ ન પ્રિયઃ ।

યે મજંતિ તુ માં ભક્ત્યા માયે તે તેષુ ચાપ્યહમ્ ॥૨૯॥

હું હું સમ સૌ ભૂતમાં, પ્રિય અપ્રિય નહિ કાંઈ;

ભજે મને ભાવેજ, તે મુજમાં હું તમાંઈ. ૨૯

હો સજ્જ હારે સમાન હો, મેરે પ્રીતન દોડ;

મોકો સેવે ભગત જો, તીનમેં મેરો મોદ. ૨૯

* ૨૯ સર્વભૂતને વિષે હું સમ છું, નથી મને (કોઈ) દ્વેષ કરવા જેવો કે નથી પ્રિય; જેઓ મને ભક્તિયે ભજે છે તેઓ મારા સ્વરૂપમાં (છે) ને હું તેઓનામાં (છું).

અપિ ચત્સુદુરાચારો મજતે મામનન્યમાકૃ ।

સાધુરેવ સ મંતવ્યઃ સમ્યગ્વ્યવસિતો હિ સઃ ॥ ૩૦ ॥

દુરાચારિ પણ હોય જે, ભક્ત મને ભજનાર;

સાધુ તે વળિ જાણવો, સમ્યક નિશ્ચયિ સાર. ૩૦

દુરાચાર મોકો ભજે, કરી અનનકે ભાય;

તોકોં તુમ સાધુ ગિનો, શુભ નિશ્ચય કેદાય. ૩૦

૩૦ અત્યંત દુરાચારી પણ અભેદબુદ્ધિયે મને ભજે (તો) તે સાધુજી માનવો (કારણ કે) ઉત્તમ નિશ્ચયવાળો તે.

સ્થિપ્રં ભવતિ ધર્માત્મા શશ્વચ્છાંતિં નિગચ્છતિ ।

કૌતેય પ્રતિજાનીહિ ન મે ભક્તઃ પ્રણયસિ ॥ ૩૧ ॥

થાય તુર્ત ધર્મીજ, નિત, શાંતી પામે તેડે;

નાશ ન પામે ભક્ત મુજ, અર્જુન જાણી લેડે. ૩૧

શીઘ્ર હોય ધરમાતમા, શાંત લહે બહુ ભાય;

અર્જુન નિહચય જનતું, નહિ મો ભગતન સાય. ૩૧

૩૧ (દુરાચારી પણ) વહેલો સ્વધર્મચિત્ત થાય છે ને નિત્ય શાંતિને [વિષયભોગરહિતતાને] પામે છે. હે કૌતેય! મારો ભક્ત નાશ નથી પામતો, પ્રતિજ્ઞા કરી રાખ.

માં હિ પાર્થ વ્યપાશ્રિય યેડપિ સ્યુઃ પાપયોનયઃ ।

સ્ત્રિયો વૈશ્યાસ્તથા શૂદ્રા સ્તેડપિ યાંતિ પરાં ગતિમ્ ૨ ।

સ્ત્રી, વૈશ્યા, શૂદ્રો તથા, આંડાલો પણ જોડે;

અર્જુન મુજ આશ્રય કરી, પરગતિ પામે તેડે. ૩૨

અર્જુન સંવત મોદિ જો, પાપ નાંજન નહુ હોય;

સ્ત્રિયા શૂદ્ર વૈશ્ય પુનિ, લહે પરમ ગતિ સોય. ૩૨

૩૨ હે પાર્થ! મારો આશ્રય ધરી રાખનાર પાપયોનિ [આંડાલાદિ] પણ હોય તે. (વળી, સ્ત્રી, વૈશ્ય, શૂદ્ર તેઓ પણ ઉત્તમ ગતિને પામે છે:

કિં પુનર્વાક્ષણાઃ પુણ્યા ભક્તો રાજર્ષયસ્તથા ।

અનિત્યમસુખં લોક મિમં પ્રાપ્ય મજસ્વ મામ્ ॥ ૩૩ ॥

તો પાછ જાણણ ક્ષત્રિયો, પામે તેમાં શુંજ;

અસુખ, અનિત્યજલોક આ, પામિ મને ભજ તુંજ. ૩૩

દિગ પુનીત અરૂ ભક્ત વર, રાજ ઝડપી શુખ ભાય;

શુખ અનિલ યા લોકકોં, મોકોં ભજ ચિત્તભાય. ૩૩

૩૩ તો પછી પુણ્યશીલ ભક્ત એવા જાણણ તથા રાજર્ષિ (ઉત્તમ ગતિ પામશે એ શું કહેવું) ક્ષત્રિય, સુખરહિત આ મનુષ્યદેહને પામીને મને ભજ.

મન્મના ભવ મદ્ભક્તો મદ્યાજી માં નમસ્કુરુ ।

માર્મવૈષ્યસિ યુત્કૃત્વેવ માત્માનં મત્પરાયણઃ ॥૩૪॥

યા મન્મન, મુજ ભક્ત થા, મધજિ નમ, મુજનેજ;

થૈ મત્પર, મન જોડીને, પામિશ તુંજ મનેજ. ૩૪

મોકોં ભજે નિશ્ચિંત બંદે મોદીમેં મન રાખ;

ચેહુ જુગત કરિ મોદિ મિત્રે, ત્યોં મનસો અભિલાખ. ૩૪

૩૪ મારામાં મન એવો, મારો ભક્ત, મને પૂજનારો થા; મને નમસ્કાર કર; હુંજ એક આશ્રય જોને એવો થઈ એ પ્રકારે અંત:કરણને મારામાં જોડી (તું) મને પામીશ.

ઈતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ઉપનીષદમાં બ્રહ્મવિદ્યાને વિષે

યોગશાસ્ત્ર સંબંધી શ્રી કૃષ્ણાર્જુનના સંવાદમાં રાજવિદ્યા

રાજગુહ્ય યોગ નામનો નવમો અધ્યાય. ૥૯૯

* સર્વ પ્રાણીને વિષે સમાન હું પણ ફળ તે ભક્તને આપું છું. વળી અસ્તિ ભાતિ પ્રિય અંતર્યામિ રૂપે હું સમાન છું ને દર્શણ પ્રતિબિંબન્યાયે શુદ્ધતા: કરણમાં હું સાધુ ફળ આપું છું.

અધ્યાય ૧૦ મો.

શ્રીમદ્ભગવાનુવાચ ॥

મુય એવ મહાવાહો કૃણુ મે પરમં વચ્ચઃ ।

યસેહં પ્રીયમાણાય વક્ષ્યામિ હિતકામ્યયા ॥ ૧ ॥

શુણુ ફરીજ મહાબાહુ તું, અતિ ઉત્તમ મુજ પાણુ;

ને, તું પ્રિયને હું કહું, હિતેચ્છાએ જાણુ. ૧

ફેર ખાત તોસોં કહત, સુન અર્જુન ચિત્ત લાય;

હોં પ્રસન્ન તોસોં કહત, તેરે હિતકોં લાય. ૧

૧ હે મહાબાહુ! વળી પણ મારું ઉત્કૃષ્ટ વચન સાંભળ; તું સંતોષ પામનારને અર્થે હિતની ઈચ્છાએ તે કહું છું.

ન મે વિદુઃ સુરગણાઃ પ્રભવં ન મહર્ષયઃ ।

અહમાદિર્હિ દેવાનાં મહર્ષીણાં ચ સર્વશઃ ॥ ૨ ॥

જાણુ નહિ મુજ પ્રભવને, મુનિ દેવો નિરધાર;

કારણ મુનિ દેવો તણું, છું હું સર્વ પ્રકાર. ૨

દેવ ઋષી જાને નહીં, મો ઉત્પત્ત રે શ્રીત;

દેવ ઋષીન કે આદિ હો, નિતહિ રહત પુનીત. ૨

૨ મારો મહિમા [ઉત્પત્તિ લાવ] દેવગણ નથી જાણતા, નથી જાણતા મહર્ષિઓ; દેવ તથા મહર્ષિ સર્વેના આદિકારણ હું છું.

યો મામજમનાદિ ચ વેત્તિ લોકમેહશ્વરમ્ ।

અસંમુદઃ સ મર્ત્યેષુ સર્વેપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે ॥ ૩ ॥

અજ, અનાદિ, ઇશ લોકનો, જાણુ મુજને જેહ;

મનુષ્યમાં સૌ પાપથી, છૂટે મોહ વિણ તેહ. ૩

અજ અનાદિ જગદીશ મુની, મોકોં લખત જુ કાય;

સખમેં જાની વહિ ખડો, પાપ નિહારત ધોય. ૩

૩ અજ, અનાદિ ને લોકનો મહેશ્વર એવો મને જે મોહ રહિત (જન) જાણુ તે, મનુષ્યમાં સર્વ પાપથી મુક્ત થાય.

મુદ્ધિર્જ્ઞાનમસંમોહઃ ક્ષમા સત્યં દમઃ શમઃ ।

સુખં દુઃખં મનો માવો મયં ચામયમેવ ચ ॥ ૪ ॥

બુદ્ધિ જ્ઞાન, અસંમોહ, દમ, ક્ષમા, શત્ય, શમ સાર;

સુખ દુઃખ, લાવ અભાવ પણિ, લય અભય જ નિરધાર. ૪

બુદ્ધિ જ્ઞાન યમ દમ ક્ષમા, અભ્યાકુળ ના હોય;

સુખ દુઃખ લાવ અભાવ યહ, ચીર અબેદ જુ હોય. ૪

૪ બુદ્ધિ [સૂક્ષ્મ અર્થ-સારસારને વિચાર], જ્ઞાન [આત્મા ને અનાત્મા એનો વિવેક], અસંમોહ [મોહ રહિતપણું], ક્ષમા, સત્ય, દમ [ખાલુ ઈન્દ્રિયનું દમન], શમ [અંતર ઈન્દ્રિયને વશ રાખવી], સુખ, દુઃખ, ઉત્પત્તિ, નાશ, લય ને અભય; વળી-

અહિંસા સમતા તુષ્ટિ સ્તપો દાનં યજ્ઞોડયજઃ ।

મવંતિ માવા મૂતાનાં મત્ત એવ પૃથગિવધાઃ ॥ ૫ ॥

અહિંસા, સમતા તપ પણિ, તુષ્ટિ, અપરા, યજ્ઞ, દાન;

ધાય લાવ સૌ પ્રાણિને, મુજથી બહુવિધ માન. ૫

સંતોષ અહિંસા દાન તપ, સમ અપેક્ષા જો જાન;

જીવનકોં સખ લાવ યહ, મોતે હેતત આન. ૫

૫ અહિંસા, સમતા [સમાન વૃત્તિ; પ્રીતિ અપ્રીતિનો અભાવ], તુષ્ટિ [યથા લાભ સંતોષ], તપ [સ્વધર્મ-કર્મ કાયા શોષણ], દાન [ન્યાય મેળવેલાંમાંથી યથાશક્તિ સત્પાત્રને], યજ્ઞ, અયજ્ઞ-(એ) બ્રહ્મા બ્રહ્મ બહુ પ્રકારના લાવ પ્રાણીઓને મારાયકીન ઉત્પન્ન થાય છે.

મહર્ષયઃ સમ પૂર્વે ચત્વારો મનવસ્તથા ।

મદ્રાવા માનસા જાતા યેષાં લોક દમાઃ પ્રજાઃ ॥ ૬ ॥

સપ્ત ચાર રૂપિ, મનુ પ્રથમ, મહાભાવી તે સાર;

થયાજ મનથી, જેની આ પ્રજા લોકમાં ધાર. ૬

સપ્ત ઋષી ચાર મનુ, મો મન નેં જુકિ દેત;

સખ લોકનમેં હૈં ભરો, હોઈ નહીં કો ગોત. ૬

* ૬ [જુગ આદિ] મહર્ષિ સાત, એની પૂર્વે સનકાદિક ચાર તથા સ્વયંભુવાદિ મનુ (ચૌદ)-(એ) મારે વિષે નિષ્કાવંત એવા અયોનિજ [હું દ્વિરુચ્યગંભીર મનસંકલ્પથી ઉત્પન્ન] એવા થયા. એઓની લોકને વિષે આ પ્રજા છે [સ્થાવરજંગમઆદિ.]

एतां विभूतिं योगं च मम यो वेत्ति तत्त्वतः ।

સોડવિકંપેન યોગેન યુજ્યતે નાત્ર સંશયઃ ॥ ૭ ॥

મુજ વિભૂતિ વણિ યોગ એ, જાણુ તત્ત્વેં જ્ય;

જોડાયે સ્થિર યોગમાં, નિઃસંશય કોંતેય. ૭

મેરો જોગ વિભૂતિકોં, તત્ત્વ જ્ઞાન જો લેત;

નિશ્ચળ જોગહિ સૌ લહત, રહત જુ યાદી હેત. ૭

૭ એ વિભૂતિને [સંપત્તિ-વિસ્તારને] તથા યોગને [અશ્વર્થ-સામર્થ્યને] જે યથાર્થ જાણુ છે તે ચક્ષુ રહિત યોગ કરીને યુક્ત થાય છે [નિર્વિકલ્પક; સંવેદન], એમાં સંશય નથી.

अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते ।

इति मत्वा भजते मां बुधा भावसमन्विताः ॥ ૮ ॥

જનમ હેતુ હું સર્વનો, થાય સર્વ મુજથીજ;

જાણુ એમ જાણે મને, લાવયુક્ત જ્ઞાનીજ. ૮

હોં હી હશ્વર જગતકોં, મોહિ તેં સમ હોય;

જ્ઞાનખંત યહ જાનિકેં, મોહી સેવત જોય. ૮

૮ હું સર્વની ઉત્પત્તિનો હેતુ, મારેવડે સર્વ [સ્થિતિપ્રલયાદિક] બ્યવહાર પ્રવર્તે છે, એમ જ્ઞાનીને ભક્તિયુક્ત વિવેક જન મને બળે છે.

मच्चित्ता मद्रतप्राणा बोधयंतः परस्परम् ।

કયપંતથ માં નિત્યં તુષ્યંતિ ચ રમંતિ ચ ॥ ૯ ॥

રાખિ પ્રાણ મન મુજવિશે, જ્ઞાનિ પરસ્પર સાર;

રમે, મને ભજિ જાણુ નિત, ધરાય પાણુ નિરધાર. ૯

પ્રાન ચિત્તમે મોહિ ધરે, બુદ્ધિ પરસ્પર દેત;

મેરો ચરિત સુકહિ નિત, જ્ઞાન તોખ સુખ લેત. ૯

૯ મારામાં ચિત્ત, મારી બાણી વાણેલા પ્રાણ એવા, પરસ્પર ભગવત્સ્વરૂપનો યોગ કરનારા, ગુણકર્મને વર્ણવનારા (તે) નિત્ય મને સંતોષ પમાડે છે ને મારામાં રમે છે.

* સાત મહર્ષિ-ભૃગુ, મરિચિ, અત્રિ, પ્રહલ્હ, કૃતુ, વશિષ્ઠ, પુલસ્ત્ય ચાર તે સનક, સનકન, સનાતન, સનતસુજાત. મનુ ચૌદ તે સ્વયંભુ, રુદ્ર, રુદ્રાચિય, કિતમ, તામસ, રૈવત, ચાકુષ, આર્દ્રેવ, સાવર્ણિ અને બ્રહ્મ-ધર્મ-રુદ્ર-દેવ-ઈન્દ્રસાવર્ણી.

તેષાં સતતયુક્તાનાં ભજતાં પ્રીતિપૂર્વકમ્ ।

વદામિ બુદ્ધિયોગં તં યેન મામુપયાંતિ તે ॥ ૧૦ ॥

તે નિત પ્રીતિવડે મને, ભજનારાને એહ;
ધિયોગ આપું નેધિતા, પામે મુજને તેહ. ૧૦

સેવત મોકાં જે સદ્ય, ભગતી જોગકે ભાય;
ભલી બુદ્ધિ વ લક્ષત હૈ, રહત જુ મોમે આય. ૧૦

૧૦ નિરંતર એકાગ્ર ચિત્ત, પ્રીતિપૂર્વક ભજનારા તેઓને તે બુદ્ધિયોગ આપું છું, જેણે કરીને તેઓ મને પામે છે.

તેષામેવાનુકંપાર્થમહમજ્ઞાનજં તમઃ ।

નાશયામ્યાત્મભાવસ્થો જ્ઞાનદીપેન માસ્વતા ॥ ૧૧ ॥

કરું નાશ અજ્ઞાન તમ, કૃપાધિ તેનું સાર;
મકાશિત જ્ઞાન દિપેં કરિ, અંતર રહિ નિરધાર. ૧૧

તમ અજ્ઞાન સું દૂર કરી, દયાવંત વે હોત;
હૈ કરી તિનકે હીય મેં, જ્ઞાન દીપ ઉઘોત. ૧૧

૧૧ તેઓનો અનુકર કરવાને અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલા અધકારને દૂર કરીને રહેલો હું પ્રકાશતા જ્ઞાનદીપે કરીને નાશ કરું છું [બુદ્ધિપ્રેરક રૂપે હું વિવેક અનુભવજ્ઞાને અવિદ્યાકૃત સંસારનો નાશ કરું છું.]

અર્જુન ઉવાચ ॥

પરં બ્રહ્મ પરં ધામ પવિત્રં પરમં મવાનું ।

પુરુષશાશ્વતં દિવ્યમાદિદેવમજં વિભુમ્ ॥ ૧૨ ॥

આપ બ્રહ્મપર ધામ છો, પાવત્ર ને વીશેષ;
આદિ દેવ અજ વિભુ વળી, દિવ્ય પુરૂષ હમેશ. ૧૨

તુમ પવિત્ર પરબ્રહ્મ, પરમાત્મ કે ધામ;
અવિનાશી અજ પુરૂષ હૈ, આદિ દેવતા નામ. ૧૨

૧૨ પરબ્રહ્મ, પરધામ એવો તું પરમપવિત્ર, પુરૂષ [સર્વ શરીરાત્મા] નિત્ય, પ્રકાશક, આદિદેવ, જન્મશૂન્ય વિભુ [સર્વવ્યાપી] (અ પ્રમાણે) -

આહુસ્ત્વામૃષયઃ સર્વે દેવર્ષિર્નારદસ્તથા ।

અસિતો દેવલો વ્યાસઃ સ્વયં ચૈવ બ્રવીષિ મે ॥ ૧૩ ॥

એમ આપને સૌ કહે, દેવર્ષિ નારદ, વ્યાસ;

દેવળ, અસિત, રૂપી બધા, આપ વદાછો ખાસ. ૧૩

સભ્ય રૂપી થેલ બિધિ કહત, નારદ દેવલે જનન;

વ્યાસ અસિત તુમહી કહે, તાતેં સાચો માન. ૧૩

૧૩ તુને કહે છે સર્વ ઋષિઓ તથા દેવર્ષિ નારદ અસિત, દેવલ, વ્યાસ; (ને) તું પોતે પણ જોલે છે મારે અર્થ.

સર્વમેતદ્દતં મન્યે યન્માં વદસિ કેશવ ।

નહિ તે મગવન્વ્યક્તિં વિદુર્દેવા ન દાનવાઃ ॥ ૧૪ ॥

માનું છું એ સત્ય સૌ, આપ કહાછો જેહ;

જાણું નહિ સુર અસુર પણ, વ્યક્તિ આપની તેહ. ૧૪

જે કમ્બુ તુમ મોસોં કલો, માનત હૈ સત ભાય;

દાનવ દેવ ન જનહી, તુમહિ પ્રગટ કે દીય. ૧૪

૧૪ હે કેશવ ! તુ મને જે કહે છે આ સમજું તે સત્ય માનું છું. હે ભગવન ! તારી વ્યક્તિ [પ્રગટતા; શરીર ધારણ કરવું, અષ્ટતરણ] દેવ નથી જાણતા, દાનવ નથી જાણતા.

સ્વયમેવાત્માનાડકત્માનં વેત્ય ત્વં પુરુષોત્તમ ।

ભૂતભાવન ભૂતેશ દેવદેવ જગત્પતે ॥ ૧૫ ॥

પોતાને પોતેજ તો, જાણો છો ભૂતશ;

ભૂતોત્પાદક, જગપતી, પુરૂષોત્તમ દેવેશ. ૧૫

આપનકોં આપન લખો, તુમ પુરૂષોત્તમ દેવ;

જનત ઉપજવત રહત, પાશત દેવન દેવ. ૧૫

૧૫ હે પ્રાણીઓને ઉત્પન્ન કરનાર, હે ભૂતેશ, [સ્થાવરજંગમમાદિના નિયંતા.] હે દેવના દેવ. હે જગત્પતિ ! હે પુરૂષોત્તમ ! તું પોતેજ પોતાવડે પોતાને જાણે છે [ખીન કોઈ તુને નથી જાણતા.]

વક્તુમર્હસ્યશેષેણ દિવ્યા દ્યાત્મવિભૂતયઃ ।

યામિવિભૂતિમિર્લોકા નિર્માસ્ત્વં વ્યાપ્ય તિષ્ઠસિ ॥ ૧૬ ॥

છો કહેવાને યોગ્ય નિજ, દિવ્ય વિભૂતિ અશેષ;

જેધિ આપ આ લોકને, વ્યાપિ રયા વિશ્વેશ. ૧૬

નિજ વિભૂતિ મો સોં કહો, પ્રભુજ ચિતકે ભાય;

જો વિભૂતી શ્રીકૃષ્ણ જૂ, રહી જગતમે જાય. ૧૬

૧૬ જે વિભૂતિયોએ કરીને તું આ લોકમાં વ્યાપી રહે છે તે દિવ્ય વિભૂતિયા પોતાની સંપૂર્ણ કહેવાને તું યોગ્ય છે.

કથં વિદ્યામહં યોગિં સ્ત્વાં સદા પરિચિંતયનું ।

કેષુ કેષુ ચ ધર્મેષુ ચિંત્યોસિ મગવન્મયા ॥ ૧૭ ॥

જાણિ શકું છું આપને, સદા ચિંતતાં કેમ;

કે કે ચીજે ચિંત્ય છો, આપ જનાઈન તેમ. ૧૭

ધ્યાન તુમારો કરત પ્રભુ, કેસેં જનો તોહી;

કેન પદારથ મેં લખ્યો, સો સમજવો મોહી. ૧૭

૧૭ હે યોગી ! [અર્થશ્યાન્] હું સદા ચિંતન કરતો તુને કેમ જાણું? હે ભગવન ! મારે કોઝા કાઝા વાવમાં (પદાર્થ-રૂપમાં) તું ચિંતન કરવાને યોગ્ય છે.

વિસ્તરેણાત્મનો યોગં વિભૂતિં ચ જનાર્દન ।

ભૂયઃ કથય તૃપિર્હિં ગૃણવતો નાસ્તિ મેડમૃતમ્ ॥ ૧૮ ॥

કરી કહો વિસ્તારથી, યોગ વિભૂતી નીજ;

શુણતાં અમૃત થાય નહિ, મુજને હરિ તૃપ્તીજ. ૧૮

જા વિભૂતી અપની કહી, યહ જૂ મોસોં દેવ;

મોકાં તૃપતિ ન હોતદે, સુનત અભીરસ ભંય. ૧૮

૧૮ હે જનાર્દન ! તારો યોગ [સર્વજ્ઞપણાનું અર્થશ્યાન્] ને (તારી) વિભૂતિ વિસ્તારે કરી કરીથી કહે, અમૃતવાક્ય સાંભળતો એવા મને તૃપ્તિ (યતી) નથી.

શ્રીમગવાનુવાચ

હંત તે કથયિષ્યામિ દિવ્યા દ્યાત્મવિભૂતયઃ ।

પ્રાધાન્યતઃ કુરુશ્રેષ્ઠ નાસ્ત્યંતા વિસ્તરસ્ય મે ॥ ૧૯ ॥

કહિશ વિભૂતી દિવ્ય મુજ, મુખ્ય પાર્થ છે જેહ;

મુજ વિભૂતિ વિસ્તારનો, લાગે નહિ કે છેહ. ૧૯

अर्जुन तोसों हों कहत, निज भिन्नति बिस्तार;
मुष्ण छते तोही कहां, द्विमेक दीनन धार. १८
१९ हे हत ! [आरुह !] तुने कहीश भारी दिव्यविभूतिया मुष्णने
करीने [मुष्णमुष्ण]; हे कुरूप ! भारी बिस्तारने पार नथी.

अहमात्मा गुडाकेश सर्वभूताशयस्थितः ।

अहमादिश्च मध्यं च भूतानामंत एव च ॥२०॥

हुं आत्मा सौ भूतमां, रहैल छुं निरधार;
आदि मध्य न अंत पणु, भूतानां हुं सार. २०

मैं सभ छवनके द्विये, मांही आनभ जन;
आदि अंत औ मध्यही, मोही सभ में मान. २०

२० हे गुडाकेश [नितेशी निद्रा लेखे ते; बां कडिया केश लेने ते] ;
समस्त प्राणीना प्रत्येकना अंतरमां रहैल आत्मा हुं छुं ;
प्राणीआने आदि तथा मध्य तथा अंत हुं छुं [उत्पत्ति,
स्थिति वधने हेत.]

आदित्यानामहं विष्णुर्ज्योतिषां रविरंशुमान् ।

मरीचिर्मरुतामस्मि नक्षत्राणामहं कशी ॥२१॥

छुं विष्णु आदित्यमां, भरिचि वायुमां ज्ञान;
शशि नक्षत्रे, ज्योतिषां, छुं रवि अंशुमान. २१

आदित नमो मैं विष्णु दौ, जे तिनमे रवि देव;
वायुन भाऊ मरीचि हों, तारनमें ससि देव. २१

२१ [आर] आदित्यमां जे विष्णु नामने ते हुं ज्योतिषां ते-
नरुपी सूर्य, [आजखुपयास] मरुतमां मरीचि नामने वायु,
नक्षत्रमां चंद्र ते हुं.

वेदानां सामवेदोऽस्मि देवानामस्मि वासवः ।

इंद्रियाणां मनश्चास्मि भूतानामस्मि चेतना ॥२२॥

सामवेद वेदाविशे, इंद्र देवमां धार;
मन इंद्रियमां हुं जे, चेतन छुते सार. २२

साम वेद हों वेदमें, इंद्र अमर जलु मांद;
छवनमें हों चेतना, मन इंद्रियके तांद. २२

२२ वेदमां सामवेद छुं, देवमां इंद्र छुं, इंद्रियां मन छुं,
शरीरां चेतना ते हुं छुं.

रुद्राणां शंकर आस्मि विजेशो यक्षरक्षसाम् ।

वसूनां पावकश्चास्मि मेरुः शिखरिणामहम् ॥२३॥

शंकर हुं रुद्रा विशे, वसुमां अग्नी छुं;
कुंभिर राक्षस यक्षमां, मेरु शिखरिमां हुं. २३

इंद्रनमें शंकर गुरुहों, यमज्जन भांज धनेभ;
पावक हों सभ जसुनमें, शैल सुमेरु देभ. २३

२३ [अग्नीआर] रुद्रमां शंकर छुं, यक्षराक्षसमां धनने स्वामी
कुंभिर, [आर] वसुमां पावक [नाम अग्नि ते] छुं, उंचा
पर्वतां मेरु हुं.

पुरोधसां च मुख्यं मां विद्धि पार्थ बृहस्पतिम् ।

सेनानीनामहं स्कंदः सरसामस्मि सागरः ॥२४॥

मने पुरोहितमांज तुं, मुष्ण बृहस्पति जलु;
सेनापतिमां स्कंद हुं, अग्नि तणावे मान. २४

देव पुरोहित मुष्ण हों, मोदि बृहस्पती मान;

पश्युष्ण सेनापतिनमें, सरसर सागर मान. २४

२४ हे पार्थ ! पुरोहितमां मुष्ण बृहस्पति ते मने जलु; सेनापतिमां
स्कंद हुं, सरावरमां समुद्र छुं.

महर्षीणां भृगुरहं गिरामस्येकमक्षरम् ।

यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मि स्थावराणां हिमालयः ॥२५॥

महर्षिमां भृगु हुं जे, वाणीमां ओंकार;
हिमाद्रि छुं स्थावर विशे, जप यज्ञमां धार. २५

महाऋषिनमें भृगु गुरुहों, आनिनमें ओंकार;
जपनमें जप जप हों, स्थावरमें द्विध धार. २५

२५ महर्षिमां भृगु हुं, वाणीमां ओंकार [ओंकार] छुं, यज्ञमां
जपयज्ञ छुं, स्थावरमां हिमालय.

अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां देवर्षीणां च नारदः ।

गंधर्वाणां चित्ररथः सिद्धानां कपिलो मुनिः ॥२६॥

हुं नारद देवर्षिमां, पीपर वृक्ष हुं;
गंधर्वां चित्ररथ, कपिल सिद्धमां छुं. २६

वृक्षनमें पीपर गुरु हों, ऋषिमें नारद देव;
गंधर्वनमें चित्ररथ, कपिल सिद्धमें सेव. २६

२६ सर्व वृक्षमां पीपरो, देवर्षिमां नारद, गंधर्वां चित्ररथ, सिद्धमां
कपिल मुनि.

उच्चैःश्रवसमश्वानां विदि माममृतोद्भवम् ।

ऐरावतं गजेंद्राणां नराणां च नराधिपम् ॥२७॥

अमृतोद्भव उच्चैःश्रवा, अश्वमां हुं, जलु;
गजेंद्रमां औरावत, राजन नरमां मान. २७

अश्वनमें उच्चैःश्रवा, औरावत गरजन;
नरपति हों नर मांदि मैं, पोषित सभके प्रान. २७

२७ गजेंद्रमां अमृतमयनमां उत्पन्न यथैव उच्चैःश्रव नामने ते
मने जलु; गजेंद्रमां औरावत [यार हांतने हाथी]; पुरोषमां राजन.

आयुधानामहं वज्रं धेनूनामस्मि कामधुकम् ।

प्रजनश्चास्मि कंदर्पः सर्पाणामस्मि वासुकिः ॥२८॥

आयुधमां हुं वज्र छुं, प्रज जेतु कंदर्प;
कामधेनु धेनूविशे, सर्प वासुकि सर्प. २८

हतिपारनमें वज्र हों, काम धेनु हों गाय;
काम प्रज करनार हों, वासुकि सर्पन राय. २८

२८ आयुधमां हुं वज्र, दुर्जती आयोमां कामधुका [विश्वित पहाई
हेती] छुं; प्रजपति करनार कंदर्प छुं; [विषयाणां] सर्पमां
वासुकी छुं.

अनंतश्चास्मि नागानां वरुणो यादसामहम् ।

पितृणामर्यमा चास्मि यमः संयमतामहम् ॥२९॥

हुं नागमां शेष हुं, वरुण जलजरोमां;
अर्यमां पितृविशे, संयमिमां यमराय. २९

नागन भांज अनंत हों, वरुण सुहों जलजंत;
पितृनमें हों अर्यमां, जम हों संयमनंत. २९

૨૬ [વિધ વિનાના] નાચમાં અનંત [શિષ્ય] જળચરમાં વરુણ હું,
પિતૃગણમાં અર્ધમાં નામનો પિતરનો રાજા તે હું, નિયમરા-
સનકારીમાં યમ હું.

પ્રજ્ઞાદશાસ્મિ દૈયાનાં કાલઃ કલયતામહમ્ ।

મૃગાણાં ચ મૃગેન્દ્રોઽહં વૈનતેયશ્ચ પક્ષિણામ્ ॥ ૨૦ ॥

હું પ્રજ્ઞાદ દૈત્યો ૧૧શે, ગણકોમાં હું કાળ;
સિંહ મૃગોમાં, પક્ષિમાં, હું હું વિનતાખાળ. ૩૦

દૈત્યને પ્રજ્ઞાદ હોં, પ્રેરત હારો કાલ;
સિંહ જુહોં સખ મૃગને, પક્ષિનને રિપુખ્યાલ. ૩૦

૩૦ દૈત્યોમાં પ્રજ્ઞાદ હું, વશ કરનારા-ગણુનારામાં મુખી કાળ તે
હું, મૃગલતિમાં સિંહ ને પક્ષીઓમાં ગરૂડ.

પવનઃ પવતામસ્મિ રામઃ શસ્ત્રમૃતામહમ્ ।

ઝપાળાં મકરશ્ચાસ્મિ સ્ત્રોતસામસ્મિ જાનહવી ॥ ૨૧ ॥

વેગવાનમાં વાયુ હું, શસ્ત્રધારીમાં રામ;
મકર મત્સ્યમાં હુંજ હું, નદિમાં ગંગા નામ. ૩૧

ઉતા પિત્રને પવન હો, શસ્ત્ર ધરનને રામ;
જલ જતનને મગરો, નદિ ગંગા અભિરામ. ૩૧

૩૧ વેગવંતમાં પવન હું, શસ્ત્રધારીમાં રામ [દાસદયી] હું, મત્સ્ય
જતિમાં મગર હું, નદીઓમાં ગંગા હું.

સર્ગોપામાદિરંતશ્ચ મધ્યં ચૈવાહમર્જન ।

અધ્યાત્મવિદ્યા વિદ્યાનાં વાદઃ પ્રવદતામહમ્ ॥ ૨૨ ॥

આદિ અંત ને મધ્ય પાણુ, સૃષ્ટીનો હું સાર;
પ્રજ્ઞાવિદ્યા વિદ્યાવિશે, વાદ વાદિમાં ધાર. ૩૨

અધ્યાત્મ વિદ્યા [તનુ], તરવ સુખાદન માંદિ;
આદિ અંત અર મધ્યહું, સમે સદિકાં તાંદિ. ૩૨

૩૨ હે અર્જુન! અચેતન સૃષ્ટિ આકાશાદિ તેનો આદિ, મધ્ય, અંત
હું, વિદ્યાઓમાં અધ્યાત્મવિદ્યા, પ્રવાદ કરનારાઓમાં [બખડાડ,
આહું, વધારે બાહ્યનારાઓમાં] વાદ [અર્ધ નિર્ણય કરનારો
મુખ્ય વાદ તે] હું.

અક્ષરાણામકારોસ્મિ દ્વંદ્વઃ સામાસિકસ્યચ ।

અહમેવાક્ષયઃ કાલો ધાતાઽહં વિશ્વતોમુત્તઃ ॥ ૨૩ ॥

અક્ષર હું અક્ષર વિશે, દ્વંદ્વ સમાસે ધાર;
કાળ અનારી હું વળી, ધાતા સર્વ પ્રકાર. ૩૩

અચ્છર માંડ અક્ષરો, દ્વંદ્વ સમાસ નિગ્ગન;
હોંઈ અચ્છર કાલો, ધાતા મોંકો માન. ૩૩

૩૩ અક્ષરોમાં અક્ષર હું, બહુ સમાસમાં દ્વંદ્વ [ઉભવ પદ પ્રધાનો],
અક્ષય કાળ તે હું, સધળે મુખ એવો ધાતા [ચિદ્વે] સર્વ
દળદાતા સર્વેશ્વર હું.

મૃત્યુઃ સર્વેશ્વરશ્ચાહ મુદ્ગવશ્ચ ભવિષ્યતામ્ ।

કીર્તિઃ શ્રીર્વાકચ નારીણાં સ્મૃતિર્મેઘા ધૃતિઃ ક્ષમા ॥ ૨૪ ॥

મૃત્યુ સર્વ કરનાર હું, ઉદ્ભવ થનારમાંજ;
સ્ત્રીમાં વાણી,કીર્તિ,શ્રી,સ્મૃતિ,ધી,ધૃતી, ક્ષમાજ. ૩૪

જો સખકો સંસારહોં, અર ઉપજવન હાર;
સ્મૃતિ ધૃતિ કીરતિ સુચ્છમાં,હોહોં મુદ્ધિ સંભાર. ૩૪

૩૪ ઉત્પન્ન થયલા ને થવાના તેનું સર્વ હરણ કરનાર જે મૃત્યુ તે
હું; શ્રીઓમાં કીર્તિ, શ્રી [શોભા] વાણી, સ્મૃતિ, મેઘા [મ-
થાર્થધારણારાજિ], ધૃતિ [ધેરશક્તિ], ક્ષમા [એ સાત નિર્વિકાર
ચિત્તવાળી પ્રમીશ્રીઓ તે] હું હું.

બૃહસ્પતિમ તથા સામ્નાં ગાયત્રી ઇંદ્રસામહમ્ ।

માસાનાં માર્ગશીર્ષોઽહં મૃતુનાં કુમુમાકરઃ ॥ ૨૫ ॥

બૃહસ્પતિમ હું સામમાં, ગાયત્રી ઇંદ્રેન;
માર્ગશીર્ષ હું માસમાં, વસંત રૂતૂયેન. ૩૫

મહા સામહોં સામને, ગાયત્રીહોં ઇંદ્ર;
માર્ગશીર્ષહોં માસને, ઋતુ વસંત સુખદં. ૩૫

૩૫ સામમાં [ચંદ્રતારાદિ ઈમાં] બૃહત્ સામ નામે છે તે હું, ઇંદ્રમાં
[ત્રિષ્ટુભાદિ સાતમાં] ગાયત્રી ઇંદ્ર તે હું, [માર] માસમાં
માર્ગશીર્ષ [નવાં ધાન્યની રક્ષિ કરનારો] હું, [છ] ઋતુમાં
વસંત તે હું.

દ્યુતં જ્ઞલયતામસ્મિ તેજસ્તેજસ્વિનામહમ્ ।

જયોસ્મિ વ્યવસાયોસ્મિ સત્ત્વં સત્ત્વવતામહમ્ ॥ ૨૬ ॥

છળ જનમાં હું ધૂત વળિ,તેજ તેજમાં ધાર;
જય ઉદ્ધમ પાણુ હુંજ હું,સત્ત્વ સાવિકેં સાર. ૩૬

ધૂત જુ હોં સખ છલનમાં, તેજસ્વિનને તેણુ;
ઉદ્ધમને નિહ ચાણુ હોં, સત્ત્વ સત્ત્વ વત કેણુ. ૩૬

૩૬ છળ કરનારામાં ધૂત [જુગાર] હું, તેજસ્વીઓમાં જે તેજ હું.
હું, જય હું, લાભને જેતો ઉદ્ધમ હું, સાવિકામાં સત્ત્વ તે તે
વૃષ્ણીનાં વાસુદેવોસ્મિ પાંડવનાં ધનંજયઃ ।

મુનીનામપ્યહં વ્યાસઃ કવીનામુશના કવિઃ ॥ ૨૭ ॥

વાસુદેવ યાદવ વિશે, પાંડવમાં હું પુંજ;
મુનિમાં વેદવ્યાસ હું, શુક કવીમાં હુંજ. ૩૭

વાસુદેવ વૃષ્ણીનને, પાંડવ અર્જુન રાય;
મુનિન બીચમે વ્યાસહોં, કવિને ઉશના રાય. ૩૭

૩૭ યાદવોમાં વાસુદેવ [વસુદેવપુત્ર], પાંડવમાં ધનંજય [અર્જુન],
મુનિમાં વ્યાસ, કવિમાં શુક તે હું.

દંડો દમયતામસ્મિ નીતિરસ્મિ જિગીપતામ્ ।

મીનં ચૈવાસ્મિ ગુહ્યાનાં જ્ઞાનં જ્ઞાનવતામહમ્ ॥ ૨૮ ॥

દંડ દમન કરનારમાં, મીન ગુહ્યમાં માન;
નીતી જય ઇછનારમાં, જ્ઞાનવાનમાં જ્ઞાન. ૩૮

દંડઅંતમે દંડહોં, નીતઅંતમે નીત;
જ્ઞાનિનને સખ જ્ઞાનહોં, મીન ગુહ્યને રીત. ૩૮

૩૮ બહુ દમતા વશ ન થાય તેને દંડ [માર] હું, નિત ઇચ્છનારાને
સામદાનાદિક નીતિ તે હું હું, ગુપ્ત રાખવાનાં તેમાં મીન
જ્ઞાનવતોમાં જ્ઞાન તે હું.

યદ્યપિ સર્વભૂતાનાં વીજં તદહમર્જુન ।

ન તદસિત્તિ વિના યત્સ્વાન્મયા ભૂતં ચરાચરમ્ ॥ ૧૯ ॥

સર્વ ભૂતનું બીજ જે, તે હું હું નિરધાર;

થાય નહીં મુજવીણુ એ, ભૂત ચરાચર સાર. ૩૯

આપદમે સખ અભમે, કાંચન ધાતુન માહ;

સર્વસમે ન્યાં દ્રવ્યત્વાં, મેં બિભ્રતિ નર નાહ. ૩૯

૩૯ હે અર્જુન ! સમસ્ત પ્રાણીઓનું બીજ [માયાપાપિક ચૈતન્ય]

તે હું, જે ચરાચર પ્રાણી માત્ર છે તે મારા વિના ન થાય.

નાંતોસ્તિ મમ દિવ્યાનાં વિભૂતીનાં પરંતપ ।

एष त्वुद्देशतः प्रोक्तो विभूतैर्विस्तरो मया ॥ ૪૦ ॥

મુજ વિભૂતિ દિવ્યજ તણો, આવે અંત ન, ધાર;

માટે મેં તેના ક્યા, સંક્ષિપ્તે વિસ્તાર. ૪૦

મેરી દિવ્ય વિભૂતિકો, અંતન જનો જાય;

મહતો થેશે સો કહો, મોં વિભૂતકો જાય. ૪૦

૪૦ હે શત્રુતાપ ! મારી દિવ્ય વિભૂતિનો અંત નથી, વિભૂતિનો

વિસ્તાર આ તો ઉદ્દેશથી કહો [સંક્ષેપમાં.]

यदाहि भूतिमत्स्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ।

તત્તદેવાવગચ્છ ત્વં મમ તેજોશસંભવમ્ ॥ ૪૧ ॥

વિભૂતિમત, શ્રીમત વસી, ગુણધિ અતારાય જેહ;

મુજ બળઅંશે જાણુ તું, થયુંજ ઉત્પન તેહ. ૪૧

જે કણુ યા સંસારમે, કાફ ગુન અધિકાય;

સો સખ મેશે તેજ દે, દીનો તોલી બતાવ. ૪૧

૪૧ જે જે વિભૂતિમત [ઐશ્વર્યયુક્ત,] શ્રીમત [શોભાયુક્ત,] બળાધિક્યે

યુક્ત સત્ત્વ [સત્ત્વગુણ પ્રધાન પ્રાણીમાત્ર] તે તે મારા તેજના

અંશે કરીને ઉત્પન્ન થયહું તું જાણુ.

अथवा बहुनैतेन किं ज्ञातेन तवार्जुन ।

विष्टाभ्याहमिदं कृत्स्न मेकांશેन स्थितो जगत् ॥ ૪૨ ॥

અથવા અર્જુન બહુજ એ, જાણેથી છે શુંજ;

એક અંશથી સર્વ જગ, વ્યાપિ રયો આ હુંજ. ૪૨

જ્ઞાન બહુત તોસોં કહો, અર્જુન ખાત બનાય;

સખ જગ અપને અસસો, મેં રાખ્યો ઉદ્ધરાય. ૪૨

૪૨ અથવા હે અર્જુન ! તે બહુ પ્રકારે જાણવાથી તને શું વિશેષ

છે; હું આ સંપૂર્ણ જગતને એક અંશે કરી વ્યાપી રહ્યો છું.

તિ श्रीमद् भगवद्गीता उपनिषद्भां ब्रह्मविद्या विषे

योगशास्त्र संप्रदी श्रीकृष्णार्जुनसंવાदभां विभूति

योग नामનો દશમે અધ્યાય ॥ ૧૦ ॥

અધ્યાય ૧૧ મો.

અર્જુન ઉવાચ ॥

મદનુગ્રહાય પરમં ગુહ્યમધ્યાત્મસંજિતમ્ ।

યત્સ્વયોક્તં વચસ્તેન મોહોયં વિગતો મમ ॥ ૧ ॥

મુજ અર્થે આપેજ જે, કહિ અધ્યાત્મજ વાણિ;

પરમ ગુહ્ય, તેણે કરી, મોહ પામ્યો મુજ હાણિ. ૧

મોહ પર કાંઈ દયા, અધ્યાત્મ પ્રગટાય;

વચન તુમારે સુનતહી, મોહ ગયો સુન સાય. ૧

૧ મારા અનુમદને કારણે પરમ ગુહ્ય, અધ્યાત્મ લક્ષણવાળું જે વચન તેં કહ્યું તેણે કરીને મારો એ મોહ ગયો [હું મારીશ ન એ નરો એ મોહ, આ આત્મા ને આ અનાત્મા એ વચનથી ગયો.]

भवप्राप्यै हि भूतानां श्रुतौ विस्तरशो मया ।

ત્વત્તઃ કમલપત્રાક્ષ મહાત્મ્યમપિ ચાવ્યયમ્ ॥ ૨ ॥

ઉત્પતિ લય ભૂતો તાણાં, મહત્ત્વ અવ્યય સાર;

કૃષ્ણ શુણ્યા મેં આપધિ, વિસ્તારે નિરધાર. ૨

જીવનકી ઉત્પત સુની, ઔર પ્રલયકી રીત;

કહિ જે તુમ બિસ્તાર સો, આતમકી સખ નીત. ૨

૨ હે કમળપત્રાક્ષ ! પ્રાણીઓનાં જન્મમરણ તારાયણનું વિસ્તાર કરીને મેં સાંભળ્યાં, વળી (તાર) નાશરહિત મહાત્મ્ય [નિર્ગુણશુણ્યરૂપ મોટપ] પણ સાંભળ્યું.

एवमेतद्वयात्थ त्व मात्मानं परमेश्वर ।

દ્રષ્ટુમિच्छामિ તે રૂપ મૈશ્વરં પુરુષોત્તમ ॥ ૩ ॥

આપ વદાછો તેમ છે, પરમેશ્વર નિર્ગુણ;

તોપણુ જોવા આઉછું, નિજ ઐશ્વર્ય સ્વરૂપ. ૩

ચો હિ જે હો કહતહોં, હરિ જી અપને ભેવ;

દેખોં આહતહોં અમે, રૂપ તિહારોં દેવ. ૩

૩ તું જે પ્રકારે પોતાને પરમેશ્વર કહે છે તે પ્રમાણે હે પુરુષોત્તમ ! તારું ઐશ્વર્યયુક્ત રૂપ જોવાને ઇચ્છું છું.

मन्यसे यदि तच्छक्यं मया द्रष्टुमिति प्रभो ।

યોમેશ્વર તતો મે ત્વં દર્શયાત્માનમવ્યયમ્ ॥ ૪ ॥

જોઈ શકિશ હું રૂપ તે, પ્રભુ માનો જો સાર;

તો અવ્યય નિજ રૂપને, બતાવોજ નિરધાર. ૪

દેખન જોગમેં હું ન જો, માનત હો જરૂરાય;

અબિનાશી નિજ રૂપવો, દીજો મોહિ બતાવ. ૪

૪ હે પ્રભુ ! તે મેં જોઈ શક્ય (છે એમ) માને તો હે યોમેશ્વર ! તું અબિનાશી એવો પોતાને દાખવ [એ સ્વરૂપ દેખાડ.]

શ્રીભગવાનુવાચ ॥

पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोथ सहस्रशः ।

નાનાવિધાનિદિવ્યાનિ નાનાવર્ણાકૃતીનિ ચ ॥ ૫ ॥

અર્જુન મારાં રૂપ જો, દિવ્ય હજાર મકાર;

અનેક વર્ણાકૃતિ વસી, નાના વિધ નિરધાર. ૫

અર્જુન અબ તું દેખિશે, શત સહસ્ર મમ રૂપ;

ખડુત ભાંતિહે દિવ્યજો, નાના ખરનહુ રૂપ. ૫

૫ હે પાર્થ ! જો મારાં રૂપ શેઠડા ને હલશે, નાના પ્રકારનાં
અદ્ભુત ને નાનાવલ્લભુતિનાં [નીલ પીતાદિવર્ણનાં ને કરચરણાદિ
આકૃતિનાં.]

પશ્યાદિત્યાન્વસૂત્રદ્રા નશ્વિનો મહતસ્પતા ।

વહૂન્યદષ્ટપૂર્વાણિ પશ્યાશ્ચર્યાણિ મારત ॥ ૬ ॥

આદિત્ય, વસુ, રૂદ્રા, મરૂત, વણિ અશ્વિની કુમાર;

અદિઠ પૂર્વ આશ્ચર્ય ખડુ, જો તું આણું કાર. ૬

દેખે રૂદ્રાદિત્ય ખસ, અશ્વિનિ સુત મોં માંહિ;

ઔર આચરણ રૂપ જો, પહિલે દેખે નાહિ. ૬

૬ હે ભારત ! [ખાર] આદિત્ય, [અગ્નિયાર] રૂદ્ર, [આઠ] વસુ, [બે]
અશ્વિનીકુમાર, ને [આગણપચાસ] મરૂતગણ જો; પૂર્વે કાઈએ
ન દીઠેલાં આશ્ચર્ય ખડુ ખડુ તું જો.

इहैकस्थं जगत्कृत्स्नं पश्याद्य सच्चराचरम् ।

मम देहे गुडाकेश यच्चान्यद्रष्टुमिच्छसि ॥ ७ ॥

સકળ ચરાચર જગતને, મુજ વપુમાંજ રહેલ;

જોતું હમાણું જો વલી, ખીજું ને ઇચ્છેલ. ૭

એક હીર મમ દેહમે, ગિર ગર રહે સમાય;

દેખો આહન જો કષુ, સોહ દેત દિખાય. ૭

૭ હે ગુડાકેશ ! આ મારા દેહને વિષે એકજ સમગ્ર રહેલું એવું
સચરાચર સંપણું જગત આજ-અમણાંજ જો, વળી જો કઈ
ખીજું [અપરાધન્ય આદિ] જોવાને ઇચ્છે તે પામુ.

न तु मां शक्यसे द्रष्टुमनेनैव स्वचक्षुषा ।

दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मे योगमैश्वरम् ॥ ८ ॥

આ નિજ ચક્ષુવડે મને, નથિ જોવા તું જોગ;

દિવ્ય નેત્ર આપું તને, જો મુજ ઇશ્વરિ યોગ. ૮

ધન નયનન નહિ દેખિયે, દિવ્ય દેહું દગ તોય;

ઇશ્વર જોગહિ સહજ તું, જોસે દેખે મોય. ૮

૮ આ સ્વચક્ષુએ [ચર્મચક્ષુએ] મને જોઈ શકાશ નહિ તો હું તુંને
દિવ્યચક્ષુ આપું છું, જો મારા અસાધારણ યોગને [અદ્વિતીય
ધટનાનાં સામર્થ્યને.]

संजय उवाच ॥

एवमुक्त्वा ततो राजन् महायोगेश्वरो हरिः ।

दर्शयामास पार्थाय परमं रूपमैश्वरम् ॥ ૯ ॥

એમ કહી અર્જુનને, ઇશ્વરિ રૂપ મહન;

ચોગેશ્વર હરિયે પછી, દેખાડયું રાજન. ૯

યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ જુ, કહો ખચત યા બાવ;

પરમ રૂપ ઇશ્વર જુ હોં, સો દીતો પ્રગટાય. ૯

૯ એમ જોલીને પછી હે રાજન [ધૃતરાષ્ટ્ર] ! મહાયોગેશ્વર [મોટા
યોગનો ઇશ્વર] હરિ અર્જુનપ્રતિ ઐશ્વર્યવાળું પરમરૂપ [વિશ્વરૂપ]
દાખવતો હવે:-

अनेकवक्त्रनयनमनेकाहुतदर्शनम् ।

अनेकदिव्याभरणं दिव्यानेकोद्यतायुधम् ॥ ૧૦ ॥

અનેક મુખ, નેત્રી, ખડુ, અદ્ભુત દર્શનવાન;

અનેક દિવ્યાભરણિ, ખડુ, ઉદ્યુત આયુધમાન. ૧૦

ખડુ આનન લોચન ખડુત, દેખત અચરજ હોત;

ભોગિત નાના ભૂખન, શસ્ત્ર અનેક ઉચોત. ૧૦

૧૦ અનેક મુખ નયન (જેને,) અનેક અદ્ભુતવું દર્શન (જેવું,) અનેક
દિવ્યાભરણ (જેને,) અનેક ઉગામેલાં દિવ્યઆયુધ (જેને વિષે)
એવું [રૂપ.]

दिव्यमास्यांवरधरं दिव्यगंधानुलेपनम् ।

सर्वोश्चर्यमयं देव मनंतं विश्वतोमुखम् ॥ ૧૧ ॥

દિવ્ય પુષ્પ ને વસ્ત્ર ધર, દિવ્ય ગંધ લેપન;

અનંત સૌ આશ્ચર્યમય, સૌદિશ મુખ સંપન્ન. ૧૧

દિવ્ય હાર દેખો ખસન, દિવ્યસુગંધ લગાય;

આપ રૂપ મુખ હિતે, સોભત નાના ભાય. ૧૧

૧૧ દિવ્યપુષ્પ તથા વસ્ત્ર ધારણ કીધાં છે (જેણે), દિવ્યગંધલેપન
(જેને), સર્વ આશ્ચર્યયુક્ત, પ્રકાશરૂપ, અનંત, સર્વેન, ચારે દિશાએ
મુખ એવું [રૂપ.]

दिवि सूर्यसहस्रस्य भवेद्युगपदुत्थिता ।

यदि भाः सदृशी सा स्याद्भास्तस्तस्य महात्मनः ॥ ૧૨ ॥

જો દિવિ સૂર્ય હજારની, કાંતિ એકદમ થાય;

તોએ મહાત્મની કાંતિને, મળતી કેંક જણાય. ૧૨

કિરન સહસ્ર આકાશમે, પુરી રહો જ્યાં સોય;

લીપતતા પ્રભુકી ભણે, નેકુન સમતા હોય. ૧૨

૧૨ આકાશમાં સહસ્ર સૂર્યની સામદીજ ઉઠેલી પ્રભા જો યાય (તો તે)
તે મહાત્માના [વિશ્વરૂપધારીના] ભાસ સરખી પાય.
[વિશ્વરૂપના તેજના કાઈ અંશની કાઈ ઉપમા અપાય.]

तत्रैकस्थं जगत्कृत्स्नं प्रविभक्तमनेकधा ।

अपश्यद्देवदेवस्य शरीरे पांडवस्तदा ॥ ૧૩ ॥

ત્યાં જગ, ઇરા શરીરમાં, સકળજ એકસ્થાન;

નાના બેદ અર્જુનને, રહેલું દીકું જાણ. ૧૩

ભિન્ન બેદ જો જગતમે, સો દેખે ઈક ઠોર;

દેવ દેવકી દેહમે, અર્જુન દેખે ઔર. ૧૩

૧૩ તેવારે ત્યાં દેવાધિદેવના શરીરમાં અનેક પ્રકારે જુદું જુદું (પણ)
એક કામે આવી રહેલું સંપણું જગત પાંડવ જોતો હવે.

ततः स विस्मयाविष्टो हृष्टरोमा धनंजयः ।

प्रणम्य शिरसा देवं कृताञ्जलिभाषत ॥ ૧૪ ॥

પામી વિસ્મય તે પછી, રોમહર્ષી થી, નાથ;

નમિ મસ્તકથી દવને, બોલ્યો જોડી હાથ. ૧૪

તાકોં તખ અચરજ બયો, રોમ હર્ષકે દાય;

તાણ દેખી પ્રણામ કરી, બોલ્યો ચિત્તકે માય. ૧૪

૧૪ તો વિસ્મયયુક્ત, રોમાંચયુક્ત [શ્રમામાં હતાં થયલાં એવો] તે
અર્જુન પ્રકાશમાન લગવાનને શિર નમાવી પ્રણામ કરી જો
હાય જોડી બોલતો હવે:-

અર્જુન ઠવાચ ॥

પર્યામિ દેવાંસ્તવ દેવ દેહે સર્વાંસ્તયા ધૃતવિશેષસંધાન ।

બ્રહ્માણમીશંકમલાસનસ્ય મૃત્તિશ્ચસર્વાનુરંગાશ્ચદિવ્યાનુ ॥૧૬॥

દખુંછ દેવો તમ દેવ દેહે, બીજાં બધાં પ્રાણિ વિશેષ જોડે;
બ્રહ્માવળી જે કમળાસનીતે, સર્પો બધા દિવ્ય રૂપી વળી જે. ૧૫

દેખતહોં તવ દેહમાં, સખ સુસ્થિર ચર સિદ્ધ;

બિધિ હર પદ્માસન ઋષિ, નાગ સખે જે વૃદ્ધ. ૧૫

૧૫ હે દેવ, જોઈ છે તારા દેહને વિષે સર્વ દેવને [ઈદ્રાદિક] તથા
ભૂતવિશેષના સમુદાયે [સ્વાયંભુવગમમાં જે એક તેને; ભૂતપિ-
શાચનંજી નામિકમળે બેઠેલા બ્રહ્માને, મહાદેવને અને સર્વે
જ્ઞાતિને, વળી દેવલોકના સર્વને [વાસુદેવ આદિને].

અનેકબાહુદરવક્રત્રેત્રં પર્યામિ ત્વાં સર્વતોતંતરૂપમ્ ।

નાતં ન મધ્ય નપુનસ્તવાદિપર્યામિવિશ્વેશ્વર વિશ્વરૂપમ્ ॥૧૬॥

અનેક બાહુ મુખ નેત્ર પેટ, દખું તમેને બહુ રૂપ નેટ;

બોમર વિશ્વેશ્વર વિશ્વરૂપ, દખું ન આદી મધ્ય અંતરૂપ. ૧૬

બહુ બાહુ ઉદરહુ બહુત, મેં દેખેં બહુ સીસ;

આદિ અંત અર મધ્ય નહીં, એસે તુમ જગદીસ. ૧૬

૧૬ અનેક બાહુ ઉદર મુખ નેત્ર એવો, ચારેપાસ અનંતરૂપ એવો
તુંને જોઈ છે; દે વિશ્વેશ્વર! નથી અંત, નથી મધ્ય, નથી વળી
આદિ [મુખસ્થાન] એવું તારું વિશ્વરૂપ જોઈ છે.

કિરીટિનં ગદિનં ચક્રિણં ચ તેજોરાશિસર્વતોદીપિમંતમ્ ।

પર્યામિત્વાંદુર્મીરીક્ષ્યસમંતાદ્ દીપ્તાનલાર્કંદુતિમપ્રમેયં ॥૧૭॥

ગદા વળી ચક્ર મુકૂટવાન, બોમર તેજ બહુ કાંતિમાન;

દખું અતીરીક્ષ્ય વળી અમેય, મહીપત અગ્ની રવિપેઠ એય. ૧૭

મુકૂટ સીસકર ચક્ર ગદા, રૂપ રાગ ભગવાન;

દ્વિગત તેજ ત્વોં બિહિજાહે, રવિ અર અનંત સમાન. ૧૭

૧૭ મુકૂટધારી, મહાધારી, ચક્રધારી, તેજનો પુન, સખળી મેર પ્રકા-
શવાનુ એવો તુંને જોઈ છે; નિરખવાને અશક્ય એવાને, ચારેપાસ
પ્રદીપ્ત અગ્નિ તથા સૂર્યના સરખી પ્રકા જેની એવાને, ન કળાય
પાર એવાને.

ત્વમસરં પરમં વેદિતવ્યં ત્વમસ્યવિશ્વસ્ય પરં નિધાનમ્ ।

ત્વમવ્યયઃ શાશ્વતધર્મગોપા સનાતનસ્ત્વંપુરુષોમતો મે ॥૧૮॥

તમેજ છો પ્રદ્ધ પરં મુજાણ્ય, આધાર છો વિશ્વતણાજ માન્ય;

અનાશી ને શાશ્વત ધર્મ ત્રાણ, પુરૂષ છો મૂળમતે પુરાણ. ૧૮

અનંતર પરમહિ પ્રગટ હૈ, તુમ સખજગત નિધાન;

અભિનાશી રમ્યક સખન, આદિ પુરૂષ મનમાન. ૧૮

૧૮ તું અક્ષર પરમ જાણવા યોગ્ય [મુમુક્ષુને], તું આ વિશ્વ
ઉરૂષ આશ્વરયાન; તું અવ્યય, નિરંતર ધર્મરક્ષણ કરનારો;
તું સનાતન પુરૂષ મારે મતે (છે).

અનાદિમધ્યાંતમનંતરીયં મનંતવાહું શશિમૂર્ચનેત્રમ્ ।

પર્યામિ ત્વાં દીપ્તહતાશ્વક્રં સ્વતેજસા વિશ્વમિદંતપંતમ્ ॥૧૯॥

નેત્રો શશી સૂર્ય અનંત હાથ, અનાદિ મધ્યાંતબળીજ નાથ;

દખું જ્યળીતાગ્ની મુખિજવાળા, સ્વતેજથી વિશ્વ તપાવનારા. ૧૯

આદિ અંત મધ્યહ રહિત, તુમ રવિ શશિહૈ નૈન;

તેરો મુખ દીપતઃ અગ્નિ, સખલી ટોં તપ એન. ૧૯

૧૯ આદિ મધ્ય અંતરહિત, અપરિમિત પરાક્રમી, અનંતબાહુ,
શશિસૂર્યને જોને એવો, પ્રત્યક્ષિત, અગ્નિમુખ જેવું એવો,
પોતાને તેજ કરીને આ વિશ્વને તપાવનાર એવો તુંને જોઈ છે.

વાવાટયિવ્યોરિદમંતરં હિ વ્યામં ત્વયૈકેન દિશશ્ચ સર્વાઃ ।

દટ્ટાદધ્નુતંરૂપમુગ્રંતવેદં લોકત્રયંપ્રવ્યથિતંમહાત્મનુ ॥૨૦॥

આકાશ આ સર્વ દિશુ વળી જે, વ્યાપેલ દખું તમ એકથી તે;

અદ્ભૂત ને આ તમ ઉગ્રરૂપ, દખી ત્રણે લોક બિહે અનૂપ. ૨૦

સખ દિસ વ્યાપે ગગનભૂ, તુમ એકહિ હૈ જુ;

અદ્ભૂત રૂપ જુ ઉગ્ર લખે, પ્રવ્યથિત લોક સખે જુ. ૨૦

૨૦ હે મહાત્મન! સ્વર્ગપૃથ્વીનું આ અંતરિક્ષ એક તુંથીજ વ્યાપ
(છે) વળી સર્વ દિશાઓ; અદ્ભૂત ઉગ્ર રૂપ તારું આ દેખી ત્રણે
લોક વ્યથા પામ્યા (છે).

અમીહિત્વાંસુરસંઘાવિશંતિ કેચિદ્વીતાઃ પ્રાંજલયોમૃગંતિ ।

સ્વસ્તીત્યુક્કામહાધિમિદ્રસંઘાઃ સ્તુવંતિત્વાંસ્તુતિભિઃપુષ્કલાભિઃ

આ દેવસંઘો તમ શાણિ થાયે, જોડી કરો કો બિહિનેજ ગાયે;

સિધ્ધો મહર્ષી વદિ શૂભવાણી, સ્તવે તમેને અતિશે વખાણી. ૨૧

પેહત તોમે દેવ સખે, સ્તુતી કરત બિખમાનન;

ઋષિ ઔર સિદ્ધ મહાતમ, નિવેજુ તોડો જાન. ૨૧

૨૧ આ દેવનો સમુદાય તું પ્રતિ પ્રવેશ કરે છે, કોઈ બચ પામેલા
તે હાથ જોડીને સ્તુતિ કરે છે, મહર્ષિ સિદ્ધનો સમુદાય તે
સ્વસ્તિ [જગતનું કલ્યાણ] એમ બોલી પુષ્કળ સ્તુતિયોએ કરીને
તુંને સ્તવે છે.

રુદ્રાદિસા વસવોયે ચ સાધ્યા વિશ્વેડશ્વિનોમરૂતશ્ચોષ્મપાશ્ચ ।

ગંધર્વેયક્ષાસુરસિદ્ધસંઘા વોક્ષંતે ત્વાં વિમિત્તાશ્ચેવ સર્વે ॥૨૨॥

આદિત્ય, રુદ્રો, વસુ, સાધ્ય આજે, વિશ્વેશ્વિનો વાય પિટૃ તથાજ;

ગંધર્વ, યક્ષો, સિધ્ધ, દૈત્ય જોછે, આશ્ચર્ય થૈ સૌ તમને જુવેછે. ૨૨

રુદ્ર સાધ્ય આદિત્ય વસુ, અશ્વિનીસુત ઔભાય;

સિદ્ધમુનિ ગંધર્વ સખે, દેખત અચરજ પાય. ૨૨

૨૨ રુદ્ર, આદિત્ય, વસુ, સાધ્ય નામના દેવગણ, વિશ્વેદેવો, અશ્વિનીકુ-
માર, મરૂદગણ, ઉષ્મપા નામના પિતર, ગંધર્વ, યક્ષ, અસુરો
સિદ્ધ એઓના સમુદાય-સર્વે વિરમય કરતા તુંને નિહાળે છે.

રૂપં મહત્તે બહુવક્ત્રોત્રં મહાબાહો બહુબાહુરૂપાદમ્ ।

વહુદરં બહુદંટ્ટાકારાલં દટ્ટાલોકાઃ પ્રવ્યથિતાસ્તથાડહમ્ ૨૩

અનેક નેત્રો મુખ પેટ હાથ, અનેક પાદો ઉર, દાંત સાથ;

આ રૂપ મોટું ભયકારિ જોઈ, બિહેછ સૌ તેમ બિહુંછ મોહી. ૨૩

રૂપ બડો બહુ મુખ નયન, ભુજ પદ બાહુ ઉરોય;

દેખિ ભયાનક દાઢ બહુ, વ્યથિત લોક બહુ હોય. ૨૩

૨૩ હે મહાબાહુ! બહુ મુખ નેત્ર, બહુ હાથ બંધ પામ, બહુ પેટ
એવું, બહુ દાઢ વિકરાળ એવું તારું મોટું રૂપ દેખી લોકો
અત્યંત વ્યથાયુક્ત છે ને હું (પણ) હું.

નમઃસ્પૃશં દીપ્તમનેકવર્ણં વ્યાસાનનં દીપ્તવિશાલનેત્રમ્ ।

દૃષ્ટ્વાહિત્વાંપ્રવ્યથિતાંતરાત્મા ધૃતિં ન વિદામિ શમંચવિષ્ણો ૨૪

મહા દીપ્ત નેત્રી, નભને અડેળા, અનેક વર્ણી મુખ ઊધડેલા;
તેજસ્વિ દેખી હુખિ અંતરાત્મા, પામું ન શાંતી ધૃતિને મહાત્મા. ૨૪

પાદ ભૂમિ આકાશ શિર, દ્રિગ દીરઘ મુખ લાય;
એસેં તુમકો દેખિકે, ધીરજી ગયો પરાય. ૨૪

૨૪ હે વિષ્ણુ ! આકાશને અડકેલું-અજગળ પ્રકાશતું-અનેક રંગવાળું-
વિસ્તીર્ણુ ઊધડેલું મુખ જેતું, દીપ્ત વિશાળ નેત્ર જેને એવો
તુને દેખી અતિપીડિત અંતરાત્માવાળો હું ધૈર્યને નથી ભણતો,
શમને [શાંતિને] પણ નહિ.

દંટ્યાકરાલાનિ ચ તે મુખાનિ દૃષ્ટ્વૈવ કાલાનલસંનિમાનિ ।

દિશોન જાનેનલમે ચ શર્મ પ્રસીદ દેવેશ જગન્નિવાસ ॥૨૫॥

કાળાગ્નિ જેવાં, ભયકારિ દાંતે, દેવેશ જ્યેષ્ઠ તમ મૂખ ખાંતે;
દિશા નળાણું, નહિ મૂખ આશ, પ્રસન્ન થાઓ જગના નિવાસ. ૨૫

કાલ અગ્નિ સખ દાઢ તનુ, બિન દેખે અપ્રીત;
દિશા ભુલી મુખ ન ગને, અથ કાળે પ્રભુ પ્રીત. ૨૫

૨૫ હે જગન્નિવાસ ! પ્રલયકાળના અગ્નિ સરખી વિકરાળ દાઢ તારા
મુખને વિષે દેખી હું દિશાને ઓળખી શકતો નથી, શાંતિતું
મુખ પામતો નથી, હે દેવેશ ! પ્રસન્ન થા.

અમી ચ ત્વાં ધૃતરાષ્ટ્રસ્ય પુત્રાઃ સર્વે મૃદૈવાવનિપાલસંધૈઃ ।

મોખ્મો દ્રોણઃ સૂતપુત્રસ્તથામૌ મહાસ્મદીપૈરપિયોધમુચ્ચૈઃ ૨૬

આ સર્વ પુત્રો ધૃતરાષ્ટ્રના તે, પૃથ્વીતારા આ નૃપસંઘ સાથે;
આ ભીષ્મ ને કાણું ગુરુચોદાકા, સાથે અમારા પાણુ મુખપન્થેલા. ૨૬

પૂત સમે ધૃતરાષ્ટ્રકે, સખ નૃપતિનકે સંગ;
કરણુ દ્રોણ ભીષ્મ નિર્મલ, બેલા હે તપ આંગ. ૨૬

૨૬ ને આ સર્વે ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર, રાજઆના સમુદાય સાથેજ, ભીષ્મ,
દ્રોણ, આ સૂતપુત્ર [કાણું], (ને) અમારા કુખ્યચોદાકાઓ પાણુ
સાથે, તુ પ્રતિ [તારા મુખમાં] (પ્રવેશ કરે છે).

વક્ત્રાણિ તે ત્વરમાણા વિશંતિ દંટ્યાકરાલાનિ મયાનકાનિ ।

કેચ્ચિદ્વિલમ્બા દશનાંતરેપુ સંદૃશ્યંતે ચૂર્ણિતેરુત્તમગૈઃ ॥૨૭॥

દાંતે કરીને, ભયકારિ જેછે, મૂખોજ તેમાં જલદી પડેછે;
કો શ્રેષ્ઠ અંગ્રેયધનેજ ચૂર્ણ, દાંતો વિશેલાગિ દિસે અપૂર્ણ. ૨૭

બહુત તિહારે બદનમે, સમે પરત હે આય;
કાકે આખત દાઢન તળે, કાકે રહે લપટાય. ૨૭

૨૭ [તેઓ] દાઢ વિકરાળ બયાનક એવાં તારા મુખાનેકમાં અતિ
ઉતાવળે પ્રવેશ કરે છે; કોઈ વળી મરતકના ચૂરા થઈ ગયલા
એવા, દાંતોની વચમાં છૂટા પડી અટકેલા એવા દીસે છે.

યથા નદીનાં વહવૌતુવેગાઃ સમુદ્રમેવાભિમુખા દ્રવંતિ ।

તથા તવામી નરલોકીવૈરા વિશંતિ વક્ત્રાણ્યભિવિજ્વલંતિ ૨૮

નદી જલોના બહુ વેગ જેમ, સમુદ્ર પ્રત્યે મળી જાય, તેમ;
મુખો તમારાં બળતાંજ જેછે, તેમાંય આ વીર નરો પડે છે. ૨૮

જે સરિતા બરખા ઝડતુ, પરત સિધુમે જાય;
તૈા નૃપ તેરે બદનમે, સમે પરત હે. આય. ૨૮

૨૮ જેમ નદીના પાણીના વેગ [વિહ] બહુ બહુ તે, સમુદ્રને અભિમુખ
થઈ તેમાં પ્રવેશ કરે છે, તેમજ આ મનુષ્યલોકના વીર તારાં
બળવદ્યમાન મુખાનેકમાં પ્રવેશ કરે છે.

યથા પ્રદીપ્તં જ્વલનં પતંગા વિશંતિ નાશાય સમૃદ્ધવેગાઃ ।

તથૈવનાશાયવિશંતિલોકા સ્તવાપિવક્ત્રાણિસમૃદ્ધવેગાઃ ॥૨૯॥

જેવીજ રીતે બળતાગ્નિમાંય, વેગે પતંગો બળવાજ ધાય;
તેવીજ રીતે તમ મૂખમાંય, વેગે જનો આ મરવાજ ધાય. ૨૯

દીપાગ્નિ પતંગ લખી, પરત જયકો ભોય;
તૈા તવ મુખમે લોક યદ, આપ નાશ જન હોય. ૨૯

૨૯ જેમ પ્રદીપ્ત જવાળામાં ઉતાવળા વેગના પતંગ મરવાને જંપાયે
છે તેમજ ઉતાવળા વેગના લોક તારા મુખમાં નાશ પામવાને
પાઈ પડે છે.

લેલિહસ્યે પ્રસમાનઃ સમતા છોકાન્સમગ્રાન્વદનૈર્જ્વલદ્વિઃ ।

તેજોભિરાપૂર્યજગત્સમગ્રં માસસ્ત્વોગ્રાઃ પ્રતપંતિ વિષ્ણો ॥૩૦॥

તેજ મુખે લોક બધાજ આપ, ખાતાંજ આંખો અતિશે અમાપ;
તંજે કરી લોક સમગ્ર પૂરી, ચતાપ આપે તમ કાંતિ ફૂરી. ૩૦

કરંદ આસ સખ લોકકો, રસન જવાજ લપટાય;

કાંતિ રાવરી જગતકો, દેત તાપ સખ કાપ. ૩૦

૩૦ હે વિષ્ણુ ! તું ગ્રજગણીત વહનોમાં ચારેપાસથી સમગ્ર લોકને
ભરી (જીભે) ચાદ છે [સ્વાદ લેછે]; સમગ્ર જગતને તેજે ભરી
તારા ઉગ્ર ભાસ અતિ સંતાપ કરે છે.

આદ્યર્વાહ મે કો મતાનુપ્રભુપો નમોઽસ્તુતે દેવકર પ્રસીદ ।

વિજ્ઞાનુમિચ્છામિ ભવંતમાયં નહિ પ્રજ્ઞાનામિ તવપ્રવૃત્તિમ્ ૩૧

પ્રસન્ન થાઓ, નમુદેવ ભૂપ, કો કાણુ કહો આપજ ઉગ્ર ૩૫;
છે બાણુવાની તમનેજ પ્રતિ, બાણુ નહીં આપતાણી પ્રવૃત્તિ. ૩૧

ઉગ્ર ૩૫ તુમકો નહો, મોસો કહિયે દેવ;

તુમકો જનો સહનરો, તવ રૂપકો ભેવ. ૩૧

૩૧ ઉગ્રરૂપ [ભયાનક] કાણુ તું પાતે, મને કહે. હે દેવગ્રજ !
નમસ્કાર દોળે તુને, પ્રસન્ન થા; આદ્યર્વાહ તુને બાણુવાને
ઉચ્ચુષ્ઠ, તારી પ્રવૃત્તિ [ચિદ્વા; વાર્તા] તું બાણી શકતા નથી.

શ્રીમદ્ભગવાનુવાચ ॥

કાલોસ્મિ લોકલયકૃત્પ્રવૃદ્ધો લોકાન્સમાહર્તુમિહ પ્રવૃત્તઃ ।

ઋતેડપિત્વાં ન મવિવ્વંતિ મર્વે યેડવસ્થિતાઃ પ્રયર્ચનકેપુરોધાઃ ૩૨

હું ઉગ્ર, લોક ક્ષય કારિ કાળ, અહીં થયો તે હવણુંજ હાલ;
વિનાજ તુ સો મરશેજ આહી, જેછે ઉભલા પ્રતિ સૈન્યમાંડી. ૩૨

કાલ ૩૫ હે હોં બરો, સખકો મારન હાર;

તવ બિન સખ બંધાનકો, બખિજે હું નિરધાર. ૩૨

* ૩૨ લોકનો ક્ષય કરનારો, પ્રવૃદ્ધિને પામેલો કાળ હું, પ્રાણીઓનો
સંહાર કરવાને આહી પ્રગટ થયો હું, પ્રત્યેક સૈન્યમાં મધ્યસ્થ
ચોદ્યા તે તું વિના સર્વે બીજા હવશે નહિ.

તસ્માત્ત્વમુત્તિષ્ઠ યજ્ઞોભયજ્ઞ જિત્વાશત્રુન્મુશ્વ રાજ્યં સમૃદ્ધમ્ ।

મધ્યેવૈતે નિહતાઃપૂર્વમેવ નિમિત્તમાત્રં ભવ સવ્યસાચિન્ ॥૩૩

માટે ઉઠી તું યજ્ઞને જ પામ, શત્રુ જિતી બોગવ રાજ્ય સામ;
હૃદયમાં છે પૂર્વાધ મેં જ આને, અર્જુન તું માત્ર નિમિત્ત ધાને. ૩૩

વાતેં ઉઠે રણ છત લે, કારત ઔર હુ રાજ;

મૈદ ન રાખ્યો નરપાત, યહ સમ તેરે કાજ. ૩૩

૩૩ માટે તું ઉઠ, વેરીને છતી કાતિ ને જીવ (ને) સગળું રાજ્ય
બોગવ. એઓને મેં પ્રથમ [યુદ્ધની પૂર્વે] મારણ છે; હે સવ્ય-
સાચી [મેં હાથે ખાણુ છોડનારા] ! નિમિત્ત માત્ર તું થા.

દ્રોણંચ ભીષ્મંચ જયદ્રથંચ કર્ણં તથા ઇન્ધ્યાનપિયોધર્વારાન ।

મયાહતાંસ્ત્વંજહિમાવ્યપિષ્ઠા યુદ્ધયસ્વજેતાસિરણેસપત્નાન્ ॥૩૪

આ દ્રોણુ ને જયદ્રથ ભીષ્મ ધીરો, કર્ણાદિ બીજા પાલ યુદ્ધવિરો;
હૃદયામાં તેને દુખ મૂકે છત, છતીશ શત્રુ રણમાં અછત. ૩૪

બીખમ દ્રોણુ જયદ્રથ, કર્ણુ આદિ જે ઔર;

ભય તમ અર્જુન યુદ્ધ કર, અરિ મારહુ યા ઠોર. ૩૪

૩૪ દ્રોણ, બીષ્મ, જયદ્રથ, કર્ણ નથા વળી બીજા વીર યોદ્ધા મારા
મારણ છે તેને તું માર, વ્યથાવાળો મા થા, યુદ્ધ કર, રણમાં
શત્રુઓને તેં છત્યાજ છે.

સંજય ઉવાચ ॥

एतच्छ्रुत्वा त्वचर्चं केशवस्य कृतांजलिर्वेपमानः किरीटी ।

नमस्कृत्वा भूय एवाहकृष्णं सगद्गदं भीतभीतः प्रणम्य ३५

એવા શુણી કેશવની જ વાણી, કિરીટી કંપી વસિ જોડે પાણી;
બોલ્યો જ મંદ સ્વરથી, નમીને, શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યે અતિ બીહુબીને. ૩૫

અચન સુનેં શ્રીકૃષ્ણને કે, કાંપી અર્જુન દેહ.

પ્રભુ કે પાશી સાગિ કે, એસે અચન સનેદ. ૩૫

૩૫ કેશવના એ વચન સાંભળી હાથ જોડેલા, કાંપતો એવો અર્જુન
નમસ્કાર કરીને ગદગદ કંઠે વળી પ્રણામ કરી બોલો બોલો
કૃષ્ણને વચન બોલતો હવે--

અર્જુન ઉવાચ ॥

स्थाने ह्यीकेश तव प्रकीर्त्या जगत्प्रह्वययनुरज्यते च ।

रक्षांसि भीतानि दिशोद्वर्षन्ति सर्वैनमस्पर्शन्ति च सिद्धसंघाः ३६

છે યુક્ત, દેવા, તમ કીર્તને જે, રાજ્ય જ પ્રેમી જગ આ બને તે;
બીધીને જે રાક્ષસ ભાગિ જામ, સિધ્ધો બધાને નમતા જાય. ૩૬

સમ જગ તાકોં જસહસ, તુમહિ રહત અનુરાગ;

સિદ્ધ નમત તોકોં સદા, રાક્ષસ જાત હુભાગ. ૩૬

૩૬ હે હાથકેશ ! તારે કીર્તને કરી જગત હર્ષ પામે છે ને પ્રીતિને
પામે છે; રાક્ષસો ભય પામીને દિશાઓપ્રતિ વેરાતા નાસી
નય છે; સિદ્ધનો સમુદાય નમસ્કાર કરે છે એ યુક્ત છે.

कस्माच्च ते न नमेरन्महात्मन् गरीयसे ब्रह्मणोप्यादिकर्त्रे ।

अनंत देवेश जगन्निवास त्वमक्षरं सदसत्तत्परं यत् ॥ ૩૭ ॥

બ્રહ્માત્મા છો ગુરુ આદિ કર્તા, નમે નકિં તે તમને જ મર્તા;
છો સત્અસત્થીપર બ્રહ્માસ, અનંત, દેવેશ જગન્નિવાસ. ૩૭

કર્તા ન નમે! તુમકોં ગુહોં, બ્રહ્મા કે કરતાર;

જગત ઇસ અચ્છર અનંત, તુમ સદસત હો પાર. ૩૭

૩૭ હે અનંત, દેવેશ, જગન્નિવાસ, બ્રહ્માના પણ આદિ કર્તા,
બ્રેષ્ટ મહાત્મન! તુને શા માટે બ્રહ્મા ન કરીએ? અક્ષર,
સત્અસત્થીપર [કારણકારથી] એવો તું (છે) -

त्वमादिदेवः पुरुषः पुराण स्तवस्य विश्वस्य परं निधानम् ।

वेत्ताऽसि वेद्यं च परं च धाम त्वया तत् विश्वमनंतरूप ॥ ૩૮ ॥

છો દેવ આદી પુરુષ: પુરાણ, આ વિશ્વના આપ પરં નિધાન;
છો સૈય, જ્ઞાતા પરધામ આપ, વ્યાપી રયા વિશ્વ તમે અમાપ. ૩૮

પુરુષ પુરાતન આદિ હો, તુમ હો જગત નિધાન;

તુમ યહ સમ જગ વિસ્તર્યો, જાનત તુમહી જ્ઞાન. ૩૮

૩૮ તું આદિ દેવ પુરાણ પુરુષ, તું વિશ્વનું પરં લયસ્થાન એવો, વેત્તા
[જાણનારો], વેદ [જાણવા યોગ્ય], પરં ધામ, તારાથી અન-
તરૂં વિશ્વ વ્યાપ્યું છે.

वायुर्यमोऽग्निर्वरुणः शशांकः प्रजापतिस्त्वंप्रपितामहश्च ।

नमोनमस्तेऽस्तुसहस्रकृत्वः पुनश्चभूयोपिनमो नमस्ते ॥ ૩૯ ॥

વરુણ, વા, અગ્નિ, શશી, યમ રુદ્રો, પ્રજાપતી ને પ્રપિતામહ રુદ્રો;
પ્રણામ છે મૂળ હજાર વાર, ફરી ફરી છે નમનો હજાર. ૩૯

વાય પ્રજાપતિ અગ્નિ જમ, વરુણ ચંદ્ર તવ રૂપ;

આર આરસેં નમત હું, તુમહિ પ્રણામ અનૂપ. ૩૯

૩૯ વાયુ, યમ, અગ્નિ, વરુણ, ચંદ્ર, બ્રહ્મા, પિતામહ જે બ્રહ્મા તેનો
પણ પિતા, તું (છે); તુને નમન નમન હોતો સહસ્રવાર,
ને વળી પણ નમો નમસ્તે.

नमः पुरस्तादथ दृष्टतस्ते नमोस्तु ते सर्वत एव सर्व ।

अनंतवीर्यामितविक्रमस्त्वं सर्वं समामोषि ततोसि सर्वः ॥ ૪૦ ॥

પ્રણામ છે સન્મુખ ને પિઠેથી, આ ફરથી છે નમનો સુખેથી;

પરાક્રમી ને બળિ છો અનંત, વ્યાપી રયા સૌ, સહજો મહંત. ૪૦

આગે તોકો નમત હોં, પાછે તોહી અનંત;

સર્વે દિસન તુમને નમત, પ્રમલ અમિત ભગવંત. ૪૦

૪૦ આગળ-સંમુખ તું નમન, પાછળ-પીઠે પણ, ચારે પાસ નમન
થાઓ; હે સર્વરૂપ તું આપાર સામર્થ્યવાન બહુ બહુ પરાક્રમી
એવો તું સમસ્ત જગતમાં એકરૂપ વ્યાપી રહે છે તેથી સર્વ
[સર્વરૂપ] છે.

सखेति मत्वा प्रसभं यदुक्तं हे कृष्ण हे यादव हे सखेति ।

अजानता महिमानंतवेदं मयाप्रमादात्प्रणयेन वापि ॥ ૪૧ ॥

માની સખા આ મહિમા ન જાણી, કહીછે મેં આ હઠથી જ વાણી;

હે કૃષ્ણ, હે યાદવ, હે સખાને, પ્રમાદથી તે, પ્રણયે જ વા તે. ૪૧

મિત્ર જાન જો મેં કહ્યો, હમા કરી સો દેવ;

જાને કહ્યો ગુ આપરો, તવ મહિમા કો બેવ. ૪૧

૪૧ સમાન વચનો માનીને (કે) બળાભારે હે કૃષ્ણ હે યાદવ હે સખા!
એમ જે મેં કહ્યું તે તારું આ મહિમાન [વિશ્વરૂપ સામર્થ્ય]
ન જાણતાં, અસાવધાનપણે અથવા સ્નેહવિધાસે [માટે ક્ષમા-
કરને].

યજ્ઞાવહાસાર્થમસત્કૃતોસિ વિહારશ્યાસનભોજનેષુ ।

एकोथवाप्यच्युत तत्समक्षं तत्क्षामये त्वामहमप्रमेयम् ॥ ૪૧

કૃતાં, સુતાં ભોજન આસને, જો, માફ કરાડ્યું હસવાને તે;
એકાંતમાં તેમ સમક્ષ સૌજ, ક્ષમા કરો આપ અમાપ સૌ તે. ૪૧
ભોજન શયન વિહારમાં, ક્રિયા અનાદર ભાવ;
તે જુ છમા રાખ પ્રાણિને, પ્રભુ તુમ કેશવરાય. ૪૨

૪૨ વળી હે અચ્યુત ! વિનાશ કારણે રમતાં, સતાં, ખેસતાં, જમતાં
એ પ્રસન્ન એક્ષા એક્ષી કે ખીલઓની સમક્ષ મારાથી તું
સત્કાર પામ્યા નથી; એ અન્યાયને માટે હું ક્ષમા માગું છું,
અચિત્ય પ્રભાવવાળા તું પારો.

पितासि लोकस्य चराचरस्य त्वमस्य पूज्यश्च गुरुर्गरीयान् ।

नत्वत्समोऽस्यभ्यधिकः कुतोऽन्योलोकत्रयेऽप्यप्रतिमप्रभावः ॥ ૪૨

તમેજી આ જગતના આપ, ગુરૂ તણાછો ગુરૂ, પૂજ્ય આપ;
ત્રીલોકમાં છે નહિ કો સમાન, અધીકતા ક્યાંય નિરૂપમાન. ૪૩

પિતાજી તુમ સનાતન, તુમાડિ પૂજ્ય ગુરૂ ધસ;
તવ પ્રભાવ ત્રય લોકમાં, કોન કદે તજી રીસ. ૪૩

૪૩ ચરાચરનો જે આ લોક તેનો તું પિતા છે; જન્ય, ગુરૂ, શ્રેષ્ઠ
તું છે; અનુપમ પ્રભાવ એવો તું; ત્રણે લોકમાં તુજ સમાન
નથી, અધિક તે બીજે ક્યાંય?

तस्मात्प्रणम्य प्रणिवाय कार्यं प्रसादये त्वामहमीशर्माञ्जयम् ।

पितेव पुत्रस्यमेव सख्युः प्रियः प्रियायार्हसि देव सोऽदुम् ॥ ૪૪

માટે હરી, કાય નમાવિ હુંજ, પ્રસન્ન દેવા તમને કરુંજ;
ક્ષમા કરો જેમ પતિ: પ્રિયાને, પિતા સુતોનેજ સખા સખાને. ૪૪

તોહી નમન પ્રસન્ન હો, છમા યેકજો મોહિ;
જે પિતા સુતકો પ્રિયહી, મિત્ર મિત્રકો જોયિ. ૪૪

૪૪ માટે શરીરને દેવત્વ કરી નમસ્કાર કરી દેશ સ્તુતિયાવ્ય તુને હું
પ્રાર્થના કરું છું હે દેવ! પુત્રતું જેમ પિતા, મિત્રતું જેમ મિત્ર,
પ્રિયાતું જેમ પ્રિય તેમ (મારું અન્યાયકર્મ) સદાન કરવાને
તું યોગ્ય છે.

अदृष्टपूर्वं हयितोऽस्मि दृष्ट्वा भयेन च प्रव्यथितं मनो मे ।

तदेव मे दर्शय देव रूपं प्रसीद देवेश जगन्निवास ॥ ૪૫

રાજ થયો પૂર્વ અદૃષ્ટ જોઈ, ભયે ચળેલું મન મૂળ મોહી;
માટે બતાવો હરિ તે સ્વરૂપ, પ્રસન્ન થાઓ જગવાસરૂપ. ૪૫

૩૫ અદેખ મુરતવરો, મોહિ હરખ ભય હોય;
પહિલો ૩૫ દિખાઇયે, હોં જીવ તયા જોય. ૪૫

૪૫ હે દેવ! ન દીઠેલું પૂર્વે તે દેખાને હર્ષયુક્ત છું, પણ હે
દેવેશ! મારું મન ભયે કરી વ્યથા પામ્યું છે; હે જગન્નિવાસ!
(હું) તેજ ૩૫ મને દાખવ, પ્રસન્ન થા.

किरीटिनं गदिनं चक्रहस्त मिच्छामि त्वां द्रष्टुमहं तथैव ।

तैर्नैव रूपेण चतुर्भुजेन सहस्रबाहो भव विश्वमूर्ते ॥ ૪૬

અદા તથા ચક્ર મુકુટધારી, જોવા તમોને છું હું મુરારી;
માટે બનો ભૂજ ચતુરર્થ, સહસ્ર બાહો જગમૂર્તિરૂપ. ૪૬

મુગુટ બિરાજત સીસપર, શંખ ચક્ર ચક્ર હાત;
હક વિધિ મોહિ દિખાયે, પ્રભુ હો તુમ જગનાથ. ૪૬

૪૬ હે વિશ્વમૂર્તિ તુને કિરીટવાળો, ગદાવાળો, હાથમાં ચક્ર એવો,
પહેલાના જેવો જોવાને દેખું છું; હે સહસ્રબાહુ! તેજ
ચતુર્ભુજ ૩૫ થા.

श्रीभगवानुवाच ॥

मया प्रसन्नेन त्वर्जुनेनैवं रूपं परं दर्शितमात्मयोगात् ।

तेजोमयं विश्ववर्तन्तमाद्यं यन्मे त्वदन्येन न दृष्टपूर्वम् ॥ ૪૭

પ્રસન્ન થૈ મેં પરરૂપ આજે, યોગે બતાવ્યું તુજને, મહા તે;
તેજ, અતી, વિશ્વતત્ત્વ, અનાદિ, જોયેલને કો તુજવીણ આદિ. ૪૭

તોહિ દિખાવો ૩૫મે, અતિ પ્રસન્ન ચિત હોય;
આદિ અંત જે તેજમે, દેખ સકે નહિ કોય. ૪૭

૪૭ હે અર્જુન! મેં પ્રસન્ન થઈ જોતાને સામર્થ્યે [યોગબળે] આ
તેજમય, વિશ્વસમસ્ત અનંત, આદ્ય, તું વિના બીજાને જે ન
દીઠેલું એવું પરમ રૂપ મારું તુને દેખાડ્યું.

नवेदयज्ञाध्ययनैर्न दानैर्न च क्रियाभिर्न तपोभिरग्रे ।

एवंरूपः शक्य ग्रहं नृलोकं द्रष्टुं त्वदन्येन कुरुप्रवीर ॥ ૪૮

નવેદ યજો નહિ દાનથીજ, ક્રિયા તથા ઉચ્ચ તપે નહોંજ;
હું શક્ય જોવા નરલોકમાંયે, તારાવિના અર્જુન કો બિજાથે. ૪૮

મેદ જગત તપ દાન અર, ક્રિયાધ્યયન તે જોય;
મરો ૩૫ અશક્ય સો, નિરૂપ દિખાવો તોય. ૪૮

૪૮ હે કુરૂપ્રવીર! ન વેદે યજ્ઞે અભ્યયને, ન દાને ને ન ક્રિયાને, ન
ઉચ્ચતે તારાવિના કોઈ બીજાથી મનુષ્ય લોકમાં શક્ય, એને
૩૫ જોવો મને [હું] વિશ્વરૂપને કાઈ બેઈ શકે નહિ.

मा ते व्यथा मा च विमूढभावो दृष्ट्वा रूपं घोरमादृक्षुममेदम् ।

व्यपेतभीः प्रीतमनाः पुनस्त्वं तदेव मे रूपमिदं प्रपश्य ॥ ૪૯

આરૂપ મારું ભયકારિ જોઈ, થામા વ્યથાવાન વિમૂઢ મોહી;
પ્રસન્ન થૈ તું ભય મૂકિનેજ, ફરીથી જો આ મુજરૂપ તેજ. ૪૯

૩૫ ભયાનક દેખિલે, તપહી જીવ ડરાય;
આખ વદ બાયકો ડરદે, પહિલો ૩૫ દિખાય. ૪૯

૪૯ એવું ઘોર મારું આ ૩૫ દેખીને તુંને વ્યથા માયાઓ; બુદ્ધિભ્રાંસ
પણ મા યાઓ; ભયરહિત પ્રસન્નચિત્ત થઈ ફરીથી તું પહેલાં
મારું આ ૩૫ જો.

संजय उवाच ॥

इत्यर्जुनं वामुदेवस्तथોक्त्वा स्वकीरूपं दर्शयामास भूयः ।

आश्वासयामास च भीतमेनं भूत्वा पुनः सौम्यवपुर्महात्मा ॥ ૫૦

દવે કહી અર્જુનનેજ એમ, ફરીબતાવ્યું નિરૂપ તેમ;
થંડો કિધો તે બિહિનારનેજ, બની ફરી શાંત વપુરૂપેજ. ૫૦

અર્જુન સો ઝીંઝી કહી, પહિલો ૩૫ પનાય;
સમાધાન બહુ બિધ કિયો, ભયને કિયો બચાય. ૫૦

૫૦ તેમ બોલી વાસુદેવ વળી પોતાનું [પ્રથમતું] સ્વરૂપ અર્જુનને
દાખવતો થયો-ફરીથી સૌમ્ય (શાંત) મૂર્તિ મહાત્મા થઈ
ભયપામેલાને આશ્વાસન કરતો થયો.

અર્જુન ઉવાચ ॥

દૃષ્ટ્વેદં માનુષં રૂપં તવ સૌમ્યં જનાર્દન ।

દ્વદાનીમીશ્મ સંવૃત્તઃ સચેતાઃ પ્રકૃતિ ગતઃ ॥ ૧૧ ॥

જેઈ શાંત આતમતણું, મનુષ્યપ નિરધાર;
થયો સચેતજ હું હવે, સ્વસ્થ ચિત્ત પણસાર. ૫૧

૩૫ અનુપદિ તમ પ્રચ્ચો, ના રૂપે હોં દેખ;
પ્રકૃતિલક્ષી મેં આપની, ભયો યુચિત અગિશેખ. ૫૧

૫૧ હે જનાર્દન ! આ મનુષ્યનું, સામ્ય તારું ૩૫ દેખીને હવે હું
સારી રૂતિનો [પ્રસન્નચિત્ત] સાવધ થઈને સ્વસ્થતાને પામ્યો છું.

શ્રીભગવાનુવાચ ॥

સુદુર્દર્શમિદં રૂપં દૃષ્ટ્વાનસિ યન્મમ ।

દેવા અપ્યસ્ય રૂપસ્ય નિત્યં દર્શનકાંક્ષિણઃ ॥ ૧૨ ॥

જેયું તેં આ ૩૫ મુજ, દુર્લભ જોવા જેહ;
દેવો પણ એ ૩૫નું, નિત દર્શન ઇચ્છેહ. ૫૨

ગિરવરૂપ અતિ ગદન યહ, જો તું દેખ્યો મીત;
ના સ્વરૂપકો દેવતા, દેખ્યો આદત નીત. ૫૨

૫૨ હુએ કરીને જોઈ શકાય એવું મારું આ ૩૫ તેં જોયું છે; દેવ
પણ એ ૩૫નાં દર્શનના નિત્ય ઇચ્છાયત છે.

નાહં વેદેર્ન તપસા ન દાનેન ન ચેજ્યયા ।

શક્ય એવંવિધો રૂપં દૃષ્ટ્વાનસિ માં યથા ॥ ૧૩ ॥

વેદ તપેં ને દાનથી, પૂજથી પણ તેમ;
નહિ દેખાવા શક્ય હું, તેં જોયું છે જેમ. ૫૩

દાન વગ્ય તપબિધિ કિયે, મોહિ ન દેખે કાય;
મિત શ્રમ પારથ તું અમે, મોહો રહ્યો જુ જ્ઞેય. ૫૩

૫૩ જે પ્રકારે તેં મને દીઠો છે એ પ્રકારેના હું તણવેદે કરીને જોવા
શક્ય નથી; નહિ તપે નહિ દાને ને નહિ યજ્ઞપૂજિકે.

મત્તયા ત્વનન્યયા શક્ય અહમેવંવિધોઽર્જુન ।

જ્ઞાતું રૂપં ચ તત્વેન પ્રવેષ્ટું ચ પરંતપ ॥ ૧૪ ॥

પણ દેખાવા, તત્વથી, થવા પ્રવેશજ તેમ;
શક્ય જણાવા હુંજ છું, ભક્તિ અનન્યે એમ. ૫૪

એક્ય ભક્તિ જો કોઈ કરે, સો દેખે યા ભાય;
તીકે જાને મોહિસોં, મોમે રહે સમાય. ૫૪

૫૪ હે અર્જુન ! એ પ્રકારેના [વિશ્વરૂપ] હું એકરૂપ ભક્તિયે અ-
ધ્યાતમજ્ઞાને જણાવવાને દેખાવવાને સોક્ષ્મ પમાડવાને શક્ય
હું હે પરંતપ !

મત્કર્મેકન્મત્પરમો મદ્ગત્તઃ સંગર્જિત ।

નિર્વેરઃ સર્વભૂતેષુ યઃ સ મામેતિ પાંડવ ॥ ૧૫ ॥

મત્કર્મી મત્પરમ, મુજ ભક્ત સંગવિણ જેહ;
રહિતવેર સો પ્રાણિમાં, પામે મુજને તહ. ૫૫

મો નિમિત્ત કરમનિકરે, સજે ભગતિ તજિ એર;
ઐર ન કાઢસે કરે, ગહે સુ મોમેં ઠીર. ૫૫

૫૫ હે પાંડવ ! મારી પ્રીતિને અર્થે કરનાર, હુંજ પરમગતિ
જેને, મારો ભક્ત, સંગર્જિત, સર્વ પ્રાણીને વિષે નિર્વેર જે,
તે મને પામે છે.

ઇતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ઉપનિષદ્માં બ્રહ્મવિદ્યાને વિષે
યોગ શાસ્ત્ર સંપન્ધી શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદમાં વિધે-
૩૫દર્શનયોગ નામનો અઘ્યાયનો અધ્યાય ॥૧૨॥

અધ્યાય ૧૨ મો.

અર્જુન ઉવાચ ॥

एवं सततयुक्ता ये भक्तास्त्वां पर्युपासते ।

ये चाप्यक्षरमव्यक्तं तेषां के योगवित्तमाः ॥ ૧ ॥

એમ ભક્ત નિત યુક્ત જે, તમને છે ભજનાર;
વળિ જે અક્ષર પ્રભને, શ્રેષ્ઠ યોગિ કો સાર. ૧

જે સેવત તુમકોં સદા, કરી કરમ કે સાર;
અચ્છર પ્રભ જે ભજત, વહેં કોં નહીં સાર. ૧

૧ એ પ્રકારે નિરંતર યુક્ત હોઈને જે ભક્ત તુને ભજે છે (વળી)
જે અક્ષર, અવ્યક્ત [દૃશ્ય નહિ એવા પ્રભને] ધ્યાયે છે તે
જિમો જનમ યોગવિત્ કોણ ?

શ્રીભગવાનુવાચ ॥

मय्यावेश्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते ।

શ્રદયા પરયોપેતા સ્તે મે યુક્તમા મતાઃ ॥ ૨ ॥

ભજે મને નિત યુક્ત જે, મન રાખી મુજમાંય;
પરમ શ્રદાથી યુક્ત તે, યોગી શ્રેષ્ઠ મનાય. ૨

જો મોમેં મન રાખિ કે, સેવત સેવક ભાય;
બહુ શ્રદાસોં જુગતસો, સખને તેં અધિકાય. ૨

૨ જેઓ મારે વિષે મન રાખી નિત્ય લાગુ રહેલા ઉત્કૃષ્ટ શ્રદાવાળા
મને ઉપાસે છે તે ભક્ત મારા અત્યંત યોગ્ય માનેલા.

ये त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते ।

સર્વવ્રગમચિંત્યં ચ કૂટસ્થમચલબ્રુવમ્ ॥ ૩ ॥

પણ અચિંત્ય કૂટસ્થ ધ્રુવ સ્થિર અક્ષર અન્યક્ત;
અવાચ્ય વ્યાપક પ્રભને, ભજનારા જે ભક્ત. ૩

અનિર્દેસ અચ્છર વહી, ધ્યાયત અચલ અરૂપ;
સર્વવ્રગ પ્રકૃતિ પરે, અચ્છર અચિંત્ય અરૂપ; ૩

૩ જેઓ વળી અક્ષર [નાશરહિત], અનિર્દેશ્ય [મોહી બતાવાય નહિ],
અવ્યક્ત [રૂપાદિરહિત], સર્વવ્યાપી, અચિંત્ય, કૂટસ્થ [માયા-
કાર્યનું આશ્રયસ્થાન], અચળ, નિત્ય એવાને ધ્યાયે છે-

संनियम्येन्द्रियग्रामं सर्वत्र समबुद्धयः ।

તે પ્રાપ્નુવન્તિ મામેવ સર્વભૂતહિતે રતાઃ ॥ ૪ ॥

કરિવશ ઇન્દ્રિય વૃંદને, સૌમાં સમ ધીમાન;
હિતધૂ સૌનાંજ તે, પામે મુજને જાણ. ૪

સખ ઇન્દ્રિયકોં રાંકિકે, સખકોં લખત સમાન;
સખ જીવનકોં હિતકરત, મોહ લખે વહિ ગ્યાન. ૪

* ૪ હૃદયમણિને નિયમમાં રાખી સર્વત્ર સમબુદ્ધિ, સર્વ પ્રાણીના હિતમાં રત એવા તે [જ્ઞાની] મને જ પામે છે.

જ્ઞેશોઽધિકતરસ્તેષા મવ્યકાસક્તચેતસામ્ ।

અવ્યકતા હિ ગતિર્દુઃખં દેહવદ્ધિરવાપ્યતે ॥ ૬ ॥

તે અવ્યક્તો સંતતને, શ્રમ અધીકતર થાય;
દેહ માનિયે દુઃખથી, ગતિ અવ્યક્ત પમાય. ૫

તિન્હોં ૪૪ બહુ હોત દે, અધિાં લગાવે ચીત;
૩૫ રેખ બ્યાકોં નહી, દુઃખકોં લલિયત મીત. ૫

૫ નિશ્ચયને વિષે આસક્ત ચિત્ત એવાને જ્ઞેશ [શ્રમ] બહુ અધિક છે; પ્રગટ નહિ એવી ગતિ દેહધારીઓ દુઃખે પ્રાપ્ત કરે છે.

યે તુ સર્વાણિ કર્માણિ મયિ સંન્યસ્ય મત્પરાઃ ।

અનન્યેનૈવ યોગેન માં ધ્યાયંત ઉપાસતે ॥ ૬ ॥

સર્વ કર્મ અર્પી મને, મત્પર જે રહેનાર;
ધર્મી ધ્યાન ભજે મને, અનન્ય યોગે સાર. ૬

જો સખ કરમણી કરત દે, અરપત મોકો જાન;
ધ્યાવત કેવલ બગતિ સો, એવિ ઉપાસન જાન. ૬

૬ જોએ કે સર્વ કર્મ મારેવિષે સમર્પીને હું જ ઉત્કૃષ્ટ જેને એવા, મારાવિના ખીલે આશ્રય નહિ એવા યોગ મને વ્યાપે છે ઉપાસે છે-

તેષામહં સમુદર્શા મૃત્યુસંસારસાગરાત્ ।

મમામિ ન ચિરાત્પાર્થ મધ્યાવેશિતચેતસામ્ ॥ ૭ ॥

મુજમાં તત્પર તેમનો, ઉત્પત્તી હું માર;
મૃત્યુ યુક્ત સંસારથી, તરત બનું નિરધાર. ૭

મૃત્યુ સહિત ઉઃધીભવ, તારોં કરત ઉધાર;
મોમે ચિત રાખ્યો ઉત, ત બહુ બાધ નિરધાર. ૭

૭ હે પાર્થ! મારા રૂપમાં ચિત્ત રાખ્યું જેણે તેઓને મૃત્યુલક્ષણ સંસારસાગરથી ઉદ્ધાર કરનારો હું વહેલોજ થાઉંકું.

મધ્યેવ મન આધત્સ્વ મયિ બુદ્ધિં નિવેશય ।

નિવાસિષ્યસિ મધ્યેવ અતઃકર્ષ્વ ન સંશયઃ ॥ ૮ ॥

માટે મુજમાં રાખ મન, કર બુદ્ધી મુજમાંય;
રહેશે મુજમાં આ પછી, નહિ સંશય તેમાંય. ૮

તાતે અર્જુન બુદ્ધિ મન, મોહિ મેં તૂં રાખ;
યજી આગે મો દેહમેં, બસે હેતુ અભિલાખ. ૮

* ૮ મારામાં [હું વિષ્ણુપમાં] મન રાખી, મારામાં બુદ્ધિ એકાગ્ર કર, એ ઉપરાંત મારા સ્વરૂપમાં જ રહીશ, સંશય નથી.

અથ ચિત્તં સમાધાતું ન શક્નોષિ મયિ સ્થિરમ્ ।

અધ્યાસયોગેન તતો મામિચ્છામું ધનંજય ॥ ૯ ॥

સ્થિર મન મુજમાં રાખવા, જો તું નહીં સમર્થ;
અભ્યાસ યોગે તો પછી, કરને યત્ન મુજથી. ૯

જો તૂં મોમે નહિ સકે, અપનો ચિત્ત કરાય;
કરિ અભ્યાસ મોં મિલનકોં, મોહિ નિરંતર ધ્યાય. ૯

* સચ્ચુ ઉપાસકને તત્ત્વજ્ઞાન થયા પછી તેના પૂર્વેના ઉપાસેલા દેવ પરબ્રહ્મામંત્રના ઉપરેથી કરી સાધારણ કરાવો દેઉ.

* ૯ હે ધનંજય! મારામાં ચિત્ત રાખવાને નથી શક્તો તો અભ્યાસયોગે કરીને મને પામવાને ઉચ્ચ [યત્ન કર].

અધ્યાસેષ્યસમર્થોસિ મત્કર્મપરમો ભવ ।

મદર્થમપિ કર્માણિ કુર્વન્સિદ્ધિમવાપ્સ્યસિ ॥ ૧૦ ॥

કરંતુ કર્મ મુજથી જો, અભ્યાસેં અસમર્થ;
પામિશ સિદ્ધિ એમ પણ, કર્તી કર્મ મુજથી. ૧૦

જો અભ્યાસ ન કર સકે, કરમ સમર્પણ મોહિ;
મેરે કરમન કરત દે, સિદ્ધ હોયગી તોયો. ૧૦

† ૧૦ અભ્યાસને વિષે પણ અસમર્થ હોય તો મત્કર્મયથે કર્મમાં તત્પર થા; મારે અર્થે કર્મ કરતાં મુક્તિ પામીશ.

યયેતદવ્યક્તોસિ કર્તુ મથોગમાશ્રિતઃ ।

સર્વકર્મફલત્યાગં તતઃ કુરુ યતાત્મવાન્ ॥ ૧૧ ॥

એ કરવા અસમર્થતા, કરિ આશ્રય મથોગ;
સાવધાન થૈ મુક્તિ દે, સર્વ કર્મ. ફળ જોગ. ૧૧

યદ્વત્તૂં નહિ કર સકે, મોહિ સરન અનુરાગ;
સખ કરમન દે ફલન કોં, અર્જુન દે તૂં ત્યાગ. ૧૧

† ૧૧ હવે કર્મ કરવાને અશક્ત હોય તો પછી મારા યોગનો આશ્રિત થઈ જિતચિત્ત થઈ સકળ કર્મફળનો ત્યાગ કર.

શ્રેયો હિ જ્ઞાનમધ્યાસાઽજ્ઞાનાદ્ધવાનં વિશિષ્યતે ।

ધ્યાનાત્કર્મફલત્યાગસ્યાગાચ્છાતિરંતરમ્ ॥ ૧૨ ॥

શ્રેય જ્ઞાન અભ્યાસથી, તેથી ધ્યાનજ શ્રેય;
ત્યાગ કર્મફળ તેયિ પછિ, શાંતિ તેયિ ક્રોતેય. ૧૨

જ્ઞાન બલો અભ્યાસ તેં, તાસોં ધ્યાન વિશેષ;
ફલ ત્યાગતાતેં બલો. તાને શાંતિ હિ લેખ. ૧૨

† ૧૨ અભ્યાસથી જ્ઞાન શ્રેય છે, જ્ઞાનથી ધ્યાન અધિક છે, ધ્યાનથી કર્મફળત્યાગ અધિક ને ત્યાગથી શીઘ્રજ શાંતિ તે અધિક અર્થ છે.

અદ્દેષ્ટા સર્વભૂતાનાં મૈત્રઃ કરુણ एव च ।

નિર્મમો નિરહંકારઃ સમદુઃખસુખઃ ક્ષમી ॥ ૧૩ ॥

અદ્વંધી સૌ ભૂતનો, મિત્ર કૃપાલુ સાર;
ક્ષમાવાન સુખ દુખ સમ, નિર્મમ નિરહંકાર. ૧૩

દેસ ન કાદ્દં સોં કરે, મિત્ર બાવ કરિ જાન;
અદંકાર મમતા તજે, સુખદુખ જાહિ સમાન. ૧૩

† ૧૩ સર્વ પ્રાણીને વિષે દ્વેષશૂન્ય, મૈત્રિ રાખનારો ને ક્ષમાવાન, મમ-તારહિત, અદંકારરહિત, સુખદુઃખમાં સમાન દૃષ્ટિવાળો, ક્ષમાવાન (એવો)-

* ચિત્તને વિષયો ભણી બનું અટકાવવાનો યત્ન કર્યો કરે સૌરાય ને મારે સમરજો.

† તત્ત્વ જ્ઞાન, કીર્તન, તીર્થાટન ઇત્યાદિ કર્મથી ચિત્તશુદ્ધિ પશો ને પછી જ્ઞાન પશો ને પછી મુક્તિ પશો.

‡ યોગનો આશ્રિત-કર્મ કર્તવ્ય છે મારે કરવાં. કર્મકૃં ફળ પરમશ્રેયને આધીન છે, તે તેની મેળે ઉચ્છેદો તમ કરશે એ સમજ્યો અભિમાન મુકી દઈ કર્મફળનો ઉચ્છેદ ન રાખ.

|| અભ્યાસ તે વિવેક-સમ્યક્જ્ઞાન-સમજરહિત કર્મ કર્યાં કરવાં ને; વળી અવિવેક કર્મફળનો ત્યાગ કરવાં નેપણ. એ અભ્યાસ થકી યુક્તિરહિત પણ ઉપરેનાપૂર્વક પરીક્ષાજ્ઞાન ઉપાસનાના અમંજાત જેટલું પણ ને અટકાવું.

સંતુષ્ટઃ સતતં યોગી યતાત્મા હૃદનિશ્ચયઃ ।

મય્યર્પિતમનોબુદ્ધિર્યો મે મક્તઃ સ મે પ્રિયઃ ॥ ૧૪ ॥

સંતોષિ નિત યોગિ વળિ, વશમન નિશ્ચયવાન;
મય્યર્પિત મનબુદ્ધિ, તે, મિય ભડત મુજ્જાણુ. ૧૪

સદા રહે સંતોષ મોં, મન રાખે નિજ હાત;
પ્રાણુ બુદ્ધિ મોંમે ધરે, બહુ પ્યારો મો સાત. ૧૪

૧૪ નિરંતર સંતોષી, યોગી [વશીકૃતચિત્ત], વિષયધર્મ પાછું હઠવાનો
સ્વભાવ જેનો, હૃદનિશ્ચય [સત્ વિષયમાં]. મને અપેક્ષા મન
બુદ્ધિ જેણે, જે મારો ભક્ત, તે મને પ્રિય.

યસ્માન્નોદ્વિજતે લોકો લોકાન્નોદ્વિજતે ચ યઃ ।

હર્ષામર્ષમયોદ્દેર્ગેર્મુક્તો યઃ સ ચ મે પ્રિયઃ ॥ ૧૫ ॥

જેથી લોક તપે નહીં, લોકોથી પણ જેહ;
ક્રોધ હર્ષ ભય તાપથી, મુક્ત પ્રીય મુજ્જ તેહ. ૧૫

ભય ક્રોધ દ્રેષ્ટિ ન રહી, ભય ક્રોધ તો ન દેત;
હરખ ક્રોધ દોહત લે, સોમક્રોધ દરિ સેત. ૧૫

*૧૫ જે યજ્ઞ લોક ઉદ્દેગ પામતા નથી, લોકધર્મ જે ઉદ્દેગ પામતો
નથી, હર્ષ અમર્ષ ભય ઉદ્દેગથી મુક્ત જે, તે મને પ્રિય.

અનપેક્ષઃ શુચિર્દક્ષ ઉદાસીનો ગતવ્યથઃ ।

સર્વાંરંમપરિત્યાગી યો મદ્ભક્તઃ સ મે પ્રિયઃ ॥ ૧૬ ॥

ઉદાસીન. શુચિ, દક્ષ વળી, ગતવ્યથ નિરૂપહ જેહ;
ત્યાગિ સર્વ આરંભનો, પ્રીય ભડત મુજ્જ તેહ; ૧૬

આહ ક્રોધક્રોધી ના કરે, રહે પુનીત ઉદાસ;
સળ આરંભાદિ કો તજે, રહે સુ મેરે પાસ. ૧૬

૧૬ અપેક્ષારહિત, શુચિ [પ્રાશ્નિક્યંતર]. દક્ષ [આજસરહિત; સાવધ].
ઉદાસીન, આધિવ્યાધિશૂન્ય, સર્વ ઉદ્દેગમનો ત્યાગી એવો જે
મારો ભક્ત તે મને પ્રિય.

યો ન હૃષ્યતિ ન દ્રેષ્ટિ ન શોચતિ ન કાંક્ષતિ ।

શુભાશુભપરિત્યાગી ભક્તિમાન્યઃ સ મે પ્રિયઃ ॥ ૧૭ ॥

હર્ષ દ્રેષ નહિ, નહીં, શોચે ઇચ્છે જેહ;
શુભાશુભ મૂકીજ દ, ભડિતમાન પ્રિય તેહ. ૧૭

પ્રિય પાપે આનંદ હી, અપ્રિય હજે ન દેખ;
સોચ ક્રોધક્રોધ કરત, નહિ શુભ અશુભ વિશેષ. ૧૭

૧૭ જે હરખાતો નથી [ઈષ્ટની પ્રાપ્તિયે], દ્રેષ કરતો નથી [અનિષ્ટની
પ્રાપ્તિયે], શોચ નથી કરતો, ઇચ્છતો નથી, શુભાશુભનો
પરિત્યાગી, ભક્તિમાન જે, તે મને પ્રિય.

સમઃ શત્રૌ ચ મિત્રે ચ તથા માનાપમાનયોઃ ।

શાંતોષ્ણમુખદુઃખેષુ સમઃ સંગવિનર્જિતઃ ॥ ૧૮ ॥

રહિત સંગ સમ જે વડી, માનઅપમાને સાર;
શત્રુ મિત્ર, શાંતોષ્ણમાં, સુખ દુઃખે, નિરંધાર. ૧૮

શત્રુ મિત્રમાં સમ કપે, સમે માન અપમાન;
શાંત ઉષ્ણ સુખ દુખ તજે, સંગ કરે નહિ આન. ૧૮

૧૮ શત્રુમિત્રને વિષે તથા માનઅપમાનને વિષે એકરૂપ, શાંતઉષ્ણ
સુખદુઃખને વિષે એકરૂપ, આસક્તિરહિત (એવો).

તુલ્યનિંદાસ્તુતિર્મૌની સંતુષ્ટો યેન કેનચિત્ ।

અનિકેતઃ સ્થિરમતિર્ભક્તિમાન્મે પ્રિયો નરઃ ॥ ૧૯ ॥

સમ નિંદા સ્તુતિ, મૌનિ વલિ, સંતોષી સેજેહ;
રહિત વાસગૃહ સ્થિરમતી, ભડિતમાન પ્રિય તેહ. ૧૯

સ્તુતિ નિંદા એકસિ ગને, ગહે માન સંતોષ;
જો નર સુસ્થિર મતિ રહે, વહ મોં ભડત મિશેષ. ૧૯

૧૯ સરખી છે સ્તુતિનિંદા જેને, મૌન રાખનારો, યથાલાભ સંતુષ્ટ,
રહેવાયું સ્થાન અમુકજ એમ નથી જેને, સ્થિરમતિ, ભક્તિમાન
એવો નર મને પ્રિય.

યે તુ ધર્મ્યામૃતમિદં યથોક્તં પર્યુપાસતે ।

શ્રદ્ધધાના મત્પરમા ભક્તાસ્તેડતીવ મે પ્રિયાઃ ॥૨૦॥

આ અમૃતરૂપ ધર્મને, કયું તેમ મુજ્જ જેહ;
ભડતો પાળે પ્રીતિથી, મુજ્જ અતિ પ્રિય છે તેહ. ૨૦

યદ ધર્મામૃતમ્ કુલ્લો, તાદૃશ સેમે ક્રાય;
શ્રદ્ધાશ્રુત મેરો ભગત, મોસો પ્યારો હોય. ૨૦

૨૦ જેઓ કોઈ આ ધર્મરૂપ અમૃત કલા પ્રમાણે સેવે છે, આસ્તિક
બુદ્ધિવાળા, હજ પ્રિય જેને એવા ભક્ત તે મને બહુજ
પ્રિય (પાય છે).

ઇતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ઉપનીષદ્માં બ્રહ્મવિદ્યાને વિષે
યોગશાસ્ત્ર સંબંધી શ્રીકૃષ્ણાર્જુનના સંવાદમાં ભક્તિ
યોગ નામનો પાર્શ્વો અધ્યાય. ॥૨૨॥

અધ્યાય ૧૩ મો.

શ્રીભગવાનુવાચ ॥

ઇદં શરીરં કીંતિય ક્ષેત્રામિત્યામિધીયતે ।

एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ॥ ૧ ॥

ક્ષેત્ર દહ કહેવાય આ, એને જાણુ જ્યે;
તેને જાનીતા વદે, ક્ષેત્રજ્ઞ કો-તેય. ૧

ક્ષેત્ર કહત મા દેહકો, અર્જુન આની લેત;
ભનત હે મા દેહકો, સો ક્ષેત્રજ્ઞ જુ હોત. ૧

* ૧ હે કૃતીપુત્ર ! આ શરીર ક્ષેત્ર કહેવાય છે; અને એને જે જાણુ તેને
ક્ષેત્રજ્ઞ કહે છે તત્ત્વવિવેકીઓ.

ક્ષેત્રજ્ઞં चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारतः ।

ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞપોર્જ્ઞાનં યસ્યજ્ઞાનં મતં મમ ॥ ૨ ॥

સર્વ ક્ષેત્રમાં પાર્યે હું, ક્ષેત્રજ્ઞ જમ જાણુ;
એ બન્નેનું જ્ઞાન તં, મુજ્જ મતથી છે જ્ઞાન. ૨

સરૂપ ક્ષેત્રગ આતમા, અસત સખનકે દેહ;
યહી આનકોં જાનિવો, મેરો મત હે થેહ. ૨

* ૨ હે ભારત ! સર્વ ક્ષેત્રને વિષે ક્ષેત્રજ્ઞ મનેજ બહુ; ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞનું જે જ્ઞાન તે મારું સંભવ.

તત્ક્ષેત્રં યદ્દ યદ્દકુ ચ યદ્દિકારિ યતશ્ચ યત્ ।

સચ યો યત્પ્રભાવશ્ચ તત્સમાસેન મે શૃણુ ॥ ૩ ॥

તેજ ક્ષેત્ર, જેવુંજ જે, વિકારિ ન થાનાર;
શક્તિયુક્ત ક્ષેત્રજ તે, શૃણુ સંક્ષેપે સાર. ૩

છેતજ હાં તે દે બધો, જે દે જૈસેં બાપ;

યહ પ્રકાર યા માંઝ દે, હહું સંક્ષેપ સુતાપ. ૩

૩ તે ક્ષેત્ર જે [કિયું], જે પ્રકારનું, જે વિકારનું ને જોતાથી એ, અને તે ક્ષેત્રજ્ઞ કોણ, કેવા પ્રભાવનો તે સંક્ષેપે મારાથી સાંભળ.

ઋષિભિર્બહુધા ગીતં છંદોભિર્વિવિધૈઃ પૃથક્ ।

બ્રહ્મસૂત્રપદૈશ્વૈવ હેતુમાદ્વિવિનિશ્ચિતૈઃ ॥ ૪ ॥

ગાયું એ ઋષિયેજ બહુ, છંદ વિવિધ પ્રકાર;
બ્રહ્મસૂત્ર નિશ્ચિત પદ, યુક્તિયે નિર્ધાર. ૪

ઋષિન કહ્યો બહુ બાંતિ જે, ઐર ખેદ નહિ બાપ;

યહ ખેદનિ નિશ્ચય કરી, કહ્યો ઉપનિષદ સાપ. ૪

૪ ક્ષિત્રક્ષેત્રજ્ઞનું સ્વરૂપ] ઋષિયેએ બહુ પ્રકારે વર્ણવ્યું છે; વિવિધ છંદોએ જુદે જુદે મતે; વળી યુક્તિવાળાં સિદ્ધાંતરૂપ બ્રહ્મસૂત્રવાક્યોએ.

મહાભૂતાન્યહંકારો બુદ્ધિરવ્યક્તમેવ ચ ।

ઇન્દ્રિયાણિ દશૈકં ચ પંચ ચૈન્દ્રિયગોચરાઃ ॥ ૫ ॥

મહાભૂત અહંકાર વળિ, બુદ્ધિ માયા સાર;
દશ-ઇન્દ્રીયો એક મન, વિષય-પંચ વળિધાર. ૫

મહા ભૂત અહંકાર મતિ, અરુ માયા હી જન;

એકાદશ ઇન્દ્રિય બળે, પંચ અગોચર માન. ૫

† ૫ મહાભૂત [પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ, આકાશ], અહંકાર બુદ્ધિ, અવ્યક્ત, ઇન્દ્રિયો દશ [પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય-કર્ણ, ત્વચા, નેત્ર, જિહ્વા, નાસિકા અને પાંચ કર્મેન્દ્રિય-સૂક્ષ્મ, હસ્ત, પાદ, ગુહા, ઉપસ્થ], વળી એક [મન] ને પાંચ વિષય ઇન્દ્રિયાના [શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ].

इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं संघातश्चेतना धृतिः ।

एतत्ક્ષેત્રं समासेन सविकारमुदाहृतम् ॥ ६ ॥

સુખ દુઃખ, ઇચ્છા, દ્વેષ, ને, ધૃતિ, મનવૃત્તિ, શરીર;
સૌ મળિ વિકારી ક્ષેત્ર એ, કયું સંક્ષેપે વીર. ૬

ઈચ્છા સુખદુઃખ ચેતના, દ્વેષ ધીરતા હોય;

મહ જુ' કહ્યો સંક્ષેપ સો, છેત્ર યાન તું લેય. ૬

† ૬ [પૂર્વોક્ત ચૈત્ત્યસને સમુદાય] શરીર; ઇચ્છા, દ્વેષ સુખ, દુઃખ, ચેતના (બલવાવાળી મનોવૃત્તિ), ધૈર્ય [એ છ] (એમ) વિકાર-સહિત એ ક્ષેત્રને મેં સંક્ષેપે કહ્યું.

* એમ પ્રત્યેક છવ સેત્રજ્ઞ તેમ વિશ્વરૂપ સેત્રને હું સેત્રજ્ઞ છું-સર્વ વ્યાપી સર્વો-ધાર, સર્વોત્તરમાએ રૂપે. છવ અભિમાને કર્ય કરી સેત્રનો ભોગ કરે છે ને હું નિર-ભિમાન રહી પ્રત્યેક છવનાં ને એમ જતનાં કર્યનું સાક્ષીપણું ભોગરૂ છું.

† અવ્યક્ત-જગતનું કારણરૂપ મૂળ; અજ્ઞાન. જ્ઞાનશક્તિ, ઇચ્છાશક્તિ, કર્મશક્તિ એ ત્રણ શક્તિ જેની ને; મનુષ્ય; માયા. એ મૂળમનુષ્ય રૂપાંતર કરીને દેહરૂપ પવિત્રામને પામી છે. રૂપાંતર કારણમુદ્દેરૂપે જેવી રીતે થયો તે વિષય અજ્ઞાન રાખી મુખ્ય પરિણામ તત્ત્વરૂપે દેહ-સેત્રના સંજ્ઞામાં બહુભાવ.

† ઇચ્છાદિ વિકાર ને દેહના સંજ્ઞામાં અંતઃકરણના દૃશ્ય વ્યાપાર છે; આત્માના સંજ્ઞાના નથી.

અમાનિત્વમદંભિત્વમહિંસા ક્ષાંતિરાર્જવમ્ ।

આચાર્યોપાસનં શૌચં સ્થૈર્યમાત્મવિનિગ્રહઃ ॥ ૭ ॥

ક્ષાંતિ, અદંભ, અમાનિતા, શૌચ, સરળતા સાર;
સ્થૈર્ય, અહિંસા, દહવશ, ગુરૂસેવા નિર્ધાર. ૭

માન દંભ હિંસા તગે, છ માંસુ સરલતા માન;

ગુરુ સેવા સંજ્ઞા કરને, ચિરતા શૌચ પ્રધાન. ૭

૭ માનની ઇચ્છા ન ધરવી, સ્વધર્મ પ્રગટ કરી ન દેખાડવો, પરપીડાની બુદ્ધિ ન કરવી, પારકાનો અપરાધ સહન કરવો, સુધાપણું-દામણપણું, આચાર્યનું સેવન, ચોખ્ખાઈ [અંતરમાં ને બહાર], સ્થિરતા [સન્માર્ગમાં], શરીરને નિયમમાં રાખવું-

इन्द्रियार्थेषु वैराग्यमनहंकार एव च ।

जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् ॥ ८ ॥

વિષયોમાં વૈરાગ્ય વળિ, અહંકારી થવાય;
જન્મ, મૃત્યુ, વ્યાધી, જરા, દુઃખ જેવું તેમાંય. ૮

બિખવન સોં વૈરાગ્ય ધરી, તગે રહે અહંકાર;

જનમ મરણ સુખદુઃખ જરા, વ્યાધિ દોષ નિર્ધાર. ૮

૮ વિષયને વિષે વૈરાગ્ય ને અહંકારરહિતપણું, જન્મમૃત્યુ જરા; વ્યાધિના દુઃખરૂપ દોષન વારંવાર જોયાં કરવાં તે વિરા-ગ્યને અર્થ છે;

असक्तिरनभिष्वंगः पुत्रदारगृहादिषु ।

नित्यं च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥ ९ ॥

અસક્તિ અસંગપણું વલિ, પુત્ર દાર ગૃહમાંય;
ઇષ્ટ અનિષ્ટની પ્રાપ્તિમાં, સમચિત નિત રહેવાય. ૯

નેહ ન પુત્ર કલત્ર સોં, તા દુખ દુઃખિ ન હોય;

ચિત્તમેં ધરિ સમાનતા, બલે જુરે કોં ખાષ. ૯

૯ પુત્ર સ્ત્રી ગૃહાદિને વિષે આસક્તિ વાસના ન હોવી તે, અને ઇષ્ટઅનિષ્ટની પ્રાપ્તિમાં નિત્ય સમચિત;

मयि चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी ।

विविक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि ॥ १० ॥

અનન્ય યોગેં મુજ વિશે, દહ ભક્તી વળી સૌય;
જન સમાજમાં પ્રીતિ નહિ, નિર્જન વાસજ હોય. ૧૦

અટળ ભક્તિ મો મેં ધરે, સજ્જકોં આતમ જન;

રહે સદા એકાંત મેં, નહીં સભાસદ માન. ૧૦

૧૦ બીજે કહી નહિ એવી વૃત્તિયે એકાગ્રજ એવી ભક્તિ મારે વિશે, એકાંતવાસનું સેવન, સંસારી જનની સમાને વિશે અરથિ;

अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् ।

एतज्જ્ઞાનમિતિ પ્રોક્ત મજ્ઞાનં યદતોન્યથા ॥ ૧૧ ॥

દરીન મોક્ષતાણું વળી, નિત અધ્યાત્મ-જ્ઞાન;
એ સૌ જ્ઞાન કયુંજ છે, હલહું તે અજ્ઞાન. ૧૧

અધ્યાતમ નિત યાન ધરે, તત્ત્વજ્ઞાન કોં દેખ;

યહ સજ્જકો મેં કહુ કહે, યહી જ્ઞાન અપ રેખ. ૧૧

૧૧ આત્મા એજ વિષયના જ્ઞાનનો નિત્યભાવ (છવ તથા ઇશ્વર સંબંધી), તત્ત્વજ્ઞાનના કળને જોયું (દુઃખની નિવૃત્તિ ને આ-નંદની પ્રાપ્તિ)-એ જ્ઞાન; એથી જે બીજે પ્રકારે વિરોધી વિપરીત તે અજ્ઞાન. [એમ વીસ લક્ષણ-સાધન કહ્યાં જ્ઞાનનાં].

જેયં યત્તત્ત્વમવદ્યામિ યજ્ઞાત્વામૃતમ્ભૂતૈ ।

અનાદિમત્પરં બ્રહ્મ ન સત્તન્નાસદુચ્યતે ॥ ૧૨ ॥

કહું હવે તે સેય જે, જાણી મોક્ષ પમાય;
પરમ અનાદી બ્રહ્મ તે, સત્ત્વસત્ નહિ કહેવાય. ૧૨

કહો અમૃત સમ જાનિકે, જાતે યુગતિ જુ હોય;
કારન કારણ તેં પરી, આદિ બ્રહ્મકોં જોય. ૧૨

* ૧૨ જે જેય [જાણવાનું બ્રહ્મ] તે કહું છું, જે જાણીને અમૃતનો [મોક્ષનો] અનુભવ થાય છે; તેને અનાદિ, પરબ્રહ્મ, નહિ સત્ કહે નહિ અસત્ કહિયે.

સર્વતઃ પાણિપાદં તત્સર્વતોઽક્ષિશિરોમુખમ્ ।

સર્વતઃ શ્રુતિમલ્લોકે સર્વમાવૃત્ય તિષ્ઠતિ ॥ ૧૩ ॥

હસ્ત પાદ શિર આંખ ને, કાનવાન ચોરસ;
બીટિ રથું સૌનેજ તે, મૂખવાન સૌમેર. ૧૩

સળદિ કર અર ચરણ શિર, ત્યાંદિ મુખ દ્રિગ કાન;
વ્યાપ રહો સળ જગતમે, મોહિ દસોદિસ જગન. ૧૩

૧૩ તે [બ્રહ્મ] સર્વત્ર હાથ પગ એવું, સર્વત્ર આંખ માથું મુખ એવું,
સર્વત્ર અવલોકિયે યુક્ત એવું લોકમાં સર્વને વ્યાપીને રહ્યું છે.

સર્વેન્દ્રિયગુણાભાસં સર્વેન્દ્રિયવિવર્જિતમ્ ।

અસત્તં સર્વમૃદ્ધૈવ નિર્ગુણં ગુણમોક્ત ચ ॥ ૧૪ ॥

પ્રકાશોઽસૌ વિષયને, સર્વેન્દ્રિય વર્જિત;
ગુણ મોક્ષતા પસિ સર્વ ભૂત, નિર્ગુણ સંગ રહીત. ૧૪

સળ વિષયન તે રહિત હૈ, સળ તાકોં અભાસ;
સળ વિના સળકોં ધરે, નિરગુણકે પરકાસ. ૧૪

૧૪ સર્વે દ્વિતીયાના વિષયને પ્રકાશ કરે જે અથવા દ્વિતીયગુણે ભાસ થાય જેના, સર્વે દ્વિતીયારહિત, અભિમ-સર્વશૂન્ય, સધને આધારભૂત, નિર્ગુણ [સત્વાદિ ગુણરહિત], વળી ગુણનો ભોક્તા-પાણક (એવું છે).

વહિરંતશ્ચ મૃતાનામચરં ચરમેવ ચ ।

મૃક્ષમત્વાનદવિજેયં દૂરસ્થં ચાંતિકે ચ તત્ ॥ ૧૫ ॥

બહિ અંતર છે ભૂતમાં, સર્વ ચરાચર તહ;
મૃક્ષમપાણીથી જાણાય નહિ, પાસે દૂરજ એહ. ૧૫

જેં તલિ તેં ચરે હુ અચર, અંતર આહિર સોહ;
સળને દૂરિસ નિકટ હૈ, સૂચમ લખે ન કોહ. ૧૫

૧૫ પ્રાણીઓની બહાર તથા અંદર, ચરાચર ને જંગમ (તે છે);
મૃક્ષમપાણીથી ન જાણાય તેવું, દૂર રહેલું [અજ્ઞાનથી], તેજ વળી સનિષ્ઠ-પાસેજ (જ્ઞાનીને).

અવિમ્મતં ચ ભૂતેષુ વિમ્મતમિવ ચ સ્થિતમ્ ।

ભૂતમર્તુ ચ તજ્ઞેયં પ્રસિષ્ણુ પ્રમવિષ્ણુ ચ ॥ ૧૬ ॥

અભિજ છે ભૂતો વિશે, ભિજ પેડ રહેનાર;
પોષક તે ભૂતો તણો, ઉત્પતિ લય કરનાર. ૧૬

* ૧૨થી ને ૧૭ સુધી સેયનો આગમ આપી છે તે નહિ સત્ કહે નહિ અસત્; સત્ ને દુઃખ એટલું જેને મનસા કોસે છે તેને નથી; ત્યારે હું અદૃશ્ય (પરીક્ષા) ને તેમ પણ નથી, વળી સત્ એટલે પ્રમાણનો વિષય ને અસત્ એટલે નિષેધનો વિષય પણ બ્રહ્મ તે વિષયમાનથી બહુ અસમજ છે. ૧૩માં જાણાવ્યું કે આમ સર્વેન્દ્રિયોથી જે ને કો રાતે સર્વ પ્રાણીઓમાં દ્વિતીયાના ઉપાધિ રહિત અવલોકાર કરે તે, વળી ૧૪માં જાણાવ્યું કે દ્વિતીયાના વિષયમાં તેમ પ્રકાશી છે એટલે દ્વિતીય તથા વચન ને મન આભાસસ્વરૂપ છે.

તામેં બેદ કહું નહીં, સખતેં રહિત બિભામ;

ઉપજાવત નાસત સખે, નહિ પારત અનુરામ. ૧૬

૧૬ પ્રાણીઓને વિષે જૂદું નહિ, તેમ જૂદું પણ રહેલું એવું (તે જેય) પ્રાણીઓનું પોષક, નાશક ને ઉત્પાદક પણ છે.)

જ્યોતિષામપિ તજ્જ્યોતિસ્તમસઃ પરમુચ્યતે ।

જ્ઞાનં જેયં જ્ઞાનગમ્યં હદિ સર્વસ્ય ધિષ્ઠિતમ્ ॥ ૧૭ ॥

જ્યોતિમાં તે જ્યોતિ છે, તમથી પર કહેવાય;

જ્ઞાનગમ્ય, સેય, જ્ઞાન એ, રહેલ છે સૌમાંય. ૧૭

જોગ વદ સળ જોતમે, અધકાર તે પાર;

જ્ઞાન જાનિખો હીયમે, સળહીકોં નિરધાર. ૧૭

૧૭ [સૂર્યચંદ્રાદિક] પ્રકાશકોને પણ પ્રકાશ આપનાર [ચિત્તચરણ] ને તમથી [અજ્ઞાનથી] વેગળું કહિયે. જ્ઞાન [બુદ્ધિવૃત્તિને વિષે જાણનાર] તે, જેય [તેજ જે જાણવા યોગ્ય, કેવળ જ્ઞાનમૂર્તિ તે પરિણામે], જ્ઞાનગમ્ય [વીસ લક્ષણોએ જે પમાય તે], [બ્રહ્મ], સર્વના હૃદયને વિષે રહેલું છે.)

इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयं चोक्तं समासतः ।

मद्वक्त एतद्विज्ञाय मद्भावायोपपद्यते ॥ ૧૮ ॥

ક યાં એમ સંક્ષેપથી, ક્ષેત્ર, જ્ઞાન ને સેય;

થાય યોગ્ય મુજ ભાવને, જાણી ભકતો એય. ૧૮

ક્ષેત્ર જ્ઞાન યો ગ્યેયમે, તાકોં દિયો બતાય;

ઇતકે જાને જે જગત, લહે સૌ મેરે બાય. ૧૮

૧૮ એ પ્રકારે ક્ષેત્ર તથા જ્ઞાન તથા જેય સંક્ષેપે કહ્યું. મારો ભક્ત એ જ્ઞાનને જાણી મોક્ષકારણે યોગ્ય થાય છે.

प्रकृतिं पुरुषं चैव विद्वचनादी उभावपि ।

विकारांश्च गुणांश्चैव विद्धि प्रकृतिसंभवान् ॥ ૧૯ ॥

મૃતિ પુરુષ, એ બેયને, પાર્થ અનાદી જાણ;

થાય વિકાર ગુણાદિ સૌ, મૃતીથી તું માન. ૧૯

માયા પુરુષ અનાદિ હૈ, અર્જુન દોહ જાન;

ગુન વિકાર સળજો બયે, માયાહિ કે માન. ૧૯

* ૧૯ પ્રકૃતિ ને પુરુષ એ બેયને અનાદિ જાણ. વિકાર [દેહ દ્વિતીયાદિ] અને ગુણ [સુખ દુઃખ મોહાદિ] એને પ્રકૃતિથી ઉપજેલા જાણ.

कार्यकारणकर्तृत्वे हेतुः प्रकृतिरुच्यते ।

પુરુષઃ સુખદુઃખાનાં ભોક્તૃત્વે હેતુરુચ્યતે ॥ ૨૦ ॥

ક્રિયા કાર્ય કારણતણી, મૃતીથી કહેવાય;

મુખ દુખ ભોગવવા વિશે, કારણ પુરુષ વદાય. ૨૦

કારણ કારણ કરત હૈ, માયા ઇતકો હેત;

દુખ ચીર સુખ કે ભોગકોં, વહે પુરુષ મહિ હેત. ૨૦

† ૨૦ કાર્ય કારણ કરત્વને વિષે હેતુ પ્રકૃતિ કહિયે; મુખ દુઃખના ભોક્તાપણને વિષે હેતુ પુરુષ કહિયે.

* સેય-જ્ઞાન ને પ્રકૃતિથી અજ્ઞય, સ્વતંત્ર, અનાદિ છે; ક્ષેત્રના મૃતથી રહિત છે. તેમ જ્ઞેય પ્રકૃતિના સંપર્કમાં ક્ષેત્ર-પુરુષ સ્વરૂપે પણ છે એ સંયુક્ત ઇચ્છના અંશભૂત જે છત્ર ને પણ પુરુષ.

† પ્રકૃતિ પાતે અચેતન છે તેને વિષે કરત્વ નથી તોપણ ચેતન છત્રને નિત્ય તથા કોષામાં તેને વિષે કરત્વ સંભવ છે.

પુરુષઃ પ્રકૃતિસ્થો હિ મુક્તે પ્રકૃતિજાન્ગુણાન્ ।

કારણં ગુણસંગોઽસ્ય સદસશોનિજન્મસુ ॥ ૧૧ ॥

પુરુષ ભોગવે પ્રકૃતિ ગુણ, પ્રકૃતીમાં રહી અંગ;

એના સદઅસદ જન્મમાં, કારણ ગુણનો સંગ. ૨૧

પુરુષ પ્રકૃતિમે એક છે, કરત બિએક ભોગ;

હવે નીચે જનમ કો, કારણ ગુણ સંગે. ૨૧

* ૨૧ પ્રકૃતિમાં રહેલા પુરુષ પ્રકૃતિથી ઉપજેલા ગુણોનો ભોગ કરે છે. એને (એ પુરુષને) સારી નરસી યાનિને વિષે જન્મનું કારણ તે ગુણસંગ (ભોગવાસના) છે.

ઉપદ્રવ્યાનુમતા ચ મર્તા પ્રોક્તા મહેશ્વરઃ ।

પરમાત્મેતિ ચાણુક્તો દેહાસ્મન્પુરુષઃ પરઃ ॥૨૨ ॥

પુરુષ કયો આ દેહમાં, પર પરમાત્મા જાણ;

દેહા, અનુમતા મર્તા, ભર્તા ભોડતા, મહાન. ૨૨

પરમાત્મા કો દેહ તે, ન્યારે જનનત લોચ;

સામ્યી, મરતા, ભોગતા, દરિવર, ગિરગુણ લોચ. ૨૨

+ ૨૨ પારે રહી જોનારો (સાક્ષીમાત્ર), માનવાવાળો (અનુભાવક), પાળનારો, ભોગવારો માટે ઈશ્વર છે. પરમાત્મા એમ પણ કહેવાય છે, આ દેહને વિષે ઉત્કૃષ્ટ પુરુષ.

ય एवं वेत्ति पुरुषं प्रकृतिं च गुणैः सह ।

सर्वथा वर्तमानोपि न स भूयोऽभिजायते ॥ ૧૩ ॥

જાણે એમ પુરુષને, પ્રકૃતિને ગુણ યુક્ત;

વર્તતાંજ સૌ રીત,તે, જન્મે નહિ ફરિ, જુક્ત. ૨૩

જો કોઈ એમ પુરુષ લખે, પ્રકૃતિ અગુણુ લાય;

સૌ કયા હી જગતમે રહેા, ખડુરિ ન ઉપજે આય. ૨૩

૨૩ એ પ્રકારે પુરુષને ગુણેયુક્ત એવી પ્રકૃતિને જે જાણે તે સર્વથા (વિધિ આજીવન) સંસારમાં રહેા છતે કરી જન્મ પામેતો નથી.

ધ્યાનેનાત્માને પश्यन्ति केचिदात्मानमात्मना ।

अन्ये सांख्येन योगेन कर्मयोगेन चापरे ॥ ૧૪ ॥

કોઈક મનથી આત્મને, નિજમાં ધ્યાને જોય;

સાંખ્ય યોગથી અન્ય વલિ, કર્મયોગથી કોય. ૨૪

દેહ માંજ આતમ લખે, કોઈ કરત પુનિ ધ્યાન;

સાંખ્યજોગ અર કરમ કરે, વખત કરમ સદગ્યાન. ૨૪

૨૪ કોઈ પોતાની બુદ્ધિને વિષે ધ્યાને કરીને જોય છે, કોઈ આત્માકાર દેહા આત્માએ આત્માને જોય છે, બીજા સાંખ્યયોગે (તત્ત્વજ્ઞાને) ને બીજા કર્મયોગે (નિષ્કામ કર્મ કરીને) જોય છે.

अन्ये त्वेवमजानंतः श्रुत्वायेभ्य उपासते ।

तेऽपि चातितरं त्येव मृत्युं श्रुतिपरायणाः ॥ ૧૫ ॥

ઉપાસે શુણિને અન્યથી, એથી અજાણ્યા જોહ;

તરી જાય સંસારને, શ્રવાણ પરાયણ તેહ. ૨૫

* પ્રકૃતિમાં રહી તેના ગુણનો ભોગ કરી કર્મજીને અધીન થાય છે.

+ પાણુ જીવ વસ્તુતઃ પ્રકૃતિના ગુણોએ યુક્ત નથી કેમકે સ્વતંત્ર આત્માનો અંશ છે તે આત્મા પોતે દેહમાં જીવને તેના કર્મના સારી ને તેના અવગ્રહ કરવાવાળો એવા પાસે છે.

જો આતમ જનનત નહીં, શુનિ કે જોર નયે જી;

મન ઉપાસના કરત હે, ભર બય મૃત્યુ તરે જી. ૨૫

૨૫ બીજા એમ ને જાણતા તે બીજાથી સાંખ્યજોગે ઉપાસે છે. પરમ ન્યાયેર સાંખ્યવાસ તે પણુ મૃત્યુને (સંસારને) અતિક્રમણુ કરે છે.

यावत्संतायते किञ्चित्सर्वं स्थावरजंगमम् ।

क्षेत्रक्षेत्रज्ञसंयोगात्તદ્વિદિ ભરતર્થમ ॥ ૧૬ ॥

સ્થાવર જંગમ વસ્તુજે, બનેછ ભારત પીર;

ક્ષેત્ર ક્ષેત્રિના યોગથી, થાય જાણુ તે ધીર. ૨૬

જિને છવ યા જગતમે, સ્થાવર જંગમ જોત;

છેવ જોર છેવજી તે, તે સય ક્ષેત્ર ઉદાત. ૨૬

૨૬ તે ભરતર્થમ! જે કંઈ સપણુ સ્થાવરજંગમ ઉપજેછ તે ક્ષેત્ર જાણુ ક્ષેત્રજ્ઞના સંયોગ. છે એમ જાણુ.

समं सर्वेषु भूतेषु तिष्ठते परमेश्वरम् ।

विनश्यत्स्मविनश्यंतं यः पश्यति स पश्यति ॥ ૧૭ ॥

સા નાશી જૂતો, વિશે, અવિનાશી, સમ, જોહ;

પરમ ઈશ, તેનેજ જે, જાણુ જાણુ તેહ. ૨૭

પરમેસર સય જગતમે, જોર એક સમાન;

તિન્હો ન સત બિનસે નહી, નિજનિ યોગુગતા. ૨૭

૨૭ સો જીવને વિષે સમાન રહેનારો એવા, પછી નાશવંતમાં નાશ ન પામે એવા પરમેશ્વરને જે જોયછે તેજ (જગ) જોયછે.

समं पश्यन् हि सर्वत्र समवस्थितमेश्वरम् ।

न हिनस्यात्मनाऽऽत्मानं ततो याति परां गतिम् २૮

ઈશ સ્થિત સમ સર્વમાં, જોતાં તેને સંમ;

ન હજી પોતે આત્મને, પામે તે પરબ્રહ. ૨૮

ઈશ્વરકો સય દોર ને, જનનત સમાન ભાય;

આતમહી સો હોહી નહીં, જો પરમગતિ પાય. ૨૮

૨૮ સર્વ જીવને વિષે સમ રહેલા (વ્યાપકપણે) એવા ઈશ્વરને જોતો છતે આતમપણાએ પોતાને નાશ નથી પમાડતો, પછી ઉત્કૃષ્ટ ગતિને પામે છે.

प्रकृत्यैव च कर्माणि क्रियमाणानि सर्वशः ।

यः पश्यति तथात्मानमकर्तारं स पश्यति ॥ ૧૯ ॥

ક્રીયમાણુ કર્મોજ સૌ, થાય પ્રકૃતિથી એમ;

જાણુ જે, તે આત્માને, જુએ અકર્તા તેમ. ૨૯

માયા જી કરત કરમ સય, છવ આકારને જોય;

જનનત જે યદ બેદકો, લડત આતમા સોય. ૨૯

૨૯ પ્રકૃતિએજ કરાય છે (એમ) સર્વ કર્મને તથા આત્મા અકર્તા છે (એમ) જે જોય છે તેજ (જગ) જોય છે.

यदा भूतप्रथग्भावमेकस्थमनुपश्यति ।

तत एव च विस्तारं ब्रह्म संपश्यते तदा ॥ ૨૦ ॥

પૃથગભાવ જૂતો તણો, યદા એકમાં જોય;

વિસ્તારજ પાણુ તે થકી, તદા બ્રહ્મ તે હોય. ૩૦

ઇક આતમમે સ્થિત કરે, સય પ્રાણિનકે ભાય;

આતમહીતે ગિરતરે, લખિસો બ્રહ્મ જી પાય. ૩૦

૩૦ ત્યાં રથાવરજગમ ભૂતના બૃહા ભાવને એકરૂપ (એક આત્માને વિધે) વિચારી જોય, ત્યાંજ પવિત્રતા પ્રાપ્તિને સંપાદે છે.

અનાદિત્વાભિર્નુળ્વા પરમાત્માયમવ્યયઃ ।

શરીરસ્યોપિ કૌંતેય ન કરોતિ ન લિપ્યતે ॥ ૩૧ ॥

અનાદિ નિર્ગુણ, તેથી આ, પરમાત્મા અવિકારી;
ન કરે નહિ લેપાય એ, રહિ વધુમાં ધનુધારી. ૩૧

આદિ અંત સો રહિત હોં નિરુત્તર આતમ હોય;
દેહમાં જળ્યાહી રહે, કર્મનિર્લિપ્ત ન હોય. ૩૧

૩૧ હે કુંતીપુત્ર! અનાદિપણાથી, નિર્ગુણપણાથી એ પરમાત્મા નાશરહિત (જે) શરીરનાં રહેલા છેતે કરેતો નથી (ને) લેપાતો નથી.

યથા સર્વગતં સીક્ષણાદાકાશં નોપલિપ્યતે ।

સર્વજ્ઞાવશ્યિતો દેહે તથાત્મા નોપલિપ્યતે ॥ ૩૨ ॥

સૂક્ષ્મપણાથી સર્વગત, નભ લેપાય ન જેમ;

રહિ સૌ વધુમાં આત્મપણ, નહિ લેપાયજ તેમ. ૩૨

જે આકાશ સૂક્ષ્મજાણે, સળખેં લિપે જો નાદિ;

ત્યાંહિ લિપે પરમાત્મા, લિપ્ત ન દેહન માંહી. ૩૨

૩૨ જે પ્રકારે સૂક્ષ્મપણાને લીધે [અસંગ સ્વભાવે] સર્વજ્ઞ વ્યાપક આકાશ લિપ્ત થતું નથી, તેમ દેહને વિષે સર્વજ્ઞ રહેલો આત્મા લિપ્ત થતો નથી.

યથા પ્રકાશયત્યેકઃ કૃત્સ્નં લોકમિમં રવિઃ ।

ક્ષેત્રં ક્ષેત્રી તથા કૃત્સ્નં પ્રકાસયતિ ભારત ॥ ૩૩ ॥

જેમ સફળ આ લોકને, પ્રકાશેછ રવિ એક;

તેમ ક્ષેત્રિ સૌ ક્ષેત્રને, પ્રકાશ આપે છેક. ૩૩

જે પ્રકાશ એકે કરે, સળ જગ સૂરજ દેવ;

ત્યાં સળ્યાહીકે દેહમાં, પરમાત્મપદો જોવ. ૩૩

૩૩ હે ભારત ! જે પ્રકારે એક રવિ આ સમસ્ત લોકને પ્રકાશ કરે છે તેમ ક્ષેત્રી (ક્ષેત્રજ્ઞ) સર્વ ક્ષેત્રને (શરીરને) પ્રકાશ આપે છે.

ક્ષેત્રક્ષેત્રજયોરેવમંતરં જ્ઞાનચક્ષુષા ।

ભૂતપ્રકૃતિમોક્ષં ચ યે વિદુર્યાતિ તે પરમ્ ॥ ૩૪ ॥

ક્ષેત્ર ક્ષેત્રિના બેદ એ, પ્રકૃતિમોક્ષ પલિ જેહ;

જ્ઞાન ચક્ષુથી જોય જે, પર પદ પામે તેહ. ૩૪

ક્ષેત્ર આર ક્ષેત્રજ્ઞકે, બેદ લખે જો કોય;

જીવ પ્રકૃતિ મોક્ષકો, જાને મુગત જુ હોય. ૩૪

૩૪ જે પ્રકારે ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞના અંતરને (બિંદુને) જ્ઞાનદૃષ્ટિએ જોયો (જાણે છે), વળી સમસ્ત ભૂતને પ્રકૃતિયથી છુટવાનો ઉપાય જાણે છે તેઓ પરપદને પામે છે.

ઇતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ઉપનિષદ્માં બ્રહ્મવિધાને વિષે યો-

ગશાસ્ત્રસંબંધી શ્રી કૃષ્ણાર્જુનના સંવાદમાં ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞવિ-

ભાગ યોગ નામનો તેરમો અધ્યાય. ॥૧૩॥

અધ્યાય ૧૪ મો.

॥ શ્રીમદ્ભગવાનુવાચ ॥

પરં મુયઃ પ્રવક્ષ્યામિ જ્ઞાનાનાં જ્ઞાનમુત્તમમ્ ।

યજ્ઞાત્વા મૂનયઃ સર્વે પરાં સિદ્ધિમિતો ગતાઃ ॥ ૧ ॥

કદં ફરી પર જ્ઞાન એ, જ્ઞાનામાં ઉત્તમ;

જે જાણી અહિથી બધા, મુનિ પામ્યા પરબ્રહ્મ. ૧

પરમ જુ ઉત્તમ જ્ઞાન સો, તોફોં દેત બતાય;

જ્યાહી જનિ કે મુનિ સમે, રહે મુગતિફોં પાય. ૧

* ૧ વળી જ્ઞાનમાં જ્ઞાન ઉત્તમ તે કહું છું, જે જાણીને સર્વ મુનિયો (મનનશીલ તે) અહિથી [સ્મૃત સૂક્ષ્મ દેહબંધનથી છૂટી] ઉત્કૃષ્ટ સિદ્ધિને [મોક્ષને] પહોંચ્યા.

ઇદં જ્ઞાનમુપાશ્રિત્ય મમ સાધર્મ્યમાગતાઃ ।

સર્ગોપિ નોપજાયંતે પ્રલયે ન વ્યથતિ ચ ॥ ૨ ॥

કરી આશ્રય આ જ્ઞાનનો, બનિ મુગરૂપેં સાર;

સૃષ્ટિ સમય નહિ થાય તે, પ્રલયે નહિ વ્યથનાર, ૨

યાહિ જ્ઞાનકો સેવક, મેરો લલો સરૂપ;

પ્રલય વપથા તિનકોં નર્દી, પરે ન તે બપરૂપ. ૨

૨ એ જ્ઞાનનો આશ્રય લઈ મારી સ્વરૂપતાએ આવ્યા; (સૃષ્ટિની) ઉત્પત્તિમાં ઉપજતા નથી ને પ્રલયમાં કષ્ટ પામતા નથી.

મમ યોનિર્મહદ્બ્રહ્મ તસ્મિન્ ગર્ભં દધામ્યહમ્ ।

સંભવઃ સર્વભૂતાનાં તતો ભવતિ ભારત ॥ ૩ ॥

મહત બ્રહ્મ મુજ યોનિમાં, રાખું ગર્ભ હું સાર;

ઉત્પતિ સૌ જૂતો તણી, થાય તેથી નરધાર. ૩

બ્રહ્મ પ્રકૃતિમેં જો રહે, તામે ગરબ ઠરાય;

ઉપજવત સળ સૃષ્ટિ હોં, અવળું ચિતમેં લાય. ૩

+ ૩ મારું ઉત્પત્તિસ્થાન જે મહાબ્રહ્મ તેને વિષે ગર્ભ મૂકું છું તે યજ્ઞ હે ભારત, સર્વ ભૂતની ઉત્પત્તિ થાય છે.

સર્વયોનિષુ કૌંતેય મૂર્તયઃ સંભવંતિ યાઃ ।

તાસાં બ્રહ્મ મહદ્યોનિરહં બીજપ્રદઃ પિતા ॥ ૪ ॥

સર્વ યોનિમાં કૃતિમુત, બનેછ જે આકાર;

પ્રકૃત યોનિ મહા તેનિ, હું, પિતા બીજ-પ્રદ, ધાર. ૪

જે જે મરત હોતકે, સળ જોનિનમેં આય;

તિનકોં હોં હી જીવ હોં, મૈહિ પિતા યૌ માય. ૪

૪ સર્વ યોનિને વિષે હે કુંતીપુત્ર, જે મૂર્તિયો [સ્થાવરજંગમ ભૂત] ઉત્પન્ન થાય છે તેઓને મહાબ્રહ્મ એ યોનિ [માતા] ને હું બીજ દેનારો પિતા છું.

* તપ તથા : પ્રવિષયક જ્ઞાન.

+ મુજપ્રકૃતિનોજ એક ભેદ પણ કાર્યપરત્વે બદલે એવું જે મહાબ્રહ્મ અવિદ્ય સમસ્ત કાર્ય કરવાવાળું તેમાં હું મારું ચિદશ-સંકલપક બીજ મૂકું છું—અર્થાત્ મહાબ્રહ્મ જે સૃષ્ટિબીજરૂપ પ્રકૃતિ તેમાં પરમાત્માનો જ્ઞાન આભાસ એ બીજ અને એ બીજા સળ યજ્ઞાદિ સર્વ આણીઓની ઉત્પત્તિ થાય છે.

સત્ત્વં રજસ્તમ इति गुणाः प्रकृतिसंभवाः ।

निबध्नन्ति महाबाहो देहे देहिनमव्ययम् ॥ ૧ ॥

સત્ત્વ રજો, તમ, ગુણ એ, પ્રકૃતીથી થાનાર;
વપુમાં અવ્યય દેહિને, છે ચોછ દેનાર. ૫

સત્ત્વ રજો તમયુત ભયે, મોહી તેં તું માન;
દેહ માંજ યા છવકો, થેહી બાધત આન. ૫

* ૫ સત્ત્વ, રજ, તમ એ ગુણો પ્રકૃતિથી ઉપજેલા તે હે મહાબાહુ ! નાશરહિત એવા જે દેહી [છવ] તેને દેહવિષે બદ્ધ કરે છે.

तत्र सत्त्वं निर्मलत्वात्प्रकाशकमनामयम् ।

सुखसंगेन बध्नाति ज्ञानसंगेन चानघ ॥ ૬ ॥

નિર્મલતાથી સત્ત્વતો, શાંત, પ્રકાશક સાર;
અનઘ, જ્ઞાન સુખ સંગમાં, જોડે છે નિરધાર. ૬

નિર્મલ એર પ્રકાશક, સત્ત્વયુગ્મ શાંતિ સુભાવ;
ગ્યાન સંગ સુખ સંગ સો, બાધત છવહિઆવ. ૬

૬ તે ગુણોમાં સત્ત્વયુગ્મ તે હે નિષ્કામ ! નિર્મળપણથી પ્રકાશક તથા ઉપદ્રવ રહિત છે (ને) સુખસંગે કરી તથા આત્મજ્ઞાનસંગે કરી બાંધે છે [છવને].

रजो रागात्मकं विद्धि तृष्णासंगसमुद्भवम् ।

तन्निबध्नाति कौंતેય कर्मसंगेन देहिनम् ॥ ૭ ॥

કારણ, તૃષ્ણા સંગનું, રાગવાન રજજાણ;
કર્મ સંગમાં દેહિને, જોડે છે ઇમ માન. ૭

રજયુગ્મ રાગસ રૂપ હે, તૃષ્ણા સંગહિ હેત;
કરમ સંગ કરિ છવકો, યાહી બધન દેત. ૭

૭ રજોયુગ્મે રાગાત્મક તૃષ્ણા (તથા) સંગથી ઉપજેલો જાણ; તે હે કૌંતેય ! દેહીને કર્મસંગે કરી બાંધે છે.

तमस्त्वज्ञानजं विद्धि मोहनं सर्वदेहिनाम् ।

प्रमादालस्यनिद्रामिस्तन्निबध्नाति भारत ॥ ૮ ॥

મોહજનક સૌ દેહિને, તમ અજ્ઞાન જાણ;
આળસ ઊંઘ પ્રમાદમાં, જોડે છે તે માન. ૮

હોત શુ તમ અગ્યાન તેં, મોહત સખકો છવ;
વિન્દ્યતા નિદ્રા અલસ, ઈન સોં બાધત હેવ. ૮

૮ તમોયુગ્મે અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલો સર્વ દેહીને મોહરૂપ [અમજનક] જાણ; પ્રમાદ, આળસ, નિદ્રા એણે કરી બાંધે છે.

सत्त्वं सुखे संजयति रजः कर्मणि भारत ।

ज्ञानमावृत्य तु तमः प्रमादे संजयत्युत ॥ ૯ ॥

સુખમાં જોડે સત્ત્વ વળિ, રજ કર્મોમાં માન;
પ્રમાદાદિમાં તમ તથા, જોડે ઠાંકી જ્ઞાન. ૯

સત્ત્વયુગ્મ સુખમે બદતહૈ, કરમ રજોયુત હોવ;
અલસમે તમયુગ્મ બદે, રહત ગ્યાન સખ ખોવ. ૯

૯ હે ભારત ! સત્ત્વ તે સુખમાં [શાંતિમાં] યુક્ત કરે છે (જોડે છે, મેળવે છે); રજો તે કર્મમાં; તમો તે જ્ઞાનને આવરી પ્રમાદમાં.

* ત્રણ ગુણને સમાન રાખવાવાળી મૂળ પ્રકૃતિ છે પણ પછી ગુણોને અવસ્થા ભિન્ન ભિન્ન કાર્ય થાય છે અને ચિદ્રેષ જે અહીં તથા 'યુક્ત' યુક્ત દેહીસ્વરૂપ છે તેને પણ તે ગુણો બદ્ધ કરે છે-સુખકુલ મોહાદિયો.

रजस्तमश्चाभिभूय सत्त्वं भवति भारत ।

रजः सत्त्वं तमश्चैव तमः सत्त्वं रजस्तथा ॥ ૧૦ ॥

પાર્થ થાય છે સત્ત્વ ગુણ, રજ તમ ગુણ હટાડિ;
તેમ સત્ત્વ તમનેજ રજ, તમ રજ સત્ત્વજ પાડિ. ૧૦

રજયુત તમયુ. મેલિકે, રહત સત્ત્વયુત પૂરિ;
રજ સત્ત્વને મેલિ તમ, રજ તેં સતતમદૂરિ. ૧૦

૧૦ હે ભારત ! સત્ત્વ તે રજ તથા તમને નિરસ્કાર કરી થાય છે [પ્રગા પડે છે]; રજો તે સત્ત્વ તથા તમને અને તમો તે સત્ત્વ તથા રજનો.

सर्वद्वारिणु देहेऽस्मिन्प्रकाश उपजायते ।

ज्ञानं यदा तदा विद्याद्विवृद्धं सत्त्वमित्युत ॥ ૧૧ ॥

આ વપુના સૌ દ્વારમાં, પ્રકાશરૂપજ જ્ઞાન;
થાય તદા ઇમ જાણુકું, વધેલ સત્ત્વ સુજાણ. ૧૧

સખ દ્વારનમે દેહકે, છવ પ્રકાશક ગ્યાન;
સત્ત્વયુત તમહી બદતો, અર્જુન દેહ તૂં જ્ઞાન. ૧૧

૧૧ દેહમાં સર્વ દ્વારને વિષે જ્યારે પ્રકાશ [બુદ્ધિવૃદ્ધિનો-જ્ઞાનસ્વરૂપનો] થાય ત્યારે વિશેષ વધેલો એવો સત્ત્વયુગ્મ જાણવેત.

लोभः प्रवृत्तिरारंभः कर्मणामशमः स्पृहा ।

रजस्येतानि जायंते विवृद्धे भरतर्षभ ॥ ૧૨ ॥

પ્રવૃત્તિ લોભ ઇચ્છા વલી, નહિશમ, કર્મારંભ;
રજ વધતાં એ થાય છે, ભરતપંશના સ્તંભ. ૧૨

બદત રજોયુત હે ભરમે, દિન સરીરમે આવ્ય;
લોભ કરમ ઉદીગ અસત, ઈનને જનુ પ્રગટાય. ૧૨

૧૨ હે ભરતર્ષભ ! રજોયુગ્મ વધેથી લોભ, પ્રવૃત્તિ [ચત્ત્વુદ્ધિ-અગ્નિ-હોવાદિક કે વ્યવહારિક], કર્મને ઉદ્ધમ, અરંભ [આ પછી આ કરીશ એમ], આતુરતા એ [બધાં] થાય છે.

अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्च प्रमादो मोह एव च ।

तमस्येतानि जायंते विवृद्धे कुमुदंन ॥ ૧૩ ॥

અપ્રકાશો અવિવેક વલિ, પ્રમાદ મોહ પાણુ સાર,
તમ વધતાં એ થાય છે, નિશ્ચય પાંડુ કુમાર. ૧૩

અર્જુન તમહી કરતહૈ, તમયુત આવ્ય પ્રકાસ;
અલસ મોહ અજ્ઞાન તેં, મનમે કરત ગિલાસ. ૧૩

૧૩ હે કુમંદન ! તમોયુગ્મ વધેથી અપ્રકાશ [અવિવેક], અપ્રવૃત્તિ [નિરૂપતા, જડતા], પ્રમાદ, મોહાદિ થાય છે.

यदा सत्त्वे प्रवृद्धे तु प्रकृत्यं याति देहमुत ।

तदोत्तमविदां लोकानमलान्प्रतिपद्यते ॥ ૧૪ ॥

સત્ત્વ વધેલું હોય ને, મરે છવ જો સાર;
ઉત્તમવિદ શુદ્ધ લોકને, તે પામે નિરધાર. ૧૪

જો સત્ત્વયુતકી પ્રભાવમે, તજે છવ નિજ દેહ;
તે ગ્યાનીકે લોકમે, જય કરે સૌ ગેદ. ૧૪

૧૪ સત્ત્વની વિશેષ વૃદ્ધિ એવી સ્થિતિમાં દેહધારી દેહ મુકે તો તે ઉત્તમ જ્ઞાનવાળા, પ્રકાશમય લોકને પામે છે. [હિરણ્યગર્ભાદિની ઉપાસના કરનારા જ્યાં રહે છે ત્યાં જઈ રહે.]

રજસિ પ્રલયં ગત્વા કર્મસંગિષુ જાયતે ।

તથા પ્રલીનસ્તમાસિ મૂઢયોનિષુ જાયતે ॥ ૧૫ ॥

કર્મસંગિમાં જન્મ લે, મરેજ જે રજમાંય;
તમ વધતામાં જે મરે, મૂઢયોનિમાં થાય. ૧૫

રજેયુનમેં તજિ પ્રાનકો, કરમ કંકે મૂઢ જાય;
તમયુનમેં જે મરતહૈ, પસુન મોઝ પ્રગટાય. ૧૫

૧૫ રજેની શક્તિમાં દેહ છોડે તો કર્મની આસક્તિવાળા લોકમાં
[શ્રીતરુમાર્તે કર્મના અનુષ્ઠાનવાળા અથવા સંસારવહેવારનાં
કર્મ કરવાવાળા મનુષ્યોમાં] જન્મ લે. તમોની શક્તિમાં મરે
તો મૂઢયોનિમાં [પશુપર્યાદિમાં] અવતરે.

કર્મણઃ સુકૃતસ્પ્યાહુઃ સાત્વિકં નિર્મલં ફલમ્ ।

રજસસ્તુ ફલં દુઃસ્વપ્નજ્ઞાનં તમસઃ ફલમ્ ॥ ૧૬ ॥

કહે છે સાત્વિક કર્મનું, સુખ નિર્મલ ફલ, માન;
રાજસનું ફલ દુઃખ વસિ, તામસનું અજ્ઞાન. ૧૬

સુકૃત કરમ તે હોતહૈ, સાત્વિક ફલ અતિ સુચ્છ;
રજયુનકો ફલ દુઃખહૈ, તમ અજ્ઞાન ફલ તુચ્છ. ૧૬

૧૬ સત્કર્મનું સત્વપ્રધાન એવું નિર્મળ ફળ [પ્રકાશમય સુખ];
રજેયુનનું ફળ દુઃખ અને તમેયુનનું ફળ અજ્ઞાન.

સત્વાત્સંજાયતે જ્ઞાનં રજસો લોભ એવ ચ ।

પ્રમાદમોહી તમસો ભવતો જ્ઞાનમેવ ચ ॥ ૧૭ ॥

રજથી લોભજ થાય છે, થાય સત્વથી જ્ઞાન;
તમો ગૂણથી થાય છે, પ્રમાદ, મોહ, અજ્ઞાન. ૧૭

લોભ રજેયુન તેં બયો, સતયુન તે હો જ્ઞાન;
તમયુન તે હૈ બિકલતા, મોહ ઓર અજ્ઞાન. ૧૭

૧૭ સત્વથી જ્ઞાન, રજથી લોભ અને તમથી પ્રમાદ મોહ
તથા અજ્ઞાન થાય છે.

ऊर्ध्वं गच्छंति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठति राजसाः ।

जघन्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छन्ति तामसाः ॥ ૧૮ ॥

ઉચ્ચગતિ પામે સાત્વિકો, મધ્યગતિ રાજસ લોક;
તામસ જન પામેજ છે, નીચગતી જે કોક. ૧૮

સાત્વિક જોયો જનતહૈ, રાજસ મધ્યમ લોક;
તામસ જન અધોગતી, પાવત બહુ બિધિ સોક. ૧૮

૧૮ સાત્વિક તે ઉપરના લોકમાં [દેવાદિકમાં] જાય છે; રાજસ તે
મધ્યમાં [મનુષ્યમાં] રહે છે; અને નિઃકૃષ્ણ વૃત્તિવાળા
તામસ તેની અધોગતિ થાય છે [પર્યાદિમાં જાય છે.]

नान्यं गुणैः कर्तारं यदा द्रष्टानुपश्यति ।

गुणैर्मयश्च परं वेत्ति मद्भावं सोऽधिगच्छति ॥ ૧૯ ॥

કર્તા ગુણથી અન્ય નહિ, જ્યારે દ્રષ્ટા જોય;
જાણે ગુણથી પર તદા, મુજ રૂપે તે હોય. ૧૯

ગુણ બિન કો કરતારહૈ, જાને જ્ઞાની કોય;
મોહિ લખે યુનકે પરે, મો મે ક્ષીન જુ હોય. ૧૯

૧૯ ગુણથી [બિના] કોઈ બીજે કર્તા નથી [ગુણ જ સર્વ કર્મ
કરે છે એમ] જ્યારે વિવેકી જોય, વળી ગુણથી જે પર
[અજ્ઞાન આત્મવશ] તેને જાણે (જ્યારે) તે મારો રૂપને પામે.

गुणानेतानतीत्य त्रीन्देही देहसमुद्भवान् ।

जन्ममृत्युजरादुःखैर्विमुक्तो मृतमश्नुते ॥ ૨૦ ॥

દેહબીજ ત્રણ ગૂણ એ, ઉલ્લંઘી થૈ મુક્ત;
મૃત્યુ જરા દુઃખ જન્મથી, પામે જીવ અમૃત. ૨૦

દેહ કરતરે ત્રીન યુન, ત્રીનકો દેહ જુ ત્યાગ;
જનમમરન સુખ દુઃખ સો, રહે મુગતિકે પાગ. ૨૦

૨૦ દેહમાં ઉપજે જેની દિદરૂપ પરિણામને પ્રાપ્ત એવા એ ત્રણ
ગુણોને ઉલ્લંઘી દેહી [જીવ] જન્મ મૃત્યુ જરા દુઃખ એથી
છુટકો. (૫૪) મોક્ષને અનુભવે.

॥ अर्जुन उवाच ॥

कैर्लिगैस्त्री-गुणानेतानतीतो भवति प्रभो ।

किमाचारः कथं चैतास्त्री-गुणानतिवर्तते ॥ ૨૧ ॥

ત્રિગુણાતીત તાણાજ તો, શું લક્ષણ આચાર;
ઉલ્લંઘી ત્રણ ગૂણ એ, કે રીતે પ્રભુ સાર. ૨૧

ત્રિસહુ નલાગે ત્રીન યુન, તાકો લચ્છન કૌન;
કૈસો તાકો આચરન, તુમ તૈસો જુક હોત. ૨૧

૨૧ હે પ્રભુ! કાએ ચિન્હો એ ત્રણ ગુણથી અતીત થાય [છૂટા થયો
આજખાય] તેનો આચાર કેવો. કેવે પ્રકારે [કાએ ઉપાયો]
એ ત્રણ ગુણનું અતિક્રમણ કરી વર્તે?

॥ श्री भगवानुवाच ॥

प्रकाशं च प्रवृत्तिं च मोहमेव च पांडव ।

न द्वेष्टि संप्रवृत्तानि न निवृत्तानि कांक्षति ॥ ૨૨ ॥

પ્રકાશ પ્રવૃત્તિ ને મોહનિ, પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ નિરધાર;
થાતાં દ્વેષે નહિ, નહીં, ઇચ્છે, પાંડુ કુમાર. ૨૨

મોહ જ્ઞાન અર કરમકો, જે જનત હિય મોહિ;
બિન પાયે ચાહે નહીં, લડિ દુખાવત નાહિ. ૨૨

૨૨ હે પાંડવ! પ્રકાશને, પ્રવૃત્તિને, મોહને [સાત્વિક રાજસ તામસ
કાર્યને] પોતે પ્રાપ્ત થયા છતાં જે દ્વેષ કરતા નથી ને ગયલાં નહીં
ઈચ્છતા નથી [અથવા આવેલી પ્રવૃત્તિનો દુઃખને બધે દ્વેષ
ને અનુભવેલી નિવૃત્તિની પાછી ઇચ્છા કરતો નથી],

उदासीनवद्दासीनो गुणैर्यो न विचाल्यते ।

गुणा वर्तत इत्येवं योऽवतिष्ठति नैगते ॥ ૨૩ ॥

ઉદાસીનની પેઠે રહિ, ગુણથી ચલિત નહિ જેહ;
વર્તે ગુણ, ઇમ જાણિને, માન અચલ થૈ રેહ. ૨૩

ઉદાસીન બેઠો રહે, સુખ દુઃખ ચપલ ન હોય;
ગુન સખ કારજ કરતહૈ, જે જાને સો લોય. ૨૩

૨૩ ઉદાસીનવત્ રહી ગુણોના કાર્ય કરીને જે ચળતો નથી [સ્વ-
રૂપથી], ગુણ જ ક્યાં કરે છે એમ (જાણી) જે રહે તે
ચલિત થતો નથી.

समदुःखमुखः स्वस्थः समलोष्टाश्मकाञ्चनः ।

तुल्यप्रियाप्रियो धीरस्तुल्यनिंदात्मस्तुतिः ॥ ૨૪ ॥

સમદુઃખમુખ, ને સ્વસ્થ, સમ, કાંચન પથ્થર ધુલ;
પ્રિય અપ્રિય સમ, ધીર વલિ, નિંદા સ્તુતિ સમતૂલ. ૨૪

મુખ દુષ્ટો સમગ્રે, કંથન માટી ભાય;
પ્રિય અપ્રિયકો તુલ્ય બિને, સ્તુતિનિંદા છક ભાય. ૨૪
૨૪ સમાન [એક જ રૂત્તિ બનેમાં એવું] છે દુઃખમુખ જેને, સમાન
છે માટી પથ્થર સોનું જેને એવો સ્વસ્થ (અને) તુલ્ય
[સરખું] છે પ્રિયઅપ્રિય જેને, તુલ્ય છે ચોતાની નિંદાસ્તુતિ
જેને (એવો) ધાર,

માનાપમાનયોસ્તુલ્યસ્તુલ્યોઃ મિત્રારિપક્ષયોઃ ।

સર્વાર્ભપરિત્યાગી ગુણાતીતઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૨૫ ॥

માન્યપમાને સમ વહી, અરિ મિત્રે સમ જેહ,
ત્યાગિ સર્વ આરંભનો, ગુણાતીત છે તેહ. ૨૫

તુલ્ય માન અપમાન ઐ, મિત્ર શત્રુ સમગ્રય;
સખહી આરંભકો તને, ગુણાતીત કહેવાય. ૨૫

૨૫ માન તથા અપમાનમાં તુલ્ય [સરખો ભાવે], મિત્ર તથા શત્રુ
પક્ષમાં તુલ્ય (સરખી છુદ્ધિ) સર્વ કર્મનો ત્યાગી તેને
ગુણાતીત કહીએ.

માં ચ યોઽયમિચરેણ ભક્તિયોગેન સેવતે ।

સ ગુણાન્સમર્તાયેતાન્ બ્રહ્મભૂયાય કલ્પતે ॥ ૨૬ ॥

ભજેછ મુજને જે વહી, દહ ભક્તીયે સાર;
ઉલ્લંઘી ગુણ થાય તે, મોક્ષ યોગ્ય નિરધાર. ૨૬

મોકો જે દહ ભગતિસો, એવત ચિતકે યાય;
સો તીનો ગુણ લંધિકે, રહે બ્રહ્મકો પાય. ૨૬

૨૬ મને જે અનન્ય એવે ભક્તિયોગ સેવે છે તે એ ગુણોનું
સારી રીતે અતિશય કરીને મોક્ષ કારણ સમર્થ થાય છે.

બ્રહ્મણો હિ પ્રતિષ્ઠાહમમૃતસ્યાવ્યયસ્ય ચ ।

શાશ્વતસ્ય ચ ધર્મસ્ય સુલ્લસ્યૈકાંકિકસ્ય ચ ॥ ૨૭ ॥

પ્રતિષ્ઠા છું હું પ્રહ્મનિ, જે અવ્યય નિત રૂપ;

અમૃત મુખ અમૃત વહી, છે જે ધર્મ સ્વરૂપ. ૨૭

અમૃત હોં હી બ્રહ્મ હોં, મુગતિ જુ મેરે રૂપ;

હોં અમિનાશી ધર્મ હોં, આનંદ પરમ અનૂપ. ૨૭

નમ્રો પ્રહ્મની, અમૃતની (મુક્તિની), અવ્યયની, સનાતન ધર્મની,
એકાંત મુખની પ્રતિષ્ઠા [લક્ષ્યરૂપ સ્થાપના] હુ હું.

ઈતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ઉપનીષદ્માં બ્રહ્મવિદ્યાને વિષે

યોગશાસ્ત્ર સંખ્યાં શ્રી કૃષ્ણાર્જુનના સંવાદમાં ગુણત્રય

વિભાગયોગ નામનો ચૌદમો અધ્યાય. ॥૧૪॥

અધ્યાય ૧૫ મો.

॥ શ્રીભગવાનુવાચ. ॥

ઊર્ધ્વમૂલમધઃશાલમધત્યં પ્રાહુરવ્યયમ્ ।

છંદાંસિ યસ્ય વર્ણાનિ યસ્તં વેદ સ વેદવિત્ ॥ ૧ ॥

મૂલ ઊર્ધ્વ શાખા નિચિ, નાશિ અનાશી કુંઠ;
વેદપાન, બાણેન એ, વૃક્ષ વેદવિદ તેહ. ૧

અધ શાખા જડ ઉરધ તર, અમિનાશી અસ્વત્ય;

જે પત્ર એ બનઇ, સો બને સખ અર્થ. ૧

* ૧ મૂળ ઊર્ધ્વે શાખા નીચે, (વળી) નાશરહિત કુંઠવાય છે,
જેને કુંઠો [વેદના] તે પત્ર છે (એવા) અશ્વત્યને [સંસારવૃક્ષને]
જે બાણે [વિદ્યા] તેજ વેદ બાણનારો.

અધશ્વોર્ધ્વે પ્રમૃતાસ્તસ્ય શાલ્વા ગુણપ્રવૃદ્ધા વિષયપ્રવાલાઃ ।

અધશ્ચ મૂળાન્યનુસંતતાનિ કર્માનુબંધીનિ મનુષ્યલોકે ॥ ૨ ॥

ઊર્ધ્વે નિચે વિસ્તરિ એનિ ડાળો, વધ્યા ગુણોથી વિષયપ્રવાલો;

નીચે ઉર્ધ્વે મૂલ પ્રવિષ્ટ છે રે, આ લોકમાં કર્મ બંધોન મેરે. ૨

ગુન સાચી શાખા ખડી, બિખવા પડવા ભાય;

જડ ફેલી કરમ બંધ તે, મનુષ્ય લોકમાં આય. ૨

† ૨ તેની શાખા (શત્વાદિ) ગુણ વધી જઈ કાલેલી (તે) વિષય
[મનસાદિ] રૂપ પદ્ધતિ છે જેને એવા (તે) નીચે તે ઉર્ધ્વે
પ્રસારી રહિયો છે; નીચેનાં મુખિયાં અખંડિત પેરી ગયલાં
એવાં (વળી) કર્મકળે બાંધેલાં એવાં છે મનુષ્યલોકમાં.

ન રૂપમસ્યેહ તથોપલબ્યતેનાંતો નન્નાદિર્ન ચ સંપ્રતિષ્ઠા ।

અશ્વત્થમેનં સૂવિસ્તૃમૂલ મસંગશસ્ત્રેણ દ્વદેન ઠિત્વા ॥ ૩ ॥

એનું અહીં રૂપ નહીં જણાય, આર્થતત્ત્વ સ્થિતિનું કળાય;

મલે તરે એ દહ છોજ માટે, અસંગશસ્ત્રે અહિ છેદિ ઘાટે. ૩

આદિ આંત નહિ બનિયે, યાન રૂપ નહિ બાય;

દહ અસંગ હથિયાર લે, દુઃસહ મૂલ કહાય. ૩

† ૩ તેનું (રૂપનું) રૂપ અહીં દીસતું નથી, (તેને) યાન નથી, આદિ
નથી તે સ્થિતિ નથી. અતિવધી ગયેલાં મૂળ જેનાં એવાં એ
અશ્વત્થવૃક્ષને દૃઢ ત્યાગ રૂપી શસ્ત્રે છેદીને-

તતઃ પદં તત્પરિમાર્ગિતવ્યં યસ્મિન્ગતા ન નિવર્તતિ ભૂપઃ ।

તમેવ ચાદાં પુરુષં પ્રપચે યતઃ પ્રવૃત્તિઃ પ્રસૂતા પુરાણી ॥ ૪ ॥

બાણીજ લેવું પછિ તેજ ધામ, જેમાં ગયેલા નરેજ આમ;

જેથી થઇ આ પ્રવૃત્તિઃ પુરાણી, તે આદિને શાણું એમ બાણી. ૪

આહ કરે તા ઠોરકી, ફિર ન તાકો પાય;

આદિ પુરુષ સૃષ્ટી જાયે, તાકો સરન તૂં જાય. ૪

૪ પછી જેને વિષે ગયેલા પાછા ફરતા નથી તે પદને માર્ગે લાગવું
[હુંહું]. જેથી પુરાણી [જૂની] પ્રવૃત્તિ [સંસારમાયા] વિસ્તાર
પામી છે તે આદ્ય પુરુષને સરણે જવું.

* છપાતમા, અંતરાતમા એવડી બંધા ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપ પરમાત્મા છે તે તે
સંસારનું મૂળ છે માટે મૂળ ઊર્ધ્વે તે શાખા કડીના ઉપધિરૂપ હિરણ્યગર્ભાદિ
તે નીચે સંસાર મંડાઈને પાછા જાયને પામે છે માટે નાશવંત છે તે વારંવાર
ઉત્પત્તિ લય થયાં કરે છે તેથી નાશરહિત.

† ઉપલી શાખાએ ઢિંગ શરીરવાળા હિરણ્યગર્ભાદિ દેવતા સર્વે; નીચેલોએ
કર્મબંધને પીડાતા મનુષ્ય; અને છેક નીચેલી તે પશુવાદિ, સ્થાવર જીવ.

† પરમેશ્વર કેટલા વેગળો છે, સંસાર કેટલા વિસ્તારવાળો છે, એ વિષે
છવ અભણ રહી કર્મબંધને જન્માંતર કઈંજ કરે છે. તેણે જન્માંતરના દુઃખથી
હૂંટવાને, ફરી સંસારમાં ન આવડું પડે તેથી પરમ મતિને પામવાને શું કરવું? સંસારવૃક્ષને
છેદી નાખવો પણ એ છેલ્લો કશ્ચિ છે માટે દૃઢ એટલે વિવેકબ-
ળવાળું, અસંગ એટલે ધર્મઅધર્મકામ એ કે ત્રણ ઇચ્છા તેનાં ત્યાગ એરૂપી
કે શસ્ત્ર તેણે છેદવું. તત્વના વિજ્ઞાનવિના મોહ નથી; તત્વજ્ઞાન તે વૈરાગ્યવિના
નથી તે વૈરાગ્ય તે ત્યાગવિના નથી માટે ત્યાગબુદ્ધિ રાખવી.

નિર્માનમોહાજિતસંગદોષા અધ્યાત્મનિત્યા વિનિવૃત્તકામાઃ ।
દ્વૈવિમુક્તાઃ સુખદુઃસ્વમજેર્ગચ્છંડમૂઢાઃ પદમવ્યયંતત્ ॥ ૧ ॥

અમદ ને દુઃખ સુખેન મુક્ત, અધ્યાત્મ ને કામચક્રી વિમુક્ત;
નિર્માન મોહી, જિત સંગ ને દોષો, પામે અનાશી પદનેજ તેઓ. ૫

કામ સંગ અર મોહ તને, અધ્યાત્મગત હોય;
સુખ દુઃખ તજિ તારકાસહે, અગ્નિનાસિ એ કોય. ૫

૫ માન મોહ વિનાના, સંઘોષ જિતેલા, આત્માવિદ્યાની નિષ્કાવાળા,
કામનાથી નિરુત્તિ થયેલા, સુખદુઃખ (એ) સંજ્ઞાના દ્રવ્યથી છટા
થયેલા, અવિદ્યારહિત તેઓ તે અવ્યયપદને પામે છે.

ન તદ્વાસયતે સૂર્યો ન ગણાંકો ન પાવકઃ ।

યદ્રત્વા ન નિવર્તતે તદ્વામ પરમં મમ ॥ ૬ ॥

સૂર્ય ચંદ્ર અગ્ની નહીં, તેને કરે પ્રકાશ;
ન્યાં દેર ફરિ આવે નહિ, તેજ ધામ મુજ ખાસ. ૬

પાવક રણિ અર ચંદ્રમા, તારાં કરે ન પ્રકાસ;
શીર ન તારો પાછકે, યો દે મેરે ખાસ. ૬

૬ તે પદને સૂર્ય પ્રકાશત કરતો નથી, નથી ચંદ્ર કરતો કે નથી અગ્નિ
કરતો; ન્યાં ગયે પાછા ફરતા નથી તે મારું પરમ (ઉત્કૃષ્ટ)
ધામ છે.

મમૈવાંશો જીવલોકે જીવમૂતઃ સનાતનઃ ।

મનઃપથાનીન્દ્રિયાણિ પ્રકૃતિસ્થાનિ કર્ષતિ ॥ ૭ ॥

મુજ અંશ થી જીવ નિત, ઈન્દ્રિય મનને સાર;
પ્રકૃતિ થકી, આ લોકમાં, ખેંચે છે નિરધાર. ૭

જીવ લોકમાં જીવ જો, અગ્નિનારી મોં રૂપ;
મન હી ઈન્દ્રિય પંચકો, ઝારે પ્રકૃતિ કે ભૂપ. ૭

૭ મારેજ અંશ જીવલોકમાં પ્રાણધારણ કરી, સનાતન (તે) પ્ર-
કૃતિસ્થાને [કાન આંખ આદિ કેકણે] રહેલી એવી, મન
શાક્ષી છે જોને એવી ઈન્દ્રિયાને ખેંચે છે.

ઘરીરં યદવાપ્નોતિ યજ્ઞાન્યુત્ક્રામર્તાશ્વરઃ ।

મૃદ્ધૈત્વૈત્તાનિ સંયાતિ વાયુર્ગધાનિવાશયાત્ ॥ ૮ ॥

પામે જીવ શરીરને, મૂકે, ન્યારે તેમ;
લે ઈન્દ્રીયો જીવ, વા, ગં ધસ્થલથી જેમ. ૮

જો શરીર પાવત તથા, ઉત્ક્રામત યદ જીવ;
લે સખ દનકો જતદે, વાયુ ગધે કે નીવ. ૮

૮ દેહોન્દ્રિયનો સ્વામી જીવ એક શરીરને છોડી બીજા શરીરને પામે
છે (ત્યારે તે પોતાની સાથે) એને (ઈન્દ્રિયાને) લેઈને આવે
છે, જેમ વાયુ પુણ્યમાંથી મુગધને તેમ.

શ્રોત્રં ચક્ષુઃ સ્પર્શનં ચ રસનં પ્રાણમેવ ચ ।

અધિષ્ઠાય મનશ્ચાયં વિષયાનુપસેવતે ॥ ૯ ॥

કાન આંખ ને ચામડી, જીભ, નાક, મન જેહ;
કરિ આશ્રય તે સર્વનો, વિષય ભોગવે એહ. ૯

શ્રવણ નયન નાસિકાત્વક, ઝારે હિ રસના જાન;
મન સખકે ગહિ સંઘે, લેત જીવ બિખ્યાન. ૯

૯ કાન, આંખ, ત્વચા, જીભ, નાક એને વળી મનને આશ્રય કરી
એ [જીવ] વિષયને [શબ્દદાદને] સેવે છે.

ઉત્ક્રામંતં સ્થિતં વાપિ મુંજાનં વા ગુણાન્વિતમ્ ।

વિમૂઢા નાનુપશ્યંતિ પશ્યંતિ જ્ઞાનચક્ષુઃ ॥ ૧૦ ॥

જાત, રહે ન ભોગવે, વલિ છે એ ગુણ જુક્ત;
દષ્ટે એને મૂઢ નહિ, દષ્ટે જ્ઞાની યુક્ત. ૧૦

ઈન્દ્રિયત નિકસત કરત, સખ બિખ્યાનકો ભોગ;
મૂઢ જીવકો જન લખે, લખે સુ આની ભોગ. ૧૦

૧૦ દેહાંતર કરનાર વા દેહમાંજ સ્થિત વા જીવ્યુક્ત વા વિષયભોગી
જીવને મૂઢબુદ્ધિ (પુરુષ) તે નથી જોતા, જ્ઞાનાદૃષ્ટિવાળ તે
જોય છે.

યતંતો યોગિનશ્ચૈનં પશ્યંત્યાત્મન્યવસ્થિતમ્ ।

યતંતોપ્યકૃતાત્માનો નૈનં પશ્યંત્યચેતસઃ ॥ ૧૧ ॥

દષ્ટે એને નિજ વિશે, યોગી ઉદ્યોગીન;
મંદ મૂઢ દષ્ટે નહીં, કરતાં પણ તજવીન. ૧૧

જોગેશ્વર યદ જતન ક્રિયે, દેખતદે હિય માંહિ;
મૂઢ જતન ન કરતદે, જીવકે દેખત નાહિ. ૧૧

૧૧ યતન કરતા યોગીઓ પોતામાં રહેલા જીવને જોય છે; અશુદ્ધચિત્ત
(ને) વિવેક શૂન્ય (તે) યતન કરતા છે તે પણ નથી જોઈ શકતા.

યદાદિત્યગતં તેજો જગદ્રાસયતેઽશ્વિલમ્ ।

યજ્ઞદ્રંમાસિ યજ્ઞમૌ તત્તેજો વિદ્ધિ મામકમ્ ॥ ૧૨ ॥

પ્રકાશેષ સૌ જગતને, સૂર્યતેજ પણ જેહ;
ચંદ્રાગ્નીમાં જે વલી, જાણુ તેજ મુજ તેહ. ૧૨

તેજ જીવ આદિત્યમે લહે, ભાસત સખ સંસાર;
ચંદ્રમાજ અર અગ્નિમે, મેરે રૂપ નિરધાર. ૧૨

૧૨ આદિત્યમાં રહેલું જે તેજ અખિલ જગતને પ્રકાશ કરે છે,
જે ચંદ્રમાં જે અગ્નિમાં [છે] તે તેજ મારુંજ (છે એમ જાણુ.)

ગામાવિશ્ય ચ મૃતાનિ ધારયામ્યહમોજસા ।

પુણ્યામિ ત્રીપધીઃ સર્વાઃ સોમો મૂત્વા રસાત્મકઃ ॥ ૧૩ ॥

ધરૂં બળથી હું ભૂત સૌ, રહિ પૃથ્વીમાં જાણુ;
પોણું ઔષાધ સર્વ હું, ચંદ્ર બની રસવાન. ૧૩

ધારત હોં સખ જીવકો, કરકે ભૂમિ પ્રમેસ;
પોખત હોહી ઔષધી, વહેરસમેં સસિ ભેસ. ૧૩

૧૩ ભૂમિમાં પ્રવેશ કરી હું પ્રાણીઓને તેજબળે ધરી રાખું છું;
રસસ્વભાવવાળો ચંદ્ર થઈને સઘળી ઔષધીઓને પોણું છું.

અહં વૈશ્વાનરો મૂત્વા પ્રાણિનાં દેહમાશ્રિતઃ ।

પ્રાણાપાનસમાયુક્તઃ પચામ્યન્નં ચતુર્વિધમ્ ॥ ૧૪ ॥

ચાર અન્ન પકવૂંજ છું, પ્રાણુ અપાન સહીત;
થેને જડરાગ્નીજ હું, પ્રાણુ દેહ આશ્રિત. ૧૪

હોં હી જડર અગ્નિ હોં, સખ દેહનમેં આય;
પ્રાણુ અપાન સહાય સોં, ડારત અન્ન પચાય. ૧૪

૧૪ હું પ્રાણીના દેહને આશ્રિત એવો વૈશ્વાનર (જડરાગ્નિ) થઈ
પ્રાણુ અપાન (એ વાયુ) સાથે મળી [પ્રતીક થઈ] ચાર પ્રકારનું
(ચાવેલું, ચાઉં, ચૂસેલું, પીધેલું) અન્ન પચાડું છું.

સર્વસ્યચાહંહૃદિસન્નિવિષ્ટો મત્તઃસ્મૃતિર્જાનમપોહનં ચ ।

વેદૈશ્ચ સર્વૈરહેમવ વેદો વેદાંતકૃદેવવિદેવ ચાહમ્ ॥ ૧૫ ॥

હું હું અધાના હૃદયો વિશેષ, હુંથી સ્મૃતી જ્ઞાન થઇ ટળેજ;
હું વેદ હું સૌ નિગમેજ સાર, વેદાંત કૃત્વેદજ જાણનાર. ૧૫

સખકે હિયમે હોં રહોં, સખહી આન બિચાર;
ખેદ સખે મોકોં કહે, મેં તિનકોં કરનાર. ૧૫

*૧૫ વળી સર્વના હૃદયમાં પ્રવેશાધિષ્ઠા (એવો) હું (હું) મારાચક્રા
સ્મૃતિ, જ્ઞાન ને વિસ્મરણ (છે); સર્વે વેદોએ કરી જાણવા
યોગ્ય હુંજ, વેદાંતબોધક, વેદવેત્તા પણ હુંજ.

દ્વાવિમૌ પુરુષૌ લોકે ક્ષરશ્ચાક્ષર એવ ચ ।

ક્ષરઃ સર્વાણિ ભૂતાનિ કૂટસ્થોઽક્ષર ઉચ્યતે ॥ ૧૬ ॥

આ બે પુરુષજ લોકમાં, ક્ષર અક્ષર કહેવાય;
કહે અક્ષર કૂટસ્થને, ક્ષર સૌ ભૂત વદાય. ૧૬

લોક માંજ હો પુરુષદે, છર અચ્છર હો બાય;
છર શરીરકોં જડતદે, અચ્છર જીવ ગનાય. ૧૬

૧૬ લોકમાં [વ્યવહારમાં] ક્ષર ને અક્ષર એ બે પુરુષ-ક્ષર તે સર્વે
ભૂત [સ્થાવરજંગમ નાશવંત] (અને) અક્ષર (તે) નિર્વિકાર
[માયાશક્તિસ્વરૂપ-અતદ્વાયી] કહિયે.

ઉત્તમઃ પુરુષસ્ત્યયઃ પરમાત્મેત્યુદાહૃતઃ ।

યો લોકત્રયમાવિશ્ય વિભર્ત્યવ્યય ઈશ્વરઃ ॥ ૧૭ ॥

પુરુષ અન્ય અવ્યય ઉતમ, પરમાત્મા પરમેશ;
પાળે જે ત્રણ લોકને, તેમાં કરી પ્રવેશ. ૧૭

પુરુષોત્તમ જે આરદે, પરમાતમ કો બેસ;
ત્રીન લોક જે ધરતદે, કરિકે નિજ પરમેસ. ૧૭

૧૭ (એ બેધકી વેગળો) બીજે ઉત્તમ પુરુષ તે પરમાત્મા (એ નામે)
ખાલાયો (છે)-જે અવ્યય ઈશ્વર, પ્રવેશ કરીને ત્રણે લોકને
ધારણ પોષણ કરે છે.

યસ્માત્ક્ષરમતીતોઽહમક્ષરાદપિ ચોત્તમઃ ।

અતોઽસ્મિ લોકે વેદે ચ પ્રથિતઃ પુરુષોત્તમઃ ॥ ૧૮ ॥

ઉલ્લંઘ્યો ક્ષરને વળી, અક્ષરથી ઉત્તમ;
લોક વેદમાં તેયિ હું, પ્રસિદ્ધ પુરુષોત્તમ. ૧૮

છર અચ્છર તેં હોં પરે, સખ તેં હી અધિક્રમ;
જાતેં ખેદર લોકમેં, પુરુષોત્તમ મેં નામ. ૧૮

૧૮ એ માટે હું ક્ષરથી વેગળો, અક્ષરથી પણ (એવો) ઉત્તમ (હું).
વળી એ કારણે લોકમાં વેદમાં પ્રખ્યાત (એવો) પુરુષોત્તમ હું.

યો મામેવમસંમૂઢો જાનાતિ પુરુષોત્તમમ્ ।

સ સર્વવિદ્વજ્જાતિ માં સર્વમાવેન મારત ॥ ૧૯ ॥

પુરુષોત્તમ યુજનેજ ધમિ, અમૂઢ જાણે જેઠ;
સર્વ ભાવથી મૂળને, ભજે સર્વ વિદ તેઠ. ૧૯

અર્જુન મોકોં જે ભજત, તેજ જાન સુજન;
જેકાઈ મોકોં નહિં ભજત, તે સખમૂરખ માન. ૧૯

૧૯ જે વિવેકી (મોહરહિત-નિશ્ચિતમતિ) અને એ પ્રકારે પુરુષોત્તમ
જાણે છે તે હે ભારત! સર્વે જાણતા (હોઈને) [સર્વે ભાવે સર્વજ
એક આત્મભાવ] અને જાણે છે.

इति गुह्यतमं ब्राह्ममिदमुक्तं मयाऽनघ ।

एतद्ब्रुव ब्रुहिमान् स्यात्कृतकृत्यश्च भारत ॥ ૨૦ ॥

કયું અનઘ, મેં શાસ્ત્ર આ, ગુપ્ત અતી નિરધાર;
થાય જાણિ એ બુદ્ધિમત, કૃતકૃત્ય પણ સાર. ૨૦

કહી બાત ગયન જુ દે, સોં તોકોં કલિ દીન;
પારથ જે જાનત વદ, તેજ બુદ્ધિ પ્રપીન. ૨૦

૨૦ એ પ્રકારે અત્યંત ગુપ્ત આ હે નિષ્પાપ! મેં કહ્યું. હે ભારત!
એ જાણીને બુદ્ધિમાન [જ્ઞાનવાન] થાય, વળી કૃતકૃત્ય [પણી
બીજી] સ્વવાનું કંઈ પણ ન રહ્યું જોને એવો.]

इति श्रीमद् ભગવદ્ગીતા ઉપનિષદ્માં બ્રહ્મવિદ્યા વિષે
યોગશાસ્ત્ર સંબંધી શ્રીકૃષ્ણાર્જુનના સંવાદમાં પુરુષોત્તમ
યોગ નામનો પદરમો અધ્યાય ॥ ૧૫ ॥

અધ્યાય ૧૬ મો.

શ્રીમદ્ભગવાનુવાચ ॥

અમયં સત્ત્વસંશુદ્ધિર્જાનયોગવ્યવસ્થિતઃ ।

દાનં દમશ્ચ યજ્ઞશ્ચ સ્વાધ્યાયસ્તપ આર્જવમ્ ॥ ૧ ॥

અભય ચિત્ત શુદ્ધી વળી, જ્ઞાનયોગમાં સ્થિતિ;
યજ્ઞ દાન દમ સરળતા, પ્રહયજ્ઞ તપરીતિ. ૧

અભય સત્વકી શુદ્ધતા, યજ્ઞ બેગ દૃઢહોય;
દાન જગ્ય તમ પાઠ પુનિ, તપ આરદિ સર જોય. ૧

૧ અભય [કંઈથી ભય ન પામવું], અંતઃકરણની નિર્મળતા [કપટ
નૂઠ ન રાખવું], જ્ઞાનકર્મનું વિચારણું, દાન, દમ, યજ્ઞાદિક
સત્કર્મ, સ્વાધ્યાય, તપ, સરળતા.-

अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शान्तिरपैशुनम् ।

दया भूतेष्वलोलुप्त्वं मार्दवं ह्रीरचापलम् ॥ ૨ ॥

ત્યાગ અહિંસા શાંતિ સત, અરીસ અચ્ચાડિ સેજ;
અચપલતા મૃદુતા લજ્જ, અલોભ કૃપા ભૂતેજ. ૨

અન હિંસા આર સતમય, રહે ક્રોધ બિન નીત;
દાન શાંતિ બહુ બિધાયર, દોષ ન આને ચીત. ૨

૨ અહિંસા [છવમાત્રને પીડા ન કરવી તે], સત્ય, અક્રોધ, ત્યાગ,
શાંતિ, ક્રોધનું છિદ્ર પ્રગટ ન પાડવું, પ્રાણીમાત્ર ઉપર દયા,
લાલચપણું ન રાખવું, સ્ત્રીચ્છતા, અકાંક્ષજનન, અચળવૃત્તિ ન
રાખવી.

तेजः क्षमा धृतिः शौचमद्रोहो नातिमानिता ।

मवति संपदं दैवीमभिजातस्य भारत ॥ ૩ ॥

અમાનિતા અદ્રોહ ધૃતિ, ક્ષમા તેજ શુચયોગ;
થાયછ તેન હોય જે, સંપદ દૈવી જોગ. ૩

તેજક્ષમા શુચી ધીરજ, તજે દ્રોહ અભિમાન;
દેવ સંપદા જિન લહે, તામે તે યુન જાન. ૩

૩ તેજ, શક્તિ, દૈવશક્તિ, શુચિ, અદ્રોહ [કપટ ઇર્ષ્યા-દ્વેષ નહિ તે], મોહાદિના અભાવ-[એ ઇચ્છીસ પ્રકારની] દેવીસંપત્ [દેવસ્વભાવ] હે ભારત ! સાતીમાં જેઠું કલ્યાણ થવાનું તેને થાય છે.

દંભો દર્પોઽભિમાનશ્ચ ક્રોધઃ પારુષ્યમેવ ચ ।

અજ્ઞાનં चाभिजातस्य पार्थ संपदमासुरीम् ॥ ૪ ॥

દંભ દર્પ અભિમાન રિસ, ક્રોરતા અજ્ઞાન;
પારુષ્ય તેને હોય જે, અસુરી સંપતવાન. ૪

દંભ દર્પ અગ્યાન રિસ, અભિમાનનું ક્રોર;
જ્યા મેં એને ગુન રહે, અસુર સંપદા ધાર. ૪

૪ દંભ [ધર્મવ્યગ્ર દાખવવો] દર્પ [મોહાદિ] અભિમાન, ક્રોધ, ક્રોર ભાવણ, અવિવેકથી ઉપજેલું જ્ઞાન; (એ) આસુરી સંપત્ હે પાર્થ ! એનાં જુદાં જુદાં તેને [અકલ્યાણ થવાનું તેને] થાય છે.

દેવી સંપદ્વિમોક્ષાય નિવંધાયાસુરી મતા ।

મા શુચઃ સંપદં દૈવીમભિજાતોસિ પાંડવ ॥ ૫ ॥

બંધનાર્થ અસુરી કંઠી, દેવી તો ભોક્ષાર્થ;
દેવિ અર્થ ઝરન્મેયોહ તું, શોભા કરિશ નહિ પાર્થ. ૫

દેવી સંપદા તે મુગત, બહુ સુઆસુર જેવ;
જે ચિત અર્થનું ક્યો બયો, દેવિ સંપદા હોય. ૫

૫ દેવી સંપત્ ભોક્ષકારણે (ને) આસુરી બંધન કારણે માની (છે મેં) હે પાંડવ ! શોક આ કર. દેવી સંપત્ તું પામ્યો છે [એને માટે તું ઝરન્મેયોહ છે.]

દ્વૌ ભૂતસર્ગો લોકેઽસ્મિન્દૈવ આસુર એવ ચ ।

દૈવો વિસ્તરજઃ પ્રોક્ત આસુરં પાર્થ મે શૃણુ ॥ ૬ ॥

બેજ સૃષ્ટિ આ લોકમાં, દેવિ આસુરી સાર;
કહિ દેવી વિસ્તારથી, આસુરિ મુજથી ધાર. ૬

ભૂત સરગ હો લોકમેં, દૈવહિ આસુર કાન;
દૈવ કપો બિસ્તર રિયે, આસુર કહું લે ચીન. ૬

૬ આ લોકમાં દેવની ને અસુરની બે પ્રકારની ભૂત સૃષ્ટિ (તેમાં) દેવસંબંધી વિસ્તારે કહ્યું; હે પાર્થ આસુરસંબંધી મારાથી સાંભળ.

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च जना न विदुरासुराः ।

न शौचं नापि चाचारो न सत्यं तेषु विद्यते ॥ ૭ ॥

આસુરિજન જાણે નહિ, પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ નિરધાર;
વસિ તેઓમાં હોય નહિ, શૈચ સત્ય આચાર. ૭

અભિધી ઔર જગતકી, આસુર જનત નહિ;
સત સાચ આચાર શુભ, નહિદેશુન તિન માંહિ. ૭

૭ અસુરજન પ્રવૃત્તિ [ધર્મમાં] ને નિવૃત્તિ [અધર્મથી] (તે) નથી જાણતા; તેઓમાં નહિ શૈચ-પવિત્રતા ને આચાર પણ નહિ, સત્ય નથી હોતું.

असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरम् ।

अपरस्परसंभूतं किमन्यत्कामहेतुकम् ॥ ૮ ॥

વદે અનીશ્વર તે જગત, મૈથુનથી થાનારા
સત્ય પ્રતિષ્ઠા વિણ વલી, કામહેતુમત સાર. ૮

એક પુરાન ઇશ્વર હિયે, નાહી માનત મૂઠ;

મૈથુન તે સંસાર યહ, કામ ક્રોધ યહ મૂઠ. ૮

૮ તેઓ બોલે છે (કે) જગત મૂઠું, ધર્માધર્મની વ્યવસ્થારહિત, કર્તી સ્થાપક ઇશ્વર વિનાનું [ચિત્ અચિત્થી નહિ પણ] સ્ત્રીપુરુષને સંબંધે થયેલું, કામ હેતુ એકું [વિષયભોગને માટે] (છે), બીજું શું કારણ?

एतां दृष्टिमवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ।

प्रभवत्युप्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः ॥ ૯ ॥

આશ્રી એ મત બ્રષ્ટ જે, જગત્તરિ અલ્પબુદ્ધિ સાર;
જગ ક્ષયાર્થ તે થાયછે, ઉગ્ર કર્મ કરનાર. ૯

અલ્પ બુદ્ધિ હે નષ્ટ જે, યહી દૃષ્ટિ ગહિ લેત;
હિંસા જુત કરમન કરે, રિપુ જગ છય કે હેત. ૯

૯ એ દૃષ્ટિનો આશ્રય કરી (તે) આત્માને ન માનનારા અલ્પબુદ્ધિના [વિષયાસક્ત], ઉગ્ર [કર્મ] કરનારા જગતના ઘેરી (રૂપે) [જગતના] નાશકારણે ઉત્પન્ન થાયછે.

काममाश्रित्य दुष्पूरं दंभमानमदान्विताः ।

मोहादृहीत्वाऽसद्ग्राहान्प्रवर्त्ततेऽशुचिप्रताः ॥ ૧૦ ॥

નિશ્ચય અશુભ કરિ મોહધિ, આશ્રિ કામ દુષ્પૂર;
પર્તે અશુચ પૃતીજ તે, દંભિ માનિ મદ્પૂર. ૧૦

જે મેં પાયો અગિલહી, ઔર મનોરથ નીત;
દુર્બુદ્ધિ તરે ન મોહતે, અશુચી રહે પ્રતીત. ૧૦

૧૦ પૂર્ણ ન થાય એવા કામનો આશ્રય કરી દંભ-માન-મદ્બુક્ત, અપવિત્ર વ્રત શપ્થવાવાળા (તે) અવિવેકે અશુભનિશ્ચય ધરી લેઈ પ્રવર્તે છે.

चिंतामपरिमेयां च प्रलयांतामुपाश्रिताः ।

कामोपभोगपरमा एतावदिति निश्चिताः ॥ ૧૧ ॥

મરાણ લગી તે રેહછે, ચિંતાગ્રસ્ત અપાર,
કામ ભોગ પુરુષાર્થ છે, નિશ્ચય ઇમ કરનાર. ૧૧

જ્યાકોં કમ્બુ પ્રમાન હો, તે ચિત તામે લીન;
કામ ક્રોધ અતિ હે બોલો, નિશ્ચય માનય લીન. ૧૧

૧૧ પારવિનાની (પણ) મરણવિષે અંત આવે (એવા) ચિંતાને ધરી રાખેલી એવા, વિષયના ભોગ પ્રિય જેને એવા, એજ પુરુષાર્થ એ નિશ્ચયવાળા (તે)-

आशापाशशतैर्वद्धाः कामक्रोधपरायणाः ।

ईहंते कामभोगार्थमन्यायेनार्थसंचयान् ॥ ૧૨ ॥

બંધ શતાશા જાળથી, કામ ક્રોધ આશ્રીત,
ભોગ અર્થ ઇચ્છેછ તં, અનીતિએ પાણ વીત. ૧૨

આશા પાશન તે બંધે, કામ ક્રોધ ચિત આહ;
જો ધન બસ અન્યાય કરે, કામહિ ભોગ નિવાહ. ૧૨

૧૨ શેંકડા આશાપાશે બંધાયેલા, કામક્રોધમાં પૂરા (તે) કામના ભોગને માટે અન્યાયે દ્રવ્યસંગ્રહને ઇચ્છેછ.

इदमद्य मया लब्धमिमं प्राप्ये मनोरथम् ।

इदमस्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्वनम् ॥ ૧૩ ॥

આજ મલી આ વસ્તુ, આ મેળવીશ પ્રિય કાળ,
ધન મારું આ છેજ, આ થશે ફરિ તત્કાલ. ૧૩

મન બાંધિત મેયહ લલો, બિહિ હોં આહત આહિં;

યહ ધન મેરે પેં જુ રયો, જુરહે આસહર માહિ. ૧૩

૧૩ આ આન મેં મેળ્યું, આ મનોરથને હું પામીશ, આ ધન છે, આ પણ વળી મારું થશે,-

અસી મયા હતઃ શત્રુર્હનિષ્યે ચાપરાનાપિ ।

ઈશ્વરોઽહમહં ભોગી સિદ્ધોઽહં બલવાન્મુક્તી ॥ ૧૪ ॥

મારયો મેં આ શત્રુ વલિ, મારિશ બીજા હુંજ,

સિદ્ધિ સુખી બળવાન હું, ઇશ્વર ભોગી છુંજ. ૧૪

યહ ભૈરી તો મૈ હન્યો, કરં ઔર કો અંત;

ઈશ્વર હોં ભોગી જુ હોં, સુખી સિદ્ધ અપવંત. ૧૪

૧૪ આ શત્રુને હણ્યો, વળી બીજાને પણ હણીશ, હું મોટો હું ભોગી, સિદ્ધ, બળવાન, સુખી,-

આદ્યોઽભિજનવાનસ્મિ કોન્યોઽસ્તિ સદૃશો મયા ।

યક્ષે દાસ્યામિ મોદિષ્ય ઇત્યજ્ઞાનવિમોહિતાઃ ॥ ૧૫ ॥

હું કુલીન, ધનિ હુંજ વલિ, મુજ સરખો કો છેહ,

દૈશ યજ્ઞમાં, યૈશ ખુશિ, ઇમિ અવિવેકી તેહ. ૧૫

મૈં હોં ધનિક કુલીન હોં, ઔર ન મોર સમાન;

જગ્મે દેવ દૈવહિ તરો, મોહ તને અગ્યાન. ૧૫

૧૫ ધનસંપન્ન, પરિવારવાળો છું, મારાસરખો બીજો કોણ છે. યજ્ઞ કરીશ, દાન કરીશ, હરખાઈશ. એમ અજ્ઞાને મોહિત થઈ રહેલા (તે)-

અનેકચિત્તવિખાંતા મોહજાલસમાવૃતાઃ ।

પ્રસક્તાઃ કામભોગેષુ પતંતિ નરકેઽનુચૌ ॥ ૧૬ ॥

ખાંત ખની બહુ ચિત્તથી, મોહ જાળે આવૃત,

પડે દુઃખરૂપ નરકમાં. કામભોગમાં સજ્જત. ૧૬

ઉતકા મન અતિ બ્રમતદૈ, મોહ માંમ પરમીત;

પરત ધોર અતિ નરકમેં, કામ ભોગ કરી હેત. ૧૬

૧૬ અનેક ચિત્તે લમેલા, મોહજાળમાં વિરલાયલા, કામભોગમાં આસક્તિવાળા (તે) અશુચિના નરકમાં પડે છે.

આત્મસંભાવિતાઃ સ્તબ્ધા ધનમાનમદાન્વિતાઃ ।

યજંતે નામ યજૈસ્વે દંભેનાવિધિપૂર્વકમ્ ॥ ૧૭ ॥

તે અનબ્ર મનથી વડા, વિત્તમાનમદ યુક્ત,

યજે નામયજે કરી, અવિધિ દંભથી જુક્ત. ૧૭

નીત યડાઈ બહુ કરત, નવ તન ધન અભિમાન;

નામ માત્ર જગ્ય હિજજત, દંભી બીન બિધાન. ૧૭

૧૭ આપવડાઈ કરતારા, ન નમતા, ધન માનના મદવાળા તે દંભી કરીને નામમાત્ર યજ્ઞે અવિધિયે યજે છે.

અહંકારં બલં દર્પં કામં ક્રોધં ચ સંશ્રિતાઃ ।

મામાત્મપરદેહેષુ પ્રદિષ્ટતોઽધ્યસૂયકાઃ ॥ ૧૮ ॥

કામિ ક્રોધિ અહંકારિ બળિ, દર્પી નિંદક સાર,

તે, નિજ પર વપુમાંય, મુજ, છેજ દેશ કરનાર. ૧૮

અહંકાર બલદર્પ ઔ, કામ ક્રોધ ગહિ લેત;

દેખત નિજ પર દેહમેં, મોકો તો દુખ દેત. ૧૮

૬

૧૮ અહંકાર, બળ, દર્પ (ધર્મનું ઉલ્લાંઘન), કામ, ક્રોધ એને વળી રહેલા, પોતાના દેહમાં ને બીજાના દેહમાં (રહેલા) હું તે પ્રતિ મુજસું દેશ કરનારા નિંદક,-

તાનહં દિષતઃ કૂરાન્સંસારેષુ નરાધમાન ।

શિપામ્યજસ્રમશુભાનાસુરીષ્વેવ યોનિષુ ॥ ૧૯ ॥

અશૂભ દેષી કૂર તે, અધમોને નિરધાર,

અસુર યોનિમાં નિત્ય હું. નાખું આ સંસાર. ૧૯

મો દોષી અરૂ કૂર તે, પાપી અધમ નિહાર;

જગત આસુરી જો નિમે, તિને દેત હોં ડાર. ૧૯

૧૯ દેષી (સાધુના), કૂર, સંસારમાં અધમ, પાપી તેજાને હું આસુરી યોનિમાં નિરંતર નાખું છું.-

આસુરી યોનિમાપન્ના મૃદા જન્માનિ જન્માનિ ।

મામપ્રાપ્યૈવ કૌંતેય તતો યાંચધમાં ગતિમ્ ॥ ૨૦ ॥

જન્મ જન્મમાં મૃદ તે, અસુર યોનિને પ્રાપ,

પામે છે પછિ નીચ ગતિ, ધૈ મુજને અપ્રાપ. ૨૦

જન્મ જન્મમેં મૃદ તે, હોતજુ આસુર આપ;

મોકો તે પાવત નદિ, પરત અધમ ગતિ પાપ. ૨૦

૨૦ હે કુંતીપુત્ર! આસુરી યોનિને પ્રાપ્તિ મૃદ જન્મોત્તન્મ મને ન પામીને પછિ અધમ ગતિને પામે છે.

ત્રિવિધં નરકસ્યેદં દ્વારં નાશનમાત્મનઃ ।

કામઃ ક્રોધસ્તથા લોભસ્તસ્માદેતત્ત્રયં ચજેત્ ॥ ૨૧ ॥

કામ ક્રોધ ને લોભ એ, નરક તણાં ત્રણ દાર,

નાશક આત્મતાણજ, એ, તજવા ત્રણ નિરધાર. ૨૧

નરક દાર બિધિ તીનદૈ, દેત આપકો નાસ;

કામ ક્રોધ ઔર લોભ પુનિ, ઇતછાંટે સુખગાસ. ૨૧

૨૧ ત્રણ પ્રકારનું નરકનું આ દાર પોતાનો નાશ કરનારું (છે)- કામ, ક્રોધ ને લોભ; મરિ એ ત્રણનો ત્યાગ કરવો.

एतैर्विमुक्तः कौंतेय तमोद्वारैस्त्रिभिर्नरैः ।

आचरत्यात्मनः श्रेयस्ततो याति परां गतिम् ॥ ૨૨ ॥

એ ત્રણ તમ દારો થકી, મુક્ત ખની, નિજ શ્રેય,

આચરેછ નર, પરગતી, પામે પછિ કૌંતેય. ૨૨

તીન દાર જે નરકકે, તિન તેં છૂટે ન કોય;

જતન કરે કલ્યાણકે, તજાડિ પરમ ગતિ હોય. ૨૨

૨૨ હે કુંતીપુત્ર! એ ત્રણે નરકના દારથી છૂટેલા નર પોતાનું કલ્યાણ આચરે છે તથા ઉત્તમ ગતિને પામે છે.

यः शास्त्रविधिमुपसृज्य वर्तते कामकारतः ।

न स सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परां गतिम् ॥ ૨૩ ॥

મૂકી શાસ્ત્રવિધિ આચરે, કર્મ ઇછાથી જોહ,

પામે નહિ સુખસિદ્ધિ વલિ, નહિ પરગતી પાણું તેહ. ૨૩

શાસ્ત્ર બિધી છોડકે કરે, ક્રિયા કર્મ સળ કામ;

સિદ્ધિલહે નહિ પરમગતિ, નહિ સુખમેં બિશ્રામ. ૨૩

૨૩ જે શાસ્ત્રવિધિને ઉંચે મૂકી કામને આધીન થઈ યથેચ્છ વર્તે છે તે સિદ્ધિને નથી પામતો, સુખને નહિ ને ઉંચી ગતિને નહિ.

તસ્માન્નાહ્યં પ્રમાણં તે કાર્યાકાર્યવ્યવસ્થિતૌ ।

જાત્વા શાસ્ત્રવિધાનોકં કર્મ કર્તુમિહાર્હસિ ॥ ૨૪ ॥

માટે કાર્ય અકાર્યમાં, છે તુજ શાસ્ત્ર પ્રમાણ,

જાણી શાસ્ત્ર વિધિ કર્મ તું, કરવા યોગ્ય મુજાણ. ૨૪

તોકોં કાજ અકાજમે, તોકોં શાસ્ત્ર પ્રમાણ;

કરમ કરત જાનકે, તિનકોં બિધિ સુ બિધાન. ૨૪

૨૪ માટે કાર્યકાર્યની વ્યવસ્થામાં તારે શાસ્ત્રને પ્રમાણ રાખવું; અર્હાં [આ હોઈશો] શાસ્ત્ર વિધાને કહેલાં કર્મ જાણી (તે) કરવાને તું યોગ્ય છે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ઉપનીષદ્માં બ્રહ્મવિધાને વિધે
યોગશાસ્ત્ર સંપન્ની શ્રી કૃષ્ણાર્જુનસંવાદમાં દ્વિપાસુર
સંપદ વિભાગયોગ નામનો સોલસો અધ્યાય. ॥૨૫॥

અધ્યાય ૧૭ મો.

અર્જુન ઉવાચ ॥

યે શાસ્ત્રવિધિમુત્સૃજ્ય યજંતે શ્રદયાઽન્વિતાઃ ।

તેષાં નિષ્ઠા તુ કા રુષ્ણ સત્ત્વમાહો રજસ્તમઃ ॥ ૧ ॥

મૂકી શાસ્ત્રવિધિ કૃષ્ણ જે, યજેછ અધ્યાત્મજ,

સત્ય તથા રજ, તમ વિશે, નિષ્ઠા તેની શૂન. ૧

અદ્વા બિન જગ્યહી કરત, તર્જિ બેદનકી નીત;

સત રજ તમમે' કથિત કહી, કહિયે તિનકી રીત. ૧

૧ જેઓ શાસ્ત્રવિધિ છોડી અદ્વાપત યઈ યજે તે તેઓની નિષ્ઠા કેઈ કૃષ્ણ ? સાત્વિક કે રાજસી કે તામસી ?

શ્રીમદ્ભગવાનુવાચ ॥

ત્રિવિધા ભવતિ શ્રદ્ધા દેહિનાં સા સ્વભાવજા ।

સાત્વિકી રાજસી ચૈવ તામસી ચેતિ તાં શૃણુ ॥ ૨ ॥

સ્વાભાવિક ત્રણ હોય છે, અધ્ધા છવોનીજ,

સાત્વિકિ, રાજસિ, તામસી, શૃણુ તે મૂજ થકીજ. ૨

અદ્વા નરકકી તીન બિધ હો, તજી સહજ મુખાપ;

સાત્વિક રાજસ તામસી, સુનય તિનકે પાપ. ૨

૨ તે અદ્વા ત્રણ પ્રકારની દેહધારીને સ્વભાવથી [પૂર્વના સંસ્કારથી] થાયછે;—સાત્વિક રાજસી તામસી તે સાંભળ.

સત્વાનુરૂપા સર્વસ્ય શ્રદ્ધા ભવતિ ભારત ।

શ્રદ્ધામયોઽયં પુરુષો યો યચ્છદ્રઃ સ એવ સઃ ॥ ૩ ॥

સત્વ યુક્ત સૌની અધ્ધા, પુરૂષ અધ્ધામય જાણ,

જે, જે અધ્ધાચુક્ત, તે, છે તે અધ્ધાવાન. ૩

પરંપરાહિ જાનકે, અદ્ધા હોત સમાન;

અદ્ધામય પુરૂષદે, અદ્ધા તાહિ સમાન. ૩

૩ હે ભારત! અંતઃકરણના સત્ત્વના સરખી અદ્ધા સર્વને થાય છે. આ પુરૂષ અદ્ધામય (પણ) જે જેવી અદ્ધાનો તે તેવી અદ્ધા-ચુક્ત (જાણવો).

યજંતે સાત્વિકા દેવાન્યક્ષરક્ષાંસિ રાજસાઃ ।

પ્રેતાન્મૂતગણાંશ્વાન્યે યજંતે તામસા જનાઃ ॥ ૪ ॥

યજે દેવને સાત્વિકો, રાજસ, રાક્ષસ યક્ષ,

પ્રેત ભૂતને અન્ય વણિ, જે છે તામસ યક્ષ. ૪

દેવ સેવે સાત્વિકી, રાજસ રાક્ષસ યક્ષ;

ભૂત પ્રેત ગણ તે જગત, નર જૂ તામસ યક્ષ. ૪

૪ સાત્વિકજન દેવને યજેછ, રાજસ (તે) યક્ષ રાક્ષસને, તામસ (તે) ભૂતગણને.

અશાસ્ત્રવિહિતં ઘોરં તપ્યંતે યે તપો જનાઃ ।

દંમાહંકારસંપુક્તાઃ કામરાગબલાન્વિતાઃ ॥ ૫ ॥

અશાસ્ત્રીય ભયકારિ તપ, આચરેછ જન જેહ,

અહંકારિ દંભોજ ને, કામિ રાગિ બળિ તોહ. ૫

અશાસ્ત્રતા જે કરે, ન બેદ મત જે હોય;

બરે દંભ અહંકાર સો, કામ રાગ સખ ગોય. ૫

૫ દંભ અહંકારે યુક્ત, દિગ્ધા આસક્તિને આગ્રહે યુક્ત એવા જે જન શાસ્ત્રમાં ન કહેલું થોર તપ તપેછ—

કર્ષયંતઃ શરીરસ્થં મૂતગ્રામમચેતસઃ ।

માં ચૈવાંતઃશરીરસ્થં તાન્નિદ્વચાસુરિન્શ્વયાન્ ॥ ૬ ॥

કરતાં નિજ વપુભૂત કૃશ, મુજને પણ કૃશ સાર,

અવિવેકિ તેનેજ તું, અસુર નિશ્ચયી ધાર. ૬

પંચ ભૂત જે દેહમે, તિનકોં જેહક દેત;

દ્વિયમે મોકોં હનત, તે અસુર અચેત. ૬

૬ શરીરમાંનાં ઉદ્રિયસમૂહને શુષ્ક કરેછ (વળી) અંતઃકરણમાં રહેલો એવો જે હું તેને પણ (કૃષ કરેછ) તેઓને આસુરી નિશ્ચય-વાળા બાળ.

આહારસ્ત્વપિ સર્વસ્ય ત્રિવિધો મવતિ મિયઃ ।

યજ્ઞસ્તપસ્તથા દાનં તેષાં ભેદમિમં શૃણુ ॥ ૭ ॥

સર્વ તણો પ્રિય અહાર પણ, ત્રણ પ્રકાર અર્જુન,

તેમ યજ્ઞ, તપ, દાન, આ, બેદ તેમનો શૃણુ. ૭

તિન બાંતિ આહાર છહ, સપકોં રોચક હોય;

જગ્ય દાન તપ બેદ યહ, મોસોં સુન તું સોય. ૭

૭ આહાર [ખાવાના પદાર્થ] પણ સર્વને ત્રણ પ્રકારના ગમતા હોય છે. યજ્ઞ, તપ તથા દાન તેનો બેદ આ સાંભળ.

આયુઃ સત્ત્વબલોગ્યમુલ્લસ્રિતિવિવર્ધનાઃ ।

રસ્યાઃક્ષિપ્તઃસ્થિરાદદ્યા આહારાઃસાત્વિકપ્રિયાઃ ॥ ૮ ॥

આયુ, સત્વ, આરોગ્ય, બળ, સુખ પ્રીતીકર અહાર,

સ્નિગ્ધ હૃદય રસવાન સ્થિર, સાત્વિક પ્રિય નિરધાર. ૮

સુંદર થીર અતિ ચીકનોં, સાત્વિક પ્રિય આહાર;

આયુ સત્વ અંગ બલ, પ્રીત બલવન હાર. ૮

૮ આયુષ્ય, ઉત્સાહ, બળ, આરોગ્ય, સુખ, પ્રીતિ (એને) વધારનારા, રસવાળા, રસરૂપ અંશે સ્થિર રહેનારા, ચિકાસવાળા ભેવા-માંજ રૂચિ ઉપજે તેવા આહાર સાત્વિકજનને પ્રિય.

કદ્વલ્લલબાત્પુળ્ણતીક્ષ્ણસ્ત્રિદાહિનઃ ।

આહારા રાજસત્વેષ્ટા દુઃસ્વશોકામયપ્રદાઃ ॥ ૧ ॥

અન્ન, લપણુ, કદુ, ઉખણુ, અતિ, તીક્ષ્ણ રૂસ દાહકાર,
શોક રોગ કુખ દેહ એ, રાજસને પ્રિય આહાર. ૮

દાહક રૂખો ઉખણુ કદુ, તિછન ખાટે ખાર;
શોક રોગ કુખ દેહ, રાજસ યહ આહાર. ૮

૮ કડવા, ખાટા, ખારા, ઊના, તીખા, હુખા, દાહ કરનારા આહાર
રાજસજનને વહુબ, દુઃખ શોક રોગ દેનારા.

યાતયામં ગતરસં પુતિ પર્યુષિતં ચ યત્ ।

ઉચ્છિષ્ટમપિ ચામેષ્યં ભોજનં તામસપ્રિયમ્ ॥ ૧૦ ॥

દુર્ગંધ યુક્ત પ્રહરગત, ગતરસ વાસી અન્ન,
એકું ને અપવિત્ર એ, તામસ પ્રિય ભોજન. ૧૦

ગાદી રંધે પહર ગયો, વાસો ઉદ્દેગ બસાય;
ગુટો અપવિત્ર ગુ વેદિ, ભોજન તામસ ખાય. ૧૦

૧૦ પ્રહર પછી નિરસ, દુર્ગંધિવાળું, વાસી, જમતાં વધેલું, અપવિત્ર
ભોજન [યજ્ઞમાં વિધિદ્ધ કે અભક્ષ્ય] તે તામસજનને પ્રિય

અફલાકાંક્ષિભિર્યજ્ઞો વિવિદ્દષ્ટો ય ઇજ્યતે ।

યદ્યપ્યમેવેતિ મનઃ મમાધાય સ સાત્વિકઃ ॥ ૧૧ ॥

યજ્ઞવો, ઇમ મન સ્થિર કરી, નિષ્કામીએ જેહ,
યજ્ઞય શાસ્ત્રે વિહિત તો, સાત્વિક યજ્ઞજ તેહ. ૧૧

વિધિ વિધાન સોંઘે કાંજિયે, છાંડ ફલનકી આસ;
સમધાન ધરિ દિયમે, સાત્વિક જગ્ય બિલાસ. ૧૧

૧૧ ફળની ઇચ્છા નહિ એવા જન શાસ્ત્રે દાખવેલો જે યજ્ઞ કરે,
યજ્ઞ કરવાજ એમ મનને સ્થિર કરીને, તે યજ્ઞ સાત્વિક.

અભિસંધાય તુ ફલં દંભાર્થમપિ ચૈવ યત્ ।

ઇજ્યતે ભરતશ્રેષ્ઠ તં યજ્ઞં વિદ્મિ રાજસમ્ ॥ ૧૨ ॥

ઉદેશી ફલનેજ, જે, ભરતવંશમાં મહાન,
દંભાર્થજ યજ્ઞય તો, રાજસ યજ્ઞજ જાણુ. ૧૨

કરિ કે ફલકી કામના, ઔર દંભ કે ભાય;
એસે જો જગ્યકી કરે, સો હે રાજ સદાય. ૧૨

૧૨ ફળને ધારીને વળી દંભને અર્થે પણ જે યજ્ઞ કરાય તે યજ્ઞને
રાજસ જાણુ ભરતશ્રેષ્ઠ !

વિધિહીનમસૃષ્ટાન્નં મંત્રહીનમદક્ષિણમ્ ।

શ્રદ્ધાવિરહિતં યજ્ઞં તામસં પરિચક્ષતે ॥ ૧૩ ॥

અન્ન મંત્ર વિધિહીન વળિ, દક્ષીણા વિણુ જેહ,
હોય શ્રદ્ધા વિણુ તેહને, તામસ યજ્ઞજ કેહ. ૧૩

બિન અન્ન બિન દક્ષિણા, બિન મંત્ર વિધિ હીન;
બિન શ્રદ્ધા જગ્યાદ કરે, સો તામસ હે લીન. ૧૩

૧૩ વિધિહીન, અન્નદાનવિનાનો, મંત્રહીન, દક્ષિણાવિનાનો [કે પછી
સક્રોધે આપણી એવો] શ્રદ્ધારહિત યજ્ઞ તેને તામસ કહિયે.

દેવદિગ્નગુપ્તપ્રાણપૂજનં શૌચમાર્જવમ્ ।

બ્રહ્મચર્યમહિંસા ચ શારિરં તપ ઇચ્ચતે ॥ ૧૪ ॥

દેવ દિગ્ન ગુરૂ પ્રાણતું, પૂજન વલિ બ્રહ્મચર્ય,
શૌચ અહિંસા નમ્રતા, શારિર તપ કહે વર્ધ. ૧૪

ગ્યાની ગુરૂ દિગ્ન દેવકો, પૂજને શુચિ મદુ હોય;
બ્રહ્મચર્ય હિંસા તરે, તપસી હૈ રૂપી હોય. ૧૪

૧૪ દેવ પ્રાણસુ ગુરૂ તત્ત્વવેદાનું પૂજન, શુચિ [સળાહ્યાન્યતર,
સંધાપણું. બ્રહ્મચર્ય [શાસ્ત્રમાં કલ્યાણમાણી સીસંગ,] અહિંસા
(એને) શરીરનું તપ કહિયે.

અનુદ્વેગકરં વાક્યં સત્યપ્રિવાહિતં ચ યત્ ।

સ્વાધ્યાયાધ્યાસનં ચૈવ વાહુમયં તપ ઇચ્ચતે ॥ ૧૫ ॥

અદ્વઃખકર હિતકારિ પ્રિય, વાક્યજ સત્ય વદાય,
વેદનું આધ્યાસ, એ, વાણીતપ કહેવાય. ૧૫

બાય ન કરે જો પ્રિય બચન, હિતકારી સંતબાય;
કરે એક આધ્યાસ યુતી, બાયક તપ વા બાય. ૧૫

૧૫ ઉદ્વેગ [ચિંતા બચા] ન કરે એવું, સત્ય, પ્રિય, હિતકર (એવું)
વાક્ય ને વેદાભ્યાસનું વ્યસન તે વાણીનું તપ કહિયે.

મનઃપ્રસાદઃ સૌમ્યત્વં મૌનમાત્મવિનિગ્રહઃ ।

માવસંગુદ્ધિરિચ્છેત્તત્ત્વો માનસમુચ્યતે ॥ ૧૬ ॥

મન નિર્મળ, અકૂરતા, મૌન આત્મવશ સાર,
અકપટતા, કહેવાય એ, માનસ તપ નિરધાર. ૧૬

મન પ્રસાદ ગુ સામ્યતા, મદુ બિદિ નિગ્રહ મૌન;
બાય શુદ્ધ યો કપટ હો, માનસ તપસી તેન. ૧૬

૧૬ ચિત્તની સ્વચ્છતા, અકૂરતા મૌન [અધ્યતન બોલવું] વિપયયકી
ઈન્દ્રિયોને પાછી ફેરવવી, વ્યવહારમાં નિષ્કપટ રહેવું એ તપ
માનસ કહિયે.

શ્રદ્ધયા પરયા તપં તપસ્તત્ત્રિવિધં નૈઃ ।

અફલાકાંક્ષિભિર્યુક્તેઃ સાત્વિકં પરિચક્ષતે ॥ ૧૭ ॥

અકામી યુક્ત નરે કરિ, તપ એ ત્રિવિધ કરાય,
શ્રદ્ધા પરમ વડેજ તો, સાત્વિક તપ કહેવાય. ૧૭

શ્રદ્ધા સોં જો નર તપ કરે, સો હૈ તીનો ભાત;
ફલ ઇચ્છા છોડ કરે, સોદિ સાત્વિક હોત. ૧૭

૧૭ ફલેચ્છારહિત, એકાગ્રચિત એવા નરોએ ઉત્કૃષ્ટ શ્રદ્ધાએ ત્રિવિધ
તપ તપ્તુ તે સાત્વિક કહિયે.

સત્કારમાનપૂજાર્થં તપો દંભેન ચૈવ યત્ ।

ક્રિયતે તદિહ પ્રોક્તં રાજસં ચલમધુવમ્ ॥ ૧૮ ॥

પૂજા સત્કારાર્થ વલિ, માન અર્થ તપ જેહ,
કરાય દંભે, ક્ષણિક અળ, રાજસ તપ કહે તેહ. ૧૮

પૂજા આદર માન સોં, ઔર દંભકે કાળ;
સો તપ રાજસ કરતહે, અચલ છનિક સમાળ. ૧૮

૧૮ સત્કાર માન પૂજા લેવાને અર્થે, વળી દંભે કરીને જે તપ કરાય
તેને આ લોકમાં અચળ ક્ષણિક (એવું) રાજસ તપ કહ્યું છે.

મૂઢપ્રાણાત્મનો યત્પીડયા ક્રિયતે તપઃ ।

પરસ્યોત્સાદનાર્થં વા તત્તામસમુદાહતમ્ ॥ ૧૯ ॥

મીઠી પિંડ પુરાયે, તપ ને પાર્થ કરાય,
પરના વિનાશ આટ વા, તામસ તપ કહેવાય. ૧૯

દેહકો દુઃખ દે મુકદે, હટ સોં ને તપ હોય;
પરકો કહ દેખાવદિ, તામસ તપ વહિ ભેય. ૧૯

૧૯ પુરાયે પોતાને પીડા કરી ને તપ કરવામાં આવે, વળી બીજાના
વિનાશને અર્થે પણ, તેને તામસ તપ કહ્યું છે.

દાતવ્યમિતિ યદાનં દીયતે નુપકારિણે ।

દેશે કાલે ચ પાત્રે ચ તદાનં સાત્વિકં સ્મૃતમ્ ॥૨૦॥

દેશ કાળ ને પાત્રમાં, અનુપકારિને જેહ,
દેવું, એમ અપાય છે, સાત્વિક દાનજ તોહ. ૨૦

દાન દે ઉપકાર બિન, પાત્ર બિપ્રકું દેખ;
દેસ કાળકાળ નિર્ણય, સાત્વિક દાન બિસેખ. ૨૦

૨૦ આપણને [એવી બુદ્ધિ] ને દાન અનુપકારીને [ઉપકાર પાછો
વાળી ન શકે કે ન માને તેવાને] અપાય પવિત્ર દેહાણે [તી-
થકેને] ધર્મકાળે [મદ્ય સંક્રમણે] સત્પાત્રને તે દાન સાત્વિક કહ્યું.

યત્તુ પ્રત્યુપકારાર્થં કલ્મસુદિવ્ય વા પનઃ ।

દીયતે ચ પરિક્ષિપ્તં તદાનં રાજસં સ્મૃતમ્ ॥૨૧॥

પ્રત્યુપકારાર્થેજ વા, ઉદ્દેશી ફળ જેહ,
અપાય ખેદ યુક્ત, તે રાજસ દાનજ કેહ. ૨૧

પાત્રે ને ઉપકારકો, પ્રલડા આસા માન;
દીને ને અતિ કષ્ટ સોં, રાજસ તાહી માન. ૨૧

૨૧ ઉપકાર પાછો સેવાને અર્થે, વળી ફળની ઈચ્છાએ ને સંકેશના
હસેથી ને અપાય તે રાજસ કહ્યું.

અદેશકાલે યદાનમપાત્રેભ્યશ્ચ દીયતે ।

અસત્કૃતમવજ્ઞાતં તત્તામસમુદાહૃતમ્ ॥૨૨॥

દાન અદેશ અકાળમાં, અપાત્રનેજ અપાય,
આહર ને સત્કાર વિણ, તામસ તે કહેવાય. ૨૨

દેશ કાળ જાને નહીં, પાત્ર દેખ નહિ દેખ;
બિના માન દુર્બળતા સો, તામસ દાન જુ હોય. ૨૨

૨૨ અશુભ સ્થાન કાળે વળી અપાત્રને અપાય અવમાનપૂર્વક તિર-
સ્કારયુક્ત, તેને તામસ કહી દાખવ્યું.

ઓ તત્સદિતિ નિર્દેશો બ્રહ્મણસ્ત્રિવિધઃ સ્મૃતઃ ।

બ્રાહ્મણાસ્તેન વેદાશ્ચ યજ્ઞાશ્ચ વિહિતાઃ પુરા ॥૨૩॥

આંતરસત્, એ બ્રહ્મની, આજ્ઞા કહિ ત્રણ બેદ,
નિર્ઘ્યા તેણે પ્રથમ તો, બ્રાહ્મણ યજ્ઞો વેદ, ૨૩

ઓં તત્સદિતિ નામ, તિનકે ત્રીન પ્રકાર;
બિપ્ર બેદ અશ જગતિ, કિન્હે પહિસે વાર. ૨૩

* ૨૩ ઓં તત્સત્ એ બ્રહ્મનો નિર્દેશ [બ્રાહ્મણ નામ વહેવાર] ત્રણ
પ્રકારનો સિદ્ધાંતો કહ્યો છે; તે ત્રિવિધ નામે કરી બ્રાહ્મણો, વેદો
ને યજ્ઞો પૂર્વે વિદિત થયા [પૂજ્ય સ્વપાયા].

તસ્માદોમિત્યુદાહર્ય ચક્ષુઃપ્રાપ્તવચ્ચક્ષિણાઃ ।

પ્રવર્તેતે વિધાનોક્તાઃ સતતં વ્રજવાદિનામ્ ॥૨૪॥

માટે નિત બ્રહ્મવાદિની, એમ, ઉચ્ચરી થાય,
યજ્ઞ દાન તપની ક્રિયા, શાસ્ત્રે જેમ વક્ષાય. ૨૪

ક્રિયા જગ્ય એ દાન તપ, કહિ પહિસે આકાર;
બેદખંત થક કહતહે, બિધિ બિધાન બિસ્માર. ૨૪

૨૪ માટે ઓં એ ઉચ્ચારણે બ્રહ્મવાદીઓની વિધિયુક્ત એવી ચક્ષુ-
દાનતપની ક્રિયાઓ નિરંતર પ્રવર્તે છે.

તદિત્યનમિસંધાય ફલં યજ્ઞતપઃક્રિયાઃ ।

દાનક્રિયાશ્ચ વિવિધાઃ ક્રિયંતે મોક્ષકાંક્ષિભિઃ ॥૨૫॥

ઉચ્ચરી તત્પદ છોડિ ફલ, મોક્ષેષૂએ સાર,
ક્રિયા યજ્ઞ તપ દાનની, કરાય વિવિધ પ્રકાર. ૨૫

તપ થક કહિયે કરતહે, ક્રિયા જગ્ય તપ દાન;
ફલ અભિલાષ છોડિ, આદ્ય મુગત નિદાન. ૨૫

૨૫ તત્ (એ પદને) ઉચ્ચારી ફળની ઈચ્છા ન ધરતાં યજ્ઞતપક્રિયા
વળી દાનક્રિયા વિવિધ પ્રકારની કરે છે મોક્ષને ઈચ્છતાઓ.

સદ્ગુણે સાધુભાવે ચ સદિત્યેતત્પ્રયુજ્યતે ।

પ્રશસ્તે કર્મેણિ તથા સચ્છબ્દઃ પાર્થ યુગ્યતે ॥૨૬॥

સાધુ તથા સદ્ભાવમાં, સત, એ પદ યોજાય,
તેમ માંગણિક કર્મમાં, સત અર્જુન જોડાય ૨૬

સાધુ ભાવ સદ્ભાવસોં, સતકોં કરત ઉચાર;
ઔર ભક્ષે પુનિ કરમમેં, સતકોં આવન સાર. ૨૬

૨૬ હે પાર્થ! સદ્ભાવ સાધુભાવ એને વિષે એ સત્ યોજવો અને
શુભ કર્મમાં (પણ) સત્ શબ્દ યોજવો.

યજ્ઞે તપસિ દાનિ ચ સ્થિતિઃ સદિતિ ચોચ્યતે ।

કર્મ ચૈવ તદર્થયં સદિત્યેવાભિધીયતે ॥૨૭॥

યજ્ઞ તથા તપ દાનમાં, સ્થિતિ તે સત કહેવાય,
તે અર્થે ને કર્મ તે, સત, શબ્દજ વદાય. ૨૭

જગ્ય દાન તપકી જુ થીત, તાહિ કહતહે નામ;
જાકે ને કરમ હૈ, તા કોની બિસરામ. ૨૭

૨૭ યજ્ઞમાં તપમાં દાનમાં (ને) સ્થિતિ [ચિત્તનો કરેલ ભાવ-આ-
સ્થિતપણું] (તેને) સત કહિયે. એ નામત્રય જેવું એવું ને
બ્રહ્મ તેને અર્થે ને કર્મ તેને સત્ બોલિયે.

અશ્રદ્ધયા હૃતં દત્તં તપસ્તપ્તં કૃતં ચ યત્ ।

અસદિત્યુચ્યતે પાર્થ નચ તત્પ્રેય નો જહ ॥૨૮॥

હવન દાન તપ કેં વળી, અશ્રદ્ધાએ થાય,
અસત, પાર્થ કહેવાય તે, ન ફળે અહિ ને ત્યાંય. ૨૮

અશ્વા મિનહોમ હી જગત, દેત જુ સમે અકાળ;
અર્જુન સો કહ અસતહે, થક લોક નહીં સાળ. ૨૮

૨૮ હે પાર્થ! અશ્રદ્ધાએ હોમેશ, આપેશ, તપ આચરેશ; (કર્મ
બોધેશ ને) (તેને) અસત કહિયે; તે ન અહીં, ન પરલોકમાં
[તે સંકુ નિર્વેશ-ફળ વિનાય].

ઈતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ઉપનિષદ્માં બ્રહ્મવિદ્યાને (વિષે યો-
ગશાસ્ત્રસંબંધી શ્રી કૃષ્ણાર્જુનના સંવાદમાં અઢામચ વિ-
ભાગ યોગ નામનો સપ્તમો અધ્યાય. ॥૧૭॥

* એ ત્રિવિધ નામનો ઉચ્ચારણે બ્રહ્મને બ્રાહ્મણ, વેદ ને યજ્ઞ ઉપનિષદો
એ ત્રણે આકારપદો નિપજ્યા માટે એ આપ્યું મુકાય છે. રત્નેશ્વરી બ્રહ્મને
મહાપરિવરથી માટે એ પ્રજા ને સર્વકર્મ ને સાત્વિક કહિયે.

અધ્યાય ૧૮ મો.

અર્જુન સ્વાચ ॥

સંન્યાસસ્ય મહાબાહો તત્ત્વમિચ્છામિ વેદિતુમ્ ।

ત્યાગસ્ય ચ વૃષીકેશ વૃથાકેશિનિષુદન ॥ ૧ ॥

કેશિનિષુદન બાણવા, ઇચ્છું બિન્ન, હૃષિકેશ,
તત્ત્વ, ત્યાગ સંન્યાસનું, મહાબાહુ પરમેશ. ૧

ત્યાગ તત્ત્વ બનોં ચાહત, હૃષિકેશ બૃ ભગવાન;
તત્ત્વ ત્યાર સંન્યાસકોં, ત્યારે કરે અખાન. ૧

* હે મહાબાહુ! સંન્યાસનું તત્ત્વ બાણવાને ઇચ્છું છું; હે હૃષિકેશ
કેશિનિષુદન! ત્યાગનું પણ બૂઠું (તે.)

શ્રીભગવાનુવાચ ॥

કામ્યાના કર્મણાં ન્યાસં સંન્યાસં કવયો વિદુઃ ।

સર્વકર્મફલત્યાગં પ્રાહુર્યાગં વિચક્ષણાઃ ॥ ૨ ॥

કામ્ય કર્મના ત્યાગને, કવિ બાણ સંન્યાસ,
નિષુણ્ણા કહે છે ત્યાગ, જે સર્વ કર્મફળ ન્યાસ. ૨

કામ કરમ મુગતી ન તને, તારી નામ સંન્યાસ;
કરમ ફલનકો ત્યાગ યદ, ત્યાગ કહત સુખ રાસ. ૨

* કામ્યકર્મના ત્યાગને પરિતો સંન્યાસ બાણે જે સર્વ કર્મના ફળના
ત્યાગને વિચક્ષણ પુરૂષો ત્યાગ કહે છે.

ત્યાજ્યં દોષવદિયેકે કર્મે પ્રાહુર્મનીષિણઃ ।

યજ્ઞદાનતપઃ કર્મ ન ત્યાજ્યમિતિ ચાપેરે ॥ ૩ ॥

પુદ્ધિમાન કો ઇમ કહે, કર્મ દોષવત ત્યાજ્ય,
યજ્ઞ દાન તપ કર્મને, અન્ય કહે અત્યાજ્ય. ૩

કરમ છાંડિયે દોષ લે, પ્રાહુ કહે ચા રીત;
નૃત્ય દાન તપ કરમ ગિરત, તને ત્યાર યદ્દ નીત. ૩

* કોઈ પુદ્ધિમાન આમ બોલે છે (કે) દોષયુક્ત તારે કર્મ તનવું;
વળી બીજા (તે) યજ્ઞ દાન તપ કર્મ ન તનવું એમ (બોલે છે.)

નિશ્ચયં શૂનુ મે તત્ર ત્યાગે ભરતસત્તમ ।

ત્યાગો હિ પુરુષવ્યાગ્ર ત્રિવિધઃ સંપ્રકીર્તિતઃ ॥ ૪ ॥

નિશ્ચય મુજ, એ ત્યાગમાં, શૂનુ તું ભારતધીર,
કહેલ છે ત્રણ બેદથી, ત્યાગજ, નરમાં વીર, ૪

ચા ઠારહી પારથ તું, મેરે નિશ્ચય જ્ઞાન;
તીન ભાતિ કે ત્યાગ યદ્, અર્જુન ચિતમે આન. ૪

* હે ભરતશ્રેષ્ઠ! તે ત્યાગ વિષયમાં મારો નિશ્ચય સાંભળ. હે પુર-
ુષવ્યાગ્ર! ત્યાગ ત્રણ પ્રકારે [શુભેદે] શાસ્ત્રે વર્ણવેલો છે.

યજ્ઞદાનતપઃ કર્મ ન ત્યાજ્યં કાર્યમેવ તત્ ।

યજ્ઞો દાનં તપઃપૌ પાવનાનિ મનીષિણામ્ ॥ ૫ ॥

નહિ તનવાં, કરવાંજ એ, યજ્ઞ દાન તપ કર્મ;
પુદ્ધિમાનને એક છે, પાવન કર્મો ધર્મ. ૫

* યજ્ઞપાવનશૂનુ એક છે એમ કહેવામાં આવેલું છે. યજ્ઞકર્મ ન હિંસાદોષવાળું છે. મારે
૧ કરવાં; યજ્ઞકર્મ કહે છે કે યજ્ઞકર્મનો ત્યાગ ન કરવો, યજ્ઞમાં પશુપક્ષ
ને કોપ નથી.

નૃત્ય દાન તપ કરમ એક, કોને તનિયે નહીં;

બનોં પડિત જ્ઞાન ઇને, બનત પવિત્ર ન મારે. ૫

૫ યજ્ઞ દાન તપ રૂપ કર્મ ન તનવું, એ કરવુંજ; યજ્ઞ દાન તપ
વિવેકીને [કામનારહિત]ને પવિત્ર [ચિતશુદ્ધ] કરનારાં છે.

एतान्यपि तु कर्माणि संगं त्यक्त्वा फलानि च ।

कर्तव्यानीति मे पार्थ निश्चितं मतमुत्तमम् ॥ ૬ ॥

સંગ તથા ફલ મૂકી એ, કર્મ ભરતસત્તમ,

આચરવાં ઇમ છેજ મુજ, નિશ્ચિત મત ઉત્તમ. ૬

ફલ છોડે સંગહી તને, કરમ કરે ચિત ચાહ;

અર્જુન એક મેરે મત. નિશ્ચય ઉત્તમ દાય. ૬

* એ કર્મ પણ અભિમાન તથા ફળેચ્છા તછને કરવાં એમ માર
નિશ્ચિત મત ઉત્તમ (છે.)

नियतस्य तु संन्यासः कर्मणो नोपपद्यते ।

મોહાસસ્ય પરિત્યાગસ્તામસઃ પરિકીર્તિતઃ ॥ ૭ ॥

નિયતકર્મના ત્યાગ તો, યોગ્ય નહીં કહેવાય,

મોહયિ તેનો ત્યાગ, એ, તામસ ત્યાગ વદાય. ૭

અવસ કરણો કરમ, તારો છાંડિ ન હેય;

જો છોડે અખાન તે, સો તામસ ગતિ લેય. ૭

* નિયત કર્મના ત્યાગ [સંન્યાસ] તો ધરે નહિ; મોહથી [અજ્ઞાને]
તેનો ત્યાગ તે તામસ કહ્યો (છે.)

दुःखमित्येव यत्कर्म कायज्જેશમयान्यजेत् ।

સ કૃત્વા રાજસં ત્યાગં નૈવ ત્યાગફલં લભેત ॥ ૮ ॥

કાયજેશના ભયથી, ત્યજે કર્મ દુષ્પ જાણિ,

રાજસ ત્યાગ કરી, ન તે, ફલને પામે પ્રાણિ. ૮

યેહ જ્ઞાન કરમન તને, મત દેહી દુષ્પ હોય;

યેહ તો રાજસ ત્યાગદે, પામે ફળ નહિ કોય. ૮

* જે કર્મ (આચરતાં) દુઃખ છે એમ (માની) દેહકષ્ટને ભયે તેને
તને, તે પુરૂષ રાજસ ત્યાગ કરીને ત્યાગનું ફળ પામતો નથી.

कार्यमित्येव यत्कर्म नियतं क्रियतेऽर्जुन ।

રાંગં ત્યત્કા ફલં ચૈવ સ ત્યાગઃ સાત્વિકો મતઃ ॥ ૯ ॥

નિયત કર્મ કરવાંજ ઇમ, અર્જુન કર્મ કરાય,

સંગ તથા ફલ મૂકી, એ, સાત્વિક ત્યાગ મનાય. ૯

કરનો કરમ અવશ્ય એક, ત્યાગ જુ કોને કરમ;

સંગ ત્યાર ફલકોં તને, સાત્વિક ત્યાગ મુધર્મ. ૯

* હે અર્જુન! કર્મપણાનું અભિમાન, વળી કર્મફળની ઇચ્છા તછને
કરવુંજ એમ જે નિયમયુક્ત (નિત્યનૈમિત્તિક) કર્મ કરાય તે
ત્યાગને સાત્વિક માન્યો છે (પુદ્ધિમતે.)

न देष्टवकुशलं कर्म कुशले नानुषज्जते ।

ત્યાગી સત્ત્વમાવિષ્ટો મેધાવી છિન્નસંશયઃ ॥ ૧૦ ॥

દુષ્પદ કર્મ દેષે નહીં, કરાશે નહિ રજેહ,

પુદ્ધિમાન સંશય રહિત, સાત્વિક ત્યાગી તેહ. ૧૦

પુર કરમ નિરે નહિ, ભલે રહે નહિ લામ;

પુદ્ધિવત સદેહ બિન, એક દે સાત્વિક ત્યાગ. ૧૦

૧૦ શરીરવૃદ્ધિ, રિશિશક્તિ, ક્ષિત્તિસંયમ એવા ત્યાગી કુઃપ્રકારમાં કર્મોના દેવ કરેતા નથી (ને) સુખકાર્ય કર્મોમાં પ્રીતિ થાયતો નથી.

નહિ દેહમૃતા શક્યં ત્યક્તું કર્મણ્યશોભતઃ ।

યસ્તુ કર્મફલત્યાગી સ ત્યાગીયમિધીયતે ॥ ૧૧ ॥

દેહધારિણે કર્મ ભી, ત્યાગ કરી ન શકાય,
કર્મતાણાં કૃણ ત્યાગી જે, ત્યાગી તે કહેવાય. ૧૧

દેહવંત જે કરમ ભો, નાહિં છાંડે ભય;
કરમ ફલકોં જો તજે, સોહી ત્યાગી માલ. ૧૧

૧૧ દેહધારીને સર્વ કર્મ તજવાનું શક્ય નથી; જે કર્મફળત્યાગી તેને ત્યાગી કહાય.

અનિષ્ટમિષ્ટં મિશ્રં ચ ત્રિવિધં કર્મણ- ફલમ્ ।

ભવ્યત્યાગીનાં પ્રેત્ય નતુ સંન્યાસિના ક્ષત્વિત્ ॥ ૧૨ ॥

મિશ્રિત, ઇષ્ટઅનિષ્ટ, એ, ત્રિવિધ કર્મફળ થાય,
મરણ પછી અત્યાગીને, ત્યાગીને ન કદાય. ૧૨

સરગ નરક ભૂમિયે, કરમ ત્રિવિધ માન;
કરમ ખંતકો હોનરે, સંન્યાસિ નહીં જાન. ૧૨

* ૧૨ અનિષ્ટ, ઇષ્ટ, મિશ્ર એમ ત્રણ પ્રકારનું ફળ કર્મનું (તે) અત્યાગીને [સકામને] મરણ પછી થાય છે; કર્મફળત્યાગી જે સંન્યાસી તેને કદાચિત નહિજન.

પચૈતાનિ મહાબાહો કારણાનિ નિબોધ મે ।

સાંખ્યે કતાતે પ્રોક્તાનિ સિદ્ધયે સર્વકર્મણામ્ ॥ ૧૩ ॥

સર્વ કર્મ સિંધ્યથે તો, સાંખ્ય શાસ્ત્રમાં સાર,
કારણ પચ કયાંજ આ, અર્જુન મુજથી ધાર. ૧૩

અર્જુન મોખે સુન તું, કારનરે યહ પાય;
કહે સાંખ્ય સિદ્ધાંતમ, કરમ મિદ્ધકો સાય. ૧૩

૧૩ હે મહાબાહુ! સર્વ કર્મની સિદ્ધિને અર્થે સાંખ્યવેદાંતમાં આ પાંચ કારણો કહ્યા છે તે મારથી જાણી લે.

અધિષ્ઠાનં તથા કર્તા કરણં ચ પૃથગ્વિધમ ।

વિવિધાશ્ચ પૃથક્ ચેષ્ટા દૈવ ચૈવાત્ર પંચમમ્ ॥ ૧૪ ॥

જુદી જુદી ઇદ્રિય વસી, દેહ તથા અહકાર,
માણ્ણાદી ચેષ્ટા પૃથક, દૈવ પાંચમું સાર. ૧૪

અધિષ્ઠાન કરતા રજુલે, કારન બહુ તે ભાય;
નાનાવિધી બ્યાપક આર, પંચમ દેહ ગરાય. ૧૪

* ૧૪ શરીર, કર્તા [અહકાર], જુદી જુદી કરણ [ઇદ્રિયા] બહુ પ્રકારની જુદી જુદી ચેષ્ટા [પ્રાણાદિવાયુ] (ને) દેવતા તિતે અભિમાની દેવ (એ) અહીં [સાંખ્યમાં] પાંચમું (કહ્યું છે.)

શરીરવાહ્મનોર્મિર્લક્ષ્મ પ્રારભતે નરઃ ।

ન્યાય્યં વા વિપરીતં વા પચૈતે તસ્ય હેવતઃ ॥ ૧૫ ॥

* અનિષ્ટ-નરકવાસ, કૃરમાન, અશ્વમ જનમ આપનાર. ઇષ્ટ-દેવતાનિ આ પનાર. મિશ્ર-મધુચક્ષુ-મ-પાપ, પ્રભુ જે હોભ મિશ્રિત કર્મના કૃણ સકામ પ્રવૃત્તિને કાપ, પાપપ્રભુથી વૃક્ષનામાં પ્રભુ વધે તો દેવપણુ, પાપ વધે તો પશુ-રિયાનિ તે પપ્રભુ સરખાં તો મધુચક્ષુ-મ અને જે જે પ્રકારના પાપપ્રભુ તે તે પ્રમાણે થયાવિ.

† શરીર, બુદ્ધિ (જિજ્ઞાસા સહિત); ઇદ્રિય, મન; માણ; સ્ત્રીવિદેહ.

મન વાણી દેહ કરી, કર્મ અધર્મજન બેહ,
કરે કર્મ નર, તે તણા, કારણ પંચજન બેહ. ૧૫

મન આર બચનશરીરસો, કરમ કરત યા સ્થળ;
બલો બુરો કોહ કરે, ઇન બિન સરે ન કાળ. ૧૫

૧૫ મનુષ્ય શરીરવાણીમનવરે જે કર્મ કરે, સત્કર્મ કે પછી અસત્કર્મ તેને એ પાંચ હેતુ છે.

તત્રૈવં સતિ કર્તારમાપ્તાનં કેવલં તુ યઃ ।

પશ્યત્યકૃતબુદ્ધિત્વાન સ પશ્યતિ દુર્મતિઃ ॥ ૧૬ ॥

એમ છતાં પણ જોય છે, અકૃત બુદ્ધિથી બેહ,
કર્તા શુદ્ધાત્માજને, જુએ ન દુર્મતિ તેહ. ૧૬

જે નર આર આતમ કો, માનત હૈકરતાર;
દેખે દેખત નહી, તે નર મૂઢ ગબ્દાર. ૧૬

* ૧૬ ત્યાગીસકળ કર્મને વિશે એમ છતે જે દેવળ પાતાને કર્તા (રૂપે) જોય છે શાસ્ત્રાચારી શિક્ષિત બુદ્ધિ ન હોવાથી, તે દુર્બુદ્ધિ પુનઃ [પર] નથી જોતો.

તસ્ય નાહંકૃતો ભાવો બુદ્ધિર્યસ્ય ન લિપ્યતે ।

હત્વાપિ સ શ્માંલોકાન્ન હંતિ ન નિવદ્યતે ॥ ૧૭ ॥

અહકૃતપણું જેને નહિ, જેનું ન મન લેવાય,
હણિ આ લોકોનેજ તે, ન હણે નાહ બંધાય. ૧૭

બ્યાકી બુદ્ધિ ન લિપતરે, અહકાર નહિ જાલ;
સો ઇન લોકનકો હનત, હને ન બંધન તાહ. ૧૭

† ૧૭ જેને હું કર્તા (એવો) ભાવ જ્યો, જેની બુદ્ધિ લેવાતી નથી [ઇષ્ટ અનિષ્ટમાં] તે આ લોકોને મારીને પણ નથી મારતો (ને) ફળબંધ થતો નથી.

જ્ઞાનં જ્ઞેયં પરિજ્ઞાતાત્રિવિધા કર્મચોદના ।

કરણં કર્મ કર્તેતિ ત્રિવિધઃ કર્મસંગ્રહઃ ॥ ૧૮ ॥

જ્ઞેય જ્ઞાન જ્ઞાતાજ, ત્રણ, કર્મ પ્રેરણા એહ,
કરણ કર્મ કર્તાજ, એ, કર્મીશ્રય ત્રણ છેહ, ૧૮

પ્રેરક તીતો કરમકે, જ્ઞાન જગ્ય કરતાર;
કારણ કરમ કરતાર, કરમ સંબંધ તીન પ્રકાર. ૧૮

† ૧૮ જ્ઞાન, જ્ઞેય, પરિજ્ઞાતા એ ત્રિવિધ કર્મપ્રેરણા છે અને કરણ કર્મ, કર્તા એ ત્રિવિધ કર્મવ્યવહાર છે.

જ્ઞાનં કર્મ ચ કર્તા ચ ત્રિધૈવ ગુણભેદતઃ ॥

પ્રોચ્યતે ગુણાસંગ્રહ્યાને યથાવચ્છ્રુણુ તાન્યપિ ॥ ૧૯ ॥

જ્ઞાન કર્મ કર્તા વળી, ગુણ બેદ ત્રણ પાર્ય,
સાંખ્ય શાસ્ત્રમાં એ કયાં, મુણ તું તેજ યથાર્ય. ૧૯

ત્રિવિધ હોત ગુણ ભેદ તે, જ્ઞાન કરમ કરતાર;
ગુણ સંખ્યા તમ કહે, જૈસે સુન યા પાર. ૧૯

૧૯ જ્ઞાન, કર્મ, કર્તા (એ) ગુણબેદથી ત્રણ પ્રકારના સાંખ્યશાસ્ત્રમાં કહ્યા છે તેને પણ યથાવત્ સાંભળ.

* અકર્તા તથા નિરપ થિ આત્માને કર્તા માને તે.

† સાંકેદબિન્ધે કલણાએ કલણાને માર્યા એમ કહેલય પણ અરેખા તે મારતો નથી (પરમાર્થ દૃષ્ટિએ-કેમકે અભિમાન નથી.)

‡ જ્ઞાન-સાધનરૂપ, જ્ઞેય-ભક્ષણવાની વસ્તુ જે ભક્ષણાર એ પણ, કર્મ કરાવનાર પ્રેરણા; કરણ-ઇદ્રિય, -ક્રિયા, ઇષ્ટત તે, અને કર્તા-કરનારો એ પણ કર્મી મરુતિ.

સર્વભૂતેષુ યેનેકં માત્રમવ્યયમોક્ષતે ।

અધિક્તં વિમક્તેષુ તજ્ઞાનં વિદિ સાત્વિકમ્ ॥ ૨૦ ॥

જેથી ભૂદા સૌ ભૂતમાં, અભૂદા અવ્યય ભાવ,
એકજ દેખે જાણે તે, સાત્વિક જ્ઞાનજ સાવ. ૨૦

એકર દેખે જીવમે, અભિનાશીયક ભાવ;
ન્યારો મેં ન્યારો નહિ, સાત્વિક જ્ઞાન ખતાવ. ૨૦

૨૦ સર્વ ભૂતને વિષે જે જ્ઞાને કરીને નહિ ભૂદો, નાશરહિત એવો
એક ભાવ [પરમાત્મતત્વ] જોય તે જ્ઞાન સાત્વિક જ્ઞાન.

પૃથક્ત્વેન તુ યજ્ઞાનં નાનામાવાન્પૃથગ્વિધાનુ ।

વેતિ સર્વેષુ ભૂતેષુ તજ્ઞાનં વિદિ રાજસમ્ ॥ ૨૧ ॥

પૃથકપણે, સૌ ભૂતમાં, પૃથગભાવ ખડું સાર,
જાણે જેણે, પાર્યે તે, રાજસ જ્ઞાનજ ધાર. ૨૧

નાના ભાવનમેં ભમે, ન્યારો ન્યારો જ્ઞાન;
ભિન્ન ભમે સખ જીવનકો, રાજસ જ્ઞાન સુખન. ૨૧

૨૧ જે જ્ઞાન જોડું પાડીને નાના ભાવ [જૂદા જૂદા જીવ] જોડા
પ્રકારના (અમે) જાણે તે રાજસ જ્ઞાન.

યત્તુ કૃત્ત્વવદેકસ્મિન્ કાર્યે સક્તમહેતકમ્ ।

અતત્ત્વાર્થવદભ્યં ચ તનામસમુદાહતમ્ ॥ ૨૨ ॥

એક કાર્યમાં માનિ સૌ, સક્ત હેતુ વિણ જેહ;
તત્ત્વ જૂન્ય ને અદ્ય, કયું, તામસ જ્ઞાનજ તેહ. ૨૨

પૂરન જાને એકમે, બિન કારનરે માત;
તત્ત્વ અર્થ બિન અદ્ય અતિ, તામસ જ્ઞાનકી રીત. ૨૨

૨૨ સર્વ સરખું એક કાર્ય તેનેજ વળગી રહેલું (શરીરજ આત્મા),
હેતુરહિત, તત્ત્વાર્થ જેડું નહિ, અદ્ય [કળ કુદ] એડું જે જ્ઞાન
તેને તામસ કહ્યું છે.

નિયતં સંગરહિતમરાગદ્વેષતઃ કૃતમ્ ।

અફલપ્રેક્ષુના કર્મ યત્તત્સાત્વિકમુચ્યતે ॥ ૨૩ ॥

રાગ દ્વેષ સંગે રહિત, નિત્ય કર્મ કરાય;
નિષ્કામીયે, પાર્યે જે, સાત્વિક તે કહેવાય. ૨૩

સંગ રહિત ઐર દ્વેષ બિન, નીત કરમ જો હોય;
તજે ફલકી ઇચ્છા જિયે, સાંત કરમ સુ જોય. ૨૩

૨૩ નિત્યવિહિત, અભિમાનરહિત, રાગદ્વેષ તજીને જે કાણું નિષ્કામે
તેને સાત્વિક કર્મ કહ્યું છે.

યત્તુ કામપ્સુના કર્મ સાહકારેણ વા પુનઃ ।

ક્રિયતે બહુલાયાસં તદ્રાજસમુદાહતમ્ ॥ ૨૪ ॥

સકામિ વા અહંકારિયે, કર્મ કરાયે જેહ;
ખડું પ્રયાસથી યુક્ત, કયું, રાજસ કર્મજ તેહ. ૨૪

જો કીજે કરિ હામના, કિધો કરિ અહંકાર;
જામેં કમઢે અતિ ધનો, સો રાજસ નિરધાર. ૨૪

૨૪ કુળેશ્વરે કે અહંકારીએ વળી ખડું ક્લેશવાળું જે કર્મ કરાય તે
રાજસ કહ્યું છે.

અનુબંધં ક્ષયં હિસામનવેદ્ય ચ પૌરુષમ્ ।

મોહાદારમ્પતે કર્મ તત્ત્વામસમુદાહતમ્ ॥ ૨૫ ॥

હિંસા ક્ષય સામર્થ્ય વળિ, ભાવિ ખડું જોવાય;

મોહથી આરંભાય તે, તામસ કર્મ વધાય. ૨૫

પૌરસ હિંસા શુભાશુભ, દરખ ખરચન બિચાર;

જો કીજિયે અગ્યાન તે, તામસ કરમ નિધાર. ૨૫

૨૫ પાછળથી કર્મ બંધ નડે, ક્ષય કરે [ધનાદિકનો]; બીજીને પીડા
કરે (એડું) પોતાના સામર્થ્યનો વિચાર ન કરીને મોહથી જે
કર્મ આરંભાય તેને તામસ કહ્યું છે.

મુક્તસંગોડનહંવાદી ધૃત્યુત્સાહસમન્વિતઃ ।

સિદ્ધયમિદ્ધ્યોર્નિર્વિકારઃ કર્તા સાત્વિક ઉચ્યતે ॥ ૨૬ ॥

મુક્ત સંગ, ગર્વોક્ત વિણ, ધૃતિ ઉત્સાહે યુક્ત;

સિદ્ધિ અસિદ્ધીમાંજ સમ, કર્તા સાત્વિક ઉક્ત. ૨૬

ધરી ધીર જી ઉત્સાહ કરી, તજે સંગ અહંકાર;

નિર્વિકાર સિદ્ધિ અસિદ્ધિ, તો સાત્વિક કરતાર. ૨૬

૨૬ તંત્રરહિત, ગર્વોક્તિરહિત, ધૈર્યકત્યાહયુક્ત, સિદ્ધિ અસિદ્ધિને
વિષે નિર્વિકાર (એવો) કર્તા તે સાત્વિક કહ્યું છે.

રામી કર્મફલપ્રેક્ષુર્લુબ્ધો હિંસાત્મકોડશુનિઃ ।

હર્ષશોકાન્વિતઃ કર્તા રાજસઃ પરિકીર્તિતઃ ॥ ૨૭ ॥

કર્મ ફલેશ્ચ રાગિ વલિ, અશુદ્ધ હિંસક હોભિ;

હર્ષ શોકથી યુક્ત, કહે, રાજસ કર્તા કોભિ. ૨૭

રાગી આહું કર્મ ફલ, લુબ્ધક હિંસક હોય;

દરખ શોક સંજૂત અશુચ, રાજસ કરના સોય. ૨૭

૨૭ રાગી, કર્મ ફલેશ્ચ, લુબ્ધ, પીડક, અશુચિ, હર્ષશોકયુક્ત કર્તા
તે રાજસ કહ્યો છે.

અયુક્તઃ પ્રાકૃતઃ સ્તબ્ધઃ શટો નૈષ્કૃતિકોડલસઃ ।

વિષાદી દીર્ઘસૂત્રી ચ કર્તા તામસ ઉચ્યતે ॥ ૨૮ ॥

નૈષ્કૃતિક, શક, આજસુ વળિ, પ્રાકૃત, સ્તબ્ધ અયુક્ત;

દીર્ઘસૂત્રિ ને એદિ તે, કર્તા તામસ ઉક્ત. ૨૮

શુચિ બિન રહેબિષેક બિન, ઐ અનુપકારિ નીત;

સખલીકી નિંદા કરે, ઐ બિખાદ જીત ચીત. ૨૮

૨૮ અસાવધાન, વિવેકરહિત, અનમ્ર, શક, બીજાનું ખગાડનાર,
આજસુ, સદા રડતો, દીર્ઘસૂત્રી કર્તા તે તામસ કહ્યું છે.

બુદ્ધેર્મેદં ધૃતૈશ્ચેવ ગુણતસ્ત્રિવિધં શૃણુ ।

પ્રોચ્યમાનમશોષેણ પૃથક્ત્વેન ધનંજય ॥ ૨૯ ॥

ગુણથી ધૃતિ ને બુદ્ધિનો, ભેદજ ત્રણ વિધ સાર;

કહું અશોષ વિવેકથી, અર્જુન તું ઉર ધાર. ૨૯

બુદ્ધિ ભેદ બિરજ તિન બિધ, હોત જી શુનકે ભાવ;

પારથ અજ કહેદેહુ સખ, ન્યારો ન્યાર સુ ભાવ. ૨૯

૨૯ હે ધનંજય! બુદ્ધિના (નિ)મૃતિના પશુ ગુણથી ત્રણ ભેદ સં-
પૂર્ણ તથા જૂદા જૂદા કહેવાના તે સાંભળ.

પ્રવૃત્તિ ચ નિર્વૃત્તિ ચ કાર્યાકાર્યે મયામયે ।

બંધં મોક્ષં ચ યા વેતિ બુદ્ધિ સા પાર્ય સાત્વિકી ૩૦

પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ ભય ને અભય, કાર્ય અકાર્યજ જેહ;

બંધ મોક્ષ જાણે વલી, સાત્વિક બુદ્ધિ તેહ. ૩૦

પ્રભૃતિ નિષ્કૃતિ કારણ, કારણ એવ અભેદ;
અર્થ મોક્ષ જે ભનિયત, સો બુદ્ધિ સાત્વિક હેવ. ૩૦

૩૦ હે પાર્થ! પ્રજ્ઞાતિ (ધર્મમાં), નિષ્કૃતિ (અધર્મમાં), કાર્યકાર્યને; ભયા
ભયને. અધર્મોક્ષને જે ભણે તે બુદ્ધિ સાત્વિકી.

યયા ધર્મમધર્મં ચ કાર્યં આકાર્યમેવ ચ ।

અયથાવત્પ્રજ્ઞાનાતિ બુદ્ધિઃ સા પાર્થ રાજસી ॥ ૩૧ ॥

જેણે ધર્મ અધર્મ પણ, કાર્ય અકાર્ય યથાર્થ;
ભણે નહિ, તે બુદ્ધિ છે, રાજસિ બુદ્ધી પાર્થ. ૩૧

ધર્મ અધર્મમાં ભણે, કામ કારણ ભન;
જેણે હું તૈસે દિ' મને, બુદ્ધી રાજસ માન. ૩૧

૩૧ હે પાર્થ! જે બુદ્ધિએ ધર્મ અધર્મ, કાર્ય અકાર્ય, યથાવત્ નહિ
[ઉપરચોટિયું] ભણ્યામાં આવે તે બુદ્ધિ રાજસી.

અધર્મ ધર્મમિતિ યા મન્યતે તમસા વૃતા ।

સર્વાર્થાન્ વિપરીતાંશ્ચ બુદ્ધિઃ સા પાર્થ તામસી ॥ ૩૨ ॥

ધર્મનિ પેઠ અધર્મ પણ, વિપરીતજ સર્વાર્થ;
માને, તમ છાદીત તે, તામસિ બુદ્ધી પાર્થ. ૩૨

જને પાપકું પુન્ય કરી, દંભ અગ્યાન હોય;
લાગે અરથ વિપરીત સળે, બુદ્ધિ તામસી જાય. ૩૨

૩૨ હે પાર્થ! તમાણે પીઠાયલી જે બુદ્ધિ અધર્મને ધર્મ માને, રાજે
અર્થને વિપરીત માને તે બુદ્ધિ તામસી.

ધૃત્યા યયા ધારયતે મનઃપ્રાણેન્દ્રિયક્રિયાઃ ।

યોગેનાવ્યભિચારિણ્યા ધૃતિઃ સા પાર્થ સાત્વિકી ॥ ૩૩ ॥

ચોગે અવ્યભિચારિણી, ધૃતિયે પાર્થ કરાય;
ક્રિયા, પ્રાણ મન ઇન્દ્રિયનિ, સાત્વિક ધૃતિ કહેવાય. ૩૩

જો મન બિન્દ્રિય રોકિયે, બુદ્ધિ ચિત્ત ઐર પ્રાન;
નંગ જુગત નિશ્ચલ સદા, ધીરજ સાત્વિક માન. ૩૩

૩૩ હે પાર્થ! જે ધૃતિયે મન પ્રાણ ઇન્દ્રિયોના ક્રિયાધારણ કરાય,
ચિત્ત એકાગ્ર કરીને સ્વરૂપ ભણીજ લક્ષ ધરાય તે ધૃતિ સાત્વિકી.

યયા તુ ધર્મકામાર્થાન્ ધૃત્યા ધારયતેર્જુન ।

પ્રસંગેન ફલાકાંક્ષી ધૃતિઃ સા પાર્થ રાજસી ॥ ૩૪ ॥

જેણે ધારણ થાયછે, ધર્મ અર્થ ને કામ;
પ્રસંગપર ફલ ઇચ્છું જે, ધૃતિ તે રાજસિ નામ. ૩૪

ધર્મ અરથ ઐ કામમાં, જે ધારતહે આવ;
આડે ફલ પ્રસંગ તે, ધીરજ યહ સુભાય. ૩૪

૩૪ હે પાર્થ! જે ધૃતિયે ધર્મ અર્થ કામને રખાય, ફલ કરતા એવાં
અભિમાનથી, (ને જે) ક્ષણની ઇચ્છા રાખનારી તે રાજસી.

યયા સ્વપ્નં ભયં શોકં વિષાદં મદમેવ ચ ।

ન વિમુચ્ચતિ દુર્મેધા ધૃતિઃ સા પાર્થ તામસી ॥ ૩૫ ॥

સ્વપ્ન શોક ભય કુઃખ પલિ, મદ પણ નહિ મૂકાય;
કુષ્ટ બુદ્ધિયે જેધિ, તે, ધૃતિ તામસી મનાય. ૩૫

જો ભય સો બિખાપદ, સ્વપ્ન માત્ર દહરાત;
કુષ્ટ બુદ્ધિ છોડે નહીં, ધીરજ તામસ માત. ૩૫

૩૫ હે પાર્થ! સ્વપ્ન, ભય, શોક, વિષાદ, મદ, અવિદેહ એથી કૂટી
પણ રાહતી નથી તે ધૃતિ તામસી.

સુखं त्विदानीं त्रिविधं शृणु मे भरतर्षभ ।

अभ्यासाद्व્રમते यत्र दुःखांतं च निगच्छति ॥ ૩૬ ॥

અભ્યાસ સુણ મુજથી હવે, સુખ પણ તણ વિધ સાર;
અભ્યાસે જમાં રમે, પામે કુખનો પાર. ૩૬

અખ અર્જુન મોરે સુનો, સુખકે ત્રીન પ્રકાર;
નકે અભ્યાસ કિયે, કુખકો હોય નિવાર. ૩૬

૩૬ હે મેઘનારતા! હવે તણ પ્રકારનું સુખપણ મારાથી સાંભળ, જેને
વિષે અભ્યાસે તદ્દલીન થાય ને દુઃખનો અંતપણ પામે.

यत्तदग्रे विषमिव परिणामेऽमृतोपमम् ।

तत्सुखं सात्त्विकं प्रोक्तमात्मबुद्धिप्रसादजम् ॥ ૩૭ ॥

લાગે વિષસમ પ્રથમ જે, અંતે અમૃત થાય;
આત્મબુદ્ધિથી પ્રાપ્ત તે, સુખ સાત્વિક કહેવાય. ૩૭

પહિલે તો બિખ સો ભગે, બહરિ અમૃત સાં હોય;
સો સુખ સાત્વિક કહે, બુદ્ધિ પ્રસાદ તે જાય. ૩૭

* ૩૭ જે વળી પેહેલું વિષ સરખું (પણ) પરિણામે અમૃતની ઉપમા-
વાળું, સ્વબુદ્ધિને પ્રસાદે ઉપજેલું તે સુખ સાત્વિક કહ્યું છે.

विषयेन्द्रियसंयोगाद्यत्तदग्रेऽमृतोपमम् ।

परिणामे विषमिव तत्सुखं राजसं स्मृतम् ॥ ૩૮ ॥

વિષયેન્દ્રિય સંયોગથી, અમૃત પ્રથમ જણાય;
પરિણામે વિષરૂપ તે, રાજસ સુખ વદાય. ૩૮

બિન્દ્રિ બિયે સંનેગ તે, કહાદે અમૃત સમાન;
પાછે જે બિખ સો ભગે, સો સુખ રાજસ જાન. ૩૮

† ૩૮ વિષય તથા ઇન્દ્રિય એના સંયોગથી જે આરંભમાં અમૃત જેવું
(પણ) પરીણામે વિષ જેવું તે સુખ રાજસ જોવાયું છે.

यदग्रे चानुबन्धे च सुखं मोहनमात्मनः ।

निद्रालस्यप्रमादोत्थं तत्तामसमुदाहृतम् ॥ ૩૯ ॥

પ્રમાદ આળસ ઊંઘથી, થનાર ને વળિ જેહ;
ચિત્તમોહક પછિ ને પ્રથમ, તામસ સુખ કહ્યું તેહ. ૩૯

પહિલે ઐ પાછે સખદ, મોહ ન કરે જી દેહ;
આળસ નિદ્રા તે હડે, તામસ સુખ હે યેહ. ૩૯

‡ ૩૯ જે આરંભે તથા અંતે ચોતાનેજ મોહકારક, નિદ્રાઆળસ પ્રમા-
દથી યયહ તે સુખ તામસ કહેવાયું છે.

न तदस्ति पृथिव्यां वा दिवि देवेषु वा पुनः ।

सत्त्वं प्रकृतिजैर्मुक्तं यदेभिः स्यात्त्रिभिर्गुणैः ॥ ૪૦ ॥

એ તણ પ્રકૃતિ ગુણોથી, રહિતજ એવું કાંઈ;
નધિ સ્વર્ગે દેવો વિશે, નધિ ફરિ ભૂમીમાંઈ. ૪૦

સો ઉપમે કહ્યું નહીં, સુરમે ઐર અઘાસ;
સો તણ ન તિના ગુન, બધો જી માયા ઘાસ. ૪૦

* જ્ઞાનવૈરાગ્ય પામ્યા પછી અમૃત સરખું; નિર્મળબુદ્ધિ.

† વિષયસુખ માન પાછળથી કુખદામક.

‡ વિષયસુખ માન પાછળથી કુખદામક.

૪૦ પ્રકૃતિયદા ઉત્પન્ન થયલા એ ત્રણે ગુણથી સુખ [હૃદય] સત્વ-
પ્રાણી નથી કોઈ પૃથ્વીમાં, સ્વર્ગમાં કે દેવને વિષે.

બ્રાહ્મણક્ષત્રિયવિશાં શૂદ્રાણાં ચ પરંતપ ।

કર્માણિ પ્રવિભક્તાનિ સ્વભાવપ્રભવૈર્ગુણેઃ ॥ ૪૧ ॥

બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વૈશ્ય ને, શૂદ્રોના અર્જુન;
સ્વાભાવિક ગુણથી કર્યાં, કર્મ બુદ્ધાં તે શૂણ. ૪૧

દિવ્ય છત્રી ઐઠ ભૈસ કે, ઐઠ શૂદ્રને કરમ;
નિજ સુભાવ ગુણકે ભયે ન્યાસે ન્યાસે ધરમ. ૪૧

† ૪૧ હે શત્રુતાપ ! સ્વભાવેજ ઉત્પન્ન થયલા ગુણોએ બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી
વૈશ્ય ને શૂદ્રનાં કર્મ વિશેષ કરીને બુદ્ધાં (કાયા છે.)

શમો દમસ્તપઃ શૌચં ક્ષાંતિરાજવમેવ ચ ।

જ્ઞાનં વિજ્ઞાનમાસ્તિક્યં વ્રત્તકર્મ સ્વભાવજન્મ ॥ ૪૨ ॥

શમ દમ તપ ને શૌચ વલિ, આર્જવ આસ્તિક ધર્મ;
ક્ષમા જ્ઞાન વિજ્ઞાન એ, સહજ વ્રત્તનાં કર્મ. ૪૨

શમ દમ તપ સોં પુની, સરલતા ઐઠ શાંતિ;
આસ્તિક ગ્યાન વિજ્ઞાન, વ્રત વ્રત કરમકરી પાતિ. ૪૨

‡ ૪૨ શમ, દમ, તપ, શૌચ, ક્ષાંતિ, આર્જવ, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, આસ્તિક્ય
(એ) બ્રાહ્મણનાં કર્મ સ્વભાવથીજ છે.

શૌર્યં તેજો ધૃતિર્દાક્ષ્યં યુદ્ધે चाप्यस्त्रायनम् ।

દાનમીશ્વરભાવશ્ચ ક્ષાત્રં કર્મ સ્વભાવજન્મ ॥ ૪૩ ॥

શૌર્ય તેજ ધૃતિ નિપુણતા, ઉદારતા પ્રભુ ધર્મ;
યુધ્ધથી નહિ હૃદયુંજ, એ, સહજ ક્ષત્રિનાં કર્મ. ૪૩

શૂર તેજ ધીરજ સતુર, યુધ્ધમે કોન પતાય;
દાન દકરાઈ સોં રહે, છત્રી કરમ સુભાય. ૪૩

§ ૪૩ શૌર્ય, પ્રતાપ, ધૈર્ય, સાતુર્ય, યુધ્ધમાં અપભાયન, દાન, ઈશ્વ-
રભાવ (એ) ક્ષાત્રકર્મ સ્વભાવથીજ.

કૃષિગોરક્ષવાણિજ્યં વૈશ્યકર્મ સ્વભાવજન્મ ।

પરિચર્યાત્મકં કર્મ શૂદ્રસ્વાપિ સ્વભાવજન્મ ॥ ૪૪ ॥

ગોરક્ષા, વાણિજ્ય કૃષિ, સહજ વૈશ્યનાં કર્મ;
સહજ શૂદ્રનું કર્મ તે, જે સેવા રૂપ ધર્મ. ૪૪

ખેતી ગોરક્ષા બનિજ, ભૈસ કરમ થેહ જન;
સળહી કી સેવા કરે, શૂદ્ર કરમ થેહ જન. ૪૪

‡ ૪૪ ખેતી, દોર પાળપાં, વેપારધંધા, એ વૈશ્યકર્મ સ્વભાવથી (ને)
સેવા કરવાનું કર્મ શૂદ્રનું સ્વભાવેજ.

સ્વે સ્વે કર્મણ્યભિરતઃ સંસિદ્ધિં લભતે નરઃ ।

સ્વકર્મનિરતઃ સિદ્ધિં યથા વિદોતિ તત્ત્વજ્ઞ ॥ ૪૫ ॥

અભિરત નિજ નિજ કર્મમાં, નર પામે સંસિદ્ધિ;
શુણુ તુંતે પામેછ એ, સ્વકર્મરત જિમ સિદ્ધિ. ૪૫

* સર્વેન વિશુદ્ધમાયિક મિથ્યાભાવ છે; કેવળ પરમ તત્ત્વરૂપ હું વિશુદ્ધથી રૂકતવું.

† સત્ત્વમધાન બ્રહ્મણ, સત્ત્વ જૈણ ને રજો મધાન ને કામ્ય, તમા જૈણ
ને રજો મધાન ને વૈશ્ય, રજો જૈણ ને તમા મધાન ને શૂદ્ર.

‡ જ્ઞાન-અનંત શાસનબળથી. વિજ્ઞાન-કર્તૃકાંડમાં કૃષણતા ને બ્રહ્મકાંડમાં
અશુભવજ્ઞાન; સ્વરૂપવિષે સ્થિતિ. આસ્તિક્ય-વેદધર્મને વિષે શ્રદ્ધા; પરમેશ્વર ને
પરદાસ છે એવા નિશ્ચય.

§ દાન-દાનદાઈ. ઈશ્વરભાવ-ઈશ્વરભક્તિ; અન્નરક્ષણમાં સામર્થ્ય; સત્તાપીશરૂપ
ન્યાયગુણ.

અપને અપને કરમ તે, સિદ્ધિ લહે સાં કોઈ;

સોગિ અપને મોમે સુનો, કરમ સિદ્ધિ જે કોઈ. ૪૫

૪૫ પોત પોતાના કર્મને વિષે નિષ્ઠાથી રાચતો નર જ્ઞાનથી ચોખ્ખોતા-
નો લાભ મેળવેછ; સ્વકર્મમાં પ્રીતિ લાગેછો (તે) સિદ્ધિ
[જ્ઞાનપ્રાપ્તિ] જેવી રીતે પામે તે સાબળ.

યતઃ પ્રવૃત્તિર્ભૂતાનાં યેન સર્વમિદં તત્ત્વમ્ ।

સ્વકર્મણા તમમ્યર્ચ્ય સિદ્ધિં વિદોતિ માનવઃ ॥ ૪૬ ॥

જેથી પ્રવૃત્તિ ભૂતો તણી, જેણે સૌ આ વ્યાખ;

પામે સિદ્ધિ પૂજિ તે, સ્વકર્મથી નર આમ. ૪૬

બળે ઉપજત છપ સળ, જિન કાનુંદાં ભરતાર;
કરમ કરે તોફો જજે, સિદ્ધિ લહે તત્ત્વજાવ. ૪૬

૪૬ જેવણ પ્રાણીઓની પ્રવૃત્તિ [ક્રિયા એણ] (ચાલે), જેણે આ
[સત્ત્વ વ્યાખ્યા] જે તેને [અત્તરજ્ઞાનને] સ્વકર્મ [સ્વવશ્યા
અનર્થમે] આદરખો જાનવ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ-માદાધિધારને પામ વાવ.

શ્રેયાનુ સ્વધર્મો વિગુણઃ પરધર્મત્સંનુષ્ટિતાત્ ।

સ્વભાવનિયતં કર્મ કુર્નન્નાપ્રોતિ કિલ્લિવપમ્ ॥ ૪૭ ॥

પર ધર્માચરણ થકી, શ્રેય વિગુણ નિજ ધર્મ;

પાપ ન પામે આચરી, સ્વાભાવિક નિત કર્મ. ૪૭

ની કેદ પર ધરમતે, બિચુત ભયો જુ ધરમ;

કષ્ટ પાપ પાવે નહિ, કરત અપનો ધરમ. ૪૭

* ૪૭ સારા અનુષ્ઠિત (એવા) પરાયા ધર્મ કર્યાં સ્વધર્મ બોધા ગુણનો
(હતે પાણ) ફલદાયક છે; સ્વભાવ નિમિત્ત કર્મ કર્યાં કરેથી
પાપ પ્રાપ્ત થતું નથી.

સહજં કર્મ કૌંતેય સદોષમપિ ન લજેત્ ।

સર્વાંરમા હિ દોષેણ ધૂમેનાગિરિવાવૃતાઃ ॥ ૪૮ ॥

સહજ કર્મ તજવાં નહી, જ્ઞેકે પાર્ય સદોષ;

ધૂમે અગ્ની પેઠ સૌ, કર્મો નહિજ અદોષ. ૪૮

દોષ સહિત નિજ કરમ કરે, રહે ન કોડુ લાગી;

દોષ ભયે આરભ સળે, ધૂમ સદ વેતે આગી. ૪૮

‡ ૪૮ સ્વધર્મકર્મ દોષયુક્ત તોપણ ન તજવું (કારણ કે) સર્વે કર્મ
[દૃષ્ટ અદૃષ્ટ તે] દોષ કરીને વણિત છે જેમ અગ્નિ ધૂમાદાએ તેમ.

અસક્તબુદ્ધિઃ સર્વેત્ર જિતાત્મા વિગતસ્પૃહઃ ।

નૈષ્કર્મ્યસિદ્ધિં પરમાં સંન્યાસેનાધિગચ્છતિ ॥ ૪૯ ॥

બુદ્ધિ અસંગ, ઈછા રહિત, સૌમાં જિત મનજેહ;

સંન્યાસે પામે પરમ, નૈષ્કર્મ્ય સિદ્ધિ તેહ. ૪૯

લગન બુદ્ધિ બદ નહિ કરે, હને મનથી આસ;

પરમ સિદ્ધિ કરમકરી, પાવે કરી સંન્યાસ. ૪૯

‡ ૪૯ સર્વેત્ર આસક્તિ રહિત બુદ્ધિનો, નિરલંકાર, ફલેચ્છા વિનાનો
(તે) સંન્યાસયોગે [ચિત્તશુદ્ધિયે] સ્વકર્મનિવૃત્તિરૂપ ઉત્કૃષ્ટ સિ-
દ્ધિને [માક્ષના અધિકારને] પામેછે.

સિદ્ધિં પ્રાપ્તો યથા વ્રત્ત તથાપ્રોતિ નિવોધ મે ।

સમાસેનૈવ કૌંતેય નિષ્ઠા જ્ઞાનસ્ય યા પરા ॥ ૫૦ ॥

* સ્વધર્માચરણ પાપ નહિ, એનો આશય કે કામ્યને યુક્તકર્મમાં સ્વધર્મ-
નિવૃત્તિ-જ્ઞાનસ્ય થયેથી પાપ નથી.

પામે સિદ્ધી માત્ર જિમ, પ્રહ્લજ, મુજથી શુભ;
સંકેપે, જે જ્ઞાનની, નિષ્ઠા પર અર્જુન. ૫૦

સિદ્ધી પામે પરબ્રહ્મો, જેમે જુ પામે સાર;
કથા જુ હોં સંકેપ સો, નિષ્ઠા યાન અપાર. ૫૦

૫૦ હે કૃતીપુત્રા સિદ્ધિને પામેજો જે પ્રકારે બ્રહ્મને પામે (તે) ઉત્તમ
જ્ઞાનનિષ્ઠા સંશ્યે મારાથી નબળ.

વુદ્ધવા વિશુદ્ધયા યુક્તો ધૃત્યામાનં નિયમ્ય ચ ॥

શબ્દાદીન્વિવર્ણયસ્થક્ત્વા રાગદ્વેષો વ્યુદસ્ય ચ ॥ ૧૧ ॥

રાગ દ્વેષ મૂકી, ત્યજ, વિષયો શબ્દાદીય;
ધૃતિયે મન નિશ્ચલ કરી, યોગી વિશુદ્ધ ધીય. ૫૧

એગ રહે જુદિ મુખ સો, ધીરજ સો મન ધારી;
રાગદ્વેષો ગિખવન તજે, રાગ દ્વેષ કો મારી. ૫૧

૫૧ વિશેષ શબ્દ પ્રતિયે યુગ, ધૃતિયે [શાન્તિયો] અંતઃકરણને નિશ્ચલ
કરીને, શબ્દાદિ વિષયને તજને, રાગદ્વેષને ધારીને [બ્રહ્મભાવને
માત્ર પાવ છે.]

વિવિક્તસેવી લઘ્વાંશી યતવાહ્વાયમાનસઃ ।

ધ્યાનયોગપરો નિચં વૈરાગ્યં સમુપાશ્રિતઃ ॥ ૧૨ ॥

એકાંતી મિત ભોજિ વજિ, વશ મન વાળી રહે;
આશ્રિત નિત વૈરાગ્યને, ધ્યાન યોગ પર જેહે. ૫૨

રહે ઉચ્ચો એકાંતો, લઘુ ભોજન મન જીત;
ધ્યાન એગ તત્પર રાગ, યદ વૈરાગ્યકો રીત. ૫૨

* ૫૨ એકાંતનું સેવન કરનારો, મિતભોજન કરનારો, વાળી શરીર
મનને નિયમમાં રાખેલો, નિરંતર ધ્યાનયોગમાં તત્પર, વૈરાગ્યનો
સારો આશ્રય લીધેલો એવો (તે)-

અહંકારં વળં દર્પં કામં ક્રોધં પરિગ્રહમ્ ।

વિમુચ્ય નિર્મમઃ શાંતો વ્રજભૂયાપ કલ્પયતે ॥ ૧૩ ॥

દોષ પરિગ્રહ દર્પ બળ, અહંકાર ને કામ;
મૂકી, પ્રહ્લજ થાય તે, નિર્મમ શાંત અકામ. ૫૩

દોષ પરિગ્રહ કામ બળ, દર્પ ઝીર અહંકાર;
મમતા તજે નિર્મલ રહે, શાંતિ અકામો સાર. ૫૩

૫૩ અહંકાર, બળ [દુરાગ્રહ], દર્પ [અવગો માર્ગ-કપટગાયામાં પ્ર-
વૃત્તિ], કામ, દોષ, પરિગ્રહ [રાગદ્વેષ] ઊંડી દેઈ મમતારહિત,
શાંત (તે) બ્રહ્મભાવને યોગ્ય થાય છે.

વ્રજભૂમઃ પ્રસન્નાત્મા ન શોચતિ ન કાંક્ષતિ ।

સમઃ સર્વેષુ મૂનેષુ મદ્રાક્ત લભતે પરમ્ ॥ ૧૪ ॥

પ્રહ્લભૂત આનંદિ નહિ, શોચે ઇચ્છે કાંઈ;

પામે ઉત્તમ ભક્તિ મુજ, સમ થે સૌનીમાંક. ૫૪

બ્રહ્મ ભૂયો જુ પ્રસન્ન, મન શોચ કરે નહિ આહ;

સમ જીવનકો સમ લખે, પામે ભગતિ પ્રવાહ. ૫૪

૫૪ પ્રહ્લભાવમાં નિશ્ચયવાળો, સ્વસ્થ ચિત્ત, ગયાનો શોક ન કરે,
અપ્રાપ્તિની ઇચ્છા ન કરે, સર્વસ્થાને વિષે સમાન ભાવ એવો
તે મારી ઉત્તમ ભક્તિને પામેજે.

* વૈરાગ્ય-ઉંડસીક પરસીકના ભાગ વિષે અમનુષિ.

મત્તયા મામામેજાનાતિ યાવાન્વશ્વાસ્મિ તત્સ્વતઃ ।

તતો માં તત્સ્વતો જાત્વા વિશતે તદનંતરમ્ ॥ ૧૫ ॥

જેવો જે હું, તેહને, ભક્તીયેજ યથાર્થ;

જાણે, જાણી એમ પછિ, પામે મુજને પાર્થ. ૫૫

મોઠાં જાને ભગતિ કરે, જીત હોય જુ ભાપ;

મોદિ જાનિકે તત્ત્વ સો, મેરો ભગતિ કરાય. ૫૫

૫૫ ભક્તિયે જે સવળું છે તે હું છઠું એમ યથાર્થરૂપે જાણેજે [સર્વ-
વ્યાપી સ્વિદાનંદ], ત્યારપછી જાને તત્ત્વજ્ઞાને [શ્રુત્યોગ અનુભવ.
પૂર્વક] જાણીને અકથભાવે મળેજે.

સર્વકર્માણ્યપિ સદા કુર્વાણો મદ્વપાશ્રયઃ ।

મત્પ્રસાદાદવાપ્નોતિ શાશ્વતં પદમવ્યયમ્ ॥ ૧૬ ॥

કર્તા નિત સૌ કર્મ પાણ, જન એ મુજ આશ્રીત;

મુજ પ્રસાદથી મેળવે, નિતપદ નારી રહીત. ૫૬

મો કરમ કો નિત કરે, મેરો આશ્રય પાવ;

સૌ પ્રસાદ તે સૌ રહે, અજીવ પદવી પાવ. ૫૬

૫૬ સર્વ કર્મ [નિયમેભિષિત] સદા કરનારો, ચિત્તે મારો સંજ
ધરેલો એવો તે મારા પ્રસાદથી, અજીવ અન્યથ પદને પામે છે.

ચેતસા સર્વકર્માણિ મયિ સંન્યસ્ય મત્પરઃ ।

બુદ્ધિયોગમુપાશ્રિય મચ્ચિત્તઃ સતતં ભવ ॥ ૧૭ ॥

અર્પિ મને સૌ કર્મ તું, મનથી, મત્પર સાર;

બુદ્ધિયોગ આશ્રીજ નિત, મત્ચિત્ત થા નિરંધાર. ૫૭

મન સૌ મેરો કરમ કર, મોત સરળતા લેવ;

બુદ્ધી બેગકો સોચ કરે, મોઢી મેં ચિત્ત દેવ. ૫૭

૫૭ સર્વ કર્મને મારે વિષે અર્પણ કરી તત્પર [હુંજ પરમ દૈવત
એવો નિશ્ચયવાન] યદ બુદ્ધિયોગનો આશ્રય કરી નિરંતર
મત્ચિત્ત [હું છું ચિત્ત જેનું એવો] (તું) થા.

મચ્ચિત્તઃ સર્વદુર્ગાણિ મત્પ્રસાદાત્તરિપ્યસિ ।

અથ ચેત્ત્વમહંકારાજ શ્રોણ્યસિ વિનંક્ષ્યસિ ॥ ૧૮ ॥

મુજ પ્રસાદથી દુઃખ સૌ, મત્ચિત્ત થૈજ તરીશ;

પાણ ગર્વે ન મુણીશ તો, વિનાશને પામીશ. ૫૮

મો પ્રસાદને દુર્ગ બલ, તરિ જેહે અનયાસ;

અહંકારકે બસને નહિ, યદ માનો જૂ પાસ. ૫૮

૫૮ મત્ચિત્ત (એવો તું) મારા પ્રસાદથી સર્વે દુસ્તર દુઃખને તરીશ
(તે) એમ છેતે તું અહંકારથી નહિ સાલજે (તો) નારી પામીશ.

યદહંકારમાશ્રિત્ય ન યોત્સ્ય ઇતિ મન્યસે ।

મિથ્યૈષ વ્યવસાયસ્તે પ્રકૃતિસ્ત્વાં નિયોદ્યતિ ॥ ૧૯ ॥

નહિ લડું કદિ ઇમ ગર્વથી, જો તું માનિશ સાર;

એ નિશ્ચય મિથ્યા, તને, પ્રકૃતિ યોજશે, ધાર. ૫૯

લશે નહીં તું જો કદત, અહંકાર કો માન;

યદ તો સખ અખ જૂઠું હૈ, પ્રકૃતિ લગાવે આનં. ૫૯

૫૯ મારે અહંકારનો આશ્રય કરી મુદ્ધ નહિ કરું એમ માનીશ
(તો) એ તારો નિશ્ચય મિથ્યા (જરો); પ્રકૃતિ [રજોગુણ સ્વભા-
વની ભરી તે] તને મુદ્ધમાં પ્રવૃત્ત કરશે.

સ્વભાવજેન કૌંતેય નિવદ્ધઃ સ્વેન કર્મેણા ।

કર્તુ નેચ્છસિ યન્મોહાત્કરિવ્યસ્યવશોપિ તત્ ॥ ૬૦ ॥

સ્વાભાવિક નિજ કર્મથી, બાંધેલો તું, જેહ;
ન ઇછે કરવા મોહથી, કરિશ અવશ થી તેહ. ૬૦

અર્જુન અપને કરમ સોં, મહ તું રાખ્યો નાહી;
પરો ન આહત મોહ તેં, પર સખ કરિ હો સાહિ. ૬૦

૬૦ હે કુંતીપુત્ર! સરકારે ભત્પન્ન એવાં પોતાને કર્મ તું બધાયલો
છે; મોહને અજ્ઞાને (તું) ને કરવાને નથી ઇચ્છતો તે [યુદ્ધકર્મ]
(તું) કરીશજ રવવશ નથી તેથી.

ઈશ્વરઃ સર્વભૂતાનાં હૃદયેષુ નિષ્ઠિતિ ।

બ્રામયન્સર્વભૂતાનિ યંત્રારુદાનિ માયયા ॥ ૬૧ ॥

ઈશ્વર સૌના હૃદયમાં, રહેછે કુંતી સૂત;
ભાવતાં માયા વડે, યંત્રારૂઢ સૌ ભૂત. ૬૧

ઈશ્વર સખકે હીયમેં, અર્જુન રહત જી ગુહ;
જીવ બ્રામવત હૈ સદા, કરી કે માયા આરૂઢ. ૬૧

* ૬૧ હે અર્જુન! સમસ્ત પ્રાણીઓના હૃદય હેશને વિષે ઈશ્વર
[અંતર્યામી] રહેછે (તે) યંત્ર ઉપર ચઢેલા સર્વ જીવને પોતાની
માયાશક્તિથી બ્રમણ કરાવે છે.

તમેવ શરણં ગચ્છ સર્વભાવેન ભારત ।

તત્પ્રસાદાત્પરાં શાંતિં સ્થાનં પ્રાપ્સ્યસિ શાશ્વતમ્ ॥ ૬૨ ॥

કર આશ્રય સૌ ભાવથી, તેના કર સત્તમ;
પામિશ તંનિ કૃપા વડે, નિતપદ સુખ ઉત્તમ. ૬૨

હોય સદા વાકેં સરન, અર્જુન તું સખ બાય;
અગિનાસી ધિર શાંતિ પદ, તા પ્રસાદ તેં પાય. ૬૨

૬૨ હે ભારત! તેને [તે ઈશ્વરને] સર્વ બાવે કરીને શરણુ જા, તેને
પ્રસાદે ઉત્કૃષ્ટશાંતિને-અચળ સ્થાનને પામીશ.

इति ते ज्ञानमाख्यातं गुह्याद्गुह्यतरं मया ।

विमृश्यैतदशेषेण यथेच्छसि तथा कुरु ॥ ૬૩ ॥

કંઈ ગુપ્તથી ગુપ્ત મેં, જ્ઞાનજી તુજને એમ;
અશેષ વિચારી તે, પછિ, કર તું ઇચ્છે જેમ. ૬૩

આન કહ્યો તો સોંજી મેં, જો જગ પ્રગટે નહિ;
જો જાને સોઈ કરો, વહિ સંજોજ્ય માહિ. ૬૩

૬૩ એમ તુને મેં ગુપ્તમાં ગુપ્ત જ્ઞાન ઉપદેશ્યું; એને પૂરેપૂરું વિચારીને
જેમ ઇચ્છામાં આવે તેમ કર.

सर्वगुह्यतमं भूयः शृणु मे परमं वचः ।

इष्टोऽसि मे ददामि ते ततो वक्ष्यामि ते हितम् ॥ ૬૪ ॥

સર્વ ગુપ્તમાં ગુપ્ત મેં, જ્ઞાનજી તુજને એમ;
અતિ પ્રિય તું, તથિ હું, તું હિત અર્જુન. ૬૪

જો કહ્યું હે સખ તેં જસ્યો, પરમ વચન મોં માન;
તું દહ જુદિ મી તમે, તો દિત કરત બખાન. ૬૪

૬૪ કરીથી (કહ્યું હું) ગુપ્ત રાખવા જેવાં સર્વમાં ને અત્યંત ગુપ્ત
એવું ઉત્કૃષ્ટ માટે વચન સાંભળ. (તું) મને દહપ્રિય છે માટેજ
તાજ હિત કહ્યું હું.

मन्मना भव मद्रक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।

મામેવૈવ્યસિ સત્યં તે પ્રતિજાને પ્રિયોઽસિ મે ॥ ૬૫ ॥

નમ મુજને મુજ ભક્ત થા, મધજિ ને નત્યિત;
પામિશ મુજને સત્ય કૌં, પ્રિય મુજ અમિત. ૬૫

મોહો જગ તું નમ્ર વહ, મન મોહી મે રાખ;
અંત સમે વે મોહમેં, પ્યારો તું વહ સાખ. ૬૫

૬૫ મારે વિષે મન એવો થા, મારો ભક્ત, મારો પૂજક; મને
નમસ્કાર કર, મારીજ પાસે આવીશ, ખર; (તું) મને પ્રિય
છે, તુંને પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક કહ્યું હું.

सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ।

અહં ત્વા સર્વપાપેભ્યો મોહયિષ્યામિ મા શુચઃ ॥ ૬૬ ॥

સર્વ ધર્મને મૂકિને, કર આશ્રય મુજ એક;
શોચ મ કર હું છોડવિશ, સર્વ પાપથી છેક. ૬૬

સખ ધરમનકોં ત્યાગિ, સો સરન તું આવ;
હરી કરો સખ પાપ હોં, શોક તમ યા બાપ. ૬૬

* ૬૬ સર્વ ધર્મને તજીને એક મનેજ શરણુ આવ; હું તુને સર્વ પા-
પથી મુક્ત કરીશ, શોક મ કર [ગિતવધાદિદેના.]

इदं ते नातपस्काय नाभक्ताय कदाचन ।

ન. ચાશુશ્રૂષ્વે વાચ્યં નેં ચ માં યોઽમ્યસૂચતિ ॥ ૬૭ ॥

મુજ નિંદક, સેવા રહિત, અધર્મિ અભક્ત જેય;
હોય તેને નહિ કદી, કહેવું આ કૌંતેય. ૬૭

જાકે તપ નહિં ભક્તિ નહિ, આ સત્ય સુબુદ્ધિ નહિ;
તાસોં તૂ જિન વહ કહે, મો દેખિ જગ માહિ. ૬૭

૬૭ આ [ગિતાજ્ઞાન] તારે અતપરથી-ધર્મહીનને (કહેવું) નહિ, ભક્તિ-
હીનને કદાપિ (કહેવું) નહિ; વળી શ્રવણ કે સેવાહીનને નહિ,
ને મને નિંદે તેને પણ નહિ.

य इदं परमं गुह्यं मद्रक्तेष्वविधास्यति ।

મક્તિ મયિ પરાં કૃત્વા મમેવૈવ્યસસંશયઃ ॥ ૬૮ ॥

પણ કહેશે મુજ ભક્તને, પરમ ગુપ્ત આ, જેહ;
કરિ મુજ ભક્તિ અસંશયી, યામે મુજને તેહ. ૬૮

મો ભક્તન જે કદત, પર મેસ્યો વહ જ્યાન;
સો મેરી ભગતી લહે, મોમે રહે નિહાન. ૬૮

૬૮ જે આ પરમ ગુપ્ત મારા ભક્તને વિષે આહરે કહેશે તે મારે
વિષે પરાભક્ત કરીને મને પામશે (એ વિષે) સંશય નહિ.

न च तस्मान्मनुष्येषु कश्चिन्मे प्रियकृतमः ।

મહિતા નચ મે તસ્માદન્યઃ પ્રિયતરો ભુવિ ॥ ૬૯ ॥

મનુષ્યમાં તેથી અધિક, નથિ મુજ પ્રિય કરનાર;
ભૂમાં તેથી અન્ય નથિ, મુજ અતિપ્રિય થાનાર. ૬૯

મો ભગતન સોં પ્યારો, નહિ હો પ્યારો હોથી;
વહ મોહી રાખત હૈ, હોં રાખન દિય માહિ. ૬૯

૬૯ તેથી (શ્રવણ કરાવનારાથી) મનુષ્યમાં કોઈ પણ મને અત્યંત
સતીપ પમાડનાર નથી; તેથી મને બીજે વધારે વહાલો ભૂમિને
વિષે થનાર નથી.

અણ્યેષ્યેતે ચ યદ્દમં ધર્મ્યં સંવાદમાવયોઃ ।

જ્ઞાનયજ્ઞેન તેનાહમિષ્ઠઃ સ્વામિતિ મે મતિઃ ॥૭૦॥

ધર્મ્યવાદ આ આપણો, મનુષ્ય ભણુશે જો;

જ્ઞાનયજ્ઞથી ઇષ્ટ હુ, તેણે, મુજ મતિ ઝિલ્લ. ૭૦

ધરમ સંવાદ્ય મેં કહ્યો, પડે જુ કાઇ જ્ઞાન;

ગ્યાન જગત્તે તિન હું જાણ્યો, યહ મેરો મત ગાન. ૭૦

૭૦ ધર્મરૂપ આપણા સંવાદનો પાઠ કરશે તેને જ્ઞાન થશે હું
ઇષ્ટ હું એમ મારી મતિ છે.

શ્રદ્ધાવાનનસૂયધઃ કૃણુયાદપિ યો નરઃ ।

સોઽપિ મુક્તઃ શુભાંશિકાન્ પ્રાપ્નુયાત્પુણ્યકર્મણા ॥૭૧॥

શુભે અનિદક નર કદી, થૈને શ્રદ્ધા શુક્લ

પુણ્યવાનના લોક શુભ, પામે થૈતે મુક્ત. ૭૧

શ્રદ્ધા જુત દેખે બિના, યહ સુને જો કાઇ;

પુણ્યવંત ભગતન લહે, મુગત જુ તારો હોઇ. ૭૧

* ૭૧ શ્રદ્ધાવાન, કર્ષણરહિત જે નર તે પશુ અવશ્ય કરશે; તે પશુ પા-
રશ્વિત થઇ પુણ્યકર્મ કરનારાના જે શુભ લોક તેને પામશે.

કશ્ચિદેતદ્દ્યુતં પાર્થ ત્વયેકાપ્રયોજન ચેતસા ।

કશ્ચિદ્જ્ઞાનસંમોહઃ પ્રનષ્ટસ્તે ધનંજય ॥ ૭૨ ॥

શું તે આ સ્થિર ચિત્તધિ, સાંભળિયુંન યથાર્થ;

શું અજ્ઞાની મોહ તુજ, પામ્યો નારાજ પાર્થ. ૭૨

ચિત્ત એકાગ્ર જો સુને, અર્જુન યહ તો ધરમ;

મોઢે મોષ અગ્યાન તમે, છડે ચિત્તકે ભરમ. ૭૨

૭૨ હે પાર્થ! [એ કહ્યું તેરહું] ચિત્ત એકાગ્ર કરી તેં સાંભળ્યું? ૭
ધનંજય! તારો અજ્ઞાનમય મોહ નારા પામ્યો કે?

અર્જુનોવાચ ॥

નષ્ટો મોહઃ સ્મૃતિર્લભ્યા ત્વત્પ્રસાદાન્મયાચ્યુત ।

સ્થિતોઽસ્મિ ગતસંદેહઃ કરિષ્યે વચ્ચને તવ ॥ ૭૩ ॥

તજો મોહ સ્મૃતિ મેળવિ, આપ પ્રસાદે ઇશ;

નિઃસંદેહ ઉભોજ હું, આપ વચ્ચન કરીશ. ૭૩

મોહ નસત અગ્ય આઈ, સુમરત હો શ્રીભગવાન;

ભયો દુરિ સંદેહ અગ્ય, તવ ગ્યાન પ્રધાન. ૭૩

૭૩ હે અચ્યુત! તારે પ્રસાદે મોહ નષ્ટ થયો, મેં સ્મૃતિ સંપાદી;
(હવે હું) નિઃસંદેહ વ્યવસ્થિત છું, તારું વચ્ચન પાળીશ.

સંજય ઉવાચ ॥

હયહં વાસુદેવસ્ય પાર્થસ્ય ચ મહાત્મનઃ ।

સંવાદમિમમશ્રોયમદ્વુતં રોમહર્ષણમ્ ॥ ૭૪ ॥

મહા કૃષ્ણ ને પાર્થના, રોમ હર્ષદ્ અદ્ભૂત;

શુણ્યો મેજ સંવાદ આ, એમ અખિકા સૂત. ૭૪

* શુભસંક-અર્થમેવાદિ પ્રશ્ન કરનારા જ્યાં જ્યાં વસે તે.
† સ્મૃતિ-હું અગ્ય આપ્યાં છે; પરમસ્થાવર હું હું એમ; વસ્તુતઃ મારું
પરકેમ નથી એ.

હરી અર્જુનકી ખાત યહ, સુનિ જો મેયા ભાય;

અચરજરૂપ અનૂપ અતિ, રોમ હરખચિત્ત આય. ૭૪

૭૪-એ પ્રકારે મેં મહાત્મા વાસુદેવનો ને અર્જુનનો રવાં કીર્ત્ત કરે
તેવો અદ્ભૂત આ સંવાદ સાંભળ્યો.

વ્યાસપ્રસાદાચ્છુતવાનેતદ્ભુતમહં પરમ્ ।

યોગં યોગેશ્વરાત્કૃણાત્સાક્ષાત્કથયતઃ સ્વયમ્ ॥ ૭૫ ॥

પરમ ગુદા આ જ્ઞાન મેં, વ્યાસ પ્રસાદે શુણ્ય;

યોગેશ્વર હરિચીન, જે, સાક્ષાત્પોતે ભણ્યું. ૭૫

પરમજુઓ તરત જુહો, સુન્યો વ્યાસ પ્રસાદ;

જેગેસર શ્રી કીસનજૂ, નિયો સુખ કિયો બિખાદ. ૭૫

૭૫ વ્યાસને પ્રસાદે [દિવ્યચક્ષુ તથા કહ્યું આપેલાં તેથી] યોગેશ્વર
[યોગમાયાનો ઇશ્વર] કૃષ્ણચક્રી, સાક્ષાત્ પોતે કહેનારાયણી
આ ગુણ ઉત્કૃષ્ટ યોગજ્ઞાન સાંભળ્યું.

રાજન્સંસ્મૃત્ય સંસ્મૃત્ય સંવાદમિમમદ્ભુતમ્ ।

કેશવાર્જુનયોઃ પુણ્યં હૃણ્યામિ ચ મુહુર્મુહુઃ ॥ ૭૬ ॥

કૃષ્ણ પાર્થના વાદ આ, અદ્ભૂત પુણ્યજરૂપ;

સંભારી સંભારિ હું, હર્ષુ ફરિ ફરિ ભૂપ. ૭૬

ખાર ખાર સુમરત હો, યહ સંવાદહિ રાજ;

હરખ હોત મોઢો મહા, અતિ પવિત્ર કે સાજ. ૭૬

૭૬ હે રાજન! [હે કૃતરાજ!] પુણ્યપ્રસાદ અદ્ભૂત આ સંવાદ
સંભારી સંભારી વારેવારે હર્ષ પામું છું.

તચ્ચ સંસ્મૃત્ય સંસ્મૃત્ય રૂપમત્યદ્ભુતં હરેઃ ।

વિસ્મયો મે મહાન્ રાજન્ હૃણ્યામિ ચ પુનઃ પુનઃ ॥ ૭૭ ॥

સંભારી તે રૂપ, અતિ, અદ્ભૂત હરિનું, રાય;

હર્ષુ ફરિ ફરિ ને મને, વિસ્મય મોઢો થાય. ૭૭

અદ્ભૂત રૂપ શ્રી કીસન કો, સુનિર સુનિર હોવાહ;

હરખ હોત મોઢો ભૂત, વિસ્મય કો નિખાહે. ૭૭

૭૭ હે રાજન! પરમાત્માનું તે અતિ અદ્ભૂતરૂપ [વિશ્વરૂપ] સંભારી
સંભારી મને મોઢો વિસ્મય થાય છે ને વારેવારે હર્ષ
પામું છું.

યત્ર યોગેશ્વરઃ કૃણો યત્ર પાર્થો ધનુર્ધરઃ ।

તત્ર શ્રોત્રિજયો ભૂતિર્નૃવા નીતિર્મિતર્મમ ॥ ૭૮ ॥

ન્યાં યોગેશ્વર કૃષ્ણ ને, પાર્થ ધનુર્ધર ન્યાં;

વિજય ભૂતિ શ્રી નીતિ ક્રુવ, મુજ મતિયે છે ત્યાં. ૭૮

જેગેસર શ્રી કૃષ્ણજન, અર્જુન હેયા ઠોર;

તદાં વિજય ઔર જીતહે, અજય સંપદા ઔર. ૭૮

* ૭૮-ન્યાં યોગેશ્વર કૃષ્ણ (ને) ન્યાં ધનુર્ધર પાર્થ ત્યાં સર્વેથી [શ-
ન્યસર્વેથી], વિજય, સંપદા, નીતિ [ન્યાયમાર્ગ] નિશ્ચય છે એ
મ આજ મત છે.

ઈતિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ઉપનીષદ્માં બ્રહ્મવિધાને વિષે

યોગશાસ્ત્ર સંબંધી શ્રીકૃષ્ણાર્જુનના સંવાદમાં મોક્ષસંન્યા-

સાપદશયોગ નામનો અધ્યાયો અધ્યાય. ૧૧૮

* જે પક્ષમાં કૃષ્ણ ત્યાં સમસ્ત કહેવાલું છે.

કઠિન શબ્દાર્થ કોષ.

અ.

અવિગત-તિ-જે જાતું રજું નથી, પણ છે; તેજેમય છે, અખડિત છે તે. (જય-દીશ્વર).

અધુના-હમણાં.

અનુદિન-હમેશાં.

અવિધાર-વું-અવસ્થા ધારણું; નક્કી માનવું.

અક્ષત-એ ખાના દાણા પૂજન વખતે સેવામાં આવે છે તે.

અશ્વત્થ-પીપળો.

અજના-સા-અહાતું નાક.

અસ્તુ-હો, એમ થાઓ.

અપ-જળ; પાણી.

અધોમુખે-ઉધિ-નીચે મોઢે.

અકલજય-અહા.

અનં-ગજય-શિવ.

અમ-અમરપુ.

અભિધાન-નામ.

અનંત-પાર-અંત વગરનું.

અદ્યત્તરસહસ્ર-એક હજાર પંચ આઠ.

અનિદિતપણું-નિદા કરવા થોડા નહિ એવું વર્તન.

અટણ-કરવું; મુસાફરી કરવી.

અજના-જેને જન્મ નહીં તે. (ઈશ્વર.)

અગમ્યા-ગમન કરવા-ભોગ-વવા થોડા નહિ તે (ત્રી).

અક્ષર-ખરે નહિ તે; જેનો નાશ ન થાય તે.

અભાવે-ન હોવાને લીધે.

અઈ-સૂર્ય.

અપરાહ કાળ-ત્રીજો પહોરે.

અમે-ટોચ; અણી.

અવશેષ-ખાકીનું.

અદ્દાસ-અતિશે હસવું.

અધીવુ-એટલે.

અનાત્મ પ્રતિપાદિત શાસ્ત્ર-આત્મા નહિ, પણ દેહાદિક પદાર્થોને મુખ્ય ગણી વર્ણન કરનારાં શાસ્ત્ર.

અક્ષરસમુદાય-અક્ષરોનો જથ્થો.

અજના-જન્મ વગરના.

અતર્ક્ય-તર્કમાં-કલ્પનામાં પણ ન આવે એવા (ઈશ્વર.)

અવિચય-જેમાં ચિંત્ન નહિ તે.

અસંગ-સંસારથી વિરક્ત.

અર્પિત-અર્પણ કરેલું; આપેલું.

અશન-ખાવું.

અધોગતિ-નળગી-નીચી ગતિ.

અમ્યુત-અવિનાશી.

અધર્મોચાર્ય-અધર્મનું આચર-ણ કરનાર તથા કરાવનારમાં મુખ્ય.

અધર્મ-મગમાં હોતાની જોડે ખેસનાર (અહાણ).

અકૃતિત-પાછો ન હોય (તેની બુદ્ધિ.)

અભિચાર વિધાન-મારણ મો-હન વગેરે ઉપાયો.

અજ-અકર.

અનંગદાવાનલ-કામરૂપી અ-ગ્નિ.

અવશેષ-ખાકી રહેલું.

અનિત્ય-નાશવંત.

અહિ-સાપ; શેષનાગ.

અમ્યુત-દશ હજાર.

અખંડ-જેના કુકડા-ભાગ ન-હિ થાય તે.

અનૂપ-જેને કોઇની ઉપમા ન આપી શકાય એવા.

અખિલેશ્વર-સર્વના ઈશ્વર-પ્રભુ.

અકળ-કળી શકાય નહિ તેવો.

અભ-આભલાં; વાદળો.

અતઃપર-એ કરતાં, બીજું.

અર્ભક-આગક.

અગ્રાધ-ઉડું; ખોળ્યું ન જડે તેવું.

અવ્યક્ત-ગુપ્ત; પ્રસિદ્ધ નહિ તે.

અમ્યુતાનદ-અખંડ આનંદ.

(અ-નહિ + મ્યુત-નાશ થ-વો.)

અનુઅહ-શાપને વાળવો; કૃપા કરવી.

અવાસ-મેહેલ; હવેલી.

અગ્રીયો-અમ વગરનો (આભિ-યો).

અધર-નીચલો હોઠ.

અષ્ટપાણી-આઠ હાથવાળા-અહા.

અનુઅહ-હોડી દેવું; છૂડું ક-રવું.

અજ-મોટા બાઈ.

અજવણ-અવણ વગરનું; મોળું.

અણસારો-સાન.

અસતી-જેનામાં સતીપણું ન હોય તેવી સ્ત્રી.

અકિચન-કુર્ચન; ગરીબ.

અકાળ-સમય વગરનું.

અરિષ્ટ-મોત; કુઃખ.

અલક-ચોટલો; અંબોડો.

અલભ્ય-ન મળી શકે તેવું.

અર્ધચંદ્ર-અડધા ચંદ્ર જેવું.

અધરપીયુષ-હોઠનું અમૃત.

અહમેવ-હુંપદ; મોટાઈ; અ-હંકાર.

અહધર-શંકર. (અહિ-સર્પ+ધર-ધરનાર)

અકૂર-કૃણ્ણના કાકા. (૨) કા-તકી નહિ-દયાળુ.

અનુરાગ-પ્રીતિ, આસક્તિ; (૨) લગન; પ્રેમ લીનતા.

અતિકાળ-મોટું.

અસ્મ-છેપ્યા ફૂંકીને મારવાનું હથિયાર.

અમદ્યમક્ષી-ન ખાવાની વ-સ્તુ ખાનાર.

અમરર્તી-આગળ રહી કામ કરનાર; (૨) પ્રધાન.

અવલોકા-જુઓ.

અરૂપ આકાર વગરનું.

અધરસુધારસ-હોઠે રહેલા અ-મૃતને રસ.

અકૃત-સરેકાર નહિ પામેલી.

અગ્નિ અણ્ણવ-અગ્નિનો સ-મુદ્ર.

અભિશાપ-આળ.

અગ્નિશત્રુ-જેનો કોઈ શત્રુ નહીં તે. (યુધિષ્ઠિર)

અભદ્ય-નારિદ્રય.

અક્ષાહિણી-૨૧૮૭૦ હાથી,

૨૧૮૭૦ રથ, ૧૫૬૧૦ ઘો-

ડા, ને ૧૦૬૩૫૦ પાયદલ,

એટલા સેન્યો એક અક્ષા-

હિણી સેના કહેવાય.

અપરિમિત-અણખૂંડ; પ્રમાણ વગરનું.

અવિચળ વાણી-પૂરું અને ફે-રવડું ન પડે એવું નિશ્ચય-નું બોલવું.

અપરોક્ષ-નજર આગળ; સમક્ષ.

અવશેષ-ખાકી.

અરુણ રંગ-પ્રભાતનો લાલ રંગ.

અન્ય-બીજા.

અગોપ-જાણીતું.

અનંત-જેનો અંત-છેડો નહિ.

અનિકમ-ઉદ્દક્ષંબન.

અસ્થિ-હાડકાં.

અદ્દલ-આઠ પાંખડીઓવા-ળું (કમળ).

અદ્યામ-આઠે પોહોર.

અખ-વર્ષ.

અટણ-કરવું.

અવસાન-આખર.

અનુસ્મૃત-પરોવાપણું.

અશનાદિક-શમદમ આહિથી ઉત્પટા.

અગમ-શાન્ત નહિ તે.

અધિક્ષાન-(સ્થાન)-જગો.

અનિલ-વાયુ.

અહંકૃત્ય-અહંકાર કરીને ક-રવા લાયક.

અરિતતત-હોવાપણું.

અધ્યાસ-નિશ્ચય.

અનુવતન-અનુસરવું; આચરણ.

અધિક્ષાતા-મુખ્ય.

અનાયસે-અણચિંતવે.

અસિંગી-દેહ ધારી નહિ.

અનન્ય બક્ત-કોઈ પણ બી-જાનો બક્ત નહીં; એક દેવને જ માનનાર.

અપરિચિત-અમાપ. [ખતે.

અવસાને-આખરે; મરણ વ-

અન્ન-ધોડો.
અન્નતથિવચ-યુષ્કિરનો શબ્દ.
અપરાધિત-રાનુએ નહિ છ-
તેલો.
અસંશયી-સંશય વગરનો. નિ-
શ્ચી.
અભિરત-પ્રીતિમાન; લાગેલો.
અવ્યભિચારણી-એક ને સારા
નિશ્ચયવાળી બુદ્ધિ.
અવલ-ખાટું.
અનુમતા-અપ્રવૃત્ત છતાં પ્ર-
વૃત્તની પેઠે દેખાતો.
અનીરીક્ષ્ય-જેવાને અશક્ય.
અશ્રુતોદ્ભવ-અશ્રુત મથન
વખતે ઉત્પન્ન થયેલું.
અસમોહ-મોહ રહિતપણું.
અસ્તિ-પ્રયત્ન નહિ કરનાર.
અનુપકારી-ઉપકાર ન કરનાર.

આ.

આધ્યાત્મજ-અક્ષ વિદ્યા.
આવાહન-મંત્ર બણી તેડાવવું.
આભિષ-માંસ.
આલપ-સર; ઘાંટો.
આભસંયમ-દ્વિદ્રયોને દમી
વશ રાખવી તે.
આભાનામ-આત્મા અને દેહ.
આનક-કરતાલ; આંઝ. (૨)
નગાર.
આમહણ કરવું-સંધવું.
આહનનીય-યમનો એક પ્ર-
યોગ છે. હોમવાની વસ્તુ.
આખડી-ડાકર ખાધી. (૨) ખાધા.
આરહ-અધાર.
આભા-કાંત; તેજ.
આવાગમન-આવવું જવું.
આદ્ર-બીનું, પીગળેલું.
આરોપી-લગાડી; પારવી.
આરોપવું-પહેરાવવું.
આર્તવીત-(આર્તવિત)-આ-
ર્થિત વખતે મળેલું ધન;
અર્થાત્ જેમ એવું વખતે
મળેલું ધન અર્થત વહાણું
લાગે છે, તેવું ધણું વહાણું
હોય તે.
આયાસ-મેહેનત; શ્રમ.
આરોહન-અક્ષાણુ-પહાડવું.
આગમ-આવવું.
આકર્ષવું-તાણવું.
આસ્તરણ-અસ્તર; પાથરણું.
આયુષ-હથિયાર.

આજનન્યાહ-ધુટણુ સુધી જે-
ના હાથ લાંબા છે તેવો
પુરુષ.
આલંબન-આશ્રય.
આગમવાદી-વેદના આધારે
ચાલનારા; વેદને માનનારા.
આવૃત્તિ-વિટાયેલો.
આવાસી-આવેલો.
આવ્ય-ધી.
આવિર્ભાવ-પ્રકાશ જન્મવું તે.
આમ-આપત્તિ; દુઃખ.
આત્મદર્શી-આત્માને જોનાર.
આમ-પ્રમાણિક; યથાર્થ બો-
લનારો.
આત્મનિવેદ-આત્માર્પણ.
આત્મસ્વાધ્યા-પોતાની બઝાઇ
કરવી.
આર્જવ-સરળતા.
આતતાષ (મી)-બાળનાર, જે
દેનાર, હાથમાં શસ્ત્ર લઇ
મારવા આવનાર; ધન, ક્ષેત્ર
અને સ્ત્રીનું હરણ કરનાર
એટલા આતત્યથી શુકનીતિમાં
કલા છે.

ઈ.

ઈશાનુકથા-રાજાઓની વંશા-
વળી.
ઈશ્વર કાટિ-ઈશ્વરની ગણતી.
ઈન્દુ-ચંદ્ર.
ઈલોક-આ જગત; આ લોક.
ઈષ્ટિ-અમાસ ને પૂજિું માને
દિવસે યજ કરવામાં આવે
છે તે.

ઉ.

ઉતિ-લીલા.
ઉત્સંગ-ખોળો.
ઉદ્યાન-બાગ; વાડી.
ઉપક્ષા અનાદર.
ઉપસમાદિક-ઈંદ્રિયનિમ્નહાદિક.
ઉરુકમ-વામન (વિશેષ પગલાં
ભરનાર.)
ઉદ્ગાતા-યજમાં એક કામ
કરનાર બ્રાહ્મણ.
ઉપસ્કર-સામાન.
ઉપહાર-ભેટ; ભેટ મૂકવી તે.
ભેટની સામગ્રી.
ઉર્ધ્વરેતા-જેનું વીર્ય ઉચું જ-ક-
પાળે રહેલું છે તેવા શ્રીકૃષ્ણ.
ઉચરી-ઉછરી.

ઉષક્રી-જખક્રી.
ઉત્તરવચ-ધડપણ.
ઉર-છાતી.
ઉડમણ-તારા.
ઉર્ધ્વ-ઉચું.
ઉદવરત-ઉજડ.
ઉગટ-પીઠી વગેરે પદાર્થથી
શરીર સ્વચ્છ કરવું.
ઉટ્ટ-ઉટ.
ઉલૂક-ધુવડ.
ઉપરધાન-ઉભા થઇ, હાથ ઉં-
ચા કરી, મંત્ર બણી સૂર્ય
નારાયણની પ્રાર્થના કરવી.
ઉદ્ધી-સમુદ્ર.
ઉપેન્દ્ર-બગવાન.
ઉપનાઇ-ધણો રાજ.
ઉર્વી-પૃથ્વી.
ઉપેતર-ગોરવ.
ઉર્ણનાભ-કરોળિયો.
ઉદ્ભિજ્જ-ઉગીને ઉત્પન્ન થ-
નાર, જેવાં કે ઝાડ, અન્ન,
વનસ્પતિ વગેરે.
ઉક્ત-કહેલું.
ઉ-સુખી-અવળી.
ઉરુ-સાથળ.
ઉપરય-ઈન્દ્ર.
ઉપાદાન-કારણ.
ઉચ્છિન્ન-એડું.
ઉર્કપુટક-અક્ષાંકનું ફાટવું.
મસ્તકમાર્ગે જવામાં ગમન.
ઉચિત-યોગ્ય.
ઉવેખવું-અનાદર કરવો; અ-
પમાન કરવું.
ઉનમારગ-આડે રસ્તે.
ઉદેશી-મનથી ધારીને.
ઉમ-તીવ.

ઝ.

ઝચા-વેદનો મંત્ર.
ઝણાનુષધિ-જન્મના લેણા દે-
ણીના સંબંધથી.
ઝપિપતિત-ઝપિયોની સ્ત્રી.

એ.

એવાતન-સૌભાગ્ય.
એકોત્તરશત-એક સો એક.

ઐ.

ઐશ્વર્ય-મોટાઇ; પ્રભુતા.
ઐક્ય-એકતા; એકસંપ.

અ.

અક-ખોળો.
અંતક-કાળ; મૃત્યુ.
અખર-અવસ્થા.
અંગના-સ્ત્રી; પત્ની.
અખોળવું-નહાવું.
અંતરિક્ષ-ઉચે; આકાશ.
અંતર્ગત-મનમાં; (૨) પેટમાં.
અંતરાષ્ટ્ર-વચમાં આડે આ-
વનાર; અંતર કરાવનાર.
અંતર્ધાન-નહિ દેખાવું; અસ્થાપ
થવું; સંતાવું.
અડજ-છાંડામાંથી ઉત્પન્ન થ-
નાર પ્રાણી, જેવાં કે પક્ષી,
માછલાં.
અંતરાલય-(અંતરાય) અડ-
ચણ; વચે આવવું.
અંખા-માતા.

ક.

કર્મજ-કર્મથી થનારા.
કસ્યપસુત-સૂર્યનારાયણ.
કનકાયળ-મેરૂ.
કલીલ-મેલ; કાટો. કાઈપણ
સારી વસ્તુની નીચેથી જે
કંઈ નકારે નિકળે તે.
કનક-ધંતુરો.
કસ્યપ-(કચ્છપ) કાચમો.
કદમ-કાદવ.
કર્મવાદ-કર્મને મુખ્ય માનવાની
તકરાર.
કર્મનિષ્ઠ-કર્મ કરીને ઉત્તમ સ્થિ-
તિને પામેલા.
કમલજ-અક્ષા.
કર્ણ-કાન.
કદપાંત-નાશ(કારક).
કટી કછી-કડ તાણી બાંધી.
કર્તુમકર્તુ અન્યથાકર્તુ-કરવાને,
ન કરવાને અને ઉલટું પણ
કરવાને સમર્થ એવા (પ્રજા)
કમલા-લક્ષ્મી.
કરપક્ષવ-હાથપી કમળ.
કરપક્ષવ નવનીત-માખણના
જેવા કુમળા હરતકમળ.
કરવડો-નળીવાળો લોટો.
કનકકુંડમ-સોનાનાં પૂલ.
કરકટ-એક જાતનું જળમાં
વસનાર પ્રાણી.
કપોત-હોલો; કખૂતર.
કમળકોશ-કમળનો જથ્થો.
કર્મપ્રય-જેનાવડે કામકાજ ક-

રી શકાય તે ઇન્દ્ર.
કર્મચાતના-કર્મથી થતી શિક્ષા-
પાઠ.
કમલિની-નાનું કમળ.
કરણ-ઈન્દ્રિય.
કવચ-અખતર.
કદ્દુમાર-કદ્દુનો પુત્ર-કાળી
સપે.
કદ્દુનત-નામ લોક.
કામદાસ-અહુ વિષયી.
કાળવીદ-કાળ જાણનાર.
કારણ-સુતારનો ધધો;-કા-
રીગરનો ધધો.
કિરીટ-મુગટ.
કિંવા-શી ગણતીમાં શું થઇ
ગયું અથવા.
કિલ્મિય-પાપ.
કુતૂહલ-આશ્ચર્ય.
કુખે-પેટે.
કેશ-નિમાળા.
કેચિત-કેટલાંક.
કોરગ(કુરગ)-મૃગ; હરણ.
કોદંડ-ધનુષ.
કોપિન ૧ લગોરી.
કોપિન ૨
કંદુક-હડો.
કંઠામરણ-કોટનું ધરણ.
કિયારત-કિયાતી સાથે એકન-
પણ.
કૃતાંજલી-એ હાથ જોડી ન-
મવું.
કૃપિ-ખેતી.

ખ.

ખગ-પક્ષી.
ખટ-છ.
ખદોત-તાશે.
ખલુ-નિશ્ચય; અવસ્ય.
ખાસ-મોટું શ્રદ્ધા (આકા-
શનું ઘેરાવું).
ખેચરી-આકાશમાં રહેતાર-
ભગનાર પ્રાણી.
ખડે-ભાંગે.

ખ.

ખતજ-એ-પૂર્વ જન્મે; ગમે અ-
વતારે.
ખજ-હાથી.
ખઈલ-ગધેડું.
ખજકબ-હાથીનાં માથા વ-
ગરનાં શરીર.

ખજશુંકાર-હાથીની શુંકના
જેવા જડા આકારમાં.
ખજોક્તિ-અધકારવાળી વાણી.
ખજકેશ-અર્જુન, જેના ખિટ-
લિયાળા કેશ હોય તે.
ખજમૌકીયક- (ખુદ્મ કીયક)
ખુદ્મ-વેશાને; વ્યોમકીયક-
વાંસ. વેશાના જથ્થામાં વિટલા-
યલા વાંસ.
ખજાતીત-ખજ-લિત; (પર-
માતમા.)
ખજ-ધેર.
ખાચમરી-ચમરી માય.
ખાપયુક્ત-ખાપાળો સાથે.
ખાપેન્દ્ર-ખાનાળીઆખોના પિ-
દ્ર-શ્રીકૃષ્ણ ચન્દ્ર.
ખાપ-છાનું.
ખાપ-ખાનાળ.
ખાચર-ખાણીતું.
ખાધુમ-ખડ.
ખામુખ-ખામના મુખ જેવા
એક જનતા ખાનનું નામ.
ખાખ-ખાવાળ; માથો ચારનાર.
ખસન-શ્રદ્ધાવેલું; ખાણેલું.
ખાંવા-ખાતવા; લેવા; ખામવા.
ખાદ-મગર.
ખાચાં કામનાં કાળ-મરુતુએ
ખામાં લીધેલાં.
ખામશુકર-ખામનું ખંડ.
ખામાંતર-એક ખામથી બીજે
ખામ જવું.
ખાખ-ખામડાનો રહીશ.
ખાપદરેણુ-ખામના પગની રંગ.
ખાણુ-સામાન્ય.

ખાન-ચણી.
ખાંધ-ચંદન.
ખાંધવૈનગર-મિથ્યા; ખોટું; છે
છે ને નથી એવું કલ્પિત
નગર.
ખાંધૈ વિવાહ-એ વિવાહમાં
છૂપી રીતે લગ્ન કરે છે.
(ક્ષત્રિઓને માટે.)

ક.

કન-ધેરાવો. (૨) વરસાદ.
કનખાર-ખારે. મેઘ-વરસાદ.
કન-કડો.
કનવર્જત-વાદળો વગરનું.
કન-યાય; (૨) ખનાવે.
કારણ-અતિશય-ધણીજ ઉંધ.
કાતી-ખાત કરનાર.

કાર-અયંકર.
કારણ-સુખવું.

ચ.

ચર-હવનમાં હોમવા માટે
દૂધથી રમિસા બાત.
ચર્ચિત-લીપેલું; જગાડેલું. ચો-
પરેલું.
ચર્ચ-ચક્ર ધારણ કરનાર.
ચક્રાક્ષર-ગોળા કુંડાળા જેવી
આકૃતિ.
ચરકાકર્ણુ-ચૈદક ત્રિપયમાં અ-
ધ્યયન.
ચર-સુંદર.
ચાર્ચક-નાસ્તિક મત.
ચામુક-દડપચીની વચમાંનો
છાછર ખાળો.
ચિર-ચિરંજીવી; સદા અમર
રહેનાર.
ચિત્તાન્દ-માનસ આનંદ.
ચિદ્રુપ-જાનરૂપ.
ચિરાયુ-ધણા લાંબા આયુષ્ય-
વાળો.
ચિત્રશાળી-ચિત્રવાળું.
ચેરી-દાસી.
ચેતચિત્તવ્ય-ચિતારવા લાયક.
ચાંગદત-સાંસદેવ.

છ.

છાત-છાપડું છાવાનો સામાન.
છાંદ-વેદ.

જ.

જરા-ધડપણ.
જવાર-જવાળો-ધડપણે ધા-
ન્ય વાવેલું; નાદનું લીલું ઘાસ.
જળધી-સમુદ્ર.
જળ મથી-પાણી વસોવી.
જળસ્તંભ-જળના યાંભલા;
જે સમુદ્રમાં ઉઠે છે.
જગન્નિવાસ-જગતમાં વ્યાપક
રૂપે નિવાસ કરી રહેલા.
જડતુ-મળતું; એસતું.
જરાયુજ-આરથી જન્મનાર.
જલજ-કમળ.
જાન-તુકસાન.
જાન્યવ્યમાન-પ્રકાશિત; પ્ર-
તાપી.
જિજ્ઞાસુ-જીતનારો ભગવાન.
જિજ્ઞાસાર-જાકડિયોવાળા.
જોડ-ખને; એ.

જંઘા-સામળ.

ટ.

ટાડર-મોંઝર; (તુળસીનાં ટા-
ડર.)

ડ.

ડાલોલ-દેશનું નામ છે.
ડુમ-મોડાળ.

ત.

તરણીતયા-સર્વપુત્રી યમુના.
તપનિષ્ઠ-તપથી મદાત્ પદને
ચોખ્ખો થવેલા.

તલ-ત્યારે.
તલાકાર-તેના જેવા થઇ જવું-
એક રૂપ થઇ જવું. (કોડા
કપડો)

તર્પિત-તૃપ્ત; સંતોષ પામેલું.
(૨) તાપથી આકળું.

તર્પિત-તૃપ્ત કરવું. તૃપ્ત કરવું;
આતિથ્ય સંતોષ પમાડવો.

તન્મય-તે રૂપજ.
તલપર્શ-માયામાં યુવાનું તે.

તન્માત્રા-શબ્દ, રૂપ, રસ ને ગંધ.

તમ-અજ્ઞાન.
તીર્થપાદ-પવિત્ર ચરણ.

તિષ્ઠ-હિંમો રહે.
તિમિગળ-મગર.

તિમિર-અંધાર.
તિતિક્ષા-સદનશીલતા.

તુરીય-ચોથું પદ. (સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ
ને જન્ય એ ત્રણમાંનું જ્ઞાન
ન રહે તેવી જે અવસ્થા તે
તુરીય)

તુમુલ-ભયંકર (યુદ્ધ)
તેગ-તરવાર.

તેવડતું-લેખતું; મણવું.
તોય-પાણી.

તંતુમુર્ધતી-દોરાનો ઉપલોભામ.
તાંદુલ-ચોખ્ખા; તાંદળા.

તેજસ-તેજસ્વી.
તિગુણાતીત-ત્રણ ગુણ-જેવા

કે રજ, તમ અને સાત એ
ત્રણથી અગળા એવા પ્રભુ.

ત્રિભોમ-ત્રણ ભૂમિવાળું. અ-
તળ, વિતળ, સુતળ એ ત્રણ.

ત્રિવિધ-ત્રણ પ્રકારનો.
તુષાટ્ટર-તરસથી દુઃખી; જાહ

તરસો.

નૃણ્યાનાપ-અનેક તરેહની આ-
શાઓથી રહેના ઉદ્દેગ-તાપ.
નૃપાણુ-નરરથો; ધણી નૃણ્યુ-
આશાવાળો.

ક.

હકીએ-ખાળીએ.
હશપચ-પદર.
હશમીન-રાવણ.
હર્મ-ડાળ.
દમ-બહારની હાંપનો નિમલ.
દમિપ્રાશન-દહી ખાતું તે.
(એ ગ્રામ જતી વખતે સારા
શુકન ગણાય છે.)
દપ-ગર; ગમરખી.
દક્ષિણપાણી-ગમણી હાય.
દશાનન-દશ મોઢાવાળો (ગ-
વણ)
દારણ્ય-ભયંકર.
દામોદર-દામણથી પેટે (કિંબળ
સાથે) બધાવા તે-શ્રી કૃષ્ણ.
દાક્ષાયણી-દક્ષની પુત્રી રાહિણી.
દાયકા-આપનાર.
દારા-સ્ત્રી.
દીર્ઘામૃતી-લાંબા આયુષ્યવાળા.
દિવામૈયુનાદિક-દહાડે સ્ત્રી સંગ
કરવો દયાદિક (કુર્મ).
દિગ્ગજ-દિશાનો હાથી.
દિમ-પ્રકાશિત.
દુષ્ટ ચતુષ્થ-ચાર દુષ્ટાની મં-
ડળી; ચાર દુષ્ટો.
દુર્ઘ-દાદુર-દેડકો.
દુરતર-પાર ઉતરવો મણો મુ-
રકેલ.
દુઃસાધ્ય-મુરકેલીથી સાધી શ-
કાય એવું.
દુરલભ-તળવું બહુજ કઠિણ.
દુર્ગ-કિલ્લો.
દુર્ગચ-છતવો બહો મુરકેલ.
દુર્મરણ્ય-અઘણમરણ્ય; દુઃખ-
હાયક મરણ્ય.
દુર્ગ-દેવી.
દુરપુર-દુઃખે કરી પુરાય એવો.
દુષ્ટર-દુઃખે કરાય એવું.
દેવસ્વર્ગ-દેવોનું સ્વર્ગ; વેકુંડ.
દેહી-દેહ ધારણ કરનાર.
દેવામુર-દેવ અમુર-દેવ તે દેવ.
દેવદત્ત-અર્જુનનો શંખ.
દંતી-હાથી.
દંભ-પોતામાં કોંઈપણ ભતનો
ચુચ ન છતાં તે બતાવવાનો
ડાળ બાલવો તે.

દુંડબી-નોખત.
દ્રુમદ્વૈત-પદાર્થ સાથે ઐક્યતા.
દૃષ્ટ-દેખાડનાર.
દશ્ય-દેખાયું.
દહિરક્ષા-નજરકેદ.
દ્રહકિયકંઠ-ધરાને કાંઠો.
દશ્ય-દેખાયું.
દુમદેહ-ઝાડનું શરીર.
દિર્ઘાય-વ્યુદાયાયું; બેપણું.
દિગુણ-જમાણું.
દિર્ઘરીવાળા-બે ખરીઓવાળા.
દિગ્ગજ-દિગ્ગ (આહાણ, ક્ષમિ
આને વૈશ્ય અંતરણ)માં ઉત્તમ-
એષઠ
દિવર-એ સ્ત્રીનો પતિ. (ર દિવેર.
દેકમળ-કમળના જેવાં બે નેત્ર-
વાળા શ્રીહરિ.
દેત-બેપણાનો બેઠ; બુદ્ધપણું.
દૈવપતન-દૈત્યોને મારનાર.
દેલા-નક્ષત્રી.
દ્રોહવૃત્તિ-વૈર કરવાની ટેવ.

ક.

ધનદ-કુબેર.
ધનુસધાણ-ધનુષ ચડાવતું.
ધર્માગાર-ધર્મનું ઘર; યશા-
ળા. ધર્મરૂપ.
ધરાધર-શંપનાગ.
ધર્મનિષ્ઠ-ધર્મમાં તત્પર.
ધરણ્ય-(ણિ)-પૃથ્વી.
ધવળ-ધોળું.
ધનકેતુ-ધવળનો દંડ.
ધનંજય-અર્જુન.
ધર્મધુરધર-ધર્મ પાળનારા-
ઓમાં મુખ્ય.
ધનુ-ધનુષ.
ધાતા-બ્રહ્મા; કર્મ ફળ દેનાર.
ધીજ-નીષ્કલંક છું એમ ખા-
ત્રી કરવા માટે અગ્નિમાં
હાય બાલવો તે.
ધુવેર-ધુમસ.
ધુમાવણ્ય-ધુમાડાનું ઢાંકણ-
પાથરણ્ય.
ધ્રુવ-નિશ્ચલ.
ધ્વસ-નાશ.
ધ્વનિ-શબ્દ; અવાજ.

જ.

નગ-પર્વત.
નક્ષત્રરાજ-ચંદ્રમા.
નખી-નખવાળું.

નરકાતીત-નરકથી સંસારનાં
દુઃખોથી તદન છૂટા.
નવનીત-માખણ.
નવપદ્મવ-નવીન પત્ર પૂલ વ-
ગેરથી ખીલેલું.
નર્પ (નૃપ)-રાજા.
નભ-આકાશ.
નારીકવચ-આંચો રૂપિ કવચ
(બખતર)-રક્ષણવાળો.
નાસા-નાક.
નાસિકામ-નાકની ટોચ.
નામે-રેડો.
નિદ્રાશન-દાખસો.
નિરાલય-નિરાધાર.
નિરકુશિત-સ્વતંત્ર; કોઈનો
માથે અકુશ-ભય નહિ.
નિર્મલિત-એકાદશ સુદમાંનો
એક. નૈઋત્ય દિશાના દિગ્ગ-
પાળ.
નિર્ગજન-દોષ નહિ તેવા.
નિધિકાર-દેરફાર, જગાડ, બેઠ
વગરનું.
નિષ્ક્રિય-ક્રિયા-કર્મ વગરનો.
નિરદકાર-અદકાર વગરનો.
નિતંબ-કમરની પાછળનો
ભાગ.
નિર્મલ્ય-હરિને ચઢાવી, ઉતા-
રેલા પૂજના ઉપચાર.
નિઃશ્વર્ત્ય-ક્ષત્રિયો વગરની.
નિર્વિત-દ્રવ્ય-માત્ર વગરનું;
ખાલી.
નિપાત-મરણ-પડવું.
નિગમ-વેદ.
નિધિ-સમૃદ્ધ.
નિધિપ-વિષ વગરનું.
નિર્મુખ-નિરાશ; છમ્છેલું પા-
મ્યા વગર રહેલું.
નિર્ગમવું ચુગરવું.
નિધ-નિદા થવા જેવું.
નિઃકર્મ-કર્મ રહિત.
નિધન-મોત; (ર) મુવેલું.
નિમત્રણ્ય-તેડું; નોતડું.
નિમેષ-આંખનો પળકારો; આં-
ખનું ઉઘાડમીથ થવું.
નિરસ-રસ વગરનું.
નિઃપાપ-પાપ વગરનો.
નિકટવર્તી-પાસે રહેનાર.
નિમલ-તાબે કરવું તે.
નિઃસાર-સાર વગરનું.
નિઃક્રમ-ફળની છમ્છા વગર.
નિયમ્ય-કબજે રાખવા લાયક.

નિરંતર-દમેશાં.
નિર્વૈરી-કોઈસાથે વૈર ન કર-
નાર.
નિર્માની-અભિમાન વગરનું.
નિલક્ષ્મ-દમેશાં કરવાનાં કર્મ.
નિર્વેદ-ખેદ.
નિષ્ઠા-ટેક.
નિયત-નિમેશા.
નિગમ-વેદ.
નિદિધાસ-ગંભીર ચિત્તથી વિ-
ચાર કરવો તે.
નીલ-લીલું.
નેત્રપદ્મવ-આંખની સાનથી
જણાવવાની બાબા.
નેત-ન છતિ-એ નહિ, એ
નહિ-જેવું કંઈ છેવટ જણાવું
નથી તેવા પ્રભુ. (ર) અપાર.
નેહકામના-નિષ્કામના.
નેહસ-અરાગ (પગલાંનો.)
નેાળીકર્મ-મોં અને ગુદા વાટે
શ્વાસથી પાણી બેચી શરીર
ઘોઘ પાણું પાણી કાઢવું એ
ચોગકર્મ.
નૈમિત્તિક-નિમિત્તથી કંઈ કા-
ર્મને પ્રસંગે અમુક સમય
સુધી કરવાનાં કર્મ તે.
નૈષ્ઠુતિક-પારકાનું અપમાન ક-
રનાર.
નંદકિશોર-કિશોર વયમાં આ-
વેલા નંદજીના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ.
નંદાત્મજ-નંદજીના પુત્ર શ્રી
કૃષ્ણ.
નંતર-પછીથી.
નંદિની-નંદની સ્ત્રી.
નંદન-પુત્ર.
ન્યાસ-મંત્રવદે હન્દિયોનીશુદ્ધિ
કરવી તે.

પ.

પયપર્જન્ય-દૂધનો એક.
પરિહાર-તળવું; મૂકી દેવું તે.
પથાત્ત-પછીથી.
પસા-અડકો.
પરાગ-મુગધી રંગ.
પયોધર-સ્તન.
પટ-વસ્ત્ર.
પરોક્ષ-પછવાડે; પાછળથી.
પરપ્રકાશ-પારકાના તેજથી પ્ર-
કાશનાર-(ચંદ્ર.)
પડછદ-પડખા.
પરિધાન-પહેરવું.

પણુંકટિ-પૂંપડી; પાંડાંની બ-
નાવેલી કોટડી.
પરજન-પરજન-વરસાદ.
પશુપતિ-શિવ.
પરિશોધ-ખોળ.
પરમાવધિ-સાથી છેવટ.
પટલ-ટોલ.
પટતર-પડ આંતરે; બેઢ.
પલવટ-કાઢડો.
પરિક્રમા-પ્રદક્ષિણા.
પરિચ્છેદ-નિશ્ચય. (૨) વિભાગ.
પરા-વાણીનો પેહેલા પ્રકાર.
સર્વોત્તમ વાણી.
પર્યતિ-ગુણે છે. વાણીનો
બીજો પ્રકાર.
પરિચિન્ન-માપેલું.
પરવિત-પારકું દ્રવ્ય.
પરિપાક-સંપૂર્ણ; ખરી.
પરોઝુખ-અવલો.
પરિચિન્ન-માપમાં આવી શ-
કે એવું.
પણવ-એક જાતનું વાળું.
પર-તરપર. (૨) ગૂંડું.
પરિમહ-સંસાર.
પરાર્ધ-સંખ્યાનો છેલ્લો આં-
કડો. એકડો ને ૧૬ મીડાં.
પાણીગૃહો-હાથ ઝાલો; પરણો.
પાદપ્રહાર-પાડુનો માર.
પાકશાસન-છન્દ.
પાણ-હાથ.
પારથ-અર્ચન.
પાપનિધિ-પાપનો સમુદ્ર.
પાદપાત્ર-પગ ધોવાનું વાસણ.
પાપસાન્ન-દૂધથી શંધેલું અ-
ન્ન; ખીર.
પાયુ-ગુદા.
પાણીગૃહ-પરણું.
પાર્વદ-પાસે રહેનાર ચાકર. વિ-
ષ્ણુની સમીપ રહેનારા દાસ
૩૫ ઉત્તમ ભક્ત.
પીન-મોટાં; જાડાં.
પીત-પીળું.
પિશુનતા-ચાડીઆપણું.
પિનાકપાણી-શિવજી.
પિતામહ-દાદો. આપનો આપ.
પિપાસા-તરસ.
પિષ્ટ-આટો.
પુનીત-પવિત્ર.
પુનરપિ-ફરીને.
પુરૂષોત્તમ-કમળના જેવા ને-

તવાળા પ્રભુ.
પુરાતન-જુનો.
પૂર્વાહકાળ-સહવારથી તે બા-
ર વાગ્યા સુધીનો વખત.
પૂતનાગતિ-પૂતનાના જેવી ગ-
તિ.
પૂર્ણાહુતી-પૂજા પૂરો કરવા વ-
ખતે છેલ્લી આહુતી હોમાય
છે તે.
પૂર્વક-સહિત.
પૂર્વપર-આગળ પાછળ.
પોષ્યવર્ગ-પોષણ કરવા યોગ્ય
મનુષ્યો; સગાંઓ.
પુગ-મોટા.
પંકજ-કમળ.
પંચગવ્ય-ગાયના શરીરથી ઉ-
ત્પન્ન થયેલાં પાંચ વાનાં:-
દૂધ, દહીં, ઘી, છાણ, મૂત.
(એ પવિત્ર પદાર્થો છે.)
પંકજચક્ષુ-કમળ સરખાં લો-
ચનવાળા હરિ.
પંચુ-પાંગળો.
પાંચજન્ય-વિષ્ણુનો શંખ.
પાંચાળી-પંચાળ દેશના રા-
જાની દીકરી-દ્રોપદી.
પ્રભવે-હરાવે; ફસાવે.
પ્રસવશે-જન્મશે.
પ્રકૃતિ-ટેવ; સ્વભાવ.
પ્રખળ-વધારે જોરમાં આવવું.
પ્રમદા-કામાતુર સ્ત્રી.
પ્રભુપરાયણ-પ્રભુપર અતિ પ્રી-
તિ ધરનાર.
પ્રમાદ-ગફલત.
પ્રભા-કાન્તિ, તેજ.
પ્રસ્વરી-અસ્વરી કરવી.
પ્રશસ્ત-મોઢળે મને કરવા
યોગ્ય.
પ્રપંચપર-સંસાર વગેરેના પ્ર-
પંચથી વેગળો.
પ્રજાપતિ-બ્રહ્મા.
પ્રત્યક્ષ-દોરી; ચાંપ.
પ્રતિહાર-પોળીઓ.
પ્રક્ષાલન-ધોવું.
પ્રયાસ-મહેનત.
પ્રતિમા-મૂર્તિ.
પ્રત્યુપકાર્ય-પાછો બદલો લે-
વા માટે.
પ્રયાણકાળ-અંતકાળ.
પ્રયાસ-મહેનત.
પ્રતીત-આત્રી.

પ્રતિકૂળ-અનુકૂળથી ઉલટું.
પ્રાચ્ચસામ-પ્રથમની સ્તુતિ.
પ્રાયે-પેટે; જેવું.
પ્રાણવક્ષન-આત્મા-જીવ જેટ-
લું વક્ષણ.
પ્રાશન-ખાવું.
પ્રાણુ-પરણો. મેમાન.
પ્રાણપત્ય-પ્રજાપતિ સંબંધી
કર્મ.
પ્રાકૃત-લૌકિક; (૨) અવિવેકી.
પ્રાસે-જમે.
પ્રાગ-ડાહ્યો.
પ્રીતી-સમજાવી.
પ્રેમપાલક-પતિ.
પ્રાદ-મોડું.
પ્રીત-ભીમસેનનો શંખ.
પૃથ્વીપાત-જમીનપર પાડવું-
પડવું.

ખ.

બહુધા-ધણું કરીને.
બહુલ-બોહોળો.
બદ્ધ-બંધાયેલો. (કર્મથી)
બકી-પૂતના; બક રાક્ષસની
બેહેન.
બડાગ-બાગ્યાવાન. મોટા બા-
ગ્યાવાળો.
બહિર્મુખ-નાસ્તિક.
બાધ-હરકત.
બાદવાં-બાળક.
બુદ્ધિમાને-બુદ્ધિના પ્રમાણમાં.
બોધવું-સમજાવવું.
બોદ્ય-જાણવા લાયક.
બંધિત-બાંધેલું.
બદોજન-માગણ; બચક.
બહીભૂત-પરબહુ ૩૫ થયેલો.
બહાવર્ત-એ નામનો દેશ.
બહુનિશા-મોટી-ધણીલાંબી-
રાત.
બહુભૂત-બહુનિષ્ઠ.
બહુસદન-સસ્ય સોઠ નામનું
સ્વર્ગ કે બ્યાં બહા રહે છે.
બહુવિદ્યા-ધંધરના સ્વરૂપનું
નિરૂપણ કરવાની વિદ્યા.

બ.

બક્તવત્સલ-બક્તજનોની સં-
ભાળ કરનારા-પોષણ કર-
નારા.
બબ્બ-સુંદર; વિશાળ.
બદ્ધપીઠ-મંગળસ્થાન; શુભ

કાર્ત્તમાં બેસવાનો બાગઠ.
બવાટવી-સસારરૂપી જંગમ.
બાર્ગવ-શુકાચાર્ય.
બાવાદૈત-પદાર્થરૂપ.
બાવી-બનનાર.
બારકર-સર્વનારાયણ.
બારતી-સરસ્વતી.
બીમકુમારી-રૂકમિણી.
બીજમત-દ્વિદ્વયજીવ ધર્મ જ-
નમપર્યંત ઉપબ્રહ્મચર્યમત પા-
ળવું તે. બીજમતમાં કોઈક
હતું માટે.
બીમકુમા-રૂકમિણી.
બીડીમાળ-ગોપણનાં ગુફાંકી
મારવાનું એક હથિયાર.
બૂરસી-ધણી દક્ષિણા.
બૂર-અચકર.
બૂતિ-બેશય.
બૂરી-એક જાતનું વાળું.
બોમિશયન-બોયે સૂવું તે.
બોયંગ-સર્પ.
બોકે છે-બેઢેકે છે; બીઢે છે,
ખૂંચે છે.
બૃલ-ચાકર.

મ.

મધવા-છન્દ.
મત્સ્ય-માછલું.
મદ્દગણ-ઓગણપચાશ વાણ
મધુહા-મધુ નામના દેવને
મારનાર.
મધુસૂદન-મધુ નામના દેવને
મારનાર પ્રભુ.
મધ્યસ્થ-મધ્ય રહેનાર.
મધુકર-મમરો.
મદનાક્ષી-કામથી બરેલાં ને-
તવાળી. (સ્ત્રી.)
મળ્યારકમ-વેદમાંનું એક કર્મ.
મશક-માખી.
મદન-કામદેવ.
મખાતર-મિશ; મસલું; ખાનું.
મહત્કમ-મોટું કામ; પરાકમ.
મહિષ-પાડો.
મહીસકંડ-હકી સાકર.
મળન-માળન-મળન-ન
હાવું.
મકંડવત્-માંકડાની પેટે.
મમ-માર.
મધુપુર-મધુરા.
મકરંદ-પૂલનો રસ. (૨) કો-
ચલ.

વૈશ્વાનર-અગ્નિ.
વૈરાજ-વિશેષ શોભાવાળું; મો-
ડું.
વૈષરી-વાણી.
વૈદ્ય-વિદ્યુત પરથી પ્રકાશ.
વૃષભ-બળદ; આખભો.
વૃત્તિ-આલેખિકા; (૨) આચરણ.
વૃષણ-અડકાષ; ઇન્દ્ર.
વંધ્યા-વાંઝણી.
વ્રજવનિતા-ગોપી.
વૃંદ-ટાળું; જ્યો.
વ્યક્તિ-સ્વરૂપ.
વ્યય-ખર્ચ.
વ્યાકુલીવસ્ત્ર-વસ્ત્રકલ વસ્ત્ર.
વ્યૂહ-સરકરની રચના.
વ્યૂહ-વ્યૂહ રચનાએ ગોઠવેલું
લસકર.
વ્યંગન-વીંગણો.

શ.

શત-સો.
શતખંડ-સો કડકા.
શક્તિ-શ્રમ-મેહેનત. કદ્યાણુ.
-આકાશની અટક.
શકટ-ગાડું.
શશિપર-ચન્દ્રમા.
શસ્ત્ર-હથિયાર.
શક-ઈન્દ્ર.
શમ-અંતર ઇન્દ્રિયનો નિયંત્ર.
શાફલ-વાહ.
શીલસાગર-ઉત્તમ લક્ષણોનો
સમુદ્ર.
શિલોહન-કણકણ વીણીને
જીવિકા ચલાવનાર.
શિવાલય-શિવનું મંદિર.
શિપિવજ્ર-વિષ્ણુ; મગવાન.
શિલ્પ-પથર.
શિશુ-બાળક.
શયિલ-યોડી; હીમત વગરનો.
શિવશળ-શંકરનું ત્રિશળ.
શુક-વીર.
શુશ્રૂષુ-આગતાસ્વાગતા.
શકર-સુવર-વરાહ.
શમિ-યજ્ઞનું એક પાત્ર.
શન્યાકાર-જેનો કંઈ પણ આ-
કાર નહિ-માત્ર આકાશ જે-
વું સ્વતંત્ર.
શેષ-બાકી રહેલો. પ્રજા.
શેષશાયી-શેષનામપર સ્નાતા
શૈલ-પર્વત.
શૈલ્ય-પવિત્રતા.

શ્વાનવેષિત-કુતરાંથી વીરેલો.
શ્રવણહિદ-કાનનાં કાણાં.
શ્રી-લક્ષ્મી.
શ્રીવત્સલાંહન-જેના હૃદયમાં
લક્ષ્મીજીવું ચિહ્ન છે તેવા
મગવાન.
શ્રોત્ર-કાન.
શંગી-શીંગડાંવાળા.
શંગ-શિખર(પર્વતનું); શિંગડું.
શ્વેતત્વ-સફેદાઈ.

પ.

પટ વદન-છ મુખવાળા. કા-
નિક સ્વામિ.
પોડશપ્રકારે-સોળ પ્રકારે.
પોડશોપચાર-પૂનના સોળ ઉ-
પચાર:-આવાહન, આસન,
પાદ્ય, અર્ધ્ય, આચમન, સ્નાન,
વસ્ત્ર, જનોઈ, અંદન, પુષ્પ,
ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય, આરતી,
મંત્ર પુષ્પાંજલી અને પ્રદક્ષિણા
નમસ્કાર.

સ.

સહસ્રશીર્ષા-હજારો મરતક છે
જેને એવા હરિ.
સહઆદા-ઈન્દ્ર.
સમિધ-અગ્નિમાં હોમવાનાં
સુકાં લાકડાં તથા દર્ભ.
સમીપ-પાસે.
સર-સરોવર.
સર્પપકણ-સરશવનો દાણો.
સદન-ધર; સ્થાન.
સપિંડ-પિત્રાઈ.
સવિકાર-ફેરફાર-મેદવાળું.
સગર્ભા-ગર્ભવતિ.
સવત્સી-વાહણ સંગાથે(ગાય.)
સમદર્શી-સરખું જોનાર-સૈને
વિગે રારખી દૃષ્ટિવાળું.
સહસ્રક્રમળ-ક્રમળના જેવી હ-
જાર આખોવાળો-ઈન્દ્ર.
સમીર-વાયુ.
સમરણી-મળન કરવાની મા-
ળા.
સદ્દાદિત-હમેશાં.
સમેમાન-સમય-જમાનાના પ્ર-
માણમાં
સમર-યુદ્ધ.
સહમિત્ર-મિત્રો સહિત.
સમૂહ-જ્યો.
સમભૂમિ આવાસ-સાત માળ-

ની હવેલી.
સરા-ધર્મશાળા.
સમુદાય-જ્યો.
સર્વજ-સર્વ જાણનાર; સધળી
વાતનું જેને જ્ઞાન છે તે.
સગદિરૂપ-સધળા રૂપે.
સર્ગ-પુરાણના ૧૦ લક્ષણમાંનું
પેહેલું.
સમ્યક્પ્રકારે-રૂઢી રીતે.
સકંત આસકંત.
સંધાત્મા-સર્વનો આત્મા-જીવ.
સત્વ-ઉત્સાહ.
સર્વથા-સર્વે રીતે.
સામિધ્ય-પાસે.
સાક્ષાત્કાર-તજરોનજરે દર્શન
કરવાં તે.
સાધ્ય-રુદ્રના ત્રણ નેત્રવાળા
ગણ.
સારંગપાણી-સારંગ નામનું
ધનુષ ધારણ કરનાર વિષ્ણુ.
સાન્નિધ્યમુક્તિ-ત્રણની પાસે
રહેતું તે.
સાધુજ્યમુક્તિ-મગવાના સ્વ-
રૂપમાં મળી જવું તે.
સિદ્ધ-દેહ; પાકું; ખરું.
સિદ્ધિકાસુત-રાહુ.
સિદ્ધસ્યે-સિદ્ધ રાશીએ આવે-
લો. (ચુર)
સીધું-પાર ઉતર્યું; થયું.
સુશ્રુતિ-ભર નિદ્રા.
સુતા-પુત્રી.
સુરભી-ભાવ.
સુરવધૂ-દેવોની સ્ત્રીઓ, અ-
સરાઓ.
સુધોષ-નકુળનો શંખ.
સુચક-સારે ચક્ર.
સુભગ-રોબીળું.
સુધાપી-અમૃતનું પાન કર-
નારા.
સુરતસંગ્રામ-સ્ત્રી સંગ કરવા
રૂપી યુદ્ધ.
સુધાકર-ચંદ્ર.
સુરવર્ગ-સર્વ દેવતાઓ.
સુરરાજન-ઈન્દ્ર.
સુઈકાર-દરજી.
સમડો-નાદાર; કૃપણ.
સર્વદેહ-સર્વ જેવી પ્રકાશિત
દેહવાળી.
સોત્રામણી-એ નામનો યજ્ઞ.
સોળ સહસ્ર શત આઠ-સોળ
હજાર એકસો ને આઠ.

સોળસહસ્રમુખી-સોળ હજાર
મોઢાંવાળો.
સૌમ્ય-મીઠી; શાન્ત.
સંબોધનું-બોલાવવું; સાદ ક-
રવો.
સંયમની-યમ રાજની નગરી.
સંકીર્ણ-સાંકડો.
સંગવકાળ-પેહેલો.
સવારના પોહારનાં પેહેલાં
ત્રણ મુહૂર્ત(ગા ધડી)સુધી-
નો વખત.
સંહિતા-વેદનો એક ભાગ.
સંપુટ-નોડેલા.
સંકેપણ-બળદેવજી.
સંપુટ કરીને-(હાથ) જોડીને.
સંખ્યાન-ગણતરી.
સંતનુકુમાર-ભીષ્મ.
સંધાત-સમૂહ.
સંયમિત-ઉંદ દેનાર.
સાંપ્રત-તૈયાર.
સ્પૃહાકુ-જડા ઓઠવાળા.
સ્પર્શ-અડકવું.
સ્વભાવવાદ-સ્વભાવની તકરાર.
સ્વયંપ્રકાશ-પોતાની મેળેજ પ્ર-
કાશી રહેલા.
સ્વાશ્રયી-પોતે પોતાનેજ આ-
શ્રયે રહેનાર.
સ્વયં-પોતે.
સ્વયંપાક-રસોઇ.
સ્વમાત્ર-પોતાનો દેહ.
સ્તવન-સ્તુતિ.
સ્વદેવમતિ-થોડી બુદ્ધિવાળો
સ્તનઅમ-દીંટી.
સ્કંધ-કાંધ.
સ્વગત-પોતાના મનમાં-પોતા-
ની મેળે.
સ્થૂલ-મજૂ.
સ્વેદજ-પરસેવાથી ઉત્પન્ન થ-
નાર-જેવાકે જી, માંકડ વગેરે.
સ્વપર-પારકું પોતાનું.
સ્પૃહા-આશા; ગરજ.
સ્થિત-હોંઘેલું.
સ્વિષ્ટકૃત-સ્વીકારેલું.
સ્વગતિ-પોતાની જાતિ.
સ્વધામ-વૈકુંઠ.
સ્તિગ્ધ-કોમળ; ચિકાસવાળું.
સ્કંધઆરોહણ-ખભા ધાળ-
ડવા તે.

મને-મરે.

હ.

હરિ-આકૃતિ.

હરિભાગ્ય-જેનાં ભાગ્ય હજાર્થ-
નાશ થઈ ગયાં છે તે.

હરિધન-શ્રીકૃષ્ણરૂપિ ધન.

હાથલી કોર-હાથેલીની કોર.

હીરણ્ય-એ નદીનું નામ છે.

હીસારવ-આયો, બળદો વગે-

રેનો બરાડવાનો રાખ્દ.

હેમગિરિ-હિમાલય.

હેમલનયા-પાર્વતી.

હેન-પ્રીતિ; હેત.

હોતા-હોમનાર.

હદે-હદમાં; (પાણીના) ધ-
રામાં.

ફ.

ફાવ-એ નામનો વિવાહ; જે-

માં ફાવી, કન્યાનું પુત્રમાંથી

ફરણ કરી જઈને લગ્ન કરે છે.

ફિતિ-પૃથ્વી.

ફીણ્ય-ઓછા.

ફુદ-આકારમાં-ચોક્કસતામાં છે.

ક નાનું-હલકું; ઉચ્છ.

ફુધા-બૂખ.

ફેમ-ફેક.

ફેમસ-જીવ; આત્મા.

ફોબ-ખેદ.

ફી.

ફાતા-ફાની.

ફાનેન્દ્રિય-જેનાથી જ્ઞાન થાય-

ખપ્પર પડે; મનના જગણ-

માં આવે તે ઇન્દ્રિ.

શુદ્ધિ પત્રક.

પૃષ્ઠ. વિભા. લીટી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.	પૃષ્ઠ. વિભા. લીટી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૧ ૨ ૨૨	માનતાબ્યતું તાત્કાળ	માત ટાળ તું તત્કાળ	૩૧ ૩૧	ઋષિ	ઋષિના
૨ ૧ ૩૭	પછી	અહો ઋષિરાય કૃપા કરીને, કરાવો હરિ- રસ પાન	૪૪ ૨ ૩	રાક્ષસ	નારદ
૩ ૨ ૩૮	સન્ત કુમાર	સનતકુમાર	૪૬ ૧ ૪૧	જમ્બા	જમ્બા
૪ ૧ ૧૬	ઉઘાચો	ઉતાચો	૪૭ ૨ ૩૭	બનેલાં	બનેલું
૬ ૨ ૪	વેદ	વદે	૪૮ ૧ ૫	બલે	બમે
૧૦ ૨ ૩૬	તું વર્ણન કીધું છે	તેનું વર્ણન કીધું છે	૫૦ ૧ ૪૩	બાહ્ય ઇન્દ્રિય	બાહ્ય ઇન્દ્રિય
૧૧ ૧ ૩૬	રાજનો ધર્મ	રાજનો જન્મ	૫૨ ૨ ૭	યોગ મુક્તિએ	યોગ મુક્તિએ
૧૩ ૧ ૨૨	પાધે	પાધે	૫૫ ૨ ૨૪	પ્રાણિયોથી	પ્રાણિયોથી
૧૪ ૨ ૧૧	ખાંડવ વન	ખાંડવ વન	૫૬ ૧ ૪૬	પરમાન્દ	પરમાન્દ
૧૫ ૧ ૧૮	મનમાં	વનમાં	૫૬ ૧ ૧૬	તું મારે	તું મારે પેટ
૨૨ ૧ ૭	ખંડવાધ	ખટવાંગ	૫૭ ૧ ૨	વદિ	વદે
૨૪ ૧ ૨૬	દુર્દના	દાદુરના	૫૮ ૨ ૭	સત્તરસેં ખ્યાસીમાં	સત્તરસેં ત્રેંસઠમાં
૨ ૨ ૬	ગૂઢરે	ગૂઢરે	૫૯ ૧ ૧૫	સહુ જન્મનાં	સહુ જન્મનાં
૨૫ ૨ ૧૩	નારદ	નારદને	૬૦ ૧ ૩૪	*ઋત્વિજ	*દક્ષ, ઋત્વિજ
૩૫ ૩૫	જે કલાં	જે કચ્ચાં	૬૮ ૧ ૩	જપ	જપ
૨૬ ૧ ૬	ત્રિલોકનું દુઃખ ટાળિ- યું, નાના	ત્રિલોકનું નાના દુઃખ ટાળિયું,	૬૯ ૧ ૨૩	હિમગિરિધર	હિમગિરિધર
૧ ૧ ૧૬	ટાળ્યો રોગ	ટાળ્યો દોષ	૭૫ ૨ ૧૪	કહેતા	કહેતા હવા
૨૭ ૨ ૨૬	નિરાહાર નિરાશંખ જેવો જમ્યો, વેદે પ્રસિદ્ધ કરેલું	નિરાહારે નિરાશંખ જ- મ્યો, જેવો વેદે પ્ર- સિદ્ધો	૮૨ ૨ ૪૪	ઇચ્છાવાળા પુરુષે સં- ગને અધ્યાત્મ ધર્મ	ઇચ્છાવાળા પુરુષે ધર્મ,
૨૮ ૧ ૫	તું તે ઝોંઘું જળ તે ઝોંઘું,	તે તે પણું હું, જળ તે પણું હું,	૮૪ ૨ ૧	ભરી સહી	ભરી
૨૯ ૧ ૪	પ્રથારે	અથારે	૮૬ ૧ ૧૫	અબળો ઝો	અબળાઝો
૩૨ ૨ ૧૨	ખીહન	ખીહને	૮૭ ૧ ૩૬	બુદ્ધિથી	બુદ્ધિની
૩૩ ૨ ૧૩	માત પિતાને	માત પિતાએ	૮૮ ૧ ૨૬	નિવૃત્તિથી	નિવૃત્તિ બરેરે
૩૪ ૧ ૨૫	પૂજનના	પૂજન, નાના	૮૯ ૨ ૧૫	દ્રઢ મન	દ્રઢ ન
૩૬ ૨ ૨	એક પણુ	પુરુષ પુરાણુ	૯૦ ૧ ૩૧	શા તેં	આ તેં
૩૭ ૧ ૧૪	સંધ્યાસનપર	સિદ્ધાસનપર	૯૧ ૨ ૩૫	શરીરમાંથી નિકળતી સુંદર સુગંધ	વેણીમાં ગ્રંથેલાં પુષ્પો પડે છે તેનો સુગંધ
૩૮ ૧ ૩૬	તિર્થેયો	તિર્થે	૧૦૧ ૧ ૯	ન હવી	હવી
૩ ૨ ૧૪	ને શોક	નિશંક	૧૦૨ ૧ ૪૪	બેદનું	વેદનું
૪ ૨ ૩૮	પારાધે	પરાધે	૧૦૪ ૧ ૧૦	બરત	બરતને
૪૬ ૨ ૩૮	તામિઅ	તામિઅ	૧૦૬ ૧ ૩૦	રણુદગ	રણુદગ
૪૭ ૧ ૨૪	રહેજો વિશ્વાસે	રહેજો દૃઢ વિશ્વાસે	૧૦૭ ૧ ૩૧	ખીજાણ	ખીજા બોધ

પ્ર.ક્ર. નિ.સા. શી.ડી.	અ.શુદ્ધ.	શુદ્ધ.	પ્ર.ક્ર. નિ.સા. શી.ડી.	અ.શુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૧૦૬ ૨ ૪	નથી અમાન્ય મારે મન	નથી મારે મન અમાન્ય	૧૪૧ ૧ ૫	એમ	એવી રીતે
" " ૩૮	દંતાત્રેય	દંતાત્રેય	" ૧ ૧૭	નોડ	નેત
૧૦૭ ૨ ૧	એને	એણે	૧૪૭ ૧ ૩૩	કરિ રીશ.	આવિથો કરિ રીશ
૧૦૮ ૨ ૧૫	ઝણભદ્રેય	જડ ભરત	" " ૩૬	દાવ	દાનવ
" " ૩૩	પાણી	પાણીથી	૧૪૮ ૧ ૧૮	અગોપ	ગોપ
૧૧૫ ૧ ૩૦	(કામ)	(કાળ)	૧૫૨ ૨ ૨૦	મૂઠી	મૂઠી
" " ૩૨	ગતનો.	જગતનો	" " ૨૭	ધર	ધર
૧૧૭ ૧ ૧	દોણુ.	દાણુ	૧૫૩ ૧ ૧૬	લડમ	ભક્ત
૧૧૮ ૧ ૯	ઈ દ મ છબ્દ.	ધ્રુમ બિલ્લ	૧૫૫ ૨ ૧૮	ઓગપચાશે	ઓગણુપચાશે
" " ૨૨	એ સાત ખંડનાં નામ એજ નામવાળા.	એ સાત ખંડ, એજ ખંડનાં નામવાળા	૧૫૬ ૨ ૩૪	અમાસ્યાએ	અમાવાસ્યાએ
૧૧૯ ૧ ૮	પુષ્કર	છે પુષ્કર	૧૬૧ ૨ ૨૦	પાપે તેનો	પામે તેનું
૧૨૦ ૧ ૧૭	દેવ	વેદ	૧૬૩ ૧ ૨૦	મુજનું	મુજનું
" " ૨૧	અળણુ	ળણુ	૧૬૬ ૨ ૨૮	અસમ્ય	અસદ્ધ
" " ૩૮	યતાં દિવસો	યતાં સુધી દિવસો	૧૭૧ ૧ ૧૧	દેવા મારો	દેવા માંડો
૧૨૧ ૧ ૧૨	કર સહસ્ત	કર શસ્ત્ર	૧૭૨ ૧ ૧૨	ગાય શરીરનું	ગાત્ર શિથીલજ
" ૨ ૨૬	'સર્વમય'	'રસમય'	૧૭૩ ૨ ૧૬	મહો	મહો
" " ૩૫	નાણુમાં	આણુમાં	" " ૨૦	નંદો	ન દો
૧૨૪ ૧ ૩૪	ઝાટકાર	ઝાટકાર	૧૭૪ ૧ ૧૮	કચ્ચા	કચ્ચો
" ૨ ૧૮	સાંકર્ષણુ	સંકર્ષણુ	" ૨ ૧૭	લોગ હું	લોગલું
૧૨૬ ૧ ૧	શીરનું	શરીરનું	૧૭૫ ૧ ૪	યમયાચના	યમયાતના
" ૧ ૧૫	હરનાર	હણુતાર	૧૭૬ ૧ ૧૦	શિશુકર	ત્રિશુળકર
" " ૧૬	સહસ્ત	શસ્ત્ર	" ૨ ૩૧	દિન	તેણે
" " ૨૨	કળ ગળતાં	કર ગરતાં	૧૮૦ ૧ ૧૧	લાય	લાગ
૧૨૭ ૧ ૩૦	મૃગયા	મૃગયાને	" " ૨૮	સાનુભાવ	માનુભાવ
" " ૩૧	નારાને	તેમને	૧૮૧ ૧ ૧૩	અંત્યજ છે પણ, લો- બને અંત્યજ	અંત છે પણ, લોભને અંતજ
૧૩૨ ૨ ૩૪	મૃળ ભાગતમાં	મૃળ ભાગવતમાં	" ૨ ૨૬	ભાવદૈત	ભાવાદૈત
" " ૩૬	મહાત્મ્ય	માહાત્મ્ય	૧૮૫ ૧ ૨૮	ઉન્મત્ત ઉદાન	ઉત્તમ ઉદ્યાન
૧૩૩ ૧ ૮	તે ઉદાર થયો તો	તો ઉદાર થયો તે	૧૮૭ ૧ ૧૧	દહે	દહે
૧૩૫ ૨ ૧૮	માનનાર જેના સ્વર- પને છવો	માનનાર છવો જેના સ્વરપને	૧૮૮ ૧ ૨૫	મનુષ્ય ભાવથી	માનુભાવની
" " ૨૧	પ્રકાશપણુને	પ્રકાશકપણુને	૧૯૦ ૧ ૩૧	તે મારી	તે મોટી
" " ૨૫	જેઓના	તેઓના	૧૯૧ " ૨૦	મથવાર	મથવારે
૧૩૮ ૧ ૩	ભગિનને	ભગિનને	૧૯૨ ૨ ૨૧	પાણી	પાણી
૧૩૯ ૧ ૨૯	અમર તો	અમરના	૧૯૫ ૧ ૩૮	આપણે	આપણુને
૧૪૧ ૧ ૫	અમ સદ્ય	સદ્ય ભય	" ૨ ૧	અમે	એમ
૧૪૩ ૨ ૧૮	આ પને	આપ	" ૨ ૧૧	હાયલી કાર	હાયલી કાર
૧૪૪ ૨ ૧૧	મીતે	ઝાપિ તે	૧૯૭ ૧ ૬	સજ્યાં	સજ્યાં
૧૪૫ ૧ ૧૬	મીત્ર	તીવ્ર	" " "	આપ	ઓપ
" ૨ ૧૪	શરીર	શરીર	૧૯૮ ૨ ૧૬	શર	ચૂર
			" " ૩૪	નમુચિ	નમુચિ

ક્રમ.	વિભા.	શ્રી.	અર્થ.	શુદ્ધ.
૨૦૮	૧	૨૨	પાપ	પાપ
૨૦૯	૨	૩	માતપિતા	માતપિતા
"	"	૩૧	દર્ભ ફેરવાની	દર્ભ આપ્યા, અને સ- રસ્વતીએ ફેરવાની
૨૧૦	૧	૨૬	અગિપુત્રની	પ્રહ્લાદપુત્રની
"	૨	૧૭	આધ્યો રે;	સાધ્યોરે;
"	"	૨૮	અજીતેન્દ્રિયને	નિતેન્દ્રિયને
૨૧૪	૨	૩૬	સ્વતંત્રતા	સ્વતંત્ર
૨૧૭	૨	૧૦	વાસે	વાસે
૨૨૧	૧	૬	પ્રાધ	પ્રપદ
"	"	૨૦	ચૂચો	ચૂચો
"	૨	૧૫	નરખિંત	નરખિંત
"	૨	૨૫	કરધમ	કરધમ
૨૨૨	૨	૬	મુકો	મુકો
૨૨૬	૧	૧૪	શૈરવ નિઝે	નિઝે શૈરવ
"	"	૩૬	છે ને	છે એને
૨૨૭	૨	૧૦	અક્ષાણું	અક્ષાણું
"	"	૩૨	શ્યાપો ન	શ્યાપો ને
૨૨૮	૨	૩૩	કાય કારણ	કાય કારણ
૨૨૯	૧	૭	વાચ્ય:-	શ્રી શુકોવાચ્ય:-
"	૨	૧૯	મહિના	મહિના
૨૩૨	૧	૨૫	લાગીરે	લાગીરે
૨૩૫	૨	૧૨	સગરને	સગરનો
"	"	૩૪	કાર	કારણ
૨૩૭	૨	૨૬	નભિરાય	નાભરાય
"	"	૩૯	નવમસ્કંધ પૂર્ણ થા- ય છે	નવમસ્કંધનો નવમો અધ્યાય પૂર્ણ થાય છે
૨૩૮	૧	૨૮	ઉપમરે;	ઉપમરે;
૨૩૯	૧	૧૬	ગાંધર્વ રૂપ	ગાંધર્વ નગર
"	૨	૭	કુકુય	કુકુય
૨૩૯	૨	૩૮	બાણને	ધનુષ્યને
૨૪૧	૧	૧૬	મંત્રી	મંત્રી
૨૪૩	૧	૨૬	કાષ્ઠથી નવ ગાંધરે	કાષ્ઠ તેને નવ ગાંધરે.
૨૪૫	૨	૩૭	જોતો નથી	જોઈ તો નથી
૨૪૬	૧	૬	મહાવીર્ય	મહાવીર્ય
૨૪૭	૧	૬	મં	અધર્મ
૨૪૮	૨	૧૦	કેવો મેં	કેવો અરે
"	"	૨૭	હૃદય સ્થન;	હૃદય સ્થન;
૨૪૯	૨	૨	રામને	રામને
૨૫૩	૧	૧૭	અજીતમતં મુનિ	અજીતમતં મુનિ

ક્રમ.	વિભા.	શ્રી.	અર્થ.	શુદ્ધ.
૨૫૪	૨	૬	વંશતણી	વંશતણીરે
"	"	૧૦	નગતિ	યતિ
૨૫૫	૧	૮	ઐહ	ઐહ
"	"	૧૯	બાળા	બાળા
"	"	૨૦	કાળાં	કાલી
"	૨	૪	અંગે	ન અંગે
"	"	૧૫	શમિષા	શમિષા.
૨૫૭	૧	૩૫	*રાગ કહ્યું કે	રાગએ કહ્યું કે
૨૫૮	૧	૧૪	મુખ યામ તે સ્થાન	મુકી સધળી વિષયની
			મામરે	મામરે
૨૫૯	૨	૫	સું	તુળ સું
"	"	૧૬	તેના	તેનો
૨૬૦	૧	૫	વાળીછ;	વાલીછ;
૨૬૧	૧	૫	નવસ્કંધનો	નવસ્કંધનો
૨૬૨	૨	૧૪	નિષધાશ્ર	નિષધાશ્ર
૨૬૩	૧	૨૯	મહારની	માછીની
૨૬૪	૨	૩૯	કૃપાયા	કૃપાચાર્ય
૨૬૫	૧	૨૯	ચોથા	ચોથો
૨૬૬	૧	૧૧	કર ધમ	કરધમ
૨૬૭	૧	૧	કપટા	કપટી
૨૭૪	૧	૩૭	મમુદ્રે	સમુદ્રે
"	૨	૨૨	વિશ્વાસુ	વિશ્વાસુ
૨૭૫	૧	૧૦	પ્રભવ	પ્રભવી
૨૭૬	૨	૨૭	સોસરે	શો સરે
૨૭૮	૨	૧૪	કરે	કહે
૨૭૯	૨	૨૦	જોય માયા	જોય માયા
૨૮૦	૨	૨	ધ્રુવે	ધ્રુવે
૨૮૩	૧	૩૦	માતા	આતા.
૨૮૬	૨	૩૯	જોબરી બરવાડાને	લોબરી એટલે બર- વાડાને
૨૮૯	૧	૧૬	વીટલા	વીટલા
"	"	૩૩	રામનોમી	રામનામી.
"	"	૩૫	ફનાક	નાકની નથ;નાકે વાળી રાખવાનું બુલાક
૨૯૦	૧	૩૭	ફકલપાંત	ફકલપાંત કરે
"	"	"	ફિલાપ	વિલાપ કરે
૨૯૨	૨	૧૫	શકટ અધર જોઈ હ-રિ ઉસે	શકટ જોઈ અધર હ- રિ ઉસે
૨૯૩	૧	૧૦	તુણાવંત	તુણાવંત.
"	"	૨૮	સાંભળાચો	સાંભળાચો.

પ્રક્ર. વિભા. ક્ષીટી. અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૨૬૬ ૨ ૩૬ મીળખાનીક	મીળખાની કરે
૨૬૭ ૧ ૩૮ કચી છે.	કચ્છું છે
૨૬૮ ૧ ૨ ચવસોમતી	ચશોમતી
" " " ધરાબા.	ધવરાબા
૨૬૯ ૧ ૧૨ નથ મોટી અધપર	નથ મોટી અધરપર
હળકેરે	હળકેરે.
" ૨ ૩૨ સોને	સોને
૩૦૧ ૨ ૧૮ પારખદ	પાર્યદ
૩૦૨ ૨ ૪ પૂવેનું મેં કહ્યું,	પૂવેનું વૃતાંત કહ્યું,
૩૦૩ ૨ ૧૬ ફર ફરે	ફર ફરે
૩૦૪ ૧ ૩૪ કરકું	કેરકું
૩૦૬ ૨ ૨૨ વધ	વધ
૩૦૭ " ૧૨ મળ	મળ
૩૧૦ ૨ ૫ દેશી ચાલતી	દેશી ચાલતી
૩૧૪ ૧ ૧૬ પામરજાંત	પામર જાંત
" " ૩૬ પાપ	પાપ
" ૨ ૩૭ હંસ	પક્ષી
૩૧૬ " ૩૮ ફિલાખ	ફિર
૩૧૮ " ૩ સાંભળો	શ્યામળો
૩૨૭ " ૩૬ નહાયેરે	આનીએરે
૩૩૦ " ૩૧ પામશે	વામશે
૩૩૨ ૧ ૩૧ આનંગે	આનંદે
૩૩૪ ૨ ૪ હંદ કોપ નામ	હંદ કોપ નિવારણું નામ
૩૩૭ ૧ ૨૫ બંધીજન	બંદીજન
" ૨ ૭ મદન	મર્જન
૩૩૯ ૨ ૧૬ વર્ણસંકર	વર્ણસંકર
૩૪૧ ૨ ૩૫ નિરધાર	નિરાધાર
૩૪૪ ૨ ૨૦ સંગાત	સંગીત
૩૪૬ ૧ ૨૩ ઝંખા	જંખા
૩૪૭ ૧ ૨૪ કોને	કોણે
૩૫૩ ૧ ૩ ફરતો ફરતો	ફરતો કરતો
" ૨ ૪ બ્રહ્મરૂપ	બ્રહ્મરૂપ
૩૫૪ ૨ ૨૦ શાસ્ત્રાં પૂર્યાં	શાસ્ત્રાં પૂર્યાં
૩૫૬ ૨ ૭ ઉભો	ઊભો
૩૬૧ ૨ ૩૪ ભિન્ન ભે	ભિન્ન છે
૩૬૨ ૧ ૨૬ એળખ્યા	એળખ્યા
૩૬૩ ૧ ૨૩ કયુળ	કયુળ
૩૭૧ ૨ ૨૩ ને નંદુપુષ્પ	તે નંદુપુષ્પ
૩૭૫ ૧ ૩૫ સદીપનિને	સાંદીપનિને
૩૭૭ " ૧૫ પ્ર કત	પ્રાકૃત

પ્રક્ર. વિભા. ક્ષીટી. અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૩૭૯ " ૩૨ મનના	મનના
૩૮૨ " ૧૩ સાંધે	સાંધે
" ૨ ૩૫ ખટપટ	ખટપટ
૩૮૩ ૨ ૩ વિષ	વિષે
૩૮૫ ૨ ૩૧ કાળજ	કાળજ
૩૮૧ ૧ ૧૩ આભાસ	આભા
" ૨ ૨૦ સારતાનું	સરિતાનું
" " ૨૭ રૂપિયા	રૂપિયા
૩૮૨ ૧ ૧૧ ધાથી	ધટતી
૪૦૨ ૧ ૧૬ ફરતા	ફરતી
" ૨ ૧૮ શ્રીકૃષ્ણ	શ્રીકૃષ્ણ
" " ૩૫ ઉડણુ	ઉડણુ
૪૦૩ ૧ ૩૬ અધ્યાયમાં	અધ્યાયમાં
" ૨ ૧૮ વદરાન	વરદાન
૪૦૭ " ૭ જાણુતા	જાણુતી
૪૦૮ ૪ ૫ ૧૬૧ માં	૧૬૧ કડવાંમાં
૪૦૯ ૧ ૫ પૂજ્યાસાજ	પૂજાસાજ
૪૧૦ ૨ ૬ હરણુ	હરણું
" " ૭ નામો	નામ
૪૧૨ ૧ ૬ અદકી	અદકાં
" " ૧૮ ચિતા	ચિંતા
" " ૨૪ પાંચજન્ય	પાંચજન્ય
" ૨ ૨૫ સોહામણી	સોહાસણી
૪૧૩ ૨ ૨૬ બણુ	બાણુ
૪૧૭ ૧ ૨૩ બધુ	બધુ
૪૧૭ ૨ ૨ મદિર	મદિર
૪૧૮ ૧ ૧૬ જનકને	જનકે
૪૨૦ ૨ ૪ મદિર	મદિર
૪૨૧ ૨ ૧૬ આનંદ વનથી	આ નંદનવનથી
૪૨૩ ૧ ૩૭ અનિરુદ્ધના	પ્રદુમ્નના
૪૨૩ ૨ ૪૧ તાત્રતપ્રાદિ	તાત્ર તપ્રાદિ
૪૨૬ ૨ ૩ ચિત્રલેહાને	ચિત્રલેહાએ
" " ૧૬ દ્વિપક્ષિતમે	દ્વિપક્ષિતમે
૪૨૬ ૨ ૧૫ સર્વદેહા	સર્વદેહા
૪૩૩ ૧ ૭ પ્રણામ	પ્રણામ
૪૩૪ ૨ ૬ મિત્ર વંદા	મિત્રવિંદા
૪૩૮ ૨ ૮ અર્જુન	અર્જુન
" " ૩૩ પ્રસંદ	પ્રસંન
૪૪૨ ૧ ૩૬ અમ	અંગ
૪૫૧ ૨ ૯ આપી	આપી

પ્રક્ર. વિભા. લીટી. અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૪૫૫ ૧ ૫ ધર્માતું	ધર્મા તે
૪૫૬ ૨ ૧૬ ગેર	ધેર
૪૬૯ ૧ ૨૧ શ્રુતદેવ	શ્રુતદેવ
૪૭૩ ૧ ૫ ક્ષુ વેરે	કુમરે
૪૭૮ ૨ ૩૨ લીધી	લાધી
૪૮૩ ૧ ૩૮ અધ્યાપનની	અધ્યાપની
૪૮૮ ૧ ૩૫ દૃઢવાસ	વેદવાસ
૪૯૦ ૨ ૧૫ કહે રહે	કરે,
૪૯૧ ૨ ૧૬ કહેવા	કહેવાય
" " ૨૩ હરિ યોગેશ્વરઉવાચ	હરિ યોગેશ્વરઉવાચ
૪૯૨ ૧ ૧૭ ઉતરે	ઉતરે પાર
૫૦૦ ૧ ૪ ધાણી	ધાણી
" " ૧૯ ન કરે જનન;	કરે ને જનન;
૫૦૧ ૨ ૨૭ પાણી	પ્રાણી
૫૦૪ ૧ ૧૦ યસશ્ચાન	બસે જ્ઞાન
૫૦૬ ૨ ૫ આજની	આજમની.
૫૦૮ ૧ ૩૫ આકુંદ	આકુંદ.
" ૨ ૩૦ ચરણાવીંદ	ચરણા રવિંદ.
૫૦૯ " ૨૪ સુકાતે	સુકાતો.
" " ૨૫ વૈભી વાદિક	વૈભવાદિક
૫૧૦ " ૩૪ રવાતાં	રવાતાં
૫૧૧ ૧ ૩૨ સર્વથી	સર્વથી
" " ૩૫ આવે છે,	ધાપ છે,
૫૧૪ ૧ ૧૯ મમતા તળે	મમતા ટળે
૫૧૫ ૨ ૩૧ અમલ;	અમલ;
૫૧૮ ૧ ૬ ચિતમય	ચિન્મય
૫૨૫ ૨ ૧૨ પમ	પરમ
" " ૨૦ પિંગળા સુષુમ્બા	હડા, પિંગળા, સુષુમ્બા
૫૨૭ " ૨૧ પરાદમા	પરમાદમા
૫૨૮ ૧ ૩ કુની	કુની
૫૩૦ ૨ ૩ અંતરાલયન	અંતરાલય ન
૫૩૧ ૨ ૩૩ પુરોહિતમાં	પુરોહિતમાં
૫૩૨ ૧ ૧ બ્રહ્મપક્ષ	બ્રહ્મપક્ષ
૫૩૩ ૧ ૨૬ ઉતાણ;	હોતાણ;

પ્રક્ર. વિભા. લીટી. અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૫૩૫ ૧ ૧૯ ગુંઠી	ગુંથી
૫૩૬ ૧ ૪ નહીં.	સહી
" " ૨૩ જગે નહિ;	ડગે નહિ;
" ૨ ૯ પરમહંસ નારે,	પરમહંસનારે
૫૩૯ ૨ ૩૩ મુનિપિતિ	મુનિવિત્ત
૫૪૦ ૨ ૨૦ નિર્ધ	નિર્ધાર
૫૪૩ ૧ ૬ માર્ગગારી	માર્ગ, ગારી,
૫૪૪ ૨ ૩૭ સંભાવે	સ્વભાવે
૫૪૮ ૧ ૨૨ મુક્તિ યોજવી	મુક્તિ યોજવી.
૫૪૯ ૧ ૭-૯ વિક્રમ	વિક્રમ
" " ૯ દ્વાસ	પ્રવાસ
૫૫૦ ૨ ૨૭ દુષ્ટજનને	દુષ્ટ જને.
૫૫૧ " ૨૨ વસન	વ્યસન.
૫૫૩ ૨ ૪૦ માળ	માલ.
૫૬૦ ૧ ૨૪ પ્રેરીલાં	પ્રેરેલાં.
૫૬૨ ૨ ૩૨ ભાવ સહી	ભાવે સહી.
૫૬૪ ૧ ૩૨ તેમજો જોછયેરે	તેમને જોછનેરે
" ૨ ૪ અંગના	અંગ નહિ
૫૬૮ ૧ ૨૨ હતો,	હશે,
" " ૨૩ હતો,	હશે,
" " ૪૧ નિશ્ચયુજિં	વિશ્વયુજિં
" " ૩૮ રાજ ધરીક	રાજ ધરી
" " ૩૯ રાજઓ એ	રાજઓ એક
૫૭૨ ૧ ૫ રાજ	રાજસ
૫૭૩ ૨ ૩૨ કરીયે	કરે
" " ૩૭ વળ્યો	વાળ્યો
૫૭૭ ૧ ૬ નિગ નામે	નિગદ નામે
" ૨ ૨૬ મારે	માટે
૫૭૮ " ૩૫ પિષ્ણાયની	પિષ્ણાયની
૫૮૨ ૧ ૩૪ મુનિમાર્કડેય	મુનિ માર્કડેયે
૫૮૪ ૨ ૨૧ વેચ્યા.	વચ્ચ્યા
૫૮૬ ૧ ૭ મોર	મુર.
૫૮૮ ૧ ૨૪ સકળ વિષ્ણુ આપિમાં	સકળ દેવમાં વિષ્ણુ, આપિમાં,

આમળથી આશ્રય આપનારા ગૃહસ્થોનાં નામોની ટીપ.

મુંબઈ.

- ૧ શ. ડાહ્યાલાલ ડાહ્યાભાઈ.
- ૧ શેઠ સામજી રણુભાઈ.
- ૧ શ. હરીદાસ પરમાણુદાસ ભગત.
- ૨ શ. માંડાભાઈ લાલજી.
- ૧ શ. પ્રાણુભાઈ અંબારામ ભેરો.
- ૧ શ. ગોપીનાથ લક્ષ્મીરામ.
- ૧ શ. ત્રીભોવનદાસ દયારામ.
- ૧ શ. બોલ્લજી વઢાલજી
- ૨ શેઠ નારસંકર કાંતીરામ મે-
હેતા.
- ૨ વલ્લભજી પુંભાઈ કંકર.
- ૧ શ. ઉત્તમરામ જીવણરામ ઈ-
લાપુરીયા.
- ૧ શ. ગુલાબદાસ કરસનદાસ.
- ૧ શ. નરોત્તમ લાલજી.
- ૧ શ. કૃષ્ણભાઈ ભગવાન.
- ૧ શ. વનમાલી ભગવાન
- ૧ શ. બાલકૃષ્ણદાસ રામદાસ.
- ૧ શ. લક્ષ્મણ હરજીવનદાસ.
- ૧ શ. હરકૃષ્ણદાસ ધરમદાસ.
- ૨ શેઠ પરશોત્તમ મોરારજી.
- ૨ શ. શ. મનસુખરામ મુંબરામ.
- ૧ શ. નગીનદાસ માણેકલાલ
ઓપીંગમ ઈન્ડિયેક્ટર.
- ૧ શ. દેવીદાસ બીજાભાઈ.
- ૧ શ. મનલાલ કરસનદાસ.
- ૧ શ. જમનાદાસ દલુભાઈ.
- ૧ શ. ત્રીભોવનદાસ મોતીલાલ.
- ૧ શ. ગોવીંદરામ જમનાદાસ સાધુ.
- ૧ શ. કરસનદાસ માલવદાસ.
- ૧ શ. દામોદરદાસ વલ્લભદાસ.
- ૧ શ. હરગોવીંદદાસ દેવજી.
- ૧ શી મોરબીધરની કું.
- ૧ શ. કાકોરદાસ નરસીદાસ.
- ૧ શ. મણીલાલ સુદરજી.
- ૧ લક્ષ્મણ મુરબાઈ રેટેશન
માસ્તર.
- ૧ નારણદાસ દયાલદાસ.
- ૧ શ. પ્રથમજી પુરુષોત્તમ.
- ૧ શ. ચૈતન્યદાસ ઈન્ડિય સા-
ગીવાળા
- ૧ શ. બાપુ યાત્રી.
- ૧ શ. નંદરખારકર.
- ૧ શ. મેરવંદદાસ કેશવલાલ.
- ૧ શ. માણેકલાલ નરભેરામ.
- ૧ શ. ભાઈસંકર જીવનરામ પં-
ડયા.
- ૧ શ. નારણજી એન મનચેરજી.

૧ શ. લક્ષ્મીરામ મોરારજી પા-
ઠક.

૧ શ. નવનીરામ હરિદાસ
ભટ્ટ.

૧ શ. નાનાલાલ ભોગીલાલ.

૧ શ. પેલાભાઈ હરીવલ્લભદાસ
ગીલીવાળા.

મુરત.

૧ શ. સા. મયારામ ભેઈતા-
રામ

૧ શ. શ. ગોવીંદદાસ.

૧ વક્રીત નરભેરામ પ્રભુદાસ.

૧ શ. મણીપતભાઈ દાહ્યાભાઈ.

૧ શ. આત્મારામ જમનાદાસ
મુનસફ

૧ શ. કાળાભાઈ લક્ષ્મણ ઈ-
કીલ.

૧ શ. મુનટલાલ કેશવરામ મ-
જીવદાર.

૧ વક્રીત નગીનદાસ વીજગુપ્ત-
જીદાસ.

૧ નાથાભાઈ નરોત્તમદાસ મા-
સીર.

૧ વક્રીત રણુગદાસ પરજીદાસ.

૧ શ. નગીનદાસ નરોત્તમદાસ
ખાંડવાલા.

૧ શ. વલભરામ આત્મારામ.

૧ શ. રાજુરામ અંબારામ દે-
સાઈ.

૧ શ. પેલાભાઈ ભગવાનદાસ
ચોક્તી.

૧ મેતા વેણીલાલ કાકોરદાસ.

૧ શ. કેશવરામ કલ્યાણજી પા-
ટક.

૧ જમનાદાસ હરજીવનદાસ મે-
હેતાજી.

૧ શ. મોરખનદાસ તુલસીદાસ.

૧ શ. ધીમંતરામ નવલ.તમ
હા. હરીલાલ વલભરામ
કારકુન

૧ શ. અંબેલાલ નાગરજી.

૧ શ. બેહેરભાઈ ગણેશના
પ્રાણજીવનદાસ.

૧ કલ્યાણજી ગુલાબદાસ પો-
લીસ પટેલ.

૧ શ. મોતીરામ રણુદાદાસ.

૧ શ. ત્રીભોવનદાસ લક્ષ્મીદાસ
જડજી.

૧ શ. દોલતરામ સંપતરામ.

૧ શ. માણેકલાલ હીરાચંદ.

૧ શ. લાલચંદ આત્મચંદર
પંડયા.

વડોદરા.

૧ શ. લક્ષ્મણ દેસાઈ.

૧ શ. બા. મણીભાઈ જસભાઈ.

૧ શ. સા. તાપીદાસ દયારામ.

૧ શ. બા. લાલજીભાઈ પર-
સોતમરાય.

૧ શ. શ. કીલાભાઈ દુલભરામ
દલાલ.

૧ શ. શ. જમનલાલ કાકોર-
દાસ મોદી.

૧ શ. શ. દાણુભાઈ ડાહ્યાલા-
ઈ મહેતા.

૧ શ. શ. ત્રીભોવનદાસ કલ્યા-
ણદાસ મજીવ.

૧ શ. શ. જીવાભાઈ કંટાકર.

૧ શ. શ. ચીરધરલાલ ભાણુ-
ભાઈ.

૧ શ. શ. સુનીલાલ કમેદરામ.

૧ શ. શ. મોરારજી કંટાકર.

૧ શ. શ. બાપુજી વીંઠલદાસ.

૧ શ. શ. દાહ્યાભાઈ હરગોવ-
નદાસ.

૧ શ. શ. ગુણવંતરામ મણી-
રામ.

૧ શેઠ ગે રખનદાસ દુવારકાંદા-
રા પંડયા.

૧ વડોદરા કોલેજ અને હાઈ
સ્કૂલના પ્રીન્સીપાલ.

૧ શ. નારાયણ દેવજી લાયબ્રે-
રીના સેક્રેટરી.

૧ શ. વીંઠલદાસ ખેતસી.

૧ શ. હરગોવીંદ હરનારાયણ.

૧ શ્રીમંત મોહનદેવજી આરોગ્ય
નારણદેવજી.

૧ નારણ બીખા સેકંડ આસી.
માસ્તર.

૧ શ. ભગવાનજી કલ્યાણજી.
ચીખડી.

૧ શ. કરસનદાસ દુવારકાંદાસ
ગાંધી.

૧ શ. ગુણજીદાસ નરસાઈદાસ.

૧ શ. લાલદાસ હરજીવનદાસ.

૧ શ. બાબાજી વીરારામ.

૧ શ. જમનલાલ દાહ્યાભાઈ દેવે.
કડી.

૧ શ. હરજીદાસ મજરાય પા-
રખી.

૧ મહારામ શ્રી જમતસીંગજી
સાહેબ મુવરવાલા.

વલ્લભાડ.

૧ શ. કૃમલાલ પ્રાણવલભદાસ.

૧ શ. જમનલાલ મુનટલાલ.

૧ શ. ત્રીભોવનદાસ મોતીરામ
દલાલ.

૧ શ. દેશમદાસ ગોવનદાસ.

૧ શ. બાપુજી રણુદાડ કારકુન.
ખાંડાર.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

૧ નાયક લક્ષ્મણ હરીભાઈ
દેસાઈ.

મોસાણા.	અમદાવાદ.	સાણં.	ગાંધેર.
૧ રા. છાનાભાઈ ગોવીંદભાઈ કાંઠાર.	૧ રા. રણુછોડછ યુસાલભાઈ.	૧ રા. દયારાંકર માહાસુખરામ રાવલ.	૧ રા. બલુપતરામ ભવાનીશંકર.
સીચેર.	૧ નરસિંહરાંકર દયાશંકર દવે.	ચાણા.	૧ રા. ડાહ્યાભાઈ કન્યાલુદાસ રવાળા.
૨ સીચેરના તાલુકદાર મુડા- સમા.	૧ રા. ધીરજલાલ બેમેદરામ ફેળર.	૧ રા. ખંડુભાઈ યુસાલભાઈ દેસાઈ.	૧ રુ. નરસીદાસ શામદાસ સો- ની.
ભાગ-ખંભાલીઆ.	૨૦ વસનરામ કાદાનદાસ યુ કસેલર.	લીલાપુર.	ગોશાણુ.
૧ રા. ચંકરલાલ બેઠાભાઈ બટ.	મોડીઆર.	૧ રા. બીમજીભાઈ ખંડુભાઈ દેસાઈ.	૧ રા. રણુછોડ રઘુનાથ. મુન્ત દેગામ.
મોરબી.	૧ રા. બીમજીલાલ મવેરલાલ. પાંચમકર.	સીનો.	૧ રા. ભગવાનદાસ વૃક્ષસીદાસ સોની.
૧ મોરબી લાયબ્રેરીના સેક્રેટરી. ભાડુત.	૧ રા. વસનજી રણુછોડ ભેસી. વડાવલ.	૧ ડાહર છોટાલાલ મુળજી. ફેરમક.	કંઠારગામ.
૧ રા. ખુસાલભાઈ ભગવાનભાઈ દેસાઈ.	૧ રા. અવરીશંકર દયાલજી મે- હેતા.	૧ દેવમડ નેદીવ લાયબ્રેરીના સેક્રેટરી.	૧ રા. ગાંડા ગોપાલ માંધી. કાલી આવાડી.
કરંડી.	ભાવનગર.	મંડીર.	૧ રા. બાપુભાઈ લાલભાઈ દે- સાઈ.
૧ રા. હરીલાલ આપાલાલ. ધડેઈ.	૧ રા. મણીશંકર માવજી બટ. ખાનગામ.	૧ દેસાઈ ડાહ્યાભાઈ રૂદેજી મે- હેતાજી.	૧ રા. નારણજી દુરલભજી.
૨ રા. મનજી દયાલજી દેસાઈ. ફેલાડી.	૧ રા. પરજીદાસ પરસોત્તમદાસ. અમણંદ.	૧ રા. ઉત્તમરામ રતનેશ્વર.	૧ રા. શેલાભાઈ ભગવાનદાસ.
૧ રા. ગોપાલજી મેમજી. પરીયા.	૧ રા. લાઈલાલ મુળજીભાઈ. ઉમરગામ.	૧ ખંડયા પ્રાણુશંકર પરસોત્તમ. કાંચી સાથજી.	૧ રા. નાગર બીરધર સોની. વાંજ.
૧ રીડ સોરાબજી પીરોજીયા પરીયા.	૧ રા. નરોત્તમ શેલાભાઈ. ગાખટ.	૧ રા. પ્રભુદાસ રણુછોડછ મા- રતર.	૧ રા. નારણજી મોરારજી પટેલ. ગણુકેવી.
અમલકાળાવાડ.	૧ રા. સીવલાલ રતનલાલ ન- પતીદાર.	નાંદોદ.	૧ રા. વલભદાસ ગોપાલજી. ખરસાડ.
૧ રા. લક્ષ્મીરામ ખંડયા. પારડી.	૧ રા. તલાડી દલસુખરામ.	૧ પારખ સીવલાલ મુળજી.	૧ પ્રામજી લલુભાઈ દેસાઈ. અમલસાડ.
૧ રા. પ્રામ પ્રેમ-અનાવળા.	૧ રા. બીરધરલાલ ભગવાનદા- સ મેતાજી.	૧ રા. ભગવાનદાસ એચ. રલાલ. કપારકી.	૧ દેસાઈ ખુસાલભાઈ વસનજી પટેલ.
૧ રા. અમરતલાલ હરગોવીંદ- દાસ.	વીશાવડર.	૨ લખમીદાસ હેમરાજ. પાદરા.	બરવાળા.
૧ રા. મનલાલ હરગોવીંદદાસ.	૧ રા. છવલુદાસ કન્યાલુદાસ મેતાજી.	૧ રા. રા. છવલુલાલ ભોગી- લાલ આંચ પોરટ મારતર.	૧ રતેશંકર મુખર્જીભાઈ મુખ્તીયાર. મગોદ.
૧ રા. ચીમનલાલ શેલાભાઈ મુ- ખ્તીયાર. [તલાડી.	સંખેડા બાધરપુર.	૧ રા. પ્રેમાનંદ બોલીદાસ પટેલ. જલાલપુર.	૧ રા. રણુછોડછ લાલભાઈ દે- સાઈ.
૧ રા. ડાહ્યાભાઈ ભગવાનદાસ	૧ રા. મુળચંદ અમરતલાલ. કસંચી.	૧ રા. નમનાદાસ છબીલદાસ મારકુતીયા.	કેસંબા.
૧ રા. છવલુજી ગોવીંદજીભવાર.	૧ રા. મુદરજી મોરખનદાસ. રંગુન.	૧ રા. પ્રાણુશંકર લક્ષ્મીશંકર દેસાઈ.	૧ રા. ખુસાભાઈ લાલભાઈ. ગણુકેવી.
૧ રા. ઠાસીદાસ નરસીદાસ. ગોધરા.	૧ રા. હરીલાલ વરજલાલ.		૧ રા. અમુલખરાય હરરાય દેસાઈ.
૧ રા. બીમચોદનલાલ કન્યા- લુદાસ.			
૧ રા. ગોવીંદજી નામજી.			

“ગુજરાતી” છાપખા નામાં વેચાતાં પુસ્તકો.

બૃહત્ કાવ્ય દોહન-ભાગ ૧લો. (ત્રીજી આવૃત્તિ) એમાં નરસિંહ મેહતાનાં પુષ્કળ પદો, પ્રેમાનંદકૃત મામેરું, નળાખ્યાન, ઓખાહરણ, સુદામચરિત્ર, દાણલીલા, અખાના ૭૫૦ છાંપા, સામળમટની નંદ બત્રીશી, પંચડંડ, અંગદ વિષ્ટિ, રાવણ મંદોદરી સંવાદ, કાલિદાસનું પ્રહલાદાખ્યાન ને કુવાખ્યાન, તથા સુકતાનંદની કેલવગીતા એ મોટાં આખ્યાનો સમાવ્યાં છે તેમજ બીજા ૩૦ જુદા જુદા કવિઓની ઉત્તમ પ્રતિની કવિતાઓ છે. વળી એ આગમાં ચાર બી કવિઓની પણ સુંદર કવિતાઓ સમાવલી છે. “ગા-ધમ્મ આદુ ઈડિયા.” “એડોકેટ આદુ ઈડિયા.” “ગુજરાત શાળાપત્ર,” “ગુજરાત મિત્ર,” “પ્રિયવદા” વગેરે વર્તમાનપત્ર તથા માસિક પત્રોએ ઉંચા પ્રકારના મતો આપેલા છે.

[ચિત્રવર્ણી-એ અંધની આ ત્રીજી આવૃત્તિ-સરતી કીમતની કાદવા ધારી છે. પ્રથમ તથા બીજી આવૃત્તિના અંધોની કીમત રૂ. ૩ છે, પણ આ ત્રીજી આવૃત્તિની કીમત અગાડીથી આઠક થવારને માટે રૂ. ૧-૮-૦ રાખી છે. પાછળથી રૂ. ૩ કીમત રાખવામાં આવશે. વળી આ આવૃત્તિમાં ઓખાહરણ, નળાખ્યાન, નંદબત્રીશી ને રાવણ મંદોદરી સંવાદ તદન સુધારીને-બહુ જૂની પ્રતપરથી દલીલ કીધાં છે.]

બૃહત્ કાવ્ય દોહન-ભાગ ૨જો. એ અંધનાં આશરે ૧૦૦૦ પૃષ્ઠ છે. એમાં નરસિંહ મેહતાની આતુરી પોદશી, દાણલીલા, પ્રેમાનંદના ચંદ્રાદાસાખ્યાન, અભિમન્યુઆખ્યાન, મદાલશા, વામનચરિત્ર, વિવેક વજ્રગ્નશે, ને નરસિંહ મેહતાની ડુંડી, અખેગીતા, અનુભવ ગિંદુ, કેવલગીતા, ઉદયમ કર્મ સંવાદ, પદમાવતી, ભક્ષાભામની, સામલરતનમાળા, ધિરજાખ્યાન, ને સતીગીતા વગેરે મોટાં કાવ્યો ને તે ઉપરાંત ૧૫ કવિની પુષ્કળ કવિતા સમાઈ છે. કીમત રૂ. ૩-૦-૦ ટપાલ છ આના.

બૃહત્ કાવ્ય દોહન-ભાગ ૩જો. એ અંધમાં નરસિંહ મેહતાની આતુરી છત્રીસી, ગોવિંદગમન, સામલદાસનો વિવાદ, પ્રેમાનંદના સુધ-વાખ્યાન, રણયુગ, લક્ષ્મણા હરણ, અમરપત્રીસી, અખાનાચિત્રવિચાર સંવાદ, પત્રીકરણ, ગુરુશિષ્ય સંવાદ, સામળની વિદ્યા વિલાસિનીની, પાનની ને રૂપાવતિની વર્ણ; સીતાસ્વયંવર; ઓપાલગીતા; આત્મવિચાર ચંદ્રાદય; ને તુલસી વિવાદ એ મોટાં આખ્યાનો છે. તે શિવાય ૧૪ કવિનાં આશરે ૪૦૦ પદો છે. એનાં પૃષ્ઠ આશરે ૧૦૦૦ છે. કીમત રૂ. ૩-૦-૦ ટપાલ છ આના છે.

બૃહત્ કાવ્ય દોહન-ભાગ ૪થો. નરસિંહ મેહતાનો સુરત સંઘમ, સારાં સારાં પદો, બીમ કવિની હરીલીલા, શિવ-દાસનો દ્રોપદી સ્વયંવર, વસ્તાનું શુક્રદેવાખ્યાન, પ્રેમાનંદનું નરસિંહ મેહતાના પિતાનું શ્રાદ્ધ, ઋષ્યશૃંગાખ્યાન વગેરે આખ્યાનો, અખ્યાનાં પુષ્કળ પદો, સામળની મન મોહના,

ચંદ્રચંદ્રાલી, દેવીદાસનું રકમણી હરણ, તેમજ બીજા પુષ્કળ કવિઓની બહુ સરસ કવિતાઓનો સંગ્રહ સમાવ્યો છે. એનાં પણ આશરે ૧૦૦૦ પૃષ્ઠ થશે. પ્રથમથી ચનારા આઠકોને રૂ. ૨-૪-૦ પાછળથી રૂ. ૩-૦-૦.

અરેખિયનનાઈસ-પ્રથમ ભાગ [બીજી આવૃત્તિ છપાય છે.

અરેખિયનનાઈસ-બીજો ભાગ. આ અંધની તારીફ કરવાની કંઈપણ જરૂર નથી; કેમકે એ જગ જાણીતી વાર્તા છે. એમાં ૧૫ ચિત્રો છે. એ સઘળી ચોપડીઓનાં પુરાં તદન પાકાં છે, ને લાઈબ્રેરીઓમાં રાખવા જોગ છે. આટલાં સરતાં પુસ્તકો કદી પણ છપાયાં નથી. એ અંધનાં ૧૦૦૦ પૃષ્ઠ છે, છતાં કીમત રૂ. ૩. ટપાલ છ આના.

ચારુચર્યા-મહા કવિ ક્ષેત્રેન્દ્રના અસલ સંસ્કૃતનું પુષ્કળ સમગ્રુતી સાથે ભાષાંતર બણા મોટા યાનેપદશ મળે તેવું એમાં સાહિત્ય સમાવેલું છે-છતાં કીમત રૂ. ૦-૪-૦ ટપાલ છ પૈ.

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા. જૂન સંસ્કૃત, તેનું કવિતામાં ભાષાંતર, તુલસીદાસના દિંદી દોહરા, ગુજરાતી ગદ્ય, વળી તેપર ટીકા સાથે માહાત્મ્ય, ન્યાસ તથા પ્રાર્થના સાથે. પાકાં ગીલીટનાં પુરાં છતાં કીમત રૂ. ૧-૦-૦ ટપાલ એ આના. રેશમી પુરાંવાળી ભગવદ્ગીતા જેઓને જોઈશે તેને પણ એજ કીમતે આપવામાં આવશે. જે પ્રાતઃકાળમાં બંધવા માટે વધારે ઉપયોગી છે.

દેશકુમાર ચરિત-મહા કવિ દંડીકૃત દ્રુકડ વાર્તાનો તરબુનો છે. ૧૦ રાજકુમારે જે જુદી જુદી વાર્તાઓ કહી છે તે બહુ રસીક છે. કીમત માત્ર રૂ. ૧-૦-૦ ટપાલ ૦-૧-૦

અધ્યાત્મ રામાયણ-જુદુ સરસ વેદાંત યાનવાળું શ્રીરામ-ચંદ્રજનું ચરિત્ર છે. એ એક રામાયણ સમજવાની કુચી છે. પુરું પાકું છે. કીમત રૂ. ૨-૮-૦ ટપાલ ત્રણ આના.

નળાખ્યાન-સટીક. વિદ્યાબ્યાસીઓને માટે કીમત રૂ. ૧). ટપાલ ૧ આનો.

તમાસંવરણ નાટક-નાટક શાસ્ત્રના સર્વ નિયમો સચવાઈને લખાયેલો નાટક. યાન ને મત યાચ તેવો. કીમત ૦-૨-૦ ટપાલ છ પૈ.

રાજભક્તિ (વડાંબન-ભાણ) ગુજરાતી ભાષામાં આ અંધ પહેલો છે. દેશદ્રોહી જનોનું સરસ ચિત્ર આપ્યું છે. યાન ને મતવાળો છે. કીમત ૦-૨-૦ ટપાલ છ પૈ.

પુંડિત ભગવાનલાલ ઇંદ્રજનું જીવનચરિત્ર-ભાષનાર બી. ઝવેરીલાલ ઉમિયાશંકર માસિક. કીમત છ આના. ટપાલ છ પૈ. [માત્ર ૫૦ નકલો છે.

કળાવિલાસ અથવા સહુના કળા પ્રદર્શન-દંબ, લેખ, વાણિજ્ય, મનિ ક્ષી, વેરવા, મણિકા, કાચરથ, ફરિકી, જુઝારી, મઠ, માયક, સોની માળન, રિવાન, કમી પુરુષ, ઓર, મધાણી, ચોખી, મુઠરથ, સત્તરિત્રણી ક્ષી, ભાતિ, ધર્મ, અર્થ વગેરેની લઘુલઘુ ૧૨૦૦ ઉપરાંત કળાઓ સમાવેલી છે. વળી કેટલીકનાં લક્ષણો પણ વર્ણવ્યાં છે. આ મંથ મૂળ તો કવિ હેમેન્દ્રનો છે, પણ તેમાં પુષ્કળ વધારો સુધારો કરી ગુજરાતી પ્રભુ માટે તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે. એક વાર આ મંથ વિષે આટલું જ કહેવું બસ થશે કે “કળાવિલાસનો પાંચેમાં, તે કોઈપણ ન જાણે આ-જ્યો”-કુનિયામાં પણા છેતરપીંડી કરનારાઓ છે તે સર્વથી બચવા માટે આ મંથ તૈયાર કર્યો છે. એની કીમત રૂ. ૦-૧૦-૦૦ ટપાલ દેહ આનો.

દવારામૃત કાવ્યસંગ્રહ-કવિ નર્મદાસકરે રૂ. ૧૦ વાળું એ દવારામૃત હાપખું હતું તેની આ ત્રીજી આવૃત્તિ છે. મિથીલના નામ સાથનાં પાકાં પુઠાં છે. વધારામાં સત-સેવા, જે કાવ્યશાસ્ત્રો અભ્યાસ કરનારાઓને પણા ઉપયોગી છે, તેની સંપૂર્ણ ટીકા આપી છે. કિંમત બધી સરતી, રૂ. ૨-૮-૦૦. ટપાલ ૪ આનો.

રાજવેળેથી મહારાણીની વિદેશરિવાતુ હવનચરિત્ર-ગુપ્તીથી પ્રસંગ માટે જ નહિ, પણ સદાકાળ યાદ રાખવા યોગ્ય એક ઉચ્ચ સદ્ગુણથી ભરેલું સંસારી હવનચરિત્ર, જેણે રાજાનાં રાખવા લાયક, હા મુદર ચિત્રો સાથે, મુખ પૂર્ણ સ્થિતિ કેટલેક ગુજરાતી મંથમાં આપવામાં આવ્યું હોય તેથી પણ સરસ. સમજાવે વર્તમાનપત્રોએ ભલામણ કરી છે કે કળાઓને માટે તે ધણું ઉપયોગી છે. કિંમત રૂ. ૪ ટપાલ ૪, આનો. આ પુસ્તક સરકારે લાયકેરી તથા ઇનામમાં આપવા માટે ખાસ પસંદ કર્યું છે. એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે એના જેવું ચરિત્ર બીજું લખાયલું નથી.

રાવતી-સેહેનશાહ અકબર, પ્રતાપિ મોગલ મહારાજની હાજીતું, રાજકર્મનું આતુલ્ય ચરિત્ર. સાથે એક સદ્ગુણ સંપન્ન કીના પતિવતપણાની વાર્તા છે. ગુજરાતી ભાષામાં બધી વાર્તાઓ નિકળી છે, પરંતુ આ એક એવી વાર્તા છે કે, તેમાંથી ધર્મ જ્ઞાન, કલિકાસ, આનંદ ને સતોષ એક સામગ્રી મળે છે. સેહેનશાહ અકબરે કેવા પ્રકારે પોતાનું આકર્ષક આગુ છે તેની આના કરતાં કોઈ રીતે વધારે કલ્પિત અર્થો શોધે તેમ નથી. વાંચીને મુખ્ય પાત્રો ખરી કલ્પિતપર રચાયે છે. પૃષ્ઠ ૩૦૦, કિંમત રૂ. ૧-૧૨-૦૦. ટપાલ ૨ આનો. [બધી થોડી નકલ બાકી છે.

નર્મદાસકર-કવિ નર્મદાસકરની રચેલી સમજાવે કવિતાનો મોટો અંગ્રેજી, કવિતાનાં સમજાવે ટિપ્પણ સાથે ને કવિના હવનચરિત્ર સાથે. આ હવનચરિત્ર મરહુમ સ્વર્ગવાસી શ્રી નવલકાશ ભટ્ટની રચેલું છે. તેમજ મંથની પ્રસ્તાવના પણ તેમની જ છે. આમાં તેની કીમત રૂ. ૧૫ હતી. હાલ, કવિએ નહિ હાપખેલી એવી પણ સર્વ કવિતાઓ તેમાં ઉમેરી છે. હતાં કીમત રૂ. ૭. ટપાલ આઠ આનો. પૃષ્ઠ ૧૨૦૦.

બુધારવિધાની ક્ષી-એક સરસ વાર્તા, કિંમત આના ચાર. ટપાલ ૬ રૂ.

ગંગા-એક ગુર્જર વાર્તા. જે આધુનિક હિંદુ કલ્પના ચિત્રનો નમુનો છે. એના જેવી સરસ વાર્તા થોડી જ બહાર પડી હશે. એની બધી થોડી નકલો બાકી રહી છે. કિંમત રૂ. ૧-૮-૦૦. ટપાલ ૨ આનો. (બધી થોડી નકલ બાકી છે.)

રાસલાસની કથા-શ. જનસનના એક સરસમાં સરસ નિબંધ-કહે કે વાર્તાનું બાપાંતર, ચિત્રો તથા સુધારા સાથે. એ મંથ સુખમાં છરી જતા તરણને બોધ દેનારો, ને દુઃખમાં ધીરજ આપનારો છે. ઉદ્દેશોક ને પરલોક એ શું છે તેનું ઉત્તમ શિક્ષણ એ આપે છે. (કિંમત રૂ. ૧). ટપાલ એક આનો.

હાલખાનાનાં સાહસકર્મો-એક બધી સરસ રમુજ વાર્તા. એમાં મુસલમાન કોમની સ્થિતિનું વ્યારિયત ચિત્ર આપવામાં આવ્યું છે. વાર્તા ગમત આપે તેવી. કીમત રૂ. ૧-૪-૦૦. ટપાલ એક આનો.

ગંગા ગાવિંદસિંહ-અંગ્રેજોના પ્રારંભકાળના જુઝમાટની એક કહણીનક વાર્તા. વૈરન હેરડીંગના વખતમાં બં-આલામાં કેવાં કેવાં ત્રાસકારક કર્મો થયાં હતાં, કેવા કેવા પ્રકારે ભોક્ષના જનમાલની ધારતી હતી તેનું વધાર્યું વર્ણન એક વાર્તારૂપે લખાયલું છે. એ એક બીજી રાજકીય કાદખરી છે. કીમત રૂ. ૦-૧૨-૦૦. ટપાલ એક આનો. પાકા પુઠાનો રૂ. ૧).

હિન્દ અને અમેરિકાનીયા-અપૂર્વ રાજકીય કાદખરી. એ વાર્તા-પર ઇંગ્લંડનાં ધોરિષર પત્રો “ધ ટાઇમ્સ,” “રટાન્ડર્ડ,” “સેંટ જેમ્સીસ ગેઝીટ,” “પોલમોલ ગેઝીટ,” “ટેલીગ્રાફ,” “સ્કાટસમેન,” “ધ કિવન,” “સેટરડે રિવ્યુ,” (તથા “ધ રટાન્ડર્ડ” પરથી જણાય છે કે રશિયાનું “નોવોવરમિયા,” “મેરકો ગેઝીટ” ને ફ્રાન્સનું “ટીમ્પેસ”) અને અમેરિકાના “નોર્થ અમેરિકન રિવ્યુ” વી. વી. એ ટીકા કરી છે; અને હિંદુસ્તાનના એકેએક પત્રોએ તેની તપાસ લીધી છે; જેવી તપાસ કોઈપણ મંથની અદ્યાપિ પચેત લેવાપણી જણાઈ નથી. ત્રીજી આવૃત્તિ પુષ્કળ ટિપ્પણ ને સુધારા વધારા સાથે. કિંમત રૂ. ૧-૮-૦૦. ટપાલ એ આનો.

યમરમુતિ-મૂળ સંસ્કૃત તથા બાપાંતર સહિત. કિંમત આના બે. ટપાલ ૭ પૈ.

સંપૂર્ણ શ્રીમદ્ ભાગવત-(૫૬ બંધ-બારે રકંધ.) વિષ વક્ષ-ભકૃત એકથી નવ ને ૧૧-૧૨ રકંધ તથા કવિ શ્રેભાનંદ કૃત દશમસ્કંધ સહિત. પુષ્કળ ટિપ્પણ, સમજુતી તથા અર્થ સાથે. પાકાં પુઠાં, જેના પર સોનેરી આકારે કેતરેલું શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માનું ચિત્ર આપવામાં આવ્યું છે. વળી ૧૨ રંજમાં છાપેલું, ખાસ તૈયાર કરાવેલું ચિત્ર મુખપૃષ્ઠ પર મુકવામાં આવ્યું છે; તેમજ મહારાજ અમલકાવેલું ચિત્ર પણ છે. કીમત રૂ. ૧૦-૦-૦ ટપાલ રૂ. ૧). એમાં શ્રીમદ્ ભગ-વદ્ગીતા ચાર પ્રકારની સમાવળી છે.

